Στεφάν Κουρτουά, Νικολά Βερτ,
Ζαν-Λουί Πανέ, Αντρέι Πατσκόφσκι,
Κάρελ Μπάρτοσεκ, Ζαν-Λουί Μαργκολέν

Η ΜΑΥΡΗ ΒΙΒΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

Εγκλήματα • Τρομοκρατία • Καταστολή

Συνεργάτες:
ΡΕΜΙ ΚΟΦΕΡ, ΠΙΕΡ ΡΙΓΚΟΥΛΟ, ΠΑΣΚΑΛ ΦΟΝΤΑΙΝ,
ΥΒ ΣΑΝΤΑΜΑΡΙΑ, ΣΥΛΒΑΙΝ ΜΠΟΥΛΟΥΚ

Συνεργάστηκαν στην ελληνική έκδοση:
ΗΛΙΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, ΡΙΧΑΡΔΟΣ ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ

Μετάφραση:
ΑΛΕΞΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΞΥΔΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ • Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

Στεφάν Κουρτουά, Νικολά Βερτ,
Ζαν-Λουί Πανέ, Αντρέι Πατσκόφσκι,
Κάρελ Μπάρτοσεκ, Ζαν-Λουί Μαργκολέν

Η ΜΑΥΡΗ ΒΙΒΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

Εγκλήματα, Τρομοκρατία, Καταστολή

Συνεργάτες:
ΡΕΜΙ ΚΩΦΕΡ, ΠΙΕΡ ΡΙΓΚΟΥΛΟ, ΠΑΣΚΑΛ ΦΟΝΤΑΙΝ,
ΥΒ ΣΑΝΤΑΜΑΡΙΑ, ΣΥΛΒΑΙΝ ΜΠΟΥΛΟΥΚ

Μετάφραση:
ΑΛΕΞΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΞΥΔΗ

Συνεργάστηκαν στην ελληνική έκδοση:
ΗΛΙΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, ΡΙΧΑΡΔΟΣ ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ 2001

Ο Γάλλος εκδότης και οι συγγραφείς αφιέρωσαν αυτό το βιβλίο στη μνήμη του François Furet, ο οποίος είχε δεχτεί να συντάξει την Εισαγωγή.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ. Η νέμεση της Ιστορίας (*Δημήτρης Δημητράκος*) 13

1. Έγκλημα και ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας *13* ~ 2. Πολιτική ήττα ή ηθική χρεοκοπία του κομμουνισμού; *16* ~ 3. Βολονταρισμός και εξουσιαστική ακράτεια *17* ~ 4. Η ανάγκη διανοητικής μετάλλαξης *19* ~ 5. Η αιτιακή σχέση μεταξύ κομμουνισμού και εγκλήματος *20* ~ 6. Ο αντίλογος: μεθοδολογικά και ουσιολογικά επιχειρήματα *22* ~ 7. Η σύγκριση μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού/φασισμού *24* ~ 8. Επανάσταση, δημοκρατία και ολοκληρωτισμός *26* ~ 9. Ανθρωπισμός και τρομοκρατία *28* ~ 10. Ουτοπία και ολοκληρωτισμός *30* ~ 11. Λενινισμός, σταλινισμός και ιακωβινισμός *32* ~ 12. «Za tchto?» - «Για ποιο λόγο;» *34* ~ 13. Συμπέρασμα *36*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Τα εγκλήματα του κομμουνισμού (*Stéphane Courtois*) 39

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΕΝΑ ΚΡΑΤΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΟΥ
Πράξεις βίας, καταστολής, τρομοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση (*Nicolas Werth*)

1. Παράδοξα και παρεξηγήσεις του Οκτωβρίου 71
2. Το «οπλισμένο χέρι της δικτατορίας του προλεταριάτου» 85
3. Η Κόκκινη Τρομοκρατία 101
4. Ο «βρόμικος πόλεμος» 111
5. Από το Ταμπόβ στον μεγάλο λιμό 137
6. Από την ανακωχή στη «μεγάλη στροφή» 159
7. Αναγκαστική κολεκτιβοποίηση και αποκουλακοποίηση 173
8. Ο μεγάλος λιμός 185
9. Τα «κοινωνικώς ξένα στοιχεία» και οι κύκλοι τής καταστολής 195
10. Οι Μεγάλοι Διωγμοί (1936-1938) 210
11. Η αυτοκρατορία των στρατοπέδων 228
12. Η άλλη πλευρά της νίκης 240
13. Απόγειο και κρίση του Γκουλάγκ 255
14. Η τελευταία συνωμοσία 265
15. Η έξοδος από τον σταλινισμό 273

Συμπεράσματα 284

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ, ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ
(*Stéphane Courtois, Jean-Louis Panné, Ήλιος Γιανναχάκης, Rémi Kauffer*)

1. Η Κομιντέρν εν δράσει (*Stéphane Courtois* και *Jean-Louis Panné*) 293
Η επανάσταση στην Ευρώπη *293* ~ Κομιντέρν και εμφύλιος πόλεμος *296* ~ Δικτατορία, ποινικοποίηση των αντιφρονούντων και διώξεις στους κόλπους της Κομιντέρν *307* ~ Η τρομοκρατία πλήττει την Κομιντέρν *317* ~ Η τρομοκρατία στους κόλπους των κομμουνιστικών κομμάτων *321* ~ Το κυνήγι των «τροτσκιστών» *326* ~ Αντιφασίστες και ξένοι επαναστάτες θύματα της τρομοκρατίας στην ΕΣΣΔ *332* ~ Εμφύλιος πόλεμος και πόλεμος για την εθνική απελευθέρωση *343*
2. Οι Έλληνες θύματα του κομμουνισμού (*Ήλιος Γιανναχάκης*) 353
Η σοβιετική όψη της καταστολής *355* ~ Οι Μεγάλοι Διωγμοί των ετών 1936-1938 *357* ~ Η τρομοκρατία των ετών 1941-1949 *358* ~ «Γιατί με σκοτώνεις, σύντροφε;» *359* ~ Οι δραπέτες των φυλακών Συγγρού *359* ~ Τα όργανα καταστολής του ΚΚΕ *360* ~ Οι μέθοδοι καταστολής του ΚΚΕ *362* ~ Η μαύρη δεκαετία: 1950-1960 *364*
3. Η σκιά της NKVD στην Ισπανία (*Stéphane Courtois* και *Jean-Louis Panné*) . 368
Η γραμμή πλεύσης των κομμουνιστών *369* ~ «Σύμβουλοι» και πράκτορες *371* ~ «Μετά τις συκοφαντίες... οι σφαίρες στον τράχηλο», Βίκτορ Σερζ *374* ~ Μάιος 1937 και διάλυση του POUM *375* ~ Η NKVD εν δράσει *379* ~ Μια «δίκη της Μόσχας» στη Βαρκελώνη *381* ~ Στις Διεθνείς Ταξιαρχίες *382* ~ Η εξορία και ο θάνατος στην «πατρίδα των προλεταρίων» *384*
4. Κομμουνισμός και τρομοκρατία (*Rémi Kauffer*) 387

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΑΛΛΗ ΕΥΡΩΠΗ ΘΥΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ
(*Andrzej Paczkowski* και *Karel Bartosek*)

1. Πολωνία, το «έθνος-εχθρός» (*Andrzej Paczkowski*) 397
ΟΙ ΔΙΩΞΕΙΣ ΤΩΝ ΣΟΒΙΕΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΩΝΩΝ *397* ~ Η υπόθεση της POW (Πολωνική Στρατιωτική Οργάνωση) και η «πολωνική επιχείρηση» της NKVD (1933-1938) *398* ~ Κατύν, φυλακές και εκτοπίσεις (1939-1941) *401* ~ NKVD εναντίον Armia Krajowa (Εθνικός Στρατός) *406* ~ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *409* ~ ΠΟΛΩΝΙΑ 1944-1989: ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΛΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ *410* ~ Η κατάκτηση του Κράτους ή η μαζική τρομοκρατία (1944-1947) *410* ~ Η κοινωνία ως στόχος κατάκτησης ή η γενικευμένη τρομοκρατία (1948-1956) *414* ~ Ο υπαρκτός σοσιαλισμός ή το σύστημα των επιλεκτικών διώξεων (1956-1981) *419* ~ Η κατάσταση πολιορκίας. Μια απόπειρα γενικευμένων διώξεων *423* ~ Από την αναχωχή στη συνθηκολόγηση, ή η αναστάτωση της εξουσίας (1986-1989) *425* ~ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *426*
2. Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη (*Karel Bartosek*) 427
«Εισαγόμενη» τρομοκρατία; *427* ~ Οι πολιτικές δίκες κατά των μη κομμουνιστών συμμάχων *431* ~ Η καταστροφή της κοινωνίας των πολιτών *439* ~ Ο «απλός λαός» και το σύστημα των στρατοπέδων συγκέντρωσης *446* ~ Οι δίκες των κομμουνιστών ηγετών *455* ~ Από τη «μετα-τρομοκρατία» στον μετακομμουνισμό *469* ~ Μια σύνθετη διαχείριση του παρελθόντος *483* ~ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *489*

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΑΣΙΑΤΙΚΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΙ: ΜΕΤΑΞΥ «ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗΣ» ΚΑΙ ΣΦΑΓΗΣ

Κίνα, Βιετνάμ, Λάος και Καμπότζη (*Jean-Louis Margolin*)
Βόρειος Κορέα (*Pierre Rigoulot*)

[Εισαγωγικό σημείωμα] 495

1. Κίνα. Μια μεγάλη πορεία μέσα στη νύχτα 497

Μια παράδοση βίας; *499* ~ Μια επανάσταση αδιαχώριστη από την τρομοκρατία (1927-1946) *504* ~ Η αγροτική μεταρρύθμιση και οι εκκαθαρίσεις στα αστικά κέντρα (1946-1957) *509* ~ Οι επαρχίες: υποταγή και κοινωνική μηχανή *510* ~ Οι πόλεις: «σαλαμοποίηση» και απαλλοτριώσεις *514* ~ Ο μεγαλύτερος λιμός της ιστορίας (1959-1961) *520* ~ Ένα κρυφό «γκουλάγκ»: το λαογκάι *530* ~ Το πιο πυκνοκατοικημένο σύστημα φυλακών όλων των εποχών *531* ~ Αναζητώντας τον «καινούργιο άνθρωπο» *533* ~ Εγκληματίας, αναγκαστικά εγκληματίας *539* ~ Η Πολιτιστική Επανάσταση: ένας αναρχικός ολοκληρωτισμός (1966-1976) *545* ~ Οι πρωταγωνιστές της επανάστασης *547* ~ Η ώρα της δόξας των Ερυθροφρουρών *550* ~ Οι επαναστάτες και ο Δάσκαλός τους *558* ~ Από το ξέσπασμα των φραξιονιστικών συγκρούσεων μέχρι τη συντριβή των εξεγερμένων *562* ~ Η περίοδος Ντενγκ: η παρακμή της τρομοκρατίας (από το 1976) *569* ~ Θιβέτ: γενοκτονία στη σκέπη του κόσμου; *573*

2. Βόρειος Κορέα, Βιετνάμ, Λάος: η σπορά του Δράκοντα 578

ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ, ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΛΥΨΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΚΟΡΕΑ 578

Πριν από τη συγκρότηση του κομμουνιστικού κράτους *579* ~ Θύματα της ένοπλης πάλης *580* ~ Κομμουνιστές θύματα του βορειοκορεατικού Κόμματος-Κράτους *582* ~ Οι εκτελέσεις *583* ~ Φυλακές και στρατόπεδα συγκεντρώσεως *584* ~ Ο έλεγχος του πληθυσμού *589* ~ Απόπειρα πνευματικής γενοκτονίας; *590* ~ Μια αυστηρή ιεραρχία *591* ~ Η φυγή *592* ~ Δραστηριότητες στο εξωτερικό *593* ~ Λιμός και ανεπάρκεια τροφίμων *594* ~ Τελικός απολογισμός *595*

ΒΙΕΤΝΑΜ: ΤΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΕΝΟΣ «ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ» 596

ΛΑΟΣ: ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΣΕ ΦΥΓΗ 605

3. Καμπότζη: στη χώρα του αδιανόητου εγκλήματος 607

Η ανέλιξη της φρίκης *609* ~ Ένας εμφύλιος πόλεμος (1970-1975) *609* ~ Εκτοπίσεις και κοινωνική κατάτμηση του πληθυσμού (1975-1979) *611* ~ Η εποχή των εκκαθαρίσεων και των μεγάλων σφαγών (1976-1979) *614* ~ Παραλλαγές γύρω από ένα μαρτυρολόγιο *616* ~ Δύο εκατομμύρια νεκροί; *617* ~ Στόχοι και ύποπτοι *619* ~ Παραλλαγές στο χώρο και στο χρόνο *623* ~ Ο καθημερινός θάνατος την εποχή του Πολ Ποτ *625* ~ Μέλλον λαμπρό, σκλαβιά και πείνα *626* ~ Από την καταστροφή των ηθικών σημείων αναφοράς ώς τον υποβιβασμό στο επίπεδο του ζώου *631* ~ Ο θρίαμβος της κτηνωδίας *634* ~ Η δολοφονία ως μέθοδος διακυβέρνησης *636* ~ Το αρχιπέλαγος των φυλακών *639* ~ Τα αίτια της τρέλας *643* ~ Μια εξαίρεση Χμερ; *643* ~ 1975: Μια ριζοσπαστική ρήξη *646* ~ Ένας παροξυσμικός μαρξισμός-λενινισμός *650* ~ Ένας υποδειγματικός τύραννος *655* ~ Το βάρος της πραγματικότητας *656* ~ Υπήρξε γενοκτονία; *659* ~ Συμπεράσματα *661*

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΙΑ 667

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΤΟ ΤΡΙΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ
(*Pascal Fontaine, Yves Santamaria* και *Sylvain Boulouque*)

1. Η Λατινική Αμερική στη δίνη του κομμουνισμού (*Pascal Fontaine*) 671
ΚΟΥΒΑ: Ο ΑΤΕΛΕΙΩΤΟΣ ΤΡΟΠΙΚΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ *671* ~ ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ: Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΕΝΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ *688* ~ ΠΕΡΟΥ: Η ΑΙΜΑΤΗΡΗ «ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΡΕΙΑ» ΤΟΥ ΦΩΤΕΙΝΟΥ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ *698* ~ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ *703*
2. Αφροκομμουνισμοί: Αιθιοπία, Αγκόλα, Μοζαμβίκη (*Yves Santamaria*) .. 705
Κομμουνισμός με αφρικανικά καθρεφτάκια *705* ~ ΑΙΘΙΟΠΙΑ: Η ΚΟΚΚΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ *709* ~ ΠΟΡΤΟΓΑΛΟΦΩΝΗ ΒΙΑ: ΑΓΚΟΛΑ, ΜΟΖΑΜΒΙΚΗ *717* ~ Η ΛΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΑΓΚΟΛΑΣ *717* ~ ΜΟΖΑΜΒΙΚΗ *722*
3. Ο κομμουνισμός στο Αφγανιστάν (*Sylvain Boulouque*) 727
Το Αφγανιστάν και η ΕΣΣΔ από το 1917 μέχρι το 1973 *728* ~ Οι Αφγανοί κομμουνιστές *730* ~ Το πραξικόπημα του Μοχάμμεντ Νταούντ *731* ~ Το πραξικόπημα του Απριλίου 1978 ή η «επανάσταση του Σαούρ» *732* ~ Η σοβιετική επέμβαση *735* ~ Το εύρος της καταστολής. Το ζήτημα των προσφύγων *737* ~ Η καταστροφή των χωριών και τα εγκλήματα πολέμου *738* ~ Η πολιτική τρομοκρατία *741* ~ Οι συνέπειες της επέμβασης *745*

ΓΙΑΤΙ; (*Stéphane Courtois*) 747

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ (*Ριχάρδος Σ. Σωμερίτης*) 777

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 783
Εισαγωγή του Δημήτρη Δημητράκου *785* ~ Εισαγωγή του Stéphane Courtois *793* ~ Πρώτο μέρος. Ένα κράτος εναντίον του λαού του *794* ~ Δεύτερο μέρος. Παγκόσμια επανάσταση, εμφύλιος πόλεμος και τρομοκρατία *805* ~ Τρίτο μέρος. Η άλλη Ευρώπη θύμα του κομμουνισμού *812* ~ Τέταρτο μέρος. Ασιατικοί κομμουνισμοί: μεταξύ «αναμόρφωσης» και σφαγής *814* ~ Πέμπτο μέρος. Ο τρίτος κόσμος *834* ~ Γιατί; *843*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ 845
Ευρετήριο ξένων ονομάτων *847* ~ Ευρετήριο ελληνικών και εξελληνισμένων ονομάτων *861*

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ 863

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση

Η ΝΕΜΕΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ

Είναι ασφαλώς ορθή η κρίση του Βρετανού ιστορικού Eric Hobsbawm, σύμφωνα με την οποία ο κομμουνισμός είναι το φαινόμενο που σημάδεψε τον 20ό αιώνα[1]. Ασφαλώς, όμως, έχει δίκιο και ο Γάλλος ιστορικός François Furet, όταν γράφει ότι ο κομμουνισμός ήταν μια παρένθεση στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, μια συλλογική χίμαιρα, «η ψευδαίσθηση της εποχής», για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Μαρξ[2].

Το κομμουνιστικό σύστημα κατέρρευσε στην Ευρώπη. Καταδικάστηκε ιστορικά, με τα κριτήρια που το ίδιο όρισε στον εαυτό του: της πρακτικής του εφαρμογής και της επικράτησής του σε παγκόσμια κλίμακα. Η κατάρρευσή του επιβεβαιώνει με τον πιο πανηγυρικό τρόπο τη διάψευση της θεωρίας που τον στήριζε και αποδεικνύει τον χιμαιρικό του χαρακτήρα. Όμως, ο κομμουνισμός δεν ήταν μόνο ένα *λάθος*, αλλά κάτι περισσότερο: ήταν ένα *έγκλημα* και μάλιστα *γιγαντιαίων διαστάσεων*.

Αυτό συμβαίνει διότι στην καρδιά του κομμουνισμού, ως συστήματος σκέψης και πράξης, βρίσκεται η *βία*. Όπως γράφει ο Merleau-Ponty, το θέμα της *βίας* είναι κεντρικό ζήτημα στον κομμουνισμό[3]. Και πέρα από την άσκηση άμεσης φυσικής βίας, κάθε πράξη που γίνεται με πρόθεση να βλάψει τον άλλο περιλαμβάνεται στην έννοια της βίας: το ψέμα, η απάτη, η επιβολή ενός ανελεύθερου καθεστώτος[4].

Για καιρό, πολλοί διανοούμενοι, ανάμεσα στους οποίους και ο Merleau-Ponty, πίστεψαν ότι, παρά το τρομοκρατικό στοιχείο με το οποίο είναι συνυφασμένος ο κομμουνισμός, παρά τα εγκλήματα που έχει διαπράξει, το κίνημα αυτό ανταποκρίνεται στις «ανθρωπιστικές προθέσεις» που έχει, εφόσον «κύρια αποστολή του μαρξισμού είναι να αναζητήσει εκείνη τη μορφή της βίας που υπερβαίνει τον εαυτό της προς την κατεύθυνση του μέλλοντος της ανθρωπότητας»[5].

Δεν είναι δυνατόν να γίνει αυτό αποδεκτό σήμερα: όχι διότι χειροτέρεψε η πρακτική του κομμουνισμού τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά διότι η εμπειρία μας μάς αναγκάζει να δεχθούμε το αντίθετο συμπέρασμα από αυτό που υιοθετεί ο Merleau Ponty, ότι δηλαδή, ο κομμουνισμός ήταν και είναι εγκληματικός, παρά τις διακηρυγμένες ανθρωπιστικές του προθέσεις οι οποίες είναι γενεσιουργές ψευδαισθήσεων σε πολλούς, ενδεχομένως καλοπροαίρετους ανθρώπους.

Αυτό είναι το μήνυμα της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού.*

1. Έγκλημα και ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας

Το βασικό πρόβλημα που εξετάζει το βιβλίο είναι το έγκλημα ως αναγκαίο συνοδευτικό κάθε κομμουνιστικού καθεστώτος. Για ποιο λόγο η εφαρμογή του κομμουνισμού οδήγησε

πάντα στην εγκαθίδρυση *εγκληματικών* καθεστώτων; Σε όλες τις περιόδους και σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, σε μικρές και μεγάλες χώρες, ανεπτυγμένες ή υπανάπτυκτες, η εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος σήμανε το τέλος της κοινωνίας των πολιτών, την κατάργηση του πολιτικού πλουραλισμού, τη φίμωση κάθε αντιπολιτευόμενης φωνής, τις μαζικές συλλήψεις, φυλακίσεις και εκτελέσεις[6]. Ποιά είναι η αιτία γι' αυτό;

Το ερώτημα αυτό που θέτει η *Μαύρη Βίβλος* είναι αμείλικτο και το ενδιαφέρον που προκάλεσε ήταν μεγάλο από την πρώτη στιγμή. Το βιβλίο εκδόθηκε στη Γαλλία, το 1997, από τον εκδοτικό οίκο Robert Laffont και σε διάστημα λιγότερο από δύο χρόνια πούλησε πάνω από 200.000 αντίτυπα. Από τότε μεταφράστηκε σε δέκα γλώσσες και πρόσφατα κυκλοφόρησε στη Ρωσία και στις ΗΠΑ.

Πέρα, όμως, από την εκπληκτική εκδοτική επιτυχία της, η *Μαύρη Βίβλος* έδωσε λαβή σε συζητήσεις και κριτικές, υψηλού ακαδημαϊκού επιπέδου[7], αλλά και σε οργίλες αντιδράσεις. Οι τελευταίες, όπως θα φανεί πιο κάτω, προήλθαν κυρίως από διανοουμένους που ανήκουν στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς, αλλά και από ορισμένους πολιτικούς[8].

Το φαινόμενο αυτό, της αντίδρασης των διανοουμένων της Αριστεράς στο μήνυμα της *Μαύρης Βίβλου*, αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα, αντίστοιχο με το επίσης σημαντικό πρόβλημα της εγκληματικότητας του κομμουνισμού. Όπως θα φανεί πιο κάτω, τα δύο αυτά προβλήματα αλληλοσυνδέονται μέσα από τον *ουτοπισμό*, ο οποίος εμπνέει τους διανοουμένους αυτούς, ενώ συγχρόνως αποτελεί συστατικό στοιχείο της «διπλής πίστης» (*dvoeverye*) που επικρατούσε σε όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα[9].

Ο ουτοπισμός αυτός συνδέεται με την *προσπάθεια ιδεολογικοποίησης της πραγματικότητας*, δηλαδή τοποθέτησης στη θέση τής εμπειρικής πραγματικότητας μιάς άλλης, υποτιθέμενα ορθότερης μόνο και μόνο επειδή ανταποκρίνεται στην κοσμοθεωρία τους[10]. Στην προσπάθεια αυτή αποδύθηκαν τόσο οι ιδεολόγοι διανοούμενοι, όσο και οι κρατικοί και κομματικοί μηχανισμοί των κομμουνιστικών καθεστώτων[11]. Η εμμονή στην ουτοπία, όπως θα φανεί πιο κάτω, συνδέεται με τον ολοκληρωτισμό. Η περιφρόνηση που έχει ο στρατευμένος διανοούμενος για την εμπειρική πραγματικότητα είναι σύστοιχη με τη λειτουργία του ουτοπισμού στα κομμουνιστικά καθεστώτα. Όπως γράφει ο Robert Conquest, το κομμουνιστικό σύστημα λειτουργούσε σε ένα πλαίσιο πέρα από την πραγματικότητα. Όλα έπρεπε να γίνουν μέσα από τη λειτουργία του μύθου και του εξαναγκασμού, όχι με ορθολογισμό και συνεργασία[12].

Η λειτουργία εκτός αντικειμενικής πραγματικότητας, στο πλαίσιο μιας «εναλλακτικής», ιδεολογικής πραγματικότητας, εξηγεί και τις ψευτοδίκες, οι οποίες δεν εφευρέθηκαν από τον Στάλιν, αλλά από τον Λένιν: η πρώτη καταγραφή ψευτοδίκης είναι το 1922, οργανωμένη από τον Λένιν και με πρόεδρο τον Πιατακόφ[13]. Βλέπουμε, επομένως, ότι η ουτοπία ως *ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα* έχει δομική θέση στη λειτουργία του συστήματος και δεν είναι μια αβλαβής ονείρωξη καλοπροαίρετων διανοουμένων που διακατέχονται από χίμαιρες. Όταν η πραγματικότητα δεν συμφωνεί με το ουτοπικό της διάγραμμα, εφαρμόζεται η βία – και μάλιστα αμείλικτα. Αλλά και ο διανοούμενος που ενεργεί ως *homo ideologicus*, ο στρατευμένος διανοούμενος που είναι οπαδός ή συνοδοιπόρος του κομμουνισμού, με τον τρόπο του βιάζει την πραγματικότητα ιδεολογικοποιώντας την. Δεν σημαίνει αυτό ότι ο Sartre ή ο Merleau-Ponty, στην εποχή της συνοδοιπορίας τους, είναι ταυτόσημοι με τον Μπέρια ή τον Στάλιν, σημαίνει όμως ότι υπάρχει μια κοινή μήτρα έμπνευσης και λειτουργίας, που έχει να κάνει με τον πολιτικό ουτοπισμό που θα έπρεπε να τους είχε προβληματίσει, όπως θα έπρεπε να προβληματίσει όλους όσοι βρίσκονται σε παρόμοια θέση μέχρι σήμερα. Το ότι εξαπατήθηκαν είναι βέβαιο. *Δεν είναι, όμως, «θύματα» της αυταπάτης τους, όταν αυτή θεωρητικοποιείται ως μέρος της ιδεολογικοποίησής τους: η πραγματικότητα καλείται να ενδώσει στην ουτοπία και η αυταπάτη νομιμοποιείται ως*

εναλλακτική (ψευδο)πραγματικότητα. Σε αυτό συνίσταται «ο πειρασμός του ολοκληρωτισμού», που ενυπάρχει σε όλους μας, όπως γράφει ο Jean-François Revel[14].

Ας προστεθεί σ' αυτά και το γεγονός ότι στους κύκλους που συγκροτούν την ευρύτερη ιδεολογική κοινότητα της Αριστεράς δεν είναι ανεκτή η κριτική στον κομμουνισμό όταν πηγαίνει εις βάθος. Η κυρίαρχη ιδεολογία του «*αντι-αντικομμουνισμού*» επιβάλλει κανόνες «πολιτικής ορθότητας», σύμφωνα με τους οποίους η εναντίωση στον κομμουνισμό είναι ταυτόσημη με το φασισμό, εφόσον ο «αντικομμουνισμός» θεωρείται συγγενής με τον τελευταίο.

Υπό αυτές τις συνθήκες, το πλήθος όσο και το πάθος των αντιδράσεων που σημειώθηκαν γύρω από το περιεχόμενο της *Μαύρης Βίβλου* ήταν αναμενόμενα. Και μέσα από την επικράτηση αυτού του κλίματος, εξηγούνται οι διαφωνίες που εξέφρασαν εκ των υστέρων δύο από τους δέκα συγγραφείς του βιβλίου για την *Εισαγωγή* του Courtois[15]. Φυσικά, δεν ήταν οι μόνες. Πολλές και έντονες ήταν οι φωνές διαμαρτυρίας που υψώθηκαν, επειδή ακριβώς το βιβλίο έθιγε πολλά κακώς κείμενα, ενώ συγχρόνως έθετε σε αμφισβήτηση ορισμένες αξιακές παραδοχές της Αριστεράς, όπως είναι η ιδέα της βίαιης επανάστασης[16]. Η εμμονή σ' αυτές τις αρχές συνδέεται συχνά με μύθους οι οποίοι συντηρούνται μέσα από την κυριαρχία ενός *καθεστώτος αυτο-αποπληροφόρησης και εθελοτυφλίας* που κυριαρχεί σε ορισμένους κύκλους διανοουμένων εκεί – όπως και στην Ελλάδα[17].

Η *Μαύρη Βίβλος* δείχνει με τον πιο δραματικό τρόπο, μέσα από τη φρίκη που έσπειρε ο κομμουνισμός όπου και αν εγκαταστάθηκε, το μέγεθος της αυταπάτης των «στρατευμένων» διανοουμένων στον Δυτικό κόσμο. Και είναι φυσικό να εκδηλώνονται έντονες αντιδράσεις εκ μέρους τους. Δεν είναι εύκολο να δεχθεί ένας διανοούμενος τη συμμετοχή του στη μαζική φρίκη[18].

Ανάμεσα στις ιδιαίτερα οξείες αντιδράσεις ήταν αυτή του κομμουνιστή συγγραφέα Gilles Perrault, ο οποίος χαρακτήρισε το έργο των συγγραφέων της *Μαύρης Βίβλου* «διανοητική απάτη»[19], ενώ ο τροτσκιστής Alain Brossat σε μακροσκελές άρθρο του με σχεδόν υβριστικό τίτλο για τον επιμελητή της έκδοσης Stéphane Courtois, προβαίνει σε οξύτατους χαρακτηρισμούς για την ποιότητα του έργου[20]. Οξείς στην κριτική τους υπήρξαν επίσης οι Madeleine Rebérioux[21], Jacques Becker[22] και ο Henri Rousso[23].

Πολλοί, όμως, ήταν και οι μελετητές που αντιμετώπισαν ευνοϊκά ή κριτικά, όμως με σοβαρότητα, το βιβλίο. Ο ακαδημαϊκός J.-F. Revel χαιρέτισε τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου* ως μείζον πολιτικό και διανοητικό γεγονός[24]. Θετικά αναφέρεται επίσης ο ακαδημαϊκός Alain Besançon[25], καθώς και ο φιλόσοφος Tzvetan Todorov[26]. Σοβαρή ανάλυση της *Μαύρης Βίβλου*, με σημαντικές κριτικές παρατηρήσεις, έγινε από τον Marc Lazar[27], τον Claude Lefort[28] και τον Jean-Marie Colombani[29].

Ας εξετάσουμε, όμως, προσεκτικά, τη βάση των διαμαρτυριών που εκφράστηκαν. Η «πρόκληση» της *Μαύρης Βίβλου* συνίσταται στη διαπίστωση ότι υπάρχει αιτιακή σύνδεση μεταξύ εγκλήματος και κομμουνισμού, δηλαδή ότι ο τελευταίος είναι «εγκληματογόνος» (*criminogène*). Η διαπίστωση αυτή είναι θεμιτή, αν λάβει κανείς υπόψη του τη μάζα των στοιχείων και αν δεχθεί τη μείζονα αφετηριακή παραδοχή του βιβλίου ότι *εκείνο που μετράει περισσότερο δεν είναι οι προθέσεις και τα προγράμματα του κομμουνισμού, αλλά τα θύματα – επώνυμα και κυρίως ανώνυμα.*

Αν δεχθεί κανείς αυτή την αρχή, αντιστρέφεται το καθιερωμένο σχήμα που τοποθετεί τους «πρωταγωνιστές» της Ιστορίας –τους ηγέτες, τους στρατηγούς, τους δικτάτορες– στο κέντρο της σκηνής και τους «κομπάρσους» –δηλαδή τα θύματα– στις παρυφές. Στο σημείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία η παρατήρηση του Jean-François Bouthors, σε άρθρο του στο περιοδικό *La Croix*, όπου λέει ότι πρέπει να υποκλιθεί κανείς με ταπεινοφροσύνη και σ' αυτό το πνεύμα να εκπληρώσει το καθήκον της ανάγνωσης της *Μαύρης Βίβλου του Κομ-*

μουνισμού και ότι πριν κρίνει κανείς ιδεολογικά ή αλλιώς το βιβλίο αυτό, πρέπει να το διαβάσει προσεκτικά, κυρίως λόγω του οφειλόμενου σεβασμού προς τη μνήμη των θυμάτων[30].

Ίσως εκεί να εντοπίζεται η αντίθεση ανάμεσα στους επικριτές και τους υποστηρικτές της *Μαύρης Βίβλου*. Για τους πρώτους, ο βωμός πάνω στον οποίο θυσιάστηκαν τα θύματα αυτά αξίζει πολύ περισσότερο από τις ζωές πολυάριθμων ηρώων και θυμάτων. Για τους δεύτερους, αυτό όχι μόνο δεν ισχύει, αλλά ο βωμός αυτός είναι ένας πραγματικός Μολώχ, μολυσμένος από τις εκατόμβες που απαίτησε. Εξαρτάται από την αξιακή προκείμενη από την οποία ορμάται η αναζήτηση. Και η αξιακή προκείμενη των συγγραφέων της *Μαύρης Βίβλου* είναι σαφής: *προέχουν οι άνθρωποι που έπεσαν θύματα και ο κομμουνισμός πρέπει να κριθεί πρωταρχικά με βάση τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο όνομά του.*

Αυτός ο συσχετισμός μεταξύ κομμουνισμού και εγκλήματος σκανδαλίζει τα μέλη της ιδεολογικής κοινότητας της Αριστεράς. Οι ιεροφάντες της εξανίστανται επειδή ουδέποτε είχε αποτολμηθεί στο παρελθόν η κατάργηση αυτού του ταμπού, όπως γράφει ο ιστορικός Marc Lazar, ενώ τώρα μπορούμε να μιλάμε, πλέον, ανοιχτά για τα εγκλήματα του κομμουνισμού[31].

Η πρόκληση της *Μαύρης Βίβλου* γίνεται ακόμα μεγαλύτερη, αν σκεφθεί κανείς ότι το βιβλίο αναφέρεται και σε ένα άλλο θέμα, στο οποίο πολλοί από τους ιδεολογικούς εκφραστές της Αριστεράς δείχνουν μεγάλη ευθιξία, και αυτό είναι *η δυνατότητα σύγκρισης μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού*, τουλάχιστον όσον αφορά τα εγκλήματα με τα οποία βαρύνονται και οι δύο. Αν η εγκληματικότητα που αποδίδεται στον κομμουνισμό σχετίζεται με τον ολοκληρωτικό του χαρακτήρα, τότε γιατί να μην είναι συγκρίσιμος με άλλα ολοκληρωτικά κινήματα και καθεστώτα, όπως ο φασισμός και ο ναζισμός; Το ερώτημα παραμερίζεται ως ιερόσυλο από τους ιδεολόγους της «προοδευτικής» ορθοφροσύνης. Από τη μεριά του ο Courtois θεωρεί θεμιτή τη σύγκριση, ακολουθώντας τη συλλογιστική δύο κορυφαίων Ευρωπαίων ιστορικών, του François Furet και του Ernst Nolte, καθώς και του Elie Halévy, που είχε πρώτος εκφράσει την ιδέα της συμμετρίας ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτισμούς[32].

2. Πολιτική ήττα ή ηθική χρεοκοπία του κομμουνισμού;

Από την άλλη μεριά, βέβαια, η *Μαύρη Βίβλος* δεν εμφανίστηκε ως κεραυνός εν αιθρία στο διανοητικό προσκήνιο. Υπήρχαν, από πολλές δεκαετίες, βάσιμες πληροφορίες και σοβαρές μελέτες για το τι συνέβαινε στις κομμουνιστικές χώρες.

Η μεγάλη τομή στην κοινή γνώμη πραγματοποιήθηκε στα μέσα της δεκαετίας '70 μετά τη δημοσίευση του έργου του Αλέξανδρου Σολζενίτσιν *Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ*, το 1974. Όμως κι από αυτό έλειπε η τεκμηριωμένη απόδειξη, το σώμα του εγκλήματος, κατά κάποιον τρόπο. Και παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι άνθρωποι στη Δύση μπορούσαν να αντιληφθούν ότι η πραγματικότητα που κρυβόταν πίσω από την «κομμουνιστική ουτοπία» ήταν μια *δυστοπία*, κατά την έκφραση που έκτοτε επεκράτησε, οι αμφιβολίες παρέμειναν. Ελάχιστοι είχαν δει με τα μάτια τους τα στρατόπεδα εργασίας στη Σοβιετική Ένωση ή αλλού. Ελειπε το σώμα του εγκλήματος, κατά κάποιο τρόπο[33]. Επιπλέον, ο «σταλινισμός» συνέχισε να θεωρείται υπεύθυνος για όλα τα έκτροπα: τις εκτοπίσεις, τους βασανισμούς, τα γκουλάγκ, τη λιμοκτονία, τις ψευτοδίκες και τις μαζικές εκτελέσεις.

Επειδή οι πληροφορίες για όλα αυτά –και κυρίως για τους μαζικούς φόνους– είχαν έρθει τμηματικά στη Δύση και επειδή πολλά στοιχεία δεν είχαν –και δεν έχουν– ακόμα δει το φως της ημέρας, δεν μπορούσε να γίνει παρουσίαση της «σούμας» της φονικής κραιπάλης εβδομήντα και πλέον ετών, η οποία, ας μην ξεχνάμε, συνεχίζεται σε όσες χώρες βρίσκο-

νται ακόμα κάτω από το πέλμα του «υπαρκτού σοσιαλισμού», και κυρίως στην Βόρειο Κορέα[34].

Η *Μαύρη Βίβλος* κάνει ακριβώς αυτό: *συνολοποιεί και συνεκτιμά τις πληροφορίες* που μας έχουν περιέλθει από διάφορες μαρτυρίες και επί μέρους μελέτες για συγκεκριμένες χώρες και περιόδους, λαμβάνοντας υπόψη και *τα πρόσθετα στοιχεία* που είδαν το φως της ημέρας με το άνοιγμα των μυστικών αρχείων των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Με τον τρόπο αυτό εμφανίζονται έτσι όπως πραγματικά είναι, δηλαδή τυραννικά και δολοφονικά.

Η καταδίκη αυτή του κομμουνισμού, σε συνδυασμό με τη σχετικά πρόσφατη κατάρρευση αυτών των καθεστώτων στην Ευρώπη, έφερε «το χειμώνα στις ψυχές», κατά τη δραματική έκφραση της κοινωνιολόγου Danielle Sallenave, αλλά και τη ζωογόνο ουτοπία και πάλι στο προσκήνιο της ιδεολογικής συζήτησης[35]. Μετά το μετασοβιετικό πένθος άρχισε η αναζήτηση διεξόδου προς αυτήν την κατεύθυνση, χωρίς να γίνεται αντιληπτό ότι μια τέτοια προσπάθεια είναι αντίθετη με το πνεύμα του Μαρξ, όπως θα φανεί αργότερα.

Επιπλέον, όπως επανέλαβε αρκετές φορές ο Αλέξανδρος Σολζενίτσιν, η εμμονή των δυτικών διανοουμένων στις φαντασιώσεις τους, πάνω στις οποίες λικνίζουν τις εξιδανικευτικές τους προσδοκίες για τον κομμουνισμό, αποτελεί δείγμα ηθικής αναισθησίας. Σημαίνει ότι η αντικατάσταση της αντικειμενικής πραγματικότητας από μια ψευδο-πραγματικότητα, όπως λέει ο Alain Besançon[36], είναι πλήρης και κυριαρχεί απόλυτα στο νου τους. Όταν, για παράδειγμα, ο αρχισυντάκτης της *Humanité* λέει στη γαλλική τηλεόραση με αφορμή τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου* ότι τα 85 ή 100 εκατομμύρια νεκροί στην ιστορία των κομμουνιστικών καθεστώτων δεν αμαυρώνουν καθόλου το κομμουνιστικό ιδανικό, ασφαλώς δεν αντιλαμβάνεται τη φοβερή ηθική καταδίκη που ο ίδιος απαγγέλλει κατά του κομμουνισμού, δείχνοντας το βαθμό στον οποίο ο τελευταίος παραμορφώνει την πραγματικότητα και πώς αυτή αιχμαλωτίζει τα πνεύματα και καταστρέφει την κριτική τους ικανότητα[37].

Ίσως προβληθεί η ένσταση ότι η χρήση του όρου «ηθική αναισθησία» είναι υπερβολική, όσον αφορά την εμμονή στο κομμουνιστικό όραμα, «παρ' όλα αυτά». Όμως, ας υπενθυμίσω ότι για τους ανθρώπους που ζούσαν έγκλειστοι μέσα στα κομμουνιστικά καθεστώτα, αυτούς που είχαν νιώσει από κοντά τη *δυστοπία* στην οποία είχε καταλήξει η κομμουνιστική ουτοπία, η εμμονή ορισμένων διανοουμένων στη Δύση στα ουτοπικά οράματα του κομμουνισμού (ή, η εκδήλωση απελπισίας για το τέλος αυτών των κομμουνιστικών καθεστώτων) δεν μπορεί παρά να εκληφθεί ως σύμπτωμα υβριστικής άγνοιας, άρα *αναισθησίας* στον ύστατο βαθμό για ό,τι συνέβαινε εκεί. Η απαίτηση να λαμβάνεται υπόψη μόνο ο φανταστικός κομμουνισμός και όχι ο πραγματικός είναι λογικά άτοπη και ηθικά αποκρουστική, διότι αναδίδει την ίδια οσμή ιδεολογικού ουτοπισμού που κυριαρχούσε στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

3. Βολονταρισμός και εξουσιαστική ακράτεια

Η περιγραφή στη *Μαύρη Βίβλο* της πρωτόφαντης κλίμακας στην οποία ασκήθηκε η βία στις κομμουνιστικές χώρες έχει την εξήγησή της στην *εξουσιαστική ακράτεια* που διακρίνει αυτά τα καθεστώτα. Και αυτή έχει άμεση σχέση με τον *βολονταρισμό* που διέπει την πολιτική τους, δηλαδή την ιδέα σύμφωνα με την οποία τα πάντα είναι εφικτά, αρκεί να υπάρχει επαρκής πολιτική βούληση. Αυτός ο βολονταρισμός συνδέεται με την τάση παν-πολιτικοποίησης, δηλαδή υπαγωγής όλων των δραστηριοτήτων της κοινωνίας στις πολιτικές αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας. Ο συνδυασμός του βολονταρισμού με την κάθετη και απεριόριστη εξουσία, υπό την καθοδήγηση μιας, υποτιθέμενα, παναρμόδιας νομιμοποιητικής ιδεολογίας, μας δίνει το σχήμα της *εξουσιαστικής ακράτειας* που χρησιμοποιεί την τρομο-

κρατία ως κύριο μέσο επιβολής πολιτικών αποφάσεων. Το τρομοκρατικό στοιχείο διαπερνά το κομμουνιστικό σύστημα διακυβέρνησης και είναι η πηγή της εγκληματικής του δραστηριότητας.

Τα τελευταία χρόνια, αυτό το τρομοκρατικό στοιχείο μπορεί να ατόνησε, ή να έγινε λιγότερο ορατό, όμως το κράτος-κόμμα που κρυσταλλώθηκε σε γιγαντιαίο μπλοκ δεν έχασε τον δυνητικά τρομοκρατικό χαρακτήρα του. Και αυτός ο τρομοκρατικός του χαρακτήρας είναι συνυφασμένος με μια μέθοδο δράσης που απαντάται σε όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα. Από ένα σημείο κι έπειτα, ούτε καν λειτουργικό μπορούσε να είναι αυτό το σύστημα, κυρίως διότι η κοινωνία είχε ενσωματωθεί σε ένα παγκόσμιο σύστημα επικοινωνιακής και οικονομικής αλληλοσυσχέτισης, που καθιστούσε αδύνατη την κοινωνική νομιμοποίηση του καθεστώτος, δηλαδή την εξασφάλιση της συναίνεσης. Η χρεοκοπία του ήταν γενικευμένη και αναπόφευκτη, εφόσον ήταν «εκ κατασκευής» ανεπίδεκτο μεταρρυθμίσεων: οποιαδήποτε προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση θα κατέληγε αναπόδραστα σε *κατεδάφιση* – και αυτή ήταν στην κυριολεξία η μοίρα τής *περεστρόικα*, σε πείσμα του ονόματός της που, ως γνωστόν, σημαίνει *αναδόμηση*.

Ο βολονταρισμός, συνεπώς, δεν λειτουργεί, αν επιλέξει κανείς τον «επάρατο» ρεφορμισμό. Ρεφορμισμός, πρακτικά, σημαίνει ηπιότητα και άρνηση χρήσης βίας, δηλαδή άρνηση να εφαρμοσθεί το πολιτικό πρόγραμμα με όποιο κόστος, άρνηση της σύλληψης της πολιτικής ως «παιγνίου μηδενικού αθροίσματος» ή ως «συνέχισης του πολέμου με άλλα μέσα». Αυτή την αντιστροφή της περίφημης φόρμουλας του Clausewitz, την οποία χρησιμοποιούσε ο Λένιν[38], αρνείται ο σοβιετικός κομμουνισμός στην τελευταία του ρεφορμιστική φάση επί Γκορμπατσόφ, όπως άλλωστε και οι Ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες της δεκαετίας του '20, που αρνήθηκαν να δεχθούν τους όρους της Κομμουνιστικής Διεθνούς[39].

Και ο Μαρξ τοποθετείται υπέρ της χρήσης μαζικής βίας σε αρκετά κείμενά του και κυρίως στην *Κριτική στη Φιλοσοφία του Δικαίου του Χέγκελ* (1844) όπου γράφει:

«Το όπλο της κριτικής... δεν μπορεί να αντικαταστήσει την κριτική των όπλων, η υλική βία *(materielle Gewalt)* πρέπει να ανατραπεί με υλική βία. Όμως και η ίδια η θεωρία γίνεται υλική βία από τη στιγμή που κατακτά τις μάζες. Η θεωρία είναι σε θέση να κατακτήσει τις μάζες όταν μπορεί να αποδείξει [την αλήθεια της] στον άνθρωπο (*ad hominem).* Και αυτό μπορεί να το κάνει όταν είναι ριζοσπαστική. Και το να είναι ριζοσπαστική σημαίνει ότι μπορεί να συλλαμβάνει τα πράγματα στη ρίζα τους. Η ρίζα, όμως, για τον άνθρωπο, είναι ο ίδιος ο άνθρωπος»[40].

Η χρήση της βίας, επομένως, εντάσσεται στην ιδέα της συνολικής κριτικής στην κοινωνία, κατά τον Μαρξ. Στον Μαρξ η *πρακτική κριτική* (που σε τελευταία ανάλυση είναι η «κριτική των όπλων») περιλαμβάνει και συγχρόνως ξεπερνάει τη θεωρητική κριτική. Η τελευταία περιορίζεται στο να δείξει ότι μια θεωρία δεν αντιστοιχεί με την πραγματικότητα.

Η πρακτική κριτική του Μαρξ αποτελεί μια επέμβαση στην πραγματικότητα, η οποία αναδίδει τη δική της «αλήθεια». Μόνο, όμως, εκείνος που μπορεί να συλλάβει «συνολικά» την κοινωνία στο γίγνεσθαί της και στο σύνολό της έχει τη δυνατότητα να αντιληφθεί ορθά και τη δική του παρουσία, τον δικό του ρόλο σε αυτό το γίγνεσθαι, ως μέρος μιας συνολικής ριζοσπαστικής δραστηριότητας, όπως γράφει ο Μαρξ στην 3η «Θέση για τον Feuerbach»[41]. Από την αρχική του τοποθέτηση, ο μαρξισμός ξεκινάει από ένα υποτιθέμενο γνωσιακό προνόμιο, εφόσον μόνο αυτός είναι σε θέση να συλλάβει «συνολοποιητικά» και «διαλεκτικά» το γίγνεσθαι και την κοινωνία και επομένως μόνο στο όνομα αυτής της σύλληψης μπορούν να πραγματοποιηθούν εγχειρήματα μεγάλης πνοής, που περιλαμβάνουν και το επαναστατικό εγχείρημα ως συνολική, πρακτική κριτική στην κοινωνική κατάσταση των πραγμάτων ως έχουν.

Από αυτό είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς ότι η βία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο

του μαρξισμού και ότι δεν είναι οι στρεβλώσεις ή αλλοιώσεις τις οποίες επέφεραν οι «επίγονοι» που εισάγουν «ως μη έδει» τη βία στη μαρξιστική πρακτική. Στο σημείο αυτό, ο Λένιν και ο Στάλιν είναι απόλυτα συνεπείς με το πνεύμα του Μαρξ.

Ας επιστρέψουμε όμως στην «υλική βία», την οποία ο Μαρξ αντιλαμβάνεται ως μορφή κριτικής. Για τον Μαρξ, η κριτική έχει το νόημα της αντίθεσης σε μια κατάσταση και θεωρεί ότι μια ολοκληρωτική αντίθεση στην κρατούσα τάξη πραγμάτων θα αποτελούσε μια συνολική κριτική σ' αυτήν. Στο αποκορύφωμά της, στην πιο οξεία της μορφή, η κριτική αυτή αποκτά τη μορφή ένοπλου αγώνα – «κριτική των όπλων».

Δεν είναι οι άνθρωποι που πρέπει να αλλάξουν ιδέες, σύμφωνα με τον Μαρξ, αλλά οι συσχετισμοί δυνάμεων μεταξύ τάξεων, ώστε να επικρατήσουν άλλες ιδέες. Επομένως, αντιστρέφονται οι όροι της ορθολογικής πρότασης του Karl Popper, που ζητάει «να πεθάνουν οι ιδέες στη θέση μας» και να αντικατασταθεί «ο εξαλειπτικός ρόλος της βίας με τον εξαλειπτικό ρόλο της κριτικής»[42]. Στην κριτική των όπλων, οι ιδέες πεθαίνουν μαζί με τους φορείς τους. Δεν μπορεί να εξαλειφθεί μια ιδέα με τη δύναμη απλώς της κριτικής, και με τη χρήση της γλώσσας, που ως μέσον είναι οικονομικότερο από τη βία, αλλά με τα όπλα, με το θάνατο των προσώπων που είναι φορείς αυτών των ιδεών: αυτή ήταν η φιλοσοφία των σταλινικών και των λενινιστικών εκκαθαρίσεων και βρίσκεται ήδη στην ιδέα της κριτικής που απαντάται μέσα στο έργο του νεαρού Μαρξ.

Όπως είναι φυσικό, οι περισσότεροι μαρξιστές διανοούμενοι βρίσκουν ακόμα την ιδέα της επαναστατικής βίας ελκυστική και δικαιολογημένη, εφόσον είναι συνυφασμένη με τη συνολική κριτική στην κοινωνία, την οποία οι ίδιοι θεωρούν ότι μπορούν να την ασκήσουν. Όμως, η ίδια η ιδέα μιας *παντοπτικής ικανότητας*, που είναι σύμφυτη με εκείνη που ασπάζεται αυτός που δίνει στον εαυτό του το δικαίωμα να ασκήσει «συνολική κριτική», σχετίζεται με εκείνη του *γνωστικού προνομίου* που υπόρρητα δίνει στον εαυτό του ο μαρξισμός και που προδίδει τον έμφυτο δογματισμό του. Και από θέσεως δογματικής ισχύος, κρίνοντας τον κόσμο *sub specie auctoritatis*, υπό το πρίσμα της εξουσίας, ασκεί κριτική η οποία είναι «συνολική».

Η κριτική αυτή συνεπάγεται την εξάλειψη πολλών φορέων «λανθασμένων» ιδεών, και μαζί τους πολλών άλλων που ούτε καν συγκαταλέγονται σ' αυτούς, εφόσον μαζί με το ξερό καίγεται και πολύ χλωρό. Ο διανοούμενος που προσελκύεται από τον μαρξισμό και την ιδέα της συνολικής κριτικής, η οποία μπορεί, γι' αυτόν το λόγο, να πάρει και βίαιες μορφές σε εποχές αιχμής, δεν μπορεί να μείνει αδιάφορος μπρος στο περιεχόμενο ενός βιβλίου όπως η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*. Η ανάγνωσή του τον οδηγεί σε ένα δίλημμα: ή θα πρέπει να αναθεωρήσει τις αφετηριακές του παραδοχές ή να δεχθεί ένα εξαιρετικά υψηλό ηθικό τίμημα μιας ιδεολογικής επιλογής υπέρ του μαρξισμού σήμερα, πολύ ψηλότερα από ό,τι οι περισσότεροι από μας θεωρούμε αποδεκτό. Η οδός της ευκολίας είναι να απορρίψει το δίλημμα και τους όρους του, αρνούμενος να εξετάσει σοβαρά σε τι συνίσταται το πρόβλημα που θέτει η *Μαύρη Βίβλος*, είτε απορρίπτοντάς την ως ανυπόστατη, είτε απλούστερα, με τον παραδοσιακό τρόπο που ισχύει «εις την φυγόπονον Ελλάδα» από την εποχή του Ροΐδη, μην μπαίνοντας στον κόπο να το διαβάσει.

4. Η ανάγκη διανοητικής μετάλλαξης

Με την εμφάνιση νέων στοιχείων από τα μυστικά αρχεία των πρώην κομμουνιστικών χωρών, επιβεβαιώθηκαν με το παραπάνω τα συμπεράσματα στα οποία είχαν καταλήξει προηγούμενες έρευνες, οι οποίες είχαν παραμεριστεί παλιότερα ως «αφερέγγυες» ή «αντιδραστικές»[43].

Η *Μαύρη Βίβλος* αξιοποιεί το σύνολο των παλαιότερων αναλύσεων, καθώς και των νέων στοιχείων[44]. Η δημοσίευση αυτών των στοιχείων εξαλείφει οποιαδήποτε δυνατότητα διατήρησης έστω και της παραμικρής ψευδαίσθησης όσον αφορά την εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων. Στις εξιδανικευτικές εικόνες των ιδεολογικών ωραιοποιήσεων αντιτάσσονται τα γεγονότα στη γλώσσα των αριθμών. Βέβαια, τα γεγονότα δεν μιλούν ποτέ μόνα τους. Και οι αριθμοί μόνοι τους δεν σημαίνουν τίποτα. Όμως τα γεγονότα, όπως έλεγε ο Λένιν, έχουν πεισματικό χαρακτήρα[45]. Και οι αριθμοί, όταν είναι αστρονομικοί, μπορούν να αναταράξουν τις συνειδήσεις, πράγμα συχνά αναγκαίο για να δημιουργηθεί ένας προβληματισμός. Αυτό συμβαίνει όταν κάποιο συνταρακτικό γεγονός, η επαφή με κάτι αναπάντεχο, μεταβάλλει ριζικά ένα ολόκληρο σύστημα εδραιωμένων πεποιθήσεων ή τουλάχιστον το θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση. Έτσι, μπορεί να σχηματισθεί η *μετάλλαξη* ή το *Gestalt switch*, όπως ονομάζει ο Thomas Kuhn την καθοριστική μεταβολή στη νοητική στάση των επιστημόνων, που τους επιτρέπει να δεχθούν μια νέα επιστημονική θεωρία, εγκαταλείποντας το «παράδειγμα» στο οποίο ήταν έγκλειστοι και το οποίο λειτουργούσε ως επιστημονική ορθοδοξία[46].

Όμως, τέτοιες μεταλλάξεις δεν πραγματοποιούνται όταν οι ίδιοι οι πνευματικοί άνθρωποι αρνούνται να εξετάσουν τα γεγονότα, απορρίπτοντας τα πειραματικά δεδομένα εκ προοιμίου, ακριβώς όπως πολλοί θεολόγοι την εποχή του Γαλιλαίου είχαν ευγενώς αρνηθεί την πρόσκλησή του να ελέγξουν την ηλιοκεντρική του θεωρία παρατηρώντας τις κινήσεις των ουρανίων σωμάτων από το τηλεσκόπιό του. Οι άνθρωποι αυτοί δεν ήθελαν να εκτεθούν στη γνώση που θα προερχόταν από την παρατήρηση, εφόσον αυτή θα μπορούσε να τους οδηγήσει σε απαράδεκτα συμπεράσματα –δηλαδή στην αποδοχή θέσεων που δεν θα ήταν θρησκευτικώς ορθές–, κάτι αντίστοιχο με το «πολιτικώς ορθό» των ημερών μας.

5. Η αιτιακή σχέση μεταξύ κομμουνισμού και εγκλήματος

Όπως ανέφερα πιο πάνω, και όπως προκύπτει από την ανάγνωση των κειμένων, η εξήγηση για την εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων συνίσταται στην *εξουσιαστική ακράτεια* που τα διακρίνει, η οποία με τη σειρά της είναι απόρροια της *κάθετης δομής της εξουσίας* σε συνδυασμό με τον *ακραίο βολονταρισμό* της κομμουνιστικής πολιτικής, η οποία συνδέεται με τη *στρατηγική της ρήξης με το παρελθόν* με την οποία είναι συνυφασμένη.

Ο βολονταρισμός –απαραίτητος για την απόλυτη ρήξη με το παρελθόν– και η απόλυτη αφοσίωση και πειθαρχία στο Κόμμα είναι οι κύριες αιτίες της εγκληματικότητας του κομμουνισμού, εφόσον από την αφετηριακή του αυτοθέσπιση το κομμουνιστικό καθεστώς αποστρέφεται οποιαδήποτε εμπόδια ή όρια –ηθικά, πολιτικά ή πολιτιστικά– στην εφαρμογή του προγράμματός του. Γι' αυτό και η έννοια της *δικτατορίας του προλεταριάτου*, την οποία πρωτοδιατύπωσε ο Μαρξ και επεξεργάστηκε θεωρητικά ο Λένιν, εκφράζει απόλυτα το πνεύμα και τις ανάγκες του κομμουνιστικού κινήματος, που συνοψίζεται ακριβώς σ' αυτόν τον *συνδυασμό βολονταρισμού και συγκεντρωτισμού*. Ιδού τι γράφει ο Λένιν πάνω σ' αυτό το θέμα, τον Μάιο του 1920:

> «Η δικτατορία του προλεταριάτου είναι ένας αδυσώπητος αγώνας, αιματηρός και αναίμακτος, βίαιος και ειρηνικός, στρατιωτικός, οικονομικός, παιδευτικός και διοικητικός, εναντίον της δύναμης της παράδοσης (*traditsya*) του παλιού κόσμου. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη δύναμη από τη συνήθεια (*privytchka*) εκατομμυρίων και δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων. Χωρίς ένα κόμμα με σιδερένια πυγμή, ατσαλωμένο στους αγώνες... είναι αδύνατο να δοθεί στήριγμα σ' αυτόν τον αγώνα»[47].

Η σημασία που δίνει ο Λένιν στην παράδοση και τη συνήθεια, καθώς και στην ανάγκη ρήξης με το παρελθόν, τη στιγμή πού η αντίσταση στην αλλαγή έχει τεράστια δύναμη, ορίζει την ανάγκη δημιουργίας ενός παντοδύναμου κόμματος. Το κόμμα αυτό θα πρέπει να έχει τη μεγαλύτερη δυνατή αποφασιστικότητα και την πιο πειθαρχημένη οργάνωση για να φέρει εις πέρας το πρόγραμμά του, πηγαίνοντας ενάντια στην ίδια την ανθρώπινη φύση, δηλαδή στη δύναμη που έχουν η παράδοση και η αδράνεια. Το κομμουνιστικό κόμμα, συνεπώς, είναι κατά τον Λένιν το κέντρο ευθύνης για το συνολικό πρόγραμμα που εφαρμόζει, πηγαίνοντας ενάντια στα κατεστημένα συμφέροντα, ενάντια στις κατεστημένες νοοτροπίες και ενάντια στην ίδια την κοινωνία, αν και όταν χρειασθεί.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το κομμουνιστικό κόμμα ήταν αντικείμενο απόλυτης αφοσίωσης για τα μέλη του. Ο αμείλικτος και αδίστακτος χαρακτήρας της εξουσίας ενός τέτοιου κόμματος ασκούσε μαγνητική έλξη σε πολλούς διανοουμένους, όπως αργότερα ομολόγησαν προσωπικότητες όπως ο Arthur Koestler, ο Emannuel Leroy-Ladurie, ο François Furet, ο Claude Lefort και άλλοι πολλοί. Το κόμμα αυτό ήταν η αναγκαία και αδίστακτη δύναμη, η ατσαλένια συλλογική βούληση που εκφραζόταν μέσα στην κάθετη οργάνωση της εξουσίας του και αντιπροσώπευε για τους οπαδούς του την «ενσάρκωση της επαναστατικής ιδέας στην Ιστορία», για να επαναλάβουμε τα λόγια του Ρουμπάσοφ, του ήρωα του μυθιστορήματος του Koestler *Το μηδέν και το άπειρον*[48].

Από την άλλη μεριά, η ιδεολογία της ρήξης με το παρελθόν παράγει και την αντίστοιχη στρατηγική. Και το έγκλημα εγγράφεται μέσα σ' αυτήν τη στρατηγική. Οι κομμουνιστές κατέφυγαν σε μαζικές εγκληματικές πράξεις, χωρίς ενδοιασμούς ή αναστολές, με βάση μια αρκετά αμφισβητήσιμη θεωρία της Ιστορίας, της οποίας αυτοτιτλοφορούνται απόστολοι. Ορισμένα κείμενα της Τσεκά –της πρώτης επίσημης τρομοκρατικής οργάνωσης που δημιούργησαν οι μπολσεβίκοι και πρόγονος της Γκεπεού και της Καγκεμπέ– αποτελούν αδιάψευστα τεκμήρια αυτής της δολοφονικής αυτοπεποίθησης[49]. Και δολοφονική είναι η αυτοπεποίθηση ενός δογματικού και φανατικού όταν είναι κάτοχος μιας εξουσίας χωρίς φραγμούς.

Το ζήτημα, όμως, δεν είναι αν υπήρχαν ή όχι φανατικές προσωπικότητες μέσα στα κομμουνιστικά κόμματα που κατείχαν την εξουσία. Ασφαλώς και υπήρχαν[50]. Το ζήτημα είναι κατά πόσον αυτός ο φανατισμός είχε ρυθμιστική αρμοδιότητα μέσα στο σύστημα και κατά πόσο η ιδεολογία του τελευταίου τού έδινε νομιμοποιητική δυνατότητα, από τη στιγμή που η παντοδυναμία και παναρμοδιότητα του κόμματος αναγόταν σε κυρίαρχη αρχή. Και η αρχή αυτή θεωρητικοποιήθηκε από τον Λένιν μέσα από την έννοια της *partiinost'*, που σημαίνει συγχρόνως απόλυτη πειθαρχία στο κομμουνιστικό κόμμα και εφαρμογή της «κομματικής γραμμής» παντού, ακόμα και σε φιλοσοφικά ζητήματα[51]. Και όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, η αρχή αυτή έχει άμεση σχέση με τον βολονταρισμό του κομμουνισμού.

Η κομματική γραμμή εφαρμόστηκε με τον πιο απόλυτο και άγριο τρόπο στον εμφύλιο πόλεμο και μετά τα γεγονότα της Κροστάνδης, το 1921. Η πεποίθηση ότι έπρεπε να υπερισχύσει η θέληση του Κόμματος πάντοτε και παντού, έκανε τους κατά τόπους κομμουνιστές αδίστακτους σε ακραίο βαθμό και ενίσχυσε την ιδέα του Κόμματος ως αδελφότητας, αλλά και ως οργάνωσης στην οποία οφείλεται απόλυτη αφοσίωση, ακόμα και στην ήττα[52]. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτή η πτυχή της κομμουνιστικής πειθαρχίας, στη ρομαντικότερη εκδοχή της –η οποία συχνά δεν απείχε από την πραγματικότητα– έπαιξε σημαντικό ρόλο στο φαντασιακό πολλών διανοουμένων που μαγνητίστηκαν από τις προμηθεϊκές δυνατότητες που άνοιγε ο κομμουνιστικός βολονταρισμός[53].

6. Ο αντίλογος: μεθοδολογικά και ουσιολογικά επιχειρήματα

Ο αντίλογος στα επιχειρήματα της *Μαύρης Βίβλου* πήρε δύο βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη συνίσταται στη μερική –έστω– αμφισβήτηση των στοιχείων, την προσπάθεια μείωσης των αριθμητικών μεγεθών, την έκφραση αντιρρήσεων ως προς τη μεθοδολογία της έρευνας, η οποία συναθροίζει αριθμούς που αντιστοιχούν σε γεγονότα διαφορετικών εποχών, σε γεγονότα που συνέβησαν κάτω από ιστορικά ανόμοιες μεταξύ τους συνθήκες. Η δεύτερη συνίσταται στην άρνηση οποιασδήποτε ευθύνης του ίδιου του κομμουνισμού για τα εγκλήματα που του αποδίδονται, διότι η «ουσία» του παραμένει ανθρωπιστική, παρά τις στρεβλώσεις που υπέστη κατά την εφαρμογή του.

Η πρώτη μορφή αντίρρησης στα συμπεράσματα της *Μαύρης Βίβλου* έχει εμπειρικό χαρακτήρα και δεν στερείται σοβαρότητας. Το ίδιο δεν συμβαίνει με τη δεύτερη, η οποία έχει καθαρά ουσιολογικό χαρακτήρα. Η «επιχειρηματολογία» της ξεκινά από τη *λήψη του ζητουμένου*, δηλαδή με την υιοθέτηση ως βάσης εκείνου που είναι προς απόδειξη. Η τελειότητα του κομμουνισμού, που είναι το ζητούμενο, εκλαμβάνεται ως δεδομένη και προβάλλεται ως «ουσία», η οποία ταυτίζεται με τον τελικό του σκοπό, που είναι η δίκαιη, ορθολογική, ανθρωπιστική, αταξική κοινωνία. Η λειτουργία ενός απάνθρωπου συστήματος όπου κυριαρχεί το μαζικό έγκλημα, η αδικία, η τυραννία, δεν έχει καμία σχέση με αυτήν την «ουσία». Αν κάτι που απλώς ονομάζεται κομμουνισμός δεν αναδίδει την ουσία του αυτή, δεν μπορεί να είναι κομμουνισμός. Κομμουνισμός και έγκλημα – καμία σχέση! Διότι αν ο «κομμουνισμός» είναι εγκληματικός, δεν είναι κομμουνισμός. Και αν όντως είναι κομμουνισμός, δεν είναι δυνατόν να είναι εγκληματικός: *όπερ έδει δείξαι.*

Όπως μπορεί να αντιληφθεί ο καθένας, η ενσωμάτωση οποιασδήποτε ιδιότητας που επιλέγουμε εκ προοιμίου στον ορισμό ενός πράγματος προφυλάσσει από οποιαδήποτε εμπειρική διάψευση όσον αφορά αυτήν την ιδιότητα. Το πονήρευμα αυτό –εύκολα αναγνωρίσιμο από πρωτοετείς φοιτητές της φιλοσοφίας– συνίσταται στην παρουσίαση μιας *ουσιολογικής ταυτολογίας ως επιχειρήματος.*

Από την άλλη μεριά, η εμπειρική και μεθοδολογική διαφωνία με την επιχειρηματολογία των συγγραφέων της *Μαύρης Βίβλου* αξίζει να αντιμετωπισθεί με προσοχή. Η πρώτη αντίρρηση σχετίζεται με τις αθροίσεις θυμάτων, ανεξαρτήτως ιστορικής περιόδου ή χώρας. Οι αθροίσεις αυτές αποτελούν αφαιρέσεις, δηλαδή νοητικές κατασκευές που βασίζονται σε μια θεωρία η οποία τις νομιμοποιεί μεθοδολογικά. Τα γεγονότα, όπως είπαμε, δεν μιλάνε μόνα τους, αλλά πάντα μέσα από μια θεωρία ή μια ιδεολογία την οποία έρχονται να στηρίξουν. Δεν υπάρχουν δεδομένα ξέχωρα από το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται και του δίνουν πρόσθετη βαρύτητα. Η σύγχρονη επιστημολογία μάς δείχνει ότι και οι εμπειρικές μας παρατηρήσεις είναι *θεωρητικά φορτισμένες*, δηλαδή μας προκαταλαμβάνει η *θεωρία* –με τη γενικότερη έννοια που περιλαμβάνει μια υπόθεση, μια ιδεολογία ή ένα επιστημονικό υπόδειγμα– η οποία χρωματίζει τα παρατηρούμενα γεγονότα.

Η θεωρία –στην προκειμένη περίπτωση, η υπόθεση σύμφωνα με την οποία ο κομμουνισμός γεννά θύματα– φορτίζει τα παρατηρησιακά δεδομένα. Επιπλέον, η θεωρία αυτή βασίζεται στο ότι ο κομμουνισμός είναι ίδιος παντού, σε όλες τις εποχές και σε όλες τις χώρες. Αυτό, όμως, δεν ισχύει, προφανώς. Αν, επομένως, οι αθροίσεις αποτελούν θεωρητικές κατασκευές, πρέπει να ελεγχθούν για να διαπιστωθεί αν είναι αυθαίρετες. Η μάζα των νεκρών περιλαμβάνει εκτελεσθέντες, θύματα πολέμου, λιμών, στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας κ.λπ. Οι διακρίσεις ανάμεσα σε ξεχωριστές κατηγορίες είναι αναγκαίες. Η συνολοποίηση είναι αθέμιτη. Και συνεπώς η μαζικότητα του εγκλήματος δεν θεμελιώνεται.

Ούτε, όμως, αυτή η αντίρρηση είναι βάσιμη. Το ζήτημα είναι αν μια υπόθεση μπορεί να ελεγχθεί ως προς την αντιστοιχία της με την αντικειμενική πραγματικότητα. Οι νοητικές

κατηγορίες που χρησιμοποιεί είναι θεμιτές αν χρησιμοποιούνται με τρόπο που να επιτρέπουν τον έλεγχο οι αιτιάσεις μιας θεωρίας. Με βάση ορισμένα δεδομένα που είναι επαρκώς τεκμηριωμένα (όχι αδιάψευστα), οποιαδήποτε υπόθεση είναι δυνητικά διαψεύσιμη *εφόσον έχει σχέση με την πραγματικότητα*. Αν δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα παραμένει αδιάψευστη και κινείται στο χώρο της μεταφυσικής ή της ταυτολογίας. Και η θεωρία ότι ο κομμουνισμός δεν διαπράττει εγκλήματα (παρά σπανίως), αν την εκλάβει κανείς ως εμπειρική, αναιρείται από την ιστορική τεκμηρίωση που βασίζεται σε καταμετρημένα γεγονότα.

Συνεπώς, η άθροιση των θυμάτων είναι θεμιτή, εφόσον συσχετίζεται με τη θεμελίωση μιας αρχικής υπόθεσης, που δεν αφορά μια περίοδο ή μια περιοχή, αλλά ένα σύστημα με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Ο αιτιακός συσχετισμός αυτού του συστήματος με τη διάπραξη μαζικών εγκλημάτων πρέπει να μελετηθεί εμπειρικά και η τεκμηρίωση –ουδέποτε αδιάψευστη– μπορεί να χρησιμεύσει ως ισχυρή *επίρρωση*, όχι ως οριστική επαλήθευση της υπόθεσης[54].

Η συνολοποίηση των θυμάτων του κομμουνισμού δεν σημαίνει άρνηση της ετερογένειας στις καταστάσεις που τα προκάλεσαν, αλλά ότι η εγκληματικότητα του καθεστώτος είναι συστηματική και όχι συμπτωματική. Αλλιώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι κάθε διαφορετική περίσταση έχει τη δική της ιδιαιτερότητα και δεν έχει καμία σχέση με την πραγματική φύση του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Ο συνολικός αριθμός των 85 εκατομμυρίων θυμάτων των κομμουνιστικών καθεστώτων πράγματι καταπλήσσει και ασφαλώς λειτουργεί ως «πολιτιστικό σοκ» για τους πιστούς της ιδεολογικής κοινότητας της Αριστεράς. Οι συγγραφείς της *Μαύρης Βίβλου* ενήργησαν *απομυθοποιητικά*: περιέγραψαν την πραγματικότητα αντικειμενικά, παραθέτοντας ευεξέλεγκτα στοιχεία, χωρίς ωραιοποιήσεις και χωρίς φόβο μήπως θιγούν οι ιδεολογικές ευαισθησίες οποιωνδήποτε από την «ιερόσυλη» κατηγορία εγγενούς εγκληματικότητας που απηύθυναν στον κομμουνισμό.

Ας εξετάσουμε, λοιπόν, τα στοιχεία που παρατίθενται. Τα στοιχεία αυτά δεν αμφισβητούνται σοβαρά. Όμως, όπως είπαμε, η συνολοποίηση των θυμάτων αποτελεί *ένα οδυνηρό πολιτικό μήνυμα* για ορισμένους. Όσο και αν προβληθούν μεθοδολογικές ενστάσεις, όσο και αν θεμελιωθούν οι φιλοσοφικές αντιρρήσεις για την «πραγματική φύση» του κομμουνισμού, ο οκταψήφιος αυτός αριθμός, που πλησιάζει τα 100 εκατομμύρια θυμάτων, προκαλεί ίλιγγο[55]. Θα ήταν, ίσως, λιγότερο οδυνηρός, αν ήταν μικρότερος, αλλά οι προσπάθειες μείωσης της εκτίμησης είναι λογικά απαράδεκτες και ηθικά ευτελείς[56].

Όμως, ο αριθμός των 85 εκατομμυρίων θυμάτων, όσο και αν εκπλήσσει αυτούς που δεν ήταν επαρκώς ενημερωμένοι, όσο και αν θίγει τους πιστούς, είναι απόλυτα αληθοφανής. Δεν απέχει –είναι μάλιστα μικρότερος– από τους υπολογισμούς που έγιναν παράλληλα από άλλους μελετητές. Έτσι, ο Rudolf Rummel, Αμερικανός ιστορικός, ειδικός στο θέμα των μαζικών σφαγών στην παγκόσμια ιστορία, υπολογίζει τα θύματα του κομμουνισμού σε παγκόσμια κλίμακα σε 110 εκατομμύρια, δηλαδή, πολύ κοντά στους υπολογισμούς του Courtois[57]. Ο Rummel διακρίνει ανάμεσα σε κατηγορίες γενοκτονίας, όπως την εξολόθρευση των Κοζάκων του Ντον το 1919, την προγραμματισμένη πείνα στην Ουκρανία το 1932-35 και τις μαζικές απελάσεις στις Βαλτικές χώρες και αλλού.

Αθροίζοντας όλους τους θανάτους που προκλήθηκαν από το κομμουνιστικό καθεστώς, δηλαδή από δικαστικές αποφάσεις για πολιτικά αδικήματα που εκδικάστηκαν με προειλημμένες αποφάσεις, θανάτους που προκλήθηκαν από κακουχίες σε τόπους εξορίας και στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, ή εκτελέσεις χωρίς δίκη και θανάτους από πείνα που προκλήθηκαν από πολιτικές αποφάσεις, ο R. Rummel φτάνει σε αυτόν τον αριθμό των 110 εκατομμυρίων, που περιλαμβάνει 61 εκατομμύρια στην ΕΣΣΔ, 35 εκατομμύρια στην Κίνα, 2 εκατομμύρια στην Καμπότζη κ.λπ.

Οι αριθμοί που παρατίθενται στη *Μαύρη Βίβλο* συγκλίνουν επίσης με τους αριθμούς που αναφέρονται σε άλλες μελέτες, όπως του Boris Souvarine, το 1936, και του Robert Conquest, το 1968[58]. Ούτε ευσταθεί το επιχείρημα που προβάλλεται ότι στην Ιστορία παρατηρούνται ανάλογες επιχειρήσεις μαζικών εκκαθαρίσεων. Ο Vladimir Boukovski παρατηρεί εύστοχα ότι τα θύματα της Ιεράς Εξέτασης ήταν συνολικά 5.000 σε διάστημα 300 ετών, ενώ ο Στάλιν με μια μονογραφή έστειλε στο απόσπασμα 6.600 άτομα[59]. Τα μεγέθη έχουν κάποια σημασία, ορισμένες φορές.

7. Η σύγκριση μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού/φασισμού

Ο 20ός αιώνας είναι ο αιώνας του ολοκληρωτισμού, δηλαδή απολυταρχικών καθεστώτων κεντρικά οργανωμένων, όπου το κράτος και η πολιτική τείνουν να απορροφήσουν όλες τις πτυχές της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής. Ο ολοκληρωτισμός διαθέτει δυνατότητες που του παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία και ο σύγχρονος κρατικός συγκεντρωτισμός, που δεν είχαν αυταρχικά καθεστώτα προηγουμένων εποχών. Σ' αυτές τις δυνατότητες περιλαμβάνεται η μαζική προπαγάνδα, η μαζική καταπίεση και η μαζική εξολόθρευση. Σ' αυτόν τον τρομερό αιώνα, τον οποίο ο Eric Hobsbawm ονομάζει «εποχή ακροτήτων» στο ομώνυμο βιβλίο του[60], τα ολοκληρωτικά καθεστώτα διέπραξαν μαζικά εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Τίθεται, επομένως, το ερώτημα αν μπορεί να συγκριθεί ο κομμουνισμός με άλλες μορφές ολοκληρωτισμού, και κυρίως με το ναζισμό[61]. Όμως, η αναφορά στην απλή δυνατότητα σύγκρισης μεταξύ ναζισμού και κομμουνισμού φάνηκε στους υπερασπιστές τής κομμουνιστικής ιδεολογίας τερατώδης και βλάσφημη. Ωστόσο, τα επιχειρήματα που επιστράτευσαν ήταν ασυνήθιστα ισχνά[62].

Ασφαλώς και υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στο ναζισμό και τον κομμουνισμό. Η κύρια διαφορά, όμως, δεν βρίσκεται, όπως νομίζουν οι κομμουνιστές και ορισμένοι διανοούμενοι που αυτοπροσδιορίζονται χαλαρά ως «αριστεροί», στην υποτιθέμενη ανθρωπιστική επαγγελία ή στο ουτοπικό όραμα του κομμουνισμού. Η κύρια διαφορά ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτισμούς συνίσταται στο ότι η κτηνωδία στο ναζισμό είναι κυνική και απροκάλυπτη, ενώ στον κομμουνισμό είναι καμουφλαρισμένη με ιδεολογικά φτιασίδια.

Βαρύνουσα σημασία σ' αυτήν τη συνάφεια έχει η συμβολή του Γάλλου, πρώην κομμουνιστή ιστορικού François Furet, στη μνήμη του οποίου είναι αφιερωμένη η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*. Ο François Furet ήταν η μεγάλη μορφή που αναγνώρισε την αξία της θεωρητικής έμπνευσης του Ernst Nolte, με τον οποίο είχε συχνή αλληλογραφία πάνω στη σχέση (όχι την ταύτιση) ανάμεσα στο ναζισμό και τον κομμουνισμό[63]. Ο Γάλλος ιστορικός υποστηρίζει ότι οι συγγένειες ανάμεσα στα δύο συστήματα είναι οργανικές και όχι τυχαίες, ότι η αμοιβαία συμπάθεια μεταξύ Χίτλερ και Στάλιν ήταν ισοσθενής με την αμοιβαία μεταξύ τους καχυποψία και ότι το Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο του 1939 δεν ήταν δημιούργημα μιας απλής συγκυρίας.

«Κανένα από τα δύο στρατόπεδα», γράφει ο Furet στον Nolte, «δεν μπορεί να γίνει κατανοητό στον μελετητή αν δεν κατανοήσει συγχρόνως το άλλο. Εξαρτώνται αμοιβαία από τα πάθη από τα οποία κυριαρχούνται και τις ιδέες και παραστάσεις που τα διέπουν, καθώς και τη συνολική ιστορική πραγματικότητα στην οποία εντάσσονται»[64].

Η ιδέα αυτή μιας μεγαλύτερης συγγένειας από ό,τι φαντάζονται πολλοί, μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού, απορρίπτεται ενστικτωδώς από ορισμένους διανοούμενους της Αριστεράς. Η περιφρόνηση που νιώθουν για την έξαρση της σημασίας της φυλής στο ναζισμό και η γοητεία που ασκεί ο μαρξισμός στη συνείδησή τους, τους πείθουν ότι είναι απαράδεκτη και μόνη η ιδέα της δυνατότητας μιας τέτοιας σύγκρισης.

Όσο δεν υπήρχε επαρκής πληροφόρηση για το τι έκρυβε το κομμουνιστικό στρατόπεδο, αυτή η στάση ήταν ανεκτή και για ένα διάστημα αποδεκτή. Από εδώ και πέρα, αυτό είναι αδύνατο. Γι' αυτό και οι διαμαρτυρίες κατά της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού* επικαλούνται το όραμα και την ουτοπία που αντιπροσωπεύει ο κομμουνισμός. Σημασία δεν έχει, πλέον, όπως φαίνεται, η πραγματικότητα, το «υπαρκτό» του σοσιαλισμού όπως τον εβίωσε το ένα τρίτο της ανθρωπότητας, αλλά ο σκοπός του, ο ορίζοντας των ιδανικών του, ο ουτοπικός οραματισμός του.

Είναι απορίας άξιον ότι αυτήν τη στάση υιοθετούν «μαρξιστές». Ο Μαρξ έγραφε στην Εισαγωγή στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (1859) ότι δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους, αλλά αντίθετα η κοινωνική τους ύπαρξη που καθορίζει τη συνείδησή τους[65]. Κατ' αντιστοιχία, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα έργα ενός καθεστώτος μας παρέχουν το μέσον για να κριθεί το ίδιο, και όχι η προπαγάνδα του, η ιδεολογία του ή οι οραματισμοί του.

Αυτό μας φέρνει ξανά στην ασυμμετρία που είχε καταγγείλει ο Besançon, ανάμεσα στην ηθική καταδίκη του ναζισμού και του κομμουνισμού από τη διεθνή κοινή γνώμη. Η καταδίκη του ναζισμού από την πολιτισμένη ανθρωπότητα είναι απόλυτη και δικαιολογημένη πέρα για πέρα. Οποιαδήποτε προσπάθεια «αναθεώρησης» της ιστορικής κρίσης για το ναζισμό, που τείνει να μετριάσει τον εγκληματικό του χαρακτήρα, είναι απαράδεκτη από κάθε άποψη. Η υστερική αποθέωση της βίας, η θηριωδία, η μαζική εγκληματικότητα, ο ρατσισμός είναι τα χαρακτηριστικά του ναζισμού, τόσο στην ιδεολογία όσο και στην πρακτική του.

Ο ναζισμός καταδικάστηκε στο Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης από τους νικητές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ασφαλώς όμως και από όλη την ανθρωπότητα, εναντίον της οποίας είχε διαπράξει ειδεχθή εγκλήματα. Όπως είπε ο γενικός εισαγγελέας για τη Γαλλία François de Menthon προς στο δικαστήριο

> «Δεν έχουμε να κάνουμε με μια συμπτωματική ή περιστασιακή εγκληματικότητα. Έχουμε να κάνουμε με μια εγκληματικότητα που είναι συστηματική, η οποία εκπορεύεται από ένα δόγμα»[66].

Το κατ' εξοχήν έγκλημα του ναζισμού κατά της ανθρωπότητας ήταν η γενοκτονία των Εβραίων στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτό το έγκλημα καταδίκασε το ναζισμό στην παγκόσμια συνείδηση. Η διεθνής αναγνώριση της μοναδικότητας της *shoah* (ή «ολοκαυτώματος»)[67] κατέστησε απαγορευτική οποιαδήποτε απόπειρα σύγκρισης με άλλα εγκλήματα. Λίγοι σήμερα θα αμφισβητούσαν αυτήν την κρίση της Ιστορίας[68].

Η φρίκη που εμπνέει η ναζιστική ιδεολογία δεν συνδέεται με μια μεταφυσική «ουσία», η οποία υποτίθεται ότι ενυπάρχει στην κοσμοθεωρία του ναζισμού, αλλά στα πεπραγμένα του τελευταίου, τα οποία αποτελούν μια ευρύτατα μοιρασμένη εμπειρία της ανθρωπότητας, βαθιά χαραγμένη στη συλλογική της μνήμη. Αν, λοιπόν, κρίνεται ο ναζισμός από τα *έργα* του και όχι από τα «ιδανικά» του –όποια και αν είναι αυτά– το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τον κομμουνισμό. Και αυτός οφείλει να κριθεί με βάση αυτά που έκανε και όχι με βάση τα «οράματα» και την «ουτοπία» που τον ενέπνευσαν. Πρέπει, με άλλα λόγια, να πραγματοποιηθεί ένας εμπειρικός έλεγχος, μια αντικειμενική καταγραφή αυτών του των έργων.

Όμως, αυτή η καταγραφή απορρίπτεται εκ προοιμίου από τους ιδεολογικούς εκπροσώπους του κομμουνισμού σήμερα, εφόσον θα κατέτεινε στην ιδέα της συγκρισιμότητας μεταξύ ναζισμού και κομμουνισμού. Για λόγους που έχουν να κάνουν με τα ιδεολογικά τους βιώματα και όχι με τη λογική, οι άνθρωποι αυτοί, ακόμα και αν είναι επικριτικοί

έναντι των κομμουνιστικών καθεστώτων, δεν μπορούν και δεν θέλουν να κρίνουν με το ίδιο μέτρο τον ναζισμό και τον κομμουνισμό.

Αυτό ισχύει για ένα μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης, ανεξαρτήτως ιδεολογικής τοποθετήσεως. Ο Raymond Aron, ο οποίος δεν ήταν αριστερής ιδεολογικής απόκλισης, έγραφε ότι η διαφορά ανάμεσα στον κομμουνισμό και το ναζισμό είναι ότι ο πρώτος οδηγεί τους αντιπάλους του σε στρατόπεδα εργασίας, ενώ ο δεύτερος σε στρατόπεδα θανάτου. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η επιδίωξη να δημιουργηθεί ένας νέος τύπος ανθρώπου, στην άλλη η δαιμονική βούληση εξολόθρευσης μιας φυλής[69].

Αργότερα ο Aron άλλαξε γνώμη και άσκησε κριτική στην προηγούμενη θέση του[70]. Η διαφορά ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτισμούς, θα γράψει ο Aron, βρίσκεται στον «οικουμενισμό» του κομμουνισμού και στη «φυλετική» ερμηνεία της ιστορίας από το ναζισμό. Ο «φυλετικά κατώτερος» δεν έχει θέση στο ναζιστικό κράτος, ενώ ο «ταξικός εχθρός» στο κομμουνιστικό καθεστώς έχει δυνατότητα να «αναμορφωθεί».

Αυτό, όμως, όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης της *Μαύρης Βίβλου*, δεν ισχύει στην πράξη, εφόσον εκατομμύρια υπήρξαν τα θύματα εκκαθαρίσεων στα κομμουνιστικά καθεστώτα, που εξολοθρεύθηκαν *ως ομάδες*. Με την έννοια αυτή, όπως λέει ο Aron, ο οικουμενισμός του κομμουνισμού λειτουργεί παραπλανητικά. Στο ίδιο θέμα γράφοντας ο François George, λέει ότι η διαφορά ανάμεσα στον κομμουνισμό και το ναζισμό συνίσταται στο ότι στον τελευταίο ο «εχθρός», το «εμπόδιο» στην πραγματοποίηση του «μεγαλειώδους οράματος», που είναι η δημιουργία μιας νέας, ισχυρής και καθαρόαιμης Ευρώπης, είναι ο Εβραίος. Η εξολόθρευσή του είναι ένας εμφανής στόχος. Στον κομμουνισμό, αυτή η σύνδεση μεταξύ οράματος και εχθρού, ανάμεσα στο ιδανικό και την αντίθεσή του, είναι συγκαλυμμένη από ιδεολογήματα. Και έτσι εξηγείται, κατά τον Γάλλο φιλόσοφο, το πλήθος των ευγενών ιδεαλιστών που εξαπατήθηκαν από αυτόν, πέφτοντας στην ηθική παγίδα και αποδίδοντας ελαφρυντικά στον κομμουνισμό με το αιτιολογικό ότι έχει ευγενείς πόθους και αγαθές προθέσεις[71].

Είναι, όμως, αυτό θεμιτό; Ο Jacques Julliard, σημαίνουσα προσωπικότητα της γαλλικής Αριστεράς, εκφράζει μια εύλογη αντίρρηση:

> «Για ποιό λόγο και ως προς τί, εγκληματίες που επικαλούνται το καλό είναι λιγότερο ένοχοι από εκείνους που επικαλούνται το κακό;»[72]

8. Επανάσταση, δημοκρατία και ολοκληρωτισμός

Η στερεότυπη απάντηση στο ερώτημα του Julliard είναι ότι η ναζιστική ιδεολογία είναι απάνθρωπη, ενώ ο κομμουνισμός έχει τουλάχιστον αγαθές προθέσεις. Αν θέλουμε, όμως, να είμαστε δίκαιοι, δεν πρέπει να κρίνουμε το ναζισμό με βάση την περιγραφή του από τους αντιπάλους του –«ιδεολογία του μίσους»– και τον κομμουνισμό με βάση τις ιδιότητες που του αποδίδουν οι οπαδοί του –«ανθρωπιστική αποστολή», «δημιουργία νέου ανθρώπου».

Οι αγαθές προθέσεις ή οι οικουμενικές ιδεολογίες δεν ξεπλένουν το έγκλημα. Στο όνομα μιας «ψευδο-ιδεοκρατίας», όπως ονομάζει το ορθόδοξο μαρξιστικό δόγμα της Σοβιετικής Ένωσης ο Tsvetan Todorov, ο Στάλιν αποφασίζει εν ψυχρώ την καταδίκη της Ουκρανίας, της πιο πλούσιας περιοχής σε αγροτικά προϊόντα στη Σοβιετική Ένωση, σε λιμοκτονία[73]. Η χρησιμοποίηση αυτής της μεθόδου εξόντωσης πληθυσμών έγινε συστηματικά και αποτελεί έγκλημα κατά της ανθρωπότητας[74]. Η μέθοδος αυτή δεν είναι λιγότερο απάνθρωπη από τους θαλάμους αερίων των ναζί και δεν είναι μόνο στη Σοβιετική Ένωση

που λιμοκτόνησαν οι άνθρωποι, αλλά και στην Κίνα[75]. Η χρήση της συνιστά *γενοκτονία*. Και γενοκτονία, σύμφωνα με τον γαλλικό ποινικό κώδικα, μεταξύ άλλων, αλλά και με γενικότερες αρχές του διεθνούς δικαίου στοιχειοθετείται όταν υπάρχει σχέδιο που *να τείνει* προς το σκοπό της εξάλειψης μιας ομάδας ανθρώπων: δεν είναι αναγκαίο να υπάρχει *διακηρυγμένη επιδίωξη* ενός τέτοιου στόχου.

Εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι *τα ίδια τα γεγονότα*, ιδίως όταν δεν μπορεί να διαμφισβητηθεί ότι ήταν προβλέψιμα, λόγω συγκεκριμένων πολιτικών αποφάσεων. Ούτε είναι ορθό να υποβιβάζεται η εξάλειψη μιας *κοινωνικής τάξης*, όπως συνέβη επανειλημμένα στα κομμουνιστικά καθεστώτα, σε χαμηλότερη βαθμίδα γενοκτονικής φρικαλεότητας από την εξάλειψη της *φυλής*. Όπως εύστοχα επισημαίνει ένας από τους συγγραφείς της *Μαύρης Βίβλου*, ο Yves Santamaria, με αυτόν τον τρόπο παραθεωρείται ένα βασικό γεγονός: οτι τόσο η φυλή, όσο και η κοινωνική τάξη, είναι παράγωγα της *Ιστορίας*: δεν είναι παράγωγο της «φύσης» η πρώτη και της Ιστορίας ή της κοινωνίας η δεύτερη[76]. Και στις δύο περιπτώσεις εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του κατά περίπτωσιν εξολοθρευτή να καθορίσει σε ποια τάξη, φυλή ή οποιαδήποτε άλλη ομάδα προς εξόντωση ανήκει ή δεν ανήκει κάποιος. Δικαιώνεται, συνεπώς, ο Besançon όταν δίνει μια απερίφραστα καταφατική απάντηση στο ερώτημα αν ο κομμουνισμός είναι εξ ίσου εγκληματικός με το ναζισμό και το φασισμό[77].

Όπως εύστοχα σχολιάζει ο François Furet, το κοινό σημείο που έχουν μεταξύ τους, ο κομμουνισμός από τη μια μεριά και ο φασισμός και ο ναζισμός από την άλλη, είναι *το μίσος για τη δημοκρατία και τη νεωτερικότητα*, τη δυνατότητα που έχουν οι άνθρωποι να ρυθμίζουν τη ζωή τους σύμφωνα με τις ατομικές τους προτιμήσεις[78]. Η ίδια η *επανάσταση* δημιουργεί το μίσος για τον αστό – και ο Χίτλερ θεωρούσε τον εαυτό του επαναστάτη. Η ιδέα της επανάστασης ελκύει πολλούς διανοούμενους, συνεχίζει ο Furet, διότι είναι «η επιβεβαίωση της δυνατότητας του ανθρώπου να αυτοδημιουργηθεί – να αυτο-εφευρεθεί». Είναι σύμβολο της «δημοκρατικής αυτονομίας του ατόμου και της αυτο-ιδιοποίησής του»[79]. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο στο φαντασιακό του δυτικού ανθρώπου σήμερα συνυφαίνεται η ιδέα της επανάστασης με τη δημοκρατία. Είναι απότοκο της κληρονομιάς της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης. Δεν πρέπει, ωστόσο, να παραβλέπεται ότι όλες οι επαναστάσεις δεν ήταν δημοκρατικές και ότι ολοκληρωτικά κινήματα χρησιμοποίησαν επαναστατικές μεθόδους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση του φασισμού, όπως δείχνουν οι ιστορικές μελέτες του Renzo De Felice, που παραμένουν μοναδικές σε ερευνητική πληρότητα και αναλυτική διεισδυτικότητα[80].

Η θέση του De Felice, την οποία υιοθετεί ο Furet, είναι ότι το φασιστικό κίνημα του Μουσσολίνι άντλησε την τρομακτική του δύναμη από τον κομμουνισμό με την εξής έννοια: όχι διότι ο Μουσσολίνι έκανε χρήση «ατάκτων» στοιχείων, αλλά διότι αντέστρεψε τη δυναμική των πραγμάτων που ήταν επαναστατική στη διάρκεια της «κόκκινης διετίας» 1919-20 στη Βόρειο Ιταλία. Στον επαναστατικό μαξιμαλισμό των αριστερών, ο Μουσσολίνι έδωσε μια εθνικιστική κατεύθυνση. Ο φασισμός αποτέλεσε μια επαναστατική και όχι συντηρητική αναστροφή της κατάστασης που δημιουργήθηκε από την κοινωνική αναταραχή εκείνης της περιόδου[81]. Αυτό αποτελεί άλλη μια περίπτωση όπου η ανάλυση του De Felice επιβεβαιώνει τη θεμελιακή ιδέα του Furet, σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να νοηθεί είτε ο κομμουνισμός, είτε ο φασισμός και ο ναζισμός στον εικοστό αιώνα, χωρίς αναφορά στις αλληλοδράσεις μεταξύ τους, χωρίς παραπομπή σε κοινές μήτρες, χωρίς την κοινή αποστροφή για τη νεωτερικότητα και χωρίς τον πόθο δημιουργίας ενός «νέου ανθρώπου», μιας «νέας τάξης» και ενός «νέου λαού»[82].

9. Ανθρωπισμός και τρομοκρατία

Εν τούτοις, οι διανοούμενοι που τάχθηκαν υπέρ του κομμουνισμού, είτε ως οπαδοί, είτε ως συνοδοιπόροι, εξακολούθησαν να τον βλέπουν ως συνδυασμό ανθρωπισμού και τρομοκρατίας, κατά την έκφραση του φιλοσόφου Merleau-Ponty[83]. Οι στοχαστές αυτοί αντιμετωπίζουν το πρόβλημα *ουσιολογικά*, αντιπαραθέτοντας μανιχαϊκά την ανθρωπιστική «ουσία» του κομμουνισμού και την απάνθρωπη «ουσία» του ναζισμού και του φασισμού.

Εκείνο που εντυπωσιάζει στην ουσιολογική προσέγγιση είναι η απίστευτη ελαφρότητά της. Έτσι, ο Jean-Paul Sartre, άριστος βιρτουόζος του μεταφυσικού ουσιολογισμού, δεν είχε καμία δυσκολία να «αποδείξει» ότι δεν υπήρχαν στρατόπεδα εργασίας στη Σοβιετική Ένωση, εφόσον η έννοια του σοσιαλισμού είναι φιλοσοφικά ασυμβίβαστη με την έννοια του στρατόπεδου εργασίας[84].

Την ύπαρξη στρατοπέδων στη Σοβιετική Ένωση είχαν αρνηθεί με αγανάκτηση επώνυμοι κομμουνιστές διανοούμενοι, όπως ο Pierre Daix που ήταν τότε ακόμα κομμουνιστής και ο Louis Aragon, ο οποίος λίγα χρόνια νωρίτερα είχε συγγράψει ωδή στην Γκεπεού –τη σοβιετική κομματική-τρομοκρατική αστυνομία– ζητώντας τη συγκρότηση μιας αντίστοιχης οργάνωσης στη Γαλλία[85].

Η κοινή γνώμη, όμως, πείσθηκε για το αντίθετο, πέρα από κάθε αμφιβολία, μετά από δύο πολύκροτες δίκες. Η μία έγινε το 1949, με αφορμή το βιβλίο του Βίκτορ Κραβτσένκο *Επέλεξα την ελευθερία*[86], ενώ η άλλη έγινε ένα χρόνο αργότερα όταν μια διάσημη προσωπικότητα της γαλλικής Αριστεράς, ο David Rousset, ο οποίος μάλιστα ήταν παλιός τρόφιμος ναζιστικού στρατοπέδου, έγραψε βασιζόμενος σε πολλές μαρτυρίες ότι τέτοια στρατόπεδα υπήρχαν και στη Σοβιετική Ένωση.

Και στις δύο δίκες ήταν καταλυτικής σημασίας η μαρτυρία της πρώην κομμουνίστριας Margarete Buber-Neumann, χήρας του Γερμανού κομμουνιστή ηγέτη Heinz Neumann. Η Margarete Neumann είχε εμπειρία και των δύο ειδών στρατοπέδων και μάλιστα παραδόθηκε από τους Σοβιετικούς στους Γερμανούς, μεταβαίνοντας απευθείας από το σοβιετικό γκουλάγκ στο γερμανικό στρατόπεδο εργασίας το 1940, έξι μήνες μετά την υπογραφή του Γερμανο-Σοβιετικού Συμφώνου[87].

Μαρτυρίες σαν της Margarete Buber-Neumann αποτελούσαν απόλυτες και αναντίρρητες διαψεύσεις του «θαύματος» στο οποίο πίστευαν οι οπαδοί του κομμουνισμού. Γι' αυτό και πολλοί από τους πιστούς ταλαντεύτηκαν. Μια πίστη, όμως, μπορεί να μείνει ακλόνητη σε πείσμα των εμπειρικών δεδομένων. Και αυτό συνέβη με πολλούς διανοούμενους στη Γαλλία και αλλού.

Εδώ φτάνουμε στην καρδιά του προβλήματος της ευπιστίας τόσων διανοουμένων και του χυνισμού με τον οποίο χειραγωγήθηκαν από τους κομμουνιστές ηγέτες, που πίστευαν ορθά, όπως αποδείχθηκε, ότι οι άνθρωποι αυτοί έδιναν απεριόριστη πίστωση στο κομμουνιστικό καθεστώς[88]. Συνταρακτικές μαρτυρίες, εμπεριστατωμένες έρευνες και δραματικά πολιτικά γεγονότα διέψευδαν επί σειρά ετών με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο την πίστη που είχε ριζώσει όχι μόνο στους οπαδούς του κομμουνισμού, αλλά και σ' εκείνους που ανήκαν στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς, ότι τα κομμουνιστικά καθεστώτα, «με όλα τους τα μειονεκτήματα», αποτελούσαν πηγή ελπίδας και εστία απελευθέρωσης για την ανθρωπότητα. Και μόνη αυτή τους η πίστη έδινε μια ηθική υπεροχή στον κομμουνισμό, η οποία ήταν συνυφασμένη με την «ανθρωπιστική» του διάσταση. Και αυτήν την υπεροχή, σε πείσμα των γεγονότων, οι συμπαθούντες διανοούμενοι τη θεωρούσαν δεδομένη.

Πώς μπορεί να δοθεί εξήγηση για τη σταθερή αυτή πίστη των ανθρωπιστών διανοουμένων της Αριστεράς; Οποιαδήποτε εξήγηση θα πρέπει να βασιστεί μάλλον στην ιστορία

των ιδεολογικών ευαισθησιών στη Δύση και λιγότερο στην αναζήτηση λογικής συγκρότησης των θέσεων που είχαν υποστηρίξει κατά καιρούς.

Ο δυτικός διανοούμενος θέλησε, από τις αρχές του 20ού αιώνα –και συγκεκριμένα από την υπόθεση Ντρέυφους κι έπειτα– να ενεργεί πολιτικά ή θεώρησε ότι είναι εκ των πραγμάτων εμπλεγμένος στην πολιτική. Αν, επομένως, δεν αρκείται στην καταγγελία της αδικίας ή στην κατάθεση της αλήθειας, θεωρεί ότι πρέπει να «πολιτικοποιήσει» τη σκέψη του και τη δράση του. Έτσι, ο δυτικός διανοούμενος στρατεύεται, δηλαδή δρα ως *homo ideologicus*. Και επειδή συνεχίζει να βλέπει τον εαυτό του ως κληρονόμο του Διαφωτισμού, συνεχιστή της ιδέας της προόδου και της βελτίωσης του κόσμου μέσα από μια παρέμβαση στα κοινωνικά πράγματα, θεωρεί ότι η ταύτισή του με κάτι που ενσαρκώνει το μέλλον ή την υπέρτατη σωτηριολογική επαγγελία για την ανθρωπότητα αποτελεί ένα είδος καντιανής κατηγορικής προσταγής, κατά κάποιο τρόπο. Στρατεύεται, επομένως, στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, ή τουλάχιστον υιοθετεί μια «αντι-αντικομμουνιστική» στάση, ενTασσόμενος «χαλαρά» στην Αριστερά, νοούμενη ως ευρύτερη κοινότητα σοσιαλιστικής ομοφροσύνης.

Αν πάμε πίσω, στη «χρυσή εποχή» της ιδεολογικής στράτευσης στην Αριστερά των διανοουμένων –με κύρια αναφορά σ' εκείνους που είχαν θεωρητικοποιήσει τη συνοδοιπορία τους με το κομμουνιστικό κόμμα, δηλαδή τους Sartre, Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir–, θα παρατηρήσουμε μια από πρώτη άποψη ανεξήγητη εμμονή στη συνοδοιπορία αυτή, παρά τις κατά καιρούς ρήξεις με την «ορθόδοξη» πτέρυγα του κομμουνισμού. Ο αντικομμουνισμός καταδικάζεται ως οιονεί φασισμός[89]. Το κομμουνιστικό κόμμα, στη Ρωσία όσο και στη Γαλλία, παραμένει ο φορέας της ιστορικής αλλαγής και της προλεταριακής ελπίδας.

Η προσήλωση αυτών των διανοουμένων στο προλεταριάτο ως μοναδικό φορέα της Ιστορίας και στο Κόμμα του ήταν πότε απόλυτη, πότε με επιφυλάξεις[90]. Ακόμα, όμως, και όταν είχαν επιφυλάξεις, ο κομμουνισμός παρέμεινε γι' αυτούς ένας συνδυασμός ανθρωπισμού και τρομοκρατίας. Ήταν αναγκαίο να δεχθεί κανείς το δεύτερο μαζί με το πρώτο, θεωρώντας ότι το ανθρωπιστικό πρόταγμα που περιέχει ο κομμουνισμός –ως τέρμα της ιστορικής διαδικασίας– υπερβαίνει κατά πολύ το τρομοκρατικό στοιχείο που κυριαρχεί σήμερα. Αυτήν την εκτίμηση τη βασίζουν, όπως θα φανεί πιο κάτω, σε μια δική τους έμμονη ιδέα, η οποία σχετίζεται με την αποστολή τους όπως την αντιλαμβάνονται.

Το μήνυμα του *Humanisme et terreur* του Merleau-Ponty είναι ότι βία υπάρχει τόσο στο καπιταλιστικό όσο και στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, αλλά το τελευταίο περιέχει τα στοιχεία εκείνα που θα το βοηθήσουν να ξεπεράσει το στάδιο της τρομοκρατίας και να εισέλθει στο στάδιο του ανθρωπισμού. Ο κομμουνισμός περιέχει, όπως έγραφε την ίδια εποχή η Simone de Beauvoir, το μέλλον του στην υπέρβασή του[91]. Με την έννοια αυτή, η υλικότητα της υπέρβασης (*transcendance*) πηγαίνει πέρα από την ουτοπία. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αυτοί οι συνοδοιπόροι διανοούμενοι έδιναν απεριόριστη πίστωση στο παρόν, έστω και με τρομοκρατία, εκτελέσεις, βασανιστήρια, δυστυχία και στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας.

Όμως, αυτή η «ηθική πίστωση», από ένα σημείο κι έπειτα δεν μπορούσε πια να δοθεί από τους αριστερούς διανοουμένους στον σοβιετικό κομμουνισμό, ιδίως μετά από την εισβολή στην Ουγγαρία, το 1956, και στην Τσεχοσλοβακία, το 1968. Θα ανέμενε κανείς ότι η απογοήτευση από τον σοβιετικό κομμουνισμό θα τους οδηγούσε σε κάποια «σύμπτυξη» σε μετριοπαθέστερες θέσεις, σοσιαλδημοκρατικές ή φιλελεύθερες. Έγινε το αντίθετο: σκέφθηκαν ότι η «σωτηρία» ασφαλώς θα βρισκόταν στην Κίνα, στο Βιετνάμ, στην Αλβανία ή την Κούβα.

Αυτή η καταφυγή σε «εξωτικές» εκδοχές του σοσιαλισμού δεν ήταν ούτε τυχαία, ούτε

αφελής εκ μέρους αυτών των διανοουμένων. Οι χώρες αυτές ήταν *λιγότερο ελέγξιμες μορφές* ουτοπικής-μυθολογικής πίστης. Ακριβέστερα: χρησίμευαν ως αντικείμενα προβολής της ιδεολογικοποιημένης πραγματικότητας, η οποία απαιτούσε *υψηλότερο βαθμό αφαίρεσης*. Η αποδοχή τους χρειαζόταν πιο αφηρημένη σκέψη, περισσότερη εξάρτηση από τις νοητικές κατασκευές των ίδιων αυτών διανοουμένων. Και οι κατασκευές αυτές ήταν «ανοσοποιημένες» στους εμπειρικούς ελέγχους. Το «εξωτικό» παρόν ταίριαζε με το μακρινό και άπιαστο μέλλον, και κυρίως με τον κόσμο αφαιρέσεων που βρίσκονται πέρα από τον «χυδαίο» εμπειρισμό (με τα ελέγξιμα δεδομένα του).

Ο ίδιος αυτός «εξωτισμός» είχε εμπνεύσει και βολέψει στο παρελθόν τους «προοδευτικούς» συγγραφείς, σε σχέση με τη Σοβιετική Ένωση, έτσι όπως περιγράφεται από τον Arthur Koestler στο *Yogi and the Commissar* (1945), εφόσον φαινόταν «αρκετά μακρινή ώστε να αφήνει τη φαντασία ελεύθερη». Το «πρόταγμα» του κομμουνισμού φαινόταν μακρινότερο, πιο άπιαστο, πιο αφηρημένο και τελειότερο ως εκ τούτου, δίνοντας στον διανοούμενο την ευκαιρία να γίνει, για μια φορά ακόμα, πρωθιερέας μιας ιδεολογικής κοινότητας, η οποία πίστευε σε κάτι που θα δικαιωνόταν στο μέλλον. Όσο λιγότερη σχέση είχε με το παρόν και με το οικείο, τόσο πιο πολύ δικαιωνόταν η πίστη σ' αυτήν. Και αυτός ο ανορθολογικός ισχυρισμός προβαλλόταν ως η τελευταία λέξη του προοδευτικού ορθολογισμού, επειδή ταυτιζόταν με το «μέλλον της ανθρωπότητας», το «πρόταγμα» μέσα από το οποίο ο άνθρωπος υπερέβαινε τον εαυτό του ως παρόν και «περιστασιακότητα»![92]

Από αυτά είναι εμφανής η αλληλουχία μεταξύ ουτοπισμού και ολοκληρωτισμού. Τα ολοκληρωτικά κομμουνιστικά καθεστώτα αναγνωρίζουν την ουτοπία ως «πραγματικότητα», ενώ ο στρατευμένος διανοούμενος, προβάλλοντας μια ουτοπική σκέψη και προτάσσοντας την ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα ως πηγή αλήθειας στη θέση της αντικειμενικής πραγματικότητας, νομιμοποιεί τα καθεστώτα αυτά στη συνείδηση πολλών ανθρώπων. Για τους διανοούμενους αυτούς, η διατήρηση των κομμουνιστικών καθεστώτων πρόσφερε ένα *αντιστήριγμα υπαρκτότητας* στο όραμα του κομμουνισμού ως απώτερου ιδανικού. Χωρίς αυτά, το όραμα δεν έχει κανένα αντίκρισμα – έστω και με «ελαττώματα». Επιπλέον, τα «ελαττώματα» αυτά εμφανίζονται σήμερα στο πραγματικό τους μέγεθος. Και το «όραμα» δεν αποδεικνύεται πλέον συμπαθής, πλην όμως μη ρεαλιστική φαντασίωση, αλλά εφιαλτική και τερατώδης χίμαιρα, με τους σωρούς των πτωμάτων στα οποία ανέρχονται τα θύματά της...

10. Ουτοπία και ολοκληρωτισμός

Ακόμα, όμως, και στις περιπτώσεις –οι οποίες πλήθυναν τα τελευταία χρόνια– διανοουμένων της Αριστεράς εν ευρεία εννοία που απέρριπταν το «ορθόδοξο» πρότυπο του μαρξισμού και απέρριπταν τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» ως παραμόρφωση του «πραγματικού» σοσιαλισμού που οι ίδιοι επαγγέλλονταν, πολλοί είναι εκείνοι που αρνούνται να καταδικάσουν τον κομμουνισμό ως εγκληματικό, υπό το φως των αποκαλύψεων που σωρεύθηκαν γύρω από την πραγματική φύση των καθεστώτων στο κομμουνιστικό στρατόπεδο.

Πώς εξηγείται αυτή η στάση, η οποία συνδέεται άμεσα με τις ακραίες αντιδράσεις από αυτούς τους κύκλους, που εκδηλώθηκαν για τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου*; Ο λόγος για τις αντιδράσεις αυτές οφείλεται σε κάτι ριζικότερο, που θέτει σε αμφισβήτηση η δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου*, και αυτό *είναι η ιδέα της στράτευσης των διανοουμένων υπέρ της επανάστασης*, την οποία πρόβαλε κυρίως ο J.-P. Sartre. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, ο διανοούμενος δεν πρέπει να φυγομαχήσει, ευρισκόμενος σε μια κατάσταση που είναι εξ αντικειμένου εμπόλεμη. Ζητείται από τον πνευματικό άνθρωπο να αγωνιστεί με

τον δικό του τρόπο και να συμβάλει στον αγώνα για τη δημιουργία ενός καινούργιου κόσμου.

Τι σημαίνει, όμως, το αίτημα για στράτευση του διανοουμένου; Σημαίνει κάτι περισσότερο από την υπεράσπιση της αλήθειας και του δίκιου γενικά, όπως ήταν οι περιπτώσεις του Zola και του Orwell. Αυτό το «κάτι περισσότερο» σημαίνει στην πραγματικότητα *κάτι που μπορεί να είναι διαφορετικό από την κοινώς νοούμενη αλήθεια και το κοινώς νοούμενο δίκιο*. Μπορεί να είναι η αποσιώπηση της αλήθειας ή η αδιαφορία για το δίκιο, ορισμένες φορές, για χάρη ενός ανώτερου σκοπού, που είναι η παγκόσμια επανάσταση. Με άλλα λόγια, ζητείται από τον διανοούμενο, μέσα από τη στράτευσή του, να υπηρετήσει ένα σκοπό που εντάσσεται σε μια πίστη, την οποία υιοθετεί ως υπέρτατη αλήθεια. Η «πιστοκρατική» (φιντεϊστική) αυτή ταύτιση του διανοουμένου με μια «κοινότητα εν πίστει» του δίνει τη δυνατότητα να γίνει λειτουργός της και πρωθιερέας της. Παύει, όμως, τότε να είναι διανοούμενος με την αρχική επαγγελία που διέκρινε τον τελευταίο, να υπηρετεί πριν από όλα την αλήθεια και το δίκιο.

Όλα αυτά γίνονται στο όνομα της ουτοπίας. Από πρώτη άποψη αυτό φαίνεται ανεκτό, ίσως και συμπαθές. Μια ουτοπική φαντασίωση, και στη χειρότερη ακόμα περίπτωση, είναι μια αβλαβής αυταπάτη. Δεν φταίει ο πνευματικός άνθρωπος αν ξεγελάστηκε από αυτήν. Αν τελικά το όραμα έκρυβε πίσω του τη φρίκη, αν η ουτοπία τελικά αποδείχθηκε δυστοπία της χειρότερης μορφής, η αφαίρεση παραμένει άθικτη και μαζί της και η έμπνευση του οραματιστή-διανοούμενου.

Αν εξετάσει κανείς τα πράγματα πιο προσεκτικά, θα διαπιστώσει ότι η συνείδηση του ουτοπιστή δεν είναι τόσο αθώα. Ο διανοούμενος ζητεί να έχουν αντίκρισμα οι ιδέες που γεννά ή επεξεργάζεται. Θα ήθελε να συμπίπτει το ιδεατό με το πραγματικό. Αν αυτό δεν συμβαίνει, τότε το πρώτο επικρατεί του δεύτερου.

Ο βολονταρισμός στον οποίο αναφέρθηκα πιο πάνω, και που παράγει πτώματα στο διάβα του στα κομμουνιστικά καθεστώτα, εδώ αποκαθιστά το δόγμα εις βάρος των αντικειμενικών δεδομένων, όταν αυτά δεν συμπίπτουν με την ιδεατή πραγματικότητα. Αυτό είναι που συνιστά τον «πειρασμό του ολοκληρωτισμού», κατά τον J.-F. Revel: η δυνατότητα «απορρόφησης» του πραγματικού από το ιδεατό όταν υπάρχει αντινομία μεταξύ τους[93]. Και αυτή η δυνατότητα μεταβάλλεται σε «ηθικό καθήκον» στο πλαίσιο της στράτευσης. Αυτός ο «συλλογικός σολιψισμός», όπως λέει ο Kolakowski, παρατηρεί τον κόσμο ολόκληρο σαν να είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής πρακτικής[94].

Η στάση αυτή νομιμοποιείται μέσα από μια μεταθεωρητική αρχή που δικαιώνει την ιδεολογία και την ουτοπία έναντι της αντικειμενικής πραγματικότητας[95]. Η αρχή αυτή ισοδυναμεί με την κυριαρχία της επίσημης, ουτοπικής και ιδεολογικοποιημένης πραγματικότητας έναντι της εμπειρικής, καθημερινής πραγματικότητας στα κομμουνιστικά καθεστώτα. Οι άνθρωποι που ζούσαν κάτω από αυτά τα καθεστώτα εφάρμοσαν μια πρακτική «διπλής πίστης» ή «διπλής αλήθειας» (*dvoeverye*). Η τήρηση αυτής της αρχής σήμαινε την αναγκαστική υποταγή της εμπειρικής πραγματικότητας στην ιδεολογική: αυτό είναι το ίδιον του ολοκληρωτισμού. Ζητεί να αναγνωρισθεί ως αλήθεια η ουτοπία, η οποία ανακηρύσσεται επίσημα ως ισχύουσα. Η πραγματικότητα της ιδεολογίας εκτοπίζει πολιτικά την εμπειρική πραγματικότητα.

Όταν, λοιπόν, ο διανοούμενος αποφασίζει να στρατευθεί, αποφασίζει συγχρόνως να παίξει έναν ιδεολογικό ρόλο που είναι ολοκληρωτικός, εφόσον ο ρόλος που αναλαμβάνει είναι να *ιδεολογικοποιήσει την πραγματικότητα*, ώστε να κυριαρχήσει επί της εμπειρικής πραγματικότητας. Στράτευση εκ μέρους του διανοουμένου σημαίνει ότι συμμετέχει στο γενικότερο βολονταριστικό πρόγραμμα που ιδεολογικοποιεί την πραγματικότητα, με σκοπό να τη μεταβάλει. Η *ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας* που πραγματοποιείται στο

επίπεδο της πνευματικής δημιουργίας από τον διανοούμενο αντιστοιχεί στην ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας που επικρατεί στο κομμουνιστικό καθεστώς. Η φρίκη και το έγκλημα βρίσκονται *ήδη* μέσα στο ουτοπικό όραμα. Και ο διανοούμενος, από τη στιγμή που αποφασίζει να στρατευθεί, παύει να είναι αθώος. Παίζει με την πολιτική και δυνάμει με το έγκλημα, και έχει ως πολιτικό του ομόλογο οποιονδήποτε αναλαμβάνει καταπιεστικό ρόλο στην ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα που ισχύει στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Η σύνδεση της ιδεολογικοποιημένης πραγματικότητας με τον ολοκληρωτισμό γίνεται ακόμα πιο φανερή και ανάγλυφη αν εξετάσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και κυρίως στη Σοβιετική Ένωση, για την οποία έχουμε μεγαλύτερη ιστορική πείρα. Η ιδεολογικοποίηση της αλήθειας έχει άμεση σχέση με την υποταγή της στο κομμουνιστικό κόμμα και στη θέλησή του, άρα με τον βολονταρισμό που τόσο πολύ προσέλκυσε τους διανοούμενους οι οποίοι προσχώρησαν στα κομμουνιστικά κόμματα ή συμπορεύτηκαν μαζί τους[96]. Ο βολονταρισμός αυτός επιστρατεύεται για να επιβληθεί το Κόμμα σε όσους αντιστέκονται. Το να γίνει δεκτό το επίσημο ψεύδος –η «κομματική αλήθεια»– ήταν θεμιτό, εφόσον η ιδεολογική πραγματικότητα την οποία πρόβαλλε δεν γινόταν αποδεκτή από τους «εχθρούς του λαού»[97].

Το κομμουνιστικό πολιτικό πρόγραμμα είναι εξ αρχής βολονταριστικό. Από το 1917, η ηγεσία της πρώτης κομμουνιστικής επανάστασης στην Ιστορία είχε αποφασίσει ότι θα δημιουργούσε τεχνητά τις συνθήκες εκβιομηχάνισης που ήταν απαραίτητες για να μπορέσει να οικοδομηθεί ο σοσιαλισμός, κατά τον Μαρξ, και έπειτα θα επέστρεφε στην πορεία που είχε προβλέψει ο τελευταίος και θα εξασφάλιζε τη δημοκρατία και την ελευθερία. Όμως η τρομοκρατία που επιβλήθηκε για να δημιουργηθούν οι συνθήκες εκβιομηχάνισης αυτοσταθεροποιήθηκε. Το κομμουνιστικό κόμμα, με την ενίσχυση της γιγαντιαίας κρατικής μηχανής, εξασφάλισε ότι καμία δύναμη στο εσωτερικό της χώρας δεν θα αντιστεκόταν σ' αυτό και δεν λογάριασε τις θυσίες σε ανθρώπινες ζωές, ωσάν αυτές να είχαν «μηδενικό κόστος». Το «συνολικό βάρος του κράτους» ζητούσε ο Στάλιν να χρησιμοποιήσει ως μέσο πίεσης, αν χρειαζόταν για να καμφθεί έστω και ένα άτομο[98].

Αυτό που ονομάστηκε «σταλινισμός» δεν ήταν το αποτέλεσμα ενός ιστορικά τυχαίου γεγονότος που συνδέεται με την προσωπικότητα του Ιωσήφ Στάλιν. Ήταν απόρροια του βολονταρισμού του κομμουνισμού και της «κάθετης» οργάνωσης της εξουσίας, χωρίς τις «οριζόντιες» διεξόδους που παρέχει η ελευθερία. Η κάθετη οργάνωση σημαίνει ότι κάθε οικονομικό ή κοινωνικό πρόβλημα ανάγεται σε πολιτικό πρόβλημα, που μόνο η εξουσία μπορεί να το λύσει, με αποτέλεσμα όλα να αποφασίζονται κεντρικά και να μη λαμβάνεται υπόψη *το κόστος* μιας απόφασης, διότι το κόστος έχει σημασία μόνο όταν γίνεται συναλλαγή, συμφωνία μεταξύ ίσων, σε «οριζόντια» και όχι σε «κάθετη» σχέση που είναι πάντα σχέση εξουσίας και ιεραρχίας. Από την άλλη μεριά, η πολιτικοποίηση κάθε θέματος όταν το κομμουνιστικό κόμμα βρίσκεται στην εξουσία, σημαίνει ότι η επιβολή της θέλησής του θα είναι πάντα αμείλικτη και βίαιη.

Ο κομμουνισμός είναι δεμένος με τη βία στην πράξη, αλλά και στη θεωρία. Είναι μύθος ότι ο Στάλιν εισήγαγε τη χρήση μαζικής βίας στην κομμουνιστική πρακτική. Ο Στάλιν εφάρμοσε πιστά το πρόγραμμα του Λένιν, όπως θα φανεί σ' αυτό που ακολουθεί.

11. Λενινισμός, σταλινισμός και ιακωβινισμός

Η εισαγωγή της χρήσης της βίας στην πολιτική, ως θεωρητική καινοτομία στον κατά τα άλλα δημοκρατικό λόγο του μαρξισμού, αν μεταφρασθούν τα ιδεολογήματά του σε όρους

στρατηγικής και τακτικής (πράγμα που δεν παρέλειψε να κάνει ο Λένιν, κατά τον πιο ανενδοίαστο τρόπο), ανάγεται σε πρόταση κατάληψης της εξουσίας και επιβολής ενός επαναστατικού προγράμματος, το οποίο δεν αντιμετώπιζε ηθικούς ή πολιτικούς φραγμούς στη χρήση βίας σε μαζική κλίμακα, κατά την άσκηση της εξουσιαστικής του βούλησης. Το επιχειρούμενο «πρόταγμα» ήταν τέτοιο που δεν επέτρεπε ενδοιασμούς και περιορισμούς.

Ο σταλινισμός μπορεί να ερμηνευθεί ως η υιοθέτηση αυτής της πρότασης και αυτού του προγράμματος. Με αυτήν την έννοια, ο σταλινισμός είναι η συνέχεια του λενινισμού. Διαφέρει μόνο στο ότι στράφηκε η τρομακτική μηχανή που είχε στήσει το καθεστώς και εναντίον προβεβλημένων μπολσεβίκων[99]. Οι τελευταίοι δεν ανέμεναν ότι ο τρόπος δράσης που είχαν αποδεχθεί μαζί με τη λενινιστική κληρονομιά θα στρεφόταν και εναντίον τους. Όταν αυτό συνέβη μετά το 1926, και κυρίως κατά τη διάρκεια της «μεγάλης τρομοκρατίας», την πενταετία 1934-1939, ήταν αργά γι' αυτούς.

Πολλοί διαμαρτυρήθηκαν, και κυρίως ο Τρότσκι που θεώρησε τον σταλινισμό προδοσία του λενινισμού. Όμως, τόσο ο Τρότσκι, όσο και οι άλλοι ηγέτες είχαν εγκληματήσει στην επαναστατική, καθώς και στη μετεπαναστατική περίοδο, με πρόσχημα ότι οικοδομούσαν έναν καινούργιο κόσμο. Στο όνομα αυτού του «προτάγματος», η χωρίς ηθικά όρια άσκηση της εξουσίας, η μαζική βία και η τρομοκρατία ήταν επιτρεπτές και ανεκτές. Ο ίδιος ο Τρότσκι υπερασπίζεται αυτήν την ηθική σε ένα από τα γνωστότερα θεωρητικά του κείμενα[100].

Αν όμως απογυμνωθεί αυτό το «πρόταγμα» από τα ιδεολογήματα με τα οποία είναι επενδεδυμένο, προκύπτει ένα απλό πρόγραμμα δράσης, το οποίο ανάγεται σε μια αρκετά πρωτόγονη αντίληψη της πολιτικής ως «παιγνίου μηδενικού αθροίσματος», όπου ο μακιαβελικός Ηγεμόνας κερδίζει εξουδετερώνοντας τους αντιπάλους του, βασιζόμενος στην ευπιστία τους. Ο Στάλιν το κατάφερε εκτείνοντας τη χρήση αυτής της μεθόδου δράσης και προς τους επίσης μακιαβελικούς συνεργάτες του.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονιστεί η αφοσίωση του Στάλιν στις λενινιστικές αρχές. Όσον αφορά τη χρήση της βίας, ο Λένιν, στις *Δύο τακτικές της Σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρατική επανάσταση* (1905), είχε γράψει ότι «τα μεγάλα προβλήματα της πολιτικής ελευθερίας και της ταξικής πάλης λύνονται σε τελευταία ανάλυση μόνο με τη βία (*tol' ko sila*)[101]. Η φράση αυτή είναι πασίγνωστη. Όμως, και η θέση που υποστηρίζει στο μεγάλο κλασικό του έργο *Κράτος και επανάσταση* (1917) είναι ότι ο μηχανισμός του αστικού κράτους πρέπει να καταστραφεί ολοσχερώς, ότι η επανάσταση είναι μια τέχνη και η επαναστατική κατάκτηση της εξουσίας ανάγεται σε μια πολιτικο-στρατιωτική επιχείρηση.

Βέβαια, η σχέση του Λένιν με τη βία δεν θα πρέπει να αναζητηθεί μόνο στο θεωρητικό αλλά και στο πρακτικό πεδίο. Ο ίδιος ο μαρξισμός νοείται από δύο επιφανείς μαρξιστές φιλοσόφους του 20ού αιώνα ως «φιλοσοφία της πράξης» και ως «θεωρητική πρακτική»[102]. Στην πολιτική του πρακτική, ο Λένιν είναι το ίδιο αδίστακτος με τον Στάλιν. Αυτό φαίνεται από τα νέα στοιχεία που φέρνει στο φως η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*, αλλά και άλλες δημοσιεύσεις που στηρίζονται στα αρχεία της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Τα αρχεία αυτά μελέτησε ο καθηγητής Richard Pipes, ένας από τους σημαντικότερους ιστορικούς ερευνητές της πρόσφατης ρωσικής ιστορίας [103]. Ορισμένα τέτοια δείγματα γραφής της ροπής του Λένιν προς τη χρήση εγκληματικής και μαζικής βίας έχουμε και από το ήδη δημοσιευμένο μέρος των έργων του, που περιλαμβάνει διαταγές-τηλεγραφήματα-γράμματα προς τους υποτελείς του, με εντολές ή παραινέσεις για μέτρα τρομοκρατικά εναντίον «κουλάκων», «ταξικών εχθρών» και «εχθρών του λαού»[104].

Η έννοια του «εχθρού του λαού» ή «εσωτερικού εχθρού» χρησιμοποιείται συχνά από τον Λένιν. Η έκφραση δεν είναι τυχαία και έχει σχέση με τον «ιακωβινισμό» του, την σωτηριολογική αποστολή που δίνει στον εαυτό της μια ομάδα αυτόκλητων φορέων ιστορικής πρωτοβουλίας, όπως οι αρχικοί Ιακωβίνοι της Γαλλικής Επανάστασης που του χρησίμευ-

σαν ως υπόδειγμα. Για να πετύχουν τους επαναστατικούς τους σκοπούς, δρουν πάνω σε ένα κυρίαρχο σώμα που είναι το «καθεαυτό» κοινωνικό σώμα: οι οπαδοί τους, οι «πατριώτες», οι ευσυνείδητοι πολίτες. Οτιδήποτε βρίσκεται έξω από αυτό το σώμα είναι εχθρικό προς την Πολιτεία, όπως έλεγε ο Saint-Just[105].

Την έκφραση «εχθρός του λαού» χρησιμοποιούσε και ο Ροβεσπιέρος[106], αλλά και ο Λένιν αργότερα[107]. Ο «εχθρός του λαού» είναι το ξένο σώμα από το οποίο κινδυνεύει το υπόλοιπο, υγιές σώμα της κοινωνίας. Δεν είναι άξιο οίκτου ή σεβασμού. Είναι, επομένως, απόλυτα φυσιολογικό, μέσα σ' αυτήν την προοπτική, να θεωρήσει ο ιακωβίνος επαναστάτης οποιονδήποτε πολιτικό αντίπαλο ως «ζωΰφιο», «παράσιτο» ή «βλαβερό έντομο», όπως συνέβη τον Ιανουάριο του 1918, όταν δημοσιεύθηκε το διάταγμα για την «κάθαρση της ρωσικής γης από τα βλαβερά έντομα»[108]. Τον ίδιο καιρό, δηλαδή τρείς μήνες πριν αρχίσει ο εμφύλιος πόλεμος στη Ρωσία, ο Λένιν ζητεί δημόσια από την Τσεκά την «επί τόπου εκτέλεση ενός στους δέκα από εκείνους που συλλαμβάνονται να τεμπελιάζουν», επίσης, λίγο αργότερα, την εκκαθάριση μιας ολόκληρης σειράς «παρασίτων»[109].

Το πιο σημαντικό στις οδηγίες του Λένιν είναι το καθαρά τρομοκρατικό στοιχείο που περιέχεται σ' αυτές τις οδηγίες, που συνίσταται όχι στην αναζήτηση ατομικής ενοχής, αλλά στην απόφαση εξόντωσης ορισμένων κατηγοριών πολιτών. Όπως έγραφε ο Λεττονός μπολσεβίκος M.Y. Latsis: «Δεν διεξάγουμε πόλεμο εναντίον ατόμων. Εξοντώνουμε την τάξη των αστών. Δεν εξετάζουμε μαρτυρίες για συγκεκριμένες ενοχές αστών... Αυτή είναι η ουσία της Κόκκινης Τρομοκρατίας»[110]. Τα θύματα επιλέχτηκαν με βάση κομματικά καθορισμένες κατηγοριοποιήσεις. Και η Ιστορία γράφτηκε στη συνέχεια με αφετηρία αυτές τις κατηγοριοποιήσεις[111].

12. «Za tchto?» - «Για ποιο λόγο;»

Το τελευταίο κεφάλαιο της *Μαύρης Βίβλου* έχει τίτλο «Γιατί;» Είναι και η τελευταία φράση του Γιάκοβ Λίβσιτς, παλιού μπολσεβίκου, όταν οδηγήθηκε στο απόσπασμα στις 30 Ιανουαρίου 1937: «Za tchto?» - «Για ποιο λόγο;» Και ο Robert Conquest δίνει τη δική του απάντηση: για να μην υπάρχει καμία δυνατότητα αντίστασης στον Στάλιν[112]. Αν, όμως, το πρόβλημα δεν βρίσκεται τόσο στην προσωπικότητα του τελευταίου, αλλά στο χαρακτήρα του καθεστώτος, μια εναλλακτική απάντηση είναι: γιατί καμία δυνατότητα αντίστασης ή αντίρρησης δεν είναι ανεκτή, όταν η έννοια του κόστους (σε χρόνο, χρήμα, κόπους και κυρίως ανθρώπινες ζωές) δεν μπαίνει στο λογαριασμό των αποφάσεων και όταν μια κυρίαρχη ιδεολογία μπορεί και ελέγχει τη «συναίνεση» κατασκευάζοντάς την ουτοπικά και πλασματικά, όταν μπορεί να προβάλει μια εναλλακτική, ιδεολογική πραγματικότητα ως υποκατάστατο της αντικειμενικής ή εμπειρικής πραγματικότητας.

Ο ρόλος της τελευταίας είναι τεράστιος, όταν και εφόσον μπορεί να εξασφαλίσει την αιχμαλωσία του νου και της συνείδησης των οπαδών και τον εθισμό στη «διπλή γλώσσα» και τη «διπλή πίστη» των υπολοίπων.

Η παραμόρφωση της πραγματικότητας με αυτόν τον τρόπο, η παραγωγή μιας αλλοτριωμένης ψευδοσυνείδησης κομμουνιστικής εκδοχής, δηλαδή ελεγχόμενης και κατευθυνόμενης, είναι συνυφασμένη με τις βασικές εξουσιαστικές λειτουργίες αυτού του καθεστώτος. Αυτό φαίνεται και από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές, όταν παγιδεύονται στα γρανάζια του τρομοκρατικού μηχανισμού που οι ίδιοι συνέβαλαν στην επικράτησή του. Το «θαύμα» που αποτελεί το κομμουνιστικό κόμμα κατά τον Πιατακόφ, η ανάγκη αναγνώρισης ενός είδους κομματικής θεοδικίας από τον Τρότσκι, αποτελούν παραδείγματα αυτής της παραμόρφωσης.

Ασφαλώς, όμως, η πιο αξιοθρήνητη περίπτωση τέτοιου εκφυλισμού της ηθικής και διανοητικής λειτουργίας ενός πραγματικά ανώτερου πνευματικού ανθρώπου, λόγω της απόλυτης εξάρτησής του από την ιδεολογία που υπηρετούσε, είναι αυτή του Νικολάι Μπουχάριν, όπως φαίνεται από πρόσφατα στοιχεία που αποκάλυψε ο ιστορικός N. Werth, ο οποίος έχει καλύψει στη *Μαύρη Βίβλο* το κεφάλαιο για τον σοβιετικό κομμουνισμό. Πρόκειται για την τελευταία επιστολή του Μπουχάριν, την οποία έστειλε στον Στάλιν στις 10 Δεκεμβρίου 1937, λίγο πριν από την τρίτη μεγάλη δίκη που άνοιξε στη Μόσχα στις 2 Μαρτίου 1938.

Στην επιστολή αυτή, ο Μπουχάριν ομολογεί ότι άλλα είπε στην ανάκριση –τα οποία, όπως γράφει, είχε σκοπό να επαναλάβει στο δικαστήριο, πράγμα που έγινε– και άλλα αντιστοιχούν στην αλήθεια, την οποία αποκαλύπτει ειδικά στον Στάλιν. Άρα, ομολογεί ανοιχτά ο Μπουχάριν την πρακτική της «διπλής αλήθειας» (*dvoeverye*). Επίσης, μιλάει για τη «μεγάλη και θαρραλέα ιδέα της γενικής κάθαρσης», δηλαδή των εκκαθαρίσεων. Επομένως αποδέχεται τη μέθοδο αυτή για να εξυπηρετηθεί το δημόσιο συμφέρον, και τη συνδέει με το δικό του έντονο συναίσθημα ενοχής.

Παρ' όλα αυτά, ο Μπουχάριν επιθυμεί να «ανανήψει». Και γράφει ότι αν του χαρισθεί η ζωή, υπόσχεται να υπηρετήσει το Κόμμα με διάφορους τρόπους όπως :

(α) «Να με εξόριζαν στην Αμερική για Χ χρόνια... Θα προπαγάνδιζα την ανάγκη της διεξαγωγής των *δικών*». Και προσθέτει ότι μπορεί ο Στάλιν να του έχει εμπιστοσύνη, διότι θα αφήσει πίσω του όμηρο τη γυναίκα του και ότι θα μπορούσε να τον συνοδεύσει εκεί κάποιο «πεπειραμένο μέλος της Τσεκά... Θα διεξαγάγω εκεί έναν αγώνα μέχρι θανάτου κατά του Τρότσκι».

(β) «Να με στείλουν σε κάποιο στρατόπεδο στην Petchora ή στην Kolyma για 25 χρόνια. Εκεί θα μπορούσα να οργανώσω βιβλιοθήκες, ένα μουσείο εθνογραφίας, ένα ζωολογικό μουσείο... Με δυό λόγια θα έκανα δουλειά βασικού πιονιέρου, ώς το τέλος της ζωής μου, μαζί με την οικογένειά μου».

Με άλλα λόγια ο Μπουχάριν παραμένει αιχμαλωτισμένος στον κομμουνιστικό ουτοπισμό του και στο φανατισμό του («αγώνας μέχρι θανάτου κατά του Τρότσκι»). Πιστεύει σοβαρά ότι τα στρατόπεδα είναι τόποι ηθικής διαπαιδαγώγησης μέσω δουλειάς και κουλτούρας. Και το κυριότερο, μένει πιστός στο Κόμμα, «παρ' όλα αυτά». Είκοσι χρόνια μετά την κατάκτηση της εξουσίας από τους μπολσεβίκους, αυτός ο μεγάλος τους θεωρητικός είναι ανίκανος να αντιληφθεί τον βαθύτατα αντι-ανθρωπιστικό χαρακτήρα του καθεστώτος.

Η αντίστροφη όψη του ίδιου νομίσματος είναι ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος που εμμένει στον ουτοπισμό του, μη αντιλαμβανόμενος την ηθική και διανοητική χίμαιρα που αυτός αντιπροσωπεύει ή ακόμα παραμερίζοντας την πραγματική φρίκη που ο κομμουνισμός –όπως κάθε ολοκληρωτισμός– δημιούργησε στο διάβα του, υπέρ μιας ουτοπικής «πραγματικότητας» που ενυπάρχει στο μεγαλειώδες «πρόταγμα» υπέρ του οποίου έχει στρατευθεί. Ο κομμουνιστής «παρ' όλα αυτά», που θεωρεί επιπλέον «ηρωικό» εκ μέρους του να παραμείνει «συνεπής» στην ουτοπική του φαντασίωση, είναι για λύπηση όσο και ο Μπουχάριν, αν εξαιρέσει κανείς ότι ο τελευταίος βαδίζει ήδη προς το εκτελεστικό απόσπασμα...

Και στις δύο περιπτώσεις θεωρείται ότι η ουτοπία, ως ιδεολογική «αλήθεια», είναι στεγανή και αδιαπέραστη από την εμπειρική αλήθεια. Ο ιδεολογικός αυτός αυτισμός ενεργεί καταστροφικά και δολοφονικά και στις δύο περιπτώσεις, με τη μόνη διαφορά ότι ο «στρατευμένος διανοούμενος» είναι άοπλος και επομένως ακίνδυνος, και κυρίως τελεί ο ίδιος εκτός κινδύνου στο αστικό καθεστώς, όπου μπορεί να ασκεί την κριτική του άφοβα και να μετέχει στην πνευματική και ιδεολογική ηγεμονία του *radical chic* που καθορίζει τους όρους της «πολιτικής ευπρέπειας».

13. Συμπέρασμα

Η ανάγνωση της *Μαύρης Βίβλου*, παράλληλα με πολλά συναφή μελετήματα, δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας ούτε για την έκταση της κομμουνιστικής εγκληματικότητας, ούτε για την αιτιακή της σχέση με το χαρακτήρα της κομμουνιστικής εξουσίας. Η σχέση αυτή εντοπίζεται στα δύο χαρακτηριστικά του ολοκληρωτισμού: από τη μια μεριά η *κάθετη οργάνωση της εξουσίας*, που λειτουργεί με πολιτικές αποφάσεις για τα πάντα, οι οποίες διοχετεύονται από πάνω προς τα κάτω, όπου τα πάντα αποφασίζονται *πολιτικά* και επιβάλλονται με τον πιο αμείλικτο τρόπο, και από την άλλη ένας *ολοκληρωτικός βολονταρισμός*, ενισχυμένος από μια υποτιθέμενα αλάνθαστη ιδεολογία που επιχειρεί να αντικαταστήσει την αντικειμενική πραγματικότητα με μια *ιδεολογική ψευδο-πραγματικότητα*, χρησιμοποιώντας βίαια μέσα σε μαζική κλίμακα προς το σκοπό αυτό εναντίον των αντιφρονούντων, των υπόπτων αντίστασης, αλλά και των «υπολειμματικών» στοιχείων της κοινωνίας.

Σε αυτό το σύμπαν υλικής και πνευματικής αιχμαλωσίας, ο ουτοπισμός παίζει σημαντικό ρόλο, διότι νομιμοποιεί αυτήν την ψευδο-πραγματικότητα. Γι' αυτό και η ουτοπική σκέψη πολλών διανοουμένων στη Δύση, που πίστεψαν ειλικρινά στις δυνατότητες του κομμουνιστικού «προτάγματος», αποτελεί το διανοητικό αντίστοιχο της ολοκληρωτικής δυστοπίας που αναπτύχθηκε και εδραιώθηκε στα κομμουνιστικά καθεστώτα.

Με άλλα λόγια, ο βολονταρισμός των κομμουνιστών συναρτάται με την ουτοπική σκέψη και το δογματισμό των διανοουμένων. Η τελευταία δεν είναι μια απλή φαντασίωση ή μια οραματική ή αφελής σκέψη εκκεντρικών και ονειροπαρμένων διανοητών, αλλά *ολοκληρωτική σκέψη* που έχουν οι διανοητές αυτοί, την οποία ενισχύουν με το δογματισμό τους: εκείνον που δικαιώνει την ιδέα σύμφωνα με την οποία, όταν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στην εμπειρική πραγματικότητα και την οποιαδήποτε ιδεολογία, πρέπει να υπερισχύει η ιδεολογία. Και όταν επικρατεί το ανάλογο ολοκληρωτικό καθεστώς εξασφαλίζει αυτήν την υπερίσχυση της ουτοπικής έναντι της εμπειρικής πραγματικότητας. Στην περίπτωση αυτή ο στρατευμένος διανοούμενος, είτε ως «θεωρητικός του κόμματος» είτε ως «συνοδοιπόρος», δρα με σκοπό *να ιδεολογικοποιήσει την πραγματικότητα*.

Σε τελευταία ανάλυση, η ανάληψη αυτής της αποστολής από τον στρατευμένο διανοούμενο συνεπάγεται δικαίωση ή/και συγκάλυψη μιας μαζικά εγκληματικής δραστηριότητας. Ο λόγος είναι απλός. Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας υπό συνθήκες πολιτικού ολοκληρωτισμού σημαίνει την άσκηση μαζικής βίας για να επιβληθεί, από πάνω προς τα κάτω, ένα πρόγραμμα στο οποίο αντιδρά ένα μεγάλο –συχνά το μεγαλύτερο– τμήμα του κοινωνικού συνόλου. Ο στρατευμένος διανοούμενος εγκληματεί κι αυτός σε δύο επίπεδα: πρώτον διότι παραβλέπει, αποσιωπά, δικαιολογεί ή ενθαρρύνει τέτοιες ενέργειες, και δεύτερον διότι και όταν ακόμα τις παραδέχεται ή και τις καταδικάζει, ακυρώνει τη σημασία τους θεωρώντας ότι το «όραμα» δεν θίγεται από τα γεγονότα, ότι η ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα επικρατεί της εμπειρικής πραγματικότητας.

Αν εξετάσει κανείς τα πράγματα πιο προσεκτικά, θα διαπιστώσει ότι η συνείδηση του ουτοπιστή δεν είναι τόσο αθώα. Ο διανοούμενος ζητεί να έχουν αντίκρισμα οι ιδέες που γεννά ή επεξεργάζεται. Θα ήθελε να συμπίπτει το ιδεατό με το πραγματικό. Αν αυτό δεν συμβαίνει, τότε το πρώτο επικρατεί του δεύτερου. Ο βολονταρισμός στον οποίο αναφέρθηκα πιο πάνω, και που παράγει πτώματα στο διάβα του στα κομμουνιστικά καθεστώτα, εδώ αποκαθιστά το δόγμα εις βάρος των αντικειμενικών δεδομένων, όταν αυτά δεν συμπίπτουν με την ιδεατή πραγματικότητα. Αυτό είναι που συνιστά τον «πειρασμό του ολοκληρωτισμού», κατά τη φόρμουλα του J.-F. Revel.

Επομένως η στάση αυτή, που υιοθετούν πολλοί διανούμενοι στο όνομα της «προό-

δου», θα πρέπει να μας προβληματίσει όσο και η μαζική εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων, διότι συνεχίζει να υφίσταται. Και είναι τόσο πιο επικίνδυνη, όσο ο ιησουητισμός της την κάνει να αναγνωρίζεται ως «ανθρωπιστική» από πολλούς, εφόσον στρέφεται κατά του «σταλινισμού» και των εγκλημάτων του, αλλά παραμένει εδραία στην «αντι-αντικομμουνιστική» της στάση.

Αναφέρομαι, βέβαια, στην αυτοτιτλοφορούμενη «ανανεωτική» πτέρυγα της Αριστεράς. Υπάρχει, βέβαια, και το «ορθόδοξο» τμήμα της τελευταίας στη χώρα μας, εκείνων που έμειναν προσηλωμένοι στο δόγμα και στην επίσημη «ιστορία» του κομμουνισμού, έτσι όπως την διδάχθηκαν στα εγχειρίδιά τους πριν από πενήντα ή εξήντα χρόνια. Το να γράφονται, ακόμα και σήμερα, βιβλία που υπερασπίζονται τον σταλινισμό σε όλη τη γραμμή[113], είναι θλιβερό προνόμιο της Ελλάδας και δείχνει πόση ανάγκη υπάρχει για τεκμηριωμένη ιστορική ενημέρωση, σαν αυτή που παρέχεται από τη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού.*

Ο δογματισμός της «ορθόδοξης» πτέρυγας της Αριστεράς δεν διαφέρει όσο κοινώς νομίζεται από τις ιδεολογικές εμμονές της «ανανεωτικής» πτέρυγας. Και οι δύο έχουν μία κοινή αφετηρία, που είναι ένας ορίζοντας ελπίδων και ένα όραμα στο οποίο είχαν πιστέψει ειλικρινά. Γι' αυτό και η χρεοκοπία αυτού του οράματος δεν γίνεται αποδεκτή από αυτούς. Κάποιοι «φταίνε» μέσα ή εξω από το σύστημα: ο Γκορμπατσόφ, ο Χρουστσόφ, η CIA, ο διεθνής καπιταλισμός, όχι όμως το ίδιο το σύστημα που παρήγαγε τους υπονομευτές του ή που δεν ήταν σε θέση να «θάψει τον καπιταλισμό» ή να αντισταθεί στη δύναμή του.

Το κυρίαρχο κίνητρο στην εμμονή στη στάση αυτή είναι η πεποίθηση ότι δεν είχε και δεν έχει σημασία πόσοι θα θυσιασθούν για την επίτευξη του τελικού σκοπού του κομμουνισμού. Έπρεπε να επιβληθεί ένα τέτοιο σκληρό και απάνθρωπο σύστημα διότι αυτός ήταν ένας τρόπος να επιτευχθεί η εκβιομηχάνιση της Ρωσίας – και στη συνέχεια άλλων σοσιαλιστικών χωρών. Όμως, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Robert Conquest, και ο κανιβαλισμός είναι ένας τρόπος να πετύχει κανείς μια διατροφή πλούσια σε πρωτεΐνες[114]. Εξαρτάται από το αν αναγνωρίζει κανείς ηθικά ή πολιτιστικά όρια στα μέσα που θα χρησιμοποιήσει για να πετύχει τους σκοπούς του.

Αν η σύλληψη του πολιτικού παιχνιδιού είΰαι εκείνη του «παιγνίου με μηδενικό άθροισμα», όπου το τίμημα της ενδεχόμενης νίκης δεν μπαίνει στο λογαριασμό, όπως συμβαίνει σε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο, τότε η σταλινική στάση είναι απόλυτα λογική και συνεπής. Και αυτή είναι η αντίληψη των κομμουνιστών για την πολιτική. Η προσωπικότητα του Στάλιν, και οι μέθοδοι που εφάρμοσε, συνυφαίνονται με τον χαρακτήρα του κομμουνιστικού κόμματος, το οποίο αρνείται να αναγνωρίσει *οποιαδήποτε όρια*, είτε ηθικά είτε διανοητικά[115].

Υπάρχει και το αντίστροφο επιχείρημα, των αθεράπευτα προσηλωμένων στην προοπτική που δημιούργησε ο κομμουνισμός ως τελική ανθρώπινη δυνατότητα: ο κομμουνισμός θα μπορούσε, υπό διαφορετικές συνθήκες, να πάρει άλλο δρόμο, πιο ανθρώπινο, πιο δίκαιο, πιο ειρηνικό και δημοκρατικό και ίσως πιο βιώσιμο.

Η απάντηση της Ιστορίας είναι και σ' αυτό αρνητική, πέρα για πέρα. Το πείραμα έγινε σε δεκαπέντε χώρες και διήρκεσε περί τα 70 χρόνια. Διαλύθηκαν τα περισσότερα κομμουνιστικά καθεστώτα, από εσωτερική έκρηξη και όχι από εξωτερική επιβουλή. Αυτό δείχνει ότι δεν μπόρεσε και δεν μπορεί να μετεξελιχθεί ένα κομμουνιστικό καθεστώς σε κάτι άλλο, πιο δημοκρατικό.

Ο κομμουνισμός νικήθηκε από τη δημοκρατία, χωρίς πόλεμο. Δημοκρατία θέλουν οι λαοί της γης, και όχι κομμουνισμό. Η δημοκρατία, όχι μόνο περισσότερες ελευθερίες εξασφαλίζει, αλλά και μεγαλύτερη ευημερία. Είναι μια πιο ικανοποιητική και, συγχρόνως, πιο εύρωστη μορφή πολιτικής οργάνωσης στον σύγχρονο κόσμο. Ετσι εξηγείται η τρομακτική παγκόσμια πρόοδος, τόσο στην ποιότητα της δημοκρατίας σε πολλά δημοκρατικά κράτη

όπου υπήρχε «δημοκρατικό έλλειμμα», όσο και στο πλήθος των χωρών που απέκτησαν δημοκρατικό καθεστώς για πρώτη φορά. Η αλματώδης αυτή κατάκτηση της δημοκρατίας συντελείται, χαρακτηριστικά, από το 1989 κι έπειτα.

Η νέμεση της Ιστορίας είναι για τον κομμουνισμό η οριστική του καταδίκη στα μάτια του μεγαλύτερου μέρους της ανθρωπότητας και κυρίως εκεί ακριβώς όπου επιβλήθηκε επί σειρά ετών. Είναι απόλυτη η ιστορική χρεοκοπία ενός κινήματος που εξ αρχής ενεργούσε στο όνομα της Ιστορίας και πίστευε ακράδαντα στη δικαιωτική γι' αυτό ετυμηγορία της. Ας θυμηθούμε, σ' αυτή τη συνάφεια, τα σκληρά λόγια που ο Τρότσκι απεύθυνε στους μενσεβίκους, τους εσσέρους και τους άλλους σοσιαλιστές της Ρωσίας, που αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν το νέο επαναστατικό καθεστώς, την επομένη της Οκτωβριανής Επανάστασης:

> «Έχετε χρεοκοπήσει. Είσαστε εντελώς ξοφλημένοι. Φύγετε, λοιπόν, και πηγαίνετε εκεί όπου ανήκετε: *στους σκουπιδοντενεκέδες της Ιστορίας*!»[116]

Η φράση αυτή έχει γίνει παροιμιώδης. Τη στιγμή της πολιτικής ήττας είναι εύκολο να την εξαπολύσει κανείς στον αντίπαλο. Όμως, είναι άδικη. Η Ιστορία δεν έχει «σκουπίδια» ή «σκουπιδοντενεκέδες», διότι κάθε της γεγονός, κάθε κοινωνική μορφή που έχει υπάρξει, έχει τη θέση της σ' αυτήν. Και έχει και ο κομμουνισμός τη δική του. Όμως πρέπει να τον αποτιμήσουμε αντικειμενικά, μελετώντας τα πεπραγμένα του και, στην προκειμένη περίπτωση, καταμετρώντας τα ερείπια και τα πτώματα που άφησε πίσω του. Αυτό ακριβώς κάνει η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*. Το ότι μένουν πολλά προβλήματα αναπάντητα είναι αναμφισβήτητο. Όμως, στην Ιστορία τίθενται πάντα περισσότερα προβλήματα από τις λύσεις που βρίσκονται.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

STÉPHANE COURTOIS

«Η ζωή ηττήθηκε από το θάνατο,
όμως η μνήμη κερδίζει
τη μάχη της με την ανυπαρξία».

Tzvetan Todorov, *Les Abus de la mémoire*

Κάποιος έγραφε ότι «η Ιστορία είναι η επιστήμη της ανθρώπινης δυστυχίας»[1]. Ο τόσο βίαιος αιώνας μας φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτή τη φράση με εύγλωττο τρόπο. Βέβαια, τους προηγούμενους αιώνες λίγοι λαοί και λίγα κράτη δεν γνώρισαν τη μαζική βία. Οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις ενεπλάκησαν στην κακομεταχείριση των Μαύρων· η γαλλική δημοκρατία εξάσκησε έναν αποικισμό που, παρά τις όποιες συνεισφορές του, σημαδεύτηκε από πλήθος απεχθών επεισοδίων και μάλιστα μέχρι το τέλος. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι βουτηγμένες σε μια ξεχωριστή κουλτούρα βίας που έχει τις ρίζες της βαθιά σε δύο μεγάλα εγκλήματα: τη δουλεία των Μαύρων και την εξόντωση των Ινδιάνων.

Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο αιώνας μας ξεπέρασε από αυτή την άποψη τους προηγούμενους. Ένα αναδρομικό βλέμμα επιβάλλει το συντριπτικό συμπέρασμα: ο αιώνας μας υπήρξε ο αιώνας των μεγάλων ανθρώπινων καταστροφών. Δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, ο ναζισμός, χωρίς να λογαριάσουμε τις πιο περιορισμένες τοπικά τραγωδίες στην Αρμενία, στην Μπιάφρα, στη Ρουάντα και αλλού. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιδόθηκε στη γενοκτονία των Αρμενίων και η Γερμανία σε εκείνη των Εβραίων και των Τσιγγάνων. Η Ιταλία του Μουσσολίνι κατέσφαξε τους Αιθίοπες. Οι Τσέχοι δυσανασχετούν όταν τους υπενθυμίζουν ότι η στάση τους προς τους Γερμανούς της Σουδητίας, το 1945-1946, δεν υπήρξε άμεμπτη. Ακόμη και η μικρή Ελβετία κατατρύχεται σήμερα από το παρελθόν της ως διαχειρίστριας του κλεμμένου από τους ναζί χρυσού των εκτελεσθέντων Εβραίων, έστω κι αν ο βαθμός βαρβαρότητας αυτής της συμπεριφοράς δεν συγκρίνεται με τον αντίστοιχο μιας γενοκτονίας.

Ο κομμουνισμός εντάσσεται σε αυτό το διάστημα του ιστορικού χρόνου που ξεχειλίζει από τραγωδίες. Συνιστά μάλιστα μία από τις πιο έντονες και πιο σημαδιακές στιγμές του. Ο κομμουνισμός, σημαντικό φαινόμενο αυτού του σύντομου εικοστού αιώνα που εμφανίζεται το 1914 και εκπνέει το 1991 στη Μόσχα, βρίσκεται κατ' εξοχήν στο κέντρο του πίνακα. Ένας κομμουνισμός που προϋπήρχε του φασισμού και του ναζισμού και που επιβίωσε μετά από την κατάρρευσή τους και ο οποίος έπληξε τις τέσσερις μεγάλες ηπείρους.

Τι εννοούμε ακριβώς με την ετικέτα «κομμουνισμός»; Οφείλουμε να εισάγουμε αμέσως μια διάκριση ανάμεσα στο δόγμα και στην πρακτική. Ως πολιτική φιλοσοφία, ο κομμουνισμός υφίσταται εδώ και αιώνες, ίσως και χιλιετίες. Μήπως δεν ήταν ο Πλάτων εκείνος ο οποίος στην *Πολιτεία* του εισήγαγε την ιδέα μιας ιδανικής πόλης όπου οι άνθρωποι δεν θα διαφθείρονταν από το χρήμα και την εξουσία, όπου η σοφία, η λογική και η δικαιοσύνη θα είχαν το πάνω χέρι; Ένας στοχαστής και πολιτικός τόσο επιφανής όπως ο σερ Τόμας Μορ, καγκελάριος της Αγγλίας το 1530, συγγραφέας της περίφημης *Ουτοπίας* που παρέδωσε την ψυχή του κάτω από το τσεκούρι του δημίου του Ερρίκου τού Η΄, δεν ήταν άραγε ένας ακόμη πρόδρομος της ιδέας της ιδανικής πολιτείας; Το ουτοπικό διάβημα εμφανίζεται απολύτως νόμιμο ως εργαλείο κριτικής της κοινωνίας. Συμμετέχει στην πάλη των ιδεών, το οξυγόνο των δημοκρατιών μας. Ωστόσο, ο κομμουνισμός για τον οποίο εδώ γίνεται λόγος, δεν τοποθετείται στο ιδεολογικό στερέω-

μα. Πρόκειται για έναν εντελώς χειροπιαστό κομμουνισμό, που υπήρξε σε μια συγκεκριμένη εποχή, σε συγκεκριμένες χώρες, ενσαρκώθηκε από διάσημους ηγέτες – τον Λένιν, τον Στάλιν, τον Μάο, τον Χο Τσι Μινχ, τον Κάστρο και άλλους, ενώ, πιο κοντά στην εθνική μας ιστορία, από τον Μωρίς Τορέζ, τον Ζαν Ντυκλό και τον Ζωρζ Μαρσαί.

Όποιος κι αν ήταν ο βαθμός ανάμειξης του κομμουνιστικού δόγματος πριν το 1917 στην πρακτική του υπαρκτού κομμουνισμού –θα επανέλθουμε σε αυτό– είναι ακριβώς αυτός που έθεσε σε εφαρμογή τη συστηματική καταστολή, μέχρι σημείου να εξυψώσει, σε στιγμές παροξυσμού, την τρομοκρατία σε μέθοδο διακυβέρνησης. Άραγε, η ιδεολογία είναι αθώα; Κάποια περίλυπα ή σχολαστικά πνεύματα θα υποστηρίζουν εσαεί πως ετούτος ο υπαρκτός κομμουνισμός δεν είχε ουδεμία σχέση με την κομμουνιστική ιδεολογία. Και θα ήταν προφανώς παράλογο να χρεώσουμε σε θεωρίες που αναπτύχθηκαν πριν τη γέννηση του Ιησού Χριστού, κατά την Αναγέννηση ή ακόμη και στον 19ο αιώνα, γεγονότα που συνέβησαν στη διάρκεια του 20ού. Παρ' όλα αυτά, όπως γράφει και ο Ινιάτσιο Σιλόνε, «στην πραγματικότητα, οι επαναστάσεις –όπως και τα δέντρα– αναγνωρίζονται από τους καρπούς τους». Και δεν είναι άνευ σημασίας ότι οι Ρώσοι σοσιαλδημοκράτες, γνωστοί με το όνομα «μπολσεβίκοι», αποφάσισαν τον Νοέμβριο του 1917 να αποκαλούνται «κομμουνιστές». Κι ούτε ακόμη είναι τυχαίο το ότι ανήγειραν μπροστά στο Κρεμλίνο ένα μνημείο για τη δόξα εκείνων που θεωρούσαν ως προδρόμους τους: τον Μορ και τον Καμπανέλλα.

Ξεπερνώντας τα ατομικά εγκλήματα και τις τακτικές περιστασιακές σφαγές, τα κομμουνιστικά καθεστώτα, προκειμένου να εξασφαλίσουν την εξουσία τους, αναγόρευσαν το μαζικό έγκλημα σε αληθινό σύστημα διακυβέρνησης. Βέβαια, σ' ένα χρονικό διάστημα που ποίκιλλε –από μερικά χρόνια στην Ανατολική Ευρώπη μέχρι κάποιες δεκαετίες στην ΕΣΣΔ ή στην Κίνα– η τρομοκρατία απώλεσε τον αρχικό της δυναμισμό, τα καθεστώτα σταθεροποιήθηκαν σε μια καθημερινή διαχείριση της καταπίεσης, μέσω της λογοκρισίας όλων των διαύλων πληροφόρησης, με τον έλεγχο των συνόρων, την εκτόπιση των διαφωνούντων. Ωστόσο, η «ανάμνηση του τρόμου» εξακολούθησε να επιβεβαιώνει την αξιοπιστία, και συνεπώς την αποτελεσματικότητα, της απειλής τής καταστολής. Κανένα από τα κομμουνιστικά πειράματα που για κάποια στιγμή υπήρξαν δημοφιλή στη Δύση δεν ξέφυγε από αυτόν τον κανόνα: ούτε η Κίνα του «Μεγάλου Τιμονιέρη», ούτε η Κορέα του Κιμ Ιλ Σουνγκ, ούτε ακόμη και το Βιετνάμ του «ευγενικού θείου Χο» ή η Κούβα του ενθουσιώδους Φιντέλ, που τον παράστεκε ο αγνός Τσε Γκεβάρα, χωρίς να ξεχνάμε την Αιθιοπία του Μενγκίστου, την Αγκόλα του Νέτο και το Αφγανιστάν του Νατζιμπουλλάχ.

Κι όμως, τα εγκλήματα του κομμουνισμού δεν υποβλήθηκαν ποτέ σε μια αιτιολογημένη και αντικειμενική αποτίμηση, ούτε από ιστορική ούτε από ηθική πλευρά. Αναμφίβολα, είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται μια προσέγγιση του κομμουνισμού μέσω αυτής της εγκληματικής διάστασης, ως ερωτήματος ταυτοχρόνως κεντρικού και σφαιρικού. Θα μας ανταπαντήσουν ότι η πλειονότητα αυτών των εγκλημάτων ανταποκρινόταν σε μια «νομιμότητα», η οποία είχε με τη σειρά της επιβληθεί μέσω θεσμών που ανήκαν σε νόμιμα καθεστώτα, αναγνωρισμένα διεθνώς και των οποίων οι ηγέτες γίνονταν δεκτοί με μεγάλες τιμές από τους δικούς μας κυβερνήτες. Όμως το ίδιο δεν συνέβη και με το ναζισμό; Τα εγκλήματα που παραθέτουμε σε αυτό το βιβλίο δεν καθορίζονται αναφορικά με τη νομολογία των κομμουνιστικών καθεστώτων αλλά με τον άγραφο κώδικα των φυσικών δικαιωμάτων της ανθρωπότητας.

Η ιστορία των κομμουνιστικών καθεστώτων και κομμάτων, της πολιτικής τους, των σχέσεών τους με τις εθνικές κοινωνίες και με τη διεθνή κοινότητα, δεν συνοψίζεται σε αυτή την εγκληματική διάσταση, ούτε ακόμη σε μια διάσταση τρομοκρατίας και καταπίεσης. Στην ΕΣΣΔ και στις «λαϊκές δημοκρατίες» μετά τον θάνατο του Στάλιν, στην Κίνα μετά τον θάνατο του Μάο, η τρομοκρατία απαλύνθηκε, η κοινωνία άρχισε να ξαναβρίσκει την πολυχρωμία, η «ειρηνική συνύπαρξη» -ακόμη κι αν επρόκειτο για μια «συνέχιση της πάλης των τάξεων κάτω από άλλες μορφές»- έγινε ένα μόνιμο δεδομένο της διεθνούς ζωής. Όπως και να 'χει, τα αρχεία και οι άφθονες μαρτυρίες αποδεικνύουν ότι η τρομοκρατία αποτελούσε ήδη από την αρχή μία από τις θεμελιώδεις συνιστώσες του σύγχρονου κομμουνισμού. Ας αφήσουμε στην άκρη την άποψη ότι εκείνη η εκτέλεση ομήρων, η τάδε σφαγή των εξεγερμένων εργατών, η δείνα εκατόμβη των εξαθλιωμένων αγροτών, δεν ήταν παρά μονάχα συγκυριακά «ατυχήματα», που χαρακτήριζαν μια συγκεκριμένη χώρα ή μια ορισμένη εποχή. Η παρούσα εργασία ξεπερνά οποιοδήποτε καθορισμένο πεδίο και λογαριάζει την εγκληματική διάσταση ως σύμφυτη ιδιότητα του κομμουνιστικού συστήματος εν τω συνόλω του και η οποία διήρκεσε καθ' όλη την περίοδο της ύπαρξής του.

Για ποια πράγματα θα μιλήσουμε, για ποια εγκλήματα; Ο κομμουνισμός διέπραξε αναρίθμητα: εγκλήματα κατά του πνεύματος καταρχήν, όμως επίσης εγκλήματα κατά του παγκόσμιου πολιτισμού, καθώς και κατά της κουλτούρας διαφόρων εθνοτήτων. Ο Στάλιν έβαλε να κατεδαφίσουν δεκάδες εκκλησίες στη Μόσχα. Ο Τσαουσέσκου κατέστρεψε το ιστορικό κέντρο του Βουκουρεστίου για να υψώσει κτήρια και να χαράξει τις μεγαλομανείς αρχιτεκτονικές προοπτικές του. Ο ΠολΠοτ διέταξε την καταστροφή πέτρα προς πέτρα του καθεδρικού ναού της Πνομ Πενχ κι εγκατέλειψε στη ζούγκλα τους ναούς του Άνγκόρ. Κατά τη διάρκεια της μαοϊκής μορφωτικής επανάστασης, ανεκτίμητοι θησαυροί καταστράφηκαν ή πυρπολήθηκαν από τους ερυθροφρουρούς. Ωστόσο, όσο σοβαρές κι αν ήταν οι μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτών των καταστροφών για τα ενδιαφερόμενα έθνη αλλά και για ολόκληρη την ανθρωπότητα, πόσο άραγε να ζυγίζουν σε σχέση με τις μαζικές δολοφονίες ανδρών, γυναικών και παιδιών;

Έτσι, δεν κρατήσαμε παρά μονάχα τα εγκλήματα εναντίον των ατόμων, που συνιστούν την ουσία του φαινομένου της τρομοκρατίας. Τα εγκλήματα αυτά αντιστοιχούν σε έναν κοινό παρονομαστή, ακόμη κι αν μια συγκεκριμένη πρακτική εφαρμόζεται πιο εντατικά σε ένα συγκεκριμένο καθεστώς. Η εκτέλεση με διάφορους τρόπους – τυφεκισμός, απαγχονισμός, πνίξιμο, ξυλοδαρμός και σε ορισμένες περιπτώσεις χημικά αέρια, δηλητήριο ή αυτοκινητικό δυστύχημα–, ο αφανισμός μέσω της πείνας -εσκεμμένοι λιμοί ή λιμοί για τους οποίους δεν λήφθηκε κανένα μέτρο–, η εκτόπιση – όπου ο θάνατος μπορούσε να επισυμβεί κατά τη μεταγωγή (πορείες πεζή ή μεταφορά σε βαγόνια για ζώα) ή στην τοποθεσία της διαμονής και/ή των καταναγκαστικών έργων (εξάντληση, αρρώστιες, πείνα, κρύο). Η περίπτωση των περιόδων που αναφέρονται ως «εμφύλιοι πόλεμοι» είναι πιο περίπλοκη. Δεν είναι εύκολο να διαχωρίσουμε εκείνο που έχει να κάνει με μάχες ανάμεσα στην εξουσία και τους εξεγερμένους από αυτό που αποτελεί σφαγή των αμάχων πληθυσμών.

Μπορούμε, ωστόσο, να καταρτίσουμε έναν πρώτο αριθμητικό απολογισμό που δεν συνιστά ακόμη παρά μια κατ' ελάχιστον εκτίμηση και θα χρειαζόταν αρκετές διακριβώσεις, ο οποίος όμως, σύμφωνα με τις προσωπικές μου εκτιμήσεις, παρέχει μια τάξη μεγέθους και επιτρέπει να αγγίξουμε ακροθιγώς τη σοβαρότητα του ζητήματος:

- ΕΣΣΔ, 20 εκατομμύρια νεκροί
- Κίνα, 65 εκατομμύρια νεκροί
- Βιετνάμ, 1 εκατομμύριο νεκροί
- Βόρειος Κορέα, 2 εκατομμύρια νεκροί
- Καμπότζη, 2 εκατομμύρια νεκροί
- Ανατολική Ευρώπη, 1 εκατομμύριο νεκροί
- Λατινική Αμερική, 150.000 νεκροί
- Αφρική, 1.700.000 νεκροί
- Αφγανιστάν, 1.500.000 νεκροί
- Διεθνές κομμουνιστικό κίνημα και κομμουνιστικά κόμματα που δεν κατείχαν την εξουσία, περί τα 10 εκατομμύρια νεκροί.

Το σύνολο πλησιάζει τα 100 εκατομμύρια νεκρούς.

Αυτή η κλίμακα μεγέθους υποκρύπτει μεγάλες ανισομέρειες. Είναι αναμφισβήτητο ότι αναλογικά με τον πληθυσμό της, το βραβείο κερδίζει η Καμπότζη όπου ο Πολ Ποτ, μέσα σε τρεισήμισι χρόνια, κατάφερε να σκοτώσει με τον πιο φριχτό τρόπο –τη γενικευμένη πείνα και τα βασανιστήρια– περίπου το ένα τέταρτο του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Παράλληλα, η μαοϊκή εμπειρία εκπλήσσει με το εύρος των μαζών που εμπλέκονται. Όσον αφορά τη λενινιστική ή σταλινική Ρωσία, το αίμα μας παγώνει από την πειραματική της όψη, την ωστόσο απολύτως υπολογισμένη, λογική και πολιτική.

Αυτή η στοιχειώδης προσέγγιση δεν εξαντλεί το ερώτημα, η εμβάθυνση του οποίου προϋποθέτει ένα «ποιοτικό» διάβημα, το οποίο έγκειται σε έναν ορισμό του εγκλήματος. Έναν ορισμό που πρέπει να συνδέεται με «αντικειμενικά» και νομικά κριτήρια. Το ζήτημα του εγκλήματος που διεπράχθη από ένα κράτος, αντιμετωπίστηκε για πρώτη φορά υπό νομικό πρίσμα το 1945 από το δικαστήριο της Νυρεμβέργης, το οποίο συνεστήθη από τους Συμμάχους για να δικάσει τα εγκλήματα των Ναζί. Η φύση αυτών των εγκλημάτων είχε καθοριστεί από το άρθρο 6 του καταστατικού του δικαστηρίου, που ορίζει τρία μείζονα εγκλήματα: εγκλήματα κατά της ειρήνης, εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Μία εξέταση του συνόλου των εγκλημάτων που διεπράχθησαν από το λενινιστικό/σταλινικό καθεστώς και κατόπιν στο κομμουνιστικό μπλοκ γενικότερα, μας οδηγεί στην αναγνώριση και των τριών αυτών κατηγοριών.

Τα εγκλήματα κατά της ειρήνης καθορίζονται με το άρθρο 6α και αφορούν «τη διεύθυνση, την προετοιμασία, την κήρυξη ή τη συνέχιση ενός επιθετικού πολέμου, ή ενός πολέμου που παραβιάζει τις διεθνείς συνθήκες, εξασφαλίσεις ή συμφωνίες, ή τη συμμετοχή σε ένα σχέδιο ή μια συνωμοσία που αποβλέπει στην τέλεση μιας εκ των προαναφερομένων πράξεων». Ο Στάλιν αναμφίβολα διέπραξε αυτού του είδους το έγκλημα, όταν διαπραγματευόταν μυστικά με τον Χίτλερ, με τις συνθήκες της 23ης Αυγούστου και της 28ης Σεπτεμβρίου 1939, το διαμελισμό της Πολωνίας και την προσάρτηση στην ΕΣΣΔ των βαλτικών κρατών, της βόρειας Βουκοβίνας και της Βεσσαραβίας. Η συνθήκη της 23ης Αυγούστου, απελευθερώνοντας τη Γερμανία από τον κίνδυνο της σύγκρουσης σε δύο μέτωπα, προκάλεσε άμεσα την κήρυξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Στάλιν διέπραξε ένα καινούργιο έγκλημα κατά της ειρήνης επιτιθέμενος στη Φινλανδία στις 30 Νοεμβρίου 1939. Η αναπάντεχη επίθεση της Βόρειας Κορέας κατά της Νότιας Κορέας στις 25 Ιουνίου 1950 και η μαζική επέμβαση του

στρατού της κομμουνιστικής Κίνας είναι της αυτής τάξεως. Οι μέθοδοι ανατροπής, που επιχειρούνταν μια εποχή από τα κομμουνιστικά κόμματα που χρηματοδοτούνταν από τη Μόσχα, θα μπορούσαν παρομοίως να εξομοιωθούν με εγκλήματα κατά της ειρήνης, αφού με τη δράση τους προκαλούνταν πόλεμοι. Έτσι, ένα κομμουνιστικό πραξικόπημα στο Αφγανιστάν οδήγησε, στις 27 Δεκεμβρίου 1979, σε μαζική στρατιωτική επέμβαση της ΕΣΣΔ με την οποία εγκαινιάστηκε ένας πόλεμος που ακόμη δεν έχει καταλαγιάσει.

Τα εγκλήματα πολέμου καθορίζονται στο άρθρο 6β ως «οι παραβιάσεις των κανόνων και των εθίμων του πολέμου. Σε αυτές τις παραβιάσεις περιλαμβάνονται, χωρίς να εξαντλούνται εδώ, η δολοφονία, η κακομεταχείριση ή η εκτόπιση για καταναγκαστικά έργα, ή για οποιονδήποτε άλλο λόγο, των αμάχων πληθυσμών στις κατεχόμενες περιοχές, η δολοφονία ή η κακομεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου ή των ναυαγών, η εκτέλεση ομήρων, η λεηλασία δημοσίων και ιδιωτικών αγαθών, η άσκοπη καταστροφή πόλεων και χωριών ή η ερήμωση που δεν στοιχειοθετείται από στρατιωτικές απαιτήσεις». Οι κανόνες και τα έθιμα του πολέμου είναι γραμμένα σε συμφωνίες, εκ των οποίων πλέον γνωστή είναι αυτή της Χάγης του 1907, η οποία ορίζει: «Σε καιρό πολέμου, οι άμαχοι πληθυσμοί και οι εμπόλεμοι υπόκεινται στην εξουσία των αρχών δικαίου που προέρχονται από τα καθιερωμένα έθιμα των πολιτισμένων εθνών, τους νόμους της ανθρωπότητας και τις απαιτήσεις της κοινής γνώμης».

Συνεπώς, ο Στάλιν διέταξε ή επέτρεψε να διαπραχθούν πολυάριθμα εγκλήματα πολέμου. Η εξολόθρευση της ολότητας σχεδόν των Πολωνών αξιωματικών που αιχμαλωτίστηκαν το 1939 –οι 4.500 νεκροί του Κατύν δεν αποτελούν παρά ένα μονάχα επεισόδιο– είναι το πιο θεαματικό. Ωστόσο, πολλά άλλα εγκλήματα πολύ μεγαλύτερης έκτασης πέρασαν απαρατήρητα, όπως η δολοφονία ή ο θάνατος στο Γκουλάγκ εκατοντάδων χιλιάδων Γερμανών στρατιωτικών που είχαν πιαστεί αιχμάλωτοι μεταξύ 1943 και 1945. Σε αυτό ας προστεθούν οι μαζικοί βιασμοί Γερμανίδων από τους στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού στην κατεχόμενη Γερμανία, δίχως να λογαριάζουμε τη συστηματική λεηλασία της βιομηχανικής υποδομής των χωρών που κατέχονταν από τον Κόκκινο Στρατό. Με το ίδιο άρθρο 6β σχετίζονται οι οργανωμένες αντιστασιακές οργανώσεις που μάχονταν ανοιχτά την κομμουνιστική εξουσία, όταν αιχμαλωτίζονταν και εκτελούνταν ή εκτοπίζονταν. Για παράδειγμα, οι μαχητές της πολωνικής αντιστασιακής οργάνωσης κατά των ναζί (ΑΚ), τα μέλη των ένοπλων ανταρτικών οργανώσεων της Βαλτικής και της Ουκρανίας, οι Αφγανοί αντάρτες κ.λπ.

Ο όρος «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας» εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις 18 Μαΐου 1915, σε μια διακήρυξη της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Ρωσίας κατά της Τουρκίας εξαιτίας της σφαγής των Αρμενίων, που χαρακτηριζόταν ως ένα «καινούργιο έγκλημα της Τουρκίας κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού». Οι ναζιστικές θηριωδίες ανάγκασαν το δικαστήριο της Νυρεμβέργης να επανακαθορίσει την έννοια στο άρθρο 6γ: «Η δολοφονία, η εξολόθρευση, η υπαγωγή σε δουλεία, η εκτόπιση και κάθε άλλη απάνθρωπη πράξη που διαπράττεται εναντίον άμαχων πληθυσμών, πριν ή κατά τη διάρκεια του πολέμου, ή επίσης η καταδίωξη για πολιτικούς, φυλετικούς ή θρησκευτικούς λόγους, όταν αυτές οι πράξεις ή διώξεις, ασχέτως αν συνιστούν παραβίαση του εσωτερικού δικαίου της χώρας όπου διαπράχθηκαν, αποτελούν συνέπεια οποιουδήποτε εγκλήματος που εμπίπτει στη δικαιοδοσία αυτού του δικαστηρίου, είτε διαπράχθηκαν συνυφασμένες με το εν λόγω έγκλημα».

Στο κατηγορητήριό του στη Νυρεμβέργη, ο Φρανσουά ντε Μεντόν, ο γενικός εισαγγελέας της Γαλλίας, υπογράμμιζε την ιδεολογική διάσταση αυτών των εγκλημάτων:

> «Προτίθεμαι να σας αποδείξω ότι κάθε οργανωμένη και μαζική εγκληματικότητα απορρέει από εκείνο που θα ονομάσω έγκλημα κατά του πνεύματος· εννοώ ένα δόγμα το οποίο, αρνούμενο κάθε πνευματική, λογική και ηθική αξία, με βάση τις οποίες οι λαοί προσπαθούν τώρα και χιλιετίες να βελτιώσουν τις συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης, στοχεύει να ξαναρίξει την Ανθρωπότητα στη βαρβαρότητα, όχι πλέον τη φυσική και αυθόρμητη βαρβαρότητα των πρωτογόνων, αλλά μια δαιμονική βαρβαρότητα, εφόσον έχει συνείδηση του εαυτού της και χρησιμοποιεί για να πραγματώσει τα σχέδιά της όλα τα υλικά μέσα που παρέχει η σύγχρονη επιστήμη στη διάθεση του ανθρώπου. Αυτό το αμάρτημα εναντίον του πνεύματος, ιδού λοιπόν το πρωταρχικό σφάλμα του εθνικοσοσιαλισμού, από το οποίο απορρέουν όλα τα εγκλήματά του. Αυτό το τερατώδες δόγμα είναι εκείνο του ρατσισμού. [...] Είτε πρόκειται για εγκλήματα κατά της ειρήνης είτε για εγκλήματα πολέμου, δεν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με κάποια τυχαία, περιστασιακή εγκληματικότητα, που τα γεγονότα βεβαίως δεν θα δικαίωναν αλλά, εξηγούμαι, αντιμετωπίζουμε μια συστηματική εγκληματικότητα που εκπορεύεται απευθείας και αναπόδραστα από ένα τερατώδες δόγμα, που το υπηρέτησαν ηθελημένα οι ιθύνοντες της ναζιστικής Γερμανίας».

Ο Φρανσουά ντε Μεντόν διασαφήνιζε επίσης ότι οι εκτοπίσεις που προορίζονταν να προσφέρουν συμπληρωματική χείρα βοηθείας στη γερμανική πολεμική μηχανή κι όσες αποσκοπούσαν στην εξολόθρευση των αντιφρονούντων δεν ήταν παρά «η φυσική συνέπεια του εθνικοσοσιαλιστικού δόγματος για το οποίο ο άνθρωπος δεν έχει καμιά αξία καθεαυτόν, εφόσον δεν υπηρετεί τη γερμανική φυλή». Όλες οι διακηρύξεις στο δικαστήριο της Νυρεμβέργης επέμεναν σε ένα από τα μείζονα χαρακτηριστικά του εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας: το γεγονός της υποταγής της κρατικής εξουσίας στην υπηρεσία μιας εγκληματικής πολιτικής και πρακτικής. Βέβαια, η δικαιοδοσία του δικαστηρίου περιοριζόταν στα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Έπρεπε, λοιπόν, να επεκταθεί ο νομικός ορισμός και σε καταστάσεις άσχετες με αυτόν τον πόλεμο. Ο νέος γαλλικός ποινικός κώδικας, που ψηφίστηκε στις 23 Ιουλίου 1992, καθόρισε ως εξής το έγκλημα κατά της ανθρωπότητας: «Η εκτόπιση, η υπαγωγή σε δουλεία ή η μαζική και συστηματική πρακτική συνοπτικών εκτελέσεων, οι απαγωγές ατόμων που ακολουθούνται από την εξαφάνισή τους, τα βασανιστήρια ή οι απάνθρωπες πράξεις, που εμπνέονται από *πολιτικά, φιλοσοφικά*, φυλετικά ή θρησκευτικά κίνητρα, και οργανώνονται σε εκτέλεση ενός προσυνεννοημένου σχεδίου εναντίον μιας ομάδας αμάχου πληθυσμού» (οι υπογραμμίσεις δικές μας).

Επομένως, όλοι αυτοί οι ορισμοί, και ιδιαιτέρως ο πρόσφατος γαλλικός ορισμός, βρίσκουν την εφαρμογή τους σε πολυάριθμα εγκλήματα που διαπράχθηκαν υπό τον Λένιν και προπάντων υπό τον Στάλιν, και στη συνέχεια σε όλες τις χώρες με κομμουνιστικό καθεστώς, με την εξαίρεση (με το ευεργέτημα της απογραφής) της Κούβας και της Νικαράγουας των σαντινίστας. Η πρωταρχική προϋπόθεση μοιάζει αδιαμφισβήτητη: τα κομμουνιστικά καθεστώτα ενήργησαν «στο όνομα ενός κράτους που ασκεί

μια πολιτική ιδεολογικής ηγεμονίας». Και είναι ακριβώς στο όνομα ενός δόγματος, το οποίο αποτελούσε το λογικό και απαραίτητο θεμέλιο του συστήματος, που σφαγιάστηκαν δεκάδες εκατομμυρίων αθώων, χωρίς να μπορεί να τους αποδοθεί καμία συγκεκριμένη πράξη, εκτός του ότι αναγνωριζόταν η ενοχή τους επειδή ήταν ευγενείς, αστοί, κουλάκοι, Ουκρανοί, κι ακόμη εργάτες ή... μέλη του κομμουνιστικού κόμματος. Η ενεργητική αδιαλλαξία ήταν κομμάτι του εφαρμοζόμενου προγράμματος. Άλλωστε δεν ήταν ο μεγάλος αρχηγός των σοβιετικών συνδικάτων, ο Τόμσκι, ο οποίος στις 13 Νοεμβρίου 1927 στην *Troud* διακήρυττε: «Στη χώρα μας, μπορούν να υπάρχουν και άλλα κόμματα. Αλλά η θεμελιώδης αρχή που μας διαφοροποιεί από τη Δύση είναι ή εξής: ένα κόμμα βασιλεύει, όλα τ' άλλα βρίσκονται στη φυλακή»[2].

Η έννοια του εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας είναι πολύπλοκη και καλύπτει εγκλήματα ρητώς κατονομαζόμενα. Ένα από τα πιο συγκεκριμένα είναι η γενοκτονία. Μετά από τη γενοκτονία των Εβραίων από τους ναζί, και προκειμένου να διασαφηνιστεί το άρθρο 6γ του δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, η έννοια είχε καθοριστεί με μια σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών στις 9 Δεκεμβρίου 1948: «Ως γενοκτονία εννοούμε οποιαδήποτε από τις παρακάτω πράξεις, που διαπράχθηκε με την πρόθεση της καταστροφής εν όλω ή εν μέρει μιας εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας ανθρώπων, όπως: α) δολοφονία μελών τη ομάδας, β) σοβαρή επίθεση κατά της φυσικής ή πνευματικής ακεραιότητας μελών της ομάδας, γ) εμπρόθετη υποταγή της ομάδας σε συνθήκες ύπαρξης που θα επιφέρουν την ολική ή μερική φυσική της καταστροφή, δ) μέτρα που στοχεύουν στην παρεμπόδιση των γεννήσεων στην ομάδα, ε) εξαναγκαστική μεταφορά παιδιών μιας ομάδας σε κάποιαν άλλη».

Ο νέος γαλλικός ποινικός κώδικας δίνει στη γενοκτονία έναν ακόμη ευρύτερο ορισμό: «Οποιοδήποτε γεγονός που, για την εκτέλεση ενός *προσυνεννοημένου σχεδίου*, τείνει στην εξόντωση, ολική ή μερική, μιας εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας ή μιας *ορισμένης πληθυσμιακής ομάδας με βάση οιοδήποτε αυθαίρετο κριτήριο*» (υπογραμμίσεις δικές μας). Αυτός ο νομικός ορισμός δεν αντιφάσκει με την πιο φιλοσοφική προσέγγιση του Αντρέ Φροσάρ, για τον οποίο «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας υφίσταται όταν κάποιος σκοτώνει κάποιον άλλο απλώς με το αιτιολογικό ότι γεννήθηκε»[3]. Και στο σύντομο αλλά υπέροχο διήγημά του με τον τίτλο *Όλα περνούν*, ο Βασίλι Γκρόσσμαν λέει για τον ήρωά του, τον Ιβάν Γκριγκόριεβιτς, που επιστρέφει από ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης: «Παρέμεινε αυτό που ήταν όταν γεννήθηκε, ένας άνθρωπος»[4]. Ο γαλλικός ορισμός επιτρέπει να υπογραμμίσουμε πως η γενοκτονία δεν είναι πάντα του ίδιου τύπου –φυλετική, όπως στην περίπτωση των Εβραίων–, αλλά ότι μπορεί εξίσου να στοχεύει κοινωνικές ομάδες. Σ' ένα βιβλίο που εκδόθηκε στο Βερολίνο το 1924, με τον τίτλο *Η κόκκινη τρομοκρατία στη Ρωσία*, ο Ρώσος ιστορικός και σοσιαλιστής Σεργκέι Μελγκούνοφ ανέφερε λέξη προς λέξη τον Λάτσις, έναν από τους πρώτους επικεφαλής της Τσεκά (της σοβιετικής αστυνομίας), ο οποίος την 1η Νοεμβρίου έδινε οδηγίες στους μπράβους του: «Δεν διεξάγουμε πόλεμο εναντίον συγκεκριμένων ατόμων. Εξολοθρεύουμε τους αστούς ως τάξη. Μην ψάχνετε στην έρευνά σας στοιχεία και αποδείξεις για το τι έκανε ο κατηγορούμενος εναντίον της σοβιετικής εξουσίας, με πράξεις ή με λόγια. Η πρώτη ερώτηση που πρέπει να του απευθύνετε είναι σε ποια κοινωνική τάξη ανήκει, από πού κατάγεται, ποια είναι η μόρφωσή του, η παιδεία του, το επάγγελμά του»[5].

Εξαρχής, ο Λένιν και οι σύντροφοί του τοποθετήθηκαν στα πλαίσια ενός «ταξι-

κού πολέμου» χωρίς οίκτο, όπου οι πολιτικοί, ιδεολογικοί αντίπαλοι ή ακόμη και ο πληθυσμός που δυσανασχετούσε θεωρούνταν –και τους επιφυλασσόταν ανάλογη μεταχείριση– ως εχθροί που έπρεπε να εξουδετερωθούν. Οι μπολσεβίκοι ήταν αποφασισμένοι να εξαφανίσουν, νομικά όσο και φυσικά, κάθε αντιπολίτευση και κάθε αντίσταση, έστω και παθητική, που προβαλλόταν στην ηγεμονική τους εξουσία, όχι μόνον όταν αυτή προερχόταν από τους πολιτικούς τους αντιπάλους, αλλά επίσης και από κοινωνικές ομάδες αυτές καθαυτές όπως η αριστοκρατία, η αστική τάξη, η ιντελιγκέντσια, η Εκκλησία κ.λπ. και από επαγγελματικές κατηγορίες (οι αξιωματικοί, οι χωροφύλακες...), δίνοντας καμιά φορά σε αυτή τη δράση μια διάσταση γενοκτονίας. Από το 1920 ήδη, η «αποκοζακοποίηση» ταιριάζει αρκετά στον ορισμό της γενοκτονίας: Το σύνολο ενός πληθυσμού με εξαιρετικά καθορισμένη γεωγραφική εγκατάσταση, οι Κοζάκοι, εξουδετερώθηκε αυτούσιο: οι άντρες τουφεκίστηκαν, τα γυναικόπαιδα και οι ηλικιωμένοι εκτοπίστηκαν, τα χωριά τους καταστράφηκαν ολοσχερώς ή παραδόθηκαν σε νέους κατοίκους, που δεν ήταν Κοζάκοι. Ο Λένιν ταύτιζε τον ξεσηκωμό των Κοζάκων με την εξέγερση της Βανδέας* της Γαλλικής Επανάστασης κι επιθυμούσε να εφαρμόσει εναντίον τους τη μεταχείριση που ο Μπαμπέφ, «ο επινοητής» του σύγχρονου κομμουνισμού, χαρακτήριζε ήδη από το 1795 «λαοκτονία»[6].

Η «αποκουλακοποίηση» των ετών 1930-32 δεν ήταν παρά η επανάληψη σε μεγαλύτερη κλίμακα της «αποκοζακοποίησης», με επιπλέον στοιχείο τη διεκδίκηση της όλης επιχείρησης από τον ίδιο τον Στάλιν, το σύνθημα του οποίου, «να εξοντωθούν οι κουλάκοι ως κοινωνική τάξη», διατυμπάνιζε η προπαγάνδα του καθεστώτος. Οι κουλάκοι που αντιστέκονταν στην κολεκτιβοποίηση εκτελούνταν, οι υπόλοιποι εκτοπίζονταν με τις γυναίκες, τα παιδιά και τους ηλικιωμένους. Δεν εξολοθρεύτηκαν, βέβαια, όλοι απευθείας, όμως τα καταναγκαστικά έργα στα οποία υποβλήθηκαν στις μη ξεχερσωμένες ζώνες της Σιβηρίας και του αρκτικού βορρά, τους άφηναν ελάχιστες πιθανότητες επιβίωσης. Αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες πέθαναν εκεί, ωστόσο ο ακριβής αριθμός των θυμάτων παραμένει άγνωστος. Όσον αφορά τον μεγάλο λιμό του 1932-33 στην Ουκρανία, που συνδέεται με την αντίσταση των εντόπιων αγροτικών πληθυσμών στη βίαια κολεκτιβοποίηση της γης, προκάλεσε σε μερικούς μήνες τον θάνατο 6.000.000 ατόμων.

Εν προκειμένω, η «ταξική» γενοκτονία συναντιέται με τη «φυλετική». Ο θάνατος από την πείνα ενός παιδιού Ουκρανού κουλάκου που καταδικάζεται εσκεμμένα στο λιμό από το σταλινικό καθεστώς, εξισώνεται με το θάνατο από πείνα ενός παιδιού Εβραίων στο γκέτο της Βαρσοβίας που οδηγείται στο θάνατο από το ναζιστικό καθεστώς. Αυτή η διαπίστωση δεν αμφισβητεί στο παραμικρό τη «μοναδικότητα του Άουσβιτς»: τη χρησιμοποίηση των πλέον προηγμένων τεχνικών μεθόδων και την εφαρμογή μιας αληθινής «βιομηχανικής διαδικασίας», την κατασκευή ενός «εργοστασίου εξόντωσης», τη χρήση θαλάμων αερίων, την αποτέφρωση. Ωστόσο υπογραμμίζει μια ιδιαιτερότητα πολλών κομμουνιστικών καθεστώτων: τη συστηματική χρήση του «όπλου της πείνας». Το καθεστώς ελέγχει σχεδόν ολοκληρωτικά τα διαθέσιμα αποθέματα τροφίμων και, μέσω ενός συστήματος παροχής με δελτίο που μερικές φορές είναι πολύ περίπλοκο, τα αναδιανέμει με κριτήριο το βαθμό νομιμοφροσύνης των μεν και των δε.

* Βανδέα: Η εξέγερση των βασιλοφρόνων και των κληρικών του νομού La Vendée και των γειτονικών περιοχών της δυτικής Γαλλίας στις 10-3-1793 κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης. (Σ.τ.Μ.)

Αυτός ο τρόπος ενέργειας μπορεί να φτάσει μέχρι την πρόκληση λιμών γιγαντιαίων διαστάσεων. Ας θυμηθούμε ότι, την περίοδο μετά το 1918, μονάχα κομμουνιστικές χώρες γνώρισαν λιμούς που κατέληξαν στο θάνατο εκατοντάδων χιλιάδων, ακόμη κι εκατομμυρίων ανθρώπων. Μέχρι και την τελευταία δεκαετία, δύο χώρες της Αφρικής που αυτοαποκαλούνται μαρξιστικές-λενινιστικές –η Αιθιοπία και η Μοζαμβίκη– υπέφεραν από παρόμοιους δολοφονικούς λιμούς.

Μπορούμε σε αυτό το σημείο να κάνουμε έναν πρώτο παγκόσμιο απολογισμό:

- Τυφεκισμός δεκάδων χιλιάδων ομήρων ή αιχμαλώτων χωρίς δίκη και σφαγή εκατοντάδων χιλιάδων εξεγερθέντων εργατών και αγροτών μεταξύ 1918 και 1922.
- Λιμός του 1922 που προκάλεσε τον θάνατο 5.000.000 ατόμων.
- Εξολόθρευση και εκτόπιση των Κοζάκων του Ντον το 1920.
- Δολοφονία δεκάδων χιλιάδων στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως μεταξύ 1918 και 1930.
- «Εκκαθάριση» περίπου 690.000 ατόμων την εποχή της Μεγάλης Κάθαρσης του 1937-38.
- Εκτόπιση 2.000.000 κουλάκων (ή υποτιθέμενων κουλάκων) το 1930-32.
- Εξολόθρευση με εσκεμμένο λιμό και με τη μη παροχή περίθαλψης 6.000.000 Ουκρανών το 1932-33.
- Εκτόπιση εκατοντάδων χιλιάδων Πολωνών, Ουκρανών, κατοίκων των χωρών της Βαλτικής, της Μολδαβίας και της Βεσαραβίας το 1939-41 και κατόπιν το 1944-45.
- Εκτόπιση των Γερμανών του Βόλγα το 1941.
- Εκτόπιση και εγκατάλειψη των Τατάρων της Κριμαίας το 1943.
- Εκτόπιση και εγκατάλειψη των Τσετσένων το 1944.
- Εκτόπιση και εγκατάλειψη των Ινγκουσίων το 1944.
- Εκτόπιση και εξολόθρευση αστικών πληθυσμών στην Καμπότζη μεταξύ 1975-1978.
- Αργή εξόντωση των Θιβετιανών από τους Κινέζους μετά το 1950, κ.λπ.

Δεν έχουν τελειωμό τα εγκλήματα του λενινισμού και του σταλινισμού, που συχνά αναπαράχθηκαν σχεδόν αυτούσια από τα καθεστώτα του Μάο, του Κιμ Ιλ Σουνγκ, του Πολ Ποτ.

Μένει μια δύσκολη επιστημολογική ερώτηση: δικαιούται ο ιστορικός να χρησιμοποιεί, χαρακτηρίζοντας και ερμηνεύοντας τα γεγονότα, τις έννοιες «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας» και «γενοκτονία», οι οποίες υπάγονται στη νομική σφαίρα; Μήπως αυτές οι έννοιες είναι πολύ εξαρτημένες από συγκυριακές απαιτήσεις –την καταδίκη του ναζισμού στη Νυρεμβέργη– ώστε να ενσωματώνονται σε μια ιστορική σκέψη που στοχεύει σε μια ορθή ανάλυση ακολουθώντας τη μέση οδό; Κι από την άλλη, άραγε αυτές οι έννοιες δεν είναι παραφορτωμένες από «αξίες» ικανές να «διαστρεβλώσουν» την αντικειμενικότητα της ιστορικής ανάλυσης;

Ως προς το πρώτο σημείο, η ιστορία του 20ού αιώνα έδειξε ότι η πρακτική των μαζικών σφαγών από τα κράτη ή τα κράτη-κόμματα, δεν ήταν μονάχα μια ναζιστική αποκλειστικότητα. Η Βοσνία, η Ρουάντα αποδεικνύουν ότι αυτές οι πρακτικές διήρκεσαν μέχρι τις μέρες μας κι ότι θα αποτελέσουν αναμφίβολα ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του αιώνα.

Ως προς τη δεύτερη παρατήρηση, δεν τίθεται βεβαίως θέμα να επανέλθουμε στις ιστορικές αντιλήψεις του 19ου αιώνα, όπου ο ιστορικός προσπαθούσε περισσότερο να «κρίνει» παρά να «κατανοήσει». Παρ' όλα αυτά ο ιστορικός, ερχόμενος αντιμέτωπος με τεράστιες ανθρώπινες τραγωδίες που προκλήθηκαν άμεσα από ορισμένες ιδεολο-

γικές και πολιτικές αντιλήψεις, μπορεί άραγε να εγκαταλείψει κάθε ανθρωπιστική αρχή –συνδεδεμένη με τον ιουδαιοχριστιανικό πολιτισμό μας και τη δημοκρατική μας κουλτούρα–, για παράδειγμα το σεβασμό της ανθρώπινης προσωπικότητας; Αρκετοί διάσημοι ιστορικοί δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν την έκφραση «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας» για να χαρακτηρίσουν τα ναζιστικά εγκλήματα, όπως ο Ζαν-Πιερ Αζεμά σε ένα άρθρο του για το Άουσβιτς[7] ή ο Πιερ Βιντάλ-Νακέ σχετικά με τη δίκη Touvier[8]. Πιστεύουμε λοιπόν πως νομιμοποιούμαστε να χρησιμοποιήσουμε αυτές τις έννοιες για το χαρακτηρισμό ορισμένων εγκλημάτων που διαπράχθηκαν στα κομμουνιστικά καθεστώτα.

Εκτός από το ζήτημα της άμεσης ευθύνης των κομμουνιστών που κατείχαν την εξουσία, τίθεται εκείνο της συνενοχής. Ο ποινικός κώδικας του Καναδά, που αναθεωρήθηκε το 1987, θεωρεί, στο άρθρο 7 (3.77), ότι οι εγκληματικές παραβάσεις εναντίον της ανθρωπότητας συμπεριλαμβάνουν τις παραβάσεις της απόπειρας, της συνενοχής, της συμβουλής, της βοήθειας, *της ενθάρρυνσης ή της συνενοχής* στη διάπραξη[9]. Επίσης, εξομοιώνονται με εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας –άρθρο 7 (3.76)– «η απόπειρα, η συνωμοσία, *η συνενοχή εκ των υστέρων*, η συνδρομή, η βοήθεια ή η ενθάρρυνση της διάπραξης» (οι υπογραμμίσεις δικές μας). Από τη δεκαετία του '20 μέχρι τη δεκαετία του '50, οι κομμουνιστές όλου του κόσμου και αρκετοί άλλοι χειροκροτούσαν εκθύμως την πολιτική του Λένιν και κατόπιν του Στάλιν. Εκατοντάδες χιλιάδες εντάχθηκαν στην κομμουνιστική Διεθνή και σε τοπικά παραρτήματα του «οικουμενικού κόμματος της επανάστασης». Από το 1950 μέχρι το 1970, εκατοντάδες χιλιάδες ήταν εκείνοι που λιβάνιζαν τον «Μεγάλο Τιμονιέρη» της κινεζικής επανάστασης και υμνούσαν τις αξίες του Μεγάλου Άλματος προς τα εμπρός ή της Πολιτιστικής Επανάστασης. Ακόμη πιο πρόσφατα, πολλοί ήταν εκείνοι που ευχαριστήθηκαν με την αρπαγή της εξουσίας από τον Πολ Ποτ[10]. Αρκετοί θα απαντήσουν ότι «δεν γνώριζαν». Κι αλήθεια, δεν είναι πάντα εύκολο να γνωρίζεις, αφού τα κομμουνιστικά καθεστώτα είχαν μετατρέψει τη μυστικότητα σε μια από τις προσφιλέστερες μεθόδους άμυνάς τους. Όμως αρκετά συχνά, ετούτη η άγνοια δεν ήταν παρά το αποτέλεσμα μιας τύφλωσης που οφειλόταν στη φανατική πίστη. Ήδη από τις δεκαετίες του '40 και του '50, πολλά από τα γεγονότα ήταν γνωστά και αδιαφιλονίκητα. Επομένως, εάν πολλοί από αυτούς τους λιβανιστές έχουν σήμερα αποκηρύξει τα χτεσινά τους είδωλα, αυτό είναι κάτι που έγινε σιωπηλά και διακριτικά. Αλλά τι να σκεφτούμε για τον βαθύτερο αμοραλισμό που απαιτείται για να εγκαταλείψει κανείς στα μουλωχτά τη δημόσια πολιτική του στράτευση χωρίς να βγάλει τα συμπεράσματά του;

Το 1969, ένας από τους πρωτοπόρους της μελέτης της κομμουνιστικής τρομοκρατίας, ο Ρόμπερτ Κόνκουεστ, έγραφε: «Το γεγονός ότι τόσοι άνθρωποι "κατάπιαν" χωρίς αντιδράσεις [τη Μεγάλη Κάθαρση] ήταν αναμφίβολα ένας από τους παράγοντες που κατέστησαν δυνατές τις εκκαθαρίσεις. Οι δίκες, ιδιαιτέρως, δεν θα είχαν παρά ελάχιστο ενδιαφέρον αν δεν νομιμοποιούνταν από ορισμένους ξένους σχολιαστές, συνεπώς "ανεξάρτητους". Οι τελευταίοι φέρουν, τουλάχιστον κατά ένα μικρό μέρος, την ευθύνη της συνενοχής για αυτές τις πολιτικές δολοφονίες, ή, σε κάθε περίπτωση, για το ότι επανήρχισαν όταν η πρώτη επιχείρηση, η δίκη του Ζινόβιεφ (το 1936), κρίθηκε αναξιόπιστη»[11]. Αν κρίνουμε με αυτά τα μέτρα την ηθική και πνευματική συνενοχή ορισμένων μη-κομμουνιστών, τότε τι να πούμε για τη συνενοχή των κομμουνιστών; Κι ας λησμονούμε το ότι ο Λουί Αραγκόν είχε δημόσια μετανιώσει γιατί,

σ' ένα ποίημά του τού 1931, είχε ευχηθεί τη δημιουργία μιας κομμουνιστικής πολιτικής αστυνομίας στη Γαλλία[12], έστω κι αν είχε φανεί προς στιγμή ότι στηλίτευε τη σταλινική περίοδο.

Ο Γιόζεφ Μπέργκερ, παλιό στέλεχος της Κομιντέρν, ο οποίος είχε «εκκαθαριστεί» κι είχε γνωρίσει τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, παραθέτει το γράμμα μιας εκτοπισμένης στο Γκουλάγκ, η οποία παρέμεινε μέλος του Κόμματος μετά την επιστροφή της από το στρατόπεδο: «Οι κομμουνιστές της γενιάς μου είχαν αποδεχτεί την εξουσία του Στάλιν. Εγκρίνανε τα εγκλήματά του. Αυτό αληθεύει όχι μόνον για τους σοβιετικούς κομμουνιστές αλλά και για εκείνους όλου του κόσμου· το μίασμα αυτό μας σημαδεύει ατομικά και συλλογικά. Δεν μπορούμε να το σβήσουμε παρά μονάχα πράττοντας με τέτοιο τρόπο ώστε τίποτα το παρόμοιο να μην ξανασυμβεί. Τι συνέβη; Είχαμε απωλέσει το μυαλό μας ή είμαστε τώρα προδότες του κομμουνισμού; Η αλήθεια είναι ότι όλοι μας, ακόμη και οι πιο στενοί συνεργάτες του Στάλιν, θεωρούσαμε τα εγκλήματα το αντίθετο από αυτό που ήταν. Τα λογαριάζαμε ως σημαντικές συνεισφορές στη νίκη του σοσιαλισμού. Είχαμε πιστέψει πως ό,τι στερέωνε την πολιτική δύναμη του κομμουνιστικού Κόμματος στη Σοβιετική Ένωση και στον κόσμο αποτελούσε νίκη του σοσιαλισμού. Δεν είχαμε ποτέ μας φανταστεί ότι ήταν δυνατόν να υπάρχει σύγκρουση στο εσωτερικό του κομμουνισμού μεταξύ της πολιτικής και της ηθικής»[13].

Από τη μεριά του, ο Μπέργκερ εκφράζει την άποψη: «Εκτιμώ ότι αν μπορεί κανείς να καταδικάσει τη στάση εκείνων που αποδέχτηκαν την πολιτική του Στάλιν, κάτι που δεν έκαναν όλοι οι κομμουνιστές, είναι πιο δύσκολο να τους προσάψει ότι δεν εμπόδισαν τη διάπραξη αυτών των εγκλημάτων. Το να πιστεύει κανείς ότι άνθρωποι ακόμη και υψηλά ιστάμενοι μπορούσαν να αντισταθούν στα σχέδιά του, σημαίνει ότι δεν έχει καταλάβει τίποτα από τον βυζαντινό δεσποτισμό του». Ο Μπέργκερ είχε επιπλέον τη «δικαιολογία» ότι βρισκόταν στην ΕΣΣΔ κι άρα ήταν πιασμένος στα δόκανα της σατανικής μηχανής χωρίς δυνατότητα διαφυγής. Όμως τους κομμουνιστές της δυτικής Ευρώπης που δεν υπόκειντο στον άμεσο πειθαναγκασμό της NKVD, ποια τύφλωση τους έσπρωχνε να συνεχίζουν να υμνούν το σύστημα και τον ηγέτη του; Προφανώς το μαγικό ελιξήριο που τους κρατούσε υποταγμένους ήταν πανίσχυρο! Στο αξιοσημείωτο έργο του για τη Ρωσική επανάσταση –*Η σοβιετική τραγωδία*–, ο Μάρτιν Μάλια σηκώνει μια γωνία του πέπλου μιλώντας για «αυτό το παράδοξο ενός μεγάλου ιδανικού που καταλήγει σε ένα μεγάλο έγκλημα»[14]. Η Αννί Κριγκέλ, άλλη σημαντική αναλύτρια του κομμουνισμού, επέμενε σε αυτή τη σχεδόν αναπόδραστη σύνδεση των δύο πλευρών του κομμουνισμού: τη μία τη σκοτεινή και την άλλη τη λαμπερή.

Σε αυτό το παράδοξο, ο Τσβετάν Τοντόροφ δίνει μια πρώτη απάντηση: «Ο κάτοικος μιας δυτικής δημοκρατίας αρεσκόταν να πιστεύει πως ο ολοκληρωτισμός είναι εντελώς ξένος στις φυσιολογικές ανθρώπινες αναζητήσεις. Όμως ο ολοκληρωτισμός δεν θα κατάφερνε να διατηρηθεί τόσο πολύ καιρό, ούτε θα είχε συμπαρασύρει τόσα άτομα στο πέρασμά του αν ήταν όντως έτσι. Αντιθέτως, αποτελεί ένα μηχανισμό φοβερής αποτελεσματικότητας. Η κομμουνιστική ιδεολογία προτείνει την εικόνα μιας καλύτερης κοινωνίας και μας παρακινεί να την εποφθαλμιούμε. Άλλωστε, η επιθυμία της μεταμόρφωσης του κόσμου στο όνομα ενός ιδανικού δεν αποτελεί άραγε αναπόσπαστο τμήμα της ανθρώπινης ύπαρξης; [...] Επιπλέον, η κομμουνιστική κοινωνία στερεί το άτομο από τις ευθύνες του: είναι πάντοτε "εκείνοι" που αποφασίζουν. Όμως

η ευθύνη συχνά είναι βαρύ φορτίο για να το κουβαλάει κανείς. [...] Η έλξη για το ολοκληρωτικό σύστημα, την οποία αισθάνονται υποσυνείδητα πολλά άτομα, προέρχεται από έναν συγκεκριμένο φόβο για την ελευθερία και την υπευθυνότητα – πράγμα που εξηγεί τη δημοτικότητα όλων των αυταρχικών καθεστώτων (είναι η θέση του Έριχ Φρομ στο *Φόβο μπροστά στην ελευθερία*). Υπάρχει μια "εθελοντική υποτέλεια", έλεγε από παλιά ο Λα Μποεσί»[15].

Η συνενοχή εκείνων που σύρθηκαν στην εθελοντική υποτέλεια δεν ήταν κι ούτε είναι πάντοτε αφηρημένη και θεωρητική. Η αποδοχή και/ή η συνέχιση μιας προπαγάνδας προορισμένης να κρύψει την αλήθεια σήμαινε και εξακολουθεί να σημαίνει ενεργητική συνενοχή. Κι αυτό επειδή η δημοσιότητα είναι το μόνο μέσον –έστω κι αν δεν τα καταφέρνει πάντα, όπως αποδείχτηκε από την τραγωδία της Ρουάντα– για να καταπολεμηθούν τα μαζικά εγκλήματα που διαπράττονται εν κρυπτώ, μακριά από τα αδιάκριτα βλέμματα.

Η ανάλυση αυτής της κεντρικής αλήθειας του φαινομένου του κομμουνισμού στην εξουσία –δικτατορία και τρομοκρατία– δεν είναι εύκολη. Ο Ζαν Ελλενστάιν καθόρισε το σταλινικό φαινόμενο ως ένα μείγμα τυραννίας ελληνικού τύπου και ανατολίτικου δεσποτισμού. Η πρότασή του είναι ελκυστική, ωστόσο δεν λαμβάνει υπόψη της τον σύγχρονο χαρακτήρα αυτού του φαινομένου, την ολοκληρωτική του εμβέλεια, που το διακρίνει από προηγούμενες γνωστές μορφές δικτατορίας. Μια σύντομη συγκριτική επισκόπηση θα μας επιτρέψει να το διασαφηνίσουμε καλύτερα.

Καταρχάς, θα μπορούσαμε να επικαλεστούμε τη ρώσικη παράδοση της καταπίεσης. Οι μπολσεβίκοι μάχονταν το τρομοκρατικό καθεστώς του τσάρου το οποίο, ωστόσο, ωχριά μπροστά στα εγκλήματα του μπολσεβικισμού στην εξουσία. Ο τσάρος παρέπεμπε τους πολιτικούς κρατουμένους σε αληθινά δικαστήρια. Η υπεράσπιση μπορούσε να εκφράζεται το ίδιο, αν όχι περισσότερο ελεύθερα με την κατηγορούσα αρχή και έχει ως μάρτυρα μια εθνική κοινή γνώμη που ήταν ανύπαρκτη επί κομμουνιστικού καθεστώτος, και προπάντων τη διεθνή κοινή γνώμη. Οι κρατούμενοι και οι κατάδικοι απολάμβαναν κάποιων κανονισμών στις φυλακές και το καθεστώς των εκτοπίσεων, ακόμη και της εξορίας, ήταν σχετικά ελαφρύ. Οι εξόριστοι μπορούσαν να παίρνουν μαζί τους την οικογένειά τους, να διαβάζουν και να γράφουν ότι τους άρεσε, να κυνηγούν, να ψαρεύουν, να συναντώνται με τους συντρόφους τους «της δυστυχίας». Ο Λένιν και ο Στάλιν είχαν προσωπική πείρα. Ακόμη και οι *Αναμνήσεις από το σπίτι των πεθαμένων* του Ντοστογιέφσκι, που σοκάρισαν τόσο την κοινή γνώμη όταν πρωτοεκδόθηκαν, μοιάζουν αρκετά ανώδυνες συγκρινόμενες με τις φρικαλεότητες του κομμουνισμού. Υπήρξαν αναμφισβήτητα στη Ρωσία των ετών 1880-1914 στάσεις και εξεγέρσεις που κατεστάλησαν σκληρά από ένα αρχαϊκό πολιτικό σύστημα. Ωστόσο, από το 1825 μέχρι το 1917, το σύνολο των καταδικασθέντων σε θάνατο στη Ρωσία εξαιτίας των πολιτικών τους πεποιθήσεων ή της πολιτικής τους δράσης ανήλθε σε 6.360 εκ των οποίων 3.932 εκτελέστηκαν –191 μεταξύ 1825-1905 και 3.741 μεταξύ 1906-1910–, αριθμός που είχε ήδη ξεπεραστεί από τους μπολσεβίκους τον Μάρτιο του 1918, ύστερα από τέσσερις μονάχα μήνες άσκησης της εξουσίας. Ο απολογισμός, λοιπόν, της τσαρικής καταπίεσης βρίσκεται πέρα από κάθε σύγκριση με εκείνον της κομμουνιστικής τρομοκρατίας.

Στις δεκαετίες από το '20 μέχρι το '40, ο κομμουνισμός στηλίτευσε ορμητικά την

τρομοκρατία που ασκούσαν τα φασιστικά καθεστώτα. Μια γρήγορη επισκόπηση των αριθμών αποδεικνύει, κι εκεί επίσης, ότι τα πράγματα δεν είναι και τόσο απλά. Ο ιταλικός φασισμός, ο πρώτος που εφαρμόστηκε και διεκδίκησε ανοιχτά το προσωνύμιο του «ολοκληρωτισμού», έριξε βέβαια στις φυλακές και συχνά κακομεταχειρίστηκε τους πολιτικούς του αντιπάλους. Ωστόσο, σπάνια έφτανε στη δολοφονία και, στο μέσον της δεκαετίας του '30, η Ιταλία μετρούσε εκατοντάδες πολιτικών κρατουμένων και μερικές εκατοντάδες *confinati* –εκτοπισμένους στα νησιά υπό επιτήρηση– αλλά αληθινά χιλιάδες πολιτικούς εξόριστους.

Μέχρι τον πόλεμο, η ναζιστική τρομοκρατία είχε ως στόχο ορισμένες ομάδες· οι αντιφρονούντες -βασικά κομμουνιστές, σοσιαλιστές, αναρχικοί, ορισμένοι συνδικαλιστές– υφίσταντο ανοικτή καταπίεση, κλείνονταν στις φυλακές και προπαντός σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπου υποβάλλονταν σε εξουθενωτικά μαρτύρια. Συνολικά, μεταξύ 1933-1939, περί τους 20.000 οπαδούς της Αριστεράς δολοφονήθηκαν μετά από δίκη ή και χωρίς δίκη, στα στρατόπεδα και στις φυλακές, χωρίς να υπολογίζουμε τα ξεκαθαρίσματα των εσωτερικών λογαριασμών των ναζί, όπως η «Νύχτα των μεγάλων μαχαιριών» τον Ιούνιο του 1934. Άλλη κατηγορία θυμάτων που προορίζονταν να πεθάνουν ήταν οι Γερμανοί που κρίνονταν ότι δεν ανταποκρίνονταν στα φυλετικά κριτήρια του «υψηλόσωμου ξανθού Αρίου», οι ψυχασθενείς, οι ανάπηροι, οι υπέργηροι. Ο Χίτλερ αποφάσισε να δράσει με την αφορμή του πολέμου: 70.000 Γερμανοί υπήρξαν θύματα ενός προγράμματος ευθανασίας με χρήση δηλητηριωδών αερίων, μεταξύ τέλους του 1939 και αρχών του 1941, ωσότου οι εκκλησίες διαμαρτυρήθηκαν και το πρόγραμμα σταμάτησε. Είναι αυτές οι μέθοδοι εξόντωσης με θαλάμους αερίων που εφαρμόστηκαν στην τρίτη ομάδα των θυμάτων, τους Εβραίους.

Μέχρι τον πόλεμο, είχαν γενικευτεί τα μέτρα περιθωριοποίησής τους, όμως ο διωγμός τους έφτασε στο απόγειό του τη «Νύχτα των κρυστάλλων». Αρκετές εκατοντάδες ήταν οι νεκροί και 35.000 εγκλείστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Αλλά χρειάστηκε να αρχίσει ο πόλεμος, και προπάντων η επίθεση εναντίον της ΕΣΣΔ, για να αποχαλινωθεί η ναζιστική τρομοκρατία, που ο απολογισμός της είναι ο παρακάτω: 15 εκατομμύρια εκτελεσθέντες πολίτες στις κατεχόμενες χώρες, 5,1 εκατομμύρια Εβραίοι νεκροί, 3,3 εκατομμύρια σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου, 1,1 εκατομμύριο εκτοπισμένοι που πέθαναν στα στρατόπεδα, μερικές εκατοντάδες χιλιάδες Τσιγγάνων. Στα θύματα αυτά προστίθενται 8 εκατομμύρια που υπέφεραν σε καταναγκαστικά έργα και 1,6 εκατομμύριο κρατουμένων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, που επιβίωσαν.

Η ναζιστική τρομοκρατία ταρακούνησε τη φαντασία μας για τρεις λόγους. Πρώτον, επειδή έθιξε άμεσα τους Ευρωπαίους. Από την άλλη, αφού οι ναζί ηττήθηκαν και οι βασικοί τους ιθύνοντες δικάστηκαν στη Νυρεμβέργη, τα εγκλήματά τους ορίστηκαν επισήμως και στιγματίστηκαν ως τέτοια. Τέλος, η αποκάλυψη της γενοκτονίας των Εβραίων προκάλεσε σοκ εξαιτίας του προφανώς παράλογου χαρακτήρα της, τη φυλετική της διάσταση και την έκταση του εγκλήματος.

Δεν είναι στόχος μας να παραθέσουμε εδώ οποιαδήποτε μακάβρια συγκριτική αριθμητική, οποιαδήποτε λογιστική μιας διπλής παρτίδας τρόμου, οποιαδήποτε ιεραρχία της βαναυσότητας. Όμως τα γεγονότα είναι πεισματάρικα και δείχνουν πως οι κομμουνιστές διέπραξαν εγκλήματα που αφορούν περί τα 100 εκατομμύρια άτομα, σε σχέση με τα 25 περίπου εκατομμύρια θύματα του ναζισμού. Αυτή η απλή διαπίστωση οφείλει τουλάχιστον να παρακινήσει σε μια σύγκριση των ομοιοτήτων ανάμεσα στο

καθεστώς που θεωρείτο από το 1945 ως το πλέον εγκληματικό του αιώνα και ενός κομμουνιστικού συστήματος το οποίο διατήρησε, μέχρι το 1991, τη διεθνή του νομιμότητα και που μέχρι σήμερα κατέχει την εξουσία σε ορισμένες χώρες και διαθέτει πιστούς σε ολόκληρο τον κόσμο. Κι έστω κι αν πολλά κομμουνιστικά κόμματα αναγνώρισαν καθυστερημένα τα εγκλήματα του σταλινισμού, δεν έχουν ωστόσο, στην πλειονότητά τους, απαρνηθεί τις λενινιστικές αρχές και δεν αναρωτιούνται καθόλου για τη δική τους ανάμειξη στο φαινόμενο της τρομοκρατίας.

Οι μέθοδοι που εφαρμόστηκαν από τον Λένιν και συστηματοποιήθηκαν από τον Στάλιν, όχι μονάχα θυμίζουν τις ναζιστικές μεθόδους αλλά αρκετές φορές είναι προγενέστερές τους. Από αυτή την άποψη, ο Ρούντολφ Ες, επιφορτισμένος με τη δημιουργία του στρατοπέδου συγκέντρωσης του Άουσβιτς και μελλοντικός διοικητής του, είπε τα εξής ιδιαιτέρως ενδεικτικά: «Η διεύθυνση της Ασφάλειας είχε στείλει στους διοικητές των στρατοπέδων λεπτομερή ενημερωτικά στοιχεία αναφορικά με τα ρωσικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Με βάση μαρτυρίες κάποιων που είχαν δραπετεύσει, οι συνθήκες που επικρατούσαν εκεί παρετίθεντο με όλες τους τις λεπτομέρειες. Υπογραμμιζόταν ιδιαιτέρως ότι οι Ρώσοι εξόντωναν ολόκληρους πληθυσμούς χρησιμοποιώντας τους σε καταναγκαστικά έργα»[16]. Ωστόσο, το γεγονός ότι οι τεχνικές άσκησης βίας στις μάζες είχαν εγκαινιαστεί από τους κομμουνιστές και ότι οι ναζί είχαν αντλήσει έμπνευση από αυτές, δεν σημαίνει, κατά την άποψή μας, ότι νομιμοποιούμαστε να αποκαταστήσουμε μια άμεση σύνδεση αιτίου-αποτελέσματος μεταξύ της υφαρπαγής της εξουσίας από τους μπολσεβίκους και της ανάδυσης του ναζισμού.

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '20, η GPU (καινούργια ονομασία της Τσεκά) εγκαινίασε τη μέθοδο της ποσόστωσης. Κάθε περιοχή, κάθε τομέας έπρεπε να συλλαμβάνει, να εκτοπίζει ή να εκτελεί ένα συγκεκριμένο ποσοστό ατόμων που ανήκαν σε «εχθρικά» κοινωνικά στρώματα. Τα ποσοστά αυτά καθορίζονταν κεντρικά από τη διεύθυνση του Κόμματος. Η τρέλα του σχεδιασμού και η μανία της στατιστικής δεν αφορούσαν μόνον την οικονομία, εισέβαλαν επίσης και στον τομέα της τρομοκρατίας. Κιόλας από το 1920, με τη νίκη του Κόκκινου Στρατού κατά του Λευκού Στρατού, στην Κριμαία, εμφανίστηκαν στατιστικές και μάλιστα κοινωνιολογικές μέθοδοι. Τα θύματα επιλέγονται σύμφωνα με συγκεκριμένα κριτήρια, που θεσπίζονται επί τη βάσει ερωτηματολογίων από τα οποία κανείς δεν μπορεί να ξεφύγει. Οι ίδιες «κοινωνιολογικές» μέθοδοι θα εφαρμοστούν από τους Σοβιετικούς για την οργάνωση των εκτοπίσεων και των μαζικών εκκαθαρίσεων στα κράτη της Βαλτικής και στην κατεχόμενη Πολωνία μεταξύ 1939-1941. Η μεταφορά των εξόριστων με κάρα που τα έσερναν ζώα έδωσε λαβή για τις ίδιες «καταχρήσεις» όπως και στην περίπτωση των ναζί. Το 1943-1944, κι ενώ ο πόλεμος μαινόταν, ο Στάλιν απέσυρε από το μέτωπο χιλιάδες βαγόνια κι εκατοντάδες χιλιάδες άντρες των ειδικών δυνάμεων της NKVD για να εξασφαλίσει την εκτόπιση εντός ολίγων ημερών των λαών του Καυκάσου. Αυτή η λογική γενοκτονίας –που συνίσταται, για να ξαναθυμηθούμε τον γαλλικό ποινικό κώδικα, στην «ολική ή μερική καταστροφή μιας εθνικής, μειονοτικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας, ή μιας ομάδας καθορισμένης με βάση οποιοδήποτε αυθαίρετο κριτήριο»– που εφαρμοζόταν από την κομμουνιστική εξουσία εναντίον ομάδων που ορίζονταν ως εχθρικές, εναντίον τμημάτων της ίδιας της κομμουνιστικής κοινωνίας, έφτασε στον παροξυσμό της με τον Πολ Ποτ και τους Ερυθρούς Χμερ.

Η προσέγγιση μεταξύ ναζισμού και κομμουνισμού, όσον αφορά τις αντίστοιχες

μεθοδεύσεις εξόντωσης, πράγματι σοκάρει. Ωστόσο, είναι ο Βασίλι Γκρόσσμαν –του οποίου η μητέρα εκτελέστηκε από τους ναζί στο γκέτο του Μπερντιτσέβ, και ο οποίος έγραψε το πρώτο κείμενο για την Τρεμπλίνκα κι υπήρξε ένας από τους βασικούς συγγραφείς της *Μαύρης λίστας* για τις εκτελέσεις των Εβραίων στην ΕΣΣΔ– που στο διήγημά του *Όλα περνούν*, βάζει έναν από τους ήρωές του να λέει, σχετικά με τον λιμό στην Ουκρανία: «Οι συγγραφείς, αλλά κι ο ίδιος ο Στάλιν, έλεγαν όλοι τους το ίδιο πράμα: οι κουλάκοι είναι παράσιτα, καίνε τα σιτηρά, σκοτώνουν τα παιδιά. Και μας διακήρυσσαν χωρίς περιστροφές: πρέπει να ξεσηκωθούν οι μάζες εναντίον τους και να εξοντώσουν όλους αυτούς τους καταραμένους, όλους ως κοινωνική τάξη». Προσθέτει: «Για να τους σκοτώσεις, έπρεπε να διακηρύξεις: οι κουλάκοι δεν είναι άνθρωποι. Το ίδιο όπως οι Γερμανοί που έλεγαν: οι Εβραίοι... Μα δεν πρόκειται για ανθρώπινα πλάσματα». Και ο Γκρόσσμαν κατέληγε, μιλώντας για τα παιδιά των κουλάκων: «Κάνουν τα ίδια με τους Γερμανούς που δολοφονούσαν τα παιδιά των Εβραίων. Δεν έχετε δικαίωμα να ζήσετε, είστε Εβραίοι»[17].

Κάθε φορά δεν είναι τόσο τα άτομα που πλήττονται όσο οι ομάδες. Η τρομοκρατία έχει σκοπό της να εξολοθρεύσει μια ομάδα που αναγορεύεται σε εχθρική και η οποία, βεβαίως, δεν αποτελεί παρά ένα μικρό τμήμα της κοινωνίας, το οποίο ωστόσο πλήττεται αυτό καθαυτό με τη λογική της γενοκτονίας. Έτσι, οι μηχανισμοί διακρίσεων και αποκλεισμών του «ταξικού ολοκληρωτισμού» μοιάζουν παράδοξα με αυτούς του «φυλετικού ολοκληρωτισμού». Η μελλοντική ναζιστική κοινωνία όφειλε να οικοδομηθεί γύρω από την «καθαρή φυλή», η μελλοντική κομμουνιστική κοινωνία γύρω από ένα λαό προλεταρίων εξαγνισμένο από κάθε αστική σκουριά. Ο επανασχεδιασμός και των δύο αυτών κοινωνιών αντιμετωπιζόταν με τον ίδιο τρόπο, έστω κι αν τα κριτήρια των αποκλεισμών δεν συνέπιπταν. Είναι, λοιπόν, υποκριτικό να παριστάνουμε ότι ο κομμουνισμός διαθέτει παγκοσμιότητα: έστω κι αν το σχέδιο έχει παγκόσμια εμβέλεια, ένα τμήμα της ανθρωπότητας ανακηρύσσεται ανάξιο να συμμετάσχει, όπως και στο ναζισμό. Η διαφορά είναι πως ο διαχωρισμός με βάση τις κοινωνικές τάξεις αντικαθιστά το φυλετικό και γεωγραφικό διαχωρισμό των ναζί. Τα λενινιστικά, σταλινικά, μαοϊκά κακουργήματα καθώς και η εμπειρία της Καμπότζης θέτουν συνεπώς στην ανθρωπότητα –και φυσικά στους νομικούς και τους ιστορικούς– ένα καινούργιο ερώτημα: πώς να προσδιοριστεί το έγκλημα που συνίσταται στην εξόντωση, για πολιτικο-ιδεολογικές αιτίες, όχι πια ατόμων ή περιορισμένων ομάδων αντιφρονούντων, αλλά μαζικών τμημάτων της κοινωνίας; Μήπως πρέπει να επινοήσουμε μια νέα ονομασία; Ορισμένοι Αγγλοσάξονες συγγραφείς που το πιστεύουν έχουν δημιουργήσει τον όρο *politicide* (πολιτικοκτονία). Ή θα έπρεπε άραγε να φτάσουμε, όπως οι Τσέχοι νομικοί, στο σημείο να χαρακτηρίσουμε τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν υπό κομμουνιστικό καθεστώς απλώς ως «κομμουνιστικά εγκλήματα»;

Τι γνωρίζαμε για τα εγκλήματα του κομμουνισμού; Τι θέλαμε να γνωρίζουμε; Γιατί έπρεπε να περιμένουμε το τέλος του αιώνα για να αποκτήσει αυτό το ζήτημα την υπόσταση του αντικειμένου της επιστημονικής έρευνας; Μια και είναι πασίδηλο πως η μελέτη της σταλινικής και γενικότερα κομμουνιστικής τρομοκρατίας, συγκρινόμενη με τη μελέτη των ναζιστικών εγκλημάτων, έχει καθυστερήσει υπερβολικά, έστω κι αν στην Ανατολή οι μελέτες πολλαπλασιάζονται.

Δεν μπορεί να μην μας εντυπωσιάσει σε αυτό το σημείο μια έντονη αντίθεση. Οι

νικητές του 1945 τοποθέτησαν δικαίως το έγκλημα –και ιδιαιτέρως τη γενοκτονία των Εβραίων– στο κέντρο της καταδίκης του ναζισμού. Πολυάριθμοι ερευνητές σε όλον τον κόσμο εργάζονται δεκαετίες τώρα πάνω σε αυτό το ζήτημα. Χιλιάδες βιβλία τού έχουν αφιερωθεί, δεκάδες ταινίες, μερικές από τις οποίες πολύ δημοφιλείς (*Η εκλογή της Σοφί, Η λίστα του Σίντλερ* κ.λπ.). Ο Ραούλ Χίλμπεργκ, για να μην αναφέρουμε παρά μονάχα αυτόν, έχει επικεντρώσει το μεγαλύτερο έργο του στις μεθόδους θανάτωσης των Εβραίων στο Τρίτο Ράιχ[18].

Ωστόσο, παρόμοια διαβήματα δεν υφίστανται πάνω στο ζήτημα των εγκλημάτων του κομμουνισμού. Ενώ τα ονόματα του Χίμλερ ή του Άιχμαν είναι γνωστά σε όλο τον κόσμο ως σύμβολα της σύγχρονης βαρβαρότητας, αυτά του Ντζερζίνσκι, του Γιάγκοντα, του Γιεζόφ αγνοούνται από τη μεγάλη πλειοψηφία. Κι όσον αφορά τον Λένιν, τον Μάο, τον Χο Τσι Μινχ, ακόμη και τον Στάλιν, εξακολουθούν να έχουν δικαίωμα σε ένα σεβασμό που μας ξαφνιάζει. Ένας γαλλικός κρατικός οργανισμός, το Λόττο, είχε την αναισθησία να συμπεριλάβει τον Στάλιν και τον Μάο σε μια διαφημιστική του καμπάνια! Ποιος θα τολμούσε να χρησιμοποιήσει τον Χίτλερ ή τον Γκαίμπελς σε μια τέτοια επιχείρηση;

Η εξαιρετική προσοχή που αποδόθηκε στα χιτλερικά εγκλήματα είναι απολύτως δικαιολογημένη. Ανταποκρίνεται στη θέληση όσων επιβίωσαν να καταθέσουν τη μαρτυρία τους, των ερευνητών να κατανοήσουν και των ηθικών και πολιτικών αρχών να επιβεβαιώσουν τις δημοκρατικές τους αξίες. Γιατί, όμως, η επίδραση που ασκούν οι μαρτυρίες για τα κομμουνιστικά εγκλήματα στην κοινή γνώμη είναι τόσο αδύναμη; Γιατί αυτή η αμήχανη σιωπή των πολιτικών; Και, προπάντων, γιατί η σιωπή των πανεπιστημιακών σχετικά με την κομμουνιστική καταστροφή που αφορούσε εδώ και ογδόντα χρόνια το ένα τρίτο περίπου του ανθρώπινου γένους σε τέσσερις ηπείρους; Γιατί αυτή η ανικανότητα να τοποθετηθεί στο κέντρο της ανάλυσης του κομμουνισμού ένας παράγοντας τόσο ουσιώδης όπως το έγκλημα, το συστηματικό έγκλημα, το έγκλημα κατά της ανθρωπότητας; Βρισκόμαστε μπροστά σε μια αδυναμία κατανόησης; Ή μήπως πρόκειται μάλλον για μια εσκεμμένη άρνηση να γνωρίσουμε, για ένα φόβο να καταλάβουμε;

Οι αιτίες αυτής της απόκρυψης είναι πολλές και περίπλοκες. Καταρχάς, η κλασική και σταθερή θέληση των δημίων να σβήνουν τα ίχνη των εγκλημάτων τους και να δικαιολογούν εκείνα που δεν μπορούν να κρύψουν. Η «μυστική αναφορά» του Χρουστσόφ το 1956, που αποτέλεσε την πρώτη αναγνώριση των κομμουνιστικών εγκλημάτων από τους ίδιους τους κομμουνιστές ιθύνοντες, είναι επίσης η αναφορά ενός δημίου ο οποίος επιχειρεί ταυτοχρόνως να καλύψει και να θάψει τα ίδια του τα εγκλήματα – την εποχή που ήταν επικεφαλής του κομμουνιστικού κόμματος της Ουκρανίας, όταν η τρομοκρατία βρισκόταν στο απόγειό της– αποδίδοντάς τα αποκλειστικά στον Στάλιν και επικαλούμενος την υπακοή στις διαταγές του, να συσκοτίσει το μεγαλύτερο τμήμα του εγκλήματος –παρατίθενται μονάχα τα θύματα που ήταν κομμουνιστές και που ήταν πολύ λιγότερα σε σχέση με τους άλλους–, να μιλήσει με ευφημισμούς για τα εγκλήματα –τα χαρακτηρίζει «καταχρήσεις που διαπράχθηκαν υπό τον Στάλιν–, και τέλος να νομιμοποιήσει τη συνέχεια του συστήματος με τις ίδιες αρχές, τις ίδιες δομές και τα ίδια πρόσωπα.

Ο Χρουστσόφ καταθέτει ωμά τη μαρτυρία του όταν μιλάει για τις δυσκολίες στις οποίες προσέκρουσε όταν προετοίμαζε τη «μυστική αναφορά», και ιδιαιτέρως από

την πλευρά ενός από τους έμπιστους του Στάλιν: «Ο Καγκάνοβιτς ήταν τόσο αφοσιωμένος που θα έκοβε το λαρύγγι και του ίδιου του τού πατέρα, αν ο Στάλιν του το υποδείκνυε κλείνοντάς του το μάτι και λέγοντάς του ότι ήταν για το συμφέρον της Υπόθεσης: της σταλινικής υπόθεσης, εννοείται. [...] Επιχειρηματολογούσε εναντίον μου μέσα στο φόβο που ένιωθε για το τομάρι του. Υπέκυπτε στην ασίγαστη επιθυμία να απεκδυθεί κάθε ευθύνης. Όσα εγκλήματα κι αν είχαν γίνει, ο Καγκάνοβιτς δεν ήθελε παρά ένα πράγμα: να σιγουρευτεί ότι τα δικά του ίχνη θα σβήνονταν»[19]. Η απόλυτη αδυναμία πρόσβασης στα αρχεία των κομμουνιστικών χωρών, ο ολοκληρωτικός έλεγχος του τύπου, των μαζικών μέσων ενημέρωσης και όλων των εξόδων προς το εξωτερικό, η προπαγάνδα για τις «επιτυχίες» του καθεστώτος, όλος αυτός ο μηχανισμός φυλάκισης των πληροφοριών στόχευε πάνω απ' όλα στην παρεμπόδιση της πληροφόρησης της αλήθειας σχετικά με τα εγκλήματα.

Η απόκρυψη των κακουργημάτων τους δεν αρκούσε στους δήμιους· έπρεπε να πολεμήσουν με όλα τα μέσα εκείνους που επιχειρούσαν να μαθευτεί η αλήθεια. Επειδή μερικοί παρατηρητές και αναλυτές προσπάθησαν να διαφωτίσουν τους συγχρόνους τους. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτό έγινε ξεκάθαρα φανερό στη Γαλλία, σε δύο περιπτώσεις. Από τον Ιανουάριο μέχρι τον Απρίλιο του 1949 έγινε στο Παρίσι η δίκη που έφερε αντιμέτωπους τον Βίκτορ Κραβτσένκο –πρώην υψηλόβαθμο σοβιετικό αξιωματούχο που είχε γράψει το βιβλίο *J'ai choisi la liberté* (Επέλεξα την ελευθερία), όπου περιέγραφε τη σταλινική δικτατορία– με το κομμουνιστικό περιοδικό *Les Lettres françaises* που διηύθυνε ο Λουί Αραγκόν και το οποίο είχε στολίσει με ύβρεις τον Κραβτσένκο. Από τον Νοέμβριο του 1950 μέχρι τον Ιανουάριο του 1951 διεξήχθη, πάντα στο Παρίσι, μια άλλη δίκη μεταξύ των *Lettres françaises* (και πάλι) και του Νταβίντ Ρουσσέ, ενός διανοούμενου, παλιού τροτσκιστή, ο οποίος είχε εκτοπιστεί στη Γερμανία από τους ναζί και το 1946 είχε τιμηθεί με το βραβείο Ρενοντό για το βιβλίο του *L' Univers concentrationnaire* (Το σύμπαν των στρατοπέδων συγκέντρωσης). Ο Ρουσσέ είχε καλέσει, στις 12 Νοεμβρίου 1949, όλους τους πρώην εκτοπισμένους στα ναζιστικά στρατόπεδα να σχηματίσουν μια ερευνητική επιτροπή για τα σοβιετικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ο κομμουνιστικός τύπος του είχε επιτεθεί σφοδρά αρνούμενος την ύπαρξη τέτοιων στρατοπέδων. Ανταποκρινόμενη στην έκκληση του Ρουσσέ της 25ης Φεβρουαρίου 1950 μ' ένα άρθρο της που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Figaro littéraire*, με τον τίτλο «Για την έρευνα σχετικά με τα σοβιετικά στρατόπεδα. Ποιος είναι χειρότερος, ο Σατανάς ή ο Βελζεβούλ;», η Μαργκαρέτε Μπούμπερ-Νόυμαν αναφερόταν στη διπλή της εμπειρία στα ναζιστικά και τα σοβιετικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Εναντίον όλων αυτών των διαφωτιστών της ανθρώπινης συνείδησης, οι δήμιοι ανέπτυξαν σε μια συστηματική μάχη όλο το οπλοστάσιο των σύγχρονων μεγάλων κρατών, που είναι σε θέση να επεμβαίνουν σε ολόκληρο τον κόσμο. Θέλησαν να τους εξουδετερώσουν, να τους καταστήσουν αναξιόπιστους, να τους εκφοβίσουν. Ο Α. Σολζενίτσιν, ο Β. Μπουκόφσκι, ο Α. Ζινόβιεφ, ο Λ. Πλιούτς εξορίστηκαν από την πατρίδα τους, ο Αντρέι Ζαχάροφ εκτοπίστηκε στο Γκόρκι, ο στρατηγός Πιότρ Γκριγκορένκο κλείστηκε σε ψυχιατρείο, ο Μαρκόφ δολοφονήθηκε με μια δηλητηριασμένη ομπρέλα.

Μπροστά σε μια τέτοια ισχύ εκφοβισμού και απόκρυψης, τα ίδια τα θύματα δίσταζαν να εκδηλώνονται και δεν ήταν σε θέση να επανενταχθούν σε μια κοινωνία όπου παρήλαυναν οι καταδότες και οι δήμιοί τους. Ο Βασίλι Γκρόσσμαν[20] περιγράφει αυτή

την απόγνωση. Αντίθετα με την εβραϊκή τραγωδία, όπου η διεθνής εβραϊκή κοινότητα ανέλαβε το καθήκον της διατήρησης της μνήμης της γενοκτονίας, για τα θύματα του κομμουνισμού και τους κληρονόμους τους παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα αδύνατο να διατηρήσουν μια ζωντανή μνήμη της τραγωδίας, αφού οιαδήποτε αναμνηστική τελετή ή απαίτηση για επανόρθωση ήταν απαγορευμένες.

Όποτε δεν κατόρθωναν να κρύψουν κάποιο γεγονός –την πρακτική των τυφεκισμών, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τον εσκεμμένο λιμό–, οι δήμιοι μηχανεύονταν τη δικαιολόγηση των συμβάντων μακιγιάροντάς τα χονδροειδώς. Αφού πρώτα διεκδίκησαν την τρομοκρατία, την ανύψωσαν σε αλληγορική μορφή της Επανάστασης: «Όταν κόβεις δέντρα, τα ροκανίδια πετάνε», «δεν γίνεται ομελέτα χωρίς να σπάσεις αβγά». Ο Βλαντίμιρ Μπουκόφσκι αποκρινόταν ότι είχε δει τα σπασμένα αβγά αλλά δεν είχε ποτέ του γευτεί την ομελέτα. Αλλά το χειρότερο αναμφίβολα συνέβαινε με τη διαστρέβλωση της γλώσσας. Μέσω της λεξιλογικής μαγείας, το σύστημα εγκλεισμού σε στρατόπεδα γινόταν έργο επανεκπαίδευσης και οι δήμιοι επανεκπαιδευτές που μοχθούσαν να μεταμορφώσουν τους ανθρώπους της παλιάς κοινωνίας σε «νέους ανθρώπους». Οι zeks -όρος που υποδηλώνει τους αιχμάλωτους στα σοβιετικά στρατόπεδα συγκέντρωσης– «παρακαλούνταν» με τη βία να πιστέψουν σε ένα σύστημα το οποίο τους υπηρετούσε. Στην Κίνα, ο έγκλειστος σε στρατόπεδο ονομαζόταν «φοιτητής»: όφειλε να μελετήσει την ορθή σκέψη του κόμματος και να αναθεωρήσει τη λανθασμένη δική του.

Όπως συχνά συμβαίνει, το ψέμα δεν είναι το αντίθετο, *stricto sensu*, της αλήθειας κι άλλωστε όλα τα ψέματα στηρίζονται σε ψήγματα αλήθειας. Οι διαστρεβλωμένες λέξεις τοποθετούνται σε μια μετατοπισμένη οπτική γωνία η οποία παραμορφώνει την προοπτική του συνόλου. Βρισκόμαστε αντιμέτωποι μ' έναν κοινωνικό και πολιτικό αστιγματισμό. Η θέα που έχει παραμορφωθεί από την κομμουνιστική προπαγάνδα είναι εύκολο να διορθωθεί, ωστόσο είναι πολύ δύσκολο να επαναφέρεις εκείνον που βλέπει λαθεμένα σε μια ορθή νοητική αντίληψη. Η πρώτη εντύπωση παραμένει και γίνεται προκατάληψη. Παρόμοια με τους παλαιστές τζούντο και χάρη στην απαράμιλλη προπαγανδιστική τους δύναμη –τη βασισμένη ευρέως στη διαστροφή της γλώσσας–, οι κομμουνιστές χρησιμοποίησαν την ίδια τη δύναμη των κριτικών που στόχευαν τις τρομοκρατικές τους μεθόδους για να τις επιστρέψουν εναντίον των ίδιων των κριτικών, ενδυναμώνοντας κάθε φορά τις τάξεις των οπαδών και των συμπαθούντων με την ανανέωση της ομολογίας της κομμουνιστικής πίστεως. Ξαναεφεύραν έτσι το πρωταρχικό αξίωμα της ιδεολογικής πίστης, που είχε διατυπωθεί από τον Τερτυλλιανό στην εποχή του: «Πιστεύω επειδή είναι παράλογο».

Στα πλαίσια αυτών των επιχειρήσεων της αντιπροπαγάνδας, κάποιοι διανοούμενοι κυριολεκτικά εκπορνεύτηκαν. Το 1928, ο Γκόρκι δέχτηκε να πάει «εκδρομή» στα νησιά Σολόβκι, το πειραματικό στρατόπεδο συγκέντρωσης το οποίο μέσω «μεταστάσεων» (Σολζενίτσιν) θα επιτρέψει τη δημιουργία του συστήματος του Γκουλάγκ. Επέστρεψε μ' ένα βιβλίο στο οποίο υμνούσε τη δόξα του Σολόβκι και της σοβιετικής κυβέρνησης. Ένας Γάλλος συγγραφέας, τιμημένος με το βραβείο Γκονκούρ το 1916, ο Ανρί Μπαρμπύς, δεν δίστασε, με το αζημίωτο, να λιβανίσει το σταλινικό καθεστώς εκδίδοντας το 1928 ένα βιβλίο για την «υπέροχη Γεωργία» -όπου ακριβώς, το 1921, ο Στάλιν και ο υπασπιστής του Ορτζονικίτζε είχαν αποδυθεί σε μια πραγματική σφαγή, και όπου ο Μπέρια, αρχηγός της NKVD, διακρινόταν για το μακιαβελισμό και το σαδι-

σμό του – και, το 1935, την πρώτη επίσημη βιογραφία του Στάλιν. Αργότερα, η Μαρία-Αντονιέτα Ματσόκι έπλεκε ύμνους στον Μάο και πρόσφατα η Ντανιέλ Μιτεράν σιγοντάριζε τον Κάστρο. Απληστία, ατολμία, ματαιοδοξία, θαυμασμός για τη δύναμη και τη βία, επαναστατικό πάθος: όποιο κι αν ήταν το κίνητρο, οι ολοκληρωτικές δικτατορίες πάντα ήξεραν να βρίσκουν τους κόλακες που είχαν ανάγκη· το ίδιο έκανε και η κομμουνιστική δικτατορία.

Αντιμέτωπη με την κομμουνιστική προπαγάνδα, η Δύση επέδειξε για πολύ καιρό μια εκπληκτική τύφλωση, που συντηρήθηκε ταυτοχρόνως από την αφέλεια απέναντι σ' ένα ιδιαίτερα πανούργο καθεστώς, από το φόβο της σοβιετικής ισχύος και από τον κυνισμό των πολιτικών και των επιχειρηματιών. Η τύφλωση ήταν παρούσα και στη συνάντηση της Γιάλτας, όταν ο πρόεδρος Ρούζβελτ εγκατέλειψε την ανατολική Ευρώπη στον Στάλιν σε αντάλλαγμα της υπόσχεσης, που διατυπώθηκε όπως άρμοζε, για οργάνωση το συντομότερο δυνατόν ελεύθερων εκλογών στην ΕΣΣΔ. Ο ρεαλισμός και η παραχώρηση έδωσαν επίσης το παρόν στη συνάντηση της Μόσχας τον Δεκέμβριο του 1944, όταν ο στρατηγός Ντε Γκωλ αντάλλαξε την εγκατάλειψη της δύστυχης Πολωνίας στα νύχια του Μολόχ, έναντι της εγγύησης για κοινωνική και πολιτική ειρήνη που έλαβε από τον Μωρίς Τορέζ ο οποίος μόλις είχε επανακάμψει στο Παρίσι.

Αυτή η τύφλωση ενισχυόταν, σχεδόν νομιμοποιείτο, από την πεποίθηση των κομμουνιστών της Δύσης και πολλών αριστερών σύμφωνα με την οποία οι συγκεκριμένες χώρες βρίσκονταν στο δρόμο της «οικοδόμησης του σοσιαλισμού», και πως ετούτη η ουτοπία που τροφοδοτούσε, στις δυτικές δημοκρατίες, τις κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις, γινόταν «εκεί πέρα» μια πραγματικότητα, της οποίας η Σιμόν Βέιλ υπογράμμιζε το κύρος: «Οι επαναστατημένοι εργάτες νιώθουν πολύ ευτυχείς που έχουν πίσω τους ένα Κράτος· ένα Κράτος που προσδίδει στη δράση τους αυτόν τον επίσημο χαρακτήρα, αυτή τη νομιμότητα, αυτή την αίσθηση πραγματικότητας που μόνον το κράτος είναι σε θέση να προσφέρει. Άλλωστε, αυτό το Κράτος βρίσκεται πολύ μακριά τους γεωγραφικά ώστε να μπορεί να τους απογοητεύσει[21]». Ο κομμουνισμός παρουσίαζε έτσι το καθαρό του πρόσωπο: διεκδικούσε τον Διαφωτισμό, μια παράδοση της κοινωνικής και ανθρώπινης χειραφέτησης, το όνειρο της «αληθινής ισότητας» και της «ευτυχίας για όλους» που εγκαινιάστηκε από τον Μπαμπέφ. Κι είναι ετούτο το φωτεινό πρόσωπο που συσκότιζε πλήρως το πρόσωπο του ερέβους.

Σε αυτή την ηθελημένη ή όχι άγνοια της εγκληματικής διάστασης του κομμουνισμού προστέθηκε, όπως πάντα, η αδιαφορία των συγχρόνων μας για τους συνανθρώπους τους. Κι αυτό όχι επειδή τάχα οι άνθρωποι έχουνε πέτρινη καρδιά. Αντιθέτως, σε αρκετές οριακές περιπτώσεις, αποκαλύπτονται ανυποψίαστα αποθέματα αλληλεγγύης, φιλίας, συμπάθειας, ακόμη και αγάπης. Ωστόσο, καθώς υπογραμμίζει ο Τσβετάν Τοντόροφ, «η μνήμη της δικής μας δυστυχίας μάς εμποδίζει να αντιληφθούμε τα βάσανα των άλλων»[22]. Και, βγαίνοντας από τον Πρώτο ή τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ποιος ευρωπαϊκός ή ασιατικός λαός δεν ήταν απασχολημένος με την επούλωση αμέτρητων πληγών; Οι δυσκολίες που συναντήσαμε στην ίδια μας τη χώρα για να αντιμετωπίσουμε κατάφατσα την ιστορία των σκοτεινών χρόνων, είναι επαρκώς εύγλωττες. Η ιστορία, ή μάλλον η μη-ιστορία της Κατοχής εξακολουθεί να δηλητηριάζει τις συνειδήσεις στη Γαλλία. Το ίδιο συμβαίνει, καμιά φορά σε μικρότερο βαθμό, με την ιστορία της ναζιστικής περιόδου στη Γερμανία, της φασιστικής στην Ιταλία, της φρανκικής στην Ισπανία, του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα κ.λπ. Σε τούτο τον αιώ-

να του σίδερου και του αίματος, καθένας ήταν πολύ απασχολημένος με τις δικές του συμφορές για να συμπάσχει με τη δυστυχία των άλλων.

Η απόκρυψη της εγκληματικής διάστασης του κομμουνισμού παραπέμπει, ωστόσο, σε τρεις πιο συγκεκριμένους λόγους. Ο πρώτος έχει να κάνει με την προσκόλληση στην ίδια την ιδέα της επανάστασης. Ακόμη και σήμερα, βρισκόμαστε μακριά απ' το σημείο της επιμνημόσυνης δέησης της επαναστατικής ιδέας, όπως εκείνη παρουσιαζόταν τον 19ο και τον 20ο αιώνα. Τα σύμβολά της –η κόκκινη σημαία, ο ύμνος της Διεθνούς, η υψωμένη γροθιά– αναδύονται με την ευκαιρία κάθε ευρύτερου κοινωνικού κινήματος. Ο Τσε Γκεβάρα ξαναγίνεται της μόδας. Επαναστατικές ομάδες δραστηριοποιούνται ανοιχτά κι εκφράζονται με κάθε νομιμότητα, αντιμετωπίζοντας με περιφρόνηση την παραμικρή κριτική σκέψη για τα εγκλήματα των προδρόμων τους και δεν διστάζουν να αναμασούν τα παλιά πολιτικά επιχειρήματα του Λένιν, του Τρότσκι ή του Μάο. Αυτό το επαναστατικό πάθος δεν ήταν προνόμιο μονάχα των άλλων. Αρκετοί από τους συγγραφείς αυτού του βιβλίου είχαν κι οι ίδιοι, σε μια δεδομένη στιγμή, πιστέψει την κομμουνιστική προπαγάνδα.

Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με τη συμμετοχή των Σοβιετικών στη νίκη κατά του ναζισμού, πράγμα που επέτρεψε στους κομμουνιστές να μεταμφιέσουν κάτω από τη μάσκα ενός φλογερού πατριωτισμού τους πραγματικούς σκοπούς τους, δηλαδή την κατάκτηση της εξουσίας. Μετά τον Ιούνιο του 1941, οι κομμουνιστές του συνόλου των χωρών που βρίσκονταν υπό κατοχή ανέλαβαν ενεργή και συχνά ένοπλη αντίσταση κατά της ναζιστικής ή ιταλικής κατοχής. Όπως και οι αντιστασιακοί άλλων ιδεολογιών, πλήρωσαν κι αυτοί το τίμημα της καταπίεσης, είχαν εκατομμύρια εκτελεσμένους, σφαγιασμένους, εκτοπισμένους. Και χρησιμοποίησαν τους μάρτυρές τους για να ιεροποιήσουν τον αγώνα του κομμουνισμού και να απαγορεύσουν οποιαδήποτε κριτική εναντίον του. Επιπλέον, στη διάρκεια των συγκρούσεων της Αντίστασης, πολλοί μη-κομμουνιστές σφυρηλάτησαν σχέσεις αλληλεγγύης, συντροφικότητας στη μάχη, δεσμούς αίματος με τους κομμουνιστές, πράγμα που εμπόδισε πολλά μάτια να βλέπουν καθαρά. Στη Γαλλία, η στάση των γκωλικών συχνά υπαγορεύτηκε από αυτή την κοινή μνήμη και ενθαρρύνθηκε από την πολιτική του στρατηγού Ντε Γκωλ, που χρησιμοποιούσε το σοβιετικό αντίβαρο απέναντι στους Αμερικανούς[23].

Η συμμετοχή των κομμουνιστών στον πόλεμο και στη νίκη κατά του ναζισμού επέτρεψε οριστικά το θρίαμβο της έννοιας του αντιφασισμού ως διαπιστευτηρίου για την Αριστερά και, όπως ήταν φυσικό, οι κομμουνιστές αποτελούσαν τους καλύτερους αντιπροσώπους και τους ιδανικότερους υπερασπιστές του. Ο αντιφασισμός έγινε για τον κομμουνισμό μια οριστική ταμπέλα και τον διευκόλυνε, στο όνομά του, να υποχρεώσει σε σιωπή όσους δυστροπούσαν. Ο Φρανσουά Φυρέ έγραψε πάνω σε αυτό το κρίσιμο σημείο διαφωτιστικές σελίδες. Αφού ο ηττημένος ναζισμός είχε χαρακτηριστεί από τους Συμμάχους ως το «απόλυτο Κακό», ο κομμουνισμός βρέθηκε σχεδόν μηχανιστικά στο στρατόπεδο του Καλού. Πράγμα που έγινε ολοφάνερο στη δίκη της Νυρεμβέργης, όπου οι Σοβιετικοί βρίσκονταν στα έδρανα των εισαγγελέων. Έτσι επιδέξια αποφεύχθηκαν τα ενοχλητικά σε επίπεδο δημοκρατικών αξιών γεγονότα, όπως τα Γερμανο-σοβιετικά Σύμφωνα του 1939 ή η σφαγή του Κατύν. Η νίκη κατά του ναζισμού θεωρήθηκε ότι αποδείκνυε την ανωτερότητα του σοβιετικού συστήματος. Κι είχε προπάντων ως αποτέλεσμα, σε μια Ευρώπη που είχε απελευθερωθεί από τους Αγγλο-Αμερικάνους, να προξενήσει ένα διπλό συναίσθημα ευγνωμοσύνης για τον Κόκκινο

Στρατό (στις χώρες που δεν επρόκειτο να υποστούν τις συνέπειες της κατοχής του) και ενοχής για τις θυσίες των λαών της ΕΣΣΔ, συναισθήματα τα οποία η κομμουνιστική προπαγάνδα δεν παρέλειψε να εκμεταλλευθεί στο έπακρο.

Παράλληλα, οι μέθοδοι «απελευθέρωσης» της ανατολικής Ευρώπης από τον Κόκκινο Στρατό παρέμεναν ουσιαστικά άγνωστες στη Δύση όπου οι ιστορικοί εξομοίωναν δύο μορφές «απελευθέρωσης» πολύ διαφορετικές: η μία οδηγούσε στην αποκατάσταση των δημοκρατιών, ή άλλη άνοιγε το δρόμο για την εγκαθίδρυση δικτατοριών. Στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, το σοβιετικό σύστημα έθετε υποψηφιότητα διαδοχής του χιλιετούς Ράιχ και ο Βίτολντ Γκόμπροβιτς εξέφρασε με λίγα λόγια το δράμα αυτών των λαών: «Το τέλος του πολέμου δεν έφερε την ελευθερία στους Πολωνούς. Σε αυτή τη θλιβερή κεντρική Ευρώπη, σήμανε μονάχα την αντικατάσταση μιας νύχτας από μιαν άλλη, των δημίων του Χίτλερ με εκείνους του Στάλιν. Τη στιγμή που στα παρισινά καφέ οι ευγενικές ψυχές χαιρετούσαν με χαρούμενα τραγούδια τη "χειραφέτηση του πολωνικού λαού από τον φεουδαρχικό ζυγό", στην Πολωνία το ίδιο αναμμένο τσιγάρο άλλαζε χέρια εξακολουθώντας να καίει το ανθρώπινο δέρμα»[24]. Εκεί βρίσκεται η ρωγμή ανάμεσα στις δύο ευρωπαϊκές μνήμες. Ωστόσο, μερικά βιβλία ανασήκωσαν πολύ σύντομα το πέπλο σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η ΕΣΣΔ απελευθέρωσε από το ναζισμό τους Πολωνούς, του Γερμανούς, τους Τσέχους και τους Σλοβάκους[25].

Η τελευταία αιτία της απόκρυψης είναι πιο ανεπαίσθητη κι επίσης πιο δυσχερής να εκφρασθεί. Μετά το 1945, η γενοκτονία των Εβραίων εμφανιζόταν ως το κορυφαίο παράδειγμα της βαρβαρότητας στην εποχή μας, μέχρι του σημείου να καταλάβει όλο το χώρο που προοριζόταν για την κατανόηση της μαζικής τρομοκρατίας στον εικοστό αιώνα. Αφού αρχικά οι κομμουνιστές αρνούνταν την ιδιαιτερότητα του διωγμού των Εβραίων από τους ναζί, αργότερα αντιλήφθηκαν τα πλεονεκτήματα που μπορούσαν να αντλούν από αυτή την αναγνώριση για να επανενεργοποιούν σε τακτά διαστήματα τα αντιφασιστικά ανακλαστικά. Το φάσμα του «αποτρόπαιου κτήνους που η κοιλιά του είναι ακόμη γόνιμη» –σύμφωνα με τη διάσημη φράση του Μπέρτολτ Μπρεχτ– σειόταν μονίμως σε κάθε ευκαιρία, ακόμη και χωρίς ευκαιρία. Πιο πρόσφατα, η πρόταξη της «μοναδικότητας» της γενοκτονίας των Εβραίων, που έκανε την προσοχή μας να εστιάζεται σε μια ιδιάζουσα φρικαλεότητα, εμπόδισε με τη σειρά της να αντιληφθούμε κι άλλες πραγματικότητες παρόμοιας τάξης στον κομμουνιστικό κόσμο. Κι άλλωστε, πώς να φανταστεί κανείς ότι εκείνοι που είχαν συνεισφέρει με τη νίκη τους στην καταστροφή ενός γενοκτονικού συστήματος θα ήταν ικανοί, κι αυτοί οι ίδιοι, να εφαρμόζουν παρόμοιες μεθόδους; Η πιο συχνή αυθόρμητη αντίδραση υπήρξε η άρνηση ενός τέτοιου παραδόξου.

Η πρώτη σημαντική στροφή στην επίσημη αναγνώριση των κομμουνιστικών εγκλημάτων ανάγεται στις 24 Φεβρουαρίου 1956. Εκείνο το βράδυ, ο Νικίτα Χρουστσόφ, Πρώτος γραμματέας, ανεβαίνει στο βάθρο του ομιλητή στο 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Η συνεδρίαση γίνεται κεκλεισμένων των θυρών, μονάχα οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι παρίστανται. Μες σε μια απόλυτη σιωπή, κατάπληκτοι, ακούν τον Πρώτο γραμματέα του Κόμματος να καταστρέφει μεθοδικά την εικόνα του «πατερούλη των λαών», του «ιδιοφυούς Στάλιν», ο οποίος είχε υπάρξει για τριάντα ολόκληρα χρόνια ο ήρωας του παγκόσμιου κομμουνισμού. Αυτή η

εισήγηση, γνωστή έκτοτε ως «μυστική εισήγηση», συνιστά μια από τις θεμελιώδεις καμπές του σύγχρονου κομμουνισμού. Για πρώτη φορά, ένας κομμουνιστής ιθύνων στο πιο υψηλό επίπεδο αναγνώρισε επίσημα, αν και μόνον για την πληροφόρηση των κομμουνιστών, ότι το καθεστώς που είχε κατακτήσει την εξουσία το 1917 είχε γνωρίσει μια εγκληματική «παρέκκλιση».

Οι λόγοι που ώθησαν τον Χρουστσόφ να παραβεί ένα από τα βασικά ταμπού τού σοβιετικού καθεστώτος ήταν πολλοί. Ο πρωταρχικός του σκοπός ήταν να φορτώσει τα εγκλήματα του κομμουνισμού αποκλειστικά στον Στάλιν κι έτσι να οριοθετήσει το κακό και να το αποκόψει προκειμένου να σώσει το καθεστώς. Οπωσδήποτε έπαιξε ρόλο στην απόφασή του η επιθυμία του να καταφέρει ένα χτύπημα στη φράξια των σταλινικών που αντιτίθετο στην εξουσία του στο όνομα των μεθόδων του παλιού τους αφεντικού. Εξάλλου, ήδη από το καλοκαίρι του 1957, απαλλάχτηκαν από όλα τους τα καθήκοντα. Ωστόσο, για πρώτη φορά από το 1934, ο «πολιτικός τους θάνατος» δεν ακολουθήθηκε από τον *πραγματικό* τους θάνατο, κι απ' αυτήν την απλή «λεπτομέρεια» καταλαβαίνουμε ότι τα κίνητρα του Χρουστσόφ ήταν βαθύτερα. Εκείνος που είχε υπάρξει το μεγάλο αφεντικό της Ουκρανίας για πολλά χρόνια και από τη θέση του αυτή είχε διεξαγάγει και συγκαλύψει δολοφονίες γιγαντιαίων διαστάσεων, έμοιαζε κουρασμένος από τόσο αίμα. Στα απομνημονεύματά του, όπου αναμφίβολα παρουσιάζει την καλή του πλευρά, ο Χρουστσόφ αναθυμάται την ψυχική του διάθεση εκείνων των καιρών: «Το Συνέδριο θα τελειώσει. Θα υιοθετηθούν αποφάσεις, έτσι για τον τύπο. Και λοιπόν; Εκείνοι που εκτελέστηκαν κατά εκατοντάδες χιλιάδες θα βαραίνουν τις συνειδήσεις μας»[26].

Κι αμέσως, απευθύνεται στους συντρόφους τους επιπλήττοντάς τους αυστηρά:

> «Τι θα κάνουμε με όλους αυτούς που συνελήφθησαν, που εξοντώθηκαν; [...] Γνωρίζουμε σήμερα ότι τα θύματα των εκκαθαρίσεων ήταν αθώα. Έχουμε την αναντίρρητη απόδειξη ότι, μακράν του να είναι εχθροί του λαού, ήταν άντρες και γυναίκες έντιμοι, αφοσιωμένοι στο Κόμμα, στην Επανάσταση, στη λενινιστική υπόθεση της οικοδόμησης του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού. [...] Είναι αδύνατο να τα συγκαλύψουμε όλα. Αργά ή γρήγορα, εκείνοι που βρίσκονται στις φυλακές, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, θα βγουν και θα επιστρέψουν στα σπίτια τους. Θα διηγηθούν τότε στους συγγενείς τους, τους φίλους τους, τους συντρόφους τους αυτά που έγιναν. [...] Αυτός είναι ο λόγος που είμαστε υποχρεωμένοι να τα ομολογήσουμε όλα στους συνέδρους, σχετικά με τον τρόπο που διευθυνόταν το Κόμμα εκείνους τους καιρούς. [...] Πώς να υποκριθούμε ότι τάχα δεν ξέραμε τίποτα; [...] Γνωρίζουμε την καταπίεση και την αυθαιρεσία που βασίλευαν στο Κόμμα και οφείλουμε να πούμε στο Συνέδριο ό,τι γνωρίζουμε. [...] Έρχεται η στιγμή, στη ζωή κάποιου που έχει διαπράξει έγκλημα, που η ομολογία τού εξασφαλίζει την επιείκεια, αν όχι την άφεση»[27].

Κάποιοι από εκείνους που είχαν συμμετάσχει άμεσα στα εγκλήματα που διέπραξε ο Στάλιν και οι οποίοι, στην πλειοψηφία τους, όφειλαν την προαγωγή τους στην εξόντωση των προκατόχων τους στα κομματικά όργανα, δοκιμάζονταν από ένα είδος τύψεων. Τύψεις, βέβαια, περιορισμένες, ιδιοτελείς, τύψεις ενός πολιτικού, όμως –όπως και να 'χει– τύψεις. Έπρεπε κάποιος να σταματήσει το μακελειό. Ο Χρουστσόφ είχε

αυτό το κουράγιο, έστω κι αν το 1956 δεν δίστασε να στείλει στη Βουδαπέστη τα σοβιετικά άρματα μάχης.

Το 1961, στη διάρκεια του 22ου Συνεδρίου του Κομμουνιστικού κόμματος, ο Χρουστσόφ έκανε λόγο όχι μονάχα για τα θύματα-κομμουνιστές αλλά για το σύνολο των θυμάτων του Στάλιν. Πρότεινε μάλιστα την ανέγερση ενός μνημείου στη μνήμη τους. Χωρίς αμφιβολία είχε ξεπεράσει το αόρατο σύνορο πέρα από το οποίο έμπαιναν σε αμφισβήτηση οι ίδιες οι αρχές του καθεστώτος: το μονοπώλιο της απόλυτης εξουσίας ως αποκλειστικό προνόμιο του Κομμουνιστικού κόμματος. Το μνημείο δεν υψώθηκε ποτέ. Το 1962, ο Πρώτος γραμματέας επέτρεψε την έκδοση του μυθιστορήματος του Α. Σολζενίτσιν, *Μια ημέρα του Ιβάν Ντενίσοβιτς*. Στις 24 Οκτωβρίου 1964, ο Χρουστσόφ απαλλάχτηκε σκαιότατα απ' όλα του τα αξιώματα, όμως ούτε αυτός δεν εξοντώθηκε και πέθανε στην ανωνυμία το 1971.

Όλοι οι αναλυτές αναγνωρίζουν την αποφασιστική σημασία της «μυστικής εισήγησης» η οποία προκάλεσε θεμελιώδη ρήξη στην τροχιά του κομμουνισμού στον εικοστό αιώνα. Ο Φρανσουά Φυρέ, ο οποίος είχε εγκαταλείψει το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα το 1954, έγραφε σχετικά: «Να λοιπόν που η "μυστική εισήγηση" του Φεβρουαρίου του 1956 αναστατώνει μεμιάς, μόλις γίνεται γνωστή, την υπόσταση της κομμουνιστικής ιδέας σε ολόκληρο τον κόσμο. Η φωνή που καταγγέλλει τα εγκλήματα του Στάλιν δεν έρχεται πια από τη Δύση αλλά από τη Μόσχα, και μάλιστα από τα άδυτα των αδύτων, το Κρεμλίνο. Δεν ανήκει σε κάποιον κομμουνιστή που βρίσκεται εκτός ιδεολογικής γραμμής, αλλά στον ηγέτη των κομμουνιστών όλου του κόσμου, τον ηγέτη του Κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Αντί λοιπόν να γίνει δεκτή με την καχυποψία που υπονομεύει το λόγο των πρώην κομμουνιστών, είναι περιβεβλημένη με την υπέρτατη αυθεντία με την οποία το σύστημα έχει προικίσει τον αρχηγό του. [...] Η πέρα από τα συνηθισμένα επίδραση της "μυστικής εισήγησης" στα μυαλά των ανθρώπων οφείλεται στο ότι δεν υπάρχει αντίλογος»[28].

Το γεγονός ήταν ακόμη πιο παράδοξο επειδή, από τη αρχή κιόλας, αρκετοί σύγχρονοι είχαν προειδοποιήσει τους μπολσεβίκους για τους κινδύνους του διαβήματός τους. Ήδη από το 1917-1918, συγκρούονταν στο εσωτερικό του σοσιαλιστικού κινήματος οι πιστοί του «μεγάλου φωτός της Ανατολής» κι εκείνοι που ασκούσαν κριτική χωρίς παραχωρήσεις στους μπολσεβίκους. Η διένεξη εστιαζόταν κυρίως στη μέθοδο του Λένιν: βία, εγκλήματα, τρομοκρατία. Μολονότι ήδη από τη δεκαετία του '20 μέχρι τη δεκαετία του '50 η ζοφερή πλευρά του πειράματος των μπολσεβίκων καταγγελλόταν από πολλούς μάρτυρες, θύματα ή ανεξάρτητους παρατηρητές, σε αναρίθμητα άρθρα και βιβλία, έπρεπε να περιμένουμε μέχρι οι κομμουνιστές που βρίσκονταν στην εξουσία ν' αναγνωρίσουν οι ίδιοι –και πάλι περιορισμένα– αυτή την πραγματικότητα, ώστε ένα τμήμα ολοένα και μεγαλύτερο της διεθνούς κοινής γνώμης να συνειδητοποιήσει το δράμα. Αναγνώριση μεροληπτική, μια και η «μυστική αναφορά» δεν έθιγε παρά μονάχα το ζήτημα των θυμάτων που ήταν κομμουνιστές. Δεν έπαυε ωστόσο να αποτελεί αναγνώριση, που επιβεβαίωνε καταρχήν τις μαρτυρίες και τις προηγούμενες μελέτες και επαλήθευε αυτό που ο καθένας υποψιαζόταν από πολύ καιρό: ο κομμουνισμός είχε προξενήσει μια τεράστια τραγωδία στη Ρωσία.

Οι ιθύνοντες πολλών «αδελφών κομμάτων» δεν πείστηκαν αμέσως ότι έπρεπε να προχωρήσουν στο μονοπάτι των αποκαλύψεων. Πλάι στον προάγγελο Χρουστσόφ περνιούνται μάλιστα για αργοπορημένοι. Έπρεπε να φτάσουμε στο 1979 για να μπο-

ρέσει το κομμουνιστικό κόμμα της Κίνας να διακρίνει στην πολιτική του Μάο «μεγάλες αρετές» -μέχρι το 1957- και «μεγάλα σφάλματα» στη συνέχεια. Οι Βιετναμέζοι δεν προσεγγίζουν το ζήτημα παρά μέσω της καταδίκης της γενοκτονίας που διέπραξε ο Πολ Ποτ. Όσο για τον Κάστρο, εξακολουθεί να αρνείται τις φρικαλεότητες που τελέστηκαν υπό την αιγίδα του.

Μέχρι εκείνη τη στιγμή, η καταγγελία των κομμουνιστικών εγκλημάτων δεν είχε προέλθει παρά από τη μεριά των εχθρών τους ή των τροτσκιστών αποστατών και των αναρχικών. Δεν ήταν και πολύ αποτελεσματική. Αλλά και όσοι είχαν επιβιώσει από τις κομμουνιστικές σφαγές εκδήλωναν την ίδια σφοδρή επιθυμία για να καταθέσουν τη μαρτυρία τους όπως και οι επιζήσαντες της ναζιστικής θηριωδίας. Όμως λίγο ή ελάχιστα ακούγονταν, ειδικότερα στη Γαλλία, όπου η απτή εμπειρία του σοβιετικού συστήματος στρατοπέδων συγκέντρωσης δεν συγκινούσε άμεσα παρά μονάχα κάποιες μικρές ομάδες, όπως οι Malgré-nous της Αλσατίας-Λορραίνης[29]. Τον περισσότερο καιρό, οι μαρτυρίες, οι εκρήξεις της μνήμης, οι εργασίες ανεξάρτητων επιτροπών που είχαν δημιουργηθεί με την πρωτοβουλία ορισμένων ατόμων -π.χ. η Διεθνής Επιτροπή για το καθεστώς των στρατοπέδων συγκέντρωσης του Νταβίντ Ρουσσέ ή η Επιτροπή για την αλήθεια γύρω από τα εγκλήματα του Στάλιν- σκεπάζονταν από το άφθονο χρήμα της κομμουνιστικής προπαγάνδας, που συνοδευόταν από μια δειλή ή αδιάφορη σιωπή. Αυτή η σιωπή που ακολουθεί γενικά μετά από κάποια παροδική ευαισθητοποίηση που οφείλεται σε ένα βιβλίο -*Το αρχιπέλαγος Γκουλάγκ* του Σολζενίτσιν- ή σε μια μαρτυρία πιο αδιαφιλονίκητη από τις άλλες -*Les Récits de la Kolyma* (Αφηγήσεις από την Κολύμα) του Βαρλάμ Σαλάμοφ[30] ή *L' Utopie meurtrière* (Η δολοφονική ουτοπία) του Πιν Γιατάου[31]- φανερώνει μια «αντίσταση» που αποτελεί ίδιον τμημάτων μικρότερων ή μεγαλύτερων των δυτικών κοινωνιών ενάντια στό φαινόμενο του κομμουνισμού, που αρνήθηκαν μέχρι και σήμερα να κοιτάξουν την πραγματικότητα κατά πρόσωπο: το κομμουνιστικό σύστημα περιλαμβάνει, αν και σε διαφορετικούς βαθμούς, μια ουσιαστική διάσταση εγκληματικότητας. Αρνούμενες, οι δυτικές κοινωνίες συμμετείχαν στο ψέμα, με την έννοια που το έθετε ο Νίτσε: «Να αρνούμαστε να δούμε αυτό που ο καθένας βλέπει, να αρνούμαστε να δούμε κάτι όπως είναι στην πραγματικότητα».

Παρ' όλες αυτές τις δυσκολίες στην προσέγγιση του ζητήματος, αρκετοί παρατηρητές το προσπάθησαν. Μεταξύ της δεκαετίας του '20 και του '50, ελλείψει πιο αξιόπιστων δεδομένων μια και το σοβιετικό καθεστώς τα αποσιωπούσε επιμελώς, η έρευνα βασιζόταν ουσιαστικά στις μαρτυρίες των αυτόμολων. Αυτές οι μαρτυρίες ήταν διαβλητές ως τροφοδοτούμενες από επιθυμία εκδίκησης, ή τη συστηματική κατασυκοφάντηση, ή επειδή χειραγωγούνταν από αντικομμουνιστική εξουσία. Έτσι, οι τέτοιου είδους μαρτυρίες -υπό αίρεση για τους ιστορικούς, όπως κάθε μαρτυρία- απορρίπτονταν συστηματικά από τους λιβανιστές του κομμουνισμού. Τι έπρεπε άραγε να σκεφτεί κανείς το 1959 για την περιγραφή του Γκουλάγκ που δόθηκε από έναν αυτόμολο, πρώην υψηλόβαθμο στέλεχος της KGB, έτσι όπως απεικονίζεται σ' ένα βιβλίο του Πωλ Μπάρτον[32]; Και τι να σκεφτούμε για τον Πωλ Μπάρτον, που ήταν κι ο ίδιος Τσεχοσλοβάκος εξόριστος και το αληθινό του όνομα Γίρι Βελτρούσκι, ένας από τους οργανωτές της αντιναζιστικής εξέγερσης στην Πράγα το 1945, ο οποίος υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη χώρα του το 1948; Να λοιπόν που η αντιπαράθεση με τα αρχεία, τα οποία πλέον έχουν ανοίξει, αποδεικνύει πως αυτές οι πληροφορίες του 1959 ήταν απολύτως αξιόπιστες.

Στις δεκαετίες του '70 και του '80, το σπουδαίο μυθιστόρημα του Σολζενίτσιν –*Το αρχιπέλαγος Γκουλάγκ* και κατόπιν ο κύκλος των *Noeuds* (Κόμπων) της ρωσικής επανάστασης– προκάλεσε αληθινό σοκ στην κοινή γνώμη. Μεγαλύτερο αναμφίβολα από το σοκ της λογοτεχνίας, του ιδιοφυούς χρονικογράφου, υπήρξε το σοκ της συνειδητοποίησης από τους πάντες του τρομερού συστήματος που περιέγραφε. Κι όμως, ο Σολζενίτσιν συνάντησε δυσκολίες για να διαπεράσει την κρούστα του ψέματος, εκείνος που ένας δημοσιογράφος μεγάλης παρισινής εφημερίδας συνέκρινε, το 1975, με τον Πιερ Λαβάλ, τον Ντοριό και τον Ντεά «οι οποίοι υποδέχονταν τους ναζί ως ελευθερωτές»[33]. Η μαρτυρία του υπήρξε πάντως αποφασιστική για μια πρώτη αφύπνιση των συνειδήσεων, όπως και η αντίστοιχη του Σαλάμοφ για την Κολύμα, ή αυτή του Πιν Γιατάυ για την Καμπότζη. Ακόμη πιο πρόσφατα, ο Βλαντίμιρ Μπουκόφσκι, ένας από τους εξέχοντες σοβιετικούς αποστάτες επί Μπρέζνιεφ, ύψωσε μια καινούργια κραυγή διαμαρτυρίας απαιτώντας, υπό τον τίτλο *Jugement à Moscou*[34] (Δίκη στη Μόσχα), τη θέσπιση ενός νέου δικαστηρίου της Νυρεμβέργης για να δικαστούν οι εγκληματικές δραστηριότητες του καθεστώτος. Το βιβλίο του έγινε δεκτό στη Δύση με σημαντική επιτυχία. Ταυτοχρόνως, βλέπουμε να ανθούν οι εκδόσεις που στοχεύουν στην αποκατάσταση του Στάλιν[35].

Ποια κίνητρα στο τέλος του 20ού αιώνα μπορούν να εμψυχώσουν την εξερεύνηση ενός τόσο τραγικού τομέα, τόσο ερεβώδους και τόσο αμφιλεγόμενου; Σήμερα, τα αρχεία όχι μόνον επιβεβαιώνουν αυτές τις ακριβείς μαρτυρίες αλλά επιτρέπουν να πάμε πολύ πιο μακριά. Τα εσωτερικά αρχεία του συστήματος της καταστολής της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, των πρώην λαϊκών δημοκρατιών, της Καμπότζης φέρνουν στο φως μια τρομακτική πραγματικότητα: τον μαζικό και συστηματικό χαρακτήρα της τρομοκρατίας η οποία, σε αρκετές περιπτώσεις, κατέληξε σε εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Ήρθε πια η στιγμή να προσεγγίσουμε με επιστημονικό τρόπο, τεκμηριωμένο με αδιαφιλονίκητα γεγονότα και απαλλαγμένο από τα πολιτικο-ιδεολογικά διακυβεύματα που τον βάραιναν, την επανερχόμενη ερώτηση που όλοι οι παρατηρητές θέτουν: ποια θέση έχει το έγκλημα στο κομμουνιστικό σύστημα;

Με αυτή την προοπτική, ποια μπορεί να είναι η δική μας συνεισφορά; Η έρευνά μας απαντά καταρχάς σε ένα ιστορικό καθήκον. Κανένα θέμα δεν αποτελεί ταμπού για τον ιστορικό και τα διακυβεύματα και οι πιέσεις κάθε είδους –πολιτικές, ιδεολογικές, προσωπικές– δεν πρέπει να τον εμποδίζουν να ακολουθεί την οδό της γνώσης, της εκταφής και της ερμηνείας των γεγονότων, προπάντων όταν αυτά τα τελευταία ήταν επί μακρόν και εσκεμμένα θαμμένα στο σκοτάδι των αρχείων και των συνειδήσεων. Η ιστορία της κομμουνιστικής τρομοκρατίας συνιστά τη μία σημαντική πλευρά μιας ευρωπαϊκής ιστορίας που θα περιείχε ακράδαντα τις δύο άκρες του μεγάλου ιστοριογραφικού ερωτήματος του ολοκληρωτισμού. Ο τελευταίος γνώρισε μια χιτλερική παραλλαγή όπως επίσης και μιαν άλλη, λενινιστική και σταλινική, και δεν είναι πια αποδεκτό να επεξεργαζόμαστε μια ιστορία ημιπληγική, αγνοώντας την κομμουνιστική πλευρά. Ούτε πλέον είναι ανεκτή η θέση της αναδίπλωσης που συνίσταται στη συρρίκνωση της ιστορίας του κομμουνισμού μόνον στην εθνική, κοινωνική και πολιτιστική του διάσταση. Πόσο μάλλον που η συμμετοχή στο φαινόμενο του ολοκληρωτισμού δεν περιορίστηκε στην Ευρώπη και στο σοβιετικό επεισόδιο. Αφορά εξίσου τη μαοϊκή Κίνα, τη Βόρεια Κορέα, την Καμπότζη του Πολ Ποτ. Κάθε εθνικός κομμουνι-

σμός ήταν συνδεδεμένος με ένα είδος ομφάλιου λώρου με τη ρωσική και σοβιετική μήτρα, συνεισφέροντας από τη μεριά του στην ανάπτυξη του παγκόσμιου κινήματος. Η ιστορία με την οποία ερχόμαστε αντιμέτωποι είναι η ιστορία ενός φαινομένου που ξεδιπλώθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο και που αφορά όλη την ανθρωπότητα.

Το δεύτερο καθήκον στο οποίο ανταποκρίνεται αυτό το βιβλίο είναι ένα καθήκον μνήμης. Είναι μια ηθική υποχρέωση να τιμήσουμε τη μνήμη των νεκρών, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τα αθώα και ανώνυμα θύματα ενός Μολόχ της απόλυτης εξουσίας που προσπάθησε να σβήσει ακόμη και την ανάμνησή τους. Μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και την κατάρρευση της κεντρικής κομμουνιστικής εξουσίας στη Μόσχα, η Ευρώπη, μητρική ήπειρος των τραγικών εμπειριών του εικοστού αιώνα, προσπαθεί να ανασυνθέσει μια κοινή μνήμη. Μπορούμε κι εμείς να συμβάλουμε απ' την πλευρά μας. Οι ίδιοι οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου είναι φορείς αυτής της μνήμης, ένας πιο συνδεδεμένος με την κεντρική Ευρώπη λόγω της προσωπικής του ζωής, άλλος πιο συνδεδεμένος με την επαναστατική ιδέα και πρακτική με προσωπική εμπλοκή στα γεγονότα του 1968 ή και πιο πρόσφατα.

Αυτό το διπλό καθήκον, της μνήμης και της ιστορίας, εγγράφεται σε πλαίσια πολύ διαφορετικά. Από τη μια, αγγίζει χώρες όπου ο κομμουνισμός δεν έπαιξε στην ουσία ποτέ σοβαρό ρόλο, ούτε στην κοινωνία ούτε στην εξουσία – Μεγάλη Βρετανία, Αυστραλία, Βέλγιο κ.λπ. Από την άλλη εκδηλώνεται σε χώρες όπου ο κομμουνισμός θεωρείτο μια επίφοβη δύναμη –οι ΗΠΑ μετά το 1946– ή απειλητική, έστω κι αν ποτέ δεν κατόρθωσε να πάρει την εξουσία – Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα, Πορτογαλία. Αλλού πάλι επιβάλλεται δυναμικά σε χώρες όπου ο κομμουνισμός απώλεσε την εξουσία που κατείχε για αρκετές δεκαετίες –ανατολική Ευρώπη, Ρωσία. Τέλος, η φλόγα του τρεμουλιάζει εν μέσω των κινδύνων εκεί όπου ο κομμουνισμός βρίσκεται ακόμη στην εξουσία – Κίνα, Βόρεια Κορέα, Κούβα, Λάος, Βιετνάμ.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η στάση των σημερινών ανθρώπων απέναντι στην ιστορία και στη μνήμη διαφέρει. Στις δύο πρώτες περιπτώσεις, οι άνθρωποι ενδιαφέρονται με απλό σχετικά τρόπο να γνωρίσουν και να σκεφτούν. Στην τρίτη περίπτωση, βρίσκονται αντιμέτωποι με την αναγκαιότητα της εθνικής συμφιλίωσης, με ή χωρίς τιμωρία των δημίων. Από αυτή την άποψη, η επανενωμένη Γερμανία προσφέρει αναμφίβολα το πιο εκπληκτικό και πιο «θαυμαστό» παράδειγμα – αρκεί να συλλογιστούμε την γιουγκοσλαβική καταστροφή. Όμως η πρώην Τσεχοσλοβακία, που μετατράπηκε σε Δημοκρατία της Τσεχίας και σε Σλοβακία, η Πολωνία, η Καμπότζη προσκρούουν εξίσου στις οδύνες της μνήμης και της ιστορίας του κομμουνισμού. Ένας κάποιος βαθμός αμνησίας, αυθόρμητος ή επίσημος, ίσως φανεί απαραίτητος για να επουλωθούν οι ηθικές, σωματικές, συναισθηματικές, προσωπικές και συλλογικές πληγές που προξενήθηκαν από μισό αιώνα ή και περισσότερο κομμουνιστικής διακυβέρνησης. Εκεί όπου ο κομμουνισμός εξακολουθεί να βρίσκεται στην εξουσία, οι δήμιοι ή οι κληρονόμοι τους είτε οργανώνουν μια συστηματική άρνηση, όπως στην Κούβα ή στην Κίνα, είτε συνεχίζουν να εφαρμόζουν την τρομοκρατία ως μέσο διακυβέρνησης – στη Βόρειο Κορέα.

Αυτή η υποχρέωση προς την ιστορία και τη μνήμη έχει αναντίρρητα μια ηθική διάσταση. Και κάποιοι θα μπορούσαν να μας επικρίνουν: «Ποιος σας εξουσιοδοτεί να πείτε τι είναι Καλό και τι Κακό;»

Σύμφωνα με τα δικά της κριτήρια, σε αυτό ακριβώς το διακύβευμα στόχευε η Καθολική εκκλησία όταν, με απόσταση μερικών ημερών, ο πάπας Πίος ο 11ος καταδί-

κασε με δύο ξεχωριστές εγκυκλίους το ναζισμό –*Mit Brennender Sorge*, στις 14 Μαρτίου 1937– και τον κομμουνισμό – *Divini redemptoris*, στις 19 Μαρτίου 1937. Αυτή η τελευταία διαβεβαίωνε ότι ο Θεός έχει προικίσει τον άνθρωπο με προνόμια: «Το δικαίωμα στη ζωή, στη σωματική ακεραιότητα, στα απαραίτητα για την επιβίωση μέσα· το δικαίωμα να τείνει μέχρι τον ύστατο σκοπό στην οδό που χάραξε ο Θεός· το δικαίωμα του συναθροίζεσθαι, της ιδιοκτησίας και το δικαίωμα χρήσης αυτής της ιδιοκτησίας». Έστω κι αν κάποιος μπορεί να καταγγείλει μια ορισμένη υποκρισία εκ μέρους της Εκκλησίας η οποία υποστήριζε τον υπερβολικό πλουτισμό των μεν εις βάρος της αποστέρησης των δε, η έκκλησή της για σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας δεν παύει να είναι σημαντική.

Ήδη από το 1931, στην εγκύκλιο *Quadragesimo Anno*, ο Πίος ο 11ος είχε γράψει: «Ο κομμουνισμός περιέχει στη διδασκαλία του και στη δράση του έναν διπλό σκοπό που επιδιώκει όχι με τρόπο κρυφό και διάφορους ελιγμούς αλλά ανοιχτά, στο άπλετο φως και με όλα τα μέσα, ακόμη και τα πλέον βίαια: την ανηλεή πάλη των τάξεων και την ολοσχερή εξαφάνιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Για την ευόδωση αυτού του στόχου, δεν υπάρχει τίποτα που να μην τολμά, τίποτα που να το σέβεται. Εκεί όπου πήρε την εξουσία δείχνεται άγριος κι απάνθρωπος σε βαθμό που δυσκολευόμαστε να πιστέψουμε και που αγγίζει τα όρια του υπερφυσικού, καθώς το μαρτυρούν οι φοβερές σφαγές και τα ερείπια που συσσωρεύει στις αχανείς περιοχές της ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας». Η προειδοποίηση είχε το νόημά της προερχόμενη από ένα θεσμό ο οποίος, στη διάρκεια πολλών αιώνων και στο όνομα της χριστιανικής πίστης, είχε δικαιολογήσει τη σφαγή των Απίστων, είχε δημιουργήσει την Ιερά Εξέταση, είχε φιμώσει την ελευθερία της σκέψης και επρόκειτο να στηρίξει δικτατορικά καθεστώτα, όπως του Φράνκο και του Σαλαζάρ.

Ωστόσο, αν η Εκκλησία έπαιζε τον ρόλο της του ηθικού τιμητή, ποιος πρέπει να είναι, ποιος μπορεί να είναι ο λόγος του ιστορικού απέναντι στην «ηρωική» εξιστόρηση των οπαδών του κομμουνισμού ή στη συγκλονιστική εξιστόρηση των θυμάτων του; Στο *Mémoires d' outre-tombe* (Αναμνήσεις επέκεινα του τάφου), ο Φρανσουά-Ρενέ ντε Σατωμπριάν γράφει: «Όταν, μες στη σιωπή της αθλιότητας, δεν ακούς τίποτα άλλο από τις αλυσίδες του σκλάβου και τη φωνή του συκοφάντη· όταν όλοι τρέμουν μπροστά στον τύραννο κι είναι το ίδιο επικίνδυνο να χαίρεις της εύνοιάς του ή να αξίζεις την καταφρόνια του, ο ιστορικός εμφανίζεται επιφορτισμένος με την εκδίκηση των λαών. Μάταια ο Νέρων ευημερεί, ο Τάκιτος έχει κιόλας γεννηθεί στην αυτοκρατορία»[36].

Φυσικά και δεν θέλουμε να υποδυθούμε τους θιασώτες της αινιγματικής «εκδίκησης των λαών», στην οποία ούτε ο Σατωμπριάν πίστευε στο τέλος της ζωής του. Ωστόσο, στο ταπεινό του επίπεδο, ο ιστορικός γίνεται, σχεδόν παρά τη θέλησή του, ο εκπρόσωπος εκείνων που, εξαιτίας της τρομοκρατίας, είχαν σταθεί ανήμποροι να πουν την αλήθεια σχετικά με την κατάστασή τους. Είναι εκεί για να ανακαλύψει τη γνώση. Πρωταρχικό του καθήκον είναι να αποδείξει τα γεγονότα και τα στοιχεία της αλήθειας που θα γίνουν γνώση. Επιπλέον, η σχέση του με την ιστορία του κομμουνισμού είναι ιδιόρρυθμη: υποχρεούται να παραστήσει τον ιστοριογράφο του ψεύδους. Και, έστω κι αν το άνοιγμα των αρχείων τον προμηθεύει με το απαραίτητο υλικό, πρέπει να προφυλάσσεται από κάθε απλοϊκή προσέγγιση, επειδή αρκετά περίπλοκα ζητήματα αποτελούν το αντικείμενο διαμαχών που καμιά φορά δεν στερούνται οπισθοβουλίας. Ωστό-

σο, αυτή η ιστορική γνώση δεν μπορεί να αποτρέψει μια κρίση η οποία να ανταποκρίνεται σε ορισμένες θεμελιώδεις αξίες: το σεβασμό των κανόνων της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και, προπάντων, το σεβασμό της ζωής και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Με αυτά τα μέτρα «κρίνει» ο ιστορικός τούς πρωταγωνιστές της Ιστορίας.

Αν αυτοί είναι οι γενικότεροι λόγοι για τους οποίους αναλαμβάνει κανείς μια εργασία μνήμης και ιστορίας, για μερικούς προστίθενται και κάποια προσωπικά κίνητρα. Ορισμένοι από τους συγγραφείς του παρόντος βιβλίου δεν έμειναν πάντα αλώβητοι από τη γοητεία του κομμουνισμού. Μερικές φορές, μάλιστα, συμμετείχαν ενεργά, από τη δική τους ταπεινή θέση, στο κομμουνιστικό σύστημα, είτε στην ορθόδοξη λενινιστική-σταλινική εκδοχή του, είτε σε εκδοχές που απετέλεσαν παραρτήματά του (μαοϊσμός) ή αποστασίες (τροτσκισμός). Κι έστω κι αν παραμένουν αγκυροβολημένοι στην Αριστερά –και ακριβώς επειδή παραμένουν στην Αριστερά–, έχουν ανάγκη να στοχαστούν για τις αιτίες της τύφλωσής τους. Αυτός ο στοχασμός ακολούθησε επίσης τους δρόμους της γνώσης, που οριοθετούνται από την επιλογή των θεμάτων των μελετών τους, από τις επιστημονικές τους δημοσιεύσεις και από τη συμμετοχή τους σε διάφορες επιθεωρήσεις, όπως η *La Nouvelle Alternative* ή η *Communisme*. Αυτό το βιβλίο δεν αποτελεί παρά μια ακόμη στιγμή του συγκεκριμένου στοχασμού. Αν τον ακολουθούν χωρίς ανάπαυλα είναι επειδή έχουν συνείδηση ότι δεν πρέπει να αφεθεί σε μια άκρα Δεξιά ολοένα και πιο παρούσα το προνόμιο να λέει την αλήθεια. Οφείλουμε να αναλύσουμε και να καταδικάσουμε τα εγκλήματα του κομμουνισμού στο όνομα των δημοκρατικών αξιών κι όχι των εθνικιστικών-φασιστικών ιδανικών.

Ετούτη η προσέγγιση προϋποθέτει τη συγκριτική εργασία, από την Κίνα στην ΕΣΣΔ, από την Κούβα στο Βιετνάμ. Όμως, δεν διαθέτουμε ακόμη μια ομοιογενή τεκμηρίωση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα αρχεία έχουν ανοίξει –ή μισο-ανοίξει–, σε άλλες όχι. Δεν μας φάνηκε, ωστόσο, σοβαρός λόγος για να αναβάλουμε την εργασία μας· ήδη γνωρίζουμε αρκετά, από «σίγουρες» πηγές, για να ανοιχτούμε σε μια επιχείρηση η οποία, έστω κι αν δεν διεκδικεί τον τίτλο της εξαντλητικής, φιλοδοξεί να είναι πρωτοπόρος και εύχεται να εγκαινιάσει ένα τεράστιο εργοτάξιο έρευνας και στοχασμού. Αναλάβαμε μια πρώτη απογραφή ενός πλήθους γεγονότων, μια πρώτη προσέγγιση που θα χρειαστεί, εν καιρώ, πολλές άλλες εργασίες. Ωστόσο, οφείλουμε να ξεκινήσουμε κρατώντας μόνον εκείνα τα γεγονότα που είναι τα πιο ξεκάθαρα, τα πιο αδιαμφισβήτητα και τα πιο σημαντικά.

Ας αφιερώσει ο αναγνώστης τον απαραίτητο χρόνο για να γνωρίσει, σελίδα-σελίδα, τον Γολγοθά που υπέφεραν εκατομμύρια άνθρωποι. Ας προσπαθήσει, κινητοποιώντας τη φαντασία του, να κατανοήσει τι σήμαινε ετούτη η τεράστια τραγωδία που θα εξακολουθήσει να σημαδεύει την παγκόσμια Ιστορία και τις μελλοντικές δεκαετίες. Τότε θα θέσει στον εαυτό του το πρωταρχικό ερώτημα: γιατί ο Λένιν, ο Τρότσκι, ο Στάλιν και οι άλλοι έκριναν απαραίτητο να εξοντώνουν όσους θεωρούσαν «εχθρούς» τους; Γιατί πίστεψαν ότι ήταν εξουσιοδοτημένοι να παραβιάζουν τον άγραφο κώδικα που διέπει τη ζωή της Ανθρωπότητας: «Ου φονεύσεις»; Στο ερώτημα αυτό, θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο τέλος του βιβλίου.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΝΑ ΚΡΑΤΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΟΥ

Πράξεις βίας, καταστολής, τρομοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση

NICOLAS WERTH

1

Παράδοξα και παρεξηγήσεις του Οκτωβρίου

«Με την πτώση του κομμουνισμού, η αναγκαιότητα να αποδειχτεί ο "ιστορικά αναπόφευκτος" χαρακτήρας της *Μεγάλης Σοσιαλιστικής Επανάστασης του Οκτώβρη* εξαφανίστηκε. Το 1917 μπορούσε επιτέλους να γίνει ένα "φυσιολογικό" ιστορικό αντικείμενο. Δυστυχώς, ούτε οι ιστορικοί ούτε, προπαντός, η κοινωνία μας είναι έτοιμοι να διαρρήξουν τη σχέση τους με τον θεμελιώδη μύθο του έτους μηδέν, του έτους όπου όλα επέπρωτο να αρχίσουν: η ευτυχία ή η δυστυχία του ρωσικού λαού».

Τα λόγια αυτά ενός σύγχρονου Ρώσου ιστορικού περιγράφουν μιαν εμμονή: ογδόντα χρόνια μετά το γεγονός, η «μάχη για την εξιστόρηση» του 1917 εξακολουθεί.

Για μια πρώτη ιστορική σχολή που θα μπορούσε να την ορίσει κανείς ως «φιλελεύθερη», η Οκτωβριανή Επανάσταση δεν υπήρξε παρά ένα στρατιωτικό πραξικόπημα που επιβλήθηκε δια της βίας σε μια παθητική κοινωνία, ως αποτέλεσμα μιας επιδέξιας συνωμοσίας που καθοδηγήθηκε από μια χούφτα πειθαρχημένων και κυνικών φανατικών, στερημένων από κάθε πραγματική υποστήριξη στη χώρα. Σήμερα, η ολότητα σχεδόν των Ρώσων ιστορικών, καθώς και οι διευθυντικές και καλλιεργημένες ελίτ της μετακομμουνιστικής Ρωσίας, έχουν ενστερνισθεί τη φιλελεύθερη ερμηνεία. Στερημένη από οποιοδήποτε κοινωνικό και ιστορικό βάθος, η επανάσταση του Οκτωβρίου του 1917 επαναγιγνώσκεται ως ένα ατύχημα που εκτροχίασε από τη φυσιολογική της πορεία την προεπαναστατική Ρωσία· μια Ρωσία πλούσια, εργατική και σε καλό δρόμο προς τη δημοκρατία. Διακηρυσσόμενη σε πολύ πιο υψηλούς τόνους απ' όσο θα επέτρεπε στην πραγματικότητα η αξιοσημείωτη συνέχεια των διευθυντικών ελίτ, που όλες τους ανήκαν στην κομμουνιστική *νομενκλατούρα*, η συμβολική ρήξη με την «τερατώδη παρένθεση του σοβιετισμού» παρουσιάζει ένα μεγάλο πλεονέκτημα: την απελευθέρωση της ρωσικής κοινωνίας από το φορτίο της ενοχής, μιας μεταμέλειας που τόσο βάραινε στη διάρκεια της *περεστρόικα*, που σημαδεύτηκε από την επώδυνη ξαναανακάλυψη του σταλινισμού. Αν το πραξικόπημα των μπολσεβίκων το 1917 δεν ήταν παρά ένα ατύχημα, τότε λοιπόν ο ρωσικός λαός δεν ήταν παρά ένα αθώο θύμα.

Αντιμέτωπη με αυτή την ερμηνεία, η σοβιετική ιστοριογραφία επιχείρησε να αποδείξει ότι ο Οκτώβριος του 1917 ήταν η λογική, προβλέψιμη και αναπόφευκτη κατάληξη μιας απελευθερωτικής πορείας που επιχειρήθηκε συνειδητά από τις «μάζες» που συντάχθηκαν με τον μπολσεβικισμό. Κάτω από τις διάφορες μεταμορφώσεις του, αυτό το ιστοριογραφικό ρεύμα ανακάτωσε τη «μάχη της εξιστόρησης» του 1917 με το ερώτημα της νομιμότητας του σοβιετικού καθεστώτος. Αν η Μεγάλη Σοσιαλιστική Επανάσταση του Οκτώβρη υπήρξε η κατάληξη του ρου της Ιστορίας, ένα συμβάν που μετέφερε ένα μήνυμα χειραφέτησης που απευθυνόταν στους λαούς όλου του κόσμου, τότε το πολιτικό σύστημα, οι θεσμοί, το κράτος, που εκπορεύονταν από αυτήν, παρέ-

μεναν, ενάντια και αντίθετα σε όλα τα λάθη που είχε διαπράξει ο σταλινισμός, νόμιμα. Η κατάρρευση του σοβιετικού καθεστώτος επέφερε φυσικά την πλήρη απονομιμοποίηση της Οκτωβριανής Επανάστασης και την εξαφάνιση της μαρξιστικής ερμηνείας, που πετάχτηκε, για να θυμηθούμε μια διάσημη φράση των μπολσεβίκων, «στους σκουπιδοντενεκέδες της Ιστορίας». Όπως και να 'χει, η ανάμνηση αυτής της ερμηνείας, όπως και η ανάμνηση του τρόμου, παραμένει ζωηρή, αν και περισσότερο στη Δύση παρά στην πρώην ΕΣΣΔ.

Απορρίπτοντας την φιλελεύθερη ερμηνεία καθώς και τη μαρξιστική, ένα τρίτο ιστοριογραφικό ρεύμα βάλθηκε να «απο-ιδεολογικοποιήσει» την ιστορία της ρωσικής επανάστασης, να κατανοήσει, όπως το έγραφε ο Μαρκ Φερρό, πώς «η εξέγερση του Οκτωβρίου του 1917 μπόρεσε ταυτόχρονα να είναι ένα μαζικό κίνημα στο οποίο μονάχα ένας μικρός αριθμός ατόμων συμμετείχε». Ανάμεσα στις πολυάριθμες ερωτήσεις τις οποίες θέτουν, σχετικά με το 1917, πολλοί ιστορικοί που αρνούνται το κυρίαρχο στις μέρες μας απλοϊκό σχήμα της φιλελεύθερης ιστοριογραφίας, φιγουράρουν προβλήματα-κλειδιά. Ποιο ρόλο έπαιξαν η στρατιωτικοποίηση της οικονομίας και η βία που κυριάρχησε στις κοινωνικές σχέσεις, ως συνέπειες και οι δύο της εισόδου της ρωσικής αυτοκρατορίας στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο; Μήπως αναδύθηκε μια συγκεκριμένη κοινωνική βία που θα προετοίμαζε το δρόμο για την πολιτική βία που ασκήθηκε στη συνέχεια εναντίον της κοινωνίας; Πώς μια λαϊκή και πληβεία επανάσταση βαθιά αντιαυταρχική και αντικρατική οδήγησε στην εξουσία εκείνη την πολιτική οργάνωση που ήταν η πιο δικτατορική και η πιο κρατιστική; Ποιους δεσμούς μπορεί κανείς να διαπιστώσει ανάμεσα στην αναντίρρητη ριζοσπαστικοποίηση της ρωσικής κοινωνίας καθ' όλη τη διάρκεια του 1917 και τον μπολσεβικισμό;

Έχοντας σήμερα τη χρονική απόσταση και χάρη στις πολυάριθμες εργασίες μιας αλληλοσυγκρουόμενης, άρα διεγερτικής πνευματικά ιστοριογραφίας, η Οκτωβριανή Επανάσταση μάς εμφανίζεται ως στιγμιαία σύγκλιση δύο κινημάτων: της αρπαγής της πολιτικής εξουσίας, καρπός μιας πολύ καλά επεξεργασμένης προετοιμασίας της εξέγερσης, από ένα κόμμα που ξεχωρίζει ριζικά με τις πρακτικές του, την οργάνωσή του και την ιδεολογία του από όλους τους άλλους παράγοντες της επανάστασης· και μιας πλατιάς κοινωνικής επανάστασης, πολύμορφης και αυτόνομης. Αυτή η κοινωνική επανάσταση εκδηλώνεται κάτω από πολύ διαφορετικές όψεις: μια τεράστια αγροτική εξέγερση, καταρχάς, ένα αχανές μαζικό κίνημα που βυθίζει τις ρίζες του σε μια μακραίωνη ιστορία, σημαδεμένο όχι μονάχα από το μίσος εναντίον των γαιοκτημόνων, αλλά επίσης από μια βαθιά δυσπιστία της αγροτιάς προς την πόλη, τον έξω κόσμο, προς κάθε μορφή κρατικής διαχείρισης.

Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1917 εμφανίζονται έτσι ως νικηφόρα, επιτέλους, κατάληξη ενός μεγάλου κύκλου εξεγέρσεων που άρχισε το 1902, με κορύφωση σε πρώτη φάση το διάστημα 1905-1907. Το έτος 1917 συνιστά την αποφασιστική καμπή μιας μεγάλης αγροτικής επανάστασης, της σύγκρουσης ανάμεσα στην αγροτιά και τους μεγάλους κτηματίες για την κατοχή των γαιών, για την πραγματοποίηση της τόσο αναμενόμενης «μαύρης διανομής», μιας ανακατανομής όλων των κτημάτων ανάλογα με τα στόματα που είχε να θρέψει η κάθε φαμίλια. Αποτελεί επίσης μια σημαντική καμπή στη σύγκρουση ανάμεσα στην αγροτιά και το κράτος, για την απόρριψη κάθε κηδεμονίας των πόλεων πάνω στην ύπαιθρο. Από αυτή την άποψη, το 1917 δεν αποτελεί παρά έναν οδοδείκτη μιας σειράς συγκρούσεων που θα κορυφωθεί μεταξύ 1918-1922, κατό-

πιν στα χρόνια 1929-1933, και θα καταλήξει στην ολοκληρωτική ήττα του αγροτικού κόσμου, που τσακίστηκε στη ρίζα του εξαιτίας της βίαιης κολεκτιβοποίησης της γης.

Παράλληλα με την αγροτική επανάσταση, παρακολουθούμε, σε όλη τη διάρκεια του 1917, την σε βάθος αποσύνθεση του στρατού, ο οποίος αποτελείτο από περίπου 10.000.000 αγρότες-στρατιώτες που είχαν κληθεί στα όπλα εδώ και τρία χρόνια, σε έναν πόλεμο του οποίου δεν κατανοούσαν διόλου το νόημα. Σχεδόν όλοι οι στρατηγοί ελεεινολογούσαν την έλλειψη πατριωτισμού αυτών των χωρικών-στρατιωτών, οι οποίοι πολιτικά ήταν ελάχιστα ενσωματωμένοι στο έθνος, και που ο πολιτικός τους ορίζοντας δεν πήγαινε παραπέρα από την αγροτική τους κοινότητα.

Ένα άλλο μαζικό κίνημα αφορά μια κοινωνική μειονότητα που αντιπροσωπεύει μόλις το 3% του ενεργού πληθυσμού. Ωστόσο, πρόκειται για μια μειονότητα πολιτικά δραστήρια και υπερσυγκεντρωμένη στις μεγάλες πόλεις της χώρας: την εργατική τάξη. Αυτός ο κοινωνικός χώρος, που συμπυκνώνει όλες τις κοινωνικές αντιφάσεις του οικονομικού εκσυγχρονισμού που συντελείτο μόλις εδώ και μια γενιά, επιτρέπει τη γέννηση ενός συγκεκριμένου διεκδικητικού εργατικού κινήματος, που συσπειρώνεται γύρω από αυθεντικά επαναστατικά συνθήματα – «ο έλεγχος στους εργάτες», «η εξουσία στα σοβιέτ».

Τέλος, ένα τέταρτο κίνημα διαφαίνεται μέσα από τη ραγδαία αφύπνιση των εθνοτήτων και των αλλογενών λαών της πρώην τσαρικής αυτοκρατορίας, που απαιτούν την αυτονομία τους και στη συνέχεια την ανεξαρτησία τους.

Καθένα από αυτά τα κινήματα έχει το δικό του χρονοδιάγραμμα, την εσωτερική δυναμική του, τις συγκεκριμένες επιδιώξεις του, που δεν θα μπορούσαν προφανώς να περιοριστούν ούτε στα συνθήματα των μπολσεβίκων ούτε στην πολιτική δράση αυτού του κόμματος. Αυτά τα κινήματα δρουν ολόκληρο το 1917, ως επιπλέον *διαλυτικές δυνάμεις*, οι οποίες συνεισφέρουν αποφασιστικά στην καταστροφή των παραδοσιακών θεσμών και γενικότερα κάθε μορφής εξουσίας. Στη διάρκεια μιας σύντομης αλλά αποφασιστικής στιγμής, στο τέλος του 1917, η δράση των μπολσεβίκων, μιας πολιτικής μειοψηφίας που κινείται στο περιρρέον θεσμικό κενό, θα κινηθεί σύμφωνα με τη φορά των προσδοκιών της πλειονότητας, μολονότι οι μεσοπρόθεσμοι και οι μακροπρόθεσμοι στόχοι διαφέρουν για τους μεν και τους δε. Προς στιγμήν, το πολιτικό πραξικόπημα και η κοινωνική επανάσταση συγκλίνουν ή, ακριβέστερα, συμπίπτουν, πριν πάρουν αποκλίνοντες δρόμους μέσα στις δεκαετίες της δικτατορίας που θα ακολουθήσει.

Τα κοινωνικά και εθνικά κινήματα που εκρήγνυνται το φθινόπωρο του 1917 αναπτύσσονται εξαιτίας μιας πολύ παράδοξης συγκυρίας που συνδυάζει, σε συνθήκες ολοκληρωτικού πολέμου, τη γενική ύφεση και την εξάπλωση της βίας, την οικονομική κρίση, την ανατροπή των κοινωνικών σχέσεων και τη χρεοκοπία του κράτους.

Μακράν του να δώσει μια νέα ώθηση στο τσαρικό καθεστώς και να ενισχύσει τη συνοχή, ακόμη ατελέστατη, του κοινωνικού κορμού, ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος δρα ως αμείλικτος απογυμνωτής της ευθραυστότητας ενός αυταρχικού καθεστώτος που έχει ήδη ταρακουνηθεί από την επανάσταση του 1905-1906 και έχει αποδυναμωθεί από μια ασυνάρτητη πολιτική, η οποία ταλαντεύεται ανάμεσα σε ανεπαρκείς παραχωρήσεις και συντηρητικές παλινδρομήσεις. Ο πόλεμος θα οξύνει επίσης τις αδυναμίες ενός ανολοκλήρωτου οικονομικού εκσυγχρονισμού, που εξαρτάται από την τακτική εισροή κεφαλαίων, ειδικών και τεχνολογίας από το εξωτερικό. Θα επανενεργοποιήσει επιπλέον τη βαθιά ρήξη ανάμεσα σε μια Ρωσία αστική, βιομηχανική και κυ-

βερνώσα και σε μια Ρωσία αγροτική, μη ενσωματωμένη πολιτικά και εν πολλοίς αποκλεισμένη στις τοπικές και κοινοτικές δομές της.

Όπως και οι άλλοι εμπόλεμοι, η τσαρική κυβέρνηση είχε προεξοφλήσει τη σύντομη διάρκεια του πολέμου. Το κλείσιμο των Στενών και ο οικονομικός αποκλεισμός της Ρωσίας αποκάλυψαν απότομα την εξάρτηση της αυτοκρατορίας από τους ξένους προμηθευτές της. Η απώλεια των δυτικών επαρχιών, που κατακλύστηκαν από τις στρατιές των Γερμανών και των Αυστροούγγρων το 1915, στέρησε τη Ρωσία από τα προϊόντα της πολωνικής βιομηχανίας, που ήταν από τις πλέον αναπτυγμένες της αυτοκρατορίας. Η εθνική οικονομία δεν κατάφερε ν' αντέξει στην εξακολούθηση του πολέμου. Ήδη από το 1915, το σιδηροδρομικό δίκτυο είχε αποδιοργανωθεί εξαιτίας της έλλειψης ανταλλακτικών. Η μετατροπή σχεδόν της ολότητας των εργοστασίων στα πλαίσια των στρατιωτικών επιχειρήσεων έπληξε την εσωτερική αγορά. Σε λίγους μήνες, τα μετόπισθεν παρουσίαζαν έλλειψη βιομηχανικών προϊόντων και η χώρα κατρακύλησε στην ανεπάρκεια και στον πληθωρισμό. Στις επαρχίες, η κατάσταση επιδεινώθηκε ραγδαία. Η απότομη διακοπή των αγροτικών πιστώσεων και του αναδασμού της γης, η μαζική επιστράτευση των ανδρών, η έλλειψη βιομηχανικών αγαθών, η ρήξη του δικτύου ανταλλαγών μεταξύ των αστικών κέντρων και της υπαίθρου, ανέκοψαν τη διαδικασία εκσυγχρονισμού των αγροτικών εκμεταλλεύσεων που είχε αρχίσει με επιτυχία από το 1906 ο πρωθυπουργός Πιότρ Στολύπιν, ο οποίος δολοφονήθηκε το 1910. Τρία χρόνια πολέμου ενίσχυσαν την αντίληψη των αγροτών ότι το κράτος ήταν μια εχθρική και ξένη γι' αυτούς δύναμη. Οι καθημερινές προσβολές σ' ένα στρατό όπου στον στρατιώτη φέρονταν περισσότερο σαν σε δουλοπάροικο παρά σε πολίτη, όξυναν τις εντάσεις ανάμεσα στους στρατιώτες και τους αξιωματικούς, ενώ παράλληλα οι ήττες υπονόμευαν ό,τι είχε απομείνει από το γόητρο ενός αυτοκρατορικού καθεστώτος πολύ απόμακρου. Τα παλιά αποθέματα πρωτογονισμού και βίας, που πάντα είναι παρόντα στην ύπαιθρο και που είχαν εκδηλωθεί με ένταση στις τεράστιες αγροτικές εξεγέρσεις των ετών 1902-1906, βγήκαν ενισχυμένα.

Ήδη από το τέλος του 1915, η κεντρική εξουσία δεν έλεγχε πια την κατάσταση. Μπροστά στην παθητικότητα του καθεστώτος, βλέπει κανείς παντού να οργανώνονται επιτροπές και σύνδεσμοι που αναλαμβάνουν τη διαχείριση της καθημερινής ζωής, μια και το κράτος μοιάζει ανίκανο να τη φέρει σε πέρας: την περίθαλψη των τραυματιών, τον ανεφοδιασμό των πόλεων και του στρατού. Οι Ρώσοι άρχιζαν να αυτοκυβερνώνται. Ένα μεγάλο κίνημα βγαλμένο από τα σωθικά της κοινωνίας και του οποίου την έκταση ουδείς είχε ακόμη συνειδητοποιήσει, είχε πάρει εμπρός. Όμως, για να κατορθώσει αυτό το κίνημα να θριαμβεύσει απέναντι στις ανατρεπτικές δυνάμεις που δρούσαν εκ παραλλήλου, έπρεπε η εξουσία να του τείνει το χέρι.

Αλλά αντί να στήσει μια γέφυρα ανάμεσα στην εξουσία και τα πιο προχωρημένα στοιχεία της αστικής κοινωνίας, ο Νικόλαος ο Β΄ πιάστηκε από τη μοναρχο-λαϊκιστική ουτοπία του «τσάρου πατερούλη, ηγέτη του στρατού του από πιστούς χωριάτες». Ανέλαβε προσωπικά την ανώτατη αρχηγία του στρατού, πράξη αυτοκτονική για την απολυταρχία, τη στιγμή που η ήττα διαγραφόταν ολοκληρωτική. Απομονωμένος στο ιδιωτικό του τρένο στο γενικό στρατηγείο του Μογκίλεφ, ο Νικόλαος ο Β΄ έπαυσε, στην πραγματικότητα, από το φθινόπωρο του 1915, να διοικεί τη χώρα, παραδίδοντας τη διακυβέρνηση στα χέρια της συζύγου του, της αυτοκράτειρας Αλεξάνδρας, η οποία δεν ήταν καθόλου δημοφιλής εξαιτίας της γερμανικής της καταγωγής.

Στη διάρκεια του 1916, η εξουσία έμοιαζε να διαλύεται. Η αυτοκρατορική Δούμα, το μοναδικό εκλεγμένο σώμα, αν και ελάχιστα αντιπροσωπευτικό, δεν συνεδρίαζε παρά μονάχα μερικές εβδομάδες το χρόνο. Κυβερνήσεις και υπουργοί αλληλοδιαδέχονταν, όλοι τους ανίκανοι και με ανύπαρκτη δημοτικότητα. Η κοινή γνώμη βρούσε από φήμες που κατηγορούσαν την κυρίαρχη πολιτική κλίκα, η οποία κατευθυνόταν από την αυτοκράτειρα και τον Ρασπούτιν, ότι εξέθετε με πανουργία τα εθνικά εδάφη στην εχθρική εισβολή. Ήταν πια πασίδηλο ότι η απολυταρχία δεν μπορούσε να διεξάγει τον πόλεμο. Στα τέλη του 1916, η χώρα ήταν πλέον ακυβέρνητη. Μέσα σε μια ατμόσφαιρα πολιτικής κρίσης που απεικόνιζε ανάγλυφα η δολοφονία του Ρασπούτιν στις 31 Δεκεμβρίου, οι απεργίες, που είχαν ελαχιστοποιηθεί όταν ξέσπασε ο πόλεμος ξαναφούντωναν. Η αναταραχή κυριάρχησε και στο στρατό, όταν η πλήρης αποδιοργάνωση των μεταφορών έπληξε το σύνολο του συστήματος ανεφοδιασμού. Ένα καθεστώς ταυτόχρονα ανυπόληπτο και αδύναμο· αυτό ήταν που αιφνιδίασαν τα γεγονότα του Φεβρουαρίου του 1917.

Η πτώση του τσαρικού καθεστώτος, που επιτεύχθηκε μετά από εργατικές διαδηλώσεις πέντε μόλις ημερών και την ανταρσία μερικών χιλιάδων αντρών της φρουράς του Πέτρογκραντ, αποκάλυψε όχι μονάχα την αδυναμία του τσαρισμού και την αποσύνθεση ενός στρατού στον οποίο το γενικό επιτελείο ούτε καν τόλμησε να απευθύνει έκκληση για την καταστολή της λαϊκής εξέγερσης, αλλά επίσης και την έλλειψη πολιτικής ετοιμότητας όλων των δυνάμεων της αντιπολίτευσης που ήταν βαθιά διαιρεμένες, από τους φιλελεύθερους του συνταγματικού-δημοκρατικού κόμματος μέχρι τους σοσιαλδημοκράτες.

Ούτε για μια στιγμή αυτής της αυθόρμητης λαϊκής επανάστασης, που άρχισε στους δρόμους και τελείωσε μες στα στρωμένα με χαλιά γραφεία του ανακτόρου της Ταυρίδας, έδρας της Δούμας, οι πολιτικές δυνάμεις της αντιπολίτευσης δεν ηγήθηκαν του κινήματος. Οι φιλελεύθεροι έτρεμαν τις πεζοδρομιακές εκδηλώσεις· όσο για τα σοσιαλιστικά κόμματα, φοβόντουσαν κάποια στρατιωτική επέμβαση. Ανάμεσα στους φιλελεύθερους, που ανησυχούσαν από την επέκταση των ταραχών, και τους σοσιαλιστές, για τους οποίους ήταν προφανές ότι είχε φτάσει ή ώρα για μια «αστική» επανάσταση –πρώτο βήμα σε μια μακρά διαδικασία που θα μπορούσε, με τον καιρό, να ανοίξει το δρόμο για μια σοσιαλιστική επανάσταση–, γίνονταν διαβουλεύσεις οι οποίες κατέληξαν ύστερα από επίπονες μυστικές διαπραγματεύσεις στην ανεπίσημη μορφή μιας διπολικής εξουσίας. Από τη μια, η προσωρινή κυβέρνηση, μια εξουσία που θα φρόντιζε για τη δημόσια τάξη, με κοινοβουλευτική λογική και ως στόχο μια καπιταλιστική, εκσυγχρονισμένη και φιλελεύθερη Ρωσία, αποφασιστικά αγκιστρωμένη στους Γάλλους και Βρετανούς συμμάχους της. Από την άλλη, η εξουσία του σοβιέτ του Πέτρογκραντ, που μια χούφτα σκληροπυρηνικών σοσιαλιστών είχε μόλις συστήσει και η οποία, ακολουθώντας τη μεγάλη παράδοση του σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης του 1905, υποστήριζε ότι αντιπροσώπευε πιο άμεσα, πιο επαναστατικά τις «μάζες». Ωστόσο, ετούτη η «εξουσία των σοβιέτ» ήταν κι αυτή η ίδια μια ασταθής και ευμετάβλητη πραγματικότητα, έρμαιο της εξέλιξης των αποκεντρωμένων δομών της που βλάσταιναν εδώ κι εκεί, κι ακόμη περισσότερο των αλλαγών μιας ευμετάβλητης κοινής γνώμης

Οι τρεις προσωρινές κυβερνήσεις που διαδέχθηκαν η μία την άλλη, από τις 2 Μαρτίου μέχρι τις 25 Οκτωβρίου, αποδείχτηκαν ανίκανες να λύσουν τα προβλήματα που τους είχε κληρονομήσει το Παλαιό Καθεστώς: την οικονομική κρίση, το εργατικό ζήτη-

μα, το αγροτικό πρόβλημα. Οι νέοι κυβερνήτες –οι φιλελεύθεροι του συνταγματικού-δημοκρατικού κόμματος, πλειοψηφία στις δύο πρώτες κυβερνήσεις, όπως και οι μενσεβίκοι και οι σοσιαλεπαναστάτες, πλειοψηφία στην τρίτη– ανήκαν όλοι τους σε αστικές καλλιεργημένες ελίτ, σε αυτά τα προχωρημένα στοιχεία της αστικής κοινωνίας που διχάζονταν ανάμεσα σε μια αφελή και «τυφλή» εμπιστοσύνη στο «λαό» κι ένα φόβο των «σκοτεινών μαζών» που τους περιτριγύριζαν και που άλλωστε γνώριζαν ελάχιστα. Στην πλειοψηφία τους θεωρούσαν, τουλάχιστον τους πρώτους μήνες μιας επαναστάσεως που είχε καταπλήξει τους πάντες με την ειρηνική της όψη, ότι έπρεπε να αφήσουν τα πράγματα να κυλήσουν ελεύθερα με τη δημοκρατική ώθηση που είχε απελευθερωθεί εξαιτίας της κρίσης και κατόπιν λόγω της κατάρρευσης του Παλαιού Καθεστώτος. Να γίνει η Ρωσία η «πιο ελεύθερη χώρα στον κόσμο», αυτό ήταν το όνειρο των ιδεαλιστών όπως ο πρίγκιπας Λβοφ, ηγέτης των δύο πρώτων προσωρινών κυβερνήσεων.

«Το πνεύμα του ρωσικού λαού», αναφέρει σε μια από τις πρώτες διακηρύξεις του, «αποκαλύφθηκε ότι είναι, από την ίδια του τη φύση, ένα πνεύμα ολωσδιόλου δημοκρατικό. Είναι έτοιμο όχι μόνον να συγχωνευθεί με την παγκόσμια δημοκρατία, αλλά και να τεθεί επικεφαλής στο δρόμο της προόδου που είναι οριοθετημένος από τις μεγάλες αρχές της Γαλλικής Επανάστασης: Ελευθερία, Ισότης, Αδελφοσύνη».

Εμφορούμενη από αυτές τις πεποιθήσεις, η προσωρινή κυβέρνηση πολλαπλασιάζει τα δημοκρατικά μέτρα –θεμελιώδεις ατομικές ελευθερίες, καθολική ψηφοφορία, κατάργηση κάθε ταξικής, φυλετικής ή θρησκευτικής διάκρισης, αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης στην Πολωνία και στη Φινλανδία, υπόσχεση για αυτονομία στις εθνικές μειονότητες κ.λπ.– που θα έπρεπε, σκέφτεται ο καθένας, να επιτρέψουν ένα τεράστιο πατριωτικό άλμα, να εξασφαλίσουν την κοινωνική συνοχή, να διασφαλίσουν τη στρατιωτική νίκη στο πλευρό των Συμμάχων και να προσδέσουν σταθερά το νέο καθεστώς στις δυτικές δημοκρατίες. Ωστόσο, εξαιτίας της σχολαστικής της έγνοιας για τη νομιμότητα, η κυβέρνηση, μολονότι ο πόλεμος μαινόταν, αρνήθηκε να λάβει μια σειρά σημαντικών μέτρων που θα εγγυούνταν το μέλλον, πριν τη σύγκληση μιας συνταγματικής Εθνοσυνέλευσης, η οποία επρόκειτο να εκλεγεί το φθινόπωρο του 1917. Προτίμησε με τη θέλησή της να παραμείνει «προσωρινή», αφήνοντας σε εκκρεμότητα τα πιο καυτά προβλήματα: το πρόβλημα της ειρήνης και το πρόβλημα της γης. Όσο για την οικονομική κρίση, που συνδεόταν με τη συνέχιση του πολέμου, η προσωρινή κυβέρνηση δεν κατάφερε, περισσότερο από το προηγούμενο καθεστώς, να δώσει κάποιες λύσεις κατά την ολιγόμηνη διάρκειά της. Προβλήματα ανεφοδιασμού, ανεπάρκεια προϊόντων, πληθωρισμός, κατάρρευση του κυκλώματος ανταλλαγών, κλείσιμο επιχειρήσεων, έκρηξη της ανεργίας, δεν έκαναν άλλο τίποτα από το να οξύνουν τις κοινωνικές εντάσεις.

Αντιμέτωπη με τη στάση αναμονής της κυβέρνησης, η κοινωνία εξακολούθησε να οργανώνεται αυτόνομα. Σε μερικές εβδομάδες, αφθονούσαν κατά χιλιάδες τα σοβιέτ, οι εργοστασιακές και συνοικιακές επιτροπές, οι οπλισμένες εργατικές ομάδες (οι «Ερυθροφρουροί»), τα αγροτικά κομιτάτα, οι επιτροπές των στρατιωτών, των Κοζάκων, των νοικοκυρών. Κι άλλοι τόσοι χώροι διαβουλεύσεων, πρωτοβουλιών, συγκρούσεων όπου εκφράζονταν διεκδικήσεις, μια κοινή γνώμη, ένας άλλος τρόπος να κάνεις πολιτική. Πραγματική γιορτή της απελευθέρωσης, που στο πέρασμα των ημερών γινόταν ολοένα πιο βίαιη, αφού η επανάσταση του Φεβρουαρίου είχε απεγκλωβίσει

κοινωνικές μνησικακίες και απογοητεύσεις συσσωρευμένες από πολύ καιρό, το *mitingouanie* (η διαρκής συνεδρίαση) βρισκόταν στους αντίποδες της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας την οποία ονειρεύονταν οι πολιτικοί άνδρες του νέου καθεστώτος. Σε όλη τη διάρκεια του 1917 παρατηρήθηκε μια αναντίρρητη ριζοσπαστικοποίηση των διεκδικήσεων και των κοινωνικών κινημάτων.

Οι εργάτες πέρασαν από τα οικονομικά αιτήματα –το οκτάωρο, την κατάργηση των προστίμων και άλλων μειωτικών μέτρων, την κοινωνική ασφάλιση, την αύξηση των μισθών– σε πολιτικές διεκδικήσεις, που προϋπέθεταν ριζικές μεταβολές στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων και μιαν άλλη μορφή εξουσίας. Οργανωμένοι σε εργοστασιακές επιτροπές, των οποίων πρωταρχικός στόχος ήταν ο έλεγχος των προσλήψεων και των απολύσεων και η παρεμπόδιση των εργοδοτών να κλείνουν αυθαίρετα τις επιχειρήσεις υπό το πρόσχημα της διακοπής του ανεφοδιασμού, οι εργάτες έφτασαν να απαιτούν τον «εργατικό έλεγχο» της παραγωγής. Όμως, για να γίνει πραγματικότητα αυτός ο εργατικός έλεγχος, χρειαζόταν μια απολύτως καινούργια μορφή κυβέρνησης, η «εξουσία των σοβιέτ», μόνη ικανή να λάβει ριζικά μέτρα, ειδικότερα τη μεσεγγύηση των επιχειρήσεων και την κρατικοποίησή τους, ένα αίτημα ανύπαρκτο την άνοιξη του 1917, που όμως ολοένα και περισσότερο προβαλλόταν έξι μήνες αργότερα.

Στην εξέλιξη των επαναστάσεων του 1917, ο ρόλος των στρατιωτών-χωρικών –ένα πλήθος 10.000.000 επιστράτων– υπήρξε αποφασιστικός. Η ραγδαία αποσύνθεση του ρωσικού στρατού, που μαστιζόταν από τις λιποταξίες και τον ειρηνισμό, επιτάχυνε τη γενικευμένη χρεοκοπία των θεσμών. Οι επιτροπές των στρατιωτών, που η δημιουργία τους επετράπη με το πρώτο κείμενο που υιοθετήθηκε από την προσωρινή κυβέρνηση – το περίφημο διάταγμα υπ' αριθμόν 1, αληθινό «καταστατικό χάρτη των δικαιωμάτων του στρατιώτη» το οποίο καταργούσε τους πιο ατιμωτικούς πειθαρχικούς κανόνες του Παλαιού Καθεστώτος–, δεν σταματούσαν να υπερβαίνουν τα προνόμιά τους. Έφτασαν να κατηγορούν τον τάδε ή τον δείνα αξιωματικό, να «εκλέγουν» καινούργιους, να αναμειγνύονται στη στρατιωτική στρατηγική, συμπεριφερόμενοι με μια πρωτόγνωρη «εξουσία του στρατιώτη». Αυτή η εξουσία του στρατιώτη υπήρξε το λίκνο ενός ιδιαίτερου «μπολσεβικισμού των χαρακωμάτων», τον οποίο ο στρατηγός Μπρουσίλοφ, ο αρχιστράτηγος του ρωσικού στρατού, χαρακτήριζε ως εξής: «Οι στρατιώτες δεν είχαν την παραμικρή ιδέα τι σήμαινε κομμουνισμός, προλεταριάτο ή Σύνταγμα. Επιθυμούσαν την ειρήνη, τη γη τους, την ελευθερία να ζουν χωρίς νόμους, χωρίς αξιωματικούς ή γαιοκτήμονες. Ο "μπολσεβικισμός" τους δεν ήταν στην πραγματικότητα παρά μια καταπληκτική προσδοκία για μια ελευθερία δίχως όρια, για την αναρχία».

Μετά από την αποτυχία της τελευταίας επίθεσης του ρωσικού στρατού τον Ιούνιο του 1917, ο στρατός έγινε κομμάτια. Εκατοντάδες αξιωματικοί που θεωρούνταν από τους στρατιώτες ύποπτοι ως «αντεπαναστάτες» συνελήφθησαν και σε πολλές περιπτώσεις σφαγιάστηκαν. Ο αριθμός των λιποτακτών εκτοξεύτηκε στα ύψη, για να φτάσει κατά τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο σε μερικές δεκάδες χιλιάδες καθημερινά. Οι στρατιώτες-χωρικοί δεν σκέφτονταν παρά μονάχα ένα πράγμα: να γυρίσουν στα σπίτια τους, για να μην χάσουν την ευκαιρία του μοιράσματος της γης και του κτηνοτροφικού κεφαλαίου των μεγαλοκτηματιών. Από τον Ιούνιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1917, περισσότεροι από 2.000.000 στρατιώτες, κουρασμένοι να μάχονται ή να περιμένουν με άδειο στομάχι στα χαρακώματα και τα στρατόπεδα, λιποτάκτησαν από ένα στρατό

που διαλυόταν. Η επιστροφή τους στα χωριά τροφοδότησε με τη σειρά της τις ταραχές στην ύπαιθρο.

Μέχρι το καλοκαίρι, οι αγροτικές ταραχές ήταν αρκετά περιορισμένες τοπικά, προπάντων σε σύγκριση με ό,τι είχε συμβεί κατά την επανάσταση του 1905-1906. Μόλις μαθεύτηκαν τα νέα της παραίτησης του τσάρου, καθώς πρόσταζε το έθιμο όταν συνέβαινε κάποιο σημαντικό γεγονός, οι αγρότες συνάχτηκαν και συνέταξαν μια αναφορά όπου εξέθεταν τα παράπονα και τις επιθυμίες των χωρικών. Πρώτο αίτημά τους ήταν να δοθεί η γη σε αυτούς που τη δουλεύουν, η αναδιανομή των μη καλλιεργημένων γαιών των μεγαλοκτηματιών, η επανεκτίμηση των μισθίων προς τα κάτω. Σιγά-σιγά οι αγρότες οργανώνονταν, σχημάτιζαν αγροτικές επιτροπές, στο επίπεδο τόσο του χωριού όσο και της περιφέρειας, που διευθύνονταν στις περισσότερες περιπτώσεις από μέλη της αγροτικής ιντελιγκέντσιας –δασκάλους, ιερείς, αγρονόμους, γιατρούς– που πρόσκειντο στους σοσιαλεπαναστάτες. Από τον Μάιο-Ιούνιο του 1917, το αγροτικό κίνημα σκληραίνει. Για να μην ξεπεραστούν από μια ανυπόμονη βάση, αρκετές αγροτικές επιτροπές βάλθηκαν να αρπάζουν αγροτικά υλικά και βοοειδή που ανήκαν στους γαιοκτήμονες και να ιδιοποιούνται τα δάση, τα λιβάδια και τις ανεκμετάλλευτες γαίες. Αυτή η προγονική πάλη για τη «μαύρη διανομή» των γαιών απέβη σε βάρος των μεγαλοκτηματιών αλλά επίσης και των «κουλάκων», αυτών των ευκατάστατων αγροτών που, εκμεταλλευόμενοι τις μεταρρυθμίσεις του Στολύπιν, είχαν εγκαταλείψει την αγροτική κοινότητα για να εγκατασταθούν σ' ένα αγροτεμάχιο, ελεύθεροι από όλες τις κοινοτικές δουλείες. Πριν κιόλας από την Οκτωβριανή Επανάσταση, ο κουλάκος, ο μπαμπούλας κάθε πολιτικού λόγου των μπολσεβίκων που στηλίτευαν τον «πλούσιο χωριάτη-αρπακτικό», τον «μπουρζουά της υπαίθρου», τον «τοκογλύφο», τον «διεφθαρμένο», τον «κουλάκο που μας πίνει το αίμα», δεν ήταν πια παρά η σκιά του εαυτού του. Πράγματι, είχε υποχρεωθεί να επαναποδώσει στην κοινότητα του χωριού το μεγαλύτερο τμήμα του ζωικού του κεφαλαίου, των μηχανημάτων του, των γαιών του, που μοιράζονταν πλέον με την πατροπαράδοτη αρχή της ισονομίας των «στομάτων που πρέπει να τραφούν».

Στη διάρκεια του καλοκαιριού, οι αγροτικές ταραχές, υποδαυλιζόμενες από την επιστροφή στα χωριά εκατοντάδων χιλιάδων οπλισμένων λιποτακτών, γίνονταν όλο και πιο βίαιες. Μετά το τέλος του Αυγούστου, απογοητευμένοι από τις μη πραγματοποιούμενες υποσχέσεις μιας κυβέρνησης που δεν έπαυε να μεταθέτει για αργότερα την αγροτική μεταρρύθμιση, οι χωρικοί άρχισαν να επιτίθενται στα κτήματα των τσιφλικάδων, να τα λεηλατούν συστηματικά και να τα πυρπολούν, διώχνοντας μια για πάντα τον μισητό γαιοκτήμονα. Στην Ουκρανία, στις κεντρικές επαρχίες της Ρωσίας –Ταμπόβ, Πέντζα, Βορονέι, Σαρατόφ, Ορέλ, Τούλα, Ριαζάν– χιλιάδες αγροκτήματα πυρπολήθηκαν, εκατοντάδες μεγαλοκτηματίες σφαγιάστηκαν.

Μπροστά στην έκταση αυτής της κοινωνικής επανάστασης, οι διευθυντικές ελίτ και τα πολιτικά κόμματα –με την αξιοσημείωτη εξαίρεση των μπολσεβίκων, στη στάση των οποίων θα επανέλθουμε– ταλαντεύονταν ανάμεσα στις απόπειρες ελέγχου, κουτσά-στραβά, του κινήματος και τον πειρασμό ενός στρατιωτικού πραξικοπήματος. Έχοντας αποδεχτεί, ήδη από τον Μάιο, τη συμμετοχή τους στην κυβέρνηση, οι μενσεβίκοι, δημοφιλείς στους εργατικούς κύκλους, και οι σοσιαλεπαναστάτες, με στενότερες επαφές με τον αγροτικό κόσμο από οποιονδήποτε άλλο πολιτικό σχηματισμό, αποδείχτηκαν ανίκανοι εξαιτίας του γεγονότος της συμμετοχής ορισμένων εκ των ηγε-

τικών τους στελεχών σε μια κυβέρνηση που ασχολιόταν με την τάξη και τη νομιμότητα, να υλοποιήσουν τις μεταρρυθμίσεις που πάντοτε εκθείαζαν – ειδικότερα, όσον αφορά τους σοσιαλεπαναστάτες, την αναδιανομή των γαιών. Έχοντας γίνει διαχειριστές και φύλακες ενός αστικού κράτους, τα μετριοπαθή σοσιαλιστικά κόμματα άφησαν ελεύθερο το πεδίο αμφισβήτησης στους μπολσεβίκους, χωρίς ωστόσο να αποκομίσουν κάποια οφέλη από τη συμμετοχή τους σε μια κυβέρνηση που καθώς περνούσαν οι μέρες έλεγχε όλο και λιγότερο την κατάσταση στη χώρα.

Μπροστά στην αναρχία που κυρίευε τα πάντα, οι εργοδοτικοί κύκλοι, οι γαιοκτήμονες, το γενικό επιτελείο του στρατού και ορισμένοι απογοητευμένοι φιλελεύθεροι μπήκαν στον πειρασμό του στρατιωτικού πραξικοπήματος, λύση που είχε προτείνει ο στρατηγός Κορνίλοφ. Όμως αυτή η λύση απορρίφθηκε εξαιτίας της αντίδρασης της προσωρινής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Αλεξάντρ Κερένσκι. Η επικράτηση του πραξικοπήματος θα εκμηδένιζε, πράγματι, την πολιτική εξουσία που, όσο κι αν ήταν αδύναμη, επέμενε στην άψογη νομικά διαχείριση των κρατικών υποθέσεων. Ενόσω στην κορυφή τα παιχνίδια εξουσίας έφερναν σε αντιπαράθεση τους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς που επιθυμούσαν μια ουτοπική δικτατορία, οι κολόνες στις οποίες στηριζόταν το κράτος –η δικαιοσύνη, η διοίκηση, ο στρατός– υποχωρούσαν, το δίκαιο καταπατιόταν, η εξουσία, με οποιαδήποτε μορφή, αμφισβητείτο.

Άραγε η αναμφισβήτητη ριζοσπαστικοποίηση των αστικών και αγροτικών μαζών σήμαινε κιόλας τον εκμπολσεβικισμό τους; Καθόλου βέβαιο. Πίσω από τα κοινά συνθήματα –«ο έλεγχος στους εργάτες», «όλη η εξουσία στα σοβιέτ»– οι στρατευμένοι εργάτες και τα στελέχη των μπολσεβίκων δεν έδιναν στους όρους το ίδιο νόημα. Στο στρατό, ο «μπολσεβικισμός των χαρακωμάτων» αντανακλούσε πάνω απ' όλα τη γενική προσδοκία για ειρήνη, που τη μοιράζονταν όλοι οι μαχητές των εμπλεκόμενων, εδώ και τρία χρόνια, χωρών στον πιο δολοφονικό και πιο ολοκληρωτικό πόλεμο της ιστορίας. Όσον αφορά την αγροτική επανάσταση, ακολουθούσε μια εντελώς αυτόνομη πορεία, πολύ πιο κοντινή στο πρόγραμμα των σοσιαλεπαναστατών που ευνοούσε τη «μαύρη διανομή», παρά στο πρόγραμμα των μπολσεβίκων που εγκωμίαζε την εθνικοποίηση της γης και την εκμετάλλευσή της από μεγάλες κολεκτίβες. Στην ύπαιθρο, οι μπολσεβίκοι δεν ήταν γνωστοί παρά μονάχα από τις αφηγήσεις των λιποτακτών, προπομπών ενός θολού μπολσεβικισμού, που μετέφερε το μήνυμα δύο μαγικών λέξεων: ειρήνη και γη. Δεν γινόταν λόγος για ένταξη της πλειονότητας των δυσαρεστημένων στο κόμμα των μπολσεβίκων που μετρούσε, σύμφωνα με αμφιλεγόμενους υπολογισμούς, ανάμεσα σε εκατό και διακόσιες χιλιάδες μέλη στις αρχές του Οκτωβρίου του 1917. Όπως και να 'χε, μέσα στο θεσμικό κενό του φθινοπώρου του 1917, όπου κάθε μορφής κρατική εξουσία είχε εξαφανιστεί παραχωρώντας τη θέση της σε μια πλειάδα επιτροπών, σοβιέτ και άλλων γκρουπούσκουλων, αρκούσε σ' έναν καλά οργανωμένο και αποφασισμένο πυρήνα να δράσει με αποφασιστικότητα για να εξασκήσει αμέσως μιαν εξουσία δυσανάλογη προς την πραγματική του δύναμη. Αυτό κι έκανε το κόμμα των μπολσεβίκων.

Από την ίδρυσή του το 1903, αυτό το κόμμα είχε ξεχωρίσει από τα άλλα ρεύματα της σοσιαλδημοκρατίας, τόσο της ρωσικής όσο και της ευρωπαϊκής, ειδικότερα χάρη στη βολονταριστική στρατηγική του της ριζικής ρήξης με την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων και με την κομματική του αντίληψη ενός κόμματος αυστηρά δομημένου, πειθαρχημένου, ελιτίστικου και αποτελεσματικού, ενός κόμματος-εμπροσθοφυλακής των

επαγγελματιών επαναστατών, στους αντίποδες του μεγάλου πολυσυλλεκτικού κόμματος, του ευρύτατα ανοιχτού σε οπαδούς διαφορετικών τάσεων, όπως το αντιλαμβάνονταν οι μενσεβίκοι και οι Ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες γενικότερα.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος υπογράμμισε ακόμη περισσότερο την ιδιαιτερότητα του λενινιστικού μπολσεβικισμού. Απορρίπτοντας κάθε μορφής συνεργασία με τις υπόλοιπες σοσιαλδημοκρατικές τάσεις, ο Λένιν, ολοένα και πιο απομονωμένος, δικαιολόγησε θεωρητικά τη θέση του στο δοκίμιό του *Ο ιμπεριαλισμός, υπέρτατο στάδιο του καπιταλισμού*. Εκεί εξηγούσε ότι η επανάσταση θα ξέσπαγε όχι στις χώρες όπου ο καπιταλισμός ήταν πολύ ισχυρός, αλλά σ' ένα κράτος οικονομικά υπανάπτυκτο όπως η Ρωσία, με την προϋπόθεση ότι το επαναστατικό κίνημα θα κατευθυνόταν εκεί από μια πειθαρχημένη πρωτοπορία, έτοιμη να φτάσει στα άκρα, δηλαδή στη δικτατορία του προλεταριάτου και στη μεταμόρφωση του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλια σύρραξη.

Σε μια επιστολή του με ημερομηνία 17-10-1914, που απευθυνόταν στον Αλεξάντρ Σλιάπνικοφ, διευθυντικό στέλεχος των μπολσεβίκων, ο Λένιν έγραφε:

«Το μικρότερο κακό στο άμεσο μέλλον θα ήταν η *ήττα* του τσαρισμού στον πόλεμο. [...] Όλη η ουσία της δουλειάς μας (επίμονης, συστηματικής, ίσως μακροπρόθεσμης) είναι να στοχεύσουμε στη μεταμόρφωση του πολέμου σε εμφύλιο. Πότε θα γίνει αυτό, είναι άλλο θέμα που ακόμη δεν έχει ξεκαθαρίσει. Πρέπει ν' αφήσουμε να ωριμάσει η στιγμή και να την "αναγκάσουμε να ωριμάσει" με συστηματικό τρόπο... Δεν μπορούμε ούτε να "υποσχεθούμε" ούτε να "διατάξουμε" τον εμφύλιο πόλεμο, όμως έχουμε καθήκον να εργαστούμε, για όσο καιρό χρειαστεί, *προς αυτή την κατεύθυνση*».

Ξεσκεπάζοντας τις «εσωτερικές αντιφάσεις του ιμπεριαλισμού», ο «ιμπεριαλιστικός πόλεμος» αντέστρεφε τους όρους του μαρξιστικού δόγματος και καθιστούσε την έκρηξη της επανάστασης πιο πιθανή στη Ρωσία παρά οπουδήποτε αλλού. Σε όλη τη διάρκεια του πολέμου, ο Λένιν επανερχόταν στην ιδέα ότι οι μπολσεβίκοι όφειλαν να είναι έτοιμοι να ενθαρρύνουν με όλα τα μέσα την πρόκληση μιας εμφύλιας σύρραξης. «Όποιος αναγνωρίζει τον πόλεμο των τάξεων», έγραφε τον Σεπτέμβριο του 1916, «πρέπει να αναγνωρίσει τον εμφύλιο, ο οποίος σε όλες τις ταξικές κοινωνίες αντιπροσωπεύει τη φυσιολογική συνέχεια, ανάπτυξη και κορύφωση της πάλης των τάξεων».

Μετά την επικράτηση της επανάστασης του Φεβρουαρίου του 1917, στην οποία κανένα διευθυντικό στέλεχος ολκής των μπολσεβίκων δεν είχε πάρει μέρος, αφού όλοι τους βρίσκονταν είτε εξόριστοι είτε στο εξωτερικό, ο Λένιν, αντίθετα ακόμη και με την άποψη της μεγάλης πλειοψηφίας των κομματικών στελεχών, προέβλεψε τη χρεοκοπία της πολιτικής της συμφιλιώσεως με την προσωρινή κυβέρνηση που προωθούσε το σοβιέτ του Πέτρογκραντ, στο οποίο κυριαρχούσαν οι σοσιαλεπαναστάτες και οι σοσιαλδημοκράτες, με την ανάμειξη όλων των κομματικών τους τάσεων. Στα τέσσερα *Γράμματα από μακριά*, που γράφτηκαν στη Ζυρίχη μεταξύ 20 και 25 Μαρτίου 1917, από τα οποία η καθημερινή εφημερίδα των μπολσεβίκων, η *Pravda*, τόλμησε να δημοσιεύσει μόνον το πρώτο –τόσο πολύ αυτά τα κείμενα ήταν σε διάσταση με τις πολιτικές θέσεις που υπερασπίζονταν τότε τα στελέχη των μπολσεβίκων στο Πέτρογκραντ–, ο Λένιν απαιτούσε την άμεση ρήξη μεταξύ του σοβιέτ του Πέτρογκραντ και της προσωρινής κυβέρνησης, καθώς και την ενεργό προετοιμασία της επόμενης φάσης, της «προλεταριακής», της επανάστασης. Για τον Λένιν, η εμφάνιση των σοβιέτ ήταν το σημάδι ότι η επανάσταση είχε ήδη ξεπεράσει την «αστική της φάση». Χωρίς να περιμένουν άλλο,

αυτά τα επαναστατικά όργανα όφειλαν να κατακτήσουν την εξουσία δια της βίας, να δώσουν τέλος στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, ακόμη και με το τίμημα ενός εμφύλιου, αναπόφευκτου σε κάθε επαναστατική διαδικασία.

Επιστρέφοντας στη Ρωσία στις 3 Απριλίου του 1917, ο Λένιν εξακολούθησε να υποστηρίζει τις εξτρεμιστικές του θέσεις. Στις περίφημες *Θέσεις του Απρίλη*, επανέλαβε την ασυμβίβαστη εχθρότητά του προς τον κοινοβουλευτισμό και τις δημοκρατικές διαδικασίες. Μολονότι οι ιδέες του Λένιν έγιναν δεκτές με κατάπληξη και αντιδράσεις από την πλειοψηφία των διευθυντικών στελεχών των μπολσεβίκων στο Πέτρογκραντ, εντούτοις κέρδιζαν ραγδαία έδαφος ανάμεσα στους νεοσύλλεκτους του κόμματος, αυτούς που ο Στάλιν αποκαλούσε, και δικαίως, *praktiki* (πρακτικούς) σε αντίθεση με τους «θεωρητικούς». Σε μερικούς μήνες, τα πληβεία στοιχεία, μεταξύ των οποίων οι στρατιώτες-χωρικοί κατείχαν κεντρική θέση, είχαν παρασύρει τα αστικά και διανοούμενα στοιχεία, τους παλιούς οδοιπόρους των θεσμοθετημένων κοινωνικών αγώνων. Φορείς μιας βαθιά ριζωμένης στην αγροτική κουλτούρα βίας, η οποία είχε οξυνθεί μετά από τρία χρόνια πολέμου, λιγότερο αιχμάλωτοι του μαρξιστικού δόγματος που διόλου δεν γνώριζαν, αυτοί οι οπαδοί με τη λαϊκίστικη προέλευση, ελάχιστα διαμορφωμένοι πολιτικά, τυπικοί εκπρόσωποι ενός πληβείου μπολσεβικισμού που σε λίγο θα έπαιρνε το πάνω χέρι στον θεωρητικό και διανοούμενο μπολσεβικισμό των αυθεντικών μπολσεβίκων, καθόλου δεν αναρωτιόντουσαν αν η «αστική φάση» ήταν απαραίτητη ή όχι για το «πέρασμα στο σοσιαλισμό». Θιασώτες της άμεσης και δυναμικής δράσης, υπήρξαν οι πλέον ένθερμοι ακτιβιστές ενός μπολσεβικισμού όπου οι θεωρητικές διαμάχες έκαναν τόπο στο μοναδικό ζήτημα που στο εξής θα βρισκόταν στην ημερησία διάταξη, αυτό της κατάκτησης της εξουσίας.

Ανάμεσα σε μια βάση πληβείων ολοένα και πιο ανυπόμονη, έτοιμη για την περιπέτεια –οι ναύτες της ναυτικής βάσης της Κροστάνδης, στ' ανοιχτά του Πέτρογκραντ, ορισμένες μονάδες της φρουράς της πρωτεύουσας, οι Ερυθροφρουροί των εργατικών συνοικιών του Βύμποργκ– και στα στελέχη που φοβόντουσαν την αποτυχία μιας πρόωρης εξέγερσης προορισμένης να συντριβεί, η λενινιστική οδός εξακολουθούσε να είναι στενή. Καθ' όλη τη διάρκεια του 1917, το κόμμα των μπολσεβίκων θα παραμείνει, αντίθετα με την κυριαρχούσα άποψη, βαθιά διχασμένο, ταλαντευόμενο ανάμεσα στις ακρότητες των μεν και στις επιφυλάξεις των δε. Η περίφημη κομματική πειθαρχία ήταν περισσότερο μια ομολογία πίστεως παρά μια πραγματικότητα. Στις αρχές Ιουλίου του 1917, οι ακρότητες της κομματικής βάσης, που ανυπομονούσε να έρθει σε ρήξη με τις κυβερνητικές δυνάμεις, παραλίγο να παρασύρουν το κόμμα των μπολσεβίκων, που κηρύχθηκε εκτός νόμου ως συνέπεια των αιματηρών διαδηλώσεων στις 3-5 Ιουλίου στο Πέτρογκραντ, και του οποίου οι ηγέτες είτε συνελήφθησαν είτε εξορίστηκαν, όπως ο Λένιν.

Η αδυναμία της κυβέρνησης να ρυθμίσει τα μεγάλα προβλήματα, η χρεοκοπία των θεσμών και των παραδοσιακών αρχών, η ανάπτυξη κοινωνικών κινημάτων, η αποτυχία της απόπειρας του στρατιωτικού πραξικοπήματος του στρατηγού Κορνίλοφ, επέτρεψαν στο κόμμα των μπολσεβίκων να ξαναβγεί στην επιφάνεια, στο τέλος του Αυγούστου του 1917, σε μια ευνοϊκή συγκυρία για την κατάκτηση της εξουσίας με μια ένοπλη εξέγερση.

Για μια ακόμη φορά, ο προσωπικός ρόλος του Λένιν, τόσο ως θεωρητικού όσο και ως στρατηγού για την κατάκτηση της εξουσίας, υπήρξε αποφασιστικός. Τις εβδομά-

δες που προηγήθηκαν του πραξικοπήματος των μπολσεβίκων στις 25 Οκτωβρίου 1917, ο Λένιν κατέστρωσε όλα τα στάδια ενός στρατιωτικού πραξικοπήματος, το οποίο δεν θα μπορούσε ούτε να ξεπεραστεί από μια απρόβλεπτη εξέγερση των «μαζών» ούτε και να εμποδιστεί από την «επαναστατική νομιμοφροσύνη» των ιθυνόντων του κόμματος, όπως ο Ζινόβιεφ και ο Κάμενεφ, οι οποίοι, ζεματισμένοι από την πικρή εμπειρία των ημερών του Ιουλίου, επιθυμούσαν να φτάσουν στην εξουσία έχοντας την απόλυτη πλειοψηφία μαζί με τους σοσιαλεπαναστάτες και τους σοσιαλδημοκράτες των διαφόρων τάσεων, που πλειοψηφούσαν στα σοβιέτ. Από την εξορία του στη Φινλανδία, ο Λένιν δεν σταματούσε να στέλνει στην κεντρική επιτροπή του κόμματος επιστολές και άρθρα που καλούσαν σε εξέγερση.

«Προτείνοντας άμεση ειρήνη και δίνοντας τη γη στους αγρότες, οι μπολσεβίκοι θα εγκαθιδρύσουν μια εξουσία που *κανένας* δεν θα ανατρέψει», έγραφε. «Θα ήταν μάταιο να περιμένουμε μια *επίσημη* πλειοψηφία σε όφελος των μπολσεβίκων. Καμία επανάσταση δεν περιμένει. Η Ιστορία δεν θα μας συγχωρήσει αν δεν πάρουμε τώρα την εξουσία».

Οι εκκλήσεις του Λένιν άφηναν τα περισσότερα κομματικά στελέχη σκεπτικά. Γιατί να επισπεύσουν τα πράγματα, την ώρα που η κατάσταση ριζοσπαστικοποιείτο μέρα με τη μέρα; Άραγε δεν αρκούσε να ακολουθήσουν τις μάζες ενθαρρύνοντας την αυθόρμητη βία τους, να αφήσουν τις διαλυτικές δυνάμεις των κοινωνικών κινημάτων να δράσουν, να περιμένουν τη σύγκληση του Δεύτερου Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ που προβλεπόταν για τις 20 Οκτωβρίου; Οι μπολσεβίκοι είχαν πολλές πιθανότητες να κερδίσουν τη σχετική πλειοψηφία σε μια συνέλευση όπου οι αντιπρόσωποι των σοβιέτ των μεγάλων εργατικών κέντρων και των επιτροπών των στρατιωτών ήταν δυσανάλογα περισσότεροι από τους αντιπροσώπους των αγροτικών σοβιέτ, όπου κυριαρχούσαν οι σοσιαλεπαναστάτες. Για τον Λένιν, αν η μεταβίβαση της διακυβέρνησης γινόταν μέσω της διαδικασίας της ψηφοφορίας στο Συνέδριο των Σοβιέτ, η κυβέρνηση που θα προέκυπτε θα ήταν μια συμμαχική κυβέρνηση, όπου οι μπολσεβίκοι θα όφειλαν να μοιράζονται την εξουσία μαζί με τους άλλους σοσιαλιστικούς σχηματισμούς. Ο Λένιν, που διεκδικούσε εδώ και μήνες όλη την εξουσία μόνον για τους μπολσεβίκους, ήθελε να καταλάβουν την εξουσία με κάθε τίμημα, με στρατιωτική εξέγερση *πριν* από τη σύγκληση του Δεύτερου Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ. Γνώριζε πως τα άλλα σοσιαλιστικά κόμματα θα καταδίκαζαν το πραξικόπημα και πως έτσι δεν θα τους έμενε άλλη λύση από το να περάσουν στην αντιπολίτευση, αφήνοντας όλη την εξουσία στους μπολσεβίκους.

Στις 10 Οκτωβρίου, επιστρέφοντας κρυφά στο Πέτρογκραντ, ο Λένιν συγκάλεσε τα δώδεκα από τα είκοσι ένα μέλη της κεντρικής επιτροπής του κόμματος των μπολσεβίκων. Ύστερα από δέκα ώρες συζητήσεων, κατόρθωσε να πείσει την πλειοψηφία των παρόντων να ψηφίσουν τη σημαντικότερη απόφαση που πήρε ποτέ το κόμμα: την κήρυξη της ένοπλης εξέγερσης το συντομότερο δυνατόν. Η απόφαση πάρθηκε με δέκα ψήφους εναντίον δύο, αυτές των Ζινόβιεφ και Κάμενεφ, που ήταν απολύτως προσκολλημένοι στην άποψη ότι δεν έπρεπε να πάρουν καμιά πρωτοβουλία πριν από τη σύγκληση του Δεύτερου Συνεδρίου των Σοβιέτ. Στις 16 Οκτωβρίου, ο Τρότσκι, παρά τις αντιδράσεις των μετριοπαθών σοσιαλιστών, συνέστησε μια στρατιωτική οργάνωση που θεωρητικά προερχόταν από το σοβιέτ του Πέτρογκραντ, ήταν ωστόσο υπονομευμένη από τους μπολσεβίκους: την Επαναστατική Στρατιωτική Επιτροπή του Πέτρο-

γκραντ, που είχε επιφορτιστεί με την κατάκτηση της εξουσίας σύμφωνα με τους κανόνες της ένοπλης εξέγερσης, κάτι που βρισκόταν στους αντίποδες ενός αυθόρμητου και αναρχικού λαϊκού ξεσηκωμού που θα μπορούσε να «ξεπεράσει» το κόμμα των μπολσεβίκων.

Όπως το επιθυμούσε ο Λένιν, ο αριθμός εκείνων που συμμετείχαν άμεσα στη Μεγάλη Σοσιαλιστική Επανάσταση του Οκτωβρίου υπήρξε πολύ περιορισμένος: μερικές χιλιάδες στρατιώτες της φρουράς της Μόσχας, οι ναύτες της Κροστάνδης, Ερυθροφρουροί που είχαν πυκνώσει τις τάξεις της Επαναστατικής Στρατιωτικής Επιτροπής του Πέτρογκραντ, μερικές εκατοντάδες μπολσεβίκων των εργοστασιακών επιτροπών. Οι λίγες συμπλοκές κι ο ασήμαντος αριθμός των θυμάτων μαρτυρούν την ευκολία επικράτησης ενός αναμενόμενου πραξικοπήματος, καλά προετοιμασμένου και το οποίο δεν συνάντησε αντίσταση. Η κατάκτηση της εξουσίας έγινε, με χαρακτηριστικό τρόπο, στο όνομα της Επαναστατικής Στρατιωτικής Επιτροπής του Πέτρογκραντ. Έτσι καρπώθηκαν οι μπολσεβίκοι όλη την εξουσία σε μια στιγμή που κανείς, έξω από την κεντρική επιτροπή του κόμματός τους, δεν τους είχε εξουσιοδοτήσει για κάτι παρόμοιο και χωρίς καμία εξάρτηση από το Συνέδριο των Σοβιέτ.

Η στρατηγική του Λένιν αποδείχτηκε ορθή. Μπροστά στα τετελεσμένα γεγονότα, οι μετριοπαθείς σοσιαλιστές, αφού πρώτα κατήγγειλαν «την ένοπλη συνωμοσία που οργανώθηκε πίσω από την πλάτη των σοβιέτ», εγκατέλειψαν το Δεύτερο Συνέδριο. Παραμένοντας πολυάριθμοι στο πλευρό των μοναδικών συμμάχων τους, των μελών της μικρής ομάδας των σοσιαλεπαναστατών της Αριστεράς, οι μπολσεβίκοι νομιμοποίησαν το πραξικόπημά τους με τους εναπομείναντες αντιπροσώπους στο Συνέδριο, οι οποίοι υπερψήφισαν ένα κείμενο που είχε συντάξει ο Λένιν, μεταβιβάζοντας «όλη την εξουσία στα σοβιέτ». Αυτή η τυπικά επίσημη απόφαση επέτρεψε στους μπολσεβίκους να οικειοποιηθούν ένα μύθο με τον οποίο θα χειραγωγούσαν στο μέλλον γενιές ευκολόπιστων ανθρώπων: ότι κυβερνούσαν στο όνομα του λαού στη «χώρα των σοβιέτ». Μερικές ώρες αργότερα, το Συνέδριο επικύρωσε, προτού διαλυθεί, το σχηματισμό της νέας κυβέρνησης των μπολσεβίκων –το Συμβούλιο των λαϊκών αντιπροσώπων, με πρόεδρο τον Λένιν– και ενέκρινε τα διατάγματα για την ειρήνη και τη γη, που αποτέλεσαν τις πρώτες πράξεις του νέου καθεστώτος.

Πολύ σύντομα, οι παρεξηγήσεις, κατόπιν οι συγκρούσεις, άρχισαν να πολλαπλασιάζονται ανάμεσα στη νέα εξουσία και τα κοινωνικά κινήματα τα οποία είχαν δράσει με αυτόνομο τρόπο ως διαλυτικοί παράγοντες της παλιάς πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής τάξης. Η πρώτη παρεξήγηση προήλθε από την αγροτική επανάσταση. Οι μπολσεβίκοι που πάντοτε εκθείαζαν την εθνικοποίηση των γαιών, αναγκάστηκαν, εξαιτίας μιας αναλογίας δυνάμεων διόλου ευνοϊκής γι' αυτούς, να «κλέψουν» το πρόγραμμα των σοσιαλεπαναστατών και να εγκρίνουν την αναδιανομή της γης στους αγρότες. Το «διάταγμα περί γαιών», του οποίου η βασική διάταξη διακήρυσσε ότι «η ιδιοκτησία γης καταργείται χωρίς αποζημίωση και όλες οι γαίες τίθενται στη διάθεση των τοπικών αγροτικών επιτροπών για αναδιανομή», περιοριζόταν στην πραγματικότητα στη νομιμοποίηση εκείνου που πολυάριθμες αγροτικές κοινότητες είχαν επιχειρήσει από το καλοκαίρι του 1917: την δια της βίας ιδιοποίηση των μεγάλων κτημάτων που ανήκαν στους γαιοκτήμονες και τους ευκατάστατους αγρότες, τους κουλάκους. Υποχρεωμένοι προς στιγμήν να «συρθούν» πίσω από αυτή την αυτόνομη αγροτική επανάσταση που είχε διευκολύνει τα μέγιστα την έλευσή τους στην εξουσία, οι μπολ-

σεβίκοι θα επανέρχονταν με την εφαρμογή του προγράμματός τους δώδεκα χρόνια αργότερα. Η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου, που συνιστά το απόγειο της σύγκρουσης του καθεστώτος που προέκυψε από τον Οκτώβριο του 1917 και της αγροτιάς, θα σήμαινε την τραγική λύση της παρεξήγησης του 1917.

Δεύτερη παρεξήγηση: οι σχέσεις του κόμματος των μπολσεβίκων με όλους τους θεσμούς –εργοστασιακές επιτροπές, συνδικάτα, σοσιαλιστικά κόμματα, συνοικιακές επιτροπές, Ερυθροφρουρούς και προπάντων τα σοβιέτ– που είχαν ταυτοχρόνως συμμετάσχει στην καταστροφή των παραδοσιακών θεσμών και αγωνιστεί για την επιβεβαίωση και την επέκταση των δικών τους αρμοδιοτήτων. Σε μερικές εβδομάδες, οι θεσμοί αυτοί αποστερήθηκαν κάθε εξουσία τους, υπήχθησαν στο κόμμα των μπολσεβίκων ή καταργήθηκαν. Η «εξουσία στα σοβιέτ», το πιο δημοφιλές αναμφίβολα σύνθημα στη Ρωσία τον Οκτώβριο του 1917, μεταβλήθηκε αυτοστιγμεί σε εξουσία του κόμματος των μπολσεβίκων πάνω στα σοβιέτ. Όσο για τον «εργατικό έλεγχο της παραγωγής», το άλλο σημαντικό αίτημα εκείνων στο όνομα των οποίων οι μπολσεβίκοι υποτίθεται ότι ενεργούσαν, των προλετάριων του Πέτρογκραντ και των άλλων μεγάλων αστικών κέντρων, σύντομα παραμερίστηκε προς όφελος ενός κρατικού ελέγχου, δήθεν «εργατικού», πάνω στις επιχειρήσεις και στους εργαζόμενους. Μια αμοιβαία έλλειψη κατανόησης εμπεδώθηκε ανάμεσα στον εργατόκοσμο, τον βασανισμένο από το φάσμα της ανεργίας, τη συνεχή υποβάθμιση της αγοραστικής του δύναμης και την πείνα, κι ένα κράτος που ανησυχούσε για την οικονομική αποτελεσματικότητα. Ήδη από τον Δεκέμβριο του 1917, το νέο καθεστώς βρέθηκε αντιμέτωπο με ένα κύμα εργατικών διεκδικήσεων και απεργιών. Μέσα σε μερικές εβδομάδες, οι μπολσεβίκοι απώλεσαν το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου της εμπιστοσύνης που είχαν συσσωρεύσει από ένα τμήμα της εργατιάς στη διάρκεια του 1917.

Τρίτη παρεξήγηση: οι σχέσεις της νέας εξουσίας με τις εθνότητες της πρώην τσαρικής αυτοκρατορίας. Το πραξικόπημα των μπολσεβίκων επιτάχυνε τις φυγόκεντρες τάσεις τις οποίες οι καινούργιοι ιθύνοντες εμφανίστηκαν αρχικά να εγγυώνται. Σε αναγνώριση της ισότητας και της κυριαρχίας των λαών της παλιάς αυτοκρατορίας, του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης, της ομοσπονδίας, της απόσχισης, οι μπολσεβίκοι φαίνονταν να προσκαλούν τους αλλογενείς πληθυσμούς να χειραφετηθούν από την κηδεμονία της ρωσικής κεντρικής εξουσίας. Σε μερικούς μήνες, οι Πολωνοί, οι Φινλανδοί, οι πολίτες των κρατών της Βαλτικής, οι Ουκρανοί, οι Γεωργιανοί, οι Αρμένιοι, οι Αζέροι ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους. Ξεπερασμένοι από τα γεγονότα, οι μπολσεβίκοι υπέταξαν αμέσως το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών στην αναγκαιότητα να διατηρήσουν το στάρι της Ουκρανίας, το πετρέλαιο και τα ορυκτά του Καυκάσου, εν ολίγοις τα ζωτικά συμφέροντα του νέου κράτους, το οποίο επικυρώθηκε ραγδαία, τουλάχιστον σε γεωγραφικό επίπεδο, ως ο κληρονόμος της πρώην αυτοκρατορίας, σε μεγαλύτερο βαθμό κι από την προσωρινή κυβέρνηση.

Η σύγκρουση των πολύμορφων κοινωνικών και εθνικών επαναστάσεων και μιας συγκεκριμένης πολιτικής πρακτικής η οποία απέκλειε κάθε μοιρασιά της εξουσίας, θα οδηγούσαν ραγδαία σε μια μετωπική αντιπαράθεση, γενεσιουργό βίας και τρομοκρατίας, μεταξύ της νέας εξουσίας και μεγάλων τμημάτων της κοινωνίας.

2

Το «οπλισμένο χέρι της δικτατορίας του προλεταριάτου»

Η καινούργια εξουσία εμφανίζεται σαν μια πολύπλοκη κατασκευή: μια πρόσοψη, «η εξουσία των σοβιέτ», που αντιπροσωπεύεται επίσημα από την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή· μια νόμιμη κυβέρνηση, το Συμβούλιο των αντιπροσώπων του λαού, που αποδύεται στην αναγνώριση της νομιμότητάς της τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό· μια επαναστατική οργάνωση, επιχειρησιακή δομή στο κέντρο του μηχανισμού της κατάκτησης της εξουσίας, η Επαναστατική Στρατιωτική Επιτροπή του Πέτρογκραντ. Ιδού πώς ο Φελίξ Ντζερζίνσκι χαρακτήριζε αυτή την επιτροπή, όπου έπαιξε, από τις πρώτες κιόλας μέρες, έναν αποφασιστικό ρόλο: «Μια ευκίνητη, ευέλικτη, άμεσα επιχειρησιακή δομή χωρίς νομικίστικες αναστολές. Κανένας περιορισμός δράσης για να χτυπηθούν οι εχθροί με το σιδερένιο χέρι της δικτατορίας του προλεταριάτου».

Πώς λειτουργούσε, από τις πρώτες κιόλας μέρες του νέου καθεστώτος, ετούτο το «οπλισμένο χέρι της δικτατορίας του προλεταριάτου», σύμφωνα με την ευφάνταστη έκφραση του Ντζερζίνσκι, που την επανέλαβε αργότερα για να χαρακτηρίσει την πολιτική αστυνομία των μπολσεβίκων, την Τσεκά; Απλά και δραστικά. Η Επαναστατική Στρατιωτική Επιτροπή ήταν στελεχωμένη από καμιά εξηνταριά μέλη, από τους οποίους 48 μπολσεβίκοι, μερικοί σοσιαλεπαναστάτες της Αριστεράς και κάμποσοι αναρχικοί. Επισήμως, διευθυνόταν από έναν «πρόεδρο», έναν σοσιαλεπαναστάτη της Αριστεράς, τον Λαζιμίρ, δεόντως πλαισιωμένο από τέσσερις μπολσεβίκους βοηθούς, μεταξύ των οποίων ο Αντόνοφ-Οβσεένκο και ο Ντζερζίνσκι. Στην πραγματικότητα, καμιά εικοσαριά άτομα συνέτασσαν και υπέγραφαν αντί του «Προέδρου» ή του «Γραμματέως» τις περίπου έξι χιλιάδες διαταγές που εκδόθηκαν – τις περισσότερες φορές σε μικρά κομμάτια χαρτιού όπου έγραφαν με μολύβι ορνιθοσκαλίσματα– από την Επιτροπή στη διάρκεια των πενήντα τριών ημερών της ύπαρξής της.

Η ίδια απλότητα κυριαρχούσε και στην διοχέτευση των οδηγιών και την εκτέλεση των διαταγών. Η Επιτροπή δρούσε μέσω ενός δικτύου κάπου χιλίων «κομισαρίων», που είχαν διοριστεί στις πιο διαφορετικές οργανώσεις, στρατιωτικές μονάδες, σοβιέτ, συνοικιακές επιτροπές, κρατική διοίκηση. Υπεύθυνοι μονάχα απέναντι στην Επιτροπή, οι κομισάριοι έπαιρναν συχνά μέτρα χωρίς την έγκριση της κυβέρνησης ή της κεντρικής επιτροπής των μπολσεβίκων. Ήδη από τις 26 Οκτωβρίου (8 Νοεμβρίου)[1], εν τη απουσία όλων των επιφανών ηγετών των μπολσεβίκων που ήταν απασχολημένοι με το σχηματισμό της κυβερνήσεως, σκοτεινοί ανώνυμοι «κομισάριοι» αποφάσισαν να «σκληρύνουν τη δικτατορία του προλεταριάτου» με τα ακόλουθα μέτρα: απαγόρευση των «αντεπαναστατικών» εντύπων, κλείσιμο των επτά μεγαλύτερων εφημερίδων της πρωτεύουσας, τόσο των «αστικών» όσο και των «μετριοπαθών σοσιαλιστικών», έλεγχος της ραδιοφωνίας και της τηλεγραφίας, κατάρτιση ενός σχεδίου επίταξης των ιδιωτι-

κών διαμερισμάτων και οχημάτων. Το κλείσιμο των εφημερίδων μονιμοποιήθηκε δυο μέρες αργότερα με ένα κυβερνητικό διάταγμα και μια εβδομάδα αργότερα, ύστερα από δριμείες συζητήσεις, από την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ[2].

Διόλου σίγουροι για τη δύναμή τους, οι ιθύνοντες μπολσεβίκοι έπαιρναν κουράγιο τον πρώτο καιρό χρησιμοποιώντας μια τακτική που τους είχε «βγει» στη διάρκεια του 1917, αυτό που αποκαλούσαν «ο επαναστατικός αυθορμητισμός των μαζών». Απαντώντας σε μια επιτροπή αντιπροσώπων των αγροτικών σοβιέτ της επαρχίας του Πσκοφ που ζητούσε οδηγίες για τα μέτρα που έπρεπε να παρθούν για την «αποφυγή της αναρχίας», ο Ντζερζίνσκι τους εξήγησε ότι «το άμεσο καθήκον μας είναι να τσακίσουμε την παλιά τάξη. Εμείς, οι μπολσεβίκοι, δεν είμαστε τόσο πολλοί για να φέρουμε σε πέρας ετούτη την ιστορική αποστολή. Οφείλουμε να αφήσουμε να δράσει ο επαναστατικός αυθορμητισμός των μαζών που αγωνίζονται για τη χειραφέτησή τους. Σε μια δεύτερη φάση, εμείς οι μπολσεβίκοι θα δείξουμε στις μάζες το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουν. Μέσω της Επαναστατικής Στρατιωτικής Επιτροπής του Πέτρογκραντ οι μάζες είναι εκείνες που μιλούν και δρουν ενάντια στον ταξικό τους εχθρό, ενάντια στους εχθρούς του λαού. Εμείς είμαστε εδώ για να διοχετεύουμε και να κατευθύνουμε το μίσος και τη νόμιμη επιθυμία για εκδίκηση των καταπιεσμένων ενάντια στους καταπιεστές».

Λίγες μέρες πριν, στη συνέλευση της Επιτροπής της 29ης Οκτωβρίου (10 Νοεμβρίου), άτομα που ήταν παρόντα, ανώνυμες φωνές, είχαν επικαλεστεί την αναγκαιότητα ενός πιο ενεργητικού αγώνα εναντίον των «εχθρών του λαού», μια φράση που θα γινόταν εξαιρετικά δημοφιλής τους επόμενους μήνες, τα χρόνια και τις δεκαετίες που θα έρχονταν, και η οποία επαναλήφθηκε σε μια διακήρυξη της Επιτροπής με ημερομηνία 13 Νοεμβρίου (26 Νοεμβρίου): «Τα υψηλόβαθμα στελέχη της κρατικής διοίκησης, των τραπεζών, του θησαυροφυλακίου, των σιδηροδρόμων, των ταχυδρομείων και της τηλεγραφίας σαμποτάρουν τα μέτρα της κυβέρνησης των μπολσεβίκων. Στο εξής, τα άτομα αυτά κηρύσσονται εχθροί του λαού. Τα ονόματά τους θα δημοσιεύονται σε όλες τις εφημερίδες και λίστες με τους εχθρούς του λαού θα αναρτώνται σε όλα τα δημόσια μέρη[3]». Μερικές μέρες μετά από αυτές τις λίστες προγραφών, νέα διακήρυξη: «Όλοι οι ύποπτοι για σαμποτάζ, κερδοσκοπία, παράνομη ιδιοποίηση θα συλλαμβάνονται επιτόπου ως εχθροί του λαού και θα μεταφέρονται στις φυλακές της Κροστάνδης»[4].

Σε διάστημα λίγων ημερών η Επιτροπή εισήγαγε δύο έννοιες εξαιρετικά επίφοβες: αυτή του «εχθρού του λαού» και εκείνη του «υπόπτου».

Στις 28 Νοεμβρίου (10 Δεκεμβρίου), η κυβέρνηση θεσμοποίησε την έννοια του «εχθρού του λαού». Ένα διάταγμα, που το υπέγραφε ο Λένιν, καθόριζε ότι «τα μέλη των διευθυντικών οργάνων του συνταγματικού-δημοκρατικού κόμματος, ενός κόμματος των εχθρών του λαού, τίθενται εκτός νόμου και υπόκεινται σε άμεση σύλληψη και παραπομπή ενώπιον των επαναστατικών δικαστηρίων»[5]. Τα δικαστήρια αυτά είχαν συσταθεί με το «υπ' αριθμόν 1 διάταγμα περί δικαστηρίων». Σύμφωνα με το παραπάνω κείμενο καταργούνταν όλοι οι νόμοι που βρίσκονταν «σε αντίφαση με τα διατάγματα της εργατικής και αγροτικής κυβέρνησης, καθώς και με τα πολιτικά προγράμματα του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος». Εν αναμονή της σύνταξης καινούργιου ποινικού κώδικα, παρεχόταν στους δικαστές η απόλυτη ευχέρεια να κρίνουν την ισχύ της υπάρχουσας νομοθεσίας «σε συμφωνία με την επαναστατική νομιμότητα και τάξη πραγμάτων», έννοια τόσο ασαφή που

επέτρεπε κάθε μορφής κατάχρηση. Τα δικαστήρια του παλαιού καθεστώτος καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από λαϊκά δικαστήρια και επαναστατικά δικαστήρια, αρμόδια για όλα τα εγκλήματα και τα πλημμελήματα που διαπράττονταν «εναντίον του προλεταριακού κράτους», το «σαμποτάζ», την «κατασκοπία» και τις «καταχρήσεις των κρατικών λειτουργών» και όλα τα άλλα «αντεπαναστατικά εγκλήματα». Καθώς το αναγνώριζε ο Κούρσκι, λαϊκός κομισάριος για τη Δικαιοσύνη μεταξύ 1918-1928, τα επαναστατικά δικαστήρια δεν ήταν δικαστήρια με τη συνηθισμένη έννοια, «αστικά», αλλά δικαστήρια της δικτατορίας του προλεταριάτου, όργανα πάλης κατά της αντεπανάστασης, που ενδιαφέρονταν περισσότερο να εξαλείψουν παρά να δικάσουν[6]. Ανάμεσα στο πλήθος των επαναστατικών δικαστηρίων ξεχώριζε ένα «επαναστατικό δικαστήριο για θέματα του τύπου», επιφορτισμένο να κρίνει τα παραπτώματα του τύπου και να αναστέλλει κάθε έκδοση που «τυχόν θα σκορπούσε ταραχή στην κοινή γνώμη δημοσιεύοντας εσκεμμένα πλανημένες ειδήσεις»[7].

Ενόσω εμφανίζονταν πρωτόγνωρες κατηγορίες («ύποπτοι», «εχθροί του λαού»), που ετίθεντο στη διάθεση των νέων δικαστικών μηχανισμών, η Επαναστατική Στρατιωτική Επιτροπή του Πέτρογκραντ συνέχιζε να δομείται. Σε μια πόλη όπου τα αποθέματα αλεύρου ήταν πιο κάτω και από μια άθλια ημερήσια μερίδα –μισή λίβρα ψωμί για κάθε ενήλικο– το ζήτημα του ανεφοδιασμού ήταν φυσικά πρωταρχικό.

Στις 4 (17) Νοεμβρίου συνεστήθη μια Επιτροπή ανεφοδιασμού, της οποίας η πρώτη διακήρυξη στηλίτευε τους «πλούσιους που εκμεταλλεύονται τη φτώχια» και διαβεβαίωνε: «Ήρθε η στιγμή να επιτάξουμε τα αποθέματα των πλουσίων και, γιατί όχι, και τα αγαθά τους». Στις 11 (24) Νοεμβρίου, η Επιτροπή ανεφοδιασμού αποφάσισε να αποστείλει άμεσα ειδικά αποσπάσματα αποτελούμενα από στρατιώτες, ναύτες, εργάτες και ερυθροφρουρούς στις επαρχίες που παρήγαν σιτηρά για να προμηθευτούν τα απολύτως αναγκαία τρόφιμα για το Πέτρογκραντ και για το μέτωπο[8]. Το μέτρο αυτό, που πάρθηκε από μια υποεπιτροπή της Επαναστατικής Στρατιωτικής Επιτροπής, προοιωνιζόταν την πολιτική των επιτάξεων που ακολουθήθηκε, σχεδόν τρία ολόκληρα χρόνια, από τα αποσπάσματα της «στρατιάς ανεφοδιασμού» και που επρόκειτο να αποβεί ο ουσιαστικός παράγοντας της σύγκρουσης, που προξένησε βία και τρομοκρατία, ανάμεσα στη νέα εξουσία και την αγροτιά.

Η Επιτροπή στρατιωτικών ερευνών, που συστάθηκε στις 10 (23) Νοεμβρίου, επιφορτίστηκε με τη σύλληψη των «αντεπαναστατών» αξιωματικών, που καταγγέλλονταν τις πιο πολλές φορές από τους ίδιους τους στρατιώτες τους, των μελών των «αστικών» κομμάτων, των κρατικών υπαλλήλων που ήταν ύποπτοι «σαμποτάζ». Πολύ σύντομα ετούτη η επιτροπή άρχισε να ασχολείται με τα πιο διαφορετικά θέματα. Στο ανήσυχο κλίμα μιας πόλης που πεινούσε, όπου τα αποσπάσματα των ερυθροφρουρών και των αυτόκλητων πολιτοφυλάκων κατεδίωκαν, έκλεβαν, λεηλατούσαν στο όνομα της επανάστασης, επικαλούμενοι μιαν αόριστη διαταγή που είχε υπογράψει κάποιος «κομισάριος», εκατοντάδες άτομα παρουσιάζονταν καθημερινά ενώπιον της Επιτροπής για τα πιο διαφορετικά παραπτώματα: λεηλασία, «κερδοσκοπία», «ιδιοποίηση» των προϊόντων πρώτης ανάγκης, αλλά επίσης για «κατάσταση μέθης» ή για το ότι «ανήκαν σε εχθρική τάξη»[9].

Οι εκκλήσεις των μπολσεβίκων για την εκδήλωση του επαναστατικού αυθορμητισμού των μαζών αποτελούσαν ένα λεπτεπίλεπτο όπλο. Τα ξεκαθαρίσματα λογαριασμών και οι βιαιότητες πολλαπλασιάζονταν, ιδιαιτέρως οι ένοπλες ληστείες και η λεη-

λασία των καταστημάτων, ειδικότερα εκείνων που πουλούσαν αλκοολούχα ποτά, καθώς και των αποθηκών των Χειμερινών Ανακτόρων. Το φαινόμενο πήρε με το πέρασμα των ημερών τέτοια έκταση ώστε, με πρόταση του Ντζερζίνσκι, η Επιτροπή αποφάσισε να δημιουργήσει μια υποεπιτροπή εναντίον της μέθης και των ταραχών. Στις 6 (20) Δεκεμβρίου, η υποεπιτροπή αυτή κήρυξε την πόλη του Πέτρογκραντ σε κατάσταση πολιορκίας και διέταξε τη συσκότιση προκειμένου «να τεθεί τέλος στις ταραχές και τις αταξίες που υποκινούνταν από ύποπτα στοιχεία που εμφανίζονταν ως δήθεν επαναστάτες»[10].

Ακόμη περισσότερο από αυτά τα σποραδικά επεισόδια, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων φοβόταν στην πραγματικότητα την επέκταση της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων, που διαρκούσε από την επαύριο του πραξικοπήματος της 25ης Οκτωβρίου. Αυτή η απειλή έδωσε την αφορμή για τη δημιουργία στις 7 (20) Δεκεμβρίου, της *Vserossiskaïa tchrezvytchaïnaïa komissia po bor' be s kontr'-revoliutsii, spekuliatsieï i sabotagem*–της πανρωσικής επιτροπής πάλης ενάντια στην αντεπανάσταση, την κερδοσκοπία και το σαμποτάζ–, που θα έμπαινε στην Ιστορία κάτω από τα αρχικά Vetcheka, ή για συντομία Tcheka.

Μερικές μέρες πριν τη δημιουργία της Τσεκά, η κυβέρνηση είχε, ύστερα από κάποιους δισταγμούς, αποφασίσει να διαλύσει την Επαναστατική Στρατιωτική Επιτροπή του Πέτρογκραντ. Προσωρινή επιχειρησιακή δομή που είχε συσταθεί τις παραμονές της εξέγερσης για να κατευθύνει τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, είχε κιόλας εκπληρώσει τα καθήκοντα που της είχαν αναθέσει. Είχε επιτρέψει την κατάληψη της εξουσίας και την υπεράσπιση του νέου καθεστώτος μέχρι τη στιγμή που εκείνο θα δημιουργούσε τον δικό του κρατικό μηχανισμό. Έπρεπε στο εξής, για την αποφυγή της σύγχυσης των εξουσιών και της επικάλυψης των αρμοδιοτήτων, να μεταβιβαστούν τα προνόμιά της στη νόμιμη κυβέρνηση, το Συμβούλιο των αντιπροσώπων του λαού.

Αλλά πώς γινόταν να στερηθούν, σε μια κρίσιμη στιγμή, οι μπολσεβίκοι το «οπλισμένο χέρι της δικτατορίας του προλεταριάτου»; Στη σύσκεψη της 6ης Δεκεμβρίου, η κυβέρνηση ανέθεσε «στον σύντροφο Ντζερζίνσκι να συστήσει μια ειδική επιτροπή για την εξέταση των τρόπων πάλης, με τη μεγαλύτερη δυνατή επαναστατική ενεργητικότητα, κατά της γενικής απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων και για τον καθορισμό των μεθόδων για την εξουδετέρωση του σαμποτάζ». Η επιλογή του «συντρόφου Ντζερζίνσκι» όχι μόνον δεν προκάλεσε καμία αντίρρηση αλλά απεναντίας θεωρήθηκε προφανής. Λίγες μέρες πριν, ο Λένιν, που πάντα του αρεσκόταν στα ιστορικά παράλληλα ανάμεσα στη Μεγάλη Επανάσταση –τη γαλλική– και τη ρωσική επανάσταση του 1917, είχε καταστήσει τον γραμματέα του Βλαντίμιρ Μποντς-Μπρουέβιτς κοινωνό της αναγκαιότητας να βρεθεί επειγόντως «ο δικός μας Φουκιέ-Τενβίλ, ο οποίος θα μας απαλλάξει από όλα τα προεπαναστατικά καθάρματα»[11]. Στις 6 Δεκεμβρίου, η επιλογή ενός «αφοσιωμένου ιακωβίνου προλετάριου», για να θυμηθούμε μιαν άλλη φράση του Λένιν, θα στέψει παμψηφεί τον Φελίξ Ντζερζίνσκι, ο οποίος έγινε στο διάστημα λίγων εβδομάδων, χάρη στην ενεργητική του δράση στα πλαίσια της Επαναστατικής Στρατιωτικής Επιτροπής, ο μεγάλος ειδικός στα ζητήματα ασφαλείας. Άλλωστε, εξήγησε ο Λένιν στον γραμματέα του, «απ' όλους εμάς, ο Φελίξ πέρασε τον περισσότερο καιρό στα τσαρικά μπουντρούμια και στα χέρια της Οχράνκα [της τσαρικής αστυνομίας]. Γνωρίζει τη δουλειά του!»

Πριν από την κυβερνητική σύσκεψη της 7ης (20) Δεκεμβρίου, ο Λένιν έστειλε ένα σημείωμα στον Ντζερζίνσκι:

Το «οπλισμένο χέρι της δικτατορίας του προλεταριάτου»

«Σχετικά με τη σημερινή αναφορά σας, μήπως θα ήταν δυνατόν να φτιάξετε ένα διάταγμα με ένα προοίμιο του είδους: η μπουρζουαζία ετοιμάζεται να διαπράξει τα απεχθέστερα εγκλήματα, στρατολογώντας τα αποβράσματα της κοινωνίας για να οργανώσει τις ένοπλες στάσεις της. Οι συνένοχοι της μπουρζουαζίας, ιδιαιτέρως τα υψηλόβαθμα κρατικά στελέχη, οι τραπεζίτες και άλλοι, κάνουν σαμποτάζ και οργανώνουν απεργίες για να υπονομεύσουν τα κυβερνητικά μέτρα που έχουν προορισμό τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η μπουρζουαζία δεν ορρωδεί προ του σαμποτάζ του ανεφοδιασμού, καταδικάζοντας έτσι στην πείνα εκατομμύρια ανθρώπους. Πρέπει να ληφθούν έκτακτα μέτρα για να πολεμήσουμε τους σαμποτέρ και τους αντεπαναστάτες. Επομένως, το Συμβούλιο των Κομισαρίων του Λαού διατάσσει...»[12]

Το βράδυ της 7ης (20) Δεκεμβρίου, ο Ντζερζίνσκι παρουσίασε το σχέδιό του στο Συμβούλιο των Κομισαρίων του Λαού. Άρχισε την παρέμβασή του με μια ομιλία για τους κινδύνους που απειλούσαν την επανάσταση στο «εσωτερικό μέτωπο»:

«Οφείλουμε να στείλουμε σε αυτό το μέτωπο, το πιο επικίνδυνο και το πιο αδυσώπητο απ' όλα, αποφασισμένους συντρόφους, σκληρούς, αφοσιωμένους, χωρίς αναστολές, έτοιμους να θυσιαστούν για τη σωτηρία της Επανάστασης. Μην νομίζετε, σύντροφοι, ότι γυρεύω μια μορφή επαναστατικής δικαιοσύνης. Η "δικαιοσύνη" μάς έλειπε! Βρισκόμαστε σε πόλεμο, στο πιο βάναυσο μέτωπο, γιατί ο εχθρός προχωράει στα κρυφά, κι είναι μια πάλη μέχρι θανάτου! Προτείνω, απαιτώ τη δημιουργία ενός οργάνου που θα ξεκαθαρίσει με επαναστατικό τρόπο, αυθεντικά μπολσεβίκικο, τους λογαριασμούς μας με τους αντεπαναστάτες!»

Ο Ντζερζίνσκι προσέγγισε κατόπιν την ουσία της παρέμβασής του, την οποία μεταγράφουμε ακριβώς όπως εμφανίζεται στο πρωτόκολλο της σύσκεψης:

> «Η Επιτροπή έχει ως αποστολή της: 1. να εξαλείψει και να πατάξει κάθε απόπειρα και πράξη αντεπανάστασης ή σαμποτάζ, απ' όπου κι αν προέρχονται, σε όλη την επικράτεια της Ρωσίας 2. να παραπέμψει όλους τους σαμποτέρ και τους αντεπαναστάτες σε επαναστατικό δικαστήριο.
>
> Η Επιτροπή αρκείται σε μια προκαταρκτική έρευνα, στο μέτρο που της είναι απαραίτητη για να φέρει σε πέρας την αποστολή της.
>
> Η Επιτροπή διαιρείται σε τομείς: 1. Πληροφορίες 2. Οργάνωση 3. Επιχειρήσεις.
>
> Η Επιτροπή θα δώσει ιδιαίτερη σημασία στα θέματα του Τύπου, των σαμποτάζ, στους συνταγματικούς-δημοκράτες, στους σοσιαλεπαναστάτες της δεξιάς, στους σαμποτέρ και στους απεργούς.
>
> Κατασταλτικά μέτρα που μπορεί να χρησιμοποιεί η Επιτροπή: κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων, έξωση από την κατοικία, στέρηση των δελτίων τροφίμων, δημοσίευση καταλόγων ονομάτων των εχθρών του λαού, κ.λπ.
>
> Απόφαση: αποδοχή του σχεδίου. Η Επιτροπή θα ονομάζεται Έκτακτη Πανρωσική Επιτροπή πάλης ενάντια στην αντεπανάσταση, την κερδοσκοπία και το σαμποτάζ. Να δημοσιευτεί»[12α].

Αυτό το ιδρυτικό κείμενο της πολιτικής σοβιετικής αστυνομίας προξενεί εξαρχής ένα ερωτηματικό. Πώς να ερμηνεύσουμε την ασυμφωνία ανάμεσα στον επιθετικό λόγο του Ντζερζίνσκι και τη σχετική μετριοπάθεια των δικαιοδοσιών που παραχωρούνται στην Τσεκά; Οι μπολσεβίκοι βρίσκονταν πολύ κοντά στη σύναψη μιας συμφωνίας με

τους σοσιαλεπαναστάτες της Αριστεράς (έξι από τα διευθυντικά τους στελέχη εισήλθαν στην κυβέρνηση στις 12 Δεκεμβρίου), προκειμένου να σπάσουν την πολιτική τους απομόνωση, σε μια στιγμή που έπρεπε να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της σύγκλησης της συνταγματικής Εθνοσυνέλευσης στην οποία αποτελούσαν μειοψηφία. Έτσι, υιοθέτησαν ένα μετριοπαθές προφίλ. Αντίθετα με την απόφαση που υιοθετήθηκε από την κυβέρνηση στις 7 (20) Δεκεμβρίου, κανένα διάταγμα που να ανακοινώνει τη δημιουργία της Τσεκά και να αποσαφηνίζει τις αρμοδιότητές της δεν δημοσιεύτηκε.

«Έκτακτη» επιτροπή, η Τσεκά θα ευημερούσε και θα ενεργούσε χωρίς την παραμικρή νομική βάση. Ο Ντζερζίνσκι, που ήθελε όπως ο Λένιν να έχει τα χέρια του λυμένα, είπε αυτή την εκπληκτική κουβέντα: «Είναι η ίδια η ζωή που υποδεικνύει στην Τσεκά το δρόμο της». Η ζωή, δηλαδή η «επαναστατική τρομοκρατία των μαζών», η βία των δρόμων που η πλειοψηφία των ιθυνόντων μπολσεβίκων ενθάρρυνε τότε ανοιχτά, λησμονώντας προς στιγμή την προσωπική βαθιά τους δυσπιστία απέναντι στον λαϊκό αυθορμητισμό.

Απευθυνόμενος την 1η (13) Δεκεμβρίου στους αντιπροσώπους της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής των Σοβιέτ, ο Τρότσκι, Κομισάριος του Λαού για τον Πόλεμο, προέβλεψε: «Σε λιγότερο από ένα μήνα, η τρομοκρατία θα πάρει πολύ βίαιες μορφές, όπως συνέβη και με τη Γαλλική Επανάσταση. Δεν θα 'ναι πια μονάχα η φυλακή αλλά η γκιλοτίνα, αυτή η αξιοσημείωτη εφεύρεση της Μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης, που το αναγνωρισμένο της πλεονέκτημα είναι ότι κονταίνει έναν άνθρωπο κατά ένα κεφάλι, αυτή θα περιμένει τους εχθρούς μας»[13].

Μερικές εβδομάδες αργότερα, παίρνοντας το λόγο σε μια συνέλευση εργατών, ο Λένιν επικαλέστηκε, ακόμη μια φορά, την τρομοκρατία, αυτή την «επαναστατική ταξική δικαιοσύνη»:

«Η εξουσία των σοβιέτ έδρασε όπως θα έπρεπε να δράσουν όλες οι προλεταριακές επαναστάσεις: τσάκισε μια για πάντα την αστική δικαιοσύνη, όργανο των κυρίαρχων τάξεων. [...] Οι στρατιώτες και οι εργάτες πρέπει να καταλάβουν πως κανένας δεν θα τους βοηθήσει αν δεν βοηθήσουν τους εαυτούς τους. Αν οι μάζες δεν ξεσηκωθούν αυθόρμητα, δεν θα καταφέρουμε τίποτα. [...] Όσο δεν εφαρμόζουμε την τρομοκρατία απέναντι στους κερδοσκόπους –μια σφαίρα στο κεφάλι επιτόπου–, δεν θα φτάσουμε πουθενά!»[14]

Αυτές οι εκκλήσεις στην τρομοκρατία υποδαύλιζαν μια βία που βέβαια δεν περίμενε την έλευση των μπολσεβίκων στην εξουσία για να αποχαλινωθεί. Ήδη από το φθινόπωρο του 1917, χιλιάδες μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών είχαν λεηλατηθεί από τους οργισμένους χωρικούς κι εκατοντάδες γαιοκτημόνων είχαν σφαγιαστεί. Στη Ρωσία του καλοκαιριού του 1917, η βία ήταν πανταχού παρούσα. Η βία αυτή δεν ήταν καινούργια, όμως τα γεγονότα του 1917 είχαν επιτρέψει τη σύγκλιση διαφορετικών μορφών βίας, που υπέβοσκαν τόσα χρόνια: μια βία των πόλεων «αντιδραστική» στην ωμότητα των καπιταλιστικών σχέσεων στην καρδιά του βιομηχανικού κόσμου, μια «παραδοσιακή» αγροτική βία, τη «μοντέρνα» βία του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου που ευθυνόταν για μια ασυνήθιστη οπισθοδρόμηση και μια φοβερή αποκτήνωση των ανθρώπινων σχέσεων. Η ανάμειξη αυτών των τριών μορφών βίας συνιστούσε ένα εκρηκτικό κοκτέιλ, του οποίου το αποτέλεσμα θα μπορούσε να αποβεί ολέθριο στην εντελώς ιδιαίτερη συγκυρία της επαναστατημένης Ρωσίας, που σημαδευόταν ταυτοχρόνως από τη χρεοκοπία των θεσμών της τάξης και της εξουσίας, την παλίρροια των χρόνια

συσσωρευμένων κοινωνικών συναισθημάτων μνησικακίας και απογοήτευσης και την πολιτική ενορχήστρωσης της λαϊκής βίας. Ανάμεσα στους κατοίκους των πόλεων και τους κατοίκους της υπαίθρου, η δυσπιστία ήταν αμοιβαία. Για τους τελευταίους, η πόλη αποτελούσε, περισσότερο από ποτέ, το χώρο της εξουσίας και της καταπίεσης. Για την ελίτ των πόλεων, για τους επαγγελματίες επαναστάτες, που προέρχονταν στη μεγάλη τους πλειοψηφία από τους κόλπους της ιντελιγκέντσιας, οι αγρότες παρέμεναν, όπως έγραφε ο Γκόρκι, μια μάζα «ημιάγριων ανθρώπων», των οποίων τα «βίαια ένστικτα» και ο «ζωώδης ατομισμός» όφειλαν να υποταχτούν στην «οργανωμένη λογική της πόλης». Ταυτοχρόνως, πολιτικοί και διανοούμενοι είχαν απόλυτη συνείδηση του γεγονότος ότι η αποχαλίνωση των αγροτικών κινητοποιήσεων ήταν αυτό που είχε ταράξει συθέμελα την προσωρινή κυβέρνηση, επιτρέποντας στους μπολσεβίκους, μια ελάχιστη μειοψηφία στη χώρα, να καταλάβουν την εξουσία στο περιρρέον θεσμικό κενό.

Στα τέλη του 1917 και στις αρχές του 1918, καμία σοβαρή αντιπολίτευση δεν απειλούσε το νέο καθεστώς που, ένα μήνα μετά το πραξικόπημα των μπολσεβίκων, έλεγχε το μεγαλύτερο μέρος του βορρά και της κεντρικής Ρωσίας μέχρι τα μέσα του Βόλγα, καθώς επίσης και μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα μέχρι τον Καύκασο (Μπακού) και την κεντρική Ασία (Τασκένδη). Βέβαια, η Ουκρανία και η Φινλανδία είχαν αποσχιστεί, όμως δεν εκδήλωναν εχθρικές προθέσεις εναντίον της εξουσίας των μπολσεβίκων. Η μοναδική οργανωμένη στρατιωτική δύναμη κατά των μπολσεβίκων ήταν ο μικρός «εθελοντικός στρατός», δύναμης τριών χιλιάδων περίπου ανδρών, το έμβρυο του μελλοντικού «Λευκού» Στρατού, που συστάθηκε στη νότια Ρωσία από τους στρατηγούς Αλεξέγιεφ και Κορνίλοφ. Αυτοί οι τσαρικοί στρατηγοί βάσιζαν όλες τους τις ελπίδες στους Κοζάκους του Ντον και του Κουμπάν. Οι Κοζάκοι δεν ήταν ριζικά διαφορετικοί από τους υπόλοιπους Ρώσους χωρικούς. Το βασικό τους προνόμιο, υπό το παλαιό καθεστώς, ήταν η απόκτηση τριάντα εκταρίων γης σε αντάλλαγμα στρατιωτικής θητείας μέχρι τα τριάντα έξι τους χρόνια. Αν και δεν επιθυμούσαν να καταλάβουν καινούργιες γαίες, ήθελαν ωστόσο να διατηρήσουν αυτές που κατείχαν. Επιθυμώντας πάνω απ' όλα να διαφυλάξουν τα κεκτημένα τους και την ανεξαρτησία τους, οι Κοζάκοι, ανήσυχοι εξαιτίας των διακηρύξεων των μπολσεβίκων που στηλίτευαν τους κουλάκους, συνενώθηκαν την άνοιξη του 1918 με τις αντισοβιετικές δυνάμεις.

Δικαιούμαστε να μιλήσουμε για εμφύλιο με αφορμή τις πρώτες συμπλοκές το χειμώνα του 1917 στο νότο της Ρωσίας, ανάμεσα σε μερικές χιλιάδες αντρών του εθελοντικού στρατού και σε στρατεύματα των μπολσεβίκων του στρατηγού Σιβέρς, που με το ζόρι έφταναν τις έξι χιλιάδες; Αυτό που εξαρχής κάνει εντύπωση, είναι η αντίθεση ανάμεσα στο μικρό μέγεθος των εμπλεκομένων στρατιωτικών δυνάμεων και την απίστευτη βία καταστολής που ασκούσαν οι μπολσεβίκοι όχι μονάχα εναντίον των αιχμάλωτων στρατιωτών αλλά επίσης εναντίον των πολιτών. Συσταθείσα τον Ιούνιο του 1919 από τον στρατηγό Ντενίκιν, διοικητή των ενόπλων δυνάμεων της νότιας Ρωσίας, η «Επιτροπή ερεύνης για τα εγκλήματα των μπολσεβίκων» έβαλε τα δυνατά της να καταγράφει, στη διάρκεια των λίγων μηνών της δραστηριότητάς της, τις ωμότητες που διέπραξαν οι μπολσεβίκοι στην Ουκρανία, στο Κουμπάν, στην περιοχή του Ντον και στην Κριμαία. Οι μαρτυρίες που συνελέγησαν από αυτή την επιτροπή –και οι οποίες συνιστούν τη βασική πηγή του βιβλίου του Σ. Π. Μελγκούνοφ, *Η κόκκινη τρο-*

μοκρατία στη Ρωσία, 1918-1924, ένα κλασικό έργο για την μπολσεβίκικη τρομοκρατία που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1924– κάνουν λόγο για αμέτρητες ωμότητες που διαπράχθηκαν ήδη από τον Ιανουάριο του 1918. Στο Ταγκανρόγκ, τα αποσπάσματα του στρατού του Σιβέρς έριξαν πενήντα νεαρούς ευγενείς και «λευκούς» αξιωματικούς, δεμένους χειροπόδαρα, σε μια υψικάμινο. Στην Ευπατορία, αρκετές εκατοντάδες αξιωματικοί και «μπουρζουάδες» δέθηκαν κι ύστερα πετάχτηκαν στη θάλασσα, αφού προηγουμένως βασανίστηκαν. Παρόμοιες βιαιότητες έλαβαν χώρα στις περισσότερες πόλεις της Κριμαίας που κατέχονταν από τους μπολσεβίκους: Σεβαστούπολη, Γιάλτα, Αλούχτα, Σιμφερόπολ. Οι ίδιες φρικαλεότητες μετά τον Απρίλιο-Μάιο του 1918 συνέβησαν στα εξεγερμένα κεφαλοχώρια των Κοζάκων. Τα πολύ λεπτομερή ντοκουμέντα της επιτροπής Ντενίκιν κάνουν λόγο για «πτώματα με κομμένα χέρια, σπασμένα κόκκαλα, αποκεφαλισμένα, με τσακισμένες γνάθους, πετσοκομμένα γεννητικά όργανα»[15].

Όπως σημειώνει ο Μελγκούνοφ, είναι ωστόσο «δύσκολο να διακρίνει κανείς αυτό που θα συνιστούσε την εφαρμογή μιας συστηματικής πρακτικής μιας οργανωμένης τρομοκρατίας από εκείνο που εμφανίζεται ως ανεξέλεγκτες «ακρότητες». Μέχρι τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1918 δεν γίνεται σχεδόν καμία νύξη μιας τοπικής Τσεκά, η οποία θα κατηύθυνε τις σφαγές. Άλλωστε, μέχρι εκείνη την εποχή, το δίκτυο της Τσεκά παρέμενε αρκετά αραιό. Οι σφαγές, που κατευθύνονταν συνειδητά όχι μόνον εναντίον των μαχητών του εχθρικού στρατοπέδου αλλά επίσης εναντίον των αμάχων «εχθρών του λαού» –έτσι, ανάμεσα στα 240 άτομα που θανατώθηκαν στη Γιάλτα στις αρχές Μαρτίου του 1918, υπήρχαν, εκτός από τους 165 αξιωματικούς, περί τους 70 πολιτικούς, δικηγόρους, δημοσιογράφους, καθηγητές–, αναλαμβάνονταν τις περισσότερες φορές από τα «ένοπλα αποσπάσματα», τους «ερυθροφρουρούς» και άλλα «μπολσεβίκικα στοιχεία» που δεν αποσαφηνίζονται. Η εξόντωση του «εχθρού του λαού» δεν ήταν παρά η λογική προέκταση μιας επανάστασης ταυτοχρόνως πολιτικής και κοινωνικής όπου οι μεν ήταν οι «νικητές» και οι άλλοι οι «ηττημένοι». Ετούτη η αντίληψη για τον κόσμο δεν αναφάνηκε ξαφνικά μετά τον Οκτώβριο του 1917, όμως οι θέσεις των μπολσεβίκων, εντελώς ξεκάθαρες στο συγκεκριμένο ζήτημα, την είχαν νομιμοποιήσει.

Ας θυμηθούμε αυτά που έγραφε, ήδη από τον Μάρτιο του 1917, σ' ένα γράμμα εξαιρετικά οξυδερκές, ένας νεαρός λοχαγός σχετικά με την επανάσταση στο σύνταγμά του: «Ανάμεσα σ' εμάς και τους στρατιώτες υπάρχει μια αγεφύρωτη άβυσσος. Γι' αυτούς είμαστε και θα παραμείνουμε *barin* (αφέντες). Γι' αυτούς ό,τι συνέβη δεν είναι μία πολιτική επανάσταση αλλά μια ολωσδιόλου κοινωνική επανάσταση, κι εκείνοι είναι οι νικητές ενώ εμείς οι ηττημένοι. Μας λένε: "Πριν ήσασταν αφέντες, τώρα ήρθε η σειρά μας να γίνουμε!" Έχουν την εντύπωση ότι επιτέλους παίρνουν εκδίκηση μετά από τόσους αιώνες δουλείας»[16].

Τα διευθυντικά στελέχη των μπολσεβίκων ενθάρρυναν οτιδήποτε μπορούσε, μέσα στις λαϊκές μάζες, να ενισχύσει αυτή την προσδοκία μιας «κοινωνικής εκδίκησης», η οποία περνούσε μέσα από την ηθική νομιμοποίηση της κατάδοσης, της τρομοκρατίας, ενός «δίκαιου» εμφύλιου πολέμου, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Λένιν. Στις 15 (28) Δεκεμβρίου 1917, ο Ντζερζίνσκι θα δημοσιεύσει στην *Izvestia* ένα κάλεσμα προς «όλα τα σοβιέτ» να οργανώσουν τις δικές τους Τσεκά. Το αποτέλεσμα ήταν μια τρομερή συγκομιδή από «επιτροπές», «αποσπάσματα», και άλλα «έκτακτα όργανα», που οι τοπικές αρχές δυσκολεύονταν να ελέγξουν όταν αποφάσιζαν, λίγους μήνες

αργότερα, να βάλουν τέλος στην «πρωτοβουλία των μαζών» και να οργανώσουν ένα δομημένο συγκεντρωτικό δίκτυο Τσεκά[17].

Χαρακτηρίζοντας τους έξι πρώτους μήνες λειτουργίας της Τσεκά, ο Ντζερζίνσκι έγραφε τον Ιούλιο του 1918: «Ήταν μια περίοδος αυτοσχεδιασμών και δισταγμών, στη διάρκεια της οποίας η οργάνωσή μας δεν στάθηκε πάντα στο ύψος των περιστάσεων»[18]. Παρ' όλα αυτά, μέχρι εκείνη την ημερομηνία ο απολογισμός της δράσης της Τσεκά ως οργάνου καταστολής εναντίον των ελευθεριών ήταν κιόλας βαρύς. Και η οργάνωση, που αριθμούσε μόλις καμιά εκατοστή μέλη τον Δεκέμβριο του 1917, είχε πολλαπλασιάσει το στελεχικό της δυναμικό κατά 120 φορές μέσα σε έξι μήνες!

Βέβαια, το ξεκίνημα της οργάνωσης ήταν μάλλον μετριοπαθές. Στις 11 Ιανουαρίου 1918, ο Ντζερζίνσκι έστειλε ένα σημείωμα στον Λένιν: «Βρισκόμαστε σε πολύ δύσκολη θέση, παρά τις ήδη σημαντικές υπηρεσίες που έχουμε προσφέρει. Καμία επιχορήγηση. Δουλεύουμε μέρα-νύχτα χωρίς ψωμί, ζάχαρη, τσάι, βούτυρο, τυρί. Πάρτε μέτρα για αξιοπρεπείς μερίδες ή δώστε μας την εξουσιοδότηση να τα κατάσχουμε εμείς οι ίδιοι από τους αστούς»[19]. Ο Ντζερζίνσκι είχε στρατολογήσει καμιά εκατοστή άντρες, στην πλειοψηφία τους παλιούς συντρόφους της παρανομίας, στο μεγαλύτερο μέρος τους Πολωνούς ή Βαλτικούς, που σχεδόν όλοι τους είχαν δουλέψει στην Επαναστατική Στρατιωτική Επιτροπή του Πέτρογκραντ, ανάμεσα στους οποίους ξεχώριζαν ήδη τα μελλοντικά στελέχη της Γκεπεού της δεκαετίας του '20 και της NKVD της δεκαετίας του '30: Λάτσις, Μενζίνσκι, Μέσινγκ, Μορόζ, Πέτερς, Τρίλισερ, Ούνσλιχτ, Γιάγκοντα.

Η πρώτη πράξη της Τσεκά ήταν το σπάσιμο της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων του Πέτρογκραντ. Η μέθοδος ήταν δραστική –σύλληψη των πρωτεργατών– και η αιτιολόγησή της απλή: «Όποιος δεν θέλει να εργαστεί με το λαό δεν έχει καμιά θέση μαζί του», διακήρυξε ο Ντζερζίνσκι, που έβαλε να συλληφθούν μερικοί σοσιαλεπαναστάτες και μενσεβίκοι βουλευτές, οι οποίοι είχαν εκλεγεί στη Συνταγματική Εθνοσυνέλευση. Αυτή η αυθαίρετη ενέργεια καταδικάστηκε πάραυτα από τον κομισάριο του λαού για τη Δικαιοσύνη, τον Στάινμπεργκ, έναν σοσιαλεπαναστάτη της Αριστεράς, που είχε εισέλθει στην κυβέρνηση μερικές μέρες πριν. Αυτό το πρώτο επεισόδιο ανάμεσα στην Τσεκά και τη Δικαιοσύνη έθετε το σημαντικό ερώτημα του υπερ-νομικού καθεστώτος αυτής της πολιτικής αστυνομίας. «Προς τι, λοιπόν, ένας κομισάριος του λαού για τη Δικαιοσύνη;», ρώτησε τότε ο Στάινμπεργκ τον Λένιν. «Ονομάστε τον καλύτερα κομισάριο του λαού για την κοινωνική εξόντωση και θα γίνει πιο κατανοητό!»

«Εξαιρετική ιδέα», απάντησε ο Λένιν. «Ακριβώς όπως βλέπω τα πράγματα. Δυστυχώς, δεν μπορούμε να τον ονομάσουμε έτσι!»[20]

Φυσικά, ο Λένιν διευθέτησε τη σύγκρουση μεταξύ του Στάινμπεργκ, ο οποίος απαιτούσε την αυστηρή υποταγή της Τσεκά στη Δικαιοσύνη, και του Ντζερζίνσκι, ο οποίος εξεγείρετο εναντίον του «διστακτικού νομικισμού της γερασμένης σχολής του παλιού καθεστώτος», υπέρ του τελευταίου. Η Τσεκά θα έδινε λογαριασμό για τις ενέργειές της μονάχα στην κυβέρνηση.

Η 6η (19η) Ιανουαρίου 1918 αποτέλεσε μια σημαντική καμπή στην ενδυνάμωση της δικτατορίας των μπολσεβίκων. Τα ξημερώματα, η Συνταγματική Εθνοσυνέλευση που είχε εκλεγεί τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1917, και όπου οι μπολσεβίκοι ήταν μειοψηφία, αφού δεν διέθεταν παρά 175 αντιπροσώπους σε σύνολο 707 εκλεγμένων, διαλύθηκε δια της βίας, μετά από συνεδρίαση μιας μόνο μέρας. Ωστόσο, αυτή η αυθαίρετη

πράξη δεν είχε ιδιαίτερο αντίκτυπο στη χώρα. Μια μικρή διαδήλωση που οργανώθηκε σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη διάλυση της Εθνοσυνέλευσης κατεστάλη από το στράτευμα. Αναφέρθηκαν είκοσι νεκροί, βαρύ τίμημα για ένα πείραμα κοινοβουλευτικής δημοκρατίας που δεν διήρκεσε περισσότερο από λίγες ώρες[21].

Τις μέρες και τις εβδομάδες που ακολούθησαν τη διάλυση της Συνταγματικής Εθνοσυνέλευσης, η θέση της κυβέρνησης των μπολσεβίκων στο Πέτρογκραντ γινόταν ολοένα πιο δυσχερής, τη στιγμή μάλιστα που ο Τρότσκι, ο Κάμενεφ, ο Ιοφέ και ο Ράντεκ, διαπραγματεύονταν στο Μπρεστ-Λιτόφσκ τους όρους ειρήνευσης με τις αντιπροσωπείες των κεντρικών αυτοκρατοριών. Στις 9 Ιανουαρίου 1918, η κυβέρνηση αφιέρωσε την ημερησία της διάταξη στο ζήτημα της μεταφοράς της στη Μόσχα[22].

Ήταν λιγότερο η γερμανική απειλή –η εκεχειρία ίσχυε από τις 15 (28) Δεκεμβρίου– και περισσότερο ο φόβος μιας εργατικής εξέγερσης που ανησυχούσε τους ηγέτες των μπολσεβίκων. Πράγματι, στις εργατικές συνοικίες, που δύο μήνες πριν τους υποστήριζαν, η δυσαρέσκεια μεγάλωνε. Με την αποστράτευση και το τέλος των παραγγελιών του στρατού, οι επιχειρήσεις είχαν απολύσει δεκάδες χιλιάδες εργαζόμενους. Η επιδείνωση των δυσκολιών ανεφοδιασμού είχε μειώσει την καθημερινή μερίδα με δελτίο του ψωμιού στο ένα τέταρτο της λίβρας. Ανίκανος να αντιστρέψει την κατάσταση, ο Λένιν στηλίτευε τους «μαυραγορίτες» και τους «κερδοσκόπους» και τους χρησιμοποιούσε ως αποδιοπομπαίους τράγους. «Κάθε εργοστάσιο, κάθε εταιρεία πρέπει να οργανώσει αποσπάσματα επιτάξεων. Οφείλουμε να κινητοποιήσουμε για την ανεύρεση τροφίμων όχι μονάχα τους εθελοντές αλλά τους πάντες, με την απειλή της άμεσης κατάσχεσης του δελτίου ανεφοδιασμού», έγραφε στις 22 Ιανουαρίου 1918[23].

Ο διορισμός του Τρότσκι, με την επιστροφή του από το Μπρεστ-Λιτόφσκ στις 31 Ιανουαρίου 1918, ως επικεφαλής μιας έκτακτης επιτροπής για τον ανεφοδιασμό και τις μεταφορές αποτελούσε σοβαρό δείγμα της αποφασιστικής σημασίας που απέδιδε η κυβέρνηση στο «κυνήγι του ανεφοδιασμού», πρώτο στάδιο της «δικτατορίας του ανεφοδιασμού». Σε αυτή την επιτροπή ο Λένιν πρότεινε, στα μέσα Φεβρουαρίου, ένα προσχέδιο διατάγματος που ακόμη και τα μέλη της –μεταξύ των οποίων φιγουράριζε, εκτός από τον Τρότσκι, ο Τσιουρούπα, κομισάριος του λαού για τον Εφοδιασμό– έκριναν φρόνιμο να απορρίψουν. Το κείμενο που είχε ετοιμάσει ο Λένιν προέβλεπε ότι όλοι οι αγρότες θα υποχρεώνονταν να παραδώσουν το πλεόνασμά τους έναντι μιας αποδείξεως. Σε περίπτωση που δεν θα το παρέδιδαν εντός της προθεσμίας, οι παραβάτες θα τυφεκίζονταν. «Όταν διαβάσαμε αυτό το κείμενο μείναμε εμβρόντητοι», έγραψε ο Τσιουρούπα στα απομνημονεύματά του. «Η εφαρμογή ενός παρόμοιου διατάγματος θα οδηγούσε σε μαζικές εκτελέσεις. Τελικά, το σχέδιο του Λένιν εγκαταλείφθηκε»[24].

Παρ' όλα αυτά, το συγκεκριμένο επεισόδιο είναι πολύ αποκαλυπτικό. Ήδη από τις αρχές του 1918, ο Λένιν, στριμωγμένος στο αδιέξοδο όπου είχε οδηγήσει η πολιτική του, ανήσυχος εμπρός στην καταστροφική κατάσταση που επικρατούσε στον ανεφοδιασμό των μεγάλων βιομηχανικών κέντρων που τα αντιλαμβανόταν σαν τις μοναδικές μπολσεβίκικες νησίδες εν μέσω ενός ωκεανού αγροτών, ήταν έτοιμος για όλα προκειμένου να «πάρει τα σιτηρά», παρά να αλλάξει έστω και ένα ιώτα στην πολιτική του. Ανάμεσα στην αγροτιά, αφενός, που επιθυμούσε να κρατήσει για λογαριασμό της τους καρπούς της δουλειάς της κι απέρριπτε κάθε ανάμειξη μιας εξωτερικής αρχής και στο καινούργιο καθεστώς, αφετέρου, που ήθελε να επιβάλει την εξουσία του, αρνιόταν να καταλάβει τη λειτουργία των οικονομικών κυκλωμάτων και ήθελε –και

σκεφτόταν–να υποτάξει αυτό που για τη λογική του έμοιαζε με εκδήλωση κοινωνικής αναρχίας, η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη.

Στις 21 Φεβρουαρίου 1918, μπροστά στην ορμητική προέλαση των γερμανικών στρατευμάτων που ακολούθησε το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων στο Μπρεστ-Λιτόφσκ, η κυβέρνηση ανακήρυξε τη «σοσιαλιστική πατρίδα σε κίνδυνο». Η έκκληση για αντίσταση εναντίον του εισβολέως συνοδευόταν από μια έκκληση στη μαζική τρομοκρατία: «Κάθε πράκτορας του εχθρού, κερδοσκόπος, αλήτης, αντεπαναστάτης, Γερμανός κατάσκοπος, θα εκτελείται επιτόπου»[25]. Αυτή η διακήρυξη έθετε σε ισχύ τον στρατιωτικό νόμο στις ζώνες των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Με την υπογραφή της ειρήνης, στις 3 Μαρτίου 1918 στο Μπρεστ-Λιτόφσκ, κατέστη ανίσχυρος. Νομικά, η θανατική ποινή τέθηκε σε εφαρμογή στη Ρωσία στις 16 Ιουνίου 1918. Ωστόσο, από τον Φεβρουάριο 1918, η Τσεκά προχώρησε σε αρκετές συνοπτικές εκτελέσεις έξω από τις ζώνες των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Στις 10 Μαρτίου 1918, η κυβέρνηση άφησε το Πέτρογκραντ για τη Μόσχα, που προήχθη σε πρωτεύουσα. Η Τσεκά εγκαταστάθηκε κοντά στο Κρεμλίνο, στην οδό Μπολσάια-Λουμπιάνκα, στα κτήρια μιας ασφαλιστικής εταιρείας τα οποία και θα κατείχε, με τα διαδοχικά της αρκτικόλεξα –GPU, NKVD, MVD, KGB– μέχρι την πτώση του σοβιετικού καθεστώτος. Από 600 τον Μάρτιο, ο αριθμός των αντρών της Τσεκά που δούλευαν στη Μόσχα στο «Μεγάλο Σπίτι» έφτασε τον Ιούλιο του 1918 σε 2.000, χωρίς να υπολογίζουμε τις ειδικές δυνάμεις. Σημαντικός αριθμός, απ' τη στιγμή που γνωρίζουμε ότι η υπηρεσία του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις, που ήταν επιφορτισμένη να διευθύνει τον τεράστιο μηχανισμό των τοπικών σοβιέτ του συνόλου της χώρας, αριθμούσε τον ίδιο καιρό μονάχα 400 υπαλλήλους!

Η Τσεκά εξαπέλυσε την πρώτη της μεγάλη επιχείρηση τη νύχτα της 11ης προς τη 12η Απριλίου 1918. Περισσότεροι από χίλιοι άντρες των ειδικών της δυνάμεων κατέλαβαν εξ εφόδου καμιά εικοσαριά σπίτια που κατείχαν αναρχικοί. Στο τέλος μιας πολύωρης και λυσσώδους μάχης, 520 αναρχικοί συνελήφθησαν και 225 απ' αυτούς εκτελέστηκαν συνοπτικά ως «κακούργοι», μια ονομασία που στο εξής θα χρησιμοποιόταν για τους απεργούς εργάτες, τους λιποτάκτες που απέφευγαν τη στράτευση ή τους εξεγερμένους κατά των επιτάξεων αγρότες[26].

Μετά από αυτή την πρώτη επιτυχία, που την ακολούθησαν κι άλλες επιχειρήσεις «ειρήνευσης» της Μόσχας όπως και του Πέτρογκραντ, ο Ντζερζίνσκι απαίτησε με μια επιστολή του προς την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή, στις 29 Απριλίου 1918, μια σημαντική αύξηση των οικονομικών πόρων της Τσεκά: «Στην παρούσα φάση», έγραφε, «είναι αναπόφευκτο η δραστηριότητα της Τσεκά να γνωρίσει μια ιδιαίτερη αύξηση, εξαιτίας του πολλαπλασιασμού της αντεπαναστατικής αντίδρασης από όλες τις πλευρές»[27].

Η «παρούσα φάση» στην οποία αναφερόταν ο Ντζερζίνσκι, εμφανίζεται πράγματι ως μία αποφασιστική περίοδος για την εφαρμογή της πολιτικής και οικονομικής δικτατορίας και για την ενίσχυση της καταπίεσης εναντίον ενός πληθυσμού που είναι ολοένα και πιο εχθρικός προς τους μπολσεβίκους. Από τον Οκτώβριο του 1917, αυτός ο πληθυσμός δεν είχε, στ' αλήθεια, ούτε βελτιώσει την καθημερινή του μοίρα, ούτε διαφυλάξει τις θεμελιώδεις ελευθερίες που είχε κατακτήσει στη διάρκεια του 1917. Οι μόνοι από όλες τις πολιτικές δυνάμεις που είχαν επιτρέψει στους αγρότες να αρπάξουν τις γαίες που για πολύ καιρό εποφθαλμιούσαν, οι μπολσεβίκοι, είχαν μεταμορ-

φωθεί στα μάτια τους σε «κομμουνιστές» που τους έπαιρναν τους καρπούς της δουλειάς τους. Ήταν άραγε οι ίδιοι, αναρωτιόντουσαν πολυάριθμοι αγρότες, που διαχώριζαν, μέσα στα βάσανά τους, τους «μπολσεβίκους που τους είχαν δώσει τη γη» από τους «κομμουνιστές που "έγδυναν" τους τίμιους εργαζόμενους, παίρνοντάς τους και το τελευταίο τους πουκάμισο;»

Η άνοιξη του 1918 ήταν όντως μια κρίσιμη στιγμή, όπου το παιχνίδι δεν είχε ακόμη κριθεί. Τα σοβιέτ, που ακόμη δεν είχαν φιμωθεί και μετατραπεί σε απλά όργανα της κρατικής διοίκησης, αποτελούσαν χώρους αληθινών πολιτικών συζητήσεων μεταξύ των μπολσεβίκων και των μετριοπαθών σοσιαλιστών. Οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης, παρ' όλες τις καθημερινές διώξεις, εξακολουθούσαν να υπάρχουν. Η κατά τόπους πολιτική ζωή γνώριζε μια αφθονία ανταγωνιστικών θεσμών. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, της σημαδεμένης από την επιδείνωση των συνθηκών ζωής και από την ολική ρήξη των κυκλωμάτων οικονομικών ανταλλαγών μεταξύ των πόλεων και της υπαίθρου, οι σοσιαλεπαναστάτες και οι μενσεβίκοι κατάφερναν αναντίρρητες πολιτικές επιτυχίες. Κατά τις εκλογές για την ανανέωση των σοβιέτ, παρά τις πιέσεις και τις λαθροχειρίες, επικράτησαν σε 19 από τα 30 μεγάλα εκλογικά κέντρα της επαρχίας όπου έγιναν εκλογές και τα αποτελέσματα ανακοινώθηκαν δημοσίως[28].

Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων αντέδρασε σκληραίνοντας τη δικτατορία της, τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο. Τα κυκλώματα οικονομικής κατανομής είχαν διακοπεί ταυτοχρόνως στο επίπεδο των μέσων, εξαιτίας της θεαματικής υποβάθμισης των επικοινωνιών, ειδικότερα των σιδηροδρομικών, όσο και των κινήτρων, αφού η έλλειψη βιομηχανικών προϊόντων δεν παρακινούσε τους αγρότες να πουλάνε τα δικά τους. Το ζωτικό πρόβλημα ήταν λοιπόν η διασφάλιση του ανεφοδιασμού του στρατού και των πόλεων, τόπου της εξουσίας και έδρας του «προλεταριάτου». Δύο δυνατότητες προσφέρονταν στους μπολσεβίκους: είτε να αποκαταστήσουν μια απομίμηση αγοράς μέσα σε μια ερειπωμένη οικονομία, είτε να χρησιμοποιήσουν τον πειθαναγκασμό. Διάλεξαν τη δεύτερη, επειδή ήταν πεισμένοι για την αναγκαιότητα να πρωτοπορούν στην πάλη για την καταστροφή της «παλιάς τάξης».

Παίρνοντας το λόγο στις 29 Απριλίου του 1918 μπροστά στην Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ, ο Λένιν διακήρυξε χωρίς περιστροφές: «Ναι, οι μικροί ιδιοκτήτες στάθηκαν στο πλευρό μας, εμάς των άλλων προλεταρίων, όταν χρειάστηκε να ανατρέψουμε τους γαιοκτήμονες και τους καπιταλιστές. Όμως τώρα οι δρόμοι μας χωρίζουν. Οι μικροϊδιοκτήτες αισθάνονται φρίκη για την οργάνωση και την πειθαρχία. Ήρθε ο καιρός να αποδυθούμε σε έναν αμείλικτο αγώνα, δίχως έλεος, ενάντια σε αυτούς τους μικροϊδιοκτήτες, τους μικρο-κατόχους»[29]. Μερικές μέρες αργότερα, ο κομισάριος του λαού για τον Ανεφοδιασμό διευκρίνιζε μπροστά στην ίδια συνέλευση: «Το λέω ανοιχτά: εδώ πρόκειται για πόλεμο, γι' αυτό θα αποκτήσουμε τα σιτηρά με τα τουφέκια»[30]. Και ο Τρότσκι υπερθεμάτιζε: «Το κόμμα μας υποστηρίζει τον εμφύλιο. Ο εμφύλιος είναι ο αγώνας για το ψωμί... Ζήτω ο εμφύλιος!»[31]

Ας παραθέσουμε ένα τελευταίο κείμενο, γραμμένο το 1921 από έναν άλλο ηγέτη των μπολσεβίκων, τον Καρλ Ράντεκ, που φωτίζει εντελώς την πολιτική των μπολσεβίκων στην άνοιξη του 1918, δηλαδή αρκετούς μήνες *πριν* την έναρξη της ένοπλης σύγκρουσης που έμελλε να φέρει αντιμέτωπους, για δύο χρόνια, τους Κόκκινους με τους Λευκούς: «Ο αγρότης είχε μόλις πάρει τη γη του, μόλις που είχε γυρίσει από το μέτω-

πο στο σπίτι του, είχε κρατήσει τα όπλα του, και η στάση του απέναντι στο κράτος μπορούσε να συνοψιστεί στο εξής: σε τι μου χρειάζεται το κράτος; Δεν είχε τι να το κάνει! Αν αποφασίζαμε να επιβάλουμε ένα φόρο σε είδος, δεν θα τα καταφέρναμε επειδή δεν διαθέταμε κρατικό μηχανισμό, ενώ ο παλιός είχε καταρρεύσει και οι αγρότες δεν θα μας έδιναν τίποτε αν δεν τους εξαναγκάζαμε. Το καθήκον μας στις αρχές του 1918 ήταν απλό· έπρεπε να δώσουμε στους αγρότες να καταλάβουν δύο βασικά πράγματα: ότι το κράτος είχε δικαιώματα σ' ένα μέρος των αγροτικών προϊόντων για τις ανάγκες του κι ότι διέθετε τη δύναμη για να επιβάλει αυτά του τα δικαιώματα»[32].

Τον Μάιο-Ιούνιο του 1918, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων πήρε δύο αποφασιστικά μέτρα, τα οποία εγκαινίαζαν την περίοδο του εμφυλίου πολέμου που παραδοσιακά αποκαλούμε «κομμουνισμό του πολέμου». Στις 13 Μαΐου 1918, ένα διάταγμα μεταβίβασε έκτακτες εξουσίες στον κομισάριο του λαού για τον Ανεφοδιασμό, που επιφορτίστηκε με την επίταξη των τροφίμων και την άμεση σύσταση μιας αληθινής «στρατιάς ανεφοδιασμού». Τον Ιούλιο του 1918, περί τα 12.000 άτομα συμμετείχαν ήδη στα «αποσπάσματα ανεφοδιασμού» που στο απόγειό τους, το 1920, θα αριθμούν μέχρι και 80.000 άντρες εκ των οποίων οι μισοί ήταν άνεργοι εργάτες του Πέτρογκραντ, που τους προσέλκυσε ένας αξιοπρεπής μισθός και μια αμοιβή σε είδος ανάλογα με τις ποσότητες των κατασχεμένων σιτηρών. Δεύτερο μέτρο, το διάταγμα της 11ης Ιουνίου 1918 που συνιστούσε επιτροπές φτωχών αγροτών, που επιφορτίζονταν με τη στενή συνεργασία με τα αποσπάσματα ανεφοδιασμού και επιτάξεων, με αντάλλαγμα ένα κομμάτι της λείας, των αγροτικών πλεονασμάτων των εύπορων αγροτών. Αυτές οι επιτροπές των φτωχών αγροτών έμελλε επίσης να αντικαταστήσουν τα αγροτικά σοβιέτ, που η εξουσία τα θεωρούσε ελάχιστα έμπιστα, μια και εμφορούνταν από την ιδεολογία των σοσιαλεπαναστατών. Έχοντας δεδομένα τα καθήκοντα τα οποία καλούνταν να εκτελέσουν –να πάρουν, δια της βίας, τους καρπούς της εργασίας των άλλων– καθώς και τα κίνητρα που προορίζονταν να τους κεντρίσουν –εξουσία, συναίσθημα στέρησης και φθόνου μπροστά στους «πλούσιους», υπόσχεση μέρους των λαφύρων–, μπορεί κανείς να φανταστεί ποιοι ήταν αυτοί οι πρώτοι αντιπρόσωποι της εξουσίας των μπολσεβίκων στην ύπαιθρο. Καθώς γράφει με οξυδέρκεια ο Αντρέα Γκρατσιόζι, «γι' αυτούς τους ανθρώπους, η αφοσίωση στον αγώνα, ή μάλλον στο καινούργιο Κράτος, και οι αναμφισβήτητες επιχειρησιακές τους ικανότητες συμβάδιζαν με μια νηπιακή πολιτική και κοινωνική συνείδηση, έναν έντονο αριβισμό και "παραδοσιακές" συμπεριφορές, όπως η βιαιότητα απέναντι στους εξαρτώμενους, ο αλκοολισμός, ο νεποτισμός.[...] Έχουμε εδώ ένα καλό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο το "πνεύμα" της επανάστασης των πληβείων εισχωρούσε στο νέο καθεστώς»[33].

Παρά τις κάποιες αρχικές επιτυχίες, η οργάνωση των επιτροπών των φτωχών αγροτών πήρε μεγάλο διάστημα. Η ίδια η ιδέα να μπουν εμπροσθοφυλακή τα πιο φτωχά τμήματα της αγροτιάς αντικατόπτριζε τη βαθιά δυσπιστία που έτρεφαν οι μπολσεβίκοι κατά της αγροτικής κοινωνίας. Σύμφωνα με ένα απλοϊκό μαρξιστικό σχήμα, τη φαντάζονταν διαιρεμένη σε ανταγωνιστικές τάξεις, ενώ ήταν πάνω απ' όλα συνεκτική απέναντι στον έξω κόσμο, στους ξένους που έρχονταν από τις πόλεις. Μόλις τέθηκε θέμα απόδοσης του πλεονάσματος, το κοινοτικό ανακλαστικό της ισονομίας και της αγροτικής αλληλεγγύης ενεργοποιήθηκε στο μέγιστο: το βάρος των επιτάξεων, αντί να πέσει μονάχα πάνω στους εύπορους χωρικούς, κατανεμήθηκε ανάλο-

γα με τα διαθέσιμα του καθενός. Θίχτηκε η μάζα των μεσαίων αγροτών και η δυσφορία ήταν γενική. Ταραχές ξέσπασαν σε πολλές περιοχές. Μπροστά στη βιαιότητα των αποσπασμάτων ανεφοδιασμού, τα οποία υποστηρίζονταν από την Τσεκά ή το στρατό, ένα αληθινό αντάρτικο πήρε μορφή από τον Ιούνιο του 1918. Μέσα στον Ιούλιο και Αύγουστο, 110 αγροτικές εξεγέρσεις, που η εξουσία χαρακτήριζε «ανταρσίες των κουλάκων» -μπολσεβίκικη ορολογία που χρησίμευε στο χαρακτηρισμό εξεγέρσεων στις οποίες συμμετείχαν ολόκληρα χωριά, αδιακρίτως κοινωνικής τάξης- ξέσπασαν σε ζώνες ελεγχόμενες από τη νέα εξουσία. Η πίστωση, την οποία απολάμβαναν για ένα σύντομο χρονικό διάστημα οι μπολσεβίκοι επειδή το 1917 δεν είχαν εναντιωθεί στην αρπαγή των γαιών, εκμηδενίστηκε μέσα σε λίγες εβδομάδες. Στη διάρκεια τριών χρόνων, η πολιτική των επιτάξεων θα προκαλούσε χιλιάδες ξεσηκωμούς και στάσεις, που κατέληγαν σε αληθινούς αγροτικούς πολέμους οι οποίοι καταστέλλονταν με τη μεγαλύτερη δυνατή βιαιότητα.

Σε πολιτικό επίπεδο, η σκλήρυνση της δικτατορίας την άνοιξη του 1918 μεταφραζόταν με το οριστικό κλείσιμο των μη μπολσεβίκικων εφημερίδων, τη διάλυση των μη μπολσεβίκικων σοβιέτ, τη σύλληψη των αντιφρονούντων και την ωμή καταστολή αρκετών απεργιακών κινητοποιήσεων. Τον Μάιο-Ιούνιο 1918, 205 εφημερίδες της σοσιαλιστικής αντιπολίτευσης έκλεισαν οριστικά. Τα σοβιέτ της Καλούγκα, του Τβερ, του Γιαροσλάβ, του Ριαζάν, της Κοστρόμα, του Καζάν, του Σαράτοφ, της Πέντζα, του Ταμπόβ, του Βορόνιεζ, του Ορέλ, του Βόλογκντα, την πλειοψηφία των οποίων έλεγχαν οι σοσιαλεπαναστάτες ή οι μενσεβίκοι, διαλύθηκαν δια της βίας[34]. Το σενάριο ήταν σχεδόν παντού πανομοιότυπο: μερικές μέρες μετά τις νικηφόρες για τα κόμματα της αντιπολίτευσης εκλογές και το σχηματισμό του νέου σοβιέτ, η φράξια των μπολσεβίκων καλούσε σε βοήθεια την ένοπλη δύναμη, και πιο συχνά ένα απόσπασμα της Τσεκά, η οποία κήρυσσε στρατιωτικό νόμο και συλλάμβανε τους αντιπάλους.

Ο Ντζερζίνσκι, που είχε στείλει τους βασικούς του συνεργάτες στις πόλεις όπου είχε νικήσει η αντιπολίτευση, εγκωμίαζε χωρίς προσχήματα τη χρήση βίας, όπως το μαρτυρούν με εύγλωττο τρόπο οι ντιρεκτίβες που απηύθυνε στις 31 Μαΐου 1918 στον Έιντουκ, τον πληρεξούσιό του σε αποστολή στο Τβερ: «Οι εργάτες, επηρεασμένοι από τους μενσεβίκους, τους σοσιαλεπαναστάτες και άλλα αντεπαναστατικά καθάρματα, απεργούν και διαδηλώνουν υπέρ της συγκρότησης μιας κυβέρνησης που θα συμπεριλάμβανε όλους τους "σοσιαλιστές". Πρέπει να τοιχοκολλήσεις σε ολόκληρη την πόλη μια διακήρυξη που να ξεκαθαρίζει ότι η Τσεκά θα εκτελεί επιτόπου κάθε κακούργο, κλέφτη, κερδοσκόπο, αντεπαναστάτη, που συνωμοτεί εναντίον της σοβιετικής εξουσίας. Να επιβάλεις μια έκτακτη εισφορά στους αστούς της πόλης. Απόγραψέ τους. Αυτές οι λίστες θα μας είναι χρήσιμες σε περίπτωση που θα τολμήσουν να κινηθούν. Με ρωτάς με ποια στοιχεία να συγκροτήσεις την τοπική Τσεκά. Διάλεξε αποφασισμένους άντρες, που να γνωρίζουν καλά ότι δεν υπάρχει τίποτε πιο αποτελεσματικό από μια σφαίρα για να κάνεις κάποιον να σωπάσει. Η εμπειρία με δίδαξε πως ένας μικρός αριθμός αποφασισμένων ατόμων μπορεί να ανατρέψει μια κατάσταση»[35].

Η διάλυση των σοβιέτ που ελέγχονταν από την αντιπολίτευση, η αποβολή, στις 14 Ιουνίου 1918, των μενσεβίκων και των σοσιαλεπαναστατών από την Πανρωσική Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ, προκάλεσαν διαμαρτυρίες, διαδηλώσεις και απεργιακές κινητοποιήσεις σε πολυάριθμες πόλεις, όπου ο ανεφοδιασμός σε τρόφιμα δυσκόλευε άλλωστε συνεχώς. Στο Κολπίνο, κοντά στο Πέτρογκραντ, ο επικεφαλής ενός απο-

σπάσματος της Τσεκά άνοιξε πυρ σε μια πορεία κατά της πείνας, που την είχαν οργανώσει εργάτες επειδή η μηνιαία μερίδα τους σε αλεύρι είχε πέσει σε δύο λίβρες! Απολογισμός, δέκα νεκροί. Την ίδια μέρα, στο εργοστάσιο Μπερεζόφσκι, κοντά στο Γιεκατερίνενμπουργκ, δεκαπέντε άτομα σκοτώθηκαν από ένα απόσπασμα ερυθροφρουρών, στη διάρκεια μιας συγκέντρωσης διαμαρτυρίας κατά των «μπολσεβίκων κομισάριων» τους οποίους κατηγορούσαν ότι είχαν ιδιοποιηθεί τα καλύτερα σπίτια της πόλης κι είχαν προσποριστεί τα 150 ρούβλια έκτακτης εισφοράς κατά των αστών της πόλης. Την επαύριο, οι αρχές της περιφέρειας κήρυξαν στρατιωτικό νόμο σε αυτή την εργατική πόλη και 14 άτομα εκτελέστηκαν αμέσως από την τοπική Τσεκά, η οποία δεν ανέφερε το γεγονός στη Μόσχα[36].

Στο δεύτερο μισό του Μαΐου και τον Ιούνιο του 1918, πολυάριθμες εργατικές διαδηλώσεις πνίγηκαν στο αίμα, στο Σόρμοβο, στο Γιαροσλάβ, στην Τούλα, καθώς και στις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις Ουράλ, Νίζνι-Ταγκίλ, Μπελόρετσκ, Ζλάτους, Γιεκατερίνενμπουργκ. Η όλο και πιο ενεργή συμμετοχή των τοπικών Τσεκά στην καταστολή τους μαρτυρείται από την αυξανόμενη συχνότητα στον εργατικό χώρο συνθημάτων κατά της «καινούργιας Οχράνκα» στην υπηρεσία της «κομισαριοκρατίας»[37].

Από τις 8 μέχρι τις 11 Ιουνίου, ο Ντζερζίνσκι προήδρευσε στην πρώτη πανρωσική συνέλευση των Τσεκά, στην οποία παρευρέθηκαν καμιά εκατοστή αντιπρόσωποι από 43 τοπικά τμήματα, που αριθμούσαν κιόλας περί τις 12.000 άντρες – θα φτάσουν τους 40.000 στα τέλη του 1918 και περισσότερο από 280.000 στις αρχές του 1921. Επιβεβαιώνοντας ότι βρίσκεται πάνω από τα σοβιέτ, και ακόμη «πάνω και από το κόμμα», όπως έλεγαν μερικοί μπολσεβίκοι, η συνέλευση διακήρυξε ότι «αναλαμβάνει σε όλη την επικράτεια της δημοκρατίας το βάρος του αγώνα κατά της αντεπανάστασης, ως ανώτατο όργανο της διοικητικής εξουσίας της σοβιετικής Ρωσίας». Το ιδανικό οργανόγραμμα που υιοθετήθηκε από αυτή τη συνέλευση ήταν αποκαλυπτικό του τεράστιου πεδίου δραστηριότητας που παρεχωρείτο στην πολιτική αστυνομία ήδη από τον Ιούνιο του 1918, δηλαδή *πριν* από το μεγάλο κύμα των «αντεπαναστατικών» εξεγέρσεων του θέρους του 1918. Αντίγραφο του μητρικού μοντέλου της Λουμπιάνκα, η κάθε επαρχιακή Τσεκά όφειλε όσο το δυνατόν συντομότερα να οργανώσει τους παρακάτω τομείς και υποδιευθύνσεις: 1. Τομέας Πληροφοριών. Υποδιευθύνσεις: Κόκκινου Στρατού, μοναρχικών, στελεχών, σοσιαλεπαναστατών της δεξιάς και μενσεβίκων, αναρχικών και κοινού ποινικού δικαίου, αστών και εκκλησιαστικών, συνδικάτων και εργατικών συμβουλίων, ξένων υπηκόων. Για καθεμία από τις παραπάνω κατηγορίες, οι αρμόδιες υποδιευθύνσεις έπρεπε να καταρτίσουν λίστες υπόπτων. 2. Τομέας της πάλης εναντίον των αντεπαναστατών. Υποδιευθύνσεις: Κόκκινου Στρατού, μοναρχικών, στελεχών, σοσιαλεπαναστατών και μενσεβίκων, αναρχικών, συνδικαλιστών, εθνικών μειονοτήτων, αλλοδαπών, αλκοολικών, πογκρόμ και δημόσιας τάξης, ζητημάτων Τύπου. 3. Τομέας πάλης κατά της κερδοσκοπίας και της κατάχρησης εξουσίας. 4. Τομέας των μεταφορών, των οδών επικοινωνίας και των λιμένων. 5. Επιχειρησιακός τομέας, που συμπεριλαμβάνει τις ειδικές μονάδες της Τσεκά[38].

Δυο μέρες μετά τη λήξη αυτής της πανρωσικής συνέλευσης των Τσεκά, η κυβέρνηση ψήφισε τη νομική επαναφορά της θανατικής ποινής, η οποία είχε καταργηθεί μετά την επανάσταση του Φεβρουαρίου 1917 και είχε τεθεί και πάλι σε ισχύ από τον Κερένσκι τον Ιούλιο του 1917. Ωστόσο, δεν εφαρμοζόταν παρά μονάχα στις περιοχές του μετώπου που βρίσκονταν κάτω από στρατιωτικό νομικό καθεστώς. Ένα από τα πρώ-

τα μέτρα που πάρθηκαν από το Δεύτερο Συνέδριο των Σοβιέτ, στις 26 Οκτωβρίου (8 Νοεμβρίου) 1917, υπήρξε η εκ νέου κατάργηση της θανατικής ποινής. Εκείνη η απόφαση είχε προξενήσει την οργή του Λένιν: «Πρόκειται για λάθος, για απαράδεκτη αδυναμία, για ειρηνιστική αυταπάτη!»[39] Ο Λένιν και ο Ντζερζίνσκι δεν σταμάτησαν να επιδιώκουν τη νομική επαναφορά της θανατικής καταδίκης, παρότι γνώριζαν πολύ καλά ότι μπορούσε να εφαρμοστεί χωρίς κανενός είδους «νομικίστικο δισταγμό», από εξω-νομικά όργανα όπως η Τσεκά. Η πρώτη νόμιμη θανατική καταδίκη απαγγέλθηκε από ένα επαναστατικό δικαστήριο στις 21 Ιουνίου 1918: ο ναύαρχος Τσάσνυ υπήρξε ο πρώτος «αντεπαναστάτης» που εκτελέστηκε «νόμιμα».

Στις 20 Ιουνίου, ο Β. Βολοντάρσκι, ένας από τους ιθύνοντες των μπολσεβίκων του Πέτρογκραντ, δολοφονήθηκε από ένα μέλος του κόμματος των σοσιαλεπαναστατών. Αυτή η απόπειρα ήρθε σε μια περίοδο υπερβολικής έντασης στην παλιά πρωτεύουσα. Τις προηγούμενες εβδομάδες, οι σχέσεις μεταξύ των μπολσεβίκων και του εργατόκοσμου δεν είχαν πάψει να επιδεινώνονται. Τον Μάιο-Ιούνιο του 1918, η Τσεκά του Πέτρογκραντ ανέφερε εβδομήντα «περιστατικά» –απεργίες, συγκεντρώσεις κατά των μπολσεβίκων, διαδηλώσεις– ρίχνοντας βασικά την ευθύνη στους μεταλλουργούς των εργατικών προμαχώνων, οι οποίοι είχαν υπάρξει οι πλέον ένθερμοι οπαδοί των μπολσεβίκων το 1917 και πιο πριν. Οι αρχές απάντησαν στις απεργίες με λοκ-άουτ στα μεγάλα εθνικοποιημένα εργοστάσια, μια πρακτική που θα γενικευόταν τους επόμενους μήνες για να καμφθεί η αντίσταση των εργατών. Η δολοφονία του Βολοντάρσκι ακολουθήθηκε από ένα χωρίς προηγούμενο κύμα συλλήψεων στους εργατικούς κύκλους του Πέτρογκραντ. Η συνέλευση των «πληρεξουσίων εργατών», μιας οργάνωσης όπου πλειοψηφούσαν οι μενσεβίκοι και η οποία συντόνιζε την Εργατική Αντιπολίτευση στο Πέτρογκραντ, μια πραγματική αντι-εξουσία των εργατών κόντρα στο σοβιέτ του Πέτρογκραντ, διαλύθηκε. Περισσότεροι από 800 «πρωτεργάτες» συνελήφθησαν μέσα σε δύο μέρες. Οι εργατικοί κύκλοι απάντησαν σε αυτές τις συλλήψεις καλώντας σε γενική απεργία για τις 2 Ιουλίου 1918[40].

Από τη Μόσχα, ο Λένιν έστειλε τότε ένα γράμμα στον Ζινόβιεφ, πρόεδρο της επιτροπής του κόμματος των μπολσεβίκων του Πέτρογκραντ, ένα αποκαλυπτικό ντοκουμέντο ταυτοχρόνως για τη λενινιστική αντίληψη της τρομοκρατίας και μιας ξεχωριστής πολιτικής αυταπάτης. Ήταν, πράγματι, μια φοβερή πολιτική παρανόηση την οποία διέπραττε ο Λένιν διαβεβαιώνοντας πως οι εργάτες είχαν ξεσηκωθεί *εναντίον* των δολοφόνων του Βολοντάρσκι!

«Σύντροφε Ζινόβιεφ! Μόλις πληροφορηθήκαμε ότι οι εργάτες του Πέτρογκραντ επιθυμούν να απαντήσουν με την τρομοκρατία των μαζών στη δολοφονία του συντρόφου Βολοντάρσκι κι ότι εσείς (όχι εσείς προσωπικά, αλλά μέλη της κομματικής επιτροπής του Πέτρογκραντ) τους συγκρατήσατε. Διαμαρτύρομαι ενεργητικά! Εκτιθέμεθα: από τη μια υιοθετούμε την τρομοκρατία των μαζών στις αποφάσεις των σοβιέτ κι από την άλλη, όταν έρχεται η ώρα της δράσης, φέρνουμε εμπόδια στην απόλυτα ορθή πρωτοβουλία των μαζών. Είναι α-πα-ρά-δε-κτο! Οι τρομοκράτες θα πιστέψουν ότι είμαστε μαλθακοί. Είναι ώρα πολέμου. Είναι απαραίτητο να ενθαρρύνετε την ενέργεια και το χαρακτήρα της μαζικής τρομοκρατίας που κατευθύνεται κατά των αντεπαναστατών, ειδικά στο Πέτρογκραντ, του οποίου το παράδειγμα είναι μεγάλης σημασίας. Με τους χαιρετισμούς μου. Λένιν»[41].

3

Η Κόκκινη Τρομοκρατία

«Οι μπολσεβίκοι λένε ανοιχτά ότι οι μέρες τους είναι μετρημένες», ανέφερε στην κυβέρνησή του ο Καρλ Χέλφεριχ, ο Γερμανός πρέσβης στη Μόσχα, στις 3 Αυγούστου 1918. «Αληθινός πανικός έχει κυριεύσει τη Μόσχα... Οι πιο απίθανες φήμες ακούγονται για τους "προδότες" που θα εισβάλουν στην πόλη».

Ποτέ άλλοτε οι μπολσεβίκοι δεν ένιωσαν να απειλείται η εξουσία τους τόσο πολύ όσο το καλοκαίρι του 1918. Στην πραγματικότητα δεν έλεγχαν παρά μονάχα μια περιορισμένη περιοχή της ιστορικής Μοσχοβίας, απέναντι σε τρία ισχυρά αντιμπολσεβικικά μέτωπα που είχαν ήδη διαμορφωθεί: το ένα στην περιοχή του Ντον, που κατεχόταν από τα στρατεύματα των Κοζάκων του αταμάνου Κρασνόφ και από τον Λευκό Στρατό του στρατηγού Ντενίκιν· το δεύτερο στην Ουκρανία, που βρισκόταν στα χέρια των Γερμανών και της ουκρανικής Ράντα (της εθνικής κυβέρνησης)· το τρίτο κατά μήκος του Υπερσιβηρικού, όπου οι περισσότερες πόλεις είχαν υποκύψει στη λεγεώνα των Τσέχων, η επίθεση της οποίας είχε υποστηριχτεί από την σοσιαλεπαναστατική κυβέρνηση της Σαμάρα.

Στις περιοχές που λίγο-πολύ ελέγχονταν από τους μπολσεβίκους, εξερράγησαν περί τις 140 σημαντικές εξεγέρσεις και ανταρσίες στη διάρκεια του θέρους του 1918. Οι πιο πολλές οφείλονταν στις αγροτικές κοινότητες που αρνούνταν τις επιτάξεις που επιχειρούσαν δια της βίας τα αποσπάσματα του ανεφοδιασμού, στους περιορισμούς που είχαν επιβληθεί στο ιδιωτικό εμπόριο, στις καινούργιες επιστρατεύσεις νεοσύλλεκτων για τον Κόκκινο Στρατό[42]. Οι οργισμένοι αγρότες πήγαιναν μαζικά στην πιο κοντινή πόλη, πολιορκούσαν την έδρα του τοπικού σοβιέτ κι επιχειρούσαν καμιά φορά να το πυρπολήσουν. Συνήθως τα γεγονότα εκφυλίζονταν: το στράτευμα, οι πολιτοφυλακές οι επιφορτισμένες με την τήρηση της τάξεως και, ολοένα πιο συχνά, τα αποσπάσματα της Τσεκά δεν δίσταζαν να ανοίξουν πυρ κατά των διαδηλωτών.

Σε αυτές τις συγκρούσεις, όλο και πιο πολυάριθμες καθώς περνούσαν οι μέρες, οι ηγέτες των μπολσεβίκων έβλεπαν μια τεράστια αντεπαναστατική συνωμοσία, κατευθυνόμενη εναντίον της εξουσίας τους από «κουλάκους μεταμφιεσμένους σε Λευκοφρουρούς».

«Είναι ολοφάνερο ότι οι Λευκοφρουροί προετοιμάζουν εξέγερση στο Νίζνι-Νόβγκοροντ», τηλεγραφούσε ο Λένιν στις 9 Αυγούστου 1918, στον πρόεδρο της Εκτελεστικής Επιτροπής του σοβιέτ της εν λόγω πόλεως, ο οποίος τον είχε πληροφορήσει για επεισόδια αναφορικά με τους αγρότες που διαμαρτύρονταν για τις επιτάξεις. «Πρέπει να σχηματίσετε αμέσως μια δικτατορική "τρόικα" (εσείς ο ίδιος, ο Μαρκίν κι ένας ακόμη), να εφαρμόσετε πάραυτα τη μαζική τρομοκρατία, να τουφεκίσετε ή να εκτοπίσετε τις εκατοντάδες πόρνες που μεθάνε τους στρατιώτες μας, όλους τους πρώην

αξιωματικούς, κ.λπ. Μη χάνετε ούτε λεπτό... Πρέπει να δράσετε αποφασιστικά: με μαζικές διώξεις. Εκτέλεση για όσους μεταφέρουν όπλα. Μαζικές εκτοπίσεις μενσεβίκων και άλλων ύποπτων στοιχείων»[43]. Την επομένη, 10 Αυγούστου, ο Λένιν έστειλε ένα άλλο τηλεγράφημα στο ίδιο ύφος στην Εκτελεστική Επιτροπή της Πέντζα:

«Σύντροφοι! Η εξέγερση των κουλάκων στις πέντε επαρχίες σας πρέπει να συντριβεί αμείλικτα. Το απαιτούν τα συμφέροντα ολόκληρης της επανάστασης, γιατί παντού έχει αρχίσει ο "τελικός αγώνας" κατά των κουλάκων. Να σας δώσω ένα παράδειγμα. 1. Κρεμάστε (και λέω, κρεμάστε *έτσι ώστε οι άνθρωποι να τους βλέπουν*) όχι λιγότερους από 100 κουλάκους, γνωστούς πλούσιους, που πίνουν το αίμα του λαού. 2. Δημοσιεύστε τα ονόματά τους. 3. Αρπάξτε όλο τους το βιός. 4. Προσδιορίστε τους ομήρους όπως σας υποδείξαμε με το χτεσινό μας τηλεγράφημα. Κάντε το με τέτοιο τρόπο ώστε σε εκατοντάδες χωριά στην περιφέρεια οι άνθρωποι να βλέπουν, να τρέμουν, να μαθαίνουν και να λένε: σκοτώνουν και θα εξακολουθήσουν να σκοτώνουν τους κουλάκους τους διψασμένους για αίμα. Τηλεγραφήστε ότι έχετε λάβει τις οδηγίες σωστά και ότι τις εκτελέσατε δεόντως. Δικός σας, Λένιν.

Υ.Γ. Βρείτε πιο σκληρούς άντρες»[44].

Στην πραγματικότητα, όπως μαρτυρά η προσεκτική ανάγνωση των αναφορών της Τσεκά σχετικά με τις ανταρσίες του καλοκαιριού του 1918, μόνον οι ξεσηκωμοί του Γιαροσλάβ, του Ρυμπίνσκ και του Μουρόμ, που οργανώθηκαν από την Ένωση για την άμυνα της Πατρίδας του ηγέτη των σοσιαλεπαναστατών Μπορίς Σαβίνκοφ, καθώς κι αυτός του εργοστασίου όπλων του Ιζέφσκ, που υποστηριζόταν από τους ντόπιους μενσεβίκους και σοσιαλεπαναστάτες, είχαν απ' ό,τι φάνηκε προετοιμαστεί. Όλες οι άλλες εξεγέρσεις αναπτύχθηκαν αυθόρμητα και σταδιακά με αφορμή επεισόδια όπου εμπλέκονταν αγροτικές κοινότητες που αρνούνταν τις επιτάξεις ή τη στρατολόγηση. Αυτές οι εξεγέρσεις κατεστάλησαν με άγριο τρόπο μέσα σε λίγες μέρες από τα έμπιστα αποσπάσματα του Κόκκινου Στρατού ή της Τσεκά. Μονάχα η πόλη του Γιαροσλάβ, όπου τα ένοπλα αποσπάσματα του Σαβίνκοφ είχαν ανατρέψει την τοπική εξουσία των μπολσεβίκων, αντιστάθηκε για δεκαπέντε μέρες. Μετά την πτώση της πόλης, ο Ντζερζίνσκι έστειλε στο Γιαροσλάβ μια «ειδική ερευνητική επιτροπή», η οποία, σε πέντε μέρες, από τις 24 μέχρι τις 28 Ιουλίου 1918, έστειλε στο εκτελεστικό απόσπασμα 128 άτομα»[45].

Σε όλο τον Αύγουστο του 1918, δηλαδή πριν την «επίσημη» εξαπόλυση της Κόκκινης Τρομοκρατίας στις 3 Σεπτεμβρίου, οι μπολσεβίκοι ηγέτες με τους Λένιν και Ντζερζίνσκι επικεφαλής, έστειλαν ένα μεγάλο αριθμό τηλεγραφημάτων στους τοπικούς υπεύθυνους της Τσεκά ή του Κόμματος, απαιτώντας να πάρουν «μέτρα προφύλαξης» για την αποτροπή κάθε απόπειρας εξέγερσης. Ανάμεσα σε αυτά τα μέτρα, εξηγούσε ο Ντζερζίνσκι, «τα πιο δραστικά είναι η ομηρία μελών της μπουρζουαζίας, με βάση τις λίστες που έχετε καταρτίσει επ' ευκαιρία των έκτακτων εισφορών που τους είχαν επιβληθεί, [...] η σύλληψη και η φυλάκιση όλων των ομήρων και των υπόπτων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης»[46]. Στις 8 Αυγούστου, ο Λένιν ζήτησε από τον Τσουριούπα, κομισάριο του λαού για τον Ανεφοδιασμό, να συντάξει ένα διάταγμα σύμφωνα με το οποίο, «σε κάθε επαρχία που παρήγε σιτηρά, 25 όμηροι που θα διαλέγονταν ανάμεσα στους πιο εύπορους θα πλήρωναν με τη ζωή τους την μη συμμόρφωση με το πλάνο της επίταξης». Επειδή ο Τσουριούπα έκανε τον κουφό, προβάλλοντας για δικαιολογία ότι ήταν δύσκολο να οργανωθεί μια τέτοια ομηρία, ο Λένιν τού έστειλε και δεύτερο

σημείωμα, ακόμη πιο ξεκάθαρο: «Δεν προτείνω να συλλαμβάνονται οι όμηροι αλλά να *υποδεικνύονται ονομαστικά* σε κάθε επαρχία. Στόχος αυτής της ονομαστικής υπόδειξης είναι οι πλούσιοι, όπως είναι υπεύθυνοι για τη συνεισφορά τους, να είναι υπεύθυνοι –με τίμημα τη ζωή τους– για την άμεση πραγματοποίηση του σχεδίου επίταξης στην περιφέρειά τους»[47].

Εκτός από το σύστημα των ομήρων, οι μπολσεβίκοι ιθύνοντες πειραματίστηκαν, τον Αύγουστο του 1918, με ένα άλλο όργανο καταπίεσης που εμφανίστηκε στη Ρωσία στη διάρκεια του πολέμου: το στρατόπεδο συγκέντρωσης. Στις 9 Αυγούστου 1918, ο Λένιν τηλεγράφησε στην Εκτελεστική Επιτροπή της επαρχίας της Πέντζα να μαντρώσει «τους κουλάκους, τους ιερείς, τους Λευκοφρουρούς και άλλα ύποπτα στοιχεία σ' ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης»[48].

Μερικές μέρες προηγουμένως, ο Ντζερζίνσκι και ο Τρότσκι είχαν επίσης διατάξει τον εγκλεισμό των ομήρων σε «στρατόπεδα συγκέντρωσης». Αυτά τα στρατόπεδα ήταν στρατόπεδα εγκλεισμού, όπου έπρεπε να μεταφέρονται, με διοικητικές μόνον πράξεις και χωρίς την παραμικρή δικαστική απόφαση, τα «ύποπτα στοιχεία». Πολυάριθμα στρατόπεδα, όπου είχαν φυλακιστεί αιχμάλωτοι πολέμου, υπήρχαν στη Ρωσία, όπως και σε όλες τις εμπόλεμες χώρες.

Ανάμεσα στα «ύποπτα στοιχεία» που έπρεπε να συλλαμβάνονται προληπτικά ξεχώριζαν, στην πρώτη γραμμή, οι πολιτικοί υπεύθυνοι των κομμάτων της αντιπολίτευσης που ήταν ακόμη ελεύθεροι. Στις 15 Αυγούστου 1918, ο Λένιν και ο Ντζερζίνσκι υπέγραψαν το ένταλμα σύλληψης των βασικών ηγετών του κόμματος των μενσεβίκων –Μάρτοφ, Νταν, Ποτρέσοφ, Γκόλντμαν– οι εφημερίδες του οποίου είχαν ήδη υποχρεωθεί να σωπάσουν και οι αντιπρόσωποί τους είχαν εκδιωχθεί από τα σοβιέτ[49].

Για τους ιθύνοντες των μπολσεβίκων, είχαν πια σβηστεί τα όρια ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες των αντιφρονούντων, σ' έναν εμφύλιο που είχε, καθώς υποστήριζαν, τους δικούς του νόμους.

«Ο εμφύλιος πόλεμος δεν γνωρίζει από γραπτούς νόμους», έγραφε στην *Izvestia* της 23ης Αυγούστου 1918 ο Λάτσις, ένας από τους βασικούς συνεργάτες του Ντζερζίνσκι. Ο καπιταλιστικός πόλεμος έχει τους γραπτούς του νόμους [...] όμως ο εμφύλιος έχει τους δικούς του [...]. Δεν αρκεί μονάχα να καταστρέψουμε τις ενεργές δυνάμεις του εχθρού αλλά να αποδείξουμε ότι οποιοσδήποτε υψώσει το σπαθί του κατά της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων θα περάσει από σπαθί. Αυτοί ήταν οι κανόνες που εφάρμοζε πάντοτε η μπουρζουαζία στους εμφύλιους πολέμους που διεξήγαγε εναντίον του προλεταριάτου. [...] Εμείς δεν έχουμε ακόμη αφομοιώσει αρκετά αυτούς τους κανόνες. Σκοτώνουν τους δικούς μας κατά εκατοντάδες και χιλιάδες. Εμείς εκτελούμε τους δικούς τους έναν-έναν, μετά από μακρές συζητήσεις μπροστά σε επιτροπές και δικαστήρια. Στον εμφύλιο δεν υπάρχουν δικαστήρια για τον εχθρό. Είναι ένας αγώνας ζωής και θανάτου. Αν δεν σκοτώσεις, θα σκοτωθείς. Ε, λοιπόν σκότωσε, αν δεν θέλεις να σκοτωθείς!»[50]

Στις 30 Αυγούστου 1918, δύο απόπειρες, η μία εναντίον του Μ.Σ. Ουρίτσκι, επικεφαλής της Τσεκά του Πέτρογκραντ, η άλλη εναντίον του Λένιν, ενίσχυσαν την πεποίθηση των ηγετών των μπολσεβίκων ότι μια πραγματική συνωμοσία απειλούσε ακόμη και την ίδια τους την ύπαρξη. Στην πραγματικότητα, αυτές οι δύο απόπειρες δεν είχαν καμιά σχέση μεταξύ τους. Η πρώτη είχε διαπραχθεί σύμφωνα με την πιο αγνή παράδοση της λαϊκίστικης επαναστατικής τρομοκρατίας, από έναν νεαρό φοιτητή που επι-

θυμούσε να εκδικηθεί για την εκτέλεση ενός φίλου του αξιωματικού, λίγες μέρες πριν από την Τσεκά του Πέτρογκραντ. Όσον αφορά την απόπειρα κατά του Λένιν, που για πολύ καιρό αποδιδόταν στη Φάνυ Κάπλαν, μια επαναστάτρια προσκείμενη στους αναρχικούς και στους σοσιαλεπαναστάτες, που συνελήφθη επιτόπου και εκτελέστηκε χωρίς δίκη τρεις μέρες μετά το συμβάν, σήμερα φαίνεται ότι υπήρξε το αποτέλεσμα μιας προβοκάτσιας που οργανώθηκε από την Τσεκά, και η οποία ξέφυγε από τον έλεγχο των υποκινητών της[51]. Η κυβέρνηση των μπολσεβίκων φόρτωσε αμέσως αυτές τις απόπειρες στους «σοσιαλεπαναστάτες της δεξιάς, λακέδες του γαλλικού και του αγγλικού ιμπεριαλισμού». Ήδη από την επομένη, άρθρα στις εφημερίδες και επίσημες διακηρύξεις έκαναν έκκληση στην ανάπτυξη της τρομοκρατίας:

«Εργάτες», έγραφε η *Pravda* στις 31 Αυγούστου 1918, «ήρθε ο καιρός να εκμηδενίσετε την μπουρζουαζία, αλλιώς θα σας εξοντώσει εκείνη. Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε χωρίς οίκτο τις πόλεις από την αστική σαπίλα. Όλοι αυτοί οι κύριοι θα διωχτούν και όσοι αντιπροσωπεύουν κίνδυνο για την επανάσταση θα εξολοθρευτούν. [...] Ο ύμνος της εργατικής τάξης θα είναι ένα τραγούδι μίσους και εκδίκησης!»[52]

Την ίδια μέρα, ο Ντζερζίνσκι και ο βοηθός του Πέτερς συνέταξαν ένα «Κάλεσμα στην εργατική τάξη» με παρόμοιο πνεύμα: «Η εργατιά ας συντρίψει, με τη μαζική τρομοκρατία, τη λερναία ύδρα της αντεπανάστασης! Ας ξέρουν οι εχθροί της εργατικής τάξης ότι οποιοσδήποτε συλλαμβάνεται να έχει παράνομα στην κατοχή του κάποιο όπλο θα εκτελείται επιτόπου, πως κάθε άτομο που θα τολμήσει να κάνει την παραμικρή προπαγάνδα κατά του σοβιετικού καθεστώτος θα συλλαμβάνεται αμέσως και θα κλείνεται σε στρατόπεδο συγκέντρωσης!» Τυπωμένο στην *Izvestia* της 3ης Σεπτεμβρίου, το κάλεσμα αυτό ακολουθήθηκε την επομένη από τη δημοσίευση μιας οδηγίας που είχε στείλει ο Ν. Πετρόφσκι, κομισάριος του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις, προς όλα τα σοβιέτ. Ο Πετρόφσκι παραπονιόταν για το γεγονός πως, παρά την «καταπίεση των μαζών» που ασκούσαν οι εχθροί του καθεστώτος εναντίον των «εργατικών μαζών», η Κόκκινη Τρομοκρατία αργούσε να γίνει αισθητή:

«Επιτέλους, είναι καιρός να βάλουμε ένα τέλος σε όλη ετούτη τη νωθρότητα και τους συναισθηματισμούς. Όλοι οι σοσιαλεπαναστάτες της δεξιάς πρέπει πάραυτα να συλληφθούν. Πρέπει να πάρουμε έναν μεγάλο αριθμό ομήρων μεταξύ των μπουρζουάδων και των αξιωματικών. Στην παραμικρή αντίσταση πρέπει να καταφεύγουμε σε μαζικές εκτελέσεις. Οι Εκτελεστικές Επιτροπές της επαρχίας οφείλουν να αναλάβουν πρωτοβουλία. Οι Τσεκά και οι άλλες πολιτοφυλακές πρέπει να εντοπίσουν και να συλλάβουν όλους τους ύποπτους και να εκτελούν αμέσως όλους όσους θα ήταν αναμεμειγμένοι σε αντεπαναστατικές δραστηριότητες. [...] Οι υπεύθυνοι των Εκτελεστικών Επιτροπών οφείλουν να πληροφορούν χωρίς καθυστέρηση το κομισαριάτο του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις για κάθε μαλθακότητα ή αναποφασιστικότητα εκ μέρους των τοπικών σοβιέτ. [...] Καμία αδυναμία, κανένας δισταγμός δεν πρόκειται να γίνει ανεκτός στη διάρκεια της εφαρμογής της τρομοκρατίας των μαζών»[53].

Αυτό το τηλεγράφημα, επίσημη έναρξη της Κόκκινης Τρομοκρατίας σε μεγάλη κλίμακα, αποκλείει την επιχειρηματολογία που ανέπτυξαν *εκ των υστέρων* ο Ντζερζίνσκι και ο Πέτερς, σύμφωνα με την οποία «η Κόκκινη Τρομοκρατία, έκφραση της γενικευμένης αυθόρμητης αγανάκτησης των μαζών εναντίον των επιθέσεων της 30ης Αυγούστου 1918, πυροδοτήθηκε χωρίς την παραμικρή ντιρεκτίβα εκ μέρους του Κέντρου». Στην πραγματικότητα, η Κόκκινη Τρομοκρατία αποτέλεσε τη φυσική διέξοδο

ενός μίσους σχεδόν αφηρημένου που έτρεφε την πλειοψηφία των ηγετών των μπολσεβίκων κατά των «καταπιεστών», τους οποίους ήταν έτοιμοι να εξοντώσουν όχι προσωπικά αλλά «ως κοινωνική τάξη». Στα απομνημονεύματά του, ο μενσεβίκος ηγέτης Ραφαήλ Αμπράμοβιτς αναφέρει μια αποκαλυπτική συζήτηση με τον Φελίξ Ντζερζίνσκι, τον μελλοντικό αρχηγό της Τσεκά, τον Αύγουστο του 1917:

«Αμπράμοβιτς, θυμάσαι τα λόγια του Λασάλ σχετικά με την ουσία ενός Συντάγματος;

– Φυσικά.

– Έλεγε ότι κάθε Σύνταγμα καθορίζεται από τη σχέση των κοινωνικών δυνάμεων σε μια χώρα μια δεδομένη χρονική στιγμή. Αναρωτιέμαι πώς θα μπορούσε να αλλάξει αυτός ο συσχετισμός ανάμεσα στην πολιτική και την κοινωνία.

– Νομίζω μέσω των διαφόρων διαδικασιών της οικονομικής και πολιτικής εξέλιξης, με την ανάδυση νέων οικονομικών μορφών, την άνοδο ορισμένων κοινωνικών τάξεων, κ.λπ., πράγματα που τα γνωρίζεις μια χαρά, Φελίξ.

– Ναι, όμως δεν θα μπορούσε κάποιος να αλλάξει ριζικά αυτόν το συσχετισμό; Για παράδειγμα, με την υποταγή ή με την εξολόθρευση συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων;»[54]

Μια τέτοια ψυχρή ωμότητα, υπολογισμένη, κυνική, καρπό μιας ανελέητης λογικής «ταξικού πολέμου» τραβηγμένης στα άκρα, τη συμμερίζονταν πολλοί μπολσεβίκοι. Τον Σεπτέμβριο του 1918, ένας από τους βασικούς μπολσεβίκους ιθύνοντες, ο Γκριγκόρι Ζινόβιεφ, διακήρυξε: «Για να νικήσουμε τους εχθρούς μας, πρέπει να διαθέτουμε τη δική μας σοσιαλιστική τρομοκρατία. Πρέπει να πάρουμε με το μέρος μας τα 90 από τα 100 εκατομμύρια των κατοίκων της Σοβιετικής Ρωσίας. Όσο για τους άλλους, δεν έχουμε τίποτα να τους πούμε. Οφείλουμε να τους εξοντώσουμε»[55].

Στις 5 Σεπτεμβρίου, η σοβιετική κυβέρνηση νομιμοποίησε την τρομοκρατία με το περίφημο διάταγμα «Περί Κόκκινης Τρομοκρατίας»: «Υπό τις παρούσες συνθήκες, είναι απολύτως απαραίτητο να ενισχύσουμε την Τσεκά [...], να προστατέψουμε τη Σοβιετική Δημοκρατία εναντίον των ταξικών εχθρών της απομονώνοντάς τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, εκτελώντας επιτόπου οποιονδήποτε σχετίζεται με οργανώσεις των Λευκοφρουρών, με συνωμοσίες, με ανταρσίες ή εξεγέρσεις, να δημοσιεύουμε τα ονόματα των εκτελουμένων εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους στάλθηκαν στο απόσπασμα»[56]. Όπως το παραδέχτηκε στη συνέχεια ο Ντζερζίνσκι, «τα κείμενα της 3ης και της 5ης Σεπτεμβρίου 1918 μάς πρόσφεραν επιτέλους νόμιμα αυτό εναντίον του οποίου ακόμη και σύντροφοι μες στο Κόμμα είχαν μέχρι τότε διαμαρτυρηθεί, το δικαίωμα να ξεμπερδεύουμε επιτόπου, χωρίς να δίνουμε πουθενά λογαριασμό, με τα αντεπαναστατικά καθάρματα».

Με μια εσωτερική εγκύκλιο της 17ης Σεπτεμβρίου, ο Ντζερζίνσκι προσκάλεσε όλες τις τοπικές Τσεκά να «επιταχύνουν τις διαδικασίες προκειμένου να τελειώνουμε, δηλαδή να *ξεμπερδεύουμε* με τις εκκρεμότητες»[57]. Οι «εκκαθαρίσεις» είχαν στην πραγματικότητα ξεκινήσει από τις 31 Αυγούστου. Στις 3 Σεπτεμβρίου, οι εκδόσεις της *Izvestia* ανέφεραν ότι περισσότεροι από 500 όμηροι είχαν εκτελεστεί στο Πέτρογκραντ κατά τη διάρκεια των προηγούμενων ημερών από την τοπική Τσεκά. Σύμφωνα με πηγές της Τσεκά, 800 άτομα εκτελέστηκαν τον Σεπτέμβριο του 1918 στο Πέτρογκραντ. Ο αριθμός αυτός είναι πολύ κατώτερος από τον πραγματικό. Ένας αυτόπτης μάρτυρας εξιστορούσε αναλυτικά: «Για το Πέτρογκραντ, μια επιφανειακή απαρίθμηση ανέρ-

χεται σε 1.300 εκτελέσεις. [...] Οι μπολσεβίκοι δεν λογαριάζουν, στις στατιστικές τους, τις εκατοντάδες των αξιωματικών και των πολιτών που εκτελέστηκαν στην Κροστάνδη, με διαταγές των τοπικών αρχών. Μονάχα στην Κροστάνδη, σε μια νύχτα, 400 άτομα τυφεκίστηκαν. Έσκαψαν στο προαύλιο τρεις μεγάλες τάφρους, 400 άτομα τοποθετήθηκαν μπροστά τους και εκτελέστηκαν ο ένας μετά τον άλλο»[58]. Σε μια συνέντευξη που παραχώρησε στις 3 Νοεμβρίου 1918, στην εφημερίδα *Outro Moskvy*, το δεξί χέρι του Ντζερζίνσκι, ο Πέτερς, παραδέχτηκε ότι «στο Πέτρογκραντ, οι "τόσο ευαίσθητοι" (sic) άντρες της Τσεκά έχασαν το λογαριασμό κι επέδειξαν υπερβολικό ζήλο. Πριν από τη δολοφονία του Ουρίτσκι, δεν είχε εκτελεστεί κανείς –και πιστέψτε με, παρ' όλα όσα υποστηρίζονται δεν είμαι και τόσο αιμοβόρος όσο λένε– ενώ κατόπιν έγιναν κάποιες περίσσιες εκτελέσεις, και μερικές φορές χωρίς διορατικότητα. Ωστόσο, η Μόσχα από την πλευρά της δεν έκανε τίποτε άλλο από το να απαντήσει στην απόπειρα κατά του Λένιν με την εκτέλεση ορισμένων υπουργών του τσάρου»[59]. Σύμφωνα πάντα με την *Izvestia*, «μόνο» 29 όμηροι που ανήκαν «στο στρατόπεδο της αντεπανάστασης» εκτελέστηκαν στη Μόσχα, στις 3 και 4 Σεπτεμβρίου. Ανάμεσά τους ήταν και δύο πρώην υπουργοί του Νικολάου Β', ο Α. Χβοστόφ (των Εσωτερικών) και ο Ι. Τσεγκλοβίτοφ (Δικαιοσύνης). Παρ' όλα αυτά, πολυάριθμες μαρτυρίες αναφέρουν εκατοντάδες εκτελέσεις ομήρων, στη διάρκεια των «σφαγών του Σεπτεμβρίου» στις μοσχοβίτικες φυλακές.

Εκείνη την εποχή της Κόκκινης Τρομοκρατίας, ο Ντζερζίνσκι προχώρησε στην έκδοση μιας εφημερίδας, της *Ejenedelnik VCK* (Η Εβδομαδιαία της Τσεκά) που εγκωμίαζε απροκάλυπτα τις αρετές της πολιτικής αστυνομίας κι ενθάρρυνε τον «δίκαιο πόθο των μαζών για εκδίκηση». Στη διάρκεια έξι εβδομάδων και μέχρι την αναστολή της κυκλοφορίας της, με διαταγή της Κεντρικής Επιτροπής, σε μια στιγμή όπου η Τσεκά αμφισβητείτο από ένα ικανό αριθμό στελεχών των μπολσεβίκων, αυτό το εβδομαδιαίο φύλλο περιέγραφε χωρίς προσχήματα ούτε ντροπή τις συλλήψεις των ομήρων, τους εγκλεισμούς στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τις εκτελέσεις κ.λπ. Συνιστά λοιπόν μια επίσημη *κατ' ελάχιστον* πηγή της Κόκκινης Τρομοκρατίας για τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1918. Σε κάποια από τα φύλλα της διαβάζουμε ότι η Τσεκά του Νίζνι-Νόβγκοροντ, ιδιαιτέρως πρόθυμη για δράση κάτω από τις διαταγές του Νικολάι Μπουλγκάνιν –μελλοντικού ηγέτη του σοβιετικού κράτους από το 1954 ως το 1957–, εκτέλεσε ήδη από τις 31 Αυγούστου 141 ομήρους· 700 όμηροι είχαν συλληφθεί μέσα σε τρεις μέρες σε αυτή τη μεσαίου μεγέθους πόλη της Ρωσίας. Από τη Βιάτκα, η περιφερειακή Τσεκά του Ουράλ ανέφερε την εκτέλεση 23 «πρώην χωροφυλάκων», 154 «αντεπαναστατών», 8 «μοναρχικών», 28 «μελών του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος», 186 «αξιωματικών», 10 «μενσεβίκων και σοσιαλεπαναστατών της δεξιάς» στο διάστημα μιας εβδομάδας. Η Τσεκά του Ιβάνο-Βόσνεσενσκ ανακοίνωνε τη σύλληψη 181 ομήρων, την εκτέλεση 25 «αντεπαναστατών» και τη δημιουργία ενός «στρατοπέδου συγκέντρωσης δυναμικότητας 1.000 ατόμων». Η Τσεκά της κωμόπολης του Σεμπέσκ «έστειλε στο απόσπασμα 16 κουλάκους και έναν ιερέα που είχε χοροστατήσει σε μια λειτουργία για τον αιμοσταγή Νικόλαο Β', τον τύραννο του λαού». Η Τσεκά του Τβερ συνέλαβε 130 ομήρους και εκτέλεσε 39· η Τσεκά του Περμ 50. Θα μπορούσαμε να επεκτείνουμε αυτό τον μακάβριο κατάλογο με τα αποσπάσματα των έξι φύλλων της *Εβδομαδιαίας της Τσεκά* που πρόλαβαν να κυκλοφορήσουν[60].

Κι άλλες επαρχιακές εφημερίδες αναφέρονταν εξίσου, στη διάρκεια του φθινο-

πώρου του 1918, σε χιλιάδες συλλήψεις και εκτελέσεις. Έτσι, για να παραθέσουμε μονάχα δύο παραδείγματα: το μοναδικό φύλλο που κυκλοφόρησε της *Izvestia Tsaritsynskoï Goubtcheka* (Τα νέα της επαρχιακής Τσεκά του Τσαρίτσιν) έκανε λόγο για την εκτέλεση 103 ατόμων την εβδομάδα μεταξύ 3 και 10 Σεπτεμβρίου 1918. Από την 1η μέχρι τις 8 Νοεμβρίου 1918, 371 άτομα παρουσιάστηκαν ενώπιον του τοπικού δικαστηρίου της Τσεκά: 50 καταδικάστηκαν σε θάνατο, οι υπόλοιποι σε «εγκλεισμό σ' ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης, σαν προληπτικό μέτρο και με την ιδιότητα του ομήρου, μέχρι το τελικό ξεπάστρεμα των αντεπαναστατικών εξεγέρσεων». Το μοναδικό φύλλο της *Izvestia Penzenskoï Goubtcheka* (Τα νέα της επαρχιακής Τσεκά της Πέντζα) ανέφερε χωρίς άλλο σχόλιο: «Σε αντίποινα για τη δολοφονία του συντρόφου Γιεγκόροφ, εργάτη στο Πέτρογκραντ που βρισκόταν σε διατεταγμένη αποστολή με κάποιο απόσπασμα ανεφοδιασμού, 152 Λευκοφρουροί εκτελέστηκαν από την Τσεκά. Άλλα μέτρα, ακόμη πιο σκληρά, θα παρθούν στο μέλλον ενάντια σε όλους εκείνους που θα τολμήσουν να απλώσουν τα χέρια τους κόντρα στο οπλισμένο χέρι του προλεταριάτου!»[61]

Οι εμπιστευτικές αναφορές (*svodki*) των τοπικών Τσεκά που στέλνονταν στη Μόσχα, τις οποίες εδώ και λίγο καιρό μπορούμε να τις συμβουλευόμαστε, επιβεβαιώνουν εξάλλου την ωμότητα με την οποία καταστέλλονταν, ήδη από το θέρος του 1918, και τα παραμικρά επεισόδια ανάμεσα στις αγροτικές κοινότητες και τις κατά τόπους αρχές, τα οποία οφείλονταν τις περισσότερες φορές στην άρνηση των επιτάξεων ή της αναγκαστικής επιστράτευσης και τα οποία καταλογογραφούνταν συστηματικά ως «αντεπαναστατικές στάσεις των κουλάκων» και πατάσσονταν αμείλικτα.

Θα ήταν μάταιη κάθε απόπειρα υπολογισμού του αριθμού των θυμάτων αυτού του πρώτου μεγάλου κύματος της Κόκκινης Τρομοκρατίας. Ένας από τους βασικούς ιθύνοντες της Τσεκά, ο Λάτσις, υποστήριζε ότι στη διάρκεια του δευτέρου εξαμήνου 1918, η Τσεκά είχε εκτελέσει 4.500 άτομα και πρόσθετε με κυνισμό: «Αν μπορεί να κατηγορηθεί για κάτι η Τσεκά, δεν είναι βέβαια για τον υπερβάλλοντα ζήλο της για εκτελέσεις αλλά για ανεπάρκεια στην εφαρμογή των υπέρτατων μέτρων τιμωρίας. Ένα σιδερένιο χέρι μειώνει πάντα τον αριθμό των θυμάτων»[62]. Τέλη Οκτωβρίου 1918, ένας από τους ηγέτες των μενσεβίκων, ο Γιούρι Μάρτοφ, εκτιμούσε τον αριθμό των άμεσων θυμάτων της Τσεκά από τις αρχές Σεπτεμβρίου σε «περισσότερα από 10.000»[63].

Όποιος κι αν είναι ο ακριβής αριθμός των θυμάτων της Κόκκινης Τρομοκρατίας του φθινοπώρου του 1918 –και μόνον το άθροισμα των εκτελέσεων που αναφέρονται στον τύπο μας δίνει να καταλάβουμε ότι δεν θα μπορούσε να ήταν κατώτερος από 10.000-15.000–, αυτή η Τρομοκρατία καθιέρωσε οριστικά την μπολσεβίκικη πρακτική της μεταχείρισης κάθε μορφής πραγματικής ή πιθανής διαμαρτυρίας στα πλαίσια ενός αμείλικτου εμφυλίου πολέμου που υπάκουε, σύμφωνα με τα λόγια του Λάτσις, στους «δικούς του νόμους». Όταν κάποιοι εργάτες κατέβαιναν σε απεργία, όπως η περίπτωση, για παράδειγμα, του εργοστασίου εξοπλισμού στη Μοτοβιλίχα, στην επαρχία Περμ, αρχές Νοεμβρίου του 1918, για να διαμαρτυρηθούν εναντίον της μπολσεβίκικης αρχής της ποσόστωσης τροφίμων «ανάλογα με την κοινωνική καταγωγή» και των καταχρήσεων της τοπικής Τσεκά, τότε το εργοστάσιο ολόκληρο κηρυσσόταν πάραυτα «σε κατάσταση ανταρσίας» εκ μέρους των αρχών. Καμιά διαπραγμάτευση με τους απεργούς: λοκ-άουτ και απόλυση όλων των εργαζομένων, σύλληψη των «πρωτεργατών», αναζήτηση των «αντεπαναστατών» μενσεβίκων που λογαριάζονταν ύποπτοι

για την υποκίνηση της απεργίας[64]. Βέβαια οι πρακτικές αυτού του είδους ήταν κάτι το συνηθισμένο ήδη από το καλοκαίρι του 1918. Το φθινόπωρο, ωστόσο, η τοπική Τσεκά, που ήταν πια καλά οργανωμένη και «κινητοποιημένη» από τις εκκλήσεις για δολοφονίες που προέρχονταν από το Κέντρο, προχώρησε ακόμη πιο μακριά στο δρόμο της καταστολής: έστειλε στο απόσπασμα περισσότερους από 100 απεργούς χωρίς καμιάς μορφής δίκη.

Μόνο και μόνο η τάξη μεγέθους -10.000 με 15.000 συνοπτικές εκτελέσεις σε δύο μήνες- σηματοδοτούσαν κιόλας μια πραγματική αλλαγή κλίμακας σε σχέση με την τσαρική περίοδο. Αρκεί να θυμηθούμε ότι συνολικά στην περίοδο 1825-1917 ο αριθμός των θανατικών καταδικών που είχαν απαγγελθεί από τα τσαρικά δικαστήρια (συμπεριλαμβανομένων των στρατοδικείων) και για όλες τις υποθέσεις που είχαν εκδικάσει «σχετικά με την πολιτική τάξη» ανερχόταν, σε διάστημα 92 ετών, σε 6.321 άτομα, με ένα μέγιστο 1.310 καταδικών σε θάνατο το 1906, χρονιά των αντιδράσεων εναντίον των επαναστατών του 1905. Σε μερικές εβδομάδες, η Τσεκά από μόνη της εκτέλεσε δυο και τρεις φορές περισσότερα άτομα από όσα η τσαρική Αυτοκρατορία είχε καταδικάσει σε θάνατο μέσα σε 92 χρόνια και τα οποία άλλωστε, αφού είχαν καταδικαστεί μετά από νόμιμες διαδικασίες, δεν εκτελέστηκαν στο σύνολό τους, μια και ένα μεγάλο μέρος των θανατικών ποινών είχε μετατραπεί σε ποινές καταναγκαστικών έργων[65].

Η αλλαγή κλίμακας πήγαινε αρκετά μακρύτερα από τους σκέτους αριθμούς. Η εισαγωγή καινούργιων εννοιών όπως «ύποπτος», «εχθρός του λαού», «όμηρος», «στρατόπεδο συγκέντρωσης», «επαναστατικό δικαστήριο», πρωτόφαντων πρακτικών όπως ο «προληπτικός εγκλεισμός» ή οι συνοπτικές, χωρίς προηγούμενη δίκη, εκτελέσεις χιλιάδων ατόμων που συνελήφθησαν από μια πολιτική αστυνομία νέου τύπου, υπεράνω του νόμου, αποτελούσε εν προκειμένω μια αληθινή κοπερνίκεια επανάσταση.

Ορισμένοι ηγέτες των μπολσεβίκων δεν ήταν προετοιμασμένοι για μια τέτοιας ολκής επανάσταση. Κι αυτό φανερώνει η πολεμική που αναπτύχθηκε στους κόλπους της ηγεσίας των μπολσεβίκων, μεταξύ Οκτωβρίου και Δεκεμβρίου 1918, σχετικά με το ρόλο της Τσεκά. Απόντος του Ντζερζίνσκι -που είχε πάει, ινκόγκνιτο, στην Ελβετία για την αποκατάσταση της ψυχικής και σωματικής του υγείας-, η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος των μπολσεβίκων συζήτησε στις 25 Οκτωβρίου 1918 για ένα καινούργιο καθεστώς για την Τσεκά. Επικρίνοντας την «απόλυτη ελευθερία κινήσεων της οργάνωσης που φερόταν σαν να βρίσκεται υπεράνω των σοβιέτ και του ιδίου του Κόμματος», ο Μπουχάριν, ο Ολμίνσκι, ένας βετεράνος μπολσεβίκος, και ο Πετρόφσκι, κομισάριος του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις, απαίτησαν να ληφθούν μέτρα για τον περιορισμό του «υπερβολικού ζήλου μιας οργάνωσης που στους κόλπους της περιελάμβανε εγκληματίες και σαδιστές, εκφυλισμένα στοιχεία του λούμπεν-προλεταριάτου». Συστάθηκε μια επιτροπή πολιτικού ελέγχου. Ο Κάμενεφ, που ήταν μέλος της, έφτασε μάλιστα στο σημείο να προτείνει απλώς την κατάργηση της Τσεκά[66].

Όμως, σύντομα, το στρατόπεδο των άνευ όρων υποστηρικτών της επανέκτησε την υπεροχή. Μεταξύ τους ξεχώριζαν, εκτός από τον Ντζερζίνσκι, κορυφαία στελέχη του Κόμματος όπως ο Σβερντλόφ, ο Στάλιν, ο Τρότσκι και, φυσικά, ο Λένιν. Ο τελευταίος ανέλαβε με αποφασιστικότητα την υπεράσπιση μιας οργάνωσης «που δεχόταν άδικες επιθέσεις, εξαιτίας κάποιων υπερβολών, από μια στενοκέφαλη ιντελιγκέντσια [...] ανίκανη να εντάξει το πρόβλημα της τρομοκρατίας σε μια πιο πλατιά προοπτι-

κή»[67]. Στις 19 Δεκεμβρίου 1918, με πρόταση του Λένιν, η Κεντρική Επιτροπή υιοθέτησε μια απόφαση που απαγόρευε στον σοβιετικό τύπο να τυπώνει «συκοφαντικά άρθρα για τους θεσμούς, ειδικότερα για την Τσεκά, η οποία πραγματοποιεί τη δουλειά της κάτω από ιδιαιτέρως δύσκολες συνθήκες». Έτσι τερματίστηκε η διαμάχη. Το «οπλισμένο χέρι της δικτατορίας του προλεταριάτου» είχε αποκτήσει το πτυχίο του αλάθητου. Όπως το λέει κι ο Λένιν, «ο καλός κομμουνιστής είναι και καλός τσεκίστας».

Στις αρχές του 1919, ο Ντζερζίνσκι έλαβε την άδεια από την Κεντρική Επιτροπή για τη δημιουργία ειδικών τμημάτων της Τσεκά, υπεύθυνων στο εξής για τη στρατιωτική ασφάλεια. Στις 16 Μαρτίου 1919, διορίστηκε κομισάριος του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις και προχώρησε στην αναδιοργάνωση, υπό την αιγίδα της Τσεκά, του συνόλου των βοηθητικών πολιτοφυλακών, στρατευμάτων, αποσπασμάτων και μονάδων που μέχρι τότε ήταν συνδεδεμένα με διάφορες διευθύνσεις. Τον Μάιο 1919, όλες αυτές οι μονάδες –πολιτοφυλακές των σιδηροδρομικών, αποσπάσματα ανεφοδιασμού, συνοριακοί φρουροί, τάγματα της Τσεκά– συνενώθηκαν σ' ένα ειδικό σώμα, τις «Ομάδες εσωτερικής άμυνας της Δημοκρατίας», που έμελλε να φτάσει τους 200.000 άντρες το 1921. Οι μονάδες αυτές ήταν επιφορτισμένες με την εξασφάλιση της επιτήρησης των στρατοπέδων, των σταθμών και άλλων στρατηγικών σημείων, με τη διεξαγωγή επιχειρήσεων επίταξης αλλά επίσης, και προπαντός, με την καταστολή των αγροτικών εξεγέρσεων των εργατικών ταραχών και των στάσεων στα πλαίσια του Κόκκινου Στρατού. Οι Ειδικές μονάδες της Τσεκά και οι Ομάδες εσωτερικής άμυνας της Δημοκρατίας –περίπου 200.000 άντρες συνολικά– αντιπροσώπευαν μια φοβερή δύναμη ελέγχου και καταστολής, έναν πραγματικό στρατό στους κόλπους ενός Κόκκινου Στρατού υπονομευμένου από τις λιποταξίες και ο οποίος ουδέποτε κατόρθωσε, παρά τις θεωρητικά μεγάλες εφεδρείες της τάξης των 3-5 εκατομμυρίων ανδρών, να παρατάξει περισσότερους από 500.000 εξοπλισμένους στρατιώτες[68].

Ένα από τα πρώτα διατάγματα του νέου κομισάριου ρύθμιζε τα της οργάνωσης των στρατοπέδων συγκέντρωσης που υφίσταντο από το καλοκαίρι του 1918 χωρίς την παραμικρή νομική ή κανονιστική βάση. Το διάταγμα της 15ης Απριλίου 1919 ξεχώριζε δύο τύπους στρατοπέδων: τα «στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας», στα οποία εγκλείονταν κατά κύριο λόγο όσοι είχαν καταδικαστεί από κάποιο δικαστήριο, και τα «στρατόπεδα συγκέντρωσης», στα οποία μεταφέρονταν τα άτομα που φυλακίζονταν, το πιο συχνά ως «όμηροι», με απλά διοικητικά μέτρα. Στην πραγματικότητα, οι διακρίσεις μεταξύ των δύο τύπων στρατοπέδων παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό θεωρητικές, καθώς μαρτυρεί η συμπληρωματική ντιρεκτίβα της 17ης Μαΐου 1919, η οποία, εκτός από τη δημιουργία «τουλάχιστον ενός στρατοπέδου σε κάθε επαρχία, ελάχιστης δυναμικότητας 300 ατόμων», προέβλεπε μια τυπολογία 16 κατηγοριών ατόμων που έπρεπε να εγκλειστούν. Ανάμεσά τους υπήρχαν πολύ διαφορετικές περιγραφές όπως «όμηροι από την μπουρζουαζία», «υπάλληλοι του παλιού καθεστώτος μέχρι του βαθμού του παρέδρου, του εισαγγελέως και οι βοηθοί τους, δήμαρχοι και οι βοηθοί τους σε πόλεις που αποτελούσαν περιφερειακά κέντρα», «άτομα καταδικασθέντα, υπό το σοβιετικό καθεστώς, σε οποιαδήποτε ποινή για τα ποινικά παραπτώματα του παρασιτισμού, της μαστροπείας και της πορνείας», «συνηθισμένοι λιποτάκτες (όχι οι υπότροποι) και αιχμάλωτοι στρατιώτες του εμφυλίου» κ.λπ.[69]

Ο αριθμός των εγκλείστων σε στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων ή συγκέντρωσης γνώρισε συνεχή αύξηση μεταξύ 1919-1921, περνώντας από 16.000 περίπου τον Μάιο

του 1919 σε περισσότερους από 70.000 τον Σεπτέμβριο του 1921[70]. Στους παραπάνω αριθμούς δεν συνυπολογίζονται κάποια στρατόπεδα που οργανώθηκαν σε περιοχές εξεγερμένες εναντίον της σοβιετικής εξουσίας. Έτσι, μονάχα στην επαρχία του Ταμπόβ, το καλοκαίρι του 1921 υπήρχαν τουλάχιστον 50.000 «κακοποιοί» και «μέλη οικογενειών κακοποιών, που είχαν πιαστεί όμηροι», στα επτά στρατόπεδα συγκέντρωσης που είχαν ανοίξει οι επιφορτισμένες με την καταστολή της αγροτικής εξέγερσης τοπικές αρχές[71].

4

Ο «βρόμικος πόλεμος»

Ο εμφύλιος πόλεμος της Ρωσίας έχει σε γενικές γραμμές αναλυθεί ως σύγκρουση μεταξύ των Κόκκινων (μπολσεβίκων) και των Λευκών (μοναρχικών). Στην πραγματικότητα, πέρα από τις στρατιωτικές συγκρούσεις μεταξύ δύο στρατών, του Κόκκινου Στρατού και των διαφόρων μονάδων που συνέθεταν ένα Λευκό Στρατό αρκετά ετερόκλητο, το πιο σημαντικό ήταν χωρίς αμφιβολία αυτό που συνέβαινε πίσω από τις τόσο ευμετάβλητες γραμμές του μετώπου. Αυτή η διάσταση του εμφυλίου είναι εκείνη του «εσωτερικού μετώπου». Χαρακτηρίζεται από μια πολύμορφη καταπίεση που ασκούν οι κατά τόπους αρχές, λευκές ή κόκκινες –με την κόκκινη καταπίεση να είναι πολύ πιο γενικευμένη και συστηματική–, κατά των πολιτικών οπαδών των κομμάτων ή των ομάδων της αντιπολίτευσης, κατά των εργατών που απεργούν για τις διεκδικήσεις τους, εναντίον των λιποτακτών που αποφεύγουν τη στράτευση ή εγκαταλείπουν τη μονάδα τους, ή απλώς κατά των πολιτών που ανήκουν σε ύποπτη ή «εχθρική» κοινωνική τάξη και των οποίων το μοναδικό κρίμα ήταν το ότι βρέθηκαν σε μια πόλη ή ένα χωριό που καταχτήθηκε από τον «εχθρό». Η πάλη στο εσωτερικό μέτωπο του εμφυλίου υπήρξε πριν και πάνω απ' όλα η αντίσταση που προέβαλαν εκατομμύρια αγρότες, ανυπότακτοι και λιποτάκτες, εκείνοι που οι Κόκκινοι καθώς και οι Λευκοί ονόμαζαν Πράσινους, και οι οποίοι έπαιζαν συχνά αποφασιστικό ρόλο για την προέλαση ή την οπισθοχώρηση του ενός ή του άλλου στρατοπέδου.

Έτσι, το καλοκαίρι του 1919 ξέσπασαν τεράστιες αγροτικές εξεγέρσεις κατά της εξουσίας των μπολσεβίκων, στον Μέσο Βόλγα και στην Ουκρανία, που επέτρεψαν στον ναύαρχο Κολτσάκ και στον στρατηγό Ντενίκιν να διεμβολίσουν τις γραμμές των μπολσεβίκων σε βάθος εκατοντάδων χιλιομέτρων. Από την άλλη, οι ξεσηκωμένοι αγρότες της Σιβηρίας ήταν εκείνοι που, μερικούς μήνες αργότερα, απελπισμένοι από την αποκατάσταση των δικαιωμάτων των γαιοκτημόνων, επέσπευσαν την υποχώρηση του ναυάρχου Κολτσάκ μπροστά στην εφόρμηση του Κόκκινου Στρατού.

Μολονότι οι εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις μεταξύ Λευκών και Κόκκινων δεν διήρκεσαν περισσότερο από ένα χρόνο, από τα τέλη του 1918 μέχρι τις αρχές του 1920, η ουσία αυτού που συνηθίζεται να χαρακτηρίζεται με τον όρο «εμφύλιος» εμφανίζεται στην πραγματικότητα σαν ένας «βρόμικος πόλεμος», ένας πόλεμος αποκατάστασης της εσωτερικής ειρήνης που διεξήχθη από διάφορες αρχές, στρατιωτικές ή πολιτικές, κόκκινες ή λευκές, εναντίον όλων των πιθανών ή πραγματικών αντιπάλων στις ζώνες που κάθε στρατόπεδο ήλεγχε προς στιγμήν. Στις περιοχές που ήλεγχαν οι μπολσεβίκοι, είναι η «πάλη των τάξεων» εναντίον των «πρώην»*, των μπουρζουάδων,

* Στο πρωτότυπο: *les ci-devant*. Έκφραση εν χρήσει στην εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. Προσδιόριζε κυρίως τους ευγενείς και, γενικώς, τους ανθρώπους του Παλαιού Καθεστώτος. (Σ.τ.Ε.)

των «αλλοτριωμένων κοινωνικών στοιχείων», το κυνήγι των οπαδών όλων των μη μπολσεβίκικων κομμάτων, η καταστολή των εργατικών κινητοποιήσεων, των ανταρσιών των αμφίβολων μονάδων του Κόκκινου Στρατού, των αγροτικών εξεγέρσεων. Στις ζώνες ελέγχου των Λευκών, είναι οι διωγμοί των ύποπτων για πιθανή συμπάθεια των «ιουδαιο-μπολσεβίκικων» στοιχείων.

Οι μπολσεβίκοι δεν μονοπωλούσαν την τρομοκρατία. Υπήρχε και η Λευκή Τρομοκρατία, η πιο αποτρόπαια εκδήλωση της οποίας υπήρξε το κύμα των πογκρόμ στην Ουκρανία στη διάρκεια του θέρους και του φθινοπώρου του 1919 που είχαν εξαπολύσει αποσπάσματα της στρατιάς του Ντενίκιν και μονάδες του Πετλιούρα και που στοίχισαν τη ζωή περίπου 150.000 ανθρώπων. Ωστόσο, όπως το έχουν υπογραμμίσει οι περισσότεροι ιστορικοί της Κόκκινης και της Λευκής Τρομοκρατίας στη διάρκεια του ρωσικού εμφυλίου, οι δύο τρομοκρατίες δεν μπορούν να συγκριθούν. Η πολιτική τρομοκρατίας των μπολσεβίκων ήταν πιο συστηματική, πιο οργανωμένη, προγραμματισμένη και ήδη σε εφαρμογή αρκετά πιο πριν από το ξέσπασμα του εμφυλίου, θεωρητικά συγκροτημένη εναντίον ολόκληρων τμημάτων της κοινωνίας. Η Λευκή Τρομοκρατία ποτέ δεν εξυψώθηκε σε σύστημα. Υπήρξε σχεδόν πάντοτε αποτέλεσμα της δράσης μη ελεγχόμενων στρατιωτικών τμημάτων που ξέφευγαν από τον εξουσιαστικό έλεγχο μιας στρατιωτικής διοίκησης, η οποία προσπαθούσε, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, να παραστήσει την κυβέρνηση. Αν εξαιρέσουμε τα πογκρόμ, τα οποία καταδίκασε ο Ντενίκιν, η Λευκή Τρομοκρατία παρέμεινε περισσότερο μια αστυνομική καταπίεση στο επίπεδο μιας υπηρεσίας στρατιωτικής αντικατασκοπίας. Απέναντι στην αντικατασκοπία των Λευκών στρατιωτικών μονάδων, η Τσεκά και οι Ομάδες εσωτερικής άμυνας της Δημοκρατίας συνιστούσαν ένα όργανο καταπίεσης πιο δομημένο και ισχυρό, που επιπλέον απολάμβανε κάθε προνομίας εκ μέρους του καθεστώτος των μπολσεβίκων.

Όπως και σε κάθε εμφύλιο, δύσκολα συνάγουμε έναν πλήρη απολογισμό των μορφών καταπίεσης και του είδους της τρομοκρατίας που εφαρμόστηκαν από το ένα ή το άλλο εμπλεκόμενο στρατόπεδο. Η μπολσεβίκικη τρομοκρατία, η μόνη με την οποία ασχολούμαστε σε αυτό το βιβλίο, μπορεί να περιγραφεί με αρκετές δόκιμες τυπολογίες. Με τις μεθόδους της, με τις ιδιαιτερότητές της και τους προνομιακούς της στόχους, προϋπήρξε αρκετά του κατ' εξοχήν εμφυλίου, που δεν επρόκειτο να ξεσπάσει παρά μετά το καλοκαίρι του 1918. Διαλέξαμε μια τυπολογία που αναδεικνύει, μέσα από την αδιάλειπτη εξέλιξη που μπορεί κανείς να παρακολουθήσει από τους πρώτους κιόλας μήνες του καθεστώτος, τις βασικές ομάδες θυμάτων που υποβλήθηκαν σε συνεχή και συστηματική καταπίεση:

- τα μέλη πολιτικών σχηματισμών πέρα από τους μπολσεβίκους, από τους αναρχικούς μέχρι τους μοναρχικούς
- τους εργάτες που παλεύουν για τα πιο στοιχειώδη δικαιώματα: ψωμί, δουλειά, ένα ελάχιστο ελευθερίας και αξιοπρέπειας
- τους αγρότες, συχνά λιποτάκτες, που συμμετείχαν σε κάποια από τις αναρίθμητες αγροτικές εξεγέρσεις ή ανταρσίες μονάδων του Κόκκινου Στρατού
- τους Κοζάκους, που εκτοπίστηκαν μαζικά τόσο ως κοινωνική ομάδα όσο και ως εθνότητα που εθεωρείτο εχθρική για το σοβιετικό καθεστώς. Η «αποκοζακοποίηση» προοιωνίζεται τις μεγάλες επιχειρήσεις εκτοπίσεων της δεκαετίας του '30 («αποκουλακοποίηση», εκτοπίσεις εθνικών μειονοτήτων) και υπογραμμίζει τη συνέχεια της λενινιστικής και της σταλινικής φάσης σε θέματα πολιτικής καταστολής

– τα «αλλοτριωμένα κοινωνικά στοιχεία» και άλλους «εχθρούς του λαού», «υπόπτους» και «ομήρους» που εξοντώνονται «προληπτικά», ιδιαιτέρως όταν οι μπολσεβίκοι εκκενώνουν πόλεις ή, αντιθέτως, όταν οι τελευταίοι ανακαταλαμβάνουν πόλεις και εδάφη που κατείχαν για ένα διάστημα οι Λευκοί.

Η καταστολή που έπληξε τα μέλη διαφόρων κομμάτων που αντιτίθεντο στο καθεστώς των μπολσεβίκων είναι ασφαλώς η πλέον γνωστή. Έχουμε πολλές μαρτυρίες που άφησαν πίσω τους οι βασικοί ιθύνοντες των κομμάτων της αντιπολίτευσης, που αιχμαλωτίστηκαν και συχνά εξορίστηκαν, αλλά στην πλειοψηφία τους επέζησαν, αντίθετα με τους εργάτες και τους αγρότες της βάσης, οι οποίοι εκτελούνταν χωρίς δίκη ή σφαγιάζονταν στη διάρκεια επιχειρήσεων τιμωρίας της Τσεκά.

Ένα από τα πρώτα ένοπλα κατορθώματα αυτής της τελευταίας υπήρξε η έφοδος της 11ης Απριλίου 1918 κατά των αναρχικών της Μόσχας, αρκετοί από τους οποίους εκτελέστηκαν επιτόπου. Ο αγώνας κατά των αναρχικών δεν χαλάρωσε στη διάρκεια των χρόνων που ακολούθησαν, μολονότι ορισμένοι απ' αυτούς πύκνωσαν τις γραμμές των μπολσεβίκων, καταλαμβάνοντας μάλιστα σημαντικές θέσεις στην Τσεκά, όπως ο Αλεξάντρ Γκόλντμπεργκ, ο Μιχαήλ Μπρένερ ή ο Τιμοφέι Σαμσόνοφ. Το δίλημμα της πλειοψηφίας των αναρχικών, που απέρριπταν ταυτοχρόνως και τη δικτατορία των μπολσεβίκων και την επιστροφή των οπαδών του Παλαιού Καθεστώτος, αναδεικνύεται από τις μεταστροφές του μεγάλου αγρότη αναρχικού ηγέτη Μαχνό, που χρειάστηκε από τη μια να συμπράξει με τον Κόκκινο Στρατό εναντίον των Λευκών και κατόπιν, όταν η απειλή των Λευκών είχε απομακρυνθεί, να πολεμήσει τους Κόκκινους για να διαφυλάξει τα ιδανικά του. Χιλιάδες ανώνυμοι αναρχικοί εκτελέστηκαν ως «κακοποιά στοιχεία» στη διάρκεια των επιχειρήσεων εναντίον των στρατιών των αγροτών και των οπαδών του Μαχνό. Οι αγρότες αυτοί αποτέλεσαν, καθώς φαίνεται, την τεράστια πλειοψηφία των θυμάτων στους κόλπους των αναρχικών, αν πιστέψουμε τον απολογισμό, τον αναμφίβολα ατελή αλλά και τον μόνο διαθέσιμο των μπολσεβίκικων διωγμών, τον οποίο παρουσίασαν οι εξόριστοι Ρώσοι αναρχικοί στο Βερολίνο, το 1922. Ο απολογισμός αυτός έκανε λόγο για 138 αναρχικούς που εκτελέστηκαν μεταξύ 1919-1921, 281 εξόριστους και 608 που βρίσκονταν στις φυλακές την 1η Ιανουαρίου 1922[72].

Σύμμαχοι των μπολσεβίκων μέχρι το καλοκαίρι του 1918, οι σοσιαλεπαναστάτες της Αριστεράς έχαιραν, μέχρι τον Φεβρουάριο του 1919, σχετικής επιείκειας. Η ιστορική τους ηγέτιδα, η Μαρία Σπιριντόνοβα, προήδρευσε τον Δεκέμβριο του 1918 στο συνέδριο του κόμματός της, που οι μπολσεβίκοι το ανέχτηκαν. Όταν καταδίκασε με δριμύτητα την πρακτική της καθημερινής τρομοκρατίας που εξασκούσε η Τσεκά, συνελήφθη, την ίδια εποχή που συνελήφθησαν άλλα 210 κομματικά μέλη, στις 10 Φεβρουαρίου 1919, και καταδικάστηκε από το επαναστατικό δικαστήριο σε «κράτηση σε σανατόριο, λόγω της υστερικής κατάστασης της υγείας της». Έχουμε εδώ το πρώτο παράδειγμα, υπό το σοβιετικό καθεστώς, του εγκλεισμού ενός πολιτικού αντιπάλου σε ψυχιατρικό κατάστημα. Η Μαρία Σπιριντόνοβα κατόρθωσε να δραπετεύσει και να διευθύνει, από την παρανομία, το σοσιαλεπαναστατικό κόμμα που είχαν καταργήσει οι μπολσεβίκοι. Σύμφωνα με πηγές της Τσεκά, 58 οργανώσεις των σοσιαλεπαναστατών της Αριστεράς εξαρθρώθηκαν το 1919 και 45 το 1920. Στη διάρκεια των δύο αυτών χρόνων, 1.875 μέλη του κόμματος φυλακίστηκαν ως όμηροι, σύμφωνα με τις ντιρεκτίβες του Ντζερζίνσκι, ο οποίος στις 18 Μαρτίου του 1919 διακήρυττε: «Στο εξής, η

Τσεκά δεν θα κάνει διακρίσεις ανάμεσα σε Λευκοφρουρούς του τύπου του Κρασνόφ και Λευκοφρουρούς του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. [...] Οι σοσιαλεπαναστάτες και οι μενσεβίκοι που θα συλλαμβάνονται θα θεωρούνται όμηροι και η τύχη τους θα εξαρτάται από τη συμπεριφορά των κομμάτων τους»[73].

Για τους μπολσεβίκους, οι σοσιαλεπαναστάτες της δεξιάς θεωρούνταν πάντοτε οι πιο επικίνδυνοι πολιτικοί αντίπαλοι. Κανένας τους δεν ξεχνούσε ότι είχαν κατακτήσει ευρεία πλειοψηφία στη χώρα, κατά τις ελεύθερες και με καθολική ψηφοφορία εκλογές του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου του 1917. Μετά τη διάλυση της συνταγματικής Εθνοσυνέλευσης, όπου κατείχαν την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών, οι σοσιαλεπαναστάτες της δεξιάς εξακολούθησαν να συνεδριάζουν στα σοβιέτ και στην Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ, απ' όπου είχαν αποβληθεί ταυτόχρονα με τους μενσεβίκους τον Ιούνιο του 1918. Μάλιστα ένα τμήμα των ιθυνόντων του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος της δεξιάς συνέπηξε, με τους συνταγματικούς δημοκράτες και τους μενσεβίκους, εφήμερες κυβερνήσεις στη Σαμάρα και στο Όμσκ, που πολύ γρήγορα ανετράπησαν από τον ναύαρχο των Λευκών Κολτσάκ. Παγιδευμένοι ανάμεσα σε δύο πυρά, τους μπολσεβίκους και τους Λευκούς, οι σοσιαλεπαναστάτες και οι μενσεβίκοι συνάντησαν πολλές δυσκολίες στον καθορισμό μιας συνεκτικής αντιπολιτευτικής πολιτικής απέναντι σ' ένα καθεστώς των μπολσεβίκων που αντιπαρέτασσε στη μετριοπαθή σοσιαλιστική αντιπολίτευση μια ευέλικτη πολιτική, εναλλάσσοντας μέτρα ειρήνευσης, ελιγμούς διείσδυσης και καταπίεση.

Αφού επέτρεψε, στην πιο κρίσιμη στιγμή της επίθεσης του ναυάρχου Κολτσάκ, την επανέκδοση, από τις 20 μέχρι τις 30 Μαρτίου 1919, της εφημερίδας των σοσιαλεπαναστατών *Delo Naroda* (Ο Αγώνας του λαού), η Τσεκά εξαπέλυσε στις 31 Μαρτίου 1919 μεγάλη έφοδο εναντίον των σοσιαλεπαναστατών και των μενσεβίκων, παρ' όλο που τα κόμματά τους δεν είχαν κηρυχθεί παράνομα. Περισσότεροι από 1.900 συνελήφθησαν στη Μόσχα, στην Τούλα, στο Σμολένσκ, στο Βορόνιεζ, στην Πέντζα, στη Σαμάρα, στην Κοστρόμα[74]. Πόσοι άραγε να εκτελέστηκαν συνοπτικά κατά την καταστολή των απεργιών και των αγροτικών εξεγέρσεων, όπου οι μενσεβίκοι και οι σοσιαλεπαναστάτες συχνά πρωτοστατούσαν; Ελάχιστα αριθμητικά δεδομένα είναι διαθέσιμα γιατί, έστω κι αν γνωρίζουμε κατά προσέγγιση τον αριθμό των θυμάτων των σημαντικότερων επεισοδίων απ' όσα έχουν καταγραφεί, αγνοούμε την αναλογία των μελών των δύο κομμάτων που συμμετείχαν σε αυτά τα μακελειά.

Ένα δεύτερο κύμα συλλήψεων επακολούθησε το άρθρο του Λένιν που δημοσιεύτηκε στην *Pravda* στις 28 Αυγούστου 1919, με το οποίο στηλίτευε ακόμη μια φορά τους σοσιαλεπαναστάτες και τους μενσεβίκους, ως «συνενόχους και λακέδες των Λευκών, γαιοκτήμονες και καπιταλιστές». Σύμφωνα με πηγές της Τσεκά, 2.380 σοσιαλεπαναστάτες και μενσεβίκοι συνελήφθησαν στη διάρκεια των τεσσάρων τελευταίων μηνών του 1919[75]. Ύστερα από το περιστατικό όπου ο εκ των ηγετών των σοσιαλεπαναστατών Βίκτορ Τσερνόφ –ο οποίος είχε διατελέσει πρόεδρος της μιας μέρας στη διαλυθείσα συνταγματική Εθνοσυνέλευση και τώρα καταζητείτο από την πολιτική αστυνομία– είχε κατεξευτελίσει την Τσεκά και την κυβέρνηση παίρνοντας το λόγο, με πλαστή ταυτότητα και μεταμφιεσμένος, κατά τη διάρκεια μιας συνάντησης που είχε οργανώσει το συνδικάτο των τυπογράφων προς τιμήν μιας αγγλικής εργατικής αντιπροσωπίας στις 23 Μαΐου 1920, οι διώξεις κατά των σοσιαλιστών ξανάρχισαν με σφοδρότητα. Ολόκληρη η οικογένεια του Τσερνόφ συνελήφθη και κρατήθηκε σε ομηρία, ενώ οι ηγέτες των

σοσιαλεπαναστατών που κυκλοφορούσαν ακόμη ελεύθεροι ρίχτηκαν στις φυλακές[76]. Το καλοκαίρι του 1920, περισσότεροι από 2.000 σοσιαλεπαναστάτες και μενσεβίκοι, δεόντως σεσημασμένοι, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν ως όμηροι. Ένα εσωτερικό ντοκουμέντο της Τσεκά, με ημερομηνία 1η Ιουλίου 1920, διευκρίνιζε με σπάνιο κυνισμό τις γενικές γραμμές δράσης εναντίων των αντιπάλων σοσιαλιστών: «Αντί να κηρύξουμε εκτός νόμου αυτά τα κόμματα, ενέργεια που πιθανόν θα τα ανάγκαζε να κινηθούν στην παρανομία και θα καθιστούσε δυσχερή τον έλεγχό τους, είναι απείρως προτιμότερο να τους επιτρέψουμε ένα ημι-νόμιμο καθεστώς. Έτσι θα μας είναι πιο εύκολο να τα έχουμε στο χέρι και να επιλέγουμε ανάμεσά τους, όποτε μας είναι απαραίτητο, ταραχοποιούς, αποστάτες και πληροφοριοδότες. [...] Απέναντι σε αυτά τα αντισοβιετικά κόμματα, είναι απαραίτητο να εκμεταλλευτούμε προς όφελός μας την τρέχουσα εμπόλεμη κατάσταση για να επιρρίψουμε στα μέλη τους εγκλήματα όπως "αντεπαναστατική δραστηριότητα", "εσχάτη προδοσία", "αποσταθεροποίηση των μετόπισθεν", "κατασκοπία υπέρ κάποιας ξένης επεμβατικής δύναμης", κ.λπ.»[77]

Από όλα τα επεισόδια της καταπίεσης, εκείνο που συσκοτίστηκε περισσότερο απ' όλα από το νέο καθεστώς ήταν η βία που εξασκήθηκε κατά των εργατών, στο όνομα των οποίων οι μπολσεβίκοι είχαν πάρει την εξουσία. Στα σκαριά ήδη από το 1918, αυτή η καταπίεση θα αναπτυχθεί το 1919-1920 για να κορυφωθεί την άνοιξη του 1921, με το πολύ γνωστό επεισόδιο της Κροστάνδης. Η εργατιά του Πέτρογκραντ είχε εκδηλώσει, ήδη από τις αρχές του 1918, τη δυσπιστία της προς τους μπολσεβίκους. Μετά την αποτυχία της γενικής απεργίας στις 2 Ιουλίου 1918, το δεύτερο «ημίχρονο» των εργατικών ταραχών στην παλιά πρωτεύουσα ξέσπασε τον Μάρτιο του 1919, ύστερα από τη σύλληψη, εκ μέρους των μπολσεβίκων, κάποιων ηγετών των σοσιαλεπαναστατών, μεταξύ των οποίων βρισκόταν και η Μαρία Σπιριντόνοβα, που μόλις είχε πραγματοποιήσει μια αξιομνημόνευτη περιοδεία στα κυριότερα εργοστάσια του Πέτρογκραντ, όπου παντού είχε γίνει δεκτή με ζητωκραυγές. Οι συλλήψεις αυτές πυροδότησαν, σε μια συγκυρία ήδη πολύ τεταμένη εξαιτίας των δυσχερειών στον ανεφοδιασμό, ένα πλατύ κίνημα διαμαρτυρίας και απεργιών. Στις 10 Μαρτίου 1919, η γενική συνέλευση των εργατών στα εργοστάσια Πουτίλοφ, παρουσία 10.000 συμμετεχόντων, υιοθέτησε μια διακήρυξη που καταδίκαζε επίσημα τους μπολσεβίκους: «Η παρούσα κυβέρνηση δεν είναι παρά η δικτατορία της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος η οποία κυβερνά με τη βοήθεια της Τσεκά και των επαναστατικών δικαστηρίων»[78].

Η διακήρυξη αξίωνε το πέρασμα όλης της εξουσίας στα σοβιέτ και στις εργοστασιακές επιτροπές, την κατάργηση των περιορισμών στη διανομή των τροφίμων, που οι εργάτες είχαν την άδεια να φέρνουν μαζί τους από την ύπαιθρο του Πέτρογκραντ (1,5 poud, περίπου 24 κιλά), την απελευθέρωση όλων των πολιτικών κρατουμένων των «αυθεντικών επαναστατικών κομμάτων» και όλως ιδιαιτέρως της Μαρίας Σπιριντόνοβα. Προσπαθώντας να αναχαιτίσει ένα κίνημα που μέρα με τη μέρα φούντωνε και περισσότερο, ο Λένιν πήγε προσωπικά στο Πέτρογκραντ, στις 12 και 13 Μαρτίου 1919. Όταν όμως θέλησε να πάρει το λόγο στα εργοστάσια που απεργούσαν και βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο των εργατών, γιουχαΐστηκε, όπως και ο Ζινόβιεφ, με κραυγές του τύπου: «Κάτω οι Εβραίοι και οι κομισάριοι!»[79] Το παλαιό απόθεμα του λαϊκού αντισημιτισμού, έτοιμο να αναδυθεί με κάθε ευκαιρία, συνέδεσε αμέσως τους Εβραίους με τους μπολσεβίκους, μόλις οι τελευταίοι αυτοί έχασαν την επιρροή που είχαν προς

στιγμήν αποκτήσει, την επαύριο της Οκτωβριανής Επανάστασης. Το γεγονός ότι πολλοί από τους γνωστότερους μπολσεβίκους ιθύνοντες ήταν Εβραίοι (Τρότσκι, Ζινόβιεφ, Κάμενεφ, Ρύκοφ, Ράντεκ κ.ά.) επιβεβαίωνε για τη λαϊκή μάζα ότι υφίστατο κάποιο αμάλγαμα Εβραίων-μπολσεβίκων.

Στις 16 Μαρτίου 1919, τα αποσπάσματα της Τσεκά κατέλαβαν εξ εφόδου το εργοστάσιο Πουτίλοφ, που οι εργάτες το υπερασπίστηκαν με τα όπλα στα χέρια. Περίπου εννιακόσιοι εργάτες συνελήφθησαν. Τις επόμενες μέρες, γύρω στους διακόσιους απεργούς εκτελέστηκαν χωρίς δίκη στο οχυρό του Σλόσελμπουργκ, πενήντα χιλιόμετρα από το Πέτρογκραντ. Σύμφωνα με ένα καινούργιο τελετουργικό, οι απεργοί, που άπαντες απολύθηκαν, δεν επαναπροσλήφθηκαν παρά μονάχα αφού πρώτα υπέγραψαν μια διακήρυξη στην οποία αναγνώριζαν ότι τους είχαν εκμεταλλευτεί και τους είχαν «παρασύρει στο έγκλημα» αντεπαναστάτες υποκινητές[79α]. Από δω και μπρος, οι εργάτες θα βρίσκονταν κάτω από αυστηρή επιτήρηση. Μετά την άνοιξη του 1919, το μυστικό τμήμα της Τσεκά έθεσε σε εφαρμογή, σε ένα μεγάλο αριθμό εργατικών κέντρων, ένα ολόκληρο δίκτυο χαφιέδων, που ήταν επιφορτισμένοι με την τακτική πληροφόρηση για το πνεύμα που επικρατούσε στο τάδε ή στο δείνα εργοστάσιο. Τάξεις του μόχθου, επικίνδυνες τάξεις...

Η άνοιξη του 1919 σημαδεύτηκε από πάρα πολλές απεργίες, που κατεστάλησαν άγρια, σε αρκετά εργατικά κέντρα της Ρωσίας, στην Τούλα, στο Σόρμοβο, στο Ορέλ, στο Μπριάνσκ, στο Τβερ, στο Ιβάνοβο-Βοζνεσένκ, στο Άστραχαν[80]. Οι διεκδικήσεις των εργατών ήταν σχεδόν παντού πανομοιότυπες. Με μισθούς πείνας, που μόλις τους έφταναν για την αγορά ενός δελτίου που τους εξασφάλιζε μονάχα μισή λίβρα ψωμί ημερησίως, οι απεργοί απαιτούσαν καταρχήν την εξίσωση των μερίδων τους με αυτές των ανδρών του Κόκκινου Στρατού. Ωστόσο, τα αιτήματά τους ήταν επίσης, και κυρίως, πολιτικά: κατάργηση των προνομίων των κομμουνιστών, απελευθέρωση όλων των πολιτικών κρατουμένων, ελεύθερες εκλογές για τις εργοστασιακές επιτροπές και τα σοβιέτ, παύση της στρατολόγησης στον Κόκκινο Στρατό, ελευθερία συνάθροισης, έκφρασης, τύπου, κ.λπ.

Αυτό που καθιστούσε τα εργατικά κινήματα επικίνδυνα στα μάτια των μπολσεβίκων ήταν το γεγονός ότι συχνά συντάσσονταν στο πλευρό τους οι στρατιωτικές μονάδες που στρατοπέδευαν κοντά στα βιομηχανικά κέντρα. Στο Ορέλ, στο Μπριάνσκ, στο Γκομέλ, στο Άστραχαν, οι στρατιώτες που στασίαζαν ενώθηκαν με τους εργάτες κραυγάζοντας «Θάνατος στους οβριούς, κάτω οι μπολσεβίκοι κομισάριοι!», κατέλαβαν και λεηλάτησαν ένα τμήμα της πόλης, το οποίο ανακατέλαβαν τα αποσπάσματα της Τσεκά και τα στρατεύματα που είχαν μείνει πιστά στο καθεστώς ύστερα από μάχες αρκετών ημερών[81]. Μπροστά στο κύμα αυτών των απεργιών και των στάσεων, η καταπίεση έπαιρνε διάφορες μορφές· από το μαζικό λοκ-άουτ του συνόλου των εργοστασίων, την κατάσχεση των δελτίων ανεφοδιασμού –ένα από τα πιο αποτελεσματικά όπλα της μπολσεβίκικης εξουσίας ήταν εκείνο της πείνας– μέχρι τις ομαδικές εκτελέσεις, κατά εκατοντάδες, απεργών και στασιαστών.

Ανάμεσα στα πιο σημαντικά επεισόδια καταστολής, ξεχωρίζουν όσα συνέβησαν στην Τούλα και στο Άστραχαν, τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του 1919. Ο Ντζερζίνσκι πήγε ο ίδιος στην Τούλα, ιστορική πρωτεύουσα της ρωσικής οπλοποιίας, στις 3 Απριλίου 1919, για να συντρίψει την απεργία των εργατών των εργοστασίων παραγωγής όπλων. Στη διάρκεια του χειμώνα 1918-1919, τα εργοστάσια αυτά, ζωτικής σημασίας για

τον Κόκκινο Στρατό -εκεί κατασκευαζόταν το 80% των τουφεκιών που παρήγε η Ρωσία-, είχαν ήδη γίνει θέατρο συμπλοκών και απεργιών. Οι μενσεβίκοι και οι σοσιαλεπαναστάτες διέθεταν άνετη πλειοψηφία ανάμεσα στα πολιτικά στελέχη που ήταν εγκατεστημένα σε αυτό τον διακεκριμένο εργατικό χώρο. Η σύλληψη, στις αρχές Μαρτίου 1919, εκατοντάδων σοσιαλιστών προκάλεσε ένα κύμα διαμαρτυριών που κορυφώθηκε στις 27 Μαρτίου με μια τεράστια πορεία «υπέρ της ελευθερίας και ενάντια στην πείνα», η οποία συγκέντρωσε χιλιάδες εργάτες και σιδηροδρομικούς. Στις 4 Απριλίου, ο Ντζερζίνσκι διέταξε τη σύλληψη ακόμη οκτακοσίων «υποκινητών» και εκκένωσε δια της βίας τα εργοστάσια που κατέχονταν για αρκετές εβδομάδες από τους απεργούς. Η εργατική αντίσταση κάμφθηκε με το όπλο της πείνας. Για κάμποσο διάστημα τα δελτία ανεφοδιασμού δεν ίσχυαν πια. Για να αποκτήσουν καινούργια, που έδιναν δικαίωμα σε 250 γρ. ψωμί ημερησίως, και να ξαναπάρουν τη θέση τους στη δουλειά μετά το γενικό λοκ-άουτ, οι εργάτες υποχρεώνονταν να υπογράψουν μια αίτηση πρόσληψης που καθόριζε εμφατικά ότι στο εξής κάθε παύση εργασίας θα εξομοιωνόταν με λιποταξία και θα τιμωρείτο με την ποινή του θανάτου. Στις 10 Απριλίου, η παραγωγή ξανάρχιζε. Την παραμονή, 26 «υποκινητές» είχαν στηθεί στο εκτελεστικό απόσπασμα[81α].

Η πόλη του Άστραχαν, κοντά στις εκβολές του Βόλγα, είχε, την άνοιξη του 1919, εντελώς ξεχωριστή στρατηγική σπουδαιότητα: συνιστούσε τον τελευταίο «σύρτη ασφαλείας» των μπολσεβίκων που εμπόδιζε τη συνένωση των στρατευμάτων του ναυάρχου Κολτσάκ, στα βορειοανατολικά, και εκείνων του στρατηγού Ντενίκιν στα νοτιοδυτικά. Η συγκεκριμένη συγκυρία εξηγεί αναμφίβολα την ασυνήθιστη βία με την οποία κατεστάλη, τον Μάρτιο του 1919, η απεργία των εργατών στην πόλη. Οι κινητοποιήσεις είχαν αρχίσει τις πρώτες μέρες του Μαρτίου για λόγους ταυτοχρόνως οικονομικούς -οι πολύ χαμηλές νόρμες ανεφοδιασμού- και πολιτικούς -η σύλληψη μελών των σοσιαλιστών-, ωστόσο η απεργία πήρε άσχημη τροπή στις 10 Μαρτίου, όταν το 45ο Σύνταγμα πεζικού αρνήθηκε να ανοίξει πυρ κατά των εργατών που παρήλαυναν στο κέντρο της πόλης. Αφού ενώθηκαν με τους απεργούς, οι στρατιώτες κατέλαβαν την έδρα του κόμματος των μπολσεβίκων σκοτώνοντας αρκετούς από τους τοπικούς ιθύνοντες. Ο Σεργκέι Κίροφ, πρόεδρος της επαναστατικής στρατιωτικής επιτροπής της περιοχής, διέταξε τότε «την αμείλικτη εξόντωση των Λευκών παρασίτων με κάθε τρόπο». Τα στρατεύματα παρέμειναν πιστά στο καθεστώς και τα αποσπάσματα της Τσεκά απέκλεισαν κάθε είσοδο της πόλης, προτού αναλάβουν τη μεθοδική της ανακατάληψη. Όταν οι φυλακές ξεχείλισαν, ο στασιαστές και οι απεργοί φορτώθηκαν σε βάρκες κι από κει τους πέταξαν κατά εκατοντάδες, με μια πέτρα στο λαιμό, στον Βόλγα. Από τις 12 μέχρι τις 14 Μαρτίου, οι μπολσεβίκοι εκτέλεσαν και έπνιξαν κάπου δύο με τέσσερις χιλιάδες απεργούς και στασιαστές. Μετά τις 15, εξαπολύθηκαν διωγμοί κατά των «μπουρζουάδων» της πόλης, με το πρόσχημα ότι είχαν «εμπνεύσει» τη συνωμοσία των «Λευκοφρουρών», των οποίων οι απεργοί και οι στασιαστές στρατιώτες δεν αποτελούσαν παρά την εμπροσθοφυλακή. Για δυο ολόκληρες μέρες, τα πλουσιόσπιτα των εμπόρων του Άστραχαν λεηλατήθηκαν, οι ιδιοκτήτες τους συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Συνολικά, στο διάστημα μιας εβδομάδας 3.000 έως 5.000 άτομα εκτελέστηκαν ή πνίγηκαν. Ο αριθμός των κομμουνιστών που σκοτώθηκαν και ενταφιάστηκαν με μεγάλες τιμές στις 18 Μαρτίου -επέτειο της Κομμούνας του Παρισιού, όπως τόνισαν οι αρχές- ανήλθε σε 47. Για μεγάλο διάστημα, το μακελειό του Άστραχαν θεωρείτο ένα απλό επεισόδιο του πολέμου μεταξύ Κόκκινων και Λευκών· σήμερα, κάτω από το

φως των στοιχείων των διαθέσιμων αρχείων, αποκαλύπτεται η πραγματικότητα: επρόκειτο για τη μεγαλύτερη σφαγή εργατών στην οποία προέβη η μπολσεβίκικη εξουσία πριν από την αντίστοιχη της Κροστάνδης[82].

Τέλη του 1919 και αρχές του 1920, οι σχέσεις μεταξύ της εξουσίας των μπολσεβίκων και του εργατικού κόσμου επιδεινώθηκαν ακόμη περισσότερο, εξαιτίας της στρατιωτικοποίησης 2.000 και πλέον εργοστασίων. Βασικός υπέρμαχος της στρατιωτικοποίησης της εργασίας, ο Λέον Τρότσκι ανέπτυξε τις αντιλήψεις του για το θέμα κατά τη διάρκεια του 9ου Συνεδρίου του Κόμματος, τον Μάρτιο του 1920. Ο άνθρωπος από τη φύση του τείνει στην τεμπελιά, εξήγησε ο Τρότσκι. Στα πλαίσια του καπιταλισμού, οι εργάτες πρέπει να αναζητήσουν δουλειά για να επιβιώσουν. Είναι η καπιταλιστική αγορά που ωθεί τον εργάτη. Στο σοσιαλισμό, «η χρησιμοποίηση των πηγών εργασίας αντικαθιστά την αγορά». Το Κράτος έχει, λοιπόν, καθήκον να κατευθύνει, να διορίζει, να ελέγχει τον εργαζόμενο, ο οποίος οφείλει υπακοή, σαν στρατιώτης, στο εργατικό Κράτος, που υπερασπίζεται τα συμφέροντα του προλεταριάτου. Αυτά ήταν τα θεμέλια και η ουσία της στρατιωτικοποίησης της εργασίας, που δέχτηκε τις ζωηρές επικρίσεις μιας μειοψηφίας συνδικαλιστών και στελεχών των μπολσεβίκων. Στην πραγματικότητα, σήμαινε την απαγόρευση των απεργιών, που εξομοιώνονταν με ανταρσίες εν καιρώ πολέμου, την ενίσχυση των εξουσιών της διεύθυνσης και της πειθαρχίας, την πλήρη υποταγή των συνδικάτων και των εργοστασιακών επιτροπών, των οποίων ο ρόλος στο εξής θα περιοριζόταν στην εφαρμογή της πολιτικής για την παραγωγή, την απαγόρευση της εγκατάλειψης της θέσης εργασίας, την τιμωρία των απουσιών και των καθυστερήσεων, που εκείνη την εποχή ήταν συχνές αφού οι εργάτες βρίσκονταν διαρκώς σε αναζήτηση, πάντα προβληματική, τροφίμων.

Στη δυσφορία που προκλήθηκε στους εργάτες από τη στρατιωτικοποίηση προσθέτονταν οι αυξανόμενες δυσκολίες της καθημερινής ζωής. Όπως αναγνώριζε μια αναφορά της Τσεκά που είχε σταλεί στις 6 Δεκεμβρίου 1919 στην κυβέρνηση, «τον τελευταίο καιρό, η κρίση ανεφοδιασμού δεν έχει πάψει να επιδεινώνεται. Η πείνα σφίγγει σαν τανάλια την εργατιά. Οι εργάτες δεν έχουν πια σωματικές δυνάμεις να συνεχίσουν τη δουλειά τους και απουσιάζουν όλο και πιο συχνά εξαιτίας των συνεπειών του κρύου και της πείνας. Σε μια σειρά μεταλλουργικών επιχειρήσεων της Μόσχας, οι απελπισμένες μάζες είναι έτοιμες για όλα –απεργία, εξέγερση, επανάσταση– αν δεν λυθεί τάχιστα το ζήτημα του ανεφοδιασμού»[83].

Στις αρχές του 1920, ο εργατικός μισθός στο Πέτρογκραντ κυμαινόταν ανάμεσα σε 7.000 και 12.000 ρούβλια το μήνα. Εκτός από αυτό τον ασήμαντο βασικό μισθό –στην ελεύθερη αγορά μισό κιλό βούτυρο κόστιζε 5.000 ρούβλια, μισό κιλό κρέας 3.000 ρούβλια, ένα λίτρο γάλα 750 ρούβλια!– κάθε εργαζόμενος είχε δικαίωμα να παίρνει ορισμένα προϊόντα, ανάλογα με την κατηγορία στην οποία ήταν ενταγμένος. Στο Πέτρογκραντ, στα τέλη του 1919, ένας εργάτης βαριάς βιομηχανίας δικαιούνταν 250 γρ. ψωμί ημερησίως, μισό κιλό ζάχαρη το μήνα, 250 γρ. λίπος, 2 κιλά καπνιστές ρέγκες...

Θεωρητικά, οι πολίτες κατατάσσονταν σε πέντε κατηγορίες «στομαχιών», από τους εργάτες της βαριάς βιομηχανίας και τους στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού μέχρι τους «τεμπέληδες» –κατηγορία στην οποία συμπεριλαμβάνονταν οι διανοούμενοι, ιδιαιτέρως αδικημένοι–, με «ταξικές μερίδες» που μειώνονταν από κατηγορία σε κατηγορία.

Στην πραγματικότητα, το σύστημα ήταν πολύ πιο άδικο και περίπλοκο. Τελευ-

ταίοι στη σειρά εξυπηρέτησης, οι πιο αδικημένοι –οι «τεμπέληδες», οι διανοούμενοι, οι «ευπατρίδες»– συχνά δεν έπαιρναν απολύτως τίποτα. Όσο για τους εργάτες, ήταν διαιρεμένοι σε ένα πλήθος κατηγοριών, σύμφωνα με μια ιεραρχία προτεραιοτήτων προς όφελος των ζωτικών για την επιβίωση του καθεστώτος τομέων. Στο Πέτρογκραντ, το χειμώνα του 1919-1920, υπήρχαν 33 κατηγορίες δελτίων τροφίμων που η διάρκεια ισχύος τους δεν ξεπερνούσε ποτέ τον ένα μήνα! Στο συγκεντρωτικό σύστημα ανεφοδιασμού που είχαν θέσει σε εφαρμογή οι μπολσεβίκοι, το όπλο της τροφής έπαιζε μεγάλο ρόλο στην παρότρυνση ή στην τιμωρία της τάδε ή της δείνα κατηγορίας πολιτών.

«Η μερίδα ψωμιού πρέπει να μειωθεί για όσους δεν δουλεύουν στον τομέα των μεταφορών, που σήμερα είναι αποφασιστικής σημασίας, και να αυξηθεί για εκείνους που δουλεύουν εκεί», έγραφε την 1η Φεβρουαρίου 1920 ο Λένιν στον Τρότσκι. «Ας χαθούν χιλιάδες άτομα αν είναι ανάγκη, όμως η χώρα πρέπει να σωθεί»[84].

Μπροστά σε μια τέτοια πολιτική, όλοι όσοι είχαν κρατήσει τους δεσμούς τους με την ύπαιθρο, κι ήταν πολυάριθμοι, προσπαθούσαν να πηγαίνουν στα χωριά το συχνότερο δυνατόν για να κουβαλήσουν τρόφιμα.

Προορισμένα να «αποκαταστήσουν την τάξη» στα εργοστάσια, τα μέτρα στρατιωτικοποίησης της εργασίας προκάλεσαν, αντίθετα με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, πολλές συμπλοκές, επισχέσεις εργασίας, απεργίες και εξεγέρσεις που κατεστάλησαν ανελέητα. «Η καλύτερη θέση για έναν απεργό, αυτό το κίτρινο και βλαβερό κουνούπι, είναι το στρατόπεδο συγκέντρωσης!» διάβαζε κανείς στην *Pravda* της 12ης Φεβρουαρίου 1920. Σύμφωνα με επίσημες στατιστικές του υπουργείου Εργασίας, 77% των μεγάλων και μεσαίων βιομηχανικών επιχειρήσεων της Ρωσίας επηρεάστηκαν από απεργίες στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 1920. Με ενδεικτικό τρόπο, οι τομείς που αναστατώθηκαν περισσότερο –οι μεταλλουργίες, τα ορυχεία και οι σιδηρόδρομοι– ήταν εκείνοι όπου η στρατιωτικοποίηση της εργασίας είχε προχωρήσει το πιο πολύ. Οι αναφορές του μυστικού τμήματος της Τσεκά που απευθύνονταν στους ηγέτες των μπολσεβίκων ρίχνουν το σκληρό τους φως πάνω στην καταπίεση που εξασκείτο κατά των εργατών που δεν υποτάσσονταν στη στρατιωτικοποίηση. Αφού πρώτα συλλαμβάνονταν, παραπέμπονταν τις περισσότερες φορές σε επαναστατικά δικαστήρια και δικάζονταν για «σαμποτάζ» ή «λιποταξία». Έτσι, στο Σιμπίρσκ, για να αναφέρουμε μονάχα αυτό το παράδειγμα, δώδεκα εργάτες του εργοστασίου παραγωγής όπλων καταδικάστηκαν σε εγκλεισμό σε στρατόπεδο συγκέντρωσης τον Απρίλιο του 1920 με την κατηγορία της «τέλεσης σαμποτάζ υπό τη μορφή ιταλικής απεργίας [...] της διεξαγωγής προπαγάνδας κατά της σοβιετικής εξουσίας με την εκμετάλλευση των θρησκευτικών προκαταλήψεων και της ασθενούς πολιτικοποίησης του λαού [...] της λαθεμένης ερμηνείας της σοβιετικής πολιτικής σχετικά με τους μισθούς»[85]. Αποκρυπτογραφώντας αυτή την ξύλινη γλώσσα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι κατηγορούμενοι είχαν προβεί σε παύση εργασίας άνευ αδείας της διευθύνσεως, είχαν διαμαρτυρηθεί κατά της υποχρέωσης να δουλεύουν τις Κυριακές, είχαν επικρίνει τα προνόμια των κομμουνιστών και καταγγείλει τους μισθούς πείνας...

Οι υψηλότερα ιστάμενοι ηγέτες του Κόμματος, μεταξύ των οποίων και ο Λένιν, προέτρεπαν στην παραδειγματική καταστολή των απεργιών. Στις 29 Ιανουαρίου 1920, ανήσυχος εξαιτίας της εξάπλωσης των εργατικών κινητοποιήσεων στα Ουράλια, ο Λένιν τηλεγράφησε στον Σμιρνόφ, τον επικεφαλής του επαναστατικού στρατιωτικού Συμβουλίου της 5ης Στρατιάς: «Ο Π. μου ανέφερε ότι εκδηλώθηκε σαμποτάζ από την

πλευρά των σιδηροδρομικών. [...] Πληροφορούμαι ότι οι εργάτες του Ιζέφσκ συμμετέχουν κι αυτοί στο πραξικόπημα. Εκπλήσσομαι με την ανοχή που επιδεικνύετε και με το γεγονός πως δεν προβαίνετε σε ομαδικές εκτελέσεις με την κατηγορία του σαμποτάζ»[86]. Πολυάριθμες ήταν οι απεργίες που προξενήθηκαν το 1920 λόγω της στρατιωτικοποίησης της εργασίας. Στο Γιεκατερίνενμπουργκ, τον Μάρτιο του 1920, 80 εργάτες συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε εγκλεισμό σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στη γραμμή Ριαζάν-Ουράλ του σιδηροδρόμου, 100 σιδηροδρομικοί καταδικάστηκαν τον Απρίλιο του 1920· στη γραμμή Μόσχας-Κουρσκ, 160 καταδικάστηκαν τον Μάιο. Στο εργοστάσιο μεταλλουργίας του Μπριάνσκ, 152 εργάτες καταδικάστηκαν τον Ιούνιο. Θα μπορούσαμε να δώσουμε πολλαπλάσια παραδείγματα απεργιών που κατεστάλησαν βίαια στα πλαίσια της στρατιωτικοποίησης της εργασίας[87].

Ένα από τα πιο αξιοσημείωτα υπήρξε εκείνο των εργοστασίων παραγωγής όπλων της Τούλα, έπαλξης των εργατικών διαμαρτυριών κατά του καθεστώτος, τον Ιούνιο του 1920, μολονότι είχε κιόλας δοκιμαστεί πολύ σκληρά τον Απρίλιο του 1919. Την Κυριακή 6 Ιουνίου, αρκετοί μεταλλουργοί αρνήθηκαν να κάνουν τις υπερωρίες που τους είχε ζητήσει η διεύθυνση. Όσον αφορά τις εργάτριες, αρνήθηκαν από τη μεριά τους να δουλέψουν εκείνη τη μέρα και γενικότερα τις Κυριακές, εξηγώντας ότι η Κυριακή ήταν η μόνη μέρα που μπορούσαν να πάνε για ανεφοδιασμό στις γύρω περιοχές. Ύστερα από έκκληση της διευθύνσεως, ένα ισχυρό απόσπασμα της Τσεκά ήρθε για να συλλάβει τους απεργούς. Κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος και μια τρόικα, αποτελούμενη από αντιπροσώπους του Κόμματος και της Τσεκά, ανέλαβε να καταγγείλει την «αντεπαναστατική συνωμοσία που υποθάλπουν οι Πολωνοί κατάσκοποι και οι ντόπιοι συνεργάτες τους με στόχο να αποδυναμώσουν το αξιόμαχο του Κόκκινου Στρατού».

Την ώρα που η απεργία εξαπλωνόταν και οι συλλήψεις των «υποκινητών» πολλαπλασιάζονταν, ένα απρόσμενο συμβάν ήρθε να ταράξει τη συνηθισμένη τροπή που έπαιρνε η υπόθεση: κατά εκατοντάδες, κατόπιν κατά χιλιάδες, εργάτριες και απλές νοικοκυρές παρουσιάζονταν στην Τσεκά απαιτώντας να συλληφθούν κι εκείνες. Το κίνημα φούσκωσε και οι εργάτες απαίτησαν κι αυτοί με τη σειρά τους να συλληφθούν ομαδικά προκειμένου να αποδείξουν τον παραλογισμό της «συνωμοσίας των Πολωνών και των συνεργατών τους». Σε μερικές μέρες, περισσότερα από 10.000 άτομα φυλακίστηκαν ή μάλλον αποθηκεύτηκαν σε έναν τεράστιο υπαίθριο χώρο που τον φρουρούσαν άντρες της Τσεκά. Έχοντάς τα πια χαμένα, μη γνωρίζοντας πώς να παρουσιάσουν τα γεγονότα στη Μόσχα, οι τοπικές οργανώσεις του Κόμματος και της Τσεκά κατόρθωσαν τελικά να πείσουν τις κεντρικές αρχές για την ύπαρξη μιας ευρύτατης συνωμοσίας. Μια «Επιτροπή για τη συντριβή της συνωμοσίας της Τούλα» ανέκρινε χιλιάδες εργάτες και εργάτριες, με την ελπίδα να ανακαλύψει τους ιδανικούς ενόχους. Για να αφεθούν ελεύθεροι, να επαναπροσληφθούν και να αποκτήσουν ένα καινούργιο δελτίο τροφίμων, όλοι οι εργαζόμενοι που είχαν συλληφθεί όφειλαν να υπογράψουν την παρακάτω δήλωση: «Εγώ, ο υπογεγραμμένος, βρομερό σκυλί και εγκληματίας, μετανοώ ενώπιον του επαναστατικού δικαστηρίου και του Κόκκινου Στρατού, ομολογώ τις αμαρτίες μου και υπόσχομαι να εργάζομαι ευσυνείδητα».

Αντίθετα με άλλες εργατικές κινητοποιήσεις, οι ταραχές του θέρους του 1920 στην Τούλα επέφεραν μάλλον ελαφρές καταδίκες: 28 άτομα κλείστηκαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης και 200 άλλα εξορίστηκαν[88]. Σε μια συγκυρία έλλειψης ειδικευμένων εργατικών χεριών, η εξουσία των μπολσεβίκων δεν άντεχε να στερηθεί τους καλύτε-

ρους οπλοποιούς της χώρας. Η καταπίεση, όπως άλλωστε και ο ανεφοδιασμός, όφειλαν να λαμβάνουν υπόψη τους ζωτικούς τομείς και τα υπέρτατα συμφέροντα του καθεστώτος.

Όσο σημαντικό κι αν υπήρξε, συμβολικά και στρατηγικά, το «εργατικό μέτωπο», δεν αντιπροσώπευε παρά ένα ελάχιστο τμήμα των εμπλοκών του καθεστώτος στα αμέτρητα «εσωτερικά μέτωπα» του εμφυλίου πολέμου. Ο αγώνας εναντίον των αγροτών που αρνούνταν τις επιτάξεις και την επιστράτευση –των Πράσινων– κινητοποιούσε όλο το ενεργητικό του. Οι αναφορές, που σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας, των ειδικών μονάδων της Τσεκά και των Ομάδων για την εσωτερική άμυνα της Δημοκρατίας που ήταν επιφορτισμένες με την αντιμετώπιση των ανταρσιών, των λιποταξιών και των αγροτικών εξεγέρσεων, αποκαλύπτουν σε όλη της τη φρίκη την ασυνήθιστη βιαιότητα αυτού του «βρόμικου πολέμου» που διεξαγόταν στο περιθώριο των μαχών ανάμεσα σε Κόκκινους και Λευκούς. Σε αυτή την κρίσιμη σύγκρουση μεταξύ της εξουσίας των μπολσεβίκων και της αγροτιάς σφυρηλατήθηκε οριστικά μια τρομοκρατική πολιτική πρακτική που βασιζόταν σε μια ριζικά απαισιόδοξη θέαση των μαζών, «που βρίσκονται σε τέτοιο βαθμό μες στα σκοτάδια της άγνοιας ώστε να μην μπορούν καν να διακρίνουν το ίδιο τους το συμφέρον», καθώς έγραφε ο Ντζερζίνσκι. Αυτές οι κτηνώδεις μάζες δεν γινόταν αλλιώς να τιθασευτούν παρά μονάχα δια της βίας, με εκείνη τη «σιδερένια σκούπα» που επικαλείτο ο Τρότσκι για να χαρακτηρίσει ευφάνταστα την καταπίεση που έπρεπε να προηγηθεί προκειμένου να «καθαριστεί» η Ουκρανία από τις «συμμορίες των κακοποιών» που κατηύθυνε ο Νέστορ Μαχνό κι άλλοι ηγέτες των αγροτών[89].

Οι αγροτικές εξεγέρσεις είχαν αρχίσει ήδη από το καλοκαίρι του 1918. Ξαναφούντωσαν το 1919-1920 για να φτάσουν στο κορύφωμά τους το χειμώνα του 1920-1921, υποχρεώνοντας προσωρινά σε οπισθοχώρηση το καθεστώς των μπολσεβίκων.

Δυο άμεσοι λόγοι ωθούσαν τους αγρότες να ξεσηκωθούν: οι επιτάξεις και η αναγκαστική στρατολόγηση στον Κόκκινο Στρατό. Τον Ιανουάριο του 1919, η ασυντόνιστη αναζήτηση των πλεονασμάτων των αγροτών που χαρακτήριζε, από το καλοκαίρι του 1918, τις πρώτες επιχειρήσεις αντικαταστάθηκε από ένα συγκεντρωτικό και οργανωμένο σύστημα επιτάξεων. Κάθε επαρχία, κάθε περιφέρεια, κάθε καντόνι, κάθε αγροτική κοινότητα, όφειλε να αποδίδει στο κράτος μια προκαθορισμένη ποσότητα προϊόντων προκαταβολικά, ανάλογα με την προβλεπόμενη σοδειά. Οι ποσοστώσεις αυτές δεν περιορίζονταν μόνο στα σιτηρά· περιελάμβαναν καμιά εικοσαριά προϊόντα, όπως πατάτες, μέλι, αβγά, βούτυρο, σπορέλαια, κρέας, κρέμα, γάλα... Κάθε αγροτική κοινότητα ήταν συνολικά υπεύθυνη για τη συλλογή τους. Μονάχα όταν ολόκληρο το χωριό συμπλήρωνε την εισφορά του, οι αρχές διένειμαν τις αποδείξεις που επέτρεπαν την απόκτηση βιομηχανικών αγαθών, και σε αριθμό πολύ κατώτερο από τις πραγματικές ανάγκες· στα τέλη του 1920, η κάλυψη των αναγκών του πληθυσμού της υπαίθρου σε βιομηχανικά προϊόντα δεν ξεπερνούσε το 15%. Όσο για τις πληρωμές των αγροτικών εσοδειών, γίνονταν με συμβολικές τιμές, μια και το ρούβλι είχε χάσει στα τέλη του 1920 το 96% της αξίας του σε σχέση με το χρυσό ρούβλι. Μεταξύ 1918 και 1920, οι επιτάξεις των δημητριακών τριπλασιάστηκαν. Μολονότι είναι δύσκολο να τον καθορίσουμε με ακρίβεια, ο αριθμός των αγροτικών εξεγέρσεων ακολούθησε τουλάχιστον παράλληλη αύξηση[90].

Η άρνηση κατάταξης στον Κόκκινο Στρατό ύστερα από τρία χρόνια στο μέτωπο

και μες στα χαρακώματα του «ιμπεριαλιστικού πολέμου», αποτελούσε το δεύτερο κίνητρο των αγροτικών εξεγέρσεων, που τις περισσότερες φορές υποκινούσαν οι λιποτάκτες που κρύβονταν στα δάση, οι Πράσινοι. Εκτιμάται ότι ο αριθμός των λιποτακτών το 1919-1920 ήταν μεγαλύτερος από 3.000.000. Το 1919, περίπου 500.000 λιποτάκτες συνελήφθησαν από διάφορα αποσπάσματα της Τσεκά και της ειδικής επιτροπής πάλης κατά των λιποτακτών· το 1920, 700.000-800.000. Ωστόσο, περί το ενάμισι με δύο εκατομμύρια λιποτάκτες, στη μεγάλη πλειοψηφία τους αγρότες που γνώριζαν καλά τις περιοχές, κατάφεραν να ξεφύγουν από τις έρευνες[91].

Μπροστά στην έκταση του προβλήματος, η κυβέρνηση λάμβανε ολοένα και πιο σκληρά κατασταλτικά μέτρα. Όχι μονάχα εκτελούνταν χιλιάδες λιποτάκτες, αλλά επιπλέον και οι οικογένειές τους κρατούνταν ως όμηροι. Η αρχή των ομήρων εφαρμόστηκε, στην πραγματικότητα, από το καλοκαίρι του 1918, στις πιο συνηθισμένες καθημερινές περιπτώσεις. Γι' αυτό μας βεβαιώνει, για παράδειγμα, ένα κυβερνητικό διάταγμα της 15ης Φεβρουαρίου 1919, το οποίο υπογράφεται από τον Λένιν και προέτρεπε τις τοπικές Τσεκά να παίρνουν ομήρους ανάμεσα στους αγρότες των κοινοτήτων όπου οι αγγαρείες για τον καθαρισμό των σιδηροδρομικών γραμμών από τα χιόνια δεν γίνονταν με ικανοποιητικό τρόπο: «Εφόσον ο καθαρισμός δεν τελειώνει, οι όμηροι θα στέλνονται στο απόσπασμα»[92]. Στις 12 Μαΐου 1920, ο Λένιν έστειλε τις παρακάτω οδηγίες σε όλες τις επαρχιακές επιτροπές πάλης κατά των λιποτακτών: «Μετά την παρέλευση της προθεσμίας των επτά ημερών που παρέχεται στους λιποτάκτες για να παραδοθούν, πρέπει να σκληραίνουν ακόμη περισσότερο οι κυρώσεις εναντίον αυτών των αδιόρθωτων προδοτών του λαού. Οι οικογένειές τους και όλοι όσοι βοηθούν με οποιονδήποτε τρόπο τους λιποτάκτες θα λογαριάζονται στο μέλλον ως όμηροι και θα τυγχάνουν ανάλογης μεταχείρισης»[93]. Το διάταγμα αυτό απλώς νομιμοποιούσε την καθημερινή πρακτική. Ωστόσο, το κύμα λιποταξιών δεν αναχαιτίστηκε. Το 1920-1921, όπως και το 1919, οι λιποτάκτες αποτελούσαν τον κυρίως όγκο των πράσινων ανταρτών, εναντίον των οποίων οι μπολσεβίκοι διεξήγαγαν επί τρία συνεχή χρόνια (ακόμη και τέσσερα ή πέντε σε ορισμένες περιοχές) έναν αμείλικτο πόλεμο, με απίστευτη σκληρότητα.

Εκτός από την άρνηση των επιτάξεων και της στρατολόγησης, οι αγρότες απέρριπταν γενικότερα κάθε επέμβαση μιας εξουσίας που θεωρούσαν ξένη, της εξουσίας των «κομμουνιστών» που είχαν έρθει από τις πόλεις. Στο μυαλό αρκετών αγροτών, οι κομμουνιστές που εφάρμοζαν τις επιτάξεις ήταν διαφορετικοί από τους «μπολσεβίκους» που είχαν ενθαρρύνει την αγροτική εξέγερση του 1917. Στην ύπαιθρο, που βρισκόταν υποταγμένη πότε στους Λευκούς πεζικάριους και πότε στα κόκκινα αποσπάσματα επιτάξεων, η σύγχυση και η βία είχαν φτάσει στο απροχώρητο.

Εξαιρετική πηγή, που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τις πολλαπλές όψεις αυτού του αγροτικού αντάρτικου, αποτελούν οι αναφορές των διαφόρων τμημάτων της Τσεκά, οι οποίες κάνουν διάκριση μεταξύ δύο βασικών μορφών αγροτικών κινητοποιήσεων: το *bount*, ή παροδική εξέγερση, μια σύντομη έκρηξη βίας στην οποία συμμετέχει ένας σχετικά περιορισμένος αριθμός ατόμων, από μερικές δεκάδες μέχρι καμιά εκατοστή, και το *vosstanie*, ή την εξέγερση στην οποία συμμετέχουν χιλιάδες, ακόμη και δεκάδες χιλιάδες αγρότες, οργανωμένοι σε πραγματικούς στρατούς που ήταν σε θέση να κυριεύουν πόλεις και κωμοπόλεις και που διέθεταν ένα συνεκτικό πολιτικό πρόγραμμα, σοσιαλεπαναστατικών ή αναρχικών τάσεων.

«30 Απριλίου 1919. Επαρχία του Ταμπόβ. Στις αρχές Απριλίου, στην περιφέρεια Λεμπιαντίνσκι, ξέσπασε μια εξέγερση κουλάκων και λιποτακτών που διαμαρτύρονταν κατά της επιστράτευσης ανθρώπων και αλόγων και της επίταξης των σιτηρών. Κραυγάζοντας «Κάτω οι κομμουνιστές! Κάτω τα σοβιέτ!» οι ένοπλοι εξεγερμένοι κατέλαβαν εξ εφόδου τις έδρες τεσσάρων Εκτελεστικών Επιτροπών του νομού, σκότωσαν με βάρβαρο τρόπο επτά κομμουνιστές, κομματιάζοντάς τους ζωντανούς. Αφού κλήθηκε σε βοήθεια από τα μέλη του αποσπάσματος ανεφοδιασμού, το 212ο τάγμα της Τσεκά συνέτριψε τους εξεγερμένους κουλάκους. Συνελήφθησαν εξήντα άτομα και πενήντα εκτελέστηκαν επιτόπου. Το χωριό απ' όπου ξεκίνησε η ανταρσία κάηκε ολοκληρωτικά».

«Επαρχία του Βορόνιεζ, 11 Ιουνίου 1919, ώρα 16:15. Τηλεγράφημα. Η κατάσταση βελτιώνεται. Η εξέγερση της περιφέρειας του Νοβοκοπέρσκ στην ουσία εξουδετερώθηκε. Το αεροπλάνο μας βομβάρδισε και έκαψε ολοκληρωτικά την κωμόπολη Τρετιάκι, μια από τις βασικές φωλιές των κακούργων. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις συνεχίζονται».

«Επαρχία του Γιάροσλαβ, 23 Ιουνίου 1919. Η ανταρσία των λιποτακτών στην Πετροπαβλόσκαγια συνετρίβη. Οι οικογένειες των λιποτακτών συνελήφθησαν όμηροι. Όταν αρχίσαμε να εκτελούμε έναν άντρα σε κάθε οικογένεια λιποτάκτη, οι Πράσινοι άρχισαν να βγαίνουν από τα δάση και να παραδίδονται. 34 λιποτάκτες τυφεκίστηκαν για παραδειγματισμό»[94].

Χιλιάδες παρόμοιες αναφορές μαρτυρούν για την ασυνήθιστη βιαιότητα αυτού του πολέμου για την αποκατάσταση της τάξης, που διεξήγαν οι αρχές εναντίον του αγροτικού αντάρτικου, του τροφοδοτούμενου από λιποτάκτες, που όμως πιο συχνά χαρακτηριζόταν ως «εξέγερση των κουλάκων» ή «ανταρσία των κακοποιών». Τα τρία αποσπάσματα που παρατίθενται πιο πάνω αποκαλύπτουν τις μεθόδους καταστολής που χρησιμοποιούνταν κατά κόρο: σύλληψη και εκτέλεση των ομήρων που παίρνονταν από τις οικογένειες των λιποτακτών ή των «κακοποιών», βομβαρδισμός και πυρπόληση χωριών. Οι τυφλές και δυσανάλογες διώξεις βασίζονταν στο αξίωμα της συλλογικής ευθύνης του συνόλου της αγροτικής κοινότητας. Σε γενικές γραμμές, οι αρχές έδιναν στους λιποτάκτες μια προθεσμία για να παραδοθούν. Εφόσον περνούσε η προθεσμία, ο λιποτάκτης λογαριαζόταν «ληστής των δασών» που υπόκειτο σε άμεση εκτέλεση. Τα κείμενα των αρχών, τόσο των στρατιωτικών όσο και των πολιτικών, διευκρίνιζαν άλλωστε ότι, «αν οι κάτοικοι ενός χωριού βοηθούν με οποιονδήποτε τρόπο τους κακούργους που κρύβονται στα γειτονικά δάση, το χωριό θα καίγεται απ' άκρου σε άκρο».

Ορισμένες συνθετικές αναφορές της Τσεκά δίνουν κάποιες αριθμητικές ενδείξεις για το μέγεθος αυτού του πολέμου για την αποκατάσταση της τάξης στην ύπαιθρο. Έτσι, για την περίοδο 15-30 Νοεμβρίου 1918, μονάχα σε δώδεκα επαρχίες της Ρωσίας, ξέσπασαν 44 στάσεις, στη διάρκεια των οποίων συνελήφθησαν 2.320 άτομα, σκοτώθηκαν 620, εκτελέστηκαν 982. Όσο κράτησαν οι παραπάνω ταραχές, 480 σοβιετικοί κρατικοί λειτουργοί δολοφονήθηκαν, καθώς και 112 άντρες των αποσπασμάτων ανεφοδιασμού, του Κόκκινου Στρατού και της Τσεκά. Τον Σεπτέμβριο του 1919, σε δέκα σοβιετικές επαρχίες για τις οποίες κατέχουμε συνθετικά στοιχεία, συνελήφθησαν 48.735 λιποτάκτες και 7.325 «κακοποιοί», 1.826 σκοτώθηκαν, 2.230 εκτελέστηκαν, ενώ υπήρξαν και 430 θύματα από την πλευρά των σοβιετικών δημοσίων λειτουργών και στρα-

τιωτικών. Αυτά τα πολύ ελλιπή νούμερα δεν περιλαμβάνουν τις απώλειες ανθρώπινων ζωών, ακόμη πιο σημαντικές, που συνέβησαν στη διάρκεια των μεγάλων αγροτικών εξεγέρσεων.

Οι εν λόγω εξεγέρσεις γνώρισαν κάποια χρονικά διαστήματα αποκορύφωσης: Μάρτιος-Αύγουστος 1919, ιδιαιτέρως στις περιοχές του Μέσου Βόλγα και της Ουκρανίας· Φεβρουάριος-Αύγουστος 1920, στις επαρχίες της Σαμάρα, Ούφα, Καζάν, Ταμπόβ, και, ξανά, στην Ουκρανία που την είχαν αποσπάσει εκ νέου οι μπολσεβίκοι από τους Λευκούς αλλά που πάντα ελεγχόταν, στο εσωτερικό της χώρας, από το αγροτικό αντάρτικο. Από τα τέλη του 1920, και στη διάρκεια του πρώτου μισού του 1921, το αγροτικό κίνημα που παρέπαιε στην Ουκρανία και στις περιοχές του Ντον και του Κουμπάν, κορυφώθηκε στη Ρωσία με την τεράστια εξέγερση των χωρικών στις επαρχίες του Ταμπόβ, της Πέντζα, της Σαμάρα, του Σαράτοφ, του Σιμπίρσκ, του Τσαρίτσιν[95]. Ο αναβρασμός αυτού του πολέμου των αγροτών δεν θα καταλαγιάσει παρά μονάχα όταν ενσκήψει ένας από τους χειρότερους λιμούς που γνώρισε ο εικοστός αιώνας.

Στις πλούσιες επαρχίες της Σαμάρα και του Σιμπίρσκ, που μόνες τους σήκωσαν, το 1919, το βάρος του ενός πέμπτου των επιτάξεων σε δημητριακά όλης της Ρωσίας, για πρώτη φορά από την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των μπολσεβίκων οι περιστασιακές αγροτικές εξεγέρσεις μεταμορφώνονται, τον Μάρτιο του 1919, σε αληθινή επανάσταση. Δεκάδες κεφαλοχώρια καταλαμβάνονται από έναν επαναστατικό αγροτικό στρατό που αριθμούσε γύρω στους 30.000 ενόπλους. Για ένα μήνα περίπου το καθεστώς έχασε τον έλεγχο της επαρχίας της Σαμάρα. Ο ξεσηκωμός των αγροτών επέτρεψε την προέλαση προς τον Βόλγα μονάδων του Λευκού Στρατού υπό τις διαταγές του ναυάρχου Κολτσάκ, μια και οι μπολσεβίκοι υποχρεώθηκαν να στείλουν αρκετές δεκάδες χιλιάδες άντρες για να τα βγάλουν πέρα μ' έναν αγροτικό στρατό αρκετά καλά οργανωμένο, που προέτασσε ένα συγκροτημένο πολιτικό πρόγραμμα το οποίο απαιτούσε την κατάργηση των επιτάξεων, την ελευθερία του εμπορίου, ελεύθερες εκλογές στα σοβιέτ, το τέλος της «μπολσεβίκικης κομισαριοκρατίας». Συντάσσοντας τον απολογισμό της καταστολής των αγροτικών κινητοποιήσεων στην επαρχία, στις αρχές Απριλίου του 1919, ο αρχηγός της Τσεκά της Σαμάρα έκανε λόγο για 4.240 νεκρούς από την πλευρά των στασιαστών, 625 που στάλθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα, 6.210 συλλήψεις λιποτακτών και «κακοποιών»...

Μόλις που είχε σβήσει η φωτιά στην επαρχία της Σαμάρα κι άναβε μια άλλη, ασύγκριτα μεγαλύτερη, στο μεγαλύτερο τμήμα της Ουκρανίας. Μετά την αναχώρηση των Γερμανών και των Αυστροούγγρων στα τέλη του 1918, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων είχε αποφασίσει να ανακαταλάβει την Ουκρανία. Όντας η πιο εύφορη αγροτική περιοχή της πρώην τσαρικής αυτοκρατορίας, η τελευταία όφειλε να «θρέψει το προλεταριάτο της Μόσχας και του Πέτρογκραντ». Στην Ουκρανία, ακόμη χειρότερα από αλλού, το ποσοστό των επιτασσομένων αγαθών ήταν πολύ υψηλό. Το να ανταποκριθείς, σήμαινε καταδίκη σε σίγουρη πείνα χιλιάδων χωριών που είχαν ήδη υποφέρει ολόκληρο το 1918 από τα στρατεύματα κατοχής των Γερμανών και των Αυστροούγγρων. Επιπλέον, αντίθετα με την πολιτική που είχαν αναγκαστεί να αποδεχτούν στη Ρωσία στα τέλη του 1917 –τη διανομή των γαιών ανάμεσα στις αγροτικές κοινότητες–, οι μπολσεβίκοι επιθυμούσαν να εθνικοποιήσουν στην Ουκρανία όλες τις μεγάλες αγροτικές ιδιοκτησίες, που ήταν οι πιο σύγχρονες σε ολόκληρη την πρώην αυτοκρατορία. Η

πολιτική αυτή που στόχευε στο μετασχηματισμό των μεγάλων αγροκτημάτων παραγωγής σιτηρών και ζαχαρότευτλων σε μεγάλες κολεκτίβες, όπου οι αγρότες θα μεταβάλλονταν σε εργάτες γης, δεν ήταν δυνατόν να μην προκαλέσει τη δυσφορία των χωρικών. Οι τελευταίοι είχαν σκληραγωγηθεί στη διάρκεια του αγώνα κατά των δυνάμεων κατοχής των Γερμανών και των Αυστροούγγρων. Στις αρχές του 1919, υπήρχαν στην Ουκρανία αληθινοί στρατοί αγροτών στους οποίους συμμετείχαν δεκάδες χιλιάδες άντρες, με επικεφαλής Ουκρανούς στρατιωτικούς και πολιτικούς ηγέτες, σαν τον Σίμον Πετλιούρα, τον Νέστορ Μαχνό, τον Χρυχόριβ, ή ακόμη και τον Ζελένυ. Αυτοί οι αγροτικοί στρατοί ήταν σθεναρά αποφασισμένοι να κάνουν να θριαμβεύσει η αντίληψή τους για την αγροτική επανάσταση: η γη στους αγρότες, η ελευθερία στο εμπόριο, ελεύθερα εκλεγμένα σοβιέτ «χωρίς Μοσχοβίτες και Εβραίους». Για τους περισσότερους Ουκρανούς αγρότες, που κουβαλούσαν μια μακρόχρονη ιστορία ανταγωνισμών ανάμεσα στην ύπαιθρο όπου οι Ουκρανοί υπερίσχυαν και τις πόλεις όπου πλειοψηφούσαν οι Ρώσοι και οι Εβραίοι, ήταν δελεαστικό να προχωρήσουν στην εξίσωση: Μοσχοβίτες = μπολσεβίκοι = Εβραίοι. Έπρεπε να τους πετάξουν όλους έξω από την Ουκρανία.

Αυτές οι ιδιαιτερότητες της Ουκρανίας εξηγούν τη βιαιότητα και τη διάρκεια των συγκρούσεων ανάμεσα στους μπολσεβίκους και ένα μεγάλο κομμάτι της ουκρανικής αγροτιάς. Η παρουσία κι ενός άλλου παράγοντα, των Λευκών, που μάχονταν ταυτοχρόνως και με τους μπολσεβίκους και με τις διάφορες οπλισμένες ομάδες των Ουκρανών αγροτών, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν την επιστροφή των γαιοκτημόνων, έκανε ακόμη πιο πολύπλοκο το πολιτικό και στρατιωτικό μπέρδεμα σε αυτή την περιοχή όπου ορισμένες πόλεις, για παράδειγμα το Κίεβο, άλλαξαν μέχρι και 14 φορές χέρια σε διάστημα δύο ετών!

Οι πρώτες ευρείες εξεγέρσεις κατά των μπολσεβίκων και των μισητών αποσπασμάτων επίταξης ξέσπασαν τον Απρίλιο του 1919. Στη διάρκεια αυτού μονάχα του μήνα, 93 αγροτικές εξεγέρσεις έλαβαν χώρα στις επαρχίες του Κιέβου, του Τσερνίγκοβ, της Πολτάβα και της Οδησσού. Για τις πρώτες είκοσι μέρες του Ιουλίου 1919, τα επίσημα δεδομένα της Τσεκά κάνουν λόγο για 210 εξεγέρσεις στις οποίες συμμετείχαν περί τις 100.000 οπλισμένοι μαχητές και μερικές εκατοντάδες χιλιάδες αγρότες. Οι οπλισμένες στρατιές του Χρυχόριβ –περίπου 20.000 ένοπλοι, εκ των οποίων αρκετές μονάδες στασιαστών του Κόκκινου Στρατού με 50 κανόνια και 700 πολυβόλα– κατέλαβαν, τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1919, μια σειρά πόλεων της νότιας Ουκρανίας, μεταξύ των οποίων το Τσερκάσυ, τη Χερσώνα, το Νικολάγιεβ και την Οδησσό, όπου και εγκατέστησαν μια αυτόνομη εξουσία, τα συνθήματα της οποίας ήταν ξεκάθαρα: «Όλη η εξουσία στα σοβιέτ της Ουκρανίας», «Η Ουκρανία στους Ουκρανούς, χωρίς μπολσεβίκους και Εβραίους», «Διανομή της γης», «Ελεύθερες επιχειρήσεις και εμπόριο»[96]. Οι αντάρτες του Ζελένυ είχαν υπό τον έλεγχό τους την επαρχία του Κιέβου, με εξαίρεση τις μεγάλες πόλεις. Με το σύνθημα «Ζήτω η εξουσία των σοβιέτ, κάτω οι μπολσεβίκοι και οι Οβριοί!» οργάνωναν δεκάδες αιματηρών πογκρόμ κατά των εβραϊκών κοινοτήτων στις κωμοπόλεις και τα κεφαλοχώρια των επαρχιών του Κιέβου και του Τσερνίγκοβ. Περισσότερο γνωστή χάρη σε πολυάριθμες μελέτες, η δράση του Νέστορ Μαχνό ως ηγέτη ενός στρατού δεκάδων χιλιάδων ανδρών, υποστήριζε ένα πρόγραμμα ταυτοχρόνως εθνικό, κοινωνικό και αναρχικό, επεξεργασμένο στη διάρκεια αληθινών συνεδρίων όπως το «Συνέδριο των αντιπροσώπων των αγρο-

τών, των επαναστατών και των εργατών του Γκουλάι-Πόλε», που έγινε τον Απρίλιο του 1919 στο αποκορύφωμα της εξέγερσης του Μαχνό. Όπως και τόσα άλλα αγροτικά κινήματα λιγότερο δομημένα, οι οπαδοί του Μαχνό εκφράζανε καταρχήν την άρνηση κάθε ανάμειξης του κράτους στις αγροτικές υποθέσεις και τη θέληση για μια *αυτοκυβερνώμενη* αγροτιά –μια μορφή αυτοδιαχείρισης– βασισμένης σε ελεύθερα εκλεγμένα σοβιέτ. Σε αυτές τις βασικές διεκδικήσεις προσθέτονταν αρκετές απαιτήσεις κοινές σε όλες τις αγροτικές κινητοποιήσεις: το σταμάτημα των επιτάξεων, η κατάργηση φόρων και εισφορών, η ελευθερία δράσης για όλα τα σοσιαλιστικά και αναρχικά κόμματα, η αναδιανομή των γαιών, η κατάργηση της «μπολσεβίκικης κομισαριοκρατίας», των ειδικών ομάδων και της Τσεκά[97].

Οι εκατοντάδες αγροτικές εξεγέρσεις της άνοιξης και του θέρους του 1919 στα μετόπισθεν του Κόκκινου Στρατού έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη δίχως επαύριο νίκη των Λευκών στρατευμάτων του στρατηγού Ντενίκιν. Ξεκινώντας από το νότο της Ουκρανίας στις 19 Μαΐου 1919, ο Λευκός Στρατός προέλασε πολύ γρήγορα απέναντι στις μονάδες του Κόκκινου Στρατού που ήταν απασχολημένες με την καταστολή των αγροτικών ανταρσιών. Τα στρατεύματα του Ντενίκιν κατέλαβαν το Χαρκόφ στις 12 Ιουνίου, το Κίεβο στις 28 Αυγούστου, το Βορόνιεζ στις 30 Σεπτεμβρίου. Η οπισθοχώρηση των μπολσεβίκων, που δεν είχαν κατορθώσει να επιβάλουν τη εξουσία τους παρά μόνο στις πιο μεγάλες πόλεις, αφήνοντας την ύπαιθρο στους εξεγερμένους αγρότες, συνοδεύτηκε με ομαδικές εκτελέσεις αιχμαλώτων και ομήρων στις οποίες θα επανέλθουμε. Στην εσπευσμένη αναδίπλωσή τους διαμέσου της ενδοχώρας όπου μαινόταν το αγροτικό αντάρτικο, τα αποσπάσματα του Κόκκινου Στρατού και της Τσεκά δεν έδειξαν καμιά λύπηση: εκατοντάδες καμένα χωριά, ομαδικές εκτελέσεις «κακοποιών», λιποτακτών και «ομήρων». Η εγκατάλειψη και κατόπιν η επανακατάκτηση, στα τέλη του 1919 και τις αρχές του 1920, της Ουκρανίας έδωσαν αφορμή σε ένα υπερβολικό ξέσπασμα βίας εναντίον των αμάχων πληθυσμών, το οποίο περιγράφει συγκλονιστικά στο αριστούργημά του *Το κόκκινο ιππικό*[98] ο Ισαάκ Μπάμπελ.

Στις αρχές του 1920, οι στρατιές των Λευκών, με την εξαίρεση κάποιων διασκορπισμένων μονάδων που είχαν βρει καταφύγιο στην Κριμαία κάτω από τις διαταγές του βαρόνου Βράνγκελ, διαδόχου του Ντενίκιν, είχαν ηττηθεί. Έμειναν αντιμέτωπες οι δυνάμεις των μπολσεβίκων και των αγροτών. Μέχρι το 1922, ένας ανελέητος διωγμός θα εξαπολυθεί στην ύπαιθρο που μαχόταν την εξουσία. Τον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1920, μια καινούργια μεγάλη εξέγερση, γνωστή με το όνομα «επανάσταση των δικράνων», ξέσπασε σε μια ευρύτατη έκταση που απλωνόταν από τον Βόλγα μέχρι τα Ουράλια, στις επαρχίες του Καζάν, του Σιμπίρσκ και της Ούφα. Κατοικημένες από Ρώσους αλλά επίσης και από Τατάρους και Μπασκίρους, οι περιοχές αυτές υφίσταντο ιδιαιτέρως επαχθείς επιτάξεις. Σε λίγες εβδομάδες, η ανταρσία εξαπλώθηκε σε καμιά δεκαριά περιφέρειες. Ο εξεγερμένος αγροτικός στρατός των «Μαύρων αϊτών» αριθμούσε στο απόγειό του γύρω στις 50.000 μαχητές. Εξοπλισμένες με κανόνια και πολυβόλα, οι Ομάδες εσωτερικής άμυνας της Δημοκρατίας αποδεκάτισαν τους αντάρτες που πολεμούσαν με δίκρανα και κοντάρια. Μέσα σε μερικές μέρες, χιλιάδες εξεγερμένων σφαγιάστηκαν κι εκατοντάδες χωριά πυρπολήθηκαν[99].

Μετά από τη σύντομη συντριβή της «επανάστασης των δικράνων», η φλόγα των αγροτικών εξεγέρσεων εξαπλώνεται εκ νέου στις επαρχίες του Μέσου Βόλγα, που επίσης υφίστανται μεγάλη αφαίμαξη από τις επιτάξεις: Ταμπόβ, Πέντζα, Σαμάρα,

Σαράτοφ και Τσαρίτσιν. Όπως το παραδεχόταν ο εκ των ηγετών των μπολσεβίκων Αντόνοφ-Οβσεένκο, που θα ετίθετο επικεφαλής των διωγμών κατά των εξεγερμένων αγροτών του Ταμπόβ, αν πραγματοποιούνταν τα πλάνα των επιτάξεων του 1920-1921, οι αγρότες θα καταδικάζονταν σε βέβαιο θάνατο: τους άφηναν κατά μέσο όρο 16 κιλά σπόρων σιτηρών και 24 κιλά πατάτες το χρόνο για κάθε άτομο, δηλαδή δέκα με δώδεκα φορές λιγότερο από το ελάχιστο ζωτικό όριο! Ήταν, λοιπόν, ένας αγώνας επιβίωσης που ανέλαβαν οι αγρότες αυτών των επαρχιών από το καλοκαίρι του 1920. Και θα διαρκούσε χωρίς διακοπή για δύο ολόκληρα χρόνια, μέχρι τη στιγμή που ο λιμός θα κατέβαλλε τους εξεγερμένους χωρικούς.

Ο τρίτος σημαντικός πόλος συγκρούσεων ανάμεσα στους μπολσεβίκους και στους αγρότες το 1920 παρέμενε η Ουκρανία, την οποία οι μπολσεβίκοι είχαν ανακαταλάβει από τον Δεκέμβριο του 1919 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1920 από τα στρατεύματα των Λευκών. Ωστόσο, η ενδοχώρα της υπαίθρου βρισκόταν υπό τον έλεγχο εκατοντάδων αποσπασμάτων ελεύθερων Πράσινων κάθε προέλευσης ή από μονάδες λιγότερο ή περισσότερο προσκείμενες στον Μαχνό. Αντίθετα με τους Μαύρους Αϊτούς, τα ουκρανικά στρατεύματα, αποτελούμενα βασικά από λιποτάκτες, ήταν καλά εξοπλισμένα. Το καλοκαίρι του 1920, ο στρατός του Μαχνό αριθμούσε ακόμη 15.000 άντρες, 2.500 ιππείς, περί τα 100 πολυβόλα, καμιά εικοσαριά κανόνια πυροβολικού και δύο τεθωρακισμένα οχήματα. Εκατοντάδες μικρότερες «συμμορίες» που αποτελούνταν από κάποιες δεκάδες μέχρι κάποιες εκατοντάδες μαχητές, προέβαλλαν επίσης ισχυρή αντίσταση στη διείσδυση των μπολσεβίκων. Για να πολεμήσει αυτό το αγροτικό αντάρτικο, η κυβέρνηση διόρισε στις αρχές Μαΐου του 1920 τον Φελίξ Ντζερζίνσκι, τον αρχηγό της Τσεκά, «διοικητή των μετόπισθεν του νοτιοδυτικού μετώπου». Ο Ντζερζίνσκι έμεινε περισσότερο από δύο μήνες στο Χαρκόφ για να συστήσει επιτόπου 84 ειδικές μονάδες δυνάμεων εσωτερικής ασφαλείας της Δημοκρατίας, επίλεκτες μονάδες που είχαν στη διάθεσή τους ιππικό επιφορτισμένο να καταδιώκει τους «αντάρτες» και αεροπλάνα με αποστολή να βομβαρδίζουν τις «φωλιές των κακούργων»[100]. Ανέλαβαν να ξεριζώσουν εντός τριών μηνών το αντάρτικο των αγροτών. Στην πραγματικότητα, οι επιχειρήσεις «ειρήνευσης» κράτησαν περισσότερο από δύο χρόνια, από το καλοκαίρι του 1920 μέχρι το φθινόπωρο του 1922, με τίμημα δεκάδες χιλιάδες θύματα.

Ανάμεσα στα διάφορα επεισόδια της πάλης των μπολσεβίκων κατά των αγροτών, η «αποκοζακοποίηση» –η εξόντωση των Κοζάκων του Ντον και του Κουμπάν ως κοινωνικής ομάδας– κατέχει εξέχουσα θέση. Για πρώτη φορά, πράγματι, το νέο καθεστώς πήρε μια σειρά κατασταλτικών μέτρων για την εξάλειψη, την εξόντωση, την εκτόπιση –σύμφωνα με την αρχή της συλλογικής ευθύνης– του συνόλου του πληθυσμού μιας περιοχής που οι μπολσεβίκοι συνήθιζαν ν' αποκαλούν «σοβιετική Βανδέα»[100α]. Οι επιχειρήσεις αυτές δεν υπήρξαν αποτέλεσμα στρατιωτικών αντιποίνων μες στη δίνη των μαχών· αντιθέτως, είχαν σχεδιαστεί εκ προοιμίου κι αποτέλεσαν το αντικείμενο αρκετών διαταγμάτων που αποφασίστηκαν στο υψηλότερο κρατικό επίπεδο, με την άμεση εμπλοκή πολυάριθμων πολιτικών στελεχών πρώτης γραμμής (Λένιν, Ορτζονικίτζε, Συρτσόφ, Σοκόλνικοφ, Ρέινγκολντ). Την άνοιξη του 1919, η πρώτη απόπειρα εφαρμογής της απέτυχε εξαιτίας της στρατιωτικής αναδίπλωσης των μπολσεβίκων, όμως το 1920 η «αποκοζακοποίηση» ξανάρχισε με ανανεωμένη βιαιότητα, όταν οι μπολσεβίκοι ανακατέλαβαν τις περιοχές των Κοζάκων στον Ντον και το Κουμπάν.

Οι Κοζάκοι, που είχαν στερηθεί από τον Δεκέμβριο του 1917 του νομικού καθεστώτος που απολάμβαναν υπό το παλαιό καθεστώς και είχαν καταταγεί από τους μπολσεβίκους στους «κουλάκους» και στους «ταξικούς εχθρούς», με ηγέτη τους τον «αταμάν» Κρασνόφ είχαν ενωθεί με τις δυνάμεις των Λευκών στο νότο της Ρωσίας, την άνοιξη του 1918. Τον Φεβρουάριο του 1919, όταν εξαπολύθηκε η γενική επίθεση των μπολσεβίκων κατά της Ουκρανίας και της νότιας Ρωσίας, τα πρώτα αποσπάσματα του Κόκκινου Στρατού διείσδυσαν στα εδάφη των Κοζάκων, στην περιοχή του Ντον. Οι μπολσεβίκοι εφάρμοσαν εξαρχής μια δέσμη μέτρων που εκμηδένιζαν την ουσία της ιδιαιτερότητας των Κοζάκων: τα εδάφη που ανήκαν στους Κοζάκους κατασχέθηκαν και αναδιανεμήθηκαν σε Ρώσους αποίκους ή σε ντόπιους αγρότες που δεν ήταν Κοζάκοι. Οι Κοζάκοι διατάχθηκαν να παραδώσουν τα όπλα τους, αλλιώς θα υπόκειντο στην ποινή του θανάτου – όλοι οι Κοζάκοι, χάρη στον παραδοσιακό τους ρόλο των συνοριακών φρουρών της αυτοκρατορικής Ρωσίας, ήταν οπλισμένοι. Οι συνελεύσεις και τα περιφερειακά διοικητικά όργανα των Κοζάκων διαλύθηκαν.

Όλα τα παραπάνω μέτρα αποτελούσαν τμήμα ενός προκαθορισμένου σχεδίου αποκοζακοποίησης, όπως αυτό απεικονίζεται σε μια μυστική απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής τον κόμματος των μπολσεβίκων με ημερομηνία 24 Ιανουαρίου 1919: «Στο φως της εμπειρίας του εμφυλίου πολέμου κατά των Κοζάκων, είναι απαραίτητο να αναγνωρίσουμε ως μοναδικό πολιτικά ορθό μέτρο τον ανελέητο αγώνα, τους μαζικούς διωγμούς κατά των πλουσίων Κοζάκων, τους οποίους οφείλουμε να εξοντώσουμε μέχρι ενός»[101].

Στην πραγματικότητα, όπως παραδέχτηκε τον Ιούνιο του 1919 ο Ρέινγκολντ, ο πρόεδρος της επαναστατικής επιτροπής του Ντον, που ήταν επιφορτισμένος με την επιβολή της «μπολσεβίκικης τάξης» στις περιοχές των Κοζάκων, «είχαμε την τάση να εφαρμόζουμε μια πολιτική εξόντωσης των Κοζάκων χωρίς την παραμικρή διάκριση»[102]. Μέσα σε λίγες εβδομάδες, από τα μέσα Φεβρουαρίου μέχρι τα μέσα Μαρτίου 1919, τα αποσπάσματα των μπολσεβίκων είχαν εκτελέσει περισσότερους από 8.000 Κοζάκους[103]. Σε κάθε *stanitsa* (κωμόπολη των Κοζάκων), επαναστατικά δικαστήρια εξέδιδαν σε μερικά λεπτά συνοπτικές αποφάσεις βάσει καταλόγων υπόπτων, οι οποίοι συνήθως καταδικάζονταν στην ποινή του θανάτου εξαιτίας «αντεπαναστατικής συμπεριφοράς». Μπροστά σε αυτή την απροκάλυπτη καταπίεση, οι Κοζάκοι δεν είχαν άλλη διέξοδο από την εξέγερση.

Ο ξεσηκωμός άρχισε από την περιφέρεια της Βεσένσκαγια στις 11 Μαρτίου 1919. Πολύ καλά οργανωμένοι, οι εξεγερμένοι Κοζάκοι κήρυξαν γενική επιστράτευση όλων των ανδρών από 16 μέχρι 55 ετών. Έστειλαν σε όλη την περιοχή του Ντον και έως τη μεθοριακή επαρχία του Βορόνιεζ τηλεγραφήματα που καλούσαν το λαό να ξεσηκωθεί κατά των μπολσεβίκων. «Εμείς οι Κοζάκοι», διευκρίνιζαν, « δεν είμαστε εναντίον των σοβιέτ. Υποστηρίζουμε τις ελεύθερες εκλογές. Είμαστε κατά των κομμουνιστών, ενάντιοι στις κολεκτίβες και στους Εβραίους. Είμαστε εναντίον των επιτάξεων, των κλοπών και των εκτελέσεων στις οποίες προβαίνουν οι Τσεκά»[104]. Στις αρχές Απριλίου, οι εξεγερμένοι Κοζάκοι είχαν συγκροτήσει μια υπολογίσιμη στρατιωτική δύναμη 30.000 καλά εξοπλισμένων, εμπειροπόλεμων ανδρών. Εξορμώντας στα μετόπισθεν του Κόκκινου Στρατού που μαχόταν πιο νότια με τα στρατεύματα του στρατηγού Ντενίκιν και τους συμμάχους του, τους Κοζάκους του Κουμπάν, οι εξεγερμένοι του Ντον συνεισέφεραν, εξίσου με τους ξεσηκωμένους Ουκρανούς αγρότες, στην κεραυνοβόλα επέλαση των Λευκών στρατιών τον Μάιο-Ιούνιο του 1919. Στις αρχές Ιουνίου, οι Κο-

ζάκοι του Ντον ενώθηκαν με τον κυρίως όγκο των Λευκών, που υποστηρίζονταν από τους Κοζάκους του Κουμπάν. Ολόκληρη η «κοζάκικη Βανδέα» είχε απελευθερωθεί από τη μισητή εξουσία των «Μοσχοβιτών, των μπολσεβίκων και των Εβραίων».

Ωστόσο, με την αντιστροφή της στρατιωτικής κατάστασης, οι μπολσεβίκοι επέστρεψαν τον Φεβρουάριο του 1920. Άρχισε μια δεύτερη στρατιωτική κατοχή των εδαφών των Κοζάκων, ακόμη πιο φονική από την πρώτη. Η περιοχή του Ντον υποχρεώθηκε σε εισφορά 36.000.000 pouds δημητριακών, ποσότητα που ξεπερνούσε κατά πολύ το σύνολο της ντόπιας παραγωγής. Ο αγροτικός πληθυσμός είδε να του υφαρπάζουν όχι μονάχα τα ισχνά του πλεονάσματα σε τρόφιμα αλλά επίσης και το σύνολο των αγαθών του, «στα οποία περιλαμβάνονταν υποδήματα, ρούχα, μαξιλάρια και σαμοβάρια», καθώς διευκρίνιζε μια αναφορά της Τσεκά[105]. Όλοι οι άντρες που ήταν σε θέση να πάρουν τα όπλα αντέδρασαν στις συστηματικές λεηλασίες και τους διωγμούς πυκνώνοντας τις τάξεις των Πράσινων ανταρτών. Τον Ιούλιο του 1920, οι εξεγερμένοι αριθμούσαν τουλάχιστον 35.000, στο Κουμπάν και στον Ντόν. Αποκλεισμένος στην Κριμαία από τον Φεβρουάριο, ο στρατηγός Βράνγκελ αποφάσισε, σε μια ύστατη απόπειρα, να ενωθεί με τους Κοζάκους και τους Πράσινους του Κουμπάν. Στις 17 Αυγούστου 1920, 5.000 άντρες αποβιβάστηκαν κοντά στο Νοβοροσίσκ. Κάτω από τη συνδυασμένη πίεση των Λευκών, των Κοζάκων και των Πράσινων, οι μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το Γιεκατερίνονταρ, την πρωτεύουσα του Κουμπάν, κατόπιν και την ευρύτερη περιοχή. Από την πλευρά του, ο στρατηγός Βράνγκλερ προήλαυνε στη νότια Ουκρανία. Ωστόσο, οι επιτυχίες των Λευκών δεν είχαν διάρκεια. Οι δυνάμεις των μπολσεβίκων, πολύ υπέρτερες, επικράτησαν στα πεδία των μαχών και τα στρατεύματα του Βράνγκελ, επιβαρυμένα με τα ατέλειωτα καραβάνια των αμάχων, συνέκλιναν, τέλη Οκτωβρίου, στην Κριμαία, ενώ μια απερίγραπτη αταξία κυριαρχούσε. Η ανακατάκτηση της Κριμαίας από τους μπολσεβίκους, τελευταίο επεισόδιο της σύγκρουσης μεταξύ Λευκών και Κόκκινων, υπήρξε η πλέον αιματηρή φάση του εμφυλίου: τουλάχιστον 50.000 άμαχοι σφαγιάστηκαν από τους μπολσεβίκους τον Νοέμβριο και τον Δεκέμβριο του 1920[106].

Ευρισκόμενοι, ακόμη μια φορά, στο στρατόπεδο των ηττημένων, οι Κοζάκοι υπέστησαν εκ νέου την Κόκκινη Τρομοκρατία. Ένας από τους βασικούς ιθύνοντες της Τσεκά, ο Λετονός Καρλ Λάντερ, διορίστηκε «πληρεξούσιος του βορείου Καυκάσου και του Ντον». Εγκατέστησε αμέσως *troïki*, ειδικά δικαστήρια επιφορτισμένα με την αποκοζακοποίηση. Μόνο τον Οκτώβριο του 1920, αυτά τα δικαστήρια καταδίκασαν σε θάνατο περισσότερα από 6.000 άτομα, που εκτελέστηκαν πάραυτα[107]. Οι οικογένειες, ακόμη και οι γείτονες των πράσινων ανταρτών ή των Κοζάκων που είχαν επαναστατήσει κατά του καθεστώτος και οι οποίοι δεν είχαν συλληφθεί, συλλαμβάνονταν συστηματικά όμηροι και κλείνονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, αληθινά κολαστήρια θανάτου όπως το παραδέχεται και ο Μάρτυν Λάτσις, ο επικεφαλής της Τσεκά στην Ουκρανία, σε κάποια αναφορά του: «Συγκεντρωμένοι σ' ένα στρατόπεδο κοντά στο Μάικοπ, οι όμηροι –γυναίκες, παιδιά και γέροι– επιβιώνουν κάτω από τρομακτικές συνθήκες, μες στη λάσπη και το κρύο του Οκτώβρη. [...] Πεθαίνουν σαν τις μύγες. [...] ΟΙ γυναίκες είναι έτοιμες για όλα προκειμένου να γλιτώσουν από το θάνατο. Οι στρατιώτες που φρουρούν το στρατόπεδο επωφελούνται και τις εμπορεύονται»[108].

Η παραμικρή αντίσταση ετιμωρείτο αμείλικτα. Όταν ο επικεφαλής της Τσεκά του Πιατιγκόρσκ έπεσε σε ενέδρα, οι άντρες της τοπικής Τσεκά αποφάσισαν να οργανώ-

σουν μια «Ημέρα Κόκκινης Τρομοκρατίας». Ξεπερνώντας τις οδηγίες και του ίδιου του Λάντερ, ο οποίος ήθελε «αυτή η τρομοκρατική δράση να δώσει την ευκαιρία για τη σύλληψη πολύτιμων ομήρων με προοπτική την εκτέλεσή τους και για την επιτάχυνση των διαδικασιών εκτέλεσης των Λευκών κατασκόπων και γενικότερα των αντεπαναστατών», οι άντρες της Τσεκά του Πιατιγκόρσκ επιδόθηκαν σε ένα όργιο συλλήψεων και εκτελέσεων. Σύμφωνα με τον Λάντερ, «το ζήτημα της κόκκινης τρομοκρατίας λύθηκε μ' έναν πολύ απλό τρόπο. Οι άντρες της Τσεκά του Πιατιγκόρσκ αποφάσισαν να εκτελέσουν 300 άτομα σε μία μέρα. Καθόρισαν τις ποσοστώσεις για την πόλη του Πιατιγκόρσκ και τα περίχωρα, και διέταξαν τις οργανώσεις του Κόμματος να καταρτίσουν λίστες εκτελέσεων. [...] Αυτή η δυσάρεστη μέθοδος συμπεριλάμβανε ένα μεγάλο αριθμό ξεκαθαρίσματος λογαριασμών. [...] Στο Κισλοβόντσκ, επειδή δεν σκέφτηκαν τίποτα καλύτερο, αποφάσισαν να εκτελέσουν όλα τα άτομα που βρίσκονταν στο νοσοκομείο»[109].

Μία από τις δραστικές μεθόδους αποκοζακοποίησης υπήρξε η καταστροφή των οικισμών των Κοζάκων και η εκτόπιση όλων όσων είχαν μείνει ζωντανοί. Τα αρχεία του Σεργκό Ορτζονικίτζε, ενός από τους βασικούς ιθύνοντες των μπολσεβίκων, και την εποχή εκείνη προέδρου της επαναστατικής Επιτροπής του βορείου Καυκάσου, διέσωσαν τις λεπτομέρειες μιας από αυτές τις επιχειρήσεις που διεξήχθησαν από τα τέλη του Οκτωβρίου ως τα μέσα Νοεμβρίου του 1920[110].

Στις 23 Οκτωβρίου, ο Σεργκό Ορτζονικίτζε διέταξε:

«1. Να καεί εκ θεμελίων η κωμόπολη Καλινόφσκαγια.
2. Να εκκενωθούν από όλους τους κατοίκους τους οι κωμοπόλεις Ερμολόφσκαγια, Ρομανόφσκαγια, Σαμασίνσκαγια και Μιχαηλόφσκαγια. Τα σπίτια και τα κτήματα που ανήκαν στους κατοίκους τους να διανεμηθούν στους φτωχούς αγρότες και ειδικότερα στους Τσετσένους, οι οποίοι είχαν παραμείνει απαρασάλευτα πιστοί στη σοβιετική εξουσία.
3. Να φορτωθεί όλος ο αρσενικός πληθυσμός από 18 μέχρι 55 ετών των προαναφερθεισών κωμοπόλεων σε βαγόνια τρένων και να εκτοπισθεί, υπό φρούρηση, στα βόρεια, όπου θα εκτελούσε βαριά καταναγκαστικά έργα.
4. Να απομακρυνθούν οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι, επιτρέποντάς τους ωστόσο να επανεγκατασταθούν σε άλλους οικισμούς προς το βορρά.
5. Να επιταχθούν όλα τα κοπάδια και όλα τα περιουσιακά στοιχεία των κατοίκων των προαναφερθεισών κωμοπόλεων».

Τρεις εβδομάδες αργότερα, μια αναφορά προς τον Ορτζονικίτζε περιέγραφε ως εξής την εξέλιξη των επιχειρήσεων:

«– Καλινόφσκαγια: κατεστράφη ολοσχερώς, όλος ο πληθυσμός (4.220) εκτοπίστηκε ή εκδιώχτηκε.
– Ερμολόφσκαγια: εκκαθαρίστηκε από όλους τους κατοίκους της (3.218).
– Ρομανόφσκαγια: εκτοπίστηκαν 1.600, απομένουν προς εκτόπιση 1.661.
– Σαμασίνσκαγια: εκτοπίστηκαν 1.018, απομένουν προς εκτόπιση 1.900.
– Μιχαηλόφσκαγια: εκτοπίστηκαν 600, απομένουν προς εκτόπιση 2.200.

Εξάλλου, 154 σιδηροδρομικά βαγόνια με τρόφιμα στάλθηκαν στο Γκρόζνι. Στις τρεις κωμοπόλεις όπου η εκτόπιση δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί, εκτοπίστηκαν

καταρχήν οι οικογένειες όσων είχαν σχέση με τους Λευκούς και τους Πράσινους και όσοι είχαν λάβει μέρος στην πρόσφατη εξέγερση. Ανάμεσα σε εκείνους που δεν είχαν ακόμη εκτοπιστεί υπήρχαν συμπαθούντες του σοβιετικού καθεστώτος, οικογένειες στρατιωτών του Κόκκινου Στρατού, δημόσιοι υπάλληλοι και κομμουνιστές. Η καθυστέρηση των επιχειρήσεων εκτόπισης εξηγείται από την έλλειψη βαγονιών. Κατά μέσο όρο, γινόταν μονάχα μία αποστολή εκτοπιζομένων ανά ημέρα. Για να ολοκληρωθεί η διαδικασία της εκτόπισης, ζητήθηκαν επειγόντως 306 συμπληρωματικά βαγόνια»[111].

Πώς κατέληγαν αυτές οι «επιχειρήσεις»; Δυστυχώς, κανένα συγκεκριμένο στοιχείο δεν μας διαφωτίζει σχετικά. Πληροφορούμαστε ότι οι «επιχειρήσεις» αργοπορούσαν και πως στο τέλος οι εκτοπιζόμενοι άντρες δεν στέλνονταν στο Βορρά, όπως ήταν το αρχικό σχέδιο, αλλά το πιο συχνά στα όχι και πολύ μακρινά ορυχεία του Ντονέτς. Λαμβάνοντας υπόψη τις σιδηροδρομικές αποστολές στα τέλη του 1920, η επιμελητεία δυσκολευόταν να τα παρακολουθήσει... Ωστόσο, από πολλές απόψεις, η αποκοζακοποίηση του 1920 προοιωνιζόταν τις ευρύτατες «επιχειρήσεις» αποκουλακοποίησης που εξαπολύθηκαν δέκα χρόνια αργότερα: η ίδια αντίληψη μιας συλλογικής ευθύνης, ίδιες διαδικασίες εκτόπισης με σιδηροδρομικά καραβάνια, ίδια προβλήματα επιμελητείας και τόπων υποδοχής που δεν ήταν προετοιμασμένοι να δεχτούν τους εκτοπιζόμενους, ίδια εκμετάλλευση των εκτοπισμένων σε καταναγκαστικά έργα. Οι περιοχές των Κοζάκων του Ντον και του Κουμπάν πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος εξαιτίας της αντίθεσής τους προς τους μπολσεβίκους. Με τις πιο μετριοπαθείς εκτιμήσεις, 300.000-500.000 άτομα σκοτώθηκαν ή εκτοπίστηκαν το 1919-1920, σ' ένα σύνολο πληθυσμού που δεν υπερέβαινε τα 3 εκατομμύρια.

Ανάμεσα στις επιχειρήσεις καταστολής που είναι περισσότερο δύσκολο να καταγραφούν και να εκτιμηθούν είναι οι σφαγές των κρατουμένων και των ομήρων που είχαν φυλακιστεί επειδή μόνο και μόνο ανήκαν σε μια «εχθρική» ή «αλλοτριωμένη κοινωνική τάξη». Οι σφαγές αυτές εγγράφονταν στη συνέχεια και στη λογική της κόκκινης τρομοκρατίας του δεύτερου μισού του 1918, όμως σε μεγεθυμένη κλίμακα. Αυτό το όργιο σφαγών που βασιζόταν «σε μια ταξική λογική» νομιμοποιούνταν συνεχώς από το γεγονός της γέννησης ενός καινούργιου κόσμου. Όλα επιτρέπονταν, καθώς το εξηγούσε στους αναγνώστες της το κύριο άρθρο του πρώτου φύλλου της *Krasnyi Metch* (Η Κόκκινη Ρομφαία), εφημερίδας της Τσεκά του Κιέβου:

«Απορρίπτουμε τα ξεπερασμένα συστήματα ηθικής και "ανθρωπισμού" που επινόησε η μπουρζουαζία με σκοπό την καταπίεση και την εκμετάλλευση των "κατώτερων τάξεων". Η ηθική μας δεν έχει ιστορικό προηγούμενο, ο ανθρωπισμός μας είναι απόλυτος γιατί βασίζεται σ' ένα καινούργιο ιδανικό: την καταστροφή κάθε μορφής καταπίεσης και βίας. Σε μας επιτρέπονται τα πάντα γιατί είμαστε οι πρώτοι στον κόσμο που σηκώσαμε το σπαθί μας όχι για να καταπιέσουμε και να σκλαβώσουμε αλλά για να ελευθερώσουμε την ανθρωπότητα από τις αλυσίδες της... Αίμα; Ας χυθεί κατά κύματα! Μια που μόνον το αίμα μπορεί να βάψει για πάντα τη μαύρη σημαία της πειρατικής μπουρζουαζίας και να την μετατρέψει σε κόκκινο λάβαρο, σε φλάμπουρο της Επανάστασης. Μια που μονάχα το τελικό ξεπάστρεμα του παλιού κόσμου μπορεί να μας λυτρώσει για πάντα από την επιστροφή των τσακαλιών!»[112]

Τέτοιες εκκλήσεις σε δολοφονίες υποδαύλιζαν τα βαθιά ριζωμένα αποθέματα βίας και την επιθυμία για κοινωνική εκδίκηση πολλών ανδρών της Τσεκά, που συχνά στρατολογούνταν, όπως το αναγνώριζαν αρκετοί από τους ιθύνοντες των μπολσεβίκων, ανάμεσα στα «εγκληματικά και κοινωνικά εκφυλισμένα στοιχεία της κοινωνίας». Σε μια επιστολή του με ημερομηνία 22 Μαρτίου 1919 προς τον Λένιν, το διευθυντικό στέλεχος των μπολσεβίκων Γκόπνερ περιέγραφε ως εξής τις δραστηριότητες της Τσεκά του Γιεκατερινοσλάβ: «Σε αυτή την οργάνωση όπου κυριαρχούσε η γάγγραινα της εγκληματικότητας, της βίας και της αυθαιρεσίας, καθάρματα και κακοποιοί του κοινού ποινικού δικαίου οπλισμένοι ώς τα δόντια εκτελούσαν όποιον δεν τους άρεσε, κατεδίωκαν, λεηλατούσαν, βίαζαν, φυλάκιζαν, διοχέτευαν πλαστά δελτία τροφίμων, απαιτούσαν δωροδοκίες, κατόπιν υποχρέωναν εκείνους που τους είχαν δωροδοκήσει να το ομολογήσουν κι ύστερα τους άφηναν ελεύθερους με χρηματικό αντάλλαγμα δεκαπλάσιο ή εικοσαπλάσιο»[113].

Τα αρχεία της Κεντρικής Επιτροπής, όπως και αυτά του Φελίξ Ντζερζίνσκι, περιέχουν αμέτρητες αναφορές κομματικών υπευθύνων ή επιθεωρητών της πολιτικής αστυνομίας που περιγράφουν τον «εκφυλισμό» των τοπικών Τσεκά που είχαν καταντήσει «χαμαιτυπεία βίας και αίματος». Η εξαφάνιση κάθε προδιαγραφής νομικού ή ηθικού περιεχομένου ευνοούσε συχνά την ολοκληρωτική αυτονομία των τοπικών υπευθύνων της Τσεκά, οι οποίοι δεν έδιναν λόγο πλέον για τη δράση τους στην κομματική ιεραρχία και μεταμορφώνονταν σε αιμοσταγείς, ανεξέλεγκτους και ασυγκράτητους τυράννους. Τρία αποσπάσματα αναφορών, ανάμεσα σε δεκάδες παρόμοια, ρίχνουν φως σε αυτή την εκτροπή της Τσεκά προς την παντελή αυθαιρεσία, την απόλυτη απουσία δικαιοσύνης.

Ιδού η αναφορά του Σμιρνόφ, ινστρούχτορα της Τσεκά στο Συσράν της επαρχίας του Ταμπόβ, προς τον Ντζερζίνσκι, με ημερομηνία 22 Μαρτίου 1919: «Διαπίστωσα προσωπικά την εξέγερση των κουλάκων στη Νόβο-Ματριόνσκαγια. Η ανάκριση διεξήχθη με χαοτικό τρόπο. 75 άτομα βασανίστηκαν κατά την ανάκριση κι από τις γραπτές μαρτυρίες δεν είναι δυνατόν να καταλάβει κανείς τι ακριβώς συνέβη. [...] Στις 16 Φεβρουαρίου εκτελέστηκαν πέντε άτομα, την επομένη δεκατρία. Οι δικαστικές αποφάσεις που αφορούν τις καταδίκες και τις εκτελέσεις φέρουν ημερομηνία 28 Φεβρουαρίου. Όταν απαίτησα από τον τοπικό υπεύθυνο της Τσεκά να μου δώσει εξηγήσεις, μου αποκρίθηκε: "Δεν προλαβαίνουμε να καθαρογράφουμε τις δικαστικές αποφάσεις. Άλλωστε, σε τι θα χρησίμευε κάτι τέτοιο, αφού εξοντώνουμε τους κουλάκους και τους μπουρζουάδες ως κοινωνικές τάξεις;"»[114]

Να και η αναφορά του γραμματέως της περιφερειακής κομματικής οργάνωσης των μπολσεβίκων του Γιαροσλάβ, στις 26 Σεπτεμβρίου 1919: «Οι άντρες της Τσεκά λεηλατούν και συλλαμβάνουν όποιον να 'ναι. Γνωρίζοντας ότι θα παραμείνουν ατιμώρητοι, έχουν μετατρέψει την έδρα της Τσεκά σε ένα τεράστιο μπορντέλο όπου οδηγούν τις "αστές". Είναι διαρκώς μεθυσμένοι. Οι διάφοροι επικεφαλής χρησιμοποιούν ευρέως κοκαΐνη»[115].

Από το Άστραχαν, στις 16 Οκτωβρίου 1919, έρχεται η αναφορά του απεσταλμένου Ν. Ρόζενταλ, επιθεωρητή της διεύθυνσης των ειδικών τμημάτων: «Ο Αταρμπέκοφ, επικεφαλής των ειδικών τμημάτων της 11ης στρατιάς, δεν αναγνωρίζει πια την κεντρική εξουσία. Στις 30 του παρελθόντος Ιουλίου, όταν ο σύντροφος Ζακόφσκι, απεσταλμένος της Μόσχας για τον έλεγχο της δουλειάς των ειδικών τμημάτων, επισκέφτηκε τον

Αταρμπέκοφ, αυτός ο τελευταίος του είπε: "Πείτε στον Ντζερζίνσκι ότι εδώ κάνω εγώ κουμάντο..." Κανένας διοικητικός κανόνας δεν γίνεται σεβαστός από ένα προσωπικό που αποτελείται στην πλειοψηφία του από αμφίβολα και μάλιστα κακοποιά στοιχεία. Οι φάκελοι του Τμήματος επιχειρήσεων είναι σχεδόν ανύπαρκτοι. Σχετικά με τις θανατικές καταδίκες και την εκτέλεση των ποινών, δεν βρήκα τα ατομικά πρωτόκολλα αποφάσεων και καταδικών, παρά μονάχα λίστες, πολλές φορές ελλιπείς, με μοναδική ένδειξη "Τυφεκίστηκε με διαταγή του συντρόφου Αταρμπέκοφ". Όσον αφορά τα γεγονότα του Μαΐου, μου είναι αδύνατον να συμπεράνω ποιος εκτελέστηκε και γιατί. [...] Τα μεθύσια και τα όργια είναι καθημερινά φαινόμενα. Σχεδόν όλοι οι άντρες της Τσεκά παίρνουν κοκαΐνη, κάτι που τους επιτρέπει, καθώς ισχυρίζονται, να αντέχουν την καθημερινή θέα του αίματος. Μεθυσμένοι από εκδίκηση και αίμα, οι άντρες της Τσεκά κάνουν το καθήκον τους, ωστόσο αποτελούν πέρα από κάθε αμφιβολία ανεξέλεγκτα στοιχεία τα οποία πρέπει απαραιτήτως να παρακολουθούμε εκ του σύνεγγυς»[116].

Οι εσωτερικές αναφορές της Τσεκά και του κόμματος των μπολσεβίκων επιβεβαιώνονται σήμερα από πολυάριθμες μαρτυρίες που έχουν συλλεγεί ήδη από τα έτη 1919-1920 από τους αντιπάλους των μπολσεβίκων και ιδιαιτέρως από την ειδική ερευνητική επιτροπή για τα εγκλήματα των τελευταίων που συνεστήθη από τον στρατηγό Ντενίκιν και της οποίας τα μυστικά αρχεία, που μεταφέρθηκαν από την Πράγα στη Μόσχα το 1945, είναι σήμερα προσιτά. Κιόλας από το 1926, ο Ρώσος σοσιαλεπαναστάτης ιστορικός Σεργκέι Μελγκούνοφ είχε προσπαθήσει να καταγράψει στο βιβλίο του *Η Κόκκινη Τρομοκρατία στη Ρωσία* τις κυριότερες σφαγές κρατουμένων, ομήρων και αμάχων που είχαν εκτελεστεί ομαδικά από τους μπολσεβίκους, σχεδόν πάντα με την κατηγορία ότι ανήκαν σε «εχθρική κοινωνική τάξη». Αν και ελλιπής, ο κατάλογος των βασικών επεισοδίων που σχετίζονται με αυτής της μορφής την καταστολή, όπως αναφέρεται στην πρωτοπόρο εργασία του Μελγκούνοφ, επιβεβαιώνεται πλήρως από ένα σύνολο πολύ διαφορετικών πηγών πληροφοριών που συγκλίνουν και οι οποίες προέρχονται από δύο αντιτιθέμενα στρατόπεδα. Ωστόσο, η αβεβαιότητα όσον αφορά τον αριθμό των θυμάτων που εκτελέστηκαν στη διάρκεια των κυριότερων επεισοδίων καταστολής –και τα οποία σήμερα επισημαίνονται με ακρίβεια– παραμένει, εξαιτίας του οργανωτικού χάους που βασίλευε στην Τσεκά. Μπορούμε πάντως να διακινδυνεύσουμε λίγο-πολύ την εκτίμηση μιας τάξης μεγέθους διασταυρώνοντας στοιχεία από διαφορετικές πηγές.

Οι πρώτες σφαγές «υπόπτων», ομήρων και άλλων «εχθρών του λαού» που εγκλείονταν προληπτικά –με διοικητικές πράξεις– σε φυλακές ή σε στρατόπεδα συγκέντρωσης είχαν αρχίσει από τον Σεπτέμβριο του 1918, όταν εξαπολύθηκε η πρώτη Κόκκινη Τρομοκρατία. Εφόσον οι κατηγορίες των «υπόπτων», των «ομήρων», των «εχθρών του λαού» είχαν καθιερωθεί και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης βρέθηκαν σύντομα σε κατάσταση πλήρους λειτουργίας, ο κατασταλτικός μηχανισμός ήταν έτοιμος να αναλάβει δράση. Ο εκλυτικός παράγοντας σε έναν πόλεμο με μετακινούμενα μέτωπα, όπου κάθε μήνα άλλαζαν τα στρατιωτικά δεδομένα, ήταν φυσικά η κατάληψη μιας πόλης που μέχρι χτες κατεχόταν από τον εχθρό ή, αντιθέτως, η εσπευσμένη εγκατάλειψή της.

Η επιβολή της «δικτατορίας του προλεταριάτου» στις πόλεις που κατακτιόνταν ή ανακαταλαμβάνονταν περνούσε από τα ίδια στάδια: διάλυση όλων των εκλεγμένων

προηγουμένως σωμάτων, απαγόρευση κάθε εμπορικής δραστηριότητας – μέτρο που επέσυρε την άμεση υπερτίμηση όλων των τροφίμων, κατόπιν την εξαφάνισή τους· κατάσχεση των επιχειρήσεων που εθνικοποιούνταν ή δημοτικοποιούνταν· επιβολή βαριάς φορολογίας στην αστική τάξη – 600 εκατομμύρια ρούβλια στο Χαρκόφ τον Φεβρουάριο του 1919, 500 εκατομμύρια στην Οδησσό τον Απρίλιο του 1919. Ως εγγύηση της συμμόρφωσης με την προαναφερθείσα εισφορά, εκατοντάδες «μπουρζουάδες» συλλαμβάνονταν όμηροι και φυλακίζονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στην πραγματικότητα, η εισφορά ήταν συνώνυμη με τη λεηλασία, την απαλλοτρίωση και τις ταπεινώσεις, πρώτο στάδιο της εκμηδένισης της «μπουρζουαζίας ως κοινωνικής τάξης».

«Σύμφωνα με τις αποφάσεις των σοβιέτ των εργατών, η σημερινή 13η Μαΐου κηρύχτηκε μέρα απαλλοτρίωσης της μπουρζουαζίας», διάβαζε κανείς στην *Izvestia* του Συμβουλίου των αντιπροσώπων των εργατών στις 13 Μαΐου 1919. «Οι κατέχοντες οφείλουν να συμπληρώσουν ένα λεπτομερές ερωτηματολόγιο καταγράφοντας τα τρόφιμα, τα υποδήματα, τα ρούχα, τα κοσμήματα, τα ποδήλατα, τις κουβέρτες, τα σεντόνια, τα ασημικά, τα κουζινικά και ό,τι άλλο είναι απαραίτητο στον εργαζόμενο λαό. [...] Ο καθένας υποχρεούται να βοηθά τις επιτροπές απαλλοτρίωσης σε αυτή την ιερή αποστολή τους. [...] Όσοι δεν υπακούουν στις διαταγές των επιτροπών απαλλοτρίωσης θα συλλαμβάνονται πάραυτα. Εκείνοι που θα προβάλλουν αντίσταση θα εκτελούνται επιτόπου».

Όπως το παραδεχόταν και ο Λάτσις, ο αρχηγός της Τσεκά της Ουκρανίας, σε μια εσωτερική εγκύκλιο για τις τοπικές Τσεκά, όλες αυτές οι «απαλλοτριώσεις» πήγαιναν στις τσέπες των αντρών της Τσεκά και των άλλων αρχηγίσκων των αναρίθμητων αποσπασμάτων επιτάξεων και απαλλοτριώσεων των Ερυθροφρουρών που έσπευδαν πολυπληθείς σε παρόμοιες περιστάσεις.

Το δεύτερο στάδιο των απαλλοτριώσεων ήταν η κατάσχεση των διαμερισμάτων των αστών. Σε αυτό τον «ταξικό πόλεμο», η ταπείνωση των ηττημένων έπαιζε επίσης σημαντικό ρόλο: «Στο ψάρι ταιριάζει η σάλτσα. Στην μπουρζουαζία ταιριάζει η εξουσία που τιμωρεί αυστηρά και σκοτώνει», μπορούσε να διαβάσει κανείς στην προαναφερθείσα εφημερίδα της Οδησσού στις 26 Απριλίου 1919. «Αν εκτελέσουμε μερικές δεκάδες από αυτούς τους αλήτες, από αυτούς τους ηλίθιους, αν τους στείλουμε να σκουπίζουν τους δρόμους, αν υποχρεώσουμε τις συζύγους τους να καθαρίζουν τα στρατόπεδα των Ερυθροφρουρών (κάτι που δεν θα ήταν λιγοστή τιμή γι' αυτές), τότε θα καταλάβουν ότι η εξουσία μας είναι ισχυρή κι ότι καμιά βοήθεια δεν πρόκειται να έρθει από τους Άγγλους και τους Οτεντότους»[117].

Θέμα που επανέρχεται σε πολλά άρθρα των εφημερίδων των μπολσεβίκων στην Οδησσό, στο Κίεβο, στο Χαρκόφ, στο Γιεκατερινοσλάβ αλλά επίσης και στο Περμ, στα Ουράλια, ή στο Νίζνι-Νόβγκοροντ, η ταπείνωση των «γυναικών της μπουρζουαζίας», που υποχρεώνονται να καθαρίζουν τα αποχωρητήρια και τα στρατόπεδα των ανδρών της Τσεκά ή των Ερυθροφρουρών, μοιάζει να ήταν καθημερινή πρακτική. Όμως συνιστούσε επίσης και μια μετριοπαθή και «πολιτικώς παρουσιάσιμη» εκδοχή μιας πραγματικότητας πολύ πιο σκληρής: των βιασμών που, σύμφωνα με πολυάριθμες συγκλίνουσες μαρτυρίες, είχαν πάρει τεράστιες διαστάσεις, ειδικότερα μετά την ανακατάληψη της Ουκρανίας, των περιοχών των Κοζάκων και της Κριμαίας το 1920.

Τελευταίο λογικό στάδιο της «εξόντωσης της μπουρζουαζίας ως κοινωνικής τάξης», οι εκτελέσεις των κρατουμένων, των υπόπτων και των ομήρων που είχαν φυλα-

κιστεί μόνον και μόνο επειδή ανήκαν στις «κατέχουσες τάξεις», επιβεβαιώνονται σε πολλές πόλεις που κυριεύονταν από τους μπολσεβίκους. Στο Χαρκόφ, ανάμεσα σε 2.000 και 3.000 εκτελέσεις τον Φεβρουάριο-Ιούνιο 1919· ανάμεσα σε 1.000 και 2.000 μετά την ανακατάληψη της πόλης τον Δεκέμβριο του 1919. Στο Ροστόφ επί του Ντον, περίπου 1.000 τον Ιανουάριο του 1920· στην Οδησσό, 2.200 μεταξύ Μαΐου και Αυγούστου 1919, κατόπιν μεταξύ 1.500 και 3.000 από τον Φεβρουάριο του 1920 ώς τον Φεβρουάριο του 1921. Στο Κίεβο τουλάχιστον 3.000 μεταξύ Φεβρουαρίου και Αυγούστου 1919· στο Γιεκατερίνονταρ, το λιγότερο 3.000 μεταξύ Αυγούστου 1920 και Φεβρουαρίου 1921. Στο Αρμαβίρ, μικρή πόλη του Κουμπάν, ανάμεσα σε 2.000 και 3.000 μεταξύ Αυγούστου και Οκτωβρίου 1920. Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε επί μακρόν.

Στην πραγματικότητα, πολλές ακόμη εκτελέσεις έλαβαν χώρα και σε άλλα μέρη, όμως δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ερευνών σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά από τις σφαγές. Έτσι, γνωρίζουμε πολύ καλύτερα αυτά που συνέβησαν στην Ουκρανία ή στο νότο της Ρωσίας παρά στον Καύκασο, στην κεντρική Ασία ή στα Ουράλια. Σε γενικές γραμμές, οι εκτελέσεις επιταχύνονταν όταν πλησίαζε ο εχθρός, τη στιγμή όπου οι μπολσεβίκοι εγκατέλειπαν τις θέσεις τους και «άδειαζαν» τις φυλακές. Στο Χαρκόφ, στη διάρκεια των δύο ημερών που προηγήθηκαν από την άφιξη των Λευκών, στις 8 και 9 Ιουνίου 1919, εκατοντάδες όμηροι εκτελέστηκαν. Στο Κίεβο, περισσότερα από 1.800 άτομα δολοφονήθηκαν μεταξύ 22 και 28 Αυγούστου 1919, πριν την ανακατάληψη της πόλης από τους Λευκούς στις 30 Αυγούστου. Το ίδιο σενάριο και στο Γιεκατερίνονταρ όπου, εν όψει της προέλασης των στρατευμάτων των Κοζάκων, ο Αταρμπέκοφ, ο αρχηγός της τοπικής Τσεκά, έστειλε στο απόσπασμα μέσα σε τρεις μέρες, από τις 17 μέχρι τις 19 Αυγούστου 1920, 1.600 «μπουρζουάδες» αυτής της μικρής επαρχιακής πόλης που αριθμούσε, πριν τον πόλεμο, λιγότερους από 30.000 κατοίκους[118].

Τα ντοκουμέντα των επιτροπών ερεύνης των μονάδων του Λευκού Στρατού που έφταναν στις πόλεις μερικές μέρες, ακόμη και μερικές ώρες μετά από τις εκτελέσεις, περιέχουν πλήθος καταθέσεων, μαρτυριών, εκθέσεων αυτοψιών, φωτογραφιών σχετικών με τις σφαγές και την ταυτότητα των θυμάτων. Κι αν οι εκτελεσμένοι της «τελευταίας στιγμής», που δολοφονούνταν βιαστικά με μια σφαίρα στο σβέρκο, δεν παρουσίαζαν κατά κανόνα ίχνη βασανιστηρίων, τα πράγματα ήταν διαφορετικά όταν επρόκειτο για τα πτώματα που ξεθάβονταν από παλαιότερους ομαδικούς τάφους. Η χρήση των πιο φριχτών βασανιστηρίων επιβεβαιώνεται από εκθέσεις αυτοψιών, αποδεικτικά υλικά στοιχεία και μαρτυρίες. Λεπτομερείς περιγραφές αυτών των βασανιστηρίων περιλαμβάνονται κυρίως στο προαναφερθέν βιβλίο του Μελγκούνοφ και στην έκθεση του κεντρικού πολιτικού γραφείου του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος με τίτλο *Tcheka*, που εκδόθηκε στο Βερολίνο το 1922[119].

Οι σφαγές έφτασαν στο απόγειό τους στην Κριμαία, μετά από την αποχώρηση και των τελευταίων μονάδων του Λευκού Στρατού του Βράνγκελ και των αμάχων που είχαν ξεφύγει από την προέλαση των μπολσεβίκων. Σε διάστημα μερικών εβδομάδων, από τα μέσα Νοεμβρίου μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου του 1920, περί τα 50.000 άτομα τυφεκίστηκαν ή απαγχονίστηκαν[120]. Ένα μεγάλο μέρος των εκτελέσεων έλαβε χώρα αμέσως μετά την επιβίβαση σε πλοία των στρατευμάτων του Βράνγκελ. Στη Σεβαστούπολη, αρκετές εκατοντάδες λιμενεργάτες εκτελέστηκαν στις 26 Νοεμβρίου επειδή είχαν βοηθήσει την εκκένωση των μονάδων των Λευκών. Στις 28 και 30 Νοεμβρίου, τα φύλλα της *Izvestia* της επαναστατικής επιτροπής της Σεβαστούπολης δημοσίευσαν

δύο καταλόγους με ονόματα εκτελεσθέντων. Ο πρώτος περιείχε 1.634, ο δεύτερος 1.202. Στις αρχές Δεκεμβρίου, όταν ο πυρετός των πρώτων ομαδικών εκτελέσεων είχε κοπάσει, οι αρχές προχώρησαν, λαμβανομένων των περιστάσεων, σ' ένα όσο το δυνατόν πληρέστερο φακέλωμα του πληθυσμού των κυριοτέρων πόλεων της Κριμαίας όπου, κατά την άποψή τους, κρύβονταν δεκάδες –ίσως κι εκατοντάδες– χιλιάδες αστοί οι οποίοι είχαν καταφύγει σε αυτά τα παραδοσιακά θέρετρα από όλη τη Ρωσία. Στις 6 Δεκεμβρίου, ο Λένιν διακήρυξε ενώπιον μιας συνέλευσης υπευθύνων στη Μόσχα ότι 300.000 μπουρζουάδες είχαν συγκεντρωθεί στην Κριμαία. Έδωσε τη διαβεβαίωση πως, στο εγγύς μέλλον, αυτά τα «στοιχεία» τα οποία συνιστούσαν μια «δεξαμενή κατασκόπων και πρακτόρων έτοιμων να δώσουν χείρα βοηθείας στον καπιταλισμό» θα «τιμωρούνταν»[121].

Οι στρατιωτικές αλυσίδες που έκλειναν τον ισθμό του Περεκόπ, μόνη χερσαία διέξοδο, ενισχύθηκαν. Αφού στήθηκε η παγίδα, διέταξαν κάθε κάτοικο να παρουσιαστεί στην Τσεκά και να συμπληρώσει ένα μακροσκελές ανακριτικό έντυπο που περιελάμβανε καμιά πενηνταριά ερωτήσεις για την κοινωνική του καταγωγή, το παρελθόν του, τις δραστηριότητές του, τα εισοδήματά του, καθώς επίσης και για το τι έκανε τον Νοέμβριο του 1920, τι πίστευε για την Πολωνία, τον Βράνγκελ, τους μπολσεβίκους κ.λπ. Με βάση αυτές τις «ανακρίσεις», ο πληθυσμός διαιρέθηκε σε τρεις κατηγορίες: όσους προορίζονταν για εκτέλεση, εκείνους που θα μεταφέρονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, κι αυτούς που θα γλίτωναν. Οι μαρτυρίες των ελάχιστων που επιβίωσαν, και οι οποίες δημοσιεύτηκαν σε εφημερίδες των προσφύγων το 1921, περιγράφουν τη Σεβαστούπολη, από τις πόλεις που χτυπήθηκαν αγριότερα από την καταστολή, ως «πόλη κρεμασμένων». «Η λεωφόρος Νακιμόφσκι ήταν γεμάτη πτώματα απαγχονισμένων αξιωματικών, στρατιωτών, πολιτών, που είχαν συλληφθεί στους δρόμους. [...] Η πόλη ήταν νεκρή, ο πληθυσμός κρυβόταν στις αποθήκες και τις σοφίτες. Παντού, στους φράχτες, στους τοίχους των σπιτιών, στα τηλεγραφόξυλα, στις βιτρίνες των μαγαζιών υπήρχαν αφίσες με το σύνθημα "Θάνατος στους προδότες". [...] Τους κρεμούσαν στους δρόμους για λόγους διαπαιδαγώγησης»[121α].

Το τελευταίο επεισόδιο της σύγκρουσης μεταξύ Λευκών και Κόκκινων δεν έδωσε τέλος στην καταστολή. Τα στρατιωτικά μέτωπα του εμφυλίου δεν υπήρχαν πια, ωστόσο ο πόλεμος της «ειρήνευσης» και του «ξεριζώματος» θα εξακολουθούσε για άλλα δύο χρόνια περίπου.

5

Από το Ταμπόβ στον μεγάλο λιμό

Στα τέλη του 1920, το καθεστώς των μπολσεβίκων φαινόταν να θριαμβεύει. Η τελευταία στρατιά των Λευκών είχε κατατροπωθεί, οι Κοζάκοι είχαν νικηθεί, τα αποσπάσματα του Μαχνό είχαν τραπεί σε άτακτη φυγή. Ωστόσο, αν ο φανερός πόλεμος, εκείνος που οι Κόκκινοι διεξήγαγαν εναντίον των Λευκών, είχε τελειώσει, η σύγκρουση μεταξύ του καθεστώτος και μεγάλων τμημάτων της κοινωνίας κρατούσε καλά. Το απόγειο των αγροτικών εξεγέρσεων τοποθετείται στις αρχές του 1921, όταν επαρχίες ολόκληρες είχαν αποτινάξει το ζυγό των μπολσεβίκων. Στην επαρχία του Ταμπόβ, μια περιοχή των επαρχιών του Βόλγα (Σαμάρα, Σαράτοφ, Τσαρίτσιν, Σιμπίρσκ) στη δυτική Σιβηρία, οι μπολσεβίκοι εξουσίαζαν μόνο τις πόλεις. Η ύπαιθρος βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο εκατοντάδων ένοπλων ομάδων Πρασίνων, στην πραγματικότητα αληθινών αγροτικών στρατών. Καθημερινά ξεσπούσαν ανταρσίες σε μονάδες του Κόκκινου Στρατού. Απεργίες, στάσεις και εργατικές διαμαρτυρίες πολλαπλασιάζονταν στα τελευταία ενεργά βιομηχανικά κέντρα της χώρας, στη Μόσχα, στο Πέτρογκραντ, στο Ιβάνοβο-Βόσνεσενσκ και στην Τούλα. Στο τέλος Φεβρουαρίου του 1921, οι ναύτες της ναυτικής βάσης της Κροστάνδης στ' ανοιχτά του Πέτρογκραντ στασίασαν με τη σειρά τους. Η κατάσταση γινόταν εκρηκτική, η χώρα βυθιζόταν στην ακυβερνησία. Μπροστά στην απειλή ενός πραγματικού κοινωνικού παλιρροϊκού κύματος που κινδύνευε να παρασύρει το καθεστώς, οι ηγέτες των μπολσεβίκων αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και να πάρουν το μοναδικό μέτρο που θα μπορούσε προς στιγμήν να κατασιγάσει την πιο μαζική, την πιο διαδεδομένη και την πιο επικίνδυνη δυσφορία: τη δυσφορία των αγροτών. Υποσχέθηκαν να βάλουν τέλος στις επιτάξεις και να τις αντικαταστήσουν με μια φορολογία σε είδος. Μέσα σε αυτό το συγκρουσιακό πλαίσιο ανάμεσα στο καθεστώς και την κοινωνία άρχισε να σχεδιάζεται, μετά τον Μάρτιο του 1921, η ΝΕΡ [*Novaja Ekonomitcheskaja Politika*], η Νέα Οικονομική Πολιτική.

Μια πολιτική προϊστορία που κυριαρχούσε επί μακρόν όξυνε υπερβολικά τη «ρήξη» του Μαρτίου 1921. Έτσι, μολονότι υιοθετήθηκε στο άψε-σβήσε την τελευταία ημέρα του 10ου Συνεδρίου του κόμματος των μπολσεβίκων και κάτω από την απειλή μιας κοινωνικής έκρηξης, η υποκατάσταση των επιτάξεων από έναν φόρο σε είδος δεν σήμανε ούτε τον τερματισμό των αγροτικών εξεγέρσεων και των εργατικών απεργιών, ούτε τη χαλάρωση της καταπίεσης. Τα αρχεία που σήμερα είναι προσβάσιμα αποδεικνύουν ότι η κοινωνική γαλήνη δεν αποκαταστάθηκε από τη μια μέρα στην άλλη την άνοιξη του 1921. Οι εντάσεις παρέμειναν στο έπακρο τουλάχιστον μέχρι το καλοκαίρι του 1922 κι ακόμη περισσότερο σε ορισμένες περιοχές. Τα αποσπάσματα επιτάξεων εξακολούθησαν να λυμαίνονται την ύπαιθρο, οι απεργίες των εργαζομένων καταστέλλονταν άγρια, τα τελευταία μέλη των σοσιαλιστικών κομμάτων που είχαν απομείνει

ελεύθερα συλλαμβάνονταν και «η εκρίζωση των ληστών των δασών» συνεχιζόταν με κάθε τρόπο – ομαδικές εκτελέσεις των ομήρων, βομβαρδισμοί των χωριών με ασφυξιογόνα αέρια. Τελικά, ήταν ο μεγάλος λιμός του 1921-1922 που έβαλε τέρμα στις πιο σημαντικές κινητοποιήσεις, αυτές τις οποίες τα αποσπάσματα επιτάξεων είχαν αφαιμάξει περισσότερο και που σκοπό τους είχαν την επιβίωση των αγροτών. Ο χάρτης της πείνας συμπίπτει επακριβώς με το χάρτη των ζωνών όπου είχαν προηγηθεί οι πιο βαριές επιτάξεις, ο οποίος με τη σειρά του συμπίπτει με τις δυναμικότερες αγροτικές εξεγέρσεις. «Αντικειμενικός» σύμμαχος του καθεστώτος, απόλυτο όπλο επιβολής της εσωτερικής τάξης, ο λιμός χρησίμευσε επιπλέον και ως πρόσχημα στους μπολσεβίκους για να καταφέρουν ένα αποφασιστικό χτύπημα κατά της Ορθόδοξης Εκκλησίας και της ιντελιγκέντσιας, που είχαν κινητοποιηθεί στον αγώνα εναντίον της μάστιγας.

Από όλες τις αγροτικές εξεγέρσεις που είχαν ξεσπάσει από την έναρξη της εφαρμογής των επιτάξεων το θέρος του 1918, η εξέγερση των αγροτών του Ταμπόβ υπήρξε η πλέον μακροχρόνια, η πιο σημαντική και η καλύτερα οργανωμένη. Σε απόσταση μικρότερη των 500 χιλιομέτρων νοτιανατολικά της Μόσχας, η επαρχία του Ταμπόβ ήταν από την αυγή του αιώνα ένα από τα πολιτικά οχυρά του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος, του κληρονόμου του ρωσικού λαϊκισμού. Μεταξύ 1918-1920, παρά τους διωγμούς που είχαν εξαπολυθεί εναντίον του, διατηρούσε ακόμη πολυάριθμους και ενεργούς οπαδούς. Όμως η επαρχία του Ταμπόβ ήταν επίσης ο πιο κοντινός σιτοβολώνας της Μόσχας· έτσι, ήδη από το φθινόπωρο του 1918, περισσότερα από εκατό αποσπάσματα επιτάξεων λυμαίνονταν αυτή την πυκνοκατοικημένη αγροτική περιοχή. Το 1919, δεκάδες περιστασιακές εξεγέρσεις κατεστάλησαν χωρίς οίκτο. Το 1920, οι ποσοστώσεις των επιτάξεων αυξήθηκαν ακόμη περισσότερο, από τα 18 στα 27 εκατομμύρια pouds, τη στιγμή που οι αγρότες είχαν μειώσει σε σημαντικό βαθμό τους αγρούς που καλλιεργούσαν, αφού ήξεραν πως ό,τι δεν προλάβαιναν να καταναλώσουν θα επιτασσόταν αμέσως[122]. Η ικανοποίηση των ποσοστώσεων ισοδυναμούσε λοιπόν με θανατική καταδίκη της αγροτιάς. Στις 19 Αυγούστου 1920, τα αποσπάσματα επιτάξεων βρίσκονταν στην κωμόπολη του Κίτροβο σε μια συνήθη αποστολή. Όπως το παραδέχτηκαν και οι ίδιες οι τοπικές αρχές, «τα αποσπάσματα διέπραξαν μια σειρά καταχρήσεων εξουσίας: λεηλάτησαν τα πάντα στο πέρασμά τους, ακόμη και τα μαξιλάρια και τα μαγειρικά σκεύη, μοιράστηκαν τα λάφυρα και έσπασαν στο ξύλο γέροντες εβδομήντα ετών μπροστά στα μάτια όλων. Οι γέροι τιμωρήθηκαν επειδή απουσίαζαν οι γιοι τους που ήταν λιποτάκτες και κρύβονταν στα δάση. [...] Αυτό που έκανε τους αγρότες να εξεγείρονται ακόμη περισσότερο ήταν το ότι τα σιτηρά που κατάσχονταν μεταφέρονταν μέχρι τον πιο κοντινό σιδηροδρομικό σταθμό κι αφήνονταν να σαπίζουν εκεί, στο ύπαιθρο»[123].

Από το Κίτροβο, η εξέγερση εξαπλώθηκε σαν πυρκαγιά. Στα τέλη του Αυγούστου 1920, περισσότεροι από 14.000 άντρες, ως επί το πλείστον λιποτάκτες, οπλισμένοι με τουφέκια, δίκρανα και δρεπάνια, είχαν διώξει ή σφαγιάσει όλους τους «αντιπροσώπους της σοβιετικής εξουσίας» από τις τρεις περιφέρειες της επαρχίας του Ταμπόβ. Σε μερικές βδομάδες, αυτή η αγροτική εξέγερση που τίποτα δεν την ξεχώριζε αρχικά από τις εκατοντάδες άλλες που εδώ και δύο χρόνια είχαν ξεσπάσει στη Ρωσία και στην Ουκρανία, μεταμορφώθηκε –σε αυτό το προπύργιο των σοσιαλεπαναστατών– σε ένα καλά οργανωμένο επαναστατικό κίνημα με επικεφαλής έναν εμπνευσμένο πολέμαρχο, τον Αλεξάντρ Στεπάνοβιτς Αντόνοφ.

Ενεργό μέλος του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος από το 1906, πολιτικός εξόριστος στη Σιβηρία από το 1908 μέχρι την επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917, ο Αντόνοφ ήταν, όπως και οι υπόλοιποι σοσιαλεπαναστάτες, αριστερός, σύμμαχος για ένα διάστημα του καθεστώτος των μπολσεβίκων και αρχηγός της πολιτοφυλακής του Κιρσάνοφ, της γενέτειράς του. Τον Αύγουστο του 1918, διαφώνησε με τους μπολσεβίκους και τέθηκε επικεφαλής μιας από τις αμέτρητες ομάδες λιποτακτών που ήλεγχαν την ενδοχώρα της υπαίθρου, συγκρούονταν με τα αποσπάσματα επιτάξεων και επιτίθεντο στους ελάχιστους σοβιετικούς κρατικούς υπαλλήλους που αποτολμούσαν να πάνε στα χωριά. Όταν η αγροτική εξέγερση άναψε για τα καλά, τον Αύγουστο του 1920, στην περιφέρεια του Κιρσάνοφ, ο Αντόνοφ έστησε επιτόπου μια αποτελεσματική οργάνωση αγροτικών πολιτοφυλακών, καθώς επίσης και μια εξαιρετική υπηρεσία πληροφοριών που κατόρθωσε να διεισδύσει μέχρι και την Τσεκά του Ταμπόβ. Παράλληλα οργάνωσε μια υπηρεσία προπαγάνδας, η οποία διένεμε φυλλάδια και διακηρύξεις που κατήγγελλαν την «κομισαριοκρατία των μπολσεβίκων» και συσπείρωναν τους αγρότες γύρω από έναν άξονα λαϊκών διεκδικήσεων, όπως η ελευθερία του εμπορίου, ο τερματισμός των επιτάξεων, οι ελεύθερες εκλογές και η κατάργηση των μπολσεβίκων κομισάριων και της Τσεκά[124].

Από την άλλη, η παράνομη οργάνωση του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος δημιουργούσε μια Ένωση της εργαζόμενης αγροτιάς, ένα παράνομο δίκτυο με γερές τοπικές βάσεις. Παρά τις τεταμένες σχέσεις ανάμεσα στον Αντόνοφ, αποστάτη σοσιαλεπαναστάτη, και της ηγεσίας της Ένωσης της εργαζόμενης αγροτιάς, το αγροτικό κίνημα της επαρχίας του Ταμπόβ διέθετε στρατιωτική οργάνωση, υπηρεσία πληροφοριών κι ένα πολιτικό πρόγραμμα, που του προσέδιδαν μια δυναμική και μια συνοχή που δεν είχαν στο παρελθόν οι περισσότερες από τις αγροτικές εξεγέρσεις, με εξαίρεση το κίνημα του Μαχνό.

Τον Οκτώβριο του 1920, η κεντρική εξουσία των μπολσεβίκων έλεγχε μονάχα την πόλη του Ταμπόβ κι ελάχιστα αστικά κέντρα της επαρχίας. Κατά χιλιάδες οι λιποτάκτες πύκνωναν τις τάξεις του αγροτικού στρατού του Αντόνοφ, που στο απόγειό του αριθμούσε περισσότερους από 50.000 ενόπλους. Στις 19 Οκτωβρίου, συνειδητοποιώντας επιτέλους την κρισιμότητα της κατάστασης, ο Λένιν έγραφε στον Ντζερζίνσκι: «Πρέπει απαραιτήτως να συντριβεί το γρηγορότερο και με παραδειγματικό τρόπο αυτό το κίνημα. [...] Οφείλουμε να δείξουμε μεγαλύτερη ενεργητικότητα!»[125]

Στις αρχές Νοεμβρίου, οι μπολσεβίκοι παρέτασσαν με δυσκολία 5.000 άντρες των Ομάδων εσωτερικής άμυνας της Δημοκρατίας, όμως ύστερα από την ήττα του Βράνγκελ στην Κριμαία, τα στρατεύματα των ειδικών ομάδων που στέλνονται στο Ταμπόβ πληθαίνουν ραγδαία, και φτάνουν τις 100.000, συμπεριλαμβανομένων και των αποσπασμάτων του Κόκκινου Στρατού που πάντως μειοψηφούν, επειδή δεν κρίνονται ιδιαιτέρως έμπιστα προκειμένου να καταπνίξουν τις λαϊκές εξεγέρσεις.

Στις αρχές του 1921, οι αγροτικές εξεγέρσεις πυρπολούσαν καινούργιες περιοχές: ολόκληρος ο Κάτω Βόλγας (οι επαρχίες της Σαμάρα, του Σαράτοφ, του Τσαρίτσιν, του Άστραχαν) καθώς επίσης και η δυτική Σιβηρία. Η κατάσταση είχε γίνει εκρηκτική, ο λιμός απειλούσε αυτές τις εύφορες περιοχές που ωστόσο είχαν λεηλατηθεί αμείλικτα τα προηγούμενα χρόνια. Στην επαρχία της Σαμάρα, ο διοικητής της στρατιωτικής περιφέρειας του Βόλγα ανέφερε, στις 12 Φεβρουαρίου 1921: «Πλήθη πεινασμένων αγροτών πολιορκούν τις αποθήκες στις οποίες τα αποσπάσματα έχουν μεταφέρει τα σιτη-

ρά που έχουν επιταχθεί για την τροφοδοσία των πόλεων και του στρατού. Η κατάσταση εκτραχηλίστηκε πολλές φορές και οι στρατιώτες αναγκάστηκαν να ανοίξουν πυρ κατά του αγριεμένου πλήθους». Από το Σαράτοφ, οι τοπικοί ιθύνοντες των μπολσεβίκων τηλεγραφούσαν στη Μόσχα: «Οι συμμορίες έχουν κυριεύσει όλη την επαρχία. Οι αγρότες έχουν αρπάξει όλα τα αποθέματα –3 εκατομμύρια pouds– από τις κρατικές αποθήκες. Είναι βαριά οπλισμένοι χάρη στα τουφέκια που τους προμηθεύουν οι λιποτάκτες. Ολόκληρες μονάδες του Κόκκινου Στρατού έχουν διαλυθεί».

Την ίδια στιγμή, περισσότερο από χίλια χιλιόμετρα ανατολικά, εδημιουργείτο μια νέα εστία αγροτικών ταραχών. Έχοντας εξαντλήσει όλες τις πηγές στις ευημερούσες αγροτικές περιοχές του νότου της Ρωσίας και της Ουκρανίας, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων στράφηκε το φθινόπωρο του 1920 προς τη δυτική Σιβηρία, όπου οι ποσοστώσεις παράδοσης των σιτηρών καθορίστηκαν αυθαίρετα σε αναλογία με τις εξαγωγές δημητριακών της περιοχής το 1913! Αλλά πώς μπορεί να συγκρίνει κανείς τις σοδειές οι οποίες προορίζονταν για εξαγωγές που πληρώνονταν σε χρυσά, κουδουνιστά ρούβλια με τις σοδειές που κρατούσε ο αγρότης για χάρη των επιτάξεων που γίνονταν κάτω από απειλές; Όπως και παντού αλλού, οι αγρότες της Σιβηρίας ξεσηκώθηκαν για να προστατέψουν τους καρπούς της δουλειάς τους και να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Μεταξύ Ιανουαρίου και Μαρτίου 1921, οι μπολσεβίκοι απώλεσαν τον έλεγχο στις επαρχίες Τιούμεν, Ομσκ, Τσελιαμπίνσκ και Γιεκατερίνενμπουργκ, μια περιοχή μεγαλύτερη από τη Γαλλία, και ο Υπερσιβηρικός, η μόνη σιδηροδρομική γραμμή που ενώνει την ευρωπαϊκή Ρωσία με τη Σιβηρία, διακόπηκε. Στις 21 Φεβρουαρίου, ένας αγροτικός λαϊκός στρατός κατέλαβε την πόλη του Τομπόλσκ, την οποία οι μονάδες του Κόκκινου Στρατού κατόρθωσαν να επανακυριεύσουν μονάχα στις 30 Μαρτίου[126].

Στην άλλη άκρη τη χώρας, στις πρωτεύουσες –την παλιά, το Πέτρογκραντ, και τη νέα, τη Μόσχα– η κατάσταση στις αρχές του 1921 ήταν σχεδόν εξίσου εκρηκτική. Η οικονομική κίνηση ήταν στην ουσία ανύπαρκτη. Τα τρένα δεν κυκλοφορούσαν πια· λόγω της έλλειψης καυσίμων τα εργοστάσια ήταν στην πλειοψηφία τους κλειστά ή δούλευαν υποτονικά. Ο ανεφοδιασμός των πόλεων παρουσιαζόταν αβέβαιος. Οι εργάτες βρίσκονταν πότε στους δρόμους και πότε στην ύπαιθρο σε αναζήτηση τροφής στα γύρω χωριά· ή θα κουβέντιαζαν στα παγωμένα και μισοερειπωμένα εργαστήρια, ο καθένας κλέβοντας ό,τι μπορούσε να μεταφέρει προκειμένου να ανταλλάξει τα «βιομηχανικά» προϊόντα με λίγα τρόφιμα.

«Η δυσφορία έχει γενικευτεί», κατέληγε στις 16 Ιανουαρίου μια αναφορά του τομέα Πληροφοριών της Τσεκά. «Οι εργάτες προδικάζουν την προσεχή πτώση του καθεστώτος. Κανένας δεν δουλεύει πια, οι άνθρωποι πεινάνε. Επίκεινται τεράστιες απεργίες. Οι μονάδες της φρουράς της Μόσχας γίνονται ολοένα και λιγότερο έμπιστες και ανά πάσα στιγμή πιθανόν να ξεφύγουν από τον έλεγχό μας. Επιβάλλονται προληπτικά μέτρα»[127].

Στις 21 Ιανουαρίου, ένα διάταγμα της κυβέρνησης διέταξε τη μείωση κατά το ένα τρίτο, με ισχύ από την επομένη, των μερίδων ψωμιού στη Μόσχα, στο Πέτρογκραντ, στο Ιβάνοβο-Βόζνεσενσκ και στην Κροστάνδη. Αυτό το μέτρο, που ερχόταν σε μια στιγμή όπου το καθεστώς δεν μπορούσε πια να επισείσει την απειλή του αντεπαναστατικού κινδύνου και να κάνει έκκληση στον ταξικό πατριωτισμό των εργαζόμενων μαζών, αφού και οι τελευταίες στρατιές των Λευκών είχαν νικηθεί, πυροδότησε την κατάσταση. Από τα τέλη Ιανουαρίου μέχρι τα μέσα Μαρτίου του 1921, απεργίες, συ-

γκεντρώσεις διαμαρτυρίας, πορείες κατά της πείνας, διαδηλώσεις, καταλήψεις εργοστασίων διαδέχονταν η μία την άλλη καθημερινά. Έφτασαν στο απόγειό τους, τόσο στη Μόσχα όσο και στο Πέτρογκραντ, στα τέλη Φεβρουαρίου με αρχές Μαρτίου. Στις 22-24 Φεβρουαρίου, στη Μόσχα, σοβαρά επεισόδια έφεραν αντιμέτωπους αποσπάσματα της Τσεκά με εργάτες διαδηλωτές που προσπαθούσαν να παραβιάσουν τις πύλες των στρατοπέδων ώστε να αδελφωθούν με τους στρατιώτες. Αρκετοί εργάτες σκοτώθηκαν κι εκατοντάδες άλλοι συνελήφθησαν[128].

Στο Πέτρογκραντ, οι ταραχές επιδεινώθηκαν μετά τις 22 Φεβρουαρίου, όταν οι εργάτες των μεγαλυτέρων εργοστασίων εξέλεξαν, όπως και τον Μάρτιο του 1918, μια «εργατική συνέλευση πληρεξουσίων» με κυρίαρχες τάσεις τους μενσεβίκους και τους σοσιαλεπαναστάτες. Με την πρώτη της διακήρυξη, η συνέλευση απαίτησε την κατάργηση της μπολσεβίκικης δικτατορίας, τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών στα σοβιέτ, την κατοχύρωση των ελευθεριών του λόγου, του συναθροίζεσθαι και του τύπου καθώς και την απελευθέρωση όλων των πολιτικών κρατουμένων. Για την επίτευξη των στόχων της η συνέλευση καλούσε σε γενική απεργία. Η στρατιωτική διοίκηση δεν κατόρθωσε να εμποδίσει αρκετά συντάγματα να κάνουν συμβούλια, στη διάρκεια των οποίων υιοθετήθηκαν ψηφίσματα υποστήριξης των εργατών. Στις 24 Φεβρουαρίου, αποσπάσματα της Τσεκά άνοιξαν πυρ εναντίον μιας διαδήλωσης σκοτώνοντας δώδεκα εργάτες. Εκείνη την ημέρα συνελήφθησαν περίπου χίλιοι εργάτες και σοσιαλιστές[129]. Παρ' όλα αυτά, οι γραμμές των διαδηλωτών ενισχύονταν ακατάπαυστα, χιλιάδες στρατιώτες εγκατέλειπαν τις μονάδες τους για να ενωθούν με τους εργάτες. Τέσσερα χρόνια μετά από τις μέρες του Φεβρουαρίου 1917 που είχαν ανατρέψει το τσαρικό καθεστώς, το ίδιο σενάριο επαναλαμβανόταν: η αδελφοποίηση των εργατών που διαδήλωναν και των στασιαστών στρατιωτών. Στις 26 Φεβρουαρίου, ώρα 9η βραδινή, ο Ζινόβιεφ, επικεφαλής της οργάνωσης των μπολσεβίκων στο Πέτρογκραντ, έστειλε ένα τηλεγράφημα στον Λένιν στο οποίο διαφαινόταν ο πανικός του: «Οι εργάτες βρίσκονται σε επαφές με τους στρατιώτες που παραμένουν στα στρατόπεδα. [...] Περιμένουμε ακόμη τις ενισχύσεις που ζητήσαμε από το Νόβγκοροντ. Αν δεν καταφθάσουν έμπιστα στρατεύματα μέσα στις επόμενες ώρες δεν θα αντέξουμε».

Τη μεθεπομένη συνέβη αυτό που οι ιθύνοντες των μπολσεβίκων φοβόντουσαν πάνω απ' όλα: η ανταρσία των ναυτών των δύο θωρηκτών της βάσης της Κροστάνδης, στ' ανοιχτά του Πέτρογκραντ. Στις 28 Φεβρουαρίου, ώρα 11η βραδινή, ο Ζινόβιεφ στέλνει καινούργιο τηλεγράφημα στον Λένιν: «Κροστάνδη: τα δύο κυριότερα πολεμικά πλοία, το *Sebastopol* και το *Pertopavlosk*, υιοθέτησαν τις αποφάσεις των σοσιαλεπαναστατών και μας απηύθυναν τελεσίγραφο στο οποίο πρέπει να απαντήσουμε εντός 24 ωρών. Ανάμεσα στους εργάτες του Πέτρογκραντ, η κατάσταση παραμένει πολύ ασταθής. Οι μεγάλες επιχειρήσεις απεργούν. Πιστεύουμε ότι οι σοσιαλεπαναστάτες επιθυμούν την επιτάχυνση των εξελίξεων»[130].

Οι απαιτήσεις τις οποίες ο Ζινόβιεφ χαρακτήριζε ως «αιτήματα των σοσιαλεπαναστατών» δεν ήταν άλλες από εκείνες που είχαν διατυπωθεί από την τεράστια πλειονότητα των πολιτών μετά από τρία χρόνια δικτατορίας των μπολσεβίκων: επανεκλογή των σοβιέτ με μυστική ψηφοφορία ύστερα από πολιτικές συζητήσεις και ελεύθερες εκλογές, ελευθερία του λόγου και του τύπου – που λίγο-πολύ καθοριζόταν «προς όφελος των εργατών, των αγροτών, των αναρχικών και των σοσιαλιστικών κομμάτων της Αριστεράς»· ίσες μερίδες τροφίμων για όλους και απελευθέρωση όλων των πολιτι-

κών κρατουμένων που ήταν μέλη σοσιαλιστικών κομμάτων, εργάτες, αγρότες, στρατιώτες, ναύτες οι οποίοι είχαν φυλακιστεί εξαιτίας της δράσης τους στα πλαίσια των εργατικών και αγροτικών κινημάτων· δημιουργία μιας επιτροπής επιφορτισμένης με την εξέταση όλων των περιπτώσεων των κρατουμένων στις φυλακές και στα στρατόπεδα συγκέντρωσης· τερματισμό των επιτάξεων· κατάργηση των ειδικών αποσπασμάτων της Τσεκά· απόλυτη ελευθερία για τους αγρότες προκειμένου «να κάνουν ό,τι θέλουν με τη γη τους και τα κοπάδια τους, υπό τον όρο να τα βγάζουν πέρα μόνοι τους»[131].

Στην Κροστάνδη, τα γεγονότα επιταχύνονταν. Την 1η Μαρτίου, πραγματοποιήθηκε μια τεράστια συγκέντρωση στην οποία μαζεύτηκαν περισσότερα από 15.000 άτομα, το 25% του πολιτικού και του στρατιωτικού προσωπικού της ναυτικής βάσης. Φτάνοντας εσπευσμένα επιτόπου για να προσπαθήσει να σώσει την κατάσταση, ο Μιχαήλ Καλίνιν, πρόεδρος της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής των Σοβιέτ, αποπέμφθηκε κάτω από τα γιουχαΐσματα του πλήθους. Την επομένη, οι εξεγερμένοι, με τους οποίους ενώθηκαν τουλάχιστον οι μισοί από τις δύο χιλιάδες μπολσεβίκους της Κροστάνδης, συγκρότησαν μια προσωρινή επαναστατική επιτροπή που αποπειράθηκε να έρθει αμέσως σε επαφή με τους απεργούς και τους στρατιώτες του Πέτρογκραντ.

Οι καθημερινές αναφορές της Τσεκά για την κατάσταση στο Πέτρογκραντ στη διάρκεια της πρώτης εβδομάδας του Μαρτίου 1921 αποδεικνύουν την τεράστια λαϊκή υποστήριξη στην ανταρσία της Κροστάνδης: «Η επαναστατική επιτροπή της Κροστάνδης περιμένει μέρα με τη μέρα μια γενική εξέγερση στο Πέτρογκραντ. Υπάρχει συνεχής επαφή ανάμεσα στους στασιαστές κι ένα μεγάλο αριθμό εργοστασίων. [...] Σήμερα, τη διάρκεια μιας συγκέντρωσης στο εργοστάσιο Αρσενάλ, οι εργάτες ψήφισαν απόφαση με την οποία καλούν σε συμπαράταξη με τους στασιαστές. Εξελέγη μια τριμελής αντιπροσωπία –ένας αναρχικός, ένας μενσεβίκος, ένας σοσιαλεπαναστάτης– για τις επαφές με την Κροστάνδη»[132].

Προκειμένου να καταστείλει το κίνημα, η Τσεκά του Πέτρογκραντ πήρε εντολή στις 7 Μαρτίου να «αναλάβει αποφασιστική δράση κατά των εργατών». Σε 48 ώρες, περισσότεροι από 2.000 εργάτες, οπαδοί και μέλη των σοσιαλιστών και των αναρχικών, συνελήφθησαν. Αντίθετα από τους στασιαστές, οι εργάτες δεν είχαν όπλα και δεν μπορούσαν να προβάλουν αντίσταση στα αποσπάσματα της Τσεκά. Έχοντας τσακίσει τη βάση στήριξης της εξέγερσης, οι μπολσεβίκοι προετοίμασαν σχολαστικά την έφοδο κατά της Κροστάνδης. Ο στρατηγός Τουχατσέφσκι επιφορτίστηκε με την πάταξη της ανταρσίας. Προκειμένου να ανοίξει πυρ εναντίον του λαού, ο νικητής της εκστρατείας κατά της Πολωνίας το 1920 κατέφυγε στους νεοσύλλεκτους της Στρατιωτικής Σχολής, που δεν είχαν επαναστατική συνείδηση, καθώς και στις ειδικές μονάδες της Τσεκά. Οι επιχειρήσεις άρχισαν στις 8 Μαρτίου. Δέκα μέρες αργότερα, η Κροστάνδη έπεσε με τίμημα χιλιάδες νεκρούς κι από τις δύο πλευρές. Η καταστολή της εξέγερσης υπήρξε αμείλικτη. Αρκετές εκατοντάδες εξεγερμένων που είχαν αιχμαλωτιστεί εκτελέστηκαν τις ημέρες που ακολούθησαν την ήττα τους. Τα προσφάτως εκδοθέντα αρχεία κάνουν λόγο, μονάχα για το διάστημα Απριλίου-Ιουνίου 1921, για 2.103 θανατικές καταδίκες και 6.459 καταδίκες σε φυλάκιση ή σε στρατόπεδα συγκέντρωσης[133]. Λίγο πριν από την πτώση της Κροστάνδης, κάπου 8.000 άτομα είχαν κατορθώσει να ξεφύγουν μέσω των παγωμένων εκτάσεων του κόλπου και να φτάσουν στη Φινλανδία, όπου εγκλείστηκαν σε μεταβατικά στρατόπεδα στο Τεριγιόκι, το Βυμπόργκ και το Ίνο. Αφού ξεγελάστηκαν από την υπόσχεση αμνηστίας, αρκετοί από αυτούς

επέστρεψαν το 1922 στη Ρωσία όπου συνελήφθησαν αμέσως και μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα των νήσων Σολόβκι και στο Χολμογκόρυ, ένα από τα χειρότερα στρατόπεδα συγκέντρωσης, κοντά στο Αρχάνγκελσκ[134]. Σύμφωνα με μια εξέχουσα πηγή των αναρχικών, από τους 5.000 κρατούμενους της Κροστάνδης που στάλθηκαν στο Χολμογκόρυ, λιγότεροι από 1.500 ήταν ακόμη ζωντανοί την άνοιξη του 1922[135].

Το στρατόπεδο του Χολμογκόρυ, στις όχθες του ποταμού Ντβίνα, έχαιρε θλιβερής φήμης για τον δραστικό και γρήγορο τρόπο με τον οποίο εκεί ξεφορτώνονταν έναν μεγάλο αριθμό κρατουμένων. Τους επιβίβαζαν σε μαούνες και πέταγαν τους δυστυχισμένους, με μια πέτρα στο λαιμό και τα χέρια δεμένα, στα νερά του ποταμού. Ο Μιχαήλ Κέντροφ, ένας από τους βασικούς ιθύνοντες της Τσεκά, είχε εγκαινιάσει αυτούς τους ομαδικούς πνιγμούς τον Ιούνιο του 1920. Σύμφωνα με πολλές συγκλίνουσες μαρτυρίες, ένας μεγάλος αριθμός στασιαστών της Κροστάνδης, Κοζάκων και αγροτών της επαρχίας του Ταμπόβ που είχαν εκτοπιστεί στο Χολμογκόρυ, πνίγηκαν στον Ντβίνα το 1922. Την ίδια χρονιά, μια ειδική επιτροπή εκκένωσης εκτόπισε στη Σιβηρία 2.514 πολίτες της Κροστάνδης, μόνο και μόνο επειδή είχαν παραμείνει εκεί στη διάρκεια των γεγονότων[136].

Αφού κατεστάλη η ανταρσία της Κροστάνδης, το καθεστώς ρίχτηκε με όλες του τις δυνάμεις στο κυνήγι των σοσιαλιστών, τον αγώνα κατά των απεργιών και τη «χαλαρότητα» των εργατών, τη συντριβή των αγροτικών εξεγέρσεων που εξακολουθούσαν να κρατούν, παρά την επίσημη διακήρυξη για τον τερματισμό των επιτάξεων, και τους διωγμούς κατά της Εκκλησίας.

Ήδη από τις 28 Φεβρουαρίου 1921, ο Ντζερζίνσκι είχε διατάξει όλες τις επαρχιακές Τσεκά, «1. να συλλάβουν πάραυτα όποιον ανήκε στην αναρχική, μενσεβίκικη, σοσιαλεπαναστατική ιντελιγκέντσια, ιδιαιτέρως τους δημόσιους υπαλλήλους που εργάζονταν στα λαϊκά κομισαριάτα της γεωργίας και του ανεφοδιασμού, 2. αφού γίνει η αρχή, να συλλάβουν όλους τους μενσεβίκους, τους σοσιαλεπαναστάτες και τους αναρχικούς που δούλευαν στα εργοστάσια κι ήταν ύποπτοι πρόκλησης απεργιών ή διαδηλώσεων»[137].

Μακράν του να επιφέρει κάποια χαλάρωση στην κατασταλτική πολιτική, η εφαρμογή της ΝΕΡ, από τον Μάρτιο του 1921, συνοδεύτηκε από την αναζωπύρωση της καταπίεσης κατά των μετριοπαθών σοσιαλιστών. Μια καταπίεση που δεν υπαγορευόταν από τον κίνδυνο ενδεχόμενης αντίθεσής τους στη Νέα Οικονομική Πολιτική αλλά από το ότι εκείνοι την είχαν προ πολλού διακηρύξει, αποδεικνύοντας έτσι τη διορατικότητα και την ακρίβεια της ανάλυσής τους. «Το μοναδικό μέρος που χρειάζονται οι μενσεβίκοι και οι σοσιαλεπαναστάτες, φανεροί ή καλυμμένοι, είναι η φυλακή», έγραφε ο Λένιν τον Απρίλιο του 1921.

Μερικούς μήνες αργότερα, εκτιμώντας πως οι σοσιαλιστές ήταν ακόμη υπερβολικά «δραστήριοι», έγραφε: «Αν οι μενσεβίκοι και οι σοσιαλεπαναστάτες σηκώνουν ακόμα κεφάλι, να τους εκτελείτε χωρίς οίκτο!» Μεταξύ Μαρτίου και Ιουνίου 1921, συνελήφθησαν περισσότεροι από 2.000 μέλη και οπαδοί των μετριοπαθών σοσιαλιστικών κομμάτων. Όλα τα μέλη της κεντρικής επιτροπής του κόμματος των μενσεβίκων βρίσκονταν στη φυλακή. Υπό την απειλή της εκτόπισής τους στη Σιβηρία, άρχισαν απεργία πείνας τον Ιανουάριο του 1922. Δώδεκα εκ των ηγετών τους εξορίστηκαν από τη χώρα εκείνη την εποχή, ανάμεσά τους και οι Νταν και Νικολαέφσκι, που έφτασαν στο Βερολίνο του Φεβρουάριο του 1922.

Από τις προτεραιότητες του καθεστώτος την άνοιξη του 1921 ήταν η επανεκκίνηση της βιομηχανικής παραγωγής που είχε πέσει στο 10% των επιπέδων του 1913. Χωρίς να χαλαρώνουν καθόλου την πίεση στους εργάτες, οι μπολσεβίκοι διατήρησαν, αν δεν ενίσχυσαν κιόλας, τη στρατιωτικοποίηση της εργασίας που είχε εφαρμοστεί τα προηγούμενα χρόνια. Η πολιτική που ακολουθήθηκε το 1921, μετά από την υιοθέτηση της ΝΕΡ, στην ευρύτερη βιομηχανική περιοχή και τα ορυχεία του Ντονμπάς, όπου παράγονταν περισσότερο από το 80% του άνθρακα και του χάλυβα της χώρας, είναι από πολλές απόψεις αποκαλυπτική των δικτατορικών μεθόδων που χρησιμοποίησαν οι μπολσεβίκοι για να «ξαναστρώσουν τους εργάτες στη δουλειά». Στα τέλη του 1920, ο Πιατακόφ, σημαίνον στέλεχος και άνθρωπος του Τρότσκι, διορίστηκε επικεφαλής της κεντρικής Διεύθυνσης της βιομηχανίας άνθρακος. Μέσα σ' ένα χρόνο, κατάφερε τον τετραπλασιασμό της παραγωγής άνθρακα, εφαρμόζοντας μια άνευ προηγουμένου πολιτική εκμετάλλευσης και καταπίεσης της εργατικής τάξης, η οποία στηριζόταν στη στρατιωτικοποίηση της εργασίας 120.000 ανθρακωρύχων που υπάγονταν στις υπηρεσίες του. Ο Πιατακόφ επέβαλε σιδηρά πειθαρχία: κάθε απουσία εξομοιωνόταν με «υπονομευτική πράξη» και τιμωρείτο με εγκλεισμό σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, αν όχι και με θανατική ποινή· δεκαοκτώ ανθρακωρύχοι εκτελέστηκαν το 1921 για «βαρύτατο παρασιτισμό». Προχώρησε στην αύξηση των ωρών εργασίας (και ιδιαιτέρως της εργασίας τις Κυριακές) και γενίκευσε τον «εκβιασμό με το δελτίο τροφίμων» για να αποσπάσει από τους εργάτες περαιτέρω αύξηση της παραγωγικότητας. Τα μέτρα αυτά πάρθηκαν τη στιγμή που οι εργάτες αμείβονταν όλο κι όλο με το ένα τρίτο ή το μισό της απαραίτητης για την επιβίωσή τους τροφής και όφειλαν, στο τέλος της βάρδιάς τους, να δανείζουν το μοναδικό ζευγάρι υποδημάτων τους στους συντρόφους που αναλάμβαναν εργασία. Όπως το παραδεχόταν η Διεύθυνση της βιομηχανίας άνθρακος, ανάμεσα στους πολυάριθμους λόγους της έντονης ροπής των εργατών στις απουσίες ξεχώριζαν, εκτός από τις επιδημίες, η «μόνιμη πείνα» και η «σχεδόν παντελής απουσία ρούχων, πανταλονιών και παπουτσιών». Για να μειωθεί ο αριθμός των ατόμων που έπρεπε να τραφούν ενώ ο λιμός άπλωνε την απειλητική σκιά του, ο Πιατακόφ διέταξε στις 24 Ιουνίου 1921 την εκδίωξη από τις πόλεις των ανθρακωρύχων όλων όσοι δεν εργάζονταν στα ορυχεία, οι οποίοι, συνεπώς, αντιπροσώπευαν ένα «άχρηστο βάρος». Τα δελτία τροφίμων αφαιρέθηκαν από τα μέλη των οικογενειών των ανθρακωρύχων. Οι νόρμες των μερίδων ευθυγραμμίστηκαν αυστηρά ανάλογα με τις ατομικές επιδόσεις κάθε ανθρακωρύχου και εισήχθη μια πρωτόγονη μορφή μισθού σε νομίσματα[138].

Όλα αυτά τα μέτρα ήταν σύμφωνα με τις αντιλήψεις περί ισότητος και «εγγυημένης τροφής» με τις οποίες βαυκαλίζονταν ακόμη εκατομμύρια εργάτες, που είχαν ξεγελαστεί από την εργατίστικη μυθολογία των μπολσεβίκων. Προοιωνίζονταν με εντυπωσιακό τρόπο τα αντεργατικά μέτρα της δεκαετίας του '30. Οι εργατικές μάζες δεν ήταν παρά η *rabsila* (η εργατική δύναμη), την οποία έπρεπε κανείς να εκμεταλλεύεται με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, παρακάμπτοντας τη νομοθεσία τη σχετική με την εργασία και τα άχρηστα πια συνδικάτα, τα οποία είχαν περιοριστεί στον απλό ρόλο ελατηρίων της παραγωγικότητας. Η στρατιωτικοποίηση της εργασίας παρουσιαζόταν ως η πιο αποτελεσματική μορφή ελέγχου αυτής της ατίθασης, πεινασμένης και ελάχιστα παραγωγικής στρατιάς εργατών. Δεν μπορούμε να μην αναρωτηθούμε για τη συγγένεια ανάμεσα σε αυτή τη μορφή εκμετάλλευσης της ελεύθερης εργασίας και της καταναγκαστικής εργασίας των μεγάλων σωφρονιστικών συγκροτημάτων που δημιουργήθηκαν

στις αρχές της δεκαετίας του '30. Όπως και τόσα άλλα γεγονότα αυτών των νηπιακών χρόνων του μπολσεβικισμού –που δεν επρόκειτο να περιοριστούν μονάχα στον εμφύλιο πόλεμο–, τα όσα συνέβησαν στην περιοχή του Ντονμπάς το 1921 προανήγγελλαν ένα ορισμένο αριθμό πρακτικών που θα συναντήσουμε στην καρδιά του σταλινισμού.

Ανάμεσα στις άλλες επιχειρήσεις άμεσης προτεραιότητας της άνοιξης του 1921, μεγάλη σημασία για το καθεστώς των μπολσεβίκων είχε η «ειρήνευση» όλων των περιοχών που ελέγχονταν από συμμορίες και ένοπλα αποσπάσματα αγροτών. Στις 27 Απριλίου 1921, το Πολιτικό Γραφείο διόρισε τον στρατηγό Τουχατσέφσκι υπεύθυνο των «επιχειρήσεων εξόντωσης των συμμοριών του Αντόνοφ στην επαρχία του Ταμπόβ». Επικεφαλής περίπου 100.000 ανδρών, εκ των οποίων πολλοί ανήκαν στις ειδικές δυνάμεις της Τσεκά, εφοδιασμένων με βαρύ πυροβολικό και αεροπλάνα, ο Τουχατσέφσκι επικράτησε των αποσπασμάτων του Αντόνοφ ασκώντας πρωτοφανή βία. Ο Τουχατσέφσκι και ο Αντόνοφ-Οβσεένκο, πρόεδρος της πληρεξούσιας επιτροπής της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής που είχε συσταθεί για να επιβάλει ένα αληθινό κατοχικό καθεστώς στην επαρχία του Ταμπόβ, εφάρμοζαν μαζικά την πρακτική της σύλληψης ομήρων, των εκτελέσεων, των εγκλεισμών σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, την εξολόθρευση με ασφυξιογόνα αέρια και τις εκτοπίσεις των κατοίκων ολόκληρων χωριών για τα οποία υπήρχαν υποψίες ότι βοηθούσαν ή παρείχαν καταφύγιο στους «συμμορίτες»[139].

Η ημερησία διαταγή αρ. 171, με ημερομηνία 11 Ιουνίου 1921, που φέρει τις υπογραφές του Αντόνοφ-Οβσεένκο και του Τουχατσέφσκι, φωτίζει τις μεθόδους με τις οποίες «ειρηνεύθηκε» η επαρχία του Ταμπόβ. Η διαταγή αυτή καθόριζε ειδικότερα τα εξής:

«1. Να εκτελείται επιτόπου χωρίς δίκη όποιος πολίτης αρνείται να δίνει το όνομά του.
2. Στις πολιτικές επιτροπές της περιφέρειας ή του διαμερίσματος παρέχεται η εξουσία να εκδίδουν, εναντίον των χωριών όπου βρίσκονται κρυμμένα όπλα, αποφάσεις για τη σύλληψη ομήρων και να τους εκτελούν σε περίπτωση μη παράδοσης των όπλων.
3. Στις περιπτώσεις που τυχόν ανακαλύπτονται κρυμμένα όπλα, να εκτελείται επιτόπου ο πρωτότοκος της οικογένειας.
4. Η οικογένεια που τυχόν θα έκρυβε έναν συμμορίτη στο σπίτι της υπόκειται σε σύλληψη και εκτόπιση έξω από την επαρχία, η περιουσία της κατάσχεται και ο πρωτότοκος εκτελείται χωρίς δίκη.
5. Να θεωρούνται συμμορίτες τα μέλη εκείνων των οικογενειών που κρύβουν συγγενείς ή περιουσιακά αγαθά των συμμοριτών και να εκτελείται επιτόπου και χωρίς δίκη ο πρωτότοκος της εν λόγω οικογένειας.
6. Σε περιπτώσεις δραπέτευσης κάποιας οικογένειας συμμορίτη, η περιουσία της να διαμοιράζεται στους αγρότες που παραμένουν πιστοί στη σοβιετική εξουσία και να καίγονται ή να γκρεμίζονται τα εγκαταλειμμένα σπίτια.
7. Η παρούσα ημερησία διαταγή να εφαρμόζεται αυστηρά και αμείλικτα»[140].

Την επομένη της δημοσίευσης της διαταγής αρ. 171, ο στρατηγός Τουχατσέφσκι διέταξε να εκτελούνται με χημικά αέρια οι αντάρτες. «Τα υπολείμματα των ηττημένων και απομονωμένων συμμοριών εξακολουθούν να συγκεντρώνονται στα δάση. [...] Τα δάση

όπου κρύβονται πρέπει να εκκαθαριστούν με τη χρήση ασφυξιογόνων αερίων. Να γίνονται όλοι οι απαραίτητοι υπολογισμοί ώστε το χημικό νέφος να διεισδύει στο δάσος και να εξοντώνει όποιον κρύβεται εκεί. Ο επιθεωρητής του πυροβολικού οφείλει να προμηθεύσει άμεσα τις αναγκαίες ποσότητες ασφυξιογόνων αερίων, καθώς και τους ειδικούς για τέτοιου είδους επιχειρήσεις». Στις 19 Ιουλίου, μπροστά στην αντίδραση πολλών ηγετικών στελεχών των μπολσεβίκων σε μια τέτοια ακραία μορφή εξολόθρευσης, η διαταγή αρ. 171 ανακλήθηκε[141].

Τον Ιούλιο του 1921, οι στρατιωτικές αρχές και η Τσεκά είχαν ήδη δημιουργήσει επτά στρατόπεδα συγκέντρωσης στα οποία, σύμφωνα με κάποια ελλιπή ώς σήμερα δεδομένα, είχαν εγκλειστεί τουλάχιστον 50.000 άτομα, στην πλειοψηφία τους γυναικόπαιδα και ηλικιωμένοι, «όμηροι» και μέλη των οικογενειών των αγροτών-λιποτακτών. Η κατάσταση στα στρατόπεδα αυτά ήταν τρομακτική: ο τύφος και η χολέρα ήταν ενδημικοί και οι μισόγυμνοι κρατούμενοι δεν είχαν τίποτα. Στη διάρκεια του θέρους του 1921, ο λιμός έκανε την εμφάνισή του. Η θνησιμότητα έφτασε το φθινόπωρο στο 15-20% το μήνα! Την 1η Σεπτεμβρίου 1921, δεν απόμεναν παρά μονάχα ελάχιστες ομάδες· στο σύνολό τους δεν ξεπερνούσαν τους χίλιους ενόπλους σε σύγκριση με τους 40.000 όταν το αγροτικό κίνημα μεσουρανούσε, τον Φεβρουάριο του 1921. Μετά τον Νοέμβριο του 1921, όταν πια η ύπαιθρος είχε από καιρό «ειρηνεύσει», αρκετές χιλιάδες κρατουμένων, ανάμεσα στους πλέον υγιείς, εκτοπίστηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του βορρά, στο Αρχάνγκελσκ και στο Χολμογκόρυ[142].

Όπως γίνεται φανερό από τις εβδομαδιαίες αναφορές της Τσεκά προς τους ηγέτες των μπολσεβίκων, η «ειρήνευση» της υπαίθρου συνεχίστηκε σε αρκετές περιοχές –στην Ουκρανία, στη δυτική Σιβηρία, στις επαρχίες του Βόλγα, στον Καύκασο– τουλάχιστον μέχρι το δεύτερο ήμισυ του 1922. Οι συνήθειες που είχαν αποκτηθεί στη διάρκεια των προηγούμενων χρόνων έκαναν τη ζωή των αγροτών δύσκολη και, έστω κι αν επισήμως οι επιτάξεις είχαν καταργηθεί τον Μάρτιο του 1921, η περισυλλογή του φόρου σε είδος, που είχε αντικαταστήσει τις επιτάξεις, διενεργείτο συχνά με ακραία βιαιότητα. Οι ποσοστώσεις, πολύ υψηλές αναφορικά με την καταστροφική κατάσταση που επικρατούσε στις καλλιέργειες το 1921, διατηρούσε μια μόνιμη ένταση στην ύπαιθρο όπου αρκετοί χωρικοί είχαν φυλάξει τα όπλα τους.

Περιγράφοντας τις εντυπώσεις του από ένα ταξίδι στις επαρχίες της Τούλα, του Ορέλ και του Βορόνιεζ τον Μάιο του 1921, ο βοηθός κομισάριος του λαού για τη Γεωργία, ο Νικολάι Οσσίνσκι, ανέφερε ότι οι τοπικοί υπεύθυνοι ήταν πεπεισμένοι για το ότι οι επιτάξεις θα ξανάρχιζαν το φθινόπωρο. Οι τοπικές αρχές «δεν μπορούσαν να δουν με άλλο μάτι τους αγρότες παρά μονάχα σαν γεννημένους σαμποτέρ»[143].

Αναφορά του προέδρου της πληρεξούσιας πενταμελούς Επιτροπής σχετικά με τα κατασταλτικά μέτρα εναντίον των συμμοριτών της επαρχίας του Ταμπόβ. 10 Ιουλίου 1921.

Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του νομού Κουντριουκόβσκαγια άρχισαν στις 27 Ιουνίου από το χωριό Οσσινόφκα, το οποίο στο παρελθόν είχε παράσχει καταφύγιο σε ομάδες συμμοριτών. Η στάση των αγροτών απέναντι στα αποσπάσματα καταστολής χαρακτηριζόταν από κάποια δυσπιστία. Οι αγρότες δεν κατέδιδαν τους συμμορίτες των δασών και στις ερωτήσεις μας απαντούσαν ότι δεν γνώριζαν τίποτα.

Πήραμε 40 ομήρους, κηρύξαμε το χωριό σε κατάσταση πολιορκίας και δώσαμε δύο ώρες στους χωριανούς για να παραδώσουν τους συμμορίτες και τα κρυμμένα όπλα. Αφού συγκεντρώθηκαν, οι χωριανοί δίσταζαν για τη στάση που όφειλαν να κρατήσουν και δεν αποφάσιζαν να συνεργαστούν ενεργητικά στο κυνήγι των συμμοριτών. Αναμφίβολα, δεν έπαιρναν στα σοβαρά τις απειλές μας ότι θα εκτελούσαμε τους ομήρους. Με την εκπνοή της προθεσμίας, εκτελέσαμε 21 ομήρους μπροστά στους συγκεντρωμένους χωριανούς. Η δημόσια εκτέλεση, με ατομικό τυφεκισμό και όλες τις συνήθεις διαδικασίες, παρουσία όλων των μελών της πληρεξούσιας Επιτροπής, κομμουνιστών και άλλων, επέδρασε βαθύτατα στους αγρότες...

Όσον αφορά το χωριό Καρέιεφκα, το οποίο, εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης αποτελούσε προνομιακό χώρο ανασυγκρότησης των συμμοριών... η Επιτροπή αποφάσισε να το διαγράψει από το χάρτη. Όλοι του οι κάτοικοι εκτοπίστηκαν, οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν, με εξαίρεση τις οικογένειες των στρατιωτών που υπηρετούν στον Κόκκινο Στρατό, οι οποίες και μεταφέρθηκαν στην κωμόπολη Κουρντιούκι και επανεγκαταστάθηκαν σε σπίτια που είχαν κατασχεθεί από οικογένειες συμμοριτών. Αφού πήραμε κάποια αντικείμενα αξίας –πλαίσια των παραθύρων, γυάλινα και ξύλινα αντικείμενα κ.λπ.– τα σπίτια του χωριού πυρπολήθηκαν...

Στις 3 Ιουλίου, αναλάβαμε δράση στην κωμόπολη Μπογκοσλόφκα. Σπάνια έχουμε συναντήσει μια τόσο ατίθαση και οργανωμένη αγροτιά. Όποτε συζητούσαμε με αυτούς τους αγρότες, από τον πιο νέο μέχρι τον πιο γέρο, όλοι τους αποκρίνονταν πανομοιότυπα με έκπληκτο ύφος: «Στα μέρη μας συμμορίτες; Ούτε να το σκέφτεστε! Ίσως να έχουμε δει να περνάνε καμιά φορά από τα πέριξ, αλλά ούτε καν ξέρουμε κι αν ήταν συμμορίτες. Εμείς ζούμε ήσυχα, δεν κάνουμε κακό σε κανένα, δεν γνωρίζουμε τίποτα».

Λάβαμε τα ίδια μέτρα όπως και στην Οσσινόφκα. Συλλάβαμε 58 ομήρους. Στις 4 Ιουλίου, εκτελέσαμε δημοσίως 21, κατόπιν άλλους 15 την επομένη κι εξουδετερώσαμε 60 οικογένειες συμμοριτών, περίπου 200 άτομα. Εντέλει, επιτελέσαμε τους στόχους μας και οι αγρότες υποχρεώθηκαν να βγουν στο κυνήγι των συμμοριτών και των κρυμμένων όπλων...

Η εκκαθάριση των ανωτέρω χωριών και κωμοπόλεων ολοκληρώθηκε στις 6 Ιουλίου. Η επιχείρηση στέφθηκε με επιτυχία και οι συνέπειές της επεκτείνονται πέρα από τους δύο όμορους νομούς. Η παράδοση συμμοριτών συνεχίζεται.

Ο πρόεδρος της πενταμελούς πληρεξούσιας Επιτροπής, Ουσκόνιν.
Krestianskoie vosstanie v Tambovskoi gubernii v 1919-1921, όπ.π., σ. 218.

Προκειμένου να επιταχυνθεί η περισυλλογή του φόρου στη Σιβηρία, περιοχή η οποία όφειλε να προμηθεύσει τον κύριο όγκο των εισφορών σε αγροτικά προϊόντα, σε μια στιγμή που ο λιμός μάστιζε ανελέητα όλες τις περιοχές του Βόλγα, ο Φελίξ Ντζερζίνσκι στάλθηκε στη Σιβηρία, τον Δεκέμβριο του 1921, ως πληρεξούσιος με έκτακτες αρμοδιότητες. Εκεί συνέστησε «μετακινούμενα επαναστατικά δικαστήρια», επιφορτισμένα να οργώνουν τα χωριά και να καταδικάζουν επιτόπου σε ποινές φυλάκισης ή εγκλεισμού σε στρατόπεδα τους αγρότες που δεν πλήρωναν τον φόρο που τους αναλογούσε[144]. Όμοια με τα αποσπάσματα επιτάξεων, αυτά τα δικαστήρια, συνεπικουρούμενα από «αποσπάσματα εφοριακών», διέπρατταν τόσες καταχρήσεις ώστε ο ίδιος ο πρόεδρος του Ανώτατου Δικαστηρίου, ο Νικολάι Κρυλένκο, αναγκάστηκε να διατάξει τη διεξαγωγή έρευνας σχετικά με τη δράση αυτών των οργάνων που μισθοδοτούνταν από τον αρχηγό της Τσεκά. Στις 14 Φεβρουαρίου 1922, ένας επιθεωρητής έγραφε από το Ομσκ: «Οι αυθαιρεσίες των αποσπασμάτων επιτάξεων έχουν φτάσει σε αφά-

ντάστο σημείο. Οι αγρότες που συλλαμβάνονται κλείνονται συστηματικά σε αποθήκες χωρίς θέρμανση, μαστιγώνονται, απειλούνται με εκτέλεση. Όσοι δεν καταφέρνουν να εκπληρώσουν στο ακέραιο την εισφορά που τους αναλογεί, δένονται και υποχρεώνονται να τρέχουν γυμνοί κατά μήκος του κεντρικού δρόμου του χωριού, κατόπιν τους κλείνουν σε παγωμένες αποθήκες. Ένας μεγάλος αριθμός γυναικών ξυλοκοπήθηκαν μέχρι αναισθησίας, άλλες πάλι τις έχωναν γυμνές σε λάκκους σκαμμένους στο χιόνι...» Σε όλες τις επαρχίες, η κατάσταση παρέμενε εξαιρετικά τεταμένη.

Μαρτυρία σχετικά παρέχει και το παρακάτω απόσπασμα μιας αναφοράς της πολιτικής αστυνομίας, τον Οχτώβριο του 1922, ενάμιση χρόνο μετά την εγκαινίαση της ΝΕΡ:

> «Στην επαρχία του Πσκοφ, οι ποσοστώσεις που ορίστηκαν για την απόδοση του φόρου σε είδος αντιπροσωπεύουν τα 2/3 της σοδειάς. Τέσσερις περιφέρειες εξεγέρθηκαν παίρνοντας τα όπλα. [...] Στην επαρχία του Νόβγκοροντ, οι ποσοστώσεις δεν θα επιτευχθούν, παρά τη μείωση κατά 25% που παραχωρήθηκε πρόσφατα εξαιτίας της κακής σοδειάς. Στις επαρχίες του Ριαζάν και του Τβερ, η πραγματοποίηση 100% των ποσοστώσεων θα καταδίκαζε τος αγρότες σε θάνατο από την πείνα. [...] Στην επαρχία του Νόβο-Νικολαιέφσκ, απειλείται λιμός και οι αγρότες μαζεύουν προμήθειες σε χόρτα και ρίζες για προσωπική τους κατανάλωση. [...] Όμως όλα αυτά φαντάζουν ανώδυνα μπροστά στις πληροφορίες που μας έρχονται από την επαρχία του Κιέβου, όπου έχει ξεσπάσει ένα απίστευτο κύμα αυτοκτονιών: οι αγρότες αυτοκτονούν μαζικά επειδή δεν μπορούν να πληρώσουν τους φόρους τους ούτε να ξαναπάρουν τα όπλα τους που έχουν κατασχεθεί. Η πείνα που μαστίζει εδώ κι ένα χρόνο μια ολόκληρη σειρά περιοχών κάνει τους αγρότες πολύ απαισιόδοξους για το μέλλον τους»[145].

Το φθινόπωρο του 1922, τα χειρότερα είχαν ωστόσο περάσει. Μετά από δύο χρόνια λιμού, οι επιζώντες κατόρθωσαν να αποκομίσουν μια σοδειά που θα τους επέτρεπε να περάσουν το χειμώνα, πάντα με την προϋπόθεση ότι οι φόροι δεν θα απαιτούνταν στην ολότητά τους. «Φέτος, η σοδειά δημητριακών θα είναι χαμηλότερη από το μέσο όρο των δέκα τελευταίων χρόνων». Με αυτόν τον τρόπο η *Pravda* επισήμαινε για πρώτη φορά, στις 2 Ιουλίου 1921, και στην τελευταία σελίδα σε ένα μικρό μονόστηλο, την ύπαρξη ενός «προβλήματος τροφίμων» στο «αγροτικό μέτωπο». Δέκα μέρες αργότερα, ο Μιχαήλ Καλίνιν, πρόεδρος της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής των Σοβιέτ, αναγνώριζε σε μια «Έκκληση προς όλους τους σοβιετικούς πολίτες», που δημοσιεύτηκε στην *Pravda* στις 12 Ιουλίου 1921, ότι «σε πολλές περιφέρειες, η ξηρασία της φετινής χρονιάς κατέστρεψε τη συγκομιδή».

«Αυτή η συμφορά», διευκρίνιζε μια απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής με ημερομηνία 21 Ιουλίου, «δεν είναι αποτέλεσμα μονάχα της ξηρασίας. Απορρέει και προέρχεται από όλη την προηγούμενη ιστορία, από την καθυστέρηση της γεωργίας μας, την απουσία οργάνωσης, των λιγοστών γνώσεων σε επίπεδο αγρονομίας, την πενιχρή τεχνολογία, τις παρωχημένες μορφές των εναλλαγών στις καλλιέργειες. Επιδεινώθηκε από τις συνέπειες του πολέμου και του οικονομικού αποκλεισμού, από την ασίγαστη πάλη που διεξήγαγαν εναντίον μας οι ιδιοκτήτες, οι καπιταλιστές και οι λακέδες τους, από την αδιάκοπη δράση των συμμοριτών που υπακούουν σε διαταγές οργανώσεων εχθρικών στη σοβιετική Ρωσία και στον εργαζόμενο λαό της»[146].

Από τη μακριά απαρίθμηση των αιτιών αυτής της «συμφοράς», που δεν τολμούσαν ακόμη να αρθρώσουν το πραγματικό της όνομα, έλειπε ο βασικός παράγοντας: η πολιτική των επιτάξεων η οποία τα τελευταία χρόνια αφαίμασσε την ήδη εύθραυστη ρωσική γεωργία. Οι ιθύνοντες των επαρχιών που είχαν πληγεί από το λιμό κλήθηκαν στη Μόσχα τον Ιούνιο του 1921· ομόφωνα υπογράμμισαν τις ευθύνες της κυβέρνησης και ιδιαιτέρως του πανίσχυρου κομισαριάτου του λαού για τον Ανεφοδιασμό, στην επέκταση και την επιδείνωση του λιμού. Ο αντιπρόσωπος της επαρχίας της Σαμάρα, κάποιος ονόματι Βαβίλιν, ανέφερε ότι η επαρχιακή επιτροπή για τον ανεφοδιασμό δεν είχε πάψει, από την αρχή της εφαρμογής των επιτάξεων, να φουσκώνει τις εκτιμήσεις για τις σοδειές.

Παρά την κακή σοδειά του 1920, εκείνη τη χρονιά είχαν επιταχθεί 10 εκατομμύρια pouds. Όλα τα αποθέματα, συμπεριλαμβανομένων των σπόρων για την προσεχή σπορά, είχαν παρθεί. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1921, πολυάριθμοι αγρότες δεν είχαν τίποτα να φάνε. Η θνησιμότητα είχε αρχίσει να αυξάνει τον Φεβρουάριο. Σε δυο-τρεις μήνες οι εξεγέρσεις κατά του καθεστώτος είχαν στην ουσία καταλαγιάσει στην επαρχία της Σαμάρα. «Σήμερα», έλεγε ο Βαβίλιν, «δεν υφίστανται εξεγέρσεις. Αλλά βλέπουμε καινούργια φαινόμενα: πλήθη πεινασμένων πολιορκούν ειρηνικά την έδρα της Εκτελεστικής Επιτροπής των Σοβιέτ ή του Κόμματος και περιμένουν, μέρες ολόκληρες, ποιος ξέρει από πού μια θαυματουργή άφιξη τροφίμων. Δεν είναι δυνατόν να διαλύσουμε αυτό το πλήθος και καθημερινά οι άνθρωποι πεθαίνουν σαν τις μύγες. [...] Πιστεύω ότι υπάρχουν τουλάχιστον 900.000 οι οποίοι λιμοκτονούν στην επαρχία μας»[147].

Διαβάζοντας τις αναφορές της Τσεκά και της στρατιωτικής υπηρεσίας πληροφοριών, διαπιστώνουμε ότι η σιτοδεία είχε για τα καλά θρονιαστεί σε αρκετές περιοχές από το 1919. Κατά τη διάρκεια του 1920, η κατάσταση δεν είχε πάψει να χειροτερεύει. Στις εσωτερικές τους αναφορές, η Τσεκά, το κομισαριάτο του λαού για τη Γεωργία και το κομισαριάτο του λαού για τον Ανεφοδιασμό, έχοντας απόλυτη συνείδηση της κατάστασης, κατάρτιζαν ήδη από το καλοκαίρι του 1920 έναν κατάλογο με τις περιφέρειες και τις επαρχίες που «πεινούσαν» ή που «βρίσκονταν στο έλεος της σιτοδείας». Τον Ιανουάριο του 1921, μια αναφορά περιελάμβανε, ανάμεσα στις αιτίες του λιμού που εξαπλωνόταν στην επαρχία του Ταμπόβ, το «όργιο» των επιτάξεων του 1920. Για τους απλούς ανθρώπους του λαού, ήταν ολοφάνερο, όπως το μαρτυρούν και τα όσα ανέφερε η πολιτική αστυνομία, ότι «η σοβιετική εξουσία επιθυμεί να πεθάνουν της πείνας όλοι οι αγρότες που τολμούν να της αντισταθούν». Μολονότι πληροφορημένη στην εντέλεια για τις αναπόδραστες συνέπειες της πολιτικής των επιτάξεων, η κυβέρνηση δεν πήρε κανένα μέτρο. Έτσι κι ενώ η πείνα κυρίευε ολοένα περισσότερες περιοχές, ο Λένιν και ο Μολότοφ έστειλαν, στις 30 Ιουλίου 1921, ένα τηλεγράφημα σε όλους τους επικεφαλής των περιφερειακών και επαρχιακών επιτροπών του Κόμματος ζητώντας τους να «ενισχύσουν τους μηχανισμούς συλλογής [...], να αναπτύξουν έντονη προπαγάνδα στον αγροτικό πληθυσμό εξηγώντας του την πολιτική και οικονομική σημασία της έγκαιρης και ολικής πληρωμής των φόρων [...], να θέσουν στη διάθεση των φοροεισπρακτόρων όλη την εξουσία του Κόμματος και το σύνολο της κατασταλτικής δύναμης του κρατικού μηχανισμού»[148]!

Μπροστά στη στάση των αρχών που εξακολουθούσαν με κάθε τίμημα την πολιτική αφαίμαξης των αγροτών, οι πληροφορημένοι και φωτισμένοι κύκλοι της ιντελιγκέντσιας κινητοποιήθηκαν. Τον Ιούνιο του 1921, αγρονόμοι, οικονομολόγοι, πανεπιστη-

μιακοί συνέστησαν, στα πλαίσια της μοσχοβίτικης Εταιρείας για τη γεωργία, μια κοινωνική Επιτροπή πάλης κατά του λιμού. Ανάμεσα στα πρώτα μέλη αυτής της επιτροπής φιγουράρουν οι εξέχοντες οικονομολόγοι Κοντράτιεφ και Προκοπόβιτς, παλιός υπουργός Ανεφοδιασμού της προσωρινής κυβέρνησης, η Εκατερίνα Κουσκόβα, δημοσιογράφος και φίλη του Μαξίμ Γκόρκι, συγγραφείς, γιατροί, αγρονόμοι. Χάρη στη μεσολάβηση του Γκόρκι που διατηρούσε αγαστές σχέσεις με τους ηγετικούς κύκλους των μπολσεβίκων, μια αντιπροσωπία της επιτροπής, την οποία ο Λένιν είχε αρνηθεί να συναντήσει, έγινε δεκτή σε ακρόαση από τον Λεβ Κάμενεφ, στα μέσα Ιουλίου του 1921. Μετά από αυτή τη συνάντηση, ο Λένιν που ήταν πάντα καχύποπτος με την «υπερευαισθησία» ορισμένων ηγετών των μπολσεβίκων, έστειλε ένα σημείωμα στους συναδέλφους του τού Πολιτικού Γραφείου: «Για την Κουσκόβα, φροντίστε να μην κάνει ζημιά. [...] Να δεχτούμε το όνομά της, την υπογραφή της, ένα-δύο βαγόνια με τρόφιμα εκ μέρους εκείνων που την συμπαθούν (καθώς και τους άλλους του φυράματός της). Τίποτα περισσότερο»[149].

Τελικά, τα μέλη της Επιτροπής κατόρθωσαν να πείσουν ορισμένα διευθυντικά στελέχη για τη χρησιμότητά τους. Ήταν οι πιο διάσημοι εκπρόσωποι της ρωσικής επιστήμης, της λογοτεχνίας και του πολιτισμού, γνωστοί στη Δύση, οι περισσότεροι είχαν κιόλας συμμετάσχει ενεργά στην οργάνωση της βοήθειας στα θύματα του λιμού του 1891. Επιπλέον, είχαν πολυάριθμες επαφές ανάμεσα στους διανοούμενους του κόσμου και μπορούσαν να παράσχουν εγγυήσεις για τη δίκαιη διανομή στους πεινασμένους μιας ενδεχόμενης διεθνούς βοήθειας. Ήταν πρόθυμοι να δώσουν την υποστήριξή τους, αλλά απαιτούσαν τη χορήγηση μιας επίσημης υπόστασης στην Επιτροπή πάλης κατά του λιμού.

Στις 21 Ιουλίου 1921, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων αποφάσισε, όχι χωρίς επιφυλάξεις, να νομιμοποιήσει την κοινωνική Επιτροπή που πήρε τον τίτλο Πανρωσική Επιτροπή Βοήθειας των Λιμοκτονούντων. Η Επιτροπή είδε να της απονέμεται το έμβλημα του Ερυθρού Σταυρού. Είχε το δικαίωμα να εφοδιάζεται από τη Ρωσία και το εξωτερικό με τρόφιμα, ζωοτροφές, φάρμακα, να μοιράζει τη βοήθεια ανάμεσα στον πληθυσμό που είχε ανάγκη, να πραγματοποιεί ειδικές μεταφορές για την προώθηση των προμηθειών της, να οργανώνει λαϊκά συσσίτια, να δημιουργεί τοπικά τμήματα και επιτροπές, να «επικοινωνεί ελεύθερα με τους οργανισμούς και τους πληρεξούσιους που θα διορίσει στο εξωτερικό» κι ακόμη να «συμμετέχει στις συζητήσεις για τα μέτρα που λαμβάνονται από τις κεντρικές και τοπικές αρχές και τα οποία, κατά την άποψή της, σχετίζονται με το ζήτημα της πάλης κατά του λιμού»[150]. Σε καμιά στιγμή της σοβιετικής ιστορίας δεν υπήρξε άλλη κοινωνική οργάνωση με τόσα προνόμια. Οι παραχωρήσεις της κυβέρνησης βρίσκονταν σε αντιστοιχία με την κρίση που ταλάνιζε τη χώρα, τέσσερις μήνες μετά από την επίσημη και αρκετά άτολμη εγκαθίδρυση της Νέας Οικονομικής Πολιτικής.

Η Επιτροπή ήρθε σε επαφή με τον ηγέτη της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τον πατριάρχη Τύχωνα, ο οποίος συνέστησε αμέσως μία πανρωσική εκκλησιαστική επιτροπή βοηθείας των λιμοκτονούντων. Στις 7 Ιουλίου 1921, ο πατριάρχης έστειλε για ανάγνωση σε όλες τις εκκλησίες μία ποιμαντική επιστολή: «Τα ψοφίμια έχουν καταντήσει εκλεκτό γεύμα για τους πεινασμένους, αλλά κι αυτά είναι δύσκολο να βρεθούν. Θρήνοι και οδυρμοί αντηχούν από παντού. Βρισκόμαστε κοντά σε μια εποχή κανιβαλισμού... Απλώστε χείρα βοηθείας στους αδελφούς και τις αδελφές σας! Με τη συγκατάθεση

των πιστών, μπορείτε να χρησιμοποιήσετε όσους από τους θησαυρούς των εκκλησιών που δεν έχουν ιερή αξία, για να συντρέξετε εκείνους που πεινούν· δαχτυλίδια, καδένες και βραχιόλια, τα διακοσμητικά ποικίλματα των ιερών εικόνων...»

Αφού εξασφάλισε τη συμπαράσταση της Εκκλησίας, η Πανρωσική Επιτροπή Βοήθειας των Λιμοκτονούντων ήρθε σε επαφή με διάφορους διεθνείς οργανισμούς, μεταξύ των οποίων ο Ερυθρός Σταυρός, οι Κουάκεροι και ο Αμερικανικός Σύνδεσμος Αρωγής, που όλοι τους ανταποκρίθηκαν θετικά. Ωστόσο, η συνεργασία του καθεστώτος με την Επιτροπή δεν έμελλε να διαρκέσει περισσότερο από πέντε εβδομάδες. Στις 27 Αυγούστου 1921, η Επιτροπή διαλύθηκε, έξι ημέρες μετά την υπογραφή εκ μέρους της κυβερνήσεως μιας συμφωνίας με τον εκπρόσωπο του Αμερικανικού Συνδέσμου Αρωγής, στον οποίο προήδρευε ο Χέρμπερτ Χούβερ. Για τον Λένιν, τώρα που οι Αμερικανοί έστελναν τα πρώτα φορτία ανεφοδιασμού, η επιτροπή είχε επιτελέσει το έργο της: «το όνομα και η υπογραφή της Κουσκόβα» είχαν χρησιμεύσει ως εγγύηση για τους μπολσεβίκους. Κι αυτό αρκούσε.

«Προτείνω σήμερα κιόλας, Παρασκευή, 26 Αυγούστου, τη διάλυση της Επιτροπής», έγραφε ο Λένιν. [...] Να συλληφθεί ο Προκοπόβιτς ως στασιαστής [...] και να κρατηθεί για τρεις μήνες στη φυλακή. [...] Να εκδιωχθούν από τη Μόσχα αμέσως, σήμερα κιόλας, τα υπόλοιπα μέλη της Επιτροπής και να μεταφερθούν, ξεχωριστά, σε περιφερειακά διοικητικά κέντρα, αν είναι δυνατόν σε απόσταση από το σιδηροδρομικό δίκτυο, όπου και θα παραμείνουν υπό επιτήρηση. [...] Αύριο θα δώσουμε στη δημοσιότητα ένα σύντομο και στεγνό κυβερνητικό ανακοινωθέν με δυο λόγια: Η Επιτροπή διαλύθηκε εξαιτίας της άρνησης των μελών της να εργαστούν. Δώστε οδηγίες στις εφημερίδες να αρχίσουν από αύριο κιόλας να στολίζουν με βρισιές τους ανθρώπους της Επιτροπής. Βουτυρόπαιδα, λευκοφρουρούς που ήθελαν να κάνουν ταξιδάκια στο εξωτερικό παρά να τρέχουν στις επαρχίες· να τους ξεφτιλίζουν με όλους τους τρόπους και να τους καθυβρίζουν τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα για δύο μήνες»[151].

Ακολουθώντας κατά γράμμα τις οδηγίες του, ο τύπος ξέσπασε πάνω στους εξήντα επώνυμους διανοούμενους που συμμετείχαν στην Επιτροπή. Οι τίτλοι των άρθρων που δημοσιεύτηκαν μιλούν εύγλωττα για το χαρακτήρα αυτής της δυσφημιστικής εκστρατείας: «Δεν παίζουν με την πείνα!» (*Pravda*, 30 Αυγούστου 1921)· «Κερδοσκοπούσαν με την πείνα!» (*Komounistitcheski Troud*, 31 Αυγούστου 1921)· «Η Επιτροπή βοηθείας... για την αντεπανάσταση» (*Izvestia*, 30 Αυγούστου 1921). Σε κάποιον που πήγε να μεσολαβήσει υπέρ των μελών της Επιτροπής που είχαν συλληφθεί και εκτοπιστεί, ο Ούνσλιχτ, ένας από τους βοηθούς του Ντζερζίνσκι στην Τσεκά, δήλωσε: «Ισχυρίζεστε ότι η Επιτροπή δεν διέπραξε καμία παράνομη πράξη. Είναι αλήθεια. Όμως εμφανίστηκε ως πόλος έλξης για την κοινωνία. Κι αυτό δεν μπορούμε να το ανεχτούμε. Ξέρετε, άμα βάλει κανείς μες στο νερό ένα κλαδί που δεν έχει ακόμη βλαστάρια, αρχίζει γρήγορα να μπουμπουκιάζει. Η Επιτροπή άρχισε εξίσου σύντομα να απλώνει ρίζες στο κοινωνικό σύνολο. [...] Έπρεπε να βγάλουμε το κλαδί από το νερό και να το τσακίσουμε»[152].

Στη θέση της Επιτροπής, η κυβέρνηση συνέστησε μια κεντρική επιτροπή αρωγής των λιμοκτονούντων, έναν δυσκίνητο γραφειοκρατικό οργανισμό αποτελούμενο από υπαλλήλους διαφόρων κομισαριάτων του λαού, εξαιρετικά αναποτελεσματικό και διεφθαρμένο. Στις χειρότερες ώρες του λιμού, που στο απόγειό του άγγιξε σχεδόν 30 εκατομμύρια ανθρώπους, η κεντρική επιτροπή εξασφάλισε βοήθεια σε τρόφιμα μονάχα για τα 3 εκατομμύρια, και αυτή χωρίς συνέπεια και συνέχεια. Από την πλευρά

τους, ο Αμερικανικός Σύνδεσμος Αρωγής, ο Ερυθρός Σταυρός, οι Κουάκεροι έτρεφαν περί τα 11 εκατομμύρια άτομα ημερησίως. Παρά τη διεθνή κινητοποίηση, τουλάχιστον 5 εκατομμύρια άνθρωποι χάθηκαν εξαιτίας της πείνας τα έτη 1921-1922, σε σύνολο 29 εκατομμυρίων που υπέφεραν από τον λιμό[153]. Ο τελευταίος μεγάλος λιμός που είχε πλήξει τη Ρωσία το 1891, περίπου στις ίδιες περιοχές (Μέσος και Κάτω Βόλγας κι ένα τμήμα του Καζακστάν), είχε προκαλέσει 400.000-500.000 θανάτους. Το κράτος και η κοινωνία είχαν τότε αποδυθεί σε ανταγωνιστική άμιλλα για να συντρέξουν τους αγρότες που είχαν πέσει θύματα της ξηρασίας. Νεαρός δικηγόρος εκείνη την εποχή, ο Βλαντίμιρ Ουλιάνοφ-Λένιν διέμενε στις αρχές της δεκαετίας του 1890 στη Σαμάρα, πρωτεύουσα μιας από τις χειρότερα πληγείσες από το λιμό του 1891 επαρχίες. Υπήρξε ο μόνος εκπρόσωπος της τοπικής ιντελιγκέντσιας που όχι μόνον δεν συμμετείχε στην κοινωνική βοήθεια προς τους λιμοκτονούντες, αλλά είχε ταχθεί κατηγορηματικά εναντίον της. Καθώς θυμόταν ένας φίλος του, «ο Βλαντίμιρ Ίλιτς Ουλιάνοφ είχε το κουράγιο να δηλώνει ανοιχτά ότι ο λιμός είχε αρκετές θετικές συνέπειες, την εμφάνιση δηλαδή ενός βιομηχανικού προλεταριάτου, αυτού του νεκροθάφτη της αστικής τάξης. [...] Ο λιμός, καταστρέφοντας την καθυστερημένη αγροτική οικονομία, έλεγε, μας φέρνει αντικειμενικά πιο κοντά στον τελικό μας στόχο, το σοσιαλισμό, στάδιο που έπεται άμεσα του καπιταλισμού. Ο λιμός επιπλέον εξαλείφει την πίστη όχι μονάχα προς τον τσάρο αλλά και προς αυτόν ακόμη τον Θεό»[154].

Τριάντα χρόνια αργότερα, ο νεαρός δικηγόρος που είχε γίνει ηγέτης της κυβέρνησης των μπολσεβίκων επανερχόταν στην ιδέα του: ο λιμός μπορούσε και έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για να «χτυπηθεί θανάσιμα ο εχθρός στο κεφάλι». Ο εχθρός δεν ήταν άλλος από την Ορθόδοξη Εκκλησία. «Ο ηλεκτρισμός θα αντικαταστήσει τον Θεό. Αφήστε τον χωρικό να προσευχηθεί στον ηλεκτρισμό και θα αισθανθεί τη δύναμή του περισσότερο από αυτή του ουρανού», έλεγε ο Λένιν το 1918, σε μια συζήτηση με τον Λεονίντ Κράσιν σχετικά με τον εξηλεκτρισμό της Ρωσίας. Από τη στιγμή της αναρρίχησης των μπολσεβίκων στην εξουσία, οι σχέσεις του νέου καθεστώτος με την ορθοδοξία επιδεινώνονταν συνεχώς. Στις 5 Φεβρουαρίου 1918, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων νομοθέτησε το διαχωρισμό της Εκκλησίας από το Κράτος και της εκπαίδευσης από την Εκκλησία, διακήρυξε την ελευθερία συνείδησης και θρησκευμάτων και ανακοίνωσε την εθνικοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας. Ο πατριάρχης Τύχων διαμαρτυρήθηκε σφοδρά με τέσσερις ποιμαντικές επιστολές προς τους πιστούς εναντίον αυτής της επίθεσης που στρεφόταν κατά του παραδοσιακού ρόλου της ορθοδοξίας, επίσημης θρησκείας της χώρας υπό το τσαρικό καθεστώς. Οι μπολσεβίκοι πολλαπλασίαζαν τις προκλήσεις, «υποβάλλοντας σε επιστημονική ανάλυση» –δηλαδή βεβηλώνοντας– τα λείψανα αγίων, οργανώνοντας «αντιθρησκευτικά πανηγύρια» τις μέρες των μεγάλων θρησκευτικών εορτών, απαιτώντας να μετατραπεί σε μουσείο του αθεϊσμού το μεγάλο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας και του Αγίου Σέργιου στα περίχωρα της Μόσχας. Μέσα σε αυτό το βαρύ κλίμα κι ενώ είχαν ήδη συλληφθεί πολλοί ιερείς και επίσκοποι, επειδή είχαν αντιδράσει στις προκλήσεις των μπολσεβίκων, η ηγεσία των τελευταίων, με παρότρυνση του Λένιν, εκμεταλλεύτηκε το λιμό προκειμένου να εξαπολύσει ευρύτατη πολιτική επίθεση κατά της Εκκλησίας.

Στις 26 Φεβρουαρίου 1922, οι εφημερίδες δημοσίευσαν ένα κυβερνητικό διάταγμα που επέβαλλε «την άμεση κατάσχεση όλων των πολύτιμων εκκλησιαστικών αντικειμένων, από χρυσό, από ασήμι ή από κάθε είδους πολύτιμους λίθους, τα οποία δεν

ήταν απαραίτητα στη λατρεία. Τα αντικείμενα αυτά θα παραδοθούν στα όργανα του κομισαριάτου του λαού για τα Οικονομικά, που, με τη σειρά του, θα τα μεταβιβάσει στα ταμεία της κεντρικής επιτροπής για την αρωγή των λιμοκτονούντων». Οι επιχειρήσεις κατάσχεσης άρχισαν τις πρώτες μέρες του Μαρτίου και συνοδεύτηκαν από πάρα πολλά επεισόδια ανάμεσα στα αποσπάσματα που ήταν εντεταλμένα να κατάσχουν τους θησαυρούς των εκκλησιών και τους πιστούς. Τα πιο σοβαρά διαδραματίστηκαν στις 15 Μαρτίου 1922 στην Τσούγια, μια μικρή βιομηχανική πόλη της επαρχίας του Ιβάνοβο, όπου ο στρατός άνοιξε πυρ κατά των πιστών σκοτώνοντας καμιά δεκαριά από αυτούς. Ο Λένιν βρήκε αφορμή από αυτό το μακελειό για να εντείνει την αντιθρησκευτική εκστρατεία.

Σε ένα γράμμα του που απηύθυνε στα μέλη του Πολιτικού Γραφείου στις 19 Μαρτίου 1922, ανέλυε, με τον κυνισμό που τον χαρακτήριζε, με ποιον τρόπο ο λιμός θα μπορούσε να φανεί χρήσιμος για να «χτυπηθεί θανάσιμα ο εχθρός»:

> «Με αφορμή τα γεγονότα στην Τσούγια που πρόκειται να συζητηθούν στο Πολιτικό Γραφείο, νομίζω ότι πρέπει από τώρα κιόλας να παρθεί μια σκληρή απόφαση, στα πλαίσια του γενικού σχεδίου πάλης σε αυτό το μέτωπο. [...] Αν λάβουμε υπόψη μας αυτά που αναφέρουν οι εφημερίδες σχετικά με τη στάση του κλήρου απέναντι στην επιχείρηση κατασχέσεων των εκκλησιαστικών θησαυρών κι επιπλέον την ανατρεπτική συμπεριφορά του πατριάρχη Τύχωνος, γίνεται ολοφάνερο ότι οι αντιδραστικοί κληρικοί προετοιμάζουν την εφαρμογή ενός οργανωμένου σχεδίου με στόχο να μας καταφέρουν αυτή τη στιγμή ένα αποφασιστικό πλήγμα. [...] Πιστεύω πως ο εχθρός μας διαπράττει ένα κολοσσιαίο σφάλμα στρατηγικής. Και πράγματι, η σημερινή συγκυρία είναι εξαιρετικά ευνοϊκή για μας κι όχι γι' αυτούς. Έχουμε 99% πιθανότητες να χτυπήσουμε θανάσιμα τον εχθρό με ολοκληρωτική επιτυχία και να εξασφαλίσουμε τις απαραίτητες για μας θέσεις για τις ερχόμενες δεκαετίες. Με όλους αυτούς τους πεινασμένους που τρέφονται με ανθρώπινες σάρκες, με τους δρόμους στρωμένους εκατοντάδες, χιλιάδες πτώματα, είναι τώρα και μόνον τώρα που μπορούμε (και συνεπώς οφείλουμε) να κατάσχουμε την περιουσία της Εκκλησίας με άγρια, ανελέητη ενεργητικότητα. Είναι ακριβώς τώρα και μόνον τώρα που η τεράστια πλειοψηφία των αγροτικών μαζών θα μας υποστηρίξει ή, για να ακριβολογούμε, δεν θα είναι σε θέση να υποστηρίξει αυτή τη χούφτα των αντιδραστικών κληρικών και των αντιδραστικών μικροαστών... Μπορούμε έτσι να βάλουμε χέρι σ' ένα θησαυρό αξίας εκατοντάδων εκατομμυρίων χρυσών ρουβλιών (φανταστείτε τα πλούτη μερικών μοναστηριών!). Χωρίς αυτόν το θησαυρό καμιά κρατική δραστηριότητα γενικότερα, καμιά ειδικότερη οικονομική πολιτική και καμιά υπεράσπιση των θέσεών μας δεν είναι νοητή. Πρέπει με κάθε τίμημα να αποκτήσουμε αυτό τον αμύθητο θησαυρό (ίσως να αξίζει και κάποια δισεκατομμύρια!) Όλα αυτά δεν μπορούν να γίνουν με επιτυχία παρά μονάχα τώρα. Όλα δείχνουν πως δεν θα μπορέσουμε να πετύχουμε τους στόχους μας σε μιαν άλλη στιγμή, γιατί μόνον η απελπισία που γεννάει η πείνα θα προδιαθέσει ευνοϊκά, ή τουλάχιστον ουδέτερα, τις μάζες απέναντί μας... Φτάνω, λοιπόν, στο κατηγορηματικό συμπέρασμα ότι ήρθε η στιγμή να συντρίψουμε τους αντιδραστικούς κληρικούς με τον πιο αποφασιστικό και αμείλικτο τρόπο, με τέτοια σκληρότητα που θα τη θυμούνται για πολύ καιρό. Θεωρώ ότι η

εφαρμογή της εκστρατείας μας πρέπει να εξελιχθεί ως ακολούθως: Μόνον ο σύντροφος Καλίνιν θα αναλάβει δημοσίως την ευθύνη των μέτρων. Σε καμία περίπτωση ο σύντροφος Τρότσκι δεν πρέπει να εμφανιστεί στον τύπο ή δημόσια... Θα χρειαστεί να στείλουμε ένα από τα πιο δραστήρια και πιο ευφυή μέλη της Κεντρικής Επιτροπής... στην Τσούγια, με προφορικές οδηγίες από το Πολιτικό Γραφείο. Οι οδηγίες αυτές θα ορίζουν ως αποστολή του να συλλάβει στην Τσούγια όσο το δυνατόν περισσότερους κληρικούς, μικροαστούς και αστούς, όχι λιγότερους από μερικές δεκάδες, οι οποίοι θα κατηγορηθούν για άμεση ή έμμεση συμμετοχή στη βίαια αντίσταση κατά του διατάγματος για την κατάσχεση της εκκλησιαστικής περιουσίας. Επιστρέφοντας από την αποστολή του, ο εν λόγω υπεύθυνος θα δώσει αναφορά ή στην απαρτία του Πολιτικού Γραφείου ή σε δύο από τα μέλη του. Με βάση αυτή την αναφορά, το Πολιτικό Γραφείο θα δώσει προφορικά ακριβείς οδηγίες στις δικαστικές αρχές, δηλαδή ότι η δίκη των στασιαστών της Τσούγια πρέπει να διεξαχθεί το συντομότερο δυνατό με μοναδικό στόχο την εκτέλεση με τυφεκισμό ενός σημαντικού αριθμού των αντιδραστικών της Τσούγια αλλά επίσης και της Μόσχας και άλλων εκκλησιαστικών κέντρων... Όσο μεγαλύτερος αριθμός εκπροσώπων του αντιδραστικού κλήρου και της αντιδραστικής μπουρζουαζίας σταλεί στο απόσπασμα, τόσο το καλύτερο για μας. Πρέπει να δώσουμε άμεσα ένα μάθημα σε όλους αυτούς του φυράματός τους, ώστε να μην ξανασκεφτούν καν κάποια αντίσταση στις επόμενες δεκαετίες...»[155]

Όπως μαρτυρούν οι εβδομαδιαίες αναφορές της πολιτικής αστυνομίας, η εκστρατεία κατάσχεσης των θησαυρών της Εκκλησίας έφτασε στο απόγειό της τον Μάρτιο, τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1922, διάστημα στο οποίο καταγράφηκαν 1.414 επεισόδια και συνελήφθησαν αρκετές χιλιάδες ιερείς, καλόγεροι και μοναχές. Σύμφωνα με εκκλησιαστικές πηγές, 2.691 ιερείς, 1.962 καλόγεροι και 3.447 μοναχές δολοφονήθηκαν το 1922[156]. Η κυβέρνηση οργάνωσε αρκετές δημόσιες μεγάλες δίκες μελών του κλήρου στη Μόσχα, στο Ιβάνοβο, στην Τσούγια, στο Σμολένσκ και στο Πέτρογκραντ. Ήδη από τις 22 Μαρτίου, μια εβδομάδα μετά από τα γεγονότα στην Τσούγια, το Πολιτικό Γραφείο πρότεινε, συμμορφούμενο στις οδηγίες του Λένιν, μια σειρά μέτρων: «Να συλληφθεί ο πατριάρχης και τα μέλη της Ιεράς Συνόδου, όχι άμεσα αλλά μέσα σε 15-25 μέρες. Να κοινοποιηθούν δημόσια οι περιστάσεις κάτω από τις οποίες συνέβησαν τα γεγονότα της Τσούγια. Να περάσουν από δίκη οι ιερείς και οι λαϊκοί της Τσούγια μέσα σε μια εβδομάδα. Να εκτελεσθούν οι υποκινητές της ανταρσίας»[157]. Σε ένα σημείωμά του προς το Πολιτικό Γραφείο, ο Ντζερζίνσκι υποδείκνυε πως «ο πατριάρχης και η συμμορία του [...] αντιτίθενται ανοιχτά στην κατάσχεση των αγαθών της Εκκλησίας. [...] Από τούδε υπάρχουν υπεραρκετές αφορμές για να συλλάβουμε τον Τύχωνα και τα πιο αντιδραστικά μέλη της Συνόδου. Η Γκεπεού εκτιμά ότι: 1. η στιγμή είναι κατάλληλη για τη σύλληψη των συνοδικών και του πατριάρχη 2. δεν πρέπει να επιτραπεί ο διορισμός μιας καινούργιας Συνόδου 3. όποιος ιερωμένος αντιστέκεται στην κατάσχεση των θησαυρών της Εκκλησίας πρέπει να θεωρείται εχθρός του λαού στις περιοχές του Βόλγα που υποφέρουν περισσότερο από το λιμό»[158].

Στο Πέτρογκραντ, 66 εκκλησιαστικοί καταδικάστηκαν σε ποινές εγκλεισμού σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και 4 εκτελέστηκαν, μεταξύ των οποίων και ο μητροπολίτης Πετρουπόλεως Βενιαμίν, που είχε εκλεγεί το 1917 και ήταν πολύ αγαπητός στο λαό,

παρά το γεγονός ότι είχε επίμονα συνηγορήσει για μια Εκκλησία ανεξάρτητη από το Κράτος. Στη Μόσχα, 148 εκκλησιαστικοί και λαϊκοί καταδικάστηκαν σε εγκλεισμό σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και 6 στην ποινή του θανάτου που εφαρμόστηκε αμέσως. Ο πατριάρχης Τύχων κλείστηκε υπό επιτήρηση στο μοναστήρι Ντόνσκοϊ της Μόσχας.

Μερικές εβδομάδες μετά από αυτές τις δίκες-παρωδία άρχισε στη Μόσχα, στις 6 Ιουνίου 1922, μία μεγάλη δημόσια δίκη που είχε ανακοινωθεί στον τύπο από τις 28 Φεβρουαρίου: η δίκη 34 σοσιαλεπαναστατών οι οποίοι κατηγορούνταν ότι είχαν υποκινήσει «αντεπαναστατικές δραστηριότητες κατά της σοβιετικής κυβέρνησης», μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν η απόπειρα δολοφονίας της 31ης Αυγούστου εναντίον του Λένιν και η «πολιτική διεύθυνση» της αγροτικής εξέγερσης του Ταμπόβ. Σύμφωνα με μια πρακτική που έμελλε να χρησιμοποιηθεί ευρέως τη δεκαετία του '30, οι κατηγορούμενοι αποτελούσαν ένα ανομοιογενές σύνολο από αυθεντικά ηγετικά πολιτικά στελέχη, εκ των οποίων 12 μέλη της κεντρικής επιτροπής του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος που διευθυνόταν από τον Αβραάμ Γκοτς και τον Ντμίτρι Ντόνσκοϊ, και από προβοκάτορες εντεταλμένους να καταθέσουν εναντίον των συγκατηγορουμένων τους και να «ομολογήσουν τα εγκλήματά τους». Αυτή η δίκη επέτρεψε επίσης, καθώς γράφει η Ελέν Καρρέρ ντ' Ανκώς, «να δοκιμαστεί η μέθοδος των αλλεπάλληλων –σαν τις ρωσικές κούκλες– κατηγοριών, που περιέχουν η μία την άλλη, και οι οποίες, εκκινώντας από ένα συγκεκριμένο γεγονός –ήδη από το 1918 οι σοσιαλεπαναστάτες αντιτίθεντο στον διευθυντικό απολυταρχισμό των μπολσεβίκων–, κατέληγαν στο αξίωμα ότι κάθε αντιπολίτευση ισοδυναμούσε σε τελευταία ανάλυση με συνεργασία με τη διεθνή μπουρζουαζία»[159].

Στις 1917 Αυγούστου 1922, στο τέλος αυτής της παρωδίας δίκης, στη διάρκεια της οποίας οι αρχές έστησαν λαϊκές διαδηλώσεις που απαιτούσαν την εσχάτη των ποινών για τους «τρομοκράτες», έντεκα από τους κατηγορούμενους –οι ιθύνοντες του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος– καταδικάστηκαν σε θάνατο. Μπροστά στις διαμαρτυρίες της διεθνούς κοινότητας που κινητοποιήθηκε από τους εξόριστους Ρώσους σοσιαλιστές κι, ακόμη περισσότερο, εξαιτίας της πραγματικής απειλής μιας επανάληψης των εξεγέρσεων στην ύπαιθρο όπου «το σοσιαλεπαναστατικό πνεύμα» παρέμενε ζωντανό, η εκτέλεση των ποινών αναβλήθηκε «υπό τον όρο ότι το σοσιαλεπαναστατικό κόμμα θα απείχε από κάθε συνωμοτική, τρομοκρατική και στασιαστική δραστηριότητα». Τον Ιανουάριο του 1924, οι θανατικές καταδίκες μετατράπηκαν σε ποινές εγκλεισμού πέντε ετών σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ωστόσο, οι καταδικασμένοι δεν απελευθερώθηκαν ποτέ και εκτελέστηκαν τη δεκαετία του '30, τη στιγμή που τόσο η διεθνής κοινή γνώμη όσο και ο κίνδυνος αγροτικών εξεγέρσεων δεν είχαν καμιά σημασία για την ηγεσία των μπολσεβίκων.

Επ' ευκαιρία της δίκης των σοσιαλεπαναστατών εφαρμόστηκε ο νέος Ποινικός Κώδικας, που τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουνίου 1922. Ο Λένιν είχε παρακολουθήσει με μεγάλη προσοχή την επεξεργασία αυτού του κώδικα που όφειλε να νομιμοποιήσει την εξασκούμενη κατά των πολιτικών αντιπάλων βία, αφού η φάση των συνοπτικών εξοντώσεων, που δικαιολογείτο από τον εμφύλιο πόλεμο, είχε επισήμως κλείσει. Τα πρώτα προσχέδια που υποβλήθηκαν στον Λένιν προκάλεσαν εκ μέρους του, στις 15 Μαΐου 1922, τις ακόλουθες παρατηρήσεις που απηύθυνε στον Κούρσκι, κομισάριο του λαού για τη Δικαιοσύνη: «Κατά τη γνώμη μου, πρέπει να διευρυνθεί το πεδίο εφαρμογής της ποινής του θανάτου για κάθε μορφής δραστηριότητα των μενσεβίκων, των σοσια-

λεπαναστατών κ.λπ. Επινοήστε μια καινούργια ποινή, την εξορία στο εξωτερικό. Και τελειοποιήστε μια διατύπωση που να *συνδέει* αυτές τις δραστηριότητες με τη διεθνή μπουρζουαζία»[160]. Δυο μέρες αργότερα, ο Λένιν έγραφε πάλι: «Σύντροφε Κούρσκι, θέλω να προσθέσω στη συνομιλία μας αυτό το προσχέδιο μιας συμπληρωματικής παραγράφου για τον Ποινικό Κώδικα. [...] Το ζητούμενο είναι φανερό, πιστεύω. Πρέπει να προβληθεί χωρίς περιστροφές η αρχή, η πολιτικά ορθή –κι όχι μόνον με τη στενή νομική ορολογία– που δικαιολογεί την ουσία και τη νομιμοποίηση της τρομοκρατίας, την αναγκαιότητά της και τα όριά της. Η δικαιοσύνη δεν πρέπει να καταργήσει την τρομοκρατία, αν το πούμε θα ήταν ψέμα ή αυτοδιάψευση. Αντιθέτως, πρέπει να τη στηρίξει, να τη νομιμοποιήσει αξιωματικά, ολοφάνερα, χωρίς να παραποιεί ή να μακιγιάρει την αλήθεια. Η διατύπωση οφείλει να είναι όσο το δυνατόν πιο ανοιχτή, γιατί μονάχα η επαναστατική νομική συνείδηση και η επαναστατική συνείδηση δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την ουσιαστική εφαρμογή της»[161].

Σύμφωνα με τις οδηγίες του Λένιν, ο Ποινικός Κώδικας όριζε ως αντεπαναστατικό έγκλημα κάθε πράξη «που έχει ως στόχο την κατάργηση ή την αποδυνάμωση της εξουσίας των σοβιέτ των εργατών και των αγροτών, που εγκαθιδρύθηκαν από την προλεταριακή επανάσταση», αλλά επίσης και κάθε πράξη «που συνδράμει τη διεθνή μπουρζουαζία, η οποία δεν αναγνωρίζει την ισότητα των δικαιωμάτων του κομμουνιστικού συστήματος ιδιοκτησίας που διαδέχεται το καπιταλιστικό σύστημα, και προσπαθεί να το ανατρέψει δια της βίας, με στρατιωτικές επεμβάσεις, με οικονομικό αποκλεισμό, με την κατασκοπία, τη χρηματοδότηση του Τύπου και άλλα παρόμοια μέσα».

Στην ποινή του θανάτου υπόκειντο όχι μόνον όλες οι δραστηριότητες (εξέγερση, στάση, δολιοφθορά, κατασκοπία, κ.λπ.) που θεωρούνταν ύποπτες ως «αντεπαναστατικές πράξεις», αλλά επίσης η συμμετοχή ή η συνδρομή που παρεχόταν σε κάποια οργάνωση «υπό τύπον βοηθείας σε ένα τμήμα της διεθνούς μπουρζουαζίας». Ακόμη και η «*προπαγάνδα* που κρινόταν πιθανό ότι θα παρείχε βοήθεια σε κάποιο κομμάτι της διεθνούς μπουρζουαζίας» λογαριαζόταν ως αντεπαναστατικό έγκλημα, που υπόκειτο σε στέρηση της προσωπικής ελευθερίας «όχι μικρότερη από τρία χρόνια» ή ακόμη και σε ισόβια εξορία.

Στα πλαίσια της νομιμοποίησης της πολιτικής βίας που επιχειρείται από τις αρχές του 1922, πρέπει να συγκρατήσουμε τη μετονομασία της πολιτικής αστυνομίας. Στις 6 Φεβρουαρίου 1922, ένα διάταγμα κατήργησε την Τσεκά για να την αντικαταστήσει αμέσως με την GPU –Πολιτική Διεύθυνση του Κράτους– που υπαγόταν στο κομισαριάτο του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις. Αν και το όνομα άλλαξε, οι υπεύθυνοι και οι δομές παρέμειναν ως είχαν, αδιάψευστη μαρτυρία της συνέχειας του θεσμού. Τι μπορούσε, λοιπόν, να σημαίνει η αλλαγή της ονομασίας; Η Τσεκά ήταν κυριολεκτικά μια έκτακτη επιτροπή, πράγμα που υπονοούσε τον μεταβατικό χαρακτήρα της ύπαρξής της και των αιτιών που τη δικαιολογούσαν. Η GPU (Γκεπεού) υποδήλωνε, αντιθέτως, ότι το κράτος όφειλε να διαθέτει μόνιμους και φυσιολογικούς θεσμούς πολιτικού ελέγχου και καταστολής. Πίσω από τη μετονομασία πλανιόταν η διαιώνιση και η νομιμοποίηση της τρομοκρατίας ως μεθόδου επίλυσης των συγκρουσιακών σχέσεων ανάμεσα στο καινούργιο κράτος και την κοινωνία.

Μία από τις πρωτοφανέρωτες διατάξεις του νέου Ποινικού Κώδικα ήταν η ισόβια εξορία, που συνοδευόταν με απαγόρευση επιστροφής στην ΕΣΣΔ και με την απειλή της άμεσης εκτέλεσης. Τέθηκε σε εφαρμογή από το φθινόπωρο του 1922 και αποτέλεσε

την κατάληξη μιας μεγάλης επιχείρησης απέλασης που στράφηκε κατά 200 περίπου γνωστών διανοουμένων, για τους οποίους υπήρχαν υποψίες ότι αντιτίθεντο στον μπολσεβικισμό. Ανάμεσά τους ξεχωριστή θέση κατείχαν όλοι όσοι είχαν συμμετάσχει στην κοινωνική Επιτροπή πάλης κατά του λιμού, που είχε διαλυθεί στις 27 Ιουλίου 1921.

Στις 20 Μαΐου 1922, ο Λένιν εξέθεσε, σε μια μακροσκελή επιστολή προς τον Ντζερζίνσκι, ένα ευρύτατο σχέδιο «απέλασης στο εξωτερικό συγγραφέων και πανεπιστημιακών καθηγητών που συνδράμουν την αντεπανάσταση». «Πρέπει να προετοιμάσουμε με προσοχή αυτή την επιχείρηση», έγραφε ο Λένιν. «Να συγκαλέσουμε μια ειδική επιτροπή. Να υποχρεώσουμε τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου να αφιερώνουν 2-3 ώρες την εβδομάδα για να εξετάζουν κάποιον αριθμό βιβλίων και περιοδικών. [...] Να συγκεντρώσουμε συστηματικές πληροφορίες για το πολιτικό παρελθόν, τις εργασίες και τη λογοτεχνική δραστηριότητα των καθηγητών και των συγγραφέων».

Και για παράδειγμα, ο Λένιν ανέφερε: «Σε ό,τι αφορά το περιοδικό *Ekonomist*, πρόκειται ολοφάνερα για φωλιά Λευκοφρουρών. Το τεύχος αρ. 3 (το τρίτο τεύχος μόνον! *Σημειώστε το!*) αναγράφει στο εξώφυλλο τα ονόματα των συνεργατών. Νομίζω πως είναι όλοι τους ό,τι πρέπει για υποψήφιοι προς απέλαση. Πρόκειται για αποδεδειγμένους αντεπαναστάτες, συνενόχους της Entente (Αντάντ), που σχηματίζουν μια οργάνωση λακέδων, κατασκόπων και διαφθορέων της σπουδάζουσας νεολαίας. Πρέπει να καταστρώσουμε τα πράγματα έτσι ώστε να κυνηγήσουμε αυτούς τους κατασκόπους και να τους συλλάβουμε με τρόπο σίγουρο, οργανωμένο και συστηματικό για να τους απελάσουμε στο εξωτερικό»[162].

Ήδη από τις 22 Μαΐου, το Πολιτικό Γραφείο είχε συστήσει μια ειδική επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν οι Κάμενεφ, Κούρσκι, Ούνσλιχτ, Μάντσεφ (οι δύο τελευταίοι άμεσοι υφιστάμενοι του Ντζερζίνσκι), με αποστολή να καταρτίσει μια λίστα διανοουμένων για να συλληφθούν και μετά να απελαθούν. Οι πρώτοι που απελάθηκαν, τον Ιούνιο του 1922, υπήρξαν οι δύο βασικοί πρωτεργάτες της πρώην κοινωνικής Επιτροπής πάλης κατά του λιμού, ο Σεργκέι Προκοπόβιτς και η Εκατερίνα Κουσκόβα. Μια πρώτη ομάδα 160 γνωστών διανοουμένων, φιλοσόφων, συγγραφέων, ιστορικών, καθηγητών πανεπιστημίου, οι οποίοι συνελήφθησαν στις 16 και 17 Αυγούστου, απελάθηκαν με ένα πλοίο τον Σεπτέμβριο. Ανάμεσά τους ξεχώριζαν κάποια ονόματα που είχαν κιόλας κατακτήσει, ή επρόκειτο να κατακτήσουν, διεθνή φήμη: ο Νικολάι Μπερντιάεφ, ο Σεργκέι Μπουλγκάκοφ, ο Σεμιόν Φρανκ, ο Νικολάι Λόσσκι, ο Λεβ Καρσάβιν, ο Φέντορ Στεπούν, ο Σεργκέι Τρουμπετσκόι, ο Αλεξάντρ Ιζγκόγιεφ, ο Ιβάν Λαπσίν, ο Μιχαήλ Οσσοργκίν, ο Αλεξάντρ Κισβέτερ... Καθένας τους υποχρεώθηκε να υπογράψει ένα έγγραφο που καθόριζε ότι σε περίπτωση επιστροφής του στην ΕΣΣΔ θα εκτελείτο πάραυτα. Ο απελαυνόμενος επιτρεπόταν να μεταφέρει ένα χειμωνιάτικο κι ένα καλοκαιρινό πανωφόρι, ένα κοστούμι κι εσώρουχα, δύο πρόχειρα και δύο επίσημα πουκάμισα, δύο μακριά σώβρακα και δύο ζευγάρια κάλτσες! Εκτός από αυτά τα προσωπικά αντικείμενα, κάθε εξόριστος είχε δικαίωμα να πάρει μαζί του είκοσι δολάρια σε χαρτονομίσματα.

Παράλληλα με αυτές τις απελάσεις, η πολιτική αστυνομία συνέχιζε το φακέλωμα όλων των διανοουμένων δεύτερης διαλογής, που προορίζονταν είτε για διοικητική εκτόπιση σε απομακρυσμένες περιοχές της χώρας, πράξη που νομιμοποιήθηκε με διάταγμα στις 10 Αυγούστου 1922, είτε για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στις 5 Σεπτεμβρίου 1922, ο Ντζερζίνσκι έγραφε στον αναπληρωτή του, Ούνσλιχτ:

«Σύντροφε Ούνσλιχτ! Στον τομέα του φακελώματος της ιντελιγκέντσιας τα πράγματα είναι ακόμη ερασιτεχνικά! Ύστερα από την αναχώρηση του Αγκράνοφ δεν διαθέτουμε πια ικανό υπεύθυνο εν προκειμένω. Ο Ζαράισκι είναι πολύ νέος. Μου φαίνεται πως, για να προχωρήσουμε, θα έπρεπε να αναλάβει το ζήτημα ο σύντροφος Μενζίνσκι. [...] Είναι απαραίτητο να καταστρωθεί ένα καλό πλάνο εργασίας το οποίο θα πρέπει να διορθώνεται και να συμπληρώνεται τακτικά. Όλοι οι διανοούμενοι πρέπει να ταξινομηθούν σε ομάδες και υπο-ομάδες: 1. συγγραφείς 2. δημοσιογράφοι και πολιτικοί 3. οικονομολόγοι (απαραίτητος ο διαχωρισμός σε υπο-ομάδες: α. λογιστές β. ειδικοί στην ενέργεια γ. ειδικοί στις μεταφορές δ. έμποροι ε. ειδικοί στους συνεταιρισμούς κ.λπ.) 4. τεχνοκράτες (κι εδώ επίσης επιβάλλεται ο διαχωρισμός σε υπο-ομάδες: α. μηχανικοί β. αγρονόμοι γ. γιατροί, κ.λπ.) 5. καθηγητές πανεπιστημίων και οι βοηθοί τους, κ.λπ. κ.λπ. Οι πληροφορίες για όλους αυτούς τους κυρίους πρέπει να προέρχονται από τις υπηρεσίες μας και η σύνθεσή τους να πραγματοποιείται από τον τομέα «Ιντελιγκέντσια». Κάθε διανοούμενος πρέπει να έχει τον φάκελό του. [...] Πρέπει πάντα να έχουμε κατά νου πως σκοπός του συγκεκριμένου τομέα δεν είναι μόνον η απέλαση ή η σύλληψη ατόμων, αλλά η συνεισφορά στην επεξεργασία μιας γενικότερης πολιτικής γραμμής απέναντι στους μορφωμένους: η στενή τους παρακολούθηση, η πρόκληση διχονοιών ανάμεσά τους, καθώς επίσης και η προώθηση εκείνων που είναι έτοιμοι, όχι μονάχα στα λόγια αλλά και με πράξεις, να υποστηρίξουν τη σοβιετική εξουσία»[163].

Μερικές μέρες αργότερα, ο Λένιν απηύθυνε ένα μακροσκελές μνημόνιο στον Στάλιν, στο οποίο ανέλυε επί μακρόν και με μια μανιακή αίσθηση της λεπτομέρειας το «οριστικό ξεκαθάρισμα» της Ρωσίας από όλους τους σοσιαλιστές, τους διανοούμενους, τους φιλελεύθερους και τους άλλους «κυρίους»:

«Για το ζήτημα της απέλασης των μενσεβίκων, των λαϊκιστών σοσιαλιστών, των ευγενών-αξιωματικών κ.λπ. θα ήθελα να θέσω κάποια ερωτήματα, επειδή αυτό το μέτρο που άρχισε να εφαρμόζεται πριν την αναχώρησή μου δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Αποφασίστηκε να ξεριζωθούν όλοι οι λαϊκιστές σοσιαλιστές; Ο Πετσεχόνοφ, ο Μιακότιν, ο Γκόρνφελντ; Ο Πετριστσόφ και οι άλλοι; Πιστεύω πως όλοι τους θα 'πρεπε να εξοριστούν. Είναι πιο επικίνδυνοι από τους σοσιαλεπαναστάτες γιατί είναι πιο πονηροί. Κι επίσης ο Ποτρέσοφ, ο Ιζγκόγιεφ και όλοι οι άλλοι του περιοδικού *Ekonomist* (ο Οζερόφ και πολλοί άλλοι). Οι μενσεβίκοι Ροζανόφ (ένας πανούργος γιατρός), Βιγκντόρτσικ (Μιγκούλο ή κάτι τέτοιο), η Λιουμπόφ Νικολάγιεβνα Ραντσένκο και η νεαρή κόρη της (σύμφωνα με όσα λέγονται οι πιο δόλιοι εχθροί του μπολσεβικισμού), ο Ν. Α. Ροζκόφ (είναι αδιόρθωτος, πρέπει να απελαθεί). [...] Η επιτροπή Μάντσεφ-Μέσσινγκ θα έπρεπε να καταρτίσει καταλόγους και αρκετές εκατοντάδες από δαύτους να εξοριστούν χωρίς οίκτο. Θα καθαρίσουμε τη Ρωσία μια για πάντα. [...] Επίσης, όλοι οι συγγραφείς του Οίκου των λογοτεχνών και του Οίκου της Σκέψης (στο Πέτρογκραντ). Το Χαρκόφ πρέπει να ψαχτεί απ' άκρο σε άκρο, δεν έχουμε ιδέα τι γίνεται εκεί πέρα, για μας είναι άγνωστη χώρα. Η πόλη πρέπει να εκκαθαριστεί ριζικά και το συντομότερο δυνατόν, όχι αργότερα από το τέλος της δίκης των σοσιαλεπαναστατών. Ασχοληθείτε προσωπικά με τους λογοτέχνες και τους συγγραφείς του Πέτρογκραντ (οι διευθύνσεις τους υπάρχουν στο τεύχος αρ. 4 του 1922, στη σελίδα 37, της *Νέας ρωσικής σκέψης*), καθώς και με τη λίστα των ιδιωτών-εκδοτών (σ. 29). Είναι πάρα πολύ σημαντικό!»[164]

6

Από την ανακωχή στη «μεγάλη στροφή»

Για ένα διάστημα πέντε ετών, από τις αρχές του 1923 μέχρι τα τέλη του 1927, η σύγκρουση ανάμεσα στο καθεστώς και την κοινωνία γνώρισε μια ανάπαυλα. Οι διενέξεις για τη διαδοχή του Λένιν, που πέθανε στις 24 Ιανουαρίου 1924 αλλά στην πραγματικότητα είχε εντελώς απομακρυνθεί από κάθε πολιτική δραστηριότητα από τον Μάρτιο του 1923, έπειτα από το τρίτο εγκεφαλικό επεισόδιο που είχε υποστεί, μονοπωλούσαν ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής δραστηριότητας της ηγεσίας των μπολσεβίκων. Στη διάρκεια αυτών των χρόνων, η κοινωνία επούλωνε τις πληγές της.

Στη διάρκεια αυτής της ανακωχής, η αγροτιά, που αντιπροσώπευε το 85% και πλέον του πληθυσμού, προσπάθησε να ανανεώσει τους εμπορικούς δεσμούς της, να διαπραγματευθεί τους καρπούς του μόχθου της και να ζήσει, σύμφωνα με την επιτυχημένη διατύπωση του σημαντικού ιστορικού της ρωσικής αγροτιάς Michael Confino, «σαν να λειτουργούσε η αγροτική ουτοπία». Αυτή η «αγροτική ουτοπία», την οποία οι μπολσεβίκοι χαρακτήριζαν αβασάνιστα ως *eserovschina* –όρος που η πλησιέστερη μετάφρασή του θα ήταν «σοσιαλεπαναστατική νοοτροπία»–, βασιζόταν σε τέσσερις αρχές που βρίσκονταν στη ρίζα κάθε αγροτικού πολιτικού προγράμματος εδώ και δεκαετίες: το τέλος των γαιοκτημόνων και η μοιρασιά της γης ανάλογα με τα στόματα που έπρεπε να τραφούν, η ελευθερία διάθεσης των καρπών της εργασίας των αγροτών και το ελεύθερο εμπόριο, ένα αγροτικό *self-government* που θα αντιπροσωπευόταν από την παραδοσιακή κοινότητα των χωρικών, και η εξωτερική παρουσία του μπολσεβίκικου κράτους που θα περιοριζόταν στην πιο απλή έκφρασή του: ένα αγροτικό σοβιέτ για έναν ορισμένο αριθμό χωριών και μία τοπική οργάνωση του κομμουνιστικού κόμματος σε ένα χωριό ανά εκατό!

Εν μέρει αναγνωρισμένοι από την εξουσία, προσωρινά ανεκτοί ως ένδειξη «καθυστέρησης» σε μια χώρα όπου πλειοψηφούσε το αγροτικό στοιχείο, οι μηχανισμοί της αγοράς που είχαν αχρηστευθεί μεταξύ 1914-1922 ξανάρχισαν να λειτουργούν. Παράλληλα, οι εποχιακές μεταναστεύσεις προς τις πόλεις, συχνό φαινόμενο του παλαιού καθεστώτος, έκαναν πάλι αισθητή την παρουσία τους. Μια και η κρατική βιομηχανία παραμελούσε τον τομέα των καταναλωτικών αγαθών, η αγροτική βιοτεχνία γνώρισε μια αξιοσημείωτη ανάπτυξη, οι σιτοδείες και οι λιμοί αραίωσαν και οι αγρότες ξανάρχισαν να χορταίνουν την πείνα τους.

Η φαινομενική ηρεμία αυτών των λίγων χρόνων δεν μπορούσε ωστόσο να «κουκουλώσει» τις βαθιές εντάσεις που υφίσταντο ανάμεσα στο καθεστώς και σε μια κοινωνία που δεν είχε λησμονήσει τη βία της οποίας είχε υπάρξει θύμα. Για τους αγρότες, παρέμεναν πολλά ζητήματα για τα οποία ήταν δυσαρεστημένοι[165]. Οι τιμές των αγροτικών προϊόντων ήταν πολύ χαμηλές, τα βιομηχανικά προϊόντα πολύ ακριβά και σπά-

νια, οι φόροι υπερβολικοί. Είχαν την αίσθηση ότι αποτελούσαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας σε σχέση με τους κατοίκους των πόλεων, και ιδιαίτερα με τους εργάτες που συχνά τους θεωρούσαν προνομιούχους. Οι αγρότες διαμαρτύρονταν προπάντων για τις αμέτρητες καταχρήσεις εξουσίας των αντιπροσώπων βάσης του σοβιετικού καθεστώτος, οι οποίοι είχαν γαλουχηθεί στη σχολή του «κομμουνισμού του πολέμου». Παρέμεναν υποταγμένοι στην απόλυτη αυθαιρεσία μιας τοπικής εξουσίας που ήταν ταυτοχρόνως κληρονόμος μιας ιδιαίτερης ρωσικής παράδοσης και των τρομοκρατικών πρακτικών των προηγουμένων ετών. «Οι δικαστικοί, διοικητικοί και αστυνομικοί μηχανισμοί είναι πέρα για πέρα διαπυημένοι από έναν γενικευμένο αλκοολισμό, τη συνηθισμένη πρακτική των δωροδοκιών, [...] τη γραφειοκρατία και μια σε γενικές γραμμές χυδαία συμπεριφορά προς τις μάζες των αγροτών», παραδεχόταν, τέλη του 1925, μια μακροσκελής αναφορά της πολιτικής αστυνομίας για την «Κατάσταση της σοσιαλιστικής νομιμότητας στην ύπαιθρο»[166].

Μολονότι καταδίκαζαν τις πιο κραυγαλέες καταχρήσεις των αντιπροσώπων της σοβιετικής εξουσίας, οι ηγέτες των μπολσεβίκων, στην πλειονότητά τους, θεωρούσαν ωστόσο την ύπαιθρο μια επικίνδυνη *terra incognita*, «χώρο όπου μυρμήγκιαζαν οι κουλάκοι, οι σοσιαλεπαναστάτες, οι παλιοί γαιοκτήμονες που δεν είχαν ακόμη εξολοθρευτεί», σύμφωνα με την ευφάνταστη διατύπωση του επικεφαλής της πολιτικής αστυνομίας της επαρχίας της Τούλα σε μια αναφορά του[167].

Όπως μαρτυρούν τα ντοκουμέντα του τομέα Πληροφοριών της Γκεπεού, ο εργατικός κόσμος παρέμενε επίσης υπό αυστηρή επιτήρηση. Κοινωνική τάξη σε ανοικοδόμηση μετά από τα χρόνια του πολέμου, της επανάστασης και του εμφυλίου, ο εργατικός κόσμος θεωρείτο πάντοτε ύποπτος διατήρησης δεσμών με τον εχθρικό κόσμο της υπαίθρου. Οι χαφιέδες που υπήρχαν σε κάθε επιχείρηση εντόπιζαν κουβέντες και πράξεις που παρεξέκλιναν από την ορθή γραμμή, το «αγροτικό πνεύμα» που οι εργάτες, όταν γύριζαν από τις δουλειές στα χωράφια μετά την άδειά τους, υποτίθεται ότι έφερναν μαζί τους στις πόλεις. Οι αναφορές της αστυνομίας ανέτεμναν τον εργατικό χώρο σε «εχθρικά στοιχεία», που απαραιτήτως βρίσκονταν υπό την επιρροή αντεπαναστατικών γκρουπούσκουλων, σε «πολιτικώς καθυστερημένα στοιχεία» που κατά κανόνα προέρχονταν από την ύπαιθρο, και σε στοιχεία άξια να αναγνωρίζονται ως «πολιτικώς συνειδητοποιημένα». Οι επισχέσεις εργασίας και οι απεργίες, ελάχιστες σε αυτά τα χρόνια της υψηλής ανεργίας και της σχετικής βελτίωσης του επιπέδου ζωής γι' αυτούς που είχαν δουλειά, αναλύονταν προσεκτικά και οι υποκινητές τους συλλαμβάνονταν.

Τα έγγραφα εσωτερικής κυκλοφορίας της πολιτικής αστυνομίας, στα οποία σήμερα διαθέτουμε περιορισμένη πρόσβαση, αποδεικνύουν ότι μετά από τα χρόνια της θαυμαστής του εξάπλωσης ο θεσμός συνάντησε κάποιες δυσκολίες, που οφείλονταν ακριβώς στην ηθελημένη, απ' την πλευρά των μπολσεβίκων, ανάπαυλα για το μετασχηματισμό της κοινωνίας. Μεταξύ 1924-1926, ο Ντζερζίνσκι χρειάστηκε μάλιστα να προβάλει ισχυρή αντίσταση εναντίον κάποιων ηγετικών στελεχών που θεωρούσαν ότι έπρεπε να μειωθεί αισθητά το προσωπικό της πολιτικής αστυνομίας της οποίας οι δραστηριότητες εκφυλίζονταν! Για πρώτη και τελευταία φορά μέχρι το 1953, το προσωπικό της πολιτικής αστυνομίας ελαττωνόταν με γοργούς ρυθμούς. Το 1921, η Τσεκά διέθετε περίπου 105.000 υπαλλήλους και σχεδόν 180.000 στρατιωτικούς των διαφόρων ειδικών μονάδων, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν οι συνοριακοί φρουροί και οι Τσεκά οι αποσπασμένες στους σιδηροδρόμους και στις φρουρές των στρατοπέδων

συγκέντρωσης. Το 1925, οι δυνάμεις της είχαν συρρικνωθεί σε περίπου 26.000 υπαλλήλους και 63.000 στρατιωτικούς. Στους αριθμούς αυτούς πρέπει να προστεθούν κάπου 30.000 καταδότες, ο αριθμός των οποίων για το 1921 μας είναι άγνωστος εξαιτίας της παρούσης καταστάσεως των εγγράφων[168]. Τον Δεκέμβριο του 1924, ο Νικολάι Μπουχάριν έγραφε στον Φελίξ Ντζερζίνσκι: «Θεωρώ ότι πρέπει σύντομα να περάσουμε σε μια πιο "φιλελεύθερη" μορφή της σοβιετικής εξουσίας. Λιγότερη καταπίεση, περισσότερη νομιμότητα, πιο πολλές συζητήσεις, περισσότερη εξουσία στις τοπικές αρχές (κάτω από τη διεύθυνση του κόμματος *εννοείται*), κ.λπ.»[169]

Μερικούς μήνες αργότερα, την 1η Μαΐου 1925, ο πρόεδρος του επαναστατικού δικαστηρίου Νικολάι Κρυλένκο, που είχε προεδρεύσει στη δικαστική μασκαράτα της δίκης των σοσιαλεπαναστατών, απηύθυνε στο Πολιτικό Γραφείο μια μακροσκελή αναφορά με την οποία επέκρινε τις καταχρήσεις εξουσίας της Γκεπεού η οποία, κατά τη γνώμη του, υπερέβαινε τα δικαιώματα που της είχαν παραχωρηθεί από το νόμο. Αρκετά διατάγματα των ετών 1922-1923 είχαν πράγματι περιορίσει τις αρμοδιότητες της Γκεπεού σε θέματα κατασκοπίας, συμμοριτισμού, παραχάραξης νομισμάτων και «αντεπανάστασης». Για αυτά τα εγκλήματα, η Γκεπεού ήταν ο μοναδικός κριτής και το ειδικό δικαστικό της σώμα μπορούσε να επιβάλλει ποινές εκτόπισης και εξορίας σε επιτηρούμενη κατοικία (μέχρι τρία χρόνια), εγκλεισμού σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, ακόμη και θανατικές καταδίκες. Το 1924, σε σύνολο 62.000 ανακριτικών φακέλων που είχε σχηματίσει η Γκεπεού, λίγο περισσότεροι από 52.000 είχαν μεταβιβαστεί στα τακτικά δικαστήρια. Τα ειδικά δικαστήρια της Γκεπεού είχαν κρατήσει περισσότερες από 9.000 υποθέσεις, αριθμός σημαντικός αν λάβουμε υπόψη μας τη σταθερότητα της πολιτικής συγκυρίας, υπενθύμιζε ο Νικολάι Κρυλένκο και κατέληγε:

«Οι συνθήκες ζωής των ατόμων που εκτοπίζονται και διαμένουν σε κατ' οίκον περιορισμό σε κάποιες χαμένες τρύπες της Σιβηρίας, ολωσδιόλου δίχως χρήματα, είναι τρομακτικές. Σε αυτά τα μέρη στέλνονται αδιακρίτως νέοι φοιτητές 18-19 ετών όπως και γέροντες εβδομηντάρηδες, προπάντων μέλη του κλήρου και γριές γυναίκες που "ανήκουν σε επικίνδυνες κοινωνικές τάξεις"».

Ο Κρυλένκο πρότεινε επίσης να περιοριστεί ο χαρακτηρισμός του «αντεπαναστάτη» μονάχα στα αναγνωρισμένα μέλη των «πολιτικών κομμάτων που εκπροσωπούν τα συμφέροντα της μπουρζουαζίας», προκειμένου να αποφεύγεται «η καταχρηστική ερμηνεία του όρου από τις υπηρεσίες της Γκεπεού»[170].

Αντιμέτωποι με παρόμοιες επικρίσεις, ο Ντζερζίνσκι και οι υφιστάμενοί του δεν παρέλειπαν να τροφοδοτούν τα υψηλότερα ηγετικά στελέχη του Κόμματος, και ιδιαιτέρως τον Στάλιν, με ανησυχητικές αναφορές για τη συνεχιζόμενη κρισιμότητα των σοβαρών εσωτερικών προβλημάτων, των απειλών αντιπερισπασμού που ενορχηστρώνονταν από την Πολωνία, τις χώρες της Βαλτικής, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και την Ιαπωνία. Σύμφωνα με τον απολογισμό της δραστηριότητας της Γκεπεού για το 1924, η πολιτική αστυνομία είχε:

- συλλάβει 11.453 «συμμορίτες», από τους οποίους εκτέλεσε επιτόπου 1.858
- συλλάβει 926 αλλοδαπούς (από τους οποίους απέλασε τους 357) και 1.542 «κατασκόπους»
- προλάβει την εκδήλωση «εξέγερσης λευκοφρουρών» στην Κριμαία (στα πλαίσια αυτής της υπόθεσης εκτελέστηκαν 132 άτομα)

- διεξαγάγει 81 «επιχειρήσεις» κατά ομάδων αναρχικών που ανταμείφθηκαν με 266 συλλήψεις
- «εξαρθρώσει» 14 οργανώσεις των μενσεβίκων (540 συλλήψεις), 6 οργανώσεις των σοσιαλεπαναστατών της Δεξιάς (152 συλλήψεις), 7 οργανώσεις των σοσιαλεπαναστατών της Αριστεράς (52 συλλήψεις), 117 οργανώσεις «διαφόρων διανοουμένων» (1.360 συλλήψεις), 24 οργανώσεις «μοναρχικών» (1.245 συλλήψεις), 85 οργανώσεις «κληρικών» και «αιρετικών» (1.765 συλλήψεις), 675 «ομάδες κουλάκων» (1.148 συλλήψεις)
- εξορίσει στη διάρκεια δύο εκτεταμένων επιχειρήσεων τον Φεβρουάριο και τον Ιούλιο του 1924, περίπου 4.500 «κλέφτες», «υπότροπους» και «nepmen» (εμπόρους και μικροεπιχειρηματίες) της Μόσχας και του Λένινγκραντ
- θέσει «υπό προσωπική επιτήρηση» 18.200 άτομα «επικίνδυνα για την κοινωνία»
- παρακολουθήσει 15.501 επιχειρήσεις και διάφορες κρατικές υπηρεσίες
- διαβάσει 5.078.174 επιστολές και ποικίλη αλληλογραφία[171].

Μέχρι ποιου σημείου αυτά τα δεδομένα, που η λεπτομερέστατη ακρίβειά τους αγγίζει τα όρια της γελοίας γραφειοκρατίας, είναι αξιόπιστα; Επισυναπτόμενα μαζί με το σχέδιο προϋπολογισμού της Γκεπεού για το 1925, είχαν σκοπό να αποδείξουν ότι η πολιτική αστυνομία δεν χαλάρωνε την επιτήρηση απέναντι σε κάθε μορφής εξωτερική απειλή και συνεπώς άξιζε με το παραπάνω τα κονδύλια που της χορηγούνταν. Παρ' όλα αυτά, δεν χάνουν την πολύτιμη αξία τους για τον ιστορικό γιατί, πέρα από τους αριθμούς και την αυθαίρετη ταξινόμηση, αποκαλύπτουν τη μονιμότητα των μεθόδων, των δυνητικών εχθρών κι ενός δικτύου που πιθανόν πρόσκαιρα να παρουσιαζόταν λιγότερο δραστήριο αλλά παρέμενε πάντα σε επιχειρησιακή ετοιμότητα.

Παρά τις οικονομικές περικοπές και τις κάποιες επικρίσεις που προέρχονταν από ορισμένα ανακόλουθα διευθυντικά στελέχη των μπολσεβίκων, ο ακτιβισμός της Γκεπεού ενισχύθηκε περαιτέρω από τη σκλήρυνση της ποινικής νομοθεσίας. Πράγματι, οι Θεμελιώδεις αρχές της ποινικής νομοθεσίας της ΕΣΣΔ, που υιοθετήθηκαν στις 31 Οκτωβρίου 1924, όπως και ο νέος Ποινικός Κώδικας του 1926, διεύρυναν αισθητά τον ορισμό του αντεπαναστατικού εγκλήματος και κωδικοποιούσαν την έννοια του «κοινωνικά επικίνδυνου προσώπου». Ο νόμος εμπεριείχε, ανάμεσα στα αντεπαναστατικά εγκλήματα, όλες τις δραστηριότητες οι οποίες, έστω κι αν δεν στόχευαν στην ανατροπή ή στην αποδυνάμωση της εξουσίας των σοβιέτ, συνιστούσαν αυτές καθαυτές, «προδήλως για τον παραβάτη», «επίθεση ενάντια στις πολιτικές και οικονομικές κατακτήσεις της προλεταριακής επανάστασης». Έτσι, ο νόμος τιμωρούσε όχι μόνον τις άμεσες προθέσεις αλλά και τις ενδεχόμενες ή έμμεσες προθέσεις.

Αλλού αναγνωριζόταν «κοινωνικά επικίνδυνο [...] κάθε πρόσωπο που είχε τελέσει επικίνδυνη για την κοινωνία πράξη, ή του οποίου οι σχέσεις με ένα εγκληματικό περίγυρο είτε η προτέρα δράση του εγκυμονούν κίνδυνο». Τα άτομα που ορίζονταν σύμφωνα με αυτά τα πολύ ελαστικά κριτήρια μπορούσαν να καταδικαστούν ακόμη και σε περίπτωση απουσίας οποιασδήποτε ενοχής. Αποσαφηνιζόταν ξεκάθαρα ότι «το Δικαστήριο μπορεί να επιβάλλει τα μέτρα κοινωνικής προστασίας εναντίον ατόμων εγνωσμένης κοινωνικής επικινδυνότητας, είτε επειδή έχουν διαπράξει ένα συγκεκριμένο παράπτωμα είτε στην περίπτωση όπου, αν και εδιώχθησαν με την κατηγορία της διάπραξης συγκεκριμένου παραπτώματος, αθωώθηκαν από το Δικαστήριο αλλά

παραλλήλως χαρακτηρίστηκαν επικίνδυνα για την κοινωνία». Οι διατάξεις αυτές, που κωδικοποιήθηκαν το 1926, ανάμεσα στις οποίες ξεχώριζε το περίφημο άρθρο 58 του Ποινικού Κώδικα με τα 14 εδάφιά του που προσδιόριζαν τα αντεπαναστατικά εγκλήματα, ενίσχυσαν τη νομική θεμελίωση της τρομοκρατίας[172]. Στις 4 Μαΐου 1926, ο Ντζερζίνσκι έστειλε στον βοηθό του Γιάγκοντα μια επιστολή στην οποία εξέθετε ένα ευρύ πρόγραμμα «πάλης κατά της κερδοσκοπίας», εξόχως αποκαλυπτική των περιορισμών της ΝΕΡ και της εμμονής στο «πνεύμα του εμφυλίου» των σπουδαιότερων ηγετών των μπολσεβίκων:

«Η πάλη κατά της "κερδοσκοπίας" αποκτά σήμερα τεράστια σημασία... Είναι απαραίτητο να εκκαθαριστεί η Μόσχα από τα παρασιτικά και κερδοσκοπικά στοιχεία. Ζήτησα από τον Πάουγκερ να συγκεντρώσει όλα τα διαθέσιμα ντοκουμέντα σχετικά με το φακέλωμα των κατοίκων της Μόσχας όσον αφορά το συγκεκριμένο πρόβλημα. Δεν νομίζετε ότι θα 'πρεπε να δημιουργηθεί στην Γκεπεού ένα ειδικό τμήμα εποικισμού, το οποίο θα χρηματοδοτείται από τα έσοδα των κατασχέσεων...; Πρέπει να εποικίσουμε με αυτά τα παρασιτικά στοιχεία (και τις οικογένειές τους) τις πόλεις των πιο αφιλόξενων περιοχών της χώρας, σύμφωνα μ' ένα προμελετημένο σχέδιο εγκεκριμένο από την κυβέρνηση. Οφείλουμε με κάθε τίμημα να απαλλάξουμε τις πόλεις μας από τις εκατοντάδες χιλιάδες σπεκουλαδόρους και παράσιτα που ευδοκιμούν εις βάρος τους... Αυτά τα παράσιτα μας καταβροχθίζουν. Εξαιτίας τους δεν υπάρχουν εμπορεύματα για τους αγρότες, εξαιτίας τους ανεβαίνουν οι τιμές και το ρούβλι μας χάνει την αξία του. Η Γκεπεού πρέπει να καταπιαστεί με αυτό το θέμα με τη μεγαλύτερη ενεργητικότητα»[172α].

Ανάμεσα στις άλλες ιδιαιτερότητες του σοβιετικού ποινικού συστήματος ήταν και η ύπαρξη δύο διακριτών συστημάτων δίωξης σε ποινικά ζητήματα, το ένα δικαστικό και το άλλο διοικητικό, και δύο συστημάτων κράτησης, το ένα που το διαχειριζόταν το κομισαριάτο του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις και το άλλο η Γκεπεού. Πλάι στις παραδοσιακές φυλακές όπου εγκλείονταν όσοι καταδικάζονταν ύστερα από μια «συνηθισμένη» νομική διαδικασία, υφίστατο ένα σύνολο στρατοπέδων της Γκεπεού όπου εγκλείονταν τα άτομα που καταδικάζονταν από τα ειδικά δικαιοδοτικά όργανα της πολιτικής αστυνομίας για κάποιο από τα εγκλήματα που ανήκαν στην αρμοδιότητά της: αντεπανάσταση οποιασδήποτε μορφής, συμμοριτισμό, παραχάραξη νομισμάτων, παραπτώματα που διέπρατταν τα μέλη της πολιτικής αστυνομίας.

Το 1922, η κυβέρνηση πρότεινε στην Γκεπεού να εγκαταστήσει ένα τεράστιο στρατόπεδο στο αρχιπέλαγος των Σολόβκι, πέντε νησιών της Λευκής Θάλασσας ανοιχτά του Αρχάνγκελσκ, στο μεγαλύτερο των οποίων υπήρχε ένα από τα σπουδαιότερα μοναστήρια της Ορθόδοξης ρωσικής εκκλησίας. Αφού πρώτα εκδίωξε τους μοναχούς, η Γκεπεού οργάνωσε στο αρχιπέλαγος ένα σύνολο στρατοπέδων κάτω από το ακρωνύμιο SLON (Ειδικά Στρατόπεδα των Σολόβκι). Οι πρώτοι κρατούμενοι, προερχόμενοι από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Χολμογκόρυ και του Περταμίνσκ, έφτασαν στα Σολόβκι στις αρχές Ιουλίου του 1923. Στα τέλη του χρόνου, υπήρχαν κιόλας 4.000 κρατούμενοι, το 1927 15.000 και στα τέλη του 1928 περίπου 38.000.

Μία από τις ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού συμπλέγματος των νήσων Σολόβκι ήταν η αυτοδιαχείριση. Εκτός από τον διοικητή και κάποιους υπεύθυνους, όλες οι θέσεις των στρατοπέδων κατέχονταν από τους κρατουμένους. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν παλιοί συνεργάτες της πολιτικής αστυνομίας που είχαν καταδικα-

στεί για εξαιρετικά σοβαρές καταχρήσεις. Με τέτοιου είδους άτομα, η αυτοδιαχείριση κατάντούσε συνώνυμη της απόλυτης αυθαιρεσίας, με αποτέλεσμα να επιδεινωθεί πολύ σύντομα η σχεδόν προνομιακή θέση –σε μεγάλο βαθμό αποτελούσε κληρονομιά του παλαιού καθεστώτος– που απολάμβαναν οι χαρακτηρισμένοι ως πολιτικοί κρατούμενοι. Μετά τη ΝΕΡ, η διοίκηση της Γκεπεού ξεχώριζε στην πραγματικότητα τρεις κατηγορίες κρατουμένων.

Η πρώτη περιελάμβανε τους πολιτικούς, δηλαδή αποκλειστικά τα μέλη των παλιών κομμάτων των μενσεβίκων, των σοσιαλεπαναστατών και των αναρχικών. Το 1921, οι εν λόγω κρατούμενοι είχαν αποσπάσει από τον Ντζερζίνσκι –που και ο ίδιος είχε υπάρξει πολιτικός κρατούμενος επί τσαρισμού και είχε περάσει κοντά δέκα χρόνια σε φυλακές ή εξορίες– ένα σχετικά επιεικές καθεστώς κράτησης: δικαιούνταν καλύτερης διατροφής, που ονομαζόταν «πολιτική μερίδα», διατηρούσαν κάποια προσωπικά τους ρούχα, μπορούσαν να δέχονται εφημερίδες και περιοδικά. Ζούσαν σε κοινότητα και προπάντων ήταν απαλλαγμένοι από κάθε καταναγκαστική εργασία. Αυτό το προνομιούχο καθεστώς καταργήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '20.

Η δεύτερη κατηγορία, που ήταν και η πιο πολυάριθμη, περιελάμβανε τους «αντεπαναστάτες»: μέλη των μη σοσιαλιστικών ή αναρχικών πολιτικών κομμάτων, κληρικοί, πρώην αξιωματικοί του τσαρικού στρατού, πρώην κρατικοί υπάλληλοι, Κοζάκοι, όσοι είχαν μετάσχει στις ανταρσίες της Κροστάνδης και του Ταμπόβ, καθώς και κάθε άτομο που είχε καταδικαστεί βάσει του άρθρου 58 του Ποινικού Κώδικα.

Η τρίτη κατηγορία απαρτιζόταν από τους κρατουμένους του κοινού ποινικού δικαίου που είχαν καταδικαστεί από την Γκεπεού (κακοποιοί, παραχαράκτες) και πρώην μέλη της Τσεκά που είχαν καταδικαστεί για διάφορα εγκλήματα και παραπτώματα από την πολιτική αστυνομία. Οι αντεπαναστάτες, υποχρεωμένοι να συνυπάρχουν με τους κρατουμένους του κοινού ποινικού δικαίου που είχαν τον έλεγχο του στρατοπέδου, υπόκειντο στην απόλυτη αυθαιρεσία, στην πείνα, στο υπερβολικό κρύο τον χειμώνα, στα κουνούπια το καλοκαίρι. Ένα από τα πιο συνηθισμένα βασανιστήρια ήταν το δέσιμο των κρατουμένων, γυμνών, στα δέντρα, όπου αφήνονταν ως βορά στα φοβερά κουνούπια που αφθονούσαν σε αυτά τα βορινά νησιά τα διάσπαρτα με λίμνες. Για να πάνε από τον ένα τομέα στον άλλο, θυμάται ένας από τους πιο διάσημους κρατούμενους –ο συγγραφέας Βαρλάμ Σαλάμοφ–, οι έγκλειστοι απαιτούσαν να έχουν τα χέρια δεμένα πισώπλατα και αυτό να αναφέρεται ξεκάθαρα στον κανονισμό: «Ήταν ο μοναδικός τρόπος αυτοάμυνας των κρατουμένων εναντίον της λακωνικής φράσης "σκοτώθηκε ενώ αποπειράτο να αποδράσει"»[173].

Στα στρατόπεδα των Σολόβκι εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην αυθεντική του μορφή, μετά από τα χρόνια των αυτοσχεδιασμών του εμφυλίου, το σύστημα της καταναγκαστικής εργασίας που επρόκειτο να γνωρίσει αλματώδη ανάπτυξη μετά το 1929. Μέχρι το 1925, οι κρατούμενοι απασχολούνταν με τρόπο ελάχιστα παραγωγικό σε διάφορες δουλειές, κυρίως στο εσωτερικό των στρατοπέδων. Από το 1926, η διοίκησή τους αποφάσισε να συνάψει συμβόλαια παραγωγής με έναν αριθμό από κρατικούς οργανισμούς και να εκμεταλλευτεί πιο «ορθολογικά» την καταναγκαστική εργασία, η οποία είχε μεταβληθεί σε πηγή κέρδους παύοντας να είναι (σύμφωνα με την ιδεολογία των πρώτων στρατοπέδων «σωφρονιστικής εργασίας» των ετών 1919-20) πηγή «αναμόρφωσης». Οργανωμένα υπό το ακρωνύμιο USLON (Διοίκηση των ειδικών στρατοπέδων του Βορρά), τα στρατόπεδα των Σολόβκι εξαπλώθηκαν στη στεριά, αρχικά στις

παραλίες της Λευκής Θάλασσας. Καινούργια στρατόπεδα δημιουργήθηκαν το 1926-1927 κοντά στις εκβολές του Πετσόρα, στο Κεμ και σε άλλες τοποθεσίες μιας αφιλόξενης ακροθαλασσιάς, της οποίας ωστόσο η ενδοχώρα ήταν πλούσια σε δάση. Οι κρατούμενοι αναλάμβαναν να εκτελέσουν ένα συγκεκριμένο παραγωγικό πλάνο, βασικά την υλοτόμηση και την κοπή των δέντρων. Η εκθετική ανάπτυξη των προγραμμάτων παραγωγής προκάλεσε ραγδαία αυξημένες ανάγκες σε κρατουμένους και οδήγησε, τον Ιούνιο του 1929, σε μια ριζική μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος: τη μεταφορά όλων των κρατουμένων με ποινές ανώτερες των τριών ετών από τις φυλακές στα στρατόπεδα εργασίας. Αυτό το μέτρο επέπρωτο να επιτρέψει την τρομακτική άνθηση του συστήματος των στρατοπέδων εργασίας. Πειραματικό εργαστήρι των καταναγκαστικών έργων, τα «ειδικά στρατόπεδα» του αρχιπελάγους των Σολόβκι υπήρξαν η μήτρα ενός άλλου κυοφορούμενου αρχιπελάγους, ενός τεράστιου αρχιπελάγους στην κλίμακα ολόκληρης της χώρας-ηπείρου: *του Αρχιπελάγους του Γκουλάγκ.*

Οι συνηθισμένες δραστηριότητες της Γκεπεού, με τον ετήσιο απολογισμό της κάποιων χιλιάδων καταδικών σε στρατόπεδα ή εκτοπίσεων υπό επιτήρηση, δεν απέκλειαν ένα αριθμό επιχειρήσεων καταστολής μεγάλης κλίμακας. Στη διάρκεια των ήρεμων χρόνων της ΝΕΡ, μεταξύ 1923-1927, τα πιο μαζικά και αιματηρά επεισόδια καταστολής έλαβαν χώρα στις περιφερειακές δημοκρατίες της Ρωσίας, στην Υπερκαυκασία και την κεντρική Ασία. Αυτές οι χώρες είχαν στην πλειοψηφία τους αντισταθεί σφοδρά στη ρωσική κατάκτηση του 19ου αιώνα, ενώ και οι μπολσεβίκοι τις είχαν ανακαταλάβει αργοπορημένα: το Αζερμπαϊτζάν τον Απρίλιο του 1920, την Αρμενία τον Δεκέμβριο του 1920, τη Γεωργία τον Φεβρουάριο του 1921, το Νταγκεστάν στα τέλη του ίδιου χρόνου, και το Τουρκεστάν, με την Μπουχάρα, το φθινόπωρο του 1920. Εξακολουθούσαν να προβάλλουν σκληρή αντίσταση στη σοβιετοποίηση. «Δεν ελέγχουμε παρά τις μεγάλες πόλεις, ή πιο σωστά το κέντρο των μεγάλων πόλεων», έγραφε τον Ιανουάριο του 1923 ο Πέτερς, ο πληρεξούσιος απεσταλμένος της Τσεκά στο Τουρκεστάν. Από το 1918 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '20, και σε ορισμένες περιοχές μέχρι το 1935-1936, το μεγαλύτερο τμήμα της κεντρικής Ασίας, με εξαίρεση τις πόλεις, ελεγχόταν από τους *basmatchi*. Ο όρος *basmatchi* («ληστές» στη γλώσσα των Ουζμπέκων) δινόταν από τους Ρώσους σε διάφορες ομάδες ανταρτών, με μόνιμη κατοικία αλλά και νομάδες, τους Ουζμπέκους, τους Κιργίσιους, τους Τουρκμένους, που δρούσαν ανεξάρτητα οι μεν από τους δε σε πολλές περιοχές.

Η κυριότερη εστία της εξέγερσης βρισκόταν στην κοιλάδα της Φεργκάνα. Μετά από την κατάκτηση της Μπουχάρα από τον Κόκκινο Στρατό τον Σεπτέμβριο του 1920, ο ξεσηκωμός εξαπλώθηκε στις ανατολικές και νότιες περιοχές του αρχαίου εμιράτου της Μπουχάρα και στα βόρεια των τουρκμενικών στεπών. Στις αρχές του 1921, το επιτελείο του Κόκκινου Στρατού εκτιμούσε σε 30.000 τον αριθμό των ενόπλων ανταρτών. Η ηγεσία του κινήματος ήταν ανομοιογενής, αποτελούμενη από τοπικούς αρχηγούς που προέρχονταν από τους προύχοντες των χωριών ή των φατριών, από παραδοσιακούς θρησκευτικούς ηγέτες αλλά επίσης και από μουσουλμάνους εθνικιστές ξένους στην περιοχή, όπως ο Εμβέρ Πασάς, ο πρώην υπουργός Άμυνας της Τουρκίας, ο οποίος σκοτώθηκε σε μια σύγκρουση με αποσπάσματα της Τσεκά το 1922.

Το κίνημα των *basmatchi* ήταν μια αυθόρμητη, ενστικτώδης εξέγερση εναντίον του «άπιστου», του «Ρώσου καταπιεστή», του παλαιού εχθρού που είχε επανεμφανι-

στεί με καινούργια μορφή και που απειλούσε όχι μονάχα να ιδιοποιηθεί τη γη και τα κοπάδια αλλά επίσης να βεβηλώσει τον μουσουλμανικό πνευματικό κόσμο. Πόλεμος εσωτερικής «ειρήνευσης» με αποικιακό χαρακτήρα, ο αγώνας κατά των *basmatchi* κινητοποίησε, για περισσότερο από δέκα χρόνια, ένα σημαντικό τμήμα των ενόπλων δυνάμεων και των ειδικών μονάδων της πολιτικής αστυνομίας, ένα από τα βασικά τμήματα της οποίας ήταν βεβαίως το Ανατολικό. Προς το παρόν, είναι αδύνατον να εκτιμήσουμε, έστω και κατά προσέγγιση, τον αριθμό των θυμάτων αυτού του πολέμου[174].

Ο δεύτερος μεγάλος τομέας του Ανατολικού τμήματος της Γκεπεού ήταν η Υπερκαυκασία. Στο πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του '20, το Νταγκεστάν, η Γεωργία και η Τσετσενία υπέστησαν όλως ιδιαιτέρως τις συνέπειες της καταστολής. Το Νταγκεστάν αντιστάθηκε στη σοβιετική διείσδυση μέχρι τα τέλη του 1921. Με ηγέτη τον σεΐχη Ουζούν Χατζί, η μουσουλμανική αδελφότητα των Ναχμπαντί τέθηκε επικεφαλής μιας μεγάλης εξέγερσης των ορεσίβιων και ο αγώνας τους πήρε τη μορφή ιερού πολέμου κατά του Ρώσου εισβολέα. Διήρκεσε περισσότερο από ένα χρόνο, όμως μερικές περιοχές δεν «ειρηνεύθηκαν» παρά μονάχα το 1923-1924, με τίμημα τους μαζικούς βομβαρδισμούς και τις σφαγές των αμάχων[175].

Ύστερα από τρία χρόνια ανεξαρτησίας με κυβέρνηση μενσεβίκων, η Γεωργία κατελήφθη από τον Κόκκινο Στρατό τον Φεβρουάριο του 1921 και παρέμεινε, σύμφωνα με την ομολογία του ίδιου του Αλεξάντρ Μιασνικόφ, του γραμματέα της Επιτροπής του κόμματος των μπολσεβίκων της Υπερκαυκασίας, «μια πολύ ζόρικη υπόθεση». Η ισχνή τοπική οργάνωση του κόμματος των μπολσεβίκων, που μέσα σε τρία χρόνια εξουσίας δεν μπόρεσε να στρατολογήσει περισσότερα από 10.000 άτομα, βρισκόταν σε σύγκρουση μ' ένα εξαιρετικά αντιμπολσεβίκικο στρώμα διανοουμένων και ευγενών που αριθμούσε περί τους 100.000 άνδρες και με δίκτυα των μενσεβίκων που ήταν ακόμη ακμαία, μια και το κόμμα τους αριθμούσε το 1920 περισσότερα από 60.000 μέλη. Παρά την τρομοκρατία που ασκούσε η πανίσχυρη Τσεκά της Γεωργίας, σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητη από τη Μόσχα, με αρχηγό έναν 25χρονο αστυνομικό με ευρύτατο μέλλον, τον Λαβρέντι Μπέρια, οι εξόριστοι ηγέτες των μενσεβίκων κατόρθωσαν στα τέλη του 1922 να οργανώσουν μαζί με άλλα εχθρικά στους μπολσεβίκους κόμματα μια μυστική επιτροπή για την ανεξαρτησία της Γεωργίας, η οποία προετοίμασε μια εξέγερση. Στις 28 Αυγούστου 1924, η εξέγερση –στην οποία συμμετείχαν κυρίως αγρότες της περιοχής Γκουρί– εκδηλώθηκε αρχικά στη μικρή πόλη Τσιατούρα και σε μερικές μέρες είχε επικρατήσει σε 5 από τις 25 περιφέρειες της χώρας. Αντιμέτωπη με υπέρτερες δυνάμεις ενισχυμένες με πυροβολικό και αεροπλάνα, η εξέγερση καταπνίγηκε σε μια εβδομάδα. Ο Σεργκό Ορτζονικίτζε, πρώτος γραμματέας της Επιτροπής του κόμματος των μπολσεβίκων της Υπερκαυκασίας, και ο Λαβρέντι Μπέρια βρήκαν το πρόσχημα που χρειάζονταν «για να ξεμπερδέψουν μια για πάντα με το μενσεβικισμό και την αριστοκρατία της Γεωργίας». Σύμφωνα με δεδομένα που πρόσφατα είδαν το φως της δημοσιότητας, 12.578 άτομα εκτελέστηκαν από τις 29 Αυγούστου μέχρι τις 5 Σεπτεμβρίου του 1924. Η έκταση της καταστολής ήταν τόσο μεγάλη που ακόμη και το Πολιτικό Γραφείο συγκινήθηκε. Η ηγεσία του κόμματος έστειλε διαταγή στον Ορτζονικίτζε απαιτώντας να μην προβαίνει σε ομαδικές και δυσανάλογες εκτελέσεις ούτε σε εκτελέσεις πολιτικών χωρίς την προηγούμενη ρητή άδεια της Κεντρικής Επιτροπής. Ωστόσο, οι συνοπτικές εκτελέσεις συνεχίστηκαν για αρκετούς μήνες. Τον Οκτώβριο

του 1924, ο Σεργκό Ορτζονικίτζε παραδέχτηκε στην ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής: «Ίσως να υπερβάλαμε κάπως, αλλά τώρα πια δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα!»[176]

Ένα χρόνο μετά την καταστολή του ξεσηκωμού στη Γεωργία τον Αύγουστο του 1924, το καθεστώς εξαπέλυσε μια ευρεία επιχείρηση «ειρήνευσης» της Τσετσενίας όπου οι πάντες συμφωνούσαν ότι δεν υφίστατο σοβιετική εξουσία. Από τις 27 Αυγούστου μέχρι τις 15 Σεπτεμβρίου του 1925, περισσότεροι από 10.000 άνδρες των τακτικών τμημάτων του Κόκκινου Στρατού, υπό τις διαταγές του στρατηγού Ουμπόρεβιτς, υποστηριζόμενοι από ειδικές μονάδες της Γκεπεού, προέβησαν σε μια απόπειρα αφοπλισμού των Τσετσένων ανταρτών που ήλεγχαν την ενδοχώρα. Δεκάδες χιλιάδες όπλα κατασχέθηκαν, περισσότεροι από χίλιοι «συμμορίτες» συνελήφθησαν. Μπροστά στην αντίσταση του πληθυσμού, ο εκ των ιθυνόντων της Γκεπεού Ούνσλιχτ παραδέχτηκε ότι «τα στρατεύματα αναγκάστηκαν να καταφύγουν στο βαρύ πυροβολικό και στο βομβαρδισμό των εστιών των πιο ατίθασων συμμοριτών». Στο τέλος αυτής της νέας επιχείρησης «ειρήνευσης», η οποία διεξήχθη παράλληλα με αυτό που συνηθίζεται να αποκαλείται «απόγειο της ΝΕΡ», ο Ούνσλιχτ κατέληγε ως εξής στην αναφορά του: «Όπως το απέδειξε η εμπειρία του αγώνα κατά των ανταρτών του Τουρκεστάν, κατά των συμμοριών της Ουκρανίας, της επαρχίας του Ταμπόβ και αλλού, η στρατιωτική καταστολή δεν είναι αποτελεσματική παρά στο βαθμό που ακολουθείται από τη σοβιετοποίηση ολόκληρης της χώρας»[177].

Μετά τα τέλη του 1926 και το θάνατο του Ντζερζίνσκι, η Γκεπεού, που διευθυνόταν τώρα πια από το δεξί χέρι του ιδρυτή της Τσεκά, τον Βιατσεσλάβ Ρουντόλφοβιτς Μενζίνσκι –πολωνικής καταγωγής, όπως και ο Ντζερζίνσκι–, φαίνεται να πλευρίζεται ιδιαιτέρως από τον Στάλιν, ο οποίος ετοίμαζε την πολιτική του επίθεση εναντίον του Τρότσκι και ταυτοχρόνως του Μπουχάριν. Τον Ιανουάριο του 1927, η Γκεπεού έλαβε τη διαταγή να επιταχύνει το φακέλωμα των «αντισοβιετικών και κοινωνικά επικίνδυνων στοιχείων» στην ύπαιθρο χώρα. Μέσα σ' ένα χρόνο, ο αριθμός των φακελωμένων πέταξε από τις 30.000 στις 72.000 περίπου. Τον Σεπτέμβριο του 1927, η Γκεπεού εξαπέλυσε σε πολλές επαρχίες εκστρατείες σύλληψης των κουλάκων και άλλων «κοινωνικά επικίνδυνων στοιχείων». Εκ των υστέρων, οι επιχειρήσεις αυτές εμφανίζονται περισσότερο ως προπαρασκευαστικές ασκήσεις των μεγάλων διωγμών των κουλάκων στη διάρκεια της «αποκουλακοποίησης» του χειμώνα 1929-1930.

Το 1926-1927, η Γκεπεού φάνηκε εξίσου δραστήρια στο κυνήγι των αντιφρονούντων κομμουνιστών, που έφεραν την ετικέτα «Ζινοβιεφικοί» ή «Τροτσκιστές». Η πρακτική του φακελώματος και της παρακολούθησης των αντιφρονούντων κομμουνιστών είχε εμφανιστεί πολύ νωρίς, ήδη από το 1921-1922. Τον Σεπτέμβριο του 1923, ο Ντζερζίνσκι είχε προτείνει, για τη «σύσφιξη της ιδεολογικής ενότητας του Κόμματος», την ανάληψη της υποχρέωσης εκ μέρους των κομμουνιστών να αναφέρουν στην πολιτική αστυνομία όλες τις πληροφορίες που είχαν στη διάθεσή τους σχετικά με την ύπαρξη φραξιών ή αποκλίσεων στους κόλπους του κόμματος. Η πρότασή του είχε επισύρει την κατακραυγή ενός μεγάλου αριθμού στελεχών, μεταξύ των οποίων και ο Τρότσκι. Παρ' όλα αυτά, η συνήθεια της επιτήρησης των αντιφρονούντων γενικεύτηκε τα επόμενα χρόνια. Στην εκκαθάριση της κομμουνιστικής οργάνωσης του Λένινγκραντ που διηύθυνε ο Ζινόβιεφ, τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1926, ενεπλάκησαν σε μεγάλο βαθμό οι υπηρεσίες της Γκεπεού. Οι αντιφρονούντες δεν αποκλείονταν μονάχα από το Κόμμα· αρκετές εκατοντάδες εξορίζονταν σε απομακρυσμένες πόλεις όπου η τύχη

τους ήταν επισφαλής, αφού κανείς δεν τολμούσε να τους προτείνει κάποια δουλειά. Το 1927, το κυνήγι των τροτσκιστών, που ήταν κάμποσες χιλιάδες σε όλη τη χώρα, κινητοποίησε, για πολλούς μήνες, ένα κομμάτι των υπηρεσιών της Γκεπεού. Όλοι τους φακελώθηκαν, εκατοντάδες ενεργοί τροτσκιστές συνελήφθησαν και κατόπιν εξορίστηκαν με απλές διοικητικές πράξεις. Τον Νοέμβριο του 1927, όλα τα βασικά στελέχη της εσωκομματικής αντιπολίτευσης, ο Τρότσκι, ο Ζινόβιεφ, ο Κάμενεφ, ο Ράντεκ, ο Ρακόφσκι, αποκλείστηκαν από το Κόμμα και συνελήφθησαν. Όλοι όσοι αρνήθηκαν να κάνουν δημόσια αυτοκριτική εξορίστηκαν. Στις 19 Ιανουαρίου 1928, η *Pravda* ανακοίνωσε την αναχώρηση του Τρότσκι και μιας ομάδας τριάντα αντιφρονούντων από τη Μόσχα για την Άλμα-Άτα όπου είχαν εξοριστεί. Ένα χρόνο αργότερα, ο Τρότσκι απελάθηκε από την ΕΣΣΔ. Με τη μεταμόρφωση ενός από τους βασικούς αυτουργούς της μπολσεβίκικης τρομοκρατίας σε «αντεπαναστάτη», είχε διανυθεί ένα καινούργιο στάδιο με την ευθύνη του νέου ισχυρού άνδρα του Κόμματος, του Στάλιν.

Στις αρχές του 1928, λίγο μετά την εξάλειψη της τροτσκιστικής αντιπολίτευσης, η σταλινική πλειοψηφία του Πολιτικού Γραφείου, αποφάσισε να τερματίσει την ανακωχή με μια κοινωνία που στα μάτια τους έμοιαζε να απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από την πορεία όπου οι μπολσεβίκοι ήθελαν να την οδηγήσουν. Ο κύριος εχθρός παρέμενε, όπως και δέκα χρόνια νωρίτερα, η τεράστια πλειονότητα των αγροτών, που τη λογάριαζαν εχθρική, ανεξέλεγκτη και ατίθαση. Έτσι εγκαινιάστηκε η δεύτερη πράξη του πολέμου εναντίον της αγροτιάς, η οποία, καθώς σωστά παρατηρεί ο ιστορικός Αντρέα Γκρατσιόζι, «ήταν ωστόσο αρκετά διαφορετική από την πρώτη. Η πρωτοβουλία ανήκε στο εξής εξ ολοκλήρου στο κράτος και ο κοινωνικός παράγοντας δεν μπορούσε παρά να αντιδρά, ολοένα και πιο αδύναμα, στις εναντίον του επιθέσεις»[178].

Μολονότι η γεωργία είχε συνέλθει στο σύνολό της από την καταστροφή της περιόδου 1918-1922, «ο εχθρός αγρότης» ήταν πιο αδύναμος και το κράτος πιο δυνατό στα τέλη της δεκαετίας του '20 παρά στις αρχές της. Σε αυτό συνηγορούν, για παράδειγμα, η καλύτερη πληροφόρηση την οποία διέθεταν οι αρχές για ό,τι συνέβαινε στα χωριά, το φακέλωμα των «κοινωνικά επικίνδυνων στοιχείων» που επέτρεψε στην Γκεπεού να διεξαγάγει με επιτυχία τις πρώτες μαζικές συλλήψεις κατά την αποκουλακοποίηση, το προοδευτικό αλλά ουσιαστικό ξερίζωμα του «συμμοριτισμού», ο αφοπλισμός των αγροτών, η σταθερή αύξηση του ποσοστού των εφέδρων που υπάρχουν σε πολεμικές περιόδους, η ανάπτυξη ενός πιο πυκνού εκπαιδευτικού δικτύου. Όπως αποκαλύπτουν η αλληλογραφία μεταξύ των ηγετών των μπολσεβίκων και τα στενογραφημένα πρακτικά των συνεδριάσεων στα ανώτερα κομματικά επίπεδα, η σταλινική ηγεσία –όπως άλλωστε και οι αντίπαλοί της, ο Μπουχάριν, ο Ρύκοφ και ο Κάμενεφ– υπολόγιζαν επακριβώς, το 1928, τα διακυβεύματα μιας νέας εφόδου κατά της αγροτιάς. «Θα έχετε έναν αγροτικό πόλεμο όπως το 1918-1919», προέβλεψε ο Μπουχάριν. Ο Στάλιν ήταν έτοιμος για κάτι ανάλογο, αδιαφορώντας για το τίμημα. Γνώριζε ότι αυτή τη φορά το καθεστώς θα έβγαινε νικηφόρο[179].

Η «κρίση της συλλογής των φόρων» στα τέλη του 1927 προμήθευσε στον Στάλιν το πρόσχημα που γύρευε. Ο Νοέμβριος του 1927 σημαδεύτηκε από την εντυπωσιακή πτώση των παραδόσεων αγροτικών προϊόντων στους κρατικούς οργανισμούς συλλογής· το φαινόμενο πήρε καταστροφικές διαστάσεις τον Δεκέμβριο. Τον Ιανουάριο του 1928, ήταν πια ολοφάνερο: μολονότι η σοδειά ήταν καλή, οι αγρότες δεν είχαν παραδώσει παρά μονάχα 4,8 εκατομμύρια τόνους αντί για τους 6,8 της προηγούμενης χρονιάς. Οι

χαμηλές τιμές που πρόσφερε το κράτος, η ακρίβεια και η έλλειψη βιομηχανικών προϊόντων, η αποδιοργάνωση των εισπρακτόρων καθώς και οι φήμες για πόλεμο, με δυο λόγια η γενική δυσφορία των αγροτών προς το καθεστώς εξηγούσαν αυτή την κρίση που ο Στάλιν χαρακτήρισε αμέσως «απεργία των κουλάκων».

Η σταλινική ομάδα βρήκε αφορμή για να προστρέξει εκ νέου στις επιτάξεις και σε μια ολόκληρη σειρά καταπιεστικών μέτρων που είχαν ήδη δοκιμαστεί από την εποχή του «κομμουνισμού του πολέμου». Ο Στάλιν μετέβη προσωπικά στη Σιβηρία. Άλλοι ιθύνοντες, όπως ο Αντρέγιεφ, ο Μικογιάν, ο Πόστυσεφ και ο Κόσσιορ, έφυγαν για τις μεγάλες σιτοπαραγωγικές περιοχές, την Ουκρανία και τον βόρειο Καύκασο. Στις 14 Ιανουαρίου 1928, το Πολιτικό Γραφείο απηύθυνε στις τοπικές αρχές μια εσωτερική εγκύκλιο ζητώντας τους να «συλλαμβάνουν τους κερδοσκόπους, τους κουλάκους και τους άλλους αποδιοργανωτές της αγοράς και της τιμολογιακής πολιτικής». «Πληρεξούσιοι» –ο όρος και μόνο θύμιζε τις εποχές των επιτάξεων της περιόδου 1918-1921– και αποσπάσματα κομμουνιστών στέλνονταν στην ύπαιθρο για να εκκαθαρίσουν τις τοπικές αρχές που κρίνονταν συμβιβαστικές στην αντιμετώπιση των κουλάκων και για να ξετρυπώσουν τα κρυμμένα πλεονάσματα, αν ήταν απαραίτητο και με τη βοήθεια των φτωχών αγροτών στους οποίους υπόσχονταν το ένα τέταρτο των κρυμμένων σιτηρών των «πλουσίων».

Στο οπλοστάσιο των μέτρων που προορίζονταν για την τιμωρία των αγροτών που δυστροπούσαν να παραδώσουν στις προκαθορισμένες ημερομηνίες και σε τιμές εξευτελιστικά χαμηλές, 3 και 4 φορές κατώτερες από τις τιμές της αγοράς, τα προϊόντα τους, ξεχώριζε ο πολλαπλασιασμός επί 2, 3 ή 5, των αρχικά καθορισμένων ποσοτήτων. Το άρθρο 107 του Ποινικού Κώδικα, το οποίο προέβλεπε ποινή φυλάκισης τριών χρόνων για κάθε πράξη που συνεισέφερε στην αύξηση των τιμών, χρησιμοποιήθηκε επίσης ευρύτατα. Τελικά, οι φόροι που επιβάλλονταν στους κουλάκους δεκαπλασιάστηκαν μέσα σε δύο χρόνια. Παράλληλα προχώρησαν στο κλείσιμο των αγορών, μέτρο που δεν έθιγε προφανώς μονάχα τους εύπορους αγρότες. Σε μερικές εβδομάδες, τα παραπάνω μέτρα ράγισαν αναμφισβήτητα την ανακωχή που μετά το 1922-1923 είχε κουτσάστραβά εγκαθιδρυθεί ανάμεσα στο καθεστώς και τους αγροτικούς πληθυσμούς. Οι επιτάξεις και τα κατασταλτικά μέτρα είχαν ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της κρίσης. Σε πρώτη φάση, οι αρχές συνέλεξαν δια της βίας μια συγκομιδή ελάχιστα κατώτερη από εκείνη του 1927, όμως την επόμενη χρονιά, όπως και στον καιρό του «κομμουνισμού του πολέμου», οι αγρότες αντέδρασαν μειώνοντας τις καλλιέργειές τους[180].

Η «κρίση της συλλογής των φόρων» του χειμώνα 1927-1928 έπαιξε κρίσιμο ρόλο στην τροπή που πήραν τα γεγονότα στη συνέχεια. Πράγματι, ο Στάλιν αποκόμισε μια σειρά συμπεράσματα για την αναγκαιότητα της δημιουργίας «οχυρών του σοσιαλισμού» στην ύπαιθρο –γιγαντιαία κολχόζ και σοβχόζ–, της κολεκτιβοποίησης της γεωργίας, προκειμένου να ελέγχεται άμεσα η αγροτική παραγωγή και οι παραγωγοί χωρίς να χρειάζεται η μεσολάβηση των νόμων της αγοράς, και της απαλλαγής μια για πάντα από τους κουλάκους «με την εξόντωσή τους ως κοινωνική τάξη».

Το 1928, το καθεστώς διέκοψε και την ανακωχή που είχε συνάψει με μια άλλη κοινωνική κατηγορία, τους *spetzy*, αυτούς τους «ειδικευμένους αστούς» που προέρχονταν από την ιντελιγκέντσια του παλαιού καθεστώτος, οι οποίοι, στα τέλη της δεκαετίας του '20, κατείχαν ακόμη τη συντριπτική πλειοψηφία των θέσεων των στελεχών τόσο στις επιχειρήσεις όσο και στις δημόσιες υπηρεσίες. Στη διάρκεια της ολομέλειας

της Κεντρικής Επιτροπής του Απριλίου 1928, ανακοινώθηκε η αποκάλυψη μιας επιχείρησης «βιομηχανικών δολιοφθορών» στην περιοχή του Σάχτι, μια πετρελαιοφόρο λεκάνη του Ντονμπάς, στους κόλπους του τραστ Donougol που χρησιμοποιούσε «αστούς ειδικούς» και διατηρούσε σχέσεις με χρηματοδοτικούς κύκλους δυτικών χωρών. Μερικές εβδομάδες αργότερα, 53 κατηγορούμενοι, στην πλειοψηφία τους μηχανικοί και ανώτερα στελέχη της επιχείρησης, προσήχθησαν στην πρώτη δημόσια δίκη από τη δίκη των σοσιαλεπαναστατών το 1922. Έντεκα καταδικάστηκαν σε θάνατο και πέντε από αυτούς εκτελέστηκαν. Αυτή η παραδειγματική δίκη, που προβαλλόταν για καιρό στον τύπο, έφερε στο προσκήνιο έναν από τους κυρίαρχους μύθους του καθεστώτος, αυτόν του «πουλημένου στους ξένους σαμποτέρ» που θα χρησίμευε για την κινητοποίηση των μελών και των χαφιέδων της Γκεπεού, την «αιτιολόγηση» όλων των οικονομικών αποτυχιών, ενώ επίσης θα επέτρεπε την «επιστράτευση» στελεχών για τα καινούργια «ειδικά γραφεία οικοδόμησης της Γκεπεού», που έγιναν διάσημα με το όνομα *charachki*. Χιλιάδες μηχανικοί και τεχνικοί καταδικασμένοι για δολιοφθορές, εξέτισαν τις ποινές τους στα εργοτάξια και τις επιχειρήσεις πρώτης γραμμής. Τους μήνες που ακολούθησαν τη δίκη του Σάχτι, το οικονομικό τμήμα της Γκεπεού έστησε αρκετές παρόμοιες υποθέσεις, ιδιαιτέρως στην Ουκρανία. Μόνο στο μεταλλουργικό εργοστασιακό συγκρότημα Iougostal του Ντιεπροπετρόφσκ, συνελήφθησαν 112 στελέχη στη διάρκεια του Μαΐου του 1928[181].

Τα στελέχη των βιομηχανιών δεν ήταν τα μόνα που επλήγησαν από την ευρύτατη επιχείρηση κατά των ειδικών που εξαπολύθηκε το 1928. Πολλοί καθηγητές και φοιτητές «αλλοτριωμένης κοινωνικής» καταγωγής αποκλείστηκαν από την ανωτάτη εκπαίδευση στα πλαίσια μιας από τις πολυάριθμες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των πανεπιστημίων και της προώθησης μιας νέας «κόκκινης και προλεταριακής ιντελιγκέντσιας».

Η σκλήρυνση της καταπίεσης και οι οικονομικές δυσκολίες των τελευταίων ετών της ΝΕΡ, που σημαδεύτηκαν από την αυξανόμενη ανεργία και την άνοδο της εγκληματικότητας, είχαν ως αποτέλεσμα τη θεαματική αύξηση του αριθμού των ποινικών καταδικών: 578.000 το 1926, 709.000 το 1927, 909.000 το 1928, 1.178.000 το 1929[182]. Προσπαθώντας να περιορίσει αυτή την πλημμυρίδα που προκαλούσε έμφραγμα στις φυλακές των οποίων η περιεκτικότητα το 1928 ανερχόταν σε 150.000 άτομα, η κυβέρνηση υιοθέτησε δύο σημαντικές αποφάσεις. Η πρώτη, βάσει του διατάγματος της 26ης Μαρτίου 1928, πρότεινε για τα ελαφρύτερα παραπτώματα την υποκατάσταση των βραχυχρόνιων φυλακίσεων με επανορθωτική εργασία χωρίς αμοιβή «σε επιχειρήσεις, εργοτάξια, δασικές εκμεταλλεύσεις». Το δεύτερο μέτρο, που πάρθηκε με το διάταγμα της 27ης Ιουνίου 1929, έμελλε να έχει ανυπολόγιστες επιπτώσεις. Προέβλεπε, πράγματι, τη μεταφορά όλων των κρατουμένων που είχαν καταδικαστεί σε ποινές μεγαλύτερες των τριών χρόνων σε στρατόπεδα εργασίας, με σκοπό «την αξιοποίηση του φυσικού πλούτου των ανατολικών και βόρειων περιοχών της χώρας». Η ιδέα πλανιόταν στην ατμόσφαιρα εδώ και μερικά χρόνια. Η Γκεπεού είχε αναλάβει ένα τεράστιο πρόγραμμα παραγωγής ξυλείας για εξαγωγή. Είχε κιόλας σε πολλές περιπτώσεις ζητήσει από την κεντρική διοίκηση των σωφρονιστηρίων του κομισαριάτου του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις, το οποίο διαχειριζόταν τις κοινές φυλακές, συμπληρωματικά εργατικά χέρια. Και πράγματι, οι κρατούμενοι των ειδικών στρατοπέδων των νήσων Σολόβκι, που έφταναν τις 38.000 το 1928, δεν ήταν σε θέση να πραγματοποιήσουν την προβλεπόμενη παραγωγή[183].

Η προετοιμασία του πρώτου πενταετούς πλάνου έφερε στην ημερησία διάταξη τα ζητήματα της ανακατανομής του εργατικού δυναμικού και της εκμετάλλευσης των αφιλόξενων αλά πλούσιων σε φυσικές πηγές περιοχών. Με αυτή την προοπτική, το εργατικό δυναμικό των φυλακισμένων που μέχρι τότε έμενε αχρησιμοποίητο, μπορούσε να μετατραπεί, με την προϋπόθεση να γίνει σωστή εκμετάλλευση, σε πραγματικό πλούτο του οποίου ο έλεγχος και η διαχείριση θα αποτελούσαν πηγή εισοδημάτων, επιρροής και εξουσίας. Οι ηγέτες της Γκεπεού, και ιδιαιτέρως ο Μενζίνσκι και ο αναπληρωτής του Γιάγκοντα, με την υποστήριξη του Στάλιν, είχαν απόλυτη συνείδηση του διακυβεύματος. Άρχισαν να θέτουν σε εφαρμογή, από το καλοκαίρι του 1929, ένα φιλόδοξο σχέδιο «εποικισμού» της περιοχής του Ναρύμ, που κάλυπτε 350.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα της δυτικής σιβηριανής τάιγκας και δεν έπαυαν να απαιτούν την άμεση ισχύ του διατάγματος της 27ης Ιουνίου 1929. Μέσα σε αυτό το κλίμα βλάστησε η ιδέα της «αποκουλακοποίησης», της μαζικής εκτόπισης όλων των υποτιθέμενων εύπορων αγροτών, των κουλάκων, που δεν μπορούσαν, καθώς πίστευαν οι επίσημοι κυβερνητικοί κύκλοι, παρά να αντισταθούν βίαια στην κολεκτιβοποίηση[184].

Χρειάστηκε ωστόσο ένας ολόκληρος χρόνος στον Στάλιν και τους υποστηρικτές του για να κάμψουν τις αντιρρήσεις, στους ίδιους τους ηγετικούς κόλπους του Κόμματος, για την πολιτική της αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης, της αποκουλακοποίησης και της επιτάχυνσης της βιομηχανοποίησης, τριών αδιαχώριστων πτυχών ενός συνεπούς προγράμματος βίαιου μετασχηματισμού της οικονομίας και της κοινωνίας. Το πρόγραμμα αυτό στηρίχτηκε ταυτοχρόνως στην κατάργηση των μηχανισμών της αγοράς, την απαλλοτρίωση των αγροτικών γαιών και την αξιοποίηση του φυσικού πλούτου των αφιλόξενων περιοχών της χώρας, χάρη στην καταναγκαστική εργασία εκατομμυρίων προγραμμένων, αποκουλακοποιημένων και άλλων θυμάτων ετούτης της «δεύτερης επανάστασης».

Η λεγόμενη «δεξιά» αντιπολίτευση, με κύριους εκφραστές της τον Ρύκοφ και τον Μπουχάριν, θεωρούσε ότι η κολεκτιβοποίηση δεν μπορούσε παρά να καταλήξει στην «στρατιωτικο-φεουδαρχική εκμετάλλευση» των αγροτών, σε εμφύλια σύρραξη, στην αποχαλίνωση της τρομοκρατίας, στο χάος και στο λιμό· τσακίστηκε τον Απρίλιο του 1929. Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1929, οι «δεξιοί» δέχονταν τις καθημερινές επιθέσεις μιας εξαιρετικά βίαιης εκστρατείας του τύπου που τους κατηγορούσε για «συνεργασία με καπιταλιστικά στοιχεία» και για «συμπαιγνία με τους τροτσκιστές». Έχοντας πλήρως δυσφημιστεί, οι αντιφρονούντες έκαναν τη δημόσια αυτοκριτική τους στην ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής τον Νοέμβριο του 1929.

Ενώ στην κορυφή εκτυλίσσονταν τα διάφορα επεισόδια της πάλης μεταξύ των υποστηρικτών και των πολέμιων της ΝΕΡ, η χώρα βυθιζόταν σε μια ολοένα βαθύτερη οικονομική κρίση. Τα αγροτικά αποτελέσματα της περιόδου 1928-1929 υπήρξαν καταστροφικά. Παρά τη συστηματική προσφυγή σε ένα τεράστιο οπλοστάσιο καταπιεστικών μέτρων που έθιγαν το σύνολο των αγροτών –βαριά πρόστιμα, ποινές φυλάκισης για όσους αρνούνταν να πουλήσουν την παραγωγή τους στο κράτος–, η εκστρατεία φορσυλλογής του χειμώνα 1928-1929 απέφερε πολύ λιγότερα σιτηρά από την προηγούμενη χρονιά, δημιουργώντας παράλληλα κλίμα ακραίας έντασης στην ύπαιθρο. Η Γκεπεού κατέγραφε από τον Ιανουάριο του 1928 μέχρι τον Δεκέμβριο του 1929, δηλαδή πριν από την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση, περισσότερες από 1.300 εξεγέρσεις και «μαζικές διαμαρτυρίες» στην ύπαιθρο, στη διάρκεια των οποίων δεκάδες χιλιάδες

αγρότες συνελήφθησαν. Ένας άλλος αριθμός απεικονίζει το κλίμα που κυριαρχούσε εκείνη την εποχή στη χώρα: το 1929, περισσότεροι από 3.200 σοβιετικοί κρατικοί υπάλληλοι έπεσαν θύματα «τρομοκρατικών πράξεων». Τον Φεβρουάριο του 1929, τα δελτία τροφίμων που είχαν εξαφανιστεί από την αρχή της εφαρμογής της ΝΕΡ έκαναν και πάλι την εμφάνισή τους στις πόλεις, όπου είχε ήδη θρονιαστεί μια γενικευμένη ανεπάρκεια προϊόντων από τότε που οι αρχές είχαν κλείσει την πλειονότητα των μικρών εμπορικών μονάδων και των βιοτεχνιών που χαρακτηρίζονταν «καπιταλιστικές» επιχειρήσεις.

Για τον Στάλιν, η κρίσιμη κατάσταση της γεωργίας οφειλόταν στη δραστηριότητα των κουλάκων και άλλων εχθρικών δυνάμεων που ετοιμάζονταν να «υπονομεύσουν το σοβιετικό καθεστώς». Το στοίχημα ήταν προφανές: «αγροτοκαπιταλιστές» ή κολχόζ! Τον Ιούνιο του 1929, η κυβέρνηση ανακοίνωσε την εγκαινίαση μιας καινούργιας φάσης, αυτής της «μαζικής κολεκτιβοποίησης». Οι στόχοι του πρώτου πενταετούς οικονομικού πλάνου, που είχε επικυρωθεί τον Απρίλιο από τη 16η Συνδιάσκεψη του Κόμματος, αναθεωρήθηκαν προς τα πάνω. Το πλάνο προέβλεπε αρχικά την κολεκτιβοποίηση 5.000.000 αγροτικών μονάδων, περίπου το 20% των αγροτικών καλλιεργειών, μέχρι το τέλος της πενταετίας. Τον Ιούνιο ανακοινώθηκε στόχος 8.000.000 αγροτικών μονάδων μόνο για το 1930· τον Σεπτέμβριο, 13.000.000! Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1929, οι αρχές επιστράτευσαν δεκάδες εκατομμύρια κομμουνιστών, συνδικαλιστών, μελών των κομμουνιστικών νεολαιών (κομσομόλους), εργατών, φοιτητών, που στάλθηκαν στα χωριά πλαισιωμένοι από τους τοπικούς κομματικούς υπεύθυνους και τους πράκτορες της Γκεπεού. Οι πιέσεις κατά των αγροτών εντείνονταν ενώ παράλληλα οι τοπικές οργανώσεις του Κόμματος συναγωνίζονταν σε ζήλο για να καταρρίψουν τα ρεκόρ κολεκτιβοποίησης. Στις 31 Οκτωβρίου 1929, η *Pravda* απηύθυνε κάλεσμα στην «ολοκληρωτική κολεκτιβοποίηση» χωρίς κανένα απολύτως περιορισμό. Μια εβδομάδα αργότερα, με την ευκαιρία της δωδέκατης επετείου της Επανάστασης, ο Στάλιν δημοσίευσε το περίφημο άρθρο του με τίτλο «Η Μεγάλη Στροφή» που στηριζόταν σε μια θεμελιακά λανθασμένη εκτίμηση, σύμφωνα με την οποία «ο μέσος αγρότης είχε στραφεί προς τα κολχόζ». Η ΝΕΡ είχε τελειώσει.

7

Αναγκαστική κολεκτιβοποίηση και αποκουλακοποίηση

Όπως το επιβεβαιώνουν τα αρχεία που είναι σήμερα διαθέσιμα, η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου υπήρξε ένας πραγματικός πόλεμος του σοβιετικού κράτους εναντίον ενός ολόκληρου έθνους μικρών καλλιεργητών. Περισσότεροι από 2.000.000 αγρότες εκτοπίστηκαν, εκ των οποίων το 1.800.000 μόνο στο διάστημα 1930-1931, 6.000.000 πέθαναν από την πείνα, εκατοντάδες χιλιάδες πέθαναν στην εξορία: οι παραπάνω αριθμοί φανερώνουν το μέγεθος της ανθρώπινης τραγωδίας που υπήρξε αυτή η μεγάλη έφοδος κατά της αγροτιάς. Ο πόλεμος αυτός δεν περιορίστηκε φυσικά μόνο στο χειμώνα του 1929-1930 αλλά διάρκεσε τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '30, κορυφώθηκε στη διάρκεια των ετών 1932-1933 και σημαδεύτηκε από έναν τρομακτικό λιμό που προκλήθηκε εσκεμμένα από τις αρχές για να τσακίσει την αντίσταση των αγροτών. Η βία που ασκήθηκε εναντίον τους επέτρεψε τον πειραματισμό με μεθόδους οι οποίες στη συνέχεια εφαρμόστηκαν εναντίον και άλλων κοινωνικών ομάδων. Με αυτή την έννοια, συνιστά μια αποφασιστική καμπή στην κλιμάκωση της σταλινικής τρομοκρατίας.

Στην αναφορά του στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Νοεμβρίου του 1929, ο Βιατσεσλάβ Μολότοφ είχε διακηρύξει: «Το ζήτημα του ρυθμού ανάπτυξης της κολεκτιβοποίησης δεν τίθεται στα πλαίσια του πλάνου. [...] Μένουν ο Νοέμβριος, ο Δεκέμβριος, ο Ιανουάριος, ο Φεβρουάριος και ο Μάρτιος, τεσσερισήμισι μήνες στη διάρκεια των οποίων, κι εφόσον οι Ιμπεριαλιστές δεν εξαπολύσουν άμεση επίθεση εναντίον μας, πρέπει να καταφέρουμε μια αποφασιστική διείσδυση στον τομέα της οικονομίας και της κολεκτιβοποίησης». Η Ολομέλεια ενέκρινε αυτή τη φυγή προς τα εμπρός. Μια επιτροπή επεξεργάστηκε ένα καινούργιο χρονοδιάγραμμα της κολεκτιβοποίησης το οποίο, μετά από αρκετές αναθεωρήσεις προς τα πάνω, δημοσιεύτηκε ως νόμος της κυβερνήσεως στις 5 Ιανουαρίου 1930. Ο βόρειος Καύκασος, ο Κάτω και ο Μέσος Βόλγας έπρεπε να είχαν πλήρως κολεκτιβοποιηθεί μέχρι το φθινόπωρο του 1930· οι άλλες σιτοπαραγωγικές περιοχές έναν χρόνο αργότερα[185].

Στις 27 Δεκεμβρίου 1929, ο Στάλιν είχε κιόλας ανακοινώσει το πέρασμα από «τον περιορισμό των τάσεων εκμετάλλευσης που έδειχναν οι κουλάκοι στην εξόντωσή τους ως κοινωνικής τάξης». Μια επιτροπή του Πολιτικού Γραφείου με πρόεδρο τον Μολότοφ ανέλαβε να σχεδιάσει τα πρακτικά μέτρα για τη μεθόδευση αυτής της εξόντωσης. Καταρχάς προσδιόρισε τρεις κατηγορίες κουλάκων: οι πρώτοι, «που εμπλέκονταν σε αντεπαναστατικές δραστηριότητες» έπρεπε να συλλαμβάνονται και να μεταφέρονται σε στρατόπεδα εργασίας της Γκεπεού ή να εκτελούνται σε περίπτωση αντίστασης, οι οικογένειές τους να εκτοπίζονται και οι περιουσίες τους να κατάσχονται. Οι κουλάκοι της δεύτερης κατηγορίας, και τέτοιοι καθορίζονταν όσοι «εκδήλωναν λιγότερο ενερ-

γητική αντίδραση, αλλά δεν έπαυαν να είναι αρχι-εκμεταλλευτές και συνεπώς επιρρεπείς στη στήριξη της αντεπανάστασης» έπρεπε να συλλαμβάνονται και να εκτοπίζονται, με τις οικογένειές τους, σε απομακρυσμένες περιοχές της χώρας. Τέλος, οι κουλάκοι της τρίτης κατηγορίας που χαρακτηρίζονταν «πιστοί στο καθεστώς» θα εγκαθίσταντο αυτεπάγγελτα στα όρια των περιφερειών όπου κατοικούσαν, «έξω από τις ζώνες της κολεκτιβοποίησης, σε γαίες που χρειάζονταν βελτίωση». Το διάταγμα όριζε ότι «η ποσότητα των αγροτικών μονάδων των κουλάκων που έπρεπε να εξαλειφθούν μέσα σε τέσσερις μήνες [...] τοποθετείται μεταξύ 3-5% του συνολικού αριθμού των αγροτικών εκμεταλλεύσεων», νούμερο ενδεικτικό για τους ρυθμούς διεξαγωγής των επιχειρήσεων της αποκουλακοποίησης[186].

Οι επιχειρήσεις, οι οποίες συντονίζονταν σε κάθε περιφέρεια από μια τρόικα που αποτελείτο από τον πρώτο γραμματέα της τοπικής οργάνωσης του Κόμματος, τον πρόεδρο της Εκτελεστικής Επιτροπής των σοβιέτ και τον τοπικό υπεύθυνο της Γκεπεού, διεξάγονταν στην πράξη από επιτροπές και αποσπάσματα αποκουλακοποίησης. Η λίστα με τους κουλάκους της πρώτης κατηγορίας, η οποία περιελάμβανε 60.000 αρχηγούς οικογενειών σύμφωνα με το ενδεικτικό πλάνο που είχε καθορίσει το Πολιτικό Γραφείο, ανήκαν στην αποκλειστική αρμοδιότητα της πολιτικής αστυνομίας. Όσον αφορά τις λίστες των κουλάκων των δύο άλλων κατηγοριών, καταρτίζονταν επιτόπου λαμβάνοντας υπόψη τις «συστάσεις» των «ακτιβιστών» του χωριού. Ποιοι ήταν αυτοί οι ακτιβιστές; Ένας από τους πιο στενούς συνεργάτες του Στάλιν, ο Σεργκό Ορτζονικίτζε, τους περιέγραφε ως εξής: «Όταν δεν υπάρχει κανένα μέλος του Κόμματος στο χωριό, παίρνουμε έναν *νεαρό κομμουνιστή*, διορίζουμε πλάι του δύο ή τρεις φτωχούς αγρότες και αυτό το *ακτίφ* (ομάδα ακτιβιστών) αναλαμβάνει προσωπικά να ρυθμίσει όλες τις υποθέσεις του χωριού: κολεκτιβοποίηση, αποκουλακοποίηση»[186α]. Οι οδηγίες ήταν σαφείς: η κολεκτιβοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων αγροτικών εκμεταλλεύσεων και η σύλληψη των χαρακτηρισμένων κουλάκων που δυστροπούσαν.

Τέτοιες πρακτικές άνοιγαν φυσικά το δρόμο για κάθε είδους κατάχρηση εξουσίας και ξεκαθάρισμα λογαριασμών. Πώς να χαρακτηριστεί κάποιος κουλάκος; Και τι κουλάκος: πρώτης ή δεύτερης κατηγορίας; Τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1930, δεν μπορούσαν καν να χρησιμοποιήσουν αυτά τα κριτήρια που καθόριζαν το ποια αγροτική μονάδα ανήκε σε κουλάκο, κριτήρια τα οποία τόσο υπομονετικά είχαν επεξεργαστεί ύστερα από αμέτρητες συζητήσεις οι διάφοροι ιδεολόγοι και οικονομολόγοι του Κόμματος τα προηγούμενα χρόνια. Στην πραγματικότητα, στη διάρκεια του τελευταίου χρόνου οι κουλάκοι είχαν φτωχύνει σε μεγάλο βαθμό ώστε να μπορούν να αντεπεξέλθουν στους ολοένα πιο βαρείς φόρους που τους έπληττων. Εφόσον απουσίαζαν τα εξωτερικά γνωρίσματα του πλούτου, οι επιτροπές αναγκάζονταν να καταφεύγουν στους συχνά παρωχημένους και ατελείς οικονομικούς καταλόγους που διατηρούσε το τοπικό αγροτικό σοβιέτ, στις πληροφορίες της Γκεπεού και στις καταγγελίες των γειτόνων που εποφθαλμιούσαν τα αγαθά των άλλων. Στην πραγματικότητα, αντί να προβαίνουν σε μια ακριβή και λεπτομερή απογραφή των περιουσιακών στοιχείων και να τα μεταβιβάζουν, σύμφωνα με τις επίσημες οδηγίες, στο αναπαλλοτρίωτο ταμείο του κολχόζ, τα αποσπάσματα της αποκουλακοποίησης ενεργούσαν με βάση το σύνθημα «Φάτε, πιείτε, όλα δικά μας είναι». Όπως σημείωνε μια αναφορά της Γκεπεού από την επαρχία του Σμολένσκ, «οι αποκουλακοποιητές αφαιρούσαν από τους εύπορους αγρότες τα χειμωνιάτικα ρούχα τους και τα ζεστά τους εσώρουχα, αρπάζοντας πρώτα

απ' όλα τα παπούτσια τους. Τους κουλάκους τους άφηναν με τα σώβρακα, τους έπαιρναν τα πάντα, ακόμη και τα παλιοπάπουτσα από καουτσούκ, τα ρούχα των γυναικών, το τσάι για 50 καπίκια, τα συνδαυλιστήρια, τα αγγεία νυκτός... Τα αποσπάσματα έκαναν κατάσχεση ακόμη και στα μαξιλαράκια των παιδιών, καθώς και στο χυλό που ψηνόταν στο φούρνο και που τον σκόρπιζαν στα εικονίσματα, αφού πρώτα τα έσπαγαν»[187]. Τα αγαθά των αγροτών που έπεφταν θύματα της αποκουλακοποίησης συχνά είτε λεηλατούνταν είτε πουλιόνταν σε πλειστηριασμούς σε εξευτελιστικές τιμές. Τα σπίτια αγοράζονταν για 60 καπίκια, οι αγελάδες για 15 καπίκια –τιμές εκατοντάδες φορές κατώτερες από την πραγματική τους αξία– από τα μέλη των αποσπασμάτων της αποκουλακοποίησης! Η αποκουλακοποίηση, εκτός από τις απεριόριστες ευκαιρίες που προσέφερε για πλιάτσικο, πολλές φορές λειτουργούσε ως πρόσχημα για το ξεκαθάρισμα προσωπικών λογαριασμών.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι σε κάποιες περιφέρειες το 80-90% των αγροτών-θυμάτων της αποκουλακοποίησης ήταν *seredniaki*, αγρότες μέτριας οικονομικής κατάστασης. Έπρεπε να φτάνουν και αν ήταν δυνατόν να ξεπερνούν τον «ενδεικτικό» αριθμό κουλάκων που καθοριζόταν από τις τοπικές αρχές! Αγρότες συλλαμβάνονταν και εκτοπίζονταν, άλλοι επειδή το καλοκαίρι είχαν πουλήσει σιτηρά στην αγορά, άλλοι επειδή είχαν χρησιμοποιήσει για δυο μήνες, το 1925 ή το 1926, έναν αγροτικό εργάτη, άλλοι επειδή είχαν στην κατοχή τους δύο σαμοβάρια, κι άλλοι γιατί, τον Σεπτέμβριο του 1929, είχαν σφάξει ένα γουρούνι «με σκοπό να το καταναλώσουν και με αυτό τον τρόπο να το υπεξαιρέσουν από τη σοσιαλιστική κοινοκτημοσύνη». Αγρότες συλλαμβάνονταν με το πρόσχημα ότι «είχαν αποδυθεί στο εμπόριο», τη στιγμή που δεν ήταν παρά φτωχοί χωρικοί που πουλούσαν τα προϊόντα παραγωγής τους. Άλλοι πάλι εκτοπίζονταν με το πρόσχημα ότι κάποιος συγγενής είχε υπάρξει αξιωματικός του τσαρικού στρατού ή χαρακτηρίζονταν κουλάκοι επειδή «εκκλησιάζονταν τακτικά». Ωστόσο, τις περισσότερες φορές αρκούσε η ανοιχτή αντίθεση στην κολεκτιβοποίηση για να καταγραφεί κάποιος ως κουλάκος. Τέτοια ήταν η σύγχυση που επικρατούσε στα αποσπάσματα της αποκουλακοποίησης, ώστε συχνά άγγιζε τα όρια του παραλογισμού. Έτσι, σε μια κωμόπολη της Ουκρανίας, για να αναφέρουμε μονάχα ένα παράδειγμα, ένας *seredniak*, μέλος ενός αποσπάσματος αποκουλακοποίησης, συνελήφθη ως *κουλάκος* από τους εκπροσώπους ενός άλλου αποσπάσματος που στάθμευε στην άλλη άκρη της πόλης!

Παρ' όλα αυτά, μετά από μια πρώτη φάση που χρησίμεψε σε κάποιους ως πρόσχημα για το ξεκαθάρισμα παλιών λογαριασμών ή απλώς για να επιδοθούν σε λεηλασίες, η αγροτική κοινότητα δεν άργησε να ανασυγκροτηθεί εναντίον των «αποκουλακοποιητών» και των «κολεκτιβιστών». Τον Ιανουάριο του 1930, η Γκεπεού κατέγραψε 402 αγροτικές εξεγέρσεις και «μαζικές διαδηλώσεις» κατά της κολεκτιβοποίησης και της αποκουλακοποίησης, τον Φεβρουάριο 1.048 και τον Μάρτιο 6.528[188].

Αυτή η μαζική και απρόσμενη αντίσταση της αγροτιάς υποχρέωσε το καθεστώς να τροποποιήσει προς στιγμήν τα σχέδιά του. Στις 2 Μαρτίου 1930, όλες οι σοβιετικές εφημερίδες δημοσίευσαν το περίφημο άρθρο του Στάλιν «Ο ίλιγγος της επιτυχίας», με το οποίο καταδίκαζε «τις πολυάριθμες παρεκκλίσεις από την αρχή του εθελοντισμού στην προσχώρηση των αγροτών στα κολχόζ», επιρρίπτοντας τις «ακρότητες» της κολεκτιβοποίησης και της αποκουλακοποίησης στους τοπικούς υπευθύνους που «είχαν μεθύσει από την επιτυχία». Οι συνέπειες του άρθρου υπήρξαν άμεσες· μόνο τον Μάρ-

τιο, περισσότεροι από 5.000 αγρότες εγκατέλειψαν τα κολχόζ. Τα επεισόδια και οι φασαρίες που σχετίζονταν με την συχνά βίαιη επανάκτηση των εργαλείων και των κοπαδιών από τους ιδιοκτήτες τους δεν έπαψαν ούτε για μια στιγμή. Σε όλη τη διάρκεια του Μαρτίου, οι κεντρικές αρχές λάμβαναν καθημερινά αναφορές της Γκεπεού που έκαναν λόγο για μαζικούς ξεσηκωμούς στη δυτική Ουκρανία, στις κεντρικές περιοχές της ενδοχώρας, στον βόρειο Καύκασο, στο Καζακστάν. Συνολικά, τον κρίσιμο τούτο μήνα η Γκεπεού κατέγραψε περισσότερες από 6.500 «μαζικές διαδηλώσεις», από τις οποίες 800 και πλέον «συνετρίβησαν από τις ένοπλες δυνάμεις». Στη διάρκεια αυτών των γεγονότων, περισσότεροι από 1.500 κρατικοί υπάλληλοι σκοτώθηκαν, τραυματίστηκαν ή δάρθηκαν ανηλεώς. Δεν είναι γνωστός ο αριθμός των θυμάτων μεταξύ των εξεγερμένων αλλά πρέπει να μετριέται σε χιλιάδες[189].

Στις αρχές Απριλίου, η εξουσία αναγκάστηκε να προβεί σε νέες παραχωρήσεις. Έστειλε στις τοπικές αρχές πολλές εγκυκλίους που καλούσαν σ' έναν πιο αργό ρυθμό κολεκτιβοποίησης, αναγνωρίζοντας ότι υφίστατο κίνδυνος «ενός πραγματικού κύματος αγροτικών πολέμων» και «εξόντωσης των μισών τοπικών υπαλλήλων της σοβιετικής εξουσίας». Τον Απρίλιο, ο αριθμός των αγροτικών εξεγέρσεων και διαδηλώσεων μειώθηκε, παραμένοντας ωστόσο εντυπωσιακός με τις 1.992 καταγεγραμμένες από την Γκεπεού περιπτώσεις. Η αποκλιμάκωση επιταχύνθηκε από το καλοκαίρι: 886 εξεγέρσεις τον Ιούνιο, 618 τον Ιούλιο, 256 τον Αύγουστο. Συνολικά, στη διάρκεια του θέρους του 1930 σχεδόν 2,5 εκατομμύρια αγρότες συμμετείχαν σε περισσότερες από 14.000 εξεγέρσεις, ανταρσίες και μαζικές διαδηλώσεις κατά του καθεστώτος. Οι περιοχές όπου τα παραπάνω φαινόμενα εκδηλώθηκαν με τη μεγαλύτερη σφοδρότητα ήταν η Ουκρανία, και ειδικότερα η δυτική Ουκρανία όπου ολόκληρες επαρχίες, ιδιαιτέρως αυτές που συνορεύουν με την Πολωνία και τη Ρουμανία, είχαν ξεφύγει από τον έλεγχο του καθεστώτος, η περιοχή των μαύρων γαιών της ενδοχώρας και ο Βόρειος Καύκασος[190].

Μια από τις ιδιαιτερότητες αυτών των κινημάτων ήταν ο ρόλος κλειδί που έπαιζαν οι γυναίκες που στέλνονταν στην πρώτη γραμμή με την ελπίδα ότι δεν θα υποβάλλονταν σε πολύ σκληρή μεταχείριση[191]. Ωστόσο, αν οι διαδηλώσεις των αγροτισσών κατά του κλεισίματος των εκκλησιών ή της κολεκτιβοποίησης των γαλακτοπαραγωγικών αγελάδων, οι οποίες έθεταν σε κίνδυνο την ίδια την επιβίωση των παιδιών τους, προξενούσαν ιδιαίτερη ζημιά στις αρχές, υπήρχαν επίσης πολυάριθμες αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα σε αποσπάσματα της Γκεπεού και ομάδων αγροτών οπλισμένων με δίκρανα και τσεκούρια. Εκατοντάδες σοβιέτ λεηλατήθηκαν την ώρα που οι αγροτικές επιτροπές έπαιρναν υπό τον έλεγχό τους για μερικές ώρες ή για μερικές μέρες τις υποθέσεις του χωριού, διατυπώνοντας μια λίστα αιτημάτων μεταξύ των οποίων συνυπήρχαν φύρδην-μίγδην η επιστροφή των εργαλείων και των ζώων που είχαν κατασχεθεί, η διάλυση του κολχόζ, η αποκατάσταση της ελευθερίας του εμπορίου, το άνοιγμα των εκκλησιών, η απόδοση της περιουσίας τους στους κουλάκους, η επιστροφή των εκτοπισμένων αγροτών, η κατάργηση της μπολσεβίκικης εξουσίας ή... η αποκατάσταση μιας «ανεξάρτητης Ουκρανίας»[192].

Αν οι αγρότες κατόρθωσαν, ιδιαιτέρως τον Μάρτιο και τον Απρίλιο, να παρακωλύσουν τα κυβερνητικά σχέδια για την επιτάχυνση της κολεκτιβοποίησης, οι επιτυχίες τους ήταν βραχυπρόθεσμες. Αντίθετα με ό,τι είχε συμβεί το 1920-1921, δεν πέτυχαν να στήσουν μια αληθινή οργάνωση, να βρουν ηγέτες, να συνενωθούν έστω και σε περιφε-

ρειακό επίπεδο. Εξαιτίας της έλλειψης χρόνου απέναντι σε ένα καθεστώς που αντιδρούσε ακαριαία, της απουσίας στελεχών που είχαν αποδεκατιστεί στον εμφύλιο πόλεμο, της σπανιότητας των όπλων που είχαν προοδευτικά κατασχεθεί στη διάρκεια της εικοσαετίας του '20, οι αγροτικές εξεγέρσεις δεν κράτησαν πολύ.

Η καταστολή υπήρξε τρομακτική. Μόνο στις μεθοριακές επαρχίες της δυτικής Ουκρανίας, η «εκκαθάριση των αντεπαναστατικών στοιχείων» οδήγησε στη σύλληψη, τέλη Μαρτίου του 1930, περισσότερων από 15.000 ατόμων. Η Γκεπεού της Ουκρανίας συνέλαβε επιπλέον σε διάστημα 40 ημερών, από την 1η Φεβρουαρίου μέχρι τις 15 Μαρτίου, 26.000 άτομα, εκ των οποίων εκτελέστηκαν τα 650. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Γκεπεού, το 1930 20.200 άτομα καταδικάστηκαν σε θάνατο μόνον από τα ειδικά δικαιοδοτικά όργανα της πολιτικής αστυνομίας[193].

Παράλληλα με την καταδίωξη των «αντεπαναστατικών στοιχείων», η Γκεπεού εφάρμοζε την ντιρεκτίβα 44/21 του Γκ. Γιάγκοντα για τη σύλληψη 60.000 κουλάκων πρώτης κατηγορίας. Κρίνοντας από τις καθημερινές αναφορές που στέλνονταν στον Γιάγκοντα, η επιχείρηση εξελισσόταν κατ' ευχήν. Η πρώτη αναφορά, με ημερομηνία 6 Φεβρουαρίου, κάνει λόγο για 15.985 συλληφθέντες· στις 9 Φεβρουαρίου, 25.245 άτομα είχαν, σύμφωνα με την ορολογία της ίδιας της Γκεπεού, «αποσυρθεί από την κυκλοφορία». Η μυστική αναφορά (*spetzsvodka*) με ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου διευκρίνιζε: «Οι εκκαθαρίσεις, σε άτομα που αποσύρθηκαν από την κυκλοφορία και σε μαζικές επιχειρήσεις, φτάνουν στο σύνολο των 64.589, εκ των οποίων απεσύρθησαν στα πλαίσια των προπαρασκευαστικών επιχειρήσεων (1η κατηγορία) 52.166· στα πλαίσια των μαζικών επιχειρήσεων 12.423». Σε μερικές μέρες, ο στόχος των 60.000 κουλάκων πρώτης κατηγορίας είχε κιόλας ξεπεραστεί[194].

Στην πραγματικότητα, οι κουλάκοι δεν αντιπροσώπευαν παρά μονάχα ένα τμήμα όσων «αποσύρονταν από την κυκλοφορία». Οι τοπικοί πράκτορες της Γκεπεού είχαν επωφεληθεί από την ευκαιρία για να «εκκαθαρίσουν» τις περιφέρειές τους από «κοινωνικά αλλοτριωμένα άτομα», ανάμεσα στα οποία ξεχώριζαν «οι αστυνομικοί του παλαιού καθεστώτος», «οι αξιωματικοί του Λευκού Στρατού», «οι υπηρέτες της θρησκείας», «τα μέλη της τοπικής αγροτικής ιντελιγκέντσιας» και «άλλοι». Στο περιθώριο της αναφοράς της 15ης Φεβρουαρίου 1930, η οποία ανέλυε λεπτομερώς τις διάφορες κατηγορίες των συλληφθέντων στα πλαίσια της εξολόθρευσης των κουλάκων της πρώτης κατηγορίας, ο Γιάγκοντα σημείωνε: «Οι βορειοανατολικές περιοχές και το Λένινγκραντ δεν έχουν αντιληφθεί τις εντολές μας ή δεν θέλουν να τις καταλάβουν· *πρέπει να τους αναγκάσουμε να καταλάβουν*. Δεν ξεκαθαρίζουμε τις περιοχές από τους ιερείς, τους εμπόρους και τους άλλους. Όταν λένε "άλλοι", σημαίνει πως δεν ξέρουν *ποιους συλλαμβάνουν*. Θα έχουμε στο μέλλον όλο το χρόνο για να ξεφορτωθούμε τους παπάδες και τους εμπόρους, όμως σήμερα πρέπει να χτυπήσουμε ακριβώς το στόχο: *τους κουλάκους*, και μάλιστα τους αντεπαναστάτες κουλάκους»[195]. Πόσα άτομα από αυτά που συνελήφθησαν στα πλαίσια της επιχείρησης «εξόντωσης των κουλάκων της 1ης κατηγορίας» εκτελέστηκαν; Μέχρι σήμερα, δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Οι κουλάκοι της «1ης κατηγορίας» συνιστούσαν, αναμφίβολα, ένα αξιοσημείωτο τμήμα των πρώτων παρτίδων κρατουμένων που μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα εργασίας. Το καλοκαίρι του 1930, η Γκεπεού είχε ήδη δημιουργήσει ένα τεράστιο δίκτυο αυτών των στρατοπέδων. Το πιο παλιό σωφρονιστικό συγκρότημα, αυτό των νήσων

Σολόβκι, εξακολούθησε να επεκτείνεται στις ακτές της Λευκής Θάλασσας, από την Καρελία στην περιοχή του Αρχάνγκελσκ. Περισσότεροι από 40.000 κρατούμενοι κατασκεύαζαν το δρόμο Κεμ-Ούχτα και εξασφάλιζαν το μεγαλύτερο ποσοστό παραγωγής της ξυλείας που εξαγόταν από το λιμάνι του Αρχάνγκελσκ. Η ομάδα των στρατοπέδων του Βορρά, που αριθμούσε περίπου 40.000 κρατουμένους, δραστηριοποιείτο στην κατασκευή μιας σιδηροδρομικής γραμμής 300 χιλιομέτρων μεταξύ Ουστ, Συσόλσκ και Πινιούγκ, και ενός αυτοκινητόδρομου 290 χιλιομέτρων μεταξύ Ουστ, Συσόλσκ και Ούχτα. Στην ομάδα των στρατοπέδων της άπω Ανατολής, οι 15.000 κρατούμενοι αποτελούσαν αποκλειστικά το εργατικό δυναμικό του εργοταξίου της σιδηροδρομικής γραμμής του Μπογκουτσατσίνσκ. Μια τέταρτη ομάδα στρατοπέδων, η επιλεγόμενη της Βιτσέρα που αριθμούσε σχεδόν 20.000 κρατουμένους, προμήθευε τα εργατικά χέρια στο εργοτάξιο της μεγάλης βιομηχανικής κοινοπραξίας χημικών του Μπερεζνίκι στα Ουράλια. Τέλος, η ομάδα των στρατοπέδων της Σιβηρίας, με περίπου 24.000 κρατουμένους, συνεισέφερε στην κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Τομσκ-Γιενισσέισκ και της μεταλλουργικής βιομηχανικής κοινοπραξίας του Κουζνέτσκ[196].

Μέσα σε ενάμιση χρόνο, από τα τέλη του 1928 μέχρι το καλοκαίρι του 1930, το εργατικό δυναμικό των καταδίκων που εργαζόταν στα στρατόπεδα της Γκεπεού είχε πολλαπλασιαστεί επί 3,5 και από 40.000 είχε φτάσει στους 140.000 κρατουμένους περίπου. Οι επιτυχίες της εκμετάλλευσης αυτής της εργατικής δύναμης ενθάρρυναν την εξουσία να αναλάβει και νέα μεγαλεπήβολα σχέδια. Τον Ιούνιο του 1930, η κυβέρνηση αποφάσισε να κατασκευάσει ένα κανάλι των 240 χιλιομέτρων, που θα σκαβόταν στο μεγαλύτερο κομμάτι του σε βράχο από γρανίτη και θα συνέδεε τη Βαλτική με τη Λευκή Θάλασσα. Εξαιτίας της έλλειψης τεχνικών μέσων και μηχανημάτων, αυτό το φαραωνικό σχέδιο απαιτούσε εργατικό δυναμικό της τάξεως τουλάχιστον των 120.000 κρατουμένων, που θα δούλευαν με μοναδικά εργαλεία τις αξίνες, τα φτυάρια και χειραμάξια. Όμως το καλοκαίρι του 1930, με την αποκουλακοποίηση να φτάνει στο απόγειό της, το εργατικό δυναμικό των καταδίκων ήταν περισσότερο από ποτέ προϊόν εν επαρκεία!

Στην πραγματικότητα, η έκταση της αποκουλακοποίησης ήταν τέτοια -περισσότερα από 700.000 άτομα στα τέλη του 1930, περισσότερα από 1.800.000 στα τέλη του 1931[197]- ώστε οι «υποδομές πλαισίωσης» δεν μπορούσαν να την «παρακολουθήσουν». Οι επιχειρήσεις εκτόπισης της πλειονότητας των κουλάκων, εκείνων που ανήκαν στη «δεύτερη» ή στην «τρίτη» κατηγορία, διεξάγονταν μέσα στη μεγαλύτερη αναρχία και τον αυτοσχεδιασμό. Κατέληγαν σε μια άνευ προηγουμένου μορφή «εκτόπισης-εγκατάλειψης» χωρίς καμιά οικονομική ωφέλεια για τις αρχές, ενώ ένας από τους βασικούς στόχους της αποκουλακοποίησης ήταν η αξιοποίηση από τους εκτοπιζόμενους των αφιλόξενων, αλλά πλούσιων σε αποθέματα πρώτων υλών, περιοχών της χώρας[198].

Οι εκτοπίσεις των κουλάκων της δεύτερης κατηγορίας άρχισαν ήδη από την πρώτη εβδομάδα του Φεβρουαρίου του 1930. Σύμφωνα με το σχέδιο που είχε εγκρίνει το Πολιτικό Γραφείο, 60.000 οικογένειες έπρεπε να εκτοπιστούν στα πλαίσια μιας πρώτης φάσης που όφειλε να έχει ολοκληρωθεί στα τέλη Απριλίου. Η περιοχή του Βορρά έπρεπε να δεχτεί 45.000 οικογένειες, τα Ουράλια 15.000. Ωστόσο, ήδη από τις 16 Φεβρουαρίου, ο Στάλιν τηλεγραφούσε στον Έικχε, πρώτο γραμματέα της περιφερειακής επιτροπής του κόμματος στη δυτική Σιβηρία: «Είναι απαράδεκτο η Σιβηρία και το Καζακστάν να υποστηρίζουν ότι δεν είναι σε ετοιμότητα για να υποδεχτούν τους εκτο-

πιζόμενους. Η Σιβηρία οφείλει απαρεγκλίτως να υποδεχτεί 15.000 οικογένειες από τώρα μέχρι τα τέλη Απριλίου». Σε απάντηση, ο Έιχε έστειλε στη Μόσχα ένα κατ' εκτίμηση «προϋπολογισμό» του κόστους για την σχεδιαζόμενη «εγκατάσταση» των εκτοπιζόμενων που ανερχόταν σε 40 εκατομμύρια ρούβλια, ποσόν που δεν έλαβε ποτέ![199]

Επιπλέον, οι επιχειρήσεις εκτόπισης σημαδεύτηκαν από την απόλυτη απουσία συντονισμού μεταξύ των διαφορετικών άκρων της αλυσίδας. Οι αγρότες που συλλαμβάνονταν στοιβάζονταν για ολόκληρες εβδομάδες σε αυτοσχέδιους καταυλισμούς –στρατώνες, διοικητικά κτήρια, σιδηροδρομικούς σταθμούς– απ' όπου αρκετοί κατάφερναν να δραπετεύσουν. Η Γκεπεού είχε προβλέψει για την πρώτη φάση 240 αμαξοστοιχίες των 53 βαγονιών η καθεμία· η κάθε αποστολή αποτελείτο, σύμφωνα με τις προδιαγραφές που είχε καθορίσει η Γκεπεού, από 44 βαγόνια μεταφοράς ζώων για 40 εκτοπιζόμενους το καθένα, από 8 βαγόνια μεταφοράς εργαλείων, προμηθειών και ορισμένων πραγμάτων που ανήκαν στους εκτοπιζόμενους, με όριο τα 480 κιλά ανά οικογένεια, και 1 βαγόνι για τη μεταφορά των φρουρών. Σύμφωνα με την πικρόχολη αλληλογραφία που αντάλλασσαν η Γκεπεού και το κομισαριάτο του λαού για τις Μεταφορές, οι αμαξοστοιχίες δεν έφευγαν παρά με το σταγονόμετρο. Στα βασικά κέντρα διαλογής, στο Βολόγκντα, στο Κότλας, στο Ροστόφ, στο Σβερντλόσκ και στο Ομσκ, τα βαγόνια έμεναν ακινητοποιημένα για εβδομάδες με το ανθρώπινο φορτίο τους. Η παρατεινόμενη στάθμευση αυτών των αποστολών των καταδικασμένων, όπου πλειοψηφούσαν γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι, συνήθως δεν περνούσε απαρατήρητη από τον τοπικό πληθυσμό, καθώς μαρτυρούν οι πολυάριθμες ομαδικές επιστολές που στέλνονταν στη Μόσχα στηλιτεύοντας «τη σφαγή των αθώων» και τις οποίες υπέγραφαν οι «κολεκτίβες των εργατών και των υπαλλήλων του Βολόγκντα» ή οι «σιδηροδρομικοί του Κότλας»[200].

Σε αυτούς τους ακινητοποιημένους μες στην καρδιά του χειμώνα συρμούς, σε κάποια εφεδρική σιδηροδρομική γραμμή εν αναμονή ενός τόπου που θα «υποδεχόταν» τους εκτοπισμένους, το κρύο, η απουσία κάθε υγιεινής, οι επιδημίες είχαν σαν αποτέλεσμα μια θνησιμότητα για την έκταση της οποίας διαθέτουμε ελάχιστα στοιχεία για την περίοδο 1930-1931.

Όταν έφταναν επιτέλους με το τρένο σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό, οι υγιείς άντρες συχνά χωρίζονταν από τις οικογένειές τους, εγκαθίσταντο προσωρινά σε προχειροφτιαγμένα παραπήγματα και στέλνονταν υπό συνοδεία στους «τόπους εποικισμού» που βρίσκονταν, όπως προέβλεπαν οι επίσημες οδηγίες, «σε απόσταση από τις συγκοινωνιακές οδούς». Ο ατέλειωτος περίπλους συνεχιζόταν τότε για αρκετές εκατοντάδες χιλιόμετρα ακόμη, με ή χωρίς οικογένεια, το χειμώνα με έλκηθρα, το καλοκαίρι με κάρα ή και με τα πόδια. Από πρακτική άποψη, αυτό το τελευταίο στάδιο του περίπλου των «κουλάκων δεύτερης κατηγορίας» συγγένευε με την εκτόπιση των «κουλάκων τρίτης κατηγορίας» οι οποίοι μεταφέρονταν σε «γαίες στις παρυφές της περιφέρειάς τους που είχαν ανάγκη από βελτιωτικά έργα» – περιοχές που κάλυπταν, στη Σιβηρία ή στα Ουράλια, αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα. Όπως ανέφεραν στις 7 Μαρτίου 1930 οι αρχές της περιφέρειας του Τομσκ στη δυτική Σιβηρία, «οι πρώτες αποστολές κουλάκων τρίτης κατηγορίας έφτασαν με τα πόδια, λόγω της έλλειψης αλόγων, ελκήθρων, ιπποσκευών. [...] Συνήθως, τα άλογα που διατίθενται στις φάλαγγες των εκτοπισμένων είναι απολύτως ακατάλληλα για μετακινήσεις μεγαλύτερες των 300 χιλιομέτρων, γιατί όταν σχηματίζονταν οι αποστολές όλα τα καλά

άλογα που ανήκαν στους εκτοπιζόμενους αντικαταστάθηκαν από ψωράλογα.[...] Όπως έχει η κατάσταση, δεν τίθεται θέμα μεταφοράς των πραγμάτων και των προμηθειών για δύο μήνες που δικαιούνται οι κουλάκοι. Και τι να κάνουμε με τα παιδιά και τους γέροντες που αντιπροσωπεύουν περισσότερο από το 50% της αποστολής»[201].

Σε μια άλλα αναφορά αναλόγου περιεχομένου, η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή της δυτικής Σιβηρίας απεδείκνυε, δια της εις άτοπον απαγωγής, την αδυναμία εφαρμογής των οδηγιών της Γκεπεού σχετικά με την εκτόπιση 4.902 κουλάκων τρίτης κατηγορίας σε δύο περιφέρειες της επαρχίας του Νοβοσιμπίρσκ. «Η μεταφορά, σε 370 χιλιόμετρα άθλιων δρόμων, 8.560 τόνων σιτηρών και ζωοτροφών που θεωρητικά δικαιούνταν οι εκτοπισμένοι "για το ταξίδι και την εγκατάστασή τους", θα απαιτούσε την επιστράτευση 28.909 αλόγων και 7.227 επιστατών (ένας επιστάτης για κάθε 4 άλογα)». Η αναφορά κατέληγε στο ότι «η πραγματοποίηση μιας τέτοιας επιχείρησης θα έθετε σε κίνδυνο την ανοιξιάτικη περίοδο της σποράς στο μέτρο που τα άλογα, εξαντλημένα, θα είχαν ανάγκη μιας μακράς περιόδου αναπαύσεως. [...] Καθίσταται, λοιπόν, απαραίτητη η γενναία αναθεώρηση προς τα κάτω των προμηθειών που θα επιτρέπεται να μεταφέρουν οι εκτοπιζόμενοι»[202].

Έτσι, λοιπόν, οι εκτοπισμένοι όφειλαν να εγκατασταθούν χωρίς προμήθειες, ούτε εργαλεία και το πιο συχνά δίχως κατάλυμα. Μια αναφορά από την περιοχή του Αρχάνγκελσκ παραδεχόταν τον Σεπτέμβριο του 1930 ότι, σε σύνολο 1.641 κατοικιών «προγραμματισμένων» για τους εκτοπισμένους, είχαν κατασκευαστεί μονάχα 7! Οι εκτοπισμένοι «εγκαθίσταντο» σε κάποια παρατημένη γωνιά, στο μέσον της στέπας ή της τάιγκας. Οι πιο τυχεροί, εκείνοι που είχαν τη δυνατότητα να μεταφέρουν κάποια εργαλεία, μπορούσαν να προσπαθήσουν να κατασκευάσουν για λογαριασμό τους ένα στοιχειώδες καταφύγιο, συνήθως την παραδοσιακή *zemlianka*, μια σκέτη τρύπα μες στη γη σκεπασμένη με κλαδιά. Σε μερικές περιπτώσεις, όταν χιλιάδες εκτοπισμένοι στέλνονταν για εργασία σ' ένα μεγάλο εργοτάξιο ή κάποια βιομηχανία που ήδη κατασκευαζόταν, κατέλυαν σε ομαδικά παραπήγματα, σε τρία επίπεδα κουκετών, κατά εκατοντάδες σε κάθε παράπηγμα.

Σε σύνολο 1.803.392 ατόμων που επισήμως εκτοπίστηκαν στα πλαίσια της «αποκουλακοποίησης» τα έτη 1930-1931, πόσοι άραγε να χάθηκαν εξαιτίας του κρύου και της πείνας στη διάρκεια των πρώτων μηνών της «καινούργιας τους ζωής»; Στα αρχεία του Νοβοσιμπίρσκ διασώζεται ένα συγκλονιστικό ντοκουμέντο, η αναφορά που στάλθηκε στον Στάλιν τον Μάιο του 1933, από έναν ινστρούχτορα της επιτροπής του κόμματος στο Ναρύμ της δυτικής Σιβηρίας, σχετικά με τη μοίρα που επιφυλάχθηκε σε δύο αποστολές που περιελάμβαναν περισσότερους από 6.000 εκτοπισμένους με προέλευση τη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη. Μολονότι μεταγενέστερο και παρά το γεγονός ότι αφορά μια άλλη κατηγορία εκτοπισμένων, όχι πια αγρότες αλλά «απόταχτα στοιχεία» διωγμένα από την καινούργια «σοσιαλιστική πόλη» μετά το τέλος του Φεβρουαρίου του 1932, το συγκεκριμένο έγγραφο απεικονίζει μια κατάσταση που σίγουρα δεν ήταν ασυνήθιστη, και που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «εκτόπιση-εγκατάλειψη».

Να μερικά αποσπάσματα από αυτή την τρομακτική μαρτυρία:

> «Στις 29 και 30 Απριλίου 1933, δύο αποστολές απόταχτων στοιχείων μάς εστάλησαν με το τρένο από τη Μόσχα και το Λένινγκραντ. Μόλις έφτασαν στο Τομσκ, τα άτομα αυτά επιβιβάστηκαν σε μαούνες και μεταφέρθηκαν, η πρώτη στις 18 και η

δεύτερη στις 26 Μαΐου, στο νησί Ναζίνο, που βρίσκεται στη συμβολή του Ομπ και του Ναζίνα. Η πρώτη αποστολή περιελάμβανε 5.070 άτομα, η δεύτερη 1.044, συνολικά 6.114 άτομα. Οι συνθήκες μεταφοράς ήταν φριχτές: η τροφή ήταν ανεπαρκής και αηδιαστική, δεν υπήρχε αρκετός αέρας και χώρος, οι πιο αδύναμοι υπέφεραν από ταπεινώσεις. [...] Αποτέλεσμα: καθημερινή θνησιμότητα της τάξεως των 35-40 ανθρώπων. Ωστόσο, αυτές οι συνθήκες θα αποδεικνύονταν αληθινή πολυτέλεια σε σχέση με όσα τους περίμεναν στο νησί Ναζίνο (απ' όπου θα αποστέλλονταν, κατά ομάδες, μέχρι τον τελικό τους προορισμό, σε τομείς εποικισμού που βρίσκονταν κατά μήκος του ποταμού Ναζίνα). Το νησί Ναζίνο είναι ένα μέρος εντελώς παρθένο και ακατοίκητο. [...] Ούτε εργαλεία, ούτε σπόροι, ούτε τρόφιμα... Η καινούργια ζωή άρχισε. Την επομένη της αφίξεως της πρώτης αποστολής, 19 Μαΐου, άρχισε να χιονίζει και σηκώθηκε αέρας. Πεινασμένοι, αδυνατισμένοι, χωρίς στέγη, χωρίς εργαλεία [...] οι εκτοπισμένοι βρέθηκαν σε μια αδιέξοδη κατάσταση. Το μόνο που μπορούσαν να κάνουν ήταν να ανάβουν φωτιές για να ξεγελούν το κρύο. Οι άνθρωποι άρχισαν να πεθαίνουν. [...] Την πρώτη μέρα θάφτηκαν 295 πτώματα. [...] Είχαν ήδη περάσει τέσσερις ή πέντε μέρες από τον ερχομό των εκτοπισμένων στο νησί, όταν οι αρχές έστειλαν μ' ένα πλεούμενο λίγο αλεύρι, σε αναλογία μερικών εκατοντάδων γραμμαρίων κατά κεφαλή. Έχοντας λάβει την ισχνή τους μερίδα, έτρεχαν στην όχθη και προσπαθούσαν να διαλύσουν το αλεύρι με λίγο νερό χρησιμοποιώντας το κασκέτο, το παντελόνι ή το σακάκι τους. Όμως στην πλειοψηφία τους οι εκτοπισμένοι δοκίμαζαν να καταπιούν το αλεύρι όπως ήταν και συχνά πέθαιναν από πνιγμό. Σε όλη τη διάρκεια της παραμονής τους στο νησί, οι εκτοπισμένοι δεν έλαβαν τίποτα περισσότερο από λίγο αλεύρι. Οι πιο επιδέξιοι κατάφεραν να ψήσουνε γαλέτες, αλλά δεν υπήρχε το παραμικρό μαγειρικό σκεύος. [...] Σύντομα παρουσιάστηκαν κρούσματα κανιβαλισμού. [...]

»Τέλη Ιουνίου άρχισε η αποστολή των εκτοπισμένων στα υποτιθέμενα χωριά εποικισμού. Αυτά τα μέρη βρίσκονταν σε απόσταση 200 χλμ. από το νησί, ανεβαίνοντας τον ποταμό Ναζίνα, στο μέσον της τάιγκας. Όσον αφορά τα χωριά, ήταν η παρθένα φύση. Κατόρθωσαν παρ' όλα αυτά να φτιάξουν έναν πρωτόγονο φούρνο, πράγμα που τους επέτρεψε να ψήσουν ένα είδος ψωμιού. Όμως, σε ό,τι αφορά τα υπόλοιπα, ελάχιστες ήταν οι αλλαγές σε σχέση με τη ζωή στο νησί Ναζίνο: η ίδια απραξία, οι ίδιες φωτιές, η ίδια ένδεια. Μόνη διαφορά, αυτό το είδος ψωμιού που μοιραζόταν μία φορά στο τόσο. Η θνησιμότητα συνεχιζόταν. Ένα μόνο παράδειγμα: από τα 78 άτομα που αποβιβάστηκαν στο νησί με προορισμό τον 5ο τομέα εποικισμού, μόνον 12 έφτασαν ζωντανοί. Σύντομα, οι αρχές παραδέχτηκαν ότι τα μέρη εκείνα δεν ήταν κατάλληλα για εποικισμό και όσοι είχαν επιζήσει ξαναστάλθηκαν με πλοίο προς την εκβολή του ποταμού. Οι δραπετεύσεις πολλαπλασιάζονταν. [...] Στις νέες τοποθεσίες εγκατάστασης, οι εκτοπισμένοι που είχαν επιβιώσει, και που επιτέλους τους είχαν δοθεί κάποια εργαλεία, βάλθηκαν να κατασκευάζουν, μετά από το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιουλίου, καταφύγια μισοθαμμένα στο έδαφος. [...] Συνέβησαν ακόμη μερικά κρούσματα κανιβαλισμού. [...] Ωστόσο η ζωή έπαιρνε προοδευτικά το πάνω χέρι: οι άνθρωποι βάλθηκαν να δουλεύουν, όμως η φυσική φθορά τους ήταν τόση που ακόμη και με μερίδες 750-1.000 γραμμαρίων ψωμιού την ημέρα εξακολουθούσαν να αρρωσταίνουν, να καταπονούνται, να τρώνε βρύα, πρασινάδα, φύλλα, κ.λπ. Αποτέλεσμα όλων

αυτών: επί συνόλου 6.100 ατόμων που ξεκίνησαν από το Τομσκ (στα οποία πρέπει να προστεθούν κάπου 500-700 που στάλθηκαν στην περιοχή προερχόμενα από αλλού), στις 20 Αυγούστου ζούσαν μόνον 2.200 περίπου»[203].

Άραγε πόσα Ναζίνο να υπήρξαν, πόσες παρόμοιες περιπτώσεις εκτόπισης κι εγκατάλειψης; Μερικοί αριθμοί φανερώνουν το μέγεθος των απωλειών. Μεταξύ Φεβρουαρίου 1930 και Δεκεμβρίου 1931, λίγο περισσότεροι από 1.800.000 κουλάκοι είχαν εκτοπιστεί. Ωστόσο, την 1η Ιανουαρίου 1932, όταν οι αρχές πραγματοποίησαν έναν πρώτο γενικό απολογισμό, απογράφηκαν μονάχα 1.317.022 άτομα[204]. Οι απώλειες πλησίαζαν το μισό εκατομμύριο, περίπου το 30% των εκτοπισμένων. Βέβαια, ο αριθμός εκείνων που κατάφεραν να δραπετεύσουν ήταν χωρίς αμφιβολία υψηλός[205]. Το 1932, η εξέλιξη των «αποστολών εκτοπισμένων» αποτέλεσε για πρώτη φορά αντικείμενο συστηματικής μελέτης από την πλευρά της Γκεπεού. Η πολιτική αστυνομία ήταν, από το καλοκαίρι του 1931, αποκλειστικά υπεύθυνη για τους εκτοπιζόμενους που στο εξής χαρακτηρίζονταν «ειδικοί έποικοι» σε όλα τα σημεία της διαδικασίας, από την εκτόπιση μέχρι τη διαχείριση των «εποικιστικών χωριών». Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη, υπήρχαν 210.000 δραπέτες και περί τις 90.000 νεκροί. Το 1933, χρονιά του μεγάλου λιμού, οι αρχές κατέγραψαν 151.601 θανάτους σε σύνολο 1.142.022 ειδικών εποίκων καταμετρημένων την 1η Ιανουαρίου 1933. Το ποσοστό ετήσιας θνησιμότητας ήταν λοιπόν 6,8% το 1932, 13,3% το 1933. Για τα έτη 1930-1931, διαθέτουμε ελλιπή αλλά εύγλωττα στοιχεία: το 1931, η θνησιμότητα ήταν 1,3% ανάμεσα στους εκτοπισμένους του Καζακστάν, 0,8% ανάμεσα στους αντίστοιχους της δυτικής Σιβηρίας. Όσον αφορά τη βρεφική θνησιμότητα, κυμαινόταν μεταξύ 8 και 12%... το μήνα, με αιχμές της τάξεως του 15% μηνιαίως στο Μαγκνιτογκόρσκ. Από την 1η Ιουνίου 1931 μέχρι την 1η Ιουλίου 1932, η θνησιμότητα ανάμεσα στους εκτοπισμένους της περιοχής του Ναρύμ, στη δυτική Σιβηρία, έφτασε το 11,7% ετησίως. Συνολικά, είναι ελάχιστα πιθανόν ότι το 1930-1931 το ποσοστό θνησιμότητας ήταν κατώτερο από το αντίστοιχο του 1932: χωρίς αμφιβολία πλησίασε ή και υπερέβη το 10% ετησίως. Έτσι, μέσα σε τρία χρόνια, μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι περίπου 300.000 εκτοπισμένοι πέθαναν στους τόπους εξορίας[206].

Για τις κεντρικές αρχές, που επιθυμούσαν να «καταστήσουν αποδοτική» την εργασία εκείνων που τους χαρακτήριζαν με τον όρο «ειδικοί έποικοι» ή, μετά το 1932, με την έκφραση «έποικοι εργασίας», η εκτόπιση-εγκατάλειψη δεν ήταν παρά μια άδικη σπατάλη που χρεωνόταν, καθώς έγραφε ο Ν. Πουζίτσκι, ένας από τους ιθύνοντες της Γκεπεού, αρμόδιος για τους εποίκους εργασίας, «στην εγκληματική αμέλεια και την πολιτική μυωπία των τοπικών υπευθύνων που δεν έχουν αφομοιώσει την ιδέα του εποικισμού με τους πρώην κουλάκους»[207].

Τον Μάρτιο του 1931, για να τεθεί τέρμα στην «απαράδεκτη σπατάλη του εργατικού δυναμικού που συνιστούσαν οι εκτοπισμένοι», συστάθηκε μια ειδική επιτροπή, απευθείας συνδεδεμένη με το Πολιτικό Γραφείο, με πρόεδρο τον Β. Αντρέγιεφ και στην οποία ο Γιάγκοντα έπαιζε σπουδαίο ρόλο. Ο πρώτος στόχος αυτής της επιτροπής ήταν «η ορθολογική και αποτελεσματική διαχείριση των εποίκων εργασίας». Οι πρώτες έρευνες που διεξήχθησαν από την επιτροπή είχαν, πράγματι, αποκαλύψει τη σχεδόν μηδενική παραγωγικότητα των εκτοπισμένων. Έτσι, τον Απρίλιο του 1931, επί 300.000 εποίκων εργασίας εγκατεστημένων στα Ουράλια, μόνον το 8% ήταν αποσπασμένο «στην υλοτόμηση και άλλες παραγωγικές εργασίες»· οι υπόλοιποι από τους

υγιείς άνδρες «κατασκεύαζαν κατοικίες για τους εαυτούς τους [...] και απασχολούνταν με την επιβίωσή τους». Ένα άλλο ντοκουμέντο αναγνώριζε ότι το σύνολο των επιχειρήσεων αποκουλακοποίησης είχε αποβεί ελλειμματικό για το κράτος: η μέση αξία των κατασχεθεισών περιουσιών των κουλάκων το 1930 ανερχόταν στα 564 ρούβλια ανά γεωργική μονάδα, ποσό εξευτελιστικό (που ισοδυναμούσε με εργατικούς μισθούς δεκαπέντε μηνών περίπου), πράγμα που έλεγε πολλά για την δήθεν «ευμάρεια» των κουλάκων. Όσο για τα έξοδα που είχαν απαιτηθεί για την εκτόπιση των κουλάκων, ανέρχονταν σε περισσότερα από 1.000 ρούβλια ανά οικογένεια![208]

Για την επιτροπή Αντρέγιεφ, η ορθολογικοποίηση της διαχείρισης των εποίκων εργασίας περνούσε πρώτα από τη διοικητική αναδιοργάνωση των δομών που είχαν την ευθύνη των εκτοπισμένων. Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1931, η Γκεπεού ανέλαβε το μονοπώλιο της διοικητικής διαχείρισης των «ειδικών πληθυσμών» που μέχρι τότε εξαρτιόνταν από τις τοπικές αρχές. Ένα ολόκληρο δίκτυο από *κομαντατούρες* οργανώθηκε επιτόπου, μια πραγματική παράλληλη διοίκηση που επέτρεπε στην Γκεπεού να επωφελείται από ένα είδος ετεροδικίας και να ελέγχει παντελώς απέραντες εκτάσεις, όπου οι ειδικοί έποικοι αποτελούσαν στο εξής την πλειοψηφία του τοπικού πληθυσμού. Οι τελευταίοι υπόκειντο σε έναν πολύ αυστηρό εσωτερικό κανονισμό. Μόλις έφταναν στον τόπο διαμονής τους, αποσπώντο από τη διοίκηση είτε σε μια κρατική επιχείρηση, είτε σε μια «αγροτική ή βιοτεχνική κοοπερατίβα με ειδικό καθεστώς η οποία διευθυνόταν από την τοπική διοίκηση της OGPU», είτε ακόμη σε έργα κατασκευής και συντήρησης των δρόμων ή σε εργασίες ξεχερσώματος. Εννοείται πως οι νόρμες και οι μισθοί ρυθμίζονταν επίσης από ένα ειδικό καθεστώς: κατά μέσο όρο, οι νόρμες ήταν 30-50% υψηλότερες από τις αντίστοιχες των ελεύθερων εργατών, όσο για τους μισθούς, όταν και αν πληρώνονταν, υφίσταντο φορολόγηση κατά 15-25% που αποδιδόταν απευθείας στη διοίκηση της Γκεπεού.

Στην πραγματικότητα, όπως μαρτυρούν τα έγγραφα της επιτροπής Αντρέγιεφ, η Γκεπεού είχε «κόστος εγκατάστασης» των εποίκων εργασίας εννέα φορές μικρότερο από εκείνο των κρατουμένων στα στρατόπεδα. Έτσι, τον Ιούνιο του 1933, οι 203.000 ειδικοί έποικοι της δυτικής Σιβηρίας, κατανεμημένοι σε 83 υποδιευθύνσεις, δεν φρουρούνταν παρά μονάχα από 971 άτομα[209]. Η Γκεπεού είχε ως στόχο να προμηθεύει, με αντίτιμο την καταβολή μιας προμήθειας που αποτελείτο από ένα ποσοστό των μισθών και ένα προσυμφωνημένο ποσό που οριζόταν σε κάθε συμβόλαιο, τη *δική της* εργατική δύναμη σε έναν ορισμένο αριθμό μεγάλων βιομηχανικών κοινοπραξιών οι οποίες είχαν αναλάβει την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών των βορείων και δυτικών περιοχών της χώρας, όπως η Ourallesprom (δασικές εκμεταλλεύσεις), η Ouralougol, η Vostougol (άνθρακας), η Vostokstal (χαλυβουργία), η Tsvetmetzoloto (μη σιδηρούχα ορυκτά), η Kouznetzstroi (μεταλλουργία) και άλλες. Σε γενικές γραμμές, η επιχείρηση αναλάμβανε να εξασφαλίσει τις υποδομές της κατοικίας, της εκπαίδευσης και της διατροφής των εκτοπισμένων. Στην πραγματικότητα, όπως το αναγνώριζαν και τα ίδια τα στελέχη της Γκεπεού, οι επιχειρήσεις είχαν την τάση να λογαριάζουν αυτή την εργατική δύναμη με το διφορούμενο καθεστώς –ημι-ελεύθεροι και ημι-κρατούμενοι– ως δωρεάν πόρο. Οι έποικοι εργασίας συχνά δεν έπαιρναν μισθό, στο μέτρο που τα ποσά που κέρδιζαν ήταν κατώτερα από εκείνα που παρακρατούσε η διεύθυνση για την κατασκευή των παραπηγμάτων, των εργαλείων, των υποχρεωτικών εισφορών προς όφελος των συνδικάτων, του κρατικού δανείου κ.λπ.

Εγγεγραμμένοι στην τελευταία κατηγορία ανεφοδιασμού σε τρόφιμα, πραγματικοί παρίες, υποβάλλονταν διαρκώς στη σιτοδεία, καθώς επίσης και σε κάθε είδους ταπεινώσεις και εκμετάλλευση. Ανάμεσα στις πιο κραυγαλέες καταχρήσεις σε βάρος τους είναι εκείνες που αποκαλύπτονται από τις αναφορές της διεύθυνσης: νόρμες απραγματοποίητες, παρακράτηση μισθών, ξυλοδαρμοί και εγκλεισμοί σε αυτοσχέδια μπουντρούμια χωρίς την παραμικρή θέρμανση μες στο καταχείμωνο, «παραχωρήσεις εκτοπισμένων που διενεργούσαν οι υπεύθυνοι της Γκεπεού με αντάλλαγμα εμπορεύματα», ή εκτοπισμένοι που στέλνονταν δωρεάν για «κάθε χρήση» στους τοπικούς αρχηγίσκους. Η παρακάτω παρατήρηση ενός διευθυντή μιας δασικής επιχείρησης στα Ουράλια που χρησιμοποιούσε εποίκους, η οποία παρατίθεται και επικρίνεται σε μια αναφορά της Γκεπεού το 1933, συνοψίζει αρκετά καλά το πνεύμα με το οποίο αντιμετώπιζαν πολλοί διευθυντές ένα εργατικό δυναμικό που μπορούσαν να το αγγαρεύουν ανάλογα με τις διαθέσεις τους: «Θα μπορούσαμε να σας εξοντώσουμε όλους σας· όπως και να 'χει, η Γκεπεού θα μας στείλει στη θέση σας μια καινούργια φουρνιά άλλων εκατό χιλιάδων σαν και του λόγου σας!»

Σιγά-σιγά, η χρήση εποίκων-εργατών έγινε, από την άποψη της αυστηρής παραγωγικότητας, πιο ορθολογική. Ήδη από το 1932, επιχειρείται μια προοδευτική εγκατάλειψη των πιο αφιλόξενων «ζωνών εγκατάστασης» ή «εποικισμού» προς όφελος των μεγάλων εργοταξίων, των βιομηχανικών κέντρων και των ορυχείων. Σε ορισμένους τομείς, το ποσοστό των εκτοπισμένων εργατών που εργαζόταν στις ίδιες επιχειρήσεις ή στα ίδια εργοτάξια όπου δούλευαν και ελεύθεροι εργάτες και ζούσε σε συνεχόμενα παραπήγματα, ήταν πολύ σημαντικό, αν όχι και κυρίαρχο. Στα ορυχεία του Κουζμπάς, στα τέλη του 1933, περισσότεροι από 41.000 έποικοι εργασίας αντιπροσώπευαν το 47% του συνόλου των ανθρακωρύχων. Στο Μαγκνιτογκόρσκ, οι 42.462 καταγεγραμμένοι εκτοπισμένοι του Σεπτεμβρίου 1932 αποτελούσαν τα δύο τρίτα του ντόπιου πληθυσμού[210]. Κατανεμημένοι σε κατοικίες εντός τεσσάρων ειδικών ζωνών εγκατάστασης, σε απόσταση 2 μέχρι 6 χιλιόμετρα από τις κεντρικές εγκαταστάσεις του εργοταξίου, δούλευαν ωστόσο στις ίδιες ομάδες με τους ελεύθερους εργάτες, κατάσταση που είχε ως αποτέλεσμα την απάλειψη εν μέρει των μεταξύ τους διαφορών. Εξαιτίας της φοράς των πραγμάτων, με άλλα λόγια των οικονομικών απαιτήσεων, οι χθεσινοί «αποκουλακοποιημένοι» που τώρα πια είχαν μεταμορφωθεί σε εποίκους-εργάτες, εντάσσονταν πάλι σε μια κοινωνία σημαδεμένη από τη γενικότερη ποινικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και μέσα στην οποία κανένας δεν γνώριζε ποιοι θα ήταν οι επόμενοι απόκληροι.

8

Ο μεγάλος λιμός

Ανάμεσα στα άγνωστα γεγονότα της σοβιετικής ιστορίας παρέμενε για πολύ καιρό κι ο μεγάλος λιμός των ετών 1932-1933, τα θύματα του οποίου υπήρξαν, σύμφωνα με πηγές που σήμερα δεν αμφισβητούνται, περισσότερα από 6 εκατομμύρια[211]. Αυτή η καταστροφή δεν υπήρξε, ωστόσο, παρόμοια με τις άλλες, στη σειρά των λιμών που αντιμετώπιζε, σε τακτικά διαστήματα, η τσαρική Ρωσία. Υπήρξε άμεση συνέπεια του καινούργιου συστήματος της «στρατιωτικο-φεουδαρχικής εκμετάλλευσης» της αγροτιάς –κατά την έκφραση του αντισταλινικού ηγέτη των μπολσεβίκων Νικολάι Μπουχάριν–, που συστάθηκε στη διάρκεια της αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης και αποτέλεσε την τραγική απεικόνιση της τρομακτικής κοινωνικής καταπίεσης που συνόδευσε την έφοδο της σοβιετικής εξουσίας κατά της υπαίθρου, στα τέλη της δεκαετίας του '20.

Αντίθετα με τον λιμό του 1921-1922, που οι σοβιετικές αρχές τον παραδέχτηκαν κάνοντας ευρεία έκκληση στη διεθνή βοήθεια, ο λιμός του 1932-1933 δεν έγινε ποτέ παραδεκτός από το καθεστώς που έπνιξε με την προπαγάνδα του τις λίγες φωνές που προσπαθούσαν, στο εξωτερικό, να προσελκύσουν την προσοχή σε αυτή την τραγωδία. Μια προπαγάνδα που βοηθήθηκε τα μέγιστα από «μαρτυρίες» όπως αυτή του Γάλλου βουλευτή και αρχηγού του ριζοσπαστικού κόμματος Εντουάρ Ερριό, ο οποίος, ταξιδεύοντας στην Ουκρανία το καλοκαίρι το 1933, διατυμπάνιζε πως δεν είδε παρά μονάχα «θαυμαστά αρδευόμενους και καλλιεργούμενους λαχανόκηπους» και «αληθινά αξιοθαύμαστες σοδειές», πριν καταλήξει κατηγορηματικά: «Διέσχισα την Ουκρανία, και σας βεβαιώνω πως είναι ένας κήπος σε πλήρη άνθηση»[212]. Αυτή η τύφλωση ήταν καταρχάς το αποτέλεσμα μιας θαυμαστής σκηνοθεσίας, οργανωμένης από την Γκεπεού για χάρη των ξένων προσκεκλημένων, των οποίων η διαδρομή ήταν σημαδεμένη από υποδειγματικά κολχόζ και παιδικές χαρές. Μια τύφλωση που ολοφάνερα ενισχυόταν από πολιτικές σκοπιμότητες, ιδιαιτέρως από την πλευρά των Γάλλων ιθυνόντων που βρίσκονταν εκείνη την εποχή στην εξουσία, και οι οποίοι φρόντιζαν να μην διαταραχθεί η διαδικασία της σχεδιαζόμενης προσέγγισης με τη Σοβιετική Ένωση, απέναντι σε μια Γερμανία που γινόταν ολοένα και πιο απειλητική μετά την πρόσφατη ανάρρηση στην εξουσία του Αδόλφου Χίτλερ.

Παρ' όλα αυτά, κάποιοι υψηλά ιστάμενοι πολιτικοί, ειδικότερα Γερμανοί και Ιταλοί, γνώριζαν και μάλιστα με αρκετές λεπτομέρειες τα σχετικά με τον λιμό του 1932-1933. Οι αναφορές των Ιταλών διπλωματών που ήταν διαπιστευμένοι στο Χαρκόφ, στην Οδησσό ή στο Νοβοροσίσκ και οι οποίες ανακαλύφθηκαν πρόσφατα και δημοσιεύτηκαν από τον Ιταλό ιστορικό Αντρέα Γκρατσιόζι[213], αποδεικνύουν ότι ο Μουσσολίνι, ο οποίος διάβαζε αυτά τα κείμενα με προσοχή, ήταν απολύτως εν γνώσει της καταστάσεως, ωστόσο δεν τη χρησιμοποίησε για την αντικομμουνιστική του προπα-

γάνδα. Αντιθέτως, το καλοκαίρι του 1933 σημαδεύτηκε από την υπογραφή μιας ιταλο-σοβιετικής εμπορικής συμφωνίας, που την ακολούθησε η υπογραφή ενός συμφώνου ειρήνης και μη επιθέσεως. Αποσιωπημένη ή θυσιασμένη στο βωμό του συμφέροντος του κράτους, η αλήθεια για τον μεγάλο λιμό, για την οποία γινόταν λόγος σε ουκρανικές εκδόσεις χαμηλής κυκλοφορίας στο εξωτερικό, άρχισε να επιβάλλεται μόνο μετά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '80, αφού πρώτα δημοσιεύτηκε μια σειρά από εργασίες και έρευνες, τόσο από δυτικούς ιστορικούς όσο και από ερευνητές από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Δεν μπορούμε φυσικά να κατανοήσουμε το λιμό του 1932-1933 χωρίς να τον εντάξουμε στο πλαίσιο των νέων σχέσεων ανάμεσα στο σοβιετικό κράτος και στην αγροτιά, σχέσεις που προέκυψαν από την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου. Στις κολεκτιβοποιημένες περιοχές ο ρόλος του κολχόζ ήταν στρατηγικής σημασίας. Αποστολή του ήταν η εξασφάλιση καθορισμένων προμηθειών αγροτικών προϊόντων για το κράτος, με μια ολοένα και μεγαλύτερη αφαίμαξη της «συλλογικής» συγκομιδής. Κάθε φθινόπωρο, η εκστρατεία περισυλλογής μεταμορφωνόταν σε μια πραγματική αναμέτρηση δυνάμεων ανάμεσα στο κράτος και τους αγρότες που προσπαθούσαν απελπισμένα να κρατήσουν για τους εαυτούς τους ένα μέρος της σοδειάς. Το στοίχημα ήταν θεμελιώδους σημασίας: για το κράτος η παρακράτηση προϊόντων, για τους αγρότες η επιβίωση. Όσο πιο εύφορη ήταν μια περιοχή, τόσο μεγαλύτερη κι η αφαίμαξη. Το 1930, το κράτος συνέλεξε 30% της αγροτικής παραγωγής στην Ουκρανία, 38% στις πλούσιες πεδιάδες του Κουμπάν στον βόρειο Καύκασο, 33% της σοδειάς του Καζακστάν. Το 1931, μολονότι η συγκομιδή ήταν αρκετά κατώτερη, τα αντίστοιχα ποσοστά έφτασαν στο 41,5%, 47% και 39,5%. Τέτοιας έκταση παρακράτηση από την πλευρά του κράτους δεν γινόταν παρά να αποδιοργανώσει πλήρως τον παραγωγικό κύκλο· στο σημείο αυτό, αρκεί να θυμηθούμε ότι με το καθεστώς της ΝΕΡ οι αγρότες δεν παραχωρούσαν περισσότερο από το 15-20% της σοδειάς τους, κρατώντας το 12-15% για την επόμενη σπορά, το 25-30% για ζωοτροφές και το υπόλοιπο για την ιδιωτική τους κατανάλωση. Έτσι, η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη ανάμεσα στους αγρότες, που ήταν αποφασισμένοι να χρησιμοποιήσουν κάθε μορφής στρατήγημα προκειμένου να διατηρήσουν ένα τμήμα της σοδειάς τους, και τις τοπικές αρχές που ήταν υποχρεωμένες να εκπληρώσουν με κάθε τίμημα ένα ολοένα και πιο εξωπραγματικό πλάνο – το 1932, το πλάνο παρακράτησης ήταν κατά 32% ανώτερο από το αντίστοιχο του 1931[214].

Η εκστρατεία συλλογής αγροτικών προϊόντων του 1932 άρχισε με πολύ βραδείς ρυθμούς. Από τη στιγμή που άρχισε ο θερισμός, οι αγρότες-μέλη των κολχόζ προσπαθούσαν να κρύψουν ή να «κλέψουν» στη διάρκεια της νύχτας ένα μέρος της σοδειάς. Σχηματίστηκε ένα αληθινό «μέτωπο παθητικής αντίστασης», που ενισχυόταν από τη σιωπηρή και αμοιβαία συμφωνία που συχνά πήγαινε από τον αγρότη στον χωροφύλακα, από τον χωροφύλακα στον λογιστή, από τον λογιστή στον διευθυντή του κολχόζ, που και ο ίδιος ήταν κάποιος αγρότης που πρόσφατα είχε προαχθεί, από τον διευθυντή του κολχόζ στον τοπικό γραμματέα του Κόμματος. Για να «πάρουν τα σιτηρά», οι κεντρικές αρχές αναγκάζονταν να στέλνουν καινούργια «αποσπάσματα σύγκρουσης» που στρατολογούνταν στις πόλεις ανάμεσα στους κομσομόλους και τους κομμουνιστές.

Να τι έγραφε προς τους ιεραρχικούς του προϊστάμενους σχετικά με το αληθινό

κλίμα πολέμου που κυριαρχούσε τότε στην ύπαιθρο ένας ινστρούχτορας της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής, που βρισκόταν σε διατεταγμένη αποστολή σε μια σιτοπαραγωγική περιφέρεια του Κάτω Βόλγα:

> «Οι συλλήψεις και οι έρευνες διενεργούνται από όποιον να 'ναι: τα μέλη του αγροτικού σοβιέτ, τους κάθε λογής αρμόδιους, τα μέλη των αποσπασμάτων σύγκρουσης, από οποιονδήποτε κομσομόλο που δεν βαριέται. Αυτή τη χρονιά, 12% των αγροτών της περιφέρειας παραπέμφθηκαν στο δικαστήριο, χωρίς να λογαριάζουμε τους κουλάκους που εκτοπίστηκαν, τους αγρότες που τιμωρήθηκαν με πρόστιμα, κ.λπ. Σύμφωνα με υπολογισμούς του πρώην αντεισαγγελέα της περιφέρειας, στη διάρκεια του τελευταίου χρόνου το 15% του πληθυσμού των ενηλίκων υπήρξαν θύματα καταπίεσης της μιας ή της άλλης μορφής. Αν σε αυτό προσθέσετε ότι στη διάρκεια του τελευταίου μήνα περίπου 800 καλλιεργητές αποκλείστηκαν από τα κολχόζ, θα αποκτήσετε μια ιδέα της έκτασης της καταπίεσης στην περιφέρεια. [...] Αν εξαιρέσουμε τις περιπτώσεις όπου η μαζική καταπίεση πράγματι δικαιολογείται, πρέπει να πούμε ότι η αποτελεσματικότητα των μέτρων καταστολής δεν παύει να ελαττώνεται σε βαθμό που, όταν ξεπερνούν κάποιο σημείο, καταντάει δύσκολο να εφαρμοστούν. [...] Οι φυλακές είναι γεμάτες στο απροχώρητο. Η φυλακή του Μπαλάτσεβο "φιλοξενεί" πέντε φορές περισσότερους από το προβλεπόμενο και στο Ελάν, στη μικρή φυλακή της περιφέρειας, υπάρχουν 610 άτομα. Τον περασμένο μήνα, η φυλακή του Μπαλάτσεβο παρέδωσε στο Ελάν 78 καταδίκους, ανάμεσα στους οποίους οι 48 είχαν ποινές κάτω των 10 ετών· οι 21 αφέθηκαν αμέσως ελεύθεροι. [...] Για να τελειώνουμε με αυτή την περίφημη μέθοδο, τη μόνη που χρησιμοποιείται εδώ –τη μέθοδο της βίας– δυο λόγια για τους ανεξάρτητους αγρότες, εναντίον των οποίων ασκείται κάθε μορφής πίεση προκειμένου να εμποδιστούν να σπείρουν και να παράγουν.
>
> »Το ακόλουθο παράδειγμα φανερώνει ώς ποιο σημείο τρομοκρατούνται οι ανεξάρτητοι αγρότες: στο Μόρτσου, ένας ανεξάρτητος αγρότης, ο οποίος ωστόσο είχε εκπληρώσει το πλάνο του κατά 100%, πήγε να δει τον σύντροφο Φομίτσεφ, πρόεδρο της Εκτελεστικής Επιτροπής της περιφέρειας, και του ζήτησε να τον εκτοπίσει στο Βορρά γιατί, όπως του εξήγησε, "δεν είναι δυνατόν να ζει κανείς με αυτές τις συνθήκες". Το ίδιο αποκαλυπτική είναι και η αίτηση που υπογράφουν 16 ανεξάρτητοι αγρότες του αγροτικού σοβιέτ του Αλεξαντρόφ, με την οποία ζητούν να εκτοπιστούν εκτός της περιφέρειάς τους! [...] Εν κατακλείδι, η μοναδική μορφή "μαζικής εργασίας" είναι η "έφοδος": εξ εφόδου κυριεύονται τα σπαρτά, τα χρέη, η κτηνοτροφία, με "εφόδους" προωθείται η δουλειά, κ.λπ. Τίποτα δεν γίνεται χωρίς "εφόδους". [...] Τη νύχτα, από τις 9-10 το βράδυ μέχρι την αυγή, γίνεται η "πολιορκία". Η "έφοδος" διεξάγεται ως εξής: το "απόσπασμα σύγκρουσης", που διαμένει σε μια ξύλινη καλύβα, "καλεί" τον έναν μετά τον άλλον όλους όσους δεν έχουν εκπληρώσει την τάδε ή τη δείνα υποχρέωση ή πλάνο και τους "πείθει" με διάφορες μεθόδους να τιμήσουν τις υποχρεώσεις τους. Έτσι "πολιορκείται" όποιος περιλαμβάνεται στη λίστα και την επόμενη νύχτα ξαναρχίζουν»[215].

Στο οπλοστάσιο της καταστολής, ένας περίφημος νόμος που δημοσιεύτηκε στις 7 Αυγούστου 1932, στο αποκορύφωμα του πολέμου ανάμεσα στην αγροτιά και στο καθε-

στώς, έπαιξε αποφασιστικό ρόλο. Προέβλεπε καταδίκη δεκάχρονου εγκλεισμού σε στρατόπεδο ή τη θανατική ποινή για «κάθε κλοπή ή κατασπατάληση της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας». Ο νόμος έγινε γνωστός στο λαό με το προσωνύμιο «ο νόμος των σταχυών», γιατί οι περισσότεροι από όσους καταδικάζονταν βάσει αυτού είχαν κλέψει μερικά στάχυα σιταριού ή σίκαλης από τα κολχόζ. Αυτός ο άθλιος νόμος επέτρεψε, από τον Αύγουστο του 1932 μέχρι τον Δεκέμβριο του 1933, την καταδίκη περισσότερων από 125.000 άτομα, εκ των οποίων 5.400 στην εσχάτη των ποινών[216].

Παρά τα δρακόντεια ετούτα μέτρα, το σιτάρι δεν «απέδιδε». Στα μέσα Οκτωβρίου του 1932, το πλάνο συλλογής για τις βασικές σιτοπαραγωγικές περιοχές της χώρας δεν είχε εκπληρωθεί παρά στο 15-20%. Στις 22 Οκτωβρίου 1932, το Πολιτικό Γραφείο αποφάσισε να στείλει στην Ουκρανία και στον βόρειο Καύκασο δύο έκτακτες επιτροπές, τη μία με επικεφαλής τον Βιατσεσλάβ Μολότοφ, την άλλη με επικεφαλής τον Λάζαρ Καγκάνοβιτς, με σκοπό «την επιτάχυνση της συλλογής των εισφορών»[217]. Στις 2 Νοεμβρίου, η επιτροπή του Λάζαρ Καγκάνοβιτς, στην οποία συμμετείχε ο Γκένριχ Γιάγκοντα, έφτασε στο Ροστόφ-Ντον. Συγκάλεσε αμέσως συνέλευση όλων των περιφερειακών γραμματέων του Κόμματος της περιοχής του βόρειου Καυκάσου, η οποία υιοθέτησε την παρακάτω απόφαση: «Σε συνέχεια της ιδιαιτέρως ντροπιαστικής αποτυχίας του πλάνου συλλογής των σιτηρών, να υποχρεώσετε τις τοπικές οργανώσεις του Κόμματος να τσακίσουν το οργανωμένο από αντεπαναστατικά στοιχεία και κουλάκους σαμποτάζ και να εκμηδενίσουν την αντίσταση των αγροτοκομμουνιστών και των προέδρων των κολχόζ που τέθηκαν επικεφαλής αυτού του σαμποτάζ». Για ένα ορισμένο αριθμό περιφερειών που είχαν περιληφθεί στον «μαυροπίνακα» (σύμφωνα με την επίσημη ορολογία) πάρθηκαν τα ακόλουθα μέτρα: απόσυρση όλων των προϊόντων από τα καταστήματα, ολοκληρωτική παύση του εμπορίου, άμεση εξόφληση των τρεχόντων δανείων, επιβολή έκτακτης εισφοράς, σύλληψη όλων των «δολιοφθορέων», των «αλλοτριωμένων στοιχείων» και των «αντεπαναστατών», σύμφωνα με μια επιταχυνόμενη διαδικασία, υπό την αιγίδα της Γκεπεού. Σε περίπτωση εξακολούθησης του «σαμποτάζ», ο πληθυσμός υπόκειτο σε ομαδική εκτόπιση.

Μονάχα τον Νοέμβριο του 1932, πρώτο μήνα της «πάλης κατά του σαμποτάζ», 5.000 αγροτοκομμουνιστές κρίθηκαν «εγκληματικά επιεικείς» απέναντι στο «σαμποτάζ» της εκστρατείας συλλογής των εισφορών και 15.000 αγρότες-μέλη κολχόζ συνελήφθησαν σε αυτή τη στρατηγικής σημασίας από την άποψη της αγροτικής παραγωγής περιοχή, τον βόρειο Καύκασο. Τον Δεκέμβριο, άρχισαν οι ομαδικές εκτοπίσεις όχι μονάχα των κουλάκων αλλά και ολόκληρων χωριών, ιδιαιτέρως των Κοζάκων *stanitsy*, που είχαν ήδη πληγεί το 1920 από παρόμοια μέτρα[218]. Ο αριθμός των ειδικών εποίκων εκτοξεύτηκε ραγδαία στα ύψη. Αν για το 1932 τα στοιχεία της διοίκησης του Γκουλάγκ άκαναν λόγο για άφιξη 71.236 εκτοπισμένων, το 1933 καταγράφηκε μια πλημμυρίδα 268.091 νέων ειδικών εποίκων[219].

Στην Ουκρανία, η επιτροπή Μολότοφ πήρε ανάλογα μέτρα: εγγραφή των περιφερειών όπου το πλάνο συλλογής δεν είχε εκπληρωθεί στον «μαυροπίνακα», με όλες τις συνέπειες που περιγράφηκαν προηγουμένως: εκκαθάριση των τοπικών οργανώσεων του Κόμματος, ομαδικές συλλήψεις όχι μόνον μελών αλλά επίσης και στελεχών των κολχόζ, για τα οποία υπήρχαν υποψίες ότι «ελαχιστοποιούν την παραγωγή». Αμέσως, αυτά τα μέτρα εξαπλώθηκαν και στις άλλες σιτοπαραγωγικές περιοχές.

Μπορούσαν άραγε αυτά τα κατασταλτικά μέτρα να επιτρέψουν στο κράτος να

κερδίσει τον πόλεμο κατά των αγροτών; Όχι, υπογράμμιζε σε μια ιδιαιτέρως οξυδερκή αναφορά ο Ιταλός πρόξενος του Νοβοροσίσκ:

«Ο σοβιετικός κρατικός μηχανισμός, υπερβολικά εξοπλισμένος και ισχυρός, βρίσκεται πράγματι σε αδυναμία να νικήσει σε μία ή περισσότερες μάχες εν παρατάξει· ο εχθρός δεν παρουσιάζεται μαζικός, είναι διάσπαρτος και οι σοβιετικοί εξαντλούνται σε μια ατέλειωτη σειρά ελασσόνων επιχειρήσεων: εδώ, ένα χωράφι δεν έχει ξεχορταριαστεί, παραπέρα κάποιες ποσότητες σιτηρών είναι κρυμμένες· δίχως να λογαριάζουμε τα τρακτέρ που δεν δουλεύουν, άλλα που έχουν εσκεμμένα υποστεί βλάβες, κι ακόμη κάποια που σουλατσάρουν αντί να δουλεύουν... Κι ύστερα είναι οι αποθήκες που τις έχουν κατακλέψει, τα λογιστικά βιβλία, μικρά και μεγάλα, που δεν είναι ενημερωμένα ή που έχουν παραποιηθεί, οι διευθυντές των κολχόζ που, από φόβο ή από κακή πίστη, δεν λένε την αλήθεια στις αναφορές τους... Κι έτσι γίνεται συνέχεια και στο διηνεκές και πάλι απ' την αρχή σε αυτή την αχανή χώρα! [...] Τον εχθρό πρέπει να τον γυρεύεις από σπίτι σε σπίτι, από χωριό σε χωριό. Είναι σαν να κουβαλάς νερό μ' έναν τρύπιο κάδο!»[220]

Συνεπώς, για να νικηθεί ο «εχθρός» δεν έμενε παρά μονάχα μια λύση: η πείνα.

Οι πρώτες αναφορές για τους κινδύνους μιας «κρίσιμης κατάστασης στον τομέα των τροφίμων» για το χειμώνα 1932-1933 έφτασαν στη Μόσχα ήδη από το καλοκαίρι του 1932. Τον Αύγουστο του 1932, ο Μολότοφ ανέφερε στο Πολιτικό Γραφείο ότι υφίστατο «πραγματική απειλή λιμού ακόμη και στις περιοχές όπου η συγκομιδή ήταν εξαιρετική». Ωστόσο, πρότεινε να εκπληρωθεί με κάθε τίμημα το πλάνο της συλλογής των εισφορών. Τον ίδιο εκείνο Αύγουστο, ο πρόεδρος του συμβουλίου των κομισαρίων του λαού του Καζακστάν, ο Ισσάγιεφ, πληροφόρησε τον Στάλιν για την έκταση του λιμού σε αυτή τη δημοκρατία όπου η κολεκτιβοποίηση σε συνδυασμό με τη μόνιμη εγκατάσταση των πληθυσμών είχε εντελώς αποδιοργανώσει την παραδοσιακή νομαδική οικονομία. Ακόμη και σκληροί σταλινικοί, όπως ο Στανισλάς Κόσσιορ, πρώτος γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος της Ουκρανίας και ο Μιχαήλ Χαταγιέβιτς, πρώτος γραμματέας του κόμματος στην περιοχή του Ντιεπροπετρόφκ, ζήτησαν από τον Στάλιν και τον Μολότοφ να ελαφρύνουν το πλάνο συλλογής εισφορών. «Για να μπορέσει στο μέλλον να αυξάνεται σύμφωνα με τις ανάγκες του προλεταριακού κράτους», έγραφε ο Χαταγιέβιτς στον Μολότοφ τον Νοέμβριο του 1932, «πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις ελάχιστες ανάγκες των μελών των κολχόζ, γιατί αλλιώς σε λίγο δεν θα υπάρχει κανένας για να σπείρει και να εξασφαλίσει την παραγωγή».

«Η άποψή σας», αποκρίθηκε ο Μολότοφ, «είναι βαθύτατα λαθεμένη και διόλου μπολσεβίκικη. Εμείς οι μπολσεβίκοι δεν μπορούμε να βάζουμε τις ανάγκες του κράτους –ανάγκες που καθορίζονται επακριβώς με κομματικές αποφάσεις– στη δέκατη, ακόμη και στη δεύτερη θέση»[221].

Μερικές μέρες αργότερα, το Πολιτικό Γραφείο έστειλε στις τοπικές αρχές μια εγκύκλιο που διέταζε ότι, από τα κολχόζ τα οποία δεν είχαν ακόμη εκπληρώσει το πλάνο τους, έπρεπε αμέσως να αφαιρεθούν «όλα τα σιτηρά που είχαν στη διάθεσή τους, ακόμη και οι σπόροι που συνιστούν απόθεμα για τη σπορά»!

Υποχρεωμένοι να παραδώσουν κάτω από τις απειλές, ακόμη και τα βασανιστήρια, όλα τα ισχνά τους αποθέματα, μην έχοντας ούτε τα μέσα ούτε τη δυνατότητα να αγοράσουν οτιδήποτε, εκατομμύρια αγρότες των πιο πλούσιων αγροτικών περιοχών της Σοβιετικής Ένωσης αφέθηκαν έτσι στο έλεος του λιμού και δεν είχαν άλλη σωτη-

ρία από το να φύγουν, με προορισμό τα μεγάλα αστικά κέντρα. Όμως, στις 27 Δεκεμβρίου 1932, η κυβέρνηση καθιέρωσε το εσωτερικό διαβατήριο και την υποχρεωτική απογραφή των κατοίκων των πόλεων, με στόχο να περιορίσει την έξοδο των αγροτών, να «εξολοθρεύσει τον κοινωνικό παρασιτισμό» και να «καταπολεμήσει τη διείσδυση των κουλάκων στις πόλεις». Μπροστά σε αυτή τη φυγή των αγροτών που προσπαθούσαν να επιβιώσουν, στις 22 Ιανουαρίου 1933 η κυβέρνηση δημοσίευσε μια εγκύκλιο που καταδίκαζε σε προγραμματισμένο θάνατο εκατομμύρια πεινασμένους. Με τις υπογραφές του Στάλιν και του Μολότοφ, διέταζε τις τοπικές αρχές, και ειδικότερα την Γκεπεού, να απαγορεύσουν «με κάθε μέσον τις ομαδικές αναχωρήσεις των αγροτών της Ουκρανίας και του βόρειου Καυκάσου προς τις πόλεις. Μετά τη σύλληψη των αντεπαναστατικών στοιχείων, οι υπόλοιποι φυγάδες θα επιστρέφουν δια της βίας στους τόπους διαμονής τους». Η εγκύκλιος ερμήνευε ως εξής την κατάσταση: «Η Κεντρική Επιτροπή και η κυβέρνηση έχουν αποδείξεις πως αυτή η μαζική έξοδος των αγροτών είναι οργανωμένη από τους εχθρούς της σοβιετικής εξουσίας, τους αντεπαναστάτες και τους Πολωνούς πράκτορες, με στόχο την προπαγάνδα κατά του συστήματος των κολχόζ ειδικότερα και της σοβιετικής εξουσίας γενικότερα»[222].

Σε όλες τις περιοχές που επλήγησαν από το λιμό, ανεστάλη πάραυτα η πώληση εισιτηρίων για τα τρένα· οδοφράγματα ελεγχόμενα από τις ειδικές μονάδες της Γκεπεού στήθηκαν στους δρόμους για να εμποδίζονται οι αγρότες να εγκαταλείψουν την περιφέρειά τους. Στις αρχές Μαρτίου του 1933, μια αναφορά της πολιτικής αστυνομίας διευκρίνιζε ότι στο διάστημα ενός μηνός 219.460 άτομα είχαν αναχαιτιστεί στα πλαίσια των επιχειρήσεων που προορίζονταν να περιορίσουν την έξοδο των πεινασμένων αγροτών προς τις πόλεις και ότι 186.588 είχαν «σταλεί πίσω στις περιφέρειες προέλευσής τους», ενώ οι υπόλοιποι είχαν συλληφθεί και προσαχθεί σε δίκες. Όμως η αναφορά σιωπούσε σχετικά με την κατάσταση των ατόμων που εκδιώκονταν από τις πόλεις.

Στο σημείο αυτό, παραθέτουμε τη μαρτυρία του Ιταλού πρόξενου του Χαρκόφ, ο οποίος βρισκόταν στην καρδιά μιας περιοχής που είχε βαρύτατα πληγεί από το λιμό:

«Εδώ και μια εβδομάδα, οργανώθηκε μια υπηρεσία για την περίθαλψη των εγκαταλειμμένων παιδιών. Πράγματι, εκτός από τους αγρότες που συρρέουν στην πόλη, αφού δεν έχουν καμιά πιθανότητα επιβίωσης στην ύπαιθρο χώρα, υπάρχουν παιδιά που τα φέρνουν εδώ οι γονείς τους και στη συνέχεια τα εγκαταλείπουν, για να επιστρέψουν οι ίδιοι στα χωριά τους και να πεθάνουν εκεί. Ελπίζουν πως κάποιος στην πόλη θα φροντίσει τα βλαστάρια τους. [...] Εδώ και μια εβδομάδα, έχουν επιστρατευθεί οι *dvorniki* (οι θυρωροί) με τις άσπρες τους μπλούζες, οι οποίοι περιπολούν στην πόλη και οδηγούν τα παιδιά στο πιο κοντινό αστυνομικό τμήμα. [...] Κατά τα μεσάνυχτα, αρχίζουν να τα μεταφέρουν με καμιόνια στο σταθμό εμπορευμάτων του Σεβέρο Ντόνετζ. Εκεί συγκεντρώνουν επίσης και τα παιδιά που βρίσκονται στους σιδηροδρομικούς σταθμούς ή στα τρένα, τις οικογένειες των αγροτών, τα πιο ηλικιωμένα άτομα που ανακαλύπτονται στην πόλη στη διάρκεια της ημέρας. Υπάρχει ιατρικό προσωπικό [...] που πραγματοποιεί την "επιλογή". Όσοι δεν είναι ακόμη πρησμένοι και έχουν κάποιες πιθανότητες επιβίωσης κατευθύνονται στα παραπήγματα της Χολόντναγια Γκόρα όπου, μες στις αποθήκες, πάνω στα άχυρα, ψυχορραγεί ένας πληθυσμός από 8.000 ψυχές, που αποτελείται βασικά από παιδιά. [...] Τα άτομα που έχουν ήδη πρηστεί μεταφέρονται με εμπορικές αμαξοστοιχίες στην ύπαιθρο και εγκαταλεί-

πονται 50-60 χιλιόμετρα μακριά από την πόλη, ώστε να πεθάνουν απαρατήρητοι. [...] Όταν φτάνουν στους τόπους εκφόρτωσης, σκάβουν μεγάλες τάφρους και ρίχνουν μέσα τους νεκρούς από τα βαγόνια»[223].

Στην ύπαιθρο, η θνησιμότητα φτάνει στα ύψη την άνοιξη του 1933. Στην πείνα προστίθεται ο τύφος· σε κωμοπόλεις με αρκετές χιλιάδες κατοίκους, οι ζωντανοί μετριούνται σε μερικές δεκάδες. Περιπτώσεις κανιβαλισμού επισημαίνονται στις αναφορές της Γκεπεού, όπως και στις αντίστοιχες των Ιταλών διπλωματών που είναι διαπιστευμένοι στο Χαρκόφ:

«Στο Χαρκόφ, κάθε βράδυ μαζεύουν περίπου 250 πτώματα ανθρώπων που πέθαναν από την πείνα ή από τον τύφο. Διαπιστώθηκε ότι ένας μεγάλος αριθμός πτωμάτων δεν είχε πια συκώτι: φαινόταν σαν να είχε αφαιρεθεί με μια μεγάλη τομή. Η αστυνομία τελικά συνέλαβε μερικούς από τους μυστηριώδεις "ακρωτηριαστές" που ομολόγησαν ότι με το κρέας αυτό κατασκεύαζαν τη γέμιση των *πιροσκί*, τα οποία πουλούσαν στη συνέχεια στην αγορά»[224].

Τον Απρίλιο του 1933, ο συγγραφέας Μιχαήλ Σολόχοφ, που ήταν περαστικός από μία κωμόπολη στο Κουμπάν, έγραψε δύο γράμματα στον Στάλιν εκθέτοντας λεπτομερώς τον τρόπο με τον οποίο οι τοπικές αρχές είχαν αποσπάσει, με βασανιστήρια, όλα τα αποθέματα των κολχόζ, υποχρεώνοντας τους αγρότες να πεινάσουν. Ζητούσε από τον πρώτο γραμματέα να στείλει βοήθεια σε τρόφιμα. Στην απάντησή του στον συγγραφέα, ο Στάλιν αποκάλυπτε χωρίς περιστροφές τη θέση του: οι αγρότες είχαν τιμωρηθεί δίκαια επειδή είχαν «απεργήσει» και είχαν «διαπράξει σαμποτάζ», επειδή είχαν «διεξαγάγει έναν υπονομευτικό πόλεμο κατά της σοβιετικής εξουσίας, έναν πόλεμο μέχρι θανάτου»[225]. Την ώρα που, το 1933, εκατομμύρια αγρότες πέθαιναν από την πείνα, η σοβιετική κυβέρνηση συνέχιζε τις εξαγωγές στο εξωτερικό 18 εκατομμυρίων καντεριών (εκατόκιλων) σιτηρών για «τις ανάγκες της βιομηχανοποίησης».

Τα δημογραφικά αρχεία και οι απογραφές του 1937 και του 1939, που είχαν κρατηθεί μυστικές μέχρι πρόσφατα, επιτρέπουν την εκτίμηση της έκτασης του λιμού του 1933. Γεωγραφικά, η «ζώνη της πείνας» κάλυπτε ολόκληρη την Ουκρανία, ένα τμήμα της ζώνης των μαύρων γαιών, τις εύφορες πεδιάδες του Ντον, του Κουμπάν και του βόρειου Καυκάσου κι ένα μεγάλο μέρος του Καζακστάν. Ο λιμός και η σιτοδεία έπληξαν περίπου 40 εκατομμύρια άτομα. Στις περιοχές που επλήγησαν περισσότερο, όπως οι αγροτικές ζώνες γύρω από το Χαρκόφ, η θνησιμότητα μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουνίου 1933 δεκαπλασιάστηκε σε σχέση με τον μέσο όρο των προηγούμενων ετών: 100.000 θάνατοι τον Ιούνιο του 1933 στην περιοχή του Χαρκόφ έναντι 9.000 θανάτων τον Ιούνιο του 1932. Πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι πολλοί θάνατοι δεν καταγράφονταν. Οι αγροτικές ζώνες φυσικά επλήγησαν πιο σκληρά από τις πόλεις, αλλά ούτε κι αυτές οι τελευταίες δεν γλίτωσαν. Το Χαρκόφ έχασε μέσα σ' ένα χρόνο περισσότερους από 120.000 κατοίκους, το Κρασνοντάρ 40.000 και η Σταβρόπολ 20.000.

Έξω από τη «ζώνη της πείνας», οι δημογραφικές απώλειες που οφείλονταν εν μέρει στη σιτοδεία δεν ήταν αμελητέες. Στις αγροτικές ζώνες της περιοχής της Μόσχας, η θνησιμότητα αυξήθηκε κατά 50% μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουνίου του 1933. Στην πόλη του Ιβάνοβο, θεάτρου ανταρσιών στη διάρκεια του λιμού του 1932, η θνησιμότητα αυξήθηκε κατά 35% στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 1933. Για το 1933 και για το σύνολο της χώρας, διαπιστώνεται αύξηση των θανάτων μεγαλύτερη από 6 εκατομμύρια. Αφού η τεράστια πλειονότητα αυτού του αριθμού οφειλόταν στο λιμό,

μπορούμε να εκτιμήσουμε με ακρίβεια σε 6 εκατομμύρια περίπου τα θύματα αυτής της τραγωδίας. Η αγροτιά της Ουκρανίας πλήρωσε το βαρύτερο τίμημα, με τουλάχιστον 4 εκατομμύρια νεκρούς. Στο Καζακστάν, 1 εκατομμύριο νεκροί περίπου, ιδιαιτέρως μεταξύ των νομαδικών πληθυσμών που μετά την κολεκτιβοποίηση είχαν στερηθεί όλα τους τα κοπάδια κι είχαν εγκατασταθεί σε μόνιμους οικισμούς δια της βίας. Στον βόρειο Καύκασο και στην περιοχή των μαύρων γαιών, 1 εκατομμύριο νεκροί...[226]

Αποσπάσματα από την επιστολή του Μιχαήλ Σολόχοφ, συγγραφέα τού *Ήρεμος Ντον*, στις 4 Απριλίου 1933, προς τον Στάλιν.

Σύντροφε Στάλιν!
Η περιφέρεια Βεσένσκι, όπως και πολλές άλλες περιφέρειες στον βόρειο Καύκασο, δεν εκπλήρωσε το πλάνο εισφορών δημητριακών όχι εξαιτίας κάποιου «σαμποτάζ των κουλάκων», αλλά εξαιτίας της κακής τοπικής διοίκησης του Κόμματος...

Τον περασμένο Δεκέμβριο, η Περιφερειακή Επιτροπή του Κόμματος έστειλε έναν «πληρεξούσιο», τον σύντροφο Οφτσίνικοφ, προκειμένου να «επιταχύνει» την εκστρατεία συλλογής των εισφορών. Ο τελευταίος έλαβε τα εξής μέτρα: 1) Την επίταξη όλων των διαθέσιμων σιτηρών, περιλαμβανομένων των «προκαταβολών» που δίνει η διεύθυνση του κολχόζ στα μέλη του για τη σπορά της επόμενης εσοδείας. 2) Την κατανομή ανά οικογένεια των εισφορών που οφείλονται από κάθε κολχόζ στο κράτος. Ποια ήταν τα αποτελέσματα αυτών των μέτρων; Όταν άρχισαν οι επιτάξεις, οι αγρότες βάλθηκαν να κρύβουν και να θάβουν τα σιτηρά. Τώρα, μερικές λέξεις για τα αριθμητικά αποτελέσματα αυτών των επιτάξεων. Σιτηρά που «ανακαλύφθηκαν»: 5.930 καντάρια... Και ιδού μερικές από τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν για να αποκτηθούν αυτοί οι 593 τόνοι, μέρος των οποίων ήταν θαμμένο... από το 1918!

Η μέθοδος του κρύου... Γδύνουν τον αγρότη και τον αφήνουν ολόγυμνο στο κρύο, μέσα σε μια αποθήκη. Συχνά άφηναν τους αγρότες στο κρύο κατά δεκάδες.

Η μέθοδος της ζέστης... Ρίχνουν στα πόδια και στις άκρες του παντελονιού του αγρότη κηροζίνη και του βάζουν φωτιά. Κατόπιν τη σβήνουν και ξαναρχίζουν...

Στο κολχόζ Ναπολόφσκι, κάποιος ονόματι Πλότκιν, «πληρεξούσιος» της Περιφερειακής Επιτροπής, ανάγκαζε τους ανακρινόμενους αγρότες να ξαπλώνουν σε μια ζεσταμένη σόμπα κι ύστερα τους «δρόσιζε» κλείνοντάς τους γυμνούς σε μια αποθήκη...

Θα μπορούσα να πολλαπλασιάσω επ' άπειρον αυτό το είδος των παραδειγμάτων. Δεν αποτελούν «καταχρήσεις», όχι, είναι η τρέχουσα μέθοδος συλλογής των σιτηρών...

Αν νομίζετε ότι η επιστολή μου αξίζει να τύχει της προσοχής της Κεντρικής Επιτροπής, στείλτε εδώ αληθινούς κομμουνιστές που θα έχουν το κουράγιο να ξεσκεπάσουν όλους αυτούς που επέφεραν σε αυτή την περιφέρεια ένα θανάσιμο χτύπημα στην οικοδόμηση των κολχόζ... Είστε η μόνη μας ελπίδα.

Δικός σας, Μιχαήλ Σολόχοφ.

(Προεδρικά αρχεία, 45/1/827/7-22)

Και η απάντηση του Στάλιν στον Μ. Σολόχοφ, στις 6 Μαΐου 1933.

Αγαπητέ σύντροφε Σολόχοφ,
Έλαβα τις δύο σας επιστολές. Η βοήθεια την οποία ζητήσατε ήδη παραχωρήθηκε. Έστειλα τον σύντροφο Σκιριάτοφ για να ξεκαθαρίσει τις υποθέσεις για τις οποίες μου κάνατε λόγο. Σας ζητώ να τον συνδράμετε. Αυτά. Όμως, σύντροφε Σολόχοφ, δεν τελείωσα αυτά που θέλω να σας πω. Πράγματι, οι επιστολές σας παρουσιάζουν μιαν εικόνα που θα την χαρακτήριζα όχι και τόσο αντικειμενική, και πάνω σε αυτό θα ήθελα να σας γράψω δυο κουβέντες.

Σας ευχαρίστησα για τις επιστολές σας, που αποκαλύπτουν μια μικρή αρρώστια του μηχανισμού μας, που αποδεικνύουν ότι, θέλοντας ωστόσο να κάνουν σωστά τη δουλειά τους, δηλαδή να αφοπλίσουν τους εχθρούς μας, ορισμένοι από τους υπαλλήλους του Κόμματός μας τα βάζουν με τους φίλους μας και μπορεί να γίνονται στ' αλήθεια σαδιστές. Όμως αυτές οι παρατηρήσεις δεν σημαίνουν ότι συμφωνώ ΣΕ ΟΛΑ μαζί σας. Βλέπετε ΜΙΑ όψη των πραγμάτων, και δεν βλέπετε άσχημα. Όμως δεν παύει να είναι ΜΙΑ μονάχα όψη των πραγμάτων. Για να μην γελαστείς στην πολιτική –και οι επιστολές σας δεν είναι λογοτεχνία, είναι γνήσια πολιτική–, πρέπει να γνωρίζεις και την ΑΛΛΗ όψη της πραγματικότητας. Και η άλλη όψη είναι ότι οι αξιοσέβαστοι καλλιεργητές της περιφέρειάς σας –κι όχι μόνον της δικής σας– έκαναν απεργία, έκαναν σαμποτάζ κι ήταν έτοιμοι να αφήσουν τους εργάτες και τον Κόκκινο Στρατό χωρίς ψωμί! Το γεγονός ότι αυτό το σαμποτάζ ήταν σιωπηρό και φαινομενικά ειρηνικό (χωρίς αιματοχυσίες) δεν αλλάζει τίποτα στο βάθος του ζητήματος, γιατί εν προκειμένω οι αξιοσέβαστοι καλλιεργητές διεξήγαν έναν πόλεμο υπονόμευσης εναντίον της σοβιετικής εξουσίας. Έναν πόλεμο μέχρι θανάτου, αγαπητέ σύντροφε Σολόχοφ!

Βέβαια, αυτές οι ιδιαιτερότητες δεν μπορούν να δικαιολογήσουν τις καταχρήσεις οι οποίες, σύμφωνα με τα λεγόμενά σας, διεπράχθησαν από τους υπαλλήλους μας. Και οι ένοχοι οφείλουν να λογοδοτήσουν για τη συμπεριφορά τους. Όμως είναι ηλίου φαεινότερον πως οι αξιοσέβαστοι καλλιεργητές μας δεν είναι αθώοι αμνοί, καθώς θα μπορούσε να φανταστεί κανείς διαβάζοντας τα γράμματά σας.

Να είστε καλά, λοιπόν. Σας σφίγγω το χέρι. Δικός σας, Ι. Στάλιν.

(Προεδρικά αρχεία, 3/61/549/194)

Πέντε χρόνια πριν από τους Μεγάλους Διωγμούς που θα πλήξουν κατά κύριο λόγο την ιντελιγκέντσια και τα οικονομικά στελέχη του Κόμματος, ο μεγάλος λιμός του 1932-1933, απόγειο της δεύτερης πράξης του πολέμου που κήρυξε το 1929 το Κόμμα-Κράτος κατά των αγροτών, παρουσιάζεται σαν ένα αποφασιστικό επεισόδιο στην εφαρμογή ενός κατασταλτικού συστήματος που δοκιμάζεται λίγο-λίγο και ανάλογα με τις πολιτικές συγκυρίες της στιγμής, εναντίον του τάδε ή του δείνα κοινωνικού συνόλου. Με την ακολουθία του των βιαιοτήτων, των βασανιστηρίων, της καταδίκης σε θάνατο ολόκληρων πληθυσμών, ο μεγάλος λιμός εξέφρασε μια τρομακτική καταπίεση, πολιτική και κοινωνική ταυτοχρόνως. Παρακολουθούμε τον πολλαπλασιασμό των τοπικών τυράννων και δεσποτών, που είναι έτοιμοι για όλα προκειμένου να αποσπάσουν από τους αγρότες και τις τελευταίες τους προμήθειες, και την εγκαθίδρυση της βαρβαρότητας. Οι βιαιοπραγίες αναγορεύονται σε καθημερινή πρακτική και η εγκατάλειψη των παιδιών και ο κανιβαλισμός επανεμφανίζονται με τις επιδημίες και τις ληστείες.

Δημιουργούνται «παραπήγματα θανάτου», οι αγρότες γνωρίζουν μια καινούργια μορφή δουλείας, υπό την εξουσία του Κόμματος-Κράτους. Όπως έγραφε με οξυδέρκεια ο Σεργκό Ορτζονικίτζε στον Σεργκέι Κίροφ τον Ιανουάριο του 1934: «Τα στελέχη μας, που έζησαν από κοντά την κατάσταση του 1932-1933 και που άντεξαν τη δοκιμασία, είναι πραγματικά χαλυβδωμένα. Πιστεύω πως μαζί τους θα χτίσουμε ένα κράτος που όμοιό του η ιστορία δεν έχει ποτέ γνωρίσει».

Πρέπει άραγε να δούμε σε αυτόν το λιμό, όπως το κάνουν σήμερα ορισμένοι Ουκρανοί δημοσιογράφοι και ιστορικοί, μια «γενοκτονία του ουκρανικού λαού»;[227] Είναι αναντίρρητο ότι η ουκρανική αγροτιά υπήρξε το βασικό θύμα του λιμού του 1932-1933 και ότι πριν από αυτή την «έφοδο» είχαν προηγηθεί, ήδη από το 1929, αρκετές επιθέσεις εναντίον της ουκρανικής ιντελιγκέντσιας που κατηγορείτο καταρχάς για «εθνικιστική παρέκκλιση», και κατόπιν, από το 1932, εναντίον μιας μερίδας των Ουκρανών κομμουνιστών. Μπορούμε αναμφισβήτητα, επαναλαμβάνοντας την έκφραση του Αντρέι Ζαχάροφ, να μιλήσουμε για την «ουκρανοφοβία του Στάλιν». Ωστόσο, είναι επίσης σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι αναλογικά ο λιμός έπληξε εξίσου τις περιοχές των Κοζάκων στο Κουμπάν και στον Ντον, όσο και το Καζακστάν. Σε αυτή την τελευταία δημοκρατία, ήδη από το 1930, η κολεκτιβοποίηση και η υποχρεωτική εγκατάσταση των νομάδων είχαν καταστροφικές συνέπειες: το 80% του κτηνοτροφικού κεφαλαίου αποδεκατίστηκε μέσα σε δύο χρόνια. Αποστερημένοι από την περιουσία τους, έρμαια του λιμού, δύο εκατομμύρια Καζάκοι μετανάστευσαν, περίπου μισό εκατομμύριο προς την κεντρική Ασία και περίπου ενάμισι εκατομμύριο προς την Κίνα.

Στην πραγματικότητα, σε μερικές περιοχές όπως η Ουκρανία, οι χώρες των Κοζάκων, κάποιες περιφέρειες της περιοχής των μαύρων γαιών, ο λιμός παρουσιάζεται ως το έσχατο επεισόδιο της σύγκρουσης μεταξύ του κράτους των μπολσεβίκων και της αγροτιάς, μιας σύγκρουσης που είχε αρχίσει την περίοδο 1918-1922. Πράγματι διαπιστώνουμε μια αξιοσημείωτη σύμπτωση των ζωνών της ισχυρής αντίστασης στις επιτάξεις των ετών 1918-1921 και αυτών της κολεκτιβοποίησης του 1929-1930 με τις ζώνες που επλήγησαν από το λιμό. Από τις 14.000 αγροτικές ανταρσίες και εξεγέρσεις που καταγράφηκαν από την Γκεπεού το 1930, περισσότερες από το 85% εκδηλώθηκαν στις περιοχές που «τιμωρήθηκαν» από το λιμό του 1932-1933. Οι πιο εύφορες και οι πιο δυναμικές αγροτικές περιοχές, αυτές που είχαν ταυτοχρόνως να προσφέρουν τα περισσότερα στο κράτος και να χάσουν τα περισσότερα εξαιτίας του συστήματος της αφαίμαξης της αγροτικής παραγωγής που άρχισε να εφαρμόζεται στα πλαίσια της αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης, είναι κι εκείνες που επλήγησαν χειρότερα από το μεγάλο λιμό του 1932-1933.

9

Τα «κοινωνικώς ξένα στοιχεία» και οι κύκλοι της καταστολής

Αν η αγροτιά, στο σύνολό της, πλήρωσε το βαρύτερο τίμημα στο σταλινικό βολονταριστικό σχέδιο του ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνίας, και άλλες κοινωνικές ομάδες, που χαρακτηρίζονταν «κοινωνικά ξένες» στην «καινούργια σοσιαλιστική κοινωνία» τέθηκαν με διάφορες προφάσεις στο περιθώριο της κοινωνίας, στερήθηκαν από τα πολιτικά τους δικαιώματα, διώχτηκαν από τις δουλειές τους κι από τις κατοικίες τους, υποβιβάστηκαν στην κοινωνική κλίμακα, εξορίστηκαν: οι «ειδικευμένοι αστοί», οι «αριστοκράτες», τα μέλη του κλήρου και οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι μικροεπιχειρηματίες, οι μικρέμποροι και οι βιοτέχνες υπήρξαν τα βασικά θύματα της «αντικαπιταλιστικής επανάστασης» που εξαπολύθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '30. Όμως κι ο «λαουτζίκος» των πόλεων επίσης, που δεν ανήκε στην καθαγιασμένη κατηγορία του «εργατικού προλεταριάτου-οικοδόμου του σοσιαλισμού», γεύτηκε παρομοίως τα καταπιεστικά μέτρα που στόχευαν στην υποταγή –και στην ευθυγράμμιση με την κυρίαρχη ιδεολογία– μιας κοινωνίας που κρινόταν ότι βραδυπορεί στην πορεία προς την πρόοδο.

Η διάσημη δίκη του Σάχτυ είχε ολοφάνερα σημάνει το τέλος της ανακωχής, που είχε αρχίσει το 1921, ανάμεσα στο καθεστώς και τους «ειδικούς». Την παραμονή των εγκαινίων του πρώτου πενταετούς πλάνου, το πολιτικό μάθημα της δίκης του Σάχτυ ήταν προφανές: ο σκεπτικισμός, η αναποφασιστικότητα, η αδιαφορία σχετικά με το έργο που είχε αναλάβει το Κόμμα, δεν μπορούσαν παρά να οδηγήσουν στο «σαμποτάζ». Η αμφιβολία ισοδυναμούσε κιόλας με προδοσία. Το *spetzeedstvo* –κατά λέξη, «η παρενόχληση των επιστημόνων»– ήταν βαθιά ριζωμένο στη νοοτροπία των μπολσεβίκων και το πολιτικό σύνθημα που δόθηκε με τη δίκη του Σάχτυ έγινε απολύτως αντιληπτό από τη βάση. Οι *spetzy* θα γινόντουσαν οι αποδιοπομπαίοι τράγοι για τις οικονομικές αποτυχίες καθώς και για την απογοήτευση που γεννούσε η βίαιη πτώση του επιπέδου ζωής. Ήδη από τα τέλη του 1928, χιλιάδες βιομηχανικά στελέχη και μηχανικοί που ήταν «μπουρζουάδες» απολύθηκαν, στερήθηκαν τα δελτία τροφίμων, την πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες· σε μερικές περιπτώσεις εκδιώχτηκαν από τα σπίτια τους. Το 1929, χιλιάδες υπάλληλοι του Gosplan, του ανωτάτου Συμβουλίου της Εθνικής Οικονομίας, των κομισαριάτων του λαού για τα Οικονομικά, το Εμπόριο και τη Γεωργία εκκαθαρίστηκαν, με το πρόσχημα της «δεξιάς παρέκκλισης», του «σαμποτάζ» ή επειδή ανήκαν σε μια «ξένη προς την κοινωνία τάξη». Είναι αλήθεια ότι το 80% των υψηλόβαθμων στελεχών των Οικονομικών υπηρεσιών είχαν υπηρετήσει υπό το παλαιό καθεστώς[228].

Η εκστρατεία εκκαθάρισης ορισμένων υπηρεσιών σκλήρυνε μετά το καλοκαίρι

του 1930, όταν ο Στάλιν, που επιθυμούσε να ξεμπερδεύει οριστικά με τους «δεξιούς», και ιδιαιτέρως με τον Ρύκοφ που κατείχε πάντα τη θέση του επικεφαλής της κυβερνήσεως, αποφάσισε να εξαρθρώσει τους δεσμούς που διατηρούσαν αυτοί με τους «επιστήμονες-δολιοφθορείς». Τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1930, η Γκεπεού πολλαπλασίασε τις συλλήψεις των γνωστών επιστημόνων που κατείχαν σημαίνουσες θέσεις στο Gosplan, στην Κρατική Τράπεζα και στα κομισαριάτα του λαού για την Οικονομία, το Εμπόριο και τη Γεωργία. Ανάμεσα στις προσωπικότητες που είχαν συλληφθεί ξεχώριζαν ιδιαιτέρως ο καθηγητής Κοντράτιεφ –επινοητής των περίφημων «κύκλων Κοντράτιεφ» και υφυπουργός για τον Ανεφοδιασμό στην προσωρινή κυβέρνηση του 1917, ο οποίος διηύθυνε το Ινστιτούτο του κομισαριάτου του λαού για τα Οικονομικά–, οι καθηγητές Μακάροφ και Τσαγιανόφ, οι οποίοι κατείχαν σημαντικές θέσεις στο κομισαριάτο του λαού για τη Γεωργία, ο καθηγητής Σαντύριν, μέλος της διοίκησης της Κρατικής Τράπεζας της ΕΣΣΔ, ο καθηγητής Ραμζίν, ο Γκρόμαν, ένας από τους πιο γνωστούς οικονομολόγους-στατιστικολόγους του Gosplan, κι άλλοι επιφανείς επιστήμονες[229].

Κατάλληλα ορμηνεμένη από τον Στάλιν, ο οποίος παρακολουθούσε στενά τις υποθέσεις των «μπουρζουάδων επιστημόνων», η Γκεπεού είχε ετοιμάσει φακέλους προορισμένους να αποδείξουν την ύπαρξη ενός δικτύου αντισοβιετικών οργανώσεων οι οποίες συνδέονταν μεταξύ τους στους κόλπους ενός υποτιθέμενου «Αγροτικού Κόμματος της εργασίας» που το διηύθυνε ο Κοντράτιεφ κι ενός υποτιθέμενου «Βιομηχανικού Κόμματος» με επικεφαλής τον Ραμζίν. Οι ανακριτές κατόρθωσαν να αποσπάσουν «ομολογίες» από έναν ορισμένο αριθμό συλληφθέντων, τόσο για τις σχέσεις τους με τους «δεξιούς» Ρύκοφ, Μπουχάριν και Συρτσόφ, όσο και για τη συμμετοχή τους σε φανταστικές συνωμοσίες που είχαν στόχο την εξόντωση του Στάλιν και την ανατροπή του σοβιετικού καθεστώτος με την υποστήριξη αντισοβιετικών οργανώσεων των εμιγκρέδων και ξένων μυστικών υπηρεσιών. Πηγαίνοντας ακόμη πιο μακριά, η Γκεπεού απέσπασε τις «ομολογίες» δύο κομματικών καθοδηγητών της στρατιωτικής Ακαδημίας για την προετοιμασία μιας συνωμοσίας, με επικεφαλής τον αρχηγό τού Γενικού επιτελείου του Κόκκινου Στρατού, τον Μιχαήλ Τουχατσέφσκι. Όπως γίνεται φανερό από το γράμμα που έστειλε τότε στον Σεργκό Ορτζονικίτζε, ο Στάλιν δεν ριψοκινδύνευσε τη σύλληψη του Τουχατσέφσκι, προτιμώντας να περιοριστεί σε άλλους στόχους, τους «επιστήμονες-σαμποτέρ»[230].

Αυτό το ενδεικτικό επεισόδιο δείχνει ξεκάθαρα πως οι τεχνικές και οι μηχανισμοί χάλκευσης κατηγοριών σε βάρος υποτιθέμενων «τρομοκρατικών ομάδων», στις οποίες φέρονταν αναμεμειγμένοι κομμουνιστές που αντιτίθεντο στη σταλινική γραμμή, είχαν ήδη από το 1930 τελειοποιηθεί πλήρως. Για την ώρα, ο Στάλιν δεν ήθελε και δεν μπορούσε να πάει πιο μακριά. Όλες οι προβοκατόρικες ενέργειες και τα τεχνάσματα αυτής της περιόδου απέβλεπαν σε αρκετά μετριοπαθείς στόχους: στην αποθάρρυνση όσων ακόμη αντιστέκονταν στη σταλινική γραμμή στο εσωτερικό του Κόμματος και στον εκφοβισμό των αναποφάσιστων και των διστακτικών.

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1930, η *Pravda* δημοσίευσε τις «ομολογίες» 48 στελεχών των κομισαριάτων του λαού για το Εμπόριο και την Οικονομία, οι οποίοι είχαν κριθεί ένοχοι «για τις δυσκολίες του ανεφοδιασμού στη χώρα και την εξαφάνιση των ασημένιων νομισμάτων». Μερικές μέρες πρωτύτερα, ο Στάλιν, σε μια επιστολή του προς τον Μολότοφ, είχε δώσει τις οδηγίες του σχετικά με την προαναφερθείσα υπόθεση: «Πρέ-

πει: α. Να εκκαθαρίσουμε ριζικά το κομισαριάτο του λαού για την Οικονομία και την Κρατική Τράπεζα, παρά τις διαμαρτυρίες αμφίβολων κομμουνιστών του τύπου Πιατακόφ-Μπριουχάνοφ. β. Να εκτελέσουμε οπωσδήποτε καμιά εικοσαριά ή τριανταριά δολιοφθορείς που έχουν διεισδύσει σε αυτούς τους κρατικούς μηχανισμούς. [...] γ. Να συνεχίσουμε, σε όλη την επικράτεια της ΕΣΣΔ, τις επιχειρήσεις της Γκεπεού που έχουν στόχο το μάζεμα των ασημένιων νομισμάτων που κυκλοφορούν». Στις 25 Σεπτεμβρίου 1930, οι 48 «ειδικοί» εκτελέστηκαν[231].

Στους επόμενους μήνες, στήθηκαν αρκετές παρόμοιες δίκες. Ορισμένες από αυτές διεξήχθησαν κεκλεισμένων των θυρών, όπως η δίκη των «ειδικών του ανωτάτου Συμβουλίου της Εθνικής Οικονομίας» ή του «Αγροτικού Κόμματος της εργασίας». Άλλες έγιναν δημόσια, όπως η δίκη του «Βιομηχανικού Κόμματος», στη διάρκεια της οποίας οκτώ κατηγορούμενοι «ομολόγησαν» ότι είχαν συστήσει ένα εκτεταμένο δίκτυο όπου συμμετείχαν 2.000 «ειδικοί» και το οποίο ήταν επιφορτισμένο, με την προτροπή ξένων πρεσβειών, να οργανώσει οικονομική ανατροπή. Οι δίκες αυτές συντηρούσαν το μύθο του σαμποτάζ που, μαζί με το μύθο της συνωμοσίας, επρόκειτο να αποτελέσουν το κέντρο της σταλινικής ιδεολογίας.

Σε 4 χρόνια, από το 1928 μέχρι το 1931, 138.000 υπάλληλοι αποκλείστηκαν από τις δημόσιες υπηρεσίες· από αυτούς 23.000, που τοποθετήθηκαν στην κατηγορία 1 («εχθροί της σοβιετικής εξουσίας»), στερήθηκαν τα πολιτικά τους δικαιώματα[232]. Το κυνήγι των «ειδικών» πήρε μεγαλύτερη έκταση στις επιχειρήσεις που ήταν υποταγμένες στην πίεση για την αύξηση της παραγωγής, η οποία πολλαπλασίαζε τα εργατικά ατυχήματα, την κατασκευή ελαττωματικών προϊόντων και τις μηχανικές βλάβες. Από τον Ιανουάριο του 1930 μέχρι τον Ιούνιο του 1931, 48% των μηχανικών του Ντονμπάς ανακλήθηκαν ή συνελήφθησαν· 4.500 «ειδικοί-σαμποτέρ» «ξεσκεπάστηκαν» στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 1931 μόνο στον τομέα των μεταφορών. Αυτό το κυνήγι των «ειδικών», παράλληλα με τη θέσπιση απραγματοποίητων στόχων στα μη ελεγχόμενα εργοτάξια, την έντονη πτώση της παραγωγικότητας και τη μείωση της πειθαρχίας στην εργασία, την επιδεικνυόμενη περιφρόνηση για τους οικονομικούς εξαναγκασμούς, κατέληξε στη χρόνια αποδιοργάνωση της αγοράς των επιχειρήσεων.

Μπροστά στο μέγεθος της κρίσης, η διεύθυνση του Κόμματος υποχρεώθηκε να υιοθετήσει μερικά «διορθωτικά μέτρα». Στις 10 Ιουλίου 1931, το Πολιτικό Γραφείο έλαβε μια σειρά μέτρων προσπαθώντας να περιορίσει την αυθαιρεσία, θύματα της οποίας είχαν υπάρξει από το 1928 οι *spetzy*: άμεση απελευθέρωση αρκετών χιλιάδων μηχανικών και τεχνικών, «με προτεραιότητα τη μεταλλουργία και τα ανθρακωρυχεία», κατάργηση όλων των διακρίσεων που περιόριζαν την πρόσβαση των παιδιών στην ανωτάτη εκπαίδευση, απαγόρευση στην Γκεπεού να συλλαμβάνει έναν «ειδικό» χωρίς προηγούμενη συμφωνία του κομισαριάτου του λαού στο οποίο αυτός ανήκε. Και μόνο η ανακοίνωση αυτών των μέτρων φανέρωνε την έκταση των διακρίσεων και της καταπίεσης των οποίων είχαν πέσει θύματα, μετά τη δίκη του Σάχτυ, δεκάδες χιλιάδες μηχανικοί, αγρονόμοι, τεχνικοί και διοικητικοί υπάλληλοι όλων των βαθμίδων[233].

Ανάμεσα στις άλλες κοινωνικές κατηγορίες που τέθηκαν στο περιθώριο της «καινούργιας σοσιαλιστικής κοινωνίας» ήταν ιδιαιτέρως τα μέλη του κλήρου. Τα έτη 1929-1930 εξαπολύθηκε η δεύτερη μεγάλη επίθεση του σοβιετικού κράτους εναντίον της Εκκλησίας, ύστερα από την περίοδο 1918-1922. Στα τέλη της δεκαετίας του '20, παρά την

αμφισβήτηση, από ορισμένο αριθμό ιεραρχών, της διακήρυξης πίστεως προς το καθεστώς στην οποία είχε προβεί ο μητροπολίτης Σέργιος, διάδοχος του πατριάρχη Τύχωνος, η επιρροή της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην κοινωνία παρέμενε ισχυρή. Από τις 54.692 εκκλησίες που λειτουργούσαν το 1914, περί τις 39.000 ήταν ακόμη ανοιχτές για τη λατρεία στις αρχές του 1929[234]. Ο Εμελιάν Γιαροσλάφσκι, πρόεδρος του Συνδέσμου των Αθεϊστών που είχε ιδρυθεί το 1925, παραδεχόταν ότι λιγότερα από 10 εκατομμύρια άτομα από τα 130 εκατομμύρια του συνολικού πληθυσμού της χώρας είχαν «απαρνηθεί» τη θρησκεία.

Η αντιθρησκευτική επίθεση του 1929-130 εξελίχθηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1929, σημαδεύτηκε από τη σκλήρυνση και την επαναδραστηριοποίηση της αντιθρησκευτικής νομοθεσίας της περιόδου 1918-1922. Στις 8 Απριλίου του 1929, δημοσιεύτηκε ένα σημαντικό διάταγμα που ενίσχυε τον έλεγχο των τοπικών αρχών πάνω στη ζωή των ενοριών και πρόσθετε καινούργιους περιορισμούς στις δραστηριότητες των θρησκευτικών οργανώσεων. Στο εξής, κάθε δραστηριότητα «που θα ξεπερνούσε τα όρια της ικανοποίησης και μόνο των θρησκευτικών αναζητήσεων» ενέπιπτε στις διατάξεις του νόμου και ειδικότερα σε αυτές του εδαφίου 10 του τρομερού άρθρου 58 του Ποινικού Κώδικα, το οποίο όριζε ότι «κάθε χρήση των θρησκευτικών προκαταλήψεων του λαού [...] με στόχο την αποδυνάμωση του κράτους» υπόκειτο σε «ποινή τουλάχιστον τριών ετών φυλάκισης, μέχρι και την ποινή του θανάτου». Στις 26 Αυγούστου 1929, η κυβέρνηση καθιέρωσε την εβδομάδα συνεχόμενης εργασίας πέντε ημερών –πέντε ημέρες δουλειάς και μία ημέρα ανάπαυσης– που απέκλειε την Κυριακή ως ημέρα κοινής ανάπαυλας για το σύνολο του πληθυσμού. Αυτό το μέτρο «διευκόλυνε την πάλη για το ξερίζωμα της θρησκείας»[235].

Αυτά τα διατάγματα δεν ήταν παρά το προανάκρουσμα πιο δραστικών μέτρων, που συνιστούσαν τη δεύτερη φάση της αντιθρησκευτικής εκστρατείας. Τον Οκτώβριο του 1929 διατάχθηκε η παύση των κωδωνοκρουσιών: «Ο θόρυβος από τις καμπάνες παραβιάζει το δικαίωμα της ανάπαυσης του μεγάλου αριθμού των αθεϊστών στις πόλεις και στην ύπαιθρο». Οι υπηρέτες της λατρείας εξομοιώνονταν με τους κουλάκους: υπερφορτωμένοι με φόρους –η φορολογία των ιερέων δεκαπλασιάστηκε μεταξύ 1928-1930–, στερημένοι από τα πολιτικά τους δικαιώματα, πράγμα που σήμαινε ειδικότερα ότι στο εξής στερούνταν τα δελτία τροφίμων και κάθε ιατρική περίθαλψη, συχνά συλλαμβάνονταν, κατόπιν εξορίζονταν ή εκτοπίζονταν. Σύμφωνα με ελλιπή στοιχεία, περισσότεροι από 13.000 ιερείς «αποκουλακοποιήθηκαν» το 1930. Σε πολλές πόλεις και κωμοπόλεις, η κολεκτιβοποίηση άρχιζε συμβολικά με το κλείσιμο της εκκλησίας και την αποκουλακοποίηση του παπά. Είναι αξιοσημείωτο ότι περίπου το 14% των αγροτικών εξεγέρσεων και ανταρσιών που καταγράφηκαν το 1930 είχαν ως πρωταρχική αιτία το κλείσιμο των εκκλησιών και την κατάσχεση των καμπανών[236]. Η αντιθρησκευτική εκστρατεία έφτασε στο απόγειό της το χειμώνα του 1929-1930. Την 1η Μαρτίου 1930, 6.715 εκκλησίες είχαν ήδη κλείσει ή καταστραφεί. Βεβαίως, μετά από το περίφημο άρθρο του Στάλιν «Ο ίλιγγος της επιτυχίας» στις 2 Μαρτίου 1930, μια απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής καταδίκαζε κυνικά «τις απαράδεκτες παρεκκλίσεις στην πάλη ενάντια στις θρησκευτικές προκαταλήψεις, και ειδικότερα το κλείσιμο με διοικητικές πράξεις των εκκλησιών χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των κατοίκων». Ωστόσο, αυτή η επίσημη καταδίκη δεν είχε καμιά επίπτωση στη μοίρα των εκτοπισμένων ιερέων.

Στη διάρκεια των επομένων ετών, οι μεγάλες επιθέσεις κατά της Εκκλησίας πα-

ραχώρησαν τη θέση τους στις καθημερινές διοικητικές παρενοχλήσεις των ιερέων και των θρησκευτικών οργανώσεων. Οι τοπικές αρχές, ερμηνεύοντας κατά το δοκούν τα 68 άρθρα του διατάγματος της 8ης Απριλίου 1929, υπερβαίνοντας την αρμοδιότητά τους σε σχέση με το κλείσιμο των εκκλησιών, εξακολουθούσαν το αντάρτικο με τα πιο διαφορετικά προσχήματα: παλαιότητα ή «ανθυγιεινή κατάσταση» των κτηρίων, «έλλειψη ασφάλειας», μη πληρωμή των φόρων και άλλων αναρίθμητων εισφορών που είχαν επιβληθεί στα μέλη των θρησκευτικών οργανώσεων. Στερημένοι από τα πολιτικά τους δικαιώματα, από το κύρος της Εκκλησίας, από τη δυνατότητα να κερδίσουν τα προς το ζην με κάποια μισθωτή εργασία, χαρακτηρισμένοι αυθαίρετα ως «παρασιτικά στοιχεία που ζουν με εισοδήματα που δεν προέρχονται από μισθούς», αρκετοί ιερείς δεν είχαν άλλη λύση από το να γίνουν «περιπλανώμενοι παπάδες», ζώντας παράνομα στο περιθώριο της κοινωνίας. Έτσι αναπτύχθηκαν, σε αντίθεση με την πολιτική αναγνώρισης της σοβιετικής εξουσίας που εγκωμίαζε ο μητροπολίτης Σέργιος, αποσχιστικές κινήσεις, ιδιαιτέρως στις επαρχίες του Βορονέι και του Ταμπόβ.

Οι πιστοί του Αλεξέι Μπούι, επισκόπου του Βορονέι που είχε συλληφθεί το 1929 εξαιτίας της αδιαλλαξίας του σχετικά με κάθε συμβιβασμό μεταξύ της Εκκλησίας και του καθεστώτος, οργανώνονταν σε αυτόνομη εκκλησία, «την αληθινή Ορθόδοξη Εκκλησία», με τον δικό της, συχνά «περιπλανώμενο» κλήρο, που χειροτονείτο εκτός της πατριαρχικής εκκλησίας του Σεργίου. Οι πιστοί αυτής της «Εκκλησίας της ερήμου» η οποία δεν διέθετε λατρευτικά κτίσματα, συγκεντρώνονταν για να προσευχηθούν στα πιο διαφορετικά μέρη: σε σπίτια, σε ερημητήρια, σε σπηλιές[237]. Αυτοί οι «αληθινοί χριστιανοί ορθόδοξοι», όπως αυτοαποκαλούνταν, καταδιώκονταν με ιδιαίτερο ζήλο. Πολλές χιλιάδες συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν ως ειδικοί έποικοι ή μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Όσον αφορά την Ορθόδοξη Εκκλησία, ο αριθμός των λατρευτικών της τόπων και των ιερέων της, μπροστά στη συνεχή πίεση των αρχών, σημείωσε κάθετη πτώση, έστω κι αν, όπως θα το αποδείκνυε η ματαιωθείσα απογραφή του 1937, 70% των ενηλίκων εξακολουθούσαν να δηλώνουν πιστοί. Την 1η Απριλίου 1936, στην ΕΣΣΔ απέμεναν μονάχα 15.835 ορθόδοξες εκκλησίες εν λειτουργία (28% εκείνων που υπήρχαν πριν από την επανάσταση), 4.830 μουσουλμανικά τεμένη (32% του αριθμού τους πριν από την επανάσταση) και μερικές δεκάδες καθολικές και προτεσταντικές εκκλησίες. Όσο για τον αριθμό των ιερέων που ήταν αρμοδίως εγγεγραμμένοι, δεν υπερέβαινε πια τις 17.857 έναντι 112.629 το 1914 και περίπου 70.000 το 1928. Ο κλήρος δεν αποτελούσε πλέον παρά «ένα απομεινάρι των ετοιμοθάνατων τάξεων»[238] σύμφωνα με την επίσημη διατύπωση.

Οι κουλάκοι, οι «ειδικοί» και οι κληρικοί δεν υπήρξαν τα μοναδικά θύματα της «αντικαπιταλιστικής επανάστασης» των αρχών της δεκαετίας του '30. Τον Ιανουάριο του 1930, οι αρχές εξαπέλυσαν μια εκτεταμένη εκστρατεία «απομάκρυνσης των ιδιωτών-επιχειρηματιών». Η επιχείρηση αυτή είχε ειδικότερα στόχο τους εμπόρους, τους βιοτέχνες και μερικά μέλη των ελευθερίων επαγγελμάτων, που αριθμούσαν συνολικά περίπου 1,5 εκατομμύριο και οι οποίοι, υπό το καθεστώς της ΝΕΡ, είχαν εξασκήσει το επάγγελμά τους παραμένοντας πολύ διακριτικοί. Αυτοί οι ιδιώτες-επιχειρηματίες, το μέσο κεφάλαιο των οποίων δεν ξεπερνούσε τα 1.000 ρούβλια, ενώ το 98% δεν χρησιμοποιούσε ούτε έναν υπάλληλο, σύντομα γονάτισαν κάτω από το βάρος του δεκαπλασιασμού των φόρων τους, από την κατάσχεση των περιουσιών τους, στη συνέχεια την

αποστέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων ως δήθεν «κοινωνικώς εκπτώτων στοιχείων», «οκνηρών» ή «ξένων σωμάτων», εξομοιούμενοι με ένα διάσπαρτο σύνολο «ευγενών» και άλλων «μελών των κατεχουσών τάξεων και του μηχανισμού του τσαρικού κράτους». Ένα διάταγμα της 12ης Δεκεμβρίου 1930 κατέγραφε περισσότερες από τριάντα κατηγορίες *lichentsy*, πολιτών που είχαν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα: «πρώην γαιοκτήμονες», «πρώην έμποροι», «πρώην αριστοκράτες», «πρώην αστυνομικοί», «πρώην υπάλληλοι του τσαρικού καθεστώτος», «πρώην κουλάκοι», «πρώην ενοικιαστές ή ιδιοκτήτες ιδιωτικών επιχειρήσεων», «πρώην αξιωματικοί του Λευκού Στρατού», κληρικοί, καλόγεροι, μοναχές, «πρώην μέλη των πολιτικών κομμάτων», κ.λπ. Οι διακρίσεις στις οποίες ήταν θύματα οι *lichentsy*, που το 1932 αντιπροσώπευαν το 4% του εκλογικού σώματος, δηλαδή περίπου 7 εκατομμύρια άτομα μαζί με τις οικογένειές τους, δεν περιορίζονταν προφανώς στην απλή στέρηση του δικαιώματος ψήφου. Την περίοδο 1929-1932 η στέρηση αυτή επέσυρε την απώλεια κάθε δικαιώματος σε κατοικία, σε ιατρική περίθαλψη και σε δελτία τροφίμων. Το 1933-1934, πάρθηκαν ακόμη πιο αυστηρά μέτρα, που έφταναν μέχρι την εκτόπιση στα πλαίσια των επιχειρήσεων «διαβατηριοποίησης» για την εκκαθάριση των πόλεων από τα «κοινωνικώς έκπτωτα στοιχεία»[239].

Τσακίζοντας στη ρίζα τους τις κοινωνικές δομές και τον τρόπο ζωής της αγροτιάς, η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου, συνεπικουρούμενη από την επιταχυνόμενη εκβιομηχάνιση, προκάλεσε τεράστια εσωτερική μετανάστευση των αγροτών προς τις πόλεις. Η αγροτική Ρωσία μεταμορφώθηκε σε μια χώρα περιπλανώμενων, ***Rous' brodjaschaïa***. Από τα τέλη του 1928 μέχρι τα τέλη του 1932, οι σοβιετικές πόλεις πλημμύρισαν από ένα κύμα αγροτών της τάξεως των 12 εκατομμυρίων, οι οποίοι προσπαθούσαν να ξεφύγουν από την κολεκτιβοποίηση και την αποκουλακοποίηση. Μόνον η Μόσχα και το Λένινγκραντ «υποδέχθηκαν» περισσότερα από τρεισήμισι εκατομμύρια μεταναστών. Ανάμεσά τους υπήρχαν πολλοί αγρότες-επιχειρηματίες που είχαν προτιμήσει να φύγουν από τα χωριά τους, στην ανάγκη να «αυτο-αποκουλακοποιηθούν», παρά να εισέλθουν στα κολχόζ. Το 1930-1931, τα αναρίθμητα εργοτάξια απορρόφησαν αυτή την ελάχιστα απαιτητική εργατική δύναμη. Όμως, μετά το 1932, οι αρχές άρχισαν να ανησυχούν εξαιτίας αυτής της μαζικής και ανεξέλεγκτης συρροής ενός περιπλανώμενου πληθυσμού που «αγροτοποιούσε» τις πόλεις, κέντρα εξουσίας και βιτρίνες της νέας σοσιαλιστικής τάξης, έθετε σε κίνδυνο το σύνολο του συστήματος ανεφοδιασμού, που είχε τόσο επίπονα εκπονηθεί μετά το 1929 και του οποίου οι «δικαιούχοι» από 26 εκατομμύρια στις αρχές του 1930 έφτασαν σχεδόν 40 εκατομμύρια στα τέλη του 1932, και μεταμόρφωνε τα εργοστάσια σε απέραντα «στρατόπεδα νομάδων». Μήπως, άλλωστε, δεν ήταν οι νεοφερμένοι υπαίτιοι μιας σειράς «αρνητικών φαινομένων» τα οποία, σύμφωνα με τις αρχές, αποδιοργάνωναν μακροπρόθεσμα την παραγωγή: συστηματικές απουσίες, κατάρρευση της εργασιακής πειθαρχίας, χουλιγκανισμός, κατασκευή ελαττωματικών προϊόντων, αύξηση του αλκοολισμού και της εγκληματικότητας;[240]

Για την καταπολέμηση αυτής της *stikhia* –όρος που σημαίνει ταυτόχρονα τα στοιχεία της φύσεως, την αναρχία, την ακαταστασία–, τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο 1932 οι αρχές έλαβαν μια σειρά από κατασταλτικά μέτρα που άρχιζαν από την άνευ προηγουμένου ποινικοποίηση των εργατικών σχέσεων κι έφταναν σε μια προσπάθεια εκκαθάρισης των πόλεων από τα «κοινωνικώς ξένα στοιχεία». Ο νόμος της 15ης Νοεμ-

βρίου 1932 τιμωρούσε αυστηρά όποιον απουσίαζε συστηματικά από τη δουλειά του και κυρίως προέβλεπε την άμεση απόλυση, την αφαίρεση του δελτίου τροφίμων και την έξωση των παραβατών από τις κατοικίες τους. Ο διακηρυγμένος στόχος του ήταν το ξεσκέπασμα των «ψευτο-εργατών». Το διάταγμα της 4ης Δεκεμβρίου 1932, το οποίο παραχωρούσε στις επιχειρήσεις την ευθύνη της διανομής των νέων δελτίων τροφίμων, είχε ως πρωταρχικό στόχο την εξάλειψη όλων των «χαμένων κορμιών» και των «παρασίτων» που ήταν παράνομα εγγεγραμμένοι σε όσους δημοτικούς καταλόγους ανεφοδιασμού δεν τηρούνταν προσεκτικά.

Ωστόσο, το βασικό κλειδί του μηχανισμού υπήρξε η εισαγωγή του εσωτερικού διαβατηρίου, στις 27 Δεκεμβρίου 1932. Η «διαβατηριοποίηση» του πληθυσμού ανταποκρινόταν σε αρκετούς στόχους που ορίζονταν λεπτομερώς στο προοίμιο του διατάγματος: στην εξολόθρευση του «κοινωνικού παρασιτισμού», στον περιορισμό της «παρείσφρησης» κουλάκων στα αστικά κέντρα και της δραστηριότητάς τους στις αγορές, στη συγκράτηση της αγροτικής εξόδου, στην προφύλαξη της ταξικής καθαρότητας των πόλεων. Όλοι οι ενήλικοι πολίτες, άνω των 16 ετών, που δεν είχαν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα, καθώς και οι σιδηροδρομικοί, οι μόνιμοι μισθωτοί των εργοταξίων, οι αγροτικοί εργάτες των κρατικών αγροκτημάτων, εφοδιάζονταν με ένα διαβατήριο από τις υπηρεσίες της αστυνομίας. Για να ισχύει, το διαβατήριο αυτό έπρεπε να φέρει επίσημη σφραγίδα που να επιβεβαιώνει τη νόμιμη διεύθυνση (*propiska*) του πολίτη. Η ιδιότητα του πολίτη με τα συμπαρομαρτούντα πλεονεκτήματα, δελτίο τροφίμων, κοινωνική ασφάλιση, δικαίωμα κατοικίας, καθοριζόταν ολοκληρωτικά από την *propiska*. Οι πόλεις διαιρέθηκαν σε δύο κατηγορίες: «ανοιχτές» ή «κλειστές». Οι «κλειστές» πόλεις –Μόσχα, Λένινγκραντ, Κίεβο, Οδησσός, Μινσκ, Χαρκόφ, Ροστόφ-Ντον, Βλαδιβοστόκ, τον πρώτο καιρό– ήταν πόλεις προνομιούχες, καλύτερα ανεφοδιαζόμενες, όπου η μόνιμη εγγραφή στο δημοτολόγιο μπορούσε να αποκτηθεί μονάχα μέσω συγγένειας, γάμου ή ειδικής απασχόλησης που παρείχε δικαίωμα στην *propiska*. Στις «ανοιχτές» πόλεις η απόκτηση της *propiska* ήταν πιο εύκολη.

Οι επιχειρήσεις «διαβατηριοποίησης» του πληθυσμού, που διάρκεσαν όλο το 1933 –διανεμήθηκαν 27 εκατομμύρια διαβατήρια–, επέτρεψαν στις αρχές να εκκαθαρίσουν τις πόλεις από τα ανεπιθύμητα στοιχεία. Αρχίζοντας από τη Μόσχα στις 5 Ιανουαρίου 1933, η πρώτη εβδομάδα «διαβατηριοποίησης» των είκοσι μεγαλύτερων βιομηχανικών επιχειρήσεων της πρωτεύουσας ανταμείφθηκε από την «ανακάλυψη» 3.450 «πρώην Λευκοφρουρών, πρώην κουλάκων και άλλων εγκληματικών στοιχείων». Συνολικά, στις «κλειστές πόλεις» περίπου 385.000 άτομα δεν πήραν διαβατήριο κι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο διαμονής τους εντός προθεσμίας δέκα ημερών, ενώ παράλληλα τους απαγορεύτηκε η εγκατάσταση σε άλλη πόλη, ακόμη και «ανοιχτή». «Φυσικά, πρέπει να προστεθούν σε αυτόν τον αριθμό όλοι εκείνοι που, μετά την ανακοίνωση της επιχείρησης, προτίμησαν να φύγουν από τις πόλεις με δική τους πρωτοβουλία, επειδή γνώριζαν ότι δεν επρόκειτο να τους χορηγηθεί διαβατήριο», αναγνώριζε ο επικεφαλής της υπηρεσίας διαβατηρίων της NKVD στην αναφορά του της 13ης Αυγούστου 1934. «Στο Μαγκνιτογκόρσκ, για παράδειγμα, περίπου 35.000 άτομα εγκατέλειψαν την πόλη. [...] Στη Μόσχα, στη διάρκεια των δύο πρώτων μηνών της επιχείρησης, ο πληθυσμός μειώθηκε κατά 60.000 άτομα. Στο Λένινγκραντ, μέσα σε ένα μήνα, 54.000 άτομα εξαφανίστηκαν». Στις «ανοιχτές» πόλεις, η επιχείρηση είχε αποτέλεσμα την εκδίωξη περισσότερων από 420.000 άτομα[241].

Αστυνομικά μπλόκα και επιχειρήσεις-σκούπα ανταμείβονταν με την εξορία εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων. Τον Δεκέμβριο του 1933, ο Γκένριχ Γιάγκοντα διέταξε τις υπηρεσίες του να «εκκαθαρίζουν» κάθε εβδομάδα τους σιδηροδρομικούς σταθμούς και τις αγορές των «κλειστών πόλεων». Στη διάρκεια των οκτώ πρώτων μηνών του 1934, στις κλειστές πόλεις μόνον, περισσότερα από 630.000 άτομα συνελήφθησαν για παραβάσεις του καθεστώτος των διαβατηρίων. Από αυτά, 65.661 φυλακίστηκαν με διοικητικές πράξεις και κατόπιν τα περισσότερα εκτοπίστηκαν ως «κοινωνικώς έκπτωτα στοιχεία» με την ιδιότητα του ειδικού εποίκου, 3.596 παραπέμφθηκαν σε δικαστήρια και 175.627 εξορίστηκαν χωρίς την ιδιότητα του ειδικού εποίκου· οι υπόλοιποι τη γλίτωσαν με ένα απλό πρόστιμο[242].

Στη διάρκεια του 1933 διεξήχθησαν οι πιο εντυπωσιακές επιχειρήσεις. Από τις 28 Ιουνίου μέχρι τις 3 Ιουλίου, συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν σε «χωριά εργασίας» της Σιβηρίας 5.470 Τσιγγάνοι της Μόσχας[243]· από τις 8 μέχρι τις 12 Ιουλίου, συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν 4.750 «κοινωνικώς έκπτωτα στοιχεία» από το Κίεβο· τον Απρίλιο, τον Ιούνιο και τον Ιούλιο, επιχείρηση-σκούπα και εκτόπιση τριών αποστολών «κοινωνικώς έκπτωτων στοιχείων» από τη Μόσχα και το Λένινγκραντ[244], γενικό σύνολο περισσότερα από 18.000 άτομα. Η πρώτη από τις τρεις αυτές αποστολές βρέθηκε στο νησί Ναζίνο όπου, μες σ' ένα μήνα, πέθαναν τα δύο τρίτα των εκτοπισμένων.

Να τι έγραφε στην ήδη παρατεθείσα αναφορά του για την ταυτότητα των υποτιθέμενων «αντικοινωνικών στοιχείων», που εκτοπίζονταν ύστερα από έναν απλό αστυνομικό έλεγχο, ο κομματικός ινστρούχτορας του Ναρύμ:

> «Θα μπορούσα να αναφέρω πολύ περισσότερα παραδείγματα εκτοπίσεων που είναι εντελώς άδικες. Δυστυχώς, όλοι αυτοί που ήταν γνωστοί μου, εργάτες, μέλη του Κόμματος, έχουν πεθάνει, γιατί δεν κατάφεραν να προσαρμοστούν στις συνθήκες: ο Βλαντίμιρ Νοβοζίλοφ, από τη Μόσχα. Οδηγός στο εργοστάσιο *Κομπρεσέρ* της Μόσχας, τρεις φορές βραβευμένος. Με γυναίκα και παιδιά στη Μόσχα. Ετοιμαζόταν να πάει στον κινηματογράφο με τη σύζυγό του. Την ώρα που εκείνη ετοιμαζόταν, κατέβηκε να αγοράσει τσιγάρα, χωρίς να έχει επάνω του τα χαρτιά του. Συνελήφθη μες στο δρόμο. Η Βινογκράντοβα, μέλος αγροτικού κολχόζ. Πήγαινε επίσκεψη στον αδελφό της, αρχηγό της πολιτοφυλακής του 8ου διαμερίσματος στη Μόσχα. Συνελήφθη κατεβαίνοντας από το τρένο, σ' ένα σταθμό της πόλης και εκτοπίστηκε. Ο Νικολάι Βασίλιεβιτς Βόικιν, μέλος της κομμουνιστικής νεολαίας από το 1929, εργάτης στο υφαντουργικό εργοστάσιο *Ο Κόκκινος Εργάτης* του Σερπούχοφ. Τρεις φορές βραβευμένος. Επέστρεφε σπίτι του μια Κυριακή, ύστερα από έναν ποδοσφαιρικό αγώνα. Είχε ξεχάσει τα χαρτιά του. Συνελήφθη και εκτοπίστηκε. Ο Ι.Μ. Ματβέεφ, οικοδόμος στο εργοτάξιο του εργοστασίου παρασκευής ψωμιού αρ. 9. Είχε διαβατήριο εποχιακού εργάτη, που ίσχυε μέχρι τον Δεκέμβριο του 1933. Τον συνέλαβαν με το διαβατήριό του. Αργότερα είπε ότι κανένας δεν καταδέχτηκε να ρίξει έστω μία ματιά στα χαρτιά του...»[245]

Η εκκαθάριση των πόλεων το 1933 συνοδεύτηκε και από άλλες πολυάριθμες επιχειρήσεις «αφαίμαξης» που διέπονταν από το ίδιο πνεύμα, τόσο στις δημόσιες υπηρεσίες όσο και στις επιχειρήσεις. Στις σιδηροδρομικές μεταφορές, έναν στρατηγικό τομέα που διευθυνόταν με σιδηρά πυγμή από τον Αντρέγιεφ και κατόπιν από τον Καγκάνο-

βιτς, το 8% του συνόλου του προσωπικού, περίπου 20.000 άτομα, εκκαθαρίστηκε την άνοιξη του 1933. Σχετικά με τη διαδικασία μιας από αυτές τις επιχειρήσεις, ιδού ένα απόσπασμα από την αναφορά του επικεφαλής του τομέα Μεταφορών της Γκεπεού για την «εξόντωση των αντεπαναστατικών και αντισοβιετικών στοιχείων στους σιδηροδρόμους», με ημερομηνία 5 Ιανουαρίου 1933:

«Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που διενεργήθηκαν από τον Τομέα Μεταφορών της Γκεπεού της ογδόης περιφέρειας έδωσαν τα ακόλουθα αποτελέσματα: στην προτελευταία εκκαθαριστική επιχείρηση, συνελήφθησαν και παραπέμφθηκαν στη δικαιοσύνη 700 άτομα, ανάμεσα στα οποία 325 λαφυραγωγοί δεμάτων, 221 αλήτες και εγκληματικά στοιχεία, 27 κλέφτες, 127 αντεπαναστατικά στοιχεία· οι 73 από τους λαφυραγωγούς των δεμάτων, που συμμετείχαν σε οργανωμένες συμμορίες, στάλθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα. Στη διάρκεια της τελευταίας εκκαθαριστικής επιχείρησης [...] συνελήφθησαν περί τα 200 άτομα. Είναι κατά βάσιν κουλάκοι. Εξάλλου, 300 άτομα για τα οποία υπήρχαν αμφιβολίες απολύθηκαν με διοικητικές πράξεις. Έτσι, στη διάρκεια των τεσσάρων τελευταίων μηνών, 1.270 άτομα εκδιώχθηκαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, από το δίκτυο. Οι εκκαθαρίσεις συνεχίζονται»[246].

Την άνοιξη του 1934, η κυβέρνηση έλαβε μια σειρά κατασταλτικών μέτρων εναντίον των πολυάριθμων νεαρών αλητών και μικροκακοποιών οι οποίοι, ύστερα από την αποκουλακοποίηση, την πείνα και τον γενικότερο εκτραχηλισμό των κοινωνικών σχέσεων, είχαν πολλαπλασιαστεί μέσα στις πόλεις. Στις 7 Απριλίου 1935, το Πολιτικό Γραφείο έθεσε σε ισχύ ένα διάταγμα που προέβλεπε «την υπαγωγή στη δικαιοσύνη για την εφαρμογή όλων των προβλεπομένων από το νόμο ποινικών κυρώσεων των εφήβων που ήταν μεγαλύτεροι από 12 ετών και οι οποίοι είχαν αποδεδειγμένα συμμετάσχει σε κλοπές, πράξεις βίας, σωματικές βλάβες, πράξεις ακρωτηριασμού και φόνους». Μερικές μέρες αργότερα, η κυβέρνηση έστειλε μια μυστική εγκύκλιο στην εισαγγελία διευκρινίζοντας ότι οι ποινικές κυρώσεις σχετικά με τους εφήβους «περιλαμβάνουν επίσης και την υπέρτατη ποινή κοινωνικής άμυνας», δηλαδή τη θανατική ποινή. Συνεπώς, οι παλαιότερες διατάξεις του Ποινικού Κώδικα που απαγόρευαν την εφαρμογή της ποινής του θανάτου σε ανήλικους καταργούνταν[247]. Παράλληλα, η NKVD ανέλαβε την αναδιοργάνωση των «οίκων υποδοχής και προορισμού των ανηλίκων», που εξαρτώντο μέχρι τότε από το κομισαριάτο του λαού για την Εκπαίδευση, και την ανάπτυξη ενός δικτύου «αποικιών εργασίας» για ανηλίκους.

Ωστόσο, μπροστά στην αυξανόμενη εξάπλωση της εφηβικής εγκληματικότητας και της αλητείας, τα μέτρα αυτά δεν απέδωσαν καθόλου. Όπως σημείωνε μια αναφορά για την «εξάλειψη της αλητείας των ανηλίκων στην περίοδο από την 1η Ιουλίου 1935 μέχρι την 1η Οκτωβρίου 1937»:

«Παρά την αναδιοργάνωση των υπηρεσιών, η κατάσταση δεν έχει διόλου βελτιωθεί. [...] Μετά τον Φεβρουάριο του 1937, διαπιστώθηκε μεγάλη συρροή αλητών από τις αγροτικές ζώνες, ιδιαιτέρως από τις περιοχές που εθίγησαν περισσότερο από την κακή εσοδεία του 1936. [...] Οι μαζικές αναχωρήσεις παιδιών από την ύπαιθρο εξαιτίας των προσωρινών υλικών δυσχερειών που επηρεάζουν τις οικογένειές τους, εξηγούνται όχι μονάχα από την κακή οργάνωση των ταμείων αλληλοβοηθείας των κολχόζ, αλλά επίσης και από τις εγκληματικές πρακτικές των διευθυντών πολυάριθμων κολχόζ, οι οποίοι, στην επιθυμία τους να απαλλαγούν από τους νεαρούς ζητιάνους και αλήτες, τους

προμηθεύουν με "βεβαιώσεις αλητείας και επαιτείας" και τους αποστέλλουν προς τους σιδηροδρομικούς σταθμούς και τις πιο κοντινές πόλεις. [...] Εξάλλου, η διοίκηση των σιδηροδρόμων και η πολιτοφυλακή των σιδηροδρομικών, αντί να συλλαμβάνουν τους ανήλικους πλάνητες και να τους κατευθύνουν στα κέντρα υποδοχής και διανομής της NKVD, περιορίζονται να τους φορτώνουν με το ζόρι στα περαστικά τρένα προκειμένου "να εκκαθαρίζουν τον τομέα τους" [...] και τα αλητάκια φτάνουν με αυτόν τον τρόπο στις μεγάλες πόλεις»[248].

Μερικοί αριθμοί δίνουν μια ιδέα της έκτασης του φαινομένου. Μόνο για το 1936, περισσότεροι από 125.000 ανήλικοι πέρασαν από τους «οίκους υποδοχής» της NKVD. Από το 1935 μέχρι το 1939, περισσότεροι από 150.000 ανήλικοι κλείστηκαν στις αποικίες εργασίας της NKVD και 92.000 παιδιά από 12 μέχρι 16 ετών παραπέμφθηκαν στη δικαιοσύνη στο διάστημα 1936-1939. Την 1η Απριλίου 1939, περισσότεροι από 10.000 ανήλικοι ήταν έγκλειστοι στο σύστημα στρατοπέδων του Γκουλάγκ[249].

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '30, η έκταση της καταπίεσης που επέβαλε το Κόμμα-Κράτος στην κοινωνία γνώρισε εναλλαγές στην ένταση, κύκλους όπου εναλλάσσονταν στιγμές βίαιων συγκρούσεων, με τα συνεπακόλουθα τρομοκρατικά μέτρα και τις μαζικές εκκαθαρίσεις, και στιγμές ανάπαυλας που επέτρεπαν τη δημιουργία κάποιας ισορροπίας, ακόμη και τον έλεγχο του χάους όπου ελλόχευε ο κίνδυνος μιας μόνιμης σύγκρουσης, προξένου ανεξέλεγκτων διολισθήσεων.

Η άνοιξη του 1933 συνιστά αναμφίβολα το απόγειο ενός πρώτου μεγάλου κύκλου τρομοκρατίας που είχε εγκαινιαστεί στα τέλη του 1929 με την εξαπόλυση της αποκουλακοποίησης. Οι αρχές βρέθηκαν τότε αντιμέτωπες με πραγματικά πρωτοφανέρωτα προβλήματα. Και, καταρχάς, πώς να εξασφαλίσουν, στις περιοχές που ο λιμός είχε κάνει θραύση, τις εργασίες που ήταν απαραίτητες για την επόμενη συγκομιδή; «Αν δεν λάβουμε υπόψη μας τις μίνιμουμ ανάγκες των μελών των κολχόζ», είχε προβλέψει το φθινόπωρο του 1932 ένας σημαντικός περιφερειακός υπεύθυνος του Κόμματος, «δεν θα υπάρχει πια κανείς για να σπείρει και να εξασφαλίσει την παραγωγή».

Στη συνέχεια, τι να κάνει με τους εκατοντάδες χιλιάδες των συλλαμβανομένων που ξεχείλιζαν στις φυλακές και που το σύστημα των στρατοπέδων εργασίας δεν ήταν καν σε θέση να εκμεταλλευθεί παραγωγικά; «Τι είδους επίδραση μπορεί να ασκήσουν στον πληθυσμό οι υπερ-καταπιεστικοί νόμοι μας», αναρωτιόταν ένας άλλος τοπικός ιθύνων του Κόμματος τον Μάρτιο του 1933, «όταν γνωρίζουμε πως, με πρόταση της εισαγγελίας, εκατοντάδες μέλη των κολχόζ που καταδικάστηκαν τον προηγούμενο μήνα σε φυλάκιση δύο ή και περισσότερων χρόνων με την κατηγορία της δολιοφθοράς της σποράς έχουν κιόλας αφεθεί ελεύθερα;»

Οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις αρχές σε αυτές τις δύο οριακές καταστάσεις, στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1933, αποκάλυπταν δύο διαφορετικούς προσανατολισμούς των οποίων η ανάμειξη, η εναλλαγή και η εύθραυστη ισορροπία επρόκειτο να χαρακτηρίσουν την περίοδο από το καλοκαίρι του 1933 μέχρι το φθινόπωρο του 1936, πριν από το ξέσπασμα των Μεγάλων Διωγμών.

Στο πρώτο ερώτημα –πώς να εξασφαλιστούν, στις ρημαγμένες από το λιμό περιοχές, οι αγροτικές εργασίες για τη μέλλουσα συγκομιδή– οι αρχές απάντησαν με τον πιο δραστικό τρόπο, οργανώνοντας τεράστιες αρπαγές αστικού πληθυσμού, που στελνόταν κατόπιν στους αγρούς *manu militari*.

«Η επιστράτευση των κατοίκων των πόλεων», έγραφε στις 20 Ιουλίου 1933 ο Ιταλός πρόξενος στο Χαρκόφ, «έχει πάρει τρομακτικές διαστάσεις. [...] Αυτή την εβδομάδα, τουλάχιστον 20.000 άτομα στέλνονταν κάθε μέρα στην ύπαιθρο. [...] Προχθές, οι αρχές περικύκλωσαν την αγορά, πήραν όλους τους υγιείς άνδρες, γυναίκες, έφηβους και έφηβες, τους οδήγησαν στο σιδηροδρομικό σταθμό συνοδεία της Γκεπεού και τους έστειλαν στα χωράφια»[250].

Η ομαδική άφιξη κατοίκων των πόλεων στην πεινασμένη ύπαιθρο δημιούργησε εντάσεις. Οι αγρότες πυρπολούσαν τα παραπήγματα όπου στάθμευαν οι «επίστρατοι», τους οποίους οι αρχές είχαν κατάλληλα προειδοποιήσει να μην διακινδυνεύουν περιπάτους στα χωριά που «κατοικούνταν από κανίβαλους». Ωστόσο, χάρη στις εξαιρετικά ευνοϊκές μετεωρολογικές συνθήκες, την επιστράτευση όλης της διαθέσιμης στις πόλεις εργατικής δύναμης, το ένστικτο επιβίωσης όσων είχαν επιβιώσει και οι οποίοι, αποκλεισμένοι στα χωριά τους, δεν είχαν άλλη εναλλακτική λύση παρά να δουλέψουν ετούτη τη γη που πια δεν τους ανήκε ή να πεθάνουν, οι περιοχές που είχαν πληγεί από το λιμό του 1932-1933 έδωσαν, το φθινόπωρο του 1933, μια ικανοποιητική συγκομιδή.

Στο δεύτερο ερώτημα –τι να κάνουν με τα πλήθη των κρατουμένων που υπερχείλιζαν τις φυλακές– οι αρχές απάντησαν με ρεαλιστικό τρόπο απελευθερώνοντας αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες άτομα. Μια εμπιστευτική εγκύκλιος της Κεντρικής Επιτροπής με ημερομηνία 8 Μαΐου 1933, αναγνώριζε την αναγκαιότητα της «ρύθμισης των συλλήψεων [...] που πραγματοποιούνται απ' όποιον να 'ναι», της «αποσυμφόρησης των σωφρονιστικών καταστημάτων» και της «μείωσης, σε μια προθεσμία δύο μηνών, του συνολικού αριθμού κρατουμένων, με εξαίρεση τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, από 800.000 σε 400.000»[251]. Η επιχείρηση της «αποσυμφόρησης» διάρκεσε περισσότερο από ένα χρόνο και περίπου 320.000 κρατούμενοι αφέθηκαν ελεύθεροι.

Το 1934 σημαδεύτηκε από μια σχετική ύφεση της κατασταλτικής πολιτικής. Απόδειξη γι' αυτό αποτελεί η μεγάλη μείωση του αριθμού των καταδικών των σχετικών με υποθέσεις της αρμοδιότητας της Γκεπεού, που έπεσαν στις 79.000 έναντι 240.000 το 1933[252]. Η πολιτική αστυνομία αναδιοργανώθηκε. Σύμφωνα με το διάταγμα της 10ης Ιουλίου 1934, η Γκεπεού μεταβαλλόταν σε τμήμα του καινούργιου κομισαριάτου του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις που ενοποιείτο στην κλίμακα της ΕΣΣΔ. Φαινόταν έτσι να συγχωνεύεται με άλλα λιγότερο επίφοβα τμήματα, όπως η αγροτική και η εργατική πολιτοφυλακή, οι συνοριακοί φρουροί, κ.λπ. Φέροντας στο εξής το ίδιο ακρωνύμιο με το κομισαριάτο του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις –*Narodnyï Komissariat Vnoutrennykh Diel*, ή NKVD–, η «νέα» πολιτική αστυνομία έχανε ένα μέρος από τις δικαστικές της δικαιοδοσίες· στο τέλος της ανάκρισης, οι φάκελοι έπρεπε να «διαβιβάζονται στα αρμόδια δικαστικά όργανα», ενώ δεν είχε πια τη δυνατότητα να διατάζει εκτελέσεις χωρίς την έγκριση των κεντρικών πολιτικών αρχών. Παράλληλα συστάθηκε μια διαδικασία έφεσης: όλες οι θανατικές καταδίκες όφειλαν να επικυρώνονται από μια επιτροπή του Πολιτικού Γραφείου.

Ωστόσο, αυτές οι διατάξεις, που παρουσιάστηκαν φυσικά ως μέτρα «ενισχυτικά της σοσιαλιστικής νομιμότητας», δεν είχαν παρά πολύ περιορισμένα αποτελέσματα. Ο έλεγχος των αποφάσεων για συλλήψεις από την εισαγγελία αποδείχθηκε χωρίς εμβέλεια, μια και ο γενικός εισαγγελέας Βυσίνσκι άφησε πλήρη ελευθερία στα όργανα καταστολής. Εξάλλου, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1934, το Πολιτικό Γραφείο παρα-

βίασε τις διαδικασίες που το ίδιο είχε θεσπίσει όσον αφορά την επικύρωση των θανατικών ποινών, εξουσιοδοτώντας τους υπευθύνους ορισμένων περιφερειών να μην αναφέρονται στη Μόσχα για τις καταδίκες σε θάνατο που εκδίδονταν σε τοπικό επίπεδο. Η ύφεση δεν κράτησε πολύ.

Η δολοφονία του Σεργκέι Κίροφ, μέλους του Πολιτικού Γραφείου και πρώτου γραμματέα της κομματικής οργάνωσης του Λένινγκραντ, που τον σκότωσε την 1η Δεκεμβρίου 1934 ο Λεονίντ Νικολάγιεφ, ένας φανατικός νεαρός κομμουνιστής που είχε κατορθώσει να εισχωρήσει οπλισμένος στο Ινστιτούτο Σμόλνυ, έδρα της ηγεσίας του Κόμματος στο Λένινγκραντ, σήμανε την έναρξη ενός νέου κύκλου καταστολής.

Για πολλές δεκαετίες, η υπόθεση της άμεσης συμμετοχής του Στάλιν στη δολοφονία του βασικού πολιτικού του αντιπάλου ήταν η επικρατέστερη, ιδιαιτέρως μετά τις «αποκαλύψεις» του Νικίτα Χρουστσόφ στη «Μυστική εισήγησή» του τη νύχτα της 24ης προς 25η Φεβρουαρίου 1956, ενώπιον των αντιπροσώπων των σοβιέτ στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ. Πρόσφατα, αυτή η υπόθεση αμφισβητήθηκε, ειδικότερα στο βιβλίο της Άλλα Κιρίλινα[253], η οποία στηρίζεται σε ανέκδοτες αρχειακές πηγές. Δεν υπάρχει πάντως αμφιβολία ότι η δολοφονία του Κίροφ χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από τον Στάλιν για τους πολιτικούς του σκοπούς. Και πράγματι υλοποιούσε, με εντυπωσιακό τρόπο, το πρόσωπο της συνωμοσίας, ένα πρόσωπο που κατείχε κεντρική θέση στη σταλινική ρητορική. Επέτρεπε τη συντήρηση ενός κλίματος κρίσης και έντασης. Μπορούσε να χρησιμεύσει, ανά πάσα στιγμή, ως απτή απόδειξη –ως μοναδικό στοιχείο, στην πραγματικότητα– της ύπαρξης μιας πλατιάς συνωμοσίας που απειλούσε τη χώρα, τους ηγέτες της, το σοσιαλισμό. Προμήθευε, πάνω στην ώρα, μια εξαιρετική ερμηνεία για τις αδυναμίες του συστήματος: αν τα πράγματα πήγαιναν άσχημα, αν η ζωή ήταν δύσκολη, ενώ θα έπρεπε να είναι, σύμφωνα με τη διάσημη φράση του Στάλιν, «χαρούμενη και ευτυχισμένη», αυτό συνέβαινε «εξαιτίας των δολοφόνων του Κίροφ».

Μερικές ώρες μετά την ανακοίνωση της δολοφονίας, ο Στάλιν συνέταξε ένα διάταγμα, γνωστό με το όνομα «νόμος της 1ης Δεκεμβρίου». Αυτό το έκτακτο μέτρο, που τέθηκε σε ισχύ με προσωπική απόφαση του Στάλιν και το οποίο επικυρώθηκε από το Πολιτικό Γραφείο δύο μέρες μετά, διέτασσε τον περιορισμό σε δέκα μέρες της ανάκρισης για υποθέσεις τρομοκρατίας, την εκδίκασή τους ερήμην των κατηγορουμένων, την άμεση εφαρμογή της θανατικής καταδίκης. Ο νόμος αυτός, που σηματοδοτούσε τη ριζική ρήξη με τις διαδικασίες που είχαν θεσπιστεί μερικούς μήνες νωρίτερα, επρόκειτο να γίνει το ιδανικό όργανο για την εξαπόλυση των Μεγάλων Διωγμών[254].

Στις εβδομάδες που επακολούθησαν, ένας μεγάλος αριθμός παλιών αντιπάλων του Στάλιν στους κόλπους του Κόμματος κατηγορήθηκαν για τρομοκρατικές δραστηριότητες. Στις 22 Δεκεμβρίου 1934, ο τύπος ανακοίνωσε ότι το «μισητό έγκλημα» ήταν έργο μιας «παράνομης τρομοκρατικής οργάνωσης» που συμπεριελάμβανε, εκτός από τον Νικολάγιεφ, 13 παλιούς ανανήψαντες «ζινοβιεφικούς» και κατευθυνόταν από ένα υποτιθέμενο «Κέντρο του Λένινγκραντ». Όλα τα μέλη αυτής της οργάνωσης δικάστηκαν κεκλεισμένων των θυρών στις 28 και στις 29 Δεκεμβρίου, καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν αμέσως. Στις 9 Ιανουαρίου 1935, άρχισε η δίκη του μυθικού «αντεπαναστατικού κέντρου ζινοβιεφικών του Λένινγκραντ» στο οποίο εμπλέκονταν 77 άτομα, μεταξύ των οποίων αρκετά εξέχοντα κομματικά στελέχη που κατά το παρελθόν είχαν αντιταχθεί στη σταλινική γραμμή και που καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης. Το ξεσκέπασμα του Κέντρου του Λένινγκραντ επέτρεψε να βάλουν στο

χέρι ένα «Κέντρο της Μόσχας», που τα 19 υποτιθέμενα μέλη του, μεταξύ των οποίων ο Ζινόβιεφ και ο Κάμενεφ προσωπικά, κατηγορήθηκαν για «ιδεολογική συνενοχή» με τους δολοφόνους του Κίροφ και δικάστηκαν στις 16 Ιανουαρίου 1935. Ο Ζινόβιεφ και ο Κάμενεφ παραδέχτηκαν ότι «η παλιά δραστηριότητα της αντιπολίτευσης δεν μπορούσε, κάτω από τη δύναμη των αντικειμενικών περιστάσεων, παρά να ενισχύσει τον εκφυλισμό των δολοφόνων». Η παραδοχή αυτής της καταπληκτικής «ιδεολογικής συνενοχής», που ερχόταν μετά από τόσες δημόσιες μετάνοιες και απαρνήσεις, θα επέτρεπε τη μετατροπή των δύο πρώην ηγετών σε εξιλαστήρια θύματα, σε μια μελλοντική παρωδία δίκης. Εν αναμονή, τους κόστισε 5 και 10 χρόνια φυλάκισης αντίστοιχα. Συνολικά, μέσα σε δύο μήνες, από τον Δεκέμβριο του 1934 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1935, 6.500 άτομα καταδικάστηκαν, σύμφωνα με τις καινούργιες διαδικασίες που προέβλεπε ο νόμος της 1ης Δεκεμβρίου για την τρομοκρατία[255].

Την επομένη της καταδίκης των Ζινόβιεφ και Κάμενεφ, η Κεντρική Επιτροπή απηύθυνε σε όλες τις κομματικές οργανώσεις μια μυστική εγκύκλιο με τίτλο «Μαθήματα από τα γεγονότα που συνδέονται με τον ελεεινό φόνο του συντρόφου Κίροφ». Το κείμενο αυτό επιβεβαίωνε την ύπαρξη μιας συνωμοσίας που κατευθυνόταν από «δύο κέντρα ζινοβιεφικών [...] που αποτελούσαν το προκάλυμμα μιας οργάνωσης Λευκοφρουρών» και υπενθύμιζε ότι η ιστορία του Κόμματος είχε υπάρξει και παρέμενε μια διαρκής πάλη κατά των «αντικομματικών ομάδων»: τροτσκιστές, «δημοκράτες-κεντρώους», «αποκλίνοντες δεξιούς», «αριστερο-δεξιά εκτρώματα» κ.λπ. Θεωρούνταν, λοιπόν, ύποπτοι όλοι εκείνοι που κάποια στιγμή είχαν εκδηλωθεί κατά της σταλινικής ηγεσίας. Οι διωγμοί των παλιών αντιφρονούντων εντάθηκαν. Στα τέλη Ιανουαρίου του 1935, 988 παλιοί υποστηρικτές του Ζινόβιεφ εξορίστηκαν από το Λένινγκραντ στη Σιβηρία και τη Γιακουτία. Η Κεντρική Επιτροπή διέταξε όλες τις τοπικές οργανώσεις του Κόμματος να καταρτίσουν καταλόγους των κομμουνιστών που είχαν διαγραφεί την περίοδο 1926-1928 επειδή συμμετείχαν στο «τροτσκιστικό και στο τροτσκιστικό-ζινοβιεφικό μπλοκ». Στη συνέχεια, με βάση αυτούς τους καταλόγους διενεργήθηκαν οι συλλήψεις. Τον Μάιο του 1935, ο Στάλιν έστειλε στις τοπικές κομματικές αρχές μια καινούργια επιστολή της Κεντρικής Επιτροπής που διέτασσε τη λεπτομερή εξακρίβωση της κομματικής ταυτότητας κάθε κομμουνιστή.

Η επίσημη εκδοχή για τη δολοφονία του Κίροφ, που είχε διαπραχθεί από κάποιον που είχε εισχωρήσει στο Σμόλνυ χάρη σε μια «πλαστή» κομματική ταυτότητα, απεδείκνυε περίτρανα την «τεράστια πολιτική σημασία» της εκστρατείας εξακρίβωσης των ταυτοτήτων του Κόμματος. Η τελευταία διήρκεσε περισσότερο από έξι μήνες και διεξήχθη με την ενεργητική συμμετοχή του μηχανισμού της πολιτικής αστυνομίας. Η NKVD προμήθευε τις τοπικές κομματικές αρχές με φακέλους για τους «αμφίβολους» κομμουνιστές και αυτές με τη σειρά τους τροφοδοτούσαν την NKVD με πληροφορίες σχετικά με τα μέλη τους που είχαν διαγραφεί στη διάρκεια της εκστρατείας «εξακρίβωσης». Αποτέλεσμα αυτής της εκστρατείας υπήρξε η διαγραφή του 9% των μελών του Κόμματος, περίπου 250.000 ατόμων[256]. Σύμφωνα με τα ελλιπή στοιχεία που παρατέθηκαν από τον Νικολάι Γιεζόφ, αρχηγό του κεντρικού τομέα στελεχών και υπεύθυνου της όλης επιχείρησης, στην ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής στα τέλη Δεκεμβρίου του 1935, 15.218 «εχθροί» που διαγράφηκαν από το Κόμμα συνελήφθησαν στη διάρκεια της παραπάνω εκστρατείας. Ωστόσο, η εκκαθάριση κατά τη γνώμη του Γιεζόφ είχε διεξαχθεί με άσχημο τρόπο. Είχε διαρκέσει τρεις φορές περισσότερο από το

προβλεπόμενο εξαιτίας της «δυσφορίας που άγγιζε τα όρια του σαμποτάζ» ενός μεγάλου αριθμών «γραφειοκρατικών στοιχείων που ήταν εγκατεστημένα στους μηχανισμούς». Παρά τις εκκλήσεις των κεντρικών αρχών για το ξεσκέπασμα των τροτσκιστών και των ζινοβιεφικών, μονάχα 3% των διαγραμμένων ανήκε σε αυτές τις κατηγορίες. Οι τοπικοί κομματικοί ιθύνοντες συχνά έδειχναν απροθυμία «να έρθουν σε επαφή με τα όργανα της NKVD και να δώσουν στο Κέντρο μια ονομαστική λίστα για όσους έπρεπε να εξοριστούν το συντομότερο με διοικητικές αποφάσεις». Με δυο λόγια, κατά την άποψη του Γιεζόφ, η εκστρατεία εξακρίβωσης των κομματικών ταυτοτήτων είχε αποκαλύψει μέχρι ποίου σημείου η «αλληλέγγυα υποστήριξη» μεταξύ των τοπικών μηχανισμών στεκόταν εμπόδιο σε κάθε αποτελεσματικό έλεγχο των κεντρικών αρχών για όσα συνέβαιναν πραγματικά στη χώρα[257]. Ήταν ένα κρίσιμο δίδαγμα, το οποίο δεν θα ξεχνούσε ο Στάλιν.

Το κύμα τρομοκρατίας που ξέσπασε από την επαύριο κιόλας της δολοφονίας του Κίροφ δεν έπληξε μόνον τους παλιούς αντιφρονούντες στους κόλπους του Κόμματος. Με το πρόσχημα ότι «τρομοκρατικά στοιχεία-Λευκοφρουροί είχαν διασχίσει τα δυτικά σύνορα της ΕΣΣΔ», το Πολιτικό Γραφείο διέταξε στις 27 Δεκεμβρίου 1934 την εκτόπιση 2.000 «αντισοβιετικών οικογενειών» των μεθοριακών περιοχών της Ουκρανίας. Στις 15 Μαρτίου 1935, ανάλογα μέτρα πάρθηκαν για την εκτόπιση «όλων των ύποπτων στοιχείων των μεθοριακών περιοχών της περιφέρειας του Λένινγκραντ και της αυτόνομης δημοκρατίας της Καρελίας [...] προς το Καζακστάν και τη δυτική Σιβηρία». Επρόκειτο κυρίως για Φινλανδούς, τα πρώτα θύματα των εκτοπίσεων εθνοτήτων που θα έφταναν στο απόγειό τους στη διάρκεια του πολέμου. Αυτή την πρώτη με εθνικά κριτήρια εκτεταμένη εκτόπιση 10.000 ατόμων, ακολούθησε την άνοιξη του 1936 μια δεύτερη που έπληξε περισσότερες από 15.000 οικογένειες και περί τα 50.000 άτομα, Πολωνούς και Γερμανούς της Ουκρανίας που εκτοπίστηκαν στην περιοχή της Καραγκάντα, στο Καζακστάν, όπου και εγκαταστάθηκαν σε κολχόζ[258].

Όπως αποδεικνύεται από το πλήθος των καταδικών που εκδόθηκαν σχετικά με υποθέσεις αρμοδιότητας της NKVD –267.000 το 1935, περισσότερες από 274.000 το 1936[259]–, ο κύκλος της καταπίεσης γνώρισε καινούργια έξαρση σε αυτά τα δύο χρόνια. Ελάχιστα καθησυχαστικά μέτρα υιοθετήθηκαν σε αυτή την περίοδο, όπως η κατάργηση της κατηγορίας των lichentsy, η ακύρωση των ποινών φυλάκισης κάτω των 5 ετών, που είχαν απαγγελθεί εναντίον μελών των κολχόζ, η πρόωρη απελευθέρωση 37.000 ατόμων που είχαν καταδικαστεί βάσει του νόμου της 7ης Αυγούστου 1932, η αποκατάσταση των πολιτικών δικαιωμάτων των εκτοπισμένων ειδικών εποίκων, η κατάργηση των διακρίσεων που απαγόρευαν την πρόσβαση στην ανωτάτη εκπαίδευση των παιδιών των εκτοπισμένων. Όμως τα μέτρα αυτά ήταν αντιφατικά. Έτσι οι εκτοπισμένοι κουλάκοι, των οποίων τα πολιτικά δικαιώματα κανονικά αποκαθίσταντο μετά από πέντε χρόνια εκτόπισης, τελικά δεν είχαν το δικαίωμα να εγκαταλείψουν τον τόπο της αναγκαστικής τους διαμονής. Μόλις τους αποκαθιστούσαν τα πολιτικά τους δικαιώματα, άρχιζαν να επιστρέφουν στα χωριά τους, πράγμα που δημιουργούσε αξεπέραστα προβλήματα. Μπορούσαν να τους επιτρέψουν τη συμμετοχή τους στα κολχόζ; Πού να τους εγκαταστήσουν, αφού η περιουσία και τα σπίτια τους είχαν κατασχεθεί; Η λογική της καταστολής δεν ανεχόταν παρά μόνον διαλείμματα· δεν επέτρεπε τα πισωγυρίσματα.

Οι εντάσεις ανάμεσα στο καθεστώς και την κοινωνία οξύνθηκαν περισσότερο όταν

η εξουσία αποφάσισε να εκμεταλλευθεί το κίνημα των σταχανοβιτών -που είχε γεννηθεί ύστερα από το διάσημο «ρεκόρ» του ανθρακωρύχου Αντρέι Σταχάνοφ, ο οποίος είχε δεκατετραπλασιάσει τις νόρμες παραγωγής άνθρακα χάρη σε μια θαυμαστή ομαδική οργάνωση- και να προωθήσει μια εκτεταμένη εκστρατεία για την αύξηση της παραγωγής. Τον Νοέμβριο του 1935, μόλις δυο μήνες μετά το περίφημο ρεκόρ του Σταχάνοφ, πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα μια συνέλευση πρωτοπόρων εργατών. Ο Στάλιν, ο οποίος παρέστη, υπογράμμισε τον «βαθιά επαναστατικό χαρακτήρα ενός κινήματος απελευθερωμένου από το συντηρητισμό των μηχανικών, των τεχνικών και των διευθυντών των επιχειρήσεων». Μέσα στα πλαίσια λειτουργίας της σοβιετικής βιομηχανίας εκείνης της εποχής, η οργάνωση σταχανοβίτικων ημερίδων, εβδομάδων και δεκαημέρων αποδιοργάνωνε για μεγάλα διαστήματα την παραγωγή. Ο εξοπλισμός καταστρεφόταν, τα εργατικά ατυχήματα πολλαπλασιάζονταν, τα «ρεκόρ» ακολουθούνταν από περιόδους πτώσης της παραγωγής. Αναβιώνοντας ξανά το πνεύμα *spetzeedstvo* της περιόδου 1928-1931, οι αρχές απέδιδαν φυσικά τις οικονομικές δυσκολίες σε υποτιθέμενους δολιοφθορείς που είχαν διεισδύσει ανάμεσα στα στελέχη, τους μηχανικούς και τους ειδικούς. Μια απρόσεκτη κουβέντα σε βάρος των σταχανοβιτών, διακοπές του ρυθμού παραγωγής, τεχνικά ατυχήματα, λογαριάζονταν αντεπαναστατικές πράξεις. Το πρώτο εξάμηνο του 1936, περισσότερα από 14.000 βιομηχανικά στελέχη συνελήφθησαν με την κατηγορία του σαμποτάζ. Ο Στάλιν χρησιμοποίησε την εκστρατεία των σταχανοβιτών για να σκληρύνει ακόμη πιο πολύ την καταπιεστική πολιτική του και για να εξαπολύσει ένα πρωτοφανέρωτο κύμα τρομοκρατίας: στην Ιστορία θα έμενε γνωστό με το όνομα «Μεγάλοι Διωγμοί».

10

Οι Μεγάλοι Διωγμοί (1936-1938)

Πολλά έχουν γραφτεί για τους «Μεγάλους Διωγμούς», περίοδο που οι Σοβιετικοί αποκαλούν επίσης *Iejouschina*, εποχή του Γιεζόφ. Και πράγματι, στη διάρκεια των δύο ετών που ο Νικολάι Γιεζόφ ήταν επικεφαλής της NKVD (Σεπτέμβριος 1936-Νοέμβριος 1938), η καταστολή πήρε μια άνευ προηγουμένου έκταση, πλήττοντας όλα τα στρώματα του σοβιετικού πληθυσμού, από τους ιθύνοντες του Πολιτικού Γραφείου μέχρι τους απλούς πολίτες που συλλαμβάνονταν μες στο δρόμο προκειμένου να συμπληρωθούν οι απαιτούμενες ποσοστώσεις των «αντεπαναστατικών στοιχείων που όφειλαν να παταχθούν». Για πολλές δεκαετίες, η τραγωδία των Μεγάλων Διωγμών αποσιωπήθηκε. Στη Δύση, το μόνο που συγκρατήσαμε από αυτήν την περίοδο ήταν οι τρεις θεαματικές δημόσιες δίκες της Μόσχας, τον Αύγουστο του 1936, τον Ιανουάριο του 1937 και τον Μάρτιο του 1938, στη διάρκεια των οποίων οι πλέον διακεκριμένοι σύντροφοι του Λένιν (οι Ζινόβιεφ, Κάμενεφ, Κρεστίνσκι, Ρύκοφ, Πιατακόφ, Ράντεκ, Μπουχάριν και άλλοι) ομολόγησαν τα χειρότερα εγκλήματα: την οργάνωση «τρομοκρατικών κέντρων» «τροτσκιστικής-ζινοβιεφικής» ή «δεξιο-τροτσκιστικής» απόκλισης, που ως σκοπό τους είχαν την ανατροπή της σοβιετικής κυβέρνησης, τη δολοφονία των μελών της, την παλινόρθωση του καπιταλισμού, την εκτέλεση πράξεων δολιοφθοράς, την υπόσκαψη της στρατιωτικής ισχύος της ΕΣΣΔ, τον ακρωτηριασμό της Σοβιετικής Ένωσης με την αποσκίρτηση, προς όφελος ξένων δυνάμεων, της Ουκρανίας, της Λευκορωσίας, της Γεωργίας, της Αρμενίας, της σοβιετικής Άπω-Ανατολής...

Εντυπωσιακές ως θέαμα, οι δίκες της Μόσχας υπήρξαν επίσης ένα γεγονός-βιτρίνα, το οποίο απέστρεψε την προσοχή των ξένων παρατηρητών που είχαν προσκληθεί να παρευρεθούν στη διεξαγωγή τους από οτιδήποτε άλλο συνέβαινε στο περιθώριό τους και πίσω απ' αυτές: τη μαζική καταπίεση όλων των κοινωνικών κατηγοριών. Για τους παρατηρητές αυτούς, που είχαν ήδη αποσιωπήσει τα σχετικά με την αποκουλακοποίηση, το λιμό, την εξάπλωση του συστήματος των στρατοπέδων συγκέντρωσης, η περίοδος 1936-1938 δεν ήταν παρά η τελευταία πράξη της πολιτικής πάλης που είχε φέρει αντιμέτωπους για περισσότερο από δέκα χρόνια τον Στάλιν με τους βασικούς του αντιπάλους, το τέλος της σύγκρουσης ανάμεσα στη «σταλινική γραφειοκρατία του Θερμιδόρ» και την «παλιά λενινιστική φρουρά» που παρέμενε πιστή στις επαναστατικές της δεσμεύσεις.

Αντλώντας από τα βασικά θέματα του βιβλίου του Τρότσκι που κυκλοφόρησε το 1936, *Η προδομένη επανάσταση*, ο αρχισυντάκτης της μεγάλης γαλλικής καθημερινής εφημερίδας *Le Temps* έγραφε στις 27 Ιουλίου 1936:

«Η ρωσική επανάσταση βρίσκεται τώρα στον Θερμιδόρ της. Ο κ. Στάλιν αντιλήφθηκε τη ματαιότητα της καθαρής μαρξιστικής ιδεολογίας και του μύθου της παγκό-

σμιας επανάστασης. Είναι, βέβαια, καλός σοσιαλιστής, ωστόσο είναι πατριώτης πάνω απ' όλα, και γνωρίζει τον κίνδυνο που διατρέχει η πατρίδα του από αυτή την ιδεολογία κι απ' αυτό το μύθο. Το όνειρό του είναι μάλλον ένας φωτισμένος δεσποτισμός, μια μορφή πατερναλισμού ολωσδιόλου απομακρυσμένου από τον καπιταλισμό, αλλά εξίσου απομακρυσμένου από τις χίμαιρες του κομμουνισμού».

Και η *Echo de Paris* εξέφραζε με πιο γλαφυρό και λιγότερο σεβαστικό ύφος την ίδια ιδέα, στις 30 Ιανουαρίου 1937:

«Ο Γεωργιανός με το στενό μέτωπο ανταμώνει χωρίς να το ξέρει με τον Ιβάν τον Τρομερό, τον Μεγάλο Πέτρο και την Αικατερίνη Β΄. Οι υπόλοιποι, αυτοί που σφαγιάζονται με διαταγές του, είναι οι επαναστάτες που έμειναν πιστοί στη διαβολική τους πίστη, νευρωτικοί που διακατέχονται από μια μόνιμη λύσσα καταστροφής»[260].

Θα χρειαστεί να περιμένουμε τη «Μυστική εισήγηση του Χρουστσόφ» στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, στις 25 Φεβρουαρίου 1956, ώστε επιτέλους ν' ανασηκωθεί το πέπλο που κάλυπτε τις «πολυάριθμες πράξεις παραβίασης της σοσιαλιστικής νομιμότητας που διαπράχθηκαν την περίοδο 1936-1938 εναντίον ιθυνόντων και στελεχών του Κόμματος». Τα χρόνια που ακολούθησαν, ορισμένοι κομματικοί, κυρίως στρατιωτικοί, αποκαταστάθηκαν. Ωστόσο, η σιωπή εξακολούθησε να σκεπάζει τα «ανώνυμα» θύματα. Βέβαια, στη διάρκεια του 22ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, τον Οκτώβριο του 1961, ο Χρουστσόφ αναγνώρισε δημοσίως ότι «η μαζική καταστολή [...] είχε επίσης πλήξει απλούς και έντιμους σοβιετικούς πολίτες», όμως δεν ανέφερε τίποτα σχετικά με το μέγεθος αυτής της καταστολής, για την οποία ήταν, όπως άλλωστε κι άλλα ηγετικά στελέχη της γενιάς του, άμεσα υπεύθυνος.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60, με βάση τις μαρτυρίες σοβιετικών που είχαν περάσει στη Δύση, τις δημοσιεύσεις τόσο πολιτικών προσφύγων όσο και σοβιετικών της περιόδου του «χρουστσοφικού λιώσιμου των πάγων», ένας ιστορικός της ολκής του Ρόμπερτ Κόνκουεστ κατάφερε να αναπαραστήσει, στις γενικές του γραμμές, το υφάδι των Μεγάλων Διωγμών, προβαίνοντας ωστόσο σε μερικές παρακινδυνευμένες γενικεύσεις σχετικά με τους μηχανισμούς λήψης των αποφάσεων, ενώ παράλληλα υπερτίμησε σε μεγάλο βαθμό τον αριθμό των θυμάτων[261].

Το βιβλίο του Ρόμπερτ Κόνκουεστ προκάλεσε πολλές συζητήσεις όσον αφορά το βαθμό συγκεντρωτισμού της τρομοκρατίας, τους αντίστοιχους ρόλους του Στάλιν και του Γιεζόφ, τον αριθμό των θυμάτων. Για παράδειγμα, ορισμένοι ιστορικοί της αμερικανικής αναθεωρητικής σχολής αμφισβήτησαν την ιδέα σύμφωνα με την οποία ο Στάλιν είχε σχεδιάσει με ακρίβεια την πορεία των γεγονότων μεταξύ 1936 και 1938. Επιμένοντας, αντίθετα, στην ενίσχυση των εντάσεων ανάμεσα στις κεντρικές αρχές και τους τοπικούς μηχανισμούς που αποκτούσαν ολοένα και περισσότερη δύναμη, καθώς επίσης και στις «παρεκκλίσεις» μιας κατασταλτικής πολιτικής που σε μεγάλο βαθμό ήταν ανεξέλεγκτη, ερμήνευσαν την άνευ προηγουμένου ένταση της καταστολής των ετών 1936-1938 με το γεγονός ότι, επιθυμώντας να αποστρέψουν το πικρό ποτήρι που προοριζόταν γι' αυτούς, οι τοπικοί μηχανισμοί κατηύθυναν την τρομοκρατία εναντίον αμέτρητων «αποδιοπομπαίων τράγων», αποδεικνύοντας έτσι στο Κέντρο την επαγρύπνησή τους και την αδιαλλαξία τους στην πάλη κατά των «εχθρών» απ' όλες τις πλευρές[262].

Άλλο σημείο διαφωνιών: ο αριθμός των θυμάτων. Για τον Κόνκουεστ και τους οπαδούς του, οι Μεγάλοι Διωγμοί είχαν ως αποτέλεσμα τουλάχιστον 6.000.000 συλλή-

ψεις, 3.000.000 εκτελέσεις και 2.000.000 θανάτους στα στρατόπεδα. Για τους αναθεωρητές ιστορικούς, οι αριθμοί αυτοί είναι υπερβολικοί.

Το μερικό ακόμη άνοιγμα των σοβιετικών αρχείων επιτρέπει σήμερα να κάνουμε μια επανεκτίμηση για την περίοδο των Μεγάλων Διωγμών. Δεν πρόκειται, φυσικά, σε μερικές σελίδες να επαναχαράξουμε, ύστερα από τόσους άλλους, την εξαιρετικά σύνθετη και τραγική ιστορία των δύο πιο αιματηρών ετών του σοβιετικού καθεστώτος, αλλά θα αποπειραθούμε να φωτίσουμε τα ερωτήματα που έχουν προκαλέσει, τα τελευταία χρόνια, διαμάχη – ιδιαιτέρως σχετικά με το βαθμό συγκεντρωτισμού της τρομοκρατίας και τον αριθμό των θυμάτων.

Όσον αφορά το βαθμό συγκεντρωτισμού της τρομοκρατίας, τα ντοκουμέντα του Πολιτικού Γραφείου που είναι σήμερα διαθέσιμα[263] επιβεβαιώνουν ότι η μαζική καταστολή ήταν αποτέλεσμα αποφασιστικών πρωτοβουλιών του υψηλότερα ιστάμενου οργάνου του Κόμματος, του Πολιτικού Γραφείου, και ειδικότερα του Στάλιν. Η οργάνωση και εν συνεχεία η εφαρμογή της πιο αιματηρής μαζικής επιχείρησης καταστολής, η επιχείρηση «εξόντωσης των πρώην κουλάκων, των εγκληματιών και των άλλων αντισοβιετικών στοιχείων»[264], που έλαβε χώρα από τον Αύγουστο του 1937 μέχρι τον Μάιο του 1938, ρίχνουν ιδιαίτερα αποκαλυπτικό φως στο ρόλο του Κέντρου και της περιφέρειας, καθώς επίσης και στη λογική αυτής της επιχείρησης, η οποία υποτίθεται, τουλάχιστον στην αρχή, ότι θα έλυνε οριστικά ένα πρόβλημα που δεν είχε γίνει κατορθωτό να διευθετηθεί τα προηγούμενα χρόνια.

Μετά το 1935-1936, το ζήτημα της τύχης των εκτοπισμένων πρώην κουλάκων βρισκόταν στην ημερησία διάταξη. Παρά την απαγόρευση, που φρόντιζαν συχνά να τους την υπενθυμίζουν, να φύγουν από τα μέρη όπου είχαν εκτοπιστεί, ολοένα και περισσότεροι «ειδικοί έποικοι» περνούσαν στις τάξεις των ελεύθερων εργατών. Σε μια αναφορά που χρονολογείται τον Αύγουστο του 1936, ο Ρούντολφ Μπέρμαν, ο διοικητής του Γκουλάγκ, έγραφε: «Επωφελούμενοι από ένα αρκετά ελαστικό καθεστώς επιτήρησης, πολλοί ειδικοί έποικοι, οι οποίοι εργάζονται εδώ και αρκετό διάστημα σε μεικτές ομάδες μαζί με ελεύθερους εργάτες, έχουν εγκαταλείψει τον τόπο υποχρεωτικής διαμονής τους. Ο εκ νέου περιορισμός τους γίνεται ολοένα και πιο δύσκολος. Πράγματι, αποκτούν κάποια ειδικότητα, οι διευθυντές των επιχειρήσεων τους κρατάνε, καμιά φορά μάλιστα καταφέρνουν να βρουν διαβατήρια, παντρεύονται με ελεύθερους συναδέλφους τους, και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν και δικά τους σπίτια...»[265]

Κι αν ένας μεγάλος αριθμός ειδικών εποίκων που ήταν εκτοπισμένοι σε βιομηχανικές περιοχές είχαν την τάση να ανακατώνονται με την τοπική εργατική τάξη, άλλοι έφευγαν ακόμη πιο μακριά. Πολλοί από αυτούς τους «φυγάδες», χωρίς νόμιμα έγγραφα και χωρίς στέγη, προσχωρούσαν στις συμμορίες των περιθωριακών και των μικρο-εγκληματιών που ολοένα και αυξάνονταν στα περίχωρα των αστικών κέντρων. Οι επιθεωρήσεις που διεξήχθησαν το φθινόπωρο του 1936 σε ορισμένες υποδιευθύνσεις του Γκουλάγκ απεκάλυψαν μια «απαράδεκτη» για τις αρχές κατάσταση: έτσι, στην περιοχή του Αρχάνγκελσκ, από τους 89.700 ειδικούς εποίκους που θεωρητικά είχαν εκτοπιστεί εκεί, δεν είχαν απομείνει παρά 37.000!

Η έμμονη ιδέα για τον «κουλάκο-σαμποτέρ που είχε διεισδύσει στη βιομηχανία» και για τον «κουλάκο-ληστή που περιφέρεται στις πόλεις» εξηγεί το γιατί αυτή η «κατηγορία» ορίστηκε με προτεραιότητα ως εξιλαστήριο θύμα στη διάρκεια της με-

γάλης εκκαθαριστικής επιχείρησης που αποφασίστηκε στις αρχές Ιουλίου του 1937 από τον Στάλιν.

Στις 2 Ιουλίου 1937, το Πολιτικό Γραφείο απέστειλε στις τοπικές αρχές ένα τηλεγράφημα με τη διαταγή «να συλλάβουν πάραυτα όλους τους κουλάκους και τους εγκληματίες [...], να εκτελέσουν τους πιο επικίνδυνους από αυτούς, αφού προηγουμένως θα εξετάζονταν οι υποθέσεις τους από μια τρόικα (τριμελή επιτροπή, που αποτελείτο από τον περιφερειακό πρώτο γραμματέα του Κόμματος, τον εισαγγελέα και τον επικεφαλής της τοπικής NKVD), και να εκτοπίσουν τα λιγότερο δραστήρια άτομα που ωστόσο εξακολουθούσαν να θεωρούνται εχθροί του καθεστώτος [...] Η Κεντρική Επιτροπή προτείνει να της υποβληθεί εντός πέντε ημερών η σύνθεση της κάθε τρόικας, καθώς και ο αριθμός των προς εκτέλεση και προς εκτόπιση».

Έτσι, στις εβδομάδες που ακολούθησαν, το Κέντρο έλαβε από τις κατά τόπους αρχές «ενδεικτικά νούμερα», βάσει των οποίων ο Γιεζόφ συνέταξε την επιχειρησιακή διαταγή αρ. 00447, με ημερομηνία 30 Ιουλίου 1937, την οποία και υπέβαλε για επικύρωση στο Πολιτικό Γραφείο την ίδια εκείνη μέρα. Στα πλαίσια αυτής της «επιχείρησης», 259.450 άτομα έπρεπε να συλληφθούν, κι από αυτά να εκτελεσθούν τα 72.950[266]. Οι αριθμοί αυτοί ήταν στην πραγματικότητα ελλιπείς, επειδή από τη λίστα που είχε καταρτιστεί απουσίαζε μια ολόκληρη σειρά περιοχών, οι οποίες προφανώς δεν είχαν ακόμη στείλει στη Μόσχα τις «εκτιμήσεις» τους. Όπως και την εποχή της αποκουλακοποίησης, όλες οι περιοχές είχαν λάβει συγκεκριμένες ποσοστώσεις για καθεμιά κατηγορία (1η κατηγορία: προς εκτέλεση, 2η κατηγορία: προς εκτόπιση).

Παρατηρούμε ότι τα στοιχεία εναντίον των οποίων στρεφόταν η επιχείρηση ανήκαν σ' ένα κοινωνικο-πολιτικό φάσμα πολύ ευρύτερο από τις κατηγορίες που είχαν απαριθμηθεί αρχικά. Πλάι στους «πρώην κουλάκους» και τα «εγκληματικά στοιχεία» φιγουράριζαν τα «κοινωνικώς επικίνδυνα στοιχεία», «τα μέλη των αντισοβιετικών κομμάτων», οι πρώην «τσαρικοί δημόσιοι υπάλληλοι», οι «Λευκοφρουροί», κ.λπ. Εννοείται πως αυτές οι «ιδιότητες» αποδίδονταν σε οποιονδήποτε ύποπτο, είτε ανήκε στο Κόμμα, είτε στην ιντελιγκέντσια, είτε στον «απλό λαό». Όσον αφορά τις λίστες των υπόπτων, οι αρμόδιες υπηρεσίες της Γκεπεού και αργότερα της NKVD είχαν όλο τον καιρό να τις ετοιμάσουν, να τις δημοσιεύσουν και να τις ενεργοποιήσουν από χρόνια πριν.

Η επιχειρησιακή διαταγή της 30ής Ιουλίου 1937 έδινε στις τοπικές αρχές το δικαίωμα να ζητήσουν από τη Μόσχα συμπληρωματικές λίστες υπόπτων. Οι οικογένειες των ατόμων που καταδικάζονταν σε ποινές εγκλεισμού σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή εκείνων που εκτελούνταν, μπορούσαν να συλλαμβάνονται «καθ' υπέρβασιν των ποσοστώσεων».

Ήδη από τα τέλη Αυγούστου, το Πολιτικό Γραφείο κατακλύστηκε από πολυάριθμες απαιτήσεις για την αύξηση των ποσοστώσεων. Από τις 28 Αυγούστου μέχρι τις 15 Δεκεμβρίου 1937, ενέκρινε διάφορες προτάσεις αύξησης των αριθμών, συνολικά επιπλέον 22.500 άτομα για εκτέλεση και 16.800 για εγκλεισμό σε στρατόπεδο. Στις 31 Ιανουαρίου 1938, υιοθέτησε, ύστερα από πρόταση της NKVD, μια καινούργια «προέκταση», συνολικά 57.200 άτομα, εκ των οποίων 48.000 έπρεπε να εκτελεσθούν. Οι επιχειρήσεις όφειλαν να λάβουν τέλος στις 15 Μαρτίου 1938. Ωστόσο, κι ετούτη τη φορά, οι τοπικές αρχές, που είχαν ήδη από την προηγούμενη χρονιά «εκκαθαριστεί» και ανανεωθεί αρκετές φορές, έκριναν ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή να επιδείξουν το

ζήλο τους. Από την 1η Φεβρουαρίου μέχρι τις 29 Αυγούστου 1938, το Πολιτικό Γραφείο ενέκρινε συμπληρωματικούς καταλόγους για 90.000 επιπλέον άτομα για εκτέλεση ή για εκτόπιση.

Έτσι, η επιχείρηση που αρχικά έπρεπε να διαρκέσει τέσσερις μήνες, επεκτάθηκε σε περισσότερο από ένα χρόνο και έπληξε τουλάχιστον 200.000 άτομα επιπλέον από τις λίστες που είχαν εγκριθεί στο ξεκίνημά της[267]. Οποιοδήποτε άτομο ύποπτο για «κακή» κοινωνική καταγωγή ήταν πιθανό θύμα. Ιδιαιτέρως ευάλωτοι ήταν επίσης όλοι όσοι κατοικούσαν στις συνοριακές ζώνες, ή όσοι είχαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, επαφές με το εξωτερικό, είτε είχαν υπάρξει αιχμάλωτοι πολέμου είτε είχαν οικογένεια, έστω και πολύ μακριά, έξω από τη Σοβιετική Ένωση. Όλοι αυτοί, καθώς και οι ραδιοερασιτέχνες, οι φιλοτελιστές και οι εσπεραντιστές, διέτρεχαν σοβαρό κίνδυνο να βρεθούν κατηγορούμενοι για κατασκοπία. Από τις 6 Αυγούστου μέχρι τις 21 Δεκεμβρίου 1937, τουλάχιστον δέκα επιχειρήσεις, του ιδίου τύπου με εκείνη που εξαπολύθηκε βάσει της επιχειρησιακής διαταγής αρ. 00447, πραγματοποιήθηκαν από το Πολιτικό Γραφείο και το αρμόδιο όργανό του εν προκειμένω, τη NKVD, με στόχο την «εκκαθάριση», στα πλαίσια κάθε εθνότητας, ομάδων ατόμων που εθεωρούντο «κατάσκοποι» ή «αντιπερισπαστές»: Γερμανοί, Πολωνοί, Ιάπωνες, Ρουμάνοι, Φινλανδοί, Λιθουανοί, Εσθονοί, Λετονοί, Έλληνες, Τούρκοι. Στη διάρκεια αυτών των «αντικατασκοπικών» επιχειρήσεων, αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες άτομα συνελήφθησαν μέσα σε 15 μήνες, από τον Αύγουστο του 1937 μέχρι τον Νοέμβριο του 1938.

Ανάμεσα σε άλλες επιχειρήσεις για τις οποίες διαθέτουμε σήμερα πληροφορίες –ακόμη αποσπασματικές, μια και τα αρχεία της πρώην KGB καθώς και τα προεδρικά αρχεία όπου τηρούνται τα πλέον εμπιστευτικά ντοκουμέντα παραμένουν απρόσιτα στους ερευνητές– αναφέρουμε:

- την επιχείρηση «εκκαθάρισης των γερμανικών πληθυσμών που εργάζονταν σε επιχειρήσεις της εθνικής άμυνας», στις 20 Ιουλίου 1937
- την επιχείρηση «πάταξης των τρομοκρατικών δραστηριοτήτων, αντιπερισπασμού και κατασκοπίας του ιαπωνικού δικτύου των επαναπατρισμένων του Χαρμπίν», που εξαπολύθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 1937
- την επιχείρηση «εκκαθάρισης της δεξιάς στρατιωτικο-ιαπωνικής οργάνωσης των Κοζάκων», που εξαπολύθηκε στις 4 Αυγούστου 1937· από τον Σεπτέμβριο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1937, περισσότερα από 19.000 άτομα συνελήφθησαν στα πλαίσια αυτής της επιχείρησης
- την επιχείρηση «καταστολής των οικογενειών των εχθρών του λαού που συλλαμβάνονται», η οποία διετάχθη με την επιχειρησιακή διαταγή αρ. 00486 της 15ης Αυγούστου 1937.

Αυτή η σύντομη και πολύ ελλιπής απαρίθμηση ενός μικρού τμήματος των επιχειρήσεων που αποφασίστηκαν από το Πολιτικό Γραφείο και υλοποιήθηκαν από την NKVD αρκεί για να τονιστεί ο κεντρομόλος χαρακτήρας της μαζικής καταστολής των ετών 1937-1938. Βέβαια, αυτές οι επιχειρήσεις όπως κι όλες οι σημαντικές ενέργειες καταστολής οι οποίες εφαρμόστηκαν, ύστερα από εντολή του Κέντρου, από τους τοπικούς υπευθύνους –είτε πρόκειται για την αποκουλακοποίηση, την εκκαθάριση των πόλεων ή τις διώξεις των ειδικών– δεν απέφευγαν τις παρεκκλίσεις και τις υπερβολές. Μετά τους Μεγάλους Διωγμούς, μόνον μια επιτροπή στάλθηκε επί τόπου, στο Τουρκμενι-

στάν, προκειμένου να ερευνήσει για τις υπερβολές της *Iejouschina*. Σε αυτή τη μικρή σοβιετική δημοκρατία των 1.300.000 κατοίκων (0,7% του σοβιετικού πληθυσμού εκείνη την εποχή), 13.259 άτομα είχαν καταδικαστεί από τις τρόικες της NKVD μεταξύ Αυγούστου 1937 και Σεπτεμβρίου 1938, μονάχα στα πλαίσια της επιχείρησης της «εξόντωσης των πρώην κουλάκων, των εγκληματικών και άλλων αντισοβιετικών στοιχείων». Από αυτούς, οι 4.037 είχαν τυφεκιστεί. Οι ποσοστώσεις που είχαν οριστεί από τη Μόσχα ήταν 6.277 (συνολικός αριθμός καταδικών) και 3.225 (συνολικός αριθμός εκτελέσεων)[268]. Παρόμοιες υπερβολές και υπερβάσεις υποθέτουμε ότι συνέβησαν και στις άλλες περιοχές της χώρας. Ήταν αποτέλεσμα της ίδιας της αρχής των ποσοστώσεων, των σχεδιοποιημένων διαταγών που έφταναν από το Κέντρο και των γραφειοκρατικών ανακλαστικών, αφομοιωμένων και εντυπωμένων στην εντέλεια, που συνίσταντο στην εκ των προτέρων ικανοποίηση των επιθυμιών των ιεραρχικά ανωτέρων και των κατευθυντηρίων εντολών της Μόσχας.

Μια άλλη ομάδα ντοκουμέντων επιβεβαιώνει τον κεντρομόλο χαρακτήρα αυτών των μαζικών δολοφονιών που διατάχθηκαν και επικυρώθηκαν από τον Στάλιν και το Πολιτικό Γραφείο. Πρόκειται για λίστες προσωπικοτήτων που επρόκειτο να καταδικαστούν, οι οποίες συντάχθηκαν από την Επιτροπή νομικών υποθέσεων του Πολιτικού Γραφείου. Οι ποινές των προσωπικοτήτων που όφειλαν να προσαχθούν στο στρατιωτικό σώμα του Ανωτάτου Δικαστηρίου, τα στρατοδικεία ή ενώπιον της Ειδικής Συνεδρίασης της NKVD, προκαθορίζονταν από την Επιτροπή νομικών υποθέσεων του Πολιτικού Γραφείου. Η επιτροπή αυτή, μέλος της οποίας ήταν και ο Γιεζόφ, υπέβαλε προς υπογραφή στον Στάλιν και στα μέλη του Πολιτικού Γραφείου τουλάχιστον 383 λίστες, που περιελάμβαναν περισσότερα από 44.000 ονόματα ιθυνόντων και στελεχών του Κόμματος, του στρατού και του οικονομικού τομέα. Περισσότεροι από 39.000 καταδικάστηκαν σε θάνατο. Η υπογραφή του Στάλιν φιγουράρει κάτω από 362 λίστες, του Μολότοφ σε 373, του Βοροσίλοφ σε 195, του Καγκάνοβιτς σε 191, του Ζντάνοφ σε 177, του Μικογιάν σε 62[269].

Όλα αυτά τα ηγετικά στελέχη μετέβησαν προσωπικά επί τόπου για να κατευθύνουν, μετά το καλοκαίρι του 1937, τις εκκαθαρίσεις των τοπικών οργανώσεων του Κόμματος. Έτσι, ο Καγκάνοβιτς στάλθηκε να εκκαθαρίσει το Ντόνμπας, τις περιοχές του Τσελιάμπινσκ, του Γιαροσλάβ, του Ιβάνοβο, του Σμολένσκ. Ο Ζντάνοφ, αφού πρώτα εκκαθάρισε την περιφέρειά *του*, το Λένινγκραντ, έφυγε για το Όρενμπουργκ, τη Μπασκιρία, το Ταταρστάν. Ο Αντρέγιεφ βρέθηκε στον βόρειο Καύκασο, στο Ουζμπεκιστάν και το Τατζικιστάν, ο Μικογιάν στην Αρμενία, ο Χρουστσόφ στην Ουκρανία.

Μολονότι η πλειοψηφία των οδηγιών για τις μαζικές εκκαθαρίσεις είχε επικυρωθεί από την ολομέλεια του Πολιτικού Γραφείου με αποφάσεις του, φαίνεται, υπό το φως των εγγράφων των διαθέσιμων σήμερα αρχείων, ότι ο Στάλιν υπήρξε προσωπικά υπεύθυνος και ο υποκινητής των περισσότερων κατασταλτικών αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα. Ας πάρουμε ένα μόνον παράδειγμα: όταν στις 27 Αυγούστου 1937, στις 5 το απόγευμα, η γραμματεία της Κεντρικής Επιτροπής έλαβε ένα μήνυμα από τον Μιχαήλ Κοροτσένκο, γραμματέα της περιφερειακής επιτροπής του Κόμματος στην ανατολική Σιβηρία, σχετικά με τη πορεία μιας δίκης αγρονόμων «ένοχων για πράξεις δολιοφθοράς», ο ίδιος ο Στάλιν τού τηλεγράφησε, στις 5.10΄: «Σας συμβουλεύω να καταδικάσετε σε θάνατο τους σαμποτέρ της περιοχής του Αντρέγιεφ και να δημοσιεύσετε την είδηση της εκτέλεσής τους στον Τύπο»[270].

Ένα κράτος εναντίον του λαού του

Όλα τα ντοκουμέντα που σήμερα βρίσκονται στη διάθεσή μας (πρωτόκολλα του Πολιτικού Γραφείου, χρονικός προγραμματισμός τού Στάλιν και λίστα επισκεπτών του στο Κρεμλίνο), αποδεικνύουν ότι ο Στάλιν ήλεγχε και κατηύθυνε λεπτομερώς τη δραστηριότητα του Γιεζόφ. Διόρθωνε τις βασικές οδηγίες της NKVD, ρύθμιζε τα σχετικά με τις ανακρίσεις των μεγάλων πολιτικών δικών και καθόριζε ακόμη και το σενάριό τους. Στη διάρκεια της ανάκρισης για την υπόθεση της «στρατιωτικής συνωμοσίας» στην οποία κατηγορούμενος ήταν ο στρατάρχης Τουχατσέφσκι κι άλλα ηγετικά στελέχη του Κόκκινου Στρατού, ο Στάλιν δεχόταν καθημερινά τον Γιεζόφ[271]. Σε όλα τα στάδια της *Iejovschina*, ο Στάλιν ασκούσε προσωπικό πολιτικό έλεγχο στα γεγονότα. Εκείνος αποφάσισε το διορισμό του Γιεζόφ στο αξίωμα του κομισάριου του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις, στέλνοντας από το Σότσι το περίφημο τηλεγράφημα της 25ης Σεπτεμβρίου 1936 στο Πολιτικό Γραφείο: «Είναι απολύτως απαραίτητος και επείγων ο διορισμός του συντρόφου Γιεζόφ στη θέση του κομισάριου του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις. Ο Γιάγκοντα ολοφάνερα δεν στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων ώστε να ξεσκεπάσει το μπλοκ των τροτσκιστών και των ζινοβιεφικών. Η Γκεπεού αργοπόρησε τέσσερα χρόνια σε αυτό το ζήτημα». Είναι, επίσης, ο Στάλιν που αποφάσισε να βάλει τέλος στις «υπερβολές της NKVD». Στις 17 Νοεμβρίου 1938, ένα διάταγμα της Κεντρικής Επιτροπής έβαλε προσωρινά τέλος στην οργάνωση «μαζικών επιχειρήσεων συλλήψεων και εκτοπισμών». Μια εβδομάδα αργότερα, ο Γιεζόφ παραιτήθηκε από το αξίωμα του κομισάριου επί των Εσωτερικών και αντικαταστάθηκε από τον Μπέρια. Οι Μεγάλοι Διωγμοί τελείωσαν όπως ακριβώς είχαν αρχίσει: με μια διαταγή του Στάλιν.

Μπορούμε άραγε να καταρτίσουμε ένα διακριβωμένο απολογισμό του πλήθους και των κατηγοριών των θυμάτων της *Iejovschina*;

Σήμερα διαθέτουμε ορισμένα απόρρητα έγγραφα που είχαν καταρτίσει ο Νικίτα Χρουστσόφ και οι σημαντικότεροι ηγέτες του Κόμματος στη διάρκεια της αποσταλινοποίησης, και κυρίως μια μακροσκελή μελέτη για «τις εκκαθαρίσεις που διαπράχθηκαν κατά την εποχή της προσωπολατρίας», η οποία πραγματοποιήθηκε από μια επιτροπή διευθυνόμενη από τον Νικολάι Τσβέρνικ, και η οποία είχε συσταθεί μετά το πέρας του 22ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ[272]. Οι ερευνητές μπορούν να αντιπαραθέσουν αυτά τα στοιχεία με διάφορες άλλες στατιστικές πηγές της διεύθυνσης του Γκουλάγκ, του κομισαριάτου του λαού για τη Δικαιοσύνη και της εισαγγελίας, που σήμερα είναι διαθέσιμες[273].

Φαίνεται, λοιπόν, ότι μόνο στη διάρκεια των ετών 1937-1938, 1.575.000 άτομα συνελήφθησαν από τη NKVD· 1.345.000 (περίπου το 85,4%) καταδικάστηκαν σε διάφορες ποινές· 681.692 (περίπου το 51% όσων καταδικάστηκαν την περίοδο 1937-1938) εκτελέστηκαν.

Τα άτομα που συλλαμβάνονταν καταδικάζονταν βάσει διαφόρων διαδικασιών. Οι υποθέσεις των πολιτικών, οικονομικών και στρατιωτικών «στελεχών», των μελών της ιντελιγκέντσιας –της πιο γνωστής και εύκολα εντοπιζόμενης κατηγορίας– εκδικάζονταν από τα στρατιωτικά δικαστήρια και τις «Ειδικές συνεδριάσεις της NKVD». Αντιμέτωπη με την ευρύτητα των επιχειρήσεων, η κυβέρνηση διόρισε τρόικες, στα τέλη του Ιουλίου του 1937, σε περιφερειακό επίπεδο, οι οποίες αποτελούνταν από τον εισαγγελέα, τους επικεφαλής της NKVD και τη διεύθυνση της αστυνομίας. Αυτές οι τρόικες λειτουργούσαν με πολύ γρήγορες διαδικασίες, αφού ανταποκρίνονταν σε πο-

σοστώσεις καθορισμένες εκ των προτέρων από το Κέντρο. Αρκούσε η «επαναδραστηριοποίηση» των καταλόγων των υπόπτων που είχαν ήδη φακελωθεί από τις υπηρεσίες. Η ανάκριση περιοριζόταν στην πιο απλή της έκφραση· οι τρόικες εξέταζαν αρκετές εκατοντάδες φακέλους καθημερινά, όπως επιβεβαιώνεται για παράδειγμα από την πρόσφατη έκδοση ενός *Μαρτυρολογίου του Λένινγκραντ*, ενός χρονικού, μήνα προς μήνα, των κατοίκων του Λένινγκραντ που είχαν συλληφθεί και καταδικαστεί σε θάνατο βάσει του άρθρου 58 του Ποινικού Κώδικα, μετά τον Αύγουστο του 1937. Το σύνηθες χρονικό διάστημα μεταξύ της σύλληψης και της θανατικής καταδίκης κυμαινόταν από μερικές μέρες ώς μερικές εβδομάδες. Η ποινή, που δεν επιδεχόταν έφεση, εκτελείτο εντός ολίγων ημερών. Στα πλαίσια των ειδικών επιχειρήσεων για την «εκκαθάριση των κατασκόπων και των δολιοφθορέων», όπως άλλωστε και στις επιχειρήσεις καταστολής ευρείας κλίμακας, σαν την επιχείρηση «εκκαθάρισης των κουλάκων...», που εξαπολύθηκε στις 30 Ιουλίου του 1937, την επιχείρηση «εκκαθάρισης των εγκληματικών στοιχείων», που άρχισε στις 12 Σεπτεμβρίου 1937, την επιχείρηση «καταστολής των οικογενειών των εχθρών του λαού», κ.λπ., οι πιθανότητες να συλληφθεί κανείς με μόνο σκοπό να συμπληρωθεί ο απαιτούμενος αριθμός κάποιας λίστας εξαρτιόνταν από μια σειρά τυχαίων παραγόντων. Παραγόντων «γεωγραφικών» (τα άτομα που κατοικούσαν στις συνοριακές ζώνες ήταν πολύ πιο εκτεθειμένα), προσωπική διαδρομή συνδεδεμένη, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, με κάποια ξένη χώρα, καταγωγή από την αλλοδαπή, προβλήματα συνωνυμίας. Για τη «συμπλήρωση της νόρμας», εφόσον ο αριθμός των φακελωμένων προσώπων δεν επαρκούσε, οι τοπικές αρχές «τα έβρισκαν». Έτσι, για να δώσουμε ένα μόνον παράδειγμα, για να συμπληρώσει την κατηγορία των «δολιοφθορέων» η NKVD της Τουρκμενίας βρήκε αφορμή την πυρκαγιά σε μια βιομηχανία ώστε να συλλάβει όλους όσους βρισκόντουσαν στα πέριξ και να τους αναγκάσει να κατονομάσουν «συνενόχους»[274]. Προγραμματισμένη από τα υψηλότερα κλιμάκια, καθορίζοντας αυθαίρετα τις κατηγορίες των «πολιτικών» εχθρών, η τρομοκρατία προκαλούσε, εξαιτίας της ίδιας της τής φύσης, παρεκκλίσεις που σήμαιναν πολλά σχετικά με την κουλτούρα της βίας των κατασταλτικών μηχανισμών της βάσης.

Όλα αυτά τα στοιχεία, που υπενθυμίζουν, μεταξύ άλλων, ότι τα κομμουνιστικά στελέχη δεν αποτελούσαν παρά ένα μικρό ποσοστό των 681.692 ατόμων που εκτελέστηκαν, δεν είναι βέβαια εξαντλητικά. Δεν περιλαμβάνουν τις εκτοπίσεις που πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια εκείνης της περιόδου (όπως π.χ. την επιχείρηση εκτόπισης από τη σοβιετική Άπω Ανατολή 172.000 Κορεατών, οι οποίοι μεταφέρθηκαν, μεταξύ Μαΐου και Οκτωβρίου 1937, στο Καζακστάν και στο Ουζμπεκιστάν). Δεν λογαριάζουν επίσης ούτε τα άτομα που πέθαναν, αφού συνελήφθησαν, από τα βασανιστήρια στη διάρκεια της παραμονής τους στις φυλακές ή της μεταγωγής τους στα στρατόπεδα (άγνωστος ο αριθμός τους), ούτε τους κρατουμένους που απεβίωσαν στα στρατόπεδα τη συγκεκριμένη περίοδο (25.000 περίπου το 1937, περισσότεροι από 90.000 το 1938)[275]. Ακόμη κι αν διορθωθούν προς τα κάτω σε σχέση με αυτούς που απορρέουν από τις μαρτυρίες των επιζησάντων, οι αριθμοί αυτοί δίνουν την τρομακτική έκταση των μαζικών δολοφονιών, κατά εκατοντάδες χιλιάδες, που έπληξαν μια ολόκληρη κοινωνία.

Μπορούμε σήμερα να πάμε πιο μακριά σε μια ανάλυση κατά κατηγορία των θυμάτων αυτών των μαζικών δολοφονιών; Έχουμε στη διάθεσή μας κάποια στατιστι-

κά στοιχεία, τα οποία θα παρουσιάσουμε αργότερα, για τους κρατουμένους του Γκουλάγκ στα τέλη της δεκαετίας του '30. Οι πληροφορίες αυτές, οι οποίες αφορούν το σύνολο των κρατουμένων (κι όχι μόνον εκείνους που συνελήφθησαν στη διάρκεια των Μεγάλων Διωγμών), παρέχουν αποσπασματικές απαντήσεις για τα θύματα που καταδικάστηκαν σε εγκλεισμό σε στρατόπεδα στη διάρκεια της *Iejovschina*. Έτσι, παρατηρούμε μια έντονη αναλογικά αύξηση των κρατουμένων με ανώτερη μόρφωση (της τάξης του 70% μεταξύ 1936 και 1939), πράγμα που επιβεβαιώνει ότι η τρομοκρατία των τελευταίων χρόνων της δεκαετίας του '30 έπληττε ειδικότερα τις μορφωμένες ελίτ, ασχέτως αν ανήκαν ή όχι στο Κόμμα.

Μια και υπήρξε η πρώτη που καταγγέλθηκε δημόσια (ήδη από το 20ό Συνέδριο), η καταστολή κατά των στελεχών του Κόμματος είναι από τις πιο γνωστές όψεις εκείνης της περιόδου. Στη «μυστική εισήγηση», ο Χρουστσόφ αναφέρθηκε δια μακρών σε αυτή την πλευρά της κατασταλτικής πολιτικής που έπληξε πέντε μέλη του Πολιτικού Γραφείου, όλους τους πιστούς σταλινικούς (Πόστυσεφ, Ρουντζούταχ, Έιχχε, Κόσσιορ, Τσουμπάρ), 98 από τα 139 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, 1.108 από τους 1.966 αντιπροσώπους του 17ου Συνεδρίου του Κόμματος (1934). Τα ηγετικά στελέχη της Κομσομόλ δεν γλίτωσαν ούτε αυτά: 72 από τα 93 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής συνελήφθησαν, καθώς και 319 από τους 385 περιφερειακούς γραμματείς και 2.210 από τους 2.750 τοπικούς γραμματείς. Σε γενικές γραμμές, οι τοπικοί μηχανισμοί του Κόμματος και της Κομσομόλ, που το Κέντρο υποπτευόταν ότι «σαμποτάρουν» τις αδιαφιλονίκητα «ορθές» αποφάσεις της Μόσχας, ότι φέρουν προσκόμματα σε κάθε αποτελεσματικό έλεγχο των κεντρικών αρχών σε ό,τι συνέβαινε στη χώρα, ανανεώθηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά. Στο Λένινγκραντ, την κατ' εξοχήν ύποπτη πόλη, όπου το Κόμμα διευθυνόταν από τον Ζινόβιεφ, εκεί όπου ο Κίροφ είχε δολοφονηθεί, ο Ζντάνοφ και ο Ζαχόφσκι, ο επικεφαλής της περιφερειακής NKVD, συνέλαβαν πάνω από το 90% των κομματικών στελεχών. Αυτοί, ωστόσο, δεν αντιπροσώπευαν παρά ένα μικρό τμήμα των κατοίκων του Λένινγκραντ που συνελήφθησαν την περίοδο 1936-1939[276]. Προκειμένου να ενθαρρύνουν τις εκκαθαρίσεις, οι απεσταλμένοι του Κέντρου, συνοδευόμενοι από ένοπλες μονάδες της NKVD, έφευγαν για τις επαρχίες έχοντας ως αποστολή, σύμφωνα με τη γλαφυρή έκφραση της *Pravda*, «να πνίξουν στον καπνό και να καταστρέψουν τις φωλιές των τροτσκιστο-φασιστικών κοριών».

Ορισμένες περιοχές, για τις οποίες έχουμε αποσπασματικά στοιχεία, «εκκαθαρίστηκαν» πιο ειδικά. Στην πρώτη γραμμή, ακόμη μια φορά, η Ουκρανία. Μόνο το 1938, μετά την εκλογή του Χρουστσόφ στην ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος της Ουκρανίας, περισσότερα από 106.000 άτομα συνελήφθησαν στην Ουκρανία (και στη μεγάλη τους πλειοψηφία εκτελέστηκαν). Από τα 200 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του κομμουνιστικού κόμματος της Ουκρανίας, επέζησαν μόνον τρεις. Το ίδιο σενάριο επαναλήφθηκε σε όλα τα περιφερειακά και τοπικά όργανα του Κόμματος, όπου οργανώθηκαν δεκάδες δημόσιες δίκες κομματικών στελεχών.

Αντίθετα από τις δίκες κεκλεισμένων των θυρών ή τις μυστικές συνεδριάσεις της κάθε τρόικας, όπου η μοίρα του κατηγορούμενου κρινόταν σε μερικά λεπτά, οι δημόσιες δίκες των στελεχών είχαν έντονο λαϊκίστικο χρώμα και επιτελούσαν σημαντική προπαγανδιστική λειτουργία. Υποτίθεται ότι συντελούσαν στη σύσφιξη των δεσμών μεταξύ του «φτωχού λαού, του απλού οπαδού, του φορέα της δίκαιης λύσης» και του Οδηγητή, καταγγέλλοντας τους ντόπιους ιθύνοντες, αυτούς τους «καινούργιους αφέ-

ντες, τους πάντα ικανοποιημένους με τους εαυτούς τους [...], οι οποίοι με την απάνθρωπη συμπεριφορά τους προκαλούν τεχνητά τη δυσαρέσκεια και την ενόχληση πολλών, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια στρατιά δυσαρεστημένων απ' όπου αντλούν οι τροτσκιστές» (Στάλιν, λόγος της 3ης Μαρτίου 1937). Όπως κι οι μεγάλες δίκες της Μόσχας, όμως αυτή τη φορά σε επαρχιακή κλίμακα, αυτές οι δημόσιες δίκες που έχαιραν μεγάλης δημοσιότητας στον τοπικό τύπο, έδιναν αφορμή για μια εξαιρετική ιδεολογική, λαϊκή και λαϊκίστικη κινητοποίηση. Λόγω του ότι ξεσκέπαζαν τη συνωμοσία, απαραίτητο στοιχείο της κρατούσης ιδεολογίας, λόγω του ότι συνόψιζαν μια καρναβαλίστικη ιδεολογία (οι κραταιοί που έγιναν κακοποιοί, οι «απλοί άνθρωποι» που αναγνωρίζονται ως «φορείς της δίκαιης λύσης»), αυτές οι δημόσιες δίκες αποτελούσαν, για να επαναλάβουμε τη φράση της Αννί Κριγκέλ, «έναν τρομερό μηχανισμό κοινωνικής προφύλαξης».

Οι διώξεις εναντίον των τοπικών κομματικών υπευθύνων δεν αντιπροσώπευαν φυσικά παρά μονάχα την κορυφή του παγόβουνου. Ας πάρουμε το παράδειγμα του Όρενμπουργκ, επαρχίας για την οποία διαθέτουμε λεπτομερή αναφορά του περιφερειακού τομέα της NKVD «σχετικά με τις επιχειρήσεις εκκαθάρισης των παράνομων τροτσκιστικών και μπουχαρινικών ομάδων, καθώς και των άλλων αντεπαναστατικών σχηματισμών, που διεξήχθησαν από την 1η Απριλίου μέχρι τις 18 Σεπτεμβρίου του 1937», δηλαδή πριν από την αποστολή του Ζντάνοφ που είχε ως στόχο την «επιτάχυνση» των εκκαθαρίσεων[277].

Στην παραπάνω επαρχία συνελήφθησαν σε διάστημα πέντε μηνών:
- 420 «τροτσκιστές», όλοι τους πολιτικά και οικονομικά στελέχη πρώτης γραμμής
- 120 «δεξιοί», όλοι τους σημαντικοί κομματικοί ιθύνοντες της περιοχής.

Αυτά τα 540 στελέχη του Κόμματος αντιπροσώπευαν περί το 45% της ντόπιας *νομενκλατούρας*. Ύστερα από την έλευση του Ζντάνοφ στο Όρενμπουργκ, 598 επιπλέον κομματικά στελέχη συνελήφθησαν κι εκτελέστηκαν. Στην επαρχία αυτή, όπως κι αλλού, ήδη από το φθινόπωρο του 1937, σχεδόν η ολότητα των πολιτικών και οικονομικών ιθυνόντων εξοντώθηκε κι αντικαταστάθηκε από μια νέα γενιά, αυτή των πολλά «υποσχομένων», των Μπρέζνιεφ, Κοσσύγκιν, Ουστίνοφ, Γκρομύκο, με δυο λόγια του Πολιτικού Γραφείου της δεκαετίας του '70.

Ωστόσο, δίπλα σε αυτό το χώρο των συλληφθέντων στελεχών, υπήρχε κι ένα πλήθος μη βαθμοφόρων, μελών του Κόμματος – πρώην κομμουνιστές, συνεπώς ιδιαιτέρως ευάλωτοι, ή απλοί πολίτες φακελωμένοι από χρόνια, οι οποίοι συνιστούσαν τον κύριο όγκο των θυμάτων των Μεγάλων Διωγμών.

Ας επανέλθουμε στην αναφορά της NKVD του Όρενμπουργκ:
- «λίγο περισσότερα από 2.000 μέλη της δεξιάς μιλιταριστικής-ιαπωνικής οργάνωσης των Κοζάκων» (εκ των οποίων τυφεκίστηκαν οι 1.500)
- «περισσότεροι από 1.500 αξιωματικοί και κρατικοί υπάλληλοι που είχαν υπηρετήσει το τσαρικό καθεστώς και είχαν εξοριστεί το 1935 από το Λένινγκραντ στο Όρενμπουργκ» (επρόκειτο για «κοινωνικώς αλλοτριωμένα στοιχεία» που είχαν εκτοπιστεί μετά τη δολοφονία του Κίροφ σε διάφορες περιοχές της χώρας)
- «περίπου 250 άτομα που συνελήφθησαν στα πλαίσια της υπόθεσης των Πολωνών»
- «περί τα 95 άτομα που συνελήφθησαν [...] στα πλαίσια της υπόθεσης των στοιχείων που κατάγονταν από το Χαρμπίν»

- «3.290 άτομα που συνελήφθησαν στα πλαίσια της επιχείρησης εξόντωσης των πρώην κουλάκων»
- «1.399 άτομα [...] στα πλαίσια της επιχείρησης εξόντωσης των εγκληματικών στοιχείων...»

Έτσι, προσθέτοντας επιπλέον καμιά τριανταριά κομσομόλους και καμιά πενηνταριά μαθητές της τοπικής στρατιωτικής σχολής, περισσότερα από 7.500 άτομα είχαν συλληφθεί από τη NKVD σε διάστημα πέντε μηνών στη συγκεκριμένη επαρχία, πριν από την εντατικοποίηση της καταστολής που επακολούθησε της αποστολής του Αντρέι Ζντάνοφ. Όσο εντυπωσιακή κι αν ήταν, η σύλληψη του 90% των στελεχών της ντόπιας *νομενκλατούρας* δεν αντιπροσώπευε παρά ένα ασήμαντο ποσοστό του συνολικού αριθμού των διωχθέντων, που όλοι τους σχεδόν ήταν ταξινομημένοι σε κάποια από τις κατηγορίες-στόχους των ειδικών επιχειρήσεων που είχαν καθοριστεί και εγκριθεί από το Πολιτικό Γραφείο και από τον ίδιο τον Στάλιν.

Ορισμένες κατηγορίες στελεχών και ιθυνόντων αποδεκατίστηκαν όλως ιδιαιτέρως: οι διπλωμάτες και το προσωπικό του κομισαριάτου του λαού για τις Εξωτερικές Υποθέσεις, που φυσικά υπόκειντο στην κατηγορία της κατασκοπίας, ή ακόμη οι υπάλληλοι των οικονομικών υπουργείων και οι διευθυντές των εργοστασίων, που ήταν ύποπτοι «δολιοφθορών». Ανάμεσα στους υψηλά ιστάμενους διπλωμάτες που συνελήφθησαν –και οι οποίοι στην πλειονότητά τους εκτελέστηκαν– ξεχώριζαν ο Κρεστίνσκι, ο Σοκόλνικοφ, ο Μπογκομόλοφ, ο Γιουρένιεφ, ο Οστρόβσκι, ο Αντόνοφ-Οβσεένκο, που κατείχαν αντιστοίχως θέσεις στο Βερολίνο, το Λονδίνο, το Πεκίνο, το Τόκιο, το Βουκουρέστι και τη Μαδρίτη[278].

Σε ορισμένα υπουργεία, όλοι οι υπάλληλοι, σχεδόν χωρίς εξαίρεση, υπήρξαν θύματα της καταστολής. Έτσι, στο σκοτεινό κομισαριάτο του λαού για τα Μηχανήματα και τα Εργαλεία, όλη η διοίκηση ανανεώθηκε· συνελήφθησαν επίσης όλοι οι διευθυντές (εκτός από δυο) των εργοστασίων που εξαρτώντο από το κομισαριάτο και η πλειονότητα των μηχανικών και των τεχνικών. Το ίδιο συνέβη και σε άλλους βιομηχανικούς τομείς, και ιδιαιτέρως στην αεροναυτική βιομηχανία, τα ναυπηγεία, τη μεταλλουργία, καθώς και στις μεταφορές, τομείς για τους οποίους διαθέτουμε ελλιπείς μελέτες. Μετά από τον τερματισμό των Μεγάλων Διωγμών, ο Καγκάνοβιτς αναγνώρισε, στο 18ο Συνέδριο, τον Μάρτιο του 1939, ότι «το 1937 και το 1938 το διευθυντικό προσωπικό της βαριάς βιομηχανίας ανανεώθηκε ολοκληρωτικά και χιλιάδες νέοι άνθρωποι διορίστηκαν σε διευθυντικά πόστα, στη θέση των σαμποτέρ που ξεσκεπάστηκαν. Σε ορισμένους κλάδους, χρειάστηκε να απολυθούν πολλοί δολιοφθορείς και κατάσκοποι. [...] Τώρα πια, διαθέτουμε στελέχη που θα αποδεχτούν οποιοδήποτε καθήκον τους αναθέσει ο σύντροφος Στάλιν».

Ανάμεσα στα κομματικά στελέχη που χτυπήθηκαν πολύ σκληρά στη διάρκεια της *Iejouschina* ξεχώριζαν τα ηγετικά στελέχη των ξένων κομμουνιστικών κομμάτων και τα στελέχη της κομμουνιστικής Διεθνούς που ήταν εγκατεστημένα στη Μόσχα, στο ξενοδοχείο Λουξ.[279] Έτσι, ανάμεσα στις προσωπικότητες του γερμανικού κομμουνιστικού Κόμματος ήταν: ο Χάιντς Νόυμαν, ο Χέρμαν Ρέμμελε, ο Φριτς Σούλτε, ο Χέρμαν Σούμπερτ, όλοι τους πρώην μέλη του Πολιτικού Γραφείου· ο Λέο Φλίγκ, γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής, ο Χάινριχ Ζούσκιντ και ο Βέρνερ Χιρς, αρχισυντάκτες της εφημερίδας *Rote Fahne*, ο Ούγκο Έμπερλαϊν, αντιπρόσωπος του γερμανικού

κομμουνιστικού Κόμματος στην ιδρυτική διάσκεψη της κομμουνιστικής Διεθνούς. Τον Φεβρουάριο του 1940, μερικούς μήνες μετά τη σύναψη του Γερμανο-σοβιετικού Συμφώνου, 570 Γερμανοί κομμουνιστές που βρίσκονταν έγκλειστοι στις φυλακές της Μόσχας παραδόθηκαν στην Γκεστάπο, στο συνοριακό φυλάκιο της γέφυρας του Μπρεστ-Λιτόβσκ.

Η εκκαθάριση έκανε παρομοίως θραύση ανάμεσα στους Ούγγρους κομμουνιστές. Ο Μπέλα Κουν, ο υποκινητής της ουγγρικής επανάστασης του 1919, συνελήφθη κι εκτελέστηκε, καθώς και άλλοι δώδεκα κομισάριοι του λαού της εφήμερης κομμουνιστικής κυβέρνησης της Βουδαπέστης, που όλοι τους είχαν καταφύγει στη Μόσχα. Συνελήφθησαν ακόμη περί τους διακόσιους Ιταλούς κομμουνιστές (μεταξύ των οποίων ο Πάολο Ρομπόττι, γαμπρός του Τολιάττι), καθώς και καμιά εκατοστή Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές (μεταξύ των οποίων ο Γκόρκιτς, γενικός γραμματέας του Κόμματος, ο Βλάντα Κόπιτς, γραμματέας της οργάνωσης και ηγετικό στέλεχος των Διεθνών Ταξιαρχιών, καθώς και τα τρία τέταρτα των μελών της Κεντρικής Επιτροπής).

Μεταξύ των θυμάτων των Μεγάλων Διωγμών, η συντριπτική πλειοψηφία ήταν ανώνυμοι πολίτες. Αποσπάσματα από έναν «συνηθισμένο» φάκελο του 1938.

1. ΦΑΚΕΛΟΣ ΑΡ. 24.260

1. Επώνυμο: Σιντόροφ.
2. Όνομα: Βασίλι Κλεμέντοβιτς.
3. Τόπος και ημερομηνία γέννησης: Σέτσεβο, περιφέρεια Μόσχας, 1893.
4. Διεύθυνση: Σέτσεβο, περιοχή Κολομένσκι, περιφέρεια Μόσχας.
5. Επάγγελμα: υπάλληλος συνεταιρισμού.
6. Συνδικάτο στο οποίο ανήκει: των εργαζομένων στο συνεταιρισμό.
7. Περιουσία τη στιγμή της σύλληψης: 1 ξύλινο σπίτι, 8μ.x8μ., με λαμαρινοσκεπή, μία μερικώς σκεπαστή αυλή 20μ.x7μ., 1 αγελάδα, 4 προβατίνες, 2 γουρούνια, πουλερικά.
8. Περιουσία το 1929: η ίδια, πλέον 1 άλογο.
9. Περιουσία το 1917: 1 ξύλινο σπίτι, 8μ.x8μ., μία μερικώς σκεπαστή αυλή 30μ.x20μ., 2 αχυρώνες, 2 αποθήκες, 2 άλογα, 2 αγελάδες, 7 προβατίνες.
10. Κοινωνική κατάσταση κατά τη σύλληψη: εργαζόμενος.
11. Έτη υπηρεσίας στον τσαρικό στρατό: το 1915-1916, φαντάρος δευτέρας τάξεως στο έκτο σύνταγμα του Τουρκεστάν.
12. Έτη υπηρεσίας στον Λευκό Στρατό: κανένα.
13. Έτη υπηρεσίας στον Κόκκινο Στρατό: κανένα.
14. Κοινωνική καταγωγή: με θεωρώ γόνο μεσαίας αγροτικής οικογένειας.
15. Πολιτικό παρελθόν: ακομμάτιστος.
16. Εθνικότητα, ιθαγένεια: ρωσική, πολίτης της ΕΣΣΔ.
17. Ένταξη στο Κομμουνιστικό Κόμμα: όχι.
18. Μορφωτικό επίπεδο: δημοτικό σχολείο.
19. Σημερινή στρατιωτική κατάσταση: έφεδρος.
20. Παρελθούσες καταδίκες: καμιά.
21. Κατάσταση υγείας: κήλη.
22. Οικογενειακή κατάσταση: παντρεμένος. Σύζυγος: Αναστασία Φεντόροβνα, 43 ετών, εργάτρια σε κολχόζ· θυγατέρα: Νίνα, 24 ετών.

Συνελήφθη στις 13 Φεβρουαρίου 1938 από την περιφερειακή διεύθυνση της NKVD.

2. Αποσπάσματα του ανακριτικού πρωτοκόλλου.
Ερώτηση: Δώστε μας εξηγήσεις σχετικά με την κοινωνική σας καταγωγή, την κοινωνική και περιουσιακή σας κατάσταση πριν και μετά το 1917.
Απάντηση: Κατάγομαι από οικογένεια εμπόρων. Μέχρι το 1904 περίπου, ο πατέρας μου είχε ένα μικρό μαγαζί στη Μόσχα, στην οδό Ζολοτορόσκαγια, όπου, σύμφωνα με όσα μου έχει πει ο πατέρας μου, έκανε εμπόριο χωρίς να έχει κανέναν υπάλληλο. Μετά το 1904, ο πατέρας μου αναγκάστηκε να κλείσει το μαγαζί του, επειδή δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τους μεγαλέμπορους. Επέστρεψε στην ύπαιθρο, στο Σέτσεβο, όπου ενοικίασε έξι εκτάρια καλλιεργήσιμης γης και δύο εκτάρια βοσκοτόπια. Είχε έναν υπάλληλο, κάποιον Γκοριάτσεφ, ο οποίος εργάστηκε μαζί με τον πατέρα μου για πολλά χρόνια, μέχρι το 1916. Μετά από το 1917, κρατήσαμε την αγροκαλλιέργειά μας αλλά χάσαμε τα άλογα. Δούλεψα μαζί με τον πατέρα μου μέχρι το 1925, κατόπιν ύστερα από το θάνατό του, ο αδελφός μου κι εγώ μοιραστήκαμε τη γη.
Αρνούμαι όλες τις κατηγορίες.

3. Αποσπάσματα από το κατηγορητήριο.
[...] Ο Σιντόροφ, προκατειλημμένος κατά της σοβιετικής εξουσίας γενικά και ειδικότερα εναντίον του Κόμματος, διεξήγαγε συστηματικά αντισοβιετική προπαγάνδα λέγοντας: «Ο Στάλιν και η συμμορία του δεν θέλουν να εγκαταλείψουν την εξουσία. Ο Στάλιν έχει δολοφονήσει ένα σωρό ανθρώπους, ωστόσο δεν εννοεί να φύγει. Οι μπολσεβίκοι έχουν όλη την εξουσία, συλλαμβάνουν τους έντιμους ανθρώπους, αλλά ούτε γι' αυτούς μπορεί κανείς να μιλήσει, αλλιώς σε κλείνουν σε στρατόπεδο για είκοσι πέντε χρόνια».
Ο προαναφερθείς Σιντόροφ υποστηρίζει ότι δεν είναι ένοχος, όμως ξεσκεπάστηκε από πολυάριθμες μαρτυρίες. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στην κρίση της τοπικής τριμελούς επιτροπής.
Υπογραφή: Σαλαχάγιεφ, ανθυπολοχαγός της πολιτοφυλακής της περιοχής του Κολομένσκογιε.
Για την επιβεβαίωση: Γκαλκίν, υπολοχαγός της Κρατικής Ασφάλειας, επικεφαλής του αποσπάσματος της Κρατικής Ασφάλειας της περιοχής του Κολομένσκογιε.

4. Αποσπάσματα από το πρωτόκολλο της απόφασης της τρόικας, 16 Ιουλίου 1938.
[...] Υπόθεση Σιντόροφ, Β.Κ. Πρώην έμπορος, εκμεταλλευόταν μαζί με τον πατέρα του ένα μαγαζί. Κατηγορείται ότι διεξήγαγε ανάμεσα στους εργάτες του κολχόζ αντεπαναστατική προπαγάνδα, με κουβέντες ηττοπαθείς, που συνοδευόταν από απειλές εναντίον των κομμουνιστών και κριτική κατά της πολιτικής του Κόμματος και της κυβέρνησης.
Ετυμηγορία: Τυφεκισμός του Σιντόροφ Βασίλι Κλεμέντοβιτς και κατάσχεση της περιουσίας του.
Η ποινή εκτελέστηκε στις 3 Αυγούστου 1938.
Αποκαταστάθηκε μετά θάνατον στις 24 Ιανουαρίου 1989.

(Πηγή: *Volia*, 1994, αρ. 2-3, σ. 45-46)

Ωστόσο, αυτοί που πλήρωσαν το πιο βαρύ τίμημα ήταν οι Πολωνοί. Η κατάσταση των Πολωνών κομμουνιστών είχε τις δικές της ιδιαιτερότητες: το πολωνικό κομμουνιστικό κόμμα που προερχόταν από το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα των βασιλείων της Πολωνίας και της Λιθουανίας, το οποίο είχε γίνει δεκτό το 1906, με βάση την αυτονομία, στο εργατικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Ρωσίας. Οι δεσμοί ανάμεσα στο ρωσικό και το πολωνικό κομμουνιστικό κόμμα, ηγετικό στέλεχος του οποίου είχε διατελέσει πριν

το 1917 ο Φελίξ Ντζερζίνσκι, ήταν πολύ στενοί. Αρκετοί Πολωνοί σοσιαλδημοκράτες είχαν σταδιοδρομήσει στο Κόμμα των μπολσεβίκων: ο Ντζερζίνσκι, ο Μενζίνσκι, ο Ούνσλιχτ (ιθύνοντα στελέχη της Γκεπεού και οι τρεις), ο Ράντεκ, για να αναφέρουμε μόνο τους πιο γνωστούς.

Το 1937-1938, το πολωνικό κομμουνιστικό κόμμα διαλύθηκε παντελώς. Τα δώδεκα μέλη της Κεντρικής του Επιτροπής που ζούσαν στην ΕΣΣΔ εκτελέστηκαν, όπως και όλοι οι Πολωνοί αντιπρόσωποι στα όργανα της κομμουνιστικής Διεθνούς. Στις 28 Νοεμβρίου 1937, ο Στάλιν υπέγραψε ένα έγγραφο με το οποίο πρότεινε το «ξεκαθάρισμα» του πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος. Συνήθως, αφού πρώτα εκκαθάριζε ένα κόμμα, ο Στάλιν επέλεγε καινούργιο διευθυντικό προσωπικό που ανήκε στη μια ή στην άλλη αντίπαλη φράξια που εμφανιζόταν κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων. Στην περίπτωση του πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος, όλες οι πλευρές κατηγορήθηκαν ότι «δρούσαν βάσει οδηγιών των πολωνικών αντεπαναστατικών μυστικών υπηρεσιών». Στις 16 Αυγούστου 1938, η Εκτελεστική Επιτροπή της Διεθνούς αποφάσισε τη διάλυση του πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος. Όπως το εξήγησε ο Μανουίλσκι, «οι πράκτορες του πολωνικού φασισμού είχαν καταφέρει να καταλάβουν όλες τις θέσεις-κλειδιά του πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος».

Αφού είχαν «ξεγελαστεί» και δεν είχαν επιδείξει επαρκή «επαγρύπνηση», οι σοβιετικοί υπεύθυνοι της κομμουνιστικής Διεθνούς υπήρξαν, φυσικά, τα επόμενα θύματα της εκκαθάρισης. Σχεδόν όλα τα σοβιετικά στελέχη της Διεθνούς (μεταξύ τους ο Κνόριν, μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής, ο Μίροφ-Αμπράμοφ, επικεφαλής του τομέα επικοινωνιών με το εξωτερικό, ο Αλιχάνοφ, επικεφαλής του τομέα στελεχών), μερικές εκατοντάδες άτομα συνολικά, εξοντώθηκαν. Μονάχα ελάχιστοι, ολοκληρωτικά αφοσιωμένοι στον Στάλιν, όπως ο Μανουίλσκι και ο Κουουζίνεν, επέζησαν από την εκκαθάριση της Διεθνούς.

Ανάμεσα στις άλλες κατηγορίες που χτυπήθηκαν σκληρά την περίοδο 1937-1938 και για τις οποίες διαθέτουμε συγκεκριμένα στοιχεία, ξεχωρίζουν οι στρατιωτικοί.[280] Στις 11 Ιουνίου 1937, ο τύπος ανακοίνωσε ότι το στρατοδικείο, αφού συνεδρίασε κεκλεισμένων των θυρών, είχε καταδικάσει σε θάνατο, για προδοσία και κατασκοπία, τον στρατάρχη Τουχατσέφσκι, αναπληρωτή-κομισάριο για την Άμυνα και βασικό αρχιτέκτονα του εκσυγχρονισμού του Κόκκινου Στρατού, που επανειλημμένες διαφορές απόψεων τον είχαν φέρει αντιμέτωπο με τον Στάλιν και τον Βοροσίλοφ από την εποχή της εκστρατείας της Πολωνίας το 1920, καθώς και επτά στρατηγούς του στρατού: τον Γιακίρ (διοικητή της στρατιωτικής περιοχής του Κιέβου), τον Ουμπόρεβιτς (διοικητή της στρατιωτικής περιοχής της Λευκορωσίας), τον Έιντεμαν, τον Κορκ, τον Πούτνα, τον Φέλντμαν, τον Πριμακόφ. Στις δέκα μέρες που ακολούθησαν, 980 ανώτεροι αξιωματικοί συνελήφθησαν, εκ των οποίων 21 στρατηγοί-διοικητές σωμάτων στρατού και 37 στρατηγοί διοικητές μεραρχιών. Η υπόθεση της «στρατιωτικής συνωμοσίας», που αποδόθηκε στον Τουχατσέφσκι και στους «συνενόχους» του, είχε προετοιμαστεί πολλούς μήνες πριν. Οι βασικοί κατηγορούμενοι συνελήφθησαν τον Μάιο του 1937. Αφού υποβλήθηκαν σε «σκληρές» ανακρίσεις (αρκετές σελίδες της κατάθεσης του στρατάρχη, που εξετάστηκαν είκοσι χρόνια μετά, όταν και αποκαταστάθηκε η μνήμη του Τουχατσέφσκι, έφεραν ίχνη αίματος), τις οποίες κατηύθυνε ο ίδιος ο Γιεζόφ, οι κατηγορούμενοι ομολόγησαν λίγο πριν από τη δίκη τους. Ο Στάλιν επέβλεψε προσωπικά τις

ανακρίσεις. Είχε λάβει, γύρω στις 15 Μαΐου, μέσω του σοβιετικού πρεσβευτή στην Πράγα, έναν πλαστογραφημένο φάκελο, που τον είχαν φαλκιδεύσει οι ναζιστικές στρατιωτικές υπηρεσίες, και ο οποίος περιείχε ψεύτικες επιστολές που υποτίθεται ότι είχαν ανταλλάξει ο Τουχατσέφσκι και υψηλά ιστάμενα μέλη του γερμανικού επιτελείου. Ακόμη και οι γερμανικές μυστικές υπηρεσίες είχαν χειραγωγηθεί από τη NKVD...

Μέσα σε δύο χρόνια εκκαθαρίσεων στον Κόκκινο Στρατό εξοντώθηκαν:

– 3 από τους 5 στρατάρχες (Τουχατσέφσκι, Γιεγκόροφ και Μπλύχερ, οι δύο τελευταίοι εκτελέστηκαν τον Φεβρουάριο και τον Οκτώβριο του 1938)
– 13 από τους 15 στρατηγούς του στρατού
– 8 από τους 9 ναυάρχους
– 50 από τους 57 διοικητές σωμάτων στρατού
– 154 από τους 186 διοικητές μεραρχιών
– 16 από τους 16 (όλοι) οι κομισάριοι του στρατού
– 25 από τους 28 κομισάριους των σωμάτων στρατού.

Από τον Μάιο του 1937 μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1938, 35.020 αξιωματικοί συνελήφθησαν ή αποτάχθηκαν από το στράτευμα. Έως σήμερα δεν γνωρίζουμε πόσοι εκτελέστηκαν. Περί τους 11.000 (μεταξύ τους και οι στρατηγοί Ροκοσσόφσκι και Γκορμπάτοφ) ανακλήθηκαν μεταξύ 1939 και 1941. Όμως καινούργιες εκκαθαρίσεις έλαβαν χώρα μετά τον Σεπτέμβριο του 1938, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που ο συνολικός αριθμός των συλληφθέντων στρατιωτικών στη διάρκεια των Μεγάλων Διωγμών, σύμφωνα με τις πιο σοβαρές εκτιμήσεις, έφτασε σε 30.000 επί συνόλου 178.000 αξιωματικών[281]. Λιγότερο σημαντική αναλογικά απ' όσο θεωρείτο γενικά, η «εκκαθάριση» του Κόκκινου Στρατού, ειδικότερα στα πιο υψηλά κλιμάκιά του, έγινε αισθητή στη διάρκεια του ρωσο-φινλανδικού πολέμου του 1940 και στις αρχές της γερμανο-σοβιετικής σύρραξης, αποτελώντας ένα από τα μεγαλύτερα μειονεκτήματα του Κόκκινου Στρατού.

Παρά τη χιτλερική απειλή, την οποία δεν έπαιρνε τόσο σοβαρά υπόψη του όσο άλλα ηγετικά στελέχη των μπολσεβίκων, όπως ο Μπουχάριν και ο Λιτβίνοφ, ο κομισάριος του λαού για τις Εξωτερικές Υποθέσεις μέχρι τον Απρίλιο του 1939, ο Στάλιν δεν δίστασε να θυσιάσει το μεγαλύτερο μέρος των καλύτερων αξιωματικών του Κόκκινου Στρατού χάριν εντελώς καινούργιων στελεχών, που δεν είχαν καμία ανάμνηση από τα αμφιλεγόμενα επεισόδια στα οποία ενεχόταν ο Στάλιν ως «στρατιωτικός ηγέτης» στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, και που δεν θα έμπαιναν ποτέ στον πειρασμό να αμφισβητήσουν, όπως θα ήταν σε θέση να πράξουν άνδρες σαν τον στρατάρχη Τουχατσέφσκι, αρκετές στρατιωτικές και πολιτικές αποφάσεις του Στάλιν στα τέλη της δεκαετίας του '30, και ιδιαιτέρως την προσέγγιση με τη ναζιστική Γερμανία.

Η ιντελιγκέντσια είναι μια ακόμη κοινωνική ομάδα θύμα των Μεγάλων Διωγμών για την οποία διαθέτουμε σχετικά άφθονες πληροφορίες[282]. Από τη σύστασή της ως ξεχωριστής κοινωνικής ομάδας, η ρωσική ιντελιγκέντσια βρισκόταν πάντα, ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, στο κέντρο της αντίστασης κατά του δεσποτισμού και της υποδούλωσης της σκέψης. Φυσικό ήταν, λοιπόν, να πληγεί όλως ιδιαιτέρως από τις εκκαθαρίσεις με τα πρώτα κύματα καταστολής –πολύ μετριοπαθή συγκριτικά– του 1922 και του 1928-1931. Τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του 1937, μια καμπάνια του τύπου στιγμάτισε τους «παρεκκλίνοντες» στους τομείς της οικονομίας, της ιστορίας και της λογοτεχνίας. Στην πραγματικότητα, όλοι οι κλάδοι της γνώσης και της δημιουργίας ήταν

στο στόχαστρο, ενώ συχνά οι δογματικές και πολιτικές αφορμές συγκάλυπταν ανταγωνισμούς και φιλοδοξίες. Έτσι, στον τομέα της ιστορίας, οι μαθητές του Ποκρόβσκι, που είχε πεθάνει το 1932, συνελήφθησαν χωρίς καμία εξαίρεση. Οι πανεπιστημιακοί καθηγητές, οι οποίοι επέμεναν να δίνουν δημόσιες διαλέξεις, και άρα θεωρούνταν ικανοί να επηρεάζουν μεγάλα φοιτητικά ακροατήρια, ήταν εξαιρετικά τρωτοί και η παραμικρή κουβέντα τους μπορούσε να επισημανθεί από αφοσιωμένους καταδότες της αστυνομίας. Τα πανεπιστήμια, τα ινστιτούτα και οι ακαδημίες αποδεκατίστηκαν, ιδιαιτέρως στη Λευκορωσία (όπου 87 από τους 105 ακαδημαϊκούς συνελήφθησαν ως «Πολωνοί κατάσκοποι») και στην Ουκρανία. Στην τελευταία, μια πρώτη εκκαθάριση «εθνικιστών αστών» είχε προηγηθεί το 1933: χιλιάδες Ουκρανοί διανοούμενοι είχαν συλληφθεί με την κατηγορία ότι «είχαν μεταβάλει σε οχυρά των εθνικιστών μπουρζουάδων και των αντεπαναστατών την ουκρανική Ακαδημία των επιστημών, το Ινστιτούτο Σεβτσένκο, την Αγροτική Ακαδημία, το Ουκρανικό Ινστιτούτο Μαρξισμού-Λενινισμού, καθώς και τα κομισαριάτα του λαού για την Παιδεία, τη Γεωργία και τη Δικαιοσύνη» (από ομιλία του Πόστυσεφ, 22 Ιουνίου 1933). Οι εκτεταμένες εκκαθαρίσεις της περιόδου 1937-1938 αποτελείωσαν εδώ μια επιχείρηση που είχε αρχίσει τέσσερα χρόνια πριν.

Οι επιστημονικές κοινότητες που είχαν έστω και μακρινή σχέση με την πολιτική, την ιδεολογία, την οικονομία ή την άμυνα, επλήγησαν εξίσου. Τα σημαντικότερα μυαλά της αεροναυπηγικής βιομηχανίας, όπως ο Τουπόλεφ (ο κατασκευαστής του περίφημου αεροπλάνου) ή ο Κορολέφ (από τους πρωτεργάτες του πρώτου σοβιετικού διαστημικού προγράμματος), συνελήφθησαν και απεστάλησαν σε κάποια από τις ερευνητικές μονάδες της NKVD, τις οποίες περιγράφει ο Σολζενίτσιν στον *Πρώτο Κύκλο*. Συνελήφθησαν επίσης: σχεδόν όλοι (27 στους 29) οι αστρονόμοι του μεγάλου αστεροσκοπείου του Πούλκοβο, η πλειονότητα των στατιστικολόγων της κεντρικής Διεύθυνσης της Εθνικής Οικονομίας, οι οποίοι είχαν πραγματοποιήσει την απογραφή του Ιανουαρίου 1937 που ακυρώθηκε εκ των υστέρων λόγω της «βαθιάς παραβίασης στοιχειωδών αρχών της στατιστικής επιστήμης και των οδηγιών της κυβέρνησης», πολυάριθμοι γλωσσολόγοι οι οποίοι αντιτίθεντο στη θεωρία του μαρξιστή «γλωσσολόγου» Μαρ, την οποία είχε επισήμως αποδεχθεί ο Στάλιν. Ακόμη, εκατοντάδες βιολόγοι που απέρριπταν τον τσαρλατανισμό του «επίσημου βιολόγου» Λυσσένκο. Ανάμεσα στα πιο γνωστά θύματα περιλαμβάνονταν ο καθηγητής Λέβιτ, διευθυντής του ιατρικούγενετικού Ινστιτούτου, ο Τουλιακόφ, διευθυντής του Ινστιτούτου δημητριακών, ο βοτανολόγος Γιανάτα και ο ακαδημαϊκός Βαβίλοφ, πρόεδρος της Ακαδημίας Λένιν των Αγροτικών Επιστημών, ο οποίος συνελήφθη στις 6 Αυγούστου 1940 και πέθανε στη φυλακή στις 26 Ιανουαρίου 1943.

Με την κατηγορία ότι υπερασπίζονταν «ξενόφερτες» ή «εχθρικές» απόψεις, ότι απομακρύνονταν από τις νόρμες του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού», συγγραφείς, αρθρογράφοι, άνθρωποι του θεάτρου, δημοσιογράφοι πλήρωσαν βαρύ τίμημα στην *Γιεζόφσινα*. Περί τα 2.000 μέλη της ένωσης συγγραφέων συνελήφθησαν, εκτοπίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή εκτελέστηκαν. Μεταξύ των πιο διάσημων θυμάτων συμπεριλαμβάνονταν ο συγγραφέας τού *Παραμύθια της Οδησσού* και τού *Κόκκινου ιππικού*, ο Ισαάκ Μπάμπελ (τυφεκίστηκε στις 27 Ιανουαρίου 1940), οι συγγραφείς Μπορίς Πιλνιάκ, Γιούρι Ολέσα, Παντελεήμων Ρομάνοφ, οι ποιητές Νικολάι Κλιούεφ, Νικολάι Ζαμπολότσκι, Όσσιπ Μαντελστάμ (πέθανε σ' ένα διαμετακομιστικό στρατόπεδο

της Σιβηρίας στις 26 Δεκεμβρίου 1938), ο Γκούργκεν Μαάρι, ο Τιτσιάν Ταμπίτζε. Συνελήφθησαν ακόμη μουσικοί (ο συνθέτης Ζελιάγιεφ, ο μαέστρος Μικολάτζε), καλλιτέχνες του θεάτρου, μεταξύ των οποίων ο μεγάλος σκηνοθέτης Βσιέβολοντ Μέγερχολντ. Στις αρχές του 1938, το θέατρο Μέγερχολντ έκλεισε με την αιτιολογία ότι ήταν «ξένο στη σοβιετική τέχνη». Αρνούμενος να κάνει δημόσια αυτοκριτική, ο Β. Μέγερχολντ συνελήφθη τον Ιούνιο του 1939, βασανίστηκε κι εκτελέστηκε στις 2 Φεβρουαρίου 1940.

Στη διάρκεια αυτών των ετών, οι αρχές αποπειράθηκαν να «εξαλείψουν ριζικά» –για να χρησιμοποιήσουμε μια έκφραση που ήταν της μόδας εκείνη την εποχή– τα «τελευταία απομεινάρια του κλήρου». Η ακυρωθείσα απογραφή του 1937 είχε αποκαλύψει πως η μεγάλη πλειοψηφία του λαού –περίπου το 70%–, παρά τις διαφόρων μορφών πιέσεις που δεχόταν, είχε απαντήσει θετικά στην ερώτηση «Πιστεύετε στον Θεό;». Έτσι, οι σοβιετικοί ηγέτες αποφάσισαν να εξαπολύσουν μια τρίτη και τελευταία επίθεση κατά της Εκκλησίας. Τον Απρίλιο του 1937, ο Μαλενκόφ έστειλε ένα σημείωμα στον Στάλιν με το οποίο έκρινε ξεπερασμένη τη νομοθεσία για τα θρησκευτικά ζητήματα και πρότεινε την κατάργηση του διατάγματος της 8ης Απριλίου 1929. «Εκείνο το διάταγμα», δικαιολογούσε την άποψή του, «είχε δημιουργήσει τη νομική βάση για τη σύσταση, εκ μέρους του πιο δραστήριου τμήματος των κληρικών και των μελών των διαφόρων δογμάτων, μιας πολυκλαδικής οργάνωσης 600.000 ατόμων εχθρικών στη σοβιετική εξουσία. Είναι καιρός», κατέληγε, «να ξεμπερδεύουμε με τις οργανώσεις των κληρικών και την εκκλησιαστική ιεραρχία»[283]. Χιλιάδες ιερείς και σχεδόν όλοι οι επίσκοποι ξαναπήραν το δρόμο για τα στρατόπεδα, όμως ετούτη τη φορά πάρα πολλοί από αυτούς εκτελέστηκαν. Από τις 20.000 εκκλησίες και τεμένη που υπήρχαν ακόμη το 1936, λιγότερα από 1.000 ήταν ακόμη ανοιχτά στη λατρεία στις αρχές του 1941. Όσον αφορά το πλήθος των υπηρετών της πίστης που ήταν επίσημα καταγεγραμμένοι, το 1941 ανερχόταν σε 5.665 (εκ των οποίων περισσότεροι από τους μισούς προέρχονταν από τις περιοχές των χωρών της Βαλτικής, της Πολωνίας, της Ουκρανίας και της Μολδαβίας που ενσωματώθηκαν στην ΕΣΣΔ το 1939-1941), ενώ ήταν περισσότεροι από 24.000 μόλις το 1936[284].

Οι Μεγάλοι Διωγμοί, μια πολιτική επιχείρηση που σχεδιάστηκε και κατευθύνθηκε απ' την αρχή ως το τέλος από τα πλέον υψηλά ιστάμενα όργανα του Κόμματος, που πάει να πει τον ίδιο τον Στάλιν, που εκείνη την εποχή κυριαρχούσε απολύτως στους συναδέλφους του τού Πολιτικού Γραφείου, πέτυχε τους δύο βασικούς της στόχους.

Ο πρώτος ήταν η επιβολή μις πολιτικής και στρατιωτικής γραφειοκρατίας, αποτελούμενης από νεαρά στελέχη που είχαν εκπαιδευτεί μες στο σταλινικό πνεύμα της δεκαετίας του '30, και τα οποία, σύμφωνα με τα λόγια του Καγκάνοβιτς στο 18ο Συνέδριο, «θα αποδέχονται οποιοδήποτε καθήκον τους αναθέτει ο σύντροφος Στάλιν». Μέχρι τότε, οι διάφορες διοικητικές διευθύνσεις, ετερόκλητο μείγμα από «αστούς ειδικούς» που είχαν εκπαιδευτεί υπό το παλαιό καθεστώς και από στελέχη των μπολσεβίκων, που συχνά ήταν ανίκανα έχοντας εκπαιδευτεί εκ των ενόντων στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, είχαν προσπαθήσει να διαφυλάξουν τον επαγγελματισμό τους, τη διοικητική τους λογική, ή ακόμη πιο απλά την αυτονομία και τα πελατειακά τους δίκτυα, χωρίς να υποκλίνονται τυφλά στον ιδεολογικό βολονταρισμό και στις διαταγές του Κέντρου. Οι δυσκολίες της εκστρατείας «εξακρίβωσης» των κομματικών ταυτοτήτων του 1935, η οποία κόλλησε στην παθητική αντίσταση των τοπικών κομματικών

στελεχών, καθώς και η άρνηση που εκφράστηκε από την πλειοψηφία των στατιστικολόγων να «εξωραΐσουν» τα αποτελέσματα της απογραφής του Ιανουαρίου του 1937, κάνοντάς τα να συμφωνούν με τις επιθυμίες του Στάλιν, αποτελούσαν δύο ενδεικτικά παραδείγματα, αποκαλυπτικά της φύσης της δημόσιας διοίκησης την οποία διέθεταν για να κυβερνούν τη χώρα. Ήταν φανερό πως ένα σημαντικό τμήμα των στελεχών, κομμουνιστές και μη, δεν ήταν έτοιμο να εκτελέσει αδιακρίτως την οποιαδήποτε εντολή που εκπορευόταν από το Κέντρο. Καθίστατο, λοιπόν, επείγον για τον Στάλιν να αντικαταστήσει αυτά τα στελέχη με πιο «αποτελεσματικά», δηλαδή πιο πειθήνια άτομα.

Ο δεύτερος στόχος των Μεγάλων Διωγμών ήταν να ολοκληρώσει τη ριζική εξάλειψη όλων των «κοινωνικά επικίνδυνων στοιχείων», μια έννοια με ευρύτατα όρια. Όπως επισήμαινε ο Ποινικός Κώδικας, κοινωνικά επικίνδυνο θεωρείτο κάθε άτομο που «έχει διαπράξει μια επικίνδυνη πράξη κατά της κοινωνίας ή του οποίου οι δεσμοί με ένα εγκληματικό περιβάλλον ή η παρελθούσα δραστηριότητα εγκυμονούν κινδύνους». Σύμφωνα με αυτές τις αρχές θεωρείτο κοινωνικά επικίνδυνη ολόκληρη η πανστρατιά των «πρώην», που άλλωστε και στο παρελθόν είχαν γίνει αντικείμενο κατασταλτικών μέτρων: πρώην κουλάκοι, πρώην εγκληματίες, πρώην δημόσιοι υπάλληλοι του τσαρικού καθεστώτος, πρώην μέλη του κόμματος των μενσεβίκων, των σοσιαλεπαναστατών, κ.λπ. Όλοι αυτοί οι «πρώην» εξοντώθηκαν στη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου, σύμφωνα με τη σταλινική θεωρία που είχε εκφραστεί ολοκάθαρα στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής κατά τον Φεβρουάριο και Μάρτιο του 1937: «Όσο περισσότερο προχωρούμε προς το σοσιαλισμό, τόσο πιο λυσσαλέα γίνεται η πάλη των υπολειμμάτων των ετοιμοθάνατων τάξεων».

Στη διάρκεια της ομιλίας του στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής τον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1937, ο Στάλιν επέμεινε όλως ιδιαιτέρως στην ιδέα της περικύκλωσης της ΕΣΣΔ, της μόνης χώρας «που έχει οικοδομήσει το σοσιαλισμό», από εχθρικές δυνάμεις. Αυτές οι όμορες χώρες –η Φινλανδία, οι τρεις χώρες της Βαλτικής, η Πολωνία, η Ρουμανία, η Τουρκία, η Ιαπωνία–, βοηθούμενες από τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία, έστελναν στην ΕΣΣΔ «στρατιές δολιοφθορέων και κατασκόπων», επιφορτισμένων να σαμποτάρουν την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Μοναδικό στον κόσμο, αγιοποιημένο κράτος, η ΕΣΣΔ είχε «ιερά» σύνορα, που αντιστοιχούσαν σε πολυάριθμα μέτωπα εναντίον ενός πανταχού παρόντος εξωτερικού εχθρού. Δεν εκπλήσσει το ότι, σε αυτά τα πλαίσια, το κυνήγι των κατασκόπων, δηλαδή όλων εκείνων που είχαν κάποια επαφή, ανεξαρτήτως βαθμού, με τον «άλλο κόσμο» και η εξόντωση μιας δυνητικής και μυθικής «Πέμπτης φάλαγγας» βρίσκονταν στο επίκεντρο των Μεγάλων Διωγμών.

Διατρέχοντας τις ευρείες κατηγορίες των θυμάτων -στελέχη και ειδικευμένοι επαγγελματίες, κοινωνικά επικίνδυνα στοιχεία (οι «πρώην»), κατάσκοποι– μπορούμε να κατανοήσουμε τις βασικές αιτίες αυτού του παροξυσμού που προκάλεσε το θάνατο σχεδόν 700.000 ανθρώπων σε δύο χρόνια.

11

Η αυτοκρατορία των στρατοπέδων

Η δεκαετία του '30, που σημαδεύτηκε από μια χωρίς προηγούμενο καταστολή εναντίον της κοινωνίας, βίωσε την απίστευτη επέκταση του συστήματος των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Τα αρχεία του Γκουλάγκ, που σήμερα είναι στη διάθεσή μας, επιτρέπουν να κατανοήσουμε με ακρίβεια την εξέλιξη στη διάρκεια αυτών των χρόνων, τις διαδοχικές αναδιοργανώσεις, τη ροή και το πλήθος των κρατουμένων, την οικονομική τους εκμετάλλευση, την κατανομή τους ανάλογα με το είδος της καταδίκης τους, το φύλο, την ηλικία, την εθνικότητα, το μορφωτικό τους επίπεδο[285]. Βεβαίως, εξακολουθούν να υπάρχουν συσκοτισμένες ζώνες· η γραφειοκρατία του Γκουλάγκ λειτουργούσε καλά όταν επρόκειτο να καταγράψει τους οικοτρόφους της, αυτούς δηλαδή που έφταναν στον προορισμό τους. Όμως δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα από στατιστικής απόψεως γι' αυτούς που δεν έφτασαν ποτέ στους προορισμούς τους, που πέθαναν στη φυλακή ή κατά τη διάρκεια των ατέλειωτων μεταφορών, έστω κι αν δεν λείπουν οι περιγραφές για την οδό του μαρτυρίου ανάμεσα στη στιγμή της σύλληψης και την καταδίκη.

Στα μέσα του 1930, περίπου 140.000 κρατούμενοι εργάζονταν ήδη στα στρατόπεδα που διαχειριζόταν η Γκεπεού. Το απέραντο εργοτάξιο του καναλιού που θα ένωνε τη Βαλτική με τη Λευκή Θάλασσα, που απαιτούσε από μόνο του μια δουλική εργατική δύναμη 120.000 ατόμων, επιτάχυνε τη μεταφορά από τις φυλακές στα στρατόπεδα δεκάδων χιλιάδων κρατουμένων, ενώ παράλληλα το κύμα των καταδικών δεν έπαυε να αυξάνει: 56.000 καταδικάστηκαν το 1929 για υποθέσεις της αρμοδιότητας της Γκεπεού, περισσότεροι από 208.000 το 1930 (έναντι 1.178.000 καταδικών για υποθέσεις που δεν ανήκαν στην αρμοδιότητα της Γκεπεού το 1929 και 1.238.000 το 1931)[286]. Στις αρχές του 1932, περισσότεροι από 300.000 κρατούμενοι μοχθούσαν στα μεγάλα εργοτάξια της Γκεπεού, όπου το ετήσιο ποσοστό θνησιμότητας μπορούσε να φτάσει και το 10%, όπως στην περίπτωση του καναλιού Βαλτικής-Λευκής Θάλασσας.

Τον Ιούλιο του 1934, όταν η Γκεπεού αναδιοργανώθηκε σε NKVD, το Γκουλάγκ –ακρωνύμιο της Γενικής Διεύθυνσης των Στρατοπέδων Αναμόρφωσης– απορρόφησε 780 μικρές σωφρονιστικές αποικίες που αριθμούσαν συνολικά 212.000 κρατουμένους περίπου, οι οποίες κρίνονταν ελάχιστα παραγωγικές και κακοδιαχειριζόμενες και εξαρτιόνταν μέχρι τότε από το κομισαριάτο του λαού για τη Δικαιοσύνη. Για να γίνει παραγωγικό, κατ' εικόνα και ομοίωση της υπόλοιπης χώρας, το στρατόπεδο έπρεπε να είναι μεγάλο και ειδικευμένο. Τεράστια σωφρονιστικά συγκροτήματα, που το καθένα αριθμούσε δεκάδες χιλιάδες κρατούμενους, θα καταλάμβαναν πρωταρχική θέση στην οικονομία της σταλινικής ΕΣΣΔ. Την 1η Ιανουαρίου του 1935, το ενοποιημένο στο εξής σύστημα του Γκουλάγκ περιελάμβανε περισσότερους από 965.000 κρατούμε-

νους, από τους οποίους οι 725.000 σε «στρατόπεδα εργασίας» και 240.000 σε «αποικίες εργασίας», πιο μικρές μονάδες όπου στέλνονταν τα άτομα που ήταν «λιγότερα επικίνδυνα κοινωνικά» και που συνήθως ήταν καταδικασμένα σε ποινές κατώτερες των τριών ετών[287].

Εκείνη την εποχή, ο χάρτης του Γκουλάγκ ήταν, σε γενικές γραμμές, σχεδιασμένος για τις επόμενες δύο δεκαετίες. Το αναμορφωτικό συγκρότημα των νησιών Σολόβκι, που αριθμούσε γύρω στους 45.000 κρατούμενους, είχε σπείρει τα «μετακινούμενα στρατόπεδά του» που μετακινούνταν ανάλογα με τις ανάγκες των εργοταξίων ξυλείας ταυτόχρονα στην Καρελία, στις ακτές της Λευκής Θάλασσας και στην περιοχή του Βολόγκντα. Το μεγάλο σύμπλεγμα του Σβιρλάγκ, που αριθμούσε 43.000 κρατούμενους, είχε αποστολή του τον ανεφοδιασμό σε καυσόξυλα της μείζονος πολεοδομικής περιοχής του Λένινγκραντ, ενώ εκείνο του Τεμνίκοβο, με 35.000 κρατούμενους, ήταν επιφορτισμένο με την ίδια αποστολή για την περιοχή της Μόσχας.

Ξεκινώντας από το στρατηγικό σταυροδρόμι του Κότλας, μια «σιδηροδρομική γραμμή Βορρά-Ανατολής» άπλωνε τις ράγες της, την υλοτομία της και τα μεταλλεία της προς το Δυτικό-Βυμ, την Ούχτα, την Πετσόρα και τη Βορκούτα. Η Oukhtpetchlag εκμεταλλευόταν 51.000 κρατούμενους στην κατασκευή δρόμων, στα ανθρακωρυχεία και στις πετρελαιοπηγές αυτής της υπερβόρειας περιοχής. Μια άλλη διακλάδωση έφευγε προς το βόρειο τμήμα των Ουραλίων και τις βιομηχανικές κοινοπραξίες χημικών του Σολικάμσκ και του Μπερεζνίκι, ενώ προς τα νοτιοανατολικά το σύνολο των 63.000 κρατουμένων της δυτικής Σιβηρίας προμήθευε δωρεάν εργατικά χέρια στο μεγάλο συγκρότημα ανθρακωρυχείων Kouzbassougol.

Πιο νότια, στην περιοχή της Καραγκάντα στο Καζακστάν, τα «αγροτικά στρατόπεδα» του Στεπλάγκ, που αριθμούσαν 30.000 κρατούμενους, πειραματίζονταν με μια καινούργια μέθοδο για την αξιοποίηση των στεπών. Φαίνεται πως εκεί τα πράγματα ήταν πιο χαλαρά απ' ό,τι στο πιο μεγάλο εργοτάξιο των μέσων της δεκαετίας του '30, το Ντμιτλάγκ (196.000 κρατούμενοι), που είχε αναλάβει, μετά την ολοκλήρωση το 1933 του καναλιού Βαλτικής-Λευκής Θάλασσας, την κατασκευή του δεύτερου μεγαλύτερου σταλινικού καναλιού, του καναλιού Μόσχας-Βόλγα.

Ένα άλλο φαραωνικό εργοτάξιο ήταν το BAM (Baïkalo-Amourskaïa Magistral), η σιδηροδρομική γραμμή που θα ακολουθούσε παράλληλα τον Υπερσιβηρικό από τη λίμνη Βαϊκάλη μέχρι τον ποταμό Αμούρ. Στις αρχές του 1935, περίπου 135.000 κρατούμενοι του αναμορφωτικού συγκροτήματος του Μπαμλάγκ, κατανεμημένοι σε τριάντα «μεραρχίες», δούλευαν στο πρώτο κομμάτι της σιδηροδρομικής γραμμής. Το 1939, το Μπαμλάγκ ήταν, με τους 260.000 κρατουμένους του, το μεγαλύτερο αναμορφωτικό συγκρότημα στρατοπέδων της ΕΣΣΔ.

Τέλος, από το 1932, ένα σύνολο στρατοπέδων (το Sevvostlag, τα στρατόπεδα της βορειανατολικής χώρας) εργάζονταν για μια βιομηχανική κοινοπραξία υψηλής στρατηγικής προτεραιότητας, το Dal' stroï, επιφορτισμένης με την παραγωγή χρυσού που εξαγόταν για την αγορά του απαραίτητου για την εκβιομηχάνιση εξοπλισμού από τις χώρες της Δύσης. Τα αποθέματα χρυσού βρίσκονταν σε μια περιοχή ιδιαιτέρως αφιλόξενη, την Κολύμα. Απολύτως απομονωμένη, αφού η πρόσβαση ήταν δυνατή μονάχα από τη θάλασσα, η Κολύμα έμελλε να γίνει η περιοχή-σύμβολο του Γκουλάγκ. Το Μαγκαντάν, διοικητικό κέντρο και θύρα εισόδου των καταδικασμένων, οικοδομήθηκε από τους ίδιους τους κρατούμενους. Το «οδόστρωμά» του, κατασκευασμένο και αυτό

από τους κρατούμενους, συνέδεε στρατόπεδα όπου οι ιδιαιτέρως απάνθρωπες συνθήκες ζωής περιγράφηκαν θαυμάσια στα μυθιστορήματα του Βαρλάμ Σαλάμοφ. Από το 1932 μέχρι το 1939, η παραγωγή χρυσού που εξόρυξαν οι κρατούμενοι της Κολύμα –138.000 το 1939– ανήλθε από τα 276 κιλά στους 48 τόνους, περίπου το 35% της σοβιετικής παραγωγής εκείνης της χρονιάς[288].

Τον Ιούνιο του 1935, η κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή ένα καινούργιο μεγαλεπήβολο σχέδιο, που δεν θα μπορούσε να αποπερατωθεί παρά μονάχα με το εργατικό δυναμικό των καταδίκων: την κατασκευή μιας μεγάλης βιομηχανικής μονάδας παραγωγής νικέλιου στο Νορίλσκ, πάνω από τον αρκτικό κύκλο. Το σύμπλεγμα των στρατοπέδων του Νορίλσκ θα έφτανε, στο απόγειο του Γκουλάγκ στις αρχές της δεκαετίας του '50, τους 70.000 κρατούμενους. Η παραγωγική λειτουργία του λεγόμενου στρατοπέδου «αναμορφωτικής εργασίας» αντικατοπτριζόταν πεντακάθαρα στις εσωτερικές δομές του Γκουλάγκ. Οι κεντρικές διευθύνσεις δεν ήταν ούτε γεωγραφικές, ούτε λειτουργικές αλλά οικονομικές: διεύθυνση υδροηλεκτρικών έργων, διεύθυνση σιδηροδρομικών κατασκευών, διεύθυνση κατασκευής γεφυρών και οδοστρωμάτων, κ.λπ. Για τις σωφρονιστικές διευθύνσεις και τις διευθύνσεις των βιομηχανικών υπουργείων, ο κρατούμενος ή ο ειδικός έποικος αποτελούσε εμπόρευμα-αντικείμενο συμβολαίων[289].

Κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '30, ο πληθυσμός του Γκουλάγκ διπλασιάστηκε, περνώντας από 965.000 κρατούμενους στις αρχές του 1935 σε 1.930.000 στις αρχές του 1941. Μόνο στη διάρκεια του 1937, αυξήθηκε κατά 700.000 άτομα[290]. Η μαζική εισροή καινούργιων κρατουμένων αποδιοργάνωσε σε τέτοιο βαθμό την παραγωγή εκείνης της χρονιάς ώστε η αξία της μειώθηκε κατά 13% σε σχέση με το 1936! Εξακολούθησε να λιμνάζει μέχρι το 1938, μέχρις ότου ο νέος κομισάριος του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις Λαβρέντι Μπέρια έλαβε αποφασιστικά μέτρα για τον «εξορθολογισμό» της εργασίας των κρατουμένων. Σε ένα σημείωμα της 10ης Αυγούστου 1939 προς το Πολιτικό Γραφείο, ο Μπέρια εξέθετε το δικό του «πρόγραμμα αναδιοργάνωσης του Γκουλάγκ». Ο προκάτοχός του, ο Νικολάι Γιεζόφ, εξηγούσε εν προκειμένω, είχε δώσει προτεραιότητα στο «κυνήγι των εχθρών» σε βάρος μιας «χρηστής οικονομικής διαχείρισης». Η μερίδα τροφής των κρατουμένων, που ήταν 1.400 θερμίδες ημερησίως, είχε υπολογιστεί για «ανθρώπους που κάθονται στη φυλακή»[291]. Παρομοίως, ο αριθμός των ατόμων που ήταν κατάλληλα για δουλειά είχε ελαττωθεί στη διάρκεια των προηγούμενων ετών· 250.000 κρατούμενοι ήταν ακατάλληλοι για εργασία την 1η Μαρτίου 1939 και 8% του συνόλου των κρατουμένων είχε αποβιώσει κατά το 1938. Για να έχει ελπίδες να πραγματοποιήσει το πλάνο παραγωγής που είχε ανατεθεί στη NKVD, ο Μπέρια πρότεινε την αύξηση των μερίδων διατροφής, την κατάργηση όλων των πρόωρων αποφυλακίσεων, την παραδειγματική τιμωρία των τεμπέληδων και των άλλων «αποδιοργανωτών της παραγωγής» και τέλος την επιμήκυνση του χρόνου εργασίας που θα έφτανε τις έντεκα ώρες ημερησίως, με τρεις μέρες ανάπαυσης το μήνα, με σκοπό «την ορθολογική και στο μέγιστο βαθμό εκμετάλλευση όλων των φυσικών δυνάμεων των κρατουμένων».

Αντίθετα με μια πλατιά διαδεδομένη αντίληψη, τα αρχεία του Γκουλάγκ αποκαλύπτουν πως η ανακύκλωση των κρατουμένων ήταν σημαντική, αφού το 20-35% από αυτούς αφήνονταν ελεύθεροι κάθε χρόνο. Η ανακύκλωση αυτή εξηγείται από τον σχετικά αυξημένο αριθμό ποινών κατώτερων των πέντε χρόνων, που αντιπροσώπευαν το 57% των κρατουμένων σε στρατόπεδα στις αρχές του 1940. Η αυθαιρεσία μιας έκτα-

κτης διοίκησης και μιας κατ' εξαίρεση δικαιοσύνης, ειδικότερα για τους «πολιτικούς» που φυλακίστηκαν το 1937-1938, δεν δίστασε, δέκα χρόνια αργότερα, να παρατείνει τις ποινές που έληγαν. Ωστόσο, η είσοδος στο στρατόπεδο δεν σήμαινε, κατά κανόνα, ένα εισιτήριο δίχως επιστροφή. Εξάλλου, μια ολόκληρη σειρά «συμπληρωματικών ποινών», όπως ο κατ' οίκον περιορισμός ή η εξορία, προβλέπονταν για «μετά το στρατόπεδο»!

Αντίθετα και με μια άλλη τρέχουσα αντίληψη, τα στρατόπεδα του Γκουλάγκ βρίσκονταν μακράν του να υποδέχονται μια πλειοψηφία πολιτικών κρατουμένων, οι οποίοι είχαν καταδικαστεί για «αντεπαναστατικές δραστηριότητες» βάσει μιας από τις 14 παραγράφους του διαβόητου άρθρου 58 του Ποινικού Κώδικα. Ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων κυμαινόταν από χρόνο σε χρόνο μεταξύ του ενός τρίτου και του ενός τετάρτου του συνόλου του δυναμικού του Γκουλάγκ. Όμως και οι υπόλοιποι κρατούμενοι δεν ήταν του κοινού ποινικού δικαίου, με τη συνηθισμένη έννοια του όρου. Είχαν βρεθεί στο στρατόπεδο επειδή είχαν παραβιάσει κάποιον από τους αμέτρητους κατασταλτικούς νόμους που τιμωρούσαν σχεδόν κάθε τομέα δραστηριότητας, από τη «σπατάλη της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας», την «παραβίαση του νόμου για τα διαβατήρια», τον «χουλιγκανισμό», την «κερδοσκοπία», μέχρι την «εγκατάλειψη θέσης εργασίας», το «σαμποτάζ» ή ακόμη τη «μη συμπλήρωση του ελάχιστου αριθμού μεροκάματων» στα κολχόζ. Ούτε πολιτικοί, ούτε κρατούμενοι του κοινού ποινικού δικαίου με την τρέχουσα έννοια του όρου, η πλειονότητα των κρατουμένων του Γκουλάγκ ήταν «συνηθισμένοι» πολίτες, θύματα της γενικότερης ποινικοποίησης των εργατικών σχέσεων και ενός συνεχώς αυξανόμενου αριθμού κοινωνικών συμπεριφορών. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα μιας δεκαετίας καταπίεσης που το Κόμμα-Κράτος ασκούσε κατά των πιο πλατιών τμημάτων της κοινωνίας[292].

Ας επιχειρήσουμε να κάνουμε έναν προσωρινό απολογισμό των διαφόρων όψεων αυτής της καταπίεσης, όψεων που φυσικά δεν τοποθετούνται στο ίδιο επίπεδο.

- 6 εκατομμύρια νεκροί εξαιτίας του λιμού του 1932-1933, μια καταστροφή που σε μεγάλο βαθμό αποδίδεται στην πολιτική της αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης και των ληστρικών εισφορών που επέβαλε το κράτος στις σοδειές των κολχόζ
- 720.000 εκτελέσεις, εκ των οποίων οι 680.000 το 1927-1938, ως αποτέλεσμα μιας δίκης-παρωδίας από ένα έκτακτο δικαστήριο της Γκεπεού-NKVD
- 300.000 βεβαιωμένοι θάνατοι στα στρατόπεδα ανάμεσα στο 1934 και το 1940· αναμφίβολα, κάνοντας ανάλογες υποθέσεις για τα έτη 1930-1933, για τα οποία δεν διαθέτουμε ακριβή στοιχεία, περίπου 400.000 συνολικά μες στη δεκαετία, δίχως να λογαριάζουμε τον ανεπιβεβαίωτο αριθμό εκείνων που απεβίωσαν ανάμεσα στη στιγμή της σύλληψής τους και την καταγραφή τους με την ιδιότητα των «εισερχομένων» από τη γραφειοκρατία των σωφρονιστηρίων
- 600.000 βεβαιωμένοι θάνατοι μεταξύ των εκτοπισμένων, των «μετατεθέντων» ή των ειδικών εποίκων
- περίπου 2.200.000 εκτοπισμένοι, μετατεθέντες και ειδικοί έποικοι
- ένας συγκεντρωτικός αριθμός 7 εκατομμυρίων εισελθόντων στα στρατόπεδα και τις αποικίες του Γκουλάγκ μεταξύ 1934-1941, ενώ τα στοιχεία για τα έτη 1930-1933 είναι ανεπαρκή.

Την 1η Ιανουαρίου 1940, τα 53 συγκροτήματα «στρατοπέδων αναμορφωτικής εργασίας» και οι 425 «αποικίες αναμορφωτικής εργασίας» αριθμούσαν 1.670.000 κρατού-

μενους· ένα χρόνο αργότερα θα μετρούσαν 1.930.000. Στις φυλακές βρίσκονταν περίπου 200.000 άτομα περιμένοντας να δικαστούν ή να μεταφερθούν σε στρατόπεδα. Τέλος, 1.800 υποδιευθύνσεις της NKVD διαχειρίζονταν περισσότερους από 1.200.000 ειδικούς εποίκους[293]. Ακόμη κι αν είναι έντονα αναθεωρημένοι προς τα κάτω σε σχέση με ορισμένες εκτιμήσεις που μέχρι πρόσφατα προτείνονταν από ιστορικούς ή μάρτυρες, οι οποίοι συχνά συγχέανε τις εισροές στο Γκουλάγκ με τον αριθμό των παρόντων κρατουμένων την τάδε ή τη δείνα χρονική στιγμή, οι παραπάνω αριθμοί δίνουν το μέτρο της καταπίεσης της οποίας υπήρξαν θύματα τα πιο ποικίλα στρώματα της σοβιετικής κοινωνίας στη διάρκεια της δεκαετίας του '30.

Από τα τέλη του 1939 μέχρι το καλοκαίρι του 1941, τα στρατόπεδα, οι αποικίες και οι ειδικοί πληθυσμοί του Γκουλάγκ δέχτηκαν μια καινούργια πλημμυρίδα καταδίκων, που οφειλόταν στη σοβιετοποίηση νέων περιοχών και σε μια χωρίς προηγούμενο ποινικοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών, ιδιαιτέρως στον εργασιακό τομέα.

Στις 24 Αυγούστου 1939, ο κόσμος κατάπληκτος μάθαινε τα νέα για την υπογραφή, την προηγουμένη, ενός συμφώνου μη-επιθέσεως ανάμεσα στη σταλινική ΕΣΣΔ και τη χιτλερική Γερμανία. Η ανακοίνωση της συμφωνίας προκάλεσε αληθινό σοκ στις ευρωπαϊκές χώρες οι οποίες εμπλέκονταν άμεσα στην κρίση, όπου η κοινή γνώμη δεν ήταν προετοιμασμένη γι' αυτό που παρουσιαζόταν ως ολοκληρωτική αναστροφή των συμμαχιών, αφού πολλοί λίγοι ήταν σε θέση τότε να κατανοήσουν τι μπορούσε πράγματι να ενώνει δυο καθεστώτα με τόσο αντιτιθέμενες ιδεολογίες.

Στις 21 Αυγούστου 1939, η σοβιετική κυβέρνηση ανέστειλε τις διαπραγματεύσεις που διεξήγε με την αγγλο-γαλλική αποστολή που είχε αφιχθεί στη Μόσχα στις 11 Αυγούστου, με σκοπό τη σύναψη συμφωνίας αμοιβαίας υποστήριξης μεταξύ των τριών μερών σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης εναντίον κάποιας εκ των τριών χωρών. Από τις αρχές του 1939, η σοβιετική διπλωματία, κατευθυνόμενη από τον Βιατσεσλάβ Μολότοφ, απομακρυνόταν βαθμιαία από την ιδέα μιας συμφωνίας με τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία, τις οποίες υποπτευόταν ότι ήταν έτοιμες να καταλήξουν σε ένα νέο Μόναχο σε βάρος των Πολωνών, πράγμα που θα άφηνε το προς ανατολάς πεδίο ελεύθερο στους Γερμανούς. Ενόσω οι διαπραγματεύσεις των Σοβιετικών από τη μια πλευρά και των Βρετανών και των Γάλλων από την άλλη κολλούσαν σε άλυτα προβλήματα –πώς, για παράδειγμα, σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης κατά της Γαλλίας ο Κόκκινος Στρατός θα διέσχιζε την Πολωνία για να επιτεθεί στη Γερμανία– οι επαφές μεταξύ Σοβιετικών και Γερμανών αντιπροσώπων σε διάφορα επίπεδα έπαιρναν νέα τροπή. Στις 14 Αυγούστου, ο Γερμανός υπουργός Εξωτερικών Ρίμπεντροπ πρότεινε να μεταβεί στη Μόσχα για μια ευρύτατη συμφωνία με τους Σοβιετικούς ιθύνοντες. Από την επομένη κιόλας, ο Στάλιν το δέχτηκε.

Στις 19, Γερμανοί και Σοβιετικοί υπέγραψαν μια εμπορική συμφωνία την οποία διαπραγματεύονταν από τα τέλη του 1938 και η οποία προμηνυόταν πολύ πλεονεκτική για την ΕΣΣΔ. Το ίδιο βράδυ, οι Σοβιετικοί αποδέχτηκαν τη μετάβαση του Ρίμπεντροπ στη Μόσχα για την υπογραφή ενός συμφώνου μη-επιθέσεως που ήδη είχε επεξεργαστεί η σοβιετική πλευρά και το οποίο είχε μεταβιβαστεί αμέσως στο Βερολίνο. Ο Γερμανός υπουργός, έχοντας «έκτακτη και πλήρη εξουσιοδότηση», έφτασε στη Μόσχα το απόγευμα της 23ης και το σύμφωνο μη-επιθέσεως υπογράφτηκε τη νύχτα και δόθηκε στη δημοσιότητα στις 24. Με δεκαετή ισχύ, ετίθετο αυτοστιγμεί σε ισχύ. Το πιο σημα-

ντικό τμήμα της συμφωνίας, που οριοθετούσε τις σφαίρες επιρροής και τις προσαρτήσεις δυο χωρών στην ανατολική Ευρώπη, έμεινε προφανώς απόρρητο. Μέχρι το 1989, οι σοβιετικοί ηγέτες αρνούνταν, παρά τις περί του αντιθέτου αποδείξεις, την ύπαρξη αυτού του «μυστικού πρωτοκόλλου», ενός πραγματικού «εγκλήματος κατά της ειρήνης» που είχε διαπραχθεί από τις δύο προσυπογράφουσες δυνάμεις. Σύμφωνα με τους όρους του, η Λιθουανία περιλαμβανόταν στη γερμανική σφαίρα συμφερόντων· η Λετονία, η Εσθονία, η Φινλανδία, η Βεσαραβία στη σοβιετική. Όσο για την Πολωνία, αν το ζήτημα της διατήρησης ενός υπόλοιπου πολωνικού κράτους παρέμενε σε εκκρεμότητα, η ΕΣΣΔ θα επανακτούσε όπως και να 'χε, ύστερα από τη στρατιωτική επέμβαση Γερμανών και Σοβιετικών κατά της Πολωνίας, τις περιοχές της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας που είχαν παραχωρηθεί στην Πολωνία με τη συνθήκη της Ρίγας το 1920, καθώς επίσης κι ένα τμήμα των «ιστορικά και εθνικά πολωνικών» περιοχών στις επαρχίες του Λουμπλίν και της Βαρσοβίας.

Οκτώ ημέρες μετά την υπογραφή του συμφώνου, τα ναζιστικά στρατεύματα επιτέθηκαν στην Πολωνία. Μια εβδομάδα αργότερα, στις 9 Σεπτεμβρίου, αντιμέτωπη με την κατάρρευση της πολωνικής αντίστασης και με την επιμονή των Γερμανών, η σοβιετική κυβέρνηση γνωστοποίησε στο Βερολίνο την πρόθεσή της για άμεση κατοχή των περιοχών που έπρεπε να περιέλθουν στην εξουσία της σύμφωνα με τους όρους του μυστικού πρωτοκόλλου της 23ης Αυγούστου. Στις 17 Σεπτεμβρίου, ο Κόκκινος Στρατός εισέβαλε στην Πολωνία με το πρόσχημα της «βοήθειας στους όμαιμους Ουκρανούς και Λευκορώσους αδελφούς» οι οποίοι απειλούνταν από τη «διάλυση του πολωνικού κράτους». Η σοβιετική επέμβαση σε μια στιγμή όπου ο πολωνικός στρατός είχε σχεδόν εκμηδενιστεί συνάντησε ελάχιστη αντίσταση. Οι Σοβιετικοί συνέλαβαν 230.000 αιχμαλώτους πολέμου, εκ των οποίων 15.000 ήταν αξιωματικοί[294].

Η ιδέα, που κάποια στιγμή σκιαγραφήθηκε από Γερμανούς και Σοβιετικούς, να επιτρέψουν την ύπαρξη ενός πολωνικού κράτους-σφραγίδα εγκαταλείφθηκε πολύ σύντομα, πράγμα που δυσχέρανε περισσότερο τον καθορισμό των συνόρων ανάμεσα στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ. Μολονότι προβλέπονταν, στις 22 Σεπτεμβρίου, να οριστούν στον ποταμό Βιστούλα στη Βαρσοβία, με την επίσκεψη του Ρίμπεντροπ στη Μόσχα στις 28 Σεπτεμβρίου επεκτάθηκαν προς ανατολάς μέχρι τον ποταμό Μπαγκ. Σε αντάλλαγμα για αυτή τη σοβιετική «παραχώρηση» σε σχέση με τους όρους του μυστικού πρωτοκόλλου, η Γερμανία περιελάμβανε και τη Λιθουανία στη σφαίρα των σοβιετικών συμφερόντων. Ο διαμελισμός της Πολωνίας επέτρεψε στην ΕΣΣΔ να προσαρτήσει τεράστιες εκτάσεις 180.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων, με πληθυσμό 12 εκατομμυρίων κατοίκων, Λευκορώσων, Ουκρανών και Πολωνών. Στις 1 και 2 Νοεμβρίου, ύστερα από μια παρωδία λαϊκού δημοψηφίσματος, οι περιοχές αυτές εντάχθηκαν στις σοβιετικές δημοκρατίες της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας.

Εκείνη την ημερομηνία, η «εκκαθάριση» των προσαρτώμενων περιοχών από τη NKVD είχε κιόλας προχωρήσει. Πρώτοι στόχοι ήταν οι Πολωνοί, οι οποίοι συλλαμβάνονταν και εκτοπίζονταν ομαδικά ως «εχθρικά στοιχεία». Ανάμεσα στους πιο εκτεθειμένους ξεχώριζαν οι γαιοκτήμονες, οι βιομήχανοι, οι έμποροι, τα στελέχη της δημόσιας διοίκησης, οι αστυνομικοί και οι «στρατιωτικοί έποικοι» (*osadnicy wojskowi*) στους οποίους η πολωνική κυβέρνηση είχε παραχωρήσει από ένα αγροτεμάχιο στις συνοριακές περιοχές σε ανταμοιβή των εξαιρετικών υπηρεσιών τους στη διάρκεια του σοβιετο-πολωνικού πολέμου του 1920. Σύμφωνα με τις στατιστικές του τμήματος ει-

δικών εποίκων του Γκουλάγκ, μεταξύ Φεβρουαρίου 1940 και Ιουνίου 1941, 381.000 Πολωνοί πολίτες των περιοχών που ενσωματώθηκαν στην ΕΣΣΔ τον Σεπτέμβριο του 1939 εκτοπίστηκαν ως ειδικοί έποικοι στη Σιβηρία, στην περιφέρεια του Αρχάνγκελσκ, στο Καζακστάν και σε άλλες απομακρυσμένες περιοχές της ΕΣΣΔ[295]. Οι αριθμοί που επιλέγουν οι Πολωνοί ιστορικοί είναι πολύ πιο υψηλοί, της τάξεως του ενός εκατομμυρίου εκτοπισμένων[296]. Δυστυχώς, δεν διαθέτουμε κανένα ακριβές στοιχείο για τις συλλήψεις και τις εκτοπίσεις πολιτών, που διεξήχθησαν μεταξύ Σεπτεμβρίου 1939 και Ιανουαρίου 1940.

Για την περίοδο που ακολούθησε, τα ντοκουμέντα των αρχείων που είναι σήμερα διαθέσιμα, κάνουν λόγο για τρεις μεγάλες επιχειρήσεις εκτοπίσεων, στις 9 και 10 Φεβρουαρίου, στις 12 και 13 Απριλίου, στις 28 και 29 Ιουνίου 1940[297]. Τα κομβόι χρειάζονταν δύο μήνες για να πάνε και να επιστρέψουν από τα πολωνικά σύνορα στη Σιβηρία, στο Καζακστάν ή στον πολικό Βορρά. Όσον αφορά τους Πολωνούς αιχμαλώτους πολέμου, μόνον 82.000 από τους 230.000 επιζούσαν ακόμη το καλοκαίρι του 1941. Οι απώλειες μεταξύ των Πολωνών ειδικών εποίκων υπήρξαν εξίσου υψηλές. Στην πραγματικότητα, τον Αύγουστο του 1941, ύστερα από συμφωνία με την εξόριστη πολωνική κυβέρνηση, η σοβιετική κυβέρνηση παραχώρησε «αμνηστία» στους Πολωνούς που είχαν εκτοπιστεί από τον Νοέμβριο του 1939, όμως μονάχα 243.100 στάθηκε μπορετό να εντοπιστούν, ενώ τουλάχιστον 381.000 είχαν εκτοπιστεί μεταξύ Φεβρουαρίου 1940 και Ιουνίου 1941. Συνολικά, 388.000 Πολωνοί αιχμάλωτοι πολέμου, εσωτερικοί πρόσφυγες και εκτοπισμένοι άμαχοι ευεργετήθηκαν από αυτή την αμνηστία. Αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες είχαν εξαφανιστεί τα δύο προηγούμενα χρόνια. Μεγάλος αριθμός ανάμεσά τους είχαν εκτελεστεί με το πρόσχημα ότι ήταν «λυσσασμένοι κι αποφασισμένοι εχθροί της σοβιετικής εξουσίας».

Μεταξύ τους ξεχώριζαν ιδιαιτέρως οι 25.700 Πολωνοί αξιωματικοί και πολίτες για τους οποίους ο Μπέρια, σε μια επιστολή του προς τον Στάλιν στις 5 Μαρτίου 1940, είχε προτείνει να εκτελεστούν. Ένα μέρος των ομαδικών λάκκων που περιείχαν τα πτώματα των βασανισμένων ανακαλύφθηκε, τον Απρίλιο του 1943, από τους Γερμανούς μέσα στο δάσος του Κατύν. Τάφροι που είχαν μεταβληθεί σε κοινοτάφια με τα απομεινάρια των 4.000 Πολωνών αξιωματικών. Οι σοβιετικές αρχές επιχείρησαν να επιρρίψουν τη σφαγή στους Γερμανούς και μόλις το 1992, σε μια επίσκεψη του Μπορίς Γιέλτσιν στη Βαρσοβία, οι ρωσικές αρχές παραδέχτηκαν την άμεση ευθύνη του Στάλιν και των μελών του Πολιτικού Γραφείου για την εξόντωση της πολωνικής στρατιωτικής ελίτ το 1940.

Αμέσως μετά την προσάρτηση των περιοχών που ανήκαν στην Πολωνία και σύμφωνα με τους όρους των συμφωνιών με τη ναζιστική Γερμανία, η σοβιετική κυβέρνηση συγκάλεσε στη Μόσχα τους αρχηγούς των κυβερνήσεων της Εσθονίας, της Λετονίας και της Λιθουανίας και τους επέβαλε «συνθήκες αμοιβαίας υποστήριξης» βάσει των οποίων οι παραπάνω χώρες «παραχωρούσαν» στρατιωτικές βάσεις στην ΕΣΣΔ. Αμέσως, 25.000 σοβιετικοί στρατιώτες εγκαταστάθηκαν στην Εσθονία, 30.000 στη Λετονία και 20.000 στη Λιθουανία. Οι δυνάμεις αυτές ήταν ήδη κατά πολύ υπέρτερες των στρατών αυτών των χωρών, που ακόμη, τουλάχιστον επισήμως, ήταν ανεξάρτητες. Η εγκατάσταση των σοβιετικών στρατευμάτων τον Οκτώβριο του 1939 σήμανε στην πραγματικότητα το τέλος της ανεξαρτησίας των χωρών της Βαλτικής. Ήδη από τις 11 Οκτωβρίου, ο Μπέρια έδωσε διαταγές για το «ξερίζωμα όλων των αντισοβιετικών και αντικοινωνικών στοιχείων» στις προαναφερθείσες χώρες. Η σοβιετική πολιτική αστυνομία

πολλαπλασίασε τις συλλήψεις των αξιωματικών, των κρατικών λειτουργών, των πνευματικών ανθρώπων που δεν θεωρούνταν «έμπιστοι» σε σχέση με τους απώτερους στόχους της ΕΣΣΔ.

Τον Ιούνιο του 1940, την επομένη της νικηφόρας επίθεσης-αστραπής των γερμανικών στρατευμάτων στη Γαλλία, η σοβιετική κυβέρνηση αποφάσισε να υλοποιήσει όλες τις ρήτρες του μυστικού πρωτοκόλλου της 23ης Αυγούστου 1939. Στις 14 Ιουνίου, με πρόσχημα «προβοκατόρικες πράξεις εναντίον των σοβιετικών στρατιωτικών μονάδων», απηύθυνε τελεσίγραφο στους ηγέτες των τριών βαλτικών κρατών, υποχρεώνοντάς τους να σχηματίσουν «κυβερνήσεις διατεθειμένες να εγγυηθούν την έντιμη εφαρμογή των συνθηκών αμοιβαίας υποστήριξης και να πατάξουν τους εχθρούς των εν λόγω συνθηκών». Τις μέρες που ακολούθησαν, αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες σοβιετικοί στρατιώτες εισέβαλαν στις χώρες της Βαλτικής και τις κατέλαβαν. Ο Στάλιν έστειλε στις πρωτεύουσές τους τούς αντιπροσώπους του, που ανέλαβαν την επιχείρηση σοβιετοποίησης των τριών δημοκρατιών: τον εισαγγελέα Βυσίνσκι στη Ρίγα, τον Ζντάνοφ στο Ταλλίν και τον ιθύνοντα της πολιτικής αστυνομίας Ντεκανόζοφ, υφυπουργό Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, στο Κάουνας. Τα εκλεγμένα κοινοβούλια και τα τοπικά θεσμικά όργανα διαλύθηκαν και η πλειοψηφία των μελών τους συνελήφθη. Το κομμουνιστικό κόμμα ήταν το μόνο στο οποίο επετράπη να παρουσιάσει υποψηφίους στις «εκλογές» της 14ης και της 15ης Ιουλίου 1940.

Επιστολή του Λ. Μπέρια, κομισάριου του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις, προς τον Στάλιν, 5 Μαρτίου 1940, άκρως απόρρητο.

Προς τον σύντροφο Στάλιν.

Ένας μεγάλος αριθμός πρώην αξιωματικών του πολωνικού στρατού, πρώην υπαλλήλων της πολωνικής αστυνομίας και των υπηρεσιών πληροφοριών, μέλη αντεπαναστατικών οργανώσεων της αντιπολίτευσης που ξεσκεπάστηκαν δεόντως, αυτόμολοι και άλλοι, όλοι τους ορκισμένοι εχθροί της σοβιετικής εξουσίας, έμπλεοι μίσους κατά του σοβιετικού συστήματος, κρατούνται σήμερα στα στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου της NKVD της ΕΣΣΔ και σε φυλακές που βρίσκονται στις δυτικές περιοχές της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας.

Οι αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας που είναι αιχμάλωτοι σε στρατόπεδα επιχειρούν να συνεχίσουν τις αντεπαναστατικές τους δραστηριότητες και συντηρούν μια αντισοβιετική αναταραχή. Ο καθένας τους περιμένει την ώρα της απελευθέρωσής του για να λάβει ενεργό μέρος στον αγώνα κατά της σοβιετικής εξουσίας.

Τα όργανα της NKVD στις δυτικές περιοχές της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας έχουν ξεσκεπάσει ικανό αριθμό αντεπαναστατικών αντάρτικων οργανώσεων. Οι Πολωνοί πρώην αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας, καθώς και οι χωροφύλακες, διαδραματίζουν ενεργό ρόλο ως επικεφαλής όλων αυτών των οργανώσεων.

Ανάμεσα στους παλιούς λιποτάκτες κι εκείνους που παραβίασαν τα σύνορα του Κράτους υπάρχουν αρκετά άτομα που αναγνωρίστηκαν ως μέλη αντεπαναστατικών οργανώσεων κατασκοπίας και αντίστασης.

14.736 πρώην αξιωματικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, γαιοκτήμονες, αστυνομικοί, χωροφύλακες, δεσμοφύλακες, έποικοι εγκατεστημένοι στις μεθοριακές περιοχές (το 97% των οποίων είναι Πολωνοί) βρίσκονται κρατούμενοι σε στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου. Στον αριθμό αυτό δεν περιλαμβάνονται ούτε οι απλοί στρατιώτες ούτε οι υπαξιωματικοί.

Κατά κατηγορία υπάρχουν:
– Στρατηγοί, συνταγματάρχες και αντισυνταγματάρχες 295
– Ταγματάρχες και λοχαγοί 2.080
– Υπολοχαγοί, ανθυπολοχαγοί και δόκιμοι 6.049
– Αξιωματικοί και υπαξιωματικοί της αστυνομίας, των συνοριακών φρουρών και της χωροφυλακής 1.030
– Πράκτορες της αστυνομίας, χωροφύλακες, δεσμοφύλακες και πράκτορες των υπηρεσιών πληροφοριών 5.138
– Δημόσιοι υπάλληλοι, γαιοκτήμονες, ιερείς και έποικοι των μεθοριακών περιοχών 144

Εξάλλου, 18.632 άτομα κρατούνται στις φυλακές των δυτικών περιοχών της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας (από τους οποίους 10.685 Πολωνοί).
Κατά κατηγορία υπάρχουν:
– Πρώην αξιωματικοί 1.207
– Πρώην πράκτορες των υπηρεσιών πληροφοριών, της αστυνομίας και της χωροφυλακής 5.141
– Κατάσκοποι και δολιοφθορείς 347
– Πρώην κτηματίες, εργοστασιάρχες και δημόσιοι υπάλληλοι 465
– Μέλη διαφόρων αντεπαναστατικών αντιστασιακών οργανώσεων και λοιπά στοιχεία 5.345
– Λιποτάκτες 6.127

Έχοντας ως δεδομένο ότι όλα αυτά τα άτομα είναι λυσσαλέοι και αμετάπειστοι εχθροί της σοβιετικής εξουσίας, η NKVD θεωρεί απαραίτητο:
1. Να διαταχθεί η NKVD να δικάσει σε έκτακτα δικαστήρια:
α) Τους 14.700 πρώην αξιωματικούς, δημοσίους υπαλλήλους, γαιοκτήμονες, πράκτορες της αστυνομίας και των υπηρεσιών πληροφοριών, χωροφύλακες, εποίκους των μεθοριακών περιοχών και δεσμοφύλακες, οι οποίοι κρατούνται σε στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου
β) Τα 11.000 μέλη των διαφόρων αντεπαναστατικών οργανώσεων κατασκόπων και σαμποτέρ, τους πρώην γαιοκτήμονες και εργοστασιάρχες, τους πρώην αξιωματικούς του πολωνικού στρατού, τους δημοσίους υπαλλήλους και τους λιποτάκτες που συνελήφθησαν και κρατούνται σε φυλακές των δυτικών περιοχών της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας, προκειμένου να τους ΕΠΙΒΛΗΘΕΙ Η ΕΣΧΑΤΗ ΤΙΜΩΡΙΑ: Η ΠΟΙΝΗ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΜΕ ΤΥΦΕΚΙΣΜΟ.
2. Η εξέταση των ατομικών φακέλων θα γίνει χωρίς προσαγωγή των κρατουμένων και χωρίς απαγγελία κατηγορίας. Τα αποτελέσματα της έρευνας και η τελική καταδίκη θα παρουσιάζονται ως εξής:
α) Με τη μορφή βεβαιώσεων που θα εκδίδει η διεύθυνση Υποθέσεων των αιχμαλώτων πολέμου της NKVD για τα άτομα που κρατούνται σε στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου.
β) Με τη μορφή βεβαιώσεων που θα εκδίδονται από τη NKVD της Λευκορωσίας για τους υπόλοιπους συλληφθέντες.
3. Οι φάκελοι θα εξετάζονται και οι καταδίκες θα απαγγέλλονται από ένα δικαστήριο αποτελούμενο από τρία άτομα, τους συντρόφους Μερκούλοφ, Κομπουλόφ και Μπαχτάλοφ.

Ο κομισάριος του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις της ΕΣΣΔ, Λ. Μπέρια.

Τις εβδομάδες που ακολούθησαν αυτή την παρωδία δίκης, η NKVD, υπό την ηγεσία του στρατηγού Σερόφ, συνέλαβε 15.000-20.000 «εχθρικά στοιχεία». Μόνο στη Λετονία, 1.480 αντιφρονούντες εκτελέστηκαν συνοπτικά στις αρχές Ιουλίου. Τα κοινοβού-

λια που προέκυψαν από τις εκλογές ζήτησαν να γίνουν δεκτές οι χώρες τους στην ΕΣΣΔ, αίτημα που φυσικά «ικανοποιήθηκε» στις αρχές Αυγούστου από το Ανώτατο Σοβιέτ, το οποίο ανακήρυξε τη γέννηση τριών νέων σοβιετικών σοσιαλιστικών δημοκρατιών. Στις 8 Αυγούστου, την ώρα που η *Pravda* έγραφε: «Ο ήλιος του ανυπέρβλητου σταλινικού Συντάγματος θα απλώνει στο εξής τις ευεργετικές του αχτίνες σε νέες περιοχές και σε νέους λαούς», για τους κατοίκους των πρώην Δημοκρατιών της Βαλτικής άρχιζε μια περίοδος συλλήψεων, εκτοπίσεων και εκτελέσεων.

Τα αρχεία έχουν διατηρήσει τις λεπτομέρειες της εξέλιξης μιας μεγάλης επιχείρησης εκτοπίσεων εχθρικών για την κοινωνία στοιχείων από τις χώρες της Βαλτικής, τη Μολδαβία, τη Λευκορωσία και τη δυτική Ουκρανία, η οποία πραγματοποιήθηκε τη νύχτα της 13ης και της 14ης Ιουνίου 1941, υπό τις διαταγές του στρατηγού Σερόφ. Η επιχείρηση είχε σχεδιαστεί μερικές εβδομάδες νωρίτερα, στις 16 Μαΐου 1941, όταν ο Μπέρια είχε απευθύνει στον Στάλιν το τελευταίο σχέδιό του για μια «εκκαθαριστική επιχείρηση των περιοχών που είχαν πρόσφατα ενσωματωθεί στην ΕΣΣΔ από τα αντισοβιετικά, κοινωνικώς επικίνδυνα και εγκληματικά στοιχεία». Συνολικά, 85.716 άτομα εκτοπίστηκαν τον Ιούνιο του 1941, από τα οποία 25.711 από τις χώρες της Βαλτικής. Στην αναφορά του, με ημερομηνία 17 Ιουλίου 1941, ο Μερκούλοφ, το νούμερο 2 της NKVD, έκανε τον απολογισμό για το τμήμα της επιχείρησης που αφορούσε τις χώρες της Βαλτικής. Τη νύχτα της 13ης-14ης Ιουνίου 1941, εκτοπίστηκαν 11.038 μέλη «εθνικιστών μπουρζουάδων», 3.240 μέλη οικογενειών πρώην χωροφυλάκων και αστυνομικών, 7.124 μέλη οικογενειών πρώην γαιοκτημόνων, εργοστασιαρχών και δημοσίων λειτουργών, 1.649 μέλη οικογενειών πρώην αξιωματικών και τέλος 2.907 «διάφοροι». Είναι ολοφάνερο, σύμφωνα με αυτό το ντοκουμέντο, πως οι αρχηγοί των οικογενειών είχαν ήδη συλληφθεί και πιθανότατα εκτελεσθεί. Η επιχείρηση της 13ης Ιουνίου είχε πράγματι ως στόχο μόνον τα «μέλη οικογενειών» που κρίνονταν «ξένα σώματα της κοινωνίας»[298].

Κάθε οικογένεια είχε δικαίωμα να πάρει μαζί της 100 κιλά αποσκευών μεταξύ των οποίων και τροφή για ένα μήνα, μια και η NKVD δεν αναλάμβανε τον ανεφοδιασμό στη διάρκεια της μεταφοράς! Οι φάλαγγες έφτασαν στον προορισμό τους στα τέλη Ιουλίου του 1941, το μεγαλύτερο μέρος τους στην επαρχία του Νοβοροσίσκ καθώς και στο Καζακστάν. Ορισμένοι δεν έφτασαν στον προορισμό τους, την περιοχή του Αλτάι, παρά μόνον στα μέσα Σεπτεμβρίου! Πόσοι εκτοπισμένοι άραγε να πέθαναν στη διάρκεια των έξι μέχρι και δώδεκα εβδομάδων της διαδρομής, στοιβαγμένοι πενήντα-πενήντα σε βαγόνια που προορίζονταν για τη μεταφορά ζώων, κουβαλώντας ό,τι είχαν μπορέσει να πάρουν μαζί τους, σε τρόφιμα και εφόδια, τη νύχτα της σύλληψής τους; Μια ακόμη ευρεία επιχείρηση είχε σχεδιαστεί από τον Μπέρια για τη νύχτα της 27ης Ιουνίου 1941. Η επιλογή αυτής της ημερομηνίας επιβεβαιώνει ότι τα ανώτερα ηγετικά στελέχη του σοβιετικού κράτους δεν είχαν διόλου προβλέψει τη γερμανική επίθεση που εξαπολύθηκε στις 22 Ιουνίου. Η επιχείρηση Μπαρμπαρόσσα ανέβαλε για μερικά χρόνια τη συνέχεια των «εκκαθαρίσεων» της NKVD στις χώρες της Βαλτικής.

Μερικές μέρες μετά την κατοχή των χωρών της Βαλτικής, η σοβιετική κυβέρνηση απηύθυνε τελεσίγραφο στη Ρουμανία απαιτώντας την άμεση «επιστροφή» στην ΕΣΣΔ της περιοχής της Βεσσαραβίας, που είχε υπάρξει τμήμα της τσαρικής αυτοκρατορίας και είχε αναφερθεί στο μυστικό σοβιετο-γερμανικό πρωτόκολλο της 23ης Αυγούστου 1939. Απαιτούσε επιπλέον την προσάρτηση στην ΕΣΣΔ της βόρειας Μπουκοβίνα, η οποία δεν είχε υπάρξει ποτέ τμήμα της τσαρικής αυτοκρατορίας. Παρατημένοι από

τους Γερμανούς, οι Ρουμάνοι υποτάχθηκαν. Η Μπουκοβίνα κι ένα κομμάτι της Βεσσαραβίας ενσωματώθηκαν στην Ουκρανία· η υπόλοιπη Βεσσαραβία ανακηρύχθηκε, στις 2 Αυγούστου 1940, σοβιετική σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μολδαβίας. Την ίδια εκείνη ημέρα, ο Κομπουλόφ, αναπληρωτής του Μπέρια, υπέγραφε μια διαταγή εκτόπισης 31.699 «αντισοβιετικών στοιχείων» που ζούσαν στην ΣΣΔ της Μολδαβίας και 12.191 άλλων «αντισοβιετικών στοιχείων» των περιοχών της Ρουμανίας που είχαν ενσωματωθεί στην ΣΣΔ της Ουκρανίας. Τα «στοιχεία» αυτά είχαν αρμοδίως φακελωθεί σε διάστημα λίγων μηνών, σύμφωνα με τη δοκιμασμένη τεχνική. Την παραμονή, 2 Αυγούστου 1940, ο Μολότοφ ενώπιον του Ανωτάτου Σοβιέτ είχε παρουσιάσει έναν θριαμβευτικό πίνακα των κεκτημένων βάσει του Γερμανο-σοβιετικού Συμφώνου: μέσα σ' ένα χρόνο, 23 εκατομμύρια άτομα είχαν ενσωματωθεί στην ΕΣΣΔ.

Όμως το 1940 υπήρξε αξιοσημείωτο και για έναν ακόμη λόγο: ο αριθμός των κρατουμένων του Γκουλάγκ, των εκτοπισμένων και των εγκλείστων σε σοβιετικές φυλακές, καθώς και των ποινικών καταδικών έφτασε στο απόγειό του. Την 1η Ιανουαρίου 1941, τα στρατόπεδα του Γκουλάγκ αριθμούσαν 1.930.000 κρατούμενους, μια αύξηση 270.000 κρατουμένων σ' ένα χρόνο. Περισσότερα από 500.000 άτομα των «σοβιετοποιημένων» περιοχών είχαν εκτοπισθεί, προστιθέμενα στους 1.200.000 ειδικούς εποίκους που υπήρχαν ήδη το 1939. Οι σοβιετικές φυλακές, θεωρητικής χωρητικότητας 234.000 θέσεων, αριθμούσαν περισσότερα από 462.000 άτομα[299]. Τέλος, το σύνολο των θανατικών καταδικών γνώρισε εκείνη τη χρονιά μια ασυνήθιστη αύξηση, περνώντας από τις 700.000 περίπου του προηγούμενου έτους σε περίπου 2.300.000[300].

Αυτή η θεαματική αύξηση ήταν αποτέλεσμα μιας άνευ προηγουμένου ποινικοποίησης των κοινωνικών σχέσεων. Για τους εργαζόμενους, το 1940 έμεινε στη συλλογική μνήμη ως η χρονιά του διατάγματος της 26ης Ιουνίου, που προέβλεπε την «υιοθέτηση του οκτάωρου, την εβδομάδα των επτά ημερών και την απαγόρευση στους εργαζόμενους να εγκαταλείψουν την επιχείρηση με δική τους πρωτοβουλία». Κάθε αδικαιολόγητη απουσία, αρχίζοντας από την καθυστέρηση προσέλευσης που ξεπερνούσε τα 20 λεπτά, στο εξής κολαζόταν ποινικά. Ο παραβάτης υπόκειτο σε «αναμορφωτική εργασία» έξι μηνών χωρίς στέρηση της ελευθερίας του και σε παρακράτηση 25% του μισθού του, ποινή που μπορούσε να αυξηθεί σε δύο μέχρι τέσσερις μήνες φυλάκισης.

Στις 10 Αυγούστου 1940, ένα άλλο διάταγμα επέβαλε ποινές από ένα μέχρι τρία χρόνια εγκλεισμού σε στρατόπεδο για τις «πράξεις χουλιγκανισμού», την παραγωγή ελαττωματικών προϊόντων και τις μικροκλοπές στους χώρους εργασίας. Με τις συνθήκες που επικρατούσαν στη σοβιετική βιομηχανία, οποιοσδήποτε εργάτης θα μπορούσε να πιαστεί στα δόκανα αυτού του καινούργιου «ανόσιου νόμου».

Αυτά τα διατάγματα, που θα παρέμεναν σε ισχύ μέχρι το 1956, σηματοδοτούσαν ένα νέο στάδιο στην ποινικοποίηση του εργατικού δικαίου. Στη διάρκεια των έξι πρώτων μηνών εφαρμογής τους, περισσότερα από 1,5 εκατομμύριο άτομα καταδικάστηκαν, από τα οποία 400.000 σε ποινές φυλακίσεως, πράγμα που εξηγεί την πολύ μεγάλη αύξηση του αριθμού των κρατουμένων στις φυλακές μετά το καλοκαίρι του 1940. Ο αριθμός των αντικοινωνικών στοιχείων που καταδικάστηκαν σε εγκλεισμό σε στρατόπεδα αυξήθηκε από 108.000 το 1939 σε 200.000 το 1940[301].

Το τέλος των Μεγάλων Διωγμών ακολουθήθηκε, λοιπόν, από μια καινούργια επίθεση εναντίον των λαϊκών στρωμάτων που αρνιόνταν να υποκύψουν στην πειθαρχία

του εργοστασίου ή του κολχόζ, χωρίς προηγούμενο από το 1932. Αντιδρώντας στους άθλιους νόμους του 1940, πολλοί εργάτες, αν κρίνουμε από τις αναφορές των πληροφοριοδοτών της NKVD, επέδειξαν «πνεύμα δυσφορίας», ιδιαιτέρως στη διάρκεια των πρώτων εβδομάδων της ναζιστικής εισβολής. Επιθυμούσαν ανοιχτά «την εξόντωση των Εβραίων και των κομμουνιστών» και διέδιδαν, όπως ένας Μοσχοβίτης εργάτης που τα λόγια του έφτασαν μέχρι τη NKVD, «προβοκατόρικες φήμες»: «Όταν ο Χίτλερ κυριεύσει τις πόλεις μας, θα αναρτήσει πινακίδες που θα λένε: δεν θα στέλνω τους εργαζόμενους στα δικαστήρια όπως το κάνει η κυβέρνησή σας, όταν φτάνουν στη δουλειά τους με καθυστέρηση είκοσι ενός λεπτών»[302]. Τέτοιες κουβέντες τιμωρούνταν με την μεγαλύτερη αυστηρότητα, όπως αποδεικνύει μια αναφορά του γενικού στρατιωτικού εισαγγελέα για τα «εγκλήματα και τις παραβάσεις που διαπράχθηκαν στους σιδηροδρόμους μεταξύ 22 Ιουνίου και 1ης Σεπτεμβρίου 1941», όπου γίνεται λόγος για 2.524 καταδίκες, από τις οποίες οι 204 στην εσχάτη των ποινών. Ανάμεσα στις καταδίκες, 412 αφορούν τη «διασπορά αντεπαναστατικών φημών». Για το εν λόγω έγκλημα, 110 σιδηροδρομικοί καταδικάστηκαν σε θάνατο[303].

Μια συλλογή ντοκουμέντων που εκδόθηκε πρόσφατα σχετικά με το «δημόσιο αίσθημα» που επικρατούσε στη Μόσχα τους πρώτους μήνες του πολέμου[304] υπογραμμίζει τη σύγχυση των «λαϊκών στρωμάτων» απέναντι στη γερμανική προέλαση του θέρους του 1941. Οι Μοσχοβίτες παρουσιάζονται μοιρασμένοι σε τρεις ομάδες: στους «πατριώτες», σε μια «τελματωμένη μάζα» όπου γεννιούνται και διαδίδονται κάθε λογής φήμες, και στους «ηττοπαθείς» που εύχονται τη νίκη των Γερμανών κατά των «Εβραίων και των μπολσεβίκων», τους οποίους απεχθάνονται εξίσου. Τον Οκτώβριο του 1941, την ώρα που τα εργοστάσια αποσυναρμολογούνταν προκειμένου να εκκενωθούν και να μεταφερθούν προς τα ανατολικά, «αντισοβιετικές ταραχές» εκδηλώθηκαν στις υφαντουργικές επιχειρήσεις της περιοχής του Ιβάνοβο[305]. Η ηττοπαθής συμπεριφορά ορισμένων εργατών ήταν αποκαλυπτική της απόγνωσης στην οποία βρισκόταν ένα τμήμα των εργαζομένων που από το 1940 είχαν να αντιμετωπίσουν μια ολοένα πιο αυστηρή νομοθεσία.

Μια και δεν άνοιγε κανένα παράθυρο ελπίδας για τους σοβιετικούς υπάνθρωπους, οι οποίοι προορίζονταν για εξολόθρευση ή, στην καλύτερη περίπτωση, για τη σκλαβιά, η ναζιστική βαρβαρότητα κατάφερε να συμφιλιώσει, μέσα σε μια μεγάλη πατριωτική έξαρση, τα λαϊκά στρώματα με το καθεστώς. Με εξαιρετική επιδεξιότητα, ο Στάλιν κατόρθωσε να επαναβεβαιώσει με παρρησία τις εθνικές και πατριωτικές ρωσικές αξίες. Στον περίφημο λόγο του που μεταδόθηκε από το ραδιόφωνο στις 3 Ιουλίου 1941, είχε ξαναβρεί, για να απευθυνθεί στο Έθνος, την πανάρχαια έκκληση που ξυπνούσε την εθνική συνείδηση διαμέσου των αιώνων: «Αδελφοί και αδελφές, ένας μεγάλος κίνδυνος απειλεί την πατρίδα μας». Οι αναφορές στο «ένδοξο ρωσικό Έθνος του Πλεχάνοφ, του Λένιν, του Πούσκιν, του Τολστόι, του Τσαϊκόφσκι, του Τσέχοφ, του Λέρμοντοφ, του Σουβόροφ και του Κουτούζοφ» χρησίμευσαν ως στηρίγματα του «ιερού πολέμου», του «Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου». Στις 7 Νοεμβρίου 1941, επιθεωρώντας τις μεραρχίες εθελοντών που έφευγαν για το μέτωπο, ο Στάλιν τους εξόρκισε να μάχονται εμπνευσμένοι από το «δοξασμένο παράδειγμα των προγόνων μας Αλεξάντρ Νιέφσκι και Ντμίτρι Ντόνσκοϊ», ο πρώτος των οποίων είχε σώσει τη Ρωσία από τους Τεύτονες ιππότες τον 13ο αιώνα ενώ ο δεύτερος, έναν αιώνα αργότερα, είχε βάλει τέλος στον ταταρικό ζυγό.

12

Η άλλη πλευρά της νίκης

Ανάμεσα στα πολυάριθμα κενά της σοβιετικής ιστορίας συγκαταλεγόταν για πολύ καιρό, σαν ένα ιδιαιτέρως καλά φυλαγμένο μυστικό, το επεισόδιο της εκτόπισης, στη διάρκεια του «Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου», ολόκληρων πληθυσμών για τους οποίους υπήρχαν υποψίες «παρέκκλισης, κατασκοπίας και συνεργασίας» με τον ναζί εισβολέα. Μόνο μετά τα τέλη της δεκαετίας του '50, οι αρχές αναγνώρισαν ότι είχαν λάβει χώρα «υπερβολές» και «γενικεύσεις» με τις κατηγορίες για «ομαδική συνεργασία». Στη δεκαετία του '60, αποκαταστάθηκε η νομική ύπαρξη ορισμένου αριθμού αυτόνομων δημοκρατιών που είχαν διαγραφεί από το χάρτη εξαιτίας της συνεργασίας με τον εισβολέα. Ωστόσο, έπρεπε να φτάσει το 1972 ώστε οι υπήκοοι των εκτοπισμένων λαών να λάβουν επιτέλους τη θεωρητική άδεια να «διαλέξουν ελεύθεροι τον τόπο κατοικίας τους». Και μόλις το 1989 οι Τάταροι της Κριμαίας «αποκαταστάθηκαν» πλήρως. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60, η μεγαλύτερη μυστικότητα σκέπαζε την προοδευτική άρση των κυρώσεων που είχαν επιβληθεί «στους τιμωρημένους λαούς» και τα πριν το 1964 διατάγματα δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ. Χρειάστηκε η «διακήρυξη του Ανωτάτου Σοβιέτ» στις 14 Νοεμβρίου 1989 για να αναγνωρίσει επιτέλους το σοβιετικό κράτος «την εγκληματική παρανομία των βάρβαρων πράξεων που διαπράχθηκαν από το σταλινικό καθεστώς κατά των λαών που εκτοπίστηκαν μαζικά».

Οι Γερμανοί υπήρξαν η πρώτη εθνική ομάδα που εκτοπίστηκε συλλογικά, μερικές εβδομάδες μετά την εισβολή στην ΕΣΣΔ της ναζιστικής Γερμανίας. Σύμφωνα με την απογραφή του 1939, 1.427.000 Γερμανοί ζούσαν στην ΕΣΣΔ, απόγονοι στη μεγάλη πλειοψηφία τους των Γερμανών αποίκων τους οποίους είχε προσκαλέσει η Αικατερίνη η Β΄, που και η ίδια καταγόταν από την Έσση, για να κατοικήσουν τις αχανείς ερημικές εκτάσεις της νότιας Ρωσίας. Το 1924, η σοβιετική κυβέρνηση είχε δημιουργήσει μια αυτόνομη Δημοκρατία των Γερμανών του Βόλγα. Ωστόσο, αυτοί οι «Γερμανοί του Βόλγα», που αριθμούσαν περί τους 370.000, δεν αντιπροσώπευαν παρά μονάχα το ένα τέταρτο ενός πληθυσμού γερμανικής καταγωγής που ήταν διάσπαρτος τόσο στη Ρωσία (στις περιοχές του Σαράτοφ, του Στάλινγκραντ, του Βορονέι, της Μόσχας, του Λένινγκραντ κ.λπ.) όσο και στην Ουκρανία (390.000 άτομα) και τον βόρειο Καύκασο (στις περιοχές του Κράσνονταρ, του Ορτζονικίτζε, της Σταβρόπολ), ακόμη και στην Κριμαία ή τη Γεωργία. Στις 28 Αυγούστου 1941, το Πρεζίντιουμ του Ανωτάτου Σοβιέτ εξέδωσε ένα διάταγμα το οποίο όριζε ότι όλος ο γερμανικός πληθυσμός της αυτόνομης Δημοκρατίας του Βόλγα, των περιοχών του Σαράτοφ και του Στάλινγκραντ έπρεπε να εκτοπιστεί στο Καζακστάν και στη Σιβηρία. Σύμφωνα με το κείμενο, η απόφαση αυτή αποτελούσε προληπτικό ανθρωπιστικό μέτρο!

Αποσπάσματα του διατάγματος του Προεδρείου του Ανώτατου Σοβιέτ στις 28 Αυγούστου 1941 για την ομαδική εκτόπιση των Γερμανών.

Σύμφωνα με αξιόπιστες πληροφορίες που συγκέντρωσαν οι στρατιωτικές αρχές, ο γερμανικός πληθυσμός που είναι εγκατεστημένος στην περιοχή του Βόλγα τρέφει στους κόλπους του χιλιάδες και δεκάδες χιλιάδες σαμποτέρ και κατασκόπους οι οποίοι, στο πρώτο σύνθημα από τη Γερμανία, θα οργανώσουν επιθέσεις στις περιοχές όπου κατοικούν οι Γερμανοί του Βόλγα. Κανένας δεν προειδοποίησε τις σοβιετικές αρχές για την παρουσία τόσων πολλών δολιοφθορέων και κατασκόπων ανάμεσα στους Γερμανούς του Βόλγα. Συνεπώς, ο γερμανικός πληθυσμός του Βόλγα κρύβει στον κόρφο του τους εχθρούς του λαού και της σοβιετικής εξουσίας...

Αν γίνουν πράξεις δολιοφθοράς με διαταγή της Γερμανίας από τους Γερμανούς σαμποτέρ και τους κατασκόπους στη δημοκρατία των Γερμανών του Βόλγα ή σε γειτονικές περιοχές, θα υπάρξει αιματοχυσία και η σοβιετική κυβέρνηση, σύμφωνα με τους νόμους εν καιρώ πολέμου, θα υποχρεωθεί να προβεί σε κυρώσεις κατά του συνόλου του γερμανικού πληθυσμού του Βόλγα. Για να αποφευχθεί μια τόσο θλιβερή κατάσταση καθώς και σοβαρές αιματοχυσίες, το Προεδρείο του Ανώτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ έκρινε απαραίτητο να μεταφερθεί ολόκληρος ο γερμανικός πληθυσμός που ζει στην περιοχή του Βόλγα σε άλλες περιοχές, όπου το κράτος θα του προμηθεύσει κτήματα και βοήθεια προκειμένου να εγκατασταθεί σε αυτούς τους καινούργιους τόπους.

Για τη μεταφορά αυτή, ορίζονται οι περιοχές του Νοβοσιμπίρσκ και του Ομσκ, του Αλτάι, του Καζακστάν και άλλες όμορες περιοχές.

Ενώ ο Κόκκινος Στρατός οπισθοχωρούσε σε όλα τα μέτωπα, με καθημερινές απώλειες δεκάδες χιλιάδες νεκρούς και αιχμαλώτους, ο Μπέρια απέσπασε 14.000 άντρες των στρατευμάτων της NKVD για την προαναφερθείσα επιχείρηση, την οποία διηύθυνε ο αναπληρωτής κομισάριος του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις, ο στρατηγός Ιβάν Σερόφ, που είχε ήδη διαπρέψει στις «εκκαθαρίσεις» των χωρών της Βαλτικής. Αν λογαριάσουμε τις περιστάσεις και την χωρίς προηγούμενο κατατρόπωση του Κόκκινου Στρατού, οι επιχειρήσεις διεξήχθησαν αρκετά καλά. Από τις 3 μέχρι τις 20 Σεπτεμβρίου 1941, 446.480 Γερμανοί εκτοπίστηκαν με 230 αμαξοστοιχίες των 50 βαγονιών κατά μέσο όρο, περίπου 2.000 άτομα ανά αποστολή! Με μέση ωριαία ταχύτητα μερικών χιλιομέτρων, οι αμαξοστοιχίες αυτές χρειάζονταν 4 με 6 εβδομάδες για να φτάσουν στον προορισμό τους, τις περιοχές του Ομσκ, του Νοβοσιμπίρσκ, την περιοχή του Μπαρνάουλ στα νότια της Σιβηρίας και αυτή του Κρασνογιάρσκ στη δυτική Σιβηρία. Όπως και με τις προηγούμενες εκτοπίσεις των πολιτών των χωρών της Βαλτικής, τα «εκτοπιζόμενα άτομα» είχαν, σύμφωνα με τις επίσημες εντολές, «καθορισμένη (sic) προθεσμία για να πάρουν μαζί τους προμήθειες για μια περίοδο τουλάχιστον ενός μηνός»!

Ενώ διεξαγόταν αυτή η «κύρια επιχείρηση» εκτοπίσεων, άλλες «δευτερεύουσες επιχειρήσεις» πολλαπλασιάζονταν ανάλογα με τις τύχες του πολέμου. Ήδη από τις 29 Αυγούστου 1941, οι Μολότοφ, Μαλενκόφ και Ζντάνοφ είχαν προτείνει στον Στάλιν να «εκκαθαριστεί» η περιοχή και η πόλη του Λένινγκραντ από τους 96.000 κατοίκους γερμανικής και φινλανδικής καταγωγής. Στις 30 Αυγούστου, τα γερμανικά στρατεύματα έφτασαν στον ποταμό Νέβα, αποκόπτοντας τις σιδηροδρομικές συνδέσεις μεταξύ του Λένινγκραντ και της υπόλοιπης χώρας. Η περικύκλωση της πόλης ήταν θέμα

ημερών, και οι αρμόδιες αρχές δεν είχαν πάρει κανένα μέτρο για την εκκένωση της πόλης από τον άμαχο πληθυσμό ούτε και την παραμικρή πρόνοια για να σχηματίσουν αποθέματα τροφίμων. Παρ' όλα αυτά, εκείνη την ίδια 30ή Αυγούστου, ο Μπέρια συνέταξε μια εγκύκλιο που διέτασσε την εκτόπιση 132.000 ατόμων της περιοχής του Λένινγκραντ, 96.000 με τα τρένα και 36.000 από ποτάμιες οδούς. Η NKVD δεν πρόλαβε να συλλάβει και να εκτοπίσει περισσότερους από 11.000 σοβιετικούς πολίτες γερμανικής εθνικότητας.

Στη διάρκεια των επόμενων εβδομάδων, παρόμοιες επιχειρήσεις αναλήφθηκαν στις περιοχές της Μόσχας (9.640 Γερμανοί εκτοπίζονται στις 15 Σεπτεμβρίου), της Τούλα (2.700 στις 21 Σεπτεμβρίου), του Γκόρκι (3.162 στις 14 Σεπτεμβρίου), του Ροστόφ (38.288 από 10-20 Σεπτεμβρίου), του Ζαπρόγιε (31.320 από τις 25 Σεπτεμβρίου μέχρι τις 10 Οκτωβρίου), του Κράσνονταρ (38.136 στις 15 Σεπτεμβρίου), του Ορτζονικίτζε (77.570 στις 20 Σεπτεμβρίου). Στη διάρκεια του Οκτωβρίου 1941, η εκτόπιση έπληξε περισσότερους από 100.000 Γερμανούς που κατοικούσαν στη Γεωργία, την Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, τον βόρειο Καύκασο και την Κριμαία. Ένας συνολικός απολογισμός των μεταγωγών των Γερμανών φανερώνει ότι στις 25 Δεκεμβρίου 1941 894.600 άτομα είχαν εκτοπιστεί, οι περισσότεροι στο Καζακστάν και στη Σιβηρία. Αν συνυπολογίσουμε τους Γερμανούς που εκτοπίστηκαν το 1942, φτάνουμε σε ένα σύνολο 1.209.430 εκτοπισμένων σε λιγότερο από ένα χρόνο, από τον Αύγουστο του 1941 μέχρι τον Ιούνιο του 1942. Ας θυμηθούμε ότι, σύμφωνα με την απογραφή του 1939, ο πληθυσμός γερμανικής καταγωγής στην ΕΣΣΔ ανερχόταν σε 1.427.000.

Έτσι, περισσότερο από το 82% των Γερμανών που ήταν διασκορπισμένοι στη σοβιετική επικράτεια εκτοπίστηκαν, τη στιγμή όπου η καταστροφική κατάσταση μιας χώρας που βρισκόταν στο χείλος της εκμηδένισης θα απαιτούσε όλη η στρατιωτική και αστυνομική προσπάθεια να στραφεί στον ένοπλο αγώνα κατά του εχθρού, παρά στην εκτόπιση εκατοντάδων χιλιάδων αθώων σοβιετικών πολιτών. Η αναλογία των σοβιετικών πολιτών γερμανικής καταγωγής που εκτοπίστηκαν ήταν στην πραγματικότητα ακόμη σημαντικότερη, αν λογαριάσουμε τις δεκάδες χιλιάδες στρατιωτών και αξιωματικών γερμανικής καταγωγής που αποσύρθηκαν από τις μονάδες του Κόκκινου Στρατού και στάλθηκαν σε πειθαρχικά τάγματα του «Στρατού της εργασίας» στη Βορκούτα, στο Κότλας, στο Κεμέροβο, στο Τσελιαμπίνσκ· μόνο σε αυτή την τελευταία πόλη, περισσότεροι από 25.000 Γερμανοί δούλευαν για την κατασκευή ενός βιομηχανικού μεταλλουργικού συμπλέγματος. Ας διευκρινίσουμε ότι οι συνθήκες δουλειάς και επιβίωσης στα πειθαρχικά τάγματα του Στρατού εργασίας δεν ήταν διόλου καλύτερες από τις αντίστοιχες του Γκουλάγκ.

Πόσοι εκτοπισμένοι πέθαναν στη διάρκεια της μεταγωγής τους; Κανένας συνολικός απολογισμός δεν είναι σήμερα διαθέσιμος, και τα σκόρπια στοιχεία για την τάδε ή την δείνα φάλαγγα είναι αδύνατο να διακριβωθούν στα πλαίσια του πολέμου, της θηριώδους βίας εκείνης της περιόδου. Όμως πόσες φάλαγγες δεν έφτασαν ποτέ στον προορισμό τους, μέσα στο χάος του φθινοπώρου του 1941; Στα τέλη Νοεμβρίου, 29.600 Γερμανοί εκτοπισμένοι όφειλαν, σύμφωνα με το «σχέδιο», να πάνε στην περιοχή της Καραγκάντα. Ωστόσο, η αναλυτική καταμέτρηση της 1ης Ιανουαρίου του 1942 ανέφερε μονάχα 8.304 αφίξεις. Το «σχέδιο» για την περιοχή του Νοβοσιμπίρσκ προέβλεπε 130.998 άτομα, όμως καταμετρήθηκαν μόνον 116.612. Πού πήγαν οι υπόλοιποι; Πέθαναν στην πορεία; Στάλθηκαν αλλού; Η περιοχή του Αλτάι, που ήταν «προγραμματισμένη» για 11.000 εκτοπισμένους, είδε να συρρέουν 94.799! Πιο εύγλωττες από αυτή

την αριθμητική, οι αναφορές της NKVD για τις εγκαταστάσεις των εκτοπισμένων υπογράμμιζαν, ομόφωνα, «την ανετοιμότητα των περιοχών υποδοχής».

Εξαιτίας της μυστικότητας, οι τοπικές αρχές δεν προειδοποιούνταν παρά την τελευταία στιγμή για την άφιξη δεκάδων χιλιάδων εκτοπισμένων. Αφού δεν είχε προβλεφθεί κανένα κατάλυμα, οι τελευταίοι στοιβάζονταν όπου να 'ταν, σε παραπήγματα, σε στάβλους ή στην ύπαιθρο, ενώ ο χειμώνας πλησίαζε. Μια και η επιστράτευση είχε στείλει στο μέτωπο ένα μεγάλο μέρος των ανδρών-εργατών κι αφού οι αρχές είχαν αποκτήσει, εδώ και δέκα χρόνια, κάποια εμπειρία επί του ζητήματος, η «οικονομική εκμετάλλευση» των καινούργιων εκτοπισμένων προχώρησε πιο γρήγορα από την αντίστοιχη των κουλάκων που είχαν εκτοπιστεί το 1930 και είχαν βρεθεί εγκαταλελειμμένοι στη μέση της τάιγκας. Σε λίγους μήνες, οι περισσότεροι εκτοπισμένοι τακτοποιήθηκαν όπως και οι άλλοι ειδικοί έποικοι, δηλαδή σε ιδιαιτέρως σκληρές και επισφαλείς συνθήκες κατοικίας, εργασίας και τροφοδοσίας, στα πλαίσια μιας υποδιεύθυνσης της NKVD, ενός κολχόζ, ενός σοβχόζ ή μιας βιομηχανικής επιχείρησης[306].

Την εκτόπιση των Γερμανών ακολούθησε ένα δεύτερο μεγάλο κύμα εκτοπίσεων, από τον Νοέμβριο του 1943 μέχρι τον Ιούνιο του 1944, στη διάρκεια του οποίου έξι λαοί –οι Τσετσένοι, οι Ινγκούσιοι, οι Τάταροι της Κριμαίας, οι Καρατσάις, οι Μπαλκάρς και οι Καλμούχοι– εκτοπίστηκαν στη Σιβηρία, το Καζακστάν, το Ουζμπεκιστάν και την Κιργισία με το πρόσχημα της «μαζικής συνεργασίας με τον ναζί εισβολέα». Αυτό το μεγάλο κύμα εκτοπίσεων που έπληξε 900.000 ανθρώπους, ακολούθησαν από τον Ιούλιο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944 και άλλες επιχειρήσεις προορισμένες να «ξεκαθαρίσουν» την Κριμαία και τον Καύκασο από αρκετές ακόμη εθνότητες που κρίνονταν «ύποπτες»: τους Έλληνες, τους Βούλγαρους, τους Αρμένιους της Κριμαίας, τους Τούρκους Μεσχίτες, τους Κούρδους και τους Χεμσίνους του Καυκάσου[307].

Τα αρχεία και τα ντοκουμέντα που πρόσφατα έγιναν προσιτά δεν παρέχουν καμία νέα πληροφορία για την υποτιθέμενη «συνεργασία» των ορεσίβιων λαών του Καυκάσου, των Καλμούχων και των Τάταρων της Κριμαίας με τους ναζί. Αρκούμαστε, λοιπόν, σε αυτό το σημείο σε ορισμένα συμβάντα –στην Κριμαία, στην Καλμουχία, στα εδάφη των Καρατσάις και στην Καμπαρντινο-Μπαλκαρία– που αφήνουν να υποτεθεί η ύπαρξη περιορισμένων μόνον δικτύων συνεργατών, όχι όμως μια γενικότερη λαϊκή συνεργασία που να μπορεί να αναγορευθεί σε αληθινή πολιτική. Μετά από την απώλεια του Ροστόφ-Ντον, τον Ιούλιο του 1942, και τη γερμανική κατοχή του Καυκάσου από το καλοκαίρι του 1942 μέχρι την άνοιξη του 1943, τοποθετούνται τα πλέον αμφιλεγόμενα επεισόδια συνεργασίας με τον κατακτητή. Στο κενό εξουσίας ανάμεσα στην αναχώρηση των Σοβιετικών και την άφιξη των ναζί, κάποιοι από τους τοπικούς προύχοντες συνέστησαν «εθνικές επιτροπές» στο Μικογιάν-Σαχάρ στην αυτόνομη περιοχή των Καρατσάις-Τσερκέζων, στο Ναλτσίκ στην αυτόνομη δημοκρατία της Καμπαρντινο-Μπαλκαρίας και στην Ελίστα, στην αυτόνομη δημοκρατία των Καλμούχων. Ο γερμανικός στρατός αναγνώρισε τη νομιμότητα αυτών των τοπικών επιτροπών που διέθεταν, για μερικούς μήνες, θρησκευτική, πολιτική και οικονομική αυτονομία. Το πείραμα του Καυκάσου ενίσχυσε τον «μουσουλμανικό μύθο» στο Βερολίνο κι έτσι οι Τάταροι της Κριμαίας εξουσιοδοτήθηκαν να δημιουργήσουν τη δική τους «Κεντρική μουσουλμανική επιτροπή» που εγκαταστάθηκε στη Σιμφερόπολ.

Ωστόσο, οι ναζιστικές αρχές φοβούμενες την αναγέννηση του κινήματος του πα-

ντουρανισμού* που η σοβιετική εξουσία είχε κατατροπώσει στις αρχές της δεκαετίας του '20, δεν παραχώρησαν στους Τατάρους της Κριμαίας την αυτονομία που απολάμβαναν, έστω για λίγους μήνες, οι Καλμούχοι, οι Καρατσάις και οι Μπαλκάροι. Σε αντάλλαγμα αυτής της φειδωλής και περιορισμένης αυτονομίας, οι τοπικές αρχές στρατολόγησαν κάποιες ένοπλες ομάδες κατά των παρτιζάνων που παρέμεναν πιστοί στο σοβιετικό καθεστώς. Συνολικά, μερικές χιλιάδες άντρες που αποτελούσαν μονάδες με ελαττωμένη δύναμη: έξι ταταρικά τάγματα στην Κριμαία και μία ίλη ιππικού των Καλμούχων.

Όσον αφορά την αυτόνομη δημοκρατία της Τσετσενίας-Ινγκουσίας, κατελήφθη εν μέρει μόνον από τα ναζιστικά στρατεύματα, για καμιά δεκαριά εβδομάδες, μεταξύ αρχών Σεπτεμβρίου και μέσων Νοεμβρίου του 1942. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν υπάρχει το παραμικρό έναυσμα συνεργασίας. Ωστόσο, είναι αλήθεια ότι οι Τσετσένοι, οι οποίοι είχαν αντισταθεί για αρκετές δεκαετίες στο ρωσικό αποικισμό προτού συνθηκολογήσουν το 1859, παρέμειναν ένας ανυπότακτος λαός. Οι σοβιετικές αρχές είχαν οργανώσει αρκετές εκστρατείες τιμωρίας το 1925 για να κατάσχουν ένα μέρος των όπλων που διέθεταν οι ντόπιοι, κατόπιν το 1930-1932 προκειμένου να τσακίσουν την αντίσταση των Τσετσένων και των Ινγκουσίων στην κολεκτιβοποίηση. Στο διάστημα Απριλίου-Μαρτίου του 1930 και κατόπιν μεταξύ Απριλίου και Μαΐου του 1932, στον αγώνα τους κατά των «συμμοριτών», οι ειδικές μονάδες της NKVD είχαν καλέσει σε βοήθεια το πυροβολικό και την αεροπορία. Υπήρχε, λοιπόν, έντονη διένεξη ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και σε αυτόν τον ανεξάρτητο λαό που πάντοτε αρνιόταν την κηδεμονία της Μόσχας.

Οι πέντε πρώτες μεγάλες «επιχειρήσεις-σκούπα» που διεξήχθησαν την περίοδο μεταξύ Νοεμβρίου 1943 και Μαΐου 1944, εξελίχθηκαν σύμφωνα με μια καλά δοκιμασμένη διαδικασία και, αντίθετα από τις πρώτες εκτοπίσεις των κουλάκων, «με αξιοσημείωτη επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα», με τα ίδια τα λόγια του Μπέρια. Η φάση της «λογιστικής προετοιμασίας» οργανώθηκε προσεκτικά και κράτησε αρκετές εβδομάδες, υπό την προσωπική επίβλεψη του Μπέρια και των αναπληρωτών του Ιβάν Σερόφ και Μπογκντάν Κομπουλόφ, που έσπευδαν επιτόπου με το ειδικό θωρακισμένο τρένο τους. Έπρεπε να συσταθεί ένας εντυπωσιακός αριθμός από αμαξοστοιχίες: 46 αμαξοστοιχίες των 60 βαγονιών καθεμιά για την εκτόπιση 93.139 Καλμούχων σε τέσσερις μέρες, από τις 27 ως τις 30 Δεκεμβρίου 1943, και 194 αμαξοστοιχίες των 65 βαγονιών καθεμιά για την εκτόπιση σε έξι μέρες, από τις 23 ως τις 28 Φεβρουαρίου 1944, 521.247 Τσετσένων και Ινγκουσίων. Γι' αυτές τις έκτακτες επιχειρήσεις, η NKVD δεν φειδόταν μέσων· για το «μάντρωμα» των Τσετσένων και των Ινγκουσίων αναπτύχθηκαν 119.000 άντρες των ειδικών δυνάμεων της NKVD, σε μια στιγμή όπου ο πόλεμος μαινόταν!

Οι επιχειρήσεις, προσχεδιασμένες με κάθε λεπτομέρεια, άρχιζαν με τη σύλληψη των «δυνητικά επικίνδυνων στοιχείων», που αποτελούσαν το 1-2% ενός πληθυσμού στην πλειονότητά του από γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένους, αφού το μεγαλύτερο μέρος των ανδρών στην ακμή της ηλικίας τους είχαν κληθεί στα όπλα. Αν πιστέψουμε τις «επιχειρησιακές αναφορές» που έφταναν στη Μόσχα, οι επιχειρήσεις διεξάγονταν

* Εθνικιστικό κίνημα λαών τουρανικής καταγωγής (Τούρκων, Τουρκμένων, Ουζμπέκων, Καζάκων κ.ά.), το οποίο αναπτύχθηκε στη Ρωσική Αυτοκρατορία του 19ου αιώνα ως αντίδραση των μουσουλμανικών λαών στον βίαιο εκχριστιανισμό τους. (Σ.τ.Μ.)

πολύ γρήγορα. Έτσι, στη διάρκεια του σαρώματος των Τατάρων της Κριμαίας, μεταξύ 18-20 Μαΐου 1944, το βράδυ της πρώτης μέρας, ο Κομπουλόφ και ο Σερόφ, υπεύθυνοι της επιχείρησης, τηλεγράφησαν στον Μπέρια: «Στις 8, ώρα βραδινή, πραγματοποιήσαμε τη μεταφορά 90.000 ατόμων στους σταθμούς. 17 αμαξοστοιχίες έχουν κιόλας αναχωρήσει για τους τόπους προορισμού τους με 48.400 άτομα. Τη στιγμή αυτή φορτώνονται 25 αμαξοστοιχίες. Κατά τη διεξαγωγή της επιχείρησης δεν συνέβη ουδέν επεισόδιο. Η επιχείρηση συνεχίζεται». Την επομένη, 19 Μαΐου, ο Μπέρια πληροφόρησε τον Στάλιν ότι στη διάρκεια αυτής της δεύτερης ημέρας, 165.515 άτομα είχαν συγκεντρωθεί στους σταθμούς, από τα οποία 136.412 είχαν φορτωθεί σε συρμούς που είχαν φύγει «προς τον καθορισμένο σύμφωνα με τις εντολές προορισμό τους». Την τρίτη μέρα, 20 Μαΐου, ο Σερόφ και ο Κομπουλόφ τηλεγράφησαν στον Μπέρια για να του ανακοινώσουν ότι η επιχείρηση είχε ολοκληρωθεί στις 16:30. Συνολικά 63 συρμοί με 173.287 άτομα ήταν ήδη στο δρόμο τους. Οι τέσσερις τελευταίοι που θα μετέφεραν τους 6.727 που είχαν απομείνει θα αναχωρούσαν το ίδιο εκείνο βράδυ[308].

Διαβάζοντας τις αναφορές της γραφειοκρατίας της NKVD, όλες αυτές οι επιχειρήσεις εκτόπισης εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων δεν αποτελούσαν παρά απλές διατυπώσεις, και κάθε επιχείρηση ήταν πιο «επιτυχημένη», πιο «αποτελεσματική», πιο «οικονομική» από την προηγούμενη. Μετά από την εκτόπιση των Τσετσένων, των Ινγκουσίων και των Μπαλκάρων, κάποιος ονόματι Μιλστάιν, υπάλληλος της NKVD, συνέταξε μια μακροσκελή αναφορά για... «τις οικονομίες σε βαγόνια, σε σανίδες, σε κουβάδες και σε φτυάρια [...] που έγιναν κατορθωτές στις τελευταίες αποστολές σε σχέση με τις προηγούμενες».

«Η εμπειρία από τη μεταφορά των Καρατσάις και των Καλμούχων», έγραφε, «μας έδωσε τη δυνατότητα να πάρουμε ορισμένα μέτρα που επέτρεψαν τη μείωση των αναγκών σε συρμούς και την ελάττωση των διαδρομών. Σε κάθε βαγόνι μεταφοράς ζώων τοποθετήσαμε 45 άτομα αντί για 40 προηγουμένως και –μια και τους στοιβάξαμε μαζί με τις αποσκευές τους– εξοικονομήσαμε σημαντικό αριθμό βαγονιών, συνολικά 37.548 μέτρα σανίδων, 11.834 κουβάδες και 3.400 σόμπες»[309].

Πίσω από τη γραφειοκρατική όψη μιας επιχείρησης επιτυχημένης στην εντέλεια από την πλευρά της NKVD, ποια ήταν άραγε η φρικτή πραγματικότητα του ταξιδιού; Να μερικές μαρτυρίες από Τατάρους που επιβίωσαν και οι οποίες συλλέχθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '70: «Το ταξίδι μέχρι το σταθμό του Ζεραμπουλάκ, στην περιοχή της Σαμαρκάνδης, διήρκεσε 24 ώρες. Από εκεί, μας οδήγησαν στο κολχόζ *Πράβντα*. Μας υποχρέωσαν να επισκευάσουμε κάρα. [...] Δουλεύαμε και πεινούσαμε. Τα πόδια πολλών από εμάς έτρεμαν. Από το χωριό μας, είχαν εκτοπίσει τριάντα οικογένειες. Ένας-δυο σωθήκαμε, από πέντε οικογένειες. Όλοι οι υπόλοιποι πέθαναν από την πείνα ή από αρρώστιες». Ένας άλλος αφηγήθηκε: «Μες στα ερμητικά κλειστά βαγόνια, οι άνθρωποι πέθαιναν σαν τις μύγες εξαιτίας της πείνας και της έλλειψης αέρα. Δεν μας έδιναν ούτε φαΐ ούτε νερό. Στα χωριά που διασχίζαμε, αντιμετωπίζαμε την εχθρότητα των κατοίκων τους· τους είχαν πει ότι μεταφέρανε προδότες της πατρίδας και οι πέτρες έπεφταν βροχή στα τοιχώματα των βαγονιών. Όταν άνοιξαν τις πόρτες στο μέσον της στέπας του Καζακστάν, μας έδωσαν να φάμε στρατιωτικές μερίδες αλλά δεν μας έδωσαν νερό, κατόπιν μας διέταξαν ν' αποθέσουμε τους νεκρούς μας στην άκρη των γραμμών, χωρίς να τους θάψουμε· ύστερα, ξεκινήσαμε πάλι»[310].

Όταν επιτέλους έφταναν «στον προορισμό τους» στο Καζακστάν, στην Κιργισία,

στο Ουζμπεκιστάν ή στη Σιβηρία, οι εκτοπισμένοι αποστέλλονταν σε κολχόζ ή σε επιχειρήσεις. Τα προβλήματα της κατοικίας, της δουλειάς, της επιβίωσης αποτελούσαν την καθημερινή τους μοίρα, όπως το αποδεικνύουν όλες οι αναφορές που στέλνονταν στο Κέντρο από τις τοπικές αρχές της NKVD, και οι οποίες διατηρήθηκαν στο πλουσιότατο αρχείο των «ειδικών πληθυσμών» του Γκουλάγκ. Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1944, μια αναφορά από την Κιργισία σημειώνει ότι μόνον 5.000 από τις 31.000 οικογένειες των πρόσφατα εκτοπισθέντων είχαν βρει κατάλυμα. Αλλά και αυτή η έννοια του καταλύματος ήταν αρκετά ευρεία! Πράγματι πληροφορούμαστε, διαβάζοντας με προσοχή το κείμενο, ότι στην περιοχή του Καμενίνσκι οι τοπικές αρχές είχαν εγκαταστήσει 900 οικογένειες σε... 18 διαμερίσματα ενός σοβχόζ, δηλαδή 50 οικογένειες ανά διαμέρισμα! Αυτός ο αδιανόητος αριθμός υποδηλώνει ότι οι οικογένειες που εκτοπίζονταν από τον Καύκασο, και οι οποίες συχνά είχαν πολλά παιδιά, κοιμόντουσαν εναλλάξ πότε σε αυτά τα «διαμερίσματα», πότε στην ύπαιθρο, παραμονές του χειμώνα.

Σε μια επιστολή του προς τον Μικογιάν, ο Μπέρια παραδεχόταν τον Νοέμβριο του 1944, ένα χρόνο μετά την εκτόπιση των Καλμούχων, ότι αυτοί οι τελευταίοι «είχαν υποβληθεί σε συνθήκες ζωής και υγιεινής εξαιρετικά δύσκολες· οι περισσότεροι δεν είχαν ούτε εσώρουχα, ούτε ρούχα, ούτε παπούτσια»[311]. Δυο χρόνια αργότερα, δύο υπεύθυνοι της NKVD ανέφεραν ότι «το 30% των Καλμούχων που μπορούσαν να προσφέρουν εργασία δεν δούλευαν επειδή δεν είχαν παπούτσια. Η απόλυτη απουσία προσαρμογής στο σκληρό κλίμα και οι ασυνήθιστες γι' αυτούς συνθήκες, καθώς και η άγνοια της γλώσσας των ντόπιων, γίνονται αισθητές και προκαλούν επιπλέον δυσχέρειες». Ξεριζωμένοι, πεινασμένοι, αποσπασμένοι σε κολχόζ που δεν κατάφερναν να εξασφαλίσουν ούτε τη συντήρηση του κανονικού τους προσωπικού ή διορισμένοι σε επιχειρήσεις και θέσεις για τις οποίες δεν ήταν εκπαιδευμένοι, οι εκτοπισμένοι ήταν σε γενικές γραμμές άθλιοι εργάτες. «Η κατάσταση των Καλμούχων που εκτοπίστηκαν στη Σιβηρία είναι τραγική», έγραφε στον Στάλιν ο Ντ.Π. Πιουρβέγιεφ, πρώην πρόεδρος της αυτόνομης δημοκρατίας της Καλμουχίας. «Έχασαν τα κοπάδια τους. Ήρθαν στη Σιβηρία στερημένοι από τα πάντα. [...] Ελάχιστα προσαρμόστηκαν στις νέες συνθήκες της ύπαρξής τους σαν παραγωγοί.[...] Οι Καλμούχοι που έχουν διαμοιραστεί σε κολχόζ δεν παίρνουν καθόλου τρόφιμα από τα μέλη των κολχόζ, που, παρομοίως, δεν διαθέτουν τίποτα. Όσο για εκείνους που έχουν διοριστεί σε επιχειρήσεις, δεν έχουν καταφέρει να αφομοιώσουν την καινούργια τους ύπαρξη ως εργάτες και σαν συνέπεια καθίστανται αφερέγγυοι, πράγμα που δεν τους επιτρέπει να λαμβάνουν κανονική τροφοδοσία»[312]. Και πράγματι, οι Καλμούχοι, νομάδες-κτηνοτρόφοι, τα έχαναν τελείως μπροστά στις μηχανές κι έτσι έβλεπαν το σύνολο του μισθού τους να εξανεμίζεται σε πρόστιμα!

Μερικοί αριθμοί δίνουν μια ιδέα για την εκατόμβη ανάμεσα στους εκτοπισμένους. Τον Ιανουάριο του 1946, η διεύθυνση των ειδικών πληθυσμών απέγραφε 70.360 Καλμούχους σε σύνολο 92.000 που είχαν εκτοπιστεί πριν δύο χρόνια. Την 1η Ιουλίου 1944, 35.750 οικογένειες Τατάρων (151.424 άνθρωποι συνολικά) έφταναν στο Ουζμπεκιστάν· έξι μήνες αργότερα, υπήρχαν 818 οικογένειες επιπλέον, αλλά 16.000 άτομα λιγότερα! Από τους 608.749 εκτοπισμένους του Καυκάσου, 146.892 είχαν πεθάνει την 1η Οκτωβρίου 1948, περίπου ένας στους τέσσερις, και μόνον 28.120 είχαν γεννηθεί στο ενδιάμεσο. Από τους 228.392 εκτοπισμένους της περιοχής της Κριμαίας, μετά από τέσσερα χρόνια είχαν πεθάνει οι 44.887 ενώ οι γεννήσεις που είχαν καταγραφεί ανέρχονταν μόλις σε 6.564[313]. Η υπερβολική θνησιμότητα παρουσιάζεται με ακόμη μεγαλύ-

τερη πειστικότητα από τη στιγμή που γνωρίζουμε ότι τα παιδιά κάτω των 16 ετών αντιπροσώπευαν το 40-50% των εκτοπισμένων. Ο «φυσικός θάνατος» αποτελούσε ένα ελάχιστο ποσοστό των θανάτων. Αλλά και όσοι νέοι επιβίωναν, σε τι μέλλον μπορούσαν να ελπίζουν; Σε σύνολο 89.000 παιδιών σχολικής ηλικίας που εκτοπίστηκαν στο Καζακστάν, λιγότερα από 12.000 πήγαιναν σχολείο το 1948, δηλαδή τέσσερα χρόνια μετά την εκτόπισή τους. Άλλωστε οι επίσημες εντολές καθόριζαν πως η εκπαίδευση των παιδιών των «ειδικών εκτοπισμένων» έπρεπε να γίνεται μόνο στα ρωσικά.

Στη διάρκεια του πολέμου, οι ομαδικές εκτοπίσεις έπληξαν και άλλους λαούς. Μερικές μέρες μετά την ολοκλήρωση της εκτόπισης των Τατάρων της Κριμαίας, ο Μπέρια έγραφε στον Στάλιν: «Η NKVD κρίνει λογικό (sic) να εκδιωχθούν από την Κριμαία όλοι οι Βούλγαροι, οι Έλληνες και οι Αρμένιοι». Στους Βουλγάρους προσήπτε το ότι «κατά τη γερμανική κατοχή είχαν δώσει ενεργητική υποστήριξη στην παραγωγή ψωμιού και τροφίμων που προορίζονταν για τον γερμανικό στρατό», καθώς και το ότι «είχαν συνεργαστεί με τις γερμανικές στρατιωτικές αρχές στην ανακάλυψη στρατιωτών του Κόκκινου Στρατού και των ανταρτών». Οι Έλληνες είχαν, «μετά την άφιξη των κατακτητών, δημιουργήσει μικρές βιομηχανικές επιχειρήσεις· οι γερμανικές αρχές είχαν συνδράμει τους Έλληνες στο εμπόριο, στη μεταφορά των εμπορευμάτων, κ.λπ.». όσο για τους Αρμένιους, κατηγορούνταν ότι είχαν συστήσει στη Σιμφερόπολ μια οργάνωση συνεργατών με το όνομα Dromedar και πρόεδρο τον Αρμένιο στρατηγό Ντρο, η οποία «εκτός από τα θρησκευτικά και πολιτικά ζητήματα, ασχολείτο με την ανάπτυξη του μικρεμπορίου και της βιομηχανίας». Η οργάνωση αυτή, κατά την άποψη του Μπέρια, είχε «συγκεντρώσει χρήματα για τις στρατιωτικές ανάγκες των Γερμανών καθώς και για να βοηθήσει στη συγκρότηση μιας αρμενικής Λεγεώνας»[314].

Τέσσερις μέρες αργότερα, στις 2 Ιουνίου 1944, ο Στάλιν υπέγραψε ένα διάταγμα της Κρατικής Επιτροπής για την Άμυνα, με το οποίο διατασσόταν «η συμπλήρωση της εκδίωξης των Τατάρων από την Κριμαία με την εκτόπιση των 37.000 Βουλγάρων, Ελλήνων και Αρμενίων, που ήταν συνένοχοι των Γερμανών». Όπως και με τις άλλες αποστολές εκτοπισμένων, το διάταγμα όριζε αυθαίρετα ποσοστώσεις για κάθε «περιοχή υποδοχής»: 7.000 στην επαρχία Γκουριέφ στο Καζακστάν, 10.000 στην επαρχία Μολότοφ στα Ουράλια, 6.000 στην επαρχία του Κεμέροβο, 4.000 στην Μπασκιρία. Σύμφωνα με τους καθιερωμένους όρους, «η επιχείρηση διεξήχθη με επιτυχία» στις 27 και στις 28 Ιουνίου 1944. Στη διάρκεια αυτών των δύο ημερών, 41.854 άτομα εκτοπίστηκαν, «δηλαδή το 111% του πλάνου», υπογράμμιζε η αναφορά.

Μετά την «εκκαθάριση» της Κριμαίας από τους Γερμανούς, τους Τατάρους, τους Βουλγάρους, τους Έλληνες και τους Αρμένιους κατοίκους της, η NKVD αποφάσισε την «εκκαθάριση» των συνόρων του Καυκάσου. Παραπέμποντας στην ίδια ψυχαναγκαστική ιεροποίηση των συνόρων, αυτές οι επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας δεν αποτελούσαν παρά τη φυσιολογική συνέχεια, με πιο συστηματικό τρόπο, των επιχειρήσεων «κατά των κατασκόπων» των ετών 1937-1938. Στις 21 Ιουλίου 1944, ένα καινούργιο διάταγμα της Κρατικής Επιτροπής για την Άμυνα υπογραμμένο από τον Στάλιν διέτασσε την εκτόπιση 86.000 Τούρκων Μεσχιτών, Κούρδων και Χεμσίνων των μεθοριακών περιοχών της Γεωργίας. Με δεδομένη την ορεινή διαμόρφωση των περιοχών όπου από αιώνες ήταν εγκατεστημένοι αυτοί οι λαοί της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και παίρνοντας υπόψη τη νομαδική ζωή ορισμένων από αυτούς, που είχαν συνη-

θίσει να διασχίζουν ελεύθερα τα σοβιετο-τουρκικά σύνορα, οι προετοιμασίες αυτής της «επιχείρησης-σκούπας» υπήρξαν ιδιαιτέρως χρονοβόρες. Η επιχείρηση διάρκεσε καμιά δεκαριά μέρες, από τις 15 μέχρι τις 25 Νοεμβρίου 1944 και διεξήχθη από 14.000 άντρες των ειδικών μονάδων της NKVD. Επιστρατεύθηκαν 900 καμιόνια Studebaker, τα οποία η Σοβιετική Ένωση είχε προμηθευτεί από τις ΗΠΑ βάσει του νόμου μακροχρόνιου δανεισμού σύμφωνα με τον οποίο οι Αμερικανοί προμήθευαν πολεμικό υλικό στην πλειοψηφία των συμμάχων![315]

Στις 28 Νοεμβρίου, σε μια αναφορά προς τον Στάλιν, ο Μπέρια επαιρόταν επειδή είχε πραγματοποιήσει τη μεταγωγή 91.095 ατόμων μέσα σε δέκα ημέρες, «κάτω από ιδιαιτέρως δύσκολες συνθήκες». Όλα αυτά τα άτομα, ανάμεσα στα οποία τα παιδιά κάτω των δεκαέξι ετών αντιπροσώπευαν το 49% των εκτοπισμένων, εξηγούσε ο Μπέρια, ήταν εν δυνάμει κατάσκοποι των Τούρκων: «Μεγάλο μέρος του πληθυσμού αυτής της περιοχής συνδέεται με οικογενειακούς δεσμούς με τους κατοίκους των μεθοριακών περιοχών της Τουρκίας. Ασχολούνταν με το λαθρεμπόριο και εκδήλωναν μια τάση μετανάστευσης, ενώ προμήθευαν άντρες στις τουρκικές υπηρεσίες πληροφοριών καθώς και στις συμμορίες που δρουν στις παραμεθόριες περιοχές». Σύμφωνα με τις στατιστικές του Τμήματος των ειδικών πληθυσμών του Γκουλάγκ, ο συνολικός αριθμός των ατόμων που εκτοπίστηκαν στο Καζακστάν και στην Κιργισία στη διάρκεια αυτής της επιχείρησης ανήλθε στα 94.955. Μεταξύ Νοεμβρίου του 1944 και Ιουλίου του 1948, 19.540 Μεσχίτες, Κούρδοι και Χεμσίνοι, δηλαδή το 21% περίπου των εκτοπισμένων, πέθαναν στην εξορία. Αυτό το ποσοστό θνησιμότητας μεταξύ 20-25% παρέμεινε σταθερό για όλες τις «τιμωρούμενες» από το καθεστώς εθνικότητες στη διάρκεια της συγκεκριμένης τετραετίας[316].

Με τη μαζική άφιξη εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων που εκτοπίστηκαν με εθνικά κριτήρια, οι αποστολές ειδικών εποίκων γνώρισε, στη διάρκεια του πολέμου, σημαντική αύξηση φτάνοντας τα 2.500.000 από 1.200.000. Όσον αφορά τους αποκουλακοποιημένους οι οποίοι, πριν τον πόλεμο, συνιστούσαν το μεγαλύτερο τμήμα των ειδικών εποίκων, ο αριθμός τους μειώθηκε από 936.000 περίπου στην αρχή του πολέμου σε 622.000 τον Μάιο του 1945. Στην πραγματικότητα, δεκάδες χιλιάδες ενήλικων αποκουλακοποιημένων αρσενικού φύλου, με την εξαίρεση των αρχηγών των εκτοπισμένων οικογενειών, εκλήθησαν στα όπλα. Οι γυναίκες και τα παιδιά των επιστρατευμένων ανακτούσαν την ιδιότητα του ελεύθερου πολίτη και διαγράφονταν από τις λίστες των ειδικών εποίκων. Όμως, με τις πολεμικές συνθήκες που επικρατούσαν δεν ήταν σε θέση να φύγουν από τα μέρη όπου τους είχαν μεταφέρει, για έναν ακόμη λόγο: οι περιουσίες και οι κατοικίες τους είχαν κατασχεθεί[317].

Ποτέ άλλοτε οι συνθήκες ύπαρξης των κρατουμένων του Γκουλάγκ δεν ήταν τόσο φοβερές όσο στα χρόνια 1941-1944. Λιμός, επιδημίες, συνωστισμός, απάνθρωπη εκμετάλλευση, αυτή ήταν η μοίρα κάθε *zek* (κρατούμενου) που όφειλε να επιβιώνει από την πείνα, τις αρρώστιες, τις ολοένα πιο υψηλές νόρμες απόδοσης στη δουλειά, τις καταγγελίες ενός στρατού καταδοτών που ήταν επιφορτισμένοι με το ξεσκέπασμα των «αντεπαναστατικών οργανώσεων των κρατουμένων», τις συνοπτικές δίκες και εκτελέσεις.

Η γερμανική προέλαση των πρώτων μηνών του πολέμου υποχρέωσε τη NKVD να εκκενώσει ένα μεγάλο αριθμό φυλακών, αποικιών εργασίας και στρατοπέδων, που υπήρχε κίνδυνος να πέσουν στα χέρια του εχθρού. Από τον Ιούλιο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1941, 210 αποικίες, 135 φυλακές και 27 στρατόπεδα, με συνολικό δυναμικό 750.000

κρατούμενους, μεταφέρθηκαν στην Ανατολή. Κάνοντας απολογισμό της «δραστηριότητας του Γκουλάγκ στη διάρκεια του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου», ο επικεφαλής του Γκουλάγκ, Νασσέντκιν, διαβεβαίωνε ότι «η εκκένωση των στρατοπέδων έγινε παντού με οργανωμένο τρόπο». Ωστόσο, πρόσθετε: «Εξαιτίας της έλλειψης μέσων μεταφοράς, οι περισσότεροι κρατούμενοι μετήχθησαν με τα πόδια, σε μέρη που συχνά απείχαν πιο πολύ από χίλια χιλιόμετρα»[318]. Μπορούμε να φανταστούμε σε τι κατάσταση έφταναν οι κρατούμενοι στον προορισμό τους! Στις περιπτώσεις όπου δεν υπήρχε χρόνος για την εκκένωση των στρατοπέδων, όπως συνέβαινε συχνά τις πρώτες εβδομάδες του πολέμου, οι κρατούμενοι εκτελούνταν συνοπτικά. Αυτή υπήρξε η περίπτωση ιδιαιτέρως της δυτικής Ουκρανίας όπου, στα τέλη του Ιουνίου του 1941, η NKVD σφαγίασε 10.000 αιχμαλώτους στο Λβιβ, 1.200 στη φυλακή του Λουτσκ, 1.500 στο Στανυσλάβιβ, 500 στο Ντούμπνο κ.λπ. Κατά την άφιξή τους, οι Γερμανοί ανακάλυψαν δεκάδες ομαδικούς τάφους στις περιοχές του Λβιβ, του Ζιτόμιρ και της Βίννιτσα. Με πρόσχημα τις «εβραιο-μπολσεβίκικες φρικαλεότητες», οι ναζί *Sonderkommandos* έσπευσαν αμέσως να μακελέψουν δεκάδες χιλιάδες Εβραίους.

Όλες οι αναφορές της διοίκησης του Γκουλάγκ για την περίοδο 1941-1944 αναγνώριζαν την τρομερή υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης στα στρατόπεδα στη διάρκεια του πολέμου[319]. Στα υπερ-συνωστισμένα στρατόπεδα, η «κατοικίσιμη επιφάνεια» που αναλογούσε σε κάθε κρατούμενο μειώθηκε από το 1,5 στο 0,7 m^2, πράγμα που ξεκάθαρα σήμαινε ότι οι κρατούμενοι κοιμόντουσαν εναλλάξ στο πάτωμα, αφού τα ξυλοκρέβατα αποτελούσαν πλέον μια «πολυτέλεια» που επιφυλασσόταν στους «δυναμικούς εργάτες». Η «νόρμα διατροφής σε θερμίδες» ελαττώθηκε κατά 65% το 1942 σε σύγκριση με τα προπολεμικά επίπεδα. Οι κρατούμενοι λιμοκτονούσαν και το 1942 ο τύφος και η χολέρα επανεμφανίστηκαν στα στρατόπεδα. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, περίπου 19.000 κρατούμενοι πέθαναν εκείνη τη χρονιά. Το 1941, το ποσοστό θνησιμότητας στα στρατόπεδα εργασίας, χωρίς να υπολογίζονται οι «αποικίες», πλησίαζε το 8%. Το 1942, η διοίκηση των στρατοπέδων του Γκουλάγκ κατέγραψε 249.000 θανάτους, ποσοστό θνησιμότητας 18%· το 1943, 167.000 θανάτους, ποσοστό 17%[320]. Προσθέτοντας και τις εκτελέσεις κρατουμένων, τους θανάτους στις φυλακές και στις αποικίες εργασίας, υπολογίζουμε σε 600.000 τους νεκρούς στο Γκουλάγκ στη διάρκεια της περιόδου 1941-1943. Όσο για τους επιζήσαντες, βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση. Σύμφωνα με τα στοιχεία της διεύθυνσης, στα τέλη του 1942 μόνον το 19% των κρατουμένων ήταν ικανοί για «βαριά» σωματική εργασία, 17% για «μέτρια» και 64% για «ελαφριά», στην ουσία ανάπηροι.

Αναφορά του αναπληρωτή διευθυντή του Τομέα Επιχειρήσεων του Γκουλάγκ για την κατάσταση των στρατοπέδων του Σιμπλάγκ, 2 Νοεμβρίου 1941.

Σύμφωνα με πληροφορίες που λάβαμε από τον Τομέα Επιχειρήσεων της NKVD της περιοχής του Νοβοσιμπίρσκ, παρατηρήθηκε μεγάλη αύξηση της θνησιμότητας των κρατουμένων στις περιφέρειες του Αχλούρσκ, του Κουζνιέσκ και του Νοβοσιμπίρσκ του Σιμπλάγκ...

Αιτία αυτής της υψηλής θνησιμότητας, η οποία συνοδεύεται από μεγάλη εξάπλωση ασθενειών ανάμεσα στους κρατούμενους, είναι αναμφίβολα μια γενικευμένη αδυναμία που οφείλεται στη συστηματική έλλειψη τροφής, κάτω από συνθήκες εξαντλητικής εργασίας συνεπικουρούμενης από πελάγρα και εξασθένιση της καρδιακής δραστηριότητας.

Η καθυστερημένη ιατρική περίθαλψη, η κοπιαστική εργασία, η επιμήκυνση του ωραρίου δουλειάς και η απουσία συμπληρωματικής διατροφής συνιστούν ένα άλλο σύνολο αιτιών που εξηγούν την υψηλή νοσηρότητα και θνησιμότητα...

Παρατηρήθηκαν πολλές περιπτώσεις θνησιμότητας, εξαιτίας προχωρημένης αδυναμίας και επιδημιών ανάμεσα στους κρατούμενους που στέλνονται από τα διάφορα κέντρα διαλογής προς τα στρατόπεδα. Για παράδειγμα, ανάμεσα στους κρατούμενους που στάλθηκαν από το κέντρο διαλογής του Νοβοσιμπίρσκ στο στρατόπεδο Μαρινσκόγιε στις 8 Οκτωβρίου 1941, σε σύνολο 539 ατόμων περισσότεροι από το 30% ήταν τρομερά αδύνατοι εξαιτίας της πελάγρας κι ήταν γεμάτοι ψείρες. Μαζί με τους εκτοπισμένους αφίχθηκαν και έξι πτώματα[321]. Τη νύχτα της 8ης Οκτωβρίου, άλλα πέντε άτομα της συγκεκριμένης αποστολής πέθαναν. Στο κομβόι που έφτασε στο Μαρινσκόγιε στις 20 Σεπτεμβρίου από το ίδιο κέντρο διαλογής, το σύνολο των κρατουμένων ήταν καλυμμένο από ψείρες και πολλοί από αυτούς δεν είχαν εσώρουχα...

Τον τελευταίο καιρό, ανακαλύφθηκαν στα στρατόπεδα του συγκροτήματος του Σιμπλάγκ πολυάριθμοι δολιοφθορείς ανάμεσα στο ιατρικό προσωπικό που αποτελείται από κρατούμενους. Για παράδειγμα, ο επιβλέπων ιατρός του στρατοπέδου Αχιέρ (τμήμα του Ταϊγκίνσκ), ο οποίος έχει καταδικαστεί βάσει του άρθρου 58-10[322], οργάνωσε μια ομάδα τεσσάρων κρατουμένων με σκοπό να σαμποτάρουν την παραγωγή[323]. Τα μέλη αυτής της ομάδας έστελναν άρρωστους κρατούμενους στις πιο βαριές δουλειές και δεν τους περιέθαλπαν εγκαίρως, με την ελπίδα ότι το στρατόπεδο δεν θα εκπλήρωνε τις παραγωγικές του νόρμες.

Ο αναπληρωτής διευθυντής του Τομέα Επιχειρήσεων του Γκουλάγκ,
λοχαγός των δυνάμεων ασφαλείας, Κόγκενμαν.

Αυτή η «έντονα υποβαθμισμένη κατάσταση υγείας των εκτοπισμένων», για να επαναλάβουμε τον ευφημισμό της διοίκησης του Γκουλάγκ, δεν εμπόδιζε απ' ό,τι φαίνεται τις αρχές να στραγγίζουν μέχρι πλήρους εξαντλήσεως τους κρατουμένους. «Από το 1941 μέχρι το 1944 η μέση απόδοση μιας ημέρας εργασίας αυξήθηκε από 9,5 σε 21 ρούβλια», έγραφε σε μια αναφορά του ο διοικητής του Γκουλάγκ. Εκατοντάδες χιλιάδες κρατούμενοι αποσπάστηκαν σε εργοστάσια παραγωγής πολεμοφοδίων αντικαθιστώντας τους εργάτες που είχαν επιστρατευθεί. Ο ρόλος του Γκουλάγκ στην οικονομία του πολέμου αποδείχτηκε πολύ σημαντικός. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της διοίκησης των φυλακών, το εργατικό δυναμικό των κρατουμένων διασφάλιζε περίπου το ένα τέταρτο της παραγωγής σε μερικούς βασικούς τομείς της πολεμικής βιομηχανίας, της μεταλλουργίας και των ορυχείων[324].

Παρά την «καλή πατριωτική συμπεριφορά» των κρατουμένων, «το 95% των οποίων ήταν στρατευμένο στο σοσιαλιστικό αγώνα», η καταπίεση, ιδιαιτέρως κατά των πολιτικών, δεν χαλάρωσε. Σύμφωνα με ένα διάταγμα της Κεντρικής Επιτροπής με ημερομηνία 22 Ιουνίου 1941, ούτε ένας «58» –καταδικασμένος βάσει του άρθρου 58 του Ποινικού Κώδικα που τιμωρούσε τα «αντεπαναστατικά εγκλήματα»– ακόμη κι αν είχε εκτίσει την ποινή του, δεν μπορούσε να αφεθεί ελεύθερος μέχρι το τέλος του πολέμου. Η διοίκηση του Γκουλάγκ απομόνωνε σε ειδικά στρατόπεδα «με ενισχυμένο καθεστώς» και τοποθετημένα στις πιο τραχιές περιοχές (την Κολύμα και την Αρκτική) ένα μέρος των πολιτικών που είχαν καταδικαστεί για τη «συμμετοχή τους σε τροτσκιστικές ή δεξιές οργανώσεις» ή «σε ένα αντεπαναστατικό κόμμα», για «κατασκοπία», για «τρομοκρατικές ενέργειες», για «προδοσία». Σε αυτά τα στρατόπεδα, το ποσο-

στό θνησιμότητας ανερχόταν σε 30% ετησίως. Ένα διάταγμα με ημερομηνία 22 Απριλίου 1943 εγκαθίδρυσε «κάτεργα με ενισχυμένο καθεστώς», πραγματικά στρατόπεδα θανάτου όπου οι κρατούμενοι δούλευαν κάτω από συνθήκες που δεν τους άφηναν καμία πιθανότητα επιβίωσης. Εξουθενωτική δουλειά, δώδεκα ώρες τη μέρα, στα χρυσωρυχεία, τα ανθρακωρυχεία, τα ορυχεία μολύβδου, ραδίου, βασικά στις περιοχές της Κολύμα και της Βορκούτα[325].

Μέσα σε τρία χρόνια, από τον Ιούλιο του 1941 μέχρι τον Ιούλιο του 1944, τα ειδικά δικαστήρια καταδίκασαν εκ νέου σε ποινές περισσότερους από 148.000 κρατούμενους, από τους οποίους οι 10.858 εκτελέστηκαν. Ανάμεσά τους, 208 για «κατασκοπία», 4.307 για «τρομοκρατική δραστηριότητα», 6.016 για «οργάνωση εξέγερσης ή ανταρσίας στο στρατόπεδο». Σύμφωνα με τη NKVD, 603 «οργανώσεις κρατουμένων» εξαρθρώθηκαν στη διάρκεια του πολέμου στα στρατόπεδα του Γκουλάγκ[326]. Αν οι παραπάνω αριθμοί υποτίθεται ότι επιβεβαίωναν αρχικά την «επαγρύπνηση» ενός στελεχικού δυναμικού που σε μεγάλο βαθμό είχε ανανεωθεί –ένα μέρος των ειδικών μονάδων που φρουρούσαν τα στρατόπεδα είχε αποσπαστεί σε άλλα καθήκοντα, ιδιαιτέρως σε επιχειρήσεις μαζικών εκτοπίσεων–, είναι εξίσου αλήθεια ότι στα χρόνια του πολέμου έλαβαν χώρα οι πρώτες ομαδικές αποδράσεις και οι πρώτες σημαντικές εξεγέρσεις στα στρατόπεδα.

Στην πραγματικότητα, ο πληθυσμός του Γκουλάγκ άλλαξε ουσιαστικά στη διάρκεια του πολέμου. Βάσει του διατάγματος της 12ης Ιουλίου 1941, περισσότεροι από 577.000 κρατούμενοι που είχαν καταδικαστεί, σύμφωνα με την ομολογία των ίδιων των αρχών, «για ασήμαντα παραπτώματα όπως οι αδικαιολόγητες απουσίες από τη δουλειά ή μικροκλοπές» απελευθερώθηκαν και κατατάχθηκαν αμέσως στις γραμμές του Κόκκινου Στρατού. Στη διάρκεια του πολέμου, λογαριάζοντας και τους κρατούμενους που η ποινή τους έληγε, 1.068.800 πέρασαν απευθείας από το Γκουλάγκ στο μέτωπο[327]. Οι πιο αδύναμοι κρατούμενοι και όσοι δεν είχαν μπορέσει να προσαρμοστούν στις αδυσώπητες συνθήκες των στρατοπέδων συγκαταλέγονταν στα περίπου 600.000 άτομα που πέθαναν στο Γκουλάγκ την περίοδο 1941-1943. Ενώ τα στρατόπεδα και οι αποικίες εργασίας άδειαζαν από ένα πλήθος καταδίκων με ελαφρές ποινές, πίσω έμεναν και επιζούσαν τα πιο ανθεκτικά άτομα, που ήταν επίσης και τα πιο σκληρά, ανάμεσα στους πολιτικούς κρατούμενους όπως κι ανάμεσα στους ποινικούς. Η αναλογία των καταδίκων σε μακροχρόνιες ποινές (περισσότερο από 8 χρόνια) βάσει του άρθρου 58 του Ποινικού Κώδικα γνώρισε πολύ σημαντική αύξηση, φτάνοντας από το 27% στο 43% του συνόλου των κρατουμένων. Η εξέλιξη αυτή του πληθυσμού των ποινικών, που είχε αρχίσει με το ξέσπασμα του πολέμου, εντάθηκε ακόμη πιο πολύ μετά το 1944-1945, δύο χρόνια στη διάρκεια των οποίων, μετά από μια περίοδο μείωσης, το Γκουλάγκ θα γνώριζε μια τρομακτική αύξηση του δυναμικού του: ένα άλμα μεγαλύτερο από 45% μεταξύ Ιανουαρίου 1944 και Ιανουαρίου 1946[328].

Από τη Σοβιετική Ένωση του 1945, ο κόσμος σε γενικές γραμμές θυμάται την επιχρυσωμένη όψη ενός μεταλλίου ανδρείας αφιερωμένου στη δόξα μιας χώρας που, μολονότι ρημάχτηκε, τελικά θριάμβευσε. «Το 1945, μεγάλο νικηφόρο Κράτος, η ΕΣΣΔ συνενώνει την υλική δύναμη και το μεσσιανισμό του νέου ανθρώπου», γράφει ο Φρανσουά Φυρέ. Ο κόσμος δεν βλέπει –δεν θέλει να δει– την άλλη όψη του νομίσματος, που φυσικά είναι προσεκτικά κρυμμένη. Έτσι, όπως προκύπτει από τα αρχεία του Γκουλάγκ, η χρονιά της νίκης υπήρξε επίσης η χρονιά ενός καινούργιου απόγειου του σοβιετικού συστήματος

στρατοπέδων. Η ειρήνη που επικράτησε στο εξωτερικό μέτωπο δεν επέφερε στο εσωτερικό χαλάρωση, κάποια παύση στον έλεγχο του κράτους πάνω σε μια κοινωνία συντριμμένη από τέσσερα χρόνια πολέμου. Αντίθετα, το 1945 υπήρξε ένας χρόνος επανάκτησης του ελέγχου τόσο στις περιοχές που επανενσωματώθηκαν στη Σοβιετική Ένωση ως συνέπεια της προέλασης του Κόκκινου Στρατού προς τα δυτικά όσο και στα εκατομμύρια Σοβιετικών που είχαν βρεθεί για κάποιο διάστημα «εκτός συστήματος».

Οι περιοχές που είχαν προσαρτηθεί το 1939-1940 –οι χώρες της Βαλτικής, η δυτική Λευκορωσία, η Μολδαβία, η δυτική Ουκρανία–, οι οποίες στη μεγαλύτερη διάρκεια του πολέμου είχαν μείνει έξω από το σοβιετικό σύστημα, υποτάχθηκαν σε μια δεύτερη «σοβιετοποίηση» ύστερα από εκείνη του 1939-1941. Στο μεταξύ, είχαν αναπτυχθεί εθνικιστικά κινήματα που αντιτίθεντο στη σοβιετοποίηση, πράγμα που προκάλεσε διαδοχικά ένοπλη αντίσταση, διωγμούς και καταπίεση. Η αντίσταση κατά της προσάρτησης υπήρξε ιδιαίτερα σφοδρή στη δυτική Ουκρανία και στις χώρες της Βαλτικής.

Η πρώτη κατοχή της δυτικής Ουκρανίας, από τον Σεπτέμβριο του 1939 μέχρι τον Ιούνιο του 1941, είχε προκαλέσει το σχηματισμό μιας αρκετά ισχυρής παράνομης ένοπλης οργάνωσης, της OUN –Οργάνωση Εθνικιστών Ουκρανών–, ορισμένα μέλη της οποίας εντάχθηκαν ως πρόσθετοι στις μονάδες των SS για να πολεμήσουν τους Εβραίους και τους κομμουνιστές. Τον Ιούλιο του 1944, όταν έφτασε ο Κόκκινος Στρατός, η OUN συνέστησε ένα ανώτατο Συμβούλιο απελευθέρωσης της Ουκρανίας. Ο Ρομάν Σουχόβιτς, αρχηγός της OUN, έγινε διοικητής του Επαναστατικού Ουκρανικού Στρατού (UPA) ο οποίος, σύμφωνα με ουκρανικές πηγές, αριθμούσε το φθινόπωρο του 1944 περισσότερους από 20.000 μαχητές. Στις 31 Μαρτίου 1944, ο Μπέρια υπέγραψε ένα διάταγμα για τη σύλληψη και εκτόπιση προς την περιοχή του Κρασνογιάρσκ όλων των μελών των οικογενειών των αντιστασιακών του OUN και του UPA. Από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Οκτώβριο του 1944, 100.300 άμαχοι –γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι– εκτοπίστηκαν βάσει του εν λόγω διατάγματος. Όσο για τους 37.000 αντάρτες που συνελήφθησαν αιχμάλωτοι εκείνο το διάστημα, στάλθηκαν στο Γκουλάγκ. Μετά το θάνατο, τον Νοέμβριο του 1944, του σεβασμιότατου Σεπτίτσκι, μητροπολίτη της ουνιτικής Εκκλησίας της Ουκρανίας, οι σοβιετικές αρχές υποχρέωσαν αυτή την Εκκλησία να συγχωνευθεί με την Ορθόδοξη.

Για να τσακίσουν στη ρίζα της κάθε αντίσταση στη σοβιετοποίηση, οι πράκτορες της NKVD πήγαιναν στα σχολεία όπου, αφού φυλλομετρούσαν τους καταλόγους και τα τετράδια των μαθητών που είχαν φοιτήσει πριν τον πόλεμο, όταν η δυτική Ουκρανία ήταν τμήμα της «μπουρζουάδικης» Πολωνίας, κατάρτιζαν λίστες ατόμων για προληπτική σύλληψη, τοποθετώντας πρώτους-πρώτους τους καλύτερους μαθητές, τους οποίους θεωρούσαν «δυνητικά εχθρικούς προς το σοβιετικό καθεστώς». Σύμφωνα με μια αναφορά του Κομπουλόφ, ενός εκ των αναπληρωτών του Μπέρια, περισσότεροι από 100.000 «λιποτάκτες» και «συνεργάτες» συνελήφθησαν μεταξύ Σεπτεμβρίου 1944 και Μαρτίου 1945 στη δυτική Λευκορωσία, μια περιοχή που σύμφωνα με το παράδειγμα της Ουκρανίας θεωρείτο «γεμάτη εχθρούς του σοβιετικού καθεστώτος». Κάποιες πολύ ελλιπείς στατιστικές αναφέρουν, μονάχα για τη Λιθουανία και για την περίοδο 1ης Ιανουαρίου μέχρι 15 Μαρτίου του 1945, 2.257 «εκκαθαριστικές επιχειρήσεις».

Οι παραπάνω επιχειρήσεις πληρώθηκαν με το θάνατο περισσότερων από 6.000 «συμμοριτών» και με τη σύλληψη περισσότερων από 75.000 «συμμοριτών, μελών εθνικιστικών οργανώσεων και λιποτακτών». Το 1945, περισσότεροι από 38.000 «μέλη οικογενειών κοινωνικά αλλοτριωμένων στοιχείων, συμμοριτών και εθνικιστών» εκτοπί-

στηκαν από τη Λιθουανία. Κατά αξιοσημείωτο τρόπο, η αναλογία των Ουκρανών και των κατοίκων των τριών χωρών της Βαλτικής στο σύνολο των κρατουμένων του Γκουλάγκ μεταξύ 1944-1946 γνώρισε θεαματική αύξηση: +140% και +420% αντιστοίχως. Στα τέλη του 1946, οι Ουκρανοί αντιπροσώπευαν το 23% των κρατουμένων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και οι κάτοικοι των χωρών της Βαλτικής περισσότερο από το 6%, ποσοστό πολύ υψηλότερο αναλογικά από την πληθυσμιακή αντιστοιχία αυτών των εθνοτήτων στο σύνολο του σοβιετικού πληθυσμού.

Η ανάπτυξη του Γκουλάγκ το 1945, οφείλεται εξίσου στα εκατοντάδες χιλιάδες άτομα που μεταφέρθηκαν εκεί προερχόμενα από «στρατόπεδα ελέγχου και διαλογής». Αυτά τα στρατόπεδα είχαν δημιουργηθεί, παράλληλα με τα στρατόπεδα εργασίας του Γκουλάγκ, ήδη από τα τέλη του 1941. Είχαν σαν προορισμό τους την υποδοχή των σοβιετικών αιχμαλώτων πολέμου ή αυτών που είχαν ξεφύγει από τα χέρια του εχθρού και που αμέσως θεωρούνταν ύποπτοι ως πιθανοί κατάσκοποι ή, τουλάχιστον, ως άτομα «μολυσμένα» από την παραμονή τους έξω από το «σύστημα». Υποδέχονταν επίσης τους άντρες σε ηλικία στράτευσης που προέρχονταν από περιοχές τις οποίες είχε κατακτήσει ο εχθρός, αφού κι αυτοί θεωρούνταν μολυσμένοι, καθώς και τους *starostes** και άλλα άτομα τα οποία στη διάρκεια της κατοχής είχαν εξασκήσει κάποια μορφή εξουσίας, όσο ασήμαντη κι αν ήταν. Από τον Ιανουάριο του 1942 μέχρι τον Οκτώβριο του 1944, περισσότερα από 421.000 άτομα, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, πέρασαν από τα στρατόπεδα ελέγχου και διαλογής[329].

Με την προέλαση στα δυτικά του Κόκκινου Στρατού, την επανάκτηση των περιοχών που κατείχαν οι Γερμανοί εδώ και δύο ή τρία χρόνια, την απελευθέρωση εκατομμυρίων σοβιετικών αιχμαλώτων πολέμου και εκτοπισμένων σε στρατόπεδα εργασίας, το ζήτημα των όρων του επαναπατρισμού των Σοβιετικών, στρατιωτικών και αμάχων, πήρε μια χωρίς προηγούμενο έκταση. Τον Οκτώβριο του 1944, η σοβιετική κυβέρνηση δημιούργησε μια Διεύθυνση ζητημάτων επαναπατρισμού, υπό τη διεύθυνση του στρατηγού Γκόλικοφ. Σε μια συνέντευξη τύπου που δημοσιεύτηκε στις 11 Νοεμβρίου 1944, ο στρατηγός διαβεβαίωνε: «Οι σοβιετικές αρχές νοιάζονται για τη μοίρα των παιδιών μας που έπεσαν στα χέρια των ναζί. Θα τα υποδεχτούμε όπως ταιριάζει σε παιδιά της πατρίδας. Η σοβιετική κυβέρνηση πιστεύει ότι ακόμη και οι σοβιετικοί πολίτες οι οποίοι, υπό την απειλή της ναζιστικής τρομοκρατίας, διέπραξαν ενέργειες αντίθετες προς τα συμφέροντα της ΕΣΣΔ δεν θα χρειαστεί να λογοδοτήσουν, αν είναι έτοιμοι να εκπληρώσουν έντιμα το καθήκον τους ως πολίτες με την επιστροφή τους στην πατρίδα». Αυτή η διακήρυξη που γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα προφανώς ξεγέλασε και τους Συμμάχους. Πώς αλλιώς να εξηγήσουμε το ζήλο με τον οποίο έσπευσαν να εφαρμόσουν μια από τις ρήτρες της συμφωνίας της Γιάλτας, που αφορούσαν τον επαναπατρισμό στην ΕΣΣΔ όλων των σοβιετικών πολιτών που βρίσκονταν «έξω από τα σύνορα της πατρίδας τους»; Τη στιγμή που οι συμφωνίες προέβλεπαν πως θα αποστέλλονταν δια της βίας μονάχα όσοι είχαν φορέσει τη γερμανική στολή ή είχαν συνεργαστεί με τον εχθρό, τελικά όλοι οι «εκτός συνόρων» σοβιετικοί πολίτες παραδόθηκαν στους πράκτορες της NKVD που είχαν αναλάβει τον έλεγχο του επαναπατρισμού τους.

Τρεις μέρες μετά την παύση των εχθροπραξιών, στις 11 Μαΐου 1945, η σοβιετική κυβέρνηση διέταξε τη δημιουργία εκατό νέων στρατοπέδων ελέγχου και διαλογής, με

* Κοινοτικοί άρχοντες διορισμένοι από τις κατοχικές αρχές. (Σ.τ.Μ.)

περιεκτικότητα το καθένα 10.000 θέσεων. Οι επαναπατριζόμενοι σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου έπρεπε να «ελέγχονται» από την οργάνωση αντικατασκοπίας, τη SMERCH, ενώ οι άμαχοι φιλτράρονταν από τις αρμόδιες υπηρεσίες της NKVD. Σε εννέα μήνες, από τον Μάιο του 1945 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1946, περισσότεροι από 4.200.000 Σοβιετικοί επαναπατρίστηκαν: 1.545.000 αιχμάλωτοι πολέμου που επέζησαν επί συνόλου 5.000.000 που είχαν αιχμαλωτίσει οι ναζί και 2.665.000 άμαχοι που είτε είχαν εκτοπιστεί σε στρατόπεδα εργασίας είτε είχαν διαφύγει προς τη Δύση κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών. Ύστερα από το υποχρεωτικό πέρασμα από ένα στρατόπεδο ελέγχου και διαλογής, το 57,8% των επαναπατρισμένων, στην πλειοψηφία τους γυναικόπαιδα, έλαβαν την άδεια να επιστρέψουν σπίτια τους· 19,1% στάλθηκαν στο στρατό, συχνά σε πειθαρχικά τάγματα· 14,5% αποσπάστηκαν, κατά κανόνα για δύο χρόνια, σε «τάγματα ανοικοδόμησης»· 8,6%, δηλαδή περί τα 360.000 άτομα, στάλθηκαν στο Γκουλάγκ, οι περισσότεροι για «προδοσία της πατρίδας», πράγμα που τους κόστιζε δέκα με είκοσι χρόνια εγκλεισμού, ή σε κάποια από τις κομαντατούρ της NKVD με την ιδιότητα του ειδικού εποίκου[330].

Ιδιαίτερη τύχη επιφυλάχθηκε στους *vlassoutsy*, τους σοβιετικούς στρατιώτες που είχαν υπηρετήσει κάτω από τις διαταγές του σοβιετικού στρατηγού Αντρέι Βλάσσοφ, διοικητή της Δεύτερης Στρατιάς, ο οποίος είχε αιχμαλωτισθεί από τους Γερμανούς τον Ιούλιο του 1942. Αντισταλινικός εκ πεποιθήσεως, ο στρατηγός Βλάσσοφ είχε αποδεχτεί τη συνεργασία με τους ναζί για να ελευθερώσει τη χώρα του από την τυραννία των μπολσεβίκων. Με την έγκριση των γερμανικών αρχών, ο Βλάσσοφ είχε σχηματίσει μια «εθνική ρωσική επιτροπή» και είχε στρατολογήσει δύο μεραρχίες ενός «ρωσικού απελευθερωτικού στρατού». Μετά την ήττα της ναζιστικής Γερμανίας, ο στρατηγός Βλάσσοφ και οι αξιωματικοί του παραδόθηκαν από τους Συμμάχους στους Σοβιετικούς και εκτελέστηκαν. Οι στρατιώτες του στρατού του Βλάσσοφ, μετά από ένα διάταγμα αμνηστίας τον Νοέμβριο του 1945, εκτοπίστηκαν για έξι χρόνια στη Σιβηρία, στο Καζακστάν και στον αρκτικό βορρά. Στις αρχές του 1946, υπήρχαν 148.079 *vlassoutsy* στους καταλόγους του Τομέα εκτοπισμένων και ειδικών εποίκων του υπουργείου Εσωτερικών. Αρκετοί χιλιάδες από αυτούς, στην πλειονότητά τους υπαξιωματικοί, στάλθηκαν, με την κατηγορία της προδοσίας, σε στρατόπεδα εργασίας του Γκουλάγκ[331].

Συνολικά, ποτέ άλλοτε οι «ειδικοί πληθυσμοί», τα στρατόπεδα και οι αποικίες εργασίας του Γκουλάγκ, τα στρατόπεδα ελέγχου και διαλογής και οι σοβιετικές φυλακές δεν είχαν τόσους τροφίμους όσους τη χρονιά της νίκης: γύρω στα 5,5 εκατομμύρια άνθρωποι, όλων των κατηγοριών. Ένα «επίτευγμα» που για πολύ καιρό έμεινε θαμμένο στη σκιά των εορτασμών για τη νίκη και το «φαινόμενο του Στάλινγκραντ». Το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου είχε, πράγματι, εγκαινιάσει μια περίοδο που θα διαρκούσε μία δεκαετία περίπου, στη διάρκεια της οποίας το σοβιετικό μοντέλο θα εξασκούσε, περισσότερο από κάθε άλλη στιγμή, γοητεία πάνω σε δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπων σε πολλές χώρες. Το γεγονός ότι η ΕΣΣΔ είχε πληρώσει τον μεγαλύτερο φόρο αίματος για τη νίκη κατά του ναζισμού κάλυπτε τον ίδιο το χαρακτήρα της σταλινικής δικτατορίας και απάλλασσε το καθεστώς από τις υπόνοιες που είχαν προκαλέσει στην εποχή τους –μια εποχή που φάνταζε τόσο μακρινή πια– οι δίκες της Μόσχας ή το Γερμανο-σοβιετικό Σύμφωνο.

13

Απόγειο και κρίση του Γκουλάγκ

Καμία μεγάλη δημόσια δίκη, κανένας Μεγάλος Διωγμός δεν σημαδεύουν τα τελευταία χρόνια του σταλινισμού. Όμως, μέσα στο βαρύ και συντηρητικό μεταπολεμικό κλίμα, η ποινικοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών έφτασε στο απόγειό της. Οι ελπίδες μιας κοινωνίας συντετριμμένης από τον πόλεμο να δει τη φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος αναβλήθηκαν. «Ο λαός υπέφερε τα πάνδεινα, το παρελθόν δεν μπορεί να επαναληφθεί», έγραφε στα *Απομνημονεύματά* του ο Ηλία Έρενμπουργκ στις 9 Μαΐου 1945. Βαθύς γνώστης εκ των έσω των μηχανισμών και της φύσης του συστήματος, πρόσθετε αμέσως: «Ωστόσο, είμαι πλημμυρισμένος από την αμηχανία και το άγχος». Ετούτο το προαίσθημα επρόκειτο να αποδειχθεί σωστό.

«Ο λαός είναι μοιρασμένος ανάμεσα στην απόγνωση απέναντι σε μια υλική κατάσταση πολύ δύσκολη και την ελπίδα ότι "κάτι θ' αλλάξει"», διαβάζουμε σε πολλές αναφορές που στέλνονταν στη Μόσχα, τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1945, από τους επιθεωρητές της Κεντρικής Επιτροπής που τριγυρνούσαν στις επαρχίες. Σύμφωνα με αυτές, η κατάσταση παρέμενε «χαοτική». Μια τεράστια αυθόρμητη μετανάστευση εκατομμυρίων εργατών που είχαν μετακινηθεί προς τα ανατολικά στη διάρκεια της εκκένωσης του 1941-1942, παρακώλυε την επανάληψη της παραγωγής. Ένα απεργιακό κύμα που όμοιό του δεν είχε αντιμετωπίσει το καθεστώς συγκλόνιζε τη βιομηχανία μεταλλουργίας στην περιοχή των Ουραλίων. Παντού, η φτώχια ήταν ανείπωτη. Υπήρχαν 25 εκατομμύρια άστεγοι, και οι μερίδες ψωμιού που μοιράζονταν με τα δελτία δεν ξεπερνούσαν τη μία λίβρα την ημέρα για τους εργάτες της βαριάς βιομηχανίας. Στα τέλη Οκτωβρίου 1945, οι υπεύθυνοι της περιφερειακής επιτροπής του κόμματος στο Νοβοσιμπίρσκ έφτασαν στο σημείο να προτείνουν να μην παρελάσουν οι «εργαζόμενοι» της πόλης επ' ευκαιρία της επετείου της Οκτωβριανής Επανάστασης, «επειδή ο πληθυσμός δεν έχει ρούχα ούτε παπούτσια». Εν μέσω αυτής της αθλιότητας και της ένδειας, οι φήμες έδιναν κι έπαιρναν, προπαντός εκείνες που ήθελαν την «επικείμενη» εξάλειψη των κολχόζ, τα οποία για μία ακόμη φορά είχαν αποδείξει την αδυναμία τους να ανταμείψουν τους αγρότες παρά μονάχα με μερικά pouds σταριού για ολόκληρη χρονιά δουλειάς[332].

Η κατάσταση ήταν πιο δραματική στο «αγροτικό μέτωπο». Στη ρημαγμένη από τον πόλεμο ύπαιθρο, τη χτυπημένη από μεγάλη ξηρασία, που υπέφερε από έλλειψη μηχανημάτων και εργατικών χεριών, η συγκομιδή του 1946 υπήρξε καταστροφική. Η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να αναβάλει για μία ακόμη φορά τον τερματισμό του καθεστώτος σίτισης με δελτία τροφίμων, πράγμα που είχε υποσχεθεί ο Στάλιν στο λόγο του της 9ης Φεβρουαρίου 1946. Αρνούμενη να παραδεχτεί τις αληθινές αιτίες της αγροτικής αποτυχίας, επιρρίπτοντας τα προβλήματα στο «θέλγητρο του κέρδους των ιδιωτι-

κών αγροκτημάτων», η κυβέρνηση αποφάσισε να «εξαλείψει τις παραβιάσεις του καθεστώτος των κολχόζ» και να καταδιώξει τα «εχθρικά και ξένα στοιχεία που σαμποτάρουν την παραγωγή, τους κλέφτες και τους κατασπαταλητές της σοδειάς». Στις 19 Σεπτεμβρίου 1946, η κυβέρνηση συνέστησε μια επιτροπή για τις υποθέσεις των κολχόζ, με πρόεδρο τον Αντρέγιεφ, επιφορτισμένη να επανακτήσει τα αγροκτήματα που τα είχαν «παράνομα ιδιοποιηθεί» τα μέλη των κολχόζ στη διάρκεια του πολέμου. Σε δύο χρόνια, η διοίκηση ανέκτησε περίπου 10 εκατομμύρια εκτάρια που είχαν «τσιμπολογήσει» οι αγρότες στην προσπάθειά τους, προκειμένου να επιβιώσουν, να μεγαλώσουν κάπως τα μικρά τους αγροτεμάχια.

Στις 25 Οκτωβρίου 1946, ένα κυβερνητικό διάταγμα με τον εύγλωττο τίτλο «Σχετικά με την προάσπιση των σιτηρών του Κράτους», διέτασσε το υπουργείο Δικαιοσύνης να διεκπεραιώνει όλες τις υποθέσεις κλοπής σε προθεσμία δέκα ημερών και να εφαρμόζει αυστηρά το νόμο της 7ης Αυγούστου 1932, που είχε πέσει σε αχρησία. Τους μήνες Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1946, περισσότερα από 53.300 άτομα, στην πλειονότητά τους μέλη κολχόζ, δικάστηκαν και οι πιο πολλοί καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές εγκλεισμού σε στρατόπεδα για κλοπή σταχυών ή ψωμιού. Χιλιάδες πρόεδροι κολχόζ συνελήφθησαν με την κατηγορία του «σαμποτάζ της εκστρατείας συλλογής των σιτηρών». Στη διάρκεια αυτών των δύο μηνών, η πραγματοποίηση του πλάνου συλλογής των εισφορών ανήλθε από 36 σε 77%[333]. Αλλά με τι τίμημα! Ο ευφημισμός «καθυστέρηση στην εκστρατεία συλλογής των σιτηρών» έκρυβε συχνά μια δραματική πραγματικότητα: την πείνα.

Ο λιμός του φθινοπώρου και του χειμώνα 1946-1947 έπληξε όλως ιδιαιτέρως τις περιοχές που είχαν υποφέρει περισσότερο από την ξηρασία του καλοκαιριού του 1946, τις επαρχίες του Κουρσκ, του Ταμπόβ, του Βορονέι, του Ορέλ και την περιοχή του Ροστόφ. Τα θύματα ήταν τουλάχιστον 500.000. Όπως και ο λιμός του 1932, αυτός του 1946-1947 αποσιωπήθηκε εντελώς. Η άρνηση της κυβέρνησης να ελαττώσει τα υποχρεωτικά ποσοστά εισφοράς σε μια σοδειά η οποία, στις περιοχές που είχαν πληγεί από την ξηρασία έφτανε με δυσκολία τα 250 κιλά ανά εκτάριο, συνέβαλε με αποφασιστικό τρόπο στη μετατροπή μιας κατάστασης σιτοδείας σε πραγματικό λιμό. Οι πεινασμένοι αγρότες των κολχόζ συχνά δεν είχαν άλλη λύση για να επιβιώσουν από την υπεξαίρεση ισχνών αποθεμάτων που έκρυβαν εδώ κι εκεί. Μέσα σ' ένα χρόνο, οι κλοπές αυξήθηκαν κατά 44%[334].

Στις 5 Ιουνίου 1947, ο τύπος δημοσίευσε τα κείμενα δύο διαταγμάτων που είχε καταθέσει την προηγουμένη η κυβέρνηση, και τα οποία, πολύ κοντά στο πνεύμα και στο γράμμα του περίφημου νόμου της 7ης Αυγούστου του 1932, όριζαν ότι κάθε «απόπειρα κατά της ιδιοκτησίας του Κράτους ή ενός κολχόζ» υπόκειτο σε ποινή από 5-25 χρόνια εγκλεισμού σε στρατόπεδο εργασίας, ανάλογα με το εάν η κλοπή είχε πραγματοποιηθεί ατομικά ή συλλογικά, αν ήταν πρώτη φορά ή αν επρόκειτο για υποτροπή. Οποιοσδήποτε γνώριζε τα της προετοιμασίας μιας κλοπής ή για την ίδια την κλοπή αλλά δεν το κατήγγελλε στην αστυνομία, υπόκειτο σε ποινή εγκλεισμού 2-3 ετών σε στρατόπεδο. Μια εμπιστευτική εγκύκλιος υπενθύμιζε άλλωστε στα δικαστήρια ότι όσοι έκλεβαν μικρές ποσότητες από τα προϊόντα της μονάδας όπου εργάζονταν, οι οποίοι μέχρι τότε αντιμετώπιζαν το πολύ φυλάκιση ενός έτους, στο εξής θα υπόκειντο στις διατάξεις των διαταγμάτων της 4ης Ιουνίου 1947.

Στο διάστημα του δευτέρου εξαμήνου του 1947, περισσότεροι από 380.000 κατα-

δικάστηκαν, μεταξύ των οποίων 21.000 έφηβοι μικρότεροι των 16 ετών, χάρη σε αυτόν τον καινούργιο «άθλιο νόμο». Για την κλοπή μερικών κιλών σίκαλης, ο δράστης έτρωγε συνήθως από 8 μέχρι 10 χρόνια εγκλεισμού σε στρατόπεδο εργασίας. Ιδού ένα απόσπασμα της ετυμηγορίας του λαϊκού δικαστηρίου της περιφέρειας Σουζντάλ στην επαρχία του Βλαντίμιρ, με ημερομηνία 10 Οκτωβρίου 1947: «Ενώ ήταν επιφορτισμένοι με τη νυχτερινή φρούρηση των αλόγων του κολχόζ, οι N.A. και B.S., ανήλικοι 15 και 16 ετών αντιστοίχως, συνελήφθησαν επ' αυτοφώρω να κλέβουν τρία αγγούρια από τους λαχανόκηπους του κολχόζ. [...] Καταδικάζονται σε 8 χρόνια στέρησης της ελευθερίας τους, σε μια αποικία εργασίας κανονικού καθεστώτος»[335]. Μέσα σε έξι χρόνια, 1.300.000 άτομα καταδικάστηκαν, το 75% των οποίων σε ποινές μεγαλύτερες από πέντε έτη, βάσει των διαταγμάτων της 4ης Ιουνίου 1947. Το 1951, αντιπροσώπευαν το 53% των ποινικών καταδίκων του Γκουλάγκ και σχεδόν το 40% του συνόλου των κρατουμένων[336]. Στα τέλη της δεκαετίας του '40, η αυστηρή εφαρμογή των διαταγμάτων της 4ης Ιουνίου 1947 αύξησε σημαντικά τη μέση διάρκεια ποινών που επέβαλλαν τα κοινά δικαστήρια· από 2% το 1940, η αναλογία των ποινών άνω των πέντε ετών έφτασε το 29% το 1949! Στο απόγειο του σταλινισμού, η «συνηθισμένη» καταστολή, αυτή των «λαϊκών δικαστηρίων», αντικατέστησε την «εξωδικαστική» καταστολή, εκείνη της NKVD, που ανθούσε τη δεκαετία του '30[337].

Ανάμεσα στα άτομα που είχαν καταδικαστεί για κλοπές υπήρχαν και πολλές γυναίκες, χήρες από τον πόλεμο, μητέρες με παιδιά μικρής ηλικίας, που είχαν εξαναγκαστεί στην επαιτεία και στις μικροκλοπές. Στα τέλη του 1948, το Γκουλάγκ αριθμούσε περισσότερες από 500.000 κρατούμενες, διπλάσιες από το 1945, και 22.825 παιδιά μικρότερα των 4 ετών που φυλάγονταν στα «σπίτια των νεογέννητων» που εξαρτώντο από τα στρατόπεδα για γυναίκες. Ο αριθμός αυτός θα ξεπερνούσε τα 35.000 στις αρχές του 1953[338]. Για να μην μετατραπεί το Γκουλάγκ σε ένα τεράστιο βρεφοκομείο –σαν αποτέλεσμα της υπερβολικά καταπιεστικής νομοθεσίας που εφαρμόστηκε από το 1947–, τον Απρίλιο του 1949 η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να δώσει μερική αμνηστία σε σχεδόν 84.200 γυναίκες και παιδιά μικρής ηλικίας. Ωστόσο, η μόνιμη συρροή εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων που είχαν καταδικαστεί για μικροκλοπές διατήρησε μέχρι το 1953 το υψηλό ποσοστό γυναικών στο Γκουλάγκ, ανάμεσα στο 25-30% του συνόλου των κρατουμένων.

Το 1947-1948, το οπλοστάσιο της καταπίεσης συμπληρώθηκε και από αρκετά άλλα κείμενα, αποκαλυπτικά του κλίματος της εποχής: ένα διάταγμα για την απαγόρευση γάμου ανάμεσα σε Σοβιετικούς και αλλοδαπούς στις 15 Φεβρουαρίου 1947, και ένα διάταγμα για την «ευθύνη δημοσιοποίησης κρατικών μυστικών ή για την απώλεια εγγράφων που περιέχουν μυστικά του κράτους» στις 9 Ιουνίου 1947. Το πιο γνωστό είναι το διάταγμα της 21ης Φεβρουαρίου 1948 σύμφωνα με το οποίο «όλοι οι κατάσκοποι, τροτσκιστές, παρεκκλίνοντες, δεξιοί, μενσεβίκοι, σοσιαλεπαναστάτες, αναρχικοί, εθνικιστές, Λευκοφρουροί και άλλα αντισοβιετικά στοιχεία» όφειλαν, «μόλις εξέτιαν την ποινή εγκλεισμού τους σε στρατόπεδα, να εξορίζονται στις περιοχές της Κολύμα, στην επαρχία του Νοβοσιμπίρσκ και του Κρασνογιάρσκ [...] και σε ορισμένες απομακρυσμένες περιοχές του Καζακστάν». Θέλοντας να φρουρεί αποτελεσματικά αυτά τα «αντισοβιετικά στοιχεία», η διοίκηση των φυλακών αποφάσιζε συνήθως να παρατείνει για άλλα δέκα χρόνια, χωρίς νέα δίκη, τις πρωτόδικες ποινές εκατοντάδων χιλιάδων «58», καταδικασμένων από το 1937-1938.

Εκείνη την ίδια 21η Φεβρουαρίου 1948, το Προεδρείο του Ανώτατου Σοβιέτ υιοθέτησε ένα άλλο διάταγμα που διέτασσε την εκτόπιση από την ΣΣΔ της Ουκρανίας «όλων όσων αρνούνταν να συμπληρώσουν τον ελάχιστο αριθμό μεροκάματων στα κολχόζ και ζούσαν παρασιτικά». Στις 2 Ιουνίου 1948, το μέτρο επεκτάθηκε στο σύνολο της χώρας. Με δεδομένη την ερείπωση των κολχόζ, τα περισσότερα των οποίων δεν ήταν σε θέση να εγγυηθούν την παραμικρή αμοιβή στους εργάτες τους σε αντάλλαγμα των μεροκάματων, πολλοί αγρότες μέλη των κολχόζ δεν συμπλήρωναν μες στο χρόνο τον επιβαλλόμενο από τις αρχές ελάχιστο αριθμό ημερών εργασίας. Εκατομμύρια από αυτούς κινδύνευαν λοιπόν να πέσουν στα δόκανα του καινούργιου νόμου. Αντιλαμβανόμενες ότι η αυστηρή εφαρμογή του «διατάγματος για τον παρασιτισμό» θα αποδιοργάνωνε ακόμη περισσότερο την παραγωγή, οι τοπικές αρχές εφάρμοζαν το νόμο με επιείκεια. Ωστόσο, μόνον για το 1948, περισσότερα από 38.000 «παράσιτα» εκτοπίστηκαν και κρατήθηκαν σε κατ' οίκον περιορισμό στις κομαντατούρ της NKVD. Όλα αυτά τα κατασταλτικά μέτρα επισκίασαν τη συμβολική και εφήμερη κατάργηση της θανατικής ποινής που αποφασίστηκε με το διάταγμα της 26ης Μαΐου 1947. Στις 12 Ιανουαρίου 1950, η εσχάτη των ποινών τέθηκε πάλι σε ισχύ, για να επιτρέψει ιδίως την εκτέλεση των κατηγορουμένων της «υποθέσεως του Λένινγκραντ»[339].

Τη δεκαετία του '30, το ζήτημα του «δικαιώματος επιστροφής» των εκτοπισμένων και των ειδικών εποίκων είχε δώσει αφορμή σε πολιτικές συχνά ασυνάρτητες και αντιφατικές. Στα τέλη της δεκαετίας του '40, το ζήτημα αυτό λύθηκε με τρόπο ριζικό. Αποφασίστηκε ότι όλοι οι λαοί που εκτοπίστηκαν την περίοδο 1941-1945 είχαν εκτοπιστεί «ισοβίως». Δεν έμπαινε, λοιπόν, καθόλου το ζήτημα της τύχης των παιδιών των εκτοπισμένων που ενηλικιώνονταν: αυτοί και τα παιδιά τους θα ήταν για πάντα ειδικοί έποικοι!

Στη διάρκεια των ετών 1948-1953, ο αριθμός αυτών των ειδικών εποίκων δεν έπαψε να αυξάνει, φτάνοντας τους 2.753.000 τον Ιανουάριο του 1953 από 2.342.000 στις αρχές του 1946. Η αύξηση αυτή ήταν το αποτέλεσμα αρκετών νέων κυμάτων εκτοπίσεων. Στις 22 και 23 Μαΐου 1948, σε μια Λιθουανία που αντιστεκόταν πάντοτε στην αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της γης, η NKVD εξαπέλυσε ένα τεράστιο κύμα συλλήψεων με την επωνυμία «επιχείρηση Άνοιξη». Μέσα σε 48 ώρες, 36.392 άντρες, γυναίκες και παιδιά συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν με 32 συρμούς. Όλοι τους είχαν καταλογογραφηθεί ως «συμμορίτες, εθνικιστές και μέλη των οικογενειών αυτών των δύο κατηγοριών». Μετά από ένα ταξίδι τεσσάρων και πέντε εβδομάδων, διαμοιράστηκαν σε διάφορες υποδιοικήσεις της δυτικής Σιβηρίας και αποσπάστηκαν σε βιομηχανικά συγκροτήματα δασικής εκμετάλλευσης όπου οι συνθήκες εργασίας ήταν ιδιαιτέρως σκληρές. «Οι λιθουανικές οικογένειες που στάλθηκαν ως εργατική δύναμη στο βιομηχανικό δασικό συγκρότημα του Ιγκάρα (περιοχή του Κρασνογιάρσκ)», διαβάζουμε σε ένα σημείωμα της NKVD, «έχουν διαμοιραστεί σε χώρους ακατάλληλους για κατοικία: στέγες που στάζουν νερό, παράθυρα χωρίς τζάμια, κανένα έπιπλο, κανένα στρωσίδι. Οι εκτοπισμένοι κοιμούνται κατάχαμα και η μη τήρηση των κανόνων υγιεινής δίνουν αφορμή στην εμφάνιση κρουσμάτων τύφου και δυσεντερίας, καμιά φορά θανατηφόρων, ανάμεσα στους ειδικούς εποίκους». Κατά τη διάρκεια του 1948, περίπου 50.000 Λιθουανοί εκτοπίστηκαν ως ειδικοί έποικοι στα στρατόπεδα του Γκουλάγκ. Επιπλέον, σύμφωνα με τα δεδομένα του υπουργείου των Εσωτερικών, 21.529 Λιθουανοί σκοτώθηκαν σε «επιχειρήσεις ειρήνευσης» σε αυτή τη δημοκρατία που αρνιόταν πεισματικά

τη σοβιετοποίηση και την κολεκτιβοποίηση. Στα τέλη του 1948, παρά τις όλο και πιο ζωηρές πιέσεις των αρχών, λιγότερο από το 4% των γαιών είχαν κολεκτιβοποιηθεί στις χώρες της Βαλτικής[340].

Στις αρχές του 1949, η σοβιετική κυβέρνηση αποφάσισε να επιταχύνει τη διαδικασία σοβιετοποίησης των χωρών της Βαλτικής και να «ξεριζώσει οριστικά τον συμμοριτισμό και τον εθνικισμό» σε αυτές τις πρόσφατα προσαρτημένες δημοκρατίες. Στις 12 Ιανουαρίου, το Συμβούλιο των υπουργών ψήφισε ένα διάταγμα «Σχετικά με την εκδίωξη και την εκτόπιση εκτός των ορίων των ΣΣΔ της Λιθουανίας, της Λετονίας και της Εσθονίας των κουλάκων και των οικογενειών τους, των οικογενειών των συμμοριτών και των εθνικιστών που βρίσκονταν στην παρανομία, των οικογενειών των συμμοριτών που σκοτώθηκαν σε ένοπλες συγκρούσεις, που καταδικάστηκαν και αμνηστεύθηκαν και οι οποίοι εξακολουθούν να επιδεικνύουν εχθρική δραστηριότητα, καθώς και των οικογενειών των συνενόχων τους». Οι επιχειρήσεις εκτόπισης διεξήχθησαν από τον Μάρτιο μέχρι τον Μάιο του 1949 και έπληξαν περί τα 95.000 άτομα που εκτοπίστηκαν από τις χώρες της Βαλτικής στη Σιβηρία. Ανάμεσα σε αυτά τα «εχθρικά και επικίνδυνα για τη σοβιετική τάξη στοιχεία», συμπεριλαμβάνονταν, σύμφωνα με την αναφορά που έστειλε ο Κρουγκλόφ στον Στάλιν στις 18 Μαΐου 1949, 27.084 παιδιά μικρότερα των 16 ετών, 1.785 νήπια χωρίς οικογένεια, 146 ανάπηροι και 2.850 «καταβεβλημένοι γέροντες»![341] Τον Σεπτέμβριο του 1951, καινούργια κύματα συλλήψεων κατέληξαν στην εκτόπιση σχεδόν 17.000 υποτιθέμενων κουλάκων των χωρών της Βαλτικής. Για την περίοδο 1940-1953, εκτιμώνται σε περισσότερους από 200.000 οι κάτοικοι των χωρών της Βαλτικής που εκτοπίστηκαν, από τους οποίους περίπου 120.000 Λιθουανοί, 50.000 Λετονοί και λίγο παραπάνω από 30.000 Εσθονοί[342]. Στους αριθμούς αυτούς πρέπει να προστεθούν όσοι βρίσκονταν στα στρατόπεδα του Γκουλάγκ, περισσότεροι από 75.000 το 1953, από τους οποίους 44.000 στα «ειδικά» στρατόπεδα που προορίζονταν για τους πιο σκληρούς πολιτικούς κρατούμενους· οι προερχόμενοι από τις χώρες της Βαλτικής αντιπροσώπευαν το 20% του δυναμικού αυτών των στρατοπέδων. Συνολικά, 10% του ενήλικου πληθυσμού των χωρών της Βαλτικής βρισκόταν είτε εκτοπισμένο είτε σε στρατόπεδα.

Ανάμεσα στις άλλες εθνότητες που είχαν πρόσφατα ενσωματωθεί δια της βίας στην ΕΣΣΔ ήταν και οι Μολδαβοί, οι οποίοι επίσης αντιδρούσαν σφοδρά στη σοβιετοποίηση και στην κολεκτιβοποίηση. Στα τέλη του 1949, οι αρχές αποφάσισαν να προχωρήσουν σε ευρεία επιχείρηση εκτόπισης των «εχθρικών και κοινωνικώς ξένων στοιχείων». Την επιχείρηση επέβλεπε ο πρώτος γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος της Μολδαβίας Λεονίντ Ίλιτς Μπρέζνιεφ, μελλοντικός Γενικός Γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος της ΕΣΣΔ. Μια αναφορά του Κρουγκλόφ στον Στάλιν με ημερομηνία 17 Φεβρουαρίου 1950 ανέβαζε σε 94.792 τους Μολδαβούς που είχαν εκτοπιστεί «αιώνια» ως «ειδικοί έποικοι». Δεχόμενοι το ίδιο ποσοστό θνησιμότητας όπως και στις εκτοπίσεις των άλλων εθνοτήτων στη διάρκεια της μεταγωγής, καταλήγουμε ότι ο αριθμός των εκτοπισθέντων Μολδαβών ανερχόταν σε 120.000, δηλαδή το 7% περίπου του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Μεταξύ των παρόμοιων επιχειρήσεων του 1949 παραθέτουμε την εκτόπιση, τον Ιούνιο, 57.680 Ελλήνων, Αρμενίων και Τούρκων των παραλίων της Μαύρης Θάλασσας προς το Καζαχστάν και το Αλτάι[343].

Σε όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού της δεκαετίας του '40, οι αντάρτες της OUN και του UPA, που αιχμαλωτίζονταν στην Ουκρανία, συνέχιζαν να προμηθεύουν με

χιλιάδες ειδικούς εποίκους το Γκουλάγκ. Από τον Ιούλιο του 1944 μέχρι τον Δεκέμβριο του 1949, οι σοβιετικές αρχές κάλεσαν επτά φορές τους εξεγερμένους να καταθέσουν τα όπλα υποσχόμενες αμνηστία, χωρίς ωστόσο ουσιαστικά αποτελέσματα. Την περίοδο 1945-1947, η ύπαιθρος της δυτικής Ουκρανίας, η ενδοχώρα, ελεγχόταν σε μεγάλο βαθμό από τους επαναστάτες τους οποίους υποστήριζαν οι αγρότες που αντιτίθεντο σε οποιασδήποτε μορφής κολεκτιβοποίηση. Οι δυνάμεις των επαναστατών δρούσαν στις παραμεθόριες με την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία περιοχές, περνώντας από τη μία χώρα στην άλλη για να ξεφύγουν από την καταδίωξη. Μπορούμε να συμπεράνουμε τη σημασία του κινήματος από τις συμφωνίες που αναγκάστηκε να υπογράψει η σοβιετική κυβέρνηση με την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία για το συντονισμό της πάλης εναντίον των ουκρανικών «συμμοριών». Ύστερα από την υπογραφή της συμφωνίας και προκειμένου να στερήσει την ανταρσία από τις φυσικές της βάσεις, η πολωνική κυβέρνηση μετέφερε τον ουκρανικό πληθυσμό της χώρας στα βορειοδυτικά της Πολωνίας[344].

Ο λιμός του 1946-1947, που ανάγκασε δεκάδες χιλιάδες αγρότες της ανατολικής Ουκρανίας να καταφύγουν στη λιγότερο πληγείσα δυτική Ουκρανία, προμήθευσε για λίγο καιρό ακόμη νέους μαχητές στην αντίσταση. Κρίνοντας από την τελευταία πρόταση για αμνηστία που υπεγράφη από τον Ουκρανό υπουργό Εσωτερικών στις 30 Δεκεμβρίου 1949, οι «συμμορίες των στασιαστών» δεν στρατολογούσαν τα μέλη τους αποκλειστικά ανάμεσα στους αγρότες. Το κείμενο ανέφερε πράγματι μεταξύ των κατηγοριών των συμμοριτών, τους «νέους που είχαν εγκαταλείψει τα εργοστάσια, τα ορυχεία του Ντονέτζ και τις βιομηχανικές σχολές». Η δυτική Ουκρανία «ειρηνεύθηκε» οριστικά μονάχα στα τέλη του 1950, μετά την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση των γαιών, τη μεταγωγή ολόκληρων χωριών, την εκτόπιση ή τη σύλληψη 300.000 περίπου ατόμων. Σύμφωνα με τις στατιστικές του υπουργείου των Εσωτερικών, την περίοδο 1944-1952 γύρω στα 172.000 «μέλη της OUN και του UPA» εκτοπίστηκαν, συχνά με τις οικογένειές τους, ως ειδικοί έποικοι στο Καζακστάν και τη Σιβηρία[345].

Οι επιχειρήσεις εκτόπισης «διαφόρων σειρών», σύμφωνα με την ταξινόμηση του υπουργείου Εσωτερικών, συνεχίστηκαν μέχρι το θάνατο του Στάλιν. Έτσι, στη διάρκεια των ετών 1951-1952, εκτοπίστηκαν με συντονισμένες επιχειρήσεις μικρής κλίμακας 11.685 Μιγκρέλιοι και 4.707 Ιρανοί της Γεωργίας, 4.365 Μάρτυρες του Ιεχωβά, 4.431 κουλάκοι της δυτικής Λευκορωσίας, 1.445 κουλάκοι της δυτικής Ουκρανίας, 1.415 κουλάκοι της περιοχής του Πσκοβ, 995 μέλη της αίρεσης των «αληθινών ορθοδόξων χριστιανών», 2.795 basmatchis του Τατζικιστάν και 591 «αλήτες». Μοναδική διαφορά με τους εκτοπισμένους που ανήκαν στους διάφορους «τιμωρημένους» λαούς: οι παραπάνω δεν εκτοπίζονταν «αιωνίως» αλλά για δέκα με είκοσι χρόνια.

Σύμφωνα με τα αρχεία του Γκουλάγκ που ξεθάφτηκαν πρόσφατα, οι αρχές της δεκαετίας του '50 σημαδεύτηκαν ταυτόχρονα από το απόγειο του συστήματος των στρατοπέδων συγκέντρωσης –ποτέ άλλοτε δεν υπήρχαν τόσο πολλοί κρατούμενοι στα στρατόπεδα εργασίας και ειδικοί έποικοι στα «χωριά του εποικισμού»– και από μια άνευ προηγουμένου κρίση του συστήματος.

Στις αρχές του 1953, το Γκουλάγκ αριθμούσε 2.750.000 κρατούμενους, που ήταν μοιρασμένοι σε εγκαταστάσεις τριών τύπων:

- περίπου 500 «αποικίες εργασίας», που υπήρχαν σε κάθε περιφέρεια, με δυναμικό κατά μέσο όρο 1.000-3.000 κρατούμενους, που συνήθως ήταν του κοινού ποινικού δικαίου, οι μισοί από τους οποίους ήταν καταδικασμένοι σε ποινές μικρότερες των πέντε ετών
- καμιά εξηνταριά μεγάλα σωφρονιστικά συγκροτήματα, τα «στρατόπεδα εργασίας», που βρίσκονταν κυρίως στις βόρειες και τις ανατολικές περιοχές της χώρας, και που το καθένα τους «φιλοξενούσε» αρκετές δεκάδες χιλιάδες κρατουμένων, ποινικούς και πολιτικούς, καταδικασμένους στην πλειοψηφία τους σε ποινές μεγαλύτερες των δέκα ετών
- δεκαπέντε «στρατόπεδα υπό ειδικό καθεστώς» τα οποία δημιουργήθηκαν ύστερα από μυστικές εντολές του υπουργείου Εσωτερικών στις 7 Φεβρουαρίου 1948, όπου κρατούνταν αποκλειστικά πολιτικοί κρατούμενοι οι οποίοι θεωρούνταν «ιδιαιτέρως επικίνδυνοι», συνολικά 200.000 άτομα περίπου[346].

Αυτό το αχανές σύμπαν στρατοπέδων συγκεντρώσεως αριθμούσε 2.750.000 κρατούμενους στους οποίους προσθέτονταν ακόμη 2.750.000 ειδικοί έποικοι που εξαρτώντο από μια άλλη υπηρεσία του Γκουλάγκ. Αυτό το σύμπλεγμα έθετε σοβαρά προβλήματα τόσο από την πλευρά της στελέχωσης και της φρούρησης όσο και από την πλευρά της οικονομικής απόδοσης. Το 1951, ο στρατηγός Κρουγκλόφ, υπουργός Εσωτερικών, ανήσυχος εξαιτίας της συνεχούς μείωσης της παραγωγικότητας του εργατικού δυναμικού των καταδίκων, ξεκίνησε μια μεγάλη εκστρατεία επιθεώρησης για το Γκουλάγκ. Οι επιτροπές που απεστάλησαν επιτοπίως αποκάλυψαν μια πολύ τεταμένη κατάσταση.

Καταρχήν φυσικά, στα «στρατόπεδα υπό ειδικό καθεστώς» όπου οι «πολιτικοί» που είχαν αφιχθεί από το 1945 και μετά -«εθνικιστές» Ουκρανοί και κάτοικοι των χωρών της Βαλτικής που ήταν συνηθισμένοι στο αντάρτικο, «αλλοτριωμένα στοιχεία» των περιοχών που είχαν πρόσφατα ενσωματωθεί στην ΕΣΣΔ, «συνεργάτες» αληθινοί ή υποτιθέμενοι και άλλοι «προδότες της πατρίδας»- ήταν κρατούμενοι αναμφισβήτητα πιο αποφασισμένοι από τους «εχθρούς του λαού» της δεκαετίας του '30, αφού τα τότε παλιά μέλη του Κόμματος ήταν πεπεισμένα ότι η φυλάκισή τους οφειλόταν σε κάποια τρομακτική παρεξήγηση. Καταδικασμένοι σε ποινές 20-25 ετών και χωρίς ελπίδα απελευθέρωσης, οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας δεν είχαν τίποτα πια να χάσουν. Η απομόνωσή τους σε στρατόπεδα υπό ειδικό καθεστώς, τους είχε επιπλέον απαλλάξει από την καθημερινή παρουσία των ποινικών. Και αλήθεια, όπως το υπογράμμισε ο Αλεξάντρ Σολζενίτσιν, ήταν ακριβώς ο συγχρωτισμός των πολιτικών και των ποινικών που αποτελούσε το βασικό εμπόδιο για την εκκόλαψη ενός κλίματος αλληλεγγύης μεταξύ των κρατουμένων. Μόλις αποσύρθηκε το εν λόγω εμπόδιο, τα ειδικά στρατόπεδα μεταβλήθηκαν αμέσως σε εστίες αντίστασης και εξέγερσης εναντίον του καθεστώτος. Τα δίκτυα των Ουκρανών και των προερχόμενων από τα κράτη της Βαλτικής, τα οποία είχαν υφανθεί στην παρανομία του αντάρτικου, υπήρξαν ιδιαίτερα δραστήρια. Άρνηση εργασίας, απεργίες πείνας, ομαδικές αποδράσεις, στάσεις, διαρκώς πολλαπλασιάζονταν. Μόνον για το διάστημα 1950-1952, οι ακόμη ελλιπείς έρευνες καταγράφουν 16 σημαντικές ανταρσίες και εξεγέρσεις στις οποίες έλαβαν μέρος εκατοντάδες κρατούμενοι[347].

Οι «επιθεωρήσεις Κρουγκλόφ» του 1951 αποκάλυψαν επίσης την επιδείνωση της

κατάστασης στα «συνηθισμένα» στρατόπεδα, η οποία χαρακτηριζόταν από μια «γενικευμένη χαλάρωση της πειθαρχίας». Το 1951, ένα εκατομμύριο μεροκάματα απωλέσθηκαν λόγω της «άρνησης για εργασία» των κρατουμένων. Παράλληλα, παρατηρείτο αύξηση της εγκληματικότητας στο εσωτερικό των στρατοπέδων, πολλαπλασιασμός των επεισοδίων μεταξύ κρατουμένων και δεσμοφυλάκων και πτώση της παραγωγικότητας. Σύμφωνα με τη διοίκηση, η κατάσταση αυτή οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στις συγκρούσεις αντιπάλων συμμοριών των κρατουμένων οι οποίες έφερναν αντιμέτωπους τους «ποινικούς», που αρνούνταν να εργαστούν σεβόμενοι τον «άγραφο νόμο του υποκόσμου», με τα «σκυλιά» που υποτάσσονταν στον κανονισμό των στρατοπέδων. Ο πολλαπλασιασμός των φατριών και των συμπλοκών υπόσκαπτε την πειθαρχία και γενίκευε την «αταξία». Στο εξής ήταν πιο συχνοί οι θάνατοι από μαχαιρώματα παρά από την πείνα ή από αρρώστιες. Η συνέλευση των υπευθύνων του Γκουλάγκ που πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα τον Ιανουάριο του 1952 παραδέχτηκε ότι «η διοίκηση, που μέχρι σήμερα κατάφερνε να εκμεταλλεύεται τις αντιθέσεις μεταξύ των διαφόρων ομάδων κρατουμένων, έχανε πλέον τον έλεγχο των εσωτερικών διαδικασιών. [...] Σε ορισμένα στρατόπεδα, οι συμμορίες είναι έτοιμες να πάρουν στα χέρια τους τον έλεγχο των εσωτερικών υποθέσεων». Για να τσακίσει τις ομάδες και τις φατρίες, η διοίκηση ήταν υποχρεωμένη να καταφεύγει σε ατελείωτες μεταγωγές κρατουμένων, σε συνεχείς αναδιοργανώσεις στους κόλπους των διαφόρων τμημάτων των αχανών σωφρονιστικών συγκροτημάτων, που συχνά αριθμούσαν 40.000-60.000 κρατούμενους[348].

Ωστόσο, πέρα από τα προβλήματα των φατριών, των οποίων η έκταση συγκρατεί την προσοχή μας, οι πολυάριθμες αναφορές των επιθεωρήσεων των ετών 1951-1952 καταλήγουν στην αναγκαιότητα της πλήρους αναδιοργάνωσης των σωφρονιστικών και παραγωγικών δομών, ακόμη και στη σημαντική μείωση των κρατουμένων.

Έτσι, στην αναφορά που απευθύνει, τον Ιανουάριο του 1952, στον στρατηγό Ντολγκίχ, τον επικεφαλής του Γκουλάγκ, ο συνταγματάρχης Ζβέρεφ, υπεύθυνος του μεγάλου σωφρονιστικού συγκροτήματος του Νορίλσκ που αριθμούσε 69.000 κρατούμενους, σύστηνε τα ακόλουθα μέτρα:

1. Απομόνωση των μελών των φατριών. «Ωστόσο», διευκρίνιζε ο Ζβέρεφ, «εξαιτίας του μεγάλου αριθμού κρατουμένων που συμμετέχουν ενεργά στη μία ή στην άλλη φατρία [...] δεν κατορθώνουμε να απομονώσουμε παρά μονάχα τους αρχηγούς».
2. Διάλυση των τεράστιων ζωνών παραγωγής όπου δούλευαν χωρίς φρούρηση δεκάδες χιλιάδες κρατούμενοι που ανήκαν σε αντίπαλες φατρίες.
3. Δημιουργία πιο μικρών μονάδων παραγωγής για τη διασφάλιση της καλύτερης φρούρησης των κρατουμένων.
4. Αύξηση του προσωπικού επαγρύπνησης. «Αλλά είναι αδύνατο να οργανώσουμε τη φρούρηση όπως θα έπρεπε, στο βαθμό που η έλλειψη προσωπικού αγγίζει το 50%», πρόσθετε ο Ζβέρεφ.
5. Διαχωρισμό των κρατουμένων από τους ελεύθερους εργάτες στους τόπους παραγωγής. «Ωστόσο, οι τεχνολογικές εξαρτήσεις ανάμεσα στις διάφορες επιχειρήσεις του συμπλέγματος του Νορίλσκ, η αναγκαιότητα μιας αδιάκοπης παραγωγής, τα οξυμένα προβλήματα κατοικίας δεν επιτρέπουν την απομόνωση των κρατουμένων από τους ελεύθερους εργάτες με ικανοποιητικό τρόπο. [...] Σε γενικές γραμμές, το πρόβλημα της παραγωγικότητας και της συνεκτικότητας της παραγωγικής διαδι-

κασίας δεν θα μπορούσε να λυθεί παρά με την πρόωρη αποφυλάκιση 15.000 κρατουμένων, οι οποίοι θα υποχρεώνονταν να παραμείνουν εκεί όπου βρίσκονται»[349].

Η τελευταία πρόταση του Ζβέρεφ δεν ήταν διόλου άτοπη μέσα στις περιστάσεις της εποχής. Τον Ιανουάριο του 1951, ο υπουργός των Εσωτερικών Κρουγκλόφ είχε ζητήσει στον Μπέρια την πρόωρη αποφυλάκιση 6.000 κρατουμένων οι οποίοι θα στέλνονταν ως ελεύθεροι εργάτες στο τεράστιο εργοτάξιο του υδροηλεκτρικού σταθμού του Στάλινγκραντ, όπου μοχθούσαν, καθώς φαίνεται διόλου παραγωγικά, περισσότεροι από 25.000 κρατούμενοι. Η πρακτική της πρόωρης αποφυλάκισης, ιδιαιτέρως των ειδικευμένων εργατών, ήταν αρκετά συχνό φαινόμενο στις αρχές της δεκαετίας του '50. Θέτει το κεντρικό ζήτημα της οικονομικής αποδοτικότητας ενός υπερτροφικού συστήματος στρατοπέδων εργασίας.

Αντιμέτωπη με μια εκρηκτική αύξηση του δυναμικού των στρατοπέδων, που τώρα πια ήταν λιγότερο εύπλαστο από το παρελθόν, με προβλήματα στελέχωσης και φρούρησης –το Γκουλάγκ είχε προσωπικό της τάξεως των 208.000 ατόμων–, η πελώρια διοικητική μηχανή είχε ολοένα και περισσότερες δυσκολίες για να ξεσκεπάζει την *toufta* –τους πλαστούς ισολογισμούς– και για να διασφαλίζει την πάντα προβληματική αποδοτικότητα. Για να λύσει αυτό το μόνιμο πρόβλημα, η διοίκηση δεν είχε άλλη επιλογή παρά μονάχα μεταξύ δύο λύσεων: είτε να εκμεταλλευθεί την εργασία των ποινικών στο μέγιστο χωρίς να λογαριάζει τις ανθρώπινες απώλειες, είτε να τη χρησιμοποιήσει με πιο ορθολογικό τρόπο παρατείνοντας την επιβίωση των κρατουμένων. Σε χοντρές γραμμές, η πρώτη λύση κυριάρχησε μέχρι το 1948. Στα τέλη της δεκαετίας του '40, η συνειδητοποίηση εκ μέρους του καθεστώτος της έκτασης της έλλειψης εργατικών χεριών σε μια χώρα που αιμορραγούσε ακόμη εξαιτίας του πολέμου, οδήγησε τις σωφρονιστικές αρχές να εκμεταλλεύονται τους κρατούμενους με πιο «οικονομικό» τρόπο. Σε μια προσπάθεια ανόρθωσης της παραγωγικότητας, καθιερώθηκαν πριμ και «μισθοί», οι μερίδες φαγητού αυξήθηκαν για όσους εκπλήρωναν τις νόρμες τους, η θνησιμότητα έπεσε στο 2-3% ετησίως. Αυτή η «μεταρρύθμιση» σκόνταψε πολύ σύντομα στην πραγματικότητα του κόσμου των στρατοπέδων εργασίας.

Στις αρχές της δεκαετίας του '50, οι υποδομές της παραγωγής ήταν κιόλας ηλικίας είκοσι ετών και σε γενικές γραμμές δεν είχαν αναβαθμισθεί με κάποια πρόσφατη επένδυση. Οι τεράστιες σωφρονιστικές μονάδες που αριθμούσαν δεκάδες χιλιάδες κρατούμενους, οι οποίες είχαν δημιουργηθεί στη διάρκεια των προηγούμενων ετών με την προοπτική της εντατικής εκμετάλλευσης του εργατικού τους δυναμικού, ήταν δυσκίνητες δομές που δύσκολα μπορούσαν να αναμορφωθούν, παρά τις αρκετές απόπειρες που έγιναν μεταξύ 1949 και 1952 προκειμένου να υποδιαιρεθούν σε πιο μικρές παραγωγικές μονάδες. Ο ισχνός μισθός των κρατουμένων –μερικές εκατοντάδες ρούβλια ετησίως, 15-20 φορές λιγότερο από το μέσο μισθό ενός ελεύθερου εργάτη– δεν λειτουργούσε ούτε στο ελάχιστο σαν κίνητρο το οποίο θα εγγυόταν μια πιο υψηλή παραγωγικότητα στη δουλειά, τη στιγμή όπου ένας αυξανόμενος αριθμός κρατουμένων αρνιόταν να δουλέψει, οργανωνόταν σε συμμορίες και άρα απαιτείτο αυξημένη επαγρύπνηση. Εν κατακλείδι, ο κρατούμενος, είτε καλύτερα πληρωμένος, είτε καλύτερα φρουρούμενος, είτε υποταγμένος στους κανόνες της διοίκησης, είτε ανυπότακτος που προτιμούσε να ακολουθεί τους «άγραφους νόμους του υπόκοσμου», κόστιζε ολοένα και πιο ακριβά.

Τα δεδομένα που εν μέρει φέρνουν στην επιφάνεια οι αναφορές των επιθεωρητών της περιόδου 1951-1952 καταλήγουν τελικά στην ίδια επωδό: το Γκουλάγκ είχε γίνει ένας ολοένα και πιο δύσχρηστος μηχανισμός. Άλλωστε, τα τελευταία μεγάλα σταλινικά εργοτάξια που είχαν ανάγκη τη μαζική εργατική δύναμη των κρατουμένων, αυτά των υδροηλεκτρικών σταθμών του Κουιμπύτσεφ και του Στάλινγκραντ, του καναλιού του Τουρκμενιστάν και του καναλιού Βόλγα-Ντον, είχαν ήδη σημαντικά καθυστερήσει. Για να επιταχυνθούν οι εργασίες, οι αρχές υποχρεώθηκαν να μεταφέρουν πολλούς ελεύθερους εργάτες ή να απελευθερώσουν πρόωρα τους πιο χρήσιμους κρατούμενους[350].

Η κρίση του Γκουλάγκ ρίχνει καινούργιο φως στην αμνηστία που υπογράφτηκε στις 27 Μαρτίου 1953 από τον Μπέρια -μόλις τρεις εβδομάδες μετά το θάνατο του Στάλιν– και βρήκε εφαρμογή σε 1.200.000 κρατούμενους. Δεν μπορούμε να μη λάβουμε υπόψη μας τους οικονομικούς –πέρα από τους πολιτικούς– λόγους που οδήγησαν τους υποψήφιους διαδόχους του Στάλιν, εν μέσω των τεραστίων διαχειριστικών δυσχερειών ενός υπερ-συνωστισμένου και ολοένα λιγότερο «αποδοτικού» Γκουλάγκ, στη διακήρυξη αυτής της μερικής αμνηστίας. Ωστόσο, τη στιγμή όπου οι σωφρονιστικές αρχές ζητούσαν την «ελάφρυνση» των αποστολών κρατουμένων, ο Στάλιν που γερνούσε, εμφορούμενος από μια ολοένα και πιο έντονη παράνοια, προετοίμαζε μια καινούργια μεγάλη εκκαθάριση, ένα δεύτερο κύμα Μεγάλων Διωγμών. Μες στο βαρύ και ταραγμένο κλίμα του τέλους του σταλινισμού, οι «αντιφάσεις» πολλαπλασιάζονταν...

14

Η τελευταία συνωμοσία

Στις 13 Ιανουαρίου 1953, η *Pravda* ανακοίνωσε το ξεσκέπασμα της συνωμοσίας μιας «τρομοκρατικής ομάδας γιατρών», που αποτελείτο αρχικά από εννέα και στη συνέχεια από δεκαπέντε γνωστούς γιατρούς, από τους οποίους οι μισοί και πλέον ήταν Εβραίοι. Κατηγορούνταν ότι είχαν επωφεληθεί από τα υψηλά τους καθήκοντα στο Κρεμλίνο για να «συντομεύσουν τη ζωή» του Αντρέι Ζντάνοφ, μέλος του Πολιτικού Γραφείου που είχε πεθάνει τον Αύγουστο του 1948, και του Αλεξάντρ Σιρμπακόφ, που είχε πεθάνει το 1950, και για απόπειρες δολοφονιών επιφανών στρατιωτικών σοβιετικών ηγετών εκτελώντας διαταγές της Ιντέλιτζενς Σέρβις και ενός εβραϊκού οργανισμού παροχής βοηθείας, την American Joint Distribution Committee. Την ώρα που η καταδότριά τους, η ιατρός Τιματσούκ, δεχόταν επισήμως το παράσημο του Λένιν, οι κατηγορούμενοι, αφού είχαν ανακριθεί καταλλήλως, «ομολογούσαν» ο ένας μετά τον άλλο. Όπως και το 1936-1938, πραγματοποιήθηκαν χιλιάδες συνελεύσεις που απαιτούσαν την τιμωρία των ενόχων, την εντατικοποίηση των ερευνών και την επιστροφή σε μια αληθινή «μπολσεβίκικη επαγρύπνηση». Τις εβδομάδες που ακολούθησαν την αποκάλυψη της «συνωμοσίας των γιατρών», μια τεράστια εκστρατεία μέσω του τύπου επανέφερε στο προσκήνιο τα θέματα της περιόδου των Μεγάλων Διωγμών, απαιτώντας «να τελειώνουμε με την εγκληματική ανεμελιά στους κόλπους του Κόμματος και να πατάξουμε οριστικά τους δολιοφθορείς». Η ιδέα μιας ευρύτατης συνωμοσίας στην οποία συμμετείχαν διανοούμενοι, Εβραίοι, στρατιωτικοί, ανώτερα κομματικά και οικονομικά στελέχη, κρατικοί λειτουργοί των μη ρωσικών δημοκρατιών κέρδιζε έδαφος, θυμίζοντας τις χειρότερες στιγμές της *Γιεζόφσινα*.

Όπως επιβεβαιώνεται από τα διαθέσιμα σήμερα στοιχεία[351], η συνωμοσία των γιατρών υπήρξε μια αποφασιστική στιγμή του μεταπολεμικού σταλινισμού. Σηματοδοτούσε ταυτόχρονα το αποκορύφωμα της «αντικοσμοπολίτικης» –δηλαδή αντισημιτικής– εκστρατείας που είχε εξαπολυθεί στις αρχές του 1949, αν και η προετοιμασία της αναγόταν στο 1946-1947, και τον πιθανό σχεδιασμό μιας καινούργιας γενικής εκκαθάρισης που μονάχα ο θάνατος του Στάλιν, μερικές εβδομάδες μετά τη δημόσια ανακοίνωση της συνωμοσίας, θα απέτρεπε τελικά. Σε αυτές τις δύο διαστάσεις θα προστίθετο και μια τρίτη: η πάλη ανάμεσα στις διάφορες φατρίες των υπουργείων των Εσωτερικών και της Κρατικής Ασφάλειας, που είχαν χωριστεί από το 1946 και έκτοτε υφίσταντο συνεχείς ανασχηματισμούς[352]. Οι συγκρούσεις στους κόλπους της ίδιας της πολιτικής αστυνομίας αντικατόπτριζαν την πάλη στην κορυφή των πολιτικών μηχανισμών, την ώρα που κάθε δυνητικός κληρονόμος του Στάλιν έπαιρνε θέση στον αγώνα για τη διαδοχή. Τέλος, απομένει μια ακόμη ανησυχητική διάσταση της «Υπόθεσης»: ξεθάβοντας, οκτώ χρόνια ύστερα από τη δημόσια αποκάλυψη των ναζιστικών στρατο-

πέδων εξόντωσης, τον πατροπαράδοτο αντισημιτισμό του τσαρισμού τον οποίο είχαν καταπολεμήσει οι μπολσεβίκοι, η «Υπόθεση των γιατρών» υπογράμμιζε την εκτροπή του σταλινισμού στην τελευταία του φάση.

Δεν είναι εδώ ο κατάλληλος χώρος για να ξετυλίξουμε τα νήματα αυτής της υπόθεσης ή, πιο σωστά, των υποθέσεων που συνέκλιναν σε αυτή την τελική στιγμή. Θα αρκεστούμε, λοιπόν, να θυμηθούμε εν συντομία τα βασικά γεγονότα που οδήγησαν σε αυτή την τελευταία συνωμοσία. Το 1942, η σοβιετική κυβέρνηση, επιθυμώντας να ασκήσει πίεση στους Εβραίους των ΗΠΑ προκειμένου αυτοί με τη σειρά τους να πιέσουν την αμερικανική κυβέρνηση να ανοίξει πιο γρήγορα ένα «δεύτερο μέτωπο» εναντίον της ναζιστικής Γερμανίας στην Ευρώπη, δημιούργησε μια Εβραϊκή σοβιετική αντιφασιστική επιτροπή με πρόεδρο τον Σολομόν Μιχόελς, τον διευθυντή του διάσημου Εβραϊκού Θεάτρου της Μόσχας. Εκατοντάδες διανοούμενοι Εβραίοι ανέπτυξαν στα πλαίσιά της πλατιά δραστηριότητα: ο μυθιστοριογράφος Ιλία Έρενμπουργκ, οι ποιητές Σαμουήλ Μαρσάκ και Πέρετζ Μάρκις, ο πιανίστας Εμίλ Γκίλελς, ο συγγραφέας Βασίλι Γκρόσσμαν, ο μεγάλος φυσικός Πιότρ Κάπιτζα, πατέρας της σοβιετικής ατομικής βόμβας, και άλλοι. Πολύ σύντομα, η επιτροπή υπερέβη το ρόλο της επίσημης προπαγανδιστικής οργάνωσης, και συμπεριφερόταν ως εκφραστής της εβραϊκής κοινότητας, ως αντιπροσωπευτική οργάνωση του σοβιετικού ιουδαϊσμού. Τον Φεβρουάριο του 1944, οι διευθυντές της επιτροπής Μιχόελς, Φέφερ και Επστάιν έστειλαν μια επιστολή στον Στάλιν προτείνοντας την εγκαθίδρυση μιας αυτόνομης Εβραϊκής Δημοκρατίας στην Κριμαία, προκειμένου να ξεχαστεί η εμπειρία του «Εβραϊκού εθνικού κράτους» του Μπιρομπιτζάν, η προσπάθεια για σύσταση του οποίου τη δεκαετία του '30 είχε αποδειχθεί παταγώδης αποτυχία: σε διάστημα δέκα χρόνων, λιγότεροι από 40.000 Εβραίοι είχαν εγκατασταθεί σε αυτή τη χαμένη βαλτώδη και ερημική περιοχή της Σιβηρίας στην Άπω Ανατολή, στη μεθόριο με την Κίνα!

Η επιτροπή αφιερώθηκε παράλληλα στη συλλογή μαρτυριών για τις σφαγές των Εβραίων από τους ναζί και για τα «ανώμαλα φαινόμενα σχετικά με τους Εβραίους», ευφημισμός σχετικός με τις εκδηλώσεις αντισημιτισμού μεταξύ του πληθυσμού. Εκδηλώσεις που ήταν μάλιστα πολυάριθμες. Η αντισημιτική παράδοση παρέμενε ισχυρή στην Ουκρανία και σε ορισμένες δυτικές περιοχές της Ρωσίας, ειδικότερα στην τέως «ζώνη κατοικίας» της ρωσικής αυτοκρατορίας, όπου οι τσαρικές αρχές είχαν επιτρέψει στους Εβραίους να κατοικούν. Οι πρώτες ήττες του Κόκκινου Στρατού αποκάλυψαν την έκταση του λαϊκού αντισημιτισμού. Όπως το παραδέχονταν ορισμένες αναφορές της NKVD για την «κατάσταση του ηθικού στα μετόπισθεν», πλατιά στρώματα του λαού έτειναν ευήκοον ους στη ναζιστική προπαγάνδα σύμφωνα με την οποία οι Γερμανοί δεν διεξήγαν τον πόλεμο παρά μονάχα εναντίον των Εβραίων και των κομμουνιστών. Στις κατεχόμενες από τους Γερμανούς περιοχές, ιδιαιτέρως στην Ουκρανία, οι σφαγές των Εβραίων, εν γνώσει του εντόπιου πληθυσμού, προκαλούσαν ελάχιστες διαμαρτυρίες. Οι Γερμανοί στρατολόγησαν περίπου 80.000 Ουκρανούς βοηθητικούς, ορισμένοι εκ των οποίων συμμετείχαν στις σφαγές των Εβραίων. Για να αντιμετωπίσουν αυτή τη ναζιστική προπαγάνδα και για να επιστρατεύσουν το μέτωπο και τα μετόπισθεν γύρω από το μοτίβο του αγώνα για επιβίωση ολόκληρου του σοβιετικού λαού, οι ιδεολόγοι μπολσεβίκοι αρνήθηκαν από την αρχή να αναγνωρίσουν την ιδιαιτερότητα του ολοκαυτώματος. Πάνω σε αυτό το έδαφος αναπτύχθηκε ο αντισιωνισμός και κατόπιν ο επίσημος αντισημιτισμός, ιδιαιτέρως φαρμακερός, απ' ό,τι

φαίνεται, στους κόλπους της Agit-prop* της Κεντρικής Επιτροπής. Το τμήμα αυτό είχε συντάξει ένα εσωτερικό σημείωμα, από τον Αύγουστο του 1942, σχετικά με την «κυρίαρχη θέση των Εβραίων στον καλλιτεχνικό, λογοτεχνικό και δημοσιογραφικό περίγυρο».

Η δραστηριότητα της επιτροπής δεν άργησε να δυσαρεστήσει τις αρχές. Ήδη από τις αρχές του 1945, απαγορεύτηκαν οι δημοσιεύσεις έργων του Εβραίου ποιητή Πέρετζ Μάρκις· η έκδοση της *Μαύρης Βίβλου* για τις ναζιστικές φρικαλεότητες εναντίον των Εβραίων ματαιώθηκε με το πρόσχημα ότι «κεντρικό θέμα όλου του βιβλίου είναι η ιδέα ότι οι Γερμανοί διεξήγαγαν τον πόλεμο κατά της ΕΣΣΔ με μοναδικό στόχο τον εκμηδενισμό των Εβραίων». Στις 12 Οκτωβρίου 1946, ο υπουργός της Κρατικής Ασφάλειας, ο Αβακούμοφ, έστειλε στην Κεντρική Επιτροπή ένα σημείωμα «Σχετικά με τις εθνικιστικές τάσεις της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής»[353]. Επιθυμώντας εκείνη την εποχή, για λόγους διεθνούς στρατηγικής, να ακολουθήσει μια εξωτερική πολιτική ευνοϊκή για τη δημιουργία ενός κράτους του Ισραήλ, ο Στάλιν δεν αντέδρασε άμεσα. Μόνο αφού πρώτα η ΕΣΣΔ ψήφισε στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών το σχέδιο διαμελισμού της Παλαιστίνης, στις 29 Νοεμβρίου του 1947, ο Αβακούμοφ έλαβε πράσινο φως για να αναλάβει τη διάλυση της επιτροπής.

Στις 19 Δεκεμβρίου 1947, πολλά από τα μέλη της συνελήφθησαν. Μερικές εβδομάδες αργότερα, στις 13 Ιανουαρίου 1948, ο Σολομόν Μιχόελς βρέθηκε δολοφονημένος στο Μινσκ. Σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή, είχε πέσει θύμα ενός αυτοκινητικού δυστυχήματος. Μερικούς μήνες αργότερα, στις 21 Νοεμβρίου 1948, η Εβραϊκή αντιφασιστική επιτροπή διαλύθηκε με την αιτιολογία ότι είχε μετατραπεί σε «κέντρο αντισοβιετικής προπαγάνδας». Οι διάφορες εκδόσεις της και ειδικότερα το εβραϊκό περιοδικό *Einikait*[354], με το οποίο συνεργαζόταν η ελίτ των Εβραίων διανοουμένων της ΕΣΣΔ, απαγορεύτηκαν. Τις εβδομάδες που ακολούθησαν, συνελήφθησαν όλα τα μέλη της επιτροπής. Τον Φεβρουάριο του 1949, ο τύπος αποδύθηκε σε μια ευρύτατη «αντικοσμοπολίτικη» εκστρατεία. Οι Εβραίοι κριτικοί θεάτρου κατηγορήθηκαν για την «ανικανότητά τους να κατανοήσουν τον ρωσικό εθνικό χαρακτήρα»: «Ποια άποψη μπορεί να έχει για τον εθνικό χαρακτήρα του Ρώσου Σοβιετικού ανθρώπου ένας Γκούρβιτς ή ένας Γιουζόφσκι;», έγραφε η *Pravda* στις 2 Φεβρουαρίου 1949. Εκατοντάδες Εβραίοι διανοούμενοι συνελήφθησαν, ιδιαιτέρως στο Λένινγκραντ και στη Μόσχα, στο διάστημα των πρώτων μηνών του 1949.

Η επιθεώρηση *Neva* δημοσίευσε πρόσφατα ένα αντιπροσωπευτικό ντοκουμέντο αυτής της περιόδου: την απόφαση του νομικού συμβουλίου του δικαστηρίου του Λένινγκραντ, η οποία δημοσιεύτηκε στις 7 Ιουλίου 1949 και καταδίκαζε τους Ακίλε Γκριγκόριεβιτς Λενίτον, τον Ιλία Ζεΐλκοβιτς Σέρμαν και την Ρουλφ Αλεξαντρόβνα Ζέβινα σε δεκαετή εγκλεισμό σε στρατόπεδο εργασίας. Οι κατηγορούμενοι κρίθηκαν ένοχοι για το ότι είχαν, σε μεταξύ τους συνομιλίες, «επικρίνει την απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής για τα περιοδικά *Zvezda* και *Leningrad* με θέσεις αντισοβιετικές [...], ότι είχαν ερμηνεύσει τις διεθνιστικές απόψεις του Μαρξ με αντεπαναστατικό πνεύμα, ότι είχαν επαινέσει κοσμοπολίτες συγγραφείς [...] και ότι είχαν συκοφαντήσει την πολιτική της σοβιετικής κυβέρνησης στο ζήτημα των εθνικών μειονοτήτων». Μετά από έφεση που υπέβαλαν, οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν από το νομικό συμβούλιο του

*Agit-prop (Agitation-propagande): τμήμα της Κεντρικής Επιτροπής του κομμουνιστικού κόμματος που ασχολείτο με την οργάνωση λαϊκών κινητοποιήσεων και την προπαγάνδα. (Σ.τ.Μ.)

Ανωτάτου Δικαστηρίου σε 25 χρόνια ο καθένας. Το Ανώτατο Δικαστήριο δικαιολόγησε ως εξής την ετυμηγορία του: «Η ποινή που είχε πρωτόδικα επιβάλει το δικαστήριο του Λένινγκραντ δεν είχε λάβει υπόψη της τη σοβαρότητα του διαπραχθέντος εγκλήματος. [...] Οι κατηγορούμενοι στην πραγματικότητα προέβησαν σε αντισοβιετική δραστηριότητα χρησιμοποιώντας τις εθνικιστικές προκαταλήψεις και υποστηρίζοντας την ανωτερότητα μιας εθνότητας σε βάρος των άλλων εθνοτήτων της Σοβιετικής Ένωσης»![355]

Οι εκκαθαρίσεις των Εβραίων συνεχίστηκαν συστηματικά, ιδιαιτέρως στους κύκλους της διανόησης, της πληροφόρησης, του τύπου, των εκδόσεων, της ιατρικής, με δυο λόγια σε όλα τα επαγγέλματα όπου κατείχαν προβεβλημένες θέσεις. Οι συλλήψεις εξακολούθησαν πλήττοντας τους πιο διαφορετικούς χώρους, από τους «μηχανικούς-σαμποτέρ», στην πλειονότητά τους Εβραίους, που συνελήφθησαν στο βιομηχανικό μεταλλουργικό συγκρότημα του Σταλίνο και οι οποίοι καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν στις 12 Αυγούστου 1952, μέχρι την Εβραία σύζυγο του Μολότοφ, Παυλίνα Ζεμτσούζινα, ανώτερο στέλεχος της υφαντουργικής βιομηχανίας, η οποία συνελήφθη στις 21 Ιανουαρίου 1949 με την κατηγορία της «απώλειας εγγράφων που περιείχαν κρατικά μυστικά», δικάστηκε και καταδικάστηκε σε πενταετή εγκλεισμό σε στρατόπεδο, ή ακόμη την επίσης Εβραία σύζυγο του προσωπικού γραμματέως του Στάλιν, του Αλεξάντρ Ποσκρέμπυσεφ, η οποία κατηγορήθηκε για κατασκοπία και τυφεκίστηκε τον Ιούλιο του 1952[356]. Ο Μολότοφ και ο Ποσκρέμπυσεφ εξακολούθησαν να υπηρετούν τον Στάλιν σαν να μην συνέβη τίποτε.

Ωστόσο, η ανάκριση των κατηγορουμένων μελών της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής τραβούσε σε μάκρος. Η δίκη, κεκλεισμένων των θυρών, άρχισε μόλις τον Μάιο του 1952, κάπου δυόμισι χρόνια μετά τη σύλληψη των κατηγορουμένων. Γιατί τόση καθυστέρηση; Σύμφωνα με τα ακόμη ελλιπή στοιχεία που είναι σήμερα διαθέσιμα, δυο στοιχεία μπορούν να προβληθούν για να εξηγηθεί η ασυνήθιστη διάρκεια της ανάκρισης. Ο Στάλιν ενορχήστρωνε τότε, πάντα με τη μεγαλύτερη μυστικότητα, μια άλλη υπόθεση, αυτή «του Λένινγκραντ», σημαντικό στάδιο το οποίο έπρεπε, μαζί με το φάκελο της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής να προετοιμάσουν το έδαφος για τις τελικές ευρύτατες εκκαθαρίσεις. Παράλληλα, ο Στάλιν προχωρούσε στην εκ βάθρων αναδιοργάνωση των υπηρεσιών ασφαλείας, κεντρικό επεισόδιο της οποίας υπήρξε η σύλληψη του Αβακούμοφ τον Ιούλιο του 1951, μια αναδιοργάνωση που είχε ως στόχο πάνω απ' όλους τον πανίσχυρο Μπέρια, αντιπρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου και μέλος του Πολιτικού Γραφείου. Η υπόθεση της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής βρισκόταν για τα καλά στο επίκεντρο της διαμάχης για επιρροή και για τη διαδοχή, στην καρδιά του μηχανισμού που επρόκειτο να καταλήξει στην υπόθεση των γιατρών και σε ένα δεύτερο κύμα Μεγάλων Διωγμών.

Από όλες τις υποθέσεις, εκείνη που ονομάστηκε «η υπόθεση του Λένινγκραντ», η οποία κατέληξε στη μυστική εκτέλεση των βασικών ιθυνόντων της δεύτερης πιο σημαντικής οργάνωσης του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, μένει μέχρι και σήμερα η πιο μυστηριώδης. Στις 15 Φεβρουαρίου 1949, το Πολιτικό Γραφείο υιοθέτησε μια απόφαση «Σχετικά με τις αντικομματικές δραστηριότητες των Κουζνετσόφ, Ροντιόνοφ και Πόπκοφ», τριών ανωτάτων στελεχών του Κόμματος. Οι εν λόγω καθαιρέθηκαν από τα καθήκοντά τους, όπως και ο Βοζνεσσένσκι, ο πρόεδρος του Gosplan,

του οργάνου σχεδιασμού του κράτους, και η πλειοψηφία των μελών του κομματικού μηχανισμού του Λένινγκραντ, μιας πόλης πάντοτε ύποπτης στα μάτια του Στάλιν. Την περίοδο Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1949, όλοι οι παραπάνω συνελήφθησαν, με την κατηγορία της σύστασης μιας «αντικομματικής» ομάδας που είχε σχέσεις... με την Ιντέλιτζενς Σέρβις. Ο Αβακούμοφ εξαπέλυσε τότε αληθινό κυνήγι κατά των «παλιών του Κόμματος του Λένινγκραντ» οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι σε υπεύθυνες θέσεις σε άλλες πόλεις ή σε άλλες δημοκρατίες. Εκατοντάδες κομμουνιστές του Λένινγκραντ συνελήφθησαν και περίπου 2.000 διαγράφηκαν από το Κόμμα και απολύθηκαν από τις δουλειές τους. Η καταπίεση πήρε εκπληκτικές μορφές, πλήττοντας την ίδια την πόλη ως ιστορική οντότητα. Έτσι, τον Αύγουστο του 1949, οι αρχές έκλεισαν το μουσείο της Άμυνας του Λένινγκραντ, που ήταν αφιερωμένο στο ηρωικό έπος του αποκλεισμού της πόλης κατά τη διάρκεια του «Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου». Μερικούς μήνες αργότερα, ο Μιχαήλ Σούσλοφ, υπεύθυνος του ιδεολογικού τομέα, επιφορτίστηκε από την Κεντρική Επιτροπή με τη σύσταση μιας «επιτροπής διάλυσης» του μουσείου, η οποία εργάστηκε μέχρι τα τέλη Φεβρουαρίου του 1953[357].

Οι βασικοί κατηγορούμενοι της υπόθεσης του Λένινγκραντ –ο Κουζνετσόφ, ο Ροντιόνοφ, ο Πόπκοφ, ο Βοζνεσσένσκι, ο Καπούστιν, ο Λαζούτιν– δικάστηκαν κεκλεισμένων των θυρών στις 30 Σεπτεμβρίου 1950 και εκτελέστηκαν την επομένη, μία ώρα μετά την απαγγελία της ετυμηγορίας. Το όλο ζήτημα κρατήθηκε σε όλες τις φάσεις του απολύτως μυστικό. Κανένας δεν έμαθε τίποτα, ούτε καν η κόρη ενός από τους βασικούς κατηγορουμένους, η οποία ήταν ωστόσο νύφη του Αναστάς Μικογιάν, υπουργού και μέλους του Πολιτικού Γραφείου! Στη διάρκεια του Οκτωβρίου του 1950, σε άλλες δίκες-παρωδίες καταδικάστηκαν σε θάνατο δεκάδες διευθυντικά στελέχη του Κόμματος, που όλα τους ανήκαν στην κομματική οργάνωση του Λένινγκραντ: ο Σολοβιόφ, πρώτος γραμματέας της περιφερειακής Επιτροπής της Κριμαίας· ο Μπαντάγιεφ, δεύτερος γραμματέας της περιφερειακής Επιτροπής του Λένινγκραντ· ο Βερμπίτσκι, δεύτερος γραμματέας της περιφερειακής Επιτροπής του Μούρμανσκ· ο Μπάσοφ, πρώτος αντιπρόεδρος του Συμβουλίου υπουργών της Ρωσίας, και άλλοι[358].

Η εκκαθάριση των «Λενινγκραντικών» ήταν άραγε απλό ξεκαθάρισμα λογαριασμών μεταξύ των φατριών του κομματικού μηχανισμού ή μήπως ένας κρίκος μιας αλυσίδας γεγονότων, που ξεκινούσαν από τη διάλυση της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής κι έφταναν στη συνωμοσία των γιατρών, περνώντας από τη σύλληψη του Αβακούμοφ και την «εθνικιστική συνωμοσία της Μινγκρελίας»; Η δεύτερη υπόθεση είναι η πιο πιθανή. Η υπόθεση του Λένινγκραντ υπήρξε αναμφίβολα ένα αποφασιστικό στάδιο στην προετοιμασία μιας μεγάλης εκκαθάρισης, το δημόσιο σύνθημα της οποίας δόθηκε στις 13 Ιανουαρίου 1953. Με ενδεικτικό τρόπο, τα εγκλήματα που αποδίδονταν στους έκπτωτους κομματικούς ιθύνοντες του Λένινγκραντ συνέδεαν την υπόθεση με την καταστροφική περίοδο 1936-1938. Τον Οκτώβριο του 1949, ο καινούργιος πρώτος γραμματέας Αντριάνοφ ανακοίνωσε στο αποσβολωμένο ακροατήριο της ολομέλειας του Κόμματος στο Λένινγκραντ ότι οι πρώην ηγετικοί είχαν εκδώσει τροτσκιστικά και ζινοβιεφικά κείμενα: «Στα έγγραφα που έδιναν για δημοσίευση αυτοί οι άνθρωποι, περνούσαν λάθρα και με καλυμμένο τρόπο άρθρα των χειρότερων εχθρών του λαού: του Ζινόβιεφ, του Κάμενεφ, του Τρότσκι και άλλων». Πέρα από το γελοίο του κατηγορητηρίου, το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο προς τα στελέχη του κομματικού μηχανισμού. Έπρεπε να ετοιμάζονται για τα καλά για ένα καινούργιο 1937[359].

Μετά την εκτέλεση των βασικών κατηγορουμένων της υπόθεσης του Λένινγκραντ τον Οκτώβριο του 1950, οι ελιγμοί και οι κόντρα-ελιγμοί πολλαπλασιάστηκαν στους κόλπους των υπηρεσιών Ασφαλείας και Εσωτερικών. Ο Στάλιν, που είχε αρχίσει να δυσπιστεί απέναντι στον Μπέρια, επινόησε μια φανταστική εθνικιστική συνωμοσία στη Μινγκρελία με στόχο την ενσωμάτωση αυτής της περιοχής της Γεωργίας –από την οποία καταγόταν ο Μπέρια– στην Τουρκία. Ο Μπέρια υποχρεώθηκε να αποδεκατίσει ο ίδιος τους «συμπατριώτες» του και να προχωρήσει σε εκκαθαρίσεις του κομμουνιστικού κόμματος της Γεωργίας[360]. Τον Οκτώβριο του 1951, ο Στάλιν κατάφερε ένα ακόμη πλήγμα στον Μπέρια διατάσσοντας τη σύλληψη μιας ομάδας παλιών στελεχών εβραϊκής καταγωγής που υπηρετούσαν στις υπηρεσίες Ασφαλείας και στην εισαγγελία, μεταξύ των οποίων ο αντισυνταγματάρχης Έιτινγκον, που, το 1940, είχε οργανώσει μετά από εντολή του Μπέρια τη δολοφονία του Τρότσκι, ο στρατηγός Λεονίντ Ράιχμαν, που είχε συμμετάσχει στο στήσιμο των δικών της Μόσχας, ο συνταγματάρχης Λεβ Σβάρτσμαν, βασανιστής του Μπάμπελ και του Μέγιερχολντ, και ο ανακριτής Λεβ Σέινιν, δεξί χέρι του εισαγγελέα των μεγάλων δικών της Μόσχας της περιόδου 1936-1938 Βυσίνσκι... Όλοι τους κατηγορήθηκαν ότι ήταν οι οργανωτές μιας εκτεταμένης «εβραϊκής εθνικιστικής συνωμοσίας» που κατευθυνόταν από τον... Αβακούμοφ, τον υπουργό Κρατικής Ασφαλείας και στενό συνεργάτη του Μπέρια.

Ο Αβακούμοφ είχε συλληφθεί μερικούς μήνες νωρίτερα, στις 12 Ιουλίου 1951, και κρατείτο μυστικά. Αρχικά κατηγορήθηκε ότι είχε εσκεμμένα εξοντώσει τον Ιακώβ Έτινγκερ, έναν γνωστό Εβραίο γιατρό, ο οποίος είχε συλληφθεί τον Νοέμβριο του 1950 και είχε πεθάνει στη φυλακή λίγο αργότερα. «Καθαρίζοντας» τον Έτινγκερ, ο οποίος στη διάρκεια της μακρόχρονης καριέρας του είχε θεραπεύσει μεταξύ άλλων τον Σεργκέι Κίροφ, τον Σεργκό Ορτζονικίτζε, τον στρατάρχη Τουχατσέφσκι, τον Παλμίρο Τολιάττι, τον Τίτο και τον Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, ο Αβακούμοφ υποτίθεται ότι είχε επιχειρήσει να «εμποδίσει το ξεσκέπασμα μιας εγκληματικής ομάδας εθνικιστών Εβραίων οι οποίοι είχαν διεισδύσει στα υψηλότερα κλιμάκια του υπουργείου Κρατικής Ασφαλείας». Μερικούς μήνες αργότερα, ο ίδιος ο Αβακούμοφ παρουσιάστηκε ως ο «εγκέφαλος» της εβραϊκής εθνικιστικής συνωμοσίας! Έτσι, η σύλληψη του Αβακούμοφ τον Ιούλιο του 1951 αποτέλεσε ένα αποφασιστικό στάδιο στην κατασκευή μιας πλατιάς «ιουδαιοεβραϊκής συνωμοσίας»· διασφάλιζε τη μετάβαση από τη διάλυση, ακόμη μυστική, της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής στη συνωμοσία των γιατρών που προοριζόταν να γίνει το δημόσιο έναυσμα για την εκκαθάριση. Έτσι, το σενάριο πήρε σάρκα και οστά το καλοκαίρι του 1951 κι όχι στα τέλη του 1952[361].

Από τις 11 μέχρι τις 18 Ιουλίου 1952 διεξήχθη κεκλεισμένων των θυρών και με μεγάλη μυστικότητα η δίκη των μελών της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής. Δεκατρείς κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν στις 12 Αυγούστου 1952, ταυτόχρονα με άλλους δέκα «μηχανικούς-σαμποτέρ», όλοι τους Εβραίοι, της αυτοκινητοβιομηχανίας *Στάλιν*. Συνολικά, ο «φάκελος» της Εβραϊκής αντιφασιστικής επιτροπής έδωσε αφορμή για 125 καταδίκες, εκ των οποίων 25 σε θάνατο (εκτελέστηκαν όλες), και 100 ποινές εγκλεισμού σε στρατόπεδα από 10 μέχρι 25 χρόνια[362].

Τον Σεπτέμβριο του 1952, το σενάριο της ιουδαιοεβραϊκής συνωμοσίας ήταν έτοιμο. Η εφαρμογή του καθυστέρησε για μερικές εβδομάδες, όσο διήρκεσε το 19ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, το οποίο συνεκλήθη επιτέλους τον Οκτώβριο του 1952, δεκατρεισήμισι χρόνια μετά από το 18ο. Μόλις τελείωσε, οι περισσότεροι από τους γιατρούς που

εμπλέκονταν στην υπόθεση που δημοσίως θα γινότανε γνωστή ως «υπόθεση των γιατρών» συνελήφθησαν, φυλακίστηκαν, βασανίστηκαν. Παράλληλα με αυτές τις συλλήψεις, που για την ώρα κρατούνταν μυστικές, στην Πράγα, στις 22 Νοεμβρίου 1952, άρχιζε η δίκη του Ρούντολφ Σλάνσκυ, πρώην γενικού γραμματέα του κομμουνιστικού κόμματος της Τσεχοσλοβακίας, και 13 άλλων επιφανών κομμουνιστών, από τους οποίους οι 11 καταδικάστηκαν σε θάνατο και απαγχονίστηκαν. Μία από τις ιδιαιτερότητες αυτής της δίκης-παρωδίας, που είχε εξ ολοκλήρου στηθεί από τους σοβιετικούς συμβούλους της πολιτικής αστυνομίας, ήταν ο ανοιχτά αντισημιτικός χαρακτήρας της. Οι 11 από τους 14 κατηγορούμενους ήταν Εβραίοι και οι πράξεις που τους αποδίδονταν αναφέρονταν στη σύσταση μιας «τροτσκιστικο-τιτο-σιωνιστικής τρομοκρατικής ομάδας». Η προετοιμασία αυτής της δίκης έδωσε αφορμή σε ένα αληθινό κυνήγι των Εβραίων που συμμετείχαν στους μηχανισμούς των κομμουνιστικών κομμάτων της ανατολικής Ευρώπης.

Την επομένη της εκτέλεσης των έντεκα της δίκης Σλάνσκυ, στις 4 Δεκεμβρίου 1952, ο Στάλιν δημοσίευσε μια απόφαση, την οποία ενέκρινε το Προεδρείο της Κεντρικής Επιτροπής, με τον τίτλο «Σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στο υπουργείο Κρατικής Ασφάλειας», με την οποία εντέλλονταν τα κομματικά όργανα να «θέσουν τέλος στον ανεξέλεγκτο χαρακτήρα των οργανισμών για την Κρατική Ασφάλεια». Η Ασφάλεια γινόταν στόχος κριτικής. Είχε δώσει σημάδια «επιείκειας», είχε χαλαρώσει την «επαγρύπνηση», είχε επιτρέψει στους «γιατρούς-δολιοφθορείς» να εξασκούν την ολέθρια δραστηριότητά τους. Ένα ακόμη συμπληρωματικό βήμα είχε γίνει. Ο Στάλιν λογάριαζε να χρησιμοποιήσει την υπόθεση των γιατρών εναντίον των υπηρεσιών Ασφαλείας και του ίδιου του Μπέρια. Ο Μπέρια, άσσος των μηχανορραφιών του κομματικού μηχανισμού, δεν ήταν δυνατόν να μην αντιληφθεί το νόημα όσων προετοιμάζονταν.

Τα όσα συνέβησαν τις εβδομάδες που προηγούνται του θανάτου του Στάλιν παραμένουν ακόμη σε μεγάλο βαθμό άγνωστα. Πίσω από την «επίσημη» εκστρατεία που καλούσε σε «ενίσχυση της μπολσεβίκικης επαγρύπνησης», στην «πάλη ενάντια σε κάθε μορφή χαλάρωσης», πίσω από τις συγκεντρώσεις και τις συνεδριάσεις που απαιτούσαν την «παραδειγματική τιμωρία» των «Εβραίων δολοφόνων», συνεχίζονταν οι ανακρίσεις των συλληφθέντων γιατρών. Καινούργιες συλλήψεις έδιναν καθημερινά μεγαλύτερη έκταση στη συνωμοσία.

Στις 19 Φεβρουαρίου 1953, συνελήφθη ο υφυπουργός των Εξωτερικών Ιβάν Μάισκι, δεξί χέρι του Μολότοφ και πρώην πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στο Λονδίνο. Ανακρινόμενος αδιάκοπα, «ομολόγησε» ότι είχε στρατολογηθεί από τον Γουίνστον Τσώρτσιλ ως κατάσκοπος των Βρετανών, την ίδια εποχή με την Αλεξάντρα Κολλοντάι, μεγάλη μορφή του μπολσεβικισμού, εμψυχώτρια της εργατικής Αντίστασης το 1921 μαζί με τον Σλιάπνικοφ, ο οποίος εκτελέστηκε το 1937, και η οποία, μέχρι το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν πρέσβειρα της ΕΣΣΔ στη Στοκχόλμη[363].

Στο μεταξύ, παρά τις εντυπωσιακές «εξελίξεις» της προανάκρισης για τη συνωμοσία, δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε ότι, σε αντίθεση με όσα είχαν συμβεί την περίοδο 1936-1938, κανένας από τους ανώτατους αξιωματούχους του καθεστώτος δεν ενεπλάκη δημοσίως στην εκστρατεία καταγγελίας της υπόθεσης, στο διάστημα μεταξύ 13 Ιανουαρίου και 5 Μαρτίου, ημερομηνία του θανάτου του Στάλιν. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μπουλγκάνιν, το 1970, εκτός από τον Στάλιν, τον βασικό εμπνευστή και οργανωτή, μόνον τέσσερα ηγετικά στελέχη «ήταν στο κόλπο»: ο Μαλενκόφ, ο Σούσ-

λοφ, ο Ριούμιν και ο Ιγνάτιεφ. Όλοι οι υπόλοιποι μπορούσαν συνεπώς να αισθάνονται ότι απειλούνται. Πάντα σύμφωνα με τον Μπουλγκάνιν, η δίκη των Εβραίων γιατρών επρόκειτο να αρχίσει στα μέσα Μαρτίου και να ακολουθηθεί από μαζικές εκτοπίσεις Εβραίων της ΕΣΣΔ στην περιοχή του Μπιρομπιτζάν[364]. Απ' όσα γνωρίζουμε σήμερα και εξαιτίας της πολύ περιορισμένης ακόμη πρόσβασης στα Προεδρικά Αρχεία, εκεί όπου φυλάσσονται οι πλέον απόρρητοι και «ευαίσθητοι» φάκελοι, είναι αδύνατον να πούμε μετά βεβαιότητος αν ένα σχέδιο μαζικών εκτοπίσεων των Εβραίων αποτελούσε αντικείμενο μελέτης στις αρχές του 1953. Ένα πράγμα είναι σίγουρο: ο θάνατος του Στάλιν επήλθε την κατάλληλη στιγμή ώστε επιτέλους να κλείσει ο κατάλογος με τα εκατομμύρια θύματα της δικτατορίας του.

15

Η έξοδος από τον σταλινισμό

Ο χαμός του Στάλιν σημάδεψε, στο μέσον των επτά δεκαετιών ύπαρξης της Σοβιετικής Ένωσης, μια αποφασιστική στροφή, το τέλος μιας εποχής, αν όχι το τέλος ενός συστήματος. Ο θάνατος του υπέρτατου Οδηγητή αποκάλυψε, σύμφωνα με όσα γράφει ο Φρανσουά Φυρέ, «το παράδοξο ενός συστήματος δήθεν εγγεγραμμένου στους νόμους της κοινωνικής ανάπτυξης, όπου όμως τα πάντα εξαρτώνται ολοκληρωτικά από έναν άνθρωπο, σε βαθμό που μόλις ο άνθρωπος αυτός χάθηκε το σύστημα απώλεσε το ουσιαστικό του έρεισμα». Μια από τις σημαντικότερες συνιστώσες αυτού του «ουσιαστικού ερείσματος» ήταν το υψηλό επίπεδο της ασκούμενης από το κράτος εναντίον της κοινωνίας καταστολής, σε όλες τις διαφορετικές μορφές της.

Για τους βασικούς συνεργάτες του –Μαλενκόφ, Μολότοφ, Βοροσίλοφ, Μικογιάν, Καγκάνοβιτς, Χρουστσόφ, Μπουλγκάνιν, Μπέρια– το πολιτικό πρόβλημα που έθετε η διαδοχή του Στάλιν ήταν ιδιαιτέρως πολύπλοκο. Έπρεπε ταυτοχρόνως να εξασφαλίσουν τη συνέχεια του συστήματος, να διαμοιράσουν τις υπευθυνότητες, να βρουν μια ισορροπία ανάμεσα στην υπεροχή, έστω και αμβλυμμένη, του ενός και της συλλογικότητας, λαμβάνοντας υπόψη τις φιλοδοξίες του καθενός και τους συσχετισμούς των δυνάμεων, και να εισαγάγουν κατεπειγόντως ορισμένες αλλαγές για την αναγκαιότητα των οποίων υπήρχε πλατιά συναίνεση.

Η δύσκολη συμφιλίωση αυτών των στόχων εξηγεί την εξαιρετικά σύνθετη και περίπλοκη εξέλιξη της πολιτικής καταστάσεως ανάμεσα στο θάνατο του Στάλιν και τον παραγκωνισμό του Μπέρια (συνελήφθη στις 26 Ιουνίου 1953).

Τα διαθέσιμα, σήμερα, στενογραφημένα πρακτικά των Ολομελειών της Κεντρικής Επιτροπής, που συνήλθε στις 5 Μαρτίου (τη μέρα του θανάτου του Στάλιν) και στις 2 και 7 Ιουλίου 1953[365] (μετά τον παραγκωνισμό του Μπέρια), φωτίζουν τις αιτίες που έσπρωξαν τους σοβιετικούς ηγέτες να επιχειρήσουν αυτή την «έξοδο από τον σταλινισμό», έξοδο που ο Νικίτα Χρουστσόφ θα μετέβαλλε σε «αποσταλινοποίηση», με κορυφαίες στιγμές της το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, τον Φεβρουάριο του 1956, και κατόπιν το 22ο Συνέδριο, τον Οκτώβριο του 1962.

Η πρώτη αιτία ήταν το ένστικτο της επιβίωσης, η αυτοάμυνα. Στη διάρκεια των τελευταίων μηνών της ζωής του Στάλιν, σχεδόν όλα τα ηγετικά στελέχη είχαν νιώσει μέχρι ποιού σημείου είχαν καταστεί και οι ίδιοι ευάλωτοι. Κανείς δεν ήταν στο απυρόβλητο, ούτε ο Βοροσίλοφ, που κατηγορείτο ως «πράκτορας της Ιντέλιτζενς Σέρβις», ούτε οι Μολότοφ και Μικογιάν, που είχαν εκδιωχτεί από τον δικτάτορα από τις θέσεις τους στο Προεδρείο της Κεντρικής Επιτροπής, ούτε καν ο Μπέρια, που απειλείτο από σκοτεινές συνωμοσίες των υπηρεσιών Ασφαλείας, κατευθυνόμενες από τον ίδιο τον Στάλιν. Παρομοίως, στα ενδιάμεσα κλιμάκια, οι γραφειοκρατικές ελίτ που

είχαν ανασυγκροτηθεί μετά τον πόλεμο φοβόντουσαν κι απέρριπταν την τρομοκρατική όψη του καθεστώτος. Η παντοδυναμία της πολιτικής αστυνομίας συνιστούσε το τελευταίο εμπόδιο για μια σταθερή σταδιοδρομία. Έπρεπε ν' αρχίσουν από το ξήλωμα αυτού που ο Μάρτιν Μάλια αποκάλεσε ορθά «μηχανισμό τον οποίο ο αποθανών δικτάτορας είχε συστήσει για προσωπική του χρήση», ώστε να εξασφαλίσουν ότι κανένας δεν θα τον εκμεταλλευόταν για να επιβάλει την υπεροχή του σε βάρος των άλλων πολιτικών του συναδέλφων – και ανταγωνιστών του. Ακόμη μεγαλύτερος από τις βαθιές τους διαφωνίες σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις που έπρεπε να επιχειρηθούν, ήταν ο φόβος ενός καινούργιου δικτάτορα που θα συνένωνε τους «κληρονόμους του Στάλιν» εναντίον του Μπέρια, που φαινόταν τότε ως ο ισχυρότερος ηγέτης, επειδή διέθετε τον απέραντο μηχανισμό της Ασφάλειας και του υπουργείου των Εσωτερικών. Είχαν πάρει όλοι το μάθημά τους: δεν έπρεπε στο εξής να «διαφεύγουν του ελέγχου του Κόμματος» οι μηχανισμοί καταστολής –και στην πραγματικότητα να γίνονται όργανο στα χέρια ενός– απειλώντας έτσι την πολιτική ολιγαρχία.

Η δεύτερη, πιο ουσιαστική, αιτία της αλλαγής βρισκόταν στη βάση της αντίληψης την οποία μοιράζονταν όλα τα ηγετικά στελέχη, τόσο ο Χρουστσόφ όσο και ο Μαλενκόφ, για την αναγκαιότητα οικονομικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων. Η αποκλειστικά κατασταλτική διαχείριση της οικονομίας, που βασιζόταν στην αυθαίρετη αφαίμαξη της αγροτικής παραγωγής, στην ποινικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, στην υπερτροφία του Γκουλάγκ, είχε οδηγήσει σε μια σοβαρή οικονομική κρίση και σε κοινωνικά μπλοκαρίσματα που απέκλειαν κάθε πρόοδο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Το οικονομικό μοντέλο, το οποίο είχε τεθεί σ' εφαρμογή τη δεκαετία του '30 ενάντια στη βούληση της τεράστιας πλειοψηφίας της κοινωνίας και είχε καταλήξει στους κύκλους καταστολής που περιγράφηκαν προηγουμένως, ήταν πια ξεπερασμένο.

Τέλος, η τρίτη αιτία της αλλαγής είχε τις ρίζες της στην ίδια τη δυναμική της διαδοχής, η οποία τροφοδοτούσε σπειροειδώς την πολιτική πλειοδοσία. Ήταν, τελικά, ο Νικίτα Χρουστσόφ εκείνος ο οποίος, για κάποιους λόγους που δεν θα αναλύσουμε εδώ –προσωπική αποδοχή να έρθει αντιμέτωπος με το σταλινικό του παρελθόν, αυθεντικές τύψεις, πολιτική δεξιότητα, ιδιάζοντα λαϊκισμό, θέληση επιστροφής σε αυτό που θεωρούσε ως «σοσιαλιστική νομιμότητα», κ.λπ.–, κατέληξε να πάει πιο μακριά από όλους τους συναδέλφους του στην κατεύθυνση μιας μετριοπαθούς και μερικής αποσταλινοποίησης στο πολιτικό επίπεδο, όμως ριζικής στο επίπεδο της καθημερινής ζωής του λαού.

Ποια ήταν, λοιπόν, τα κύρια στάδια της εξάρθρωσης των κατασταλτικών μηχανισμών, αυτής της πορείας που, μέσα σε λίγα χρόνια, συνεισέφερε στη μετάβαση της Σοβιετικής Ένωσης από ένα σύστημα σημαδεμένο από την άσκηση υπερβολικής θεσμικής και εξωθεσμικής καταστολής σε ένα αυταρχικό και αστυνομικό καθεστώς, όπου η ανάμνηση της τρομοκρατίας επρόκειτο να λειτουργήσει, για μια ολόκληρη γενιά, ως μια από τις πιο αποτελεσματικές εγγυήσεις της μετασταλινικής τάξης;

Λιγότερο από δυο εβδομάδες μετά το θάνατο του Στάλιν, το Γκουλάγκ αναδιοργανώθηκε εκ βάθρων. Πέρασε στην αρμοδιότητα του υπουργείου Δικαιοσύνης. Όσον αφορά τις οικονομικές υποδομές του, η διαχείρισή τους μεταβιβάστηκε στα αρμόδια πολιτικά υπουργεία. Ακόμη πιο θεαματική από αυτές τις διοικητικές αλλαγές, που σηματοδοτούσαν ολοφάνερα την ξεκάθαρη αποδυνάμωση του πανίσχυρου υπουργείου

Εσωτερικών, υπήρξε η ανακοίνωση, στο φύλλο της 28ης Μαρτίου 1953 της *Pravda*, μιας ευρείας αμνηστίας. Χάρις σ' ένα διάταγμα που είχε ψηφίσει την προηγουμένη το Προεδρείο του Ανώτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, και το οποίο έφερε την υπογραφή του προέδρου του στρατάρχη Βοροσίλοφ, αμνηστεύονταν:

1. Όλοι όσοι ήταν καταδικασμένοι σε ποινές μικρότερες από 5 έτη.
2. Όλοι όσοι είχαν καταδικαστεί για παράβαση καθηκόντων, οικονομικά εγκλήματα και κατάχρηση εξουσίας.
3. Οι έγκυοι και οι μητέρες παιδιών κάτω των 10 ετών, οι ανήλικοι, οι άντρες ηλικίας 55 χρόνων και άνω και οι γυναίκες άνω των 50.

Επιπλέον, το διάταγμα προέβλεπε τη μείωση στο μισό του υπολοίπου των ποινών για όλους τους άλλους κρατουμένους, εκτός από εκείνους που είχαν καταδικαστεί για «αντεπαναστατικά» εγκλήματα, ληστείες μεγάλης κλίμακας, σύσταση συμμορίας και φόνους εκ προμελέτης.

Σε λίγες εβδομάδες, περίπου 1.200.000 κρατούμενοι, σχεδόν το μισό του πληθυσμού των στρατοπέδων συγκέντρωσης και των σωφρονιστικών αποικιών, εγκατέλειψαν το Γκουλάγκ. Οι περισσότεροι ήταν είτε μικρο-κακοποιοί, καταδικασμένοι για μικροκλοπές, είτε, πιο συχνά, απλοί πολίτες που είχαν πιαστεί στα δόκανα κάποιου από τους αναρίθμητους κατασταλτικούς νόμους οι οποίοι έλεγχαν σχεδόν κάθε τομέα δραστηριότητας, από την «εγκατάλειψη της θέσης εργασίας» μέχρι την «παραβίαση του νόμου περί εσωτερικών διαβατηρίων». Αυτή η μερική αμνηστία, που εξαιρούσε με έμφαση τους πολιτικούς κρατούμενους και τους «ειδικούς εποίκους», αντικατόπτριζε, με την ίδια της την αμφισημία, τις αξεδιάλυτες ακόμη εξελίξεις και τη συγκεχυμένη κατάσταση που επικρατούσε την άνοιξη του 1953, περίοδο έντονης πάλης για την εξουσία, στη διάρκεια της οποίας ο Λαβρέντι Μπέρια, πρώτος αντιπρόεδρος του Συμβουλίου των υπουργών και υπουργός των Εσωτερικών, εμφανίστηκε να μεταμορφώνεται σε «μεγάλο μεταρρυθμιστή».

Ποιοι υπολογισμοί υπαγόρευαν, άραγε, αυτή την εκτεταμένη αμνηστία; Σύμφωνα με την Άμυ Νάιτ[366], τη βιογράφο του Λαβρέντι Μπέρια, η αμνηστία της 27ης Μαρτίου 1953, η οποία αποφασίστηκε με πρωτοβουλία του ίδιου του υπουργού Εσωτερικών, εγγραφόταν σε μια σειρά πολιτικών μέτρων που μαρτυρούσαν μια «φιλελεύθερη στροφή» του Μπέρια, ο οποίος εμπλεκόταν στην πάλη της διαδοχής για την εξουσία μετά το θάνατο του Στάλιν κι είχε παγιδευτεί σε μια δίνη πολιτικών πλειοδοσιών. Για να δικαιολογήσει αυτή την αμνηστία, ο Μπέρια είχε αποστείλει, στις 24 Μαρτίου, στο Προεδρείο της Κεντρικής Επιτροπής ένα μακροσκελές σημείωμα στο οποίο εξηγούσε πως από τους 2.526.402 κρατουμένους του Γκουλάγκ, μόνον οι 221.435 ήταν «ιδιαιτέρως επικίνδυνοι εγκληματίες», έγκλειστοι στην πλειοψηφία τους σε «ειδικά στρατόπεδα». Στη μεγάλη τους πλειονότητα, αναγνώριζε ο Μπέρια (αξιοσημείωτη και εκπληκτική ομολογία!), οι κρατούμενοι δεν συνιστούσαν σοβαρή απειλή για το κράτος. Μια ευρεία αμνηστία ήταν επιθυμητή προκειμένου να αποσυμφορηθεί ένα σωφρονιστικό σύστημα υπερβολικά δυσκίνητο κι ελάχιστα αποδοτικό[367].

Το ολοένα και επιδεινούμενο πρόβλημα της διαχείρισης του απέραντου Γκουλάγκ βρισκόταν στο προσκήνιο από τις αρχές της δεκαετίας του '50. Η κρίση του Γκουλάγκ, που αναγνωρίστηκε από την πλειονότητα των ηγετικών στελεχών αρκετά πριν από το θάνατο του Στάλιν, φωτίζει με ένα καινούργιο φως την αμνηστία της 27ης Μαρτίου 1953. Οικονομικά αίτια –κι όχι μονάχα πολιτικά– οδήγησαν αναπόδραστα τους υπο-

ψήφιους διαδόχους του Στάλιν, εν μέσω των τεραστίων δυσχερειών που παρουσίαζε η διαχείριση ενός Γκουλάγκ που ασφυκτιούσε από τον υπερπληθυσμό ενώ και η απόδοσή του ήταν ολοένα και πιο πενιχρή, στην προκήρυξη μιας πλατιάς, μολονότι μερικής, αμνηστίας.

Στον τομέα αυτό, όπως και σε τόσους άλλους, κανένα ριζικό μέτρο δεν ήταν δυνατόν να παρθεί ζώντος του Στάλιν. Σύμφωνα με την πετυχημένη διατύπωση του ιστορικού Moshe Lewin, τα τελευταία χρόνια της ζωής του δικτάτορα τα πάντα ήταν «μουμιοποιημένα».

Ωστόσο, και μετά το θάνατο του Στάλιν, «δεν ήταν ακόμη δυνατόν να γίνουν τα πάντα». Έτσι, εξαιρέθηκαν από την αμνηστία όλοι εκείνοι που είχαν υπάρξει τα πρωταρχικά θύματα της αυθαιρεσίας του συστήματος, οι «πολιτικοί» οι καταδικασμένοι για αντεπαναστατικές δραστηριότητες.

Ο αποκλεισμός των πολιτικών κρατουμένων από την αμνηστία της 27ης Μαρτίου 1953 ήταν η αιτία αρκετών εξεγέρσεων και στάσεων των κρατουμένων στα στρατόπεδα με ειδικό καθεστώς του Γκουλάγκ, του Ρετσλάγκ και του Στεπλάγκ[368].

Στις 4 Απριλίου, η *Pravda* ανακοίνωσε ότι οι «δολοφόνοι με τις λευκές μπλούζες» είχαν πέσει θύματα προβοκάτσιας κι ότι οι ομολογίες τους είχαν αποσπαστεί με «παράνομες ανακριτικές μεθόδους» (εννοείται, φυσικά, με βασανιστήρια). Το ζήτημα αυτό πήρε ακόμη μεγαλύτερη έκταση με την απόφαση που υιοθέτησε η Κεντρική Επιτροπή μερικές μέρες αργότερα, «περί της παραβίασης της νομιμότητας από τα όργανα της Κρατικής Ασφάλειας». Προέκυπτε αβίαστα το συμπέρασμα ότι η υπόθεση των γιατρών-δολοφόνων δεν ήταν ένα απομονωμένο επεισόδιο, ότι η Κρατική Ασφάλεια είχε σφετεριστεί υπερβολικές εξουσίες, ότι είχε προβεί σε πολλαπλές παράνομες πράξεις. Το Κόμμα απέρριπτε αυτές τις μεθόδους και καταδίκαζε την πέρα από τα νόμιμα όρια εξουσία της πολιτικής αστυνομίας. Η ελπίδα που γεννήθηκε από αυτά τα κείμενα προξένησε αμέσως πολλές αντιδράσεις. Οι εισαγγελίες κατακλύστηκαν από εκατοντάδες χιλιάδες αιτήσεις αποκατάστασης. Όσον αφορά τους κρατουμένους, ιδιαιτέρως εκείνους των ειδικών στρατοπέδων, οι οποίοι βρίσκονταν σε απόγνωση εξαιτίας του περιοριστικού κι επιλεκτικού χαρακτήρα της αμνηστίας της 27ης Μαρτίου, έχοντας όμως συνειδητοποιήσει τη σύγχυση των φυλάκων τους και την κρίση που συγκλόνιζε το σωφρονιστικό σύστημα, αρνήθηκαν μαζικά να δουλεύουν και να υπακούουν στις διαταγές των διοικητών των στρατοπέδων. Στις 14 Μαΐου 1953, περισσότεροι από δεκατέσσερις χιλιάδες αιχμάλωτοι των διαφόρων τμημάτων του σωφρονιστικού συμπλέγματος του Νορίλσκ, οργάνωσαν απεργία και συνέστησαν επιτροπές αποτελούμενες από εκλεγμένα μέλη από όλες τις εθνότητες, όπου οι Ουκρανοί και οι προερχόμενοι από τις χώρες της Βαλτικής έπαιζαν ρόλο-κλειδί. Οι βασικές διεκδικήσεις των κρατουμένων ήταν: η ελάττωση του καθημερινού ωραρίου εργασίας σε 9 ώρες, η αφαίρεση του αριθμού μητρώου από τα ρούχα, η κατάργηση των περιορισμών στην αλληλογραφία με τις οικογένειές τους, η απομάκρυνση όλων των χαφιέδων και η επέκταση του ευεργετήματος της αμνηστίας στους πολιτικούς κρατουμένους.

Η επίσημη ανακοίνωση, στις 10 Ιουλίου 1953, της σύλληψης του Μπέρια, ο οποίος κατηγορείτο ως πράκτορας των Άγγλων και «λυσσασμένος εχθρός του λαού», ανακούφισε τους κρατουμένους δημιουργώντας τους την εντύπωση ότι κάτι σοβαρό επρόκειτο να αλλάξει στη Μόσχα και τους έκανε αδιάλλακτους στις διεκδικήσεις τους. Το

κίνημα άρνησης εργασίας εξαπλώθηκε. Στις 14 Ιουλίου, περισσότεροι από 12.000 κρατούμενοι του σωφρονιστικού συμπλέγματος της Βορκούτα κατέβηκαν με τη σειρά τους σε απεργία. Ως απόδειξη πως οι καιροί άλλαζαν, στο Νορίλσκ όπως και στη Βορκούτα άρχισαν διαπραγματεύσεις.

Οι κινητοποιήσεις παρέμειναν ενδημικές στα στρατόπεδα με ειδικό καθεστώς από το καλοκαίρι του 1953 μέχρι το 20ό Συνέδριο, τον Φεβρουάριο του 1956. Η πιο σημαντική και μακροχρόνια εξέγερση ξέσπασε τον Μάιο του 1954 στο τρίτο τμήμα του σωφρονιστικού συμπλέγματος του Στεπλάγκ, στο Κενγκούιρ, κοντά στην Καραγκάντα (Καζαχστάν). Διήρκεσε σαράντα ημέρες και κατεστάλη μονάχα όταν οι ειδικές μονάδες του υπουργείου Εσωτερικών επενέβησαν με άρματα μάχης. Περίπου 400 κρατούμενοι δικάστηκαν και καταδικάστηκαν εκ νέου, ενώ τα έξι επιζήσαντα μέλη της επιτροπής που είχε διευθύνει την αντίσταση εκτελέστηκαν.

Ωστόσο, σημάδι της πολιτικής αλλαγής ύστερα από το θάνατο του Στάλιν, ορισμένα από τα αιτήματα που προβλήθηκαν το 1953-1954 από τους εξεγερμένους κρατουμένους ικανοποιήθηκαν: η διάρκεια του ωραρίου εργασίας ελαττώθηκε στις 9 ώρες και αξιοσημείωτες βελτιώσεις εισήχθησαν στην καθημερινή τους ζωή.

Το 1954-1955, η κυβέρνηση έλαβε μια σειρά μέτρων που περιόριζαν την παντοδυναμία της Κρατικής Ασφάλειας, η οποία είχε ανασχηματιστεί σε βάθος μετά τον παραγκωνισμό του Μπέρια. Οι *τρόικες* –ειδικά δικαστήρια που δίκαζαν τις σχετικές με την πολιτική αστυνομία υποθέσεις– καταργήθηκαν. Η πολιτική αστυνομία αναδιοργανώθηκε σε αυτόνομο οργανισμό με το όνομα *Komitet Gossoudarstvennoï Bezopasnosti* (KGB, Επιτροπή για την Κρατική Ασφάλεια), ενώ παράλληλα εκκαθαρίστηκε το 20% του πριν από τον Μάρτιο του 1953 προσωπικού της και τέθηκε υπό τις διαταγές του στρατηγού Σερόφ, ο οποίος είχε προσωπικά επιβλέψει όλες τις εκτοπίσεις πληθυσμών στη διάρκεια του πολέμου. Ο Σερόφ, που εθεωρείτο άνθρωπος του Χρουστσόφ, ενσάρκωνε όλες τις αμφισημίες μιας μεταβατικής περιόδου όπου αρκετοί από τους υπεύθυνους της παλιάς φρουράς κατείχαν θέσεις-κλειδιά. Η κυβέρνηση προχώρησε σε καινούργιες μερικές αμνηστίες, η πιο σημαντική από τις οποίες επέτρεψε, τον Σεπτέμβριο του 1955, την απελευθέρωση των ατόμων που είχαν καταδικαστεί, το 1945, για «συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής» και των Γερμανών αιχμαλώτων πολέμου που ακόμη κρατούνταν στην ΕΣΣΔ. Τέλος, πάρθηκε μια σειρά ευεργετικών για τους «ειδικούς εποίκους» μέτρων. Πάνω απ' όλα απέκτησαν την άδεια να μετακινούνται σε μια ευρύτερη ακτίνα και να παρουσιάζονται πιο αραιά στις υποδιευθύνσεις από τις οποίες εξαρτιόνταν. Ύστερα από γερμανο-σοβιετικές διαπραγματεύσεις στο υψηλότερο επίπεδο, οι εκτοπισμένοι Γερμανοί, που αντιπροσώπευαν το 40% του συνολικού αριθμού των ειδικών εποίκων (λίγο περισσότεροι από ένα εκατομμύριο επί συνόλου 2.750.000 κρατουμένων), υπήρξαν οι πρώτοι που επωφελήθηκαν, μετά από τον Σεπτέμβριο του 1955, από την άρση των περιορισμών που βάραιναν αυτή την κατηγορία εξόριστων. Παρ' όλα αυτά, τα κείμενα του νόμου αποσαφήνιζαν πως η κατάργηση των νομικών και επαγγελματικών περιορισμών, καθώς και των περιορισμών κατοικίας και κοινωνικής κατάστασης δεν επέφερε «ούτε την επαναπόδοση των κατασχεμένων περιουσιακών στοιχείων, ούτε το δικαίωμα επιστροφής στους τόπους απ' όπου είχαν εκτοπιστεί οι ειδικοί έποικοι»[369].

Οι περιορισμοί αυτοί ήταν άκρως ενδεικτικοί για το σύνολο της τμηματικής και σταδιακής διαδικασίας που επονομάστηκε «αποσταλινοποίηση». Κατευθυνόμενη από

έναν σταλινικό, τον Νικίτα Χρουστσόφ, ο οποίος, όπως άλλωστε όλα τα ηγετικά στελέχη της γενιάς του, είχε συμμετάσχει απευθείας στην καταστολή –αποκουλακοποίηση, εκκαθαρίσεις, εκτοπίσεις, εκτελέσεις–, η αποσταλινοποίηση δεν μπορούσε παρά να περιοριστεί στην καταγγελία ορισμένων υπερβολών τής «περιόδου της προσωπολατρίας». Η Μυστική Εισήγηση που ανέγνωσε ο Χρουστσόφ το βράδυ της 24ης Φεβρουαρίου 1956, ενώπιον των σοβιετικών αντιπροσώπων του 20ού Συνεδρίου, ήταν πολύ επιλεκτική στην καταδίκη του σταλινισμού, χωρίς να θέτει ποτέ εν αμφιβόλω καμία από τις βασικές επιλογές του Κόμματος από το 1917. Αυτός ο επιλεκτικός χαρακτήρας εμφανιζόταν τόσο στη χρονολόγηση της σταλινικής «παρέκκλισης» –που χρονολογείτο από το 1934, αποκλείοντας έτσι το κεφάλαιο των εγκλημάτων της περιόδου της κολεκτιβοποίησης και του λιμού του 1932-1933– όσο και στην επιλογή των αναφερομένων θυμάτων, που ήταν όλοι τους κομμουνιστές, σε γενικές γραμμές απόλυτα πιστοί στον Στάλιν, ποτέ όμως απλοί πολίτες. Περιορίζοντας το πεδίο καταστολής μονάχα στους κομμουνιστές, θύματα της προσωπικής δικτατορίας του Στάλιν, και σε συγκεκριμένα επεισόδια μιας ιστορίας που δεν άρχιζε παρά μόνον μετά τη δολοφονία του Σεργκέι Κίροφ, η Μυστική Εισήγηση παρέκαμπτε το κεντρικό ζήτημα: την ευθύνη του Κόμματος στο σύνολό του και, από το 1917, ενώπιον της κοινωνίας.

Τη Μυστική Εισήγηση ακολούθησε ένας αριθμός συγκεκριμένων μέτρων που συμπλήρωναν τα περιορισμένα μέτρα που είχαν παρθεί μέχρι τότε. Τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του 1956, όλοι οι ειδικοί έποικοι που ανήκαν σε «τιμωρημένους λαούς» για υποτιθέμενη συνεργασία με τη ναζιστική Γερμανία και οι οποίοι είχαν εκτοπιστεί μεταξύ 1943 και 1945, «υπήχθησαν στη διοικητική μέριμνα των οργάνων του υπουργείου των Εσωτερικών», χωρίς ωστόσο να τους παρέχεται το δικαίωμα διεκδίκησης των κατασχεμένων υπαρχόντων τους, ούτε το δικαίωμα επιστροφής στις περιοχές τους. Αυτά τα ημίμετρα προκάλεσαν την οργή των εκτοπισμένων που αρνούνταν μαζικά να υπογράψουν τη γραπτή δέσμευση που απαιτούσε από αυτούς το κράτος ώστε να μην μπορούν να διεκδικήσουν τις περιουσίες τους και να μην δύνανται να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους. Απέναντι σε αυτή τη συμπεριφορά που μαρτυρούσε μια σημαντική μεταβολή του πολιτικού κλίματος και της αντίστοιχης νοοτροπίας, η σοβιετική κυβέρνηση προέβη σε νέες παραχωρήσεις, αποκαθιστώντας, στις 9 Ιανουαρίου 1957, τις παλιές σοβιετικές δημοκρατίες και τις αυτόνομες περιοχές των εκτοπισμένων εθνοτήτων, οι οποίες είχαν διαλυθεί την επομένη της κηρύξεως του πολέμου. Μόνον η αυτόνομη δημοκρατία των Τατάρων της Κριμαίας δεν αποκαταστάθηκε.

Για τρεις ολόκληρες δεκαετίες, οι Τάταροι της Κριμαίας μάχονταν επίμονα για να τους αναγνωριστεί το δικαίωμα της παλιννόστησης. Οι Καρατσάις, οι Καλμούχοι, οι Μπαλκάροι, οι Τσετσένοι και οι Ινγκούσιοι πήραν το δρόμο της επιστροφής κατά δεκάδες χιλιάδες μετά το 1957. Οι αρχές δεν τους διευκόλυναν σε τίποτα. Πολυάριθμα επεισόδια ξέσπασαν ανάμεσα στους εκτοπισμένους που επιθυμούσαν να ξαναπάρουν τις παλιές τους κατοικίες και τους Ρώσους αποίκους που είχαν οδηγηθεί εκεί από άλλες γειτονικές περιοχές και που τώρα κατείχαν τα μέρη τους. Μην διαθέτοντας *propiska*, αυτή την εγγραφή στην τοπική αστυνομία που παρείχε το νόμιμο δικαίωμα κατοικίας σε μια συγκεκριμένη περιοχή, οι πρώην εξόριστοι που γύριζαν στον τόπο τους βρίσκονταν αναγκασμένοι ακόμη μια φορά να εγκατασταθούν σε αυτοσχέδια παραπήγματα, σε τενεκεδουπόλεις, σε σκηνές, κάτω από τη μόνιμη απειλή της σύλληψης για παραβίαση του νόμου περί διαβατηρίων (η οποία ετιμωρείτο με δύο χρόνια

φυλάκιση). Τον Ιούλιο του 1958, η πρωτεύουσα της Τσετσενίας Γκρόζνι, έγινε θέατρο αιματηρών συγκρούσεων ανάμεσα σε Ρώσους και Τσετσένους. Μια πρόσκαιρη ηρεμία αποκαταστάθηκε μονάχα όταν οι αρχές διέθεσαν κονδύλια για την κατασκευή κατοικιών για τους πρώην εξόριστους[370].

Επισήμως, η κατηγορία των ειδικών εποίκων έπαψε να υφίσταται τον Ιανουάριο του 1960. Οι τελευταίοι εξόριστοι που απελευθερώθηκαν από το καθεστώς του παρία υπήρξαν οι εθνικιστές της Ουκρανίας και των χωρών της Βαλτικής. Κουρασμένοι από τη για μια ακόμη φορά αντιμετώπιση διοικητικών προσκομμάτων που οι αρχές προέβαλλαν για την παλιννόστησή τους, λιγότεροι από τους μισούς επέστρεψαν στις πατρίδες τους. Οι υπόλοιποι επιζώντες «ρίζωσαν» στους τόπους της εξορίας τους.

Μόνον μετά το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ απελευθερώθηκε η μεγάλη πλειοψηφία των αντεπαναστατών κρατουμένων. Το 1954-1955, λιγότεροι από 90.000 από αυτούς αποφυλακίστηκαν. Το 1956-1957, περίπου 310.000 αντεπαναστάτες εγκατέλειψαν το Γκουλάγκ. Την 1η Ιανουαρίου 1959, απέμεναν 11.000 πολιτικοί κρατούμενοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης[371]. Προκειμένου να επιταχυνθούν οι διαδικασίες, περισσότερες από διακόσιες ειδικές αναθεωρητικές επιτροπές στάλθηκαν στα στρατόπεδα, και απονεμήθηκαν αρκετές αμνηστίες. Ωστόσο, η απελευθέρωση δεν σήμαινε ακόμη αποκατάσταση. Μέσα σε δύο χρόνια (1956-1957), λιγότερα από 60.000 άτομα αποκαταστάθηκαν όπως άρμοζε. Η τεράστια πλειονότητα έπρεπε να περιμένει για χρόνια, ακόμη και για δεκαετίες, προτού αποκτήσει το πολύτιμο πιστοποιητικό. Παρ' όλα αυτά, το 1956 καταγράφηκε στη συλλογική μνήμη ως το έτος της «επιστροφής», που τόσο θαυμαστά περιγράφηκε από τον Βασίλι Γκρόσσμαν στο πεζογράφημά του *Όλα περνούν*. Ετούτη η μεγάλη επιστροφή, που συντελούνταν κάτω από την απόλυτη επίσημη σιωπή, και η οποία υπενθύμιζε πως εκατομμύρια άλλοι δεν θα ξαναγύριζαν ποτέ, δεν μπορούσε παρά να προξενήσει μια βαθιά σύγχυση, ένα πελώριο κοινωνικό και ηθικό τραύμα, ένα τραγικό πρόσωπο-με-πρόσωπο σε μια κοινωνία όπου, έγραφε η Λύντια Τσουκόφσκαγια, «δύο Ρωσίες κοιτάζονταν στο εξής κατάματα. Εκείνη που είχε φυλακίσει κι εκείνη που είχε φυλακιστεί». Εμπρός σε αυτή την κατάσταση, η πρώτη έγνοια των αρχών ήταν να μην υποχωρήσουν στις ατομικές ή συλλογικές αιτήσεις σχετικά με τις διώξεις εναντίον των υπαλλήλων που είχαν διαπράξει παραβιάσεις της σοσιαλιστικής νομιμότητας ή είχαν χρησιμοποιήσει παράνομες ανακριτικές μεθόδους την εποχή της προσωπολατρίας. Η μόνη οδός προσφυγής ήταν οι επιτροπές ελέγχου του Κόμματος. Για το ζήτημα των αποκαταστάσεων, οι πολιτικές αρχές έστειλαν στις εισαγγελίες αρκετές εγκυκλίους με τις οποίες καθορίζονταν οι προτεραιότητες: μέλη και οπαδοί του Κόμματος. Δεν έγινε καμία κάθαρση.

Με την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων, το μετασταλινικό Γκουλάγκ είδε να καταρρέουν τα θεμέλιά του πριν σταθεροποιηθεί, στα τέλη της δεκαετίας του '50 και στις αρχές της δεκαετίας του '60, στους 900.000 κρατουμένους, εκ των οποίων ένας πυρήνας 300.000 κρατουμένων και υπότροπων του κοινού δικαίου που εξέτιαν μακροχρόνιες ποινές και 600.000 μικροκακοποιοί που είχαν καταδικαστεί, βάσει των κατασταλτικών νόμων που εξακολουθούσαν να ισχύουν, σε ποινές συχνά δυσανάλογες σε σχέση με το παράπτωμά τους. Λίγο-λίγο εξαφανίστηκε ο πρωτοπόρος ρόλος του Γκουλάγκ στον εποικισμό και την εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου των υπερβόρειων περιοχών και της σοβιετικής Άπω Ανατολής. Τα αχανή σωφρονιστικά κτηριακά συμπλέγματα της σταλινικής περιόδου κατατμήθηκαν σε πιο μικρές μονάδες. Τρο-

ποποιήθηκε, επίσης, η γεωγραφία του Γκουλάγκ: τα στρατόπεδα επανεγκαταστάθηκαν στην πλειοψηφία τους στο ευρωπαϊκό τμήμα της ΕΣΣΔ. Ο εγκλεισμός στις φυλακές απέκτησε σιγά-σιγά τη ρυθμιστική λειτουργία που έχει σε κάθε κοινωνία, διατηρώντας μολαταύτα στη μετασταλινική ΕΣΣΔ εκείνες τις ιδιαιτερότητες που προσιδιάζουν σ' ένα σύστημα που δεν ήταν ακριβώς ό,τι αποκαλούμε κράτος δικαίου. Πράγματι, στους κακοποιούς προσθέτονταν, χάρις στις εκστρατείες καταστολής που εξαπολύονταν σποραδικά εναντίον αυτής ή εκείνης της συμπεριφοράς που ξαφνικά κρινόταν κοινωνικά απαράδεκτη –αλκοολισμός, χουλιγκανισμός, «παρασιτισμός»– «συνηθισμένοι» πολίτες, καθώς και ένας μικρός αριθμός ατόμων (μερικές εκατοντάδες κάθε χρόνο), τα οποία στην πλειοψηφία τους καταδικάζονταν βάσει των άρθρων 70 και 190 του νέου Ποινικού Κώδικα που ψηφίστηκε το 1960.

Τα διάφορα μέτρα απελευθέρωσης και οι αμνηστίες συμπληρώνονταν από κεφαλαιώδεις τροποποιήσεις της ποινικής νομοθεσίας. Ανάμεσα στα πρώτα μέτρα που αναμόρφωσαν τη σταλινική νομοθεσία, ήταν ένα διάταγμα της 25ης Απριλίου 1956 που καταργούσε τον αντεργατικό νόμο του 1940, ο οποίος απαγόρευε στους εργάτες να φεύγουν από την επιχείρηση όπου εργάζονταν. Αυτό το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της αποποινικοποίησης των εργασιακών σχέσεων, ακολουθήθηκε από αρκετές καινούργιες διατάξεις. Τα αποσπασματικά αυτά μέτρα συστηματοποιήθηκαν με την υιοθέτηση, στις 25 Δεκεμβρίου 1958, νέων «Βασικών αρχών του Ποινικού Κώδικα». Τα κείμενα αυτά εξαφάνισαν τις ουσιώδεις διατάξεις της ποινικής νομοθεσίας των προηγουμένων κωδίκων, και ιδιαιτέρως τις έννοιες του «εχθρού του λαού» και του «αντεπαναστατικού εγκλήματος». Εξάλλου, η ηλικία ποινικής ευθύνης ανέβηκε από τα 14 στα 16 έτη, απαγορεύθηκε η βία και τα βασανιστήρια για την απόσπαση ομολογιών, ο υπόδικος όφειλε υποχρεωτικά να παρίσταται στην ακροαματική διαδικασία με την υπεράσπιση δικηγόρου ο οποίος γνώριζε τα της υποθέσεως, ενώ, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, οι δίκες έπρεπε να διεξάγονται δημόσια. Ο Ποινικός Κώδικας του 1960 διατηρούσε παρ' όλα αυτά έναν ορισμένο αριθμό άρθρων που επέτρεπαν την τιμωρία κάθε μορφής πολιτικής ή ιδεολογικής παρέκκλισης. Σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 70, κάθε άτομο «που διεξήγε προπαγάνδα με στόχο την αποδυνάμωση της σοβιετικής εξουσίας... με συκοφαντικούς ισχυρισμούς που ζημίωναν το Κράτος και την κοινωνία» υπόκειτο σε ποινή εγκλεισμού σε στρατόπεδο από έξι μήνες ώς επτά χρόνια, ακολουθούμενης από εκτόπιση για διάστημα δύο μέχρι πέντε ετών. Το άρθρο 190 καταδίκαζε κάθε «μη-καταγγελία» αντισοβιετικού εγκλήματος σε ποινή ενός μέχρι τριών ετών εγκλεισμού σε στρατόπεδο ή σε αντίστοιχη ποινή καταναγκαστικών έργων δημοσίου συμφέροντος. Τις δεκαετίες του '60 και του '70, αυτά τα δύο άρθρα χρησιμοποιήθηκαν πλατιά εναντίον των πολιτικά ή ιδεολογικά «παρεκκλινόντων»: το 90% των εκατοντάδων ατόμων που καταδικάζονταν κάθε χρόνο για «αντισοβιετισμό», καταδικάζονταν βάσει αυτών των δύο άρθρων.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου του πολιτικού «λιωσίματος των πάγων» και της σφαιρικής βελτίωσης του επιπέδου ζωής, όπου όμως η μνήμη της καταπίεσης παρέμενε ζωντανή, οι ενεργητικές μορφές διαφωνίας ή αμφισβήτησης παρέμεναν εξαιρετικά μειοψηφικές. Το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του '60, οι αναφορές της KGB κατέγραφαν 1.300 «αντικαθεστωτικούς» το 1961, 2.500 το 1962, 4.500 το 1964, και 1.300 το 1965[372]. Τις δεκαετίες του '60 και του '70, τρεις κατηγορίες πολιτών απετέλεσαν το αντικείμενο «στενής» επιτήρησης των υπηρεσιών της KGB: οι θρησκευτικές μειονότη-

τες (καθολικοί, βαπτιστές, πεντηκοστιανοί, αντβεντιστές), οι εθνικές μειονότητες που είχαν πληγεί στον μεγαλύτερο βαθμό την περίοδο της σταλινικής καταστολής (οι κάτοικοι των χωρών της Βαλτικής, οι Τάταροι της Κριμαίας, οι Γερμανοί, οι Ουκρανοί των δυτικών περιοχών όπου η αντίσταση κατά της σοβιετοποίησης είχε υπάρξει ιδιαιτέρως σθεναρή), και η δημιουργική ιντελιγκέντσια που είχε ενταχθεί στο κίνημα των «αποστατών» που εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60[373].

Μετά από μια τελευταία εκστρατεία κατά του κλήρου, η οποία εξαπολύθηκε το 1957 και στις περισσότερες περιπτώσεις περιορίστηκε στο κλείσιμο ορισμένων εκκλησιών που είχαν ξανανοίξει μετά τον πόλεμο, η σύγκρουση ανάμεσα στο Κράτος και την Ορθόδοξη Εκκλησία παραχώρησε τη θέση της σε μια συγκατοίκηση. Η προσοχή των ειδικών υπηρεσιών της KGB μετατοπίστηκε ειδικότερα στις θρησκευτικές μειονότητες, οι οποίες θεωρούνταν ύποπτες λιγότερο για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και περισσότερο για την υποστήριξη που πιστευόταν ότι ελάμβαναν από το εξωτερικό. Μερικά σποραδικά στοιχεία μαρτυρούν τον περιθωριακό χαρακτήρα αυτού του φαινομένου: Το 1973-1975 συνελήφθησαν 116 βαπτιστές· το 1984, 200 βαπτιστές εξέτιαν ποινές εγκλεισμού σε στρατόπεδα, με μέση διάρκεια καταδίκης το ένα έτος.

Στη δυτική Ουκρανία, περιοχή που για μεγάλο διάστημα αντιστεκόταν πεισματικά στον εκσοβιετισμό, καμιά δεκαριά «εθνικιστικά γκρουπούσκουλα», κληρονόμοι της OUN, εξαρθρώθηκαν στην Τερνοπόλ, το Ζαπορόγιε, το Ιβάνοβο-Φρανκόφσκ, το Λβιβ, μεταξύ του 1961-1973. Οι ποινές που επιβάλλονταν συνήθως στα μέλη τους ήταν από 5 μέχρι 10 έτη εγκλεισμού σε στρατόπεδα. Στη Λιθουανία, άλλη περιοχή που είχε υποταχθεί με τη βία τη δεκαετία του '40, οι τοπικές πηγές αναφέρονται σε πολύ περιορισμένες συλλήψεις τις δεκαετίες του '60 και '70. Η δολοφονία τριών καθολικών ιερέων το 1981 κάτω από ύποπτες συνθήκες, με πιθανή ανάμειξη της KGB, θεωρήθηκε ασυγχώρητη προβοκάτσια.

Μέχρι την εξαφάνιση της ΕΣΣΔ, το πρόβλημα των Τατάρων της Κριμαίας, οι οποίοι είχαν εκτοπιστεί το 1944 κι από τότε δεν είχε αποκατασταθεί η αυτόνομη δημοκρατία τους, έμενε βαριά κληρονομιά της σταλινικής περιόδου. Ήδη από το τέλος της δεκαετίας του '50, οι Τάταροι της Κριμαίας, που είχαν εγκατασταθεί στη μεγάλη τους πλειοψηφία στην κεντρική Ασία, άρχισαν μια εκστρατεία –σημάδι της αλλαγής των καιρών– για τη συνολική τους αποκατάσταση και την επιστροφή τους στα εδάφη τους. Το 1966, μια αντιπροσωπία Τατάρων κατέθεσε αίτηση με 130.000 υπογραφές στο 23ο Συνέδριο του Κόμματος. Τον Σεπτέμβριο του 1967, ένα διάταγμα του Προεδρείου του Ανωτάτου Σοβιέτ ακύρωνε την κατηγορία της «συλλογικής προδοσίας». Τρεις μήνες αργότερα, ένα καινούργιο διάταγμα επέτρεψε στους Τατάρους να εγκατασταθούν σε τόπο της επιλογής τους, με την προϋπόθεση του σεβασμού του νόμου περί διαβατηρίων, πράγμα που σήμαινε ένα νομότυπο συμβόλαιο εργασίας. Από το 1967 μέχρι το 1978, λιγότερα από 15.000 άτομα –το 2% περίπου του ταταρικού πληθυσμού– κατόρθωσαν να τακτοποιηθούν νομικά σε σχέση με το νόμο περί διαβατηρίων. Το κίνημα των Τατάρων της Κριμαίας υπηρετήθηκε με τη στάση που τήρησε υπέρ του ταταρικού ζητήματος ο στρατηγός Γκριγκορένκο, ο οποίος συνελήφθη τον Μάιο του 1969 στην Τασκένδη και μεταφέρθηκε σε ψυχιατρική κλινική, μια μορφή εγκλεισμού που έπληττε μερικές δεκάδες άτομα κάθε χρόνο στη διάρκεια της δεκαετίας του '70.

Οι ιστορικοί χρονολογούν συνήθως τις αρχές του κινήματος των αντιφρονούντων από την πρώτη πολιτική δίκη της μετασταλινικής εποχής: τη δίκη των συγγραφέων

Αντρέι Σινιάφσκι και Γιούρι Ντάνιελ τον Φεβρουάριο του 1966, οι οποίοι καταδικάστηκαν σε 7 και 5 χρόνια εγκλεισμό σε στρατόπεδο αντιστοίχως. Στις 5 Δεκεμβρίου 1965, λίγο ύστερα από τη σύλληψη των δύο συγγραφέων, έγινε μια διαδήλωση συμπαράστασης που συγκέντρωσε καμιά πενηνταριά άτομα, στην πλατεία Πούσκιν της Μόσχας. Οι αντιφρονούντες –μερικές εκατοντάδες διανοούμενοι στα μέσα της δεκαετίας του '60, μεταξύ χιλίων και δύο χιλιάδων στο απόγειο του κινήματος, μια δεκαετία αργότερα– εγκαινίαζαν ένα ριζικά διαφορετικό διάβημα διαμαρτυρίας. Αντί να αρνούνται τη νομιμότητα του καθεστώτος, απαιτούσαν τον αυστηρό σεβασμό των σοβιετικών νόμων, του Συντάγματος και των διεθνών συμφωνιών που είχε συνυπογράψει η ΕΣΣΔ. Ο τρόπος δράσης του κινήματος των διαφωνούντων ήταν συνεπής με αυτή την καινούργια αρχή: άρνηση της παρανομίας, διαφάνεια στο κίνημα, πλατιά δημοσιότητα των αναλαμβανομένων δράσεων με την όσο το δυνατόν πιο συχνή διοργάνωση συνεντεύξεων τύπου, με προσκαλεσμένους τους ξένους ανταποκριτές.

Όσον αφορά τον δυσανάλογο συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα σε μερικές εκατοντάδες αντιφρονούντες και το σοβιετικό κράτος, το βάρος της διεθνούς κοινής γνώμης έγειρε αποφασιστικά με την έκδοση στη Δύση, τέλη του 1973, του μυθιστορήματος του Αλεξάντρ Σολζενίτσιν *Το αρχιπέλαγος γκουλάγκ*, που είχε ως επακόλουθο την απέλαση του συγγραφέα από την ΕΣΣΔ. Σε μερικά χρόνια, χάρη στη δράση μιας ελάχιστης μειοψηφίας, το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ΕΣΣΔ κατέστη μέγα διεθνές θέμα και κεντρικό αντικείμενο της Συνδιάσκεψης για την ασφάλεια και τη συνεργασία στην Ευρώπη που εγκαινιάστηκε στο Ελσίνκι, το 1973. Το τελικό ψήφισμα της Συνδιάσκεψης, υπογραμμένο από την ΕΣΣΔ, ενίσχυσε τη θέση των αντιφρονούντων, οι οποίοι οργάνωσαν στις διάφορες πόλεις όπου ήταν εγκατεστημένοι (Μόσχα, Λένινγκραντ, Κίεβο, Βίλνιους κ.λπ.) «επιτροπές επιτήρησης των συμφωνιών του Ελσίνκι», επιφορτισμένες να μεταφέρουν κάθε πληροφορία σχετικά με παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η δουλειά της συλλογής παρόμοιων πληροφοριών είχε ήδη αρχίσει, κάτω από πιο δύσκολες συνθήκες, από το 1968, με την κυκλοφορία ανά δίμηνο ή τρίμηνο ενός παράνομου φυλλαδίου, του *Χρονικού των τρεχόντων γεγονότων*, που επισήμαινε τις πιο διαφορετικές μορφές παραβίασης των ατομικών ελευθεριών. Με τη διεθνοποίηση του ζητήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ΕΣΣΔ, ο αστυνομικός μηχανισμός περιορίστηκε μερικώς. Από τη στιγμή που ο αντιφρονών ήταν γνωστός, η σύλληψή του δεν περνούσε πλέον απαρατήρητη και οι πληροφορίες για την τύχη του κυκλοφορούσαν ραγδαία στο εξωτερικό. Με ενδεικτικό τρόπο, ο αστυνομικός κλοιός αναπτυσσόταν στο εξής σε στενή συνάφεια με τα σκαμπανεβάσματα της «ύφεσης»: μεταξύ 1968-1972 και 1979-1982, οι συλλήψεις ήταν πολυπληθέστερες από την περίοδο 1973-1976. Μας είναι αδύνατον, με βάση την παρούσα κατάσταση των αρχείων, να επιχειρήσουμε έναν ακριβή απολογισμό των ατόμων που συνελήφθησαν για πολιτικούς λόγους μεταξύ 1960-1985. Οι πηγές των αντιφρονούντων κάνουν λόγο για μερικές εκατοντάδες συλλήψεις στη διάρκεια των πιο δύσκολων ετών. Το 1970, το *Χρονικό των τρεχόντων γεγονότων* ανέφερε 106 συλλήψεις, εκ των οποίων 21 «προληπτικοί εγκλεισμοί» σε ψυχιατρικές κλινικές. Για το 1971, τα αντίστοιχα νούμερα, σύμφωνα πάντα με το *Χρονικό*, ήταν 85 και 24. Στη διάρκεια των ετών 1979-1981, μια περίοδο διεθνών συγκρούσεων, συνελήφθησαν περίπου πεντακόσια άτομα.

Σε μια χώρα όπου η εξουσία στάθηκε πάντα καχύποπτη στην ελεύθερη έκφραση απόψεων που εξέφραζαν τη διαφωνία τους για την ίδια τη φύση αυτής της εξουσίας,

το φαινόμενο της διαφωνίας, που αποτελούσε την έκφραση μιας ριζικής αντίθεσης, μιας διαφορετικής πολιτικής αντίληψης που υπερασπιζόταν, απέναντι στα δικαιώματα του κοινωνικού συνόλου, εκείνα του ατόμου, δεν ήταν δυνατόν να έχει άμεση επαφή με το κοινωνικό σώμα. Η αληθινή αλλαγή βρισκόταν αλλού: στις πολλαπλές σφαίρες κοινωνικής και πολιτιστικής αυτονομίας που είχαν αναπτυχθεί μετά το '60 και το '70 κι ακόμη περισσότερο στα μέσα της δεκαετίας του '80, τη στιγμή που ένα τμήμα των πολιτικών ελίτ συνειδητοποιούσε την αναγκαιότητα μιας αλλαγής εξίσου ριζοσπαστικής με εκείνη που είχε επέλθει το 1953.

Συμπεράσματα

Η παρούσα σύνθεση δεν φιλοδοξεί να προβεί σε αποκαλύψεις σχετικά με την άσκηση κρατικής βίας στην ΕΣΣΔ και τις μορφές καταστολής που εφαρμόστηκαν στη διάρκεια του πρώτου μισού της ύπαρξης του σοβιετικού καθεστώτος. Αυτή η ιδιαιτερότητα εξερευνήθηκε, εδώ κι αρκετό καιρό, από τους ιστορικούς που δεν περίμεναν το άνοιγμα των αρχείων για να περιγράψουν τις αδρές γραμμές και την έκταση της τρομοκρατίας. Από την άλλη, η πρόσβαση στις πηγές επιτρέπει τη σύνταξη ενός πρώτου απολογισμού με χρονολογική σειρά, ποσοτικής και ειδολογικής μορφής. Αυτό το προσχέδιο είναι ό,τι συνιστά μια πρώτη απόπειρα κατάρτισης ενός ερωτηματολογίου σχετικά με τις μορφές άσκησης της βίας, τη συχνότητα και τη σημασία τους σε διαφορετικά πλαίσια.

Το διάβημα αυτό εντάσσεται σε ένα τεράστιο εργοτάξιο που άνοιξε, πριν από δέκα χρόνια περίπου, στη Δύση αλλά και στη Ρωσία. Από το αρχικό, έστω και αποσπασματικό, άνοιγμα των αρχείων, οι ιστορικοί προσπάθησαν πάνω απ' όλα να παραβάλουν την ιστοριογραφία που είχε συγκροτηθεί μέσα στην «ανωμαλία» με τις διαθέσιμες πλέον πηγές. Έτσι, εδώ και μερικά χρόνια, ορισμένοι ιστορικοί, προπάντων Ρώσοι, ήρθαν σε επαφή με υλικό το οποίο σήμερα θεωρείται θεμελιώδες για κάθε πρόσφατη ή τρέχουσα έρευνα. Δόθηκε περισσότερο βάρος σε κάποιους τομείς, ιδιαιτέρως στο σύστημα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, τη σύγκρουση ανάμεσα στην εξουσία και την αγροτιά, τους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων στην κορυφή. Για παράδειγμα, ιστορικοί όπως ο Β.Ν. Ζεμσκόφ ή ο Ν. Μπουγκάι κατάρτισαν έναν πρώτο ποσοτικό απολογισμό των εκτοπίσεων στο σύνολό τους κατά τη σταλινική περίοδο. Ο Β.Π. Ντανίλοφ στη Ρωσία, ο Α. Γκρατσιόζι στην Ιταλία έριξαν φως τόσο στη συνέχεια όσο και στην κεντρική σημασία των συγκρούσεων ανάμεσα στο καινούργιο καθεστώς και τους αγρότες. Μέσα από τα αρχεία της Κεντρικής Επιτροπής, ο Ολέγκ Χλεβνιούκ φώτισε αρκετά τον τρόπο λειτουργίας του «πρώτου κύκλου του Κρεμλίνου».

Βασιζόμενος στις έρευνες, προσπάθησα να ανασυγκροτήσω, μετά το 1917, την εξέλιξη των κύκλων βίας που βρίσκονται στην καρδιά της κοινωνικής ιστορίας της ΕΣΣΔ, η οποία περιμένει ακόμη σε μεγάλο βαθμό να γραφτεί. Ξαναπιάνοντας ένα νήμα που είχε ερευνηθεί εκτεταμένα από τους «πρωτοπόρους», οι οποίοι ανασύστησαν εκ του μηδενός τις τραγικές πτυχές αυτής της ιστορίας, επέλεξα εκείνες τις πηγές που μου φάνηκαν ως οι πιο υποδειγματικές σχετικά με την ποικιλία των μορφών βίας και καταστολής, τις πρακτικές των πληθυσμιακών ομάδων που υπήρξαν θύματά της, αποκαλυπτικές επίσης των αντιφάσεων και των χασμάτων: ακραία βία του λενινιστικού λόγου εναντίον των αντιπάλων μενσεβίκων οι οποίοι έπρεπε «να εκτελεστούν μέχρι ενός», ενώ στην πραγματικότητα στις περισσότερες περιπτώσεις φυλακίζονταν. Υπερβολική βιαιότητα των αποσπασμάτων επίταξης τα οποία, στα τέλη του 1922, εξακολουθούσαν να τρομοκρατούν την ύπαιθρο, την ίδια στιγμή που η Νέα Οικονομική Πο-

λιτική είχε ήδη εγκριθεί από την κεντρική εξουσία από τον προηγούμενο χρόνο. Αντιφατικές εναλλαγές, τη δεκαετία του '30, μεταξύ θεαματικών περιόδων μαζικών συλλήψεων και απελευθερώσεων στα πλαίσια μιας εκστρατείας «αποσυμφόρησης των φυλακών». Πίσω από την πολλαπλότητα των περιπτώσεων που παρουσιάζονται, πρόθεσή μας ήταν να προχωρήσουμε σε μια καταγραφή των μορφών βίας και καταστολής, η οποία διευρύνει το πεδίο των ερωτήσεων για τους μηχανισμούς, την έκταση και το νόημα της μαζικής τρομοκρατίας.

Η μονιμότητα αυτών των πρακτικών μέχρι το θάνατο του Στάλιν και η αποφασιστική τους επίπτωση στην κοινωνική ιστορία της ΕΣΣΔ δικαιολογούν, νομίζω, τον παραγκωνισμό της πολιτικής ιστορίας σε δεύτερο πλάνο, τουλάχιστον σ' ένα αρχικό στάδιο. Σε αυτή την προσπάθεια ανασύστασης εμπλέκεται μια απόπειρα σύνθεσης που λαμβάνει υπόψη της γνώσεις αποκτημένες παλαιότερα ή και πρόσφατα, καθώς και ντοκουμέντα που προκαλούν και δημιουργούν καινούργια ερωτήματα. Πρόκειται, στις περισσότερες περιπτώσεις, για επιτόπιες αναφορές –αλληλογραφία των περιφερειακών υπαλλήλων σχετικά με τον λιμό, αναφορές της τοπικής Τσεκά για τις εργατικές απεργίες της Τούλα, απολογισμοί της διεύθυνσης των στρατοπέδων συγκέντρωσης για την κατάσταση των κρατουμένων– που φέρνουν στο προσκήνιο συγκεκριμένες πραγματικότητες και οριακές καταστάσεις σε αυτό το σύμπαν της ακραίας βίας.

Προκειμένου να εξαχθούν τα διάφορα ερωτήματα που βρίσκονται στην καρδιά αυτής της μελέτης, πρέπει καταρχάς να θυμηθούμε τους διάφορους κύκλους βίας και καταστολής.

Ο πρώτος κύκλος, από τα τέλη του 1917 μέχρι το τέλος του 1922, ανοίγει με την κατάκτηση της εξουσίας, η οποία, για τον Λένιν, περνάει απαραιτήτως από τον εμφύλιο πόλεμο. Ύστερα από μια πολύ σύντομη φάση χειραγώγησης των αυθόρμητων κοινωνικών ξεσπασμάτων βίας, τα οποία έδρασαν ως καταλυτικοί παράγοντες της «παλαιάς τάξης», από την άνοιξη του 1918 παριστάμεθα σε μια εσκεμμένη επίθεση κατά των αγροτών που, πέρα από τις στρατιωτικές συγκρούσεις μεταξύ «Κόκκινων» και «Λευκών», θα αποτελέσει για πολλές δεκαετίες το πρότυπο των πρακτικών της τρομοκρατίας και θα καθορίσει την αποδεκτή από την πολιτική εξουσία αντιδημοτικότητά της. Αυτό που μας κάνει εντύπωση, παρά τα διακυβεύματα που συνδέονται με την αβεβαιότητα της εξουσίας, είναι η απόρριψη κάθε διαπραγμάτευσης, η φυγή προς τα εμπρός σε κάθε εμπόδιο, πράγμα που γίνεται ολοφάνερο από τις διώξεις που αναλαμβάνονται εναντίον του «φυσικού συμμάχου» των μπολσεβίκων, τους εργάτες· η εξέγερση της Κροστάνδης, από αυτή την άποψη, δεν συνιστά παρά μόνον μια κατάληξη. Αυτός ο πρώτος κύκλος δεν τελειώνει ούτε με την ήττα των Λευκών, ούτε με τη Νέα Οικονομική Πολιτική. Προεκτείνεται, αντίθετα, μέσα σε μια δυναμική που συντηρείται από μια βάση που έχει ζυμωθεί με τη βία και δεν εξαντλείται πριν από τον λιμό του 1922, ο οποίος εκμηδενίζει τις τελευταίες αντιστάσεις των αγροτών.

Ποιο νόημα να δώσουμε στη μικρή παύση που, από το 1923 μέχρι το 1927, διακόπτει δύο κύκλους βίας; Πολλά στοιχεία συνηγορούν για μια προοδευτική έξοδο από την κουλτούρα του εμφυλίου πολέμου. Το προσωπικό της πολιτικής αστυνομίας ελαττώνεται σημαντικά, ενώ παρατηρείται μια ανακωχή με τους αγρότες και η αρχή μιας νομικής διευθέτησης. Ωστόσο, η πολιτική αστυνομία όχι μόνον δεν εξαφανίζεται, αλλά διατηρεί τις λειτουργίες της του ελέγχου, της επαγρύπνησης και του φακελώματος. Ακόμη και η σύντομη διάρκεια αυτής της παύσης μετριάζει τη σημασία της.

Αν ο πρώτος κύκλος καταστολής εγγράφεται σε ένα πλαίσιο γενικών και άμεσων συγκρούσεων, ο δεύτερος εγκαινιάζεται με μια επίθεση εκ μέρους της σταλινικής ομάδας εναντίον της αγροτιάς, μέσα σ' ένα πλαίσιο πολιτικής πάλης στην κορυφή. Κι από τους μεν κι από τους δε αυτή η επανεμφάνιση μιας ακραίας βίας γίνεται αντιληπτή ως μια καινούργια αρχή. Η πολιτική εξουσία ανανεώνει τους δεσμούς της με τις πρακτικές με τις οποίες είχε πειραματιστεί μερικά χρόνια πριν. Οι μηχανισμοί που συνδέονται με την επιβολή της βίας στις κοινωνικές σχέσεις στη διάρκεια του πρώτου κύκλου παράγουν μια νέα δυναμική τρομοκρατίας αλλά επίσης και ύφεσης για το επόμενο τέταρτο του αιώνα. Ετούτος ο δεύτερος πόλεμος εναντίον των αγροτών στάθηκε αποφασιστικός στη διαδικασία θεσμοποίησης της τρομοκρατίας ως μορφής διακυβέρνησης, κι αυτό για πολλούς λόγους: ευθύνεται εν μέρει για τη μετατροπή των κοινωνικών εντάσεων σε εργαλεία χειραγώγησης, χάρις στην αφύπνιση των παλιών αποθεμάτων «αρχαϊκής» βίας που ενυπάρχουν στον αγροτικό κόσμο· εγκαινιάζει το σύστημα των μαζικών εκτοπίσεων· εκεί διαμορφώνονται τα πολιτικά στελέχη του καθεστώτος. Τέλος, θεσπίζοντας μια ληστρική προείσπραξη φόρου σε είδος, η οποία αποδιοργανώνει το σύνολο του παραγωγικού κύκλου, το σύστημα της «στρατιωτικο-φεουδαρχικής εκμετάλλευσης» της αγροτιάς, σύμφωνα με τα λόγια του Μπουχάριν, καταλήγει σε μια καινούργια μορφή δουλείας και ανοίγει το δρόμο για την απώτατη δοκιμασία του σταλινισμού: το λιμό του 1933, που από μόνος του κατέχει τη χειρότερη θέση στον απολογισμό των θυμάτων της σταλινικής περιόδου. Μετά από αυτή την οριακή κατάσταση -όπου δεν υπήρχε πια κανείς για να σπείρει, ούτε και χώρος στις φυλακές-, ακολουθεί μια εποχή σύντομης ανακωχής για δύο χρόνια περίπου: οι αρχές προβαίνουν για πρώτη φορά σε μαζικές απελευθερώσεις. Όμως τα αραιά μέτρα καθησυχασμού δημιουργούν καινούργιες εντάσεις: τα παιδιά των εκτοπισμένων κουλάκων ξαναποκτούν τα πολιτικά τους δικαιώματα, ωστόσο δεν τους επιτρέπεται να επιστρέψουν στον τόπο τους.

Πώς ξετυλίγεται και διαρθρώνεται σε διάφορα στάδια η τρομοκρατία, στη διάρκεια της δεκαετίας του '30 και στην επόμενη δεκαετία; Για να τα ξεχωρίσουμε, μπορούμε να βασιστούμε σε ποικίλα σημεία αναφοράς, όπως η ένταση και η σκληρότητα των διώξεων. Η εποχή των «Μεγάλων Διωγμών» συγκεντρώνει, σε λιγότερο από δύο χρόνια (τέλη του 1936-τέλη του 1938) περισσότερο από το 85% των καταδικών σε θάνατο που απαγγέλθηκαν από ειδικά δικαστήρια, για όλη τη σταλινική περίοδο. Στη διάρκεια αυτών των χρόνων, η κοινωνική προέλευση των θυμάτων είναι συγκεχυμένη: το σημαντικό κομμάτι των στελεχών που εκτελέστηκαν ή συνελήφθησαν δεν μπορεί να αποκρύψει την μεγάλη κοινωνιολογική ποικιλία των θυμάτων που εξοντώθηκαν «στην τύχη», προκειμένου να συμπληρωθούν οι απαιτούμενες ποσοστώσεις. Αυτή η «προς όλα τα σημεία του ορίζοντα» καταστολή, τυφλή και βάρβαρη, άραγε δεν προδίδει, σε αυτό το παροξυσμικό απόγειο της Τρομοκρατίας, μια ανικανότητα να ξεπεραστούν κάποια εμπόδια και να επιλυθούν οι συγκρούσεις με άλλους τρόπους πέρα από τις εκκαθαρίσεις;

Ένα άλλο σημείο αναφοράς για την εξέλιξη της καταστολής μάς παρέχει η τυπολογία των κοινωνικών ομάδων που υπήρξαν θύματα. Με φόντο την αυξανόμενη ποινικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, παρατηρούμε αρκετές χαρακτηριστικές επιθέσεις στη διάρκεια της δεκαετίας, η τελευταία των οποίων πλήττει τα «μικροαστικά στρώματα» των πόλεων μετά το 1938, διαμέσου της ενίσχυσης της αντεργατικής νομοθεσίας.

Μετά το 1940, μέσα στα πλαίσια της σοβιετοποίησης των νεοπροσαρτημένων περιοχών, ύστερα από τον «Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο», αρχίζει η εφαρμογή μιας καινούργιας περιόδου καταστολής, που χαρακτηρίζεται ταυτοχρόνως από τον ορισμό καινούργιων κοινωνικών ομάδων ως θυμάτων, «τους «εθνικιστές» και τους «εχθρικούς λαούς», και από τη συστηματοποίηση των μαζικών εκτοπίσεων. Το προανάκρουσμα αυτού του νέου κύματος είναι παρατηρήσιμο ήδη από το 1936-1937, με προεξάρχουσα την εκτόπιση των Κορεατών στα πλαίσια της σκλήρυνσης της πολιτικής για τα σύνορα.

Η προσάρτηση, μετά το 1939, των ανατολικών περιοχών της Πολωνίας, κατόπιν των χωρών της Βαλτικής, δίνει την αφορμή για την εξόντωση, ταυτοχρόνως, των αντιπροσώπων της λεγόμενης «εθνικιστικής μπουρζουαζίας» και την εκτόπιση συγκεκριμένων εθνικών μειονοτήτων – των Πολωνών της ανατολικής Γαλικίας, για παράδειγμα. Ετούτη η τελευταία πρακτική εντείνεται ενώ μαίνεται ο πόλεμος, αψηφώντας τις ζωτικές και επείγουσες προτεραιότητες της άμυνας μιας χώρας που απειλείται με αφανισμό. Οι συνεχόμενες εκτοπίσεις ολόκληρων πληθυσμών –Γερμανών, Τσετσένων, Τατάρων, Καλμούχων...– αποκαλύπτουν, μεταξύ άλλων, την αποκτηθείσα μαεστρία σε αυτού του είδους τις επιχειρήσεις από τις αρχές της δεκαετίας του '30. Οι πρακτικές αυτές δεν περιορίζονται στην περίοδο του πολέμου. Εξακολουθούν να εφαρμόζονται επιλεκτικά κατά τη δεκαετία του '40, στα πλαίσια μιας μακριάς διαδικασίας ειρήνευσης-σοβιετοποίησης των νέων εδαφών που ενσωματώνονται στην Αυτοκρατορία. Η μαζική εισροή, αυτή την περίοδο, σημαντικών εθνικών πληθυσμών στο Γκουλάγκ τροποποιεί εξάλλου βαθιά τη μορφολογία του σύμπαντος των στρατοπέδων συγκέντρωσης, όπου οι εκπρόσωποι των «τιμωρημένων εθνοτήτων» και της εθνικής αντίστασης θα κατέχουν στο εξής προεξάρχουσα θέση.

Παράλληλα, με το τέλος του πολέμου, παρατηρείται μια καινούργια σκλήρυνση της ποινικοποίησης των κοινωνικών συμπεριφορών, που ως αποτέλεσμα έχει την αδιάκοπη αύξηση των κρατουμένων στο Γκουλάγκ. Αυτή η μεταπολεμική περίοδος, σημαδεύει πράγματι το αριθμητικό απόγειο του Γκουλάγκ, αλλά παράλληλα και την απαρχή της κρίσης του συστήματος των στρατοπέδων, που είναι υπερτροφικό, ταλανίζεται από πολλαπλές εντάσεις, ενώ και η οικονομική του αποδοτικότητα γίνεται ολοένα και περισσότερο προβληματική.

Από την άλλη, στα τελευταία χρόνια του μεγάλου σταλινικού κύκλου, που ακόμη και σήμερα πολύ λίγο μας είναι γνωστά, υπάρχουν μαρτυρίες για συγκεκριμένες παρεκκλίσεις σε αυτή την περίοδο: με φόντο την επανενεργοποίηση ενός υφέρποντος αντισημιτισμού, η επιστροφή του σεναρίου της συνωμοσίας φέρνει στο προσκήνιο την αντιπαλότητα δυνάμεων που δύσκολα αναγνωρίζονται – κλίκες στους κόλπους της πολιτικής αστυνομίας ή στις περιφερειακές οργανώσεις του Κόμματος. Οι ιστορικοί, συνεπώς, θέτουν το ερώτημα της πιθανότητας μιας τελευταίας εκστρατείας, τύπου νέων Μεγάλων Διωγμών, θύμα της οποίας θα ήταν κυρίως ο εβραϊκής καταγωγής πληθυσμός της ΕΣΣΔ.

Αυτή η σύντομη ανασκόπηση των πρώτων τριάντα πέντε χρόνων της ιστορίας της Σοβιετικής Ένωσης υπογραμμίζει τη μονιμότητα των πρακτικών ακραίας βίας ως μορφής πολιτικής διαχείρισης της κοινωνίας.

Δεν οφείλουμε, λοιπόν, να ξαναπιάσουμε το κλασικό ερώτημα της συνέχειας ανάμεσα στον πρώτο «λενινιστικό» κύκλο και τον δεύτερο «σταλινικό» κύκλο, όπου ο

πρώτος προεικονίζει τον δεύτερο; Το ιστορικό πλαίσιο των δύο περιπτώσεων είναι, προφανώς, μη συγκρίσιμο. Η «κόκκινη τρομοκρατία» ριζώνει, το φθινόπωρο του 1918, μέσα σ' ένα πλαίσιο γενικότερων συγκρούσεων, και ο ακραίος χαρακτήρας της καταστολής αποκτά εν μέρει νόημα σε αυτή την εξαιρετική συγκυρία. Αντίθετα, η επανάληψη του πολέμου κατά των αγροτών, η οποία βρίσκεται στη βάση του δεύτερου κύκλου βίας, συμβαίνει σε μια ειρηνεμένη χώρα και θέτει το ερώτημα μιας διαρκούς επίθεσης κατά της τεράστιας πλειοψηφίας της κοινωνίας. Πέρα από αυτή την αγεφύρωτη διάσταση των διαφορετικών πλαισίων, η άσκηση της τρομοκρατίας ως κεντρικού εργαλείου στην υπηρεσία του λενινιστικού πολιτικού σχεδιασμού αναγγέλλεται πριν ακόμη από το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου και γίνεται αποδεκτή ως πρόγραμμα δράσης, με την πρόθεση, πράγματι, να είναι μεταβατικό. Από αυτή την άποψη, η σύντομη ανακωχή της Νέας Οικονομικής Πολιτικής και οι περίπλοκες συζητήσεις των ηγετών των μπολσεβίκων για την οδό που θα ακολουθήσει η ανάπτυξη, εξακολουθούν πάντα να θέτουν το ερώτημα μιας πιθανής ομαλοποίησης και του ξεπεράσματος των διαφόρων μορφών καταστολής ως μοναδικού μέσου επίλυσης των κοινωνικών και οικονομικών εντάσεων. Στην πραγματικότητα, για κάποια χρόνια, ο αγροτικός κόσμος ζει απομονωμένος, και η σχέση ανάμεσα στην εξουσία και την κοινωνία χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από αμοιβαία άγνοια.

Ο αγροτικός πόλεμος, ο οποίος συνδέει τους δύο κύκλους βίας, φαίνεται να αφυπνίζει τις πρακτικές που είχαν αναπτυχθεί πειραματικά μεταξύ 1918-1922: εκστρατείες αναγκαστικών επιτάξεων, με φόντο τη χειραγώγηση των κοινωνικών εντάσεων στους κόλπους της αγροτιάς, κατά μέτωπον συγκρούσεις και υποκινούμενη ανανέωση μορφών αρχαϊκής βίας. Και οι μεν και οι δε, εκτελεστές και θύματα, έχουν την πεποίθηση ότι ξαναζούν ένα ήδη γνωστό σενάριο.

Ακόμη κι αν η σταλινική εποχή, για προφανείς λόγους που έχουν να κάνουν με την κυοφορία της τρομοκρατίας ως συστατικού στοιχείου μιας μορφής διακυβέρνησης και διαχείρισης της κοινωνίας, μας βυθίζει στην καρδιά ενός ιδιαίτερου σύμπαντος, οφείλουμε να αναρωτηθούμε για την αλληλουχία των γεγονότων που εξυφαίνεται μέσα από τις διαφορετικές όψεις της καταστολής. Από αυτή την άποψη, μπορούμε να εξετάσουμε το ζήτημα των εκτοπίσεων μέσα από μια πρώτη μορφή του: την αποκοζακοποίηση του 1919-1920. Στα πλαίσια της ανάκτησης των εδαφών των Κοζάκων, η κυβέρνηση προχωρά σε μια επιχείρηση εκτόπισης που πλήττει το σύνολο του αυτόχθονος πληθυσμού. Η επιχείρηση αυτή αποτελεί συνέχεια μιας πρώτης επίθεσης που είχε στόχο τους πλέον εύπορους Κοζάκους και που, ωστόσο, έδωσε αφορμή σε μια «μαζική φυσική εξόντωση» εξαιτίας του ζήλου που επέδειξαν οι τοπικοί πράκτορες για την πραγμάτωση της αποστολής τους. Για πολλούς λόγους, αυτό το συμβάν προαναγγέλλει πρακτικές και μια σειρά γεγονότων που θα πραγματοποιηθούν, σε εντελώς διαφορετική κλίμακα και σε άλλα πλαίσια, δέκα χρόνια αργότερα: στιγματισμός μιας κοινωνικής ομάδας, υπέρβαση των οδηγιών σε τοπικό επίπεδο, κατόπιν πρωτοβουλία για ξερίζωμα μέσω της εκτόπισης. Σε όλα αυτά, ανακαλύπτουμε ενοχλητικές ομοιότητες με τις πρακτικές της αποκουλακοποίησης.

Από την άλλη, αν επεκτείνουμε το πεδίο της σκέψης μας ώς το γενικότερο φαινόμενο του συλλογικού αποκλεισμού που ακολουθείται από την απομόνωση των εχθρικών κοινωνικών ομάδων, με επιστέγασμα τη δημιουργία, στη διάρκεια του εμφυλίου, ενός ολόκληρου συστήματος στρατοπέδων συγκέντρωσης, οδηγούμαστε στη διαπί-

στωση, αντιθέτως, έντονων ρηγμάτων ανάμεσα στους δύο κύκλους καταστολής. Η ανάπτυξη των στρατοπέδων διαρκούντος του εμφυλίου πολέμου και παράλληλα η πρακτική των εκτοπίσεων τη δεκαετία του '20 δεν έχουν κοινά σημεία, τόσο στους στόχους τους όσο και στην πραγματικότητά τους, με το σύμπαν των στρατοπέδων συγκέντρωσης, όπως αυτό θα εξελιχθεί μετά το 1930. Πράγματι, η μεγάλη μεταρρύθμιση του 1929 δεν οδηγεί μόνον στην εγκατάλειψη των συνηθισμένων μορφών κράτησης· θέτει τα θεμέλια ενός νέου συστήματος, το οποίο χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, και από την αναγκαστική εργασία. Η εμφάνιση και η εξάπλωση του φαινομένου του Γκουλάγκ μας παραπέμπει στο κεντρικό ερώτημα της ύπαρξης ή μη ενός σχεδίου με σκοπό τον κοινωνικό αποκλεισμό και την εκμετάλλευση αυτού του αποκλεισμού, στα πλαίσια ενός πραγματικού προγράμματος οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού. Αρκετά στοιχεία συνηγορούν υπέρ αυτής της απόψεως κι έχουν αποτελέσει αντικείμενο σημαντικών μελετών. Κατά πρώτον, ο σχεδιασμός της τρομοκρατίας, έτσι όπως εκδηλώνεται μέσα από την πολιτική των ποσοστώσεων από την εποχή της αποκουλακοποίησης μέχρι την περίοδο των Μεγάλων Διωγμών, μπορεί να ερμηνευθεί ως μία από τις εκφράσεις αυτού του σχεδίου. Οι πληροφορίες που αντλούμε από τα αρχεία επιβεβαιώνουν αυτή την εμμονή στον λογιστικό ζήλο που εμψυχώνει τα διάφορα κλιμάκια της κρατικής διοίκησης, από την κορυφή ώς τη βάση. Τακτικοί αριθμητικοί απολογισμοί μαρτυρούν ολοφάνερα την τέλεια εμπέδωση, εκ μέρους των κρατούντων, της διαδικασίας καταστολής. Επιτρέπουν επίσης στον ιστορικό να ανασυστήσει, στην πολυπλοκότητά τους, τις κλίμακες έντασης, προσέχοντας να μην παρασυρθεί από οποιαδήποτε λογιστική υπερβολή. Η χρονολόγηση των διαφόρων κυμάτων καταστολής, που σήμερα είναι περισσότερο γνωστή, ενισχύει μέχρι έναν βαθμό την αντίληψη για μια διατεταγμένη ακολουθία των επιχειρήσεων.

Ωστόσο, η ανασύσταση της διαδικασίας καταστολής στο σύνολό της, από την αλυσίδα της μεταβίβασης των διαταγών και του τρόπου με τον οποίο αυτές εκτελούνται έως και τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, επιβεβαιώνει, από πολλές πλευρές, τη σύλληψη ενός σχεδίου που είχε καταστρωθεί και προγραμματιστεί μακροπρόθεσμα. Αν προσεγγίσουμε ειδικότερα το ζήτημα του κατασταλτικού προγραμματισμού, διαπιστώνουμε τα πολυάριθμα σκαμπανεβάσματα, τα χάσματα που παρουσιάζονται στις διάφορες φάσεις των επιχειρήσεων. Από αυτή την άποψη, ένα από τα πλέον χτυπητά παραδείγματα είναι η χωρίς προορισμό εκτόπιση των κουλάκων, με άλλα λόγια μια εκτόπιση-εγκατάλειψη που φανερώνει το μέγεθος του αυτοσχεδιασμού και του χάους που επικρατούσε. Παρόμοια, οι «εκστρατείες αποσυμφόρησης» των τόπων κράτησης υπογραμμίζουν την πασιφανή έλλειψη κατεύθυνσης. Μελετώντας σήμερα τη διαδικασία μεταβίβασης και εκτέλεσης των διαταγών, διαπιστώνουμε αναπόφευκτα τη σπουδαιότητα των φαινομένων της «προεξόφλησης», του «υπερβάλλοντος ζήλου» ή της «παραμόρφωσης της κατευθυντήριας γραμμής» που εκδηλώνονται στην εφαρμογή τους.

Αν επανέλθουμε στο ζήτημα του Γκουλάγκ, τα συμφέροντα και οι στόχοι του συστήματος των στρατοπέδων συγκέντρωσης γίνονται πολύ πιο περίπλοκα και δυσδιάκριτα όσο προχωράει η έρευνα. Απέναντι στο όραμα μιας σταλινικής τάξης της οποίας το Γκουλάγκ θα ήταν η «σκοτεινή» αλλά ολοκληρωμένη όψη, τα ντοκουμέντα που είναι σήμερα διαθέσιμα τονίζουν ακόμη περισσότερο τις πολυάριθμες αντιφάσεις που ταλανίζουν το σύμπαν των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Οι διαδοχικές ομαδικές αφίξεις κρατουμένων παρουσιάζονται συχνά να συνεισφέρουν περισσότερο στην απο-

διοργάνωση της παραγωγής παρά στη βελτίωση της αποδοτικότητάς της. Παρά την πολύ επεξεργασμένη κατηγοριοποίηση των κρατουμένων, τα όρια ανάμεσα στους διάφορους κόσμους εμφανίζονται ασήμαντα, σχεδόν ανύπαρκτα. Τέλος, το ζήτημα της οικονομικής αποδοτικότητας αυτού του συστήματος εκμετάλλευσης παραμένει άλυτο.

Μπροστά στις ποικίλες διαπιστώσεις των αντιφάσεων, των αυτοσχεδιασμών, των φαινομένων αλληλουχίας, διαμορφώθηκαν πολλές υποθέσεις σχετικά με τα αίτια τα οποία, στο κορύφωμά τους, οδήγησαν στην περιοδική επαναδραστηριοποίηση των δυναμικών της μαζικής καταστολής, καθώς και με τις λογικές που προκύπτουν από τον ίδιο το μηχανισμό της βίας και της τρομοκράτησης.

Προσπαθώντας να κατανοήσουν τα κίνητρα που βρίσκονταν στη ρίζα του ξεσπάσματος του μεγάλου σταλινικού κύκλου καταστολής, οι ιστορικοί έφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα του αυτοσχεδιασμού και της φυγής προς τα εμπρός, στα πλαίσια της επιχείρησης της «Μεγάλης Στροφής» του εκσυγχρονισμού. Αυτή η δυναμική της ρήξης υιοθετεί εξαρχής το ύφος μιας εκστρατείας τόσο πλατιάς, ώστε η εξουσία δεν μπορεί να αυταπατάται ότι θα την ελέγξει παρά μονάχα με την αυξανόμενη ριζοσπαστικοποίηση των πρακτικών της τρομοκρατίας. Έτσι βρισκόμαστε ήδη στο εσωτερικό μιας πορείας βίας, της οποίας οι μηχανισμοί και τα αλυσιδωτά αποτελέσματα με τον ακραίο χαρακτήρα διαφεύγουν σε μεγάλο βαθμό από τους συγχρόνους τους και βέβαια από τους ιστορικούς. Άλλωστε, η ίδια η διαδικασία της καταστολής ως μοναδικής απάντησης στις συγκρούσεις και στα εμπόδια που ορθώνονται, προκαλεί με τη σειρά της ανεξέλεγκτες αντιδράσεις, οι οποίες τροφοδοτούν την ανέλιξη της βίας.

Το κεντρικό φαινόμενο της τρομοκρατίας στην πολιτική και κοινωνική ιστορία της ΕΣΣΔ θέτει σήμερα ολοένα και πιο σύνθετα ερωτήματα. Οι τρέχουσες έρευνες καταρρίπτουν, τουλάχιστον εν μέρει, τις θέσεις που κυριαρχούσαν για πολύ καιρό στον τομέα της σοβιετολογίας. Χωρίς να έχουν τη φιλοδοξία μιας σφαιρικής και οριστικής ερμηνείας ενός φαινομένου το οποίο, χάρις στην υπερβολή του, ανθίσταται στην κατανόηση, προσανατολίζονται περισσότερο προς την ανάλυση των μηχανισμών και της δυναμικής της βίας.

Προς αυτή την κατεύθυνση, παραμένουν ακόμη πολλές σκιασμένες ζώνες, με πιο σημαντική εκείνη που αφορά τις κοινωνικές συμπεριφορές που διακυβεύονται κατά την άσκηση της βίας. Αν πρέπει να επισημάνουμε το κομμάτι που λείπει στην εργασία της ανασύστασης –ποιοι ήταν οι εκτελεστές;– τότε οφείλουμε να ανακρίνουμε μονίμως την κοινωνία στο σύνολό της, θύμα, ασφαλώς, αλλά και συμμέτοχο των όσων συνέβησαν.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ, ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

Stéphane Courtois και Jean-Louis Panné,
Ηλιος Γιαννακακης, Rémi Kauffer

1

Η Κομιντέρν εν δράσει

STÉPHANE COURTOIS ΚΑΙ JEAN-LOUIS PANNÉ

Από τη στιγμή που βρέθηκε στην εξουσία, ο Λένιν ονειρευόταν να εξαπλώσει τη φωτιά της επανάστασης στην Ευρώπη και, στη συνέχεια, σε ολόκληρο τον κόσμο. Αυτό το όνειρο ανταποκρινόταν πάνω απ' όλα στο διάσημο σύνθημα του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* του Μαρξ από το 1848: «Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!» Αναμφίβολα, αντιστοιχούσε επίσης σε μια κυρίαρχη ανάγκη: η επανάσταση των μπολσεβίκων δεν θα μπορούσε να διατηρήσει την εξουσία και να εξελιχθεί αν δεν την προστάτευαν, την υποστήριζαν και τη διαδέχονταν άλλες επαναστάσεις στις πιο αναπτυγμένες χώρες. Ο Λένιν είχε στο νου του κυρίως τη Γερμανία, με το πολύ καλά οργανωμένο προλεταριάτο και τις φοβερές βιομηχανικές της δυνατότητες. Αυτή η συγκυριακή ανάγκη μετατράπηκε σύντομα σε ένα γνήσια πολιτικό σχέδιο: την παγκόσμια επανάσταση.

Προς στιγμήν, τα γεγονότα έμοιαζαν να δικαιώνουν τον ηγέτη των μπολσεβίκων. Η διάλυση των αυτοκρατοριών της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας, ως επακόλουθο της στρατιωτικής τους ήττας το 1918, προκάλεσε στην Ευρώπη πολιτικό σεισμό που συνοδεύτηκε από έναν τεράστιο επαναστατικό στρόβιλο. Κι ενώ οι μπολσεβίκοι δεν είχαν καλά-καλά προλάβει να περάσουν στη δράση από την προπαγάνδα, η επανάσταση έμοιαζε να αναδύεται αυθόρμητα από τα απόνερα της γερμανικής και αυστροουγγρικής ήττας.

Η επανάσταση στην Ευρώπη

Η Γερμανία ήταν η πρώτη που επλήγη, πριν ακόμη τη συνθηκολόγηση, από μια γενική ανταρσία του πολεμικού της στόλου. Η ήττα του Ράιχ και η ανάδειξη ενός δημοκρατικού καθεστώτος διευθυνομένου από τους σοσιαλδημοκράτες δεν στάθηκε δυνατόν να εμποδίσουν τις βίαιες αναταράξεις, τόσο από την πλευρά του στρατού, της αστυνομίας και ορισμένων γνήσια υπερεθνικιστικών ομάδων όσο και από την πλευρά των επαναστατών που ήταν θαυμαστές της δικτατορίας των μπολσεβίκων.

Στο Βερολίνο, τον Δεκέμβριο του 1918, η Ρόζα Λούξεμπουργκ και ο Καρλ Λίμπκνεχτ δημοσίευσαν το πρόγραμμα της ομάδας Σπάρτακος που, μερικές ημέρες αργότερα, εγκατέλειψε το Ανεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα για να ιδρύσει το Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (ΓΚΚ), αφού πρώτα συγχωνεύτηκε με άλλες οργανώ-

σεις. Στις αρχές Ιανουαρίου 1919, οι Σπαρτακιστές, υπό την καθοδήγηση του Καρλ Λίμπκνεχτ –ο οποίος, όντας πολύ πιο εξτρεμιστής από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ[1] και ακολουθώντας το λενινιστικό μοντέλο, δεν αποδεχόταν την ιδέα της εκλογής μιας Συνταγματικής Συνέλευσης–, επιχείρησαν μια εξέγερση στο Βερολίνο που συνετρίβη από τους στρατιωτικούς με διαταγή της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης. Οι δύο ηγέτες συνελήφθησαν και δολοφονήθηκαν στις 15 Ιανουαρίου. Το ίδιο συνέβη στη Βαυαρία όπου, στις 13 Απριλίου 1919, ένας υπεύθυνος του ΓΚΚ, ο Ευγένιος Λεβινέ, τέθηκε επικεφαλής μιας δημοκρατίας των Συμβουλίων, εθνικοποίησε τις τράπεζες και άρχισε να σχηματίζει έναν Κόκκινο Στρατό. Αυτή η Κομμούνα του Μονάχου συνετρίβη στρατιωτικά την 30ή Απριλίου και ο Λεβινέ, αφού συνελήφθη στις 13 Μαΐου, δικάστηκε από στρατοδικείο, καταδικάστηκε σε θάνατο και τουφεκίστηκε στις 5 Ιουνίου.

Το πιο διάσημο παράδειγμα αυτής της επαναστατικής έξαρσης είναι εκείνο της Ουγγαρίας. Μιας Ουγγαρίας ηττημένης που δεν αποδεχόταν τον αποχωρισμό της Τρανσυλβανίας που είχαν επιβάλει οι νικητές Σύμμαχοι[2]. Ήταν η πρώτη περίπτωση όπου οι μπολσεβίκοι μπόρεσαν να εξάγουν την επανάστασή τους. Από τις αρχές του 1918, το κόμμα των μπολσεβίκων είχε συγκεντρώσει στους κόλπους του όσους από τους συμπαθούντες δεν ήταν Ρώσοι σε μια Ομοσπονδία ομάδων των ξένων κομμουνιστών. Υπήρχε, λοιπόν, στη Μόσχα μια ουγγρική ομάδα, σχηματισμένη ουσιαστικά από πρώην αιχμαλώτους πολέμου, η οποία, τον Οκτώβριο του 1918, έστειλε είκοσι περίπου μέλη της στην Ουγγαρία. Στις 4 Νοεμβρίου, ιδρύθηκε στη Βουδαπέστη το Κομμουνιστικό Κόμμα Ουγγαρίας, ηγέτης του οποίου έγινε σύντομα ο Μπέλα Κουν. Αιχμάλωτος πολέμου, ο Κουν προσέγγισε με ενθουσιασμό την μπολσεβίκικη επανάσταση, τόσο ώστε να γίνει πρόεδρος της Ομοσπονδίας των ξένων ομάδων τον Απρίλιο του 1918. Έφτασε στην Ουγγαρία τον Νοέμβριο με τη συνοδεία 80 αγωνιστών και εξελέγη επικεφαλής του κόμματος. Τέλη 1918 με αρχές 1919, εκτιμάται ότι 250 «αγκιτάτορες» και κομισάριοι έφτασαν στην Ουγγαρία. Χάρη στην οικονομική υποστήριξη των μπολσεβίκων, οι Ούγγροι κομμουνιστές μπόρεσαν να αναπτύξουν την προπαγάνδα τους και να δυναμώσουν την επιρροή τους.

Η επίσημη εφημερίδα των σοσιαλδημοκρατών, η *Nepszava (Η Φωνή του Λαού)*, που αντιτάχθηκε σταθερά στους μπολσεβίκους, δέχτηκε την επίθεση, στις 18 Φεβρουαρίου 1919, ενός πλήθους ανέργων και στρατιωτών, υποκινούμενων από τους κομμουνιστές, που είχαν την πρόθεση να την καταλάβουν ή να καταστρέψουν το τυπογραφείο. Επενέβη η αστυνομία· αποτέλεσμα, οκτώ νεκροί και εκατό περίπου τραυματίες. Την ίδια νύχτα, ο Μπέλα Κουν και το επιτελείο του συνελήφθησαν. Στην κεντρική φυλακή, οι κρατούμενοι δάρθηκαν ανηλεώς από τους αστυνομικούς που ήθελαν έτσι να πάρουν εκδίκηση για τους συναδέλφους τους που είχαν σκοτωθεί στην έφοδο κατά της *Nepszava*. Ο Ούγγρος πρόεδρος, Μιχαήλ Κάρολυ, έστειλε τον γραμματέα του να φροντίσει για την υγεία του κομμουνιστή ηγέτη ο οποίος έκτοτε απολάμβανε μιας εξαιρετικά φιλελεύθερης μεταχείρισης που του επέτρεψε να συνεχίσει τη δράση του και σύντομα να ανατρέψει την κατάσταση. Στις 21 Μαρτίου, πάντα από τη φυλακή, είχε μια σημαντική επιτυχία: τη συγχώνευση του ΚΚ Ουγγαρίας και του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Ταυτόχρονα, η παραίτηση του προέδρου Κάρολυ άνοιγε το δρόμο στην ανακήρυξη της Δημοκρατίας των Συμβουλίων, στην απελευθέρωση των φυλακισμένων κομμουνιστών και στην οργάνωση, στη βάση του μπολσεβίκικου μοντέλου, ενός Επαναστατικού Συμβουλίου του Κράτους που αποτελείτο από τους κομισάριους του λαού.

Αυτή η Δημοκρατία διήρκεσε 133 ημέρες, από τις 21 Μαρτίου έως την 1η Αυγούστου 1919.

Από την πρώτη τους συνάθροιση, οι επίτροποι αποφάσισαν να δημιουργήσουν επαναστατικά δικαστήρια με δικαστές εκλεγμένους από το λαό. Σε συνεχή τηλεγραφική σύνδεση με τη Βουδαπέστη από τις 22 Μαρτίου (ανταλλάχθηκαν 218 μηνύματα), ο Λένιν, τον οποίο ο Μπέλα Κουν είχε χαιρετίσει ως αρχηγό του παγκόσμιου προλεταριάτου, συμβούλευε να εκτελούνται οι σοσιαλδημοκράτες και οι «μικροαστοί»· στο μήνυμά του προς τους Ούγγρους εργάτες, στις 27 Μαΐου 1919, αιτιολογούσε ως εξής την προσφυγή στην τρομοκρατία: «Αυτή η δικτατορία [του προλεταριάτου] προϋποθέτει την άσκηση αδιάλλακτης, ταχείας και αποφασιστικής βίας, με σκοπό τη συντριβή της αντίστασης των εκμεταλλευτών, των καπιταλιστών, των μεγαλογαιοκτημόνων και των συνεργών τους. Όποιος δεν το έχει καταλάβει αυτό δεν είναι επαναστάτης». Εντός ολίγου οι κομισάριοι Εμπορίου, Ματίας Ράκοσι, και Οικονομικών, Ευγένιος Βάργκα, καθώς και ο υπεύθυνος για τα λαϊκά δικαστήρια, στράφηκαν ενάντια στους εμπόρους, τους υπαλλήλους και τους δικηγόρους. Μια διακήρυξη τοιχοκολλημένη συμπύκνωνε το πνεύμα της εποχής: «Στο Κράτος των προλεταρίων, μόνον αυτοί που εργάζονται έχουν δικαίωμα στη ζωή!» Η εργασία έγινε υποχρεωτική, οι επιχειρήσεις με περισσότερους από είκοσι εργαζόμενους απαλλοτριώθηκαν, κατόπιν εκείνες με δέκα, ακόμη και εκείνες με λιγότερους από δέκα.

Ο στρατός και η αστυνομία διαλύθηκαν και συγκροτήθηκε νέος στρατός αποτελούμενος από εθελοντές αδιαμφισβήτητης επαναστατικότητας. Σύντομα οργανώθηκε ένα «Σώμα τρομοκρατίας του Επαναστατικού Συμβουλίου της κυβέρνησης», γνωστό επίσης με το όνομα «Παλικάρια του Λένιν». Δολοφόνησαν δέκα περίπου άτομα, μεταξύ των οποίων έναν νεαρό σημαιοφόρο του ναυτικού, τον Λαντισλάς Ντόμπσα, έναν πρώην πρώτο βοηθό γραμματέα του Συμβουλίου Επικρατείας και τον γιο του, διευθυντή των σιδηροδρόμων, τρεις αξιωματικούς της χωροφυλακής. Τα «Παλικάρια του Λένιν» υπάκουαν στις διαταγές ενός παλιού ναυτικού, του Γιόζεφ Τσέρνυ, ο οποίος στρατολογήθηκε ανάμεσα στους πιο ριζοσπάστες κομμουνιστές, κυρίως τους παλιούς αιχμαλώτους πολέμου που είχαν πάρει μέρος στη ρώσικη Επανάσταση. Ο Τσέρνυ προσέγγισε τον Σαμουέλυ, τον πιο ριζοσπάστη κομμουνιστή ηγέτη, από αντίθεση στον Μπέλα Κουν· ο τελευταίος είχε λίγο πριν προτείνει τη διάλυση των «Παλικαριών του Λένιν». Αντιδρώντας, ο Τσέρνυ συγκέντρωσε τους άνδρες του και βάδισαν κατά του Σπιτιού των Σοβιέτ όπου ο Μπέλα Κουν υποστηρίχθηκε από τον σοσιαλδημοκράτη Γιόζεφ Χάουμπριχ, βοηθό κομισάριο του λαού στο υπουργείο Πολέμου. Τελικά και ύστερα από διαπραγματεύσεις οι άνδρες του Τσέρνυ αποδέχθηκαν στην πλειονότητά τους την υπαγωγή τους στο κομισαριάτο του λαού για τις Εσωτερικές Υποθέσεις ή την κατάταξή τους στο στρατό.

Επικεφαλής είκοσι περίπου «Παλικαριών του Λένιν», ο Τίμπορ Σαμουέλυ κατευθύνθηκε στο Σόλνοκ, την πρώτη πόλη που κατέλαβε ο ουγγρικός Κόκκινος Στρατός και εκτέλεσε εκεί πολλούς προκρίτους, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τους Ρουμάνους, που εθεωρούντο εχθροί τόσο από σκοπιά εθνική (ζήτημα Τρανσυλβανίας) όσο και πολιτική (το ρουμανικό καθεστώς αντετίθετο στον μπολσεβικισμό). Ένας Εβραίος μαθητής λυκείου που πήγε να του ζητήσει χάρη για τον πατέρα του θανατώθηκε επειδή αποκάλεσε τον Σαμουέλυ «άγριο θηρίο». Ο αρχηγός του Κόκκινου Στρατού μάταια προσπάθησε να φρενάρει την τρομοκρατική ορμή του Σαμουέλυ ο οποίος, με το τρένο που είχε επιτάξει, διέσχιζε την Ουγγαρία και απαγχόνιζε αγρότες που αντιδρούσαν στα μέτρα κολεκτιβοποίησης. Αφού κατηγορήθηκε ότι είχε

διαπράξει 150 δολοφονίες, ο βοηθός του Γιόζεφ Κέρεκες αναγκάστηκε να ομολογήσει ότι είχε τουφεκίσει πέντε άτομα και είχε κρεμάσει με τα ίδια του τα χέρια άλλα δεκατρία. Ο ακριβής αριθμός των εκτελέσεων δεν είναι εξακριβωμένος. Ο Άρθουρ Κέσλερ υποστηρίζει ότι ήταν λιγότερες από πεντακόσιες[3]. Ωστόσο σημειώνει: «Δεν αμφιβάλλω ότι ο κομμουνισμός στην Ουγγαρία εξελίχθηκε με το πέρασμα του χρόνου σε ένα ολοκληρωτικό και αστυνομικό κράτος, το οποίο ακολουθούσε αναγκαστικά το παράδειγμα του ρωσικού μοντέλου του. Αλλά αυτή η βεβαιότητα, που είναι πιο πρόσφατο απόκτημα, δεν μειώνει καθόλου τη γεμάτη ελπίδα φλόγα των πρώτων ημερών της επανάστασης...» Οι ιστορικοί αποδίδουν στα «Παλικάρια του Λένιν» 80 από τις 129 καταγραμμένες εκτελέσεις, αλλά πιθανότατα τα θύματά τους είναι πολύ περισσότερα.

Με την άνοδο των αντιπολιτευόμενων και τη βαθμιαία επιδείνωση των στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά των ρουμανικών στρατευμάτων, η επαναστατική κυβέρνηση άρχισε να χρησιμοποιεί τον αντισημιτισμό. Μια αφίσα κατήγγειλε τους Εβραίους γιατί αρνούνταν να πάνε στο μέτωπο: «Εξοντώστε τους, αν δεν θέλουν να δώσουν τη ζωή τους για την ιερή υπόθεση της δικτατορίας του προλεταριάτου!» Ο Μπέλα Κουν διέταξε τη σύλληψη πέντε χιλιάδων Πολωνοεβραίων που είχαν έρθει για να προμηθευτούν εφόδια. Τα υπάρχοντά τους κατασχέθηκαν και οι ίδιοι εκδιώχτηκαν. Οι ριζοσπάστες του ΚΚ Ουγγαρίας ζήτησαν να αναλάβει ο Σαμουέλυ την ηγεσία· απαιτούσαν επίσης μια «κόκκινη Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου», σαν να ήταν αυτό το μόνο μέσο για να σταματήσουν τη σταδιακή κατάπτωση της Δημοκρατίας των Συμβουλίων. Ο Τσέρνυ επεχείρησε να ανασυγκροτήσει τα «Παλικάρια του Λένιν». Στα μέσα του Ιουλίου, ένα κάλεσμα δημοσιεύτηκε στη *Nepszava*: «Ζητάμε από τα παλαιά μέλη της τρομοκρατικής ομάδας, από όλους όσοι, μετά τη διάλυση της ομάδας, αδράνησαν, να παρουσιαστούν για να επανενταχθούν στην ομάδα του Γιόζεφ Τσέρνυ...» Την επομένη, ακολούθησε μια επίσημη διάψευση: «Πληροφορούμε όλους ότι δεν αντιμετωπίζεται σε καμία απολύτως περίπτωση η επανάληψη της δράσης των παλαιών Παλικαριών του Λένιν: έχουν διαπράξει τόσο σοβαρά αδικήματα που πλήττουν την προλεταριακή τιμή ώστε μια νέα ανάληψη καθηκόντων από πλευράς τους στην υπηρεσία της Δημοκρατίας των Συμβουλίων έχει αποκλειστεί».

Οι τελευταίες εβδομάδες της Κομμούνας της Βουδαπέστης ήταν χαοτικές. Ο Μπέλα Κουν υποχρεώθηκε να αντιμετωπίσει μια απόπειρα πραξικοπήματος εναντίον του, ολοφάνερα εμπνευσμένη από τον Σαμουέλυ. Την 1η Αυγούστου 1919, εγκατέλειψε τη Βουδαπέστη υπό την προστασία της ιταλικής στρατιωτικής αποστολής· το καλοκαίρι του 1920, κατέφυγε στην ΕΣΣΔ όπου, μόλις έφτασε, ονομάστηκε πολιτικός κομισάριος του Κόκκινου Στρατού, στο νότιο μέτωπο, όπου έγινε διάσημος διατάζοντας την εκτέλεση των αξιωματικών του Βράνγκελ που είχαν παραδοθεί με αντάλλαγμα τη διάσωσή τους. Ο Σαμουέλυ προσπάθησε να περάσει στην Αυστρία, αλλά συνελήφθη στις 2 Αυγούστου και αυτοκτόνησε[4].

Κομιντέρν και εμφύλιος πόλεμος

Ακριβώς τη στιγμή που ο Μπέλα Κουν και οι σύντροφοί του προσπαθούσαν να εγκαθιδρύσουν μια δεύτερη Δημοκρατία των Σοβιέτ, ο Λένιν πήρε την πρωτοβουλία για τη δημιουργία μιας διεθνούς οργάνωσης ικανής να εξαπλώσει την επανάσταση σε όλον

τον κόσμο. Η Κομμουνιστική Διεθνής, η οποία ονομάστηκε επίσης Κομιντέρν ή και 3η Διεθνής, ιδρύθηκε στη Μόσχα τον Μάρτιο του 1919 και τοποθετήθηκε εξαρχής ανταγωνιστικά προς την Εργατική Σοσιαλιστική Διεθνή (2η Διεθνή, δημιουργήθηκε το 1889). Ωστόσο, το ιδρυτικό Συνέδριο της Κομιντέρν ανταποκρινόταν περισσότερο σε επείγουσες προπαγανδιστικές ανάγκες και στην πρόθεση σφετερισμού των αυθόρμητων λαϊκών κινημάτων που συγκλόνιζαν την Ευρώπη παρά σε μια αυθεντική δυναμική οργάνωσης. Η πραγματική θεμελίωση της Κομιντέρν χρονολογείται μάλλον από το 2ο Συνέδριό της, τον Αύγουστο του 1920, με την υιοθέτηση των 21 όρων αποδοχής στους οποίους έπρεπε να υποταχθούν οι σοσιαλιστές που ήθελαν να γίνουν μέλη της Διεθνούς, μπαίνοντας έτσι σε μια οργάνωση εξαιρετικά συγκεντρωτική –«το επιτελείο της παγκόσμιας επανάστασης»– στην οποία το Κόμμα των μπολσεβίκων ξεχώριζε με το καθοριστικό βάρος του γοήτρου του, της εμπειρίας του και της κρατικής εξουσίας του (ιδιαίτερα οικονομικής, στρατιωτικής και διπλωματικής).

Εξαρχής, ο Λένιν είχε συλλάβει την Κομιντέρν ως ένα διεθνές ανατρεπτικό όργανο ανάμεσα σε άλλα –τον Κόκκινο Στρατό, τη διπλωματία, την κατασκοπία κ.λπ.– και το πολιτικό της δόγμα ήταν πιστή αντιγραφή του δόγματος των μπολσεβίκων: είχε έρθει ο καιρός να βάλουν στη θέση του όπλου της κριτικής, την κριτική των όπλων. Το μανιφέστο που υιοθετήθηκε κατά το 2ο Συνέδριο ανήγγελλε υπερήφανα: «Η Κομμουνιστική Διεθνής είναι το διεθνές κόμμα της εξέγερσης και της δικτατορίας του προλεταριάτου». Ως συνέπεια, ο τρίτος από τους 21 όρους θέσπιζε: «Σχεδόν σε όλες τις χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, η πάλη των τάξεων εισέρχεται στην περίοδο του *εμφυλίου πολέμου*. Οι κομμουνιστές δεν μπορούν σε αυτές τις συνθήκες να εμπιστεύονται την αστική νομιμότητα. Είναι δικό τους καθήκον να δημιουργήσουν παντού, παράλληλα προς τη νόμιμη οργάνωση, μια οργάνωση παράνομη, ικανή να επιτελέσει, την αποφασιστική στιγμή, το χρέος της προς την επανάσταση». Διατυπώσεις κατ' ευφημισμόν: η «αποφασιστική στιγμή» ήταν η επαναστατική εξέγερση· και το «χρέος προς την επανάσταση» ήταν η υποχρέωση συμμετοχής στον εμφύλιο πόλεμο. Μια πολιτική που δεν περιοριζόταν στις χώρες που κυβερνιόνταν δικτατορικά αλλά εφαρμοζόταν επίσης στις δημοκρατικές χώρες, τις συνταγματικές μοναρχίες ή τα δημοκρατικά πολιτεύματα.

Ο δωδέκατος όρος συγκεκριμενοποιούσε τις ανάγκες οργανωτικού χαρακτήρα που συνδέονταν με την προετοιμασία του εμφυλίου: «Στη σημερινή εποχή του λυσσαλέου εμφυλίου πολέμου, το Κομμουνιστικό Κόμμα δεν θα μπορεί να παίξει το ρόλο του παρά μόνον εάν είναι οργανωμένο με τον πιο συγκεντρωτικό τρόπο, αν αποδέχεται μια σιδερένια πειθαρχία στα όρια της στρατιωτικής και αν ο κεντρικός οργανισμός του είναι εφοδιασμένος με πλατιές δικαιοδοσίες, ασκεί αδιαφιλονίκητη εξουσία και απολαμβάνει της καθολικής εμπιστοσύνης των αγωνιστών». Ο δέκατος τρίτος όρος αντιμετώπιζε την περίπτωση των αγωνιστών που δεν συμμερίζονταν την «καθολική εμπιστοσύνη»: «Τα κομμουνιστικά κόμματα [...] πρέπει να προχωρούν σε περιοδικές εκκαθαρίσεις των οργανώσεών τους, έτσι ώστε να απομακρύνουν τα καιροσκοπικά και μικροαστικά στοιχεία».

Στο 3ο Συνέδριο, που συγκλήθηκε στη Μόσχα τον Ιούνιο του 1921 με τη συμμετοχή πολλών κομμουνιστικών κομμάτων που είχαν ήδη συγκροτηθεί, οι κατευθύνσεις ήταν ακόμη πιο συγκεκριμένες. Η «Θέση για την τακτική» προσδιόριζε: «Το Κομμουνιστικό Κόμμα πρέπει να εντυπώνει στα πιο πλατιά στρώματα του προλεταριάτου, με

την πράξη και το λόγο, την ιδέα πως κάθε οικονομική ή πολιτική σύγκρουση μπορεί, σε περίπτωση που συντρέξουν ευνοϊκές συνθήκες, να μετασχηματιστεί σε εμφύλιο πόλεμο, στη διάρκεια του οποίου θα είναι καθήκον του προλεταριάτου να υφαρπάσει την πολιτική εξουσία». Και οι «Θέσεις για τη δομή, τις μεθόδους και τη δράση των κομμουνιστικών κομμάτων» αποσαφήνιζαν δια μακρών τα ζητήματα της «ανοιχτής επαναστατικής εξέγερσης» και της «οργάνωσης της πάλης» που κάθε κομμουνιστικό κόμμα έπρεπε να προετοιμάζει μυστικά στους κόλπους του· οι θέσεις διευκρίνιζαν ότι αυτή η προπαρασκευαστική δουλειά ήταν απαραίτητη στο βαθμό που «δεν θα ετίθετο θέμα σε μια τέτοια στιγμή να σχηματιστεί ένας κανονικός κόκκινος στρατός».

Από τη θεωρία στην πρακτική δεν μεσολαβούσε παρά ένα βήμα, το οποίο έγινε τον Μάρτιο του 1921 στη Γερμανία, όπου η Κομιντέρν σχεδίαζε μεγάλης έκτασης επαναστατική δράση υπό τη διεύθυνση του... Μπέλα Κουν, ο οποίος στο μεταξύ είχε εκλεγεί μέλος του Προεδρείου της. Η «επιχείρηση του Μάρτη» έγινε ενώ οι μπολσεβίκοι εξουδετέρωναν την Κομμούνα της Κροστάνδης και ήταν ένα αληθινό επαναστατικό εγχείρημα που εκδηλώθηκε στη Σαξονία, αλλά απέτυχε παρά τα βίαια μέσα που χρησιμοποιήθηκαν, όπως η απόπειρα ανατίναξης κατά της ταχείας Χάλλε-Λειψία. Αυτή η αποτυχία είχε ως συνέπεια μια πρώτη εκκαθάριση στις γραμμές της Κομιντέρν. Ο Πάουλ Λέβι, ένας από τους ιδρυτές και πρόεδρος του γερμανικού ΚΚ, απομακρύνθηκε αφού του έγινε κριτική για την πρακτική του που οδήγησε σε αυτόν τον «τυχοδιωκτισμό». Ήδη κάτω από τη γόνιμη επιρροή του μπολσεβίκικου μοντέλου, τα κομμουνιστικά κόμματα –τα οποία, από μια άποψη «θεσμική», δεν ήταν παρά εθνικά τμήματα της Διεθνούς– βυθίζονταν ολοένα και περισσότερο στην πολιτική και οργανωτική εξάρτηση (που προηγείται της υποταγής) από την Κομιντέρν: αυτή καθόριζε τη στιγμή των συγκρούσεων και αποφάσιζε, σε τελευταία ανάλυση, για την πολιτική γραμμή του καθενός τους. Αυτή η τάση εξέγερσης που όφειλε πολλά στον Γκριγκόρι Ζινόβιεφ, έγινε αντικείμενο κριτικής από τον ίδιο τον Λένιν. Αυτός όμως, ενώ δικαίωνε κατά βάθος τον Πάουλ Λέβι, παρέδωσε τη διεύθυνση του γερμανικού ΚΚ στους αντιπάλους του. Έτσι, το βάρος του μηχανισμού της Κομιντέρν ενισχύθηκε περισσότερο.

Τον Ιανουάριο του 1923, τα γαλλικά και βελγικά στρατεύματα κατέλαβαν την κοιλάδα του Ρουρ για να επιβάλουν στη Γερμανία την πληρωμή των επανορθώσεων που προβλέπονταν από τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Ένα από τα απτά αποτελέσματα αυτής της στρατιωτικής κατοχής ήταν ότι προκάλεσε μια προσέγγιση εθνικιστών και κομμουνιστών ενάντια στον «γαλλικό ιμπεριαλισμό»· ένα άλλο ήταν ότι υποκίνησε την παθητική αντίσταση του πληθυσμού με την υποστήριξη της κυβέρνησης. Η ήδη ασταθής οικονομική κατάσταση επιδεινώθηκε ριζικά· το νόμισμα κατέρρευσε και, τον Αύγουστο, ένα δολάριο άξιζε 13 εκατομμύρια μάρκα! Επακολούθησαν απεργίες, διαδηλώσεις, στάσεις. Στις 13 Αυγούστου, μέσα σε μια επαναστατική ατμόσφαιρα, έπεσε η κυβέρνηση του Βίλελμ Κούνο.

Στη Μόσχα, οι καθοδηγητές της Κομιντέρν φαντάστηκαν ότι ήταν αντιμέτωποι με έναν καινούργιο Οκτώβρη. Αφού ξεπεράστηκαν οι φιλονικίες ανάμεσα στα καθοδηγητικά στελέχη –ποιος από τους Τρότσκι, Ζινόβιεφ ή Στάλιν θα ετίθετο επικεφαλής αυτής της δεύτερης επανάστασης–, η Κομιντέρν πέρασε στη σοβαρή οργάνωση της ένοπλης εξέγερσης. Απεσταλμένοι (Αύγουστος Γκουράλσκι, Ματίας Ράκοσι) μετέβησαν στη Γερμανία, συνοδευόμενοι από ειδικούς του εμφυλίου πολέμου (ανάμεσά τους ο

στρατηγός Αλέξανδρος Σκομπλέβσκι, αλλιώς Γκόρεφ). Είχαν προβλέψει να στηριχθούν στις υπό σχηματισμό εργατικές κυβερνήσεις, αποτελούμενες από αριστερούς σοσιαλδημοκράτες και κομμουνιστές, για να προμηθευτούν όπλα σε μεγάλες ποσότητες. Φτάνοντας εσπευσμένα στη Σαξονία, ο Ράκοσι σχεδίαζε να ανατινάξει μια γέφυρα από την οποία περνούσε η σιδηροδρομική γραμμή που ένωνε την επαρχία με την Τσεχοσλοβακία, έτσι ώστε να προκαλέσει την επέμβαση της τελευταίας και να επιτείνει τη σύγχυση.

Η δράση έπρεπε ν' αρχίσει στην επέτειο του μπολσεβίκικου πραξικοπήματος. Αναστάτωση κυριάρχησε στη Μόσχα που, πιστεύοντας σε μια βέβαιη νίκη, κινητοποίησε τον Κόκκινο Στρατό στα δυτικά της σύνορα, έτοιμο να προστρέξει σε βοήθεια της επανάστασης. Στα μέσα του Οκτωβρίου, εξέχοντες κομμουνιστές εισήλθαν στις κυβερνήσεις της Σαξονίας και της Θουριγγίας έχοντας την εντολή να ενισχύσουν τις προλεταριακές πολιτοφυλακές (πολλές εκατοντάδες) που αποτελούνταν κατά 25% από εργάτες σοσιαλδημοκράτες και κατά 50% από κομμουνιστές. Αλλά στις 13 Οκτωβρίου, η κυβέρνηση του Γκούσταβ Στρέσεμαν κήρυξε τη Σαξονία σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η οποία από τότε τέθηκε κάτω από τον άμεσο έλεγχό του, με την υποστήριξη της Reichswehr (του στρατού). Παρ' όλ' αυτά, η Μόσχα κάλεσε τους εργάτες να πάρουν τα όπλα και ο Χάινριχ Μπράντλερ, επιστρέφοντας από τη Μόσχα, αποφάσισε να προκηρύξει γενική απεργία με την ευκαιρία μιας συνδιάσκεψης των εργατικών οργανώσεων στο Τσέμνιτς, στις 21 Οκτωβρίου. Ο χειρισμός αυτός απέτυχε, καθώς οι αριστεροί σοσιαλδημοκράτες αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τους κομμουνιστές. Οι τελευταίοι αποφάσισαν τότε να υποχωρήσουν, αλλά εξαιτίας κακής μεταβίβασης η πληροφορία δεν έφτασε στους κομμουνιστές του Αμβούργου. Στις 23 το πρωί, ξέσπασε η εξέγερση στο Αμβούργο: οι κομμουνιστικές ομάδες κρούσης (200-300 άνδρες) επιτέθηκαν στα αστυνομικά τμήματα. Μετά το πρώτο ξάφνιασμα, οι εξεγερμένοι δεν κατάφεραν να πετύχουν τους στόχους τους. Η αστυνομία, μαζί με τη Reichswehr, αντεπιτέθηκε και, ύστερα από 31 ώρες μαχών, η εξέγερση, ολοκληρωτικά απομονωμένη, των κομμουνιστών του Αμβούργου αναχαιτίστηκε. Ένας δεύτερος Οκτώβρης, που τόσο είχαν ελπίσει στη Μόσχα, δεν ήρθε. Ωστόσο, το M-Apparat (Militar-Apparat, στρατιωτικός μηχανισμός) παρέμεινε, μέχρι τη δεκαετία του '30, μια σημαντική δομή του γερμανικού ΚΚ που έχει περιγραφεί διεξοδικά από έναν από τους αρχηγούς του, τον Γιαν Βαλτίν, το πραγματικό όνομα του οποίου ήταν Ριχάρδος Κρεμπς[5].

Μετά τη Γερμανία, είναι η Δημοκρατία της Εσθονίας που έγινε θέατρο μιας επαναστατικής απόπειρας. Επρόκειτο για τη δεύτερη επίθεση που δεχόταν αυτή η μικρή χώρα. Πράγματι, στις 27 Οκτωβρίου 1917, ένα Συμβούλιο των Σοβιέτ πήρε την εξουσία στο Ταλλίν (Ρεβάλ), διέλυσε τη βουλή και ακύρωσε τα αποτελέσματα των εκλογών που δεν ευνοούσαν τους κομμουνιστές. Μπροστά στο γερμανικό εκστρατευτικό σώμα, οι κομμουνιστές πολέμησαν οπισθοχωρώντας. Ακριβώς πριν την άφιξη των Γερμανών, οι Εσθονοί ανακήρυξαν την ανεξαρτησία της χώρας, στις 24 Φεβρουαρίου 1918. Η γερμανική κατοχή διήρκεσε έως τον Νοέμβριο του 1918. Ως συνέπεια της ήττας του Κάιζερ, τα γερμανικά στρατεύματα υποχρεώθηκαν να αποσυρθούν με τη σειρά τους· οι κομμουνιστές ξαναπήραν αμέσως την πρωτοβουλία: στις 18 Νοεμβρίου, συγκροτήθηκε στο Πέτρογκραντ μια κυβέρνηση και δύο τμήματα του Κόκκινου Στρατού εισέβαλαν στην Εσθονία. Ο στόχος αυτής της επίθεσης είχε εξηγηθεί καθαρά στην εφημερίδα

Severnaïa Kommuna (Η Κομμούνα του Βορρά): «Οφείλουμε να κατασκευάσουμε μια γέφυρα που να ενώνει τη Ρωσία των σοβιέτ με τις προλεταριακές Γερμανία και Αυστρία. [...] Η νίκη μας θα ενώσει και πάλι τις επαναστατικές δυνάμεις της δυτικής Ευρώπης με εκείνες της Ρωσίας. Θα δώσει μια ακαταμάχητη δύναμη στην παγκόσμια κοινωνική επανάσταση»[6]. Τον Ιανουάριο του 1919, αφού έφτασαν σε απόσταση 30 χιλιομέτρων από την πρωτεύουσα, τα σοβιετικά στρατεύματα αναχαιτίστηκαν από την εσθονική αντεπίθεση. Η δεύτερη επίθεσή τους απέτυχε και αυτή. Στις 2 Φεβρουαρίου 1920, οι Ρώσοι κομμουνιστές αναγνώρισαν την ανεξαρτησία της Εσθονίας με τη συνθήκη του Ταρτού. Στα μέρη που είχαν καταλάβει προσωρινά, οι μπολσεβίκοι επιδόθηκαν σε σφαγές: στις 14 Ιανουαρίου 1920, στο Ταρτού, μια μέρα πριν υποχωρήσουν, δολοφόνησαν 250 άτομα και περισσότερα από 1.000 στην περιοχή του Ρακβέρε. Όταν απελευθερώθηκε το Βέζενμπεργκ στις 17 Ιανουαρίου, ανακαλύφθηκαν ομαδικοί τάφοι (86 πτώματα). Στο Ντόρπαντ, οι όμηροι που τουφεκίστηκαν στις 26 Δεκεμβρίου 1919 είχαν προηγουμένως βασανιστεί, είχαν σπασμένα χέρια και πόδια, και ορισμένες φορές βγαλμένα μάτια. Στις 14 Ιανουαρίου, ακριβώς πριν τη φυγή τους, οι μπολσεβίκοι δεν είχαν χρόνο να δολοφονήσουν παρά μόνο 20 άτομα, μεταξύ των οποίων τον αρχιεπίσκοπο Πλάτωνα, από τους διακόσιους που κρατούσαν φυλακισμένους. Εκτελεσμένα με χτυπήματα πελεκιών και κοντακιών όπλων –ένας αξιωματικός βρέθηκε με τις επωμίδες του καρφωμένες πάνω στο σώμα του!– τα θύματα ήταν δύσκολο να αναγνωριστούν.

Οι Σοβιετικοί, αν και ηττημένοι, δεν εγκατέλειψαν την προσπάθεια να σύρουν το μικρό κράτος στην τροχιά τους. Τον Απρίλιο του 1924, κατά τη διάρκεια μυστικών συνομιλιών που έγιναν στη Μόσχα με τον Ζινόβιεφ, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Εσθονίας αποφάσισε την προετοιμασία μιας ένοπλης εξέγερσης. Οι κομμουνιστές δημιούργησαν ομάδες μάχης δομημένες σε λόχους (χίλιοι άνδρες οργανώθηκαν το φθινόπωρο) και άρχισαν να απεργάζονται τον κλονισμό του ηθικού του στρατού. Προβλεπόταν αρχικά να ξεσπάσει η εξέγερση και στη συνέχεια να υποστηριχθεί από μια γενική απεργία. Το ΚΚ Εσθονίας, που αριθμούσε περίπου 3.000 μέλη και βρισκόταν υπό διωγμό, προσπάθησε την 1η Δεκεμβρίου του 1924 να καταλάβει την εξουσία στο Ταλλίν, για να ανακηρύξει μια Σοβιετική Δημοκρατία που ο ουσιαστικός ρόλος της θα ήταν να ζητήσει την άμεση προσχώρησή της στη σοβιετική Ρωσία, νομιμοποιώντας έτσι την αποστολή του Κόκκινου Στρατού. Το πραξικόπημα απέτυχε την ίδια ημέρα που εκδηλώθηκε. «Οι μάζες των εργατών [...] δεν υποστήριξαν ενεργά τους εξεγερμένους ενάντια στην αντεπανάσταση. Η εργατική τάξη του Ρεβάλ, στη μεγάλη της μάζα, έμεινε αδιάφορος θεατής»[7]. Αυτός που διηύθυνε την επιχείρηση, ο Γιαν Άνβελτ, κατάφερε να διαφύγει στην ΕΣΣΔ. Στέλεχος της Κομιντέρν για χρόνια, εξαφανίστηκε κατά τις εκκαθαρίσεις[8].

Μετά την Εσθονία, η δράση μεταφέρθηκε στη Βουλγαρία. Το 1923, η χώρα είχε γνωρίσει σοβαρές ταραχές. Ο ηγέτης της συμμαχίας που είχαν σχηματίσει οι κομμουνιστές και η δική του πολιτική παράταξη, το Αγροτικό Κόμμα, ο Αλεξάντρ Σταμπολίσκι, είχε δολοφονηθεί τον Ιούνιο του 1923 και τη θέση του στην κεφαλή της κυβέρνησης είχε πάρει ο Αλεξάντρ Τσανκόφ, ο οποίος είχε την υποστήριξη του στρατού και της αστυνομίας. Τον Σεπτέμβριο, οι κομμουνιστές προχώρησαν σε μια εξέγερση που διήρκεσε μία εβδομάδα πριν εξουδετερωθεί με σκληρότητα. Από τον Απρίλιο του 1924, άλλαξαν

τακτική και κατέφυγαν στην άμεση δράση και τις δολοφονίες. Στις 8 Φεβρουαρίου 1925, μια επίθεση στην υπονομαρχία του Γκόντετς είχε σαν αποτέλεσμα τέσσερις νεκρούς. Στις 11 Φεβρουαρίου, στη Σόφια, δολοφονήθηκε ο βουλευτής Νικολάι Μίλεφ, διευθυντής της εφημερίδας *Slovet* και πρόεδρος του συνδικάτου των Βούλγαρων δημοσιογράφων. Στις 24 Μαρτίου, ένα μανιφέστο του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος (ΒΚΚ) ανήγγειλε πρόωρα την αναπόφευκτη πτώση του Τσανκόφ, αποκαλύπτοντας έτσι τη σχέση ανάμεσα στην τρομοκρατική δράση και τους πολιτικούς στόχους των κομμουνιστών. Αρχές Απριλίου, μια απόπειρα εναντίον του βασιλέα Αλεξάνδρου Α΄ απέτυχε στο παραπέντε· στις 15, δολοφονήθηκε ο στρατηγός Κόστα Γκεόργκιεφ, ένα άτομο του περιβάλλοντος του βασιλιά.

Στη συνέχεια, ακολουθεί το πιο εντυπωσιακό από τα επεισόδια αυτών των χρόνων πολιτικής βίας στη Βουλγαρία. Στις 17 Απριλίου, κατά τη διάρκεια της κηδείας του στρατηγού Γκεόργκιεφ στη μητρόπολη των Επτά Αγίων στη Σόφια, μια τρομερή έκρηξη προκάλεσε την κατάρρευση του τρούλου: καταμετρήθηκαν 140 νεκροί από τους οποίους δεκατέσσερις στρατηγοί, δεκαέξι ανώτεροι αξιωματικοί, τρεις βουλευτές. Σύμφωνα με τον Βίκτορ Σερζ, η απόπειρα είχε οργανωθεί από τον στρατιωτικό τομέα του κομμουνιστικού κόμματος. Οι υποτιθέμενοι δράστες της απόπειρας, Κόστα Γιάνκοφ και Ιβάν Μίνκοφ, δύο από τους ηγέτες αυτής της οργάνωσης, εκτελέσθηκαν με τα όπλα στο χέρι κατά τη σύλληψή τους.

Η απόπειρα επέτρεψε τη δικαιολόγηση μιας άγριας καταστολής: 3.000 κομμουνιστές συνελήφθησαν και τρεις από αυτούς κρεμάστηκαν δημόσια. Ορισμένα μέλη του μηχανισμού της Κομιντέρν θεώρησαν υπεύθυνο αυτής της απόπειρας τον αρχηγό των Βούλγαρων κομμουνιστών, Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, που καθοδηγούσε το Κόμμα από την παρανομία, με έδρα τη Βιέννη. Τον Δεκέμβριο του 1948, μπροστά στους αντιπροσώπους του 5ου Συνεδρίου του βουλγαρικού κόμματος, διεκδίκησε την ευθύνη για λογαριασμό του και της στρατιωτικής οργάνωσης. Σύμφωνα με άλλες πηγές, εντολέας της ανατίναξης της μητρόπολης ήταν ο Μέιρ Τρίλισσερ, αρχηγός του τμήματος εξωτερικού της Τσεκά και στη συνέχεια αντιπρόεδρος της Γκεπεού, ο οποίος τιμήθηκε το 1927 με το παράσημο της Κόκκινης Σημαίας για τις υπηρεσίες του[9]. Στη δεκαετία του '30, ο Τρίλισσερ ήταν ένας από τους δέκα γραμματείς της Κομιντέρν, της οποίας διασφάλιζε τον συνεχή έλεγχο για λογαριασμό της NKVD.

Έχοντας γνωρίσει τρανταχτές αποτυχίες στην Ευρώπη, η Κομιντέρν, με προτροπή του Στάλιν, ανακάλυψε ένα νέο πεδίο μάχης: την Κίνα, προς την οποία προσανατόλισε τις προσπάθειές της. Σε πλήρη αναρχία, διαμελισμένη από εσωτερικούς πολέμους και κοινωνικές συγκρούσεις, αλλά παρακινημένη από έναν τρομερό εθνικιστικό ενθουσιασμό, η τεράστια χώρα ήταν ώριμη για μια «αντιιμπεριαλιστική» επανάσταση. Σημάδι των καιρών: το φθινόπωρο του 1925, οι Κινέζοι φοιτητές του Κομμουνιστικού Πανεπιστημίου Εργαζομένων της Ανατολής (KUTV), που είχε ιδρυθεί τον Απρίλιο του 1921, συγκεντρώθηκαν σε ένα ιδιαίτερο Πανεπιστήμιο, το Σουν-Γιατ-Σεν.

Δεόντως πλαισιωμένο από στελέχη της Κομιντέρν και των σοβιετικών υπηρεσιών, το Κινεζικό Κομμουνιστικό Κόμμα, που δεν καθοδηγούσε ακόμη ο Μάο Τσε Τουνγκ, σπρώχτηκε το 1925-1926 σε μια στενή συμμαχία με το Εθνικιστικό Κόμμα, το Κουόμιτανγκ, και τον αρχηγό του, τον νεαρό στρατηγό Τσιάνγκ Κάι-Σεκ. Η κομμουνιστική τακτική που επελέγη συνίστατο στην ενίσχυση του Κουόμιτανγκ, ώστε να αποτελέσει

ένα είδος Δούρειου Ίππου της επανάστασης. Ο επίτροπος της Κομιντέρν, Μιχαήλ Μποροντίν, έφτασε στο σημείο να πάρει θέση συμβούλου στο Κουόμιτανγκ. Το 1925, η αριστερή πτέρυγα του Εθνικιστικού Κόμματος, που υποστήριζε απολύτως την πολιτική της συνεργασίας με τη Σοβιετική Ένωση, κατάφερε να βρεθεί στην ηγεσία του. Τότε, οι κομμουνιστές ενέτειναν την προπαγάνδα τους, ενθαρρύνοντας τον κοινωνικό αναβρασμό, ενισχύοντας την επιρροή τους μέχρι που κυριάρχησαν στο 2ο Συνέδριο του Κουόμιτανγκ. Αλλά σύντομα μπροστά τους ορθώθηκε ένα εμπόδιο: ο Τσιάνγκ Κάι-Σεκ, ανήσυχος από τη συνεχιζόμενη επέκταση της κομμουνιστικής επιρροής, είχε φτάσει στο σημείο, δικαίως, να υποπτεύεται τους κομμουνιστές ότι ήθελαν να τον παραμερίσουν. Περνώντας στην αντεπίθεση, ο Τσιάνγκ κήρυξε στρατιωτικό νόμο στις 12 Μαρτίου 1926, διέταξε τη σύλληψη των κομμουνιστικών στοιχείων του Κουόμιτανγκ καθώς επίσης και των σοβιετικών στρατιωτικών συμβούλων –ελευθερώθηκαν όλοι μερικές ημέρες αργότερα–, παραμέρισε τον ηγέτη της αριστερής πτέρυγας του κόμματός του και επέβαλε μια συμφωνία οκτώ σημείων προορισμένη να περιορίσει τα προνόμια και τη δράση των κομμουνιστών στους κόλπους του. Ο Τσιάνγκ ήταν πλέον ο αδιαμφισβήτητος αρχηγός της εθνικιστικής στρατιάς. Παίρνοντας υπόψη του το νέο συσχετισμό δυνάμεων, ο Μποροντίν επικύρωσε το ρόλο του.

Την 7η Ιουλίου 1926, ο Τσιάνγκ Κάι-Σεκ, ο οποίος απολάμβανε σημαντικής υλικής βοήθειας από μέρους των Σοβιετικών, εξαπόλυσε τα εθνικιστικά στρατεύματα στην κατάκτηση του βορρά της Κίνας που ήταν ακόμη κάτω από την εξουσία των «τοπικών πολεμάρχων». Στις 29, κήρυξε εκ νέου τον στρατιωτικό νόμο στην Καντόνα. Οι κινεζικές επαρχίες του Χουνάν και του Χουμπέι ήταν ανάστατες από μια μορφή αγροτικής επανάστασης που, από την ίδια της τη δυναμική, έθετε εν αμφιβόλω τη συμμαχία κομμουνιστών και εθνικιστών. Στη μεγάλη βιομηχανική μητρόπολη της εποχής, τη Σαγκάη, τα συνδικάτα κήρυξαν γενική απεργία όταν πλησίαζε ο στρατός. Οι κομμουνιστές, ανάμεσά τους ο Τσου Ενλάι, κάλεσαν σε εξέγερση, προεξοφλώντας μια επικείμενη είσοδο του εθνικιστικού στρατού στην πόλη. Δεν συνέβη τίποτε. Ο ξεσηκωμός των ημερών 22-24 Φεβρουαρίου 1927 απέτυχε και οι απεργοί εξουδετερώθηκαν σκληρά από τον στρατηγό Λι Πάο Τσανγκ.

Στις 21 Μαρτίου, μια νέα γενική απεργία, ακόμη πιο μαζική, και μια νέα εξέγερση σάρωσαν τις αρχές που κατείχαν την εξουσία. Μια μεραρχία του εθνικιστικού στρατού, ο διοικητής της οποίας είχε πιεστεί να επέμβει, εισέβαλε στη Σαγκάη και σύντομα ενώθηκε με τον Τσιάνγκ, ο οποίος είχε αποφασίσει να ξαναπάρει την κατάσταση στα χέρια του. Κατάφερε να πραγματοποιήσει το στόχο του κατά τον καλύτερο τρόπο αφού ο Στάλιν, παραπλανημένος από την «αντιιμπεριαλιστική» διάσταση της πολιτικής του Τσιάνγκ και του στρατού του, διέταξε τους κομμουνιστές, στα τέλη Μαρτίου, να θάψουν τα όπλα και να συμπαραταχθούν σε κοινό μέτωπο με το Κουόμιτανγκ. Στις 12 Απριλίου 1927, ο Τσιάνγκ επανέλαβε στην Καντόνα την επιχείρησή του της Σαγκάης: οι κομμουνιστές κυνηγήθηκαν και χτυπήθηκαν.

Παρ' όλ' αυτά, ο Στάλιν αναγκάστηκε να μεταβάλει πολιτική την πιο άσχημη στιγμή: τον Αύγουστο, για να μη χάσει τις εντυπώσεις μπροστά στις κριτικές της αντιπολίτευσης[10], έστειλε δύο «προσωπικούς» απεσταλμένους, τον Βησσαρίωνα Λομινάτζε και τον Χάιντς Νόυμαν, για τη δημιουργία ενός επαναστατικού κινήματος, αφού πρώτα διέκοψε τη συμμαχία με το Κουόμιτανγκ. Παρά την αποτυχία μιας «ανταρσίας των θερισμών του φθινοπώρου», οι δύο απεσταλμένοι επέμειναν μέχρις ότου παρακίνη-

σαν μια εξέγερση στην Καντόνα «για να προμηθεύσουν στον αρχηγό τους έναν απολογισμό νίκης» (Μπορίς Σουβάριν), τη στιγμή μάλιστα που συγκαλείτο το 15ο Συνέδριο του μπολσεβίκικου κόμματος, το οποίο επρόκειτο να αποβάλει τα μέλη της αντιπολίτευσης. Ο χειρισμός έδειχνε σε ποιο βαθμό περιφρόνησης κάθε ανθρώπινης ζωής είχαν φτάσει πολλοί μπολσεβίκοι, ακόμη και αν επρόκειτο για τους ίδιους τους δικούς τους οπαδούς, πράγμα καινοφανές για την εποχή. Μάρτυρας, η παράλογη Κομμούνα της Καντόνας, που όμως δεν είναι καθόλου διαφορετική στην ουσία της από τις τρομοκρατικές ενέργειες της Βουλγαρίας μερικά χρόνια πριν.

Αρκετές χιλιάδες εξεγερμένων αντιμετώπισαν λοιπόν για 48 ώρες στρατεύματα πέντε έως έξι φορές ανώτερα σε αριθμό. Αυτή η κινεζική κομμούνα είχε προετοιμαστεί άσχημα: στον ανεπαρκή οπλισμό προστίθονταν ένα μη ευνοϊκό πολιτικό πλαίσιο, ενώ οι Καντονέζοι εργάτες τηρούσαν προσεκτική στάση αναμονής. Το απόγευμα της 10ης Δεκεμβρίου 1927, τα πιστά στο καθεστώς στρατεύματα κατέλαβαν τους τόπους συγκέντρωσης που είχαν προβλεφθεί για τους Ερυθροφρουρούς. Όπως και στο Αμβούργο, οι εξεγερμένοι είχαν το πλεονέκτημα της πρωτοβουλίας, αλλά, πολύ γρήγορα, αυτό εξανεμίστηκε. Το πρωινό της 12ης Δεκεμβρίου, η ανακήρυξη μιας «σοβιετικής δημοκρατίας» δεν είχε καμία απήχηση στον πληθυσμό. Το απόγευμα, οι εθνικιστικές δυνάμεις αντεπιτέθηκαν. Την επαύριο, τα νικηφόρα εθνικιστικά στρατεύματα αφαίρεσαν την κόκκινη σημαία που κυμάτιζε στα γραφεία της αστυνομίας. Οι διώξεις υπήρξαν άγριες. Χιλιάδες σκοτώθηκαν.

Η Κομιντέρν έπρεπε να πάρει ένα μάθημα από μια τέτοια εμπειρία, αλλά της ήταν αδύνατον να προσεγγίσει τα βαθιά πολιτικά ζητήματα. Ακόμη μια φορά, η χρήση της βίας δικαιολογήθηκε με κάθε τρόπο, με φρασεολογία που φανερώνει ότι οι ιθύνοντες κομμουνιστές ήταν βαθιά διαποτισμένοι από την κουλτούρα του εμφυλίου πολέμου. Στο *Η ένοπλη εξέγερση*, μπορεί κανείς να διαβάσει το παρακάτω απόσπασμα μιας αυτοκριτικής που τρομάζει, με ολοφάνερα συμπεράσματα: «Δεν ασχολήθηκαν αρκετά με την εξουδετέρωση των αντεπαναστατών. Σε όλη τη διάρκεια που η Καντόνα βρέθηκε στα χέρια των εξεγερμένων, *σκότωσαν μόνο εκατό άτομα*. Όλοι οι κρατούμενοι δικάζονταν κανονικά από την επιτροπή αγώνα κατά των αντιδραστικών πριν εκτελεστούν. Σε συνθήκες μάχης, εξέγερσης, *αυτή είναι μια πολύ αργή διαδικασία*»[11]. Μάθημα που έγινε κατανοητό.

Μετά από αυτή την καταστροφή, οι κομμουνιστές αποσύρθηκαν από τις πόλεις και οργανώθηκαν εκ νέου σε απομακρυσμένες επαρχιακές ζώνες, μέχρις ότου στις αρχές του 1931 δημιούργησαν στο Χουνάν και στο Κιάνγκ-σι μια «απελευθερωμένη ζώνη» υπό την προστασία του Κόκκινου Στρατού. Έτσι λοιπόν, πολύ πρώιμα, κυριάρχησε στους Κινέζους κομμουνιστές η ιδέα ότι η επανάσταση ήταν πριν απ' όλα μια υπόθεση στρατιωτική, γεγονός που οδηγούσε στη θεσμοποίηση της πολιτικής λειτουργίας του στρατιωτικού μηχανισμού, ώσπου ο Μάο συνόψισε την αντίληψή του σε μια περίφημη διατύπωση: «Η εξουσία βρίσκεται στην άκρη του τουφεκιού». Η συνέχεια έδειξε ότι αυτή ήταν η πεμπτουσία της κομμουνιστικής θεώρησης για την κατάληψη της εξουσίας και τη διατήρησή της.

Ωστόσο, οι ευρωπαϊκές αποτυχίες της στις αρχές της δεκαετίας του '20 και η καταστροφική επιχείρηση στην Κίνα, δεν αποθάρρυναν καθόλου την Κομιντέρν από το να συνεχίσει σε αυτόν το δρόμο. Όλα τα κομμουνιστικά κόμματα, συμπεριλαμβανομέ-

νων των νόμιμων και αυτών που δρούσαν σε δημοκρατικά πολιτεύματα, διατήρησαν την ύπαρξη στους κόλπους τους ενός μυστικού «στρατιωτικού μηχανισμού», ικανού να αναλάβει δράση αν δινόταν η ευκαιρία. Το μοντέλο δόθηκε από το γερμανικό ΚΚ που, υπό τον στενό έλεγχο των σοβιετικών στρατιωτικών στελεχών, δημιούργησε έναν σημαντικό «M-Apparat» επιφορτισμένο με την εξουδετέρωση των αντίπαλων αγωνιστών (ιδιαίτερα της ακροδεξιάς) και των κατασκόπων που είχαν παρεισφρήσει στο κόμμα, αλλά επίσης και με τη στελέχωση παραστρατιωτικών ομάδων, του περίφημου Rote Front (Κόκκινο Μέτωπο), που αριθμούσαν χιλιάδες μέλη. Είναι αλήθεια ότι στη δημοκρατία της Βαϊμάρης, η πολιτική βία ήταν γενικευμένη· και αν οι κομμουνιστές αντιπάλευαν την εξτρεμιστική δεξιά και τον αναδυόμενο ναζισμό, δεν δίσταζαν από την άλλη να επιτίθενται στις συγκεντρώσεις των σοσιαλιστών[12], τους οποίους χαρακτήριζαν «σοσιαλπροδότες» και «σοσιαλφασίστες», και να χτυπούν την αστυνομία μιας δημοκρατίας που εθεωρείτο αντιδραστική και μάλιστα φασιστική. Η συνέχεια απέδειξε σύντομα, μετά το 1933, τι σήμαινε «αληθινός φασισμός», εθνικοσοσιαλισμός στη συγκεκριμένη περίπτωση, και πόσο πιο σοφό θα ήταν αν είχαν συμμαχήσει με τους σοσιαλιστές για την υπεράσπιση της «αστικής» δημοκρατίας. Αλλά οι κομμουνιστές απέρριπταν ριζικά τη δημοκρατία αυτής της μορφής.

Στη Γαλλία, όπου το πολιτικό κλίμα ήταν πιο ήρεμο, το γαλλικό ΚΚ δημιούργησε επίσης τις ένοπλες ομάδες του. Τις οργάνωσε ο Αλμπέρ Τρεν, ο ένας από τους γραμματείς του Κόμματος, του οποίου ο βαθμός του λοχαγού που είχε κερδίσει στη διάρκεια του πολέμου του εξασφάλιζε μια ορισμένη αρμοδιότητα στο θέμα. Η πρώτη τους εμφάνιση έγινε στις 11 Ιανουαρίου 1924, σε μια συνάθροιση κομμουνιστών όπου, προκαλούμενος από μια ομάδα αναρχικών, ο Τρεν κάλεσε σε βοήθεια την υπηρεσία τάξης. Καμιά δεκαριά άνδρες οπλισμένοι με περίστροφα κατευθύνθηκαν τότε προς το βήμα και πυροβόλησαν σχεδόν εξ επαφής τους αμφισβητίες προκαλώντας το θάνατο δύο και τον τραυματισμό πολλών άλλων. Ελλείψει αποδείξεων, κανείς από τους δολοφόνους δεν διώχθηκε. Μια παρόμοια υπόθεση έλαβε χώρα περίπου ένα χρόνο μετά. Την Πέμπτη 23 Απριλίου 1925, μερικές εβδομάδες πριν τις κοινοτικές εκλογές, η υπηρεσία τάξης του γαλλικού ΚΚ προκάλεσε επεισόδια κατά την έξοδο από μια εκλογική συγκέντρωση της Πατριωτικής Νεολαίας, οργάνωσης της εξτρεμιστικής δεξιάς, στη 18η περιφέρεια του Παρισιού, στην οδό Νταμρεμόν. Ορισμένοι οπαδοί ήταν οπλισμένοι και δεν δίστασαν να χρησιμοποιήσουν το περίστροφό τους. Τρεις οπαδοί της ΠΝ σκοτώθηκαν και ένας τραυματίας πέθανε δύο ημέρες αργότερα. Ο Ζαν Ταιτενζέ, ο καθοδηγητής της Πατριωτικής Νεολαίας, ανακρίθηκε και η αστυνομία εξαπέλυσε σειρά διώξεων ενάντια στους κομμουνιστές.

Παρά τις δυσκολίες, το κόμμα συνέχισε στον ίδιο δρόμο. Το 1926, επιφόρτισε τον Ζακ Ντυκλό, τον έναν από τους βουλευτές του που είχαν εκλεγεί πρόσφατα και συνεπώς καλυπτόταν από τη βουλευτική ασυλία, να οργανώσει ομάδες αντιφασιστικής άμυνας (σχηματίστηκαν από παλιούς αγωνιστές του πολέμου του 1914-1918) και αντιφασιστικές φρουρές νέων (στρατολογημένων μεταξύ των μελών της Κομμουνιστικής Νεολαίας)· αυτές οι παραστρατιωτικές ομάδες συγκροτημένες στο μοντέλο του γερμανικού Rote Front παρέλασαν με στολή στις 11 Νοεμβρίου 1926. Παράλληλα, ο Ντυκλό ασχολήθηκε με την αντιμιλιταριστική προπαγάνδα και κυκλοφόρησε ένα περιοδικό, το *Le Combattant rouge* (Ο κόκκινος αγωνιστής), όπου διδασκόταν η τέχνη του εμφυλίου πολέμου, περιγράφονταν και αναλύονταν οι οδομαχίες, κ.λπ.

Στα 1931, η Κομιντέρν δημοσίευσε σε πολλές γλώσσες ένα βιβλίο με τον τίτλο *Η ένοπλη εξέγερση*, υπογραμμένο με το ψευδώνυμο Νόυμπεργκ –στην πραγματικότητα το είχαν γράψει Σοβιετικοί αρμόδιοι[13]– το οποίο παρουσίαζε τις διαφορετικές εμπειρίες των εξεγέρσεων μετά το 1920· το βιβλίο επανεκδόθηκε στη Γαλλία στις αρχές του 1934. Αυτή η «εξεγερσιακή» γραμμή παραμερίστηκε μόνο με την αλλαγή κατεύθυνσης του Λαϊκού Μετώπου το καλοκαίρι-φθινόπωρο του 1934, γεγονός που, κατά βάθος, δεν ελάττωσε σε τίποτε τον θεμελιώδη ρόλο της βίας στην κομμουνιστική πρακτική. Όλη αυτή η αιτιολόγηση της βίας, η καθημερινή πρακτική του ταξικού μίσους, η θεωρητικοποίηση του εμφυλίου πολέμου και της τρομοκρατίας βρήκαν την εφαρμογή τους από το 1936 στην Ισπανία, όπου η Κομιντέρν έστειλε πολλά από τα στελέχη της που είχαν διακριθεί στις κομμουνιστικές υπηρεσίες δίωξης.

Όλη αυτή η εργασία επιλογής, διαμόρφωσης και προετοιμασίας αυτοχθόνων στελεχών της μελλοντικής ένοπλης εξέγερσης γινόταν σε στενή σύνδεση με τις σοβιετικές μυστικές υπηρεσίες ή, πιο συγκεκριμένα, με έναν από αυτούς τους μυστικούς τομείς, την GROu (Glavsnoe Razvedatelnoe Oupravlenie, Κεντρική Διεύθυνση Πληροφοριών). Έχοντας ιδρυθεί υπό την αιγίδα του Τρότσκι, όπως το 4ο Γραφείο του Κόκκινου Στρατού, η GROu, καταχωρημένη στα αγγλοσαξονικά βιβλία αναφοράς ως GRU, δεν εγκατέλειψε ποτέ ολοκληρωτικά αυτό το «παιδαγωγικό» καθήκον, παρόλο που οι συνθήκες την ανάγκασαν σιγά-σιγά να αλλάξει κατεύθυνση σε σημαντικό βαθμό. Όσο κι αν προκαλεί έκπληξη, ορισμένα νεαρά έμπιστα στελέχη του γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος εκπαιδεύονταν ακόμη, στις αρχές της δεκαετίας του '70, στην ΕΣΣΔ (βολή, συναρμολόγηση και αποσυναρμολόγηση τρεχόντων όπλων, κατασκευή χειροποίητων όπλων, μεταδόσεις, τεχνικές σαμποτάζ) στα πλαίσια των Spetsnaz, των ειδικών σοβιετικών στρατιωτικών μονάδων που ήταν στη διάθεση των μυστικών υπηρεσιών. Αντιστρόφως, η GROu διέθετε ειδικευμένους στρατιωτικούς που προμήθευε στα αδελφά κόμματα σε περίπτωση ανάγκης. Ο Μάνφρεντ Στερν, για παράδειγμα, αυτός ο Αυστροουγγαρέζος που αποσπάσθηκε στο «M-Apparat» του γερμανικού ΚΚ για την εξέγερση του Αμβούργου το 1923, στη συνέχεια πήρε μέρος σε επιχειρήσεις στην Κίνα και τη Μαντζουρία, πριν γίνει ο «στρατηγός Κλεμπέρ» των Διεθνών Ταξιαρχιών στην Ισπανία.

Αυτοί οι παράνομοι στρατιωτικοί μηχανισμοί σίγουρα δεν ήταν συγκροτημένοι από «αγιόπαιδα». Τα μέλη τους ζούσαν συχνά στα όρια της αλητείας και ορισμένες ομάδες μετατρέπονταν κάποιες φορές σε πραγματικές συμμορίες. Ένα από τα πιο χτυπητά παραδείγματα είναι εκείνο, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '20, της «Κόκκινης φρουράς» ή των «Κόκκινων ταγμάτων» του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Δραστηριοποιήθηκαν στη Σαγκάη, που θεωρείτο τότε επίσημα ως το επίκεντρο της δράσης του κόμματος. Καθοδηγημένοι από τον Γκου Σουνζάνγκ, έναν παλιό γκάνγκστερ, μέλος της μυστικής εταιρίας της Πράσινης Συμμορίας, της πιο δυνατής από τις δύο μαφίες της Σαγκάης, αυτοί οι φανατισμένοι τραμπούκοι αντιμετώπισαν τους αντίστοιχους εθνικιστές, κυρίως τα Μπλε Πουκάμισα που ήταν πιστή αντιγραφή του φασιστικού μοντέλου, σε ύποπτες συγκρούσεις, τρομοκρατία κατά τρομοκρατίας, ενέδρα αντί ενέδρας, ατομική δολοφονία αντί ατομικής δολοφονίας. Όλα με την ενεργή υποστήριξη του προξενείου της ΕΣΣΔ στη Σαγκάη, το οποίο διέθετε ειδικούς στα στρατιωτικά ζητήματα όπως ο Γκορμπατιούκ, καθώς επίσης και εκτελεστές για τις βρόμικες δουλειές.

Το 1928, οι άνδρες του Γκου Σουνζάνγκ εξόντωσαν ένα ζευγάρι αγωνιστών που είχαν ανακριθεί από την αστυνομία: την ώρα που κοιμόντουσαν, ο Χε Ζιαξίνγκ και η Χε Ζιχουά έγιναν κόσκινο από τις σφαίρες στο κρεβάτι τους. Για να καλύψουν το θόρυβο των εκπυρσοκροτήσεων, βοηθοί προκάλεσαν την έκρηξη βαρελότων έξω από το σπίτι. Εξίσου δραστικές μέθοδοι εφαρμόστηκαν λίγο μετά, ακόμη και στους κόλπους του κόμματος με στόχο να εξουδετερωθούν όσοι ήταν αντίθετοι. Ορισμένες φορές αρκούσε μια απλή καταγγελία. Στις 17 Ιανουαρίου 1931, οργισμένος επειδή έπεσε θύμα ραδιουργίας του εκπροσώπου της Κομιντέρν Πάβελ Μιφ, και των κομματικών στελεχών που υπάκουαν στις εντολές της Μόσχας, ο Χε Μενγκξιόνγκ και καμιά εικοσαριά από τους συντρόφους του της «εργατικής φράξιας» συγκεντρώθηκαν στο Δημαρχείο της ανατολικής Σαγκάης. Μόλις που είχαν αρχίσει τις συζητήσεις τους όταν αστυνομικοί και πράκτορες του Κεντρικού Ανακριτικού Γραφείου του Κουόμιτανγκ, όρμησαν στην αίθουσα με το όπλο στο χέρι και τους συνέλαβαν. Οι εθνικιστές είχαν πληροφορηθεί «ανώνυμα» για τη συγκέντρωση.

Ύστερα από την αποσκίρτηση του Γκου Σουνζάνγκ τον Απρίλιο του 1931, την άμεση επιστροφή του στις γραμμές της Πράσινης Συμμορίας και την «υποταγή» του στο Κουόμιτανγκ (πέρασε στα Μπλε Πουκάμισα), μια ειδική επιτροπή από πέντε κομμουνιστές πήρε τη θέση του στη Σαγκάη. Την αποτελούσαν οι Κανγκ Σενγκ, Γκουάνγκ Χουγιάν, Παν Χαννιάν, Τσεν Γιουν και Κε Κινγκσί. Το 1934, χρονολογία της σχεδόν οριστικής εξάρθρωσης του μηχανισμού των πόλεων του ΚΚΚ, οι δύο τελευταίοι αρχηγοί ενόπλων κομμουνιστικών ομάδων στην πόλη, ο Ντινγκ Μοκούν και ο Λι Σικούν, έπεσαν με τη σειρά τους στα χέρια του Κουόμιτανγκ. Ενέδωσαν και αυτοί και στη συνέχεια πέρασαν στην υπηρεσία των Ιαπώνων για να γνωρίσουν τραγικό τέλος: ο πρώτος εκτελέστηκε από τους εθνικιστές το 1947 για προδοσία και ο δεύτερος δηλητηριάστηκε από τον Ιάπωνα στρατιωτικό γιατρό του. Όσο για τον Κανγκ Σενγκ, έγινε από το 1949 και μέχρι το θάνατό του, το 1975, αρχηγός της μαοϊκής μυστικής αστυνομίας και άρα ένας από τους βασικούς δημίους του κινεζικού λαού υπό την κομμουνιστική εξουσία[14].

Από την άλλη μεριά, συνέβη μέλη του μηχανισμού του τάδε ή δείνα κομμουνιστικού κόμματος να χρησιμοποιηθούν σε επιχειρήσεις των σοβιετικών ειδικών υπηρεσιών. Αυτή φαίνεται πως ήταν η περίπτωση της υπόθεσης Κουτιέποφ. Το 1924, ο στρατηγός Αλεξάντρ Κουτιέποφ είχε κληθεί στο Παρίσι από τον μεγάλο δούκα Νικόλαο για να αναλάβει τη διοίκηση της Γενικής Στρατιωτικής Ένωσης (ROVS). Το 1928, η Γκεπεού αποφάσισε να προκαλέσει την κατάρρευσή της. Στις 26 Ιανουαρίου, ο στρατηγός εξαφανίστηκε. Μια πληθώρα φημών κυκλοφόρησαν, ορισμένες εξαπολύθηκαν εσκεμμένα από τους ίδιους τους Σοβιετικούς. Δύο ανεξάρτητες μεταξύ τους έρευνες επέτρεψαν να κατανοήσουμε ποιοι ήταν οι υποκινητές της απαγωγής: η έρευνα του παλιού Ρώσου σοσιαλιστή Βλαντίμιρ Μπούρτζεφ, διάσημου από τότε που ξεσκέπασε τον Έβνο Άζεφ, τον πράκτορα της Οχράνα που είχε παρεισφρήσει στην κεφαλή της μαχητικής οργάνωσης των σοσιαλεπαναστατών, και η έρευνα του Ζαν Ντελάζ, δημοσιογράφου της εφημερίδας *Η Ηχώ του Παρισιού*. Ο Ντελάζ αποδεικνύει ότι ο στρατηγός Κουτιέποφ είχε μεταφερθεί στο Χουλγκάτ με ένα σοβιετικό πλοίο, το Spartak, που αναχώρησε από τη Χάβρη στις 19 Φεβρουαρίου. Κανείς δεν ξαναείδε τον στρατηγό ζωντανό. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1965, ο Σοβιετικός στρατηγός Σιμάνοφ διεκδίκησε την επιχείρηση στην εφημερίδα του Κόκκινου Στρατού, *Ο Κόκκινος Αστέρας*, και απο-

κάλυψε το όνομα του υπεύθυνου: «Ο Σεργκέι Πουζίτσκι [...] ο οποίος όχι μόνο πήρε μέρος στη σύλληψη του ληστή Σαβίνκοφ [...] αλλά επίσης καθοδήγησε κατά κύριο λόγο την επιχείρηση της σύλληψης του Κουτιέποφ και πολλών άλλων ηγετών των Λευκοφρουρών[15]». Σήμερα γνωρίζουμε καλύτερα τις ακριβείς συνθήκες της απαγωγής του δυστυχούς Κουτιέποφ. Η Γκεπεού είχε παρεισφρήσει στην οργάνωσή του για τους εμιγκρέδες: ο πρώην υπουργός της «λευκής» κυβέρνησης του ναυάρχου Κολτσάκ, ο Σεργκέι Νικολάγιεβιτς Τρετιάκοφ, είχε περάσει κρυφά στην πλευρά των Σοβιετικών ως πληροφοριοδότης με το νούμερο UJ/1 και το κωδικό όνομα Ιβανόφ. Χάρη στις λεπτομερείς πληροφορίες που προμήθευε στον σύνδεσμο «Βετσίνκιν», η Μόσχα γνώριζε τα πάντα ή σχεδόν τα πάντα για τις μετακινήσεις του τσαρικού στρατηγού. Μια ομάδα κρούσης «ερεύνησε» το αυτοκίνητό του καταμεσής του δρόμου με το πρόσχημα ενός αστυνομικού ελέγχου. Μεταμφιεσμένος σε τροχονόμο, ένας Γάλλος, ο Ονέλ, ιδιοκτήτης γκαράζ στο Λεβαλλουά-Περρέ, ζήτησε από τον Κουτιέποφ να τον ακολουθήσει. Ένας άλλος Γάλλος ήταν αναμειγμένος στην επιχείρηση, ο Μωρίς Ονέλ, αδελφός του πρώτου, ο οποίος ήταν σε επαφή με τις σοβιετικές υπηρεσίες και είχε εκλεγεί βουλευτής με τους κομμουνιστές το 1936. Ο Κουτιέποφ αρνήθηκε να υπακούσει και, όπως φαίνεται, τον μαχαίρωσαν. Το πτώμα του θάφτηκε στο υπόγειο του γκαράζ του Ονέλ[16].

Ο διάδοχος του Κουτιέποφ, ο στρατηγός Μίλλερ, είχε για συνεργάτη του τον στρατηγό Νικολάι Σκόμπλιν, ο οποίος ήταν στην πραγματικότητα πράκτορας των Σοβιετικών. Μαζί με τη σύζυγό του, την τραγουδίστρια Ναντιέζντα Πλεβίτσκαγια, ο Σκόμπλιν οργάνωσε στο Παρίσι την απαγωγή του στρατηγού Μίλλερ. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1937, εξαφανίστηκε, στις 23 Σεπτεμβρίου το σοβιετικό πλοίο *Maria Oulianouna* έφυγε από τη Χάβρη. Ο στρατηγός Σκόμπλιν εξαφανίστηκε με τη σειρά του, καθώς οι υποψίες για το άτομό του είχαν αρχίσει να γίνονται ολοένα και πιο σαφείς. Ο στρατηγός Μίλλερ ήταν βέβαια πάνω στο *Maria Oulianouna*, το οποίο η γαλλική κυβέρνηση αρνήθηκε να σταματήσει. Όταν έφτασε στη Μόσχα, τον ανέκριναν και στη συνέχεια τον θανάτωσαν[17].

Δικτατορία, ποινικοποίηση των αντιφρονούντων και διώξεις στους κόλπους της Κομιντέρν

Αν η Κομιντέρν, με την παρακίνηση της Μόσχας, συντηρούσε σε κάθε κομμουνιστικό κόμμα ένοπλες ομάδες και προετοίμαζε εξέγερση και εμφύλιο πόλεμο ενάντια στις κατεστημένες εξουσίες, δεν παρέλειψε να εισάγει στους κόλπους της τις μεθόδους αστυνόμευσης και τρομοκρατίας οι οποίες είχαν εφαρμοστεί στην ίδια την ΕΣΣΔ. Κατά τη διάρκεια του 10ου Συνεδρίου του μπολσεβίκικου κόμματος, που έγινε από τις 8 έως τις 16 Μαρτίου 1921, η εξουσία ήρθε αντιμέτωπη με την εξέγερση της Κροστάνδης, και τότε μπήκαν οι βάσεις ενός δικτατορικού καθεστώτος στο εσωτερικό του ίδιου του κόμματος. Κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του συνεδρίου, είχαν προταθεί και συζητηθεί όχι λιγότερες από οκτώ διαφορετικές πλατφόρμες. Αυτές οι διαμάχες έμοιαζαν με τα τελευταία απομεινάρια μιας δημοκρατίας που δεν είχε μπορέσει να επιβληθεί στη Ρωσία. Μόνο στο εσωτερικό του κόμματος παρέμενε ένα υποκατάστατο ελευθερίας συζήτησης, όμως κι αυτό όχι για πολύ. Τη δεύτερη ημέρα των εργασιών, ο

Λένιν έδωσε τον τόνο: «Δεν έχουμε ανάγκη αντιπολίτευσης, σύντροφοι. Δεν είναι της στιγμής. Να είσαστε εδώ ή εκεί [στην Κροστάνδη] με το τουφέκι, αλλά όχι με το μέρος της αντιπολίτευσης. Δεν ωφελεί σε τίποτα να με μέμφεσθε: αυτό απορρέει από την κατάσταση των πραγμάτων. Στο εξής, τέρμα η αντιπολίτευση, σύντροφοι. Και, κατά τη γνώμη μου, θα έπρεπε το συνέδριο να φτάσει στο συμπέρασμα ότι είναι καιρός να βάλουμε τέλος στην αντιπολίτευση, να κλείσουμε την αυλαία επάνω της· αρκετά πια με την αντιπολίτευση»[18]. Στο στόχαστρό του είχε ιδιαιτέρως εκείνους οι οποίοι, χωρίς να αποτελούν ομάδα με την κυριολεξία της έννοιας και χωρίς να εκδηλώνονται δημοσίως, είχαν συγκεντρωθεί γύρω από την πλατφόρμα της λεγόμενης Εργατικής Αντιπολίτευσης (Αλεξάντρ Σλιάπνικοφ, Αλεξάντρα Κολλοντάι, Λουτοβίνοφ) και την πλατφόρμα που ονομαζόταν του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού (Τιμοφέι Σαπρόνοφ, Γκαμπριέλ Μιασνικόφ).

Το συνέδριο κόντευε να τελειώσει όταν, στις 16 Μαρτίου, ο Λένιν παρουσίασε την ύστατη στιγμή δύο αποφάσεις: η πρώτη σχετικά με την «ενότητα του κόμματος» και η δεύτερη για το θέμα της «συνδικαλιστικής και αναρχικής παρέκκλισης στο κόμμα μας», για την οποία κατηγορείτο η Εργατική Αντιπολίτευση. Το πρώτο κείμενο απαιτούσε την άμεση διάλυση όλων των ομάδων που είχαν συγκροτηθεί με βάση ιδιαίτερες πλατφόρμες, με την απειλή της ποινής της άμεσης εκδίωξης από το κόμμα. Ένα αδημοσίευτο άρθρο αυτής της απόφασης, που παρέμεινε μυστικό μέχρι τον Οκτώβριο του 1923, ανέθετε στην Κεντρική Επιτροπή την εξουσία να αποφασίζει γι' αυτή την κύρωση. Η αστυνομία του Φελίξ Ντζερζίνσκι έβλεπε έτσι να της ανοίγεται ένα νέο ανακριτικό πεδίο: κάθε ομάδα της αντιπολίτευσης στους κόλπους του Κομμουνιστικού Κόμματος θα αποτελούσε στο εξής το αντικείμενο επιτήρησης και, αν ήταν αναγκαίο, μιας τιμωρίας: αποπομπή που, για τους αληθινούς αγωνιστές, ισοδυναμούσε σχεδόν με πολιτικό θάνατο.

Παρά το γεγονός ότι ενσάρκωναν την απαγόρευση της ελεύθερης συζήτησης, σε αντίθεση με τις αρχές του Κόμματος, οι δύο αποφάσεις ωστόσο ψηφίστηκαν. Σε ό,τι αφορά την πρώτη, ο Ράντεκ πρόβαλε μια επιχειρηματολογία σχεδόν προεξαγγελτική: «Εκτιμώ ότι μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί εναντίον μας αλλά παρ' όλ' αυτά την υποστηρίζω. [...] Ας πάρει η Κεντρική Επιτροπή, τη στιγμή του κινδύνου, τα πιο αυστηρά μέτρα ενάντια στους καλύτερους συντρόφους αν το κρίνει αναγκαίο. [...] Ας κάνει η Κεντρική Επιτροπή λάθος! Είναι λιγότερο επικίνδυνο από την αβεβαιότητα που παρατηρείται σήμερα». Αυτή η επιλογή, που έγινε κάτω από την επίδραση των συνθηκών αλλά που ανταποκρινόταν στις βαθύτερες τάσεις των μπολσεβίκων, βάρυνε με αποφασιστικό τρόπο πάνω στο μέλλον του σοβιετικού κόμματος και κατά συνέπεια πάνω στα τμήματα της Κομιντέρν.

Το 10ο Συνέδριο προχώρησε επίσης στην αναδιοργάνωση της Επιτροπής Ελέγχου της οποίας ο ρόλος ορίστηκε ως εξής: να επιβλέπει την «εδραίωση της ενότητας και του κύρους του Κόμματος». Έκτοτε, συγκροτούσε και συνέτασσε τους προσωπικούς φακέλους των αγωνιστών που χρησίμευαν, ευκαιρίας δοθείσης, ως βασικά υλικά για τους μελλοντικούς φακέλους κατηγορίας: στάση απέναντι στην πολιτική αστυνομία, συμμετοχή σε ομάδες αντιπολίτευσης, κ.λπ. Μετά το τέλος του συνεδρίου, οι οπαδοί της Εργατικής Αντιπολίτευσης υπεβλήθησαν σε δοκιμασίες και διώξεις. Αργότερα, ο Αλεξάντρ Σλιάπνικοφ εξήγησε ότι «ο πολιτικός αγώνας δεν διεξαγόταν στο ιδεολογικό πεδίο, αλλά δια... της απομάκρυνσης (των αντιπολιτευομένων) από τις θέσεις τους,

των συστηματικών μεταθέσεων από τη μια περιοχή στην άλλη και ακόμη της αποπομπής από το κόμμα».

Τον επόμενο Αύγουστο, άρχισε ένας έλεγχος που διήρκεσε πολλούς μήνες. Σχεδόν το ένα τέταρτο των κομμουνιστών αγωνιστών αποπέμφθηκαν. Η προσφυγή στην *tchistka* (εκκαθάριση) έγινε έκτοτε αναπόσπαστο μέρος της ζωής του Κόμματος. Η Άινο Κουουζίνεν καταθέτει τη μαρτυρία της γι' αυτή την κυκλική διαδικασία: «Η συνεδρίαση της *tchistka* εκτυλισσόταν με τον ακόλουθο τρόπο: φώναζαν τον κατηγορούμενο με το όνομά του και τον καλούσαν να ανέβει στο βήμα· τα μέλη της επιτροπής εκκαθάρισης και τα άλλα παρόντα πρόσωπα του έκαναν ερωτήσεις. Ορισμένοι κατάφερναν να δικαιολογηθούν άνετα, άλλοι έπρεπε να υποστούν για πολύ αυτή τη σκληρή δοκιμασία. Αν κάποιος είχε προσωπικούς εχθρούς, μπορούσαν να δώσουν ένα αποφασιστικό χτύπημα στην εξέλιξη της υπόθεσης. Σε κάθε περίπτωση, η αποπομπή από το κόμμα δεν μπορούσε να αποφασιστεί παρά μόνο από την Επιτροπή Ελέγχου. Αν ο κατηγορούμενος δεν είχε κριθεί ένοχος κάποιας ενέργειας που να επέσυρε την αποπομπή από το κόμμα, η διαδικασία διακοπτόταν χωρίς ψηφοφορία. Στην αντίθετη περίπτωση, κανείς δεν παρενέβαινε υπέρ του κατηγορουμένου. Ο πρόεδρος ρωτούσε απλώς: "*Kto protiv*"· καθώς κανείς δεν τολμούσε να εκφέρει αντίθετη γνώμη, η απόφαση παιρνόταν "ομόφωνα"»[19]. Πολύ γρήγορα, έγιναν αισθητά τα αποτελέσματα των αποφάσεων του 10ου Συνεδρίου: τον Φεβρουάριο του 1922, ο Γκαμπριέλ Μιασνικόφ αποπέμφθηκε για ένα χρόνο αφού είχε υπερασπίσει, ενάντια στην άποψη του Λένιν, την αναγκαιότητα της ελευθερίας του Τύπου. Η Εργατική Αντιπολίτευση, στην αδυναμία της να ακουστεί, έκανε φυσικά έκκληση στην Κομιντέρν («Διακήρυξη των 22»). Τότε ο Στάλιν, ο Ντζερζίνσκι και ο Ζινόβιεφ ζήτησαν την αποπομπή των Σλιάπνικοφ, Κολλοντάι και Μεντβέντιεφ, πράγμα που τους αρνήθηκε το 11ο Συνέδριο. Καθώς υπόκειτο ολοένα και περισσότερο στην έλξη της σοβιετικής εξουσίας, η Κομιντέρν υποχρεώθηκε σύντομα να υιοθετήσει το ίδιο εσωτερικό καθεστώς με το κόμμα των μπολσεβίκων. Λογική συνέπεια που διόλου δεν μας εκπλήσσει.

Το 1923, ο Ντζερζίνσκι απαίτησε μια επίσημη απόφαση του Πολιτμπιρό (Πολιτικού Γραφείου) για να υποχρεώσει τα μέλη του κόμματος να καταγγέλλουν στην GPU κάθε δραστηριότητα της αντιπολίτευσης. Η πρόταση του Ντζερζίνσκι προκάλεσε μια νέα κρίση στο εσωτερικό του μπολσεβίκικου κόμματος: στις 8 Οκτωβρίου, ο Τρότσκι απηύθυνε μια επιστολή στην Κεντρική Επιτροπή, μετά την οποία ακολούθησε σύντομα, στις 15 Οκτωβρίου, η «Διακήρυξη των 46». Η διαπάλη που άρχισε αποκρυσταλλώθηκε γύρω από το «νέο ρεύμα» του ρωσικού κόμματος και επεκτάθηκε σε όλα τα τμήματα της Κομιντέρν[20].

Ταυτόχρονα, στα τέλη του 1923, στη ζωή αυτών των τμημάτων κυριάρχησε η «μπολσεβικοποίηση»· όλοι όφειλαν να οργανώσουν εκ νέου τις δομές τους και να τις στηρίξουν στους πυρήνες και την ίδια ώρα να δυναμώσουν την πίστη και την υπακοή τους προς το μοσχοβίτικο κέντρο. Οι επιφυλάξεις που συνάντησαν αυτοί οι μετασχηματισμοί είχαν ως συνέπεια να ενισχυθεί αισθητά ο ρόλος και η εξουσία των *missi dominici* (των Σοβιετικών επιθεωρητών) της Διεθνούς, με επίκεντρο τις διαφωνίες που αφορούσαν την εξέλιξη της εξουσίας στη σοβιετική Ρωσία.

Στη Γαλλία, ένας από τους ηγέτες του γαλλικού ΚΚ, ο Μπορίς Σουβάριν, αντιτάχθηκε στη νέα γραμμή και κατήγγειλε τις ποταπές μεθόδους που χρησιμοποιούσε η Τρόικα (Κάμενεφ-Ζινόβιεφ-Στάλιν) κατά του αντιπάλου της Λέον Τρότσκι. Με την

ευκαιρία του 13ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, ο Μπορίς Σουβάριν κλήθηκε στις 12 Ιουνίου του 1924 για να δώσει εξηγήσεις. Η συνεδρίαση εξελίχθηκε σε απαγγελία κατηγορίας κατά το πρότυπο των συνεδριάσεων υποχρεωτικής αυτοκριτικής. Μια επιτροπή που συγκλήθηκε ειδικά για την αντιμετώπιση της «περίπτωσης Σουβάριν» ζήτησε την προσωρινή αποπομπή του. Οι αντιδράσεις της ηγεσίας του γαλλικού ΚΚ δείχνουν καθαρά ποια νοοτροπία είχε επικρατήσει πλέον στις γραμμές του παγκοσμίου Κόμματος: «Στο κόμμα μας [το γαλλικό ΚΚ] που ο επαναστατικός αγώνας δεν έχει αποκαθάρει πλήρως από το παλιό σοσιαλδημοκρατικό υπόβαθρο, η επιρροή των προσωπικοτήτων παίζει ακόμη πολύ μεγάλο ρόλο. [...] Στο μέτρο που όλες οι μικροαστικές επιβιώσεις του ατομικιστικού "εγώ" θα καταστραφούν, θα σχηματιστεί η ανώνυμη σιδερένια στρατιά των Γάλλων μπολσεβίκων. [...] Αν θέλει να είναι αντάξιο της Κομμουνιστικής Διεθνούς στην οποία ανήκει, αν θέλει να ακολουθήσει τα δοξασμένα ίχνη του ρωσικού κόμματος, το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα πρέπει να συντρίψει χωρίς αδυναμία όλους αυτούς που, στους κόλπους του, θα αρνηθούν να υπακούσουν το νόμο του!» (*L' Humanité*, 19 Ιουλίου 1924). Ο ανώνυμος συντάκτης αγνοούσε ότι αποφαινόταν για το νόμο που θα βασίλευε επί δεκαετίες στη ζωή του γαλλικού ΚΚ. Ο συνδικαλιστής Πιέρ Μονάτ συνόψισε αυτή την εξέλιξη με τη φράση: η «λογική του δεκανέα επικράτησε στο γαλλικό ΚΚ».

Στη διάρκεια του 5ου Συνεδρίου της Κομιντέρν, το καλοκαίρι του 1924, ο Ζινόβιεφ απείλησε να «τσακίσει τα κόκαλα» των αντιπολιτευομένων, φωτίζοντας έτσι τα πολιτικά ήθη που κυριαρχούσαν στο κομμουνιστικό κίνημα. Κακό του κεφαλιού του: ο Στάλιν «τσάκισε» σ' αυτόν τον ίδιο «τα κόκαλα», αφαιρώντας του από το 1925 τις αρμοδιότητες του προέδρου της Κομιντέρν. Ο Ζινόβιεφ αντικαταστάθηκε από τον Μπουχάριν, που σύντομα γνώρισε την ίδια απογοήτευση. Στις 11 Ιουλίου του 1928, την παραμονή του 6ου Συνεδρίου της Κομιντέρν (17 Ιουλίου-1η Σεπτεμβρίου), ο Κάμενεφ συνάντησε μυστικά τον Μπουχάριν και συνέταξε ένα πρακτικό της συζήτησής τους. Θύμα του «αστυνομικού καθεστώτος», ο Μπουχάριν του εξήγησε ότι το τηλέφωνό του ήταν παγιδευμένο και ότι η GPU τον παρακολουθούσε· δύο φορές, άφησε να φανεί ένας πραγματικός τρόμος: «Θα μας στραγγαλίσει... Δεν θέλουμε να παρέμβουμε σαν διασπαστές, γιατί τότε αυτός θα μας στραγγαλίσει»[21]. «Αυτός»: ο Στάλιν, εννοείται.

Ο πρώτος που προσπάθησε να «στραγγαλίσει» ο Στάλιν ήταν ο Λέον Τρότσκι. Ο αγώνας του εναντίον του τροτσκισμού έχει την ιδιαιτερότητα ότι πήρε μεγάλη έκταση. Όλα άρχισαν το 1927. Αλλά ήδη δυσοίωνες προειδοποιήσεις είχαν αναγγελθεί κατά τη διάρκεια μιας συνδιάσκεψης του μπολσεβίκικου κόμματος, τον Οκτώβριο του 1926: «Είτε αποπομπή και νόμιμη εκμηδένιση της Αντιπολίτευσης, είτε λύση του ζητήματος με κανονιές στους δρόμους, όπως με τους σοσιαλεπαναστάτες της Αριστεράς τον Ιούλιο του 1918 στη Μόσχα», να τι συνιστούσε τότε ο Λαρίν στην *Πράβντα*. Η Αριστερή Αντιπολίτευση (αυτή ήταν η επίσημη ονομασία της), απομονωμένη και ολοένα και περισσότερο εξασθενισμένη, ήταν εκτεθειμένη στις προκλήσεις της GPU που ανακάλυψε με όλο τον αρμόζοντα θόρυβο την ύπαρξη ενός παράνομου τυπογραφείου, το οποίο διηύθυνε ένας παλιός αξιωματικός του Βράνγκελ (στην πραγματικότητα, ένας πράκτοράς της), όπου είχαν τυπωθεί ντοκουμέντα της Αντιπολίτευσης. Κατά τη 10η επέτειο του Οκτώβρη του 1917, η Αντιπολίτευση αποφάσισε να διαδηλώσει με τα δικά της συνθήματα. Η βίαιη παρέμβαση της αστυνομίας την εμπόδισε και, στις 14 Νοεμβρίου,

ο Τρότσκι και ο Ζινόβιεφ αποπέμφθηκαν από το κόμμα των μπολσεβίκων. Το επόμενο στάδιο ήταν, από τον Ιανουάριο του 1928, η εξορία των πιο γνωστών στελεχών της σε απομακρυσμένες περιοχές –ο Κριστιάν Ρακόφσκι, πρώην σοβιετικός πρεσβευτής στη Γαλλία, εξορίστηκε στο Άστραχαν, πάνω στο Βόλγα, ύστερα στο Μπαρναούλ, στη Σιβηρία· ο Βίκτορ Σερζ εστάλη, το 1933, στο Όρενμπουργκ, στα Ουράλια– ακόμη και στο εξωτερικό. Όσο για τον Τρότσκι, οδηγήθηκε δια της βίας στην Άλμα-Άτα στο Τουρκεστάν, τέσσερις χιλιάδες χιλιόμετρα από τη Μόσχα. Ένα χρόνο αργότερα, τον Ιανουάριο του 1929, απελάθηκε στην Τουρκία, γλιτώνοντας από τη φυλακή όπου εγκλείονταν καθημερινά οι οπαδοί του. Οι τελευταίοι, ολοένα και πιο πολυάριθμοι, όπως εξάλλου οι αγωνιστές της παλιάς Εργατικής Αντιπολίτευσης ή της Ομάδας του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού, συλλαμβάνονταν και στέλνονταν σε ειδικές φυλακές, που ονομάζονταν *polit-isolator*.

Στο εξής, ξένοι κομμουνιστές, μέλη του μηχανισμού της Κομιντέρν ή κάτοικοι της ΕΣΣΔ, συλλαμβάνονταν και φυλακίζονταν όπως και τα μέλη του ρωσικού κόμματος· η περίπτωσή τους ήταν παρόμοια με αυτή των Ρώσων στο μέτρο που κάθε ξένος κομμουνιστής ο οποίος παρέμενε για καιρό στην ΕΣΣΔ ήταν εξαναγκασμένος να γίνει μέλος του μπολσεβίκικου κόμματος και άρα να υπαχθεί στην πειθαρχία του. Τέτοια ήταν η πολύ γνωστή περίπτωση του Γιουγκοσλάβου κομμουνιστή Άντε Σίλιγκα, μέλους του Πολιτικού Γραφείου του γιουγκοσλαβικού κομμουνιστικού κόμματος (ΚΚ Γιουγκ.), ο οποίος στάλθηκε στη Μόσχα το 1926 ως αντιπρόσωπος του ΚΚ Γιουγκ. στην Κομιντέρν. Διατήρησε ορισμένες επαφές με την αντιπολίτευση που είχε συσπειρώσει ο Τρότσκι, στη συνέχεια απομακρύνθηκε όλο και πιο πολύ από μία Κομιντέρν όπου η αληθινή διαπάλη ιδεών είχε αποβληθεί και όπου οι ιθύνοντες δεν δίσταζαν να χρησιμοποιούν μεθόδους εκφοβισμού έναντι όσων διαφωνούσαν μαζί τους, πράγμα που ο Σίλιγκα είχε αποκαλέσει «σύστημα δουλοφροσύνης» του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Τον Φεβρουάριο του 1929, κατά τη γενική συνέλευση των Γιουγκοσλάβων στη Μόσχα, υιοθετήθηκε μια απόφαση που καταδίκαζε την πολιτική της ηγεσίας του ΚΚ Γιουγκ., κάτι που ισοδυναμούσε με έμμεση καταδίκη της καθοδήγησης της Κομιντέρν. Στη συνέχεια οργανώθηκε, από όσους ήταν αντίθετοι με την επίσημη γραμμή, μια παράνομη ομάδα, η οποία είχε σχέσεις με Σοβιετικούς. Σύντομα μια επιτροπή άρχισε να κάνει ανακρίσεις για τον Σίλιγκα ο οποίος αποπέμφθηκε για ένα χρόνο. Ωστόσο ο Σίλιγκα δεν σταμάτησε τις «παράνομες» δραστηριότητές του και εγκαταστάθηκε στο Λένινγκραντ. Την 1η Μαΐου 1930, πήγε στη Μόσχα για να συναντήσει τα άλλα μέλη της ρωσο-γιουγκοσλαβικής ομάδας του η οποία, ασκώντας δριμεία κριτική για τις μεθόδους που εφαρμόζονταν στην εκβιομηχάνιση, υποστήριζε με θέρμη το σχηματισμό ενός νέου κόμματος. Στις 21 Μαΐου, συνελήφθη μαζί με τους συντρόφους του, ύστερα τον έστειλαν στο *polit-isolator* του Βερχνέ-Ουράλσκ, δυνάμει του άρθρου 59. Για τρία χρόνια, από φυλακή σε απομόνωση, από αίτηση επανεξέτασης της υπόθεσής του σε απεργία πείνας, ο Σίλιγκα δεν σταμάτησε να διεκδικεί το δικαίωμα να εγκαταλείψει τη Ρωσία. Όταν τον απελευθέρωσαν, έκανε απόπειρα αυτοκτονίας. Η GPU προσπάθησε να τον υποχρεώσει να αρνηθεί την ιταλική του εθνικότητα. Εξόριστος στη Σιβηρία, τελικά απελάθηκε στις 3 Δεκεμβρίου 1935, γεγονός που αποτελούσε εξαίρεση[22].

Χάρη στον Σίλιγκα, διαθέτουμε μια μαρτυρία για τα πολιτικά απομονωτήρια: «Οι σύντροφοι μάς προμήθευαν τις εφημερίδες που έβγαιναν στη φυλακή. Τι ποικιλία απόψεων, τι ελευθερία σε κάθε άρθρο! Τι πάθος και τι ειλικρίνεια στην έκθεση ζητη-

μάτων όχι μόνο αφηρημένων και θεωρητικών, αλλά και εκείνων που άγγιζαν την πιο καυτή πραγματικότητα! [...] Αλλά η ελευθερία μας δεν περιοριζόταν εκεί. Κατά τον περίπατο, που συγκέντρωνε άτομα από πολλές αίθουσες, οι κρατούμενοι είχαν τη συνήθεια να διεξάγουν συνεδριάσεις με όλους τους κανόνες, με πρόεδρο, γραμματέα, με τους ομιλητές να παίρνουν το λόγο καθένας με τη σειρά του»[23].

Οι υλικές συνθήκες ήταν οι ακόλουθες: «Η τροφή συνίστατο στο παραδοσιακό μενού του φτωχού μουζίκου: ψωμί και χυλός πρωί και βράδυ, όλο το χρόνο. [...] Επιπλέον, για γεύμα τρώγαμε μια σούπα φτιαγμένη από κακής ποιότητας ψάρι, κονσέρβα και μισοσάπιο κρέας. Την ίδια σούπα, αλλά χωρίς κρέας ούτε ψάρι, τρώγαμε για βραδινό. [...] Η καθημερινή μερίδα ψωμιού ήταν 700 γραμμάρια, η μηνιαία μερίδα ζάχαρης ένα κιλό, επιπλέον μας έδιναν μια μερίδα καπνού, τσιγάρων, τσαγιού και σαπουνιού. Αυτή η μονότονη τροφή ήταν εξίσου ανεπαρκής και σε ποσότητα. Κατά τα άλλα έπρεπε να αγωνιστούμε λυσσασμένα για να μη μειωθεί περισσότερο αυτό το άθλιο σιτηρέσιο· για να μη μιλήσουμε για τους αγώνες που χάρη σ' αυτούς κατακτήσαμε κάποιες μικροβελτιώσεις! Παρ' όλ' αυτά, αν τη συγκρίνει κανείς με το καθεστώς των φυλακών του κοινού δικαίου, όπου σάπιζαν εκατοντάδες χιλιάδες κρατουμένων, και κυρίως με αυτήν εκατομμυρίων ανθρώπων έγκλειστων στα στρατόπεδα του Βορρά, η δική μας κατάσταση ήταν κατά κάποιο τρόπο προνομιακή»[24].

Ωστόσο, αυτά τα προνόμια ήταν ολότελα σχετικά. Στο Βερκνέ-Ουράλσκ, οι κρατούμενοι έκαναν τρεις απεργίες πείνας, τον Απρίλιο και το καλοκαίρι του 1931 και στη συνέχεια τον Δεκέμβριο του 1933, για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους, ειδικά για να πετύχουν την κατάργηση της ανανέωσης των ποινών. Από το 1934, το καθεστώς του πολιτικού κρατουμένου καταργήθηκε (το Βερκνέ-Ουράλσκ το διατήρησε μέχρι το 1937) και οι συνθήκες κράτησης είχαν ήδη χειροτερεύσει: φυλακισμένοι πέθαναν κατά τη διάρκεια ξυλοδαρμών, άλλοι εκτελέστηκαν, άλλοι τέθηκαν σε ολοκληρωτική απομόνωση, όπως ο Βλαντίμιρ Σμιρνόφ στο Σουζντάλ, το 1933.

Αυτή η ποινικοποίηση των αντιπολιτευομένων, πραγματικών ή υποθετικών, στους κόλπους των κομμουνιστικών κομμάτων εξαπλώθηκε σύντομα και στα υψηλότερα κλιμάκια της ιεραρχίας. Ο ηγέτης του ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, Χοσέ Μπουγιέχος, και πολλοί από τους συντρόφους του, που είχαν προσκληθεί στη Μόσχα το φθινόπωρο του 1932, είδαν την πολιτική τους να γίνεται αντικείμενο έντονης κριτικής. Αρνούμενοι να υποταγούν στις επιταγές της Κομιντέρν, αποπέμφθηκαν ομαδικά την 1η Νοεμβρίου και από τότε βρέθηκαν σε κατάσταση επιτήρησης στο ξενοδοχείο *Λουξ*, όπου έμεναν τα στελέχη της Κομιντέρν. Ο Γάλλος Ζακ Ντυκλό, πρώην εκπρόσωπος της Κομιντέρν στην Ισπανία, ήρθε να τους κοινοποιήσει την αποπομπή τους και τους διευκρίνισε ότι κάθε απόπειρα εξέγερσης θα εξουδετερωνόταν «με όλη την αυστηρότητα των σοβιετικών ποινικών νόμων»[25]. Ο Μπουγιέχος και οι σύντροφοί του κατάφεραν με τεράστια δυσκολία να εγκαταλείψουν την ΕΣΣΔ ύστερα από δύο μήνες σκληρών διαπραγματεύσεων για να πάρουν πίσω τα διαβατήριά τους.

Την ίδια χρονιά γράφτηκε ο επίλογος μιας απίστευτης υπόθεσης που αφορούσε το γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Στις αρχές του 1931, η Κομιντέρν είχε στείλει στο γαλλικό ΚΚ έναν αντιπρόσωπο και δύο ινστρούχτορες επιφορτισμένους να ξαναπάρουν την κατάσταση στα χέρια τους. Τον Ιούλιο, ο αληθινός αρχηγός της Κομιντέρν, Ντμίτρι Μανουίλσκι, έφτασε κρυφά στο Παρίσι και αποκάλυψε μπροστά σε ένα κατάπληκτο

Πολιτικό Γραφείο ότι υπήρχε στους κόλπους του κόμματος μια «ομάδα» που επιδιδόταν σε φραξιονιστική δουλειά. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια σκηνοθετημένη παράσταση προορισμένη να προκαλέσει μια κρίση από την οποία η ηγεσία του γαλλικού ΚΚ επρόκειτο να βγει με την αυτονομία της εξασθενισμένη και ολοκληρωτικά εξαρτημένη από τη Μόσχα και τους ανθρώπους της. Μεταξύ των αρχηγών της περίφημης «ομάδας» υποδείχτηκε ο Πιέρ Σελόρ, ένα από τα κύρια ηγετικά στελέχη του κόμματος από το 1928, ο οποίος κλήθηκε στη Μόσχα με το πρόσχημα ότι θα του ανετίθετο η θέση του εκπροσώπου του γαλλικού ΚΚ στην Κομιντέρν. Αλλά, μόλις έφτασε, ο Σελόρ αντιμετωπίστηκε ως «προβοκάτορας». Έχοντας εξοστρακισθεί, χωρίς μισθό, ο Σελόρ επιβίωσε στη διάρκεια του σκληρού ρωσικού χειμώνα μόνο χάρη στην κάρτα διατροφής της γυναίκας του, που τον είχε συνοδεύσει και εργαζόταν στην Κομιντέρν. Στις 8 Μαρτίου του 1932, κλήθηκε σε μια συγκέντρωση στην οποία παρευρίσκονταν πράκτορες της NKVD οι οποίοι, στη διάρκεια μιας ανάκρισης δώδεκα ωρών, προσπάθησαν να τον κάνουν να «ομολογήσει» ότι ήταν «πράκτορας της αστυνομίας και είχε παρεισφρήσει στο κόμμα». Ο Σελόρ δεν ομολόγησε τίποτε και, έπειτα από αναρίθμητες παρενοχλήσεις και πιέσεις, κατάφερε να επιστρέψει στη Γαλλία στις 8 Οκτωβρίου 1932, για να αντιμετωπίσει αμέσως τη δημόσια καταγγελία ότι ήταν «μπάτσος».

Την ίδια χρονιά, το 1932, δημιουργήθηκαν σε πολλά κομμουνιστικά κόμματα, και πάνω στο μοντέλο του μπολσεβίκικου κόμματος, τμήματα στελεχών τα οποία καθοδηγούντο από το κεντρικό τμήμα στελεχών της Κομιντέρν· ήταν επιφορτισμένα να συγκροτούν πλήρη φύλλα ποιότητας των μελών τους και να συγκεντρώνουν ερωτηματολόγια για τα βιογραφικά στοιχεία και λεπτομερείς αυτοβιογραφίες όλων των ηγετικών στελεχών. Μόνο για το γαλλικό κόμμα, μεταφέρθηκαν στη Μόσχα πριν από τον πόλεμο περισσότεροι από πέντε χιλιάδες φάκελοι με βιογραφικά. Αυτό το βιογραφικό ερωτηματολόγιο με περισσότερες από εβδομήντα ερωτήσεις περιλάμβανε πέντε ευρείες ενότητες: 1. Καταγωγή και κοινωνική κατάσταση· 2. Αρμοδιότητα στο κόμμα· 3. Μόρφωση και πνευματικό επίπεδο· 4. Συμμετοχή στην κοινωνική ζωή· 5. Ποινικό μητρώο και διώξεις. Όλα αυτά τα υλικά που θα χρησίμευαν για να γίνει η επιλογή των στελεχών συγκεντρώνονταν στη Μόσχα όπου τα φύλαγαν οι Αντόν Κραγιέφσκι, ο Τσερνομόρντικ, ο Γκεβόρκ Αλιχάνοφ, τα διαδοχικά αφεντικά της υπηρεσίας στελεχών της Κομιντέρν, που με τη σειρά της συνδεόταν με το τμήμα εξωτερικού της NKVD. Το 1935, ο Μέιρ Τρίλισσερ, ένας από τους υψηλόβαθμους υπεύθυνους της NKVD, ονομάστηκε γραμματέας της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν επιφορτισμένος με τον έλεγχο των στελεχών. Με το ψευδώνυμο Μιχαήλ Μοσκβίν, συγκέντρωνε τις πληροφορίες και τις καταγγελίες, αποφάσιζε επίσης για τις δυσμένειες, πρώτο βήμα για μια προσεχή εκκαθάριση[26]. Παράλληλα, αυτές οι υπηρεσίες στελεχών ήταν επιφορτισμένες να καταρτίσουν «μαύρες λίστες» εχθρών του κομμουνισμού και της ΕΣΣΔ.

Πολύ ενωρίς, αν όχι από την αρχή, τα τμήματα της Κομιντέρν χρησίμευσαν ως δεξαμενή για τη στρατολόγηση πρακτόρων πληροφοριών για την ΕΣΣΔ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι αγωνιστές που δέχονταν να αναλάβουν αυτή την παράνομη και συνεπώς μυστική δουλειά, αγνοούσαν ότι στην πραγματικότητα δούλευαν για μια από τις σοβιετικές υπηρεσίες: την Υπηρεσία πληροφοριών του Κόκκινου Στρατού (GRU ή 4ο Γραφείο), το τμήμα εξωτερικού της Tcheka-GPU (Inostranny Otdel, INO), τη NKVD κ.λπ. Αυτοί οι διαφορετικοί μηχανισμοί αποτελούσαν ένα αξεδιάλυτο πλέγμα και

έτρεφαν έναν σκληρό ανταγωνισμό που τους ωθούσε στο να προσπαθούν να προσελκύουν τους πράκτορες των συναφών υπηρεσιών. Στα απομνημονεύματά της, η Έλσα Πορέτσκι παρέχει πολυάριθμα παραδείγματα αυτού του ανταγωνισμού[27].

Οι μαύρες λίστες του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας.

Από το 1932, το γαλλικό ΚΚ άρχισε να συγκεντρώνει πληροφορίες για τη δραστηριότητα ύποπτων ή επικίνδυνων, κατά την άποψή του, προσώπων. Αυτές οι λίστες εμφανίστηκαν παράλληλα με την ανάληψη του μηχανισμού των στελεχών από τους απεσταλμένους της Κομιντέρν. Με τη δημιουργία του τμήματος στελεχών που ήταν προορισμένο να επιλέγει τους καλύτερους αγωνιστές εμφανίστηκε και το αντίθετό του: οι λίστες που κατήγγειλαν αυτούς που είχαν «αποτύχει» με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Από το 1932 μέχρι τον Ιούνιο του 1939, το γαλλικό ΚΚ δημοσίευσε δώδεκα μαύρες λίστες με τίτλους ταυτόχρονα διαφορετικούς και παρόμοιους: *Μαύρη λίστα προβοκατόρων, προδοτών, κατασκόπων που διώχτηκαν από τις επαναστατικές οργανώσεις της Γαλλίας* ή *Μαύρη λίστα προβοκατόρων, κλεφτών, απατεώνων, τροτσκιστών, προδοτών που διώχτηκαν από τις εργατικές οργανώσεις της Γαλλίας...* Για να δικαιολογήσει αυτές τις λίστες που μέχρι τον πόλεμο συμπεριέλαβαν περισσότερα από χίλια ονόματα, το γαλλικό ΚΚ χρησιμοποιούσε ένα αφελές πολιτικό επιχείρημα: «Ο αγώνας της μπουρζουαζίας ενάντια στην εργατική τάξη και τις επαναστατικές οργανώσεις στη χώρα μας οξύνεται ολοένα και περισσότερο».

Τα μέλη του κόμματος έπρεπε να δίνουν χαρακτηριστικά («ύψος και πάχος, μαλλιά και φρύδια, μέτωπο, μάτια, μύτη, στόμα, πιγούνι, σχήμα προσώπου, απόχρωση, ιδιαίτερα σημάδια» – *Λίστα αρ. 10*, Αύγουστος 1938), «κάθε χρήσιμη πληροφορία που διευκολύνει [την] αναζήτηση» προσώπων για τα οποία είχαν γίνει καταγγελίες, και τον τόπο διαμονής τους. Κάθε μέλος έπρεπε λίγο ή πολύ να μπει στο πετσί του βοηθού μιας ειδικής αστυνομίας, να υποδυθεί τον πρακτορίσκο της Τσεκά.

Ορισμένοι από αυτούς τους «υπόπτους» ήταν όντως πραγματικοί απατεώνες, ενώ άλλοι ήταν άτομα αντίθετα προς τη γραμμή του κόμματος, ανεξάρτητα αν ήταν μέλη του ή όχι. Στη δεκαετία του '30, αρχικά έγιναν στόχος οι κομμουνιστές αγωνιστές που είχαν ακολουθήσει τον Ζακ Ντοριό και την αχτιδική οργάνωση του Σαιν Ντενί, στη συνέχεια οι τροτσκιστές. Σε ό,τι τους αφορά, οι Γάλλοι κομμουνιστές χρησιμοποίησαν χωρίς δισταγμό τα επιχειρήματα των μεγάλων Σοβιετικών αδελφών: οι τροτσκιστές έγιναν «μια έξαλλη και χωρίς αρχές ομάδα δολιοφθορέων, κρυφών πρακτόρων και δολοφόνων που δρουν στη βάση διαταγών των ξένων υπηρεσιών κατασκοπίας» (*Ευρετήριο αριθμός 1 των μαύρων λιστών 1 έως 8*).

Ο πόλεμος, η κήρυξη εκτός νόμου του γαλλικού ΚΚ που υποστήριζε τη γερμανοσοβιετική προσέγγιση, τέλος η γερμανική κατοχή είχαν ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί το αστυνομικού τύπου προφίλ του κόμματος. Καταγγέλθηκαν οι αγωνιστές που είχαν αρνηθεί να καταχυρώσουν τη συμμαχία Χίτλερ-Στάλιν, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που είχαν πάρει μέρος στην Αντίσταση, όπως ο Αντριέν Λανγκυμιέ, ο οποίος είχε ως κάλυψη μια θέση συντάκτη στους *Temps Nouveaux* τού Λυσαίρ (αντίθετα, το γαλλικό ΚΚ δεν κατήγγειλε ποτέ τον Φρεντερίκ Ζολιό-Κιουρί για το πολύ ενοχοποιητικό άρθρο του της 15ης Φεβρουαρίου 1941 στην ίδια εφημερίδα) ή όπως ο Ρενέ Νικό, παλιός κομμουνιστής βουλευτής του Ογιοννάξ, του οποίου η συμπεριφορά προς τους παλιούς του συντρόφους ήταν άμεμπτη. Για να μη μιλήσουμε για τον Ζυλ Φουρριέ που η «αστυνομία του κόμματος» προσπάθησε χωρίς επιτυχία να εξοντώσει· ο Φουρριέ είχε ψηφίσει υπέρ της πλήρους εξουσίας του Πεταίν και στη συνέχεια, από τα τέλη του 1940, είχε συμμετάσχει στη δημιουργία ενός δικτύου αντίστασης· μεταφέρθηκε στο Μπούχενβαλντ και στη συνέχεια στο Μαουτχάουζεν.

Κοντά σ' αυτούς, υπήρχαν εκείνοι οι οποίοι συμμετείχαν το 1941 στην ίδρυση του γαλλικού Εργατο-αγροτικού Κόμματος γύρω από τον πρώην γραμματέα του γαλλικού ΚΚ, Μαρσέλ Ζιττόν, ο οποίος δολοφονήθηκε τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς από κομμουνιστές. Το ΚΚΓ άδραξε την ευκαιρία να τους χαρακτηρίσει «προδότες του Κόμματος και της Γαλλίας». Ορισμένες φορές οι ανακοινώσεις που ακολουθούσαν τις δολοφονίες συνοδεύονταν από τη φράση: «Τιμωρήθηκε όπως του άξιζε». Υπήρχε επίσης η περίπτωση των αγωνιστών που ήταν ύποπτοι για προδοσία, οι οποίοι εκτελέστηκαν και ύστερα «αποκαταστάθηκαν» μετά τον πόλεμο, όπως ο Ζωρζ Ντεζιρέ.

Την εποχή του διωγμού των Εβραίων, το ΚΚ χρησιμοποιούσε παράξενους τρόπους για να καταγγείλει τους «εχθρούς» του: «Κ... Ρενέ, επονομαζόμενη Τάνια, επονομαζόμενη Τερέζα, Παρίσι, 14ο διαμ., *Εβραία από τη Βεσσαραβία*», «Ντε Μπ..., *Εβραίος αλλοδαπός*. Αποστάτης, δυσφημεί το ΚΚ και την ΕΣΣΔ». Η Main-d'oeuvre immigrée (MOI) [Εργάτες Μετανάστες], οργάνωση η οποία συσπείρωνε τους αλλοδαπούς κομμουνιστές αγωνιστές, χρησιμοποιούσε μια γλώσσα επίσης χαρακτηριστική: «Ρ. Εβραίος (δεν είναι το αληθινό του όνομα). Δουλεύει με μια εχθρική ομάδα Εβραίων». Δεν εγκαταλείπει καθόλου το μίσος της για τους τροτσκιστές αγωνιστές: «Ντ... Ιβόν. Πλατεία Στρατηγού Μπερέ 1, Παρίσι 7ο διαμ. [...] Τροτσκιστής, είχε σχέση με το POUM. Δυσφημεί την ΕΣΣΔ». Είναι πολύ πιθανόν ότι σε περίπτωση σύλληψης η αστυνομία του Βισύ ή η Γκεστάπο μπορούσαν να βάλουν στο χέρι παρόμοιες λίστες: Τι απέγιναν τα πρόσωπα τα οποία καταγγέλλονταν κατ' αυτόν τον τρόπο;

Το 1945, το ΚΚ κυκλοφόρησε μια νέα σειρά από μαύρες λίστες για να τεθούν «στο περιθώριο του έθνους», σύμφωνα με την έκφρασή του, πολιτικοί του αντίπαλοι, ορισμένοι εκ των οποίων είχαν παρατρίχα γλιτώσει από απόπειρες δολοφονίας. Η θεσμοποίηση της μαύρης λίστας παραπέμπει προφανέστατα στην κατασκευή λιστών με δυνητικούς κατηγορούμενους από τα όργανα της σοβιετικής ασφάλειας (Tcheka, GPU, NKVD). Αυτή είναι μια παγκόσμια πρακτική των κομμουνιστών, η οποία εγκαινιάστηκε από την αρχή του εμφυλίου στη Ρωσία. Στην Πολωνία, με την έναρξη του πολέμου, παρόμοιες λίστες περιείχαν 48 κατηγορίες ατόμων προς επίβλεψη.

Σύντομα, η σύγχυση των υπηρεσιών ξεπεράστηκε από έναν αποφασιστικό παράγοντα: η Κομιντέρν καθώς και οι ειδικές υπηρεσίες ανταποκρίθηκαν στην ανώτατη εξουσία του ΚΚΣΕ, κάνοντας απολογισμό της δράσης τους ακόμη και ενώπιον του Στάλιν. Το 1932, ο Μαρτεμιάν Ριούτιν, ο οποίος είχε φέρει σε πέρας με ζήλο και χωρίς συναισθηματισμούς τις διώξεις κατά των αντιπολιτευομένων, βρέθηκε με τη σειρά του σε θέση αντιπολιτευτική προς τον Στάλιν. Συνέταξε μια διακήρυξη στην οποία έγραφε: «Ο Στάλιν έχει σήμερα στην Κομιντέρν τη θέση ενός αλάνθαστου πάπα. [...] Ο Στάλιν κρατά καλά στο χέρι, μέσω της άμεσης και έμμεσης υλικής εξάρτησης, όλα τα καθοδηγητικά στελέχη της Κομιντέρν, όχι μόνο στη Μόσχα αλλά και στην έδρα τους, και αυτό είναι το αποφασιστικό επιχείρημα που βεβαιώνει το ακατανίκητό του στον θεωρητικό τομέα»[28]. Από το τέλος της δεκαετίας του '20, η Κομιντέρν, η οποία εξαρτιόταν οικονομικά από το σοβιετικό κράτος, είχε απολέσει κάθε μέσο οικονομικής ανεξαρτησίας. Αλλά σε αυτή την υλική εξάρτηση, η οποία διπλασίαζε την πολιτική, ήρθε να προστεθεί η αστυνομική εξάρτηση.

Η ολοένα και πιο έντονη καταπίεση των αστυνομικών υπηρεσιών πάνω στα μέλη της Κομιντέρν είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάσταση του φόβου και της δυσπιστίας ανάμεσά τους. Παράλληλα, η μέθοδος της κατάδοσης διαφθείρει τις σχέσεις, η υποψία

κυριεύει τα μυαλά. Κατάδοση που ήταν δύο ειδών: οι εθελοντικές καταγγελίες και εκείνες που αποσπώντο με φυσικά και ψυχολογικά βασανιστήρια. Ορισμένες φορές, το κίνητρο ήταν μόνο ο φόβος. Μερικοί θεωρούσαν τιμή τους να καταγγέλλουν συντρόφους τους. Η περίπτωση του Γάλλου κομμουνιστή Αντρέ Μαρτύ είναι χαρακτηριστική αυτής της παρανοϊκής λύσσας, αυτού του φρενιασμένου ζήλου να παρουσιάζεται κανείς ως ο πιο άγρυπνος από τους κομμουνιστές· σε ένα γράμμα «άκρως εμπιστευτικό», το οποίο απευθυνόταν στον γενικό γραμματέα της Κομιντέρν, Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, στις 23 Ιουνίου 1937, καταγγέλλει δια μακρών τον αντιπρόσωπο της Διεθνούς στη Γαλλία, τον Εβγκέν Φριντ, για τον οποίο εκπλήσσεται πώς και δεν έχει ακόμη συλληφθεί από τη γαλλική αστυνομία... γεγονός που του φαίνεται, το λιγότερο, ύποπτο[29]!

Για τις δίκες της Μόσχας.

Τα φαινόμενα της τρομοκρατίας και των δικών προκάλεσαν αναπόφευκτα αντιτιθέμενες ερμηνείες.

Ιδού τι έγραφε γι' αυτό το θέμα ο Μπορίς Σουβάριν:

«Είναι πολύ υπερβολικό, πράγματι, να ισχυρίζεται κανείς ότι οι δίκες της Μόσχας είναι ρωσικό φαινόμενο, αποκλειστικό και ειδικό. Κάτω από εθνικά χαρακτηριστικά τα οποία είναι αδύνατον να αρνηθούμε, μπορούμε ερευνώντας να ανακαλύψουμε κάτι άλλο, αρκετά γενικότερο.

»Καταρχάς, είναι σημαντικό να απορρίψουμε την ακόλουθη προκατάληψη, σύμφωνα με την οποία αυτό το οποίο είναι ευνόητο για τον Ρώσο δεν θα ήταν για τον Γάλλο. Εν τοιαύτη περιπτώσει, οι ενδεικτικές ομολογίες οι οποίες αποσπάστηκαν δια της βίας από τους κατηγορούμενους δεν αφήνουν περισσότερο αμήχανους τους Γάλλους από τους Ρώσους. Και αυτοί οι οποίοι, από φανατική αλληλεγγύη με τον μπολσεβικισμό, τις βρίσκουν φυσικές είναι βεβαίως περισσότεροι εκτός ΕΣΣΔ απ' ό,τι στο εσωτερικό της. [...]

»Στη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ρωσικής επανάστασης, συνέφερε να λύνουμε κάθε δυσκολία ερμηνείας ανάγοντάς την στη "σλάβικη ψυχή". Παρ' όλ' αυτά, χρειάστηκε στη συνέχεια να εντοπίσουμε στην Ιταλία, ύστερα στη Γερμανία, γεγονότα τα οποία εθεωρούντο προηγουμένως κατ' εξοχήν ρωσικά. Όταν το ανθρώπινο κτήνος αποχαλινώνεται, οι ίδιες αιτίες παράγουν ανάλογα αποτελέσματα στους Λατίνους, τους Γερμανούς ή τους Σλάβους, παρά τις επιφανειακές διαφορές.

»Από την άλλη μεριά, δεν βλέπουμε στη Γαλλία και αλλού ανθρώπους όλων των ειδών να ευχαριστιούνται με τις αποτρόπαιες δολοπλοκίες του Στάλιν; Οι συντάκτες της *L' Humanité*, για παράδειγμα, δεν υπολείπονται σε τίποτε από εκείνους της *Pravda* σε δουλικότητα και χυδαιότητα, χωρίς καν να έχουν τη δικαιολογία ότι είναι εγκλωβισμένοι στις τανάλιες μιας ολοκληρωτικής δικτατορίας. Ο ακαδημαϊκός Κομάροφ, στην Κόκκινη Πλατεία της Μόσχας, ατιμάζεται ακόμη μια φορά απαιτώντας κεφάλια, αλλά δεν θα μπορούσε να αρνηθεί να το κάνει χωρίς να επιλέξει συνειδητά την αυτοκτονία. Τι να πούμε, λοιπόν, για έναν Ρομαίν Ρολλάν, έναν Λανζεβέν, έναν Μαλρώ, οι οποίοι θαυμάζουν και επιδοκιμάζουν το καθεστώς που λέγεται σοβιετικό, την "κουλτούρα" του και τη "δικαιοσύνη" του, χωρίς να ενοχλούνται από την πείνα και τα βασανιστήρια;»

(*Le Figaro littéraire*, 1η Ιουλίου 1937)

Στην ίδια κατηγορία, ιδού ένα απόσπασμα μιας από τις επιστολές που εστάλησαν στον «σύντροφο Λ. Π. Μπέρια» (τον κομισάριο Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΣΣΔ) από τη Βουλγάρα Στέλλα Μπλαγκόγιεβα, μια σκοτεινή υπάλληλο του τμήματος στελεχών της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν: «Η Εκτελεστική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς διαθέτει πληροφορίες συνταγμένες από μια σειρά συντρόφων, μελών των αδελφών κομμάτων, τις οποίες κρίνουμε αναγκαίο να σας αποστείλουμε ώστε να μπορέσετε να τις επαληθεύσετε και να πάρετε τα επιβαλλόμενα μέτρα. [...] Ο ένας από τους γραμματείς της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Ουγγαρίας, ο Καρακάς, είχε συζητήσεις οι οποίες μαρτυρούν την ανεπαρκή αφοσίωσή του στο Κόμμα του Λένιν και του Στάλιν. [...] Πολλές κουβέντες Γερμανών, Αυστριακών, Λετονών, Πολωνών και άλλων συντρόφων δείχνουν ότι η πολιτική μετανάστευση είναι ιδιαίτερα βρόμικη. Πρέπει να ξεριζώσουμε όλα αυτά τα ζιζάνια με αποφασιστικότητα»[30].

Ο Αρκάντι Βάκσμπεργκ διευκρινίζει ότι τα αρχεία της Κομιντέρν περιλαμβάνουν δεκάδες (αν όχι εκατοντάδες...) καταδόσεων, φαινόμενο που μαρτυρεί την ηθική κατάπτωση η οποία είχε κυριεύσει τα στελέχη της Κομιντέρν και του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτή η κατάπτωση φανερώθηκε σε όλο της το μεγαλείο στη διάρκεια των μεγάλων δικών τής μπολσεβίκικης «παλιάς φρουράς», η οποία είχε τη δική της συνεισφορά στην οικοδόμηση μιας εξουσίας που στηριζόταν στο «απόλυτο ψέμα».

Η τρομοκρατία πλήττει την Κομιντέρν

Η δολοφονία του Κίροφ, την 1η Δεκεμβρίου 1934, υπήρξε για τον Στάλιν ένα έξοχο πρόσχημα για να περάσει, στην Κομιντέρν καθώς επίσης και στο ρωσικό ΚΚ, από την αυστηρή καταστολή σε μια αληθινή τρομοκρατία[31]. Η ιστορία της ΕΣΣΔ, και παράλληλα της Κομιντέρν, είχε μπει σε μια νέα φάση. Η τρομοκρατία η οποία μέχρι τότε είχε ασκηθεί εναντίον της κοινωνίας, στρεφόταν τώρα εναντίον των πρωταγωνιστών της απόλυτης εξουσίας την οποία ασκούσαν το ΚΚΣΕ και ο παντοδύναμος γενικός γραμματέας του.

Τα πρώτα της θύματα υπήρξαν τα μέλη της ρωσικής αντιπολίτευσης, τα οποία ήταν ήδη φυλακισμένα. Από τα τέλη του 1935, οι κρατούμενοι οι οποίοι είχαν απελευθερωθεί μετά την έκτιση της ποινής τους φυλακίστηκαν και πάλι. Πολλές χιλιάδες τροτσκιστές συγκεντρώθηκαν στην περιοχή της Βορκούτα. Ήταν περίπου 500 στο ορυχείο, 1.000 στο στρατόπεδο Ούκχτο-Πετσόρα, συνολικά πολλές χιλιάδες στην περιοχή της Πετσόρα. Στις 27 Οκτωβρίου 1936, χιλιάδες από αυτούς[32] άρχισαν απεργία πείνας για 132 ημέρες. Διεκδικούσαν το διαχωρισμό τους από τους καταδίκους του κοινού ποινικού δικαίου και το δικαίωμα να ζουν με τις οικογένειές τους. Σε τέσσερις εβδομάδες, πέθανε ο πρώτος κρατούμενος. Και άλλοι είχαν την ίδια τύχη, ωσότου η διοίκηση αναγγείλει την ικανοποίηση των διεκδικήσεων. Τον επόμενο χειμώνα, 1.200 κρατούμενοι (από τους οποίους οι μισοί περίπου τροτσκιστές) συγκεντρώθηκαν κοντά σε ένα παλιό πλινθοποιείο. Τέλη Μαρτίου, η διοίκηση κατάρτισε μια λίστα 25 φυλακισμένων οι οποίοι πήραν ένα κιλό ψωμί και τη διαταγή να ετοιμαστούν για να φύγουν. Μερικά λεπτά αργότερα, αντήχησαν πυροβολισμοί. Η πιο απαισιόδοξη υπόθεση αποδείχτηκε αληθινή όταν οι φυλακισμένοι είδαν τη συνοδεία της αυτοκινητοπομπής να

επιστρέφει γρήγορα. Τη μεθεπομένη, νέο προσκλητήριο, νέοι πυροβολισμοί. Και αυτό συνεχίστηκε μέχρι το τέλος Μαΐου. Οι φρουροί ράντιζαν τα πτώματα με βενζίνη για να τα κάψουν και να τα εξαφανίσουν. Η NKVD ανακοίνωνε από το ραδιόφωνο τα ονόματα των τουφεκισμένων «για αντεπαναστατική δράση, σαμποτάζ, ληστείες, άρνηση εργασίας, απόπειρα απόδρασης»... Οι γυναίκες δεν γλίτωναν. Η σύζυγος ενός εκτελεσμένου υπόκειτο αυτόματα σε θανατική καταδίκη, τα μεγαλύτερα των δώδεκα ετών παιδιά είχαν παρόμοια αντιμετώπιση.

Περίπου 200 τροτσκιστές από το Μαγκαντάν, «πρωτεύουσα» της Κολύμα, κατέφυγαν επίσης στην απεργία πείνας για να αποκτήσουν την ιδιότητα του πολιτικού κρατουμένου. Στις διακηρύξεις τους, κατήγγελλαν τους «δήμιους-γκάνγκστερ» και το «φασισμό του Στάλιν που είναι χειρότερος από εκείνον του Χίτλερ». Στις 11 Οκτωβρίου 1937, καταδικάστηκαν σε θάνατο και 74 από αυτούς εκτελέσθηκαν στις 26-27 Οκτωβρίου και 4 Νοεμβρίου. Παρόμοιες εκτελέσεις συνεχίστηκαν στα 1937-1938[33].

Σε κάθε χώρα όπου υπήρχαν ορθόδοξοι κομμουνιστές, τους δόθηκε οδηγία να αντιπαλέψουν την επιρροή της μειονότητας των αγωνιστών οι οποίοι συσπειρώνονταν γύρω από τον Λέον Τρότσκι. Από την εποχή του πολέμου στην Ισπανία, η επιχείρηση πήρε μια νέα τροπή, η οποία έγκειτο στη συσχέτιση, με τον πλέον ψευδή τρόπο, τροτσκισμού και ναζισμού, ενώ ο Στάλιν προετοίμαζε την προσέγγισή του με τον Χίτλερ.

Σύντομα, η τρομοκρατία που εξαπέλυσε ο Στάλιν έπληξε τον κεντρικό μηχανισμό της Κομιντέρν. Στα 1965, ο Μπράνκο Λάζιτς επιχείρησε μία πρώτη προσέγγιση της εξόντωσης των στελεχών της Κομιντέρν κάτω από τον χαρακτηριστικό τίτλο *Μαρτυρολόγιο της Κομιντέρν*[34]. Ο Μπορίς Σουβάριν συνόψιζε τα δικά του «Σχόλια για το μαρτυρολόγιο» τα οποία αποτελούσαν συνέχεια στο άρθρο του Λάζιτς με μια παρατήρηση για το θέμα των απλών συνεργατών της Κομιντέρν, ανώνυμων θυμάτων των Μεγάλων Εκκαθαρίσεων. Δεν είναι ανώφελο να το θυμόμαστε όταν προσεγγίζουμε αυτό το ιδιαίτερο κεφάλαιο της ιστορίας του σοβιετικού κομμουνισμού: «Οι περισσότεροι χάθηκαν σε αυτή τη σφαγή της Κομιντέρν η οποία δεν ήταν παρά *ένα ελάχιστο μέρος μιας ατέλειωτης σφαγής εκατομμυρίων μοχθούντων εργατών και αγροτών* που θυσιάστηκαν δίχως νόημα και αιτία από μια τερατώδη τυραννία η οποία έφερε προλεταριακή επιγραφή».

Η κατασταλτική μηχανή παρέσυρε τα στελέχη του κεντρικού μηχανισμού καθώς και αυτά των εθνικών τμημάτων, όπως έκανε και στην περίπτωση του πιο απλού από τους πολίτες. Με τις Μεγάλες Εκκαθαρίσεις (1937-1938), θύματα των διώξεων δεν έπεσαν μόνο οι αντιφρονούντες αλλά επίσης και τα στελέχη του μηχανισμού της Κομιντέρν και των βοηθητικών τμημάτων της: η Κομμουνιστική Διεθνής των Νέων (ΚΙΜ), η Συνδικαλιστική Κόκκινη Διεθνής (Profintern), η Κόκκινη Βοήθεια (MOPR), η Διεθνής Λενινιστική Σχολή, το Κομμουνιστικό Πανεπιστήμιο των Εθνικών Μειονοτήτων της Δύσης (KUMNZ), κ.λπ. Η κόρη ενός παλιού συντρόφου του Λένιν, η Βάντα Παμπούς-Μπρόνσκα ανέφερε με ψευδώνυμο ότι το 1936 η KUMNZ διαλύθηκε, το σύνολο του προσωπικού της συνελήφθη καθώς και όλοι σχεδόν οι μαθητές της[35].

Ο ιστορικός Μιχαήλ Παντελέγιεφ, ερευνώντας τα έγγραφα διαφόρων υπηρεσιών και τμημάτων της Κομιντέρν, απαρίθμησε 133 θύματα σε σύνολο προσωπικού 492 ατόμων (ποσοστό 27%)[36]. Μεταξύ 1ης Ιανουαρίου και 17ης Σεπτεμβρίου 1937, αποφασίστηκαν 256 απολύσεις από τη γραμματεία της Εκτελεστικής Επιτροπής, η οποία αποτελείτο από τους Μιχαήλ Μοσκβίν (Μέιρ Τρίλισσερ), Βίλελμ Φλορίν και Γιαν Άνβελτ,

στη συνέχεια από την ειδική Επιτροπή Ελέγχου που δημιουργήθηκε τον Μάιο του 1937 και την αποτελούσαν ο Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, ο Μ. Μοσκβίν και ο Ντμίτρι Μανουίλσκι. Γενικά, η απόλυση προηγούνταν της σύλληψης ενώ παρεμβαλλόταν ένα χρονικό διάστημα που ποίκιλλε: η Έλενα Βάλτερ, η οποία απολύθηκε από τη γραμματεία του Ντιμιτρόφ στις 16 Οκτωβρίου 1938, συνελήφθη δύο ημέρες αργότερα ενώ ο Γιαν Μπορόφσκι (Λούντβιχ Κομορόφσκι), απολυμένος στις 17 Ιουλίου από την Εκτελεστική Επιτροπή της Κομιντέρν, συνελήφθη στις 7 του επόμενου Οκτωβρίου. Το 1937, συνελήφθησαν 88 υπάλληλοι της Κομιντέρν και 19 το 1938. Άλλοι συνελήφθησαν «στο τραπέζι εργασίας τους», όπως ο Άντον Κραγιέφσκι (Βλαντίσλαβ Στάιν), υπεύθυνος τότε της υπηρεσίας Τύπου και Προπαγάνδας, που φυλακίσθηκε στις 26 Μαΐου του 1937. Πολλοί συνελήφθησαν αμέσως μετά την επιστροφή τους από αποστολές στο εξωτερικό.

Όλες οι υπηρεσίες επλήγησαν, από τη γραμματεία μέχρι τις αντιπροσωπίες των κομμουνιστικών κομμάτων. Από το 1937 έως το 1938, συνελήφθησαν 41 άτομα της γραμματείας της Εκτελεστικής Επιτροπής. Στους κόλπους της Υπηρεσίας συνδέσμου αυτής της επιτροπής (OMS μέχρι το 1936), καταμετρήθηκαν 34 συλληφθέντες. Η διωκτική μηχανή καταβρόχθισε τον ίδιο τον Μοσκβίν στις 23 Νοεμβρίου του 1938, ο οποίος καταδικάστηκε την 1η Φεβρουαρίου 1940 σε θάνατο δια τυφεκισμού. Ο Γιαν Άνβελτ υπέκυψε στα βασανιστήρια, και ο Δανός Α. Μυνχ-Πέτερσεν πέθανε στο νοσοκομείο της φυλακής από τις συνέπειες μιας χρόνιας φυματίωσης. Πενήντα στελέχη, από τα οποία εννέα γυναίκες, εκτελέστηκαν. Η Ελβετίδα Λύντια Ντύμπι, υπεύθυνη του παρανόμου δικτύου της Κομιντέρν στο Παρίσι, κλήθηκε στη Μόσχα στις αρχές Αυγούστου 1937. Μόλις έφτασε, συνελήφθη μαζί με τους συνεργάτες της Μπρίχμαν και Βολφ. Κατηγορήθηκε για συμμετοχή στην «αντισοβιετική τροτσκιστική οργάνωση» και για κατασκοπία υπέρ της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ιαπωνίας και της... Ελβετίας, καταδικάστηκε σε θάνατο από το στρατιωτικό τμήμα του Ανωτάτου Δικαστηρίου της ΕΣΣΔ στις 3 Νοεμβρίου και εκτελέσθηκε μερικές ημέρες αργότερα· η ελβετική υπηκοότητά της δεν της εξασφάλισε καμιά προστασία και η οικογένειά της πληροφορήθηκε αιφνιδιαστικά την ετυμηγορία, χωρίς καμία συμπληρωματική εξήγηση. Η Πολωνέζα Λ. Γιανκόφσκαγια καταδικάστηκε σε οκτώ χρόνια φυλάκιση ως «μέλος της οικογένειας ενός προδότη της πατρίδας», του συζύγου της Στανίσλαβ Σκούλσκι (Μέρτενς), ο οποίος είχε συλληφθεί τον Αύγουστο του 1937 και είχε εκτελεστεί στις 21 Σεπτεμβρίου. Η αρχή της οικογενειακής ευθύνης, η οποία είχε ήδη εφαρμοστεί για τον απλό πολίτη, επεκτάθηκε έτσι και στα μέλη του μηχανισμού.

Ο Όσιπ Πιάτνιτσκι (Ταρκίς) ήταν μέχρι το 1934 το νούμερο δύο της Κομιντέρν, πίσω από τον Μανουίλσκι, επιφορτισμένος με όλη την οργάνωση (ιδιαίτερα με τη χρηματοδότηση των ξένων κομμουνιστικών κομμάτων και τις παράνομες διασυνδέσεις της Κομιντέρν σε όλο τον κόσμο), και αργότερα με το πολιτικό και διοικητικό τμήμα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ. Στις 24 Ιουνίου 1937, παρενέβη στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής για να ασκήσει κριτική για την ένταση της καταστολής και την παραχώρηση έκτακτων εξουσιών στον αρχηγό της NKVD, Γιεζόφ. Εξοργισμένος, ο Στάλιν αναγκάστηκε να διακόψει τη συνεδρίαση και άσκησε τις χειρότερες πιέσεις ώστε να δηλώσει μεταμέλεια ο Πιάτνιτσκι. Μάταια. Την επομένη, κατά την επανάληψη της συνεδρίασης, ο Γιεζόφ κατηγόρησε τον Πιάτνιτσκι ως πρώην πράκτορα της τσαρικής αστυνομίας, και στις 7 Ιουλίου ο τελευταίος συνελήφθη. Ο Γιεζόφ ανάγκασε τότε τον Μπορίς Μύλλερ (Μέλνικοφ) να καταθέσει εναντίον του Πιάτνιτσκι και, την

επαύριο της εκτέλεσης του Μύλλερ στις 29 Ιουλίου του 1938, το στρατιωτικό τμήμα του Ανωτάτου Δικαστηρίου δίκασε τον Πιάτνιτσκι, ο οποίος αρνήθηκε ότι ήταν ένοχος κατασκοπίας υπέρ της Ιαπωνίας. Καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε τη νύχτα της 29ης προς 30ή Ιουλίου.

Πολλά από τα εκτελεσθέντα στελέχη της Κομιντέρν είχαν κατηγορηθεί ότι ανήκαν στην «αντι-Κομιντέρν οργάνωση, που καθοδηγούσαν οι Πιάτνιτσκι, Κνόριν (Βίλελμ Ούγκο) και Μπέλα Κουν». Άλλοι θεωρήθηκαν απλώς τροτσκιστές και αντεπαναστάτες. Ο πρώην αρχηγός της ουγγρικής Κομμούνας Μπέλα Κουν, ο οποίος στις αρχές του 1937 είχε αντιταχθεί στον Μανουίλσκι, κατηγορήθηκε από αυτόν τον τελευταίο (πιθανόν καθ' υπόδειξη του Στάλιν) ότι οι κριτικές του στόχευαν ευθέως τον Στάλιν. Ο Κουν υπερασπίστηκε την ειλικρίνειά του και υπέδειξε εκ νέου τους Μανουίλσκι και Μοσκβίν ως υπεύθυνους για την κακή εκπροσώπηση του ΚΚΣΕ στην οποία, κατά τη γνώμη του, οφειλόταν η αναποτελεσματικότητα της Κομιντέρν. Από τους παρόντες –Παλμίρο Τολιάττι, Όττο Κουουζίνεν, Βίλελμ Πικ, Κλέμεντ Γκότβαλντ και Άρβο Τουομίνεν– κανείς δεν τον υπερασπίστηκε. Στο τέλος της συγκέντρωσης, ο Γκεόργκι Ντιμιτρόφ υιοθέτησε μια απόφαση η οποία ανέφερε ότι «η υπόθεση Κουν» θα εξεταζόταν από ειδική επιτροπή. Αντί για ειδική επιτροπή, ο Μπέλα Κουν συνελήφθη κατά την έξοδό του από την αίθουσα. Εκτελέσθηκε στα υπόγεια της Λουμπιάνκα σε άγνωστη ημερομηνία[37].

Σύμφωνα με τον Μιχαήλ Παντελέγιεφ, ο τελικός σκοπός αυτών των εκκαθαρίσεων ήταν να ξεριζώσουν κάθε αντίθεση στη σταλινική δικτατορία[38]. Αυτοί που στο παρελθόν ήταν συμπαθούντες της Αντιπολίτευσης ή διατηρούσαν σχέσεις με αγωνιστές οι οποίοι βρίσκονταν άλλοτε κοντά στον Τρότσκι, αποτελούσαν τον προνομιακό στόχο των διώξεων. Το ίδιο ίσχυε για τους Γερμανούς αγωνιστές οι οποίοι ανήκαν στη φράξια που καθοδηγούσε ο Χάιντς Νόυμαν (ο ίδιος εξοντώθηκε το 1937) ή για παλιούς αγωνιστές της Ομάδας του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού. Εκείνη την εποχή, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γιάκοφ Ματουσόφ, βοηθού επικεφαλής του πρώτου τμήματος του μυστικού πολιτικού τομέα της GUGB-NKVD, κάθε υψηλά ιστάμενος στον κρατικό μηχανισμό αποτελούσε εν αγνοία του αντικείμενο φακελώματος με τη συγκέντρωση κατάλληλου υλικού για χρήση εναντίον του τη δεδομένη στιγμή. Έτσι ο Κλεμέντ Βοροσίλοφ, ο Αντρέι Βυσίνσκι, ο Λάζαρ Καγκάνοβιτς, ο Μιχαήλ Καλίνιν, ο Νικίτα Χρουστσόφ είχαν το δικό τους φάκελο. Είναι περισσότερο από πιθανόν ότι τα διευθυντικά στελέχη της Κομιντέρν υφίσταντο την ίδια μεταχείριση.

Ας προσθέσουμε ότι οι μη-Ρώσοι ιθύνοντες της Κομιντέρν συμμετείχαν δραστήρια στις διώξεις. Από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι αυτή του Ιταλού Παλμίρο Τολιάττι, ενός από τους γραμματείς της Κομιντέρν, ο οποίος μετά το θάνατο του Στάλιν εμφανίστηκε ως άνθρωπος ανοικτός και αντίθετος με τις μεθόδους της τρομοκρατίας. Και όμως ο Τολιάττι κατηγόρησε τον Χέρμαν Σούμπερτ, ένα στέλεχος της Διεθνούς Κόκκινης Βοήθειας, και τον εμπόδισε να απολογηθεί στη διάρκεια μιας συνεδρίασης· συλληφθείς λίγο αργότερα, ο Σούμπερτ εκτελέστηκε. Οι Πέτερμαν, ένα ζεύγος Γερμανών κομμουνιστών οι οποίοι έφτασαν στην ΕΣΣΔ μετά το 1933, κατηγορήθηκαν σε μια συνεδρίαση από τον Τολιάττι ως «χιτλερικοί πράκτορες» επειδή αλληλογραφούσαν με την οικογένειά τους στη Γερμανία· συνελήφθησαν λίγες εβδομάδες αργότερα. Ο Τολιάττι ήταν παρών στη συνεδρίαση κατά του Μπέλα Κουν και υπέγραψε την απόφαση που τον έστειλε στο θάνατο. Επίσης αναμείχθηκε στη διάλυση

του πολωνικού Κομμουνιστικού Κόμματος το 1938. Σε αυτή την περίπτωση, επιδοκίμασε την τρίτη από τις δίκες της Μόσχας και κατέληξε λέγοντας: «Θάνατος στους συνεργούς του πολέμου, θάνατος στους κατασκόπους και στους πράκτορες του φασισμού! Ζήτω το κόμμα του Λένιν και του Στάλιν, ακοίμητος φρουρός των κατακτήσεων της επανάστασης του Οκτώβρη, βέβαιος εγγυητής του θριάμβου της παγκόσμιας επανάστασης! Ζήτω ο συνεχιστής του έργου του Φελίξ Ντζερζίνσκι: ο Νικολάι Γιεζόφ!»[39]

Η τρομοκρατία στους κόλπους των κομμουνιστικών κομμάτων

Αφού «ξεκαθάρισε» τον κεντρικό μηχανισμό της Κομιντέρν, ο Στάλιν επιτέθηκε στα διάφορα τμήματα της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Το πρώτο που υπέφερε απ' αυτή την επίθεση ήταν το γερμανικό. Η γερμανική κοινότητα στη σοβιετική Ρωσία περιλάμβανε, εκτός από τους απογόνους των αποίκων του Βόλγα, μέλη του γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος (KPD), αντιφασίστες που είχαν αναζητήσει εκεί καταφύγιο ή εργάτες που είχαν εγκαταλείψει τη δημοκρατία της Βαϊμάρης για να συμμετάσχουν στην «οικοδόμηση του σοσιαλισμού». Καμία από αυτές τις ιδιότητες δεν πρόσφερε την παραμικρή προστασία όταν άρχισαν οι συλλήψεις, μετά το 1933. Συνολικά, τα δύο τρίτα των Γερμανών αντιφασιστών που βρίσκονταν εξόριστοι στην ΕΣΣΔ επλήγησαν από τις διώξεις.

Σε ό,τι αφορά τους κομμουνιστές αγωνιστές, η τύχη τους είναι γνωστή χάρη στο ότι υπάρχουν λίστες, οι *Kaderlisten*, οι οποίες καταρτίσθηκαν με την ευθύνη των ηγετών του KPD, Βίλελμ Πικ, Βίλελμ Φλορίν και Χέρμπερτ Βένερ, που τις χρησιμοποιούσαν για να απομακρύνουν τους τιμωρημένους ή/και τους κομμουνιστές θύματα των διώξεων. Η πρώτη λίστα χρονολογείται από τις 3 Σεπτεμβρίου 1936, η τελευταία από τις 21 Ιουνίου 1938. Ένα άλλο ντοκουμέντο από τα τέλη της δεκαετίας του '50, το οποίο συντάχθηκε από την επιτροπή ελέγχου του SED (κάτω από το όνομα του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος ανασυστάθηκε μετά τον πόλεμο το κομμουνιστικό κόμμα της μελλοντικής ΛΔΓ), καταγράφει 1.136 άτομα. Οι συλλήψεις κορυφώθηκαν το 1937 (έφτασαν τις 619) και συνεχίστηκαν μέχρι το 1941 (21). Η τύχη των μισών από αυτά τα άτομα (666) είναι άγνωστη: θεωρείται ότι πέθαναν στη φυλακή. Αντίθετα, είναι γνωστό με βεβαιότητα ότι 82 εκτελέστηκαν, 197 πέθαναν στη φυλακή ή σε στρατόπεδα και 132 παραδόθηκαν στους ναζί. Άλλοι 150 περίπου καταδικασμένοι σε βαριές ποινές, οι οποίοι επέζησαν, κατάφεραν, μετά το τέλος της ποινής τους, να εγκαταλείψουν την ΕΣΣΔ. Ένα από τα ιδεολογικά μοτίβα που παρουσιάζονταν ως αιτιολογία της σύλληψης αυτών των αγωνιστών, ήταν το ότι δεν είχαν συμβάλει στην αποτυχία του Χίτλερ, ωσάν η Μόσχα να μην είχε μεγάλο μέρος ευθύνης για την κατάληψη της εξουσίας από τους ναζί[40].

Αλλά το πιο τραγικό επεισόδιο, εκεί όπου ο Στάλιν έδειξε όλο το μέτρο του κυνισμού του, ήταν η παράδοση στον Χίτλερ Γερμανών αντιφασιστών. Από το 1937, οι σοβιετικές αρχές αποφάσισαν την απέλαση Γερμανών της Σοβιετικής Ένωσης. Στις 16 Φεβρουαρίου, δέκα από αυτούς καταδικάστηκαν σε απέλαση. Ορισμένοι είναι γνωστοί: ο Έμιλ Λάρις, τεχνικός, ο οποίος ζούσε στην ΕΣΣΔ από το 1921· ο Άρτουρ Τίλο, μηχανικός, ο οποίος είχε μεταναστεύσει το 1931· ο Βίλελμ Πφάιφερ, κομμουνιστής από το Αμβούργο· ο Κουρτ Νίξντορφ, πανεπιστημιακός στο Ινστιτούτο Μαρξ-Ένγκελς.

Συνελήφθησαν κατά τη διάρκεια του 1936 με την κατηγορία της κατασκοπίας ή της «φασιστικής δράσης», και ο Γερμανός πρεσβευτής φον Σούλενμπουργκ είχε παρέμβει στον Μαξίμ Λιτβίνοφ, τον σοβιετικό υπουργό Εξωτερικών, για το θέμα τους. Ο Πφάιφερ έκανε ενέργειες για να τον απελάσουν στην Αγγλία, ξέροντας ότι ως κομμουνιστής θα συλλαμβανόταν αμέσως κατά την επιστροφή του στη Γερμανία. Μετά από δεκαοκτώ μήνες, στις 18 Αυγούστου 1938, οδηγήθηκε στα πολωνικά σύνορα όπου χάνονται τα ίχνη του. Ο Άρτουρ Τίλο πέτυχε να καταφύγει στη βρετανική πρεσβεία στη Βαρσοβία. Πολλοί δεν είχαν την τύχη του. Ο Όττο Βάλτερ, λιθογράφος στο Λένινγκραντ, ο οποίος ζούσε στη Ρωσία από το 1908, έφτασε στο Βερολίνο στις 4 Μαρτίου 1937· αυτοκτόνησε πέφτοντας από το παράθυρο του σπιτιού όπου φιλοξενούνταν.

Τέλη Μαΐου 1937, ο φον Σούλενμπουργκ μεταβίβασε δύο νέες λίστες Γερμανών που είχαν συλληφθεί και των οποίων η απέλαση θα ήταν επιθυμητή. Μεταξύ των 67 ονομάτων, βρίσκονται πολλοί αντιφασίστες και ανάμεσά τους ο Κουρτ Νίξντορφ. Το φθινόπωρο του 1937, οι διαπραγματεύσεις πήραν νέα τροπή: οι Σοβιετικοί δέχτηκαν να επιταχύνουν τις απελάσεις, όπως το ζητούσαν οι Γερμανοί αξιωματικοί (περίπου 30 είχαν ήδη πραγματοποιηθεί). Από τον Νοέμβριο έως τον Δεκέμβριο του 1937, απελάθηκαν 148 Γερμανοί· κατά τη διάρκεια του 1938, 445. Αφού τους οδηγούσαν στα σύνορα της Πολωνίας ή της Λετονίας, και μερικές φορές της Φινλανδίας, οι απελαθέντες, μεταξύ των οποίων Αυστριακοί, μέλη του σοσιαλιστικού κόμματος, περνούσαν αμέσως στη δικαιοδοσία των εκπροσώπων των γερμανικών αρχών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως αυτή του Αυστριακού κομμουνιστή Πάουλ Μάιζελ, ο απελαθείς οδηγήθηκε τον Μάιο του 1938 μέχρι τα αυστριακά σύνορα, μέσω Πολωνίας, για να παραδοθεί στην Γκεστάπο. Εβραίος, ο Πάουλ Μάιζελ θα πεθάνει αργότερα στο Άουσβιτς.

Αυτή η εξαιρετική σύμπνοια μεταξύ ναζιστικής Γερμανίας και σοβιετικής Ρωσίας προοιωνιζόταν τις σοβιετο-ναζιστικές συνθήκες του 1939, «όπου εκφράζεται η αληθινή συγκλίνουσα φύση των ολοκληρωτικών συστημάτων» (Χόρχε Σέμπρουν). Μετά την υπογραφή τους, οι απελάσεις συνεχίστηκαν σε συνθήκες περισσότερο δραματικές. Ύστερα από τη συντριβή της Πολωνίας από τους Χίτλερ και Στάλιν, οι δύο δυνάμεις απέκτησαν κοινά σύνορα, τα οποία επέτρεπαν την απευθείας μεταγωγή των απελαθέντων από τις σοβιετικές φυλακές στις γερμανικές. Από το 1939 έως το 1941, 200 με 300 Γερμανοί κομμουνιστές παραδόθηκαν έτσι στην Γκεστάπο, ως απόδειξη της καλής θέλησης των Σοβιετικών προς τον νέο τους σύμμαχο. Στις 27 Νοεμβρίου 1939, υπογράφηκε μια συμφωνία μεταξύ των δύο κομμάτων. Περίπου 350 άτομα απελάθηκαν στη συνέχεια από τον Νοέμβριο του 1939 μέχρι τον Μάιο του 1941, μεταξύ των οποίων 85 Αυστριακοί. Ανάμεσά τους ο Φραντς Κοριτσόνερ, ένας από τους ιδρυτές του αυστριακού Κομμουνιστικού Κόμματος ο οποίος είχε γίνει στέλεχος της Συνδικαλιστικής Κόκκινης Διεθνούς αφού εξορίστηκε στον αρκτικό Βορρά, παραδόθηκε στην Γκεστάπο του Λουμπλίν, μεταφέρθηκε στη Βιέννη, βασανίστηκε και στη συνέχεια εκτελέστηκε στο Άουσβιτς, στις 7 Ιουνίου 1941.

Οι σοβιετικές αρχές δεν υπολόγιζαν καθόλου την εβραϊκή καταγωγή ενός μέρους από αυτούς που απέλαυναν: συνθέτης και διευθυντής ορχήστρας, ο Χανς Βάλτερ Νταβίντ, Εβραίος και μέλος του γερμανικού ΚΚ, παραδόθηκε στην Γκεστάπο και οδηγήθηκε στο θάλαμο αερίων στο στρατόπεδο Μάιντάνεκ. Υπάρχουν πολλές άλλες περιπτώσεις: ο φυσικός Αλεξάντερ Βάισμπεργκ, ο οποίος επέζησε και έγραψε τα απομνημονεύματά του. Σύζυγος του Χάιντς Νόυμαν, ο οποίος είχε παραμερισθεί από την

καθοδήγηση του γερμανικού ΚΚ και στη συνέχεια είχε μεταναστεύσει στην ΕΣΣΔ, η Μαργκαρέτε Μπούμπερ-Νόυμαν έδωσε και αυτή τη δική της μαρτυρία για την απίστευτη σύμπνοια ναζί και σοβιετικών. Αφού την εξόρισαν στην Καραγκάντα (Σιβηρία), την παρέδωσαν στην Γκεστάπο μαζί με πολλές άλλες συντρόφισσες της δυστυχίας τον Φεβρουάριο του 1940. Αυτή η «ανταλλαγή» τής στοίχισε τη φυλάκισή της στο Ράβενσμπρουκ[41].

Στη γέφυρα του Μπρεστ-Λιτόβσκ.

«Στις 31 Δεκεμβρίου 1939, μας ξύπνησαν στις 6 η ώρα το πρωί [...]. Ντυμένοι και ξυρισμένοι, χρειάστηκε να περιμένουμε μερικές ώρες σε μια αίθουσα αναμονής. Ένας Εβραίος κομμουνιστής ουγγρικής καταγωγής, ονόματι Μπλοχ, είχε καταφύγει στη Γερμανία μετά την αποτυχία της Κομμούνας του 1919. Είχε ζήσει με πλαστά χαρτιά και είχε συνεχίσει να αγωνίζεται για το Κόμμα. Αργότερα, είχε μεταναστεύσει με αυτά τα ίδια πλαστά χαρτιά. Είχε συλληφθεί και αυτός και, παρά τις διαμαρτυρίες του, έμελλε να παραδοθεί στη γερμανική Γκεστάπο. [...] Ακριβώς πριν τα μεσάνυχτα έφτασαν αυτοκίνητα που μας μετέφεραν στο σταθμό. [...] Κατά τη νύχτα της 31ης Δεκεμβρίου 1939 προς 1η Ιανουαρίου 1940, το τρένο ξεκίνησε την πορεία του. Μετέφερε στην πατρίδα τους εβδομήντα ηττημένα όντα. [...] Μέσω της ρημαγμένης Πολωνίας, συνεχίσαμε το ταξίδι μας προς το Μπρεστ-Λιτόβσκ. Στη γέφυρα του Μπουγκ μας περίμενε ο κατασταλτικός μηχανισμός του άλλου ολοκληρωτικού καθεστώτος της Ευρώπης, η γερμανική Γκεστάπο».

Alexander Weissberg, *L' Accusé*, Fasquelle, 1953. Ο Α. Βάισμπεργκ κατάφερε να δραπετεύσει από τη ναζιστική φυλακή· ενώθηκε με τους Πολωνούς αντάρτες και πολέμησε μαζί τους. Μετά το τέλος του πολέμου, πήγε στη Σουηδία και αργότερα στην Αγγλία.

«Τρία άτομα αρνήθηκαν να περάσουν αυτή τη γέφυρα, δηλαδή: ο Ουγγροεβραίος ονόματι Μπλοχ, ένας κομμουνιστής εργάτης ο οποίος ήταν καταδικασμένος από τους ναζί, και ένας Γερμανός δάσκαλος του οποίου ξέχασα το όνομα. Σύρθηκαν δια της βίας προς τη γέφυρα. Η λύσσα των ναζί, των SS, ξέσπασε αμέσως πάνω στον Εβραίο. Μας μετέφεραν σε ένα τρένο και μας οδήγησαν στο Λουμπλίν. [...] Στο Λουμπλίν, μας παρέδωσαν στην Γκεστάπο. Τότε μπορέσαμε να διαπιστώσουμε ότι δεν είχαν παραδώσει μόνο εμάς, αλλά ότι η NKVD είχε δώσει επίσης στα SS τα έγγραφα που μας αφορούσαν. Έτσι, για παράδειγμα, στο φάκελό μου περιεχόταν μεταξύ άλλων η πληροφορία ότι ήμουν η γυναίκα του Νόυμαν και ότι ο Νόυμαν ήταν για τους ναζί ένας από τους πιο μισητούς Γερμανούς...»

Margarete Buber-Neumann, «Déposition au procès Kravchenko contre *Les Lettres françaises*, 14e audience, 23 février 1949. Compte rendu sténographique», La Jeune Parque, 1949. Αφού τη συνέλαβαν το 1937 και την εξόρισαν στη Σιβηρία, την παρέδωσαν στους ναζί· η Μαργκαρέτε Μπούμπερ-Νόυμαν φυλακίστηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Ράβενσμπρουκ μέχρι την απελευθέρωσή της, τον Απρίλιο του 1945.

Ταυτόχρονα με τους Γερμανούς κομμουνιστές, τα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος (εβραϊκού) της Παλαιστίνης, από τα οποία πολλά είχαν μεταναστεύσει στην Πολωνία, καταβροχθίστηκαν με τη σειρά τους από τον τρομοκρατικό μηχανισμό. Ο Γιόζεφ Μπέργκερ (1904-1978), παλιός γραμματέας του παλαιστινιακού ΚΚ από το 1929 έως το 1931, συνελήφθη στις 27 Φεβρουαρίου 1935 και απελευθερώθηκε μόνο μετά

το 20ό Συνέδριο, το 1956. Η επιβίωσή του αποτελεί εξαίρεση. Πολλοί άλλοι αγωνιστές εκτελέστηκαν σε διάφορες ημερομηνίες ή χάθηκαν στα στρατόπεδα. Ο Βολφ Άβερμπουχ, ο οποίος είχε γίνει διευθυντής ενός εργοστασίου παραγωγής τρακτέρ στην πόλη Ροστόβ-Ντον συνελήφθη το 1936 και εκτελέστηκε το 1941. Η συστηματική πολιτική εξόντωσης των μελών του παλαιστινιακού ΚΚ ή σιωνιστικών-σοσιαλιστικών ομάδων που είχαν έρθει στην ΕΣΣΔ σχετίζεται με τη σοβιετική πολιτική απέναντι στην εβραϊκή μειονότητα με τη σύσταση της αυτόνομης περιοχής του Μπιρομπιτζάν, του οποίου οι υπεύθυνοι αντιμετώπισαν διάφορες κατηγορίες. Ο καθηγητής Γιόζιφ Λίμπερμπεργκ, πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής του Μπιρομπιτζάν, καταγγέλθηκε ως «εχθρός του λαού». Μετά από αυτόν, τα υπόλοιπα στελέχη της αυτόνομης περιοχής τα οποία διοικούσαν διάφορα ιδρύματα έγιναν αντικείμενα δίωξης. Ο Σαμουήλ Αουγκούρσκις (1884-1947) κατηγορήθηκε ότι ανήκε σε κάποιο δήθεν εβραιοφασιστικό Κέντρο. Όλο το εβραϊκό τμήμα του ρωσικού κόμματος (η *Jewsekija*) αποδιαρθρώθηκε. Ο ορατός στόχος ήταν η καταστροφή των εβραϊκών θεσμών ενώ, την ίδια ώρα, το σοβιετικό κράτος επιζητούσε την υποστήριξη εβραϊκών προσωπικοτήτων εκτός ΕΣΣΔ[42].

Μια από τις ομάδες που επλήγησαν περισσότερο από την τρομοκρατία ήταν αυτή των Πολωνών κομμουνιστών. Στις στατιστικές των διώξεων, καταλαμβάνουν τη δεύτερη θέση, ακριβώς μετά τους Ρώσους. Είναι αλήθεια ότι, κατ' εξαίρεση, το Κομμουνιστικό Κόμμα Πολωνίας (ΚΚΠ) είχε διαλυθεί επίσημα έπειτα από μια ψηφοφορία-αστραπή της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν στις 16 Αυγούστου 1938. Ο Στάλιν υποπτευόταν πάντα το ΚΚΠ, για το οποίο πίστευε ότι είχε μολυνθεί από διαδοχικές και πολυάριθμες παρεκκλίσεις. Πολλοί Πολωνοί κομμουνιστές, διευθυντικά στελέχη, ανήκαν στο περιβάλλον του Λένιν πριν το 1917 και ζούσαν χωρίς νομική προστασία στην ΕΣΣΔ. Το 1923, το ΚΚΠ πήρε θέση υπέρ του Τρότσκι. Την παραμονή του θανάτου του Λένιν, η ηγεσία του υιοθέτησε μια απόφαση υπέρ της Αντιπολίτευσης. Στη συνέχεια έγινε αντικείμενο κριτικής ο «λουξεμπουργκισμός» του. Κατά το 5ο Συνέδριο της Κομιντέρν, τον Ιούνιο-Ιούλιο του 1924, ο Στάλιν παραμέρισε την ιστορική ηγεσία του ΚΚΠ –Άντολφ Βάρσκι, Μαξιμίλιαν Βαλέτσκι και Βέρα Κοστρέβα-Κόστσβα–, κι αυτό ήταν το πρώτο βήμα για να περάσει ο έλεγχος στην Κομιντέρν. Στη συνέχεια, το ΚΚΠ καταγγέλθηκε ως άντρο του τροτσκισμού. Αυτή η σύντομη υπόμνηση δεν μπορεί να εξηγήσει από μόνη της τη ριζική εκκαθάριση που έπληξε αυτό το κόμμα του οποίου πολλά από τα ηγετικά στελέχη ήταν εβραϊκής καταγωγής. Υπήρχε επίσης η υπόθεση της πολωνικής στρατιωτικής οργάνωσης (POW) το 1933 (βλέπε παρακάτω τη μελέτη του Αντρέι Πατσκόφσκι). Πρέπει επίσης να συγκρατήσουμε τον ακόλουθο παράγοντα: η πολιτική της Κομιντέρν απέβλεπε στο να επιβάλει στο πολωνικό τμήμα της μια δράση η οποία στρεφόταν ολοκληρωτικά στην αποδυνάμωση του πολωνικού κράτους προς όφελος της ΕΣΣΔ και της Γερμανίας. Η υπόθεση σύμφωνα με την οποία η εξόντωση του ΚΚΠ παρακινήθηκε πριν από όλα από την ανάγκη να προετοιμαστεί η υπογραφή των γερμανο-σοβιετικών συμφωνιών αξίζει να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Ο τρόπος που ο Στάλιν ασχολήθηκε με αυτήν είναι εξίσου ενδεικτικός: φρόντισε, με τη βοήθεια του μηχανισμού της Κομιντέρν, να επιστρέψουν στη Μόσχα όλα τα θύματά του και επέβλεψε ώστε να μην του διαφύγουν παρά όσο το δυνατόν λιγότεροι. Επέζησαν αυτοί οι οποίοι ήταν φυλακισμένοι στην Πολωνία, όπως ο Βλαντίσλαβ Γκομούλκα.

Η Κομιντέρν εν δράσει

Τον Φεβρουάριο του 1938, *Η Διεθνής Αλληλογραφία*, επίσημο όργανο της Κομιντέρν που κυκλοφορούσε δις εβδομαδιαίως, κατήγγειλε το σύνολο του ΚΚΠ, με την υπογραφή Ζ. Σβιετσίτσκι. Κατά τη διάρκεια της εκκαθάρισης η οποία άρχισε τον Ιούνιο του 1937 –ο γενικός γραμματέας Τζούλιαν Λένσκι, ο οποίος είχε κληθεί στη Μόσχα, εξαφανίστηκε τότε–, δώδεκα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, πολλά στελέχη δεύτερης σειράς και πολλές εκατοντάδες μέλη εξοντώθηκαν. Η εκκαθάριση απλώθηκε και στους Πολωνούς που ήταν ενταγμένοι στις Διεθνείς Ταξιαρχίες: οι πολιτικοί υπεύθυνοι της ταξιαρχίας Ντόμπροφσκι, Καζίμιρ Τσιχόφσκι και Γκούσταβ Ράιχερ, συνελήφθησαν κατά την επιστροφή τους στη Μόσχα. Μόνο το 1942 ο Στάλιν αντιμετώπισε την ανάγκη επανίδρυσης ενός πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος με το όνομα Πολωνικό Εργατικό Κόμμα (ΠΕΚ), με στόχο να δημιουργήσει από αυτό τον πυρήνα μιας μελλοντικής κυβέρνησης που θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντά του, σε ανταγωνισμό με τη νόμιμη κυβέρνηση που είχε καταφύγει στο Λονδίνο.

Οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές υπέφεραν επίσης πολύ από τη σταλινική τρομοκρατία. Εκτός νόμου το 1921, το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας υποχρεώθηκε να αναδιπλωθεί στο εξωτερικό, στη Βιέννη από το 1921 έως το 1936, ύστερα στο Παρίσι από το 1936 έως το 1939· αλλά, μετά το 1925, συγκρότησε το κύριο κέντρο του στη Μόσχα. Γύρω από τους μαθητές του Κομμουνιστικού Πανεπιστημίου των Εθνικών Μειονοτήτων (KUNMZ), του κομμουνιστικού Πανεπιστημίου Σερντλόφ και της Διεθνούς Λενινιστικής Σχολής, συγκροτήθηκε ένας πρώτος πυρήνας από Γιουγκοσλάβους πρόσφυγες, που σύντομα ενισχύθηκε από ένα νέο κύμα προσφύγων – συνέπεια της εγκαθίδρυσης, το 1929, της δικτατορίας του βασιλέα Αλεξάνδρου. Κατά τη δεκαετία του '30, διακόσιοι με τριακόσιοι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές διέμεναν στην ΕΣΣΔ[43] και ήταν πολύ ενεργοί στους διεθνείς οργανισμούς, της Κομιντέρν και της Κομμουνιστικής Διεθνούς των Νέων ιδιαίτερα. Λόγω αυτού, ήταν προφανώς εξαρτημένοι από το ΚΚΣΕ.

Είχαν αποκτήσει κακή φήμη εξαιτίας των πολλών ανταγωνισμών μεταξύ των διάφορων φραξιών που διεκδικούσαν την ηγεσία του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας. Σε αυτές τις συνθήκες, η παρέμβαση της καθοδήγησης της Κομιντέρν έγινε ολοένα και πιο συχνή και πιεστική. Στα μέσα του 1925, έλαβε χώρα μία *tchistka*, ένας έλεγχος-κάθαρση, στο KUNMZ, καθώς οι Γιουγκοσλάβοι φοιτητές, οι οποίοι διέκειντο περισσότερο ευνοϊκά στην Αντιπολίτευση, ήταν αντίθετοι με την πρύτανη Μαρία Ζ. Φρούκινα. Ορισμένοι φοιτητές αποβλήθηκαν και δέχτηκαν μομφή και τέσσερις από αυτούς (Άντε Σίλιγκα, Ντέντιτς, Ντράγκιτς και Έμπερλινγκ) συνελήφθησαν και εξορίστηκαν στη Σιβηρία. Το 1932, έγινε μια νέα κάθαρση στους κόλπους του ΚΚ Γιουγκ. και δεκαέξι αγωνιστές διαγράφηκαν.

Μετά τη δολοφονία του Κίροφ, ο έλεγχος των πολιτικών προσφύγων εντάθηκε και, το φθινόπωρο του 1936, όλοι οι αγωνιστές του ΚΚ Γιουγκ. υποβλήθηκαν σε έλεγχο πριν τους πλήξει η τρομοκρατία. Ευρύτερα γνωστή από την τύχη των ανώνυμων εργαζομένων, η τύχη των πολιτικών προσφύγων δείχνει ότι 8 γραμματείς της κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Γιουγκ., 15 άλλα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής καθώς επίσης και 21 γραμματείς περιφερειακών ή τοπικών διευθύνσεων συνελήφθησαν και εξαφανίστηκαν. Ο ένας από τους γραμματείς, ο Σίμα Μάρκοβιτς, ο οποίος είχε υποχρεωθεί να καταφύγει στην ΕΣΣΔ, εργαζόταν στην Ακαδημία των Επιστημών πριν συλληφθεί τον Ιούλιο του 1939· καταδικασμένος σε δέκα χρόνια καταναγκαστικής εργασίας χωρίς

δικαίωμα αλληλογραφίας, πέθανε στη φυλακή. Άλλοι εκτελέστηκαν αμέσως, όπως οι αδελφοί Βουγιόβιτς, ο Ραντόμιρ (μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Γιουγκ.) και ο Γκρέγκορ (μέλος της Κεντρικής Επιτροπής της νεολαίας)· ο αδερφός τους Βόγια, πρώην στέλεχος της Κομμουνιστικής Διεθνούς των Νέων, ο οποίος είχε ταχθεί αλληλέγγυος με τον Τρότσκι το 1927, εξαφανίστηκε· η σύλληψή του είχε προκαλέσει εκείνη των αδελφών του. Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας από το 1932 έως το 1937, ο Μίλαν Γκόρκιτς κατηγορήθηκε ότι είχε δημιουργήσει μία «αντισοβιετική οργάνωση στους κόλπους της Διεθνούς και ότι διηύθυνε μια τρομοκρατική ομάδα στους κόλπους της Κομιντέρν, μια οργάνωση της οποίας ηγούντο οι Κνόριν και Πιάτνιτσκι».

Στο μέσον της δεκαετίας του '60, το ΚΚ Γιουγκ. αποκατέστησε 100 περίπου θύματα των διώξεων αλλά δεν έγινε καμιά συστηματική έρευνα. Είναι αλήθεια ότι η διεξαγωγή μιας τέτοιας έρευνας θα είχε θέσει έμμεσα το ζήτημα των θυμάτων των διώξεων που ασκήθηκαν ενάντια στους σοβιετικούς παρτιζάνους στη Γιουγκοσλαβία, μετά το σχίσμα του 1948. Και κυρίως, θα είχε υπογραμμίσει το γεγονός ότι η αναρρίχηση του Τίτο (Γιόσιπ Μπροζ) στην κεφαλή του Κόμματος, το 1938, είχε συμβεί ύστερα από μια ιδιαίτερα αιματηρή εκκαθάριση. Το γεγονός ότι ο Τίτο, το 1948, ύψωσε το ανάστημά του κατά του Στάλιν διόλου δεν τον απαλλάσσει από τις ευθύνες του για τις εκκαθαρίσεις της δεκαετίας του '30.

Το κυνήγι των «τροτσκιστών»

Αφού αποδεκάτισε τις γραμμές των ξένων κομμουνιστών οι οποίοι ζούσαν στην ΕΣΣΔ, ο Στάλιν επιτέθηκε στους «διαφωνούντες» οι οποίοι ζούσαν στο εξωτερικό. Η NKVD είχε έτσι την ευκαιρία να δείξει την παγκόσμια δύναμή της.

Από τις πιο εντυπωσιακές περιπτώσεις είναι εκείνη του Ίγκναζ Ράις, που το αληθινό του όνομα ήταν Ναθάν Πορέτσκι. Ο Ράις ήταν ένας από αυτούς τους νεαρούς Εβραίους επαναστάτες, προϊόντα του πολέμου του 1914-1918· η κεντρική Ευρώπη είχε γνωρίσει ένα σωρό από αυτούς και η Κομιντέρν είχε στρατολογήσει πολλούς[44]. Επαγγελματίας αγκιτάτορας, εργαζόταν στο διεθνές παράνομο δίκτυο και είχε τόσο καλά εκπληρώσει τις αποστολές του, ώστε το 1928 τιμήθηκε με το παράσημο της Κόκκινης Σημαίας. Μετά το 1935, είχε «περάσει στη δικαιοδοσία» της NKVD, η οποία είχε τον έλεγχο όλων των δικτύων στο εξωτερικό, και ασχολήθηκε με την κατασκοπία στη Γερμανία. Η πρώτη από τις μεγάλες δίκες της Μόσχας τάραξε τον Ράις, ο οποίος αποφάσισε να διακόψει τις σχέσεις του με τον Στάλιν. Γνωρίζοντας τα ήθη του «οίκου», προετοιμάζει προσεκτικά την αποσκίρτησή του και, στις 17 Ιουλίου 1937, δίνει στη δημοσιότητα μια επιστολή του προς την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΣΕ όπου εξηγούσε τη στάση του και κατήγγελλε ονομαστικά τον Στάλιν και το σταλινισμό, «αυτό το μείγμα του χειρότερου από τους οπορτουνισμούς –οπορτουνισμού χωρίς αρχές–, αίματος και ψεμάτων που απειλεί να δηλητηριάσει ολόκληρο τον κόσμο και να εκμηδενίσει ό,τι απομένει από το εργατικό κίνημα». Ο Ράις ανήγγελλε ταυτόχρονα τη συμμαχία του με τον Λέον Τρότσκι. Υπέγραφε, χωρίς να το ξέρει, τη θανατική του καταδίκη. Η NKVD κινητοποίησε αμέσως το δίκτυό της στη Γαλλία, πέτυχε να εντοπίσει τον Ράις στην Ελβετία όπου του στήθηκε παγίδα. Το απόγευμα της 4ης Σεπτεμ-

βρίου, στη Λωζάννη, έγινε κόσκινο από τις σφαίρες δύο Γάλλων κομμουνιστών, ενώ μια γυναίκα πράκτορας της NKVD επιχειρούσε να δολοφονήσει τη σύζυγό του και τον γιο του με ένα κουτί δηλητηριασμένες σοκολάτες. Παρά τις ανακρίσεις που διενεργήθηκαν στην Ελβετία και τη Γαλλία, οι δολοφόνοι και οι συνένοχοί τους δεν βρέθηκαν ούτε καταδικάστηκαν ποτέ. Ο Τρότσκι κατηγόρησε αμέσως τον Ζακ Ντυκλό, τον έναν από τους γραμματείς του ΚΚ Γαλλίας, ζητώντας από τον γραμματέα του Γιαν Βαν Χάιζενοορτ να στείλει το ακόλουθο τηλεγράφημα στον επικεφαλής της γαλλικής κυβέρνησης: «Σωτάν, Πρόεδρο Κυβερνήσεως, Παρίσι/ Για την υπόθεση δολοφονίας Ίγκναζ Ράις/ Κλοπή των αρχείων μου και για παρόμοια εγκλήματα/ Επιτρέψτε μου επιμείνω ανάγκη ανακριθεί τουλάχιστον ως μάρτυρας Ζακ Ντυκλό αντιπρόεδρος κοινοβουλίου παλαιός πράκτορας Γκεπεού»[45].

Ο Ντυκλό ήταν τότε αντιπρόεδρος του κοινοβουλίου ήδη από τον Ιούνιο του 1936 και το τηλεγράφημα δεν είχε καμία συνέχεια.

Η δολοφονία του Ράις ήταν χωρίς αμφιβολία θεαματική, ωστόσο εντασσόταν σε ένα τεράστιο σχέδιο εξόντωσης των τροτσκιστών. Δεν προκαλεί καμία έκπληξη η διαπίστωση ότι στην ΕΣΣΔ οι τροτσκιστές σφαγιάστηκαν όπως και τόσοι άλλοι. Αντίθετα, αυτό που μπορεί να αιφνιδιάζει είναι η βιάση των ειδικών υπηρεσιών να εξοντώσουν φυσικώς τους αντιπολιτευόμενους στο εξωτερικό ή, επίσης, τις συγκροτημένες τροτσκιστικές ομάδες σε διάφορες χώρες. Βάση αυτής της επιχείρησης ήταν μια υπομονετική δουλειά διείσδυσης.

Τον Ιούλιο του 1937, ο υπεύθυνος της διεθνούς γραμματείας της τροτσκιστικής οργάνωσης, Ρούντολφ Κλέμεντ, εξαφανίστηκε. Στις 26 του επομένου Αυγούστου, περισυνέλεξαν από τον Σηκουάνα ένα αποκεφαλισμένο σώμα, χωρίς πόδια, που στη συνέχεια αναγνωρίστηκε ότι ήταν το σώμα του Κλέμεντ. Ο ίδιος ο γιος του Τρότσκι, ο Λέον Σεντόφ, πέθανε στο Παρίσι στις 16 Φεβρουαρίου 1938 από τις επιπλοκές μιας εγχείρησης· οι πολύ ύποπτες συνθήκες του θανάτου του οδήγησαν τους κοντινούς του να σκεφτούν δολοφονία οργανωμένη από τις σοβιετικές υπηρεσίες[46]. Αντίθετα, στα απομνημονεύματά του[47], ο Πάβελ Σουντοπλάτοφ βεβαιώνει ότι δεν υπήρξε τέτοιο θέμα. Ωστόσο, είναι βέβαιο ότι ο Λέον Σεντόφ είχε τεθεί υπό στενή επιτήρηση από τη NKVD. Ένας άνθρωπος από το περιβάλλον του, ο Μαρκ Ζμπορόφσκι, ήταν πράκτορας που είχε διεισδύσει στο τροτσκιστικό κίνημα.

Λουί Αραγκόν, *Πρελούδιο στους καιρούς των κερασιών.*

Τραγουδώ την Γκεπεού που σχηματίζεται
στη Γαλλία αυτή την ώρα
Τραγουδώ την Γκεπεού ανάγκη της Γαλλίας
Τραγουδώ τις Γκεπεού του πουθενά και του παντού
Ζητώ μια Γκεπεού για να ετοιμάσουμε το τέλος ενός κόσμου
Ζητήστε μια Γκεπεού για να ετοιμάσουμε το τέλος ενός κόσμου
για να υπερασπιστούμε αυτούς που προδόθηκαν
για να υπερασπιστούμε αυτούς που είναι πάντα προδομένοι
Ζητήστε μια Γκεπεού εσείς που σας υποτάσσουν, εσείς που σας σκοτώνουν
Ζητήστε μια Γκεπεού
Σας χρειάζεται μια Γκεπεού

Ζήτω η Γκεπεού μορφή διαλεκτική του ηρωισμού
που μπορούμε να αντιτάξουμε στην ηλίθια εικόνα των αεροπόρων
που οι ηλίθιοι τους νομίζουν ήρωες όταν σπάνε τα μούτρα τους στη γη
Ζήτω η Γκεπεού αληθινή εικόνα της υλιστικής μεγαλοσύνης
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια στο θεό Σιάπ και τη «Μασσαλιώτιδα»
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια στον πάπα και τις ψείρες
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια στην κερδοσκοπία των τραπεζών
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια στις μανούβρες της Ανατολής
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια στην οικογένεια
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια στους αλιτήριους νόμους
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια στο σοσιαλισμό των δολοφόνων τύπου Καμπαγιέρο, Μπονκούρ, ΜακΝτόναλντ, Ζεργκιμπέλ
Ζήτω η Γκεπεού ενάντια σε όλους τους εχθρούς του Προλεταριάτου
ΖΗΤΩ Η ΓΚΕΠΕΟΥ
(1931)

(Παρατίθεται από τον Jean Malaquais, *Le nommé Louis Aragon ou le patriote professionnel*, παράρτημα στο *Masses*, Φεβρουάριος 1947.)

Αντίθετα, ο Σουντοπλάτοφ παραδέχτηκε ότι, τον Μάρτιο του 1939, είχε επιφορτισθεί από τον Μπέρια και τον Στάλιν προσωπικά να δολοφονήσει τον Τρότσκι. Ο Στάλιν τού δήλωσε: «Πρέπει να τελειώνουμε με τον Τρότσκι μες στη χρονιά, πριν να ξεσπάσει ο αναπόφευκτος πόλεμος [...]» και πρόσθεσε: «Θα αναφέρεστε απευθείας στον σύντροφο Μπέρια και σε κανέναν άλλο, όμως την πλήρη ευθύνη αυτής της αποστολής την έχετε εσείς»[48]. Ένα ανελέητο κυνηγητό εξαπολύθηκε μέχρι το Μεξικό όπου διέμενε ο αρχηγός της 4ης Διεθνούς, αφού προηγουμένως είχε περάσει από το Παρίσι, τις Βρυξέλλες και τις ΗΠΑ. Με τη συνενοχή του μεξικανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, οι πράκτορες του Σουντοπλάτοφ προετοίμασαν μια πρώτη απόπειρα από την οποία ο Τρότσκι ξέφυγε από θαύμα στις 24 Μαΐου. Ο Σουντοπλάτοφ βρήκε τρόπο να απαλλαγεί από τον Τρότσκι με τη διείσδυση του Ραμόν Μερκαδέρ με ψεύτικο όνομα. Ο Μερκαδέρ, αφού κέρδισε την εμπιστοσύνη ενός τροτσκιστή αγωνιστή, πέτυχε να έρθει σε επαφή με τον «Γέρο». Ελάχιστα δύσπιστος, ο Τρότσκι συμφώνησε να τον δεχτεί για να του πει τη γνώμη του σχετικά με ένα άρθρο το οποίο είχε γραφεί για να τον υπερασπίσει, αυτόν, τον επαναστάτη. Ο Μερκαδέρ τον χτύπησε τότε στο κεφάλι με μια ορειβατική αξίνα. Βαριά πληγωμένος, ο Τρότσκι έβγαλε μια διαπεραστική κραυγή. Η γυναίκα του και οι σωματοφύλακές του έπεσαν πάνω στον Μερκαδέρ που είχε μείνει ακίνητος, έχοντας επιτελέσει το στυγερό του έγκλημα. Ο Τρότσκι πέθανε την επομένη.

Η αλληλοδιείσδυση κομμουνιστικών κομμάτων, τμημάτων της Κομιντέρν και υπηρεσιών της NKVD είχε καταγγελθεί από τον Λέον Τρότσκι, ο οποίος είχε πλήρη συνείδηση του γεγονότος ότι η Κομιντέρν κυριαρχούνταν από την Γκεπεού και στη συνέχεια από τη NKVD. Σε ένα γράμμα της 27ης Μαΐου 1940, το οποίο απευθυνόταν στον γενικό εισαγγελέα του Μεξικού, τρεις ημέρες μετά την πρώτη απόπειρα δολοφονίας εναντίον του, έγραφε: «Η οργάνωση της Γκεπεού έχει παραδόσεις και μεθόδους πολύ καλά συγκροτημένες εκτός της Σοβιετικής Ένωσης. Η Γκεπεού έχει ανάγκη για τη δράση

της από μια νόμιμη ή ημινόμιμη κάλυψη και από ένα ευνοϊκό περιβάλλον για τη στρατολόγηση πρακτόρων· βρίσκει αυτό το περιβάλλον και αυτή την προστασία στα δήθεν κομμουνιστικά κόμματα»[49]. Στο τελευταίο του κείμενο, πάντα με αφορμή την απόπειρα της 24ης Μαΐου, επανέρχεται λεπτομερειακά στην επιχείρηση της οποίας παραλίγο να πέσει θύμα. Γι' αυτόν η GPU (ο Τρότσκι χρησιμοποιεί πάντα το όνομα που υιοθετήθηκε το 1922, όταν ήταν στα πράγματα) ήταν «το κύριο όργανο του Στάλιν», «το όργανο της ολοκληρωτικής κυριαρχίας» στην ΕΣΣΔ, απ' όπου «ένα πνεύμα δουλοπρέπειας και κυνισμού απλώθηκε σε όλη την Κομιντέρν και δηλητηριάζει το εργατικό κίνημα μέχρι μυελού οστών». Επιμένει δια μακρών σε αυτή την ιδιαίτερη διάσταση η οποία καθορίζει πολλά στο επίπεδο των κομμουνιστικών κομμάτων: «Ως οργανώσεις, η GPU και η Κομιντέρν δεν είναι απαράλλακτες αλλά είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένες. Είναι υποταγμένες η μία στην άλλη και δεν είναι η Κομιντέρν αυτή που δίνει εντολές στην GPU, αλλά αντίθετα η GPU που εξουσιάζει πλήρως την Κομιντέρν»[50].

Αυτή η ανάλυση, υποστηριγμένη από πολλά παραδείγματα, ήταν το προϊόν της διπλής εμπειρίας του Τρότσκι: εκείνης την οποία είχε αποκτήσει όταν ήταν ένας από τους ηγέτες του υπό δημιουργία σοβιετικού κράτους και εκείνης του προγραμμένου που διωκόταν σε όλη τη γη από τους δολοφόνους της NKVD, των οποίων τα ονόματα σήμερα είναι γνωστά με βεβαιότητα. Πρόκειται, εν προκειμένω, για στελέχη του τμήματος των «Ειδικών Αποστολών», το οποίο δημιουργήθηκε τον Δεκέμβριο του 1936 από τον Νικολάι Γιεζόφ: ο Σεργκέι Σπίγκελγκλας ο οποίος απέτυχε, ο Πάβελ Σουντοπλάτοφ (πέθανε το 1996) και ο Ναούμ Έιτινγκον (πέθανε το 1981) οι οποίοι πέτυχαν χάρη στις επανειλημμένες δολοπλοκίες τους[51].

Για τη δολοφονία του Τρότσκι στο Μεξικό, στις 20 Αυγούστου 1940, τα βασικά έγιναν γνωστά χάρη στις αλλεπάλληλες έρευνες που διενεργήθηκαν άμεσα επιτόπου και σε άλλες καινούργιες που έγιναν αργότερα, από τον Χουλιάν Γκόρκιν[52]. Άλλωστε, δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία για το ποιος ήταν ο εντολέας του φόνου: οι άμεσα υπεύθυνοι ήταν γνωστοί, πρόκειται για πληροφορίες που πρόσφατα επιβεβαιώθηκαν από τον Σουντοπλάτοφ. Ο Χάιμε Ραμόν Μερκαδέρ ντελ Ρίο ήταν γιος της Καριδάδ Μερκαδέρ, μιας κομμουνίστριας που δούλευε από καιρό για τις Υπηρεσίες και η οποία ήταν ερωμένη του Ν. Έιτινγκον. Ο Μερκαδέρ είχε προσεγγίσει τον Τρότσκι με το όνομα Ζακ Μορνάρ. Αυτός ο τελευταίος ήταν πραγματικό πρόσωπο· πέθανε το 1967 στο Βέλγιο. Ο Μορνάρ είχε πολεμήσει στην Ισπανία όπου είναι πιθανόν οι σοβιετικές υπηρεσίες να «αναπαρήγαγαν» το διαβατήριό του. Ο Μερκαδέρ χρησιμοποίησε επίσης το όνομα Τζάκσον, με ένα άλλο διαβατήριο ενός Καναδού, μέλους των Διεθνών Ταξιαρχιών, ο οποίος είχε σκοτωθεί στο μέτωπο. Ο Ραμόν Μερκαδέρ πέθανε το 1978 στην Αβάνα, όπου ο Φιντέλ Κάστρο τον είχε καλέσει για να εργαστεί ως σύμβουλος του υπουργείου Εσωτερικών. Τιμημένος με το παράσημο Λένιν για το έγκλημά του, ετάφη με διακριτικότητα στη Μόσχα.

Αφού ο Στάλιν απαλλάχτηκε και από τον τελευταίο πολιτικό του αντίπαλο, δεν σταμάτησε παρ' όλ' αυτά το κυνηγητό των τροτσκιστών. Το γαλλικό παράδειγμα είναι πολύ αποκαλυπτικό για την αντανακλαστική νοοτροπία που απέκτησαν οι κομμουνιστές απέναντι στα μέλη των μικρών τροτσκιστικών οργανώσεων. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής στη Γαλλία, δεν αποκλείεται ορισμένοι τροτσκιστές να καταδόθηκαν από κομμουνιστές στη γαλλική ή τη γερμανική αστυνομία.

Στις γαλλικές φυλακές και τα στρατόπεδα του Βισύ, οι τροτσκιστές ήταν συστηματικά σε καραντίνα. Στη Νοντρόν (επαρχία Ντορντόν), ο Ζεράρ Μπλοχ έπεσε θύμα εξοστρακισμού από την κομμουνιστική οργάνωση της οποίας ηγείτο ο Μισέλ Μπλοχ, γιος του συγγραφέα Ζαν-Ρισάρ Μπλοχ. Έγκλειστος στη συνέχεια στη φυλακή του Εϋς, ο Ζεράρ Μπλοχ ενημερώθηκε από έναν καθολικό παιδαγωγό ότι η κομμουνιστική κολεκτίβα της φυλακής είχε αποφασίσει να τον εκτελέσει, στραγγαλίζοντάς τον τη νύχτα[53].

Σε αυτό το πλαίσιο του τυφλού μίσους, γίνεται κατανοητή η υπόθεση της «εξαφάνισης» τεσσάρων τροτσκιστών, μεταξύ των οποίων και ο Πιέτρο Τρέσσο, ιδρυτής του ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, από το αντάρτικο σώμα FTP «Wodli» που ήταν εγκατεστημένο στον Άνω Λίγηρα. Δραπέτες της φυλακής Πουί-αν-Βελαί, μαζί με τους συντρόφους τους κομμουνιστές την 1η Οχτωβρίου 1943, πέντε τροτσκιστές αγωνιστές «τέθηκαν υπό τας διαταγάς» του προαναφερθέντος αντάρτικου. Ο ένας από αυτούς, ο Αλμπέρ Ντεμαζιέρ, κατά τύχη χωρίστηκε από τους συντρόφους του. Είναι ο μόνος επιζών από αυτή την ομάδα των πέντε[54]: Τρέσσο, Πιέρ Σαλινί, Ζαν Ρεμπούλ, Αμπραάμ Σαντέκ εκτελέστηκαν στα τέλη Οκτωβρίου, ύστερα από μια εξαιρετικά αποκαλυπτική παρωδία δίκης. Οι «μάρτυρες» και οι πρωταγωνιστές που είναι ακόμη ζωντανοί αναφέρουν ότι αυτοί οι αγωνιστές κατηγορήθηκαν ότι σχεδίαζαν «να δηλητηριάσουν το νερό του στρατοπέδου», μεσαιωνική κατηγορία που παραπέμπει στις εβραϊκές ρίζες του Τρότσκι (ο γιος του οποίου, Σεργκέι, κατηγορήθηκε επίσης για τις ίδιες προθέσεις στην ΕΣΣΔ) και τουλάχιστον ενός από τους αιχμαλώτους των μακί (Αμπραάμ Σαντέκ). Έτσι, το κομμουνιστικό κίνημα έδειχνε ότι δεν ήταν απαλλαγμένο από την πιο χονδροειδή αντισημιτική οπισθοδρομικότητα. Πριν την εκτέλεσή τους, οι τέσσερις τροτσκιστές φωτογραφήθηκαν, καθώς φαίνεται για να αναγνωρίσουν την ταυτότητά τους τα ανώτερα όργανα του ΚΚ Γαλλίας, και υποχρεώθηκαν να γράψουν το βιογραφικό τους.

Ακόμη και μέσα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, οι κομμουνιστές επιζητούσαν τη φυσική εξόντωση των αντιπάλων τους χρησιμοποιώντας τις θέσεις που κατακτούσαν στην ιεραρχία των στρατοπέδων. Ο Μαρσέλ Μπωφρέρ, υπεύθυνος του βρετονικού τμήματος του Διεθνιστικού Εργατικού Κόμματος, ο οποίος συνελήφθη τον Οκτώβριο του 1943 και μεταφέρθηκε στο Μπούχενβαλντ τον Ιανουάριο του 1944, συγκέντρωνε τις υποψίες τού επικεφαλής των μπλοκ του στρατοπέδου (έναν κομμουνιστή) ότι ήταν τροτσκιστής. Δέκα ημέρες αργότερα, ένας φίλος τον πληροφόρησε ότι ο κομμουνιστικός πυρήνας του μπλοκ 39 –ο δικός του– τον είχε καταδικάσει σε θάνατο και ήθελε να τον στείλει στο μπλοκ με τα πειραματόζωα στα οποία μετέδιδαν τύφο. Ο Μαρσέλ Μπωφρέρ σώθηκε την τελευταία στιγμή χάρη στην παρέμβαση των Γερμανών αγωνιστών[55]. Αρκούσε να χρησιμοποιήσουν το ναζιστικό σύστημα των στρατοπέδων για να απαλλαγούν από πολιτικούς αντίπαλους, θύματα ωστόσο των ίδιων γκεσταπιτών ή SS, στέλνοντάς τους στους πιο αυστηρούς διοικητές. Ο Μαρσέλ Χικ και ο Ρολάν Φιλιάτρ, που είχαν μεταφερθεί και οι δύο στο Μπούχενβαλντ, εστάλησαν στο τρομερό στρατόπεδο Ντόρα, «με τη συγκατάθεση των στελεχών του γερμανικού ΚΚ οι οποίοι εκτελούσαν διοικητικά καθήκοντα μες στο στρατόπεδο», έγραψε ο Ροντόλφ Πραζέ[56]. Ο Μαρσέλ Χικ υπέκυψε εκεί. Το 1948 ακόμη, ο Ρολάν Φιλιάτρ γλίτωσε από μια απόπειρα δολοφονίας στον τόπο της δουλειάς του.

Κι άλλες «εξοντώσεις» τροτσκιστών αγωνιστών συνέβησαν στο όνομα της Απε-

λευθέρωσης. Νέος Παριζιάνος εργάτης της ομάδας «Η πάλη των τάξεων», ο Ματιέ Μπυχόλτζ εξαφανίστηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1944. Τον Μάιο του 1947, η εφημερίδα της ομάδας του κατηγόρησε ως υπεύθυνους τους «σταλινικούς».

Στην Ελλάδα, το τροτσκιστικό κίνημα δεν ήταν αμελητέο. Ένας γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ), ο Παντελής Πουλιόπουλος, ο οποίος εκτελέστηκε από τους Ιταλούς, ανήκε σ' αυτό ήδη πριν τον πόλεμο. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι τροτσκιστές προσχώρησαν ατομικά στις γραμμές του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), το οποίο ιδρύθηκε το 1941 από τους κομμουνιστές. Ο στρατηγός του Εθνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ), Άρης Βελουχιώτης, διέταξε την εκτέλεση είκοσι περίπου τροτσκιστών που ήταν ηγετικά στελέχη. Μετά την απελευθέρωση, πολλαπλασιάστηκαν οι απαγωγές τροτσκιστών αγωνιστών. Συχνά τους βασάνιζαν για να δώσουν τις διευθύνσεις των συντρόφων τους. Το 1946, στην αναφορά του στην Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, ο Βασίλης Μπαρτζώτας αναφέρεται σε 600 τροτσκιστές οι οποίοι εκτελέστηκαν από την ΟΠΛΑ (Οργάνωση Προστασίας των Λαϊκών Αγώνων), αριθμός που περιλαμβάνει πιθανόν αναρχικούς ή αποστάτες σοσιαλιστές[57]. Οι Αρχειο-Μαρξιστές, αγωνιστές οι οποίοι ήταν οργανωμένοι εκτός του ελληνικού ΚΚ από το 1924, ομοίως κυνηγήθηκαν και δολοφονήθηκαν[58].

Οι Αλβανοί κομμουνιστές δεν υστέρησαν. Μετά την ενοποίηση, τον Νοέμβριο του 1941, των ομάδων της Αριστεράς μεταξύ των οποίων και οι τροτσκιστές συσπειρωμένοι γύρω από τον Αναστάσι Λούλα, ανεφύησαν οι διαφορές μεταξύ των τροτσκιστών και των ορθοδόξων (Ενβέρ Χότζα, Μεχμέτ Σέχου), των οποίων σύμβουλοι ήταν οι Γιουγκοσλάβοι. Κατά τη διάρκεια του 1943, ο Λούλα εκτελέστηκε με συνοπτικές διαδικασίες. Μετά από πολλές απόπειρες δολοφονίας, ο Σαντίκ Πρέμτα, άλλος τροτσκιστής αγωνιστής ιδιαίτερα δημοφιλής, κατάφερε να φτάσει στη Γαλλία· τον Μάιο του 1951, έπεσε θύμα μιας νέας απόπειρας δολοφονίας την οποία διέπραξε ο Τζεμάλ Τσάμι, παλιό μέλος των Διεθνών Ταξιαρχιών, εκτελεστικό όργανο της αλβανικής αντιπροσωπίας στο Παρίσι.

Στην Κίνα, είχε σχηματισθεί ένα εμβρυώδες τροτσκιστικό κίνημα το 1928, υπό τη διοίκηση του Τσεν Ντουξιού, ιδρυτή και παλιού γραμματέα του ΚΚΚ. Το 1935, αριθμούσε μερικές εκατοντάδες μέλη μόνο. Κατά τη διάρκεια του πολέμου κατά της Ιαπωνίας, ένα μέρος από αυτούς κατάφερε να εισχωρήσει στην 8η στρατιά του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού. Ο Μάο Τσε Τουνγκ διέταξε την εκτέλεσή τους και διέλυσε τα τάγματα που διοικούσαν. Στο τέλος του εμφυλίου πολέμου, οι τροτσκιστές διώκονταν και εκτελούνταν συστηματικά. Η τύχη πολλών από αυτούς αγνοείται ακόμη.

Στην Ινδοκίνα, η κατάσταση ήταν, αρχικά, διαφορετική. Τροτσκιστές της ομάδας Tranh Dau (Ο Αγώνας) και κομμουνιστές δρούσαν από κοινού από το 1933. Η επίδραση των τροτσκιστών ήταν ιδιαίτερα ισχυρή στον νότο της χερσονήσου. Το 1937, μια ντιρεκτίβα του Ζακ Ντυκλό απαγόρευσε στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ινδοκίνας να συνεχίσει τη συνεργασία του με τα μέλη του Αγώνα. Στους μήνες που ακολούθησαν την ιαπωνική ήττα, ένα άλλο τροτσκιστικό παρακλάδι, η Διεθνής Κομμουνιστική Λίγκα (ΔΚΛ), κατέκτησε επιρροή ικανή να ανησυχήσει τους κομμουνιστές ηγέτες. Τον Σεπτέμβριο του 1945, κατά την άφιξη των αγγλικών στρατευμάτων, η ΔΚΛ κατήγγειλε την ειρηνική υποδοχή που τους είχε επιφυλάξει το Βιετ-μινχ (το Δημοκρατικό Μέτωπο για την Ανεξαρτησία), το οποίο είχε δημιουργηθεί τον Μάιο του 1941 από τον Χο

Τσι Μινχ. Στις 14 Σεπτεμβρίου, το Βιετ-Μινχ εξαπέλυσε μια τεράστια επιχείρηση κατά των τροτσκιστών οι οποίοι δεν ανταπάντησαν. Αφού συνελήφθησαν, οι περισσότεροι εκτελέστηκαν. Ύστερα, έχοντας πολεμήσει κατά των αγγλογαλλικών στρατευμάτων, αναδιπλώθηκαν στην πεδιάδα Ζονκ κι εκεί συνετρίβησαν από τις δυνάμεις του Βιετ-μινχ. Δεύτερη φάση της επιχείρησης: το Βιετ-μινχ στράφηκε στη συνέχεια κατά των οπαδών του Αγώνα. Τους φυλάκισαν στο Μπεν Σουκ και τους εκτέλεσαν καθώς πλησίαζαν τα γαλλικά στρατεύματα. Αφού συνελήφθη αργότερα, ο Τα Του Τάου, ιστορικός ηγέτης του κινήματος, εκτελέστηκε τον Φεβρουάριο του 1946. Μήπως δεν είχε γράψει ο Χο Τσι Μινχ ότι οι τροτσκιστές «είναι οι πιο άτιμοι προδότες και κατάσκοποι»[59];

Στην Τσεχοσλοβακία, η τύχη του Ζάβις Καλάντρα συμβολίζει από μόνη της την τύχη όλων των συντρόφων του. Το 1936, ο Καλάντρα είχε αποβληθεί από το ΚΚΤσ. επειδή είχε δημοσιεύσει μια μπροσούρα όπου κατήγγελλε τις δίκες της Μόσχας. Ως μέλος της αντίστασης, μεταφέρθηκε από τους Γερμανούς στο Οράνιενμπουργκ. Συνελήφθη τον Νοέμβριο του 1949, κατηγορήθηκε ότι είχε καθοδηγήσει μια «συνωμοσία κατά της Δημοκρατίας» και βασανίστηκε. Η δίκη του άρχισε τον Ιούνιο του 1950· εκεί έκανε την αυτοκριτική του. Στις 8 Ιουνίου, καταδικάστηκε σε θάνατο. Στην *Combat* (14 Ιουνίου 1950), ο Αντρέ Μπρετόν ζήτησε από τον Πωλ Ελυάρ να παρέμβει υπέρ ενός ανθρώπου τον οποίο γνώριζαν και οι δύο πριν από τον πόλεμο. Ο Ελυάρ του απάντησε: «Έχω πάρα πολλά να κάνω για τους αθώους που διατρανώνουν την αθωότητά τους ώστε να ασχολούμαι με τους ενόχους που διακηρύσσουν την ενοχή τους»[60]. Ο Ζάβις Καλάντρα εκτελέστηκε στις 27 Ιουνίου μαζί με άλλους τρεις συντρόφους του.

Αντιφασίστες και ξένοι επαναστάτες θύματα της τρομοκρατίας στην ΕΣΣΔ

Αν ο αποδεκατισμός της Κομιντέρν, των τροτσκιστών και άλλων σχισματικών κομμουνιστών αποτελεί μια σημαντική σελίδα της κομμουνιστικής τρομοκρατίας, αυτή η σελίδα δεν ήταν η μοναδική. Πράγματι, στην ΕΣΣΔ ζούσαν στα μέσα της δεκαετίας του '30 πολυάριθμοι ξένοι που, χωρίς να είναι κομμουνιστές, είχαν προσελκυσθεί από τη σοβιετική πλάνη. Πολλοί από αυτούς πλήρωσαν με την ελευθερία τους και συχνά με τη ζωή τους αυτό το πάθος για τη χώρα των σοβιέτ.

Στις αρχές της δεκαετίας του '30, οι Σοβιετικοί ενορχήστρωσαν μια προπαγανδιστική καμπάνια γύρω από την Καρελία, παίζοντας ταυτόχρονα με τις δυνατότητες που προσέφερε αυτή η συνοριακή περιοχή μεταξύ ΕΣΣΔ και Φινλανδίας και με τη γοητεία που ασκούσε η «οικοδόμηση του σοσιαλισμού». Ήταν 12.000 αυτοί που εγκατέλειψαν τη Φινλανδία, με τους οποίους ενώθηκαν 5.000 περίπου Φινλανδοί των Ηνωμένων Πολιτειών, μέλη κυρίως της αμερικανικής Ένωσης των Φινλανδών Εργαζομένων, οι οποίοι αντιμετώπιζαν μεγάλες δυσκολίες λόγω της ανεργίας που ήταν συνέπεια της κρίσης του 1929. Ο «πυρετός της Καρελίας» ανέβαινε καθώς οι πράκτορες της Amtorg (της σοβιετικής εμπορικής υπηρεσίας) τους υπόσχονταν εργασία, καλούς μισθούς, κατοικίες και δωρεάν μετάβαση από τη Νέα Υόρκη στο Λένινγκραντ. Τους παρακινούσαν να πάρουν μαζί τους ό,τι είχαν.

Η «έφοδος προς την ουτοπία», σύμφωνα με την έκφραση της Άινο Κουουζίνεν, έγινε εφιάλτης. Μόλις έφταναν, οι μηχανές, τα εργαλεία και οι οικονομίες τους κατά-

σχονταν. Υποχρεώνονταν να παραδώσουν τα διαβατήριά τους και βρίσκονταν φυλακισμένοι σε μια υπανάπτυκτη περιοχή όπου κυριαρχούν τα δάση, σε συνθήκες ζωής ιδιαίτερα δύσκολες[61]. Σύμφωνα με τον Άρβο Τουομίνεν, ο οποίος ήταν ηγετικό στέλεχος του φινλανδικού Κομμουνιστικού Κόμματος και κατείχε τη θέση του αναπληρωματικού μέλους στο Προεδρείο της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν μέχρι τα τέλη του 1939, πριν καταδικαστεί σε θάνατο και δει στη συνέχεια την ποινή του να μειώνεται σε δέκα χρόνια φυλάκισης, τουλάχιστον 20.000 Φινλανδοί ήταν κρατούμενοι σε στρατόπεδα συγκέντρωσης[62].

Αναγκασμένη να εγκατασταθεί στο Κιροβακάν, η Άινο Κουουζίνεν ήταν παρούσα, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στην άφιξη των Αρμενίων, που, θύματα και αυτοί μιας επιδέξιας προπαγάνδας, είχαν αποφασίσει να εγκατασταθούν στη σοβιετική Δημοκρατία της Αρμενίας. Ανταποκρινόμενοι στο κάλεσμα του Στάλιν που ζήτησε από τους ομοεθνείς ρωσικής καταγωγής που έμεναν στο εξωτερικό να επιστρέψουν στην ΕΣΣΔ, αυτοί οι Αρμένιοι, μόλο που μάλλον εξορίστηκαν από την Τουρκία, κινητοποιήθηκαν για να βρουν μια Δημοκρατία της Αρμενίας που, στη φαντασία τους, ήταν υποκατάστατο της γης των προγόνων τους. Τον Σεπτέμβριο του 1947, πολλές χιλιάδες μαζεύτηκαν στη Μασσαλία. 3.500 ανέβηκαν στο κατάστρωμα του πλοίου *Rossia* που τους μετέφερε στην ΕΣΣΔ. Μόλις το καράβι διέσχισε τη νοητή γραμμή των σοβιετικών χωρικών υδάτων στη Μαύρη Θάλασσα, η συμπεριφορά των σοβιετικών αρχών άλλαξε άρδην. Πολλοί κατάλαβαν τότε ότι μια βδελυρή παγίδα έκλεισε πάνω τους. Το 1948, έφτασαν 200 Αρμένιοι από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αφού έγιναν δεκτοί με χαρές και πανηγύρια, είχαν την ίδια τύχη: τα διαβατήριά τους κατασχέθηκαν μετά την άφιξή τους. Τον Μάιο του 1956, πολλές εκατοντάδες Αρμενίων που είχαν έρθει από τη Γαλλία διαδήλωσαν όταν επισκέφθηκε το Ερεβάν ο υπουργός Εξωτερικών, Κριστιάν Πινώ. Μόνο εξήντα οικογένειες μπόρεσαν να εγκαταλείψουν την ΕΣΣΔ ενώ οι διώξεις έπλητταν τις άλλες[63]. Στη συνέχεια, επέστρεψαν σταδιακά σχεδόν όλες.

Η τρομοκρατία δεν έθιγε μόνον αυτούς που είχαν έρθει ελεύθερα στην ΕΣΣΔ, αλλά επίσης κι όσους είχαν υποχρεωθεί να έρθουν λόγω των διώξεων δικτατορικών καθεστώτων. Σύμφωνα με το άρθρο 129 του σοβιετικού Συντάγματος του 1936, «η ΕΣΣΔ παραχωρεί το δικαίωμα του ασύλου στους ξένους πολίτες που διώκονται για την υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων ή εξαιτίας της επιστημονικής τους δραστηριότητας ή του αγώνα τους για την εθνική απελευθέρωση». Στο μυθιστόρημά του *Ζωή και πεπρωμένο*, ο Βασίλι Γκρόσσμαν παρουσιάζει τη σύγκρουση μεταξύ ενός Γερμανού SS και ενός γέρου μπολσεβίκου αγωνιστή, αιχμαλώτου του. Στη διάρκεια του μακρού του μονολόγου, ο SS λέει μια πρόταση που φωτίζει τέλεια το πεπρωμένο χιλιάδων ανδρών, γυναικών, παιδιών που αναζήτησαν καταφύγιο στη Σοβιετική Ένωση. Την εξής: «Ποιος βρίσκεται στα στρατόπεδά μας σε καιρό ειρήνης, όταν δεν υπάρχουν αιχμάλωτοι πολέμου; Βρίσκονται οι εχθροί του Κόμματος, οι εχθροί του λαού. Είναι ένα είδος που γνωρίζετε, είναι αυτοί που βρίσκονται επίσης στα στρατόπεδά σας. Και αν σε καιρό ειρήνης τα στρατόπεδά σας εντάσσονταν στο δικό μας σύστημα των SS, δεν θα αφήναμε να βγουν οι φυλακισμένοι σας. *Οι φυλακισμένοι σας είναι δικοί μας φυλακισμένοι*»[64].

Είτε είχαν έρθει από το εξωτερικό ανταποκρινόμενοι στο κάλεσμα των ίδιων των Σοβιετικών είτε για να βρουν την ασφάλεια που δεν ένιωθαν πια στις χώρες προέλευσής τους εξαιτίας της πολιτικής τους ένταξης, όλοι αυτοί οι μετανάστες θεωρήθηκαν

ως δυνητικοί κατάσκοποι. Αυτός ο λόγος, τουλάχιστον, εμφανιζόταν συχνότερα στην κοινοποίηση της καταδίκης τους.

Από τις πλέον πρώιμες μεταναστεύσεις ήταν εκείνη των Ιταλών αντιφασιστών, από τα μέσα της δεκαετίας του '20. Ένας αριθμός από αυτούς που είχαν πιστέψει ότι ανακάλυψαν στη «χώρα του σοσιαλισμού» το καταφύγιο των ονείρων τους, βρήκαν σκληρό θάνατο και υπήρξαν θύματα της τρομοκρατίας. Στα μέσα της δεκαετίας του '30, οι Ιταλοί κομμουνιστές ή συμπαθούντες ήταν περίπου 600 στην ΕΣΣΔ: περίπου 250 πολιτικά στελέχη πρόσφυγες και 350 μαθητές που παρακολουθούσαν μαθήματα σε τρεις σχολές πολιτικής επιμόρφωσης. Αφού πολλοί από αυτούς τους μαθητές είχαν εγκαταλείψει την ΕΣΣΔ μετά τη μαθητεία τους και 100 περίπου αγωνιστές είχαν φύγει για να πολεμήσουν στην Ισπανία μεταξύ 1936-1937, η τρομοκρατία χτύπησε όσους είχαν μείνει. 200 περίπου Ιταλοί συνελήφθησαν, γενικά για «κατασκοπία»· περίπου 40 εκτελέστηκαν, από τους οποίους 25 αναγνωρίστηκαν, οι άλλοι εστάλησαν στο Γκουλάγκ, είτε στα χρυσωρυχεία της Κολύμα, είτε στο Καζακστάν. Ο Ρόμολο Κακκαβάλε εξέδωσε ένα συγκινητικό βιβλίο στο οποίο περιγράφει το οδοιπορικό και την τραγική τύχη πολλών δεκάδων από αυτούς τους αγωνιστές[65].

Ένα παράδειγμα ανάμεσα σε άλλα: ο Ναζαρένο Σκαριόλι, ένας αντιφασίστας που είχε διαφύγει από την Ιταλία το 1925. Πήγε πρώτα στο Βερολίνο και μετά στη Μόσχα. Έχοντας γίνει δεκτός από το ιταλικό τμήμα της Κόκκινης Βοήθειας, δούλεψε σε μια αγροτική παροικία στα περίχωρα της Μόσχας για ένα χρόνο, στη συνέχεια μεταφέρθηκε στη Γιάλτα σε μια άλλη παροικία όπου δούλευαν είκοσι περίπου Ιταλοί αναρχικοί υπό τη διεύθυνση του Τίτο Σκαρσέλλι. Το 1933, η παροικία διαλύθηκε, ο Σκαριόλι επέστρεψε στη Μόσχα και εργάστηκε ως μισθωτός σε ένα εργοστάσιο μπισκότων. Συμμετείχε στις δραστηριότητες της ιταλικής κοινότητας.

Ήρθαν τα χρόνια των Μεγάλων Εκκαθαρίσεων. Ο φόβος και ο τρόμος οδήγησαν σε κατάρρευση την ιταλική κοινότητα· καθένας ήταν έκθετος σε υποψίες απέναντι στους συμπατριώτες του. Ο κομμουνιστής υπεύθυνος Πάολο Ρομπόττι ανήγγειλε στη λέσχη των Ιταλών τη σύλληψη, ως «εχθρών του λαού», 36 μεταναστών, εργατών σε ένα εργοστάσιο κατασκευής ρουλεμάν. Ο Ρομπόττι ανάγκασε το ακροατήριο να επιδοκιμάσει τη σύλληψη αυτών των εργατών που γνώριζε καλά. Κατά τη διάρκεια της ψηφοφορίας με ανάταση του χεριού, ο Σκαριόλι ψήφισε εναντίον. Συνελήφθη την επομένη το βράδυ. Αφού βασανίστηκε στα υπόγεια της Λουμπιάνκα, υπέγραψε μια ομολογία. Μεταφέρθηκε στην Κολύμα και δούλεψε σε ένα χρυσωρυχείο. Πολλοί Ιταλοί μοιράστηκαν την ίδια τύχη και πολλοί από αυτούς πέθαναν: ο γλύπτης Αρνάλντο Σίλβα, ο μηχανικός Τσερκουέττι, ο κομμουνιστής καθοδηγητής Άλντο Γκορέλλι του οποίου η αδερφή είχε παντρευτεί τον μελλοντικό κομμουνιστή βουλευτή Σιλότο, ο πρώην γραμματέας του ΚΚΙ του τμήματος της Ρώμης Βιντσέντσο Μπακκάλα, ο Τοσκανός Οτέλλο Γκάτζι, ο οποίος δούλευε ως θυρωρός στη Μόσχα, ο Λουίτζι Καλλιγκάρις, εργάτης στη Μόσχα, ο Βενετσιάνος συνδικαλιστής Κάρλο Κόστα, εργάτης στην Οδησσό, ο Εντμούντο Πελούζο, ο οποίος συναναστρεφόταν τον Λένιν στη Ζυρίχη. Το 1950, ο Σκαριόλι, που δεν ζύγιζε πια περισσότερο από 36 κιλά, άφησε την Κολύμα αλλά παρέμεινε, σαν σοβιετικός σκλάβος, υποχρεωμένος να δουλεύει ακόμη στη Σιβηρία. Μόνο το 1954 αμνηστεύθηκε και στη συνέχεια αποκαταστάθηκε. Για έξι χρόνια ακόμη, περίμενε μια βίζα για να επιστρέψει στην Ιταλία με μια πενιχρή σύνταξη.

Αυτοί οι πρόσφυγες δεν ήταν μόνο κομμουνιστές, μέλη του ΚΚΙ ή συμπαθούντες. Υπήρχαν επίσης ανάμεσά τους αναρχικοί οι οποίοι, καταδιωγμένοι, διάλεξαν να κατευθυνθούν στην ΕΣΣΔ. Η πιο γνωστή περίπτωση είναι αυτή του Φραντσέσκο Γκέτσι, αγωνιστή αναρχοσυνδικαλιστή, ο οποίος έφθασε στη Ρωσία τον Ιούνιο του 1921 ως αντιπρόσωπος της ιταλικής Συνδικαλιστικής Ένωσης που ανήκε στην Κόκκινη Συνδικαλιστική Διεθνή. Το 1922, πήγε στη Γερμανία όπου συνελήφθη, αφού η ιταλική κυβέρνηση που τον κατηγορούσε για τρομοκρατική δράση είχε ζητήσει την έκδοσή του. Μια δυναμική καμπάνια τον γλίτωσε από τις ιταλικές φυλακές, αλλά υποχρεώθηκε να επιστρέψει στην ΕΣΣΔ. Το φθινόπωρο του 1924, ο Γκέτσι, ο οποίος συνδεόταν κυρίως με τον Πιέρ Πασκάλ και τον Νικολάι Λαζαρέβιτς, είχε τις πρώτες εμπλοκές με την Γκεπεού. Το 1929 συνελήφθη, καταδικάστηκε σε τρία χρόνια φυλάκισης και εγκλεισμό στο άσυλο Σουζντάλ, σε συνθήκες εγκληματικές για έναν φυματικό. Οι φίλοι και συνεργάτες του οργάνωσαν μια καμπάνια υπέρ του, στη Γαλλία και στην Ελβετία. Ο Ρομαίν Ρολλάν (αρχικά) καθώς και άλλοι υπέγραψαν μια έκκληση. Οι σοβιετικές αρχές ανταπάντησαν διαδίδοντας τη φήμη ότι ο Γκέτσι ήταν «πράκτορας της ιταλικής φασιστικής πρεσβείας». Αφού αφέθηκε ελεύθερος το 1931, ξανάπιασε δουλειά σε ένα εργοστάσιο. Στα τέλη του 1937, συνελήφθη εκ νέου. Αλλά, αυτή τη φορά, στάθηκε αδύνατον για τους φίλους του στο εξωτερικό να πάρουν την παραμικρή πληροφορία για την τύχη του. Αναφέρθηκε ως νεκρός στη Βορκούτα τον Αύγουστο του 1941[66].

Όταν, στις 11 Φεβρουαρίου 1934, στο Λιντς, οι υπεύθυνοι του *Schutzbund* –της Ένωσης για τη δημοκρατική προστασία του αυστριακού σοσιαλιστικού κόμματος– αποφάσισαν να αντισταθούν σε κάθε επίθεση από πλευράς των *Heimwehren* (των ανδρών της Πατριωτικής Φρουράς) που σκόπευαν να θέσουν εκτός νόμου το σοσιαλιστικό κόμμα, μπορούσαν άραγε να φανταστούν το πεπρωμένο των συντρόφων τους;

Η επιθετικότητα των *Heimwehren* στο Λιντς υποχρέωσε τους σοσιαλδημοκράτες να κηρύξουν στη Βιέννη γενική απεργία και στη συνέχεια να εξεγερθούν. Αφού, ύστερα από τέσσερις ημέρες λυσσαλέων αναμετρήσεων, νικητής αναδείχθηκε ο Ντόλλφους, οι σοσιαλιστές αγωνιστές που γλίτωσαν τη φυλάκιση ή τον εγκλεισμό σε στρατόπεδο, πέρασαν στην παρανομία ή διέφυγαν στην Τσεχοσλοβακία, πριν συνεχίσουν ορισμένοι να πολεμούν στην Ισπανία. Κάποιοι από αυτούς αποφάσισαν να καταφύγουν στη Σοβιετική Ένωση· είχαν πειστεί να κάνουν αυτή την επιλογή χάρη σε μια έντονη προπαγάνδα που είχε πετύχει να τους φέρει σε αντίθεση με τη σοσιαλδημοκρατική ηγεσία. Στις 23 Απριλίου 1934, 300 άντρες έφτασαν στη Μόσχα, ακολουθούμενοι από άλλες ομάδες λιγότερο σημαντικές μέχρι τον Δεκέμβριο. Η γερμανική πρεσβεία μέτρησε 807 μετανάστες μέλη του *Schutzbund* στην ΕΣΣΔ[67]. Μαζί με τις οικογένειές τους, περίπου 1.400 άνθρωποι είχαν βρει καταφύγιο στην ΕΣΣΔ.

Η πρώτη ομάδα που έφτασε στη Μόσχα έγινε δεκτή από τους υπεύθυνους του Κομμουνιστικού Κόμματος Αυστρίας (KPO) και οι αγωνιστές αυτοί παρέλασαν στους δρόμους της πρωτεύουσας. Πέρασαν στην ευθύνη του Κεντρικού Συμβουλίου των συνδικάτων. 120 παιδιά των οποίων οι πατέρες είχαν πέσει στα οδοφράγματα ή είχαν καταδικαστεί σε θάνατο έγιναν δεκτά, και στάλθηκαν για ένα διάστημα στην Κριμαία και στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν στη Μόσχα[68], στο παιδικό σπίτι αρ. 6 το οποίο άνοιξε ειδικά γι' αυτά.

Έπειτα από μερικές εβδομάδες ανάπαυσης, οι Αυστριακοί εργάτες μοιράστηκαν

στα εργοστάσια της Μόσχας, του Χάρκοβο, του Λένινγκραντ, του Γκόρκι και του Ροστόφ. Πολύ γρήγορα απογοητεύθηκαν εξαιτίας των συνθηκών ζωής που τους είχαν επιβληθεί και χρειάστηκε να παρέμβουν οι Αυστριακοί κομμουνιστές ιθύνοντες. Οι αρχές τους πίεζαν να υιοθετήσουν τη σοβιετική εθνικότητα· το 1938, την υιοθέτησαν 300. Αντίθετα, ολόκληρες ομάδες από μέλη του *Schutzbund* ήρθαν σε επαφή με την αυστριακή πρεσβεία με την ελπίδα να επαναπατρισθούν. Το 1936, 77 μέλη του *Schutzbund* κατάφεραν να γυρίσουν στην Αυστρία. Σύμφωνα με τη γερμανική πρεσβεία, συνολικά 400 έκαναν το ταξίδι της επιστροφής μέχρι την άνοιξη του 1938 (μετά από το Anschluss τον Μάρτιο του 1938, οι Αυστριακοί υπόκειντο στο γερμανικό Ράιχ). 600 πήγαν στην Ισπανία για να πολεμήσουν στο πλευρό των Δημοκρατικών.

Πολλοί δεν είχαν την τύχη να εγκαταλείψουν την ΕΣΣΔ. Σήμερα έχουν καταμετρηθεί 278 Αυστριακοί οι οποίοι συνελήφθησαν από το τέλος του 1934 μέχρι το 1938[69]. Το 1939, ο Κάρλο Στάινερ συνάντησε στο Νορίλσκ έναν Βιεννέζο, τον Φριτς Κοπενστάινερ, για τον οποίο αγνοεί τι απέγινε[70]. Ορισμένοι εκτελέστηκαν, όπως ο Γκουστλ Ντόυτς, παλιός υπεύθυνος της συνοικίας Φλόριντσντορφ και πρώην διοικητής του συντάγματος «Καρλ Μαρξ» του οποίου οι Σοβιετικοί είχαν δημοσιεύσει ένα φυλλάδιο, *Οι μάχες του Φεβρουαρίου στο Φλόριντσντορφ* (Μόσχα, Prometheus-Verlag, 1934).

Όσο για το παιδικό σπίτι αρ. 6, δεν ευδοκίμησε. Το φθινόπωρο του 1936, άρχισαν οι συλλήψεις μεταξύ των διασωθέντων συγγενών· τα παιδιά τους υπήχθησαν αμέσως στη δικαιοδοσία της NKVD, η οποία τα προώθησε στα ορφανοτροφεία της. Η μητέρα τού Βόλφγκανγκ Λέοναρντ συνελήφθη και εξαφανίστηκε τον Οκτώβριο του 1936, αλλά αυτός μόνο το καλοκαίρι του 1937 πήρε μια καρτ-ποστάλ από τη Δημοκρατία των Κόμις. Η μητέρα του είχε καταδικαστεί σε πεντάχρονο εγκλεισμό σε στρατόπεδο λόγω «τροτσκιστικής αντεπαναστατικής δράσης»[71].

Η τραγική οδύσσεια της οικογένειας Σλάντεκ.

Στις 10 Φεβρουαρίου 1963, η σοσιαλιστική εφημερίδα *Arbeiter Zeitung* αναφέρθηκε στην ιστορία της οικογένειας Σλάντεκ. Στα μέσα του Σεπτέμβρη του 1934, η κ. Σλάντεκ και οι δύο της γιοι συνάντησαν στο Χάρκοβο τον άνδρα της Γιόζεφ Σλάντεκ, παλιό μέλος τού *Schutzbund* και πρώην σιδηροδρομικό υπάλληλο στο Σέμερινγκ, ο οποίος είχε καταφύγει στην ΕΣΣΔ. Από το 1937, η NKVD άρχισε τις συλλήψεις της στην αυστριακή κοινότητα του Χάρκοβο, πιο αργά από ό,τι στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ. Η σειρά του Γιόζεφ Σλάντεκ ήρθε στις 15 Φεβρουαρίου του 1938. Το 1941, πριν τη γερμανική επίθεση, η κ. Σλάντεκ ζήτησε να εγκαταλείψει την ΕΣΣΔ και απευθύνθηκε στην πρεσβεία της Γερμανίας. Στις 26 Ιουλίου, η NKVD την συνέλαβε όπως και τον γιο της Άλφρεντ ηλικίας δεκαέξι ετών, ενώ ο Βίκτορ, οκτώ ετών, στάλθηκε σε ένα ορφανοτροφείο της NKVD. Οι υπάλληλοι της NKVD ήθελαν να αποσπάσουν με κάθε τίμημα μια «ομολογία» από τον Άλφρεντ: τον χτύπησαν, του ανακοίνωσαν ότι η μητέρα του εκτελέστηκε. Αφού, εξαιτίας της γερμανικής προέλασης, η περιοχή εκκενώθηκε, η μητέρα και ο γιος ξαναβρέθηκαν τυχαία στο στρατόπεδο Ίβντελ στα Ουράλια. Η κ. Σλάντεκ είχε καταδικαστεί σε πέντε χρόνια εγκλεισμό σε στρατόπεδο για κατασκοπία, ο Άλφρεντ Σλάντεκ σε δέκα χρόνια για κατασκοπία και αντισοβιετική δράση. Όταν μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο Σάρμα, ανακάλυψαν εκεί τον Γιόζεφ Σλάντεκ που είχε καταδικαστεί στο Χάρκοβο σε πενταετή φυλάκιση. Αλλά χωρίστηκαν και πάλι. Όταν αφέθηκε ελεύθερη τον Οκτώβριο του 1946, η κ. Σλάντεκ υποχρεώθηκε να

μείνει στο Σόλικανσκ στα Ουράλια όπου την συνάντησε ο άνδρας της ένα χρόνο αργότερα. Έχοντας προσβληθεί από φυματίωση και καρδιακή ανεπάρκεια, ήταν ανίκανος προς εργασία. Έτσι, ζητιανεύοντας, χάθηκε ο σιδηροδρομικός του Σέμερινγκ, στις 31 Μαΐου του 1948. Το 1951, ο Άλφρεντ απελευθερώθηκε με τη σειρά του και μπόρεσε να βρει τη μητέρα του. Το 1954, ύστερα από μεγάλες δυσκολίες, μπόρεσαν και οι δύο να ξαναπάνε στην Αυστρία και να ξαναβρεθούν στο Σέμερινγκ. Είχαν δει τον Βίκτορ για τελευταία φορά πριν από επτά χρόνια. Τα τελευταία νέα του χρονολογούνταν από το 1946.

Οι Γιουγκοσλάβοι οι οποίοι βρίσκονταν στη Ρωσία το 1917 και είχαν επιλέξει να παραμείνουν εκεί αριθμούσαν 2.600 με 3.750 άτομα το 1924. Με αυτούς ενώθηκαν βιομηχανικοί εργάτες και τεχνικοί που είχαν έρθει από την Αμερική και τον Καναδά, με τον εξοπλισμό τους, για να πάρουν μέρος στην «οικοδόμηση του σοσιαλισμού». Οι παροικίες τους ήταν μοιρασμένες σε όλη την επικράτεια, από το Λένινσκ, στο Μαγκνιτογκόρσκ, περνώντας από το Σάρατοφ. Ορισμένοι από αυτούς (50 έως 100) συμμετείχαν στην κατασκευή του μετρό της Μόσχας. Όπως οι άλλοι, οι Γιουγκοσλάβοι μετανάστες υπήρξαν θύματα των διώξεων. Ο Μποζιντάρ Μασλάριτς υποστήριξε ότι υπέστησαν «την πιο σκληρή τύχη», προσθέτοντας: «Η μεγάλη τους πλειονότητα συνελήφθη το 1937-1938 και η τύχη τους έμεινε εντελώς άγνωστη...»[72] Υποκειμενική εκτίμηση την οποία ενίσχυσε το γεγονός ότι πολλές εκατοντάδες μεταναστών εξαφανίστηκαν. Σήμερα, δεν υπάρχουν ακόμη οριστικά δεδομένα που να αφορούν τους Γιουγκοσλάβους που δούλευαν στην ΕΣΣΔ, ιδιαίτερα αυτούς που συμμετείχαν στην κατασκευή του μετρό της Μόσχας και οι οποίοι, επειδή διαμαρτυρήθηκαν για τις συνθήκες εργασίας, υπέστησαν σκληρές δοκιμασίες.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου 1939, πραγματοποιήθηκε το μοίρασμα της Πολωνίας ανάμεσα στη ναζιστική Γερμανία και τη σοβιετική Ρωσία, το οποίο είχε αποφασιστεί μυστικά στις 23 Αυγούστου 1939. Οι δύο επιδρομείς συντόνισαν τη δράση τους για να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της κατάστασης και του πληθυσμού: η Γκεστάπο και η NKVD συνεργάζονταν. Οι εβραϊκές κοινότητες διαιρέθηκαν: από 3,3 εκατομμύρια άτομα, περίπου 2 εκατομμύρια ζούσαν υπό γερμανική κυριαρχία· τις διώξεις (καμένες συναγωγές) και τις σφαγές διαδέχτηκε ο εγκλεισμός στα γκέτο: το γκέτο του Λοτζ δημιουργήθηκε στις 30 Απριλίου 1940, το γκέτο της Βαρσοβίας, το οποίο οργανώθηκε τον Οκτώβριο, έκλεισε στις 15 Νοεμβρίου.

Πολυάριθμοι Πολωνοεβραίοι είχαν διαφύγει προς τα ανατολικά πριν την προέλαση του γερμανικού στρατού. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα 1939-1940, οι Γερμανοί δεν εμπόδιζαν το πέρασμα της νέας συνοριακής γραμμής. Αλλά αυτοί που δοκίμαζαν την τύχη τους έπρεπε να αντιμετωπίσουν ένα απρόσμενο εμπόδιο: «Οι σοβιετικοί φρουροί του "ταξικού μύθου" ντυμένοι με μακριά γούνινα παλτά και κασκέτα, και εφ' όπλου λόγχη, υποδέχονταν τους νομάδες που είχαν ξεκινήσει για τη Γη της Επαγγελίας με αστυνομικούς σκύλους και ριπές αυτομάτων»[73]. Από τον Δεκέμβριο του 1939 έως τον Μάρτιο του 1940, οι Εβραίοι αυτοί βρέθηκαν σφηνωμένοι σε μια ουδέτερη ζώνη, πλάτους ενάμισι χιλιομέτρου, στην ανατολική όχθη του Μπουγκ, αναγκασμένοι να διαμένουν στο ύπαιθρο. Η πλειοψηφία τους επέστρεψε στη γερμανική ζώνη.

Στρατιώτης του πολωνικού στρατού του στρατηγού Άντερς, ο Λ.Σ. (αριθμός μη-

τρώου 15015) υπήρξε μάρτυς ετούτης της απίστευτης κατάστασης: «Η περιοχή αυτή ήταν ένας τομέας 600-700 μέτρων όπου ήταν στοιβαγμένα περίπου 700-800 άτομα, από μερικές εβδομάδες ήδη· κατά το 90% Εβραίοι που είχαν ξεφύγει από τη γερμανική εποπτεία. [...] Ήμασταν άρρωστοι, μούσκεμα πάνω στο έδαφος που ήταν βρεγμένο από τις βροχές του φθινοπώρου, και σφιγγόμαστε ο ένας πάνω στον άλλο χωρίς οι "ανθρωπιστές" Σοβιετικοί να καταδέχονται να μας δώσουν ένα κομμάτι ψωμί ή ζεστό νερό. Δεν άφηναν να περάσουν ούτε οι κάτοικοι της γειτονικής επαρχίας που ήθελαν να κάνουν κάτι για να μας κρατήσουν στη ζωή. Αποτέλεσμα: αφήσαμε πολλούς τάφους σ' αυτό το έδαφος. [...] Μπορώ να βεβαιώσω ότι τα άτομα που επέστρεφαν στα σπίτια τους από τη μεριά των Γερμανών είχαν δίκιο γιατί η NKVD από καμία άποψη δεν ήταν καλύτερη από τη γερμανική Γκεστάπο, με τη διαφορά ότι η Γκεστάπο συντομεύει το χρόνο σκοτώνοντας τους ανθρώπους, ενώ η NKVD σκοτώνει και βασανίζει με έναν τρόπο πολύ πιο τρομερό από το θάνατο, έτσι ώστε εκείνος που καταφέρνει από θαύμα να ξεφύγει από τα νύχια της μένει ανάπηρος για όλη του τη ζωή...»[74] Συμβολικά, ο ήρωας ενός μυθιστορήματος του συγγραφέα Ίσραελ Γιόσουα Σίνγκερ πεθαίνει σ' αυτή τη *no man's land* αφού έχει γίνει «εχθρός του λαού» και έχει διαφύγει από την ΕΣΣΔ[75].

Τον Μάρτιο του 1940, πολλές εκατοντάδες χιλιάδες προσφύγων –ορισμένοι ανεβάζουν τον αριθμό σε 600.000– υποχρεώθηκαν να πάρουν σοβιετικό διαβατήριο. Οι σοβιετο-ναζιστικές συμφωνίες προέβλεπαν ανταλλαγή προσφύγων. Με τις οικογένειές τους ξεσπιτωμένες, την ένδεια και την τρομοκρατία της NKVD να γίνονται ολοένα και πιο αβάσταχτες, ορισμένοι αποφάσισαν να επιστρέψουν στο γερμανικό τμήμα της διαμελισμένης Πολωνίας. Ο Ζυλ Μαργκολέν, ο οποίος βρισκόταν ο ίδιος στο Λβοφ στη δυτική Ουκρανία, αναφέρει ότι την άνοιξη του 1940 «οι Εβραίοι προτιμούσαν το γερμανικό γκέτο από τη σοβιετική ισότητα»[76]. Τους φαινόταν τότε πιο εύκολο να εγκαταλείψουν τη γενική Κυβέρνηση για μια ουδέτερη χώρα παρά να προσπαθήσουν να διαφύγουν μέσω της Σοβιετικής Ένωσης.

Στις αρχές του 1940, άρχισαν οι εκτοπίσεις που αφορούσαν τους Πολωνούς πολίτες (βλέπε παρακάτω τη μελέτη του Αντρέι Πατσκόφσκι) και συνεχίστηκαν μέχρι τον Ιούνιο. Πολωνοί όλων των θρησκευμάτων μεταφέρθηκαν με τρένο προς τον Βορρά ή το Καζακστάν. Η ομάδα του Ζυλ Μαργκολίν έκανε δέκα ημέρες για να φτάσει στο Μουρμάνσκ. Τέλειος παρατηρητής της κοινωνίας των στρατοπέδων, γράφει: «Αυτό που διαφοροποιεί τα σοβιετικά στρατόπεδα από όλους τους άλλους τόπους κράτησης στον κόσμο, δεν είναι μόνο οι τεράστιες εκτάσεις τους –αδύνατον να τις συλλάβει η φαντασία– ούτε οι δολοφονικές συνθήκες ζωής. Είναι η ανάγκη να ψεύδεσαι συνέχεια για να επιβιώσεις, να ψεύδεσαι πάντα, να φοράς μια μάσκα για χρόνια και να μην μπορείς να πεις ποτέ αυτό που σκέφτεσαι. Στη σοβιετική Ρωσία, οι "ελεύθεροι" πολίτες είναι επίσης υποχρεωμένοι να ψεύδονται. [...] Έτσι η υποκρισία και το ψέμα γίνονται το μόνο μέσο αυτοάμυνας. Οι συνεδριάσεις, οι συγκεντρώσεις, οι συναθροίσεις, οι συζητήσεις, οι εφημερίδες τοίχου είναι διαποτισμένες με μια επίσημη φρασεολογία, γλυκερή, που δεν περιέχει ούτε μία αληθινή λέξη. Ο άνθρωπος της Δύσης δύσκολα μπορεί να καταλάβει τι σημαίνει η στέρηση του δικαιώματος και η αδυναμία, για πέντε ή δέκα χρόνια, να εκφραστείς ελεύθερα, μέχρι τέλους, η υποχρέωση να καταπιέζεις την παραμικρή "παράνομη" σκέψη και να μένεις σιωπηλός σαν τάφος. Κάτω από αυτή την απίστευτη πίεση παραμορφώνεται και αποσυντίθεται όλη η εσωτερική υπόσταση του ατόμου»[77].

Ο θάνατος των κρατουμένων 41 και 42.

Μέλος του γραφείου της Σοσιαλιστικής Εργατικής Διεθνούς, ο Βίκτορ Άλτερ (γεννημένος το 1890) ήταν δημοτικός σύμβουλος στη Βαρσοβία· είχε υπάρξει πρόεδρος της ομοσπονδίας των εβραϊκών συνδικάτων. Ο Χένρικ Έρλιχ ήταν μέλος του κοινοτικού συμβουλίου της Βαρσοβίας και συντάκτης της ιουδαϊκής καθημερινής εφημερίδας *Folkstaytung*. Και οι δύο ανήκαν στο Μπουντ, στο εβραϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Πολωνίας. Το 1939 πήγαν πρόσφυγες στη σοβιετική ζώνη. Ο Άλτερ συνελήφθη στις 26 Σεπτεμβρίου στο Κόβελ ενώ ο Έρλιχ στις 4 Οκτωβρίου στο Μπρεστ-Λιτόβσκ. Αφού μεταφέρθηκε στη Λουμπιάνκα, ο Άλτερ καταδικάστηκε σε θάνατο στις 20 Ιουλίου 1941 για «αντισοβιετικές δραστηριότητες» (θεωρήθηκε ότι είχε καθοδηγήσει παράνομες δραστηριότητες του Μπουντ στην ΕΣΣΔ σε συνεννόηση με την πολωνική αστυνομία). Αυτή η καταδίκη, η οποία απαγγέλθηκε από το στρατιωτικό τμήμα του Ανωτάτου Δικαστηρίου της ΕΣΣΔ, μετατράπηκε σε δέκα χρόνια εγκλεισμού σε στρατόπεδο. Στις 2 Αυγούστου, ο Έρλιχ καταδικάστηκε και αυτός σε θάνατο από το στρατιωτικό δικαστήριο των ενόπλων δυνάμεων της NKVD του Σάρατοφ· στις 27, και η δική του ποινή μειώθηκε σε δέκα χρόνια εγκλεισμού σε στρατόπεδο. Αφού αφέθηκαν ελεύθεροι τον Σεπτέμβριο του 1941, μετά τις συνθήκες Σικόρσκι-Μαΐσκι, ο Άλτερ και ο Έρλιχ κλήθηκαν από τον Μπέρια ο οποίος τους πρότεινε να ενισχύσουν μια επιτροπή Εβραίων ενάντια στους ναζί, πράγμα το οποίο αποδέχτηκαν. Συνελήφθησαν εκ νέου στις 4 Δεκεμβρίου, με την κατηγορία ότι είχαν σχέσεις με τους ναζί! Ο Μπέρια διέταξε η περίπτωσή τους να κρατηθεί μυστική: έκτοτε, ήταν οι κρατούμενοι αρ. 41 (Άλτερ) και 42 (Έρλιχ), των οποίων κανείς δεν έπρεπε να γνωρίζει την ταυτότητα. Στις 23 Δεκεμβρίου 1941, και αφού θεωρήθηκαν σοβιετικοί πολίτες, καταδικάστηκαν και πάλι εις θάνατον (άρθρο 58 § 1) για προδοσία. Τις επόμενες εβδομάδες, απηύθυναν μάταια πολλές αιτήσεις στις αρχές· πιθανόν οι ίδιοι να αγνοούσαν την καταδίκη τους. Στις 15 Μαΐου, ο Χένρικ Έρλιχ κρεμάστηκε στα κάγκελα του κελλιού του. Μέχρι το άνοιγμα των αρχείων, εθεωρείτο ότι είχε εκτελεστεί.

Ο Βίκτορ Άλτερ απείλησε ότι θα αυτοκτονήσει. Ο Μπέρια διέταξε τότε να ενταθεί η επιτήρηση. Ο Βίκτορ Άλτερ εκτελέσθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 1943. Η απόφαση της 23ης Δεκεμβρίου 1941 είχε εγκριθεί προσωπικά από τον Στάλιν. Πολύ χαρακτηριστικά, η εκτέλεσή του έγινε λίγο μετά τη νίκη του Στάλινγκραντ. Σε αυτή τη δολοφονία, οι σοβιετικές αρχές προσέθεσαν τη συκοφαντία: ο Άλτερ και ο Έρλιχ είχαν κάνει προπαγάνδα υπέρ της υπογραφής συμφωνίας ειρήνης με τη ναζιστική Γερμανία.

Lukasz Hirszowicz, «NKVD documents shed new light on fate of Erlich and Alter», *East European Jewish Affairs*, αρ. 2, χειμώνας 1992.

Το χειμώνα 1945-1946, ο γιατρός Ζαχ Πατ, γραμματέας της Εργατικής Εβραϊκής Επιτροπής των Ηνωμένων Πολιτειών, πήγε με αποστολή στην Πολωνία για να διεξαγάγει έρευνα για τα εγκλήματα των ναζί. Κατά την επιστροφή του δημοσίευσε μια σειρά από άρθρα στο *Jewish Daily Forward* σχετικά με τους Εβραίους πρόσφυγες στην ΕΣΣΔ. Εκτιμούσε ότι 400.000 Πολωνοεβραίοι είχαν χαθεί στη διάρκεια του εγκλεισμού τους σε στρατόπεδα ή αποικίες εργασίας. Μετά το τέλος του πολέμου, 150.000 επέλεξαν να ξαναπάρουν την πολωνική υπηκοότητα για να διαφύγουν από την ΕΣΣΔ. «Οι 150.000 Εβραίοι που περνούν σήμερα τα σοβιετοπολωνικά σύνορα δεν μιλούν πια για τη Σοβιετική Ένωση, για τη σοσιαλιστική πατρίδα, τη δικτατορία και τη δημοκρατία.

Για εκείνους, αυτές οι συζητήσεις τελείωσαν και η τελευταία λέξη ήταν η φυγή τους από τη Σοβιετική Ένωση», έγραφε ο Ζακ Πατ αφού είχε ρωτήσει εκατοντάδες από αυτούς[78].

Η καταναγκαστική επιστροφή των Σοβιετικών αιχμαλώτων πολέμου στην ΕΣΣΔ.

Αν το να είχε κανείς σχέσεις με ξένους ή να είχε έρθει από το εξωτερικό στην ΕΣΣΔ τον καθιστούσε ύποπτο στα μάτια του καθεστώτος, η αιχμαλωσία για τέσσερα χρόνια εκτός του εθνικού εδάφους έκανε τον Ρώσο στρατιωτικό που κρατούνταν από τους Γερμανούς προδότη που άξιζε τιμωρία· το διάταγμα αρ. 270 του 1942 το οποίο τροποποιούσε τον Ποινικό Κώδικα, § 193, διακήρυσσε ότι όποιος είχε συλληφθεί από τον εχθρό είναι αυταπόδεικτα προδότης. Λίγο ενδιέφερε κάτω από ποιες συνθήκες είχε συλληφθεί και πώς είχε ζήσει ως αιχμάλωτος: στην περίπτωση των Ρώσων, οι συνθήκες υπήρξαν φοβερές –οι Σλάβοι, άλλοι υπάνθρωποι, ήταν προορισμένοι για εξαφάνιση σύμφωνα με τη ναζιστική *Weltanschaung*– αφού σε σύνολο 5,7 εκατομμυρίων αιχμαλώτων πολέμου, 3,3 εκατομμύρια πέθαναν από την πείνα και τις κακουχίες.

Πολύ ενωρίς, λοιπόν, ο Στάλιν, ανταποκρινόμενος στις παραινέσεις των Συμμάχων που ήταν ενοχλημένοι από την παρουσία Ρώσων στρατιωτών στους κόλπους της Βέρμαχτ, αποφάσισε να απαιτήσει τον επαναπατρισμό όλων των Ρώσων που βρίσκονταν σε δυτική ζώνη. Δεν συνάντησε καμία δυσκολία. Από τα τέλη Οκτωβρίου 1944 μέχρι τον Ιανουάριο του 1945, περισσότεροι από 332.000 αιχμάλωτοι (μεταξύ των οποίων 1.179 από το Σαν Φρανσίσκο) εστάλησαν πίσω στη Σοβιετική Ένωση χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Οι Βρετανοί και Αμερικανοί διπλωμάτες όχι μόνο δεν ένιωθαν καμία τύψη συνείδησης αλλά αντιμετώπιζαν το ζήτημα με κάποιο κυνισμό γιατί δεν αγνοούσαν, όπως ο Άντονυ Ήντεν, ότι θα έπρεπε να μεταχειριστούν βία για να το «χειριστούν».

Κατά τις διαπραγματεύσεις της Γιάλτας (5-12 Φεβρουαρίου 1945), οι τρεις πρωταγωνιστές (Σοβιετικοί, Άγγλοι και Αμερικανοί) συνήψαν μυστικές συμφωνίες που αναφέρονταν τόσο στους στρατιωτικούς όσο και στους πολίτες που είχαν εκτοπιστεί. Ο Τσώρτσιλ και ο Ήντεν αποδέχονταν να αποφασίζει ο Στάλιν για την τύχη των αιχμαλώτων που είχαν πολεμήσει στις γραμμές του Απελευθερωτικού Ρωσικού Στρατού (ROA) υπό τη διοίκηση του στρατηγού Βλάσσοφ, σαν να μπορούσαν αυτοί να τύχουν μιας εγγυημένα δίκαιης κρίσης.

Ο Στάλιν γνώριζε δεόντως ότι ένα μέρος αυτών των Σοβιετικών στρατιωτών είχαν αιχμαλωτισθεί καταρχάς εξαιτίας της αποδιοργάνωσης του Κόκκινου Στρατού, για την οποία ήταν ο πρώτος υπεύθυνος, της ανικανότητας των στρατηγών του και της δικής του. Είναι εξίσου βέβαιο ότι πολλοί στρατιώτες δεν είχαν καμία ανάγκη να πολεμήσουν για ένα αποτρόπαιο καθεστώς και, για να χρησιμοποιήσουμε μια έκφραση του Λένιν, είχαν «ψηφίσει με τα πόδια τους».

Μετά την υπογραφή των συμφωνιών της Γιάλτας, δεν πέρασε ούτε μία εβδομάδα χωρίς να αναχωρήσουν κομβόι από τα βρετανικά νησιά για την ΕΣΣΔ. Μέσα σε δύο μήνες, από τον Μάιο μέχρι τον Ιούλιο του 1945, «επαναπατρίστηκαν» περισσότερα από 1.300.000 άτομα που διέμεναν στις δυτικές ζώνες κατοχής και θεωρούνταν από τη Μόσχα ως Σοβιετικοί (συμπεριλαμβανομένων εδώ των κατοίκων των Βαλτικών χωρών που προσαρτήθηκαν το 1940 και των Ουκρανών). Κατά τα τέλη Αυγούστου, περισσότεροι από 2 εκατομμύρια από αυτούς τους «Ρώσους» είχαν παραδοθεί από τους Συμμάχους. Ορισμένες φορές σε συνθήκες αποτρόπαιες: οι ατομικές ή συλλογικές (ολόκληρων οικογενειών) αυτοκτονίες ήταν συχνές, οι ακρωτηριασμοί επίσης· κατά την παράδοσή τους στις σοβιετικές αρχές, οι κρατούμενοι προσπαθούσαν μάταια να προβάλουν παθητική αντίσταση και οι Αγγλο-Αμερικάνοι δεν δίσταζαν να καταφύγουν στη βία για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των

Σοβιετικών. Μετά την άφιξή τους, οι επαναπατρισμένοι ετίθεντο υπό τον έλεγχο της πολιτικής αστυνομίας. Την ίδια την ημέρα της άφιξης του *Almanzora* στην Οδησσό, στις 18 Απριλίου, έγιναν συνοπτικές εκτελέσεις. Το ίδιο σκηνικό, όταν το *Empire Pride* κατέπλευσε σε λιμάνι της Μαύρης Θάλασσας.

Οι Δυτικοί φοβόντουσαν μήπως η Σοβιετική Ένωση πάρει ομήρους τους Άγγλους, Αμερικανούς ή Γάλλους κρατουμένους και προβεί σε εκβιασμό χρησιμοποιώντας αυτή την «ανταλλακτική μονάδα» – συμπεριφορά πολύ ενδεικτική για τις διαθέσεις τους απέναντι στις υπαγορεύσεις των Σοβιετικών, οι οποίοι έτσι επέβαλαν τον «επαναπατρισμό» όλων των Ρώσων υπηκόων ή ρωσικής καταγωγής, συμπεριλαμβανομένων των εμιγκρέδων της επανάστασης του 1917. Ωστόσο, αυτή η καθ' όλα συνειδητή πολιτική των Δυτικών δεν είχε ως αποτέλεσμα τη διευκόλυνση της επανόδου των δικών τους πολιτών. Αντίθετα επέτρεψε στην ΕΣΣΔ να ρίξει μια πληθώρα υπαλλήλων της στην αναζήτηση αντιφρονούντων και να δράσει περιφρονώντας τους νόμους των συμμάχων χωρών.

Σχετικά με τη γαλλική πλευρά, το *Δελτίο* της στρατιωτικής κυβέρνησης στη Γερμανία βεβαίωνε ότι την 1η Οκτωβρίου του 1945, 101.000 «άτομα που είχαν αλλάξει τόπο διαμονής» είχαν σταλεί πίσω στη σοβιετική πλευρά. Στην ίδια τη Γαλλία, οι γαλλικές αρχές αποδέχτηκαν τη δημιουργία 70 στρατοπέδων συγκέντρωσης που συχνά απολάμβαναν ενός παράξενου εδαφικού καθεστώτος, όπως εκείνο του Μπωρεγκάρ στα παρισινά περίχωρα, και στα οποία η Γαλλία αρνήθηκε να ασκήσει οποιονδήποτε έλεγχο, παραχωρώντας στους Σοβιετικούς πράκτορες της NKVD που δραστηριοποιούνταν στη Γαλλία μια ατιμωρησία που αντιτίθετο στην εθνική της κυριαρχία. Από την πλευρά των Σοβιετικών, το σύνολο αυτών των επιχειρήσεων ήταν σχεδιασμένο και υπολογισμένο στην εντέλεια αφού είχαν ξεκινήσει από τον Σεπτέμβριο του 1944, με τη βοήθεια της κομμουνιστικής προπαγάνδας. Το στρατόπεδο του Μπωρεγκάρ δεν έκλεισε παρά μονάχα τον Νοέμβριο του 1947 από τη Διεύθυνση Ασφαλείας της περιοχής, ύστερα από την απαγωγή παιδιών για την κηδεμονία των οποίων φιλονικούσαν οι διαζευγμένοι γονείς τους. Ο Ροζέ Βυμπό, ο οποίος διηύθυνε την επιχείρηση, παρατήρησε: «Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τα στοιχεία που μπόρεσα να συγκεντρώσω, αυτό το στρατόπεδο διερχομένων έμοιαζε περισσότερο με στρατόπεδο απαγωγής»[79]. Οι διαμαρτυρίες κατά της πολιτικής αυτής άργησαν να εκδηλωθούν και ήταν αρκετά σπάνιες· επισημαίνουμε τη διαμαρτυρία που δημοσιεύτηκε το καλοκαίρι του 1947 στο σοσιαλιστικό περιοδικό *Masses*: «Το ότι ο Τζέγκις Χαν, αφού πήρε την εξουσία, κλείνει ερμητικά τα σύνορα για να συγκρατήσει τους σκλάβους του, το καταλαβαίνει κανείς εύκολα. Αλλά ότι αποκτά το δικαίωμα να τους αρπάζει νόμιμα από ξένα εδάφη, αυτό ξεπερνά την ούτως ή άλλως εξαχρειωμένη μετά τον πόλεμο ηθική μας. [...] Στο όνομα ποιου ηθικού ή πολιτικού δικαίου μπορεί κανείς να υποχρεώσει ένα άτομο να ζήσει σε μια χώρα όπου θα του επιβληθεί η σωματική και ηθική σκλαβιά; Ποιο ευχαριστώ περιμένει ο κόσμος από τον Στάλιν ώστε να μένει βουβός μπροστά στις κραυγές των Ρώσων πολιτών που προτιμούν το θάνατο παρά την επιστροφή στη χώρα τους;»

Οι συντάκτες του περιοδικού κατήγγελλαν πρόσφατες απελάσεις: «Ενθαρρυμένες από την εγκληματική αδιαφορία των μαζών μπροστά στο ελάχιστο δικαίωμα του ασύλου, οι αγγλικές στρατιωτικές αρχές στην Ιταλία προέβησαν σε μια αχαρακτήριστη ενέργεια: στις 8 Μαΐου, πήραν από το στρατόπεδο Νο 7 της Ρουτσόνε 175 Ρώσους για να τους στείλουν υποτίθεται στη Σκωτία, και, από το στρατόπεδο Νο 6, 10 άτομα (σε αυτό το στρατόπεδο βρίσκονταν ολόκληρες οικογένειες). Όταν αυτά τα 185 άτομα απομακρύνθηκαν από τα στρατόπεδα, τους αφαίρεσαν κάθε αντικείμενο που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να αυτοχτονήσουν και τους είπαν ότι στην πραγματικότητα δεν θα πήγαιναν στη Σκωτία, αλλά στη Ρωσία. Παρ' όλ' αυτά ορισμένοι κατάφεραν να αυτοκτονήσουν. Την ίδια ημέρα, πήραν επίσης 80 άτομα (όλους Καυκάσιους) από το στρατόπεδο της Πίζας. Όλοι αυτοί οι δυστυχείς στάλθηκαν στη ρωσική ζώνη, στην Αυστρία, μέσα σε βαγόνια που φρου-

ρούνταν από αγγλικά στρατεύματα. Μερικοί προσπάθησαν να διαφύγουν και πυροβολήθηκαν από τους φρουρούς τους...»[80]

Οι επαναπατρισμένοι κρατούμενοι έμεναν έγκλειστοι σε ειδικά στρατόπεδα που είχαν την επωνυμία «στρατόπεδα φιλτραρίσματος και ελέγχου» (δημιουργήθηκαν στα τέλη του 1941), δεν διέφεραν καθόλου από τα στρατόπεδα εργασίας και εντάχθηκαν στο Γκουλάγκ τον Ιανουάριο του 1946. Το 1945, πέρασαν από εκεί[81] 214.000 κρατούμενοι. Αυτοί οι κρατούμενοι γνώρισαν ένα Γκουλάγκ στην αποθέωσή του: συνήθως καταδικάζονταν σε έξι χρόνια εγκλεισμού σύμφωνα με το άρθρο 58-1-β. Ανάμεσά τους, τα παλιά μέλη του ROA (Ρωσικός Απελευθερωτικός Στρατός) τα οποία είχαν πάρει μέρος στην απελευθέρωση της Πράγας πολεμώντας τα SS.

Οι αιχμάλωτοι εχθροί.

Η ΕΣΣΔ δεν είχε επικυρώσει τις διεθνείς συμβάσεις που αφορούσαν τους αιχμαλώτους πολέμου (Γενεύη, 1929). Θεωρητικά, οι αιχμάλωτοι προστατεύονταν από τη σύμβαση, ακόμη και αν η χώρα τους δεν την είχε υπογράψει. Η ΕΣΣΔ δεν έπαιρνε καθόλου υπόψη της αυτές τις διατάξεις. Νικήτρια δύναμη, κρατούσε τρία έως τέσσερα εκατομμύρια Γερμανούς αιχμαλώτους πολέμου. Ανάμεσά τους, στρατιώτες που απελευθερώθηκαν από τις δυτικές δυνάμεις οι οποίοι, όταν επέστρεψαν στη σοβιετική ζώνη, εκτοπίστηκαν στην ΕΣΣΔ.

Τον Μάρτιο του 1947, ο Βιατσεσλάβ Μολότοφ δήλωσε ότι επαναπατρίστηκε ένα εκατομμύριο Γερμανών (1.003.974 για την ακρίβεια) και ότι υπήρχαν ακόμη 890.532 έγκλειστοι στα στρατόπεδα της χώρας του. Αυτοί οι αριθμοί αμφισβητήθηκαν. Τον Μάρτιο του 1950, η ΕΣΣΔ διακήρυξε ότι είχε ολοκληρωθεί ο επαναπατρισμός των αιχμαλώτων. Ωστόσο οι ανθρωπιστικές οργανώσεις προειδοποιούσαν ότι τουλάχιστον 300.000 αιχμάλωτοι πολέμου παρέμεναν κρατούμενοι στην ΕΣΣΔ, καθώς επίσης και 100.000 άμαχοι. Στις 8 Μαΐου 1950, η κυβέρνηση του Λουξεμβούργου διαμαρτυρήθηκε κατά της λήξης των επιχειρήσεων επαναπατρισμού, γιατί 2.000 από τους υπηκόους της ήταν ακόμη κρατούμενοι στην ΕΣΣΔ. Μήπως η μη μετάδοση των πληροφοριών σχετικά με το θέμα είχε ως σκοπό να κρύψει τη θλιβερή μοίρα αυτών των αιχμαλώτων πολέμου; Ίσως, αν αναλογιστούμε το επίπεδο θνησιμότητας στα στρατόπεδα.

Μια εκτίμηση που έγινε από μια ειδική επιτροπή (την επιτροπή Μάσκι) ανέφερε ότι ένα εκατομμύριο Γερμανοί στρατιώτες αιχμάλωτοι στην ΕΣΣΔ πέθαναν σε στρατόπεδα. Έτσι, υπήρχαν μόνο 6.000 επιζήσαντες από τους 100.000 αιχμαλώτους που συνέλαβε ο Κόκκινος Στρατός στο Στάλινγκραντ.

Παράλληλα με τους Γερμανούς, τον Φεβρουάριο του 1947 επιζούσαν περίπου 60.000-80.000 Ιταλοί στρατιώτες. Η ιταλική κυβέρνηση έδωσε την πληροφορία ότι μόνο 12.513 από τους αιχμαλώτους είχαν επιστρέψει στην Ιταλία έως αυτή την ημερομηνία. Πρέπει να σημειώσουμε επίσης ότι και οι Ρουμάνοι και οι Ούγγροι αιχμάλωτοι που είχαν πολεμήσει στο ρωσικό μέτωπο γνώρισαν ανάλογες καταστάσεις. Η παρούσα σύνοψη δεν θα ήταν πλήρης αν δεν μνημονεύαμε τους 900.000 Ιάπωνες στρατιώτες οι οποίοι αιχμαλωτίστηκαν στη Μαντζουρία το 1945.

Οι «Παρά τη θέλησή μας».

Μια παροιμία που κυκλοφορούσε στα στρατόπεδα αποδίδει θαυμάσια την πολυμορφία της καταγωγής των έγκλειστων: «Αν μια χώρα δεν εκπροσωπείται στο Γκουλάγκ, σημαίνει ότι δεν υπάρχει». Η Γαλλία είχε κι αυτή τους δικούς της αιχμαλώτους στο Γκουλάγκ, αιχμαλώτους για τους οποίους η διπλωματία δεν έδειξε ιδιαίτερη επιμονή να τους υπερασπίσει και να τους απελευθερώσει.

Οι τρεις νομοί της Μοζέλ, του Κάτω και του Άνω Ρήνου έτυχαν ιδιαίτερης μεταχείρισης από τους θριαμβευτές ναζί: η Αλσατία-Λορραίνη προσαρτήθηκε, εκγερμανίστηκε και μάλιστα ναζιστικοποιήθηκε. Το 1942, οι ναζί αποφάσισαν να ενσωματώσουν με το ζόρι τις κλάσεις του 1920 και 1924 στον γερμανικό στρατό. Πολλοί νέοι από την περιοχή της Μοζέλ και της Αλσατίας, οι οποίοι δεν είχαν καμία επιθυμία να υπηρετήσουν φορώντας τη γερμανική στολή, προσπάθησαν να ξεφύγουν από αυτό το «προνόμιο». Μέχρι το τέλος του πολέμου, συνολικά 21 κληρουχίες στρατολογήθηκαν στην Αλσατία και 14 στη Μοζέλ, δηλαδή 130.000 νέοι. Στάλθηκαν στην πλειοψηφία τους στο ρωσικό μέτωπο και 22.000 «Παρά τη θέλησή μας» έπεσαν στις μάχες. Οι Σοβιετικοί, ενημερωμένοι από την Ελεύθερη Γαλλία γι' αυτή την ιδιαίτερη κατάσταση, έκαναν εκκλήσεις για λιποταξία, με την υπόσχεση της επανόδου στις γραμμές της μαχόμενης Γαλλίας. Πράγματι, και ανεξάρτητα από τις συνθήκες, 23.000 νέοι από την Αλσατία-Λορραίνη αιχμαλωτίσθηκαν· αυτός είναι ο αριθμός των φακέλων που οι ρωσικές αρχές επέστρεψαν το 1995 στις γαλλικές. Ένας μεγάλος αριθμός από αυτούς συγκεντρώθηκαν στο στρατόπεδο 18 του Ταμπόβ υπό τη φρούρηση της MVD (πρώην NKVD) κάτω από φρικτές συνθήκες επιβίωσης: υποσιτισμός (600 γραμμάρια μαύρου ψωμιού ημερησίως), καταναγκαστική εργασία στα δάση, πρωτόγονες κατοικίες (ξύλινες ημιυπόγειες καλύβες), απουσία κάθε ιατρικής φροντίδας. Όσοι ξέφυγαν από αυτό το στρατόπεδο του αργού θανάτου εκτιμούν ότι περίπου 10.000 από τους συντρόφους τους πέθαναν εκεί το 1944 και 1945. Ο Πιέρ Ριγκουλό (*La Tragédie des Malgré-nous. Tambov, le camp des Français*, Denoël, 1990) αναφέρει τον αριθμό των 10.000 νεκρών στα διάφορα στρατόπεδα ή καθ' οδόν προς αυτά. Ως αποτέλεσμα μακρών διαπραγματεύσεων, 1.500 αιχμάλωτοι ελευθερώθηκαν το καλοκαίρι του 1944 και επαναπατρίστηκαν στην Αλγερία. Αν το Ταμπόβ είναι το στρατόπεδο όπου κρατήθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός Γάλλων από την Αλσατία-Λορραίνη, υπήρχαν και άλλα στρατόπεδα όπου αυτοί οι τελευταίοι έμειναν αιχμάλωτοι, σχηματίζοντας έτσι ένα είδος ιδιαίτερου υποαρχιπελάγους γι' αυτούς τους Γάλλους που δεν μπόρεσαν να πολεμήσουν για την απελευθέρωση της χώρας τους.

Εμφύλιος πόλεμος και πόλεμος για την εθνική απελευθέρωση

Ενώ η υπογραφή των γερμανοσοβιετικών συμφωνιών του Σεπτεμβρίου 1939 είχε προκαλέσει την κατάρρευση της πλειονότητας των κομμουνιστικών κομμάτων, των οποίων τα μέλη δεν αποδέχονταν την εγκατάλειψη της αντιφασιστικής πολιτικής από τον Στάλιν, η γερμανική επίθεση εναντίον της ΕΣΣΔ στις 22 Ιουνίου του 1941 επανενεργοποίησε αμέσως τα αντιφασιστικά αντανακλαστικά. Από τις 23 Ιουνίου, η Κομιντέρν έκανε γνωστό μέσω ραδιοφώνου και ραδιοτηλεγράφου σε όλα της τα τμήματα ότι δεν ήταν πια η ώρα της σοσιαλιστικής επανάστασης αλλά της πάλης ενάντια στο φασισμό και του πολέμου για εθνική απελευθέρωση. Ταυτοχρόνως, ζητούσε από όλα τα κομμουνιστικά κόμματα των κατεχόμενων χωρών να αναλάβουν άμεσα ένοπλη δράση. Έτσι ο πόλεμος έδινε την ευκαιρία στους κομμουνιστές να δοκιμάσουν μια νέα μορφή δρά-

σης: τον ένοπλο αγώνα και το σαμποτάζ της χιτλερικής πολεμικής μηχανής, που στη συνέχεια θα μπορούσαν να εξελιχθούν σε αντάρτικο. Οι παραστρατιωτικοί μηχανισμοί ενισχύθηκαν για να σχηματίσουν τον πρόαγγελο ενόπλων κομμουνιστικών ομάδων που, ανάλογα με τη χώρα, και σε συνάρτηση με τη γεωγραφία και τη συγκυρία, μετατράπηκαν γρήγορα σε σημαντικούς αντάρτικους σχηματισμούς, ιδιαίτερα στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία από το 1942, στην Αλβανία και, στη συνέχεια, στη Βόρειο Ιταλία από τα τέλη του 1943. Στις πιο ευνοϊκές περιπτώσεις, αυτή η αντάρτικη δράση έδωσε την ευκαιρία στους κομμουνιστές να καταλάβουν την εξουσία χωρίς να καταστεί αναγκαίος ο εμφύλιος πόλεμος.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του νέου προσανατολισμού είναι η Γιουγκοσλαβία. Από την άνοιξη του 1941, ο Χίτλερ υποχρεώθηκε να προστρέξει σε βοήθεια του Ιταλού συμμάχου του που εξουδετερώθηκε στην Ελλάδα από έναν αποφασισμένο μικρό στρατό. Τον Απρίλιο, αναγκάστηκε πάλι να επέμβει στη Γιουγκοσλαβία όπου η κυβέρνηση που διέκειτο ευνοϊκά στη Γερμανία ανατράπηκε από ένα φιλοβρετανικό πραξικόπημα. Σε αυτές τις δύο χώρες υπήρχαν αδύναμα αλλά πολύ έμπειρα κομμουνιστικά κόμματα: είχαν γνωρίσει την παρανομία εδώ και πολλά χρόνια, επειδή είχαν τεθεί εκτός νόμου από τα δικτατορικά καθεστώτα του Στογιαντίνοβιτς και του Μεταξά.

Μετά την ανακωχή, η Γιουγκοσλαβία διαμοιράστηκε μεταξύ των Ιταλών, των Βουλγάρων και των Γερμανών. Στις δυνάμεις κατοχής προστέθηκε το υποτιθέμενο ανεξάρτητο κράτος της Κροατίας που βρισκόταν στα χέρια των εξτρεμιστών της δεξιάς, των Ουστάσι, με αρχηγό τους τον Άντε Πάβελιτς, οι οποίοι επέβαλαν ένα πραγματικό καθεστώς απαρτχάιντ κατά των Σέρβων, φτάνοντας σε σφαγές που συμπεριλάμβαναν επίσης τους Εβραίους και τους Τσιγγάνους, ενώ παράλληλα είχαν βαλθεί να εξουδετερώσουν κάθε αντιπολίτευση εξωθώντας έτσι πολλούς Κροάτες στην Αντίσταση.

Μετά τη συνθηκολόγηση του γιουγκοσλαβικού στρατού, στις 18 Απριλίου, οι πρώτοι που βγήκαν στο αντάρτικο ήταν οι βασιλόφρονες αξιωματικοί γύρω από τον συνταγματάρχη Ντράζα Μιχαΐλοβιτς, που σύντομα διορίστηκε γενικός διοικητής της γιουγκοσλαβικής Αντίστασης και στη συνέχεια υπουργός Πολέμου από την εξόριστη στο Λονδίνο βασιλική κυβέρνηση. Ο Μιχαΐλοβιτς δημιούργησε στη Σερβία έναν κατά βάση σερβικό στρατό, τους Τσέτνιχ. Μόνο μετά την εισβολή στην ΕΣΣΔ, στις 22 Ιουνίου 1941, υιοθέτησαν οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές την ιδέα ότι έπρεπε να αναλάβουν τον αγώνα της εθνικής απελευθέρωσης, «να ελευθερώσουν τη χώρα από τον φασιστικό ζυγό και να μην προχωρήσουν σε αυτή τη φάση στη σοσιαλιστική επανάσταση»[82]. Αλλά, ενώ η Μόσχα είχε την πρόθεση να εκμεταλλευτεί για όσο το δυνατόν περισσότερο χρονικό διάστημα τη βασιλική κυβέρνηση χωρίς να τρομάξει τους Άγγλους συμμάχους της, ο Τίτο ένιωσε αρκετά δυνατός ώστε να παίξει το δικό του παιχνίδι, αρνούμενος να τεθεί υπό τις διαταγές της νόμιμης εξόριστης κυβέρνησης. Δεν έθεσε κανέναν εθνικό περιορισμό στη στρατολόγηση των ανδρών του –ο ίδιος ήταν Κροάτης– και εγκατέστησε από το 1942 τις βάσεις των ανταρτών του στη Βοσνία. Τα δύο κινήματα που αντιπροσώπευαν αντίπαλες ιδεολογίες και επεδίωκαν διαφορετικούς στόχους σύντομα ήρθαν σε σύγκρουση. Απέναντι στις κομμουνιστικές αξιώσεις, ο Μιχαΐλοβιτς επέλεξε να προχωρήσει σε άνοιγμα προς τη πλευρά των Γερμανών, ακόμη και να συμμαχήσει με τους Ιταλούς. Η κατάσταση ήταν πλέον εξαιρετικά περίπλοκη, ένα μείγμα εθνικοαπελευθερωτικού πολέμου με εμφύλιο, πολιτικών αντιθέσεων με εθνικά

μίση, και όλα αυτά οξυμένα εξαιτίας της ξένης Κατοχής. Διαπράχθηκαν πολλές σφαγές από όλες τις πλευρές, καθώς η κάθε παράταξη προσπαθούσε να εξοντώσει τους άμεσους αντιπάλους της και να επιβάλει την εξουσία της στον πληθυσμό.

Οι ιστορικοί ανεβάζουν τον συνολικό αριθμό των νεκρών σε ένα εκατομμύριο περίπου, σε σύνολο δεκαέξι και πλέον εκατομμυρίων κατοίκων. Εκτελέσεις, αιχμάλωτοι που τουφεκίζονταν, τραυματίες που τους αποτέλειωναν οι εχθροί και κάθε είδους αντίποινα διαδέχονταν το ένα το άλλο χωρίς ανάπαυλα, πολύ περισσότερο που η βαλκανική κουλτούρα τρεφόταν ανέκαθεν από τις αντιθέσεις ανάμεσα σε φατρίες. Ωστόσο, υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα στις σφαγές που διέπραξε η πλευρά των Τσέτνικ και σε αυτές που διέπραξε η πλευρά των κομμουνιστών: οι Τσέτνικ, που δύσκολα υποτάσσονταν στην εξουσία μιας κεντρικής οργάνωσης –πολλές συμμορίες ξέφευγαν από τον έλεγχο του Μιχαΐλοβιτς–, έσφαζαν τους πληθυσμούς περισσότερο με εθνικά παρά με πολιτικά κριτήρια. Από τη δική τους πλευρά, οι κομμουνιστές υπάκουαν σε καθαρά στρατιωτικά και πολιτικά κίνητρα· ο Μίλοβαν Τζίλας, ένας από τους υπαρχηγούς του Τίτο, έδωσε πολύ αργότερα την εξής μαρτυρία: «Ήμασταν πληγωμένοι από τα προσχήματα που επικαλούνταν οι χωρικοί για να ενωθούν με τους Τσέτνικ: φοβόντουσαν, έλεγαν, μην τους κάψουν τα σπίτια τους και μην τυχόν υποστούν και άλλα αντίποινα. Αυτό το ζήτημα αναδείχτηκε σε μια συνάντηση με τον Τίτο και προβλήθηκε το ακόλουθο επιχείρημα: αν δίναμε στους χωρικούς να καταλάβουν ότι, αν συμμαχούσαν με τον κατακτητή [σημειώστε τη γλωσσική διολίσθηση από τους "Τσέτνικ" –αντιστασιακοί βασιλόφρονες Γιουγκοσλάβοι– στον "κατακτητή"] τότε εμείς θα καίγαμε τα σπίτια τους, θα άλλαζαν γνώμη. [...] Τελικά, ο Τίτο πήρε την απόφασή του παρά τις επιφυλάξεις του: "Καλά, ας είναι, ας καίμε ένα σπίτι ή ένα χωριό πότε-πότε". Αργότερα ο Τίτο εξέδωσε διαταγές προς αυτή την κατεύθυνση – διαταγές πιο αποφασιστικές και μόνο από το γεγονός ότι ήταν σαφείς»[83].

Με την ιταλική συνθηκολόγηση τον Σεπτέμβριο του 1943 και την απόφαση του Τσώρτσιλ να δώσει συμμαχική βοήθεια στον Τίτο και όχι στον Μιχαΐλοβιτς, και στη συνέχεια την ίδρυση από τον Τίτο του Αντιφασιστικού Συμβουλίου της Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας (AVNOJ) τον Δεκέμβριο του 1943, οι κομμουνιστές απέκτησαν ένα προφανές πολιτικό πλεονέκτημα έναντι των αντιπάλων τους. Τέλη 1944-αρχές 1945, οι κομμουνιστές παρτιζάνοι ετοιμάζονταν να κυριαρχήσουν σε ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία. Καθώς πλησίαζε η γερμανική συνθηκολόγηση, ο Πάβελιτς και ο στρατός του, τα στελέχη του, οι οικογένειές τους –συνολικά πολλές δεκάδες χιλιάδες άτομα– έφυγαν με κατεύθυνση τα αυστριακά σύνορα. Σλοβένοι λευκοφρουροί και Μαυροβούνιοι Τσέτνικ ενώθηκαν μαζί τους στο Μπλάιμπουργκ, όπου όλοι παραδόθηκαν στους Άγγλους κι αυτοί με τη σειρά τους τούς παρέδωσαν στον Τίτο.

Στρατιώτες, αστυνομικοί, πολιτοφύλακες υποχρεώθηκαν σε πορείες θανάτου εκατοντάδων χιλιομέτρων δια μέσου της Γιουγκοσλαβίας. Οι Σλοβένοι αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν στη Σλοβενία στα περίχωρα του Κότσεβζε, όπου είκοσι με τριάντα χιλιάδες άτομα εκτελέσθηκαν[84]. Ηττημένοι, οι Τσέτνικ δεν μπόρεσαν να ξεφύγουν από την εκδίκηση των παρτιζάνων που δεν κρατούσαν αιχμαλώτους. Ο Μίλοβαν Τζίλας επικαλείται το τέλος των Σέρβων μαχητών χωρίς να τολμάει να δώσει τις αληθινά μακάβριες λεπτομέρειες αυτής της υστερνής επιχείρησης: «Τα στρατεύματα του Ντράζα [Μιχαΐλοβιτς] εξοντώθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα με εκείνα της Σλοβενίας. Οι μικρές ομάδες των Τσέτνικ που ξαναγύριζαν στο Μαυροβούνιο μετά την εξουδετέρωσή τους μετέφε-

ραν εκεί τα φρικτά νέα. Κανείς δεν θέλησε να ξαναμιλήσει για όλα αυτά –ούτε καν όσοι κράδαιναν το επαναστατικό τους φρόνημα– σαν να επρόκειτο για έναν τρομακτικό εφιάλτη»[85]. Ο Ντράζα Μιχαΐλοβιτς συνελήφθη, δικάστηκε, καταδικάστηκε σε θάνατο και τουφεκίστηκε, στις 17 Ιουλίου 1946. Κατά τη διάρκεια της «δίκης» του, οι καταθέσεις των μαρτύρων υπεράσπισης –αξιωματικών των συμμαχικών αποστολών που είχαν σταλεί στο στρατηγείο του και είχαν πολεμήσει τους Γερμανούς στο πλευρό του– απορρίφθηκαν, όπως αναμενόταν[86]. Μετά τον πόλεμο, ο Στάλιν εκμυστηρεύτηκε στον Μίλοβαν Τζίλας το βαθύτερο νόημα της φιλοσοφίας του: «Όποιος καταλαμβάνει μια περιοχή, επιβάλλει εκεί το δικό του κοινωνικό σύστημα».

Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, οι Έλληνες κομμουνιστές βρέθηκαν σε μια κατάσταση παραπλήσια με αυτήν των Γιουγκοσλάβων συντρόφων τους. Στις 2 Νοεμβρίου 1940, μερικές ημέρες μετά την εισβολή της Ιταλίας στην Ελλάδα, ο Νίκος Ζαχαριάδης, γραμματέας του ΚΚΕ, ο οποίος ήταν φυλακισμένος από τον Σεπτέμβριο του 1936, κάλεσε σε αντίσταση: «Το ελληνικό έθνος διεξάγει σήμερα έναν αγώνα εθνικής απελευθέρωσης ενάντια στον φασισμό του Μουσσολίνι. [...] Όλοι στον αγώνα, καθένας στη θέση του»[87]. Αλλά, από τις 7 Δεκεμβρίου, μια διακήρυξη της παράνομης Κεντρικής Επιτροπής αμφισβητούσε αυτή την κατεύθυνση και το ΚΚΕ επανερχόταν στην επίσημη γραμμή της Κομιντέρν, εκείνη της επαναστατικής ηττοπάθειας. Στις 22 Ιουνίου 1941, θεαματική μεταστροφή: το ΚΚΕ δίνει διαταγή σε όλους τους αγωνιστές του να οργανώσουν «τον αγώνα για την υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης και την ανατροπή του ξένου φασιστικού ζυγού».

Η εμπειρία της παρανομίας αποτελούσε σημαντικό πλεονέκτημα για τους κομμουνιστές. Στις 16 Ιουλίου 1941, όπως όλα τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα, το ΚΚΕ δημιούργησε το Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΕΑΜ), που συμπεριλάμβανε τρεις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Στις 27 Σεπτεμβρίου, ήταν η σειρά του ΕΑΜ *(Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο)* να εμφανιστεί. Αυτό το μέτωπο για την εθνική απελευθέρωση ήταν ο πολιτικός βραχίονας των κομμουνιστών. Στις 10 Φεβρουαρίου 1942, γεννιέται ο ΕΛΑΣ *(Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός)*, ο λαϊκός στρατός της εθνικής απελευθέρωσης του οποίου οι πρώτοι αντάρτες οργανώθηκαν τον Μάιο, με την πρωτοβουλία του Άρη Βελουχιώτη (Θανάσης Κλάρας), ενός έμπειρου αγωνιστή που είχε υπογράψει δήλωση μετάνοιας προς το δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά για να αποκτήσει την ελευθερία του. Από τότε, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ δεν σταμάτησαν να αυξάνονται.

Ο ΕΛΑΣ δεν ήταν η μόνη στρατιωτική οργάνωση της αντίστασης. Ο ΕΔΕΣ *(Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος)* είχε ιδρυθεί από δημοκρατικούς στρατιωτικούς και πολίτες ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1941· ένας συνταγματάρχης εν αποστρατεία, ο Ναπολέων Ζέρβας, ήταν επικεφαλής των ανταρτών. Η τρίτη οργάνωση ήταν εκείνη του συνταγματάρχη Ψαρρού, η οποία εμφανίσθηκε τον Οκτώβριο του 1942, η ΕΚΚΑ *(Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις)*. Κάθε οργάνωση προσπαθούσε να προσελκύσει οπαδούς και μαχητές των άλλων πλευρών.

Αλλά η επιτυχία και η δύναμη του ΕΛΑΣ ώθησαν τους κομμουνιστές να επιβάλουν ψυχρά την ηγεμονία τους στο σύνολο της ένοπλης αντίστασης. Οι αντάρτες του ΕΔΕΣ δέχθηκαν πολλές επιθέσεις καθώς και αυτοί της ΕΚΚΑ, και υποχρεώθηκαν να διασκορπιστούν και να ανασυγκροτηθούν στη συνέχεια. Τέλη του 1942, στη δυτική Θεσ-

σαλία, στους πρόποδες της Πίνδου, ο στρατιωτικός γιατρός Κωστόπουλος (ο οποίος είχε αυτομολήσει από το ΕΑΜ) και ο συνταγματάρχης Σαράφης συγκρότησαν μια μονάδα αντίστασης στο κέντρο μιας ζώνης που ανήκε στο ΕΑΜ· ο ΕΛΑΣ τους περικύκλωσε και σκότωσε τους μαχητές που δεν μπόρεσαν να ξεφύγουν ή που αρνήθηκαν να καταταγούν στις γραμμές του. Αιχμάλωτος, ο Σαράφης δέχτηκε τελικά να γίνει αρχηγός του επιτελείου του ΕΛΑΣ.

Η παρουσία Βρετανών αξιωματικών οι οποίοι είχαν έρθει να βοηθήσουν την ελληνική Αντίσταση ανησυχούσε τους αρχηγούς του ΕΛΑΣ· οι κομμουνιστές φοβόντουσαν ήδη μήπως οι Άγγλοι επιβάλουν την παλινόρθωση της μοναρχίας. Αλλά υπήρχε μια διαφορά αντιλήψεων ανάμεσα στον στρατιωτικό κλάδο που διοικούσε ο Βελουχιώτης και το ίδιο το ΚΚΕ που διηύθυνε ο Γιώργης Σιάντος, ο οποίος ακολουθούσε τη γραμμή που επέλεγε η Μόσχα, μια πολιτική αντιφασιστικής συμμαχίας. Η δράση των Άγγλων είχε προσωρινά θετικό αποτέλεσμα επειδή η στρατιωτική τους αποστολή πέτυχε, τον Ιούλιο του 1943, την υπογραφή ενός είδους συμφωνίας μεταξύ των τριών κυριοτέρων σχηματισμών: του ΕΛΑΣ, ο οποίος διέθετε τότε περίπου 18.000 άντρες, του ΕΔΕΣ με 5.000 και της ΕΚΚΑ με 1.000.

Η ιταλική συνθηκολόγηση, στις 8 Σεπτεμβρίου, μετέβαλε αμέσως την κατάσταση. Άρχισε ένας αδελφοκτόνος πόλεμος την ώρα που οι Γερμανοί εξαπέλυαν μια βίαιη επίθεση ενάντια στον ΕΔΕΣ, που τον ανάγκασε να αναδιπλωθεί και να ξαναβρεθεί αντιμέτωπος με σημαντικές δυνάμεις του ΕΛΑΣ οι οποίες ελίσσονταν με στόχο την εξόντωσή του. Η απόφαση να απαλλαγούν από τον ΕΔΕΣ ελήφθη από την ηγεσία του ΚΚΕ που ήθελε έτσι να αξιοποιήσει τα νέα δεδομένα για να οδηγήσει σε αποτυχία την αγγλική πολιτική. Μετά από τέσσερις ημέρες μαχών, οι αντάρτες που διοικούσε ο Ζέρβας κατάφεραν να ξεφύγουν από την περικύκλωση.

Αυτός ο εμφύλιος στα πλαίσια του πολέμου για την εθνική απελευθέρωση προσέφερε στους Γερμανούς τρομερές δυνατότητες για ελιγμούς και τα στρατεύματά τους χτυπούσαν πότε τη μία και πότε την άλλη αντιστασιακή οργάνωση[88]. Τότε οι σύμμαχοι πήραν την πρωτοβουλία να θέσουν ένα τέρμα στον εμφύλιο: οι μάχες μεταξύ του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ σταμάτησαν τον Φεβρουάριο του 1944 και υπογράφηκε συμφωνία στην Πλάκα. Ήταν εφήμερη: μερικές εβδομάδες αργότερα, ο ΕΛΑΣ συγκρούστηκε με την ΕΚΚΑ του συνταγματάρχη Ψαρρού ο οποίος, μετά από πέντε μέρες μαχών, ηττήθηκε και οδηγήθηκε στην αιχμαλωσία. Ο Ψαρρός και οι αξιωματικοί του σφαγιάστηκαν· ο ίδιος αποκεφαλίστηκε.

Η δράση των κομμουνιστών είχε ως συνέπεια να αποθαρρύνει την αντίσταση και να δυσφημίσει το ΕΑΜ· σε ολόκληρες περιοχές, το μίσος απέναντί του ήταν τόσο βαθύ ώστε ορισμένοι αντάρτες προσχωρούσαν στα Τάγματα ασφαλείας που οργάνωσαν οι Γερμανοί. Ο εμφύλιος σταμάτησε μόνον όταν ο ΕΛΑΣ δέχτηκε να συνεργαστεί με την εξόριστη στο Κάιρο ελληνική κυβέρνηση. Τον Σεπτέμβριο του 1944, έξι αντιπρόσωποι του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ έγιναν μέλη της κυβέρνησης εθνικής ενότητας με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Στις 2 Σεπτεμβρίου, ενώ οι Γερμανοί άρχισαν να εκκενώνουν την Ελλάδα, ο ΕΛΑΣ εξαπέλυσε τα στρατεύματά του για να κατακτήσουν την Πελοπόννησο την οποία δεν ήλεγχε, εξαιτίας της παρουσίας των Ταγμάτων ασφαλείας. Οι πόλεις και τα χωριά που κυριεύονταν «τιμωρούνταν». Στον Μελιγαλά, 1.400 άντρες, γυναίκες και παιδιά και περίπου 50 αξιωματικοί και υπαξιωματικοί των Ταγμάτων ασφαλείας δολοφονήθηκαν.

Τίποτε, καθώς φαινόταν, δεν μπορούσε να σταθεί εμπόδιο στην ηγεμονία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ωστόσο, αφού απελευθερώθηκε στις 12 Οκτωβρίου, η Αθήνα διέφευγε από τον έλεγχο των κομμουνιστών εξαιτίας της αποβίβασης βρετανικών δυνάμεων στον Πειραιά. Η ηγεσία του ΚΚΕ δίστασε τότε να αναλάβει μια επίδειξη δύναμης. Ήθελε να συμμετάσχει στο πολιτικό παιχνίδι μέσα στη συμμαχική κυβέρνηση; Καθόλου βέβαιο. Ενώ αρνιόταν να οδηγήσει στην αποστρατεία τον ΕΛΑΣ όπως ζητούσε η κυβέρνηση, ο Γιάννης Ζέβγος, ο κομμουνιστής υπουργός Γεωργίας, απαιτούσε τη διάλυση των στρατιωτικών μονάδων που ήταν πιστές στην κυβέρνηση. Στις 4 Δεκεμβρίου, οι περιπολίες του ΕΛΑΣ μπήκαν στην Αθήνα προσκρούοντας σε κυβερνητικές δυνάμεις. Την επομένη, σχεδόν όλη η πρωτεύουσα είχε τεθεί υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ που είχε συγκεντρώσει εκεί 20.000 άντρες· αλλά οι Βρετανοί αντιστάθηκαν, υπολογίζοντας στην άφιξη ενισχύσεων. Στις 18 Δεκεμβρίου, ο ΕΛΑΣ χτύπησε επίσης τον ΕΔΕΣ στην Ήπειρο. Παράλληλα με τις μάχες, οι κομμουνιστές εξαπέλυσαν μια αιματηρή αντιβασιλική εκκαθάριση.

Η επίθεσή τους παρ' όλ' αυτά απέτυχε· υποχρεώθηκαν να υπογράψουν, κατά τη διάρκεια μιας συνδιάσκεψης που έγινε στη Βάρκιζα, συμφωνία για τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ. Στην πραγματικότητα, πολλά όπλα και πολεμοφόδια κρύφτηκαν επιμελώς. Ο Άρης Βελουχιώτης, ένας από τους κυριότερους αρχηγούς, απέρριψε τις συμφωνίες της Βάρκιζας και γύρισε στο αντάρτικο με εκατό περίπου άντρες, στη συνέχεια πέρασε στην Αλβανία, ελπίζοντας να ξαναρχίσει από εκεί τον ένοπλο αγώνα. Ερωτηθείς για τις αιτίες της ήττας του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ο Βελουχιώτης απάντησε με ειλικρίνεια: «Επειδή δεν σκοτώσαμε αρκετά. Η Αγγλία ενδιαφερόταν γι' αυτό το σταυροδρόμι που λέγεται Ελλάδα· αν δεν είχαμε αφήσει κανέναν από τους φίλους τους ζωντανό, δεν θα μπορούσαν να αποβιβαστούν πουθενά. Όμως οι άλλοι με έλεγαν δολοφόνο: να πού μας οδήγησαν», και πρόσθετε: «Οι επαναστάσεις πετυχαίνουν όταν τα ποτάμια γίνονται κόκκινα από το αίμα, κι αξίζει τον κόπο να το χύσεις αν η ανταμοιβή είναι η βελτίωση της ανθρώπινης κοινωνίας»[89]. Ο ιδρυτής του ΕΛΑΣ, Άρης Βελουχιώτης, έπεσε νεκρός τον Ιούνιο του 1945 σε μια μάχη στη Θεσσαλία, μερικές ημέρες μετά τη διαγραφή του από το ΚΚΕ. Η ήττα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ απελευθέρωσε, ως αντίδραση, το συσσωρευμένο μίσος κατά των κομμουνιστών και των συμμάχων τους. Ομάδες παραστρατιωτικών δολοφόνησαν πολλούς οπαδούς του· πλήθος άλλοι φυλακίστηκαν· οι ηγέτες του μεταφέρθηκαν εξόριστοι στα νησιά.

Ο Νίκος Ζαχαριάδης, ο γενικός γραμματέας του ΚΚΕ, είχε επιστρέψει τον Μάιο από τη Γερμανία όπου είχε εκτοπιστεί στο Νταχάου. Οι πρώτες δηλώσεις του ανήγγειλαν καθαρά την πολιτική του ΚΚΕ: «Ή θα επιστρέψουμε σε ένα καθεστώς παρόμοιο αλλά πιο αυστηρό από τη μοναρχοφασιστική δικτατορία ή ο αγώνας του ΕΑΜ για την εθνική απελευθέρωση θα επισφραγιστεί με την εγκαθίδρυση στην Ελλάδα μιας λαϊκής δημοκρατίας». Η αιμάσσουσα Ελλάδα δεν είχε καμία ευκαιρία να γνωρίσει την πολιτική ειρήνη. Τον Οκτώβριο, το 7ο Συνέδριο του Κόμματος επικύρωσε το στόχο που είχε καθορίσει ο Ζαχαριάδης. Σε πρώτη φάση, οι κομμουνιστές επιδίωκαν την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων. Τον Ιανουάριο του 1946, η ΕΣΣΔ εκδήλωσε το ενδιαφέρον της για την Ελλάδα προειδοποιώντας το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ για τον κίνδυνο που συνιστούσε η αγγλική παρουσία σε αυτή τη χώρα. Στις 12 Φεβρουαρίου, ενώ οι επικείμενες εκλογές δεν άφηναν καμία αμφιβολία για την ήττα του –άλλωστε προωθούσε την αποχή–, το ΚΚΕ αποφάσισε να οργανώσει εξέγερση με τη στήριξη των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών.

Τον Δεκέμβριο πραγματοποιήθηκε συνάντηση μεταξύ των μελών της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και των Γιουγκοσλάβων και Βουλγάρων κομμουνιστών. Οι Έλληνες κομμουνιστές είχαν τη διαβεβαίωση ότι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία ως βάσεις οπισθοφυλακής. Για τρία χρόνια, οι μαχητές θα μπορούσαν να καταφεύγουν εκεί, οι τραυματίες να τυγχάνουν περίθαλψης και το στρατιωτικό υλικό να αποθηκεύεται. Όλες αυτές οι προετοιμασίες έγιναν μερικούς μήνες ύστερα από τη δημιουργία της Κομινφόρμ και φάνηκε ότι η εξέγερση των Ελλήνων κομμουνιστών ταίριαζε στην εντέλεια στη νέα πολιτική του Κρεμλίνου. Στις 30 Μαρτίου του 1946, το ΚΚΕ πήρε την ευθύνη να κηρύξει έναν τρίτο εμφύλιο πόλεμο. Οι πρώτες επιχειρήσεις του Δημοκρατικού Στρατού (ΔΣ), ο οποίος δημιουργήθηκε στις 28 Οκτωβρίου του 1946 με επικεφαλής τον στρατηγό Μάρκο Βαφειάδη, διεξήχθησαν πάνω στο γνωστό μοντέλο· χτυπήθηκαν σταθμοί της χωροφυλακής, οι δυνάμεις τους εξοντώθηκαν και οι ντόπιοι πρόκριτοι εκτελέστηκαν. Σε όλο το 1946, το ΚΚΕ συνέχιζε παράλληλα τη νόμιμη δράση του.

Κατά τους πρώτους μήνες του 1947, ο στρατηγός Μάρκος ενέτεινε τη δράση του: τα χωριά που χτυπήθηκαν μετριόντουσαν σε δεκάδες, εκατοντάδες χωρικοί εκτελέστηκαν. Η αναγκαστική επιστράτευση διόγκωνε τον αριθμό των δυνάμεων του ΔΣ[90]. Όταν ένα χωριό δεν ανταποκρινόταν σ' αυτήν, υφίστατο αντίποινα· ένα χωριό της Μακεδονίας πλήρωσε ακριβά τις επιφυλάξεις του: 48 από τα σπίτια του κάηκαν, δέκα άνδρες, έξι γυναίκες και δύο μωρά εκτελέστηκαν. Από τον Μάρτιο του 1947, οι πρόεδροι των κοινοτήτων δολοφονούνταν συστηματικά, καθώς και οι ιερείς. Τον Μάρτιο, υπήρχαν ήδη 40.000 πρόσφυγες. Η πολιτική του τρόμου προκάλεσε την αντι-τρομοκρατία: ομάδες της άκρας δεξιάς δολοφονούσαν κομμουνιστές και αριστερούς.

Τον Ιούνιο του 1947, ύστερα από μια περιοδεία σε Βελιγράδι, Πράγα και Μόσχα, ο Ζαχαριάδης ανήγγειλε την προσεχή συγκρότηση μιας «ελεύθερης» κυβέρνησης. Οι Έλληνες κομμουνιστές έμοιαζαν να πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να πάρουν τον ίδιο δρόμο με εκείνον που είχε ακολουθήσει ο Τίτο πριν από τέσσερα χρόνια. Αυτή η «κυβέρνηση» συγκροτήθηκε «επίσημα» τον Δεκέμβριο. Οι Γιουγκοσλάβοι έφτασαν μέχρι και να προσφέρουν εθελοντές –περίπου 10.000!– από τον δικό τους στρατό[91]. Πολλές αναφορές της ειδικής επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια αναδεικνύουν τη σημασία αυτής της βοήθειας για τον Δημοκρατικό Στρατό. Η ρήξη Τίτο-Στάλιν την άνοιξη του 1948 είχε άμεσες συνέπειες για τους Έλληνες κομμουνιστές. Αν και η βοήθεια συνέχισε να φτάνει μέχρι το φθινόπωρο, ο Τίτο δήλωσε την αποδέσμευσή του που κατέληξε στο κλείσιμο των συνόρων. Το καλοκαίρι, ενώ οι κυβερνητικές δυνάμεις εξαπέλυαν μεγάλη επίθεση, ο αρχηγός των Αλβανών κομμουνιστών, Ενβέρ Χότζα, υποχρεώθηκε να κλείσει τα δικά του σύνορα. Οι Έλληνες κομμουνιστές βρίσκονταν ολοένα και πιο απομονωμένοι και οι εσωτερικές διαφωνίες εντάθηκαν. Παρ' όλ' αυτά, οι μάχες συνεχίστηκαν μέχρι τον Αύγουστο του 1949. Ένας αριθμός μαχητών υποχώρησαν στη Βουλγαρία πριν καταφύγουν σε όλη την Ανατολική Ευρώπη, ιδιαίτερα στη Ρουμανία και την ΕΣΣΔ. Η Τασκένδη, η πρωτεύουσα του Ουζμπεκιστάν, κατακλύστηκε από χιλιάδες πρόσφυγες, μεταξύ των οποίων 7.500 κομμουνιστές. Ύστερα από την ήττα του, το εξόριστο ΚΚΕ γνώρισε αλλεπάλληλες εκκαθαρίσεις· τον Σεπτέμβριο του 1955 η σύγκρουση μεταξύ εκείνων που ήταν υπέρ και εκείνων που ήταν ενάντια στον Ζαχαριάδη μετατράπηκε σε βίαιη αντιπαράθεση. Χρειάστηκε να επέμβει ο σοβιετικός στρατός για να αποκαταστήσει την τάξη και υπήρξαν εκατοντάδες τραυματίες[92].

Αυτή η υποδοχή των ηττημένων του ελληνικού εμφυλίου στην ΕΣΣΔ είναι πολύ παράδοξη, αφού ο Στάλιν είχε ήδη, εκείνο τον καιρό, καταστρέψει σε μεγάλη έκταση την παλιά ελληνική κοινότητα η οποία ζούσε στη Ρωσία από αιώνες και η οποία, το 1917, υπολογιζόταν ότι είχε 500.000 έως 700.000 μέλη, κυρίως στον Καύκασο και στις όχθες της Μαύρης Θάλασσας. Το 1939, δεν υπήρχαν περισσότεροι από 410.000, και μόνο 177.000 το 1960. Από τον Δεκέμβριο του 1937, 285.000 Έλληνες οι οποίοι κατοικούσαν στις μεγάλες πόλεις μεταφέρθηκαν στις περιοχές του Αρχάνγκελσκ, της Δημοκρατίας των Κόμις και στη βορειανατολική Σιβηρία. Μερικοί κατάφεραν να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Την ίδια περίοδο εξοντώθηκαν στην ΕΣΣΔ ο Α. Χαϊτάς, πρώην γραμματέας του ΚΚΕ, και ο εκπαιδευτικός Ι. Ιορδανίδης. Το 1944, 10.000 Έλληνες της Κριμαίας, οι οποίοι διασώθηκαν από την κοινότητα που ανθούσε άλλοτε, μεταφέρθηκαν στην Κιργισία και το Ουζμπεκιστάν με την κατηγορία ότι είχαν υιοθετήσει κατά τη διάρκεια του πολέμου φιλογερμανική στάση. Στις 30 Ιουνίου του 1949, σε μία νύχτα, 30.000 Έλληνες της Γεωργίας μεταφέρθηκαν στο Καζακστάν. Τον Απρίλιο του 1950, ανάλογη τύχη είχαν όλοι οι Έλληνες του Βατούμ.

Στις άλλες χώρες τη δυτικής Ευρώπης, η τάση των κομμουνιστών να καταλάβουν μόνοι τους την εξουσία με την ευκαιρία της αντίστασης και της απελευθέρωσης, καταπνίγηκε γρήγορα από την παρουσία των αγγλοαμερικανικών στρατευμάτων και, από τα τέλη του 1944, από τις οδηγίες του Στάλιν που παρότρυνε τους κομμουνιστές να κρύψουν τα όπλα και να περιμένουν μια καλύτερη ευκαιρία για να πάρουν την εξουσία. Αυτό προκύπτει με τη μεγαλύτερη καθαρότητα από τη συνομιλία που είχαν στο Κρεμλίνο, στις 19 Νοεμβρίου 1944, ο Στάλιν και ο Μωρίς Τορέζ, ο γενικός γραμματέας του γαλλικού ΚΚ, ο οποίος, έχοντας περάσει την περίοδο του πολέμου στην ΕΣΣΔ, επρόκειτο να επιστρέψει στη Γαλλία[93].

Μετά τον πόλεμο, και τουλάχιστον μέχρι το θάνατο του Στάλιν το 1953, συνέχισαν να είναι παρόντα στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα τα βίαια ήθη και η τρομοκρατία που επικράτησαν στο εσωτερικό της Κομιντέρν προπολεμικά. Στην Ανατολική Ευρώπη, οι διώξεις των αποστατών, πραγματικών ή υποθετικών, ήταν έντονες, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των στημένων δικών (βλέπε παρακάτω το κεφάλαιο του Κάρελ Μπάρτοσεκ). Η ακμή αυτής της τρομοκρατίας συνέπεσε με την κρίση στις σχέσεις Τίτο και Στάλιν, το 1948. Αρνούμενος να υποταχθεί και αμφισβητώντας την παντοδυναμία του Στάλιν, ο Τίτο θεωρήθηκε ο νέος Τρότσκι. Ο Στάλιν προσπάθησε να τον δολοφονήσει, αλλά ο Τίτο φυλαγόταν και είχε εξασφαλισμένη την προστασία του κρατικού του μηχανισμού.

Τα Ελληνόπουλα και ο σοβιετικός Μινώταυρος.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου από το 1946 έως το 1948, οι Έλληνες κομμουνιστές κατέγραψαν σε όλες τις ζώνες που ήταν υπό τον έλεγχό τους τα παιδιά και των δυο φύλων από τριών έως δεκατεσσάρων ετών. Τον Μάρτιο του 1948, τα παιδιά αυτά συγκεντρώθηκαν στις συνοριακές περιοχές και πολλές χιλιάδες οδηγήθηκαν στην Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία. Οι χωρικοί προσπάθησαν να γλιτώσουν τα παιδιά τους κρύβοντάς τα στα δάση. Ο Ερυθρός Σταυρός, με χιλιάδες δυσκολίες, καταμέτρησε 28.296. Το καλοκαίρι του 1948, με τη ρήξη Τίτο-Κομινφόρμ, ένα μέρος των παιδιών (11.600) τα οποία κρατούνταν στη Γιουγκοσλαβία μεταφέρθηκαν, παρά τις διαμαρτυρίες της ελληνικής κυβέρ-

νησης, σε Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Πολωνία. Στις 17 Νοεμβρίου του 1948, η 3η Συνέλευση του ΟΗΕ καταδίκασε την απαγωγή των Ελληνόπουλων. Τον Νοέμβριο του 1949, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ απαίτησε την επιστροφή των παιδιών. Όλες οι επόμενες αποφάσεις του ΟΗΕ έμειναν, όπως οι προηγούμενες, χωρίς απάντηση: τα γειτονικά κομμουνιστικά καθεστώτα επέμεναν να ισχυρίζονται ότι αυτά τα παιδιά έβρισκαν καλύτερες συνθήκες ζωής στις χώρες τους παρά στην ίδια την Ελλάδα· με λίγα λόγια, ήθελαν να πείσουν τον κόσμο ότι αυτή η εξορία ήταν μια ανθρωπιστική πράξη.

Κι όμως, η αναγκαστική εξορία των παιδιών έγινε σε τέτοιες συνθήκες φτώχιας, υποσιτισμού και επιδημιών που πολλά πέθαναν. Συγκεντρωμένα σε «παιδικά χωριά», έπρεπε να παρακολουθούν μαθήματα πολιτικής διαπαιδαγώγησης στη θέση της γενικής εκπαίδευσης. Από την ηλικία των δεκατριών ετών, ήταν υποχρεωμένα να εκτελούν αναγκαστικές εργασίες, για παράδειγμα ξεχέρσωμα στις ελώδεις περιοχές του Χαρτσάγκ στην Ουγγαρία. Η υστερόβουλη σκέψη των κομμουνιστών ηγετών ήταν να διαμορφώσουν μια νέα γενιά αγωνιστών απόλυτα αφοσιωμένων. Η αποτυχία ήταν παταγώδης: το 1956, ένας Έλληνας ο οποίος ονομαζόταν Κωνσταντινίδης πέθανε στο πλευρό των Ούγγρων πολεμώντας ενάντια στους Ρώσους. Άλλοι κατάφεραν να διαφύγουν στην Ανατολική Ευρώπη.

Μεταξύ 1950 και 1952, μόνο 684 παιδιά επέστρεψαν στην Ελλάδα. Το 1963, περίπου 4.000 παιδιά (από τα οποία ορισμένα είχαν γεννηθεί στις κομμουνιστικές χώρες) είχαν επαναπατρισθεί. Στην Πολωνία, η ελληνική κοινότητα μετρούσε πολλές χιλιάδες μέλη στις αρχές του '80. Ορισμένοι έγιναν μέλη της Συνδικάτου της Αλληλεγγύης και φυλακίστηκαν ύστερα από το πραξικόπημα του στρατηγού Γιαρουζέλσκι. Μετά το 1989, με τον εκδημοκρατισμό σε εξέλιξη, πολλές χιλιάδες αυτών των Ελλήνων επέστρεψαν στην Ελλάδα.

(*Το Ελληνικό Ζήτημα στα Ηνωμένα Έθνη*, αναφορά της ειδικής επιτροπής για τα Βαλκάνια, 1950.)

Μην μπορώντας να εξοντώσουν τον Τίτο, τα κομμουνιστικά κόμματα όλου του κόσμου αποδύθηκαν ασύδοτα σε μια σειρά συμβολικών πολιτικών θανάτων και απέβαλαν από τις γραμμές τους τούς «τιτοϊκούς», οι οποίοι χρησίμευσαν ως αποδιοπομπαίοι τράγοι. Ένα από αυτά τα πρώτα εξιλαστήρια θύματα ήταν ο γενικός γραμματέας του νορβηγικού κομμουνιστικού κόμματος, ο Πέντερ Φυρυμπότν, παλιό μέλος της Κομιντέρν ο οποίος, αφού έμεινε για μακρύ χρονικό διάστημα στη Μόσχα, είχε ήδη καταφέρει να σωθεί επιστρέφοντας στη Νορβηγία το 1938. Στις 20 Οκτωβρίου 1949, κατά τη διάρκεια μιας συνάντησης του Κόμματος, ένας άνθρωπος των Σοβιετικών, κάποιος Στραντ Γιόχανσεν, κατηγόρησε τον Φυρυμπότν για τιτοϊσμό. Υπολογίζοντας στην απήχησή του μες στο Κόμμα, ο Φυρυμπότν συγκάλεσε την Κεντρική Επιτροπή στις 25 Οκτωβρίου και ανήγγειλε την παραίτηση τη δική του και της ηγετικής του ομάδας με τον όρο ότι σε πολύ σύντομο διάστημα θα μεσολαβούσε νέα εκλογή μελών της Κεντρικής Επιτροπής και ότι οι κατηγορίες που είχαν εκτοξευθεί εναντίον του θα εξετάζονταν από μια διεθνή επιτροπή. Οι αντίπαλοι του Φυρυμπότν αιφνιδιάστηκαν. Τότε, προς γενική κατάπληξη, την επομένη, ο Γιόχανσεν και πολλοί από τους άνδρες του εισέβαλαν στην έδρα της Κεντρικής Επιτροπής από όπου εκδίωξαν με τα πιστόλια στο χέρι τους οπαδούς του γενικού γραμματέα. Στη συνέχεια οργάνωσαν μια συνάντηση όπου ψηφίστηκε η αποβολή από το Κόμμα του Φυρυμπότν, ο οποίος, γνωρίζοντας τις σοβιετικές μεθόδους, επέστρεψε σπίτι του με τη συνοδεία οπλισμένων φίλων. Σε συνέχεια αυτού του αληθινού «ροντέο», αντάξιου αστυνομικής ταινίας, το ΚΚΝ

έχασε τους πιο σημαντικούς αγωνιστές του. Όσο για τον Γιόχανσεν, αφού οι πράκτορες των Σοβιετικών τον μεταχειρίστηκαν για όσο άντεχε, τελικά τρελάθηκε[94].

Η τελευταία πράξη αυτής της περιόδου τρομοκρατίας στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα έλαβε χώρα το 1957. Ο Ίμρε Νάγκυ, ο Ούγγρος κομμουνιστής ο οποίος είχε τεθεί επικεφαλής για μικρό διάστημα της εξέγερσης του 1956 στη Βουδαπέστη (βλέπε παρακάτω το κεφάλαιο του Κάρελ Μπάρτοσεκ), είχε καταφύγει στην πρεσβεία της Γιουγκοσλαβίας από την οποία δεν ήθελε να βγει, επειδή φοβόταν για τη ζωή του. Ύστερα από περίπλοκους χειρισμούς, οι Σοβιετικοί κατάφεραν να τον συλλάβουν και αποφάσισαν να τον δικάσουν στην Ουγγαρία. Αλλά, μη θέλοντας να φέρει μόνο του την ευθύνη αυτής της νόμιμης δολοφονίας, το ουγγρικό ΚΚ επωφελήθηκε από τη διεξαγωγή της 1ης Παγκόσμιας Συνάντησης των Κομμουνιστικών Κομμάτων στη Μόσχα, τον Νοέμβριο του 1957, για να ζητήσει από όλους τους παρόντες κομμουνιστές αρχηγούς να υπερψηφίσουν την εκτέλεση του Νάγκυ, μεταξύ των οποίων ο Γάλλος Μωρίς Τορέζ και ο Ιταλός Παλμίρο Τολιάττι, αλλά με την αξιοσημείωτη εξαίρεση του Πολωνού Γκομούλκα. Ο Νάγκυ καταδικάστηκε σε θάνατο και απαγχονίστηκε στις 16 Ιουνίου του 1958[95].

2

Οι Έλληνες θύματα του κομμουνισμού

Ηλιος Γιαννακακης

Στην ιστορία των κομμουνιστικών εγκλημάτων, της τρομοκρατίας και της καταστολής, οι Έλληνες που υπήρξαν θύματα αυτής της πολιτικής κατέχουν ξεχωριστή θέση. Αρκετές δεκάδες χιλιάδες ένιωσαν στο πετσί τους και στην ψυχή τους την εγκληματική βία του ολοκληρωτισμού, παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν υπήρξε ποτέ κομμουνιστικό κράτος.

Ο ελληνικός πληθυσμός της διασποράς που ήταν εγκατεστημένος από αιώνες στη Ρωσία –σοβιετική και σοσιαλιστική μετά το 1917– πλήρωσε βαρύ τίμημα στην κομμουνιστική καταστολή[96]. Μοιράστηκε με τους λαούς της ΕΣΣΔ τα βάσανα που προκαλούσε το καθεστώς· υπέστη την αγωνία της τρομοκρατίας που εξαπέλυσε το ΚΚΣΕ και το κατασταλτικό του όργανο, η πολιτική αστυνομία (Τσεκά, NKVD, Γκεπεού, KGB, αρκτικόλεξα που ανάλογα με την περίοδο υποδήλωναν αυτή την αστυνομία). Όλα τα κοινωνικά στρώματα του ελληνικού πληθυσμού στην ΕΣΣΔ θίχθηκαν από τις διώξεις: αγρότες, εργάτες, έμποροι, υπάλληλοι, διανοούμενοι, μέλη του κομμουνιστικού κόμματος ή «ακομμάτιστοι», όλοι υπέφεραν την ίδια μοίρα. Όλοι απειλήθηκαν, χωρίς καμιά εξαίρεση, δεκάδες χιλιάδες εκτοπίστηκαν στα σύνορα της κεντρικής Ασίας ή στη Σιβηρία, χιλιάδες άλλοι αιχμαλωτίστηκαν, εκατοντάδες εκτελέστηκαν, ζωές ολόκληρες χαραμίστηκαν. Εξακολουθούμε να αγνοούμε τον ακριβή αριθμό των θυμάτων.

Η τραγωδία των Ελλήνων στην ΕΣΣΔ δεν αντιπροσωπεύει παρά μονάχα τη μια πλευρά της εγκληματικότητας του κομμουνιστικού ολοκληρωτικού συστήματος. Η άλλη όψη αφορά την καταστολή που άσκησε άμεσα το ΚΚΕ *στις «περιοχές» όπου κατείχε την απόλυτη εξουσία και επέβαλλε τον δικό του «νόμο»*.

Το ΚΚΕ διεξήγαγε για πολλά χρόνια αιματηρούς αγώνες για την κατάκτηση της εξουσίας, ωστόσο απέτυχε. Παρ' όλες τις ήττες του και τις διώξεις, των οποίων και το ίδιο υπήρξε θύμα, κατόρθωσε να εξασκήσει την ολοκληρωτική του εξουσία σε «περιοχές» όπου οι ιστορικές συγκυρίες τού εξασφάλιζαν μια κυρίαρχη θέση.

Έτσι, στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, στους τόπους της εξορίας και των στρατοπέδων συγκέντρωσης, το ΚΚΕ εφάρμοζε την πολιτική της τρομοκρατίας στα μέλη του και τους συμπαθούντες που κατηγορούνταν για «ιδεολογική παρέκκλιση». Η Ακροναυπλία αποτελεί ένα αρκετά γνωστό παράδειγμα· οι μαρτυρίες για την αυθαιρεσία και την ωμότητα των στελεχών του κομματικού μηχανισμού είναι πολυάριθμες.

Στη διάρκεια της τριπλής κατοχής, κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το ΚΚΕ κυριάρχησε σε μια μεγάλη έκταση: *την Ελεύθερη Ελλάδα.* Πίσω από τη βιτρίνα των απελευθερωτικών μετώπων (ΕΑΜ, ΕΛΑΣ), το ΚΚΕ ήταν εκείνο το οποίο στην πραγματικότητα διοικούσε την περιοχή. Εκείνη η ελεύθερη Ελλάδα έμοιαζε με πρόπλασμα του καθεστώτος των «Λαϊκών Δημοκρατιών» που επιβλήθηκαν στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης μετά τον πόλεμο. Το κομμουνιστικό κόμμα κυριάρχησε ως η προεξάρχουσα δύναμη, ως το *μοναδικό κόμμα, υποβιβάζοντας τα άλλα κόμματα και τις οργανώσεις* που συμμετείχαν στο ΕΑΜ σε δευτερεύοντα ρόλο.

Από το 1945 μέχρι το 1948, το ΚΚΕ διοικούσε μιαν άλλη «περιοχή» *της οποίας ήταν ο απόλυτος κυρίαρχος*: το Μπούλκες, στη γιουγκοσλαβική Βοϊβοντίνα. Χιλιάδες άντρες και γυναίκες αντάρτες του ΕΛΑΣ, στελέχη και μέλη του ΚΚΕ, κατέφυγαν εκεί με διαταγές του κόμματος. Στο Μπούλκες βασίλευε ένα ανοιχτά ολοκληρωτικό καθεστώς. Αυτό το «ελληνικό έδαφος» έξω από την Ελλάδα, αντιπροσώπευε ένα εικονικό «μίνι-κράτος», ένα είδος προσχεδίου μιας μελλοντικής κομμουνιστικής Ελλάδας.

Στη διάρκεια του εμφυλίου, το «Βουνό» –έδαφος που απλωνόταν σαν τόξο από την Ήπειρο μέχρι τη Θράκη– δεν υπόκειτο σε καμιάς μορφής νόμιμη δικαιοδοσία. Για το ΚΚΕ και τη στρατιωτική του πτέρυγα –τον Δημοκρατικό Στρατό– που το ήλεγχαν, το Βουνό αντιπροσώπευε ένα άλλο κομμουνιστικό μίνι-κράτος σε κατάσταση ολοκληρωτικού πολέμου.

Μετά τον εμφύλιο, αν και είχε πλέον χάσει οριστικά τη μάχη για την εξουσία στην Ελλάδα, το ΚΚΕ βρέθηκε παραδόξως να διαφεντεύει έναν ελληνικό πληθυσμό διάσπαρτο από την Ανατολική Γερμανία μέχρι το Ουζμπεκιστάν. Κι αυτή τη φορά, εφάρμοζε το «νόμο» του στη μάζα των προσφύγων. Θεωρείτο ως το παντοδύναμο «μοναδικό κόμμα», επικεφαλής ενός ελληνικού «κράτους», από το οποίο *οι υπήκοοί του εξαρτιόνταν για την καθημερινή τους επιβίωση και το μέλλον τους.* Πάνω σε αυτόν τον πληθυσμό, τον τραυματισμένο από τον εμφύλιο, το ΚΚΕ άσκησε ανεμπόδιστο την πολιτική του της αυθαιρεσίας και της καταστολής.

Αυτή η σειρά των εφήμερων «κομματικών κρατών» αντιπροσωπεύει ένα άλλο παράδοξο της τραγικής ιστορίας της κομμουνιστικής καταστολής κατά των Ελλήνων. Στην ιστορία του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, το ΚΚΕ υπήρξε ένα από τα ελάχιστα κόμματα που διέθεταν υπολογίσιμη εξουσία σ' ένα τμήμα του πληθυσμού, χωρίς να κατέχει την παραμικρή νόμιμη ή νομιμοποιημένη αρμοδιότητα για να την ασκεί. Επρόκειτο στην ουσία για μια *εικονική εξουσία την οποία το ΚΚΕ θεωρούσε ως νόμιμη. Αυτή η κατά συνθήκη νομιμότητα έκανε ακόμη πιο τραγική τη μοίρα των θυμάτων των κομμουνιστικών διώξεων.*

Τόσο από τη μεριά του σοβιετικού καθεστώτος όσο κι από την πλευρά του ΚΚΕ, η κομμουνιστική καταστολή εναντίον των Ελλήνων περνούσε φάσεις παροξυσμού που τις ακολουθούσε μια χαλάρωση. Οι καμπύλες αυτών των δύο συνιστωσών της καταστολής εξελίσσονται παράλληλα, ακολουθώντας την ίδια ανοδική ή καθοδική τροχιά.

Έτσι, η αμείλικτη πάλη στους διευθυντικούς κόλπους του ΚΚΣΕ κατά την περίοδο 1920-1940, βρίσκει το αντίστοιχό της στην πάλη κατά τη διάρκεια της «μπολσεβικοποίησης» του ΚΚΕ. Οι εξοστρακισμοί που εξαπέλυσαν οι μεν και οι δε κατά των «αντιπάλων» τους είναι ταυτόσημοι. Η τρομοκρατία της δεκαετίας του '30 υπό τον Στάλιν αντικατοπτρίζεται στη συμπεριφορά και τη νοοτροπία των μελών και των καθοδηγητών του ΚΚΕ εναντίον των λεγόμενων «εχθρών» στο εσωτερικό του κόμματος.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η ένταση της τρομοκρατίας στην ΕΣΣΔ αντιστοιχεί σε αυτήν που ασκεί το ΚΚΕ στο «λαό του», μεταξύ 1944-1956.

Η μείωση της έντασης των διώξεων στην ΕΣΣΔ (το λιώσιμο των πάγων) μετά το 1956, έχει τις επιπτώσεις της στην ελληνική πολιτική προσφυγιά στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Συνεπάγεται την οριστική διάβρωση της εξουσίας του ΚΚΕ και την απώλεια των μέσων καταναγκασμού. Προκαλεί τη διάσπαση του ΚΚΕ σε διάφορες φράξιες, τόσο στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης όσο και στην ίδια την Ελλάδα.

Η ιστοριογραφία σχετικά με το ΚΚΕ προσεγγίζει περιθωριακά το ζήτημα της καταστολής που άσκησε αυτό το κόμμα εκεί όπου κατείχε την απόλυτη εξουσία. Ωστόσο, η καταστολή αποτελεί ουσιαστική συνιστώσα της δομής του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος. Όλη του η ιστορία είναι σημαδεμένη από τη βία και την αυθαίρετη συμπεριφορά των μελών του και από ατομικές ή συλλογικές τραγωδίες για τις οποίες φέρει ακέραια την ευθύνη.

Έτσι, η τρομοκρατία και η καταστολή είναι ουσιώδεις για το ρόλο του ως μοναδικού κόμματος, ρόλο που το ΚΚΕ επιφύλασσε στον εαυτό του. Μόλις μετριαστούν, ο υποταγμένος στο κόμμα «λαός» χειραφετείται, απαλλάσσεται από το αγκάλιασμά του, απελευθερώνεται από την ιδεολογία του. Η ιστορία της πολιτικής προσφυγιάς είναι εύγλωττη από αυτή την άποψη.

Η σοβιετική όψη της καταστολής

Σύμφωνα με την απογραφή του 1919, 593.700 Έλληνες ζούσαν στη Νέα Ρωσία (Νικολάγιεφ, Οδησσός, Μαριούπολη), στην περιοχή του Κουμπάν, στον Βόρειο Καύκασο, στις όχθες της Μαύρης Θάλασσας και της Αζοφικής, στην Υπερκαυκασία[97].

Στη διάρκεια του εμφυλίου που μαινόταν στη νότια Ρωσία και την Υπερκαυκασία, οι ελληνικοί πληθυσμοί δεν απέφυγαν τις βιαιότητες που προκλήθηκαν από τους μπολσεβίκους στη σύγκρουσή τους με τον Λευκό Στρατό.

Στις 10 Μαρτίου 1919, ο Κόκκινος Στρατός σφαγιάζει Έλληνες στη Χερσώνα με το πρόσχημα της συνεργασίας με τον εχθρό. Μετά την αποχώρηση των συμμαχικών δυνάμεων από την Οδησσό, χιλιάδες Έλληνες εγκαταλείπουν τη χώρα, πρόσφυγες στην Ελλάδα και τη Ρουμανία, φοβούμενοι ότι θα πέσουν θύματα νέων σφαγών του Κόκκινου Στρατού.

Ο λιμός που μαστίζει την Ουκρανία προκαλεί την έξοδο χιλιάδων ατόμων προς τον Καύκασο. Εκατοντάδες πεθαίνουν από την πείνα. Με το πρόσχημα της αστικής καταγωγής τους, 7.000-8.000 Έλληνες στερούνται κάθε βοήθειας σε τρόφιμα. Παιδιά ορφανά που οι γονείς τους πέθαναν από την πείνα υποβιβάζονται στην κατάσταση των *bezprisorni*[98].

Τα ανήσυχα χρόνια του εμφυλίου, οι πρώτοι μεγάλοι διαδοχικοί λιμοί του «κομμουνισμού του πολέμου», ο σφετερισμός των αγαθών από την κομμουνιστική εξουσία, οι συλλήψεις δεκάδων προυχόντων, οι θανατικές καταδίκες, προκαλούν την έξοδο του μισού περίπου ελληνικού πληθυσμού της Ρωσίας[99].

Στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '20, οι Έλληνες προσαρμόζονται κουτσάστραβά στις νέες συνθήκες ζωής. Ένας σημαντικός αριθμός από αυτούς διατηρεί την ελληνική υπηκοότητα, παρά τις πιέσεις που τους ασκούν οι αρχές για να διαλέξουν τη

σοβιετική. Άλλοι γίνονται σοβιετικοί πολίτες ελληνικής εθνικότητας. Χιλιάδες διατηρούν το καθεστώς τού απάτριδος.

Ωστόσο, η έξοδος συνεχίζεται. Χιλιάδες Έλληνες υπήκοοι παίρνουν την άδεια να εγκαταλείψουν τη Σοβιετική Ένωση. Δεκάδες άλλοι, εξόριστοι στη Σιβηρία ή καταδικασμένοι σε φυλάκιση για διάφορους λόγους, απελαύνονται στην Ελλάδα η οποία, σε αντάλλαγμα, επιτρέπει σε περίπου χίλιους Αρμένιους να πάνε στη Σοβιετική Δημοκρατία της Αρμενίας. Όμως το μεταναστευτικό κύμα προς την Ελλάδα στερεύει στα τέλη της δεκαετίας του '20. Η Σοβιετική Ένωση κλείνεται όλο και περισσότερο στον εαυτό της.

Η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση εκείνης της εποχής δεν αφήνει ανέγγιχτους τους Έλληνες αγρότες. Προσκολλημένοι στις αγροτικές παραδόσεις της οικογενειακής ιδιοκτησίας δυσανασχετούν με την υποχρεωτική ένταξή τους στα κολχόζ. Βρίσκονται κατηγορούμενοι ότι ανήκουν στην «τάξη των κουλάκων», υφίστανται την ίδια τύχη όπως και εκατομμύρια άλλοι χωρικοί της Σοβιετικής Ένωσης: εκτόπιση των οικογενειών στη Σιβηρία και στην κεντρική Ασία, κατάσχεση των περιουσιών τους, εγκλεισμό σε στρατόπεδα εργασίας στις πολικές περιοχές.

Ο ελληνικός πληθυσμός της Κριμαίας, του Κουμπάν, της νότιας Ρωσίας και της Αμπχαζίας δέχθηκε ισχυρά πλήγματα από την τρομοκρατία της κολεκτιβοποίησης.

Ο λιμός που οργανώθηκε από το ΚΚΣΕ στην Ουκρανία το 1932 επεκτάθηκε και στη νότια Ρωσία. Πολυάριθμα υπήρξαν τα θύματα μεταξύ των Ελλήνων, εκατοντάδες παιδιά υπέκυψαν από την ασιτία. Για να γλιτώσουν από την εκτόπιση και την πείνα ολόκληρες οικογένειες καταφεύγουν στις ελληνικές κοινότητες του Καυκάσου, όπου η καταστολή είναι ακόμη χαλαρή.

Η περίπτωση των 36 ελληνικών οικογενειών της παράλιας πόλης του Άντλερ στη νότια Ρωσία απεικονίζει ορισμένες από τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι πολιτικο-αστυνομικές σοβιετικές αρχές. Αφού καλούνται να παρουσιαστούν στην Εκτελεστική Επιτροπή της περιφέρειας τού Σότσι, τους κατάσχονται τα πιστοποιητικά εθνικότητας. Τέσσερις μήνες αργότερα, ξαναχαλούνται να παρουσιαστούν ενώπιον της Εκτελεστικής Επιτροπής και συλλαμβάνονται επιτόπου από όργανα της Γκεπεού με την κατηγορία των «αντεπαναστατικών» ενεργειών. Αφού πρώτα υποβάλλονται σε φριχτά βασανιστήρια και ρίχνονται σε απομονωμένα και υγρά μπουντρούμια, «ομολογούν» την υποτιθέμενη αντεπαναστατική τους δραστηριότητα, η οποία δήθεν κατευθύνεται από την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα. Ορισμένοι καταδικάζονται σε βαριές ποινές καταναγκαστικών έργων, άλλοι εκτοπίζονται σε αφιλόξενα μέρη της κεντρικής Ασίας[100].

Το πρώτο μισό της δεκαετίας του '30, ο αριθμός των Ελλήνων που συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε εξορία ή μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης αυξάνει διαρκώς. Οι αγρότες που βρίσκονται κατηγορούμενοι ότι δεν εκπλήρωσαν το «πλάνο» παραγωγής δημητριακών αποτελούν τα βασικά θύματα.

Σύμφωνα με επαληθευμένες μαρτυρίες, τα θύματα ανέρχονταν σε χιλιάδες, συμπεριλαμβανομένων και των οικογενειών που είχαν καταδικαστεί σε εκτόπιση[101]. Αυτή ήταν η κατάσταση τις παραμονές των Μεγάλων Διωγμών που θα εξαπολύονταν σε όλη τη Σοβιετική Ένωση κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '30.

Οι Μεγάλοι Διωγμοί των ετών 1936-1938

Οι Μεγάλοι Διωγμοί που εξαπολύθηκαν κατά του λαού της Σοβιετικής Ένωσης παρέσυραν στην καταστροφική τους δίνη εκατομμύρια ανθρώπους.

Οι εθνικές μειονότητες θεωρούνταν ύποπτες ως «ανατρεπτικές» εστίες και «προγεφυρώματα» του εξωτερικού εχθρού. Οι Έλληνες κατηγορήθηκαν συλλογικά ότι υπηρετούσαν τους «μοναρχοφασίστες και τη δικτατορία του Μεταξά», ότι «σαμποτάριζαν την οικοδόμηση του σοσιαλισμού», ότι επιδίδονταν σε κατασκοπία, ότι ήταν μια μυρμηγκοφωλιά αντισοσιαλιστικών στοιχείων και ότι στόχευαν στη συγκρότηση μιας αυτόνομης ελληνικής Δημοκρατίας. Αυτές οι ψευδείς κατηγορίες έφεραν ένα κύμα συλλήψεων και την εκτόπιση δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων που εξαφανίστηκαν για πάντα στην άβυσσο του αρχιπελάγους του Γκουλάγκ.

Στην Ουκρανία, στη νότια Ρωσία, στην Αμπχαζία, στη Γεωργία, στο Κουμπάν, η NKVD[102] αποδύεται σε επιχειρήσεις μαζικών συλλήψεων των Ελλήνων. Έτσι, στις 30 Οκτωβρίου και στις 17 Δεκεμβρίου 1937, στις 8 Φεβρουαρίου και στις 29 Οκτωβρίου 1938, καθώς και στις 26 Φεβρουαρίου 1939 αρκετές χιλιάδες συλλαμβάνονται.

Μόνον στην περιοχή του Ντονιέτσκ (Κάτω Ντον), μεταξύ 1937 και 1938, 3.628 Έλληνες συνελήφθησαν, 3.470 εκτελέστηκαν, 158 καταδικάστηκαν σε 5 ή 10 χρόνια καταναγκαστικών έργων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Χιλιάδες ελληνικές οικογένειες του Κουμπάν εκτοπίστηκαν στην κεντρική Ασία και στη Σιβηρία[103].

Μετά το 1937, τα μικρά παιδιά των «εχθρών του λαού» αποσπώνται από τους γονείς τους και κλείνονται σε «ειδικά» ορφανοτροφεία που δημιουργούνται γι' αυτόν το σκοπό. Τα παιδιά άνω των 15 ετών εκτελούνται με την κατηγορία των ανατρεπτικών ενεργειών.

Η ελληνική ιντελιγκέντσια εξοντώνεται σχεδόν ολοκληρωτικά. Δημοσιογράφοι των ελληνικών εφημερίδων, καθηγητές πανεπιστημίων, δάσκαλοι, φοιτητές παιδαγωγικών ινστιτούτων, καλλιτέχνες, συγγραφείς, ιερωμένοι εκτελούνται ή εξορίζονται[104].

Το 1938, οι αρχές κλείνουν τα ελληνικά σχολεία και το Τέκνικουμ του Σοχούμ –το Ελληνικό Παιδαγωγικό Ινστιτούτο– όπου εκπαιδεύονται οι μελλοντικοί καθηγητές. Οι εκδοτικοί οίκοι εξαφανίζονται· η πολιτιστική δραστηριότητα μειώνεται και τελικά εξαφανίζεται. Κάθε επαφή, ακόμη και με τη μορφή επιστολών, με την Ελλάδα θεωρείται έγκλημα ή πράξη κατασκοπίας. Οι κάτοχοι ελληνικής υπηκοότητας είναι τα κατ' εξοχήν θύματα της τρομοκρατίας των ετών 1937-1938, επειδή λογαριάζονται ως άμεσοι πράκτορες του εχθρού.

Ο συνολικός αριθμός των θυμάτων των Μεγάλων Διωγμών είναι δύσκολο να υπολογιστεί. Όμως είναι αναμφίβολα υψηλός. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τις σοβιετικές πηγές, 70% του πληθυσμού των ενήλικων αρρένων της περιοχής του Σότσι συνελήφθησαν. Η πλειοψηφία τους εκτελέστηκε. Οι εκτιμήσεις που δίνονται από αρκετές πηγές ανεβάζουν τον αριθμό των θυμάτων σε 50.000.

Οι μαζικές εκτοπίσεις των ελληνικών πληθυσμών στα Γκουλάγκ του πολικού βορρά και στην κεντρική Ασία διακόπτονται προσωρινά στη διάρκεια του 1939.

Η τρομοκρατία των ετών 1941-1949

Η είσοδος της ΕΣΣΔ στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο σηματοδοτεί μια νέα ώθηση των μαζικών διωγμών. Πρώτοι στόχοι είναι οι εθνικές μειονότητες, ιδιαίτερα αυτές που κατοικούν στη νότια Ρωσία και στον Καύκασο.

Έτσι, κιόλας από το 1941, οι ελληνικής υπηκοότητας κάτοικοι της περιοχής του Κερτς στην Κριμαία εκτοπίζονται στην Άλμα Άτα, πρωτεύουσα του Καζακστάν.

Το 1942, ένα τμήμα του ελληνικού πληθυσμού της νότιας Ρωσίας εξορίζεται στο Καζακστάν και στο Κρασνογιάρσκ, στη Σιβηρία. Οι εκτοπιζόμενοι δεν είχαν παρά μονάχα μερικές ώρες για να ετοιμαστούν γι' αυτή τη μεταφορά που οργανωνόταν κάτω από απάνθρωπες συνθήκες.

Στη διάρκεια του πολέμου, οι ελληνικοί πληθυσμοί δεν έδειξαν καμιά συμπάθεια στους Γερμανούς εισβολείς. Παρά τους διωγμούς που είχαν υποστεί στη δεκαετία του '30, έμειναν πιστοί στη σοβιετική εξουσία. Έτσι, στην Κριμαία, οι Έλληνες συμμετείχαν σε μάχες στο πλευρό του σοβιετικού στρατού και στις γραμμές των ανταρτών. Χιλιάδες Έλληνες έπεσαν μαχόμενοι. Ο άμαχος πληθυσμός συνεισέφερε ευρύτατα στην πολεμική προσπάθεια δίνοντας εκατομμύρια ρούβλια για την άμυνα της χώρας.

Στο κατεχόμενο Κουμπάν, οι Γερμανοί κατεδίωξαν τους κατοίκους ελληνικών χωριών καταστρέφοντας τις αγροτικές εγκαταστάσεις και τα σπίτια τους. Έτσι ολοκλήρωσαν τις καταστροφές της εποχής των Μεγάλων Διωγμών.

Μετά την απελευθέρωση των περιοχών από τον σοβιετικό στρατό, οι διώξεις ξαναρχίζουν για τα καλά. Το 1944, 16.375 Έλληνες εκτοπίζονται από τη Γεωργία, την Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν. Η πλειοψηφία τους στέλνεται στο νότο του Καζακστάν[105]. Ένα μέρος τους εξορίζεται στην περιοχή του Βλαδιβοστόκ. Άλλοι Έλληνες μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα του Γκουλάγκ στο Μαγκαντάν και στο Κόμι, όπου συνάντησαν τους ελάχιστους που είχαν επιβιώσει από τις συλλήψεις του 1937. Ένας μικρός αριθμός από εκείνους που είχαν εκτοπιστεί στις πολικές περιοχές της Σιβηρίας κατόρθωσαν να επιβιώσουν κάτω από τις σκληρές κλιματολογικές συνθήκες και τις κακουχίες των στρατοπέδων.

Μόλις απελευθερώθηκε η Κριμαία από τους Γερμανούς, οι σοβιετικές αρχές προχώρησαν στην εκτόπιση των εθνικών μειονοτήτων της χερσονήσου. Ο ελληνικός πληθυσμός υπέστη την ίδια μοίρα με τους Τατάρους, τους Τούρκους, τους Ιρανούς και άλλες εθνότητες που ήταν εγκαταστημένες στην περιοχή. Σύμφωνα με πηγές της KGB, 14.760 Έλληνες εκτοπίστηκαν από την Κριμαία στο Ουζμπεκιστάν και στη Σιβηρία κάτω από τρομακτικές συνθήκες[106].

Το 1946, ένα δεύτερο κύμα μαζικών εκτοπίσεων Ελλήνων της Κριμαίας προς το Καζακστάν θα λάβει χώρα κάτω από εξίσου σκληρές περιστάσεις. Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1949 είναι η σειρά των Ελλήνων της Γεωργίας και της περιοχής του Κρασνοντάρ να εκτοπιστούν στο Ουζμπεκιστάν και στο Καζακστάν. 4.000 άτομα από την περιοχή του Βατούμ και 12.000 από την περιοχή του Σοχούμ μεταφέρθηκαν στην κεντρική Ασία. Περί τους 30.000 Έλληνες του Καυκάσου, ελληνικής και σοβιετικής υπηκοότητας, εκτοπίστηκαν στις άγονες περιοχές του νότιου Καζακστάν. 124 Έλληνες της Οδησσού ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο για την εξορία[107].

Δεν είναι δυνατόν να απαριθμήσουμε με ακρίβεια τον αριθμό των Ελλήνων που εκτοπίστηκαν στην κεντρική Ασία. Ωστόσο, ορισμένες ενδείξεις επιτρέπουν να εκτιμή-

σουμε την τάξη μεγέθους. Έτσι, 50.000 άτομα από την Αμπχαζία και 20.000 από την Ατζαρία εκτοπίστηκαν στις αποκεντρωμένες περιοχές της κεντρικής Ασίας.

Στα τέλη της δεκαετίας του '40, οι παραδοσιακές ελληνικές κοινότητες έχουν πλέον εξαρθρωθεί και οι κάτοικοί τους βρίσκονται διασκορπισμένοι στις πιο τραχιές περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης. Καμιά οικογένεια δεν γλίτωσε από αυτή την εγκληματική πολιτική[108].

Παρ' όλα αυτά, τη στιγμή του «λιωσίματος των πάγων» που έπεται του 20ού Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, οι Έλληνες έλαβαν εξουσιοδότηση να επιστρέψουν στο Κουμπάν και στη νότια Ρωσία. Όμως ένας όχι ασήμαντος αριθμός εκτοπισμένων αποφάσισαν να παραμείνουν στην κεντρική Ασία, επειδή το να ξανάρχιζαν μια νέα ζωή στην περιοχή προέλευσής τους, κάτω από τις σοβιετικές προϋποθέσεις διαβίωσης, ήταν πέρα από τις δυνάμεις τους και τα οικονομικά τους. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης έδωσε την ευκαιρία σε αυτούς τους πληθυσμούς να εγκαταλείψουν οριστικά τη χώρα και να εγκατασταθούν στην Ελλάδα.

«Γιατί με σκοτώνεις, σύντροφε;»[109]

Τα παράνομα κομμουνιστικά κόμματα υπήρξαν παραδόξως τα βασικά θύματα των Μεγάλων Διωγμών της δεκαετίας του '30 στην ΕΣΣΔ. Ένας μεγάλος αριθμός των ηγετών και των στελεχών τους, που δούλευαν στο μηχανισμό της Κομμουνιστικής Διεθνούς ή ήταν υπάλληλοι σε διάφορους οργανισμούς και θεσμούς του σοβιετικού κράτους, εκτελέστηκαν από την Γκεπεού ή εκτοπίστηκαν στα Γκουλάγκ. Το ΚΚΕ πλήρωσε κι αυτό με πολλά θύματα.

Τα μέλη του που στέλνονταν από την Ελλάδα στην ΕΣΣΔ ήταν ιδιαιτέρως «ευάλωτα». Οι περισσότεροι από αυτούς είχαν εγκαταλείψει παράνομα την Ελλάδα. Μια και ο χρυσός κανόνας του κόμματος ήταν να μην ρωτάει ποτέ για την τύχη των συντρόφων που υποτίθεται ότι βρίσκονταν σε «αποστολή», η εξαφάνισή τους στην καταβόθρα της Γκεπεού δεν ανησυχούσε τους συγγενείς τους.

Τα μέλη του ΚΚΕ που διέμεναν στην ΕΣΣΔ απασχολούνταν στο μηχανισμό της Κομιντέρν σε δευτερεύουσες βαθμίδες, άλλοι παρακολουθούσαν σεμινάρια στην ΚΟΥΤΒ[110], μερικοί στέλνονταν από τη Μόσχα σε περιοχές κατοικημένες από Έλληνες για να αναλάβουν διάφορες υπεύθυνες θέσεις.

Οι Μεγάλοι Διωγμοί της δεκαετίας του '30 προκάλεσαν πολλά θύματα μεταξύ τους. Όμως ο αριθμός των κομμουνιστών που εξαφανίστηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης ή εκτελέστηκαν δεν μπορεί να καθοριστεί με βεβαιότητα. Σήμερα, γνωρίζουμε την ταυτότητα των περισσότερων αλλά εξακολουθούμε να αγνοούμε τις συνθήκες θανάτου τους.

Οι δραπέτες των φυλακών Συγγρού

Τον Απρίλιο του 1931, οκτώ κομματικά στελέχη πρώτης γραμμής δραπετεύουν από τις φυλακές Συγγρού. Ανάμεσά τους βρίσκονται δύο από τους ηγέτες του ΚΚΕ, παλιά μέλη του Πολιτικού Γραφείου, ο Ανδρόνικος Χαϊτάς και ο Κώστας Ευτυχιάδης (πραγ-

ματικό του όνομα Καραχόζοφ), Ελληνορώσος του Καυκάσου, απεσταλμένος της Μόσχας τη δεκαετία του '20.

Οι οκτώ δραπέτες και ο στρατιώτης Γρηγόρης Γρηγοριάδης, συνένοχος στη δραπέτευση, επιβιβάζονται κρυφά σε ένα σοβιετικό πλοίο και φεύγουν για την ΕΣΣΔ.

Στη Ρωσία, ο Α. Χαϊτάς αναλαμβάνει να δώσει μαθήματα για το εργατικό κίνημα στους Έλληνες φοιτητές του Κομμουνιστικού Πανεπιστημίου των Εθνικών Μειονοτήτων της Δύσης. Συλλαμβάνεται το 1936 ή 1937 και εκτελείται ως «εχθρός του λαού». Η ακριβής ημερομηνία σύλληψής του και οι συνθήκες του θανάτου του αγνοούνται.

Περίπου την ίδια εποχή, δύο άλλοι δραπέτες της Συγγρού, ο Κώστας Ευτυχιάδης και ο Μάρκος Μαρκοβίτσης, συλλαμβάνονται και εκτελούνται.

Ο στρατιώτης Γρ. Γρηγοριάδης, που διορίζεται δάσκαλος σε ένα ελληνικό σχολείο, συλλαμβάνεται με τη σειρά του το 1937. Αποφυλακίζεται μετά από κάμποσα χρόνια αλλά του είναι αδύνατον να γυρίσει στην Ελλάδα· μένει στην ΕΣΣΔ μέχρι το θάνατό του[111]. Ο Δεσποτόπουλος, ο Χαλκογιάννης, ο Τσαουσίδης συλλαμβάνονται στο Σοχούμ κι εξαφανίζονται για πάντα στα υπόγεια της Γκεπεού.

Ο παλιός γενικός γραμματέας της ΟΚΝΕ, ο Γιώργος Κολοζόφ, εκτελείται την ίδια εποχή. Λίγο καιρό πριν, είχε καταφέρει να στείλει παράνομα στη γυναίκα του Δόμνα ένα γράμμα όπου εξέφραζε την απελπισία του και την απογοήτευσή του από την ΕΣΣΔ. Έγραφε, μεταξύ άλλων, ότι θα προτιμούσε να καταδικαστεί και να φυλακιστεί στην Ελλάδα παρά να φυτοζωεί άθλια στο Νοβοροσίσκ[112].

Ο Αλέξης Πηλιώτης, μέλος της κεντρικής επιτροπής του ΚΚΕ, εκτελέστηκε επίσης ως «εχθρός του λαού». Ένας άλλος δραπέτης από την Ελλάδα, πρόσφυγας στην ΕΣΣΔ, ο Απόστολος Κλειδωνάρης, παλιός «Κούτβης» συνελήφθη το 1937. Πέθανε στη φυλακή, μερικά χρόνια αργότερα.

Ο Γιάννης Τσαγκαράκης, στέλεχος της ΟΚΝΕ, ο Γιάννης Γιαννακούτσος, συντάκτης του *Ριζοσπάστη*, ο Γιώργος Δούβας, γραμματέας της ΟΚΝΕ, οι Φλαράκος, Κουρούλης, Σακαρέλλος, Μπεζεντάκος εξαφανίζονται στην ΕΣΣΔ. Ο δάσκαλος Ι. Ιορδανίδης θα εκτελεστεί το 1938[113]. Κι άλλοι κομμουνιστές, επιστρέφοντας από τον ισπανικό εμφύλιο, συλλαμβάνονται και εκτελούνται[114].

Σύμφωνα με τα αρχεία της Ασφάλειας της Ουκρανίας, από τους 77 Έλληνες που εκτελέστηκαν στην περιοχή του Ντονιέτσκ το 1937-1938, έντεκα ήταν μέλη του ΚΚΕ[115]. Ανάμεσά τους βρισκόταν κι ένας Κύπριος κομμουνιστής.

Περισσότεροι από 300 Έλληνες κομμουνιστές εξοντώθηκαν στην ΕΣΣΔ, σύμφωνα με τις εκμυστηρεύσεις του Β. Μπαρτζώτα[116]. Το ΚΚΕ, για πολλές δεκαετίες, κράτησε μια ένοχη σιωπή για τις εκτελέσεις των ίδιων του των μελών από τους Σοβιετικούς.

Τα όργανα καταστολής του ΚΚΕ

Όπως και τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα, το ΚΚΕ προικίστηκε με τα δικά του «όργανα καταστολής». Τη δεκαετία του '20, η «υπηρεσία αντικατασκοπίας», που διευθυνόταν από ένα μέλος του Πολιτικού Γραφείου και στελέχη διαλεγμένα ένα προς ένα, ήταν επιφορτισμένη με την «εποπτεία» των κομματικών μελών που ήταν ύποπτα προδοσίας ή «φραξιονισμού».

Αργότερα, το κόμμα δημιούργησε την ΟΠΛΑ. Επισήμως, ήταν μια υπηρεσία τάξης

που είχε ως αποστολή την πλαισίωση και την προστασία των διαδηλωτών. Στην πραγματικότητα, η ΟΠΛΑ διεκπεραίωνε τις βρόμικες δουλειές, όπως την εκτέλεση αντιπάλων της άκρας Αριστεράς, ιδίως τροτσκιστών και «αποστατών». Εκτιμάται πως η ΟΠΛΑ εξόντωσε 1.200 οπαδούς της άκρας Αριστεράς. Είναι επίσης υπεύθυνη για χιλιάδες συνοπτικών εκτελέσεων το 1944-1945.

Στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, υπό το καθεστώς του Μεταξά, η ηγεσία του ΚΚΕ είχε τη δική της «αστυνομία» που συντηρούσε ένα κλίμα τρομοκρατίας ανάμεσα στα μέλη του κόμματος, τα οποία υπόκειντο σε αυστηρή και αυθαίρετη πειθαρχία[117].

Από το 1945, στο ελληνικό κομμουνιστικό «μίνι-κράτος» του Μπούλκες, έλυνε κι έδενε η ΥΤΟ (Υπηρεσία Τάξης Ομάδας), που έδινε λογαριασμό για τις πράξεις της μόνο στη στενή ηγετική ομάδα του ΚΚΕ. Αυτή η αστυνομία είχε το πάνω χέρι στις φυλακές και στο περίφημο στρατόπεδο συγκέντρωσης που ήταν εγκατεστημένο σ' ένα νησάκι του Δούναβη· εκεί όπου χάθηκαν με φριχτό τρόπο τόσοι αθώοι[118].

Στον Δημοκρατικό Στρατό, η Υπηρεσία Στρατιωτικής Ασφάλειας έπαιζε το ρόλο της πολιτικής αστυνομίας και εξαρτιόταν από την ηγεσία του ΚΚΕ. Δεκάδες απλοί μαχητές και αξιωματικοί εκτελέστηκαν από την ΥΣΑ. Εκατοντάδες άλλοι υπέστησαν αυθαίρετες διώξεις. Μαχητές του ΔΣ που είχαν συλληφθεί σε ελληνικό έδαφος μεταφέρθηκαν στη Βουλγαρία και βασανίστηκαν στις εγκαταστάσεις της βουλγαρικής πολιτικής αστυνομίας στη Σόφια από τους μπράβους της ΥΣΑ. Εκατοντάδες συνοπτικών εκτελέσεων έλαβαν χώρα στις τάξεις του ΔΣ στη διάρκεια του εμφυλίου.

Μετά την ήττα του 1949, το ΚΚΕ εγκαθιστά τα κεντρικά του γραφεία στο Βουκουρέστι. Στο υπόγειο διαρρυθμίζονται κελλιά όπου φυλακίζονται τα «ύποπτα» μέλη, τα οποία υποβάλλονται σε αυστηρές ανακρίσεις. Όμως σε καμιά άλλη χώρα της ανατολικής Ευρώπης το ΚΚΕ δεν διαθέτει δικές του εγκαταστάσεις κράτησης. Δεν έχει άλλωστε την εξουσία να συλλαμβάνει τους «αντιπάλους» της πολιτικής του.

Σύμφωνα μ' ένα απόρρητο έγγραφο της Κρατικής Ασφάλειας της Τσεχοσλοβακίας (STB), το ΚΚΕ επιθυμούσε το 1950 να συστήσει ομάδες μελών σύμφωνα με το μοντέλο της ΟΠΛΑ. Οι τσεχοσλοβακικές αρχές τού το απαγόρευσαν. Μονάχα τα «αδελφά» κομμουνιστικά κόμματα, ύστερα από αίτηση του ΚΚΕ, μπορούσαν να διατάξουν τα «όργανα» της κρατικής ασφάλειας της εκάστοτε χώρας να προχωρήσουν στην κλήση και στη φυλάκιση Ελλήνων.

Ένα ντοκουμέντο με το χαρακτηρισμό «άκρως εμπιστευτικό», το οποίο φέρει τη σφραγίδα της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τσεχοσλοβακίας, ρίχνει φως σε αυτή τη διαδικασία. Με ημερομηνία 4 Ιουλίου 1952, απευθύνεται στον υπουργό της Κρατικής Ασφάλειας, τον Κάρολ Μπασίλεκ: «[...]Λάβαμε μια αναφορά των υπευθύνων για τους Έλληνες πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία με την οποία πληροφορηθήκαμε ότι οι αιχμάλωτοι μοναρχοφασίστες[119] ετοιμάζουν προβοκατόρικη διαδήλωση μπροστά από την ελληνική πρεσβεία για να ζητήσουν την επιστροφή τους στην Ελλάδα. Το κέντρο προετοιμασίας αυτής της διαδήλωσης βρίσκεται στο Βύρυ. Οι αιχμάλωτοι σκοπεύουν να μεταβούν σε μικρές ομάδες στην Πράγα και να συναντηθούν σε ένα μέρος που δεν γνωρίζουμε ακόμη. Με συντροφικούς χαιρετισμούς, Μπαραμόβα»[120].

Επιστρέφοντας, ο ειδικός γραμματέας του υπουργείου της Κρατικής Ασφαλείας πληροφορεί το ΚΚ της Τσεχοσλοβακίας για τα αυστηρά μέτρα που πάρθηκαν αναφορικά

με τους αιχμαλώτους του ελληνικού κυβερνητικού στρατού: «Δόθηκαν οι σχετικές οδηγίες στις υπηρεσίες της Κρατικής Ασφάλειας στις περιοχές όπου βρίσκονται οι Έλληνες μοναρχοφασίστες [...] ώστε να υπάρξει αυξημένη επαγρύπνηση! Πάντως, δεν έχουμε παρατηρήσει καμιά απόπειρα για διαδήλωση ή για αναχώρηση για την Πράγα. Η Κρατική Ασφάλεια ετοίμασε καλού-κακού ένα σχέδιο συγκέντρωσης των αιχμαλώτων μοναρχοφασιστών και σαν πιο κατάλληλο μέρος επιλέχτηκαν τα λατομεία του Γιακουμπσοβίτσε, στα περίχωρα της Οπάβα. [...] Οι σύντροφοι του ΚΚΕ θα αναλάβουν καθήκοντα μεταφραστών και διαχείρισης του στρατοπέδου[...] και σε συνεργασία με τα όργανα της διοίκησης των φυλακών του υπουργείου της Κρατικής Ασφάλειας θα διενεργούν κατασκοπία μεταξύ των μοναρχοφασιστών. [...]»[121]

Μερικούς μήνες αργότερα, οι Έλληνες αιχμάλωτοι φυλακίστηκαν σε μια φυλακή της Οπάβα, σε αναμονή της μεταφοράς τους στο Γιαχίμοβ, το φοβερό κάτεργο των ορυχείων ουρανίου. Τρεις Ελληνίδες είχαν επίσης συλληφθεί στα πλαίσια αυτής της «επιχείρησης» και είχαν φυλακιστεί στην πόλη τού Παρντουμπίτσε[122].

Όμως το ΚΚΕ διέθετε κι άλλα «όργανα» καταστολής προκειμένου να εξασκεί την ολοκληρωτική του εξουσία στους Έλληνες μετανάστες: ένα ολόκληρο δίκτυο «κομματικών χαφιέδων», που φυτεύονταν ανάμεσα στις μάζες των προσφύγων, πληροφορούσε την ηγεσία για τη συμπεριφορά και τις απόψεις τους. Διέθετε, επιπλέον, εκτελεστές οι οποίοι με διαταγές του κόμματος ρύθμιζαν με τρόπο «φυσικό» τους ανοιχτούς λογαριασμούς με αυτούς που «σκέφτονταν λάθος».

Οι μέθοδοι καταστολής του ΚΚΕ

Το ΚΚΕ διέθετε, με τους χαφιέδες, τους μπράβους, τους καταδότες, τους «επαγρυπνητές», τα στελέχη και τα φανατικά μέλη του, παντοδύναμα μέσα για να συντηρεί μια πολιτική τρόμου στους «πληθυσμούς» που υπόκειντο στις διαταγές του στα «μίνι-κράτη» όπου «βρισκόταν στην εξουσία».

Το φάσμα των μεθόδων καταστολής ήταν σχετικά ευρύ. Η απομόνωση του μέλους, το λιντσάρισμα, οι συνεδρίες αυτοκριτικής και κριτικής –είδος δικαστηρίου όπου η αυθαιρεσία κυριαρχούσε– ήταν οι καταπιεστικές μέθοδοι που εφαρμόζονταν το πιο συχνά[123]. Έτσι, στην Ακροναυπλία ο Θανάσης Καπένης, ο Θανάσης Γάκης και ο Σταματελάκος, στελέχη του ΚΚΕ, δάρθηκαν ανηλεώς με διαταγή του Γ. Ιωαννίδη και του Δημήτρη Παπαρήγα. Μολονότι είχαν βγει στην αντίσταση κατά των Γερμανών από την πρώτη στιγμή, ο Γάκης και ο Καπένης εκτελέστηκαν από τον ΕΛΑΣ με διαταγή του προαναφερθέντος Ιωαννίδη.

Στη ζώνη την επονομαζόμενη «Ελεύθερη Ελλάδα», την οποία το ΚΚΕ και ο ΕΛΑΣ έλεγχαν στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, οι κομμουνιστές άσκησαν πολιτική καταστολής για να επιβάλουν την εξουσία τους. Η κατάσχεση των αγαθών, η φυλάκιση των «υπόπτων», οι θανατικές καταδίκες βρίσκονταν στην ημερήσια διάταξη. Ο ακριβής αριθμός των θυμάτων είναι δύσκολο να καθοριστεί, όμως ήταν αρκετά υψηλός ώστε να αφήσει ανεξίτηλα ίχνη στον πληθυσμό. Μίση, ξεκαθαρίσματα λογαριασμών, δολοφονικές αντεκδικήσεις σημάδευαν τις καθημερινές σχέσεις των κατοίκων αυτών των περιοχών αμέσως μετά τον πόλεμο.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι αντιστασιακοί τροτσκιστές εξοντώθηκαν

από την ΟΠΛΑ και τον ΕΛΑΣ. Ανώτερα στελέχη του ΚΚΕ, οι Παντελής Δαμασκόπουλος, Σκαφινάς και Παντελής Τσινιέρης υπέστησαν την ίδια τύχη.

Η πολιτική καταστολής που εφάρμοσε το ΚΚΕ στη διάρκεια του πολέμου, όταν είχε επιβληθεί ως η αδιαφιλονίκητη και κυρίαρχη πολιτική δύναμη, ήταν παρόμοια σε μεγάλο βαθμό με την αντίστοιχη που οι Γιουγκοσλάβοι και Αλβανοί κομμουνιστές είχαν εγκαθιδρύσει στις δικές τους «ελεύθερες» ζώνες. Η Αντίσταση κατά των κατακτητών διεξαγόταν παράλληλα με έναν εξίσου φονικό εμφύλιο.

Το 1945, μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας κι ύστερα από διαταγή του ΚΚΕ, περισσότεροι από 4.000 Ελασίτες συνοδευόμενοι από γυναίκες και παιδιά κατέφυγαν στη Γιουγκοσλαβία, όπου μεταφέρθηκαν στο Μπούλκες.

Το Μπούλκες ήταν μια πλούσια κωμόπολη της περιοχής της γιουγκοσλαβικής Βοϊβοντίνας, που πριν από τον πόλεμο κατοικείτο από γερμανικό πληθυσμό, εργατικό και πειθαρχημένο, ο οποίος του είχε δώσει το χαρακτήρα αυστροουγγρικού οικισμού: όμορφα πέτρινα σπίτια, φαρδείς δρόμοι, δεντροφυτεμένες αλέες, λιθόστρωτα πεζοδρόμια. Μετά τον πόλεμο, οι Γερμανοί εκδιώχθηκαν από τη Βοϊβοντίνα και η κωμόπολη άδειασε από κατοίκους. Το γιουγκοσλαβικό Κομμουνιστικό Κόμμα «πρόσφερε» λοιπόν αυτόν τον οικισμό και τις γύρω εκτάσεις γης στο ΚΚΕ, το οποίο τον μεταμόρφωσε σε «μοντέλο» ενός ελληνικού κομμουνιστικού «μίνι-κράτους». Το ΚΚΕ εξέδωσε μάλιστα και δικό του νόμισμα που δεν είχε αντίκρισμα παρά μονάχα στα εδαφικά όρια της «περιοχής» του.

Οι πρόσφυγες απασχολούνται σε αγροτικές εργασίες, σε μικρές βιοτεχνίες και υπηρεσίες καθαρισμού. Τα χιλιάδες παιδιά που ξεριζώθηκαν από την Ελλάδα στη διάρκεια του εμφυλίου διαμετακομίζονται επίσης εκεί. Οι συνθήκες ζωής είναι δύσκολες. Κανείς δεν έχει δικαίωμα να βγει από την περίμετρο της «περιοχής» χωρίς την άδεια της επιτροπής του ΚΚΕ που κρατάει τους κατοίκους του Μπούλκες κάτω από συνεχή επαγρύπνηση και καταστέλλει με αυστηρότητα κάθε διαμαρτυρία.

Η ΥΤΟ (Υπηρεσία Τάξης Ομάδας) διασφάλιζε την άγρυπνη επιτήρηση του πληθυσμού. Ήταν στην πραγματικότητα μια πολιτική αστυνομία που είχε το πάνω χέρι στις φυλακές και στο στρατόπεδο συγκέντρωσης που ήταν εγκατεστημένο σ' ένα νησάκι του Δούναβη. Διεξήγε τις ανακρίσεις βασανίζοντας τους κρατουμένους για να τους αναγκάσει να «ομολογήσουν»· προέβαινε ακόμη και σε εκτελέσεις με διαταγές της επιτροπής του ΚΚΕ.

Στο στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων, το εγκαταστημένο στο νησάκι του Δούναβη, δεκάδες προσφύγων εξοντώθηκαν[124]. Άλλοι σκοτώθηκαν στα λατομεία και τα πτώματά τους ρίχτηκαν στα πηγάδια της περιοχής, σύμφωνα με πολυάριθμες μαρτυρίες[125]. Στις φυλακές του Μπούλκες, οι κρατούμενοι κρατούνταν σε απόλυτη απομόνωση[126].

Ο ίδιος ο γραμματέας της επιτροπής του ΚΚΕ στο Μπούλκες, ο Μιχάλης Τερζής-Πεχτασίδης, μολονότι άμεσα υπεύθυνος για την τρομοκρατία, θα ανακληθεί στο γενικό επιτελείο του Δημοκρατικού Στρατού για να αναλάβει διευθυντικό πόστο επικεφαλής της Υπηρεσίας Στρατιωτικής Ασφάλειας. Όμως, λόγω του ότι γνώριζε πολλά «μυστικά», δολοφονήθηκε με εντολή της ηγεσίας του ΚΚΕ.

Στα τέλη του 1948, το Μπούλκες προοδευτικά εκκενώθηκε. Τα παιδιά, οι δάσκαλοι και το προσωπικό των παιδικών σταθμών στάλθηκαν στην Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία. Σε λίγο ακολούθησαν οι ενήλικες από τους οποίους μερικές εκατοντάδες μοιράστηκαν και σε άλλες χώρες της ανατολικής Ευρώπης.

Κατά το 1950-1951, οι «Μπουλκιώτες», όπως τους ονομάζανε, στιγματίζονται άδικα στο σύνολό τους από το ΚΚΕ. Ο όρος «Μπουλκιώτης» είχε καταντήσει «πολιτική ύβρις». Στη διάρκεια της ανακαταγραφής, κατέστησαν ο προνομιακός στόχος των εκκαθαρίσεων που εξαπολύθηκαν στους κόλπους του κόμματος. Οι πραγματικοί υπεύθυνοι της τρομοκρατίας που βασίλευε στο Μπούλκες καλύφθηκαν από τις ανώτερες κομματικές αρχές[127].

Ένας από τους δολοφόνους του Μιχάλη Πεχτασίδη, ο Μενέλαος Υποδηματόπουλος, θα τοποθετηθεί μάλιστα υπεύθυνος της κοινότητας των Ελλήνων προσφύγων του χωριού Μπελογιάννης στην Ουγγαρία. Λίγο αργότερα, θα διοριστεί πρόεδρος του Κεντρικού Συμβουλίου της Ένωσης Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στην Ουγγαρία και μέλος της επιτροπής του ΚΚΕ σε αυτήν τη χώρα[128].

Κατά τον εμφύλιο, αξιωματικοί και μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού εκτελέστηκαν με διαταγές του ΚΚΕ. Οι αξιωματικοί Γιώργος Γιαννούλης, Αλέκος Τσουκόπουλος, Νιόνιος Τραϊφόρης, Μενέλαος Χατζηνικολάου, έπεσαν χτυπημένοι από συντροφικές σφαίρες. Τα ανώνυμα θύματα ήταν επίσης πολλά.

Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1948, η αιματηρή εκκαθάριση του τάγματος του Νικηφόρου στη Θεσσαλία-Ρούμελη προξένησε μερικές δεκάδες θύματα. Κάποιοι πέθαναν ύστερα από φοβερά βασανιστήρια.

Η εκκαθάριση που διεξήχθη στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού στην ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη υπήρξε από τις πιο αιματηρές. Περισσότεροι από 300 άντρες συνελήφθησαν και βασανίστηκαν φριχτά, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Βουλγαρία όπου τους είχαν μεταφέρει μετά την ήττα. Αρκετοί από αυτούς είχαν σταλεί στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της νήσου Μπελένε στο Δούναβη, που αποκαλείτο και Νησί του Διαβόλου.

Στη διάρκεια της πορείας των 1.200 εθελοντών για τον ΔΣ από τη Ρούμελη στο Γράμμο, όσοι βραδυπορούσαν εκτελούνταν εν ψυχρώ με διαταγή του Γούσια, μέλους του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Έτσι σκοτώθηκαν 82 νεαροί εθελοντές από τις σφαίρες των συντρόφων τους.

Σύμφωνα με πολυάριθμες μαρτυρίες, κλίμα τρομοκρατίας βασίλευε στα χωριά όπου κατέλυαν οι δυνάμεις του ΔΣ. Η υποχρεωτική επιστράτευση των νεαρών αγοριών και κοριτσιών, για να καταταγούν σε μάχιμες μονάδες ή για να εργαστούν στην επιμελητεία, η αυθαιρεσία των επιτάξεων, η αρπαγή παιδιών υπό το πρόσχημα της προστασίας τους από τους βομβαρδισμούς κι άλλες βιαιοπραγίες, προκάλεσαν τη μεταστροφή των κατοίκων εναντίον των κομμουνιστών[129]. Το τέλος του εμφυλίου υπήρξε για το ΚΚΕ και μια ηθική ήττα.

Η μαύρη δεκαετία: 1950-1960

Ογδόντα έως εκατό χιλιάδες άτομα κατέφυγαν στις σοσιαλιστικές χώρες μετά τη στρατιωτική ήττα του ΚΚΕ, τον Σεπτέμβριο του 1949. Στην πλειοψηφία τους καταγόμενοι από τις πιο στερημένες περιοχές, είχαν παρασυρθεί στη δίνη του εμφυλίου συχνά παρά τη θέλησή τους. Ήταν ολοκληρωτικά εξαρτημένοι από το ΚΚΕ ακόμη και για τα στοιχειώδη τής καθημερινής επιβίωσης: δουλειά, στέγαση, άδεια μετακίνησης και κυκλοφορίας στο εσωτερικό της χώρας όπου βρίσκονταν. Υποταγμένοι σε αυστηρό ιδεολο-

γικό έλεγχο, αποκομμένοι από την ελληνική πραγματικότητα, χωρισμένοι τα πρώτα χρόνια από τα παιδιά τους που βρίσκονταν σε παιδικούς σταθμούς[130], μεταφερμένοι από τη μια μέρα στην άλλη σε έναν ξένο πολιτιστικά και κοινωνικά περίγυρο, έχοντας –οι πιο πολλοί– περάσει βίαια από έναν αγροτικό τρόπο ζωής σε αυτόν του βιομηχανικού εργάτη, υφίσταντο το δεσποτισμό του ΚΚΕ χωρίς δυνατότητα αντίδρασης, ελλείψει εναλλακτικών λύσεων και ελευθερίας κινήσεων. Η εξουσία του ΚΚΕ πάνω στις μάζες των προσφύγων που ήταν διασκορπισμένοι σε όλη την επικράτεια του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου» ήταν απεριόριστη.

Στα τέλη της δεκαετίας του '40 και στις αρχές του '50, τα κομμουνιστικά κόμματα που κατείχαν την εξουσία στις «Λαϊκές Δημοκρατίες» εξαπολύουν μαζικές φονικές διώξεις. Είναι η εποχή των στημένων πολιτικών δικών, των βαριών καταδικών εναντίον εκατοντάδων χιλιάδων αθώων. Είναι επίσης η εποχή της αιματηρής τακτοποίησης λογαριασμών στους κόλπους των κομμουνιστικών κομμάτων.

Στην εξορία, το ΚΚΕ ευθυγραμμίστηκε φυσικά, *χωρίς κανέναν καταναγκασμό*, στο ολοκληρωτικό σύστημα από το οποίο είχε ιστορικά προέλθει. Ακολουθώντας το παράδειγμα των αδελφών κομμάτων, προχώρησε σε μια ευρεία εκκαθάριση των μελών του και των στελεχών του υπό το πρόσχημα της ανακαταγραφής.

Η ανακαταγραφή αποτελούσε ένα είδος δικαστηρίου του κόμματος, ανοιχτού σε μη-κομμουνιστές. Σε κάθε συνεδρίαση και εναλλάσσοντας εκ περιτροπής τους ρόλους, τα μέλη του κόμματος υποβάλλονταν σε ερωτήσεις προετοιμασμένες εκ των προτέρων από υπεύθυνους που είχαν διοριστεί επί τούτου. Ωστόσο, η τύχη των μελών κρινόταν αλλού, στις μυστικές συνελεύσεις της επιτροπής του κόμματος όπου καταρτιζόταν η λίστα εκείνων που επρόκειτο να διαγραφούν. Αρκετές εκατοντάδες μέλη αποτάχθηκαν με αυτό τον τρόπο από το κόμμα για το οποίο είχαν θυσιάσει τη ζωή τους. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, το 40% των μελών του κόμματος διαγράφηκαν στη διάρκεια της ανακαταγραφής.

Ένα κλίμα δυσπιστίας κυριαρχούσε ανάμεσα στους πρόσφυγες, κι ακόμη περισσότερο επειδή η περίφημη ανακαταγραφή σκόρπιζε το φόβο ανάμεσα στα μέλη του κόμματος. Οι «εκτός κόμματος» ήταν εξίσου ευάλωτοι σε αυτό το «κυνήγι των μαγισσών». Οι καθημερινές διώξεις έθιγαν το σύνολο των προσφύγων. Με ασήμαντα προσχήματα εκατοντάδες άτομα στάλθηκαν στην «παραγωγή» για να αποκτήσουν «ταξική συνείδηση»· ανάπηροι του εμφυλίου εντάσσονταν στον τομέα της βαριάς βιομηχανίας, όπου οι συνθήκες ήταν αβάσταχτες για την εύθραυστη υγεία τους. Στα πλαίσια του κομμουνιστικού συστήματος, η εργασία στο εργοστάσιο θεωρείτο ως «αναμόρφωση» με χαρακτήρα τιμωρίας.

Το ΚΚΕ βρισκόταν σε συνεχή αναταραχή εξαιτίας των διαγραφών των ηγετών και των στελεχών του. Οι άλλοτε πανίσχυροι ηγέτες, «καταδικασμένοι» πολιτικά, έχαναν από τη μια στιγμή στην άλλη εξουσία και προνόμια. Οι περισσότεροι στέλνονταν στην «παραγωγή», σε απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές.

Αυτής της μορφής οι διαγραφές επέσυραν με τη σειρά τους τις διαγραφές των εκάστοτε οπαδών. Το ΚΚΕ, και συνεπώς όλη η προσφυγιά, βρισκόταν σε συνεχή αναβρασμό, βυθισμένο σε ένα είδος διαρκούς «εμφυλίου», στη διάρκεια του οποίου εκείνοι που αναρριχώντο στην εξουσία, αφού πρώτα είχαν διαγράψει την προηγούμενη ηγετική ομάδα, κατεδίωκαν τους αντιπάλους τους: οι οπαδοί του Νίκου Ζαχαριάδη εναντίον εκείνων του Μάρκου Βαφειάδη και του Δημήτρη Παρτσαλίδη, οι οπαδοί του

Κώστα Κολιγιάννη εναντίον των οπαδών του Φλωράκη, η μια ομάδα εναντίον της άλλης μέσα από ευκαιριακές συμμαχίες.

Ύστερα από αίτηση του ΚΚΕ, τα πιο δραστήρια μέλη της μιας ή της άλλης φράξιας συλλαμβάνονταν από την τοπική αστυνομία και εκτοπίζονταν σε απομακρυσμένες εσχατιές, όπως συνέβη στην ΕΣΣΔ, στην Ουγγαρία και στην Πολωνία. Άλλοι έχαναν τη δουλειά τους και τα σχετικά κοινωνικά πλεονεκτήματα, άλλοι γινόντουσαν αντικείμενο απειλών φυσικής εξόντωσης εκ μέρους των αντιπάλων τους. Χιλιάδες πρόσφυγες βρέθηκαν πιασμένοι στα δίχτυα των εσωτερικών διαμαχών του ΚΚΕ και υπέστησαν τις συνέπειες στην καθημερινή τους ζωή[131].

Οι διαδοχικές εκκαθαρίσεις της ηγετικής ομάδας του ΚΚΕ απέδειξαν χωρίς αμφιβολία ότι δεν υπήρχε, ανάμεσα στους υψηλά ιστάμενους, κανένα ίχνος αδελφοσύνης, εντιμότητας, εμπιστοσύνης. Μίσος και φθόνος ήταν τα αμοιβαία συναισθήματα[132]. Ο Μάρκος Βαφειάδης, ο Δημήτρης Παρτσαλίδης, ο Νίκος Ζαχαριάδης, ο Βασίλης Μπαρτζώτας, ο Δημήτρης Βλαντάς, ο Φ. Βοντίτσιος (Γούσιας), ο Κώστας Κολιγιάννης, για να αναφέρουμε μονάχα αυτούς, αλληλοκατηγορούνταν για τις χειρότερες «πολιτικά εγκληματικές» αποκλίσεις, ακόμη και ως «πράκτορες του εχθρού». Καθένας τους ήταν ύποπτος στα μάτια των άλλων.

Οι «υποθέσεις» του Σιάντου, του Πλουμπίδη, του Ζαχαριάδη –ο οποίος πέθανε εξόριστος στη Γιακουτία– αναδεικνύουν ανάγλυφα τη «χαφιεδομανία» που έκανε θραύση στο κόμμα.

Ένα εξέχον διευθυντικό στέλεχος, ο Κώστας Καραγιώργης (Γυφτοδήμος), έπεσε θύμα αυτού του χαφιεδισμού. Το 1950, συνελήφθη στο Βουκουρέστι από μέλη της «ασφάλειας» του ΚΚΕ (κομματική επαγρύπνηση[133]) και της ρουμανικής Σεκουριτάτε, απομονώθηκε σ' ένα κελλί στο υπόγειο της φυλακής και ανακρίθηκε ακατάπαυστα από τους ιθύνοντες του ΚΚΕ, τους οποίους συνέδραμαν πράκτορες της ρουμανικής πολιτικής αστυνομίας. Βαριά άρρωστος, παρατημένος χωρίς περίθαλψη, υποχρεωμένος σε δυσβάστακτα καταναγκαστικά έργα, πεθαίνει το 1954 στη φυλακή του Μαρτζινένι όπου είχε μεταφερθεί. Η ημερομηνία και οι συνθήκες του θανάτου του δεν έχουν διευκρινιστεί μέχρι σήμερα[134].

Η Μαριώ Δήμου, συντάκτρια του *Ριζοσπάστη* και παλιά συνεργάτιδα του Καραγιώργη, συνελήφθη την ίδια εποχή που εκείνος φυλακιζόταν στο Βουκουρέστι.

Το 1950, τριάντα μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού που είχαν κατορθώσει να εγκαταλείψουν παράνομα τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο για να καταφύγουν στη Ρουμανία συνελήφθησαν από τη ρουμανική Σεκουριτάτε και φυλακίστηκαν για πολλά χρόνια στο Μαρτζινένι, δίχως το ΚΚΕ να παρέμβει για την απελευθέρωσή τους.

Οι ναυτεργάτες άφησαν τα τραγικά τους ίχνη στην ιστορία του εμφυλίου και της ελληνικής προσφυγιάς στις σοσιαλιστικές χώρες. Το 1948, μη έχοντας άλλες εφεδρείες, το ΚΚΕ απευθύνει έκκληση στους Έλληνες της διασποράς για να καταταγούν στο Δημοκρατικό Στρατό. Δεκάδες Αιγυπτιώτες, Κύπριοι, Ελληνοαμερικανοί ναυτεργάτες ανταποκρίνονται στην έκκληση και φτάνουν στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης για να προωθηθούν στον ΔΣ.

Μετά τον εμφύλιο, οι ναυτεργάτες βρίσκονται στην Πολωνία, στην Ουγγαρία και στην ΕΣΣΔ, όπου το κόμμα τούς στέλνει να δουλέψουν σε κολχόζ. Διεκδικούν τότε το δικαίωμα να μπαρκάρουν σε πλοία σοσιαλιστικών χωρών, όμως το κόμμα αρνείται. Μπροστά στην επιμονή τους, το ΚΚΕ ζητάει από τις αρχές των σχετικών κρατών τη

σύλληψη των ναυτεργατών. Στην ΕΣΣΔ, στα τέλη του 1950, δεκαεννιά ναυτεργάτες συλλαμβάνονται στην Τασκένδη και καταδικάζονται σε 5 μέχρι 10 χρόνια φυλάκισης· εκτίουν την ποινή τους στις φυλακές του Αλεξαντρόφ και του Βλαντίμιρ και στα στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων της Μολδαβίας και της Ουκρανίας. Μετά την αποφυλάκισή τους, πέντε από αυτούς εκτοπίζονται στο νησί Μουινιάκ στη θάλασσα της Αράλης, όπου συναντούν οικογένειες Ελλήνων προσφύγων που εκτίουν την ποινή τους[135]. Ο ναυτεργάτης Λυσικάκος, από την Κεφαλονιά, πεθαίνει εκεί.

Στην Ουγγαρία οι ναυτεργάτες εκτοπίζονται σε μια απομακρυσμένη αγροτική φυτεία με σκοπό την απομόνωσή τους από τους υπόλοιπους πρόσφυγες. Στην Πολωνία φυλακίζονται, όπως κι ένας που ονομαζόταν Χαρίσης, λοχαγός επί μακρόν, που περνάει αρκετά χρόνια στη φυλακή[136].

Σε μια αφιλόξενη περιοχή στα βορειοανατολικά της Πολωνίας, κοντά στα σύνορα με τη Σοβιετική Ένωση, στο Κροστσένκο, το ΚΚΕ διέθετε ένα κολχόζ-στρατόπεδο συγκέντρωσης όπου εγκλείονταν οι αντίπαλοί του, ιδιαίτερα οι Σλαβομακεδόνες. Μια υπηρεσία ασφαλείας είχε οργανωθεί επιτόπου από το Κομμουνιστικό Κόμμα για την επιτήρηση του στρατοπέδου, όπου οι συνθήκες εργασίας ήταν πάρα πολύ σκληρές. Σύμφωνα με την εξομολόγηση κάποιου Βασίλη Πάνου, που ήταν επικεφαλής αυτής της αστυνομικής δύναμης, δεν επιτρεπόταν στους ασφαλίτες να χρησιμοποιούν όπλα για την εκτέλεση των «καταδικασμένων» αλλά τους χτυπούσαν μέχρι θανάτου με ρόπαλα[137].

Οι διωγμοί, οι εκτοπίσεις, οι συλλήψεις των προσφύγων δεν σταμάτησαν σε όλη τη διάρκεια της παραμονής τους στις σοσιαλιστικές χώρες. Οι εκκαθαρίσεις έθιξαν τους εκπαιδευτικούς, που διώχτηκαν κατά δεκάδες από τα σχολεία, τους διανοούμενους, τους δημοσιογράφους του προσφυγικού Τύπου. Αρκετοί πρόσφυγες που ζούσαν στην Τασκένδη εκτοπίστηκαν στην περιοχή του Πετροπαβλόσκ, στο βόρειο Καζακστάν, στη διάρκεια του «εμφυλίου» ανάμεσα στις φράξιες του ΚΚΕ. Άλλοι καταδικάστηκαν σε πολύχρονες φυλακίσεις σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στην Ουγγαρία, όπως και στη Βουλγαρία και στη Ρουμανία, πολλοί πρόσφυγες καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης εξαιτίας της αντίθεσής τους με τη γραμμή του ΚΚΕ.

Σιγά-σιγά τα αρχεία των πολιτικών αστυνομιών και των κομμουνιστικών κομμάτων των χωρών της ανατολικής Ευρώπης ανοίγουν. Θα μάθουμε, λοιπόν, τον πραγματικό αριθμό των Ελλήνων θυμάτων του κομμουνισμού;

3

Η σκιά της NKVD στην Ισπανία

Stéphane Courtois και Jean-Louis Panné

Στις 17 Ιουλίου του 1936, οι Ισπανοί στρατιωτικοί του Μαρόκου εξεγέρθηκαν υπό την ηγεσία του στρατηγού Φράνκο κατά της δημοκρατικής κυβέρνησης της Μαδρίτης. Την επομένη, η στάση εξαπλώθηκε στο ευρωπαϊκό ισπανικό έδαφος. Στις 19, οδηγήθηκε σε αποτυχία σε πολλές πόλεις (Μαδρίτη, Βαρκελώνη, Βαλένθια, Μπιλμπάο) χάρη στη γενική απεργία και την κινητοποίηση των λαϊκών τάξεων. Αυτός ο εμφύλιος κυοφορείτο για πολλούς μήνες. Στις 16 Φεβρουαρίου του 1936, η εκλογική νίκη του Λαϊκού Μετώπου επετεύχθη μόλις και μετά βίας: η Δεξιά συγκέντρωσε 3.997.000 ψήφους (132 βουλευτές), οι κεντρώοι 449.000 και το Λαϊκό Μέτωπο 4.700.000 (267 βουλευτές). Οι σοσιαλιστές είχαν 89 βουλευτές, η Δημοκρατική Αριστερά 84, η Δημοκρατική Ένωση 37, το Ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα 16, το POUM (Εργατικό Κόμμα της Μαρξιστικής Ενοποίησης, το οποίο γεννήθηκε από τη συνένωση, το 1935, της εργατικής ομάδας του Χοακίν Μαουρίν και της Κομμουνιστικής Αριστεράς του Αντρέου Νιν) μόνον έναν. Μία από τις κύριες δυνάμεις της Ισπανίας δεν αντιπροσωπευόταν: οι αναρχικοί της Εθνικής Συνομοσπονδίας Εργατών (CNT) και της Αναρχικής Ιβηρικής Ομοσπονδίας (1.577.547 μέλη έναντι 1.444.474 του Σοσιαλιστικού Κόμματος και της Γενικής Ένωσης Εργασίας[138]), σύμφωνα με τη θεωρία τους, δεν είχαν θέσει υποψηφιότητα, αλλά το Λαϊκό Μέτωπο δεν θα είχε θριαμβεύσει χωρίς την ενίσχυση των δικών τους ψήφων και των οπαδών τους. Οι δεκαέξι εκλεγμένοι του ΙΚΚ αποτελούσαν μια αντιπροσωπία αρκετά δυσανάλογη με τις πραγματικές δυνάμεις του: ισχυρίζονταν πως είχαν 40.000 μέλη αλλά στην πραγματικότητα δεν είχαν περισσότερα από καμιά δεκαριά χιλιάδες, τα οποία καθοδηγούσαν ισχυρές δορυφορικές οργανώσεις με περισσότερα από εκατό χιλιάδες μέλη.

Μια Αριστερά διαιρεμένη και ετερόκλητη, μια ισχυρή Δεξιά και μια αποφασισμένη εξτρεμιστική Δεξιά (η Φάλαγγα), ένας αστικός (απεργίες) και αγροτικός (καταλήψεις γης) αναβρασμός, ένας στρατός ισχυρός σε προνόμια, μια αδύναμη κυβέρνηση, διάφορες συνωμοσίες, μια αυξανόμενη, δίχως παύση, πολιτική βία: όλα συνηγορούσαν στην κήρυξη ενός εμφυλίου που πολλοί εύχονταν. Περιβλήθηκε από την αρχή με μια ιδιαίτερη διάσταση: σε ευρωπαϊκή κλίμακα, συμβόλιζε τη σύγκρουση μεταξύ φασιστικών και δημοκρατικών κρατών. Με την εμπλοκή της Σοβιετικής Ένωσης, η πόλωση ανάμεσα στη Δεξιά και την Αριστερά ενισχύθηκε.

Η γραμμή πλεύσης των κομμουνιστών

Η κατάσταση στην Ισπανία απασχολούσε ελάχιστα την Κομιντέρν και δεν τράβηξε την προσοχή της παρά μόνον μετά την πτώση της μοναρχίας το 1931 και, κυρίως, μετά την εργατική εξέγερση στην Αστούριας το 1934. Το σοβιετικό κράτος δεν έδινε περισσότερη σημασία στο ζήτημα επειδή η αμοιβαία αναγνώριση των δύο χωρών έγινε τον Αύγουστο του 1936, ύστερα από την κήρυξη του εμφυλίου πολέμου, τότε που η ΕΣΣΔ μόλις είχε υπογράψει το σύμφωνο «μη επέμβασης», το οποίο είχε υιοθετηθεί από την Αγγλία και τη Γαλλία[139] ήδη από τον Ιούλιο, με την ελπίδα να εμποδιστεί η διεθνοποίηση του ισπανικού εμφυλίου. Στις 27 Αυγούστου, ο Σοβιετικός πρέσβης Μαρσέλ Ισραέλεβιτς Ρόζενμπεργκ αναλάμβανε τα καθήκοντά του.

Για να ενισχύσουν την επιρροή τους, οι κομμουνιστές είχαν προτείνει τη συγχώνευση του κόμματός τους με το Σοσιαλιστικό Κόμμα. Ωστόσο, μόνο στο επίπεδο των οργανώσεων νεολαίας γνώρισε μια πρώτη επιτυχία αυτή η τακτική με τη συγκρότηση της Ενιαίας Σοσιαλιστικής Νεολαίας την 1η Απριλίου 1936, και στη συνέχεια μια δεύτερη με τη δημιουργία του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος της Καταλονίας στις 26 του επόμενου Ιουνίου.

Στην κυβέρνηση του Λάργκο Καμπαγιέρο η οποία ανέλαβε τη διακυβέρνηση τον Σεπτέμβριο του 1936, το ΙΚΚ δεν διέθετε παρά δύο υπουργούς: τον Χεσούς Ερνάντες στη Δημόσια Εκπαίδευση και τον Βινσέντε Ουρίμπε στη Γεωργία. Αλλά, πολύ γρήγορα, οι Σοβιετικοί απέκτησαν μεγάλη επιρροή πάνω της. Χάρις στις συμπάθειες που κατάκτησε μεταξύ των μελών της κυβέρνησης (Αλβάρες ντελ Βάγιο, Χουάν Νεγκρίν), ο Ρόζενμπεργκ επιβλήθηκε ως ένα είδος αναπληρωτή πρωθυπουργού και συμμετείχε στα υπουργικά συμβούλια· διέθετε ένα κρίσιμο ατού επειδή η ΕΣΣΔ ήταν διατεθειμένη να προμηθεύσει όπλα στους δημοκρατικούς.

Αυτή η επέμβαση του σοβιετικού κόμματος-κράτους εκτός του συνήθους πεδίου του αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία· γίνεται σε ένα σταυροδρόμι του χρόνου, σχεδόν είκοσι χρόνια ύστερα από την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους, σε ένα διεθνές πλαίσιο το οποίο θα του επιτρέψει να επεκτείνει σε δύο διαδοχικές φάσεις (1939-1941 και 1944-1945) την εξουσία του στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Στην Ισπανία, ο συνδυασμός ενός μεγάλου κοινωνικού κινήματος, που θυμίζει τα κοινωνικά κινήματα που προέκυψαν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, και του ρωσικού εμφυλίου, προσφέρει ένα ανέλπιστο πεδίο επέμβασης. Η Ισπανία των ετών 1936-1939 παρουσιάζεται ως εργαστήριο για τους Σοβιετικούς οι οποίοι, ισχυροί από τη συσσωρευμένη εμπειρία τους, ξεδιπλώνουν εκεί όλο τον πολιτικό εξοπλισμό που διαθέτουν και δοκιμάζουν τεχνικές που θα επαναληφθούν στην αρχή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, και στη συνέχεια θα γενικευτούν κατά το τέλος του. Οι αντικειμενικοί τους στόχοι είναι πολλοί και διάφοροι, αλλά ο πιο επείγων είναι να φροντίσουν ώστε το ΙΚΚ (υπό τον πλήρη έλεγχο των υπηρεσιών της Κομιντέρν και της NKVD) να αποκτήσει τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας και έτσι η Ισπανική Δημοκρατία να δεθεί ακόμη πιο στενά στο άρμα της Μόσχας. Ένας τέτοιος στόχος προϋποθέτει την εφαρμογή των σοβιετικών μεθόδων, και πάνω απ' όλα την πανταχού παρουσία του αστυνομικού συστήματος και την εξόντωση όλων των μη κομμουνιστικών δυνάμεων.

Κατά τη διάρκεια του 1936, ο Έρκολι –δηλαδή ο Ιταλός κομμουνιστής Παλμίρο Τολιάττι–, ένα από τα μέλη της ηγεσίας της Κομιντέρν, προσδιορίζει τα χαρακτηριστι-

κά του ισπανικού εμφυλίου, τον οποίο χαρακτηρίζει ως «εθνικό επαναστατικό πόλεμο». Σύμφωνα με αυτόν, η ισπανική επανάσταση, λαϊκή, εθνική και αντιφασιστική, επέβαλλε νέα καθήκοντα στους κομμουνιστές: «Ο ισπανικός λαός επιλύει τα καθήκοντα της αστικοδημοκρατικής επανάστασης με νέο τρόπο». Αμέσως μετά, περιέγραφε τους εχθρούς αυτής της αντίληψης της ισπανικής επανάστασης: οι ηγέτες των Δημοκρατικών και «εκείνοι του Σοσιαλιστικού Κόμματος», τα «στοιχεία που, με το πρόσχημα των αρχών του αναρχισμού, εξασθενίζουν τη συνοχή και την ενότητα του Λαϊκού Μετώπου με άκαιρα σχέδια αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης»... Όριζε στόχο: την κομμουνιστική ηγεμονία, η οποία ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί χάρη σε «ένα μοναδικό μέτωπο του Σοσιαλιστικού και του Κομμουνιστικού Κόμματος, τη δημιουργία μίας και μοναδικής οργάνωσης της εργαζόμενης νεολαίας, τη δημιουργία ενός και μόνον κόμματος του προλεταριάτου στην Καταλονία [του PSUC], το μετασχηματισμό του ίδιου του Κομμουνιστικού Κόμματος σε μεγάλο μαζικό κόμμα»[140]. Τον Ιούνιο του 1937, η Ντολόρες Ιμπαρρούρι –Ισπανίδα κομμουνίστρια, πιο γνωστή ως Πασιονάρια, η οποία έγινε διάσημη από τις παροτρύνσεις της για αντίσταση– πρότεινε έναν νέο στόχο: «μια κοινοβουλευτική Δημοκρατία *νέου τύπου*»[141].

Αμέσως μετά το φρανκικό *προνουντσιαμέντο*, ο Στάλιν έδωσε δείγματα μιας σχετικής αδιαφορίας ως προς την κατάσταση στην Ισπανία, όπως ανέφερε ο Τζεφ Λαστ, ο οποίος συνόδευε τον Αντρέ Ζιντ στη Μόσχα κατά τη διάρκεια του θέρους του 1936: «Νιώσαμε μεγάλη αγανάκτηση γιατί συναντήσαμε μια απόλυτη απουσία ενδιαφέροντος για τα γεγονότα. Δεν αποτέλεσε θέμα καμιάς συνάντησης και, όταν κατά τη διάρκεια μιας ιδιωτικής συζήτησης το θέσαμε, μας δόθηκε η εντύπωση ότι απέφευγαν επιμελώς να εκφέρουν μια προσωπική γνώμη»[142]. Εντούτοις, σε δύο μήνες, και εξαιτίας της μεταστροφής των γεγονότων, ο Στάλιν συνειδητοποίησε όλο το όφελος που μπορούσε να αντλήσει τόσο σε επίπεδο διπλωματίας όσο και προπαγάνδας. Συμμεριζόμενη την πολιτική της «μη επέμβασης», η ΕΣΣΔ ενσωματωνόταν περισσότερο στη διεθνή κοινότητα και έτσι της ήταν δυνατόν να ευνοήσει μια μεγαλύτερη αυτονομία της Γαλλίας απέναντι στη Μεγάλη Βρετανία. Παράλληλα, η ΕΣΣΔ αναλάμβανε κρυφά να δώσει όπλα στην Ισπανική Δημοκρατία και να τη βοηθήσει στρατιωτικά· υπολόγιζε να εκμεταλλευτεί τις δυνατότητες που πρόσφερε η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου στη Γαλλία, η οποία ήταν διατεθειμένη να συνεργαστεί με τις σοβιετικές υπηρεσίες για την οργάνωση της υλικής βοήθειας προς τους Ισπανούς δημοκράτες. Με την υπόδειξη του Λεόν Μπλουμ, ο Γκαστόν Κυζέν, υποδιευθυντής της γραμματείας του υπουργείου Οικονομικών, συνάντησε τους σοβιετικούς αξιωματούχους και απεσταλμένους οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στο Παρίσι, απ' όπου οργάνωναν τη μεταφορά των όπλων και τη στρατολόγηση εθελοντών για την Ισπανία. Και ενώ το σοβιετικό κράτος προσποιούνταν ότι έμενε εκτός παιχνιδιού, η Κομιντέρν κινητοποίησε σε βάθος όλους τους τομείς της προς όφελος της δημοκρατικής Ισπανίας, τον αγώνα της οποίας μετασχημάτισε σε τρομερό φορέα αντιφασιστικής προπαγάνδας, ιδιαιτέρως επωφελή για το κομμουνιστικό κίνημα.

Στην ίδια την Ισπανία, η κομμουνιστική τακτική συνίστατο στην κατάληψη ολοένα και περισσότερων επίκαιρων θέσεων ώστε να «προσανατολιστεί» η πολιτική της δημοκρατικής κυβέρνησης στην ίδια κατεύθυνση με εκείνη του σοβιετικού κόμματος-κράτους, το οποίο είχε συμφέρον να εκμεταλλευτεί στον μέγιστο βαθμό την κατάσταση πολέμου. Ο Χουλιάν Γκόρκιν, ένας από τους ηγέτες του POUM, ήταν χωρίς αμφιβο-

λία ο πρώτος που απέδειξε το δεσμό μεταξύ της σοβιετικής πολιτικής στη δημοκρατική Ισπανία και της εγκαθίδρυσης λαϊκών δημοκρατιών, σε ένα δοκίμιο με τον τίτλο *España, primer ensayo de democracia popular* (Μπουένος Άιρες, 1961)· εκεί όπου ο Γκόρκιν βλέπει την εφαρμογή μιας προκαθορισμένης πολιτικής γραμμής, ο Ισπανός ιστορικός Αντόνιο Ελόρθα κρίνει την κομμουνιστική πολιτική στην Ισπανία ως απορρέουσα περισσότερο από τη «μονολιθική και όχι πλουραλιστική αντίληψη των πολιτικών σχέσεων μέσα στο Λαϊκό Μέτωπο και από το ρόλο του Κόμματος που φυσιολογικά οδηγεί στο μετασχηματισμό της συμμαχίας σε πλατφόρμα για την κατάκτηση της ηγεμονίας». Ωστόσο, ο Αντόνιο Ελόρθα επιμένει σε ό,τι θα γίνει η σταθερά της κομμουνιστικής πολιτικής: επιβολή της ηγεμονίας του ΙΚΚ σε όλους τους αντιφασίστες, «όχι μόνο ενάντια στον εξωτερικό φασιστικό εχθρό, αλλά επίσης ενάντια στην εσωτερική αντιπολίτευση». Προσθέτει: «Ως προς αυτό, το σχέδιο αποτελεί άμεσο προηγούμενο της στρατηγικής ανόδου στην εξουσία στις λεγόμενες λαϊκές δημοκρατίες»[143].

Αυτό το σχέδιο ήταν στα πρόθυρα της επίτευξής του όταν, τον Σεπτέμβριο του 1937, η Μόσχα αντιμετώπισε το ζήτημα των εκλογών: τα ενιαία ψηφοδέλτια θα επέτρεπαν στο ΙΚΚ να επωφεληθεί από αυτό το «εθνικό δημοψήφισμα». Αυτό το σχέδιο, το οποίο εμπνεύστηκε και ακολούθησε προσεκτικά ο Στάλιν, απέβλεπε στην ανάδειξη ενός «δημοκρατικού πολιτεύματος νέου τύπου». Προέβλεπε τον αποκλεισμό των υπουργών που ήταν εχθρικοί στην κομμουνιστική πολιτική. Αλλά η προσπάθεια έφτασε σε αδιέξοδο εξαιτίας της αντίστασης που συνάντησε μεταξύ των συμμάχων του ΙΚΚ και των ανησυχητικών για τους δημοκρατικούς πολεμικών εξελίξεων, ύστερα από την αποτυχία της επίθεσής τους στο Τερουέλ, στις 15 Δεκεμβρίου του 1937.

«Σύμβουλοι» και πράκτορες

Από τη στιγμή που ο Στάλιν αποφάσισε ότι η ισπανική περίπτωση παρουσίαζε ευκαιρίες για την ΕΣΣΔ και ότι ήταν χρήσιμο να παρέμβει, η Μόσχα έστειλε στην Ισπανία μια ισχυρή στρατιά στελεχών τα οποία εξαρτιόνταν από πολύ διαφορετικές υπηρεσίες. Καταρχάς ήταν οι στρατιωτικοί σύμβουλοι εκ των οποίων οι μόνιμοι ανέρχονταν σε 700 με 800 και στο σύνολο ήταν 2.044 (σύμφωνα με μια σοβιετική πηγή), ανάμεσά τους και οι μελλοντικοί στρατάρχες Κόνιεφ και Ζούκοφ ή ο στρατηγός Β.Ε. Γκόριεφ, στρατιωτικός ακόλουθος στη Μαδρίτη. Η Μόσχα κινητοποίησε επίσης τα στελέχη της στην Κομιντέρν, «απεσταλμένους», επίσημους ή ανεπίσημους, ενός άλλου είδους. Ορισμένοι ήταν μόνιμοι κάτοικοι Ισπανίας, όπως ο Αργεντινός Βιττόριο Κοντοβίγια, ο οποίος έπαιζε έναν σημαντικό ρόλο στο ΙΚΚ από την αρχή της δεκαετίας του '30 και στην πράξη το καθοδηγούσε, ο Ούγγρος Ernö Gerö (επονομαζόμενος «Πέδρο») ο οποίος επρόκειτο να γίνει, μετά τον πόλεμο, ένας από τους ηγέτες της κομμουνιστικής Ουγγαρίας, ο Ιταλός Βιττόριο Βιντάλι (ύποπτος για συμμετοχή στη δολοφονία του κομμουνιστή ηγέτη και Κουβανού φοιτητή Χούλιο Αντόνιο Μέγια, το 1929), ο οποίος θα γινόταν ο πρώτος πολιτικός επίτροπος του 5ου συντάγματος που οργανώθηκε από τους κομμουνιστές, από τις αρχές του Ιανουαρίου 1937, ο Βούλγαρος Μίνεφ-Στεπάνοφ που είχε εργαστεί στη γραμματεία του Στάλιν από το 1927 έως το 1929, ο Ιταλός Παλμίρο Τολιάττι, ο οποίος έφτασε τον Ιούλιο του 1937 ως αντιπρόσωπος της Κομι-

ντέρν. Άλλοι πραγματοποιούσαν περιοδείες επιθεώρησης, όπως ο Γάλλος κομμουνιστής Ζακ Ντυκλό.

Παράλληλα, η Μόσχα έστειλε στην Ισπανία μια ισχυρή ομάδα από ανθρώπους των υπηρεσιών της: τον Β.Α. Αντόνοφ-Οβσεένκο[144]–ο οποίος είχε ηγηθεί της επίθεσης κατά των Χειμερινών Ανακτόρων στην Πετρούπολη τον Οκτώβριο του 1917–που έφτασε στη Βαρκελώνη την 1η Οκτωβρίου 1936, τον Αλεξάντρ Ορλόφ (το αληθινό του όνομα ήταν Λ. Φέλντμπιν), υπεύθυνο της NKVD στην Ισπανία, τον Πολωνό Άρτουρ Σταχέβσκυ, παλιό αξιωματικό του Κόκκινου Στρατού, την εποχή εκείνη πια εμπορικό ακόλουθο, τον στρατηγό Γιαν Μπέρζιν, αφεντικό των υπηρεσιών πληροφοριών του Κόκκινου Στρατού, τον Μιχαήλ Κολτσόφ, συντάκτη της *Πράβντα* και κρυφό φερέφωνο του Στάλιν, ο οποίος εγκαταστάθηκε στο υπουργείο Πολέμου. Ο Λεονίντ Έιτινγκον, διοικητής των δυνάμεων Ασφαλείας του Κράτους (NKVD), και ο Πάβελ Σουντοπλάτοφ, ο υφιστάμενός του, κατευθύνθηκαν επίσης στη Βαρκελώνη· από το 1936, ο Έιτινγκον ανέλαβε τις τρομοκρατικές επιχειρήσεις, καθώς ο Σουντοπλάτοφ ήρθε αργότερα, το 1938[145]. Με λίγα λόγια, από τότε που ο Στάλιν αποφάσισε να επέμβει στην Ισπανία, συγκέντρωσε εκεί ένα ολόκληρο στρατηγείο ικανό να δρα σε διαφορετικούς τομείς με συντονισμένο τρόπο. Φαίνεται ότι τη νύχτα της 14ης Σεπτεμβρίου 1936, ο Γιάγκοντα, ο αρχηγός της NKVD, συγκάλεσε στη Λουμπιάνκα, στη Μόσχα, μια συγκέντρωση συντονισμού της όλης κομμουνιστικής παρέμβασης στην Ισπανία. Οι στόχοι ήταν τόσο να πολεμήσουν τους φρανκιστές και τους Γερμανούς ή Ιταλούς πράκτορες όσο και να παρακολουθούν, να ελέγχουν και να εξουδετερώνουν τους αντιπάλους των κομμουνιστών και της ΕΣΣΔ ακόμη και μες στους κόλπους του δημοκρατικού στρατοπέδου. Η σοβιετική παρέμβαση έπρεπε να είναι όσο το δυνατόν πιο μυστική και πιο συγκαλυμμένη, έτσι ώστε να μην εκτίθεται η σοβιετική κυβέρνηση. Αν πιστέψουμε τον στρατηγό Κριβίτσκυ, ο οποίος ήταν αρχηγός των εξωτερικών υπηρεσιών της NKVD στη Δυτική Ευρώπη, από τους 3.000 περίπου Σοβιετικούς που ήταν παρόντες στην Ισπανία, μόνο σαράντα είχαν πολεμήσει πραγματικά, ενώ οι άλλοι ήταν στρατιωτικοί και πολιτικοί σύμβουλοι ή μυστικοί πράκτορες.

Καταρχάς οι Σοβιετικοί συγκέντρωσαν τις προσπάθειές τους στην Καταλονία. Τον Σεπτέμβριο του 1936, η γενική επιθεώρηση Δημόσιας Τάξης της αυτόνομης κυβέρνησης της Καταλονίας, στην οποία είχαν ήδη διεισδύσει οι κομμουνιστές, δημιούργησε με διάταγμα στο εσωτερικό των καταλανικών μυστικών υπηρεσιών (SSI) μια Ομάδα Πληροφοριών (Grupo de Informatión) την οποία διηύθυνε κάποιος Μαριάνο Γκόμες Εμπεραδόρ· αυτή η επίσημη υπηρεσία, η οποία πολύ σύντομα είχε προσωπικό πενήντα ατόμων, ήταν στην πράξη ένας συγκαλυμμένος δέκτης της NKVD. Παράλληλα, το Ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Καταλονίας –το όνομα το είχαν διαλέξει οι κομμουνιστές– δημιούργησε μια Υπηρεσία Εξωτερικού (Servicio Extranjero) που είχε τη βάση της στο δωμάτιο 340 του Ξενοδοχείου *Κολόν*, στην Πιάτσα Καταλούνια, και ήταν επιφορτισμένη να ελέγχει όλους τους ξένους κομμουνιστές οι οποίοι επιθυμούσαν να πολεμήσουν στην Ισπανία και οι οποίοι διαμετακομίζονταν από τη Βαρκελώνη· ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, η εν λόγω υπηρεσία ελεγχόταν στενά από τη NKVD και χρησίμευε για τη συγκάλυψη των δραστηριοτήτων της.

Ένας άνδρας που συμμετείχε και στα δύο προαναφερθέντα όργανα αποκαλύφθηκε ότι ήταν ο τοπικός υπεύθυνος της NKVD, υπό τις άμεσες διαταγές του Ορλόφ και του Gerö: ο Αλφρέντο Χερτζ. Γερμανός κομμουνιστής του οποίου η αληθινή ταυ-

τότητα δεν είναι ακόμη εξακριβωμένη, ο Χερτζ είχε εισχωρήσει στο Σώμα Έρευνας και Επαγρύπνησης (Cuerpo de Investigación y Vigilancia) της κυβέρνησης της αυτόνομης περιοχής και ήλεγχε την υπηρεσία διαβατηρίων, άρα και τις εισόδους και εξόδους από την Ισπανία· είχε την εξουσιοδότηση να χρησιμοποιεί τις Ομάδες Εφόδου, τα ειδικά σώματα της αστυνομίας. Με όλο του το δίκτυο εγκατεστημένο στο κομισαριάτο της Δημόσιας Τάξης της αυτόνομης κυβέρνησης, ο Χερτζ δεχόταν πληροφορίες οι οποίες προέρχονταν από άλλα κομμουνιστικά κόμματα –μαύρες λίστες με άλλους αντιφασίστες, καταγγελίες των κομμουνιστών που ασκούσαν κριτική, βιογραφικά στοιχεία που προμήθευαν οι υπηρεσίες στελεχών κάθε ΚΚ– και τις διαβίβαζε στο Departamento de Estado το οποίο διηύθυνε ο κομμουνιστής Βικτόριο Σάλα. Ο Χερτζ δημιούργησε τη δική του υπηρεσία, το Servicio Alfredo Hertz, το οποίο, με νόμιμο προκάλυμμα, ήταν μια παράλληλη πολιτική αστυνομία αποτελούμενη από κομμουνιστές, ξένους και Ισπανούς. Υπό τη διεύθυνσή του καταγράφηκαν όλοι οι αλλοδαποί που διέμεναν στην Καταλονία, ύστερα στην Ισπανία, και καταρτίστηκαν μαύρες λίστες των ενοχλητικών που έπρεπε να εξοντωθούν. Τον πρώτο καιρό, από τον Σεπτέμβριο ώς τον Δεκέμβριο του 1936, η καταδίωξη των αντιφρονούντων δεν ήταν συστηματική. Μόνο σιγά-σιγά απέκτησε η NKVD αληθινά σχέδια διώξεων ενάντια στις άλλες πολιτικές δυνάμεις της Δημοκρατίας. Αφορούσαν πρώτα και κύρια τους σοσιαλδημοκράτες, τους αναρχοσυνδικαλιστές, τους τροτσκιστές, τους ετερόδοξους κομμουνιστές ή εκείνους που εκδήλωναν πολιτικές αποκλίσεις. Και είναι αλήθεια ότι πολλοί από αυτούς τους «εχθρούς» ήταν κριτικοί προς τους κομμουνιστές, αμφισβητώντας τη θέλησή τους για ηγεμονία και την ευθυγράμμισή τους με την ΕΣΣΔ. Όπως είναι αυτονόητο, και όπως συμβαίνει πάντα σε τέτοιου τύπου καταστάσεις, οι προσωπικές αντεκδικήσεις δεν υπήρξαν άμοιρες της καταστολής[146].

Οι πιο κοινότοπες αλλά και οι πιο προχωρημένες αστυνομικές μέθοδοι εφαρμόστηκαν από πράκτορες με διπλή ή τριπλή ταυτότητα. Το πρώτο από τα καθήκοντα αυτών των εξαιρετικά πολιτικών αστυνομικών ήταν ο «αποικισμός» των μηχανισμών της δημοκρατικής διοίκησης, του στρατού και της αστυνομίας. Αυτή η προοδευτική κατάκτηση θέσεων-κλειδιών, η «δικτύωσή» τους, βασιζόταν στο γεγονός ότι η ΕΣΣΔ προμήθευε όπλα στους δημοκρατικούς που τους έλειπαν και απαιτούσε, σε αντάλλαγμα, πολιτικά αντισταθμίσματα. Αντίθετα με την πρακτική του Χίτλερ και του Μουσσολίνι απέναντι στους εθνικιστές, η ΕΣΣΔ δεν έκανε πίστωση στους δημοκρατικούς και τα όπλα έπρεπε να πληρώνονται προκαταβολικά από το στοκ χρυσού της ισπανικής Τράπεζας, το οποίο οι πράκτορές της κατάφεραν να μεταφέρουν μέχρι την ΕΣΣΔ· κάθε παράδοση όπλων ήταν μια δυνατότητα εκβιασμού την οποία εκμεταλλεύονταν οι κομμουνιστές.

Ο Χουλιάν Γκόρκιν δίνει ένα χτυπητό παράδειγμα αυτής της διαπλοκής του πολέμου και της πολιτικής: στις αρχές του 1937, ο Λάργκο Καμπαγιέρο, επικεφαλής της ισπανικής κυβέρνησης, με την υποστήριξη του Μανουέλ Ασάνια (προέδρου της Δημοκρατίας), διέταξε τον Λουίς Αρακιστάιν (πρέσβη στο Παρίσι) να ξεκινήσει μυστικές διαβουλεύσεις με τον Ιταλό πρέσβη στο Λονδίνο, τον Ντίνο Γκράντι, και με τον Χιαλμάρ Σαχτ, τον οικονομικό σύμβουλο του Χίτλερ, υπό την αιγίδα του Λεόν Μπλουμ και του Άντονυ Ήντεν, για να τερματιστεί ο πόλεμος. Ειδοποιημένοι από τον Αλβάρες ντελ Βάγιο, τον φιλοκομμουνιστή υπουργό Εξωτερικών, οι Ισπανοί κομμουνιστές αποφάσισαν, σε συμφωνία με τους κύριους υπεύθυνους των σοβιετικών υπηρεσιών,

να παραμερίσουν τον Καμπαγιέρο, αποτρέποντας έτσι κάθε λύση μέσω διαπραγματεύσεων στη σύγκρουση, στη βάση της απόσυρσης των Ιταλών και Γερμανών στρατιωτών[147].

«Μετά τις συκοφαντίες... οι σφαίρες στον τράχηλο», Βίκτορ Σερζ

Να τι δήλωσε ο Βίκτορ Σερζ, ο Ρωσοβέλγος συγγραφέας ο οποίος απελευθερώθηκε από την ΕΣΣΔ τον Απρίλιο του 1936, στον Χουλιάν Γκόρκιν όταν συναντήθηκαν το 1937, ενημερώνοντας έτσι τον αγωνιστή του POUM για τη μοιραία αλληλουχία της κομμουνιστικής πολιτικής. Μιας πολιτικής που συναντούσε ωστόσο σοβαρά εμπόδια: η αναρχο-συνδικαλιστική μάζα της CNT ξέφευγε από την επιρροή των κομμουνιστών και το POUM ήταν αντίθετο με την πολιτική τους. Το POUM ήταν ό,τι έπρεπε για θύμα εξαιτίας της αδυναμίας του και της περιθωριοποιημένης θέσης του στην πολιτική σκακιέρα. Για τους κομμουνιστές, θα αποδειχθεί καλή ευκαιρία να εκμεταλλευθούν αυτή την πολιτική μορφολογία. Εξάλλου, το POUM εθεωρείτο ότι είχε σχέσεις με τον Τρότσκι: κατά τη διάρκεια του 1935, οι αρχηγοί του Αντρέου Νιν και Χουλιάν Γκόρκιν είχαν κάνει διαβήματα στις καταλανικές αρχές ώστε ο Τρότσκι, ο οποίος είχε διωχθεί από τη Γαλλία, να μπορέσει να εγκατασταθεί στη Βαρκελώνη. Στο πλαίσιο της δίωξης των τροτσκιστών που ήταν τότε σε εξέλιξη στην ΕΣΣΔ, δεν είναι καθόλου εντυπωσιακό ότι η γραμματεία της Κομιντέρν η οποία συνεδρίασε στις 21 Φεβρουαρίου 1936, δηλαδή πέντε ημέρες ύστερα από την εκλογική νίκη του ισπανικού Λαϊκού Μετώπου, έδωσε στο ΙΚΚ τη συμβουλή να αναλάβει «δραστήριο αγώνα κατά της αντεπαναστατικής τροτσκιστικής σέχτας»[148]. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1936, το POUM είχε την τόλμη να υπερασπίσει τα θύματα της πρώτης από τις δίκες της Μόσχας.

Στις 13 Δεκεμβρίου 1936, οι κομμουνιστές κατάφεραν να παραμερίσουν τον Αντρέου Νιν από το Συμβούλιο της αυτόνομης κυβέρνησης της Καταλονίας. Απαίτησαν την απομάκρυνσή του με το πρόσχημα ότι ήταν ένοχος συκοφάντησης της ΕΣΣΔ, και χρησιμοποίησαν εκβιαστικά τις προμήθειες των όπλων για να φτάσουν στο σκοπό τους. Στις 16 Δεκεμβρίου, η *Πράβντα* ξεκίνησε μια διεθνή καμπάνια ενάντια σε όσους ήταν αντίθετοι στη σοβιετική πολιτική: «Στην Καταλονία άρχισε η εξόντωση των τροτσκιστών και των αναρχοσυνδικαλιστών· θα φτάσει στο στόχο της με την ίδια ενεργητικότητα που είχε γνωρίσει και στην ΕΣΣΔ».

Κάθε πολιτική διαφορά ισοδυναμούσε για την κομμουνιστική νοοτροπία με προδοσία που χρειαζόταν παντού και πάντα άμεση αντιμετώπιση. Συκοφαντίες και φέματα εξαπολύθηκαν κατά του POUM του οποίου οι μονάδες στο μέτωπο κατηγορήθηκαν ότι είχαν εγκαταλείψει τις θέσεις τους, ενώ οι κομμουνιστικές μονάδες τους αρνιόνταν κάθε υποστήριξη[149]. Η ημερήσια εφημερίδα του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, *L' Humanité*, διακρίθηκε ιδιαίτερα σ' αυτό το έργο αναπαράγοντας τα άρθρα του Μιχαήλ Κολτσόφ, μεγάλου φίλου του ζεύγους Αραγκόν-Τριολέ. Το κεντρικό θέμα αυτής της καμπάνιας συμπυκνωνόταν σε μια παραδοχή η οποία επαναλαμβανόταν ακούραστα: το POUM είναι συνένοχος του Φράνκο, προδίδει προς όφελος του φασισμού. Οι κομμουνιστές φρόντισαν να βάλουν στις γραμμές του πράκτορες επιφορτισμένους να συγκεντρώσουν πληροφορίες και να ετοιμάσουν μαύρες λίστες

έτσι ώστε να αναγνωρίζουν την ταυτότητα, όταν ερχόταν η ώρα, των συλληφθέντων αγωνιστών. Είναι γνωστή μία περίπτωση: του Λέον Νάρβιτς ο οποίος, αφού ήρθε σε επαφή με τον Νιν, αποκαλύφθηκε και εκτελέστηκε από μια ομάδα αυτοάμυνας του POUM, ύστερα από την εξαφάνιση του Νιν και τη σύλληψη των ηγετών του κόμματος.

Μάιος 1937 και διάλυση του POUM

Στις 3 Μαΐου, οι μονάδες των Σωμάτων Εφόδου υπό την καθοδήγηση των κομμουνιστών επιτέθηκαν στο τηλεφωνικό κέντρο της Βαρκελώνης το οποίο ελεγχόταν από τη CNT και την UGT. Η επιχείρηση υπό την καθοδήγηση του Ροντρίγκες Σάλας, αρχηγού της αστυνομίας και μέλους του PSUC, είχε προετοιμαστεί με ενίσχυση της προπαγάνδας και των διώξεων (κλείσιμο του ραδιοφωνικού σταθμού του POUM, αναστολή της έκδοσης της εφημερίδας του *La Batalla*). Στις 6 Μαΐου, 5.000 αστυνομικοί έχοντας επικεφαλής τους κομμουνιστές έφτασαν στη Βαρκελώνη. Οι συγκρούσεις μεταξύ κομμουνιστικών και μη κομμουνιστικών δυνάμεων ήταν βίαιες, με πεντακόσιους περίπου νεκρούς και περισσότερους από χίλιους τραυματίες.

Εκμεταλλευόμενοι τη σύγχυση, οι τραμπούκοι των κομμουνιστικών υπηρεσιών άδραξαν την ευκαιρία για να εξοντώσουν τους αντιτιθέμενους στην κομμουνιστική πολιτική. Ο Ιταλός αναρχικός φιλόσοφος Καμίλο Μπερνέρι και ο σύντροφός του Μπαρμπιέρι απήχθησαν και εκτελέστηκαν από δώδεκα κομάντος και τα πτώματά τους, διάτρητα από σφαίρες, βρέθηκαν την επομένη. Ο Καμίλο Μπερνέρι πλήρωσε έτσι το πολιτικό θάρρος του, αφού είχε γράψει στην εφημερίδα του *Guerra di classe*: «Σήμερα, πολεμάμε ενάντια στο Μπούργκος, αύριο θα πρέπει να αγωνιστούμε κατά της Μόσχας, για να υπερασπίσουμε τις ελευθερίες μας». Ο Αλφρέντο Μαρτίνες, γραμματέας της Ελεύθερης Νεολαίας της Καταλονίας, ο τροτσκιστής αγωνιστής Χανς Φρόυντ και ο πρώην γραμματέας του Τρότσκι, Έρβιν Βολφ, είχαν την ίδια τύχη.

Αυστριακός και κομμουνιστής αντιπολιτευόμενος, ο Κουρτ Λαντάου είχε αγωνιστεί στη Γερμανία, στην Αυστρία, στη συνέχεια στη Γαλλία, πριν φτάσει στη Βαρκελώνη και γίνει μέλος του POUM. Συνελήφθη στις 23 Σεπτεμβρίου και εξαφανίστηκε κι αυτός κάτω από ανάλογες συνθήκες. Η γυναίκα του Κάτια, που επίσης φυλακίστηκε, έδωσε τη μαρτυρία της γι' αυτές τις «εκκαθαρίσεις»: «Τα σπίτια του Κόμματος, όπως για παράδειγμα η Pedrera, το Paseo de Gracia, οι στρατώνες του, "Κάρλος-Μαρξ" και "Βοροσίλοφ", ήταν αληθινές ποντικοπαγίδες και λαιμητόμοι. Στην Pedrera, μάρτυρες είδαν για τελευταία φορά τους δύο "εξαφανισμένους" συντρόφους του Ράδιο-POUM. Στους στρατώνες των κομμουνιστών οδηγούσαν τους νέους αναρχικούς για να τους βασανίσουν με απίστευτο τρόπο, να τους ακρωτηριάσουν και τελικά να τους σκοτώσουν. Τα πτώματά τους βρέθηκαν τυχαία». Η ίδια παραθέτει ένα άρθρο από το αναρχοσυνδικαλιστικό όργανο *Solidaredad Obrera*: «Διαπιστώθηκε ότι πριν πεθάνουν είχαν βασανιστεί με βάρβαρο τρόπο, καθώς αποδεικνύεται από το γεγονός ότι τα πτώματα παρουσιάζουν σοβαρούς μώλωπες και αιματώματα στην κοιλιά που μοιάζει καμένη και παραμορφωμένη. [...] Ένα από τα πτώματα δείχνει καθαρά ότι είχαν κρεμάσει αυτόν τον άνθρωπο από τα πόδια· το κεφάλι και ο λαιμός είναι τρομερά μελανιασμένα. Το κεφάλι ενός απ' αυτούς τους δυστυχείς νεαρούς συντρόφους φέρει προφανή σημάδια από χτυπήματα με κοντάκι όπλου».

Αγωνιστές χάνονταν για πάντα και κάθε ίχνος τους εξαφανιζόταν, όπως ο Γκουίντο Πιτσέλλι. Ο Τζωρτζ Όργουελ, εθελοντής σε μια από τις μονάδες του POUM, ο οποίος έζησε αυτές τις ημέρες που ήταν αντάξιες με τη νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου και χρειάστηκε να κρυφτεί και να διαφύγει, περιέγραψε την ατμόσφαιρα διωγμών που βασίλευε στη Βαρκελώνη σε ένα παράρτημα –«Οι ταραχές του Μάη στη Βαρκελώνη»– στο βιβλίο του *Φόρος τιμής στην Καταλονία*.

Οι δολοφονίες που σχεδιάστηκαν από τις κομμουνιστικές αστυνομίες δεν διαπράχθηκαν μόνο στη Βαρκελώνη. Στην Τορτόσα, στις 6 Μαΐου, είκοσι αγωνιστές της CNT συνελήφθησαν από τις δυνάμεις της κυβέρνησης της Βαλένθια, ρίχτηκαν στα μπουντρούμια του δημαρχείου και χτυπήθηκαν από μια συμμορία δολοφόνων. Στην Ταραγκόν, την επομένη, δεκαπέντε αναρχικοί εκτελέσθηκαν εν ψυχρώ.

Αυτό που οι κομμουνιστές δεν κατάφεραν εντελώς στα πεδία των μαχών, το πέτυχαν στο πολιτικό επίπεδο. Ο Λάργκο Καμπαγιέρο, ο επικεφαλής της κυβέρνησης, αρνιόταν να υποκύψει στις πιέσεις των κομμουνιστών που απαιτούσαν τη διάλυση του POUM. Ο Χοσέ Ντίας, ο γενικός γραμματέας του ΙΚΚ, είχε δηλώσει τον Μάιο: «Το POUM πρέπει να σβηστεί από την πολιτική ζωή της χώρας». Ύστερα από τις συγκρούσεις της Βαρκελώνης, ο Καμπαγιέρο υποχρεώθηκε να παραιτηθεί στις 15 Μαΐου. Τον διαδέχθηκε η κυβέρνηση του Χουάν Νεγκρίν, ο οποίος ήταν «μετριοπαθής» σοσιαλιστής, υποταγμένος στους κομμουνιστές· όλα τα εμπόδια για την πραγματοποίηση των στόχων τους εξαλείφθηκαν. Ο Νεγκρίν όχι μόνο ευθυγραμμίστηκε με τους κομμουνιστές –έγραφε απευθυνόμενος στον δημοσιογράφο των *Times* Χέρμπερτ Μάθιους ότι το POUM «ήταν κάτω από τον έλεγχο στοιχείων πολύ αλλεργικών [...] σε ό,τι θα σήμαινε μια μοναδική και ανώτατη διεύθυνση του αγώνα, υπό κοινή πειθαρχία»– αλλά επιδοκίμασε την τρομοκρατία που ασκήθηκε κατά του POUM[150]. Ο Χουλιάν Γκόρκιν παρατήρησε τη ριζική αλλαγή που είχε συμβεί: «Μερικές ημέρες ύστερα από το σχηματισμό της κυβέρνησης της οποίας πρόεδρος ήταν ο Χουάν Νεγκρίν, ο Ορλόφ ενεργούσε ήδη σαν να θεωρούσε την Ισπανία χώρα-δορυφόρο. Παρουσιάστηκε στη γενική Διεύθυνση της Ασφάλειας και ζήτησε από τον συνταγματάρχη Ορτέγκα, τον οποίο θεωρούσε ως έναν από τους υφισταμένους του, εντάλματα σύλληψης για τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής του POUM»[151].

Στις 16 Ιουνίου 1937, ο Νεγκρίν απαγόρευσε τη λειτουργία του POUM και τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής του συνελήφθησαν. Αυτή η επίσημη απόφαση επέτρεψε στους κομμουνιστές πράκτορες να δράσουν με το προκάλυμμα μιας εντελώς μεροληπτικής νομιμότητας. Την ίδια μέρα, ο Αντρέου Νιν συνελήφθη το μεσημέρι από αστυνομικούς. Κανείς από τους συντρόφους του δεν τον ξαναείδε, ούτε ζωντανό ούτε νεκρό.

Οι αστυνομικοί που ήρθαν από τη Μαδρίτη, πιο αποφασιστικοί επειδή η αστυνομία εκεί ήταν ολοκληρωτικά στα χέρια των κομμουνιστών, έκαναν έρευνα στη σύνταξη της *La Batalla* και σε διάφορα γραφεία του POUM. Διακόσια μέλη του, μεταξύ των οποίων οι Χουλιάν Γκόρκιν, Ζόρντι Αρκέρ, Χουάν Αντράντε, Πέδρο Μπονέτ κ.ά. φυλακίστηκαν. Για να δικαιολογήσουν εκ των υστέρων τη διάλυση του POUM, οι κομμουνιστές επινόησαν την ιστορία μιας προδοσίας και το κατηγόρησαν για κατασκοπία υπέρ των φρανκιστών. Στις 22 Ιουνίου, συγκροτήθηκε ένα ειδικό δικαστήριο και σειρά είχε η προπαγάνδα: η αστυνομία ανακάλυψε εντελώς τυχαία, στη διάρκεια ερευνών, ντοκουμέντα που ενίσχυαν την κατασκευασμένη θέση της κατασκοπίας. Ο Μαξ Ρίγκερ,

δημοσιογράφος κατ' εντολή ή συλλογικό ψευδώνυμο, συγκέντρωσε τα πυρά του στο *Κατασκοπία στην Ισπανία*, που κυκλοφόρησε σε όλες τις γλώσσες.

Με την καθοδήγηση του Ορλόφ και την προστασία των Βιντάλι, Ρικάρντο Μπουρίγιο και Gerö, οι μπράβοι που κρατούσαν τον Αντρέου Νιν τον βασάνισαν, χωρίς να καταφέρουν να του αποσπάσουν «ομολογίες» προορισμένες να αποδείξουν την ισχύ των κατηγοριών που εκτοξεύθηκαν κατά του κόμματός του, ούτε να τον υποχρεώσουν να υπογράψει την παραμικρή δήλωση. Άρα, δεν τους έμενε παρά να τον εξοντώσουν και να χρησιμοποιήσουν την εξαφάνισή του για να τον δυσφημίσουν βεβαιώνοντας ότι ο Νιν είχε περάσει στη φρανκική πλευρά. Δολοφονία και προπαγάνδα πηγαίνουν μαζί. Το άνοιγμα των αρχείων της Μόσχας επέτρεψε να επαληθευθεί αυτό που υπέθεταν οι φίλοι του Νιν από το 1937[152].

Μόνο ύστερα από τη διάλυση του POUM, στις 16 και 17 Ιουνίου, άρχισε το συστηματικό ανθρωποκυνηγητό κατά των τροτσκιστών και των άλλων «προδοτών». Για να φέρουν σε πέρας τις επιχειρήσεις, οι τσεκίστες έπαιρναν πληροφορίες από την αστυνομία. Οργάνωσαν παράνομες φυλακές, οι οποίες ονομάζονταν *cekas*, συμβολική μεταφορά του πρώτου ονόματος της σοβιετικής πολιτικής αστυνομίας: της Tcheka. Τα ονόματα αυτών των τόπων μας είναι γνωστά: η κεντρική ceka της Βαρκελώνης βρισκόταν στο 24 της Avenida Puerta del Angel, με το υποκατάστημά της στο ξενοδοχείο *Κολόν* στην πλατεία Καταλούνια, το παλιό μοναστήρι Atocha στη Μαδρίτη, η Σάντα Ούρσουλα στη Βαλένθια, το Αλκαλά στο Ενάρες. Επίσης ένας αριθμός ιδιωτικών σπιτιών, επιστρατευμένων, χρησίμευαν ως τόποι κράτησης, ανάκρισης και εκτέλεσης.

Στις αρχές του 1938, διακόσιοι αντιφασίστες και αντισταλινικοί κρατούνταν στη ceka Σάντα Ούρσουλα, επονομαζόμενη, από τότε κιόλας, το Νταχάου της δημοκρατικής Ισπανίας, σε ανάμνηση του πρώτου στρατοπέδου συγκέντρωσης που άνοιξαν οι ναζί για να μαντρώνουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους. «Όταν οι σταλινικοί αποφάσισαν να φτιάξουν εκεί μία ceka, γίνονταν εργασίες καθαρισμού του μικρού κοιμητηρίου», αναφέρει ένα θύμα. «Οι «τσεκίστες» είχαν μια διαβολική ιδέα: άφησαν το κοιμητήριο όπως ήταν, με τους ανοιχτούς τάφους, τους σκελετούς και τους πιο πρόσφατους νεκρούς σε αποσύνθεση. Εκεί κλείνουν νύχτες και νύχτες τους πιο δύστροπους κρατούμενους. Εφαρμόζουν άλλα μαρτύρια ιδιαίτερα βάρβαρα: κρεμούν πολλούς φυλακισμένους από τα πόδια, με το κεφάλι κάτω, για ολόκληρες ημέρες. Άλλους τους κλείνουν σε στενές ντουλάπες, που έχουν μερικές μικρές τρύπες στο ύψος του προσώπου για να μπορούν μόνο να αναπνέουν... Υπάρχει ένα μαρτύριο ακόμη πιο βάρβαρο: το μαρτύριο του συρταριού. Υποχρεώνουν τους φυλακισμένους να καθίσουν ανακούρκουδα μες σε τετράγωνα κιβώτια και να μείνουν σε αυτή τη στάση για πολλές μέρες· μερικοί έμειναν έτσι οκτώ και δέκα ημέρες χωρίς να μπορούν να κουνηθούν...» Γι' αυτή τη δουλειά, οι σοβιετικοί πράκτορες χρησιμοποιούν διεφθαρμένα άτομα που αισθάνονται ότι οι πράξεις τους επιδοκιμάζονται από την Πασιονάρια· εκείνη δεν είχε διακηρύξει άλλωστε σε μια συνάντηση κομμουνιστών στη Βαλένθια: «Καλύτερα να καταδικάσουμε εκατό αθώους παρά να αθωώσουμε έστω κι έναν ένοχο»[153];

Η προσφυγή στα βασανιστήρια είναι συστηματική[154]: μαρτύριο της μπανιέρας που είναι γεμάτη με σαπουνόνερο – ισχυρό εμετικό. Μερικές τεχνικές ήταν τυπικά σοβιετικές, όπως η στέρηση ύπνου και κυρίως ο εγκλεισμός του φυλακισμένου σε ένα ντου-

λάπι εξαιρετικά στενό, το επονομαζόμενο *celda armario* («ντουλάπι-κελλί»), όπου ο φυλακισμένος δεν μπορούσε να σταθεί ούτε όρθιος, ούτε καθιστός, και ακόμη λιγότερο να κινήσει τα μέλη του· αναπνέοντας με το ζόρι, ήταν μονίμως τυφλωμένος από μια ηλεκτρική λάμπα. Ο Αλεξάντρ Σολζενίτσιν περιέγραφε δια μακρών αυτόν τον τύπο κελλιών στη σκηνή του *Αρχιπελάγους Γκουλάγκ* όπου εξιστορεί την άφιξή του στη Λουμπιάνκα.

Οι θανατικές εκτελέσεις ήταν επίσης στην ημερήσια διάταξη: «Ο λοχαγός Αστόργκα Βάγιο, ο οποίος ανήκει στο Servicio de Investigación Militar και στη NKVD, βρήκε ένα μέσο για να προλαμβάνει τις δραπετεύσεις: όπως οι φυλακισμένοι ήταν συγκεντρωμένοι σε σειρές των πέντε, για κάθε κρατούμενο που λείπει εκτελούνται οι άλλοι τέσσερις, ενώ ακόμη απειλούνται με τουφεκισμό η μπροστινή και η πίσω σειρά. Αυτή η συμπεριφορά εξόργιζε ακόμη και ορισμένους από τους συντρόφους του, αλλά ο Βάγιο, στο βαθμό που έπρεπε να αναδειχθεί στον τομέα του, υπήρξε πρωτοπόρος και έγινε διοικητής ενός από τα κύρια στρατόπεδα συγκέντρωσης της Καταλονίας, του στρατοπέδου του Ονέλλς ντε Ναγκάγια, στην επαρχία Λερίδα»[155].

Διαφορετικά πρόσωπα αξιολόγησαν με τον ίδιο τρόπο τον αριθμό των συλλήψεων. Η Κάτια Λαντάου δίνει τον αριθμό των 15.000 φυλακισμένων, από τους οποίους 1.000 μέλη του POUM σε επίσημες και παράνομες φυλακές[156]. Ο Υβ Λεβύ, ο οποίος έκανε έρευνα επιτόπου, μιλάει για «10.000 επαναστάτες, πολίτες ή στρατιώτες, φυλακισμένους» του POUM, της CNT και της FAI. Ορισμένοι πέθαναν συνεπεία της κακομεταχείρισης, όπως ο Μπομπ Σμάιλι, ο αντιπρόσωπος του Independent Labour Party στο POUM, όπως ο Μανουέλ Μαουρίν –αδερφός του Χοακίν Μαουρίν ο οποίος είχε φυλακιστεί από τους φρανκιστές αλλά διασώθηκε– στην cárcel modelo («πρότυπη φυλακή»!) της Βαρκελώνης. Τέλη 1937, υπήρχαν, σύμφωνα με τον Χουλιάν Γκόρκιν, 62 καταδικασμένοι σε θάνατο στη φυλακή της Σάντα Κλάρα.

Με το POUM συντριμμένο, τους σοσιαλιστές παραγκωνισμένους ή εξαπατημένους, απέμεναν οι αναρχικοί. Τους πρώτους μήνες της δημοκρατικής αντεπίθεσης στο πραξικόπημα των στρατιωτικών, οι αγροτικές κολεκτίβες πολλαπλασιάστηκαν, ιδιαίτερα στην Αραγονία, υπό την επιρροή των αναρχικών. Μερικές εβδομάδες ύστερα από τον Μάιο του 1937, πόλεις και χωριά της Αραγονίας περικυκλώθηκαν από τα Σώματα Εφόδου. Το Συνέδριο των αγροτικών κοινοτήτων μετατέθηκε και, στις 11 Αυγούστου, δημοσιεύτηκε το διάταγμα της διάλυσης του Συμβουλίου της Αραγονίας που τις διηύθυνε. Ο πρόεδρός του Χοακίν Ασκάσο, κατηγορήθηκε για κλοπή κοσμημάτων, συνελήφθη και αντικαταστάθηκε από έναν γενικό διοικητή, ονομαζόμενο Χοσέ Ιγνάσιο Μαντεκόν, μέλος της Δημοκρατικής Αριστεράς, στην πραγματικότητα κρυπτοκομμουνιστή[157]. Επρόκειτο για ευθεία επίθεση ενάντια στη CNT, προορισμένη να υποσκάψει τα θεμέλια της επιρροής της.

Η 11η μεραρχία που διοικούνταν από τον κομμουνιστή Ενρίκε Λίστερ, ο οποίος είχε ήδη διαπράξει πολυάριθμες βιαιοπραγίες στην Καστίλλη (εκτελέσεις αναρχικών, βιαιοπραγίες κατά των κολεκτιβιστών χωρικών), η 27η (επονομαζόμενη «Καρλ-Μαρξ», του PSUK) και η 30ή διέλυσαν δια της βίας τις κολεκτίβες. Εκατοντάδες αναρχικοί συνελήφθησαν και εκδιώχθηκαν από τα δημοτικά συμβούλια και αντικαταστάθηκαν από κομμουνιστές, ενώ η γη που εκμεταλλεύονταν συλλογικά επιστράφηκε και μοιράστηκε μεταξύ των παλαιών ιδιοκτητών. Η επιχείρηση προετοιμάστηκε με την αναγγελία μιας επίθεσης μεγάλης σημασίας κατά της Σαραγόσα, με τρόπο που να δικαιο-

λογεί ένα ξεκαθάρισμα στα μετόπισθεν με στόχο την προετοιμασία της επίθεσης. Παρά τη σφαγή εκατοντάδων ανθρώπων, οι χωρικοί ξανάφτιαξαν τις κολεκτίβες τους. Στην Καστίλλη, ο διάσημος κομμουνιστής στρατηγός Ελ Καμπεσίνο (Βαλεντίν Γκονσάλες) είναι εκείνος που καθοδηγεί τις επιχειρήσεις κατά των χωρικών. Σύμφωνα με τον Σέσαρ Μ. Λορέντσο[158], ξεπέρασε τον Λίστερ σε ωμότητα. Εκατοντάδες χωρικών σφάχτηκαν και πάλι, χωριά κάηκαν, αλλά η CNT αντέδρασε στρατιωτικά σε αυτή την επίθεση κι έτσι έβαλε ένα τέλος στην εκστρατεία του Ελ Καμπεσίνο.

Η NKVD εν δράσει

Στην Ισπανία του 1937, η NKVD είχε γίνει ένα είδος παραρτήματος του υπουργείου Εσωτερικών, με το όνομα Grupo de Información. Οι κομμουνιστές πράκτορες ήλεγχαν τη Διεύθυνση Ασφαλείας. Κατά τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1937, το Servicio Alfredo Hertz επέδειξε την πιο έντονη δραστηριότητα. Ο ίδιος ο Χερτζ χαρακτηρίσθηκε από τον Χουλιάν Γκόρκιν ως «ένας από τους μεγάλους μετρ των ανακρίσεων και των εκτελέσεων». Μαζί του «εργαζόταν» ο Χούμπερτ φον Ράνκε[159], τον οποίο χρησιμοποιούσε ο Ernö Gerö από το 1930· ο φον Ράνκε ήταν παλιότερα πολιτικός κομισάριος του τάγματος Thaelmann των Διεθνών Ταξιαρχιών, πριν επιφορτισθεί με το καθήκον της επιτήρησης των γερμανόφωνων ξένων. Με αυτή του την ιδιότητα συνέλαβε τον Έρβιν Βολφ ο οποίος, αφού απελευθερώθηκε, εξαφανίστηκε λίγο μετά.

Συλληφθείσα από δύο μέλη του πολύ επίσημου Grupo de Información στις 11 Σεπτεμβρίου 1937, η Κάτια Λαντάου έδωσε τη δική της μαρτυρία για τις μεθόδους του φον Ράνκε: «Ένας από τους πιο αισχρούς πράκτορες της GPU, ο Μόριτς Μπρέσσλερ, άλλως φον Ράνκε, περιόρισε το κατηγορητήριο στο ελάχιστο. Αυτός και η γυναίκα του, η Σεπλ Καπαλάντζ, συνέλαβαν έναν σύντροφο, για τον οποίο υποπτεύονταν ότι γνώριζε πού βρισκόταν ο Κουρτ Λαντάου. "Αν δεν δώσετε τη διεύθυνσή του", του είπαν, "δεν θα βγείτε ποτέ από τη φυλακή. Είναι εχθρός του Λαϊκού Μετώπου και του Στάλιν. Μόλις μάθουμε πού ζει, θα πάμε να τον σκοτώσουμε"»[160].

Τη νύχτα της 9ης προς 10η Απριλίου 1937, ένας άγνωστος νεαρός άνδρας, ο Μαρκ Ράιν, ο οποίος συμμετείχε στα νορβηγικά και γερμανικά κινήματα της άκρας Αριστεράς, εξαφανίστηκε από το δωμάτιο του ξενοδοχείου του στη Βαρκελώνη. Μερικές ημέρες αργότερα, οι φίλοι του αντιλήφθηκαν την εξαφάνισή του και ξεσήκωσαν τη δημόσια κοινή γνώμη. Ο Μαρκ Ράιν ήταν ο γιος του Ραφαήλ Αμπράμοβιτς, Ρώσου εξόριστου, ηγετικού στελέχους της Δεύτερης Διεθνούς. Η καταγωγή του θύματος, η επιμονή των φίλων και της οικογένειάς του να μάθουν την αλήθεια για την τύχη του, προκάλεσαν μεγάλη αίσθηση στο εξωτερικό και πολλούς μπελάδες στη δημοκρατική Ισπανία. Η ισπανική κυβέρνηση αναγκάστηκε να επιφορτίσει έναν από τους πράκτορες πληροφοριών να διενεργήσει έρευνα, η οποία κατέληξε, πολύ λογικά, να υποδείξει το Servicio Alfredo Hertz ως υπεύθυνο για την εξαφάνιση. Η κόντρα ανάμεσα στην αστυνομία της NKVD και την κυβέρνηση ήταν τέτοια που, στις 9 Ιουλίου 1937, ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Εσωτερικών προκάλεσε μπροστά σε μάρτυρες μια αντιπαράθεση του πράκτορά του (SSI 29) και των δύο συνεργών, Χερτζ και Γκόμες Εμπεραδόρ. Ο πράκτορας SSI 29 την επομένη συνελήφθη από την υπηρεσία του Χερτζ.

Ωστόσο, η μυστική υπηρεσία στην οποία ανήκε ήταν ακόμη αρκετά δυνατή, κι έτσι κατόρθωσε να τον απελευθερώσει. Ο SSI 29, του οποίου το αληθινό όνομα ήταν Λαουρένσικ, εντοπίστηκε το 1938 και συνελήφθη από τους φρανκικούς, δικάστηκε από στρατιωτικό δικαστήριο και εκτελέστηκε ως πράκτορας της NKVD!

Η υπόθεση Ράιν, παρά το γεγονός ότι παρέμεινε αδιευκρίνιστη –μέχρι σήμερα δεν γνωρίζουμε τι απέγινε–, είχε ωστόσο ως αποτέλεσμα να τερματιστούν, από τον Ιούλιο του 1937, οι πολύ φανταχτερές δραστηριότητες των Χερτζ και Γκόμες Εμπεραδόρ: οι υπηρεσίες τους διαλύθηκαν· επανασυγκροτήθηκαν υπό τη διεύθυνση του Βικτόριο Σάλα. Από τις 15 Αυγούστου, ο υπουργός Άμυνας, ο σοσιαλιστής Ινταλέσιο Πριέτο, δημιούργησε το Servicio de Investigación Militar (SIM), επιφορτισμένο να συγκεντρώσει όλες τις υπηρεσίες πολιτικής παρακολούθησης και αντικατασκοπίας. Πολύ γρήγορα, το SIM αριθμούσε 6.000 πράκτορες. Ένας αριθμός «τεχνικών» του Servicio Hertz διοχετεύτηκαν στο SIM. Από το 1939, ο Πριέτο βεβαίωνε ότι το SIM, με προορισμό καταρχάς την αντικατασκοπία, είχε δημιουργηθεί με την παρακίνηση των Σοβιετικών, και ότι πολύ γρήγορα, παρά τις προφυλάξεις που είχαν ληφθεί[161] (η υπηρεσία διευθυνόταν στο ξεκίνημα από έναν φίλο του υπουργού), οι κομμουνιστές την έθεσαν υπό τον έλεγχό τους και τη χρησιμοποίησαν για τους σκοπούς τους. Κάτω από την πίεση των σοβιετικών και των κομμουνιστών, ο Πριέτο παραμερίστηκε από την κυβέρνηση στις 5 Απριλίου 1938.

Ο Χουλιάν Γκόρκιν περιέγραφε τις δραστηριότητες του SIM: «Διενεργεί συλλήψεις δεξιά κι αριστερά σύμφωνα με τα καπρίτσια του ή για να υπακούσει στο πλάνο των πολιτικών αντιποίνων της NKVD. Ο "ύποπτος" ρίχνεται στη φυλακή και στήνεται μια δίκη στα μέτρα του [...]. Το SIM διατηρεί τους φακέλους μήνες και μήνες, με το πρόσχημα της συμπλήρωσής τους με καινούργιες πληροφορίες. Το SIM, τρόμος των δικαστών και των δικηγόρων, επεμβαίνει στις περιπτώσεις όπου ο δικαστής πείθεται για την αθωότητα του φυλακισμένου»[162].

Πρώην μηχανικός, ο Ελβετός κομμουνιστής Ρούντολφ Φράι, ο οποίος είχε παρακολουθήσει τα μαθήματα της Διεθνούς Λενινιστικής Σχολής στη Μόσχα στα 1931-1932, είχε επιφορτισθεί να οργανώσει τη μεταφορά εθελοντών στην Ισπανία. Κατόπιν αιτήσεώς του έφυγε για την Ισπανία στα τέλη του 1937 και έγινε υπεύθυνος της υπηρεσίας ελέγχου του SIM, πιο συγκεκριμένα επιφορτίστηκε να «παρακολουθεί» τους Ελβετούς[163]. Από την άνοιξη του 1938, πολλοί από τους αντιφασίστες που ήταν φυλακισμένοι στις φυλακές που ήλεγχαν οι κομμουνιστές οδηγήθηκαν στο μέτωπο και υποχρεώθηκαν να εκτελούν εκεί, μαζί με «φρανκικούς» αιχμαλώτους, καταναγκαστικές εργασίες επιχωματώσεων και άλλες, σε πολύ σκληρές συνθήκες, χωρίς τροφή, χωρίς περίθαλψη, και κάτω από τη συνεχή απειλή των κομμουνιστικών όπλων.

Ένας από τους διασωθέντες ο οποίος κατάφερε να δραπετεύσει, ο Καρλ Μπρούνινγκ, μέλος μιας γερμανικής κομμουνιστικής ομάδας διαφωνούντων, εξομολογήθηκε σε προσωπικούς του φίλους τον Δεκέμβριο του 1939, περισσότερο από έξι μήνες μετά το τέλος του μαρτυρίου του: «Αυτό που ζήσαμε μετά τον Ιούλιο είναι ταυτόχρονα αποτρόπαιο και άγριο. Μπροστά του, οι εικόνες από το *Σπίτι των νεκρών* του Ντοστογιέφσκι ωχριούν. [...] Προσθέστε και την ασταμάτητη πείνα που σε φτάνει στα όρια του παραληρήματος. Δεν είμαι πια παρά ο μισός αυτού που ήμουν άλλοτε. Πετσί και κόκαλο. Άρρωστος και εντελώς εξαντλημένος. Σε αυτό το στάδιο εξαλείφεται το όριο ανάμεσα στον άνθρωπο και το ζώο. Αγγίζουμε το άκρον άωτο της βαρβαρότη-

τας. Ο φασισμός έχει να μάθει πολλά από αυτούς τους κακούργους και μπορεί ακόμα και να παρουσιάζεται ως φορέας πολιτισμού. Χωρίς αμφιβολία πάνω στους φακέλους μας θα είχαν σημειώσει "Να εξοντωθούν με νόμιμα μέσα". Αυτό επεχείρησαν μέχρι τέλους»[164].

Μια «δίκη της Μόσχας» στη Βαρκελώνη

Παρ' όλες τις αναδομήσεις και τις επιχειρήσεις διείσδυσης και συγκάλυψης, η NKVD συνάντησε ορισμένα εμπόδια: ύστερα από τις άγριες διώξεις που είχε υποστεί, το POUM εξασφάλισε την υποστήριξη διαφόρων επαναστατικών ομάδων οι οποίες σχημάτισαν στη Γαλλία ένα συντονιστικό όργανο υπεράσπισης των επαναστατών που ήταν φυλακισμένοι στη δημοκρατική Ισπανία. Έτσι η δημόσια φανερή δράση αντιτίθετο στους σκοτεινούς και εγκληματικούς χειρισμούς των Σοβιετικών. Συνολικά, τρεις αντιπροσωπίες στάλθηκαν επιτόπου για έρευνες. Τον Νοέμβριο του 1937, η τρίτη, με επικεφαλής τον Τζον ΜακΓκόβερν του Independent Labour Party και τον καθηγητή Φελισιέν Σαλλάιγ, μπόρεσε να επισκεφτεί τις φυλακές της Βαρκελώνης, ιδίως την cárcel modelo, όπου ήταν φυλακισμένοι 500 αντιφασίστες, και να συγκεντρώσει μαρτυρίες για τις κακοποιήσεις που είχαν υποστεί. Ο ΜακΓκόβερν και ο Σαλλάιγ πέτυχαν την απελευθέρωση δώδεκα φυλακισμένων. Προσπάθησαν επίσης, μάταια, να εισχωρήσουν στη μυστική φυλακή της NKVD, η οποία βρισκόταν στην πλατεία Χούντα. Παρά την υποστήριξη του υπουργού Δικαιοσύνης Μανουέλ ντε Ιρούχο, δεν βρήκαν άκρη. Ο ΜακΓκόβερν συμπέρανε: «Η μάσκα έπεσε. Ανασηκώσαμε το πέπλο και δείξαμε πού βρισκόταν η πραγματική εξουσία. Οι υπουργοί ήθελαν αλλά δεν μπορούσαν»[165].

Από τις 11 ως τις 22 Οκτωβρίου του 1938, τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής του POUM –Γκόρκιν, Αντράντε, Τζιρονέλλα, Ροβίρα, Αρκέρ, Ρεμπούλ, Μπονέτ, Εσκουδέρ– οδηγήθηκαν στο ειδικό δικαστήριο σε μια δίκη εμπνευσμένη από τις δίκες που διεξάγονταν στη Μόσχα. Πράγματι, η συγκεκριμένη δίκη απέβλεπε στην ενίσχυση της αξιοπιστίας των κατηγοριών που απαγγέλθηκαν ενάντια στους αντιφρονούντες στην ΕΣΣΔ, οι οποίοι είχαν ταξινομηθεί υπό τη γενική επωνυμία «τροτσκιστές». Όμως οι Ισπανοί αγωνιστές κατέρριψαν όλες τις κατηγορίες. Ο Αντρέ Ζιντ, ο Ζωρζ Ντυαμέλ, ο Ροζέ Μαρτέν ντυ Γκαρ, ο Φρανσουά Μωριάκ και ο Πωλ Ριβέ τηλεγράφησαν ένα μήνυμα στον Χουάν Νεγκρίν ζητώντας να τύχουν οι κατηγορούμενοι όλων των νομίμων εγγυήσεων. Επειδή, λοιπόν, η κατηγορία βασιζόταν σε ομολογίες αποσπασμένες με τη βία, η δίκη εξελίχθηκε σε πλήρη σύγχυση των κατηγόρων. Αν και καμία από τις θανατικές καταδίκες που απαιτούσε ο κομμουνιστικός Τύπος[166] δεν απαγγέλθηκε, οι αγωνιστές του POUM καταδικάστηκαν, στις 2 Νοεμβρίου, σε 15 χρόνια φυλάκιση (εκτός από τον Ζόρντι Αρκέρ, σε 11 χρόνια, και τον Νταβίντ Ρέυ ο οποίος αθωώθηκε) επειδή «δήλωσαν ψευδώς στην εφημερίδα *La Batalla* ότι η κυβέρνηση της Δημοκρατίας είναι υπό τις διαταγές της Μόσχας και ότι καταδιώκει όλους αυτούς οι οποίοι δεν υποκύπτουν στις εντολές της τελευταίας», παίρνοντας ως δεδομένο ότι τα παραπάνω συνιστούν ομολογία!

Κι ενώ τον Μάρτιο του 1939 η ήττα της Δημοκρατίας είχε συντελεσθεί, ο τελευταίος υπεύθυνος του SIM προσπάθησε να παραδώσει τους καταδικασμένους στον Φράνκο για να εκτελεστούν, αφήνοντας έτσι τους εχθρούς της Δημοκρατίας να αποτε-

λειώσουν το φρικτό έργο που οι πράκτορες της NKVD δεν είχαν κατορθώσει να φέρουν σε πέρας. Από τύχη, οι επιζήσαντες της Εκτελεστικής Επιτροπής του POUM κατάφεραν να διαφύγουν.

Στις Διεθνείς Ταξιαρχίες

Η απήχηση που είχε στον κόσμο ο αγώνας των δημοκρατικών ήταν τέτοια ώστε πολλοί εθελοντές αποφάσισαν αυθόρμητα να πάνε στην Ισπανία για να πολεμήσουν τους εθνικιστές, ενταγμένοι στις πολιτοφυλακές ή τις στρατιωτικές μονάδες των οργανώσεων που συγκέντρωναν τη συμπάθειά τους. Αλλά οι Διεθνείς Ταξιαρχίες αυτές καθαυτές δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία της Μόσχας και αποτελούσαν έναν πραγματικό κομμουνιστικό στρατό[167], παρότι δεν στρατολογούσαν αποκλειστικά κομμουνιστές. Άλλωστε, πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ των πραγματικών αγωνιστών που πήγαιναν στο μέτωπο και των ανθρώπων του κομματικού μηχανισμού οι οποίοι, ακόμη κι αν ανήκαν τυπικά στις Ταξιαρχίες, απουσίαζαν από τα πεδία των μαχών. Γιατί η ιστορία των Ταξιαρχιών δεν συνοψίζεται μόνο στους ηρωικούς αγώνες των μελών τους.

Οι Ταξιαρχίες γνώρισαν τρομερή επέκταση κατά τη διάρκεια του φθινοπώρου-χειμώνα του 1936. Δεκάδες χιλιάδες εθελοντών συνέρρεαν από όλο τον κόσμο. Για τους κομμουνιστές, δεν ετίθετο θέμα να τους δεχτούν χωρίς έλεγχο. Καταρχάς ήθελαν να εμποδίσουν κάθε διείσδυση διπλών πρακτόρων, φρανκικών, ναζί ή άλλων. Σύντομα λοιπόν, κι ενώ είχαν αρχίσει οι Μεγάλοι Διωγμοί στην ΕΣΣΔ, οι κομμουνιστές έλεγχαν την ορθοδοξία όλων αυτών των εθελοντών. Οι υπηρεσίες στελεχών των διαφόρων κομμουνιστικών κομμάτων επιφορτίσθηκαν να φέρουν σε πέρας «τον αγώνα ενάντια στην προβοκάτσια», δηλαδή να ξετρυπώσουν όλα τα αιρετικά, κριτικά, απείθαρχα στοιχεία. Προσπάθησαν επίσης να ελέγξουν τη στρατολόγηση και εκτός Ισπανίας: η αστυνομία της Ζυρίχης κατέσχε από τον Γερμανό κομμουνιστή Άλφρεντ Άντολφ μία λίστα η οποία κατέδιδε στους σοβιετικούς πράκτορες στην Ισπανία τους ανεπιθύμητους εθελοντές. Σε ένα έγγραφο της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν, το οποίο χρονολογείται από το φθινόπωρο του 1937, αναφέρεται ότι οι Ταξιαρχίες πρέπει να απαλλαγούν από πολιτικώς αμφισβητούμενα στοιχεία και «η επιλογή εθελοντών να γίνεται με προσοχή ώστε να μην παρεισφρήσουν στις Ταξιαρχίες πράκτορες των υπηρεσιών πληροφοριών και κατάσκοποι, φασίστες και τροτσκιστές»[168]. Δεν είναι συμπτωματικό ότι ο προσωπικός φάκελος του καθενός από τα μέλη των Ταξιαρχιών, που περιλαμβάνει πολιτικές επισημάνσεις, βρίσκεται στα αρχεία της Κομιντέρν στη Μόσχα. Δεκάδες χιλιάδες φακέλων...

Έχοντας φτάσει στην Ισπανία από τον Αύγουστο του 1936 ως απεσταλμένος της Κομιντέρν στη δημοκρατική κυβέρνηση, ο Γάλλος Αντρέ Μαρτύ, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚ Γαλλίας και γραμματέας της Κομιντέρν, έπαιζε το ρόλο του επίσημου «αφεντικού» της βάσης της Αλμπαθέτε όπου οργανώνονταν οι Διεθνείς Ταξιαρχίες. Παράλληλα με τις Ταξιαρχίες, οι κομμουνιστές δημιούργησαν το 5ο Σύνταγμα, το οποίο διοικούσε ο Ενρίκε Λίστερ που έμενε μόνιμα στην ΕΣΣΔ από το 1932 και είχε σπουδάσει στη Στρατιωτική Ακαδημία Φρούνζε. Φυσικά, το SIM ήταν επίσης παρόν στην Αλμπαθέτε.

Η έκταση των εκκαθαρίσεων στις Ταξιαρχίες αποτελεί ακόμη και σήμερα αντικεί-

μενο διαφωνιών. Ορισμένοι αρκούνται να αρνούνται την ευθύνη του Μαρτύ παρά τις καταλυτικές μαρτυρίες, άλλοι δικαιολογούν τις εκτελέσεις. Ο Ελ Καμπεσίνο θα εξηγήσει: «Χωρίς αμφιβολία αναγκάστηκε [ο Μαρτύ] να απαλλαγεί από τα επικίνδυνα στοιχεία. Το ότι εκτελέστηκαν ορισμένοι, *αυτό είναι αναμφισβήτητο*, αλλά επρόκειτο για άτομα που είχαν λιποτακτήσει, σκοτώσει ή προδώσει»[169]! Η μαρτυρία του Γκούσταβ Ρέγκλερ, ο οποίος υπήρξε βοηθός κομισάριος της 12ης Ταξιαρχίας, επιβεβαιώνει αυτές τις μεθόδους: στη διάρκεια μιας μάχης κοντά στο Εσκουριάλ, δύο εθελοντές αναρχικοί άφησαν τις θέσεις τους· ο Ρέγκλερ τους συνέλαβε και πρότεινε να τους στείλουν σε σανατόριο. Ενημέρωσε τον Μαρτύ, ο οποίος αποφάσισε να τους στείλει στο Αλκαλά του Ενάρες. Μόνο πολύ αργότερα ο Ρέγκλερ έμαθε ότι στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο για σανατόριο αλλά για ένα οίκημα όπου διέμενε ένα ρωσικό εκτελεστικό απόσπασμα[170]. Σε μια σημείωση υπογραμμένη με το χέρι του, η οποία βρέθηκε στα αρχεία της Μόσχας, ο Μαρτύ εξηγεί στην Κεντρική Επιτροπή του ισπανικού ΚΚ: «Λυπάμαι επίσης που μου ξαναστέλνετε στην Αλμπαθέτε τους κατασκόπους και τους φασίστες που είχαν σταλεί στη Βαλένθια για να *εκτελεστούν* εκεί. Γνωρίζετε πολύ καλά ότι οι Διεθνείς Ταξιαρχίες δεν μπορούν να το κάνουν αυτό εδώ στην Αλμπαθέτε»[171]. Φαντάζεται κανείς ότι δεν είναι καθόλου εύκολο να εκτελεστούν «κατάσκοποι» ή «φασίστες» καταμεσής μιας στρατιωτικής βάσης και δεν είναι γνωστό σε ποιον απευθυνόταν έτσι ο Μαρτύ· σε κάθε περίπτωση, προτιμούσε η βρόμικη δουλειά να γίνει αλλού από άλλους, πράγμα που δεν μειώνει σε τίποτε την ηθική του ευθύνη.

Μια πρόσφατη ταινία[172] θέτει το θέμα της εκτέλεσης, τον Νοέμβριο του 1937, του Έριχ Φρόμμελτ, μέλους του τάγματος Τέλμαν της 12ης Ταξιαρχίας, ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο για λιποταξία στις 23:15 και εκτελέστηκε την επομένη στις 16:45. Επίσημα, ο Φρόμμελτ αναφέρθηκε ως νεκρός κατά τη μάχη του Τερουέλ. Μια τέτοια συγκάλυψη μας καλεί να αναρωτηθούμε γι' αυτή την κατηγορία των «λιποτακτών». Ο Γάλλος Ροζέ Κοντού, μέλος των Ταξιαρχιών, ο οποίος είχε την ευκαιρία να συμβουλευτεί τους φακέλους της φυλακής των Ταξιαρχιών, διαπίστωσε πολλούς «νεκρούς από υδροπληξία» που κρύβουν, κατά τη γνώμη του, θανατικές εκτελέσεις. Δύο φυλακές προορίζονταν για τα μέλη των Ταξιαρχιών: η μία στη συνοικία Όρτα της Βαρκελώνης (φυλακίστηκαν εκεί 265 κατά τη διάρκεια του 1937), η άλλη στο Καστεγιόν ντε λα Πλάνα. Είναι δύσκολο να εκτιμήσουμε τον αριθμό των μελών των Ταξιαρχιών που εκτελέστηκαν. Ο Χουλιάν Γκόρκιν κατηγορεί τον Αντρέ Μαρτύ ότι ήταν «προσωπικά υπεύθυνος» για 500 περίπου εκτελέσεις «απείθαρχων μελών ή απλώς υπόπτων για "αντιπολιτευτική δράση"»[173].

Προερχόμενος από τη Γλασκόβη, ο Ρόμπερτ Μάρτιν διαπιστώνει τις συχνές συλλήψεις στην Αλμπαθέτε. Αφού συνελήφθη και ο ίδιος, βρήκε στο κελλί εβδομήντα μέλη των Ταξιαρχιών που είχαν πολεμήσει και μεταξύ τους ορισμένους τραυματίες. Οι ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες κράτησης ώθησαν τους φυλακισμένους να κηρύξουν απεργία πείνας. Παρά την αναγγελία της απελευθέρωσής τους, οδηγήθηκαν όλοι κατά μικρές ομάδες στη Βαρκελώνη. Ο Ρόμπερτ Μάρτιν και οι σύντροφοί του οδηγήθηκαν στο ξενοδοχείο Falcon, την παλιά έδρα του POUM που είχε μετατραπεί σε φυλακή, και στη συνέχεια στην Οδό Κορσίγκα όπου τους φωτογράφισαν και τους πήραν τα δακτυλικά τους αποτυπώματα. Δραπετεύοντας από θαύμα, ο Μάρτιν έφτασε στη Γαλλία, αγνοώντας εντελώς την τύχη των συντρόφων του[174].

Ο σοσιαλδημοκράτης Μαξ Ρέβεντλοφ αναφέρει ότι, κατά την οπισθοχώρηση των

δημοκρατικών που ακολούθησε τη διείσδυση των εθνικιστών προς τη Μεσόγειο, οι Ταξιαρχίες μετέφεραν μαζί τους τουλάχιστον 650 φυλακισμένους. Όταν έφτασαν στην Καταλονία, τους έκλεισαν στην Όρτα και στην Καστεγιόν, δύο φυλακές που διοικούσε ο Κροάτης Τσόπιτς ο οποίος, αμέσως μετά την άφιξη των φυλακισμένων, τουφέκισε δεκαέξι. Σε αυτές τις φυλακές, μια επιτροπή απάγγειλε θανατικές καταδίκες χωρίς την παραμικρή επέμβαση της δικαιοσύνης: μετά την απόδραση πενήντα κρατουμένων, άλλοι πενήντα εκτελέστηκαν. Η χρήση βασανιστηρίων ήταν καθημερινή· ο Γερμανός υπολοχαγός Χανς Ρούντολφ βασανίστηκε για έξι ημέρες: αφού του έσπασαν τα χέρια και τα πόδια και του έβγαλαν τα νύχια, εκτελέστηκε στις 14 Ιουνίου του 1938, μαζί με έξι άλλους κρατούμενους, με μια σφαίρα στο σβέρκο. Αφού οδηγήθηκε αργότερα στη δικαιοσύνη για κατασκοπία, ο Τσόπιτς έσωσε τη ζωή του χάρη στις συντονισμένες ενέργειες του αδελφού του, συνταγματάρχη Βλαντίμιρ Τσόπιτς, του Λουίτζι Λόνγκο και του Αντρέ Μαρτύ[175].

Αφού πρώτα σκότωσε έναν SS, ο Γερμανός κομμουνιστής βουλευτής Χανς Μπάιμλερ δραπέτευσε από το Νταχάου και, φτάνοντας στην Ισπανία, συμμετείχε στην οργάνωση του τάγματος Τέλμαν. Σκοτώθηκε την 1η Δεκεμβρίου του 1936 στο Παλαθέτε. Ο Γκούσταβ Ρέγκλερ βεβαίωσε ότι ο Μπάιμλερ έπεσε θύμα μιας φρανκικής σφαίρας. Αντίθετη είναι η εκδοχή της φίλης τού Μπάιμλερ, της Αντόνια Στερν, από την οποία αφαίρεσαν όλα της τα χαρτιά και την απέλασαν από την Ισπανία: υποστήριζε ότι ο Μπάιμλερ είχε κάνει κριτική για την πρώτη δίκη της Μόσχας και επιπλέον είχε συνάψει σχέσεις με τους παλιούς ηγέτες του ΚΚ Γερμανίας, Αρκάντι Μάσλοβ και Ρουθ Φίσερ, οι οποίοι διηύθυναν μια ομάδα αντιφρονούντων στο Παρίσι. Σε μια αναφορά του Servicio Secreto Inteligente, ειδικού τμήματος της καταλανικής αστυνομίας που διέθετε πληροφοριοδότες στις κομμουνιστικές γραμμές, ο Πιέρ Μπρουέ τάσσεται υπέρ της εκδοχής της δολοφονίας[176].

Οι Διεθνείς Ταξιαρχίες προσέλκυσαν στις γραμμές τους άνδρες και γυναίκες που οδηγήθηκαν από ένα ιδανικό, ένα ξέσπασμα αλληλεγγύης, γενναιοδωρίας, για το οποίο ήταν έτοιμοι να θυσιαστούν. Για μία ακόμη φορά, ο Στάλιν και οι υπηρεσίες του εκμεταλλεύτηκαν κυνικά αυτή την ορμή, πριν εγκαταλείψουν την Ισπανία (και τις Ταξιαρχίες) στη θλιβερή τους τύχη: ο Στάλιν ετοίμαζε ήδη την προσέγγισή του με τον Χίτλερ.

Η εξορία και ο θάνατος στην «πατρίδα των προλεταρίων»

Στο Παρίσι, ύστερα από την ήττα των δημοκρατικών, δημιουργήθηκε μια επιτροπή με πρόεδρο τον Τολιάττι, τον Μάρτιο του 1939, για να επιλέξει τους Ισπανούς που θα τους επιτρεπόταν να μεταβούν στην «πατρίδα των προλεταρίων». Ο Ελ Καμπεσίνο περιέγραψε τις συνθήκες αναχώρησής του για την ΕΣΣΔ[177]. Αφού επιβιβάστηκε στη Χάβρη, στις 14 Μαΐου του 1939, στο *Siberia*, μαζί με άλλα 350 άτομα μεταξύ των οποίων τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου και της Κεντρικής Επιτροπής του ισπανικού ΚΚ, κομμουνιστές βουλευτές, διοικητές του 5ου Συντάγματος και τριάντα αρχηγοί Ταξιαρχιών, παραβρέθηκε στην ανασυγκρότηση της Κεντρικής Επιτροπής υπό την αιγίδα της NKVD. Αυτή η καινούργια επιτροπή είχε αποστολή να ελέγξει τους 3.961 Ισπανούς πρόσφυγες οι οποίοι χωρίστηκαν αμέσως σε δεκαοκτώ ομάδες και εστάλη-

σαν σε διαφορετικές πόλεις. Στην εξορία, η πλειονότητα των υπευθύνων κατασκόπευε και κατάγγελλε τους συμπατριώτες τους, όπως ο πρώην γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Ισπανίας Ντε Χαέν ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τη σύλληψη της μισής ομάδας των Ισπανών στο Χάρκοβο, ή ο Κορτίνα που οδήγησε σε εξορία στη Σιβηρία πολλούς ανάπηρους από τον πόλεμο. Αφού αποβλήθηκε από τη στρατιωτική Ακαδημία Φρούνζε για «τροτσκισμό», ο Ελ Καμπεσίνο άρχισε, τον Μάρτιο του 1941, να δουλεύει στο μετρό της Μόσχας. Στη συνέχεια, εξορίστηκε στο Ουζμπεκιστάν, ύστερα στη Σιβηρία, και το 1948 κατάφερε να διαφύγει στο Ιράν.

Στην Τιφλίδα, στις 19 Μαρτίου του 1942, ο Χοσέ Ντίας, ο γενικός γραμματέας του ΚΚ Ισπανίας, βρήκε το θάνατο πέφτοντας από τον τέταρτο όροφο του σπιτιού του τη στιγμή ακριβώς που ούτε η γυναίκα του ούτε η κόρη του δεν ήταν εκεί. Όπως και άλλοι συμπατριώτες του, ο Ελ Καμπεσίνο είναι πεισμένος ότι επρόκειτο για δολοφονία. Την παραμονή του θανάτου του, ο Ντίαθ δούλευε ένα βιβλίο για τις εμπειρίες του, έμοιαζε απογοητευμένος και, λίγο καιρό πριν, είχε στείλει στις σοβιετικές αρχές γράμματα για να διαμαρτυρηθεί για τη μεταχείριση των παιδιών της ισπανικής παροικίας της Τιφλίδας.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, χιλιάδες παιδιά ηλικίας πέντε έως δώδεκα χρονών είχαν σταλεί στην ΕΣΣΔ[178]. Οι συνθήκες της ζωής τους άλλαξαν μετά την ήττα των δημοκρατικών. Το 1939, οι Ισπανοί εκπαιδευτικοί κατηγορήθηκαν για «τροτσκισμό» και, σύμφωνα με τον Ελ Καμπεσίνο, 60% από αυτούς συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν στη Λουμπιάνκα, ενώ οι υπόλοιποι στάλθηκαν να δουλέψουν σε εργοστάσια. Μια νεαρή δασκάλα βασανίστηκε σχεδόν επί είκοσι μήνες και στη συνέχεια τουφεκίστηκε. Η μοίρα των παιδιών ήταν πια αξιοθρήνητη, καθώς οι παροικίες διευθύνονταν στο εξής από Σοβιετικούς. Ιδιαίτερα απείθαρχοι, όσοι ανήκαν στην παροικία Καλούγκα τέθηκαν υπό την πανίσχυρη εξουσία του Χουάν Μοδέστο, ενός στρατηγού που είχε εκπαιδευτεί στο 5ο Σύνταγμα, και του Λίστερ[179]. Το 1941, σύμφωνα με τον Χεσούς Ερνάντες, 50% των προσφύγων είχαν φυματίωση και 750 (δηλαδή το 15%) πέθαναν πριν από την έξοδο του 1941. Οι έφηβοι κατέληξαν στα Ουράλια και στην κεντρική Σιβηρία, κυρίως στο Κοκάντ. Σχημάτισαν συμμορίες που έκλεβαν, ενώ τα κορίτσια έγιναν πόρνες. Μερικοί αυτοκτόνησαν. Κατά τον Χεσούς Ερνάντες, από τα 5.000 παιδιά τα 2.000 πέθαναν[180]. Το 1947, για τη δέκατη επέτειο της άφιξής τους στην ΕΣΣΔ, μια τελετή συγκέντρωσε στο Θέατρο Στανισλάβσκι στη Μόσχα 2.000 νεαρούς Ισπανούς· 534 επέστρεψαν στην Ισπανία τον Σεπτέμβριο του 1956. Τελικά, μόνο 1.500 γύρισαν στην πατρίδα τους.

Άλλοι Ισπανοί γνώρισαν «τη ζωή και το θάνατο στην ΕΣΣΔ». Πρόκειται για ναυτικούς και αεροπόρους που δεν ήταν κομμουνιστές και οι οποίοι είχαν έρθει εθελοντικά για να εκπαιδευτούν. Ο Ελ Καμπεσίνο έμαθε για την τύχη 218 νέων αεροπόρων οι οποίοι έφτασαν το 1938 για ένα σεμινάριο επιμόρφωσης έξι έως επτά μηνών στο Κιροβαμπάντ. Τέλη του 1939, ο συνταγματάρχης Μαρτίνες Καρτόν, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚ Ισπανίας και πράκτορας της NKVD, τους έθεσε ένα δίλημμα: ή να μείνουν στην ΕΣΣΔ ή να φύγουν στο εξωτερικό. Όσοι διάλεξαν να εγκαταλείψουν την ΕΣΣΔ στάλθηκαν σε εργοστάσια. Την 1η Σεπτεμβρίου του 1939, συνελήφθησαν όλοι και δικάστηκαν. Ορισμένοι βασανίστηκαν, άλλοι εκτελέστηκαν στη Λουμπιάνκα, οι περισσότεροι καταδικάστηκαν σε δέκα ή δεκαπέντε χρόνια εγκλεισμού σε στρατόπεδο. Από την ομάδα που στάλθηκε στο Πετσοράλιεφ, δεν θα επιζήσει κανείς. Εντέλει, από τους 219 αεροπόρους, μόνο 5-6 επιβίωσαν.

Το 1947, μερικοί πρόσφυγες κατάφεραν να φύγουν από την ΕΣΣΔ. Αυτοί που έμειναν κλήθηκαν να υπογράψουν την υποχρεωτική τους παραμονή στην ΕΣΣΔ. Τον Απρίλιο του 1948, ο Χοσέ Εστέρ (πολιτικός εξόριστος στο Μαουτχάουζεν αρ. 64553) και ο Χοσέ Ντομένες (πολιτικός εξόριστος στο Νοϋενγκάμμε αρ. 40202) έδωσαν μια συνέντευξη τύπου στο Παρίσι στο όνομα της Federación Española de Deportados e Internados Políticos, με στόχο να δημοσιοποιήσουν τις πληροφορίες που είχαν συγκεντρωθεί για τους κρατούμενους του στρατοπέδου Νο 99 της Καραγκάντα στο Καζακστάν, βορειοδυτικά της λίμνης Μπαλκάς. Ανακοίνωσαν τα ονόματα 59 εξόριστων, μεταξύ των οποίων υπήρχαν 24 αεροπόροι και 33 ναυτικοί. Σε ένα μανιφέστο με ημερομηνία 1η Μαρτίου του 1948, οι δύο παλιοί εξόριστοι αιτιολογούσαν ως εξής το διάβημά τους: «Είναι ένα επιτακτικό καθήκον για μας, επιτακτικό για όλους αυτούς που γνώρισαν την πείνα, το κρύο και την απομόνωση κάτω από την ανακριτική κυριαρχία της Γκεστάπο και των SS, και είναι καθήκον κάθε πολίτη, για τον οποίο οι λέξεις Ελευθερία και Δίκαιο των ανθρώπων έχουν ένα νόημα, να διακηρύξουμε και να απαιτήσουμε, σε ένδειξη αλληλεγγύης, την απελευθέρωση αυτών των ανδρών πάνω στους οποίους επικρέμαται η απειλή ενός βέβαιου θανάτου».

Ύστερα από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι κομμουνιστές και οι ειδικές υπηρεσίες τους συνέχισαν να εξοντώνουν αντιφρονούντες: ο Χοάν Φαρρέ Γκασσό, παλιός ηγέτης του POUM στη Λερίδα, συμμετείχε στην Αντίσταση στη Γαλλία. Αφού συνελήφθη και φυλακίστηκε στο Μουασσάκ από το καθεστώς του Βισύ, θέλησε, μετά την απελευθέρωσή του, να συναντήσει τη σύζυγό του σε ένα μικρό χωριό της γαλλικής Καταλονίας. Στο δρόμο για το Μοντωμπάν, τον σταμάτησαν αντάρτες κομμουνιστές –οι *guerrilleros españoles*– και τον εκτέλεσαν με συνοπτικές διαδικασίες[181]. Αυτή η δολοφονία συνέχιζε τον εμφύλιο πόλεμο της Ισπανίας στην πιο απαίσια διάστασή του: την προσφυγή σε δολοφονίες ή σε «εξοντώσεις» που θύματά τους υπήρξαν χιλιάδες αντιφασίστες από τους πιο αποφασισμένους και τους πιο γενναίους. Η ισπανική περίπτωση δείχνει ότι είναι αδύνατον να διαχωρίσει κανείς τις αστυνομικές και εγκληματικές επιχειρήσεις των κομμουνιστών από την επιδίωξη των πολιτικών τους στόχων. Και, αν είναι αλήθεια ότι η πολιτική και κοινωνική βία ήταν συνεχής στην Ισπανία του μεσοπολέμου και ότι ο εμφύλιος πόλεμος επέτρεψε σε αυτή τη βία να εκραγεί, δεν παύει να αληθεύει το ότι οι Σοβιετικοί προσέθεσαν σε αυτή και την παντοδυναμία του Κόμματος-Κράτους, που γεννήθηκε παρομοίως μέσα στον πόλεμο και τη βία, για να επιτύχουν στόχους καθορισμένους από τα συμφέροντα της ΕΣΣΔ κάτω από το καμουφλάζ του αντιφασισμού.

Είναι προφανές ότι, για τον Στάλιν και τους ανθρώπους της εμπιστοσύνης του, ο ουσιαστικός σκοπός ήταν να ελέγξουν την τύχη της ισπανικής Δημοκρατίας. Για να φτάσουν σ' αυτόν, η εξόντωση της «αριστερής» αντιπολίτευσης –σοσιαλιστές, αναρχοσυνδικαλιστές, μέλη της POUM, τροτσκιστές– δεν ήταν λιγότερο σημαντική από τη στρατιωτική ήττα του Φράνκο.

4

Κομμουνισμός και τρομοκρατία

RÉMI KAUFFER

Στις δεκαετίες του '20 και του '30, το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα επικέντρωσε τις προσπάθειές του στην προετοιμασία ένοπλων εξεγέρσεων που όλες τους απέτυχαν. Εγκατέλειψε ως εκ τούτου αυτή τη μορφή δράσης και επωφελήθηκε, στη δεκαετία του '40, από τους εθνικοαπελευθερωτικούς πολέμους ενάντια στο ναζισμό και τον ιαπωνικό μιλιταρισμό και στη συνέχεια, στις δεκαετίες του '50 και του '60, από τους αντιαποικιακούς πολέμους για να δημιουργήσει αληθινούς στρατιωτικούς σχηματισμούς –τους παρτιζάνους–, ομάδες αντάρτικου που μετασχηματίστηκαν λίγο-λίγο σε κανονικά στρατεύματα, σε πραγματικούς κόκκινους στρατούς. Στη Γιουγκοσλαβία, στην Κίνα, στη Βόρειο Κορέα, και ύστερα στο Βιετνάμ και στην Καμπότζη, αυτή η μορφή δράσης επέτρεψε στα κομμουνιστικά κόμματα να καταλάβουν την εξουσία. Ωστόσο, η αποτυχία των αντάρτικων στη Λατινική Αμερική –στα οποία αντιτάχθηκαν ειδικές στρατιωτικές μονάδες εκπαιδευμένες από τους Αμερικανούς–, παρακίνησε τους κομμουνιστές να επανέλθουν σε «τρομοκρατικές» ενέργειες που μέχρι τότε σπάνια είχαν χρησιμοποιήσει, με τη βομβιστική απόπειρα στη μητρόπολη της Σόφιας το 1924 να αποτελεί εξαίρεση. Αληθεύει ότι είναι σχετική η διάκριση ανάμεσα στην καθαρή και απλή τρομοκρατία και στην προετοιμασία για μια ενδεχόμενη ένοπλη εξέγερση –συχνά είναι οι ίδιοι άνθρωποι που λαμβάνουν μέρος στις επιχειρήσεις, παρόλο που πρόκειται για δύο διαφορετικές υποθέσεις. Άλλωστε αυτές οι μορφές δράσης δεν αλληλοαποκλείονται. Ένας αριθμός από εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, σύμφωνα με την ισχύουσα ορολογία, πρόθυμα συνδύασαν την τρομοκρατία και το αντάρτικο στην ένοπλη δράση τους, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του Μετώπου Εθνικής Απελευθέρωσης και του Στρατού Εθνικής Απελευθέρωσης στην Αλγερία.

Η περίπτωση της Αλγερίας είναι ενδιαφέρουσα στο βαθμό που οι οπαδοί της γαλλικής Αλγερίας έβλεπαν στην εθνικιστική εξέγερση το άμεσο προϊόν συνωμοσιών της Μόσχας, ενώ έβρισκαν μια συμπληρωματική επιβεβαίωση αυτής της θέσης στο γεγονός ότι κατά τη μάχη της Αλγερίας (1956-1957) το ΚΚ Αλγερίας είχε προμηθεύσει στον αρχηγό του FLN (εθνικοαπελευθερωτικού μετώπου) της πρωτεύουσας, Γιασέφ Σααντί, τους καλύτερους ειδικούς του σε εκρηκτικά.

Σήμαινε αυτό την υποταγή του εθνικιστικού κινήματος στον κομμουνισμό; Στα πεδία των μαχών συνέβαινε καθαρά το αντίθετο, καθώς το ΚΚ Αλγερίας ήταν αναγκασμένο να πειθαρχεί στο FLN. Στο εξωτερικό, το FLN είχε την αμέριστη πολιτική υπο-

στήριξη της ΕΣΣΔ. Παρ' όλ' αυτά, εκτός από μερικές πολύ περιορισμένες επιχειρήσεις των ειδικών υπηρεσιών, η Μόσχα φρόντισε να μην εμπλακεί απευθείας στη σύγκρουση με τη Γαλλία. Οι προμήθειες όπλων προς το FLN ήταν δουλειά της νασερικής Αιγύπτου, της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο και, σε ό,τι αφορά το Ανατολικό μπλοκ, της Τσεχοσλοβακίας που ενεργούσε «κατ' εξουσιοδότηση» (ένας ορισμένος αριθμός στελεχών του FLN είχαν επίσης εκπαιδευθεί από την Πράγα σε προωθημένες τεχνικές της παράνομης ένοπλης πάλης). Οι Σοβιετικοί είχαν επιλέξει να παραμείνουν αποτραβηγμένοι. Προαισθάνονταν άραγε ότι η μελλοντική Αλγερία θα ήταν πολιτικά κοντά τους αλλά ότι παράλληλα θα νοιαζόταν ιδιαιτέρως για την ανεξαρτησία της; Γεγονός είναι ότι οι ειδικές υπηρεσίες της Μόσχας δεν είχαν ποτέ το δικαίωμα να παρακολουθούν τα άδυτα του νέου καθεστώτος, τη στρατιωτική Ασφάλεια, όπως έπραξαν με την κουβανέζικη DGI.

Άλλο παράδειγμα σοβιετικής επιφυλακτικότητας προς τα πιο σκοτεινά εθνικιστικά κινήματα: η περίπτωση της Ιρλανδίας. Προνόμιο του IRA (Irish Republican Army, που είχε ιδρυθεί στο Δουβλίνο κατά την αποτυχημένη εξέγερση του Πάσχα του 1916), ο «ρεπουμπλικανισμός» παρέμενε ένας αρκετά ειδικός τρόπος σκέψης στην Ιρλανδία. Χωρίς να αγνοεί το κοινωνικό ζήτημα, έθετε το εθνικό πρόβλημα (μετά το 1921, την επανένωση του νησιού με την απόσπαση των έξι κομητειών του Βορρά από το βρετανικό Στέμμα) στο κέντρο κάθε δράσης. Ωστόσο, τα φιλοσοβιετικά στελέχη, τα οποία θα συγκροτήσουν το 1933 το ΚΚ Ιρλανδίας, θα απομακρυνθούν ολοένα και περισσότερο από τις καθαρά εθνικιστικές ανησυχίες δίνοντας προτεραιότητα στην «πάλη των τάξεων».

Ο IRA ήθελε όπλα για να πολεμήσει τους Άγγλους. Κατά τον μεσοπόλεμο, προσπάθησε να τα πάρει από την ΕΣΣΔ. Κατ' επανάληψη, η Μόσχα απέρριψε ευγενικά τα πιεστικά αιτήματα της οργάνωσης: δεν φαινόταν σοφό να εξοπλίσουν αυτούς τους εξαιρετικά ανεξάρτητους άνδρες ρισκάροντας μια ανοιχτή σύγκρουση με τη Μεγάλη Βρετανία. Το γεγονός ότι πολλές δεκάδες μελών της παράνομης οργάνωσης εντάχθηκαν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες στην Ισπανία δεν άλλαζε καθόλου την κατάσταση. Κατά το διάστημα 1939-1940, όταν ο IRA ανέλαβε μια νέα εκστρατεία με βομβιστικές απόπειρες στην ίδια την Αγγλία, η πιο μυστική μονάδα του, η οποία αποτελείτο από μια μικρή ομάδα εθνικιστών αγωνιστών προτεσταντών, άρα λιγότερο ύποπτων, είχε διαβρωθεί από μέλη του κομμουνιστικού μηχανισμού που διηύθυνε βασικά η Μπέττυ Σίνκλαιρ. Σε όλη την Ευρώπη, ομάδες σαμποτέρ, όπως το δίκτυο Ερνστ Φολλβέμπερ, ήταν έτοιμες να τα βάλουν με τα γερμανικά πλοία αλλά, επίσης, με τα βρετανικά ή τα γαλλικά. Ανάλογα με τη συγκυρία, η Μόσχα αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο να χρησιμοποιήσει τον IRA. Σαμποτάροντας μερικά πολεμικά πλοία της Αυτού Μεγαλειότητος, η παράνομη οργάνωση θα συγκάλυπτε με την ίδια ευκαιρία τις αντιβρετανικές σοβιετικές επιχειρήσεις. Ωστόσο, η υπόθεση κατέληξε σε αποτυχία. Από όλα αυτά, η Μόσχα κράτησε μια ορισμένη δυσπιστία προς αυτούς τους Ιρλανδούς που ήταν πρόθυμοι για κάθε συμμαχία προκειμένου να προμηθευτούν τον εξοπλισμό που είχαν ανάγκη, αλλά αρνούνταν κατηγορηματικά να πληρώσουν το πολιτικό κόστος υποτάσσοντας τη στρατηγική τους στη στρατηγική άλλων. Στις αρχές της δεκαετίας του '70, ο IRA ξαναπήρε τα όπλα (και συχνά τα εκρηκτικά, την ειδικότητά του) ενάντια στους Βρετανούς, μετά την εξέγερση των καθολικών γκέτο της Βόρειας Ιρλανδίας. Σε αντίθεση με έναν επίμονο θρύλο, αυτά τα όπλα ή εκρηκτικά δεν προέρχονταν από την ΕΣΣΔ, ούτε άμεσα ούτε

έμμεσα. Στην πράξη, οι κύριοι υποστηρικτές του βρίσκονταν και βρίσκονται πάντα στην άλλη ακτή του Ατλαντικού, στους κόλπους της ιρλανδο-αμερικανικής κοινότητας μάλλον παρά στην Ανατολή.

Άρα το «χέρι της Μόσχας» δεν είναι πανταχού παρόν. Ωστόσο έπαιξε ρόλο αρκετά δραστήριο στην υποστήριξη ορισμένων μορφών της μεσανατολικής τρομοκρατίας. Με αφετηρία την ανάλυση ότι οι παλαιστινιακές οργανώσεις αντιπροσώπευαν ένα κίνημα εθνικής απελευθέρωσης ικανό να συγκριθεί με το αλγερινό FLN, οι Σοβιετικοί αναγνώρισαν πολύ νωρίς δημόσια την PLO του Γιάσερ Αραφάτ και την κύρια συνιστώσα της, την Αλ Φατάχ. Αλλά ταυτόχρονα η KGB διατηρούσε τα μάτια της ανοιχτά και στην κατεύθυνση μιας άλλης τάσης του παλαιστινιακού εθνικισμού, το FPLP (Λαϊκό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης) του δόκτορος Χαμπάς. Διακηρύσσοντας έναν ριζοσπαστικό μαρξισμό, αυτό το αρκετά καλά δομημένο κίνημα οργάνωνε και διεκδικούσε χωρίς τον παραμικρό δισταγμό τρομοκρατικές απόπειρες και θεαματικές αεροπειρατείες σε επιβατηγά αεροπλάνα. Η στρατηγική αυτή εγκαινιάζεται τον Ιούλιο του 1968 με την αεροπειρατεία σε ένα Μπόινγκ της EL AL, συνεχίζεται τον Δεκέμβριο με την αεροπειρατεία στο αεροδρόμιο της Αθήνας και αποκορυφώνεται το 1970, λίγο προτού συντριβούν οι Παλαιστίνιοι από τα στρατεύματα του βασιλιά Χουσσεΐν της Ιορδανίας. Στον πρόχειρο αεροδιάδρομο της Ζάρκα, όπου και τα τρία έπεσαν θύματα αεροπειρατείας και οι επιβάτες τους κρατήθηκαν όμηροι, το FPLP ανατίναξε ένα Μπόινγκ της TWA, ένα DC-8 της Swissair και ένα Viscount VC-10 της BOAC.

Ανησυχώντας εξαιτίας αυτής της ακραίας τρομοκρατικής παρέκκλισης, ένα από τα στελέχη της οργάνωσης, ο Ναγιέφ Χαουατμέχ, αποφάσισε να αποσχιστεί το 1970-1971 για να δημιουργήσει το FDPLP (Λαϊκό και δημοκρατικό μέτωπο για την απελευθέρωση της Παλαιστίνης). Στο όνομα της αναγκαίας «μαζικής δουλειάς» και του «προλεταριακού διεθνισμού», η οργάνωσή του, ευθυγραμμιζόμενη ολοένα και περισσότερο με τις ορθόδοξες κομμουνιστικές θέσεις, απαρνήθηκε δημόσια την τρομοκρατία που όμως για ένα διάστημα συνέχισε να χρησιμοποιεί. Έτσι το FDPLP παρουσιαζόταν καταρχήν ως ο καλύτερος Παλαιστίνιος σύμμαχος των κομμουνιστών. Κατά φαινομενικά παράδοξο τρόπο, η KGB δυνάμωσε στο ίδιο διάστημα την υποστήριξή της στο FPLP. Και καθώς βρίσκεται πάντα κάποιος περισσότερο εξτρεμιστής, ο δόκτωρ Χαμπάς ξεπεράστηκε γρήγορα από το δεξί του χέρι και «διευθυντή των επιχειρήσεων» τον Ουαντί Χαντάτ, έναν πρώην χειρουργό-οδοντίατρο, πτυχιούχο του αμερικανικού πανεπιστημίου της Βηρυττού.

Άνθρωπος της δράσης, ο δόκτωρ Χαντάτ. Για τον Πιέρ Μαριόν, πρώην αρχηγό της DGSE –των γαλλικών ειδικών υπηρεσιών– ο Χαντάτ είναι ο πραγματικός επινοητής της σύγχρονης τρομοκρατίας: «Αυτός σχεδίασε τις δομές· αυτός εκπαίδευσε τους κύριους υπεύθυνους· αυτός τελειοποίησε τις μεθόδους στρατολόγησης και εκπαίδευσης, αυτός εκλέπτυνε τις τακτικές και τις τεχνικές»[182]. Τέλη 1973-αρχές 1974, διαχώρισε τη θέση του από το FPLP για να δημιουργήσει τη δική του οργάνωση, το FPLP-Cose (FPLP-Διοίκηση εξωτερικών επιχειρήσεων), που ήταν ολοκληρωτικά αφιερωμένη στη διεθνή τρομοκρατία, ενώ η οργάνωση του Χαμπάς προσπαθούσε να φέρει σε πέρας άλλες δραστηριότητες, αντάρτικες επιχειρήσεις ενάντια στον ισραηλινό στρατό και μαζική δουλειά στα στρατόπεδα των Παλαιστίνιων προσφύγων.

Παρ' όλ' αυτά, η KGB αποφάσισε να τον υποστηρίξει, καθώς μαρτυρεί αυτό το

ξεκάθαρο μήνυμα της 23ης Απριλίου του 1974, αναφορά 1071-1/05. Προερχόμενο από την KGB, απευθυνόταν προσωπικά στον Λεονίντ Μπρέζνιεφ:

> «Η Επιτροπή Κρατικής Ασφάλειας διατηρεί από το 1968 αποτελεσματικές μυστικές επαφές με τον Ουαντί Χαντάτ, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του FPLP, επικεφαλής των εξωτερικών επιχειρήσεων του FPLP.
>
> Κατά τη συνάντησή του με τον αρχηγό του δικτύου της KGB στο Λίβανο, τον περασμένο Απρίλιο, ο Ουαντί Χαντάτ εξέθεσε εμπιστευτικά το πρόγραμμα των ανατρεπτικών και τρομοκρατικών δραστηριοτήτων του FPLP, των οποίων τα ουσιώδη σημεία παρατίθενται κατωτέρω».

Ακολουθούσε ένα κατάλογος με τους στόχους: τρομοκρατικές και ανατρεπτικές πράξεις στο έδαφος του Ισραήλ, επιθέσεις ενάντια στα τραστ διαμαντιών, επιθέσεις ενάντια σε Ισραηλινούς διπλωμάτες, σαμποτάζ πετρελαϊκών εγκαταστάσεων και σουπερτάνκερ στη Σαουδική Αραβία, μες στον Κόλπο, ακόμη και στο Χονγκ Κονγκ.

Η KGB διευκρίνιζε:

> «Ο Ουαντί Χαντάτ μάς ζήτησε να βοηθήσουμε την οργάνωσή του να αποκτήσει ορισμένους τύπους ειδικού υλικού, απαραίτητους για τις ανατρεπτικές δραστηριότητές της. Συνεργαζόμενος μαζί μας και ζητώντας τη βοήθειά μας, ο Χαντάτ γνωρίζει πολύ καλά ότι αποδοκιμάζουμε καταρχήν την τρομοκρατία και δεν μας έθεσε ζητήματα συνδεόμενα με αυτή την πλευρά των δραστηριοτήτων του FPLP. Ο χαρακτήρας των σχέσεών μας με τον Χαντάτ μας επιτρέπει σε κάποιο βαθμό να ελέγχουμε τις δραστηριότητες των εξωτερικών επιχειρήσεων του FPLP, να ασκούμε πάνω του θετική επιρροή για τη Σοβιετική Ένωση, να πραγματοποιούμε για το δικό μας συμφέρον, μέσω των δυνάμεων αυτής της οργάνωσης, δραστικές επιχειρήσεις σεβόμενοι την επιτευχθείσα μυστική συμφωνία».

Ωραίο παράδειγμα διπλής γλώσσας. Το συμπέρασμα αυτονόητο: στο διάβολο οι κάθε είδους αρχές, από τη στιγμή που καταφέρονται πλήγματα στον αντίπαλο χωρίς να γίνεται γνωστός ο δράστης. Αφού διαβιβάστηκε στους Σούσλοφ, Ποντγκόρνυ, Κοσσύγκιν και Γκρομύκο, το έγγραφο εγκρίθηκε στις 26 Απριλίου[183].

Καλύτερος μαθητής του Ουαντί Χαντάτ έμελλε να γίνει ο Βενεζουελάνος Ίλιτς Ραμίρες-Σάντσες, πιο γνωστός με το ψευδώνυμο Κάρλος. Οι δύο άνδρες είχαν βρεθεί να συνεργάζονται με όσους απέμεναν από μια ασιατική τρομοκρατική οργάνωση, τον Ιαπωνικό Κόκκινο Στρατό (ΙΚΣ), της οποίας η διαδρομή είναι πολύ διαφωτιστική. Συγκροτημένος στα τέλη της δεκαετίας του '60, τη στιγμή της ριζοσπαστικοποίησης του ιαπωνικού φοιτητικού κινήματος και στο πιο κορυφαίο σημείο του μαοϊκού κύματος, ο ΙΚΣ απέκτησε γρήγορα επαφή με τους Βορειοκορεάτες πράκτορες (η κορεατική κοινότητα είναι σημαντική στο ιαπωνικό αρχιπέλαγος). Αυτοί οι τελευταίοι εκπαίδευσαν τα στελέχη του και τους προμήθευσαν υλικό αλλά δεν κατάφεραν να εμποδίσουν την κήρυξη μιας αιματηρής βεντέτας ανάμεσα σε «παρεκκλίνοντες» και «ορθόδοξους» στην αρχή της δεκαετίας του '60. Αποτέλεσμα: το σχίσμα. Ένα μέρος των στελεχών του ΙΚΣ πέρασε με όπλα και εφόδια στην υπηρεσία των Βορειοκορεατών· πρόσφυγες σήμερα στην Πυονγυάνγκ, παριστάνουν τους επιχειρηματίες και τους δια-

μεσολαβητές με τη Δύση. Το άλλο τμήμα επέλεξε να διεθνοποιήσει ακόμη περισσότερο τις δραστηριότητές του. Τέθηκε στο πλευρό του Ουαντί Χαντάτ. Έτσι, τρία μέλη του ΙΚΣ διέπραξαν για λογαριασμό του FPLP τη σφαγή του αεροδρομίου Lod-Tel-Aviv τον Μάιο του 1972, με τραγικό απολογισμό 28 νεκρούς.

Το γεγονός ότι το FPLP-Cose συνεργαζόταν στενά με τον Ελβετό ναζί τραπεζίτη Φρανσουά Ζενού, όπως αποκάλυψε ο Πιέρ Πεάν στην *L' Extrémiste* με βάση ομολογίες του τελευταίου, δεν ενοχλούσε καθόλου την KGB[184]. Η οποία δεν είδε άλλωστε τίποτε το ανάρμοστο στη θεαματική εξάπλωση των δραστηριοτήτων του Κάρλος για λογαριασμό του FPLP-Cose καταρχάς και για λογαριασμό της δικής της οργάνωσης στη συνέχεια.

Κάρλος: σχέσεις με δεκαπέντε μυστικές υπηρεσίες αραβικών χωρών και ανατολικών κρατών.

Σύμφωνα με την ομολογία του στον δικαστή Μπρυγκιέρ, το 1969 ο Ίλιτς Ραμίρες-Σάντσες, γιος ενός δικηγόρου από τη Βενεζουέλα, μεγάλου θαυμαστή του Λένιν (ονόμασε διαδοχικά τους τρεις γιους του Βλαντίμιρ, Ίλιτς και Ουλιάνοφ), είχε μια πρώτη συνάντηση με ένα μέλος του FPLP, τον Ριφαάτ Αμπούλ Αούν. Στη Μόσχα ο μελλοντικός Κάρλος έπλητε κλεισμένος στο πανεπιστήμιο, σπουδαστής του μαρξισμού-λενινισμού, της φυσικής και της χημείας. Απογοητευμένος πολύ γρήγορα από την ανεπαρκή δραστηριότητα των λατινοαμερικάνικων κομμουνιστικών κομμάτων, ο Κάρλος ένιωθε διαθέσιμος για μια βίαιη και ριζοσπαστική περιπέτεια. Μια περιπέτεια που επρόκειτο να συναντήσει στους κόλπους του FPLP-Cose μετά την άφιξή του στην Ιορδανία. Ύστερα από μια περίοδο εκπαίδευσης, αναλαμβάνει δράση στις αρχές του 1971, ταξιδεύει εύκολα στις χώρες της δυτικής Ευρώπης έχοντας το ατού τού γιου εύπορης οικογένειας και διαπράττει θεαματικές και φονικές επιχειρήσεις.

Στις 27 Ιουνίου του 1975, στο Παρίσι, ο Κάρλος σκοτώνει δύο αστυνομικούς της Διεύθυνσης Ασφαλείας και τραυματίζει βαριά έναν τρίτο. Τον Δεκέμβριο, θα οδηγήσει μια ομάδα κομάντος στην επίθεση κατά των γραφείων του ΟΠΕΚ, της Οργάνωσης των χωρών που εξάγουν πετρέλαιο, στη Βιέννη. Απολογισμός: τρεις νεκροί και ένα αεροπορικό εισιτήριο για το Αλγέρι. Μαζί με τα μέλη της ομάδας του, Γερμανούς που προήλθαν από ένα ριζοσπαστικό αριστερίστικο κίνημα, τους Επαναστατικούς Πυρήνες, τους οποίους καθοδηγούσε ο Γιοχάννες Βάινριχ, πήγε στη Λιβύη, στην Υεμένη, στο Ιράκ αλλά επίσης και στη Γιουγκοσλαβία. Αλλά προπάντων στη ΛΔΓ, όπου οι υπηρεσίες του MfS (Ministerium für Staatssicherheit, δηλαδή υπουργείο Κρατικής Ασφάλειας, πιο γνωστό ως Stasi) δίνουν έντονη προσοχή σε αυτόν τον εξτρεμιστή που είναι ικανός για τα πιο τολμηρά χτυπήματα.

«Separat», αυτό θα είναι το κωδικό όνομα της οργάνωσής του στους κόλπους της Stasi. Το 1980, ένας φάκελος εξαιρετικά απόρρητος δόθηκε στον στρατηγό Έριχ Μίλκε, αρχηγό της Stasi. Είχε τον πολύ απλό τίτλο «Σχέδιο για τον τρόπο δράσης του MfS σχετικά με τη μεταχείριση και τον έλεγχο της ομάδας Κάρλος». Κατά τον Μπερνάρ Βιολέ, συγγραφέα μιας πολύ επιμελημένης βιογραφίας του Κάρλος[185], «Ο Βάινριχ και η Κοπ (αντίστοιχα, βοηθός και σύντροφος του Κάρλος) δεν είναι στην κυριολεξία πράκτορες της Stasi. Δεν εκτελούν αποστολή για λογαριασμό της, δεν πληρώνονται για να συλλέγουν πληροφορίες για τη ΛΔΓ. Ωστόσο, είναι οι αναπόφευκτοι σύνδεσμοι ανάμεσα στις ειδικές ανατολικογερμανικές υπηρεσίες και τα άλλα μέλη της ομάδας». Και προσθέτει, αφού κατονομάζει τους διαδοχικούς Ανατολικογερμανούς «προϊσταμένους» τους, τους συνταγματάρχες Χάρρυ Νταλ, Χορστ Φραντς, Γκύντερ Γιέκελ και Χέλμουτ Βόγκτ, ότι, «φυσικά, ο Κάρλος δεν αγνοεί τις σχέσεις που έχουν οι δύο φίλοι του με αυτές τις υπηρεσίες».

Πράγμα που δεν εμποδίζει τον Κάρλος να συνάψει στενές σχέσεις με τους Ρουμάνους ή να ενοχλήσει την ουγγρική Κρατική Ασφάλεια με την τάση του να χρησιμοποιεί τη Βουδαπέστη ως οπισθοφυλακή του. Η ομάδα του, η οποία μετονομάστηκε σε Οργάνωση της ένοπλης πάλης για την αραβική απελευθέρωση (ή οπλισμένο χέρι), πολλαπλασιάζει τις φονικές επιθέσεις. Έτσι, ο συνταγματάρχης Βόιγκτ της Stasi αποδίδει στη Separat ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης για την επίθεση της 25ης Αυγούστου 1983 κατά της Maison de France του Ανατολικού Βερολίνου (δύο νεκροί) η οποία έγινε, κατ' αυτόν, από μια άλλη τρομοκρατική ομάδα που συνδεόταν με το ανατολικό μπλοκ και είχε τη βάση της στη Βηρυττό, την ASALA (Μυστικός στρατός για την απελευθέρωση της Αρμενίας).

Θα φαινόταν εκπληκτικό ότι το MfS έδειξε τόση επιείκεια για τις επιχειρήσεις τού προστατευόμενού του, αν αυτό δεν ήταν προς το συμφέρον του. Η απόφαση είχε ληφθεί στην κορυφή της πυραμίδας της Stasi. Ειπώθηκε, αλλά αυτή η ψυχολογίζουσα ερμηνεία δεν έχει καθόλου αποδειχθεί, ότι ο Έριχ Μίλκε, που ήταν πριν από τον πόλεμο αρχηγός των ομάδων μάχης του KPD και είχε κατηγορηθεί για το φόνο δύο αστυνομικών στο Βερολίνο, ταύτιζε τον εαυτό του με τον Βενεζουελάνο τρομοκράτη, όπως και με τα μέλη της οργάνωσης Μπάαντερ. Χωρίς αμφιβολία πρέπει να προχωρήσουμε πιο πέρα αναζητώντας μια σύγκλιση πιο «αντικειμενική» ανάμεσα στις ομάδες που ήταν συνδεμένες με τη διεθνή τρομοκρατία και το MfS. Ούτε ο Μίλκε ούτε οι Ανατολικογερμανοί ηγέτες δεν μας έχουν συνηθίσει σε μια ρομαντική-επαναστατική ευαισθησία. Το ότι η ομάδα του Κάρλος διατήρησε συνεχείς σχέσεις με μια δεκαπενταριά μυστικές υπηρεσίες των σοσιαλιστικών χωρών και του αραβικού κόσμου, δεν ήταν σίγουρα τυχαίο.

Η επιείκεια των κομμουνιστών προς τους εξτρεμιστές της Μέσης Ανατολής δεν περιορίστηκε στον Κάρλος. Βίαια εχθρικοί προς τον Γιάσερ Αραφάτ και την PLO, ο Αμπού Νιντάλ και η οργάνωσή του Φατάχ-Επαναστατικό συμβούλιο, αρχικά στην υπηρεσία των Ιρακινών, των Σύριων στη συνέχεια, έτυχαν και αυτοί της ίδιας μεταχείρισης αλλά σε μικρότερο βαθμό – τους έκριναν λιγότερο ελέγξιμους. Ο αρχηγός τους, άρρωστος, μπόρεσε ωστόσο να χειρουργηθεί μυστικά, προστατευμένος από το σιδηρούν παραπέτασμα.

Άλλη άμεση εμπλοκή των χωρών της Ανατολής στη σύγχρονη διεθνή τρομοκρατία, η χειραγώγηση της Rote Armee Fraktion (RAF, η επονομαζόμενη από τον τύπο Ομάδα Μπάαντερ) στη Γερμανία. Γεννημένη από το φοιτητικό κίνημα διαμαρτυρίας, αυτή η μικρή οργάνωση, η οποία διέθετε πενήντα μέλη άμεσα ενεργά και μια δυνατότητα κινητοποίησης περίπου χιλίων ατόμων, εξαπέλυσε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 μια επιδεικτική τρομοκρατία που στόχευε κυρίως αμερικανικά συμφέροντα. Μετά το 1977 και τη δολοφονία του Δυτικογερμανού «αφεντικού των αφεντικών» Χανς Μάρτιν Σλέγιερ και, στη συνέχεια, το θάνατο στη φυλακή των αρχηγών της Ούλρικε Μάινχοφ και Αντρέας Μπάαντερ, βρήκε καταφύγιο πέραν του τείχους του Βερολίνου με αντάλλαγμα την ολοένα και πιο έντονη υποταγή στη Stasi, της οποίας έγινε κατά κάποιον τρόπο ένα κρυφό ένοπλο χέρι. Ύστερα από την πτώση του Τείχους και τη γερμανική επανένωση, οι τελευταίοι διασωθέντες της οργάνωσης συνελήφθησαν στην Ανατολική Γερμανία όπου διέμεναν.

Η χειραγώγηση αντάρτικων και τρομοκρατικών ομάδων δεν είναι πάντα εύκολο πράγμα. Απαιτεί δεξιοτεχνία και οξύτατο πολιτικό αισθητήριο. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που στα 1969-1970 η KGB, στο πρόσωπο ενός από τους πιο λαμπρούς ανθρώ-

πους της, του Ολέγκ Μαξίμοβιτς Νετσιπορένκο, επέλεξε, με τη βοήθεια των Βορειοκορεατών, να δημιουργήσει σχεδόν από το τίποτα ένα κίνημα στις διαταγές της, το Movimiento de Acción Revolucionaria (MAR), το οποίο έμελλε να εξαρθρωθεί το 1971 από τη μεξικανική αστυνομία[186]. Χωρίς αμφιβολία ένας τόσο παράτολμος χειρισμός στόχευε στο να προφυλαχθεί από τις εξτρεμιστικές, απειθάρχητες και τυχοδιωκτικές πρωτοβουλίες των καστρικών και παραμαοϊκών ομάδων. Ορισμένες από αυτές είχαν ξεφύγει από τον έλεγχο των υποτιθέμενων μεντόρων τους. Το ισπανικό FRAP (Επαναστατικό Αντιφασιστικό και Πατριωτικό Μέτωπο) φλέρταρε ένα διάστημα με τους Κινέζους, ύστερα με τους Αλβανούς στις αρχές της δεκαετίας του '70, με την ελπίδα, που αποδείχθηκε μάταιη, να αποκτήσει όπλα, και στη συνέχεια παραμερίστηκε για να κάνει τόπο στο GRAPO (Ομάδες Αντιφασιστικής Αντίστασης της 1ης Οκτωβρίου). Όσο για το περουβιανό Φωτεινό Μονοπάτι του Αμπιμαέλ Γκουσμάν, παρά το ότι στις αρχές διακήρυσσε έναν μαοϊσμό καθαρό και σκληρό, κυρίως του «διαρκούς λαϊκού πολέμου», έτρεφε από την άλλη βαθιά απέχθεια για τον Ντενγκ Χσιαοπίνγκ και τους νέους ηγέτες του Πεκίνου. Τον Δεκέμβριο του 1983, προσπάθησε μάλιστα να καταλάβει την κινεζική πρεσβεία στη Λίμα!

Σε ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις –γιατί ο κίνδυνος ήταν πολύ μεγάλος στη σύγχρονη εποχή–, οι κομμουνιστικές χώρες προχώρησαν κατευθείαν σε τρομοκρατικές ενέργειες με τα μέσα των ειδικών υπηρεσιών τους. Τέτοια ήταν η περίπτωση τον Νοέμβριο του 1987, όταν μια ομάδα δυο Βορειοκορεατών πρακτόρων, ένα παλιό έμπειρο στέλεχος, ο Κιμ Σέουνγκ-ιλ, και μια νέα γυναίκα, η Κιμ Χυουόν-χι, εκπαιδευμένη επί τρία χρόνια στη στρατιωτική Ακαδημία του Κεουμσούνγκ, άφησε στο Αμπού Ντάμπι ένα παγιδευμένο τρανζίστορ στο εσωτερικό ενός αεροπλάνου της νοτιοκορεατικής Korean Air, που ετοιμαζόταν να ταξιδέψει στην Μπανγκόνγκ. Η έκρηξη προκάλεσε το θάνατο 115 ανθρώπων. Όταν εντοπίστηκε, ο Κιμ Σέουνγκ-ιλ αυτοκτόνησε ενώ η Κιμ Χυουόν-χι, αφού συνελήφθη, ομολόγησε τα πάντα και έγραψε ένα βιβλίο: είναι πολύ νωρίς για να ξεχωρίσουμε σε αυτό, το αληθινό από το σκοτεινό μέρος[187]. Όπως και να 'χει, η πραγματικότητα είναι μία: η Βόρειος Κορέα παραμένει αναμφίβολα, ώς το 1997 που γράφεται αυτό το κείμενο, η μόνη κομμουνιστική χώρα που εφαρμόζει συστηματικά την κρατική τρομοκρατία.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΛΛΗ ΕΥΡΩΠΗ ΘΥΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

ANDRZEJ PACZKOWSKI ΚΑΙ KAREL BARTOSEK

1

Πολωνία, το «έθνος-εχθρός»

ANDRZEJ PACZKOWSKI

ΟΙ ΔΙΩΞΕΙΣ ΤΩΝ ΣΟΒΙΕΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΩΝΩΝ

Οι Πολωνοί συγκαταλέγονται πιθανότατα ανάμεσα στους λαούς που έχουν υποστεί τις περισσότερες δοκιμασίες από τις διώξεις των σοβιετικών αρχών, και αυτό παρά το γεγονός ότι το μηχανισμό τρομοκρατίας της ΕΣΣΔ τον οργάνωσε ένας Πολωνός, ο Φελίξ Ντζερζίνσκι, ενώ αρκετοί συμπατριώτες του συμμετείχαν στη στελέχωση των «οργάνων» του, είτε επρόκειτο για τη Vetcheka, την OGPOU ή τη NKVD. Οι ρίζες αυτού του «προνομίου» –του καθεστώτος του «έθνους-εχθρού»– είναι πολλές. Προφανώς, μία συνιστώσα αποτελούν οι μηχανισμοί που άπτονται της λειτουργίας του σοβιετικού κατασταλτικού μοντέλου· ωστόσο η παραδοσιακή εχθρότητα ανάμεσα στα δύο έθνη έχει παίξει και αυτή το ρόλο της. Τα αίτιά της βρίσκονται στο μακρινό παρελθόν καθώς και στη δυσπιστία των σοβιετικών ηγετών –ιδιαιτέρως του Στάλιν– προς την Πολωνία και τους Πολωνούς. Μεταξύ του 1772 και 1795, η Πολωνία υπέστη τρεις διαμελισμούς, κατά τη διάρκεια των οποίων η αυτοκρατορία των τσάρων έπαιρνε κάθε φορά τη μερίδα του λέοντος· κουρασμένοι από τη ρωσική καταπίεση, οι Πολωνοί εξεγέρθηκαν δύο φορές, το 1830 και το 1863, αλλά και τις δύο έπεσαν θύματα σκληρής καταστολής. Από τότε, οι ευγενείς και ο καθολικός κλήρος εμφανίζονται ως πυρήνες πατριωτισμού και αντίστασης στην ξένη κατοχή, τόσο τη ρωσική όσο και την πρωσική. Ο πόλεμος του 1914 και η σχεδόν ταυτόχρονη κατάρρευση των τριών αυτοκρατοριών –της γερμανικής, της ρωσικής και της αυστροουγγρικής– που την καταπιέζουν περισσότερο από έναν αιώνα, δίνουν στην Πολωνία την ιστορική ευκαιρία να αναγεννηθεί ως ανεξάρτητο έθνος. Ένας στρατός εθελοντών, με επικεφαλής τον Γιόζεφ Πιλσούτσκι, είναι η κινητήρια δύναμη και ο εγγυητής αυτής της ολοκαίνουργιας ανεξαρτησίας, η οποία ωστόσο προσκρούει αμέσως στην επαναστατική θέληση της Μόσχας για την οποία η Βαρσοβία αποτελεί οπωσδήποτε το δίαυλο για να μεταφέρει την επανάσταση στη Γερμανία.

Το καλοκαίρι του 1920, ο Λένιν εξαπολύει τον Κόκκινο Στρατό κατά της Βαρσοβίας. Η τολμηρή επιχείρηση φτάνει κοντά στην επιτυχία, αλλά ο εθνικός ξεσηκωμός των Πολωνών την καταδικάζει σε αποτυχία και οι Σοβιετικοί υποχρεώνονται, το 1921, να υπογράψουν την ειρήνη της Ρίγας, ευνοϊκή για την Πολωνία. Ο Στάλιν, ο οποίος με την απειθαρχία του είχε συντελέσει κατά πολύ στην αποτυχία του Κόκκινου Στρατού,

δεν ξέχασε ποτέ αυτή την προσβολή αλλά ούτε κι εκείνους που του άσκησαν κριτική σε αυτή την περίσταση: τον Τρότσκι, αρχηγό του Κόκκινου Στρατού, και τον στρατάρχη Τουχατσέφσκι, επικεφαλής των στρατευμάτων. Έκτοτε, κατανοούμε καλύτερα τη δυσπιστία των σοβιετικών ηγετών –και ιδιαίτερα του Στάλιν– προς την Πολωνία, τους Πολωνούς και όλους αυτούς που είχαν συμβάλει στην ανεξαρτησία της: ευγενείς, στρατό και Εκκλησία.

Οι Πολωνοί –σοβιετικοί πολίτες ή όχι, αδιάφορο– υφίστανται όλες τις φάσεις της σταλινικής τρομοκρατίας: το κυνήγι των «κατασκόπων», την «αποκουλακοποίηση», τον αντιθρησκευτικό αγώνα και τις διώξεις κατά των εθνικών μειονοτήτων, τις Μεγάλες Εκκαθαρίσεις, το «ξεκαθάρισμα» των συνοριακών περιοχών και των οπισθοφυλακών του Κόκκινου Στρατού, τις «ειρηνεύσεις» που προορίζονται να βοηθήσουν τους Πολωνούς κομμουνιστές στην κατάληψη της εξουσίας, σε όλες τις εκδοχές της: καταναγκαστική εργασία σε στρατόπεδα, εκτελέσεις αιχμαλώτων πολέμου, μαζικές εξορίες των στοιχείων που χαρακτηρίζονται ως «κοινωνικά επικίνδυνα»...

Η υπόθεση της POW (Πολωνική Στρατιωτική Οργάνωση) και η «πολωνική επιχείρηση» της NKVD (1933-1938)

Το 1924, ενώ ολοκληρωνόταν ο επαναπατρισμός των Πολωνών που είχε επιτευχθεί με την εφαρμογή της συνθήκης της Ρίγας το 1921, παρέμεναν στην ΕΣΣΔ περίπου 1.100.000 με 1.200.000 Πολωνοί. Η τεράστια πλειονότητά τους (900.000 έως 950.000) κατοικούσε στην Ουκρανία και τη Λευκορωσία. Επρόκειτο, σε ποσοστό 80%, για χωρικούς εγκατεστημένους από την εποχή του πολωνικού αποικισμού του 17ου και 18ου αιώνα. Μερικές πολωνικές κοινότητες υπήρχαν επίσης στις μεγάλες πόλεις, όπως το Κίεβο ή το Μινσκ. Στη Ρωσία, κυρίως στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ, στην Υπερκαυκασία και στη Σιβηρία, ζούσαν 200.000 Πολωνοί. Σε αυτούς συγκαταλέγονταν μερικές χιλιάδες εξόριστων κομμουνιστών και σχεδόν όσοι Πολωνοί είχαν συμμετάσχει στην επανάσταση και στον εμφύλιο πόλεμο στο πλευρό των Κόκκινων και δεν είχαν επιστρέψει στην Πολωνία. Κατά τα λοιπά, επρόκειτο κυρίως για οικονομικούς μετανάστες που είχαν εγκατασταθεί στη Ρωσία στις αρχές του 20ού αιώνα.

Παρά την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης στη Ρίγα και την αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων, η ένταση ανάμεσα στις δύο χώρες συνεχιζόταν. Αν λάβουμε υπόψη τις πικρές μνήμες από τον πολωνοσοβιετικό πόλεμο του 1920 καθώς και την επικρατούσα θεωρία του «προπυργίου του προλεταριάτου» που πολιορκείται από τους ιμπεριαλιστές, δεν μας εκπλήσσει η διαπίστωση ότι πολλοί Πολωνοί βρέθηκαν μεταξύ των θυμάτων του «κυνηγιού των κατασκόπων». Στα χρόνια 1924-1929, πολλές εκατοντάδες εκτελέστηκαν, μολονότι λίγοι είχαν στην πραγματικότητα κατασκοπική δράση. Κατά τη διάρκεια του αγώνα του σοβιετικού καθεστώτος κατά της θρησκείας, πολλές εκατοντάδες καθολικών υπέστησαν διώξεις και δεκάδες εκτελέστηκαν ή εξαφανίστηκαν. Σε σύγκριση με την εκατόμβη που υπέστη η ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, οι διώξεις αυτές μοιάζουν ασήμαντες· ωστόσο προκάλεσαν την εξαφάνιση μιας Εκκλησίας η οποία βρισκόταν στη βάση της πνευματικής και πολιτιστικής ζωής εκατοντάδων χιλιάδων Πολωνών χωρικών.

Οι τελευταίοι συγκαταλέγονται στα θύματα της κολεκτιβοποίησης. Σύμφωνα με

την ισχύουσα επίσημη ταξινόμηση της εποχής, 20% από αυτούς είχαν χαρακτηριστεί «κουλάκοι» και λίγο περισσότεροι «υπο-κουλάκοι». Στην Ουκρανία, η αντίσταση των Πολωνών ήταν πολύ έντονη και χρειάστηκε να συντριβεί με τη βία. Σύμφωνα με κατά προσέγγιση, ακόμη, δεδομένα, ο πληθυσμός των περιοχών που κατοικούνταν από Πολωνούς, μόνο κατά τη διάρκεια του έτους 1933 μειώθηκε κατά 25% περίπου. Στη Λευκορωσία, η κολεκτιβοποίηση των πολωνικών αγροκτημάτων υπήρξε λιγότερο βίαιη.

Αν αφήσουμε κατά μέρος τους διωγμούς κατά των «Πολωνών κατασκόπων», η λογική των κατασταλτικών κυμάτων είναι προφανής, αφού προκύπτει από την «πάλη των τάξεων» (αγώνας κατά της θρησκείας, κολεκτιβοποίηση) όπως την εννοούσαν τότε. Όμως παράλληλα με την κολεκτιβοποίηση, εμφανίστηκε κι ένα άλλο κριτήριο καταστολής: ανάμεσα στις 15 Αυγούστου και στις 15 Σεπτεμβρίου του 1933, οι αρχές προχώρησαν στη σύλληψη περίπου είκοσι Πολωνών κομμουνιστών, μεταναστών των περισσότερων, μεταξύ των οποίων ένα μέλος του Πολιτικού Γραφείου του πολωνικού Κομμουνιστικού Κόμματος (ΚΚΠ). Αυτές οι συλλήψεις προκάλεσαν κι άλλες. Κοινός παρονομαστής τους, η υποτιθέμενη συμμετοχή τους στην «Οργάνωση κατασκοπίας και σαμποτάζ POW».

Η Πολωνική Στρατιωτική Οργάνωση (POW), η οποία δημιουργήθηκε το 1915 από τον Γιόζεφ Πιλσούτσκι ως μυστική οργάνωση με δραστηριότητες που κατευθύνονταν κατά της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας, επιφορτίσθηκε, στα χρόνια 1918-1920, με αποστολές αναγνώρισης στα εδάφη όπου μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος, κυρίως στην Ουκρανία. Διέκοψε οριστικά τη δράση της το 1921. Τα μέλη της ήταν στην πλειονότητά τους άτομα της Αριστεράς και ένας αριθμός από αυτούς ανήκε στο πολωνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΠΣΚ). Μερικοί είχαν διακόψει τις σχέσεις τους με το ΠΣΚ για να ενταχθούν στο ΚΚΠ. Το 1933, η POW δεν υφίστατο πια. Παρ' όλ' αυτά, πολλοί Πολωνοί που είχαν συλληφθεί με την ψευδή κατηγορία της συμμετοχής στην POW καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν (ανάμεσά τους ο γνωστός πρωτοποριακός ποιητής Βίτολντ Βαντούρσκι) ενώ άλλοι πέθαναν στη φυλακή. Όσοι γλίτωσαν, παρέμειναν φυλακισμένοι και στη συνέχεια εκτελέστηκαν κατά τη διάρκεια των Μεγάλων Εκκαθαρίσεων.

Για χρόνια, «η υπόθεση της POW» θα τροφοδοτούσε τους εσωτερικούς αγώνες του ΚΚΠ: η κατηγορία «προβοκάτορας της POW» ήταν εξίσου μοιραία με εκείνη του «τροτσκισμού». Κάτι ακόμη πιο σημαντικό: η OGPU (και στη συνέχεια η GUGB NKVD) κατάρτισε στη διάρκεια αυτής της περιόδου λίστες Πολωνών που εργάζονταν στη σοβιετική κρατική διοίκηση, την Κομιντέρν ή στο μηχανισμό της Ασφάλειας. Γεγονός ακόμη πιο σημαντικό, οι λίστες αυτές συμπληρώθηκαν με τα ονόματα των Πολωνών που κατοικούσαν στην Ουκρανία και τη Λευκορωσία όπου υπήρχαν δύο αυτόνομες πολωνικές περιοχές: η πρώτη στην Ουκρανία –με την επωνυμία «Julian-Marchlewski» (ένας από τους ιδρυτές του ΚΚΠ, πέθανε το 1925)– είχε οργανωθεί το 1925· η δεύτερη στη Λευκορωσία είχε ιδρυθεί το 1932 και έφερε το όνομα του Φελίξ Ντζερζίνσκι. Αυτές οι περιοχές είχαν τις δικές τους τοπικές εξουσίες, Τύπο, θέατρα, σχολεία και εκδοτικούς οίκους της πολωνικής γλώσσας, σχηματίζοντας έτσι μια «σοβιετική Πολωνία» κλεισμένη μες στην ΕΣΣΔ.

Τον Σεπτέμβριο του 1935, στο Κίεβο, το Μινσκ και τη Μόσχα, ξέσπασε ένα νέο κύμα συλλήψεων προορισμένο επίσημα να θέσει τέρμα στο υποτιθέμενο «δίκτυο της POW». Ταυτόχρονα, άρχισε η διάλυση των αυτόνομων πολωνικών περιοχών. Αλλά

μόνο την περίοδο 1936-1937, σε αρμονία με τις Μεγάλες Εκκαθαρίσεις, άρχισε η σύλληψη υπαλλήλων της NKVD πολωνικής καταγωγής. Η έρευνα έπληξε ακόμη και την κορυφή της ιεραρχίας της Ασφάλειας, στη συνέχεια απλώθηκε ολοένα και περισσότερο προς τη βάση. Κατά τη διάρκεια της Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ρωσικού ΚΚ, τον Ιούνιο του 1937, ο Νικολάι Γιεζόφ βεβαίωσε ότι η POW «είχε εισχωρήσει στα όργανα των σοβιετικών υπηρεσιών πληροφοριών και αντικατασκοπίας» και ανήγγειλε ότι η NKVD «είχε ανακαλύψει και διαλύσει το πιο σημαντικό από τα δίκτυα της πολωνικής κατασκοπίας». Εκατοντάδες Πολωνοί είχαν ήδη φυλακιστεί, ανάμεσά τους ένα μεγάλο μέρος των ηγετών του ΚΚΠ, και οι κατηγορίες που διαδέχονταν η μία την άλλη ενισχύονταν από τις ομολογίες που αποσπώντο με τη βία στη διάρκεια των ανακρίσεων.

Το καλοκαίρι του 1937, η NKVD ξεκίνησε γενικές διώξεις κατά των εθνικών μειονοτήτων, αρχικά κατά των Γερμανών, στη συνέχεια κατά των Πολωνών. Στις 11 Αυγούστου, ο Γιεζόφ υπέγραψε την επιχειρησιακή διαταγή αρ. 00485, η οποία προέβλεπε «*την ολοκληρωτική εξόντωση* [...] των ανθρώπινων εφεδρειών του πολωνικού δικτύου κατασκοπίας στην ΕΣΣΔ».

Μια απόφαση της NKVD και του Συμβουλίου των Κομισαρίων του Λαού της 15ης Νοεμβρίου 1938 έθεσε τέλος στην «πολωνική επιχείρηση» η οποία, παρ' όλ' αυτά, συνεχίστηκε με την εκκαθάριση μεταξύ των πρακτόρων της NKVD που είχαν συμμετάσχει στην επιχείρηση. Η καταστολή έπληξε τόσο τους ηγέτες του Κόμματος (46 μέλη και 24 αναπληρωματικά μέλη της Κεντρικής Επιτροπής εκτελέστηκαν) όσο και τους «απλούς πολίτες», εργάτες αλλά κυρίως χωρικούς. Σύμφωνα με μια αναφορά της NKVD της 10ης Ιουλίου 1938, ο αριθμός των κρατουμένων πολωνικής καταγωγής ήταν 134.519 άτομα, από τα οποία 53% περίπου στην Ουκρανία και στη Λευκορωσία. Εκτιμάται ότι 40 έως 50% από αυτούς εκτελέστηκαν (δηλαδή 50.000 έως 67.000 θύματα)[1]. Όσοι επέζησαν, φυλακίστηκαν στα στρατόπεδα ή εξορίστηκαν στο Καζακστάν.

Οι Πολωνοί αντιπροσωπεύουν περισσότερο από το 10% του γενικού απολογισμού των θυμάτων των Μεγάλων Εκκαθαρίσεων και αριθμούν το 40% περίπου του συνολικού ποσοστού των θυμάτων της επιχείρησης που εξαπολύθηκε κατά των εθνικών μειονοτήτων. Πρόκειται για τους ελάχιστους αριθμούς, αφού χιλιάδες Πολωνών της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας εξορίστηκαν εκτός του πλαισίου της «πολωνικής επιχείρησης». Δεν είναι, λοιπόν, μόνο τα δωμάτια του ξενοδοχείου *Λουξ* όπου διέμεναν οι Πολωνοί κομμουνιστές και τα γραφεία όπου εργάζονταν που ερήμωσαν, αλλά κυρίως τα πολωνικά χωριά (και τα κολχόζ).

Επιχειρησιακή διαταγή της NKVD της ΕΣΣΔ, αρ. 00485.

Διατάσσω:

1. Να αρχίσει, από τις 20 Αυγούστου 1937, μεγάλη επιχείρηση για την ολοκληρωτική εξάρθρωση των τοπικών οργανώσεων της POW και κυρίως για την εξόντωση των στελεχών της που διενεργούν αντιπερισπασμούς, κατασκοπία, υποκινούν εξεγέρσεις στη βιομηχανία, τις επικοινωνίες, τα σοβχόζ και κολχόζ. Η επιχείρηση αυτή πρέπει να έχει ολοκληρωθεί σε τρεις μήνες, δηλαδή ώς τις 20 Νοεμβρίου 1937.

2. Να συλληφθούν: α) τα πιο δραστήρια μέλη της POW (σύμφωνα με τον κατωτέρω κατάλογο), που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων και των οποίων μέχρι τώρα δεν είχε εξακριβωθεί η ταυτότητα· β) όλοι οι αιχμάλωτοι πολέμου του πολωνικού στρατού που έχουν απομείνει στην ΕΣΣΔ· γ) οι Πολωνοί πρόσφυγες, ανεξάρτητα από το χρόνο αφίξεώς τους στην ΕΣΣΔ· δ) οι πολιτικοί πρόσφυγες και οι πολιτικοί κρατούμενοι που ανταλλάχθηκαν με την Πολωνία· ε) τα πρώην μέλη του ΚΚΠ και των άλλων αντισοβιετικών πολιτικών κομμάτων· ζ) τα αντισοβιετικά τοπικά στοιχεία και οι πιο δραστήριοι εθνικιστές των πολωνικών περιοχών.

3. Να οργανωθεί η επιχείρηση σύλληψης σε δύο φάσεις: α) πρώτα, πρέπει να συλληφθούν όσοι εργάζονται ως υπάλληλοι στη NKVD, τον Κόκκινο Στρατό, τις πολεμικές βιομηχανίες, τις σιδηροδρομικές, επίγειες, θαλάσσιες και αεροπορικές επικοινωνίες· στους τομείς ενέργειας όλων των βιομηχανιών, στα διυλιστήρια και τα εργοστάσια φυσικού αερίου· β) κατά δεύτερο λόγο, πρέπει να συλληφθούν αυτοί που εργάζονται στις βιομηχανίες άνευ σημασίας για την ασφάλεια της χώρας, στα σοβχόζ, τα κολχόζ και τη δημόσια διοίκηση.

4. Να ξεκινήσουν ταυτόχρονα οι ανακρίσεις. Κατά τη διάρκεια των ερευνών, πρέπει να ασκηθεί πίεση για να αποκαλυφθούν ολοκληρωτικά οι οργανωτές και οι ηγέτες των ομάδων αντιπερισπασμού ώστε να εξαρθρωθεί το δίκτυό τους· να συλληφθούν άμεσα όλοι οι κατάσκοποι, οι επικίνδυνοι και οι ομάδες αντιπερισπασμού που αποκαλύφθηκαν από καταθέσεις συλληφθέντων. Για να διεξαχθεί η ανάκριση, να σχηματιστεί ειδική ομάδα από επιχειρησιακούς πράκτορες.

5. Να καταταγούν όλοι οι συλληφθέντες, ανάλογα με τα αποτελέσματα της έρευνας, σε δύο κατηγορίες: α) η πρώτη κατηγορία, στην οποία ανήκει το δίκτυο κατασκοπίας, αντιπερισπασμού, σαμποτάζ και πρόκλησης εξεγέρσεων της πολωνικής κατασκοπίας, *πρέπει να εκτελεστεί* β) η δεύτερη κατηγορία –λιγότερο δραστήρια από την πρώτη– υπόκειται σε ποινή φυλάκισης ή εγκλεισμού σε στρατόπεδο για πέντε έως δέκα χρόνια. [...]

Ο Κομισάριος Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΣΣΔ,
Ο Γενικός Κομισάριος της Κρατικής Ασφάλειας,
Νικολάι Γιεζόφ. Μόσχα, 11 Αυγούστου 1937.

Κατύν, φυλακές και εκτοπίσεις (1939-1941)

Το σύμφωνο μη-επίθεσης που υπογράφηκε στις 23 Αυγούστου 1939 μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας προέβλεπε σε ένα μυστικό πρωτόκολλο τη διαίρεση σε «σφαίρες συμφερόντων» του πολωνικού εδάφους. Στις 14 Σεπτεμβρίου δόθηκε η διαταγή «να περάσουν σε επίθεση κατά της Πολωνίας» και, τρεις ημέρες αργότερα, ο Κόκκινος Στρατός κατέλυε τη Δημοκρατία της Πολωνίας με την εντολή να «ελευθερώσει» τα εδάφη, που είχαν βαφτιστεί «Δυτική Λευκορωσία» και «Δυτική Ουκρανία», από την «πολωνική φασιστική κατοχή» και να τα ενσωματώσει στην ΕΣΣΔ. Η διαδικασία της προσάρτησης εξελίχθηκε γρήγορα και συνοδεύτηκε από μέτρα εκφοβισμού και διώξεις. Στις 29 Νοεμβρίου 1939, το Πρεζίντιουμ του Ανωτάτου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ παραχώρησε τη σοβιετική υπηκοότητα σε όλους όσοι κατοικούσαν στα ενσωματωμένα εδάφη. Το Βίλνιους και τα περίχωρά του παραχωρήθηκαν στη Δημοκρατία της Λιθουανίας, που ζούσε τους τελευταίους μήνες της ανεξαρτησίας της. Ήταν προφανές ότι το σοβιετικό κατασταλτικό σύστημα επρόκειτο να επεκταθεί σε αυτές τις περιοχές, πολύ περισσότερο επειδή ήταν δικαιολογημένος ο φόβος εμφάνισης εκεί αντιστασιακών οργανώ-

σεων. Πράγματι, μερικά αποσπάσματα του πολωνικού στρατού είχαν αποφύγει τη σύλληψη και είχαν αναλάβει, από το φθινόπωρο, την οργάνωση αντάρτικων ομάδων. Η NKVD έστειλε τότε μεγάλο αριθμό στρατευμάτων σε αυτές τις περιοχές και οργάνωσε την εγκατάσταση των δομών της. Πολλές μονάδες των δυνάμεων του υπουργείου Εσωτερικών (καθώς και μονάδες των συνοριακών φρουρών) συγκεντρώθηκαν εκεί. Επιπλέον, οι καινούργιες αρχές είχαν να λύσουν το πρόβλημα των αιχμαλώτων πολέμου και να αντιμετωπίσουν τη συμπεριφορά των πολιτών.

Οι στρατιωτικοί αποτελούσαν την πρώτη έγνοια των Σοβιετικών. Είχαν συλληφθεί 240.000 με 250.000 αιχμάλωτοι, από τους οποίους περίπου 10.000 αξιωματικοί. Από την επομένη της επίθεσής της, η ΕΣΣΔ υιοθέτησε τις πρώτες της αποφάσεις: στις 19 Σεπτεμβρίου, ο Λαβρέντι Μπέρια δημιούργησε στους κόλπους της NKVD (διαταγή αρ. 0308) τη Διεύθυνση Αιχμαλώτων Πολέμου (Glawnoje Upravlienije po dielam Wojenno-Plennych, GUWP), καθώς και ένα δίκτυο ειδικών στρατοπέδων. Αρχές Οκτωβρίου άρχισε σιγά-σιγά η απελευθέρωση των απλών στρατιωτών, αλλά 25.000 στάλθηκαν να κατασκευάσουν δρόμους και 12.000 τέθηκαν στη διάθεση του κομισαριάτου Βαριάς Βιομηχανίας για καταναγκαστική εργασία. Ένας ακόμη άγνωστος αριθμός μοιράστηκε σε μικρές ομάδες στα στρατόπεδα του τεράστιου Γκουλάγκ. Ταυτόχρονα αποφασίστηκε να δημιουργηθούν δύο «στρατόπεδα για αξιωματικούς», στο Σταρόμπιελσκ και στο Κόζιελσκ, καθώς και ένα ειδικό στρατόπεδο για τους αστυνομικούς, τους δεσμοφύλακες και του συνοριακούς φρουρούς στο Οστάζκοφ. Σύντομα ο Μπέρια δημιούργησε μια ομάδα ειδικών επιχειρήσεων, επιφορτισμένη να ξεκινήσει δικαστικές ανακρίσεις μέσα στα στρατόπεδα. Τέλη Φεβρουαρίου του 1940, φυλακίστηκαν 6.192 αστυνομικοί (και λοιποί εξομοιούμενοι με αυτούς) και 8.376 αξιωματικοί.

Για πολλούς μήνες, η Μόσχα δίσταζε για την τύχη τους. Ετοιμάζονταν να καταδικάσουν ένα μέρος τους, ξεκινώντας από αυτούς του στρατοπέδου του Οστάζκοφ, με μια χαρακτηριστική βασική κατηγορία η οποία παρέπεμπε στο άρθρο 58-13 του Ποινικού Κώδικα, άρθρο που στόχευε τα πρόσωπα που είχαν «πολεμήσει το διεθνές εργατικό κίνημα». Μια μικρή προσπάθεια ερμηνείας αρκούσε για να καταδικάσουν με αυτή την ιδιότητα κάθε Πολωνό αστυνομικό και δεσμοφύλακα. Οι προβλεπόμενες ποινές ήταν από πέντε μέχρι οκτώ χρόνια σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, ενώ υπήρχε και το ενδεχόμενο της εξορίας στη Σιβηρία (ιδιαίτερα στην Καμτσάτκα).

Η τελική απόφαση πάρθηκε στο δεύτερο μισό του Φεβρουαρίου 1940, ίσως εξαιτίας της τροπής που έπαιρνε ο πόλεμος με τη Φινλανδία. Με όσα μπορούμε να κρίνουμε από τα ντοκουμέντα που έχουν μέχρι σήμερα δημοσιευτεί, ήταν μάλλον μη αναμενόμενη. Στις 5 Μαρτίου, με πρόταση του Μπέρια, το Πολιτικό Γραφείο αποφάσισε να «επιβάλει την ανώτατη ποινή» σε όλους τους φυλακισμένους του Κόζιελσκ, του Σταρόμπιελσκ και του Οστάζκοφ και σε 11.000 Πολωνούς έγκλειστους στις φυλακές του δυτικού τμήματος της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας. (Βλέπε το κείμενο σε πλαίσιο αρ. 4 στο κεφάλαιο του Ν. Βερτ, Μέρος Πρώτο).

Η ετυμηγορία πάρθηκε από ένα Ειδικό Δικαστήριο, «την τρόικα», το οποίο αποτελείτο από τους Ιβάν Λ. Μπαστάκοφ, Μπάτσο Ζ. Κομπούλοφ και Βσιέβολοντ Ν. Μερκούλοφ. Η πρόταση του Μπέρια εγκρίθηκε με τις προσωπικές υπογραφές των Στάλιν, Βοροσίλοφ, Μολότοφ και Μικογιάν. Ο γραμματέας του δικαστηρίου σημείωσε ότι οι Καλίνιν και Καγκάνοβιτς, απόντες εκείνη την ημέρα, ήταν υπέρ της πρότασης.

Μαρτυρία του Στανίσλαβ Σβιανιέβιτς, ο οποίος διεσώθη από τη σφαγή του Κατύν.

«Κάτω από το ταβάνι, διέκρινα μια τρύπα από την οποία μπορούσα να δω ό,τι συνέβαινε έξω [...]. Μπροστά μας υπήρχε μια πλατεία καλυμμένη με χόρτο [...]. Ήταν περικυκλωμένη από μονάδες της NKVD, με τις ξιφολόγχες στις κάννες.

Ήταν μια καινούργια κατάσταση σε σχέση με τις προηγούμενες εμπειρίες μας. Ακόμη και στο μέτωπο, αμέσως μετά τη σύλληψή μας, η συνοδεία δεν έβαζε ξιφολόγχες στα τουφέκια [...]. Ένα απλό λεωφορείο έφτασε. Ήταν μάλλον μικρό σε σύγκριση με αυτά που συναντά κανείς συνήθως στις δυτικές πόλεις. Τα παράθυρα ήταν ασπρισμένα με ασβέστη. Μπορούσε να χωρέσει περίπου τριάντα άτομα και η είσοδος των επιβατών ήταν πίσω.

Αναρωτιόμαστε για ποιο λόγο αυτά τα παράθυρα ήταν βαμμένα. Κάνοντας όπισθεν, το αυτοκίνητο πλησίασε το κοντινό βαγόνι με τρόπο ώστε οι φυλακισμένοι να μπορούν να μπουν μέσα κατευθείαν, χωρίς να κατεβούν από το βαγόνι. Οι στρατιώτες της NKVD επέβλεπαν, με τις ξιφολόγχες στις κάννες, την είσοδο του αυτοκινήτου και από τις δύο πλευρές [...]. Κάθε μισή ώρα, το αυτοκίνητο επέστρεφε για να πάρει μια άλλη ομάδα. Συνεπώς, το σημείο όπου μεταφέρονταν οι φυλακισμένοι δεν ήταν μακριά [...].

Ο συνταγματάρχης της NKVD, ένας ψηλός άντρας που με είχε εξαιρέσει από τη μεταφορά, στεκόταν στη μέση της πλατείας με τα χέρια στις τσέπες του φαρδιού παλτού του [...]. Ήταν προφανές ότι αυτός είχε τον έλεγχο της επιχείρησης. Αλλά για τι είδους επιχείρηση επρόκειτο; Πρέπει να ομολογήσω ότι εκείνη τη στιγμή, στο φως αυτής της όμορφης ανοιξιάτικης ημέρας, δεν σκέφτηκα καθόλου τις εκτελέσεις [...]».

(*Στη σκιά του Κατύν*, Λογοτεχνικό Ινστιτούτο, 1976.)

Οι «τεχνικές» προετοιμασίες κράτησαν ένα μήνα. Στη διάρκεια των επόμενων έξι εβδομάδων (από 3 Απριλίου έως 13 Μαΐου), οι φυλακισμένοι μεταφέρθηκαν από τα στρατόπεδα σε μικρές ομάδες. 4.404 άτομα μεταφέρθηκαν από το Κοζιέλσκ στο Κατύν όπου τους σκότωσαν με μια σφαίρα στον τράχηλο και τους έθαψαν σε ομαδικούς τάφους.

Οι φυλακισμένοι του Σταρόμπιελσκ (3.896 άτομα) δολοφονήθηκαν στα γραφεία της NKVD στο Χάρκοβο και τα πτώματα τάφηκαν στα περίχωρα της πόλης Πιατιτσάτκι. Αυτοί του Οστάζκοφ (6.287 άτομα) εκτελέστηκαν στα γραφεία της UNKVD στο Καλίνιν (σήμερα Τβερ) και ενταφιάστηκαν στο χωριό Μιεντνόγιε. Συνολικά, εξοντώθηκαν 14.587 άτομα. Στις 9 Ιουνίου 1940, ο υποδιοικητής της NKVD, Βασίλι Β. Τσερνυσόφ, έκανε μια αναφορά σύμφωνα με την οποία τα στρατόπεδα ήταν έτοιμα να δεχτούν νέους κρατούμενους.

Οι 11.000 φυλακισμένοι που αναφέρει ο Μπέρια δεν ήταν παρά ένα μικρό μέρος από το σύνολο των Πολωνών κρατουμένων. Υπήρχαν και άλλες κατηγορίες. Η πλέον πολυάριθμη ήταν εκείνη των *biezency*, των ατόμων που συνελήφθησαν επειδή διέφυγαν από τα πολωνικά εδάφη κατά τη γερμανική κατοχή. 145.000 *biezency* πέρασαν από τις φυλακές και τα κρατητήρια, ένα μέρος καταδικάστηκε και εξορίστηκε σε στρατόπεδα, ένα άλλο απελευθερώθηκε. Η δεύτερη κατηγορία, οι *pierebiezczyki*, περιλάμβανε τους Πολωνούς που συνελήφθησαν όταν αποπειράθηκαν να διαφύγουν προς τη Λιθουανία, την Ουγγαρία ή τη Ρουμανία. Ένα μέρος απελευθερώθηκε ύστερα από

μερικές εβδομάδες, αλλά 10.000 περίπου *pierebiezczyki* καταδικάστηκαν από τα OSO (*Osoboï sovetctchanié*, ειδικά συμβούλια της αστυνομίας) σε φυλάκιση τριών έως οκτώ χρόνων· κατέληξαν στο Γκουλάγκ, κυρίως στο Νταλάγκ αλλά και στην Κολύμα. Τέλος, αρκετοί εκτελέστηκαν με απόφαση της 5ης Μαρτίου 1940. Η τρίτη κατηγορία αποτελείτο από αγωνιστές των δικτύων αντίστασης, αξιωματικούς που δεν είχαν επιστρατευθεί το 1939, από υπαλλήλους της δημόσιας διοίκησης και των τοπικών αρχών, από διάφορες κατηγορίες *pomieszcziki*, συνολικά από «στοιχεία κοινωνικά επικίνδυνα» (*socjalnoopasnyi*). Από αυτή την τελευταία κατηγορία προερχόταν το μεγαλύτερο μέρος των 7.305 ατόμων που, σε σύνολο 11.000 που υπολογίζονται, εκτελέστηκαν σε εφαρμογή της απόφασης της 5ης Μαρτίου 1940. Ο τόπος της ταφής τους παραμένει άγνωστος, είναι γνωστό μόνο ότι 3.405 άτομα εκτελέστηκαν στην Ουκρανία και 3.880 στη Λευκορωσία.

Ο συνολικός αριθμός του «φυλακισμένου πληθυσμού» στα εδάφη που ενσωματώθηκαν στην ΕΣΣΔ (συμπεριλαμβανομένης της Λιθουανίας που προσαρτήθηκε το καλοκαίρι του 1940) δεν έχει εξακριβωθεί ακόμη οριστικά, αλλά στις 10 Ιουνίου 1941, υπήρχαν 39.600 φυλακισμένοι στις φυλακές του δυτικού τμήματος της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας (μεταξύ αυτών, περίπου 12.300 είχαν ήδη «δικαστεί»). Ο αριθμός τους είχε διπλασιαστεί σε σχέση με τον Μάρτιο του 1940. Η αναλογία ποινικών/πολιτικών παραμένει ωστόσο άγνωστη.

Ύστερα από τη γερμανική επίθεση κατά της ΕΣΣΔ, όλοι τους γνώρισαν μια τύχη συχνά απάνθρωπη. Μόνο στις φυλακές της δυτικής Ουκρανίας, περίπου 6.000 άτομα εκτελέστηκαν, ενώ είναι ελάχιστα πιθανόν να είχαν όλοι καταδικαστεί προηγουμένως σε θάνατο. Στις αναφορές της NKVD, γίνεται λόγος γι' αυτές τις επιχειρήσεις εξόντωσης ως «μείωση του αριθμού των ατόμων που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία»[2]. Μερικές εκατοντάδες ανθρώπων σκοτώθηκαν επειδή επιχείρησαν να διαφύγουν από μια φάλαγγα μεταγωγής. Σε μια περίπτωση, ο διοικητής μιας τέτοιας φάλαγγας «πήρε την ευθύνη» για την εκτέλεση 714 αιχμαλώτων (από τους οποίους οι 500 δεν είχαν περάσει από δίκη). Εκτέλεσε πολλούς με το ίδιο του το χέρι.

Οι μαζικές εκτοπίσεις εφαρμόστηκαν στα εδάφη που προσαρτήθηκαν στην ΕΣΣΔ. Ο γενικός όρος «εκτόπιση» περιλαμβάνει τέσσερις μεγάλες επιχειρήσεις, αλλά πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι εκτοπίσεις οικογενειών ή μικρών ομάδων άρχισαν από τον Νοέμβριο του 1939 και ότι ο αριθμός των ανθρώπων που αφορούσαν παραμένει άγνωστος. Ισχύει το ίδιο γι' αυτούς που διώχτηκαν στη Βεσσαραβία ή τις ανατολικές περιοχές της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας στο δεύτερο μισό του 1940. Οι ιστορικοί δεν κατάφεραν ακόμη να αποσαφηνίσουν τους ακριβείς αριθμούς. Μέχρι πρόσφατα, οι εκτιμήσεις της πολωνικής αντίστασης ή οι εκτιμήσεις που έγιναν από την πρεσβεία της Πολωνίας το 1941 είναι αυτές που χρησίμευαν ως βάση. Μετά από το άνοιγμα των αρχείων της NKVD, η πλειοψηφία των ερευνητών θεωρεί ότι αυτά τα στοιχεία είναι αξιόπιστα αλλά παρέχουν μόνο έναν ελάχιστο αριθμό και ότι θα πρέπει αυτός ο αριθμός να επανεκτιμηθεί προς τα πάνω.

Το πρώτο κύμα εκτοπίσεων σημειώθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1940, ύστερα από μια απόφαση του Συμβουλίου των Κομισαρίων του Λαού που υιοθετήθηκε στις 5 Δεκεμβρίου 1939. Οι προετοιμασίες, κυρίως «η αναγνώριση του εδάφους» και η καταχώριση σε καταλόγους, πήραν δύο μήνες. Οι οργανωτές της εκτόπισης έπρεπε να υπερβούν πολλά τεχνικά προβλήματα, μεταξύ των οποίων ο πολύ περιορισμένος αριθ-

μός των σιδηροδρομικών γραμμών που ήταν κατάλληλες για το πλάτος των σοβιετικών τρένων. Το σύνολο της επιχείρησης τέθηκε υπό τον έλεγχο ενός συνεργάτη του Μπέρια, του Μερκούλοφ, ο οποίος μετέβη επιτόπου, γεγονός που φανερώνει τη μεγάλη σημασία της επιχείρησης για τους Σοβιετικούς. Οι εκτοπίσεις του Φεβρουαρίου του 1940 έπληξαν κυρίως τους χωρικούς, τους κατοίκους των πόλεων, τις πολωνικές παροικίες που ήταν εγκαταστημένες σε αυτές τις περιοχές στο πλαίσιο της πολιτικής της «πολωνοποίησης» και τους δασοφύλακες. Σύμφωνα με τα στοιχεία της NKVD, εξορίστηκαν 140.000 άτομα, από τα οποία το 82% Πολωνοί. Η επιχείρηση συμπεριέλαβε επίσης τους Ουκρανούς και Λευκορώσους δασοφύλακες. Τα κομβόι έφευγαν με κατεύθυνση το βορρά της Ρωσίας, προς τη Δημοκρατία των Κόμις και προς τη δυτική Σιβηρία.

Τη στιγμή που το Κρεμλίνο αποφάσιζε την εκτέλεση των κρατουμένων, το Συμβούλιο των Κομισαρίων του Λαού (SNK) διέταξε στις 2 Μαρτίου 1940 νέες εκτοπίσεις. Αυτή τη φορά, ήταν οι οικογένειες των κρατουμένων που επλήγησαν –την ίδια στιγμή που οι «σύζυγοί τους ή οι πατέρες τους» είχαν εκτελεστεί– καθώς επίσης και τα «κοινωνικώς επικίνδυνα στοιχεία». Σύμφωνα με τα στοιχεία της NKVD, εξορίστηκαν περίπου 60.000 άτομα, σχεδόν όλοι στο Καζακστάν, κάτω από δραματικές συνθήκες κρύου και πείνας που σήμερα είναι αρκετά γνωστές χάρη στις διαθέσιμες μαρτυρίες.

Απόσπασμα από το *Τρίπτυχο του Καζακστάν: αναμνήσεις από την εξορία* (Βαρσοβία, 1992).

Λουτσύνα Ντζιουζύνσκα-Σούχον: «Θυμάμαι μία από τις πιο δραματικές στιγμές της ζωής μας. Για μερικές ημέρες δεν είχαμε να φάμε τίποτε, κυριολεκτικά τίποτε. Ήταν χειμώνας. Η καλύβα ήταν σκεπασμένη από χιόνι. Χάρη σ' ένα τούνελ που είχε σκάψει κάποιος απέξω, ήταν δυνατόν να βγαίνουμε. [...] Η μαμά μπορούσε να πηγαίνει στη δουλειά. Πεινούσε κι αυτή όπως κι εμείς. Ξαπλώναμε στο παλιοκρέβατο, σφιχτά ο ένας κοντά στον άλλον για να έχουμε ζέστη. Μικρά φωτάκια σπίθιζαν μες στα μάτια μας. Δεν είχαμε πια τη δύναμη να σταθούμε όρθιοι. Έκανε πολύ κρύο, και μέσα στην καλύβα [...]. Κοιμόμαστε, κοιμόμαστε όλη την ώρα. Ο αδερφός μου ξύπναγε πού και πού και φώναζε: «Πεινάω», δεν μπορούσε να πει τίποτε άλλο, το πολύ-πολύ: «Μαμά, πεθαίνω». Η μαμά έκλαιγε. Πήγε να ζητήσει βοήθεια στις γειτονικές καλύβες, στους φίλους μας. Χωρίς αποτέλεσμα. Αρχίσαμε να προσευχόμαστε: «Πάτερ ημών...» Και πιθανόν έγινε ένα θαύμα. Μια φίλη από μια γειτονική καλύβα ήρθε με μια χούφτα στάρι [...]».

Η τρίτη επιχείρηση, η οποία άρχισε με την ίδια απόφαση του Συμβουλίου των Κομισαρίων του Λαού, διαδραματίστηκε τη νύχτα της 28ης προς την 29η Ιουνίου 1940 και περιέλαβε όλους όσοι δεν κατοικούσαν στα εδάφη που είχαν προσαρτηθεί πριν από τον Σεπτέμβριο του 1939 και δεν είχαν ξαναπεράσει τα σοβιετογερμανικά σύνορα που είχαν οριστεί από τις δύο δυνάμεις κατοχής: οι φυγάδες που πιάστηκαν στη μία ή την άλλη ζώνη κατοχής είχαν το δικαίωμα να επιστρέψουν στα σπίτια τους· έτσι 60.000 άτομα, και μεταξύ αυτών 1.500 Εβραίοι, επέστρεψαν στη γερμανική διοίκηση. Στους 80.000 εξόριστους αυτής της επιχείρησης, το 84% ήταν Εβραίοι οι οποίοι, έχοντας επι-

βιώσει από τη σφαγή που διέπραξαν οι *Einsatzgruppen* το καλοκαίρι του 1941, οδηγήθηκαν στο Γκουλάγκ.

Η τέταρτη και τελευταία επιχείρηση άρχισε στις 22 Μαΐου 1941, με την απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ και του Συμβουλίου των Κομισαρίων του Λαού της 14ης Μαΐου. Ο στόχος της ήταν να «ξεκαθαρίσει» τη συνοριακή περιοχή και τις Βαλτικές Δημοκρατίες από «ανεπιθύμητα στοιχεία». Οι εξόριστοι ανήκαν στην κατηγορία των *zsylposielency*, δηλαδή των καταδικασμένων σε είκοσι χρόνια υποχρεωτικής διαμονής σε συγκεκριμένες περιοχές (κυρίως στο Καζακστάν). Αυτό το κύμα εκτοπίσεων, χωρίς να λογαριάζουμε τη Λετονία, την Εσθονία και τη Λιθουανία, έπληξε 86.000 άτομα.

Με βάση τα δεδομένα της NKVD, φτάνουμε λοιπόν στον αριθμό των 330.000 έως 340.000 εξόριστων. Υπολογίζοντας όλα τα στοιχεία, ο αριθμός των θυμάτων των διώξεων ανέρχεται σε 400.000 ή 500.000. Σε αυτούς υπάρχουν ομάδες που βρέθηκαν στα βάθη της ΕΣΣΔ, όπως οι πάνω από 100.000 νέοι άντρες που υποχρεώθηκαν να εργαστούν στη σοβιετική βιομηχανία (κυρίως στη γαιανθρακοφόρο λεκάνη του Ντονιέτσκ, των Ουραλίων και της δυτικής Σιβηρίας) ή οι 150.000 νέοι που επιστρατεύθηκαν στους «λόχους εργασίας» *(strojbataliony)* του Κόκκινου Στρατού.

Στη διάρκεια των δύο χρόνων που διήρκεσε η σοβιετική εξουσία στην προσαρτημένη Πολωνία, ένα εκατομμύριο άτομα, δηλαδή ένας πολίτης στους δέκα, υπέστη διώξεις υπό διαφορετικές μορφές: εκτελέσεις, φυλακές, στρατόπεδα, εξορίες, ημιαναγκαστική εργασία. Περί τα 30.000 άτομα τουφεκίστηκαν, στα οποία πρέπει να προστεθούν 90.000 έως 100.000 νεκροί στα στρατόπεδα ή στη διάρκεια των μεταφορών με σιδηροδρομικούς συρμούς, που εκτιμώνται μεταξύ τού 8 έως 10% των εξορίστων.

NKVD εναντίον Armia Krajowa (Εθνικός Στρατός)

Τη νύχτα της 4ης προς 5η Ιανουαρίου 1944, τα πρώτα τανκς του Κόκκινου Στρατού έφτασαν στα πολωνοσοβιετικά σύνορα που είχαν οριστεί το 1921. Στην πραγματικότητα αυτά τα σύνορα δεν αναγνωρίζονταν πια ούτε από τη Μόσχα ούτε από τις δυτικές δυνάμεις και, ύστερα από την αποκάλυψη του εγκλήματος του Κατύν, η ΕΣΣΔ είχε διακόψει όλες τις διπλωματικές σχέσεις με τη νόμιμη πολωνική κυβέρνηση, την εξόριστη στο Λονδίνο, με το πρόσχημα ότι αυτή η τελευταία είχε ζητήσει διεθνή έρευνα υπό την αιγίδα του Ερυθρού Σταυρού, απαίτηση που συνέπεσε τυχαία με ένα παρόμοιο διάβημα των γερμανικών αρχών. Η πολωνική αντίσταση προέβλεπε ότι, καθώς θα πλησίαζε το μέτωπο, ο Εθνικός Στρατός θα κινητοποιούσε τον πληθυσμό, θα άρχιζε τον πόλεμο με τους Γερμανούς και, ύστερα από την άφιξη του Κόκκινου Στρατού, θα προσερχόταν σε συνάντησή του ως νόμιμη αρχή. Η επιχείρηση έφερε το κωδικό όνομα *Burza* (Καταιγίδα). Οι πρώτες μάχες άρχισαν στα τέλη Μαρτίου 1944, στη Βολυνία, όπου ο διοικητής της μεραρχίας των παρτιζάνων του Εθνικού Στρατού πολέμησε στο πλευρό των σοβιετικών μονάδων. Στις 27 Μαΐου, ορισμένες μονάδες του Εθνικού Στρατού υποχρεώθηκαν από τον Κόκκινο Στρατό να καταθέσουν τα όπλα. Ως συνέπεια, το μεγάλο μέρος των δυνάμεων της μεραρχίας έπρεπε να αναδιπλωθεί προς την Πολωνία πολεμώντας ταυτόχρονα με τους Γερμανούς.

Αυτή η ενέργεια των Σοβιετικών –καταρχάς συνεργασία σε τοπικό επίπεδο και στη συνέχεια υποχρεωτικός αφοπλισμός των Πολωνών– επιβεβαιώθηκε και σε άλλες περιπτώσεις. Τα πιο θεαματικά γεγονότα συνέβησαν στην περιοχή του Βίλνιους. Μερικές ημέρες ύστερα από το τέλος των μαχών, οι δυνάμεις των εσωτερικών μονάδων της NKVD έφτασαν και –σύμφωνα με τη διαταγή αρ. 220145 του γενικού επιτελείου– έφεραν σε πέρας μια επιχείρηση αφοπλισμού των στρατιωτών του Εθνικού Στρατού. Σύμφωνα με την αναφορά που πήρε ο Στάλιν στις 20 Ιουλίου, περισσότεροι από 6.000 παρτιζάνοι συνελήφθησαν, ενώ 1.000 από αυτούς κατάφεραν να ξεφύγουν από την παγίδα. Το γενικό επιτελείο αυτών των μονάδων των παρτιζάνων συνελήφθη. Οι αξιωματικοί φυλακίστηκαν στα στρατόπεδα της NKVD που προσέφερε στους στρατιώτες την επιλογή ανάμεσα στο στρατόπεδο ή την ενσωμάτωση στον πολωνικό στρατό, ο οποίος σχηματίστηκε υπό την αιγίδα των Σοβιετικών, του στρατηγού Ζίγκμουντ Μπέρλινγκ. Οι μονάδες του Εθνικού Στρατού που πήραν μέρος στην απελευθέρωση του Λβοφ είχαν την ίδια τύχη. Αυτά τα γεγονότα συνέβησαν στα εδάφη που η Μόσχα έκρινε ότι ανήκαν στην ΕΣΣΔ.

Αυτή την ίδια 1η Αυγούστου 1944, οι διοικητές του Εθνικού Στρατού υποκίνησαν την εξέγερση στη Βαρσοβία, της οποίας η κατάληψη είχε προγραμματισθεί από τον Κόκκινο Στρατό (μέτωπο Λευκορωσίας) για τις 8 Αυγούστου. Ο Στάλιν σταμάτησε την επίθεση στο όριο του Βιστούλα, συγκεκριμένα νοτίως της Βαρσοβίας, και άφησε τους Γερμανούς να συντρίψουν τους εξεγερμένους που αντιστάθηκαν μέχρι τις 2 Οκτωβρίου.

Δυτικά της γραμμής Kurzon όπου ο Εθνικός Στρατός είχε κινητοποιήσει 30.000 έως 40.000 στρατιώτες και είχε απελευθερώσει πολλές μικρές πόλεις, οι μονάδες της NKVD, της SMERSCH (στρατιωτική αντικατασκοπία) και μονάδες διείσδυσης ενήργησαν με τον ίδιο τρόπο, ακολουθώντας τη διαταγή του γενικού επιτελείου αρ. 220169 της 1ης Αυγούστου 1944. Σύμφωνα με μια αναφορά που συντάχθηκε τον Οκτώβριο και περιέχει την περίληψη της εκτέλεσης αυτής της οδηγίας, περίπου 25.000 στρατιώτες, από τους οποίους 300 αξιωματικοί του Εθνικού Στρατού, συνελήφθησαν, αφοπλίστηκαν και στη συνέχεια φυλακίστηκαν.

Οι μονάδες της NKVD και οι επιχειρησιακές ομάδες τής SMERSCH διέθεταν τις δικές τους φυλακές και τα στρατόπεδά τους, στα οποία κρατούσαν τόσο τους Πολωνούς παρτιζάνους όσο και τους *Volkdeutsches*[3] και τους Γερμανούς αιχμαλώτους. Οι αξιωματικοί και οι στρατιώτες που αρνούνταν να ενταχθούν στο στρατό του Μπέρλινγκ οδηγήθηκαν, κατά το παράδειγμα των συντρόφων τους του Βίλνιους και του Λβοφ, στα βάθη του Γκουλάγκ. Μέχρι σήμερα, ο ακριβής αριθμός των συμμετασχόντων στην επιχείρηση *Burza*, που φυλακίστηκαν από τους Σοβιετικούς, δεν έχει εξακριβωθεί. Οι εκτιμήσεις ποικίλλουν από 25.000 έως 30.000 στρατιώτες. Αλλά τα εδάφη που προσαρτήθηκαν εκ νέου στην ΕΣΣΔ το φθινόπωρο του 1994 γνώρισαν επίσης μαζικές συλλήψεις, οι οποίες συνοδεύτηκαν ιδιαίτερα από καταδίκες και εξορίες στο Γκουλάγκ ή μάλλον από μεταφορές για καταναγκαστική εργασία, συνήθως στην κοιλάδα του Ντονιέτσκ. Στην πραγματικότητα, οι εξόριστοι ήταν αυτή τη φορά στην πλειοψηφία τους Ουκρανοί, αλλά εκτιμάται ότι αυτές οι διαφορετικές μορφές διώξεων έπληξαν τουλάχιστον μερικές δεκάδες χιλιάδες Πολωνών.

Η δραστηριότητα της NKVD και της SMERSCH δεν τελείωσε με τη διάλυση του μεγαλύτερου μέρους των μονάδων του Εθνικού Στρατού. Στις 15 Οκτωβρίου 1944, ο Μπέρια υπέγραψε τη διαταγή αρ. 0012266/44 που περιείχε την απόφαση σχηματισμού

μιας ειδικής μεραρχίας προορισμένης να σταθμεύει στην Πολωνία (η μεραρχία 64, η επιλεγόμενη «Ελεύθεροι σκοπευτές»). Στις μεθοριακές περιοχές, οι μονάδες της NKVD της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας βοηθούσαν στις επιχειρήσεις που διεξάγονταν στην πολωνική πλευρά των συνόρων. Από τη στιγμή του σχηματισμού αυτής της μεραρχίας στα τέλη του 1944, 17.000 άτομα συνελήφθησαν και 4.000 εξορίστηκαν σε μακρινά σοβιετικά στρατόπεδα. Οι σοβιετικές μονάδες, οι οποίες υπάγονταν από την 1η Μαρτίου 1945 στο γενικό συμβούλιο της NKVD στο πλευρό του πολωνικού υπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας (ο στρατηγός Ιβάν Σερόφ), έμειναν στην Πολωνία μέχρι την άνοιξη του 1947. Μέχρι τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1945, αντιπροσώπευαν την κύρια δύναμη «που εκκαθάριζε» το έδαφος στις ζώνες όπου υπήρχαν ανεξάρτητοι αντάρτες. Από τον Ιανουάριο του 1945 μέχρι τον Αύγουστο του 1946, 3.400 μαχητές από διάφορες αντιστασιακές ομάδες συνελήφθησαν –οι περισσότεροι κατέληξαν σε στρατόπεδα, ένα άλλο τμήμα παραδόθηκε στις πολωνικές αρχές– και 47.000 άτομα συνελήφθησαν. Ύστερα από την είσοδο του Κόκκινου Στρατού στις πολωνικές περιοχές που είχαν προσαρτηθεί το 1939 στη Γερμανία, οι Σοβιετικοί προχώρησαν σε συλλήψεις όχι μόνο *Volkdeutsch* αλλά επίσης και Πολωνών οι οποίοι, υπό την πίεση των Γερμανών, είχαν υπογράψει την υποτιθέμενη 3η εθνική λίστα (*Eingdeutsche*)[4]. Τουλάχιστον 25.000 έως 30.000 πολίτες της Πομερανίας και της Άνω Σιλεσίας εξορίστηκαν στην ΕΣΣΔ, συμπεριλαμβανόμενων 15.000 μεταλλωρύχων, που στάλθηκαν στα στρατόπεδα του Κάτω Ντον και στη δυτική λεκάνη της Σιβηρίας.

Ωστόσο, η NKVD δεν περιορίστηκε σε μαζικές διώξεις, σε ανθρωποκυνηγητά και σε «ειρηνεύσεις». Στα τέλη του καλοκαιριού του 1944, η SMERSCH δημιούργησε ομάδες τοπικών επιχειρήσεων, οι οποίες είχαν κανονική δραστηριότητα στην Πολωνία, στρατολογώντας κυρίως πληροφοριοδότες. Η πιο γνωστή επιχείρηση, την οποία διηύθυνε προσωπικά ο στρατηγός της NKVD Ιβάν Σερόφ, υπήρξε η σύλληψη δεκαέξι μελών της ηγεσίας του παράνομου πολωνικού Κράτους: του διοικητή του Εθνικού Στρατού, του αντιπροέδρου της παράνομης κυβέρνησης, τριών από τους βοηθούς του και μελών του Συμβουλίου Εθνικής Ενότητας (κάτι σαν παράνομο κοινοβούλιο) που είχε δημιουργηθεί κατά τη γερμανική κατοχή. Στις 22 Φεβρουαρίου 1945, αυτό το Συμβούλιο είχε διαμαρτυρηθεί κατά των συμφωνιών της Γιάλτας, ενώ συγχρόνως διαβεβαίωνε ότι ήταν έτοιμο να διαπραγματευθεί απευθείας με τους Σοβιετικούς. Κατόπιν αυτού, ο στρατηγός Σερόφ είχε προσκαλέσει τους παράνομους ηγέτες, ώστε να εμφανιστούν. Ακριβώς τη στιγμή που προσέρχονταν στο συμφωνημένο μέρος (στο Προύσκοφ, στα περίχωρα της Βαρσοβίας), συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν αμέσως, στις 28 Μαρτίου 1945, στη Λουμπιάνκα, στη Μόσχα. Στις 19 Ιουνίου, ύστερα από μια ανάκριση που διήρκεσε μερικές εβδομάδες, άρχισε μια δημόσια δίκη στην αίθουσα των κιόνων του Μεγάρου των Συνδικάτων, όπου είχαν οργανωθεί οι Μεγάλες Δίκες πριν από τον πόλεμο. Συγχρόνως, στη Μόσχα, γίνονταν συνομιλίες μεταξύ των φιλοσοβιετικών πολωνικών αρχών και των αντιπροσώπων των πολωνικών δημοκρατικών δυνάμεων για την αποδοχή ρήτρας που θα αφορούσε την Πολωνία στις συμφωνίες της Γιάλτας· οι τελευταίοι είχαν μάλιστα δηλώσει έτοιμοι να διαπραγματευθούν άμεσα με τους Σοβιετικούς. Η ετυμηγορία της δίκης απαγγέλθηκε την ίδια ημέρα κατά την οποία οι τρεις μεγάλες δυνάμεις (ΗΠΑ, ΕΣΣΔ και Μεγάλη Βρετανία) επικύρωσαν τη συμφωνία μεταξύ των διαφόρων πολωνικών κομμάτων για το σχηματισμό κυβέρνησης συμμαχίας, στην οποία οι κομμουνιστές με τις δορυφορικές οργανώσεις τους διέθεταν συντριπτι-

κή πλειοψηφία. Οι ποινές που απαγγέλθηκαν, έως δέκα χρόνια φυλάκισης, έμοιαζαν μετριοπαθείς, αλλά τρεις από τους καταδικασθέντες δεν επέστρεψαν ποτέ στην Πολωνία. Ο γενικός διοικητής του Εθνικού Στρατού, Λεόπολντ Οχουλίτσκι, πέθανε στη φυλακή τον Δεκέμβριο του 1946.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περιλαμβάνονται μόνον οι πιο πρόσφατες και πλήρεις εργασίες, καθώς και οι δημοσιεύσεις επιλεγμένων εγγράφων, βασισμένων στα σοβιετικά αρχεία που άνοιξαν πρόσφατα. Τα απομνημονεύματα, ιδιαιτέρως πολυάριθμα, δεν αναφέρονται.

- *Armée nationale. L' Épilogue dramatique*, επιμ. K. Komorowski, Βαρσοβία, 1994.
- S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebakowski, *Les Déportations soviétiques massives au temps de la Seconde Guerre mondiale*, Βρότσλαβ, 1994 (ιδιαιτέρως το κεφάλαιο «Déportations de la population polonaise», σ. 26-82).
- Jan T. Gross, *Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Bielorussia*, Πρίνστον, 1988.
- Mikolaj Iwanow, *Première nation punie. Les Polonais en URSS, 1921-1939*, Βαρσοβία, 1991.
- «La Main de Iejov», *Karta*, ανεξάρτητη ιστορική επιθεώρηση, αρ. 11 (ειδική έκδοση), 1993.
- *Katyn. Documents sur un crime*. Τόμος 1, *Les Prisonniers d' une guerre non déclarée, août 1939-mars 1940*, επιμ. W. Materski, Βαρσοβία, 1995.
- *NKWD i polskoje podpolje 1944-1945* (Po «osobym papkam» J.W. Stalina), επιμ. A.F. Noskowa, Μόσχα, 1994.
- *Le NKWD, la Pologne et les Polonais. Reconnaissance dans les archives*, επιμ. W. Materski, A. Paczkowski, Βαρσοβία, 1996.
- K. Popinski, A. Kokurin, A. Gurjanow, *Routes de la mort. L' évacuation des prisons soviétiques des «confins» de l' Est de la IIe République en juin et juillet 1941*, Βαρσοβία, 1995.
- *Le Procès des seize. Documents du NKVD*, επιμ. A. Chmielarz, A.K. Kunert, Βαρσοβία, 1995.
- Izabela Sariusz-Skapska, *Les Témoins polonais du Goulag. Littérature des camps soviétiques 1939-1989*, Κρακοβία, 1995.
- J. Siedlecki, *Le Sort des Polonais en URSS dans les années 1939-1986*, Λονδίνο, 1987.
- *La Tragédie du Parti communiste polonais*, επιμ. Jarema Maciszewski, Βαρσοβία, 1989.
- P. Zaron, *Les Camps de prisonniers polonais en URSS dans les années 1939-1941*, Βαρσοβία, 1994.

ΠΟΛΩΝΙΑ 1944-1989: ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΛΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η έκταση και η μορφή των πολιτικών διώξεων στην Πολωνία ακολούθησαν την εξέλιξη του πολιτικού συστήματος. «Πες μου ποιο είναι το παρόν σύστημα διώξεων και θα σου πω σε τι φάση κομμουνισμού αντιστοιχεί», θα μπορούσε να πει κανείς παραφράζοντας μια γνωστή λαϊκή ρήση.

Η περιγραφή και η ανάλυση του διωκτικού συστήματος συναντούν δύο κεφαλαιώδη προβλήματα: 1. πρόκειται για έναν τομέα πολύ μυστικό, κατά συνέπεια δεν υπάρχει ακόμη πρόσβαση σε πολλούς φακέλους· 2. η αντιμετώπιση του παρελθόντος μόνο υπό το πρίσμα των διώξεων εμπεριέχει τον κίνδυνο παραμόρφωσης της αντίληψης που μπορεί κανείς να σχηματίσει για το κομμουνιστικό σύστημα επειδή, ακόμη και στις πιο καταπιεστικές περιόδους του, το σύστημα αυτό διέθετε και άλλα στηρίγματα. Παρ' όλ' αυτά οφείλουμε να συλλάβουμε ένα ζήτημα κεφαλαιώδους σημασίας πριν από κάθε απόπειρα αποτίμησης του καθεστώτος και των ιδεολογικών καταβολών του: την κεντρική θέση που κατείχε ο μηχανισμός καταστολής σε αυτό το σύστημα. Στη διάρκεια των 45 χρόνων του μονοπωλίου εξουσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος, διακρίνουμε πέντε φάσεις διώξεων. Όλες έχουν ως κοινό στοιχείο το ότι στηρίζονται στην ύπαρξη μιας αστυνομικού χαρακτήρα πολιτικής στη διάθεση του κέντρου αποφάσεων του Κόμματος, ή ορισμένων από τους υπευθύνους του.

Η κατάκτηση του Κράτους ή η μαζική τρομοκρατία (1944-1947)

Στο εσωτερικό, τα θεμέλια του κομμουνιστικού κράτους τέθηκαν χάρις στην παρουσία του Κόκκινου Στρατού. Σε ό,τι αφορά τις διεθνείς σχέσεις, το προτεκτοράτο του Στάλιν υπήρξε αποφασιστικό. Ο ρόλος του μηχανισμού της σοβιετικής Ασφάλειας δεν περιορίστηκε στον αγώνα κατά των αντιπάλων της νέας εξουσίας, και η οργάνωση της NKVD/KGB χρησίμευσε, με ορισμένες τροποποιήσεις (σημαντικές), ως μοντέλο στους Πολωνούς κομμουνιστές οι οποίοι είχαν διαπαιδαγωγηθεί στη σχολή των αξιωματικών της NKVD στο Κουιμπίσεφ. Επιπλέον, οργανώθηκε ένα σώμα μερικών εκατοντάδων συμβούλων (ή *sovietniks*, με τον στρατηγό Σερόφ στη θέση του γενικού συμβούλου), που ήταν ένα πραγματικό υποκατάστατο των πολωνικών υπηρεσιών. Δια μέσου του δικτύου των σοβιετικών ειδικών, οι ηγέτες της Λουμπιάνκα είχαν πρόσβαση σε όλα τα δεδομένα που μπορούσαν να τους είναι χρήσιμα, πράγμα· το οποίο απάλλασσε τη Μόσχα από την υποχρέωση να έχει το δικό της σύστημα πληροφοριών στην Πολωνία. Εκτός από τα κοινά πολιτικά και ιδεολογικά συμφέροντα με τον σοβιετικό μηχανισμό, ο πολωνικός μηχανισμός Ασφαλείας αποτελούσε, από τη δική του σκοπιά, συστατικό μέρος του σοβιετικού μηχανισμού. Και αυτό είναι ακόμη πιο προφανές σε ό,τι αφορά το πολωνικό στρατιωτικό σύστημα αντικατασκοπίας.

Οι κομμουνιστές αποτελούσαν στην Πολωνία μια ομάδα περιθωριακή, στερημένη από κάθε ευκαιρία πρόσβασης στην εξουσία δια της δημοκρατικής οδού. Οι Πολωνοί στην πλειοψηφία τους, παραδοσιακά καχύποπτοι αν όχι εχθρικοί προς την ΕΣΣΔ –και τη Ρωσία ιδιαίτερα–, αφού είχαν την πικρή εμπειρία της «απελευθέρωσης» από τον Κόκκινο Στρατό, δεν τους καλόβλεπαν. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, οι στυλοβάτες αυτής της αντίστασης αποτελούνταν από τους αντάρτες, τους παράνομους πο-

λιτικούς και τα νόμιμα κόμματα, ανάμεσα στα οποία το μόνο που είχε στην πραγματικότητα κάποια ισχύ ήταν το Πολωνικό Αγροτικό Κόμμα (PSL). Το πρώτο καθήκον που έθεσε η νέα εξουσία ήταν να συντρίψει την αντίσταση των Πολωνών και να αλώσει το Κράτος. Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι ο πρώτος εκπρόσωπος της Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (συγκροτήθηκε στη Μόσχα στις 21 Ιουλίου 1944) που έκανε μια δημόσια εμφάνιση στην Πολωνία ήταν ο υπουργός της Δημόσιας Ασφάλειας: ο Στανίσλαβ Ραντκιέβιτς. Έπρεπε να περάσει ένας χρόνος προτού ο μηχανισμός της Ασφάλειας (ο οποίος είχε σχεδιαστεί από το 1945 με την ονομασία υπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας, MBP) αποκτήσει ικανοποιητική δομή ώστε να μπορεί να αναλάβει το ουσιαστικό έργο της στήριξης μιας εξουσίας η οποία είχε καταληφθεί από τον Κόκκινο Στρατό και τη NKVD. Στη διάρκεια του δεύτερου εξαμήνου του 1945, το MBP είχε ήδη αναπτύξει μια επιχειρησιακή δομή η οποία απασχολούσε περισσότερους από 20.000 υπαλλήλους (δεν συμπεριλαμβάνεται η πολιτοφυλακή), ενώ το υπουργείο διέθετε επιπλέον έναν στρατιωτικό σχηματισμό: το Σώμα Εσωτερικής Ασφάλειας (KBW) με 30.000 περίπου στρατιώτες. Ο πόλεμος κατά των ανταρτών, που ήταν έντονος μέχρι το 1947 για να σιγάσει μόνο στις αρχές της δεκαετίας του '50, υπήρξε αιματηρός και ωμός. Οι Πολωνοί ιστορικοί δεν συμφωνούν όλοι στη χρήση του όρου «εμφύλιος πόλεμος», με δεδομένη την παρουσία σοβιετικών δυνάμεων (στρατιωτικών και NKVD) στην Πολωνία.

Ο μηχανισμός της Ασφάλειας χρησιμοποιούσε ένα ευρύ φάσμα μεθόδων που ξεκινούσαν από τη διάβρωση και την προβοκάτσια μέχρι την ειρήνευση ολόκληρων περιοχών. Διέθετε ένα απόλυτο υλικό πλεονέκτημα -μέσα επικοινωνίας, όπλα, δυνατότητα κινητοποίησης του KBW- το οποίο εκμεταλλευόταν χωρίς έλεος. Ένα παράδειγμα: σύμφωνα με το Τμήμα III, το οποίο ήταν επιφορτισμένο με τον αγώνα κατά της αντικομμουνιστικής αντίστασης, 1.486 άτομα χάθηκαν το 1947 σε συγκρούσεις, ενώ οι απώλειες των κομμουνιστικών δυνάμεων περιορίζονταν σε 136 άτομα[5]. Οι μεγάλες επιχειρήσεις ειρήνευσης έγιναν όχι μόνο από τις μονάδες του KBW αλλά και από εκείνες του κανονικού στρατού, που προορίζονταν ακριβώς γι' αυτό. Ο αριθμός των αντιπάλων του καθεστώτος που σκοτώθηκαν στις μάχες μεταξύ του 1945 και του 1948 ανέρχεται σε 8.700 άτομα. Το σύνολο αυτών των επιχειρήσεων διευθυνόταν από την Κρατική Επιτροπή Ασφάλειας, στην οποία προήδρευαν οι υπουργοί Ασφάλειας και Άμυνας. Σε περίπτωση ανάγκης, οργανώνονταν μαζικές εκτοπίσεις. Έτσι λύθηκε το πρόβλημα της ουκρανικής αντίστασης στη νοτιοανατολική Πολωνία: μεταξύ Απριλίου και Ιουλίου 1947, όλοι οι Ουκρανοί της Πολωνίας (περίπου 140.000 άτομα) εκτοπίστηκαν στα πλαίσια της επιχείρησης *Wisla* (Βιστούλας) και διασκορπίστηκαν στα παλιά γερμανικά εδάφη, στα δυτικά και στα βόρεια της χώρας.

Στις επετηρίδες της Ασφάλειας αφθονούν οι επιχειρήσεις που σχεδιάστηκαν προσεκτικά: η μαζική νοθεία στο δημοψήφισμα του Ιουνίου 1946, η «προετοιμασία» των εκλογών του Ιανουαρίου 1947, δηλαδή η έντονη προπαγανδιστική εκστρατεία που προηγήθηκε, οι χιλιάδες συλλήψεις, κυρίως στις επαρχίες, και η προσφυγή εκ νέου στη συστηματική νοθεία, ή η ανάπτυξη ενός δικτύου συνεργατών (την 1η Ιανουαρίου 1946 αριθμούσαν περίπου 17.500). Ωστόσο, η δράση της χαρακτηρίστηκε κυρίως από την ωμή δύναμη, έστω κι αν δεν έχουμε ακόμη στη διάθεσή μας τα οριστικά και ακριβή στοιχεία για τον αριθμό των κρατουμένων. Το 1947, περίπου 32.800 άτομα συνελήφθησαν από το Τμήμα III (ένα μεγάλο μέρος από αυτούς ήταν κοινοί εγκληματίες)· το Τμήμα IV, επιφορτισμένο με την ασφάλεια των βιομηχανιών, συνέλαβε περίπου 4.500

άτομα και, στις εβδομάδες που προηγήθηκαν των εκλογών, 50.000 έως 60.000 μέλη του Αγροτικού Κόμματος (PSL) συνελήφθησαν από τα διάφορα τμήματα του MBP, της πολιτοφυλακής, του KBW και του στρατού. Είναι γνωστές πολλές περιπτώσεις φόνων· ορισμένοι διατάχθηκαν απευθείας από τις τοπικές επιτροπές του KK.

Οι ανακρίσεις διεξάγονταν με τρόπο εξαιρετικά βίαιο: ο ξυλοδαρμός και τα βασανιστήρια ήταν στην ημερήσια διάταξη, οι συνθήκες κράτησης στις φυλακές απάνθρωπες.

Καζίμιρ Μοτσάρσκι
Φυλακισμένος, καταδικασμένος σε ισόβια
(Άρθρο 2 του διατάγματος της 31ης Αυγούστου 1944)

Στουμ, Κεντρικές Φυλακές
23 Φεβρουαρίου 1955

Ανώτατο Δικαστήριο, Τμήμα Ποινικών Υποθέσεων
Αναφ.: III K 161/52

Σε συνέχεια της αίτησης εφέσεως και κατ' εξαίρεση αναθεώρησης τής δίκης, που υπέβαλαν οι δικηγόροι μου [...], δηλώνω:

Κατά τη διάρκεια της ανάκρισης που διεξήγαγε ο αξιωματικός του πρώην Υπουργείου της Δημόσιας Ασφάλειας, υποβλήθηκα, μεταξύ 9 Ιανουαρίου 1949 και 6 Ιουνίου 1951, σε 49 τύπους ταπεινώσεων και βασανιστηρίων μεταξύ των οποίων μπορώ να αναφέρω τα ακόλουθα:

1. Χτυπήματα με λαστιχένιο κλομπ σε ιδιαίτερα ευαίσθητα σημεία (βάση της μύτης, πιγούνι, σιελογόνοι αδένες, προεξέχοντα μέρη όπως οι ωμοπλάτες).

2. Χτυπήματα με μαστίγιο καλυμμένο με «κολλώδες λάστιχο» στα εξωτερικά μέρη των γυμνών ποδιών, κυρίως στα δάχτυλα – μέθοδος πολύ οδυνηρή.

3. Χτυπήματα με λαστιχένιο κλομπ στις φτέρνες (10 στη σειρά σε κάθε φτέρνα, πολλές φορές την ημέρα).

4. Ξερίζωμα τριχών από τους κροτάφους και τον σβέρκο, τη γενειάδα, το στήθος, το περίνεο και τα σεξουαλικά όργανα.

5. Κάψιμο με τσιγάρο στα χείλη και τα μάτια.

6. Κάψιμο στα δάκτυλα και των δύο χεριών.

7. Στέρηση ύπνου: για επτά έως εννέα ημέρες ο φυλακισμένος, όρθιος σε ένα σκοτεινό κελλί, μένει ξύπνιος με χτυπήματα στο πρόσωπο [...]. Αυτή η μέθοδος, που οι αξιωματικοί αποκαλούν «πλαζ» ή «Zakopane», προκαλεί μια κατάσταση κοντά στην παραφροσύνη – ο φυλακισμένος γίνεται έρμαιο ψυχικών διαταραχών: έγχρωμα οράματα με ήχο, συγγενή με εκείνα που προκαλεί η χρήση του πεγιότλ ή της μεσκαλίνης.

Επιπλέον, πρέπει να υπογραμμίσω ότι για έξι χρόνια και τρεις μήνες στερήθηκα τους περιπάτους. Για δύο χρόνια και δέκα μήνες, δεν πλύθηκα· για τεσσεράμισι χρόνια περίπου, υποβλήθηκα σε αυστηρή απομόνωση, χωρίς καμία δυνατότητα επικοινωνίας με τον έξω κόσμο (χωρίς νέα από την οικογένειά μου, γράμματα, βιβλία ή εφημερίδες, κ.λπ.).

Τα βασανιστήρια και οι ταλαιπωρίες που αναφέρθηκαν παραπάνω μού επιβλήθηκαν, μεταξύ άλλων, από τον αντισυνταγματάρχη Ντούσα Γιόζεφ, τον ταγματάρχη Κασκιέβιτς Γιέρζυ και τον λοχαγό Χίμτσακ Ευγκένιους με στόχο *να με τρομοκρατήσουν και να μου αποσπάσουν ψεύτικες καταθέσεις αλλά αναγκαίες για την επιβεβαίωση της γραμμής της ανάκρισης και της κατηγορίας που είχε προσδιοριστεί εκ των προτέρων.*

Δρούσαν υπό τις διαταγές του συνταγματάρχη Ροζάνσκι, του συνταγματάρχη Φέιτζιν, και ο υφυπουργός, ο στρατηγός Ρομκόφσκι, μου δήλωσε, στις 30 Νοεμβρίου 1948, παρουσία του συνταγματάρχη Ροζάνσκι, ότι θα υποβαλλόμουν σε «ανάκριση κόλαση», όπως τελικά συνέβη [...].

(*Cahiers historiques*, αρ. 53, Παρίσι, 1980)

Αντιναζί αντιστασιακός που συνελήφθη το 1945, ο Kazimierz Moczarski φυλακίστηκε για 225 ημέρες στο ίδιο κελλί με τον στρατηγό των SS Jürgen Stroop, ο οποίος είχε διατάξει την εξόντωση του Γκέτο της Βαρσοβίας το 1943. Όταν απελευθερώθηκε έγραψε ένα βιβλίο σχετικά με αυτή την αντιπαράθεση. (Βλ. *Entretiens avec le bourreau*, Παρίσι, Gallimard, 1979).

Σε πολλές περιπτώσεις, οι αρχές δεν αρκούνταν σε μια συνοπτική καταδίκη αλλά σκηνοθετούσαν «ανοιχτές» δίκες στη διάρκεια των οποίων ένα «κοινό», επιλεγμένο ένας προς έναν, ταπείνωνε τους καταδικασμένους και αναδείκνυε το υποτιθέμενο «μίσος του λαού» εναντίον τους. Ο χρόνος πολλών από τις δίκες οριζόταν σε σχέση με τις ανάγκες της εξουσίας έτσι ώστε να γίνεται πιο αποτελεσματική η προπαγάνδα. Τέτοια είναι η περίπτωση, μεταξύ άλλων, της δίκης της πιο σημαντικής από τις παράνομες ομάδες («WiN», Ελευθερία και Ανεξαρτησία). Οι κατηγορούμενοι περίμεναν τη δίκη τους από τον Νοέμβριο του 1945 έως τον Ιανουάριο του 1947, δηλαδή ένα μήνα πριν από τις εκλογές. Άλλη μέθοδος: οι μαχητές της αντιγερμανικής αντίστασης καταδικάστηκαν ως συνεργάτες. Ο συλλογισμός των κομμουνιστών στηριζόταν στη λογική «όποιος δεν είναι μαζί μου είναι εναντίον μου». Κατά συνέπεια, η κύρια δύναμη αντίστασης που οργανώθηκε κατά των Γερμανών, ο Εθνικός Στρατός, και η οποία δεν είχε αγωνιστεί *στο πλευρό* των Σοβιετικών ενάντια στους Γερμανούς, θεωρήθηκε σύμμαχος του Χίτλερ. Για να κάνουν πιστευτό αυτό το άδικο κατηγορητήριο, τα μέλη της Γκεστάπο που ήταν κρατούμενοι προέβαιναν σε ψεύτικες μαρτυρίες που χρησίμευαν για να δικαιώνονται οι καταδίκες. Ένα από τα πιο σκανδαλώδη «δικαστικά εγκλήματα» έγινε με τη δίκη του Βίτολντ Πιλέτσκι (βλέπε το παρακάτω κείμενο σε πλαίσιο) το 1948. Το βάρος του κατηγορητηρίου επικεντρωνόταν στην κατηγορία για «κατασκοπία για λογαριασμό ξένης δύναμης», στην προκειμένη περίπτωση του πολωνικού στρατού στη Δύση.

Βίτολντ Πιλέτσκι.

Γεννημένος το 1901, ο Βίτολντ Πιλέτσκι συμμετέχει το 1920 στην υπεράσπιση του Βίλνο ενάντια στους μπολσεβίκους. Κτηματίας και έφεδρος αξιωματικός, οργανώνει αποσπάσματα ιππικού που ενσωματώνονται στο στρατό το 1939. Μετά την ήττα της Πολωνίας, ιδρύει μία από τις πρώτες παράνομες αντιστασιακές οργανώσεις: τον Μυστικό Πολωνικό Στρατό (όρκος της 10ης Νοεμβρίου 1939). Το 1940, με δική του πρωτοβουλία και με τη συμφωνία των ανωτέρων του στον Εθνικό Στρατό, αφήνεται εθελοντικά να τον πιάσουν σε μια επιχείρηση μαζικών συλλήψεων για να οδηγηθεί στο στρατόπεδο του Άουσβιτς (αριθμός μητρώου 4859) και οργανώνει εκεί ένα δίχτυο αντίστασης. Τον Απρίλιο του 1943 δρα-

πετεύει, συνεχίζει τις παράνομες δραστηριότητές του, κυρίως στο δίκτυο *Niepodlegosc* (Ανεξαρτησία), και παίρνει μέρος στην εξέγερση της Βαρσοβίας. Ύστερα από τη συνθηκολόγηση της πόλης, φυλακίζεται στο γερμανικό στρατόπεδο αξιωματικών του Μουρνάου. Όταν απελευθερώνεται, εντάσσεται στο 2ο σώμα του στρατού του στρατηγού Άντερς. Το φθινόπωρο του 1945, επιστρέφει στην Πολωνία για να πάρει μέρος στο παράνομο κίνημα. Οργανώνει ένα μικρό αποτελεσματικό δίκτυο που συλλέγει πληροφορίες για την «μπολσεβικοποίηση» της χώρας και τις μεταδίδει στον στρατηγό Άντερς. Συλλαμβάνεται στις 5 Μαΐου 1947, βασανίζεται και καταδικάζεται τρις εις θάνατον στις 15 Μαρτίου του 1948· ο Βίτολντ Πιλέτσκι εκτελείται στις 25 Μαΐου με μια σφαίρα στον τράχηλο. Αποκαθίσταται το 1990.

Η ηγεσία του Κόμματος αποφάσιζε η ίδια για το ύψος των ποινών στις σημαντικές δίκες. Επέβλεπε επίσης τους διορισμούς που αφορούσαν θέσεις-κλειδιά στο μηχανισμό Ασφαλείας.

Κάθε μορφή οργανωμένης και συντονισμένης αντίδρασης συνετρίβη το φθινόπωρο του 1947. Ύστερα από τη φυγή πολλών ηγετών του PSL και τη σύλληψη του τέταρτου επικεφαλής της οργάνωσης WiN, οι δομές της αντίστασης εξέλιπαν σε εθνικό επίπεδο. Η πολιτική κατάσταση άρχιζε να σταθεροποιείται: αφαιμαγμένη και εξαντλημένη από τα χρόνια του πολέμου, η κοινωνία είχε χάσει κάθε ελπίδα σε ό,τι αφορούσε τις δυτικές κυβερνήσεις. Η ανάγκη να προσαρμοστεί στην πραγματικότητα, ακόμη κι αν αυτή είχε χαρακτηριστικά επιβολής και ντροπής, γινόταν ολοένα και περισσότερο αισθητή. Το κομμουνιστικό πραξικόπημα στην Τσεχοσλοβακία, τον Φεβρουάριο του 1948, είχε ισχυροποιήσει την κυριαρχία της Μόσχας στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Το ΚΚ και ο κύριος σύμμαχός του, το Σοσιαλιστικό Κόμμα, προετοίμαζαν τη συγχώνευσή τους. Στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και στις προόδους της ανοικοδόμησης προστίθετο ο αποικισμός των πρώην γερμανικών εδαφών που απορροφούσε το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης. Όλοι αυτοί οι παράγοντες επέτρεψαν στο ΚΚ να περάσει στην επόμενη φάση: τη σοβιετοποίηση της Πολωνίας και την υποταγή της κοινωνίας. Λογικά, το MBP σκέφτηκε τότε να περιορίσει το προσωπικό του, και ο αριθμός των πρακτόρων και των μυστικών συνεργατών (45.000 εκείνη την εποχή) άρχισε να μειώνεται.

Η κοινωνία ως στόχος κατάκτησης ή η γενικευμένη τρομοκρατία (1948-1956)

Ύστερα από το «πραξικόπημα της Πράγας» και την περιθωριοποίηση του Τίτο στους κόλπους του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, οι χώρες του Ανατολικού μπλοκ γνώρισαν ανάλογους μετασχηματισμούς, όπως η απορρόφηση των σοσιαλιστικών κομμάτων από τα κομμουνιστικά κόμματα και η δημιουργία (de jure ή de facto) ενός μονοκομματικού συστήματος, η ολοκληρωτική συγκέντρωση της οικονομικής διαχείρισης, η επιταχυνόμενη βιομηχανοποίηση σύμφωνα με το μοντέλο των σταλινικών πεντάχρονων πλάνων, η απαρχή της κολεκτιβοποίησης της γεωργίας, η εντατικοποίηση του αγώνα κατά της Εκκλησίας, κ.λπ. Η μαζική τρομοκρατία έγινε κάτι το συνηθισμένο, καθώς γενικευόταν.

Στα χρόνια 1945-1947, χιλιάδες άτομα που δεν είχαν καμιά αντιπολιτευτική δρα-

στηριότητα, νόμιμη ή παράνομη, υπήρξαν θύματα των «ειρηνεύσεων» ή των «προληπτικών επιχειρήσεων», αλλά κατά κύριο λόγο η διωκτική μηχανή στράφηκε κατά των συγκεκριμένων και πραγματικά δραστήριων αντιπάλων του PPR (Πολωνικό Εργατικό Κόμμα). Ύστερα από το 1948, το κύριο αντικείμενο του μηχανισμού της Ασφάλειας ήταν να τρομοκρατήσει και να θέσει υπό την κυριαρχία της το σύνολο της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των ομάδων και των χώρων που υποστήριζαν με περισσότερο ή λιγότερο ζήλο το καθεστώς. Είναι η εποχή μιας γενικής τρομοκρατίας, καθένας μπορούσε να γίνει «αντικείμενο του ζωηρού ενδιαφέροντος» της Ασφάλειας, δηλαδή θύμα της. Πρωταρχικό χαρακτηριστικό: η καταστολή μπορούσε να αγγίξει εξίσου έναν ηγέτη του Κομμουνιστικού Κόμματος ή του κράτους. Παρόλο που ορισμένα υψηλά ιστάμενα στελέχη του MBP καλούσαν ήδη από το 1947 να «εντείνουμε την επαναστατική επαγρύπνηση», μόνο το καλοκαίρι του 1948 αυτό το σύνθημα έγινε ο άξονας των δραστηριοτήτων της Ασφάλειας, μαζί με την επίκληση της σταλινικής θέσης για «εντατικοποίηση της πάλης των τάξεων».

Αφετηρία υπήρξε η σύγκρουση με τον Τίτο ο οποίος, για την κεντρική και ανατολική Ευρώπη, έπαιζε ένα ρόλο παρόμοιο με εκείνον που είχε παίξει η πάλη κατά του τροτσκισμού στην ΕΣΣΔ. Στην Πολωνία, αυτό το ζήτημα εμφανίστηκε με την «κριτική της εθνικιστικής παρέκκλισης της δεξιάς», η οποία προσωποποιήθηκε, τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1948, στον γενικό γραμματέα του PPR, Βλαντίσλαβ Γκομούλκα. Οι πρώτες συλλήψεις στα μέσα του Οκτωβρίου δεν είχαν θίξει ακόμη το άμεσο περιβάλλον του Γκομούλκα, αλλά όποιος γνώριζε τις Δίκες της Μόσχας της δεκαετίας του '30 είχε τέλεια επίγνωση του ότι οι διαδοχικές συλλήψεις οδηγούσαν στην κορυφή του μηχανισμού.

Σε ένα γενικευμένο καθεστώς διώξεων, οι «επιχειρήσεις» που στόχευαν τους ίδιους τους κομμουνιστές δεν αποτελούσαν παρά ασήμαντο ποσοστό του συνόλου της κατασταλτικής πολιτικής, αλλά δεν ήταν αμελητέες. Στην πολωνική περίπτωση, είχαν ως αποτέλεσμα έναν μικρό αριθμό θυμάτων. Αναζητώντας ένα δίκτυο «κατασκοπίας και αντιπερισπασμού», η Ασφάλεια έστρεψε την προσοχή της προς τα στελέχη του στρατού και ειδικά προς τους αξιωματικούς καριέρας του προπολεμικού στρατού. Σ' αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση, το αποτέλεσμα της συνδυασμένης δράσης του MBP και των στρατιωτικών υπηρεσιών πληροφόρησης (Γενική διεύθυνση πληροφοριών, GZI) οδήγησε στη σύλληψη εκατοντάδων αξιωματικών, η οποία ακολουθήθηκε από πολλές δίκες, την καταδίκη και την εκτέλεση είκοσι ατόμων. Η εξαφάνιση του Γκομούλκα, ο οποίος συνελήφθη μαζί με μερικές εκατοντάδες στελέχη του Κόμματος, από το προσκήνιο ήταν ένα καθαρό σήμα: ο χρόνος της ολοκληρωτικής υποταγής όλου του μηχανισμού του Κόμματος, συμπεριλαμβανόμενης της Ασφάλειας της οποίας ορισμένα υψηλόβαθμα στελέχη βρέθηκαν στη φυλακή, είχε φτάσει. Καθώς η δίκη του Γκομούλκα (όπως και των άλλων) δεν έγινε[6], η σοβιετοποίηση της Πολωνίας δεν σφραγίστηκε από μια θεαματική δίκη όπως αυτές του Ράικ στη Βουδαπέστη ή του Σλάνσκυ στην Πράγα.

Μόνο μια ελάχιστη μειονότητα του μηχανισμού Ασφαλείας ο οποίος, αφού αναπτύχθηκε ενεργητικά από το 1949, μετρούσε περίπου 34.000 υπαλλήλους το 1952, αναμείχθηκε στην υπόθεση της «προβοκάτσιας στους κόλπους του εργατικού κινήματος». Επρόκειτο εν προκειμένω για το Τμήμα Χ το οποίο αποτελείτο από εκατό άτομα περίπου. Μια Επιτροπή για την Ασφάλεια με επικεφαλής τον Μπολέσλαβ Μπιέ-

ρουτ (1892-1956) συγκροτήθηκε δίπλα στο Πολιτικό Γραφείο. Ασχολήθηκε τόσο με τις πιο σημαντικές έρευνες όσο και με τα προβλήματα οργάνωσης του MBP και του GZI και διαμόρφωνε τις γενικές κατευθυντήριες οδηγίες.

Η συνεχής παρουσία της «Bezpieka» (παρατσούκλι της Ασφάλειας) σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής έγινε ένα από τα χαρακτηριστικά της εποχής. Καθώς το δίκτυο των πληροφοριοδοτών της (74.000 άτομα) δεν επαρκούσε πια στις ανάγκες, αποφασίστηκε, το καλοκαίρι του 1949, να οργανώσει στις επιχειρήσεις πυρήνες του μηχανισμού Ασφαλείας, τις λεγόμενες Υπηρεσίες προστασίας (Referat Ochrony, RO). Μερικά χρόνια αργότερα, οι RO λειτουργούσαν σε 600 επιχειρήσεις. Στο εσωτερικό του MBP, φρόντιζαν ιδιαίτερα την υπηρεσία προστασίας της οικονομίας η οποία ήταν διαιρεμένη σε πολλά τμήματα. Στα χρόνια 1951-1953, η πλειονότητα των ατόμων που συνελήφθησαν (πέντε με έξι χιλιάδες κάθε χρόνο) συνελήφθησαν από αυτή ακριβώς την υπηρεσία η οποία διέθετε το πιο ανεπτυγμένο δίκτυο πληροφοριοδοτών (26.000 άτομα). Οποιοδήποτε ατύχημα, οποιαδήποτε πυρκαγιά σε μια επιχείρηση κρινόταν απευθείας ως αποτέλεσμα σαμποτάζ ή ακόμη και αντιπερισπασμού. Σε ορισμένες περιπτώσεις φυλάκιζαν πολλές δεκάδες εργαζομένων μιας και μόνο επιχείρησης. Στο πλαίσιο της «υπεράσπισης των θεσμών του Κράτους», αυτή η υπηρεσία έδινε μεταξύ άλλων τη γνώμη της για τους υποψήφιους στις πολυτεχνικές σχολές. Το 1952, η άποψη της υπηρεσίας εμπόδισε 1.500 νέους να σπουδάσουν.

Η «προστασία της οργάνωσης των αγροτικών συνεταιρισμών» (δηλαδή της κολεκτιβοποίησης) και ο έλεγχος της εφαρμογής των διαταγμάτων για την ποιότητα του σιταριού και του κρέατος αποτελούν ένα ξεχωριστό κεφάλαιο. Σε αυτή την τελευταία περίπτωση, ο πιο δραστήριος θεσμός δεν ήταν ο μηχανισμός της Ασφάλειας αλλά η Πολιτοφυλακή και η Έκτακτη Επιτροπή για τον αγώνα ενάντια στις καταχρήσεις και το σαμποτάζ, η οποία σχηματίστηκε το 1945. Αυτό και μόνον το όνομα, που θυμίζει εκείνο της Τσεκά, έσπερνε τον τρόμο. Χιλιάδες χωρικοί, σε καθεμία από τις δεκαπέντε περιοχές, φυλακίστηκαν επειδή δεν παρέδωσαν τον κλήρο τους. Η Ασφάλεια και η Πολιτοφυλακή προχωρούσαν σε συλλήψεις σύμφωνα με ένα προσδιορισμένο πολιτικό πλάνο: οι πιο εύποροι χωρικοί (κουλάκοι) συνελήφθησαν πρώτοι, ακόμη και στις περιπτώσεις που παρέδωσαν τα μερίδιά τους. Κρατούμενοι για ολόκληρες εβδομάδες χωρίς δίκες, στη συνέχεια καταδικάστηκαν, το στάρι τους και τα ζώα τους κατασχέθηκαν, καθώς και οι ιδιοκτησίες τους. Η Έκτακτη Επιτροπή ασχολήθηκε επίσης και με τον αστικό πληθυσμό. Οι περισσότερες από τις καταδίκες αφορούσαν περιπτώσεις κερδοσκοπίας ή μαύρης αγοράς, και, στα χρόνια 1952-1954, το χουλιγκανισμό. Οι αποφάσεις της Επιτροπής γίνονταν στο πέρασμα του χρόνου ολοένα και περισσότερο κατασταλτικές: την περίοδο 1945-1948, καταδίκασε 10.900 άτομα σε στρατόπεδα εργασίας· την περίοδο 1949-1952, 46.700 άτομα. Μέχρι το 1954, περίπου 84.200 άτομα στάλθηκαν σε στρατόπεδα. Αυτές οι καταδίκες δεν αφορούσαν «πολιτικά εγκλήματα» με τη στενή έννοια, εγκλήματα με τα οποία ασχολούνταν στην Πολωνία τα δικαστήρια, αλλά ο χαρακτήρας αυτών των μέτρων που έπληττε τον αγροτικό πληθυσμό και τους «κερδοσκόπους» απέρρεε από την ίδια τη φύση του διωκτικού συστήματος, που ευνοούσε το ραβδί.

Όσον αφορά το μηχανισμό της Ασφάλειας, ο κύριος στόχος του ήταν το κυνήγι των παρανόμων –τόσο της περιόδου της κατοχής όσο και των μεταπολεμικών χρόνων–, πρώην αγωνιστών του PSL, στρατιωτών που είχαν επιστρέψει από τη Δύση, υπαλλή-

λων, πολιτικών στελεχών και αξιωματικών της προπολεμικής εποχής. Στις αρχές του 1949, συστηματοποιήθηκαν «τα μητρώα των υπόπτων στοιχείων» σε πολλές κατηγορίες. Την 1η Ιανουαρίου 1953, στα δελτία της Ασφάλειας είχαν καταχωρηθεί 5.200.000 άτομα, το ένα τρίτο του ενήλικου πληθυσμού. Παρά την εξάλειψη των παράνομων οργανώσεων, οι πολιτικές δίκες συνεχίζονταν. Ο αριθμός των κρατουμένων αυξήθηκε στο βαθμό που αυξήθηκαν οι διάφορες «προληπτικές επιχειρήσεις». Έτσι, τον Οκτώβριο του 1950 στο πλαίσιο της δράσης Κ, 5.000 άτομα συνελήφθησαν στη διάρκεια μιας νύχτας. Ύστερα από μια φάση χαλάρωσης που ακολούθησε τις συλλήψεις των χρόνων 1948-1949, οι φυλακές άρχισαν να γεμίζουν: το 1952 συνελήφθησαν 21.000 άτομα. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, υπήρχαν στο δεύτερο εξάμηνο του 1952 49.500 πολιτικοί κρατούμενοι. Είχαν ανοίξει ακόμη και μια ειδική φυλακή για τους ανήλικους «πολιτικούς εγκληματίες» (2.500 το 1953).

Ύστερα από την εξόντωση της αντιπολίτευσης, η Καθολική Εκκλησία παρέμενε ο μόνος ανεξάρτητος θεσμός. Υπό επίβλεψη ολοένα και περισσότερο ύστερα από το 1948, ήταν το αντικείμενο αδιάκοπων επιθέσεων. Το 1950, άρχισαν να φυλακίζουν τους επισκόπους. Τον Σεπτέμβριο του 1953 έγινε η δίκη του επισκόπου Κατσμάρεκ (ο οποίος καταδικάστηκε σε 12 χρόνια κάθειρξη) ενώ παράλληλα φυλακίστηκε ο αρχιεπίσκοπος της Πολωνίας, ο καρδινάλιος Βυσύνσκι. Συνολικά, περισσότεροι από εκατό ιερείς γνώρισαν τη φυλακή. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι οποίοι κρίθηκαν «Αμερικανοί κατάσκοποι», αποτέλεσαν ιδιαίτερο στόχο: το 1951 φυλακίστηκαν περισσότεροι από 2.000.

Απόσπασμα από το *Η Μεγάλη Εκπαίδευση. Αναμνήσεις πολιτικών κρατουμένων της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας, 1945-1956*, Βαρσοβία, 1990.

Στάσεκ: «Η φυματίωση ήταν, χωρίς αμφιβολία, η πιο σοβαρή αρρώστια στη μεταπολεμική Πολωνία [...]. Το παρακάτω περιστατικό συνέβη στη φυλακή του Βρόνκι, πριν από το 1950. Ήμαστε επτά σε ένα κελλί. Ήταν μικρό, οκτώ τετραγωνικά μέτρα με το ζόρι, λίγος χώρος για τον καθένα [...]. Μια μέρα, έφτασε ο όγδοος δυστυχής. Αμέσως παρατηρήσαμε ότι κάτι δεν πήγαινε καλά. Δεν είχε ούτε γαβάθα, ούτε κουβέρτα και φαινόταν βαριά άρρωστος. Αμέσως καταλάβαμε ότι ο άνθρωπος υπέφερε από προχωρημένη φυματίωση, το σώμα του ήταν καλυμμένο από αποστήματα. Είδα τα τρομοκρατημένα πρόσωπα των συντρόφων μου, κι εγώ επίσης ένιωθα άσχημα [...]. Απομακρυνθήκαμε από κοντά του. Αλλά είναι εύκολο να φανταστεί κανείς μια παράλογη κατάσταση όπου, σε μια επιφάνεια οκτώ τετραγωνικών μέτρων, επτά άτομα ήθελαν να αποφύγουν το όγδοο. Τα πράγματα έγιναν ακόμη πιο δύσκολα όταν έφεραν το πρώτο γεύμα. Ο άνθρωπος δεν διέθετε γαβάθα και κανείς δεν είχε την παραμικρή πρόθεση να του προμηθεύσει μία! Κοιτούσα τους άλλους που, κι αυτοί επίσης, κοιτούσαν τους υπόλοιπους αποφεύγοντας τα βλέμματα των συντρόφων και του αρρώστου.

Επειδή δεν μπορούσα να ανεχτώ άλλο την κατάσταση, του έδωσα τη γαβάθα μου. Του είπα να φάει πρώτος και εγώ μετά. Τότε, έστρεψε προς τα μένα το νεκρό και απαθές πρόσωπό του (τα πάντα του φαίνονταν αδιάφορα), και άκουσα την εξομολόγησή του: "Σύντροφε, εγώ πεθαίνω... Είναι ζήτημα μερικών ημερών". "Φάτε στην υγειά μου", του απάντησα, κάτω από τα τρομοκρατημένα βλέμματα των άλλων. Άρχισαν τότε να αποφεύγουν τόσο τον άρρωστο όσο και μένα. Όταν τέλειωσε το γεύμα του, έπλυνα τη γαβάθα με το λίγο νερό που υπήρχε στην κανάτα και έφαγα με τη σειρά μου».

Ήταν η εποχή που ο καθένας πήγαινε φυλακή: τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, τα υψηλόβαθμα στελέχη της προπολεμικής εποχής (συμπεριλαμβανόμενου του πρώην πρωθυπουργού), οι στρατηγοί, οι διοικητές του Εθνικού Στρατού, οι επίσκοποι, οι παρτιζάνοι που, αφού είχαν αγωνιστεί κατά των Γερμανών, είχαν στρέψει τα όπλα τους κατά των κομμουνιστών, οι χωρικοί που αρνούνταν να εγγραφούν στα κολχόζ, οι μεταλλωρύχοι μιας σήραγγας όπου είχε ξεσπάσει μια πυρκαγιά, οι νεαροί που είχαν συλληφθεί επειδή είχαν σπάσει το τζάμι ενός πίνακα αφισοκόλλησης ή επειδή είχαν γράψει συνθήματα στους τοίχους. Επρόκειτο για μια προσπάθεια αποκλεισμού από τη δημόσια ζωή κάθε εν δυνάμει αντιπολιτευόμενου και για την απαγόρευση κάθε ελευθερίας δράσης. Ένας από τους πρωταρχικούς στόχους του συστήματος γενικευμένης τρομοκρατίας ήταν η διάχυση στην κοινωνία ενός αισθήματος διαρκούς φόβου, που ευνοούσε την κατάδοση και έτσι την εξατομίκευε.

Αυτό το σύστημα άρχισε να αλλάζει από τα τέλη του 1953: η ανάπτυξη του δικτύου πληροφοριοδοτών διεκόπη, οι συνθήκες φυλάκισης βελτιώθηκαν, ένα μέρος των κρατουμένων αφέθηκαν ελεύθεροι για «λόγους υγείας», οι δίκες αραίωσαν και οι ετυμηγορίες έγιναν πιο επιεικείς· στην πράξη, σταμάτησαν να χτυπούν και να κακομεταχειρίζονται τους φυλακισμένους. Αξιωματικοί με κακή φήμη καθαιρέθηκαν, το Τμήμα Χ διαλύθηκε και το προσωπικό των Υπηρεσιών μειώθηκε. Μια «μπόμπα» έσκασε στις 28 Σεπτεμβρίου 1954, όταν το Ραδιόφωνο της «Ελεύθερης Ευρώπης» άρχισε να μεταδίδει μια σειρά αναφορών του Γιόζεφ Σφιάτλο, υποδιευθυντή του Τμήματος Χ, ο οποίος, τον Δεκέμβριο του 1953, είχε «επιλέξει την ελευθερία». Σε μερικές εβδομάδες, το MBP αναδιοργανώθηκε και αντικαταστάθηκε από το υπουργείο Εσωτερικών Υποθέσεων (MSW) και μια ξεχωριστή Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας (KBP). Ο υπουργός και τρεις από τους πέντε υφυπουργούς του MBP παραιτήθηκαν και, τον Δεκέμβριο, ο Γκομούλκα απελευθερώθηκε, ενώ ο αρχηγός του Τμήματος ανακρίσεων Γιόζεφ Ροζάνσκι φυλακίστηκε. Η Ειδική Επιτροπή αγώνα κατά των καταχρήσεων καταργήθηκε. Τον Ιανουάριο του 1955, η Κεντρική Επιτροπή του πολωνικού ΚΚ κατήγγειλε «τα λάθη και τα σφάλματα», μεταθέτοντας όλη την ευθύνη στο μηχανισμό Ασφαλείας που, σύμφωνα με αυτήν, «είχε υπερκεράσει το Κόμμα». Μερικοί δήμιοι του MBP συνελήφθησαν και το προσωπικό της Ασφάλειας συνέχισε να μειώνεται.

Αλλά οι αλλαγές ήταν καθαρά τυπικές. Το 1955 υπήρχαν ακόμη περίπου 30.000 πολιτικοί κρατούμενοι και, στο δεύτερο μισό του χρόνου, έγινε η δίκη του πρώην υπουργού Βλοντίμιρ Λεχόβιτς[7], εκείνου που είχε συλληφθεί το 1948 από την ειδική ομάδα του Σφιάτλο. Μέλος του Πολιτικού Γραφείου μέχρι το 1949, ο Μάριαν Σπεχάλσκι συνελήφθη το 1950 και έμεινε φυλακισμένος χωρίς δίκη μέχρι τον Απρίλιο του 1956. Σε ό,τι αφορά την καταστολή σε όλες τις μορφές της, το αληθινό «λιώσιμο των πάγων» άρχισε μόνο μετά το 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ τον Φεβρουάριο του 1956 και το θάνατο του Μπιέρουτ. Τότε δόθηκε μια αμνηστία, αλλά παρέμειναν ακόμη 1.500 πολιτικοί κρατούμενοι. Ορισμένοι που είχαν καταδικαστεί αποκαταστάθηκαν, ο γενικός εισαγγελέας και ο υπουργός Δικαιοσύνης αντικαταστάθηκαν. Ο παλιός υφυπουργός Ασφαλείας και ο διευθυντής του Τμήματος Χ συνελήφθησαν, και οι φυλακές, οι οποίες ώς τότε τελούσαν υπό την εποπτεία του υπουργείου Εσωτερικών, υπάχθηκαν στο υπουργείο Δικαιοσύνης. Οι φραξιονιστικοί αγώνες στους κόλπους της εξουσίας είχαν ως αποτέλεσμα να κάνουν το μηχανισμό της Ασφάλειας «να χάσει τον μπούσουλα». Αρκετοί μυστικοί συνεργάτες αρνούνταν να συνεργαστούν. Δεν ετίθετο ζήτημα αλλα-

γής στρατηγικής: ο μηχανισμός συνέχιζε να ενδιαφέρεται για τις ίδιες κατηγορίες προσώπων· οι φυλακές είχαν αδειάσει μόνο κατά το ήμισυ· έγιναν μερικές χιλιάδες ανακρίσεις· παρ' όλη τη συρρίκνωση, το δίκτυο των πληροφοριοδοτών μετρούσε ακόμη 34.000 συνεργάτες... Το σύστημα της γενικευμένης τρομοκρατίας λειτουργούσε αλλά με μικρότερη εμβέλεια. Είχε πετύχει τους στόχους του: οι πιο δραστήριοι αντίπαλοι του καθεστώτος είχαν πεθάνει κατά χιλιάδες και η κοινωνία, που είχε καταλάβει καλά το μάθημα, ήξερε πια τι να περιμένει από την πλευρά των «υπερασπιστών της λαϊκής δημοκρατίας».

Ο υπαρκτός σοσιαλισμός ή το σύστημα των επιλεκτικών διώξεων (1956-1981)

Ο κατακλυσμός του «σιδερένιου» σοσιαλισμού υπήρξε στην Πολωνία σχετικά σύντομος και, με το «λιώσιμο των πάγων», η στρατηγική των υπηρεσιών της Ασφάλειας εξελίχθηκε. Αφιερώθηκαν σε έναν πιο διακριτικό αλλά πάντα εξίσου σφιχτό έλεγχο του πληθυσμού, εντείνοντας την επίβλεψη των κέντρων της νόμιμης και της παράνομης αντιπολίτευσης, της Καθολικής Εκκλησίας και των ομίλων των διανοουμένων.

Οι πολιτικοί ήθελαν το μηχανισμό έτοιμο ανά πάσα στιγμή να διαλύει τις διαδηλώσεις στους δρόμους, μια νέα αποστολή που κατέστη αναγκαία μετά τη δεύτερη μεγάλη εργατική εξέγερση στο Ανατολικό μπλοκ, η οποία έγινε στο Πόζναν τον Ιούνιο του 1956. Ο μηχανισμός της Ασφάλειας, η Πολιτοφυλακή, ακόμη και το KBW αιφνιδιάστηκαν, τόσο ιδεολογικά όσο και πρακτικά, από την απεργία, η οποία συνεχίστηκε με μια διαδήλωση δεκάδων χιλιάδων ατόμων που επιτέθηκαν σε δημόσια κτήρια. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η εξέγερση του Πόζναν υπήρξε, κατά κάποιον τρόπο, το τελευταίο κεφάλαιο του «εμφυλίου πολέμου» των ετών 1945-1947· υπήρξαν ακόμη και διαδηλωτές που άνοιξαν πυρ, κάτι που δεν επρόκειτο να επαναληφθεί στο μέλλον. Το Κόμμα αντέδρασε βίαια: ο πρωθυπουργός δήλωσε ότι το χέρι που «υψώθηκε κατά της λαϊκής εξουσίας θα κοβόταν»· ο στρατός επενέβη με τεθωρακισμένα. Υπήρξαν περίπου 70 νεκροί, εκατοντάδες συλληφθέντες, δεκάδες διαδηλωτών δικάστηκαν. Ωστόσο, οι καταδίκες που απαγγέλθηκαν κατά την περίοδο που άρχισε να «λιώνει ο πάγος», ύστερα από τον Οκτώβριο του 1956, ήταν μετριοπαθείς.

Λίγο καιρό ύστερα από την 8η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής (19-21 Οκτωβρίου 1956), το KBP διαλύθηκε και η Υπηρεσία της Ασφάλειας εντάχθηκε στο MSW. Ο αριθμός των υπαλλήλων μειώθηκε κατά 40% –απέμειναν 9.000– και συγχρόνως αποπέμφθηκε το 60% των πληροφοριοδοτών. Οι Υπηρεσίες προστασίας στις επιχειρήσεις καταργήθηκαν και οι μισές από τις ανακρίσεις που ήταν σε εξέλιξη εγκαταλείφθηκαν. Οι τελευταίοι σοβιετικοί σύμβουλοι επέστρεψαν στη Μόσχα και μια επίσημη αποστολή της KGB τους αντικατέστησε. Μεθοδεύτηκε ο ανασχηματισμός της διεύθυνσης της Ασφάλειας με τη σταδιακή απόλυση της πλειοψηφίας των στελεχών της, που οι περισσότεροι ήταν εβραϊκής καταγωγής, ανοίγοντας έτσι το δρόμο σε «νεαρά στελέχη». Οι δυνάμεις του διωκτικού μηχανισμού μειώθηκαν ριζικά. Αλλά η ηγεσία του Κόμματος και ιδιαίτερα ο Γκομούλκα, ο οποίος επανήλθε στην εξουσία, αντιτάχθηκαν στη λογοδοσία των υπαλλήλων· έγιναν μόνο μερικές διακριτικές δίκες. Στόχος ήταν να μην αποσταθεροποιηθεί ένας μηχανισμός ο οποίος καλούνταν ακόμη να παρέχει υπηρεσίες.

Τον Φεβρουάριο του 1957, κατά τη διάρκεια τής πρώτης γενικής συγκέντρωσης του MSW, ο υπουργός Βίχα, αν και διαβεβαίωσε ότι η εντατικοποίηση της πάλης των τάξεων ήταν μια λανθασμένη θέση, ισχυρίστηκε αντιθέτως ότι αυτή η ίδια η πάλη των τάξεων ριζοσπαστικοποιείτο[8]! Από αυτή τη στιγμή μέχρι την κατάρρευση του συστήματος, ο μηχανισμός της Ασφάλειας και οι άλλοι –του Κόμματος, της προπαγάνδας, του στρατού– δρούσαν μέσα σε αυτή την αντίφαση.

Είκοσι χρόνια σιωπηλής, ήρεμης και συστηματικής δουλειάς εγκαινιάζονταν για τον κατασταλτικό μηχανισμό· μερικές φορές διακόπτονταν από απεργίες και εξεγέρσεις. Αυτή η δουλειά συνίστατο στην ενδυνάμωση του συστήματος ελέγχου τόσο με τη βοήθεια του «ανθρώπινου παράγοντα» –το δίκτυο πληροφοριοδοτών– όσο και των τεχνικών παρακολούθησης και ελέγχου των επικοινωνιών και της αλληλογραφίας που τελειοποιήθηκαν συστηματικά. Στη δεκαετία του '70, η SB (Υπηρεσία Ασφαλείας) επικέντρωσε την προσοχή της στην οικονομία, αλλά το ενδιαφέρον της, σε αντίθεση με τις παλιές Υπηρεσίες προστασίας, στρεφόταν προς τις τεχνολογίες, την αποδοτικότητα της παραγωγής κ.λπ. Τα ατυχήματα δεν προκαλούσαν πια συλλήψεις εργατών αλλά μια διακριτική πίεση της οργάνωσης του Κόμματος για να καθαιρεθεί ο διευθυντής ως «κακός διαχειριστής». Το MSW διέθετε έναν μηχανισμό πίεσης που, άχρηστος κατά τη σταλινική περίοδο, είχε γίνει πολύτιμος: τη δικαιοδοσία έκδοσης διαβατηρίου (πάντα μιας και μοναδικής χρήσης). Από αυτόν τον πλάγιο δρόμο, μπορούσε να συλλέγει πληροφορίες για ό,τι συνέβαινε στα ιδρύματα, τις επιχειρήσεις, τα πανεπιστήμια, γιατί, προκειμένου να αποκτήσουν διαβατήριο, πολλοί ήταν πρόθυμοι να συνεργαστούν. Αργά αλλά συστηματικά, η SB αύξησε τις δυνάμεις της, ιδιαίτερα στους νευραλγικούς τομείς, από τη σκοπιά της γενικής γραμμής του ΚΚ. Ο αγώνας κατά της Εκκλησίας υποχρέωσε το MSW να δημιουργήσει, τον Ιούνιο του 1962, ένα νέο εξειδικευμένο τμήμα και να αυξήσει το προσωπικό του σε μερικές εκατοντάδες υπαλλήλων.

Το 1967, με φόντο τον πόλεμο των Έξι Ημερών μεταξύ Ισραηλινών και αραβικών χωρών, ο αγώνας κατά του «σιωνισμού» βρέθηκε στην ημερήσια διάταξη. Αυτό το σύνθημα είχε τριπλή λειτουργία, πολιτική, κοινωνική και διεθνή: η εξουσία αναζητούσε μια νέα νομιμότητα με την επανενεργοποίηση του εθνικισμού· μια φράξια στελεχών του PZPR χρησιμοποιούσε ως εργαλείο τον αντισημιτισμό για να βάλει στο περιθώριο την «παλιά φρουρά» και να ανοίξει προοπτικές καλύτερης καριέρας. Τελικά, η αντισημιτική καμπάνια χρησίμευσε στη δυσφήμιση του φοιτητικού κινήματος τον Μάρτιο του 1968. Συγκροτήθηκε μια ειδική υπηρεσία που απασχολούσε μερικές δεκάδες υπαλλήλους. Ο μηχανισμός του MSW προμήθευε πληροφορίες στα τοπικά όργανα του Κόμματος κι αυτά με τη σειρά τους επιτίθεντο σε όσους τους υποδεικνύονταν. Η Υπηρεσία Ασφαλείας, τόσο στην Πολωνία όσο και στην ΕΣΣΔ, ήταν ο μεγάλος εμπνευστής του «αντισημιτισμού χωρίς Εβραίους» του Κόμματος και του κράτους.

Η διείσδυση της SB σε πολλούς κοινωνικούς χώρους είχε ως αποτέλεσμα οι τάσεις, σπάνιες άλλωστε, του σχηματισμού παράνομων οργανώσεων να αποδειχθούν εφήμερες. Τα μέλη τους, συχνά πολύ νεαρά, αποτελούσαν την πλειονότητα των πολιτικών κρατουμένων που δεν ξεπερνούσαν τις μερικές δεκάδες κάθε φορά. Οι διανοούμενοι παρακολουθούνταν στενά. Σε περίπτωση ανάγκης, κατόπιν επιταγής της εξουσίας, η Ασφάλεια μπορούσε πάντα να εντοπίσει έναν συνεργάτη του Ράδιο Ελεύθερη Ευρώ-

πη ή του Τύπου των εμιγκρέδων. Μεμονωμένες συλλήψεις έγιναν κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του '60. Η περίπτωση που ξεσήκωσε περισσότερο θόρυβο ήταν εκείνη του Μέλχιορ Βανκόβιτς, ηλικιωμένου συγγραφέα που έχαιρε μεγάλης δημοτικότητας. Η SB έδινε ιδιαίτερη προσοχή σε όλους τους αιρετικούς του κομμουνιστικού στρατοπέδου. Υπήρξαν περιπτώσεις φυλάκισης μαοϊκών ή τροτσκιστών, κάτι που η κοινή γνώμη αντιμετώπισε με αδιαφορία, με εξαίρεση τη δίκη του Γιάτσεκ Κούρον και του Κάρολ Μοτζελέφσκι. Το 1970, συνελήφθησαν 48 άτομα της παράνομης ομάδας Ruch. Οι ηγέτες της καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης επτά έως οκτώ ετών, ποινές υψηλές σε μια περίοδο σχετικής ηπιότητας.

Ο μηχανισμός της Ασφάλειας έδρασε πολύ αποφασιστικά ένα χρόνο ύστερα από την επάνοδο στην εξουσία του Γκομούλκα, όταν οι νέοι διαδήλωναν για να διαμαρτυρηθούν ενάντια στο κλείσιμο του εβδομαδιαίου εντύπου *Po Prostu*, εφημερίδας η οποία, το 1956, είχε παίξει σημαντικό ρόλο υπέρ της αλλαγής. Δεκάδες άτομα ξυλοκοπήθηκαν και καμιά δεκαριά καταδικάστηκαν. Οι απεργίες και οι διαδηλώσεις του Μαρτίου 1968 είχαν μεγαλύτερη ευρύτητα συμμετοχής. Οι διαδηλώσεις διαλύθηκαν βίαια, 2.700 άτομα συνελήφθησαν και 1.000 πέρασαν από δικαστήρια διαφόρων ειδών. Δεκάδες καταδικάστηκαν σε πολυετείς ποινές φυλάκισης. Εκατοντάδες επιστρατεύτηκαν για μήνες για να «διαπαιδαγωγηθούν» στο στρατό. Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '60, η Πολιτοφυλακή επιτέθηκε πολλές φορές κατά των πιστών που είχαν συγκεντρωθεί για να υπερασπίσουν εκκλησίες ή σταυρούς που είχαν υψωθεί παράνομα. Παρόλο που οι ποινές ήταν σχετικά ασήμαντες, εκατοντάδες άτομα ξυλοκοπήθηκαν και πολλά καταδικάστηκαν σε πρόστιμα.

Οι εργατικές διαδηλώσεις είχαν άλλη εμβέλεια. Εκείνες του Δεκεμβρίου 1970 είχαν δραματική εξέλιξη σε όλες τις πόλεις της παραλίων της Βαλτικής. Παρά την παρουσία των ειδικών δυνάμεων της Πολιτοφυλακής, οι αρχές κάλεσαν σε επέμβαση το στρατό που έκανε χρήση όπλων, όπως στο Πόζναν 14 χρόνια πριν. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, υπήρξαν 40 νεκροί. Χιλιάδες άτομα δάρθηκαν από την Πολιτοφυλακή, συχνά μέσα στα τμήματα. Οι εργάτες χρειάστηκε να περάσουν από τους «δρόμους της υγείας», δηλαδή ανάμεσα σε δύο σειρές αστυνομικών που τους χτυπούσαν με κλομπ. Ωστόσο, κι αυτό είναι χαρακτηριστικό, ύστερα από τα γεγονότα του Δεκεμβρίου, η εξουσία δεν προχώρησε σε δίκες. Οι κρατούμενοι αφέθηκαν ελεύθεροι μετά την αποχώρηση του Γκομούλκα, και στις επιχειρήσεις οι ηγέτες της απεργίας υπέστησαν ταπεινώσεις.

Κατά τη διάρκεια των σύντομων απεργιών που ξέσπασαν σε μερικές πόλεις τον Ιούνιο του 1976, οι αρχές χρησιμοποίησαν αυτή τη φορά τις ειδικές δυνάμεις της Πολιτοφυλακής που δεν έκαναν χρήση των όπλων τους, αλλά αυτό δεν εμπόδισε το θάνατο μερικών ανθρώπων. Περίπου χίλια άτομα συνελήφθησαν, από τα οποία μερικές εκατοντάδες καταδικάστηκαν σε πρόστιμα και μερικές δεκάδες σε ποινές φυλάκισης.

Οι δίκες, στη διάρκεια των οποίων δημιουργήθηκαν σχέσεις αλληλεγγύης μεταξύ των οικογενειών των κατηγορουμένων εργατών, των νέων και των διανοουμένων της αντιπολίτευσης, αποτέλεσαν το σημείο εκκίνησης του αγώνα της διανόησης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη συγκρότηση –για πρώτη φορά ύστερα από την απαγόρευση του PSL το 1947– οργανωμένων ομάδων αντιπολίτευσης (KOR, ROPCIO). Αντιμέτωπες με αυτό το νέο παιχνίδι, οι αρχές αναγκάστηκαν να κάνουν μια επιλογή τακτικής. Για πολλούς λόγους, και κυρίως εξαιτίας του φόβου διεθνούς αντικτύπου,

δεδομένης της αυξανόμενης οικονομικής εξάρτησης του καθεστώτος από τη Δύση, η εξουσία επέλεξε την τακτική των παρενοχλήσεων: προσωρινές κρατήσεις για ανάκριση 48 ωρών με δυνατότητα ανανέωσης (προβλέπονταν από τον Ποινικό Κώδικα), απολύσεις, ψυχολογική πίεση, άρνηση έκδοσης διαβατηρίου, κατάσχεση υλικού αναπαραγωγής κ.λπ. Η SB ανέπτυξε γρήγορα ένα εκτεταμένο δίκτυο πρακτόρων. Το 1979, το ειδικό τμήμα «υπεράσπισης της οικονομίας» επανενεργοποιήθηκε από το φόβο της εξάπλωσης της επιρροής της αντιπολίτευσης στις επιχειρήσεις.

Όμως η τακτική αυτή δεν αποδείχτηκε καθόλου αποτελεσματική το 1980, όταν άρχισε ένα νέο κύμα απεργιών. Στην ηγεσία του Κόμματος, οι οπαδοί της «σκληρής» γραμμής κυριαρχούσαν, ωστόσο κανένας δεν τολμούσε να πάρει την απόφαση να χτυπηθούν οι απεργίες με τη βία. Άλλωστε, όπως διαπιστώθηκε σε μια συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου, οι δυνάμεις που απαιτούνταν δεν ήταν ούτε επαρκείς αριθμητικά, ούτε πρόθυμες να αντιμετωπίσουν εκατοντάδες χιλιάδες απεργούς οχυρωμένους σε εκατοντάδες εργοστάσια. Αυτή τη φορά, οι απεργοί –αντίθετα από το 1956, το 1970 και το 1976– δρούσαν σύμφωνα με το σύνθημα του Γιάτσεκ Κούρον: «Μην καίτε τις επιτροπές [του Κόμματος], οργανώστε τις δικές σας».

Η εξουσία ακολούθησε, ενάντια στο συνδικάτο Solidarnosc (Αλληλεγγύη), το οποίο ίδρυσε ο Λεχ Βαλέσα, την τακτική των προηγούμενων χρόνων. Επρόκειτο για μια προσπάθεια αποδυνάμωσης του συνδικάτου και πρόκλησης εσωτερικών διασπάσεων ώστε να γίνει δυνατή η απορρόφησή του από δομές ελεγχόμενες από το ΚΚ, όπως το Μέτωπο Εθνικής Ενότητας. Από τον Οκτώβριο του 1980, το MSW και το γενικό επιτελείο στρατού ξεκίνησαν προετοιμασίες για την κήρυξη καταστάσεως πολιορκίας. Το MSW άρχισε να διεισδύει συστηματικά στη Solidarnosc (το καλοκαίρι, είχε ήδη στη Βαρσοβία 2.400 πληροφοριοδότες) και επέλεξε συγκεκριμένες αντιπαραθέσεις προορισμένες να βολιδοσκοπήσουν την αντίδραση του συνδικάτου, όπως η προσωρινή κράτηση αγωνιστών για 48 ώρες ή η αποστολή της Πολιτοφυλακής για να εκκενώσει τα κατειλημμένα δημόσια κτήρια. Από τον Φεβρουάριο του 1981, ήταν έτοιμοι οι κατάλογοι των αγωνιστών που επρόκειτο να φυλακιστούν (καθώς και οι φυλακές που προορίζονταν να τους δεχτούν), αλλά η διεύθυνση του ΚΚ προτίμησε να ακολουθήσει την τακτική της παρενόχλησης και των προκλήσεων, όπως τον Μάρτιο του 1981 στο Βέντγκοστς όπου η Πολιτοφυλακή έσπασε στο ξύλο συνδικαλιστές. Ο μηχανισμός της Ασφάλειας, που η δραστηριότητά του ήταν μάλλον παθητική, ενισχύθηκε. Ύστερα από τις απεργίες του 1980, η Στάζι, η πολιτική αστυνομία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας, εγκατέστησε μια από τις επιχειρησιακές ομάδες της στη Βαρσοβία[9]. Ένα αντίστοιχο γεγονός, συντονισμένο από την KGB, μια συνεργασία των υπηρεσιών της Ασφάλειας κατά της δημοκρατικής αντιπολίτευσης είχε ήδη λάβει χώρα μερικά χρόνια πριν.

Αυτή η κατάσταση διήρκεσε μέχρι τις αρχές Δεκεμβρίου 1981, χρονική στιγμή κατά την οποία, για να «δοκιμαστούν» οι δυνατότητες κινητοποίησης της Solidarnosc, η αντιτρομοκρατική μονάδα της Πολιτοφυλακής έβαλε τέλος στην απεργία των μαθητών της Σχολής Πυροσβεστών στη Βαρσοβία. Δέκα ημέρες αργότερα, τη νύχτα της 12ης προς 13η Δεκεμβρίου, επιβλήθηκε στρατιωτικός νόμος σε όλη την Πολωνία.

Η κατάσταση πολιορκίας. Μια απόπειρα γενικευμένων διώξεων

Ήταν μια μεγάλη αστυνομική και στρατιωτική επιχείρηση που προετοιμάστηκε με εκπληκτική ακρίβεια. 70.000 στρατιώτες, 30.000 μέλη της Πολιτοφυλακής, με 1.750 άρματα μάχης, 1.900 τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς, 9.000 καμιόνια και αυτοκίνητα, μερικά σμήνη ελικοπτέρων και μεταγωγικών αεροπλάνων, ανέλαβαν δράση. Αυτές οι δυνάμεις ήταν συγκεντρωμένες στις πιο μεγάλες πόλεις και τα βιομηχανικά κέντρα. Είχαν ως καθήκον να συντρίψουν τις απεργίες, να παραλύσουν την καθημερινή ζωή με τέτοιο τρόπο ώστε να τρομοκρατήσουν τον πληθυσμό και να εμποδίσουν κάθε αντίδραση από την πλευρά της Solidarnosc. Οι τηλεφωνικές συνδέσεις διακόπηκαν (πράγμα που προκάλεσε το θάνατο πολλών ατόμων που δεν μπόρεσαν να καλέσουν τις πρώτες βοήθειες), τα σύνορα έκλεισαν, καθώς επίσης και τα βενζινάδικα· άδειες ελεύθερης μετακίνησης ήταν απαραίτητες για να βγει κανείς από κάθε πόλη ή χωριό, ενώ επιβλήθηκε απαγόρευση κυκλοφορίας τη νύχτα και λογοκρισία στην αλληλογραφία. Δέκα ημέρες αργότερα, οι απεργίες είχαν σταματήσει και οι διαδηλώσεις είχαν διαλυθεί, απόδειξη της αποτελεσματικότητας του σχεδίου. Μετρήθηκαν 14 νεκροί, μερικές εκατοντάδες πληγωμένοι, περίπου 4.000 απεργοί συνελήφθησαν και οι πρώτες δίκες που έγιναν τα Χριστούγεννα τέλειωσαν με ποινές ανάμεσα σε τρία έως πέντε χρόνια φυλάκιση (η πιο βαριά ήταν δέκα χρόνια). Όλοι οι ένοχοι δικάστηκαν από στρατιωτικά δικαστήρια, αρμόδια για όλα τα «εγκλήματα παραβίασης του στρατιωτικού νόμου». Οι στρατοί της Σοβιετικής Ένωσης, της Ανατολικής Γερμανίας και της Τσεχοσλοβακίας, που ήταν σε πολεμική επιφυλακή, ματαίωσαν την επέμβαση που ήταν προγραμματισμένη για την περίπτωση όπου οι απεργίες και οι διαδηλώσεις θα μετατρέπονταν σε εξέγερση και οι πολωνικές ένοπλες δυνάμεις θα αποδεικνύονταν ανίκανες να την εξουδετερώσουν.

Το δεύτερο κύμα των διώξεων εκδηλώθηκε με τις φυλακίσεις των αγωνιστών της αντιπολίτευσης και της Solidarnosc, που άρχισαν στις 12 Δεκεμβρίου πριν από τα μεσάνυχτα. Σε μερικές ημέρες, με βάση μια διοικητική διάταξη, 5.000 άτομα κλείστηκαν σε 49 «κέντρα απομόνωσης», τα οποία βρίσκονταν έξω από τις μεγάλες πόλεις. Αντικειμενικός στόχος ήταν η παράλυση του συνδικάτου, καθώς και η εξουδετέρωση των στελεχών του και η τοποθέτηση στη θέση τους συνεργατών της Ασφάλειας. Αυτό το σύστημα κράτησης, που θα διαρκέσει δώδεκα μήνες, αντιπροσώπευε μια μορφή φυλάκισης φαινομενικά «λιγότερο βαριάς», ωστόσο εύκολης να εφαρμοστεί επειδή δεν ήταν αναγκαία η παρέμβαση εισαγγελέα ή η διεξαγωγή δίκης. Απέναντι στους κρατούμενους, τους φυλακισμένους ή τους καταδικασμένους, η SB δεν είχε χρησιμοποιήσει, καταρχήν, «απαγορευμένα μέσα» αλλά εφάρμοσε μάλλον «τεχνικές πειθούς», εγγυημένες λόγω της δύναμής της. Ταυτόχρονα η SB εντατικοποίησε τη στρατολόγηση συνεργατών και παρακίνησε τους αγωνιστές να μεταναστεύσουν ασκώντας εκβιασμούς στις οικογένειές τους.

Ο στρατηγός Γιαρουζέλσκι, ο οποίος βρισκόταν στην εξουσία από τις 18 Οκτωβρίου, έπρεπε να αντιμετωπίσει τους εξτρεμιστές του Κόμματος, που ήταν πολυάριθμοι κυρίως μεταξύ των στελεχών του ΚΚ στις επιχειρήσεις και των συνταξιούχων της MSW, αλλά και στο μηχανισμό του Κόμματος και του στρατού. Αυτοί συγκρότησαν ένοπλες ομάδες αυτοάμυνας, έχοντας στη διάθεσή τους πιστόλια, ενώ κανείς δεν τους επιτίθετο. Απαιτούσαν δίκες κατά των κρατουμένων, αυστηρές καταδίκες, θανατικές

ποινές. Με δυο λόγια, την εγκατάσταση της γενικής τρομοκρατίας στη θέση των γενικευμένων διώξεων, που τους φαίνονταν πολύ ήπιες. Παρά το γεγονός ότι εξαπέλυσε μια επιθετική προπαγάνδα κατά της Solidarnosc, η ηγεσία του Κόμματος δεν έστεργε να χρησιμοποιήσει τα μέσα που εκθείαζαν οι σκληροί κομμουνιστές. Αποφάσισε αντίθετα να «ελαττώσει τις εντάσεις» παρά να συντρίψει την κοινωνική αντίσταση με σταλινικές μεθόδους. Οι επανειλημμένες διαδηλώσεις της Solidarnosc κάθε 1η και 3η Μαΐου -επέτειο του Συντάγματος του 1791 και παλιά εθνική εορτή- και την 31η Αυγούστου -επέτειο των συμφωνιών του Γκντανσκ του 1980- διαλύθηκαν όλες με την ίδια βιαιότητα. Χιλιάδες άτομα ανακρίθηκαν και εκατοντάδες οδηγήθηκαν μπροστά στα δικαστήρια. Υπήρξαν επίσης μερικοί νεκροί (έξι συνολικά). Μια στο τόσο, στο τέλος των δημοσίων δικών, ηγετικά στελέχη της παράνομης Solidarnosc καταδικάζονταν σε ποινές που έφταναν μέχρι πέντε χρόνια φυλάκιση. Ύστερα από το κλείσιμο των κέντρων κράτησης τον Δεκέμβριο του 1982 και την τυπική ανάκληση της κατάστασης πολιορκίας στις 22 Ιουλίου 1983, στις φυλακές παρέμεναν εκατοντάδες πολιτικοί κρατούμενοι που ίσως έφταναν και τους χίλιους· είχαν φυλακιστεί για παράνομη συνδικαλιστική δράση, παράνομη εκτύπωση ή διασπορά φημών μέσω του Τύπου και βιβλίων, μερικές φορές ακόμη και για έρανο υπέρ των κρατουμένων. Οι αρχές χρησιμοποίησαν επίσης την τακτική των απολύσεων. Χιλιάδες απεργοί του Δεκεμβρίου 1981 έπεσαν θύματα απόλυσης, οι δημοσιογράφοι υποβλήθηκαν σε διαδικασίες «επαλήθευσης των φρονημάτων τους» και χίλιοι από αυτούς απολύθηκαν.

Με εξαίρεση τις πρώτες εβδομάδες που ακολούθησαν τη 13η Δεκεμβρίου, η Πολωνία δεν γνώρισε άλλη τρομοκρατία που να μπορεί να συγκριθεί με εκείνη των ετών 1949-1956. Ο μηχανισμός της Ασφάλειας εφάρμοζε μια πλατιά γκάμα μεθόδων, η οποία περιγραφόταν στη γλώσσα των μυστικών υπηρεσιών με τους όρους «αποπληροφόρηση και διάλυση», που είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί στη δεκαετία του '60, όταν το υπουργείο Εσωτερικών Υποθέσεων δημιούργησε την αυτόνομη Ομάδα D με τοπικά παρακλάδια. Μέχρι το 1981, αυτό το νέο τμήμα συγκέντρωσε την προσοχή του στην Εκκλησία και τα κέντρα που βρίσκονταν κοντά της. Ύστερα από την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου, η ακτίνα δράσης της Ομάδας D απλώθηκε στη Solidarnosc: επαναλαμβανόμενες απόπειρες κατά περιουσιακών στοιχείων (πυρπόληση κατοικιών, καταστροφή αυτοκινήτων), επιθέσεις κατά αγωνιστών από «αγνώστους», απειλές θανάτου, διανομή παραπλανητικών φυλλαδίων και ψευτοπαράνομων εφημερίδων. Έγιναν και μερικές απαγωγές, των οποίων τα θύματα εγκαταλείπονταν στους δρόμους αφού τα υποχρέωναν να πάρουν βαρβιτουρικά ή ναρκωτικά. Οι ξυλοδαρμοί είχαν θύματα, μεταξύ άλλων τον μαθητή λυκείου Γκρέγκορ Πσέμυκ σε ένα αστυνομικό τμήμα το 1983.

Η πιο γνωστή από τις δραστηριότητες αυτού του είδους, οι οποίες έγιναν από μέλη του τμήματος D του 4ου τομέα του MSW, ήταν η δολοφονία του ιερέα Γιέρζυ Ποπιελούσκο στις 19 Οκτωβρίου 1984. Σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή, οι δολοφόνοι ενήργησαν από δικά τους κίνητρα, εν αγνοία των ανωτέρων τους. Αυτή η εκδοχή προκαλεί πολλές αμφιβολίες γιατί η δράση του μηχανισμού της Ασφάλειας ήταν αυστηρά ελεγχόμενη και όλες οι σημαντικές δραστηριότητες απαιτούσαν υπουργικό πράσινο φως. Αν, σε αυτή την ιδιαίτερη περίπτωση, το MSW παρέδωσε μόνο του τους υπεύθυνους που στη συνέχεια καταδικάστηκαν, σε μερικές άλλες περιπτώσεις φόνων ιερέων ή ατόμων που συνδέονταν με τη Solidarnosc οι ένοχοι έμειναν άγνωστοι. Αν κρίνει

κανείς από την αντίδραση του πληθυσμού, η δραστηριότητα τύπου D δεν πέτυχε τους στόχους της, οι οποίοι συνίσταντο στην εξάπλωση του φόβου σε επιλεγμένους κοινωνικούς χώρους. Φαίνεται πως το αποτέλεσμα ήταν ακριβώς το αντίθετο, καθώς δυνάμωσε η αποφασιστικότητα των αντιπολιτευομένων.

Ύστερα από τις βίαιες συγκρούσεις των πρώτων ημερών του στρατιωτικού νόμου και τις σημαντικές διώξεις κατά των διαδηλωτών των ετών 1982-1983, η επόμενη περίοδος σημαδεύτηκε από χαλάρωση της καταστολής. Οι παράνομοι αγωνιστές είχαν συνείδηση του γεγονότος ότι δεν διακινδύνευαν πια περισσότερα πράγματα από μερικά χρόνια φυλακής που άδειαζε τακτικά χάρη στις αμνηστίες. Σε αυτό το στάδιο της εξέλιξής του, το σύστημα ήταν ήδη πολύ μακριά από τις σταλινικές καταβολές του.

Από την ανακωχή στη συνθηκολόγηση, ή η αναστάτωση της εξουσίας (1986-1989)

Τέτοια ήταν η κατάσταση στα τέλη του καλοκαιριού 1986 όταν, κάτω από την επίδραση της περεστρόικα, της γκλάσνοστ και της στασιμότητας της πολωνικής οικονομίας, η ομάδα του στρατηγού Γιαρουζέλσκι προσπάθησε να εντοπίσει στην πολωνική αντιπολίτευση ομάδες με τις οποίες θα μπορούσε να φτάσει σε συμβιβασμό. Κάθε παρόμοια προσπάθεια έπρεπε να συνοδεύεται από μια αισθητή αποδυνάμωση της καταστολής. Για να διατηρηθεί ένα μίνιμουμ αυστηρότητας, αποφασίστηκε ότι κάθε συμμετοχή σε απαγορευμένη οργάνωση ή κάθε παράνομη δημοσίευση θα τιμωρούνταν με πρόστιμο ή κράτηση σε κρατητήριο και όχι σε φυλακή όπως πριν. Έτσι, η καταστολή επανήλθε στο επίπεδο των ετών 1976-1980. Όμως με αυτή τη διαφορά: η εξουσία ήταν πλέον αντιμέτωπη όχι με εκατοντάδες αλλά με δεκάδες χιλιάδες αγωνιστές. Κατά τους πρώτους μήνες του 1988, ύστερα από πολλά κύματα απεργιών, η καταστολή εντάθηκε εκ νέου, αλλά, στις 26 Αυγούστου, ένα ανακοινωθέν ανήγγειλε την έναρξη διαπραγματεύσεων με την Αλληλεγγύη.

Αν και απογοητευμένοι, οι άνθρωποι του μηχανισμού της Ασφάλειας συμπεριφέρθηκαν συνολικά με πειθαρχία, παρότι πιθανολογείται ότι μερικοί από αυτούς προσπάθησαν να εμποδίσουν τη μελλοντική συμφωνία. Απόδειξη το γεγονός ότι, τον Ιανουάριο του 1989, δύο ιερείς επιφορτισμένοι με τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα σε τοπικές οργανώσεις της Αλληλεγγύης δολοφονήθηκαν. Μέχρι σήμερα, κανείς δεν γνωρίζει αν πρόκειται για απόπειρες του πυρήνα D ή για κοινά εγκλήματα.

Έπειτα από τις εκλογές της 4ης Ιουνίου 1989 και το σχηματισμό της κυβέρνησης του Ταντέους Μαζοβιέτσκι, ο έλεγχος των «υπουργείων της δύναμης» (Εσωτερικών και Άμυνας) παρέμεινε στα χέρια των παλαιών αφεντικών τους. Στις 6 Απριλίου 1990, η SB διαλύθηκε και αντικαταστάθηκε από το Γραφείο Προστασίας της Κυβέρνησης (UOP).

Στην Πολωνία, το κομμουνιστικό σύστημα δεν ήταν ποτέ σύμφωνο με τη νομιμότητα, εφόσον δεν σεβόταν ούτε το διεθνές δίκαιο ούτε το σύνταγμα της χώρας. Εγκληματικό από τη γέννησή του (1944-1956), το σύστημα ήταν πάντα έτοιμο να προστρέξει στη βία (συμπεριλαμβανομένης της στρατιωτικής) σε μεγάλη κλίμακα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το παρόν κείμενο βασίζεται κυρίως στις προσωπικές μου έρευνες στα αρχεία. Ως εμπειρογνώμων της επιτροπής συνταγματικής ευθύνης, είχα πρόσβαση σε πολλούς φακέλους των ετών 1980-1982 (απόρρητων ακόμη). Τα περισσότερα κείμενα αφορούν την περίοδο 1944-1948. Για τις ύστερες περιόδους, διαθέτουμε μόνο γενικά έργα και επιλογές ντοκουμέντων που αφορούν τις κοινωνικές συγκρούσεις. Αυτή η βιβλιογραφία δεν περιλαμβάνει τις πολυάριθμες μαρτυρίες και αναμνήσεις.

- *L' Appareil de Sécurité dans les années 1944-1956. Tactique, stratégie, méthodes* (επιμ. A. Paczkowski): I, *Les Années 1945-1947*, Βαρσοβία, 1994· II, *Les années 1948-1949*, Βαρσοβία, 1996.
- K. Bedynski, *L' Histoire du régime des prisons en Pologne populaire, 1944-1956*, Βαρσοβία, 1988.
- A. Dudek, T. Marszalkowski, *Luttes de rue en Pologne populaire, 1956-1989*, Κρακοβία, 1992.
- J. Eisler, *Mars 1968*, Βαρσοβία, 1991.
- A. Golimont, *Les Généraux de la Sécurité*, Βαρσοβία, 1992.
- *Le Golgotha de Wroclaw, 1945-1956* (επιμ. K. Szwagrzyk), Βρότσλαβ, 1995.
- *La Commision spéciale pour la lutte contre les abus et le sabotage économique, 1945-1954, επιλεγμένα έγγραφα* (επιμ. D. Jarosz, T. Wolsza), Βαρσοβία, 1995.
- P. Machcewicz, *L' An polonais 1956*, Βαρσοβία, 1993.
- S. Marat, J. Snopkiewicz, *Les Hommes de la Sécurité. Documentation sur une période hors la loi*, Βαρσοβία, 1990.
- P. Michel, G. Mink, *Mort d' un prêtre. L' affaire Popieluszko*, Παρίσι, 1985.
- E. Nalepa, *Pacification d' une ville révoltée. L' armée polonaise en juin 1956 à Poznan*, Βαρσοβία, 1992.
- *Les Camps de travail en Haute-Silésie* (επιμ. A. Topol), Κατοβίτσε, 1994.
- *Défense de la Sécurité de l' État et de l' ordre public en Pologne, 1944-1988* (επιμ. T. Walichnowski), Βαρσοβία, 1989.
- J. Poksinski, *TUN. Tatar-Utnik-Nowicki*, Βαρσοβία, 1992.
- *Les Polonais face à la violence, 1944-1956* (επιμ. Barbara Otwinowska, J. Zaryn), Βαρσοβία, 1996.
- Danuta Suchorowska, *La Grande Éducation. Mémoires de prisonniers politiques du PRL (1945-1956)*, Βαρσοβία, 1990.
- Maria Turlejska, *«Ces Générations couvertes de deuil...». Les Condamnés à mort et leurs juges, 1944-1954*, Λονδίνο, 1989.

2

Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη

KAREL BARTOSEK

«Εισαγόμενη» τρομοκρατία;

Στον κεντροευρωπαϊκό χώρο, πρέπει να σκεφτόμαστε την τρομοκρατία σε σχέση με τον πόλεμο, την υπέρτατη έκφρασή της στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, που εξάλλου άρχισε στην Ευρώπη, ξεπέρασε κατά πολύ την αντίληψη του στρατηγού Λούντεντορφ για τον «ολοκληρωτικό πόλεμο». Ο «εκδημοκρατισμός του θανάτου» (Μ. Αμπενσούρ) αφορούσε πλέον δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπων, η εξόντωση μπερδεύτηκε με την ιδέα του πολέμου. Η ναζιστική βαρβαρότητα έπληξε τον άμαχο πληθυσμό, ιδιαίτερα με την εξόντωση των Εβραίων. Οι αριθμοί είναι εύγλωττοι: στην Πολωνία, οι στρατιωτικές απώλειες αντιπροσωπεύουν 320.000 νεκρούς, ενώ οι απώλειες των αμάχων 5,5 εκατομμύρια· στην Ουγγαρία, 140.000 και 300.000 αντίστοιχα· στην Τσεχοσλοβακία, οι απώλειες των αμάχων αποτελούν το 80 έως 90% των συνολικών απωλειών...

Εντούτοις, η μεγάλη τρομοκρατία του πολέμου δεν τελείωσε την ημέρα της γερμανικής ήττας. Καταρχάς οι πληθυσμοί έζησαν «εθνικές εκκαθαρίσεις» που περιβλήθηκαν με έναν ειδικό χαρακτήρα σε αυτή την περιοχή με την άφιξη του Κόκκινου Στρατού, την «ένοπλη γροθιά» του κομμουνιστικού καθεστώτος. Οι πολιτικοί κομισάριοι και οι ειδικές υπηρεσίες αυτού του στρατού –SMERSCH και NKVD– ασχολήθηκαν σε βάθος με την εκκαθάριση. Ιδιαίτερα στα κράτη που είχαν στείλει στρατεύματα στο μέτωπο εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης –Ουγγαρία, Ρουμανία, Σλοβακία–, εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπων εξορίστηκαν, αυτή τη φορά προς το σοβιετικό Γκουλάγκ (ο ακριβής αριθμός τους είναι ακόμη υπό εκτίμηση).

Σύμφωνα με τις νέες ουγγρικές και ρωσικές μελέτες, οι οποίες είδαν το φως ύστερα από το άνοιγμα των αρχείων –είναι επιφυλακτικές ως προς τους ακριβείς αριθμούς–, εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπων, στρατιωτών και πολιτών, μεταξύ των οποίων παιδιά δεκατριών ετών και γέροι ογδόντα χρονών, είχαν εκτοπιστεί: 40.000 περίπου από την Ουκρανία πέραν των Καρπαθίων, η οποία ανήκε στην Τσεχοσλοβακία, κατελήφθη από την Ουγγαρία ύστερα από τις συνθήκες του Μονάχου το 1938 και προσαρτήθηκε de facto από τη Σοβιετική Ένωση το 1944· στην Ουγγαρία –περίπου 9.000.000 κάτοικοι– περισσότερα από 600.000 άτομα εκτοπίστηκαν εκείνη την περίοδο, ενώ οι σοβιετικές στατιστικές αναφέρουν μόνο 526.604· αυτός ο αριθμός καταγράφηκε ύστερα από την

άφιξη στα στρατόπεδα και δεν συμπεριλαμβάνει τους θανάτους στα στρατόπεδα μεταγωγών στη Ρουμανία (στρατόπεδα του Μπράσο-Μπράζοβ, Τεμεσβάρ-Τιμισοάρα, Μαραμόζιγκετ-Μαραμούρες), στη Μολδαβία (Φοσκάνι), στη Βεσσαραβία (Μπάλτι) ή στη Γαλικία (Σαμπόρ). Περίπου 75% των εκτοπισμένων μεταφέρθηκαν μέσω αυτών των στρατοπέδων. Μεταξύ τους υπήρχαν επίσης Εβραίοι, οι οποίοι είχαν ενταχθεί σε τάγματα εργασίας του ουγγρικού στρατού. Τα δύο τρίτα αυτών των κρατουμένων απεστάλησαν σε στρατόπεδα εργασίας, ένα τρίτο (των αμάχων) σε στρατόπεδα εγκλεισμού όπου η θνησιμότητα, κυρίως εξαιτίας επιδημιών, ήταν δύο φορές μεγαλύτερη. Σύμφωνα με σημερινές εκτιμήσεις, περίπου 200.000 από αυτούς τους εξόριστους της Ουγγαρίας –στους οποίους περιλαμβάνονταν επίσης άτομα που ανήκαν στη γερμανική μειονότητα, Ρώσοι που είχαν έρθει μετά το 1920, Γάλλοι και Πολωνοί εγκατεστημένοι στην Ουγγαρία– δεν επέστρεψαν ποτέ[10].

Μόνον ένα μέρος των εκκαθαρίσεων εξετάστηκαν από δικαστήρια, «λαϊκά» και «έκτακτα»· κατά το τέλος του πολέμου και τους πρώτους μήνες της μεταπολεμικής περιόδου κυριάρχησαν εξωδικαστικές διώξεις, με ένα βαθμό βίας –εκτελέσεις, δολοφονίες, βασανιστήρια, ομηρίες– η οποία ήταν δυνατή χάρη στην απουσία ή το μη σεβασμό του νόμου και των διεθνών συμβάσεων που αφορούσαν τους αιχμαλώτους πολέμου ή τον άμαχο πληθυσμό. Η Βουλγαρία, που είχε εκείνη την εποχή 7.000.000 κατοίκους, διακρίθηκε σε αυτόν τον τομέα. Από την επομένη της 9ης Σεπτεμβρίου 1944, ημερομηνία της κατάληψης της εξουσίας από το Πατριωτικό Μέτωπο και της εισόδου του Κόκκινου Στρατού στη χώρα, άρχισαν να λειτουργούν η λαϊκή πολιτοφυλακή και η κρατική Ασφάλεια, οι οποίες ελέγχονταν από τους κομμουνιστές. Στις 6 Οκτωβρίου, ένα διάταγμα θέσπισε τα «λαϊκά δικαστήρια». Τον Μάρτιο του 1945, είχαν ήδη απαγγελθεί 10.897 καταδίκες σε 131 δίκες και είχαν καταδικαστεί σε θάνατο 2.138 άτομα, μεταξύ των οποίων οι αντιβασιλείς, ένας από τους οποίους ήταν ο αδελφός του βασιλιά Μπορίς Γ΄, η πλειονότητα των μελών των κοινοβουλίων και των κυβερνήσεων της περιόδου μετά το 1941, ανώτεροι αξιωματικοί, αστυνομικοί, δικαστές, βιομήχανοι, δημοσιογράφοι. Αλλά, σύμφωνα με πολλούς ειδικούς, η «άγρια εκκαθάριση» είναι εκείνη που προκάλεσε τα περισσότερα θύματα: 30.000 με 40.000 άτομα, κυρίως τοπικοί προύχοντες, δήμαρχοι, δάσκαλοι, παπάδες, έμποροι. Χάρη σε μάρτυρες που δεν φοβούνταν πια να μιλήσουν, άρχισαν να ανακαλύπτονται ύστερα από το 1989 ομαδικοί τάφοι που αγνοούνταν. Κι όμως, η Βουλγαρία δεν είχε στείλει τα στρατεύματά της κατά της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ είχε διασώσει την πλειονότητα των Εβραίων κατοίκων της από τη γενοκτονία. Για να αντιληφθούμε την ευρύτητα των κομμουνιστικών διώξεων που έπληξαν τη χώρα, αρκεί να σημειώσουμε τα στοιχεία για τα θύματα της περιόδου 1923 έως 1944, υπό το παλαιό καθεστώς, που συχνά είχε καταγγελθεί στην Ευρώπη ως δικτατορικό. Σύμφωνα με μια έρευνα του νέου Κοινοβουλίου, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1945, καταγράφηκαν 5.632 θύματα –δολοφονημένοι, εκτελεσμένοι, όσοι απεβίωσαν στις φυλακές ή πέθαναν αργότερα εξαιτίας της φυλάκισής τους– αυτή την περίοδο[11]. Από το 1941 έως το 1944, έτη της αντιφασιστικής Αντίστασης και των εναντίον της διωγμών, 357 άτομα –όχι μόνο αντιστασιακοί– είχαν καταδικαστεί σε θάνατο και είχαν εκτελεστεί.

Η εκκαθάριση υπό την κηδεμονία του Κόκκινου Στρατού γέννησε, στις κοινωνίες όπου είχε επικρατήσει, έναν φόβο μικρότερο ή μεγαλύτερο κατά περίπτωση, γιατί δεν έθιγε μόνον αυτούς που είχαν υποστηρίξει δραστήρια τους ναζί ή τους εγχώριους

φασίστες και εκείνους για τους οποίους οι διώξεις μπορούσαν να δικαιολογηθούν, αλλά επίσης και πολλούς άλλους, αθώους ή πολιτικά αμέτοχους.

Σε ένα βουλγαρικό ντοκιμαντέρ που χρονολογείται από τις αρχές της δεκαετίας του '90, μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, μια γυναίκα αφηγείται ένα επεισόδιο που συνέβη το φθινόπωρο του 1944: «Ύστερα από την πρώτη σύλληψη του πατέρα μου, την επομένη κατά το μεσημέρι έφτασε στο σπίτι ένας αστυνομικός και έδωσε στη μητέρα μου μια κλήση, διατάσσοντάς την να παρουσιαστεί στις πέντε το απόγευμα στο αστυνομικό τμήμα αρ. 10. Έπειτα απ' αυτό η μητέρα μου ντύθηκε, ήταν πολύ όμορφη γυναίκα, με πολύ γλυκό πρόσωπο, και έφυγε. Την περιμέναμε, τα τρία παιδιά της, την περιμέναμε. Επέστρεψε στις 1:30 τα ξημερώματα, λευκή σαν σεντόνι, με τα ρούχα της τσαλακωμένα, ξεχτένιστη. Μόλις μπήκε μέσα, πλησίασε στη μεγάλη σόμπα, τράβηξε το σκέπασμα, άρχισε να γδύνεται, και έκαψε όλα τα ρούχα. Ύστερα πλύθηκε, και μόνο τότε μας έσφιξε στην αγκαλιά της. Κοιμηθήκαμε. Την επομένη, έκανε την πρώτη απόπειρα αυτοκτονίας, ύστερα από την οποία ακολούθησαν ακόμη τρεις, στη συνέχεια πήρε δηλητήριο δυο φορές. Ζει ακόμη, τη φροντίζω... Είναι διανοητικά ασθενής. Τι της έκαναν, δεν μπορέσαμε να το μάθουμε ποτέ»[12].

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, κάτω από τον ήλιο της «απελευθέρωσης του Κόκκινου Στρατού» που πρέπει, σύμφωνα με τη μεταγενέστερη κομμουνιστική προπαγάνδα, να λάμπει για πάντα, πλήθος είναι οι ιδεολογικές μεταστροφές και οι καταδόσεις δίνουν και παίρνουν. Μια ορισμένη κρίση ταυτότητας συνοδεύει αυτή τη στροφή της Ιστορίας, τόσο από την πλευρά των «εφησυχασμένων», των παθητικών συνενόχων των δημίων, όσο συχνά και από την πλευρά των θυμάτων που επλήγησαν περισσότερο, των Εβραίων. Οι Ροζενβάιγκ θέλουν πλέον να ονομάζονται Ροζάνσκι και οι Μπράιτενφελντ, Μπάρες...

Η παρουσία της τρομοκρατίας, του φόβου και της αγωνίας στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη δεν σταματά εδώ. Η ένοπλη πάλη κατά των νέων αρχών επιμηκύνει τον συνεχιζόμενο πόλεμο ιδιαίτερα στην Πολωνία και αγγίζει επίσης τη Σλοβακία το 1947, όταν φτάνουν εκεί οι «μονάδες Μπάντερ» κυνηγημένες από την Ουκρανία. Από την άλλη πλευρά ένοπλες ομάδες σχηματισμένες από πρώην μέλη της φασιστικής Σιδερένιας Φρουράς μαστίζουν τα ρουμανικά Καρπάθια με την επωνυμία «Μελανοχίτωνες». Η κεντρική Ευρώπη είναι ακόμη το πεδίο ενός μαχητικού αντισημιτισμού: τα τελευταία πογκρόμ ή απόπειρες πογκρόμ της ευρωπαϊκής Ιστορίας έγιναν σε αυτή την περιοχή το 1946, στην Πολωνία, στην Ουγγαρία και στη Σλοβακία. Η νέα εβραϊκή τραγωδία, ακριβώς μετά τις σφαγές του πολέμου, είναι ταυτόχρονα και το δράμα των λαών στους οποίους εκδηλώνεται ένας «νεο-αντισημιτισμός», σύμφωνα με την έκφραση του μεγάλου Ούγγρου στοχαστή Ίστβαν Μπίμπο. Έτσι η βία αποκτά μια καινούργια διάσταση.

Ένας αντιγερμανικός επιθετικός εθνικισμός, που σίγουρα εξηγείται εν μέρει από το πρόσφατο παρελθόν και την καταπίεση της ναζιστικής Γερμανίας, βαραίνει πάνω στην εξέλιξη ορισμένων χωρών και συνεισφέρει σημαντικά στον περιορισμό της εμπέδωσης μιας δημοκρατικής συμπεριφοράς. Η βία ήταν καθημερινό βίωμα, στη διάρκεια της αναγκαστικής μετοικεσίας εκατομμυρίων ατόμων που ανήκαν σε γερμανικές μειονότητες και των οποίων η εγκατάσταση σε αυτές τις περιοχές χρονολογείται ορισμένες φορές από τον 13ο αιώνα: 6,3 εκατομμύρια Γερμανοί χρειάστηκε να εγκαταλείψουν τις εστίες τους από τα εδάφη που ανακατέλαβε η Πολωνία· 2,9 εκατομμύρια διώχθηκαν

από την Τσεχοσλοβακία, 200.000 από την Ουγγαρία, περισσότεροι από 100.000 από τη Γιουγκοσλαβία... Οι συνολικοί αριθμοί δεν πρέπει να συσκοτίζουν τα ατομικά δράματα: την ώρα όπου οι άντρες, στρατιωτικοί, βρίσκονταν στα στρατόπεδα των αιχμαλώτων πολέμου, οι γυναίκες, τα παιδιά και οι γέροντες έπρεπε να εγκαταλείπουν τα σπίτια, τα διαμερίσματα, τις εμπορικές επιχειρήσεις, τις βιοτεχνίες ή τα αγροκτήματά τους. Της επίσημης μετοικεσίας, και με την επιδοκιμασία των Συμμάχων στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1945, είχε προηγηθεί σε ορισμένες περιοχές μια «άγρια μεταφορά»· οι Τσέχοι εθνικιστές, κατεχόμενοι από λυσσαλέο μίσος, κατά τη διάρκεια του κυνηγητού των Γερμανών δολοφόνησαν πολλές χιλιάδες αμάχων.

Τα στοιχεία της τρομοκρατίας ήταν λοιπόν παρόντα στον κεντρο-ευρωπαϊκό χώρο πριν από την εγκατάσταση των κομμουνιστικών καθεστώτων, και η βία συχνά ήταν αναπόσπαστο μέρος των πρόσφατων εμπειριών και της κοινωνικής και πνευματικής πραγματικότητας των συγκεκριμένων χωρών. Έτσι, οι κοινωνίες τους βρέθηκαν ακόμη περισσότερο ανοχύρωτες απέναντι στο νέο κύμα βαρβαρότητας που δεν άργησε να τις πλήξει.

Τα κομμουνιστικά κόμματα ήταν, κατ' εξοχήν, τα όργανα της καινούργιας βίας. Οι ηγέτες τους και οι μηχανισμοί τους ήταν πιστοί μαθητές του μπολσεβίκικου δόγματος, «εμπλουτισμένου» στη Σοβιετική Ένωση υπό την καθοδήγηση του Ιωσήφ Β. Στάλιν. Είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια ότι ο στόχος όλης αυτής της δράσης ήταν ξεκάθαρος: η διασφάλιση με όλα τα μέσα του μονοπωλίου της κομμουνιστικής εξουσίας, του «καθοδηγητικού ρόλου του Κόμματος» με βάση το μοντέλο της Σοβιετικής Ένωσης· δεν γινόταν βέβαια λόγος για την εγκαθίδρυση μιας μετριοπαθούς εξουσίας, για το διαχωρισμό των εξουσιών, για πολιτικό πλουραλισμό και για κοινοβουλευτική δημοκρατία, ακόμη κι αν το κοινοβουλευτικό καθεστώς διετηρείτο τυπικά. Το συγκεκριμένο δόγμα επέβαλλε εκείνη την εποχή τη Σοβιετική Ένωση, με το φωτοστέφανο της συνεισφοράς της στην ήττα της ναζιστικής Γερμανίας και των συμμάχων της, ως την κύρια δύναμη της επανάστασης, τον παγκόσμιο οδηγητή της. Οι τοπικές κομμουνιστικές δυνάμεις έπρεπε, εννοείται, να συντονίζουν και, πάνω απ' όλα, να υποτάσσουν τη δράση τους στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κέντρο, τη Μόσχα, και τον ηγέτη της, τον Στάλιν.

Το κομμουνιστικό μονοπώλιο της εξουσίας πρακτικά διασφαλίστηκε από τη στιγμή της απελευθέρωσης σε δύο χώρες: στη Γιουγκοσλαβία όπου οι κομμουνιστές είχαν ηγέτη τον Γιόζιπ Μπροζ, τον επονομαζόμενο Τίτο, και στην Αλβανία όπου ο Ενβέρ Χότζα είχε τεθεί επικεφαλής του ΚΚ Αλβανίας. Σε αυτές τις δύο χώρες, οι κομμουνιστές ήταν εκείνοι που κυριάρχησαν στην αντίσταση κατά των ναζί ή των Ιταλών κατακτητών και, παρά τις πιέσεις από το εξωτερικό, συμπεριλαμβανομένης της Σοβιετικής Ένωσης, δεν δέχθηκαν να μοιραστούν την εξουσία με άλλες πολιτικές δυνάμεις παρά για λίγο μόνο χρόνο.

Σπάνια στην Ιστορία προηγήθηκε από την εγκαθίδρυση μιας νέας εξουσίας παρόμοιο λουτρό αίματος όπως στη Γιουγκοσλαβία (γύρω στο ένα εκατομμύριο θύματα για μια χώρα 15,5 εκατομμυρίων κατοίκων). Πολλοί και διάφοροι πόλεμοι –εμφύλιοι, εθνικοί, ιδεολογικοί και θρησκευτικοί– προκάλεσαν τότε περισσότερους νεκρούς από ό,τι ο πόλεμος –αποτελεσματικός και εκτιμώμενος από τους συμμάχους– ενάντια στους κατακτητές ή από τις διώξεις των τελευταίων, με κύρια θύματα, σε ορισμένες περιοχές, τους αμάχους, στην πλειονότητά τους γυναίκες, παιδιά και γέροντες. Αυτός ο πραγματικά αδελφοκτόνος πόλεμος, με ορισμένες όψεις γενοκτονίας, αυτός ο πόλε-

μος στον οποίο ο αδελφός πολεμούσε τον αδελφό του, κατέληξε σε μια τέτοια «εκκαθάριση», ώστε κατά την Απελευθέρωση δεν απέμεναν, στο εσωτερικό της χώρας, πολλοί πολιτικοί αντίπαλοι των κομμουνιστών και του αρχηγού τους Τίτο, οι οποίοι, άλλωστε, βάλθηκαν να τους εξοντώσουν το συντομότερο. Παρόμοιες ήταν οι εξελίξεις στη γειτονική Αλβανία, με τη βοήθεια, φυσικά, των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών.

Στις άλλες χώρες της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης –με εξαίρεση την Τσεχοσλοβακία– τα κομμουνιστικά κόμματα αντιπροσώπευαν πριν από τον πόλεμο δυνάμεις μάλλον περιθωριακές, με μερικές χιλιάδες μέλη· το βουλγαρικό ΚΚ, για παράδειγμα, ήταν σημαντικό στα χρόνια 1919-1923, στη συνέχεια παράνομο αλλά με έντονη παρουσία στην Αντίσταση. Έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη του Κόκκινου Στρατού και εκμεταλλευόμενα τη συγκυρία της εποχής, τα κομμουνιστικά κόμματα εξελίχθηκαν σε σημαντικές πολιτικές δυνάμεις. Συμμετέχοντας στις νέες κυβερνήσεις, κατείχαν σχεδόν παντού τα υπουργεία που έλεγχαν τους μηχανισμούς καταστολής (υπουργεία Εσωτερικών και Δικαιοσύνης) ή που ήταν σε θέση να την ασκήσουν (υπουργείο Άμυνας). Από το 1944-1945, τα κομμουνιστικά κόμματα είχαν το χαρτοφυλάκιο του υπουργείου Εσωτερικών σε Τσεχοσλοβακία, Βουλγαρία, Ουγγαρία και Ρουμανία, εκείνο της Δικαιοσύνης σε Βουλγαρία και Ρουμανία και εκείνο της Άμυνας στην Τσεχοσλοβακία. Οι υπουργοί Άμυνας της Τσεχοσλοβακίας και της Βουλγαρίας, στρατηγοί Λούντβικ Σβόμποντα και Νταμιάν Βέλτσεβ, ήταν και οι δύο κρυπτοκομμουνιστές. Έμμισθα όργανά τους τέθηκαν επικεφαλής της μυστικής αστυνομίας, της Κρατικής Ασφάλειας –της Darjavna Sigournost στη Βουλγαρία, της Allam Védélmi Osztaly, AVO (αργότερα AVH) στην Ουγγαρία– και των υπηρεσιών πληροφοριών στο στρατό. Στη Ρουμανία, η Ειδική Υπηρεσία, προκάτοχος της περίφημης Securitate, διευθυνόταν από τον Εμίλ Μποντνάρας, πρώην αξιωματικό του στρατού, σοβιετικό πράκτορα από τη δεκαετία του '30, σύμφωνα με την Κριστίνα Μπόικο[13]. Παντού, οι κομμουνιστές έθεσαν σε λειτουργία καταρχάς έναν μηχανισμό τρομοκρατίας. Σχετικά με τον απόλυτο έλεγχο της AVO, ο Ματίας Ράκοσι, γενικός γραμματέας του ΚΚΟυγγ., είχε δηλώσει: «Είναι ο μόνος θεσμός του οποίου εξασφαλίσαμε την ολοκληρωτική διεύθυνση, αρνούμενοι κατηγορηματικά να τη μοιραστούμε με τα άλλα κόμματα της συμμαχίας, ανάλογα με το αντίστοιχο ποσοστό των δυνάμεών μας»[14].

Οι πολιτικές δίκες κατά των μη κομμουνιστών συμμάχων

Η περιστασιακή φρασεολογία ορισμένων κομμουνιστών ηγετών της εποχής για τους «εθνικούς δρόμους προς το σοσιαλισμό», χωρίς «δικτατορία του προλεταριάτου» κατά το σοβιετικό πρότυπο, χρησίμευε ως προκάλυμμα για την πραγματική στρατηγική όλων των κομμουνιστικών κομμάτων της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης. Συνίστατο σε μια προσπάθεια πρακτικής εφαρμογής του δόγματος και της πρακτικής των μπολσεβίκων που είχαν δώσει τα δικά τους δείγματα στη Ρωσία από το 1917. Η καταστολή ακολουθούσε μια λογική «δοκιμασμένη» και «αποδεκτή». Όπως οι μπολσεβίκοι είχαν εξοντώσει τους συμμάχους τους τον Οκτώβρη του 1917, τους σοσιαλεπαναστάτες ή και άλλους ακόμη, οι επιμελείς μαθητές τους απαλλάχθηκαν, ήδη από το 1946, από τους εταίρους τους στους συνασπισμούς. Οι πολιτικοί αναλυτές μιλούν για «διαδικασία σοβιετοποίησης» αυτών των χωρών και για στρατηγικό σχέδιο επεξεργασμένο από τη

Μόσχα. Ο Στάλιν είναι, άλλωστε, αυτός που διέταξε την απόρριψη του Σχεδίου Μάρσαλ στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1947 και εμπνεύσθηκε τη δημιουργία του Γραφείου Πληροφοριών των κομμουνιστικών κομμάτων (Κομινφόρμ), τον Σεπτέμβριο του 1947, για να ελέγχει ακόμη καλύτερα τα κόμματα που βρίσκονταν στην εξουσία.

Υπήρχαν, σίγουρα, διαφορές στην εξέλιξη αυτών των χωρών που μας απασχολούν. Παντού, όμως, τα κομμουνιστικά κόμματα απέβλεπαν στον μακροπρόθεσμο εκμηδενισμό των αντιπάλων ή των πολιτικών, ιδεολογικών, πνευματικών ανταγωνιστών, πραγματικών ή εν δυνάμει. Το δόγμα απαιτούσε να τους εξοντώσουν για πάντα και όλα τα μέσα ήταν θεμιτά για να πετύχουν το στόχο τους, από τις θανατικές καταδίκες, τις εκτελέσεις και τις μακροχρόνιες φυλακίσεις μέχρι την αναγκαστική εξορία στη Δύση, διαδικασία λιγότερο άγρια, που όμως εξασθένιζε τις δυνάμεις της αντίστασης κατά των κομμουνιστών και που η σημασία της έχει γενικά υποτιμηθεί στις αναλύσεις της ιστορίας αυτών των χωρών. Μήπως το «δικαίωμα στην πατρίδα, στην εστία» δεν συγκαταλέγεται στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου; Από το 1944-1945, δεκάδες χιλιάδες Ούγγροι, Σλοβάκοι, Πολωνοί και άλλοι αυτόχθονες εγκατέλειπαν τις χώρες τους για το φόβο του Κόκκινου Στρατού.

Το πρώτο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε από το οπλοστάσιο της καταστολής ήταν οι πολιτικές δίκες κατά των ηγετών των άλλων κομμάτων, οι οποίοι δεν υπάγονταν στην κατηγορία των «συνεργατών» των ναζί κατακτητών ή των εγχώριων φασιστών και οι οποίοι, αντίθετα, ήταν συχνά αντιστασιακοί και είχαν γνωρίσει τις φυλακές και τα στρατόπεδα των φασιστικών καθεστώτων ή των ναζί. Αυτές οι δίκες άρχισαν στις χώρες πρώην-συμμάχους της Γερμανίας (Ουγγαρία, Ρουμανία και Βουλγαρία), κάτω από τον άμεσο έλεγχο του Κόκκινου Στρατού· στις διασυμμαχικές επιτροπές που δημιουργήθηκαν το 1944 και λειτουργούσαν μέχρι το 1947, οι σοβιετικοί στρατιωτικοί κυριάρχησαν ευρέως και επέβαλαν τις απόψεις τους. Στην Ουγγαρία, το Κόμμα των Μικροϊδιοκτητών, μεγάλος νικητής των εκλογών του 1947 με 57% των ψήφων, υπήρξε το αντικείμενο όχι μόνο πολιτικών δολοπλοκιών αλλά επίσης και εκτεταμένων αστυνομικών επιχειρήσεων. Τον Ιανουάριο του 1947, το υπουργείο Εσωτερικών, υπό τον έλεγχο του Λάζλο Ράικ, παλιού μέλους των Διεθνών Ταξιαρχιών της Ισπανίας και στη συνέχεια ηγέτη της εσωτερικής Αντίστασης στο τέλος του πολέμου, ανήγγειλε την αποκάλυψη μιας «συνωμοσίας κατά του Κράτους» κατηγορώντας την ομάδα *Ουγγρική Κοινότητα* που είχε σχηματιστεί στη διάρκεια του πολέμου για να πολεμήσει τον ναζί κατακτητή. Η αστυνομία συνέλαβε έναν υπουργό και πολλούς βουλευτές του Κόμματος των Μικροϊδιοκτητών και ο αρχηγός των υποτιθέμενων συνωμοτών, Γκιόργκι Ντόνατ, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε, ενώ οι συγκατηγορούμενοί του μοιράστηκαν βαριές ποινές κάθειρξης.

Τον Φεβρουάριο του 1947, ο Μπέλα Κόβατς, γενικός γραμματέας αυτού του πανίσχυρου κόμματος, συνελήφθη από τις σοβιετικές αρχές για «συνωμοσία κατά της ασφάλειας του Κόκκινου Στρατού»· κρατήθηκε στη Σοβιετική Ένωση μέχρι το 1956. Ο αριθμός των θυμάτων αυξήθηκε γρήγορα, γιατί η κομμουνιστική αστυνομία σκεφτόταν πάντα, στην Ουγγαρία όπως και αλλού, ότι κάθε «συνωμοσία» είχε υποχρεωτικά «παρακλάδια».

Δυο χρόνια ύστερα από τον πόλεμο, το πρώτο κόμμα της Ουγγαρίας ήταν «αποκεφαλισμένο και αποδεκατισμένο»[15]. Μαζί με τον Μπέλα Κόβατς, οι πιο επιφανείς εκπρόσωποί του βρίσκονταν είτε στην εξορία είτε στη φυλακή: ο Φέρεντς Νάγκυ, πρόεδρος

της κυβερνήσεως, ο Ζόλταν Τίλντυ, προκάτοχός του, ο Μπέλα Βάργκα, πρόεδρος της Βουλής, ο Γιόζεφ Κοβάγκο, δήμαρχος της Βουδαπέστης· μαζί με αυτούς, δεκάδες βουλευτών και υπευθύνων αυτού του κόμματος. Μεταξύ του τέλους του 1947 και των αρχών του 1949, το Κόμμα της Ανεξαρτησίας και το Δημοκρατικό Λαϊκό Κόμμα διαλύθηκαν. Η «τακτική της σαλαμοποίησης», που επαινέθηκε αργότερα με αφορμή το Κόμμα των Μικροϊδιοκτητών από τον Ματίας Ράκοσι, γενικό γραμματέα του ΚΚ ο οποίος είχε επιστρέψει από τη Μόσχα μαζί με τον Κόκκινο Στρατό, σήμαινε ότι οι αντίπαλοι έπρεπε να εξοντωθούν με διαδοχικά χτυπήματα. Με τη σταθερή πεποίθηση ότι η χώνεψη αυτού του σαλαμιού δεν επρόκειτο ποτέ να προκαλέσει πεπτικές διαταραχές...

Στην Ουγγαρία πάντα, τον Φεβρουάριο του 1948, συνεχίστηκε το κυνήγι των σοσιαλδημοκρατών, με τη σύλληψη του Γιούστους Κέλεμεν, τότε υφυπουργού Βιομηχανίας. Είχε πιθανώς αρχίσει –εκτός της Πολωνίας– και στη Βουλγαρία, όπου ο σοσιαλδημοκράτης ηγέτης Κράστιου Παστουχόφ είχε καταδικαστεί ήδη τον Ιούνιο του 1946 σε πέντε χρόνια φυλακή. Πριν από το καλοκαίρι του 1946, δεκαπέντε μέλη της Κεντρικής Επιτροπής της ανεξάρτητης σοσιαλδημοκρατίας, της οποίας ηγέτης ήταν ο Κόστα Λούλτσεβ, βρίσκονταν στη φυλακή. Ο ίδιος ο Λούλτσεβ, όπως και άλλοι ηγέτες, συνελήφθη το 1948 και καταδικάστηκε, τον Νοέμβριο, σε 15 χρόνια κάθειρξη. Πλήττοντας το 1948 τη Ρουμανία με τη σύλληψη, τον Μάιο, του Κονσταντίν Τίτελ Πετρέσκου και του Άντον Ντιμιτρίου, προέδρου και γενικού γραμματέα αντιστοίχως του Ανεξάρτητου Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, αυτές οι διώξεις χτύπησαν σκληρά όλους τους αντιπάλους της δια της βίας ενοποίησης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων με τα κυρίαρχα κομμουνιστικά. Έτσι η συμμαχία με τους σοσιαλδημοκράτες που επιδιώχτηκε κατά την Απελευθέρωση αποδείχτηκε καθαρά τακτική έμπνευση· ο πλουραλισμός του εργατικού κινήματος δεν είχε στην πράξη ποτέ καμία θέση στο εσωτερικό των κομμουνιστικών καθεστώτων. Ένα ξεχωριστό επεισόδιο των διώξεων κατά των σοσιαλδημοκρατών εκτυλίχθηκε στη σοβιετική ζώνη κατοχής στη Γερμανία, η οποία είχε μετατραπεί σε Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας. Μεταξύ 1945 και 1950, 5.000 σοσιαλδημοκράτες, ανάμεσα στους οποίους 400 πέθαναν κατά τη διάρκεια της κράτησής τους, καταδικάστηκαν από τα σοβιετικά και ανατολικογερμανικά δικαστήρια. Η τελευταία μεγάλη δίκη ενάντια στους σοσιαλδημοκράτες αυτής της περιόδου έγινε στην Πράγα στα τέλη του 1954.

Η φυλακή του Σίγκετ.

Στο ακρότατο βορειοδυτικό όριο της Ρουμανίας βρίσκεται η τοποθεσία Σίγκετ. Το 1896, χτίστηκε εκεί μια φυλακή με χοντρούς τοίχους που το 1948 μετατράπηκε σε πολιτική φυλακή με αυστηρό καθεστώς.

Τον Μάιο του 1950, πλήθος φορτηγά έφεραν στο Σίγκετ περισσότερους από διακόσιους επισήμους, συμπεριλαμβανομένων μερικών υπουργών των κυβερνήσεων μετά το 1945. Επρόκειτο στην πλειοψηφία τους για ηλικιωμένα άτομα, όπως ο ηγέτης του Εθνικού Αγροτικού Κόμματος, Τζούλιου Μάνιου, 73 ετών, ή το πιο ηλικιωμένο μέλος της οικογένειας Μπρατιάνου (του ιδρυτή της σύγχρονης Ρουμανίας), 82 ετών. Η φυλακή γέμισε από πολιτικούς, στρατηγούς, δημοσιογράφους, ιερείς, ελληνο-καθολικούς επισκόπους... Μέσα σε πέντε χρόνια, 52 από τους φυλακισμένους αυτούς πέθαναν εκεί.

Στη Βουλγαρία, πριν από τις εκλογές της 27ης Οκτωβρίου 1946, δολοφονήθηκαν 80 αγωνιστές του Αγροτικού Κόμματος. Ο ηγέτης του, Νικολάι Πέτκοφ, συνελήφθη στις 5 Ιουνίου 1947 κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης του εθνικού κοινοβουλίου, μαζί με άλλους 84 βουλευτές. Γαλλόφιλος δημοκρατικός, είχε περάσει επτά χρόνια εξορίας στη Γαλλία, ύστερα από τη δολοφονία, το 1924, του αδελφού του, βουλευτή της Αγροτικής Ένωσης. Το 1940, ο Πέτκοφ είχε παραμείνει έγκλειστος μερικούς μήνες στο στρατόπεδο Γκόντα-Βόντα, στη συνέχεια σε κατ' οίκον περιορισμό, περίοδο κατά την οποία προετοίμασε την ίδρυση του Πατριωτικού Μετώπου που περιελάμβανε και κομμουνιστές αντιστασιακούς. Έγινε αντιπρόεδρος της κυβερνήσεως στο τέλος του πολέμου, αλλά παραιτήθηκε για να διαμαρτυρηθεί κατά των τρομοκρατικών βιαιοτήτων στη διάρκεια τωύ εκκαθαρίσεων των οποίων είχαν ηγηθεί οι μειοψηφούντες κομμουνιστές. Αφού έγινε αρχηγός της ενωμένης Αντιπολίτευσης, αυτός ο παλιός σύμμαχος των κομμουνιστών κατηγορήθηκε, το 1947, για «ένοπλη συνωμοσία κατά της κυβέρνησης», δικάστηκε από τις 5 Αυγούστου και μετά, καταδικάστηκε σε θάνατο στις 16 Αυγούστου και απαγχονίστηκε στις 23 Σεπτεμβρίου. Μεταξύ των κομμουνιστών ιθυνόντων και της Κρατικής Ασφάλειας που προετοίμασαν τη σύλληψη και τη δίκη του Πέτκοφ φιγουράρει κάποιος ονόματι Τράιτσο Κόστοφ, ο οποίος θα απαγχονιστεί δύο χρόνια αργότερα...

Στις δυο άλλες χώρες πρώην δορυφόρους της Γερμανίας, οι πολιτικές δίκες στόχευαν καταρχάς τους ηγέτες των ισχυρών αγροτικών κομμάτων που είχαν μερικές φορές συνεισφέρει στη διακοπή της συμμαχίας με τη Γερμανία, γεγονός που είχε προκαλέσει την επέμβαση του Κόκκινου Στρατού. Στη Ρουμανία, ο Τζούλιου Μάνιου και ο Ίον Μιχαλάτσε καταδικάστηκαν στη διάρκεια μιας μεγάλης δίκης, βασισμένης σε προβοκάτσιες της αστυνομίας, τον Οκτώβριο του 1947, σε ισόβια κάθειρξη και μαζί τους άλλες 17 προσωπικότητες του Εθνικού Αγροτικού Κόμματος. Αυτή η δίκη άνοιξε το δρόμο στις μαζικές διώξεις των μη κομμουνιστών πολιτικών. Ο Τζούλιου Μάνιου πέθανε το 1952 στη φυλακή. Πριν από τις εκλογές της 18ης Νοεμβρίου 1946 ήδη πολλοί πολιτικοί, μεταξύ των οποίων και ο φιλελεύθερος Βιντίλα Μπρατιάνου, είχαν καταδικαστεί από ένα στρατιωτικό δικαστήριο με την κατασκευασμένη κατηγορία της «τρομοκρατικής οργάνωσης».

Τελευταία δήλωση του Νικολάι Πέτκοφ.

Ύστερα από την αγόρευση του γενικού εισαγγελέα που είχε ζητήσει την καταδίκη σε θάνατο του Νικολάι Πέτκοφ, ο τελευταίος είχε το δικαίωμα να κάνει μια ύστατη δήλωση. Έβγαλε ένα χαρτί από την τσέπη του και, με ήρεμη φωνή, διάβασε:

«Κύριοι δικαστές [...], έχοντας ήσυχη τη συνείδησή μου και κατανοώντας πλήρως τις ευθύνες μου απέναντι στη βουλγαρική δικαιοσύνη, όπως επίσης και απέναντι στην κοινωνία και την πολιτική οργάνωση στην οποία ανήκω και για την οποία είμαι πάντα έτοιμος να δώσω τη ζωή μου, είναι καθήκον μου να δηλώσω:

»Δεν συμμετείχα ποτέ, ούτε είχα την πρόθεση να συμμετάσχω σε παράνομη δραστηριότητα κατευθυνόμενη κατά της λαϊκής εξουσίας της 9ης Σεπτεμβρίου 1944, της οποίας είμαι, μαζί με την Αγροτική Ένωση, ένας από τους πρωτεργάτες.

»Ανήκω στη Βουλγαρική Αγροτική Ένωση από το 1923. Οι θεμελιώδεις αρχές της ιδεολογίας της είναι: η ειρήνη, η τάξη, η νομιμότητα και η λαϊκή εξουσία, ενώ τα μοναδικά

της όπλα είναι η ψήφος, ο λόγος και ο Τύπος. Ποτέ η Αγροτική Ένωση δεν προσέτρεξε σε μυστικές και συνωμοτικές οργανώσεις και δραστηριότητες· ποτέ δεν συμμετείχε σε πραξικοπήματα, αλλά συχνά υπήρξε θύμα τους».

Και ο Ν. Πέτκοφ θύμισε την 9η Ιουνίου 1923 και την 19η Μαΐου 1934, «την αρχή του φασισμού στη Βουλγαρία», και ύστερα την παραίτησή του από την κυβέρνηση.

«Αν ήμουν, όπως οι κύριοι εισαγγελείς το βεβαιώνουν, άπληστος για εξουσία και καριερίστας, θα ήμουν ακόμη σήμερα αντιπρόεδρος στη Βουλγαρία. Από τότε που πέρασα στην αντιπολίτευση μέχρι τη σύλληψή μου, δεν σταμάτησα να εργάζομαι για τη συνεννόηση μεταξύ της Αγροτικής Ένωσης και του Εργατικού Κομμουνιστικού Κόμματος, γεγονός που για μένα αντιπροσωπεύει μια ιστορική ανάγκη. Δεν υπηρέτησα ποτέ καμία αντίδραση στο εσωτερικό της χώρας ή στο εξωτερικό.

»Κύριοι δικαστές, ύστερα από δύο χρόνια, μετά τις 25 Ιουνίου 1945 για την ακρίβεια, διεξάγουν εναντίον μου την πιο ωμή και ανελέητη εκστρατεία που έγινε ποτέ εναντίον Βούλγαρου πολιτικού. Δεν άφησαν τίποτε όρθιο στην ιδιωτική ή τη δημόσια ζωή μου. Ενταφιάστηκα συμβολικά τρεις φορές στη Σόφια και καμιά δεκαριά φορές στην επαρχία. Διάβασα ο ίδιος το αγγελτήριο του θανάτου μου στην είσοδο του κοιμητηρίου της Σόφιας, στη διάρκεια αυτών των ενταφιασμών. Το υπέμεινα χωρίς παράπονο. Θα υπομείνω επίσης θαρραλέα ό,τι με περιμένει, γιατί αυτό είναι το αναπόφευκτο πεπρωμένο της θλιβερής βουλγαρικής πολιτικής πραγματικότητας.

»Ταπεινός εργάτης του δημοσίου βίου, δεν έχω το δικαίωμα να παραπονιέμαι, γιατί δυο άνδρες που σήμερα αναγνωρίζονται από όλους ως μεγάλοι άνδρες της Βουλγαρίας, ο Ντιμίτρι Πέτκοφ και ο Πέτκο Πέτκοφ, δολοφονήθηκαν ως δήθεν προδότες στους δρόμους της Σόφιας. [Ο Νικολάι Πέτκοφ υπαινίσσεται εδώ τον πατέρα του Ντιμίτρι, που είχε δολοφονηθεί με δύο πυροβολισμούς στην πλάτη, στις 11 Μαρτίου 1907, τότε που ήταν πρόεδρος της Κυβερνήσεως, και τον Πέτκο, τον αδελφό του, βουλευτή, ο οποίος είχε σκοτωθεί στις 14 Ιουνίου 1924 με βολές περιστρόφου κατάστηθα].

»Κύριοι δικαστές, είμαι πεπεισμένος ότι θα αφήσετε κατά μέρος την πολιτική η οποία δεν έχει καμία θέση σε μια αίθουσα δικαστηρίου, για να κρατήσετε μόνο τα αδιάσειστα γεγονότα. Είμαι πεπεισμένος ότι, οδηγημένοι αποκλειστικά από τη δικαστική σας συνείδηση –τουλάχιστον, το ελπίζω–, θα εκδώσετε αθωωτική ετυμηγορία».

Στις 16 Αυγούστου 1947, αφού άκουσε την πρόταση καταδίκης του σε θάνατο δι' απαγχονισμού «στο όνομα του βουλγαρικού λαού», ο Νικολάι Πέτκοφ φώναξε δυνατά:

«Όχι! Όχι στο όνομα του βουλγαρικού λαού! Οδηγούμαι στο θάνατο με διαταγές των ξένων κυρίων σας, του Κρεμλίνου ή άλλων. Ο βουλγαρικός λαός, συντριμμένος από την αιματηρή τυραννία που θέλετε να μεταμφιέσετε σε δικαιοσύνη, δεν θα πιστέψει ποτέ τις αισχρότητές σας!»

(Paul Vergnet και Jean Bernard-Derosne, *L'Affaire Petkov*, Παρίσι, Self, 1948, σ. 188-192)

Στην περίπτωση των πολιτικών δικών ενάντια στους παλιούς συμμάχους, η Τσεχοσλοβακία προσφέρει, ίσως, το «γυμνό», «καθαρό» παράδειγμα της χρήσης αυτής της διαδικασίας. Ανήκε στο στρατόπεδο των νικητών και η ανασύστασή της, το 1945, συνέτεινε στο να ξεχαστεί η συμμαχία του σλοβακικού κράτους με τη Γερμανία, συμμαχία εξάλλου που σβήστηκε από την εθνική εξέγερση των Σλοβάκων κατά της γερμανικής κατοχής στα τέλη Αυγούστου του 1944. Τον Νοέμβριο του 1945, εξαιτίας των συμφωνιών των Συμμάχων, ο Κόκκινος Στρατός έπρεπε να αναδιπλωθεί, όπως και οι Αμερι-

κανοί που είχαν απελευθερώσει τη δυτική Βοημία. Το ΚΚ κέρδισε τις εκλογές του Μαΐου 1946· ωστόσο ήταν μειοψηφία στη Σλοβακία, όπου το Δημοκρατικό Κόμμα είχε λάβει το 62% των ψήφων. Οι πολιτικοί, οι οποίοι μοιράζονταν την εξουσία με τους κομμουνιστές από τον καιρό της απελευθέρωσης, είχαν αποδείξει την προσήλωσή τους στην ελευθερία και τη δημοκρατία συμμετέχοντας γενικά στην εξωτερική ή εσωτερική Αντίσταση, συμπεριλαμβανομένης της Σλοβακίας.

Το άνοιγμα των τσεχοσλοβακικών και σοβιετικών αρχείων επέτρεψε να κατανοήσουμε με περισσότερη οξύτητα όλη τη διαστροφή της συμπεριφοράς των συνεχιστών των μπολσεβίκων. Τον Δεκέμβριο του 1929, ο αρχηγός τους, ο βουλευτής Κλέμεντ Γκότβαλντ, απαντώντας στις κατηγορίες που βεβαίωναν ότι το ΚΚ Τσεχοσλοβακίας ακολουθούσε τις διαταγές της Μόσχας, είχε δηλώσει σε ένα λόγο του στο Κοινοβούλιο: «Είμαστε το κόμμα του τσεχοσλοβακικού προλεταριάτου και το ανώτατο επαναστατικό μας αρχηγείο είναι πράγματι η Μόσχα. Και πηγαίνουμε στη Μόσχα για να μάθουμε, ξέρετε τι; Πηγαίνουμε για να μάθουμε από τους Ρώσους μπολσεβίκους πώς να σας στρίψουμε το λαρύγγι. Και γνωρίζετε πως οι Ρώσοι μπολσεβίκοι είναι δάσκαλοι σ' αυτόν τον τομέα»[16].

Ύστερα από τις εκλογές του Μαΐου 1946, αυτός ο αποφασισμένος «στραγγαλιστής» –που η μοίρα του ως αυτοδίδακτου εργάτη που έγινε αρχηγός του μπολσεβικοποιημένου ΚΚ θυμίζει τον κομμουνιστή Μωρίς Τορέζ– πήρε τη θέση του προέδρου της κυβερνήσεως. Έγινε λοιπόν ο μαέστρος της καταστολής, αρχικά στα παρασκήνια και στη συνέχεια κάτω από τα φώτα της ράμπας.

Το Δημοκρατικό Κόμμα Σλοβακίας έγινε ο πρώτος στόχος των πολιτικών δολοπλοκιών –ενάντια στους οποίους δεν αντέδρασαν οι μη κομμουνιστές Τσέχοι, συχνά διαποτισμένοι με αντισλοβακικό εθνικισμό– και των προκλήσεων της Κρατικής Ασφάλειας. Τον Σεπτέμβριο του 1947, η αστυνομία, που ελεγχόταν από τους κομμουνιστές, ανήγγειλε την ανακάλυψη μιας «αντικρατικής συνωμοσίας στη Σλοβακία», η οποία ήταν καθ' ολοκληρία επινόησή της. Ως συνέπεια της κρίσης που επακολούθησε, το Δημοκρατικό Κόμμα έχασε την πλειοψηφία στους κόλπους της σλοβακικής κυβέρνησης και δύο από τους τρεις γενικούς γραμματείς του συνελήφθησαν.

Οι διώξεις εντάθηκαν αισθητά με το «πραξικόπημα της Πράγας» τον Φεβρουάριο του 1948, το οποίο άνοιξε διάπλατα τις πόρτες στην εγκαθίδρυση του μονοπωλίου της εξουσίας του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Από την αρχή της κρίσης του Φεβρουαρίου, η οποία προκλήθηκε από την παραίτηση των περισσότερων μη κομμουνιστών υπουργών, βρέθηκαν στη φυλακή, μεταξύ άλλων, ο Σλοβάκος Γιαν Ουρσίνυ, πρόεδρος του Δημοκρατικού Κόμματος και αντιπρόεδρος της κυβέρνησης τού Γκότβαλντ μέχρι την παραίτησή του το φθινόπωρο του 1947, και ο Πρόκοπ Ντρτίνα, υπουργός Δικαιοσύνης, αντιστασιακοί και οι δύο κατά την Κατοχή.

Οι πρώτες μεγάλες δίκες, σκηνοθετημένες από κάθε άποψη, έπληξαν τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1948 τους ηγέτες του σλοβακικού Δημοκρατικού Κόμματος: 25 καταδικάστηκαν, μεταξύ των οποίων ένας σε τριάντα χρόνια φυλάκισης. Οι αντικειμενικοί στόχοι των δικαστικών και αστυνομικών διώξεων έμοιαζαν να έχουν επιτευχθεί από εκείνη τη στιγμή: προσπαθούσαν να πλήξουν τους «εχθρούς» στο στρατό και τις υπηρεσίες ασφαλείας, καθώς επίσης και τους φιλελεύθερους-δημοκράτες ή σοσιαλδημοκράτες ηγέτες, που ήταν μέχρι τον Φεβρουάριο του 1948 ειλικρινείς υπέρμαχοι της συνεργασίας με τους κομμουνιστές.

Ας πάρουμε, από αυτούς που ανήκαν στην «ελίτ», δύο τυπικές περιπτώσεις πολιτικού κρατουμένου αυτής της περιόδου.

Ο στρατηγός Ελιόντορ Πίχα, μεγάλος πατριώτης και δημοκράτης, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξωτερική Αντίσταση. Πρωτεργάτης της συνεργασίας με τη Σοβιετική Ένωση, έγινε αρχηγός της τσεχοσλοβακικής στρατιωτικής αντιπροσωπίας στην ΕΣΣΔ από την άνοιξη του 1941, δηλαδή πριν από τις 22 Ιουνίου και τη γερμανική επίθεση. Τα διαβήματά του και οι πρωτοβουλίες του από τη δεκαετία του '30 για φιλική συνεργασία με τη Μόσχα ήταν γνωστά. Επίσης και η σύγκρουσή του με τα «σοβιετικά όργανα»: αφορά τις προσπάθειές του να ελευθερώσει από τα σοβιετικά στρατόπεδα και τις φυλακές περισσότερους από 10.000 Τσεχοσλοβάκους πολίτες, φυλακισμένους κυρίως για «παράνομη διάβαση των συνόρων της ΕΣΣΔ» στο διάστημα 1938-1939, με σκοπό να τους ενσωματώσει στον τσεχοσλοβακικό στρατό που συγκροτούνταν στη Σοβιετική Ένωση. Ο πατριωτισμός του και οι υπηρεσίες που προσέφερε στην «εθνική, δημοκρατική επανάσταση» δεν είχαν αμφισβητηθεί παρά μόνο μετά το 1945, όταν κατείχε τη θέση του υπαρχηγού του τσεχοσλοβακικού γενικού επιτελείου.

Από τα τέλη του 1945, οι στρατιωτικές υπηρεσίες πληροφοριών παρακολουθούσαν από κοντά τη δραστηριότητά του, υπηρεσίες που διηύθυνε ο Μπέντριχ Ράιτσιν, κομμουνιστής στενά συνδεμένος με τις σοβιετικές ειδικές υπηρεσίες. Τέλη Φεβρουαρίου του 1948, ο στρατηγός Πίχα απομακρύνθηκε από το στρατό· στις αρχές Μαΐου, συνελήφθη και κατηγορήθηκε για σαμποτάζ, για λογαριασμό των βρετανικών υπηρεσιών στη διάρκεια επιχειρήσεων του τσεχοσλοβακικού στρατού στην ΕΣΣΔ κατά τον πόλεμο, και για προσβολή των συμφερόντων της ΕΣΣΔ και της Δημοκρατίας... Ο Πίχα καταδικάστηκε σε θάνατο στις 28 Ιανουαρίου 1949 από το Ειδικό Δικαστήριο, που συστήθηκε στα μέσα του 1948 για να διεκπεραιώνει τις πολιτικές διώξεις. Στις 21 Ιουνίου 1949, στις 6 το πρωί, απαγχονίστηκε στο προαύλιο της φυλακής τού Πίλσεν. Ο Μπ. Ράιτσιν ομολόγησε ξεκάθαρα στους οικείους του τις αιτίες της φυσικής εξόντωσης του στρατηγού: το απαιτούσαν τα «σοβιετικά όργανα», γιατί «γνώριζε πολλά για τις σοβιετικές υπηρεσίες πληροφοριών». Αυτό εξηγεί χωρίς αμφιβολία τον απαγχονισμό και του ιδίου, τρία χρόνια αργότερα.

Η περίπτωση του Γιόζεφ Ποτσέντνικ μπορεί, και αυτή, να χρησιμεύσει ως πρότυπο. Τον Φεβρουάριο του 1948, ήταν δήμαρχος του Μπρνο, μητρόπολης της Μοραβίας και δεύτερης τσεχοσλοβακικής πόλης. Είχε καταλάβει αυτό το αξίωμα στις δημοκρατικές εκλογές του 1946, ως υποψήφιος του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, κόμματος που είχε δημιουργηθεί στις αρχές του αιώνα και το οποίο δεν είχε τίποτε το κοινό με τον χιτλερικό «εθνικοσοσιαλισμό». Οπαδός του δημοκρατικού και ανθρωπιστικού ιδεώδους του Τόμας Μάζαρυκ, του πρώτου προέδρου της τσεχικής Δημοκρατίας που είχε ιδρυθεί το 1918, αντιπροσωπεύοντας ένα αρκετά πλατύ στρώμα του τσέχικου σοσιαλισμού, εφάρμοζε με ειλικρίνεια τη συνεργασία με τους κομμουνιστές. Μετά τον Φεβρουάριο του 1948, ο δήμαρχος του Μπρνο αποφάσισε να μεταναστεύσει στο εξωτερικό, στη συνέχεια εγκατέλειψε αυτό το σχέδιο και ασχολήθηκε με τα παλιά μέλη του κόμματός του που υφίσταντο διώξεις στην περιοχή (ήταν περισσότεροι από 60.000 στις 31 Δεκεμβρίου 1947). Τον συνέλαβαν στις 3 Σεπτεμβρίου 1948 και το Ειδικό Δικαστήριο τον καταδίκασε, τον Μάρτιο του 1949, σε κάθειρξη 18 χρόνων για παράνομη δράση, η οποία απέβλεπε στη βίαιη ανατροπή του καθεστώτος σε συνεργασία με την «ξένη αντίδραση», κ.λπ. Μαζί του, άλλα 19 μέλη του κόμματός του καταδικάστηκαν

σε 74 συνολικά χρόνια φυλάκισης. Όλοι οι μάρτυρες αυτής της δίκης ήταν πολιτικοί κρατούμενοι που περίμεναν να δικαστούν. Άλλες ομάδες, που περιλάμβαναν 32 αγωνιστές της περιοχής της νότιας Μοραβίας, καταδικάστηκαν στη συνέχεια, σε συσχετισμό με την «υπόθεση Ποτσέντνικ», σε 62 χρόνια ειρκτής συνολικά.

Η δίκη του Ποτσέντνικ ήταν δημόσια. «Μερικές δεκάδες ιθυνόντων του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας παρευρίσκονταν σε αυτή την πρώτη μεγάλη πολιτική δίκη, με επικεφαλής τον Όττο Σλινγκ [έναν από τους μέλλοντες να καταδικαστούν σε θάνατο στη δίκη Σλάνσκυ] που ξέσπασε σε γέλια τη στιγμή που απαγγέλθηκε η ετυμηγορία», κατέθεσε αργότερα ο Γιόζεφ Ποτσέντνικ, που αποφυλακίστηκε το 1963, αφού είχε εκτίσει περισσότερα από 15 έτη της ποινής του.

Ένα παράξενο παιχνίδι των κομμουνιστών διανοουμένων.

Τα ψυχοδράματα δεν ήταν ακόμη της μόδας στα τέλη του 1951. Έφτασα μαζί με την Κλαιρ, κατά τα μεσάνυχτα της παραμονής Πρωτοχρονιάς, ερχόμενος από μια «οικογενειακή» γιορτή, στο ρεβεγιόν της άλλης μου «οικογένειας», στο σπίτι του Πιέρ Κουρτάντ [κομμουνιστή δημοσιογράφου και συγγραφέα]. Όλος ο κόσμος ήταν χαρούμενος. Όλος ο κόσμος ήταν πολύ μεθυσμένος. «Εσένα περιμέναμε!» είπαν οι φίλοι μου. Μου εξήγησαν το παιχνίδι. Ο Ζαν Ντυβινιώ [κοινωνιολόγος της τέχνης] έλεγε ότι κάθε εποχή εφευρίσκει το «δικό της» λογοτεχνικό είδος: οι Έλληνες την τραγωδία· η Αναγέννηση το σονέτο· η κλασική εποχή τις πέντε έμμετρες πράξεις σε τρεις ενότητες, κ.λπ. Η «σοσιαλιστική» εποχή είχε εφεύρει το «δικό της» είδος: τη δίκη της Μόσχας. Έτσι οι εορτάζοντες, έχοντας πιει λίγο παραπάνω, είχαν αποφασίσει να παίξουν τη «δίκη». Περίμεναν μόνο έναν κατηγορούμενο. Δηλαδή εμένα. Ο Ροζέ Βαγιάν [κομμουνιστής συγγραφέας] ήταν ήδη ο εισαγγελέας, ο Κουρτάντ ο διορισμένος συνήγορος. Δεν είχα παρά να πάρω θέση στο εδώλιο του κατηγορουμένου. Αντιστάθηκα μάταια κι ύστερα υποτάχθηκα στο παιχνίδι. Το κατηγορητήριο ήταν αμείλικτο: ήμουν ένοχος παραβάσεων δέκα άρθρων του Κώδικα: σαμποτάζ της ιδεολογικής πάλης, συνεργασία με τον πολιτιστικό εχθρό, συνωμοσία με τους κοσμοπολίτες κατασκόπους, φιλοσοφική προδοσία, κ.λπ. Καθώς θέλησα *να συζητήσω* στη διάρκεια της ανάκρισης, εισαγγελέας, δικηγόρος και μάρτυρες κατηγορίας θύμωσαν. Η αγόρευση του δικηγόρου μου ήταν τρομερή: μπορούσα να επικαλεστώ ελαφρυντικά, που πάει να πει ότι με απάλλασσαν από το φορτίο της ζωής όσο το δυνατόν συντομότερα. Βοηθούντος του αλκοόλ, το χοντροκομμένο αστείο γινόταν εφιάλτης, η παρωδία πληγή. Τη στιγμή της ετυμηγορίας (θάνατος, εννοείται), δύο γυναίκες από το ακροατήριο, η μία ήταν η δική μου, έπαθαν νευρική κρίση. Όλος ο κόσμος φώναζε, έκλαιγε, έψαχνε αμμωνία στο φαρμακείο, έβρεχε πετσέτες σε κρύο νερό. Εισαγγελέας, δικηγόρος, κατηγορούμενος έσκυβαν πάνω τους. Ήμουν ο μόνος, χωρίς αμφιβολία, ξεμέθυστος. Αλλά δεν ήμουν ο μόνος που ένιωθε ντροπή.

Σήμερα δεν αμφιβάλλω πια: είχαμε τρελαθεί. Υπάρχει μια στιγμή του πνεύματος όπου η τρέλα μειώνει τις ευθύνες. Αλλά πριν να φτάσει εκεί, συχνά ο παράφρων δεν είναι κάποιος που ο παραλογισμός του τον απαλλάσσει από το φορτίο τού να είναι υπεύθυνος, αλλά εκείνος που *επιλέγει* την τρέλα για να ξεφύγει από τον βρόχο που τον πνίγει και δεν τολμά να κόψει.

Η παραφροσύνη μας είναι συνέπεια μιας ιστορικής παραφροσύνης.

Εκλογικεύουμε και εσωτερικεύουμε μια γενικευμένη παράνοια.

(Claude Roy, *Nous*, Παρίσι, Gallimard / σειρά «Folio», 1980, σ. 389-390.)

Στην Τσεχοσλοβακία, η εξόντωση των δημοκρατών και των σοσιαλιστών συμμάχων κορυφώθηκε με τη δίκη της Μιλάντα Χοράκοβα, που διεξήχθη στην Πράγα από τις 31 Μαΐου μέχρι τις 8 Ιουνίου 1950.

Δεκατρία άτομα, οι ηγέτες των Κομμάτων Εθνικό Σοσιαλιστικό, Σοσιαλδημοκρατικό, Λαϊκό και ενός «τροτσκιστικού», καταδικάστηκαν τέσσερις σε θάνατο, μεταξύ των οποίων η Μιλάντα Χοράκοβα, τέσσερις σε ισόβια, πέντε σε ποινές 15-28 ετών (110 χρόνια συνολικά). Η αναφορά του Ανωτάτου Δικαστηρίου, που δημοσιεύτηκε το 1968 στη διάρκεια της «Άνοιξης της Πράγας», επισημαίνει ότι διεξήχθησαν 300 πολιτικές δίκες συνδεόμενες με τη δίκη της Μιλάντα Χοράκοβα· περισσότερα από 7.000 πρώην μέλη μόνο του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος καταδικάστηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο. Οι πιο σημαντικές από αυτές τις δίκες έγιναν μεταξύ Μαΐου και Ιουλίου 1950, σε πολλές πόλεις της επαρχίας, για να καταδείξουν την «εθνική διάσταση» της υποτιθέμενης συνωμοσίας: σε 35 δίκες καταδικάστηκαν 639 άνθρωποι, από τους οποίους 10 σε θάνατο, 48 σε ισόβια και οι υπόλοιποι σε 7.850 χρόνια φυλάκισης συνολικά.

Η δίκη της Μιλάντα Χοράκοβα άφησε εποχή για πολλούς λόγους: είναι η πρώτη «δίκη-θέαμα» (έκφραση που αποδίδεται σε έναν μεγάλο ειδικό της καταστολής, τον Τσέχο ιστορικό Κάρελ Κάπλαν)· είναι η πρώτη δίκη που προετοιμάστηκε άμεσα από τους «σοβιετικούς συμβούλους», υψηλά ιστάμενους των ειδικών υπηρεσιών, που είχαν μεταβεί στην Τσεχοσλοβακία με αποστολή το συντονισμό των διώξεων, με τη δημιουργία ενός μηχανισμού που στη συνέχεια θεωρήθηκε «κλασικός» – λεπτομερειακά προετοιμασμένο σενάριο του θεάματος, «ομολογίες» που αποστηθίζονταν και απαγγέλλονταν από τους κατηγορούμενους, εκτεταμένος προπαγανδιστικός μηχανισμός κ.λπ.

Αυτή η δίκη αποτέλεσε σημαντική εξέλιξη για τις πολιτικές διώξεις στην Ευρώπη – και όχι μόνο την κομμουνιστική· μια γυναίκα απαγχονίστηκε, μια γυναίκα εξαιρετικά γενναία, που είχε συμμετάσχει στην Αντίσταση από την αρχή της κατοχής των τσεχικών εδαφών τον Μάρτιο του 1939, μια γυναίκα που φυλακίστηκε σχεδόν για πέντε χρόνια από τους ναζί, μια δημοκράτισσα που δεν είχε ποτέ της διανοηθεί να πολεμήσει την κομμουνιστική δικτατορία με τα όπλα...

Γιατί η δυτική κοινή γνώμη κινητοποιήθηκε ελάχιστα γι' αυτό το κομμουνιστικό έγκλημα; Γιατί οι διαμαρτυρίες του φυσικού Άλμπερτ Αϊνστάιν δεν υποστηρίχθηκαν από μια μεγάλη καμπάνια υπογραφών; Γιατί οι αντιστασιακοί, στη Γαλλία και αλλού, δεν κατήγγειλαν με έμφαση αυτό το έγκλημα; Γιατί δεν εξέφρασαν μαζικά την αλληλεγγύη τους σε μια συναγωνίστρια, προκειμένου να τη σώσουν από την αγχόνη;

Η καταστροφή της κοινωνίας των πολιτών

Για να γίνουμε πιο κατανοητοί, πρέπει –με δεδομένο το σημασιολογικό χάος στο οποίο ζούμε– να διευκρινίσουμε τι σημαίνει ο όρος «κοινωνία των πολιτών», χωρίς να ισχυριζόμαστε ότι πρόκειται για μια οριστική άποψη. Αυτή η κοινωνία εξελίσσεται μαζί με τον καπιταλισμό και το σχηματισμό του σύγχρονου κράτους. Αντίβαρο στην κρατική εξουσία, είναι ανεξάρτητη από αυτήν. Βασίζεται πρώτα-πρώτα σε ένα σύστημα αναγκών, όπου η ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα παίζει πρωταρχικό ρόλο. Η κοινωνία των πολιτών προϋποθέτει ένα άτομο πλούσιο σε ανάγκες, βασίζεται στις αξίες αυτού του τελευταίου, υποκειμένου της συνείδησης και της δράσης, κατόχου της αν-

θρώπινης ελευθερίας. Αυτό το άτομο είναι ταυτόχρονα ένα ον εγωιστικό, ανεξάρτητο (αστός), και ένας πολίτης που ενδιαφέρεται για τις δημόσιες υποθέσεις (άνθρωπος «κοινοτικός»). Ο Λουμπόμιρ Σοκόρ, φιλόσοφος και πολιτειολόγος, ορίζει την κοινωνία των πολιτών ως «το σύνολο των υπέρ-οικογενειακών κοινωνικών και ταυτόχρονα μη κρατικών θεσμών που συσπειρώνουν τα μέλη της κοινωνίας σε μια συντονισμένη δράση και εκφράζουν τις προσωπικές γνώμες και τα συμφέροντά τους. Βέβαια, υπό τον όρο ότι αυτοί οι θεσμοί και οργανισμοί θα είναι αυτόνομοι και δεν θα έχουν μετασχηματισθεί σε παρακρατικούς οργανισμούς, σε απλούς "ιμάντες μεταβίβασης" της κρατικής εξουσίας»[17]. Στο πλήθος των οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών που αποτελούν ένα μέσον κοινωνικού ελέγχου του Κράτους, συγκαταλέγουμε τις συντεχνίες και τις ενώσεις, τις εκκλησίες, τα συνδικάτα, τους δήμους και την τοπική εξουσία (self-government), τα πολιτικά κόμματα, την κοινή γνώμη.

Η υπολογισμένη στρατηγική της κομμουνιστικής καταστολής, που απέβλεπε στην εγκαθίδρυση της απόλυτης εξουσίας, όφειλε, αφού πρώτα παραμέρισε τους πολιτικούς της ανταγωνιστές και όλους αυτούς που είχαν ή μπορούσαν να αποκτήσουν μια «πραγματική εξουσία» –μεταξύ άλλων, τα στελέχη του στρατού και της Ασφάλειας–, να επιτεθεί, πολύ λογικά, στους οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών. Αυτοί που ήθελαν να εξασφαλίσουν το μονοπώλιο της εξουσίας και της αλήθειας έπρεπε να χτυπήσουν τις δυνάμεις που είχαν ή θα μπορούσαν να διατηρήσουν μια πολιτικο-πνευματική εξουσία: πολιτικούς ή συνδικαλιστικούς ηγέτες και αγωνιστές, εκκλησιαστικούς παράγοντες, δημοσιογράφους, συγγραφείς κ.ά. Το θύμα συχνά επιλεγόταν μεταξύ όσων κατείχαν μια θέση-κλειδί στους οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών: κόμματα, εκκλησίες, συνδικάτα, θρησκευτικά τάγματα, ενώσεις, όργανα του Τύπου, τοπική εξουσία.

Πρέπει, ίσως, να αναφέρουμε εδώ ένα «διεθνές» κριτήριο στην επιλογή των θυμάτων. Η εξουσία, ολοκληρωτικά υποταγμένη στη Σοβιετική Ένωση, διέτασσε να κοπούν όλοι οι δεσμοί, εξαιρετικά πλούσιοι, της κοινωνίας των πολιτών με το εξωτερικό. Οι σοσιαλδημοκράτες, οι καθολικοί, οι τροτσκιστές, οι προτεστάντες κ.λπ. ήταν στόχοι όχι μόνο για τη δραστηριότητά τους στο εσωτερικό, αλλά επίσης ως ρεύματα που, από τη φύση τους, διατηρούσαν παραδοσιακούς ισχυρούς και καρποφόρους δεσμούς με το εξωτερικό. Τα συμφέροντα και οι στόχοι της παγκόσμιας στρατηγικής της ΕΣΣΔ απαιτούσαν την εξάρθρωση αυτών των δεσμών.

Στις νέες «λαϊκές δημοκρατίες», οι κοινωνίες των πολιτών ήταν γενικά μάλλον αδύναμες. Πριν από τον πόλεμο, η άνθησή τους είχε εμποδιστεί από καθεστώτα αυταρχικά ή ημιαυταρχικά, ή ακόμη από το καθυστερημένο επίπεδο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Ο πόλεμος, οι τοπικοί φασισμοί και η πολιτική των κατακτητών είχαν συνεισφέρει ισχυρά στην αποδυνάμωσή τους. Κατά την Απελευθέρωση, η συμπεριφορά των σοβιετικών αρχών και οι άγριες εκκαθαρίσεις περιόρισαν κι άλλο τις δυνατότητες ανάπτυξής τους.

Οι επεμβάσεις του Κόκκινου Στρατού στη σοβιετική ζώνη κατοχής της Ανατολικής Γερμανίας εξηγούν άλλωστε, σε μεγάλο βαθμό, τη σχετική «ηπιότητα» των δικαστικών και αστυνομικών διώξεων, την απουσία πολιτικών «δικών-θεαμάτων» στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας στη διάρκεια της περιόδου ίδρυσής της (είδε το φως της ημέρας το 1949) – διώξεων και δικών που συνοδεύουν αλλού την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Εκείνη τη στιγμή, η προσφυγή σε αυτά τα

όργανα της βίας δεν ήταν αναγκαία· οι στόχοι της νέας εξουσίας είχαν ήδη επιτευχθεί από το προηγούμενο καταπιεστικό καθεστώς. Σύμφωνα με τις νέες μελέτες που έγιναν μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989, οι σοβιετικές αρχές κατοχής φυλάκισαν, μεταξύ 1945 και 1950, στη δική τους ζώνη 122.000 άτομα, από τα οποία 43.000 πέθαναν στη φυλακή και 756 καταδικάστηκαν σε θάνατο. Η ηγεσία του SED άσκησε, από μόνη της, διώξεις που έπληξαν 40.000 με 60.000 άτομα[18].

Η Τσεχοσλοβακία αποτελεί μια εξαίρεση άλλου τύπου, λόγω της βιαιότητας των διώξεων κατά της κοινωνίας των πολιτών μετά τον Φεβρουάριο του 1948. Αυτή η χώρα ήταν η μόνη από τα κράτη της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης που είχε εγκαθιδρύσει μια πραγματική κοινοβουλευτική δημοκρατία στο μεσοπόλεμο – εμπειρία που εφαρμόστηκε, αλλά με περιορισμένο τρόπο, και στη Ρουμανία. Επιπλέον, η Τσεχοσλοβακία ανήκε στις δέκα πιο βιομηχανοποιημένες χώρες του κόσμου. Μετά την Απελευθέρωση, η κοινωνία των πολιτών της ήταν μακράν η πιο ανεπτυγμένη, η πιο δομημένη στο χώρο της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης, και ανασυγκροτήθηκε ήδη από το 1945. Το 1946, σχεδόν 2,5 εκατομμύρια πολίτες, περίπου το μισό του ενήλικου πληθυσμού, ήταν μέλη των τεσσάρων πολιτικών κομμάτων των τσεχικών χωρών (Βοημία, Μοραβία και Σιλεσία). Δύο εκατομμύρια Τσέχοι και Σλοβάκοι ήταν μέλη των ενιαίων συνδικάτων. Εκατοντάδες χιλιάδες άτομα ανήκαν σε πολυάριθμες ενώσεις· ένας αθλητικός όμιλος πολιτικοποιημένος από τα τέλη του 19ου αιώνα στον αγώνα για την εθνική επιβεβαίωση, με την επωνυμία *Sokol* (Γεράκι), αριθμούσε από μόνος του περισσότερα από 700.000 μέλη το 1948. Τα πρώτα *Sokol* συνελήφθησαν στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1948, κατά τη διάρκεια του *slet* τους (εθνικές γυμναστικές επιδείξεις). Οι πρώτες πολιτικές δίκες εναντίον τους διεξήχθησαν τον Σεπτέμβριο του 1948. Δύο χρόνια αργότερα, η οργάνωση είχε σχεδόν εξαφανιστεί: ένα τμήμα της είχε μετασχηματιστεί –στα χωριά– σε παρακρατικό οργανισμό, αλλά η ουσιαστική δύναμή της είχε παραλύσει από τις συλλήψεις πολλών χιλιάδων μελών της. Το *Sokol*, καθώς και άλλοι οργανισμοί της κοινωνίας των πολιτών, πρόσκοποι, ενώσεις προτεσταντών, καθολικών κ.λπ., είχαν εκμηδενιστεί από τις δικαστικές διώξεις, τις υποχρεωτικές εκκαθαρίσεις, την κατάληψη των γραφείων τους και την κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων τους, δραστηριότητες στις οποίες διακρίθηκαν οι πράκτορες της μυστικής αστυνομίας με την κάλυψη των «επιτροπών δράσης» που δημιουργήθηκαν τον Φεβρουάριο του 1948 με αυτό το στόχο.

Φυλακές ναζιστικές και φυλακές κομμουνιστικές.

Ο Ι. Νυέστε, Ούγγρος και αντιστασιακός, διευθύνει μετά τον πόλεμο μια οργάνωση νεολαίας και αρνείται να γίνει μέλος του ΚΚ. Ύστερα από μια δίκη, εκτίει την ποινή του στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Ρεζ μέχρι το 1956· σύμφωνα με τη μαρτυρία του, οι κρατούμενοι έσπαγαν εκεί πέτρες δώδεκα ώρες την ημέρα το χειμώνα και δεκαέξι ώρες το καλοκαίρι. Αλλά το χειρότερο γι' αυτόν ήταν η πείνα:

«Η διαφορά μεταξύ της κομμουνιστικής μυστικής αστυνομίας και της μυστικής αστυνομίας των ναζί –είμαι ένας από εκείνους που ευτύχησαν να έχουν εμπειρία και των δύο– δεν έγκειται στο επίπεδο της βιαιότητας και της ωμότητας. Η αίθουσα βασανιστηρίων μιας ναζιστικής φυλακής ήταν ίδια με μιας κομμουνιστικής. Η διαφορά έγκειται αλλού. Αν οι

ναζί σάς συνελάμβαναν ως αντιφρονούντα, ήθελαν γενικά να μάθουν τις δραστηριότητές σας, τους φίλους σας, τα σχέδιά σας, και ούτω καθεξής. Οι κομμουνιστές δεν κολλούσαν σε αυτά. Ήξεραν ήδη, όταν σας συνελάμβαναν, τι είδους ομολογία επρόκειτο να υπογράψετε. Ε, εσείς, όμως, όχι. Δεν φανταζόμουν καθόλου ότι θα γινόμουν "Αμερικανός κατάσκοπος"!»

(Συνέντευξη για την εκπομπή «The Other Europe», Ιανουάριος 1988. Παρατίθεται στο Jacques Rupnik, *L'Autre Europe. Crise et fin du communisme*, Παρίσι, Odile Jacob, 1990, σ. 147).

Οι Εκκλησίες αντιπροσώπευαν για την κομμουνιστική εξουσία το μεγάλο εμπόδιο στη διαδικασία εξουδετέρωσης ή ελέγχου των οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών. Η ιστορία τους και το ρίζωμά τους είχαν το βάρος αιώνων. Η εφαρμογή του μπολσεβίκικου μοντέλου αποδείχθηκε περισσότερο δύσκολη σε ορισμένες χώρες από ό,τι σε άλλες που γνώριζαν την παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τη βυζαντινή παράδοση του καισαροπαπισμού, που τείνει στη συνεργασία της Εκκλησίας με την καθεστηκυία κρατική εξουσία – διαπίστωση που διόλου δεν επιδιώκει να υποτιμήσει τις διώξεις που υπέστησαν οι ορθόδοξοι στη Ρωσία και τη Σοβιετική Ένωση. Στην περίπτωση της Καθολικής Εκκλησίας, η διεθνής οργάνωσή της που καθοδηγείτο από το Βατικανό αντιπροσώπευε ένα φαινόμενο ανυπόφορο για το νεογέννητο «σοσιαλιστικό στρατόπεδο». Έτσι, οι δύο μεγάλες Διεθνείς της πίστης λογικά έπρεπε να συγκρουστούν με τις δύο αντίστοιχες πρωτεύουσές τους, τη Μόσχα και τη Ρώμη. Η στρατηγική της Μόσχας ήταν ξεκάθαρη: η διάρρηξη των δεσμών των καθολικών και ελληνο-καθολικών (ουνιτικών) Εκκλησιών με το Βατικανό και η υποταγή των Εκκλησιών που πλέον γίνονταν «εθνικές» στην εξουσία· αυτό άφηναν να εννοηθεί οι συσκέψεις με τους σοβιετικούς ιθύνοντες κατά τη συνεδρίαση του Γραφείου Πληροφοριών των κομμουνιστικών κομμάτων τον Ιούνιο του 1948, όπως αναφέρονται από τον Ρούντολφ Σλάνσκυ, γενικό γραμματέα του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας.

Για να φτάσουν στο στόχο τους, να μειώσουν την επιρροή των Εκκλησιών στην κοινωνική ζωή, να τις υποτάξουν στον σχολαστικό έλεγχο του Κράτους και να τις μετασχηματίσουν σε εργαλεία της πολιτικής τους, οι κομμουνιστές συνδύασαν την καταστολή, τις απόπειρες διαφθοράς και... τη διάβρωση της ιεραρχίας· το άνοιγμα των αρχείων αποκάλυψε, για παράδειγμα στην Τσεχοσλοβακία, ότι πολλοί εκκλησιαστικοί παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων και επισκόπων, ήταν συνεργάτες της μυστικής αστυνομίας. Άραγε ορισμένοι θέλησαν έτσι «να αποφύγουν το χειρότερο»;

Οι πρώτες αντιθρησκευτικές διώξεις –αν δεν υπολογίσουμε τα θύματα των άγριων εκκαθαρίσεων, για παράδειγμα τους Βούλγαρους παπάδες που αναφέρθηκαν ήδη– έλαβαν χώρα πιθανότατα στην Αλβανία. Ο πριμάτος Γκάσπαρ Τάτσι, αρχιεπίσκοπος της Σκόδρας, πέθανε σε κατ' οίκον περιορισμό ενόσω βρισκόταν στα χέρια της μυστικής αστυνομίας. Ο Βικέντιος Πρεντούσι, αρχιεπίσκοπος του Δυρραχίου, καταδικασμένος σε 30 χρόνια καταναγκαστικής εργασίας, πέθανε τον Φεβρουάριο του 1949, πιθανόν μετά από βασανιστήρια. Τον Φεβρουάριο του 1948, πέντε ιερωμένοι, μεταξύ των οποίων οι επίσκοποι Βολάι και Γκίνι, ο διαχειριστής της αποστολικής αντιπροσωπίας, καταδικάστηκαν σε θάνατο και τουφεκίστηκαν. Περισσότεροι από εκατό ιερωμένοι και καλόγριες, μοναχοί και ιεροσπουδαστές εκτελέστηκαν ή πέθαναν ενώ ήταν

κρατούμενοι. Στα πλαίσια αυτών των διώξεων, τουλάχιστον ένας μουσουλμάνος, ο νομικός Μουσταφά Πίπα, εκτελέστηκε: ως δικηγόρος, είχε υπερασπιστεί φραγκισκανούς. Προτρέχουμε και σημειώνουμε ότι το 1967 ο Ενβέρ Χότζα δήλωσε ότι η Αλβανία είχε γίνει το πρώτο άθεο κράτος στον κόσμο. Και η εφημερίδα *Nendori* ανήγγελλε περήφανα ότι όλα τα μοναστήρια και οι εκκλησίες είχαν γκρεμιστεί ή κλείσει – 2.169 στο σύνολο, εξ ων 327 καθολικά ιερά.

Στην Ουγγαρία, η βίαιη σύγκρουση μεταξύ Καθολικής Εκκλησίας και εξουσίας άρχισε στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1948, με την «εθνικοποίηση» των κατηχητικών σχολείων, που ήταν εξαιρετικά πολυάριθμα[19]. Πέντε ιερείς καταδικάστηκαν ήδη τον Ιούλιο, άλλοι τους ακολούθησαν το φθινόπωρο. Ο αδάμαστος πριμάτος της Ουγγαρίας, ο καρδινάλιος Γιόζεφ Μιντζέντυ, συνελήφθη στις 26 Δεκεμβρίου 1948, δεύτερη ημέρα των Χριστουγέννων, και καταδικάστηκε σε ισόβια στις 5 Φεβρουαρίου 1949· με τη βοήθεια των συνενόχων του, είχε δήθεν υποθάλψει μια «συνωμοσία κατά της Δημοκρατίας», συνοδευόμενη με κατασκοπία, κ.λπ. – όλα αυτά, εννοείται, προς όφελος των «ιμπεριαλιστικών δυνάμεων» και πρώτα-πρώτα των ΗΠΑ. Ένα χρόνο αργότερα, η εξουσία κατέλαβε τις περισσότερες από τις μονές και εκδίωξε την πλειοψηφία των μοναχών. Τον Ιούνιο του 1951, ο πρεσβύτερος της επισκοπής και στενός συνεργάτης του Μιντζέντυ, ο αιδεσιμότατος Γκροζ, αρχιεπίσκοπος της Καλότσα, γνώριζε την ίδια τύχη με τον πριμάτο του. Η καταδίωξη των Εκκλησιών και των ταγμάτων στην Ουγγαρία δεν έπληξε μόνο τους καθολικούς. Οι καλβινικές και λουθηρανικές Εκκλησίες, μολονότι λιγότερο σημαντικές, είχαν κι αυτές τα θύματά τους μεταξύ των επισκόπων και των παστόρων, ανάμεσα στους οποίους μια σπουδαία καλβινική προσωπικότητα, ο επίσκοπος Λάζλο Ράβαζ.

Στην Τσεχοσλοβακία, όπως και στην Ουγγαρία, η εξουσία προσπάθησε να δημιουργήσει στους κόλπους της Εκκλησίας μια τάξη διαφωνούντων πρόθυμων να συνεργαστούν. Αλλά, μια και το πέτυχε μόνο εν μέρει, εφάρμοσε σοβαρότερα κατασταλτικά μέτρα. Τον Ιούνιο του 1949, ο Γιόζεφ Μπέραν, επίσκοπος της Πράγας, ο οποίος είχε φυλακιστεί από τους ναζί το 1942 στα στρατόπεδα Τερεζίν και Νταχάου, ετέθη σε κατ' οίκον περιορισμό και φυλακίστηκε. Τον Σεπτέμβριο του 1949, μερικές δεκάδες βικαρίων, που διαμαρτύρονταν κατά του νόμου για τις Εκκλησίες, συνελήφθησαν. Στις 31 Μαρτίου 1950, άρχισε στην Πράγα η δίκη των ανωτάτων λειτουργών των ταγμάτων, οι οποίοι κατηγορούνταν για κατασκοπία υπέρ του Βατικανού και των ξένων δυνάμεων, και για το ότι είχαν οργανώσει την απόκρυψη όπλων καθώς επίσης και την προετοιμασία ενός πραξικοπήματος· ο εξομολόγος Μάστιλακ, πρύτανης του Θεολογικού Ινστιτούτου, καταδικάστηκε σε ισόβια, οι άλλοι εισέπραξαν 132 χρόνια φυλάκισης. Τη νύχτα της 13ης προς 14η Απριλίου 1950, πραγματοποιήθηκε μαζική επιδρομή κατά των μονών, η οποία είχε προετοιμαστεί σαν στρατιωτική επιχείρηση από το υπουργείο Εσωτερικών· η πλειοψηφία των ιερωμένων μεταφέρθηκε αλλού και φυλακίστηκε. Ταυτόχρονα, η αστυνομία έθεσε τους επισκόπους σε κατ' οίκον περιορισμό τόσο αυστηρό, ώστε να μην μπορούν να επικοινωνούν με τον έξω κόσμο.

Την άνοιξη του 1950, το καθεστώς διέταξε στην ανατολική Σλοβακία τη διάλυση της ελληνο-καθολικής εκκλησίας (ουνίτες), που όφειλε στο εξής να ενσωματωθεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία – διαδικασία που χρησιμοποιήθηκε από το 1946 στη σοβιετική Ουκρανία· οι εκκλησιαστικοί παράγοντες που διαφωνούσαν είτε φυλακίστηκαν είτε διώχτηκαν από τις ενορίες τους. Ο αρχιερέας της σοβιετικής Ρουθηνίας, Γιόζεφ Τσάτι,

ύστερα από μια σκηνοθετημένη δίκη, εξορίστηκε στο στρατόπεδο της Βορκούτα, στη Σιβηρία, από το 1950 έως το 1956.

Η δίωξη των Εκκλησιών ήταν ένα σχέδιο που συνέλαβε και επέβλεψε η ηγεσία του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Τον Σεπτέμβριο του 1950, αυτή η ηγεσία ενέκρινε την πολιτική ιδέα για μια σειρά δικών κατά των καθολικών, οι οποίες άρχισαν στην Πράγα στις 27 Νοεμβρίου 1950· εννέα άτομα του περιβάλλοντος των επισκόπων, επικεφαλής των οποίων βρισκόταν ο Στανισλάβ Ζέλα, ο γενικός βικάριος του Όλομουτς στην κεντρική Μοραβία, καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές. Στις 15 Ιανουαρίου 1951, αυτή τη φορά στην Μπρατισλάβα, τη σλοβακική πρωτεύουσα, τελείωσε η δίκη τριών επισκόπων, μεταξύ των οποίων και εκείνος της ελληνο-καθολικής Εκκλησίας. Όλοι οι κατηγορούμενοι αυτών των δύο «δικών κατά των πρακτόρων του Βατικανού στην Τσεχοσλοβακία» (συνηθισμένος χαρακτηρισμός εκείνη την εποχή) καταδικάστηκαν σε ποινές που κυμαίνονταν από δέκα χρόνια έως ισόβια. Αυτή η σειρά δικών τερματίστηκε τον Φεβρουάριο του 1951 μαζί με άλλες δίκες που έπληξαν μεταξύ άλλων το περιβάλλον των επισκόπων. Αλλά οι διώξεις δεν τελείωσαν εκεί. Ο επίσκοπος του Λιτομέρις στην κεντρική Βοημία, Στεπάν Τρόστα, αντιστασιακός που είχε συλληφθεί τον Μάιο του 1942 και είχε κρατηθεί μέχρι το τέλος του πολέμου στα στρατόπεδα συγκέντρωσης Τερεζίν, Μαουτχάουζεν και Νταχάου, καταδικάστηκε σε 25 χρόνια φυλάκισης τον Ιούλιο του 1954.

Αυτοί που συνελάμβαναν και εκτελούσαν το σχέδιο των διώξεων έκριναν καλό να αποκεφαλίσουν την ιεραρχία, καθώς επίσης και να χτυπήσουν τους χριστιανούς διανοούμενους. Αντιστασιακή, καθηγήτρια της Ιστορίας της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου, η Ρουζένα Βάκοβα, μια γυναίκα που εκτιμούσαν πολύ οι πολιτικοί κρατούμενοι, καταδικάστηκε τον Ιούνιο του 1952 και έμεινε φυλακισμένη μέχρι το 1967! Στη διάρκεια δύο δικών του 1952, η ελίτ της καθολικής διανόησης επλήγη σκληρά. Η δεύτερη διεξήχθη τον Ιούλιο στο Μπρνο, πρωτεύουσα της Μοραβίας, και αντιπροσωπεύει πιθανόν την πιο μεγάλη πολιτική δίκη κατά συγγραφέων στην ευρωπαϊκή ιστορία του 20ού αιώνα.

Η «ομολογία» και η μη-ύπαρξη ενός καθολικού.

Σημαντικός καθολικός διανοούμενος, που εκτιμούσε ελάχιστα την ιεραρχία της Εκκλησίας του, ο Τσέχος Μπέντριχ Φούτσιχ συνελήφθη την άνοιξη του 1951 και καταδικάστηκε σε 15 χρόνια φυλάκισης στη δίκη-θέαμα του 1952 στο Μπρνο· αποφυλακίστηκε, με αμνηστία, το 1960. Στη διάρκεια των ανακρίσεων υπέστη σωματικά βασανιστήρια. Μια μέρα, αφού για επτά ώρες έδινε ασαφείς απαντήσεις στους βασανιστές του –«τίποτε», «δεν ξέρω», «κανείς»– έσπασε και άρχισε να «ομολογεί». «Αφήστε με ήσυχο, σας παρακαλώ», είπε στους ανακριτές, «δεν μπορώ σήμερα, είναι η επέτειος του θανάτου της μητέρας μου». Πριν από τη δίκη, για μία ολόκληρη εβδομάδα, του μάθαιναν τις απαντήσεις που όφειλε να δώσει σε στημένες ερωτήσεις στο δικαστήριο. Ζύγιζε 48 κιλά (61 πριν από τη σύλληψή του) και ήταν σε πολύ κακή φυσική κατάσταση.

Ιδού μερικά αποσπάσματα των συνομιλιών του Κάρελ Μπάρτοσεκ μαζί του, που ηχογραφήθηκαν στην Πράγα μεταξύ 1978 και 1982:

«Είχατε συνείδηση ότι, μπροστά στο δικαστήριο, ήσασταν ο ηθοποιός μιας κωμωδίας, ενός θεάματος;

– Ναι. Το γνώριζα πολύ πριν.

– Γιατί όμως παίξατε αυτή την κωμωδία; Εσείς, ένας καθολικός διανοούμενος, δεχθήκατε να σκηνοθετήσουν οι ανακριτές σας ένα κομμουνιστικό σταλινικό δικαστήριο...

– Είναι ό,τι πιο οδυνηρό κουβαλάω εντός μου από τη φυλακή· η πείνα, το κρύο, το κελλί... οι τρομεροί πονοκέφαλοι εκείνης της εποχής, όταν σταμάτησα να βλέπω... όλα αυτά ξεχνιούνται... ακόμη κι αν παραμένουν κάπου, στο βάθος του μυαλού. Αλλά αυτό που δεν θα ξεχάσω ποτέ, αυτό που είναι το πιο φοβερό και που δεν θα με εγκαταλείψει ποτέ, είναι ότι, ξαφνικά, υπάρχουν δύο εαυτοί μέσα σας... Δύο άνθρωποι. Εγώ, το νούμερο ένα, όπως ήμουν πάντα, και εγώ, το νούμερο δύο, που λέει στον πρώτο: "Είσαι εγκληματίας, έκανες αυτό κι αυτό". Και ο πρώτος αμύνεται. Και κάνουν ένα διάλογο, αυτοί οι δύο μέσα μου, είναι μια προσωπικότητα ολοκληρωτικά διχασμένη, ο ένας ταπεινώνει χωρίς ανάπαυλα τον άλλο: "Όχι, δεν λες την αλήθεια! Αυτό δεν είναι αλήθεια!" Και ο άλλος του απαντάει: "Ναι, είναι αλήθεια! Το υπέγραψα, το..."

– Δεν είστε ο μόνος, με την "ομολογία" σας. Αυτοί που "ομολόγησαν" είναι πολλοί. Ήσασταν άνθρωποι, ατομικότητες, με την ιδιαίτερη και μοναδική φυσική και πνευματική δομή σας, κι ωστόσο αντιδράσατε όλοι με ανάλογο ή πολύ παρόμοιο τρόπο: υποταχθήκατε στη σκηνοθεσία ενός μεγάλου θεάματος, αποδεχτήκατε να παίξετε την κωμωδία, μάθατε τους ρόλους που σας διανεμήθηκαν. Έχω ήδη καταγράψει τις αιτίες της "ομολογίας" κομμουνιστών, το σχίσμα, τη διάσπαση τού είναι τους. Είσαστε ένας άνθρωπος με μια διαφορετική οπτική του κόσμου. Γιατί συνέβησαν όλ' αυτά σε σας; Γιατί συνεργαστήκατε με αυτή την εξουσία των δημίων;

– Δεν ήξερα πώς να αμυνθώ, ψυχικά και σωματικά, στην πλύση εγκεφάλου όπου με υπέβαλαν. Υποτάχθηκα. Σας μίλησα ήδη για τη στιγμή που κατέρρευσα εσωτερικά. [Ο συνομιλητής μου εξάπτεται ολοένα και περισσότερο, σχεδόν φωνάζει.] Μετά, δεν ήμουν πια... Θεωρώ αυτή την κατάσταση του μη-είναι ως τη μεγαλύτερη ταπείνωση, τη μεγαλύτερη απώλεια του ανθρώπου, μια καταστροφή της ύπαρξης. Από εμένα τον ίδιο».

Η δίωξη των Εκκλησιών ακολούθησε ένα παρόμοιο σενάριο στις βαλκανικές χώρες. Στη Ρουμανία, η εξουδετέρωση της Ελληνο-καθολικής Εκκλησίας (ουνίτες), δεύτερης σύμφωνα με το πλήθος των πιστών της μετά την Ορθόδοξη, κορυφώθηκε το φθινόπωρο του 1948. Η Ορθόδοξη Εκκλησία παρέμεινε βουβή μπροστά στο γεγονός γιατί η ιεραρχία της σε γενικές γραμμές είχε ευθυγραμμιστεί με το καθεστώς, γεγονός που ωστόσο δεν εμπόδισε το κλείσιμο πολλών εκκλησιών και τη φυλάκιση μερικών από τους παπάδες της. Τον Οκτώβριο, όλοι οι ουνίτες επίσκοποι είχαν συλληφθεί. Η Ελληνο-καθολική Εκκλησία τέθηκε επίσημα εκτός νόμου την 1η Δεκεμβρίου 1948· αριθμούσε τότε 1.573.000 πιστούς (σε σύνολο πληθυσμού 15 εκατομμυρίων), 2.498 χώρους λατρείας, 1.733 ιερείς. Οι αρχές κατάσχεσαν τα περιουσιακά της στοιχεία, έκλεισαν τις μητροπόλεις και τις εκκλησίες, μερικές φορές έκαψαν τις βιβλιοθήκες της· 1.400 ιερείς (από τους οποίους περίπου 600 τον Νοέμβριο του 1948) και 5.000 πιστοί φυλακίστηκαν, από τους οποίους περίπου 200 δολοφονήθηκαν στη φυλακή.

Τον Μάιο του 1948, με τη σύλληψη 92 ιερέων, ήρθε η σειρά της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας να πληγεί· οι πιστοί της ανέρχονταν σε 1.250.000. Η εξουσία έκλεισε τα καθολικά σχολεία και δήμευσε την περιουσία των φιλανθρωπικών και νοσηλευτικών της ιδρυμάτων. Τον Ιούνιο του 1949, πολλοί επίσκοποι της Ρωμαϊκής Εκκλησίας συνελήφθησαν· τον επόμενο μήνα τέθηκαν εκτός νόμου τα μοναστικά τάγματα. Η δίωξη κατά των καθολικών κορυφώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1951, με μια μεγάλη δίκη στο

στρατιωτικό δικαστήριο του Βουκουρεστίου· πολλοί επίσκοποι και λαϊκοί καταδικάστηκαν ως «κατάσκοποι».

Ένας από τους ελληνο-καθολικούς επισκόπους, ο οποίος χειροτονήθηκε μυστικά, έκανε 15 χρόνια φυλακή και στη συνέχεια δούλεψε ως χειρώνακτας, καταθέτει την ακόλουθη μαρτυρία:

«Για πολλά χρόνια, αντέξαμε βασανιστήρια, χτυπήματα, πείνα, κρύο, κατάσχεση των περιουσιών μας, καθώς και την περιφρονητική χλεύη, στο όνομα του Αγίου Πέτρου. Φιλούσαμε τις χειροπέδες μας, τις αλυσίδες μας και τα σιδερένια κάγκελα του κελλιού μας ωσάν να ήταν ιερά, σεβόμαστε τη στολή του φυλακισμένου ως ένδυμα ιερέως. Είχαμε διαλέξει να σηκώσουμε το σταυρό μας, παρότι συνέχεια μάς πρότειναν την ελευθερία, το χρήμα και μια εύκολη ζωή ως αντάλλαγμα, για να απαρνηθούμε τη Ρώμη. Οι επίσκοποί μας, οι ιερείς και οι πιστοί καταδικάστηκαν σε περισσότερα από 15.000 χρόνια κράτησης και περισσότεροι από χίλιοι εξοντώθηκαν. Έξι επίσκοποι υπέφεραν έγκλειστοι για την πίστη τους στη Ρώμη. Και παρ' όλ' αυτά τα αιμάσσοντα θύματα, η Εκκλησία μας έχει σήμερα τόσους επισκόπους όσους και τότε που ο Στάλιν και ο ορθόδοξος πατριάρχης Ιουστινιανός την κήρυξαν θριαμβευτικά νεκρή»[20].

Ο «απλός λαός» και το σύστημα των στρατοπέδων συγκέντρωσης

Η ιστορία των δικτατοριών είναι περίπλοκη· έτσι και αυτή των κομμουνιστικών δικτατοριών δεν ξεφεύγει από τον κανόνα. Η γέννησή τους στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη σημαδεύτηκε συχνά από τη μαζική λαϊκή υποστήριξη, φαινόμενο που συνδέεται με τις ελπίδες που ξύπνησε η συντριβή της ναζιστικής δικτατορίας, καθώς επίσης και με την αναμφισβήτητη ικανότητα των κομμουνιστών ηγετών να καλλιεργούν τις αυταπάτες και το φανατισμό, με εύκολη λεία τους νέους – όπως πάντα και παντού. Για παράδειγμα, το μπλοκ της Αριστεράς που δημιουργήθηκε στην Ουγγαρία με πρωτοβουλία των κομμουνιστών οι οποίοι είχαν μειοψηφήσει στις εκλογές, κατάφερε να οργανώσει στη Βουδαπέστη, τον Μάρτιο του 1946, μια τεράστια διαδήλωση που συγκέντρωσε 400.000 κόσμου…

Το κομμουνιστικό καθεστώς, όπου επιβαλλόταν, εξασφάλιζε αρχικά την κοινωνική άνοδο εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων, προερχομένων από τα μη προνομιούχα στρώματα. Στην Τσεχοσλοβακία, χώρα βιομηχανοποιημένη όπου η κατηγορία «εργάτες» αντιπροσώπευε τουλάχιστον το 60% του πληθυσμού στις τσεχικές περιοχές και το 50% στη Σλοβακία, 200.000-250.000 χιλιάδες εργάτες πήραν τη θέση των ατόμων που επλήγησαν από τις εκκαθαρίσεις ή επάνδρωσαν τους μηχανισμούς· στη συντριπτική τους πλειοψηφία, ήταν μέλη του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Εκατομμύρια μικροαγροτών ή εργατών γης στις χώρες της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης επωφελήθηκαν, ύστερα από τον πόλεμο, από τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις, την αναδιανομή των μεγάλων γαιοκτησιών (συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της Καθολικής Εκκλησίας) ή ακόμη, όσον αφορά τους μικρούς εμπόρους και τους βιοτέχνες, από την κατάσχεση των περιουσιών των εκδιωχθέντων Γερμανών.

Η μικρή ευτυχία των μεν θεμελιωμένη πάνω στη δυστυχία των δε αποδείχτηκε συχνά εφήμερη. Γιατί το μπολσεβίκικο δόγμα διακήρυσσε ότι θα εξαφανιζόταν η ιδιωτική ιδιοκτησία και ο κάτοχός της θα ξεριζωνόταν για πάντα. Στο πλαίσιο του ψυχρού

πολέμου, το κομμουνιστικό δόγμα εμπλουτίστηκε με τη «θεωρία» που προπαγάνδιζε την «εντατικοποίηση της πάλης των τάξεων» και την «επιθετική πάλη των τάξεων». Από το 1945, τα νέα καθεστώτα προχώρησαν σε εθνικοποιήσεις (κρατικοποιήσεις) των μεγάλων επιχειρήσεων, πράξεις που συχνά νομιμοποιούνταν από την αναγκαία δήμευση των περιουσιών «Γερμανών, προδοτών και συνεργατών». Όταν εξασφαλίστηκε το μονοπώλιο της εξουσίας, ήρθε η σειρά των μικροϊδιοκτητών, των εμπόρων και των βιοτεχνών. Οι ιδιοκτήτες μικρών εργαστηρίων ή απλών μαγαζιών που δεν είχαν εκμεταλλευθεί ποτέ κανέναν, εκτός από τους εαυτούς τους ή τα μέλη των οικογενειών τους, είχαν πολλούς λόγους να είναι δυσαρεστημένοι. Όπως και οι μικροί αγρότες, που εκτέθηκαν από την περίοδο 1949-1950 στην αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της γης τους, υπό την πίεση των σοβιετικών υπευθύνων. Όπως και οι εργάτες, κυρίως στα βιομηχανικά κέντρα, που επλήγησαν από διάφορα μέτρα που έθιγαν το επίπεδο της ζωής τους ή εξουδετέρωναν τις κοινωνικές κατακτήσεις του παρελθόντος.

Η δυσαρέσκεια κέρδισε έδαφος, η κοινωνική ένταση οξύνθηκε. Για να εκφράσουν αυτή τη δυσαρέσκεια, οι εργάτες δεν χρησιμοποίησαν μόνο το λόγο και τις αποστολές ψηφισμάτων, αλλά επίσης και μορφές αγώνα πιο προωθημένες: την απεργία και τις διαδηλώσεις. Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1948, μερικούς μήνες ύστερα από τον «νικηφόρο Φεβρουάριο», σε δεκαπέντε τσεχικές και μοραβικές πόλεις και τρεις σλοβακικές οι εργάτες κατέβηκαν σε απεργία που ορισμένες φορές συνοδεύτηκε από διαδηλώσεις. «Υποτροπίασαν» τους τελευταίους μήνες του 1951, ξεκινώντας απεργίες σε όλες τις βιομηχανικές περιοχές, συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας μέσα στα εργοστάσια και διαδηλώσεις (10.000-30.000 άτομα στους δρόμους του Μπρνο). Στη συνέχεια, αρχές Ιουνίου 1953, ως ένδειξη διαμαρτυρίας κατά της νομισματικής μεταρρύθμισης, απεργίες και στάσεις εργασίας έλαβαν χώρα σε δεκάδες σημαντικά εργοστάσια, συνοδευόμενες από διαδηλώσεις που, στο Πίλσεν, εξελίχθηκαν σε οδομαχίες. Το 1953, συνελήφθησαν 472 απεργοί και διαδηλωτές, και η καθοδήγηση του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας απαίτησε να συγκροτηθούν άμεσα κατάλογοι με όσους συμμετείχαν στις ταραχές και κατόπιν να «απομονωθούν και να εγκλειστούν σε στρατόπεδα εργασίας».

Όσο για τους αγρότες, εξεγείρονταν πού και πού. Ένας από αυτούς που συμμετείχαν στην εξέγερση των Ρουμάνων αγροτών, τον Ιούλιο του 1950, αφηγείται πώς συγκεντρώθηκαν μπροστά στην έδρα του Κομμουνιστικού Κόμματος, άοπλοι, και πώς ένας κομμουνιστής ακτιβιστής άρχισε να τους πυροβολεί με ένα πιστόλι. «Τότε εισβάλαμε στην έδρα του ΚΚ», καταθέτει, «και ρίξαμε καταγής τα πορτρέτα του Στάλιν και του Γκεοργκίου Ντεζ και τα ποδοπατήσαμε. [...] Η τύχη τα έφερε να είναι η Μαρία Στογιάν, μια νέα κοπέλα, αυτή που έκοψε τα καλώδια του τηλεφωνικού κέντρου και σήμανε συναγερμό. Οι μπολσεβίκοι την πυροβόλησαν, όσο μπόρεσαν. [...] Κι ύστερα μες στο πρωινό, κατά τις 10 νομίζω, έφτασε η Σεκουριτάτε με πολυβόλα και κάθε λογής βαριά όπλα. Οι γυναίκες και οι ηλικιωμένοι έπεσαν στα γόνατα. "Μη μας χτυπάτε, ούτε εμάς ούτε τα παιδιά μας. Έχετε κι εσείς παιδιά, και γέρους γονείς. Πεθαίνουμε από την πείνα και συγκεντρωθήκαμε για να φωνάξουμε να μην μας παίρνουνε το στάρι". Ο αντισυνταγματάρχης Στανέσκου Μαρτίν έδωσε την εντολή να πυροβολήσουν». Ο αφηγητής συνελήφθη, βασανίστηκε και υποχρεώθηκε σε καταναγκαστική εργασία· απελευθερώθηκε το 1953[21].

Κάτω από καθεστώτα όπου οι ελευθερίες και τα θεμελιώδη δικαιώματα του πολίτη καταπατούνταν, κάθε έκφραση δυσαρέσκειας εθεωρείτο «πολιτική», «αντικρα-

τική». Οι ιθύνοντες χρησιμοποιούσαν συνειδητά τις διώξεις για να βυθίσουν την κοινωνία σε αυτό που ο Κάρελ Κάπλαν αποκαλεί «ψυχολογία του φόβου» και που οι ίδιοι αντιλαμβάνονταν ως «παράγοντα σταθεροποίησης» του καθεστώτος.

Κατά τα έτη 1949-1954, εκατομμύρια ανθρώπων επλήγησαν από τις διώξεις: κι όχι μόνο όσοι φυλακίστηκαν αλλά επίσης και τα μέλη των οικογενειών τους. Η καταστολή εκδηλωνόταν ποικιλόμορφα και δεν σκοπεύουμε να ξεχάσουμε όλους αυτούς που «μετακομίστηκαν» από τη Βουδαπέστη, τη Σόφια, την Πράγα, το Βουκουρέστι ή αλλού προς την επαρχία· στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1951, ανάμεσά τους βρίσκονταν 14.000 Εβραίοι της Βουδαπέστης, οι οποίοι είχαν επιζήσει των σφαγών και ανήκαν στην πιο πολυάριθμη εβραϊκή μειονότητα που υπήρχε στην κεντρική Ευρώπη. Θυμίζουμε ακόμη τις οικογένειες των μεταναστών, τους φοιτητές που είχαν εκδιωχθεί από τις σχολές τους, τις εκατοντάδες χιλιάδες των ανθρώπων που εμφανίζονταν στους καταλόγους των «πολιτικά ύποπτων» ή των «εχθρικών ατόμων», καταλόγους που οι υπηρεσίες Ασφαλείας είχαν επεξεργαστεί και ενημέρωναν διαρκώς από το 1949.

Η θάλασσα της δυστυχίας ήταν τεράστια και οι παραπόταμοι που την τροφοδοτούσαν αστείρευτοι. Ύστερα από την εξόντωση των αντιπροσώπων των πολιτικών κομμάτων και της κοινωνίας των πολιτών, ήρθε η σειρά του «απλού λαού». Στα εργοστάσια, οι «ταραξίες» που αντιμετωπίζονταν ως «μεγάλοι σαμποτέρ» έπεφταν θύματα της «ταξικής δικαιοσύνης». Όπως και αυτοί που, στα χωριά, διέθεταν ένα φυσικό κύρος χάρη στη γνώση και τη σοφία που είχαν αποκτηθεί στη διάρκεια δεκαετιών, και οι οποίοι εναντιώνονταν στην αναγκαστική κολεκτιβοποίηση που βασιζόταν στο μοντέλο της «καλύτερης αγροτικής παραγωγής του κόσμου». Εκατομμύρια άνθρωποι κατάλαβαν τότε ότι οι υποσχέσεις που συχνά τους είχαν οδηγήσει να προσχωρήσουν στην κομμουνιστική πολιτική ήταν ψέματα τακτικής. Μερικοί τόλμησαν να εκφράσουν τη διαφωνία τους.

Δεν υπάρχουν ακόμη ουσιαστικές μελέτες πάνω στην κοινωνική διάσταση της καταστολής και τις διώξεις κατά του «απλού λαού». Διαθέτουμε αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία για τις τσεχικές περιοχές και τη Σλοβακία, όπου όχι μόνο άνοιξαν τα αρχεία αλλά είναι και επισκέψιμα. Για την πλειοψηφία των άλλων χωρών, πρέπει να αρκεστούμε στις δημοσιογραφικές έρευνες και μαρτυρίες, που ευτυχώς είναι εξαιρετικά πολυάριθμες μετά το 1989.

Στην Τσεχοσλοβακία, ήδη στα μέσα του 1950, ο αριθμός των ατόμων που είχαν ασκήσει, πριν τη σύλληψή τους, το επάγγελμα του εργάτη αντιπροσώπευε το 39,1% όσων είχαν φυλακιστεί για «εγκλήματα κατά του Κράτους»· οι κατώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι, συχνά θύματα εκκαθαρίσεων στη διοίκηση, κατείχαν τη δεύτερη θέση με ποσοστό 28%. Το 1951-1952, τα άτομα που συνελήφθησαν από την Κρατική Ασφάλεια ήταν, σχεδόν κατά το ήμισυ, εργάτες· οι αγρότες που βρίσκονταν στην τρίτη θέση ακολουθούσαν από κοντά τους «υπαλλήλους γραφείου» που έρχονταν δεύτεροι.

Το μνημόνιο «για τη δραστηριότητα των δικαστηρίων και της εισαγγελίας» για το έτος 1950 μας πληροφορεί εξάλλου ότι οι καταδικασμένοι για «εγκλήματα ήσσονος βαρύτητας κατά της Δημοκρατίας» (εξώθηση σε εξέγερση, διάδοση ψευδών ειδήσεων, σαμποτάζ μικρότερης εμβέλειας κ.λπ.) οι οποίοι δικάζονταν, στις τσεχικές περιοχές, από τα περιφερειακά δικαστήρια, ήταν σε ποσοστό 41,2% εργάτες και σε ποσοστό 17,7% αγρότες· στη Σλοβακία, οι αντίστοιχοι αριθμοί ήταν 33,9% και 32,6%. Ο αριθμός των εργατών και των χωρικών που δικάστηκαν στις «μεγάλες υποθέσεις» στο Ειδικό

Δικαστήριο ήταν λιγότερο σημαντικός· η κοινωνική κατηγορία των εργατών, συμπεριλαμβανομένων των εργατών γης, παρέμενε ωστόσο μεταξύ των πιο σημαντικών και αυτά τα λαϊκά στρώματα πρόσφεραν, αν προσθέσουμε και τους αγρότες, το 28,8% των καταδικασμένων, το 18,5% των θανατοποινιτών και το 17,6% των ισοβιτών.

Το ίδιο συνέβαινε στις άλλες χώρες, παρόλο που μερικές φορές ο αγρότης είναι αυτός που φιγουράρει στην πρώτη σειρά των θυμάτων. Ο υπερπληθυσμός του «απλού λαού» στο σωφρονιστικό σύμπαν συνδεόταν πιθανόν με την εγκαθίδρυση και επέκταση του *συστήματος των στρατοπέδων συγκέντρωσης*, ενός από τα πλέον χαρακτηριστικά φαινόμενα της βαρβαρότητας των κομμουνιστικών καθεστώτων. Οι φυλακές δεν αρκούσαν για να δεχτούν τη μάζα των κρατουμένων και η εξουσία επανέλαβε, και σ' αυτόν τον τομέα, την εμπειρία της Σοβιετικής Ένωσης δημιουργώντας το αρχιπέλαγος των στρατοπέδων.

Ο μπολσεβικισμός και ο ναζισμός πλούτισαν, είναι προφανές, την ιστορία της καταστολής στον 20ό αιώνα δημιουργώντας, σε καιρό ειρήνης, το σύστημα των στρατοπέδων. Μέχρι την εμφάνιση του Γκουλάγκ και του Λάγκερ (προηγείται το Γκουλάγκ), τα στρατόπεδα ήταν στην Ιστορία «ένα από τα μέσα καταστολής και αποκλεισμού σε καιρό πολέμου», καθώς το επεσήμανε η Αννέτ Βιεβιόρκα στην εισαγωγή της στο αφιέρωμα για τα στρατόπεδα στο περιοδικό *Vingtième Siècle*, το 1997. Κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το σύστημα των στρατοπέδων συγκέντρωσης εγκαθιδρύθηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη και τα στρατόπεδα, το Λάγκερ και το Γκουλάγκ, απεικονίζονταν στο χάρτη της Ευρώπης από τα Ουράλια μέχρι τους πρόποδες των Πυρηναίων. Ωστόσο, η ιστορία τους δεν τέλειωσε με την ήττα της Γερμανίας και των συμμάχων της.

Ήταν άλλωστε τα φασιστικά ή αυταρχικά καθεστώτα, σύμμαχοι της Γερμανίας, που εισήγαγαν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στις χώρες τους. Στη Βουλγαρία, η συντηρητική κυβέρνηση είχε εγκαταστήσει ένα στρατόπεδο εγκλεισμού στο μικρό νησί Αγία Αναστασία, στη Μαύρη Θάλασσα, στα ανοιχτά του Μπουργκάς, ύστερα τα στρατόπεδα Γκόντα Βόντα και Μπέλο Πόλε, όπου φυλακίζονταν οι αντιφρονούντες. Στη Σλοβακία, οι λαϊκιστές που βρίσκονταν στην εξουσία εγκαθίδρυσαν, μεταξύ 1941 και 1944, δεκαπέντε «ποινικές εγκαταστάσεις εργασίας» κοντά σε χωράφια όπου έλειπαν τα εργατικά χέρια και έστειλαν εκεί «αντικοινωνικά στοιχεία», στην πλειονότητά τους Τσιγγάνους Ρομ. Στη Ρουμανία, η δικτατορία του στρατάρχη Αντονέσκου δημιούργησε στρατόπεδα για τους πολιτικούς κρατούμενους, όπως εκείνο του Τίργκου-Ζίου και άλλα που χρησίμευαν στις φυλετικές διώξεις, στην περιοχή που συμπεριλαμβανόταν μεταξύ Δνείστερου και Μπουγκ.

Στο τέλος του πολέμου, υπήρχαν άρα στρατόπεδα που λειτουργούσαν και μπορούσαν να χρησιμεύσουν είτε ως στρατόπεδα μεταγωγής για τη μάζα των νέων εξόριστων (το είδαμε στην περίπτωση της Ουγγαρίας), είτε ως στρατόπεδα εγκλεισμού προσώπων ύποπτων για υποστήριξη του ναζισμού· αυτή ήταν η περίπτωση του Μπούχενβαλντ ή του Ζαξενχάουζεν, διαβόητων στρατοπέδων συγκέντρωσης της ναζιστικής περιόδου, στη σοβιετική ζώνη κατοχής της Ανατολικής Γερμανίας.

Αλλά μετά το 1945, εμφανίστηκαν καινούργια στρατόπεδα, στα οποία η εξουσία φυλάκιζε τους πολιτικούς της αντιπάλους. Τα πρωτεία φαίνεται πως ανήκουν στη Βουλγαρία όπου, από το 1945, ένα διάταγμα επιτρέπει στην αστυνομία να δημιουργήσει εστίες εκπαίδευσης δια της εργασίας (TVO στα βουλγαρικά)· εκατοντάδες άτομα, μεταξύ των οποίων δεκάδες αναρχικοί, στάλθηκαν στο στρατόπεδο Κουτσιάν, κοντά

στο μεγάλο κέντρο ορυχείων του Πέρνικ, που ήδη εκείνη την εποχή επονομαζόταν «τα χάδια του θανάτου», στο Μπόμποφ Ντολ ή στο Μπογκντάνοφ Ντολ, «το στρατόπεδο των ίσκιων» για τους κρατουμένους του. Τα στρατόπεδα αυτά καταγγέλθηκαν ως «μπολσεβίκικα στρατόπεδα συγκέντρωσης», με λεπτομερειακά ντοκουμέντα, ήδη από τον Μάρτιο του 1949 από τους Γάλλους αναρχικούς[22].

Το «αρχιπέλαγος του Γκουλάγκ», για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Ρώσου συγγραφέα Αλεξάντρ Σολζενίτσιν, εγκαθιδρύθηκε στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη κατά τα έτη 1949-1950. Μια σύνθεση που θέλει να κατανοήσει σήμερα την ιστορία αυτών των στρατοπέδων δεν μπορεί δυστυχώς να στηριχθεί πάνω σε ένα πλήθος μελετών και μαρτυριών ανάλογο με εκείνο που διαθέτουμε για τα ναζιστικά στρατόπεδα. Οφείλουμε ωστόσο να την επιχειρήσουμε, τόσο για να εμβαθύνουμε τη γνώση μας για τη φύση των κομμουνιστικών καθεστώτων όσο και ως ένδειξη σεβασμού στη μνήμη των θυμάτων του δεσποτισμού σε αυτό το τμήμα της Ευρώπης.

Φαίνεται, και μια πιο βαθιά μελέτη του σοβιετικού Γκουλάγκ μας στρέφει προς αυτή την υπόθεση, ότι τα στρατόπεδα *ως σύστημα* έχουν αρχικά οικονομική λειτουργία. Προφανώς, αυτό το σύστημα απέβλεπε στην απομόνωση και την τιμωρία ορισμένων ατόμων. Αλλά η εξέταση του χάρτη των κομμουνιστικών στρατοπέδων μάς πείθει εξαρχής ότι δημιουργήθηκαν εκεί όπου το καθεστώς είχε ανάγκη από πολυάριθμη εργατική δύναμη, πειθαρχημένη και φτηνή. Αυτοί οι σύγχρονοι σκλάβοι δεν όφειλαν να κτίζουν πυραμίδες, αλλά κανάλια, φράγματα, εργοστάσια ή οικοδομήματα προς τιμήν των νέων φαραώ, ή ακόμη να δουλεύουν σε ορυχεία άνθρακα, ανθρακίτη και ουρανίου. Μήπως, λοιπόν, η επιλογή των θυμάτων, η έκταση της καταστολής και ο ρυθμός της επηρεάστηκαν από την αναγκαία «ζήτηση φυλακισμένων» που θα δούλευαν σε εργοτάξια και ορυχεία;

Στην Ουγγαρία και την Πολωνία, τα στρατόπεδα στήθηκαν κοντά σε πετρελαιοφόρες λεκάνες. Στη Ρουμανία, ένα μεγάλο μέρος των στρατοπέδων δημιουργήθηκε γύρω από το σχέδιο χάραξης του καναλιού Δούναβη-Μαύρης Θάλασσας και στο δέλτα του Δούναβη· το μεγαλύτερο σύμπλεγμα στρατοπέδων, το πρώτο, πήρε το όνομα Ποάρτα Άλμπα, κύριο σημείο αυτού του μικρού αρχιπελάγους, όπου ονόματα όπως Σερνάντοβα, Μεντζίντια, Βαλέα Νεάγκρα ή Μπαζαραμπί, που όπως και αυτά των μονάδων του άλλου συμπλέγματος που βρισκόταν στο δέλτα του Δούναβη (Περιπράβα, Τσίλια Βέκε, Στοενέστι, Τατάρου) έχουν ανεξίτηλα χαραχτεί στις μνήμες των ανθρώπων. Το κανάλι Δούναβη-Μαύρης Θάλασσας ήταν άλλωστε γνωστό ως «κανάλι του θανάτου». Υπήρξε ένα τρομερό εργοτάξιο καταναγκαστικής εργασίας, όπου χάθηκαν αγρότες που είχαν αντιταχθεί στην κολεκτιβοποίηση ή «ύποπτα άτομα». Στη Βουλγαρία, οι κρατούμενοι του στρατοπέδου Κουτσιάν δούλευαν σε ένα ορυχείο μεταλλοφόρου άνθρακα σε ανοιχτό χώρο, αυτοί του Μπούκοβο σε ένα ορυχείο ουρανίου και αυτοί του Μπελένε ενίσχυαν τα φράγματα του Δούναβη. Στην Τσεχοσλοβακία, ο πληθυσμός των στρατοπέδων ήταν κυρίως συγκεντρωμένος γύρω από τα ορυχεία ουρανίου της περιοχής Γιαχίμοφ, στη δυτική Βοημία, και σε δεύτερη μοίρα στην πετρελαιοφόρο κοιλάδα της Οστράβας, στη Βόρεια Μοραβία.

Γιατί αυτοί οι τόποι κράτησης ονομάσθηκαν «στρατόπεδα εργασίας»; Είναι δυνατόν οι αρμόδιοι να αγνοούσαν ότι στην είσοδο των ναζιστικών στρατοπέδων υπήρχε η επιγραφή *Arbeit macht frei* (Η εργασία ελευθερώνει); Οι συνθήκες ζωής σε αυτούς τους τόπους κράτησης, κυρίως κατά την περίοδο 1949-1953, ήταν εξαιρετικά σκληρές

και οι καθημερινές αγγαρείες προκαλούσαν μερικές φορές την ολοκληρωτική εξάντληση του κρατουμένου.

Σήμερα, αρχίζουμε να μαθαίνουμε τον ακριβή αριθμό των φυλακών και των στρατοπέδων. Η εξακρίβωση του αριθμού των ατόμων που «φιλοξενήθηκαν» εκεί είναι πιο σύνθετο ζήτημα. Στην Αλβανία, ο χάρτης που φτιάχτηκε από την Οντίλ Ντανιέλ εντοπίζει 19 στρατόπεδα και φυλακές. Στη Βουλγαρία, ο χάρτης του «βουλγαρικού Γκουλάγκ» που δημιουργήθηκε μετά το 1990 αποκαλύπτει 86 τοποθεσίες και καταμετρά περίπου 187.000 άτομα, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1944-1962, απογραφή που διενεργήθηκε μετά το 1989 από την ένωση πρώην πολιτικών κρατουμένων. Ο αριθμός αυτός συμπεριλαμβάνει όχι μόνο καταδικασμένους, αλλά επίσης άτομα που στάλθηκαν στα στρατόπεδα χωρίς να δικαστούν ή ακόμη να φυλακιστούν, που κρατήθηκαν σε αστυνομικά τμήματα, μερικές φορές για εβδομάδες, ιδιαίτερα αγρότες που η κράτηση υποτίθεται ότι θα τους συμμόρφωνε ώστε να προσχωρήσουν στις κολεκτίβες. Σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις, περίπου 12.000 άτομα πέρασαν από τα στρατόπεδα μεταξύ 1944 και 1953, και περίπου 5.000 μεταξύ 1956 και 1962.

Στην Ουγγαρία, πολλές εκατοντάδες χιλιάδες άτομα καταδιώχτηκαν μεταξύ 1948 και 1953 και, σύμφωνα με διάφορες εκτιμήσεις, 700.000 με 860.000 καταδικάστηκαν. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, επρόκειτο για «εγκλήματα κατά της κρατικής ιδιοκτησίας». Πρέπει, όπως στις άλλες χώρες, να ενσωματώσουμε στους υπολογισμούς τις διοικητικές κρατήσεις που διενεργούσε η πολιτική αστυνομία. Στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας, όπου το Τείχος στο σύνορο με τη Δύση δεν είχε υψωθεί ακόμη, οι «καινούργιοι» πολιτικοί κρατούμενοι, εκτός από εκείνους που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, φαίνεται ότι δεν ήταν πολλοί.

Στη Ρουμανία, οι εκτιμήσεις του αριθμού των φυλακισμένων κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής περιόδου ποικίλλουν μεταξύ 300.000 και 1.000.000· ο δεύτερος αριθμός περιλαμβάνει πιθανόν όχι μόνο πολιτικούς κρατουμένους αλλά επίσης και του κοινού ποινικού δικαίου (πρέπει να πούμε ότι, στην περίπτωση για παράδειγμα του «παρασιτισμού», η διάκριση είναι μερικές φορές δύσκολη). Σε ό,τι αφορά τα στρατόπεδα, ο Άγγλος ιστορικός Ντέννις Ντέλεταντ εκτιμά σε 180.000 τον αριθμό των κρατουμένων σε ρουμανικά στρατόπεδα στις αρχές της δεκαετίας του '50. Στην Τσεχοσλοβακία, ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων κατά τα έτη 1948-1954 υπολογίζεται σήμερα σε 200.000 άτομα. Για έναν πληθυσμό 12,6 εκατομμυρίων κατοίκων, λειτούργησαν 422 στρατόπεδα και φυλακές. Ο αριθμός των φυλακισμένων περιλαμβάνει όχι μόνο άτομα που δικάστηκαν και καταδικάστηκαν, αλλά επίσης άτομα που φυλακίστηκαν χωρίς δίκη και κλείστηκαν σε στρατόπεδα με αυθαίρετες αποφάσεις των τοπικών αρχών.

Το σωφρονιστικό σύμπαν σε όλες αυτές τις χώρες είχε κοινά σημεία, γεγονός λογικό αφού αντλούσε την έμπνευσή του από την ίδια πηγή, τη Σοβιετική Ένωση, της οποίας οι απεσταλμένοι επέβλεπαν άλλωστε παντού την εγκαθίδρυσή του. Φαίνεται όμως ότι μερικές χώρες εμπλούτισαν την ιστορία και την εξέλιξη των αρχικών χαρακτηριστικών του: η Τσεχοσλοβακία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία.

Η Τσεχοσλοβακία εξαιτίας της γραφειοκρατικής τελειομανίας της· ορισμένοι αναλυτές πιστεύουν ότι το βάρος της γραφειοκρατίας της αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας ήταν ακόμη αισθητό στη συμπεριφορά των κομμουνιστών αυτής της χώρας. Πράγματι, η εξουσία προικίστηκε με μια πρωτότυπη νομοθεσία, το νόμο αρ. 247 της 25ης Οκτωβρίου 1948, που ενέκρινε την ίδρυση TNP (*tabory nucené prace*: στρατόπεδα κα-

ταναγκαστικής εργασίας) για άτομα δεκαοκτώ έως εξήντα χρονών που προορίζονταν για «εκπαίδευση» σε ένα χρονικό πλαίσιο τριών μηνών έως δύο χρόνων, το οποίο θα μπορούσε να συντομευθεί... ή να επιμηκυνθεί. Ο νόμος στόχευε τους εγκληματίες και τα άτομα που «αποφεύγουν να δουλέψουν», αλλά επίσης και εκείνα των οποίων «ο τρόπος ζωής απαιτεί επανορθωτικά μέτρα». Ο ποινικός διοικητικός νόμος αρ. 88 της 12ης Ιουλίου 1950 διέτασσε την αποστολή στα TNP αυτών που δεν σέβονταν, για παράδειγμα, την «προστασία της αγροτικής παραγωγής και της δασοκομίας» ή εκείνων που επεδείκνυαν «εχθρική συμπεριφορά προς τη λαϊκή δημοκρατική τάξη ή την οικοδόμησή της». Αυτά τα νομοθετικά μέτρα έπρεπε να επιτρέπουν, όπως το καθόριζε η έκθεση που παρουσιάστηκε στο εθνικό κοινοβούλιο, «την αποτελεσματική δίωξη των ταξικών εχθρών»[23].

Σύμφωνα με αυτούς τους νόμους, ο περιορισμός του «εχθρού» στα στρατόπεδα αποφασιζόταν από μια τριμελή επιτροπή που αρχικά δημιουργήθηκε δίπλα στην εθνική περιφερειακή επιτροπή, στη συνέχεια δίπλα στην εθνική επιτροπή του διαμερίσματος μετά το 1950, στην πραγματικότητα από την ποινική επιτροπή δίπλα σε αυτή την επιτροπή, στην οποία προήδρευε ο επικεφαλής του τμήματος ασφαλείας. Σε όλες τις περιοχές, η κομμουνιστική εξουσία έστελνε στα TNP γενικά «απλούς ανθρώπους» και βασικά, όπως το βεβαιώνουν οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν μετά το 1989, εργάτες.

Η κομμουνιστική γραφειοκρατία εφηύρε επιπλέον το 1950 ένα άλλο όργανο καταστολής με τη βοήθεια του στρατού: τα PTP (*pomocny technicky prapor*: τάγματα τεχνικής υποστήριξης). Όσοι καλούνταν σε αυτά τα τάγματα ήταν συχνά πολύ μεγαλύτερης ηλικίας από εκείνη της στρατιωτικής θητείας και όφειλαν να εκτελούν σκληρή εργασία στα ορυχεία· μερικές φορές ζούσαν σε συνθήκες παρόμοιες με των στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας.

Μαζί με την Τσεχοσλοβακία, και η Ρουμανία πλούτισε τα αρχικά χαρακτηριστικά της καταστολής στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη: μάλλον ήταν η πρώτη χώρα που εισήγαγε στην ευρωπαϊκή ήπειρο τις μεθόδους της «αναμόρφωσης» δια της «πλύσης εγκεφάλου», που είχαν χρησιμοποιηθεί από τους ασιατικούς κομμουνισμούς· χωρίς αμφιβολία τις είχε τελειοποιήσει πριν ακόμη από τη μαζική εφαρμογή τους στην Ασία. Ο στόχος αυτής της δαιμόνιας επιχείρησης ήταν να οδηγηθούν οι κρατούμενοι στο σημείο να βασανίζουν οι μεν τους δε. Αυτή η καινοτομία εφαρμοζόταν σε μια φυλακή στο Πιτέστι, σχετικά καινούργια, που είχε κατασκευαστεί κατά τη δεκαετία του '30, 110 χιλιόμετρα από το Βουκουρέστι. Το πείραμα άρχισε τον Δεκέμβριο του 1949 και διήρκεσε περίπου τρία χρόνια. Οι αιτίες του ποικίλλουν: πολιτικές, ιδεολογικές, ανθρώπινες και προσωπικές. Χάρη σε μια συμφωνία που έγινε ανάμεσα στον κομμουνιστή Αλεξάντρου Νικόλσκι, έναν από τους ιθύνοντες της ρουμανικής πολιτικής αστυνομίας, και τον Ευτζέν Τουρκάνου, κρατούμενο με φασιστικό παρελθόν, ο τελευταίος έγινε, στη φυλακή, αρχηγός ενός κινήματος που ονομαζόταν Οργάνωση κρατουμένων με κομμουνιστικές πεποιθήσεις (ODCC). Στόχος ήταν η αναμόρφωση των πολιτικών κρατουμένων, με το συνδυασμό της μελέτης κειμένων του κομμουνιστικού δόγματος και σωματικών και ψυχολογικών βασανιστηρίων. Ο πυρήνας της αναμόρφωσης αποτελείτο από δεκαπέντε επιλεγμένους κρατουμένους, που έπρεπε αρχικά να αποκαταστήσουν επαφές και να συγκεντρώσουν την εμπιστοσύνη των άλλων. Σύμφωνα με την αφήγηση του φιλοσόφου Β. Ιερούντσα[24], η αναμόρφωση περιελάμβανε τέσσερις φάσεις.

Η κόλαση του Πιτέστι.

Η Σεκουριτάτε, η ρουμανική πολιτική αστυνομία, χρησιμοποιούσε στις ανακρίσεις τις «κλασικές» μεθόδους βασανιστηρίων: ξύλο, φάλαγγα και κρέμασμα από τα πόδια με το κεφάλι κάτω. Στο Πιτέστι, η ωμότητα των βασανιστηρίων ξεπέρασε κατά πολύ αυτές τις μεθόδους: «Εφαρμόστηκε όλο το φάσμα των μαρτυρίων: κάψιμο με τσιγάρο σε διάφορα μέρη του σώματος· πολλοί κρατούμενοι είχαν νεκρωμένα τα οπίσθια, η σάρκα τους έπεφτε όπως των λεπρών· τους ανάγκαζαν να καταπιούν μια ολόκληρη καραβάνα με περιττώματα και, όταν έκαναν εμετό, τους έχωναν τα ξερατά τους στο στόμα με το ζόρι.

»Η παραληρηματική φαντασία του Τουρκάνου ξεδιπλωνόταν ιδιαίτερα κατά των θρησκευόμενων φοιτητών που αρνούνταν να απαρνηθούν τον Θεό. Μερικοί "βαπτίζονταν" κάθε πρωί με τον ακόλουθο τρόπο: τους βουτούσαν το κεφάλι μέσα σε έναν κουβά γεμάτο ούρα και κόπρανα, ενώ οι άλλοι κρατούμενοι έψελναν γύρω-γύρω τις τελετουργικές φράσεις του βαπτίσματος. Για να μην πνιγεί αυτός που βασανιζόταν, του έβγαζαν το κεφάλι πού και πού και τον άφηναν για λίγο να αναπνεύσει πριν το ξαναβυθίσουν μες στη βρομιά. Ένας από αυτούς που είχε βασανιστεί συστηματικά με τον προαναφερθέντα τρόπο, είχε αποκτήσει ένα τικ που διήρκεσε σχεδόν δύο μήνες: κάθε πρωί, πήγαινε μόνος του και βύθιζε το κεφάλι στο μαστέλο, προς μεγάλη χαρά των αναμορφωτών του.

»Όσο για τους μαθητές των θρησκευτικών σχολών, ο Τουρκάνου τους υποχρέωνε να ιερουργούν στις λειτουργίες μαύρης μαγείας που σκηνοθετούσε, κυρίως κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας, την παραμονή τού Πάσχα. Μερικοί παρίσταναν τους ψάλτες, άλλοι τους ιερείς. Το κείμενο της λειτουργίας του Τουρκάνου ήταν προφανώς πορνογραφικό και παράφραζε με δαιμονικό τρόπο το πρωτότυπο. Η Παρθένος αποκαλούνταν "η μεγάλη πουτάνα" και ο Ιησούς "ο μαλάκας που πέθανε πάνω στο σταυρό". Εκείνος που έπαιζε το ρόλο του ιερέα έπρεπε να γδυθεί εντελώς, τον τύλιγαν σε ένα σεντόνι λερωμένο με ακαθαρσίες και του κρεμούσαν στο λαιμό έναν φαλλό φτιαγμένο από σαπούνι και ψίχα, ψεκασμένο με DDT. Το 1950, στη διάρκεια της νύχτας τού Μ. Σαββάτου, οι σπουδαστές που αναμορφώνονταν υποχρεώθηκαν να περάσουν μπροστά από έναν τέτοιο "ιερέα", να φιλήσουν το φαλλό και να πουν: "Χριστός Ανέστη"».

(Β. Ιερούντσα, *όπ.π.*, σ. 59-61).

Η πρώτη ονομαζόταν «εξωτερικό ξεμασκάρεμα»: ο φυλακισμένος έπρεπε να αποδείξει την αφοσίωσή του ομολογώντας ό,τι είχε κρύψει στη διάρκεια της ανάκρισής του, ιδιαίτερα τους δεσμούς του με φίλους του που παρέμεναν ελεύθεροι. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης, του «εσωτερικού ξεμασκαρέματος», όφειλε να καταγγείλει όσους τον είχαν βοηθήσει στο εσωτερικό της φυλακής. Κατά τη διάρκεια της τρίτης φάσης, του «δημόσιου ηθικού ξεμασκαρέματος», ζητούσαν από τον κρατούμενο να χλευάσει ό,τι θεωρούσε ιερό – τους γονείς του, τη σύζυγό του, την αρραβωνιαστικιά του, τον Θεό αν ήταν πιστός, τους φίλους του. Τότε ερχόταν η τέταρτη φάση: ο υποψήφιος για ένταξη σε ODCC χρεωνόταν με την «αναμόρφωση» του καλύτερου φίλου του, βασανίζοντάς τον με τα ίδια του τα χέρια και μεταβαλλόμενος έτσι σε δήμιο. «Το βασανιστήριο ήταν το κλειδί της επιτυχίας. Σφράγιζε αναπόδραστα τις ομολογίες, στη διάρκεια των διαδοχικών φάσεων. [...] Δεν ξέφευγε κανείς από το βασανιστήριο. Μπορούσαν στην καλύτερη περίπτωση να το συντομεύσουν, υπό τον όρο ότι θα δέχονταν να κατηγορηθούν για χειρότερα εγκλήματα. Ορισμένοι βασανίστηκαν επί δύο μήνες· άλλοι, πιο "συνεργάσιμοι" μόνο για μία εβδομάδα»[25].

Το 1952, οι ρουμανικές αρχές αποφάσισαν να επεκτείνουν, χωρίς επιτυχία, το πείραμα του Πιτέστι, ιδιαίτερα στα στρατόπεδα εργασίας του καναλιού Δούναβης-Μαύρη Θάλασσα. Καθώς το μυστικό είχε αποκαλυφθεί από τα δυτικά ραδιόφωνα, η κομμουνιστική ηγεσία τερμάτισε την αναμόρφωση τον Αύγουστο του 1952. Κατά τη διάρκεια μιας δίκης το 1954, ο Ευτζέν Τουρκάνου και έξι από τους συνενόχους του καταδικάστηκαν σε θάνατο, αλλά κανείς από τους πραγματικά υπεύθυνους του αστυνομικού μηχανισμού δεν θίχτηκε ποτέ.

Τέλος, τρίτη περίπτωση από τις χώρες που συνεισέφεραν, νομίζουμε, ένα αυθεντικό χαρακτηριστικό στην ιστορία των ευρωπαϊκής κομμουνιστικής καταστολής: η Βουλγαρία και το στρατόπεδό της του Λόβετς. Αυτό το στρατόπεδο δημιουργήθηκε το 1959, επτά χρόνια ύστερα από το θάνατο του Στάλιν, τρία χρόνια μετά το λόγο του Χρουστσόφ στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ που καταδίκασε τα σταλινικά εγκλήματα, τη στιγμή που πολλά στρατόπεδα για πολιτικούς κρατούμενους έκλειναν, συμπεριλαμβανομένων εκείνων της Σοβιετικής Ένωσης. Δεν ήταν τεράστιο, δεν μπορούσε να δεχτεί περισσότερους από χίλιους κρατουμένους περίπου, αλλά ήταν φρικτό εξαιτίας των δολοφονιών που διέπρατταν εκεί οι δήμιοι. Βασάνιζαν και αποτέλειωναν τους κρατουμένους με τον πιο πρωτόγονο τρόπο: χτυπώντας τους με ραβδιά.

Η εξουσία άνοιξε το στρατόπεδο του Λόβετς ύστερα από το κλείσιμο του στρατοπέδου του Μπελένε που ήταν για τα καλά σφηνωμένο στη μνήμη των Βουλγάρων· εκεί έδιναν για τροφή στα γουρούνια τα πτώματα των κρατουμένων που είχαν πεθάνει ή δολοφονηθεί.

Επισήμως, το στρατόπεδο του Λόβετς δημιουργήθηκε για τους υπότροπους εγκληματίες και τους σκληρούς κακοποιούς. Αλλά οι μαρτυρίες που είδαν το φως μετά το 1990 αποκαλύπτουν ότι οι κατάδικοι στέλνονταν εκεί κατά κανόνα χωρίς δίκη: «Φοράτε παντελόνια σύμφωνα με τη δυτική μόδα, έχετε μακριά μαλλιά, ακούτε αμερικανική μουσική, μιλάτε γλώσσες εχθρικών χωρών που σας επιτρέπουν να έρχεστε σε επαφή με ξένους τουρίστες... Λοιπόν, στο μπουντρούμι!» Έτσι ο τρόφιμος αυτού του στρατοπέδου, αυτής της εστίας αναμόρφωσης, ήταν συχνά νέος.

Στον πρόλογο του βιβλίου που συγκεντρώνει μαρτυρίες των κρατουμένων, των οικογενειών τους αλλά επίσης και μελών του διωκτικού μηχανισμού, ο Τσβετάν Τοντόροφ συνοψίζει τη ζωή στο στρατόπεδο του Λόβετς:

«Στη διάρκεια του πρωινού προσκλητηρίου, ο αρχηγός της αστυνομίας (ο υπεύθυνος της Κρατικής Ασφάλειας στο στρατόπεδο) επιλέγει τα θύματά του· έχει τη συνήθεια να βγάζει από την τσέπη του ένα μικρό καθρεφτάκι και να τους το δίνει: "Ορίστε, κοιτάξου για τελευταία φορά!" Οι καταδικασμένοι παίρνουν τότε ένα σάκο, που θα χρησιμέψει το βράδυ για να κουβαλήσουν οι σύντροφοί τους το πτώμα τους στο στρατόπεδο: πρέπει να τον μεταφέρουν οι ίδιοι, όπως ο Χριστός το σταυρό του ανεβαίνοντας στο Γολγοθά. Ξεκινάνε για το εργοτάξιο, ένα λατομείο. Θα τους χτυπήσουν μέχρι θανάτου οι επικεφαλής και θα τους κλείσουν στο σάκο τους τυλίγοντάς τους με σύρμα. Το βράδυ, οι σύντροφοί τους θα τους ξαναπάνε στο στρατόπεδο, αραδιασμένους σε ένα κάρο, και τα πτώματα θα στοιβαχτούν πίσω από τις τουαλέτες – μέχρι να γίνουν είκοσι, ώστε το καμιόνι να μην κάνει τζάμπα διαδρομές. Αυτοί που δεν έχουν συμπληρώσει τη νόρμα στη διάρκεια της μέρας ξεχωρίζουν στο απογευματινό προσκλητήριο: ο υπεύθυνος της αστυνομίας σχεδιάζει με την άκρη του ραβδιού του έναν κύκλο στο χώμα· όσους καλούν να μπουν μέσα, τους σπάνε στο ξύλο»[26].

Δεν είναι ακόμη εξακριβωμένος ο αριθμός όσων πέθαναν σε αυτό το στρατόπεδο. Αλλά ακόμη κι αν πρόκειται για μερικές εκατοντάδες άτομα, το Λόβετς, που οι βουλγαρικές αρχές το έκλεισαν το 1962, ύστερα από μια σαφή βελτίωση του εσωτερικού του καθεστώτος το 1961, αποτελεί ένα σημαντικό σύμβολο της βαρβαρότητας των κομμουνιστικών χωρών. Νιώθουμε την ανάγκη εδώ να μιλήσουμε για τη «βαρβαρότητα των Βαλκανίων», αναφερόμενοι στο βιβλίο για την τρομοκρατία στα Βαλκάνια ύστερα από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο που είχε γράψει ο Ανρί Μπαρμπύς, συγγραφέας γνωστός για τις φιλοσταλινικές θέσεις του.

Περατώνοντας την ανάλυσή μας για τις διώξεις κατά των μη-κομμουνιστών, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι αυτή η πραγματικά μαζική τρομοκρατία δεν δικαιολογούνταν καθόλου από το «πλαίσιο της εποχής», από τον Ψυχρό Πόλεμο που επικρατούσε στον κόσμο ύστερα από το 1947 και που αποκορυφώθηκε στα επόμενα χρόνια, με τον «καυτό» πόλεμο, τον αληθινό πόλεμο στην Κορέα από το 1950 έως το 1953. Οι αντίπαλοι της κομμουνιστικής εξουσίας στο εσωτερικό των σχετικών χωρών δεν είχαν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, υποστηρίξει τη βίαιη και ένοπλη δράση. (Η Πολωνία αποτελεί αξιοσημείωτη εξαίρεση, καθώς και μερικές ένοπλες ομάδες στη Βουλγαρία και στη Ρουμανία). Η αντιπολίτευσή τους, συχνά αυθόρμητη, ανοργάνωτη, εκδηλωνόταν δημοκρατικά. Οι πολιτικοί που δεν είχαν διαφύγει στο εξωτερικό πίστευαν στην αρχή ότι οι διώξεις θα ήταν παροδικές. Οι περιπτώσεις ένοπλης αντιπολίτευσης ήταν σπάνιες· επρόκειτο, συχνά, για «ξεκαθάρισμα λογαριασμών» των μυστικών υπηρεσιών ή για τυφλά χτυπήματα που αφορούσαν εγκληματικές πράξεις του κοινού ποινικού δικαίου παρά για προσχεδιασμένο πολιτικό αγώνα.

Ωστόσο η βία και η εμβέλεια της αντιπολιτευτικής δράσης δεν δικαιολογούσαν τη βιαιότητα των διώξεων. Γνωρίζουμε με βεβαιότητα, αντίθετα, ότι η «πάλη των τάξεων» ήταν πολλές φορές «οργανωμένη», ενώ συχνά τα αντιπολιτευόμενα δίκτυα στήνονταν από τους προβοκάτορες-πράκτορες της μυστικής αστυνομίας. Και ότι συνέβαινε ο Μεγάλος Χειραγωγός να επιβραβεύει τις υπηρεσίες τους επιτρέποντας την εκτέλεση των προβοκατόρων.

Σήμερα, σκοντάφτουμε ακόμη, σε ό,τι αφορά την ιστορία του κομμουνισμού, σε έναν λόγο που επικαλείται το «σεβασμό του πλαισίου της εποχής», την «κοινωνική σκοπιά» κ.λπ. Άραγε, αυτός ο λόγος δεν βασίζεται σε μια ιδεολογική προσέγγιση της Ιστορίας και σε έναν άλλο «ρεβιζιονισμό», που δεν σέβονται τα επιβεβαιωμένα γεγονότα ενώ ταυτόχρονα αντιτίθενται στην πραγματική έρευνα για την αλήθεια; Εκείνοι που δείχνουν ευαισθησία ως προς αυτήν δεν θα έπρεπε να ασχοληθούν με την κοινωνική διάσταση της καταστολής, με όλον αυτόν τον «απλό λαό» που καταδιώχθηκε ωμά;

Οι δίκες των κομμουνιστών ηγετών

Η δίωξη των κομμουνιστών συνδέεται με τα πιο σημαντικά επεισόδια της ιστορίας της καταστολής στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα· το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα και τα εθνικά του παρακλάδια δεν σταμάτησαν εξάλλου να καταδικάζουν «την αστική δικαιοσύνη και αστυνομία», και ιδιαίτερα τις φασιστικές και ναζιστικές διώξεις. Χιλιάδες αφοσιωμένων κομμουνιστών αγωνι-

στών υπήρξαν όντως θύματα των φασιστικών καθεστώτων και των ναζί κατακτητών κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Ωστόσο, οι διωγμοί κατά των κομμουνιστών δεν σταμάτησαν με τη σταδιακή εγκατάσταση των «λαϊκών δημοκρατιών», όταν το Κράτος της «δικτατορίας του προλεταριάτου» υποκατέστησε το «αστικό Κράτος».

Από το 1945, στην Ουγγαρία, η πολιτική αστυνομία φυλάκισε τον Παλ Ντεμένυ, τον Γιόζεφ Σκόλνικ και μερικούς συντρόφους τους. Λογάριαζαν τους εαυτούς τους κομμουνιστές, και με αυτή την ιδιότητα είχαν καθοδηγήσει παράνομες ομάδες της Αντίστασης, όπου συχνά είχαν στρατευθεί νέοι και εργάτες στα βιομηχανικά κέντρα, τα μέλη αυτών των ομάδων ήταν περισσότερα από αυτά του ουγγρικού ΚΚ που καθοδηγείτο από τη Μόσχα. Γι' αυτό το κόμμα, οι κομμουνιστές του είδους Ντεμένυ θεωρούνταν ανταγωνιστές καθώς και «τροτσκιστές» ή «αποκλίνοντες». Μετά την Απελευθέρωση, ο αντιστασιακός Παλ Ντεμένυ είχε λοιπόν τη μοίρα αυτών που είχε πολεμήσει, και έμεινε φυλακισμένος μέχρι το 1957. Στη Ρουμανία, η τύχη του Στεφάν Φόρις, γενικού γραμματέα του ΚΚ Ρουμανίας από τα μισά της δεκαετίας του '30, ήταν πιο τραγική: αφού κατηγορήθηκε ως πράκτορας της αστυνομίας, κρατήθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό μέχρι το 1944· το 1946, τον σκότωσαν χτυπώντας τον στο κεφάλι με μια σιδερένια ράβδο. Η γριά μητέρα του, που τον αναζητούσε παντού, τον βρήκε μια μέρα πνιγμένο σε ένα ποτάμι της Τρανσυλβανίας, με μεγάλες πέτρες δεμένες στο λαιμό του. Η πολιτική δολοφονία του Φόρις καθώς και οι εκτελεστές του καταγγέλθηκαν το 1968 από τον Τσαουσέσκου.

Οι περιπτώσεις του Ντεμένυ, του Φόρις και άλλων υπογραμμίζουν αυτή την αναμφισβήτητη πραγματικότητα: για τον διωκτικό μηχανισμό, υπήρχαν οι «καλοί» κομμουνιστές, οργανωμένοι στο πιστό στη Μόσχα κόμμα, και οι «κακοί», που αρνούνταν να ενταχθούν στις γραμμές αυτού του υποταγμένου κόμματος. Ωστόσο, τούτη η αρχή δεν ίσχυε διαρκώς σε όλες τις χώρες, καθώς η διαλεκτική της κομμουνιστικής καταστολής εκλεπτύνθηκε περαιτέρω μετά το 1948.

Τέλη Ιουνίου εκείνου του χρόνου, το Γραφείο Πληροφοριών των κομμουνιστικών κομμάτων (Κομινφόρμ), το οποίο είχε ιδρυθεί τον Σεπτέμβριο του 1947 και συσπείρωνε τα κομμουνιστικά κόμματα εξουσίας (εκτός της Αλβανίας) και τα δύο πιο ισχυρά κόμματα της δυτικής Ευρώπης, το γαλλικό και το ιταλικό, καταδίκαζε τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο και καλούσε σε ανατροπή του ηγέτη της. Τους επόμενους μήνες, έπαιρνε μορφή ένα φαινόμενο απολύτως καινούργιο στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος: η «παρέκκλιση», η αντίθεση στους κυρίαρχους της Μόσχας, η ανάγκη να είναι κανείς αυτόνομος και ανεξάρτητος από το «Κέντρο-Βασιλιά» που ήταν πάντα η πρακτική των μικρών ομάδων αγωνιστών, έπαιρνε στο εξής «κρατική» μορφή. Ένα μικρό κράτος των Βαλκανίων, όπου το μονοπώλιο της εξουσίας του ΚΚ είχε αποδείξει τις δυνατότητές του, καθώς και την ωμότητά του, εξαπέλυε μια πρόκληση στο κέντρο της κομμουνιστικής αυτοκρατορίας. Η ολοένα και περισσότερο τεταμένη κατάσταση έδινε στους διωγμούς των κομμουνιστών αδιανόητες έως τότε προοπτικές: οι τελευταίοι, στα κράτη που διευθύνονταν από τους κομμουνιστές, μπορούσαν πλέον να διωχθούν ως «σύμμαχοι» ή «πράκτορες» ενός άλλου κομμουνιστικού κράτους.

Ας δούμε προσεκτικά τις δύο όψεις αυτού του ιστορικού νεωτερισμού στις διώξεις κατά των κομμουνιστών, από τις οποίες η γιουγκοσλαβική όψη είχε αποσιωπηθεί και γενικά αγνοηθεί για καιρό στην ιστορία των λαϊκών δημοκρατιών. Ύστερα από τη

ρήξη που το δημοσιογραφικό λεξιλόγιο ονόμασε «σχίσμα Τίτο-Στάλιν», η Γιουγκοσλαβία γνώρισε μια οικονομική κατάσταση ένδειας την οποία ορισμένοι μάρτυρες χαρακτήρισαν «χειρότερη» από ό,τι στην περίοδο του πολέμου. Όλες οι γέφυρες με το εξωτερικό κόπηκαν από τη μια μέρα στην άλλη και η χώρα απειλήθηκε σοβαρά, με τα σοβιετικά άρματα συγκεντρωμένα στα σύνορά της. Το 1948-1949, η προοπτική ενός καινούργιου πολέμου, συνδεμένη με μια σοβιετική επιδρομή, δεν φάνταζε απίθανη σε μια χώρα που είχε ρημαχτεί από τον τόσο πρόσφατο Δεύτερο Παγκόσμιο.

Στην καταδίκη της «γιουγκοσλαβικής προδοσίας» και στις υπαρκτές απειλές, η εξουσία στο Βελιγράδι αντέδρασε με την «απομόνωση» των πιστών της Μόσχας που επονομάστηκαν *informbiroutsi* («άνθρωποι της Κομινφόρμ») και όλων αυτών που επιδοκίμασαν την απόφαση της Κομινφόρμ, τον Ιούνιο του 1948. Αυτή η απομόνωση δεν έγκειτο σε έναν απλό εγκλεισμό που θα εμπόδιζε κάθε επαφή με τον εξωτερικό κόσμο. Η τιτοϊκή εξουσία, διαποτισμένη από το μπολσεβίκικο δόγμα, προσέτρεξε πράγματι σε μεθόδους που αντιστοιχούσαν στην πολιτική της κουλτούρα: τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η Γιουγκοσλαβία διέθετε πολυάριθμα νησιά και προς τιμήν, ίσως, του πρώτου μπολσεβίκικου στρατοπέδου στο αρχιπέλαγος Σολόβκι, ένα από αυτά, το Γκόλι Ότοκ (Γυμνό Νησί), έγινε το κεντρικό στρατόπεδο. Και δεν επρόκειτο για ένα συνηθισμένο στρατόπεδο, γιατί εκεί εφαρμόζονταν μέθοδοι αναμόρφωσης που έμοιαζαν πολύ με εκείνες του στρατοπέδου Πιτέστι στη Ρουμανία και που ίσως πρέπει να ονομαστούν «βαλκανικές». Ιδού, για παράδειγμα, «ο κλοιός της ατίμωσης», που ονομάστηκε επίσης «ζεστός λαγός»: ο νεοφερμένος περνούσε μεταξύ δύο γραμμών κρατουμένων –αυτών που ήθελαν να βελτιώσουν την κατάστασή τους ή να απαλλαγούν από την κατηγορία που τους βάραινε– οι οποίοι τον ξυλοφόρτωναν, τον έβριζαν, του πετούσαν πέτρες. Έτσι, το τελετουργικό των «κριτικών και αυτοκριτικών», συνδεόταν, εννοείται, με εκείνο των «ομολογιών».

Το βασανιστήριο ήταν το καθημερινό ψωμί των φυλακισμένων. Ανάμεσα στα μαρτύρια, ας σημειώσουμε εκείνο του «κουβά» –κρατούσαν το κεφάλι του κρατουμένου πάνω από ένα δοχείο γεμάτο με ακαθαρσίες–, και επίσης το *bunker* –ένα μπουντρούμι εγκατεστημένο σε ένα όρυγμα. Αλλά η πιο διαδεδομένη ίσως μέθοδος, που χρησιμοποιείτο από τους επιβλέποντες-«αναμορφωτές» και που θυμίζει τα μαρτύρια των ναζιστικών στρατοπέδων, ήταν το σπάσιμο πέτρας σε αυτό το βραχώδες νησί της Αδριατικής. Και για να ολοκληρώνεται ο εξευτελισμός αυτού που το εκτελούσε, ο βράχος πετιόταν κατόπιν στη θάλασσα...

Ο διωγμός των κομμουνιστών στη Γιουγκοσλαβία, που ξέσπασε το 1948-1949, υπήρξε πιθανόν μέρος των πιο μαζικών διώξεων που είχε γνωρίσει η Ευρώπη μέχρι τότε, ύστερα από τη Σοβιετική Ένωση των δεκαετιών '20-'40, τη Γερμανία της δεκαετίας του '30 και το διωγμό των κομμουνιστών κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής – «μαζική» καταδίωξη προφανώς, αν συνυπολογιστεί ο αριθμός των κατοίκων και ο αριθμός των οργανωμένων κομμουνιστών. Σύμφωνα με επίσημες πηγές που για καιρό κρατήθηκαν μυστικές, έπληξε 16.731 άτομα, από τα οποία 5.037 ύστερα από κανονική δίκη· τα τρία τέταρτα στάλθηκαν στο Γκόλι Ότοκ και στο Γκργκουρ. Οι ανεξάρτητες αναλύσεις του Βλαντίμιρ Ντέντιζερ εκτιμούν ότι 31.000 με 32.000 άτομα πέρασαν μόνο από το στρατόπεδο Γκόλι Ότοκ. Η πρόσφατη έρευνα είναι ακόμη από τη μεριά της ανίκανη να εξακριβώσει τον αριθμό των νεκρών κρατουμένων, θυμάτων εκτέλεσης, εξασθένισης, πείνας και επιδημιών ή ακόμη και αυτοκτονιών, ακραία λύση με την

οποία ορισμένοι κομμουνιστές απαντούσαν στα διλήμματα που τους έθετε με ωμό τρόπο η κατάστασή τους.

Η δεύτερη όψη του διωγμού των κομμουνιστών είναι πιο γνωστή: η καταστολή κατά των «τιτοϊκών πρακτόρων» στις άλλες λαϊκές δημοκρατίες. Συχνότερα, πήρε τη μορφή των «δικών-θέαμα» που επιζητούσαν να εντυπωσιάσουν όχι μόνο την κοινή γνώμη των συγκεκριμένων χωρών, αλλά επίσης και εκείνη των άλλων χωρών που είχαν συρθεί με τη βία στο «στρατόπεδο της ειρήνης και του σοσιαλισμού». Η εξέλιξη αυτών των δικών έπρεπε να αποδεικνύει ότι το σύνθημα της Μόσχας σύμφωνα με το οποίο ο κύριος εχθρός όφειλε να αναζητηθεί στους ίδιους τους κόλπους των κομμουνιστικών κομμάτων ήταν καλά θεμελιωμένο και παράλληλα να εμπνέει τη γενικευμένη καχυποψία και μια ακοίμητη επαγρύπνηση.

Από τις αρχές του 1948, το ρουμανικό ΚΚ ασχολήθηκε με την περίπτωση του Λουκρέτιου Πατρασκάνου, υπουργού Δικαιοσύνης από το 1944 έως το 1948, διανοουμένου που είχε τη φήμη θεωρητικού του μαρξισμού, ενός από τους ιδρυτές του Κόμματος το 1921, σε ηλικία μόλις 21 ετών. Από την άποψη του κατηγορητηρίου, η περίπτωση Πατρασκάνου αποτέλεσε το πρελούδιο για την καμπάνια κατά του Τίτο. Αφού αποπέμφθηκε από την κυβέρνηση τον Φεβρουάριο του 1948 και κατόπιν φυλακίστηκε, ο Πατρασκάνου καταδικάστηκε σε θάνατο τον Απρίλιο του 1954 και εκτελέστηκε στις 16 Απριλίου, ύστερα από έξι χρόνια κράτησης και ένα χρόνο μετά το θάνατο του Στάλιν. Το μυστήριο αυτής της αργοπορημένης εκτέλεσης δεν έχει φωτιστεί ολοκληρωτικά, ενώ μια από τις πιο τολμηρές υποθέσεις προτείνει ότι ο Γκεοργκίου Ντεζ, ο γενικός γραμματέας του ΚΚΡ, φοβόταν την αποκατάστασή του και έβλεπε στο πρόσωπό του έναν ανταγωνιστή· υπόθεση μόνον εν μέρει ικανοποιητική, καθώς οι δύο κομμουνιστές ηγέτες είχαν συγκρουστεί ήδη από την εποχή του πολέμου.

Το 1949, οι δίκες κατά των κομμουνιστών ηγετών είχαν ως στόχο αρχικά χώρες γειτονικές με τη Γιουγκοσλαβία. Η πρώτη έγινε στην Αλβανία, της οποίας η ηγεσία ήταν εξαιρετικά συνδεδεμένη με τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές. Αυτός που επελέγη ως θύμα, ο Κότσι Ντζότζε, ένας από τους αρχηγούς της ένοπλης κομμουνιστικής Αντίστασης, υπουργός Εσωτερικών και γενικός γραμματέας του Κόμματος μετά τον πόλεμο, ήταν αληθινά ένας άνθρωπος αφοσιωμένος στον Τίτο. Ύστερα από μια πολιτική καμπάνια στο εσωτερικό του Κόμματος, το φθινόπωρο του 1948, που μαστίγωνε την «τροτσκιστική φιλογιουγκοσλαβική φράξια, στην οποία ηγούντο οι Ντζότζε και Κρίστο», οι σύμμαχοι των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών συνελήφθησαν τον Μάρτιο του 1949. Ο Κότσι Ντζότζε δικάστηκε στα Τίρανα μαζί με τέσσερα άλλα ηγετικά στελέχη – τους Πάντι Κρίστο, Βάσκο Κολέτσι, Νούρι Χούτα και Βάνγκο Μιτρογιόργι. Καταδικάστηκε σε θάνατο στις 10 Ιουνίου και εκτελέστηκε την επομένη. Οι τέσσερις σύντροφοί του καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές, ενώ και άλλοι φιλογιουγκοσλάβοι κομμουνιστές σύντομα έπεσαν θύματα της «εκκαθάρισης» του αλβανικού Κόμματος.

Η δεύτερη θεαματική δίκη της «αντιτιτοϊκής» σειράς έλαβε χώρα τον Σεπτέμβριο του 1949 στη Βουδαπέστη, με κατηγορούμενο-βεντέτα τον Λάζλο Ράικ, παλιό μέλος των Διεθνών Ταξιαρχιών στην Ισπανία· ο Ράικ ήταν ένας από τους αρχηγούς της εσωτερικής Αντίστασης, κατόπιν υπουργός Εσωτερικών πολύ σκληρός στη δίωξη των μη κομμουνιστών δημοκρατών, και τέλος υπουργός Εξωτερικών. Συλληφθείς τον Μάιο του 1949, ο Ράικ βασανίστηκε, αλλά ταυτόχρονα εκτέθηκε στον εκβιασμό των παλιών του συντρόφων στην εξουσία –έπρεπε να «βοηθήσει το Κόμμα», θα καταδικαζόταν

αλλά δεν θα εκτελείτο– μέχρι το σημείο να προβεί σε «ομολογίες» στο δικαστήριο οι οποίες επιβάρυναν εξαιρετικά τον Τίτο και τους Γιουγκοσλάβους ως «εχθρούς των λαϊκών δημοκρατιών». Η ετυμηγορία του ουγγρικού δικαστηρίου, η οποία εκδόθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου, ήταν χωρίς δικαίωμα έφεσης: οι Λάζλο Ράικ, Τίμπορ Σένυ και Αντράς Σαλάι καταδικάστηκαν σε θάνατο, ο Γιουγκοσλάβος Λάζαρ Μπράνκοβ και ο σοσιαλδημοκράτης Παλ Γιούστους σε ισόβια. Ο Ράικ εκτελέστηκε στις 16 Οκτωβρίου. Σε μια συμπληρωματική δίκη, το στρατιωτικό δικαστήριο έστειλε στο θάνατο τέσσερις υψηλόβαθμους αξιωματούχους.

Στους διωγμούς που ακολούθησαν τη δίκη Ράικ, 94 άτομα συνελήφθησαν στην Ουγγαρία, και στη συνέχεια καταδικάστηκαν ή κλείστηκαν σε στρατόπεδα· 15 εκτελέστηκαν, άλλοι 11 πέθαναν στη φυλακή, 50 καταδικάστηκαν σε δέκα και πλέον χρόνια κάθειρξης. Οι νεκροί αυτής της υπόθεσης έφτασαν περίπου τους 60, αν συμπεριλάβουμε και τις αυτοκτονίες συγγενών, αλλά επίσης –και γιατί όχι;– δικαστών και αξιωματικών που είχαν πάρει μέρος στις ανακρίσεις.

Οι αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της διευθυντικής ομάδας καθώς και ο ζήλος του γενικού γραμματέα του Κόμματος, Ματίας Ράκοσι, και των αρχηγών της μυστικής αστυνομίας πρέπει χωρίς αμφιβολία να ληφθούν υπόψη στην επιλογή των θυμάτων και του «αρχηγού» τους, Λάζλο Ράικ. Αυτοί οι παράγοντες ή και άλλοι ακόμη δεν πρέπει ωστόσο να αποκρύψουν την ουσία: εκείνοι που αποφάσιζαν στη Μόσχα, μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν οι υπεύθυνοι της Ασφάλειας και των υπηρεσιών πληροφοριών που ήταν επιφορτισμένες με την κεντρική και ανατολική Ευρώπη, βρίσκονταν στην καρδιά των υπόγειων ενεργειών κατά ορισμένων κομμουνιστών στη διάρκεια του πρώτου κύματος των διώξεων. Μόχθησαν για να ανακαλύψουν μια τεράστια «διεθνή αντισοβιετική συνωμοσία». Η δίκη Ράικ έπρεπε να έχει σ' αυτήν ρόλο-κλειδί, με κύριο μάρτυρα κατηγορίας τον Νόελ Φιλντ, έναν Αμερικανό ο οποίος είχε προσχωρήσει μυστικά στον κομμουνισμό και ο οποίος βοηθούσε τις σοβιετικές υπηρεσίες, γεγονός που απέδειξαν καθαρά τα αρχεία που ανοίχθηκαν πρόσφατα[27].

Αυτή η τάση «διεθνοποίησης» της συνωμοσίας, που για την ώρα ήταν κυρίως «τιτοϊκή», εκδηλώθηκε επίσης στη δίκη της Σόφιας κατά του Τράιτσο Κόστοφ. Παρασημοφορημένο μέλος της Κομιντέρν, καταδικασμένος σε θάνατο την εποχή του παλαιού καθεστώτος, ηγέτης της ένοπλης εσωτερικής Αντίστασης, αντιπρόεδρος τής κυβερνήσεως μετά τον πόλεμο, ο Κόστοφ εθεωρείτο διάδοχος του Γκεόργκι Ντιμιτρόφ· η υγεία του πρώην γενικού γραμματέα της κομμουνιστικής Διεθνούς και ηγέτη του βουλγαρικού ΚΚ από το 1946, επιδεινώθηκε σημαντικά το 1949. Παρότι νοσηλεύτηκε στην ΕΣΣΔ από τον Μάρτιο, πέθανε εκεί στις 2 Ιουλίου.

Από τα τέλη του 1948, στους ηγετικούς κύκλους του ΚΚ Βουλγαρίας, οι «μοσχοβίτες» (τα ηγετικά στελέχη που είχαν περάσει τον πόλεμο στη Μόσχα, όπως ο Ράκοσι στην Ουγγαρία και ο Γκότβαλντ στην Τσεχοσλοβακία) ασκούσαν κριτική στα «λάθη και τα ελαττώματα» του Κόστοφ, ιδιαίτερα στη «λάθος σχέση του με τη Σοβιετική Ένωση» στη σφαίρα της οικονομίας. Παρά τις «αυτοκριτικές» του, και με τη συγκατάθεση του Ντιμιτρόφ που τον καταδίκαζε βίαια σε ένα γράμμα που είχε στείλει στις 10 Μαΐου από ένα σοβιετικό σανατόριο, ο Κόστοφ συνελήφθη τον Ιούνιο του 1949 μαζί με πολλούς από τους συνεργάτες του.

Η δίκη κατά του Τράιτσο Κόστοφ και των εννέα συγκατηγορουμένων του άρχισε στη Σόφια στις 7 Δεκεμβρίου του 1949· η ετυμηγορία απαγγέλθηκε στις 14 του μηνός: ο

Κόστοφ καταδικάστηκε σε θάνατο ως «πράκτορας» της παλιάς βουλγαρικής αστυνομίας, του «προδότη Τίτο» και των «δυτικών ιμπεριαλιστών»· άλλα τέσσερα ηγετικά στελέχη –Ιβάν Στεφάνοφ, Νικολάι Παβλόφ, Νικολάι Νέτσεφ και Ιβάν Τούτεφ– καταδικάστηκαν σε ισόβια, τρεις σε 15 χρόνια, ένας σε 12 και ένας σε 8. Δύο ημέρες αργότερα, η αίτηση χάριτος απορρίφθηκε και ο Τράιτσο Κόστοφ απαγχονίστηκε.

Η δίκη της Σόφιας κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ιστορία των δικών των κομμουνιστών ηγετών σε κομμουνιστικά καθεστώτα: κατά τη διάρκεια των πρώτων καταθέσεών του στο δικαστήριο, ο Κόστοφ ανακάλεσε τις προηγούμενες ομολογίες που του είχαν αποσπάσει στη διάρκεια της ανάκρισης και διακήρυξε την αθωότητά του. Παρότι στη συνέχεια του στέρησαν το λόγο, μπόρεσε να κάνει μια ύστατη δήλωση και να διακηρύξει ότι ήταν φίλος της Σοβιετικής Ένωσης –αλλά, δεν κατάφερε, εννοείται, να τελειώσει το λόγο του. Τέτοια «ατυχήματα» έβαλαν σε σκέψεις τους σκηνοθέτες των μελλοντικών δικών.

Η «υπόθεση Κόστοφ» δεν τελείωσε, στη Βουλγαρία, με τον απαγχονισμό του κύριου θύματος. Τον Αύγουστο του 1950, έγινε η δίκη των δώδεκα «συνεργατών του Κόστοφ», οι οποίοι επελέγησαν μεταξύ των υπευθύνων της οικονομίας· μια άλλη δίκη κατά δύο «μελών της συμμορίας συνωμοτών του Κόστοφ» έγινε τον Απρίλιο του 1951, ύστερα μια τρίτη κατά δύο μελών της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Βουλγαρίας. Τέλος, στα πλαίσια αυτής της υπόθεσης διεξήχθησαν μερικές δίκες κεκλεισμένων των θυρών εναντίον αξιωματικών του στρατού και της Ασφάλειας.

Στην Τσεχοσλοβακία, η ηγεσία είχε πληροφορίες, από τον Ιούνιο του 1949, ότι μεγάλοι «συνωμότες» κρυβόντουσαν στους κόλπους του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Για να τους εντοπίσουν –και ιδιαιτέρως τον «Τσεχοσλοβάκο Ράικ»–, δημιουργήθηκε στην Πράγα μια ειδική ομάδα στα πλαίσια της οποίας δρούσαν οι υπεύθυνοι του μηχανισμού της Κεντρικής Επιτροπής, της πολιτικής αστυνομίας και της Επιτροπής Ελέγχου του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Οι πρώτοι κομμουνιστές υπεύθυνοι, αρχικά τρίτης διαλογής, συνελήφθησαν το 1949. Αλλά το καθεστώς δεν στάθηκε ικανό, κατά τη διάρκεια αυτού του πρώτου κύματος δικών, να σκηνοθετήσει παρά μόνο μία «αντιτιτοϊκή» δίκη, τη δίκη που, μεταξύ 30 Αυγούστου και 2 Σεπτεμβρίου 1950, δίκασε στην Μπρατισλάβα, πρωτεύουσα της Σλοβακίας, 16 άτομα, εκ των οποίων 10 ήταν Γιουγκοσλάβοι. Επικεφαλής τους ήταν ο Στέφαν Κέβιτς, υποπρόξενος της Γιουγκοσλαβίας στην Μπρατισλάβα. Δυο Σλοβάκοι καταδικάστηκαν σε θάνατο και ο ένας από τους δυο, ο Ρούντολφ Λάνκανιτς, εκτελέστηκε.

Τέλη του 1949, η αστυνομική μηχανή που βρισκόταν στα ίχνη του «Τσεχοσλοβάκου Ράικ», ενισχυμένη και καθοδηγούμενη από έμπειρους ανθρώπους που είχαν έρθει από τον κεντρικό μηχανισμό της μοσχοβίτικης ασφάλειας, υπερέβαλε εαυτήν. Οι αρχηγοί των «σοβιετικών συμβούλων» δεν έκρυβαν τον σκοπό της αποστολής τους. Ένας από αυτούς, ο Λιχατσόφ, εξοργισμένος από την έλλειψη ζήλου ενός Σλοβάκου υπεύθυνου της Ασφάλειας, φώναξε: «Ο Στάλιν με έστειλε εδώ για να κάνω δίκες, δεν έχω καιρό για χάσιμο. Δεν ήρθα για να συζητήσω, ήρθα στην Τσεχοσλοβακία για να πάρω κεφάλια. Προτιμώ να κόψω 150 λαιμούς, παρά να αφήσω να μου κόψουν τον δικό μου»[28].

Η ιστορική ανασύσταση αυτών των διώξεων στάθηκε δυνατόν να πραγματοποιηθεί με λεπτομέρειες χάρη στο ότι, από το 1968, οι ιστορικοί μπόρεσαν να εισχωρήσουν στις πιο μυστικές γωνιές των αρχείων του κόμματος και της αστυνομίας, και, μετά τον Νοέμβριο του 1989, να εμβαθύνουν στη μελέτη τους.

Το ζεύγος Πάβλικ ήταν από τους πρώτους που συνελήφθησαν τον Μάιο του 1949, σε συνδυασμό με την προετοιμασία της δίκης του Λ. Ράικ στην Ουγγαρία, και η δίκη του Γκέζα Πάβλικ έγινε τον Ιούνιο του 1950. Τον Ιούνιο του 1949, ο Ούγγρος Ματίας Ράκοσι έδινε στον αρχηγό του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Κλέμεντ Γκότβαλντ, στην Πράγα, τον κατάλογο περίπου 60 υψηλόβαθμων Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστών, των οποίων τα ονόματα είχαν γίνει γνωστά στη διάρκεια της ανάκρισης του Ράικ. Η Πράγα, σε σύνδεση με τη δίκη Ράικ, και πάντα υπό την πίεση των υπηρεσιών της σοβιετικής και ουγγρικής ασφάλειας, ενδιαφερόταν ολοένα και πιο ζωηρά για τους κομμουνιστές που εξορίστηκαν στη διάρκεια του πολέμου στη Δύση και ιδιαίτερα για τα πρώην μέλη των Διεθνών Ταξιαρχιών. Το φθινόπωρο, το ΚΚ Τσεχοσλοβακίας ίδρυσε ένα ειδικό τμήμα της Κρατικής Ασφάλειας για να «αποκαλύψει τους εχθρούς στο εσωτερικό του Κόμματος» και δεν δίστασε να προσφύγει σε μέλη που είχαν ξεφύγει από την Γκεστάπο, «ειδικούς» του κομμουνιστικού κινήματος. Με τη σύλληψη του Ευγένιου Λεμπλ, υφυπουργού Εξωτερικού Εμπορίου, τον Νοέμβριο του 1949, ο διωγμός των κομμουνιστών έφτασε σε νέα επίπεδα: άγγιζε πια «ανώτερα στελέχη», γεγονός που επιβεβαιώθηκε στη διάρκεια του έτους 1950, εμπλέκοντας, μεταξύ άλλων, ηγετικά στελέχη του Κόμματος σε περιφερειακό επίπεδο.

Τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1951, ένα μεγάλο κύμα συλλήψεων έπληξε σημαντικό κομμάτι της πυραμίδας της εξουσίας. Σε πενήντα συλλήψεις μεταξύ των υψηλόβαθμων εκπροσώπων του Κόμματος και του Κράτους, υπήρχαν «γαλλόφωνοι κομμουνιστές» και άλλοι ακόμη, επιφορτισμένοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με επαφές με τα άλλα κόμματα, όπως ο Κάρελ Σβαμπ.

Η ετικέτα του «επικεφαλής της συνωμοσίας» περνούσε από τον ένα στον άλλο, και χρειάστηκαν δύο χρόνια πριν να ανακαλύψουν τον Τσεχοσλοβάκο Ράικ. Μόνο στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1951, με την πρόθυμη συναίνεση του Κλέμεντ Γκότβαλντ, ο Στάλιν αποφάσισε ότι αυτός θα ήταν ο Ρούντολφ Σλάνσκυ, ο ίδιος ο γενικός γραμματέας του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας, του οποίου ο Μπέντριχ Γκέμιντερ, άλλη ισχυρή προσωπικότητα του μηχανισμού της Κομιντέρν, ήταν το «δεξί χέρι». Το όνομά του φιγουράρει δίπλα σε εκείνο του Ρούντολφ Σλάνσκυ σχεδόν παντού, καθώς επίσης στην αλληλογραφία μεταξύ Στάλιν και Γκότβαλντ, και στις ανακρίσεις των κομμουνιστών που φυλακίστηκαν ως προανάκρουσμα της σύλληψης του Σλάνσκυ. Οι σοβιετικοί συγγραφείς του σεναρίου αντιμετώπιζαν τον Γκέμιντερ ως «καβάτζα». Η Κρατική Ασφάλεια συνέλαβε τους δύο αρχηγούς της «συνωμοσίας» στις 24 Νοεμβρίου 1951. Τους επόμενους μήνες, δύο άλλοι κομμουνιστές ιθύνοντες τους συνάντησαν πίσω από τα κάγκελα: στις 12 Ιανουαρίου 1952, ο Ρούντολφ Μαργκόλιους, υφυπουργός Εξωτερικού Εμπορίου και, στις 23 Μαΐου 1952, ο Γιόζεφ Φρανκ, βοηθός του Ρούντολφ Σλάνσκυ.

Οι σοβιετικοί σύμβουλοι και οι τοπικοί υφιστάμενοί τους κοπίασαν πολύ για να προετοιμάσουν μια δίκη-θέαμα. Τελικά τα κατάφεραν, και στις 20 Νοεμβρίου 1952 στάθηκε δυνατόν να αρχίσει στην Πράγα η «δίκη της κεντρικής καθοδήγησης της συνωμοσίας κατά του Κράτους με επικεφαλής τον Ρούντολφ Σλάνσκυ». Αυτή τη φορά, δικάζονταν κομμουνιστές ηγέτες πρώτου μεγέθους. Στις 27 Νοεμβρίου, το δικαστήριο απήγγειλε την ετυμηγορία του: έντεκα κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε θάνατο, τρεις σε ισόβια. Στις 3 Δεκεμβρίου το πρωί, από τις τρεις μέχρι τις 5:45, ο δήμιος της φυλακής Πάνκρατς στην Πράγα απαγχόνισε τους έντεκα καταδικασμένους.

Η δίκη Σλάνσκυ, σύμβολο των διώξεων.

Μετά τις δίκες των μπολσεβίκων ηγετών στη Μόσχα, στη δεκαετία του '30, η δίκη Σλάνσκυ είναι η πιο θεαματική και αυτή που προκάλεσε τα περισσότερα σχόλια στην ιστορία του κομμουνισμού. Μεταξύ των καταδικασμένων βρίσκονταν επιφανείς προσωπικότητες του διεθνούς κομμουνιστικού μηχανισμού που είχε μετατρέψει την Πράγα σε «κομμουνιστική Γενεύη» κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Η τσεχοσλοβάκικη πρωτεύουσα είχε τότε ρόλο-κλειδί στις σχέσεις, κυρίως με το γαλλικό και το ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα.

Ο Ρούντολφ Σλάνσκυ, γενικός γραμματέας του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας από το 1945, ήταν αφοσιωμένος στη Μόσχα, πρόεδρος της «Ομάδας των πέντε», οργανισμού που ήταν ειδικά επιφορτισμένος να παρακολουθεί καθημερινά τις διώξεις και έχοντας με αυτή του την ιδιότητα επικυρώσει δεκάδες θανατικές καταδίκες.

Ο Μπέντριχ Γκέμιντερ και ο Γιόζεφ Φρανκ ήταν οι αναπληρωτές γενικοί γραμματείς. Ο Γκέμιντερ είχε δουλέψει στην κορυφή του μηχανισμού της Κομιντέρν και είχε επιστρέψει από τη Μόσχα στην Πράγα για να διευθύνει εκεί το διεθνές τμήμα του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Ο Φρανκ, που είχε φυλακιστεί στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης από το 1939 έως το 1945, προΐστατο των οικονομικών υποθέσεων και της οικονομικής βοήθειας στα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα. Όσο για τον Ρούντολφ Μαργκόλιους, ήταν επιφορτισμένος, ως υφυπουργός Εξωτερικού Εμπορίου, με τις σχέσεις με τις εμπορικές εταιρίες που ελέγχονταν από αυτά τα κόμματα. Ο Όττο Φισλ, υφυπουργός Οικονομικών, ήταν επίσης ενήμερος για ορισμένους ιδιαίτερους οικονομικούς χειρισμούς του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας. Ο Λούντβιχ Φρέικα είχε συμμετάσχει, κατά τη διάρκεια του πολέμου, στην τσεχοσλοβακική Αντίσταση στο Λονδίνο και μετά το 1948, όταν ο Κλέμεντ Γκότβαλντ έγινε πρόεδρος της Δημοκρατίας, διηύθυνε το οικονομικό τμήμα της καγκελαρίας του.

Μεταξύ των καταδικασμένων που συνδέονταν με τις ειδικές σοβιετικές υπηρεσίες, είτε άμεσα, είτε δια του πλαγίου δρόμου του διεθνούς κομμουνιστικού μηχανισμού –εκτός από τον Σλάνσκυ και τον Γκέμιντερ–, πρέπει να αναφέρουμε τον Μπέντριχ Ράιτσιν, αρχηγό των υπηρεσιών πληροφοριών του στρατού, στη συνέχεια υφυπουργό Άμυνας μετά τον Φεβρουάριο του 1948· τον Κάρελ Σβαμπ, αιχμάλωτο στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, στη συνέχεια υπεύθυνο των μελών του κεντρικού μηχανισμού του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας, θέση που τον είχε οδηγήσει αργότερα στο πόστο του υφυπουργού Εθνικής Ασφαλείας· τον Αντρέ Σιμόν, δημοσιογράφο ο οποίος εργαζόταν πριν από τον πόλεμο κυρίως στη Γερμανία και στη Γαλλία· και τέλος τον Άρθουρ Λόντον, συνεργάτη των σοβιετικών υπηρεσιών κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Ισπανία, αντιστασιακό στη Γαλλία και εξόριστο, αφού είχε βοηθήσει τις κομμουνιστικές υπηρεσίες πληροφοριών μετά το 1945 στην Ελβετία και στη Γαλλία και, από τις αρχές του 1949, υφυπουργό Εξωτερικών στην Πράγα.

Δύο άλλοι υπεύθυνοι αυτού του υπουργείου βρίσκονταν μεταξύ των καταδικασμένων: ο Σλοβάκος Βλαντίμιρ Κλεμέντις, υπουργός μετά την άνοιξη του 1948, κομμουνιστής δικηγόρος πριν από τον πόλεμο, είχε αυτοεξοριστεί στη Γαλλία όπου είχε εκφραστεί επικριτικά ως προς το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο, γεγονός που του είχε στοιχίσει τον αποκλεισμό του από το Κόμμα, απόφαση που αναιρέθηκε το 1945· ύστερα ο Βάβρο Χάιντου, κι αυτός Σλοβάκος, υφυπουργός. Ο τρίτος Σλοβάκος της δίκης, ο Ευγένιος Λεμπλ, που είχε περάσει τον πόλεμο αυτοεξόριστος στο Λονδίνο, συνελήφθη ενόσω ήταν υφυπουργός Εξωτερικού Εμπορίου.

Ο Όττο Σλινγκ είχε συμμετάσχει, κι αυτός, στην τσεχοσλοβακική Αντίσταση στο Λονδίνο, μετά τη στράτευσή του στις Διεθνείς Ταξιαρχίες στην Ισπανία. Μετά τον πόλεμο, είχε γίνει περιφερειακός γραμματέας του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας στο Μπρνο, πρωτεύουσα της Μοραβίας.

Οι τρεις καταδικασμένοι σε ισόβια –Βάβρο Χάιντου, Άρθουρ Λόντον και Ευγένιος Λεμπλ– είδαν στη διάρκεια της δίκης να αναδεικνύεται η «εβραϊκή καταγωγή» τους. Ίδια ήταν η περίπτωση οκτώ από τους έντεκα καταδικασμένους σε θάνατο, εξαιρουμένων των Κλεμέντις, Φρανκ και Σβαμπ.

Η δίκη Σλάνσκυ έγινε σύμβολο των διώξεων στις λαϊκές δημοκρατίες, και όχι μόνον στην Τσεχοσλοβακία. Ο τερατώδης χαρακτήρας της δεν μπορεί ωστόσο να αποκρύψει το γεγονός ότι τα κύρια θύματα αυτού του διωγμού δεν ήταν κομμουνιστές. Για όλη την περίοδο 1948-1954, οι κομμουνιστές αντιπροσώπευαν στην Τσεχοσλοβακία περίπου το 0,1% των καταδικασμένων, 5% των καταδικασμένων σε θάνατο, 1% των νεκρών – θανατικές καταδίκες που εκτελέστηκαν, αυτοκτονίες που οφείλονταν στις διώξεις, νεκροί στις φυλακές ή στα στρατόπεδα ως άμεση συνέπεια της φυλάκισης (εργατικά ατυχήματα στα ορυχεία, δολοφονίες από τους φύλακες στη διάρκεια «απόπειρας αποδράσεως» ή στη διάρκεια «εξεγέρσεων»).

Η δίκη Σλάνσκυ προετοιμάστηκε λεπτομερώς από τους Σοβιετικούς συμβούλους που δρούσαν σταθερά σε συμφωνία με τις υψηλές σφαίρες της εξουσίας του Στάλιν στη Μόσχα. Σφράγισε το δεύτερο κύμα των μεγάλων πολιτικών δικών που διεξήχθησαν στις λαϊκές δημοκρατίες μετά το 1949 κατά των κομμουνιστών ηγετών.

Το υπερθέαμα της δίκης Σλάνσκυ συνεχίστηκε στην Τσεχοσλοβακία, το 1953 και το 1954, με τις δίκες που απέρρεαν «από τη δίκη Σλάνσκυ», κι αυτό παρά το θάνατο του Στάλιν και του Γκότβαλντ τον Μάρτιο του 1953. Κορυφώθηκαν το 1954. Η πρώτη μεγάλη δίκη εκείνου του έτους έγινε στην Πράγα από τις 26 έως τις 28 Ιανουαρίου: η Μαρία Σβερμόβα, ιδρυτικό μέλος του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας και μέλος της ηγεσίας του από το 1929 έως το 1950, καταδικάστηκε σε ισόβια· οι έξι συγκατηγορούμενοί της, υψηλόβαθμα στελέχη του κομματικού μηχανισμού, σε 113 χρόνια φυλάκισης συνολικά. Μια δεύτερη δίκη ακολούθησε ένα μήνα αργότερα, από τις 23 έως τις 25 Φεβρουαρίου· επτά μέλη του «τροτσκιστικού Κεντρικού Συμβουλίου», αγωνιστές του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας, καταδικάστηκαν συνολικά σε 103 χρόνια φυλάκισης. Η τρίτη δίκη έγινε στην Μπρατισλάβα μεταξύ 21 και 24 Απριλίου κατά των πρώην ηγετών του σλοβακικού ΚΚ, που δικάστηκαν ως «ομάδα Σλοβάκων εθνικιστών αστών». Ο Γκούσταβ Χούζακ, ο ένας από τους ηγέτες της Αντίστασης, καταδικάστηκε σε ισόβια, οι τέσσερις συγκατηγορούμενοί του σε 63 χρόνια φυλάκισης. Στη διάρκεια του έτους 1954 οργανώθηκαν ακόμη έξι «μεγάλες δίκες», κατά των υψηλόβαθμων αξιωματούχων του στρατού, κατά των υψηλόβαθμων υπευθύνων της οικονομίας (έντεκα άτομα καταδικάστηκαν συνολικά σε 204 χρόνια εγκλεισμού), κατά των «παράνομων σοσιαλδημοκρατών ηγετών»· τέλος, πολλοί δικάστηκαν ατομικά. Όπως συνηθιζόταν εδώ και πολλά χρόνια πριν από κάθε «σημαντική» δίκη, η πολιτική γραμματεία του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας επικύρωνε το κατηγορητήριο και τις ποινές που επρόκειτο να απαγγελθούν· η ηγεσία του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας συζητούσε στη συνέχεια την αναφορά σχετικά με την εξέλιξη της δίκης.

Οι δίκες του 1953-1954 δεν αποτελούσαν πια υπερθεάματα. Η τελευταία πολιτική δίκη της περιόδου 1948-1954, στις 5 Νοεμβρίου 1954, ήταν εκείνη του Έντουαρντ Ουτράτα, υπεύθυνου της οικονομίας.

Ο Όσβαλντ Ζαβόντσκυ, παλιό μέλος των Διεθνών Ταξιαρχιών, αντιστασιακός στη

Γαλλία και εκτοπισμένος, αρχηγός της Κρατικής Ασφάλειας μετά το 1948, ήταν ο τελευταίος κομμουνιστής που εκτελέστηκε στο πλαίσιο αυτού του κύματος των διώξεων. Το δικαστήριο τον καταδίκασε σε θάνατο τον Δεκέμβριο του 1953 και οι κυβερνώντες αρνήθηκαν να του απονείμουν χάρη. Κι αυτός επίσης γνώριζε πολλά για τις σοβιετικές ειδικές υπηρεσίες. Το σώμα του αιωρήθηκε στην αγχόνη της Πράγας στις 19 Μαρτίου 1954.

Γιατί φτάσαμε στις διώξεις εναντίον κομμουνιστών πρώτης τάξεως; Η επιλογή του θύματος, του τάδε ή του δείνα, υπάκουε άραγε σε μια κατανοητή λογική; Το άνοιγμα των αρχείων και οι καινούργιες έρευνες επιβεβαίωσαν σε πολλά σημεία τις αναλύσεις που είχαν προταθεί πριν από το 1989: οι προκατασκευασμένες δίκες, ο ρόλος των «ομολογιών» που είχαν αποσπαστεί με τη βία, η σκηνοθεσία υπό την εποπτεία της Μόσχας, η ιδεολογική φρενίτιδα και η αντιτιτοϊκή πολιτική η οποία στη συνέχεια εξελίσσεται σε αντισιωνιστική και αντιαμερικανική και μεταφράζεται σε δικαστικές πράξεις. Πολλά γεγονότα συγκεκριμενοποιούν και συμπληρώνουν έκτοτε τις γνώσεις μας. Όμως το άνοιγμα των αρχείων επιτρέπει επίσης –για το δεύτερο κύμα των διώξεων κατά κομμουνιστών, που διαφέρει από το πρώτο, το οποίο παρακινήθηκε από την επιτακτική ανάγκη καταπολέμησης της γιουγκοσλαβικής αίρεσης– να προωθήσουμε τις γνώσεις μας κάνοντας ορισμένες υποθέσεις.

Μελέτες επαρκώς τεκμηριωμένες έφεραν στο φως τις προφανείς αιτίες: η επέμβαση, η ανάμειξη της Μόσχας ήταν καθοριστικές. Οι δίκες των κομμουνιστών ήταν στενά συνδεδεμένες με τη διεθνή κατάσταση εκείνης της εποχής και η σταλινική εξουσία έπρεπε, μετά την ανταρσία του Τίτο, να επιβάλει στο κομμουνιστικό κίνημα ολοκληρωτική υποταγή και να επιταχύνει τη «δορυφοροποίηση» των νέων περιοχών της σοβιετικής αυτοκρατορίας. Αυτές οι διώξεις ήταν επίσης συνδεδεμένες με τα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα κάθε χώρας: ο καταδικασμένος κομμουνιστής ηγέτης χρησίμευε ως αποδιοπομπαίος τράγος· τα λάθη του έπρεπε να «εξηγούν» τις αδυναμίες της κυβέρνησης και το έγκλημά του να εκτονώνει την «οργή του λαού». Η πανταχού παρούσα τρομοκρατία έσπειρε και βάθυνε το φόβο στα ηγετικά στρώματα, ήταν αναγκαία για να επιτευχθεί η απόλυτη υπακοή και η ολοκληρωτική υποταγή στις «διαταγές του Κόμματος» και στις ανάγκες του «στρατοπέδου της ειρήνης», που ορίζονταν από τους Σοβιετικούς ηγέτες.

Οι διχόνοιες στο εσωτερικό των ηγετικών κύκλων έπαιζαν αδιαμφισβήτητο ρόλο στην επιλογή των θυμάτων. Τα μίση και ο αμοιβαίος φθόνος, τόσο συνήθη σε κάθε κοινωνία υπηρετών ενός μεγάλου αποικιοκράτη άρχοντα, δεν πρέπει να αγνοηθούν. Έτσι, είναι βέβαιο, προσφέρθηκαν σε αυτόν τον άρχοντα, τον Μεγάλο Χειραγωγό της Μόσχας, ενδιαφέρουσες παραλλαγές στο παιχνίδι που έκανε και μπορούσε να κάνει με τους φοβισμένους υπηρέτες του· διέθετε, πράγματι, από πολύ καιρό, λεπτομερείς πληροφορίες γι' αυτά τα μίση και το φθόνο.

Τα δύο κύματα των διώξεων που στόχευαν τους κομμουνιστές ηγέτες προσφέρουν, και αυτά, έναν τύπο θύματος-μοντέλου. Η καταστολή έπληξε παλιούς εθελοντές του εμφυλίου πολέμου στην Ισπανία, ανθρώπους που πήραν μέρος στην εξωτερική Αντίσταση, παρτιζάνους στη Γιουγκοσλαβία, πρόσφυγες στη Γαλλία ή στην Αγγλία· στην Ουγγαρία, Βουλγαρία και Σλοβακία, είναι κυρίως οι κομμουνιστές και η εσωτερική Αντίσταση που έγιναν στόχοι.

Αλλά πρέπει να πάμε πιο μακριά και να αναρωτηθούμε: γιατί η δίκη Ρούντολφ

Σλάνσκυ, του πιο σημαντικού από όλους, υπήρξε ένα μεγάλο *παγκόσμιο* θέαμα; Ποια υποβόσκοντα συμφέροντα της σταλινικής εξουσίας εξυπηρετούνταν από μια τέτοια δίκη; Γιατί τόση δημοσιότητα, τόση ωμότητα στις καταδίκες, αυτή η θεαματική βία, τη στιγμή που η ΕΣΣΔ φαινόταν να ελέγχει εντελώς τις λαϊκές δημοκρατίες; Οι μορφές αυτού του ελέγχου, γράμματα-«ουκάζια» και συνεδριάσεις-«συμβούλια», μέχρι τη δραστηριότητα χιλιάδων σοβιετικών συμβούλων επιτόπου, μας είναι πια πολύ γνωστά.

Σε αυτή την αναζήτηση της βαθύτερης λογικής των διώξεων, μας φαίνεται αναγκαίο να κάνουμε μια πρώτη υπόθεση: το σοβιετικό μπλοκ προετοιμαζόταν για πόλεμο, προετοίμαζε τον πόλεμο στην Ευρώπη. Ο «αμερικάνικος ιμπεριαλισμός» είχε γίνει ο κύριος εχθρός και οι σοβιετικοί ηγέτες πίστευαν –ή ήθελαν να γίνει πιστευτό– ότι προετοίμαζε επίθεση κατά του «στρατοπέδου» τους. Η δίκη Σλάνσκυ, η εξέλιξή της, η οργανωμένη απήχησή της, η βίαια αντιαμερικανική «ιδεολογία» της –ο αντιτιτοϊσμός είναι πάντα παρών, αλλά συνδεδεμένος με τον αντιαμερικανισμό που κυριαρχεί– ήταν επίσης, και χωρίς αμφιβολία πάνω απ' όλα, ένα φαινόμενο που μαρτυρεί τις πολεμικές προετοιμασίες από τη σοβιετική εξουσία. Η «παιδαγωγική των πτωμάτων» δεν στόχευε μόνον τις γραμμές των κομμουνιστών αλλά επίσης και τον αντίπαλο. Ο Στάλιν την είχε ήδη χρησιμοποιήσει, με τις μεγάλες εκκαθαρίσεις της δεκαετίας του '30, στη συγκυρία της πριν από τον πόλεμο εποχής, στη Σοβιετική Ένωση. Ήταν πεισμένος ότι μπορούσε να καταφύγει και πάλι σ' αυτήν;

Κανείς δεν αμφιβάλλει, μεταξύ αυτών που μπόρεσαν να γνωρίσουν τον πλούτο των αρχειακών πηγών, ότι από το 1950-1951 το σοβιετικό μπλοκ, την εποχή που ήταν σε εξέλιξη ο πόλεμος στην Κορέα, ετοίμαζε εντατικά έναν επικείμενο πόλεμο στην Ευρώπη, ο οποίος στόχευε ενδεχομένως στην κατοχή της δυτικής Ευρώπης. Ο Στάλιν, κατά τη διάρκεια της συγκέντρωσης των πολιτικών και στρατιωτικών εκπροσώπων του «στρατοπέδου», το 1951, ανέφερε την πιθανότητα πολέμου για το 1953. Παντού η στρατιωτικοποίηση της οικονομίας άγγιζε τον υπέρτατο βαθμό της.

Η Τσεχοσλοβακία διέθετε μια εξοπλιστική βιομηχανία μεγάλων επιδόσεων, της οποίας η παράδοση ανερχόταν στην αυστροουγγρική μοναρχία και, κατά τη δεκαετία του '30, ήταν μεταξύ των πρώτων εξαγωγέων όπλων στον κόσμο. Από το 1949 προμήθευε όπλα στο σοβιετικό στρατόπεδο. Αυτή η απόφαση συνοδευόταν από την ακραία στρατιωτικοποίηση της οικονομίας και της κοινωνικής ζωής, από μια έντονη προπαγάνδα για το επικείμενο του πολέμου, καθώς επίσης και από τη χωρίς προηγούμενο αύξηση του στρατιωτικού προϋπολογισμού – σε πέντε χρόνια, επταπλασιάστηκαν οι στρατιωτικές δαπάνες! Είναι αναγκαίο να προσθέσουμε την αχαλίνωτη καταστροφή της κοινωνίας των πολιτών και τη συστηματική λεηλασία των ορυχείων ουρανίου, την ολοκληρωτικά καθοδηγούμενη από τους «σοβιετικούς ειδικούς».

Ο στρατιωτικός ιστορικός Ζίντριχ Μάντρυ, που μελέτησε τα αρχεία που άνοιξαν μετά το 1989, συμπεραίνει, στην πρόσφατη μελέτη του[29]: «Μέχρι τον Μάιο του 1953, ο εξοπλισμός της Τσεχοσλοβακίας εντάθηκε στον μέγιστο βαθμό εν όψει του ότι πλησίαζε ο χρόνος του "αναπόφευκτου πολέμου"». Την 1η Ιανουαρίου 1953, ο αριθμός των εν όπλοις ανδρών έφτανε τα 292.788 άτομα, το διπλάσιο των δυνάμεων του 1949, και ο πρόεδρος της Δημοκρατίας αποφάσισε τον Απρίλιο να παρατείνει τη στρατιωτική θητεία στα τρία χρόνια. Οικονομικά και υλικά αποθέματα είχαν συγκεντρωθεί εν όψει του πολέμου και σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να τοποθετήσουμε τη «νομισματική μεταρρύθμιση» του Ιουνίου 1953, που αποψίλωσε ευρέως τους αποταμιευτές. Σύμ-

φωνα με ορισμένες ενδείξεις, η κατάσταση άλλαξε τον Ιούνιο του 1953, όταν ο αναπόφευκτος πόλεμος δεν φαίνεται πια να αποτελεί βασική στρατηγική των νέων ηγετών της Μόσχας.

Αν τοποθετήσουμε σε αυτή την προοπτική τις διώξεις κατά των κομμουνιστών υπευθύνων, καταλαβαίνουμε ίσως καλύτερα τη λογική της επιλογής των θυμάτων. Ο «Μεγάλος Αδελφός» γνώριζε καλά τους πιστούς συντρόφους του, είχε την άποψή του για τους αντιπάλους στη Δύση. Η «παιδαγωγική των πτωμάτων» που ακολουθούσε άγγιζε, φαίνεται, κορυφές μακιαβελισμού. Τι έπρεπε να γίνει για να πεισθούν οι αντίπαλοι για τη δύναμη και την αποφασιστικότητά σας (και για να σπείρετε ενδεχομένως αυταπάτες για την αδυναμία σας), για να τους βυθίσετε στην πλήρη αταξία; Τι έπρεπε να κάνετε για να πείσετε τους πιστούς σας, τους μυημένους στα μυστικά του κινήματος, για τη σοβαρότητα της κατάστασης, για την αναγκαιότητα σιδερένιας πειθαρχίας μπροστά στην επαπειλούμενη σύγκρουση, για την ιερή αναγκαιότητα της θυσίας;

Να θυσιάσετε τους πιο πιστούς ανάμεσα στους πιστούς, να επιλέξετε μεταξύ αυτών όσους προσέφεραν τη βεβαιότητα ότι αυτή η απόφαση θα είχε τον πιο εντυπωσιακό αντίκτυπο σε διεθνή κλίμακα, προς όλες τις κατευθύνσεις, συμπεριλαμβανομένης της Σοβιετικής Ένωσης. Να χρησιμοποιήσετε το πιο χυδαίο ψέμα, του οποίου γνωρίζετε όλα τα στοιχεία, ως όπλο. Άραγε το σκηνοθετημένο θέαμα θα ήταν περισσότερο αποτελεσματικό αν είχαν χαρακτηριστεί «πράκτορες του ιμπεριαλισμού» ένας Αντονίν Ζαποτότσκυ ή ένας Αντονίν Νοβότνυ, ελάχιστα γνωστοί στους μοσχοβίτικους ή άλλους μηχανισμούς; Ποιος να πιστέψει σήμερα ότι ο Τορέζ ή ο Τολιάττι, ο Χρουστσόφ ή ο Γκότβαλντ θα σκέφτονταν, έστω και για κλάσμα του δευτερολέπτου, το 1952, πως ο Ρούντολφ Σλάνσκυ, ο Μπέντριχ Γκέμιντερ και άλλοι ακόμη, από τους πολύ κοντινούς τους, ήταν «Αμερικανοί πράκτορες»; Ναι, οι μυημένοι αναγκάστηκαν να κάνουν το παν για να αποκωδικοποιήσουν και να κατανοήσουν αυτό το ψέμα-μήνυμα, και εκεί εδράζεται ένας από τους σκοπούς αυτής της μακιαβελικής επιχείρησης.

Προκειμένου να επιτύχουν τον επιδιωκόμενο αντίκτυπο αυτού που η Αννί Κριγκέλ αποκάλεσε «καταχθόνια παιδαγωγική», έπρεπε να επιλέγουν πρόσωπα γνωστά στο αντιφασιστικό κίνημα στην Ισπανία, τη Γαλλία, την ΕΣΣΔ ή την Αγγλία, γνωστά επειδή είχαν μεταφερθεί στα ναζιστικά στρατόπεδα. Τα πρόσωπα-κλειδιά των μηχανισμών γνώριζαν πολύ καλά ποιες υπηρεσίες είχαν προσφέρει οι περισσότεροι από τους καταδικασμένους κομμουνιστές και πόσο ακλόνητη ήταν η πίστη τους προς τη Μόσχα. Μεταξύ των κομμουνιστών που θυσιάστηκαν, υπήρχαν εξάλλου αρκετοί που είχαν μεγάλες ευθύνες για τις διώξεις και τις δολοφονίες του προηγούμενου διαστήματος κατά των μη-κομμουνιστών· πολλοί είχαν συνεργαστεί στενά με τα «σοβιετικά όργανα».

Δίκες έγιναν ακόμη το 1953 και το 1954, μέχρις ότου η Σοβιετική Ένωση υιοθετήσει τη νέα στρατηγική της «ειρηνικής συνύπαρξης».

Μια δεύτερη υπόθεση που μας φαίνεται αναγκαία αφορά τον αντισημιτισμό που συνόδευε τις διώξεις κατά των κομμουνιστών. Οι αναλύσεις των δικών μνημονεύουν τακτικά μια όψη αυτού του φαινομένου: η «πάλη κατά του σιωνισμού» και των «σιωνιστών» (στην πράξη ένας χυδαίος αντισημιτισμός) ήταν προφανώς συνδεδεμένη με τις αλλαγές της σοβιετικής πολιτικής απέναντι στο Ισραήλ και τον αραβικό κόσμο. Το καινούργιο κράτος του Ισραήλ, στη γέννηση του οποίου είχε συμβάλει ιδιαίτερα η Τσεχοσλοβακία, μεταξύ άλλων προμηθεύοντας όπλα στη Haganah, έγινε ένας «μεγά-

λος εχθρός»· η σοβιετική στρατηγική βασιζόταν πλέον στον «εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα» των Αράβων.

Ο Νικολά Βερτ (βλέπε πρώτο μέρος) έδειξε καθαρά, όσον αφορά τη Σοβιετική Ένωση, την ύπαρξη ενός αντισημιτικού παράγοντα στις διώξεις που άρχισαν από τον Δεκέμβριο του 1947 και στην προετοιμασία της «μεγάλης τελικής εκκαθάρισης» στις αρχές της δεκαετίας του '50. Στην κεντρική Ευρώπη, ο αντισημιτισμός είναι ήδη πολύ καθαρός στη δίκη Ράικ: ο δικαστής αυτής της δίκης υπογράμμισε τα ονόματα εβραϊκής καταγωγής για τους τέσσερις κατηγορούμενους και υπαινίχθηκε, μάταια, ότι ο Ράικ είχε έναν Εβραίο παππού. Αυτός ο αντισημιτισμός οδηγήθηκε στα άκρα στη δίκη Σλάνσκυ όπου δόθηκε έμφαση στην «εβραϊκή καταγωγή» των ένδεκα κατηγορουμένων και στις σχέσεις τους με τον «διεθνή σιωνισμό».

Για να εκτιμήσουμε το βαθμό αυτού του παρασκηνιακού αντισημιτισμού, αρκεί να ακούσουμε έναν από τους κορυφαίους συμβούλους που είχε στείλει η Μόσχα. Ο σύντροφος Λιχατσόφ, ο οποίος είχε ζητήσει πληροφορίες για την ανατρεπτική δραστηριότητα ορισμένων Σλοβάκων ηγετικών στελεχών, φέρεται να είπε (πρόκειται για τη μαρτυρία ενός Σλοβάκου συνομιλητή του ο οποίος ήταν αστυνομικός): «Μου είναι αδιάφορο από πού τις αντλείτε. Όσο για την αληθοφάνειά τους, ας γελάσω. Είμαι έτοιμος να τις πιστέψω και, όσο για τα υπόλοιπα, είναι δική μου δουλειά. Γιατί νοιάζεστε τόσο πολύ για τα εβραίικα σκατά;»[30]

Από εδώ προκύπτει μια άλλη πλευρά, η οποία απ' όσο γνωρίζουμε δεν έχει αναφερθεί ποτέ, αυτού του αντισημιτικού παράγοντα. Πιστεύουμε πράγματι ότι ο Στάλιν και οι συνεχιστές του ήθελαν να αποδυναμώσουν το ρόλο που έπαιζαν οι Εβραίοι στον διεθνή κομμουνιστικό μηχανισμό εξουδετερώνοντάς τους οριστικά. Αυτοί οι κομμουνιστές Εβραίοι δεν συμμερίζονταν το εβραϊκό θρησκευτικό δόγμα. Η ταυτότητά τους φαίνεται πως συνδέεται με το έθνος στο οποίο είχαν αφομοιωθεί, ή ακόμη με τη συμμετοχή τους στη διεθνή κομμουνιστική κοινότητα. Δυστυχώς αγνοούμε, λόγω έλλειψης μαρτυριών και πηγών, πώς επηρεάστηκε αυτή η ταυτότητα από την εμπειρία της γενοκτονίας. Παρ' όλ' αυτά, γνωρίζουμε ότι πολλοί από τους συγγενείς και τους φίλους τους είχαν πεθάνει στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης.

Αυτοί οι Εβραίοι κομμουνιστές που αντιπροσωπεύονταν δυναμικά στην Κομμουνιστική Διεθνή συνέχισαν μετά τον πόλεμο να κατέχουν θέσεις-κλειδιά στα περισσότερα κόμματα και τους κρατικούς μηχανισμούς της κεντρικής Ευρώπης. Στη μελέτη του για τον ουγγρικό κομμουνισμό, ο Μίκλος Μόλναρ γράφει: «Στο πιο υψηλό επίπεδο της ιεραρχίας, οι διευθύνοντες είναι σχεδόν χωρίς εξαίρεση εβραϊκής καταγωγής, καθώς επίσης, με αναλογία ελαφρώς μικρότερη, στο μηχανισμό της Κεντρικής Επιτροπής, στην πολιτική αστυνομία, στον Τύπο, τις εκδόσεις, το θέατρο, τον κινηματογράφο... Η ισχυρή και αδιαμφισβήτητη προώθηση εργατικών στελεχών δεν μπορεί να κρύψει το γεγονός ότι η αποφασιστική εξουσία ανήκει, σε πολύ μεγάλο βαθμό, στους συντρόφους που προέρχονται από Εβραίους μικροαστούς»[31]. Τον Ιανουάριο του 1953, ο αρχηγός της Κρατικής Ασφάλειας της Ουγγαρίας και παλιός φίλος του Ράικ, ο Γκάμπορ Πέτερ, φυλακίζεται ως «σιωνιστής συνωμότης». Ο επίσημος λόγος του Ράκοσι, που είναι και ο ίδιος Εβραίος κομμουνιστής, τον στιγματίζει αποκαλώντας τον «ο Πέτερ και η συμμορία του» (αυτός και μερικοί αξιωματικοί της Ασφάλειας) και τον μετατρέπει σε εξιλαστήριο θύμα.

Στη Ρουμανία, η τύχη της Εβραίας και μέλους της Κομιντέρν Άνα Πάουκερ τα-

κτοποιήθηκε το 1952. Ανήκε στη διευθυντική «τρόικα» μαζί με τον Γκεοργκίου Ντεζ, αρχηγό του κόμματος, και τον Βασίλε Λούκα. Σύμφωνα με μια μαρτυρία που δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές, ο Στάλιν, στη διάρκεια μιας συνάντησης με τον Ντεζ το 1951, θα δείξει έκπληκτος που δεν έχουν συλλάβει ακόμη στη Ρουμανία τους πράκτορες του τιτοϊσμού και του σιωνισμού και θα ζητήσει την επίδειξη πυγμής. Έτσι ο Βασίλε Λούκα, υπουργός Οικονομικών, ανακλήθηκε τον Μάιο του 1952 μαζί με τον Τεοχάρι Γκεοργκέσκου, υπουργό Εσωτερικών, στη συνέχεια καταδικάστηκε σε θάνατο, ποινή που μειώθηκε σε ισόβια κάθειρξη κατά τη διάρκεια της οποίας πέθανε. Η Άνα Πάουκερ, υπουργός Εξωτερικών, καθαιρέθηκε τον Ιούλιο, συνελήφθη τον Φεβρουάριο του 1953, αφέθηκε ελεύθερη το 1954, και ασχολήθηκε πλέον με την οικογένειά της. Με αυτήν οι διώξεις με οσμή αντισημιτισμού έπληξαν τα στελέχη κατωτέρου επιπέδου.

Τα γεγονότα που μεσολαβούν τότε στη Μόσχα –εκ βάθρων αναδιοργάνωση των υπηρεσιών Ασφαλείας, σύλληψη του αρχηγού τους Αβακούμοφ, τον Ιούλιο του 1951– μας οδηγούν στη διατύπωση μιας τρίτης υπόθεσης: ότι μες στον μηχανισμό της σοβιετικής Ασφάλειας ήταν σε εξέλιξη ένας πόλεμος φατριών, πιθανώς αποφασιστικού χαρακτήρα για την τελική επιλογή των θυμάτων που είχαν συνεργαστεί με αυτές τις υπηρεσίες και για το μέγεθος της ποινής. Ο Κάρελ Κάπλαν βεβαιώνει στην τελευταία του μελέτη: «Παραμένει ανοιχτό το ερώτημα κατά πόσο η εξόντωση μιας ομάδας συνεργατών των σοβιετικών υπηρεσιών ασφάλειας, καθώς και η αντικατάστασή τους με άλλους (Μπασίλεκ, Κέππερτ και άλλοι) έχει την προέλευσή της στις συγκρούσεις και τις αλλαγές που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό της μοσχοβίτικης κεντρικής ασφάλειας»[32].

Το βάσιμο αυτής της υπόθεσης δεν θα μπορούσε να στηριχθεί παρά σε μια πολύχρονη μελέτη των κυριότερων μοσχοβίτικων αρχείων. Είναι βέβαιο ότι υπήρχαν, κατά τα τέλη της κυριαρχίας του Στάλιν, διαφωνίες μεταξύ των εν δυνάμει διαδόχων –Χρουστσόφ, Μαλενκόφ, Μπέρια– που σχετίζονταν με τους διάφορους επικεφαλής και τις ομάδες των υπηρεσιών Ασφαλείας· έχουμε μια ορισμένη ιδέα της αντιπαλότητας μεταξύ των «ειδικών υπηρεσιών» του στρατού και αυτών της NKVD, που βρίσκονταν σε καθεστώς ανταγωνισμού, ειδικά στις λαϊκές δημοκρατίες όπου ο στρατός είχε εισχωρήσει πρώτος[33].

Τα αρχεία της Πράγας φέρουν τα ίχνη της αναποφασιστικότητας των σοβιετικών υπηρεσιών Ασφαλείας. Την άνοιξη του 1950, η μοσχοβίτικη κεντρική υπηρεσία προχώρησε στην αντικατάσταση των συμβούλων που είχαν φτάσει στην Πράγα στις αρχές Οκτωβρίου 1949 και οι οποίοι «δεν είχαν επιτύχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα». Σε μια συγκέντρωση που έγινε στο Κρεμλίνο, στις 23 Ιουλίου 1951, όπου ο Γκότβαλντ, προσκληθείς, αντιπροσωπεύθηκε από τον Αλεξέι Τσεπίσκα, υπουργό Εθνικής Άμυνας, ο Στάλιν άσκησε κριτική στην ανεύθυνη δουλειά αυτών των συμβούλων. Εξάλλου, σε ένα γράμμα του προς τον Γκότβαλντ, που μετέφερε από τη Μόσχα ο Τσεπίσκα και όπου το κύριο ζήτημα ήταν η τύχη του Σλάνσκυ και του Γκέμιντερ, δήλωνε: «Σε ό,τι αφορά τη θετική εκτίμησή σας για τη δουλειά του συντρόφου Μπογιάρσκι [ο κύριος σοβιετικός σύμβουλος] και την ευχή σας να διατηρήσει τη θέση του συμβούλου τού υπουργείου Εθνικής Άμυνας της Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας, έχουμε εντελώς διαφορετική γνώμη. Η εμπειρία από τη δουλειά του Μπογιάρσκι στη Δημοκρατία της Τσεχοσλοβακίας κατέδειξε ότι δεν διέθετε επαρκή κατάρτιση ώστε να εκπληρώσει με πνεύμα ευθύνης τα καθήκοντά του τού συμβούλου. Για το λόγο αυτό αποφασίσαμε να τον ανακαλέσουμε από την Τσεχοσλοβακία. Αν έχετε πραγματικά ανάγκη ενός

συμβούλου για θέματα Κρατικής Ασφαλείας (είναι δικό σας θέμα να αποφασίσετε), θα σας ενθαρρύναμε να βρείτε έναν πιο σταθερό και έμπειρο υπεύθυνο»[34].

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο ψυχισμός των αρχηγών της Ασφάλειας ήταν χωρίς αμφιβολία πολύ ευάλωτος: ο επικεφαλής της ομάδας των Τσεχοσλοβάκων αρμοδίων για τις ανακρίσεις, για παράδειγμα, έλαβε σοβαρά υπόψη του μια διακήρυξη των σοβιετικών συμβούλων: «Δεν εγκαταλείπει κανείς τις υπηρεσίες Ασφαλείας πρόωρα παρά μόνον ξαπλωμένος». Ο Ζίντριχ Βέσελυ, αρχηγός της Κρατικής Ασφάλειας, έκανε απόπειρα αυτοκτονίας (αυτοπυρπόληση) το 1950. Απέτυχε και ξαναδοκίμασε, αυτή τη φορά με επιτυχία, το 1964. Πριν από αυτή τη δεύτερη απόπειρα, άφησε μια μακρά εξήγηση της αυτοκτονίας του, η οποία βρίσκεται στα αρχεία της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας και μοιάζει εντελώς ειλικρινής. Σε αυτή την ομολογία, ο Ζίντριχ Βέσελυ επανέρχεται επίσης στους λόγους της πρώτης απόπειρας. Γνώριζε πολύ καλά ότι ο Στάλιν εξόντωνε τους αρχηγούς των υπηρεσιών Ασφαλείας και ήθελε με αυτόν τον τρόπο να αποφύγει τη δική του εξόντωση.

Διερευνώντας τη λογική στην επιλογή των θυμάτων μεταξύ των κομμουνιστών ιθυνόντων, είναι τελικά απαραίτητο να διατυπώσουμε μια τέταρτη υπόθεση: η προετοιμασία μιας μεγάλης δίκης στη μοσχοβίτικη μητρόπολη της αυτοκρατορίας έπρεπε να επιστέψει τη σειρά των πολιτικών δικών στις άλλες χώρες και να τιμωρήσει τους υποτιθέμενους δράστες μιας τεράστιας «διεθνούς συνωμοσίας» στο ίδιο το κέντρο, τη Μόσχα. Τα νέα στοιχεία που αναλύονται στο κεφάλαιο «Η τελευταία συνωμοσία» αποτελούν επίσης πολύ σοβαρά επιχειρήματα γι' αυτή την ερμηνεία των διώξεων κατά των κομμουνιστών στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη.

Από τη «μετα-τρομοκρατία» στον μετακομμουνισμό

Προτού προσεγγίσουμε την περίοδο μεταξύ 1955-1956 –ο Μίκλος Μόλναρ, Ούγγρος ιστορικός, την επονομάζει «μετα-τρομοκρατία»– και 1989-1990, όταν τα κομμουνιστικά καθεστώτα αποσυντίθενται στην πλειοψηφία των χωρών της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης, επιβάλλονται ορισμένες επισημάνσεις. Ίσως μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την εξέλιξη των διώξεων και τη λογική τους, με σημείο εκκίνησης το 1955-1956.

Αρχικά επισημαίνουμε ότι οι διώξεις που ήταν συνέπεια της επέκτασης των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη, και που μπορούμε χωρίς υπερβολή να τις χαρακτηρίσουμε ως μαζική τρομοκρατία, βασίζονταν –εξάλλου αυτός ήταν και ο στόχος τους– στην παραβίαση και την κατάργηση των θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων· αυτά είχαν οριστεί και συγκεκριμενοποιηθεί σε διεθνείς πράξεις, ιδιαιτέρως στην Παγκόσμια Διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που ψηφίστηκε τον Δεκέμβριο του 1948 από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, παρά την αποχή της ΕΣΣΔ και των πέντε «λαϊκών δημοκρατιών». Αυτές οι διώξεις έρχονταν σε ολοκληρωτική αντίθεση με το περιεχόμενο των Συνταγμάτων που ίσχυαν στις εν λόγω χώρες· πράγματι η ηγεσία και ολόκληρος ο μηχανισμός του κομμουνιστικού κόμματος αποφάσιζαν για την έκτασή τους και τις μεγάλες κατευθυντήριες γραμμές, και ενεργούσαν ως μη συνταγματικοί οργανισμοί. Στην Τσεχοσλοβακία, για παράδειγμα, ο «καθοδηγητικός ρόλος του Κομμουνιστικού Κόμματος» κατοχυρώθηκε μόνο το 1960

στο Σύνταγμα, το οποίο ανακηρύχθηκε ως το δεύτερο σοσιαλιστικό Σύνταγμα μετά από εκείνο της ΕΣΣΔ. Οι διώξεις συχνά παραβίαζαν και τους ισχύοντες νόμους: για παράδειγμα, κανένας νόμος δεν επέτρεπε τη μαζική χρήση των βασανιστηρίων κατά την ανάκριση και την κράτηση· κανείς νόμος δεν παραχωρούσε όλες τις εξουσίες στην πολιτική αστυνομία, μια μηχανή κατασκευής δικών. Είναι χρήσιμο να υπογραμμίσουμε, ως προς αυτό, ότι τα σχόλια που συνόδευσαν τις πρώτες αναθεωρήσεις δικών των κομμουνιστών καταδίκαζαν την αστυνομία επειδή «έθεσε εαυτήν υπεράνω του Κόμματος», όχι «υπεράνω του νόμου»· κι αυτό στο πλαίσιο του προφανούς στόχου να μειωθεί ή να αποκλειστεί η ευθύνη των πολιτικών ηγετών όσον αφορά τη λειτουργία του αστυνομικού συστήματος.

Ας σημειώσουμε στη συνέχεια τις ιδιαιτερότητες της κομμουνιστικής δικτατορίας. Δεν ήταν η περίπτωση ενός κράτους, που κάλυπτε σίγουρα το ένα έκτο της υδρογείου, αλλά πολλών κρατών και συνεπώς ήταν διεθνοποιημένη. Οι κομμουνιστικές δικτατορίες αντιπροσώπευαν ένα σύστημα συγκοινωνούντων δοχείων, μεταξύ τους και με το κέντρο, τη Μόσχα. Γνωρίζουμε πλέον, χάρις στο άνοιγμα των αρχείων, ότι οι διώξεις στις μελλοντικές «λαϊκές δημοκρατίες» αποτελούσαν έμπνευση και έγιναν υπό την καθοδήγηση, από το 1944, του πανίσχυρου διεθνούς κομμουνιστικού μηχανισμού, ο οποίος δομήθηκε στο εσωτερικό της Κομμουνιστικής Διεθνούς και στη συνέχεια ενσωματώθηκε στον κεντρικό σοβιετικό μηχανισμό. Στις 12 Ιουνίου 1943, ακριβώς μετά τη διάλυση της Κομιντέρν που ανακοινώθηκε στις 9 Ιουνίου, δημιουργήθηκε το Τμήμα Διεθνών Πληροφοριών της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ, με επικεφαλής τον Αλεξάντρ Σιρμπακόφ και αναπληρωτές του τους Γκεόργκι Ντιμιτρόφ και Ντμίτρι Μανουίλσκι. Το τμήμα αυτό συνέχισε να καθοδηγεί τα κομμουνιστικά κόμματα· Ο Ντιμιτρόφ, ο πραγματικός αρχηγός του από την αρχή, ονομάστηκε επίσημα αρχηγός στα τέλη Δεκεμβρίου 1943, με απόφαση του σοβιετικού Πολιτικού Γραφείου. Το τμήμα αυτό έδινε κατευθύνσεις μέσω των γραφείων εξωτερικού των κομμουνιστικών κομμάτων που ήταν εγκατεστημένα στην ΕΣΣΔ (η Αλβανία και η Γιουγκοσλαβία δεν διέθεταν τέτοια), μέσω ραδιοφωνικών ή ταχυδρομικών διασυνδέσεων, και αργότερα στη διάρκεια «συνδιασκέψεων» στη Μόσχα. Τέτοια ήταν η περίπτωση του Βλαντίσλαβ Γκομούλκα που συνομίλησε με τον Ντιμιτρόφ στις 10 Μαΐου 1945. Ο τελευταίος του προσήψε ότι δεν χρησιμοποίησε στην Πολωνία αυστηρά κατασταλτικά μέτρα, και πρόσθεσε: «Δεν μπορούμε να τσιγκουνευόμαστε τα στρατόπεδα συγκέντρωσης». Ώστε το σύστημα των στρατοπέδων ήταν, λοιπόν, προσανατολισμένο κατά των πολιτικών αντιπάλων ήδη από τα τέλη του πολέμου[35];

Η επέκταση της μπολσεβίκικης εμπειρίας στα κράτη που δεν είχαν ενσωματωθεί στη Σοβιετική Ένωση σύντομα αποκαλύφθηκε παρακινδυνευμένη: στα κράτη αυτά εξακολουθούσαν να υπάρχουν και να εκφράζονται εθνικές ευαισθησίες, παρά τις παρεμβάσεις της Μόσχας που προορίζονταν να ομογενοποιήσουν τα καθεστώτα του σοβιετικού μπλοκ. Μετά τα γεγονότα της Γιουγκοσλαβίας το 1948-1949, της Ουγγαρίας μεταξύ 1953 και 1956, της Πολωνίας το 1956, η διαφοροποίηση των κομμουνιστικών καθεστώτων εντάθηκε μετά το σχίσμα μεταξύ ΕΣΣΔ και Κίνας στις αρχές της δεκαετίας του '60 και τον αντίκτυπό του στις ευρωπαϊκές χώρες-δορυφόρους, ιδιαίτερα στην Αλβανία και τη Ρουμανία.

Ας σημειώσουμε τέλος ότι οι κομμουνιστές που ήταν στην εξουσία από παλιά, γνώριζαν πώς να αντιμετωπίσουν το παρελθόν τους ως καταπιεστών· εκεί εδράζεται

μια από τις μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού, ο οποίος δεν απέκτησε ποτέ Χρουστσόφ, Νάγκυ, Ντούμπτσεκ ή Γκορμπατσόφ. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50, οι «αποκαταστάσεις» των θυμάτων έγιναν παντού το κύριο αντικείμενο της διαπάλης για τη διαδοχή στην κορυφή της εξουσίας, διαδοχή ανοιχτή είτε διότι εξέλιπε ο μεγάλος αρχηγός –Στάλιν και Γκότβαλντ το 1953, Μπιέρουτ στην Πολωνία το 1956–, είτε μέσω της καθαίρεσης του γενικού γραμματέα – Ράκοσι στην Ουγγαρία το 1956. «Αποκατάσταση» σήμαινε όχι μόνο καταγγελία των οφθαλμοφανών εγκλημάτων, αλλά επίσης και αναζήτηση των υπευθύνων γι' αυτά. Η σημασία των αποκαταστάσεων στη διαπάλη για την κατάκτηση της κορυφής θα χαθεί στη δεκαετία του '60, ιδιαίτερα στην Τσεχοσλοβακία. Αλλά το φαινόμενο αυτό άγγιζε επίσης την πλειονότητα όσων πίστευαν στην ουτοπία (κυρίως μεταξύ της διανόησης), για τους οποίους το κομμουνιστικό ιδεώδες είχε μια ηθική διάσταση και αισθάνονταν προδομένοι από τα εγκλήματα του καθεστώτος που είχαν αποκαλυφθεί. Από το 1953 και μέχρι τη δεκαετία του '60, στην ιστορία των διώξεων πρέπει να συμπεριλάβουμε τις αμνηστίες, ακόμη κι αν ήταν συχνά μερικές, γιατί αντιπροσώπευαν πολιτικές πράξεις εξαιρετικά χαρακτηριστικές.

Κατά το 1955-1956, λοιπόν, η μηχανή συντριβής των ανθρώπων ήταν πάντα σε λειτουργία, όμως έτριζε. Διάφοροι υπεύθυνοι της πολιτικής αστυνομίας, έμπειροι δράστες των διώξεων από το 1949 έως το 1953, είχαν ανακληθεί, μερικές φορές είχαν συλληφθεί και καταδικαστεί, σίγουρα σε μικρές ποινές. Πολιτικά στελέχη υποχρεώθηκαν σε παραίτηση, και ορισμένες φορές αντικαταστάθηκαν από παλιούς φυλακισμένους, όπως ο Γκομούλκα στην Πολωνία ή ο Καντάρ στην Ουγγαρία. Στο σύνολό της, η καταστολή έμοιαζε να 'χει γίνει πιο «ήπια»...

Η περίοδος θεμελίωσης των κομμουνιστικών καθεστώτων είχε αφήσει πολλές ανοιχτές πληγές. Και η μαζική τρομοκρατία δεν είχε εξαφανιστεί εντελώς ως κατασταλτική μέθοδος στις δεκαετίες '50 και '60. Πράγματι, νομίζουμε ότι νομιμοποιούμαστε να κατατάξουμε σε αυτή την κατηγορία τις στρατιωτικές επεμβάσεις του σοβιετικού στρατού. Τα άρματα μάχης στους δρόμους ήθελαν να ενσπείρουν την τρομοκρατία ανάμεσα στον πληθυσμό και αποτελούσαν σύμβολα φόβου.

Τα σοβιετικά τανκς παρενέβησαν, για πρώτη φορά, στη ΛΔΓ, στις 17 Ιουνίου 1953, με σκοπό να συντρίψουν στο Ανατολικό Βερολίνο και στις άλλες μεγάλες πόλεις τις αυθόρμητες διαμαρτυρίες των εργαζομένων, οι οποίες είχαν προκληθεί από τα κυβερνητικά μέτρα που επιδείνωναν τις συνθήκες εργασίας. Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες, τουλάχιστον 51 άτομα βρήκαν το θάνατο στη διάρκεια των στάσεων και των διώξεων που τις ακολούθησαν: 2 συνεθλίβησαν από τα άρματα μάχης, 7 καταδικάστηκαν από τα σοβιετικά δικαστήρια και 3 από τα δικαστήρια της ΛΔΓ, 23 υπέκυψαν στα τραύματά τους, ενώ σκοτώθηκαν 6 μέλη των υπηρεσιών ασφαλείας. Πριν από τις 30 Ιουνίου 6.171 άτομα συνελήφθησαν επίσημα και, ύστερα από αυτή την ημερομηνία, περίπου άλλες 7.000[36].

Μετά το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, οι σοβιετικοί ηγέτες κατέφυγαν άλλες δύο φορές σε θεαματικές στρατιωτικές επεμβάσεις, στην Ουγγαρία το 1956 και στην Τσεχοσλοβακία το 1968. Σε αυτές τις δύο περιπτώσεις, τα τεθωρακισμένα έπρεπε να συντρίψουν μια λαϊκή εξέγερση κατά του ολοκληρωτισμού, στην οποία είχαν προσχωρήσει πλατιά κοινωνικά στρώματα.

Στην Ουγγαρία, όπου ο σοβιετικός στρατός ήταν ούτως ή άλλως παρών, οι μονά-

δες του παρενέβησαν δύο φορές: κατά τις 2 η ώρα τα ξημερώματα της 24ης Οκτωβρίου 1956 στη Βουδαπέστη –άρχισαν να αποσύρονται στις 30–, στη συνέχεια τη νύχτα της 3ης προς 4η Νοεμβρίου. Έγιναν σκληρές μάχες μέχρι το βράδυ της 6ης Νοεμβρίου, αλλά ορισμένες εστίες αντίστασης, κυρίως στις εργατικές συνοικίες, παρέμειναν μέχρι τις 14 Νοεμβρίου, ενώ την ίδια χρονική στιγμή είχε ηττηθεί μια ομάδα εξεγερμένων στα όρη Μέσεκ. Ένοπλες συγκρούσεις επαναλήφθηκαν τον Δεκέμβριο, παράλληλα με διαδηλώσεις. Στο Σαλγκοτάριαν, στις 8 Δεκεμβρίου, άλλα 131 άτομα σκοτώθηκαν από πυροβολισμούς σοβιετικών και ουγγρικών μονάδων.

Ο βίαιος θάνατος και η απειλή του, ουσιώδες στοιχείο της τρομοκρατίας, έγιναν μέρος της ουγγρικής καθημερινότητας για μερικές εβδομάδες. Κατά τη διάρκεια των μαχών, περίπου 3.000 άτομα σκοτώθηκαν, τα δύο τρίτα από αυτούς στη Βουδαπέστη· περίπου 15.000 τραυματίστηκαν. Οι Ούγγροι ιστορικοί μπόρεσαν, χάρη στο άνοιγμα των αρχείων, να εξακριβώσουν επίσης τον αριθμό των θυμάτων από την πλευρά των δυναστών: μεταξύ 23 Οκτωβρίου και 12 Δεκεμβρίου, οι μονάδες της πολιτικής αστυνομίας (AVH), τα σοβιετικά και τα ουγγρικά στρατεύματα και το υπουργείο Εσωτερικών κατέγραψαν περίπου 350 απώλειες· 37 άτομα που ανήκαν στην AVH, στην αστυνομία ή το στρατό εκτελέστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες, τουφεκίστηκαν ή λυντσαρίστηκαν. Έτσι, «λεκιάστηκε η τιμή της επανάστασης», σύμφωνα με τους όρους των ιστορικών[37].

Οι διώξεις που ακολούθησαν τη συντριβή της ουγγρικής επανάστασης, και στις οποίες η σοβιετική στρατιωτική αστυνομία πρωτοστάτησε μέχρι τις αρχές του 1957, έπληξαν περισσότερα από 100.000 άτομα: δεκάδες χιλιάδες κλείστηκαν σε στρατόπεδα που άνοιξαν επίσημα στις 12 Δεκεμβρίου. Επίσης διώχθηκαν ποινικά 35.000 άτομα, από τα οποία 25.000 με 26.000 φυλακίστηκαν· πολλές χιλιάδες Ούγγρων εκτοπίστηκαν στην ΕΣΣΔ· 229 εξεγερμένοι καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν· τέλος, 200.000 άτομα διέφυγαν τις διώξεις και έφυγαν στην προσφυγιά.

Η καταστολή υιοθέτησε σύντομα έναν δοκιμασμένο μηχανισμό: τη δικαιοσύνη της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης που αρθρώθηκε γύρω από τα λαϊκά δικαστήρια και το Ειδικό Τμήμα των στρατιωτικών δικαστηρίων. Έτσι, μπροστά στο λαϊκό δικαστήριο της Βουδαπέστης έγινε η δίκη του Ίμρε Νάγκυ. Αυτός ο ηλικιωμένος κομμουνιστής –πρόσφυγας στη Μόσχα κατά τη διάρκεια του πολέμου, παραμερίστηκε από την εξουσία το 1948 και έγινε πρωθυπουργός το 1953, ενώ παραμερίστηκε εκ νέου το 1955– είχε αναλάβει το βάρος της προεδρίας της εξεγερμένης κυβέρνησης. Η δίκη του Νάγκυ και των συγκατηγορουμένων του τελείωσε τον Ιούνιο του 1958. Δυο από αυτούς ήταν απόντες: ο Γκέζα Λοζόντσυ, κομμουνιστής δημοσιογράφος, παλιός αντιστασιακός ο οποίος είχε ήδη φυλακισθεί μεταξύ 1951 και 1954, υπουργός της κυβέρνησης Νάγκυ, ο οποίος πέθανε στη φυλακή στις 21 Δεκεμβρίου 1957, με την πιθανή συνδρομή των ανακριτών του· ακόμη ο Γιόζεφ Σιλάγκι, κομμουνιστής πριν από τον πόλεμο, αντιστασιακός που φυλακίστηκε στη διάρκεια του πολέμου, πρωθυπουργός του Νάγκυ το 1956, καταδικάστηκε σε θάνατο στις 22 Απριλίου και εκτελέστηκε στις 24. Σύμφωνα με ντοκουμέντα που διασώθηκαν, ο Γ. Σιλάγκι συμπεριφέρθηκε σε όλη τη διάρκεια της ανάκρισης ως αποφασισμένος κατήγορος: επαναλάμβανε, μεταξύ άλλων, στους ανακριτές, ότι σε σύγκριση με τις φυλακές εκείνων των ημερών, οι φυλακές του φασιστικού καθεστώτος του Χόρτυ ήταν απλώς σανατόρια.

Η ετυμηγορία της δίκης του Ίμρε Νάγκυ, που άρχισε στις 9 Ιουνίου 1958, απαγγέλθηκε στις 15, και οι τρεις που καταδικάστηκαν σε θάνατο εκτελέστηκαν στις 16.

Εκτός από τον Ίμρε Νάγκυ, καταδικάστηκαν σε θάνατο ο στρατηγός Παλ Μάλετερ, αντιστασιακός στη διάρκεια του πολέμου, κομμουνιστής από το 1945, υπουργός Άμυνας στην εξεγερμένη κυβέρνηση το 1956, συλληφθείς από τις σοβιετικές αρχές, καθώς και ο Μίκλος Γκίμες, κομμουνιστής δημοσιογράφος, ιδρυτής μιας παράνομης εφημερίδας μετά τη συντριβή της εξέγερσης. Άλλοι πέντε συγκατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε ποινές από πέντε χρόνια έως ισόβια.

Η δίκη του Ίμρε Νάγκυ, από τις τελευταίες μεγάλες πολιτικές δίκες στις λαϊκές δημοκρατίες, απέδειξε ότι ήταν αδύνατον για την κομμουνιστική εξουσία, που παλινορθώθηκε χάρις στη σοβιετική στρατιωτική επέμβαση, να μην επανέλθει σε αυτή την υπέρτατη μορφή καταστολής. Αλλά δεν μπορούσε πια να οργανώσει δίκες-θεάματα· η δίκη του Νάγκυ διεξήχθη κεκλεισμένων των θυρών, στο κτήριο της κεντρικής φυλακής και έδρας της πολιτικής αστυνομίας της Βουδαπέστης, στο εσωτερικό μιας αίθουσας ειδικά διαρρυθμισμένης. Το 1958, ο Νάγκυ και οι όμοιοί του που αρνούνταν να αναγνωρίσουν ως νόμιμες τη σοβιετική επέμβαση και την κατάληψη της εξουσίας από την ομάδα που καθοδηγούσε ο Γιάνος Καντάρ, και οι οποίοι συμβόλιζαν τη λαϊκή εξέγερση, δεν γινόταν να μείνουν ζωντανοί.

Οι νέες έρευνες υπογραμμίζουν την ωμότητα αυτών των διώξεων και δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν τον όρο «τρομοκρατία». Αλλά ταυτοχρόνως επισημαίνουν το ετερόκλητο της περιόδου και τις διαφορές της με την περίοδο 1947-1953. Το 1959, ενώ διεξάγονταν ακόμη οι δίκες κατά των εξεγερμένων, δόθηκε η πρώτη μερική αμνηστία. Το 1960, τερματίστηκε η κατάσταση έκτακτης ανάγκης, καταργήθηκαν τα στρατόπεδα εγκλεισμού κ.λπ. Το 1962, προχώρησε η εκκαθάριση των πρακτόρων της πολιτικής αστυνομίας που συμμετείχαν στην κατασκευή δικών της περιόδου Ράκοσι· ο Ράικ και άλλα 190 θύματα αποκαταστάθηκαν οριστικά. Το 1963, δόθηκε γενική αμνηστία, αλλά δεν συμπεριέλαβε ορισμένους εξεγερμένους που είχαν καταδικαστεί ως «δολοφόνοι». Οι βίαιες διώξεις έφταναν στο τέλος τους. Παρ' όλ' αυτά η αποκατάσταση του Ίμρε Νάγκυ και των «συνενόχων» του έγινε μόλις το 1989, και, το 1988 ακόμη, η αστυνομία ξυλοκόπησε στη Βουδαπέστη διαδηλωτές που ήθελαν να τιμήσουν την επέτειο της εκτέλεσής του...

Δύο εξωτερικοί παράγοντες επηρέασαν αυτή την εξέλιξη: από τη μια μεριά, μια πιο προωθημένη κριτική της εξουσίας του Στάλιν στην ΕΣΣΔ, καθώς και ο παραμερισμός των οπαδών του από τη σοβιετική ηγεσία· και, από την άλλη, η νέα διεθνής συγκυρία, με την ιδέα της ειρηνικής συνύπαρξης στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης να κερδίζει έδαφος. Δύο παράγοντες που ο αντίκτυπός τους δεν έφτασε μόνο μέχρι την Ουγγαρία...

Δώδεκα χρόνια μετά την Ουγγαρία, τα σοβιετικά τεθωρακισμένα εισέβαλαν στην Τσεχοσλοβακία, προορισμένα να σπείρουν τη μαζική τρομοκρατία. Η στρατιωτική επέμβαση του 1968 πρέπει να διαχωριστεί από εκείνη του 1956, παρόλο που είχε τον ίδιο σκοπό, τη συντριβή μιας λαϊκής εξέγερσης ενάντια στον «σοβιετικό σοσιαλισμό». Διαφοροποιείται λόγω του χρόνου που είχε στο μεταξύ περάσει, της διεθνούς συγκυρίας και της ειδικής συγκυρίας του παγκόσμιου κομμουνιστικού συστήματος. Τις δυνάμεις εισβολής αποτελούσαν βασικά Σοβιετικοί, αλλά συμμετείχαν και τέσσερις άλλες χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας: η Βουλγαρία, η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας. Μένει να υπογραμμίσουμε μια ακόμη θεμελιώδη διαφορά: στην Τσεχοσλοβακία, δεν στάθμευαν μονάδες του σοβιετικού στρα-

τού μέσα στη χώρα όπως στην Ουγγαρία του 1956, χώρα ηττημένη που μπορούσε να θεωρηθεί ως κατεχόμενη και όπου οι σοβιετικές μονάδες παρενέβαιναν στον ένοπλο αγώνα που είχε ξεσπάσει στους δρόμους. Το σοβιετικό γενικό επιτελείο έπρεπε να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο μιας ένοπλης τσεχοσλοβακικής αντίστασης στην εισβολή, άρα ενός τοπικού πολέμου, και μάλιστα ευρωπαϊκού.

Ενοχλητικά φέρετρα.

Μετά την εκτέλεση των ένδεκα καταδικασμένων της δίκης Σλάνσκυ τον Δεκέμβριο του 1952, τα πτώματα κάηκαν και οι στάχτες σκορπίστηκαν στους παγωμένους δρόμους και στα χωράφια στα περίχωρα της Πράγας. Έξι χρόνια αργότερα, η ουγγρική κομμουνιστική εξουσία δεν ενστερνιζόταν τη λύση της καύσης.

Ο Ίμρε Νάγκυ και οι σύντροφοί του, μετά την εκτέλεση, ετάφησαν αρχικά κάτω από ένα παχύ στρώμα τσιμέντου στον ακάλυπτο χώρο της φυλακής της οδού Κόζμα, όπου είχε γίνει η δίκη. Αλλά αυτά τα μπετοναρισμένα πτώματα σε έναν χώρο που αγνοούσαν οι οικογένειες των εκτελεσθέντων προκαλούσαν φόβο. Το καλοκαίρι του 1961, έγινε η εκταφή τους και θάφτηκαν νύχτα με συνθήκες απόλυτης μυστικότητας στο δημοτικό κοιμητήριο της Βουδαπέστης, κοντά στους τάφους δυο άλλων νεκρών αυτής της δίκης, του Γκέζα Λοζόντσυ και του Γιόζεφ Σιλάγκι. Πέρασαν τα φέρετρα πάνω από τον τοίχο και οι υπάλληλοι του κοιμητηρίου αγνοούσαν τα πάντα για την ταφή αυτών των τριών νεκρών που είχαν καταχωρηθεί με φανταστικά ονόματα. Για τριάντα χρόνια, όλες οι προσπάθειες των οικείων τους να μάθουν τον τόπο ταφής των πτωμάτων έμειναν άκαρπες. Σύμφωνα με κάποιες αόριστες πληροφορίες, οι τελευταίοι στόλιζαν κάποιους τάφους της ζώνης αρ. 301 του δημοτικού νεκροταφείου. Η αστυνομία παρενοχλούσε τους επισκέπτες και επανειλημμένα κατέστρεφε τους τάφους, ποδοπατώντας τους με τα άλογα.

Τον Μάρτιο του 1989, έγινε επιτέλους δυνατή η εκταφή των πτωμάτων. Η αυτοψία στο πτώμα του Γκέζα Λοζόντσυ αποκάλυψε πολλές θλάσεις πλευρών από τις οποίες ορισμένες είχαν προηγηθεί του θανάτου του τρεις έως έξι μήνες, άλλες μικρότερο χρονικό διάστημα.

Η κυβέρνηση εκείνης της εποχής είχε επιφορτίσει νεαρούς αξιωματικούς ανακριτές να επισημάνουν τους τόπους της ταφής. Μεταξύ αυτών που αρνήθηκαν να τους βοηθήσουν ήταν ο Σάντορ Ραζνάι, υπεύθυνος της ανάκρισης της δίκης, πρεσβευτής της Ουγγαρίας στη Μόσχα κατά το διάστημα 1988-1989.

Κατά τη μαρτυρία του Alajos Dornbach, συνηγόρου της πολιτικής αγωγής που είχε ζητήσει την αναθεώρηση της δίκης Νάγκυ το 1988, η οποία δημοσιεύτηκε στο *Communisme*, αρ. 26-27, Paris, L' Âge d' Homme, 1990.

Καταλαβαίνει λοιπόν κανείς τον εντυπωσιακό όγκο των μέσων που κινητοποιήθηκαν. Τη νύχτα της 20ής προς 21η Αυγούστου 1968, με το κωδικό όνομα «Δούναβης», η επιχείρηση που είχε προετοιμαστεί από τις 8 Απριλίου, όταν υπογράφηκε η οδηγία GOU/1/87654 του στρατάρχη Γκρέτσκο, σοβιετικού υπουργού Άμυνας, έθεσε σε δράση ουσιαστικά τα σοβιετικά στρατεύματα που ήταν μοιρασμένα στα εδάφη της ΛΔΓ, της Πολωνίας και της Ουγγαρίας. Πάνω απ' όλα μονάδες τεθωρακισμένων, αυτά τα πολύτιμα άρματα μάχης που συμβόλιζαν παντού την καταπίεση, συμπεριλαμβανομένης

της πλατείας Τιεν Ανμέν στο Πεκίνο το 1989. Το πρώτο κύμα αποτελούσαν 165.000 άνδρες και 4.600 τεθωρακισμένα· πέντε ημέρες αργότερα, η Τσεχοσλοβακία κατελήφθη από 27 μεραρχίες εξοπλισμένες με 6.300 άρματα μάχης, 800 αεροπλάνα, 2.000 κανόνια, και οι οποίες αριθμούσαν περίπου 400.000 στρατιώτες.

Για να έχουμε ένα καθαρό μέτρο σύγκρισης για τη συμβολή αυτών των τερατωδών αγγελιοφόρων του τρόμου, ας σημειώσουμε ότι το 1940 στη Γαλλία επιτέθηκαν περίπου 2.500 τεθωρακισμένα, σαφώς ελαφρύτερα όσον αφορά στην ατσάλινη μάζα, τις ερπύστριες και τα πυροβόλα από ό,τι αυτά του 1968, και ότι η χιτλερική Γερμανία κινητοποίησε τον Ιούνιο του 1941 3.580 τεθωρακισμένα για την επίθεση κατά της ΕΣΣΔ. Και ότι τέλος η Τσεχοσλοβακία είχε περίπου 14,3 εκατομμύρια κατοίκους, ούτε καν τον μισό πληθυσμό της Γαλλίας του 1940.

Δεν υπήρξε τοπικός πόλεμος, η αντίσταση στην εισβολή ήταν ειρηνική κι όχι ένοπλη. Ωστόσο οι εισβολείς σκότωσαν 90 άτομα, κυρίως στην Πράγα· περισσότεροι από 300 Τσέχοι και Σλοβάκοι τραυματίστηκαν βαριά και περισσότεροι από 500 ελαφρά. Ο αριθμός των θυμάτων από την πλευρά των δυνάμεων κατοχής –οδικά ατυχήματα, αδέξιος χειρισμός όπλων, εκτελέσεις λιποτακτών– δεν είναι γνωστός μέχρι σήμερα· γνωρίζουμε μόνο ότι οι Τσέχοι σκότωσαν έναν Βούλγαρο στρατιώτη. Οι σοβιετικές αρχές συνέλαβαν και εκτόπισαν πολλά ηγετικά στελέχη, αλλά υποχρεώθηκαν να τα ελευθερώσουν και να διαπραγματευθούν μαζί τους μερικές ημέρες μετά. Το πολιτικό σενάριο της επέμβασης απέτυχε παταγωδώς: οι κατακτητές δεν κατάφεραν να εγκαταστήσουν την «εργατο-αγροτική κυβέρνηση» συνεργασίας που είχε προβλεφθεί.

Οι διώξεις που συνδέονται με αυτή τη στρατιωτική επέμβαση δεν σταμάτησαν το 1968. Πρέπει αναμφισβήτητα να κατατάξουμε στον αριθμό των θυμάτων τους «ζωντανούς πυρσούς», αυτούς τους ανθρώπους που θυσιάζονταν δημόσια για να διαμαρτυρηθούν κατά της κατοχής. Απέκτησαν το κύρος θύματος-συμβόλου, από τότε και μέχρι σήμερα. Ο πρώτος που διάλεξε αυτή τη μοίρα ήταν ο Γιαν Πάλατς, ένας εικοσάχρονος φοιτητής που αυτοπυρπολήθηκε στις 16 Ιανουαρίου 1969, στις 14:30, στο κέντρο της Πράγας· τρεις ημέρες αργότερα ο θάνατός του προκάλεσε μεγάλες διαδηλώσεις. Τον Φεβρουάριο, ένας άλλος φοιτητής, ο Γιαν Ζάγιτς, τον μιμήθηκε· ο τρίτος «ζωντανός πυρσός» –ένας κομμουνιστής σαράντα ετών, ο Εβζέν Πλότσεκ– τυλίχθηκε στις φλόγες αρχές Απριλίου στην πλατεία της πόλης Ζιλάβα της Μοραβίας.

Η καταστολή σύντομα απέκτησε ένα πρωτότυπο χαρακτηριστικό στην Τσεχοσλοβακία: ήταν το αποτέλεσμα πράξεων των εσωτερικών δυνάμεων, του στρατού και της αστυνομίας που είχαν «ομαλοποιηθεί». Η πίεση των σοβιετικών αρχών, βασισμένη στη διαρκή εγκατάσταση του στρατού κατοχής, ήταν, προφανώς, τεράστια. Ένα απρόβλεπτο φαινόμενο έριξε νερό στο μύλο τους: οι αυθόρμητες διαδηλώσεις μισού εκατομμυρίου ατόμων τη νύχτα της 28ης προς 29η Μαρτίου 1969. Οι Τσέχοι και οι Σλοβάκοι κατέβηκαν στους δρόμους 69 πόλεων για να γιορτάσουν τη νίκη της εθνικής τους ομάδας χόκεϊ επί πάγου έναντι της σοβιετικής στο παγκόσμιο πρωτάθλημα· 21 από τις 36 σοβιετικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις δέχτηκαν επιθέσεις. Και οι στρατάρχες άρχισαν να απειλούν· ο Αλεξάντρ Ντούμπτσεκ, ακόμη γενικός γραμματέας του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας –μέχρι τις 17 Απριλίου–, ειδοποιήθηκε φιλικά ότι κινδύνευε να έχει την τύχη του Ίμρε Νάγκυ...

Η δυνατότητα καταστολής των τσεχοσλοβακικών δυνάμεων που «είχαν ομαλοποιηθεί» –ειδικές μονάδες του στρατού και της αστυνομίας, καθώς και η λαϊκή Πολι-

τοφυλακή, η οποία σχηματίστηκε στις επιχειρήσεις– δοκιμάστηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης επετείου της κατοχής· είχαν προετοιμαστεί ευσυνείδητα για να την αντιμετωπίσουν. Προκάλεσαν πολυάριθμες συγκρούσεις με τους διαδηλωτές, στην πλειονότητά τους νέους. Οι συγκρούσεις ήταν σφοδρές, κυρίως στην Πράγα όπου στις 20 Αυγούστου σκοτώθηκαν δυο έφηβοι. Όλες οι μεγάλες πόλεις υπέστησαν επιθέσεις των ειδικών μονάδων του στρατού, εξοπλισμένων με άρματα μάχης και θωρακισμένα οχήματα. Αυτό το βίαιο επεισόδιο σήμερα χαρακτηρίζεται από τους ειδικούς ως «η πιο σημαντική πολεμική επιχείρηση του τσεχοσλοβακικού στρατού μετά τον πόλεμο». Άλλοι τρεις διαδηλωτές δολοφονήθηκαν στις 21 Αυγούστου, δεκάδες τραυματίστηκαν σοβαρά. Χιλιάδες άτομα συνελήφθησαν και ξυλοκοπήθηκαν. Και πριν τα τέλη του 1969, 1.526 διαδηλωτές καταδικάστηκαν με διάταγμα της προεδρίας της Ομοσπονδιακής Βουλής, που είχε ισχύ νόμου και είχε υπογραφεί στις 22 Αυγούστου από τον πρόεδρο του σώματος, Αλεξάντρ Ντούμπτσεκ[38]...

Το 1969, φυλακίστηκαν ακόμη μερικά άτομα που είχαν εμπλακεί στην εξέγερση του 1968, στη συνέχεια μία ομάδα νέων, το Κίνημα της Επαναστατικής Νεολαίας (HRM), που είχε δραστηριοποιηθεί στην προετοιμασία των διαδηλώσεων της πρώτης επετείου· η αστυνομία είχε πετύχει να διαβρώσει την οργάνωση με έναν χαφιέ. Ωστόσο, παρά την έντονη πίεση των εξτρεμιστών, η εξουσία των «εξομαλυντών» δεν έδινε ακόμη το πράσινο φως για πολιτικές δίκες κατά των κομμουνιστών ηγετών του 1968. Οι αναλύσεις αναφέρουν συχνά ότι η καινούργια ηγετική ομάδα δεν τολμούσε να ξεκινήσει μια τέτοια διαδικασία από φόβο, λόγω της εμπειρίας του παρελθόντος, μήπως και στραφεί εναντίον της. Ο Γκούσταβ Χούζακ, νέος γενικός γραμματέας του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας, ο οποίος είχε επιλεγεί από τη σοβιετική ηγεσία και είχε αντικαταστήσει τον Ντούμπτσεκ, γνώριζε το τραγούδι: έχοντας καταδικαστεί το 1954 σε ισόβια, κατά τη διάρκεια μιας μεγάλης δίκης κατά των «Σλοβάκων αστών εθνικιστών», είχε περάσει περισσότερα από εννέα χρόνια πίσω από τα κάγκελα. Σε κάθε περίπτωση, η μαζική καταστολή, με τις επιδοκιμασίες της Μόσχας, εφαρμοζόταν με τρόπο ύπουλο και ωμό, μαζί με μια επιτήδεια στρατηγική που ήθελε να επιβάλει το φόβο: εκατοντάδες χιλιάδες άτομα δεν μπορούσαν πλέον να συμμετάσχουν στη δημόσια ζωή, υφίσταντο επαγγελματικές απαγορεύσεις και τα παιδιά τους γίνονταν όμηροι, καθώς εμποδίζονταν να προχωρήσουν στη δευτεροβάθμια ή την ανώτατη εκπαίδευση. Από τις αρχές της ομαλοποίησης, το καθεστώς έπληξε τους οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών που είχαν δημιουργηθεί και πάλι το 1968: περίπου 70 οργανώσεις και ενώσεις τέθηκαν εκτός νόμου ή καταργήθηκαν καθώς συγχωνεύτηκαν με άλλες, επίσημες· επιβλήθηκε αυστηρή λογοκρισία κ.λπ. Δεκάδες χιλιάδες Τσέχοι και Σλοβάκοι ενώθηκαν τελικά με εκείνους που είχαν εγκαταλείψει τη χώρα μετά τον Φεβρουάριο του 1948. Κατά τη διάρκεια των σαράντα χρόνων του κομμουνιστικού καθεστώτος, περίπου 100.000 άτομα, άνθρωποι συχνά καλλιεργημένοι και πτυχιούχοι πανεπιστημίων, διάλεξαν το δρόμο της εξορίας· μετά το 1969, τα δικαστήρια τούς καταδίκαζαν ερήμην.

Ωστόσο, οι πολιτικές δίκες δεν εξαφανίστηκαν ολοκληρωτικά από το ρεπερτόριο της καταστολής που ακολούθησε ως συνέπεια της συντριβής της «άνοιξης της Πράγας». Ύστερα από τη δίκη δεκαέξι μελών της HRM τον Μάρτιο του 1971, κατά τη διάρκεια της οποίας ο ηγέτης της, Πετρ Ουλ, καταδικάστηκε σε τέσσερα χρόνια φυλάκισης, εννέα δίκες διεξήχθησαν το καλοκαίρι του 1972· δίκαζαν ορισμένους πρωταγω-

νιστές «δεύτερης γραμμής» του 1968, οι οποίοι διώκονταν λόγω της δραστηριότητάς τους μετά τη σοβιετική κατοχή. Σε σύνολο 46 κατηγορουμένων, από τους οποίους τα δύο τρίτα ήταν παλιοί κομμουνιστές, 32 καταδικάστηκαν σε 86 χρόνια φυλάκισης σε αγροτικές φυλακές και άλλοι 16, μετά από πολλούς μήνες κράτησης, σε 21 χρόνια με αναστολή. Η μεγαλύτερη ποινή κράτησης ήταν 5,5 χρόνια, «επιεικής» σε σύγκριση με τις φρικαλεότητες της περιόδου κατά την οποία θεμελιωνόταν το καθεστώς. Πολλοί καταδικασμένοι αυτού του κύματος διώξεων –Πετρ Ουλ, Γιαροσλάβ Σάμπατα, Ρούντολφ Μπάττεκ– φυλακίστηκαν εκ νέου αφού είχαν εκτίσει τις ποινές τους και είχαν περάσει συνολικά, κατά τις δεκαετίες '70-'80, εννέα χρόνια της ζωής τους στις φυλακές. Η Τσεχοσλοβακία ήταν έτσι κάτοχος, εκείνη την εποχή, του θλιβερού ρεκόρ των πολιτικών διώξεων στην Ευρώπη.

Οι μεγάλες εξεγέρσεις του 1956 και του 1968 και η συντριβή τους μας καλούν να προσεγγίσουμε μιαν άλλη όψη της λογικής των διώξεων, δηλαδή τη λογική των συγκοινωνούντων δοχείων. Οι κλονισμοί σε μία χώρα έχουν τον αντίκτυπό τους στις άλλες, ιδιαίτερα όταν η ισχύς του κέντρου εκδηλώνεται με μορφή στρατιωτική. Το 1956, σε συνδυασμό με την ουγγρική εξέγερση, ανήσυχη η μετασταλινική ηγεσία του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας ετοιμαζόταν να στείλει μονάδες του τσεχοσλοβακικού στρατού στην Ουγγαρία· ταυτοχρόνως ενέτεινε τις διώξεις, έστελνε στη φυλακή ορισμένους πολιτικούς κρατούμενους που είχαν απελευθερωθεί και παρακολουθούσε τους Τσέχους και Σλοβάκους συμπαθούντες προς την ουγγρική εξέγερση· 1.163 άτομα βρέθηκαν τότε κατηγορούμενα, συχνότερα επειδή διατύπωσαν φραστικά την αλληλεγγύη τους· οι περισσότεροι ήταν εργάτες, ένα 53,5%, και οι καταδίκες έφτασαν μέχρι τον ένα χρόνο φυλάκισης, σπάνια περισσότερο. Στην Αλβανία εκείνης της εποχής, οι διώξεις ήταν πιο θεαματικές: στις 25 Νοεμβρίου 1956, το καθεστώς του Χότζα ανακοίνωσε την καταδίκη και την εκτέλεση τριών «τιτοϊκών» ηγετών, της Λιρί Γκέκα, μέλους της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Αλβανίας, που ήταν έγκυος, του στρατηγού Ντάλε Ντρέου και του Πέτρο Μπούλι. Στη Ρουμανία, ο Γκεοργκίου Ντεζ, που είχε αρχίσει να παίζει το «κινεζικό χαρτί» στις σχέσεις του με την ΕΣΣΔ, προέβη σε χειρονομίες επιείκειας προς τους διωκόμενους εθνικιστές, ενώ παράλληλα οργάνωνε μια μεγάλη δίκη κατά των υπευθύνων του εξωτερικού εμπορίου, που συχνά ήταν Εβραίοι κομμουνιστές.

Το 1968 τα καθεστώτα, συμπεριλαμβανομένης της ΕΣΣΔ, που φοβόντουσαν τη μεταδοτικότητα των ιδεών της «Άνοιξης της Πράγας», ενέτειναν τις διώξεις πριν και μετά τη στρατιωτική επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία. Η τύχη του Αλφρέδου Φόσκολο συνιστά απόδειξη και μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την ατμόσφαιρα της εποχής. Από μητέρα Βουλγάρα και πατέρα Γάλλο, έχοντας σπουδάσει στη Βουλγαρία μέχρι το 1949, αυτός ο νεαρός Γάλλος περνούσε τακτικά τις διακοπές του στη Βουλγαρία. Το 1966, φοιτητής της Νομικής και της σχολής Ανατολικών Γλωσσών στο Παρίσι, βοήθησε τους Βούλγαρους φίλους του πολυγραφώντας στη Γαλλία ένα φυλλάδιο σε 500 αντίτυπα και μεταφέροντάς το στη Σόφια. Στο φυλλάδιο αυτό οι νέοι διεκδικούσαν ελεύθερες εκλογές, την ελευθερία του Τύπου και της αλλαγής κατοικίας, την εργατική αυτοδιαχείριση, τη διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, την αποκατάσταση των θυμάτων της καταστολής. Την ίδια χρονιά, απέκτησε μια κόρη, μητέρα της οποίας ήταν η Βουλγάρα Ραΐνα Αράτσεβα. Ο Φρέντυ και η Ραΐνα ζήτησαν τότε να τους δοθεί η άδεια γάμου, που ωστόσο καθυστερούσε. Μετά έρχεται το 1968.

Στη μαρτυρία του, ο Αλφρέδος Φόσκολο γράφει με αφορμή αυτό το γεγονός:

«Αρχές 1968, κατατάσσομαι για να εκπληρώσω τη στρατιωτική μου θητεία. Τον Ιούλιο, η πρεσβεία της Βουλγαρίας μού γνωστοποιεί ότι η άδεια γάμου θα μου δοθεί όταν επιστρέψω στη Σόφια. Φτάνω εσπευσμένα με την ευκαιρία μιας άδειας δεκατεσσάρων ημερών. Αλλά εκεί με περιμένει μια καινούργια άρνηση. Είμαστε στον Αύγουστο του 1968, και, στις 21, οι Σοβιετικοί μπαίνουν στην Πράγα· στις 28, άπρακτος, παίρνω το Οριάν-Εξπρές για το Παρίσι. Δεν επρόκειτο να φτάσω παρά ύστερα από μερικά χρόνια: στα σύνορα, με συνέλαβαν πράκτορες της Νταργιάβνα Σιγκουρνόστ. Με ρίξανε μυστικά στα υπόγεια της Κρατικής Ασφάλειας και φερόμουν εξαφανισμένος για δεκαπέντε ημέρες, όχι βέβαια για τον λοχαγό Νέντκοφ που μου ξεκαθάρισε: ή συνεργάζομαι αναγνωρίζοντας ότι είμαι πράκτορας του ιμπεριαλισμού, ή κανείς δεν θα ακούσει ξανά να μιλάνε για μένα. Δέχομαι, ελπίζοντας ότι μια δίκη θα μου επιτρέψει να αποκαταστήσω την αλήθεια.

»Η δίκη αρχίζει στις 6 Ιανουαρίου 1969. Δύο φίλοι, καθώς και η Ραΐνα, βρίσκονται στο πλευρό μου στο εδώλιο των κατηγορουμένων. Στον εισαγγελέα που ζητάει την ποινή του θανάτου για μένα, ο δικηγόρος μου απαντάει ότι την αξίζω πλήρως και παρακαλεί για επιείκεια. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια δικαστική φάρσα με σκοπούς προπαγανδιστικούς. Καταδικάστηκα σε συνολική ποινή 27 χρόνων, που συγχωνεύτηκαν σε 15 χρόνια κάθειρξης για κατασκοπία. Οι φίλοι μου βρέθηκαν με 10 και 12 χρόνια φυλακής, η Ραΐνα με ένα, μολονότι δεν γνώριζε τίποτε για το φυλλάδιο. Ένας φίλος, Βούλγαρος πολιτικός πρόσφυγας στο Παρίσι, καταδικάστηκε σε θάνατο ερήμην.

»Ύστερα από ένα μήνα στο τμήμα θανατοποινιτών της κεντρικής φυλακής της Σόφιας, με μετέφεραν στη φυλακή Στάρα-Ζαγορά όπου κρατούνταν οι περισσότεροι από τους 200-300 πολιτικούς κρατούμενους της χώρας. Εκεί έμαθα πολλά για την ιστορία των φυλακών της Βουλγαρίας κατά τα 25 πρώτα χρόνια του κομμουνισμού, και συνειδητοποίησα ότι οι δικές μου ταλαιπωρίες δεν ήταν τίποτε μπροστά σε όσα είχαν ζήσει χιλιάδες Βούλγαροι. Επίσης, υπήρξα μάρτυρας της στάσης της 8ης Οκτωβρίου 1969, στη διάρκεια της οποίας πολλοί κρατούμενοι έχασαν τη ζωή τους. Την ίδια εποχή, ένα νέο αίτημα για άδεια γάμου που υποβάλαμε η Ραΐνα και εγώ, όντας κρατούμενοι, απορρίφθηκε επίσης.

»Παρά πάσα προσδοκία, με απελευθέρωσαν στις 30 Απριλίου 1971 και με έστειλαν στη Γαλλία. Ενώ η σύλληψή μας το 1968 και στη συνέχεια η δίκη-θέαμα ήταν, τη στιγμή της τσεχοσλοβακικής υπόθεσης, προορισμένη να αποδείξει την εμπλοκή των "ιμπεριαλιστικών δυνάμεων" στο κίνημα χειραφέτησης των ανατολικών κρατών, η παρουσία μου στις βουλγαρικές φυλακές δεν ήταν πλέον επιθυμητή την ώρα που άρχιζε η διαδικασία του Ελσίνκι. Όσο για τους δύο Βούλγαρους φίλους μου, δεν ευεργετήθηκαν με αυτό το μέτρο επιείκειας.

»Γυρνώντας στο Παρίσι, σχεδίασα διάφορα σενάρια ώστε να μπορέσουμε να ξαναβρεθούμε με τη Ραΐνα και την κόρη μου. Τελικά, στις 31 Δεκεμβρίου 1973, έφτασα μυστικά στη Σόφια, με πλαστή ταυτότητα και εφοδιασμένος με διαβατήρια που είχα εξασφαλίσει παράνομα. Χάρις σε αυτά τα πλαστά έγγραφα και σε μια απροσδόκητη τύχη, περάσαμε και οι τρεις τα βουλγαροτουρκικά σύνορα τη νύχτα της 1ης Ιανουαρίου 1974. Την επομένη ήμασταν στο Παρίσι»[39].

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, που εκτείνεται από το 1955-1956 έως το 1989, οι διώξεις ρυθμίστηκαν τελικά από τη λογική που προσιδιάζει σε όλα τα δικτατορικά καθεστώτα: ο αστυνομικός μηχανισμός είναι παρών και πλήττει την αντιπολίτευση που εκδηλώνεται αυθόρμητα στα κοινωνικά κινήματα –απεργίες ή διαδηλώσεις στους δρόμους– ή εμφανίζεται προσχεδιασμένη, αποφασιστική, να διατυπώνει τις διεκδικήσεις της και να προσπαθεί να αποκτήσει μια οργανωτική δομή. Και για να προλάβει να καταπνίξει τις αντιπολιτευτικές δραστηριότητες σε κοινωνίες όπου η διαμαρτυρία κερδίζει έδαφος και αξιοποιεί τη διεθνή συγκυρία που διαμορφώνεται κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60 με τις συμφωνίες του Ελσίνκι, αυτός ο μηχανισμός στηρίζεται σε ένα ολοένα και πιο πλατύ δίκτυο πληροφοριοδοτών. Είναι χαρακτηριστικό για την κατάσταση του συστήματος ότι έπρεπε να προστρέξει σε αυτή τη μορφή ελέγχου της κοινωνίας και να την ενισχύσει σημαντικά. Στην Τσεχοσλοβακία, για παράδειγμα, η πολιτική αστυνομία αριθμούσε, μεταξύ 1954 και 1958, περίπου 132.000 «μυστικούς συνεργάτες» στρατολογημένους επίσημα. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, αριθμούσε περισσότερους από 200.000.

Αλλά, παράλληλα, η λογική της καταστολής στην εποχή της «μετα-τρομοκρατίας» σφραγίστηκε περισσότερο απ' ό,τι στο παρελθόν από τις εθνικές ιδιαιτερότητες, από τους συσχετισμούς δυνάμεων στο εσωτερικό των αντιστοίχων ηγεσιών, από την εκτίμηση της στιγμής αυτών των τελευταίων σε ό,τι αφορούσε τη σταθερότητα του καθεστώτος, από την επιτυχία ή αποτυχία των πολιτικών και οικονομικών σχεδίων τους. Στις 13 Αυγούστου, με πρωτοβουλία της ηγεσίας του SED, που επιδοκίμασε η σοβιετική ηγεσία, υψώθηκε το Τείχος του Βερολίνου, πράξη που πάνω απ' όλα φανέρωνε τον πανικό για το μέλλον του καθεστώτος.

Στη Ρουμανία, η κομμουνιστική ηγεσία εξέφρασε καθαρά την ανεξαρτησία της και την ιδιαιτερότητά της αρνούμενη να συμμετάσχει στη στρατιωτική επέμβαση κατά της Τσεχοσλοβακίας. Λίγο καιρό αργότερα και μέχρι τη δεκαετία του '80, ο «εθνικός κομμουνισμός» της θα αποδειχθεί ωστόσο ο πιο καταπιεστικός του ευρωπαϊκού χώρου που εξετάζουμε, μαζί με τον αλβανικό. Πράγματι, η καταστολή ήταν στοιχείο συναφές με το κομμουνιστικό σύστημα, ακόμη και όταν δεν παρενέβαινε άμεσα η σοβιετική μητρόπολη.

Η Ρουμανία του Νικολάε Τσαουσέσκου, του Οδηγητή –που λατρεύτηκε όπως ο Ντούτσε και ο Φύρερ–, έπρεπε να αντιμετωπίσει, από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, μια βαριά οικονομική και κοινωνική κρίση που προκάλεσε ισχυρή αντίδραση. Το ρουμανικό κίνημα εγγράφεται στο ρεύμα των αγώνων για δημοκρατικές ελευθερίες που εκφράστηκαν επίσης στις άλλες χώρες, ωστόσο βασίστηκε κυρίως στην κινητοποίηση των εργατών. Η μεγάλη απεργία 35.000 ανθρακωρύχων της κοιλάδας του Ζίου τον Αύγουστο του 1977, οι κινητοποιήσεις και οι απεργίες του καλοκαιριού του 1980 με τις καταλήψεις εργοστασίων στο Βουκουρέστι, Γκαλάτι, Τιργκοβίστε και στις λεκάνες των ορυχείων, η εξέγερση της κοιλάδας του Μοτρού το φθινόπωρο του 1981 και άλλες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας προκάλεσαν σκληρές διώξεις από την πλευρά της εξουσίας Τσαουσέσκου. Συλλήψεις, υποχρεωτικές μετεγκαταστάσεις, κατ' οίκον περιορισμοί, ξυλοδαρμοί, απολύσεις, εγκλεισμοί σε ψυχιατρεία, δίκες, δολοφονίες – όλα τα μέσα καταστολής χρησιμοποιήθηκαν μαζικά. Με επιτυχία προς στιγμήν, αλλά μακροπρόθεσμα ατελέσφορα. Γιατί διαδηλώσεις και απεργίες ξέσπασαν και πάλι το 1987 και κορυφώθηκαν τον Νοέμβριο του 1988 με τη λαϊκή εξέγερση του Μπράσοφ, της

δεύτερης σε μέγεθος ρουμανικής πόλης με 300.000 κατοίκους. Οι συγκρούσεις με τις δυνάμεις της τάξης σ' αυτή την περίπτωση ήταν πολύ βίαιες και αιματηρές· υπήρξαν νεκροί, έγιναν εκατοντάδες συλλήψεις.

Στη Ρουμανία, ο Γολγοθάς ορισμένων πολιτικών κρατουμένων μοιάζει αιώνιος. Μια τέτοια περίπτωση είναι ο πατήρ Κάλσιου, Γκεοργκίου Κάλσιου Ντουμιτρεάσα. Γεννήθηκε το 1927, συνελήφθη όταν ήταν φοιτητής της ιατρικής και φυλακίστηκε στο Πιτέστι, στη φυλακή για την οποία μιλήσαμε. Η φυλάκισή του διήρκεσε μέχρι το 1964. Βγαίνοντας από τη φυλακή, αποφάσισε να γίνει ιερέας. Υπήρξε, μαζί με άλλους, από τους ιδρυτές του Ελεύθερου Συνδικάτου των Ρουμάνων Εργαζομένων (SLOMR), δικάστηκε και καταδικάστηκε στις 10 Μαΐου 1979 κεκλεισμένων των θυρών σε δέκα χρόνια κάθειρξης επειδή «είχε μεταβιβάσει πληροφορίες που έθεταν σε κίνδυνο την Ασφάλεια του Κράτους». Στη φυλακή, έκανε πέντε απεργίες πείνας. Μια άλλη περίπτωση είναι αυτή του Ίον Πούιου, παλιού ηγετικού στελέχους του Εθνικού Αγροτικού Κόμματος, που καταδικάστηκε το 1947 σε είκοσι χρόνια, και αποφυλακίστηκε το 1964. Φυλακίστηκε εκ νέου το 1987 για τη συμμετοχή του στην αντιπολίτευση.

Οι αυξομειώσεις στο επίπεδο καταστολής ήταν, εννοείται, πάντα συνδεδεμένες με τη διεθνή πολιτική κατάσταση, τις σχέσεις Ανατολής-Δύσης, τις αλλαγές της σοβιετικής πολιτικής. Από τον Μπρέζνιεφ μέχρι τον Γκορμπατσόφ ο κόσμος εξελίχθηκε και μαζί του η ιδεολογία της καταστολής. Κατά τη δεκαετία του '60 και μετά, κανείς δεν διωκόταν πια ή γίνονταν ελάχιστες διώξεις, με δικαιολογητικό την υποστήριξη του «τιτοϊσμού» ή του «σιωνισμού». Στην πλειοψηφία των χωρών, η πολιτική αστυνομία ασχολούνταν περισσότερο με την «ιδεολογική διαφοροποίηση» και τις «παράνομες σχέσεις με το εξωτερικό», κυρίως με τη Δύση.

Ορισμένες περιπτώσεις Ρουμάνων πολιτικών κρατουμένων το 1987.

Φράνσις Μπαραμπάς, σαράντα ετών, μηχανικός σε υφαντουργείο, καταδικασμένος σε έξι χρόνια. Αυτός ο Ούγγρος από την Τρανσυλβανία διένειμε, μαζί με τον αδελφό του και τη μέλλουσα σύζυγό του, προκηρύξεις στα ουγγρικά: «Κάτω ο παπουτσής! Κάτω ο δολοφόνος!» (Το πρώτο επάγγελμα του Τσαουσέσκου ήταν υποδηματοποιός).

Ίον Μπούγκαν, ηλεκτρολόγος, γεννήθηκε το 1936. Καταδικάστηκε σε δέκα χρόνια, γιατί διαδήλωνε στο κέντρο του Βουκουρεστίου, τον Μάρτιο του 1983, έχοντας πάνω στο αυτοκίνητό του ένα πλακάτ που έγραφε «Δεν σας θέλουμε πια, δήμιοι!».

Ίον Γκουζέιλα, μηχανικός, καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια στα τέλη του 1985 γιατί είχε μοιράσει προκηρύξεις που ζητούσαν την αντικατάσταση του αρχηγού του Κράτους.

Γκεοργκίου Ναστάζέσκου, οικοδόμος, πενήντα έξι χρονών, καταδικασμένος σε εννιά χρόνια για αντικαθεστωτική προπαγάνδα. Είχε ήδη περάσει τέσσερα χρόνια στη φυλακή για «αντισοσιαλιστική προπαγάνδα». Το φθινόπωρο του 1983, είχε πετάξει προκηρύξεις από μια εξέδρα στο Βουκουρέστι, καλώντας τον κόσμο να διαδηλώσει τη δυσαρέσκειά του.

Βίκτορ Τότου, Γκεοργκίου Πάβελ, Φλορίν Βλασιάνου, εργάτες, όλοι γεννημένοι το 1955, καταδικασμένοι σε επτά με οκτώ χρόνια· το βράδυ της 22ας Αυγούστου 1983, παραμονή της εθνικής εορτής, έγραφαν συνθήματα «Κάτω ο Τσαουσέσκου», παρομοιάζοντας το καθεστώς του με το ναζιστικό καθεστώς.

Ντιμίτρου Γιούγκα, σαράντα ετών, καταδικάστηκε σε δέκα χρόνια το 1983· είχε, επανειλημμένως, μαζέψει νέους με σκοπό να οργανώσει διαδηλώσεις ενάντια στον Τσαουσέ-

σκου. Είχαν αποφασίσει να δράσουν ειρηνικά. Επτά νέοι καταδικάστηκαν σε πέντε χρόνια και απελευθερώθηκαν -εκτός από τον Γιούγκα- το 1984 χάρις σε μια αμνηστία.

Νικολάε Λιτόιου, είκοσι επτά ετών, καταδικάστηκε σε δεκαπέντε χρόνια το 1981 για «συνωμοσία κατά της Ασφάλειας του Κράτους». Το καλοκαίρι του 1981, είχε εκτοξεύσει ένα βαρελότο κατά του Σπιτιού του Κόμματος στο Πλοέστι. Επίσης μοίραζε προκηρύξεις στο Πλοέστι. Ο χουνιάδος του, Γκεοργκίου Μάνου, καταδικάστηκε σε οκτώ χρόνια επειδή ήταν εκ των προτέρων ενημερωμένος γι' αυτή την πράξη.

Αττίλα Κουν, γιατρός, καταδικάστηκε σε τρία χρόνια τον Ιανουάριο του 1987 επειδή αρνήθηκε να εκδώσει πιστοποιητικό θανάτου για έναν πολιτικό κρατούμενο που πέθανε από τα βασανιστήρια.

Ι. Μπορμπέλυ, καθηγητής φιλοσοφίας, πενήντα ετών, καταδικάστηκε το 1982 σε οκτώ χρόνια επειδή είχε αναμειχθεί στην έκδοση ενός απαγορευμένου βιβλίου στην ουγγρική γλώσσα.

La Nouvelle Alternative, αρ. 7, Σεπτέμβριος 1987, Παρίσι.

Οι πρακτικές της «ήπιας» πια καταπίεσης σε πολλές χώρες διαφοροποιήθηκαν: ο εξαναγκασμός σε εξορία -ιδιαίτερα στη ΛΔΓ και στην Τσεχοσλοβακία- ή ακόμη, σύμφωνα με το σοβιετικό πρότυπο, η «ψυχοθεραπεία», αντικαθιστούσαν συχνά τη φυλάκιση. Εξάλλου, η βία του καθεστώτος σχολιαζόταν και καταγγελλόταν ευρύτερα στη Δύση, είχε άμεση απήχηση και ορισμένα θύματα διέθεταν το σπάνιο στο παρελθόν προνόμιο να καταθέτουν τις μαρτυρίες τους σε εκδόσεις μεγάλης κυκλοφορίας. Το γεγονός ότι το έγκλημα θα γινόταν δημόσια γνωστό και θα σχολιαζόταν, έβαζε σε σκέψεις τα εκτελεστικά όργανα της δικτατορίας, συμπεριλαμβανομένων και αυτών της Ρουμανίας.

Οι καταπιεσμένοι μπορεί να υπέφεραν λιγότερο, ωστόσο εξακολουθούσαν να υποφέρουν. Τα στρατόπεδα εξαφανίστηκαν, με εξαίρεση την Αλβανία και τη Βουλγαρία· στη Βουλγαρία χρησίμευαν, ιδιαίτερα στη δεκαετία του '80, για τον εγκλεισμό Βουλγάρων τουρκικής καταγωγής. Οι πολιτικές δίκες καθυστερούσαν και σηματοδοτούσαν ακόμη, με εξαίρεση την Ουγγαρία, την εξέλιξη των χωρών που μας απασχολούν. Όπως πριν από το 1956, αυτή η μέθοδος πειθούς στόχευε εκείνους που είχαν θελήσει να αναγεννήσουν την κοινωνία των πολιτών, τα κόμματα που είχαν διαλυθεί στο παρελθόν ή τα ανεξάρτητα συνδικάτα, αυτούς που είχαν διατηρήσει ζωντανές στη σκιά τις εκκλησίες. Κατ' εξαίρεση, οι δίκες έπλητταν κομμουνιστές ηγέτες. Σε αυτή την περίπτωση, μπορούμε να αναφέρουμε τον Πάουλ Μέρκερ στη ΛΔΓ, που καταδικάστηκε τον Μάρτιο του 1955 σε οκτώ χρόνια φυλάκισης και απελευθερώθηκε το 1956· τον Ρούντολφ Μπάρακ, Τσεχοσλοβάκο υπουργό Εσωτερικών, που καταδικάστηκε σε έξι χρόνια τον Απρίλιο του 1962· τον Μίλοβαν Τζίλας, επιφανή αποστάτη του γιουγκοσλαβικού κομμουνισμού, που φυλακίστηκε αρχικά μεταξύ 1956 και 1961, και κατόπιν μεταξύ 1962 και 1966. Όταν εξάλλου η Αλβανία διέκοψε τις σχέσεις της με την ΕΣΣΔ και ευθυγραμμίστηκε με την Κίνα, οι «φιλοσοβιετικοί» Λιρί Μπελισόβα, μέλος του Πολιτικού Γραφείου, και Κότσο Τάσκο, πρόεδρος της Επιτροπής Ελέγχου του ΚΚ Αλβανίας, τιμωρήθηκαν πολύ σκληρά· ο αντιναύαρχος Τέμο Σέικο εκτελέστηκε τον Μάιο του 1961 μαζί με πολλούς αξιωματικούς. Το 1975, αφού συντελέστηκε το σχίσμα με την Κίνα, ο Ενβέρ Χότζα εξόντωσε τον Μπεκίρ Μπαλλούκου, υπουργό Άμυνας, και τον Πέτριτ Ντούμε, αρχηγό του επιτελείου.

Η απαρίθμηση των βασικών πολιτικών δικών της περιόδου θα ήταν μακρά, και πρέπει να αρκεστούμε εδώ στην αναφορά ορισμένων παραδειγμάτων.

Γνωρίζουμε ότι οι θανατικές καταδίκες ήταν σπάνιες –εκτός από τις περιπτώσεις των πραγματικών υποθέσεων κατασκοπίας– και κατά κανόνα δεν εκτελούνταν. Τέτοια ήταν η περίπτωση του Βούλγαρου Ντιμιτάρ Πέντσεφ, ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο, καθώς και ένας φίλος του συνένοχος, το 1961, επειδή θέλησαν να επανασυστήσουν το Αγροτικό Κόμμα του Νικολάι Πέτκοφ, μαζί με μια ομάδα νέων· η ποινή του μειώθηκε, μετά από έφεση, σε είκοσι χρόνια εγκλεισμού· απελευθερώθηκε το φθινόπωρο του 1964, συνεπεία μιας γενικής αμνηστίας. Ο Πέντσεφ έγινε εργάτης αλλά ακόμη δεν είχε ξεμπερδέψει με την εξόχως διδακτική σωφρονιστική εμπειρία του. Γνώρισε εκ νέου τη φυλακή μεταξύ 1967 και 1974, αυτή τη φορά για «παράνομη διέλευση των συνόρων», περιπέτεια στη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκε ένας από τους φίλους του. Και το 1985, ύποπτος για τρομοκρατικές ενέργειες, βρέθηκε για δύο μήνες στο στρατόπεδο του νησιού Μπελένε, για να καταλήξει σε κατ' οίκον περιορισμό σε μια μικρή πόλη ανθρακωρύχων, την Μπομπόφ-Ντολ...

Στην περίοδο της «μετα-τρομοκρατίας», ο αριθμός των νεκρών, θυμάτων των διώξεων, είναι σαφώς κατώτερος εκείνου της περιόδου πριν από το 1956. Εκτός από όσους αναφέρθηκαν ήδη, το 1956 στην Ουγγαρία και το 1968-1969 στην Τσεχοσλοβακία, καταμετρούμε ακόμη μερικές εκατοντάδες· ένα μεγάλο μέρος από αυτούς, περίπου 200, πυροβολήθηκαν ενώ προσπαθούσαν να περάσουν τα σύνορα της ΛΔΓ και το περίφημο Τείχος του Βερολίνου. Ένας από τους τελευταίους πολιτικούς κρατούμενους αυτής της περιόδου που πέθανε ήταν ο Τσέχος Πάβελ Βόνκα, ο οποίος πέθανε στη φυλακή γιατί δεν έτυχε της δέουσας ιατρικής φροντίδας, στις 26 Απριλίου 1988...

Οι υπολογισμοί προχωρούν σιγά-σιγά, αλλά δεν είναι εύκολη δουλειά. Γιατί, μεταξύ των θανάτων, πρέπει να συγκαταλεγούν επίσης οι δολοφονίες που πραγματοποιήθηκαν από τη μυστική αστυνομία και εκείνες που παρουσιάστηκαν, για παράδειγμα, ως «αυτοκινητικά δυστυχήματα», όπως στην περίπτωση των δυο Ρουμάνων μηχανικών οι οποίοι είχαν ηγηθεί μιας απεργίας στην κοιλάδα Ζίου, το 1977, μερικές εβδομάδες μετά τη συντριβή της.

Οι μελλοντικές έρευνες θα προσπαθήσουν χωρίς αμφιβολία, όπως για την περίοδο πριν από το 1956, να συστήσουν μια τυπολογία των θυμάτων, να ορίσουν τον ιδανικό τύπο κρατουμένου. Γνωρίζουμε ήδη ότι τα θύματα αυτής της περιόδου δεν φυλακίζονταν πάντα. Τέτοια είναι η περίπτωση των ατόμων που σκοτώθηκαν κατά τις στρατιωτικές επεμβάσεις και κατά τη διάρκεια μιας απέλπιδας διέλευσης των συνόρων. Γνωρίζουμε επίσης ότι θα ήταν λάθος να φωτίσουμε μόνο την τύχη του Τσέχου θεατρικού συγγραφέα Βάτσλαβ Χάβελ, του Ούγγρου φιλοσόφου Ίστβαν Μπίμπο, του Ρουμάνου συγγραφέα Π. Γκόμα ή άλλων μελών της διανόησης και να αφήσουμε στη σκιά τον «απλό λαό». Ο περιορισμός της ανάλυσης της καταστολής μόνο στην πολιτιστική της διάσταση μειώνει τις διαστάσεις του θέματος. Άλλωστε, ποιος Μπάμπελ και ποιος Μαντελστάμ εκτελέστηκε ή δολοφονήθηκε στα χρόνια 1956-1989; Βέβαια, υπήρξε η δολοφονία του Βούλγαρου συγγραφέα Γκεόργκι Μαρκόφ στο Λονδίνο, τον Σεπτέμβριο του 1978, από έναν μυστικό πράκτορα ο οποίος τον σκότωσε με τη λεγόμενη «βουλγάρικη ομπρέλα». Βέβαια, υπήρξαν μεταξύ των νεαρών θυμάτων ταλέντα που θα μπορούσαν να έχουν ανθήσει. Ωστόσο σε όλες τις χώρες –και το ρουμανικό παράδειγμα έρχεται να ενισχύσει αυτή την πεποίθηση– οι άνθρωποι του «απλού λαού»

πιθανότατα αποτέλεσαν την πλειονότητα των φυλακισμένων και αυτών που δολοφονήθηκαν· η ιστορία δεν πρέπει να λησμονήσει τα ονόματα αυτών των θυμάτων.

Γνωρίζουμε ότι οι κομμουνιστικές δικτατορίες φοβόντουσαν τα δημιουργικά πνεύματα, τον ελεύθερο λόγο τους. Οι Τσεχοσλοβάκοι κομμουνιστές ηγέτες καταλήφθηκαν από πανικό, στις αρχές του 1977, όταν βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις 260 υπογραφές κάτω από το αντιπολιτευτικό μανιφέστο της Χάρτας 77. Αλλά τα αστυνομικά καθεστώτα σίγουρα τρομάζουν περισσότερο όταν δεκάδες χιλιάδες βγαίνουν στους δρόμους.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80, οι διώξεις δεν ενέσπειραν πια τον τρόμο στις μάζες. Και οι καταπιεσμένοι κατάφερναν να υπερνικήσουν τους τελευταίους φόβους και τις τελευταίες επιφυλάξεις και να επιχειρήσουν τη γενική έφοδο κατά της εξουσίας.

Μια σύνθετη διαχείριση του παρελθόντος

Μπορούμε να ξεχάσουμε –ή να αφήσουμε να ξεχαστεί– ο πόνος που προκλήθηκε από ένα σύστημα και τα εκτελεστικά του όργανα, όταν αυτός ο πόνος διήρκεσε δεκαετίες; Μπορούμε να είμαστε γενναιόδωροι και επιεικείς προς τους νικημένους όταν πρόκειται για δημίους, για βασανιστές; Πώς να αντιμετωπίσουμε, όταν θέλουμε να αποκαταστήσουμε τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου, τους έκπτωτους κυρίαρχους και τους πολυάριθμους βοηθούς τους του πανταχού παρόντος μηχανισμού που δημιούργησε το κράτος και το κόμμα που το καθοδηγούσε;

Δεν έλειψαν οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα στις υπό εκκόλαψη δημοκρατίες της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης, ύστερα από την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων. Η εκκαθάριση του παλιού κομμουνιστικού μηχανισμού ήταν στην ημερήσια διάταξη, παρόλο που ο όρος ανακαλούσε τόσο δυσάρεστες μνήμες. Δεν υπάρχει τίποτε που να εκπλήσσει στο γεγονός ότι οι νέοι ηγέτες, μεταξύ των οποίων παλιοί κομμουνιστές σε πολλές χώρες, διχάστηκαν όσον αφορά το εύρος και τις μεθόδους αυτής της εκκαθάρισης. Κατέφυγαν σε ριζοσπαστικές διαδικασίες, την απαγόρευση του Κομμουνιστικού Κόμματος που χαρακτηρίστηκε «εγκληματική οργάνωση», δίκες κατά των επιζώντων πρωταιτίων. Και, από την άλλη, θέλησαν να αποφύγουν τις εκκαθαρίσεις που θύμιζαν τις παλιές κομμουνιστικές μεθόδους. Η καταγγελία των εγκλημάτων και των αθλιοτήτων του παλαιού καθεστώτος, η αποπομπή των ενεργών πρακτόρων του από τις δομές της εξουσίας δεν σήμαινε για τον Πολωνό πρωθυπουργό Ταντέους Μαζοβιέτσκι ή για τον πρόεδρο της ομόσπονδης Δημοκρατίας της Τσεχίας και της Σλοβακίας Βάτσλαβ Χάβελ προσφυγή στις μεθόδους της αυταρχικής εξουσίας. Γιατί αυτοί οι αντικομμουνιστές δημοκράτες δεν ήθελαν να κυβερνήσουν μες στο φόβο και δια του φόβου. Ο Γκυόργκυ Ντάλος, Ούγγρος συγγραφέας και αντίθετος από καιρό προς το αυταρχικό καθεστώς, έγραφε το 1990: «Οι εκκαθαρίσεις, ακόμη και αν τις εξωραΐζουμε βαφτίζοντάς τες "μεγάλο ανοιξιάτικο ξεκαθάρισμα", είναι ικανές να δημιουργήσουν ένα αίσθημα ανασφάλειας ανάμεσα στα χαρακτηρισμένα στελέχη του παλαιού συστήματος, τα οποία όμως τα έχουμε απόλυτη ανάγκη [...]. Θα ήταν πολύ άσχημο αν ο φόβος γεννούσε μια καινούργια "νομιμότητα" που δεν θα είχε παρά μικρή σχέση με την ιδέα που έχει μια δημοκρατία για τον εαυτό της»[40].

Από τις πρώτες ημέρες αποκατάστασης της ελευθερίας, το θύμα του κομμουνιστικού καθεστώτος, του οποίου η ταυτότητα συγκεκριμενοποιήθηκε επακριβώς, ζωντανό ή νεκρό, σιωπηλό ή όχι, βρέθηκε στο επίκεντρο των ερευνών για τις ευθύνες. Το θύμα με την πολύ πλατιά έννοια, από τα άτομα που εκτελέστηκαν ή φυλακίστηκαν αδίκως και από τον απλό «απαλλοτριωμένο» παπουτσή μέχρι τους ανθρώπους που έγιναν σε καθημερινή βάση αντικείμενο ταπεινώσεων λόγω της υποταγής τους στο ψέμα της εξουσίας. Η μετακομμουνιστική κοινωνία έπρεπε να αντιμετωπίσει αυτή την «τερατώδη κληρονομιά», σύμφωνα με τον Βάτσλαβ Χάβελ, καθώς και τα σοβαρά προβλήματα του εγκλήματος και της τιμωρίας. Το θύμα, κύριος μάρτυρας του πόνου, επικαλείτο αναγκαστικά τους καινούργιους πολιτικούς εκπροσώπους οι οποίοι πλαισίωναν, εκμεταλλεύονταν ή μετρίαζαν τη μνησικακία που είχε προκαλέσει ο πόνος. Υπήρχαν αυτοί που υποδαύλιζαν τη φωτιά για να επωφεληθούν και εκείνοι που δεν ήθελαν μια τυφλή αντεκδίκηση να πυρπολήσει τη ζωή της κοινωνίας· αυτοί που παρατηρούσαν και εκείνοι που, έχοντας επίγνωση της ανθρώπινης αδυναμίας, αναζητούσαν τις πραγματικές αιτίες του κακού και πρότειναν δημοκρατικά μέτρα. Μια «σιωπηλή πλειοψηφία» είχε υπάρξει σε όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα, και ήταν συχνά οι δειλοί και οι φοβισμένοι του πάλαι ποτέ, οι «ημι-συνεργάτες», που ξαφνικά απαιτούσαν περισσότερο από όλους βίαιη αντεκδίκηση.

Δεν είναι εκπληκτικό το γεγονός ότι, ύστερα από τόσα χρόνια ακρωτηριασμένης μνήμης, η ερμηνεία του πρόσφατου παρελθόντος παθιαζόταν με την αναζήτηση νέων νομιμοτήτων και ταυτοτήτων. Είναι κατανοητό ότι, στο πλαίσιο των εν εξελίξει ανατροπών, οι απόψεις θα εκφράζονταν κατά προτεραιότητα δια του Τύπου, που είχε απαλλαγεί από τη λογοκρισία. Μια «δημοσιογραφική», «περιπτωσιακή» προσέγγιση, όπως και η προσφυγή στο «συναίσθημα» βάρυναν, με μια οπτική μαύρου-άσπρου της ιστορίας, περιορίζοντάς τη στη διάσταση δήμιος-θύμα, όπου όλο το έθνος και καθένα από τα μέλη του γίνονταν αντιστασιακοί κατά του καθεστώτος που είχε επιβληθεί από το εξωτερικό. Αυτή η προσέγγιση δεν ενδιαφερόταν για λεξιλογικές αβρότητες, ο όρος «γενοκτονία» ήταν, για παράδειγμα, πολύ συχνός: η γενοκτονία που είχαν υποθάλψει οι κομμουνιστές είχε πλήξει τον ρουμανικό, τον τσεχικό κ.λπ. λαό· κάτω από το κομμουνιστικό καθεστώς, από την άλλη μεριά, μια γενοκτονία του σλοβακικού λαού είχε επιχειρηθεί από τους Τσέχους... Στη Ρουμανία, ακόμη και οι καλοπροαίρετοι εισήγαγαν τον όρο «κόκκινο ολοκαύτωμα», και στη Βουλγαρία η φράση «αυτά τα αναρίθμητα Άουσβιτς χωρίς κρεματόρια» χρησιμοποιείται πρόθυμα σχετικά με τα Γκουλάγκ.

Αυτές οι προσεγγίσεις του πρόσφατου παρελθόντος έχουν ήδη γίνει αντικείμενο επί μέρους μελετών. Οι μελέτες αυτές αποδεικνύουν το ειδικό βάρος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στη ζωή των μετακομμουνιστικών κοινωνιών· ακραία περίπτωση η πρώην Γιουγκοσλαβία, όπου ο πρόσφατος πόλεμος ήταν η παράταση στο χρόνο των αδελφοκτόνων συγκρούσεων των ετών που προηγήθηκαν της εγκαθίδρυσης του κομμουνιστικού καθεστώτος και όπου η χειραγωγημένη μνήμη αντιπροσώπευε μία από τις αιτίες της σύγκρουσης. Οι σκιές των χρόνων του πολέμου δεν διαλύθηκαν, ιδιαιτέρως στις περιπτώσεις των παλαιών συμμάχων της ναζιστικής Γερμανίας. Αν ο στρατάρχης Πεταίν ήταν Ρουμάνος ή Σλοβάκος, για ορισμένους θα ήταν δυνατόν να τον παρουσιάσουν ως θύμα του κομμουνισμού· αυτό συνέβη με τον Ρουμάνο δικτάτορα Αντονέσκου ή τον Σλοβάκο πρόεδρο αιδεσιμότατο Γιόζεφ Τίσο, που καταδικά-

στηκαν και εκτελέστηκαν μετά τον πόλεμο ως συνυπεύθυνοι φρικαλεοτήτων που είχαν διαπράξει τα κράτη τους.

Η ιστορία των κομμουνιστικών καθεστώτων αποκαλύπτεται εξαιρετικά πολιτικοποιημένη, συνηθισμένο γεγονός όταν γεννιούνται καινούργια κόμματα και κινήματα που θέλουν να αγκιστρωθούν στο παρελθόν, να βρουν προγόνους, παραδόσεις. Ο Πολωνός Αντρέι Πατσκόφσκι, που συνυπογράφει αυτό το βιβλίο, δεν διστάζει, με αφορμή την έρευνα των παραδόσεων της σημερινής Πολωνίας, να μιλήσει για «εμφύλιο πόλεμο», ευτυχώς φραστικό αν σκεφτούμε τη Γιουγκοσλαβία. Άτομα και ομάδες αναζητούν μια ταυτότητα της οποίας η μνήμη αποτελεί μία από τις συνιστώσες της. Μια εργαλειακή προσέγγιση που θέλει να χειραγωγήσει το παρελθόν εκδηλώνεται, παλιοί μύθοι και θρύλοι αναγεννιούνται, νέοι εμφανίζονται. Ειδική προσοχή αξίζει να δοθεί απ' αυτή την άποψη στο μύθο των αριθμών των θυμάτων. Σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό Ρομπέρ Φρανκ, αυτός ο αριθμός αντιπροσωπεύει ένα «σύμβολο κλειδί» με «επιστημονική (μαθηματική) εμφάνιση»· εξουσιοδοτεί τη συζήτηση για τον «αριθμημένο θάνατο», επιτρέπει την εργαλειακή και ιερόσυλη χρήση του μαζικού θανάτου. Αυτό συνέβη με την ιστορία όλων των χωρών σε ό,τι αφορά τα θύματα του κομμουνισμού. Από εδώ συνάγεται μια απόλυτη επιταγή φρόνησης για τον ερευνητή, φρόνηση αναγκαία επίσης για να αντιπαλέψει τις εθνικές μυθολογίες ή εκείνες των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Η ακραία πολιτικοποιημένη ερμηνεία της ιστορίας διευκολύνει βαθύτερες μελέτες της πολιτικής εξέλιξης των χωρών, προτείνει ο Ούγγρος Γκυόργκυ Λίτβαν, διευθυντής του Ινστιτούτου Ιστορίας της ουγγρικής επανάστασης του 1956: η σχέση με το πρόσφατο παρελθόν μάς διδάσκει συχνά περισσότερα για τις δημοκρατικές πεποιθήσεις αυτού ή εκείνου του ρεύματος από ό,τι ο λόγος τους για τα οικονομικά ή άλλα προβλήματα της τρέχουσας μετεξέλιξης.

Μνήμες (επανα)συγκροτούνται και μεταξύ αυτών η «επίσημη» μνήμη: νομοθέτες και κυβερνήτες συλλέγουν τις παραδόσεις που προορίζονται να γίνουν πρόλογοι των συνταγμάτων, διαλέγουν τις προσωπικότητες που απεικονίζονται στα νέα χαρτονομίσματα, τις εθνικές εορτές που πρέπει να εορτάζονται, τα παράσημα που πρέπει να απονεμηθούν, τις επετειακές ημερομηνίες, τα ονόματα που πρέπει να δοθούν σε οδούς, πλατείες και δημόσιους χώρους, και, εννοείται, καθορίζουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Οι ήρωες-θύματα της κομμουνιστικής περιόδου δεν μπορεί, αυτό είναι σίγουρο, να ξεχαστούν. Ωστόσο προτείνουν στον πληθυσμό της κάθε χώρας να βάλει την ιστορία της κομμουνιστικής περιόδου «εντός παρενθέσεων» (παρενθέσεις άθλιες, εγκληματικές – τα επίθετα δεν λείπουν). Τίποτε καινούργιο, λοιπόν, στον 20ό αιώνα, βεβαιώνει η Μαρία Φερρέττι, Ιταλίδα ιστορικός ειδικευμένη σε ζητήματα ιστορικής μνήμης για τη Ρωσία, θυμίζοντας ότι και ο Μπενεντέττο Κρότσε πρότεινε να βάλουν σε παρένθεση τον ιταλικό φασισμό[41]. Όλα όμως δείχνουν ότι το παρελθόν εντός παρενθέσεων είναι μια απάτη: δεν γίνεται να «ξεχαστούν» τόσες πολλές δεκαετίες, να απωθηθούν, να σβηστούν· έχουν σφραγίσει σε σημαντικό βαθμό τη συντριπτική πλειοψηφία των σημερινών πολιτών αυτών των χωρών, το αστικό και το αγροτικό περιβάλλον, τους τόπους. Επιμέρους αναλύσεις προτείνουν διάφορες εξηγήσεις γι' αυτές τις συμπεριφορές: απουσία (ή αδυναμία) μιας «ιστορικής αυτοκριτικής» στα άτομα, ομάδες και λαούς, επιθυμία να αποφύγουν κάθε αναστοχασμό για τη «συλλογική ευθύνη» της υποστήριξης, συχνά σιωπηρής, του καθεστώτος, παρουσία του «αισθήματος του

μαρτυρικού λαού» για να υποστηριχθεί η αθωότητά του (η Αλεξάνδρα Λαινιέλ-Λαβαστίν ασχολείται στη Ρουμανία με τη συγκρότηση ενός «συλλογικού μαρτυρολογίου», συνοδευμένου από το «σύμπλεγμα της αθωότητας» που μεταθέτει όλες τις ευθύνες στους άλλους).

Θα άξιζε να αφιερωθεί ένα βιβλίο στη διαχείριση του παρελθόντος στα μετακομμουνιστικά κράτη. Αν επιλέξουμε ως σημείο αναφοράς το 1997, διαπιστώνουμε εκ νέου τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών· αυτή τη φορά, αρχικά συνδέονται με τις πολιτικές συγκυρίες, με τη διατήρηση ή τη διολίσθηση σε «παλιές δομές». Ιδιαίτερα στη Ρουμανία, οι άνθρωποι του παλιού κομμουνιστικού μηχανισμού ήλεγξαν την εξουσία μέχρι τις βουλευτικές και προεδρικές εκλογές του Νοεμβρίου 1996· παρόμοια ήταν η κατάσταση για πολύ καιρό στη Βουλγαρία. Αλλά, ακόμη και σε αυτές τις χώρες, είδε το φως της δημοσιότητας μια σημαντική τεκμηρίωση της κομμουνιστικής καταστολής. Πρέπει να υπογραμμίσουμε μια δεύτερη πλευρά: σήμερα, κάθε πολίτης έχει στη διάθεσή του πολλά ντοκουμέντα για το συγκεκριμένο θέμα σε όλες τις εμπλεκόμενες χώρες. Η μαρτυρία για τα όσα υπέφεραν κυριαρχεί πλατιά, είναι παρούσα στα ΜΜΕ. Ωστόσο, λείπει για την ώρα μια ιστοριογραφία άξια αυτού του ονόματος, που να βασίζεται στη σοβαρή προσφυγή στα αρχεία, εκτός ίσως από τη Δημοκρατία της Τσεχίας και την Πολωνία ή ακόμη την Ουγγαρία.

Στη συνέχεια πρέπει να τονίσουμε ότι σε καμιά χώρα δεν απαγορεύτηκε το κομμουνιστικό κόμμα. Γενικά, τα παλιά κόμματα εξουσίας άλλαξαν την ονομασία τους, εκτός από τη Δημοκρατία της Τσεχίας όπου οργανώθηκε ένα εσωτερικό «δημοψήφισμα» του ΚΚ που αποφάνθηκε υπέρ της διατήρησης του παλιού ονόματος. Σχεδόν παντού, αποπέμφθηκαν οι ηγέτες με βεβαρημένο παρελθόν και οι ηγεσίες ανανεώθηκαν.

Έγιναν λίγες δίκες κατά των υπευθύνων των διώξεων, οι οποίοι ζουν ακόμη. Η πιο θεαματική διεξήχθη στη Ρουμανία, με τη μορφή μιας ψευτο-δίκης που τελείωσε με την εκτέλεση του Νικολάε Τσαουσέσκου και της συζύγου του, στις 25 Δεκεμβρίου 1989· το πτώμα του δικτάτορα επιδείχθηκε από την τηλεόραση. Στη Βουλγαρία, ο Τοντόρ Ζίβκοφ, παλιός γενικός γραμματέας του κόμματος, δικάστηκε τον Απρίλιο του 1991 αλλά έμεινε ελεύθερος. Δεν εφάρμοσε μία από τις εντολές της βουλγαρικής νομενκλατούρας: «Πήραμε την εξουσία με το αίμα, δεν θα την παραδώσουμε παρά μόνο μέσα στο αίμα». Στην Αλβανία, ορισμένοι κομμουνιστές ηγέτες καταδικάστηκαν για... «κατάχρηση των δημοσίων αγαθών και παράβαση του νόμου περί ισότητας των πολιτών», μεταξύ των οποίων η χήρα του Ενβέρ Χότζα που καταδικάστηκε σε κάθειρξη 11 ετών. Στην Τσεχοσλοβακία, ο Μιροσλάβ Στεπάν, μέλος της ηγεσίας και γραμματέας της οργάνωσης της Πράγας του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας, καταδικάστηκε το 1991 σε δίχρονη φυλάκιση ως υπεύθυνος βιαιοτήτων κατά των διαδηλωτών της 17ης Νοεμβρίου του 1989. Πολλές δίκες έγιναν κατά των ηγετών της ΛΔΓ, με πιο πρόσφατη εκείνη του τελευταίου προέδρου της, του Έγκον Κρεντς, τον Αύγουστο του 1997: καταδικάστηκε σε 6,5 χρόνια φυλάκισης σε αγροτικές φυλακές, και αφέθηκε ελεύθερος εν αναμονή του εφετείου. Ορισμένες ανακριτικές διαδικασίες είναι πάντα ανοιχτές, όπως εκείνη στην Πολωνία, που αφορά την ευθύνη του στρατηγού Γιαρουζέλσκι στη διάρκεια της κατάστασης πολιορκίας τον Δεκέμβριο του 1981, ή εκείνη των Τσεχοσλοβάκων ηγετών που «προσκάλεσαν» τους καταχτητές τον Αύγουστο του 1968.

Η μετακομμουνιστική δικαιοσύνη εξάλλου οργάνωσε πολλές δίκες κατά των υπαλλήλων του μηχανισμού Ασφαλείας που είχαν άμεση εμπλοκή στα εγκλήματα. Μία από

τις πιο ενδιαφέρουσες είναι ίσως η πολωνική δίκη, που αφορά τον Άνταμ Χούμερ και τους έντεκα συγκατηγορουμένους του, αξιωματικούς του UB (Urzad Bezpieczenstwa, Γραφείου Ασφάλειας), για εγκλήματα σχετικά με τις διώξεις της αντιπολίτευσης στα τέλη της δεκαετίας του '40 και στις αρχές της δεκαετίας του '50· ο Άνταμ Χούμερ ήταν εκείνη την εποχή συνταγματάρχης, υποδιευθυντής του ανακριτικού τμήματος του υπουργείου Δημόσιας Ασφάλειας μέχρι το 1954. Τα εγκλήματα αυτά χαρακτηρίστηκαν πράγματι ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, τα μόνα που δεν παραγράφονται σύμφωνα με τη νομοθεσία. Στο τέλος της δίκης που διήρκεσε δυόμισι χρόνια, ο πρώην συνταγματάρχης καταδικάστηκε, στις 8 Μαρτίου 1996, σε 9 χρόνια φυλάκισης. Στην Ουγγαρία, οι αυτουργοί των πυροβολισμών της 8ης Δεκεμβρίου 1956 στο Σαλγκοτάριαν, μια βιομηχανική πόλη βορειοανατολικά της Βουδαπέστης, καταδικάστηκαν τον Ιανουάριο του 1995 για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Αλλά η ετυμηγορία που ανακοινώθηκε τον Ιανουάριο του 1997 από το Ανώτατο Δικαστήριο ορίζει ότι από τις 4 Νοεμβρίου 1956, εξαιτίας της παράνομης επέμβασης των σοβιετικών δυνάμεων, υπήρχε εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ των δύο χωρών και συνεπώς οι πράξεις αυτές πρέπει να χαρακτηριστούν εγκλήματα πολέμου κατά των αμάχων και όχι εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Πώς διαχειρίζεται η Δημοκρατία της Τσεχίας τα εγκλήματα του κομμουνισμού.

Η Δημοκρατία της Τσεχίας κατέχει, μεταξύ των χωρών του παλιού σοβιετικού μπλοκ, ξεχωριστή θέση στη διαχείριση του κομμουνιστικού παρελθόντος. Είναι η μοναδική χώρα –στο πλαίσιο ακόμη της παλιάς ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Τσεχίας και της Σλοβακίας– που υιοθέτησε νόμους για την απόδοση των κατασχεθέντων από την εξουσία αγαθών μετά τις 25 Φεβρουαρίου 1948 και για τη μαζική αποκατάσταση των καταδικασθέντων· το 1994, τα δικαστήρια αποκατέστησαν περίπου 220.000 άτομα. Είναι η μόνη που υιοθέτησε ένα νόμο, ο οποίος συχνά αμφισβητήθηκε στο εσωτερικό όπως και στο εξωτερικό, για τους «καθαρμούς», και ο οποίος περιόριζε την πρόσβαση σε δημόσιο λειτούργημα. Αυτός ο νόμος απαιτούσε την επαλήθευση, το ξεκαθάρισμα του προσωπικού παρελθόντος, στη βάση ερευνών στους καταλόγους των συνεργατών της πολιτικής αστυνομίας. Και είναι ο μόνος που προικοδοτήθηκε με έναν ειδικό οργανισμό εξιχνίασης των αυθαιρεσιών του παλαιού καθεστώτος: την Υπηρεσία Τεκμηρίωσης και Ανακρίσεων για τα Εγκλήματα του Κομμουνισμού. Η υπηρεσία αυτή είναι μέρος αναπόσπαστο της Ανακριτικής Υπηρεσίας της Δημοκρατίας της Τσεχίας και έχει, για την περίοδο από το 1948 μέχρι το 1989, πλήρεις εξουσίες για να ανακρίνει, να ασκεί διώξεις καθώς επίσης και να συγκεντρώνει τεκμήρια για όλα τα εγκλήματα. Περίπου ενενήντα άτομα ασχολούνται με αυτά τα καθήκοντα. Η Υπηρεσία παρεμβαίνει ως νόμιμο όργανο στη δικαστική διαδικασία, διευθύνει τις ανακρίσεις για κάθε έγκλημα, συγκεντρώνει τις αποδείξεις και διαβιβάζει το φάκελο στο δικαστήριο ζητώντας καταδίκες. Το 1997, 98 άτομα διώχτηκαν ύστερα από ανακρίσεις που διεξήγαγε αυτός ο οργανισμός, ο εισαγγελέας της Δημοκρατίας απηύθυνε κατηγορίες εναντίον είκοσι ατόμων από τα οποία πέντε πέρασαν από δίκη και ένα μόνο –ένας πρώην ανακριτής της Κρατικής Ασφάλειας– καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια εγκλεισμού σε αγροτικές φυλακές. Η προθεσμία παραγραφής των εγκλημάτων για τα οποία διενεργήθηκε προανάκριση έληξε στις 29 Δεκεμβρίου 1999.

Ο σημερινός διευθυντής της Υπηρεσίας, Βάτσλαβ Μπέντα, μαθηματικός, αντιπολιτευόμενος των δεκαετιών του '70 και '80, πέρασε τέσσερα χρόνια στη φυλακή· σήμερα χρι-

στιανοδημοκράτης γερουσιαστής, διατύπωσε σε μια πρόσφατη συνέντευξη την τοποθέτησή του για τα κομμουνιστικά εγκλήματα – εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας: «Η μη παραγραφή των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας υφίσταται στη νομοθεσία μας, αλλά απομένει να μάθουμε σε ποια από τα εγκλήματα του κομμουνισμού μπορεί να εφαρμοστεί. Δεν μπορούμε να ορίσουμε, αυτομάτως, όλα τα εγκλήματα του κομμουνισμού ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Εξάλλου αυτή η διεθνής υποχρέωση (για τη μη παραγραφή) ελήφθη από την Τσεχοσλοβακία το 1974 και οι διχονομικές απόψεις διίστανται για το αν είναι δυνατόν να θεωρήσουμε τα εγκλήματα που έγιναν πριν από αυτή την ημερομηνία ως εμπίπτοντα στον κανόνα της μη παραγραφής»[42].

Ο Πάβελ Ρυσέτσκυ, αναπληρωτής πρωθυπουργός της ομοσπονδιακής κυβέρνησης το 1991-1992, υπεύθυνος για τη νομοθεσία, σήμερα εκλεγμένος γερουσιαστής με τους σοσιαλδημοκράτες και πρόεδρος της Νομοθετικής Επιτροπής της Τσεχικής Γερουσίας, μας δήλωσε τον Ιούνιο του 1997: «Στη Δημοκρατία της Τσεχίας, όλοι νιώθουν την ανάγκη να γίνουν δίκες, όχι για να δουν να τιμωρούνται γέροντες, αλλά για να δημοσιοποιηθούν όλα όσα έγιναν – ένα είδος κάθαρσης. Αλλά στο σημείο αυτό για μεγάλο μέρος των πράξεων υπάρχει το τετελεσμένο, και δεν μπορούμε να μάθουμε τίποτε περισσότερο τρομακτικό από όσα ήδη γνωρίζουμε. Η γενοκτονία, έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, είναι σίγουρα μη παραγράψιμη. Αλλά δεν δυνάμεθα να χαρακτηρίσουμε κατ' αυτόν τον τρόπο κανένα από τα εγκλήματα που έγιναν στην Τσεχοσλοβακία, γιατί δεν θα μπορέσει ποτέ να αποδειχθεί ότι επρόκειτο για πράξεις που αντιστοιχούν σε αυτόν τον ορισμό. Στη Σοβιετική Ένωση έγιναν χωρίς αμφιβολία εγκλήματα γενοκτονίας κατά εθνικών ομάδων ή άλλων ομάδων του πληθυσμού που οριοθετούνται ξεκάθαρα: Κοζάκοι, Τσετσένοι κ.λπ. Αλλά αυτό το έγκλημα δεν είναι ποινικά κολάσιμο γιατί δεν περιλαμβανόταν στους όρους του ισχύοντος νόμου τη στιγμή που διαπράχθηκε».

Τα παραδείγματα αυτά –θα μπορούσαν να αναφερθούν και άλλα– μας οδηγούν στη διαπίστωση ότι πολλά εγκλήματα μένουν ατιμώρητα, καλυπτόμενα από την παραγραφή, ελλείψει μαρτύρων ή αποδείξεων. Η δικαιοσύνη μετά τις εκκαθαρίσεις ανεξαρτητοποιείται από την εκτελεστική εξουσία και επαγρυπνεί ώστε να γίνονται σεβαστές οι αρχές των «πολιτισμένων χωρών»: και σύμφωνα με την αρχή της παραγραφής ο νόμος δεν μπορεί να είναι αναδρομικός –δεν μπορεί να διώκει παρά μόνον πράξεις που ήταν κολάσιμες σύμφωνα με τους νόμους της εποχής κατά την οποία διαπράχθηκαν. Πολλές χώρες τροποποίησαν τη νομοθεσία για να μπορέσουν να προχωρήσουν στη δίωξη ορισμένων εγκλημάτων. Στην Πολωνία, ο νόμος της 4ης Απριλίου 1991 τροποποίησε ένα νόμο του Απριλίου 1984 περί της Επιτροπής Ερευνών για τα Χιτλερικά Εγκλήματα και του Ινστιτούτου Εθνικής Μνήμης. Ο καινούργιος νόμος τοποθετεί τον κομμουνισμό πλάι στους κατακτητές και στο φασισμό και εισάγει τον ορισμό των σταλινικών εγκλημάτων, που τα προσδιορίζει ως εξής: «Τα σταλινικά εγκλήματα από τη σκοπιά του νόμου καλύπτουν επιθέσεις κατά ατόμων ή ομάδων ανθρώπων που διαπράχθηκαν από τα όργανα της κομμουνιστικής εξουσίας ή που υποκινήθηκαν είτε έγιναν ανεκτές από αυτά, στην περίοδο που προηγήθηκε της 31ης Δεκεμβρίου 1956»[43]. Τα εγκλήματα αυτά δεν είναι παραγράψιμα. Το 1995, τα άρθρα του Ποινικού Κώδικα για την παραγραφή τροποποιήθηκαν, τα πιο σοβαρά εγκλήματα που έγιναν κατά των πολιτικών ελευθεριών πριν από την 31η Δεκεμβρίου 1989 μπορούσαν να γίνουν αντικείμενο δίωξης για ένα διάστημα τριάντα χρόνων, από την 1η Ιανουαρίου 1990. Στη Δημοκρατία της Τσεχίας, ο νόμος για «το παράνομο του κομμουνιστικού καθεστώτος και

για την αντίσταση εναντίον του», που υιοθετήθηκε το 1993, παρατείνει μέχρι τα τέλη του 1999 την προθεσμία της παραγραφής για εγκλήματα που διαπράχθηκαν μεταξύ 1948 και 1989 και τα οποία μπορούν να χαρακτηριστούν «πολιτικά».

Η διαχείριση του παρελθόντος, όπως διαπιστώνουμε, είναι σύνθετη και περίπλοκη. Ας μου επιτραπεί να τελειώσω με μια προσωπική άποψη. Κατά τη γνώμη μου, η τιμωρία των ενόχων δεν έγινε έγκαιρα, με τον κατάλληλο τρόπο. Παρά τη στράτευση ορισμένων, στους οποίους ανήκω και εγώ, δεν έγινε δυνατόν να εισαχθεί στην Τσεχοσλοβακία κάτι, για παράδειγμα, σαν την κατηγορία της «εθνικής αναξιότητας» που να τιμωρείται με «εθνικό εξευτελισμό» –γαλλική διαδικασία του μεταπολέμου. Παρ' όλ' αυτά, ο τρόπος με τον οποίο οι Γερμανοί άνοιξαν τα αρχεία της Στάζι, της πολιτικής αστυνομίας της ΛΔΓ, σε κάθε πολίτη που αισθάνεται ότι τον αφορούν μού φαίνεται συνετός. Καθιστά υπεύθυνο τον κόσμο και καθένας καλείται να διεξάγει τη δική του «δίκη» – ο σύζυγός σου ήταν πληροφοριοδότης, τώρα το ξέρεις, κανόνισε το μέλλον σας...

Η πληγή, παρ' όλ' αυτά, μένει ανοιχτή.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Οι τίτλοι που παρατίθενται στις σημειώσεις ή στα κείμενα εντός πλαισίου δεν επαναλαμβάνονται).

- Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité central - Trente ans de secrets du bloc soviétique*, Παρίσι, Albin Michel, 1978.
- Georges Mink, *Vie et mort du bloc soviétique*, Φλωρεντία, Casterman-Giunti, 1997.
- Karel Bartosek, *Les Aveux des archives Prague-Paris-Prague, 1948-1968*, Παρίσι, Le Seuil, 1996.
- Antoine Marès (επιστημονική επιμέλεια), *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, Παρίσι, L' Harmattan, 1996.
- Vladimir Tismaneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Βουκουρέστι, Editura Univers, 1995.
- Antonia Bernard, *Petite histoire de la Slovénie*, Otto Urban, *Petite histoire des pays tchèques*, Liptak Lubomir, *Petite histoire de la Slovaquie*, Παρίσι, éd. de l' Institut d' études slaves, 1996.
- Vincent Savarius, *Volontaires pour la potence*, Παρίσι, dossiers des Lettres nouvelles, Julliard, 1963.
- *La Nouvelle Alternative*, τριμηνιαία επιθεώρηση, φάκελοι «Les régimes postcommunistes et la mémoire du temps présent» (αρ. 32, 1993)· «La justice du postcommunisme» (αρ. 35, 1994)· «Mémoire des guerres et des résistances en Tchécoslovaquie, en Europe centrale et en France» (αρ. 37 et 38, 1995).

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΑΣΙΑΤΙΚΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΙ: ΜΕΤΑΞΥ «ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗΣ» ΚΑΙ ΣΦΑΓΗΣ

Κίνα, Βιετνάμ, Λάος και Καμπότζη

JEAN-LOUIS MARGOLIN

Βόρειος Κορέα

PIERRE RIGOULOT

Στον Ζαν Πασκουαλινί, που πέθανε στις 9 Οκτωβρίου 1997, αφού πρώτα αποκάλυψε στον κόσμο τη φρίκη των κινεζικών στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Σε σχέση με τους ευρωπαϊκούς κομμουνισμούς, οι κομμουνισμοί της Ασίας παρουσιάζουν τρεις πρωταρχικές ιδιαιτερότητες. Πρώτον: με εξαίρεση τη Βόρειο Κορέα, την οποία κατέλαβαν οι Σοβιετικοί τον Αύγουστο του 1945, ουσιαστικά γεννήθηκαν με τις δικές τους προσπάθειες και από αυτές άντλησαν (συμπεριλαμβανομένης της Πυονγυάνγκ, εξαιτίας του πολέμου της Κορέας) την ικανότητα να οικοδομούν ανεξάρτητα πολιτικά –και σε μεγάλο βαθμό εθνικιστικά– συστήματα, μπολιασμένα από το ίδιο τους το παρελθόν καθώς και από τον σοβιετικής προέλευσης μαρξισμό-λενινισμό· το Λάος είναι, κατά το ήμισυ, εξαίρεση: η μειονεκτικότητά του είναι καταφανής απέναντι στον Βιετναμέζο «Μεγάλο Αδελφό». Δεύτερον: τα κομμουνιστικά καθεστώτα βρίσκονται ακόμη (1997) στην εξουσία, συμπεριλαμβανομένης, με το τίμημα μεγάλων παραχωρήσεων, της Καμπότζης. Τρίτον: αυτό συνεπάγεται ότι τα πιο σημαντικά αρχεία δεν έχουν ανοίξει ακόμη, με εξαίρεση εκείνα που αφορούν την περίοδο Πολ Ποτ στην Καμπότζη και δεν έχουν ακόμη μελετηθεί εκτενώς, καθώς και τα αντίστοιχα της Κομιντέρν, στη Μόσχα, που σταματούν δυστυχώς πριν βρεθεί στην εξουσία έστω και ένας από τους ασιατικούς κομμουνισμούς.

Ωστόσο η γνωριμία με αυτά τα καθεστώτα και το παρελθόν τους σημείωσε σημαντική πρόοδο εδώ και μια δεκαετία περίπου. Από τη μια είναι σχετικά εύκολο, σήμερα, να ταξιδέψει κανείς στην Κίνα, στο Βιετνάμ, στο Λάος ή στην Καμπότζη και να κάνει έρευνες επιτόπου. Από την άλλη, πηγές μεγάλου ενδιαφέροντος είναι διαθέσιμες (ορισμένες ήταν και στο παρελθόν): τα επίσημα μέσα ενημέρωσης (καθώς και οι ακροάσεις ραδιοφωνικών εκπομπών που καταγράφουν διάφοροι οργανισμοί της Δύσης), και όλως ιδιαιτέρως ο περιφερειακός Τύπος, η δημοσίευση απομνημονευμάτων πρώην ηγετικών στελεχών, οι γραπτές μαρτυρίες προσφύγων στο εξωτερικό, οι προφορικές μαρτυρίες που μπορεί να συγκεντρώσει κανείς μέσα στη χώρα – τα μεγάλα δράματα, στην Ασία, δεν είναι τόσο παλιά. Για λόγους εσωτερικής πολιτικής, οι αρχές της Πνομ Πενχ ενθαρρύνουν όσους καταφέρονται κατά της περιόδου Πολ Ποτ, και οι αντίστοιχες του Πεκίνου ευνοούν την καταγγελία της φρίκης της Πολιτιστικής Επανάστασης. Αλλά οι διαμάχες στην κορυφή παραμένουν απροσπέλαστες: έτσι εξακολουθούμε να αγνοούμε γιατί και πώς χάθηκε, το 1971, ο «διορισμένος διάδοχος» του Μάο, στρατηγός Λιν Μπιάο. Το επιλεκτικό άνοιγμα των αρχείων προκάλεσε σύγχυση: διαθέτουμε εξαιρετικές αφηγήσεις και ορισμένες καλές μονογραφίες, τοπικές ή κατά τομείς, σχετικά με την Πολιτιστική Επανάσταση, αλλά οι προθέσεις του Μάο παραμένουν αρκετά μυστηριώδεις, ενώ οι εκκαθαρίσεις της δεκαετίας του '50 (στην Κίνα, καθώς και στο Βιετνάμ) ή το Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός έχουν μελετηθεί ελάχιστα ώς σήμερα: ο κίνδυνος που ελλοχεύει εδώ είναι η αμφισβήτηση των ίδιων των θεμελίων καθεστώτων που εξακολουθούν να υφίστανται. Όσα συνέβησαν στα πιο μεγάλα και πιο δολοφονικά στρατόπεδα της Κίνας, στο δυτικό μέρος της χώρας, παραμένουν σχεδόν άγνωστα. Συνολικά, η τύχη των κομμουνιστών-στελεχών και των υπό διωγμό διανοουμένων μάς είναι πολύ καλύτερα γνωστή από εκείνη του «απλού λαού» που αποτελεί τη μάζα των θυμάτων: εύκολα μπορεί να ξεγελαστεί κάποιος. Ας προσθέ-

σουμε ότι η Βόρειος Κορέα, ο τελευταίος αληθινά «σκληρός» κομμουνισμός, παραμένει πεισματικά κλειστή και ότι, μέχρι πολύ πρόσφατα, ελάχιστοι κατόρθωναν να διαφύγουν από τα σύνορά της. Τα κείμενα που ακολουθούν έχουν, λοιπόν, αναπόφευκτα το χαρακτήρα πρώτων προσεγγίσεων, εξαιρετικά αβέβαιων, ακόμη και όταν αφορούν βασικά δεδομένα όπως π.χ. ο αριθμός των θυμάτων. Παρ' όλ' αυτά, οι τελικές επιδιώξεις και οι μέθοδοι των κομμουνιστικών συστημάτων της Άπω Ανατολής δεν αφήνουν περιθώρια για πολύ μεγάλες αμφιβολίες...

1

Κίνα. Μια μεγάλη πορεία μέσα στη νύχτα

«Μετά την εξουδετέρωση των ένοπλων εχθρών, θα υπάρξουν και οι άοπλοι εχθροί που δεν θα παραλείψουν να διεξαγάγουν εναντίον μας αγώνα μέχρι θανάτου· δεν πρέπει ποτέ να τους υποτιμήσουμε. Αν δεν θέσουμε και δεν κατανοήσουμε από τώρα το πρόβλημα με αυτόν τον τρόπο, θα κάνουμε πολύ σοβαρά λάθη».

ΜΑΟ ΤΣΕ ΤΟΥΝΓΚ[1]

Η καταστολή στην κομμουνιστική Κίνα συνιστούσε, άραγε, μια απλή αντιγραφή των πρακτικών του «Μεγάλου Αδελφού», της ΕΣΣΔ ενός Στάλιν, το πορτρέτο του οποίου ήταν ακόμη αναρτημένο σε περίοπτη θέση στο Πεκίνο, στις αρχές της δεκαετίας του '80; Όχι, αν λογαριάσουμε την ολοκληρωτική σχεδόν απουσία μαζικών φονικών εκκαθαρίσεων στο εσωτερικό του Κομμουνιστικού Κόμματος ή τη σχετική διακριτικότητα της πολιτικής αστυνομίας – παρά τη σταθερή επιρροή στα παρασκήνια, του αρχηγού της, Κανγκ Σενγκ, από την εποχή του αντάρτικου του Γιανάν, τη δεκαετία του '40, μέχρι το θάνατό του το 1975[2]. Αλλά ναι, σίγουρα, αν λάβουμε υπόψη μας –εξαιρουμένου του εμφυλίου πολέμου– το σύνολο των βιαίων θανάτων που μπορούν να αποδοθούν στο καθεστώς: παρά την απουσία οποιασδήποτε, έστω και λίγο, αξιόπιστης καταγραφής, σοβαρές εκτιμήσεις ανεβάζουν σε 6-10 εκατομμύρια τα άμεσα θύματα, συμπεριλαμβανομένων εκατοντάδων χιλιάδων Θιβετιανών· επιπλέον, δεκάδες εκατομμύρια «αντεπαναστατών» πέρασαν μεγάλο μέρος της ζωής τους σε σωφρονιστικά ιδρύματα και περί τα 20.000.000 άτομα ίσως να χάθηκαν εκεί. Ναι, ακόμη περισσότερο αν υπολογίσει κανείς τους 20.000.000-43.000.000 «επιπλέον νεκρούς» των ετών 1959-1961, αυτούς της μεγάλης καταστροφής που ονομάστηκε «Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός», θύματα ενός λιμού ο οποίος προκλήθηκε ολοκληρωτικά από τα παράλογα σχέδια ενός ανθρώπου, του Μάο Τσε Τουνγκ, και στη συνέχεια από την εγκληματική επιμονή του να αρνείται να αναγνωρίσει το λάθος του, αποδεχόμενος τη λήψη μέτρων κατά των αποτρόπαιων συνεπειών του. Ναι, τελικά, αν εξετάσουμε τις σχεδόν γενοκτονικές διαστάσεις των απωλειών των Θιβετιανών: ένας αριθμός που κυμαίνεται από έναν στους δέκα έως έναν στους πέντε κατοίκους της «Σκέπης του Κόσμου» χάθηκε ως επακόλουθο της κινεζικής κατοχής. Η χωρίς περιστροφές δήλωση του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ, ότι η σφαγή της πλατείας Τιεν Ανμέν τον Ιούνιο του 1989 (περίπου χίλιοι νεκροί) ήταν στην πραγματικότητα ασήμαντη σε σύγκριση με ό,τι είχε γνωρίσει η Κίνα στο πολύ πρόσφατο παρελθόν, συνιστούσε μια έμμεση ομολογία. Και δεν μπορεί κανείς να αποφανθεί αν αυτές οι σφαγές αποτελούσαν τις θλιβερές συνέπειες ενός σκληρού εμφυλίου (δεν επρόκειτο στην κυριολεξία για εμφύλιο, αφού το καθεστώς είχε

σταθεροποιηθεί ήδη από το 1950) ή τη φυσιολογική συνέχεια μιας σκοτεινής ιστορίας: αν εξαιρεθεί η ιαπωνική κατοχή (η οποία άλλωστε δεν προκάλεσε γενικευμένο λιμό), πρέπει να ανατρέξουμε στο τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα για να βρούμε σφαγές και λιμούς τέτοιας έκτασης ώστε να αποτελούν συγκρίσιμα μεγέθη. Ωστόσο, δεν είχαν ούτε τον γενικευμένο ούτε τον συστηματικό και προσχεδιασμένο χαρακτήρα των μαοϊκών φρικαλεοτήτων, μολονότι και εκείνη η στιγμή της ιστορίας της Κίνας ήταν εξαιρετικά δραματική.

Η μελέτη του κινεζικού κομμουνισμού έχει διπλό ενδιαφέρον. Από το 1949, το καθεστώς του Πεκίνου κυβερνούσε περίπου τα δύο τρίτα των πληθυσμών που ζούσαν κάτω από την κόκκινη σημαία. Μετά την εξαφάνιση της ΕΣΣΔ (1991) και την αποκομμουνιστικοποίηση της Ανατολικής Ευρώπης, πρόκειται για τα εννέα δέκατα· είναι σχεδόν προφανές ότι η τύχη των διάσπαρτων υπολειμμάτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού» εξαρτάται από τη μοίρα του κομμουνισμού στην Κίνα. Άλλωστε η Κίνα παίζει το ρόλο μιας «δεύτερης Ρώμης» του μαρξισμού-λενινισμού, ανοιχτά μετά από τη σινοσοβιετική ρήξη του 1960, και στην πράξη από την περίοδο της εγκατάστασης στην «απελευθερωμένη ζώνη» του Γιανάν (1935-1947), μετά τη Μεγάλη Πορεία: οι Κορεάτες, Ιάπωνες και Βιετναμέζοι κομμουνιστές συχνά κατέφευγαν σε αυτήν αναζητώντας βοήθεια. Και όσο και αν το καθεστώς του Κιμ Ιλ Σουνγκ είχε προηγηθεί του θριάμβου του Κομμουνιστικού Κόμματος Κίνας (ΚΚΚ) και οφείλει την ύπαρξή του στη σοβιετική κατοχή, η επιβίωσή του οφείλεται στην επέμβαση (Νοέμβριος 1950) ενός εκατομμυρίου ενόπλων «εθελοντών» Κινέζων, στη διάρκεια του πολέμου της Κορέας. Τα χαρακτηριστικά της καταστολής στη Βόρειο Κορέα χρωστούν πολλά στο σταλινικό «μοντέλο», αλλά ο δυνάστης της Πυονγυάνγκ κράτησε από το μαοϊσμό (που μετά το Γιανάν συγχωνεύεται ολοκληρωτικά με τον κινεζικό κομμουνισμό) τη «γραμμή της μάζας» (πλαισίωση και κινητοποίηση εξαιρετικά προωθημένες και σταθερές του συνόλου του πληθυσμού) και τη λογική της συνέπεια: την επιμονή στη «διαρκή διαπαιδαγώγηση» ως κύριο μέσο κοινωνικού ελέγχου. Ο Κιμ παραφράζει τον Μάο όταν διαβεβαιώνει: «Η γραμμή της μάζας έγκειται στην ενεργή υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζόμενων μαζών, στη διαπαιδαγώγηση και στην αναμόρφωσή τους για να συσπειρωθούν γύρω από το κόμμα, ώστε το τελευταίο να μπορεί να βασίζεται στη δύναμή τους και στην κινητοποίησή τους για την εκπλήρωση των επαναστατικών καθηκόντων»[3].

Η κινεζική επίδραση είναι ακόμη πιο κραυγαλέα στα ασιατικά κομμουνιστικά καθεστώτα τα μεταγενέστερα του 1949. Κυρίως μετά τη δημοσίευση των *Απομνημονευμάτων* του Βιετναμέζου ηγετικού στελέχους Χόανγκ Βαν Χόαν, που είχε καταφύγει στο Πεκίνο[4], είναι γνωστό ότι, από το 1950 μέχρι τις συμφωνίες της Γενεύης (1954), πολλοί Κινέζοι σύμβουλοι πλαισίωναν τα στρατεύματα και τη διοίκηση του Βιετ-μινχ, και ότι 30.000 περίπου στρατιώτες του Πεκίνου, κυρίως του μηχανικού, διασφάλισαν μεταξύ 1965 και 1970 την αντικατάσταση των βορειοβιετναμικών στρατευμάτων που είχαν φύγει για να πολεμήσουν στο Νότιο Βιετνάμ. Ο στρατηγός Βο Νγκυεν Γκιαπ, νικητής στο Ντιεν Μπιεν Φου, αναγνώρισε έμμεσα, το 1964, την κινεζική συμβολή: «Από το 1950, μετά την κινεζική νίκη, ο στρατός μας και ο λαός μας μπόρεσαν να πάρουν τα πολύτιμα μαθήματα του Απελευθερωτικού Στρατού του κινεζικού λαού. Μπορέσαμε να διαπαιδαγωγηθούμε χάρη στη στρατιωτική σκέψη του Μάο Τσε Τουνγκ. Αυτός ήταν ο σημαντικός παράγοντας που καθόρισε την ωριμότητα του στρατού μας και συνέβαλε στις διαδοχικές μας νίκες»[5]. Το βιετναμικό Κομμουνιστικό Κόμμα (ΚΚΒ,

παλιότερη ονομασία Κόμμα Εργασίας), σε αντάλλαγμα, ανέγραφε στο καταστατικό του, από το 1951: «Το Κόμμα Εργασίας αναγνωρίζει τη θεωρία των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν, Στάλιν και τη σκέψη του Μάο Τσε Τουνγκ, προσαρμοσμένη στην πραγματικότητα της βιετναμέζικης επανάστασης, ως θεωρητικό θεμέλιο της σκέψης του και ως μαγνητική πυξίδα που του δείχνει την κατεύθυνση σε όλες τις δραστηριότητές του»[6]. Η γραμμή της μάζας και η αναμόρφωση τοποθετήθηκαν στο κέντρο του πολιτικού συστήματος. Η *cheng feng* («μεταρρύθμιση του τρόπου εργασίας»), που σφυρηλατήθηκε στο Γιανάν, κυριαρχούσε στη βιετναμέζικη παραλλαγή της (*chinh huân*) στις άγριες εκκαθαρίσεις των μέσων της δεκαετίας του '50[7]. Όσο για την Καμπότζη των Ερυθρών Χμερ (1975-1979), βοηθήθηκε και αυτή έντονα από το Πεκίνο και προσπάθησε να επιτύχει αυτό που ο ίδιος ο Μάο παρέλειψε, επαναλαμβάνοντας ιδιαίτερα τον βολονταριστικό μύθο του Μεγάλου Άλματος προς τα εμπρός. Όλα αυτά τα καθεστώτα, όπως και εκείνο του Μάο, ήταν έντονα σημαδεμένα από την πολεμική καταγωγή τους (γεγονός λιγότερο αισθητό στη Βόρειο Κορέα, παρόλο που ο Κιμ καυχιόταν για τα υποτιθέμενα ανδραγαθήματά του στο αντάρτικο κατά των Ιαπώνων), η οποία επεκτάθηκε σε μια διαρκή στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας (λιγότερο αισθητή στην Κίνα όπου δεν συνιστά «μετωπική γραμμή»). Εντυπωσιάζει το ότι η κεντρική θέση που κατείχε η πολιτική αστυνομία στο σοβιετικό σύστημα, στους ασιατικούς κομμουνισμούς ανατίθεται περισσότερο στο στρατό, ο οποίος συχνά επιφορτίζεται απευθείας με κατασταλτικά καθήκοντα.

Μια παράδοση βίας;

Από τον καιρό ακόμη που ήταν εν ζωή, η παντοδυναμία του Μάο Τσε Τουνγκ είχε ως αποτέλεσμα να τον αντιμετωπίζουν συχνά ως «κόκκινο αυτοκράτορα». Ό,τι γνωρίζουμε τώρα πια για τον ιδιότροπο και εξαιρετικά εγωκεντρικό χαρακτήρα του, για το δολοφονικό του μένος, για την ακόλαστη ζωή που διήγε ώς τις στερνές του μέρες[8], κάνουν υπερβολικά εύκολη την εξομοίωσή του με τους δεσπότες που βασίλευσαν πριν απ' αυτόν στην Κίνα. Κι όμως η βία η οποία είχε αναχθεί σε σύστημα σύγχρονης βασιλείας υπερβαίνει κατά πολύ μια εθνική παράδοση διόλου φιλελεύθερη.

Αυτό δεν σημαίνει ότι η Κίνα δεν είχε γίνει γνωστή, κατ' επανάληψη, για τις αιματηρές της έριδες. Η θρησκεία χρησιμοποιήθηκε γενικά, όπως και σε άλλες χώρες του κόσμου, αξεχώριστη από μια *Weltanschauung*, μια σφαιρική θεώρηση του σύμπαντος. Αυτό που χωρίζει τις δύο μεγάλες κινεζικές παραδόσεις –τον κομφουκιανισμό και τον ταοϊσμό– είναι λιγότερο οι θεωρητικές διαφορές, οι αποκλίσεις στους όρους, όσο η επιμονή, από την πλευρά του Κομφούκιου, στην κοινωνία και στον ορθολογισμό, και, από την πλευρά του Λάο-Τσε, εισηγητή του Ταό, στο άτομο και στη διαίσθηση, και μάλιστα στον ανορθολογισμό. Εξ αυτού συνάγεται ότι σχεδόν όλοι οι Κινέζοι φέρουν μέσα τους, σε διαφορετικές αναλογίες, αυτές τις δύο όψεις «κινεζικότητας». Συμβαίνει, σε στιγμές κρίσης, στους πιο απόκληρους, τους πιο αποπροσανατολισμένους, η δεύτερη όψη να τους συνεπαίρνει αιφνιδίως και να εφορμά στον προμαχώνα της πρώτης: στην πυραμίδα των μορφωμένων, δηλαδή το Κράτος. Ήταν πολυάριθμες οι εξεγέρσεις που εμπνέονταν από αποκαλυπτικές ή μεσσιανικές αιρέσεις: τα Κίτρινα Τουρμπάνια το 184, η εξέγερση στο Φακίνγκ το 515, η μανιχαϊστική[9] ανταρσία

του Φανγκ Λα το 1120, ο Λευκός Λωτός το 1351, τα Οκτώ Τριγράμματα το 1813, κ.λπ.[10]. Το μήνυμα αυτών των κινημάτων είναι παρόμοιο· συγχωνεύει ταοϊσμό και λαϊκό βουδισμό και προβάλλει συχνά στο μέλλον τον Μαιτρέγια, τον Βούδα του μέλλοντος, του οποίου η φωτεινή, λυτρωτική, επικείμενη έλευση οφείλει να εκπληρωθεί με τη γενική καταστροφή του «παλαιού κόσμου». Οι πιστοί, εκλεκτή ελίτ, οφείλουν να συνδράμουν στην πραγματοποίηση της προφητείας και περιμένουν από αυτήν τη σωτηρία. Κάθε είδους δεσμοί πρέπει να διαρραγούν, συμπεριλαμβανομένων των οικογενειακών: σύμφωνα με το χρονικό της δυναστείας των Γουέι, το 515, «οι πατέρες, οι γιοι και οι αδελφοί δεν αναγνώριζαν πλέον ο ένας τον άλλο»[11].

Στην Κίνα, όμως, το οικοδόμημα της ηθικής στηρίζεται στο σεβασμό των οικογενειακών υποχρεώσεων: αν αυτές απορριφθούν, όλα επιτρέπονται. Η υποκατάστατη οικογένεια που γίνεται τότε η σέχτα υποτάσσει ολοκληρωτικά το άτομο. Για την υπόλοιπη ανθρωπότητα επιφυλάσσεται η κόλαση στο υπερπέραν – και ο βίαιος θάνατος σε αυτόν τον κόσμο. Ορισμένες φορές (όπως το 402), οι κρατικοί αξιωματούχοι κατακρεουργούνταν και, αν οι γυναίκες τους και τα παιδιά τους αρνούνταν να τους καταβροχθίσουν, διαμελίζονταν και αυτοί. Το 1120, η σφαγή φαίνεται ότι επεκτάθηκε σε εκατομμύρια άτομα[12]. Όλες οι αξίες αντιστράφηκαν: σύμφωνα με μια διακήρυξη του 1130, «το να δολοφονείς ανθρώπους, σημαίνει να εφαρμόζεις το *dharma* (βουδιστικός νόμος)»[13]· ο φόνος είναι πράξη οίκτου, γιατί απελευθερώνει το πνεύμα· η κλοπή φέρνει πιο κοντά την ισότητα· η αυτοκτονία είναι μια ζηλευτή ευτυχία· όσο πιο τρομερός είναι ο θάνατός σου, τόσο πιο μεγάλη θα είναι η ανταμοιβή: σύμφωνα με ένα κείμενο του 19ου αιώνα, «ο θάνατος με αργό τεμαχισμό θα εξασφαλίσει την είσοδο στον Ουρανό με άλικη φορεσιά»[14]. Δύσκολο να αποφύγουμε τη σύγκριση αυτών των χιλιαστικών ωμοτήτων με τα ασιατικά επαναστατικά κινήματα του αιώνα μας. Δεν αρκούν για να εξηγήσουμε ορισμένα ιδιαίτερα γνωρίσματα, αλλά βοηθούν να κατανοήσουμε γιατί ορισμένες φορές θριαμβεύουν, και γιατί η βία που τα συνοδεύει μπορεί, μια συγκεκριμένη στιγμή, να φανεί φυσιολογική, σχεδόν κοινότοπη, σε πολλούς.

Η εξουσία είναι ωστόσο παντοδύναμη, γεγονός που εξηγεί γιατί, τελικά, η τάξη σπάνια διαταράχθηκε: οι Ευρωπαίοι ταξιδιώτες του Μεσαίωνα, όπως και της εποχής του Διαφωτισμού, έμεναν κατάπληκτοι και γοητευμένοι από τη Μεγάλη Ειρήνη που ήταν το σύμβολο της παλαιάς αυτοκρατορίας. Ο κομφουκιανισμός, επίσημο δόγμα το οποίο διδασκόταν και στις πιο απόμακρες επαρχίες, αναδείκνυε την Καλοσύνη ως την πρώτιστη αρετή του κυριάρχου και επιχειρούσε να δομήσει το Κράτος έχοντας ως μοντέλο την οικογένεια. Αυτό που μπορούμε χωρίς αναχρονισμούς να σκιαγραφήσουμε ως *ανθρωπιστικές αρχές* αποδοκιμάζει την προσφυγή στη σφαγή και δίνει αξία στην ανθρώπινη ζωή. Κι αυτό από το μακρινό παρελθόν. Για να περιοριστούμε μόνο σε στοχαστές που θεωρούνται παραδοσιακοί στη διάρκεια των 21 αιώνων της αυτοκρατορίας, θα επικαλεστούμε καταρχήν τον Κινέζο φιλόσοφο Μο Τι (479-381 π.Χ. περίπου), ο οποίος καταδικάζει τον επιθετικό πόλεμο ως εξής: «Αν μια απλή ανθρωποκτονία κρίνεται ως έγκλημα ενώ μια πολλαπλή ανθρωποκτονία, όπως η επίθεση σε μια άλλη χώρα, εγκωμιάζεται ως καλή πράξη, αυτό είναι δυνατόν να ονομαστεί γνώση διαχωρισμού του καλού από το κακό;»[15]. Στο περίφημο έργο *Η τέχνη του πολέμου* του Σουν Τζου (περίπου 500 π.Χ.), αναφέρεται: «Ο πόλεμος είναι παρόμοιος με τη φωτιά· όσοι δεν θέλουν να καταθέσουν τα όπλα, θα χαθούν από τα όπλα»[16]. Αρμόζει να μάχεται κανείς με μέτρο, όσο το δυνατόν λιγότερο, και χύνοντας όσο το δυνατόν

λιγότερο αίμα: «Ποτέ ένας παρατεταμένος πόλεμος δεν βοήθησε καμία χώρα... Το να πετύχεις εκατό νίκες σε εκατό μάχες, δεν αποτελεί τον κολοφώνα της γνώσης... Όποιος διαπρέπει νικώντας τους εχθρούς του, θριαμβεύει πριν υλοποιηθούν οι απειλές τους»[17]. Η εξοικονόμηση δυνάμεων είναι ουσιαστική, ενώ δεν πρέπει να παρασύρεται κανείς στην εξόντωση του αντιπάλου: «Είναι καλύτερο να αιχμαλωτίσεις τον αντίπαλο στρατό από το να τον εξοντώσεις... Μην ενθαρρύνετε το φόνο»[18]. Πρέπει να δούμε εδώ λιγότερο μια ηθική διακήρυξη απ' ό,τι έναν οπορτουνιστικό υπολογισμό: οι σφαγές και οι αγριότητες προκαλούν το μίσος και την απελπισία στις τάξεις του αντιπάλου, ο οποίος μπορεί να τα εκμεταλλευτεί για να αντιστρέψει την κατάσταση προς όφελός του. Άλλωστε, για τον κατακτητή, «η καλύτερη πολιτική είναι να καταλάβει το Κράτος άθικτο· το να το καταστρέψει είναι η χειρότερη περίπτωση»[19].

Συλλογισμός τυπικός της μεγάλης κινεζικής παράδοσης (που λάμπρυνε όλως ιδιαιτέρως ο κομφουκιανισμός): οι ηθικές αρχές δεν προκύπτουν από μια μυστικιστική θεώρηση, αλλά από έναν πραγματισμό προσαρμοσμένο στην αρμονία και την αποτελεσματικότητα της κοινωνικής λειτουργικότητας. Αυτό τους δίνει χωρίς αμφιβολία περισσότερη αποτελεσματικότητα. Ωστόσο, ο άλλος «πραγματισμός», αυτός των νομικών, σύγχρονος του Κομφούκιου και του Σουν Τζου, ο οποίος επιμένει αντιθέτως στην ανάγκη το Κράτος να επιβεβαιώνει την παντοδυναμία του με την τρομοκράτηση της κοινωνίας, αποδεικνύει τη θεμελιώδη αναποτελεσματικότητά του να κάνει λειτουργική αυτή την παντοδυναμία την ώρα της δόξας του, κατά τη σύντομη δυναστεία Κιν του 3ου αιώνα π.Χ. Όσο κι αν τα πράγματα μπορεί να ποικίλλουν αφάνταστα από τη μια δυναστεία στην άλλη, αυτός ο τύπος αυθαιρεσίας μάλλον βαίνει μειούμενος, κυρίως από τα χρόνια της δυναστείας Σονγκ του Βορρά (960-1127): η παρατεινόμενη εξορία –η οποία δεν αποκλείει την επιστροφή με απονομή χάριτος– γίνεται η πιο συνήθης τιμωρία για τον δημόσιο λειτουργό ο οποίος έχει πέσει σε δυσμένεια. Από την εποχή των Τανγκ, το 654, συγκροτήθηκε ένας πιο ανθρώπινος ποινικός κώδικας, ο οποίος λάβαινε περισσότερο υπόψη του την πρόθεση όσο και τη μεταμέλεια και καταργούσε την αυτόματη οικογενειακή υπευθυνότητα σε περιπτώσεις εξέγερσης· η διαδικασία η οποία προηγούνταν της εκτέλεσης έγινε πιο σύνθετη και πιο μακροχρόνια, ενώ συγχρόνως ορισμένες από τις πιο τρομερές ποινές καταργήθηκαν· επίσης θεσμοθετήθηκε ένα σύστημα έφεσης[20].

Η κρατική βία εμφανίζεται στο σύνολό της περιορισμένη και ελεγχόμενη. Η κινεζική ιστοριογραφία προξενεί φρίκη με τους 460 γραμματείς και διοικητικούς υπαλλήλους οι οποίοι ετάφησαν ζωντανοί από τον «πρώτο αυτοκράτορα» Τσιν Σι (221-210 π.Χ.). Αυτός, ο οποίος υπήρξε σαφώς πρότυπο για τον Μάο –διαυγής μες στον κυνισμό του–, έριξε στην πυρά όλη την κλασική λογοτεχνία (και μόνο η επίκλησή της επέσυρε τη θανατική ποινή), καταδίκασε σε θάνατο ή εξόρισε περίπου 20.000 ευπατρίδες, και θυσίασε δεκάδες, αν όχι εκατοντάδες χιλιάδες ζωές στην κατασκευή του πρώτου Μεγάλου Σινικού Τείχους. Με τη δυναστεία των Χαν (206 π.Χ.-220 μ.Χ.), ο κομφουκιανισμός αντίθετα επανέρχεται δυναμικά και η αυτοκρατορία δεν γνωρίζει πλέον ούτε παρόμοια τυραννία ούτε πολύ συχνές σφαγές. Η τάξη είναι απόλυτη, η δικαιοσύνη αυστηρή, αλλά, εκτός από στιγμές (δυστυχώς αρκετές) μεγάλων εξεγέρσεων ή ξένων επιδρομών, η ανθρώπινη ζωή προστατεύεται μάλλον καλύτερα απ' ό,τι στα περισσότερα αρχαία κράτη, συμπεριλαμβανομένων και αυτών της μεσαιωνικής ή της σύγχρονης Ευρώπης.

Βέβαια, περίπου 300 θανατικές καταδίκες επιβλήθηκαν κατά τη διάρκεια της ειρηνικής δυναστείας Σονγκ, τον 12ο αιώνα, αλλά κάθε καταδίκη έπρεπε προηγουμένως να ελέγχεται και να υπογράφεται από τον αυτοκράτορα. Οι πόλεμοι προκαλούσαν συχνά εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς και η τελική υπερθνησιμότητα δεκαπλασιαζόταν από τις επιδημίες, τους λιμούς, τις πλημμύρες (που αποδίδονταν στις καταστροφικές υπερχειλίσεις του κατώτερου ρου –ο οποίος συγκρατούνταν με αναχώματα– του Κίτρινου Ποταμού) και την αποδιοργάνωση των μεταφορών που προκαλούσαν οι πολεμικές συγκρούσεις. Έτσι, η εξέγερση των Ταϊπίνγκ και η συντριβή της (1851-1868) προκάλεσε *είκοσι έως εκατό εκατομμύρια* νεκρούς, ενώ ο πληθυσμός της Κίνας μειώθηκε από 410 εκατομμύρια το 1850 σε 350 εκατομμύρια το 1873[21]. Όμως μόνο ένα ελάχιστο μέρος από αυτά τα θύματα μπορεί να θεωρηθεί ότι σφαγιάστηκε εκ προθέσεως (γύρω στο ένα εκατομμύριο χωρίς αμφιβολία από τους Ταϊπίνγκ)[22].Σε κάθε περίπτωση, επρόκειτο για μια περίοδο εξαιρετικά ταραγμένη, σημαδεμένη από τεράστιες εξεγέρσεις, από τις ακατάπαυστες επιθέσεις των δυτικών ιμπεριαλισμών και από την αυξανόμενη απελπισία ενός εξαθλιωμένου πληθυσμού. Σε παρόμοιο πλαίσιο, δυστυχώς, έζησαν οι δύο, τρεις ή τέσσερις γενεές που προηγήθηκαν των κομμουνιστών επαναστατών. Έτσι εξοικειώθηκαν με ένα επίπεδο βίας και ηθικής κατάπτωσης που ήταν ασυνήθιστα στη μακραίωνη ιστορία της Κίνας.

Παρ' όλ' αυτά, η Κίνα του πρώτου μισού του 20ού αιώνα δεν προοιωνιζόταν καθόλου την έκταση και τις μεθόδους των ακροτήτων του θριαμβεύοντος μαοϊσμού. Μολονότι η επανάσταση του 1911 υπήρξε ελάχιστα δραματική, στα δεκαέξι χρόνια που ακολούθησαν, πριν από τη σχετική σταθεροποίηση την οποία επέβαλε το καθεστώς του Κουόμιτανγκ, χύθηκε αρκετό αίμα. Τέτοια ήταν για παράδειγμα η περίπτωση της επαναστατικής εστίας του Νανκίν όπου, από τον Ιούλιο του 1913 έως τον Ιούλιο του 1914, ο δικτάτορας Γιουάν Σικάι διέταξε την εκτέλεση πολλών χιλιάδων ατόμων[23]. Τον Ιούνιο του 1925, η αστυνομία της Καντόνας δολοφόνησε 52 άτομα τα οποία συμμετείχαν σε μια εργατική διαδήλωση. Τον Μάιο του 1926, στο Πεκίνο, 47 ειρηνικοί φοιτητές δολοφονήθηκαν στη διάρκεια μιας διαδήλωσης κατά των Ιαπώνων. Κυρίως, τον Απρίλιο-Μάιο του 1927, στη Σαγκάη, ύστερα στις άλλες μεγάλες πόλεις της Ανατολής, χιλιάδες κομμουνιστές εκτελέστηκαν από την παράδοξη συμμαχία ανάμεσα στον αρχηγό του νέου καθεστώτος, τον Τσιάνγκ Κάι-Σεκ, και τις μυστικές εταιρίες του τοπικού υποκόσμου. *Η Ανθρώπινη Κατάσταση* του Αντρέ Μαλρώ θυμίζει τις ωμότητες ορισμένων εκτελέσεων μέσα στο λέβητα της ατμομηχανής ενός τρένου. Αν τα πρώτα επεισόδια του εμφυλίου που έφερε αντιμέτωπους κομμουνιστές και εθνικιστές δεν φαίνεται να συνοδεύτηκαν από εκτεταμένες σφαγές, κι όχι πιο εκτεταμένες από της Μεγάλης Πορείας (1934-1935), οι Ιάπωνες, μεταξύ 1937 και 1945, διέπραξαν μυριάδες αγριότητες στο αχανές τμήμα της Κίνας που είχαν κυριεύσει.

Πολύ πιο θανατηφόροι από όλα τα παραπάνω υπήρξαν οι λιμοί του 1900, 1920-1921 και 1928-1930, που έπληξαν το βορρά και/ή το βορειοδυτικό μέρος της χώρας, περιοχές που υποφέρουν από την ξηρασία: ο δεύτερος λιμός στοίχισε το θάνατο μισού εκατομμυρίου ανθρώπων, ο τρίτος δύο έως τριών[24]. Αλλά, αν ο δεύτερος επιδεινώθηκε από την αποδιοργάνωση των μεταφορών που σχετιζόταν με τις εμφύλιες συγκρούσεις, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπήρξε κάποια «σκευωρία λιμού» και άρα να μιλήσουμε για σφαγή. Το ίδιο ισχύει για την περίπτωση του Χενάν όπου, μεταξύ 1942-1943, δύο έως τρία εκατομμύρια άτομα πέθαναν από την πείνα (περισσότερο από ένας

κάτοικος στους είκοσι) ενώ αποκαλύφθηκαν και πράξεις κανιβαλισμού. Παρά το γεγονός ότι όλες οι συγκομιδές ήταν καταστροφικές, η κεντρική κυβέρνηση του Τσονγκκίνγκ δεν έκανε δεκτή καμία ελάφρυνση των φόρων, και ένας μεγάλος αριθμός χωρικών στερήθηκε όλα τα υπάρχοντά του. Ο πόλεμος δεν μετρίαζε σε τίποτε την κατάσταση: οι χωρικοί υπόκειντο, χωρίς μισθό, σε καταναγκαστική εργασία, όπως η κατασκευή ενός αντιαρματικού ορύγματος μήκους 500 χλμ., το οποίο αποδείχτηκε άχρηστο[25]. Διακρίνουμε εδώ μια προαναγγελία ορισμένων από τις πλάνες του Μεγάλου Άλματος, παρόλο που ο πόλεμος μπορούσε, στο Χενάν, να αποτελεί μερική δικαιολογία. Σε κάθε περίπτωση, η μνησικακία των χωρικών ήταν απέραντη.

Οι περισσότερες ωμότητες και, παράλληλα, οι πιο δολοφονικές διαπράττονταν χωρίς τυμπανοκρουσίες και άφηναν ελάχιστα ίχνη: επρόκειτο για φτωχούς (ή περίπου φτωχούς) οι οποίοι μάχονταν άλλους φτωχούς, στο περιθώριο των μεγάλων γεωγραφικών αξόνων, μες στον ωκεανό των χωριών της Κίνας. Ανάμεσα σε αυτούς τους περιστασιακούς δολοφόνους, βρίσκονταν αναρίθμητοι κακοποιοί, οι οποίοι μερικές φορές, σχηματίζοντας επικίνδυνες συμμορίες, λεηλατούσαν, αποσπούσαν χρήματα με εκβιασμούς, έκαναν απαγωγές και ζητούσαν λύτρα, σκότωναν αυτούς που αντιστέκονταν ή τους ομήρους τους, όταν τα λύτρα καθυστερούσαν. Όταν συλλαμβάνονταν, οι χωρικοί αρέσκονταν να συμμετέχουν στη θανάτωσή τους... Όμως, οι στρατιώτες αποτελούσαν συχνά πολύ μεγαλύτερη μάστιγα από τους ληστές που υποτίθεται ότι όφειλαν να πολεμούν: μια αίτηση προερχόμενη από το Φουτζιάν ζητούσε, στα 1932, την απόσυρση των λεγόμενων δυνάμεων της τάξης, «έτσι ώστε να έχουμε να αντιπαλέψουμε μόνο τους ληστές»[26]. Στην ίδια επαρχία, το 1931, οι περισσότεροι μιας ομάδας 2.500 στρατιωτών, οι οποίοι είχαν ξεπεράσει κάθε όριο σε λεηλασίες και βιασμούς, εξοντώθηκαν από τους εξεγερμένους αγρότες. Το 1926, οι αγρότες δυτικά του Χουνάν, με την κάλυψη της μυστικής εταιρίας των Κόκκινων Λογχών, απαλλάχτηκαν με τον ίδιο τρόπο από 5.000 περίπου «στρατιώτες-ληστές» ενός ηττημένου πολέμαρχου. Όταν το 1944, στην ίδια περιοχή, οι Ιάπωνες πέρασαν στην αντεπίθεση, οι χωρικοί, οι οποίοι δεν είχαν λησμονήσει τις θανατηφόρες αγγαρείες στις οποίες είχαν υποβληθεί την προηγούμενη χρονιά, καταδίωξαν τους ηττημένους στρατιώτες, θάβοντάς τους μερικές φορές ζωντανούς· έτσι πέθαναν περίπου 50.000[27]. Ωστόσο, οι στρατιώτες δεν ήταν παρά φτωχοδιάβολοι, αγρότες όπως και οι δήμιοί τους, κακότυχα και τρομοκρατημένα θύματα αυτής της στρατολόγησης που, σύμφωνα με τον Αμερικανό στρατηγό Βεντεμάγιερ, ενέσκηπτε πάνω στους χωρικούς όπως ο λιμός και η πλημμύρα και προκαλούσε περισσότερα θύματα.

Πολλές άλλες εξεγέρσεις, γενικά λιγότερο βίαιες, είχαν ως στόχο τους όσα λογαριάζονταν ως άδικες υπερβάσεις της κρατικής διοίκησης: φόροι στη γη, στο όπιο, στο αλκοόλ, στη σφαγή των χοίρων, αναγκαστική εργασία, τοκογλυφία, άδικες δικαστικές αποφάσεις... Αλλά τα χειρότερα χτυπήματά τους οι αγρότες τα επιφύλασσαν συχνά σε άλλους αγρότες: άγριοι πόλεμοι μεταξύ χωριών, φατριών και μυστικών εταιριών αφάνιζαν τις επαρχίες και δημιουργούσαν, εξαιτίας και της λατρείας των δολοφονημένων προγόνων, άσβεστα μίση. Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1928, τα Μικρά Ξίφη μιας επαρχίας του Γιανγκσού έσφαξαν διακόσια Μεγάλα Ξίφη και έκαψαν έξι χωριά. Από το τέλος του 19ου αιώνα, το ανατολικό τμήμα του Γκουανγκντόνγκ ήταν χωρισμένο σε χωριά της Μαύρης Σημαίας και χωριά της Κόκκινης Σημαίας, εχθρικών μεταξύ τους. Στην ίδια περιοχή, την επαρχία του Πουνίνγκ, η φατρία Λιν καταδιώκει και σκοτώνει

όλους όσους είχαν την κακοτυχία να φέρουν το πατρώνυμο Χο, χωρίς εξαίρεση για τους λεπρούς, τους οποίους συχνά έκαιγαν ζωντανούς, καθώς επίσης και πολλούς χριστιανούς. Αυτοί οι αγώνες δεν υπήρξαν ποτέ πολιτικοί ούτε κοινωνικοί: οι μικροκτηματίες πρόκριτοι ενίσχυαν έτσι την επιρροή τους. Ο αντίπαλος ήταν συχνά ο μετανάστης ή αυτός που ζούσε στην άλλη όχθη του ποταμού...[28]

Μια επανάσταση αδιαχώριστη από την τρομοκρατία (1927-1946)

Ωστόσο, όταν, τον Ιανουάριο του 1928, οι κάτοικοι ενός χωριού της Κόκκινης Σημαίας είδαν να φτάνει μια ομάδα στρατού κραδαίνοντας το άλικο φλάμπουρο, συντάχθηκαν με ενθουσιασμό με ένα από τα πρώτα κινεζικά «σοβιέτ», αυτό του Χάι-Λου-Φενγκ, το οποίο διοικούσε ο Πενγκ Πάι. Οι κομμουνιστές αρέσκονταν στο διφορούμενο, αλλά ήξεραν να υποδαυλίζουν με το λόγο τους τα τοπικά μίση και, τελικά, αξιοποιώντας τη συνεκτικότητα του μηνύματός τους, να τα σφετερίζονται για τους δικούς τους σκοπούς, ενώ ταυτόχρονα παραχωρούσαν στους νεοφώτιστους οπαδούς τους το ελεύθερο να ικανοποιούν τις πιο ποταπές παρορμήσεις τους. Έτσι, σαράντα ή πενήντα χρόνια νωρίτερα, υπήρξε, κατά τη διάρκεια μερικών μηνών του 1927-1928, ένα είδος προαναγγελίας των χειρότερων στιγμών της Πολιτιστικής Επανάστασης και του καθεστώτος των Ερυθρών Χμερ. Από το 1922, το κίνημα είχε προετοιμαστεί με την έντονη δραστηριότητα την οποία είχαν αναλάβει τα αγροτικά συνδικάτα και στη συνέχεια το ΚΚ, και είχε καταλήξει σε μια ισχυρή πόλωση μεταξύ «φτωχών χωρικών» και «γαιοκτημόνων» οι οποίοι καταγγέλλονταν ακούραστα, ενώ ούτε οι παραδοσιακές συγκρούσεις ούτε η κοινωνική πραγματικότητα δικαιολογούσαν αυτόν το διαχωρισμό. Όμως η παραγραφή των χρεών και η ακύρωση των αγροτικών μισθωμάτων εξασφάλιζαν στο σοβιέτ πλατιά υποστήριξη. Ο Πενγκ Πάι επωφελήθηκε για να εγκαθιδρύσει ένα καθεστώς «δημοκρατικής τρομοκρατίας»: ο λαός προσκαλούνταν να παραβρεθεί στις δημόσιες δίκες των «αντεπαναστατών», οι οποίοι σχεδόν πανομοιότυπα καταδικάζονταν σε θάνατο· παρακολουθούσαν τις εκτελέσεις, φωνάζοντας «θάνατος, θάνατος» και παροτρύνοντας τους Ερυθροφρουρούς που ασχολούνταν με τον σταδιακό τεμαχισμό του θύματος· συχνά έψηναν τα κομμάτια του και τα έτρωγαν ή υποχρέωναν την οικογένεια του θύματος να τα φάει, μπροστά στα μάτια του καταδικασμένου ο οποίος ζούσε ακόμη. Ήταν όλοι καλεσμένοι στα τσιμπούσια όπου μοιραζόταν το συκώτι και η καρδιά τού πάλαι ποτέ ιδιοκτήτη και στις συνελεύσεις όπου ο ρήτορας μιλούσε μπροστά σε μια σειρά από παλούκια στα οποία ήταν μπηγμένα κεφάλια πρόσφατα κομμένα. Αυτή η γοητεία ενός εκδικητικού κανιβαλισμού, που θα ξαναβρούμε στην Καμπότζη του ΠολΠοτ, και ο οποίος αντιστοιχούσε σε ένα πολύ παλιό αρχέτυπο διαδεδομένο πλατιά στην ανατολική Ασία, εμφανιζόταν συχνά σε στιγμές παροξυσμού της κινεζικής ιστορίας. Έτσι σε μια εποχή ξένων επεμβάσεων, το 613, ο αυτοκράτορας Γιανγκ (δυναστεία Σουέι) εκδικήθηκε κάποιον επαναστάτη καταδιώκοντας ακόμη και τους πιο μακρινούς συγγενείς του: «Οι πιο σκληρά τιμωρημένοι έπρεπε να υποστούν τις τιμωρίες του τεμαχισμού σε τέσσερα μέρη και της έκθεσης της κεφαλής πάνω σε ένα κοντάρι ή τους κομμάτιαζαν, τους τρυπούσαν με βέλη. Ο αυτοκράτορας διέταξε τους μεγάλους αξιωματούχους να καταβροχθίσουν κομμάτι-κομμάτι το κρέας των θυμάτων»[29]. Ο μεγάλος συγγραφέας Λου Σουν, θαυμαστής του

κομμουνισμού σε μια στιγμή που ο τελευταίος δεν ταυτιζόταν με τον εθνικισμό και τον αντι-δυτικισμό, έγραφε: «Οι Κινέζοι είναι κανίβαλοι»... Λιγότερο δημοφιλείς από αυτά τα αιματηρά όργια ήταν οι ακρότητες των Ερυθροφρουρών, το 1927, στους ναούς και σε βάρος των ταοϊστών ιερέων-μάγων: οι πιστοί έβαφαν κόκκινα τα αγάλματα σε μια προσπάθεια να τα προστατεύσουν, και ο Πενγκ Πάι άρχισε να απολαμβάνει τα πρώτα σημάδια μιας θεοποίησης. 50.000 άτομα, μεταξύ των οποίων πολλοί φτωχοί, εγκατέλειψαν την περιοχή κατά τη διάρκεια των τεσσάρων μηνών της κυριαρχίας του σοβιέτ[30].

Ο Πενγκ Πάι (εκτελέστηκε το 1931) ήταν ο πραγματικός πρωτεργάτης του αγροτικού και στρατιωτικοποιημένου κομμουνισμού, λύση την οποία υιοθέτησε αμέσως ο Μάο Τσε Τουνγκ (αγροτικής καταγωγής και αυτός), στέλεχος του ΚΚΚ, λίγο περιθωριακό μέχρι τότε, ο οποίος και τον θεωρητικοποίησε στο περίφημο βιβλίο του *Αναφορά για το αγροτικό κίνημα στο Χουνάν* (1927). Αυτή η εναλλακτική λύση στο εργατικό και αστικό κομμουνιστικό κίνημα, που είχε οδηγηθεί τότε σε πλήρη αποτυχία κάτω από τα χτυπήματα του Κουόμιτανγκ του Τσιάνγκ Κάι-Σεκ, επιβλήθηκε γρήγορα και οδήγησε, από το 1928, στην πρώτη από τις «κόκκινες βάσεις», στα βουνά Τζινγκάνγκ, στα σύνορα με το Χουνάν και το Τζιανγκσί. Στα ανατολικά αυτής της επαρχίας, στις 7 Νοεμβρίου 1931 (επέτειο του ρωσικού Οκτώβρη...), η στερέωση και η επέκταση της σημαντικότερης βάσης επέβαλαν τη διακήρυξη μιας Κινεζικής Δημοκρατίας των Σοβιέτ, στην οποία ο Μάο προήδρευε στο Συμβούλιο των Κομισαρίων του Λαού. Μέχρι το θρίαμβο του 1949, ο κινεζικός κομμουνισμός γνώρισε πολλές μεταμορφώσεις και τρομερές συμφορές, αλλά το μοντέλο είναι δεδομένο: συγκέντρωση της επαναστατικής δυναμικής στη συγκρότηση ενός κράτους, και προσανατολισμός αυτού του κράτους, εκ φύσεως πολεμικού, στη συγκρότηση ενός στρατού ικανού, τελικά, να νικήσει τα «ανδρείκελα» της κυβέρνησης και των στρατευμάτων του εχθρού – στη συγκεκριμένη περίπτωση της κεντρικής κυβέρνησης του Νανκίν, της οποίας πρόεδρος ήταν ο Τσιάνγκ Κάι-Σεκ. Δεν υπάρχει άρα τίποτε το εκπληκτικό στο ότι η στρατιωτική και κατασταλτική διάσταση είναι πρωταρχική και θεμελιώδης στην ίδια την επαναστατική φάση: βρισκόμαστε εδώ πολύ μακριά από τον πρώτο ρωσικό μπολσεβικισμό, αλλά ακόμη πιο μακριά από τον μαρξισμό: *με τη διαμεσολάβηση του μπολσεβικισμού*, ο οποίος είχε αναχθεί σε στρατηγική κατάληψης της εξουσίας και ενδυνάμωσης ενός εθνικοεπαναστατικού κράτους, οι ιδρυτές του ΚΚΚ, και ιδιαιτέρως η «σκεπτόμενη κεφαλή» τους, ο Λι Ντατσάο, θα φτάσουν στον κομμουνισμό από την περίοδο 1918-1919[31]. Παντού όπου θριαμβεύει το ΚΚΚ, εγκαθίσταται ο σοσιαλισμός του στρατοπέδου (και των εκτάκτων δικαστηρίων και των εκτελεστικών αποσπασμάτων). Ο Πενγκ Πάι, αναμφίβολα, είχε προμηθεύσει το πρότυπο.

Ένα μέρος της πρωτοτυπίας των κατασταλτικών πρακτικών του κινεζικού κομμουνισμού προέρχεται από αυτό το γεγονός που είναι δύσκολο, αρχικά, να γίνει αντιληπτό: η σταλινική «Μεγάλη Τρομοκρατία» των ετών 1936-1938 είχε ως *προηγούμενό* της εκείνη των κινεζικών σοβιέτ, τα οποία είναι υπεύθυνα, σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, για 186.000 θύματα *εκτός των πεδίων μάχης* μόνο στο Γιανγκξί, μεταξύ 1927 και 1931[32]. Η μεγάλη τους πλειονότητα προέρχεται από την αντίσταση στη ριζική αγροτική μεταρρύθμιση, η οποία εφαρμόστηκε σχεδόν αμέσως, στη βαριά φορολογία και στην επιστράτευση νέων που ήταν αναγκαία λόγω των στρατιωτικών αναγκών. Η κούραση του πληθυσμού είναι τόση ώστε –εκεί όπου ο κομμουνισμός ήταν ιδιαίτερα

ριζοσπαστικός (ο Μάο έγινε αντικείμενο κριτικής από το 1931 για τις τρομοκρατικές ακρότητές του που αποξένωναν τον πληθυσμό, γεγονός που χρησιμοποιήθηκε από τους αντιπάλους του για να του αποσπάσουν προσωρινά την ηγεσία), και όπου τα τοπικά στελέχη είχαν τεθεί στο περιθώριο (για παράδειγμα γύρω από τη σοβιετική «πρωτεύουσα» Ρουιχίν)– η επίθεση των δυνάμεων του Νανκίν δεν συνάντησε παρά ασθενή αντίσταση. Μια αντίσταση που εμφανίζεται πιο ζωηρή, και ορισμένες φορές νικηφόρα, στις πιο όψιμες, πιο αυτόνομες «βάσεις», των οποίων τα στελέχη είχαν βγάλει τα συμπεράσματά τους από τα οδυνηρά μαθήματα της πολιτικής της τρομοκρατίας[33]. Ξαναβρίσκουμε ανάλογες εντάσεις, τις οποίες το ΚΚΚ έχει ωστόσο μάθει να ελέγχει χάρη σε μια πιο επιλεκτική καταστολή, λιγότερο αιματηρή, στη βάση του Βόρειου Σαανξί της οποίας κέντρο ήταν το Γιανάν. Η οικονομική πίεση πάνω στους χωρικούς είναι τρομερή: 35% της παραγωγής τούς αφαιρέθηκε το 1941, τέσσερις φορές περισσότερο από ό,τι στις ζώνες που κατείχε το Κουόμιτανγκ. Οι χωρικοί έφταναν στο σημείο να εύχονται ανοιχτά το θάνατο του Μάο... Το Κόμμα καταπιέζει, αλλά κάνει μια παραχώρηση: αναλαμβάνει σε μεγάλη κλίμακα –χωρίς να το ομολογεί– την καλλιέργεια και την εξαγωγή οπίου, το οποίο μέχρι το 1945 θα προσφέρει το 26% με 40% των δημοσίων εσόδων[34].

Όπως συνέβαινε συχνά υπό κομμουνιστικό καθεστώς, οι ακρότητες της εξουσίας που θύματά τους έπεφταν αγωνιστές άφηναν περισσότερα ίχνη: γιατί αυτοί ήξεραν να μιλάνε καλύτερα και κυρίως συμμετείχαν σε δίκτυα που συχνά επιβίωναν. Ορισμένοι ανοικτοί λογαριασμοί τακτοποιήθηκαν μετά από δεκαετίες... Τα στελέχη που διώκονταν περισσότερο ήταν σχεδόν πάντα αυτά που είχαν τους πιο στενούς δεσμούς με τον πληθυσμό του τόπου όπου αγωνίζονταν. Οι αντίπαλοί τους, περισσότερο εξαρτημένοι από τον κεντρικό μηχανισμό, ενοχοποιούν τον «τοπικισμό» τους, που όντως τους οδηγεί συχνά σε μια ορισμένη μετριοπάθεια ή ακόμη και στην αμφισβήτηση των εντολών. Αυτή η σύγκρουση ωστόσο υποκρύπτει μια άλλη: οι τοπικοί αγωνιστές προέρχονται συχνά από τα εύπορα στρώματα της αγροτιάς και ιδιαιτέρως από οικογένειες γαιοκτημόνων (οι οποίες προμηθεύουν επίσης τον βασικό όγκο των μορφωμένων), και έχουν προσχωρήσει στον κομμουνισμό στη βάση ενός ριζοσπαστικού εθνικισμού. Τα «κεντρικά» στελέχη, οι στρατιώτες του «τακτικού» στρατού είναι ευρύτατα στρατολογημένοι από τους περιθωριακούς και τους ξεπεσμένους: ληστές, αλήτες, ζητιάνοι, άμισθοι στρατιώτες, και, όσον αφορά τις γυναίκες, πόρνες. Ο Μάο σκεφτόταν ήδη από το 1926 να τους δώσει έναν σημαντικό ρόλο στην επανάσταση: «Αυτοί οι άνθρωποι μπορούν να παλέψουν πολύ γενναία· οδηγημένοι από μια δίκαιη υπόθεση, μπορούν να γίνουν επαναστατική δύναμη»[35]. Δεν έμοιαζε, άλλωστε, σαν ένας από δαύτους, όταν, πολύ αργότερα, το 1965, συστήθηκε στον Αμερικανό δημοσιογράφο Έντγκαρ Σνόου ως ένας «ηλικιωμένος μοναχός που περπατάει με την τρύπια ομπρέλα του κάτω από τα αστέρια»[36]; Ο υπόλοιπος πληθυσμός, εκτός από μια μειοψηφία αποφασισμένων αντιφρονούντων (που συχνά κι αυτοί ανήκουν στην ελίτ), λάμπει κυρίως με την παθητικότητά του, την «ψυχρότητά» του, όπως λένε οι κομμουνιστές ιθύνοντες –συμπεριλαμβανόμενης αυτής της «φτωχής και σχεδόν φτωχής αγροτιάς», η οποία θεωρείται ότι αποτελεί την ταξική βάση του ΚΚΚ στην επαρχία... Οι ξεπεσμένοι που έγιναν στελέχη, χρωστώντας όλη τους την κοινωνική υπόσταση στο Κόμμα, λιγότερο ή περισσότερο τυφλωμένοι για εκδίκηση και υποστηριζόμενοι από το Κέντρο[37], τείνουν αυθόρμητα στις πιο ριζικές λύσεις και, δοθείσης ευκαιρίας, στην εξόντωση των τοπικών

στελεχών. Αυτή η αντίθεση θα αποτελέσει την αιτία, μετά το 1946, πολλών αιματηρών ανώμαλων καταστάσεων κατά την εποχή της αγροτικής μεταρρύθμισης[38].

Η πρώτη μεγάλη βεβαιωμένη εκκαθάριση, το 1930-1931, θα ρημάξει τη βάση του Ντονγκού, βόρεια του Γιανγκξί. Οι εντάσεις που περιγράφηκαν παραπάνω επιβαρύνθηκαν τοπικά από τη δυναμική δραστηριότητα μια πολιτικο-αστυνομικής οργάνωσης που ήταν συνδεδεμένη με τη δεξιά πτέρυγα του Κουόμιτανγκ, το Σώμα ΑΜΠ (τα αρχικά από το «Αντι-ΜΠολσεβίκικος»), η οποία καλλιεργούσε με επιτυχία το ζιζάνιο της προδοσίας μεταξύ των μελών του ΚΚΚ. Το τελευταίο είχε προβεί σε πλατιές στρατολογίες από τις παραδοσιακές μυστικές εταιρίες· το 1927, η προσχώρηση του αρχηγού της εταιρίας των Τριών Σημείων ήταν μια αποφασιστική ενίσχυση. Πολλά τοπικά στελέχη εκτελέστηκαν αρχικά, και στη συνέχεια η εκκαθάριση στράφηκε προς τον Κόκκινο Στρατό: περίπου 2.000 από τα μέλη του εξοντώθηκαν. Φυλακισμένα στελέχη δραπετεύουν, προσπαθούν να υποκινήσουν μια εξέγερση εναντίον του Μάο, «αυτοκράτορα του Κόμματος», προσκαλούνται σε διαπραγματεύσεις, συλλαμβάνονται και εκτελούνται. Η Δεύτερη στρατιά, της οποίας μια μονάδα είχε στασιάσει, αφοπλίστηκε και οι αξιωματικοί της εκτελέστηκαν. Οι διώξεις αποδεκατίζουν στη διάρκεια ενός έτους και πλέον τα πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη· τα θύματα αριθμούνται σε χιλιάδες. Μεταξύ των δεκαεννέα υψηλόβαθμων τοπικών στελεχών, συμπεριλαμβανομένων και των ιδρυτών της βάσης, δώδεκα εκτελέστηκαν ως «αντεπαναστάτες», πέντε δολοφονήθηκαν από το Κουόμιτανγκ, ένας πέθανε από αρρώστια και ο τελευταίος εγκατέλειψε την περιοχή και την επανάσταση[39].

Τον πρώτο καιρό της παρουσίας του Μάο στο Γιανάν, η εξόντωση του ιδρυτή της βάσης, του θρυλικού αντάρτη Λιου Ζιντάν, μοιάζει να ανταποκρίνεται στο ίδιο μοντέλο· αποκαλύπτει έναν αδίστακτο αλλά πιο ορθολογικό στο μακιαβελισμό του κεντρικό μηχανισμό. Επικεφαλής του μοιάζει να είναι ο «μπολσεβίκος» Γουάνγκ Μινγκ, «άνθρωπος της Μόσχας» που ακόμη δεν έχει περιθωριοποιηθεί από την ηγεσία, ο οποίος επιθυμούσε να θέσει υπό τον έλεγχό του τα στρατεύματα του Λιου. Αυτός ο τελευταίος, εύπιστος, δέχεται να τον συλλάβουν· τον βασανίζουν, αλλά δεν ομολογεί την «προδοσία» του· τότε θάβουν ζωντανούς τους βασικότερους συντρόφους του. Ο Τσου Ενλάι, αντίπαλος του Γουάνγκ Μινγκ, τον απελευθερώνει, αλλά, ο Λιου αποφασισμένος να διατηρήσει την αυτονομία του, χαρακτηρίζεται «σκληρός δεξιός». Στέλνεται στο μέτωπο και εκεί δολοφονείται, ίσως με μια σφαίρα στην πλάτη...[40]

Η πιο διάσημη εκκαθάριση της περιόδου πριν από το 1949 άρχισε με το χτύπημα των πιο λαμπρών κομμουνιστών διανοουμένων του Γιανάν, τον Ιούνιο του 1942. Όπως θα το επαναλάβει δεκαπέντε χρόνια αργότερα, στην κλίμακα όλης της χώρας, ο Μάο αρχίζει επιτρέποντας με διαταγή του, κατά τη διάρκεια δύο μηνών, μια πολύ μεγάλη ελευθερία κριτικής. Στη συνέχεια, ξαφνικά, όλα τα μέλη του Κόμματος «καλούνται» να «παλέψουν», μέσω μυριάδων συσκέψεων, κατά της Ντινγκ Λινγκ, η οποία είχε καταγγείλει το φορμαλισμό της διακηρυγμένης μεταξύ ανδρών και γυναικών ισότητας, και εναντίον του Γουάνγκ Σιγουέι, ο οποίος είχε τολμήσει να διακηρύξει την ελευθερία του καλλιτέχνη στη δημιουργία και την κριτική κατά της εξουσίας. Η Ντινγκ υποκύπτει, αποδέχεται μια χυδαία αυτοκριτική και επιτίθεται στον Γουάνγκ ο οποίος δεν υποχωρεί. Διωγμένος από το ΚΚ, φυλακίζεται και εκτελείται κατά την προσωρινή εκκένωση του Γιανάν, το 1947. Το δόγμα της υπαγωγής του διανοούμενου στην πολιτική, που αναπτύσσεται τον Φεβρουάριο του 1942 στις *Συζητήσεις για την τέχνη και τη*

λογοτεχνία του προέδρου του Κόμματος, θα έχει στο εξής την ισχύ νόμου. Οι συνεδριάσεις αυτοκριτικής πολλαπλασιάζονται, μέχρι την απόσπαση της υποταγής. Στις αρχές Ιουλίου του 1943, οι εκκαθαρίσεις αναζωπυρώνονται, επεκτείνονται, γίνονται δολοφονικές. Η κολασμένη ψυχή αυτής της «Εκστρατείας Σωτηρίας», η οποία υποτίθεται ότι θα προστάτευε τους αγωνιστές από τις ίδιες τις αδυναμίες τους, από τις κρυφές αμφιβολίες τους, είναι το μέλος του Πολιτικού Γραφείου Κανγκ Σενγκ, ο οποίος τοποθετήθηκε από τον Μάο, τον Ιούνιο του 1942, επικεφαλής μιας πρωτότυπης γενικής επιτροπής μελετών, η οποία έπρεπε να επιβλέπει τη Διόρθωση. Αυτή η «μαύρη φιγούρα», ντυμένη με μαύρο δέρμα, που ίππευε μαύρο άλογο και συνοδευόταν από έναν άγριο μαύρο σκύλο, είχε εκπαιδευτεί από τη σοβιετική NKVD· κατάφερε να οργανώσει την πρώτη αληθινή «μαζική καμπάνια» στην κομμουνιστική Κίνα: γενικευμένες κριτικές και αυτοκριτικές, επιλεκτικές συλλήψεις οι οποίες οδηγούσαν σε ομολογίες που επέτρεπαν άλλες συλλήψεις, δημόσιοι εξευτελισμοί, ξυλοδαρμοί, εκθειασμός της σκέψης του Μάο, αλάνθαστο των αποφάσεων. Ο Κανγκ Σενγκ, κατά τη διάρκεια μιας συνεδρίασης, στρέφεται προς τους παριστάμενους και διακηρύσσει: «Είσαστε όλοι πράκτορες του Κουόμιτανγκ... Η διαδικασία αναμόρφωσής σας θα κρατήσει ακόμα πολύ»[41]. Οι συλλήψεις, τα βασανιστήρια, οι θάνατοι (εξήντα περίπου, πολλοί από αυτοκτονίες, μόνο στο Κέντρο), εξαπλώνονται σε σημείο που ανησυχούν την ηγεσία του Κόμματος, την ίδια ώρα που ο Μάο διαβεβαίωνε ότι «οι κατάσκοποι ήταν τόσο πολλοί όσες κι οι τρίχες μιας γούνας»[42]. Από τις 15 Αυγούστου, οι «παράνομοι μέθοδοι» καταστολής απορρίπτονται, και, στις 9 Οκτωβρίου, ο Μάο, σε μια μεταστροφή από αυτές που ήδη συνήθιζε, διακηρύσσει: «Δεν πρέπει να σκοτώνουμε κανέναν· οι περισσότεροι δεν έπρεπε καν να έχουν συλληφθεί»[43]. Η εκστρατεία διακόπτεται τότε οριστικά. Τον Δεκέμβριο, στο πλαίσιο μιας πραγματικής αυτοκριτικής, ο Κανγκ Σενγκ υποχρεώνεται να αναγνωρίσει ότι, ανάμεσα στους συλληφθέντες, μόνο ένα 10% ήταν ένοχοι και ότι οι νεκροί έπρεπε να αποκατασταθούν. Η καριέρα του θα μείνει στάσιμη μέχρι το ξέσπασμα της Πολιτιστικής Επανάστασης, το 1966, και ο Μάο, μπροστά σε μια συνέλευση υψηλόβαθμων κομματικών στελεχών, τον Απρίλιο του 1944, θα αναγκαστεί να ζητήσει συγγνώμη και να υποκλιθεί τρεις φορές στη μνήμη των αθώων θυμάτων πριν καταχειροκροτηθεί. Για μια φορά ακόμη, ο αυθόρμητος εξτρεμισμός του είχε προσκρούσει σε δυνατή αντίσταση. Αλλά η μνήμη της τρομοκρατίας του 1943 έμεινε ανεξίτηλη, σύμφωνα με τα λεγόμενα όσων την έζησαν: αυτό που ο Μάο έχασε σε δημοτικότητα, το κέρδισε σε φόβο[44].

Η καταστολή γίνεται ολοένα και πιο περίτεχνη. Παρόλο που ο πόλεμος (ενάντια στους Ιάπωνες, ενάντια στο Κουόμιτανγκ) συνοδεύεται κατά περίσταση από τρομοκρατικές σφαγές που προξενούν χιλιάδες θύματα (3.600 σε τρεις μήνες το 1940, σε ένα μικρό τμήμα του Χεμπέι για να εξασφαλιστεί ο έλεγχός του)[45], οι δολοφονίες τείνουν να εξατομικευτούν. Οι αποστάτες ιδιαιτέρως γίνονται στόχοι, κάτι που αντιστοιχεί επίσης στις παραδοσιακές πρακτικές των μυστικών εταιριών: σύμφωνα με έναν πρώην αρχηγό αντάρτικου: «Σκοτώνουμε έναν μεγάλο αριθμό προδοτών, έτσι ώστε ο λαός να μην έχει άλλη επιλογή από το να συνεχίσει στο δρόμο της επανάστασης»[46]. Το σωφρονιστικό σύστημα αναπτύσσεται και αποφεύγει την προσφυγή σε συχνές εκτελέσεις όπως πριν. Από το 1932, τα σοβιέτ του Γιανγκξί είχαν δει να ανθούν οι εγκαταστάσεις αναμόρφωσης μέσω της εργασίας, που, τι ειρωνεία, προβλέπονταν από ένα νόμο του Κουόμιτανγκ. Το 1939, οι καταδικασμένοι σε βαριές ποινές γίνονται δεκτοί

σε κέντρα εργασίας και παραγωγής, ενώ δικαστήρια όχι εντελώς έκτακτα ξεπετιούνται εδώ και εκεί. Το ενδιαφέρον είναι τριπλό: η αποφυγή της δυσαρέσκειας του πληθυσμού εξαιτίας των υπερβολικά σκληρών ποινών, η σωστή εκμετάλλευση της διαθέσιμης εργατικής δύναμης, η απόκτηση νέων πιστών μέσω μιας ήδη περίτεχνης αναμόρφωσης. Ακόμη και Ιάπωνες αιχμάλωτοι πολέμου μπόρεσαν έτσι να ενταχθούν στον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό, κληρονόμο του κινεζικού Κόκκινου Στρατού, και να χρησιμοποιηθούν ενάντια στον Τσιάνγκ Κάι-Σεκ[47]!

Οι μαοϊκές μέθοδοι στο Γιανάν, όπως τις είδε ένας σταλινικός Σοβιετικός.

Η πειθαρχία του κόμματος θεμελιώνεται πάνω σε ανόητα άκαμπτες μορφές κριτικής και αυτοκριτικής. Ο πρόεδρος του πυρήνα αποφασίζει ποιος πρέπει να γίνει αντικείμενο κριτικής και γιατί. Γενικά «χτυπούν» έναν κομμουνιστή κάθε φορά. Όλος ο κόσμος συμμετέχει σ' αυτό. Κανείς δεν μπορεί να ξεφύγει. Ο «κατηγορούμενος» έχει μόνο ένα δικαίωμα: να μετανοήσει για τα «λάθη» τού. Αν θεωρεί τον εαυτό του αθώο ή αν «δείχνει τη θλίψη του» πολύ ήπια, η επίθεση ανανεώνεται. Είναι μια αληθινή ψυχολογική διαπαιδαγώγηση. [...] Συνειδητοποίησα μια τραγική πραγματικότητα. Αυτή η σκληρή μέθοδος του ψυχολογικού καταναγκασμού που ο Μάο την ονομάζει «ηθικό εξαγνισμό», δημιούργησε μια αποπνικτική ατμόσφαιρα στην κομματική οργάνωση του Γιανάν. Ένας μη ευκαταφρόνητος αριθμός κομμουνιστών αγωνιστών αυτοκτόνησαν, δραπέτευσαν ή έγιναν ψυχωτικοί... Η μέθοδος *cheng feng* ανταποκρίνεται στην αρχή: «Ο καθένας πρέπει να γνωρίζει τα πάντα για τις πιο μύχιες σκέψεις του άλλου». Αυτή είναι η ευτελής και επονείδιστη κατεύθυνση που ρυθμίζει κάθε συνέλευση. Ό,τι πιο εσωτερικό και προσωπικό υπάρχει, εκτίθεται δημοσίως χωρίς ντροπή. Κάτω από την ετικέτα της κριτικής και της αυτοκριτικής, ερευνούν τις σκέψεις, τις προσδοχίες και τις πράξεις του καθενός[48].

Η αγροτική μεταρρύθμιση και οι εκκαθαρίσεις στα αστικά κέντρα (1946-1957)

Η χώρα όπου οι κομμουνιστές κατέλαβαν την εξουσία το 1949 δεν ήταν ακριβώς μια γη γλυκύτητας και αρμονίας. Η βία, και ορισμένες φορές οι σφαγές, αποτελούν συνήθη μέσα διακυβέρνησης καθώς και αντιπαράθεσης ή ακόμη και ρύθμισης των διαφορών με τους γείτονες του καθενός. Οι πράξεις τις οποίες πρόκειται να εξετάσουμε είχαν λοιπόν έναν χαρακτήρα αντι-βίας, απάντησης σε πραγματικές υπερβάσεις της εξουσίας (ένα από τα θύματα του Πενγκ Πάι, κάποιος τοπικός άρχοντας, είχε διατάξει να εκτελεστούν περίπου εκατό συνδικαλισμένοι χωρικοί), και είναι βέβαιο ότι έτσι τα αντιλαμβάνονταν πολλοί αγρότες. Αυτός είναι ο λόγος που ετούτη η περίοδος διατηρεί μια εξαιρετική εικόνα, τόσο στην επίσημη μετα-μαοϊκή ιστορία όσο και στη μνήμη πολλών μαρτύρων, που επιπλέον συχνά είχαν ευνοηθεί άμεσα (ή έτσι φαντάζονταν) από την κακοτυχία των ευκατάστατων συμπολιτών τους. Δεδομένης αυτής της κατάστασης, οι εκκαθαρίσεις δεν έπληξαν ιδιαιτέρως τους κομμουνιστές (συμπεριλαμβανομένων των διανοουμένων). Κι όμως πρόκειται για το πιο αιματηρό κύμα καταστολής που εξαπέλυσε το ΚΚΚ και το οποίο εξαπλώθηκε στο σύνολο της χώρας. Εξαιτίας του εύρους της, του γενικευμένου χαρακτήρα της, της διάρκειάς της (υπάρχουν σύ-

ντομες στιγμές ανάπαυλας, αλλά σχεδόν κάθε χρόνος βλέπει την εξαπόλυση μιας νέας «μαζικής εκστρατείας»), της σχεδιασμένης και συγκεντρωτικής όψης της, αποτελεί για την κινεζική βία ένα ποιοτικό άλμα: η «διόρθωση» του Γιανάν το 1943 υπήρξε μια γενική δοκιμή, αλλά μόνο στην κλίμακα ενός καθυστερημένου τμήματος αυτής της τεράστιας χώρας. Για ορισμένα κοινωνικά στρώματα, οι σφαγές πήραν τη χροιά γενοκτονίας, τέτοιας που η Κίνα δεν είχε γνωρίσει μέχρι τότε, και πάντως όχι σε εθνική κλίμακα (ακόμη και οι Μογγόλοι, τον 13ο αιώνα, αφάνισαν μόνο τον βορρά της αυτοκρατορίας). Ορισμένες από αυτές τις ακρότητες έγιναν στα πλαίσια ενός σκληρού εμφυλίου πολέμου διάρκειας τριών χρόνων: για παράδειγμα, η δολοφονία 500 κατοίκων, αρκετοί εκ των οποίων καθολικοί, της πόλης Σιγουάντζε, στη Μαντζουρία, όταν κατελήφθη. Άλλωστε, από τότε που, το 1948, οι κομμουνιστές απέκτησαν αποφασιστικό προβάδισμα, σταμάτησαν να απελευθερώνουν, όπως πριν, χάριν προπαγάνδας, τη μάζα των αιχμάλωτων εχθρών. Στο εξής, έγκλειστοι κατά εκατοντάδες χιλιάδες και ξεχειλίζοντας γρήγορα τις υπερπλήρεις φυλακές, οι αιχμάλωτοι υπήρξαν οι πρώτοι τρόφιμοι των νέων μεταρρυθμιστικών στρατοπέδων δια της εργασίας (*laodong gaizao*, εν συντομία *laogai*), τα οποία συνδύαζαν τα καθήκοντα της αναμόρφωσης και της προσφοράς στην πολεμική προσπάθεια[49]. Αλλά *κατά τη διάρκεια των ίδιων των εχθροπραξιών*, οι χειρότερες πράξεις έλαβαν χώρα στα μετόπισθεν και εκτός κάθε στρατιωτικού πλαισίου.

Οι επαρχίες: υποταγή και κοινωνική μηχανή

Σε αντίθεση με τη ρωσική επανάσταση του 1917, η κινεζική επανάσταση του 1949 εξαπλώθηκε από τις επαρχίες προς τις πόλεις. Είναι λοιπόν λογικό ότι το κίνημα της αγροτικής μεταρρύθμισης προηγήθηκε των αστικών εκκαθαρίσεων. Οι κομμουνιστές είχαν μεγάλη εμπειρία, όπως είδαμε. Αλλά, για να δημιουργήσουν και κατόπιν, κακήν-κακώς, να διαφυλάξουν το αντι-ιαπωνικό «ενιαίο μέτωπο» με την κεντρική κυβέρνηση του Κουόμιτανγκ, είχαν από το 1937 αποκρύψει αυτό το θεμελιώδες σημείο του προγράμματός τους. Μόνο μετά την ιαπωνική ήττα ξεκίνησαν ορμητικά το κίνημα, στο πλαίσιο της εξαπόλυσης του εμφυλίου πολέμου που επρόκειτο να τους φέρει στην εξουσία. Χιλιάδες ομάδες επαγγελματιών ταραχοποιών, κατά προτίμηση ξένων προς την περιοχή ώστε να μην επηρεάζονται από τυχόν σχέσεις με τις τοπικές φατρίες και τις μυστικές εταιρίες, ξεχύθηκαν σε όλα τα χωριά, παντού στις «απελευθερωμένες» από τον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό ζώνες. Με τις προόδους που σημείωνε ο τελευταίος, το κίνημα εξαπλώθηκε λίγο-λίγο μέχρι τα νότια και τα δυτικά σύνορα (χωρίς να συμπεριλαμβάνεται το Θιβέτ, για την ώρα).

Ας μην γελιόμαστε: στην αληθινή αγροτική επανάσταση η οποία θα αναστατώσει, ένα προς ένα, τα εκατοντάδες χιλιάδες κινεζικά χωριά, θα ήταν εξίσου λάθος να δούμε μόνο τη χειραγώγηση που προερχόταν από ψηλά όπως επίσης να φανταστούμε, αφελώς, ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα θα περιοριζόταν να ανταποκριθεί στη «θέληση των μαζών»[50]. Αυτές είχαν πολλούς λόγους να νιώθουν δυστυχείς και να επιθυμούν αλλαγές. Και μία από τις κραυγαλέες ανισορροπίες ήταν η ανισότητα μεταξύ των χωρικών: έτσι, στο χωριό της Μακριάς Καμπύλης (Σανξί) από όπου ο Γουίλλιαμ Χίντον παρακολούθησε την επανάσταση[51], 7% των χωρικών είχαν την ιδιοκτησία του 31% της καλ-

λιεργήσιμης γης και του 33% των υποζυγίων. Μια εθνική έρευνα του 1945 αποδίδει στο 3% των αγροτών προκρίτων το 26% της γης κατά μέσον όρο[52]. Η ανισότητα στο θέμα της ιδιοκτησίας μεγάλωνε εξαιτίας της τοκογλυφίας (3% με 5% το μήνα, μέχρι 100% το χρόνο[53]), που ήταν σχεδόν μονοπώλιο των πιο πλούσιων χωρικών.

Των πιο πλούσιων ή απλώς των λιγότερο φτωχών; Αν, στις παραλιακές περιοχές του Νότου, υπάρχουν ιδιοκτησίες πολλών εκατοντάδων εκταρίων, η πλειονότητα των απλών «ιδιοκτητών γης» περιορίζονται στα δύο με τρία εκτάρια· στη Μακριά Καμπύλη (1.200 κάτοικοι), ο πιο πλούσιος μόλις που κατέχει δέκα εκτάρια. Επιπλέον, τα όρια μεταξύ των ομάδων των χωρικών είναι ελάχιστα διακριτά, με τη μεγάλη πλειονότητα των αγροτών να αποτελεί μέρος των ενδιάμεσων στρωμάτων, μεταξύ των εξαθλιωμένων χωρίς γη και των ιδιοκτητών που δεν ζουν κυρίως από την εργασία τους. Σε σχέση με τις ακραίες κοινωνικές αντιθέσεις που επικρατούσαν στην ύπαιθρο χώρα της ευρωπαϊκής Ανατολής μέχρι το 1945, και οι οποίες κυριαρχούν έως σήμερα στη Λατινική Αμερική, μπορούμε να πούμε ότι η κινεζική αγροτική κοινωνία χαρακτηριζόταν από *σχετική* κοινωνική ισότητα. Άλλωστε, όπως ήδη αναφέραμε, οι συγκρούσεις μεταξύ πλουσίων και φτωχών απείχαν από το να αποτελούν μια από τις κύριες αιτίες των ταραχών. Όπως το 1927 στο Χάι-Λου-Φενγκ, οι κομμουνιστές –και πρώτος από όλους ο ίδιος ο Μάο– έπαιξαν το ρόλο των μηχανικών της κοινωνίας: προκαλούσαν την τεχνητή πόλωση αγροτικών ομάδων που προσδιορίζονταν μάλλον αυθαίρετα (υπήρχαν ποσοστώσεις, που είχαν καθοριστεί από τον κομματικό μηχανισμό και έπρεπε να γίνονται σεβαστές: 10% έως 20% «προνομιούχοι», ανάλογα με τις περιφέρειες και τους μαιάνδρους της κεντρικής πολιτικής), για να αποφασιστεί στη συνέχεια ότι σε αυτή την πόλωση εδραζόταν η σχεδόν μοναδική αιτία της δυστυχίας των χωρικών. Η οδός της ευτυχίας ήταν, συνεπώς, εύκολο να βρεθεί...

Οι ταραχοποιοί άρχισαν κατατάσσοντας τους χωρικούς σε τέσσερις ομάδες: φτωχοί, σχετικά φτωχοί, μεσαίοι και πλούσιοι –όσοι αποκλείονταν από αυτή την κατάταξη θεωρούνταν, με περισσότερα ή λιγότερα επιχειρήματα, «γαιοκτήμονες» και, ανάλογα με τις συνθήκες, στόχοι επίθεσης. Ορισμένες φορές από έλλειψη σαφούς διαχωριστικού κριτηρίου, και επειδή ήταν κάτι που ευχαριστούσε τους πιο φτωχούς, πρόσθεταν σε αυτούς, συχνά καθ' υπέρβαση των οδηγιών του Κόμματος (είναι αλήθεια ότι οι τελευταίες ποικίλλανε...), τους πλούσιους χωρικούς. Αν και η τύχη των μικροϊδιοκτητών αγροτών ήταν εξαρχής ξεκάθαρη, η οδός που επελέγη για την εξόντωσή τους υπήρξε περίπλοκη, παρότι αναμφίβολα πιο αποτελεσματική πολιτικά: συνέφερε πράγματι να επιδιωχθεί η συμμετοχή των «πλατιών μαζών», με τρόπο ώστε, τουλάχιστον, να «εμπλακούν» και να φοβούνται στο εξής τυχόν ήττα των κομμουνιστών, και αν ήταν δυνατόν να διακατέχονται από την αυταπάτη της ελεύθερης βούλησης: η νέα εξουσία δεν έκανε τίποτα παραπάνω από το να υποστηρίζει και να κατακυρώνει τις αποφάσεις τους. Αυταπάτη, αναμφισβήτητα: γιατί παντού, σχεδόν ταυτόχρονα, η διαδικασία και το αποτέλεσμα είναι τα ίδια, ενώ οι συγκεκριμένες συνθήκες διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με τα χωριά και τις περιοχές. Σήμερα, είναι γνωστό πόσες προσπάθειες στοίχισε η δημιουργία του σκηνικού της «αγροτικής επανάστασης» στα μέλη του Κόμματος, πάντα έτοιμα να χρησιμοποιήσουν την τρομοκρατία για να αποσπάσουν πιο γρήγορα τις ομολογίες. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, αρκετοί νέοι προτίμησαν να διαφύγουν στις ζώνες που κατείχαν οι Ιάπωνες παρά να καταταγούν στον Λαϊκό Στρατό. Οι χωρικοί, πάντα απαθείς στην πλειονότητά τους, και συχνά

υποταγμένοι στους ιδιοκτήτες γης τόσο ώστε να συνεχίζουν να τους αποδίδουν κρυφά τα παραδοσιακά μισθώματα και μετά την έκπτωσή τους (πρόλογος της μεταρρύθμισης) από τη νέα εξουσία, πόρρω απείχαν από το να ασπάζονται τις ιδέες του ΚΚΚ σε κοινωνική βάση. Οι αγκιτάτορες τους κατέτασσαν ανάλογα με την πολιτική τους θέση: ακτιβιστές, αδιάφοροι, οπισθοδρομικοί, υποστηρικτές των ιδιοκτητών. Στη συνέχεια, εφάρμοζαν αυτήν την ταξινόμηση πάνω στις επίσημα αναγνωρισμένες κοινωνικές ομάδες, καταλήγοντας σε ένα είδος κοινωνιολογίας αλά Φρανκενστάιν που επηρεαζόταν από μυριάδες ιδιωτικού χαρακτήρα φιλονεικίες και ανομολόγητες επιθυμίες (για παράδειγμα, να απαλλαγεί κάποια από έναν ενοχλητικό σύζυγο)[54]. Η κατάταξη μπορούσε να αναθεωρηθεί κατά βούληση: για να κλείσουν πιο γρήγορα το ζήτημα της αναδιανομής της γης, οι αρχές της Μακριάς Καμπύλης μείωσαν ξαφνικά τις οικογένειες των φτωχών χωρικών από 95 (στις 240) σε 28[55]! Όσο για τους κομμουνιστές-στελέχη, οι πολίτες ταξινομούνταν γενικά ως «εργάτες», οι στρατιωτικοί ως «φτωχοί χωρικοί» ή «σχετικά φτωχοί χωρικοί», ενώ οι περισσότεροι προέρχονταν από προνομιούχες κοινωνικές τάξεις...[56]

Το στοιχείο κλειδί της αγροτικής μεταρρύθμισης υπήρξε η «συνάθροιση της πικρίας»: μπροστά στο συγκεντρωμένο χωριό εμφανίζονταν ο ή οι ιδιοκτήτες, οι οποίοι συχνά αποκαλούνταν «προδότες» (τους αναμείγνυαν αρκετά συστηματικά με τους αυθεντικούς συνεργάτες του Ιάπωνα κατακτητή, «ξεχνώντας» αρκετά γρήγορα -εκτός από την αρχή, το 1946- ότι και οι φτωχοί χωρικοί είχαν υποπέσει σε αυτό το παράπτωμα). Είτε εξαιτίας του φόβου μπροστά σε πρόσωπα που χθες ακόμη ήταν ισχυρά, είτε λόγω συνείδησης κάποιας αδικίας, συχνά τα πράγματα αργούσαν να πάρουν μπρος, και τα μέλη του Κόμματος αναγκάζονταν τότε να αναμειχθούν επιπλήττοντας και ταπεινώνοντας τους κατηγορουμένους· τότε, συνήθως, η σύμπλευση των καιροσκόπων και όσων τα είχαν προσωπικά εναντίον τους διευκόλυνε καταγγελίες και το ζέσταμα της ατμόσφαιρας· αν αναλογιστούμε την παραδοσιακή βία των χωρικών, εύκολα οδηγούμαστε στη συνέχεια στην καταδίκη σε θάνατο των ιδιοκτητών (η οποία προφανώς συνοδευόταν από τη δήμευση των αγαθών τους), που πολύ συχνά εκτελούνταν επιτόπου, με περισσότερο ή λιγότερο ενεργό συμμετοχή των χωρικών. Αλλά τα κομματικά στελέχη συχνά προσπαθούσαν, χωρίς να το καταφέρνουν πάντα, να οδηγήσουν τον καταδικασμένο μπροστά στη δικαιοσύνη της πρωτεύουσας της περιφέρειας για να επικυρωθεί εκεί η απόφαση. Αυτό το θέατρο γκραν-γκινιόλ, όπου καθένας παίζει το ρόλο του στην εντέλεια και με μια όψιμη αλλά αληθινή πειθώ, εγκαινιάζει τις «συνελεύσεις πάλης» και τις άλλες συνεδριάσεις αυτοκριτικής των οποίων αντικείμενα και υποκείμενα έγιναν χωρίς ανάπαυλα *όλοι* οι Κινέζοι, τουλάχιστον μέχρι το θάνατο του υπέρτατου εντολέα, το 1976. Δείχνει αδιαμφισβήτητα τη μεγάλη ροπή, παραδοσιακή στην Κίνα, στις τελετουργίες και τον κομφορμισμό, στοιχείο το οποίο μια κυνική εξουσία μπορεί να χρησιμοποιήσει και να καταχραστεί με την άνεσή της.

Κανένα συγκεκριμένο δεδομένο δεν επιτρέπει να καθορίσουμε τον αριθμό των θυμάτων, αλλά, καθώς κατά τα φαινόμενα «έπρεπε» να είναι τουλάχιστον ένας για κάθε χωριό[57], το ένα εκατομμύριο αποτελεί το ελάχιστο νούμερο, ενώ οι περισσότεροι συγγραφείς συμφωνούν σε ένα πλήθος μεταξύ 2 και 5 εκατομμυρίων νεκρών[58]. Περισσότεροι από 4 έως 6 εκατομμύρια Κινέζοι «κουλάκοι» αναχώρησαν για να γεμίσουν ολοκαίνουργα *laogai*, και χωρίς αμφιβολία διπλάσιοι τέθηκαν, για διάφορα χρονικά διαστήματα, «υπό τον έλεγχο» των τοπικών αρχών: συνεχής επίβλεψη, καθήκοντα

από τα πλέον σκληρά, διώξεις όταν ξεσπούσαν «μαζικές καμπάνιες»[59]. Στη Μακριά Καμπύλη δολοφονήθηκαν καμιά δεκαπενταριά, στοιχείο το οποίο, γενικευμένο, θα μας οδηγούσε στο μεγαλύτερο νούμερο. Αλλά η διαδικασία της μεταρρύθμισης εδώ είχε αρχίσει νωρίς· έτσι, μετά το 1948, ορισμένες υπερβολές είχαν αποκλειστεί. Η Μακριά Καμπύλη είχε υποστεί σκληρή επίθεση: σφαγή ολόκληρης της οικογένειας του επικεφαλής της τοπικής καθολικής ένωσης (η εκκλησία σφραγίστηκε), ξυλοδαρμοί και δήμευση της περιουσίας των φτωχών χωρικών που έδειχναν αλληλεγγύη στους πλούσιους, αναζήτηση «φεουδαρχικής προέλευσης» μέχρι τρεις γενιές πίσω (γεγονός το οποίο δεν άφηνε σχεδόν κανέναν στο απυρόβλητο ενός ολέθριου «επαναχαρακτηρισμού»), βασανιστήρια μέχρι θανάτου για να αποκαλυφθεί η τοποθεσία ενός μυθικού θησαυρού, ανακρίσεις οι οποίες συνοδεύονταν συστηματικά από βασανιστήρια με πυρωμένο σίδηρο, επέκταση των διώξεων στις οικογένειες των εκτελεσμένων, εκσκαφή και καταστροφή των τάφων τους, δεσποτική εξουσία ενός κομματικού στελέχους, παλαιού ληστή, αρνησίθρησκου καθολικού, ο οποίος υποχρεώνει ένα κορίτσι δεκατεσσάρων ετών να παντρευτεί τον γιο του και διακηρύσσει δεξιά και αριστερά: «Ο λόγος μου είναι νόμος, και αυτός που καταδικάζω σε θάνατο πρέπει να πεθάνει»[60]. Στο άλλο άκρο της Κίνας, στο Γιουνάν, ο πατέρας τού Χε Λιγί, αστυνόμος της παλιάς κυβέρνησης, ταξινομήθηκε εξαιτίας αυτού και μόνο του λόγου ως «ιδιοκτήτης γης». Επειδή ήταν δημόσιος υπάλληλος, καταδικάστηκε αμέσως σε καταναγκαστική εργασία· το 1951, στο απόγειο της τοπικής αγροτικής μεταρρύθμισης, τον περιέφεραν ως «ταξικό εχθρό» από το ένα χωριό στο άλλο, στη συνέχεια τον καταδίκασαν σε θάνατο και τον εκτέλεσαν χωρίς να του αποδώσουν καμιά συγκεκριμένη πράξη. Ο μεγάλος του γιος, στρατιωτικός ο οποίος είχε παρακινήσει ένα κίνημα προσχώρησης στρατιωτών του Κουόμιτανγκ στον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό, και είχε δεχθεί επίσημα συγχαρητήρια γι' αυτό, ταξινομήθηκε εντούτοις ως «αντιδραστικός» και τέθηκε υπό «έλεγχο»[61]. Όλα αυτά, ας το επαναλάβουμε, φαίνεται πως συγκέντρωναν τη συγκατάθεση της πλειονότητας των αγροτών, οι οποίοι στη συνέχεια μπορούσαν να μοιραστούν την απαλλοτριωμένη γη. Ορισμένοι, για τον έναν ή τον άλλο λόγο (συχνά οικογενειακής τάξης), αισθάνονται προσβεβλημένοι από αυτές τις εκτελέσεις που συχνά ήταν αυθαίρετες· η επιθυμία τους για εκδίκηση θα βρει σε ορισμένες περιπτώσεις διέξοδο, καταχρηστικά, κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης, συχνά με την επίφαση ενός εξτρεμιστικού ριζοσπαστισμού κατά του νέου καθεστώτος[62]. Η σφαγή των αποδιοπομπαίων τράγων δεν θα καταλήξει, λοιπόν, σε αυτή την ομόφωνη συμπαράταξη των χωρικών πίσω από το Κόμμα-«τιμητή» που οραματιζόταν η ηγεσία του ΚΚ.

Οι πραγματικοί στόχοι του τεράστιου κινήματος είναι πράγματι πριν απ' όλα πολιτικοί, ύστερα οικονομικοί και μόνο σε τελευταίο επίπεδο κοινωνικοί. Αν το 40% της γης αναδιανεμήθηκε, ο μικρός αριθμός των προνομιούχων αγροτών και, κυρίως, η υπερβολική πληθυσμιακή πυκνότητα της πλειονότητας των επαρχιών είχε ως αποτέλεσμα οι φτωχοί χωρικοί να μην κερδίσουν πολλά: μετά τη μεταρρύθμιση, η μέση εκμετάλλευσή τους δεν ήταν ακόμη παρά 0,8 εκτάρια[63]. Άλλες χώρες της περιοχής (Ιαπωνία, Ταϊβάν, Νότια Κορέα) έκαναν με επιτυχία, την ίδια περίοδο, αγροτικές μεταρρυθμίσεις εξίσου ριζικές, σε επαρχίες με μεγαλύτερες αρχικά κοινωνικές ανισότητες. Σύμφωνα με όσα γνωρίζουμε, δεν υπήρξε ούτε ένας νεκρός, ενώ μια αποζημίωση λίγο-πολύ ικανοποιητική παραχωρήθηκε σε όσους απαλλοτριώθηκε η ιδιοκτησία τους. Η τρομερή βία του κινεζικού αντίστοιχου παραδείγματος δεν στόχευε λοιπόν στην

ίδια τη μεταρρύθμιση αλλά στην ολοκληρωτική κατάληψη της εξουσίας από τον κομμουνιστικό μηχανισμό: επιλογή μιας μειονότητας ακτιβιστών, προορισμένων να γίνουν μέλη ή στελέχη του Κόμματος, «συμφωνία αίματος» με τη μάζα των χωρικών, οι οποίοι εμπλέκονταν στις εκτελέσεις, επίδειξη δύναμης απέναντι σε όσους δυστροπούσαν ή αμφέβαλλαν για την ικανότητα του ΚΚΚ να χρησιμοποιήσει την πιο ακραία τρομοκρατία. Αυτό επέτρεπε τελικά τη βαθύτερη γνώση της λειτουργίας και των σχέσεων στα πλαίσια του χωριού, που χρησίμευε ως βάση, μεσοπρόθεσμα, ώστε το χωριό να τεθεί στην υπηρεσία της συσσώρευσης του βιομηχανικού κεφαλαίου κατά τη διάρκεια της κολεκτιβοποίησης.

Οι πόλεις: «σαλαμοποίηση» και απαλλοτριώσεις

Μολονότι όλα θεωρούνταν ότι εκπορεύονται από τη βάση, ο Μάο Τσε Τουνγκ προσωπικά έκρινε καλό να επιδοκιμάσει δημόσια τις κατά συρροή σφαγές, στη διάρκεια της φάσης της ριζοσπαστικοποίησης η οποία ακολούθησε μετά την είσοδο των κινεζικών στρατευμάτων στην κορεατική σύγκρουση (Νοέμβριος 1950): «Ασφαλώς οφείλουμε να σκοτώνουμε όλα αυτά τα αντιδραστικά στοιχεία που αξίζουν το θάνατο»[64]. Αλλά ο νεωτερισμός, αυτή τη στιγμή, δεν είναι η αγροτική μεταρρύθμιση η οποία, τουλάχιστον στη Βόρεια Κίνα, οδηγείται στο τέλος της (αντίθετα, στη Νότια Κίνα, η οποία «απελευθερώθηκε» αργότερα, και ιδιαίτερα στις επαρχίες όπου κυριαρχούσε πνεύμα επικριτικό όπως το Γκουανγκντόνγκ, το κίνημα απέχει πολύ από την ολοκλήρωσή του στις αρχές του 1952)[65]. Είναι μάλλον η επέκταση των βίαιων εκκαθαρίσεων στις πόλεις, δια μέσου μιας οργανωμένης σειράς «μαζικών κινημάτων», παράλληλων ή διαδοχικών, που καταλήγουν λίγο-λίγο στην πλήρη υποταγή των διαφόρων ομάδων (διανοουμένων, αστών –συμπεριλαμβανομένων των μικροεπιχειρηματιών, μη κομμουνιστών αγωνιστών, κομμουνιστών-στελεχών υπερβολικά ανεξάρτητων) που θεωρούνται ύποπτες παρεμπόδισης του σχεδίου ολοκληρωτικού ελέγχου του ΚΚΚ. Με απόσταση μερικών χρόνων, δεν είμαστε πολύ μακριά από την «τακτική της σαλαμοποίησης» της περιόδου εγκαθίδρυσης των ευρωπαϊκών λαϊκών δημοκρατιών· είναι η περίοδος κατά την οποία η σοβιετική επίδραση είναι ξεκάθαρη, στην οικονομία αλλά επίσης και στον πολιτικο-κατασταλτικό μηχανισμό. Επιπλέον (συχνά όμως έγιναν επικίνδυνοι συμφυρμοί ανάμεσα σε αντιφρονούντες, ταξικούς αντιπάλους και ληστές, «εχθροί της λαϊκής κυβέρνησης» οι μεν και οι δε), η εγκληματικότητα και το περιθώριο (πορνεία, κακόφημες χαρτοπαικτικές λέσχες, καπνιστήρια οπίου κ.λπ.) χτυπήθηκαν σκληρά: σύμφωνα με το ίδιο το ΚΚΚ, δύο εκατομμύρια «ληστών» εξοντώθηκαν μεταξύ 1949 και 1952, και πιθανόν άλλοι τόσοι φυλακίστηκαν[66].

Το σύστημα ελέγχου, το οποίο σφυρηλατήθηκε *πριν* από τη νίκη, απέκτησε σύντομα αξιοσημείωτα μέσα: 5,5 εκατομμύρια εφέδρους στα τέλη του 1950, 3,8 εκατομμύρια προπαγανδιστές (ή ακτιβιστές) το 1953, 75.000 πληροφοριοδότες επιφορτισμένους να τους συντονίζουν (και να επιβλέπουν το ζήλο τους...). Στις πόλεις, τελειοποιώντας ένα παραδοσιακό σύστημα αμοιβαίου ελέγχου το οποίο είχε εγκαθιδρυθεί από το Κουόμιτανγκ, οι ομάδες των κατοίκων (15 έως 20 νοικοκυριά) είχαν επικεφαλής τους επιτροπές κατοίκων, οι οποίες με τη σειρά τους υπάγονταν στις επιτροπές του δρόμου ή της συνοικίας[67]. Τίποτε δεν πρέπει να τους ξεφεύγει: κάθε νυκτερινή

επίσκεψη ή παραμονή περισσότερο από μια μέρα ενός «ξένου» καταγράφεται από την επιτροπή· ιδιαίτερα παρακολουθούν εάν διαθέτουν όλοι πιστοποιητικό εγγραφής στον κατάλογο των κατοίκων της πόλης, έτσι ώστε να αποφεύγεται η «άγρια» αγροτική έξοδος. Ο πιο ασήμαντος υπεύθυνος παίζει έτσι το ρόλο βοηθού της αστυνομίας. Η αστυνομία, που αρχικά συγκεντρώνει (όπως η δικαιοσύνη και οι φυλακές) τους περισσότερους υπαλλήλους του παλαιού καθεστώτος (θα αποτελέσουν «φυσικούς» στόχους στη διάρκεια των μελλοντικών κινημάτων, αφού θα έχει εξαντληθεί η μεταβατική τους χρησιμότητα), σύντομα γιγαντώθηκε: 103 αστυνομικά τμήματα κατά την κατάληψη της Σαγκάης τον Μάιο του 1949, 146 στα τέλη της ίδιας χρονιάς[68]. Τα Σώματα Ασφαλείας (πολιτική αστυνομία) αγγίζουν το 1,2 εκατ. άνδρες[69]. Παντού, μέχρι την πιο μικρή κωμόπολη, εγκαινιάζονται αυτοσχέδιες φυλακές, ενώ το στοίβαγμα και οι συνθήκες χαρακτηρίζονται από χωρίς προηγούμενο σκληρότητα στις ήδη υπάρχουσες φυλακές: έως και 300 κρατούμενοι σε ένα κελλί εκατό τετραγωνικών μέτρων και 18.000 στην κεντρική φυλακή της Σαγκάης: μερίδες πείνας, εξαντλητική εργασία· απάνθρωπη πειθαρχία, με συνεχή φυσική βία (για παράδειγμα, χτύπημα με το κοντάκι του όπλου μόλις ένας κρατούμενος σηκώσει το κεφάλι, το οποίο πρέπει να μένει υποχρεωτικά σκυφτό σε κάθε πορεία). Η θνησιμότητα, η οποία μέχρι το 1952 είναι σίγουρα πολύ μεγαλύτερη από 5% το χρόνο (μέσος όρος των ετών 1949-1978 σε *laogai*), μπορεί να αγγίξει το 50% σε έξι μήνες σε κάποια φυλακή του Γκουανξί, ή 300 νεκρούς την ημέρα σε ορισμένα ορυχεία του Σανξί. Τα πιο διαφορετικά και σαδιστικά βασανιστήρια βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη, και το πιο συχνό είναι το κρέμασμα από τους καρπούς ή από τους αντίχειρες· ένας Κινέζος ιερέας πεθαίνει ύστερα από 102 ώρες συνεχούς ανάκρισης. Οι μεγαλύτεροι κτηνάνθρωποι μπορούν να τιμωρούν χωρίς έλεγχο: ένας διοικητής στρατοπέδου φέρεται να δολοφονεί ή να θάβει ζωντανούς 1.320 κρατούμενους σε ένα χρόνο, χωρίς να λογαριάζουμε τους πολυάριθμους βιασμούς. Οι εξεγέρσεις, αρκετά συχνές τότε (οι κρατούμενοι δεν είχαν ακόμη συντριβεί ηθικά, και άλλωστε ανάμεσά τους περιλαμβάνονται πολλοί στρατιωτικοί), καταλήγουν σε πραγματικές σφαγές: πολλές χιλιάδες από τους 20.000 βαρυποινίτες στην πλούσια σε πετρέλαια περιοχή του Γιαντσάνγκ εκτελέστηκαν· τον Νοέμβριο του 1949, χίλιοι από τους 5.000 στασιαστές ενός εργοταξίου δασικής ξυλείας θάφτηκαν ζωντανοί[70].

Η εκστρατεία για την «εξολόθρευση των αντεπαναστατικών στοιχείων» άρχισε τον Ιούλιο του 1950, και το 1951 θα ξεκινήσουν διαδοχικά τα κινήματα των «Τριών Αντί» (ενάντια στη διαφθορά, τη σπατάλη και τη γραφειοκρατία των στελεχών του Κράτους και του Κόμματος), των «Πέντε Αντί» (ενάντια στη δωροδοκία, το λαθρεμπόριο, τη φοροδιαφυγή, την παράβαση καθήκοντος και την αποκάλυψη των μυστικών του Κράτους, κατηγορίες που στόχευαν την αστική τάξη), καθώς και η εκστρατεία της «αναμόρφωσης της σκέψης», η οποία στρεφόταν κατά των δυτικοποιημένων διανοουμένων, που υποχρεώνονται έκτοτε να παρακολουθούν τακτικά μαθήματα «αναμόρφωσης» και να αποδεικνύουν τις «προόδους» τους στην κολεκτίβα της εργασίας τους. Η χρονική σύμπτωση όλων αυτών των κινημάτων φανερώνει το ουσιώδες, πως κανένα από τα μέλη των ελίτ των πόλεων δεν μπορεί πλέον να αισθάνεται στο απυρόβλητο· ο ορισμός του «αντεπαναστάτη», ιδιαίτερα, είναι τόσο αόριστος, τόσο πλατύς, ώστε κάθε τοποθέτηση παρούσα ή παρελθούσα που να διαφέρει λίγο από τη γραμμή του ΚΚΚ είναι αρκετή για την καταδίκη κάποιου. Αυτό σήμαινε την εκχώρηση κατασταλτικής εξουσίας που αφηνόταν στη διακριτική ευχέρεια των γραμματέων των το-

πικών οργανώσεων ή των κομματικών επιχειρήσεων. Με την ενθάρρυνση του Κέντρου, και τη βοήθεια αυτού του «οπλισμένου χεριού» που είναι η Ασφάλεια, θα την χρησιμοποιήσουν και θα την καταχραστούν: μπορούμε, όπως ο Αλαίν Ρου, να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη «κόκκινη τρομοκρατία», και ιδιαιτέρως για το τρομερό έτος 1951[71].

Τα εξακριβωμένα αριθμητικά δεδομένα εντυπωσιάζουν από μόνα τους: 3.000 συλλήψεις σε μία νύχτα στη Σαγκάη (και 38.000 σε τέσσερις μήνες), 220 καταδίκες σε θάνατο και άμεσες δημόσιες εκτελέσεις σε μία μόνον ημέρα στο Πεκίνο, 30.000 συνελεύσεις για καταγγελίες στην ίδια πόλη σε εννέα μήνες, 89.000 συλλήψεις από τις οποίες 23.000 καταλήγουν σε θανατικές καταδίκες σε δέκα μήνες στην Καντόνα[72]. 450.000 ιδιωτικές επιχειρήσεις (εκ των οποίων περίπου 100.000 στη Σαγκάη) υποβλήθηκαν σε έρευνα, καθώς το ένα τρίτο των αφεντικών τους και των πολυάριθμων στελεχών των επιχειρήσεων είχαν θεωρηθεί ένοχοι καταχρήσεων του δημοσίου χρήματος (η φοροδιαφυγή ήταν η πιο συχνή), και τιμωρήθηκαν περισσότερο ή λιγότερο βαριά (περίπου 300.000 σε ποινές φυλάκισης)[73]. Ιδιαίτερος στόχος έγιναν οι ξένοι: από το 1950, συνελήφθησαν 13.800 «κατάσκοποι», κυρίως μέλη εκκλησιών, μεταξύ των οποίων ένας Ιταλός επίσκοπος, ο οποίος καταδικάστηκε σε ισόβια. Αποτέλεσμα, οι καθολικοί ιεραπόστολοι μειώνονται από 5.500 το 1950 σε καμιά δεκαριά το 1955 – οι Κινέζοι πιστοί μπορούν, έτσι, να υποστούν ανοιχτά το σοκ της καταπίεσης, χωρίς ενοχλητικούς μάρτυρες: 20.000 συλλήψεις τουλάχιστον από το 1955, αλλά εκατοντάδες χιλιάδες χριστιανών όλων των δογμάτων θα φυλακιστούν στη διάρκεια των δυο επόμενων δεκαετιών[74]. Τα παλιά πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη του Κουόμιτανγκ, τα οποία αμνηστεύτηκαν με τυμπανοκρουσίες το 1949 για να επιβραδυνθεί η αιμορραγία τους προς την Ταϊβάν και το Χονγκ Κονγκ, αποδεκατίστηκαν μετά σε διάστημα λιγότερο από δυο χρόνια: ο Τύπος, δίχως αστεία, τους πληροφορεί ότι «η υπερβολική καλοσύνη των μαζών απέναντι στους αντιδραστικούς έχει όρια». Η ποινική νομοθεσία διευκολύνει την καταστολή: διακρίνοντας μεταξύ των «αντεπαναστατών» τους «ενεργούς» από τους «ιστορικούς», αλλά τιμωρώντας και αυτούς τους τελευταίους, εισάγει την αρχή της αναδρομικότητας των εγκλημάτων· επιτρέπει άλλωστε την κρίση «κατ' αναλογία» (θεμελιωμένη στην αντιμετώπιση κάποιου συναφούς εγκλήματος) ενός κατηγορουμένου ο οποίος δεν έχει διαπράξει καμιά πράξη που να εμπίπτει σε συγκεκριμένο νόμο. Οι ποινές είναι εξαιρετικά αυστηρές: οχτώ χρόνια φυλάκιση είναι συνήθως η ελάχιστη ποινή για «συνηθισμένα» εγκλήματα, ενώ ο κανόνας είναι πιο κοντά στα είκοσι χρόνια.

Είναι πολύ πιο δύσκολο, ακόμη μια φορά, να γενικεύσουμε, αλλά ο ίδιος ο Μάο αναφέρει, το 1957, την εξόντωση 800.000 αντεπαναστατών για τη συγκεκριμένη περίοδο. Οι εκτελέσεις στις πόλεις άγγιξαν ενδεχομένως το ένα εκατομμύριο τουλάχιστον, δηλαδή το ένα τρίτο του πιο πιθανού αριθμού που αφορά τις αγροτικές «εξολοθρεύσεις»: καθώς η αναλογία τότε ήταν τουλάχιστον πέντε αγρότες για έναν κάτοικο πόλης, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η καταστολή υπήρξε πολύ πιο άγρια στις πόλεις. Ο πίνακας γίνεται ακόμη πιο σκοτεινός αν λάβουμε υπόψη τα 2,5 περίπου εκατομμύρια των φυλακισμένων σε «στρατόπεδα αναμόρφωσης», που αντιπροσωπεύουν γύρω στο 4,1% των κατοίκων των πόλεων (το αντίστοιχο ποσοστό φυλακισμένων αγροτών ανέρχεται στο 1,2%)[75], καθώς και τις πολυάριθμες αυτοκτονίες ατόμων που καταδιώχθηκαν ή ανακρίθηκαν, οι οποίες εκτιμώνται συνολικά σε 700.000 από τον Τσόου Τσινγκ-Γουέν[76]. Ορισμένες ημέρες, στην Καντόνα, καταγράφονταν μέχρι και 50 αυτοκτονίες αντεπαναστατών. Οι μέθοδοι των αστικών εκκαθαρίσεων μοιάζουν πράγ-

ματι με εκείνες της αγροτικής μεταρρύθμισης και απέχουν από τις αντίστοιχες, αποκλειστικά αστυνομικές και ευρύτατα μυστικές, που εφαρμόζονταν στην ΕΣΣΔ. Η τοπική επιτροπή του Κόμματος διατηρεί στην Κίνα τον έλεγχο πάνω στη δράση της αστυνομίας, ενώ παράλληλα καταβάλλεται έντονη προσπάθεια για να αναγκάζεται ο πληθυσμός να συμμετέχει στην καταστολή, χωρίς, εννοείται, να του παραχωρείται ουσιαστική εξουσία.

Οι εργάτες, πλαισιωμένοι από τις επιτροπές του δρόμου, θα επιτεθούν στις «φωλιές» των «καπιταλιστικών τίγρεων», θα τους αναγκάσουν να ανοίξουν τα λογιστικά τους βιβλία, να δεχτούν την κριτική και να κάνουν αυτοκριτική, να αποδεχτούν εις το εξής τον κρατικό έλεγχο στην επιχείρησή τους. Εφόσον «μεταμεληθούν» πλήρως, προσκαλούνται να συμμετάσχουν σε ανακριτικές ομάδες και να καταγγείλουν τους συναδέλφους τους· αν δείξουν τον παραμικρό δισταγμό, ο κύκλος ξαναρχίζει... Το ίδιο ισχύει περίπου και για τους διανοούμενους: πρέπει να συμμετέχουν στον τόπο εργασίας στις συγκεντρώσεις «υποταγής και αναγέννησης», να ομολογούν ευσυνείδητα τα σφάλματά τους, να δείχνουν ότι από εκείνη τη στιγμή έχουν απορρίψει ειλικρινά το «φιλελευθερισμό» και τη «δυτικοποίηση», ότι έχουν κατανοήσει τα αδικήματα «του αμερικάνικου πολιτιστικού ιμπεριαλισμού», ότι έχουν σκοτώσει τον «παλιό άνθρωπο» που υπήρχε μέσα τους, με τις αμφιβολίες του και την αυτόνομη σκέψη του. Ετούτη η διαδικασία μπορεί να κρατάει μέχρι και δυο μήνες το χρόνο, στη διάρκεια των οποίων κάθε άλλη δραστηριότητα είναι απαγορευμένη. Οι κατήγοροι δεν βιάζονται και δεν υπάρχει κανένα μέσο για να τους ξεφύγει κανείς – εκτός από την αυτοκτονία, λύση η οποία επιλέγεται, σύμφωνα με την παράδοση, από αυτούς οι οποίοι θέλουν να ξεφύγουν από την ντροπή των διαδοχικών απαρνήσεων, από το όνειδος των καταγγελιών στις οποίες εξαναγκάζονται εναντίον των συναδέλφων τους, ή που, πολύ απλά, μια ημέρα βρίσκονται σε κατάσταση συντριβής. Θα συναντήσουμε τα ίδια φαινόμενα στη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης, μεγεθυμένα και συνοδευόμενα από την άσκηση φυσικής βίας. Προς το παρόν, είναι όλος ο πληθυσμός και το σύνολο των δραστηριοτήτων των πόλεων τα οποία περνούν κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του Κόμματος. Οι επιχειρηματίες, υποχρεωμένοι να αποκαλύψουν τα λογιστικά τους από το 1951, γονατισμένοι από τους φόρους, αναγκασμένοι τον Δεκέμβριο του 1953 να παραχωρήσουν το κεφάλαιό τους στο Κράτος και το 1954 να συνεταιρισθούν με δημόσιες εταιρίες προμήθειας τροφίμων (το δελτίο τροφίμων είναι τότε γενικευμένο), υποβαλλόμενοι και πάλι σε γενικό έλεγχο τον Οκτώβριο του 1955, δεν αντιστέκονται ούτε δυο εβδομάδες όταν, τον Ιανουάριο του 1956, τους «προτείνουν» την κολεκτιβοποίηση, αντί ενός μετρίου ισοβίου ετησίου εισοδήματος και, ορισμένες φορές, μιας θέσης τεχνικού διευθυντή στην παλιά τους επιχείρηση (η Πολιτιστική Επανάσταση θα ακυρώσει αυτές τις υποσχέσεις). Ένας δύστροπος επιχειρηματίας από τη Σαγκάη, τον οποίο οι εργάτες του τον είχαν οδηγήσει στη δικαιοσύνη για διάφορους λόγους, καταστράφηκε σε δυο μήνες και ύστερα στάλθηκε σε στρατόπεδο εργασίας. Τα αφεντικά των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, καταληστευμένα, συχνά αυτοκτονούν· εκείνα των μεγάλων εταιριών τυχαίνουν λιγότερης κακομεταχείρισης: στις ικανότητές τους, που είναι ακόμη χρήσιμες, προστίθενται συχνά οι σχέσεις τους με τα κινεζικά δίκτυα της άλλης πλευράς του ωκεανού, δίκτυα με επιρροή και πλούτο, για την υποστήριξη των οποίων ο συναγωνισμός με την Ταϊβάν είναι πολύ άγριος[77].

Η αλεστική μηχανή δεν σταματά. Βέβαια, οι καμπάνιες που ξεκίνησαν το διάστη-

μα 1950-1951 κηρύχτηκαν ολοκληρωμένες το 1952 ή 1953. Και είχαν πάει ήδη τόσο καλά ώστε, πολύ απλά, είχε μείνει λιγότερο στάρι για να αλεστεί. Η καταστολή ωστόσο συνεχίζεται, πολύ σκληρή, και το 1955 κηρύσσεται μια καινούργια καμπάνια «εξάλειψης των κρυφών αντεπαναστατών» (*sufan*), που στρέφεται ιδιαίτερα κατά των διανοουμένων, συμπεριλαμβανομένων πια των παλιών συνοδοιπόρων του Κόμματος που τολμούν να επιδείξουν την ελάχιστη ανεξαρτησία. Έτσι, ο λαμπρός μαρξιστής συγγραφέας Χου Φενγκ, μαθητής του τιμημένου Λου Σουν, είχε, τον Ιούλιο του 1954, καταγγείλει στην Κεντρική Επιτροπή τα «πέντε στιλέτα» (ιδιαίτερα την υποταγή της καλλιτεχνικής δημιουργίας στη «γενική γραμμή») που οι καταναγκασμοί του Κόμματος φύτευαν στο κεφάλι των συγγραφέων. Μια τεράστια καμπάνια εξαπολύθηκε εναντίον του τον Δεκέμβριο: όλοι οι φημισμένοι διανοούμενοι όφειλαν να ανταγωνιστούν ο ένας τον άλλο στις καταγγελίες, ύστερα οι «μάζες» προσκλήθηκαν να λάβουν μέρος στο κυνήγι. Ο Χου, ολοκληρωτικά απομονωμένος, έκανε την αυτοκριτική του τον Ιανουάριο του 1955, αλλά δεν έγινε δεκτή. Συνελήφθη τον Ιούλιο, μαζί με 130 «συνενόχους» του, και αφέθηκε να σαπίσει για δέκα χρόνια σε ένα στρατόπεδο· συνελήφθη εκ νέου το 1966, και περιπλανήθηκε στο σωφρονιστικό σύστημα μέχρι την πλήρη αποκατάστασή του, το 1980[78]. Τα μέλη του Κόμματος για πρώτη φορά πλήττονται και τα ίδια: η *Λαϊκή Ημερησία* καταγγέλλει την παρουσία στις γραμμές του ΚΚΚ ενός 10% «κρυμμένων προδοτών», ποσοστό που φαίνεται να αποτελεί οδηγό για τις ποσοστώσεις των διώξεων[79].

Όσον αφορά τα περίφημα «Εκατό Λουλούδια» (Μάιος-Ιούνιος 1957) συνιστούν, στο επίπεδο της μαζικής καταστολής, μέρος αυτού του κύκλου των διαδοχικών διώξεων. Απλώς, σε αυτή την περίπτωση, το ξερίζωμα των «δηλητηριωδών βλαστών» θα είναι αντίστοιχο των ελπίδων και της ορμής που παρακίνησε, στη διάρκεια μερικών σύντομων εβδομάδων, η φιλελευθεροποίηση την οποία διακήρυξε και στη συνέχεια απαρνήθηκε ο Μάο. Ο σκοπός του ήταν διττός: όπως σε κάθε κίνημα Διόρθωσης (ακόμη και στις φυλακές πότε-πότε[80]), να παρακινήσει αρχικά την αυθόρμητη συζήτηση, την πιο πλατιά έκφραση των διαφωνιών, για να συντρίψει πιο εύκολα στη συνέχεια όσους θα αποκάλυπταν τις «κακές σκέψεις» τους· από την άλλη, απέναντι στις σκληρές κριτικές που διευκολύνονταν με αυτό τον τρόπο, να αποκαταστήσει την ενότητα του μηχανισμού του Κόμματος γύρω από τις ριζοσπαστικές θέσεις του προέδρου του, αφού το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ είχε οξύνει, στην ίδια την Κίνα, την τάση για νομιμοποίηση των κατασταλτικών πρακτικών (καλύτερος έλεγχος των δικαστηρίων πάνω στις ενέργειες της Ασφάλειας και στην εκτέλεση των ποινών[81]) και την αμφισβήτηση της προσωπολατρίας του Μάο. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κομμουνιστές διανοούμενοι, ζεματισμένοι μετά το Γιανάν, κράτησαν στο σύνολό τους προσεκτικές αποστάσεις. Αλλά εκατοντάδες χιλιάδες αφελών, συχνά «συνοδοιπόροι» του 1949, και ιδιαιτέρως μέλη περιθωριακών «δημοκρατικών κομμάτων» που το ΚΚ είχε κρίνει συμφέρον να επιτρέψει την επιβίωσή τους, πιάστηκαν στην παγίδα των δικών τους τοποθετήσεων, όταν δόθηκε το βίαιο «αντιδεξιό» χτύπημα. Σ' εκείνη την περίπτωση έγιναν λίγες εκτελέσεις, αλλά 400.000 με 700.000 στελέχη (συμπεριλαμβανομένου τουλάχιστον 10% των Κινέζων διανοουμένων, τεχνικών και μηχανικών), που περιβλήθηκαν την ατιμωτική ετικέτα του «δεξιού», είχαν εφεξής στη διάθεσή τους καμιά εικοσαριά χρόνια για να μεταμεληθούν, σε στρατόπεδο ή σε ένα μακρινό απομονωμένο χωριό – αν κατόρθωναν να επιζήσουν από τα γερατειά, το λιμό των ετών 1959-1961, την απελπισία

ή, μια δεκαετία αργότερα, τη λαίλαπα των Ερυθροφρουρών που αδημονούσαν να επιδοθούν στο κυνηγητό τους: θα πρέπει να περιμένουμε το 1978 για να δούμε τις πρώτες αποκαταστάσεις. Επιπλέον, εκατομμύρια στελεχών (100.000 μόνο στο Χενάν[82]) και φοιτητών «αγροτοποιήθηκαν» προσωρινά, ή, κατά κανόνα, οριστικά: η αποστολή τους στις αφιλόξενες επαρχίες συνιστά τιμωρία, αλλά στοχεύει επίσης στην προετοιμασία του Μεγάλου Άλματος προς τα εμπρός, το οποίο οφείλει να εστιαστεί εκεί.

Ο σωφρονιστικός εγκλεισμός ακολουθούσε γενικά τον κοινωνικό εγκλεισμό, κατά τη διάρκεια της περιόδου της «πάλης» κατά του δεξιού. Κανείς δεν θέλει πια να τον γνωρίζει, ούτε για να του δώσει λίγο ζεστό νερό. Πρέπει να πηγαίνει στην εργασία του, μόνο και μόνο για να συντάσσει εκεί διαδοχικές ομολογίες, να υφίσταται τη μια συνέλευση «κριτικής-εκπαίδευσης» μετά την άλλη. Καθώς η κατοικία συνέπιπτε κατά κανόνα με την εργασία, οι συνάδελφοι-γείτονες, ή καλύτερα τα παιδιά τους[83], δεν του άφηναν καμία ανάπαυλα: σαρκασμοί, βρισιές, απαγόρευση να βαδίζει στην αριστερή μεριά ενός δρόμου «αφού είναι δεξιός», τραγουδάκια που τέλειωναν με το «Ο λαός θα παλέψει[84] τον δεξιό μέχρι θανάτου». Είναι προς το συμφέρον του να τα αποδέχεται όλα χωρίς να δείχνει δυσαρέσκεια, αλλιώς επιβαρύνει την περίπτωσή του[85]. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν γιατί οι αυτοκτονίες είναι πολλές. Μέσω των αναρίθμητων ανακρίσεων και των συγκεντρώσεων κριτικής, μέσα επίσης από την εκκαθάριση που πρέπει –γραφειοκρατικό θαύμα– να πλήξει τουλάχιστον το 5%[86] των μελών *κάθε* εργασιακής μονάδας (7% στα πανεπιστήμια τα οποία είχαν ξεχωρίσει από την εποχή των Εκατό Λουλουδιών), οι υπάλληλοι του Κόμματος εγκαθίστανται επικεφαλής των βασικών πολιτιστικών θεσμών: η λαμπρή πνευματική και καλλιτεχνική άνθηση που είχε γνωρίσει η Κίνα κατά το πρώτο μισό του αιώνα ήταν νεκρή, δολοφονημένη. Οι Ερυθροφρουροί θα προσπαθήσουν στη συνέχεια να σκοτώσουν ακόμη και την ανάμνησή της[87].

Τότε διαμορφώνεται πραγματικά η ώριμη μαοϊκή κοινωνία. Ακόμη και οι σπασμοί της Πολιτιστικής Επανάστασης δεν θα την αποσταθεροποιήσουν παρά για μία μονάχα στιγμή. Θα πρέπει να περιμένουμε τις πρώτες μεγάλες μεταρρυθμίσεις του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ για να γυρίσει η σελίδα. Το θεμέλιο θα μπορούσε να είναι το απόφθεγμα του Τιμονιέρη: «Μην ξεχνάτε την πάλη των τάξεων!». Τα πάντα πράγματι στηρίζονται σε μια γενικευμένη κατηγοριοποίηση των ατόμων, η οποία άρχισε στις επαρχίες με την αγροτική μεταρρύθμιση, στην πόλη με τα «μαζικά» κινήματα του 1951 και ολοκληρώθηκε μόνο προς το 1955. Η εργατική κολεκτίβα παίζει ένα ρόλο στη διαδικασία, αλλά είναι χαρακτηριστικό ότι, σε όλες τις περιπτώσεις, η αστυνομία έχει τον τελευταίο λόγο. Πρόκειται ακόμη μια φορά για μια φανταστική κοινωνιολογική κατάτμηση, αλλά με διαβολικές συνέπειες για δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπων. Από το 1948, ένα στέλεχος της Μακριάς Καμπύλης πρόβαλλε τον ισχυρισμό πως «ο τρόπος που κερδίζει κανείς τα προς το ζην καθορίζει τον τρόπο σκέψης του»[88]. Και το αντίστροφο, αν ακολουθήσουμε τη μαοϊκή λογική. Ανακατεύουν πράγματι κοινωνικές ομάδες (προσδιορισμένες αρκετά αυθαίρετα) και πολιτικές ομάδες, για να καταλήξουν σε μια διπολική διαίρεση ανάμεσα σε «κόκκινες κατηγορίες» (εργάτες, φτωχοί χωρικοί και μετρίως φτωχοί, στελέχη του Κόμματος, αγωνιστές του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού και «μάρτυρες της επανάστασης») και «μαύρες κατηγορίες» (γαιοκτήμονες, πλούσιοι χωρικοί, αντεπαναστάτες, «κακοποιά στοιχεία» και δεξιοί). Ανάμεσα στις δύο ομαδοποιήσεις, βρίσκουμε τις «ουδέτερες κατηγορίες» (για παράδειγμα διανοούμενους, καπιταλιστές, κ.λπ.), αλλά κι αυτές προοδευτικά τείνουν να απορ-

ριφθούν προς τις «μαύρες», συντροφιά με τους ξεπεσμένους, τους περιθωριακούς, «τα στελέχη του Κόμματος που διάλεξαν τον καπιταλιστικό δρόμο» και τους κατασκόπους. Έτσι, κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης, οι διανοούμενοι θα είναι επίσημα η «ένατη βρομερή (μαύρη) κατηγορία». Η ετικέτα, ό,τι κι αν κάνει κανείς, κολλάει κυριολεκτικά στο δέρμα: ένας δεξιός, ακόμα και επίσημα «αποκατεστημένος», θα είναι ο προνομιακός στόχος στην πρώτη μαζική καμπάνια και θα στερηθεί δια παντός το δικαίωμα να ξαναγυρίσει στην πόλη[89]. Η καταχθόνια λογική του συστήματος είναι ότι πρέπει να υπάρχουν εχθροί για να τους πολεμάει και ορισμένες φορές να τους σκοτώνει και ότι το «στοκ» πρέπει να ανανεώνεται, με την επέκταση των ενοχοποιητικών χαρακτηριστικών ή με την έκπτωση του ατόμου: για παράδειγμα, ένα στέλεχος του Κόμματος μπορεί να γίνει δεξιός.

Πρόκειται λιγότερο για κοινωνικές τάξεις με τη μαρξιστική έννοια του όρου και περισσότερο για ινδικές κάστες (η παραδοσιακή Κίνα, ας το ξεκαθαρίσουμε, δεν είχε γνωρίσει ποτέ κάτι παρόμοιο). Από τη μια μεριά αυτό που μετράει είναι η κοινωνική κατάσταση *πριν* από το 1949, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ύστερες τεράστιες ανακατατάξεις. Από την άλλη, ο χαρακτηρισμός του αρχηγού της οικογενείας μεταβιβάζεται με τρόπο αυτόματο στα παιδιά του (αντίθετα η σύζυγος διατηρεί τη δική της «ετικέτα του νεαρού κοριτσιού»). Αυτή η κληρονομικότητα συμβάλλει φοβερά στη σκλήρυνση μιας κοινωνίας που αυτοαποκαλείται επαναστατική, ενώ ρίχνει στην απελπισία αυτούς που προέρχονται από «κακή γενιά». Η διάκριση είναι πράγματι συστηματική απέναντι στους «μαύρους» και τα παιδιά τους, είτε πρόκειται για είσοδο στα πανεπιστήμια ή στην επαγγελματική ζωή (οδηγία του Ιουλίου 1957), ή ακόμη στον πολιτικό στίβο. Θα τους είναι πολύ δύσκολο να παντρευτούν «κόκκινη» σύζυγο και η κοινωνία τείνει να τους εξοστρακίσει: οι άνθρωποι φοβούνται τα μπλεξίματα με τις αρχές, που θα τους στοιχίσει πιθανόν η συναναστροφή με αυτά τα «προβληματικά» άτομα. Με την Πολιτιστική Επανάσταση, το «κόλλημα της ετικέτας» θα αγγίξει τον παροξυσμό και θα βγουν στη φόρα όλες οι διεστραμμένες του συνέπειες, ακόμη και από τη σκοπιά του καθεστώτος.

Ο μεγαλύτερος λιμός της ιστορίας (1959-1961)

Επί μακρό χρονικό διάστημα ένας μύθος διέτρεχε τη Δύση: βέβαια, η Κίνα δεν ήταν πρότυπο δημοκρατίας, αλλά «τουλάχιστον ο Μάο πέτυχε να δώσει μία κούπα ρύζι σε κάθε Κινέζο». Δυστυχώς δεν υπάρχει μεγαλύτερο ψέμα: από τη μια μεριά, θα το δούμε παρακάτω, τα στοιχειώδη διατροφικά διαθέσιμα ανά κάτοικο δεν αυξήθηκαν σημαντικά μεταξύ της αρχής και του τέλους της κυριαρχίας του, και αυτό παρά το ότι ανάλογα μέτρα σπάνια επιβλήθηκαν στην αγροτιά στη διάρκεια της ιστορίας· από την άλλη μεριά, κι αυτό είναι το κυριότερο, ο Μάο και το σύστημα που δημιούργησε υπήρξαν άμεσα υπεύθυνοι γι' αυτό που θα μείνει (το ελπίζουμε...) ως ο πιο θανατηφόρος λιμός όλων των εποχών, όλων των χωρών συμπεριλαμβανομένων, σε βαθμό απόλυτο.

Θα δεχτούμε ότι στόχος του Μάο δεν ήταν να σκοτώσει μαζικά τους συμπατριώτες του. Αλλά το λιγότερο που μπορούμε να πούμε είναι ότι αυτό δεν ενδιέφερε καθόλου τα εκατομμύρια των ανθρώπων που πέθαναν από την πείνα· η βασική του έγνοια,

σε αυτά τα μαύρα χρόνια, φαίνεται πως ήταν να αρνηθεί στο μέγιστο βαθμό μια πραγματικότητα για την οποία ήξερε ότι θα μπορούσαν να τον ενοχοποιήσουν. Είναι αρκετά δύσκολο, μες στην καταστροφή, να αποδώσει κανείς ευθύνες για το ίδιο το σχέδιο ή για τη συνεχή απόκλιση από την εφαρμογή του. Όπως και να 'χει, τα πάντα αποκαλύπτουν ωμά την έλλειψη οικονομικών γνώσεων, την κακή γνώση της χώρας, την απομόνωση μες στην αυταρέσκεια και τον βολονταριστικό ουτοπισμό της ηγεσίας του ΚΚΚ, και ιδιαιτέρως του αρχηγού του. Η κολεκτιβοποίηση των ετών 1955-1956 είχε γίνει ευμενώς αποδεκτή από την πλειονότητα των χωρικών: τους ομαδοποιούσε με βάση το χωριό τους, και το δικαίωμα να αποσυρθούν από το συνεταιρισμό δεν ήταν κενός λόγος –70.000 νοικοκυριά επωφελήθηκαν απ' αυτό στο Γκουανγκντόνγκ το 1956-1957, και πολλές μονάδες διαλύθηκαν[90]. Αυτή η φαινομενική επιτυχία και τα καλά αποτελέσματα από τις σοδειές του 1957 σπρώχνουν τον Μάο να προτείνει και να επιβάλει στους διστακτικούς τόσο τους στόχους του Μεγάλου Άλματος (ανακοινώθηκαν τον Δεκέμβριο του 1957 και συγκεκριμενοποιήθηκαν τον Μάιο του 1958) όσο και το υποτιθέμενο μέσο για να φτάσουν σ' αυτούς, τη λαϊκή κομμούνα, τον Αύγουστο του 1958.

Πρόκειται, ταυτόχρονα και μέσα σε πολύ λίγο χρόνο («τρία χρόνια προσπάθειες και στερήσεις και χίλια χρόνια ευτυχίας», βεβαιώνει ένα σύνθημα της εποχής), για την ανατροπή του τρόπου ζωής των χωρικών, οι οποίοι αναγκάστηκαν να ενωθούν σε γιγαντιαίες μονάδες των χιλιάδων, ακόμη και δεκάδων χιλιάδων οικογενειών, όπου όλα γίνονται κοινά, αρχίζοντας από τα γεύματα· για την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής σε τεράστιες αναλογίες, χάρη σε αρδευτικά έργα που θύμιζαν φαραώ της Αιγύπτου και σε καινούργιες μεθόδους καλλιέργειας· τέλος, για την εξάλειψη της διαφοράς μεταξύ αγροτικής και βιομηχανικής εργασίας, με την εγκατάσταση παντού βιομηχανικών μονάδων, ιδιαίτερα μικρών υψικαμίνων (η χρουστσοφική «αγροτόπολη» δεν είναι μακριά). Ο στόχος είναι ταυτόχρονα η εξασφάλιση της επάρκειας σε κάθε τοπική κοινότητα και η επιταχυνόμενη άνοδος στη βιομηχανία, τόσο μέσω των νέων αγροτικών επιχειρήσεων όσο και μέσω των σημαντικών αγροτικών πλεονασμάτων που οι κοινότητες θα έπρεπε να αποδίδουν προς όφελος του Κράτους και της βαριάς βιομηχανίας που αυτό ελέγχει: στο όμορφο όνειρο που φέρνει τον κομμουνισμό σε απόσταση αναπνοής, συσσώρευση του κεφαλαίου και ραγδαία βελτίωση του επιπέδου ζωής μπορούν να συμβαδίσουν. Αρκεί να εκπληρωθούν οι στόχοι που ορίστηκαν από ψηλά…

Για μερικούς μήνες όλα μοιάζουν να πηγαίνουν τέλεια. Δουλεύουν μέρα-νύχτα κάτω από τις κόκκινες σημαίες που κυματίζουν στον άνεμο, παράγουν «περισσότερο, πιο γρήγορα, καλύτερα και πιο οικονομικά», οι τοπικοί υπεύθυνοι αναγγέλλουν το ένα ρεκόρ μετά το άλλο, και σαν συνέπεια οι στόχοι ανεβαίνουν χωρίς παύση: 375 εκατομμύρια τόνοι σιτάρι για το 1958, το διπλάσιο των 195 εκατομμυρίων τόνων (ένα αρκετά καλό νούμερο) της προηγούμενης χρονιάς· τον Δεκέμβριο ανακοινώνεται ότι ο στόχος επιτεύχθηκε, όμως χρειάστηκε πρώτα να εξαποστείλουν το προσωπικό του Κεντρικού Γραφείου στατιστικής, σίγουρα «δεξιό» αφού είχε εκφράσει τις αμφιβολίες του… Είναι βέβαιο πια ότι θα φτάσουν σε δύο χρόνια τη Μεγάλη Βρετανία, που το Μεγάλο Άλμα προέβλεπε ότι θα την ξεπερνούσαν σε 15 χρόνια. Αφού, όπως βεβαιώνει ο πρόεδρος, «η κατάσταση είναι εξαιρετική», ανεβάζουν τις νόρμες παραγωγής, αυξάνουν τις υποχρεωτικές παραδόσεις, διατάζουν να αδειάσουν τα χωράφια

προς όφελος των εργαστηρίων. Μια επαρχία που καυχιέται ότι είναι πρότυπο, όπως το Χενάν, παραχωρεί γενναιόδωρα 200.000 από τους εργαζόμενούς της σε επαρχίες που δηλώνουν λιγότερο καλά αποτελέσματα[91]. Η «σοσιαλιστική άμιλλα» σπρώχνει πάντα πιο μπροστά: ολοκληρωτική κατάργηση των ιδιωτικών μικρών αγροτεμαχίων και των ελεύθερων αγορών, αναίρεση του δικαιώματος εγκατάλειψης της κολεκτίβας, συγκέντρωση όλων των μεταλλικών σκευών και μετατροπή τους σε ατσάλι, ενώ είναι φορές που μαζεύονται ώς και οι ξύλινες πόρτες για να τροφοδοτήσουν τις υψικαμίνους. Ως ανταμοιβή, όλα τα αποθέματα των κοινών τροφίμων καταναλώνονται σε αξιομνημόνευτα συμπόσια. «Είχε θεωρηθεί επαναστατικό το να τρως κρέας», θυμούνται στο Σανξί[92]: κανένα πρόβλημα, η συγκομιδή ήταν φανταστική... «Η θέληση κυριαρχεί στα πράγματα» ήταν ο πηχυαίος τίτλος σε εφημερίδες του Χενάν, κατά τη διάρκεια του επαρχιακού συνεδρίου για αρδευτικά θέματα, τον Οκτώβριο του 1957[93].

Αλλά, σύντομα, οι ηγέτες που βγαίνουν ακόμη πότε-πότε από την Απαγορευμένη Πόλη (ο Μάο δεν ανήκε σ' αυτούς) αναγκάζονται να υποχωρήσουν μπροστά στο προφανές: είχαν πέσει οι ίδιοι στη δική τους παγίδα, αυτή της αισιοδοξίας των κυβερνητών, της υποχρεωτικής επιτυχίας και της υποτιθέμενης παντοδυναμίας των μυθικών ηγετών που αναδείχθηκαν από τη Μεγάλη Πορεία, καθώς ήταν συνηθισμένοι να διευθύνουν την οικονομία και τους εργαζόμενους όπως τις στρατιές στην εκστρατεία. Είναι λιγότερο επικίνδυνο για ένα στέλεχος να αλλοιώσει τις στατιστικές του, να στραγγίξει σε σημείο αβάσταχτο τους διοικούμενους για να αποκτήσει τις προβλεπόμενες αποδόσεις, παρά να ομολογήσει ότι δεν εκπλήρωσε τους σχεδόν ιερούς στόχους: υπό τον Μάο, η «αριστερή απόκλιση» (επειδή βολονταρισμός, δογματισμός και βία θεωρούνται ότι ανήκουν στην Αριστερά) υπήρξε πάντα λιγότερο επικίνδυνη από τη δεξιά μετριότητα. Στο διάστημα 1958-1959, όσο περισσότερο χοντρό είναι ένα ψέμα, τόσο πιο γρήγορα θα προαχθεί ο υπεύθυνος γι' αυτό: η φυγή προς τα εμπρός είναι ολοκληρωτική, τα «θερμόμετρα» έχουν σπάσει και οι δυνητικοί επικριτές βρίσκονται στη φυλακή ή στα αρδευτικά έργα.

Οι αιτίες του δράματος είναι επίσης και τεχνικής φύσεως. Ορισμένες αγρονομικές μέθοδοι έχουν έρθει κατευθείαν από τον σοβιετικό ακαδημαϊκό Λυσσένκο, και καθώς στηρίζονται στη βολονταριστική άρνηση της γενετικής, έχουν την αξία δόγματος στην Κίνα, όπως και στη χώρα του Μεγάλου Αδελφού. Αφού επιβλήθηκαν στους αγρότες, αποδείχθηκαν καταστροφικές: ενώ ο Μάο είχε θεωρήσει καλό να ισχυριστεί ότι «με συντροφιά οι σπόροι φυτρώνουν εύκολα, όταν αναπτύσσονται μαζί αισθάνονται άνετα»[94] –δημιουργική εφαρμογή της ταξικής αλληλεγγύης στη φύση–, τα εξαιρετικά πυκνοφυτεμένα φυτώρια (πέντε έως δέκα φορές πάνω από τη φυσιολογική πυκνότητα) σκοτώνουν τα νέα φυτά, τα βαθιά οργώματα ξεραίνουν τη γη ή έχουν ως αποτέλεσμα να βγάζουν τα άλατα στην επιφάνεια, το σιτάρι και το καλαμπόκι δεν κάνουν πολύ καλή παρέα στα ίδια χωράφια και η αντικατάσταση του παραδοσιακού κριθαριού με το σιτάρι στις κρύα υψίπεδα του Θιβέτ είναι απλούστατα καταστροφική. Άλλα «λάθη» οφείλονται σε «εθνική» πρωτοβουλία: η εξόντωση των σπουργιτιών που έτρωγαν τους σπόρους είχε ως αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των παρασίτων· ένας σημαντικός αριθμός υδραυλικών έργων που έγιναν εσπευσμένα και με κακό συντονισμό αποδεικνύονται άχρηστα ή και επικίνδυνα (επιταχυνόμενη διάβρωση, κίνδυνος ξαφνικών ρωγμών με το πρώτο φούσκωμα των νερών), και η κατασκευή τους στοιχίζει ακριβά σε ανθρώπινες ζωές (10.000 νεκροί σε σύνολο 60.000 εργαζομένων σε ένα εργοτάξιο

στο Χενάν)· ο προσανατολισμός σε μια τεράστια συγκομιδή δημητριακών (όπως με το ατσάλι στη βιομηχανία: «big is beautiful») καταστρέφει τις «μικρές» συμπληρωματικές αγροτικές δραστηριότητες, καθώς και την κτηνοτροφία, που είναι συχνά απαραίτητες για τη διατροφική ισορροπία: στο Φουτζιάν, φυτείες τσαγιού μεγάλης προστιθέμενης αξίας μετατράπηκαν σε ορυζώνες.

Τέλος, στο οικονομικό πεδίο, είναι η κατανομή των πόρων που αποκαλύπτεται καταστροφική: το ποσοστό της συσσώρευσης του κεφαλαίου αγγίζει ένα επίπεδο χωρίς προηγούμενο (43,4% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος το 1959[95]), αλλά αυτό γίνεται για να πραγματοποιηθούν μεγάλα αρδευτικά έργα, τα οποία συχνά μένουν ημιτελή ή τελειώνουν εσπευσμένα, και κυρίως για τη μαζική ανάπτυξη της βιομηχανίας των αστικών κέντρων (η Κίνα «βαδίζει πάνω σε δυο πόδια», σύμφωνα με ένα διάσημο μαοϊκό σύνθημα, αλλά όλο το αίμα του αγροτικού «ποδιού» πρέπει να περάσει στο βιομηχανικό). Αυτή η παράλογη κατανομή κεφαλαίου καθορίζει έναν εξίσου παράλογο καταμερισμό της εργατικής δύναμης: οι επιχειρήσεις του Κράτους μισθώνουν το 1958 τη φτηνή εργατική δύναμη 21.000.000 νέων εργατών, δηλαδή μια αύξηση αυτού του τομέα της τάξης του 85% σε μία μόνο χρονιά! Αποτέλεσμα: μεταξύ 1957 και 1960, ο μη αγροτικός πληθυσμός αυξάνεται από 15% σε 20% του συνόλου – και το Κράτος πρέπει να τον θρέψει[96]. Παράλληλα, οι εργαζόμενοι στις επαρχίες αναλώνονται σε όλα (μεγάλα έργα, μικρές μεταλλουργικές μονάδες των οποίων η παραγωγή είναι συνήθως για πέταμα, γκρέμισμα των παλιών χωριών και κατασκευή νέων κατοικιών, κ.λπ.) εκτός από την καλλιέργεια. Μπροστά στις «θαυμαστές» σοδειές του 1958, θεώρησαν σκόπιμο να διατάξουν τη μείωση κατά 13% των επιφανειών που ήταν σπαρμένες με δημητριακά[97]. Το αποτέλεσμα αυτού του συνδυασμού «οικονομικού παραληρήματος και πολιτικού ψέματος»[98], είναι οι συγκομιδές του 1960, που οι χωρικοί δεν έχουν πια το κουράγιο ούτε να τις θερίσουν. Το Χενάν, η πρώτη επαρχία που διακήρυξε ότι είναι «100% αρδευόμενη» (όλα τα αρδευτικά έργα ή των δυνατών προσχώσεων είχαν καταρχήν πραγματοποιηθεί), θα είναι επίσης αυτή που θα χτυπηθεί πιο σκληρά από το λιμό (δύο έως οκτώ εκατομμύρια νεκροί, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις)[99]. Η κρατική απομύζηση φτάνει στο πιο ψηλό σημείο της: 48 εκατομμύρια τόνοι δημητριακών αποδόθηκαν το 1957 (17% των διαθεσίμων), 67 εκατομμύρια το 1959 (28%), και επιπλέον 51 εκατομμύρια το 1960. Η παγίδα κλείνει πάνω από τους ψεύτες, ή μάλλον, δυστυχώς, πάνω από τους διοικούμενους από αυτούς: στην περιοχή Φενγκγυάνγκ (Ανχούι), που είχε τη φήμη προτύπου, αναγγέλθηκαν 199.000 τόνοι το 1959, σπουδαία πρόοδος σε σχέση με τους 178.000 τόνους της προηγούμενης χρονιάς· στην πραγματικότητα η παραγωγή ήταν της τάξης των 54.000 τόνων, έναντι 89.000 για το 1958· ωστόσο το Κράτος απαίτησε το μέρος που του αντιστοιχούσε από τη συγκομιδή-φάντασμα: 29.000 τόνους! Έτσι, λοιπόν, την επόμενη χρονιά η δίαιτα που θα ισχύει για όλο (σχεδόν) τον κόσμο θα είναι η αραιή σούπα με ρύζι, και το σύνθημα της μόδας θα είναι εκείνο το σουρεαλιστικό μιας *Λαϊκής Ημερησίας* στα τέλη του 1959: «Ζωή λιτή σε μια χρονιά αφθονίας». Ο εθνικός Τύπος επαινεί τα προτερήματα του μεσημεριανού ύπνου και οι καθηγητές της ιατρικής επιμένουν στην ιδιαίτερη φυσιολογία των Κινέζων, που καθιστά περιττά γι' αυτούς τα λίπη και τις πρωτεΐνες[100].

Υπήρχε ίσως ακόμη καιρός να ανακόψουν την καταστροφική πορεία, και τα πρώτα μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση παίρνονται τον Δεκέμβριο του 1958. Αλλά η ένταση με την ΕΣΣΔ, και κυρίως, τον Ιούλιο του 1959, η επίθεση που δέχτηκε το Πολιτικό

Γραφείο από τον διάσημο στρατάρχη Πενγκ Ντεχουάι ο οποίος καταφέρθηκε ενάντια στη στρατηγική που χάραξε ο ίδιος ο Μάο, έκαναν τον τελευταίο, *για λόγους καθαρά πολιτικής τακτικής*, να αρνηθεί να αναγνωρίσει την παραμικρή δυσκολία, ώστε να αποφύγει να παραδεχτεί ότι είχε το παραμικρό άδικο. Ο οξυδερκής υπουργός Άμυνας αντικαταστάθηκε από τον Λιν Μπιάο, ο οποίος θα αποδειχθεί δουλικό φερέφωνο του Τιμονιέρη. Ο Πενγκ περιθωριοποιείται αλλά δεν συλλαμβάνεται· το 1967 θα διωχθεί από το Κόμμα, θα καταδικαστεί σε ισόβια, και θα πεθάνει φυλακισμένος το 1974: ο Μάο διέθετε επίμονο μίσος. Προσπαθώντας να μεταβάλει προς όφελός του την κατάσταση, επιβάλλει τον Αύγουστο του 1959 ένα νέο ορμητικό ξεκίνημα και βάθαιμα του Μεγάλου Άλματος, με την υπόσχεση ότι οι λαϊκές κομμούνες θα επεκταθούν και στις πόλεις (αυτό τελικά δεν θα γίνει). Η Κίνα θα γνωρίσει τον μεγάλο λιμό της – αλλά ο Μάο θα επιζήσει. Άλλωστε, όπως θα ισχυριστεί στη συνέχεια ο Λιν Μπιάο, οι μεγαλοφυΐες είναι αυτές που φτιάχνουν την Ιστορία...

Ο λιμός θα πλήξει όλη τη χώρα: ακόμη και ένα γήπεδο μπάσκετ στο Πεκίνο μετατράπηκε σε λαχανόκηπο, ενώ δύο εκατομμύρια κότες κατακλύζουν τα μπαλκόνια της πρωτεύουσας[101]· καμία επαρχία δεν μένει στο απυρόβλητο, παρά το γιγάντιο μέγεθος της χώρας και την εξαιρετική ποικιλία σε κλιματικές συνθήκες και καλλιέργειες. Αυτό θα αρκούσε για να αποδείξει τη ματαιότητα της επίσημης θέσης περί των «χειρότερων φυσικών καταστροφών μες στον αιώνα». Άλλωστε, το 1954 και το 1980 υπήρξαν χρονιές πολύ περισσότερο δυσμενείς κλιματολογικά· το 1960, μόνον 8 κινεζικοί μετεωρολογικοί σταθμοί στους 120 ανέφεραν δριμεία ξηρασία και λιγότεροι από το ένα τρίτο ξηρασία[102]. Όμως η συγκομιδή του 1960, με 143 εκατομμύρια τόνους σιτηρών, είναι κατά 26% κατώτερη από του 1957 (εκείνη του 1958, την είχε μετά βίας υπερβεί)· έχουμε οπισθοχωρήσει στο επίπεδο του 1950 – με 100 εκατομμύρια Κινέζους επιπλέον[103]. Ωστόσο, οι πόλεις που είχαν ευνοηθεί από τη διανομή των αποθεμάτων και τη γειτνίαση με τα όργανα της εξουσίας χτυπήθηκαν λιγότερο σκληρά (έτσι, το 1961, κατά την πιο σκοτεινή στιγμή, οι κάτοικοί τους παρέλαβαν κατά μέσο όρο 181 κιλά σιτάρι, ενώ οι αγρότες δεν πήραν παρά μόνο 153· η μερίδα των τελευταίων μειώθηκε κατά 25%, έναντι 8% των κατοίκων των αστικών κέντρων). Ο Μάο, σύμφωνα με την παράδοση των κυρίαρχων στην Κίνα αλλά σε αντίθεση με το θρύλο που ως εγκώμιο είχε πλεχτεί γύρω του, αποκαλύπτει στο σημείο αυτό την ελάχιστη έγνοια του για την απλή έστω επιβίωση αυτών των άξεστων και πρωτόγονων υπάρξεων, δηλαδή των χωρικών. Από την άλλη μεριά, οι περιφερειακές ανισότητες είναι έντονες: οι πιο ευάλωτες επαρχίες, δηλαδή του Βορρά και της βορειοδυτικής Κίνας, οι μόνες που είχαν πληγεί από το λιμό κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα, τοποθετούνται λογικά μεταξύ αυτών πού επλήγησαν περισσότερο. Αντίθετα, το Χεϊλονγκγιάνγκ, στον ακρότατο βορρά, που επλήγη ελάχιστα και ήταν ακόμη σε ευρεία κλίμακα παρθένο, είδε τον πληθυσμό του να αυξάνεται από τα 14 στα 20 εκατομμύρια κατοίκους: γίνεται έτσι ένα απάνεμο λιμάνι για τους πεινασμένους. Σύμφωνα με μια διαδικασία πολύ γνωστή από τους λιμούς του παρελθόντος στην Ευρώπη, οι περιοχές που ειδικεύονται σε βιομηχανικές καλλιέργειες (ζαχαροκάλαμο, ελαιώδη, κοκκινογούλια και κυρίως βαμβάκι), τη στιγμή που οι πεινασμένοι δεν έχουν πλέον τα μέσα να αγοράσουν τα προϊόντα τους, βλέπουν την παραγωγή τους να καταρρέει (μερικές φορές κατά τα δύο τρίτα), ενώ στο μεταξύ η πείνα τις μαστίζει: η τιμή του ρυζιού στις ελεύθερες αγορές (ή στη μαύρη αγορά) δεκαπενταπλασιάζεται, ή τριακονταπλασιάζεται. Το μαοϊκό δόγμα διπλα-

σιάζει την καταστροφή: αφού οι λαϊκές κομμούνες *οφείλουν* να εξασφαλίζουν την αυτοσυντήρηση, οι μεταφορές τροφίμων μεταξύ των επαρχιών έχουν μειωθεί δραστικά. Επιπλέον υποφέρουν από την έλλειψη κάρβουνου (οι πεινασμένοι ανθρακωρύχοι έχουν φύγει για να βρουν κάτι να φάνε ή καλλιεργούν λαχανόκηπους) και από τη γενική απάθεια και τη διάλυση που ακολούθησαν την πείνα. Σε μια βιομηχανοποιημένη επαρχία όπως το Λιαονίνγκ, οι δύο συνέπειες συσσωρεύονται: αγροτική παραγωγή του 1960 μειωμένη κατά το ήμισυ εκείνης του 1958, και, παρόλο που 1,66 εκατομμύριο τόνοι τροφίμων έφταναν εκεί κάθε χρόνο κατά μέσο όρο στη δεκαετία του '50, οι μεταφορές μειώνονται *σε όλη τη χώρα* το 1958 σε 1,5 εκατομμύριο τόνους.

Το γεγονός ότι ο λιμός οφείλεται ουσιαστικά στην πολιτική αποδεικνύεται από τη σημαντική αναλογικά θνησιμότητα στις επαρχίες που καθοδηγούνταν από ριζοσπάστες μαοϊκούς, μολονότι αυτές εξάγουν σιτάρι υπό ομαλές συνθήκες: Σετσουάν, Χενάν, Ανχούι. Η τελευταία, στον Κεντρικό Βορρά, υπέφερε χωρίς αμφιβολία περισσότερο απ' όλες: η θνησιμότητα αυξήθηκε το 1960 στο 68‰ (σε σύγκριση με 15‰ για την κανονική περίοδο), ενώ η γεννητικότητα έπεσε στο 11‰ (ήταν περίπου 30‰ προηγουμένως). Αποτέλεσμα: ο πληθυσμός μειώθηκε κατά δυο εκατομμύρια άτομα (6% του συνόλου) σε μία μόνο χρονιά[104]. Οι ακτιβιστές του Χενάν είναι πεισμένοι όπως ο Μάο ότι όλες οι δυσκολίες οφείλονται στην απόκρυψη του σιταριού από τους χωρικούς: σύμφωνα με τον γραμματέα του νομού Χινγυάνγκ (10 εκατομμύρια κάτοικοι), όπου είχε ξεκινήσει η πρώτη λαϊκή κομμούνα της χώρας, «το ζήτημα δεν είναι ότι λείπει η τροφή. Υπάρχει σιτάρι σε ποσότητα, αλλά το 90% των κατοίκων έχουν ιδεολογικά προβλήματα»[105]. Το φθινόπωρο του 1959, εξαπολύθηκε εναντίον του συνόλου των αγροτών (οι «ταξικές γραμμές» έχουν προς στιγμήν ξεχαστεί) μια επίθεση στρατιωτικού χαρακτήρα, για την οποία οι ιθύνοντες ανακαλούν τις μεθόδους του αντάρτικου κατά των Ιαπώνων. Τουλάχιστον 10.000 χωρικοί φυλακίστηκαν και πολλοί χάθηκαν τότε από την πείνα. Είχε δοθεί διαταγή να καταστραφούν τα κουζινικά σκεύη των πολιτών (αυτά που δεν είχαν μετατραπεί σε άχρηστο ατσάλι), έτσι ώστε να τους απαγορευτεί κάθε δυνατότητα να τραφούν από μόνοι τους και κάθε επιθυμία να κλέψουν από τα αγαθά του συνεταιρισμού. Επίσης απαγορεύτηκε το άναμμα φωτιάς, ενώ πλησίαζε ο σκληρός χειμώνας! Οι ακρότητες της καταστολής είναι τρομακτικές: συστηματικοί βασανισμοί χιλιάδων κρατουμένων, παιδιά που δολοφονούνται και κατόπιν βράζονται για να χρησιμοποιηθούν σαν λίπασμα – ενώ την ίδια ώρα μια καμπάνια σε εθνικό επίπεδο προτρέπει «να μαθαίνουμε από το Χενάν». Στο Ανχούι, όπου διακηρύσσουν την πρόθεση να «κρατήσουμε ψηλά την κόκκινη σημαία ακόμη και με 99% νεκρούς»[106], τα στελέχη ξαναχρησιμοποιούν τις παλιές καλές παραδόσεις της ταφής ζωντανών και του βασανιστηρίου με πυρωμένο σίδερο. Οι κηδείες απαγορεύονται από το φόβο ότι ο αριθμός τους θα τρελάνει τους επιζώντες και ότι θα μετατραπούν εκ των πραγμάτων σε διαδηλώσεις. Απαγορεύεται η περίθαλψη των εγκαταλειμμένων παιδιών: «Όσο περισσότερο θα τα περιθάλπουν τόσο περισσότερο θα τα εγκαταλείπουν»[107]. Οι απελπισμένοι χωρικοί που προσπαθούν να φτάσουν στις πόλεις γίνονται δεκτοί με το πολυβόλο. Η περιφέρεια του Φενγυάνγκ μετράει περισσότερους από 800 νεκρούς και το 12,5% του αγροτικού της πληθυσμού, δηλαδή 28.000 άτομα, έχουν τιμωρηθεί με διάφορους τρόπους. Τα πράγματα αποκτούν τις διαστάσεις ενός αληθινού πολέμου κατά των χωρικών. Όπως το έχει πει ο Ζαν-Λυκ Ντομενάκ, «η παρείσφρηση της ουτοπίας στην πολιτική συνέπεσε ακριβώς με εκείνη της αστυνομικής τρο-

μοκρατίας στην κοινωνία»[108]. Η θνησιμότητα από την πείνα ξεπερνάει το 50% σε ορισμένα χωριά· μερικές φορές, μόνο τα κομματικά στελέχη κάνοντας κατάχρηση της εξουσίας τους είναι σε θέση να επιβιώσουν. Και, όπως στο Χενάν, οι περιπτώσεις κανιβαλισμού είναι πολλές (63 έχουν αναγνωριστεί επίσημα), ιδιαίτερα μέσω των «ταμιευτηρίων» όπου ανταλλάσσουν τα παιδιά για να τα φάνε[109].

Την ώρα που ο Γκαγκάριν εκτοξεύεται στο διάστημα, σε μια χώρα που διέθετε περισσότερα από 30.000 χιλιόμετρα σιδηροδρομικών γραμμών, τηλέφωνο, ραδιόφωνο, ανακαλύπτουμε εκ νέου τις καταστροφές που ήταν ίδιο των μεγάλων κρίσεων επιβίωσης του ευρωπαϊκού παλαιού καθεστώτος· μόνο που ετούτες πλήττουν έναν πληθυσμό της αριθμητικής τάξης *ολόκληρου του κόσμου* με βάση τα δεδομένα του 18ου αιώνα: μυριάδες πεινασμένων που προσπαθούν να χορτάσουν με χορτόσουπες, φλούδες δέντρων, φύλλα από λεύκες στις πόλεις, που περιπλανιούνται στους δρόμους αναζητώντας τροφή, που προσπαθούν να λεηλατήσουν εφοδιοπομπές με τρόφιμα, που ανάλογα με την περίπτωση συμμετέχουν σε απελπισμένες εξεγέρσεις (περιφέρειες του Ξινγυάνγκ και του Λαν Κάο στο Χενάν)[110] – κανείς δεν θα τους δώσει τίποτε να φάνε, αλλά συχνά τα «υπεύθυνα» τοπικά στελέχη θα τουφεκιστούν. Η ευαισθησία στις αρρώστιες και στις μολύνσεις αυξάνεται, γεγονός που διπλασιάζει τη θνησιμότητα, ενώ οι εξαντλημένες γυναίκες αδυνατούν να συλλάβουν ή να φέρουν στον κόσμο παιδιά. Οι κρατούμενοι του *laogai* δεν είναι οι τελευταίοι που πεθαίνουν από την πείνα, παρόλο που η κατάστασή τους δεν είναι αναγκαστικά πιο επισφαλής από εκείνη των γειτονικών χωρικών, που μερικές φορές έρχονται ώς τις πόρτες του στρατοπέδου να ζητιανέψουν λίγη τροφή: τα τρία τέταρτα του τάγματος εργασίας του Ζαν Πασκουαλινί τον Αύγουστο του 1960, ένα χρόνο μετά είχαν πεθάνει ή αργοπέθαιναν[111], και οι επιζώντες είχαν καταντήσει να ψάχνουν τους κόκκους από το αραποσίτι που δεν είχαν χωνευτεί στις κοπριές των αλόγων και τα σκουλήκια στα κόπρανα των αγελάδων[112]. Χρησιμοποιούνται επίσης ως πειραματόζωα για την κατασκευή υποκατάστατων για το λιμό, όπως η ανάμειξη αλευριού με 30% χαρτοπολτού για την κατασκευή ψωμιού, ή η ανάμειξη πλαγκτού από τα έλη με βρασμένο ρύζι· το πρώτο βυθίζει το στρατόπεδο σε κατάσταση αφόρητης δυσκοιλιότητας, εξαιτίας της οποίας πολλοί πεθαίνουν· το δεύτερο προκαλεί επίσης ασθένειες και οι πιο αδύναμοι πεθαίνουν. Τελικά περιορίζονται στις αρπαγές αλεσμένου αραβόσιτου που εξαπλώνονται σε ολόκληρη τη χώρα[113].

Στο σύνολο της χώρας, η θνησιμότητα αυξάνεται από το 11‰ του 1957 στο 15‰ το 1959 και το 1961, και κυρίως στο 29‰ το 1960. Η γεννητικότητα πέφτει από 33‰ το 1957 σε 18‰ το 1961. Χωρίς να παίρνουμε υπόψη το έλλειμμα των γεννήσεων (περίπου 33 εκατομμύρια, αλλά μερικές έχουν απλώς καθυστερήσει[114]), οι απώλειες που συνδέονται με την υπερθνησιμότητα λόγω λιμού μπορούν να εκτιμηθούν, από το 1959 ως το 1961, ανάμεσα σε 20 (αριθμός σχεδόν επίσημος στην Κίνα μετά από το 1988) και 43 εκατομμύρια άτομα[115]. Πρόκειται πιθανώς για τον πιο βαρύ λιμό (τουλάχιστον σε απόλυτους αριθμούς) όλης της ιστορίας της Κίνας (ο δεύτερος είναι εκείνος του 1877-1878 στο βορρά της χώρας, που είχε 9 με 13 εκατομμύρια θύματα), και χωρίς αμφιβολία της παγκόσμιας ιστορίας. Ο λιμός που, στο ίδιο σχεδόν πολιτικο-οικονομικό πλαίσιο, είχε πλήξει την ΕΣΣΔ μεταξύ 1932 και 1934 υπήρξε η αιτία πέντε εκατομμυρίων νεκρών, που αναλογικά είναι μάλλον λιγότεροι από ό,τι οι νεκροί στην Κίνα του Μεγάλου Άλματος[116]. Η θνησιμότητα στις επαρχίες ήταν από 30% έως 60% ανώτερη από

εκείνη των πόλεων σε ομαλές περιόδους· γίνεται διπλάσια (29‰ προς 14‰) το 1960. Οι χωρικοί επιβραδύνουν λίγο τα αποτελέσματα του λιμού καταναλώνοντας το παραγωγικό κεφάλαιο που αντιπροσώπευαν τα ζώα: 48% των χοίρων σφάχτηκαν από το 1957 μέχρι το 1961 και κυρίως το 30% των υποζυγίων[117]. Όσο για τις καλλιέργειες που δεν είναι αυστηρά διατροφικές (όπως το βαμβάκι, βάση τότε της κύριας βιομηχανίας της χώρας), η επιφάνεια που παραχωρούνταν γι' αυτές μειώνεται περισσότερο από το ένα τρίτο μεταξύ 1959 και 1962: έτσι η πτώση της παραγωγής θα μεταφερθεί στον βιομηχανικό τομέα. Αν, από το τέλος του 1959, οι ελεύθερες αγροτικές αγορές επιτράπηκαν εκ νέου για να συμβάλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας, οι τιμές των προϊόντων –λαμβανομένης υπόψη της πενιχρής προσφοράς– είναι τόσο υψηλές που λίγοι από τους πεινασμένους μπορούν να αγοράσουν κάτι για να επιζήσουν: το 1961, οι τιμές του χοιρινού σε αυτές τις αγορές είναι 14 φορές υψηλότερες από ό,τι στα κρατικά μαγαζιά. Οι τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων ανεβαίνουν πολύ λιγότερο από αυτές των δημητριακών στην ποιμενική βορειοδυτική Κίνα, που σε εκείνη τη χρονική συγκυρία είναι ελλειμματική σε σιτάρι: στο Γκανσού, πεθαίνουν ακόμη από την πείνα το 1962, με τη μερίδα των δημητριακών να αντιστοιχεί στο ήμισυ του ορίου του «ημι-λιμού».

Η ανάμνηση του Μεγάλου Άλματος στην επαρχία Ανχούι, ή πώς ο Γουέι Τζινσένγκ απομακρύνθηκε από τον μαοϊσμό.

Από τότε που έφτασα εδώ[118], άκουγα συχνά τους χωρικούς να μιλάνε για το Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός σαν να επρόκειτο για μια καταστροφή από την οποία ήταν ευτυχείς που είχαν μπορέσει να ξεφύγουν. Είχα παθιαστεί με το θέμα, τους ρωτούσα συχνά με λεπτομέρειες, τόσο πολύ ώστε, με την πάροδο του χρόνου, κατέληξα να πειστώ, με τη σειρά μου, ότι «τα τρία χρόνια των φυσικών καταστροφών» δεν ήταν τόσο φυσικά κι ότι ήταν, μάλλον, αποτελέσματα μιας λανθασμένης πολιτικής. Οι χωρικοί διηγούνταν, για παράδειγμα, ότι το 1959-1960, στη διάρκεια του «κομμουνιστικού ανέμου»[119], η πείνα τους ήταν τέτοια που δεν είχαν ούτε τη δύναμη να μαζέψουν το ώριμο ρύζι, μολονότι αυτή η χρονιά ήταν μια καλή χρονιά. Πολλοί από αυτούς είχαν πεθάνει από την πείνα κοιτώντας τους σπόρους του ρυζιού να πέφτουν στα χωράφια, σπρωγμένοι από τον άνεμο. Σε μερικά χωριά, δεν βρισκόταν ειλικρινά κανείς για να πάει στη συγκομιδή. Μια φορά, που πήγαινα συντροφιά με έναν συγγενή μου σε ένα χωριό μερικά χιλιόμετρα μακριά από το σπίτι μας, όπου ήμαστε καλεσμένοι, περάσαμε από ένα έρημο χωριό όπου όλα τα σπίτια ήταν χωρίς στέγη. Έμεναν μόνον οι χωμάτινοι τοίχοι.

Πεισμένος ότι επρόκειτο για ένα χωριό που το εγκατέλειψαν στη διάρκεια του Μεγάλου Άλματος προς τα εμπρός, την εποχή της συνένωσης των αγροτικών κοινοτήτων, είπα έκπληκτος:

«Γιατί δεν ρίχνουν αυτούς τους τοίχους για να φτιάξουν χωράφια;»

Ο συγγενής μου μού απάντησε:

«Γιατί αυτά τα σπίτια ανήκουν σε κάποιους ανθρώπους, και δεν είναι δυνατόν να τους ρίξουν χωρίς την άδειά τους.»

Βλέποντας τα ερειπωμένα σπίτια, αρνιόμουν να πιστέψω ότι κατοικούνταν.

«Σίγουρα είναι ακατοίκητα! Εδώ, όλος ο κόσμος πέθανε από πείνα την εποχή του "κομμουνιστικού ανέμου"! Και μετά κανείς δεν επέστρεψε. Τότε μοίρασαν τη γη στις γειτονικές παραγωγικές ομάδες. Μόνο, επειδή σκέφτηκαν ότι ίσως μερικοί να επέστρεφαν,

δεν μοίρασαν τις κατοικίες. Αλλά, εδώ και καιρό, φοβάμαι πως δεν πρόκειται να επιστρέψει κανείς.»

Διασχίζαμε το χωριό. Οι λαμπρές ακτίνες του ήλιου φώτιζαν τα ζιζάνια που είχαν χρώμα νεφρίτη και φύτρωναν ανάμεσα στους χωμάτινους τοίχους, υπογραμμίζοντας έτσι την αντίθεση με τα φροντισμένα ρυζοχώραφα τριγύρω και επιδεινώνοντας την εικόνα ερήμωσης του τοπίου. Μπροστά στα μάτια μου, ανάμεσα στα ζιζάνια, αναδύθηκε ξαφνικά μια σκηνή που μου είχε αναφερθεί στη διάρκεια ενός δείπνου [sic]: η εικόνα οικογενειών που αντάλλασσαν μεταξύ τους τα παιδιά τους για να τα φάνε. Διέκρινα καθαρά το λυπημένο πρόσωπο των γονιών που μασούσαν το κρέας παιδιών με τα οποία είχαν ανταλλάξει τα δικά τους. Τα χαμίνια που κυνηγούσαν πεταλούδες στα χωράφια κοντά στο χωριό μού φαίνονταν σαν να ήταν η μετενσάρκωση των παιδιών που τα είχαν φάει οι γονείς τους. Μου προκαλούσαν οίκτο. Αλλά οι γονείς τους μου προκαλούσαν περισσότερο οίκτο. Ποιος τους είχε υποχρεώσει να καταβροχθίσουν, μες στα δάκρυα και τον πόνο άλλων γονιών, αυτό το ανθρώπινο κρέας που δεν θα είχαν ποτέ, ακόμη και στους εφιάλτες τους, σκεφτεί να δοκιμάσουν; Κατάλαβα τότε ποιος ήταν ο δήμιος, «τέτοιος που η ανθρωπότητα, στη διάρκεια πολλών αιώνων, και η Κίνα, στη διάρκεια πολλών χιλιετιών, δεν είχε φτιάξει παρά μόνον έναν»[120]: ο Μάο Τσε Τουνγκ. Ο Μάο Τσε Τουνγκ και οι οπαδοί του που, με το σύστημά τους και την εγκληματική πολιτική τους, είχαν αναγκάσει γονείς τρελούς από την πείνα να δώσουν σε άλλους τη σάρκα της σαρκός τους για να κατευνάσουν την πείνα τους και να δεχτούν τη σάρκα της σαρκός των άλλων για να κατασιγάσουν τη δική τους. Ο Μάο Τσε Τουνγκ που, για να ξεπλύνει το έγκλημα που επρόκειτο να κάνει δολοφονώντας τη δημοκρατία[121], είχε εξαγγείλει το «Μεγάλο Άλμα προς τα μπρος» και είχε υποχρεώσει χιλιάδες και χιλιάδες αποβλακωμένους από την πείνα χωρικούς να σκοτώσουν χτυπώντας με την τσάπα τους παλιούς τους συντρόφους και να σώσουν έτσι τη δική τους ζωή χάρη στη σάρκα και το αίμα των συντρόφων της παιδικής τους ηλικίας. Όχι, οι δήμιοι δεν ήταν αυτοί, οι δήμιοι ήταν ακριβώς ο Μάο Τσε Τουνγκ και οι συν αυτώ. Επιτέλους, καταλάβαινα από πού ο Πενγκ Ντεχουάι είχε αντλήσει τη δύναμη για να επιτεθεί στην Κεντρική Επιτροπή του κόμματος που καθοδηγούσε ο Μάο· καταλάβαινα γιατί οι χωρικοί μισούσαν σε τέτοιο σημείο τον «κομμουνισμό» και γιατί δεν είχαν δεχτεί να χτυπήσουν την πολιτική των «τριών ελευθεριών και της μιας εγγύησης» του Λιου Σαοκί. Γι' αυτόν τον απλό και επαρκή λόγο, να μη χρειαστεί στο μέλλον να δώσουν σε άλλους να μασήσουν τη σάρκα της σάρκας τους ούτε να σκοτώσουν τους συντρόφους τους για να τους φάνε σε έναν παροξυσμό τρέλας, από ένστικτο επιβίωσης. Ετούτος ο λόγος βάραινε πολύ περισσότερο από οποιαδήποτε ιδεολογία[122].

Είτε από αφόρητη ασυνειδησία, είτε, το πιο πιθανόν, από απόλυτη αδιαφορία για τα εκατομμύρια τα «αβγά» που πρέπει να σπάσουν για να επιτευχθεί ο κομμουνισμός, το κράτος αντιδρά στην κρίση –αν μπορούμε να πούμε ότι αντιδρά– με μέτρα, στις συνθήκες αυτές, στην κυριολεξία εγκληματικά. Έτσι οι καθαρές εξαγωγές σιταριού, κυρίως προς την ΕΣΣΔ, ανέρχονται από τα 2,7 εκατομμύρια τόνους το 1958 στα 4,2 εκατομμύρια το 1959, και το 1960 επιστρέφουν στο επίπεδο του 1958· εισάγουν 5,8 εκατομμύρια τόνους το 1961, έναντι 66.000 το 1960, αλλά ούτε κι αυτό αρκεί[123]. Και αρνιούνται τη βοήθεια των Ηνωμένων Πολιτειών, για πολιτικούς λόγους. Ο κόσμος που μπορούσε να είχε κινητοποιηθεί, πρέπει να συνεχίσει να αγνοεί τα δυστυχήματα του σοσιαλισμού αλά κινεζικά. Τελικά, η βοήθεια για όσους έχουν ανάγκη στις επαρχίες αντιπροσωπεύει λιγότερα από 450 εκατομμύρια γιουάν το χρόνο, δηλαδή 0,8 γιουάν για κάθε άτομο – την ώρα που στις ελεύθερες αγορές το κιλό το ρύζι φτάνει τα 2 με 4

γιουάν... Ο κινεζικός κομμουνισμός, όπως καυχιόταν, ήξερε «να μετακινεί βουνά» και να δαμάζει τη φύση. Αλλά αφήνοντας να πεθαίνουν από την πείνα οι οικοδόμοι του ιδανικού.

Μεταξύ του Αυγούστου 1959 και του 1961, όλα εξελίσσονται ωσάν το Κόμμα, αποβλακωμένο, να παρακολουθεί το θέαμα της καταστροφής χωρίς να μπορεί να αντιδράσει. Το να κάνει κάποιος κριτική στο Μεγάλο Άλμα, υπέρ του οποίου ο Μάο είχε ρίξει όλο του το βάρος, ήταν πάρα πολύ επικίνδυνο. Αλλά η κατάσταση επιδεινώθηκε σε τέτοιο σημείο που ο Λιου Σαοκί, «νούμερο δύο» του καθεστώτος, μπόρεσε να φέρει τον πρόεδρο του Κόμματος σε θέση άμυνας και να επιβάλει μια οιονεί επιστροφή στην «ήπια» κολεκτιβοποίηση που ίσχυε πριν να ιδρυθούν οι λαϊκές κομμούνες: ιδιωτικά αγροτεμάχια, αγορές των χωρικών, ελεύθερες βιοτεχνίες, αποκέντρωση στο επίπεδο του εργασιακού τάγματος (αντίστοιχου του παλιού χωριού) της διαχείρισης των αγροτικών δραστηριοτήτων. Αυτό επιτρέπει γρήγορα την έξοδο από το λιμό[124]. Αλλά όχι από τη φτώχια: όλα εξελίσσονται ωσάν η αγροτική παραγωγή, που είχε αυξηθεί αξιοσημείωτα μεταξύ 1952 και 1958, να είχε συντριβεί για δύο δεκαετίες: η εμπιστοσύνη δεν μπορούσε να επανέλθει όσο η «κοιλιά ήταν ακόμη ζεστή» (ο Μάο, οι λαϊκές κομμούνες), κοιλιά από όπου είχε ξεπηδήσει η γιγαντιαία μάστιγα των ετών 1959-1961. Το ακαθάριστο κέρδος της αγροτικής παραγωγής σίγουρα διπλασιάστηκε μεταξύ 1952 και 1978, αλλά ταυτόχρονα ο πληθυσμός αυξήθηκε από 574 σε 959 εκατομμύρια, και το μεγαλύτερο μέρος της μικρής αύξησης ανά κάτοικο πρέπει να αποδοθεί στα καλά χρόνια του '50. Για τις περισσότερες παραγωγές, έπρεπε να έρθει το 1965 (1968-1969 στο Χενάν[125]) για να ξαναβρούν απλώς το επίπεδο του 1957 (σε ακαθάριστη αξία). Η τελική αγροτική παραγωγικότητα επλήγη ακόμη περισσότερο: το Μεγάλο Άλμα με τις αναίσχυντες σπατάλες των λιπασμάτων, της ενέργειας κ.λπ., επέφερε πτώση κατά 25% περίπου. Έπρεπε να φτάσει το 1983 για να ξαναβρεθεί συνολικά η παραγωγικότητα στο επίπεδο αποτελεσματικότητας του 1952[126]. Οι μαρτυρίες από την εποχή της Πολιτιστικής Επανάστασης βεβαιώνουν τη μεγάλη φτώχια ενός αγροτικού κόσμου συνεχώς στο όριο του υποσιτισμού, στερημένου από κάθε πλεόνασμα (ο θησαυρός, για μια οικογένεια, αντιστοιχεί ίσως σε ένα μπουκάλι λάδι[127]), που το τραύμα του Μεγάλου Άλματος τον έχει κάνει εξαιρετικά σκεπτικό απέναντι στην προπαγάνδα του καθεστώτος. Δεν προξενεί έκπληξη το γεγονός ότι αυτοί οι μικροί χωρικοί που ανταποκρίνονται με ενθουσιασμό στις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ, θα γίνουν η αιχμή του δόρατος της επανεισαγωγής της οικονομίας της αγοράς στην Κίνα, ακριβώς είκοσι χρόνια μετά τη δημιουργία της λαϊκής κομμούνας.

Αλλά η καταστροφή του 1959-1961, «μεγάλο μυστικό» του καθεστώτος, στην απόκρυψη της οποίας συνέβαλαν πολλοί ξένοι επισκέπτες, δεν αναγνωρίστηκε ποτέ ως τέτοια. Ο Λιου προχώρησε αρκετά, τον Ιανουάριο του 1962, μπροστά στο περιορισμένο ακροατήριο μιας συνδιάσκεψης στελεχών: ο λιμός ήταν κατά 70% προϊόν ανθρώπινων λαθών[128]. Τότε ήταν αδύνατον να πάει κανείς παραπέρα χωρίς να αμφισβητήσει άμεσα τον Μάο. Παρ' όλ' αυτά, ακόμη και μετά το θάνατό του, και την έκδοση το 1981 της «τελικής ετυμηγορίας» του ΚΚΚ για τον παλιό αρχηγό του, το Μεγάλο Άλμα συνεχίζει να διαφεύγει οποιασδήποτε καταδίκης, τουλάχιστον δημόσιας.

Ένα κρυφό «γκουλάγκ»: το λαογκάι

Οι ντουλάπες του κινέζικου κομμουνισμού είναι γεμάτες από πτώματα, και το καταπληκτικό είναι χωρίς αμφιβολία ότι κατάφερε να τα κρύψει τόσο καιρό από τα βλέμματα του κόσμου. Το τεράστιο παγωμένο δωμάτιο του αρχιπελάγους των στρατοπέδων συγκέντρωσης δεν ξεφεύγει από τον κανόνα. Με χίλια και πλέον στρατόπεδα εργασίας μεγάλου μεγέθους, καθώς και με 10.000 κέντρα κράτησης, συχνά δεν αναφέρεται καθόλου στα βιβλία που είναι αφιερωμένα στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, ακόμη και τα πιο λεπτομερειακά ή αυτά που εκδόθηκαν πρόσφατα. Είναι γεγονός ότι ο κατασταλτικός μηχανισμός ήξερε να μεταμφιέζεται: δεν καταδικάζεσαι σε «κράτηση» ή σε «καταναγκαστική εργασία» (αυτό θα θύμιζε υπερβολικά παλαιό καθεστώς), αλλά σε «αναμόρφωση» ή «αναδιαπαιδαγώγηση» μέσω της εργασίας. Οι κύριοι τόποι εγκλεισμού, αρκετά λογικά, είναι μεταμφιεσμένοι σε δημόσιες επιχειρήσεις: πρέπει λοιπόν να ξέρει κανείς ότι το «βιομηχανικό βαφείο του Γινγκτσού» (η μοναδική επωνυμία που φιγουράρει στην είσοδο) δεν είναι άλλη από τη φυλακή αρ. 3 της επαρχίας του Χουμπέι, ή ότι το «αγρόκτημα τσαγιού του Γινγκντέ» αντιστοιχεί στη μονάδα επανεκπαίδευσης μέσω της εργασίας αρ. 7 της επαρχίας Γκουανγκντόνγκ[129]. Οι ίδιες οι οικογένειες στέλνουν τα γράμματά τους σε μια ανώνυμη ταχυδρομική θυρίδα. Η απαγόρευση των επισκέψεων την περίοδο της ανάκρισης (που συνήθως ξεπερνούσε τον ένα χρόνο) ήταν ο κανόνας στη μαοϊκή εποχή. Οι συγγενείς δεν γνωρίζουν πάντα τον τόπο φυλάκισης ούτε πληροφορούνται το θάνατο του φυλακισμένου, ιδιαίτερα κατά την Πολιτιστική Επανάσταση –ή και πολύ μετά από αυτήν: τα παιδιά του πρώην Προέδρου της Δημοκρατίας Λιου Σαοκί, ο οποίος κρατούνταν σε μυστική φυλακή, δεν πληροφορήθηκαν το θάνατό του (Νοέμβριος 1969) παρά τον Αύγουστο του 1972· μόνο τότε μπόρεσαν να επισκεφθούν τη μητέρα τους, η οποία ήταν έγκλειστη όπως αυτός από τον Αύγουστο του 1967[130]. Κατά τις σπάνιες μετακινήσεις τους «μες στον κόσμο», οι φυλακισμένοι έπρεπε να γίνονται αόρατοι. Συνηθισμένοι να σκύβουν συνέχεια το κεφάλι όταν βρίσκονταν έξω από το κελλί τους και να σιωπούν, δέχονται αυτές τις παράξενες συμβουλές σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό: «Να προχωράτε φυσιολογικά μέσα στο τρένο. Απαγορεύεται, επαναλαμβάνω, απαγορεύεται να σκύβετε το κεφάλι. Αν κάποιος πρέπει να πάει στην τουαλέτα, να κάνει νόημα στον φρουρό: η γροθιά σφιχτή και ο αντίχειρας τεντωμένος. Επιτρέπεται το κάπνισμα και η κουβέντα. Κι όχι αστεία. Οι φρουροί έχουν διαταγή να πυροβολήσουν»[131].

Οι μαρτυρίες των πρώην φυλακισμένων ήταν για πολύ καιρό εξαιρετικά σπάνιες: από τη μια, όπως θα δούμε, ήταν πολύ δύσκολο επί Μάο, και ασύνηθες, να βγει κανείς από το σωφρονιστικό σύμπαν· από την άλλη, όποιος απελευθερωνόταν όφειλε να υποσχεθεί ότι δεν θα πει τίποτε από όσα είχε υποστεί, επί ποινή επαναφυλάκισης. Γι' αυτό οι ξένοι –ελάχιστο τμήμα των φυλακισμένων– έχουν προμηθεύσει το μεγαλύτερο μέρος των αφηγήσεων που, σήμερα ακόμη, αποτελούν τον βασικό πυρήνα των πληροφοριών μας: προστατευμένοι από τις κυβερνήσεις τους, μπόρεσαν συχνά να βγουν ζωντανοί. Ορισμένοι επιφορτίσθηκαν ρητά με την αποστολή να καταθέσουν τη μαρτυρία τους για τα πάθη της στρατιάς των σκιών που για μια στιγμή άγγιξαν. Τέτοια ήταν η περίπτωση του Ζαν Πασκουαλινί (το κινεζικό όνομά του ήταν Μπάο Ρούο-Γουάνγκ): ένας από τους συγκρατούμενούς του τού εξήγησε γιατί οι σύντροφοί του φρόντιζαν τόσο για την υγεία και την ασφάλειά του: «Όλοι αυτοί οι άντρες... Και να σκεφτείς

πως κανείς τους δεν θα μπορέσει να βγει ποτέ από τη φυλακή, μαζί κι εγώ. Συμβόλαιο ζωής. Είσαι ο μόνος διαφορετικός, Μπάο. Μπορεί μια μέρα να βγεις από τη μεγάλη πόρτα. Είναι κάτι που μπορεί να συμβεί σε έναν ξένο, αλλά όχι σε μας. Είσαι ο μόνος που θα μπορεί να μιλήσει μετά, αν βγεις. Γι' αυτό θελήσαμε να σε κρατήσουμε στη ζωή, Μπάο, [...] όσο καιρό θα βρίσκεσαι εδώ, θα ζήσεις. Μπορώ να σου το υποσχεθώ. Κι αν σε μεταφέρουν σε άλλα στρατόπεδα, θα βρεις εκεί άλλους φυλακισμένους που θα σκέπτονται όπως εμείς. Είσαι ένα πολύτιμο φορτίο, φίλε μου!»[132]

Το πιο πυκνοκατοικημένο σύστημα φυλακών όλων των εποχών

Λαογκάι, πάει να πει πουθενά... Μέσα σε αυτή τη μαύρη τρύπα, ο ακτινοβόλος ήλιος του μαοϊσμού έθαψε δεκάδες εκατομμύρια ατόμων (50 εκατομμύρια στο σύνολο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80, σύμφωνα με τον Χάρρυ Γου – ο αριθμός είναι ενδεικτικός της τάξης μεγέθους)[133]. Και πολλοί πέθαναν εκεί: αν διασταυρώσουμε τις δύο παραπλήσιες εκτιμήσεις του Ζαν Λυκ Ντομενάκ (10 περίπου εκατομμύρια κρατούμενοι κατά μέσο ετήσιο όρο –1% έως 2% του κινεζικού πληθυσμού, ανάλογα με τις εκάστοτε περιόδους–, και 5% ετήσια θνησιμότητα), περί τα 20 εκατομμύρια Κινέζοι πρέπει να πέθαναν κατά τη διάρκεια της κράτησής τους, από τους οποίους 40 εκατομμύρια περίπου κατά το λιμό του Μεγάλου Άλματος, μεταξύ 1959 και 1962 (αλλά η επάνοδος στις «φυσιολογικές» μερίδες –ήδη ελάχιστες– σε ορισμένες περιπτώσεις δεν συνέβη παρά το 1964[134]). Μετά την εξαιρετική μαρτυρία του Ζαν Πασκουαλινί, δύο πρόσφατες μελέτες (του Γου και του Ντομενάκ) επιτρέπουν πλέον να προσεγγίσουμε σφαιρικά το λιγότερο γνωστό από τα τρία μεγάλα σύμπαντα στρατοπέδων συγκέντρωσης του 20ού αιώνα.

Από το σύμπαν διαθέτει το εύρος, τη μονιμότητα (τουλάχιστον μέχρι το 1978, χρονιά του πρώτου μεγάλου κύματος απελευθερώσεων)[135] και επίσης την ποικιλία. Ποικιλία φυλακισμένων: 80% «πολιτικών» κρατουμένων γύρω στο 1955 (όμως πολλά εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου επαναχαρακτηρίζονται πολιτικά – αυτό κάνει βαρύτερη την τιμωρία), σχεδόν το μισό στις αρχές της επόμενης δεκαετίας, και περίπου τα δύο τρίτα «του κοινού ποινικού δικαίου» προς το 1971[136]: σημάδι της αλλαγής των αισθημάτων των λαϊκών στρωμάτων προς το καθεστώς, και της επανόδου της εγκληματικότητας σε μια ατμόσφαιρα πολιτικής αστάθειας. Ποικιλία των μορφών εγκλεισμού[137]: κέντρα «πρόληψης», φυλακές (μεταξύ των οποίων ορισμένες πολύ ειδικές εγκαταστάσεις για τα έκπτωτα κομματικά στελέχη), κανονικά *λαογκάι*, καθώς και οι «ελαφρύτερες» μορφές εγκλεισμού, το *laojiao* και το *jiuye*. Τα *κέντρα κράτησης* λειτουργούν ως κόσκινο για την είσοδο στο σωφρονιστικό αρχιπέλαγος· 2.500 περίπου στον αριθμό, τοποθετημένα στις πόλεις, όπου οι υπόδικοι υποβάλλονταν σε ανάκριση, η διάρκεια της οποίας ποικίλει εξαιρετικά (μπορούσε να φτάσει μέχρι μία δεκαετία!)· οι μικρότερες από δύο χρόνια ποινές εκτίονται συχνά εκεί. Οι φυλακές, όπου βρίσκουμε μόνο το 13% των κρατουμένων, είναι τουλάχιστον χίλιες και εξαρτώνται κατά κανόνα απευθείας από τις κεντρικές αρχές· παίζουν ρόλο αντίστοιχο με εκείνον των δικών μας «πτερύγων υψηλής ασφαλείας»· τρόφιμοί τους είναι, υπό ενισχυμένη επίβλεψη, βαρυποινίτες (ιδιαίτερα σε θανατικές καταδίκες με διετή αναστολή, ιδιομορφία του κινεζικού δικαίου που μεταφράζεται στην πλειονότητα των

περιπτώσεων σε χάρη λόγω «ειλικρινούς μεταμέλειας»), και οι «ειδικής ευαισθησίας» φυλακισμένοι (υψηλόβαθμα στελέχη, ξένοι, εκκλησιαστικοί παράγοντες, σχισματικοί, κατάσκοποι κ.λπ.). Οι συνθήκες ζωής, πολύ διαφορετικές, μπορεί να μην είναι πάρα πολύ κακές (η Φυλακή αρ. 1 του Πεκίνου, όπου τρώνε μέχρι χορτασμού, κοιμούνται πάνω σε στρώμα εδάφους και όχι σε ξύλινα σανίδια –«ένα όνειρο» γι' αυτούς που φτάνουν εκεί από άλλο μέρος του αρχιπελάγους[138]–, είναι η πρότυπη εγκατάσταση που επιδεικνύουν στους υψηλούς φιλοξενούμενους)· αλλά η πειθαρχία, ιδιαίτερα αυστηρή, η δριμύτητα της υποχρεωτικής βιομηχανικής εργασίας, η ένταση της ιδεολογικής πίεσης ωθούν συχνά τους κρατουμένους να εκλιπαρούν τη μεταφορά τους «στον ελεύθερο αέρα», σε ένα ωραιοποιημένο στη φαντασία τους στρατόπεδο εργασίας.

Έτσι η μεγάλη μάζα των κρατουμένων βρίσκεται σε τεράστια στρατόπεδα εργασίας, διάσπαρτα σε όλη τη χώρα· τα πιο αχανή και με τον περισσότερο πληθυσμό βρίσκονται στις ερημικές ζώνες του βορρά της Μαντζουρίας, της Έσω-Μογγολίας, του Θιβέτ, του Ξινγιάνγκ και κυρίως του Κινγκχάι, μιας πραγματικής «σωφρονιστικής επαρχίας»[139], ένα είδος κινεζικής Κολύμα με κλίμα καυτό το καλοκαίρι, παγερό το χειμώνα... Το στρατόπεδο αρ. 2 είναι ίσως το μεγαλύτερο της Κίνας, με τουλάχιστον 50.000 έγκλειστους[140]. Τα στρατόπεδα των απομακρυσμένων περιοχών της δυτικής και της βορειοανατολικής περιοχής έχουν τη φήμη ότι είναι πολύ σκληρά, αλλά στο σύνολό τους οι ρυθμοί εργασίας είναι περισσότερο κουραστικοί στις βιομηχανίες-φυλακές των αστικών ζωνών παρά στα μεγάλα σωφρονιστικά αγροκτήματα του Κράτους. Εξαρτώμενοι βασικά από την επαρχιακή ή κοινοτική διοίκηση (η Σαγκάη έχει το δικό της δίκτυο το οποίο απλώνεται σε πολλές επαρχίες), οι κρατούμενοι έχουν στο σύνολό τους την ίδια γεωγραφική προέλευση (δεν συναντούμε Θιβετιανούς κρατούμενους στην ανατολική Κίνα)· σε αντίθεση με την ΕΣΣΔ, τα στρατόπεδα εντάσσονται στις τοπικές ή περιφερειακές οικονομικές στρατηγικές, και δεν συμμετέχουν παρά μόνον ευκαιριακά σε σχέδια εθνικού εύρους, όπως η «σιδηροδρομική γραμμή φιλίας» με κατεύθυνση τη σοβιετική Κιργισία, της οποίας η ολοκλήρωση διεκόπη εδώ και τριάντα χρόνια εξαιτίας του σινοσοβιετικού σχίσματος...

Ο πληθυσμός των στρατοπέδων διαιρείται σε τρεις ομάδες με αρκετά διαφορετική κατάσταση. Η πιο σημαντική μάζα, και κυρίως η πιο μόνιμη, αντιπροσωπεύεται επί Μάο από τους έγκλειστους στα καθ' αυτό *λαογκάι*, όρο που μπορούμε να μεταφράσουμε ως «αναμόρφωση[141] μέσω της εργασίας». Αυτοί οι καταδικασμένοι σε ποινές μεσαίας ή μακράς διάρκειας είναι οργανωμένοι στρατιωτικά (λόχοι, τάγματα, συντάγματα κ.λπ.)· έχουν χάσει τα πολιτικά τους δικαιώματα, δεν παίρνουν κανένα μισθό και δεν τους επιτρέπεται παρά σπάνια να δέχονται επισκέψεις. Στα ίδια στρατόπεδα, και πιο σπάνια σε ειδικές εγκαταστάσεις, βρίσκουμε επίσης τους προορισμένους σε «επανεκπαίδευση δια της εργασίας», ή *laojiao*. Πρόκειται για μια μορφή διοικητικής κράτησης, η οποία δημιουργήθηκε το 1957, στο πιο κρίσιμο σημείο της Αντιδεξιάς εκστρατείας· συστηματοποιεί κατά κάποιο τρόπο τις πρακτικές της ημινόμιμης φυλάκισης της Ασφάλειας. Τα θύματα δεν έχουν καταδικαστεί (άρα δεν υπάρχει καθορισμένο όριο για τη φυλάκισή τους), δεν χάνουν τα πολιτικά τους δικαιώματα (αλλά δεν υπάρχει εκλογικό κέντρο στα στρατόπεδα...) και παίρνουν έναν μικρό μισθό (αλλά το μεγαλύτερο μέρος παρακρατείται για την τροφή και το κατάλυμα). Τα σφάλματα που τους αποδίδουν είναι αρκετά ελαφρά και η διαμονή τους στο *laojiao*

δεν ξεπερνά καταρχήν μερικά χρόνια· αλλά τους δίνουν να καταλάβουν χωρίς περιστροφές ότι πολλά εξαρτώνται από τη συμπεριφορά τους... Η πειθαρχία, οι συνθήκες κράτησης και εργασίας στο *laojiao* μοιάζουν πολύ στην πράξη με εκείνες του *λαογκάι*· άλλωστε, η Ασφάλεια διοικεί το ένα όπως και το άλλο.

Λίγο πιο «προνομιούχοι» είναι οι «απασχολούμενοι σε υποχρεωτικές εργασίες» του *jiuye*, που μερικές φορές αποκαλούνται «ελεύθεροι εργαζόμενοι». Αυτή η ελευθερία είναι περιορισμένη, αφού δεν έχουν το δικαίωμα να εγκαταλείψουν τον τόπο εργασίας τους, συχνά ένα στρατόπεδο, παρά μόνο με μία ή δύο ετήσιες άδειες. Τους μεταχειρίζονται καλύτερα, πληρώνονται λίγο περισσότερο από ό,τι στα *laojiao*, μπορούν να φέρουν τις οικογένειές τους ή να παντρευτούν· αλλά ζουν σε συνθήκες που κατά το ήμισυ θυμίζουν φυλακή. Πρόκειται στην πράξη για «βαλβίδες αποσυμπίεσης» των στρατοπέδων, όπου στοιβάζονται οι «απελευθερωμένοι», συχνά για το υπόλοιπο της ζωής τους: στη δεκαετία του '60, 95% αυτών που ξέφυγαν από τα *λαογκάι* θα απασχοληθούν στα *jiuye*, και 50% ακόμη στην αρχή της δεκαετίας του '80, καθώς και 20% με 30% των παλιών του *laojiao*[142]. Αποκομμένοι από τον τόπο προέλευσής τους, έχοντας χάσει το επάγγελμά τους και το δικαίωμα διαμονής σε πόλη, γενικά διαζευγμένοι (η σύζυγος υποχρεώνεται σταθερά από τις αρχές να χωρίσει από τον «εγκληματία»), ύποπτοι δια βίου επειδή υπέπεσαν σε λάθη, το πιο θλιβερό είναι ότι συχνά δεν έχουν άλλο μέρος για να πάνε κι έτσι υποτάσσονται στην κατάστασή τους... Μην έχοντας πια τίποτε να ελπίζουν, προκαλούν τον οίκτο ακόμη και των κρατουμένων στα *λαογκάι*: «Οι ελεύθεροι εργαζόμενοι, που αρχίσαμε να γνωρίζουμε, αποτελούν μια θλιβερή ομάδα. Θα έλεγε κανείς ότι στ' αλήθεια βρίσκονταν στη φυλακή σαν να ήταν σπίτι τους. Ήταν τεμπέληδες, χωρίς προσόντα και βρόμικοι. Κατά τα φαινόμενα είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τίποτε δεν άξιζε τον κόπο, και κατά μία έννοια είχαν δίκιο. Ήταν συνεχώς πεινασμένοι, κάτω από τις διαταγές φρουρών και φυλάκων, και τη νύχτα έγκλειστοι ακριβώς όπως κι εμείς. Η μόνη διαφορά μεταξύ της δικής μας κατάστασης και της δικής τους, ήταν το προνόμιο που είχαν να επισκέπτονται την οικογένειά τους. Τίποτε άλλο δεν μετρούσε. Βέβαια, έπαιρναν επίσης και έναν μισθό, αλλά έπρεπε να τον ξοδεύουν για την τροφή και τα ρούχα, που δεν ήταν πλέον δώρα της κυβέρνησης. Αυτοί οι ελεύθεροι εργαζόμενοι δεν νοιάζονταν για τίποτα»[143]. Επί Μάο κάθε καταδίκη είναι στην πράξη, τις περισσότερες φορές, ισόβια καταδίκη.

Αναζητώντας τον «καινούργιο άνθρωπο»

Ο επ' αόριστον εγκλεισμός συνιστά θεμελιώδη αντίφαση προς το ίδιο το σχέδιο του σωφρονιστικού συστήματος που τόσο εκθειάζεται: την αναμόρφωση του κρατουμένου, τη μετατροπή του σε έναν «καινούργιο άνθρωπο». Πράγματι, λέει ο Ζαν Λυκ Ντομενάκ, το σύστημα διακηρύσσει με επιμονή ότι «η κράτηση δεν είναι τιμωρία, αλλά μια ευκαιρία για τον εγκληματία να αποκατασταθεί»[144]. Ένα εσωτερικό έγγραφο της Ασφάλειας συγκεκριμενοποιεί τη διαδικασία με βάση την οποία αρμόζει να αντιμετωπίζεται ο κατηγορούμενος: «Δεν μπορεί να υπαχθεί στη δικαιοδοσία του νόμου παρά μόνο αν έχει πρώτα αναγνωρίσει τα εγκλήματά του. Η παραδοχή των εγκλημάτων του είναι υποχρεωτική προϋπόθεση, η υποταγή στο νόμο είναι η απαρχή της

αναμόρφωσης. Παραδοχή και υποταγή είναι τα δύο πρώτα μαθήματα που πρέπει να διδάξουμε στον φυλακισμένο και να κρατήσει στο μυαλό του σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας αναμόρφωσης». Όταν διαρρήξει τους δεσμούς του με το παρελθόν, ο φυλακισμένος μπορεί να αρχίσει να δέχεται τις «σωστές ιδέες»: «Είναι επιτακτικό να αποκαταστήσουμε τις τέσσερις βασικές εκπαιδευτικές αρχές για να ξαναβάλουμε τις πολιτικές ιδέες του εγκληματία σε σωστή κατεύθυνση: το μαρξισμό-λενινισμό, την πίστη στο μαοϊσμό, στο σοσιαλισμό, στο Κομμουνιστικό Κόμμα και στη δημοκρατική δικτατορία του λαού»[145]. Συνεπώς, τα σωφρονιστικά καταστήματα είναι πριν απ' όλα τόποι εκπαίδευσης γι' αυτούς τους «κακούς μαθητές», που είναι άτακτοι και λίγο αργόστροφοι. «Καλώς ήρθατε, νέοι σύντροφοί μας σπουδαστές!», έτσι γράφει το πανό που υποδέχεται τον Πασκουαλινί σε ένα στρατόπεδο εργασίας[146]. Η μελέτη είναι οτιδήποτε εκτός από κενό γράμμα: σε όλη την περίοδο της εκπαίδευσης, διαρκεί δύο ώρες την ημέρα το λιγότερο, το βράδυ μετά το φαγητό, μέσα στο κελλί· αλλά, αν οι «πρόοδοι» ορισμένων φυλακισμένων είναι ανεπαρκείς, ή όσο διαρκούν οι πολιτικές εκστρατείες, μπορεί να επεκταθεί σε όλη τη μέρα, τη βδομάδα, ακόμη και ολόκληρο το μήνα. Σε πολλές περιπτώσεις, μια περίοδος «συνεχούς εκπαίδευσης», που μπορεί να διαρκεί από δεκαπέντε ημέρες μέχρι τρεις μήνες, χρησιμεύει ως προκαταρκτική δοκιμασία για την είσοδο στο σωφρονιστικό σύμπαν[147]. Οι συνεδριάσεις εκτυλίσσονται στη βάση ενός εξαιρετικά άκαμπτου τελετουργικού, στη διάρκεια του οποίου απαγορεύεται αυστηρά να περπατήσει κάποιος, να σηκωθεί όρθιος (ακόμη και για να αλλάξει θέση καθιστός πρέπει να ζητήσει άδεια), να φλυαρεί... και να κοιμάται, τάση συνεχής, κυρίως αν την ημέρα η δουλειά ήταν σκληρή. Ο Πασκουαλινί, μεγαλωμένος με τις αρχές του καθολικισμού, κατάπληκτος ξαναβρήκε το διαλογισμό, την εξομολόγηση και τη μετάνοια να έχουν μετατραπεί σε μαρξιστικές-λενινιστικές πρακτικές – με μόνη διαφορά την υποχρεωτικά συλλογική και δημόσια διάσταση αυτών των πράξεων: ο στόχος δεν είναι η αποκατάσταση της σχέσης μεταξύ ανθρώπου και Θεού, αλλά η διάλυση του ατόμου μέσα σε μια μάζα ολοκληρωτικά υποταγμένη στο Κόμμα. Για να υπάρχει ποικιλία, οι συνεδριάσεις που ήταν αφιερωμένες στην εξομολόγηση (υποχρεωτικά πολύ λεπτομερή) του τάδε κρατουμένου εναλλάσσονται με τις σχολιασμένες αναγνώσεις της *Λαϊκής Ημερησίας* (στη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης θα είναι τα *Άπαντα* του προέδρου Μάο – τον τόμο με τα *Αποφθέγματά* του έπρεπε να τον έχουν συνέχεια μαζί τους) ή τις «συζητήσεις» πάνω σε ένα συμβάν που κρινόταν κατάλληλο για διαφώτιση.

Ωστόσο, σε όλες τις περιπτώσεις ο στόχος είναι ο ίδιος: το «σβήσιμο» της προσωπικότητας. Ο αρχηγός του κελλιού, φυλακισμένος και ο ίδιος, αρκετά συχνά παλιό μέλος του ΚΚΚ, παίζει εδώ έναν θεμελιώδη ρόλο: «Μας παρότρυνε ακούραστα σε ομαδικές συζητήσεις ή σε ηθικοπλαστικές ιστορίες. Όλα τα άλλα θέματα στα οποία θα μπορούσαν να περιπλανηθούν οι σκέψεις μας –η οικογένεια, η τροφή, τα σπορ, οι διασκεδάσεις ή, βεβαίως, το σεξ– ήταν απολύτως απαγορευμένα. "Μπροστά στην κυβέρνηση οφείλουμε να μελετάμε μαζί και να επιβλέπουμε οι μεν τους δε", αυτό ήταν το γνωμικό, και ήταν γραμμένο παντού μες στη φυλακή»[148]. Έπρεπε να αποκαθαρθούν, να αναγνωρίσουν ότι είχαν διαπράξει κακές πράξεις γιατί ήταν κακοί: «Σε όποια κατηγορία κι αν ανήκουμε, έχουμε όλοι διαπράξει τα εγκλήματά μας, γιατί κάναμε πολύ κακές σκέψεις», βεβαιώνει ο αρχηγός του κελλιού[149]. Κι αν ήταν όλοι τους έτσι, το λάθος τους αποδιδόταν στη μόλυνση από τις καπιταλιστικές, τις ιμπε-

ριαλιστικές και τις αντιδραστικές ιδέες: όλα τα εγκλήματα είναι σε τελευταία ανάλυση πολιτικά σε μια κοινωνία όπου τίποτε δεν ξεφεύγει από την πολιτική.

Η λύση είναι απλή: αλλαγή των ιδεών και αποδοχή του καλουπιού που θα σας κάνει έναν ακόμη επαναστάτη με εργατική φόρμα, αν όχι κι έναν ήρωα τύπου Λέι Φενγκ, αυτού του στρατιώτη που ήταν πολύ υπερήφανος όντας ένα μικρό ανεγκέφαλο γρανάζι στην υπηρεσία τού Σκοπού και ο οποίος, αφού είχε την τύχη να πεθάνει σε διατεταγμένη υπηρεσία, παρουσιάστηκε, στις αρχές της δεκαετίας του '60, από τον στρατάρχη Λιν Μπιάο ως πρότυπο προς μίμηση: «Ο φυλακισμένος μαθαίνει πολύ γρήγορα να μιλάει με συνθήματα που δεν τον δεσμεύουν σε τίποτα. Ο κίνδυνος που ελλοχεύει, είναι ότι μπορεί να καταλήξει να σκέφτεται μόνο με συνθήματα. Η πλειονότητα υποκύπτει σε αυτό»[150].

Ούρα και διαλεκτική.

Ένα κρύο και ανεμοδαρμένο βράδυ, την ώρα της μελέτης, άφησα το κελλί για να πάω να ουρήσω. Όταν ο παγωμένος βορειοδυτικός αέρας με χτύπησε στο πρόσωπο, ένιωσα λιγότερο πρόθυμος να διασχίσω τα διακόσια μέτρα που με χώριζαν από τις τουαλέτες. Περπάτησα μέχρι μια αποθήκη και ούρησα πάνω στον τοίχο της. Άλλωστε, συλλογιζόμουν, κανείς δεν θα με έβλεπε στο σκοτάδι.

Έκανα λάθος. Μόλις που είχα τελειώσει και δέχτηκα μια δυνατή κλοτσιά από πίσω. Στρέφοντας, δεν μπόρεσα να διακρίνω περισσότερο από μια σιλουέτα, αλλά η φωνή ήταν φωνή φρουρού.

«Λοιπόν, δεν ξέρετε τους κανόνες υγιεινής;» ρώτησε. «Ποιος είστε;»

Είπα το όνομά μου κι αυτό που ακολούθησε ήταν ένα μάθημα που δεν θα ξεχάσω ποτέ. [...]

«Παραδέχομαι ότι έκανα λάθος, φρουρέ, αλλά ό,τι έκανα ήταν μια παράβαση του κανονισμού της φυλακής, ενώ εσείς παραβιάσατε το νόμο. Τα μέλη της κυβέρνησης δεν έχουν δικαίωμα να χτυπούν τους φυλακισμένους. Η σωματική βία είναι απαγορευμένη».

Επικράτησε σιωπή στη διάρκεια της οποίας η σιλουέτα σκεφτόταν, και περίμενα το χειρότερο.

«Αυτό που λέτε είναι σωστό, Μπάο», είπε ήρεμα και σε τόνο μετρημένο. «Αν παραδεχτώ ότι έκανα λάθος –και θα ανακινήσω το θέμα στην προσεχή μας συνέλευση αυτοκριτικής [στις συνελεύσεις των φρουρών]–, είστε έτοιμος να γυρίσετε στο κελλί σας και να μου γράψετε μια πλήρη ομολογία;»

Έμεινα έκπληκτος από την αντίδρασή του. Και συγκινημένος, επίσης: γιατί είχα σχέσεις με έναν φρουρό ο οποίος παραδεχόταν το λάθος του μπροστά σε έναν φυλακισμένο! [...]

«Ναι. Βεβαίως και θα το κάνω».

[...] Κάθισα στη θέση μου και άρχισα να ετοιμάζω μια ομολογία. Κατά τη διάρκεια του εβδομαδιαίου ελέγχου της συνείδησης, μερικές ημέρες αργότερα, τη διάβασα δυνατά γιά να ακούσει όλο το κελλί.

«Επιφανειακά, αυτό που έκανα μπορεί να μη μοιάζει ιδιαίτερα σοβαρό», πρόσθεσα όταν τέλειωσα την ανάγνωση, «αλλά, αν εξετάσει κανείς τα πράγματα από πιο κοντά, η πράξη μου δείχνει ότι δεν σέβομαι τις διδαχές της κυβέρνησης και ότι ανθίσταμαι στην αναμόρφωση. Ουρώντας έτσι, φανέρωσα με ύπουλο τρόπο την οργή μου. Ήταν μια δειλή πράξη. Ήταν σαν να έφτυνα την ίδια την κυβέρνηση με τη σκέψη ότι δεν με βλέπει κανείς. Δεν μπορώ παρά να ζητήσω από την κυβέρνηση να με τιμωρήσει όσο πιο αυστηρά γίνεται».

Έστειλα την ομολογία στον φρουρό Γιανγκ και περίμενα. Ετοιμαζόμουν ήδη, κάνοντας κουράγιο, να υποστώ μια νέα ποινή φυλάκισης. Δυο βράδια αργότερα, ο Γιανγκ μπήκε στο κελλί με την ετυμηγορία του.

«Πριν από μερικές ημέρες», είπε, «ένας από εσάς θεώρησε ότι είναι υπεράνω του νόμου και έκανε ένα σοβαρό σφάλμα. [...] Αυτή τη φορά τον απαλλάσσουμε, αλλά μη νομίσετε ότι αυτό σημαίνει πως κάθε φορά θα ξεγλιστράτε γράφοντας ένα γράμμα συγγνώμης»[151].

Η υποτιθέμενη «πλύση εγκεφάλου» που έχουν περιγράψει ορισμένοι Δυτικοί, δεν είναι τίποτε περισσότερο από αυτό: επί της ουσίας τίποτε το ιδιαίτερο, η σκληρή επιβολή μιας χονδροειδούς ιδεολογίας, η οποία είχε τόσο μεγαλύτερη ανταπόκριση όσο πιο απλοϊκά ήταν τα ζητήματα στα οποία αναφερόταν. Πρόκειται κυρίως για την προσπάθεια να μην αφήσουν στον κρατούμενο την παραμικρή ευκαιρία για αυτόνομη έκφραση. Τα μέσα είναι πολυάριθμα. Τα πιο αυθεντικά είναι ο συστηματικός υποσιτισμός (βλ. κείμενο στο παρακάτω πλαίσιο), που αδυνατίζει την αντίσταση καθώς και την εσωτερική ζωή, και ο διαρκής κορεσμός από το μήνυμα της ιδεολογικής ορθοδοξίας, σε ένα πλαίσιο όπου δεν διέθετε κανείς ούτε ελεύθερο χρόνο (μελέτη, εργασία, αγγαρείες γεμίζουν εντελώς τις μεγάλες ημέρες), ούτε χώρο δικό του (κελλιά υπερπλήρη, φως αναμμένο όλη τη νύχτα, άδεια για κατοχή ελάχιστων προσωπικών αντικειμένων), ούτε προφανώς την παραμικρή ελευθερία να εκφράσει μια δική του άποψη: όλες οι παρεμβάσεις (υποχρεωτικές άλλωστε) σε μια συζήτηση σημειώνονται λεπτομερώς και καταχωρούνται στο φάκελο του καθενός. Το 1959, η έκφραση μιας ελαφράς έλλειψης ενθουσιασμού για την κινεζική επέμβαση στο Θιβέτ στοίχισε ακριβά στον Πασκουαλινί. Άλλη πρωτοτυπία: η ανάθεση στους φυλακισμένους τού μεγαλύτερου μέρους της ιδεολογικής δουλειάς, γεγονός που αποδεικνύει το υψηλό επίπεδο αποτελεσματικότητας του συστήματος. Ελέγχουν οι μεν τους δε, εκτιμούν τα αποτελέσματα των συντρόφων τους ως προς την εργασία που έχουν φέρει εις πέρας (και άρα τις μερίδες της τροφής), αποφαίνονται σχετικά με το βαθμό «αναμόρφωσης» των υποψήφιων να απελευθερωθούν· και, κυρίως, ασκούν κριτική στους συντρόφους του κελλιού για να τους ωθήσουν σε μια πλήρη αυτοκριτική αλλά και για να αποδείξουν ότι οι ίδιοι έχουν προοδεύσει[152].

Το όπλο της τροφής.

Κι άλλωστε υπήρχε η τροφή – το μοναδικό σημαντικό πράγμα, η πιο μεγάλη χαρά και το πιο ισχυρό κίνητρο όλου του σωφρονιστικού συστήματος. Είχα την κακή τύχη να φτάσω στην Αλέα της Ομίχλης πάνω στα Χόρτα[153] ένα μήνα μόνο ύστερα από την εισαγωγή της διατροφής με δελτίο ως επίσημου μέρους της τεχνικής των ανακρίσεων. Το απελπιστικά λιγοστό και νερουλό καλαμποκάλευρο, οι μικρές σκληρές γαλέτες του *wo 'tou*[154] κι η μερίδα απ' τα λαχανικά έγιναν το κέντρο της ζωής μας και το θεμελιώδες αντικείμενο της πιο βαθιάς προσοχής μας. Καθώς η διατροφή με το δελτίο συνεχιζόταν και εμείς αδυνατίζαμε, μάθαμε να τρώμε κάθε κομμάτι με ατέλειωτη προσήλωση, κάνοντάς το να διαρκεί όσο το δυνατόν περισσότερο. Στα στρατόπεδα εργασίας κυκλοφορούσαν φήμες και ιστορίες για την ποιότητα και την ποσότητα της τροφής. Αυτές οι πληροφορίες, το έμαθα αργότερα,

ήταν συχνά προκατασκευασμένες και τις είχαν επινοήσει οι ανακριτές για να ενθαρρύνουν τους κρατούμενους να ομολογούν. Μετά από ένα χρόνο σε τέτοιο καθεστώς, ήμουν έτοιμος να παραδεχτώ πρακτικά οτιδήποτε προκειμένου να αποκτήσω περισσότερη τροφή.

Η έλλειψη της τροφής ήταν μελετημένη με θαυμαστό τρόπο: μας έδιναν αρκετή για να μας κρατήσουν στη ζωή, αλλά ποτέ αρκετή ώστε να ξεχάσουμε την πείνα μας. Κατά τη διάρκεια των δεκαπέντε μηνών στο ανακριτικό κέντρο, έφαγα ρύζι μία μόνο φορά και κρέας ποτέ. Έξι μήνες ύστερα από τη σύλληψή μου, η κοιλιά μου ήταν εντελώς ίσια και οι αρθρώσεις μου άρχισαν να μελανιάζουν με την απλή επαφή του σώματος με το κοινό μας κρεβάτι. Το δέρμα στους γλουτούς μου κρεμόταν όπως τα στήθη μιας γριάς γυναίκας. Η όρασή μου είχε θολώσει και έχανα την ικανότητα αυτοσυγκέντρωσης. Έφτασα σε ένα είδος ρεκόρ αβιταμίνωσης όταν κατάφερα τελικά να κόβω τα νύχια των ποδιών μου με το χέρι, χωρίς να χρησιμοποιώ νυχοκόπτη. Τα μαλλιά μου άρχισαν να πέφτουν. [...]

«Η ζωή ποτέ δεν ήταν τόσο άσχημη όσο σήμερα», μου είπε ο Λου. «Είχαμε ένα πιάτο ρύζι μια φορά στο δεκαπενθήμερο, αληθινό λευκό ψωμί στο τέλος κάθε μήνα και λίγο κρέας στις μεγάλες γιορτές, όπως την Πρωτοχρονιά, την 1η Μαΐου και την 1η Οκτωβρίου[155]. Δεν ήταν τόσο άσχημα».

Η αλλαγή οφειλόταν στο εξής: μια λαϊκή αντιπροσωπία είχε έρθει να επιθεωρήσει τη φυλακή κατά την περίοδο των Εκατό Λουλουδιών[156]. Είχαν φρίξει βλέποντας τους κρατούμενους να χορταίνουν την πείνα τους. Ήταν ανεπίτρεπτο, είχαν καταλήξει, να απολαμβάνουν επίπεδο ζωής ανώτερο από εκείνο πολλών χωρικών, αυτοί οι αντεπαναστάτες, κατακάθια της κοινωνίας και εχθροί του λαού. Από τον Νοέμβριο του 1957, δεν υπήρχε πια ρύζι, ούτε κρέας ούτε αλεύρι στις γιορτινές ημέρες.

Η έλλειψη τροφής μας βασάνιζε σε τέτοιο σημείο ώστε τρελαινόμαστε, με μια έννοια. Ήμασταν έτοιμοι για όλα. Αυτό ήταν το τέλειο κλίμα για τις ανακρίσεις. Αρχίσαμε όλοι να ζητάμε να μας στείλουν σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας. Κανείς δεν έφευγε από την Αλέα της Ομίχλης πάνω στα Χόρτα χωρίς να δικαιολογήσει την αίτησή του γραπτώς. Υπήρχε και μια επίσημη αίτηση: «Σας παρακαλώ να μου επιτρέψετε να δείξω τη μεταμέλειά μου για τα λάθη μου δουλεύοντας στα στρατόπεδα».

Αργότερα, όποιες κι αν ήταν οι ανυπόφορες συνθήκες που έπρεπε να υπομείνουμε στα στρατόπεδα, οποιοσδήποτε φύλακας μπορούσε να μας πει χωρίς να ψεύδεται ότι ήμασταν εκεί μόνο και μόνο επειδή το είχαμε ζητήσει[157].

Τα άλλα μέσα πίεσης πάνω στον κρατούμενο είναι πιο κλασικά. Το δέλεαρ είναι μια υπόσχεση επιείκειας εφόσον ομολογήσει κανείς τα «εγκλήματά» του, εφόσον συμπεριφέρεται σύμφωνα με τα πρότυπα και συμμετέχει ενεργά στην «αναμόρφωση» των συντρόφων του, και με την προϋπόθεση να καταγγέλλει τους «συνενόχους» του, ή τους ανυπότακτους συγκρατούμενούς του (πρόκειται για ένα θεμελιώδες τεστ ειλικρίνειας όσον αφορά την αναμόρφωση: «η καταγγελία των άλλων είναι μια εξαιρετική μέθοδος σωφρονισμού»)[158]. Μέσα στο ανακριτικό γραφείο κυριαρχεί ένα πανό που γράφει: «Συγγνώμη γι' αυτούς που ομολογούν· αυστηρότητα γι' αυτούς που αντιστέκονται· λύτρωση γι' αυτούς που αποκτούν αξίες· ανταμοιβή γι' αυτούς που κατακτούν μεγάλες αξίες»[159]. Πολλοί κατάδικοι με βαριές ποινές, ελπίζοντας να μειωθεί η ποινή τους, παρίσταναν τους ένθερμους προπαγανδιστές. Το πρόβλημα –ο Πασκουαλινί δίνει γι' αυτό πολλά παραδείγματα– είναι ότι δεν έβρισκαν καμία ανταπόδοση: είτε η «καλή συμπεριφορά» τους δεν εμποδίζει μια βαριά καταδίκη, είτε, επειδή οι ποινές συχνά αναγγέλλονται μόνο προφορικά (ο κατηγορούμενος είναι συνήθως απών από τη δίκη του), μια «μείωση» επαναφέρει πρακτικά τη διάρκεια της κράτησης στο χρόνο

που προβλεπόταν εξαρχής. Ένας γέρος κρατούμενος λέει τα πράγματα με το όνομά τους: «Οι κομμουνιστές δεν νιώθουν υποχρεωμένοι να κρατήσουν τις υποσχέσεις που δίνουν στους εχθρούς τους. Προκειμένου να βρουν μέσα να πετύχουν τους σκοπούς τους, δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν όλες τις μηχανορραφίες και τις απάτες που μπορούν να τους χρησιμεύσουν –και εδώ συμπεριλαμβάνονται οι απειλές και οι υποσχέσεις [...] Και θυμήσου μια άλλη λεπτομέρεια: οι κομμουνιστές δεν δείχνουν τον παραμικρό σεβασμό γι' αυτούς που αλλαξοπιστούν»[160].

Το ραβδί είναι δυστυχώς περισσότερο πειστικό. Η αύξηση της ποινής δεν αποτελεί εξαίρεση: εκείνος που δεν υποτάσσεται ομολογώντας, εκείνος που αρνείται να προβεί σε καταγγελίες («η απόκρυψη στοιχείων από την κυβέρνηση είναι έγκλημα υποκείμενο σε τιμωρία»)[161], εκείνος που υποστηρίζει αιρετικές απόψεις, εκείνος που, μη αποδεχόμενος την καταδίκη του, δείχνει ότι δεν αποδέχεται τη «θέληση των μαζών», όλοι αυτοί εκτίθενται σε νέες και βαριές καταδίκες: έτσι είναι δυνατόν κάποιος να περάσει από τα πέντε χρόνια φυλάκισης στα ισόβια... Κι ύστερα υπάρχει το κακό ότι οι κρατούμενοι μπορούν να φτιάχνουν τη ζωή τους οι μεν σε βάρος των δε. Η «καριέρα» του αρχηγού του κελλιού, που εξαρτάται από την ομάδα του, θα βρει εμπόδιο τους δύστροπους και θα υποστηριχθεί από τους καιροσκόπους. Ένα επίπεδο παραπάνω βρίσκεται η «δοκιμασία» ή «πάλη»: τίποτε το αυθόρμητο –το θύμα επιλέγεται από τη διεύθυνση, ο τόπος (κελλί ή αυλή), η στιγμή και η ένταση είναι προκαθορισμένα–, αλλά η ατμόσφαιρα μοιάζει (αν εξαιρέσουμε το φόνο) με τα πογκρόμ των χωρικών της αγροτικής μεταρρύθμισης: «Το θύμα μας ήταν ένας κρατούμενος σαράντα περίπου ετών, ο οποίος κατηγορείτο για ψεύτικη ομολογία. "Ήταν ένας έξαλλος αντεπαναστάτης", ούρλιαζε ένας φρουρός μέσα από έναν χάρτινο τηλεβόα. [...] Κάθε φορά που σήκωνε το κεφάλι για να πει κάτι –αλήθεια ή ψέμα, αυτό δεν μας ενδιέφερε– τον περιλούζαμε με έναν σωρό βρισιές: "Ψεύτη", "Ντροπή της ανθρωπότητας!". Ή ακόμη: "Αλήτη!" [...]. Η δοκιμασία συνεχίστηκε με τον ίδιο τρόπο για τρεις ώρες και κάθε λεπτό που περνούσε κρυώναμε και πεινάγαμε περισσότερο και γινόμασταν πιο άγριοι. Πιστεύω ότι ήμασταν ικανοί να τον ξεσκίσουμε σε κομμάτια για να αποκτήσουμε αυτό που θέλαμε. Αργότερα, όταν είχα το χρόνο να σκεφτώ, κατάλαβα ότι περνούσαμε κι εμείς τη δοκιμασία ταυτόχρονα, και ότι με αυτήν μάς προετοίμαζαν πνευματικά ώστε να αποδεχτούμε τη θέση της κυβέρνησης συναινώντας με πάθος, ανεξάρτητα από τα χαρίσματα του ανθρώπου στον οποίο επιτιθέμεθα»[162].

Είναι κατανοητό ότι, σε παρόμοιες συνθήκες, η τεράστια πλειονότητα των κρατουμένων φανερώνει σύντομα όλα τα εξωτερικά σημάδια της υποταγής. Αυτό μόνο δευτερευόντως έχει σχέση με τις ιδιομορφίες της κινεζικής ταυτότητας: με λιγότερο απάνθρωπη μεταχείριση, πολλοί αιχμάλωτοι του γαλλικού πολέμου της Ινδοκίνας, αντιμέτωποι με την ίδια πολιτική της αναμόρφωσης, ακολούθησαν την ίδια πορεία[163]. Η αποτελεσματικότητα της αναμόρφωσης έγκειται στο συνδυασμό δυο ισχυρών μέσων ψυχολογικής πίεσης: της ριζικής στροφής στην παιδική ηλικία, όπου το Κόμμα και η διοίκηση γίνονται ο πατέρας και η μητέρα και μαθαίνουν και πάλι στον κρατούμενο να μιλάει, να περπατάει (με το κεφάλι κατεβασμένο, τρέχοντας, με τον φύλακα να τον καθοδηγεί φωνάζοντάς του), να ελέγχει την όρεξή του και τα θέματα υγιεινής κ.λπ., στο πλαίσιο μιας σχέσης απόλυτης εξάρτησης· της διάχυσης μέσα στην ομάδα, που είναι υπεύθυνη για τις πράξεις και τα λόγια του καθενός, που αντικαθιστά την οικογένεια την ίδια ώρα που οι επαφές με την πραγματική οικογένεια έχουν καταστεί σχεδόν

αδύνατες, που ωθούν τις συζύγους των κρατουμένων να ζητούν διαζύγιο, τα παιδιά να αρνούνται τον πατέρα τους.

Ποιο είναι ωστόσο το βάθος της αναμόρφωσης; Το να μιλάει κανείς με συνθήματα, να αντιδρά σαν ανδρείκελο, σημαίνει ταυτόχρονα ότι εκμηδενίζεται, ότι υφίσταται μια «ψυχική αυτοκτονία»[164] και ότι προστατεύει τον εαυτό του από τις ενοχλήσεις για να επιβιώσει. Η σκέψη ότι θα ήταν εύκολο να διαφυλάξει την οντότητά του διχάζοντας την προσωπικότητά του, μοιάζει σίγουρα υπερβολικά αισιόδοξη. Αλλά κι εκείνος που καταλήγει να μην απεχθάνεται πια τον Μεγάλο Αδελφό σκέφτεται με όρους χρησιμοθηρικούς παρά πεποίθησης. Ο Πασκουαλινί, παρόλο που αναφέρει ότι, το 1961, «η αναμόρφωσή του είχε τέτοια επιτυχία ώστε ειλικρινά πίστευε αυτά που του έλεγαν οι φύλακες», προσθέτει αμέσως: «Γνώριζα επίσης πολύ καλά ότι ήταν προς το συμφέρον μου να συμπεριφέρομαι κατά το δυνατόν σε συμφωνία με το γράμμα του νόμου»[165]. Επιβεβαίωση των παραπάνω αποτελεί η εξτρεμιστική μαοϊκή θέση ενός επικεφαλής κελλιού: για να αποδείξει τον εργατικό του ζήλο και την πίστη του στο καθεστώς, έπρεπε κανείς να απαιτεί να εργάζεται ακόμη και όταν η θερμοκρασία έφτανε στο μοιραίο όριο των -15^0 C και να ξυπνάει πιο νωρίς από την επιβαλλόμενη ώρα. Ο φύλακας καταλήγει να διακόψει την κατήχηση κρίνοντάς την «εντελώς αντίθετη προς την ορθοδοξία»[166] – και οι κρατούμενοι δείχνουν ανακουφισμένοι. Όπως τόσοι άλλοι Κινέζοι, λίγο πίστευαν σ' αυτήν· πάνω απ' όλα απέβλεπαν στο να μην έχουν προβλήματα.

Εγκληματίας, αναγκαστικά εγκληματίας

Σημειώνουμε ότι ποτέ δεν λήφθηκε υπόψη η πιθανότητα τής ψευδούς καταγγελίας ή της αθώωσης κάποιου. Στην Κίνα, δεν συλλαμβάνουν κάποιον επειδή είναι ένοχος, αλλά είναι ένοχος επειδή συλλαμβάνεται. Στην πράξη, όλες οι συλλήψεις γίνονται από την αστυνομία, όργανο της «λαϊκής κυβέρνησης», που με τη σειρά της διευθύνεται από το Κομμουνιστικό Κόμμα του οποίου ηγείται ο Μάο Τσε Τουνγκ. Όποιος αμφισβητούσε την αιτιολογία της σύλληψής του, σήμαινε ότι αντιτίθετο στην επαναστατική γραμμή του προέδρου Μάο ενώ παράλληλα αποκάλυπτε ακόμη πιο πολύ τον αληθινό του χαρακτήρα του αντεπαναστάτη. Σύμφωνα με την ίδια λογική, ο κάθε φύλακας που γινόταν αντικείμενο αμφισβήτησης για κάτι το ασήμαντο έβαζε τέλος στη συζήτηση αγανακτώντας: «Πώς, τολμάς και αντιμάχεσαι τη λαϊκή κυβέρνηση!» Να αποδέχεσαι τα εγκλήματά σου, να υποκύπτεις σε όλα: αυτή είναι η μόνη αποδεκτή οδός. Μες στο κελλί, προσθέτουν: «Είσαι αντεπαναστάτης. Όλοι μας είμαστε. Διαφορετικά δεν θα βρισκόμασταν εδώ»[167]. Στην παραληρηματική λογική αυτού του συστήματος που λειτουργεί σε κλειστό κύκλωμα, ο κατηγορούμενος οφείλει να παρέχει ο ίδιος τους λόγους της σύλληψής του («Πέστε μας γιατί είσαστε εδώ» είναι συχνά η πρώτη ερώτηση που θέτει ο ανακριτής) και να συντάσσει το προσωπικό του κατηγορητήριο, όπου προτείνει και την ποινή που του «αξίζει». Ενδιάμεσα, διαδοχικές ομολογίες (από τη στιγμή που τίθεται ένα σοβαρό πρόβλημα, πρέπει να ξαναρχίζει την ομολογία από το μηδέν), που μπορεί να απαιτούν μήνες εργασίας και να γεμίζουν εκατοντάδες σελίδων, να εκθέτουν λεπτομερώς δεκαετίες ζωής· τελικά, ανακρίσεις που εκτείνονται γενικά σε μακρές περιόδους και μπορεί να διαρκέσουν μέχρι τρεις χιλιάδες ώρες[168]: «Το

Κόμμα έχει όλο το χρόνο δικό του», έλεγαν. Οι ανακριτές συχνά έπαιζαν με τη στέρηση του ύπνου (που εντεινόταν από τον συχνά νυκτερινό χαρακτήρα των ανακρίσεων), με την απειλή μιας πολύ αυστηρής ποινής –ίσως εκτέλεσης–, ή με την επίσκεψη σε μια τρομακτική αίθουσα βασανιστηρίων εν λειτουργία, η οποία στη συνέχεια παρουσιαζόταν ως «μουσείο»[169].

Η φυσική βία με την κυριολεξία του όρου είναι σπάνια, για το διάστημα μεταξύ των μέσων της δεκαετίας του '50 και της Πολιτιστικής Επανάστασης· ό,τι είναι δυνατόν να μοιάζει με βασανιστήριο, τα χτυπήματα κι ακόμη οι βρισιές, είναι τυπικά απαγορευμένα, και οι κρατούμενοι το γνωρίζουν: μια «υπέρβαση εξουσίας», και έχουν τη μοναδική δυνατότητα να κάνουν τον φρουρό τους να τρέμει. Έτσι, ο τελευταίος καταφεύγει στην έμμεση βία που δεν ομολογείται: τη «δοκιμασία» (στην οποία τα χτυπήματα που *προέρχονται από άλλους φυλακισμένους* επιτρέπονται), ή το κλείσιμο σε αποτρόπαια μπουντρούμια, χωρίς θέρμανση, που αερίζονταν σπάνια, τόσο στενά μερικές φορές που δεν μπορούσε κανείς ούτε να ξαπλώσει, και όπου επιπλέον είναι κατά κανόνα αλυσοδεμένοι ή μονίμως με χειροπέδες (συχνά με τα χέρια πισώπλατα...), πράγμα που καθιστά τα θέματα υγιεινής και τα γεύματα σχεδόν αδύνατα. Ο κρατούμενος, εξευτελισμένος σαν ζώο, πεινασμένος, συνήθως πεθαίνει αν η τιμωρία παραταθεί περισσότερο από οκτώ ημέρες. Οι πολύ σφικτές χειροπέδες σε μόνιμη βάση είναι η μορφή του «οιονεί βασανιστηρίου» που εφαρμόζεται περισσότερο: ο πόνος γρήγορα γίνεται ανυπόφορος, τα χέρια πρήζονται, οι πληγές είναι συχνά αθεράπευτες: «Το σφίξιμο με ειδικές χειροπέδες των καρπών των κρατουμένων ήταν μια μορφή βασανιστηρίου που χρησιμοποιόταν πολύ πλατιά στις φυλακές του Μάο. Συνέβαινε επίσης να περνάνε αλυσίδες στους αστραγάλους των κρατουμένων. Μερικές φορές μάλιστα, στερέωναν τις χειροπέδες σε ένα από τα κάγκελα του παραθύρου, τόσο καλά ώστε ο κρατούμενος δεν μπορούσε ούτε να φάει, ούτε να πιει, ούτε να πάει στην τουαλέτα. Ο στόχος ήταν να υποσκάψουν την ηθική του ατόμου εξευτελίζοντάς το. [...] Καθώς η λαϊκή κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι είχε καταργήσει όλες τις μορφές των βασανιστηρίων, αποκαλούσαν επισήμως αυτή τη διαδικασία "τιμωρία" ή "πειθώ"!»[170]

Αντίσταση στον Μάο.

Την ημέρα της επιστροφής μου στο νοσοκομείο, η φρουρός μού έφερε μια πένα και ένα μελανοδοχείο:

«Αρχίστε να γράφετε την ομολογία σας! Ο ανακριτής περιμένει».

Πήρα το ρολό με τα χαρτιά που μου είχε στείλει ο ανακριτής και είδα ότι, στη θέση των λευκών φύλλων που μου είχαν δώσει το 1966 για να γράψω την αυτοβιογραφία μου, η πρώτη σελίδα έφερε, σε κόκκινο πλαίσιο κάτω από τον τίτλο «Ανώτατη οδηγία», ένα απόφθεγμα του Μάο: «Έχουν μόνο το δικαίωμα να είναι πειθήνιοι και υπάκουοι· δεν έχουν το δικαίωμα να μιλάνε ούτε να αντιδρούν, αν δεν είναι η σειρά τους». Στο κάτω μέρος του φύλλου διάβαζε κανείς: «Υπογραφή του εγκληματία».

Μέσα μου φούντωσε η οργή στη θέα της υβριστικής λέξης «εγκληματίας» και αποφάσισα να μην υπογράψω από κάτω. Αλλά μετά από μια στιγμή περισυλλογής, βρήκα έναν τρόπο να εκμεταλλευτώ την κατάσταση και να ανταποδώσω τα χτυπήματα στους μαοϊκούς.

Κάτω από το ρητό του Μάο, σχεδίασα ένα άλλο πλαίσιο στο οποίο έδωσα επίσης τον τίτλο «Ανώτατη οδηγία» και μέσα στο οποίο έγραφα μια άλλη ρήση του Μάο. Δεν βρισκό-

ταν στο *Κόκκινο Βιβλιαράκι*. αλλά στο δοκίμιό του *Για τη δίκαιη λύση των αντιφάσεων μες στο λαό*. Έλεγε: «Παντού όπου υπάρχει αντεπανάσταση, οφείλουμε προφανώς να την εξοντώσουμε· όταν κάνουμε ένα λάθος, οφείλουμε προφανώς να το διορθώνουμε». [...]

Έδωσα το χαρτί στη φρουρό και το απόγευμα με κάλεσαν για ανάκριση.

Εκτός από τον στρατιωτικό, στο δωμάτιο βρίσκονταν οι ίδιοι άνθρωποι, βλοσυροί – πράγμα που περίμενα αφού είχα αποφασίσει να αντιταχθώ στο δικαίωμά τους να με κρίνουν εκ των προτέρων ένοχη ενώ δεν ήμουν. Χωρίς να περιμένω να μου το ζητήσουν, υποκλίθηκα αμέσως μπροστά στο πορτρέτο του Μάο. Το κομμάτι που είχε διαλέξει ο ανακριτής και διάβασα δυνατά ήταν: «Ενάντια στους λακέδες των ιμπεριαλιστών και αυτούς που εκπροσωπούν τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων και την αντιδραστική κλίκα του Κουόμιτανγκ, πρέπει να ασκήσουμε την εξουσία της δικτατορίας για να τους εξοντώσουμε. Έχουν μόνο το δικαίωμα να είναι πειθήνιοι και υπάκουοι. Δεν έχουν το δικαίωμα να μιλάνε ούτε να αντιδρούν, αν δεν είναι η σειρά τους.»

Το χαρτί που είχα δώσει βρισκόταν μπροστά στον ανακριτή. Όταν κάθισα, αυτός χτύπησε τη γροθιά του στο τραπέζι κοιτώντας με και φώναξε:

«Τι κάνατε εκεί; Μήπως νομίζετε ότι παίζουμε μαζί σας;

– Η συμπεριφορά σας δεν είναι σοβαρή, είπε ο γέρος εργάτης.

– Αν δεν αλλάξετε συμπεριφορά, υπερθεμάτισε ο νεαρός εργάτης, δεν θα βγείτε ποτέ από δω.»

Πριν πω οτιδήποτε, ο ανακριτής πέταξε το γραπτό μου κάτω, σκορπίζοντας τα φύλλα, και σηκώθηκε.

«Γυρίστε στο κελλί σας και ξαναρχίστε από την αρχή!»

Έφτασε ένας φρουρός και με οδήγησε στο κελλί[171].

Η ανάκριση είχε ως στόχο να αποσπάσει την ομολογία (που είχε χαρακτήρα απόδειξης) και τις καταγγελίες που αποδεικνύουν την αυθεντικότητα της «ειλικρίνειάς» της ενώ ταυτόχρονα της δίνουν νόημα από την άποψη του αστυνομικού μηχανισμού: είναι κανόνας ότι τρεις καταγγελίες ισοδυναμούν με σύλληψη, και η αλυσίδα συνεχίζεται... Με ορισμένες εξαιρέσεις, οι μέθοδοι που έχουν προορισμό να σπάσουν τον κρατούμενο είναι κλασικά αστυνομικές: τον θέτουν ενώπιον των αντιφάσεών του, κάνουν πως ξέρουν ήδη τα πάντα γι' αυτόν, αντιπαραβάλλουν την κατάθεσή του με άλλες ομολογίες ή καταγγελίες. Τις τελευταίες τις έχουν αποκτήσει είτε με εξαναγκασμό είτε είναι αυθόρμητες («κουτιά καταγγελιών» υπάρχουν παντού στους δρόμους των πόλεων), και είναι τόσο πολλές ώστε είναι πολύ δύσκολο να κρύψει κανείς ένα σημαντικό κομμάτι από το παρελθόν του. Η ανάγνωση των γραμμάτων κατάδοσης που τον αφορούσαν προκάλεσε την κατάρρευση της αντίστασης του Πασκουαλινί: «...Ήταν μια τρομακτική αποκάλυψη. Ανάμεσα σε αυτές τις εκατοντάδες των σελίδων βρίσκονταν έντυπα καταγγελιών συμπληρωμένα από συναδέλφους, φίλους και ανθρώπους όλων των ειδών που είχα συναντήσει μόνο μία ή δύο φορές [...] – πόσοι άνθρωποι με είχαν προδώσει, ποιους είχα εμπιστευθεί χωρίς δεύτερη σκέψη!»[172] Η Νιεν Τσενγκ, η οποία απελευθερώθηκε το 1973 χωρίς να έχει ομολογήσει (περίπτωση που αποτελεί εξαίρεση η οποία σχετιζόταν με την ακραία επιμονή της, αλλά επίσης με τα πλήγματα που καταφέρθηκαν στον δικαστικό-αστυνομικό μηχανισμό από την Πολιτιστική Επανάσταση), βρέθηκε στη συνέχεια για χρόνια περιστοιχισμένη από συγγενείς, φίλους, μαθητές, βοηθούς που *όλοι* έπρεπε να αναφέρουν στην Ασφάλεια τα σχετικά με αυτήν, πράγμα που μερικές φορές το παραδέχονταν· εκτιμούσαν ότι δεν είχαν άλλη επιλογή[173].

Με το πέρας της ανακριτικής διαδικασίας, πρέπει να υπάρχει ένα «μυθιστόρημα αληθινό» για την ενοχή, «συμπαραγωγή του δικαστή και του υπόδικου», το οποίο αντιπροσωπεύει τη «σημειολογική ανατροπή των πραγματικών γεγονότων»[174]. Το «έγκλημα» πρέπει πράγματι να συνδεθεί με την πραγματική ζωή (είναι πιο εύκολο όταν ο κατήγορος και ο κατηγορούμενος πιστεύουν τουλάχιστον λίγο σε αυτό, πράγμα που πάνω από όλα επιτρέπει την εμπλοκή συνενόχων), αλλά με μια εντελώς νέα ερμηνεία, με τρόπο παρανοϊκό, σαν να αποτελεί τη σταθερή έκφραση μιας ριζικής και οργισμένης πολιτικής αντίθεσης: κατ' αυτόν τον τρόπο, σε ένα γράμμα που προορίζεται για το εξωτερικό, η αναφορά στη μείωση των μερίδων σιταριού στη Σαγκάη την εποχή του Μεγάλου Άλματος γίνεται απόδειξη κατασκοπίας – έστω και αν αυτοί οι αριθμοί είχαν δημοσιευτεί από τον επίσημο Τύπο και ήταν γνωστοί σε όλους τους ξένους της πόλης[175].

Η παραίτηση του εαυτού.

Ένας φυλακισμένος δεν χρειάζεται πολύ χρόνο για να χάσει την εμπιστοσύνη του στον εαυτό του. Στο πέρασμα των ετών, η αστυνομία του Μάο τελειοποίησε τις ανακριτικές μεθόδους της και άγγιξε ένα τέτοιον βαθμό εκλέπτυνσης ώστε αμφιβάλλω αν υπήρχε κάποιος, Κινέζος και μη, που να μπορούσε να της αντισταθεί. Ο στόχος δεν είναι να σας κάνουν να ομολογήσετε ότι η καθημερινή σας ζωή ήταν διεφθαρμένη, ένοχη και υποκείμενη σε τιμωρία, γιατί αυτό δεν αντιστοιχούσε στη δική τους αντίληψη για τη ζωή –την αστυνομική. Η θεμελίωση της επιτυχίας τους εδράζεται στην απελπισία, στην αντίληψη που έχει ο φυλακισμένος του γεγονότος ότι είναι ολοκληρωτικά, για πάντα και χωρίς ελπίδα, στο έλεος των δεσμοφυλάκων του. Στερείται κάθε υπεράσπισης, αφού η σύλληψή του συνιστά την απόλυτη και αδιαμφισβήτητη απόδειξη της ενοχής του. (Κατά τη διάρκεια των χρόνων της φυλάκισής μου, γνώρισα έναν άνθρωπο ο οποίος είχε συλληφθεί κατά λάθος – είχε το ίδιο όνομα με έναν καταζητούμενο. Μετά από μερικούς μήνες, είχε ομολογήσει όλα τα εγκλήματα του άλλου. Όταν ανακαλύφθηκε το σφάλμα, οι αρχές της φυλακής έκαναν παν το δυνατόν για να τον πείσουν να γυρίσει σπίτι του. Ένιωθε τόσο ένοχος ώστε δεν ήθελε να φύγει.) Ο φυλακισμένος δεν έχει δικαίωμα σε δίκη, μόνο σε μια καλορυθμισμένη τελετή που δεν διαρκεί πάνω από μισή ώρα· δεν έχει το δικαίωμα να συμβουλευτεί δικηγόρο, ούτε να κάνει ονομαστική κλήση μαρτύρων με τη δυτική έννοια του όρου[176].

Όταν ανακοινώνεται η καταδίκη, ο κρατούμενος στέλνεται σε στρατόπεδο εργασίας (κρατικό αγρόκτημα, ορυχείο, εργοστάσιο). Παρόλο που η μελέτη, πιο χαλαρή, συνεχίζεται, και η «δοκιμασία» επιβάλλεται περιοδικά σε έναν κατάδικο για να μην του επιτραπεί να σκουριάσει, το ουσιαστικό είναι τώρα να δουλέψει: στην «αναμόρφωση δια της εργασίας», τουλάχιστον ο ένας από τους δύο όρους δεν έχει τίποτε το υποθετικό. Πάνω απ' όλα ο κατάδικος βαθμολογείται για την ικανότητά του να αντέχει σε δώδεκα ώρες εξαντλητικής εργασίας, πόσο μάλλον που το καθεστώς των δύο ημερήσιων γευμάτων, τα οποία είναι κάτι περισσότερο από ελαφρά, παραμένει το ίδιο με εκείνο στο κρατητήριο. Το δέλεαρ πλέον είναι μια μερίδα τροφής για «εργάτες υψηλών επιδόσεων», δέλεαρ που επιβάλλει να ξεπερνιούνται νόρμες ούτως ή άλλως κατά πολύ υψηλότερες από τις νόρμες των «πολιτών». Εξατομικευμένα κατ' αυτόν τον

τρόπο, τα αποτελέσματα υπολογίζονται στο επίπεδο του κελλιού ή του θαλάμου: έτσι προκαλούνται συλλογικοί ανταγωνισμοί (αποκαλούμενοι «εκτοξεύσεις Σπούτνικ» στα τέλη της δεκαετίας του '50) για το ποιος θα αποκτηνωθεί περισσότερο (δεκάξι, δεκαοκτώ ώρες συνεχόμενης εργασίας), προς μεγάλη ευχαρίστηση του σωφρονιστικού προσωπικού. Δεν υφίστανται μέρες ανάπαυσης, παρά μόνο στις μεγάλες γιορτές, στη διάρκεια των οποίων πρέπει ωστόσο να υποστούν τα ατέλειωτα πολιτικά κηρύγματα. Τα ρούχα είναι ανεπαρκέστατα: φοράνε συχνά για χρόνια τα ρούχα που φορούσαν κατά τη σύλληψή τους· χειμωνιάτικα σακάκια δίνονταν μόνο στα στρατόπεδα του βόρειου Μαντσού, αυτής της κινεζικής Σιβηρίας, και ο κανονισμός προβλέπει την παραχώρηση ενός μόνο εσώρουχου... το χρόνο[177].

Η μέση μερίδα διατροφής κυμαίνεται ανάμεσα στα 12 και 15 κιλά σιτάρι το μήνα (αλλά μπορεί να πέσει στα 9 για έναν κρατούμενο που θεωρείται «φυγόπονος»): είναι λιγότερη από ό,τι στα γαλλικά κάτεργα της Παλινόρθωσης, ή ακόμη και από τα σοβιετικά στρατόπεδα, σχεδόν όση και στα βιετναμέζικα στρατόπεδα του 1975-1977[178]. Η έλλειψη βιταμινών ή πρωτεϊνών είναι τρομερή: σχεδόν καθόλου κρέας, ούτε ζάχαρη, ούτε λάδι, λίγα χόρτα ή φρούτα – γεγονός που προκαλεί πολλές κλοπές τροφής, πρόσχημα για αυστηρές τιμωρίες, και «αυτο-σίτιση» (αναζήτηση μικρών ζώων, για παράδειγμα ποντικών, που τους τρώνε ξεραμένους, ή εδώδιμων χόρτων) στα αγροκτήματα. Η ιατρική φροντίδα είναι ελάχιστη (εκτός από τις λοιμώδεις ασθένειες ώς ένα βαθμό), και οι πολύ αδύναμοι, οι πολύ γέροι, οι πολύ απελπισμένοι στέλνονται σε αληθινά στρατόπεδα-νεκροταφεία, όπου οι μερίδες πείνας τους θερίζουν πολύ σύντομα[179]. Το μόνο θετικό σημείο σε σύγκριση με τα κρατητήρια είναι η πιο χαλαρή πειθαρχία σε συνδυασμό με πιο σκληραγωγημένους κρατούμενους, λιγότερο φοβισμένους, πιο έτοιμους να παραβιάσουν τον κανονισμό μόλις γυρίσει την πλάτη του ο φύλακας, που υπακούουν τυπικά στην κωδικοποιημένη και επιβεβλημένη γλώσσα και συμπεριφορά: ένα περιβάλλον πιο ανεκτό από ανθρώπινη σκοπιά, όπου είναι δυνατόν να βρει κανείς την ελάχιστη αλληλεγγύη.

Καθώς ο κρατούμενος αφομοιώνεται στο σύστημα των στρατοπέδων, αυτό που αποτελεί τη μεγάλη τους πρωτοτυπία –η έμφαση στην αναμόρφωση– ξεθωριάζει. Αλλά στο σημείο αυτό, η διαδρομή του ατόμου συναντάει εκείνη της χώρας: ύστερα από τη φάση της «τελειοποίησης» (1954-1965) του *λαογκάι*, που είδε εκατομμύρια κρατουμένων να μεταμορφώνονται σε μικρούς φανατισμένους μαθητές που αυτοπειθαρχούν σχεδόν χωρίς εξωτερική παρέμβαση και γίνονται καλοί και πιστοί κομμουνιστές στη φυλακή, όλα αρχίζουν να ξεφτίζουν, να υποβαθμίζονται, να συνηθίζονται. Αυτό συμπίπτει ταυτόχρονα με την ολοένα και πιο μαζική άφιξη πολύ νεαρών, συχνά, κρατουμένων του κοινού Ποινικού Δικαίου και με την επιχείρηση γενικής εξαχρείωσης των στελεχών του καθεστώτος που υπήρξε η Πολιτιστική Επανάσταση. Λίγο-λίγο ο μηχανισμός χαλάρωνε την επίδρασή του, παρόλο που, ολοένα και πιο συχνά, σχηματίζονταν συμμορίες μεταξύ των κρατουμένων. Η υπακοή και ο σεβασμός της ιεραρχίας έπαψαν πλέον να είναι αυτονόητα: όσον αφορά το σωφρονιστικό προσωπικό, θα χρειαστεί να τα κατακτήσει είτε με παραχωρήσεις, είτε με νέα χρήση βίας – και αυτή η βία δεν ήταν πια μονόδρομος. Το μεγάλο θύμα ήταν πάντως η αναμόρφωση της σκέψης, αυτή η διαπαιδαγώγηση στην εθελοντική δουλεία. Αλλά η αντίφαση δεν ενυπήρχε άραγε στο ίδιο το σχέδιο; Από τη μια πλευρά, το κάλεσμα να ανυψωθεί κανείς πάνω από τον ίδιο του τον εαυτό, να βελτιωθεί, να εξαγνιστεί, να συναντηθεί με την προλεταριακή

μάζα που βαδίζει προς το φωτεινό της μέλλον. Από την άλλη, η θλιβερή πραγματικότητα μιας ολόκληρης ζωής στη σκλαβιά, οποιεσδήποτε κι αν ήταν οι προσπάθειες, και, στη σπάνια περίπτωση μιας *αληθινής* απελευθέρωσης, ο κοινωνικός εξοστρακισμός εξαιτίας της αδυναμίας να ξεπλυθεί το αρχικό αμάρτημα. Εν ολίγοις, ένας λόγος για τον δίχως τέλος αγώνα για την τελειότητα που δεν μπορεί να αποκρύψει την απόλυτη ακαμψία μιας κοινωνίας στην οποία βασιλεύει η μοιρολατρία – του στιγμιαίου λάθους ή ακόμη πιο συχνά της ίδιας της γέννησης. Είναι αυτή η ίδια ανυπόφορη, απάνθρωπη αντίφαση που επρόκειτο να συμβάλει στην κοινωνική έκρηξη της Πολιτιστικής Επανάστασης, και η οποία, επειδή δεν λύθηκε, επέφερε και την αποτυχία της.

Μια συνοπτική εκτέλεση στο λαογκάι.

Ανάμεσα σε όλους αυτούς στεκόταν ο κομμωτής, αλυσοδεμένος. Ένα σχοινί γύρω από το λαιμό του, γερά στερεωμένο στη ζώνη του, του κρατούσε το κεφάλι χαμηλωμένο. Τα χέρια του ήταν δεμένα πισώπλατα, οι φύλακες τον έσπρωξαν κατευθείαν στην άκρη της σκηνής, ακριβώς μπροστά μας. Έμεινε εκεί όρθιος, σιωπηλός, ένας καταρρακωμένος μετανοών. Ο Γιεν είχε ετοιμάσει ένα λόγο.

«Έχω κάτι φρικτό να σας πω. Δεν είμαι ευτυχής που το κάνω, και αληθινά δεν είμαι καθόλου περήφανος γι' αυτό. Είναι το χρέος μου, και θα πρέπει να σας χρησιμεύσει σαν μάθημα. Αυτό το χαλασμένο αβγό που βλέπετε μπροστά σας, φυλακίστηκε ύστερα από μια υπόθεση ηθών: είχε ομοφυλοφιλικές σχέσεις με ένα αγόρι. Γι' αυτό το έγκλημα, καταδικάστηκε μόνο επτά χρόνια. Αργότερα, όταν εργαζόταν στο εργοστάσιο χαρτιού, η διαγωγή του ήταν σταθερά κακή και είχε κλέψει πολλές φορές. Η ποινή του διπλασιάστηκε. Τώρα διαπιστώσαμε ότι, κατά τη διάρκεια της παραμονής του εδώ, κακοποίησε σεξουαλικά έναν νέο φυλακισμένο δεκαεννιά χρονών – έναν φυλακισμένο πνευματικά καθυστερημένο. Αν αυτό γινόταν στο πλαίσιο της κοινωνίας, θα τιμωρούνταν αυστηρά. Αλλά, κάνοντας αυτή την πράξη εδώ, δεν αμάρτησε μόνο ηθικά· σπίλωσε επιπλέον την καλή φήμη της φυλακής και τη σπουδαία πολιτική της Αναμόρφωσης μέσω της εργασίας. Γι' αυτό, με δεδομένα τα επαναλαμβανόμενα εγκλήματά του, ο αντιπρόσωπος του Λαϊκού Δικαστηρίου θα σας διαβάσει τώρα την απόφασή του.»

Ο άντρας με την μπλε στολή προχώρησε και διάβασε το ζοφερό έγγραφο, μια ανακεφαλαίωση των εγκλημάτων που τελείωνε με την απόφαση του Λαϊκού Δικαστηρίου: θάνατος, με άμεση εκτέλεση της απόφασης.

Όλα έγιναν τόσο ξαφνικά που δεν είχα το χρόνο ούτε να σοκαριστώ ούτε να τρομάξω. Πριν ακόμη ο άντρας με την μπλε στολή προφέρει την τελευταία λέξη, ο κομμωτής ήταν νεκρός. Ο φύλακας που στεκόταν πίσω του τράβηξε ένα τεράστιο πιστόλι και του τίναξε τα μυαλά. Μια βροχή από αίμα και εγκεφαλική ουσία πέταξε στον αέρα και έπεσε πάνω σε όσους από εμάς βρίσκονταν στις πρώτες γραμμές. Απέστρεψα τα μάτια από την ελεεινή μορφή που σπαρταρούσε στο έδαφος και έκανα εμετό. Ο Γιεν ξαναεμφανίστηκε και μίλησε πάλι:

«Αυτό να σας χρησιμέψει για προειδοποίηση. Είμαι εξουσιοδοτημένος να σας πω ότι από τώρα και στο εξής δεν θα υπάρξει καμιά συγγνώμη σε αυτό το στρατόπεδο. Από σήμερα όλα τα εγκλήματα ηθικής τάξης θα τιμωρούνται με τον ίδιο τρόπο. Τώρα στα κελλιά σας, και να συζητήσετε αυτό που συνέβη»[180].

Η Πολιτιστική Επανάσταση: ένας αναρχικός ολοκληρωτισμός (1966-1976)

Δίπλα στις σχεδόν αστρονομικές και ελάχιστα γνωστές καταστροφές της αγροτικής μεταρρύθμισης ή του Μεγάλου Άλματος, οι 400.000 έως 1.000.000 νεκροί (ένα έως τρία εκατομμύρια σύμφωνα με τον Ζαν Λυκ Ντομενάχ) οι οποίοι αναφέρονται από την πλειονότητα των συγγραφέων σε συσχέτιση με τη «Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση»[181] θα μπορούσαν να θεωρηθούν λίγοι. Αν η τελευταία, περισσότερο από κάθε άλλο επεισόδιο της σύγχρονης ιστορίας της Κίνας, εντυπωσίασε όλο τον κόσμο και αποτυπώθηκε στις μνήμες, το οφείλει στον ακραίο ριζοσπαστισμό του λόγου της και σε ορισμένες από τις πράξεις της, αλλά επίσης και στο ότι εξελίχθηκε στις πόλεις και επικεντρώθηκε στους πολιτικούς κύκλους και στο χώρο των διανοουμένων, κι αυτό την εποχή της τηλεόρασης στην οποία ήξερε να προσφέρει τις μεγαλειώδεις εικόνες καλοστημένων και παλλόμενων από ένθερμο ζήλο πολιτικών τελετών. Τέλος, σε αντίθεση με τα προηγούμενα κινήματα, η Πολιτιστική Επανάσταση άρχισε να καταδικάζεται επίσημα στην Κίνα σχεδόν μόλις τελείωσε: έγινε ζήτημα ορθής στάσης η καταγγελία των καταχρήσεων εξουσίας των Ερυθροφρουρών, ιδιαιτέρως σε βάρος των παλιών κομματικών στελεχών και των κομμουνιστών ηγετών – ενώ υπήρξε ξεκάθαρη καθυστέρηση όσον αφορά τις καταγγελίες για τις σφαγές που διαπράχθηκαν από τον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό στην επόμενη φάση της επιστροφής στην «τάξη».

Το πρώτο παράδοξο της Πολιτιστικής Επανάστασης βρίσκεται εδώ: τη στιγμή που ο πιο έξαλλος εξτρεμισμός ήταν περισσότερο από ποτέ κοντά στην επιτυχία, τη στιγμή που εξαπολυόταν μια επαναστατική διαδικασία που φαινόταν να έχει γερές θεσμικές βάσεις, σαρώνοντας μέσα σε ένα χρόνο και κάτι σχεδόν όλα τα κέντρα εξουσίας, εντούτοις παρέμενε ένα ανολοκλήρωτο κίνημα, εγκλωβισμένο στις αστικές ζώνες και ηγεμονικό μόνο στη φοιτητιώσα νεολαία. Αντιθέτως –οι επαρχίες μόλις είχαν συνέλθει μετά το Μεγάλο Άλμα ενώ η σύγκρουση με την ΕΣΣΔ έφτανε στο απόγειό της– η ίδια η «Ομάδα της Πολιτιστικής Επανάστασης»[182] (ΟΠΕ) αποφάσισε να μη θίξει ούτε την επιστημονική έρευνα, η οποία ήταν τότε επικεντρωμένη στον πυρηνικό εξοπλισμό, ούτε την αγροτιά, ούτε το στρατό. Αυτό που πρυτάνευε στο πνεύμα της ΟΠΕ, και ίσως του Μάο, ήταν η οπισθοχώρηση για να προετοιμαστεί μια καλύτερη έφοδος: κανένας τομέας της κοινωνίας και του κράτους δεν έπρεπε να ξεφεύγει επί πολύ από την επαναστατικοποίηση. Αλλά η μάζα των χωρικών κρατιόταν με νύχια και με δόντια από τις «μικρές ελευθερίες» που είχε παραχωρήσει ο Λιου Σαοκί (βλέπε πιο πάνω), και τουλάχιστον από τα ιδιωτικά μικρο-αγροκτήματα. Άλλωστε δεν έμπαινε ζήτημα να καταστραφεί ούτε η αμυντική ικανότητα ούτε η οικονομία: η πρόσφατη εμπειρία του Μεγάλου Άλματος υπαγόρευε φρόνηση στο τελευταίο σημείο. Προαπαιτούμενο ήταν η κατάληψη της εξουσίας στην πνευματική και καλλιτεχνική «υπερδομή» και η κατάκτηση της κρατικής εξουσίας. Αλλά ο τελευταίος στόχος δεν επιτεύχθηκε πλήρως ποτέ. Αυτοί οι περιορισμοί μερικές φορές παραβιάστηκαν, πράγμα που ωστόσο δεν σήμαινε συγκρούσεις ή μεγάλες σφαγές στα χωριά που συνέχιζαν να συγκρατούν τη μεγάλη πλειοψηφία των Κινέζων: το 64% των επεισοδίων που καταχωρήθηκαν ως αγροτικά συνέβησαν στην εγγύς περιφέρεια των μεγάλων αστικών κέντρων[183]· ωστόσο, στην τελική φάση της «επανάκτησης του ελέγχου», οι αναφορές μιλούν για πολλές ατομικές εκτελέσεις χωρικών που είχαν ταχθεί με τη λάθος πλευρά, ή Ερυθροφρουρών των

πόλεων που το είχαν σκάσει προς την επαρχία. Εντέλει, κι αυτή ήταν η μεγάλη διαφορά με τις εκκαθαρίσεις της δεκαετίας του '50, στόχος της Πολιτιστικής Επανάστασης δεν υπήρξε ποτέ η ξεκάθαρη εξόντωση ενός ιδιαίτερου στρώματος του πληθυσμού. Ακόμη και οι διανοούμενοι, οι οποίοι επλήγησαν ιδιαίτερα στην αρχή, έπαψαν σύντομα να βρίσκονται στην πρώτη γραμμή των διωκόμενων. Άλλωστε, οι διώκτες προέρχονταν συχνά από τις δικές τους γραμμές. Τα πιο φονικά επεισόδια υπήρξαν αποτέλεσμα «υπερβάσεων εξουσίας», βιαιοτήτων σχετικά αυθόρμητων και κατόπιν τοπικών εντολών, χωρίς σφαιρικό σχέδιο. Ακόμη και όταν το Κέντρο διέτασσε στρατιωτικές επιχειρήσεις που αναπόφευκτα οδηγούσαν σε σφαγές, αυτό γινόταν ουσιαστικά *ως αντίδραση*, για να αντιμετωπιστεί μια κατάσταση εκτός ελέγχου: με αυτή την έννοια, βρισκόμαστε ήδη πιο κοντά στις διώξεις του Ιουνίου του 1989 παρά της αγροτικής μεταρρύθμισης, και η Πολιτιστική Επανάσταση θα παραμείνει ίσως ως πρώτο σημάδι για το αδιέξοδο ενός κινεζικού κομμουνισμού που χάνει την επαναστατική του ενέργεια.

Το δεύτερο παράδοξο εξηγεί, από την ανάποδη, γιατί αρμόζει να αναφερθούμε εκτενώς στην Πολιτιστική Επανάσταση στο παρόν κείμενο. Το κίνημα των Ερυθροφρουρών υπήρξε μια «εξέγερση κατασταλτική»[184] (και η συντριβή του υπήρξε αποτέλεσμα εκτεταμένων διώξεων). Είδαμε ότι, από τα τέλη της δεκαετίας του '20, η τρομοκρατία ήταν αδιαχώριστη από τον κινεζικό κομμουνισμό. Το 1966-1967, ακόμη και οι πιο ριζοσπαστικές ομάδες, αυτές που εκτέθηκαν περισσότερο επιτιθέμενες κατά των κρατικών θεσμών, είχαν πάντα πρόσβαση στο κράτος, διέθεταν εκεί εγγυητές, τουλάχιστον τον Πρόεδρο Μάο, σημείο αναφοράς που διαρκώς το επικαλούνταν για την υποστήριξη της παραμικρής απόφασης τακτικής. Ενσωματώνοντας, μέσα στη μεγάλη κινεζική παράδοση, τις λογικές της εξουσίας ακόμη και μέσα στην εξέγερση[185], δεν αρνήθηκαν ποτέ να πλειοδοτήσουν στην καταστολή· ασκώντας κριτική στην υποτιθέμενη υποχωρητικότητα των εξουσιαστών απέναντι στον ταξικό εχθρό, θα δημιουργήσουν αμέσως τις δικές τους ομάδες σκληρών «ανακριτών», την αστυνομία τους για τα χρηστά ήθη, τα «δικαστήριά» τους και τις φυλακές τους. Κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης, «ξαναβρίσκουμε την πάλη του κάτω ενάντια στο επάνω, αλλά ενός "κάτω" που έχει κινητοποιηθεί, χειραγωγηθεί, περιχαρακωθεί, τρομοκρατηθεί από μια εξουσία και μια ελίτ που δεν τολμούν να πουν το όνομά τους». Αυτή η υπέρβαση της εξουσίας από μιαν άλλη, που δεν σταματά να τη μιμείται ενώ την ίδια ώρα την καταδιώκει με κριτικές και πλήγματα, είναι αντιπροσωπευτική της «οριστικής διαμόρφωσης του μαοϊσμού ο οποίος, ύστερα από μακρά αναζήτηση, κατέληξε να καταστήσει το δίδυμο εξέγερση-αυτοκρατορία τη διαρκή αρχή μιας επιλογής που θεμελιώνει το πολιτικό, ως έννοια, υπεράνω του κράτους και της κοινωνίας»[186]. Βέβαια, πρόκειται για μη βιώσιμη επιλογή, γιατί είναι θεμελιωμένη σε ψευδή προσχήματα, και άρα στη ματαίωση όσων είχαν δώσει ένα νόημα στην εξέγερσή τους: από αυτό το «να αλλάξουμε τα πάντα για να μην αλλάξουμε τίποτε», σύμφωνα με τη διατύπωση του *Γατόπαρδου*, θα εξαχθεί η αμφισβήτηση τόσο της εξέγερσης όσο και της αυτοκρατορίας. Σίγουρα πολύ μειοψηφική, αλλά συνεκτική, θα οδηγήσει στο Τείχος της Δημοκρατίας του 1979 και στον πιο παθιασμένο στοχαστή της, τον Γουέι Τζινσένγκ. Ο τελευταίος, στο αυτοβιογραφικό του κείμενο που αναφέρθηκε ήδη, φέρνει στο φως τις αντιφάσεις που θα οδηγήσουν στο θάνατο ένα κίνημα που ξεπήδησε από δίκαιες δυσαρέσκειες: «Αυτή η έκρηξη οργής επανενδύθηκε τη μορφή μιας λατρείας του τυράννου και οδηγήθηκε στην οδό της πάλης και της θυσίας για την τυραννία... Αυτό κατέ-

ληξε στην παράδοξη, παράλογη κατάσταση ενός λαού ο οποίος εναντιωνόταν στην κυβέρνησή του μόνο και μόνο για να την υπερασπιστεί καλύτερα. Ο λαός αντιτίθετο στο ιεραρχικό σύστημα που τον υποδούλωνε, κραδαίνοντας το λάβαρο της υποστήριξης των θεμελιωτών αυτού του συστήματος. Απαίτησε τα δημοκρατικά δικαιώματα κοιτώντας περιφρονητικά τη δημοκρατία, και προσποιήθηκε ότι αφηνόταν να οδηγηθεί στον αγώνα του για την κατάκτηση των δικαιωμάτων του από τη σκέψη ενός δεσπότη»[187].

Στο σημείο αυτό θα σκεφτεί κανείς ότι δεν πρέπει να προχωρήσουμε σε μια εμπεριστατωμένη παρουσίαση όπως των προηγούμενων επεισοδίων: η Πολιτιστική Επανάσταση, που προκάλεσε τη γέννηση μιας άφθονης και συχνά υψηλής ποιότητας φιλολογίας, ιδιαίτερα από τις μαρτυρίες των δραστών και των θυμάτων, είναι σίγουρα πιο γνωστή απ' όσα προηγήθηκαν. Αλλά, κυρίως, πρόκειται περισσότερο για μια άλλη επανάσταση (προϊόν μίμησης, εκτρωματική, παραπλανημένη, ψεύτικη αν θέλετε – ωστόσο επανάσταση) παρά για μία ακόμη «μαζική εκστρατεία». Η καταστολή, η τρομοκρατία και τα εγκλήματα απέχουν πολύ από το να εξαντλούν το νόημα του φαινομένου, το οποίο άλλωστε είναι εξαιρετικά πρωτεϊκό ως προς τις μορφές του, ανάλογα με τη χρονική συγκυρία και τον τόπο. Συνεπώς θα μας απασχολήσουν μόνο οι κατασταλτικές πλευρές της Πολιτιστικής Επανάστασης. Μπορούμε να τις χωρίσουμε σε τρεις μεγάλες κατηγορίες καθαρά διακριτές, και από χρονολογική σκοπιά: τις βιαιότητες κατά των διανοουμένων και των πολιτικών στελεχών (κυρίως 1966-1967), τις φατριαστικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ερυθροφρουρών (1968) και τελικά τη βίαιη επανάκτηση του ελέγχου που επιχείρησαν οι στρατιωτικοί (1968). Με το 9ο Συνέδριο του ΚΚΚ (1969), εγκαινιάζεται η φάση της θεσμοποίησης ορισμένων «καταχτήσεων» του 1966 και, κυρίως, των παλατιανών συγκρούσεων εν όψει της διαδοχής ενός Μάο Τσε Τουνγκ ο οποίος σύντομα θα εξασθενίσει από την αρρώστια. Οι αναταράξεις είναι πολλές: εξόντωση, τον Σεπτέμβριο του 1971, του επίσημα ορισθέντος διαδόχου, Λιν Μπιάο, επάνοδος το 1973 στη θέση του αναπληρωτή πρωθυπουργού του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ και μαζική επανένταξη των υψηλόβαθμων στελεχών που είχαν αποπεμφθεί για «ρεβιζιονισμό»· επίθεση της «Αριστεράς» του κομματικού μηχανισμού το 1974· απόπειρα κατάληψης του Κέντρου το 1976 από τους «Τέσσερις της Σαγκάης», τους οποίους καθοδηγεί η σύζυγος του προέδρου, Ζιάνγκ Κινγκ, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν το συγκυριακό κενό που δημιουργήθηκε μεταξύ του θανάτου του μετριοπαθούς πρωθυπουργού Τσου Ενλάι, τον Ιανουάριο, και του θανάτου του Μάο Τσε Τουνγκ, τον Σεπτέμβριο· από τον Οκτώβριο, οι Τέσσερις δεν είναι πια παρά μια «Συμμορία» δεόντως φυλακισμένη, και ο Χούα Γκουοφένγκ, κύριος της χώρας για δύο χρόνια, μπορεί να σαλπίσει το τέλος της Πολιτιστικής Επανάστασης. Θα κάνουμε ελάχιστη υπόμνηση των «γκρίζων χρόνων» (η έκφραση είναι του Ζαν Λυκ Ντομενάκ) που ακολούθησαν τη συντριβή των Ερυθροφρουρών: οι διώξεις εκείνη την περίοδο ήταν σίγουρα σκληρές, αλλά στις βασικές γραμμές τους επαναλαμβάνουν τις μεθόδους της δεκαετίας του '50.

Οι πρωταγωνιστές της επανάστασης

Η Πολιτιστική Επανάσταση αντιπροσωπεύει τη συνάντηση ενός ανθρώπου και μιας γενιάς. Ο άνθρωπος είναι βέβαια ο ίδιος ο Μάο. Έχοντας προσβληθεί *στους κόλπους του κεντρικού μηχανισμού* από την καταστροφή του Μεγάλου Άλματος, υποχρεώθηκε

να εγκαταλείψει από το 1962 την πραγματική διεύθυνση της χώρας στα χέρια του προέδρου της Δημοκρατίας, Λιου Σαοκί. Περιορισμένος στη σίγουρα τιμητική θέση του προέδρου του Κόμματος, αναδιπλώνεται στην «αυθεντία του λόγου» όπου γνωρίζει πως δεν έχει να φοβηθεί τον ανταγωνισμό. Αλλά, σαν παλαιός μαιτρ της στρατηγικής, και φοβούμενος μήπως ταυτόχρονα γίνει άγαλμα και περιθωριοποιηθεί οριστικά εν ζωή, ψάχνει να βρει τις αποτελεσματικές εφεδρείες που θα του επιτρέψουν να επιβάλει τις θεμελιώδεις επιλογές του. Το Κόμμα, το οποίο κρατούσαν γερά ο Λιου και ο συνεργάτης του, ο γενικός γραμματέας Ντενγκ Χσιαοπίνγκ, θα έπρεπε να παρακαμφθεί εξωτερικά· όσο για την κυβέρνηση η οποία ήταν υποταγμένη στο ΚΚ όπως σε όλες τις κομμουνιστικές χώρες, η αποτελεσματική της διεύθυνση από έναν έξυπνο οπορτουνιστή όπως ο Τσου Ενλάι, μετριοπαθή στη βάση της λογικής αν όχι και της καρδιάς, την καθιστά στην πράξη ένα στοιχείο μάλλον ουδέτερο στην προοπτική μιας σύγκρουσης φατριών. Ο Μάο έχει συνείδηση του γεγονότος ότι έχει χάσει την υποστήριξη της πλειονότητας των στελεχών και των διανοουμένων, λόγω των εκκαθαρίσεων του 1957, και της μάζας των αγροτών εξαιτίας του λιμού του 1959-1961. Αλλά, σε μια χώρα σαν την κομμουνιστική Κίνα, μια παθητική πλειοψηφία, κατεστραμμένη και τρομοκρατημένη, μετράει λιγότερο από μειοψηφίες ενεργές και τοποθετημένες σε στρατηγικές θέσεις. Εξάλλου, από το 1959, ο Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός διευθυνόταν από τον Λιν Μπιάο, υποτελή του Τιμονιέρη: τον είχε μεταβάλει σιγά-σιγά σε κέντρο εναλλακτικής εξουσίας, που παίζει μεγάλο ρόλο από το 1962 στο Κίνημα της σοσιαλιστικής εκπαίδευσης –μιας αντιδεξιάς εκκαθάρισης που δίνει έμφαση στον πουριτανισμό, την πειθαρχία και την αφοσίωση, όλες αξίες στρατιωτικές–, προμηθεύει από το 1964 και μετά το ένα τρίτο τουλάχιστον των νέων πολιτικών στελεχών και πραγματοποιεί τη σύνδεσή του με τη μικρή ομάδα αποτυχημένων διανοουμένων και καλλιτεχνών που δημιουργείται γύρω από την Ζιάνγκ Κινγκ και το πρόγραμμά της τής ολοκληρωτικής καταστροφής κάθε τέχνης ή λογοτεχνίας που δεν ήταν κατάλληλα προσαρμοσμένες στη γραμμή του Κόμματος. Η στρατιωτική εκπαίδευση γίνεται υποχρεωτική για τους σπουδαστές, ενώ ένοπλες πολιτοφυλακές οργανώνονται ή επαναλειτουργούν από τον Λαϊκό Στρατό μετά το 1964 στα εργοστάσια, τις γειτονιές και τις αγροτικές περιφέρειες. Ο στρατός δεν είναι, δεν θα γίνει ποτέ υποψήφιος για την εξουσία: η περιχαράκωση από το Κόμμα είναι εξαιρετικά αποτελεσματική, και ο Λιν Μπιάο –μια μετριότητα για τον οποίο λέγεται ότι ήταν ηρωινομανής– δεν διαθέτει δική του πολιτική σκέψη ούτε πολιτική επιφάνεια[188]. Αλλά, περισσότερο από ποτέ, ο στρατός είναι για τον Μάο η «ασφάλεια ζωής» του, ή, για να χρησιμοποιήσουμε τα δικά του λόγια, το Μεγάλο του Τείχος[189].

Ο άλλος στρατηγικός μοχλός στον οποίο ο Μάο εκτιμά ότι μπορεί να υπολογίζει, είναι η γενιά που ήδη μνημονεύτηκε, ή ακριβέστερα το κομμάτι της που φοιτούσε στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, την ανώτερη και τα ινστιτούτα επαγγελματικής εκπαίδευσης (συμπεριλαμβανομένων των στρατιωτικών ακαδημιών, που ήταν οι μόνες που είχαν τη δικαιοδοσία να σχηματίζουν μονάδες Ερυθροφρουρών)[190]· έχουν το τεράστιο πλεονέκτημα να είναι συγκεντρωμένοι στις πόλεις, και κυρίως στις μεγαλουπόλεις, εκεί όπου θα λάβει χώρα η πάλη για την εξουσία: το ένα τέταρτο των κατοίκων της Σαγκάης βρίσκεται στα σχολεία της[191]. Αυτοί που είναι μεταξύ δεκατεσσάρων και είκοσι δύο χρονών το 1966 θα γίνουν για τον Μάο όργανα τόσο περισσότερο ενθουσιώδη όσο θα διακατέχονται ταυτόχρονα από τον δογματικό φανατισμό και τη μεγάλη

αποστέρηση. Φανατισμός: πρώτη γενιά η οποία διαπαιδαγωγήθηκε ύστερα από την επανάσταση του 1949, είναι ταυτόχρονα πολύ νέα και πολύ αστική για να γνωρίζει κάτι από τις καταστροφές του Μεγάλου Άλματος[192], για τις οποίες ο Λιου και οι συν αυτώ προφανώς θα μετανιώνουν πικρά επειδή δεν τις είχαν κριτικάρει επίσημα. Κολακευμένη –στα λόγια– από το καθεστώς, πεπεισμένη από τον ίδιο τον Μάο ότι είναι αυτή η «λευκή σελίδα», η καθαρή από κάθε σκουριά, που πάνω της θα γραφτεί η ενθουσιώδης εποποιία της οικοδόμησης του κομμουνισμού, έχοντας πάρει τη διαβεβαίωση από τον γερο-τύραννο ότι «ο κόσμος σας ανήκει. Το μέλλον της Κίνας σας ανήκει»[193], έμαθε νωρίς ότι, όπως το έλεγε ένα τραγούδι των Ερυθροφρουρών, «το Κόμμα είναι η μητέρα και ο πατέρας μας»[194]. Σε περίπτωση σύγκρουσης ως προς την πατρότητα, η επιλογή πρέπει να είναι ξεκάθαρη: η απάρνηση των φυσικών γεννητόρων. Ο Πασκουαλινί αφηγείται ως εξής την επίσκεψη στον πατέρα του, που ήταν έγκλειστος στο *λαογκάι*, ενός «κακότροπου μυξιάρικου ηλικίας δέκα ή έντεκα χρονών», το 1962: «Δεν ήθελα να έρθω εδώ», φώναξε αλαζονικά, «αλλά με ανάγκασε η μητέρα μου. Είσαι αντεπαναστάτης και όνειδος για την οικογένεια. Στοίχισες μεγάλες απώλειες στην κυβέρνηση. Δίκαια βρέθηκες στη φυλακή. Το μόνο που μπορώ να πω είναι ότι θα έκανες καλά να διορθωθείς, αλλιώς θα πάθεις αυτό που σου αξίζει». Ακόμη και οι φύλακες σοκαρίστηκαν από το λογύδριό του. Ο φυλακισμένος επέστρεψε με κλάματα (κάτι που ήταν απαγορευμένο) στο κελλί του, μουρμουρίζοντας: «Αν ήξερα ότι θα συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα τον είχα στραγγαλίσει τη μέρα που γεννήθηκε». Ο φύλακας[195] άφησε να περάσει το επεισόδιο χωρίς ούτε μια επίπληξη[196]. Το παιδί θα ήταν δεκαπέντε χρονών το 1966, στην κατάλληλη ηλικία για να γίνει Ερυθροφρουρός... Οι πιο νέοι ήταν πάντα οι πιο βίαιοι, οι πιο λυσσασμένοι στο να ταπεινώνουν τα θύματά τους.

Αλλά, ταυτόχρονα, αυτοί οι νέοι που εκπαιδεύτηκαν έτσι ώστε να συμπεριφέρονται σαν μικρά κόκκινα ρομπότ αισθάνονται συχνά αποστερημένοι. Στερημένοι από ηρωισμό, αφού η γενιά των γονιών τους τούς επαναλαμβάνει ενοχλητικά τα επαναστατικά και πολεμικά ανδραγαθήματά της, θα μιμηθούν τη Μεγάλη Πορεία, τις πρώτες κόκκινες βάσεις ή τον ανταρτοπόλεμο κατά των Ιαπώνων, στη διάρκεια των συγκρούσεων του 1966-1968: ακόμη μια φορά, για να παραφράσουμε τον Μαρξ, η ιστορία θα επαναλαμβανόταν, αλλά με τη μορφή φάρσας. Στερημένοι από τα κλασικά έργα της λογοτεχνίας και μιας κάποιας ελευθερίας συζήτησης απέναντι στους υπέρσυντηρητικούς καθηγητές που είχαν γλιτώσει μετά τη Διόρθωση του 1957, θα χρησιμοποιήσουν τις φτωχές γνώσεις τους –βασικά τα έργα του Μάο και μια ιδέα Λένιν– για να αμφισβητήσουν, στο όνομα μάλιστα της Επανάστασης, το ανούσιο αναμάσημα στο οποίο η θεσμοποίηση της τελευταίας είχε οδηγήσει. Τέλος, πολλοί, προερχόμενοι από «μαύρα» κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι είχαν να αντιπαρέλθουν τις διαδοχικές επιλογές και ποσοστώσεις που διέπονταν από την αρχή της ταξικής προέλευσης, μπορούσαν να θεωρήσουν τους εαυτούς τους στερημένους από κάθε πραγματική ευκαιρία να αποκτήσουν κάποτε μια θέση ανάλογη προς την εργασία τους, την αξία τους και τις φιλοδοξίες τους: τα σχολικά ιδρύματα της ελίτ, όπου οι «Μαύροι» συχνά πλειοψηφούν, θα αποδειχτούν συχνά τα πιο επαναστατικά· και το επίσημο άνοιγμα των Ερυθροφρουρών στους «κακογεννημένους», που διατάχθηκε από την Ομάδα της Πολιτιστικής Επανάστασης την 1η Οκτωβρίου 1966[197], θα δώσει τη δυνατότητα στην Πολιτιστική Επανάσταση να κάνει ένα ουσιαστικό βήμα προς τα εμπρός[198].

Η διαταγή, στις 16 Νοεμβρίου, για το σχηματισμό ομάδων Ερυθροφρουρών στα εργοστάσια και, στις 15 Δεκεμβρίου, στα χωριά, θα αποτελέσει την άλλη αποφασιστική επέκταση του κινήματος. Με αυτή την ευκαιρία ήρθησαν όλες οι αρνητικές πολιτικές κρίσεις που είχαν διατυπωθεί από την αρχή της Πολιτιστικής Επανάστασης (Μάιος 1966) κατά των εργατών· μες στη δυναμική της χρονικής στιγμής, οι αποκατασταθέντες θα προσπαθήσουν συχνά να επιτύχουν την ακύρωση όλων των «δεξιών» χαρακτηρισμών και να καταστρέψουν τους μυστικούς φακέλους όπου ήταν καταχωρημένες οι απόψεις και τα «λάθη» του καθενός. Δύο κατηγορίες βιομηχανικών εργατών ενώνονται μαζικά με τους σπουδαστές και τους μαθητές λυκείου: τα «καθυστερημένα στοιχεία» και άλλοι που είχαν υποστεί διακρίσεις σε πολιτική βάση (όμως όλα είναι πολιτική...), ανεξαρτήτως ηλικίας· οι εποχιακοί εργάτες, οι μεροκαματιάρηδες, χωρίς επαγγελματική κατοχύρωση ούτε συνδικαλιστική (και άρα κοινωνική) προστασία, γενικά νέοι, που αποτελούσαν την πλειονότητα του προλεταριάτου των καινούργιων μεγάλων εργοστασίων και οι οποίοι απαιτούν αύξηση μισθών και μόνιμες συμβάσεις[199]. Ας προσθέσουμε ακόμη μια μεγάλη μερίδα νεαρών κομματικών στελεχών που έβλεπαν μια ανέλπιστη ευκαιρία για γρήγορη καριέρα, κομματικά στελέχη που είχαν θυσιαστεί άλλοτε για κάποιο λόγο και διακατέχονταν από φλογερά αισθήματα εκδίκησης[200], καθώς επίσης και οπορτουνιστές πάντα έτοιμους να ουρλιάξουν μαζί με τους λύκους της στιγμής (και να τους προδώσουν στην πρώτη ευκαιρία): έχουμε έτσι την ετερόκλητη συμμαχία των δυσαρεστημένων οι οποίοι, οπλισμένοι με μίσος και την επιθυμία κοινωνικής καταξίωσης, επιτέθηκαν κατά παντός είδους εξουσίας – στα σχολεία, στα εργοστάσια, στα γραφεία... Αλλά όντας μειονότητα της τάξης του 20% στον αστικό πληθυσμό, και ακόμη λιγότερο στον πληθυσμό ολόκληρης της χώρας, δεν μπορούν να πετύχουν παρά μόνο όταν απέναντί τους το κράτος εμφανίζεται παραλυμένο από τις επιθέσεις του Κέντρου και ο Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός περιορισμένος ασφυκτικά από τις εντολές του: σε τελευταία ανάλυση, ο Μάο είναι εκείνος που ανοίγει και κλείνει τους κρουνούς της επανάστασης, έστω κι αν δεν γνωρίζει και πολύ καλά τι να πράξει από τη μια στιγμή στην άλλη, λαμβάνοντας υπόψη την ταχύτητα των αλλαγών στο συσχετισμό των δυνάμεων και τη διαφοροποίηση της κατάστασης τοπικά, καθώς επίσης και τη διαρκή εκ μέρους του αναζήτηση μιας συμφιλίωσης μεταξύ της εξέγερσης και της διατήρησης της αυτοκρατορίας. Όταν οι «εξεγερμένοι» –αυτό είναι το όνομα που θα τους ενώσει– «παίρνουν την εξουσία» (ή, πιο συγκεκριμένα, η εξουσία τούς μεταβιβάζεται: αρκεί γι' αυτό η μεταφορά των σφραγίδων), οι εσωτερικές αντιθέσεις τους και οι εγωιστικές φιλοδοξίες τους ξαναβγαίνουν αμέσως στην επιφάνεια και δίνουν θέση σε ανελέητες διαμάχες, συχνά ένοπλες, μεταξύ φατριών που είναι αδύνατον να οριστούν διαφορετικά παρά μόνον ως *αντί*[201].

Η ώρα της δόξας των Ερυθροφρουρών

Οι διώξεις που πραγματοποιήθηκαν το 1966 από τους σπουδαστές και τους μαθητές λυκείου που στελεχώνουν βασικά τους «εξεγερμένους επαναστάτες» αποτελούν το σύμβολο της Πολιτιστικής Επανάστασης στο σύνολό της. Ωστόσο, δεν υπήρξαν και τόσο δολοφονικές μα ούτε και νεωτεριστικές: μείγμα κάποιου σαδισμού και νεανικού ενθουσιασμού, μοιάζουν πολύ με εκείνες τις διώξεις των οποίων υπήρξαν θύματα οι

διανοούμενοι στη δεκαετία του '50. Αλλά σάμπως υπήρξαν και περισσότερο αυθόρμητες; Σίγουρα θα ήταν παράλογο να σκεφτούμε ότι ο Μάο και η ομάδα του κινούσαν τα νήματα κάθε αποσπάσματος Ερυθροφρουρών, αλλά ξαναβρίσκουμε τη ζήλια της Ζιάνγκ Κινγκ, συζύγου του Τιμονιέρη, πίσω από τις δημόσιες προσβολές των οποίων υπήρξε θύμα η Γουάνγκ Γκουανγκμέι, γυναίκα του προέδρου της Δημοκρατίας Λιου Σαοκί[202]. Ο τελευταίος υποβλήθηκε σε «αυτοκριτική» και στη συνέχεια ρίχτηκε στη φυλακή (όπου πέθανε, μετά από βασανιστήρια) μόνον όταν ο Μάο εκτίμησε ότι ήταν αρκετά απομονωμένος· αντίθετα, ο Τσου Ενλάι, αν και έγινε αντικείμενο σκληρής κριτικής, διέφυγε από κάθε ταπείνωση. Η πιο εντυπωσιακή πλευρά του κινήματος είναι αναμφίβολα το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών στην κορυφή με την παρεμβολή Ερυθροφρουρών, η οριστική ρήξη της αλληλεγγύης που ορισμένες φορές χρονολογείτο από τη Μεγάλη Πορεία, οι εκκαθαρίσεις των στελεχών του Κόμματος (το 60% διώχθηκαν από τις θέσεις τους, αλλά πολλοί επανήλθαν μερικά χρόνια αργότερα, πριν ακόμη το θάνατο του Μάο, τον Σεπτέμβριο του 1976: ο Ντενγκ Χσιαοπίνγκ αποτελεί το πιο καλό παράδειγμα). Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, η βία είναι μετριασμένη: σε αντίθεση με τη σταλινική ΕΣΣΔ της δεκαετίας του '30, η πλειονότητα των υψηλόβαθμων στην κομματική ιεραρχία και των στελεχών θα επιβιώσουν από τις κακομεταχειρίσεις. Μόνο ένας ελάχιστα γνωστός υπουργός των Ανθρακωρυχείων ξυλοκοπήθηκε μέχρι θανάτου από τους Ερυθροφρουρούς, ενώ δεν υπήρξε θανατική εκτέλεση κατόπιν δικαστικής απόφασης σε πολύ υψηλό επίπεδο. Ο Λιου πέθανε τρελός το 1969· ο Πενγκ Ντεχουάι βρέθηκε με δύο πλευρά σπασμένα τον Ιούλιο του 1967 σε μια «συμπλοκή» και πέθανε από καρκίνο το 1974· ο υπουργός Εξωτερικών Τσεν Γι, στόχος έντονων επιθέσεων, το 1969 «αγροτοποιήθηκε», αλλά βρήκε τον τρόπο να επανέλθει στο προσκήνιο μετά το θάνατο του Λιν Μπιάο, λίγο πριν πεθάνει από αρρώστια. Η πιο δραματική περίπτωση –και η πιο πρώιμη– παραμένει εκείνη του υπουργού Ασφαλείας, Λούο Ρουιχίνγκ, ο οποίος εκκαθαρίστηκε τον Νοέμβριο του 1965 για να αφήσει ελεύθερο το πεδίο στον Κανγκ Σενγκ, φυλακίστηκε το 1966, τραυματίστηκε στο πόδι σε μια απόπειρα εθελοντικής εκπαραθύρωσης, τελικά ακρωτηριάστηκε το 1969 σε μια επικίνδυνη εγχείρηση που είχε καθυστερήσει επειδή οι ανακριτές του προσπαθούσαν να τον κάνουν να ομολογήσει πριν εγχειριστεί– ωστόσο επέζησε του Μάο. Οι συνθήκες κράτησής τους, μολονότι οδυνηρές και ταπεινωτικές, υπήρξαν πολύ λιγότερο σκληρές από εκείνες εκατομμυρίων κρατουμένων που αυτοί οι ίδιοι είχαν συμβάλει να σταλούν στο *λαογκάι*· είχαν τουλάχιστον το προνόμιο μιας στοιχειώδους ιατρικής περίθαλψης[203].

Το σενάριο των ακροτήτων των Ερυθροφρουρών είναι θλιβερά παρόμοιο, από τη μια έως την άλλη άκρη της Κίνας των πόλεων και των πανεπιστημίων. Όλα αρχίζουν την 1η Ιουνίου 1966, ύστερα από την ανάγνωση, στο ραδιόφωνο, του *dazibao* (αφίσας με μεγάλα γράμματα) του Νιε Γιουαντσί, λέκτορα της Φιλοσοφίας στην Μπεϊντά (πανεπιστήμιο του Πεκίνου, το πιο φημισμένο της χώρας), που καλεί στον αγώνα δαιμονοποιώντας τον αντίπαλο: «Ας συντρίψουμε όλους τους ελέγχους και τις δαιμονικές μηχανορραφίες των ρεβιζιονιστών, αποφασιστικά, ριζικά, συνολικά, ολοκληρωτικά! Ας καταστρέψουμε όλα τα τέρατα, όλους τους ρεβιζιονιστές τύπου Χρουστσόφ!»[204] Εκατομμύρια μαθητών και σπουδαστών οργανώνονται και βρίσκουν χωρίς δυσκολία στους καθηγητές τους, στη διοίκηση των πανεπιστημίων, στη συνέχεια στις δημοτικές ή τις επαρχιακές αρχές που προσπαθούν να τους υπερασπιστούν, τα «τέρατα και τους δαίμονες» που πρέπει να κυνηγήσουν· με μια δόση φαντασίας, τους ονόμαζαν

επίσης «κακοποιά πνεύματα», όταν δεν επρόκειτο για «φαντάσματα βοδιών» ή «πνεύματα ερπετών». Ο εξτρεμιστής της Ομάδας για την Πολιτιστική Επανάσταση Κι Μπενγιού βεβαιώνει σχετικά με την περίπτωση του Πενγκ, στις 18 Ιουλίου 1967: «Το δηλητηριώδες φίδι είναι αδρανές, αλλά όχι ακόμη νεκρό. Η χάρτινη τίγρη Πενγκ Ντεχουάι σκοτώνει ασκαρδαμυκτί. Είναι ένας πολέμαρχος. Μην ξεγελιέστε από τη στάση του, της ακίνητης σαύρας. Προσποιείται τον πεθαμένο. Αυτό είναι το ένστικτό του. Ακόμη και τα έντομα και τα ζώα έχουν ένστικτο αυτοσυντήρησης, για να μη μιλήσουμε γι' αυτό το σαρκοβόρο ζώο. Ρίχτε το χάμω και ποδοπατήστε το»[205]. Πρέπει να πάρουμε αρκετά στα σοβαρά αυτή τη φαντασιακή ορολογία, γιατί προορίζεται να εξουδετερώσει, με την άρνηση της συνταύτισης σε ανθρώπινο επίπεδο, κάθε πιθανότητα οίκτου. Είναι γνωστό από τότε ότι αυτές οι ονομασίες οδηγούν γενικά στη «δοκιμασία», και αρκετά συχνά στο θάνατο: το κάλεσμα για «εξόντωση όλων των τεράτων», που πυροδότησε το κίνημα στο Πανεπιστήμιο του Πεκίνου, δεν ήταν μια κενή περιεχομένου έκφραση. Ο «ταξικός εχθρός», στολισμένος με πλακάτ, καπέλα και μερικές φορές γελοία παλιόρουχα (κυρίως οι γυναίκες), υποχρεώνεται να πάρει γκροτέσκες (και επώδυνες) στάσεις, με το πρόσωπο μπογιατισμένο με μαύρο μελάνι, υποχρεωμένος να γαβγίζει σαν σκύλος, πεσμένος στα τέσσερα· έπρεπε να χάσει την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του. Ένας καθηγητής ονόματι Μα («άλογο») υποχρεώθηκε να φάει χόρτο. Σύμφωνα με έναν ηλικιωμένο πανεπιστημιακό, που ένας φοιτητής του είχε χτυπήσει έως θανάτου έναν από τους συναδέλφους του: «Μπορώ σχεδόν να καταλάβω πώς συνέβη αυτό. Οι ιδιοκτήτες ήταν τότε εχθροί. Αληθινά, δεν ήταν πια άνθρωποι. Μπορούσατε να χρησιμοποιήσετε βία εναντίον τους. Ήταν φυσιολογικό»[206]. Τον Αύγουστο του 1967, ο Τύπος του Πεκίνου ξεσπάει: οι αντιμαοϊκοί είναι «ποντίκια που τρέχουν στους δρόμους, σκοτώστε τους, σκοτώστε τους»[207]. Αυτή την ίδια απο-ανθρωποποίηση, την συναντάμε από την περίοδο της αγροτικής μεταρρύθμισης, το 1949: τότε είχαν ζέψει σε ένα άροτρο έναν γαιοκτήμονα και τον είχαν αναγκάσει να οργώσει μαστιγώνοντάς τον: «Μας μεταχειρίστηκες σαν να ήμασταν κτήνη, τώρα θα γίνεις εσύ το ζώο μας!»[208] φώναζαν οι χωρικοί. Πολλά εκατομμύρια παρόμοιων «ζώων» εξοντώθηκαν. Ορισμένοι μάλιστα φαγώθηκαν: 137 τουλάχιστον στο Γκουανξί, ιδιαίτερα διοικητικοί του κολεγίου, κι αυτό με τη συμμετοχή των τοπικών στελεχών του ΚΚΚ· μερικοί Ερυθροφρουροί σερβίρανε ανθρώπινο κρέας στην καντίνα· προφανώς ανάλογα περιστατικά συνέβησαν και σε άλλες περιφέρειες. Ο Χάρρυ Γου θυμάται έναν εκτελεσμένο του *λαογκάι*, το 1970· ένας πράκτορας της Ασφάλειας είχε καταβροχθίσει τον εγκέφαλό του: είχε τολμήσει –ανήκουστο έγκλημα– να γράψει: «Ανατρέψτε τον πρόεδρο Μάο»[209].

Κανείς δεν γνωρίζει, εκείνη την εποχή, ποιο είναι το ουσιαστικό κίνητρο για τους Ερυθροφρουρούς που χρησιμοποιούν τη χοντρή τους ζώνη ως βασικό τους όπλο: μοιάζουν να αμφιταλαντεύονται αδιάκοπα ανάμεσα σε μια πραγματική επιθυμία κοινωνικού μετασχηματισμού και στο *χάπενινγκ* ενός ιδιαίτερα καυτού καλοκαιριού, περνώντας στο μεταξύ από την κομφορμιστική σύνεση κάποιου που δεν επιθυμεί να έχει προβλήματα – το να μένεις παθητικός ισοδυναμεί με ρεβιζιονισμό... Οι αντιφάσεις ανθούν από το ξεκίνημα: παντού κυριαρχεί το καινούργιο απλοϊκό σύνθημα «Έχουμε πάντα λόγο να εξεγειρόμαστε», που επινόησε στις 18 Αυγούστου ο Μάο (και στο οποίο, φαίνεται, μπορούσαν να συνοψιστούν οι «χίλιες συνιστώσες» του μαρξισμού), ενώ παράλληλα επιβάλλεται μια πραγματική λατρεία του προέδρου και των έργων

του (το περίφημο *Κόκκινο Βιβλιαράκι*). Το Κέντρο είναι αυτό που αποφασίζει *ποιος* έχει το «δικαίωμα της εξέγερσης» (δεν γεννάται ζήτημα να την αφήσουν στους εχθρούς, οι οποίοι είναι φτιαγμένοι μόνο για να υποφέρουν) και *πότε* αυτό το δικαίωμα μπορεί να χρησιμοποιηθεί: από εδώ απορρέει ένας άγριος ανταγωνισμός μεταξύ των οργανώσεων των *Ερυθροφρουρών* για το ποιος θα χριστεί με την πολύτιμη στάμπα του «αριστερού». Απειλούν ότι «θα κάψουν τα επιτελεία» – αλλά εκείνο του στρατού, το οποίο ελέγχεται από τον Λιν Μπιάο, προστατεύει τους Ερυθροφρουρούς, και εκείνο των μεταφορών τους περιφέρει δωρεάν, το φθινόπωρο του 1966, δια μέσου όλης της Κίνας με αυτοκινητοπομπές που έχαιραν απόλυτης προτεραιότητας... Οι «ανταλλαγές εμπειριών» που χρησιμοποιούνται ως δικαιολογία συχνά μετατρέπονται σε μεθυστικές τουριστικές εκδρομές νέων που δεν είχαν βγει ποτέ από τη γενέθλια πόλη τους, με αποκορύφωμα –ως ατραξιόν τεσσάρων αστέρων– τη συλλογική συνάντηση με έναν Μάο που προκαλεί δάκρυα (υποχρεωτικά για τις κοπέλες), εκδηλώσεις θρησκευτικού ζήλου και, κατά περίσταση, φονικό συνωστισμό[210].

Ο Μάο το είπε στις 18 Αυγούστου: «Δεν θέλουμε αβρότητες, θέλουμε πόλεμο»· και η Ερυθροφρουρός Σονγκ Μπινμπίν («Σονγκ η αβρή») τσακίζεται να γίνει Σονγκ Γιαογού («Η Σονγκ θέλει πόλεμο»)[211]. Ο νέος υπουργός Ασφάλειας, Ξιε Φουζί, άνθρωπος του στενού περιβάλλοντος της Ζιάνγκ Κινγκ, δηλώνει στα τέλη Αυγούστου μπροστά σε ένα ακροατήριο στελεχών της αστυνομίας: «Δεν μπορούμε να συμμορφωνόμαστε με τις συνηθισμένες πρακτικές· δεν μπορούμε να ακολουθούμε τον Ποινικό Κώδικα. Αν συλλαμβάνετε άτομα που έχουν σκοτώσει άλλα, θα κάνετε λάθος... Οι Ερυθροφρουροί που σκοτώνουν πρέπει να τιμωρούνται; Η γνώμη μου είναι ότι αν σκοτώθηκαν κάποιοι, ε, καλά, σκοτώθηκαν· δεν είναι δικό μας πρόβλημα... Δεν επιδοκιμάζω το γεγονός ότι οι μάζες σκοτώνουν, αλλά αν οι μάζες μισούν τους κακούς ανθρώπους σε σημείο που εμείς δεν μπορούμε να τις σταματήσουμε, τότε δεν επιμένουμε... Η λαϊκή αστυνομία πρέπει να είναι με το μέρος των Ερυθροφρουρών, να συνδέεται μαζί τους, να τους συμπαθεί, και να τους προσφέρει πληροφορίες, ιδιαίτερα για όσους ανήκουν στις Πέντε Κατηγορίες (τις μαύρες)»[212]. Στην αρχή, λοιπόν, το κίνημα δεν διατρέχει μεγάλο κίνδυνο: απέναντι σε έναν κομματικό μηχανισμό που σπαράσσεται από αντιμαχόμενα ρεύματα, αποσβολωμένο από το θράσος του Μάο και ο οποίος δεν τολμάει να καταδικάσει το κίνημα, οι διανοούμενοι και ό,τι τους αφορά (βιβλία, πίνακες, έργα τέχνης, βιβλιοθήκες, μουσεία, πολιτιστικά κτήρια) αποτελούν εύκολη λεία, πράγμα για το οποίο μπορούν να συμφωνήσουν όλες οι φατρίες της εξουσίας.

Ο αντι-διανοουμενισμός πράγματι έχει, το επισημάναμε ήδη, μια μακρά παράδοση στο ΚΚΚ, και ο Μάο υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής ενσάρκωσή του. Μήπως οι Ερυθροφρουροί δεν προχωρούν επαναλαμβάνοντας το ρητό του: «Η τάξη των καπιταλιστών είναι το δέρμα· οι διανοούμενοι είναι οι τρίχες που φυτρώνουν πάνω στο δέρμα. Όταν το δέρμα πεθαίνει, δεν υπάρχουν πια τρίχες»[213]; Οι αξιωματούχοι δεν μπορούν να προφέρουν τη λέξη «διανοούμενος» χωρίς να προσθέσουν το επίθετο «βρομερός»· Ο Ζαν Πασκουαλινί, ο οποίος καθάριζε το σαντάλι του στην είσοδο ενός χοιροστασίου, είχε την εμπειρία ενός επεισοδίου με έναν φρουρό ο οποίος του επετέθη: «Ο εγκέφαλός σου είναι πιο βρόμικος απ' αυτό και ζέχνει ακόμη περισσότερο! Σταμάτα αμέσως! Αυτή είναι αστική συνήθεια. Καθάρισε τον εγκέφαλό σου καλύτερα!»[214]. Στο ξεκίνημα της Πολιτιστικής Επανάστασης, οι μαθητές και οι σπουδαστές προικοδοτήθηκαν με

μια μικρή επιτομή του Μάο που αφορούσε την εκπαίδευση, όπου καταδικάζει τη γνώση των καθηγητών που «είναι ανίκανοι να ξεχωρίσουν τους πέντε σπόρους», και που, «όσα περισσότερα μαθαίνουν, τόσο πιο ηλίθιοι γίνονται». Εκθειάζει επίσης τη συντόμευση των σπουδών και την κατάργηση της επιλογής μέσω εξετάσεων: το πανεπιστήμιο πρέπει να φτιάχνει κόκκινους, όχι «ειδικούς», και πρέπει κατά προτεραιότητα να είναι ανοικτό στους εκ γενετής «κόκκινους»[215].

Έχοντας ήδη συχνά την εμπειρία δυο ή τριών αυτοκριτικών, η θέληση για αντίσταση των διανοουμένων είναι αδύναμη. Και οι γέροι συγγραφείς κάνουν, για ώρες, το «αεροπλάνο» μέχρι τελικής εξαντλήσεως, μπροστά σε νέους που τους βρίζουν· παρελαύνουν στους δρόμους, με σκούφο γαϊδάρου στο κεφάλι· συχνά τους χτυπούν σκληρά. Ορισμένοι από αυτούς πεθαίνουν, περισσότεροι αυτοκτονούν, όπως ο μεγάλος συγγραφέας Λαο Σε τον Αύγουστο, ή ο Φου Λέι, μεταφραστής του Μπαλζάκ και του Μαλλαρμέ, τον Σεπτέμβριο. Ο Τενγκ Το δολοφονήθηκε, ο Γου Χαν, ο Τσάο Σουλί και ο Λιου Σινγκ θα πεθάνουν στη φυλακή και ο Πα Κιν περνάει χρόνια ολόκληρα σε κατ' οίκον περιορισμό[216]. Η Ντινγκ Λινγκ βλέπει να κατάσχονται και να καταστρέφονται δέκα χρόνων χειρόγραφα[217]. Ο σαδισμός και ο φανατισμός των «εξεγερμένων»-δημίων είναι αφόρητοι. Έτσι, στο Πανεπιστήμιο του Ξιαμέν (Φουτζιάν): «Ορισμένοι καθηγητές, μην μπορώντας να υπομείνουν τις συνελεύσεις με τις επιθέσεις και τις κριτικές, έπεφταν άρρωστοι και πέθαιναν σχεδόν μπροστά στα μάτια μας. Δεν αισθανόμουν κανέναν οίκτο γι' αυτούς, ούτε για εκείνους που αυτοκτόνησαν πέφτοντας από το παράθυρο, ούτε για κείνον που ρίχτηκε σε μια από τις περίφημες θερμές πηγές μας όπου πέθανε βράζοντας»[218]. Περίπου το ένα δέκατο από τους διδάσκοντες πέρασε από «δοκιμασία» (στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση από τους συναδέλφους τους), πολύ περισσότεροι ανακρίθηκαν.

Οι πόλεις περιμένουν την άφιξη των Ερυθροφρουρών όπως περιμένει κανείς έναν τυφώνα, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας ενάντια στις «Τέσσερις απαρχαιωμένες ιδέες» (παλιές ιδέες, παλιά κουλτούρα, παλιά ήθη, παλιές συνήθειες), που κήρυξε στις 18 Αυγούστου ο Λιν Μπιάο: με τους ναούς οχυρωμένους (ωστόσο πάρα πολλοί θα καταστραφούν, συχνά εξαιτίας δημοσίων πυρπολήσεων, ή θα υποστούν ζημιές), τα πολύτιμα αντικείμενα κρυμμένα, τις τοιχογραφίες στα οικήματα σοβατισμένες για να τις προστατεύσουν, τα βιβλία καταχωνιασμένα. Σκηνικά και κοστούμια της Όπερας του Πεκίνου ρίχνονται στην πυρά και η Όπερα διακόπτει τη λειτουργία της προς όφελος της «επαναστατικής όπερας με επίκαιρα θέματα» της κυρίας Μάο, που για δέκα χρόνια ήταν στην ουσία η μόνη μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης που επιτρεπόταν. Το ίδιο το Μεγάλο Τείχος καταστράφηκε εν μέρει: αφαιρούσαν τούβλα για να φτιάξουν χοιροστάσια. Ο Τσου Ενλάι έβαλε να κατασκευάσουν ένα τείχος και διέθεσε φρουρά για την προστασία του αυτοκρατορικού Ανακτόρου του Πεκίνου[219]. Οι διάφορες λατρείες επλήγησαν ιδιαιτέρως· οι καλόγεροι του διάσημου συγκροτήματος βουδιστικών μοναστηριών των βουνών Γουτάι διασκορπίστηκαν, παλιά χειρόγραφα κάηκαν, οι εξήντα ναοί τους καταστράφηκαν σε μεγάλο βαθμό· το Κοράνι καιγόταν σε δημόσιες πυρές στην περιοχή των μουσουλμάνων Ουιγκούρ του Ξινγιάνγκ, ενώ απαγορεύτηκε ο εορτασμός του κινεζικού Νέου Έτους... Η ξενοφοβία, παλιά κινεζική παράδοση, φτάνει σε καταστροφικά όρια: λεηλασία των «ιμπεριαλιστικών» τάφων σε ορισμένα νεκροταφεία[220], σχεδόν ολοκληρωτική απαγόρευση κάθε χριστιανικής πρακτικής, καταστροφή των αγγλικών και γαλλικών επιγραφών στο Μπουντ, στη Σαγκάη. Η Νιεν

Τσενγκ, χήρα ενός Βρετανού, που είχε θεωρήσει σωστό να προσφέρει καφέ σε έναν Ερυθροφρουρό που «ερευνούσε» το σπίτι της, τον ακούει να της αντιγυρίζει: «Γιατί πίνετε ξένο ποτό; Γιατί τρώτε ξένη τροφή; Γιατί έχετε τόσα ξένα βιβλία; Γιατί είστε *τόσο* ξένη;»[221]. Οι Ερυθροφρουροί, αυτά τα τόσο τραγικά σοβαροφανή χαμίνια, θεωρούν καλό να απαγορεύουν όσα «πράγματα στρέφουν σε άλλες κατευθύνσεις την επαναστατική ενέργεια», όπως οι γάτες, τα πουλιά και τα λουλούδια (γίνεται κανείς *αντεπαναστάτης* φυτεύοντας λουλούδια στον κήπο του), και ο πρωθυπουργός υποχρεώνεται να παρέμβει για να εμποδίσει την πιθανότητα ο κόκκινος σηματοδότης στους δρόμους να σημαίνει «Προχωρήστε». Στις μεγάλες πόλεις –ιδιαίτερα στη Σαγκάη– στρατιωτικές περίπολοι κόβουν επιτόπου τα μακριά ή λακαρισμένα μαλλιά, κάνουν κομματάκια τα στενά παντελόνια, αφαιρούν τα ψηλά τακούνια, καταστρέφουν τα παπούτσια με μυτερή άκρη, αναγκάζουν τα μαγαζιά να πάρουν «ταιριαστά» ονόματα· εκατοντάδες καταστήματα με την επωνυμία *Κόκκινη Ανατολή* που πουλούσαν μόνο πορτρέτα και έργα του Τιμονιέρη αποπροσανατολίζουν τους παλιούς κατοίκους της Σαγκάης[222]. Οι παραβάτες βλέπουν τα μαγαζιά τους να σφραγίζονται αντί με λουκέτα με εικόνες του Μάο, που θα θεωρούνταν ιεροσυλία αν τολμούσαν να τις σχίσουν. Οι Ερυθροφρουροί σταματούν τους περαστικούς για να τους μάθουν να απαγγέλλουν μια ρήση του Μάο, δικής τους επιλογής[223]. Πολλοί δεν τολμούν πια να βγούνε από τα σπίτια τους.

Ωστόσο, το πιο επώδυνο για τα εκατομμύρια των «μαύρων» οικογενειών ήταν οι έρευνες των Ερυθροφρουρών. Ανακατώνοντας την αναζήτηση «αποδείξεων» για υποτιθέμενα εγκλήματα, το σούφρωμα χρημάτων και χρυσού για τις τοπικές αρχές, τις οργανώσεις τους ή... τους εαυτούς τους, και τον απροκάλυπτο βανδαλισμό, σπάνε, λεηλατούν και συχνά κατάσχουν όλο ή μέρος του νοικοκυριού. Ταπεινώσεις, βρισιές, ξυλοδαρμοί είναι συνηθισμένα. Μερικοί αμύνονται κι αυτό θεωρείται προσβολή· μια απλή έκφραση περιφρόνησης, μια λέξη ελαφρά κοροϊδευτική, μια άρνηση υπόδειξης των «θησαυρών», και τα χτυπήματα πέφτουν σωρηδόν, συχνά δεν λείπουν οι δολοφονίες ή, το λιγότερο, η λεηλασία του σπιτιού[224]. Υπάρχουν επίσης, σπάνια, νεκροί μεταξύ των Ερυθροφρουρών. Οι «επισκέψεις» είναι σε πολλές περιπτώσεις συχνές, από διαφορετικές οργανώσεις: για να μην υστερήσουν, οι τελευταίοι στη σειρά αρπάζουν συχνά τα απολύτως αναγκαία που οι προηγηθέντες είχαν αφήσει γενναιόδωρα στους έκπτωτους «καπιταλιστές». Κάτω από παρόμοιες συνθήκες, οι αυτοκτονίες αναμφίβολα στοίχισαν τις περισσότερες απώλειες, αλλά είναι μάταιο να προσπαθήσουμε να τις απαριθμήσουμε με ακρίβεια: άλλωστε πολλοί φόνοι μεταμφιέστηκαν με αυτό τον τρόπο...

Παρ' όλ' αυτά διαθέτουμε κάποια ελλιπή στοιχεία: η «κόκκινη τρομοκρατία» προκάλεσε στο Πεκίνο 1.700 νεκρούς, ενώ 33.600 νοικοκυριά ερευνήθηκαν και 84.000 «Μαύροι» διώχθηκαν από την πόλη[225]· 150.000 νοικοκυριά λεηλατήθηκαν στη Σαγκάη και αρπάχτηκαν 32 τόνοι χρυσού. Στη μεγάλη βιομηχανική πόλη Γουχάν, 21.000 έρευνες συνοδεύτηκαν από 32 θανατηφόρους ξυλοδαρμούς και 62 αυτοκτονίες[226]. Αιματηρές μετακινήσεις συμβαίνουν μερικές φορές, όπως στην περιφέρεια Νταξίνγκ, στο νότο της πρωτεύουσας, όπου 325 «Μαύροι» και μέλη των οικογενειών τους δολοφονήθηκαν μέσα σε πέντε ημέρες: ο πιο ηλικιωμένος ήταν ογδόντα ετών, ο πιο νέος τριάντα οκτώ ημερών. Ένας γιατρός εκτελέστηκε ως «δολοφόνος Κόκκινου», επειδή ο «εξεγερμένος» ασθενής του παρουσίασε θανατηφόρα αλλεργία στην πενικιλίνη[227]. Οι «ανακρί-

σεις» –που μερικές φορές τις διενεργούσαν αστυνομικοί μεταμφιεσμένοι σε Ερυθροφρουρούς– ήταν μαζικές και μερικές φορές θανατηφόρες: 1.200 εκτελέσεις στην εκκαθάριση του υπουργείου Ασφαλείας, 22.000 άτομα που ανακρίθηκαν, και συχνά φυλακίστηκαν, στο πλαίσιο της συγκρότησης του φακέλου της υπόθεσης του Λιου Σαοκί, εκδίωξη (και κατά κανόνα σύλληψη) του 60% των μελών της Κεντρικής Επιτροπής (η οποία δεν συνεδρίασε σχεδόν ποτέ) και του 75% των επαρχιακών γραμματέων του Κόμματος. Συνολικά, λογαριάζοντας όλες τις περιόδους της Πολιτιστικής Επανάστασης, φυλάκιση 3-4 εκατομμυρίων κομματικών στελεχών (σε σύνολο 18 εκατ. περίπου) και 400.000 στρατιωτικών, παρά την απαγόρευση ύπαρξης Ερυθροφρουρών στον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό[228]. Μεταξύ των διανοουμένων, διώχθηκαν 142.000 εκπαιδευτικοί, 53.000 τεχνικοί και επιστήμονες, 500 καθηγητές της ιατρικής, 2.600 συγγραφείς και καλλιτέχνες, και αρκετοί από αυτούς δολοφονήθηκαν ή εξωθήθηκαν στην αυτοκτονία[229]. Στη Σαγκάη, όπου αυτές οι κοινωνικές κατηγορίες είναι εξαιρετικά πολυπληθείς, ήδη από το 1978 εκτιμάται επίσημα ότι 10.000 άτομα χάθηκαν από βίαιο θάνατο εξαιτίας των ακροτήτων της Πολιτιστικής Επανάστασης[230].

Ωστόσο, μένουμε άναυδοι από την ευκολία με την οποία αυτοί οι νέοι, που βρίσκουν μικρό στήριγμα στα άλλα κοινωνικά στρώματα, μπορούν, στα τέλη του 1966 και στις αρχές του 1967, να επιτίθενται σε υψηλόβαθμα κομματικά στελέχη, ασκώντας τους δημόσια «κριτική» σε στάδια του Πεκίνου, ή ακόμη και να τα βασανίζουν μέχρι θανάτου, όπως στην περίπτωση του επικεφαλής της κομματικής οργάνωσης του Τιανγίν ή του δημάρχου της Σαγκάης ο οποίος, αφού τον κρέμασαν στο γάντζο του γερανού επισκευής ενός τραμ και τον ξυλοκόπησαν, απαντά πεισματικά σε αυτούς που του ζητάνε να κάνει αυτοκριτική: «Καλύτερα να τα τινάξω!»[231]. Υπάρχει μόνο μία εξήγηση: το καθοριστικό στοιχείο –ο Μάο, το Κέντρο– αν όχι το σύνολο του κρατικού μηχανισμού βρίσκεται στο πλευρό των «επαναστατών»· άλλωστε, ένα μέτρο όπως το κλείσιμο για έξι μήνες (που θα παραταθεί), στις 26 Ιουλίου 1966, του συνόλου των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της δευτεροβάθμιας και της ανώτατης εκπαίδευσης αποτελεί ενθάρρυνση για τα 50.000.000 των μαθητών να κινητοποιηθούν. Χωρίς σχολικές υποχρεώσεις, έχοντας την εγγύηση ολοκληρωτικής ατιμωρησίας ακόμη και όταν σκοτώνουν (οι φόνοι θεωρούνται «ατυχήματα»), ενθαρρυμένοι χωρίς σταματημό από τα επίσημα ΜΜΕ, ποιος να μπορέσει να τους αντισταθεί;

Το πρώτο τους πογκρόμ.

[...] Καθώς μερικοί από μας επιστρέφαμε από την ακρογιαλιά όπου είχαμε πάει για μπάνιο, ακούσαμε, πλησιάζοντας στην κεντρική είσοδο του σχολείου, φωνές και ουρλιαχτά. Μερικοί συμμαθητές έτρεχαν προς τη μεριά μας φωνάζοντας λαχανιασμένοι:

«Η δοκιμασία άρχισε! Η δοκιμασία άρχισε!».

Προχώρησα στο εσωτερικό. Στο γήπεδο, και ακόμη πιο μακριά μπροστά σε ένα σχολικό κτήριο ολοκαίνουργιο με τρεις ορόφους, είδα καθηγητές, σαράντα ή πενήντα στο σύνολο, παραταγμένους σε σειρές, με το κεφάλι και το πρόσωπο πασαλειμμένα με μαύρο μελάνι, έτσι που να σχηματίζουν πράγματι μια «μαύρη συμμορία». Από το λαιμό τους κρέμονταν πινακίδες με επιγραφές όπως «αντιδραστικός ακαδημαϊκός τάδε», «ταξικός εχθρός τάδε», «οπαδός του καπιταλιστικού δρόμου τάδε», «Τάδε, διεφθαρμένος αρχηγός

συμμορίας» – όλοι χαρακτηρισμοί δανεισμένοι από τις εφημερίδες. Κάθε πινακίδα ήταν σημαδεμένη με έναν κόκκινο σταυρό, γεγονός που έδινε στους καθηγητές την όψη φυλακισμένων, καταδικασμένων σε θάνατο που περίμεναν την εκτέλεση. Όλοι έφεραν στο κεφάλι σκουφιά γαϊδάρου πάνω στα οποία ήταν γραμμένοι παρόμοιοι χαρακτηρισμοί, και στους ώμους βρόμικες σκούπες, ξεσκονιστήρια και παπούτσια.

Επίσης τους είχαν κρεμάσει γύρω από το λαιμό κουβάδες γεμάτους με πέτρες. Διέκρινα τον διευθυντή: ο κουβάς του ήταν τόσο βαρύς που το σύρμα του είχε χαράξει βαθιά το δέρμα, και παραπατούσε. Όλοι ξυπόλυτοι, χτυπούσαν γκονγκ ή κατσαρόλες κάνοντας το γύρο του γηπέδου ενώ φώναζαν:

«Είμαι ο κακούργος τάδε!»

Τελικά, έπεσαν όλοι στα γόνατα, έκαψαν θυμίαμα και παρακάλεσαν τον Μάο Τσε Τουνγκ να «συγχωρέσει τα εγκλήματά τους». Έμεινα άφωνος από αυτή τη σκηνή και ένιωσα να χλομιάζω. Μερικά κορίτσια λιποθύμησαν.

Ακολούθησαν ξυλοδαρμοί και βασανιστήρια. Δεν είχα ποτέ πριν ξαναδεί τέτοια βασανιστήρια: τους υποχρέωναν να φάνε ακαθαρσίες και έντομα· τους υπέβαλλαν σε ηλεκτρικές εκκενώσεις· τους ανάγκαζαν να γονατίζουν πάνω σε σπασμένα γυαλιά· τους έβαζαν να κάνουν «το αεροπλάνο» κρεμώντας τους από τα χέρια και τις γάμπες.

Αυτοί που άρχισαν πρώτοι να χτυπούν με ραβδιά και να βασανίζουν ήταν οι αγροίκοι του σχολείου: παιδιά στελεχών του Κόμματος και αξιωματικών του στρατού, ανήκαν στις πέντε κόκκινες τάξεις –κατηγορία που περιελάμβανε επίσης τα παιδιά των εργατών, των φτωχών αγροτών και των μισο-φτωχών, και των μαρτύρων της επανάστασης. [...] Χυδαίοι και ωμοί, είχαν συνηθίσει να εκμεταλλεύονται την επιρροή των γονιών τους και να φιλονεικούν με τους άλλους μαθητές. Καθώς ήταν σκράπες στα μαθήματα και κινδύνευαν με αποβολή, πιθανότατα γι' αυτό το λόγο τα έβαζαν με τους καθηγητές.

Ενθαρρυμένοι από τους προβοκάτορες άρχισαν και οι υπόλοιποι μαθητές να ουρλιάζουν με τη σειρά τους: «Χτυπάτε τους!» και πηδούσαν πάνω στους καθηγητές, γρονθοκοπώντας και κλοτσώντας τους. Όσοι χάζευαν υποχρεώθηκαν να τους υποστηρίξουν φωνάζοντας δυνατά και υψώνοντας τη γροθιά τους.

Δεν υπήρχε τίποτε το παράξενο σε όλα αυτά. Οι νεαροί μαθητές ήταν, σε ομαλές συνθήκες, ήρεμοι και ευγενικοί· αλλά, από τη στιγμή που είχε γίνει το πρώτο βήμα, δεν μπορούσαν παρά να ακολουθήσουν. [...]

Αλλά το πιο σκληρό χτύπημα για μένα, εκείνη την ημέρα, ήταν η δολοφονία του αγαπημένου μου καθηγητή Τσεν Κου-τεχ, εκείνου για τον οποίο έτρεφα την περισσότερη αγάπη και τον περισσότερο σεβασμό. [...]

Ο καθηγητής Τσεν, μόλο που ήταν πάνω από τα εξήντα και υπέφερε από υπέρταση, σύρθηκε έξω στις 11:30, εκτέθηκε στον καλοκαιρινό ήλιο περισσότερο από δύο ώρες, στη συνέχεια υποχρεώθηκε να παρελάσει μαζί με τους άλλους κρατώντας ένα πανό και χτυπώντας ένα γκονγκ. Ύστερα τον έσυραν στον πρώτο όροφο ενός σχολικού κτηρίου, στη συνέχεια πάλι κάτω, χτυπώντας τον με γροθιές και με το κοντάρι μιας σκούπας κατά μήκος της διαδρομής. Στον πρώτο όροφο, μερικοί από εκείνους που τον κακοποιούσαν μπήκαν σε μια τάξη για να πάρουν βέργες από μπαμπού, με τις οποίες συνέχισαν να τον χτυπούν. Τους σταμάτησα παρακαλώντας:

«Δεν έχετε λόγο να το κάνετε αυτό. Πάει πολύ!»

Λιποθύμησε πολλές φορές, αλλά τον συνέφεραν κάθε φορά ρίχνοντάς του κρύο νερό στο πρόσωπο. Κινείτο με μεγάλο κόπο· τα πόδια του ήταν κομμένα από τα γυαλιά και σκισμένα από τα αγκάθια. Αλλά το μυαλό του δούλευε κανονικά.

«Γιατί δεν με σκοτώνετε;» φώναζε. «Σκοτώστε με!»

Το μαρτύριο κράτησε έξι ώρες, μέχρι που έπαθε ακράτεια. Οι βασανιστές επιχείρησαν να χώσουν μια ράβδο στον πρωκτό του. Κατέρρευσε για τελευταία φορά. Τον κατάβρεξαν ακόμη μια φορά με κρύο νερό, αλλά ήταν ήδη πολύ αργά. Οι δολοφόνοι έμειναν για

μια στιγμή αποσβολωμένοι, γιατί το δίχως άλλο ήταν η πρώτη φορά που είχαν χτυπήσει έναν άνθρωπο μέχρι θανάτου, καθώς ήταν, για τους περισσότερους από εμάς, η πρώτη φορά που παρευρισκόμαστε σε παρόμοια σκηνή. Άρχισαν να φεύγουν, ο ένας μετά τον άλλο. [...] Έσυραν το σώμα του θύματός τους έξω από το γήπεδο, μέχρι μια ξύλινη καλύβα όπου οι καθηγητές συνήθιζαν να παίζουν πινγκ-πονγκ. Εκεί, το έβαλαν πάνω σε ένα βρόμικο χαλί γυμναστικής, κι ύστερα φώναξαν τον γιατρό του σχολείου και του είπαν:

«Να βεβαιώσεις ότι πέθανε από υπέρταση. Δεν έχεις το δικαίωμα να τον υπερασπιστείς!»

Ο γιατρός τον εξέτασε και πιστοποίησε ότι είχε πεθάνει συνεπεία βασανισμού. Ύστερα μερικοί τον έπιασαν και άρχισαν να τον χτυπάνε κι αυτόν λέγοντάς του:

«Γιατί φέρεσαι σαν κι αυτόν; Θέλεις να έχεις το ίδιο τέλος;»

Ο γιατρός τελικά έγραψε στο πιστοποιητικό θανάτου: «Θάνατος οφειλόμενος σε ξαφνική κρίση υπέρτασης»[232].

Οι επαναστάτες και ο Δάσκαλός τους

Επιχρυσωμένος μύθος: για καιρό στη Δύση οι Ερυθροφρουροί θεωρούνταν ξαδέρφια, λίγο πιο φανατικά, των επαναστατών του Μάη του '68[233] που ήταν σύγχρονοί τους. Θλιβερός μύθος: ύστερα από την πτώση της Συμμορίας των Τεσσάρων, οι Ερυθροφρουροί θεωρούνται στην Κίνα ως σχεδόν φασιστικά στηρίγματα μιας συμμορίας τυχοδιωκτών πολιτικών. Η πραγματικότητα υπήρξε ολότελα διαφορετική: οι «εξεγερμένοι» θεωρούσαν τους εαυτούς τους καλούς μαοϊκούς κομμουνιστές, ολοκληρωτικά ξένους προς κάθε δημοκρατικό ή αναρχικό ιδανικό· και επί της ουσίας ήταν. Αν εξαιρέσουμε την ανυπαρξία δημοκρατικού συγκεντρωτισμού –γεγονός που έθεσε τέρμα στο πείραμα σε δυο μόλις χρόνια–, αντιπροσώπευαν συλλογικά ένα είδος παράξενου «δεύτερου κομμουνιστικού κόμματος», τη στιγμή που οι διαιρέσεις του πρώτου το παρέλυαν εντελώς. Έτοιμοι να πεθάνουν για τον Μάο, συνδεδεμένοι τόσο ιδεολογικά όσο και ανθρώπινα με τον Λιν Μπιάο και κυρίως την Ομάδα Πολιτιστικής Επανάστασης της Ζιάνγκ Κινγκ, δεν αντιπροσώπευαν μια εναλλακτική λύση παρά μόνο σε σχέση με τις κοινοτικές και επαρχιακές αρχές που αποτελούσαν το στόχο της εχθρότητας του μαοϊκού Κέντρου και μια εφεδρική δύναμη για το διακανονισμό των λογαριασμών του Παλατιού, στο Πεκίνο. Η τεράστια ενεργητικότητα αυτών των δεκάδων εκατομμυρίων νέων υπήρξε ολωσδιόλου καταστροφική: κατά τις σύντομες περιόδους που κατάφεραν να καταλάβουν την εξουσία, δεν έκαναν απολύτως τίποτε και δεν τροποποίησαν στο παραμικρό τις βασικές αρχές του ισχύοντος ολοκληρωτισμού. Οι Ερυθροφρουροί ισχυρίζονταν συχνά ότι μιμούνταν τις αρχές της Κομμούνας του Παρισιού του 1871, αλλά οι εκλογές που οργάνωναν δεν ήταν διόλου ελεύθερες ή ανοικτές: όλα ήταν αποφασισμένα από ολιγομελείς αυτοανακηρυγμένους μηχανισμούς· η εναλλαγή στα αξιώματα πραγματοποιούνταν με αδιάκοπα πραξικοπήματα στο εσωτερικό των οργανώσεων[234] και των διοικητικών δομών που έθεταν υπό τον έλεγχό τους. Πέρα από αυτό, υπήρξαν σίγουρα πολλές ατομικές «απελευθερώσεις» και ο θρίαμβος ορισμένων κοινωνικών διεκδικήσεων στα εργοστάσια[235]: αλλά πιο σκληρή θα είναι συχνά η πτώση, το 1968...

Χιλιάδες δεσμοί ένωναν τους Ερυθροφρουρούς με τον κομμουνιστικό μηχανισμό. Το διάστημα Ιουνίου-Ιουλίου 1966, ήταν οι ομάδες εργασίας που εστάλησαν στα κύ-

ρια σχολικά συγκροτήματα από την ομάδα του Λιου Σαοκί και των υποταγμένων επαρχιακών αρχών που δημιούργησαν τα πρώτα «μαύρα άντρα» για «έκπτωτους» καθηγητές και προώθησαν τις αρχικές ομάδες των Ερυθροφρουρών. Αν και επισήμως αποσύρθηκαν από τις αρχές Αυγούστου, στο πλαίσιο του πραξικοπήματος του Μάο στο εσωτερικό της Κεντρικής Επιτροπής, συνέχισαν ορισμένες φορές να επηρεάζουν για μεγάλο διάστημα τις τοπικές οργανώσεις[236]· προώθησαν με αποφασιστικό τρόπο την προσφυγή στη βία κατά των καθηγητών και των στελεχών της εκπαίδευσης, και άνοιξαν το δρόμο στο κίνημα ενάντια στις Τέσσερις απαρχαιωμένες ιδέες. Το κίνημα αυτό ενθαρρύνεται από τις τοπικές αρχές και κατευθύνεται στην πράξη από την αστυνομία, που προμηθεύει τον κατάλογο με τα ονόματα όσων πρέπει να καταδιωχθούν και συγκεντρώνει τόσο τα πειστήρια όσο και τα κατασχεμένα αντικείμενα: η Νιεν Τσενγκ θα γνωρίσει την έκπληξη, και τη χαρά, της επανάκτησης, το 1978, ενός μεγάλου μέρους από τις πορσελάνες που της είχαν αποσπάσει με άγριο τρόπο δώδεκα χρόνια νωρίτερα. Τα εξιλαστήρια θύματα είναι συχνά οι αιώνιοι στόχοι των προηγούμενων εξορμήσεων, με την προσθήκη μερικών μεσαίων στελεχών που θυσιάζονται για να σωθούν οι πραγματικοί κάτοχοι της εξουσίας.

Η επέκταση του κινήματος στα εργοστάσια και η φυγή προς τα εμπρός ενός Μάο που αισθάνεται να του ξεφεύγει ο στόχος του –η εξόντωση των αντιπάλων του στον κομματικό μηχανισμό– προκαλεί πλατιές συγκρούσεις μεταξύ εξεγερμένων και δημοτικών αρχών ή περιφερειακών διοικήσεων. Αλλά, από τη μια μεριά, οι τελευταίες γνωρίζουν να οικοδομούν προς όφελός τους δυνατές μαζικές οργανώσεις, που λέγονται «συντηρητικές», και κατά βάθος είναι πολύ δύσκολο να τις διακρίνει κανείς από τους εξεγερμένους που συμπλέουν περισσότερο με τη μαοϊκή γραμμή. Από την άλλη, οι επαναστάτες, περισσότερο ανεξάρτητοι τοπικά, βλέπουν τη σωτηρία τους στην προσχώρηση σε αυτή την «Κεντρική υπέρ-Επιτροπή» στην οποία είχε μεταβληθεί η Ομάδα Πολιτιστικής Επανάστασης, όπου ο Κανγκ Σενγκ παίζει ένα ρόλο διακριτικό όσο και ουσιαστικό: ειδικευμένες ομάδες αποτελούν το σύνδεσμο με το Πεκίνο (στο ξεκίνημα, ήταν συχνά φοιτητές της πρωτεύουσας), που στέλνει συμβουλές και μαύρες λίστες (τα δύο τρίτα των μελών της Κεντρικής Επιτροπής, μεταξύ άλλων) και περιμένει σε αντάλλαγμα έρευνες και αποδείξεις, και προμηθεύει στους συμμάχους της τις πολύτιμες «καλές ετικέτες», που χρησίμευαν για καιρό ως μαγική ασπίδα απέναντι στον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό[237]. Οι εξεγερμένοι είναι παρ' όλ' αυτά αναπόσπαστο μέρος της κρατικής μηχανής όπως οι συντηρητικοί: απλώς, δεν είναι εντελώς το ίδιο πράγμα. Τελικά είναι δύσκολο να πει κανείς μέχρι ποιου σημείου είναι ολοκληρωτική η συναίνεση μεταξύ όλων των ομάδων, όλων των φραξιών, σε ό,τι αφορά την καταστολή – κι αυτή είναι προφανώς μια τεράστια διαφορά με την επαναστατική παράδοση της Δύσης. Αν ασκείται κριτική στο *λαογκάι* (που άλλωστε ελάχιστα επηρεάστηκε), είναι επειδή θεωρείται «επιεικές»: η Νιεν Τσενγκ ένιωσε σκληρά την άφιξη των ωμών και απάνθρωπων νέων μαοϊκών φρουρών. Ο Χούα Λινσάν, μολονότι ακροαριστερός επαναστάτης και σε ανοιχτή σύγκρουση με τον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό, κατέλαβε το εργαστήριο ενός εργοστασίου-φυλακής για να κατασκευάσει όπλα: ωστόσο «κατά τη διάρκεια της κράτησής μας, παραμέναμε μέσα στα κελλιά μας και δεν είχαμε πρακτικά καμία επαφή μαζί τους»[238]. Οι Ερυθροφρουροί, που χρησιμοποιούν την απαγωγή ως ουσιαστικό μέσο πάλης, έχουν απλωμένο το σωφρονιστικό τους δίκτυο σε κάθε σχολείο, κάθε διοικητικό τομέα, κάθε εργοστάσιο: σε αυτές τις «εγκαταστά-

σεις», αυτά τα «άντρα», ή, κατ' ευφημισμό, αυτές τις «τάξεις μελέτης», φυλακίζουν παράνομα, ανακρίνουν, βασανίζουν χωρίς ανάπαυλα, με μεγάλη εφευρετικότητα και φαντασία· έτσι ο Λινγκ θυμάται μια άτυπη «ομάδα ψυχολογικών μελετών» στο λύκειό του: «Αποφεύγαμε να αναφερόμαστε στα βασανιστήρια, αλλά τα θεωρούσαμε τέχνη [...]. Μας τύχαινε πάλι να σκεφτούμε ότι οι αναζητήσεις μας δεν ήταν αρκετά επιστημονικές. Υπήρχαν πολλές μέθοδοι τις οποίες δεν ήμαστε σε θέση να δοκιμάσουμε»[239]. Μια «ριζοσπαστική» πολιτοφυλακή στο Χανγκτσού, σχηματισμένη ουσιαστικά από «Μαύρους» που στο παρελθόν είχαν διωχθεί, κρατάει κατά μέσο όρο 1.000 άτομα στα τρία ανακριτικά της κέντρα· καταδικάζει 23 άτομα για συκοφαντία του διοικητή της Γουενγκ Σεν· τα μέλη της-εργάτες παίρνουν τρεις μέρες άδεια για μία ημέρα στην πολιτοφυλακή, καθώς επίσης και δωρεάν γεύματα[240]. Είναι εντυπωσιακό το ότι, σε όλες τις μαρτυρίες πρώην Ερυθροφρουρών, οι κατασταλτικές πρακτικές κατέχουν περίοπτη θέση και ότι υπάρχουν τόσες πολλές αναφορές για αντιπάλους που δάρθηκαν ανηλεώς, ταπεινώθηκαν και μερικές φορές δολοφονήθηκαν, χωρίς μάλιστα να προκύπτει πως ο οποιοσδήποτε αντιτάχθηκε σε όλα αυτά. Είναι εξίσου σημαντικό ότι η περίοδος της Πολιτιστικής Επανάστασης σφραγίστηκε από την επαναφυλάκιση παλιών κρατουμένων, από το γενικό ξαναμοίρασμα «ετικετών» για δεξιά στάση, από συστηματικές συλλήψεις ξένων ή Κινέζων μεταναστών, ή επίσης από καινούργιες αισχρότητες όπως το να υποχρεώνουν ένα κορίτσι να εκτίει την ποινή του πατέρα της που πέθανε[241]: η δημόσια διοίκηση υπέφερε σημαντικά, αλλά εκείνη του *λαογκάι* είχε τουλάχιστον ελευθερία κινήσεων. Λοιπόν, γενιά εξεγερμένων ή γενιά δεσμοφυλάκων[242];

Ιδεολογικά, ακόμη και ομάδες εξεγερμένων τόσο ριζοσπαστικές και ανήσυχες για θεωρητικά ζητήματα όπως η Shengwulian του Χουνάν[243] δεν κατάφεραν να απομακρυνθούν από το μαοϊκό πλαίσιο αναφοράς. Βέβαια, η σκέψη του προέδρου είναι τόσο αόριστη[244], τα λόγια του είναι τόσο αντιφατικά ώστε να μπορεί κανείς να βρει αυτό που θέλει: συντηρητικοί και εξεγερμένοι έχουν το δικό τους απόθεμα αποφθεγμάτων – μερικές φορές τα ίδια, ερμηνευμένα διαφορετικά. Στην παράξενη Κίνα της Πολιτιστικής Επανάστασης, ένας ζητιάνος μπορούσε να δικαιολογήσει μια κλοπή με μια φράση του Μάο για την αλληλοβοήθεια[245], και ένας εργαζόμενος στη μαύρη αγορά που έχει κλέψει τούβλα να αποποιηθεί κάθε αίσθημα ευθύνης, γιατί «η εργατική τάξη πρέπει να ασκεί την καθοδήγησή της σε όλα»[246]. Υπάρχει ωστόσο ένας σκληρός, αναπόδραστος πυρήνας: η αγιοποίηση της βίας[247], η ριζοσπαστικότητα των ταξικών συγκρούσεων και των πολιτικών συνεπειών τους. Όλα επιτρέπονται στον κάτοχο της σωστής γραμμής. Οι εξεγερμένοι δεν κατάφερναν να κρατήσουν αποστάσεις από την επίσημη προπαγάνδα, τα κείμενά τους μιμούνταν την ξύλινη γλώσσα της· δεν έπαψαν στιγμή να ψεύδονται με επαίσχυντο τρόπο, όχι μόνο όταν απευθύνονταν στις μάζες αλλά και στους ίδιους τους συντρόφους τους της οργάνωσης[248].

Το πιο δραματικό, παρ' όλ' αυτά, είναι ίσως η συναίνεση στο θέμα της «δημιουργίας καστών» που επιχειρήθηκε στη δεκαετία του '50 και ενισχύθηκε περισσότερο από την Πολιτιστική Επανάσταση. Οι εξελίξεις θα μπορούσαν να ήταν διαφορετικές: για να ανάψει φωτιές, η Ομάδα της Πολιτιστικής Επανάστασης, το αναφέραμε ήδη, άνοιξε τις πόρτες της οργάνωσης στους «Μαύρους» που δεν έχασαν την ευκαιρία να μπουν. Εντελώς φυσιολογικά συντάχθηκαν με τους εξεγερμένους (45% των παιδιών των διανοουμένων στους εξεγερμένους του λυκείου της Καντόνας), ενώ τα τέκνα των στελεχών και των με σύμβαση εργατών αποτελούσαν το 82% των συντηρητικών αυτής της

μεγάλης νότιας μητρόπολης. Οι εξεγερμένοι, που στηρίζονταν από την άλλη στους ελεύθερους εργάτες, ήταν οι φυσικοί αντίπαλοι των πολιτικών στελεχών ενώ οι συντηρητικοί συγκέντρωναν τα πυρά τους κατά των «Μαύρων». Όμως, μια και το όραμά τους περιλάμβανε την τομή ανάμεσα στις κοινωνικοπολιτικές κατηγορίες, εκκινώντας από αυτό, για να εξιλεωθούν από την κηλίδα της έμφυτης ατίμωσης, οι εξεγερμένοι υπερθεμάτισαν σε διώξεις κατά των συντηρητικών και δεν παρέλειψαν να χτυπήσουν και οι ίδιοι τους Μαύρους, παρακαλώντας τον ουρανό να μην θιγούν οι συγγενείς τους... Ακόμη χειρότερα, αποδέχτηκαν για τους εαυτούς τους τη νέα ιδέα της *ταξικής κληρονομικότητας*, που διαδόθηκε αρχικά από τους Ερυθροφρουρούς του Πεκίνου, ανάμεσα στους οποίους κυριαρχούσαν τα παιδιά στελεχών και στρατιωτικών, αλλά δεν καταπολεμήθηκε ρητά ποτέ.

Εκφραζόταν για παράδειγμα σε αυτό το χαρακτηριστικό εμβατήριο:

Αν ο πατέρας είναι γενναίος, ο γιος είναι ήρωας,
Αν ο πατέρας είναι αντιδραστικός, ο γιος είναι κωλοτρυπίδα.
Αν είσαι επαναστάτης, εμπρός προχώρα κι έλα μαζί μας,
Αν δεν είσαι, άντε πηδήξου
[...]
Στο διάολο να πάτε!
Θα σας διώξουμε από τις ήδη χαμένες θέσεις σας!
Σκότωσε! Σκότωσε! Σκότωσε![249]

Κάποια γυναίκα «από καλή γενιά» κάνει αυτό το σχόλιο: «Γεννηθήκαμε κόκκινοι![250] Το κόκκινο το πήραμε από την κοιλιά της μάνας μας. Και σου το λέω πεντακάθαρα: γεννήθηκες μαύρος! Τι μπορείς να κάνεις γι' αυτό;»[251] Ο ρατσισμός των κοινωνικών κατηγοριών είναι καταστροφικός. Ο Ζάι Ζιενχούα, με τη ζώνη στο χέρι, τη βρισιά στο στόμα, αναγκάζει τη μισή τάξη του που είναι «μαύρη» να περνάει τον καιρό της μελετώντας Μάο: «Για να σωθούν, έπρεπε πρώτα να μάθουν να ντρέπονται για την ελεεινή οικογενειακή τους προέλευση, καθώς επίσης και για τους γονείς τους, και να τους μισήσουν»[252]. Βεβαίως δεν γεννάται θέμα γι' αυτούς να γίνουν μέλη των Ερυθροφρουρών. Στο σιδηροδρομικό σταθμό του Πεκίνου, οι τελευταίοι κάνουν περιπολίες, ξυλοκοπούν και στέλνουν σπίτι του κάθε Ερυθροφρουρό κακής καταγωγής. Στην επαρχία συχνά επιδεικνύεται ανοχή και οι «Μαύροι» κατέχουν πολλές φορές υπεύθυνες θέσεις· σε κάθε περίπτωση πάντα προηγούνται όσοι είναι από καλύτερη γενιά: «Η "σύνθεση της τάξης" της Γουρουνίτσας[253] ήταν εξαιρετική, κι αυτό ήταν μια σπουδαία διάκριση: προερχόμενη από οικογένεια οικοδόμων, περηφανευόταν συχνά ότι εδώ και τρεις γενεές η οικογένειά της δεν είχε ποτέ μια στέγη πάνω από το κεφάλι της»[254]. Στις λεκτικές αντιπαραθέσεις, το επιχείρημα της γέννησης επανέρχεται πράγματι σταθερά, χωρίς ποτέ να απορρίπτεται. Ο Χούα Λινσάν, μαχητικός εξεγερμένος, πετάχτηκε με τη βία από ένα τρένο Ερυθροφρουρών, μάλλον συντηρητικών: «Αυτό που ακόμη και σήμερα νιώθω πολύ ζωηρά, είναι ότι η φυσική μου παρουσία ήταν γι' αυτούς μια προσβολή, ένα ηθικό στίγμα. [...] Είχα λοιπόν την εντύπωση ότι ήμουν ένα μιαρό πράγμα»[255]. Στις διαδηλώσεις, οι Πέντε Κόκκινες κατηγορίες τοποθετούνταν πάντα επικεφαλής[256]. Το απαρτχάιντ αγκαλιάζει το σύνολο της κοινωνίας: σε μια συνοικιακή συγκέντρωση, το 1973, η Νιεν Τσενγκ κάθεται από απροσεξία μαζί με το προλεταριάτο.

«Σαν να έπαθαν ηλεκτροπληξία, οι εργάτες που ήταν πιο κοντά μου έσπρωξαν αμέσως τα σκαμνιά τους μακριά από το δικό μου και βρέθηκα απομονωμένη μέσα σε ένα χώρο γεμάτο από κόσμο»· τότε πάει να καθίσει με μια ομάδα γυναικών «που αποτελούνταν αποκλειστικά από γυναίκες της τάξης των καπιταλιστών και από διανοούμενους, αυτούς που δεν είχε αγγίξει η Πολιτιστική Επανάσταση»[257]. Διευκρινίζει ότι δεν ήταν η αστυνομία ούτε το Κόμμα αυτοί που επέβαλλαν παρόμοιες φυλετικές διακρίσεις.

Από το ξέσπασμα των φραξιονιστικών συγκρούσεων μέχρι τη συντριβή των εξεγερμένων

Η δεύτερη φάση του κινήματος ξεκινάει τη στιγμή που, αρχές Ιανουαρίου 1967, τίθεται το ζήτημα της εξουσίας. Το μαοϊκό Κέντρο γνωρίζει ότι έχει ξεπεράσει το σημείο χωρίς επιστροφή στην αντιπαράθεση με την παλιά ηγεσία που πρόσκειτο στον Λιου Σαοκί, την οποία είχε στριμώξει για τα καλά στο Πεκίνο αλλά η οποία μπορούσε ακόμη να υπολογίζει σε ισχυρούς προμαχώνες στις περισσότερες επαρχίες. Για να την ποδηγετήσουν, οι εξεγερμένοι πρέπει να της αρπάξουν την εξουσία· ο στρατός, κλειδί της κατάστασης, δεν θα παρέμβει: τα καινούργια στρατεύματα του Προέδρου θα έχουν λοιπόν ελεύθερο το πεδίο. Η Σαγκάη δίνει το σύνθημα τον Ιανουάριο, και λίγο-πολύ παντού οι δημοτικές αρχές και οι επιτροπές του Κόμματος ανατρέπονται εύκολα. Τώρα, το ζήτημα δεν είναι πια η κριτική αλλά η διακυβέρνηση. Και η καταστροφή αρχίζει: οι εντάσεις μεταξύ αντιπάλων εξεγερμένων ομάδων, μεταξύ φοιτητών και εργατών[258], μεταξύ μονίμων εργατών και μη, οδηγούν σχεδόν ακαριαία σε σκληρές συγκρούσεις που αφορούν ολόκληρες πόλεις, και σύντομα με κανονικά όπλα κι όχι απλώς ζωστήρες ή και μαχαίρια. Η μαοϊκή ηγεσία, τώρα κοντά στο θρίαμβο, τρομοκρατείται: η βιομηχανική παραγωγή καταρρέει (-40% στο Γουχάν τον Ιανουάριο)[259], δεν υπάρχει πια διοίκηση, και ομάδες που ξεφεύγουν από τον έλεγχό της εγκαθίστανται σε θέσεις εξουσίας. Η Κίνα πάσχει από τρομερή έλλειψη έμπειρων στελεχών: γίνεται λοιπόν αναγκαία η επανενσωμάτωση της μεγάλης πλειονότητας αυτών που είχαν κυνηγηθεί. Πρέπει να ξαναδουλέψουν τα εργοστάσια, και τα σχολικά συγκροτήματα δεν μπορούν να μείνουν επ' αόριστον κλειστά. Εξ ου μια διπλή επιλογή, στα τέλη του Ιανουαρίου: προωθείται μια νέα δομή εξουσίας, οι Επαναστατικές Επιτροπές (ΕΕ), που θεμελιώνονται πάνω στην αρχή «τρία σε ένα» – συμμαχία των εξεγερμένων, των παλιών στελεχών και του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού· οι Ερυθροφρουροί σπρώχνονται με το μαλακό προς την έξοδο (ή μάλλον προς τις σχολικές αίθουσες), με τη χρησιμοποίηση, όπου χρειάζεται, του άλλου ένοπλου χεριού του Μάο, που καιροφυλακτεί εδώ και έξι μήνες: του στρατού.

Για τους εξεγερμένους, η Ταρπηΐα Πέτρα* είναι λοιπόν κοντά στο Καπιτώλιο... Παρ' όλ' αυτά, η Πολιτιστική Επανάσταση είναι γεμάτη εκπλήξεις. Από τον Απρίλιο, η επιστροφή στην τάξη ξεπερνάει κάθε ελπίδα, τόσο που ο Μάο ανησυχεί: οι συντηρητικοί και, πίσω από αυτούς, εκείνοι που ανατράπηκαν τον Ιανουάριο ξανασηκώνουν παντού

* Άβατος και απότομος βράχος κοντά στον Καπιτωλίνο Λόφο. Από εκεί κατακρήμνιζαν τους ελεύθερους Ρωμαίους πολίτες που είχαν καταδικαστεί για εσχάτη προδοσία, ψευδομαρτυρία, γοητεία, και μαγεία, ασέβεια κατά των δημάρχων και άλλα αδικήματα. (Σ.τ.Ε.)

κεφάλι και συγκροτούν μερικές φορές ένα επικίνδυνο κοινό μέτωπο με τις φρουρές του στρατού, όπως στο Γουχάν όπου οι εξεγερμένοι τρέπονται σε φυγή. Νέο χτύπημα στ' αριστερά, χτύπημα που ενισχύεται τον Ιούλιο, όταν επί δύο μέρες οι στρατιωτικοί του Γουχάν συλλαμβάνουν τους απεσταλμένους της Ομάδας της Πολιτιστικής Επανάστασης. Αλλά, όπως κάθε φορά που οι μαοϊκοί Ερυθροφρουροί νιώθουν τον άνεμο ούριο, γινόμαστε μάρτυρες του ξεσπάσματος της βίας και της φραξιονιστικής πάλης που οδηγεί στην αναρχία – και οι ΕΕ δεν καταφέρνουν πάντα να παίζουν το ρόλο τους. Έτσι, τον Σεπτέμβριο, ο Λαϊκός Στρατός εξουσιοδοτείται να κάνει χρήση των όπλων του (μέχρι τότε, παρακολουθούσε αδύναμος τη λεηλασία των οπλοστασίων του) και οι εξεγερμένοι βλέπουν να «πουλιούνται» για δεύτερη φορά. Το 1968 επαναλαμβάνει εν μέρει το 1967: καινούργιες ανησυχίες του Μάο τον Μάρτιο, και ενθάρρυνση –πιο μετριοπαθής απ' ό,τι στο παρελθόν– της Αριστεράς μπροστά στην επέκταση των συγκρούσεων, κάθε φορά πιο φονικών, τον Ιούλιο προβαίνει σε ριζική εξόντωση των εξεγερμένων.

Πολλά εξαρτώνται, λοιπόν, από την αναβλητικότητα του Μάο, ο οποίος βρίσκεται μπροστά σε αυτό το τρομερό δίλημμα από όπου δεν μπορεί να βγει: χάος της Αριστεράς ή τάξη της Δεξιάς. Όλοι οι παράγοντες κρέμονται από την τελευταία οδηγία τού κυρίου του παιχνιδιού, ελπίζοντας ότι θα είναι ευνοϊκή. Παράξενη κατάσταση: οι μεταξύ τους θανάσιμοι εχθροί είναι όλοι τους φανατικοί οπαδοί του ίδιου ζωντανού θεού. Έτσι η παντοδύναμη συντηρητική Ένωση του Εκατομμυρίου Ηρώων, στο Γουχάν, μαθαίνοντας την αποκήρυξή της, τον Ιούλιο του 1967, διακηρύσσει: «Είτε έχουμε πειστεί είτε όχι, πρέπει να ακολουθήσουμε και να εφαρμόσουμε τις αποφάσεις του Κέντρου, χωρίς επιφύλαξη», και διαλύεται αμέσως[260]. Ωστόσο δεν υπάρχει κανονιστική ερμηνεία, και οι αναγνωρισμένοι ερμηνευτές –οι επιτροπές του Κόμματος– θεωρούνται μάλλον ανυπόληπτοι: βασιλεύει λοιπόν συχνά η σύγχυση όσον αφορά τις πραγματικές προθέσεις ενός Κέντρου για το οποίο δεν θέλουν να πιστέψουν ότι είναι και το ίδιο τόσο διστακτικό. Εξάλλου, το παιχνίδι του διαρκούς εκκρεμούς έχει ως αποτέλεσμα να καθιστά τον καθένα διεκδικητή κάποιας αιματηρής αντεκδίκησης, αφού οι προσωρινοί νικητές δεν δείχνουν ποτέ μεγαλοψυχία.

Σε αυτές τις εξωγενείς αιτίες που επιδεινώνουν τη βία προστίθενται δύο παράγοντες ενδογενείς στις οργανώσεις, ιδιαίτερα των εξεγερμένων. Συμφέροντα των μικρών ομάδων και ατομικές φιλοδοξίες, που δεν εντάχθηκαν ποτέ σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο, οδηγούν συνεχώς σε νέα σχίσματα, ενώ κυνικοί «επαγγελματίες της πολιτικής» προσπαθούν να εξαργυρώσουν την αίγλη τους με την ένταξή τους στις νέες τοπικές εξουσίες, καλλιεργώντας όλως ιδιαιτέρως τις σχέσεις τους με τα περιφερειακά διοικητήρια του Λαϊκού Στρατού: πολλοί θα καταλήξουν να προσεταιρισθούν τους Τέσσερις και να μεταλλαχθούν σε επαρχιακούς τυραννίσκους. Η φραξιονιστικές διαμάχες χάνουν σιγά-σιγά τον πολιτικό τους χαρακτήρα και συνοψίζονται στη σύγκρουση μεταξύ αυτών που βρίσκονται στην εξουσία και αυτών που θα ήθελαν να τους αντικαταστήσουν[261]. Τελικά, το είδαμε στο *λαογκάι*, αυτός που κατηγορεί, στην κομμουνιστική Κίνα, έχει πάντα δίκιο, επειδή οχυρώνεται πίσω από αδιαμφισβήτητα αποφθέγματα και συνθήματα· όποιος αμύνεται χειροτερεύει σχεδόν συστηματικά την κατάστασή του. Η μόνη αποτελεσματική αντεπίθεση έγκειται λοιπόν σε μια καινούργια καταγγελία σε ανώτερο επίπεδο: αν είναι θεμελιωμένη ή όχι ελάχιστα ενδιαφέρει, γιατί το ουσιώδες είναι να διατυπώνεται με σωστούς πολιτικούς όρους. Η λογική της διαπάλης σπρώχνει λοιπόν σταθερά προς μια επέκταση του πεδίου των επιθέσεων και του

αριθμού των επιτιθέμενων[262].Τελικά, εφόσον τα πάντα είναι πολιτική, το παραμικρό ατύχημα μπορεί να ερμηνευτεί άνετα ως απόδειξη των χειρότερων εγκληματικών προθέσεων. Η φυσική εξόντωση παραμονεύει...

Ο όρος «εμφύλιος πόλεμος», καλυμμένος ή ανοιχτός, θα ήταν συχνά πιο κατάλληλος για να χαρακτηρίσει αυτά τα γεγονότα από τον όρο «σφαγή», μολονότι ο ένας οδηγεί σχεδόν αυτόματα στην άλλη. Παρακολουθούμε ολοένα και περισσότερο έναν πόλεμο όλων ενάντια σε όλους. Στο Γουχάν, από τα τέλη Δεκεμβρίου 1966, οι εξεγερμένοι έριξαν στη φυλακή 3.100 συντηρητικούς και κομματικά στελέχη[263]. Ο πρώτος νεκρός των συγκρούσεων μεταξύ εξεγερμένων και Εκατομμυρίου Ηρώων πέφτει στις 27 Μαΐου του 1967: τότε οι αντίπαλοι εξοπλίζονται και καταλαμβάνουν τα στρατηγικά σημεία. Το γενικό επιτελείο των εξεγερμένων εργατών καταλαμβάνεται εξ εφόδου στις 17 Ιουνίου: 25 νεκροί και 158 συνολικά στο στρατόπεδό τους, στις 30 Ιουνίου. Ύστερα από την πανωλεθρία των συντηρητικών, τέλη Ιουλίου, οι αντεκδικήσεις είναι τρομερές: 600 νεκροί, 66.000 καταδιωγμένοι, συχνά τραυματίες, στις γραμμές τους. Τη στιγμή της αριστερής στροφής, τον Μάρτιο του 1968, το κυνήγι ξαναρχίζει: δεκάδες χιλιάδες κρατούνται παράνομα σε ένα στάδιο· πολιτοφυλακές, στις οποίες ολοένα και περισσότερο διεισδύουν εκβιαστές και συμμορίες των δρόμων, σπέρνουν τον τρόμο· τα όπλα εισρέουν από τις γειτονικές επαρχίες. Τον Μάιο, οι συγκρούσεις μεταξύ των φραξιών των εξεγερμένων δημιουργούν ατμόσφαιρα εμφυλίου: κλέβουν 80.000 όπλα από το στρατό στις 27 Μαΐου (ρεκόρ Κίνας για μία ημέρα...), γεγονός που επιτρέπει τη δημιουργία μιας αληθινής παράλληλης αγοράς εξοπλισμών, όπου προσέρχονται αγοραστές από όλη τη χώρα· αρχίζουν να μετατρέπουν τις βιομηχανίες σε εργοστάσια κατασκευής τεθωρακισμένων ή εκρηκτικών για τις φράξιες. Στα μισά του Ιουνίου, έχουν ήδη σκοτωθεί 57 άτομα από αδέσποτες σφαίρες. Καταστήματα και τράπεζες λεηλατούνται· ο πληθυσμός αρχίζει να εγκαταλείπει την πόλη. Ωστόσο, ο από μηχανής θεός του Πεκίνου θα επιτύχει, μόνο και μόνο αποκηρύσσοντάς τους, την κατάρρευση των εξεγερμένων: ο Λαϊκός Στρατός επεμβαίνει στις 22 Ιουλίου και αναγκάζει, αμαχητί, τις φράξιες σε αυτοδιάλυση τον Σεπτέμβριο[264]. Εκεί όπου, όπως στο ελάχιστα εκβιομηχανισμένο Φουτζιάν, ο διαχωρισμός μεταξύ συντηρητικών και εξεγερμένων δεν είναι τόσο αυστηρός, κυριαρχεί το τοπικιστικό πνεύμα ή η εχθρότητα μεταξύ πόλεων-υπαίθρου: όταν οι Ερυθροφρουροί του Ξιαμέν φτάνουν στην επαρχιακή πρωτεύουσα, δέχονται επίθεση με κραυγές όπως: «Το Φουτζού ανήκει στους κατοίκους του Φουτζού [...]· και «κάτοικοι του Φουτζού, μην ξεχνάτε τους προγόνους σας! Θα είμαστε πάντα οι ορκισμένοι εχθροί των ανθρώπων του Ξιαμέν»[265]. Στη Σαγκάη, με τρόπο πιο περίπλοκο, η αντίθεση μεταξύ των καταγόμενων από το βορρά και το νότο του Ζιανγκσού ευθύνεται για ορισμένες συγκρούσεις[266]. Ακόμη και στο κατώτατο επίπεδο της Μεγάλης Καμπύλης (βλέπε παραπάνω), η πάλη μεταξύ επαναστατικών φραξιών δύσκολα αποκρύπτει την παλιά αντιπαράθεση μεταξύ της φάρας Λου, που κυριαρχεί στο βορρά του χωριού, και της φάρας Σεν, που ηγεμονεύει στο νότο· είναι επίσης η στιγμή της διευθέτησης ανοιχτών λογαριασμών, φτάνοντας μέχρι την ιαπωνική κατοχή ή το αιματηρό ξεκίνημα της αγροτικής μεταρρύθμισης, το 1946[267]. Στο έντονα αγροτικό Γκουανξί, οι συντηρητικοί, κυνηγημένοι από το Γκουιλίν, περικυκλώνουν προοδευτικά την πόλη με αγροτικές πολιτοφυλακές που τελικά θα νικήσουν[268]. Οι μάχες που έγιναν ανάμεσα στις φράξιες της Κόκκινης Σημαίας και του Ανατολικού Ανέμου προ-

καλούν 900 νεκρούς στην Καντόνα, στο διάστημα Ιουλίου-Αυγούστου 1967[269]. Ορισμένες φορές μάχονται με κανόνια.

Η σκληρότητα αυτής της περιόδου καταδεικνύεται από τη μαρτυρία ενός Ερυθροφρουρού, ηλικίας τότε δεκατεσσάρων ετών: «Ήμασταν νέοι. Ήμασταν φανατικοί. Πιστεύαμε ότι ο πρόεδρος Μάο ήταν μεγάλος, ότι κατείχε την αλήθεια, ότι ήταν η αλήθεια. Πίστευα ό,τι έλεγε ο Μάο. Και πίστευα ότι είχε τους λόγους του για την Πολιτιστική Επανάσταση. Πιστεύαμε ότι ήμασταν επαναστάτες και ότι, στο μέτρο που ήμασταν επαναστάτες που ακολουθούσαν τον πρόεδρο Μάο, μπορούσαμε να λύσουμε οποιοδήποτε πρόβλημα, όλα τα προβλήματα της κοινωνίας»[270]. Οι φρικαλεότητες παίρνουν πιο μαζική μορφή, πιο «παραδοσιακή» απ' ό,τι την προηγούμενη χρονιά. Να για παράδειγμα τι μπορούσε να παρακολουθήσει κανείς κοντά στο Λαντζού, στο Γκανσού: «Πρέπει να ήταν πενήντα οχήματα... Στο ψυγείο κάθε καμιονιού ήταν δεμένο ένα ανθρώπινο ον. Σε μερικά ήταν δεμένοι δυο. Όλοι ήταν ξαπλωμένοι διαγωνίως και ακινητοποιημένοι με σύρμα και σχοινιά... Το πλήθος περιτριγύριζε τους δυστυχείς και βύθιζε στο σώμα τους ακόντια και σπαθιά, μέχρι να σωριαστούν σαν άδεια σακιά από όπου ανάβλυζε αίμα»[271].

Το δεύτερο μισό του 1968 σημαδεύτηκε από την ανάληψη εκ νέου του ελέγχου σε όλες τις περιφέρειες από την πλευρά του στρατού, από τη διάλυση των Ερυθροφρουρών, από την αποστολή, το φθινόπωρο, εκατομμυρίων (5,4 συνολικά μέχρι το 1970)[272] «εκπαιδευμένων νέων» στα βάθη των επαρχιών, από όπου ελπίζεται ότι δεν θα επιστρέψουν σύντομα (πολλοί θα μείνουν εκεί δέκα χρόνια ή και περισσότερο)· 12 έως 20 εκατομμύρια θα γίνουν αγρότες δια της βίας πριν το θάνατο του Μάο[273], εκ των οποίων ένα εκατομμύριο κάτοικοι της Σαγκάης – 18% του συνόλου, αληθινό ρεκόρ[274]. Τρία εκατομμύρια από τα εκκαθαρισθέντα στελέχη τοποθετήθηκαν, συχνά για πολλά χρόνια, σε αυτά τα κέντρα αποκατάστασης που ήταν ένα είδος φυλακής, τα Σχολεία της 7ης Μαΐου[275]. Είναι επίσης χωρίς αμφιβολία η χρονιά των πιο μεγάλων σφαγών, κατά τη διάρκεια της διείσδυσης ομάδων εργατών του Κόμματος και στρατιωτών στα πανεπιστήμια και, κυρίως, κατά την ανακατάληψη ορισμένων πόλεων του Νότου. Έτσι το Γουζού, στο Γκουανξί, ισοπεδώθηκε από το βαρύ πυροβολικό και τις βόμβες ναπάλμ· το Γκουιλίν επανακυριεύθηκε στις 19 Αυγούστου από 30.000 στρατιώτες και ένοπλους αγρότες πολιτοφύλακες, ύστερα από πραγματική μάχη (η αδιαφορία της υπαίθρου προς την Πολιτιστική Επανάσταση φαινόταν λοιπόν ορισμένες φορές να μετατρέπεται σε απροκάλυπτη εχθρότητα, σίγουρα χειραγωγημένη και μεγεθυσμένη από τον πολιτικοστρατιωτικό μηχανισμό). Κατά τη διάρκεια έξι ημερών, οι εξεγερμένοι εκτελούνται μαζικά. Καθώς οι μάχες τελειώνουν, η τρομοκρατία εξαπλώνεται για ένα μήνα στις γύρω επαρχίες, αυτή τη φορά κατά των «Μαύρων» και των παλαιών μελών του Κουόμιτανγκ, αιώνιων εξιλαστήριων θυμάτων. Το εύρος της είναι τέτοιο ώστε ορισμένες περιφέρειες θα μπορέσουν να διακηρύξουν ότι «απαλλάχτηκαν από όλα τα μέλη των πέντε μαύρων στοιχείων»[276]. Ο μελλοντικός πρόεδρος του ΚΚΚ Χούα Γκουοφένγκ, επικεφαλής της Ασφάλειας της επαρχίας του, κερδίζει τότε τον τίτλο του τού «σφαγέα του Χουνάν». Ο νότος της χώρας υπέφερε περισσότερο από όλες τις περιοχές: ίσως 100.000 νεκροί μόνο στο Γκουανξί, 40.000 στο Γκουανγκντόνγκ, 30.000 στο Γιουνάν[277]. Οι Ερυθροφρουροί υπήρξαν ανελέητοι. Αλλά οι πραγματικές σφαγές πρέπει να καταλογισθούν στους δημίους τους: τους στρατιωτικούς και τους πολιτοφύλακες που εκτελούσαν διαταγές του Κόμματος.

Γκουιλίν: στρατός εναντίον Ερυθροφρουρών.

Μόλις ξημέρωσε, οι πολιτοφύλακες άρχισαν να ερευνούν τα σπίτια και να κάνουν συλλήψεις. Την ίδια ώρα, οι στρατιωτικοί άρχισαν με τα μεγάφωνα να γνωστοποιούν τις οδηγίες τους. Είχαν καταρτίσει έναν κατάλογο με δέκα εγκλήματα, μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν: επίθεση σε φυλακή, κατάληψη τράπεζας, επίθεση κατά στρατιωτικών οργάνων, βίαιη εισβολή στα γραφεία της Δημόσιας Ασφάλειας, ληστεία τρένου, συμμετοχή στην ένοπλη πάλη κ.λπ. Αρκούσε να έχει διαπράξει κανείς οποιοδήποτε από αυτά τα εγκλήματα για να συλληφθεί και να δικαστεί «σύμφωνα με τους νόμους της δικτατορίας του προλεταριάτου». Έκανα έναν πρόχειρο απολογισμό και κατάλαβα ότι είχα στο ενεργητικό μου έξι από αυτές τις κατηγορίες. Αλλά ποιο από αυτά τα εγκλήματα δεν είχε γίνει «για τις ανάγκες της επανάστασης»; Καμιά από αυτές τις δραστηριότητες δεν μου είχε εξασφαλίσει προσωπικό όφελος. Αν δεν είχα θελήσει «να κάνω επανάσταση», δεν θα είχα διαπράξει καμιά από αυτές τις εγκληματικές πράξεις. Σήμερα ήθελαν να μου φορτώσουν όλες τους τις ευθύνες. Πράγμα που μου φαινόταν άδικο και, ταυτόχρονα, με γέμιζε τρόμο. [...]

Στη συνέχεια, έμαθα ότι οι πολιτοφύλακες είχαν σκοτώσει ορισμένους από τους «ήρωες του αγώνα» μας. Επίσης, είχαν καταστρέψει τους σωλήνες παροχέτευσης αίματος ή οξυγόνου αυτών που βρίσκονταν σε ορό, προκαλώντας καινούργια θύματα. Διέκοψαν τη χορήγηση φαρμάκων σε όσους μπορούσαν ακόμη να περπατήσουν και τους οδήγησαν σε φυλακές προσωρινής κράτησης.

Ένας τραυματίας ξέφυγε κατά τη μεταφορά και οι πολιτοφύλακες κύκλωσαν τη γειτονιά. Ερεύνησαν και πάλι όλες τις κατοικίες. Αυτούς που το όνομά τους δεν ήταν γραμμένο στα μητρώα της συνοικίας τούς συνέλαβαν, και αυτό συνέβη και με μένα. [...]

Συνάντησα στον όροφό μου [του σχολείου αρ. 7 του Γκουιλίν, που είχε μετατραπεί σε φυλακή] έναν φίλο από τη σχολή μηχανικών. Μου είπε ότι οι πολιτοφύλακες είχαν σκοτώσει έναν ήρωα του αγώνα από το σχολείο του. Αυτός ο φοιτητής είχε πιάσει μια καλή θέση πάνω σ' έναν λόφο και αντιστάθηκε στις επιθέσεις των πολιτοφυλάκων τρεις μέρες και τρεις νύχτες. Το γενικό επιτελείο των εξεγερμένων, για να τιμήσει το θάρρος του, τον είχε επονομάσει «ο μοναχικός και θαρραλέος ήρωας». Οι πολιτοφύλακες που είχαν καταλάβει το σχολείο και είχαν κάνει πολλές συλλήψεις του ζήτησαν να παρουσιαστεί. Μετά τον έκλεισαν μέσα σε ένα σάκο από λινό ύφασμα και τον κρέμασαν από ένα δέντρο, έτσι που στ' αλήθεια έμοιαζε με «χοληδόχο κύστη»[278]. Ύστερα, μπροστά σε όλους τους συγκεντρωμένους μαθητές, τον χτυπούσαν καθένας με τη σειρά του με το κοντάκι του τουφεκιού μέχρι να πεθάνει.

Οι τρομακτικές ιστορίες αφθονούσαν στη φυλακή κι εγώ αρνιόμουν ν' ακούσω περισσότερα. Στη διάρκεια αυτών των δυο ημερών, σε όλη την πόλη γίνονταν εκτελέσεις, και μάλιστα αυτό ήταν το κύριο θέμα των συζητήσεων. Οι σκοτωμοί φαίνονταν ξαφνικά σχεδόν φυσιολογικοί. Αυτοί που έπαιρναν μέρος σε παρόμοιες σφαγές τούς έδιναν μικρή σημασία, κι εκείνοι που τις διηγούνταν είχαν γίνει ψυχροί και αναίσθητοι. Κι εγώ άκουγα αυτές τις διηγήσεις σαν να μην είχαν καμία σχέση με την πραγματικότητα.

Το πιο φοβερό, στη φυλακή, ήταν όταν ένας φυλακισμένος που δεχόταν να συνεργαστεί με τις αρχές ερχόταν και προσπαθούσε να αναγνωρίσει ορισμένους από εμάς. Αυτοί που μας φυλούσαν γάβγιζαν ξαφνικά: «Δείξτε τις σκυλόφατσές σας!» Τότε μερικοί κουκουλοφόροι έμπαιναν στην αίθουσα και μας κοιτούσαν καταπρόσωπο για ώρα. Αν ανακάλυπταν ένα γνωστό πρόσωπο, οι πολιτοφύλακες σκόπευαν με το τουφέκι τους τον δυστυχή και τον πρόσταζαν να βγει έξω. Πολύ συχνά, εκτελούνταν επιτόπου»[279].

Το 1968, λοιπόν, επανέρχεται το Κράτος εν χορδαίς και οργάνοις. Ξαναπαίρνει το μονοπώλιο της νόμιμης βίας και δεν παραλείπει να το χρησιμοποιήσει. Με περισσότερες δημόσιες εκτελέσεις, η κατάσταση επανέρχεται στις ουσιαστικά αστυνομικές μορφές της περιόδου πριν από την Πολιτιστική Επανάσταση. Στη Σαγκάη, ο πρώην εργάτης Γουάνγκ Χονγκγουέν, δημιούργημα της Ζιάνγκ Κινγκ και σύντομα αντιπρόεδρος του Κόμματος, διακηρύσσει τη «νίκη κατά της αναρχίας» στις 27 Απριλίου, πολλά στελέχη των εξεγερμένων καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν μπροστά σε ένα τεράστιο πλήθος[280]. Ο Ζανγκ Τσουνκιάο, άλλο μέλος των Τεσσάρων, δηλώνει τον Ιούλιο: «Αν μερικά άτομα κατηγορήθηκαν ψευδώς [...], το πρόβλημα δεν είναι πολύ σοβαρό. Αλλά θα ήταν δραματικό να αφήσουμε τους αληθινούς εχθρούς να ξεφύγουν»[281]. Μπαίνουμε σε μια σκοτεινή εποχή φανταστικών συνωμοσιών, που επιτρέπουν όμως πραγματικές μαζικές συλλήψεις και την επάνοδο της κοινωνικής σιωπής· μόνο ο θάνατος του Λιν Μπιάο, το 1971, θα απαλύνει, χωρίς να διακόψει, αυτή την εκστρατεία τρόμου που όμοιά της η Κίνα είχε να γνωρίσει από τη δεκαετία του '50.

Η πρώτη υπόθεση είναι εκείνη του υποτιθέμενου Κόμματος του Λαού της Εσωτερικής Μογγολίας, που στην πράξη είχε διαλυθεί και ενσωματωθεί στο ΚΚΚ το 1947, και το οποίο υποτίθεται ότι επανιδρύθηκε μυστικά. 346.000 άτομα καταδιώχτηκαν μεταξύ Φεβρουαρίου και Μαΐου 1968, από τα οποία τα τρία τέταρτα Μογγόλοι (σοβινισμός κατά των μειονοτήτων πέραν πάσης αμφιβολίας)· εκτελέσεις, βασανιστήρια και αυτοκτονίες αφήνουν πίσω τους 16.000 νεκρούς και 87.000 ανάπηρους[282]. Παρόμοιες κατηγορίες οδηγούν σε 14.000 εκτελέσεις στο Γιουνάν, επαρχία όπου αφθονούν οι εθνικές μειονότητες[283]. Ωστόσο, εξαιρετικά ερεβώδης είναι η «συνωμοσία» του Συντάγματος της 16ης Μαΐου. Αυτή η οργάνωση των ακροαριστερών Ερυθροφρουρών του Πεκίνου, πιθανότατα αμελητέου μεγέθους και εφήμερη (υπήρξαν χιλιάδες τέτοιες), άφησε όλο κι όλο για μαρτυρία μερικά εχθρικά συνθήματα για τον Τσου Ενλάι, τον Ιούλιο του 1967. Για λόγους ελάχιστα διαφανείς ακόμη, το μαοϊκό Κέντρο τη διάλεξε για να την παρουσιάσει σαν ένα τεράστιο δίκτυο «μαύρων ληστών», αντεπαναστατών, και η εκστρατεία αναζωπυρώθηκε το 1970-1971, για να ολοκληρωθεί –χωρίς πόρισμα ούτε δίκη– το 1976: συνελεύσεις «δοκιμασίας», ομολογίες, βασανιστήρια έδιναν κι έπαιρναν σε όλη τη χώρα. Εξακόσιοι από τους δύο χιλιάδες υπαλλήλους του υπουργείου Εξωτερικών διώχτηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο. Η προσωπική φρουρά του Μάο, η μονάδα 8341, διέπρεψε στο πανεπιστήμιο του Πεκίνου όπου ανακαλύφθηκαν 178 «εχθροί», και δέκα πέθαναν από τα βασανιστήρια. Σε ένα εργοστάσιο του Σαανξί, τέλη 1968, ανακάλυψαν τον «εξοπλισμό» 547 «κατασκόπων», και 1.200 συνενόχων τους. Όσο για την ηθοποιό της όπερας Γιαν Φενγκγίνγκ, ένοχη για δεκατρία κορυφαία εγκλήματα, αυτοκτόνησε τον Απρίλιο του 1968· της έκαναν αυτοψία για να βρουν έναν ραδιοπομπό που έκρυβε στο σώμα της. Οι τρεις μεγαλύτεροι πρωταθλητές του πινγκ-πονγκ έβαλαν επίσης τέλος στη ζωή τους[284].

Ωστόσο, μέσα στη χειρότερη νύχτα προετοιμάζεται ένα μέλλον λιγότερο τραγικό. Όλες οι μαρτυρίες το επιβεβαιώνουν: η Κίνα του 1969 και των χρόνων που θα ακολουθήσουν είναι εξαντλημένη από τις βιαιότητες, τις εκστρατείες βίας, τα συνθήματα. Η παταγώδης αποτυχία της Πολιτιστικής Επανάστασης έχει ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση της πλειονότητας του αστικού πληθυσμού από το καθεστώς, ιδιαιτέρως των νέων, που νιώθουν τόσο περισσότερο προδομένοι όσο περισσότερες ελπίδες είχαν θρέψει. Η συχνή άρνησή τους να επανενταχθούν στον αγροτικό πληθυσμό οδηγεί στη

γέννηση ενός ρευστού κοινωνικού στρώματος κατοίκων των πόλεων που ζουν σε συνθήκες ημιπαρανομίας. Κυνισμός, εγκληματικότητα, ιδιώτευση κυριαρχούν παντού. Το 1971, η βίαιη και ανεξήγητη εξόντωση του διαδόχου που είχε υποδείξει ο ίδιος ο Μάο, του Λιν Μπιάο, ανοίγει πολλά μάτια: τελικά ο Τιμονιέρης δεν είναι αλάνθαστος[285]. Οι Κινέζοι είναι κουρασμένοι και καχύποπτοι – δικαιολογημένα: το *λαογκάι* πήρε χωρίς αμφιβολία δύο εκατομμύρια επιβάτες επιπλέον, ακόμη και αν συμπεριληφθούν οι αναχωρήσεις μεταξύ 1966 και 1976[286]. Συνεχίζουν να προσποιούνται πίστη στον αρχηγό. Αλλά, υπογείως, προετοιμάζεται το ξύπνημα της κοινωνίας των πολιτών που θα ξεσπάσει μεταξύ 1976 και 1979. Θα συγκροτηθεί ένα κίνημα πιο γόνιμο από ό,τι η Πολιτιστική Επανάσταση, κίνημα που θα μπορούσε να χρησιμοποιεί ως έμβλημά του τα λόγια που ο Μάο, τον Αύγουστο του 1966, δανείζει σε έναν «καλό» μαθητή: «Εξεγείρομαι επειδή είμαι υπάκουος»[287].

Η θεατροποιημένη τρομοκρατία του 1969: μια «αγωνιστική» συγκέντρωση.

Το ακροατήριο φώναζε συνθήματα κουνώντας τα κόκκινα βιβλιαράκια του. Μετά το «Ζήτω ο Μεγάλος μας Ηγέτης, ο Πρόεδρος Μάο», ακολουθούσε το «Υγεία στον Δεύτερο Ανώτατο Διοικητή μας Λιν, πάντα Υγεία!». Το τελευταίο απηχούσε όχι μόνο την ενισχυμένη θέση του Λιν Μπιάο μετά το 9ο Συνέδριο του Κόμματος, αλλά επίσης το γεγονός ότι οι οπαδοί του Λιν Μπιάο ήταν εκείνοι οι οποίοι, επιθυμώντας να συντηρήσουν την προσωπολατρία είχαν οργανώσει αυτή τη συγκέντρωση. Μήπως είχαν αναλάβει την ανάκριση για την υπόθεσή μου;

Δυο πόδια εμφανίστηκαν στο οπτικό μου πεδίο και ένας άνδρας μίλησε μπροστά μου. Με παρουσίασε στο ακροατήριο συνοφίζοντας την οικογενειακή μου προέλευση και την προσωπική μου ζωή. Είχα ήδη παρατηρήσει ότι κάθε φορά που οι επαναστάτες διηγούνταν την ιστορία της ζωής μου γινόμουν πιο πλούσια και ο τρόπος της ζωής μου πιο παρακμιακός και πιο πολυτελής. Τώρα η φάρσα αποκτούσε φανταστικές διαστάσεις. Καθώς είχα υποσχεθεί στον εαυτό μου να μην απαντήσω και να μείνω βουβή, ήμουν πολύ πιο ήρεμη από ό,τι στην πρώτη μου δοκιμασία, το 1966. Ωστόσο, το ακροατήριο σηκώθηκε όρθιο και πολλοί στριμώχτηκαν γύρω μου για να μου φωνάξουν την οργή τους και την αγανάκτησή τους όταν ο ρήτορας τους είπε ότι ήμουν πράκτορας του ιμπεριαλισμού.

Αυτές οι βρισιές ήταν τόσο ανυπόφορες που ενστικτωδώς σήκωσα το κεφάλι για να απαντήσω. Τότε, οι γυναίκες-φρουροί ύψωσαν τα χέρια μου με τις χειροπέδες τόσο απότομα που αναγκάστηκα να διπλωθώ στα δύο για να ελαττώσω τον πόνο. Με κράτησαν σε αυτή τη στάση μέχρι που ο ρήτορας τέλειωσε την καταγγελία. Μόνο όταν το ακροατήριο ξανάρχισε να φωνάζει συνθήματα άφησαν τα χέρια μου. Αργότερα έμαθα ότι με είχαν κάνει να πάρω τη «στάση του αεροπλάνου» που είχαν επινοήσει οι επαναστάτες για παρόμοιες περιπτώσεις. [...]

Τα άτομα που συμμετείχαν στη συνέλευση έφτασαν σε σχεδόν υστερική κατάσταση. Οι κραυγές τους έπνιγαν τη φωνή του ρήτορα. Κάποιος με έσπρωξε πολύ δυνατά από πίσω. Παραπάτησα και έριξα το μικρόφωνο. Μια από τις φρουρούς έσκυψε να το μαζέψει, μπερδεύτηκε μες στα καλώδια και έπεσε, παρασύροντάς με πίσω της. Καθώς τα χέρια μου ήταν δεμένα πισώπλατα, σωριάστηκα σε μια άβολη στάση, με το πρόσωπο στο έδαφος μες στη σύγχυση πολλοί έπεσαν επάνω μας. Όλος ο κόσμος φώναζε και πέρασαν αρκετά λεπτά μέχρι να έρθουν να με σηκώσουν.

Εντελώς εξαντλημένη, ανυπομονούσα να τελειώνει αυτή η συγκέντρωση, αλλά οι λόγοι διαδέχονταν οι μεν τους δε χωρίς διακοπή, λες κι όλοι όσοι ήταν στο βήμα ήθελαν να

συμβάλουν προσωπικά. Είχαν σταματήσει να καταφέρονται εναντίον μου και είχαν αποδυθεί τώρα σε μια φραστική μονομαχία όπου ο καθένας ήθελε να ψάλει τα μεγαλύτερα εγκώμια του Λιν Μπιάο με τις πιο υπερβολικά κολακευτικές εκφράσεις που μπορούσε να τους προσφέρει η πλούσια κινεζική γλώσσα.

Ξαφνικά, άνοιξε η πόρτα πίσω μου και μια αντρική φωνή ακούστηκε να λέει πως κάποιος είχε φύγει. Το αποτέλεσμα αυτών των λόγων ήταν ακαριαίο. Ο ρήτορας σταμάτησε στη μέση της φράσης του. Τότε βεβαιώθηκα ότι κάποια σημαντική προσωπικότητα άκουγε από ένα άλλο δωμάτιο και ότι η αναχώρησή της καθιστούσε περιττή τη συνέχιση της παράστασης που είχε ανέβει ειδικά γι' αυτήν. Ορισμένοι έφευγαν κιόλας, άλλοι μάζευαν τσάντες και σακάκια. Ο ρήτορας φώναξε βιαστικά μερικά συνθήματα για να τα επαναλάβουν εν χορώ, αλλά τον αγνόησαν σχεδόν παντελώς. Μόνο μερικές φωνές ακούστηκαν προτού ο χώρος αδειάσει. Κανείς δεν έδειχνε πια οργισμένος μαζί μου. Δεν μου χαμογελούσαν, αλλά με κοιτούσαν με αδιαφορία. Δεν ήμουν παρά ένα από τα αναρίθμητα θύματα με τα οποία είχε ζωντανέψει η συγκέντρωση «δοκιμασίας». Είχαν κάνει το καθήκον τους και τώρα όλα είχαν τελειώσει. Ένα χέρι βοήθειας ήρθε μάλιστα να με στηρίξει όταν κάποιος με σκούντηξε. Όλοι έμοιαζαν να φλυαρούν περί ανέμων και υδάτων, όπως ύστερα από μια κινηματογραφική ταινία»[288].

Η περίοδος Ντενγκ: η παρακμή της τρομοκρατίας (από το 1976)

Όταν ο Μάο εξέπνευσε, τον Σεπτέμβριο του 1976, ήταν στην πραγματικότητα νεκρός –εννοείται πολιτικά– από καιρό. Αυτό φανερώνουν οι περιορισμένες αυθόρμητες λαϊκές αντιδράσεις στην αναγγελία του θανάτου του, καθώς και η ανικανότητά του να διασφαλίσει τη διαδοχή του: οι Τέσσερις, με τους οποίους ήταν ιδεολογικά συγγενής, ρίχτηκαν στη φυλακή σε διάστημα μικρότερο του ενός μηνός μετά το θάνατο του ανάδοχού τους· ο Χούα Γκουοφένγκ, που έπρεπε να εγγυηθεί τη συνέχεια, αναγκάστηκε να παραχωρήσει τις πιο ουσιαστικές εξουσίες του από τον Δεκέμβριο του 1978 προς όφελος του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ, τον οποίο απεχθάνονταν οι μαοϊκοί. Παρ' όλ' αυτά, ίσως η μεγάλη στροφή να έγινε στις 5 Απριλίου 1976, στην κινεζική εορτή των νεκρών, όταν ο λαός του Πεκίνου τιμά μαζικά και αυθόρμητα τον πρωθυπουργό Τσου Ενλάι που είχε πεθάνει τον περασμένο Ιανουάριο. Η εξουσία πανικοβάλλεται, και δικαίως, από αυτή τη χωρίς προηγούμενο κινητοποίηση: ξεφεύγει από τη λογική των φραξιών και τον έλεγχο του Κόμματος, ενώ ορισμένα ποιήματα που οι διαδηλωτές είχαν αφήσει μαζί με τα στεφάνια περιείχαν μόλις συγκαλυμμένες επιθέσεις κατά του παλιού Τιμονιέρη. Το πλήθος αντιμετωπίστηκε με τη βία (όμως, το ίδιο όπως και το 1989, δεν έπεσαν πυροβολισμοί στην πλατεία Τιεν Ανμέν)· οκτώ νεκροί και διακόσιοι τραυματίες είναι ο θλιβερός απολογισμός, ενώ χιλιάδες φυλακίζονται σε όλη τη χώρα (υπήρξαν επαρχιακές επαναλήψεις του μνημόσυνου του Πεκίνου), τουλάχιστον 500 εκτελούνται, από τους οποίους περίπου εκατό ήταν διαδηλωτές που είχαν συλληφθεί. Οι αστυνομικές έρευνες, μέχρι τον Οκτώβριο, πλήττουν δεκάδες χιλιάδες άτομα[289]. Business as usual? Όχι: ο μετα-μαοϊσμός είχε αρχίσει με μια οπισθοχώρηση της πολιτικής και με την απώλεια της ικανότητας του Κέντρου να διαχειρίζεται μόνο του τις κινητοποιήσεις. «Αν το 1966, στη πλατεία Τιεν Ανμέν, ένα ευσεβές πλήθος κοιτά εκστατικό με δάκρυα στα μάτια εκείνον που του στέρησε την ελευθερία του, το 1976, σ' αυτή την ίδια

πλατεία, είναι ένας λαός θαρραλέος που έρχεται αντιμέτωπος με το ίδιο πρόσωπο»[290].

Το Τείχος της Δημοκρατίας (χειμώνας 1978-άνοιξη 1979) έρχεται να συμβολίσει αυτό το νέο δεδομένο, δείχνοντας παράλληλα ξεκάθαρα τα όρια. Μια πλειάδα παλιών Ερυθροφρουρών, με τη συγκατάθεση του Ντενγκ, αναρτά αφίσες που περιέχουν ανατρεπτικές απόψεις για όποιον έχει γαλουχηθεί με τον μαοϊσμό. Ο πιο συγκροτημένος από αυτούς τους στοχαστές, ο Γουέι Τζινσένγκ, στο *dazibao* του (αφίσα με μεγάλα γράμματα) με τον τίτλο «Ο πέμπτος εκσυγχρονισμός: η δημοκρατία»[291], βεβαιώνει ότι ο λαός είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης της ηγετικής τάξης του «φεουδαρχικού σοσιαλισμού» που βρίσκεται στην εξουσία· ότι η δημοκρατία είναι όρος για μια διαρκή ανάπτυξη, και από εκεί απορρέουν οι «τέσσερις εκσυγχρονισμοί» οικονομικοί και τεχνικοί που έχει προτείνει ο Ντενγκ· ότι ο μαρξισμός, πηγή ολοκληρωτισμού, πρέπει να αποκηρυχθεί προς όφελος των δημοκρατικών ρευμάτων του σοσιαλισμού. Τον Μάρτιο του 1979, ο Ντενγκ, νιώθοντας ότι έχει διασφαλίσει την εξουσία του, διατάζει τη σύλληψη του Γουέι και ορισμένων άλλων· ο Γουέι θα καταδικαστεί σε 15 χρόνια κάθειρξης για διοχέτευση πληροφοριών σε κάποιον ξένο (γεγονός που αποτελεί «αντεπαναστατικό έγκλημα»). Αφού απελευθερώθηκε το 1993 χωρίς να «ομολογήσει» ποτέ, εκφράζεται τόσο ανοιχτά, ώστε, αφού συλλαμβάνεται εκ νέου σε οκτώ μήνες, καταδικάζεται σε 14 χρόνια φυλάκισης το 1995 για τη δήθεν εκπόνηση ενός «σχεδίου δράσης με στόχο την ανατροπή της κυβέρνησης»[292]. Είναι πάντοτε δύσκολο για την εξουσία να αποδεχθεί την κριτική...

Παρ' όλ' αυτά, είναι δυνατόν την εποχή του Ντενγκ να ασκείς κριτική και να επιζείς: πρόοδος σε σχέση με την εποχή του Μάο, όταν μια λέξη παραπάνω ή ένα γκράφιτι αρκούσε για να βρεθείς στο εκτελεστικό απόσπασμα. Είναι βέβαιο ότι οι μεταμαοϊκές μεταρρυθμίσεις ευνόησαν την οικονομία αλλά δεν λησμονήθηκε και η πολιτική. Τα πάντα –ξεκινώντας από τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις– προχωρούν στο πνεύμα της χειραφέτησης της κοινωνίας και του περιορισμού της αυθαιρεσίας της εξουσίας: έτσι, από τη δεκαετία του '80, η κατάργηση των ενώσεων των φτωχών και σχεδόν φτωχών αγροτών δεν αφήνει στην οργανωμένη επιρροή του ΚΚΚ παρά μόνο το ένα δέκατο της αγροτιάς η οποία επέστρεψε μαζικά στην οικογενειακή εκμετάλλευση της γης[293]. Στις πόλεις, ο τομέας –σε πλήρη ανάπτυξη– των ατομικών και ιδιωτικών επιχειρήσεων αφαιρεί ένα μεγάλο μέρος εργατικών χεριών από κάθε άμεσο πολιτικό έλεγχο. Από το 1978, οι απελευθερώσεις (100.000 περίπου) και οι αποκαταστάσεις (συχνά μετά θάνατον) είναι πολυάριθμες, ιδιαιτέρως στους καλλιτεχνικούς και φιλολογικούς κύκλους· έτσι, η Ντινγκ Λινγκ, θύμα της Διόρθωσης του 1957-1958, διαφεύγει το 1979 από την αναγκαστική αποστολή στην ύπαιθρο και από μια σειρά διώξεων που ανάγονται έως την εποχή του Γιανάν. Είναι η αρχή μιας «φιλολογίας των πληγών» και μιας δειλής ακόμη επιστροφής στην ελευθερία των δημιουργών. Τα δύο τρίτα εκείνων που είχαν σταλεί αναγκαστικά στην ύπαιθρο κατά την Πολιτιστική Επανάσταση επιστρέφουν στις πόλεις. Το νέο Σύνταγμα αποκαθιστά ένα ελάχιστο δικαιωμάτων για την υπεράσπιση και τις εισαγγελικές αρχές. Το 1979, ο πρώτος Ποινικός Κώδικας στην ιστορία του ΚΚΚ (ο Μάο, που ήθελε να έχει πλήρη ελευθερία, είχε εμποδίσει τη δημοσίευση του νόμου) περιορίζει την ποινή του θανάτου στα «ειδεχθή εγκλήματα», αποκαθιστά το δικαίωμα της έφεσης (που δεν μπορεί πλέον να οδηγήσει σε βαρύτερη ποινή), απομακρύνει τη δικαστική εξουσία από τις επιτροπές του Κόμματος.

Το 1982 σφραγίζεται από ένα ακόμη πιο μαζικό κύμα αποκαταστάσεων: 242.000 μόνο στο Σετσουάν· στο Γκουανγκντόνγκ, το 78% αυτών που είχαν χαρακτηριστεί αντεπαναστάτες ξεπλένονται από την ατίμωση και παίρνουν μια μικρή αποζημίωση για κάθε χρόνο που πέρασαν στη φυλακή. Μεταξύ των καινούργιων καταδικασμένων, οι πολιτικοί κρατούμενοι αποτελούν μόλις το 0,5%. Το 1983, ο υπουργός Ασφαλείας βλέπει τις δραστηριότητές του να περιορίζονται δραστικά και αναγκάζεται να παραχωρήσει στη Δικαιοσύνη τη διοίκηση του *λαογκάι*. Οι εισαγγελίες αρχίζουν να ακυρώνουν ορισμένες συλλήψεις, να διενεργούν ανακρίσεις για τις καταγγελίες κατά της αστυνομίας, να ενάγουν τους φρουρούς-βασανιστές –οι οποίοι καταδικάζονται δημόσια–, να επιθεωρούν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στο εξής δεν λαμβάνεται υπόψη η ταξική προέλευση στις δίκες. Το 1984, διευκολύνεται η επιστροφή στην κοινωνία μετά την έκτιση της ποινής, και στη φυλακή η επαγγελματική εκπαίδευση αρχίζει να υποκαθιστά την ιδεολογική μελέτη. Εισάγονται οι έννοιες της μείωσης της ποινής, της απελευθέρωσης υπό όρους, της άδειας· ευνοείται πλέον η διαφύλαξη των οικογενειακών δεσμών[294]. Από το 1986, ο πληθυσμός του σωφρονιστικού συστήματος μειώνεται στα πέντε περίπου εκατομμύρια (στη συνέχεια δεν πρόκειται να αυξηθεί)· είναι λιγότερο από το μισό του 1976 και, αντιστοιχώντας στο 0,5% του συνολικού πληθυσμού, δεν είναι μεγαλύτερος από ό,τι στις ΗΠΑ ενώ είναι μικρότερος από όσο τα τελευταία χρόνια στην ΕΣΣΔ[295]. Παρά τις σημαντικές προσπάθειες, το τμήμα του ΑΕΠ (ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος) που παράγεται στο *λαογκάι* παραμένει στην ίδια τάξη μεγέθους, τρεις φορές λιγότερο από τα τέλη της δεκαετίας του '50[296].

Οι πρόοδοι συνεχίστηκαν και ύστερα από τις ταραχές της «δεύτερης Τιεν Αν-μέν». Μετά το 1990, οι πολίτες μπορούν να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη κατά της διοίκησης. Μετά το 1996, η διοικητική κράτηση ρυθμίζεται με αυστηρές διατάξεις και περιορίζεται στον ένα μήνα· η μέγιστη ποινή του *laojiao* είχε ήδη περιοριστεί στα τρία χρόνια. Ενισχύθηκαν ο ρόλος και η αυτονομία του δικηγόρου· ο αριθμός τους διπλασιάστηκε μεταξύ 1990 και 1996. Από το 1995, οι δικαστές επιλέγονται με διαγωνισμό (πριν ήταν συνήθως πρώην στρατιωτικοί ή αστυνομικοί)[297].

Απαιτούνται ακόμη πολλά για να γίνει η Κίνα κράτος δικαίου. Η αθωότητα μέχρι αποδείξεως της ενοχής δεν γίνεται πάντα αποδεκτή, το επαναστατικό έγκλημα, ως έννοια, δεν έχει καταργηθεί, παρόλο που χρησιμοποιείται με σύνεση. Τον Δεκέμβριο του 1994, ο όρος *λαογκάι* αντικαθίσταται με τον πιο συνηθισμένο «φυλακή», αλλά η *Νομική εφημερίδα* θεωρεί σωστό να αποσαφηνίσει: «Η λειτουργία, ο χαρακτήρας και τα καθήκοντα του σωφρονιστικού μας συστήματος θα μείνουν απαράλλαχτα»[298]. Η πλειονότητα των δικών γίνονται χωρίς ακροατήριο, ενώ οι αποφάσεις συχνά είναι βιαστικές (η προανάκριση διαρκεί σχεδόν πάντα λιγότερο από τρεις μήνες, καμιά φορά και μία εβδομάδα) και μη αιτιολογημένες. Παρά το γεγονός ότι η διαφθορά των στελεχών είναι μαζική, το 1993-1995 αποτελούσαν λιγότερο από το 3% των διωχθέντων γι' αυτό το έγκλημα[299]. Συνολικά, παρόλο που τα μέλη του ΚΚΚ (4% του πληθυσμού) αντιπροσώπευαν στη δεκαετία του '80 το 30% των υποδίκων, ωστόσο δεν αντιπροσώπευαν παρά μόνο το 3% όσων εκτελούνταν[300]. Γεγονός που υποκρύπτει τους στενούς δεσμούς επιρροής και αλληλεγγύης που συνεχίζουν να κυριαρχούν στις σχέσεις μεταξύ πολιτικού και δικαστικού μηχανισμού. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, η σύλληψη αρκετών συμβούλων της δημοτικής αρχής του Πεκίνου με την κατηγορία της κατάχρησης δημοσίου χρήματος προκάλεσε αναταραχή, αλλά παραμένει ένα γε-

γονός σχετικά απομονωμένο. Η κομμουνιστική νομενκλατούρα, που εμπλέκεται όλο και πιο ενεργά στον οικονομικό και επιχειρηματικό τομέα, παραμένει πρακτικά άτρωτη.

Τέλος, αυτή η ακραία βία που συνιστά η ποινή του θανάτου συνεχίζει να εφαρμόζεται συχνά στην Κίνα. Υπάρχουν εκατοντάδες περιπτώσεις καταδίκης σε θάνατο, μεταξύ των οποίων οι «σοβαρές περιπτώσεις» λαθρεμπορίου, η παράνομη εξαγωγή έργων τέχνης ή η «αποκάλυψη μυστικών του κράτους» (ο ορισμός είναι τρομακτικά ευρύς). Η προεδρική χάρη, η οποία προβλεπόταν από το 1982, δεν εφαρμόζεται στην πράξη. Η Κίνα, με πολλές χιλιάδες εκτελέσεις κάθε χρόνο, είναι υπεύθυνη από μόνη της για το 50% και πλέον των εκτελέσεων που γίνονται στον πλανήτη· και ο αριθμός βαίνει μάλλον αυξανόμενος, σε σχέση με το τέλος της δεκαετίας του '70, όπως και σε σχέση με τους τελευταίους αιώνες της κινεζικής αυτοκρατορίας[301]. Δεν μπορούμε να μη συσχετίσουμε αυτή την φρικτή πραγματικότητα με την ευκολία με την οποία επιχειρείται η φυσική εξόντωση των αντιπάλων όσο διαρκούν οι διάφορες εκστρατείες ή οι κρίσεις. Το 1983, η άνοδος της εγκληματικότητας προκάλεσε περί το ένα εκατομμύριο συλλήψεις, και τουλάχιστον 10.000 εκτελέσεις (από τις οποίες πολλές δημόσιες και «παιδαγωγικές», γεγονός που καταρχήν ήταν αντίθετο προς τον Ποινικό Κώδικα), στο πλαίσιο μιας «μαζικής εκστρατείας» κατά τα πρότυπα της δεκαετίας του '50. Όπως τότε, έγινε προσπάθεια να ανακατωθούν φύρδην-μίγδην όλοι οι ενοχλητικοί: πολλοί διανοούμενοι, ιερείς, ξένοι ανακρίθηκαν κατά τη διάρκεια της εκστρατείας «Ενάντια στην Πνευματική Μόλυνση», που εξαπολύθηκε βιαστικά[302]. Όσο για την κατάληψη της πλατείας Τιεν Ανμέν που διήρκεσε ένα μήνα, την άνοιξη του 1989, η καταστολή της υπήρξε αντάξια του τρομοκρατικού μηχανισμού της ηγετικής ομάδας του Ντενγκ που δεν δίστασε να χτυπήσει στο ψαχνό, πράγμα που η μαοϊκή ηγεσία, το 1976, είχε αρνηθεί να πράξει: χίλιοι περίπου νεκροί, ίσως δύο χιλιάδες τραυματίες στο Πεκίνο, εκατοντάδες εκτελέσεις στην επαρχία, που συχνά κρατήθηκαν κρυφές ή παρουσιάστηκαν ως υποθέσεις του κοινού Ποινικού Δικαίου· περίπου 10.000 συλλήψεις στο Πεκίνο, 30.000 σε όλη την Κίνα. Οι καταδίκες έπεφταν κατά χιλιάδες και οι ηγέτες του κινήματος που δεν επέδειξαν μεταμέλεια εισέπραξαν μέχρι δεκατρία χρόνια κράτησης. Οι πιέσεις και οι αντεκδικήσεις σε βάρος των οικογενειών, πρακτική που είχε θεωρηθεί ότι εγκαταλείφθηκε, ξανάρχισαν σε μεγάλη κλίμακα, καθώς και το κατέβασμα του κεφαλιού δια της βίας σε δημόσιο χώρο, οι ωμότητες καθώς και οι αποφάσεις των δικαστηρίων που λάβαιναν υπόψη τους την έκταση της μεταμέλειας και την προθυμία για καταδόσεις του υποδίκου. Παρόλο που οι πολιτικοί κρατούμενοι είναι μια μικρή μειοψηφία επί του συνόλου, υπολογίζονται ακόμη σε 100.000 περίπου το 1991, από τους οποίους χίλιοι περίπου είναι πρόσφατοι αντιφρονούντες[303]. Η κομμουνιστική Κίνα του τέλους του αιώνα είναι αισθητά πιο ευημερούσα και λιγότερο βίαιη από ό,τι εκείνη του Μάο· απέρριψε με σταθερότητα τον πειρασμό της ουτοπίας και του εξαγνιστικού εμφυλίου. Αλλά, επειδή δεν απαρνήθηκε ποτέ καθαρά τον θεμελιωτή της, είναι πάντα έτοιμη, όταν βρίσκει τα σκούρα, να ξαναχρησιμοποιήσει μερικές από τις μακάβριες μεθόδους του.

Θιβέτ: γενοκτονία στη σκέπη του κόσμου;

Πουθενά αλλού οι εκτροπές της εποχής Ντενγκ δεν υπήρξαν περισσότερο καταστροφικές απ' όσο στο Θιβέτ· πουθενά αλλού η συνέχεια από τον Μεγάλο στον Μικρό Τιμονιέρη δεν έγινε περισσότερο αισθητή. Παρόλο που είναι ένα ενιαίο κράτος, η Κίνα παραχωρεί στις εθνικές μειονότητες ιδιαίτερα δικαιώματα και μια σχετική διοικητική αυτονομία στις πιο σημαντικές από αυτές. Αλλά τα τέσσερα έως έξι εκατομμύρια των Θιβετιανών, που de facto έδειξαν ότι δεν ήταν αποφασισμένοι να αρκεστούν σε αυτά, νοσταλγούν την εποχή που ήταν κύριοι του εαυτού τους και τα ιστορικά εδάφη τους δεν ήταν μοιρασμένα ανάμεσα στην Αυτόνομη Περιοχή του Θιβέτ (που αντιπροσωπεύει μόνο το μισό της θιβετιανής επικράτειας) και σε αρκετές κινεζικές επαρχίες: εκείνη του Κινγκάι συγκροτήθηκε στη δεκαετία του '50 σε βάρος του θιβετιανού Άμντο, και οι μικρές θιβετιανές μειονότητες απολαμβάνουν μόνο λίγα δικαιώματα στο Σετσουάν, στο Γκανσού και στο Γιουνάν: είναι πιθανόν ότι σε αυτά τα μέρη αντιμετωπίζονται με ακόμη λιγότερο σεβασμό από ό,τι στην Αυτόνομη Περιοχή, γεγονός που οδήγησε στη σκληρή εξέγερση των νομάδων πολεμιστών του Γκολόκ του Άμντο[304] (βόρειο Θιβέτ).

Πέραν πάσης αμφιβολίας, οι Θιβετιανοί ζουν ένα δράμα από τον καιρό της άφιξης του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού το 1950-1951. Αλλά το δράμα τους, με τις αναπόφευκτες τοπικές παραλλαγές του κάπως οξυμμένες εξαιτίας της περιφρόνησης των Κινέζων γι' αυτούς τους «καθυστερημένους αγρίους» των υψιπέδων, άραγε σε τι να διαφέρει από το δράμα του συνόλου των κατοίκων της Λαϊκής Κίνας; Έτσι, σύμφωνα με τους αντιπολιτευόμενους το καθεστώς, 70.000 Θιβετιανοί πέθαναν από την πείνα μεταξύ 1959 και 1962-1963 (όπως και σε άλλες απομονωμένες περιοχές, θύλακες λιμού παρέμειναν για περισσότερο καιρό απ' ό,τι αλλού)[305]. Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει το 2% με 3% του πληθυσμού, δηλαδή απώλειες αναλογικά μάλλον κατώτερες από τον μέσο όρο της χώρας. Είναι αλήθεια ότι η πρόσφατη μελέτη του Μπέκερ αναφέρει πολύ μεγαλύτερους αριθμούς και απώλειες της τάξεως του 50% στη γενέθλια περιοχή του Δαλαϊ-λάμα, το Κινγκάι[306]. Μεταξύ 1965 και 1970 οι οικογένειες θα οργανωθούν με τη βία σε λαϊκές κομμούνες με στρατιωτική οργάνωση – όπως αλλού και κάπως πιο αργοπορημένα. Η θέληση να παράγουν με κάθε τίμημα τα ίδια «σημαντικά» δημητριακά όπως στην Κίνα οδήγησε σε παράλογα μέτρα υπεύθυνα για τον λιμό, όπως τα πρόχειρα κατασκευασμένα αρδευτικά έργα και τα αναχώματα, η κατάργηση της αγρανάπαυσης, απαραίτητης για φτωχά εδάφη που δεν λιπαίνονται, η συστηματική αντικατάσταση του παραδοσιακού κριθαριού που είναι ανθεκτικό στο κρύο και την ξηρασία από το πιο ευαίσθητο σιτάρι, ή ο περιορισμός στα βοσκοτόπια για τα γιακ: πολλά ζώα χάθηκαν, και οι Θιβετιανοί δεν είχαν πια ούτε γαλακτοκομικά προϊόντα (το βούτυρο είναι βασικό στοιχείο της διατροφής τους) ούτε καινούργια δέρματα για να καλύψουν τις σκηνές τους το χειμώνα – ορισμένοι πέθαναν από το κρύο. Φαίνεται επίσης ότι, όπως και αλλού, η υποχρεωτική παράδοση προϊόντων στο κράτος ήταν υπερβολική. Οι μόνες πραγματικά ειδικές δυσκολίες ήταν η εγκατάσταση δεκάδων χιλιάδων Κινέζων εποίκων αμέσως μετά το 1953 στο ανατολικό Θιβέτ (Σετσουάν), όπου τους παραχωρήθηκε ένα μέρος των κολεκτιβοποιημένων εδαφών· η παρουσία σε αυτόνομη περιοχή περίπου 300.000 Κινέζων, στην πλειοψηφία τους Χαν, που έπρεπε να τραφούν, από τους οποίους οι 200.000 στρατιωτικοί· και η αναβολή για

το 1965 των μέτρων της αγροτικής φιλελευθεροποίησης που προώθησε αλλού ο Λιου Σαοκί από το 1962, και συμβολίζονταν στο Θιβέτ με το σύνθημα «ένας κλήρος γης, ένα γιακ»[307].

Το Θιβέτ δεν έμεινε ανέγγιχτο από την Πολιτιστική Επανάσταση. Από τον Ιούλιο του 1966, οι Ερυθροφρουροί (μεταξύ των οποίων Θιβετιανοί[308], γεγονός που κατέρριψε τον μύθο περί ενιαίας βούλησης του έθνους, που υποστήριζαν οι οπαδοί του Δαλαΐ-λάμα) εξαπέλυσαν επιθέσεις κατά των ιδιωτικών κατοικιών, αντικαθιστώντας πάνω στους βωμούς τούς Βούδες με πορτρέτα του Μάο Τσε Τουνγκ· υπέβαλλαν τους μοναχούς σε επανειλημμένες «δημόσιες δοκιμασίες» απ' όπου δεν ήταν σίγουρο πάντα πως θα ' βγαιναν ζωντανοί. Αλλά κυρίως είχαν για στόχο τους τούς ναούς, ακόμη και τους πιο φημισμένους: ο Τσου Ενλάι χρειάστηκε να προστατεύσει ο ίδιος την Ποτάλα της Λάσα (αρχαία κατοικία του «ζωντανού θεού») με το στρατό. Η λεηλασία του μοναστηριού Γιοκχάνγκ στη Λάσα επαναλαμβάνεται σε μυριάδες άλλες περιπτώσεις σύμφωνα με έναν μοναχό που ήταν μάρτυρας: «Υπήρχαν πολλές εκατοντάδες ναοί. Μόνο δύο γλίτωσαν. Όλοι οι άλλοι λεηλατήθηκαν και βεβηλώθηκαν. Το σύνολο των αγαλμάτων, ιερά κείμενα και τελετουργικά αντικείμενα καταστράφηκαν ή εκλάπησαν... Μόνο το άγαλμα του Σακυαμούνι, στην είσοδο του Γιοχάνγκ, ξέφυγε από τους Ερυθροφρουρούς, γιατί [...] συμβόλιζε τους δεσμούς ανάμεσα στην Κίνα και το Θιβέτ. Οι λεηλασίες διήρκεσαν περίπου μία εβδομάδα. Ύστερα, το Γιοχάνγκ μετατράπηκε σε στρατώνα για τους Κινέζους στρατιώτες... Ένα άλλο τμήμα του [...] μετατράπηκε σε σφαγείο»[309]. Δεδομένου του ειδικού βάρους της θρησκείας για τη θιβετιανή κοινωνία, αυτές οι συνηθισμένες για τη συγκεκριμένη περίοδο ακρότητες προφανώς έγιναν πιο έντονα αισθητές εκεί απ' ό,τι αλλού. Φαίνεται επίσης ότι ο στρατός, λιγότερο συνδεδεμένος με τον τοπικό πληθυσμό, υποστήριξε περισσότερο από αλλού τους Ερυθροφρουρούς, τουλάχιστον στις περιπτώσεις όπου συναντούσαν αντίσταση. Παρ' όλ' αυτά, και εκεί, οι μεγαλύτερες σφαγές έγιναν όταν η Πολιτιστική Επανάσταση έπνεε τα λοίσθια, το 1968, είτε σε μάχες μεταξύ αντίπαλων μαοϊκών ομάδων (που στοίχισαν εκατοντάδες νεκρούς στη Λάσα, τον Ιανουάριο) είτε, κυρίως, το καλοκαίρι, όταν ο στρατός επέβαλε το σχηματισμό μιας ελεγχόμενης από αυτόν Επαναστατικής Επιτροπής. Έτσι, στο σύνολο, οι Κινέζοι που σκοτώθηκαν στη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης ήταν μάλλον περισσότεροι από τους Θιβετιανούς[310].

Αλλά, για το Θιβέτ, τα χειρότερα χρόνια υπήρξαν εκείνα που είχαν αρχίσει με την άφιξη των κινεζικών στρατευμάτων και κορυφώθηκαν το 1959 με την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση (τρία χρόνια ύστερα από την υπόλοιπη Κίνα), την εξέγερση που ακολούθησε, τις αποτρόπαιες διώξεις που τη συνέτριψαν και τη φυγή στην Ινδία του Δαλαΐ-λάμα (πνευματικού και κοσμικού ηγέτη), τον οποίο ακολούθησαν 100.000 άτομα, μεταξύ των οποίων ένα μεγάλο μέρος της ολιγάριθμης καλλιεργημένης ελίτ της χώρας. Παρόλο που η δεκαετία του '50 δεν είχε τίποτε το ρόδινο στην ίδια την Κίνα, η εξουσία έκανε επίδειξη μιας ακραίας βίας στα θιβετιανά υψίπεδα, βίας που προοριζόταν να επιβάλει τον κομμουνισμό και την κινεζική κυριαρχία σε έναν αγέρωχο και ανεξάρτητο πληθυσμό, ημινομαδικό (σε ποσοστό 40%) και περισσότερο ή λιγότερο υποδουλωμένο στα μοναστήρια. Η κατάσταση εξακολούθησε να επιδεινώνεται με την κολεκτιβοποίηση, προς τα μέσα της δεκαετίας. Στον ξεσηκωμό των ανταρτών Κάμπα, ο στρατός απάντησε με απίστευτες φρικαλεότητες. Αλλά ήδη προηγουμένως, κατά τη διάρκεια των εορτών του καινούργιου θιβετιανού έτους, το 1956, στη Μπατάνγκ, κινεζικά αερο-

πλάνα είχαν βομβαρδίσει το μεγάλο μοναστήρι Σοντ Γκάντεν Πεντελίγκ, όπου τουλάχιστον δύο χιλιάδες μοναχοί και προσκυνητές σκοτώθηκαν[311].

Η λιτανεία των φρικαλεοτήτων είναι απαίσια και συχνά ανεξακρίβωτη. Ωστόσο, οι πολυάριθμες μαρτυρίες δεν αφήνουν αμφιβολίες και ο Δαλαϊ-λάμα δηλώνει με το δίκιο του, σχετικά με αυτή την εποχή: «[Τους Θιβετιανούς] όχι μόνο τους τουφέκισαν, αλλά τους ξυλοκόπησαν μέχρι θανάτου, τους σταύρωσαν, τους έκαψαν ζωντανούς, τους έπνιξαν, τους άφησαν ανάπηρους, νηστικούς, τους στραγγάλισαν, τους κρέμασαν, τους περιέλουσαν με ζεματιστό νερό, τους έθαψαν ζωντανούς, τους κομμάτιασαν και τους αποκεφάλισαν»[312]. Η πιο σκοτεινή αναμφίβολα στιγμή ήταν το έτος 1959, εκείνο της μεγάλης εξέγερσης του Καμ (ανατολικό Θιβέτ), που κατέληξε στην κατάληψη της Λάσα. Είναι αδύνατον να πούμε σε ποιο βαθμό η εξέγερση οφειλόταν στην αντίδραση ενάντια στις λαϊκές κομμούνες και το Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός, στην αυθόρμητη κινητοποίηση ύστερα από πολλά χρόνια ακροτήτων της εξουσίας και στη μαζική διείσδυση της CIA στους κόλπους του αντάρτικου των Κάμπα, που είχαν προηγουμένως εκπαιδευτεί στον ανταρτοπόλεμο στις βάσεις του Γκουάμ και του Κολοράντο[313]. Ο άμαχος πληθυσμός, που φαινόταν να αντιμετωπίζει με συμπάθεια τους εξεγερμένους και τους αποδεχόταν στους κόλπους του, θα υποστεί μαζί με τους αντάρτες τους μαζικούς βομβαρδισμούς του κινεζικού στρατού· οι τραυματίες, χωρίς περίθαλψη, θάβονταν ανάλογα με την περίσταση ζωντανοί ή κατέληγαν να τους κατασπαράζουν αδέσποτα σκυλιά –γεγονός που εξηγεί το μεγάλο αριθμό αυτοκτονιών μεταξύ των ηττημένων. Η ίδια η Λάσα, προμαχώνας 20.000 Θιβετιανών οπλισμένων κατά κανόνα με απαρχαιωμένα τουφέκια και σπάθες, ανακαταλήφθηκε στις 22 Μαρτίου, με τίμημα 2.000 έως 10.000 νεκρούς και σημαντικές καταστροφές στους ναούς του Ραμοσέ και στην ίδια την Ποτάλα. Ο Θιβετιανός ηγέτης και 100.000 περίπου συμπατριώτες του πήραν το δρόμο της εξορίας για τις Ινδίες[314]. Υπήρξε τουλάχιστον άλλη μία μεγάλη εξέγερση στη Λάσα, το 1969, που πνίγηκε στο αίμα. Το αντάρτικο Κάμπα αναζωπυρώθηκε τότε μέχρι το 1972. Ο κύκλος εξεγέρσεις–βιαιοπραγίες–νέες εξεγέρσεις ξανάρχισε, τουλάχιστον στη Λάσα, από τον Οκτώβριο του 1987, σε σημείο που, τον Μάρτιο του 1989, κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος· η θιβετιανή πρωτεύουσα για τρεις μέρες έζησε στο ρυθμό μιας ανταρσίας που τασσόταν ανοιχτά υπέρ της ανεξαρτησίας και συνοδεύτηκε από πογκρόμ κατά των Κινέζων. Οι βιαιοπραγίες είχαν περισσότερα από 600 θύματα σε διάστημα 18 μηνών, σύμφωνα με τον στρατηγό Ζανγκ Σαοσόνγκ[315]. Παρ' όλες τις απαράδεκτες ενέργειες, κυρίως κατά των μοναχών που συλλαμβάνονταν, είναι ωστόσο ολοφάνερο ότι οι κινεζικές μέθοδοι είχαν αλλάξει: δεν μπορούμε να μιλήσουμε πια για σφαγές. Αλλά, συνολικά, λίγες θιβετιανές οικογένειες δεν έχουν τουλάχιστον ένα δικό τους δράμα να διηγηθούν[316].

Η πιο μεγάλη τραγωδία του σύγχρονου Θιβέτ ήταν εκείνη των εκατοντάδων χιλιάδων εγκλείστων –ίσως ένας Θιβετιανός στους δέκα συνολικά– των δεκαετιών '50 και '60. Φαίνεται ότι πολύ λίγοι (κάποιοι μιλούν για ένα ποσοστό της τάξεως του 2%)[317] μπόρεσαν να ξαναβγούν ζωντανοί από τα 166 στρατόπεδα που καταγράφηκαν, τα περισσότερα στο Θιβέτ και στις γειτονικές επαρχίες: οι υπηρεσίες του Δαλαϊ-λάμα ανέφεραν, το 1984, ότι 173.000 είχαν πεθάνει κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους. Ολόκληρες μοναστικές κοινότητες στάλθηκαν στα ανθρακωρυχεία. Οι συνθήκες κράτησης –κρύο, πείνα, υπερβολική ζέστη– φαίνεται ότι ήταν στο σύνολό τους τρομερές, και αναφέρονται τόσο εκτελέσεις κρατουμένων που αρνήθηκαν να αποκηρύξουν την

ιδέα ενός ανεξάρτητου Θιβέτ καθώς και περιπτώσεις κανιβαλισμού μεταξύ κρατουμένων στη διάρκεια του λιμού του Μεγάλου Άλματος[318]. Όλα συμβαίνουν ωσάν οι Θιβετιανοί, που κατά το ένα τέταρτο του ανδρικού πληθυσμού είναι *λάμας*, να αποτελούν έναν πληθυσμό υπόπτων: ένας ενήλικας στους έξι περίπου κατατάχθηκε στην κατηγορία των δεξιών στοιχείων, ενώ η αναλογία στην Κίνα ήταν ένας στους είκοσι. Στη θιβετιανή περιοχή των λιβαδιών, στο Σετσουάν, όπου ο Μάο μπόρεσε να ανεφοδιαστεί κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Πορείας, δυο άνδρες στους τρεις συνελήφθησαν στη δεκαετία του '50 και απελευθερώθηκαν μόνο το 1964 ή το 1977. Ο Πάντσεν-λάμα, δεύτερος στην ιεραρχία του θιβετιανού βουδισμού, τολμάει να διαμαρτυρηθεί στον Μάο, σε μια αναφορά του 1962, για το λιμό και τις διώξεις που αποδεκατίζουν τους συμπατριώτες του. Σε απάντηση, τον ρίχνουν στη φυλακή, κατόπιν τον τιμωρούν με κατ' οίκον περιορισμό μέχρι το 1977· η «ετυμηγορία» που τον καταδικάζει αναιρείται μόνο το 1988[319].

Αν και κανένα πειστικό επιχείρημα δεν επιτρέπει να σκεφτούμε ότι οι Κινέζοι είχαν σχεδιάσει τη φυσική γενοκτονία των Θιβετιανών, είναι αδιαμφισβήτητο ότι επιχείρησαν μια πολιτιστική γενοκτονία. Οι ναοί, όπως προαναφέρθηκε, υπήρξαν τα επίλεκτα θύματά τους: την επομένη της Πολιτιστικής Επανάστασης, μόνο 13 από τους 6.259 τόπους λατρείας του βουδισμού λειτουργούσαν ακόμη. Από τους υπόλοιπους, οι πιο ευνοημένοι μετατράπηκαν σε στρατόπεδα, σε αποθήκες ή κέντρα εγκλεισμού: σε πείσμα των εκτεταμένων ζημιών, κατάφεραν να επιβιώσουν και ορισμένοι, τώρα πια, έχουν ξανανοίξει. Αλλά πολλοί καταστράφηκαν ολοκληρωτικά, και οι θησαυροί τους –χειρόγραφα αιώνων, νωπογραφίες, *thanka* (πίνακες ζωγραφικής), αγάλματα κ.λπ.– καταστράφηκαν ή κλάπηκαν, ιδιαιτέρως ό,τι περιείχε πολύτιμα μέταλλα. Ένα χυτήριο του Πεκίνου εφοδιαζόταν μέχρι το 1973 με 600 τόνους θιβετιανών αγαλμάτων. Το 1983, μια αποστολή από τη Λάσα μπόρεσε να ξαναβρεί στην κινεζική πρωτεύουσα 32 τόνους θιβετιανών υπολειμμάτων που περιλάμβαναν 13.537 αγάλματα και αγαλματίδια[320]. Η τάση εκρίζωσης του βουδισμού συνοδεύτηκε από την προσπάθεια επιβολής κινεζικών ονομάτων στα νεογέννητα και, μέχρι το 1979, από την εκπαίδευση των παιδιών στην κινεζική γλώσσα. Ως αργοπορημένη ανάμνηση της αντι-μαντσού επανάστασης του 1911, οι Ερυθροφρουροί έκοψαν δίχως καθυστέρηση τις πλεξούδες των Θιβετιανών και των δυο φύλων· προσπάθησαν επίσης να τους επιβάλουν τους κανόνες ένδυσης που ήταν τότε της μόδας στην Κίνα.

Οι βίαιοι θάνατοι ήταν χωρίς αμφιβολία περισσότεροι, σε αναλογία με τον πληθυσμό, στο Θιβέτ σε σύγκριση με οποιοδήποτε άλλο μέρος της Κίνας. Ωστόσο, είναι δύσκολο να αποδεχτούμε στο σύνολό τους τούς αριθμούς που δόθηκαν από την εξόριστη θιβετιανή κυβέρνηση το 1984: 1.200.000 θύματα, δηλαδή ένας Θιβετιανός στους τέσσερις. Οι 432.000 νεκροί που έπεσαν στον αγώνα δεν φαίνεται, επίσης, να ανταποκρίνονται ούτε στο ελάχιστο στην πραγματικότητα. Αλλά δικαιούμαστε να μιλάμε για *σφαγές με χαρακτήρα γενοκτονίας*: εξαιτίας του αριθμού των νεκρών, του ανύπαρκτου ενδιαφέροντος για τους αμάχους και τους αιχμαλώτους, τις επαναλαμβανόμενες φρικαλεότητες. Ο πληθυσμός της Αυτόνομης Περιοχής μειώθηκε από 2,8 εκατομμύρια κατοίκους το 1953 σε 2,5 εκατομμύρια το 1964, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία· λαμβανομένου υπόψη του αριθμού των εξορίστων και του ποσοστού γεννητικότητας (αβέβαιου και αυτού), θα μπορούσε να γίνει λόγος για 800.000 «πλέον του φυσιολογικού νεκρούς», δηλαδή για ποσοστά απωλειών που θυμίζουν την Καμπότζη των Ερυθρών

Χμερ[321]. Το γεγονός ότι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο φόβος της αναγκαστικής έκτρωσης ή στείρωσης κυριεύει συχνά τις Θιβετιανές όταν παραμένουν έστω και ελάχιστα στο νοσοκομείο, είναι μάλλον μια συμπληρωματική ένδειξη ενός αισθήματος ακραίας ανασφάλειας, παρά το αποτέλεσμα πρακτικών περιορισμού των γεννήσεων (που πρόσφατα ευθυγραμμίστηκαν με τις πρακτικές που ισχύουν για την πλειοψηφία των αυθεντικών Κινέζων [Χαν], ενώ για μεγάλο διάστημα οι εθνικές μειονότητες είχαν εξαιρεθεί από αυτές). Λέγεται ότι ο γενικός γραμματέας του ΚΚΚ, Χου Γιαομπάνγκ, σε επίσκεψη στη Λάσα το 1980, έκλαψε από ντροπή μπροστά στην τόση αθλιότητα, τις τόσες διακρίσεις και διαχωρισμούς μεταξύ Χαν και Θιβετιανών, και μίλησε για «καθαρή αποικιοκρατία»[322]. Οι Θιβετιανοί, για αιώνες απομονωμένοι στη χώρα τους του χιονιού και των θεών, έχουν την κακοτυχία να ζουν σε μια περιοχή υψίστης στρατηγικής σημασίας, στην καρδιά της Ασίας. Ας μην το πληρώσουν με την εξαφάνισή τους, ευτυχώς απίθανη, ως λαού, αλλά ούτε και με την εξαφάνιση της ψυχής τους.

2

Βόρειος Κορέα, Βιετνάμ, Λάος: η σπορά του Δράκοντα

ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ, ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΛΥΨΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΚΟΡΕΑ

PIERRE RIGOULOT

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας ιδρύθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1948, στο τμήμα της χώρας βορείως του 38ου παραλλήλου. Βάσει της συμφωνίας που είχε υπογραφεί με τους Αμερικανούς τον Αύγουστο του 1945, η ΕΣΣΔ ανέλαβε «προσωρινά» τη διοίκηση αυτής της ζώνης, ενώ οι ΗΠΑ θα διοικούσαν τη Νότια Κορέα, κάτω από τον 38ο παράλληλο.

Πολύ σύντομα, η Βόρειος Κορέα αποδείχτηκε το πιο σκληρό κομμουνιστικό καθεστώς του κόσμου. Οι σοβιετικές αρχές απαγόρευσαν πράγματι την πρόσβαση στο βορρά όλων των αντιπροσώπων της διεθνούς κοινότητας. Ο αποκλεισμός αυτός ενισχύθηκε περαιτέρω τα δύο πρώτα χρόνια από την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας.

Ο πόλεμος που τελικά εξαπέλυσε ο Βορράς στις 25 Ιουνίου 1950 και που δεν έχει τυπικά λήξει μέχρι σήμερα –αφού έχει υπογραφεί μόνο μία ανακωχή, στις 27 Ιουλίου 1953, με τις στρατιωτικές δυνάμεις του ΟΗΕ– επιδείνωσε τα ψέματα, την παραπληροφόρηση, την προπαγάνδα, καθώς και την επέκταση του πεδίου το οποίο κάλυπτε το κρατικό απόρρητο.

Ωστόσο, ο πόλεμος δεν ήταν η μοναδική αιτία: η εσώτερη φύση του βορειοκορεατικού κομμουνιστικού καθεστώτος, ενός καθεστώτος κλεισμένου στον εαυτό του, στην καρδιά του κομμουνιστικού κόσμου (θα αμφιταλαντευτεί στη διάρκεια της σινο-σοβιετικής σύγκρουσης χωρίς να πάρει ξεκάθαρα το μέρος του ενός ή του άλλου), όπως επίσης και ο φόβος του, που θύμιζε λιγάκι τους Αλβανούς ή τους Καμποτζιανούς κομμουνιστές, μην τυχόν ο εξωτερικός κόσμος με την επιρροή του διαφθείρει την «ιδεολογική ενότητα του λαού και του Κόμματος», εξηγούν το ότι το βορειοκορεατικό κράτος αξίζει αδιαμφισβήτητα το όνομα που καμιά φορά του αποδίδουν, του «βασιλείου του ερημιτισμού». Αυτό το κλείσιμο στον εαυτό του θεωρητικοποιήθηκε με την ιδεολογία τη λεγόμενη του *Djoutché*, δηλαδή της αυτοκυριαρχίας, της ανεξαρτησίας, ακόμη και της αυτάρκειας, ιδεολογία που καθιερώνεται επισήμως στα καταστατικά κείμενα του βορειοκορεατικού Εργατικού Κόμματος, στο 5ο του Συνέδριο, τον Νοέμβριο του 1970.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, κι ακόμη λιγότερο από οπουδήποτε αλλού, δεν

είμαστε σε θέση να παράσχουμε ολοκληρωμένες και λεπτομερείς πληροφορίες για τις πραγματικές διαστάσεις της καταστολής στη Βόρειο Κορέα· ακόμη περισσότερο εξαιτίας του ότι δεν κατορθώθηκε να συγκροτηθεί, ούτε στο εσωτερικό ούτε στο εξωτερικό, μια δραστήρια αντιπολίτευση η οποία, όπως συνέβη στην ΕΣΣΔ και στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, θα μπορούσε να συγκεντρώνει και να διοχετεύει τις σχετικές πληροφορίες. Πρέπει να αρκεστούμε στους επίσημους απόηχους, να ερμηνεύουμε ή να αποκρυπτογραφούμε τις μαρτυρίες των πολιτικών προσφύγων, που ο αριθμός τους βεβαίως αυξάνεται τα τελευταία χρόνια αλλά για πολύ καιρό ήταν ελάχιστοι, στα δεδομένα που συλλέγονται από υπηρεσίες πληροφοριών γειτονικών χωρών κι όλως ιδιαιτέρως της Νότιας Κορέας. Δεδομένα που προφανώς οφείλουμε να χειριζόμαστε με σύνεση.

Πριν από τη συγκρότηση του κομμουνιστικού κράτους

Ο κορεατικός κομμουνισμός δεν ιδρύθηκε από τον Κιμ Ιλ Σουνγκ, σε πείσμα των αγιογραφιών που οι Βορειοκορεάτες υποχρεώνονται να καταπίνουν δια της βίας από τα παιδικά τους χρόνια. Η γέννησή του είναι πιο παλιά, αφού ήδη από το 1919 υφίστανται δυο ομάδες που αυτοαποκαλούνται μπολσεβίκικες. Αφού η Μόσχα δεν είχε δώσει αμέσως την ευλογία της στη μια ή στην άλλη φράξια, η μεταξύ τους πάλη υπήρξε λυσσώδης. Τα πρώτα θύματα του κορεατικού κομμουνισμού ήταν, λοιπόν, κομμουνιστές. Ανταρτικές ομάδες του «Κορεατικού Κομμουνιστικού Πανρωσικού Κόμματος», γνωστού ως «γκρούπα του Ιρκούτσκ», που δρούσαν κατά των Ιαπώνων, ήρθαν αντιμέτωπες με τα όπλα στα χέρια με τους αντάρτες μιας γκρούπας που είχε ιδρύσει ένα «Κορεατικό Κομμουνιστικό Κόμμα» τον Ιούνιο του 1921. Η σύγκρουση προκάλεσε το θάνατο εκατοντάδων ατόμων και υποχρέωσε την Κομιντέρν να αφήσει κατά μέρος τις επιφυλάξεις της και να προσπαθήσει να επιβάλει την ενότητα του κορεατικού κομμουνιστικού κινήματος.

Οι Κορεάτες κομμουνιστές βρέθηκαν συχνά στις εμπροσθοφυλακές του αγώνα κατά των Ιαπώνων (η Ιαπωνία, από το 1910, είχε κάνει αποικία της την Κορέα), και η αγριότητα της αποικιοκρατικής καταπίεσης προξένησε πολυάριθμα θύματα στις γραμμές τους. Ωστόσο μας είναι δύσκολο να μην αποδώσουμε στους ίδιους τους Κορεάτες κομμουνιστές ένα μέρος της ευθύνης για τη συντριβή τους: η άγνοια των συνθηκών που επικρατούσαν στη χώρα εκ μέρους των στελεχών που είχαν εκπαιδευτεί στο εξωτερικό και η ηρωική ενδεχομένως –αλλά με καταστροφικές συνέπειες– βούληση για διαδηλώσεις κάποιες συμβολικές μέρες όπως η Πρωτομαγιά, υπήρξαν καταδικαστικοί παράγοντες.

Και άλλοι κομμουνιστές θα πεθάνουν αργότερα, στη διάρκεια της πάλης των φατριών τη στιγμή της διαίρεσης της χώρας σε δυο ζώνες, που ακολούθησε την ήττα της Ιαπωνίας. Ο Κιμ Ιλ Σουνγκ, απλός διοικητής μιας αντάρτικης ομάδας στα σύνορα της Μαντζουρίας, χρίεται ηγέτης από τους Σοβιετικούς εις βάρος άλλων κομμουνιστών που μάχονταν στην ενδοχώρα από πολύ καιρό. Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1945, στην Πυονγυάνγκ, είχαν δολοφονηθεί αρκετοί κομμουνιστές, στελέχη του Κόμματος που αντιτίθεντο στον Κιμ Ιλ Σουνγκ, όπως ο Χυόν Τσουν Χυόκ. Μερικές δεκάδες; Μερικές εκατοντάδες; Ακόμη δεν ξέρουμε.

Αλλά και οι εθνικιστές, οι οποίοι το χειμώνα του 1945-1946 διατηρούσαν ακόμη την ισχύ τους στην Πυονγυάνγκ, υπέστησαν διώξεις και συλλήψεις. Με τον επικεφαλής τους Τσο Μαν Σικ, κατήγγειλαν την απόφαση της διάσκεψης των υπουργών Εξωτερικών των μεγάλων δυνάμεων στη Μόσχα τον Δεκέμβριο του 1945, να τεθεί η Κορέα υπό κηδεμονία για περίοδο πέντε χρόνων. Ο Τσο συνελήφθη στις 5 Ιανουαρίου 1946 και εκτελέστηκε τέσσερα χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 1950, στη διάρκεια της εκκένωσης της Πυονγυάνγκ απέναντι στην επέλαση των στρατευμάτων του ΟΗΕ. Εννοείται ότι αρκετοί στενοί πολιτικοί του φίλοι υπέστησαν την ίδια τύχη...

Καταστολή εξασκείται και εναντίον του πληθυσμού γενικότερα. Σε αυτό το βόρειο τμήμα της χώρας, οι Σοβιετικοί σφυρηλατούν με κάθε τρόπο ένα κράτος κατ' εικόνα και ομοίωση: αγροτική μεταρρύθμιση που ανοίγει το δρόμο στην κολεκτιβοποίηση, ένα και μοναδικό κόμμα, ιδεολογικό μάντρωμα των πολιτών σε μαζικές οργανώσεις κ.λπ. Κάθε πολιτικός αντίπαλος, κάθε ιδιοκτήτης γης, όποιος αντιτίθεται στην αγροτική μεταρρύθμιση, όποιος θεωρείται ύποπτος συνεργασίας με τους Ιάπωνες, ανακρίνεται. Ωστόσο, δύσκολα μπορεί κανείς να φορτώσει στον κομμουνισμό τα θύματα μιας εκκαθάρισης, η οποία ήταν πιθανόν εξίσου εκτεταμένη και εκ μέρους των εθνικιστών. Άλλωστε η εγκαθίδρυση του καθεστώτος προκαλεί αρχικά περισσότερο ένα κύμα φυγής προς το Νότο εκατοντάδων χιλιάδων κατοίκων –που προέρχονται από τα διωκόμενα κοινωνικά στρώματα και, ευρύτερα, από εκείνους που φοβούνται για τη ζωή και την περιουσία τους– και λιγότερο ένα λουτρό αίματος. Μόλο που ο αποκλεισμός του Βορρά και η απαγόρευση εισόδου στους επίσημους διεθνείς οργανισμούς ή σε όσους προέρχονται από το Νότο συντελείται πολύ γρήγορα, το πέρασμα από το Βορρά στο Νότο είναι, εύκολα ή δύσκολα, εφικτό μέχρι το 1948.

Θύματα της ένοπλης πάλης

Αυτή η φυγή, που ήταν εφικτή στη διάρκεια των τριών πρώτων ετών ύπαρξης μιας κομμουνιστικής εξουσίας η οποία δεν είχε ακόμη αποκρυσταλλωθεί σε κρατική οντότητα, δεν σημαίνει ότι οι διευθύνουσα κομμουνιστική ελίτ είχε απαρνηθεί τη γενικότερη «κομμουνιστικοποίηση» ολόκληρης της χερσονήσου. Θεωρούσαν πράγματι πιθανή στο κοντινό μέλλον την ένωση, για το δικό τους όφελος, της Κορέας. Τα αρχεία που πρόσφατα ανοίχτηκαν στη Μόσχα φανερώνουν έναν Κιμ Ιλ Σουνγκ ανυπόμονο να ανατρέψει αυτούς που ήδη αποκαλεί «μαριονέτες» των Αμερικανών. Οι εν λόγω μαριονέτες διαθέτουν πολύ ασθενέστερο στρατό από εκείνο του Βορρά (οι ΗΠΑ φοβούνται ν' αποδυθούν οι ίδιες σε μια περιπέτεια στο βόρειο τμήμα της χώρας), η αυταρχική εξουσιαστική τους αντίληψη αμφισβητείται έντονα από απεργίες καθώς και επιθέσεις ανταρτικών ομάδων –που στελεχώνονται από κομμουνιστές– σε διάφορες περιοχές, και εξάλλου ο πληθυσμός του Νότου –ο Κιμ Ιλ Σουνγκ το πιστεύει, ή τελοσπάντων το ισχυρίζεται– έχει εμπιστοσύνη σε αυτόν και το στρατό του[323]. Έτσι, ο Κιμ Ιλ Σουνγκ πιέζει φορτικά τον Στάλιν, ο οποίος δίνει τελικά το πράσινο φως στα τέλη του χειμώνα του 1949-1950. Στις 25 Ιουνίου 1950, πραγματοποιείται η προμελετημένη εισβολή: τα βορειοκορεατικά στρατεύματα πλημμυρίζουν αιφνιδιαστικά το Νότο. Είναι η αρχή ενός τρομακτικού πολέμου που θα κοστίσει περισσότερους από 500.000 νεκρούς στο σύνολο του κορεατικού πληθυσμού, περίπου 400.000 νεκρούς και κάπως

περισσότερους τραυματίες μεταξύ των Κινέζων που σπεύδουν να συνδράμουν τους Βορειοκορεάτες όταν οι τελευταίοι θα απειληθούν με ολοκληρωτική ήττα από τις δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών, των οποίων ηγείται ο στρατηγός Μακ Άρθουρ, το λιγότερο 200.000 νεκρούς ανάμεσα στους στρατιώτες της Νότιας Κορέας, περισσότερους από 50.000 Αμερικανούς, και εκατομμύρια άστεγους. Το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα που συμμετείχε στη δύναμη του ΟΗΕ θα θρηνήσει περί τους 300 νεκρούς, ενώ οι τραυματίες ξεπερνούν τους 800.

Σπάνιοι είναι οι πόλεμοι των οποίων η απαρχή είναι συνδεδεμένη τόσο ξεκάθαρα με την κομμουνιστική βούληση για επέκταση –για το καλό του λαού– της ζώνης επιρροής της... Εκείνη τη εποχή, πολλοί Γάλλοι διανοούμενοι της Αριστεράς –ο Ζαν Πωλ Σαρτρ, π.χ.– υποστήριζαν τις κομμουνιστικές θέσεις περί επιθέσεως της Νότιας Κορέας σε μια ειρηνική χώρα. Σήμερα, και ειδικότερα μετά από τη μελέτη των αρχείων που βρίσκονται στη διάθεσή μας, δεν χωρά καμιά αμφιβολία: οι προαναφερθείσες απώλειες, όπως και τα μαρτύρια που υπέστησαν οι αιχμάλωτοι (6.000 Αμερικανοί και περίπου άλλοι τόσοι από διάφορες συμμαχικές χώρες, στην πλειοψηφία τους Νοτιοκορεάτες, πέθαναν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης), καθώς και ο γολγοθάς των Γάλλων και Άγγλων διπλωματών που παρέμειναν στη Σεούλ και συνελήφθησαν –για να εκτοπιστούν στη συνέχεια– από τα στρατεύματα της Βορείου Κορέας, αλλά και των ιεραποστόλων που δρούσαν στη Νότιο Κορέα και οι οποίοι εκτοπίστηκαν παρομοίως, πρέπει να χρεωθούν στον κομμουνισμό[324].

Γνωρίζουμε ότι μετά από τρία χρόνια πολέμου υπογράφηκε ανακωχή, τον Ιούλιο του 1953, η οποία καθόριζε μια αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη ανάμεσα στις δύο Κορέες περίπου στην αρχική γραμμή του μετώπου, δηλαδή τον 38° παράλληλο. Ανακωχή και όχι ειρήνη. Η συνέχιση σποραδικών εισβολών και επιθέσεων του Βορρά κατά του Νότου προκάλεσε πολυάριθμα θύματα. Μεταξύ των χτυπημάτων που κατάφερε ο Βορράς, τόσο εναντίον πολιτών όσο και στρατιωτικών, σημαντικότερες είναι η επίθεση το 1968 μιας ομάδας αυτοκτονίας 31 ανδρών κατά του νοτιοκορεατικού Προεδρικού Μεγάρου (μονάχα ένας επέζησε από τους επιτιθέμενους), η επίθεση στη Ρανγκούν της Βιρμανίας, στις 9 Οκτωβρίου 1983, κατά μελών της κυβερνήσεως της Σεούλ –16 νεκροί, εκ των οποίων τέσσερις υπουργοί–, καθώς και η ανατίναξη εν πτήσει ενός αεροπλάνου τής *Korean Airlines* στις 29 Νοεμβρίου 1987 με 115 επιβαίνοντες.

Η Βόρειος Κορέα δεν είναι ύποπτη: είναι ένοχη. Ένας τρομοκράτης που δούλευε για λογαριασμό των μυστικών υπηρεσιών της συνελήφθη και ομολόγησε ότι η Πυονγυάνγκ ήθελε με αυτή την επιχείρηση να αποδείξει πως ο Νότος δεν ήταν σε θέση να εγγυηθεί την ασφάλεια των Ολυμπιακών Αγώνων της Σεούλ, που επρόκειτο να διεξαχθούν μερικούς μήνες αργότερα, και να υποβιβάσει το κύρος του...[325]

Να προσθέσουμε –μια και εδώ πρόκειται για έναν πόλεμο που διεξαγόταν κατά του συνόλου του καπιταλιστικού κόσμου– ότι στις δεκαετίες του '60 και του '70 η Βόρειος Κορέα φιλοξένησε διάφορες τρομοκρατικές ομάδες, και ειδικότερα τον Ιαπωνικό Κόκκινο Στρατό, ο οποίος διέπρεψε με επιθέσεις στο Ισραήλ, ομάδες Παλαιστινίων φενταγίν, Φιλιππινέζους αντάρτες κ.λπ.

Κομμουνιστές θύματα του βορειοκορεατικού Κόμματος-Κράτους

Θυμόμαστε ότι η εισήγηση Χρουστσόφ κατήγγειλε καταρχήν τα εγκλήματα του Στάλιν εναντίον των κομμουνιστών. Στη Βόρειο Κορέα, επίσης, η λίστα των εκκαθαρίσεων στους κόλπους του Εργατικού Κόμματος υπήρξε μεγάλη. Από τα 25 μέλη της πρώτης βορειοκορεατικής κυβέρνησης, 17 δολοφονήθηκαν, εκτελέστηκαν ή κλείστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης[326]!

Μόλις είχε υπογραφεί η ανακωχή του Παν Μουν Γιον, όταν μαθεύτηκε ότι μια εκκαθάριση έπληξε σημαντικό αριθμό πρωτοκλασάτων στελεχών του βορειοκορεατικού ΚΚ. Στις 3 Αυγούστου 1953, μια «μεγάλη δίκη» δίνει την αφορμή για να εξολοθρευτούν κομμουνιστές «του εσωτερικού», οι οποίοι καταδικάζονται για κατασκοπία προς όφελος των Αμερικανών και απόπειρα ανατροπής του καθεστώτος. Ο Τίμπορ Μεράυ, Ούγγρος δημοσιογράφος και συγγραφέας, παραβρέθηκε στη συγκεκριμένη δίκη. Γνωριζόταν με έναν από τους κατηγορούμενους, τον Σολ Γιανγκ Σικ, βοηθό διερμηνέα της βορειοκορεατικής αντιπροσωπίας στις διαπραγματεύσεις του Κεσόνγκ, τον Αύγουστο-Ιούλιο του 1951, ποιητή και μεταφραστή του Σαίξπηρ στα κορεατικά.

Το νούμερο 14.

Ένα μεγάλο νούμερο ήταν ραμμένο στην πλάτη του σακακιού κάθε φυλακισμένου. Ο βασικός κατηγορούμενος ήταν το νούμερο 1 και οι υπόλοιποι ήταν αριθμημένοι κατά σειρά σπουδαιότητας μέχρι το 14.

Το νούμερο 14 ήταν ο Σολ Γιανγκ Σικ.

Μόλις και μετά βίας τον αναγνώρισα. Το άλλοτε όμορφο φλογερό πρόσωπό του ήταν σκυθρωπό και φανέρωνε κούραση και παραίτηση. Δεν υπήρχε λάμψη στα σκοτεινά και μόλις σχιστά μάτια του. Κινιόταν σαν ρομπότ. Όπως έμαθα χρόνια αργότερα, οι κατηγορούμενοι τρέφονταν πολύ καλά μερικές εβδομάδες προτού εμφανιστούν στο δικαστήριο, ώστε να έχουν καλύτερη εμφάνιση ύστερα από τις δοκιμασίες και τα βασανιστήρια που είχαν υποστεί. Αν η δίκη ήταν δημόσια, οι αρχές προσπαθούσαν να δώσουν την εντύπωση στο ακροατήριο, και ιδιαιτέρως στους αντιπροσώπους του δυτικού Τύπου, ότι οι φυλακισμένοι ήταν υγιείς, καλοθρεμμένοι, σε καλή φόρμα, πνευματικά και σωματικά. Στην Κορέα δεν υπήρχαν δυτικοί δημοσιογράφοι παρά μονάχα αντιπρόσωποι του σοβιετικού Τύπου και διαφόρων κομμουνιστικών εφημερίδων. Ο προφανής στόχος τους ήταν να αποδείξουν την ενοχή και να ταπεινώσουν αυτούς τους ανθρώπους που στο παρελθόν είχαν υπάρξει λίγο-πολύ σημαντικές προσωπικότητες αλλά σήμερα ήταν κατηγορούμενοι.

Εκτός απ' αυτό, η δίκη ήταν σχεδόν πανομοιότυπη με τις διάφορες πολιτικές δίκες στην Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία ή τη Βουλγαρία. Ένιωθα τέτοια ταραχή βλέποντας έτσι τον Σολ και η μετάφραση ήταν τόσο συνοπτική που με δυσκολία θυμάμαι το ακριβές περιεχόμενο των κατηγοριών (έλπιζα μόνο να μη με δει ο Σολ και νομίζω πως δεν μπορούσε γιατί η αίθουσα ήταν φίσκα). Απ' όσα θυμάμαι, γινόταν λόγος για κάποια συνωμοσία εναντίον της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας και για τη σχεδιαζόμενη δολοφονία του Κιμ Ιλ Σουνγκ, του λατρεμένου ηγέτη του έθνους. Οι κατηγορούμενοι υποτίθεται ότι επιθυμούσαν την αποκατάσταση της παλιάς φεουδαρχικής τάξης... Ήθελαν επίσης να παραδώσουν τη χώρα στα χέρια του Σύνγκμαν Ρη και πάνω απ' όλα διενεργούσαν κατασκοπία για λογαριασμό των Αμερικάνων ιμπεριαλιστών και των πρακτόρων τους...[327]

Ανάμεσα στους κατηγορούμενους υπήρχαν αρκετοί υψηλόβαθμοι δημόσιοι λειτουργοί, όπως ο Λι Σουνγκ Γιοπ, ένας από τους γραμματείς της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, ο Πάικ Χυουνγκ Μποκ, από το υπουργείο Εσωτερικών, και ο Τσο Ιλ Μιουνγκ, αναπληρωτής υπουργός Πολιτισμού και Προπαγάνδας. Ο Σολ ήταν μάλλον «μικρό ψάρι» μέσα σε αυτή την ομάδα. Ορισμένοι προέρχονταν από τη Νότια Κορέα.

Ο Πακ Χον Γιονγκ, υπουργός Εξωτερικών, παλαίμαχος κομμουνιστής αγωνιστής, καταδικάστηκε σε θάνατο στις 15 Δεκεμβρίου 1955 και εκτελέστηκε τρεις μέρες αργότερα ως «μυστικός πράκτορας των Αμερικανών». Ακολούθησαν κι άλλοι το 1956, με την εξόντωση του Μου Τσονγκ, αντιπροσώπου της ομάδας της λεγόμενης του Γιενάν, βετεράνου στρατηγού της Όγδοης Στρατιάς της μεγάλης κινεζικής πορείας, διοικητή του βορειοκορεατικού πυροβολικού και κατόπιν αρχηγού του επιτελείου των μεικτών σινο-βορειοκορεατικών δυνάμεων στη διάρκεια του πολέμου κατά της Σεούλ και των Ηνωμένων Εθνών. Μια άλλη εκκαθάριση έπληξε τα φιλοσοβιετικά στελέχη, όπως ο Χο Κάι, στελέχη της λεγόμενης φράξιας του Γιενάν, αλλά και στελέχη προσκείμενα στην Κίνα, όπως ο Κιμ Ντου Μπονγκ, τον Μάρτιο του 1958. Την ίδια εποχή εξοντώνονται στελέχη που φλερτάρουν με τις μεταρρυθμίσεις του Χρουστσόφ. Διάφορα κύματα εκκαθαρίσεων έλαβαν χώρα το 1960, το 1967 (ο Κιμ Κουάνγκ Χιουπ, γραμματέας της γραμματείας του Κόμματος, κλείστηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης), το 1969 (το πιο γνωστό θύμα ήταν ο Χου Χακ-Μπονγκ, υπεύθυνος για τις μυστικές επιχειρήσεις εναντίον του Νότου αλλά οφείλουμε να επισημάνουμε και την «εξαφάνιση» 80 φοιτητών του Επαναστατικού Ινστιτούτου Ξένων Γλωσσών της Πυονγυάνγκ), το 1972 (συναντάμε τον Πακ Κουμ Τσουλ, πρώην αναπληρωτή πρωθυπουργό και μέλος του Πολιτικού Γραφείου, σε στρατόπεδο συγκέντρωσης), το 1977 (ο Λι Γιονγκ Μου, πρώην μέλος του Πολιτικού Γραφείου, κλείνεται παρομοίως σε στρατόπεδο, ενώ πάλι εξαφανίζονται αρκετοί φοιτητές, τέκνα κομματικών στελεχών υπό δυσμένεια), το 1978, το 1980, κ.λπ.

Για να λέμε την αλήθεια, αυτές οι εκκαθαρίσεις έχουν χαρακτήρα δομικό, και όχι περιστασιακό και συγκυριακό. Ακόμη και πρόσφατα, φαίνεται πως έγινε μια εκκαθάριση. Ήταν τον Σεπτέμβριο του 1997. Ένας από τους γραμματείς της Κεντρικής Επιτροπής, ο Σο Χουάν Χι, αρμόδιος για τα αγροτικά ζητήματα, φέρεται ότι εκτελέστηκε δημοσίως μαζί με 17 άλλα στελέχη, ως αποδιοπομπαίοι τράγοι για τις δυσκολίες τροφοδοσίας που αντιμετωπίζει η χώρα. Σύμφωνα με μαρτυρίες αυτόμολων, κάθε φορά που εμφανίζεται κάποια ένταση συνδεδεμένη με συμπληρωματικές δυσκολίες υλικής φύσεως που επιβάλλονται στον πληθυσμό, ορισμένα στελέχη υποδεικνύονται ως ένοχοι και φυλακίζονται, κλείνονται σε στρατόπεδα ή εκτελούνται.

Οι εκτελέσεις

Αγνοούμε τον ακριβή αριθμό τους, αλλά μια ένδειξη μας παρέχει ο βορειοκορεατικός Ποινικός Κώδικας όπου περιλαμβάνονται, ούτε λίγο ούτε πολύ, 47 εγκλήματα που τιμωρούνται με θανατική ποινή. Ας τα κατατάξουμε ως εξής:
- εγκλήματα κατά της κυριαρχίας του κράτους
- εγκλήματα κατά της κρατικής διοίκησης και της κρατικής περιουσίας
- εγκλήματα κατά προσώπων

– εγκλήματα κατά των αγαθών των πολιτών
– στρατιωτικά εγκλήματα.

Ο πιο έγκυρος ειδικός των δεκαετιών του '60 και του '70 του νομικού συστήματος της Βορείου Κορέας, ο Κανγκ Κου Τσιν, επιχείρησε μια εκτίμηση για τις εκκαθαρίσεις μόνον στο εσωτερικό του Κόμματος την περίοδο της αγριότερης καταστολής, μεταξύ 1958-1960. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, 9.000 άτομα είχαν διαγραφεί από το Κόμμα, είχαν δικαστεί και καταδικαστεί σε θάνατο! Προβάλλοντας αυτή την υπεύθυνη εκτίμηση, και λαμβάνοντας υπόψη το πλήθος των γνωστών μαζικών εκκαθαρίσεων (δέκα), καταλήγουμε στον αξιοσέβαστο αριθμό των 90.000 εκτελέσεων. Ακόμη μια φορά, πρόκειται μονάχα για τάξη μεγέθους: τα αρχεία της Πυονγυάνγκ θα μιλήσουν αργότερα.

Κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε τις μαρτυρίες ορισμένων πολιτικών φυγάδων σχετικά με τις δημόσιες εκτελέσεις που είχαν ως στόχο τον ευρύτερο πληθυσμό, με αιτιολογία την «πορνεία», την «προδοσία», τις δολοφονίες, τους βιασμούς, τις «στάσεις»... Το πλήθος σε αυτές τις περιπτώσεις παρακινείται να υιοθετήσει μια στάση συνεργασίας και η καταδίκη συνοδεύεται από κραυγές, βρισιές, ακόμη και λιθοβολισμούς. Μερικές φορές οι παριστάμενοι ενθαρρύνονται σε αληθινό λιντσάρισμα, και τότε ο καταδικασμένος δέρνεται μέχρι θανάτου, ενώ το πλήθος κραυγάζει πολιτικά συνθήματα. Η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει κανείς παίζει εδώ σημαντικό ρόλο. Δύο μάρτυρες πιστοποίησαν ενώπιον των ερευνητών του Ασιατικού Παρατηρητηρίου ότι ο βιασμός δεν τιμωρούνταν με θάνατο παρά μονάχα όταν ο δράστης ανήκε στις «χαμηλές κοινωνικές κατηγορίες».

Δικαστές στις διαταγές του Κόμματος –εξαρχής απαιτείται απ' αυτούς να συμμορφώνονται απολύτως προς το μαρξιστικό-λενινιστικό νομικό δόγμα–, δίκες που δεν καλύπτουν παρά μονάχα μέρος των αποφάσεων για φυλακίσεις ή εκτελέσεις –αφού προφανώς χρησιμοποιούνται πιο συνοπτικές διαδικασίες–, δικηγόροι στις διαταγές του Κόμματος, όλα αυτά δίνουν μια ιδέα για τη φύση του βορειοκορεατικού νομικού συστήματος.

Φυλακές και στρατόπεδα συγκεντρώσεως

Η κυρία Λι Σουν Οκ ήταν μέλος του Κόμματος Εργασίας και υπεύθυνη ενός κέντρου ανεφοδιασμού αποκλειστικά για τα κομματικά στελέχη. Θύμα μιας συνηθισμένης εκκαθάρισης, συνελήφθη μαζί με άλλους συντρόφους της. Τη βασάνισαν για μεγάλο διάστημα με τα μαρτύρια του νερού και των ηλεκτροσόκ, την έδειραν, της στέρησαν τον ύπνο. Τελικά κατέληξε να ομολογήσει ό,τι της ζητούσαν και κυρίως πως είχε ιδιοποιηθεί περιουσία του κράτους. Καταδικάστηκε σε 13 χρόνια φυλάκιση. Γιατί για φυλακή πρόκειται, έστω και αν ο όρος δεν χρησιμοποιείται επισήμως. 6.000 άτομα, εκ των οποίων 2.000 γυναίκες, δούλευαν σε αυτό το σωφρονιστικό συγκρότημα σαν τα ζώα, από τις 5:50 το πρωί ώς τα μεσάνυχτα, κατασκευάζοντας παντόφλες, θήκες για περίστροφα, σάκους, ζώνες, πυροκροτητές για εκρηκτικά, τεχνητά άνθη. Οι έγκυες κρατούμενοι υποχρεώνονταν σκαιά να αποβάλουν. Αν κάποιο παιδί γεννιόταν στη φυλακή, το έπνιγαν χωρίς δεύτερη κουβέντα[328].

Κι άλλες μαρτυρίες, πιο παλιές, είχαν κάνει κιόλας γνωστή τη σκληρότητα των

συνθηκών στις φυλακές. Μια εξαιρετική αναφορά για το τι συνέβαινε στις βορειοκορεατικές φυλακές στη διάρκεια των δεκαετιών του '60 και του '70 προέρχεται από τον Αλί Λαμέντα, έναν Βενεζουελάνο κομμουνιστή ποιητή, ο οποίος είχε μεταβεί στη Πυονγυάνγκ για να εργαστεί ως μεταφραστής κειμένων της επίσημης προπαγάνδας. Εξαιτίας τού ότι εξέφρασε μερικές αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητα της προαναφερθείσης προπαγάνδας, ο Λαμέντα συνελήφθη το 1967. Μόλο που ο ίδιος δεν βασανίστηκε στο χρόνο της κράτησής του, ωστόσο επιβεβαίωσε ότι είχε ακούσει ουρλιαχτά φυλακισμένων που βασανίζονταν. Στη διάρκεια της κράτησής του έχασε καμιά εικοσαριά κιλά και το κορμί του γέμισε αποστήματα και πληγές.

Σε μια μπροσούρα που εξέδωσε η Διεθνής Αμνηστία, ο Λαμέντα μιλάει για την παρωδία δίκης, στο τέλος της οποίας καταδικάστηκε σε είκοσι χρόνια καταναγκαστικών έργων επειδή είχε «αποπειραθεί να σαμποτάρει, να κατασκοπεύσει και να βάλει παράνομα ξένους πράκτορες στη Βόρειο Κορέα», για τις συνθήκες κράτησής του[329] και τελικά για την απελευθέρωσή του ύστερα από έξι χρόνια, μετά από επανειλημμένες παρεμβάσεις των αρχών της Βενεζουέλας.

Άλλες μαρτυρίες καταγγέλλουν την πείνα που τη χρησιμοποιούσαν ως όπλο για να σπάσει το ηθικό των κρατουμένων. Δεν έφτανε ότι η ποσότητα της τροφής ήταν ανεπαρκής, αλλά έκαναν οτιδήποτε για να αλλοιώσουν το φαγητό που τους έδιναν. Οι κρατούμενοι έπεφταν συχνά άρρωστοι: διάρροιες, δερματοπάθειες, πνευμονία, ηπατίτιδα και σκορβούτο ήταν στην ημερήσια διάταξη.

Οι φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτελούν μέρος ενός τεράστιου θεσμικού οικοδομήματος με σκοπό την οργάνωση της καταστολής. Διακρίνουμε:

– Τα «τμήματα ασφαλείας», ένα είδος μεταβατικής φυλακής όπου ο κρατούμενος περιμένει να δικαστεί για ελαφρά πολιτικά παραπτώματα και για παρανομίες και εγκλήματα μη πολιτικού χαρακτήρα.

– Τα «κέντρα αναμόρφωσης» μέσω της εργασίας, που «φιλοξενούν» από 100 μέχρι 200 άτομα τα οποία έχουν κριθεί αντικοινωνικά, οκνηρά ή τεμπέληδες. Σχεδόν σε κάθε πόλη υπάρχει και από ένα. Η διάρκεια παραμονής ποικίλει από τρεις μήνες ώς ένα χρόνο, συχνά χωρίς να υπάρχει καταδίκη αλλά ούτε και συγκεκριμένη κατηγορία.

– Τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας. Υπάρχουν καμιά δωδεκαριά σε όλη τη χώρα και το καθένα τους «φιλοξενεί» από 500 έως 2.500 άτομα. Οι κρατούμενοι είναι εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου, κατηγορούμενοι για κλοπές, απόπειρες δολοφονιών, βιασμούς, καθώς και παιδιά πολιτικών κρατουμένων, ανθρώπων που συνελήφθησαν ενώ επιχειρούσαν να διαφύγουν από τη χώρα, κ.λπ.

– Οι «ζώνες εκτοπίσεων» όπου μεταφέρονται στοιχεία που θεωρούνται αμφίβολης πίστης στο καθεστώς (μέλη οικογενειών πολικών φυγάδων, οικογένειες παλαιών γαιοκτημόνων, κ.λπ.). Αυτές οι επιβαλλόμενες μετοικήσεις πραγματοποιούνται σε μέρη απομακρυσμένα και αγγίζουν μερικές δεκάδες χιλιάδες άτομα.

– Οι «ζώνες ειδικής δικτατορίας», που είναι πραγματικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως, όπου συναντάμε πολιτικούς κρατουμένους. Υπάρχουν καμιά δωδεκαριά, που αριθμούν όλα μαζί 150.000-200.000 άτομα. Παρατηρούμε ότι αυτό το νούμερο μόλις που αντιπροσωπεύει λιγότερο από το 1% του συνολικού πληθυσμού, καθαρά κατώτερο από αυτό όπου είχε φτάσει το σοβιετικό Γκουλάγκ στις αρχές της δεκαετίας του '50. Αυτή η «επίδοση» πρέπει προφανώς να αναγνωσθεί όχι ως αποτέλεσμα

μιας κάποιας επιείκειας αλλά περισσότερο ως εκδήλωση ενός ασυνήθιστα υψηλού επιπέδου ελέγχου και επόπτευσης του πληθυσμού.

Αυτές οι ζώνες ειδικής δικτατορίας βρίσκονταν προπάντων στο βόρειο τμήμα της χώρας, σε ορεινές και συχνά δυσπρόσιτες περιοχές. Η ζώνη του Γιοντόκ ήταν η μεγαλύτερη απ' όλες και «φιλοξενούσε» 50.000 άτομα. Περιλάμβανε τα στρατόπεδα Γυονγκπυάνγκ και Πυονγιόν, πολύ απομονωμένα, όπου διέμεναν τα δύο τρίτα περίπου των κρατουμένων της ζώνης, και εκείνα του Κου-ουπ, του Ιμπσόκ και του Νταεσούκ, όπου κρατούνταν, αλλά ξεχωριστά, οι οικογένειες παλιών κατοίκων της Ιαπωνίας και οι εργένηδες. Άλλες παρόμοιες ζώνες υφίστανται στο Καεσόν, στο Χουασόνγκ, στο Χοϊρυούνγκ, στο Σοντζίν.

Τα στρατόπεδα αυτά δημιουργήθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '50 για τον εγκλεισμό «πολιτικών εγκληματιών» και αντιπάλων του Κιμ Ιλ Σουνγκ στους κόλπους του Κόμματος... Ο πληθυσμός τους αυξήθηκε ιδιαιτέρως το 1980, στη συνέχεια μιας σοβαρής εκκαθάρισης που επακολούθησε την ήττα των αντιτιθεμένων στη θεσμοποίηση του δυναστειακού κομμουνισμού, στο 6ο Συνέδριο του Κόμματος Εργασίας. Ορισμένα απ' αυτά, όπως το στρατόπεδο αρ. 15 της ζώνης του Γιοντόκ, είναι διαιρεμένα στον «τομέα επαναστατικοποίησης» όπου κρατούνται φυλακισμένοι που μπορούν να ελπίζουν ότι μια μέρα θα ξαναδούν τον έξω κόσμο, και στον «τομέα υψίστης ασφαλείας» απ' όπου ουδείς θα ξαναβγεί ποτέ.

Στον τομέα της «επαναστατικοποίησης» κρατούνται προπάντων άτομα που ανήκουν στην πολιτική ελίτ, ή επαναπατρισμένοι από την Ιαπωνία που έχουν προσωπικές σχέσεις με ιθύνοντες ιαπωνικών οργανώσεων οι οποίες πρόσκεινται ευνοϊκά στη Βόρειο Κορέα.

Οι περιγραφές τις οποίες δίνουν οι ελάχιστοι πολιτικοί φυγάδες που είχαν εμπειρία αυτών των στρατοπέδων είναι τρομακτική: ψηλά αγκαθωτά συρματοπλέγματα, γερμανικά λυκόσκυλα, ένοπλοι φρουροί, ναρκοπέδια στα πέριξ. Η τροφή παντελώς ανεπαρκής, η απομόνωση από τον έξω κόσμο ολοκληρωτική, η δουλειά σκληρή (ορυχεία, λατομεία, σκάψιμο αρδευτικών καναλιών, υλοτομία, για δώδεκα ώρες κάθε μέρα, στις οποίες προστίθενται δύο ώρες «πολιτικής επιμόρφωσης»). Ωστόσο η πείνα φαίνεται να είναι το χειρότερο μαρτύριο και οι κρατούμενοι κάνουν ό,τι μπορούν για να πιάσουν και να φάνε βατράχια, ποντίκια, γεωσκώληκες.

Ο παραπάνω πίνακας, φρικιαστικός έτσι κι αλλιώς, πρέπει να συμπληρωθεί με τη σταδιακή σωματική κατάπτωση των κρατουμένων, τη χρησιμοποίησή τους για «ειδικές εργασίες», όπως η διάνοιξη μυστικών ή επικίνδυνων σηράγγων στα πυρηνικά εργοστάσια, ή ακόμη και σαν ζωντανούς στόχους για ασκήσεις σκοποβολής των φρουρών. Τα βασανιστήρια και η σεξουαλική βία είναι μερικές ακόμη αποτρόπαιες όψεις της ζωής των κρατουμένων στη Βόρειο Κορέα.

Στα προαναφερθέντα πρέπει να προσθέσουμε την επιμονή του καθεστώτος στον οικογενειακό χαρακτήρα της ευθύνης: ολόκληρες οικογένειες βρίσκονται έγκλειστες σε στρατόπεδα εξαιτίας της καταδίκης ενός και μόνο μέλους τους. Όμως ενώ την εποχή των μεγάλων εκκαθαρίσεων των αντιπάλων του Κιμ Ιλ Σουνγκ, το 1958, η τιμωρία συχνά επεκτεινόταν μέχρι τρεις γενιές, σήμερα το παραπάνω σύστημα τείνει σε μεγαλύτερη επιείκεια. Παρ' όλα αυτά σχετικά πρόσφατες καταγγελίες εξακολουθούν να απεικονίζουν αυτή την παράδοξη περί δικαίου αντίληψη. Ένας νεαρός πολιτικός πρόσφυγας, ο Κανγκ Τσουλ Χουάν, κλείστηκε σε στρατόπεδο σε ηλικία 9 ετών. Ήταν

το 1977. Είχε φυλακιστεί μαζί με τον πατέρα του, έναν από τους αδελφούς του και δύο από τους παππούδες του επειδή, το 1977, ο παππούς, υπεύθυνος στο παρελθόν για τους Κορεάτες του Κυότο, στην Ιαπωνία, είχε συλληφθεί εξαιτίας κάποιων κολακευτικών σχολίων του για τη ζωή στις καπιταλιστικές χώρες.

Μέχρι τα δεκαπέντε του, ο Κανγκ Σουλ Χουάν έζησε στο στρατόπεδο σύμφωνα με τους κανονισμούς που διέπουν τους ανηλίκους: το πρωί σχολείο, όπου κυρίως διδάσκεται η ζωή της εθνικής ιδιοφυΐας, του Κιμ Ιλ Σουνγκ, το απόγευμα εργασία (ξεχορτάριασμα, μάζεμα πετρών, κ.λπ.)[330].

Μπορούμε να στηριχτούμε στις μαρτυρίες των Γάλλων διπλωματών που αιχμαλωτίστηκαν από τους Βορειοκορεάτες τον Ιούλιο του 1950, στην αρχή του πολέμου; Ή σε εκείνες των Αμερικανών του *Pueblo*, ενός πλοίου επιτήρησης που αιχμαλωτίστηκε στα ανοιχτά των κορεατικών ακτών, το 1968; Οι περιστάσεις και στις δύο περιπτώσεις είναι ασυνήθιστες και οι αφηγήσεις των μεν και των δε στιγματίζουν την αγριότητα των ανακρίσεων, την αδιαφορία για την ανθρώπινη ζωή, τις συστηματικά κακές συνθήκες κράτησης[331].

Το 1992, δυο αυτόμολοι κατέθεσαν με τη σειρά τους και άλλες πληροφορίες σχετικά με τη ζωή στο μεγαλύτερο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Βορείου Κορέας, αυτό του Γιοντόκ. Επιβεβαίωσαν ιδιαιτέρως πως οι συνθήκες κράτησης ήταν τόσο σκληρές ώστε κάθε χρόνο, και παρ' όλα τα ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα, τα πάμπολλα παρατηρητήρια, τη βεβαιότητα πως σε περίπτωση αποτυχίας θα ακολουθούσε δημόσια δίκη και εκτέλεση μπροστά στους άλλους κρατουμένους, καμιά δεκαπενταριά ανάμεσά τους επιχειρούσαν να δραπετεύσουν. Έτσι αυξανόταν ο λογαριασμός σε ανθρώπινες ζωές των θυμάτων του κομμουνισμού αφού, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, μέχρι τότε καμιά απόπειρα δραπέτευσης δεν είχε επιτύχει.

Θα λάβουμε περισσότερο υπόψη μας την ασυνήθιστη πρόσφατη μαρτυρία ενός πρώην φύλακα στρατοπέδου της ζώνης Χοϊρούνγκ. Αυτός ο άνθρωπος, που το 1994 διέφυγε στην Κίνα και μετά έφτασε στη Σεούλ, μας έδωσε πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με το βορειοκορεατικό σύμπαν των στρατοπέδων συγκέντρωσης[332]. Σύμφωνα με τον μάρτυρα, που ονομάζεται Αν Μυουνγκ Σουλ, τα «κακά στοιχεία» εκτελούνται: «Απείθαρχοι, υπαίτιοι εξεγέρσεων, δολοφόνοι, έγκυες (κάθε σεξουαλική επαφή είναι απαγορευμένη στους κρατούμενους), όσοι σκοτώνουν ζώα, όσοι καταστρέφουν υλικά που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή. Τους ρίχνουν στο μπουντρούμι με μια μεγάλη σανίδα δεμένη στο κορμί τους, ανάμεσα στα λυγισμένα πόδια και τους γλουτούς, και τους παρατάνε γονατισμένους. Η κακή κυκλοφορία του αίματος προκαλεί μακροπρόθεσμα σωματικές βλάβες και έτσι, ακόμη κι αν αφεθούν ελεύθεροι, δεν μπορούν πια να περπατήσουν και πεθαίνουν σε διάστημα μερικών μηνών».

Οι εκτελέσεις δεν γίνονται πια δημοσίως σε αυτό το στρατόπεδο. Ήταν μια πρακτική που εφαρμοζόταν στο παρελθόν, αλλά οι σκοτωμοί ήταν πια τόσο συχνοί που αντί για τρόμο ενέπνεαν περισσότερο την εξέγερση. Η φρουρά, βαριά οπλισμένη, έπρεπε να περιφρουρεί τον τόπο του μαρτυρίου κι έτσι, από το 1984, οι εκτελέσεις πραγματοποιούνται μυστικά.

Με φτυαριές.

Ποιοι αναλαμβάνουν τις εκτελέσεις; Η επιλογή αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια των πρακτόρων της Ασφάλειας, οι οποίοι τουφεκίζουν όταν δεν θέλουν να λερώσουν τα χέρια τους ή σκοτώνουν με αργό τρόπο όταν θέλουν να απολαύσουν το ψυχορράγημα. Έτσι έμαθα, λοιπόν, πως μπορείς να σκοτώσεις με ραβδισμούς, με λιθοβολισμό ή με φτυάρι. Συνέβαινε να σκοτώνουν κρατούμενους παίζοντας, κάνοντας διαγωνισμό σκοποβολής, σημαδεύοντάς τους στα μάτια. Συνέβαινε επίσης να υποχρεώνουν τους κατάδικους να μάχονται μεταξύ τους μέχρι τελικής αμοιβαίας εξόντωσης. [...] Με τα ίδια μου τα μάτια είδα πολλές φορές πτώματα ανθρώπων που είχαν θανατωθεί αποτρόπαια. Οι γυναίκες σπάνια πεθαίνουν ειρηνικά. Είδα στήθη βγαλμένα με μαχαιριές, γεννητικά όργανα ξεριζωμένα με ένα παλούκι, σπασμένους αυχένες με χτυπήματα σφυριών. [...] Στο στρατόπεδο ο θάνατος είναι ρουτίνα. Οι «πολιτικοί κρατούμενοι» παλεύουν όπως μπορούν για να επιβιώσουν, κάνουν οτιδήποτε προκειμένου να αποκτήσουν λίγο παραπανίσιο καλαμπόκι και χοιρινό λίπος. Παρ' όλα αυτά, πεθαίνουν καθημερινά 4-5 άτομα κατά μέσο όρο, από την πείνα, από ατυχήματα ή... από εκτέλεση.

Είναι αδιανόητο να δραπετεύσεις από ένα στρατόπεδο. Ο φρουρός που συλλαμβάνει έναν φυγάδα μπορεί να ελπίζει ότι θα μπει στο Κόμμα και κατόπιν στο Πανεπιστήμιο. Ορισμένοι υποχρεώνουν τους κρατούμενους να σκαρφαλώνουν στο συρματόπλεγμα. Ύστερα τους πυροβολούν και παριστάνουν πως δήθεν τους συνέλαβαν.

Εκτός από τους φρουρούς, σκυλιά επιτηρούν τους πολιτικούς κατάδικους. Τα τρομερά αυτά ζώα, άριστα εκπαιδευμένα, τα χρησιμοποιούν σαν μηχανές θανάτωσης. Τον Ιούλιο του 1988, στο στρατόπεδο 13, δύο κρατούμενοι δέχτηκαν επίθεση σκύλων. Το μόνο που έμεινε από τα κορμιά τους ήταν τα κόκαλα. Το 1991 επίσης, δύο δεκαπεντάχρονα αγόρια καταβροχθίστηκαν από αυτά τα σκυλιά.

Ο Αν βεβαιώνει ότι είχε ακούσει μια συζήτηση ανάμεσα στον διοικητή της φρουράς και δύο άλλα μέλη του προσωπικού φύλαξης του στρατοπέδου 13, όπου γινόταν λόγος για πρακτικές που πιστευόταν ότι είχαν εφαρμοστεί μονάχα στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης. «Σύντροφε», είπε ο ένας τους, υποδιοικητής διμοιρίας, «είδα χτες καπνούς στην καμινάδα του Τρίτου Γραφείου[333]. Είναι αλήθεια ότι συμπιέζουν σε πρέσες τα πτώματα για να πάρουν το λίπος τους;»

Ο διοικητής της φρουράς απάντησε πως είχε πάει μια φορά στη σήραγγα του Τρίτου Γραφείου, κοντά σ' ένα λόφο.

«Μου μύρισε αίμα και είδα μαλλιά κολλημένα στους τοίχους... Δεν μπόρεσα να κοιμηθώ εκείνη τη νύχτα. Οι καπνοί που είδες προέρχονται από την καύση των οστών των καταδίκων. Μη μιλάς όμως γι' αυτό γιατί θα το μετανιώσεις. Πιθανόν να σου φυτέψουν μια σφαίρα στο κεφάλι».

Κι άλλοι φρουροί τού είχαν μιλήσει για πειράματα που γίνονταν στο στρατόπεδο, όπως π.χ. να αφήνονται κρατούμενοι να πεθαίνουν από την πείνα προκειμένου να μελετηθεί η αντίσταση του οργανισμού τους.

«Οι εντεταλμένοι για τις εκτελέσεις και τα πειράματα πίνουν αλκοόλ προτού σκοτώσουν. Τώρα πια έχουν γίνει αληθινοί εξπέρ· συμβαίνει καμιά φορά να χτυπάνε έναν κρατούμενο μ' ένα σφυρί πίσω από το κεφάλι. Ο δυστυχής χάνει τότε τη μνήμη του. Παίρνουν μερικούς μισοπεθαμένους και τους κάνουν ζωντανούς στόχους για ασκή-

σεις σκοποβολής. Όταν το Τρίτο Γραφείο έχει έλλειψη, ένα μαύρο καμιόνι, με το παρατσούκλι "Κοράκι", έρχεται στο στρατόπεδο και ψάχνει για καινούργια θύματα, σκορπίζοντας τον τρόμο στους κρατούμενους. Το Κοράκι έρχεται στο στρατόπεδο μια φορά το μήνα και παίρνει 40-50 άτομα, κανείς δεν ξέρει για πού...»

Σε όλες τις περιπτώσεις οι συλλήψεις πραγματοποιούνται διακριτικά, χωρίς νομικές διαδικασίες, έτσι ώστε ούτε οι συγγενείς ούτε οι γείτονες το αντιλαμβάνονται. Όταν ανακαλύπτουν την εξαφάνιση, αποφεύγουν να θέσουν ερωτήσεις από φόβο μην τυχόν μπλέξουν και οι ίδιοι.

Ύστερα από αυτές τις φρικιαστικές καταστάσεις, με δυσκολία τολμάει κανείς να αναφερθεί στην ύπαρξη στρατοπέδων Βορειοκορεατών υλοτόμων στη Σιβηρία, μετά το 1967, παρά τις σκληρές συνθήκες εργασίας, την ανεπάρκεια τροφής, την επιτήρηση από ένοπλους φρουρούς, τα μπουντρούμια για όποιον δεν έχει πείρα του τι σημαίνει πειθαρχία αλά βορειοκορεατικά, κ.λπ.

Μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, χάρη στη μαρτυρία αρκετών υλοτόμων που δραπέτευσαν και με τη βοήθεια του Σεργκέι Κοβαλιόφ, υπεύθυνου μιας επιτροπής για τα ανθρώπινα δικαιώματα που είχε συστήσει ο Μπορίς Γιέλτσιν, οι συνθήκες ζωής αυτών των μεταναστών-εργατών ειδικού καθεστώτος βελτιώθηκαν και δεν υπάγονται πια στον αποκλειστικό έλεγχο των βορειοκορεατικών αρχών.

Ας σταθούμε μια στιγμή. Όπως και για τις εκκαθαρίσεις στους κόλπους του Κόμματος, έτσι και εδώ η έρευνα αφορά μια τάξη μεγέθους. Στα 10.000 άτομα που κρατούνταν στο στρατόπεδο 22, σύμφωνα με εκτιμήσεις μαρτύρων, 5 πέθαιναν κάθε μέρα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το σύνολο των κρατουμένων στα βορειοκορεατικά στρατόπεδα συγκέντρωσης είναι της τάξης των 200.000[334], φτάνουμε σ' ένα σύνολο εκατό νεκρών ημερησίως, δηλ. 36.500 το χρόνο. Αν πολλαπλασιάσουμε αυτό το νούμερο επί 45 (περίοδος 1953-1998), καταλήγουμε σε περίπου 1,5 εκατομμύριο νεκρούς για τους οποίους ο βορειοκορεατικός κομμουνισμός είναι άμεσα υπεύθυνος.

Ο έλεγχος του πληθυσμού

Αν στα στρατόπεδα συσσωρεύεται ο τρόμος, η ελευθερία διόλου δεν υφίσταται έξω απ' αυτά. Η Βόρειος Κορέα είναι μια χώρα όπου δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα ατομικής επιλογής και προσωπικής αυτονομίας. «Η κοινωνία σύσσωμη πρέπει να συντάσσεται σε μια ενωμένη πολιτική δύναμη που αναπνέει και προχωράει με μια μοναδική σκέψη και μια θέληση κάτω από τη διοίκηση του ανώτατου ηγέτη», διαβεβαίωνε ένα ραδιοφωνικό σχόλιο στις 3 Ιανουαρίου 1986. Και ένα συνηθισμένο σύνθημα στη Βόρειο Κορέα επιτάσσει: «Να σκέφτεστε, να μιλάτε και να πράττετε όπως ο Κιμ Ιλ Σουνγκ και ο Κιμ Γιονγκ Ιλ...»

Από τα ψηλά ώς τα χαμηλά της κοινωνικής κλίμακας, το κράτος, το Κόμμα, οι μαζικές του οργανώσεις και η αστυνομία του ελέγχουν τους πολίτες στο όνομα αυτού που αποκαλείται «οι δέκα αρχές του Κόμματος για να επιτευχθεί η ενότητα». Είναι αυτό το κείμενο, και όχι το Σύνταγμα, που σήμερα ακόμη ρυθμίζει την καθημερινή ζωή των Βορειοκορεατών. Ας αρκεστούμε, έτσι, για να πάρουμε μια γεύση, στην παράθεση του άρθρου 3: «Θα επιβάλλουμε απολύτως την εξουσία του Ηγέτη μας».

Ήδη από το 1945 εμφανίστηκε ένα Γραφείο Κοινωνικής Ασφάλειας (δηλαδή μια

υπηρεσία επιφορτισμένη, στο κοινωνικό επίπεδο, με τον έλεγχο του πληθυσμού), το 1975 μια Εθνική Επιτροπή Λογοκρισίας (η οποία, προφανώς, προϋπήρχε από καιρό) και το 1977 μια «Νομική Επιτροπή της Σοσιαλιστικής Ζωής»[335].

Όσο για την πολιτική αστυνομία, συγκροτήθηκε το 1973 σε ένα «Υπουργείο εθνικής πολιτικής προστασίας», το οποίο σήμερα έχει ξαναβαπτιστεί σε «Υπηρεσία εθνικής ασφαλείας», διαιρεμένη σε διάφορα γραφεία (το γραφείο αρ. 2 ασχολείται με τους αλλοδαπούς, το αρ. 3 με την προστασία των συνόρων, το αρ. 7 με τα στρατόπεδα, κ.λπ.).

Μία φορά την εβδομάδα, κάθε γραφείο «συγκαλείται» σε συνεδρία κατήχησης, και μία φορά την εβδομάδα, παρομοίως, το κάθε γραφείο συνέρχεται σε συνεδρίαση αυτοκριτικής, η οποία στη Βόρειο Κορέα ονομάζεται «απολογισμός ζωής». Ο καθένας οφείλει να κατηγορηθεί για τουλάχιστον ένα πολιτικό ολίσθημα και ο καθένας οφείλει να απευθύνει τουλάχιστον δύο κατηγορίες σε αυτούς που συναναστρέφεται καθημερινά.

Βέβαια τα κομματικά στελέχη είναι ασφαλώς προνομιούχα σε ό,τι αφορά τα υλικά αγαθά (τρόφιμα κ.λπ.), όμως ο έλεγχος στον οποίο υπόκεινται είναι επίσης πιο στενός. Κατοικούν συγκεντρωμένοι σε μια συγκεκριμένη συνοικία και ανέχονται την παρακολούθηση των τηλεφωνικών τους –και όχι μόνο– συζητήσεων, καθώς και την εξακρίβωση του περιεχομένου των κασετών, ήχου και εικόνας, που κατέχουν με το πρόσχημα της «επισκευής» ή της «επέμβασης λόγω διαρροής φυσικού αερίου». Ωστόσο, όλοι οι Βορειοκορεάτες έχουν πρόσβαση μονάχα στα κρατικά ραδιοτηλεοπτικά μέσα, πράγμα που επιτυγχάνεται με ένα σύστημα προκαθορισμένου μπλοκαρίσματος των συσκευών τους. Οι μετακινήσεις υπόκεινται στην έγκριση των τοπικών αρχών και των μονάδων εργασίας. Το δικαίωμα κατοικίας στην Πυονγυάνγκ, πρωτεύουσα και βιτρίνα του βορειοκορεατικού σοσιαλισμού είναι, όπως και σε πολλά άλλα κομμουνιστικά κράτη, αυστηρά ελεγχόμενο.

Απόπειρα πνευματικής γενοκτονίας;

Η καταστολή και η τρομοκρατία δεν σημαίνουν μονάχα επίθεση ή περιορισμό του σώματος αλλά και του πνεύματος. Ο εγκλεισμός μπορεί εξίσου να είναι πνευματικός, κι αυτό δεν είναι μικρότερο κακό. Αναφερθήκαμε ήδη στην αρχή αυτής της μελέτης στον αποκλεισμό της Βορείου Κορέας ως μεθοδολογικού εμποδίου: ήταν αδύνατο να αποκτήσουμε ακριβείς και αξιόπιστες πληροφορίες, στο βαθμό τουλάχιστον που επιθυμούσαμε. Όμως ο αποκλεισμός από τον εξωτερικό κόσμο, ενισχυόμενος από μια μόνιμη ιδεολογική βία που δεν έχει πουθενά το ταίρι της, αποτελεί αναντίρρητα μέρος των εγκλημάτων του βορειοκορεατικού κομμουνισμού. Από τη άλλη, οι αυτόμολοι που καταφέρνουν να διαπεράσουν τα δίχτυα του καθεστώτος είναι αδιάψευστοι μάρτυρες της εξαιρετικής ικανότητας αντίστασης του ανθρώπου. Από αυτή την άποψη, οι πολέμιοι του ολοκληρωτισμού επισημαίνουν ότι υπάρχουν πάντα περιθώρια για αντίσταση και ότι ο ολοκληρωτισμός στον οποίο στοχεύει ο «Μεγάλος Αδελφός» δεν επιτυγχάνεται ποτέ.

Σε ό,τι αφορά τη Βόρειο Κορέα, η ροή της προπαγάνδας ακολουθεί δύο άξονες. Έναν άξονα κλασικά μαρξιστικό-λενινιστικό: το επαναστατικό σοσιαλιστικό κράτος προσφέρει την καλύτερη δυνατή ζωή στους ευτυχείς πολίτες. Ωστόσο, η επαγρύπνηση

κατά του ιμπεριαλιστικού εχθρού πρέπει να διατηρείται (πόσο μάλλον, θα μπορούσε να προσθέσει κανείς σήμερα, όταν πολλοί «σύντροφοι» στο εξωτερικό έχουν πια συνθηκολογήσει). Ο άλλος άξονας είναι του εθνικού, αρχαϊκού τύπου: μακριά από τον διαλεκτικό υλισμό, η βορειοκορεατική εξουσία χρησιμοποιεί μια μυθολογία για να πείσει τους υπηκόους της δυναστείας των Κιμ ότι ο ουρανός και η γη βρίσκονται σε αγαστή σύμπνοια με τους αφέντες τους. Έτσι, στις 24 Νοεμβρίου 1996, το επίσημο πρακτορείο ειδήσεων της χώρας διαβεβαίωνε ότι την ώρα που ο Κιμ Γιονγκ Ιλ επιθεωρούσε μονάδες του βορειοκορεατικού στρατού στο Παν Μουν Γιον[336], η περιοχή τυλίχτηκε σε μια απρόσμενη όσο και πυκνή ομίχλη. (Το παραπάνω αποτελεί ένα μονάχα παράδειγμα ανάμεσα σε χιλιάδες άλλα). Έτσι, ο υπ. αριθμόν 1 μπόρεσε να πάει σε διάφορα μέρη απ' όπου ήταν σε θέση να παρατηρήσει τις «εχθρικές θέσεις» χωρίς να γίνεται αντιληπτός από κανένα. Μυστηριωδώς, η ομίχλη διαλύθηκε και ο καιρός έφτιαξε ακριβώς τη στιγμή που ο ηγέτης ποζάρισε για να φωτογραφηθεί με μια ομάδα στρατιωτών... Ένα παρόμοιο φαινόμενο συνέβη και σ' ένα νησί της Κίτρινης Θάλασσας. Αφού ο Κιμ Γιονγκ Ιλ έφτασε σ' ένα προχωρημένο παρατηρητήριο, βάλθηκε να μελετά ένα χάρτη επιχειρήσεων. Τότε η βροχή και ο άνεμος κόπασαν, τα σύννεφα απομακρύνθηκαν και ο ήλιος άρχισε να λάμπει... Στα τηλεγραφήματα του εν λόγω πρακτορείου γινόταν επίσης λόγος για «μια σειρά ανεξήγητων φαινομένων που είχαν συμβεί σε ολόκληρη την Κορέα όταν πλησίαζε η τρίτη επέτειος του θανάτου του Μεγάλου Ηγέτη [...]. Ο σκοτεινός ουρανός φωτίστηκε ξαφνικά στην επαρχία του Κουμτσόν [...] και τρεις ομάδες από κόκκινα σύννεφα κατευθύνθηκαν προς την Πυονγυάνγκ... Κατά τις 8:10 το βράδυ, στις 4 Ιουλίου, η βροχή που είχε αρχίσει να πέφτει από το πρωί σταμάτησε κι ένα διπλό ουράνιο τόξο ξεδιπλώθηκε πάνω από το άγαλμα του Προέδρου [...] κι ύστερα ένα υπέρλαμπρο αστέρι φάνηκε στον ουρανό, πάνω από το άγαλμα», κ.λπ.[337]

Μια αυστηρή ιεραρχία

Σε αυτό το κράτος που αυτοαποκαλείται σοσιαλιστικό, ο πληθυσμός όχι μονάχα βρίσκεται υπό ασφυκτικό έλεγχο αλλά επιπλέον φακελώνεται με κριτήρια που αφορούν την κοινωνική και γεωγραφική προέλευση (ανήκει κάποιος σε οικογένεια του Νότου ή του Βορρά;), τις πρότερες πολιτικές πεποιθήσεις και την πρόσφατη διαγωγή και νομιμοφροσύνη προς το καθεστώς. Έτσι, μια «σοφή» διαίρεση του κοινωνικού συνόλου τέθηκε σε εφαρμογή ήδη από τη δεκαετία του '50. Βοηθούσης της γραφειοκρατίας, καταρτίστηκαν τουλάχιστον 51 κατηγορίες που καθόριζαν σε μεγάλο βαθμό το βιοτικό, κοινωνικό και πολιτικό μέλλον των πολιτών. Αν και πολύ δύσκαμπτο ενδεχομένως, το παραπάνω σύστημα απλοποιήθηκε τη δεκαετία του '80, μειώνοντας από 51 σε 3 τις κοινωνικές κατηγορίες. Βέβαια το «φακέλωμα» παραμένει ακόμη πολύπλοκο μια και, εκτός από αυτές τις «τάξεις», οι μυστικές υπηρεσίες παρακολουθούν με ιδιαίτερο ζήλο ορισμένες «κατηγορίες» που αντιπροσωπεύονται στην τάδε ή στη δείνα τάξη, προπάντων όσους έχουν έρθει από το εξωτερικό, άσχετα αν ήταν μόνιμοι κάτοικοι ή απλοί επισκέπτες.

Διακρίνουμε λοιπόν μια «κεντρική» τάξη, «πυρήνα» της κοινωνίας, μια «αμφιλεγόμενη» και μια «εχθρική» τάξη, η οποία αντιπροσωπεύει περί το ένα τέταρτο του πληθυσμού της χώρας. Έτσι, το βορειοκορεατικό κομμουνιστικό σύστημα εφαρμόζει

με αυτές τις διακρίσεις ένα είδος απαρτχάιντ: για παράδειγμα, ένας νεαρός άντρας «καλής καταγωγής» που προέρχεται από παλιά οικογένεια ανταρτών που είχαν αντισταθεί στους Ιάπωνες, δεν επιτρέπεται να παντρευτεί μια κοπέλα «κακής καταγωγής», η οποία π.χ. προέρχεται από οικογένεια του Νότου. Ένας Βορειοκορεάτης τέως διπλωμάτης, ο Κο Γιουνγκ Χουάν, που είχε υπηρετήσει ως πρώτος γραμματέας στη βορειοκορεατική πρεσβεία στο Ζαΐρ τη δεκαετία του '80, βεβαιώνει: «Η Βόρειος Κορέα εφαρμόζει πιο άκαμπτο σύστημα από ό,τι οι αφρικανικές φυλές»[338].

Κι αν είναι αλήθεια πως για τη μαρξιστική-λενινιστική σκέψη οι διακρίσεις λόγω κοινωνικής προέλευσης έχουν κάποιο νόημα, πολύ δύσκολα μπορεί κανείς να δικαιώσει τις βιολογικές διακρίσεις βάσει της ίδιας θεωρίας. Ωστόσο, τα γεγονότα είναι αδιάψευστα: τα άτομα με ειδικές ανάγκες στη Βόρειο Κορέα υφίστανται σκληρό κοινωνικό εξοστρακισμό. Δεν τους επιτρέπεται να κατοικούν στην πρωτεύουσα. Μέχρι πρόσφατα, μεταφέρονταν στα προάστια της Πυονγυάνγκ, έτσι ώστε τα υγιή μέλη των οικογενειών τους να δύνανται να τα επισκέπτονται. Σήμερα, εκτοπίζονται σε απομακρυσμένα μέρη, στα βουνά ή στα νησιά της Κίτρινης Θάλασσας. Δυο τόποι εξορίας έχουν εντοπισθεί με βεβαιότητα: το Μπουζούν και το Ευυίγιο, στα βόρεια της χώρας, κοντά στα σύνορα με την Κίνα. Οι διακρίσεις σε βάρος των ατόμων με ειδικές ανάγκες οξύνθηκαν τον τελευταίο καιρό με την επέκταση αυτής της πολιτικής του αποκλεισμού και σε άλλες μεγάλες πόλεις: Νάμπο, Κεσόνγκ, Σονγκζίν.

Παράλληλα με τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι νάνοι διώκονται συστηματικά, συλλαμβάνονται και στέλνονται σε στρατόπεδα όπου όχι μονάχα είναι απομονωμένοι αλλά τους απαγορεύεται να κάνουν παιδιά. «Η ράτσα των νάνων πρέπει να εξαφανιστεί», διέταξε αυτοπροσώπως ο Κιμ Γιονγκ Ιλ...[339]

Η φυγή

Παρά την επαγρύπνηση των συνοριακών φρουρών, μερικοί Βορειοκορεάτες έχουν καταφέρει να διαφύγουν. Μετά από τον πόλεμο περί τα 700 άτομα πέρασαν στο Νότο, αλλά πιστεύεται ότι αρκετές χιλιάδες έχουν διασχίσει τα κινεζικά σύνορα. Αγνοώντας τι συμβαίνει στο εξωτερικό, αυστηρά ελεγχόμενοι, οι Βορειοκορεάτες που περνούν λαθραία τα σύνορα είναι ακόμη πολύ λίγοι. Το 1997 υπολογίζεται ότι αυτομόλησαν στο Νότο περί τα 100 άτομα, ένας αριθμός ξεκάθαρα μεγαλύτερος από το μέσο όρο των προηγούμενων δεκαετιών. Ο αριθμός των κατ' έτος διαφυγών πενταπλασιάστηκε μετά το 1993 και διατηρεί αυξητική τάση. Κατά κανόνα οι υποψήφιοι για παράνομη αυτομόληση έφευγαν υπό την απειλή κάποιας κύρωσης ή όταν τους δινόταν η ευκαιρία για ταξίδι στο εξωτερικό. Έτσι βρίσκουμε αρκετούς διπλωμάτες ή υψηλόβαθμους κρατικούς λειτουργούς ανάμεσα στους πολιτικούς φυγάδες. Τον Φεβρουάριο του 1977, ο ιδεολογικός υπεύθυνος του Κόμματος Χουάνγκ Ζιανγκ Γιοπ κατέφυγε στην πρεσβεία της Νότιας Κορέας στο Πεκίνο κι ύστερα μετέβη στη Σεούλ. Ο πρεσβευτής στην Αίγυπτο, που κατέφυγε στα Ηνωμένα Έθνη τον Αύγουστο του 1997, είχε λόγους να φοβάται για το πολιτικό του μέλλον: τον προηγούμενο χρόνο είχε «εξαφανιστεί» ο γιος του. Ο Κο Γιουνγκ Χουάν, ο διπλωμάτης της πρεσβείας της Βόρειας Κορέας στο Ζαΐρ, που ήδη προαναφέρθηκε, φοβόταν τη σύλληψή του: παρακολουθώντας την τηλεοπτική αναμετάδοση της δίκης του ζεύγους Τσαουσέσκου, είχε ασύνετα «ελπίσει

πως τίποτα το παρόμοιο δεν θα συνέβαινε στη χώρα του» – αδιαμφισβήτητη απόδειξη έλλειψης πίστης στην ηγεσία. Διέφυγε μόλις πληροφορήθηκε την άφιξη πρακτόρων της Κρατικής Ασφάλειας στην πρεσβεία, λίγες μέρες αργότερα. Σύμφωνα με τα λόγια του κάθε απόπειρα διαφυγής η οποία αποκαλυπτόταν πριν τεθεί σε εφαρμογή οδηγούσε τον δράστη σε σύλληψη και κατόπιν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ακόμη χειρότερα: όπως είχε διαπιστώσει στο Αμμάν, στην Ιορδανία, το σχέδιο διαφυγής ενός διπλωμάτη «αμείβεται» συνήθως με την «εξουδετέρωση», με το ολοκληρωτικό γύψωμα του ενόχου και την άμεση επιστροφή του στην Πυονγυάνγκ. Στο αεροδρόμιο παριστάνουν ότι πρόκειται τάχα για κάποιο αυτοκινητικό ή άλλο ατύχημα.

Οι απλοί πολίτες που δεν πετυχαίνουν να διαφύγουν δεν έχουν καλύτερη μοίρα. Σύμφωνα με πρόσφατες αναφορές στον γαλλικό Τύπο[340], οι φυγάδες εκτελούνται, αφού πρώτα υποστούν εξαιρετικά εξευτελιστική μεταχείριση: «Οι μαρτυρίες που έχουν συλλεχθεί κατά μήκος του ποταμού Γιαλού συμπίπτουν. Οι αστυνομικοί που συλλαμβάνουν τους επίδοξους φυγάδες τούς περνούν ένα σύρμα στα μάγουλα ή στη μύτη, ως σε προδότες του έθνους που τόλμησαν να εγκαταλείψουν τη μητέρα-πατρίδα. Μόλις τους στείλουν πίσω, εκτελούνται. Οι οικογένειές τους εκτοπίζονται σε στρατόπεδα εργασίας».

Δραστηριότητες στο εξωτερικό

Η βορειοκορεατική ηγεσία δεν αρκείται μόνο στο να εμποδίζει βίαια κάθε απόπειρα διαφυγής: στέλνει τους πράκτορές της στο εξωτερικό για να χτυπήσουν εχθρούς του καθεστώτος. Για παράδειγμα, τον Σεπτέμβριο του 1996, δολοφονήθηκε ο πολιτιστικός ακόλουθος της Νότιας Κορέας στο Βλαδιβοστόκ. Η Ιαπωνία υποπτεύεται επίσης τους Βορειοκορεάτες για την απαγωγή καμιά εικοσαριά Ιαπωνίδων που υποχρεώθηκαν στη συνέχεια να συνεργαστούν στην εκπαίδευση κατασκόπων ή τρομοκρατών. Μια ακόμη διένεξη σοβεί μεταξύ Ιαπωνίας και Βορείου Κορέας σχετικά με την τύχη εκατοντάδων Ιαπωνίδων που εγκαταστάθηκαν στη Βόρειο Κορέα μετά το 1959 μαζί με τους Κορεάτες συζύγους τους. Παρά τις υποσχέσεις που είχε δώσει τότε η βορειοκορεατική κυβέρνηση, καμιά απ' αυτές δεν μπόρεσε να επιστρέψει, έστω και προσωρινά, στην πατρίδα της. Γνωρίζουμε από τις μαρτυρίες των ελάχιστων αυτόμολων που πέρασαν από στρατόπεδα συγκέντρωσης ότι αρκετές απ' αυτές βρέθηκαν κρατούμενες και ότι το ποσοστό θνησιμότητας ανάμεσά τους είναι πολύ μεγάλο. Από τις 14 Ιαπωνίδες που είχαν φυλακιστεί στο Γιοντόκ στα τέλη της δεκαετίας του '70, δύο μόνο επιζούσαν δεκαπέντε χρόνια αργότερα. Η βορειοκορεατική κυβέρνηση χρησιμοποιεί αυτές τις γυναίκες υποσχόμενη την αναχώρησή τους προκειμένου να αποσπά την ιαπωνική βοήθεια σε τρόφιμα. Τα τηλεγραφήματα των ειδησεογραφικών πρακτορείων δεν αναφέρουν πόσα κιλά ρύζι αξίζει, στα μάτια των ιθυνόντων της Βορείου Κορέας, η απελευθέρωση μιας Ιαπωνίδας. Η Διεθνής Αμνηστία και η Διεθνής Εταιρία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ανάμεσα σε άλλες οργανώσεις, έχουν ασχοληθεί με αυτές τις περιπτώσεις.

Η απαγωγή Νοτιοκορεατών ψαράδων είναι μια ακόμη συνήθης πρακτική. Μεταξύ 1955 και 1995, δεν έχουν πάψει τα επεισόδια. Η νοτιοκορεατική κυβέρνηση υποστηρίζει ότι περισσότεροι από 400 ψαράδες μέχρι σήμερα φέρονται αγνοούμενοι. Κάμπο-

σοι επιβάτες και μέλη του πληρώματος ενός αεροσκάφους που έπεσε θύμα αεροπειρατείας το 1969, και οι οποίοι ποτέ δεν επιστράφηκαν στην κυβέρνηση του Νότου, ένας Νοτιοκορεάτης διπλωμάτης που απήχθη στη Νορβηγία τον Απρίλιο του 1979, ένας πάστορας, ο αιδεσιμότατος Αν Σουνγκ Ουν, που απήχθη στην Κίνα και οδηγήθηκε στη Βόρειο Κορέα τον Ιούλιο του 1995, αποτελούν παραδείγματα Νοτιοκορεατών πολιτών θυμάτων των βορειοκορεατικών βιαιοτήτων σε ξένα εδάφη.

Λιμός και ανεπάρκεια τροφίμων

Πρόσφατα ένας ακόμη σοβαρός λόγος που στοιχειοθετεί κατηγορία εναντίον του βορειοκορεατικού καθεστώτος εμφανίστηκε: η επισιτιστική κατάσταση του πληθυσμού της χώρας. Εδώ και πολύ καιρό μέτρια, χειροτέρεψε τα τελευταία χρόνια σε σημείο που οι βορειοκορεατικές αρχές, παρά το ιερότατο δόγμα της αυτάρκειας, να αναγκαστούν να κάνουν έκκληση στη διεθνή βοήθεια. Η σοδειά δημητριακών το 1996 ανήλθε σε 3,7 εκατομμύρια τόνους, δηλαδή τρία εκατομμύρια λιγότερο από την παραγωγή των αρχών της δεκαετίας του '90. Η σοδειά του 1997 κυμάνθηκε στα ίδια επίπεδα. Η Βόρειος Κορέα επικαλείται στα διαβήματά της προς το Παγκόσμιο Πρόγραμμα Διατροφής του ΟΗΕ, αλλά επίσης και ενώπιον των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, διάφορες φυσικές καταστροφές (πλημμύρες το 1994 και 1995, ξηρασία και παλιρροϊκά κύματα το 1997). Οι αιτίες αυτής της έλλειψης τροφίμων είναι στην πραγματικότητα συνδεδεμένες με τις δομικές δυσκολίες, τις εγγενείς σε κάθε σχεδιασμένη και συγκεντρωτική σοσιαλιστική γεωργία. Χοντρά λάθη όπως η αποψίλωση ολόκληρων λόφων, η βιαστική κατασκευή αναβαθμίδων για καλλιέργειες από αμφιβόλου ικανότητας συνεργεία, με διαταγές της κορυφής του Κόμματος, έπαιξαν επίσης το ρόλο τους στις καταστροφές που προκάλεσαν οι πλημμύρες. Η κατάρρευση του σοβιετικού κομμουνισμού και η αλλαγή πορείας της Κίνας συνετέλεσαν στη μεγάλη μείωση της βοήθειας που λάμβανε η Βόρειος Κορέα απ' αυτές τις χώρες. Η Ρωσία και η Κίνα στο εξής είναι αποφασισμένες να εμπορεύονται σύμφωνα με τους νόμους της διεθνούς αγοράς. Η έλλειψη ισχυρού νομίσματος βαραίνει λοιπόν πάνω στη βορειοκορεατική κυβέρνηση, η οποία με πολύ μεγάλες δυσκολίες αγοράζει γεωργικά μηχανήματα, λιπάσματα και καύσιμα.

Όμως πόσο σοβαρή είναι η επισιτιστική κατάσταση; Δεν το ξέρουμε, παρ' όλες τις καταστροφικές διαβεβαιώσεις ανθρωπιστικών οργανισμών όπως ο World Vision –που πιθανολογεί την ύπαρξη 2.000.000 θυμάτων– ή ο Γερμανικός Ερυθρός Σταυρός, ο οποίος κάνει λόγο για 10.000 παιδιά που πεθαίνουν κάθε μήνα[341]. Υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για τις μεγάλες δυσκολίες: αναφορές ειδικών του ΟΗΕ επιβεβαιώνουν τις φήμες που κυκλοφορούν ανάμεσα στους κατοίκους της κινεζικής μεθορίου. Η έλλειψη τροφίμων κρατάει καλά· μάλιστα σε ορισμένες περιοχές δικαιούμαστε να μιλάμε για λιμό. Όμως η εκμετάλλευση των ταξιδιών καλής θέλησης διαφόρων προσωπικοτήτων που δεν διστάζουν να μιλούν για «εκατομμύρια νεκρούς» αν δεν υπάρξει διεθνής βοήθεια, η διοχέτευση στο εξωτερικό φωτογραφιών καχεκτικών παιδιών ή βιντεοκασετών με τηλεοπτικές συμβουλές προς τον πληθυσμό για το πώς να μαγειρεύει τα χόρτα, υπαινίσσονται μια πολύ καλοστημένη επιχείρηση χρησιμοποίησης των πιο μελανών χρωμάτων σ' έναν πίνακα που όπως και να το κάνουμε δεν είναι διόλου λαμπερός. Η Βόρειος

Κορέα αντιμετωπίζει σήμερα έναν τρομερό λιμό και η διακοπή της διεθνούς βοήθειας θα οδηγούσε πιθανόν σε ανυπολόγιστες και επικίνδυνες εξελίξεις για τη σταθερότητα της χερσονήσου και την ειρήνη στην Άπω Ανατολή. Πάντως ο γιγαντιαίος βορειοκορεατικός στρατός τρέφεται καλά και κατασκευάζει ολοένα και πιο σύγχρονους πυραύλους.

Δεν έχουμε στην ουσία κανένα αριθμητικό δεδομένο σχετικά με τα θύματα αυτής της ανεπάρκειας τροφίμων· μονάχα ενδείξεις που διοχετεύουν οι ίδιοι οι Βορειοκορεάτες για το ποσοστό των παιδιών που παρουσιάζουν σημάδια κακής διατροφής. Οι διατροφολόγοι του Παγκοσμίου Προγράμματος Διατροφής πραγματοποίησαν μελέτη σε ένα δείγμα 4.200 παιδιών το οποίο είχε διαλεχτεί από την ίδια τη βορειοκορεατική κυβέρνηση: 17% υπέφεραν από κακή σίτιση[342], πράγμα που έρχεται να επιβεβαιώσει την ύπαρξη μιας γενικευμένης ανεπάρκειας και πολύ πιθανόν την ύπαρξη τοπικών ή περιφερειακών θυλάκων λιμού. Ωστόσο, τόσο η εν λόγω έλλειψη τροφίμων όσο και ο λιμός, που συνδέονται στενά με τις πολιτικές επιλογές του βορειοκορεατικού καθεστώτος, καταπολεμήθηκαν και περιορίστηκαν χάρη στις προσπάθειες του «ιμπεριαλιστικού» κόσμου που παρέχει αφειδώς τόνους δημητριακών στη Βόρειο Κορέα. *Αν είχε αφεθεί έρμαιο στις ενέργειες του κομμουνιστικού καθεστώτος, ο βορειοκορεατικός πληθυσμός θα είχε πληγεί πράγματι από έναν αληθινό λιμό με τρομακτικές συνέπειες.* Πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι οι συνέπειες της ανεπάρκειας τροφίμων είναι υπαρκτές αλλά κυρίως έμμεσες και μεταφράζονται προπάντων σε μια αυξανόμενη ευπάθεια σε διάφορες ασθένειες.

Συμπερασματικά, δικαιούμαστε να μιλάμε για μερικές εκατοντάδες χιλιάδες θύματα της έλλειψης τροφίμων, λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη τις προσπάθειες της βορειοκορεατικής κυβέρνησης να διεκτραγωδήσει με κάθε τρόπο την κατάσταση, ακολουθώντας το παράδειγμα των Σοβιετικών που είχαν συστήσει, τον Ιούλιο του 1921, μια «επιτροπή βοηθείας για τους πεινασμένους» η οποία έκανε εκκλήσεις στην καλή θέληση των αστών του δυτικού κόσμου.

Τελικός απολογισμός

Η κομμουνιστική δυστυχία στη Βόρειο Κορέα, περισσότερο απ' οπουδήποτε αλλού, δύσκολα μεταφράζεται αριθμητικά εξαιτίας των ανεπαρκών στατιστικών δεδομένων, της αδυναμίας για επιτόπια έρευνα και της ανυπαρξίας πρόσβασης σε αρχεία. Επίσης, εξαιτίας λόγων που έχουν να κάνουν με τον απομονωτισμό του καθεστώτος. Πώς να αποτιμηθεί η επιρροή μιας προπαγάνδας τόσο ηλίθιας όσο και μόνιμης; Πώς να μετρηθεί η απουσία ελευθεριών (των συγκεντρώσεων, της έκφρασης, της μετακίνησης κ.λπ.); Πώς να εκτιμηθεί η χαραμισμένη ζωή ενός παιδιού που εκτοπίστηκε σ' ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης επειδή καταδικάστηκε ο παππούς του, ή μιας κρατούμενης γυναίκας που υποχρεώνεται σε έκτρωση κάτω από άθλιες συνθήκες; Πώς να χωρέσεις στις στατιστικές τη μετριότητα μιας ζωής που κατατρύχεται από την έλλειψη τροφής, θέρμανσης, ρουχισμού; Πόσο βαραίνει πλάι σε όλα αυτά η «αμερικανοποίηση» της νοτιοκορεατικής κοινωνίας, την οποία επικαλούνται οι επικριτές του άκρατου φιλελευθερισμού για να βάλουν στο ίδιο καζάνι την ολοφάνερα ατελή δημοκρατία του Νότου με τον οργανωμένο εφιάλτη του Βορρά;

Κάποιοι θα προβάλουν την αντίρρηση ότι ο βορειοκορεατικός κομμουνισμός είναι μια καρικατούρα, όπως υπήρξε και ο αντίστοιχος των Ερυθρών Χμερ. Μια αρχαιοσταλινική εξαίρεση. Πάει καλά· όμως αυτό το μουσείο του κομμουνισμού, αυτό το ασιατικό μουσείο αλά Μαντάμ Τυσσώ, είναι ακόμα ζωντανό...

Με κάθε επιφύλαξη λοιπόν μπορούμε να προσθέσουμε στους 100.000 νεκρούς των εκκαθαρίσεων στους κόλπους του Κόμματος Εργασίας 1.500.000 νεκρούς του συστήματος των στρατοπέδων συγκέντρωσης και 1.300.000 νεκρούς του πολέμου που επιδίωξαν, οργάνωσαν και εξαπέλυσαν οι κομμουνιστές – ενός πολέμου που δεν τελείωσε και ο οποίος αυξάνει ακατάπαυστα τα θύματά του με σποραδικές αλλά εξαιρετικά δολοφονικές επιχειρήσεις (επιθέσεις κομάντος στο Νότο, τρομοκρατικές ενέργειες, κ.λπ.). Οφείλουμε να προσθέσουμε σε αυτό τον απολογισμό τα θύματα, άμεσα και προπάντων έμμεσα, της ελλιπούς σίτισης. Σε αυτό τον τομέα είναι που λείπουν περισσότερο τα στοιχεία σήμερα· ωστόσο, επειδή ακριβώς η κατάσταση επιδεινώνεται, τα δεδομένα πιθανόν να αλλάξουν προσεχώς πολύ δραματικά. Έστω κι αν αρκεστούμε σε 500.000 ζωές που χάθηκαν, από το 1953 και μετά, εξαιτίας της ευπάθειας στις αρρώστιες ή άμεσα εξαιτίας της σιτοδείας (φήμες κανιβαλισμού, προφανώς αναπόδεικτες, κυκλοφορούν ακόμη και στις μέρες μας!), καταλήγουμε, για μια χώρα 23 εκατομμυρίων κατοίκων με κομμουνιστικό καθεστώς 50 χρόνων, σε ένα σύνολο 3 εκατομμυρίων και πλέον θυμάτων.

ΒΙΕΤΝΑΜ: ΤΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΕΝΟΣ «ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ»

Jean-Louis Margolin

«Θα μεταμορφώσουμε τις φυλακές σε σχολεία!»
ΛΕ ΝΤΟΥΑΝ, Γ. Γραμματέας του ΚΚ Βιετνάμ[343]

Η παραδοχή των εγκλημάτων του βιετναμέζικου κομμουνισμού είναι ακόμη και σήμερα δύσκολη υπόθεση για αρκετούς Δυτικούς οι οποίοι, όταν κινητοποιούνταν εναντίον άλλων εγκλημάτων –της γαλλικής αποικιοκρατίας ή του αμερικανικού ιμπεριαλισμού–, είχαν βρεθεί αντικειμενικά στο ίδιο στρατόπεδο με το βιετναμέζικο Κομμουνιστικό Κόμμα. Από αυτό το σημείο έως τη σκέψη ότι το ΚΚ του Βιετνάμ αποτελούσε την έκφραση των πόθων ενός ολόκληρου λαού, ότι στόχευε στην οικοδόμηση μιας κοινωνίας αδελφοσύνης και ισότητας, η απόσταση ήταν πολύ μικρή. Το προσηνές παρουσιαστικό του ιδρυτή και ηγέτη του μέχρι το 1969 Χο Τσι Μινχ, το εκπληκτικό πείσμα των μαχητών του και η επιδέξια, ειρηνική και δημοκρατική προπαγάνδα του στο εξωτερικό έκαναν τα υπόλοιπα. Όσο δύσκολο ήταν να νιώσεις συμπάθεια για τον Κιμ Ιλ Σουνγκ και το άτεγκτο καθεστώς του, τόσο εύκολο έμοιαζε να προτιμήσεις τη χαμογελαστή λιτότητα των κόκκινων μανδαρίνων του Ανόι από το διεφθαρμένο καθεστώς της Σαγκάης του Νγκυεν Βαν Τιέου (1965-1975). Οι πάντες ήθελαν να πιστεύουν πως το βιετναμέζικο ΚΚ δεν ήταν ακόμη ένα σταλινικό κόμμα: πάνω απ' όλα εθνικιστικό, θεωρείτο ότι χρησιμοποιούσε την κομμουνιστική ετικέτα προπαντός για να προσελκύσει τη βοήθεια των Κινέζων και των Σοβιετικών.

Δεν αμφισβητείται ο ειλικρινής πατριωτισμός των Βιετναμέζων κομμουνιστών, οι οποίοι μάχονταν με απαράμιλλη αποφασιστικότητα, για μισό αιώνα, εναντίον των Γάλλων, των Ιαπώνων, των Αμερικανών και των Κινέζων: η κατηγορία της «προδοσίας» ή της «συνεργασίας» έπαιξε συχνά τον ίδιο ρόλο στο Βιετνάμ με την «αντεπανάσταση» στην Κίνα. Όμως ο κομμουνισμός δεν υπήρξε πουθενά ασύμβατος με τον εθνικισμό ή ακόμη και την ξενοφοβία, και στην Ασία ακόμη λιγότερο από οπουδήποτε αλλού. Έτσι λοιπόν, και εφόσον δεν κρυβόμαστε πίσω από το δάχτυλό μας, εύκολα θα ανιχνεύσουμε κάτω από το βερνίκι μιας αξιολάτρευτης εθνικής ομοψυχίας έναν σταλινικό μαοϊσμό πολύ δουλοπρεπή στα πρότυπά του.

Το νεαρό Κομμουνιστικό Κόμμα της Ινδοκίνας (ΚΚΙ)[344] άρχισε αρκετά άσχημα. Λίγο μετά την ίδρυσή του, το 1930, αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει, στη διάρκεια μιας θεαματικής δίκης τις συνέπειες των θλιβερών σφαλμάτων ορισμένων ακτιβιστών του στη Σαϊγκόν, οι οποίοι, ήδη στρατευμένοι από το 1928 και επηρεασμένοι από την παράδοση των μυστικών οργανώσεων και της εθνικιστικής τρομοκρατίας, είχαν δικάσει και εκτελέσει έναν σύντροφό τους και κατόπιν είχαν κάψει το σώμα του. Το έγκλημά του ήταν ότι είχε παρασύρει ερωτικά μια συντρόφισσά του[345]. Το 1931, ενώ ρίχνεται με υπερβολικό ζήλο στη δημιουργία αγροτικών σοβιέτ στο Νγκε Τινχ (βασισμένων στο πρότυπο του Γιανγκξί, αλλά το Βιετνάμ δεν είναι αχανές όπως η Κίνα...), αρχίζει χωρίς καθυστέρηση να εξολοθρεύει κατά εκατοντάδες τους γαιοκτήμονες. Ένα τμήμα των κατοίκων φεύγει, πράγμα που διευκολύνει τη δυναμική επιστροφή των αποικιακών στρατευμάτων. Όταν το ΚΚ Ινδοκίνας, που κρύβεται πίσω από το «ενωτικό μέτωπο» της Ομοσπονδίας για την Ανεξαρτησία του Βιετνάμ, αλλιώς *Βιετ-μινχ*, τολμά επιτέλους να ξεκινήσει έναν ένοπλο αγώνα μεγάλης κλίμακας, την άνοιξη του 1945, επιτίθεται περισσότερο στους «προδότες» και τους «αντιδραστικούς» (που καμιά φορά περιλαμβάνουν το σύνολο των κρατικών υπαλλήλων) παρά στον Ιάπωνα κατακτητή, που φυσικά είναι καλύτερα οπλισμένος. Ένας από τους ιθύνοντες του ΚΚ Ινδοκίνας προτείνει μια εκστρατεία δολοφονιών για να «επιταχυνθεί η πρόοδος του κινήματος»[346]. Ιδιοκτήτες γης και μανδαρίνοι της υπαίθρου αποτελούν επίσης επίλεκτους στόχους. «Λαϊκά δικαστήρια» συνιστώνται επιτόπου για να τους καταδικάσουν και να δημεύσουν τις περιουσίες τους[347]. Όμως η τρομοκρατία στοχεύει επίσης και τους πολιτικούς εχθρούς του αδύναμου ΚΚ Ινδοκίνας, που δεν μετράει ακόμη παρά μονάχα 5.000 μέλη. Πρέπει να απομακρύνει τους πάντες και γρήγορα να μείνει μόνο επικεφαλής του εθνικιστικού κινήματος. Το Ντάι Βιετ, εθνικιστικό κόμμα και σύμμαχος των Ιαπώνων, καταδιώκεται άγρια: η τοπική οργάνωση Βιετ-Μινχ του Σον Τάυ ζητάει από το Ανόι μια ηλεκτρική γεννήτρια κι έναν «ειδικό» για να βασανίζει όλο και περισσότερους «προδότες»[348].

Η επανάσταση του Αυγούστου, η οποία εκτόξευσε τον Χο Τσι Μινχ στην εξουσία μετά τη συνθηκολόγηση των Ιαπώνων, καθιστά το ΚΚ Ινδοκίνας κεντρικό άξονα του νέου κράτους. Εκμεταλλεύεται τις λίγες εβδομάδες που προηγούνται της αφίξεως των συμμαχικών στρατευμάτων (Γάλλοι και Βρετανοί στο νότο, Κινέζοι στο βορρά) και με υπερβάλλοντα ζήλο προβαίνει στην εξολόθρευση των ανταγωνιστών του. Δεν γλιτώνουν ούτε οι μετριοπαθείς συνταγματικοί (περιλαμβανομένου του εμβληματικού ηγέτη τους Μπούι Κουάνγκ Τσιέου) ούτε η πολιτικο-θρησκευτική αίρεση *Χόα Χάο* (περιλαμβανομένου του ιδρυτή της Χυουν Που Σο, υπεύθυνου επίσης για πολλές

δολοφονίες) ούτε και ο σημαντικός διανοούμενος και πολιτικός της Δεξιάς Παμ Κουνχ. Ωστόσο, αυτοί που υπήρξαν στόχος πραγματικής εξολόθρευσης ήταν οι τροτσκιστές που, αν και ολιγάριθμοι, ήταν πολύ δραστήριοι στην περιοχή της Σαϊγκόν. Ο βασικός τους ηγέτης, Τα Του Τάου, συνελήφθη και δολοφονήθηκε τον Σεπτέμβριο στο Κουάνγκ Νγκάι που είχε ιδιαιτέρως δοκιμαστεί από τις εκκαθαρίσεις[349] τις οποίες υπέθαλψε ο κομμουνιστής ιθύνων της Σαϊγκόν Τραν Βαν Γκιάου –στο παρελθόν είχε κάνει στη Μόσχα–, μόλο που αργότερα δεν θα παραδεχτεί την ευθύνη του γι' αυτές τις δολοφονίες. Στις 2 Σεπτεμβρίου διακηρύσσει: «Ορισμένοι προδότες της πατρίδας πυκνώνουν τις γραμμές τους για να υπηρετήσουν τον εχθρό. [...] Πρέπει να τιμωρήσουμε τις συμμορίες που, προκαλώντας ταραχές στη Δημοκρατία του Βιετνάμ, δίνουν την ευκαιρία στον εχθρό να επέμβει»[350]. Ένα άρθρο στον Τύπο του Βιετ-μινχ στο Ανόι, στις 29 Αυγούστου, προσκαλεί στη δημιουργία σε κάθε συνοικία και σε κάθε χωριό «επιτροπών εξόντωσης των προδοτών»[351]. Δεκάδες, πιθανόν εκατοντάδες τροτσκιστές καταδιώκονται και σκοτώνονται· άλλοι, οι οποίοι συμμετείχαν τον Οκτώβριο στην άμυνα της Σαϊγκόν εναντίον των Γαλλο-Βρετανών, στερούνται πυρομαχικών και ανεφοδιασμού: οι περισσότεροι θα εκτελεστούν[352]. Ήδη από τις 25 Αυγούστου, μια Κρατική Ασφάλεια οργανώνεται στη Σαϊγκόν ακολουθώντας το σοβιετικό μοντέλο και οι φυλακές που μόλις έχουν αδειάσει θα γεμίσουν εκ νέου. Πλάι στο Βιετ-μινχ ιδρύεται μια «Επιτροπή εφόδου για εκτελέσεις», η οποία παρελαύνει στους δρόμους. Στελεχωμένη σε μεγάλο βαθμό από στοιχεία του υποκόσμου τίθεται επικεφαλής του πογκρόμ κατά των Γάλλων στις 25 Σεπτεμβρίου, που αφήνει πίσω του δεκάδες πτώματα, συχνά ακρωτηριασμένα[353]. Οι Βιετναμέζοι σύντροφοι των Γάλλων δολοφονούνται συστηματικά με την κατηγορία του «ψευτο-Βιετμίνχ». Μόνο τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο, οι δολοφονίες ανέρχονται σε χιλιάδες, οι φυλακίσεις σε δεκάδες χιλιάδες. Συχνά η πρωτοβουλία εκδηλώνεται από τοπικούς παράγοντες, όμως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο κεντρικός κομματικός μηχανισμός κινεί τα νήματα. Το ΚΚ Ινδοκίνας θα μετανιώσει αργότερα δημοσίως επειδή δεν εξόντωσε ακόμη πιο πολλούς «εχθρούς»[354]. Στο Βορρά, μοναδικό τμήμα της χώρας το οποίο ελέγχει μέχρι το ξέσπασμα του πολέμου της Ινδοκίνας τον Δεκέμβριο του 1946, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και η πολιτική αστυνομία έχουν κιόλας το πάνω χέρι και η Λαϊκή Δημοκρατία του Βιετνάμ κυβερνάται εκ των πραγμάτων από ένα και μοναδικό κόμμα. Οι ριζοσπάστες εθνικιστές του Κουόκ Νταν Ντανγκ (Εθνικό Κόμμα του Βιετνάμ, που ιδρύθηκε το 1927), οι οποίοι είχαν εμπλακεί σε μια λυσσώδη πάλη, σημαδεμένη με εκατέρωθεν δολοφονίες, κατά του Βιετ-μινχ, ξεπαστρεύονται ήδη από τον Ιούλιο, μόλο που το κόμμα τους είχε εξίσου με το ΚΚ Ινδοκίνας καταδιωχθεί από την εξουσία των αποικιοκρατών, και ιδιαιτέρως μετά την ανταρσία του Γιενμπάι, το 1930.

Η κομμουνιστική κατασταλτική βία θα αναπροσανατολιστεί στη συνέχεια για μεγάλο διάστημα στην ένοπλη αντίσταση κατά των Γάλλων. Πολυάριθμες μαρτυρίες εστιάζουν την προσοχή στα στρατόπεδα αιχμαλώτων του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος[355]. Πολλοί είναι αυτοί που θα υποφέρουν και θα πεθάνουν εκεί. Σε σύνολο 20.000, μονάχα 9.000 ήταν ζωντανοί όταν η Συμφωνία της Γενεύης (Ιούλιος 1954) επέτρεψε την απελευθέρωσή τους[356]. Οι τρομερές επιδημίες των βουνών της Ινδοκίνας είχαν θερίσει τους κρατούμενους που στερούνταν κάθε ιατρικής και υγιεινής προφύλαξης. Θεωρούμενοι «εγκληματίες πολέμου» έπρεπε να μετανοήσουν, κατόπιν να ασπαστούν τα ιδανικά των δεσμοφυλάκων τους δεχόμενοι την προπαγάνδα τους και τελικά να στραφούν ενα-

ντίον των δικών τους. Αυτή η «αναμόρφωση» αλά κινεζικά (οι σύμβουλοι που έστελνε ο Μάο ήταν πολυάριθμοι, ήδη από το 1950), που επιτυγχανόταν με προπαγανδιστικές συνεδρίες όπου απαιτείτο η ενεργός συμμετοχή των «μαθητών», με τη διαίρεση των αιχμαλώτων σε «αντιδραστικούς» και «προοδευτικούς», με υποσχέσεις (συμπεριλαμβανομένης της υπόσχεσης για απελευθέρωση), γνώρισε μερικές εντυπωσιακές επιτυχίες οι οποίες οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στη φυσική και ψυχολογική εξάντληση των κρατουμένων. Ας σημειωθεί πάντως ότι οι Γάλλοι υπέστησαν λιγότερες κακουχίες από τους αυτόχθονες αιχμαλώτους, αργότερα, στη Λαϊκή Δημοκρατία του Βιετνάμ.

Τη στιγμή που η νίκη είναι προ των θυρών, τον Δεκέμβριο του 1953, τίθεται σε εφαρμογή η αγροτική μεταρρύθμιση στις ζώνες που απελευθερώνονται. Πριν από τα τέλη του 1954, εκτείνεται στο σύνολο της περιοχής που βρίσκεται βόρεια του 17ου παραλλήλου και η οποία παραχωρήθηκε στη Λαϊκή Δημοκρατία του Βιετνάμ με τις συμφωνίες της Γενεύης. Θα ολοκληρωθεί το 1956. Ο ρυθμός της όπως και οι στόχοι της είναι πανομοιότυποι με τους αντίστοιχους της κινεζικής αγροτικής μεταρρύθμισης της περιόδου 1946-1952: σύσφιξη των δεσμών του Κόμματος –που επανεμφανίζεται επισήμως το 1951– με τη φτωχή και μεσαία αγροτιά, προετοιμασία της οικονομικής ανάπτυξης με την επέκταση του κρατικού ελέγχου και εξάλειψη των δυνητικών θυλάκων αντίστασης κατά του κομμουνισμού. Κι όμως, ακόμη περισσότερο και από την Κίνα, η παραδοσιακή ελίτ της υπαίθρου είχε υποστηρίξει μαζικά, εξαιτίας μιας υπέρμετρης εθνικής συνείδησης, τους Βιετ-μινχ. Όμως οι μέθοδοι, άγριες και ηθελημένα δολοφονικές, είναι ίδιες με εκείνες που εφάρμοζε ο μεγάλος γείτονας στο Βορρά: τα κομματικά στελέχη «φουντώνουν» –συχνά με δυσκολία– τους φτωχούς και μεσαίους αγρότες (μερικές φορές με τη συμμετοχή περιπλανώμενων θιάσων), κατόπιν ακολουθεί η «δίκη της πικρίας» εναντίον τού ή των εξιλαστήριων θυμάτων, τα οποία συνήθως επιλέγονται αυθαίρετα (προκειμένου να γίνει σεβαστή η ποσόστωση του 4-5% επί του πληθυσμού, το αιώνιο 5% του μαοϊσμού)[357] – και η θανάτωση ή, το λιγότερο, η φυλάκιση και η κατάσχεση της περιουσίας τους. Το στίγμα απλώνεται σε ολόκληρη την οικογένεια, όμοια με την Κίνα. Η απουσία «πολιτικών» αξιών» αποδεικνύει ταυτόχρονα τον ανελέητο δογματισμό αλλά επίσης και τη θέληση για ολοκληρωτική διαίρεση της κοινωνίας που διακατέχει το ΚΚ Βιετνάμ. Μια κτηματίας και πλούσια έμπορος, μητέρα δυο μαχητών Βιετ-μινχ από την πρώτη στιγμή του αγώνα, έχοντας και η ίδια δικαίωμα στον τίτλο της «ευεργέτιδας της επανάστασης», δικάστηκε με αυτόν τον τρόπο δύο φορές αλλά οι χωρικοί δεν ήταν πρόθυμοι να την καταδικάσουν. Τότε, «μια ομάδα που είχε εκπαιδευτεί στην Κίνα στάλθηκε επιτόπου και κατόρθωσε να μεταστρέψει τη γνώμη της συνέλευσης. [...] Η κυρία Λονγκ κατηγορήθηκε ότι είχε σκοτώσει τρεις κολίγους πριν το 1945, ότι είχε κοιμηθεί με τον Γάλλο νοικάρη της, ότι είχε γλείψει τις μπότες των Γάλλων κι είχε διενεργήσει κατασκοπία για λογαριασμό τους. Εξαντλημένη από τις συνθήκες κράτησης, στο τέλος τα ομολόγησε όλα και καταδικάστηκε σε θάνατο. Ο γιος της, που βρισκόταν στην Κίνα, επαναπατρίστηκε δια της βίας, καθαιρέθηκε, του αφαιρέθηκαν τα στρατιωτικά του παράσημα και καταδικάστηκε σε είκοσι χρόνια κάθειρξη»[358]. Όπως και στο Πεκίνο, όποιος κατηγορείται είναι ένοχος, το Κόμμα δεν μπορεί να κάνει λάθος. Έτσι το μικρότερο κακό είναι να παίζει κανείς το ρόλο που οι άλλοι περιμένουν απ' αυτόν: «Ήταν προτιμότερο τελικά να 'χεις σκοτώσει τη μάνα σου και τον πατέρα σου και να το ομολογήσεις παρά να μην λες τίποτα χωρίς να 'χεις κάνει τίποτα»[359].

Η αποχαλίνωση της βίας είναι απίστευτη. Το θέμα του *μίσους* εναντίον του εχθρού –ταξικού ή εξωτερικού– σφυρηλατείται αδιάκοπα: σύμφωνα με τον Λε Ντουκ Το, μελλοντικό βραβείο Νόμπελ Ειρήνης από κοινού με τον Χένρυ Κίσσινγκερ, «αν θέλουμε οι αγρότες να πάρουν τα όπλα, οφείλουμε να ανάψουμε μέσα τους τη φλόγα του μίσους ενάντια στον εχθρό»[360]. Τον Ιανουάριο του 1956, το επίσημο όργανο του ΚΚ, *Nhan Dan*, γράφει: «Η τάξη των γαιοκτημόνων δεν θα ησυχάσει παρά μονάχα όταν εξολοθρευτεί»[361]. Όπως και βόρεια των συνόρων, το σύνθημα είναι: «Καλύτερα δέκα αθώοι νεκροί παρά ένας εχθρός ζωντανός»[362]. Τα βασανιστήρια αποτελούν πρακτική ρουτίνας, πράγμα για το οποίο ο Χο θα ανησυχήσει στα τέλη του 1954: «Ορισμένα στελέχη εξακολουθούν να υποπίπτουν στο σφάλμα των βασανιστηρίων. Είναι μια άγρια μέθοδος, που τη χρησιμοποιούν οι ιμπεριαλιστές, οι καπιταλιστές και οι φεουδάρχες για να χτυπήσουν τις μάζες και την επανάσταση. [...] Στη διάρκεια αυτής της φάσης, η προσφυγή σε βασανιστήρια απαγορεύεται αυστηρά»[363].

Πρωτοτυπία σε σχέση με το κινεζικό πρότυπο: σε αυτή τη «διόρθωση» της κοινωνίας που συνιστά η αγροτική μεταρρύθμιση προστίθεται εκείνη του Κόμματος (που αργοπορεί στην Κίνα). Το σημαντικό ποσοστό των μελών του που προέρχονται από προνομιούχες κοινωνικές τάξεις εξηγεί αναμφίβολα το ταυτόχρονο της δράσης. Και εδώ επίσης, υπήρχε ένα «5%» στοιχείων που είχαν διεισδύσει προερχόμενα από το Εθνικό Κόμμα του Βιετνάμ, κόμμα που εξομοιώνεται με το κινέζικο Κουόμιτανγκ. Με τις εκκαθαρίσεις του Γιανγκξί να αποτελούν μακρινή ανάμνηση, αρχίζει το κυνήγι των φανταστικών «αντεπαναστατικών στοιχείων ΑΒ» (Αντι-Μπολσεβίκων). Η παράνοια ξεπερνάει κάθε όριο: ήρωες του πολέμου της Ινδοκίνας δολοφονούνται ή φυλακίζονται. Το τραύμα είναι φοβερό και στις συζητήσεις των Βιετναμέζων κομμουνιστών το «1956» θυμίζει ακόμη και σήμερα το άκρον άωτο της φρίκης: «Ένας κομματικός γραμματέας σωριάστηκε νεκρός από τις σφαίρες του εκτελεστικού αποσπάσματος φωνάζοντας "Ζήτω το ΚΚ Ινδοκίνας!" Ανίκανος να καταλάβει τι του συνέβαινε, πέθανε πεισμένος ότι τον σκότωναν οι φασίστες»[364]. Οι απώλειες είναι δύσκολο να προσδιοριστούν αλλά υπήρξαν οπωσδήποτε καταστροφικές: πιθανόν γύρω στις 50.000 εκτελέσεις (μακριά από τα πεδία μάχης), δηλαδή περί το 0,3-0,4% του συνολικού πληθυσμού (πολύ κοντά στο ποσοστό των θυμάτων της κινεζικής αγροτικής μεταρρύθμισης)[365]. 50.000-100.000 άτομα φυλακίστηκαν. Στις αγροτικές κομματικές οργανώσεις «εκκαθαρίστηκε» περί το 86% των μελών και το ποσοστό διαγραφών ανάμεσα στα στελέχη της αντίστασης κατά των Γάλλων φτάνει το 95%. Σύμφωνα με τον υπεύθυνο για τις εκκαθαρίσεις ο οποίος παραδέχεται, τον Ιούλιο του 1956, ότι έγιναν μερικά «λάθη»: «Η καθοδήγηση (της διόρθωσης) έκρινε με προκατάληψη την κομματική οργάνωση. Εκτίμησε ότι οι αγροτικές οργανώσεις, και πρώτα-πρώτα εκείνες στη ζώνη που είχε απελευθερωθεί πρόσφατα, βρίσκονταν όλες χωρίς εξαίρεση στα χέρια του εχθρού ή ότι είχαν διαβρωθεί απ' αυτόν, ενώ τα καθοδηγητικά όργανα των περιφερειών και των επαρχιών ήταν και αυτά κάτω από την επιρροή της τάξης των γαιοκτημόνων και άλλων αντεπαναστατικών στοιχείων»[366]. Συναντάμε εδώ κατά κάποιο τρόπο το προμήνυμα της συνολικής καταδίκης του «Καινούργιου λαού» που επιχειρήθηκε από τους Ερυθρούς Χμερ (βλ. παρακάτω).

Ο στρατός ήταν ο πρώτος που οργάνωσε στις γραμμές του ένα *chinh huan*, περισσότερο ιδεολογικού παρά κατασταλτικού χαρακτήρα, το 1951[367]. Μεταξύ 1952 και 1956, η «διόρθωση» γίνεται σχεδόν μόνιμη. Η ένταση είναι τέτοια σε ορισμένα «σεμι-

νάρια» που αναγκάζονται να αφαιρούν τα ξυράφια και τα μαχαίρια από τους άντρες και να αφήνουν το φως ανοιχτό όλη νύχτα για να προλάβουν τυχόν απόπειρες αυτοκτονίας[368]. Ωστόσο, από το στρατό θα προέλθει το τέλος των εκκαθαρίσεων. Οι διώξεις πλήττουν πολύ σκληρά τα ίδια του τα στελέχη τα οποία αρχίζουν να αντιδρούν με αυξανόμενη συχνότητα λιποτακτώντας προς το Νότιο Βιετνάμ[369]. Δημιουργούνται φόβοι εξαιτίας της αποδυνάμωσής του, την ώρα που αποστολή του είναι η επανένωση της χώρας. Συγκριτικά με την Κίνα, η σημασία των στρατιωτικών αναγκαιοτήτων επιβάλλει συχνά κάποιο ρεαλισμό κι άλλωστε η μικρή έκταση της χώρας διευκολύνει τη φυγή των δυσαρεστημένων. Όλα αυτά συντελούν στην άμβλυνση της αυθαίρετης βίας. Κάτι που αποδεικνύει επίσης και η τύχη των καθολικών του Βορρά (1,5 εκατομμύριο άτομα, το 10% του συνολικού πληθυσμού): κυνηγημένοι ευθύς εξαρχής, πολύ καλά οργανωμένοι, επωφελήθηκαν από τη γενική φυγή υπό την προστασία των τελευταίων γαλλικών στρατευμάτων. Τουλάχιστον 600.000 πέρασαν στο Νότο.

Τον Φεβρουάριο του 1956, η επίδραση του 20ού Συνεδρίου του ΚΚΣΕ αρχίζει να γίνεται αισθητή και στο Βιετνάμ. Τον Σεπτέμβριο εκδίδεται το περιοδικό *Nhan Van* (Ουμανισμός) που συμβολίζει την επιθυμία των διανοουμένων για ελευθερία. Ορισμένοι συγγραφείς τολμούν να σατιρίσουν το λογοτεχνικό ύφος του επίσημου λογοκριτή Το Χούου, που είχε γράψει το παρακάτω ποίημα:

Ζήτω ο Χο Τσι Μινχ,
Ο φάρος του προλεταριάτου!
Ζήτω ο Στάλιν,
Το αιωνόβιο ψηλό δέντρο!
Η ειρήνη φωλιάζει στη σκιά του!
Σκοτώστε, σκοτώστε κι άλλο,
Τα χέρια σας μη σταματούν ούτε λεπτό.
Για να παράγουν οι ορυζώνες άφθονο ρύζι
Για να συλλέγονται στα γρήγορα οι φόροι.
Για να διαρκέσει το Κόμμα
Ας πορευτούμε μαζί με μια καρδιά.
Αιώνια λατρεία στον πρόεδρο Μάο,
Αιώνια πίστη στον Στάλιν[370].

Κακό του κεφαλιού τους: από τον Δεκέμβριο του 1956, απαγορεύεται η κυκλοφορία των λογοτεχνικών περιοδικών και μια εκστρατεία ανάλογη με αυτή που είχε αναληφθεί εναντίον του Χου Φενγκ και της ελευθερίας της δημιουργίας στην Κίνα εξαπλώνεται λίγο-λίγο με την προσωπική υποστήριξη του Χο Τσι Μινχ[371]. Επιχειρείται η ποδηγεσία των διανοουμένων του Ανόι, που είναι μέλη ή συνεργαζόμενοι με το Κόμμα και συχνά παλιοί αντάρτες. Στις αρχές του 1958, 476 «σαμποτέρ του ιδεολογικού μετώπου» αναγκάζονται σε αυτοκριτική και κατόπιν στέλνονται είτε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης είτε στο αντίστοιχο βιετναμέζικο του κινεζικού *λαοτσιάο*[372]. Όπως και στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας, η χρουστσοφική τάση απορρίπτεται πολύ σύντομα προς όφελος μιας αντεπίθεσης των ολοκληρωτικών. Αυτό που θα τη συγκρατήσει και παράλληλα θα την περιορίσει, σε σχέση με τα σφάλματα του βόρειου γείτονα, είναι ο πόλεμος στο Νότο, που ανάβει πάλι το 1957 εναντίον της στυγνής αντικομμουνι-

στικής καταστολής του καθεστώτος του Νγκο Ντινχ Ντιεμ, τον οποίο στηρίζουν οι ΗΠΑ. Το ΚΚ Βιετνάμ αποφασίζει μυστικά τον Μάιο του 1959 να τον γενικεύσει και να τον διεξαγάγει μέχρι τέλους με την αποστολή όπλων και στρατού, με τις ανυπολόγιστες θυσίες του λαού του Βορείου Βιετνάμ. Αυτό δεν εμποδίζει, τον Φεβρουάριο του 1959, την εγκαινίαση ενός είδους «μεγάλου άλματος προς τα εμπρός» στη γεωργία, ύστερα από μια σειρά ενθουσιωδών άρθρων του ίδιου του Χο, τον Οκτώβριο του 1958[373]. Η κατασκευή τεράστιων αρδευτικών έργων, η οποία συμπίπτει με μια ανελέητη ξηρασία, επιφέρει, όπως και βορειότερα, την πτώση της παραγωγής και προκαλεί σοβαρό λιμό με άγνωστο αριθμό θυμάτων[374]. Ο πόλεμος δεν θα εμποδίσει άλλωστε το 1963-1965 και κατόπιν το 1967 την εκκαθάριση εκατοντάδων «φιλοσοβιετικών» κομματικών στελεχών, στα οποία περιλαμβάνεται και ο πρώην προσωπικός γραμματέας του «θείου Χο», αφού το ΚΚ Βιετνάμ συμμερίζεται εκείνη την εποχή τον «αντιρεβιζιονισμό» των Κινέζων κομμουνιστών. Μερικοί «εκκαθαρισμένοι» θα παραμείνουν σε στρατόπεδα για μια δεκαετία, χωρίς δίκη[375].

Ο «αμερικανικός πόλεμος» τερματίζεται με τις συμφωνίες του Παρισιού (Ιανουάριος 1973) οι οποίες σηματοδοτούν την αποχώρηση των στρατευμάτων των ΗΠΑ και την κατάρρευση του νοτιοβιετναμικού καθεστώτος (30 Απριλίου 1975), η οποία δεν συνοδεύτηκε από «λουτρά αίματος» τα οποία πολλοί φοβούνταν, όπως συνέβη στη γειτονική Καμπότζη. Όμως οι Βιετναμέζοι αιχμάλωτοι των κομμουνιστικών δυνάμεων –στους οποίους περιλαμβάνονταν και οι «προδότες» από τη δική τους παράταξη– υπέστησαν αποτρόπαια κακομεταχείριση και συχνά εξοντώνονταν στη διάρκεια των μεταγωγών[376]. Είναι ξεκάθαρο πως ο πόλεμος στο Βιετνάμ ήταν εξίσου εμφύλιος όσο και απελευθερωτικός και πως διαπράχθηκαν και από τις δυο πλευρές πολλές φρικαλεότητες και βιαιότητες, ακόμη και εναντίον των αμάχων που δεν ήταν πρόθυμοι να υποστηρίξουν το ένα ή το άλλο στρατόπεδο. Είναι ωστόσο πολύ δύσκολο να τις απαριθμήσουμε και να αποφανθούμε ποιος ξεπέρασε ποιον στη χρήση τρομοκρατικών μεθόδων. Οι κομμουνιστές διέπραξαν τουλάχιστον μία σφαγή μεγάλων διαστάσεων: τις λίγες εβδομάδες που οι «Βιετ-κονγκ»[377] είχαν τον έλεγχο της αρχαίας αυτοκρατορικής πρωτεύουσας Χούε, στα πλαίσια της επίθεσης του Τετ (Φεβρουάριος 1968), μακέλεψαν τουλάχιστον 3.000 άτομα (αρκετά περισσότερα από τις χειρότερες φρικαλεότητες του αμερικανικού στρατού), στους οποίους περιλαμβάνονταν Βιετναμέζοι ιερείς, Γάλλοι ιερωμένοι, Γερμανοί γιατροί κι όσοι δημόσιοι υπάλληλοι, υψηλόβαθμοι ή χαμηλόβαθμοι, έπεσαν στα χέρια των κομμουνιστών. Μερικοί απ' αυτούς θάφτηκαν ζωντανοί, άλλοι πάλι κλήθηκαν σε «συνεδρίες μελέτης» απ' όπου δεν ξαναγύρισαν ποτέ[378]. Μας είναι δύσκολο να κατανοήσουμε αυτά τα εγκλήματα, τα οποία ουδέποτε αναγνώρισαν οι δράστες τους, και τα οποία προαναγγέλλουν την πολιτική των Ερυθρών Χμερ. Άραγε, αν οι κομμουνιστές είχαν καταλάβει τη Σαϊγκόν από το 1968, θα είχαν κάνει τα ίδια;

Πάντως δεν συμπεριφέρθηκαν έτσι το 1975. Για μερικές εβδομάδες, οι περίπου ένα εκατομμύριο πρώην υπάλληλοι και στρατιωτικοί του καθεστώτος της Σαϊγκόν ίσως και να πίστεψαν ότι η τόσο επαινεθείσα «πολιτική επιείκειας του προέδρου Χο» δεν θα έμενε κενό γράμμα. Δεν φοβήθηκαν λοιπόν να παρουσιαστούν στις νέες αρχές. Κατόπιν, στις αρχές Ιουνίου, κλήθηκαν για αναμόρφωση, «για τρεις μέρες» οι απλοί στρατιώτες, «για ένα μήνα» οι αξιωματικοί και οι υψηλόβαθμοι κρατικοί λειτουργοί[378α]. Στην πραγματικότητα οι τρεις μέρες έγιναν τρία χρόνια, ο μήνας επτά και

οκτώ. Οι τελευταίοι επιζώντες «αναμορφωμένοι» δεν ξαναγύρισαν παρά το 1986[379]. Ο Παμ Βαν Ντονγκ, πρωθυπουργός εκείνο τον καιρό, παραδέχτηκε το 1980 ότι υπήρχαν 200.000 αναμορφωνόμενοι στο Νότο. Σοβαρές εκτιμήσεις τους υπολογίζουν από 500.000 μέχρι 1.000.000 (σε σύνολο πληθυσμού περί τα 20 εκατ.), στους οποίους περιλαμβάνεται μεγάλος αριθμός φοιτητών, διανοουμένων, ιερωμένων (προπάντων βουδιστών και λιγότερων καθολικών), πολιτικών στελεχών (μεταξύ των οποίων και κομμουνιστές). Ανάμεσά τους πολλοί ήταν οι συμπαθούντες το Εθνικό Μέτωπο Απελευθέρωσης του Νοτίου Βιετνάμ. Έτσι το τελευταίο αποδεικνύεται απλό προκάλυμμα του ελέγχου των κομμουνιστών που ήρθαν από το Βορρά, οι οποίοι παραβιάζουν σχεδόν αμέσως όλες τους τις υποσχέσεις για σεβασμό της ιδιαιτερότητας του Νότου. Όπως και το 1954-1956, οι συνοδοιπόροι και χτεσινοί σύντροφοι είναι εκείνοι που πρέπει να αναμορφωθούν σήμερα. Στους κρατουμένους τους έγκλειστους σε ειδικές φυλακές, και επί πολλά χρόνια, πρέπει να προσθέσουμε έναν αδιευκρίνιστο αλλά σημαντικό αριθμό από «ελαφρύτερα» αναμορφωνόμενους, που απομονώνονταν για μερικές εβδομάδες στον τόπο της δουλειάς τους ή της εκπαίδευσής τους. Ας σημειωθεί πως στις χειρότερες στιγμές του καθεστώτος του Νότου, οι αντίπαλοι που ανήκαν στην Αριστερά κατήγγελλαν τη φυλάκιση 200.000 ατόμων...[380]

Οι συνθήκες κράτησης δεν είναι παντού οι ίδιες. Μερικά στρατόπεδα που βρίσκονται κοντά σε πόλεις δεν έχουν συρματοπλέγματα και η κατάσταση εκεί είναι περισσότερο ζορισμένη παρά οδυνηρή. Αντιθέτως, οι «δύσκολες περιπτώσεις» στέλνονται στις απομακρυσμένες και ανθυγιεινές περιοχές του Βορρά. Ορισμένα από αυτά τα στρατόπεδα πιθανόν να είχαν «εγκαινιαστεί» από Γάλλους αιχμαλώτους. Η απομόνωση είναι απόλυτη, οι ιατρικές φροντίδες ελάχιστες, και η επιβίωση συχνά εξαρτάται από την αποστολή τροφίμων εκ μέρους των οικογενειών των κρατουμένων που αργοπεθαίνουν εκεί. Ο υποσιτισμός (200 γραμμάρια την ημέρα από ένα κοκκινωπό, λασπωμένο ρύζι) παίρνει δραματικές διαστάσεις στις φυλακές που χρησιμοποιούνται προπάντων για την προφυλάκιση όσων αποτελούν αντικείμενο κάποιας έρευνας. Ο Ντόαν Βαν Τοάι μας άφησε μια σπαραχτική περιγραφή αυτού του κλειστού σύμπαντος, που θυμίζει πάρα πολύ τα κινεζικά κέντρα κρατουμένων, μάλλον προς το χειρότερο σε ό,τι αφορά το συνωστισμό, τις συνθήκες υγιεινής, τη βιαιότητα των συχνά θανατηφόρων τιμωριών (και ιδιαιτέρως της μαστίγωσης), καθώς και την αργοπορία των ανακρίσεων. Στριμώχνουν 70-80 κρατούμενους σ' ένα κελλί για 20 και τους απαγορεύεται κάθε περίπατος με το βιαστικό χτίσιμο νέων φυλακών στο προαύλιο. Τα κελλιά που χρονολογούνται από την αποικιοκρατία αποτελούν οάσεις μπροστά σε ετούτα εδώ. Το τροπικό κλίμα και η έλλειψη αερισμού καθιστούν δύσκολη την αναπνοή (όλη τη μέρα εναλλάσσονται μπροστά στο μοναδικό μικροσκοπικό άνοιγμα), η βρόμα είναι ανυπόφορη, οι δερματοπάθειες μόνιμες. Και το νερό ακόμη διανέμεται με φειδώ. Ίσως όμως το χειρότερο απ' όλα να είναι η μυστική φυλάκιση, μερικές φορές για χρόνια ολόκληρα, χωρίς την παραμικρή επαφή με την οικογένεια. Τα βασανιστήρια γίνονται κρυφά, το ίδιο και οι εκτελέσεις. Η παραμικρή παραβίαση των κανονισμών τιμωρείται με το μπουντρούμι και την απομόνωση. Και εκεί το φαγητό είναι τόσο λίγο που σε μερικές εβδομάδες ο θάνατος είναι βέβαιος[381].

Σε αυτόν τον πίνακα μιας αρκετά παράδοξης «απελευθέρωσης», πρέπει να προσθέσουμε τον γολγοθά χιλιάδων *boat people*, που προσπαθούν να ξεφύγουν από την

καταπίεση και την αθλιότητα και πολλές φορές χάνονται, πνιγμένοι ή δολοφονημένοι από τους πειρατές. Μια σχετική αποκλιμάκωση άρχισε να διαφαίνεται μετά το 1986. Ο νέος γενικός γραμματέας του ΚΚ, Νγκυεν Βαν Λινχ, απελευθέρωσε τότε τους περισσότερους πολιτικούς κρατούμενους και έκλεισε το 1988 τα τελευταία στρατόπεδα του θανάτου στις απομακρυσμένες περιοχές. Επιτέλους, δημοσιεύεται ο πρώτος Ποινικός Κώδικας. Ωστόσο, η φιλελευθεροποίηση είναι διστακτική και γεμάτη αντιφάσεις και η δεκαετία του '90 σημαδεύεται από την ασταθή ισορροπία μεταξύ συντηρητικών και ρεφορμιστών. Οι κατασταλτικοί μηχανισμοί έχουν αποθαρρύνει τις προσδοκίες για ένα καλύτερο μέλλον, έστω κι αν οι συλλήψεις γίνονται στο εξής επιλεκτικά και είναι σχετικά λιγότερο μαζικές. Αρκετοί διανοούμενοι και ιερωμένοι είχαν διωχτεί ή φυλακιστεί· η δυσαρέσκεια των αγροτών στο Βορρά στάθηκε αφορμή για εξεγέρσεις που κατεστάλησαν βίαια. Η καλύτερη ευκαιρία για χαλάρωση έγκειται αναμφίβολα, μακροπρόθεσμα, στην αναπότρεπτη εισβολή της ιδιωτικής οικονομίας η οποία, όπως και στην Κίνα, βοηθάει στο να ξεφύγει ένα ολοένα αυξανόμενο κομμάτι του πληθυσμού από τον ασφυκτικό έλεγχο του κράτους και του Κόμματος. Όμως παράλληλα, το Κόμμα τείνει να μετασχηματιστεί σε μια στυγνά επιχειρηματική και διεφθαρμένη μαφία, πράγμα που κάνει να βαραίνει η απειλή μιας νέας μορφής καταπίεσης, πιο συνηθισμένης, πάνω σ' ένα λαό ακόμη πιο φτωχό και από τον κινεζικό.

Διαθήκη κρατουμένων πατριωτών του Βιετνάμ (αποσπάσματα).

Εμείς,
- Εργάτες, αγρότες και προλετάριοι
- Ιερωμένοι, καλλιτέχνες, συγγραφείς και διανοούμενοι πατριώτες, που σήμερα είμαστε κρατούμενοι σε διάφορες φυλακές του Βιετνάμ

Θέλουμε πριν απ' όλα να εκφράσουμε τη βαθιά ευγνωμοσύνη μας σε:
- όλα τα προοδευτικά κινήματα του κόσμου
- όλα τα αγωνιστικά κινήματα εργατών και διανοουμένων
- και σε όλους όσοι, στη διάρκεια των τελευταίων δέκα ετών, υποστήριξαν τους αγώνες για το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Βιετνάμ, τη δημοκρατία και την ελευθερία των Βιετναμέζων που καταπιέζονται και γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης. [...]

Το σωφρονιστικό σύστημα του παλαιού καθεστώτος (που είχε καταδικαστεί πολύ έντονα και με ζωηρές διαμαρτυρίες από τη διεθνή κοινή γνώμη) αντικαταστάθηκε από ένα άλλο, πιο επιδέξια σχεδιασμένο και προγραμματισμένο για φρικαλεότητες και ωμότητες. Κάθε επαφή ανάμεσα στον κρατούμενο και την οικογένειά του απαγορεύεται αυστηρά, ακόμη και μέσω αλληλογραφίας. Έτσι, η οικογένεια του κρατούμενου, αγνοώντας την τύχη του, βυθίζεται σε ανυπόφορη αγωνία και όντας αντιμέτωπη με αυτά τα ταπεινωτικά μέτρα αναγκάζεται να παραμείνει σιωπηλή φοβούμενη ότι ο κρατούμενος, που στην ουσία είναι όμηρος, πιθανόν ανά πάσα στιγμή να δολοφονηθεί χωρίς οι συγγενείς του να το πληροφορηθούν. [...]

Οφείλουμε να επιμείνουμε στις συνθήκες κράτησης, τις οποίες κανείς δεν δύναται να διανοηθεί. Στη φυλακή Τσι Χόα, επίσημη φυλακή της Σαϊγκόν, γύρω στα 8.000 άτομα ήταν έγκλειστα υπό το παλαιό καθεστώς, γεγονός που είχε αυστηρά καταδικαστεί. Σήμερα, η

ίδια αυτή φυλακή ασφυκτιά με 40.000 άτομα. Συχνά κρατούμενοι πεθαίνουν από την πείνα, από έλλειψη αέρα, από τα βασανιστήρια – είτε αυτοκτονούν. [...]

Υπάρχουν δύο ειδών φυλακές στο Βιετνάμ: οι επίσημες φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Τα τελευταία βρίσκονται χαμένα στη ζούγκλα, οι κρατούμενοι εκεί είναι καταδικασμένοι ισόβια σε καταναγκαστικά έργα, δεν δικάζονται ποτέ και δεν έχουν συνηγόρους για την υπεράσπισή τους. [...]

Αν είναι αλήθεια πως η σύγχρονη ανθρωπότητα υποχωρεί τρομαγμένη μπρος στην επέκταση του κομμουνισμού και, προπάντων, μπροστά στο υποτιθέμενο «αήττητο» των Βιετναμέζων κομμουνιστών οι οποίοι «κατανίκησαν τον πανίσχυρο αμερικάνικο ιμπεριαλισμό», τότε εμείς, οι φυλακισμένοι στο Βιετνάμ, ζητάμε από τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, από τους ανθρωπιστικούς οργανισμούς όλου του κόσμου, από κάθε άνθρωπο καλής θέλησης να μας στείλει επειγόντως χάπια κυανίου ώστε να μπορέσουμε να βάλουμε τέλος στα βάσανα και τις ταπεινώσεις μας. Θέλουμε να πεθάνουμε αμέσως! Βοηθήστε μας να πραγματοποιήσουμε ετούτη την πράξη: βοηθήστε μας να πεθάνουμε αμέσως. Θα σας είμαστε βαθιά ευγνώμονες.

Συντάχθηκε στο Βιετνάμ, από τον Αύγουστο του 1975
μέχρι τον Οκτώβριο του 1977[382].

ΛΑΟΣ: ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΣΕ ΦΥΓΗ

Όλοι μας έχουμε ακούσει να γίνεται λόγος για τους *boat people* στο Βιετνάμ. Όμως το Λάος, που έγινε κομμουνιστικό πάνω στην αναστάτωση του Νοτίου Βιετνάμ το 1975, γνώρισε αναλογικά χειρότερες καταστάσεις. Είναι αλήθεια πως αρκούσε να διασχίσεις τον Μεκόνγκ για να βρεθείς στην Ταϊλάνδη και πως η πλειοψηφία των Λαοτινών ζουν στην κοιλάδα αυτού του ποταμού ή τριγύρω. Κατά μήκος της κοίτης του, τα κατασταλτικά μέτρα της εξουσίας ήταν πιο χαλαρά κι έτσι διευκολυνόταν η φυγή: περίπου 300.000 άτομα (10% του συνολικού πληθυσμού) διέφυγαν από τη χώρα, κι ανάμεσά τους η σημαντική ορεσίβια μειονότητα των Χ'μονγκ (περίπου 100.000 άτομα) και αναμφίβολα το 90% των διανοουμένων, των τεχνοκρατών και των υψηλόβαθμων κρατικών λειτουργών. Μεγάλος αριθμός, και αξίζει να αναρωτηθούμε το γιατί. Μονάχα η Βόρειος Κορέα στην κομμουνιστική Ασία γνώρισε πιθανόν, στα πλαίσια της κορεατικής σύγκρουσης, μεγαλύτερη αναλογία φυγής των κατοίκων της.

Από το 1945 και εφεξής, η μοίρα του Λάος ήταν δεμένη με το Βιετνάμ. Οι Γάλλοι και κατόπιν οι Αμερικανοί υποστήριξαν ακόμη και με τη χρήση των όπλων τη μοναρχική εξουσία όπου δέσποζαν οι δυνάμεις της δεξιάς. Οι Βιετναμέζοι κομμουνιστές ενίσχυαν το μικρό κόμμα Πάθετ Λάο, το οποίο διηύθυναν οι λιγοστοί εγχώριοι κομμουνιστές (οι περισσότεροι είχαν προσωπικούς δεσμούς με το Βιετνάμ). Το Πάθετ Λάο ήταν ανέκαθεν εξαρτημένο στρατιωτικά από τους Βιετναμέζους. Η εξαιρετικά αραιοκατοικημένη ανατολική περιφέρεια της χώρας βρέθηκε αμέσως στον κυκλώνα της αμερικανικής φάσης του πολέμου. Από εκεί άλλωστε περνούσαν τα ζωτικά μονοπάτια του Χο Τσι Μινχ. Η αμερικανική αεροπορία εξαπέλυε ασταμάτητους βομβαρδισμούς και η CIA κατάφερε να υποκινήσει ένα ισχυρό και ένοπλο αντικομμουνιστικό κίνημα ανάμεσα στους Χ'μονγκ. Δεν συναντάμε αξιοσημείωτες φρικαλεότητες σε μια σύγκρουση γενικώς άτονη και με διαλείμματα. Το 1975, οι κομμουνιστές ήλεγχαν τα τρία τέταρτα

των ανατολικών εδαφών της χώρας αλλά μονάχα το ένα τρίτο του πληθυσμού. Το υπόλοιπο, στο οποίο πρέπει να συμπεριλάβουμε περί τους 600.000 εσωτερικούς πρόσφυγες (ο ένας στους πέντε Λαοτινούς), κατοικούσε κοντά στον Μεκόνγκ, στα δυτικά.

Η κατάληψη της εξουσίας στα πλαίσια του νέου συσχετισμού δυνάμεων στην Ινδοκίνα υπήρξε ειρηνική: ένα είδος ασιατικού «πραξικοπήματος στυλ Πράγας». Ο πρώην πρωθυπουργός Σουβάννα Πούμα (ουδετερόφιλος) έγινε ειδικός σύμβουλος του νέου καθεστώτος, το οποίο εκπροσωπούσε ο πρίγκιπας Σουπανουβόνγκ, συγγενής του έκπτωτου βασιλιά. Η νεοσύστατη Λαϊκή Δημοκρατία ακολούθησε ωστόσο το βιετναμέζικο παράδειγμα: το σύνολο σχεδόν των υπαλλήλων του παλαιού καθεστώτος (περί τους 30.000) στάλθηκαν σε «σεμινάρια» –ή, καλύτερα, σε στρατόπεδα αναμόρφωσης–, συχνά στις επαρχίες του βορρά και της ανατολής, απομακρυσμένες, ανθυγιεινές και γειτονικές στο Βιετνάμ. Η παραμονή τους εκεί διαρκούσε πέντε χρόνια κατά μέσο όρο. Οι πιο σκληροτράχηλοι «εγκληματίες» (αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας), περί τους 3.000 συνολικά, εγκλείστηκαν στα στρατόπεδα «ειδικού καθεστώτος» των νήσων Ναμ Νγκουμ. Τα μέλη της τέως βασιλικής οικογένειας συνελήφθησαν το 1977 και ο τελευταίος διάδοχος του θρόνου πέθανε κρατούμενος. Οφείλουμε επίσης να λάβουμε υπόψη ότι πολλοί ήταν αυτοί που εγκατέλειψαν τη χώρα, χωρίς να λείπουν και εδώ τα δράματα· γιατί συχνά οι φυγάδες δεχόντουσαν τα πυρά των συνοριακών φρουρών.

Η βασική πρωτοτυπία σε σχέση με το βιετναμέζικο μοντέλο βρίσκεται ωστόσο στην πεισματική μακροχρόνια δράση ενός αντικομμουνιστικού αντάρτικου μερικών χιλιάδων μαχητών, Χ'μονγκ στην πλειοψηφία τους. Το 1977, ήταν τέτοια η ανησυχία της κεντρικής εξουσίας στην πρωτεύουσα Βιεντιάν ώστε να καταφύγει στο βομβαρδισμό των ανταρτών με αεροπλάνα. Υπάρχουν επίμονες μαρτυρίες για «κίτρινες βροχές», χημικές ή βακτηριολογικές, όμως είναι κάτι που δεν επιβεβαιώθηκε ποτέ στ' αλήθεια. Αυτό πάντως που θεωρείται βέβαιο είναι ότι το αντικομμουνιστικό αντάρτικο, που απετέλεσε συνέχεια της κινητοποίησης των Χ'μονγκ στη διάρκεια του πολέμου, βρισκόταν στη ρίζα των μαζικών αναχωρήσεων από τη χώρα. Ήδη από το 1975, ατέλειωτες φάλαγγες Χ'μονγκ έπαιρναν το δρόμο για την Ταϊλάνδη. Υπήρξε τουλάχιστον μία ένοπλη σύγκρουση με τον κομμουνιστικό στρατό και συνολικά οι πρόσφυγες επικαλούνται γύρω στα 45.000 θύματα (δολοφονημένους ή νεκρούς από ασιτία) κατά τη διάρκεια αυτών των μετοικεσιών· ο παραπάνω αριθμός δεν έχει εξακριβωθεί. Το 1991, 55.000 Λαοτινοί, εκ των οποίων 45.000 ορεσίβιοι (οι περισσότεροι Χ'μονγκ), βρίσκονταν ακόμη σε ταϊλανδικά στρατόπεδα, εν αναμονή ενός οριστικού προορισμού υποδοχής τους (ορισμένοι βρήκαν καταφύγιο στη γαλλική Γουιάνα)...

Αρκετές εκκαθαρίσεις, αν και αναίμακτες, έπληξαν επίσης τα κορυφαία στελέχη του κράτους και του Κόμματος το 1979, όταν επήλθε η ρήξη με την Κίνα και το 1990, όταν ορισμένοι μπήκαν στον πειρασμό για μια εξέλιξη παρόμοια με της Ανατολικής Ευρώπης. Η αναχώρηση κάπου 50.000 Βιετναμέζων στρατιωτών, το 1988, κατόπιν μια οικονομική φιλελευθεροποίηση και το ξανάνοιγμα των συνόρων με την Ταϊλάνδη χαλάρωσαν την ατμόσφαιρα. Δεν υπάρχουν πια πολιτικοί κρατούμενοι και η κομμουνιστική προπαγάνδα είναι διακριτική. Ωστόσο, μονάχα μερικές χιλιάδες πρόσφυγες επέστρεψαν οριστικά στη χώρα του «ενός εκατομμυρίου ελεφάντων». Η σύσφιξη των δεσμών ανάμεσα σε μια φτωχή και καθυστερημένη χώρα και σε μια σφύζουσα, ακόμη και ευκατάστατη, διασπορά είναι ένα ουσιαστικό στοίχημα για το μέλλον του Λάος[383].

3

Καμπότζη: στη χώρα του αδιανόητου εγκλήματος

«Οφείλουμε να δώσουμε μια εικόνα αγνή και τέλεια της ιστορίας του Κόμματος».

ΠΟΛ ΠΟΤ[384]

Από τον Μάο Τσε Τουνγκ έως τον Πολ Ποτ η συγγένεια είναι ολοφάνερη. Εδώ όμως θίγουμε το πρώτο από αυτά τα παράδοξα που καθιστούν τόσο δύσκολη την ανάλυση, κι ακόμη πιο δύσκολη την κατανόηση της επανάστασης των Ερυθρών Χμερ, που είχε τη μορφή ενός μακάβριου ανεμοστρόβιλου. Ο Καμποτζιανός τύραννος, μες στην αδιαμφισβήτητη μετριότητά του, δεν αποτελεί παρά ένα χλομό αντίγραφο του ιδιότροπου και καλλιεργημένου δικτάτορα του Πεκίνου, που στο κάτω-κάτω στάθηκε ικανός να ιδρύσει στην πολυπληθέστερη χώρα του πλανήτη –και χωρίς αποφασιστική εξωτερική βοήθεια– ένα καθεστώς η βιωσιμότητα του οποίου δεν έχει ακόμη εξαντληθεί. Από την άλλη, η κινεζική Πολιτιστική Επανάσταση και το Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός μπορούν να θεωρηθούν χλομές απόπειρες, προπαρασκευαστικά σχέδια αυτού που θα μείνει πιθανόν στην ιστορία ως η πιο ριζοσπαστική απόπειρα κοινωνικού μετασχηματισμού όλων των εποχών: της εφαρμογής του ολοκληρωτικού κομμουνισμού *εδώ και τώρα*, χωρίς αυτή τη μακρά μεταβατική περίοδο που έμοιαζε να αποτελεί ένα από τα θεμέλια της μαρξιστικής-λενινιστικής ορθοδοξίας. Η κατάργηση του νομίσματος, η ολοκληρωτική κολεκτιβοποίηση σε λιγότερο από δύο χρόνια, η εξαφάνιση των κοινωνικών διαφοροποιήσεων με την εξόντωση του συνόλου των κατεχουσών τάξεων, των διανοουμένων και των εμπόρων, το ξεπέρασμα του χιλιόχρονου ανταγωνισμού ανάμεσα στην ύπαιθρο και τις πόλεις με την κατάργηση, μέσα σε μια εβδομάδα, των τελευταίων. Δεν χρειαζόταν παρά να το επιθυμείς πάρα πολύ και ο παράδεισος θα κατέβαινε στη γη: ο Πολ Ποτ πίστευε χωρίς αμφιβολία πως θα ανυψωνόταν ακόμη περισσότερο από τους δοξασμένους του προγόνους –τον Μαρξ, τον Λένιν, τον Στάλιν, τον Μάο– και πως η επανάσταση του 21ου αιώνα θα μιλούσε χμερ, όπως εκείνη του 20ού μιλούσε ρώσικα και ύστερα κινέζικα.

Όμως τα χνάρια που θα αφήσουν στην Ιστορία οι Ερυθροί Χμερ[385] είναι ολότελα ματωμένα. Αρκεί να διαβάσει κανείς την άφθονη βιβλιογραφία σχετικά με αυτό το ακραίο πείραμα: ανεξάρτητα από τις μαρτυρίες όσων γλίτωσαν ή τις αναλύσεις των ερευνητών, η μοναδική ουσιαστική ερώτηση είναι το γιατί και το πώς μιας τέτοιας φρίκης. Από αυτή την άποψη ο καμποτζιανός[386] κομμουνισμός διαφέρει και υπερβαίνει όλους τους άλλους. Ανάλογα με την οπτική γωνία θέασης, κάποιοι θα διαπιστώσουν ότι αποτελεί ακραία, περιθωριακή και εξωφρενική περίπτωση –άλλωστε και η

βραχύτητα της άσκησης της εξουσίας (τρία χρόνια και οχτώ μήνες) ενισχύει τα παραπάνω–, και κάποιοι ότι αντιπροσωπεύει την καρικατούρα, παράδοξη αλλά αποκαλυπτική, ορισμένων θεμελιωδών χαρακτηριστικών του κομμουνιστικού φαινομένου. Η συζήτηση δεν έχει κλείσει, πολύ περισσότερο που οι ηγέτες των Ερυθρών Χμερ, φειδωλοί σε λόγια και γραπτά, μας είναι ελάχιστα γνωστοί και τα αρχεία των διαδοχικών τους μεντόρων –Βιετναμέζων και Κινέζων– εξακολουθούν να παραμένουν απρόσιτα.

Παρ' όλα αυτά ο φάκελος είναι ογκώδης: αν και άργησε να ενταχθεί στον κομμουνισμό, η Καμπότζη υπήρξε επίσης η πρώτη χώρα που αποκολλήθηκε από το άρμα του (1979), τουλάχιστον όσον αφορά τη ριζοσπαστική μορφή του. Και η παράξενη «Λαϊκή Δημοκρατία» που τον διαδέχθηκε, στη διάρκεια της δεκαετούς βιετναμικής στρατιωτικής κατοχής, βρήκε το μοναδικό ιδεολογικό της θεμέλιο (μια και ο σοσιαλισμός ήταν εντελώς ανυπόληπτος εξαιτίας των προηγηθέντων) στην καταδίκη της «γενοκτονικής κλίκας των Πολ Ποτ-Ιένγκ Σάρυ»[387]. Τα θύματα (ορισμένα είχαν καταφύγει στο εξωτερικό) ενθαρρύνθηκαν να μιλήσουν (και το κάνουν ευχαρίστως μόλις τους το ζητήσουν), και οι ερευνητές, ως ένα βαθμό, να εργαστούν. Η εγκαθίδρυση ενός πλουραλιστικού πολιτικού καθεστώτος[387α] υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών, το 1992, που ακολουθήθηκε από την παραχώρηση ερευνητικών κονδυλίων από το αμερικανικό Κογκρέσο για το Πρόγραμμα της Γενοκτονίας στην Καμπότζη, το οποίο κατευθύνει το Πανεπιστήμιο Yale, διευκολύνει τις υλικές προϋποθέσεις. Αντιθέτως, η βούληση για «συμφιλίωση» ανάμεσα στους Καμποτζιανούς, που φτάνει μέχρι του σημείου της επανένταξης των τελευταίων Ερυθρών Χμερ στο πολιτικό παιχνίδι, τείνει να προκαλέσει μια ανησυχητική αμνησία στην ελίτ της χώρας, η οποία ζητεί με επιμονή το κλείσιμο του Μουσείου της Γενοκτονίας (πρώην κεντρικής φυλακής) και το μπάζωμα των ανασκαμμένων ομαδικών τάφων.

Σήμερα γνωρίζουμε αρκετά καλά αυτό που έζησαν οι Καμποτζιανοί την περίοδο 1975-1979, μόλο που μένουν πολλά να γίνουν στον τομέα των ποσοτικών υπολογισμών, των τοπικών διαφορών, των ακριβών χρονολογιών και των διαδικασιών με τις οποίες λαμβάνονταν οι αποφάσεις στους κόλπους του κομμουνιστικού κόμματος της Καμπουτσέας (ΚΚΚ). Ωστόσο, αυτά που ξέρουμε είναι αρκετά για να δικαιώσουμε πλήρως τις πρώιμες κραυγές προειδοποίησης του Φρανσουά Πονσώ[388] οι οποίες, όπως και εκείνες του Simon Leys πριν απ' αυτόν, ενόχλησαν τόσο πολύ τον κομφορμισμό των διανοουμένων της Αριστεράς που αρνούνταν τότε να τις ακούσουν[389]. Όταν πια άρχισαν να αναγνωρίζονται ως αληθινές, εν μέρει χάρη στους Βιετναμέζους κομμουνιστές, οι «πικρές αφηγήσεις» για την τρομοκρατία των Ερυθρών Χμερ έπαιξαν έναν διόλου ευκαταφρόνητο ρόλο στην κρίση του κομμουνισμού και του μαρξισμού στη Δύση. Όπως εκείνοι οι Εβραίοι που κινητοποίησαν και τις στερνές τους δυνάμεις ώστε να μάθει όλος ο κόσμος τι ήταν η *Shoah*, η μαρτυρία αποτέλεσε τον υπέρτατο σκοπό και το κίνητρο ορισμένων Καμποτζιανών οι οποίοι, αψηφώντας τα πάντα, κατάφεραν να διαφύγουν: η επιμονή τους απέφερε καρπούς. Σήμερα, ολόκληρη η ανθρωπότητα οφείλει να ξαναπάρει τη δάδα τους, αυτή για παράδειγμα ενός Πιν Γιατάυ που περιπλανιόταν έναν μήνα στη ζούγκλα, μόνος, πεινασμένος, «για να καταθέσω τη μαρτυρία μου για τη γενοκτονία στην Καμπότζη, να περιγράψω όσα υποφέραμε, να διηγηθώ για το πώς κάποιοι είχαν σχεδιάσει την εν ψυχρώ θανάτωση χιλιάδων ανθρώπων, γερόντων, γυναικών, παιδιών... Για το πώς ρημάχτηκε η χώρα και βυθίστηκε ξανά στην προϊστο-

ρική εποχή, για τους κατοίκους της που βασανίστηκαν... Ήθελα να ζήσω για να ικετέψω τον κόσμο να βοηθήσει όσους είχαν επιβιώσει να γλιτώσουν από την ολοκληρωτική εξόντωση»[390].

Η ανέλιξη της φρίκης

Παρά τον καχύποπτο εθνικισμό τους, οι αντικειμενικοί Καμποτζιανοί αναγνωρίζουν ότι η χώρα τους έπεσε βασικά θύμα του εαυτού της: μιας μικρής ομάδας ιδεολόγων που πήρε πολύ άσχημο δρόμο και μιας παραδοσιακής και τραγικά ανίκανης ελίτ. Παρόμοιο κοκτέιλ δεν είναι τόσο ασυνήθιστο, στην Ασία ή αλλού· ωστόσο δεν οδηγεί παρά σπανίως σε επαναστάσεις. Σε αυτό το σημείο ο συνδυασμός της συγκεκριμένης γεωγραφικής θέσης (η εκτεταμένη μεθόριος με το Βιετνάμ και το Λάος) και της ιστορικής συγκυρίας (ο πόλεμος στο Βιετνάμ, που κλιμακώνεται ραγδαία μετά το 1964) ρίχνει το αναμφίβολα αποφασιστικό του βάρος.

Ένας εμφύλιος πόλεμος (1970-1975)[391]

Το Βασίλειο των Χμερ, γαλλικό προτεκτοράτο από το 1863, είχε σχεδόν καταφέρει να αποφύγει τον πόλεμο της Ινδοκίνας (1946-1954). Τη στιγμή όπου οι αντάρτες που συνδέονταν με το Βιετ-Μινχ άρχισαν να οργανώνονται, το 1953, ο βασιλιάς Σιχανούκ αποδυόταν σε μια ειρηνική «σταυροφορία για την ανεξαρτησία» –που διευκολυνόταν από τις φιλικές του σχέσεις με το Παρίσι– και η οποία, στεφόμενη με επιτυχία, «τραβούσε το χαλί» κάτω απ' τα πόδια των αντιπάλων του της Αριστεράς. Όμως, μπροστά στη σύγκρουση των Βιετναμέζων κομμουνιστών και των ΗΠΑ, το υπερβολικά λεπτεπίλεπτο παιχνίδι ισορροπιών που ακολούθησε προκειμένου να διαφυλάξει την ουδετερότητα της Καμπότζης τελικά του κόστισε τη δυσπιστία όλων στο εξωτερικό και την αυξανόμενη έλλειψη κατανόησης στο εσωτερικό.

Τον Μάρτιο του 1970, η ανατροπή του πρίγκιπα από την ίδια του την κυβέρνηση και τη Βουλή, με τις ευλογίες της CIA (που ωστόσο απ' ό,τι φαίνεται δεν την είχε οργανώσει), δεν θα έριχνε ολόκληρη τη χώρα στη δίνη του πολέμου αν δεν συνοδευόταν από τα τρομερά πογκρόμ κατά της βιετναμέζικης μειονότητας (κάπου 450.000 άτομα, εκ των οποίων τα δύο τρίτα αναγκάστηκαν να καταφύγουν στο Νότιο Βιετνάμ), την πυρπόληση των βιετναμέζικων κομμουνιστικών πρεσβειών και τελικά το τελεσίγραφο (αν και εντελώς ανώφελο) που διέτασσε τα «ξένα στρατεύματα» να εγκαταλείψουν τη χώρα. Το Ανόι, που ξαφνικά βρέθηκε να μην έχει άλλο χαρτί να παίξει στην Καμπότζη εκτός από τους Ερυθρούς Χμερ, επέλεξε να τους υποστηρίξει με όλες του τις δυνάμεις (με όπλα, συμβούλους, στρατιωτική εκπαίδευση στο Βιετνάμ), και στο μεταξύ να κυριεύσει το μεγαλύτερο μέρος της χώρας επ' ονόματί τους, ή μάλλον επ' ονόματι του Σιχανούκ, ο οποίος είχε τόσο εκμανεί από την ταπείνωση που είχε υποστεί ώστε να συμμαχήσει με τους χειρότερους εχθρούς του –τους εγχώριους κομμουνιστές– που βιάστηκαν να του στρώσουν το κόκκινο χαλί, με την ευλογία του Πεκίνου και του Ανόι, χωρίς βέβαια να του παραχωρήσουν ούτε σπιθαμή αληθινού ελέγχου της εσωτερικής αντίστασης. Έτσι λοιπόν, κομμουνιστές επισήμως «βασιλό-

φρονες» βρέθηκαν να μάχονται εναντίον της κατ' όνομα «Δημοκρατίας» των Χμερ[392]. Η τελευταία, που υστερούσε στρατιωτικά απέναντι στο Βόρειο Βιετνάμ ενώ αποδείχτηκε και ανίκανη να προσποριστεί τη μεγάλη δυσαρέσκεια κατά του Σιχανούκ των αστικών και μεσοαστικών τάξεων καθώς και των διανοουμένων, αναγκάστηκε σύντομα να καλέσει σε βοήθεια τους Αμερικανούς (βομβαρδισμοί, εξοπλισμοί, σύμβουλοι) και να δεχτεί την ανώφελη επέμβαση του νοτιοβιετναμικού πεζικού.

Μετά την παταγώδη αποτυχία της επιχείρησης Chenla-II, η οποία στις αρχές του 1972 κατέληξε στον αποδεκατισμό των καλύτερων κυβερνητικών μονάδων, ο πόλεμος μεταβλήθηκε σ' έναν μακρό επιθανάτιο ρόγχο, με τον κλοιό να στενεύει αδιάκοπα γύρω από τις βασικές αστικές ζώνες, που ανεφοδιάζονταν και συνδέονταν με τον έξω κόσμο αποκλειστικά μέσω της αεροπορικής οδού. Ωστόσο, αυτή η μάχη οπισθοφυλακών υπήρξε ολέθρια, φονική και προπάντων αποσταθεροποιητική για έναν πληθυσμό που, αντιθέτως με τους Βιετναμέζους, δεν είχε γνωρίσει ποτέ τίποτα παρόμοιο. Τα αμερικανικά βομβαρδιστικά, ιδιαιτέρως, έριξαν μια βροχή 540.000 τόνων εκρηκτικών στις πολεμικές ζώνες, τα μισά εκ των οποίων τους έξι τελευταίους μήνες πριν την απαγόρευσή τους από το Κογκρέσο (Αύγουστος 1973). Επιβράδυναν έτσι την προέλαση των Ερυθρών Χμερ, όμως εξασφάλισαν για λογαριασμό των τελευταίων τη συμπαράταξη πολλών κατοίκων της υπαίθρου εξαιτίας του μίσους εναντίον των ΗΠΑ, αποσταθεροποίησαν ακόμη περισσότερο τη χώρα λόγω του κύματος των προσφύγων προς τις πόλεις (τουλάχιστον του ενός τρίτου των 8.000.000 Καμποτζιανών)[393], διευκόλυναν στη συνέχεια την απομάκρυνσή τους μετά τη νίκη των Ερυθρών Χμερ και τελικά τους επέτρεψαν να μεταχειρίζονται ένα χοντρό ψέμα σαν μόνιμο μότο της προπαγάνδας τους: «Νικήσαμε την πρώτη δύναμη του κόσμου, συνεπώς θα θριαμβεύσουμε ενάντια σε κάθε αντίσταση, της φύσης, των Βιετναμέζων κ.λπ.»[394]

Η κατάκτηση της Πνομ Πενχ στις 17 Απριλίου 1975, καθώς και των τελευταίων πιστών στην κυβέρνηση πόλεων, ήταν αναμενόμενη σε τέτοιο βαθμό που ακόμη και οι ηττημένοι την υποδέχτηκαν με σχεδόν γενική ανακούφιση. Πίστευαν ότι τίποτα χειρότερο δεν υπήρχε από αυτόν τον αποτρόπαιο και άχρηστο πόλεμο. Και όμως... Οι Ερυθροί Χμερ δεν περίμεναν τη νίκη τους για να φανερώσουν την απίστευτη ροπή τους στη βία και στα πιο ακραία μέτρα. Μόλις «απελευθερώθηκε», η χώρα γέμισε με «Κέντρα αναμόρφωσης», που ξεχώριζαν ολοένα και λιγότερο από τα «Κέντρα φυλάκισης», που κατά κανόνα προορίζονταν για τους πιο σκληροτράχηλους «εγκληματίες». Στην αρχή συγκροτήθηκαν ολοφάνερα με βάση το πρότυπο των στρατοπέδων αιχμαλώτων του Βιετ-Μινχ της δεκαετίας του 1920, και, όπως εκείνα, προορίζονταν κυρίως για τους αιχμαλώτους του στρατού του Λον Νολ. Δεν γινόταν λόγος για εφαρμογή των συμφωνιών της Γενεύης, μια και οι κυβερνητικοί θεωρούνταν πρώτα «προδότες» κι ύστερα στρατιώτες. Ωστόσο, στο Βιετνάμ δεν είχαν συμβεί προγραμματισμένες σφαγές κρατουμένων, ούτε Γάλλων ούτε αυτοχθόνων. Στην Καμπότζη, αντιθέτως, γενικεύτηκε το πιο αυστηρό καθεστώς, και φαίνεται πως από την αρχή ήταν αποφασισμένο ότι φυσιολογική μοίρα ενός κρατουμένου ήταν ο θάνατος. Ένα μεγάλο στρατόπεδο, δυναμικότητας χιλίων κρατουμένων, μελετήθηκε από τον Ανρί Λοκάρ[395]. Δημιουργήθηκε το 1971 ή το 1972 και εκεί έριχναν τους στρατιώτες του εχθρού καθώς και τις οικογένειές τους (αληθινές ή υποτιθέμενες), περιλαμβανομένων των παιδιών, όπως και βουδιστές μοναχούς, «ύποπτους» ταξιδιώτες κ.λπ. Η κακομεταχείριση, το καθεστώς της πείνας και οι αρρώστιες εξόντωσαν ραγδαία την πλειονότητα των κρατουμένων

και *όλα* τα παιδιά. Οι εκτελέσεις ήταν πολυάριθμες: μέχρι και τριάντα κάθε βράδυ[396].

Άλλες πηγές μάς πληροφορούν για τη σφαγή μιας δεκαριάς χιλιάδων ατόμων όταν καταλήφθηκε η αρχαία βασιλική πρωτεύουσα Ουντόνγκ, το 1974[397]. Οι μαζικές εκτοπίσεις πολιτών εγκαινιάστηκαν το 1973: περί τους 40.000 μεταφέρθηκαν από την επαρχία του Τακέο προς τις μεθοριακές ζώνες με το Βιετνάμ – πολλοί δραπέτευσαν προς την Πνομ Πενχ. Όταν απέτυχε η εκτρωματική απόπειρα κατάληψης της πόλης Κόμπονγκ Τσαμ, χιλιάδες κάτοικοί της υποχρεώθηκαν να ακολουθήσουν τους Ερυθρούς Χμερ στην οπισθοχώρησή τους[398]. Η Κρατιέ, πρώτη σημαντική πόλη που κατακτήθηκε, εκκενώθηκε ολοσχερώς από τον πληθυσμό της. Το 1973 σημαδεύτηκε επίσης από μια αποφασιστική για τη χειραφέτηση από το Βόρειο Βιετνάμ στιγμή. Δυσαρεστημένο από την άρνηση του ΚΚ Καμπότζης να συνδράμει στη διαδικασία της συμφωνημένης αποχώρησης των Αμερικανών (συμφωνίες του Παρισιού, Ιανουάριος 1973), το Βόρειο Βιετνάμ μείωσε κατά πολύ τη βοήθειά του. Ωστόσο, έτσι ελαττώθηκαν και τα μέσα πίεσης που διέθετε· έτσι η ομάδα του Πολ Ποτ[399] επωφελήθηκε για να αρχίσει το ξεπάστρεμα των επιζώντων «Χμερ Βιετ-Μινχ» – βετεράνων αντιστασιακών κατά των Γάλλων (περίπου 1.000.000), οι οποίοι είχαν καταφύγει στο Ανόι μετά τις συμφωνίες της Γενεύης και οι οποίοι επέστρεφαν τώρα στην Καμπότζη[400]. Με την εμπειρία τους, με τους δεσμούς τους με το ΚΚ του Βιετνάμ, αντιπροσώπευαν μια εναλλακτική λύση απέναντι στους ντόπιους ηγέτες, οι οποίοι είχαν ουσιαστικά ασπαστεί τον κομμουνισμό *μετά* τον πόλεμο της Ινδοκίνας και/ή στη Γαλλία, τον καιρό που ήταν φοιτητές· μάλιστα αρκετοί είχαν ξεκινήσει τον κομματικό τους βίο στο γαλλικό ΚΚ[401]. Από εκείνη τη στιγμή, ξαναγράφουν την ιστορία και επιβάλλουν το δόγμα ενός ΚΚ της Καμπότζης που ιδρύθηκε το 1960 κι όχι, όπως ήταν η αλήθεια, το 1951, με βάση το ΚΚ της Ινδοκίνας, ηγέτη τον Χο Τσι Μινχ και επικεντρωμένο στο Βιετνάμ. Έτσι αφαιρούν κάθε ιστορική νομιμότητα από τους κομμουνιστές του «'51», οι οποίοι στο εξής καταδιώκονται και δημιουργούν τεχνητά μια συνέχεια με το ΚΚ του Βιετνάμ. Οι πρώτες σοβαρές εχθροπραξίες ανάμεσα στα βιετναμέζικα στρατεύματα και τους Ερυθρούς Χμερ φαίνεται επίσης να χρονολογούνται από το 1973[401α].

Εκτοπίσεις και κοινωνική κατάτμηση του πληθυσμού (1975-1979)

Η ολοκληρωτική εκκένωση της Πνομ Πενχ[402] λίγο μετά τη νίκη, υπήρξε ωστόσο ένα απροσδόκητο σοκ τόσο για τους κατοίκους της όσο και για την παγκόσμια κοινή γνώμη, που αντιλήφθηκε για πρώτη φορά ότι ασυνήθιστα γεγονότα εξελίσσονταν στην Καμπότζη, έστω κι αν οι κάτοικοι της πρωτεύουσας ήταν ακόμη πρόθυμοι να πιστέψουν τις δικαιολογίες που τους πρότειναν οι νέοι αφέντες, περί δήθεν προστασίας του πληθυσμού από ενδεχόμενους αμερικανικούς βομβαρδισμούς και εξασφάλισης του ανεφοδιασμού τους σε τρόφιμα. Η εκκένωση των πόλεων, που πιθανότατα θα μείνει στην Ιστορία ως η «υπογραφή» του καθεστώτος, υπήρξε εντυπωσιακή, αλλά όπως φαίνεται δεν κόστισε υπερβολικά σε ζωές. Επρόκειτο, εκείνη την εποχή, για ανθρώπους που λίγο-πολύ ήταν υγιείς και καλοθρεμμένοι και οι οποίοι μπόρεσαν να πάρουν μαζί τους μερικές εφεδρείες (και μέσα συναλλαγής, όπως χρυσάφι, κοσμήματα... και δολάρια)[403]. Εκείνες τις ώρες δεν διαπράττονται συστηματικές αγριότητες, αν και δεν λείπουν οι δύστροποι που τυφεκίζονται «για παραδειγματισμό» ή οι εκτελέσεις

ηττημένων στρατιωτών. Οι εκτοπιζόμενοι δεν στερούνται κατά κανόνα των αγαθών τους, ούτε καν ερευνώνται. Τα άμεσα ή έμμεσα θύματα της εκκένωσης –τραυματίες ή εγχειρισμένοι που διώχτηκαν από τα νοσοκομεία, απομονωμένοι γέροντες ή άρρωστοι, επίσης αρκετές αυτοκτονίες, μερικές φορές ολόκληρων οικογενειών...– ανήλθαν ίσως σε καμιά δεκαριά χιλιάδες[404], σε σύνολο 2-3 εκατομμυρίων κατοίκων της πρωτεύουσας, και σε μερικές εκατοντάδες χιλιάδες για τις άλλες πόλεις (το 46% με 54% του συνολικού πληθυσμού ρίχτηκε στους δρόμους!)[405]. Όμως το ψυχικό τραύμα μένει ανεξίτηλο στη μνήμη των επιζώντων. Αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν σπίτια και περιουσίες σε λιγότερο από 24 ώρες, μόλο που ακόμη τους καθησύχαζαν τα τερατώδη ψέματα ότι δήθεν θα έφευγαν μονάχα για τρεις μέρες, ωστόσο πανικόβλητοι μες σ' έναν ανθρώπινο ανεμοστρόβιλο όπου ήταν εύκολο να χάσεις, μερικές φορές οριστικά, τους δικούς σου[406]. Αλύγιστοι στρατιώτες (*yothea*) που δεν χαμογελούσαν ποτέ τούς οδηγούσαν: στην πραγματικότητα η περιοχή προορισμού εξαρτιόταν από τη συνοικία αναχώρησης – αλίμονο για τις οικογένειες που βρίσκονταν χώρια εκείνη τη στιγμή. Οι άνθρωποι έζησαν την οδύνη σκηνών θανάτου και απόγνωσης, και σε γενικές γραμμές δεν έλαβαν καμιά βοήθεια (τροφή, ιατρικές φροντίδες...) από τους Ερυθρούς Χμερ στη διάρκεια μιας αργόσυρτης εξόδου που για ορισμένους θα κρατήσει εβδομάδες.

Ετούτη η πρώτη εκτόπιση αντιστοιχεί και σε μια πρώτη διαλογή των πρώην κατοίκων των πόλεων, σε κάποιες οδικές διασταυρώσεις. Ήταν υποτυπώδης και σε γενικές γραμμές βασιζόταν στις δηλώσεις των ιδίων: κατά τρόπο ανεξήγητο, τουλάχιστον από την άποψη του αστυνομικού ελέγχου[407], οι Ερυθροί Χμερ είχαν διατάξει την καταστροφή όλων των ταυτοτήτων, κάτι που επέτρεψε σε αναρίθμητους πρώην κρατικούς υπαλλήλους ή στρατιωτικούς να επινοήσουν ένα καινούργιο πρόσωπο και, με λίγη τύχη, να καταφέρουν να επιζήσουν[408]. Επρόκειτο, με το πρόσχημα ότι θα υπηρετούσαν το νέο καθεστώς στην πρωτεύουσα η ότι θα πήγαιναν να υποδεχτούν όπως άρμοζε τον Σιχανούκ, κατ' όνομα αρχηγό του κράτους μέχρι το 1976, να επιλεγούν όσο το δυνατόν περισσότεροι κρατικοί λειτουργοί, ανωτέρας και μεσαίας βαθμίδας, και πάνω απ' όλα αξιωματικοί του στρατού. Στην πλειοψηφία τους εκτελέστηκαν επιτόπου ή πέθαναν λίγο αργότερα στις φυλακές.

Η διαχείριση του πελώριου κύματος των κατοίκων των πόλεων δεν ήταν ακόμη μέσα στις δυνατότητες του αδύναμου μηχανισμού των Ερυθρών Χμερ, που εκτιμάται ότι το 1975 αριθμούσε γύρω στα 120.000 μέλη και συμπαθούντες (πρόσφατους, στην πλειονότητά τους), οι μισοί από τους οποίους ήταν μαχητές. Τους άφηναν λοιπόν να εγκαθίστανται όπου επιθυμούσαν (ή μπορούσαν), υπό τον όρο να έχουν τη συγκατάθεση του αρχηγού του χωριού. Η Καμπότζη δεν είναι ούτε πολύ μεγάλη ούτε πυκνοκατοικημένη και σχεδόν όλοι οι κάτοικοι των πόλεων είχαν κάποιους στενούς συγγενείς στην ύπαιθρο. Αρκετοί κατόρθωσαν να τους συναντήσουν, πράγμα που βελτίωσε τις πιθανότητές τους για επιβίωση, τουλάχιστον εφόσον δεν εκτοπίστηκαν εκ νέου. Συνολικά, η κατάσταση δεν ήταν υπερβολικά δύσκολη: συνέβαινε να σφάξουν οι χωρικοί μια αγελάδα προς τιμήν των εκτοπισμένων[409], και συχνά τους βοηθούσαν να εγκατασταθούν. Γενικότερα, και μέχρι την πτώση του καθεστώτος Πολ Ποτ, οι μαρτυρίες αναφέρονται τουλάχιστον με την ίδια συχνότητα σε σχέσεις αλληλοβοήθειας και ανταλλαγών όσο και εχθρότητας – προπάντων στην αρχή· λίγες ήταν οι περιπτώσεις σωματικής κακοποίησης κι απ' ό,τι φαίνεται δεν διαπράχθηκε καμιά αυθόρμητη δολοφονία[410]. Οι σχέσεις μοιάζουν ιδιαιτέρως φιλικές με τους *Khmers Loeu* (εθνοτική μειο-

νότητα των απομακρυσμένων περιοχών)[411]. Το γεγονός ότι αυτοί οι τελευταίοι, στα μέρη των οποίων οι Ερυθροί Χμερ είχαν δημιουργήσει τις πρώτες τους βάσεις, έχαιραν της ιδιαίτερης εύνοιας του καθεστώτος, τουλάχιστον μέχρι το 1977, μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι συχνά τεταμένες σχέσεις ανάμεσα στους νεοφερμένους και τους χωρικούς οφείλονταν στη φοβερή έλλειψη τροφής, όπου μια μπουκιά παραπάνω για τον έναν ίσως σήμαινε βασανιστική πείνα για τον άλλο: αυτού του είδους οι καταστάσεις δεν συνεισέφεραν ποτέ στον αλτρουισμό...[412]

Η συρροή των κατοίκων των πόλεων αναστάτωνε την αγροτική ζωή και το ισοζύγιο πόρων-κατανάλωσης. Στους εύφορους ορυζώνες της περιοχής 5 (βορειοδυτικά), στους 170.000 ντόπιους προστέθηκαν 210.000 νεοφερμένοι[413]! Επιπλέον, το ΚΚ Καμπότζης έκανε ό,τι μπορούσε για να βαθύνει το χάσμα ανάμεσα στους *Pracheachon Chah* –παλαιό λαό, ή λαό βάσης, που καμιά φορά αναφερόταν ως «70», επειδή βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο των Ερυθρών Χμερ από την έναρξη του πολέμου– και τους *Pracheachon Thmei* – νέο λαό, ή «75», ή ακόμη «17 Απριλίου»: Υποκίνησε το «ταξικό μίσος» των «προλετάριων -πατριωτών» εναντίον των «καπιταλιστών-λακέδων του ιμπεριαλισμού». Καθιέρωσε ένα διαφοροποιημένο σύστημα δικαιοσύνης: πιο συγκεκριμένα, μονάχα οι Παλαιοί, που ήταν μια μικρή μειοψηφία, είχαν ορισμένα δικαιώματα και ειδικότερα, στην αρχή, το δικαίωμα να καλλιεργούν ένα ιδιωτικό αγροτεμάχιο, κατόπιν να τρώνε με προτεραιότητα και κάπως καλύτερα στο υποχρεωτικό συσσίτιο· παρεμπιπτόντως, πού και πού, το δικαίωμα συμμετοχής σε «εκλογές» με έναν και μοναδικό υποψήφιο. Το *απαρτχάιντ* ήταν ολοκληρωτικό –απαγορευόταν η συνομιλία και σε κάθε περίπτωση ο γάμος– ακόμη και στο θέμα της κατοικίας: κάθε κοινωνική ομάδα περιοριζόταν σε μια συγκεκριμένη γειτονιά του χωριού[414].

Οι διαχωρισμοί πολλαπλασιάζονταν στο εσωτερικό καθεμιάς από τις δύο μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες. Στους Παλαιούς, έκαναν τα πάντα για να φέρουν αντιμέτωπους τους «φτωχούς αγρότες» με τους «γαιοκτήμονες», τους «πλούσιους αγρότες» και τους πρώην εμπόρους (η κολεκτιβοποίηση έγινε πολύ γρήγορα και ολοκληρωτικά). Στους Νέους, εκείνοι που δεν ήταν δημόσιοι υπάλληλοι, που δεν είχαν σπουδάσει, χωρίζονταν εντελώς από τους παλιούς υπηρέτες του κράτους και τους διανοούμενους. Η τύχη των δύο τελευταίων κατηγοριών ήταν σε γενικές γραμμές προδιαγεγραμμένη: λίγο-λίγο, και κατεβαίνοντας κάθε φορά πιο χαμηλά στην κοινωνική ιεραρχία, «εκκαθαρίζονταν», συχνά μέχρι την ολοσχερή εξαφάνιση· μάλιστα από το 1978 και μετά στις κατηγορίες αυτές περιλαμβάνονταν πολλές φορές γυναίκες και παιδιά.

Η αγροτοποίηση σχεδόν όλου του καμποτζιανού πληθυσμού δεν αρκούσε ωστόσο στους ηγέτες του ΚΚ Καμπότζης. Δεν είχαν περάσει λίγοι μήνες από την εγκατάστασή τους σε καινούργια εδάφη και το μεγαλύτερο τμήμα των Νέων υποχρεώθηκε να μετακινηθεί και πάλι, κι αυτή τη φορά δίχως να τους επιτραπεί να πάρουν το παραμικρό μαζί τους. Έτσι, μονάχα τον Σεπτέμβριο του 1975, αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες εγκατέλειψαν τις ζώνες της ανατολής και της νοτιοδυτικής χώρας για τα βορειοδυτικά[415]. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις τριών ή και τεσσάρων διαδοχικών εκτοπίσεων, χωρίς να υπολογίζουμε τα «εργατικά τάγματα» που απομάκρυναν, καμιά φορά για πολλούς μήνες, νεαρά άτομα και ενήλικες χωρίς μικρά παιδιά από τα χωριά εγκατάστασής τους. Τέσσερις ήταν οι στόχοι του καθεστώτος: η παρεμπόδιση οποιουδήποτε σταθερού δεσμού, πολιτικά απειλητικού, ανάμεσα στους Νέους και τους Παλαιούς, ακόμη

και μεταξύ των Νέων[416]· η «προλεταριοποίηση» των τελευταίων στους οποίους δεν επέτρεπαν να μεταφέρουν μαζί τους τα λιγοστά αγαθά τους[417] και δεν τους έδιναν τον απαραίτητο χρόνο να θερίσουν τη σοδειά τους· ο πλήρης έλεγχος των μετακινήσεων του πληθυσμού, ώστε να διευκολύνεται η χρησιμοποίησή του σε μεγάλα έργα και η αγροτική αξιοποίηση των βουνών και της αραιοκατοικημένης ζούγκλας στην περιφέρεια της χώρας· τέλος, και χωρίς καμιά αμφιβολία, η εξολόθρευση όσο το δυνατόν περισσότερων «άχρηστων στομάτων», γι' αυτό και οι νέες μετακινήσεις (πότε με τα πόδια, στην καλύτερη περίπτωση με κάρα ή με τρένα παραφορτωμένα και αργά που τα περίμενες μέχρι και μία εβδομάδα) υπήρξαν αφόρητα κουραστικές για ανθρώπους που ήδη ήταν υποσιτισμένοι και οι οποίοι δεν έβρισκαν φάρμακα, μια και τα τελευταία εξαντλούνταν ραγδαία.

Οι «εθελοντικές» μετακινήσεις αποτελούσαν μια ξεχωριστή περίπτωση. Συχνά προτεινόταν στους Νέους να «επιστρέψουν στα γενέθλια χωριά τους» ή να πάνε να δουλέψουν σε μια κοοπερατίβα λιγότερο σκληρή, λιγότερο ανθυγιεινή και με καλύτερη διατροφή. Χωρίς εξαίρεση, οι εθελοντές (συχνά πολυάριθμοι) αντιλαμβάνονταν ότι τους είχαν κοροϊδέψει και βρίσκονταν σε ένα περιβάλλον ακόμη πιο εφιαλτικό, πιο δολοφονικό. Ο Πιν Γιατάυ, θύμα και ο ίδιος, κατάφερε να αποκρυπτογραφήσει το μυστήριο: «Ήταν στην πραγματικότητα μια βολιδοσκόπηση για την ανίχνευση των ατομικιστών. [...] Ο κάτοικος της πόλης αποδείκνυε έτσι ότι δεν είχε απαλλαγεί από τις ενοχλητικές του ροπές. Έτσι αποκάλυπτε ότι όφειλε να υποστεί μια ακόμη πιο αυστηρή ιδεολογική μεταχείριση, σε ένα χωριό όπου οι συνθήκες ζωής ήταν δύσκολες και τραχιές. Βάζοντάς μας να δηλώσουμε εθελοντές, μας έβαζαν να καταγγείλουμε τους εαυτούς μας. Με αυτό τον αλάθητο τρόπο, οι Ερυθροί Χμερ ξετρύπωναν τους πιο ασταθείς εκτοπισμένους, εκείνους που ήταν οι λιγότερο ικανοποιημένοι με την τύχη τους»[418].

Η εποχή των εκκαθαρίσεων και των μεγάλων σφαγών (1976-1979)

Τα πράγματα εξελίσσονταν λες και η μανία ταξινόμησης και εξόντωσης που είχε επιβληθεί στην κοινωνία έφτανε σιγά-σιγά μέχρι την κορυφή της εξουσίας. Είδαμε ότι οι αυθεντικοί «βιετναμόφιλοι» και ο Χου Γιουν είχαν εξοντωθεί από νωρίς. Οι διπλωμάτες της «βασιλικής οικογένειας», που δεν ήταν άπαντες κομμουνιστές, ανακλήθηκαν τον Δεκέμβριο του 1975, κι όλοι τους, εκτός από δύο, βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν[419]. Ωστόσο, σε ένα ΚΚ που μοιάζει να μην έχει ποτέ του γνωρίσει την ομαλή λειτουργία, οι υποψίες για προδοσία τροφοδοτούνταν από την αρκετά μεγάλη αρχική αυτονομία των διαφόρων περιοχών (ο στρατός ενοποιήθηκε *μετά* τις 17 Απριλίου), καθώς και από τις πασιφανείς αποτυχίες στον τομέα της οικονομίας και τελικά, μετά το 1978, από τις αντεπιθέσεις που επιχειρούσαν με ευκολία οι Βιετναμέζοι στα σύνορα.

Μετά από τη σύλληψη, τον Σεπτέμβριο του 1976, του Κέο Μέας, υπ. αριθμόν 6 στην ιεραρχία του Κόμματος, η τελευταία βρέθηκε να καταβροχθίζεται εκ των έσω με συνεχώς επιταχυνόμενο ρυθμό. Δεν υπήρξαν ποτέ δίκες, ούτε καν ξεκάθαρες κατηγορίες, και όλοι όσοι φυλακίζονταν εκτελούνταν ύστερα από φριχτά βασανιστήρια. Μονάχα από τις «ομολογίες» τους μπορούμε να μαντέψουμε για τι ακριβώς κατηγορούνταν, όμως οι αποκλίσεις από τη γραμμή του Πολ Ποτ δεν είναι πάντα σαφείς. Επρόκειτο αναμφίβολα για την πρόθεση να «συντριβούν» όλοι όσοι η προσωπική τους

ακτινοβολία, η παραμικρή ένδειξη ανεξαρτησίας πνεύματος ή ο παλιός τους σύνδεσμος με το ΚΚ του Βιετνάμ (και ακόμη περισσότερο με την κινεζική «συμμορία των Τεσσάρων», όπως ο Χου Νιμ), θα μπορούσε ενδεχομένως μια μέρα να απειλήσει την πρωτοκαθεδρία του Πολ Ποτ[420]. Η παράνοια του καμποτζιανού καθεστώτος κάνει να φαίνονται μπροστά της απλές καρικατούρες οι χειρότερες ακρότητες του σταλινισμού. Έτσι, στη διάρκεια της επιμόρφωσης των στελεχών του Κόμματος, λίγο μετά την έναρξη των εκκαθαρίσεων, το «Κέντρο» κηρύσσει, συμπερασματικά, «μια αδυσώπητη και ανελέητη, μέχρι θανάτου, μάχη κατά του ταξικού εχθρού [...], και ιδιαιτέρως μέσα στις γραμμές μας»[421]. Το μηνιαίο κομματικό έντυπο, *Tung Padevat* (Επαναστατικές σημαίες), γράφει τον Ιούλιο του 1978: «Παντού μες στις γραμμές μας υπάρχουν εχθροί, στο κέντρο, στο γενικό επιτελείο, στις επαρχίες, στα χωριά»[422]. Κι ωστόσο, εκείνη την εποχή, πέντε από τους δεκατρείς ιθύνοντες του Οκτωβρίου του 1975 είχαν κιόλας εκτελεστεί, καθώς και η πλειοψηφία των γραμματέων των τοπικών κομματικών οργανώσεων. Δύο από τα επτά μέλη της νέας ηγεσίας του 1978 εξοντώθηκαν πριν από τον Ιανουάριο του 1979. Οι εκκαθαρίσεις αυτοσυντηρούνται: αρκούν τρεις καταγγελίες ότι κάποιος είναι «πράκτορας της CIA» για να συλληφθεί – εξ ου και η λύσσα των ανακριτών να υποχρεώνουν τα «μεγάλα ψάρια» να συντάσσουν τη μια ομολογία μετά την άλλη (επτά διαδοχικές για τον Χου Νιμ), όποιο μέσο κι αν χρησιμοποιείται...[423] Οι φανταστικές συνωμοσίες εξαπλώνονται αδιάκοπα, τα «δίκτυα» διασταυρώνονται. Το λυσσαλέο μίσος κατά του Βιετνάμ συντελεί στην απώλεια κάθε αίσθησης πραγματικότητας: ένας γιατρός κατηγορείται ότι ήταν μέλος της «βιετναμέζικης CIA»· υποτίθεται ότι είχε στρατολογηθεί στο Ανόι το 1956 από έναν Αμερικανό πράκτορα μεταμφιεσμένο σε τουρίστα[424]. Οι εκκαθαρίσεις πλήττουν και τους εργατικούς συνεταιρισμούς: σε μία και μόνο περιφέρεια, εκτιμάται ότι 40.000 σε σύνολο 70.000 κατοίκων είναι πιθανότατα «προδότες συνεργαζόμενοι με τη CIA»[425].

Ωστόσο, η όλη επιχείρηση πήρε διαστάσεις γενοκτονίας μόνο στη ζώνη της ανατολής. Το εχθρικό Βιετνάμ ήταν κοντά, και ο στρατιωτικός και πολιτικός ηγέτης Σάο Πιμ, είχε οργανώσει μια στέρεη τοπική βάση εξουσίας. Τον Μάιο-Ιούνιο του 1978, μια εξέγερση τοπικών στελεχών –μοναδικό φαινόμενο– κατά του Κέντρου εξελίσσεται σε εμφύλιο σύντομης διάρκειας. Ήδη από τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς, 409 στελέχη της ανατολής είχαν εγκλειστεί στην κεντρική φυλακή του Τουόλ Σλενγκ. Τον Ιούνιο, βλέποντας ότι είναι χαμένος, ο Σάο Πίμ αυτοκτονεί· η γυναίκα του και τα παιδιά του σφαγιάζονται την ώρα της κηδείας. Μερικά απομεινάρια οπλισμένων ομάδων αποπειράθηκαν να στασιάσουν και κατόπιν πέρασαν στο Βιετνάμ όπου συνέστησαν την εμβρυακή οργάνωση του Ενωμένου Μετώπου για την Εθνική Σωτηρία, που αργότερα θα συνοδεύσει το στρατό του Ανόι στην Πνομ Πενχ. Τη στιγμή που το Κέντρο θριάμβευε, καταδίκασε σε θάνατο τους «Βιετναμέζους που δρούσαν στα ένοπλα σώματα των Χμερ», δηλαδή τους κατοίκους της ανατολής. Από τον Μάιο ώς τον Δεκέμβριο του 1978 σφαγιάστηκαν 100.000-250.000 άτομα (σε συνολικό πληθυσμό 1.700.000) –αρχίζοντας από τους νέους και τους μαχητές– μεταξύ των οποίων π.χ. το σύνολο των 120 οικογενειών (700 άτομα) του χωριού του Σάο Πιμ. Σε ένα άλλο χωριό, επέζησαν επτά σε σύνολο δεκαπέντε οικογενειών, από τις οποίες οι δώδεκα εξαφανίστηκαν από προσώπου γης[426]. Μετά τον Ιούλιο, οι επιζώντες φορτώθηκαν σε καμιόνια, τρένα και πλοιάρια και εκτοπίστηκαν σε άλλες ζώνες όπου προορίζονταν να εξοντωθούν προοδευτικά (άλλωστε χιλιάδες δολοφονήθηκαν κατά τη μεταφορά). Τους φορούσαν μπλε ρούχα

(παραγγελμένα στην Κίνα, που έφταναν με ειδικά μεταγωγικά αεροπλάνα), ενώ η επίσημη «στολή» του καθεστώτος ήταν μαύρη. Και σταδιακά, χωρίς πολλά-πολλά, και γενικά χωρίς να το αντιλαμβάνονται οι άλλοι χωρικοί, οι «μπλε» εξαφανίζονταν. Σε μια κοοπερατίβα στα βορειοδυτικά, όταν έφτασε ο βιετναμέζικος στρατός μονάχα εκατό από τους αρχικά τρεις χιλιάδες εκτοπισμένους είχαν επιβιώσει[427]. Αυτές οι φρικαλεότητες σηματοδοτούν μια τριπλή καμπή τις παραμονές της κατάρρευσης του καθεστώτος: γυναίκες, παιδιά, γέροντες, σφαγιάζονται αδιακρίτως, όπως και οι ενήλικες άντρες· οι Παλαιοί δολοφονούνται όπως και οι Νέοι· τέλος, πνιγμένοι από την πολλή δουλειά, οι Ερυθροί Χμερ επιβάλλουν πότε-πότε στον πληθυσμό, περιλαμβανομένων των «75», να τους βοηθήσει. Η «επανάσταση» είχε γλιστρήσει προς την τρέλα και τώρα πια απειλούσε να καταπιεί μέχρι και τον τελευταίο Καμποτζιανό.

Ο αριθμός εκείνων που διέφυγαν στο εξωτερικό αποδεικνύει ότι η εξουσία των Ερυθρών Χμερ είχε οδηγήσει στην απόγνωση πλήθος Καμποτζιανών. Χωρίς να λογαριάζουμε τις ολιγάριθμες αφίξεις του Απριλίου του 1975, στην Ταϊλάνδη υπήρχαν 23.000 πρόσφυγες ήδη από τον Νοέμβριο του 1976[428]. Τον Οκτώβριο του 1977, κάπου 60.000 Καμποτζιανοί βρίσκονται στο Βιετνάμ[429]. Κι αυτό παρά το ότι η άκρα επικινδυνότητα της φυγής, που τιμωρούνταν πάντα με θάνατο σε περίπτωση σύλληψης, και η οποία μπορούσε να πραγματοποιηθεί μονάχα με τίμημα την περιπλάνηση για μέρες, ακόμη και εβδομάδες, σε μια εχθρική ζούγκλα[430]–τη στιγμή όπου η εξάντληση είχε πλήξει το σύνολο του πληθυσμού– αποθάρρυνε τους περισσότερους. Από αυτούς που έφευγαν, μονάχα ένα μικρό ποσοστό (4 στους 12 στην ομάδα του Πιν Γιατάυ, που ωστόσο ήταν σχολαστικά προετοιμασμένη) έφτανε σώο στον προορισμό του.

Μετά από είκοσι μήνες σποραδικών συνοριακών συγκρούσεων, στην αρχή μυστικών, κατόπιν φανερών από τον Ιανουάριο του 1978, ο ερχομός των Βιετναμέζων τον Ιανουάριο του 1979 έγινε δεκτός από τη μεγάλη πλειοψηφία των Καμποτζιανών ως «απελευθέρωση» (αυτή είναι η επίσημη ονομασία της μέχρι σήμερα). Ενδεικτικό είναι το ότι οι κάτοικοι του χωριού Σαμλάουτ («ήρωες» της εξέγερσης του 1967) έσφαξαν, όπως και αλλού, τα στελέχη των Ερυθρών Χμερ που δεν πρόλαβαν να φύγουν εγκαίρως[431]. Οι τελευταίοι δεν παρέλειψαν να επιδοθούν στις υστερνές τους αγριότητες: σε πολλές φυλακές[432], μεταξύ των οποίων το Τουόλ Σλενγκ, δεν βρέθηκε ουσιαστικά κανείς για να απελευθερωθεί. Το ότι πολλοί στη συνέχεια απογοητεύτηκαν, το ότι οι προθέσεις του Ανόι δεν ήταν πάνω απ' όλα ανθρωπιστικές, δεν αφαιρεί τίποτα από το παρακάτω γεγονός που εκείνη την εποχή αμφισβητήθηκε από πολλούς: λαμβάνοντας υπόψη τη στροφή του καθεστώτος των Ερυθρών Χμερ ειδικά το 1978, ένα πλήθος άνθρωποι σώθηκαν από βέβαιο θάνατο χάρη στις τεθωρακισμένες μεραρχίες των Βιετναμέζων. Η χώρα μπόρεσε, πολύ απλά, να ξαναζήσει, και οι κάτοικοί της να επανακτήσουν σταδιακά την ελευθερία να μετακινούνται, να καλλιεργούν τα χωράφια τους, να πιστεύουν, να μαθαίνουν, να αγαπούν...

Παραλλαγές γύρω από ένα μαρτυρολόγιο

Η φρίκη δεν έχει ανάγκη από αριθμούς για να τεκμηριωθεί. Αυτά που έχουμε ήδη αναφέρει, αυτά που είμαστε αναγκασμένοι να πούμε παρακάτω, αρκούν χωρίς αμφι-

βολία για να χαρακτηρίσουν το καθεστώς του ΚΚ της Καμπότζης. Δεν μένει παρά να ποσοτικοποιήσουμε, που πάει να πει να καταλάβουμε: έστω κι αν *καμιά* κατηγορία του πληθυσμού δεν γλίτωσε, ποια ήταν εκείνη που υπέφερε περισσότερο; Πού και πότε έγιναν όλα αυτά; Πώς να τοποθετήσουμε την τραγωδία της Καμπότζης σε σχέση με τις άλλες τραγωδίες του 20ού αιώνα, καθώς και με την ίδια της την ιστορία; Η διασταύρωση των διαφόρων μεθόδων (δημογραφική, μικρο-μελέτες, ποσοτική, μαρτυρίες, εκτιμήσεις προερχόμενες από τους πρωταγωνιστές), από τις οποίες καμιά δεν είναι από μόνη της ικανοποιητική, μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε την αλήθεια.

Δύο εκατομμύρια νεκροί;

Αρχίζοντας από την αναπόφευκτη ανάγκη της σφαιρικής εκτίμησης, οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι το άνοιγμα της «ψαλίδας» είναι ευρύ, υπερβολικά ευρύ – κάτι που ήδη μπορεί να θεωρηθεί ενδεικτικό για το μέγεθος της τραγωδίας: όσο μεγαλύτερη και ακατανόητη η καταστροφή τόσο δυσκολότερος κι ο απολογισμός της. Επιπλέον, πάρα πολλοί είχαν συμφέρον να θολώσουν τα νερά προς διαφορετικές κατευθύνσεις, οι Ερυθροί Χμερ για να αρνηθούν τις ευθύνες τους, οι Βιετναμέζοι και οι Καμποτζιανοί σύμμαχοί τους για να δικαιωθούν. Ο ΠολΠοτ, στην τελευταία του συνέντευξη ως ηγέτης του ΚΚ Καμπότζης (Δεκέμβριος του 1979), βεβαίωνε ότι «μονάχα μερικές χιλιάδες Καμποτζιανοί πέθαναν εξαιτίας των λαθών στην εφαρμογή της πολιτικής μας που απέβλεπε στην αφθονία για το λαό»[433]. Ο Κιέου Σαμπάν, σε μια επίσημη μπροσούρα του 1987, ξεκαθάριζε την κατάσταση: 3.000 νεκροί εξαιτίας «λαθών», 11.000 εκτελέσεις «Βιετναμέζων πρακτόρων», 30.000 δολοφονίες από «Βιετναμέζους πράκτορες που είχαν εισχωρήσει στις γραμμές μας» (sic). Ωστόσο, το έγγραφο προσδιορίζει ότι οι κατοχικές δυνάμεις του Βιετνάμ, το 1979-1980, σκότωσαν «περίπου 1.500.000» άτομα. Μια και αυτός ο αριθμός είναι φανταστικά υπερβολικός, μας επιτρέπεται να τον εκλάβουμε ως αθέλητη ομολογία των θανάτων της περιόδου μετά το 1975, τους οποίους πρέπει να χρεώσουμε στη μεγάλη τους πλειοψηφία στο ενεργητικό των Ερυθρών Χμερ[434]. Η «υπεξαίρεση των πτωμάτων» είναι ακόμη πιο φανερή μια και πρόκειται για την εκτίμηση των νεκρών της περιόδου *πριν* τις 17 Απριλίου, στη διάρκεια του εμφυλίου. Τον Ιούνιο του 1975, ο Πολ Ποτ παραθέτει τον ήδη υπερβολικό αριθμό 600.000. Το 1978, ο ίδιος φτάνει στους «περισσότερους από 1.400.000»[435]. Σχετικά με τα θύματα των Ερυθρών Χμερ, ο πρώην πρόεδρος Λον Νολ προτίμησε να μιλήσει για 2.500.000 και ο τέως γενικός γραμματέας του Λαϊκού Επαναστατικού Κόμματος της Καμπουτσέας (ΛΕΚΚ), στην εξουσία μετά το 1979, Πεν Σοβάν, ανέβασε τον αριθμό σε 3.100.000, όπως ακριβώς ήθελε το ΛΕΚΚ και η βιετναμέζικη προπαγάνδα.

Οι δυο πρώτες ποσοτικές μελέτες που θεωρούνται σοβαρές –ωστόσο οι ίδιες αναγνωρίζουν την αβεβαιότητά τους– είναι αναμφίβολα αυτή του Μπεν Κιέρναν, η οποία καταλήγει σε 1.500.000 νεκρούς[436], και αυτή του Μάικλ Βίκερυ, ο οποίος παραθέτει έναν αριθμό λιγότερο σημαντικό (που βασίζεται όμως σε αρχικό πληθυσμό ολοφάνερα υποτιμημένο). Ο Στήβεν Χέντερ δέχεται την εκτίμηση του Κιέρναν, και την κατανέμει 50-50 στους Παλαιούς και στους Νέους (πράγμα δύσκολο να το παραδεχτεί κανείς), και 50-50 επίσης στην πείνα και στις δολοφονίες[437]. Ο Ντέιβιντ Τσάντλερ, αδιαφιλονίκητος ειδήμων, που όμως δεν προχώρησε σε αναλυτική αξιολόγηση, κάνει λόγο

για 800.000 με 1.000.000 νεκρούς ως ελάχιστο όριο[438]. Μια μελέτη της CIA, θεμελιωμένη σε κατά προσέγγιση δεδομένα, εκτιμά το συνολικό δημογραφικό έλλειμμα (συμπεριλαμβανομένης της μείωσης των γεννήσεων λόγω των δυσχερειών) σε 3.800.000 άτομα, μεταξύ 1970 και 1979 (άρα περιλαμβάνονται και οι απώλειες του εμφυλίου 1970-1975), για πληθυσμό περίπου 5.200.000 το 1979[439]. Μια άλλη εκτίμηση που βασίζεται στη σύγκριση των καλλιεργούμενων ορυζώνων πριν από το 1970 και το 1983 καταλήγει σε 1.200.000 θύματα[440]. Ο Μάρεκ Σλιβίνσκι, σε μια πρόσφατη νεωτεριστική μελέτη με δημογραφική βάση (που ωστόσο είναι τρωτή λόγω της απουσίας οποιασδήποτε απογραφής ανάμεσα στο τέλος της δεκαετίας του '60 και του 1993), αναφέρεται σε λίγο περισσότερους από 2 εκατομμύρια νεκρούς, δηλαδή το 26% του πληθυσμού (η φυσιολογική θνησιμότητα, που εκτιμάται στο 7%, δεν περιλαμβάνεται). Είναι ο μόνος που επιχείρησε να προσδιορίσει την υπερθνησιμότητα της περιόδου 1975-1979 σε σχέση με το φύλο και την ηλικία: 33,9% άντρες, 15,7% γυναίκες. Η διαφορά αυτή συνηγορεί στο ότι η δολοφονία ήταν το αίτιο των περισσότερων θανάτων. Η θνησιμότητα ήταν τρομακτική σε όλες τις ηλικίες, αλλά προπάντων στους νεότερους (34% στους άντρες 20-30 ετών, 40% στους άντρες 30-40 ετών) και στους άνω των 60 ετών και στα δύο φύλα (54%). Όπως συνέβαινε και στους μεγάλους λιμούς ή τις επιδημίες του μεσαίωνα, η γεννητικότητα καταρρέει: 3% το 1970, 1,15% το 1978[441]. Αυτό που είναι βέβαιο, είναι πως καμιά άλλη χώρα δεν είχε πληγεί, μετά το 1945, σε τέτοιο βαθμό. Το 1990, ο πληθυσμός δεν είχε φτάσει ακόμη στα επίπεδα του 1970. Άλλωστε, οι δημογραφικές ανισορροπίες παραμένουν έντονες: σε κάθε άντρα αντιστοιχούν 1,3 γυναίκες. Στους ενήλικες του 1989, οι χήρες αντιπροσωπεύουν το καθόλου ευκαταφρόνητο ποσοστό 38% έναντι 10% των χήρων[442]. Στον ενήλικα πληθυσμό το 64% αποτελείται από γυναίκες και ένα 35% των αρχηγών οικογενειών είναι μητέρες. Ή ίδια τάξη μεγέθους παρατηρείται και στους 150.000 Καμποτζιανούς πρόσφυγες στις ΗΠΑ[443].

Ένα τόσο υψηλό ποσοστό απωλειών –ίσο σχεδόν με έναν κάτοικο στους επτά τουλάχιστον, κι ακόμη πιθανότερο με έναν στους τέσσερις ή πέντε– μας επιτρέπει ασφαλώς να παραμερίσουμε μια άποψη που ακούγεται συχνά[444]: ότι η βία των Ερυθρών Χμερ, όσο κι αν ήταν απαράδεκτη, ήταν σε μεγάλο βαθμό *προϊόν αντίδρασης* –η αντίδραση ενός λαού που μάνιασε από τον πόνο και τη λύσσα– απέναντι στο «πρωταρχικό αμάρτημα» των αμερικανικών βομβαρδισμών. Αρχικώς σημειώνουμε ότι και άλλοι λαοί που υπέστησαν βαρείς βομβαρδισμούς (Βρετανοί, Γερμανοί, Ιάπωνες, Βιετναμέζοι...) δεν κατελήφθησαν από τόσο ακραία «φαγούρα» (το αντίθετο, μάλιστα, ορισμένες φορές). Προπάντων όμως, οι καταστροφές του πολέμου, όσο δραματικές κι αν υπήρξαν, δεν συγκρίνονται με όσα διέπραξε το ΚΚ Καμπότζης *εν καιρώ ειρήνης*, ακόμη κι αν εξαιρέσουμε την τελευταία χρονιά και τη μεθοριακή σύγκρουση με το Βιετνάμ. Ο ίδιος ο Πολ Ποτ, που δεν είχε βέβαια κανένα συμφέρον να ελαχιστοποιεί, εκτιμούσε (χωρίς να αιτιολογεί αυτό το νούμερο), όπως αναφέραμε προηγουμένως, σε 600.000 τα θύματα – αριθμός που γίνεται αποδεκτός από πολλούς ειδικούς αναλυτές, όσο κι αν αυτό μας εκπλήσσει. Ο Τσάντλερ, με το μαλακό, ανεβάζει τα θύματα σε «ενάμισι εκατομμύριο»· όσο για τους αμερικανικούς βομβαρδισμούς, βασιζόμενος σε διάφορες μελέτες, υπολογίζει τα θύματά τους σε 30.000 με 250.000[445]. Ο Σλιβίνσκι από τη μεριά του αναφέρεται σε 240.000 θύματα, μια μέση εκτίμηση, στα οποία πιθανόν θα έπρεπε να προστεθούν άλλα 70.000, Βιετναμέζοι άμαχοι, θύματα στην πλειοψηφία τους των πογκρόμ του 1970. Ειδικότερα, ανεβάζει τους νεκρούς εξαιτίας των βομβαρ-

δισμών σε 40.000 περίπου (εκ των οποίων το ένα τέταρτο μαχητές), παρατηρώντας ότι οι επαρχίες που υπέστησαν τους χειρότερους βομβαρδισμούς ήταν και οι πιο αραιοκατοικημένες και δεν συγκέντρωναν το 1970 περισσότερο από ένα και κάτι εκατομμύριο κατοίκους, πολλοί εκ των οποίων κατέφυγαν πολύ σύντομα στις πόλεις. Αντιθέτως, οι «δολοφονίες» της πολεμικής περιόδου, οι οποίες στη μεγάλη τους πλειονότητα αποδίδονται στους Ερυθρούς Χμερ, ανήλθαν περίπου σε 75.000[446]. Το ότι ο πόλεμος αποδυνάμωσε τις αντιστάσεις της κοινωνίας, κατέστρεψε ή διέφθειρε ένα κομμάτι της κοινωνικής ελίτ και αύξησε σε αφάνταστο βαθμό τη δύναμη των Ερυθρών Χμερ, χάρη στις στρατηγικές επιλογές του Ανόι και την κενόδοξη ανευθυνότητα του Σιχανούκ, είναι βέβαιο: οι πρωτεργάτες και οι νονοί του πραξικοπήματος του Μαρτίου 1970 έχουν, λοιπόν, τεράστια ευθύνη. Όμως αυτό διόλου δεν μετριάζει την ευθύνη του ΚΚ Καμπότζης μετά το 1975. Άλλωστε η βία εκείνης της εποχής δεν είχε καθόλου αυθόρμητο χαρακτήρα, όπως έχει παρατηρηθεί από πολλούς.

Οφείλουμε επίσης να αναρωτηθούμε για τις *μεθοδεύσεις* αυτών των μαζικών δολοφονιών. Οι ελάχιστες σοβαρές ποσοτικές μελέτες, παρά τις αντιφάσεις τους, μας επιτρέπουν να τις αντιληφθούμε. Η αναγκαστική αγροτοποίηση των κατοίκων των πόλεων (εκτοπίσεις, εξαντλητική εργασία...) προκάλεσε, το πολύ, 400.000 θύματα, και πιθανότατα αρκετά λιγότερα. Οι εκτελέσεις αποτελούν το πιο αμφιλεγόμενο ζήτημα, αλλά ο πιθανότερος αριθμός ανέρχεται σε 500.000 θύματα περίπου. Ωστόσο, ο Ανρί Λοκάρ, επιχειρηματολογώντας με βάση στατιστικές προβολές, αποδίδει μονάχα στις φυλακές –αφήνοντας κατά μέρος τις «επιτόπου» εκτελέσεις που από μόνες τους ήταν πολυάριθμες– 400.000 με 600.000 θύματα τουλάχιστον[447]. Ο Σλιβίνσκι επικαλείται συνολικά ένα εκατομμύριο δολοφονίες. Οι αρρώστιες και η πείνα υπήρξαν αναμφίβολα εξαιρετικά δολοφονικές προκαλώντας το λιγότερο 700.000 θανάτους[448]. Ο Σλιβίνσκι ανεβάζει το αριθμό τους σε 900.000, περιλαμβάνοντας και τις άμεσες συνέπειες της αγροτοποίησης[449].

Στόχοι και ύποπτοι

Αν είναι παρακινδυνευμένο να αντλήσουμε γενικά συμπεράσματα ξεκινώντας από τοπικές έρευνες, φταίει το ότι ο καταμερισμός του τρόμου υπήρξε απίστευτα άνισος. Φυσικά οι «70» υπέφεραν λιγότερο από τους «75» και ειδικότερα από την πείνα, έστω και αν πρέπει να έχουμε κατά νου ότι οι Νέοι προμήθευσαν σχεδόν όλες τις δημοσιευμένες μαρτυρίες. Η θνησιμότητα είναι πολύ υψηλή ανάμεσα στους πρώην κατοίκους των πόλεων: με δυσκολία βρίσκουμε μια οικογένεια που να μην έχει πληγεί. Και πρόκειται για παραπάνω από τον μισό πληθυσμό της χώρας. Έτσι, επί συνόλου διακοσίων οικογενειών εγκατεστημένων σε ένα χωριό της βόρειας ζώνης, τον Ιανουάριο του 1979 επιβιώνουν καμιά πενηνταριά ενώ μία δεν έχει χάσει παρά «μονάχα» τους παππούδες της[450]. Όμως ορισμένες πιο στενές κατηγορίες έχουν αποδεκατιστεί ακόμη περισσότερο. Σημειώσαμε ήδη προηγουμένως το κυνήγι των παλαιών υπαλλήλων της κυβέρνησης Λον Νολ και πρώτα-πρώτα των στρατιωτικών· οι διαδοχικές εκκαθαρίσεις έθιγαν όλο και πιο χαμηλά την ιεραρχία[451]. Μονάχα οι σιδηροδρομικοί, όντας αναντικατάστατοι, έμειναν σε μεγάλο μέρος στις θέσεις τους – όμως ο τάδε σταθμάρχης βρίσκει πιο φρόνιμο να δηλώνει ότι κατείχε υποδεέστερη θέση[452]. Οι μο-

ναχοί, παραδοσιακή τάξη αυτής της βουδιστικής χώρας, αντιπροσώπευαν μια ανταγωνιστική δύναμη που δεν μπορούσε να γίνει ανεκτή: όσοι δεν εγκατέλειψαν τα ράσα τους εξολοθρεύτηκαν συστηματικά. Έτσι, από μια ομάδα 28 μοναχών που συνελήφθησαν σε ένα χωριό της επαρχίας Καντάλ, μονάχα ένας επιζούσε το 1979[453]. Σε εθνική κλίμακα μειώθηκαν από 60.000 σε 1.000 περίπου[454]. Σχεδόν όλοι οι φωτογράφοι του Τύπου εξαφανίστηκαν[455]. Η μοίρα των «διανοουμένων»[456] υπήρξε διαφορετική κατά περίπτωση. Τους καταδίωκαν πολλές φορές μόνο και μόνο γι' αυτό που ήταν. Πιο συχνά, ωστόσο, φαίνεται πως η απάρνηση οποιασδήποτε αξίωσης γνώσης και των συμβόλων της (βιβλίων, ακόμη και γυαλιών μυωπίας) αρκούσε για να τους απαλλάξει.

Οι Παλαιοί είχαν καλύτερη μεταχείριση, προπάντων στον επισιτισμό: μπορούσαν, ώς ένα βαθμό, να τρώνε φρούτα, ζάχαρη, λίγο κρέας· οι μερίδες τους ήταν μεγαλύτερες και -απίστευτη πολυτέλεια υπό το καθεστώς Πολ Ποτ- έτρωγαν συχνά «σκληρό» ρύζι στη θέση της ρυζόσουπας που ήταν συνώνυμη με την πείνα για χιλιάδες συμπολίτες τους. Οι μαχητές των Ερυθρών Χμερ σερβίρονταν πρώτοι, παρά τις διακηρύξεις τους για λιτότητα. Οι «70» έβρισκαν συχνά αληθινά φάρμακα, κατασκευασμένα στην Κίνα, και είχαν πρόσβαση σε κινητές ιατρικές μονάδες. Πάντως τα πλεονεκτήματά τους ήταν σχετικά: οι χωρικοί, εννοείται όχι οι εκτοπισμένοι, υποχρεώνονταν συχνά να κάνουν διάφορες αγγαρείες μακριά από τα σπίτια τους· το ωράριο εργασίας ήταν εξίσου εξουθενωτικό. Η ισχνή εργατική τάξη, ζώντας στην ατμόσφαιρα στρατιωτικού στρατοπέδου που κυριαρχούσε στην Πνομ Πενχ, υποτάχθηκε και αυτή σε μια τραχιά πειθαρχία. Επιπλέον, λίγο-λίγο, φτωχοί αγρότες που θεωρούνταν περισσότερο πιστοί στην εξουσία αντικατέστησαν τους πριν από την καθεστωτική αλλαγή του 1975 εργάτες[457].

Ορισμένα σημάδια, το 1978, άφηναν να αχνοφαίνεται η προοδευτική κατάργηση του φράγματος μεταξύ Νέων και Παλαιών· οι πρώτοι μάλιστα αναλάμβαναν, καμιά φορά, τοπικές αρμοδιότητες. Η θετική ερμηνεία: όσοι είχαν καταφέρει να επιζήσουν θεωρούνταν στο εξής προσαρμοσμένοι στις απαιτήσεις του καθεστώτος. Άλλη ερμηνεία, πιο «πονηρή»: στόχος ήταν η ενδυνάμωση της εθνικής ενότητας εν όψει της σύγκρουσης με το Βιετνάμ, όπως ο Στάλιν το είχε πετύχει το 1941 εναντίον της Γερμανίας· άλλωστε, μέσα σ' ένα πλαίσιο γενικευμένων εκκαθαρίσεων, είχε καταστεί αναγκαίο να συμπληρωθούν τα τεράστια κενά στον κρατικό μηχανισμό. Ό,τι και αν ισχύει, η γενική εκτράχυνση της καταστολής το τελευταίο έτος του καθεστώτος, μας κάνει να σκεφτόμαστε μια εξομοίωση προς τα κάτω· σε αυτή την περίοδο μπορούμε αναμφίβολα να τοποθετήσουμε τη μετατόπιση του μεγαλύτερου τμήματος των «70» στη σιωπηλή αντιπολίτευση κατά των Ερυθρών Χμερ.

Η τύχη των καμιά εικοσαριά εθνικών μειονοτήτων, οι οποίες το 1970 αντιπροσώπευαν τουλάχιστον το 15% του πληθυσμού της χώρας, δεν υπήρξε ομοιόμορφη. Μια αρχική διάκριση πρέπει να γίνει ανάμεσα στις μειονότητες που ζούσαν βασικά στις *πόλεις* (Κινέζοι, Βιετναμέζοι) ή στην *ύπαιθρο* (μουσουλμάνοι *Cham* των περιοχών των λιμνών και των ποταμών, *Khmers Loeu* –γενικός όρος που καλύπτει ποικίλες ομάδες, αραιοσπαρμένες στα βουνά και στη ζούγκλα). Οι πρώτοι μοιάζει να μην διώκονται, τουλάχιστον μέχρι το 1977. Βέβαια, περίπου 150.000 Βιετναμέζοι επαναπατρίστηκαν[458] σε εθελοντική βάση, μεταξύ Μαΐου και Σεπτεμβρίου 1975, γεγονός που περιόρισε τη βιετναμέζικη κοινότητα σε μερικές δεκάδες χιλιάδες, βασικά συζύγους των Χμερ. Όμως το να ξεφύγει κανείς από την ηγεμονία των Ερυθρών Χμερ ήταν ήδη από τότε αρκετά ελκυστικό κι έτσι αρκετοί Χμερ προσπαθούσαν να περνιόνται για Βιετναμέζοι –μια κι

αυτό δεν φαινόταν τότε ιδιαιτέρως επικίνδυνο. Άλλωστε, στους τόπους όπου μεταφέρονταν οι εκτοπισμένοι, δεν υφίσταντο διακρίσεις ανάμεσα στις μειονότητες των αστικών κέντρων και τους Καμποτζιανούς πρώην κατοίκους των πόλεων· μάλιστα οι κοινές δοκιμασίες σφυρηλατούν καινούργιους ισχυρούς δεσμούς: «Οι Καμποτζιανοί των πόλεων, οι Κινέζοι και οι Βιετναμέζοι είχαν συγκεντρωθεί, ανάκατα, κάτω από την ατιμωτική ονομασία του "Νέου λαού". Ήμασταν όλοι αδέλφια. Είχαμε λησμονήσει τις εθνικιστικές αντιπαλότητες και τις παλιές μνησικακίες [...]. Οι Καμποτζιανοί ήταν σίγουρα οι πιο μαραζωμένοι. Ένιωθαν αποκαρδιωμένοι εξαιτίας των ενεργειών των συμπατριωτών τους και δημίων τους: των Ερυθρών Χμερ. [...] Εξεγειρόμαστε από την ιδέα πως οι βασανιστές μας είχαν την εθνικότητά μας»[459].

Πώς λοιπόν να κατανοήσουμε το ότι μια αυξημένη αναλογία αυτών των μειονοτήτων δεν επιβίωσε του καθεστώτος των Ερυθρών Χμερ; Για τους περίπου 400.000 Κινέζους[460] η θνησιμότητα εκτιμάται στο 50%, και ακόμη περισσότερο για τους Βιετναμέζους που απέμειναν μετά το 1975. Ο Σλιβίνσκι προτείνει ένα 37,5% για τους Βιετναμέζους και ένα 38,4% για τους Κινέζους[461]. Η απάντηση βρίσκεται στη σύγκριση με άλλες ομάδες θυμάτων: σύμφωνα με τον Σλιβίνσκι, 82,6% των αξιωματικών του δημοκρατικού στρατού, 51,5% των πτυχιούχων και πάνω απ' όλα το 41,9% των κατοίκων της Πνομ Πενχ εξοντώθηκαν[462]. Το τελευταίο νούμερο βρίσκεται πολύ κοντά στο αντίστοιχο που προαναφέρθηκε για τις μειονότητες, οι οποίες καταδιώχτηκαν ως «υπερβολικά αστικές» (το 1962 στην Πνομ Πενχ το 18% των κατοίκων ήταν Κινέζοι και το 14% Βιετναμέζοι)[463] και, δευτερευόντως, ως «υπερβολικά στραμμένες στο εμπόριο» –πολλοί ήταν αυτοί που δεν κατάφεραν να καμουφλάρουν εγκαίρως την παλιά κοινωνική τους θέση. Τα πλούτη τους, συχνά υπέρτερα από των γηγενών, ήταν ταυτόχρονα μια ευεργεσία (ό,τι μπόρεσαν να κουβαλήσουν μαζί τους τούς επέτρεπε να επιβιώσουν χάρη στη μαύρη αγορά)[463α] και μια απειλή γιατί τους μετέβαλλαν σε στόχους στα μάτια των καινούργιων αφεντάδων. Όμως, ως συνεπείς κομμουνιστές, οι τελευταίοι ευνοούσαν την πάλη των τάξεων (ή ό,τι αντιλαμβάνονταν ως τέτοια) σε σχέση με την πάλη των φυλών ή των λαών.

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι Ερυθροί Χμερ δεν είχαν χρησιμοποιήσει και καταχραστεί τον εθνικισμό και την ξενοφοβία. Το 1978, ο Πολ Ποτ βεβαίωνε ότι η Καμπότζη οικοδομούσε το σοσιαλισμό χωρίς να μιμείται κανένα πρότυπο ενώ ο λόγος του στο Πεκίνο, στη μνήμη του Μάο Τσε Τουνγκ (1977), δεν αναμεταδόθηκε στην Πνομ Πενχ. Το μίσος εναντίον του Βιετνάμ, που είχε «κλέψει» το 18ο αιώνα την Καμπουτσέα Κρομ, έγινε σιγά-σιγά κεντρικό θέμα της προπαγάνδας – και στην ουσία απομένει ο μόνος επιβεβαιωμένος λόγος ύπαρξης των Ερυθρών Χμερ που επιζεί μέχρι σήμερα. Ήδη από τα μέσα του 1976, οι Βιετναμέζοι που είχαν απομείνει στην Καμπότζη πιάστηκαν στην παγίδα: τους απαγορεύτηκε η έξοδος από τη χώρα. Σε τοπικό επίπεδο, συνέβησαν κάποιες σφαγές. Γενικεύονται (εναντίον ενός μειωμένου πληθυσμού, μην το ξεχνάμε) ύστερα από μια ντιρεκτίβα του Κέντρου, την 1η Απριλίου 1977, η οποία διέτασσε τη σύλληψη και την παράδοση στις κεντρικές δυνάμεις ασφαλείας του συνόλου των Βιετναμέζων και –με περισσή γενναιοδωρία– των φίλων τους, καθώς και των βιετναμόφωνων Χμερ. Στην επαρχία Κρατιέ, όμορη ενός Βιετνάμ με το οποίο είχαν κιόλας αρχίσει οι εχθροπραξίες, όποιος είχε Βιετναμέζο πρόγονο ήταν καταδικασμένος και οι αρχές χαρακτήριζαν τους *Yuon* «ιστορικούς εχθρούς»[464]. Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα, το να κατηγορείς συλλήβδην τους κατοίκους της ανατολικής ζώνης, το 1978,

ότι είναι «Βιετναμέζοι μέσα σε σώματα Χμερ», ισοδυναμούσε με θανατική καταδίκη.

Η ελάχιστη μειοψηφία των καθολικών Καμποτζιανών υπήρξε, κατά τον Σλιβίνσκι, η περισσότερο πληγείσα θρησκευτική ή εθνική πληθυσμιακή ομάδα: 48,6% εξαφανίστηκαν[465]. Το ότι αυτοί οι άνθρωποι ήταν κατά το πλείστον κάτοικοι πόλεων επιβαρυνόταν συχνά και από τη βιετναμέζικη εθνικότητα και από κάποιες σχέσεις τους με τον «αποικιακό ιμπεριαλισμό». Όλα ταιριαστά... Ο καθεδρικός ναός της Πνομ Πενχ υπήρξε το μοναδικό οικοδόμημα της πόλης που κατεδαφίστηκε συθέμελα. Οι εθνικές μειονότητες είδαν να τους αρνούνται την ίδια τους την προσωπικότητα. Σύμφωνα με ένα διάταγμα, «στην Καμπουτσέα υπάρχει μόνον ένα έθνος και μονάχα μία γλώσσα, η γλώσσα των Χμερ. Στο εξής, οι διάφορες εθνικότητες δεν υφίστανται στην Καμπουτσέα»[466]. Ωστόσο, οι «ορεσίβιοι» (*Khmers Loeu*), μικρές ομάδες κυνηγών του δάσους, ήταν στην αρχή μάλλον ευνοημένοι· το ΚΚΚ είχε στήσει στα μέρη τους τις πρώτες του βάσεις και είχε στρατολογήσει από αυτούς ένα σημαντικό τμήμα των πρώτων ένοπλων μονάδων του. Όμως, μετά το 1976, προκειμένου να ικανοποιηθεί η εμμονή του καθεστώτος για την παραγωγή ρυζιού, καταστράφηκαν τα χωριά των ορεινών περιοχών και οι κάτοικοί τους υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν στα βάθη των κοιλάδων, πράγμα που αναστάτωσε εντελώς τον τρόπο ζωής τους και απετέλεσε σωστό δράμα γι' αυτούς[467]. Τον Φεβρουάριο του 1977, οι φρουροί *Jarai* του Πολ Ποτ συνελήφθησαν και κατόπιν εξοντώθηκαν.

Όσον αφορά τους *Cham*, βασική μειονότητα αυτοχθόνων, περί τους 250.000 το 1970, αγρότες και προπαντός ψαράδες, τους επιφυλάχθηκε μια πολύ ιδιαίτερη μοίρα, εξαιτίας κυρίως της μουσουλμανικής τους θρησκείας. Έχοντας τη φήμη εξαιρετικών πολεμιστών, είχαν δεχτεί το «φλερτ» των Ερυθρών Χμερ στην αρχή του «απελευθερωτικού αγώνα». Σε γενικές γραμμές ανήκαν στους Παλαιούς, μολονότι τους προσήπταν ότι πολύ συχνά ανακατώνονταν σε εμπορικές δραστηριότητες (προμήθευαν με ψάρια ένα μεγάλο τμήμα των Καμποτζιανών). Αλλά, ήδη από το 1974, ο Πολ Ποτ είχε δώσει μυστικές διαταγές να διασκορπιστούν τα συμπαγή χωριά τους, πράγμα που άρχισε σταδιακά να πραγματοποιείται. Το 1976, όλα τα στελέχη του καθεστώτος καταγωγής *Cham* διώχθηκαν από τις θέσεις τους. Από το 1975, σύμφωνα με ένα κείμενο της εξουσίας των Ερυθρών Χμερ, οι *Cham* «πρέπει να αλλάξουν όνομα και να αποκτήσουν ονόματα που να μοιάζουν με των Χμερ. Η νοοτροπία *Cham* καταργείται. Όσοι δεν συμμορφώνονται με αυτή τη διαταγή θα υφίστανται τις συνέπειες»[468]. Στη βορειοδυτική ζώνη ήταν δυνατό κάποιος να εκτελεστεί επειδή μιλούσε cham. Στις γυναίκες απαγορευόταν να φοράνε σαρόνγκ (μαλαισιανή φούστα) και να αφήνουν μακριά μαλλιά.

Όμως τα χειρότερα δράματα τα προκάλεσε η απόπειρα ξεριζώματος του Ισλάμ. Ήδη από το 1973, στις απελευθερωμένες ζώνες, πολλά τεμένη είχαν καταστραφεί και η προσευχή είχε απαγορευτεί. Μετά τον Μάιο του 1975, τα μέτρα αυτά γενικεύτηκαν. Το Κοράνι καιγόταν δημοσίως, τα τεμένη αποδίδονταν σε άλλες πίστεις ή κατεδαφίζονταν. Τον Ιούνιο, 13 μουσουλμάνοι αξιωματούχοι εκτελέστηκαν, οι μεν επειδή είχαν προτιμήσει την προσευχή από μια πολιτική συγκέντρωση και οι δε επειδή είχαν διεκδικήσει το δικαίωμα του θρησκευτικού γάμου. Αναγκάζονταν επίσης να διαλέξουν ανάμεσα στην εκτροφή ή την κατανάλωση γουρουνιών και το θάνατο – ειρωνικά, και ενώ για τους περισσότερους Καμποτζιανούς το κρέας είχε εξαφανιστεί εντελώς από τη διατροφή τους για χρόνια ολόκληρα, οι Χμερ πρόσφεραν στους *Cham* χοιρινό δυο φορές

το μήνα (μερικοί αναγκάζονταν στη συνέχεια να κάνουν εμετό το φαΐ τους). Οι ιερείς τους, που βρίσκονταν ιδιαιτέρως στο στόχαστρο, αποδεκατίστηκαν: από τους χίλιους *Haji* (Χατζήδες)[469] μόνον τριάντα επιβίωσαν. Σε αντίθεση με τους άλλους Καμποτζιανούς, οι *Cham* ξεσηκώνονταν συχνά, γεγονός που προκαλούσε ως αντίποινα μαζικές σφαγές[470]. Μετά τα μέσα του 1978, οι Ερυθροί Χμερ βάλθηκαν να εξοντώνουν συστηματικά πολυάριθμες κοινότητες των *Cham*, χωρίς να κάνουν διακρίσεις για τα γυναικόπαιδα – ακόμη και όταν είχαν δεχτεί να φάνε χοιρινό[471]. Ο Μπεν Κιέρναν υπολογίζει σε 50% τη θνησιμότητα των μουσουλμάνων της Καμπότζης, ο Σλιβίνσκι σε 40,6%[471α].

Παραλλαγές στο χώρο και στο χρόνο

Η θνησιμότητα είχε σημαντικές διαφορές ανάλογα με την περιοχή. Σύμφωνα με την προέλευση των θυμάτων: κατά τον Σλιβίνσκι, 58,1% των κατοίκων της Πνομ Πενχ ήταν ακόμη ζωντανοί το 1979 (πράγμα που αντιπροσωπεύει ένα εκατομμύριο νεκρούς, το ήμισυ του συνόλου), 71,2% των κατοίκων της Κομπόνγκ Τσαμ (άλλη πυκνοκατοικημένη επαρχία), αλλά το 90,5% των κατοίκων της Οντάρ Μέαν Τσέυ, στον σχεδόν έρημο βορρά – η υπερ-θνησιμότητα που οφείλεται στη φονική δράση του καθεστώτος πέφτει εκεί στο 2,6%[472]. Προβλέψιμα, οι ζώνες που καταχτήθηκαν τελευταίες, οι πιο πυκνοκατοικημένες και εκείνες που ήταν πιο κοντά στην πρωτεύουσα (αφού προφανώς η εκκένωση των επαρχιακών κωμοπόλεων υπήρξε λιγότερο δραματική), ήταν εκείνες που υπέφεραν περισσότερο. Αλλά η επιβίωση εξαρτιόταν προπαντός από τη ζώνη όπου βρισκόταν κάποιος (με τη θέλησή του ή εκτοπισμένος) την εποχή της δημοκρατικής Καμπουτσέας. Αν σε έστελναν σε μια δασική ή ορεινή ζώνη, ή σε μια περιοχή βιομηχανικής καλλιέργειας (στην πραγματικότητα δεν υπήρχε πια διαπεριφερειακή κυκλοφορία των τροφίμων), ήταν σχεδόν σαν να εξέδιδαν το πιστοποιητικό τού θανάτου σου[473]: όποιος κι αν είναι ο τόπος απόσπασης, η ισοπεδωτική αναισθησία του καθεστώτος επέβαλλε πάνω-κάτω τις ίδιες παραγωγικές νόρμες και συνήθως χωρίς την παραμικρή κρατική βοήθεια. Όταν χρειαζόταν να αρχίσει κανείς από το ξεχέρσωμα για να χτίσει μια καλύβα, κατόπιν να εξαντλείται στη δουλειά τρώγοντας μερίδες πείνας, ενώ επιπλέον η δυσεντερία και η ελονοσία έπλητταν τους αδύναμους οργανισμούς, ο θάνατος έκανε τρομακτική θραύση: ο Πιν Γιατάυ υπολογίζει τη θνησιμότητα ενός δασικού στρατοπέδου, στα τέλη του 1975, στο ένα τρίτο εντός τεσσάρων μηνών[474]: στο χωριό Ντον Έυ, η πείνα είναι γενικευμένη, παιδιά δεν γεννιούνται πια και οι θάνατοι φτάνουν σχεδόν το 80% του συνολικού πληθυσμού[475]. Αντιθέτως, αν κατέληγες σε μια εύφορη αγροτική περιοχή είχες κάποιες πιθανότητες επιβίωσης, προπάντων αν ο πληθυσμός των Νέων, ένα πολύ σημαντικό στοιχείο, δεν ερχόταν να διαταράξει τις τοπικές ισορροπίες. Από την άλλη όμως, ο έλεγχος ήταν πιο έντονος και οι εκκαθαρίσεις συχνότερες. Μια ακόμη «καλή επιλογή», εντελώς αντίθετη, ήταν οι πιο απομακρυσμένες ζώνες που επιτηρούνταν από πιο ανεκτικά στελέχη των Χμερ, και όπου οι ντόπιοι ήταν φιλικοί. Εκεί, ο μεγαλύτερος κίνδυνος ήταν αναμφίβολα οι αρρώστιες.

Σε επίπεδο ακόμη χαμηλότερο από αυτό του χωριού, η συμπεριφορά των τοπικών στελεχών ήταν ακόμη πιο αποφασιστική αφού καθόριζε επίσης, σε μεγάλο βαθμό, τις σχέσεις με τους Παλαιούς. Οι αδυναμίες και η αναποτελεσματικότητα της γραφειοκρατικής μηχανής των Χμερ άφηναν πράγματι μεγάλα περιθώρια αυτονομίας στους

περιφερειακούς υπεύθυνους για το καλύτερο ή το χειρότερο[476]. Υπήρχαν άγριοι σαδιστές (νεαρές γυναίκες, αρκετά συχνά)[477], αριβίστες ή ανίκανοι που επιθυμούσαν να ξεχωρίσουν επιβάλλοντας ακόμη σκληρότερη καταστολή και πιο σφιχτές νόρμες. Δύο κατηγορίες στελεχών έδιναν, αντιθέτως, περισσότερες ελπίδες για επιβίωση: πρώτα οι πιο φιλεύσπλαχνοι, σαν εκείνον τον αρχηγό ενός χωριού που δεν επέβαλλε στους πρόσφυγες παρά μόνον τέσσερις ώρες δουλειάς ημερησίως[478]· και ύστερα όλοι αυτοί που τύχαινε να τους συναντήσουν οι επιβιώσαντες σε μια κρίσιμη στιγμή και που επέτρεπαν σε έναν άρρωστο ή έναν εξαντλημένο να ξεκουραστεί, σε έναν σύζυγο να επισκεφτεί τη γυναίκα του και έκλειναν τα μάτια στις περιπτώσεις απαγορευμένης αλλά ζωτικής «αυτο-σίτισης». Όμως εξίσου πολύτιμοι ήταν και οι πιο διεφθαρμένοι, αυτοί που με ένα ρολόι *Ωμέγα* ή ένα χρυσό νόμισμα ήταν ικανοί να υπογράψουν μιαν αλλαγή τόπου διαμονής ή ομάδας εργασίας, ή ακόμη και να ανεχτούν, για κάποιο διάστημα, μια ζωή εντελώς στο περιθώριο των αυστηρά καθορισμένων πλαισίων[479]. Ωστόσο, η ενίσχυση του συγκεντρωτισμού του καθεστώτος μείωνε ολοένα και πιο πολύ τις χαραμάδες ανοχής των αρχών και η φονική λογική του οδήγησε, μέσα από τις εκκαθαρίσεις, στη σταδιακή αντικατάσταση των στελεχών με ανθρώπινη συμπεριφορά –που κρίνονταν ύποπτα αδυναμίας ή διαφθοράς– από καινούργιους υπεύθυνους, πολύ νέους, ιδεολογικά «αγνούς» και προπαντός τρομερά σκληρούς.

Η θνησιμότητα, τέλος, ποίκιλλε ανάλογα με το χρόνο. Η μικρή διάρκεια και προπάντων η γεωγραφική πολυμορφία του καθεστώτος των Ερυθρών Χμερ δεν επιτρέπουν τον αυστηρό καθορισμό χρονικών περιόδων. Επιπλέον, η τρομοκρατία και η πείνα ήταν μόνιμες και σχεδόν γενικευμένες: μόνο η δριμύτητά τους ποίκιλλε, όμως οι πιθανότητες επιβίωσης εξαρτιόνταν άμεσα από την έντασή τους. Ωστόσο, οι μαρτυρίες μας προμηθεύουν με αρκετά στοιχεία για την κατάρτιση μιας χρονολογικής λίστας του μαρτυρολογίου. Οι πρώτοι μήνες του καθεστώτος σημαδεύτηκαν από ομαδικές σφαγές, εστιασμένες κοινωνικά, που διευκολύνθηκαν από την αρχική αφέλεια με την οποία αντιμετώπισαν οι «75» τους καινούργιους τους αφέντες. Από την άλλη, και τουλάχιστον μέχρι το φθινόπωρο, ο υποσιτισμός δεν έπληξε υπερβολικά τον πληθυσμό· επιπλέον, οι συλλογικές καντίνες δεν είχαν αντικαταστήσει ακόμη τα οικογενειακά γεύματα[480]. Το Κέντρο διέταξε αρκετές φορές, μεταξύ Μαΐου και Οκτωβρίου, την παύση των σφαγών: σημάδι της επιρροής που ακόμη ασκούσαν οι πιο μετριοπαθείς ιθύνοντες ή, το πιθανότερο, θέληση επιβολής της υπεροχής του Κέντρου πάνω στα υπερβολικά αυτόνομα επιτελεία των ζωνών της περιφέρειας. Οι δολοφονίες εξακολούθησαν, αλλά με πιο συγκρατημένο ρυθμό: σύμφωνα με τον τραπεζίτη Κομπότ, πρόσφυγα στη ζώνη του βορρά, «οι άνθρωποι σκοτώνονταν ένας-ένας, δεν γίνονταν μεγάλες σφαγές. Στην αρχή σκοτώσανε καμιά δωδεκαριά "Νέους", που τους υποπτεύονταν ότι είχαν υπηρετήσει στο στρατό του προηγούμενου καθεστώτος, τέτοια πράγματα. Στη διάρκεια των δύο πρώτων χρόνων, το 10% περίπου των Νέων εξοντώθηκαν, ένας-ένας, μαζί με τα παιδιά τους. Δεν μπορώ να πω πόσοι ήταν συνολικά»[481].

Το 1976 υπήρξε η χρονιά της χειρότερης πείνας. Η τρέλα των μεγάλων έργων ήταν στο ζενίθ της, εξαντλώντας τους πιο υγιείς και παρεμποδίζοντας τη γεωργία. Ωστόσο, οι σοδειές του 1976 δεν ήταν και τόσο άσχημες και η κατάσταση για μια στιγμή ισορρόπησε, στο πρώτο μισό του έτους (ο βασικός θερισμός πραγματοποιείται Δεκέμβριο με Ιανουάριο)· αλλά αναμφίβολα, με δυσκολία έφταναν στο μισό του μέσου όρου των

σοδειών της δεκαετίας του '60[482]. Σύμφωνα με ορισμένες μαρτυρίες, το 1977 η φρίκη έφτασε στο αποκορύφωμά της: καταστροφική έλλειψη τροφίμων και παράλληλα καινούργιες εκκαθαρίσεις[483]. Οι τελευταίες είχαν διαφοροποιηθεί σε σχέση με τις αντίστοιχες του 1975: περισσότερο πολιτικές (συχνά ήταν η συνέπεια των όλο και πιο άγριων συγκρούσεων στους κόλπους του καθεστώτος), στραμμένες φανερά, όπως είδαμε, εναντίον των μειονοτήτων, έπλητταν νέες κατηγορίες – και ιδιαιτέρως τους πλούσιους, ακόμη και τους μεσαίους, αγρότες του «λαού της βάσης» και πιο συστηματικά από ό,τι στο παρελθόν τους δασκάλους[484]. Παράλληλα σημαδεύτηκαν από μια ανανεωμένη αγριότητα: μόλο που ήδη από το 1975 είχαν εκδοθεί διαταγές για την εκτέλεση των συζύγων και των παιδιών των αξιωματούχων του προηγούμενου καθεστώτος, έπρεπε να έρθει το 1977 για να συλληφθούν οι γυναίκες ανθρώπων που είχαν κιόλας εκτελεστεί (ακόμη και πολύ καιρό πριν) και κατόπιν να εξοντωθούν. Ο αφανισμός ολόκληρων οικογενειών, ακόμη και χωριών –όπως του χωριού του πρώην προέδρου Λον Νολ, στις 17 Απριλίου 1977 (350 οικογένειες), για τον πανηγυρικό εορτασμό της επετείου της «Απελευθέρωσης»–, δεν αποτελεί πλέον εξαίρεση[485]. Το 1978 υπήρξε περισσότερο αμφιλεγόμενο: κατά τον Σλιβίνσκι, ο λιμός υποχώρησε σημαντικά, χάρη στις καλύτερες σοδειές και προπάντων τη μεγαλύτερη ελαστικότητα της διαχείρισης. Κατά τον Τουίνινγκ, τον οποίο μάλλον επαληθεύουν οι μαρτυρίες, η ξηρασία και ο πόλεμος φαίνεται ότι συνδυάστηκαν ώστε να προκαλέσουν άνευ προηγουμένου στερήσεις[486]. Αυτό πάντως που δεν αμφισβητείται είναι ότι οι σφαγές που ολοένα και γενικεύονταν (και ανάμεσα στους Παλαιούς, προπάντων στη ζώνη της ανατολής) έφτασαν το 1978 σε επίπεδο-ρεκόρ.

Ο καθημερινός θάνατος την εποχή του Πολ Ποτ

«Στη δημοκρατική Καμπουτσέα δεν υπήρχαν φυλακές, ούτε δικαστήρια, ούτε πανεπιστήμια, ούτε λύκεια, ούτε χρήματα, ούτε ταχυδρομεία, ούτε βιβλία, ούτε αθλήματα, ούτε ψυχαγωγία... Δεν σου επέτρεπαν να έχεις ελεύθερο χρόνο στο διάστημα του εικοσιτετραώρου. Η καθημερινή ζωή διαιρούνταν ως εξής: 12 ώρες σωματικής δουλειάς, 2 ώρες για φαγητό, 3 ώρες για ανάπαυση και πολιτική εκπαίδευση, 7 ώρες ύπνος. Δεν υφίστατο δικαιοσύνη. Το Angkar[487] αποφάσιζε για όλες τις όψεις της ζωής μας. [...] Οι Ερυθροί Χμερ χρησιμοποιούσαν συχνά παραβολές για να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους και τις αντιφατικές διαταγές τους. Συνέκριναν το άτομο με ένα βόδι: "Βλέπετε αυτό το βόδι που σέρνει το άροτρο; Τρώει εκεί που το βάζουν να φάει. Αν το αφήσουν να βοσκήσει σε ετούτο το λιβάδι, τρώει. Αν το πάνε σε ένα άλλο λιβάδι όπου δεν υπάρχει μπόλικο χορτάρι κι εκεί κάτι θα βρει να βοσκήσει. Δεν μπορεί να αλλάξει τόπο. Παρακολουθείται. Και όταν του λένε να σύρει το άροτρο, το σέρνει. Δεν σκέφτεται ποτέ τη γυναίκα του, τα παιδιά του..."»[488]

Σε όλους τους επιζήσαντες, η δημοκρατική Καμπουτσέα άφησε αυτή την εντύπωση του παράδοξου, της απώλειας των ηθικών ορίων και των αξιών. Είχαν στ' αλήθεια περάσει από την άλλη μεριά του καθρέφτη κι αν κάποιος ήθελε να διατηρήσει μια ελπίδα επιβίωσης όφειλε επειγόντως να μυηθεί στους νέους κανόνες του παιχνιδιού· πρώτο του άρθρο ήταν η ριζική περιφρόνηση της ανθρώπινης ζωής: «Να χαθείς δεν συνιστά απώλεια. Να ζήσεις δεν έχει κανένα όφελος» – όλες οι μαρτυρίες αναφέρουν

αυτή την τρομερή φράση[489]. Αυτό που έζησαν οι Καμποτζιανοί ήταν μια κάθοδος στην κόλαση, για ορισμένους ήδη από το 1973: οι «απελευθερωμένες» περιοχές της νοτιοανατολικής ζώνης γνώρισαν ήδη από τότε την κατάργηση της βουδιστικής λατρείας, το ξερίζωμα των νέων από τις οικογένειές τους, την επιβολή ενός ενιαίου ενδυματολογικού κώδικα, τη στρατολόγηση στις παραγωγικές κοοπερατίβες. Μένει να εξιστορήσουμε τις άπειρες «ευκαιρίες» που είχε ο καθένας για να πεθάνει.

Μέλλον λαμπρό, σκλαβιά και πείνα

Έπρεπε πρώτα απ' όλα να αποδεχτείς την καινούργια σου κατάσταση, ενδιάμεση, τουλάχιστον για τους «75», ανάμεσα σε εκείνη ενός υποζύγιου και ενός σκλάβου, λάφυρο πολέμου (και αυτό επίσης ανήκε στην παράδοση του Ανγκόρ)[490]. Όσο πιο ρωμαλέα ήταν η εμφάνιση κάποιου και εφόσον δεν τον συνόδευαν πολλά άχρηστα στόματα, τόσο μεγαλύτερες ήταν και οι πιθανότητες να γίνει πιο εύκολα δεκτός σε ένα χωριό Παλαιών[491]. Σταδιακά, σε αποστερούσαν από τα πράγματά σου: ήδη κατά την εκκένωση των πόλεων, το έπρατταν οι Ερυθροί Χμερ· στην ύπαιθρο, τα στελέχη των Παλαιών μέσω της μαύρης αγοράς – σε περίοδο ακραίας έλλειψης, ένα κουτί ρύζι (250 γρ.) μπορούσε και να φτάσει την εξωφρενική ταρίφα των 100 δολαρίων[492]. Έπρεπε να το πάρεις απόφαση ότι δεν υπήρχε πια καμιά εκπαίδευση, καμιά ελευθερία μετακίνησης, κανένα νόμιμο εμπόριο, κανένα φάρμακο αντάξιο του ονόματός του, ούτε θρησκεία, ούτε γραπτά, και να προσαρμοστείς στην επιβολή αυστηρών ενδυματολογικών κανόνων (μαύρα ρούχα, με μακριά μανίκια, κουμπωμένα μέχρι το λαιμό), καθώς και κανόνων συμπεριφοράς (δεν επιτρέπεται η επίδειξη τρυφερότητας, ούτε οι καβγάδες ή οι ύβρεις, τα παράπονα ή τα κλάματα). Ο καθένας όφειλε να υπακούει τυφλά κάθε παράγγελμα, να παραβρίσκεται (και να δείχνει πως προσέχει) στις ατέρμονες πολιτικές συγκεντρώσεις, να ουρλιάζει ή να επιδοκιμάζει ανάλογα με τις διαταγές, να ασκεί κριτική στους άλλους και να επιδίδεται στην αυτοκριτική... Το Σύνταγμα του 1976 της δημοκρατικής Καμπουτσέας υποδείκνυε ταιριαστά ότι πρώτο καθήκον των πολιτών ήταν η εργασία: οι Νέοι δεν πρόλαβαν ποτέ να γνωρίσουν κανένα άλλο. Γίνεται έτσι κατανοητό το γιατί οι πρώτοι μήνες του καθεστώτος σημαδεύτηκαν από μια επιδημία αυτοκτονιών, ανάμεσα κυρίως σε όσους βρίσκονταν χώρια από τους συγγενείς τους ή εκείνους που στο παρελθόν ήταν εύποροι.

Η προσαρμογή των «75» γινόταν συχνά ακόμη πιο δύσκολη εξαιτίας των πενιχρών συνθηκών που κυριαρχούσαν στους τόπους «υποδοχής» (αν μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει αυτή τη λέξη). Στην πλειονότητά τους στέλνονταν σε ανθυγιεινές περιοχές, προπάντων το φθινόπωρο του 1975. Δεν έλπιζαν σε τίποτα παραπάνω από λίγα στοιχειώδη εργαλεία και τις πάντοτε ανεπαρκείς μερίδες φαγητού· δεν λάμβαναν καμιά τεχνική βοήθεια, ούτε πρακτική κατάρτιση, ενώ σε αυτούς που δεν τα έβγαζαν πέρα για οποιονδήποτε λόγο επιφυλάσσονταν οι χειρότερες τιμωρίες: ακόμη και η ολοφάνερη σωματική αναπηρία δεν σε έσωζε από την τιμωρία που άρμοζε στον κοπανατζή και στον ανίκανο – το θάνατο. Αν δεν υπήρχε μια ιδιαίτερη οικογενειακή συνοχή, η νέα κατοικία δεν ολοκληρωνόταν ποτέ. Οι μετακινήσεις από ένα τάγμα παραγωγής σε άλλο και προπάντων οι νέες εκτοπίσεις εδραίωναν το αίσθημα απόλυτης αυθαιρεσίας της εξουσίας. Γι' αυτό και οι πιο ατρόμητοι διάλεγαν τη φυγή σε χώρες που

ακόμη κυβερνώνται από ένα μίνιμουμ ορθολογισμού, προβλεψιμότητας, ανθρωπισμού. Η φυγή μοιάζει πολύ συχνά με αυτοκτονία που αναβάλλεται γι' αργότερα: χωρίς πυξίδα και χωρίς χάρτη τις περισσότερες φορές[493], συχνά την εποχή των βροχών για να μην τους εντοπίζουν εύκολα και τους καταδιώκουν, έχοντας μαζί τους ανεπαρκείς ποσότητες τροφής, εξαντλημένοι από τις στερήσεις, μπορούμε να υποθέσουμε ότι μεγάλος αριθμός φυγάδων χάθηκε προτού καν πέσει στα χέρια κάποιας περιπόλου των Ερυθρών Χμερ που είχε διαταγές να μη δείχνει κανέναν οίκτο. Παρ' όλα αυτά οι απόπειρες διαφυγής ήταν πολυάριθμες, χάρη και στη σχετικά χαλαρή επιτήρηση λόγω του μικρού αριθμού στρατιωτών και στελεχών του καθεστώτος[494].

Αν η προσαρμογή στην καινούργια ζωή έθετε δύσκολα προβλήματα, το ισχύον σύστημα δεν επιφύλασσε στους νεοφερμένους καμιά δυνατότητα ανάπαυσης. Οι υπεύθυνοί του έμοιαζαν πεισμένοι ότι το «λαμπερό μέλλον» ήταν πολύ κοντά, σίγουρα στο τέλος του τετραετούς πλάνου (1977-1980) που είχε παρουσιαστεί από τον Πολ Ποτ τον Αύγουστο του 1976. Το πλάνο στόχευε στην ανάπτυξη της μαζικής παραγωγής και την εξαγωγή αγροτικών προϊόντων, μοναδικού φανερού πόρου της χώρας, ώστε να πραγματοποιηθεί η πρωταρχική συγκέντρωση κεφαλαίου. Έτσι θα εξασφαλιζόταν η βιομηχανοποίηση της γεωργίας, η ανάπτυξη μιας διαφοροποιημένης ελαφράς βιομηχανίας και, λίγο αργότερα, μιας ισχυρής βαριάς βιομηχανίας[495]. Όλως παραδόξως, αυτός ο σύγχρονος μυστικιστής στηριζόταν σε μια φαντασίωση του παρελθόντος: αυτήν του Ανγκόρ. «Αφού ο λαός μας κατόρθωσε να κτίσει το Ανγκόρ, είναι ικανός για τα πάντα», διαβεβαίωνε ο Πολ Ποτ, σε έναν λόγο-ποταμό στις 27 Σεπτεμβρίου 1977, όπου ανακοίνωσε επισήμως ότι το Angkar ήταν στην πραγματικότητα το κομμουνιστικό κόμμα της Καμπουτσέας[496]. Η άλλη βάση του βολονταρισμού των Ερυθρών Χμερ ήταν η «δοξασμένη 17η Απριλίου», που υποτίθεται ότι αποδείκνυε την ανωτερότητα των φτωχών αγροτών της Καμπότζης απέναντι στη μεγαλύτερη ιμπεριαλιστική δύναμη του κόσμου.

Σκέτη ματαιότητα, κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες, όπως και η προσπάθεια που απαιτούνταν από τον πληθυσμό να περάσει στους «τρεις τόνους αναποφλοίωτο ρύζι ανά εκτάριο»[497] –η παραγωγή μόλις που έφτανε τον ένα τόνο γύρω στο 1970. Όπως και ο σχεδιαζόμενος τριπλασιασμός της επιφάνειας των ορυζώνων της εύφορης βορειοδυτικής ζώνης. Πιο συγκεκριμένα, κάτι τέτοιο σήμαινε το ξεχέρσωμα καινούργιων εκτάσεων και την ανάπτυξη ενός τεράστιου αρδευτικού δικτύου[498]: το σχέδιο προέβλεπε το πέρασμα από μία σε δυο και κατόπιν σε τρεις σοδειές ρυζιού ετησίως. Αντιθέτως, όλες οι άλλες καλλιέργειες περνούσαν σε δεύτερη μοίρα, ενώ και η προσπάθεια που απαιτούνταν απ' αυτόν το «στρατό εργασίας» που αποτελούσαν οι «Νέοι», δεν είχε καν υπολογιστεί[499]. Όμως αυτή η προσπάθεια θα λάβει τις διαστάσεις εξάντλησης, με συχνά φονικές συνέπειες, των πιο ζωτικών δυνάμεων ενός ολόκληρου πληθυσμού: συχνά είναι οι πιο ρωμαλέοι άντρες, αυτοί από τους οποίους απαιτούνται τα περισσότερα, που πεθαίνουν πιο γρήγορα[500]. Το ωράριο εργασίας ήταν καθημερινά 11 ώρες. Περιστασιακά όμως, ο συναγωνισμός ανάμεσα στα χωριά (για την πιο μεγάλη δόξα των στελεχών τους) υποχρέωνε τους εργάτες να σηκώνονται από τις 4 το πρωί και να παραμένουν στο εργοτάξιο μέχρι τις 10 και τις 11 το βράδυ[501]. Όσο για τις μέρες ανάπαυσης (που καμιά φορά καταργούνταν εντελώς), παρεμβάλλονταν κατά κανόνα ανά δεκαήμερο[502]· ήταν ωστόσο αφιερωμένες σε ατέρμονες πολιτικές συνελεύσεις. Ο ρυθμός δουλειάς δεν ήταν, κάτω από φυσιολογικές συνθήκες,

εντονότερος από αυτόν που συνήθως γνώριζαν οι Καμποτζιανοί αγρότες. Η μεγάλη διαφορά βρισκόταν στη σχεδόν απόλυτη απουσία στιγμών χαλάρωσης, στην ανεπάρκεια διαστημάτων ανάπαυσης στη διάρκεια της δουλειάς και προπαντός στον χρόνιο υποσιτισμό[503].

Το μέλλον ίσως και να ήταν λαμπερό, όμως το παρόν ήταν καταστροφικό. Ήδη από τον Νοέμβριο του 1976, η αμερικανική πρεσβεία στην Μπανγκόκ, βασιζόμενη σε αφηγήσεις προσφύγων, υπολόγιζε μείωση της τάξεως του 50% των καλλιεργούμενων γαιών σε σχέση με την περίοδο πριν από το 1975[504]. Όσοι ταξίδεψαν την εποχή εκείνη στη χώρα, περιγράφουν την ερήμωση της υπαίθρου, τα εγκαταλειμμένα χωράφια, συνέπεια των μαζικών μετακινήσεων προς τα εργοτάξια και τις ζώνες αποχέρσωσης. Η παρακάτω μαρτυρία της Λωράνς Πιχ είναι συνταρακτική.

Η αποδιοργάνωση της υπαίθρου.

Και από τις δύο πλευρές του δρόμου απλώνονταν χέρσοι ορυζώνες.

Γύρευα μάταια να δω έργα μεταφύτευσης. Τίποτα, εκτός από μια ομάδα εργασίας νεαρών κοριτσιών, κι αυτό ύστερα από καμιά δεκαριά χιλιόμετρα.

Μα πού βρίσκονταν οι εκατοντάδες νέοι των μετακινούμενων ταγμάτων εργασίας, για τους οποίους το ραδιόφωνο μιλούσε κάθε μέρα;

Εδώ κι εκεί, ομάδες ανδρών και γυναικών πηγαινοέρχονταν, με αφηρημένο ύφος και ένα μπογαλάκι στον ώμο. Από τα ρούχα τους, κάτι κουρέλια που άλλοτε ήταν πολύχρωμα, εφαρμοστά παντελόνια και σκισμένες φούστες, μάντευες πως ήταν "Νέοι", άλλοτε κάτοικοι των πόλεων που είχαν εκκενωθεί.

Έμαθα ότι καινούργιες μεταφορές πληθυσμού είχαν οργανωθεί στα μέσα της χρονιάς, για να αποκατασταθεί η ανισορροπία που είχε προκληθεί από την παράλογη πολιτική που έκανε λόγο για δήθεν ύπαρξη μιας «συμμορίας προδοτών».

Οι εν λόγω αστοί είχαν αρχικά αποσταλεί στις φτωχές νοτιοδυτικές περιοχές όπου, αντιμέτωποι με την απόλυτη ένδεια, έπρεπε να προσαρμοστούν σε μια «νέα αντίληψη του κόσμου». Όλον αυτό τον καιρό, οι εύφορες εκτάσεις είχαν αφεθεί χωρίς εργατικά χέρια. Ο κόσμος πέθαινε της πείνας σε όλη τη χώρα, κι όμως μονάχα το ένα πέμπτο από τις σπαρμένες με σιτηρά γαίες ήταν υπό εκμετάλλευση!

Τι είχε απογίνει λοιπόν το παλιό εργατικό δυναμικό που δούλευε σε αυτή τη γη; Πολλά ερωτήματα έμεναν αναπάντητα.

Όσο για τα μετακινούμενα τάγματα εργασίας, που τόσο εκθειάζονταν για την αντοχή τους στη δουλειά, ζούσαν κάτω από σκληρές συνθήκες. Το φαγητό τούς το έφερναν στα χωράφια: μια νερουλή χορτόσουπα, λίγο ρύζι, το μισό απ' αυτό που τρώγαμε στην Πνομ Πενχ. Με τέτοιες μερίδες, ήταν αδύνατο να καταβάλει κανείς πραγματική προσπάθεια και κατά συνέπεια να παραγάγει οτιδήποτε. [...]

Άνοιξα διάπλατα τα μάτια μου. Το θέαμα ήταν τρομακτικό: μια απερίγραπτη ανθρώπινη αθλιότητα, μια ακατονόμαστη αποδιοργάνωση, μια αξιοθρήνητη σπατάλη...

Ενώ το αυτοκίνητο έτρεχε, ένας γέρος έσπευσε να το συναντήσει χειρονομώντας με τα δυο του χέρια. Στην άκρη του δρόμου ήταν ξαπλωμένη μια νεαρή γυναίκα, χωρίς αμφιβολία άρρωστη. Ο οδηγός έκανε μια μανούβρα για να τον αποφύγει και ο γέροντας έμεινε στη μέση της ασφάλτου, με τα δυο του χέρια υψωμένα προς τον ουρανό[505].

Το οικονομικό πρόγραμμα του ΚΚ Καμπότζης περιείχε εν σπέρματι αβάσταχτες εντάσεις οι οποίες επιδεινώθηκαν από την υπεροπτική ανικανότητα των στελεχών που είχαν επιφορτιστεί με την εφαρμογή του. Η άρδευση ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος του Πλάνου και οι τεράστιες προσπάθειες που αναλώθηκαν προς αυτή την κατεύθυνση θυσίασαν κατά κάποιον τρόπο το παρόν χάριν του μέλλοντος. Όμως η μετριότητα της σύλληψης και/ή της εκτέλεσης πολλών έργων κατέστησε σε μεγάλο βαθμό άχρηστη αυτή τη θυσία. Πέρα από μερικά προχώματα, κανάλια ή φράγματα καλά κατασκευασμένα που χρησιμοποιούνται μέχρι τις μέρες μας, πόσα ήταν άραγε εκείνα που παρασύρθηκαν με την πρώτη πλημμύρα (πνίγοντας ενδεχομένως αρκετές εκατοντάδες εργατών και χωρικών), ή που έστειλαν το νερό στην αντίθετη από την επιθυμητή κατεύθυνση, ή που έγιναν βούρκος σε λίγους μήνες... Οι σπουδασμένοι μηχανικοί-υδραυλικοί που δούλευαν πολλές φορές σαν απλοί εργάτες δεν μπορούσαν παρά να οργίζονται σιωπηλά: η κριτική πιθανόν να εκλαμβανόταν ως πράξη εχθρική προς το Angkar με τις γνωστές συνέπειες... «Δεν σας χρειάζεται τίποτα περισσότερο από την πολιτική εκπαίδευση για να κατασκευάζετε φράγματα», βεβαίωναν τους σκλάβους[506]. Για αυτούς τους αγράμματους χωρικούς που, συχνά, ήταν οι προϊστάμενοί τους, η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συσσώρευση σκαφτιάδων, εργατοωρών και γης είχε τη θέση μοναδικού τεχνολογικού αξιώματος.

Αυτή η περιφρόνηση για την τεχνολογία και τους τεχνικούς συνοδευόταν με την απόρριψη της πιο στοιχειώδους χωριάτικης λογικής: φτωχοί φουκαράδες με κάλους στα χέρια διηύθυναν τα εργοτάξια και τα χωριά, όμως οι αφέντες τους ήταν διανοούμενοι των αστικών κέντρων, ένθερμοι θιασώτες του ορθολογισμού και της ομοιομορφίας και πεπεισμένοι για την παντογνωσία τους. Έτσι, είχαν διατάξει την ισοπέδωση των περισσότερων αναχωμάτων που περιέφρασσαν τους ορυζώνες και είχαν επιβάλει παντού τη διάσταση του ενός εκταρίου[507]. Το ημερολόγιο των αγροτικών εργασιών καθοριζόταν κεντρικά για μια ολόκληρη περιοχή, ανεξάρτητα από τις τοπικές κλιματολογικές συνθήκες[508]. Μια και η παραγωγή ρυζιού είχε αναχθεί σε υπέρτατο κριτήριο επιτυχίας, μερικά στελέχη έκριναν σωστό να κόψουν το σύνολο των δέντρων των καλλιεργούμενων εκτάσεων, περιλαμβανομένων και των καρποφόρων. Προκειμένου να καταστραφεί το καταφύγιο μερικών σπουργιτιών που «έκλεβαν» σπόρους ρυζιού, εκμηδενιζόταν μια από τις ελάχιστες πηγές διατροφής ενός πεινασμένου πληθυσμού[509]. Αν η φύση υποβάλλεται με αυτόν τον τρόπο σε σκληρή δοκιμασία, το εργατικό δυναμικό υποδιαιρείται και εξειδικεύεται σε παράλογο σημείο: κάθε κατηγορία ηλικίας «επιστρατεύεται»[510] χώρια (από 7-14, κατόπιν από τα 14 μέχρι το γάμο, οι ηλικιωμένοι, κ.λπ.) και οι ομάδες που είναι αφοσιωμένες σε ένα συγκεκριμένο και μοναδικό καθήκον μειώνονται συνεχώς. Παράλληλα, απόμακρα στελέχη, που ακτινοβολούν μες στην παντοδυναμία τους, δεν δουλεύουν καθόλου μαζί με τους υφισταμένους τους, τους οποίους διατάζουν δίχως να ανέχονται την παραμικρή κουβέντα.

Η πείνα που βασάνισε εκατομμύρια Καμποτζιανούς για πολλά χρόνια χρησιμοποιήθηκε επίσης, συνειδητά, για την πιο εύκολη υποδούλωσή τους. Πλάσματα αδυνατισμένα, ανίκανα να δημιουργήσουν αποθέματα τροφίμων, έμπαιναν λιγότερο στον πειρασμό της φυγής. Με την αγωνία για την ανεύρεση τροφής να κυριαρχεί μονίμως στο μυαλό τους, δεν τους περίσσευε ενεργητικότητα για αυτόνομη σκέψη και για διαμαρτυρίες· ακόμη και η σεξουαλική επιθυμία τους είχε εγκαταλείψει. Ο σαδιστικός τρόπος με τον οποίο χειρίζονταν τα στελέχη των Ερυθρών Χμερ το θέμα της σίτισής

τους επέτρεπε να γίνονται πιο εύκολα αποδεκτές οι αναγκαστικές μετακινήσεις ή το πέρασμα στις συλλογικές καντίνες (μερικά ικανοποιητικά γεύματα κι όλος ο κόσμος άρχιζε να αγαπάει το Angkar), ή ακόμη να διαρρηγνύεται η αλληλεγγύη μεταξύ των ατόμων, ακόμη και μεταξύ γονιών και παιδιών. Κανείς δεν αρνιόταν να φιλήσει το χέρι που τον τάιζε, έστω κι αν έσταζε αίμα[511].

Θλιβερή ειρωνεία: ένα καθεστώς που θέλησε να θυσιάσει τα πάντα στο μυστικισμό του ρυζιού (όπως υπήρχε ένας μυστικισμός του χάλυβα στην ΕΣΣΔ ή της ζάχαρης στην Κούβα) μετέτρεψε αυτό το προϊόν σε κάτι ολοένα και πιο μυθικό. Η Καμπότζη, από το 1920 και μετά, εξήγε κανονικά πολλές εκατοντάδες τόνους ρύζι ετησίως, ενώ της έφτανε και για να τρέφει, λιτά αλλά ικανοποιητικά, τον πληθυσμό της. Τώρα πια οι περισσότεροι Καμποτζιανοί έτρωγαν μονάχα αυτή τη ρυζόσουπα (που περιείχε περίπου το ισοδύναμο τεσσάρων κουταλιών του καφέ με ρύζι ανά άτομο)[512], από τη στιγμή που γενικεύτηκαν τα συλλογικά μαγειρεία, στις αρχές του 1976. Άλλωστε και οι σοδειές, όπως είδαμε, ήταν μεταξύ άθλιου και καταστροφικού. Οι καθημερινές μερίδες ελαττώνονταν τρομερά. Εκτιμάται ότι πριν από το 1975 ένας ενήλικας της περιοχής Μπατταμπάνγκ κατανάλωνε περίπου 400 γρ. ρύζι ημερησίως – μια μίνιμουμ ποσότητα προκειμένου να εργάζεται κανείς φυσιολογικά. Ωστόσο, όλες οι μαρτυρίες συγκλίνουν για το ότι –υπό το καθεστώς των Ερυθρών Χμερ– αν κανείς κατόρθωνε να βρει ένα κουτί ρύζι (250 γρ.) ήταν σωστό φαγοπότι. Μόλο που οι μερίδες διέφεραν, δεν ήταν ασυνήθιστο να μοιράζονται ένα μόνο κουτί πέντε, έξι, ακόμη και οκτώ άτομα[513].

Εξ ου και ο σε γενικές γραμμές κρίσιμος χαρακτήρας της μαύρης αγοράς –που επέτρεπε την απόκτηση ρυζιού, προερχόμενου βασικά από στελέχη των Ερυθρών Χμερ που σφετερίζονταν τις μερίδες πολλών που είχαν πεθάνει και δεν είχε δηλωθεί ο θάνατός τους–, καθώς και της προσωπικής αναζήτησης τροφής, που απαγορευόταν δια ροπάλου –το Angkar δρα προς όφελος του λαού, *συνεπώς* οι μερίδες που μοιράζει πρέπει να επαρκούν...– αλλά που γινόταν πότε-πότε ανεκτή, επίσημα[514] ή ανεπίσημα, εκτός, προφανώς, όταν επρόκειτο για «κλοπή». Τίποτα δεν ξέφευγε από την άγρια πείνα των ξενηστικωμένων, ούτε τα κατά κύριο λόγο συλλογικά αγαθά (αναποφλοίωτο ρύζι λίγο πριν ή κατά τη διάρκεια του θερισμού, και μονίμως φρούτα), ούτε τα ισχνά ιδιωτικά αγαθά (πουλερικά, και στη συνέχεια κατοικίδια ζώα των Παλαιών), ούτε οι βάτραχοι, τα σαλιγκάρια, οι σαύρες, τα ερπετά που αφθονούν στους ορυζώνες, ούτε τα κόκκινα μυρμήγκια και οι τεράστιες αράχνες που τα καταβρόχθιζαν ωμά, ούτε τα βλαστάρια, τα μανιτάρια και οι βολβοί του δάσους, τα οποία, εξαιτίας της απρόσεχτης συλλογής τους ή του ανεπαρκούς ψησίματος[515], στάθηκαν η αιτία μεγάλου αριθμού θανάτων. Οι ακρότητες ήταν ανυποψίαστες ακόμη και για μια φτωχή χώρα: προσπαθούσαν να βουτήξουν από τα γουρούνια τα πίτουρα μέσα από τη σκάφη τους[516], ή έτρωγαν ποντικούς των χωραφιών[517]. Η ατομική αναζήτηση τροφής στάθηκε μια μόνιμη αφορμή για την επιβολή τιμωριών, οι οποίες ποίκιλλαν από την απλή επίπληξη μέχρι τις εκτελέσεις για παραδειγματισμό, σε περιπτώσεις λεηλασίας των σοδειών[518].

Ο μακροχρόνιος υποσιτισμός, αδυνατίζοντας τον οργανισμό, ευνόησε την εξάπλωση των ασθενειών (και ιδιαιτέρως της δυσεντερίας) και όξυνε τη σοβαρότητά τους. Υπήρξαν επίσης κρούσματα «ασθενειών οφειλόμενων στην πείνα», από τις οποίες η πιο συνηθισμένη, και η πιο σοβαρή, ήταν το γενικευμένο οίδημα –που περιγράφεται σε αρκετές παρόμοιες περιπτώσεις στη διάρκεια της Ιστορίας– και το οποίο επέτεινε

η μεγάλη δόση αλατιού που περιείχε ο καθημερινός χυλός. Αυτός ο σχετικά ειρηνικός θάνατος (ο άρρωστος πρώτα εξασθενίζει και μετά βυθίζεται σε κώμα) κατέληξε να είναι επιθυμητός για ορισμένους, και ειδικότερα τους γέρους[519].

Το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς, είναι πως αυτή η δραματική νοσηρότητα –είναι φορές που οι κατάκοιτοι αποτελούν την πλειονότητα μιας κοινότητας[520]– διόλου δεν συγκινεί τους ηγέτες των Ερυθρών Χμερ. Τα θύματα είναι ένοχοι, επειδή στερούν χέρια από το «εργατικό δυναμικό του Angkar»[521]. Ο άρρωστος, που πάντοτε τον υποψιάζονται για τεμπέλη, δεν επιτρέπεται συνήθως να σταματήσει να δουλεύει παρά με την προϋπόθεση να πάει στο αναρρωτήριο ή στο νοσοκομείο, όπου οι μερίδες του φαγητού ήταν μειωμένες στο μισό και όπου ο κίνδυνος επιδημιών ήταν πολύ υψηλός. Ο Ανρί Λοκάρ έχει σίγουρα δίκιο όταν γράφει πως «τα νοσοκομεία ήταν περισσότερο μέρη εξόντωσης παρά θεραπείας του πληθυσμού»[522]. Ο Πιν Γιατάυ έχασε σε μερικές εβδομάδες τέσσερα μέλη της οικογένειάς του σε ένα νοσοκομείο. Μια ομάδα 15 νέων που είχε προσβληθεί από ανεμοβλογιά αντιμετωπίστηκε χωρίς καμιά προσοχή: συνέχισαν να δουλεύουν, χωρίς ιατρικές φροντίδες, υποχρεώνονταν να κοιμούνται πάνω στο χώμα, κι ας είχαν γεμίσει πληγές από το φούντωμα της αρρώστιας. Αποτέλεσμα: επέζησε ένας μονάχα.

Από την καταστροφή των ηθικών σημείων αναφοράς ώς τον υποβιβασμό στο επίπεδο του ζώου

Η πείνα είναι γνωστό ότι καταρρακώνει την ανθρώπινη ύπαρξη. Προκαλεί την αναδίπλωση στον εαυτό, τον αποκλεισμό κάθε συλλογισμού ξένου προς την επιβίωση. Πώς να εξηγηθεί αλλιώς η περιστασιακή προσφυγή στον κανιβαλισμό; Υπήρξε ωστόσο λιγότερο εκτεταμένη απ' όσο στην Κίνα του Μεγάλου Άλματος, και μοιάζει να περιορίζεται στην κατανάλωση της σάρκας των νεκρών. Δυο συγκεκριμένα παραδείγματα αναφέρονται από τον Πιν Γιατάυ: το μερικό φάγωμα της νεκρής αδελφής της από μια πρώην δασκάλα και το ομαδικό μοίρασμα του πτώματος ενός νεαρού από τους ασθενείς ενός νοσοκομειακού θαλάμου. Και στις δυο περιπτώσεις, η τιμωρία για τους «δράκους» (πνεύματα ιδιαιτέρως δαιμονικά στην παράδοση των Χμερ) είναι ο θάνατος, και μάλιστα με ξυλοδαρμό μπροστά σε όλο το χωριό (και μπροστά στη μικρή της κόρη) για τη δασκάλα[523]. Υπήρξαν επίσης κρούσματα εκδικητικού κανιβαλισμού, όπως και στην Κίνα: ο Λυ Χενγκ[524] κάνει λόγο για έναν λιποτάκτη των Ερυθρών Χμερ που υποχρεώθηκε, προτού εκτελεστεί, να φάει τα αφτιά του. Το φάγωμα του ανθρώπινου συκωτιού αναφέρεται αρκετές φορές, χωρίς να αποτελεί αποκλειστικότητα των Ερυθρών Χμερ: οι στρατιώτες του κυβερνητικού στρατού ανάγκαζαν τους εχθρούς τους να το υποστούν μεταξύ 1970 και 1975. Παρόμοια έθιμα συναντάμε παντού στη νοτιοανατολική Ασία[525]. Ο Χάινγκ Νγκορ εξιστορεί[525α] το ξερίζωμα ενός εμβρύου, του συκωτιού και του στήθους μιας δολοφονημένης εγκύου σε μια φυλακή· το έμβρυο πετάχτηκε (άλλα έμβρυα κρέμονταν στην άκρη της στέγης του κάτεργου και ξεραίνονταν), ενώ τα υπόλοιπα κομμάτια τα πήραν με την εξής παρατήρηση: «Έχουμε αρκετό κρέας γι' απόψε!» Ο Κεν Κουν θυμάται τον επικεφαλής ενός εργατικού συνεταιρισμού να φτιάχνει ένα σκεύασμα για τα μάτια με βάση ανθρώπινες χοληδόχους κύστεις[526] (και να το μοιράζει ανοιχτά στους υφισταμένους του!) επαινώντας παράλληλα τη νοστιμιά τού

ανθρώπινου συκωτιού[527]. Άραγε, μήπως αυτή η προσφυγή στην ανθρωποφαγία αποτελεί οριακή περίπτωση ενός φαινομένου αρκετά πιο γενικευμένου: της καθίζησης των αξιών, των ηθικών και πολιτιστικών σημείων αναφοράς, και πάνω απ' όλα της συμπόνιας, μιας αρετής τόσο βασικής για τον βουδισμό; Ένα παράδοξο του καθεστώτος των Ερυθρών Χμερ: βεβαίωνε ότι ήθελε να ιδρύσει μια κοινωνία ισότητας, δικαιοσύνης, αδελφοσύνης, αλτρουισμού, και όπως και τα υπόλοιπα κομμουνιστικά καθεστώτα προκάλεσε το ανείπωτο ξέσπασμα του εγωισμού, την κυριαρχία του «ο σώζων εαυτόν σωθήτω», την ανισότητα, την αυθαιρεσία. Για να επιβιώσεις έπρεπε πάνω απ' όλα να ξέρεις να λες ψέματα, να κοροϊδεύεις, να κλέβεις και να παραμένεις αναίσθητος.

Το παράδειγμα, αν μπορούμε να το ονομάσουμε έτσι, ερχόταν από ψηλά. Ο Πολ Ποτ, ο οποίος είχε εξαφανιστεί στην παρανομία από το 1963, δεν έκανε τίποτα για να ξανάρθει σε επαφή με την οικογένειά του, ακόμη και μετά τις 17 Απριλίου 1975. Οι δύο του αδελφοί και η νύφη του εκτοπίστηκαν μαζί με τους άλλους, και ο ένας τους πέθανε πολύ σύντομα. Οι άλλοι δυο που επέζησαν, ανακάλυψαν κάποια στιγμή, με τη βοήθεια ενός επίσημου πορτρέτου, την πραγματική ταυτότητα του δικτάτορα, και θεώρησαν προτιμότερο (με το δίκιο τους, βέβαια) να μην φανερώσουν ποτέ τη σχέση τους μαζί του[528]. Το καθεστώς έκανε τα πάντα για να χαλαρώσει ή να διαρρήξει τους οικογενειακούς δεσμούς, επειδή αντιλαμβανόταν ότι συνιστούσαν μία εστία αυθόρμητης αντίστασης απέναντι στο ολοκληρωτικό σχέδιο της αποκλειστικής εξάρτησης του ατόμου από το Angkar. Η κάθε μονάδα εργασίας διέθετε συχνά τα δικά της «καταλύματα» (συχνά απλές ψάθες ή αιώρες), σε μικρή απόσταση από το χωριό. Ήταν πολύ δύσκολο να πάρεις άδεια: οι σύζυγοι έμεναν για εβδομάδες ολόκληρες μακριά από τις γυναίκες τους· τα παιδιά απομακρύνονταν από τους γονείς τους· οι έφηβοι περνούσαν μέχρι και έξι μήνες χωρίς να τους επιτρέπεται να δουν την οικογένειά τους και χωρίς να μαθαίνουν νέα της[529], για να ανακαλύπτουν συχνά στην επιστροφή τους ότι όλοι είχαν χαθεί[530]. Και εδώ το πρότυπο ερχόταν από ψηλά: τα ηγετικά ζευγάρια ζούσαν σε πολλές περιπτώσεις χώρια[531]. Για μια μητέρα θεωρούνταν κακό να αφιερώνει υπερβολικό χρόνο στο παιδί της, έστω κι αν ήταν μωρό.

Η δικαιοδοσία των ανδρών πάνω στις γυναίκες τους, των γονιών πάνω στους απογόνους τους καταργήθηκε: κινδύνευες να εκτελεστείς για ένα χαστούκι στη σύζυγό σου, να σε καταγγείλουν τα παιδιά σου επειδή τα έδειρες, να αναγκαστείς σε αυτοκριτική για μια βρισιά ή έναν καβγά[532]. Σε ένα ελάχιστα ανθρωπιστικό περιβάλλον, πρέπει να διακρίνουμε τη θέληση του καθεστώτος να σφετεριστεί το μονοπώλιο της νόμιμης βίας, να διαλύσει κάθε σχέση εξουσίας που του διέφευγε. Η μεγαλύτερη περιφρόνηση επιφυλασσόταν για τα οικογενειακά συναισθήματα: τα μέλη μιας οικογένειας κινδύνευαν να βρεθούν μακριά, συχνά οριστικά, επειδή δεν είχαν καταφέρει να ανεβούν στο ίδιο καμιόνι, ή επειδή δυο κάρα σε μια φάλαγγα εκτοπισμένων είχαν διαταγές να μην ακολουθήσουν την ίδια πορεία. Λίγο ενδιέφερε τα στελέχη ότι γέροι ή παιδιά βρίσκονταν τότε απομονωμένοι: «Μην ανησυχείτε. Το Angkar θα σας φροντίσει. Μήπως δεν έχετε εμπιστοσύνη στο Angkar;» Αυτή ήταν η τυποποιημένη απάντηση σε όσους ικέτευαν να τους πάνε με τους δικούς τους[533].

Με την αντικατάσταση της αποτέφρωσης των νεκρών με την ταφή (εκτός από εξαιρέσεις για τις οποίες έπρεπε να ικετέψεις και να έχεις απέναντί σου ένα στέλεχος με ανθρωπιά), επιτυγχανόταν ένα ακόμη πλήγμα κατά της οικογενειακής αλληλεγγύης: για έναν Χμερ, η εγκατάλειψη ενός νεκρού συγγενούς στο κρύο, στη λάσπη,

χωρίς σωστή κηδεία (τίποτα δεν προβλεπόταν σε παρόμοιες περιστάσεις), ισοδυναμούσε με έλλειψη του πιο στοιχειώδους σεβασμού, με έκθεση σε κίνδυνο της μετενσάρκωσής του και τελικά με τον εξαναγκασμό να περιπλανιέται σαν φάντασμα. Αντιθέτως, το να διαθέτει κανείς λίγη από τη στάχτη του, σε αυτή την περίοδο των συχνών μετακινήσεων, είχε μεγάλη αξία. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για επίθεση σε έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της πλούσιας πολιτιστικής παράδοσης της Καμπότζης, ανεξάρτητα αν ήταν βουδιστική ή προ-βουδιστική (οι «πρωτόγονες» τελετές των Χμερ *Loeu* δεν διαφυλάχθηκαν περισσότερο από τις τελετές που κατάγονταν από την αυτοκρατορία του Ανγκόρ) ή λαϊκή (ερωτικά τραγούδια, αστεία) ή λογία (αυλικοί χοροί, ζωγραφική των ναών, γλυπτική...) Το Πλάνο του 1976, μιμούμενο την κινεζική Πολιτιστική Επανάσταση, δεν αναγνώριζε άλλες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης από τα επαναστατικά τραγούδια και ποιήματα[534].

Αλλά πέρα απ' όλα αυτά, η προσβολή της υπόστασης των νεκρών αποτελεί το αντισυμμετρικό σημείο της απάρνησης της ανθρώπινης υπόστασης των ζωντανών. «Δεν είμαι ανθρώπινο ον, είμαι ζώο», καταλήγει στην ομολογία του το πρώην ηγετικό στέλεχος και υπουργός Χου Νιμ[535]. Άραγε ο άνθρωπος αξίζει όσο κι ένα ζώο; Αν έχανες ένα βόδι πιθανόν να σου κόστιζε τη ζωή, αν χτυπούσες ένα βόδι σε περίμεναν βασανιστήρια μέχρι θανάτου[536]. Σε μια περίσταση δυο άντρες δέθηκαν στο άροτρο επειδή δεν είχαν φανεί αντάξιοι της αγελάδας τους[537]. Η ανθρώπινη ζωή έχει εξευτελιστική τιμή... «Έχεις ατομικιστικές κλίσεις. [...] Πρέπει [...] να απαλλαγείς από τα συναισθήματά σου», αποκρίνεται ένας στρατιώτης των Ερυθρών Χμερ στον Πιν Γιατάυ, που απαιτούσε να κρατήσει κοντά του τον τραυματισμένο γιο του. Θέλοντας να πάει να τον δει, νεκρό, μερικές μέρες αργότερα, ο Πιν Γιατάυ χρειάστηκε να βεβαιώσει πως, μολονότι άρρωστος, «δεν θα σπαταλήσει τις δυνάμεις του σε βάρος του Angkar» για να κατορθώσει, με δυσκολία, να πάρει άδεια για να πάει να δει το πτώμα του γιου του. Αργότερα, δεν του επιτρέπουν να δει τη γυναίκα του στο νοσοκομείο με το πρόσχημα ότι «το Angkar τη φροντίζει». Πηγαίνοντας να βοηθήσει μια βαριά άρρωστη γειτόνισσα και τα δυο μικρά της παιδιά, ένας Ερυθρός Χμερ τον παρατηρεί: «Δεν είναι δουλειά σας να τη βοηθήσετε, αντιθέτως αυτό αποδεικνύει ότι νιώθετε ακόμη οίκτο, αισθήματα φιλίας. Πρέπει να απαρνηθείτε αυτά τα συναισθήματα και να ξεριζώσετε από μέσα σας τις ατομικιστικές ροπές. Γυρίστε σπίτι σας, αμέσως!»[538]

Αυτή η συστηματική άρνηση του ανθρώπινου έχει, από την οπτική γωνία των αφεντάδων της χώρας, την ανάποδη όψη της: τα θύματά τους δεν έχουν κανέναν ενδοιασμό να λένε ψέματα, να «λουφάρουν» μόλις οι φρουροί τούς γυρνούν την πλάτη και προπάντων να κλέβουν. Είναι ζήτημα ζωής και θανάτου, λαμβάνοντας υπόψη τις μερίδες που τους προμηθεύει το Angkar: οι πάντες κλέβουν, από τα παιδιά μέχρι τους γέροντες – πράγμα που απλά μπορεί να σημαίνει, μια και όλα ανήκουν στο κράτος, τη συγκομιδή μερικών φρούτων. Φριχτή παγίδα: μια κοινωνία που δεν σου αφήνει άλλη επιλογή παρά ανάμεσα στο θάνατο, την κλοπή και την απάτη. Αυτή η *απο-εκπαίδευση*, για τους νέους ειδικότερα, στάθηκε η αιτία για την ανάπτυξη ενός κυνισμού και ενός εγωισμού που ως σήμερα υπονομεύουν τις πιθανότητες ανάπτυξης της Καμπότζης.

Ο θρίαμβος της κτηνωδίας

Μια άλλη αθεράπευτη αντίφαση του καθεστώτος: η απαίτηση για απόλυτη διαφάνεια της ζωής και των σκέψεων των πολιτών έρχεται σε αντίθεση με την έντονη κρυψίνοια της ηγετικής ομάδας. Μοναδικό φαινόμενο στους κόλπους των κομμουνιστικών καθεστώτων: η ύπαρξη του ΚΚ Καμπότζης διακηρύσσεται επισήμως στις 27 Σεπτεμβρίου 1977, τριάντα μήνες μετά την είσοδο στην Πνομ Πενχ των Ερυθρών Χμερ. Ακόμη και η ύπαρξη του ίδιου του Πολ Ποτ αποτελεί ένα καλά κρυμμένο μυστικό. Εμφανίζεται για πρώτη φορά στις «εκλογές» του Μαρτίου 1976, με την ιδιότητα του «εργάτη στις φυτείες των καουτσουκόδεντρων». Ωστόσο, ποτέ του δεν είχε δουλέψει σε αυτές, ούτε βέβαια και στο «αγρόκτημα των γονέων του», όπως ισχυρίζεται μια βιογραφία του που είχε μοιραστεί στη διάρκεια της επίσκεψής του στη Βόρειο Κορέα, τον Οκτώβριο του 1977. Οι δυτικές μυστικές υπηρεσίες, διασταυρώνοντας διάφορες πληροφορίες, κατορθώνουν να ταυτίσουν τον Πολ Ποτ με τον Σάλοθ Σαρ, έναν κομμουνιστή στέλεχος του ΚΚ Καμπότζης που είχε διαφύγει από την Πνομ Πενχ το 1963 και είχε κηρυχτεί «νεκρός σε μάχη του αντάρτικου» από ορισμένα στελέχη του ΚΚ Καμπότζης. Η θέληση να παραμείνει στη σκιά για να ασκεί καλύτερα την παντοδυναμία του, ήταν τέτοια ώστε ο Πολ Ποτ δεν διαθέτει ούτε βιογραφία, ούτε ανδριάντα, ούτε επίσημο πορτρέτο. Η φωτογραφία του εμφανιζόταν πολύ σπάνια και δεν υπάρχει κάποια συλλογή με κείμενά του. Τίποτα λοιπόν που να θυμίζει προσωπολατρία – πολλοί Καμποτζιανοί, μάλιστα, θα μάθουν μονάχα μετά τον Ιανουάριο του 1979 ότι ήταν ο πρωθυπουργός τους[539]. Ο Πολ Ποτ συγχεόταν με το Angkar και αντιστρόφως: όλα γίνονταν ωσάν ο υπέρτατος Ανώνυμος αυτής της ανώνυμης οργάνωσης να ήταν παρών σε κάθε χωριό, αόρατος, πίσω και από τον πιο ελάχιστο πόλο εξουσίας. Η άγνοια είναι η μήτρα της τρομοκρατίας: κανένας και ποτέ δεν μπορεί να αισθάνεται ασφαλής.

Αδιαφάνεια/διαφάνεια: οι σκλάβοι του συστήματος δεν ανήκουν πια στον εαυτό τους, έστω και ελάχιστα. Το παρόν τους είναι ολοκληρωτικά υπό έλεγχο, μέσω μιας χρήσης του χρόνου όπου δεν περισσεύει στιγμή ανάπαυλας, μέσω της ασίγαστης αναζήτησης τροφής, των συχνών συνεδριάσεων κριτικής-αυτοκριτικής όπου η παραμικρή απροσεξία ενδέχεται να έχει σοβαρές συνέπειες. Το παρελθόν τους διερευνάται εξονυχιστικά[540] με την παραμικρή αμφιβολία για την αλήθεια των δηλώσεών τους, ενώ πολλές συλλήψεις, που ακολουθούνται από βασανιστήρια, γίνονται για να αναγκαστούν να ομολογήσουν όσα είχαν αποπειραθεί να κρύψουν. Οι πάντες βρίσκονται στο έλεος μιας καταγγελίας, μιας τυχαίας συνάντησης με έναν παλιό συνάδελφο, γείτονα, φοιτητή... Όσο για το μέλλον, αυτό κρέμεται από μια κλωστή, έρμαιο στο παραμικρό καπρίτσιο του Μολώχ της εξουσίας. Τίποτα δεν πρέπει να ξεφεύγει από το βλέμμα της εξουσίας η οποία «έχει τόσα μάτια όσα και ο ανανάς», λέει ένα σλόγκαν της εποχής. Αφού όλα υποτίθεται ότι βαραίνουν πολιτικά, η παραμικρή παραβίαση των θεσπισμένων κανόνων μπορεί να θεωρηθεί αντιπολιτευτική ενέργεια και συνεπώς «αντεπαναστατικό έγκλημα». Και το μικρότερο παραστράτημα, έστω και αθέλητο, είναι επικίνδυνο: για την παρανοϊκή λογική των Ερυθρών Χμερ (πίστευαν ότι ήταν περιτριγυρισμένοι από δόλιους και καμουφλαρισμένους εχθρούς), δεν υπήρχε ατύχημα, ούτε γεγονός τυχαίο, ούτε αδεξιότητα – μονάχα «προδοσίες». Το σπάσιμο ενός ποτηριού, η αδέξια οδήγηση ενός βουβαλιού και το χάραγμα στραβών αυλακιών ήταν αρκετά για να οδηγηθεί κάποιος μπροστά στα μέλη της κοοπερατίβας που αναγορεύονταν σε

δικαστήριο –περιλαμβανομένων συγγενών και φίλων–, και σε μια τέτοια περίπτωση δεν έλειπαν οι κατήγοροι. Σε καμιά περίπτωση δεν έπρεπε να επικαλεστείς τους νεκρούς, προδότες που είχαν δίκαια τιμωρηθεί ή δειλούς που είχαν αφαιρέσει την εργατική τους δύναμη από το Angkar. Η ίδια η λέξη «νεκρός» είχε γίνει ταμπού, έπρεπε να λες *bat kluon* (σώμα που εξαφανίζεται).

Ωστόσο, το αδύνατο σημείο υπήρξε η παντελής απουσία δικαστικού μηχανισμού, έστω και για τους τύπους (δεν έγινε ποτέ καμιά δίκη) και προπάντων μιας αστυνομίας αντάξιας του ονόματός της – ο στρατός, που δεν ήταν διόλου προετοιμασμένος γι' αυτό το ρόλο, ήταν επιφορτισμένος με την εσωτερική ασφάλεια. Η χοντροκοπιά του κατασταλτικού μηχανισμού ευθυνόταν για την ευκολία, εντέλει αρκετά μεγάλη, που υπήρχε στη διεξαγωγή λαθρεμπορίου, στο να μιλάει κανείς ελεύθερα κατ' ιδίαν ή να κλέβει... Κι αυτό εξηγεί την αλόγιστη χρήση των παιδιών και των εφήβων που μεταμορφώνονταν σε βοηθητικούς αστυνομικούς. Οι μεν, ήδη ενσωματωμένοι στους Ερυθρούς Χμερ (ονομάζονταν *chhlop*), ήταν βασικά σπιούνοι που κρύβονταν π.χ. στις πιλοτές των σπιτιών για να κρυφακούσουν επιλήψιμες συζητήσεις ή που προσπαθούσαν να ξετρυπώσουν τα απαγορευμένα ιδιωτικά αποθέματα τροφίμων. Οι δε, συχνά νεότεροι, είχαν προπάντων για καθήκον τους να ακολουθούν το πολιτικό δρομολόγιο των γονιών και των αδελφών τους και να τους καταγγέλλουν «για το καλό τους» σε περίπτωση «αιρετικών» σκέψεων. Για το σύνολο των Καμποτζιανών, καθετί που δεν επιτρεπόταν ρητά ήταν απαγορευμένο (ή έπρεπε να θεωρείται απαγορευμένο). Μια και η φυλακή, κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες, ήταν ο προθάλαμος του θανάτου, τα ελαφρότερα παραπτώματα που δεν συνιστούσαν υποτροπές και τα οποία αποτελούσαν το αντικείμενο αυθόρμητης και επαρκώς ταπεινής αυτοκριτικής, είτε συγχωρούνταν, είτε τιμωρούνταν με απόσπαση (για παράδειγμα στα χοιροτροφεία, όπως και στην Κίνα) ή με δημόσιο ξυλοδαρμό, συνήθως στο τέλος της συγκέντρωσης της κολεκτίβας. Οι αφορμές αφθονούσαν. Πώς να αποφύγουν τα μέλη μιας οικογένειας τη συνάντησή τους, για πολλούς μήνες, τη στιγμή που οι ομάδες εργασίας τους βρίσκονταν συχνά σε απόσταση μερικών χιλιομέτρων μεταξύ τους; Πώς να αποφύγεις τα μικρολάθη στη δουλειά, τα οποία συχνά προέρχονταν από την έλλειψη εμπειρίας, την εξάντληση που ελαττώνει την προσοχή και τη φθορά των εργαλείων; Πώς να αντισταθείς στον πειρασμό της συλλογής τροφίμων, ή αυτής της «κλοπής» που συνιστά το κόψιμο μίας μπανάνας;

Καθένα από αυτά τα «εγκλήματα» μπορούσε να οδηγήσει στη φυλάκιση ή στο θάνατο[541]. *Οι πάντες* τα διέπρατταν, και στις περισσότερες των περιπτώσεων η τιμωρία ήταν πιο επιεικής. Όλα είναι σχετικά: η μαστίγωση, προπάντων για τους νέους, ήταν μια συνηθισμένη ποινή· για τους ενήλικες ήταν πιο συχνός ο ξυλοδαρμός – συνέβαινε μάλιστα να πεθαίνουν καμιά φορά. Οι βασανιστές τύχαινε κάποιες φορές να είναι στρατιώτες. Όμως συνήθως τους ξυλοδαρμούς τους αναλάμβαναν οι ίδιοι οι συνάδελφοι στη δουλειά, από τους «75», οι οποίοι συχνά επεδείκνυαν περισσότερο ζήλο λόγω του ότι ήξεραν πως βρίσκονταν σε συνεχή κίνδυνο. Όπως πάντα, πρέπει να εμφανίζεσαι απολύτως υποταγμένος: τα παράπονα ή, ακόμη χειρότερα, οι διαμαρτυρίες εκλαμβάνονταν ως σημάδι αντίθεσης στην τιμωρία, συνεπώς στο καθεστώς. Επρόκειτο για τιμωρία, αλλά επίσης και για τρομοκρατία: οι εικονικές εκτελέσεις δεν ήταν σπάνιες[542].

Η δολοφονία ως μέθοδος διακυβέρνησης

«Αρκεί ένα εκατομμύριο καλοί επαναστάτες για να οικοδομήσουμε τη χώρα μας. Δεν χρειαζόμαστε τους υπόλοιπους. Προτιμάμε να σκοτώσουμε δέκα αθώους παρά να αφήσουμε ζωντανό έναν εχθρό». Αυτά έλεγαν οι Ερυθροί Χμερ στις συγκεντρώσεις τους στις κοοπερατίβες[543]. Και έβαλαν σε εφαρμογή αυτή τη γενοκτονική λογική. Ο βίαιος θάνατος ήταν καθημερινό φαινόμενο υπό τον Πολ Ποτ. Οι άνθρωποι πέθαιναν πιο συχνά δολοφονημένοι παρά από αρρώστιες ή από γηρατειά. Η «εσχάτη» των ποινών είχε χάσει το νόημά της εξαιτίας της συχνότητάς της αλλά και της ασημαντότητας των λόγων που επέσυραν την επιβολή της. Παράξενη αντιστροφή: στις περιπτώσεις που θεωρούνταν πιο σοβαρές (συνωμοσίες) οι ένοχοι κλείνονταν φυλακή (όπου βέβαια καραδοκούσε αργότερα ο θάνατος). Μολονότι το κατασταλτικό σύστημα ήταν προσεκτικά καμουφλαρισμένο –μυστήριο που το καθιστούσε ακόμη πιο τρομακτικό–, ορισμένοι εκτοπισμένοι δίνουν μια αδρή περιγραφή του: «Υπήρχαν μάλλον δυο παράλληλα συστήματα καταστολής. Ένα σωφρονιστικό σύστημα, ενσωματωμένο σε μια γραφειοκρατία, που αυτοτροφοδοτούνταν για να δικαιολογεί την ύπαρξή του· και ένα άλλο, πιο ανεπίσημο, που έδινε το δικαίωμα στους τοπικούς επικεφαλής να αποδίδουν δικαιοσύνη. Στο τέλος, το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο για τους κρατούμενους»[544]. Ο Ανρί Λοκάρ επιβεβαιώνει αυτή την υπόθεση[545]. Θα έπρεπε ωστόσο να προσθέταμε έναν τρίτο τρόπο θανάτωσης, που τείνει να επικρατήσει την τελευταία χρονιά του καθεστώτος: τις «στρατιωτικές εκκαθαρίσεις» –ας θυμηθούμε τα «φονικά τάγματα» του πολέμου της γαλλικής Βανδέας, το 1793-1795– όπου στρατεύματα που κατευθύνονται από το Κέντρο σφαγιάζουν μαζικά ομάδες τοπικών στελεχών υπό δυσμένεια, ολόκληρα ύποπτα χωριά καθώς και πληθυσμούς, όπως στην ανατολική ζώνη. Σε καμιά περίπτωση δεν απαγγέλλεται συγκεκριμένη κατηγορία, δεν δίνεται η δυνατότητα υπεράσπισης, ούτε ανακοινώνεται η μοίρα του θύματος στους οικείους του ή στους συναδέλφους του στη δουλειά: «Το Angkar σκοτώνει αλλά δεν δίνει ποτέ εξηγήσεις» έλεγε μια καινούργια λαϊκή ρήση[546].

Είναι δύσκολο να καθορίσουμε επακριβώς τη λίστα των εγκλημάτων που τιμωρούνταν με θάνατο. Όχι επειδή δεν υπήρχαν αλλά, αντίθετα, επειδή είναι σχεδόν αδύνατο να παραθέσουμε μια απόκλιση από τους κανόνες που *να μην* επισύρει εν δυνάμει τη θανατική καταδίκη. Για τον Ερυθρό Χμερ, η όσο το δυνατόν πιο παρανοϊκή ερμηνεία και του παραμικρού παραπτώματος επιβάλλεται ως απόδειξη πολιτικής ευφυΐας. Θα αρκεστούμε λοιπόν στην ανακεφαλαίωση των βασικών αφορμών για την επιβολή της θανατικής ποινής αρχίζοντας από τις πιο συχνές. Στην κορυφή του καταλόγου βρίσκεται αναμφίβολα η «κλοπή» τροφίμων. Λαμβάνοντας υπόψη τη σπουδαιότητα του ρυζιού στη διατροφή και την εμμονή του καθεστώτος, η ποινή του θανάτου επιβαλλόταν μαζικά σε περιπτώσεις παράνομου θερισμού ή μικροκλοπών από τις αποθήκες ή τα μαγειρεία. Οι μικροκλέφτες συχνά εκτελούνταν με χτυπήματα του κασμά, επιτόπου στο χωράφι και εγκαταλείπονταν εκεί για παραδειγματισμό[547]. Αν είχες κλέψει φρούτα ή λαχανικά, είχες περισσότερες πιθανότητες να «πατσίσεις» με έναν γερό ξυλοδαρμό. Ωστόσο, μερικές μπανάνες που έκοψε μια πεινασμένη γυναίκα που θήλαζε το μωρό της την οδήγησαν στο θάνατο[548]. Έφηβοι που είχαν κλέψει φρούτα από οπωρώνες «δικάστηκαν» από συνομηλίκους τους (που δεν είχαν φυσικά το δικαίωμα να αρνηθούν), καταδικάστηκαν και εκτελέστηκαν με μια σφαίρα στο κεφάλι στη διάρ-

κεια της συνεδρίασης: «Τρέμαμε από το φόβο μας. Μας έλεγαν πως αυτό ήταν ένα μάθημα για μας»[549]. Το παράνομο σφάξιμο ζώων ήταν πιο σπάνιο: τα κοτόπουλα και τα οικιακά ζώα εξαφανίστηκαν πολύ σύντομα ή φυλάγονταν πολύ καλά· ο συγχρωτισμός έκανε πολύ δύσκολη την υπεξαίρεση μεγάλων ζώων. Ωστόσο, μια ολόκληρη οικογένεια ήταν δυνατό να εκτελεστεί επειδή είχε μοιραστεί ένα βόδι[550].

Οι παράνομες, έστω και μικρής διαρκείας, επισκέψεις στην οικογένεια, που εξομοιώνονταν με λιποταξία, ήταν κι αυτές πολύ επικίνδυνες. Φαίνεται πάντως πως τιμωρούνταν με θάνατο μόνο σε περιπτώσεις υποτροπής, υπό τον όρο να μην έχει διαπραχθεί το υπέρτατο αμάρτημα της απουσίας από τη δουλειά. Το να αγαπάς τους δικούς σου ήταν άσχημο πράγμα, το να τσακώνεσαι μαζί τους, ή και με οποιονδήποτε άλλον, μπορούσε εξίσου να σου στοιχίσει τη ζωή (και σε αυτή την περίπτωση συνήθως όχι την πρώτη φορά). Μέσα σε μια ατμόσφαιρα ακραίου πουριτανισμού –στους άντρες συστηνόταν να κρατούν απόσταση τουλάχιστον τριών μέτρων όταν συνομιλούσαν με γυναίκες, εκτός κι αν ήταν συγγενείς πρώτου βαθμού– οι σεξουαλικές σχέσεις εκτός γάμου τιμωρούνταν με θάνατο: δυστυχία για τους νεαρούς εραστές, δυστυχία και για τα στελέχη του καθεστώτος με σεξουαλικές ορμές: πολλοί ήταν αυτοί που «έπεσαν» με αυτόν τον τρόπο[551]. Η κατανάλωση αλκοολούχων ποτών[552] (συνήθως χυμός καρύδας που έχει υποστεί ζύμωση) ήταν ένα ακόμη σοβαρό έγκλημα· όμως αυτό αφορούσε τα στελέχη και τους Παλαιούς, μιας και οι Νέοι ρίσκαραν αρκετά τη ζωή τους ψάχνοντας για τροφή. Όσο για τις θρησκευτικές τελετές, που οι Ερυθροί Χμερ τις αντιμετώπιζαν πολύ αρνητικά, αν γίνονταν διακριτικά και αυστηρά ατομικά δεν προκαλούσαν καταδίκες (πράγμα που είναι εφικτό στο βουδισμό αλλά πολύ δύσκολο στον ισλαμισμό). Αντιθέτως, οι τελετές έκστασης μπορούσαν να επισύρουν τη θανατική ποινή[553]. Φυσικά, κάθε ανυπακοή απέβαινε μοιραία. Οι ελάχιστοι που αποτολμούσαν, προπάντων τον πρώτο καιρό, να επωφεληθούν από την υποτιθέμενη ελευθερία κριτικής που τους παραχωρούνταν στις συγκεντρώσεις για να καταγγείλουν την ανεπάρκεια της τροφής ή του ρουχισμού, «εξαφανίστηκαν» πολύ γρήγορα, όπως και εκείνοι οι θαρραλέοι εκτοπισμένοι δάσκαλοι, οι οποίοι, τον Νοέμβριο του 1975, οργάνωσαν μια διαδήλωση διαμαρτυρίας εναντίον των μερίδων πείνας, διαδήλωση την οποία οι αρχές δεν διέλυσαν ωστόσο δια της βίας[554].

Η μη εκτέλεση της προκαθορισμένης εργασίας, για οποιονδήποτε λόγο, ήταν επίσης πολύ παρακινδυνευμένη ενέργεια. Κανένας δεν ήταν εξασφαλισμένος από τα λάθη ή τα ελαφρά ατυχήματα, πάντα δυνητικά μοιραία, αλλά και εν ονόματι αυτής της υποχρέωσης για θετικά αποτελέσματα αρκετοί ανάπηροι και ψυχικά άρρωστοι δολοφονήθηκαν: ανίκανοι, σαμποτέρ, ήταν ακόμη πιο άχρηστοι κι από τη μάζα των Νέων. Εννοείται πως οι τραυματίες και οι ανάπηροι πολέμου του στρατού του προηγούμενου καθεστώτος προορίζονταν όλοι για εξόντωση. Ιδιαιτέρως ευάλωτοι παρουσιάζονται εκείνοι που δεν είναι σε θέση να καταλάβουν ή να εφαρμόσουν οδηγίες και απαγορεύσεις: ένας τρελός που μαζεύει ένα βλαστάρι μανιόκας ή εκφράζει τη δυσαρέσκειά του με ακατάληπτους όρους, συνήθως τουφεκίζεται[555]. Οι κομμουνιστές Χμερ εφάρμοζαν έναν de facto ευγονισμό.

Η βία στη δημοκρατική Καμπουτσέα ήταν τρομακτική. Όμως, για τους πιο πολλούς Καμποτζιανούς, το απρόβλεπτο και το μυστήριο που κάλυπταν τις αδιάκοπες εξαφανίσεις ήταν αυτά που τους τρομοκρατούσαν και όχι τόσο το θέαμα του θανάτου. Ο θάνατος ήταν σχεδόν πάντα διακριτικός, κρυφός. Με αυτή τη διακριτικότητα

απέναντι στο θάνατο μπορεί να συνδεθεί η αιώνια ευγένεια των μελών και των στελεχών του ΚΚ Καμπότζης: «Τα λόγια τους ήταν εγκάρδια, πολύ γλυκά, ακόμη και στις χειρότερες στιγμές. Έφταναν ώς το φόνο χωρίς να χάνουν την ευγένειά τους. Σκόρπιζαν το θάνατο με τρυφερά λόγια. [...] Ήταν ικανοί να μας υποσχεθούν ό,τι επιθυμούσαμε ν' ακούσουμε για να αναισθητοποιήσουν τη δυσπιστία μας. Ήξερα ότι τα γλυκά τους λόγια συνόδευαν τα εγκλήματά τους –ή προηγούνταν από αυτά. Οι Ερυθροί Χμερ φέρονταν ευγενικά σε κάθε περίσταση, ακόμη και πριν μας σφάξουν σαν τα ζώα»[556]. Μια πρώτη εξήγηση είναι τακτικής φύσεως: όπως το υποδεικνύει ο Γιατάυ, η συντήρηση της έκπληξης, η αποφυγή της άρνησης ή της εξέγερσης. Μια δεύτερη είναι πολιτιστική: η αυτοπειθαρχία βρίσκεται ψηλά στις αξίες του βουδισμού· όποιος υποκύπτει στο συναίσθημα χάνει την υπόληψή του. Μια τρίτη είναι πολιτική: όπως και στις καλές ημέρες του κινεζικού κομμουνισμού (πριν από την Πολιτιστική Επανάσταση), έπρεπε να προβάλλεται ο αμείλικτος ορθολογισμός της δράσης του Κόμματος –που δεν εξαρτάται από στιγμιαία πάθη ή από ατομικές παρορμήσεις– και η ολοκληρωτική του ικανότητα να κυβερνά κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Αυτή η διακριτικότητα στις εκτελέσεις αρκεί για να αποδειχτεί ότι σε μεγάλο βαθμό συντονίζονταν από το Κέντρο: η πρωτόγονη και αυθόρμητη βία, αυτή των πογκρόμ για παράδειγμα, δεν διστάζει να επιδειχθεί. Κάποιο απόγευμα, κάποια νύχτα, στρατιώτες έρχονται να σας πάρουν για «ανάκριση», για «μελέτη» ή για «να κόψετε ξύλα». Ξαφνικά, σας δένουν τα χέρια πίσω από την πλάτη – κι αυτό ήταν. Στη συνέχεια, καμιά φορά, ανακαλύπτεται ένα πτώμα στο δάσος, άθαφτο –πιθανόν για να εμπνέει ακόμη περισσότερο το φόβο–, αλλά δεν είναι πάντα αναγνωρίσιμο. Σήμερα γνωρίζουμε ότι πάρα πολλοί ομαδικοί τάφοι – περισσότεροι από χίλιοι για καθεμιά από τις επαρχίες που έχουν πλήρως ερευνηθεί, και υπάρχουν 20 συνολικά– είναι διασκορπισμένοι στην καμποτζιανή ύπαιθρο[557]. Καμιά φορά έμπαινε σε εφαρμογή η απαίσια απειλή των Ερυθρών Χμερ, να πάνε να ταΐσουν «λίπασμα τους ορυζώνες»[558]: «Σκότωναν ασταμάτητα άντρες και γυναίκες και τους χρησιμοποιούσαν ως λίπασμα. Τους έθαβαν σε κοινούς λάκκους που ήταν πανταχού παρόντες στα χωράφια, προπάντων στις καλλιέργειες μανιόκας. Συχνά, τραβώντας έναν βολβό μανιόκας ξεθαβόταν μαζί του ένα μετωπιαίο ανθρώπινο οστό· οι ρίζες του φυτού περνούσαν μέσα από τις άδειες κόγχες του κρανίου»[559]. Ήταν σαν να πίστευαν οι αφέντες της χώρας πως δεν υπήρχε καλύτερο λίπασμα από τα ανθρώπινα πτώματα[560]. Διακρίνουμε ωστόσο εδώ το σημείο όπου καταλήγει, εξίσου με τον κανιβαλισμό (των στελεχών), η απάρνηση της ανθρώπινης ιδιότητας στους «ταξικούς εχθρούς».

Η αγριότητα του συστήματος επανεμφανίζεται την υπέρτατη στιγμή, αυτή της εκτέλεσης. Για να εξοικονομούνται σφαίρες, αλλά επίσης και χωρίς αμφιβολία για να ικανοποιείται ο σαδισμός των εκτελεστών[561], ο τυφεκισμός δεν είναι η συχνότερη μέθοδος: μονάχα το 29% των θυμάτων εκτελείται έτσι, σύμφωνα με μια έρευνα του Σλιβίνσκι[562]. Αντιθέτως, καταμετρήθηκαν 53% συνθλιμμένα κρανία (χτυπημένα με λοστούς, με κασμάδες, με σκαλιστήρια), 6% κρεμασμένοι ή πνιγμένοι με πλαστική σακούλα, 5% σφαγμένοι καθώς και δαρμένοι μέχρι θανάτου. Επιβεβαίωση που προκύπτει από το σύνολο των μαρτυριών: 2% μονάχα των δολοφονιών έγιναν δημοσίως. Ανάμεσά τους, αρκετές εκτελέσεις «για παραδειγματισμό» έκπτωτων στελεχών, με ιδιαιτέρως βάρβαρες μεθόδους, όπου η φωτιά (εξαγνιστική;) μοιάζει να παίζει πρωταρχικό ρόλο: θάψιμο μέχρι το στήθος σε μια τάφρο γεμάτη αναμμένα κάρβουνα[563] και κάψιμο των κεφαλιών τους με πετρέλαιο[564].

Το αρχιπέλαγος των φυλακών

Η δημοκρατική Καμπουτσέα δεν διέθετε στην ουσία φυλακές. Σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Πολ Ποτ, τον Αύγουστο του 1978: «Δεν έχουμε φυλακές κι ούτε καν χρησιμοποιούμε τη λέξη "φυλακή". Τα κακοποιά στοιχεία είναι αποσπασμένα σε παραγωγικά έργα»[565]. Οι Ερυθροί Χμερ καυχιόνταν υπογραμμίζοντας τη διπλή ρήξη με το πολιτικό παρελθόν και τη θρησκευτική παράδοση, αφού αυτή η ετεροχρονισμένη τιμωρία που συνιστά η φυλάκιση συγχέεται με το βουδιστικό κάρμα, όπου οι αμαρτίες του καθενός ξεπληρώνονται στις επόμενες ζωές του. Στο εξής, η τιμωρία είναι άμεση...[566] Υπήρχαν πάντως «κέντρα αναμόρφωσης» που καμιά φορά ονομάζονταν «κέντρα περιφερειακής αστυνομίας». Οι παλιές φυλακές της αποικιακής εποχής, οι οποίες είχαν αδειάσει κατά την εκκένωση των πόλεων, δεν είχαν επαναχρησιμοποιηθεί – με την εξαίρεση κάποιων μικρών επαρχιακών πόλεων, όπου καμιά τριανταριά κρατούμενοι στοιβάζονταν σε κελλιά προορισμένα για πολύ λιγότερους. Τώρα τις αντικαθιστούσαν τα κτήρια των πρώην σχολείων, άχρηστων πια, και καμιά φορά οι ναοί[567].

Είναι αλήθεια πως βρισκόμαστε πολύ μακριά από τις κλασικές φυλακές, ακόμη και του πιο αυστηρού καθεστώτος. Τίποτα δεν γίνεται, είναι το ελάχιστο που μπορεί να πει κανείς, για να διευκολυνθεί η ζωή των κρατουμένων ή τουλάχιστον να εξασφαλιστεί η επιβίωσή τους: μερίδες πείνας (καμιά φορά ένα κουτί ρύζι για 40 ανθρώπους)[568], καμιά ιατρική φροντίδα, απίστευτο στρίμωγμα, μόνιμο αλυσοδέσιμο από μια σιδερένια μπάρα στερεωμένη στο έδαφος –ένας κρίκος για τις γυναίκες και τους μικροκαμωμένους άντρες, δύο για τους υπόλοιπους και συχνά με τους αγκώνες δεμένους πίσω από την πλάτη– ανύπαρκτες τουαλέτες, καμιά δυνατότητα για πλύσιμο... Καταλαβαίνουμε κάτω απ' αυτές τις συνθήκες γιατί η ελπίδα επιβίωσης δεν ξεπερνά τους τρεις μήνες και γιατί είναι ελάχιστοι όσοι επέζησαν[569]. Ένας από τους διασωθέντες θυμάται με «ευγνωμοσύνη» τον τόπο κράτησής του, κάπου στη δυτική ζώνη: «Στη φυλακή μου δεν σκοτώσανε παρά μονάχα τους μισούς κρατουμένους, ίσως και λιγότερους»[570]. Υπήρχε αναμφίβολα η «τύχη» να έχει φυλακιστεί κανείς στα τέλη του 1975, σε μια στιγμή όπου δεν ήταν ακόμη αδιανόητη η απελευθέρωσή του, όπως άλλωστε ήταν η κατάσταση πριν από τις 17 Απριλίου: μέχρι το 1976, 20-30% των κρατουμένων είχαν αφεθεί ελεύθεροι. Ήταν η εποχή που ακόμη έπαιρναν στα σοβαρά, πότε-πότε, την αναμορφωτική διάσταση της φυλάκισης, η οποία επιτυγχανόταν βασικά με την εξαντλητική εργασία, καρδιά του σωφρονιστικού συστήματος της Κίνας και του Βιετνάμ. Υπάλληλοι του παλαιού καθεστώτος, ακόμη και στρατιώτες, είχαν κάποιες πιθανότητες να τη γλιτώσουν με τις προϋποθέσεις της καλής διαγωγής και της σκληρής δουλειάς, πράγμα που ίσχυε τον πρώτο καιρό των εκτοπίσεων[571]. Έτσι διατηρήθηκε η παλιά ορολογία (η φυλάκιση μεταμφιέζεται συχνά σε πρόσκληση για ένα «σεμινάριο μελέτης»), αλλά αδειασμένη από κάθε νόημα. Το ότι η παιδαγωγική όψη του συστήματος έχει ουσιαστικά εξαφανιστεί (εκτός, ίσως, από το στρατόπεδο του Μπουνγκ Τρα Μπεκ –για τους Καμποτζιανούς που επιστρέφουν από το εξωτερικό, φοιτητές στην πλειοψηφία τους– το οποίο περιγράφει ο Υ Παντάρα) υποδηλώνεται για παράδειγμα από το σημείωμα μιας τοπικής διοίκησης που διατάσσει τον εγκλεισμό των παιδιών ανεξαρτήτως ηλικίας μαζί με τις μητέρες τους «έτσι ώστε να τους ξεφορτωθούμε όλους μεμιάς»[572]. Εδώ έχουμε την υλοποίηση του συνθήματος: «Όταν ξεριζώ-

νουμε ένα φυτό, πρέπει να αφαιρούμε όλες του τις ρίζες»[573], που αποτελεί ριζοσπαστική παραλλαγή της έννοιας της «ταξικής κληρονομικότητας», τόσο αγαπητής στους εξτρεμιστές μαοϊκούς. Η μοίρα αυτών των παιδιών, παρατημένων, χωρίς κανέναν να τα φροντίζει, ήταν σπαρακτική. Ακόμη χειρότερη ήταν η τύχη των πολύ νεαρών «εγκληματιών», που φυλακίζονταν χωρίς να υπάρχει κατώτατο όριο ηλικίας.

Παιδιά σε μια περιφερειακή φυλακή.

Αυτό που μας συγκινούσε περισσότερο ήταν η τύχη των είκοσι μικρών παιδιών, προπάντων εκείνων που είχαν εκτοπιστεί μετά τις 17 Απριλίου 1975. Αυτά τα παιδιά είχαν κλέψει επειδή πεινούσαν. Τα είχαν συλλάβει όχι για να τα τιμωρήσουν αλλά για να τα θανατώσουν με έναν πολύ άγριο τρόπο:

– Οι δεσμοφύλακες τα χτυπούσαν και τα κλοτσούσαν μέχρι θανάτου

– Τα μετέτρεπαν σε ζωντανές κούκλες και τα έδεναν από τα πόδια, τα κρεμούσαν από το ταβάνι, τα πετούσαν ο ένας στον άλλο, κατόπιν δοκίμαζαν να τα κάνουν να σταθούν όρθια με κλοτσιές

– Κοντά στη φυλακή υπήρχε μια γούρνα· οι δήμιοι έριχναν εκεί τους μικρούς κρατούμενους, τους ποδοπατούσαν μέχρι να βουλιάξουν, κι όταν τα δυστυχισμένα παιδιά άρχιζαν να ασφυκτιούν, τα άφηναν να βγάλουν το κεφάλι τους για να τα ξαναβουλιάξουν πάλι μες στο νερό.

Εμείς, οι υπόλοιποι κρατούμενοι και εγώ ο ίδιος, κλαίγαμε στα κρυφά γι' αυτά τα δυστυχισμένα πλάσματα που εγκατέλειπαν τον κόσμο με τόσο φρικαλέο τρόπο. Υπήρχαν οκτώ δήμιοι-δεσμοφύλακες. Ο Μπουν, ο αρχηγός, και ο Λαν (δεν θυμάμαι παρά μόνον αυτά τα ονόματα) ήταν οι πιο άγριοι, όμως όλοι τους συμμετείχαν σε αυτές τις ελεεινές πράξεις και συναγωνίζονταν σε σκληρότητα προκειμένου να βασανίζουν τους συμπατριώτες τους[574].

Οι κρατούμενοι χωρίζονταν κυρίως, αν μπορεί κανείς να το θέσει έτσι, στους καταδικασμένους να αργοσβήνουν και σε εκείνους που προορίζονταν για εκτέλεση. Αυτό εξαρτιόταν προπάντων από την αιτία φυλάκισης: παραβίαση απαγόρευσης, ακάθαρτη κοινωνική καταγωγή, φανερή αντίθεση προς το καθεστώς, συμμετοχή σε «συνωμοσία». Στις τρεις τελευταίες περιπτώσεις, συνήθως ο κρατούμενος ανακρινόταν, είτε για να ομολογήσει ένα «ύποπτο» παλιό επάγγελμα, είτε για να υποχρεωθεί να παραδεχτεί την ενοχή του και να αποκαλύψει τους συνενόχους του. Στον παραμικρό δισταγμό χρησιμοποιούνταν τα βασανιστήρια, σε πολύ μεγαλύτερη έκταση από οποιοδήποτε άλλο κομμουνιστικό καθεστώς· οι ανακριτές ξεδίπλωναν τότε τη νοσηρή και σαδιστική τους φαντασία[575]. Από τις πιο συνηθισμένες μεθόδους ήταν η χρήση ενός πλαστικού σάκου με τον οποίο τύλιγαν το κεφάλι του θύματος προκαλώντας του ασφυξία. Πολλοί κρατούμενοι, ήδη εξαντλημένοι, δεν επιβίωναν μετά από αυτές τις ανακρίσεις – οι γυναίκες πρώτες, που έπεφταν θύματα των πιο φρικτών αγριοτήτων. Οι δήμιοι δικαιολογούσαν τη δράση τους στο όνομα της υποτιθέμενης αποτελεσματικότητας των βασανιστηρίων για την ανακάλυψη της αλήθειας: έτσι, στον απολογισμό μιας ανάκρισης σημειώνεται ότι ο κρατούμενος «ανακρίθηκε με το μαλακό, χωρίς να χτυπηθεί. Γι' αυτό δεν είμαστε σίγουροι αν έλεγε ή όχι την αλήθεια»[576]. Στις πιο

σοβαρές περιπτώσεις, ή όταν οι «ομολογίες» έμοιαζαν να υπόσχονται πολλά για μελλοντικές ενοχοποιήσεις, ο κρατούμενος στέλνονταν στην ανώτερη βαθμίδα του συστήματος: έτσι, μπορούσε κάποιος να περάσει από την τοπική στην περιφερειακή φυλακή και τελικά να βρεθεί στην κεντρική φυλακή του Τουόλ Σλενγκ. Όποιο κι αν ήταν το επίπεδο της φυλακής, η κατάληξη ήταν η ίδια: μόλις γινόταν αντιληπτό ότι ο κρατούμενος δεν είχε να δώσει άλλες «πληροφορίες», αφού είχε πιεστεί όσο δεν παίρνει από τους ανακριτές του (διαδικασία που διαρκούσε εβδομάδες, ακόμη και μήνες), μπορούσε πλέον να «πεταχτεί». Οι εκτελέσεις γίνονταν συνήθως με αγχέμαχο όπλο [όπλο που σκοτώνει από κοντά], με τις ιδιαιτερότητες του κάθε τόπου, όπως π.χ. στο Τραμκάκ η σύνθλιψη του λαιμού με σιδερένια μπάρα. Τα μεγάφωνα έπαιζαν εκκωφαντική επαναστατική μουσική για να καλύπτουν τις κραυγές εκείνου που ψυχορραγούσε.

Ανάμεσα στις αιτίες φυλάκισης βρίσκουμε αναλογίες με εκείνες που ενδεχομένως να κόστιζαν «ενοχλήσεις» ή και δολοφονίες στις κοοπερατίβες, αλλά όχι στην ίδια έκταση. Πολλοί κλέφτες απαντώνται στις φυλακές, αλλά συνήθως πρόκειται για άτομα που είχαν εκτεταμένη δράση και μάλιστα με συνενόχους. Αντιθέτως, οι περιπτώσεις των σεξουαλικών σχέσεων εκτός γάμου είναι αρκετά συχνές κι ακόμη περισσότερες αυτές των «ανατρεπτικών» δηλώσεων: πρόκειται για καταγγελίες των ανισοτήτων στον επισιτισμό, της πτώσης του επιπέδου ζωής, της υποταγής στην Κίνα, για αστεία σε βάρος του επαναστατικού ύμνου, διάδοση φημών που αφορούν το αντικομμουνιστικό αντάρτικο, αναφορές στις βουδιστικές προβλέψεις που περιγράφουν έναν κόσμο αναστάτωσης όπου κυριαρχεί ο αθεϊσμός αλλά είναι προορισμένος να εξαφανιστεί. Μια γυναίκα (αν και «70») έσπασε στο μαγειρείο ένα κουτάλι, από την οργή της που είχε χάσει κιόλας τέσσερα παιδιά εξαιτίας του υποσιτισμού και επειδή δεν της είχε επιτραπεί να μείνει πλάι στο τελευταίο που πέθαινε στο νοσοκομείο. Δίπλα σε αυτά τα «μητρώα πολιτικών αδικημάτων» ανακαλύπτουμε αρκετά «μητρώα κοινωνικών αδικημάτων»: αφορούν αυτούς που έχουν αποκρύψει το παλιό τους επάγγελμα, ή κάποια τρομερά ενοχοποιητικά γεγονότα της ζωής τους, όπως π.χ. η παρατεταμένη παραμονή στη Δύση. Η τελευταία ιδιαιτερότητα του πληθυσμού των φυλακών είναι το ότι στους κόλπους του περιλαμβάνεται μια υπολογίσιμη μάζα (αν και εντελώς μειοψηφική) Παλαιών, ακόμη και στρατιωτών ή κρατικών υπαλλήλων του καθεστώτος των Ερυθρών Χμερ: 10% του δείγματος (46 φάκελοι σε σύνολο 477) στη φυλακή του Τραμκάκ. Συνήθως κατηγορούνται ότι «λιποτάκτησαν» για να δουν τους συγγενείς τους. Όσον αφορά τα μεσαία ή ανώτερα στελέχη, συνήθως στέλνονται κατευθείαν στο Κέντρο και στη φυλακή Τουόλ Σλενγκ.

Επιβιώνοντας από τη φρίκη.

Οι Ερυθροί Χμερ με συνέλαβαν γιατί διέπραξα το έγκλημα να μιλάω αγγλικά· με το σκοινί στο λαιμό, τρεκλίζοντας και κουτσαίνοντας, με σύρανε στη φυλακή του Κας Ρότεχ, κοντά στην Μπατταμπάνγκ. Ήταν μόνον η αρχή. Με αλυσόδεσαν με τους άλλους κρατούμενους, με σιδερικά που μπήγονταν στο δέρμα μου. Οι αστράγαλοί μου έχουν ακόμη τα σημάδια τους. Με βασάνισαν επανειλημμένα, για μήνες. Μόνη μου ανακούφιση, όταν λιποθυμούσα.

Κάθε νύχτα εισέβαλλαν οι φρουροί και φώναζαν τα ονόματα ενός, δύο ή τριών κρα-

τουμένων. Τους έπαιρναν και κανείς δεν τους ξανάβλεπε: δολοφονούνταν με διαταγές των Ερυθρών Χμερ. Απ' όσα ξέρω, είμαι ένας από τους ελάχιστους κρατούμενους που επέζησαν απ' αυτή τη φυλακή, ένα πραγματικό στρατόπεδο βασανιστηρίων και εξολόθρευσης. Το χρωστάω αποκλειστικά στην ικανότητά μου να διηγούμαι μύθους του Αισώπου και παραδοσιακά παραμύθια των Χμερ με ζώα, στους εφήβους και τα παιδιά που μας φρουρούσαν[577].

Η επίσκεψη σε αυτό το πρώην σχολείο, που είναι γνωστό στο οργανόγραμμα του ΚΚ Καμπότζης με τον κωδικό S-21, δίνει το αίσθημα ότι αγγίζουμε την εσχατιά της φρίκης. Δεν πρόκειται ωστόσο για τίποτα παραπάνω από ένα κέντρο κράτησης ανάμεσα σε εκατοντάδες άλλα και, παρά τα 20.000 θύματά του, όχι αναγκαστικά του πιο φονικού. Οι συνθήκες φυλάκισης, προφανώς τρομακτικές, ήταν οι ίδιες και παντού αλλού. Πράγμα που σημαίνει ότι μονάχα το 2% των δολοφονημένων και ίσως το 5% των φυλακισθέντων είχαν περάσει από το Τουόλ Σλενγκ, γεγονός που δεν θυμίζει καθόλου την κεντρική σημασία του Άουσβιτς στο ναζιστικό σύστημα στρατοπέδων συγκέντρωσης. Δεν υπήρχε ένας ορισμένος τρόπος βασανιστηρίων, εκτός ίσως από τη συνήθη χρήση ηλεκτροσόκ. Οι δυο ιδιαιτερότητές του εντοπίζονται στο χαρακτήρα του ως «φυλακής της Κεντρικής Επιτροπής», όπου καταλήγουν προπάντων στελέχη υπό δυσμένεια και έκπτωτοι ιθύνοντες, και της «μαύρης τρύπας», από την οποία, κατά κανόνα, δεν τίθεται θέμα να βγεις ζωντανός: μόνον έξι ή επτά κρατούμενοι διέφυγαν το θάνατο. Η τελευταία του ιδιαιτερότητα στηρίζεται στις πληροφορίες μας: ένα πλήρες αρχείο όσων εισήλθαν από το 1975 μέχρι τα μέσα του 1978 (14.000 ονόματα) και προπάντων πολλές χιλιάδες λεπτομερείς ομολογίες και εκθέσεις ανακρίσεων, έγγραφα εκ των οποίων ορισμένα αφορούν υψηλά ιστάμενους του καθεστώτος[578].

Το 80% των κρατουμένων ήταν και οι ίδιοι Ερυθροί Χμερ, εργάτες ή τεχνίτες, κυρίως κινεζικής καταγωγής, οι οποίοι είχαν σταλεί εκεί το 1978, όπως και μερικοί αλλοδαποί (ναυτικοί κατά κανόνα) που είχαν την ατυχία να πέσουν στα νύχια του καθεστώτος[579]. Επί μονίμου βάσεως υπήρχαν 1.000 με 1.500 κρατούμενοι, όμως η αντικατάστασή τους ήταν μαζική, όπως το αποδεικνύουν οι αριθμοί των εισερχομένων (που ισοδυναμούν περίπου με τους αριθμούς των θυμάτων της εκάστοτε χρονιάς), και με αυξανόμενο ρυθμό: μόλις 200 το 1975, 2.250 το 1976, 6.330 το 1977 και 5.765 το πρώτο τρίμηνο του 1978. Οι ανακριτές βρίσκονταν αντιμέτωποι με ένα τρομερό δίλημμα: «Θεωρούμε το βασανισμό απολύτως αναγκαίο», διαβάζουμε σε ένα σημειωματάριό τους· όμως από την άλλη αυτό προκαλεί τον πρόωρο θάνατο των έγκλειστων χωρίς να έχουν προλάβει να «ομολογήσουν» αρκετά: αυτό λοιπόν συνιστά «ήττα του Κόμματος». Εξ ου και το άτοπο: η ελάχιστη ιατρική παρουσία εκεί όπου τα πάντα προμηνύουν το θάνατο[580]. Μερικοί κρατούμενοι ήταν πιο εύκολες περιπτώσεις: οι γυναίκες και τα παιδιά των φυλακισμένων (που συχνά είχαν ήδη εκτελεστεί), που τα ξεφορτώνονταν σύντομα σε συγκεκριμένες ημερομηνίες. Έτσι, την 1η Ιουλίου 1977, δολοφονήθηκαν 114 γυναίκες (εκ των οποίων 90 σύζυγοι βασανισθέντων). Την επομένη ήρθε η σειρά για 31 γιους και 43 κόρες κρατουμένων. Οι καθημερινές εκτελέσεις έφτασαν στο ζενίθ τους λίγο μετά τη διακήρυξη της ύπαρξης του ΚΚ Καμπότζης: 418 στις 15 Οκτωβρίου 1977[581]. Εκτιμάται ότι κάπου 1.200 παιδιά δολοφονήθηκαν στο S-21[582].

Τα αίτια της τρέλας

Όπως και για τα άλλα μαζικά εγκλήματα του 20ού αιώνα, η ακρότητα της τερατωδίας μάς προτρέπει να αναζητήσουμε την ultima ratio προς την κατεύθυνση της παραφροσύνης ενός ανθρώπου ή της αποσβολωμένης καθήλωσης ενός λαού. Δεν γεννάται θέμα μετριασμού της ευθύνης του Πολ Ποτ, όμως ούτε η εθνική ιστορία της Καμπότζης, ούτε ο διεθνής κομμουνισμός, ούτε η επιρροή ορισμένων χωρών (αρχίζοντας από την Κίνα) δεν πρέπει να τη βγάλουν έτσι εύκολα καθαρή: πεμπτουσία ό,τι χειρότερου μπορούσαν να παράγουν, η δικτατορία των Ερυθρών Χμερ βρίσκεται στο σημείο τομής αυτών των τριών συνιστωσών, ενώ ταυτόχρονα είναι ριζωμένη σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό και χρονικό πλαίσιο.

Μια εξαίρεση Χμερ;

«Η επανάσταση των Χμερ δεν έχει προηγούμενο. Αυτό που προσπαθούμε να κάνουμε δεν επιτεύχθηκε ποτέ στο παρελθόν στην Ιστορία»[583]. Οι ίδιοι οι Ερυθροί Χμερ, αμέσως μετά τη χειραφέτησή τους από τους Βιετναμέζους προστάτες τους, επέμεναν σταθερά στη μοναδικότητα του εγχειρήματός τους. Στους επίσημους λόγους τους δεν κάνουν σχεδόν ποτέ αναφορά σε ξένες χώρες, παρά μονάχα με αρνητικό τρόπο, και ουσιαστικά δεν παραπέμπουν στους θεμελιωτές του μαρξισμού-λενινισμού ή έστω στον Μάο Τσε Τουνγκ. Ο εθνικισμός τους θυμίζει παράξενα, σε μεγάλο βαθμό, τον αντίστοιχο των προκατόχων τους, του Σιχανούκ ή του Λον Νολ: ένα μείγμα ακραίας χρήσης της δυστυχίας και αμετροεπούς καυχησιολογίας. Μια χώρα-θύμα, καταδυναστευόμενη μονίμως από ύπουλους, σκληρούς, λυσσασμένους γείτονες που επιθυμούν την εξαφάνισή της λες και η δική τους επιβίωση εξαρτάται ανυπερθέτως από αυτό, με πρώτο και καλύτερο το Βιετνάμ. Μια χώρα παραδεισένια, ευλογημένη από τους θεούς, με θαυμαστό παρελθόν κι έναν ανυπέρβλητο λαό που έχει την εγγενή ροπή να ενωθεί με τις πρωτοπόρες δυνάμεις του πλανήτη, αν μονάχα...[584] Η οίηση των Ερυθρών Χμερ δεν γνωρίζει όρια: «Πραγματοποιούμε μια μοναδική επανάσταση. Ξέρετε έστω και μία χώρα που να τολμά, όπως εμείς, να καταργήσει τις αγορές και το χρήμα; Είμαστε πολύ μπροστά από τους Κινέζους που μας θαυμάζουν. Προσπαθούν να μας μιμηθούν αλλά ακόμη δεν τα 'χουν καταφέρει. Θα γίνουμε το πρότυπο για όλο τον κόσμο» – αυτά είναι τα λόγια ενός στελέχους, διανοούμενου ο οποίος είχε ζήσει στο εξωτερικό[585]. Ακόμη και μετά την απομάκρυνσή του από την εξουσία, ο Πολ Ποτ εξακολούθησε να πιστεύει ότι η 17η Απριλίου 1975 υπήρξε το μεγαλύτερο επαναστατικό γεγονός στην Ιστορία «με την εξαίρεση της Παρισινής Κομμούνας του 1871»[586].

Όμως η πραγματικότητα, θλιβερά πεζή, είναι η πραγματικότητα μιας μικρής χώρας που για μεγάλο διάστημα ήταν υπερβολικά κλεισμένη στον εαυτό της, ενώ ως γαλλικό προτεκτοράτο διατηρήθηκε στη θέση ενός αξιολάτρευτου «μουσείου» γραφικών παραδόσεων, όπου οι διάφορες κλίκες που αντιμάχονταν αδιάκοπα για την εξουσία δεν σταμάτησαν ποτέ να προκαλούν την επέμβαση ξένων δυνάμεων για λογαριασμό τους, κι όπου κανείς δεν μοιάζει να έθεσε κάποια στιγμή στα σοβαρά το ερώτημα της οικονομικής ανάπτυξης: λιγοστές επιχειρήσεις, ολιγάριθμη μεσαία τάξη, λιγοστοί τεχνικοί, μια συντριπτικά κυρίαρχη γεωργία. Με δυο λόγια, ο κατ' εξοχήν «άρρω-

στος» της νοτιοανατολικής Ασίας[587]. Ωστόσο, ο ακραίος ανορθολογισμός ευνοεί και τις ακραίες λύσεις· ο συνδυασμός μιας ώς ένα βαθμό παρανοϊκής δυσπιστίας απέναντι στους άλλους και η μεγαλομανιακή υπερτίμηση των ικανοτήτων της χώρας παροτρύνουν τον βολονταρισμό και τον απομονωτισμό. Η αδυναμία της οικονομίας και η φτώχια των περισσότερων κατοίκων ενισχύουν τη γοητεία αυτών που παρουσιάζονται ως μπροστάρηδες μιας πιθανής προόδου. Η Καμπότζη ήταν λοιπόν ένας «αδύναμος κρίκος», τόσο από οικονομική όσο και από πολιτική άποψη. Το διεθνές περιβάλλον και ειδικότερα ο πόλεμος στο Βιετνάμ έκαναν τα υπόλοιπα. Όσο για την αγριότητα των Ερυθρών Χμερ, ενδεχομένως οφείλεται στη μη παραδεδεγμένη αντίφαση ανάμεσα στις άμετρες φιλοδοξίες και στο βάρος των πραγματικών πιέσεων.

Ορισμένοι συγγραφείς θεωρούν ότι μερικά χαρακτηριστικά του καμποτζιανού έθνους ευνόησαν κατά κάποιο τρόπο τη δολοφονική δράση των Ερυθρών Χμερ. Έτσι και ο βουδισμός, ο ρόλος του οποίου υπήρξε ωστόσο αμφιλεγόμενος: η αδιαφορία του για τις κοινωνικές αντιθέσεις και η μετάθεση στη μελλοντική ύπαρξη της ανταμοιβής των καλών και των κακών πράξεων της τωρινής, έρχονται σε διάσταση με το επαναστατικό όραμα. Όμως ο αντι-ατομικισμός του ταιριάζει καλά με την κατάργηση της αντωνυμίας «εγώ» από τους Ερυθρούς Χμερ. Η περιορισμένη αξία της ύπαρξης, στο μέσον μιας δίνης μετενσαρκώσεων, και η μοιρολατρία που απορρέει από την παραπάνω πίστη απέναντι σε ένα αναπόφευκτο πεπρωμένο χαλάρωσαν την αντίσταση των πιστών μπροστά στις ακρότητες[588].

Στον Χάινγκ Νγκορ, που είχε τα χάλια του όταν βγήκε από τη φυλακή, μια γριά είπε μεγαλόφωνα αυτό που όλοι σκέφτονταν μέσα τους:

«Ίσως να είχατε κάνει κάτι πολύ κακό στην προηγούμενη ζωή σας. Μάλλον τιμωρηθήκατε γι' αυτό».

«Ναι. Έτσι πρέπει να 'ναι. Πιστεύω πως το κάρμα μου δεν είναι πολύ καλό!»[589]

Ο βουδισμός, που βέβαια κατεστάλη βίαια, δεν υπήρξε σε καμιά περίπτωση εστία αντίστασης κατά των Ερυθρών Χμερ, όπως ο ισλαμισμός για τους *Cham*.

Το παρόν οδηγεί συχνά στην αναθεώρηση του παρελθόντος. Όχι για να αλλάξει τα διαπιστωμένα γεγονότα, «αλά βορειοκορεατικά» αν θέλετε, αλλά για να τροποποιήσει την ιεράρχηση και την ερμηνεία. Η επιφανειακά ειρηνική Καμπότζη του Σιχανούκ, που για μεγάλο διάστημα παρέμεινε νησίδα ουδετερότητας εν μέσω των πολέμων της Ινδοκίνας, είχε οδηγήσει τον κόσμο να δώσει έμφαση στο «χαμόγελο των Χμερ» – το χαμόγελο των ανάγλυφων ινδουιστικών θεοτήτων στους ναούς του Ανγκόρ, των καλοκάγαθων μοναρχών, των μικροϊδιοκτητών-αγροτών που συλλέγουν χωρίς να πολυκουράζονται το ρύζι των ορυζώνων, τα ψάρια των λιμνών και τη ζάχαρη του κοκκοφοίνικα. Ωστόσο, η βία των τριών τελευταίων δεκαετιών ελκύει την προσοχή σε πιο σκοτεινές περιοχές. Το Ανγκόρ είναι ένα αδιαμφισβήτητο αριστούργημα [590], όμως τα χιλιόμετρα των αναγλύφων του παρουσιάζουν στην πλειοψηφία τους πολεμικές σκηνές[591]. Τα γιγαντιαία οικοδομήματα και οι ακόμη πιο γιγαντιαίες δεξαμενές νερού απαιτούσαν μαζικές μετακινήσεις και υποδουλώσεις πληθυσμών.

Ελάχιστα γραπτά ντοκουμέντα διατηρούνται από την εποχή του Ανγκόρ (8ος-9ος αιώνας), ωστόσο όλες οι ινδουιστικές-βουδιστικές μοναρχίες της νοτιοανατολικής ασιατικής χερσονήσου (Ταϊλάνδη, Λάος, Βιρμανία...) συγκροτήθηκαν με βάση το μοντέλο του. Η γεμάτη βία ιστορία τους μοιάζει με της Καμπότζης. Σε όλες τις παραπάνω

χώρες έβαζαν τους ελέφαντες να ποδοπατήσουν τις αποπεμφθείσες μοιχαλίδες, ο βασιλιάς εγκαινίαζε τη βασιλεία του με τη σφαγή της ίδιας του της οικογένειας και οι ηττημένοι λαοί εκτοπίζονταν μαζικά στις ερημικές ζώνες. Η απολυταρχία είναι βαθιά ριζωμένη σε αυτές τις κοινωνίες και κάθε είδους αμφισβήτηση παίρνει τη μορφή ιεροσυλίας. Ο πεφωτισμένος δεσπότης δεν κάνει κατάχρηση της εξουσίας του: οι διοικητικές δομές, ιδιαιτέρως σαθρές, θα οδηγούσαν σύντομα σε ρήξη. Αλλά και η καρτερικότητα των πληθυσμών είναι εξαιρετικά μεγάλη: αντίθετα με την Κίνα, οι αντιμοναρχικές εξεγέρσεις είναι πολύ σπάνιες και η σωτηρία αναζητείται περισσότερο στη φυγή σε άλλες χώρες (ποτέ πολύ μακρινές) ή στις πιο απομακρυσμένες περιοχές[592].

Η βασιλεία του Σιχανούκ (από το 1941, όμως το γαλλικό προτεκτοράτο διαρκεί μέχρι το 1953) έχει αφήσει μια σχεδόν ειδυλλιακή ανάμνηση σε σύγκριση με ό,τι ακολούθησε την ανατροπή του, τον Μάρτιο του 1970. Ο πρίγκιπας δεν δίστασε πάντως να χρησιμοποιήσει ευρέως τη βία, ειδικότερα εναντίον των αντιπάλων του της Αριστεράς. Ήδη από το 1959-1960, ανήσυχος από την αύξηση της δημοτικότητας μιας κομμουνιστικής Αριστεράς που ασκούσε κριτική στη διαφθορά της εξουσίας, οργανώνει (ή έστω επιτρέπει) τη δολοφονία του αρχισυντάκτη της εφημερίδας *Pracheachun* (Ο Λαός) και κατόπιν τον δημόσιο ξυλοδαρμό του διευθυντή της δισεβδομαδιαίας γαλλόφωνης εφημερίδας *L' Observateur* (που είχε πολύ μεγάλη κυκλοφορία) και εκ των μελλοντικών ηγετών των Ερυθρών Χμερ Κιέου Σαμπάν. Τον Αύγουστο του 1960 φυλακίζονται 18 πολιτικοί αντίπαλοι του Σιχανούκ ενώ οι σημαντικότερες οργανώσεις της Αριστεράς τίθενται εκτός νόμου. Το 1962, κάτω από ανεξιχνίαστες μέχρι σήμερα συνθήκες, η μυστική αστυνομία δολοφονεί τον γενικό γραμματέα του παράνομου ΚΚΚ, Του Σαμούθ – διευκολύνοντας παράλληλα την ανάδειξη τού Σάλοθ Σαρ (Πολ Ποτ) στην ηγεσία του. Το 1967, η εξέγερση του Σαμλάουτ και η επίδραση της Πολιτιστικής Επανάστασης σε ορισμένα κινεζικά σχολεία προκαλούν ένα ακόμη κύμα καταστολής που βαρύνεται με πολλούς θανάτους. Οι τελευταίοι κομμουνιστές που δρούσαν φανερά και καμιά εκατοστή συμπαθούντων διανοουμένων ενισχύουν τις πρώτες αντάρτικες ομάδες των Ερυθρών Χμερ[593]. Να παραδεχτούμε αυτά που λέει ο Ανρί Λοκάρ όταν γράφει: «Η πολποτική βία γεννήθηκε από την κτηνωδία των οπαδών του Σιχανούκ»[593α]; Ναι, από την άποψη της χρονολογίας: ο πρίγκιπας-απόλυτος κυρίαρχος, και μετά το 1970 ο φωτισμένος αρχιστράτηγος Λον Νολ, εξουδετέρωσαν όσους ασκούσαν κριτική στα ανόητα καθεστώτα τους. Πράττοντας κάτι τέτοιο, άφησαν να επιβιώσει ως μόνη αξιόπιστη αντιπολίτευση το ΚΚ Καμπότζης. Όχι, από την άποψη της γενεαλογίας: τα ιδεολογικά θεμέλια και οι τελικοί στόχοι της δράσης των Ερυθρών Χμερ δεν είναι *προϊόντα αντίδρασης*, αλλά ανανεώνουν με ακρίβεια τη «μεγάλη παράδοση» που απορρέει από το λενινισμό και περνάει από τα διαδοχικά κόσκινα του Στάλιν, του Μάο και του Χο Τσι Μινχ. Οι καταστροφικές εξελίξεις στην Καμπότζη μετά την ανεξαρτησία της και κατόπιν ο εγκλωβισμός της στον πόλεμο *διευκόλυναν* την κατάληψη της εξουσίας από τους εξτρεμιστές του ΚΚ και *νομιμοποίησαν* την προσφυγή τους σε μια ανείπωτη βία. Ωστόσο, καμιά εξωτερική συνθήκη δεν εξηγεί τη ριζοσπαστικότητά τους αυτή καθαυτή.

1975: Μια ριζοσπαστική ρήξη

Είναι πιο εύκολο για την καμποτζιανή επανάσταση να διατυπώσει αυτό που αρνείται από το να δηλώσει αυτό που προτείνει. Ανταποκρίνεται, είναι αλήθεια, σε μια ευρύτερη επιθυμία ρεβανσισμού και μέσω αυτής βρίσκει την απαραίτητη κοινωνική της βάση, η οποία αργότερα θα ζεματιστεί με τη ριζοσπαστική κολεκτιβοποίηση. Η εκδίκηση των χωρικών κατά των κατοίκων των πόλεων: οι Παλαιοί απέσπασαν πολύ γρήγορα τα αγαθά των Νέων, είτε μέσω της μαύρης αγοράς είτε, πολύ απλά, κλέβοντας τις αποσκευές τους[594]. Αντεκδίκηση και στα πλαίσια του χωριού, εκ μέρους των πιο φτωχών αγροτών κατά των ντόπιων «καπιταλιστών» (δηλαδή αυτών που εμπορεύονται κάποια προϊόντα ή που μισθώνουν λίγα εργατικά χέρια). Ωστόσο, η αντεκδίκηση είναι επίσης, και ίσως πάνω απ' όλα, διαπροσωπική και ανατρεπτική της παλιάς επαγγελματικής, οικογενειακής κ.λπ. ιεραρχίας. Οι μαρτυρίες επιμένουν στην απροσδόκητη προώθηση, σε θέσεις τοπικών υπευθύνων, των περιθωριακών του χωριού, των αλκοολικών για παράδειγμα: «Αυτοί οι άνθρωποι που το Angkar τους αποκαθιστά κοινωνικά και τους αναθέτει διευθυντικά καθήκοντα ήταν ικανοί να σκοτώσουν τους συμπατριώτες τους χωρίς τύψεις, χωρίς ενδοιασμούς»[595]. Ο Χάινγκ Νγκορ διακρίνει εδώ την πολιτική αγιοποίηση αυτού που θεωρεί ως πιο καταχθόνιο στοιχείο του ψυχισμού των Χμερ: του *kum*, της φονικής μνησικακίας εναντίον της οποίας ο χρόνος είναι ανήμπορος. Ανάμεσα σε αυτούς εναντίον των οποίων εκφράζει τα χειρότερα παράπονα κατατάσσεται και η θεία του που ζούσε στο χωριό απ' όπου καταγόταν η οικογένειά του, και που στο παρελθόν είχε βρεθεί στη δύσκολη θέση να εκλιπαρήσει τη βοήθεια των αστών συγγενών της· επίσης, ένας νοσοκόμος που όταν κατάλαβε ότι ο Νγκορ ήταν νοσοκομειακός γιατρός προσπάθησε να βρει τρόπο, μολονότι Νέος, να τον καταδικάσουν σε θάνατο και έτσι να προαχθεί εκείνος στη θέση του επικεφαλής της ομάδας εργασίας, ανατρέποντας έτσι ριζικά την ιεραρχία που είχε αναγκαστεί να υπομείνει[596]. Όλες οι υπόγειες εντάσεις της καμποτζιανής κοινωνίας, εκ των οποίων μονάχα ορισμένες μπορούν να χαρακτηριστούν «κοινωνικές» υπό στενή έννοια, εκρήγνυνται με παρόμοιο τρόπο.

Αναποδογύρισμα των αξιών: δουλειές που στο παρελθόν ήταν περιφρονημένες, όπως το μαγείρεμα (ή ακόμη και το σκούπισμα του μαγειρείου) ή το ψάρεμα, στο εξής είναι οι πλέον περιζήτητες, επειδή επιτρέπουν την εύκολη ιδιοποίηση τροφίμων. Από την άλλη, τα διπλώματα δεν είναι πια τίποτα παραπάνω από «άχρηστο χαρτομάνι», και αλίμονο σε εκείνους που προσπαθούν ακόμη να τα αξιοποιήσουν. Η ταπεινότητα αναγορεύεται σε υπέρτατη αρετή: τα σπουδασμένα στελέχη που είχαν επιστρέψει στη χώρα θεωρούν περιέργως ως «επίζηλη εργασία το καθάρισμα των τουαλετών [...] επειδή το να ξεπερνάει κανείς τη σιχασιά του ήταν μια απόδειξη ιδεολογικής μεταμόρφωσης»[597]. Το Angkar διατεινόταν ότι μονοπωλούσε τους οικογενειακούς δεσμούς: δημοσίως του απευθυνόσουν με το συλλογικό «πατέρες-μητέρες» (πράγμα που συντηρούσε τη σύγχυση ανάμεσα στο Κόμμα-Κράτος και το σύνολο του ενήλικου πληθυσμού, χαρακτηριστικό φαινόμενο του ασιατικού κομμουνισμού), ενώ η μετεπαναστατική περίοδος, μετά το 1975, οριζόταν με τον όρο *samay pouk-mè* («εποχή πατέρες-μητέρες»)· οι στρατιωτικοί ηγέτες αποκαλούνταν «παππούδες»[598]. Ο φόβος και το μίσος για την πόλη ήταν απύθμενα: η κοσμοπολίτικη Πνομ Πενχ, στραμμένη στην κατανάλωση και τις ηδονές, ήταν για τους Ερυθρούς Χμερ η «μεγάλη πόρνη του Μεκόνγκ»[599]. Μία από τις δικαιολογίες για την εκκένωση της πρωτεύουσας ήταν το ότι «ένα μυστι-

κό πολιτικο-στρατιωτικό σχέδιο της CIA και του καθεστώτος του Λον Νολ» προέβλεπε ειδικότερα τη «διαφθορά των πολεμιστών μας και την άμβλυνση του μαχητικού τους πνεύματος με τα κορίτσια, το αλκοόλ και το χρήμα» μετά την «απελευθέρωση»[600].

Περισσότερο και από τους ίδιους τους Κινέζους, οι επαναστάτες της Καμπότζης έπαιρναν στα σοβαρά το περίφημο ρητό του Μάο: «Το πιο ωραίο ποίημα γράφεται σε λευκό χαρτί»[601]. Όφειλε κανείς να απαλλαγεί από καθετί που υπερέβαινε τα υπάρχοντα ενός φτωχού αγρότη: οι Καμποτζιανοί που γυρνούσαν στη χώρα τους αναγκάζονταν να παρατήσουν σχεδόν όλες τους τις αποσκευές, περιλαμβανομένων των βιβλίων τους. Αυτά τα κείμενα σε «ιμπεριαλιστική γραφή» –γαλλικά ή αγγλικά– καθώς και τα βιβλία σε γλώσσα χμερ («απομεινάρια της φεουδαρχικής κουλτούρας»[602]) προορίζονταν για καταστροφή. Ο Χάινγκ Νγκορ άκουσε να του λένε κάτι στρατιώτες Ερυθροί Χμερ, ηλικίας δέκα ετών: «Τέρμα τα καπιταλιστικά βιβλία! Τα ξένα βιβλία είναι όργανα του παλαιού καθεστώτος που πρόδωσε τη χώρα. Γιατί έχεις βιβλία, μήπως είσαι πράκτορας της CIA;»[603] Έπρεπε επίσης να καούν τα πτυχία καθώς και τα δελτία ταυτότητας, ακόμη και τα φωτογραφικά άλμπουμ[604]: η επανάσταση σημαίνει ξεκίνημα από το μηδέν. Πολύ λογικά, αυτοί που ευνοούνται είναι τα άτομα χωρίς παρελθόν: «Μονάχα το νεογέννητο είναι καθαρό», βεβαίωνε ένα προπαγανδιστικό σύνθημα[605]. Η εκπαίδευση συρρικνώθηκε στην πιο στοιχειώδη της έκφραση: είτε καθόλου σχολείο, είτε, αρκετά συχνά, μερικά μαθήματα ανάγνωσης και γραφής και προπάντων επαναστατικά τραγούδια, μεταξύ 5 και 9 χρόνων, όχι περισσότερο από μία ώρα την ημέρα. Οι δάσκαλοι πολλές φορές μόλις που γνώριζαν γράμματα. Μόνο οι πρακτικές γνώσεις αξιολογούνταν· μακριά από την άχρηστη κουλτούρα των βιβλίων, «τα παιδιά μας των αγροτικών ζωνών είχαν ανέκαθεν πολύ χρήσιμες γνώσεις. Ξέρουν να ξεχωρίσουν τη νευρική από την ήρεμη αγελάδα. Ξέρουν να κρατιούνται πάνω σε ένα βουβάλι κι από τις δυο μεριές. Είναι αφέντες του κοπαδιού τους. Έχουν, στην ουσία, γίνει κύριοι της φύσης. Γνωρίζουν τις ποικιλίες του ρυζιού όπως τις τσέπες τους. [...] Ξέρουν και καταλαβαίνουν πραγματικά. [...] Αυτού του είδους η γνώση είναι προσαρμοσμένη στην πραγματικότητα του έθνους»[606].

Ο Πολ Ποτ, ή τα παιδιά στην εξουσία... Όλες οι μαρτυρίες επιβεβαιώνουν το υπερβολικά νεαρό της ηλικίας μεγάλου τμήματος των στρατιωτών των Ερυθρών Χμερ. Στρατολογούνταν από τα δώδεκά τους, καμιά φορά και πιο πριν – και ο Σιχανούκ είχε προέφηβους στη φρουρά του, που διασκέδαζαν βασανίζοντας γάτες[607]. Ο Λυ Χενγκ θυμάται την τελευταία καμπάνια στρατολόγησης, που είχε επεκταθεί και στους Νέους, λίγο πριν από τον ερχομό των Βιετναμέζων: απευθυνόταν εξίσου σε αγόρια και κορίτσια, μεταξύ 13 και 18 ετών. Μπροστά στην πενιχρή επιτυχία των εκκλήσεων για εθελοντές, μετακινούμενα τάγματα εργασίας νέων υποχρεώθηκαν να περάσουν από τα εργοτάξια στους στρατώνες[608]. Οι επιστρατευμένοι έχαναν κάθε επαφή με την οικογένειά τους και γενικότερα με το χωριό τους. Ζώντας στα στρατόπεδα, σχετικά αποκομμένοι από τον πληθυσμό που τους φοβόταν και τους απέφευγε, κολακευμένοι από την εξουσία, ένιωθαν παντοδύναμοι και πολύ λιγότερο απειλούμενοι από τις εκκαθαρίσεις απ' όσο τα στελέχη. Πέρα από τα κούφια επαναστατικά λόγια, το κίνητρο πολλών, όπως το καταθέτουν άλλωστε οι φυγάδες, ήταν «να μην χρειάζεται να δουλεύουν και να μπορούν να σκοτώνουν ανθρώπους»[609]. Οι κάτω από τα 15 ήταν συνήθως οι πιο επικίνδυνοι: «Τους έπαιρναν από πολύ μικρούς και τους μάθαιναν μονάχα την πειθαρχία. Μόνο να υπακούουν τις διαταγές, χωρίς καμιά ανάγκη να τις δικαιο-

λογούν. [...] Δεν πίστευαν ούτε στη θρησκεία ούτε στην παράδοση, παρά μονάχα στις διαταγές των Ερυθρών Χμερ. Γι' αυτό ήταν ικανοί να σκοτώνουν τον ίδιο τους το λαό, ακόμη και μωρά, όπως λιώνει κανείς τα κουνούπια»[610].

Οι στρατιώτες, μέχρι το 1978, επιλέγονταν αποκλειστικά από τους «70». Τα παιδιά των «75» χρησιμοποιούνταν συχνά από τα οκτώ ή τα εννιά τους ως σπιούνοι. Ωστόσο, ο βαθμός προσκόλλησης στο καθεστώς ήταν τόσο αδύναμος ώστε μια μορφή σιωπηρής συνενοχής αναπτυσσόταν συχνά με τους κατασκοπευόμενους, με τους οποίους συνεννοούνταν διακριτικά για να γίνεται αντιληπτή η παρουσία τους[611]. Μόλις μεγάλωναν λίγο, μετά τις μαζικές εκκαθαρίσεις των τοπικών στελεχών, γίνονταν καμιά φορά «παιδιά-στρατιώτες», βοηθοί των νέων επικεφαλής των μονάδων εργασίας, επιφορτισμένοι να εντοπίζουν, να συλλαμβάνουν και να δέρνουν τους ενόχους για αυτοσίτιση[612]. Η εμπειρία της Λωράνς Πικ στο Κέντρο αποδεικνύει ότι η «παιδική δικτατορία» προοριζόταν να επεκταθεί στον τομέα της πολιτικής στελέχωσης. Περιγράφει την ταχύρρυθμη «εκπαίδευση» μιας ομάδας παιδιών της υπαίθρου:

«Τους έλεγαν ότι η πρώτη γενιά στελεχών ήταν προδότες και ότι η δεύτερη δεν άξιζε παραπάνω. Έτσι θα καλούνταν πολύ σύντομα να πάρουν τη σκυτάλη [...].

»Σε αυτή τη νέα γενιά εμφανίστηκαν τα παιδιά-γιατροί. Ήταν έξι κοριτσάκια 9-13 ετών. Μόλις που ήξεραν να διαβάζουν, όμως το Κόμμα τους είχε εμπιστευτεί ένα κουτί με σύριγγες στο καθένα. Είχαν αναλάβει να κάνουν ενέσεις.

»"Τα παιδιά-γιατροί μας" άκουγες να λένε, "προέρχονται από την αγροτιά. Είναι έτοιμα να υπηρετήσουν την τάξη τους. Είναι πολύ έξυπνα. Πείτε τους ότι το κόκκινο κουτί περιέχει βιταμίνες και δεν πρόκειται να το ξεχάσουν! Δείξτε τους πώς αποστειρώνεται μια σύριγγα και θα μάθουν να το κάνουν!"

»Αυτά τα παιδιά ήταν χωρίς αμφιβολία αθώα, αλλά χωρίς να λογαριάζουμε τη μέθη που προκαλεί η γνώση του να κάνεις μια ένεση! Πολύ γρήγορα, τα παιδιά-γιατροί φέρονταν με απίστευτη ξιπασιά και αυθάδεια»[613].

Η ρήξη οφείλεται επίσης στην κατάργηση της θρησκείας, καθώς και στην ακραία ηθικολογία που επιβάλλεται σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής. Δεν υπάρχει πια θέση για τους πάσης φύσεως «παρεκκλίνοντες», περιλαμβανομένων των χρονίων ασθενών, των τρελών, των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Ωστόσο, το σύστημα έρχεται σε αντίφαση με το επίσημο σχέδιο ενός ισχυρού και πολυάριθμου έθνους: οι περιορισμοί που επιβάλλονται στη σεξουαλικότητα, στο γάμο, καθώς και ο μόνιμος υποσιτισμός σκοτώνουν ακόμη και την ερωτική επιθυμία[614] και η γεννητικότητα καταρρέει από 30‰ το 1970 σε (πιθανόν) 11‰ το 1978[615].

Τίποτα δεν υφίσταται που να μπορεί να παρεμποδίσει, θελημένα ή αθέλητα, τη βούληση του ΚΚ Καμπότζης. Και στην πιο ασήμαντη απόφασή του ελλοχεύει το δόγμα του αλάθητου. Τρομερό πρόβλημα για εκείνον που συλλαμβάνεται: όπως και στην Κίνα, στο σημείο αυτό έγκειται η «απόδειξη» της ενοχής του· οι εκ των υστέρων ομολογίες έρχονται μόνο για να νομιμοποιήσουν ακόμη περισσότερο τις αποφάσεις του Angkar. Έτσι και με έναν φυλακισμένο, το 1972: μετά από δυο χρόνια ανακρίσεων, κατέληξε να αθωωθεί από την κατηγορία ότι ήταν αξιωματικός του δημοκρατικού καθεστώτος. Απελευθερώθηκε, λοιπόν, μετά από μια συνέλευση προπαγάνδας όπου οι πάντες εκθείαζαν την πραότητα του Angkar, το οποίο, «μόλο που ο εν λόγω ήταν αξιωματικός του Λον Νολ», είχε λάβει υπόψη του την τιμιότητά του και την ειλικρίνειά του[616]. Και ακόμη βρισκόμασταν πριν από τη φυγή προς τα εμπρός και την κατα-

στολή που ακολούθησε την 17η Απριλίου 1975... Η αυθαιρεσία είναι απόλυτη: το Κόμμα δεν υποχρεούται να δικαιολογεί ούτε τις πολιτικές του επιλογές, ούτε την επιλογή των στελεχών του, ούτε τις αλλαγές τόσο στη γραμμή του όσο και στο πολιτικό προσωπικό: αλίμονο σε εκείνον που δεν έχει καταλάβει εγκαίρως ότι οι Βιετναμέζοι είναι εχθροί, ή ότι ο τάδε ιστορικός ηγέτης του κινήματος ήταν στην πραγματικότητα πράκτορας της CIA! Ο Πολ Ποτ και οι συν αυτώ αναλύουν τις ολοένα πιο παταγώδεις αποτυχίες (οικονομικές και σύντομα στρατιωτικές) του καθεστώτος υπό το πρίσμα της προδοσίας ή του σαμποτάζ που επιχειρούν οι παλιές εκμεταλλεύτριες τάξεις και οι σύμμαχοί τους: έτσι δικαιολογείται η έξαρση σε τρομοκρατικά μέτρα[617].

Σε αυτό το φτωχό σε επιτεύγματα και συμβολισμούς σύστημα, το ανίκανο να υπερβεί την πολεμική του καταγωγή, το μίσος αποτελούσε αντικείμενο πραγματικής λατρείας, η οποία εκφραζόταν από μια νοσηρή εμμονή στο *αίμα*.

Η πρώτη στροφή του εθνικού ύμνου, *Η λαμπρή νίκη της 17ης Απρίλη*, είναι από αυτή την άποψη αντιπροσωπευτική:

Άλικο αίμα που πλημμυρίζει την πόλη και την ύπαιθρο της καμποτζιανής πατρίδας
Αίμα των υπέροχων εργατών-χωρικών
Αίμα των επαναστατών μαχητών, αντρών και γυναικών
Αίμα που μεταμορφώνεται σε τρομερό θυμό, σε λυσσασμένο αγώνα
Στις 17 του Απρίλη, κάτω απ' τα λάβαρα της Επανάστασης
Αίμα που λευτερώνει απ' τη σκλαβιά.
Ζήτω, ζήτω η λαμπρή νίκη της 17ης Απρίλη!
Μεγαλειώδης νίκη, πιο σημαντική από την εποχή του Ανγκόρ![618]

Και ο Πολ Ποτ σχολίαζε:

«Όπως ξέρετε, ο εθνικός μας ύμνος δεν γράφτηκε από κάποιον ποιητή. Το νόημά του είναι το αίμα ολόκληρου του λαού μας, όλων αυτών που έπεσαν μαχόμενοι στο παρελθόν. Αυτή η έκκληση στο αίμα ενσωματώθηκε στον εθνικό μας ύμνο»[619].

Ακόμη και ένα νανούρισμα τελειώνει με το «δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάς την ταξική εκδίκηση»[620].

Ο καινούργιος κόσμος.

«Στη δημοκρατική Καμπουτσέα, υπό το δοξασμένο καθεστώς του Angkar, πρέπει να σκεφτόμαστε το μέλλον. Το παρελθόν θάφτηκε, οι "Νέοι" οφείλουν να ξεχάσουν το κονιάκ, τα ακριβά ρούχα και τις κομμώσεις της μόδας. [...] Δεν έχουμε ανάγκη την τεχνολογία των καπιταλιστών, καθόλου μάλιστα! Στο καινούργιο σύστημα δεν υπάρχει λόγος να στέλνουμε τα παιδιά στο σχολείο. Σχολείο μας είναι η ύπαιθρος. Η γη είναι το χαρτί μας, το άροτρο το στυλό μας: θα γράφουμε οργώνοντας! Τα διπλώματα και οι εξετάσεις είναι άχρηστα· μάθετε να οργώνετε και να σκάβετε κανάλια: ιδού τα καινούργια σας πτυχία! Ούτε και τους γιατρούς δεν έχουμε ανάγκη! Αν κάποιος χρειαστεί να του αφαιρέσουν τα σπλάχνα, θα το αναλάβω προσωπικά!»

Έκανε μια χειρονομία παριστάνοντας ότι ξεκοιλιάζει κάποιον με το μαχαίρι, για την περίπτωση που δεν είχαμε πιάσει το υπονοούμενο.

«Είναι εύκολο, το βλέπετε, δεν χρειάζεται να πάει κανείς σχολείο για να το μάθει! Αλλά ούτε τα καπιταλιστικά επαγγέλματα, π.χ. μηχανικούς, δασκάλους, δεν τα 'χουμε ανάγκη! Δεν μας χρειάζονται δάσκαλοι για να μας πούνε τι να κάνουμε· είναι όλοι τους διεφθαρμένοι. Έχουμε ανάγκη από ανθρώπους που θέλουν να δουλέψουν σκληρά στα χωράφια! Ωστόσο, σύντροφοι, είναι κάποιοι που αρνούνται το μόχθο και τις θυσίες... Υπάρχουν ταραχοποιοί που δεν διαθέτουν τη σωστή επαναστατική νοοτροπία... Αυτοί, σύντροφοι, είναι οι εχθροί μας! Και μερικοί από δαύτους βρίσκονται εδώ, απόψε!»

Οι συγκεντρωμένοι ταράχθηκαν από ένα δυσάρεστο αίσθημα που μεταφράστηκε σε διάφορες κινήσεις. Ο Ερυθρός Χμερ εξακολούθησε κοιτάζοντας έναν-έναν ξεχωριστά.

«Αυτοί οι άνθρωποι είναι προσκολλημένοι στον παλιό κόσμο της καπιταλιστικής σκέψης! Είναι εύκολο να τους αναγνωρίσουμε: βλέπω ακόμη μερικούς ανάμεσά σας, που φοράνε γυαλιά! Και γιατί να φοράει κανείς γυαλιά; Δεν μπορούν άραγε να με δουν αν τους δώσω ένα χαστούκι;»

Προχώρησε απότομα προς τη μεριά μας, με το χέρι του υψωμένο:

«Αχά! Κάνουν πίσω, άρα με βλέπουν, άρα δεν χρειάζονται γυαλιά! Φοράνε γυαλιά επειδή είναι καπιταλιστική μόδα και νομίζουν πως έτσι γίνονται πιο όμορφοι! Δεν τους έχουμε ανάγκη: εκείνοι που θέλουν να 'ναι όμορφοι είναι τεμπέληδες και βδέλλες που ρουφάνε την ενεργητικότητα του λαού!»

Ομιλίες και χοροί εναλλάσσονταν για πολλές ώρες. Στο τέλος, όλα τα στελέχη σχημάτισαν μια γραμμή ουρλιάζοντας με μια φωνή: «Το αίμα εκδικείται για το αίμα!» Προφέροντας τη λέξη «αίμα», χτυπούσαν το στήθος τους με τη γροθιά τους· κραυγάζοντας «εκδίκηση» χαιρετούσαν με το χέρι υψωμένο και τη γροθιά σφιγμένη. «Το αίμα εκδικείται για το αίμα!»

Με το πρόσωπο μαρμαρωμένο σε έκφραση άγριας αποφασιστικότητας, ούρλιαζαν συνθήματα χτυπώντας ρυθμικά το στήθος τους, τελειώνοντας αυτή την τρομακτική επίδειξη με ένα παλλόμενο από συγκίνηση: «Ζήτω η καμποτζιανή επανάσταση!»[621]

Ένας παροξυσμικός μαρξισμός-λενινισμός

Το γεγονός ότι το καθεστώς των Ερυθρών Χμερ υπήρξε τρομερά φονικό μας προκαλεί να επιμείνουμε στη μοναδικότητά του. Τα άλλα κομμουνιστικά καθεστώτα και οι υπερασπιστές τους στη μεγάλη τους πλειονότητα αποφάνθηκαν αρνητικά: η πολποτική τυραννία ήταν ή ακροαριστερή παρέκκλιση ή, μάλλον, ένας «κόκκινος φασισμός» που είχε μεταμφιεστεί σε κομμουνισμό. Κι όμως, με την απόσταση που υπάρχει σήμερα, γίνεται ολοφάνερο πως το ΚΚ Καμπότζης ανήκε δικαιωματικά στη «μεγάλη οικογένεια». Οι ιδιαιτερότητες της καμποτζιανής περίπτωσης είναι σημαντικές, όμως ούτε και η Αλβανία ήταν Πολωνία... Με δυο λόγια, ο καμποτζιανός κομμουνισμός βρίσκεται πιο κοντά στον κινεζικό απ' ό,τι ο τελευταίος στον σοβιετικό.

Έχουν προταθεί αρκετές πιθανές πηγές επιρροής των Ερυθρών Χμερ. Επιβάλλεται πρώτα-πρώτα η εξέταση του «γαλλικού ίχνους»: σχεδόν όλοι οι ιθύνοντες των Ερυθρών Χμερ υπήρξαν φοιτητές στη Γαλλία, και οι περισσότεροι είχαν προσχωρήσει στο ΚΚ Γαλλίας, περιλαμβανομένου και του μελλοντικού Πολ Ποτ[622]. Ορισμένα από τα ιστορικά τους πρότυπα προέρχονται από τη γαλλική παιδεία τους· ο Σουόνγκ Σικέουν, υπαρχηγός του Ιένγκ Σάρυ, βεβαιώνει: «Η Γαλλική Επανάσταση με επηρέασε βαθιά, και ειδικότερα ο Ροβεσπιέρος. Από το σημείο αυτό και μετά, χρειαζόταν μονάχα ένα βήμα για να γίνω κομμουνιστής. Ο Ροβεσπιέρος είναι ο ήρωάς μου. Ο Ροβε-

σπιέρος και ο Πολ Ποτ: και οι δυο τους έχουν τις ίδιες αρετές της αποφασιστικότητας και της ακεραιότητας»[623]. Πέρα από αυτό το παράδειγμα αδιαλλαξίας, δύσκολα βρίσκεται κάτι άλλο, στην πρακτική ή στο λόγο του ΚΚ Καμπότζης, που να προέρχεται ξεκάθαρα από τη Γαλλία ή από τον γαλλικό κομμουνισμό. Οι ιθύνοντες των Ερυθρών Χμερ ήταν περισσότερο άνθρωποι της δράσης παρά της θεωρίας: εκείνο που τους συνάρπαζε στ' αλήθεια ήταν η εμπειρία του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Αυτό το πάθος θα στραφεί κάποια στιγμή στο Βόρειο Βιετνάμ. Το τελευταίο, πολύ περισσότερο από το γαλλικό ΚΚ, υπήρξε ο «νονός» του καμποτζιανού κομμουνισμού και συμμετείχε εκ του σύνεγγυς στους προσανατολισμούς του μέχρι το 1973. Το ΚΚ Καμπότζης δεν είναι στην αρχή παρά ένα παρακλάδι του κομμουνιστικού κόμματος της Ινδοκίνας, όπου η βιετναμέζικη ηγεμονία είναι απόλυτη, και το οποίο διαχωρίστηκε σε τρεις εθνικούς κλάδους (χωρίς ωστόσο να εξαφανιστεί) μόνο και μόνο επειδή το είχαν θελήσει οι σύντροφοι του Χο Τσι Μινχ το 1951. Μέχρι το ξέσπασμα του πολέμου, το ΚΚ Καμπότζης δεν φαίνεται να αυτονομείται απέναντι στο ΚΚ Βιετνάμ ως προς τα προγραμματικά και στρατηγικά του σχέδια (η νομιμοφροσύνη ή η ένοπλη δράση των Καμποτζιανών κομμουνιστών αποτελούν πάνω απ' όλα τρόπους άσκησης πίεσης στον Σιχανούκ, στα πλαίσια του πολέμου του Βιετνάμ)[624], καθώς και ως προς την τακτική (εξοπλισμός, στελέχωση, διαχείριση). Ακόμη και μετά το πραξικόπημα, Βιετναμέζοι στελέχωναν την επαναστατική διοίκηση των «απελευθερωμένων ζωνών» και στρατολογούσαν καινούργιες δυνάμεις. Το χάσμα άρχισε να παρουσιάζεται μετά τις συμφωνίες του Παρισιού τον Ιανουάριο του 1973: η στρατηγική του Ανόι πίεζε το ΚΚ Καμπότζης για διαπραγματεύσεις, όμως κάτι τέτοιο θα έδινε το προβάδισμα στον Σιχανούκ και ενείχε τον κίνδυνο της αποκάλυψης της οργανωτικής γύμνιας των Ερυθρών Χμερ. Έτσι, αρνήθηκαν για πρώτη φορά να συμμορφωθούν με τις επιθυμίες των Βιετναμέζων· τώρα πια διέθεταν τα μέσα.

Ποιο ίχνος άφησε ειδικότερα ο βιετναμέζικος κομμουνισμός στο ΚΚ Καμπότζης; Η απάντηση δεν είναι εύκολη: ένα μεγάλο τμήμα των μεθόδων του ΚΚ Βιετνάμ προέρχονται από την Κίνα. Από την πλευρά της Πνομ Πενχ πώς να διακρίνει κανείς αυτό που ήρθε κατευθείαν από την Κίνα από εκείνο που έφτασε μέσω Ανόι; Ωστόσο, μερικά χαρακτηριστικά των Ερυθρών Χμερ θυμίζουν έντονα Βιετνάμ. Πρώτα απ' όλα η εμμονή στο *μυστικό* και στην *κρυψίνοια*: ο Χο Τσι Μινχ εμφανίστηκε το 1945 χωρίς να αναφερθεί στο πλούσιο παρελθόν του ως στελέχους της κομμουνιστικής Διεθνούς με το όνομα Νγκιεν Άι Κουόκ· ολόκληρες περίοδοι της ζωής του δεν γίνονται γνωστές παρά μονάχα με το άνοιγμα των σοβιετικών αρχείων[625]. Το ΚΚ Ινδοκίνας κήρυξε την αυτοδιάλυσή του τον Νοέμβριο του 1945 προς όφελος του Βιετ-μινχ, ανασυστάθηκε το 1951 με την ονομασία Κόμμα των εργατών του Βιετνάμ, και δεν απέκτησε τον κομμουνιστικό τίτλο παρά μόνον το 1976. Στο Νότιο Βιετνάμ, το Επαναστατικό Λαϊκό Κόμμα δεν ήταν παρά ένα κομμάτι του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου. Και όμως, όλες αυτές οι οργανώσεις διευθύνονταν στην πραγματικότητα από το σιδερένιο χέρι μιας μικρής ομάδας βετεράνων κομμουνιστών. Μες στις μεταμορφώσεις της ζωής του Πολ Ποτ (περιλαμβανομένων, μετά την ήττα του 1979, των ανακοινώσεων για την «απόσυρσή» του και κατόπιν για το «θάνατό» του), στο παιχνίδι μεταξύ Angkar και ΚΚ Καμπότζης, στην αδιαφάνεια της διοίκησης, διακρίνουμε ανάλογα φαινόμενα, που δεν έχουν το ταίρι τους πουθενά αλλού στο κομμουνιστικό σύμπαν.

Δεύτερο κοινό χαρακτηριστικό, συμπληρωματικό στην ουσία του πρώτου: η εξαι-

ρετικά ευρεία χρήση του *ενωμένου μετώπου*. Το 1945, ο πρώην αυτοκράτορας Μπάο Ντάι υπήρξε κάποια στιγμή σύμβουλος του Χο Τσι Μινχ· άλλωστε και ο ίδιος βρήκε τον τρόπο να κερδίσει την υποστήριξη των Αμερικανών και αντέγραψε τη Διακήρυξη Ανεξαρτησίας του από την αντίστοιχη των ΗΠΑ. Οι Ερυθροί Χμερ συμμετείχαν το 1970 σε μια βασιλική κυβέρνηση εθνικής ενότητας, ενώ επανήλθαν σε αυτού του είδους τη στρατηγική μετά την ανατροπή του καθεστώτος τους. Το Βιετ-μινχ όπως και το Angkar δεν έκαναν ποτέ αναφορά στο μαρξισμό-λενινισμό και χρησιμοποιούσαν χωρίς κόμπλεξ τον εθνικισμό, σε σημείο ώστε ο τελευταίος να καταλήξει αυτόνομη και κεντρική διάσταση. Τέλος, διακρίνουμε σε αυτούς τους *κομμουνισμούς του πολέμου*, οι οποίοι μοιάζουν να μην μπορούν να ευημερήσουν παρά μονάχα στα πλαίσια μιας ένοπλης σύγκρουσης[626], μιαν έντονη μιλιταριστική παρέκκλιση[627], όπου ο στρατός συνιστά τη σπονδυλική στήλη, ακόμη και το λόγο ύπαρξης του καθεστώτος, ενώ ταυτόχρονα παρέχει το πρότυπο για την κινητοποίηση των πολιτών, ιδιαιτέρως στην οικονομία.

Και η Βόρειος Κορέα; Η τυπικά κορεατική εικόνα του ιπτάμενου αλόγου (*Chollima*), χρησιμοποιείται συχνά για να περιγραφεί η οικονομική πρόοδος[628]. Η Πυονγυάνγκ υπήρξε η μία από τις δυο ξένες πρωτεύουσες που επισκέφτηκε ο Πολ Ποτ ως αρχηγός κυβερνήσεως και αρκετοί Βορειοκορεάτες τεχνικοί βοήθησαν στην επαναλειτουργία της καμποτζιανής βιομηχανίας[629]. Από τον «Κιμιλσουνγκισμό» ο Πολ Ποτ δανείστηκε ίσως τις μόνιμες εκκαθαρίσεις, τον γενικευμένο αστυνομικό έλεγχο και την κατασκοπία, καθώς και έναν πολιτικό λόγο όπου η πάλη των τάξεων τείνει να περάσει σε δεύτερο πλάνο, προς όφελος μιας διαλεκτικής του τύπου «ολόκληρος λαός/ μια χούφτα προδότες», πράγμα που σημαίνει ότι το σύνολο της κοινωνίας μπορεί να υπόκειται στην καταστολή και ότι καμιά κοινωνική ομάδα δεν δύναται να υποκαταστήσει το Κόμμα-Κράτος στην εφαρμογή της. Βρισκόμαστε αρκετά μακριά από το μαοϊσμό αλλά, πραγματικά, πολύ κοντά στο σταλινισμό.

Μετά το 1973, το ΚΚ Καμπότζης προσπάθησε να αλλάξει «Μεγάλο Αδελφό». Η Κίνα του Μάο Τσε Τουνγκ επιβαλλόταν ως επιλογή, τόσο για συναισθηματικούς (ο αποδεδειγμένος ριζοσπαστισμός της) όσο και για συγκυριακούς λόγους (η ικανότητά της να ασκεί πίεση στα σύνορα του Βιετνάμ). Η υποδοχή στην κινεζική πρωτεύουσα του Καμποτζιανού δικτάτορα, τον Σεπτέμβριο του 1977, στη διάρκεια του πρώτου επίσημου ταξιδιού του στο εξωτερικό, υπήρξε θριαμβευτική και η φιλία μεταξύ των δυο χωρών είχε χαρακτηριστεί «ακατάλυτη», τοποθετώντας την Καμπότζη στο επίπεδο όπου μέχρι τότε βρισκόταν μόνο η Αλβανία[630]. Ήδη από τον Μάιο του 1975, οι πρώτοι Κινέζοι τεχνικοί συνέρρεαν στην Πνομ Πενχ και έφτασαν τουλάχιστον τους 4.000 (15.000 κατά τον Κιέρναν), ενώ στο μεταξύ η Κίνα υποσχόταν εξαρχής βοήθεια ύψους ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων[631].

Εκεί όπου το κινεζικό μοντέλο εμφανιζόταν υποδειγματικό ήταν στο επίπεδο της αναδιοργάνωσης της χώρας στη βάση της κολεκτιβοποίησης. Η λαϊκή κοινότητα, ευρεία δομή με ποικίλες δραστηριότητες, αυτάρκης κατά το δυνατόν και πλαίσιο για την κινητοποίηση στην εργασία, καθώς και για τη διοίκηση του πληθυσμού, υπήρξε σίγουρα το πρότυπο για τις καμποτζιανές κοοπερατίβες. Ακόμη και στις λεπτομέρειες, ξαναβρίσκουμε ορισμένες καινοτομίες της Κίνας του 1958: η υποχρεωτική συλλογική σίτιση, η «υιοθέτηση όλων των παιδιών» από κοινού, η κολεκτιβοποίηση των εργαλείων, τα μεγάλα εργοτάξια των αρδευτικών έργων που απορροφούν τεράστια απο-

θέματα εργασίας, η εστίαση (στο βάθος αντιφατική με το ίδιο το σχέδιο) σε ένα ή δυο σχεδόν αποκλειστικά προϊόντα, οι παντελώς ανεδαφικοί ποσοτικοί στόχοι, η επιμονή στην ταχύτητα πραγμάτωσής τους, στις απεριόριστες δυνατότητες ενός εργατικού δυναμικού σωστά οργανωμένου... Ο Μάο είχε πει: «Με τους σπόρους και το ατσάλι όλα είναι δυνατά». Οι Ερυθροί Χμερ απαντούσαν: «Άμα έχουμε ρύζι, έχουμε τα πάντα»[632]. Παρατηρούμε την απουσία ατσαλιού στην καμποτζιανή παραλλαγή: η ανεδαφικότητα δεν φτάνει μέχρι του σημείου της επινόησης κοιτασμάτων σιδήρου ή άνθρακα ανύπαρκτων στην Καμπότζη. Από την άλλη, δεν χρειάστηκε να πει κανείς στον Πολ Ποτ πώς τελείωσε το κινεζικό Μεγάλο Άλμα[633] – ή μάλλον δεν ήταν αυτό το πρόβλημά του. Η ίδια η έννοια, άλλωστε, βρίσκεται στην καρδιά του πολιτικού λόγου των Ερυθρών Χμερ. Έτσι, ο εθνικός ύμνος καταλήγει ως εξής: «Να οικοδομήσουμε την πατρίδα μας για να κάνει το Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός! Ένα τεράστιο, ένα δοξασμένο, ένα θαυματουργό Άλμα προς τα εμπρός!»[634]

Η δημοκρατική Καμπουτσέα στάθηκε πιστή στο κινεζικό Μεγάλο Άλμα πέρα από κάθε προσδοκία: όπως και στην Κίνα, το μεγαλύτερο επίτευγμά του ήταν ένας απέραντος και φονικός λιμός.

Αντιθέτως, η Πολιτιστική Επανάσταση είχε μικρό αντίκτυπο. Όπως και τα υπόλοιπα κομμουνιστικά καθεστώτα, οι ιθύνοντες της Πνομ Πενχ είχαν διαπιστώσει πόσο παρακινδυνευμένη ήταν η κινητοποίηση των «μαζών», έστω και πλαισιωμένων και καπελωμένων, εναντίον της τάδε ή της δείνα φράξιας του Κόμματος. Άλλωστε, επρόκειτο για ένα κίνημα που εκπορευόταν κατά βάσιν από τις πόλεις και από εκπαιδευτικά ιδρύματα, συνεπώς μη εξαγόμενο, εξ ορισμού. Ξανασυναντάμε βέβαια στην Καμπότζη, δεκαπλασιασμένα, τον αντι-διανοουμενισμό του 1966 και την άρνηση της κουλτούρας που συμβολίζεται με τις «επαναστατικές όπερες» του Ζιανγκ Κινγκ (που αντιγράφηκαν, όπως φαίνεται, υπό τον Πολ Ποτ)[635], ενώ η αγροτοποίηση εκατομμυρίων πρώην Ερυθροφρουρών ενέπνευσε, πιθανόν, την εκκένωση των πόλεων.

Όλα συμβαίνουν ωσάν οι Ερυθροί Χμερ να είχαν επηρεαστεί από τη θεωρία ή από τα μαοϊκά συνθήματα μάλλον παρά από τις πρακτικές της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας. Η κινεζική ύπαιθρος, λίκνο της επανάστασης, υπήρξε προφανώς ο τόπος εξορίας εκατομμυρίων μορφωμένων κατοίκων των πόλεων, προπάντων την επαύριο της Πολιτιστικής Επανάστασης, ενώ το καθεστώς χρησιμοποιεί μέχρι σήμερα σκληρές μεθόδους για να αποτρέψει την έξοδο των αγροτών. Ωστόσο, οι μεγάλες πόλεις εξακολούθησαν να παίζουν βασικό ρόλο και μετά όπως και πριν από το 1949 και οι εργάτες υπήρξαν τα χαϊδεμένα παιδιά του κινεζικού καθεστώτος. Ουδέποτε το ΚΚ της Κίνας επιχείρησε την πλήρη εκκένωση των πόλεων, την εκτόπιση του πληθυσμού ολόκληρων περιοχών, την κατάργηση του χρήματος ή του εκπαιδευτικού συστήματος, ή τους διωγμούς του συνόλου των διανοουμένων. Ο Μάο δεν έχανε βέβαια ευκαιρία να τους δείξει την περιφρόνησή του, αλλά στο βάθος δεν επεδίωκε να τους ξεφορτωθεί. Άλλωστε πολλοί Ερυθροφρουροί προέρχονταν από τα καλύτερα πανεπιστήμια. Ο Κιέου Σαμπάν χρησιμοποίησε μια καθαρά μαοϊκή διαλεκτική όταν υποδέχτηκε με τον παρακάτω τρόπο, το 1976, τους διανοουμένους που επέστρεψαν στην Καμπότζη για να αποδείξουν την πίστη τους στο καθεστώς: «Σας το λέω ξεκάθαρα, δεν σας έχουμε ανάγκη, έχουμε ανάγκη από ανθρώπους που ξέρουν να δουλεύουν τη γη, τελεία και παύλα. [...] Όποιος είναι πολιτικοποιημένος, όποιος έχει κατανοήσει τι ζητάει το καθεστώς, μπορεί να κάνει οτιδήποτε, η τεχνική έρχεται μετά [...]· δεν έχουμε ανάγκη από μηχα-

νικούς για να καλλιεργούμε ρύζι, να φυτεύουμε καλαμπόκι ή να εκτρέφουμε γουρούνια»[636]. Όμως στην Κίνα, ποτέ δεν έγινε επίσημη πολιτική η άρνηση κάθε τεχνικής εξειδίκευσης... Επιπλέον, με ένα είδος ισοστασίας, κάθε στροφή προς τον ουτοπικό εξτρεμισμό, κάθε κύμα καταστολής κατέληγε αρκετά σύντομα, σ' αυτή τη «μεσαία χώρα», στην επιστροφή σε μεθόδους και αρχές πιο «φυσιολογικές», ενώ η πρωτοβουλία για την αλλαγή προερχόταν από το εσωτερικό του ίδιου του κινεζικού ΚΚ: αυτό άλλωστε ήταν το στοιχείο που εξασφάλισε τη μακροβιότητα του καθεστώτος, ενώ στο μεταξύ το Κόμμα απαρνιόταν λίγο-λίγο το ουσιαστικό του περιεχόμενο.

Όσον αφορά τις μεθόδους καταστολής, τελικά ανακαλύπτουμε τις ίδιες αντιφάσεις. Η συνολική σύλληψη είναι αδιαμφισβήτητα κινεζικής (ή σινο-βιετναμικής) έμπνευσης: ατέρμονες και αδιάκοπες συνεδριάσεις όπου η κριτική και η αυτοκριτική είναι υποχρεωτικές, με αόριστα μορφωτικό ή αναμορφωτικό στόχο· αναμάσημα της βιογραφίας και διαδοχικές γραπτές «ομολογίες» μόλις σας πιάσουν τα «όργανα»· «κοινωνικό μητρώο» (καταγωγή, επάγγελμα) που καθορίζει το «πολιτικό μητρώο», το οποίο με τη σειρά του προσδιορίζει το ποινικό μητρώο. Τέλος, όπως και αλλού στην Ασία, η οξύτητα της πολιτικής συμμετοχής και ένταξης που απαιτούνται, τείνει να καταργήσει τη διχοτόμηση Κόμματος-Κράτους/κοινωνίας, σε μια προφανώς ολοκληρωτική προοπτική.

Ωστόσο, οι ιδιαιτερότητες της Καμπότζης είναι σημαντικές και μάλιστα προς την κατεύθυνση της επιδείνωσης ως προς το πρότυπο. Η βασική διαφορά έγκειται στο ότι, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '60[637], οι Κινέζοι και οι Βιετναμέζοι κομμουνιστές είχαν πάρει στα σοβαρά την έννοια της αναμόρφωσης. Καταβάλλονταν πολλές προσπάθειες για να πειστούν οι φυλακισμένοι για τη δίκαιη συμπεριφορά του Κόμματος απέναντί τους, πράγμα που σήμαινε ειδικότερα ότι η κακομεταχείριση και τα βασανιστήρια είχαν στη ουσία καταργηθεί. Όμως στην Καμπότζη τα βασανιστήρια ήταν συστηματικά. Έπρεπε, υποθετικά τουλάχιστο, η «καλή διαγωγή» να ανοίγει την προοπτική μιας απελευθέρωσης, μιας αποκατάστασης, ή τουλάχιστον ενός πιο ήπιου τρόπου κράτησης: όμως σχεδόν κανείς δεν αποφυλακίστηκε από τα καμποτζιανά μπουντρούμια όπου οι κρατούμενοι πέθαιναν σαν τις μύγες. Στην Κίνα ή στο Βιετνάμ, η μαζική καταστολή ερχόταν κατά κύματα που ανάμεσά τους μεσολαβούσαν περίοδοι χαλάρωσης. «Ομάδες-στόχοι», λίγο-πολύ πλατιές, έμπαιναν κάθε φορά στο στόχαστρο, αλλά δεν αντιπροσώπευαν παρά ένα μικρό τμήμα του πληθυσμού. Στην Καμπότζη, ύποπτοι ήταν πάντα, τουλάχιστον οι «75» και μάλιστα χωρίς καμιά ανάπαυλα. Τέλος, σε επίπεδο μεθόδων και «τεχνογνωσίας καταστολής», οι άλλοι ασιατικοί κομμουνισμοί δίνουν την αίσθηση, προπάντων στην αρχή, της οργάνωσης, της αποτελεσματικότητας, της σχετικής συνοχής, μιας κάποιας (έστω και διεστραμμένης) ευφυΐας. Στην Καμπότζη, η γυμνή ωμότητα και η αυθαιρεσία χαρακτηρίζουν μια καταστολή που ασκείται σε μεγάλη έκταση με την πρωτοβουλία τοπικών οργάνων, έστω κι αν οι κατευθύνσεις έρχονται από ψηλά. Άλλωστε, πουθενά αλλού στην κομμουνιστική Ασία δεν υπήρξαν εκτελέσεις και σφαγές επιτόπου, εκτός από μερικές περιπτώσεις στην Κίνα και το Βιετνάμ, στη διάρκεια της αγροτικής μεταρρύθμισης (όμως μονάχα οι γαιοκτήμονες και οι εξομοιούμενοι με αυτούς ήταν τα θύματα) και στο αποκορύφωμα της Πολιτιστικής Επανάστασης (αλλά με πιο σποραδικό τρόπο, στο χώρο όπως και στο χρόνο). Συμπερασματικά, οι μαοϊκοί του ποταμού Μεκόνγκ κατέφυγαν σε ένα είδος πρωτόγονου (ή, αν προτιμάτε, εκφυλισμένου) σταλινισμού.

Ένας υποδειγματικός τύραννος

Η προσωπική σφραγίδα ενός Στάλιν ή ενός Μάο ήταν τόσο σημαντική ώστε ο θάνατός τους να επιφέρει γρήγορα θεμελιώδεις αλλαγές –και ιδιαιτέρως σε θέματα καταστολής. Νομιμοποιούμαστε να μιλήσουμε για πολποτισμό; Ο πρώην Σάλοθ Σαρ διατρέχει απ' άκρη σε άκρη τον καμποτζιανό κομμουνισμό· δύσκολα φανταζόμαστε τον τελευταίο χωρίς αυτόν. Στην προσωπικότητά του ανιχνεύομε κάποια σημάδια που οδηγούν σε ματωμένα μονοπάτια. Πώς να αποτιμήσουμε, πρώτα απ' όλα, το μακρινό του παρελθόν, το τόσο λίγο ταιριαστό σε έναν επαναστάτη-μύθο που έκανε τα πάντα για να το απαρνηθεί; Μια αδελφή του και μια εξαδέλφη του ήταν χορεύτριες και παλλακίδες του βασιλιά Μονιβόνγκ, ένας αδελφός του ήταν υπάλληλος στο παλάτι μέχρι το 1975, ενώ και ο ίδιος είχε περάσει ένα μέρος της παιδικής του ηλικίας στην καρδιά μιας αρχαϊκής μοναρχίας: δεν υπάρχει άραγε εδώ αρκετό υλικό ώστε να θέλει κάποιος να «απο-ενοχοποιηθεί» καταστρέφοντας όλο και περισσότερο τον παλιό κόσμο; Ο Πολ Ποτ μοιάζει χωμένος βαθιά στην άρνηση της πραγματικότητας, επειδή ίσως δεν αποδέχεται την προσωπική του ιστορία. Άνθρωπος του κομματικού μηχανισμού, με πρώιμες φιλοδοξίες, αισθάνεται πιο άνετα σε ολιγάριθμα συμβούλια παρά μπροστά στο πλήθος. Μετά το 1963 έζησε αποκομμένος από τον υπόλοιπο κόσμο: στρατόπεδα στη ζούγκλα, μυστικά καταλύματα (που ακόμη και σήμερα παραμένουν άγνωστα) σε μια έρημη Πνομ Πενχ. Μοιάζει τότε να ανέπτυξε μια βαθιά παράνοια: ενόσω ήταν παντοδύναμος, όποιος τον επισκεπτόταν ερευνάτο εξονυχιστικά· άλλαζε συχνά κατοικία, υποπτευόταν ότι οι μάγειρές του ήθελαν να τον δηλητηριάσουν και μια φορά διέταξε την εκτέλεση κάποιων ηλεκτρολόγων επειδή τους θεώρησε «ενόχους» για τις διακοπές ρεύματος[638].

Πώς αλλιώς να ερμηνεύσουμε, παρά μόναχα μέσω των εμμονών του, αυτό τον απίστευτο διάλογο με έναν δημοσιογράφο της σουηδικής τηλεόρασης, τον Αύγουστο του 1978:

«Εξοχότατε, θέλετε να μας πείτε ποιο είναι το μεγαλύτερο επίτευγμα στη δημοκρατική Καμπουτσέα μετά από τρεισήμισι χρόνια;»

«Το πιο σημαντικό επίτευγμα [...] είναι το γεγονός ότι συντρίψαμε όλες τις συνωμοσίες και τις πράξεις εξωτερικής ανάμειξης και δολιοφθοράς, τις απόπειρες πραξικοπήματος και τις επιθέσεις των παντοειδών εχθρών»[639].

Τι αθέλητη ομολογία της αποτυχίας του καθεστώτος!

Ο ευαίσθητος και ντροπαλός καθηγητής, εραστής της γαλλικής ποίησης, αγαπητός στους μαθητές του, ο γοητευτικός και θερμός απόστολος της επαναστατικής πίστης που όλοι μάς περιγράφουν, από τη δεκαετία του '50 μέχρι το 1980 ήταν ένα διπρόσωπο πλάσμα: όταν βρέθηκε στην εξουσία έβαλε να συλληφθούν ορισμένοι από τους πιο παλιούς συντρόφους του στην επανάσταση, οι οποίοι πίστευαν πως ήταν προσωπικοί του φίλοι, δεν απάντησε στα ικετευτικά τους γράμματα, επέτρεψε να βασανιστούν σκληρά και διέταξε την εκτέλεσή τους[640]. Η «μετάνοιά» του μετά την ήττα, στη διάρκεια ενός σεμιναρίου για κομμουνιστικά στελέχη, αποτελεί πρότυπο υποκρισίας:

«Ανέφερε ότι γνώριζε πως πολλοί κάτοικοι της χώρας τον μισούσαν και τον θεωρούσαν υπεύθυνο για τις σφαγές. Είπε πως ήξερε ότι πολλοί άνθρωποι είχαν σκοτωθεί. Λέγοντάς το, σχεδόν κατέρρευσε και αναλύθηκε σε δάκρυα. Είπε πως όφειλε να

αναλάβει την ευθύνη γιατί η γραμμή ήταν πολύ αριστερή και εκείνος δεν παρακολουθούσε από πολύ κοντά τις εξελίξεις. Είπε πως ήταν σαν τον κύριο ενός σπιτιού που δεν γνωρίζει τι κάνουν τα παιδιά του και πως είχε δείξει υπερβολική εμπιστοσύνη σε ορισμένα άτομα. [...] Του έλεγαν πράγματα που δεν ήταν αληθινά, του έλεγαν πως όλα πήγαιναν καλά, αλλά πως ο τάδε ή ο δείνα ήταν προδότης. Τελικά, οι αληθινοί προδότες ήταν οι ίδιοι. Το βασικό πρόβλημα ήταν τα στελέχη που είχαν εκπαιδευτεί από τους Βιετναμέζους»[641].

Πρέπει, λοιπόν, να πιστέψουμε αυτόν τον πολύ παλιό σύντροφο του Πολ Ποτ, τον πρώην γαμπρό του Ιένγκ Σάρυ, ο οποίος τον κατηγορεί για μεγαλομανία; «Ο Πολ Ποτ θεωρούσε τον εαυτό του ασύγκριτη ιδιοφυΐα στον στρατιωτικό και τον οικονομικό τομέα, στην υγιεινή, στη σύνθεση τραγουδιών[642], στη μουσική και στο χορό, στη μαγειρική, στη μόδα (sic), σε όλα, συμπεριλαμβανομένης της τέχνης να λέει ψέματα. Ο Πολ Ποτ πίστευε ότι βρισκόταν πάνω απ' όλα τα πλάσματα του πλανήτη. Ένας θεός επί της γης»[643]. Πλησιάζουμε πολύ σε ορισμένες περιγραφές του Στάλιν. Σύμπτωση;

Το βάρος της πραγματικότητας

Πέρα από την οδυνηρή συνείδηση της καμποτζιανής ιστορίας και την επιρροή των κομμουνισμών της εξουσίας, η βία των Ερυθρών Χμερ καθοδηγήθηκε από τη συγκυρία χρόνου και χώρου, στη δίνη της οποίας βρέθηκε το καθεστώς τους. Σχεδόν τυχαίο προϊόν ενός πολέμου που ξεπερνούσε κατά πολύ την Καμπότζη, το καθεστώς των Ερυθρών Χμερ είδε με δέος να μένει αδύναμο και απομονωμένο μες στην ίδια του τη χώρα μόλις κατέκτησε τη νίκη. Η εχθρότητα του Βιετνάμ και το ασφυκτικό αγκάλιασμα της Κίνας έκαναν τα υπόλοιπα.

Η 17η Απριλίου ήρθε πολύ αργά σε έναν κόσμο πολύ γερασμένο. Η πρώτη αδυναμία των Ερυθρών Χμερ, και ίσως η μεγαλύτερη, ήταν το ότι υπήρξαν μια ιστορική ανωμαλία, λιγότερο μια ουτοπία και περισσότερο ένας *αναχρονισμός*. Έχουμε να κάνουμε με έναν «όψιμο κομμουνισμό», με την έννοια που μιλάμε για την όψιμη αρχαιότητα, τη στιγμή που ο κόσμος είναι κιόλας στο δρόμο της μετατροπής του σε κάτι διαφορετικό. Όταν ο Πολ Ποτ καταλαμβάνει την εξουσία, ο Στάλιν είναι νεκρός από το 1953, ο Χο Τσι Μινχ από το 1969 και ο Μάο δεν αισθάνεται πολύ καλά (πεθαίνει τον Σεπτέμβριο του 1976). Μένει ο Κιμ Ιλ Σουνγκ, όμως η Βόρειος Κορέα είναι μικρή και μακρινή. Το μεγάλο κινεζικό μοντέλο ραγίζει μπρος στα μάτια του νέου δικτάτορα: η «συμμορία των Τεσσάρων» αποπειράται να αναθερμάνει την Πολιτιστική Επανάσταση το 1975, αλλά δεν καταφέρνει τίποτα· ύστερα από κάποιες υστερνές μηχανορραφίες, ο θάνατος του Μεγάλου Τιμονιέρη αρκεί για να σαρωθούν τα τελευταία κατάλοιπα σαν τραπουλόχαρτα. Οι Ερυθροί Χμερ προσπαθούν να συνταχθούν με ό,τι απόμεινε από τους ασυμβίβαστους μαοϊκούς, όμως αυτοί, στα τέλη του 1977, έχουν αποδυθεί σε μάχη οπισθοφυλακών απέναντι στην ακαταμάχητη επιστροφή του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ και των ρεβιζιονιστών οπαδών του. Ένα χρόνο μετά, έρχεται το επίσημο τέλος του μαοϊσμού και το Τείχος της Δημοκρατίας, ενώ στο μεταξύ στην Καμπότζη μαίνονται οι σφαγές. Τέλος το Μεγάλο Άλμα, ζήτω ο ρεβιζιονισμός! Η υπόλοιπη Ασία, όπως τη βλέπει η Πνομ Πενχ, είναι ακόμη πιο απογοητευτική. Μετά τη στιγμιαία ώθηση που δόθηκε από τη νίκη των επαναστατικών δυνάμεων στην Ινδοκίνα, τα μαοϊ-

κών τάσεων αντάρτικα της Ταϊλάνδης, της Μαλαισίας και της Βιρμανίας παίρνουν την κάτω βόλτα. Πάνω απ' όλα, η αναπτυσσόμενη πτέρυγα της ηπείρου, που προκαλεί το φθόνο και το θαυμασμό, συντάσσεται στο πλευρό της Ιαπωνίας· οι «μικροί δράκοι» (Σιγκαπούρη, Ταϊβάν, Νότιος Κορέα, Χονγκ Κονγκ), ευημερούν οικονομικά ενώ πολιτικά βρίσκονται στην αντικομμουνιστική παράταξη: και ωστόσο χειραφετούνται όλο και πιο πολύ από τη δυτική κηδεμονία. Τέλος, οι πληροφορίες που καταφθάνουν από την ιντελιγκέντσια της Δύσης, όπου ο μαρξισμός κηρύσσει οριστική διάλυση, τους σαστίζουν ακόμη περισσότερο. Μήπως το νόημα της Ιστορίας αναποδογυρίζει;

Σε αυτή την αργή ανατροπή, δύο απαντήσεις υπάρχουν: το «ακομπανιάρισμα», και συνεπώς η μετριοπάθεια, η αναθεώρηση των δογμάτων, ο κίνδυνος επίσης της απώλειας της ταυτότητας και των λόγων ύπαρξης· ή η σκλήρυνση, η ριζοσπαστικοποίηση της δράσης, η φυγή προς τα εμπρός, προς έναν υπερ-βολονταρισμό – «θεωρητικοποιημένο» από τη βορειοκορεατική ιδεολογία. Ο ευρωκομμουνισμός, που γνώριζε τότε μεγάλες πιένες, ή οι Ερυθρές Ταξιαρχίες (ο Άλντο Μόρο δολοφονείται το 1978): δυο ιστορικά αδιέξοδα, σήμερα πια το γνωρίζουμε, όμως το ένα αιματηρό ενώ το άλλο όχι. Όλα συμβαίνουν ωσάν οι φοιτητές της Γαλλίας στη δεκαετία του '50 να πιστεύουν πως, έτσι και δεν θέσουν σε εφαρμογή αμέσως και ολοκληρωτικά την ουτοπία τους με οποιοδήποτε τίμημα, δεν θα καταφέρουν και οι ίδιοι να αποφύγουν την παγίδα των συμβιβασμών με την ισχύουσα πραγματικότητα. Έπρεπε ή να επιβάλουν το «χρόνο μηδέν» σε ένα λαό που είχε στερηθεί και την παραμικρή ανάπαυλα ή να σαρωθούν από τις εξελίξεις. Το κινεζικό Μεγάλο Άλμα δεν είχε αποφέρει καρπούς; Η Πολιτιστική Επανάσταση είχε αποτύχει; Έφταιγε το ότι είχαν παρθεί ημίμετρα, ότι οι εστίες αντίστασης στην υπηρεσία της αντεπανάστασης δεν είχαν συντριβεί αμείλικτα: οι διεφθαρμένες και ανεξέλεγκτες πόλεις, οι διανοούμενοι οι περήφανοι για τις γνώσεις τους, το χρήμα και οι στοιχειώδεις εμπορικές ανταλλαγές που ανοίγουν το δρόμο στην παλινόρθωση του καπιταλισμού και οι «προδότες που είχαν διεισδύσει στους κόλπους του Κόμματος». Αυτή η βούληση για τη θέσπιση, πολύ γρήγορα, μιας διαφορετικής κοινωνίας, τη δημιουργία ενός νέου ανθρώπου, κατέληξε, παρ' όλη την υπακοή –ή και εξαιτίας της– των Καμποτζιανών, να σκοντάψει εντέλει στην ανυπέρβλητη αντίσταση της πραγματικότητας. Μην θέλοντας να υποχωρήσει, το καθεστώς γλιστρούσε όλο και περισσότερο στον ωκεανό του αίματος που πίστευε ότι έπρεπε να χύνει χωρίς σταματημό για να κρατηθεί στην εξουσία. Το ΚΚ Καμπότζης ήθελε να είναι ο δοξασμένος συνεχιστής του Λένιν και του Μάο: ιστορικά, θα καταγραφεί περισσότερο ως πρόδρομος εκείνων των οργανώσεων που χρησιμοποιούν το μαρξισμό-λενινισμό ως διαβατήριο για τη διάπραξη οποιασδήποτε βιαιότητας: το περουβιανό Φωτεινό Μονοπάτι, τους Τίγρεις Ταμίλ (Σρι Λάνκα), το εργατικό κόμμα του Κουρδιστάν (PKK), κ.λπ.

Το δράμα των Ερυθρών Χμερ είναι ίσως η αδυναμία τους, την οποία έκρυβαν προσεκτικά κάτω από τη θριαμβική τους πολυλογία. Όμως, κατά βάθος, η 17η Απριλίου είχε δύο πρωταρχικές αιτίες: την αποφασιστική στρατιωτική βοήθεια του Βορείου Βιετνάμ και την ανικανότητα του καθεστώτος του Λον Νολ (που την επιδείνωσε η ασυνέπεια της αμερικανικής πολιτικής). Ο Λένιν, ο Μάο και, σε μεγάλο βαθμό, ο Χο Τσι Μινχ οφείλουν τις νίκες τους βασικά στις δικές τους προσπάθειες, ενώ και οι αντίπαλοί τους δεν ήταν αμελητέοι. Τα κόμματά τους και, για τους δυο τελευταίους, οι ένοπλες δυνάμεις τους, είχαν συγκροτηθεί υπομονετικά, αργά, και αντιπροσώπευαν πολύ πριν κατα-

κτήσουν την εξουσία υπολογίσιμες κοινωνικές δυνάμεις. Τίποτα παρόμοιο δεν συνέβη στην Καμπότζη. Μέχρι τα μέσα του εμφυλίου, οι Ερυθροί Χμερ εξαρτιόνταν τελείως από το στρατό του Ανόι. Ακόμη και το 1975, οι μαχητές Ερυθροί Χμερ υπολογίζονται σε 60.000 (λιγότερο από το 1% του πληθυσμού), οι οποίοι νίκησαν με μεγάλη δυσκολία τους περίπου 200.000 αποκαρδιωμένους στρατιώτες του κυβερνητικού στρατού.

Αδύναμος στρατός, αδύναμο κόμμα... Καμιά πηγή δεν είναι πραγματικά αξιόπιστη, όμως τα νούμερα που αναφέρονται είναι 4.000 μέλη για το 1970 και 14.000 για το 1975[644]: από ένα ισχυρό γκρουπούσκουλο σε ένα μικρό κόμμα. Οι αριθμοί αυτοί υποδηλώνουν ότι τα έμπειρα στελέχη, μέχρι την πτώση του καθεστώτος, ήταν πολύ λίγα – γεγονός που καθιστά τις εκκαθαρίσεις που τα έπληξαν ακόμη πιο δραματικές. Οι συνέπειες αναδύονται από τις αφηγήσεις των εκτοπισμένων: για έναν ικανό κομματικό υπεύθυνο, δεκάδες ανίκανοι, τόσο πιο φαντασμένοι και σκληροί όσο πιο στριμωγμένοι. «Τα πιο πολλά στελέχη δεν ήξεραν τι τους γινόταν. Εφάρμοζαν και εξηγούσαν όπως τους κατέβαινε τις επαναστατικές αρχές. Αυτή η ανικανότητα ενέτεινε την παραφροσύνη των Ερυθρών Χμερ»[645]. Η κατάσταση εξελίσσεται ωσάν η πραγματική αδυναμία του καθεστώτος, μόλο που δεν ομολογείται, και το αίσθημα ανασφάλειας που προκαλεί, να μην μπορούν να αντισταθμιστούν παρά με την αύξηση της βίας. Η τελευταία επιφέρει μεγαλύτερη λαϊκή αποξένωση και έτσι η τρομοκρατία αγριεύει ακόμη λίγο παραπάνω και πάει λέγοντας. Εξ ου αυτή η ατμόσφαιρα ανασφάλειας, γενικευμένης δυσπιστίας, αβεβαιότητας για το αύριο, που τόσο πολύ τραυμάτισε ψυχολογικά όσους την έζησαν. Αντανακλά τη δικαιολογημένη εντύπωση απομόνωσης που γίνεται αισθητή στην κορυφή: οι «κρυμμένοι προδότες» βρίσκονται παντού. Έτσι, «επιτρέπεται να κάνουμε λάθος συλλαμβάνοντας κάποιον, αλλά δεν πρέπει ποτέ να γελιόμαστε όταν αφήνουμε κάποιον ελεύθερο», βεβαιώνει ένα σύνθημα των Ερυθρών Χμερ[646]: ενθάρρυνση στην τυφλή καταστολή. Ο Πιν Γιατάυ αναλύει επιτυχημένα αυτό τον φονικό φαύλο κύκλο: «Οι Ερυθροί Χμερ στην πραγματικότητα φοβούνταν να δώσουν διέξοδο στο θυμό του νέου λαού ελαφρύνοντας τον κατασταλτικό μηχανισμό. Κατατρυχόμενοι από την ιδέα μιας ενδεχόμενης εξέγερσης, είχαν αντίθετα αποφασίσει να μας κάνουν να πληρώσουμε ακριβά την αταραξία που μας καταλόγιζαν. Ήταν το βασίλειο του μόνιμου φόβου. Εμείς φοβόμαστε τους διωγμούς τους. Εκείνοι τον λαϊκό ξεσηκωμό. Και φοβούνταν, επίσης, τις ιδεολογικές και πολιτικές μηχανορραφίες των εν όπλοις συντρόφων τους...»[647] Αυτός ο φόβος για ενδεχόμενη λαϊκή εξέγερση ήταν δικαιολογημένος; Αν και δεν έχουν καταγραφεί πολλές απόπειρες[648], όλες τους πάντως συνετρίβησαν εύκολα, γρήγορα και άγρια. Όμως με την πρώτη ευκαιρία, όταν π.χ. η τοπική στελέχωση αποσταθεροποιούνταν από τις εκκαθαρίσεις, είναι ενδεικτικό ότι ο θυμός των νεο-σκλάβων ξεχυνόταν μέσα από το ρήγμα, έστω κι αν οδηγούσε την τρομοκρατία ένα βήμα παραπέρα.

Υπήρχαν εξεγέρσεις που οφείλονταν στην απόγνωση και άλλες που υποκινούνταν από τρελές φήμες. Σε ένα πιο μετριοπαθές επίπεδο αντίστασης, θα αναφέρουμε τα γιουχαΐσματα που ξεσπούν μες στη νύχτα, από το εργοτάξιο ενός φράγματος, προς κάποιο στρατιώτη Ερυθρό Χμερ που έχει κουρνιάσει σ' έναν τοίχο[649]. Γενικότερα, οι μαρτυρίες αφήνουν την εντύπωση μιας αρκετά μεγάλης ελευθερίας συζητήσεων μεταξύ των «Νέων» που δουλεύουν μαζί, συνεργασίας για μικροκλεψιές ή για παράνομες παύσεις εργασίας και ελάχιστων καταδόσεων: χαφιεδισμός και καρφώματα δεν απέδιδαν προφανώς τα αναμενόμενα. Αυτό βεβαιώνει την πλήρη ρήξη ανάμεσα στα κομ-

ματικά στελέχη και τους «75». Η λύση που οι πρώτοι νόμιζαν πως είχαν βρει ήταν η συντήρηση πολεμικής ατμόσφαιρας, κατόπιν η προσφυγή στον ίδιο τον πόλεμο – η μέθοδος είχε αποδώσει και αλλού. Ορισμένα συνθήματα είναι ενδεικτικά: «Το ένα χέρι βαστάει την τσάπα, το άλλο χτυπάει τον εχθρό»[650] ή «Με το νερό φυτρώνει το ρύζι, με το ρύζι πολεμάμε»[651]. Οι Ερυθροί Χμερ δεν φαντάζονταν πόσο δίκιο είχαν: το ρύζι δεν ήταν ποτέ αρκετό και έτσι έχασαν τον πόλεμο.

Υπήρξε γενοκτονία;

Πρέπει να αποφασίσουμε για το χαρακτήρα των εγκλημάτων των Ερυθρών Χμερ. Πρόκειται για ένα επιστημονικό διακύβευμα: να τοποθετήσουμε την Καμπότζη σε σχέση με τις άλλες μεγάλες φρικαλεότητες του 20ού αιώνα και να βρούμε τη θέση της στην ιστορία του κομμουνισμού. Είναι επίσης και μια νομική αναγκαιότητα: αρκετοί από τους ηγέτες του ΚΚ Καμπότζης είναι ακόμη ζωντανοί και δραστήριοι. Πρέπει να το πάρουμε απόφαση ότι θα μείνουν ελεύθεροι για πάντα; Αν όχι, βάσει ποίου κατηγορητηρίου θα τους δικάσουμε;[652]

Ότι ο Πολ Ποτ και οι συν αυτώ είναι ένοχοι εγκλημάτων πολέμου είναι αυταπόδεικτο: οι αιχμάλωτοι του δημοκρατικού στρατού υπέστησαν συστηματική κακομεταχείριση και πολλοί από αυτούς εκτελέστηκαν· εκείνοι που κατέθεσαν τα όπλα τον Απρίλιο του 1975 στη συνέχεια διώχτηκαν ανελέητα. Το έγκλημα κατά της ανθρωπότητας δεν τίθεται, επίσης, ως πρόβλημα: ολόκληρες κοινωνικές ομάδες αντιμετωπίστηκαν ως ανάξιες ύπαρξης και εξολοθρεύτηκαν σε μεγάλη έκταση. Η παραμικρή πολιτική παρέκκλιση, αληθινή ή υποτιθέμενη, τιμωρούνταν με θάνατο. Η πραγματική δυσκολία εμφανίζεται στο έγκλημα της γενοκτονίας. Αν πάρουμε τον ορισμό κατά γράμμα, κινδυνεύουμε να μπλέξουμε σε μια λίγο παράλογη συζήτηση: αφού η γενοκτονία δεν έχει εφαρμογή παρά μονάχα σε εθνικούς, εθνοτικούς, φυλετικούς και θρησκευτικούς πληθυσμούς, και αφού οι Χμερ δεν μπορούν να θεωρηθούν *σφαιρικά* στόχος εξόντωσης, η προσοχή μας εστιάζεται στις εθνοτικές μειονότητες και ενδεχομένως στον βουδιστικό κλήρο. Ωστόσο, ακόμη και αν τους βάζαμε όλους μαζί, δεν θα αποτελούσαν παρά ένα σχετικά μικρό ποσοστό των θυμάτων. Επιπλέον, το είδαμε, είναι παρακινδυνευμένο να βεβαιώνουμε ότι οι Ερυθροί Χμερ καταπίεσαν ειδικά τις μειονότητες, εξαιρώντας τους Βιετναμέζους μετά το 1977 – που ωστόσο, εκείνο τον καιρό, είχαν μείνει πια λιγοστοί. Οι μουσουλμάνοι *Cham* από τη μεριά τους αποτέλεσαν στόχο επειδή η ισλαμική τους πίστη αποτελούσε πόλο αντίστασης. Ορισμένοι συγγραφείς αποπειράθηκαν να λύσουν το πρόβλημα εισάγοντας την έννοια της *πολιτικοκτονίας*[653] – που καθορίζεται χοντρικά ως γενοκτονία σε πολιτική βάση (θα μπορούσε κανείς να χρησιμοποιήσει και τον όρο *κοινωνιοκτονία*: γενοκτονία σε κοινωνική βάση). Είναι σαν να κάνεις πίσω για να πάρεις περισσότερη φόρα: τοποθετούμαστε, ναι ή όχι, στο ίδιο επίπεδο σοβαρότητας όπως και με τη γενοκτονία; Και αν ναι, όπως αφήνουν να εννοηθεί οι εν λόγω συγγραφείς, ποιος ο λόγος να θολώνουμε τα νερά και να μην διατηρήσουμε τον καθιερωμένο όρο; Θυμόμαστε ότι, στη διάρκεια των προκαταρκτικών συζητήσεων πριν από την υιοθέτηση από τον ΟΗΕ της Σύμβασης περί γενοκτονίας, μονάχα η ΕΣΣΔ, για προφανείς λόγους, αντιτάχθηκε στη συμπερίληψη της *πολιτικής* ομάδας στα κριτήρια του εγκλήματος. Όμως, προπαντός, ο όρος *φυλετικός* (που δεν

καλύπτει, ας σημειωθεί, ούτε την εθνική μειονότητα, ούτε το έθνος) θα μπορούσε να προσφέρει μια λύση: η φυλή, φαντασίωση που την αποσυνέθεσε η πρόοδος της γνώσης, δεν υφίσταται παρά μόνο στα μάτια εκείνου που έχει πρόθεση να την εξοντώσει: στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει πια εβραϊκή φυλή περισσότερο απ' όσο υπάρχει μπουρζουάδικη φυλή. Όμως για τους Ερυθρούς Χμερ, όπως άλλωστε και για τους Κινέζους κομμουνιστές, ορισμένες κοινωνικές ομάδες είναι συλλήβδην και εκ φύσεως εγκληματικές· ακόμη χειρότερα, αυτό το «έγκλημα» μεταβιβάζεται στους συζύγους όπως και στους απογόνους, μέσω μιας μορφής κληρονομικότητας των δεδομένων (κοινωνικών) χαρακτήρων: ο Λυσσένκο καραδοκεί. Δικαιούμαστε, λοιπόν, να επικαλεστούμε τη *φυλετικοποίηση* αυτών των κοινωνικών ομάδων: το έγκλημα της γενοκτονίας μπορεί, συνεπώς, να βρει εφαρμογή στη φυσική εξόντωσή τους, που έφτασε πολύ μακριά στην Καμπότζη, και η οποία αδιαμφισβήτητα διεξήχθη εν γνώσει του πράγματος. Ο Υ Παντάρα, ακούει έναν Ερυθρό Χμερ να του λέει σχετικά με τους «δεκαεφτααπριλιανούς»: «Έτσι λέμε τους αστούς που υποστήριζαν το καθεστώς του προδότη Λον Νολ. [...] Υπάρχουν πολλοί προδότες ανάμεσά τους. Το Κομμουνιστικό Κόμμα είχε την πρόνοια να εξολοθρεύσει αρκετούς από δαύτους. Όσοι ζουν ακόμη δουλεύουν στην ύπαιθρο. Δεν έχουν πια τη δύναμη να σηκώσουν κεφάλι εναντίον μας»[654].

Για τα εκατομμύρια σημερινούς Καμποτζιανούς, η ρήξη της «εποχής Πολ Ποτ» άφησε το αθεράπευτο σημάδι της φωτιάς. Το 1979, 42% των παιδιών ήταν ορφανά, τρεις φορές πιο συχνά από πατέρα, 7% είχαν χάσει και τους δυο γονείς τους. Το 1992, η κατάσταση οικογενειακής απομόνωσης των εφήβων ήταν δραματική: 64% ορφανοί[655]. Ένα μέρος των σοβαρότατων κοινωνικών προβλημάτων που σπαράσσουν ακόμη και σήμερα την καμποτζιανή κοινωνία, σε επίπεδο ασυνήθιστο για την ανατολική Ασία, προέρχεται από αυτήν ακριβώς την κοινωνική εξάρθρωση: μαζική και συχνά πολύ βίαιη εγκληματικότητα (πυροβόλα όπλα υπάρχουν παντού), γενικευμένη διαφθορά, έλλειψη σεβασμού και αλληλεγγύης, απουσία σε όλα τα επίπεδα της παραμικρής αίσθησης του γενικού συμφέροντος. Οι εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες σε χώρες του εξωτερικού (150.000 μόνον στις ΗΠΑ) εξακολουθούν και αυτοί να υποφέρουν από όσα έζησαν: επαναλαμβανόμενοι εφιάλτες, το πιο υψηλό ποσοστό νευρικής κατάθλιψης από όλες τις εθνότητες της Ινδοκίνας, απέραντη μοναξιά για τις μοναχικές γυναίκες, που είναι πολύ περισσότερες από τους άντρες της γενιάς τους, λόγω του μεγάλου αριθμού των δολοφονηθέντων[656]. Ωστόσο, η ενεργητικότητα της καμποτζιανής κοινωνίας δεν κάμφθηκε: όταν το 1985 εγκαταλείφθηκαν και τα στερνά υπολείμματα της αγροτικής κολεκτιβοποίησης, η αύξηση της παραγωγής επέτρεψε σχεδόν αμέσως την εξαφάνιση της έλλειψης τροφίμων[657].

Απέναντι στους ιθύνοντες της δικτατορίας των Ερυθρών Χμερ, αυτού του εργαστηρίου των πιο σκοτεινών εκτροπών του κομμουνισμού, οι Καμποτζιανοί, την πρωταρχική επιθυμία των οποίων για επιστροφή στη φυσιολογική ζωή κατανοούμε απολύτως, δεν πρέπει να φέρουν μόνοι τους το βάρος της εξάλειψης ενός φοβερού παρελθόντος. Ο κόσμος, που συχνά στο παρελθόν είχε επιδαψιλεύσει φιλοφροσύνες στους δημίους τους, έστω και αργά οφείλει να κάνει και δικό του το δράμα τους.

Συμπεράσματα

Στην Ασία υπάρχουν ακόμη κομμουνιστικά· καθεστώτα· στην πραγματικότητα, δεν υπάρχουν πουθενά αλλού πια. Όμως υφίσταται ένας *ασιατικός κομμουνισμός* με την έννοια, για παράδειγμα, που υπήρξε ένας ανατολικο-ευρωπαϊκός κομμουνισμός; Η απάντηση δεν είναι προφανής. Στην Ευρώπη, με την εξαίρεση της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας, οι κομμουνισμοί είχαν κοινή καταγωγή, κοινό πατέρα. Εξέπνευσαν ουσιαστικά όλοι μαζί (*ακόμη* και στην Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία) όταν ο τελευταίος νοσούσε για τα καλά· τον ακολούθησαν σύντομα στον τάφο. Στην Ασία, παρόμοια σχέση δεν ανιχνεύεται παρά μονάχα στην περίπτωση του Βιετνάμ και του Λάος, δυο χώρες που τα πεπρωμένα τους παρουσιάζονται οργανικά συνδεδεμένα. Στις άλλες χώρες, αυτό που μας εντυπωσιάζει είναι η μοναδικότητα των διαδικασιών κατάκτησης και εδραίωσης της εξουσίας, έστω και αν η Βόρειος Κορέα υπήρξε υπό τον Στάλιν ένα είδος Λαϊκής Δημοκρατίας, έστω και αν, για το Βιετ-μινχ, η αποφασιστική καμπή προς τη νίκη σήμανε με την άφιξη του APL στα σύνορα του Τονκίν. Δεν υπήρξε ποτέ κομμουνιστικό «μπλοκ» στην Ασία, παρά μονάχα ως επιθυμία του Πεκίνου: έλειπε η στενή οικονομική συνεργασία, η επικοινωνία μεταξύ των ηγετικών στελεχών σε μεγάλη κλίμακα, η κοινή εκπαίδευση και προπάντων οι διακριτικοί δεσμοί μεταξύ των στρατιωτικο-πολιτικών μηχανισμών. Απόπειρες προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξαν, αλλά σε ελάσσονα κλίμακα και με μικρή διάρκεια (εκτός, για ακόμη μια φορά, ανάμεσα στο Λάος και τον «μεγάλο αδελφό», το Βιετνάμ)· ανάμεσα στην Κίνα και στη Βόρειο Κορέα κατά –και λίγο μετά– τον κορεατικό πόλεμο· μεταξύ της Κίνας και του Βιετνάμ τη δεκαετία του '50· μεταξύ της Κίνας και της Καμπότζης του Πολ Ποτ· μεταξύ του Βιετνάμ και της Καμπότζης της δεκαετίας του '80. Στην Ασία υπάρχουν μονάχα *εθνικοί* κομμουνισμοί που ασχολούνται ιδιαιτέρως με την εξασφάλιση της άμυνάς τους (εκτός από το Λάος...), έστω και αν η κινεζική (και μερικές φορές η σοβιετική) βοήθεια υπήρξε σε αρκετές περιπτώσεις καταλυτική. Άλλωστε μόνο σε αυτές τις περιστάσεις διεξήχθησαν πόλεμοι «100% κομμουνιστικοί», στα τέλη της δεκαετίας του '70, ανάμεσα στο Βιετνάμ και την Καμπότζη και στη συνέχεια ανάμεσα στο Βιετνάμ και την Κίνα. Στο επίπεδο της παιδείας, της προπαγάνδας, της αντιμετώπισης της Ιστορίας, δύσκολα θα βρούμε πάνω στον πλανήτη πιο εθνικιστικούς, ή ακόμη και πιο στενά σοβινιστικούς κομμουνισμούς από αυτούς της Ασίας, που όλοι τους συγκροτήθηκαν στον αγώνα ενάντια στον ξένο ιμπεριαλισμό. Να ένα τουλάχιστον κοινό σημείο· το πρόβλημα έγκειται στο ότι αυτός ο εθνικισμός στρέφεται συχνά κατά του γειτονικού κομμουνισμού.

Από μια άλλη άποψη, κάθε φορά που εισδύουμε στις λεπτομέρειες των ασκουμένων πολιτικών (και ειδικότερα των κατασταλτικών πολιτικών, θέμα που μας απασχολεί εδώ), οι ομοιότητες μας βομβαρδίζουν ακατάπαυστα, όπως σημειώσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Προτού επαναλάβουμε τις κυριότερες, θα ήταν χρήσιμο να ανα-

ρωτηθούμε για τη συγκριτική *χρονολόγηση* των υπό μελέτη καθεστώτων. Στην Ευρώπη τα μεγάλα ιστορικά στάδια της κάθε κομμουνιστικής χώρας είναι στενά διαρθρωμένα με των άλλων χωρών, με την εξαίρεση της Αλβανίας, και σε μικρότερο βαθμό της Ρουμανίας ή της Γιουγκοσλαβίας. Στην Ασία, καταρχήν, τα σημεία εκκίνησης είναι απομακρυσμένα μες στο χρόνο, μεταξύ 1945 και 1975: οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις και η κολεκτιβοποίηση το ίδιο, περιλαμβανομένου του Βιετνάμ, μεταξύ Βορρά και Νότου. Όμως, επιπλέον, συναντάμε πάντα τη διαδοχή αυτών των δύο σταδίων σχετικά σύντομα μετά την κατάκτηση της εξουσίας (επτά το πολύ χρόνια, στην περίπτωση της Κίνας, μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας). Σε πολιτικό επίπεδο, το κομμουνιστικό κόμμα δεν δρα ποτέ εντελώς απροκάλυπτα στη διάρκεια της κατάκτησης της εξουσίας· το πρόσχημα ενός «ενωμένου μετώπου» διατηρείται για λίγο χρόνο μετά τη νίκη (οκτώ χρόνια στην Κίνα), έστω και αν το ζητούμενο είναι η μη αποκάλυψη της ύπαρξης του Κόμματος, όπως στην Καμπότζη μέχρι το 1977. Ωστόσο, αν είναι πολλοί όσοι ξεγελιούνται *πριν*, από τις υποσχέσεις για μια πλουραλιστική δημοκρατία (πράγμα που συντελεί στις επιτυχίες των κομμουνιστών, ειδικότερα στο Βιετνάμ), άλλο τόσο η μάσκα πέφτει πολύ γρήγορα *μετά*: στο Βιετνάμ, μέχρι τις 30 Απριλίου 1975, σε ένα στρατόπεδο αιχμαλώτων του στρατού του Νότου, οι οποίοι τρέφονται και ντύνονται σχετικά ικανοποιητικά, χωρίς να εξαναγκάζονται σε δουλειά, ξαφνικά οι μερίδες μειώνονται, η πειθαρχία εντατικοποιείται και επιβάλλονται εξουθενωτικές αγγαρείες μόλις η «απελευθέρωση» του Νότου ολοκληρώνεται. Οι επικεφαλής του στρατοπέδου δικαιολογούν τα μέτρα με τα παρακάτω λόγια: «Μέχρι σήμερα, επωφεληθήκατε από το καθεστώς του αιχμαλώτου πολέμου [...]. Τώρα πια όλη η χώρα απελευθερώθηκε, εμείς είμαστε οι νικητές και σεις οι ηττημένοι. Θα πρέπει να νιώθετε ευτυχείς που είστε ακόμη ζωντανοί! Μετά την Επανάσταση του 1917 στη Ρωσία, όλοι οι ηττημένοι εξοντώθηκαν»[658]. Οι κοινωνικές τάξεις που οι κομμουνιστές τόσο κολάκευαν στα πλαίσια του ενωμένου μετώπου (διανοούμενοι και «εθνικοί» καπιταλιστές ειδικότερα) υφίστανται τον σφοδρό εξοστρακισμό και τη βίαιη καταστολή της δικτατορίας του Κόμματος.

Ιδωμένες από πιο κοντά, οι χρονολογικές ομοιότητες παρουσιάζονται ασταθείς. Η Βόρειος Κορέα έχει τους δικούς της ρυθμούς από τα τέλη της δεκαετίας του '50 και αυτό το μουσείο του σταλινισμού εμφανίζεται εδώ και πολύ καιρό απομονωμένο. Η κινεζική Πολιτιστική Επανάσταση δεν βρήκε μιμητές. Ο Πολ Ποτ θριαμβεύει όταν ο Ζιάνγκ Κινγκ καταρρέει και ονειρεύεται ένα Μεγάλο Άλμα που έχει εγκαταλειφθεί εδώ και 15 χρόνια. Όμως παντού όπου τα ΚΚ βρίσκονται στην εξουσία, η εποχή του Στάλιν σημαδεύεται από τις εκκαθαρίσεις και από την ανάπτυξη της Ασφάλειας. Παντού το σοκ που προκαλείται από το 20ό Συνέδριο εμβάλλει τον πειρασμό της πολιτικής φιλελευθεροποίησης, η οποία απορρίπτεται σχεδόν αμέσως προς όφελος της σκλήρυνσης των καθεστώτων, ενώ στο οικονομικό επίπεδο παρατηρείται μια βολονταριστική και ουτοπική «φαγούρα» – το Μεγάλο Άλμα στην Κίνα, το βιετναμέζικο υποκατάστατό του, η κορεατική *Chollima*. Παντού, εκτός από την Κορέα, οι δεκαετίες του '80 και του '90 σημαδεύονται από μια φιλελευθεροποίηση της οικονομίας: στο Λάος και στο Νότο του Βιετνάμ ακολουθεί από πολύ κοντά τα μέτρα για την κολεκτιβοποίηση, η οποία στην πραγματικότητα δεν ολοκληρώνεται ποτέ. Πιο γρήγορα απ' όσο συνήθως πιστεύεται, ο οικονομικός ρεφορμισμός οδηγεί σε ομαλοποίηση και χαλάρωση των κατασταλτικών πρακτικών, έστω και αν η διαδικασία δεν είναι απρόσκο-

πτη, με τις αντιφάσεις της και τις ασυνέπειές της. Με την εξαίρεση της Πυονγυάνγκ, η μαζική τρομοκρατία και η ισοπέδωση των συνειδήσεων είναι πια αναμνήσεις, ούτε υπάρχουν περισσότεροι πολιτικοί κρατούμενοι απ' ό,τι σε μια συνηθισμένη λατινοαμερικανική δικτατορία: στο Λάος, σύμφωνα με τους αριθμούς της Διεθνούς Αμνηστίας, από τους 6.000-7.000 του 1985 απομένουν 33 τον Μάρτιο του 1991, ενώ ανάλογα μειώνονται τα νούμερα στο Βιετνάμ ή στην Κίνα. Η εποχή μας, καμιά φορά, φέρνει καλά νέα και αυτό αποδεικνύει, παρεμπιπτόντως, ότι η παρώθηση για μαζικές δολοφονίες δεν είναι πια περισσότερο ακαταμάχητη στους κομμουνισμούς της Ασίας απ' όσο στους αντίστοιχους της Ευρώπης. Για να επανέλθουμε στον κεντρικό προβληματισμό αυτού του βιβλίου, η *τρομοκρατία* γνώρισε την εποχή της ακμής της, εποχή που σε ορισμένες περιπτώσεις διήρκεσε υπερβολικά (μέχρι το 1980 περίπου), και τα *εγκλήματά* της παντού υπήρξαν λίγο-πολύ αποτρόπαια. Σήμερα, έχει παραχωρήσει τη θέση της σε μια απλή *καταστολή*, επιλεκτική και αποτρεπτική στην ουσία της, και ολοένα περισσότερο συνηθισμένη λόγω της εγκατάλειψης της αναμορφωτικής της αποστολής.

Το κλειδί για αυτές τις χρονολογικές ομοιότητες, που χωρίς αμφιβολία επικρατούν των τυχόν διαφορών, βρίσκεται από το 1956 περισσότερο στο Πεκίνο παρά στη Μόσχα, πράγμα για το οποίο ευθύνεται το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, το οποίο ξάφνιασε και εκλήφθηκε ως απειλή από τον Μάο, τον Χο Τσι Μινχ και τον Κιμ Ιλ Σουνγκ, καθώς και από τον Μωρίς Τορέζ. Από την άλλη, αυτό είναι κάτι που αναδεικνύει περισσότερο την τόλμη της χρουστσοφικής πρωτοβουλίας. Το κινεζικό Κέντρο, τουλάχιστον από την εποχή του Γιανάν, έπαιζε το ρόλο μιας δεύτερης Μέκκας για τους κομμουνιστές ολόκληρης της Ασίας· όμως το κύρος της ΕΣΣΔ του Στάλιν ήταν τεράστιο και η υπεροχή της σε οικονομικά και στρατιωτικά μέσα έκαναν τα υπόλοιπα. Η κινεζική επέμβαση στην Κορέα, κατόπιν η μαζική της ενίσχυση προς το Βιετ-μινχ, προκάλεσαν τους πρώτους τριγμούς, όμως το 1956 βλέπει τον Μάο να εκτοξεύεται de facto στην κορυφή του «αντιρεβιζιονιστικού» στρατοπέδου, με το οποίο συντάσσονται στο εξής οι αδελφές-χώρες της Ασίας. Τα σφάλματα της Πολιτιστικής Επανάστασης θα πλήξουν την αυθεντία του Κινέζου ηγέτη, ενώ οι στρατιωτικές ανάγκες του Βιετνάμ θα τον σπρώξουν, μετά τα μέσα της δεκαετίας του '60, σε μια ευκαιριακή επαναπροσέγγιση με την ΕΣΣΔ. Όμως η χρονολόγηση το πιστοποιεί: οι πρωτοβουλίες προέρχονται από την Κίνα. Υπάρχει μια εκλεκτική συγγένεια που δεν μας διαφεύγει ανάμεσα σε όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα· όμως σε αυτά της Ασίας, μοιάζει συχνά με κλωνοποίηση – ας σκεφτούμε π.χ. τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην Κίνα και το Βιετνάμ.

Το ότι ο «κομμουνισμός του γκούλας», τόσο αγαπητός στον Χρουστσόφ, δεν έθελξε ποσώς τους ασιατικούς κομμουνισμούς, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80, οφείλεται στο γεγονός ότι αυτοί βρίσκονταν ακόμη στη φάση των επαναστατικών πολέμων, αλλά επίσης και στο ότι συνιστούσαν *ιδεοκρατίες* σε σπάνιο βαθμό. Μες στην παράδοση της «διόρθωσης των ονομάτων» του κομφουκιανισμού (και σε όλη την περιοχή, με την εξαίρεση της Καμπότζης, οι πληθυσμοί ασπάζονται την κομφουκιανή παράδοση), η πραγματικότητα οφείλει να υποκλίνεται στη λέξη. Στο ποινικό δίκαιο, αυτό που μετράει δεν είναι οι πράξεις του καθενός μας αλλά η ετυμηγορία που αποδίδεται σε αυτές και οι ετικέτες που μας κολλάνε· ωστόσο, οι ετικέτες ανταποκρίνονται σε κάθε είδους εκτιμήσεις άσχετες με τις πράξεις μας. Είναι λιγότε-

ρο η καλή πράξη και περισσότερο η σωστή λέξη εκείνο που αποκαθιστά τη γαλήνη στα πνεύματα. Εξ ου αυτό το δίπτυχο των κομμουνισμών της Ασίας: υπερ-ιδεολογικοποίηση και παράλληλα βολονταρισμός. Η πρώτη απορρέει από τον ταξινομικό και αναδιοργανωτικό στόμφο που προέρχεται από το συνδυασμό του κομφουκιανού τρόπου σκέψης και του επαναστατικού οράματος για μια ολοκληρωτική ανασύνταξη της κοινωνίας. Ο δεύτερος, μες στην πιο πλατιά ακόμη προοπτική μιας μεταμόρφωσης του κόσμου, θέλει να στηριχθεί, ωσάν να επρόκειτο για κάποιο μοχλό, στην απόλυτη διείσδυση των συνειδήσεων μέσω των «ορθών ιδεών». Ας θυμηθούμε τις ρητορικές μονομαχίες όπου κανείς θριάμβευε κατά του αντιπάλου του αν ξεφούρνιζε ένα απόσπασμα από τη σκέψη του Μάο, στο οποίο, φυσικά, δεν μπορούσε να υπάρξει αντίλογος. Το Μεγάλο Άλμα υπήρξε επίσης ένα μεγάλο πανηγύρι λέξεων. Προφανώς, η έλλειψη ρεαλισμού των Ασιατών έχει τα όριά της: όταν η πραγματικότητα ανθίσταται υπερβολικά έναντι του λόγου, αυτό δεν τους διαφεύγει. Και όταν διαπίστωσαν τη χρεοκοπία αυτού του υπερβολικού λόγου, καθώς και τις αμέτρητες καταστροφές που είχε στο μεταξύ επισύρει, κατέληξαν να μην θέλουν πια να ακούσουν τίποτα άλλο παρά μονάχα αυτό τον βαθιά αντι-ιδεολογικό λόγο του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ: «Δεν έχει σημασία αν μια γάτα είναι μαύρη ή γκρίζα, φτάνει να πιάνει τα ποντίκια».

Όμως η αληθινή, η μεγάλη πρωτοτυπία των ασιατικών κομμουνισμών, είναι αναμφίβολα το ότι πέτυχαν να μεταφέρουν *από το κόμμα στο σύνολο της κοινωνίας* αυτή την υπερ-ιδεολογικοποίηση και αυτό το βολονταρισμό, ισοδύναμα του οποίου μπορούμε σίγουρα να βρούμε και αλλού, για παράδειγμα στη σταλινική ΕΣΣΔ. Και σε αυτό το σημείο, βασίζονταν σε δύο παραδόσεις συνδεδεμένες μεταξύ τους. Στην σινική Ασία (όπου εκτός από την Κίνα περιλαμβάνονται το Βιετνάμ και η Κορέα), δεν υφίσταται, εδώ και καιρό, η απόσταση που παρατηρούμε στη Δύση ανάμεσα στην κουλτούρα των ελίτ και τη λαϊκή κουλτούρα: ο κομφουκιανισμός, ειδικότερα, κατόρθωσε να εξαπλωθεί από την άρχουσα τάξη μέχρι τις πιο απομακρυσμένες περιοχές, χωρίς να υποστεί σοβαρές μεταλλάξεις. Παράλληλα όμως, στην Κίνα, ήδη από τις αρχές της δεύτερης χιλιετίας, εξαπλωνόταν ένας θεσμός τόσο παράλογος όσο το δέσιμο των άκρων ποδών των γυναικών προκειμένου να μην μεγαλώνουν. Επιπλέον, το κράτος δεν συγκροτήθηκε ποτέ ως ομοιογενής θεσμός, ξέχωρος από την κοινωνία και στηριζόμενος σε ένα πολύπλοκο δίκαιο: σε αντίθεση με την εικόνα που επιχειρούσαν να δώσουν προς τα έξω, οι μοναρχίες κινεζικής έμπνευσης στερούνταν ανέκαθεν τα περισσότερα επίσημα εργαλεία παρέμβασης που ήδη κατείχαν τα βασίλεια της Δύσης στα τέλη του Μεσαίωνα[659]. Δεν μπορούσαν να επιβιώσουν και να κυβερνήσουν παρά μέσω της συναίνεσης των υπηκόων τους – συναίνεση που αποκτούσαν όχι μέσα από κάποιου είδους δημοκρατική διαδικασία, ούτε μέσα από τη θεσμοθετημένη διαιτησία ανάμεσα σε αποκλίνοντα συμφέροντα, αλλά μέσω της πολύ πλατιάς και βαθιάς διάδοσης κανόνων ηθικής του πολίτη, η οποία με τη σειρά της ήταν επιδέξια θεμελιωμένη σε μια οικογενειακή και δι-ατομική ηθική: αυτό που πολύ εύστοχα ο Μάο ονόμαζε «γραμμή των μαζών». Το ηθικό (ή ιδεολογικό) κράτος στην ανατολική Ασία έχει μακρά και πλούσια ιστορία. Είναι, στη βάση του, φτωχό και αδύναμο κράτος: όμως, από τη στιγμή που κατορθώνει να εντάξει τη συνείδηση κάθε κοινωνικής ομάδας, κάθε οικογένειας, κάθε ατόμου στα δικά του ιδανικά και στους δικούς του κανόνες, η ισχύς του καθίσταται ανείπωτη, χωρίς όρια άλλα από της φύσεως, του ανελέητου εχθρού του Μάο τον καιρό του Μεγάλου Άλματος. Έτσι λοιπόν, οι ασια-

τικοί κομμουνισμοί επιδίωξαν και για μια στιγμή (που έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί) κατόρθωσαν να δημιουργήσουν βαθιά *ολιστικές* κοινωνίες. Εξ ου και αυτός ο «αρχηγός» ενός βιετναμέζικου κελλιού, φυλακισμένος και ο ίδιος, που πιστεύει ότι έχει το δικαίωμα να ουρλιάξει σε κάποιο δύστροπο κρατούμενο: «Σηκώνεις κεφάλι στον αρχηγό του κελλιού, που τον έχει διορίσει η επανάσταση! Που σημαίνει ότι εναντιώνεσαι στην επανάσταση!»[660] Εξ ου και αυτή η ασυνήθιστη θέληση, η υπομονή και το πείσμα, στο να μεταβληθεί και ο έσχατος των κρατουμένων, ακόμη και οι αιχμάλωτοι Γάλλοι αξιωματικοί στο Βιετνάμ, σε φορέα και απόστολο του μηνύματος του Κόμματος. Εκεί όπου η ρωσική επανάσταση δεν κατάφερε να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα σε «αυτούς» και σε «εμάς», η Πολιτιστική Επανάσταση έκανε πολλούς να πιστέψουν για μια στιγμή πως το Κράτος και το Κόμμα ήταν εκείνοι οι ίδιοι. Σε ορισμένες περιπτώσεις, Ερυθροφρουροί που δεν ήταν μέλη του ΚΚ θεωρούσαν ότι είχαν το δικαίωμα να αποφασίζουν για διαγραφές από το Κόμμα. Οι κομμουνισμοί της Δύσης γνώρισαν και αυτοί την κριτική, την αυτοκριτική, τις ατέρμονες συνεδριάσεις «ζύμωσης», την επιβολή κανονιστικών κειμένων. Ωστόσο, όλα αυτά συνήθως συνέβαιναν μέσα στον κλειστό κόσμο του Κόμματος. Στην Ασία, οι ίδιοι κανόνες εξαπλώνονται σε όλους.

Δύο είναι οι κύριες συνέπειες των παραπάνω όσον αφορά τις μορφές που ενδύεται η καταστολή. Η πλέον προφανής, είναι η απουσία, που τόσο συχνά διαπιστώσαμε, οποιασδήποτε αναφοράς, έστω και τυπικής, στο δίκαιο, στο νόμο, στη δικαιοσύνη: τα πάντα είναι πολιτική, δεν υπάρχει τίποτε άλλο. Η αργοπορημένη δημοσίευση ενός Ποινικού Κώδικα (το 1979 στην Κίνα, το 1986 στο Βιετνάμ) σηματοδοτεί στην ουσία τον τερματισμό της έντονης τρομοκρατίας. Η άλλη συνέπεια είναι ο *γενικευμένος μάλλον παρά αιματηρός* χαρακτήρας των μεγάλων κυμάτων καταστολής: περιλαμβάνουν είτε ολόκληρες κοινωνίες, είτε ευρύτατα κοινωνικά στρώματα στο σύνολό τους (αγρότες, κατοίκους των πόλεων, διανοούμενους, κ.λπ.). Το καθεστώς του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ βεβαίωσε ότι η Πολιτιστική Επανάσταση είχε «καταδιώξει» 100 εκατομμύρια Κινέζους, αριθμός που δεν μπορεί να επαληθευθεί. Δεν προκάλεσε, ωστόσο, περισσότερα από ένα εκατομμύριο θύματα. Η αναλογία δεν ήταν η ίδια στις μεγάλες σταλινικές εκκαθαρίσεις. Γιατί να μπαίνει κανείς στον κόπο να σκοτώνει, αν μπορεί να τρομοκρατεί με τόση ευκολία; Αυτό είναι κάτι που σίγουρα εξηγεί τη μαζικότητα των *αυτοκτονιών* στα πλαίσια της πολιτικής θνησιμότητας. Η οξύτητα των τρομοκρατικών εκστρατειών που πλήττει συναδέλφους, φίλους, γείτονες, συγγενείς προκαλεί ανυπόφορες εντάσεις σε πολλά άτομα· δεν υπάρχει πια χώρος για αναδίπλωση.

Η συλλογιστική μας εμπεριέχει το όριό της: ονομάζεται Καμπότζη (και σε πολύ μικρότερο βαθμό Λάος). Η Καμπότζη δεν γνώρισε τον κομφουκιανισμό· άλλωστε, η πολιτική της παράδοση είναι πολύ περισσότερο ινδική παρά κινεζική. Μήπως πρέπει να διακρίνουμε στην αποχαλίνωση μιας αιματηρής όσο και γενικευμένης βίας, που μόνον η Καμπότζη γνώρισε, το σάστισμα μιας εξουσίας που προσπαθεί να εφαρμόσει τις σινο-βιετναμέζικες συνταγές σε έναν πληθυσμό που δεν είναι διατεθειμένος να τις αποδεχτεί; Εδώ ανοίγεται ένας δρόμος ερμηνείας, όμως θα έπρεπε επίσης να εμβαθύνουμε στις ακριβείς συνθήκες αυτής της, ευτυχώς, μοναδικής εμπειρίας.

Πρόθεσή μας σε αυτό το κεφάλαιο ήταν να υπογραμμίσουμε τις ιδιαιτερότητες του ασιατικού κομμουνισμού (ή τουλάχιστον του κομμουνισμού της σινικής Ασίας). Ο αναγνώστης αυτού του βιβλίου θα ανιχνεύσει έτσι πιο εύκολα τους πολύ δυνατούς

δεσμούς που συνδέουν τον τελευταίο με το παγκόσμιο κομμουνιστικό σύστημα και τον σοβιετικό αρχηγό του. Πολλά φαινόμενα που τράβηξαν την προσοχή μας (το «λευκό χαρτί», η νοσταλγία για μια απόλυτα καινούργια αρχή, η λατρεία και η χειραγώγηση της νεολαίας) μπορούν να εντοπιστούν με ευκολία και κάτω από άλλους ουρανούς. Αλλά τα πεπρωμένα του κομμουνισμού στην Ευρώπη και στην Ασία, στο εξής πολύ διαφορετικά, επιβάλλουν το ερώτημα για τη δυνατότητα ύπαρξης δομικών διαφορών ανάμεσα στις παραλλαγές ενός πλανητικού φαινομένου.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΙΑ*

ΚΙΝΑ (περιλαμβάνεται το ΘΙΒΕΤ)

Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine*, Λονδίνο, John Murray, 1996.

Marie-Claire Bergère, *La République populaire de Chine de 1949 à nos jours*, Παρίσι, Armand Colin, 1987.

Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes (επιμ.), *La Chine au XXe siècle* (τόμ. 1: *D' une révolution à l' autre 1895-1949*· τόμ. 2: *De 1949 à aujourd' hui*), Παρίσι, Fayard, 1989 και 1990.

Yves Chevrier, *Mao et la révolution chinoise*, Φλωρεντία, Casterman/Giunti, 1993.

Jean-Luc Domenach, *Chine: l' archipel oublié*, Παρίσι, Fayard, 1992.

Pierre-Antoine Donnet, *Tibet mort ou vif*, Παρίσι, Gallimard, 1990.

John K. Fairbank και Albert Feuerwerker (επιμ.), *The Cambridge History of China*. Τόμ. 13: *Republican China 1912-1949, Μέρος 2ο*, Καίμπριτζ, Cambridge Universtity Press, 1986.

William Hinton, *Fanshen*, Παρίσι, Plon, 1971 (μεταφρ. από τα αγγλικά).

Hua Linshan, *Les Années rouges*, Παρίσι, Seuil, 1987.

Ken Ling, Miriam London & Ta-ling Lee, *La Vengeance du ciel: un jeune Chinois dans la Révolution culturelle*, Παρίσι, Robert Laffont, 1981 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1972).

Roderick MacFarquhar & John K. Fairbank (επιμ.), *The Cambridge History of China*. Τόμ. 14: *The People's Republic, Μέρος 1ο, 1949-1965*· τόμ. 15, *Μέρος 2ο: Revolutions within the Chinese Revolution, 1966-1982*, Καίμπριτζ, Cambridge University Press, 1987 και 1991.

Nien Cheng, *Vie et mort à Shanghai*, Παρίσι, Albin Michel, 1987 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1986).

Jean Pasqualini (με τον Rudolph Chelminski), *Prisonnier de Mao: sept ans dans un camp de travail en Chine*, Παρίσι, Gallimard, 1975 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1973).

Alain Roux, *La Chine populaire*, τόμ. 1ος *(1949-1966)*, τόμ. 2ος *(1966-1984)*, Παρίσι, Éditions sociales, 1983 και 1984.

Wei Jingsheng, *La Cinquième Modernisation et autres écrits du «Printemps de Pékin»*, Παρίσι, Christian Bourgois Éditeur, 1977.

Harry Wu, *Laogai: le goulag chinois*, Παρίσι, éd. Dagorno, 1996 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1992).

Yan Jiaqi & Gao Gao, *Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution*, Χονολούλου, University of Hawai'i Press, 1996 (πρωτότυπη έκδοση στα κινέζικα, 1986).

---

* Επισημαίνονται εδώ μόνον έργα προσιτά στον αναγνώστη, με χαρακτήρα αναφοράς, και με έμφαση σε όσα γράφηκαν (ή μεταφράστηκαν) στα γαλλικά.

ΒΙΕΤΝΑΜ

Georges Boudarel, *Cent fleurs écloses dans la nuit du Vietnam: communisme et dissidence 1954-56*, Παρίσι, Jacques Bertoin, 1991.

Jacques Dalloz, *La Guerre d' Indochine 1945-1954*, Παρίσι, Seuil, 1987.

Doan Van Toai, *Le Goulag vietnamien*, Παρίσι, Robert Laffont, 1979.

Daniel Hémery, *Révolutionnaires vietnamiens et pouvoir colonial en Indochine, 1932-1937*, Παρίσι, Maspero, 1975.

Stanley Karnow, *Vietnam: A History*, Harmondsworth, Penguin Books, 1984 (γαλλική μετάφρ.: Παρίσι, Presses de la Cité, 1984).

David G. Marr, *Vietnam 1945: The Quest for Power*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1995.

Ngo Van, *Viêt-nam 1920-1945: révolution et contre-révolution sous la domination coloniale*, Παρίσι, L' Insomniaque, 1995.

Συλλογικός τόμος, *La bureaucratie au Vietnam – Vietnam-Asie-Débat αρ.1*, Παρίσι, L' Harmattan, 1983.

ΛΑΟΣ

Martin Stuart-Fox και Mary Koogman, *Historical Dictionary of Laos*, Metuchen & London, Scarecrow Press, 1992.

ΚΑΜΠΟΤΖΗ

Elizabeth Becker, *Les Larmes du Cambodge – l' histoire d' un auto-génocide*, Παρίσι, Presses de la Cité, 1986.

David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945*, Νιου Χέιβεν, Yale University Press, 1991.

David P. Chandler, *Pol Pot: Frère Numéro Un*, Παρίσι, Plon, 1993 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1992).

Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-1979*, Νιου Χέιβεν, Yale University Press, 1996.

Karl D. Jackson (επιμ.), *Cambodia 1975-1978: Rendezvous with Death*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1989.

Marie-Alexandrine Martin, *Le Mal cambodgien: histoire d' une société traditionnelle face à ses leaders politiques 1946-1987*, Παρίσι, Hachette, 1989.

Haing Ngor, *Une odyssée cambodgienne* (με τον Roger Warner), Παρίσι, Fixot-Filipacchi, 1988 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1987).

Laurence Picq, *Au-delà du ciel: cinq ans chez les Khmers rouges*, Παρίσι, Bernard Barrault, 1984.

Marek Sliwinski, *Le Génocide Khmer rouge: une analyse démographique*, Παρίσι, L' Harmattan, 1995.

Pin Yathay, *L' utopie meurtrière: un rescapé du génocide cambodgien témoigne*, Βρυξέλλες, Complexe, 1989.

Henri Locard, *Le Petit Livre Rouge de Pol Pot*, Παρίσι, L' Harmattan, 1996.

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Pascal Fontaine, Yves Santamaria και Sylvain Boulouque

1

Η Λατινική Αμερική στη δίνη του κομμουνισμού

Pascal Fontaine

ΚΟΥΒΑ: Ο ΑΤΕΛΕΙΩΤΟΣ ΤΡΟΠΙΚΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ

Στο μεγαλύτερο νησί της Καραϊβικής, η πολιτική ζωή από τις αρχές του αιώνα υπήρξε πολυτάραχη, σημαδεμένη από δημοκρατικά και κοινωνικά κινήματα. Ήδη το 1933, ένα στρατιωτικό πραξικόπημα με ηγέτη τον λοχία-στενογράφο Φουλγκένσιο Μπατίστα είχε ανατρέψει τη δικτατορία του Χεράρδο Ματσάδο. Αφού έγινε αρχηγός του στρατού, ο Μπατίστα διόριζε και καθαιρούσε για καμιά εικοσαριά χρόνια τους προέδρους μιας κοινωνικά προσανατολισμένης εξουσίας, η οποία αντιτίθετο στην ανάμειξη των Αμερικανών. Το 1940, εκλέχτηκε πρόεδρος της Δημοκρατίας και έθεσε σε ισχύ ένα φιλελεύθερο Σύνταγμα. Το 1952, ηγήθηκε ενός τελευταίου πραξικοπήματος, ανέκοψε τις δημοκρατικές διαδικασίες που θα κορυφώνονταν με τις προβλεπόμενες, για το ίδιο έτος, ελεύθερες εκλογές και κυβέρνησε στηριζόμενος διαδοχικά σε διάφορα πολιτικά κόμματα, μεταξύ των οποίων και το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα, δηλαδή το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κούβας.

Υπό τον Μπατίστα, η Κούβα γνώρισε σημαντική οικονομική ανάπτυξη, όμως ο πλούτος είχε μοιραστεί πολύ άνισα[1], ιδιαιτέρως ανάμεσα στη φτωχή ύπαιθρο και τις πόλεις με την ανεπτυγμένη υποδομή και το εύκολο χρήμα που έθετε σε κυκλοφορία ο ιταλο-αμερικανικός υπόκοσμος – το 1958 στην Αβάνα εκδίδονταν 11.500 πόρνες. Η διαφθορά και η διαπλοκή εξουσίας και οικονομίας χαρακτήριζαν την εποχή Μπατίστα και λίγο-λίγο η μεσαία τάξη πήρε αποστάσεις από το καθεστώς[2]. Στις 26 Ιουλίου 1953, μια ομάδα φοιτητών επιτέθηκε στο στρατόπεδο Μοντάδα, στην Αβάνα. Αρκετοί από τους επιτιθέμενους σκοτώθηκαν και ένας από τους επικεφαλής, ο Φιντέλ Κάστρο, συνελήφθη. Μόλο που καταδικάστηκε σε δεκαπενταετή φυλάκιση, σύντομα αφέθηκε ελεύθερος, διέφυγε στο Μεξικό και ανέλαβε τη δημιουργία μιας οργάνωσης αντάρτικου, του Κινήματος της 26ης Ιουλίου, που σε μεγάλο ποσοστό αποτελείτο από νεαρούς φιλελεύθερους. Το 1957 οι φοιτητές, με την παρότρυνση του Χοσέ Αντόνιο Ετσεβερία, συνέπηξαν ένα επαναστατικό φοιτητικό Διευθυντήριο, το οποίο συγκρότησε μιαν ένοπλη ομάδα. Η τελευταία επιτέθηκε τον Μάρτιο στο προεδρικό μέγαρο. Ήταν μια παταγώδης αποτυχία· ο Ετσεβερία σκοτώθηκε και το Διευθυντήριο έμεινε ακέφαλο.

Η καταστολή που άσκησε στη συνέχεια το καθεστώς υπήρξε βίαιη και προξένησε

χιλιάδες θύματα[3]. Τα δίκτυα του αντάρτικου των πόλεων επλήγησαν περισσότερο, με απώλειες της τάξεως του 80% έναντι 20% του αγροτικού αντάρτικου της Σιέρρα. Στις 7 Νοεμβρίου του 1958, επικεφαλής μιας ομάδας ανταρτών, ο Ερνέστο Γκεβάρα βαδίζει κατά της Αβάνας. Την πρώτη Ιανουαρίου του 1959, ο Μπατίστα εγκαταλείπει την Κούβα, όπως και οι βασικοί αξιωματούχοι της δικτατορίας του. Ο Ρολάντο Μασφερρέρ, αφεντικό της σκοτεινής παρακρατικής αστυνομίας με την επωνυμία «οι τίγρεις», και ο Εστέμπαν Βεντούρα, αρχηγός της μυστικής αστυνομίας, βασανιστές και οι δυο τους, διαφεύγουν στο Μαϊάμι. Ο ηγέτης της Συνομοσπονδίας Κουβανών Εργατών Ευσέμπιο Μουχάλ, που είχε υπογράψει αρκετές συμφωνίες με τον Μπατίστα, έκρινε ασφαλέστερο να καταφύγει στην πρεσβεία της Αργεντινής. Η εύκολη νίκη των ανταρτών επισκίασε το ρόλο που έπαιξαν τα άλλα κινήματα στην ανατροπή του Μπατίστα. Στην πραγματικότητα, το αντάρτικο είχε δώσει μονάχα λίγες κι όχι τόσο σημαντικές μάχες· ο Μπατίστα ηττήθηκε πάνω απ' όλα επειδή είχε απολέσει τον έλεγχο της Αβάνας μην μπορώντας να αντιμετωπίσει την τρομοκρατία των πόλεων. Το αμερικανικό εμπάργκο όπλων έπαιξε εξίσου αρνητικό ρόλο.

Στις 8 Ιανουαρίου 1959, ο Κάστρο και οι *barbudos* (γενειοφόροι επαναστάτες) μπαίνουν θριαμβευτικά στην πρωτεύουσα. Αμέσως σχεδόν με την κατάκτηση της εξουσίας, οι φυλακές της Λα Καμπάνια στην Αβάνα και της Σάντα Κλάρα γίνονται θέατρα μαζικών εκτελέσεων. Σύμφωνα με τον ξένο Τύπο, αυτή η συνοπτική εκκαθάριση προκάλεσε 600 θύματα ανάμεσα στους οπαδούς του Μπατίστα μέσα σε πέντε μήνες. Έκτακτα δικαστήρια δημιουργήθηκαν μόνο και μόνο για να απαγγέλλουν κατηγορίες. «Ο τρόπος διεξαγωγής των δικών και οι αρχές πάνω στις οποίες θεμελιωνόταν το δίκαιο ήταν ιδιαιτέρως αποκαλυπτικά: η ολοκληρωτική φύση τού καθεστώτος προδιαγραφόταν ήδη από την αρχή», παρατηρεί η Ζανίν Βερντές-Λερού[4]. Παρωδίες δίκης στήθηκαν σε ατμόσφαιρα πανηγυριού: ένα πλήθος 18.000 ατόμων συγκεντρωμένο στο Παλαί ντε Σπορ «δικάζει» τον συνταγματάρχη του στρατού τού Μπατίστα, Χεσούς Σόσα Μπλάνκο, που κατηγορείται για δολοφονίες, στρέφοντας τους αντίχειρες προς το έδαφος – εκείνος αναφωνεί: «Είναι αντάξιο της αρχαίας Ρώμης!». Θα τυφεκιστεί.

Στη Σιέρρα, ο Κάστρο είχε δώσει το 1957 μια συνέντευξη στον δημοσιογράφο Χέρμπερτ Μάθιους των *New York Times*, στην οποία διακήρυσσε: «Δεν με ενδιαφέρει η εξουσία. Μετά τη νίκη, θέλω να επιστρέψω στο χωριό μου και να συνεχίσω να εξασκώ το επάγγελμά μου του δικηγόρου». Μια ολοφάνερα υποκριτική διακήρυξη προθέσεων που διαψεύστηκε αμέσως με την πολιτική που ακολούθησε. Αμέσως μετά την κατάκτηση της εξουσίας, υπόγειες εσωτερικές έριδες υπονόμευαν τη νεαρή επαναστατική κυβέρνηση. Στις 15 Φεβρουαρίου 1959, ο πρωθυπουργός Μίρο Καρντόνα παραιτήθηκε. Αρχηγός του στρατού κιόλας, ο Κάστρο τον αντικατέστησε. Τον Ιούνιο, αποφάσισε να ματαιώσει το σχέδιο διεξαγωγής ελεύθερων εκλογών τις οποίες είχε υποσχεθεί εντός δεκαοχτώ μηνών. Ενώπιον των κατοίκων της Αβάνας, δικαιολόγησε την απόφασή του με την παρακάτω ρητορική ερώτηση: «Εκλογές; Για ποιο λόγο;» Έτσι απαρνιόταν ένα από τα θεμελιώδη σημεία του προγράμματος των επαναστατών και διαιώνιζε μια κατάσταση που είχε εγκαινιάσει ο ανατραπείς δικτάτορας. Επιπλέον, ανέστειλε το Σύνταγμα του 1940, που εγγυόταν τα θεμελιώδη δικαιώματα, ώστε να μπορεί να κυβερνά μονάχα με διατάγματα, μέχρις ότου, το 1976, επέβαλε ένα σύνταγμα εμπνευσμένο από το αντίστοιχο της ΕΣΣΔ. Φρόντισε επίσης να δημοσιεύσει

δυο κείμενα νόμων, το νόμο αρ. 54 και το νόμο αρ. 53 (σχετικά με το εταιρικό δίκαιο) που περιόριζαν το δικαίωμα των πολιτών να συνεταιρίζονται ελεύθερα.

Ο Κάστρο στηριζόμενος στους στενούς τους συνεργάτες –τον αδελφό του Ραούλ (μέλος του Λαϊκού Σοσιαλιστικού Κόμματος, δηλαδή του ΚΚ) και τον Γκεβάρα, δηλωμένο σοβιετόφιλο– προχώρησε στην απομάκρυνση των δημοκρατικών από την κυβέρνηση. Από τον Ιούνιο του 1959, σοβούσε ήδη η αντιπαράθεση μεταξύ φιλελευθέρων και ριζοσπαστών, με αφορμή την αγροτική μεταρρύθμιση της 17ης Μαΐου. Το αρχικό σχέδιο στόχευε στη διαμόρφωση μιας μεσαίας τάξης κτηματιών μέσω της ανακατανομής των γαιών. Ο Κάστρο επέλεξε μια πιο ριζοσπαστική πολιτική, υπό την αιγίδα του Instituto nacional de reforma agraria (Εθνικό Ινστιτούτο Αγροτικής Μεταρρύθμισης, INRA) που διηύθυναν ορθόδοξοι μαρξιστές και του οποίου είχε διατελέσει πρώτος πρόεδρος. Με μια μονοκονδυλιά ακύρωσε το σχέδιο που είχε υποβάλει ο υπουργός Γεωργίας Ουμπέρτο Σόρι Μαρίν. Τον Ιούνιο 1959, και για να επιταχυνθεί η αγροτική μεταρρύθμιση, ο Κάστρο έδωσε εντολή στο στρατό να αναλάβει υπό τον έλεγχό του εκατό μεγάλα αγροκτήματα στην επαρχία Καμαγκουέυ.

Η υποβόσκουσα κρίση ξέσπασε τον Ιούλιο του 1959, όταν ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Μανουέλ Ουρρουτία –πρώην ανακριτής που είχε υπερασπιστεί με σθένος τους επαναστάτες το 1956– υπέβαλε την παραίτησή του. Αμέσως ο υπουργός Εξωτερικών Ρομπέρτο Αγκραμόντε αντικαταστάθηκε από τον Ραούλ Ρόα, δηλωμένο οπαδό τού Κάστρο. Ο υπουργός των Κοινωνικών Υποθέσεων, ο οποίος είχε αποδοκιμάσει την καταδίκη των αεροπόρων που κατηγορούνταν για εγκλήματα εναντίων των αμάχων, παραιτήθηκε με τη σειρά του[5]. Στη διάρκεια του 1960, οι διώξεις κατά των αντιπάλων εντάθηκαν: τον Μάρτιο, ο Ρούπο Λόπες Φρεσκέτ, υπουργός Οικονομικών από τον Ιανουάριο του 1959, ήρθε σε ρήξη με τον Κάστρο, πέρασε στην αντιπολίτευση και κατόπιν αυτοεξορίστηκε. Ένα άλλο μέλος της κυβέρνησης, ο Ανρές Σουάρες, εγκατέλειψε για πάντα τη χώρα. Οι τελευταίες ανεξάρτητες εφημερίδες εξαφανίστηκαν, το μεθοδικό φίμωμα έφτανε στο σκοπό του. Στις 29 Ιανουαρίου 1960, ο Χόρχε Σάγιας, διευθυντής της εφημερίδας *Avance*, που είχε πολεμήσει τον Μπατίστα, έφυγε στην εξορία. Τον Ιούλιο, ο Μιγκέλ Άνχελ Κεβέδο, αρχισυντάκτης της *Bohemia*, εγκατέλειψε την Κούβα – η *Bohemia* είχε δημοσιεύσει τις διακηρύξεις του Κάστρο στη διάρκεια της δίκης της Μονκάδα. Έμεινε μόνο το κομμουνιστικό περιοδικό *Hoy* (Σήμερα). Το φθινόπωρο του 1960, συνελήφθησαν και οι τελευταίοι ηγέτες, πολιτικοί και στρατιωτικοί, της αντιπολίτευσης, όπως ο Γουίλλιαμ Μόργκαν ή ο Ουμπέρτο Σόρι Μαρίν. Ο Μόργκαν, άλλοτε ταγματάρχης στη Σιέρρα, θα τυφεκιστεί στις αρχές του 1961.

Σε λίγο οι τελευταίοι δημοκράτες απομακρύνονται από την κυβέρνηση, ο Μανόλο Ράυ[6], υπουργός Δημοσίων Έργων, ή ο Ενρίκε Ολτούσκυ, υπουργός Επικοινωνιών. Τότε ξεσπάει το πρώτο μεγάλο κύμα αναχωρήσεων: περίπου 50.000 άτομα, προερχόμενα από τις μεσαίες τάξεις που είχαν υποστηρίξει την επανάσταση, αυτοεξορίζονται. Η απουσία γιατρών, καθηγητών και δικηγόρων θα πλήξει για μεγάλο διάστημα την κουβανέζικη κοινωνία.

Ύστερα από τη μεσοαστική τάξη, έρχεται η σειρά της εργατιάς να υποστεί την καταστολή. Εξαρχής τα συνδικάτα αντιστάθηκαν στα σχέδια του νέου καθεστώτος. Ένας από τους βασικούς ηγέτες του συνδικαλιστικού κινήματος ήταν ο Νταβίντ Σαλβαδόρ, υπεύθυνος των συνδικάτων ζάχαρης. Αριστερός, είχε έρθει σε ρήξη με το ΛΣΚ όταν το τελευταίο είχε αρνηθεί να αντιταχθεί στη δικτατορία του Μπατίστα. Είχε

οργανώσει τις μεγάλες απεργίες των παραγωγικών κέντρων ζάχαρης το 1955. Είχε συλληφθεί και βασανιστεί και κατόπιν είχε υποστηρίξει την απεργία του Απριλίου 1958, την οποία είχαν κηρύξει οι καστρικοί του Κινήματος της 26ης Ιουλίου. Αφού εξελέγη δημοκρατικά γενικός γραμματέας της Ομοσπονδίας Εργατών της Κούβας το 1959, είδε να του επιβάλλονται δυο αναπληρωτές, σκληροπυρηνικοί κομμουνιστές που δεν είχαν περάσει από την εκλογική δοκιμασία. Προσπάθησε να εμποδίσει την υπονόμευση και τον έλεγχο του συνδικάτου από τους κομμουνιστές αλλά, ήδη από την άνοιξη του 1960, ο Σαλβαδόρ είχε τεθεί στο περιθώριο. Τον Ιούνιο βγήκε στην παρανομία. Συνελήφθη τον Αύγουστο του 1962 και εξέτισε ποινή 12 ετών στη φυλακή. Μια ακόμη σπουδαία μορφή της αντίστασης κατά του Μπατίστα είχε εξουδετερωθεί. Τελικά, το 1962 ο Κάστρο θα τα καταφέρει έτσι ώστε το μοναδικό συνδικάτο, η CTC (Συνδικάτο Εργατών Κούβας), να ζητήσει την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας: «Το συνδικάτο δεν είναι όργανο διεκδικήσεων», δήλωνε ένα κομματικό στέλεχος.

Μετά τη σύλληψή του το 1953, ο Φιντέλ Κάστρο είχε γλιτώσει τη ζωή του χάρη στην επέμβαση του αρχιεπισκόπου της Κούβας Μονσινιόρ Πέρες Σεράντες. Ο κλήρος είχε υποδεχτεί με ανακούφιση την αναχώρηση του Μπατίστα. Μάλιστα, ορισμένοι ιερείς είχαν ακολουθήσει τους επαναστάτες στη Σιέρρα. Όμως η εκκλησία είχε ξεσηκωθεί εναντίον των υπερβολικών καταδικών των οπαδών του Μπατίστα, όπως είχε καταδικάσει στο παρελθόν τα εγκλήματα των «τίγρεων» του Μασφερρέρ. Από το 1959, κατήγγειλε την κομμουνιστική διείσδυση. Ο Κάστρο εκμεταλλεύτηκε την υπόθεση του κόλπου των Χοίρων[7] για να φιμώσει με κυβερνητικό διάταγμα την εκκλησιαστική επιθεώρηση *La Quincena*. Τον Μάιο του 1961, όλα τα θρησκευτικά κολέγια έκλεισαν και τα κτήριά τους κατασχέθηκαν, συμπεριλαμβανομένου του κολεγίου των Ιησουιτών του Μπελέν, όπου ο Φιντέλ είχε πάει σχολείο. Στητός μες στη στολή του, ο υπέρτατος ηγέτης διακήρυσσε: «Οι πεμπτοφαλαγγίτες παπάδες να ετοιμάζουν τις βαλίτσες τους!». Η προειδοποίηση δεν ήταν σκέτα λόγια: στις 17 Σεπτεμβρίου 1931, 131 ιερείς εξορίστηκαν από την Κούβα. Για να επιβιώσει, η Εκκλησία αναδιπλώθηκε και κλείστηκε στον εαυτό της. Το καθεστώς ώθησε στην περιθωριοποίηση τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Μια άλλη μέθοδος συνίστατο στο να αφήνεται κάθε Κουβανός ελεύθερος να εκδηλώνει την πίστη του και να υφίσταται τα επίχειρα, όπως η απαγόρευση πρόσβασης στα πανεπιστήμια και ο αποκλεισμός από τις δημόσιες υπηρεσίες.

Η καταστολή έπληξε με δριμύτητα και τον καλλιτεχνικό κόσμο. Το 1961, ο Κάστρο καθόρισε το ρόλο των καλλιτεχνών στους κόλπους της κοινωνίας. Ένα σλόγκαν συνοψίζει τις αντιλήψεις του: «Μες στην επανάσταση όλα, έξω απ' αυτήν τίποτα!». Η μοίρα του Ερνέστο Παντίγια αποκαλύπτει σε όλο της το μεγαλείο την κατάσταση στον πολιτιστικό τομέα. Επαναστάτης συγγραφέας, ο Παντίγια εγκατέλειψε τελικά την Κούβα το 1970, αφού πρώτα αναγκάστηκε να κάνει τη δημόσια «αυτοκριτική» του. Μετά από περιπλάνηση δέκα χρόνων, ο Ρεϊνάλντο Αρένας επωφελήθηκε από την έξοδο του Μαριέλ για να εγκαταλείψει και αυτός οριστικά την Κούβα.

Τσε Γκεβάρα, η άλλη όψη του μύθου.

Ο Φιντέλ Κάστρο αναφερόταν αδιάκοπα στη Γαλλική Επανάσταση: το Παρίσι των Ιακωβίνων είχε τον Σαιν Ζυστ, η Αβάνα των ανταρτών είχε τον Τσε Γκεβάρα της, τη λατινοαμερικανική εκδοχή του Νετσάγιεφ.

Γόνος εύπορης οικογένειας, γεννημένος στο Μπουένος Άιρες το 1928, ο Ερνέστο Γκεβάρα οργώνει από πολύ νεαρός τη Λατινική Αμερική. Αυτός ο νεαρός αστός, με την εύθραυστη λόγω χρόνιου άσθματος υγεία, τελειώνει τις σπουδές του στην ιατρική ύστερα από μια περιήγηση με ποδήλατο ανάμεσα στην πάμπα και τη ζούγκλα της Κεντρικής Αμερικής. Στις αρχές της δεκαετίας του '50, έρχεται σε επαφή με την αθλιότητα της Γουατεμάλας την εποχή του προοδευτικού καθεστώτος του Γιάκομπο Άρμπενς, που ανατρέπεται από τους Αμερικανούς. Ο Γκεβάρα μαθαίνει να μισεί τις ΗΠΑ. «Ανήκω, χάρη στη διαμόρφωση της ιδεολογίας μου, σε εκείνους που πιστεύουν ότι η λύση των προβλημάτων αυτού του κόσμου βρίσκεται πίσω από αυτό που κάποιοι αποκαλούν σιδηρούν παραπέτασμα», γράφει το 1957 σε έναν φίλο (επιστολή στον Ρενέ Ράμος Λατούρ, παρατίθεται από τη Ζανίν Βερντές-Λερού, *όπ.π.*). Μια νύχτα του 1955, στο Μεξικό, συναντά έναν νεαρό εξόριστο Κουβανό δικηγόρο που προετοιμάζεται να επιστρέψει στην Κούβα: τον Φιντέλ Κάστρο. Ο Γκεβάρα αποφασίζει να ακολουθήσει αυτούς τους Κουβανούς που θα αποβιβαστούν στο νησί τον Δεκέμβριο του 1956. Χρίζεται διοικητής μιας ένοπλης μονάδας και γρήγορα ξεχωρίζει χάρη στη σκληρότητά του. Ένα αγόρι, αντάρτης της μονάδας του, που είχε κλέψει λίγη τροφή, εκτελείται επιτόπου, χωρίς καμιά δικαστική διαδικασία. Αυτός ο οπαδός του «αυταρχισμού μέχρις εσχάτων», σύμφωνα με τα λόγια του παλιού του συντρόφου στη Βολιβία Ρεζίς Ντεμπρέ (*Loués soient nos seigneurs*, Gallimard, 1996, σ. 184), που θέλει να επιβάλει μια κομμουνιστική επανάσταση, έρχεται σε σύγκρουση με πολλούς Κουβανέζους διοικητές αντάρτικων μονάδων που είναι αυθεντικοί δημοκράτες.

Το φθινόπωρο του 1958, ανοίγει ένα δεύτερο μέτωπο στην πεδιάδα του Λας Βίγιας, στο κέντρο του νησιού. Επιτίθεται με τρομερή επιτυχία σε ένα τρένο που μεταφέρει πολεμικές ενισχύσεις για λογαριασμό του Μπατίστα: οι κυβερνητικοί στρατιώτες τρέπονται σε φυγή χωρίς να δώσουν μάχη. Με την επικράτηση της επανάστασης, ο Γκεβάρα αναλαμβάνει χρέη «εισαγγελέως» και αποφασίζει για τις προσφυγές χάριτος. Η φυλακή της Λα Καμπάνια όπου προΐσταται γίνεται θέατρο πολυάριθμων εκτελέσεων, προπάντων παλιών συντρόφων στα όπλα, που παρέμειναν δημοκράτες.

Όταν διορίζεται υπουργός Βιομηχανίας και διοικητής της Κεντρικής Τράπεζας, βρίσκει την ευκαιρία να εφαρμόσει το πολιτικό του δόγμα επιβάλλοντας στην Κούβα το «σοβιετικό μοντέλο». Περιφρονώντας το χρήμα αλλά ζώντας στις ακριβές γειτονιές της Αβάνας, υπουργός Οικονομικών στερούμενος ωστόσο και των πιο στοιχειωδών γνώσεων περί οικονομίας, κατέληξε να καταστρέψει την Κεντρική Τράπεζα. Νιώθει πιο άνετα όταν καθιερώνει τις «Κυριακές εθελοντικής εργασίας», καρπό του θαυμασμού του για την ΕΣΣΔ και την Κίνα – θα χαιρετίσει με ενθουσιασμό την πολιτιστική επανάσταση. Ο Ρεζίς Ντεμπρέ (*όπ.π.*, σ. 185) παρατηρεί: «Εκείνος ήταν κι όχι ο Φιντέλ που είχε την ιδέα για το πρώτο "στρατόπεδο αναμόρφωσης" (δηλαδή καταναγκαστικών έργων) στη χερσόνησο της Γκουανάνια...»

Στη διαθήκη του, αυτός ο μαθητής της σχολής της Τρομοκρατίας υμνεί «το αποδοτικό μίσος που μεταμορφώνει τον άνθρωπο σε μια αποτελεσματική, βίαιη, επιλεκτική και ψυχρή μηχανή που σκοτώνει» (Ρεζίς Ντεμπρέ, *όπ.π.*, σ. 186). «Δεν μπορώ να είμαι φίλος με κάποιον αν δεν συμμερίζεται τις ιδέες μου», ομολογεί αυτός ο αιρετικός που βαπτίζει τον γιο του Βλαντίμιρ, προς τιμήν του Λένιν. Δογματικός, ψυχρός και άτεγκτος, ο «Τσε» (αργεντίνικο παρατσούκλι) βρίσκεται σε απόλυτη αντίθεση με τον ανοιχτόκαρδο και ζεστό χαρακτήρα των Κουβανών. Στην Κούβα, είναι ένας από τους πρωτεργάτες της επι-

στράτευσης της νεολαίας, προσφέροντάς την έτσι θυσία στη λατρεία του νέου ανθρώπου.

Επιθυμώντας να εξάγει την επανάσταση στην κουβανέζικη εκδοχή της, τυφλωμένος από έναν πρωτόγονο αντιαμερικανισμό, αναλώνεται στην εξάπλωση των αντάρτικων σε όλο τον κόσμο, σύμφωνα με το σύνθημά του: «Να δημιουργήσουμε δύο, τρία... αναρίθμητα Βιετνάμ!» (Μάιος 1967). Το 1963, πηγαίνει στην Αλγερία, κατόπιν στο Νταρ-ες-Σαλάμ, προτού βρεθεί στο Κονγκό όπου διασταυρώνεται με κάποιο Ντεζιρέ Καμπίλα, έναν μαρξιστή που αργότερα έγινε αφέντης του Ζαΐρ, και ο οποίος δεν έχει πρόβλημα με τις σφαγές των άμαχων πληθυσμών.

Ο Κάστρο τον χρησιμοποιεί για τους δικούς του σκοπούς. Όταν επέρχεται η ρήξη ανάμεσά τους, ο Γκεβάρα μεταβαίνει στη Βολιβία. Προσπαθώντας να εφαρμόσει τη θεωρία του *foco* (εστίας) της εξέγερσης, και περιφρονώντας την πολιτική του ΚΚ της Βολιβίας, δεν βρίσκει καμιά υποστήριξη εκ μέρους των χωρικών, που ούτε ένας τους δεν προσχωρεί στο περιπλανώμενο αντάρτικό του. Απομονωμένος και καταδιωκόμενος, ο Γκεβάρα συλλαμβάνεται στις 8 Οκτωβρίου 1967 και εκτελείται την επομένη.

Ο στρατός των παλιών επαναστατών γνώρισε επίσης τη διαδικασία της υποταγής. Ήδη από τον Ιούλιο του 1959, ένας από τους πιστούς του Κάστρο, ο σμήναρχος Ντίας Λαντζ, παραιτήθηκε και έφυγε στις ΗΠΑ. Τον επόμενο μήνα, οργανώθηκε κύμα συλλήψεων, το πρώτο, με τη δικαιολογία ότι προετοιμαζόταν πραξικόπημα.

Από το 1956, ο Ουμπέρ Μάτος είχε βοηθήσει τους επαναστάτες στη Σιέρρα, αναζητώντας υποστήριξη στην Κόστα Ρίκα, ανεφοδιάζοντάς τους σε όπλα και πυρομαχικά με ένα ιδιωτικό αεροπλάνο, απελευθερώνοντας το Σαντιάγκο ντε Κούμπα, τη δεύτερη σε πληθυσμό πόλη της χώρας, επικεφαλής της ένοπλης ομάδας αρ. 9 «Αντόνιο Γκιτέρρας». Έγινε κυβερνήτης της επαρχίας Καμαγκουέυ, ήρθε όμως σε βαθιά διάσταση με την «κομμουνιστικοποίηση» του καθεστώτος και εγκατέλειψε το αξίωμά του. Ο Κάστρο υποπτεύθηκε κάποια συνωμοσία και ανέθεσε σε έναν ήρωα του αντάρτικου, τον Καμίλο Σιενφουέγκος, να συλλάβει τον Μάτος με το πρόσχημα του «αντικομμουνισμού» του. Χωρίς να σεβαστεί αυτόν τον υποδειγματικό πολεμιστή της ελευθερίας, ο Κάστρο του επιφύλαξε μια «Δίκη της Μόσχας στην Αβάνα», στην οποία παρενέβη προσωπικά. Ενώπιον του δικαστηρίου άσκησε απροκάλυπτη πίεση: «Σας το λέω, διαλέξτε: τον Μάτος ή εμένα!» και δεν επέτρεψε να καταθέσουν οι μάρτυρες υπερασπίσεως. Ο Μάτος καταδικάστηκε σε είκοσι χρόνια φυλάκιση, και εξέτισε την ποινή του μέχρι την τελευταία μέρα. Όλοι οι συγγενείς του κλείστηκαν στις φυλακές.

Μην έχοντας την παραμικρή δυνατότητα έκφρασης, πολλοί αντίπαλοι του Κάστρο μπήκαν στην παρανομία, όπου ενώθηκαν με τους παλιούς πρωτεργάτες του αντάρτικου των πόλεων εναντίον του Μπατίστα. Στις αρχές της δεκαετίας του '60, αυτή η παράνομη αντιπολίτευση μεταβλήθηκε σε ένα κίνημα εξέγερσης στα βουνά του Εσκαμπράυ. Στελεχωμένο με αληθινούς *barbudos*, αρνιόταν την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση και τη δικτατορία. Ο Ραούλ Κάστρο χρησιμοποίησε όλα τα στρατιωτικά μέσα, τα τεθωρακισμένα και το πυροβολικό, καθώς και εκατοντάδες πολιτοφύλακες για να θέσει τέρμα στην εξέγερση. Οι οικογένειες των επαναστατημένων χωρικών μετακινήθηκαν δια της βίας ώστε να καταστραφούν οι βάσεις λαϊκής υποστήριξης της εξέγερσης. Χιλιάδες άτομα βρέθηκαν εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά από το Εσκαμπράυ, στην περιοχή των φυτειών καπνού στο Πινάρ ντελ Ρίο, στο δυτικό άκρο της

νήσου. Ήταν η μόνη φορά που το καθεστώς του Κάστρο κατέφυγε στην εκτόπιση πληθυσμού.

Παρ' όλα αυτά οι ένοπλες συγκρούσεις κράτησαν πέντε χρόνια. Ολοένα και περισσότερο απομονωμένοι, οι αντάρτες εξαφανίζονταν ο ένας μετά τον άλλο. Για τους επαναστάτες και τους ηγέτες τους, η δικαιοσύνη απονεμήθηκε με συνοπτικές διαδικασίες. Ο Γκεβάρα βρήκε την ευκαιρία να εξοντώσει έναν από τους παλιούς νεαρούς ηγέτες του αντάρτικου κατά του Μπατίστα, τον Χεσούς Καρρέρας, ο οποίος είχε αντιταχθεί στην πολιτική του το 1958. Τραυματίας σε μια συμπλοκή, ο Καρρέρας σύρθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα· ο Γκεβάρα αρνήθηκε να του δώσει χάρη. Στη Σάντα Κλάρα δικάστηκαν 381 αιχμάλωτοι «συμμορίτες». Στη φυλακή της Λα Λόμα ντε λος Κότσες, τα χρόνια που ακολούθησαν το θρίαμβο του 1959 και κατά τη διάρκεια της εξόντωσης των ανταρτών του Εσκαμπράυ, τυφεκίστηκαν χίλιοι και πλέον «αντεπαναστάτες».

Μετά την παραίτησή του από το υπουργείο Γεωργίας, ο Ουμπέρτο Σόρι Μαρίν προσπάθησε να δημιουργήσει στην Κούβα μια εστία ένοπλης εξέγερσης. Αφού συνελήφθη και δικάστηκε από στρατοδικείο, καταδικάστηκε στην εσχάτη των ποινών. Η μητέρα του ικέτευσε τον Κάστρο να του απονείμει χάρη υπενθυμίζοντάς του ότι ο Σόρι Μαρίν κι εκείνος γνωρίζονταν από το '50. Ο Κάστρο της υποσχέθηκε ότι θα του χάριζε τη ζωή· μερικές μέρες αργότερα εκτελέστηκε.

Κατά καιρούς, μετά το αντάρτικο του Εσκαμπράυ, υπήρξαν απόπειρες μεταφοράς οπλισμένων ομάδων στο έδαφος της Κούβας. Οι περισσότερες χρεώνονται στην οργάνωση Liberación του Τόνυ Κουέστα και στις ομάδες Alpha 66, που είχαν δημιουργηθεί από τις αρχές της δεκαετίας του '60. Το σύνολο σχεδόν αυτών των αποβάσεων, των εμπνευσμένων από την απόβαση του ίδιου του Κάστρο, απέτυχαν.

Το 1960, οι δικαστές έχασαν την ισοβιότητά τους και υπήχθησαν στην εξουσία της κυβέρνησης. Η εξέλιξη αυτή που σηματοδοτεί την άρνηση του χωρισμού των εξουσιών είναι χαρακτηριστική κάθε δικτατορίας.

Το πανεπιστήμιο δεν μπορούσε να αποφύγει τη γενικότερη υποταγή στην εξουσία. Νεαρός φοιτητής του πολυτεχνείου, ο Πέδρο Λουίς Μποϊτέλ είχε θέσει υποψηφιότητα για την προεδρία της φοιτητικής ομοσπονδίας. Εχθρός παλαιότερα του Μπατίστα, ήταν επίσης λυσσαλέος αντίπαλος του Φιντέλ Κάστρο. Με την υποστήριξη των αδελφών Κάστρο, πρόεδρος εξελέγη ο εκλεκτός του καθεστώτος Ρολάντο Κουμπέγια. Λίγο αργότερα, ο Μποϊτέλ συνελήφθη, καταδικάστηκε σε δεκαετή ειρκτή και εγκλείστηκε σε μια ιδιαιτέρως σκληρή φυλακή: το Μπονιάτο. Πολλές φορές κατέφυγε σε απεργία πείνας για να διαμαρτυρηθεί για τις απάνθρωπες συνθήκες κράτησης. Στις 3 Απριλίου 1972, άρχισε νέα απεργία πείνας απαιτώντας πιο αξιοπρεπείς συνθήκες κράτησης. Ο Μποϊτέλ είπε τα παρακάτω σ' έναν από τους υπεύθυνους της φυλακής: «Κάνω αυτή την απεργία για να μου παραχωρηθούν τα δικαιώματα που επιφυλάσσονται στους πολιτικούς κρατούμενους. Τα δικαιώματα που απαιτείτε για τους κρατούμενους των δικτατοριών της Λατινικής Αμερικής κι ωστόσο αρνείστε για τους κρατούμενους στην ίδια σας τη χώρα!». Αλλά δεν έγινε τίποτα. Χωρίς καμιά ιατρική φροντίδα, ο Μποϊτέλ ψυχορραγούσε. Μετά την 45η μέρα η κατάστασή του έγινε κρίσιμη· την 49η έπεσε σε κώμα. Οι αρχές παρακολουθούσαν απαθείς. Στις 23 Μαΐου, στις 3 τα ξημερώματα, ύστερα από 53 μέρες απεργίας πείνας, ο Μποϊτέλ απεβίωσε. Οι αρχές δεν επέτρεψαν στη μητέρα του να δει το πτώμα του γιου της.

Πολύ γρήγορα ο Κάστρο απόκτησε το στήριγμα μιας αποδοτικής υπηρεσίας πληροφοριών. Η ηγεσία της «Ασφάλειας» παραδόθηκε στον Ραμίρο Βαλντές, ενώ παράλληλα ο Ραούλ Κάστρο είχε υπό την υψηλή του εποπτεία το υπουργείο Αμύνης. Επαναδραστηριοποίησε τα στρατοδικεία και σύντομα το paredón –ο πάσσαλος όπου δενόταν ο καταδικασμένος σε εκτέλεση– έγινε ένα ξεχωριστό δικαστικό εργαλείο.

Επονομαζόμενη «Κόκκινη Γκεστάπο» από τους Κουβανούς, η Υπηρεσία Κρατικής Ασφαλείας (DSE), γνωστή επίσης με το όνομα Dirección General de Contra-Inteligencia, έκανε τα πρώτα της βήματα μεταξύ 1959-1962, όταν είχε επιφορτιστεί με τη διείσδυση και την εξάρθρωση των διαφόρων αντιπολιτευτικών ομάδων. Η DSE κατηύθυνε την αιματηρή εκκαθάριση των ανταρτών του Εσκαμπράυ και φρόντισε για τη λειτουργία των στρατοπέδων καταναγκαστικών έργων. Φυσικά, το σωφρονιστικό σύστημα ανήκε στην αρμοδιότητά της.

Εμπνεόμενη από το σοβιετικό μοντέλο, η DSE διευθυνόταν από την αρχή από τον Ραμίρο Βαλντές, άνθρωπο της εμπιστοσύνης του Κάστρο από την εποχή της Σιέρρα Μάδρε. Στο πέρασμα των χρόνων, η DSE έπαιζε έναν ολοένα και πιο αποφασιστικό ρόλο, κερδίζοντας μια ορισμένη αυτονομία. Θεωρητικά, υπάγεται στο «Minit», το υπουργείο Εσωτερικών. Περιλαμβάνει αρκετά τμήματα, τα οποία περιέγραψε αναλυτικά ο πτέραρχος Ντελ Πίνο, όταν ζήτησε πολιτικό άσυλο στο Μαϊάμι, το 1987. Ορισμένα τμήματα είναι επιφορτισμένα με την παρακολούθηση των δημοσίων υπαλλήλων διαφόρων υπηρεσιών. Το τρίτο τμήμα ελέγχει όσους εργάζονται στον τομέα του πολιτισμού, του αθλητισμού και της καλλιτεχνικής δημιουργίας (συγγραφείς, σκηνοθέτες). Το τέταρτο τμήμα ασχολείται με οργανισμούς που σχετίζονται με την οικονομία, το υπουργείο Μεταφορών και Επικοινωνιών. Το έκτο τμήμα, που χρησιμοποιεί περισσότερους από χίλιους πράκτορες, έχει ως αποστολή την παρακολούθηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων. Το όγδοο τμήμα επιβλέπει την αλληλογραφία, δηλαδή παραβιάζει το ταχυδρομικό απόρρητο. Άλλα τμήματα παρακολουθούν τους διπλωμάτες και τους ξένους επισκέπτες. Η DSE αναλαμβάνει την επιβίωση του καστρικού συστήματος χρησιμοποιώντας για οικονομικούς σκοπούς τους χιλιάδες κρατούμενους που είναι αποσπασμένοι σε καταναγκαστικά έργα. Αποτελεί έναν κόσμο προνομιούχων που διαθέτουν απεριόριστη εξουσία.

Η Dirección Special del Ministerio del Interior ή DEM στρατολογεί τους *chivatos* (καταδότες) κατά χιλιάδες για να ελέγχει το λαό. Η DEM δουλεύει με βάση τρεις άξονες: ο πρώτος, που αποκαλείται «πληροφορίες», συνίσταται στην κατάρτιση ενός φακέλου για κάθε Κουβανό· ο δεύτερος, η «κατάσταση της κοινής γνώμης», μετράει τις απόψεις των κατοίκων· ο τρίτος, που ονομάζεται «ιδεολογική γραμμή», έχει ως αποστολή την παρακολούθηση των εκκλησιών και των θρησκευτικών ταγμάτων με τη διείσδυση πρακτόρων.

Από το 1967, το Minit διαθέτει δικά του τμήματα επέμβασης: τις Fuerzas Especiales (Ειδικές Δυνάμεις). Το 1995, αριθμούσαν 50.000 άντρες. Αυτά τα σώματα συνεργάζονται στενά με την Dirección 5 και την Dirección de Seguridad Personal (DSP). Η DSP, η πραιτωριανή φρουρά του Κάστρο, αποτελείται από τρεις μονάδες σωματοφυλάκων δυνάμεως 100 ανδρών η καθεμιά. Ενισχυμένη από βατραχανθρώπους και ένα ναυτικό απόσπασμα έχει ως αποστολή της να προστατεύει τον Φιντέλ Κάστρο. Το 1995, τα ειδικά σώματα τα επιφορτισμένα με αυτή την αποστολή αριθμούσαν μερικές χιλιάδες άνδρες. Επιπλέον, ειδικοί μελετούν τα πιθανά σενάρια επιθέσεων εναντίον

του, δοκιμάζουν τα φαγητά του και ένα ειδικό ιατρικό σώμα βρίσκεται στη διάθεσή του είκοσι τέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο.

Η Dirreción 5 «ειδικεύεται» στην εξόντωση των αντιπάλων. Δυο γνήσιοι αντιστασιακοί κατά του Μπατίστα, που έγιναν κατόπιν αντικαστρικοί, υπήρξαν θύματα αυτής της μονάδας: ο Ελίας ντε λα Τορριέντε δολοφονήθηκε στο Μαϊάμι και ο Άλντο Βέρα, από τους ηγέτες του αντάρτικου των πόλεων κατά του Μπατίστα, δολοφονήθηκε στο Πουέρτο Ρίκο. Εξόριστος στο Μαϊάμι, ο Ουμπέρ Μάτος είναι υποχρεωμένος να προστατεύεται από πολλούς ένοπλους φρουρούς. Οι κρατήσεις και οι ανακρίσεις που διενεργεί η Dirección 5 διεξάγονται στο Κέντρο κρατουμένων της Βίλλα Μαρίστα στην Αβάνα, ένα παλιό κτήριο του ομώνυμου θρησκευτικού τάγματος. Τα βασανιστήρια, που είναι περισσότερο ψυχικά παρά σωματικά, λαμβάνουν χώρα σε ένα κλειστό σύμπαν, μακριά από τα αδιάκριτα βλέμματα, σε απόλυτη απομόνωση των κρατουμένων.

Άλλη μονάδα της πολιτικής αστυνομίας, η Dirección General de la Inteligencia (Γενική διεύθυνση πληροφοριών) μοιάζει πιο πολύ με κλασική υπηρεσία πληροφοριών. Οι τομείς αρμοδιότητάς της είναι η κατασκοπία, η αντικατασκοπία, η διάβρωση της δημόσιας διοίκησης των μη κομμουνιστικών χωρών και των οργανώσεων των εξόριστων Κουβανών.

Μπορούμε να προβούμε στον απολογισμό της καταστολής κατά τη δεκαετία του '60: 7.000-10.000 άτομα εκτελέστηκαν, ενώ ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων εκτιμάται σε 30.000 περίπου. Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση του Κάστρο βρέθηκε πολύ σύντομα αντιμέτωπη με τη διαχείριση ενός υπολογίσιμου αριθμού πολιτικών κρατουμένων, εκείνους ιδιαιτέρως του Εσκαμπράυ και της Πλάγια Χιρόν – του κόλπου των Χοίρων.

Η Στρατιωτική Μονάδα αρωγής της παραγωγής (ΣΜΑΠ), η οποία λειτούργησε από το 1964 ώς το 1967, υπήρξε η πρώτη προσπάθεια ανάπτυξης της εργασίας των κρατουμένων. Έτοιμα να λειτουργήσουν το 1965, τα στρατόπεδα της ΣΜΑΠ ήταν πραγματικά στρατόπεδα συγκέντρωσης όπου βρίσκονταν έγκλειστοι φύρδην-μίγδην άνθρωποι της εκκλησίας (καθολικοί, μεταξύ των οποίων και ο επίσκοπος της Αβάνας Μονσινιόρ Χάιμε Ορτέγκα, προτεστάντες, Μάρτυρες του Ιεχωβά), μαστροποί, ομοφυλόφιλοι και κάθε άτομο που λογαριαζόταν «δυνητικά επικίνδυνο για την κοινωνία». Οι κρατούμενοι όφειλαν να χτίζουν οι ίδιοι τις παράγκες τους, ειδικότερα στην περιοχή της Καμαγκουέυ. Τα «κοινωνικώς αποκλίνοντα στοιχεία» υπόκειντο σε στρατιωτική πειθαρχία που εξελίχθηκε σε καθεστώς κακομεταχείρισης, υποσιτισμού και απομόνωσης. Για να ξεφύγουν από αυτή την κόλαση, αρκετοί κρατούμενοι αυτοακρωτηριάζονταν. Άλλοι έβγαιναν ψυχικά ερείπια από τη φυλακή. Μία από τις λειτουργίες της ΣΜΑΠ ήταν η «αναμόρφωση» των ομοφυλοφίλων. Πριν ακόμη τη δημιουργία της, πολλοί από αυτούς είχαν χάσει τις δουλειές τους, προπάντων όσοι δούλευαν στον πολιτιστικό τομέα. Το Πανεπιστήμιο της Αβάνας υπήρξε αντικείμενο αντιομοφυλοφιλικών εκκαθαρίσεων και ήταν σύνηθες να «δικάζονται» δημόσια οι ομοφυλόφιλοι στον τόπο της δουλειάς τους. Αναγκάζονταν να παραδεχτούν τα «βίτσια» τους, να τα απαρνηθούν ή να απολυθούν και μετά να φυλακιστούν. Οι διεθνείς διαμαρτυρίες προκάλεσαν το κλείσιμο των στρατοπέδων της ΣΜΑΠ ύστερα από δυο χρόνια λειτουργίας.

Το 1964, ένα πρόγραμμα καταναγκαστικής εργασίας τέθηκε σε εφαρμογή στο νησί των Πεύκων: το σχέδιο «Καμίλο Σιενφουέγκος». Οι κρατούμενοι οργανώθηκαν

σε τάγματα διαιρεμένα σε ομάδες των σαράντα ατόμων, τις *cuadrilla*, με επικεφαλής έναν λοχία ή έναν ανθυπολοχαγό. Στέλνονταν σε αγροτικές εργασίες ή στα λατομεία, ειδικότερα του μαρμάρου. Οι συνθήκες ήταν πολύ σκληρές, οι κρατούμενοι δούλευαν σχεδόν γυμνοί, φορώντας ένα σκέτο εσώρουχο. Ως τιμωρία, όσοι δυστροπούσαν αναγκάζονταν να κόβουν χόρτα με τα δόντια τους, ενώ άλλους τους έριχναν σε τάφρους με περιττώματα για πολλές ώρες.

Η βία του σωφρονιστικού συστήματος έπληττε εξίσου τους πολιτικούς όσο και τους ποινικούς. Άρχιζε με τις ανακρίσεις που διεξήγε το Departemento Técnico de Investigaciones (DTI), που ήταν επιφορτισμένο με τις έρευνες. Το DTI χρησιμοποιούσε την απομόνωση και εκμεταλλευόταν τις φοβίες των κρατουμένων: μια γυναίκα που έτρεμε τα έντομα κλείστηκε σε ένα κελλί γεμάτο κατσαρίδες. Το DTI εφάρμοζε σωματική πίεση και βία: οι κρατούμενοι υποχρεώνονταν να ανεβαίνουν σκάλες φορώντας παπούτσια με βαρίδια, κατόπιν τους έσπρωχναν και γκρεμίζονταν στα σκαλοπάτια. Στα σωματικά προστίθεντο τα ψυχικά βασανιστήρια, τα οποία συχνά γίνονταν με την επίβλεψη ιατρικού προσωπικού· οι φρουροί χρησιμοποιούσαν πεντοθάλη και άλλες φαρμακευτικές ουσίες προκειμένου να μένουν ξάγρυπνοι οι κρατούμενοι. Στο νοσοκομείο της Μασσόρα, τα ηλεκτροσόκ εφαρμόζονταν για σκοπούς κατασταλτικούς χωρίς κανένα περιορισμό. Οι φρουροί χρησιμοποιούσαν τα σκυλιά της φρουράς και έστηναν εικονικές εκτελέσεις. Τα κελλιά της απομόνωσης δεν είχαν νερό ούτε ηλεκτρικό φως. Όταν ήθελαν να αποδιοργανώσουν ψυχικά έναν κρατούμενο τον έριχναν στην απομόνωση.

Καθώς η ευθύνη, στην Κούβα, θεωρείται συλλογική υπόθεση, το ίδιο συμβαίνει με την τιμωρία. Είναι ένας άλλος τρόπος πίεσης: οι συγγενείς των κρατουμένων πληρώνουν κοινωνικά την πολιτική εμπλοκή του συγγενή τους. Τα παιδιά τους δεν μπορούν να μπουν στο πανεπιστήμιο και οι σύζυγοί τους χάνουν τις δουλειές τους.

Πρέπει να διακρίνουμε τις «κανονικές» φυλακές από τις φυλακές ασφαλείας που εξαρτώνται από την GII (την πολιτική αστυνομία). Η φυλακή Κίλο 5,5, που βρίσκεται σε αυτό ακριβώς το χιλιόμετρο του αυτοκινητόδρομου του Πινάρ ντελ Ρίο, είναι μια φυλακή υψίστης ασφαλείας που υπάρχει ακόμη και σήμερα. Διοικητής της ήταν ο λοχαγός Γκονσάλες, γνωστός με το παρατσούκλι Ελ Νάτο, ο οποίος ανακάτευε εσκεμμένα τους πολιτικούς με τους ποινικούς κρατούμενους. Σε κελλιά που προορίζονταν για δύο, στοιβάζονταν επτά ή οκτώ και οι κρατούμενοι κοιμούνταν στο πάτωμα. Τα κελλιά του πειθαρχείου ονομάζονταν *tostadoras* (τοστιέρες) εξαιτίας της ανυπόφορης ζέστης που βασίλευε εκεί χειμώνα-καλοκαίρι. Το Κίλο 5,5 είναι ένα κλειστό κέντρο όπου οι κρατούμενοι κατασκευάζουν βιοτεχνικά αντικείμενα. Υπάρχει και ένα τμήμα για γυναίκες. Στο Πινάρ δελ Ρίο είχαν διαμορφώσει υπόγεια κελλιά και αίθουσες ανακρίσεων. Τα βασανιστήρια σε αυτή τη φυλακή, εδώ και κάποια χρόνια, είναι περισσότερο ψυχολογικά παρά σωματικά, ιδιαιτέρως το μαρτύριο της στέρησης του ύπνου, πολύ γνωστό ήδη από τη δεκαετία του '30 στην ΕΣΣΔ. Στη διακοπή του ρυθμού του ύπνου και στην απώλεια της αίσθησης του χρόνου προστίθενται οι απειλές εναντίον των συγγενών και ο εκβιασμός σχετικά με τη συχνότητα των επισκεπτηρίων. Η φυλακή Κίλο 7 στην Καμαγκουέυ είναι ιδιαιτέρως βίαιη. Το 1974, μια συμπλοκή προξένησε το θάνατο σαράντα κρατουμένων.

Το κέντρο της GII στο Σαντιάγκο ντε Κούμπα, κατασκευασμένο το 1980, διαθέτει

το τρομερό προνόμιο των κελλιών με πολύ χαμηλή ή πολύ υψηλή θερμοκρασία. Οι κρατούμενοι ξυπνούν με το ζόρι κάθε είκοσι-τριάντα λεπτά. Η μεταχείριση αυτή μπορεί να διαρκέσει μήνες. Γυμνοί, αποκομμένοι ολοκληρωτικά από τον έξω κόσμο, πολλοί κρατούμενοι που υφίστανται αυτά τα ψυχολογικά μαρτύρια παρουσιάζουν μετά από κάποιο διάστημα αθεράπευτες διαταραχές.

Η πιο θλιβερά διάσημη φυλακή υπήρξε για μεγάλο διάστημα η Λα Καμπάνια, όπου εκτελέστηκαν ο Σόρι Μαρίν και ο Καρρέρας. Το 1982, κάπου εκατό κρατούμενοι τυφεκίστηκαν εκεί. Η «σπεσιαλιτέ» της Λα Καμπάνια ήταν τα πολύ στενόχωρα μπουντρούμια ή *ratoneras* (ποντικότρυπες). Η λειτουργία της διακόπηκε το 1985. Ωστόσο οι εκτελέσεις εξακολούθησαν στο Μπονιάτο, φυλακή υψίστης ασφαλείας όπου η βία που κυριαρχούσε δεν είχε όρια και όπου δεκάδες πολιτικοί κρατούμενοι πέθαναν από την πείνα. Μερικοί, προκειμένου να μην τους βιάσουν οι ποινικοί κατάδικοι, πασαλείβονταν με περιττώματα. Το Μπονιάτο παραμένει ώς σήμερα η φυλακή των θανατοποινιτών, πολιτικών είτε ποινικών. Είναι διάσημο για τα *tapiadas* του, τα κελλιά με τα συρματοπλέγματα. Δεκάδες κρατούμενοι πέθαναν μέσα σε αυτά εξαιτίας της έλλειψης ιατρικής φροντίδας. Ο ποιητής Χόρχε Βαλλς, που χρωστούσε 7.340 μέρες φυλακής, και ο ομότεχνός του Ερνέστο Ντίας Ροντρίγκες, καθώς και ο ταγματάρχης Ελόυ Γκουττιέρρες Μενόγιο, έχουν καταθέσει για τις εξαιρετικά σκληρές συνθήκες που βασιλεύουν εκεί. Τον Αύγουστο του 1995, ξέσπασε στο Μπονιάτο απεργία πείνας τόσο από τους πολιτικούς όσο και από τους ποινικούς, προκειμένου να καταγγελθούν οι ελεεινές συνθήκες διαβίωσης: μολυσμένα τρόφιμα και μολυσματικές αρρώστιες (τύφος, λεπτοσπείρωση). Η απεργία διήρκεσε σχεδόν ένα μήνα.

Μερικές φυλακές επανέφεραν σε ισχύ τα σιδερένια κελλιά. Στα τέλη της δεκαετίας του '60, στη φυλακή Τρες Μασίος ντελ Οριέντε, τα κελλιά που προορίζονταν για τους ποινικούς «φιλοξενούσαν» πολιτικούς κρατούμενους. Ήταν κελλιά διαστάσεων πλάτους 1μ., ύψους 1,8 μ. και μήκους 10 μέτρων. Σε αυτό τον κλειστό χώρο όπου ο συγχρωτισμός δύσκολα υποφέρεται, χωρίς νερό και εγκαταστάσεις υγιεινής, οι κρατούμενοι, πολιτικοί και ποινικοί ανακατωμένοι, έμεναν για εβδομάδες, ακόμη και μήνες.

Τη δεκαετία του '60 επινοήθηκαν οι *requisas* (επιθεωρήσεις) με σκοπό την περαιτέρω καταπίεση. Μες στη βαθιά νύχτα, ξυπνούσαν τους κρατούμενους και τους πέταγαν με τη βία έξω από τα κελλιά. Καταπονημένοι από τα χτυπήματα, συχνά γυμνοί, υποχρεώνονταν να παραμένουν συγκεντρωμένοι περιμένοντας το τέλος της επιθεώρησης, προτού μπορέσουν να επιστρέψουν στα κελλιά τους. Οι *requisas* επαναλαμβάνονταν αρκετές φορές κάθε μήνα.

Οι επισκέψεις των συγγενών πρόσφεραν στους δεσμοφύλακες την ευκαιρία να ταπεινώνουν τους κρατούμενους. Στη Λα Καμπάνια, τους υποχρέωναν να παρουσιάζονται γυμνοί μπροστά στις οικογένειές τους. Οι φυλακισμένοι σύζυγοι όφειλαν να παραβρίσκονται στην εξονυχιστική σωματική έρευνα των γυναικών τους.

Στο σωφρονιστικό σύμπαν της Κούβας, η κατάσταση των γυναικών κρατουμένων είναι ιδιαιτέρως δραματική γιατί βρίσκονται ανυπεράσπιστες στο σαδισμό των δεσμοφυλάκων. Περισσότερες από 1.100 γυναίκες έχουν καταδικαστεί για πολιτικούς λόγους μετά το 1959. Το 1963, βρίσκονταν έγκλειστες στη φυλακή του Γκουαναχάυ. Οι υφιστάμενες μαρτυρίες αποδεικνύουν τη χρήση ξυλοδαρμών και άλλων ταπεινώσεων. Ένα παράδειγμα: προτού μπουν στο ντους, οι κρατούμενες όφειλαν να γδύνονται μπροστά στους φύλακες που τις χτυπούσαν. Στο στρατόπεδο του Ποτόσι, στην πε-

ριοχή Λας Βικτόριος ντε λας Τούνας, το 1986 υπήρχαν 3.000 φυλακισμένες γυναίκες – έφηβες, πόρνες και πολιτικές κρατούμενες ανάκατα. Στην Αβάνα, η φυλακή *Nuevo Amenacer* (Καινούργια Αυγή) παραμένει η πιο σημαντική. Φίλη του Κάστρο από πολύ παλιά, αντιπρόσωπος της Κούβας στην Unesco τη δεκαετία του '70, η ιατρός Μάρτα Φράυντε περιέγραψε αυτό το σωφρονιστικό κέντρο όπου οι συνθήκες διαβίωσης ήταν ιδιαιτέρως σκληρές: «Το κελλί μου ήταν 5 επί 6 μέτρα. Ήμασταν 22 και κοιμόμασταν πάνω σε μεταλλικά κρεβάτια, το ένα πάνω απ' το άλλο ανά δύο ή τρία. [...] Στο κελλί μας έτυχε να βρεθούμε μέχρι 42. [...] Οι συνθήκες υγιεινής ήταν εντελώς ανυπόφορες. Οι λεκάνες όπου πλενόμαστε ήταν γεμάτες ακαθαρσίες. Ήταν απολύτως αδύνατο να πλυθείς στοιχειωδώς. [...] Το νερό δεν επαρκούσε. Το άδειασμα των τουαλετών ήταν αδύνατο. Γέμισαν και τελικά ξεχείλισαν. Σχηματίστηκε ένα στρώμα από περιττώματα και πλημμύρισε τα κελλιά μας. Κατόπιν, σαν ασυγκράτητο κύμα ξεχύθηκε στο διάδρομο, ύστερα στη σκάλα και τελικά βγήκε στον κήπο. [...] Οι πολιτικές κρατούμενες [...] έκαναν τέτοια φασαρία ώστε η διεύθυνση της φυλακής αποφάσισε να φέρει ένα βυτιοφόρο. [...] Με το νερό του βυτιοφόρου σκουπίσαμε τις ακαθαρσίες. Όμως το νερό δεν έφτανε και χρειάστηκε να συνεχίσουμε να ζούμε μέσα σε αυτό το εμετικό στρώμα που προκαλούσε ναυτία· πέρασαν κάμποσες μέρες για να αποσυρθεί εντελώς»[8].

Ένα από τα μεγαλύτερα στρατόπεδα συγκέντρωσης, αυτό του Ελ Μάνμπι, βρίσκεται στην περιοχή της Καμαγκουέυ· τη δεκαετία του '80 αριθμούσε 3.000 κρατουμένους. Το στρατόπεδο του Σιμπονέυ, όπου και εκεί οι συνθήκες διαβίωσης όπως και η τροφή είναι τρισάθλιες, έχει το απαίσιο προνόμιο να διαθέτει ένα κυνοτροφείο. Τα γερμανικά λυκόσκυλα χρησιμοποιούνται για την αναζήτηση των κρατουμένων που δραπετεύουν.

Στην Κούβα υπάρχουν στρατόπεδα εργασίας με «αυστηρό καθεστώς». Οι κατάδικοι που δεν έχουν αποσταλεί στους τόπους κράτησής τους δικάζονται από το λαϊκό δικαστήριο που εδρεύει στο στρατόπεδο και κατόπιν μετατίθενται σε ένα στρατόπεδο εργασίας αυστηρού καθεστώτος όπου οι Consejos de trabajo de los pressos (σύμβουλοι για την εργασία των κρατουμένων) παίζουν ένα ρόλο παρόμοιο με εκείνον των *kapos* των ναζιστικών στρατοπέδων: αυτοί οι «σύμβουλοι» δικάζουν και τιμωρούν τους ίδιους τούς συντρόφους τους στη φυλακή.

Συχνά οι ποινές επαυξάνονται χάρη στην πρωτοβουλία του σωφρονιστικού προσωπικού. Όποιος εξεγείρεται βλέπει μια νέα ποινή φυλάκισης να προστίθεται στην αρχική του καταδίκη. Η δεύτερη ποινή τιμωρεί την άρνηση να φορέσει κάποιος τη στολή των ποινικών ή την άρνηση συμμετοχής στα «προγράμματα αναμόρφωσης» ή μια απεργία πείνας. Σε αυτή την περίπτωση, τα δικαστήρια, με το σκεπτικό ότι ο κρατούμενος επεδίωκε να πλήξει την ασφάλεια του κράτους, απαιτούσαν την επιβολή μιας επιπρόσθετης ποινής. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ανανέωση της κράτησης στα στρατόπεδα εργασίας για ένα-δυο χρόνια ακόμη. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις κρατουμένων που εξέτισαν ποινές κατά το ένα τρίτο ή και κατά το ήμισυ μεγαλύτερες από τις αρχικές. Καταδικασμένος σε δέκα χρόνια ειρκτή, ο Μποϊτέλ είχε μαζέψει εξαιτίας αυτού του συστήματος 42 χρόνια φυλάκισης.

Κοντά στο Σαντιάγκο ντε Λας Βέγκας, το στρατόπεδο *Άρκο Ίρις* είχε σχεδιαστεί για να «φιλοξενεί» 1.500 εφήβους. Δεν είναι το μόνο: υπάρχει επίσης αυτό της *Νουέβα Βίντα* (Καινούργια Ζωή), στα νοτιοανατολικά της νήσου. Στην περιοχή του Πάλος

βρίσκεται το Καπιτιόλο, ειδικό στρατόπεδο εγκλεισμού που προορίζεται για παιδιά γύρω στα δέκα τους χρόνια. Οι έφηβοι κόβουν τα ζαχαρότευτλα ή επιδίδονται στη βιοτεχνία, όπως και τα παιδιά που στέλνονταν για εκπαίδευση στην Κούβα από το MPLA της Αγκόλας ή το αιθιοπικό καθεστώς, τη δεκαετία του '80. Οι ομοφυλόφιλοι τρόφιμοι των στρατοπέδων και των φυλακών περνάνε απ' όλα τα στάδια του σωφρονιστικού καθεστώτος: τα καταναγκαστικά έργα και τη ΣΜΑΠ διαδέχονται οι εγκλεισμοί «κλασικού» τύπου στις φυλακές. Σε ορισμένες περιπτώσεις τούς παραχωρείται ειδική πτέρυγα μες στη φυλακή, όπως στη *Νουέβα Καρσεράλ* της Αμπάνα ντελ Έστε.

Στερούμενος κάθε δικαιώματος, ο κρατούμενος εντάσσεται σε ένα «πρόγραμμα αποκατάστασης» που υποτίθεται ότι θα τον προετοιμάσει για την επανένταξή του στη σοσιαλιστική κοινωνία. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει τρεις φάσεις: η πρώτη ονομάζεται «περίοδος υψίστης ασφαλείας» και εκτυλίσσεται στη φυλακή· η δεύτερη λέγεται «μεσαίας ασφαλείας» και λαμβάνει χώρα σε μια *granja*· η τρίτη, η επονομαζόμενη «μικρής ασφαλείας», πραγματοποιείται σε «ανοιχτά εργοτάξια».

Οι κρατούμενοι που εντάσσονταν στο πρόγραμμα φορούσαν την μπλε στολή (*azul*) όπως και οι ποινικοί. Στην πραγματικότητα το καθεστώς επιχείρησε με αυτό τον τρόπο να ανακατώσει πολιτικούς και ποινικούς. Οι κρατούμενοι που δεν δέχονταν να πάρουν μέρος στο πρόγραμμα φορούσαν την κίτρινη στολή (*amarillo*) του στρατού του Μπατίστα, ανυπόφορη προσβολή για τους πολυάριθμους πολιτικούς κρατούμενους που είχαν αγωνιστεί εναντίον της δικτατορίας. Αυτοί οι απείθαρχοι «κρατούμενοι», που αντιτίθεντο στο πρόγραμμα, αρνούνταν ενεργητικά να φορέσουν είτε τη μια είτε την άλλη στολή. Οι αρχές τους άφηναν, καμιά φορά για χρόνια, ντυμένους με ένα απλό εσώρουχο (εξ ου επονομάζονταν *calzoncillos*) και δεν τους επέτρεπαν καμιά επίσκεψη. Ο Ουμπέρ Μάτος, που υπήρξε ένας από αυτούς, καταθέτει: «Έζησα πολλούς μήνες χωρίς στολή, χωρίς επισκεπτήριο. Έμεινα στην απομόνωση μόνο και μόνο επειδή είχα αρνηθεί την υποταγή στην αυθαιρεσία των αρχών. [...] Προτίμησα να μείνω έτσι γυμνός, ανάμεσα σε άλλους κρατούμενους το ίδιο γυμνούς, σε έναν συγχρωτισμό που δύσκολα τον άντεχες».

Το πέρασμα από τη μια φάση στην άλλη εξαρτάται από την απόφαση ενός «αξιωματικού-αναμορφωτή»: σε γενικές γραμμές, σκοπός είναι η παραίτηση του κρατουμένου εξαιτίας της φυσικής και ηθικής εξόντωσης στη διάρκεια της αναμόρφωσης. Ένας παλιός υπάλληλος του καθεστώτος, ο Κάρλος Φράνκι, αναλύει ως εξής τη νοοτροπία του συστήματος: «Ο αντιφρονών είναι ο άρρωστος και ο αστυνομικός ο γιατρός του. Ο κρατούμενος θα αφεθεί ελεύθερος όταν θα εμπνέει εμπιστοσύνη στον αστυνομικό. Αν δεν αποδέχεται τη "θεραπεία", ο χρόνος δεν λογαριάζεται».

Οι πιο βαριές ποινές εκτίονται στη φυλακή. Η Λα Καμπάνια, η λειτουργία της οποίας διακόπηκε το 1974, διέθετε ειδική πτέρυγα για τους πολίτες (ζώνη 2) και άλλη για τους στρατιωτικούς (ζώνη 1). Στη ζώνη 2 βρέθηκαν πολύ γρήγορα περισσότερα από χίλια άτομα μοιρασμένα σε κελλιά μήκους 30 μ. και πλάτους 6 μ. Υπήρχαν επίσης φυλακές που υπάγονταν στην GII, την πολιτική αστυνομία.

Οι καταδικασμένοι σε ελαφρές ποινές (τρία ώς επτά χρόνια) τοποθετούνται σε *fronts* ή σε *granjas*. Η *granja* είναι νεωτερισμός του καθεστώτος Κάστρο. Αποτελείται από παραπήγματα τα οποία φρουρούν άνδρες του υπουργείου Εσωτερικών που έχουν το δικαίωμα να ανοίγουν πυρ εναντίον οποιουδήποτε αποπειράται να δραπετεύσει[9].

Τριγυρισμένη από αλλεπάλληλα συρματοπλέγματα και πληθώρα παρατηρητηρίων μοιάζει με σοβιετικό στρατόπεδο αναμορφωτικής εργασίας. Ορισμένες *granjas* μπορούσαν να υποδεχτούν 500-700 κρατούμενους. Οι συνθήκες κράτησης είναι τρομακτικές: δουλειά 12-15 ώρες ημερησίως, παντοδυναμία των φρουρών οι οποίοι δεν διστάζουν να χτυπάνε με ραβδιά τους κρατούμενους για να επιταχύνουν το ρυθμό εργασίας.

Όσον αφορά το «ανοιχτό *front*», πρόκειται για ένα εργοτάξιο όπου ο κρατούμενος διαβιώνει υπό στρατιωτική διοίκηση συνήθως. Ο αριθμός των κρατουμένων ποικίλλει από 50 μέχρι 100 και πάνω, καμιά φορά φτάνει τους 200 στα πιο σημαντικά εργοτάξια. Οι κρατούμενοι των *granjas* –πολιτικοί και ποινικοί– παράγουν προκατασκευασμένα προϊόντα τα οποία συναρμολογούν οι κρατούμενοι των *fronts*. Ο κρατούμενος ενός ανοιχτού *front* παίρνει 3-4 μέρες άδεια στο τέλος κάθε μήνα. Σύμφωνα με διάφορες μαρτυρίες η τροφή εκεί είναι λιγότερο κακή απ' όσο στα στρατόπεδα. Κάθε *front* είναι ανεξάρτητο, πράγμα που επιτρέπει την πιο εύκολη διαχείριση των κρατουμένων με την αποφυγή υπερσυγκέντρωσης πολιτικών που ενδεχομένως θα δημιουργούσαν εστίες απειθαρχίας.

Το συγκεκριμένο σύστημα παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον από οικονομική άποψη[10]. Για παράδειγμα, όλοι οι κρατούμενοι επιστρατεύονται για το θερισμό των ζαχαροκάλαμων, τη *Zafra*. Ο υπεύθυνος των φυλακών του Οριέντε, στα νότια του νησιού, Παπίτο Στρουκ, δήλωνε το 1974: «Οι κρατούμενοι αποτελούν τη βασική εργατική δύναμη του νησιού». Το 1974, η αξία των έργων που πραγματοποιήθηκαν αντιπροσώπευε πάνω από 348 εκατομμύρια δολάρια. Οι κρατικοί οργανισμοί προστρέχουν στους κρατούμενους. Έτσι, ο Οργανισμός ανάπτυξης των κοινωνικών και αγροτικών έργων χρησιμοποιεί στα εργοτάξιά του το 60% περίπου των κρατουμένων. Οι κρατούμενοι δουλεύουν σε δεκάδες αγροκτήματα στο Λος Βάγιες ντε Πικαντούρα, τα οποία αποτελούν τη βιτρίνα των ευεργετημάτων της αναμόρφωσης μέσω της εργασίας. Δεκάδες προσκεκλημένοι της κυβερνήσεως επισκέφθηκαν αυτές τις εγκαταστάσεις, ανάμεσά τους και αρχηγοί κρατών όπως ο Λεονίντ Μπρέζνιεφ, ο Χουαρί Μπουμεντιέν και ο Φρανσουά Μιττερράν το 1974.

Όλα τα σχολεία της επαρχίας κτίστηκαν από πολιτικούς κρατούμενους, πλαισιωμένους με ελάχιστους πολίτες, όπως π.χ. κάποιους τεχνικούς. Στο Οριέντε, οι κρατούμενοι έκτισαν περισσότερες από είκοσι πολυτεχνικές σχολές. Σε όλο το νησί, πολλά κέντρα παραγωγής ζάχαρης υπάρχουν χάρη στη δουλειά τους. Η εβδομαδιαία *Bohemia* ανέφερε με λεπτομέρειες και άλλες δουλειές που πραγματοποιούσε το εργατικό δυναμικό των φυλακών: γαλακτοκομεία και κτηνοτροφικές μονάδες βοοειδών στην επαρχία της Αβάνας· ξυλουργεία και σχολεία στο Πινάρ δελ Ρίο· ένα χοιροτροφείο, ένα γαλακτοκομείο, ένα ξυλουργείο στη Ματάνσας· δύο σχολεία και δέκα γαλακτοκομεία στη Λας Βίγιας... Τα πλάνα εργασίας, κάθε χρόνο ολοένα και πιο απαιτητικά, απαιτούσαν όλο και περισσότερους κρατούμενους.

Τον Σεπτέμβριο του 1960, ο Κάστρο δημιούργησε τις Επιτροπές αμύνης της επανάστασης (CDR). Αυτές οι συνοικιακές επιτροπές έχουν ως βάση τους την *cuadra*, το οικοδομικό τετράγωνο επικεφαλής του οποίου τοποθετείται ένας υπεύθυνος επιφορτισμένος να παρακολουθεί τις «αντεπαναστατικές» κινήσεις του συνόλου των κατοίκων. Αυτό το κοινωνικό «χτένισμα» είναι ιδιαιτέρως σφιχτό. Τα μέλη της επιτροπής υποχρεούνται να παραβρίσκονται στις συνεδριάσεις της CDR και κινητοποιούνται σε περιπολίες προκειμένου να αποτρέψουν τη «διείσδυση των εχθρών». Αυτό το σύστη-

μα παρακολούθησης και κατάδοσης είναι υπεύθυνο για την εξαφάνιση της οικογενειακής οικειότητας.

Η αποστολή των CDR αποκαλύφθηκε μεγαλοπρεπώς όταν, τον Μάρτιο του 1961, με την προτροπή του Ρ. Βαλντές, αρχηγού της Ασφάλειας, οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε μια γιγαντιαία έφοδος μέσα σε ένα σαββατοκύριακο. Περισσότερα από 100.000 άτομα συνελήφθησαν, με βάση τις λίστες που είχαν καταρτίσει οι CDR, και πολλές χιλιάδες οδηγήθηκαν σε κέντρα κράτησης: στάδια, κτήρια ή γυμναστήρια.

Οι Κουβανοί συγκλονίστηκαν βαθιά από τη μαζική έξοδο από το λιμάνι του Μαριέλ το 1980, περισσότερο ακόμη και από την οργάνωση βάσει διαταγών των CDR πράξεων αποκήρυξης (*actos de repudio*) προορισμένων να περιθωριοποιήσουν κοινωνικά και να τσακίσουν ηθικά τους αντιφρονούντες –που στο εξής θα αποκαλούνται *gusanos* (σκουλήκια)– και τις οικογένειές τους. Συγκεντρωμένο μπροστά στο σπίτι του αντιφρονούντος, ένα πλήθος γεμάτο μίσος το βομβαρδίζει με πέτρες και βρίζει τους ενοίκους του. Συνθήματα υπέρ του Κάστρο και βρισιές αναγράφονται στους τοίχους. Η αστυνομία επεμβαίνει μονάχα όταν η «επαναστατική ορμή του πλήθους» γίνεται επικίνδυνη για τη ζωή του θύματος. Αυτή η πρακτική του οιονεί λιντσαρίσματος συντηρεί στους κόλπους του πληθυσμού το αμοιβαίο μίσος, σε ένα νησί όπου οι πάντες γνωρίζουν τους πάντες. Οι πράξεις αποκήρυξης διέρρηξαν τις σχέσεις μεταξύ γειτόνων, αλλοίωσαν τον κοινωνικό ιστό ώστε να γίνει πιο εύκολη η επιβολή της παντοδυναμίας του σοσιαλιστικού κράτους. Το θύμα, που γιουχαΐζεται με κραυγές του στυλ «Afuera gusano!» («Βγες έξω, σκουλήκι!»), «Agente de la CIA!» και φυσικά «Viva Fidel!» δεν έχει κανένα τρόπο να υπερασπίσει τον εαυτό του ενώπιον της δικαιοσύνης. Ο πρόεδρος της κουβανέζικης Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ρικάρντο Μποφίλ, υπέστη και ο ίδιος μια πράξη αποκήρυξης το 1988. Το 1991, ήρθε η σειρά του προέδρου του χριστιανικού κινήματος Λιμπερασιόν, Οσβάλντο Πάγιας Σαρντίνας. Ωστόσο, μπροστά στον κορεσμό των Κουβανών να πάρουν μέρος σε αυτή την έκρηξη κοινωνικού μίσους, οι αρχές έκαναν έκκληση στους κατοίκους άλλων συνοικιών προκειμένου να οργανώσουν τις επιθέσεις εναντίον των θυμάτων τους.

Σύμφωνα με το άρθρο 16 του Συντάγματος, το κράτος «οργανώνει, διευθύνει και ελέγχει την οικονομική δραστηριότητα βάσει των κατευθυντηρίων οδηγιών του μοναδικού Προγράμματος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης». Πίσω από αυτή την κολεκτιβίστικη φρασεολογία κρύβεται μια πιο πεζή πραγματικότητα: ο Κουβανός δεν είναι κύριος ούτε της εργατικής του δύναμης ούτε των χρημάτων του μέσα στην ίδια του τη χώρα. Το 1980, η Κούβα γνώρισε ένα κύμα δυσαρέσκειας και ταραχών: κάηκαν και μερικές αποθήκες. Η DSE συνέλαβε αμέσως 500 «αντιφρονούντες» σε λιγότερο από 72 ώρες. Κατόπιν οι υπηρεσίες ασφαλείας επενέβησαν στην επαρχία εναντίον των ελεύθερων αγορών των χωρικών και τελικά μια ευρύτατη εκστρατεία κατά των μαυραγοριτών εξαπολύθηκε σε όλη τη χώρα.

Ο νόμος αρ. 32 που υιοθετήθηκε τον Μάρτιο του 1971 απαγόρευε τις απουσίες στον τόπο εργασίας. Το 1978 δημοσιεύτηκε ο νόμος της «προ-εγκληματικής επικινδυνότητας». Με άλλα λόγια, ένας Κουβανός μπορούσε στο εξής να συλλαμβάνεται με οποιοδήποτε πρόσχημα αν οι αρχές εκτιμούσαν ότι αντιπροσώπευε κίνδυνο για την ασφάλεια του κράτους, έστω κι αν δεν είχε διαπράξει το παραμικρό προς αυτή την κατεύθυνση. Ουσιαστικά, αυτός ο νόμος καθιερώνει ως έγκλημα την έκφραση οποιασ-

δήποτε σκέψης που δεν συνάδει με τους κανόνες του καθεστώτος. Κι ακόμη χειρότερα, αφού σχεδόν ο καθένας καθίσταται δυνητικά ύποπτος.

Μετά τη ΣΜΑΠ, το καθεστώς χρησιμοποίησε κρατούμενους που υπηρετούσαν την υποχρεωτική στρατιωτική τους θητεία. Δημιουργημένη το 1967, η Φάλαγγα Νεολαίας της Εκατονταετηρίδας[11] μεταμορφώθηκε το 1973 σε El Ejército juvenil del Trabajo (Στρατός εργασίας της νεολαίας). Όντας παραστρατιωτική οργάνωση, οι νεαροί δουλεύουν στα χωράφια και συμμετέχουν σε κατασκευαστικά έργα κάτω από συνθήκες συχνά απάνθρωπες, με ωράρια που δύσκολα αντέχονται και για ένα γελοίο μισθό 7 πέσος, δηλαδή ενός τρίτου του δολαρίου το 1997.

Αυτή η στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας ήταν φανερή ήδη πριν από τον πόλεμο στην Αγκόλα. Κάθε Κουβανός που είχε εκπληρώσει τη στρατιωτική του θητεία όφειλε να προσκομίζει το απολυτήριό του σε μια στρατιωτική επιτροπή για έλεγχο και να παρουσιάζεται κάθε εξάμηνο για την πιστοποίηση της κατάστασής του (δουλειά, διεύθυνση κατοικίας).

Από τη δεκαετία του '60, οι Κουβανοί ψήφιζαν «με τα κουπιά τους». Οι πρώτοι που εγκατέλειψαν μαζικά την Κούβα, ήδη από το 1961, ήταν οι ψαράδες. Ο *balsero*, το ισοδύναμο του *boat-people* της νοτιοανατολικής Ασίας, ανήκει στην ανθρωπογεωγραφία του νησιού το ίδιο όπως και ο θεριστής των ζαχαροκάλαμων. Ο Κάστρο χρησιμοποίησε με επιδεξιότητα το όπλο της εξορίας ως μέσο ομαλοποίησης των εσωτερικών εντάσεων στη χώρα. Αυτό το φαινόμενο, που παρουσιάστηκε από μιας αρχής, δεν σταμάτησε να εκδηλώνεται μέχρι τη δεκαετία του '70. Πολλοί Κουβανοί πέρασαν απέναντι, στη Φλόριδα, ή στην αμερικανική βάση του Γκουαντάναμο στην Κούβα.

Ωστόσο τα παραπάνω έγιναν γνωστά στον πολύ κόσμο μετά την κρίση του Απριλίου του 1980. Χιλιάδες Κουβανοί κατέκλυσαν την πρεσβεία του Περού στην Αβάνα, απαιτώντας βίζες εξόδου για να ξεφύγουν από την αβάσταχτη καθημερινή ζωή τους. Στη διάρκεια μερικών εβδομάδων, οι αρχές εξέδωσαν 125.000 βίζες –σε σύνολο πληθυσμού εκείνη την εποχή 10 εκατομμυρίων– και επέτρεψαν την αναχώρησή τους από το λιμάνι του Μαριέλ. Ο Κάστρο επωφελήθηκε για να «απελευθερώσει» τους ψυχικά άρρωστους και τους μικροκακοποιούς. Αυτή η μαζική έξοδος υπήρξε μια έκφραση αποδοκιμασίας εναντίον του καθεστώτος αφού οι *Marielitos*, όπως αποκαλούνται έκτοτε, προέρχονταν από τα πιο ταπεινά κοινωνικά στρώματα, στα οποία υποτίθεται ότι το καθεστώς έδινε ιδιαίτερη προσοχή. Λευκοί, μιγάδες και Μαύροι, το πιο συχνά νέοι, εγκατέλειπαν τον κουβανέζικο σοσιαλισμό. Μετά τα γεγονότα του Μαριέλ, πολυάριθμοι Κουβανοί ενεγράφησαν στους καταλόγους ώστε να αποκτήσουν το δικαίωμα να φύγουν από τη χώρα. Δεκαεπτά χρόνια αργότερα, περιμένουν ακόμη την πολυπόθητη άδεια.

Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1994, η Αβάνα υπήρξε το θέατρο, για πρώτη φορά μετά το 1959, βίαιων ταραχών. Υποψήφιοι για φυγή που δεν κατάφεραν να επιβιβαστούν στις *balsas*, τις σχεδίες της σωτηρίας, βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις δυνάμεις της αστυνομίας. Στους δρόμους της συνοικίας Κολόμπ, η παραλία –το Malecón– λεηλατήθηκε. Η αποκατάσταση της τάξης επέσυρε τη σύλληψη αρκετών δεκάδων ατόμων, αλλά τελικά ο Κάστρο επέτρεψε εκ νέου την αναχώρηση 25.000 ανθρώπων. Από τότε, οι αναχωρήσεις δεν έχουν σταματήσει και οι αμερικανικές βάσεις του Γκουαντάναμο και του Παναμά ξεχειλίζουν από αυτοεξόριστους. Ο Κάστρο προσπάθησε

επίσης να «φρενάρει» τις αποδράσεις με σχεδίες, στέλνοντας ελικόπτερα να βομβαρδίζουν τα ασταθή πλεούμενα με σακιά άμμου. Περίπου 7.000 άτομα έχασαν τη ζωή τους στη θάλασσα το καλοκαίρι του 1994. Συνολικά υπολογίζεται ότι το ένα τρίτο των *balseros* χάθηκαν στην προσπάθεια να εγκαταλείψουν την Κούβα. Μέσα σε τριάντα χρόνια, περίπου 100.000 Κουβανοί αποπειράθηκαν να αποδράσουν δια της θαλάσσης. Συνολικά, οι εξόριστοι Κουβανοί ανέρχονται σήμερα στο 20% του συνολικού πληθυσμού. Σε έναν πληθυσμό 11.000.000, πάνω από 2.000.000 Κουβανοί ζουν μακριά από το νησί. Η εξορία αποδιοργάνωσε τις οικογένειες, αφού είναι αμέτρητες εκείνες που τα μέλη τους βρίσκονται διασκορπισμένα στην Αβάνα, το Μαϊάμι, την Ισπανία ή το Πουέρτο Ρίκο…

Από το 1975 μέχρι το 1989, η Κούβα υποστήριξε με όλες της τις δυνάμεις το μαρξιστικό-λενινιστικό καθεστώς του Λαϊκού Απελευθερωτικού Κινήματος της Αγκόλας (MPLA – δες παρακάτω το άρθρο του Ύβ Σανταμαριά) το οποίο αντιμαχόταν η UNITA του Ζόνας Σαβίμπι. Στους αναρίθμητους «συνεργάτες» και στις δεκάδες των «τεχνικών συμβούλων», η Αβάνα πρόσθεσε ένα εκστρατευτικό σώμα 50.000 ανδρών[12]. Ο κουβανέζικος στρατός συμπεριφερόταν στην Αφρική σαν κατακτητής. Το λαθρεμπόριο έδινε κι έπαιρνε (χρήμα, ελεφαντόδοντο, διαμάντια) και η διαφθορά ήταν ενδημική. Όταν, το 1989, οι συμφωνίες της Νέας Υόρκης επισημοποιούν τον τερματισμό της σύγκρουσης, τα κουβανέζικα στρατεύματα, Μαύροι στην πλειοψηφία τους, επαναπατρίζονται. Όμως οι απώλειές τους υπολογίζονται μεταξύ 7.000 και 11.000 νεκρών.

Οι πεποιθήσεις πολλών αξιωματικών κλονίστηκαν εξαιτίας αυτής της εμπειρίας. Ο στρατηγός Αρνάλντο Οτσόα -επικεφαλής του εκστρατευτικού σώματος στην Αγκόλα και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του κομμουνιστικού κόμματος– ανέλαβε την οργάνωση συνωμοσίας για την ανατροπή του Κάστρο. Συνελήφθη και δικάστηκε από στρατοδικείο μαζί με αρκετά υψηλόβαθμα στελέχη του κουβανέζικου στρατού και των υπηρεσιών ασφαλείας, μεταξύ των οποίων και οι αδελφοί Λα Γκουάρντια. Οι τελευταίοι είχαν χωθεί για τα καλά στο λαθρεμπόριο ναρκωτικών για λογαριασμό της υπηρεσίας MC, μιας ειδικής υπηρεσίας στην οποία οι Κουβανοί έχουν δώσει το προσωνύμιο «Μαριχουάνα και Κοκαΐνη». Δεν ήταν ωστόσο η περίπτωση του Οτσόα που είχε φέρει από την Αγκόλα λίγο ελεφαντόδοντο και ελάχιστα διαμάντια. Στην πραγματικότητα, ο Κάστρο άδραξε την ευκαιρία για να ξεφορτωθεί έναν δυνητικό ανταγωνιστή του ο οποίος, χάρη στο κύρος του και τις υψηλές πολιτικές διασυνδέσεις του, ήταν ενδεχόμενο να γινόταν εκφραστής της γενικής δυσαρέσκειας. Όταν ο Οτσόα καταδικάστηκε και εκτελέστηκε, ο στρατός εκκαθαρίστηκε με συνέπεια την περαιτέρω αποσταθεροποίησή του και την ακόμη μεγαλύτερη πτώση του ηθικού του. Έχοντας συνείδηση της έντονης εχθρότητας των αξιωματικών απέναντι στο καθεστώς, ο Κάστρο εμπιστεύτηκε τη διεύθυνση του υπουργείου Εσωτερικών σε έναν στρατηγό, έμπιστο τού Ραούλ Κάστρο, ενώ ο προκάτοχός του θυσιάστηκε με την αιτιολογία της «διαφθοράς» και της «αμέλειας». Στο εξής, το καθεστώς θα βασίζεται με βεβαιότητα μονάχα στην τυφλή αφοσίωση των Ειδικών Δυνάμεων.

Το 1978, υπήρχαν 15.000-20.000 πολιτικοί κρατούμενοι. Πολλοί προέρχονταν από το κίνημα Μ-26, τα φοιτητικά κινήματα κατά του Μπατίστα, τους αντάρτες του Εσκαμπράυ ή τους βετεράνους του Κόλπου των Χοίρων. Το 1986[13], οι πολιτικοί κρατούμε-

νοι υπολογίζονταν σε 12.000-15.000 και ήταν έγκλειστοι σε πενήντα «περιφερειακές» φυλακές διάσπαρτες σε όλη τη χώρα. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν τα διάφορα ανοιχτά εργοτάξια στα οποία απασχολούνταν πενήντα, εκατό ή ακόμη και διακόσιοι κρατούμενοι. Μερικά ανοιχτά εργοτάξια είχαν οργανωθεί στις πόλεις. Έτσι η Αβάνα διέθετε έξι στα τέλη της δεκαετίας του '80. Σήμερα, η κυβέρνηση παραδέχεται την ύπαρξη 400-500 πολιτικών κρατουμένων. Ωστόσο, την άνοιξη του 1997 η Κούβα γνώρισε ένα νέο κύμα συλλήψεων. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των Κουβανών υπευθύνων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, που και οι ίδιοι είχαν υπάρξει συχνά κρατούμενοι στο παρελθόν, σήμερα δεν γίνονται πια σωματικά βασανιστήρια στην Κούβα. Κατά τους ίδιους υπεύθυνους και τη Διεθνή Αμνηστία, το 1997 υπήρχαν 980-2.500 πολιτικοί κρατούμενοι (άντρες, γυναίκες και έφηβοι).

Από το 1959, περισσότεροι από 100.000 Κουβανοί πέρασαν από τα στρατόπεδα, τις φυλακές ή τα ανοιχτά εργοτάξια. 15.000-17.000 άτομα εκτελέστηκαν. «Όχι ψωμί χωρίς ελευθερία, ούτε ελευθερία χωρίς ψωμί», διακήρυττε το 1959 ο νεαρός δικηγόρος Φιντέλ Κάστρο. Αλλά, όπως το διατύπωνε ένας αντιφρονών, προτού αρχίσει το «ειδικό καθεστώς» – με το τέλος της σοβιετικής βοήθειας: «Μια φυλακή, ακόμη και εφοδιασμένη με τρόφιμα, δεν παύει να είναι φυλακή».

Τύραννος που μοιάζει έξω από το χρόνο, ο Κάστρο, απέναντι στις αποτυχίες τού καθεστώτος του και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η Κούβα, βεβαίωνε το 1994 ότι «θα προτιμούσε να πεθάνει παρά να απαρνηθεί την επανάσταση». Ποιο τίμημα πρέπει άραγε να πληρώσουν ακόμη οι Κουβανοί για να ικανοποιήσουν την αλαζονεία του;

ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ: Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΕΝΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ

Μικρή χώρα της Κεντρικής Αμερικής, στριμωγμένη ανάμεσα στο Σαλβαντόρ και την Κόστα Ρίκα, η Νικαράγουα είναι σημαδεμένη από μια παράδοση αιματηρών πολιτικών ταραχών. Για αρκετές δεκαετίες ήταν υποταγμένη στην οικογένεια Σομόσα και τον αρχηγό της, τον στρατηγό Αναστάσιο Ντεμπάυλε Σομόσα, «εκλεγμένο» πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Φεβρουάριο του 1967. Σιγά-σιγά, χάρη στην τρομερή Εθνοφρουρά, η οικογένεια Σομόσα ιδιοποιήθηκε το 25% σχεδόν των εκμεταλλεύσιμων γαιών και την πλειονότητα των φυτειών καπνού, ζάχαρης, ρυζιού και καφέ, καθώς και μεγάλο αριθμό εργοστασίων.

Η προαναφερθείσα κατάσταση προκάλεσε την εμφάνιση ένοπλων αντιπολιτευτικών κινημάτων. Εμπνεόμενοι από το κουβανέζικο μοντέλο, ο Κάρλος Φονσέκα Αμαντόρ και ο Τομάς Μπόρχε ίδρυσαν το Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο των Σαντινίστας (FSLN), από το όνομα του Σέσαρ Σαντίνο, ενός αγρότη που είχε οργανώσει το προπολεμικό αντάρτικο και είχε δολοφονηθεί το 1934. Χωρίς, αρχικά, εξωτερική υποστήριξη, το Μέτωπο κατόρθωσε να διατηρήσει με δυσκολία κάποιες εστίες αντάρτικου. Το 1967, ξέσπασαν ταραχές στη Μανάγκουα και η Εθνοφρουρά σκότωσε τουλάχιστον 200 άτομα στους δρόμους της πρωτεύουσας. Μετά από τη δολοφονία, το 1978, του Πέδρο Χοακίν Τσαμόρρο, εκδότη της φιλελεύθερης εφημερίδας *La Prensa*, οι Σαντινίστας, που εδώ και κάμποσα χρόνια είχαν πλέον την υποστήριξη της Κούβας, εξαπέλυσαν ανταρτοπόλεμο. Άρχισε τότε ένας αληθινός εμφύλιος ανάμεσα στο Μέτωπο και την Εθνοφρουρά του Σομόσα. Στις 22 Φεβρουαρίου 1978, η πόλη της Μασά-

για ξεσηκώθηκε. Τον Αύγουστο, ένας στρατιωτικός διοικητής των ανταρτών, ο Εδέν Παστόρα, κυρίευσε το προεδρικό μέγαρο του Σομόσα στη Μανάγκουα και πέτυχε την απελευθέρωση πολλών στελεχών του Μετώπου. Τον Σεπτέμβριο, η Εθνοφρουρά, προκειμένου να ανακαταλάβει το Εστελί, βομβάρδισε την πόλη με ναπάλμ και σφαγίασε μεγάλο αριθμό αμάχων στη διάρκεια των σφοδρών οδομαχιών. 160.000 άτομα εγκατέλειψαν τη Νικαράγουα για τη γειτονική Κόστα Ρίκα. Τον Απρίλιο του 1979, το Εστελί και η Λεόν επαναστάτησαν και πάλι, όπως και η Γκρανάντα. Καλύτερα οργανωμένοι από την προηγούμενη χρονιά, οι επαναστάτες κατάφεραν πολλά περισσότερα, μια και οι οπαδοί του Σομόσα είχαν στρέψει εναντίον τους σχεδόν ολόκληρο τον πληθυσμό. Τον Ιούνιο, η Μανάγκουα εξεγέρθηκε και στις 17 Ιουλίου 1979 ο δικτάτορας, που στο μεταξύ είχε απολέσει κάθε διεθνές στήριγμα, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη χώρα. Το τίμημα του εμφυλίου υπήρξε τεράστιο: 25.000-35.000 νεκροί, αριθμός που οι Σαντινίστας ανεβάζουν στους 50.000. Όπως και να 'χει, το κόστος για μια χώρα τριών εκατομμυρίων κατοίκων ήταν υπέρογκο.

Ορτέγκα-Παστόρα: η πορεία δύο επαναστατών.

Νικαραγουανοί και οι δυο, γνώρισαν από πολύ νέοι τα κάτεργα του Σομόσα. Γόνος μεσοαστικής οικογένειας γαιοκτημόνων, ο Παστόρα ήταν καμιά εικοσαριά χρόνων όταν θριάμβευαν στην Κούβα οι *barbudos*. Ο Ορτέγκα γεννήθηκε το 1945 σε φτωχικό περιβάλλον. Στις αρχές της δεκαετίας του '60, συμμετείχε στον αγώνα των οργανώσεων της νεολαίας κατά του Σομόσα.

Το Μέτωπο των Σαντινίστας, που δημιουργήθηκε το 1961 από τον Κάρλος Φονσέκα Αμαντόρ και τον Τομάς Μπόρχε, περιλάμβανε στους κόλπους του ουκ ολίγες τάσεις. Μάλιστα οι δυο ιδρυτές του δεν έκρυβαν τις διαφορετικές τους φιλοσοφίες. Ο Αμαντόρ ήταν οπαδός του Κάστρο, ενώ ο Μπόρχε δήλωνε μαοϊκός. Στο πέρασμα του χρόνου, διαμορφώνονται τρία ρεύματα στα πλαίσια του Μετώπου: ο «Λαϊκός μακροχρόνιος πόλεμος» (μαοϊκοί) που ευνοούσε τον αγώνα στην ύπαιθρο χώρα. Η μαρξιστική-λενινιστική ή «προλεταριακή» τάση του Αμαντόρ και του Χάιμε Γουήλοκ, που στηριζόταν σε ένα εμβρυώδες προλεταριάτο. Το τρίτο ρεύμα ή ρεύμα της «εξέγερσης» που διευθυνόταν από μαρξιστές αποστάτες του κομμουνιστικού κόμματος και δημοκράτες, και που επιδίωκε την οργάνωση του αντάρτικου των πόλεων. Ο Παστόρα συμμετείχε σε αυτήν την τάση όπως και ο Ορτέγκα, που σύντομα ωστόσο θα μεταπηδήσει στους Προλεταριακούς. Ο Ντανιέλ Ορτέγκα προσχώρησε στην επανάσταση λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων. Ο Παστόρα για να πάρει εκδίκηση για τον πατέρα του –δημοκράτη και αντίπαλο του Σομόσα– ο οποίος είχε δολοφονηθεί από την Εθνοφρουρά. Μετά τις μαχητικές απεργίες του 1967 που ακολούθησαν τις νόθες προεδρικές εκλογές, ο Παστόρα συνελήφθη. Αφού πρώτα βασανίστηκε (ενώ αιμορραγούσε, υποχρεώθηκε να πιει το ίδιο του το αίμα) και κατόπιν απελευθερώθηκε, οργάνωσε μια επιχείρηση για να τιμωρήσει τους βασανιστές του. Σύντροφοί του σε αυτήν ήταν δυο αντάρτες: ο Ντανιέλ και ο Ουμπέρτο Ορτέγκα. Ύστερα, ήταν η σειρά του Ντανιέλ Ορτέγκα να πέσει στα νύχια της αστυνομίας του Σομόσα. Ο Εδέν, από την πλευρά του, συνέχιζε να οργανώνει το αντάρτικο. Έγινε δεκτός από τον Φιντέλ Κάστρο, τον οποίο διαβεβαίωσε για την πίστη του στην κοινοβουλευτική δημοκρατία. Παράλληλα υφαίνει δεσμούς με τους δημοκράτες της Κεντρικής Αμερικής, όπως ο Κοσταρικανός Φουγκέρες και ο Παναμέζος Τορρίχος. Ο Ορτέγκα απελευθερώνεται το 1974, μετά την ομηρία ενός αξιωματούχου του καθεστώτος Σομόσα. Δεν αργεί να πάρει το πρώτο αεροπλάνο για την Αβάνα. Ο Παστόρα παραμένει στο πλευρό των μαχητών του.

Τον Οκτώβριο του 1977, οργανώνεται μια εξέγερση σε διάφορες πόλεις της Νικαράγουας. Κυνηγημένοι από την Εθνοφρουρά και από τα κυβερνητικά αεροπλάνα που τους σφυροκοπούν, ο Παστόρα και ο Ορτέγκα υποχωρούν μέσα στη ζούγκλα. Τον Ιανουάριο του 1978, η χώρα παίρνει φωτιά. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, ο Παστόρα καταλαμβάνει εξ εφόδου τη Βουλή. Πετυχαίνει μεταξύ άλλων την απελευθέρωση όλων των πολιτικών κρατουμένων, ανάμεσα στους οποίους και του Τομάς Μπόρχε. Ο Ντανιέλ Ορτέγκα μοιράζει το χρόνο του ανάμεσα στην Αβάνα και το βόρειο μέτωπο της Νικαράγουας. Στη διάρκεια μιας επίθεσης κατά της Μασάγια, ο Καμίλο Ορτέγκα, ένας από τους αδελφούς τού Ντανιέλ, σκοτώνεται. Καλά οργανωμένη, έχοντας την υποστήριξη των Κουβανών συμβούλων, η εξέγερση κερδίζει έδαφος. Τα στελέχη των Σαντινίστας που είχαν καταφύγει στην Κούβα επιστρέφουν στη Νικαράγουα. Στα νότια της Μανάγκουα, ο Παστόρα και οι άνδρες του μάχονται λυσσαλέα κατά των επίλεκτων δυνάμεων της Εθνοφρουράς.

Μετά το θρίαμβο των Σαντινίστας, τον Ιούλιο του 1979, ο Παστόρα αναλαμβάνει υφυπουργός Εσωτερικών, ενώ ο Ορτέγκα, όπως άλλωστε αναμενόταν, εκλέγεται πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ο Ορτέγκα ευθυγραμμίζεται ανοιχτά με την Κούβα. Οι Κουβανοί «διεθνιστές» στρατιωτικοί σύμβουλοι συρρέουν στη Μανάγκουα. Ο Παστόρα, ολοένα και περισσότερο απομονωμένος, επαναβεβαιώνει την προσήλωσή του στην κοινοβουλευτική δημοκρατία. Απογοητευμένος, παραιτείται τον Ιούνιο του 1981 και οργανώνει ένοπλη αντίσταση στο νότο της χώρας.

Οι νικητές του αντισομοσικού μετώπου ενώθηκαν αμέσως σε μια Χούντα για τη διακυβέρνηση και την εθνική ανασυγκρότηση. Στη νέα κυβέρνηση αντιπροσωπεύονταν όλες οι διαφορετικές τάσεις (σοσιαλιστές, κομμουνιστές, αλλά επίσης δημοκράτες και μετριοπαθείς). Αυτή η Χούντα παρουσίασε ένα πρόγραμμα δεκαπέντε σημείων, το οποίο προέβλεπε τη θεμελίωση ενός δημοκρατικού καθεστώτος, βασιζόμενου στην καθολική ψηφοφορία και την ελεύθερη οργάνωση των πολιτικών κομμάτων. Στο μεταξύ η εκτελεστική εξουσία παρέμενε στα χέρια της Χούντας, στους κόλπους της οποίας οι Σαντινίστας θα αποκτήσουν το πάνω χέρι.

Η Χούντα αναγνωρίζει προνομιακούς δεσμούς με την Κούβα[14], όμως δεν αποκλείει τη συμμετοχή των Δυτικών στην ανοικοδόμηση της Νικαράγουας, όπου οι ζημιές που προκλήθηκαν από τον εμφύλιο εκτιμώνται σε 800 εκατομμύρια δολάρια. Στο μεταξύ, και πολύ σύντομα, οι δημοκράτες περιθωριοποιούνται. Τον Μάρτιο του 1980, η χήρα του Πέδρο Χοακίν Τσαμόρρο, Βιολέτα Τσαμόρρο, από τις μεγάλες μορφές του αγώνα κατά του Σομόσα, παραιτείται και αμέσως την ακολουθεί ένας ακόμη ηγέτης, ο Α. Ρομπέλο. Αρνούνταν, μεταξύ άλλων, να δεχτούν τον έλεγχο των Σαντινίστας στο Συμβούλιο Επικρατείας.

Παράλληλα με αυτή την πολιτική κρίση, η Χούντα, που στο εξής κυριαρχείται από τους Σαντινίστας, προχωράει στη σύσταση μυστικής αστυνομίας. Οι Σαντινίστας δημιουργούν ένοπλες δυνάμεις μεταμορφώνοντας τους 6.000 αντάρτες του 1979 σε ένα στρατό ο οποίος δέκα χρόνια αργότερα θα αριθμεί 75.000 άντρες. Η στρατιωτική θητεία καθιερώνεται το 1980: οι άρρενες μεταξύ δεκαεπτά και τριάντα πέντε χρόνων μπορούν να επιστρατευθούν ανά πάσα στιγμή και υπόκεινται στην κρίση των στρατοδικείων που δημιουργήθηκαν τον Δεκέμβριο του 1980. Όποιος φοιτητής δεν παρακολουθεί τα μαθήματα της στρατιωτικής εκπαίδευσης δεν υπάρχει περίπτωση να πάρει το πτυχίο του. Αυτός ο στρατός όφειλε να βοηθήσει στην πραγματοποίηση ενός ονεί-

ρου που είχε γεννηθεί μέσα στην ευφορία της νίκης: τη συνέχιση των νικών των ανταρτών της Κεντρικής Αμερικής, αρχίζοντας από το Σαλβαντόρ. Από τον Ιανουάριο του 1981, οι αρχές της γειτονικής χώρας γνωστοποίησαν στην παγκόσμια κοινή γνώμη τις εισβολές των μαχητών Σαντινίστας στο έδαφος του Σαλβαντόρ.

Η νέα εξουσία δημιούργησε έκτακτα δικαστήρια. Το διάταγμα 185 της 5ης Δεκεμβρίου 1979 καθιέρωνε ειδικές αίθουσες για να δικάζονται τα πρώην μέλη της Εθνοφρουράς και οι άμαχοι οπαδοί του Σομόσα. Οι Σαντινίστας είχαν την πρόθεση να δικάσουν τους «εγκληματίες του καθεστώτος Σομόσα» όπως ο Κάστρο είχε δικάσει τους «εγκληματίες του καθεστώτος Μπατίστα». Οι κρατούμενοι δικάζονταν σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα που ίσχυε τη στιγμή των πράξεων για τις οποίες κατηγορούνταν, αλλά τα έκτακτα δικαστήρια λειτουργούσαν στο περιθώριο του κανονικού δικαστικού συστήματος και οι εφέσεις δεν μπορούσαν να ασκηθούν παρά μονάχα στο εφετείο των ιδίων δικαστηρίων. Ήταν ένας αναπόφευκτος τρόπος ώστε να καθιερωθεί μια έκτακτη νομολογία στο περιθώριο του συνήθους δικαστικού μηχανισμού. Οι δίκες αμαυρώνονταν με δικονομικές παρανομίες. Έτσι μερικές φορές κάποια αδικήματα θεωρούνταν ότι είχαν διαπραχθεί χωρίς να έχει προσκομιστεί καμιά απτή απόδειξη. Οι δικαστές δεν λάμβαναν καθόλου υπόψη τους την περίπτωση αθωότητας και οι καταδίκες στηρίζονταν συχνά στην έννοια της συλλογικής ευθύνης περισσότερο από ό,τι στην απόδειξη της ατομικής ενοχής. Υπήρξαν άτομα που καταδικάστηκαν χωρίς να υπάρχει το παραμικρό στοιχείο ικανό να αποδείξει ότι το αδίκημα είχε πράγματι τελεσθεί.

Η εφαρμογή αυτής της κατασταλτικής πολιτικής απαιτούσε την ύπαρξη του ανάλογου μηχανισμού. Η χώρα πολύ γρήγορα «χτενίστηκε» από τους 15.000 άντρες των μονάδων του υπουργείου Εσωτερικών. Όμως μια υπηρεσία –η Dirección General de Securidad del Estado (DGSE)– είχε επιφορτιστεί ειδικότερα με τις αρμοδιότητες της πολιτικής αστυνομίας. Δημιουργημένη από τους Κουβανούς πράκτορες της GII, η DGSE εξαρτιόταν απευθείας από το υπουργείο Εσωτερικών. Είχε αναλάβει τις συλλήψεις και τις ανακρίσεις των πολιτικών κρατουμένων και τα μέλη της χρησιμοποιούσαν αυτό που ονομάζουν «παστρικό βασανιστήριο», στο οποίο είχαν εκπαιδευτεί από τους Κουβανούς και τους Ανατολικογερμανούς ειδικούς. Στις απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές, μονάδες του κανονικού στρατού συχνά συλλάμβαναν και κρατούσαν έγκλειστους για πολλές μέρες σε στρατιωτικά στρατόπεδα ύποπτους πολίτες, προτού τους παραδώσουν στην DGSE. Οι ανακρίσεις διεξάγονταν κατά κύριο λόγο στο κέντρο κράτησης του Τσιπότε, στο στρατιωτικό κτηριακό συγκρότημα «German-Pomarés», μια στρατιωτική ζώνη στις πλαγιές του ηφαιστείου Λόμα ντε Τισκάπα, ακριβώς πίσω από το ξενοδοχείο *Ιντερκοντινένταλ* της Μανάγκουα. Δυο μέλη του χριστιανο-σοσιαλιστικού κόμματος, ο Χοσέ Ροντρίγκες και η Χουάνα Μπλαντόν, επιβεβαιώνουν τη χρήση εκβιασμών που ασκούνταν στους συγγενείς και τη διακοπή του ύπνου. Η Ασφάλεια κατέφευγε επίσης σε μειωτικές συμπεριφορές. Έτσι, κρατούμενοι ριχνόντουσαν σε μικροσκοπικά και σκοτεινά κελλιά, σε μορφή κύβου, τα οποία ονομάζονταν *chiquitas* (μικρούλες). Ήταν αδύνατο για έναν άνθρωπο να καθίσει εκεί μέσα· το εμβαδόν τους δεν ξεπερνούσε το ένα τετραγωνικό μέτρο. Το σκοτάδι που βασίλευε ήταν απόλυτο και δεν υπήρχε αερισμός ούτε κανενός είδους εγκαταστάσεις υγιεινής. Και εκεί μέσα απομονώνονταν κρατούμενοι για μία εβδομάδα, συχνά και περισσότερο. Οι ανακρίσεις διεξάγονταν οποιαδήποτε ώρα της μέρας ή της νύχτας, καμιά φορά μάλιστα υπό

την απειλή όπλου, με εικονικές εκτελέσεις ή απειλές για άμεση θανάτωση. Ορισμένοι κρατούμενοι στερούνταν τροφής και νερού μετά τη σύλληψή τους. Μετά από μερικές μέρες κράτησης, σωματικά εξαντλημένοι, αρκετοί κατέληγαν να υπογράψουν ψεύτικες ομολογίες που τους ενοχοποιούσαν.

Στις 15 Μαρτίου 1982, η Χούντα κήρυξε κατάσταση πολιορκίας η οποία της επέτρεψε να κλείσει τους ανεξάρτητους ραδιοφωνικούς σταθμούς, να αναστείλει το δικαίωμα της ελεύθερης συνάθροισης και να περιορίσει τις συνδικαλιστικές ελευθερίες εξαιτίας της άρνησης των εργατικών οργανώσεων να γίνουν δεκανίκια μιας εξουσίας που εννοούσε να περιορίσει το ρόλο τους στην ενίσχυση του καθεστώτος. Στα παραπάνω, πρέπει να προσθέσουμε τις διώξεις κατά των θρησκευτικών μειονοτήτων, προτεσταντών, Μοραβών και μαρτύρων του Ιεχωβά. Τον Ιούνιο του 1982, η Διεθνής Αμνηστία υπολόγιζε τους κρατούμενους σε 4.000 και πλέον, από τους οποίους οι περισσότεροι ήταν πρώην Εθνοφρουροί του Σομόσα· ωστόσο υπήρχαν αρκετές εκατοντάδες αντιφρονούντες. Ένα χρόνο αργότερα, ο αριθμός των κρατουμένων είχε φτάσει τους 20.000. Ένας πρώτος απολογισμός της μόνιμης επιτροπής για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που συντάχθηκε στα τέλη του 1982, εφιστούσε την προσοχή σε ένα φαινόμενο ακόμη πιο σοβαρό, στις πολλαπλές «εξαφανίσεις» ατόμων που είχαν συλληφθεί με την κατηγορία του «αντεπαναστάτη» και είχαν βρει το θάνατο «ενώ προσπαθούσαν να δραπετεύσουν».

Παράλληλα με την επιβολή ενός κατασταλτικού συστήματος, το καθεστώς προχώρησε στον υπερβολικό οικονομικό συγκεντρωτισμό: το κράτος έθεσε υπό τον έλεγχό του το 50% των μέσων παραγωγής. Ολόκληρη η χώρα όφειλε να αποδεχτεί το κοινωνικό μοντέλο που της επέβαλλε το FSLN. Μιμούμενη την Κούβα, η νεαρή εξουσία των Σαντινίστας γέμισε τη χώρα με μαζικές οργανώσεις. Κάθε γειτονιά είχε την Επιτροπή της για την προάσπιση του σαντινισμού, κάτι αντίστοιχο με τις κουβανέζικες CDR. Τα παιδιά, που εκπαιδεύονταν καλύτερα απ' ό,τι επί Σομόσα, ανήκαν σε οργανώσεις πιονιέρων, τους *Camilitos*, προς τιμήν του Καμίλο Ορτέγκα, του αδελφού του ηγέτη των Σαντινίστας, που είχε σκοτωθεί στη μάχη της Μασάγια. Οι γυναίκες, οι εργάτες και οι αγρότες στρατολογήθηκαν σε «συνδέσμους» που ελέγχονταν στενά από το καθεστώς. Τα πολιτικά κόμματα δεν είχαν καμιά πραγματική ελευθερία δράσης. Ο Τύπος φιμώθηκε πολύ σύντομα και οι δημοσιογράφοι υποτάχθηκαν σε μια αδυσώπητη λογοκρισία. Ο Ζιλ Μπαταγιόν χαρακτήρισε εύστοχα αυτή την πολιτική: Οι Σαντινίστας ισχυρίζονταν ότι «κατείχαν το σύνολο του κοινωνικού και πολιτικού χώρου»[15].

Οι Σαντινίστας και οι Ινδιάνοι.

Στη νικαραγουανή ακτή του Ατλαντικού ζούσαν περίπου 150.000 Ινδιάνοι: Μισκίτο, Σούμου, Ράμα, καθώς και Κρεολοί και Λαντίνος. Χωρίς καθυστέρηση, οι Σαντινίστας επιτέθηκαν σε αυτές τις αποφασισμένες να υπερασπιστούν τη γη και τη γλώσσα τους κοινότητες, οι οποίες μέχρι τότε έχαιραν προνομιακής αυτονομίας: εξαιρούνταν από τη φορολογία και τη στρατιωτική θητεία, κληρονομιά της αποικιοκρατικής περιόδου. Τον Οχτώβριο του 1979, ο ηγέτης τού Αλπρομίσου Lyster Athders δολοφονήθηκε, δυο μήνες μετά τη σύλληψή του. Στις αρχές του 1981, συνελήφθησαν οι εθνικοί ηγέτες της Μισουρασάτα, της πολιτικής οργάνωσης που εκπροσωπούσε από κοινού τις διάφορες φυλές, και στις 21 Φεβρουαρίου 1981

οι ένοπλες δυνάμεις σκότωσαν επτά Μισκίτο και τραυμάτισαν άλλους δεκαεπτά. Στις 23 Δεκεμβρίου 1981, στο Λέιμους, ο στρατός των Σαντινίστας σφαγίασε 75 ανθρακωρύχους οι οποίοι διεκδικούσαν τις καθυστερούμενες επί μήνες αμοιβές τους. Την επομένη, άλλοι 35 ανθρακωρύχοι υπέστησαν την ίδια μοίρα.

Η μετακίνηση πληθυσμών με το πρόσχημα της «προστασίας τους από τις ένοπλες εισβολές πρώην Εθνοφρουρών του Σομόσα που εξορμούσαν από το έδαφος της Ονδούρας» ήταν μια ακόμη συνιστώσα της πολιτικής των Σαντινίστας. Στη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων, ο στρατός χρεώνεται με πολλές βιαιοπραγίες. Χιλιάδες Ινδιάνοι (7.000-15.000 σύμφωνα με τις τότε εκτιμήσεις) κατέφυγαν στην Ονδούρα ενώ κάπου 14.000 φυλακίστηκαν στη Νικαράγουα. Οι Σαντινίστας άνοιγαν πυρ ενάντια στους αυτόμολους που διέσχιζαν τον ποταμό Ρίο Κόκο. Αυτή η τριπλά ανησυχητική κατάσταση (σφαγές, μετακινήσεις πληθυσμών και εξορία) επέτρεψε στον εθνολόγο Ζιλ Μπαταγιόν να μιλάει για «πολιτική εθνοκάθαρσης».

Η στροφή προς τον αυταρχισμό ξεσήκωσε τις ινδιάνικες φυλές κατά της Μανάγκουα. Οι Ινδιάνοι μοιράστηκαν σε δύο αντάρτικα, τη Μισούρα και τη Μισουράτα. Στους κόλπους τους βρίσκουμε ανακατωμένους Ινδιάνους Σούμο, Ράμα και Μισκίτο, των οποίων η κοινοτική μορφή ζωής ήταν ασυμβίβαστη με την πολιτική ενσωμάτωσης των *Comandantes* της Μανάγκουα.

Σκανδαλισμένος ο Εδέν Παστόρα φώναξε εκτός εαυτού σε μια συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου: «Ακόμη και ο τύραννος Σομόσα τους είχε αφήσει στην ησυχία τους. Κι αν εκείνος τους εκμεταλλευόταν, εσείς θέλετε να τους προλεταριοποιήσετε δια της βίας!» Ο Τομάς Μπόρχε, ο φανατικός μαοϊκός υπουργός Εσωτερικών του ανταπάντησε ότι «η Επανάσταση δεν ανέχεται τις εξαιρέσεις».

Η κυβέρνηση πήρε τις αποφάσεις της: οι Σαντινίστας επέλεξαν τη βίαιη αφομοίωση. Η κατάσταση πολιορκίας κηρύχτηκε τον Μάρτιο του 1982 και διήρκεσε μέχρι το 1987. Το 1982, ο Λαϊκός Στρατός των Σαντινίστας «μετακίνησε» γύρω στους 10.000 Ινδιάνους προς την ενδοχώρα. Η πείνα έγινε τότε ένα τρομερό όπλο στα χέρια του καθεστώτος. Έτσι, οι ινδιάνικες κοινότητες που είχαν εκτοπιστεί στο κέντρο της χώρας λάμβαναν τροφή με το δελτίο, που τους τη μοίραζαν κυβερνητικοί υπάλληλοι. Οι καταχρήσεις εξουσίας, οι κατάφωρες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η συστηματική καταστροφή των ινδιάνικων χωριών χαρακτηρίζουν τα πρώτα χρόνια της εξουσίας των Σαντινίστας στην ακτή του Ατλαντικού.

Η χώρα, από το βορρά μέχρι το νότο, σύντομα ξεσηκώθηκε κατά του δικτατορικού καθεστώτος της Μανάγκουα και των ολοκληρωτικών του τάσεων. Άρχισε ένας καινούργιος εμφύλιος που έπληξε πολλές περιοχές, όπως τη Χινοτέγκα, το Εστελί, τη Νουέβα Σεγκόβια στο βορρά, τη Ματαγκάλπα και το Μποάκο στο κέντρο, τη Σελάγια και το Ρίο Σαν Χουάν στο νότο. Στις 9 Ιουλίου 1981, ο διάσημος Κομαντάντε Σέρο –ο Εδέν Παστόρα, υφυπουργός Αμύνης– ήρθε σε ρήξη με το FSLN και εγκατέλειψε τη Νικαράγουα. Οργανώθηκε αντίσταση κατά των Σαντινίστας, στην οποία αποδόθηκε ο μειωτικός χαρακτηρισμός *Contras*, δηλαδή αντεπαναστάτες. Στο βορρά βρισκόταν η Δημοκρατική Δύναμη της Νικαράγουας, στα πλαίσια της οποίας συμπολεμούσαν πρώην οπαδοί του Σομόσα με γνήσιους φιλελεύθερους. Στο νότο πρώην Σαντινίστας, ενισχυμένοι με αγρότες που αρνούνταν την κολεκτιβοποίηση των κτημάτων τους και με Ινδιάνους που είχαν περάσει στην Ονδούρα και στην Κόστα Ρίκα, συνέστησαν στην τελευταία την Επαναστατική Δημοκρατική Ένωση, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Ρομπέλο και στρατιωτικός ηγέτης ο Εδέν Παστόρα.

Τον Απρίλιο του 1983, για να αντιμετωπίσει τις ομάδες της αντιπολίτευσης, το κράτος συνέστησε τα Λαϊκά αντισομοσικά δικαστήρια για να δικάζουν όσους κατηγορούνταν ότι διατηρούσαν σχέσεις με τους Κόντρας ή ότι συμμετείχαν σε στρατιωτικές αντικαθεστωτικές επιχειρήσεις. Τα εγκλήματα της στάσης και του σαμποτάζ ανήκαν επίσης στην αρμοδιότητα αυτών των δικαστηρίων. Τα μέλη τους διορίζονταν από την κυβέρνηση και προέρχονταν από οργανώσεις που συνδέονταν με το FSLN. Οι δικηγόροι, πολύ συχνά διορισμένοι αυτεπάγγελτα, περιορίζονταν να διεκπεραιώνουν τις γραφειοκρατικές διαδικασίες. Τα Λαϊκά δικαστήρια δέχονταν κανονικά ως αποδείξεις εξωδικαστικές ομολογίες, τις οποίες είχαν αποσπάσει όργανα μη έχοντα σχέση με δικαστές. Διαλύθηκαν το 1988.

Ο καινούργιος εμφύλιος πήρε μεγάλες διαστάσεις. Οι βιαιότερες μάχες έγιναν στο βορρά και στο νότο της χώρας από το 1982 μέχρι το 1987· και οι δυο πλευρές επιδόθηκαν σε ακρότητες. Η σύγκρουση στη Νικαράγουα εγγραφόταν στα πλαίσια της αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης. Οι Κουβανοί στελέχωναν τον Λαϊκό στρατό των Σαντινίστας και ήταν παρόντες σε κάθε του μονάδα. Έπαιρναν μέρος ακόμη και στα υπουργικά συμβούλια στη Μανάγκουα και ο Φιντέλ Κάστρο δεν αρνιόταν το ρόλο του μέντορα των *comandantes*. Ο Εδέν Παστόρα, πριν περάσει στην αντιπολίτευση, παρέστη αποσβολωμένος σε μια ασυνήθιστη σκηνή στην Αβάνα: η κυβέρνηση των Σαντινίστας, εν απαρτία, βρίσκεται στο γραφείο του Κάστρο που επιθεωρεί όλους τους υπουργούς και τους δίνει «συμβουλές» για τη διαχείριση της Γεωργίας, της Άμυνας ή της Διοίκησης. Η Μανάγκουα εξαρτιόταν ολοκληρωτικά από την Κούβα. Υπεύθυνος των Κουβανών στρατιωτικών συμβούλων ήταν κάποια εποχή ο στρατηγός Αρνάλντο Οτσόα. Ήταν τότε που οι Σαντινίστας, με τη βοήθεια Βουλγάρων, Ανατολικογερμανών και Παλαιστινίων, μετακινούσαν πληθυσμούς σε μακρινές αποστάσεις.

Το 1984, η κυβέρνηση –η οποία χρειαζόταν μια δημοκρατική βιτρίνα και ανανέωση της νομιμοποίησής της– οργάνωσε προεδρικές εκλογές. Ένας λόγος, τον Μάιο του 1984, του Μπαγιάρντο Άρσε, μέλους της εννεαμελούς εθνικής επιτροπής του FSLN, φωτίζει πολύ καλά τις προθέσεις των Σαντινίστας: «Πιστεύουμε ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τις εκλογές για να υπερψηφιστεί ο σαντινισμός, επειδή αυτόν ακριβώς αμφισβητούν και στιγματίζουν οι ιμπεριαλιστές, πράγμα που θα μας επιτρέψει να αποδείξουμε ότι, όπως κι αν έχει, ο λαός της Νικαράγουας υποστηρίζει αυτόν τον ολοκληρωτισμό [τον σαντινισμό], τον μαρξισμό-λενινισμό. [...] Τώρα είναι η στιγμή να τελειώνουμε με τα πυροτεχνήματα του πλουραλισμού, με την ύπαρξη ενός Σοσιαλιστικού κόμματος, ενός Κομμουνιστικού κόμματος, ενός Σοσιαλχριστιανικού ή ενός Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Αυτά μας ήταν χρήσιμα ώς εδώ. Ήρθε η ώρα να ξεμπερδεύουμε με δαύτα...» Και ο Μπαγιάρντο Άρσε κάλεσε τους συνομιλητές του τού σοβιετόφιλου σοσιαλιστικού κόμματος να προσχωρήσουν στο ένα και μοναδικό κόμμα[16].

Μπροστά στις βιαιότητες των *turbas* –των παρακρατικών των Σαντινίστας– ο συντηρητικός υποψήφιος Αρτούρο Κρους απέσυρε την υποψηφιότητά του κι έτσι εξελέγη, όπως αναμενόταν, ο Ντανιέλ Ορτέγκα, πράγμα που δεν συνέβαλε στην αποκλιμάκωση των εχθροπραξιών. Το 1984-1985, το καθεστώς οργάνωσε μεγάλες επιθέσεις κατά των αντιπάλων του. Το 1985-1986, τα στρατεύματα της Μανάγκουα επιτέθηκαν στις παραμεθόριες περιοχές, στα σύνορα με την Κόστα Ρίκα. Σαρωμένη από τους

κομάντος των Σαντινίστας, η Μοσκίτια δεν πρόβαλε, μετά το 1985, παρά σποραδική αντίσταση. Οι δυνάμεις των Κόντρας και της αντίστασης κατά των Σαντινίστας εξαρθρώθηκαν αλλά δεν εξαφανίστηκαν.

Η κυβέρνηση δικαιολόγησε την αναστολή πολλών ατομικών και πολιτικών ελευθεριών επικαλούμενη τις επιθέσεις των Κόντρας. Στα παραπάνω προστέθηκε την 1η Μαΐου 1985 το εμπάργκο εκ μέρους των ΗΠΑ, εμπάργκο που ωστόσο εξουδετερώθηκε εξαιτίας της στάσης των ευρωπαϊκών χωρών. Το εξωτερικό χρέος της χώρας απογειώθηκε, ο πληθωρισμός έφτασε να καλπάζει με 36.000% το 1989. Η κυβέρνηση θέσπισε δελτίο τροφίμων. Το 50% του κρατικού προϋπολογισμού το απορροφούσαν οι στρατιωτικές δαπάνες. Το κράτος ήταν ανίκανο να αντεπεξέλθει στις ανάγκες του λαού. Υπήρχε έλλειψη γάλακτος και κρέατος. Οι φυτείες του καφέ είχαν ερημώσει εξαιτίας του πολέμου.

Κύματα συλλήψεων εξαπολύθηκαν στις αγροτικές περιοχές την περίοδο 1984-1986. Πληρεξούσιος του FSLN, ο Κάρλος Νούβες Τέγιος υπερασπίστηκε το μέτρο της προληπτικής κράτησης με το επιχείρημα ότι «αποτελούσε μια αναγκαιότητα που την επέβαλλαν οι δυσχέρειες των εκατοντάδων ανακρίσεων στις αγροτικές ζώνες». Μέλη των κομμάτων της αντιπολίτευσης –φιλελεύθεροι, σοσιαλδημοκράτες, χριστιανοδημοκράτες– και διαφωνούντες συνδικαλιστές συλλαμβάνονταν εξαιτίας των δραστηριοτήτων τους που θεωρούνταν «ευνοϊκές για τον εχθρό». Στο όνομα της υπεράσπισης της επανάστασης, οι συλλήψεις που διατάσσονταν από τη Γενική Ασφάλεια πολλαπλασιάζονταν. Καμιά συνδρομή δεν ήταν δυνατή. Αυτή η πολιτική αστυνομία, εκτός από τον βίαιο χαρακτήρα της, είχε τη δύναμη να συλλαμβάνει όποιον θεωρούσε ύποπτο και να τον κρατάει επ' αόριστον φυλακισμένο, μυστικά, χωρίς κάποιο συγκεκριμένο κατηγορητήριο. Μπορούσε επίσης να αποφασίζει για τις συνθήκες κράτησης ενός φυλακισμένου, για τις επαφές του με τον δικηγόρο του ή με τους συγγενείς του. Μερικοί κρατούμενοι δεν κατάφεραν ποτέ να επικοινωνήσουν με τον δικηγόρο τους.

Ορισμένα κρατητήρια ήταν πιο σκληρά. Στο Λας Τέχας οι κρατούμενοι υποχρεώνονταν να στέκουν όρθιοι χωρίς να μπορούν να λυγίσουν τα χέρια ούτε τα πόδια τους. Όλα τα κελλιά ήταν κατασκευασμένα με τον ίδιο τρόπο και δεν διέθεταν ηλεκτρικό ούτε εγκαταστάσεις υγιεινής. Σε περιόδους εκτάκτων καταστάσεων, οι κρατούμενοι παρέμεναν εκεί για πολλούς μήνες. Μετά από μια εκστρατεία που διεξήγαγαν οι οργανώσεις για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι *chiquitas* κατεδαφίστηκαν το 1989. Σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία, λίγοι ήταν οι θάνατοι που επήλθαν σε αυτά τα κρατητήρια. Πάντως, ο Ντανίλο Ροσάλες και ο Σαλομόν Τεγιεβία πέθαναν επισήμως από «καρδιακή κρίση». Το 1985, ο κρατούμενος Χοσέ Άνχελ Βιλτσίς Τιχερίνο, δαρμένος με ραβδιά, είδε έναν από τους συντρόφους του της φυλακής να πεθαίνει εξαιτίας της κακομεταχείρισης. Η Διεθνής Αμνηστία και διάφοροι ανθρωπιστικοί οργανισμοί έχουν καταγγείλει παρόμοιες καταχρήσεις εξουσίας στις αγροτικές ζώνες. Ένας κρατούμενος της φυλακής Ρίο Μπλάνκο στη Ματαγκάλπα κατέθεσε ότι ήταν κλεισμένος μαζί με άλλους είκοσι κρατούμενους σε ένα κελλί τόσο στενό ώστε αναγκάζονταν να κοιμούνται όρθιοι. Ένας άλλος, που του είχαν στερήσει τροφή και νερό για πέντε ημέρες, υποχρεώθηκε να πιει τα ούρα του για να επιβιώσει.

Το σωφρονιστικό σύστημα αποτελούσε αντιγραφή του κουβανέζικου μοντέλου. Ο νόμος επιεικείας της 2ας Νοεμβρίου 1981, εμπνευσμένος από κουβανέζικα νομικά κείμενα, προέβλεπε να λαμβάνεται υπόψη η συμπεριφορά του κρατουμένου προκει-

μένου να αποφανθεί η αρμόδια αρχή για την ενδεχόμενη απελευθέρωσή του. Ωστόσο, μόλο που εκατοντάδες κρατούμενοι οι οποίοι είχαν καταδικαστεί από τα έκτακτα δικαστήρια έλαβαν χάρη, καμιά συστηματική αναθεώρηση αυτών των καταδικών δεν έγινε ποτέ.

Οι συλλήψεις βασίζονταν στην έννοια του «σομοσικού εγκλήματος», πράγμα που δεν σήμαινε τίποτα το συγκεκριμένο. Έτσι το 1989, σε σύνολο 1.640 κρατουμένων για αντεπαναστατικά εγκλήματα, υπήρχαν μονάχα 39 στελέχη του καθεστώτος Σομόσα. Στις δυνάμεις των Κόντρας, η παρουσία πρώην Εθνοφρουρών του Σομόσα δεν ξεπέρασε ποτέ το 20%. Αυτό ήταν το τρομερό επιχείρημα που χρησιμοποιούσαν οι Σαντινίστας για να φυλακίζουν τους αντιπάλους τους. Περισσότεροι από εξακόσιοι αντιφρονούντες μαντρώθηκαν έτσι στο Κάρσελ Μοντέλο. Η φαλκίδευση των αποδείξεων και οι αβάσιμες κατηγορίες χαρακτηρίζουν τα πρώτα «δικαστικά» χρόνια του σαντινισμού.

Το 1987, 3.700 και πλέον κρατούμενοι σάπιζαν στα κάτεργα της Νικαράγουας. Τα κρατητήρια του Λας Τέχας ήταν γνωστά για τις βιαιοπραγίες που λάμβαναν χώρα. Οι κρατούμενοι όφειλαν να γδύνονται και να ντύνονται με μια μπλε στολή προτού μπουν στα κελλιά. Τα τελευταία, μικροσκοπικά, διέθεταν κρεβάτια σκαμμένα σε μπετονένιους τοίχους. Χωρίς παράθυρα, φωτίζονταν από το ελάχιστο φως το οποίο γλιστρούσε από μια στενή γρίλια εξαερισμού που βρισκόταν πάνω από τη χαλύβδινη πόρτα.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και η αναπροσαρμογή μέσω της εργασίας. Υπήρχαν πέντε κατηγορίες φυλάκισης. Όσοι θεωρούνταν ακατάλληλοι για τα προγράμματα εργασίας, για λόγους ασφαλείας φυλακίζονταν στις πτέρυγες υψίστης ασφαλείας. Τις οικογένειές τους τις έβλεπαν κάθε 45 μέρες και δεν μπορούσαν να βγουν από τα κελλιά τους παρά μονάχα για έξι ώρες την εβδομάδα. Οι κρατούμενοι που εντάσσονταν στα προγράμματα αναπροσαρμογής απασχολούνταν σε αμειβόμενες εργασίες. Είχαν δικαίωμα σε μία συζυγική επίσκεψη το μήνα και μία επίσκεψη των συγγενών τους κάθε 15 μέρες. Εκείνοι που αντεπεξέρχονταν με επιτυχία στις απαιτήσεις του προγράμματος εργασίας δικαιούνταν να ζητήσουν τη μετάθεσή τους σε αγρόκτημα εργασίας με πιο χαλαρό «ημι-ανοιχτό» καθεστώς, από το οποίο κατόπιν μπορούσαν να περάσουν στο «ανοιχτό» καθεστώς.

Το 1989, 630 κρατούμενοι βρίσκονταν στα κρατητήρια του Κάρσελ Μοντέλο, 20 χλμ. από τη Μανάγκουα. Τριάντα οκτώ πρώην Εθνοφρουροί του Σομόσα εξέτιαν τις ποινές τους σε ξεχωριστή πτέρυγα. Οι υπόλοιποι πολιτικοί κρατούμενοι ήταν φυλακισμένοι σε περιφερειακές φυλακές: στο Εστελί, τη Λα Γκράνχα, τη Γκρανάντα. Μερικοί κρατούμενοι, ιδιαιτέρως στο Κάρσελ Μοντέλο, αρνούνταν για ιδεολογικούς λόγους να συμμετέχουν στις εργασίες. Όμως αυτό δεν περνούσε χωρίς βία. Η Διεθνής Αμνηστία επισήμανε κακομεταχειρίσεις ύστερα από εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και απεργίες πείνας.

Στις 19 Αυγούστου 1987, στο Ελ Τσιπότε, καμιά δεκαριά κρατούμενοι δάρθηκαν με ραβδισμούς από τους δεσμοφύλακες. Άλλοι κρατούμενοι έχουν καταγγείλει τη χρήση «ηλεκτροφόρων» κλομπ. Τον Φεβρουάριο του 1989, μην αντέχοντας τη σκληρότητα των συνθηκών φυλάκισής τους, 90 κρατούμενοι του Κάρσελ Μοντέλο κατέβηκαν σε απεργία πείνας. Τριάντα από αυτούς μεταφέρθηκαν στο Ελ Τσιπότε όπου, για τιμωρία, τους στοίβαξαν γυμνούς σε ένα κελλί για δυο μέρες. Σε άλλες φυλακές, αρκετοί κρατούμενοι έμεναν με το ζόρι γυμνοί, δεμένοι με χειροπέδες και χωρίς νερό.

Με αφορμή τη δράση των Κόντρας, η κυβέρνηση μετακίνησε πληθυσμούς τους οποίους θεωρούσε φιλικούς προς την ένοπλη αντίσταση. Οι επιθέσεις και οι αντεπιθέσεις των δυο στρατοπέδων δυσχεραίνουν την εκτίμηση των απωλειών. Ωστόσο, αρκετές εκατοντάδες εκτελέσεις αντιφρονούντων έλαβαν χώρα στις αγροτικές ζώνες όπου οι μάχες υπήρξαν ιδιαιτέρως σκληρές. Φαίνεται ότι οι σφαγές ήταν φαινόμενο πλατιά διαδεδομένο, τόσο μεταξύ των μάχιμων μονάδων του στρατού όσο και μεταξύ αυτών του υπουργείου Εσωτερικών. Οι Ειδικές Μονάδες του υπουργείου υπάγονταν απευθείας στον Τομάς Μπόρχε, υπουργό Εσωτερικών. Ήταν αντίστοιχες των Ειδικών Δυνάμεων του κουβανέζικου Minit.

Εκτελέσεις χωρικών αναφέρθηκαν στην περιοχή της Σελάγια. Δεν διαθέτουμε ακριβή στοιχεία. Τα πτώματα κατά κανόνα βρίσκονταν ακρωτηριασμένα και οι άντρες ευνουχισμένοι. Οι σφαγιασμένοι χωρικοί είχαν εγείρει υποψίες είτε ότι παρείχαν βοήθεια είτε ότι ανήκαν στους Κόντρας. Τα σπίτια τους αφανίστηκαν και όσοι επέζησαν εκτοπίστηκαν. Οι πράξεις αυτές χρεώνονται σε στρατιώτες του κυβερνητικού στρατού. Η κυβέρνηση εννοούσε να επιβάλει την πολιτική της με την τρομοκρατία και να στερήσει από την ένοπλη αντιπολίτευση τις λαϊκές της βάσεις. Μην μπορώντας να συλλάβουν τους μαχητές, οι Σαντινίστας εκδικούνταν ξεσπώντας πάνω στους συγγενείς τους. Τον Φεβρουάριο του 1989, η Διεθνής Αμνηστία ανακίνησε θέμα για τις δεκάδες εκτελέσεις χωρίς δίκη, ιδιαιτέρως στις επαρχίες της Ματαγκάλπα και της Χινοτέγκα. Τα ακρωτηριασμένα πτώματα των θυμάτων είχαν βρεθεί και αναγνωριστεί από τους συγγενείς τους κοντά στις κατοικίες τους. Σε όλη τη διάρκεια του πολέμου σημειώνονται πολυάριθμες εξαφανίσεις που χρεώνονται στους άντρες της Γενικής Ασφάλειας. Τα παραπάνω συνοδεύονται με αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμού προς το κέντρο της χώρας. Οι Ινδιάνοι Μισκίτο και οι χωρικοί που ζουν σε παραμεθόριες περιοχές υπέφεραν ιδιαιτέρως από αυτές τις «εξαφανίσεις». Η αγριότητα της μιας πλευράς έβρισκε το αντίστοιχό της στις φρικαλεότητες της άλλης. Ο υπουργός Εσωτερικών δεν δίστασε να σκοτώσει με αυτόματο πολιτικούς κρατούμενους φυλακισμένους στη Μανάγκουα.

Οι συμφωνίες που υπογράφηκαν στο Εσκιπούλας, στη Γουατεμάλα, τον Αύγουστο του 1987, έθεσαν ωστόσο σε τροχιά τις ειρηνευτικές διαδικασίες. Τον Σεπτέμβριο του 1987, επετράπη και πάλι η κυκλοφορία της εφημερίδας της αντιπολίτευσης *La Prensa*. Στις 7 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, υπογράφηκε μονόπλευρη ανακωχή στις τρεις ζώνες των επαρχιών Σεγκόβια, Χινοτέγκα και Σελάγια. Περισσότεροι από 2.000 πολιτικοί κρατούμενοι απελευθερώθηκαν αλλά τον Φεβρουάριο του 1990 υπήρχαν ακόμη άλλοι 1.200. Τον Μάρτιο του 1988, άρχισαν απευθείας διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και την αντιπολίτευση, στη Σαπόα στην Κόστα Ρίκα. Τον Ιούνιο του 1989, οκτώ μήνες πριν από τις προεδρικές εκλογές, οι περισσότεροι από τους 12.000 αντάρτες αντι-Σαντινίστας είχαν αποσυρθεί στις βάσεις τους στην Ονδούρα.

Το ανθρώπινο κόστος του πολέμου υπολογίζεται γύρω στους 45.000-50.000 νεκρούς, άμαχους επί το πλείστον. Τουλάχιστον 400.000 Νικαραγουανοί εγκατέλειψαν τη χώρα τους για να εγκατασταθούν στην Κόστα Ρίκα, στην Ονδούρα ή στις ΗΠΑ, στο Μαϊάμι και στην Καλιφόρνια κυρίως.

Ανίκανοι να επιβάλουν επί πολύ την ιδεολογία τους, έχοντας αντιπάλους μέσα και έξω από τη χώρα, υπονομευμένοι από τις διαμάχες στους κόλπους του ίδιου τους του κινήματος, οι Σαντινίστας υποχρεώθηκαν να θέσουν την εξουσία τους στη δημο-

κρατική κρίση του λαού. Στις 25 Φεβρουαρίου 1990, η υποψήφια των δημοκρατικών Βιολέτα Τσαμόρρο εξελέγη πρόεδρος με 54,7% των ψήφων. Για πρώτη φορά σε 160 χρόνια ανεξαρτησίας, η πολιτική αλλαγή φρουράς συντελέστηκε με ηρεμία. Ο πόθος για ειρήνη επικράτησε της κατάστασης του μόνιμου πολέμου. Όποιοι κι αν ήταν οι λόγοι –αν τελικά κατάλαβαν τη σημασία της δημοκρατίας ή αν αναδιπλώθηκαν εξαιτίας του δυσμενούς συσχετισμού δυνάμεων–, οι Νικαραγουανοί κομμουνιστές δεν έφτασαν στα άκρα, όπως άλλοι κομμουνιστές, μιας λογικής του τρόμου για να διατηρήσουν την εξουσία πάση θυσία. Δεν αλλάζει ωστόσο το γεγονός ότι οι Σαντινίστας, εξαιτίας της επιθυμίας τους για πολιτική ηγεμονία και για την εφαρμογή ανεδαφικών δογμάτων, ξεστράτισαν από έναν δίκαιο αγώνα εναντίον μιας αιμοσταγούς δικτατορίας και προκάλεσαν έναν δεύτερο εμφύλιο πόλεμο που στάθηκε αιτία να υποχωρήσει προσωρινά η δημοκρατία στη χώρα τους και να χάσουν τη ζωή τους πολλοί αθώοι πολίτες.

ΠΕΡΟΥ: Η ΑΙΜΑΤΗΡΗ «ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΡΕΙΑ» ΤΟΥ ΦΩΤΕΙΝΟΥ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ

Στις 17 Μαΐου 1980, ημέρα των προεδρικών εκλογών, το Περού έγινε το θέατρο της πρώτης ένοπλης ενέργειας ενός γκρουπούσκουλου μαοϊκών με την ονομασία *Φωτεινό Μονοπάτι* (*Sentiero Luminoso*). Στο Τσούσι, νεαροί μαχητές άρπαξαν τις κάλπες και τις έκαψαν, σηματοδοτώντας έτσι την έναρξη ενός «λαϊκού πολέμου», προειδοποίηση στην οποία κανείς δεν έδωσε σημασία. Μερικές εβδομάδες αργότερα, οι κάτοικοι της πρωτεύουσας Λίμα ανακάλυψαν κρεμασμένους σκύλους στους φανοστάτες και στα άψυχα κορμιά τους πινακίδες με το όνομα του Ντενγκ Χσιαοπίνγκ, του «ρεβιζιονιστή» Κινέζου ηγέτη ο οποίος είχε κατηγορηθεί για προδοσία της πολιτιστικής επανάστασης. Από πού είχε ξεφυτρώσει αυτή η παράξενη πολιτική οργάνωση με τις τόσο μακάβριες πρακτικές;

Στο Περού, τα τέλη της δεκαετίας του '70 ήταν ταραχώδη: έξι μαζικές γενικές απεργίες μεταξύ 1977 και 1979, που όλες ακολουθήθηκαν από μεγάλες κινητοποιήσεις στις κύριες πόλεις της επαρχίας, το Αγιακούτσο, το Κούζκο, το Ουανκάγιο, την Αρεκίπα και την Πουκάιγπα. Τις διαδηλώσεις συνόδευε η ανάδυση των *Μετώπων Άμυνας*, μαζικών και δομημένων γύρω από κοινωνικές και οικονομικές διεκδικήσεις. Αυτός ο τύπος οργάνωσης που υφίστατο στο Αγιακούτσο εδώ και κάμποσο καιρό αποτέλεσε τη μήτρα του Φωτεινού Μονοπατιού. Στη γλώσσα των ιθαγενών, Αγιακούτσο σημαίνει «η γωνιά των νεκρών»· η περιοχή είναι από τις πιο φτωχές του Περού: λιγότερο από το 5% της γης είναι καλλιεργήσιμο και το ετήσιο μέσο εισόδημα ανά κάτοικο δεν ξεπερνά τις 25.000 δρχ. ενώ το προσδόκιμο ζωής είναι 45 χρόνια. Η παιδική θνησιμότητα φτάνει στο ύψος-ρεκόρ του 20%, όταν για το σύνολο του Περού είναι «μόνον» 11%. Σε αυτό, λοιπόν, το έδαφος της κοινωνικής απόγνωσης ρίζωσε το Φωτεινό Μονοπάτι.

Το Αγιακούτσο είναι επίσης πανεπιστημιακό κέντρο ιδιαιτέρως δραστήριο μετά το 1959. Διδάσκονταν η παιδοκομία, η εφαρμοσμένη ανθρωπολογία και η αγροτική μηχανική. Πολύ σύντομα δημιουργήθηκε ένα Μέτωπο επαναστατημένων φοιτητών που έπαιξε σημαντικό ρόλο στους κόλπους του πανεπιστημίου. Ορθόδοξοι κομμουνιστές, γκεβαριστές και μαοϊκοί διεκδικούσαν λυσσαλέα τον έλεγχο των φοιτητών. Από τις

αρχές της δεκαετίας του '60, ένας νεαρός μαοϊκός ακτιβιστής και καθηγητής της φιλοσοφίας, ο Αμπιμαέλ Γκουσμάν, έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο.

Γεννημένος στη Λίμα στις 6 Δεκεμβρίου 1934, ο Αμπιμαέλ Γκουσμάν, ένας νεαρός λιγομίλητος άντρας, έκανε λαμπρές σπουδές. Μέλος του κομμουνιστικού κόμματος από το 1958, διακρίθηκε πολύ γρήγορα για τα ρητορικά του χαρίσματα. Το 1965, πήρε μέρος στη δημιουργία της κομμουνιστικής οργάνωσης *Bandera Roja* (Κόκκινη Σημαία), μετά τη ρήξη στο ΚΚ του Περού, που ακολούθησε το μεγάλο σινο-σοβιετικό σχίσμα. Σύμφωνα με ορισμένους, ο Γκουσμάν πήγε στην Κίνα, σύμφωνα με άλλους όχι[17]. Το 1966, η κυβέρνηση έκλεισε το πανεπιστήμιο ύστερα από κάποια εξέγερση. Οι μαοϊκοί της *Bandera Roja* ίδρυσαν τότε το Μέτωπο για την υπεράσπιση του λαού του Αγιακούτσο. Από το 1967, ήδη, ο Γκουσμάν υποστήριζε τον ένοπλο αγώνα. Τον Ιούνιο του 1969, πήρε μέρος στην απαγωγή του υποδιοικητή της αστυνομίας Οκτάβιο Καμπρέρα Ρότσα στην Ουέρτα, στα βόρεια της επαρχίας του Αγιακούτσο. Φυλακίστηκε το 1970 κατηγορούμενος για έγκλημα κατά της ασφαλείας του κράτους αλλά αφέθηκε ελεύθερος μερικούς μήνες αργότερα. Το 1971, στο 4ο Συνέδριο της *Bandera Roja*, μια ακόμη ρήξη κατέληξε στην ανάδυση μιας καινούργιας κομμουνιστικής οργάνωσης: του Φωτεινού Μονοπατιού. Το όνομα ήταν δανεισμένο από τον Χοσέ Κάρλος Μαριατέγκι[18] που είχε γράψει: «Ο μαρξισμός-λενινισμός θα ανοίξει το φωτεινό μονοπάτι της επανάστασης». Λατρεμένος από τα ενεργά μέλη του κινήματος, ο Γκουσμάν αποκαλείτο «το τέταρτο ξίφος του μαρξισμού» (μετά τον Μαρξ, τον Λένιν και τον Μάο). Ο Βάργκας Γιόσα αναλύει ως εξής το επαναστατικό του «πρόγραμμα»: «Στα μάτια του, το Περού που περιγράφει ο Χοσέ Κάρλος Μαριατέγκι τη δεκαετία του '20 είναι βασικά ταυτόσημο με την κινεζική πραγματικότητα που είχε αναλύσει ο Μάο εκείνη την εποχή –μια κοινωνία ημιφεουδαρχική και ημιαποικιακή– και θα απελευθερωθεί μέσω μιας στρατηγικής παρόμοιας με της κινεζικής επανάστασης: έναν λαϊκό μακροχρόνιο πόλεμο που, με τη χρήση της υπαίθρου ως σπονδυλικής στήλης, θα δώσει το τελικό χτύπημα στις πόλεις. [...] Το πρότυπο του σοσιαλισμού που διεκδικεί είναι η Ρωσία του Στάλιν, η πολιτιστική επανάσταση της "συμμορίας των τεσσάρων" και το καθεστώς του Πολ Ποτ στην Καμπότζη»[19].

Μεταξύ 1972 και 1979, το Μονοπάτι μοιάζει να περιορίζεται στην πάλη για τον έλεγχο των φοιτητικών οργανώσεων. Ενισχύθηκε από τους φοιτητές του τεχνολογικού πανεπιστημίου του Σαν Μαρτίν ντε Τόρρες ντε Λίμα. Διείσδυσε σε μεγάλο βαθμό στο Συνδικάτο των δασκάλων και οι αγροτικές αντάρτικες μονάδες του συχνά στελεχώνονταν από δασκάλους. Από τα τέλη του 1977, ο Γκουσμάν περνάει στην παρανομία. Ύστερα από αυτό, η διαδικασία που άρχισε το 1978 θα ολοκληρωθεί: στις 17 Μαρτίου 1980, στη διάρκεια της δεύτερης ολομέλειάς του, το μαοϊκό κόμμα θα επιλέξει τον ένοπλο αγώνα. Οι δυνάμεις του Μονοπατιού ενισχύθηκαν από τα τροτσκίζοντα στοιχεία του Κάρλος Μέσιχ και από τους μαοϊκούς αποστάτες της οργάνωσης Πουκαγιάκτα. Η ώρα του ένοπλου αγώνα είχε σημάνει, εξ ου και η επιχείρηση στο Τσούσι που ακολούθησε στις 23 Δεκεμβρίου 1980: η δολοφονία ενός γαιοκτήμονα, του Μπενίνιο Μεντίνα, η πρώτη υπόθεση της «λαϊκής δικαιοσύνης». Διαθέτοντας αρχικά 200-300 άντρες, το Φωτεινό Μονοπάτι εξόντωνε συστηματικά τους εκπροσώπους των εύπορων τάξεων και τα μέλη των δυνάμεων δημόσιας τάξης.

Το 1981, τα αστυνομικά τμήματα των Τότος, Σαν Χοσέ ντε Σέτσε και Κίνκα δέχτηκαν επιθέσεις. Τον Αύγουστο του 1982, οι μαοϊκοί κατέλαβαν εξ εφόδου το αστυ-

νομικό τμήμα του Βιεκαουαμάν σκοτώνοντας έξι αστυνομικούς του αντιτρομοκρατικού (τους *Sinchis* – λέξη που στη γλώσσα των ιθαγενών σημαίνει γενναίοι, θαρραλέοι) ενώ δεκαπέντε άλλοι το έβαλαν στα πόδια ή πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Χωρίς εξωτερική υποστήριξη, οι αντάρτες προμηθεύονταν όπλα από τις αποθήκες της αστυνομίας και εκρηκτικά από τα εργοτάξια, χωρίς να διστάζουν να επιτεθούν στις εγκαταστάσεις των μεταλλωρύχων. Ο δυναμίτης που εκτοξεύεται με μια παραδοσιακή σφεντόνα, τη *maraka*, έγινε το αγαπημένο τους όπλο. Παράλληλα με αυτές τις επιθέσεις, πραγματοποίησαν πλήθος άλλες σε δημόσια κτήρια, σε γραμμές του ηλεκτρικού και σε γέφυρες (τον Αύγουστο του 1982 το Φωτεινό Μονοπάτι διεκδικούσε για λογαριασμό του 2.900 επαναστατικές ενέργειες). Έχοντας γερή υποδομή στο Αγιακούτσο, οι αντάρτες εισέβαλαν στην πόλη τον Μάρτιο του 1982, επιτέθηκαν στη φυλακή και απελευθέρωσαν 297 κρατούμενους (πολιτικούς και ποινικούς). Η λεπτομερειακή προετοιμασία της επίθεσης, η διείσδυση στην πόλη, οι ταυτόχρονες επιχειρήσεις εναντίον των στρατοπέδων της αστυνομίας αποκάλυπταν μακρά μαθητεία στην εξέγερση.

Το Φωτεινό Μονοπάτι βάλθηκε με λύσσα να καταστρέψει τις εγκαταστάσεις και την υποδομή που είχε δημιουργήσει το κράτος, με σκοπό να στήσει τις «λαϊκές κοινότητές» του. Έτσι, τον Αύγουστο του 1982, ένα ένοπλο απόσπασμα κατέστρεψε το Κέντρο Ερευνών και Πειραματικής Αγρονομίας του Αλλπαάκα: τα ζώα σφαγιάστηκαν και τα μηχανήματα πυρπολήθηκαν. Ένα χρόνο αργότερα, ήταν η σειρά του Ινστιτούτου Τεχνικών Ερευνών για τους καμηλίδες (λάμας, γουανάκος, αλπάκας) να εξαφανιστεί μες στους καπνούς. Παρεμπιπτόντως, οι μηχανικοί και οι τεχνικοί που θεωρούνταν φορείς της καπιταλιστικής διαφθοράς σφαγιάστηκαν. Ο Τίνο Αλανσάγια, επικεφαλής του σχεδίου, δολοφονήθηκε και το πτώμα του δυναμιτίστηκε. Για να δικαιώσουν την πράξη τους, οι αντάρτες διακήρυξαν πως ήταν «πράκτορας του γραφειοκρατικο-φεουδαρχικού κράτους»! Μέσα σε οκτώ χρόνια, εξήντα μηχανικοί δολοφονήθηκαν στις αγροτικές ζώνες. Ούτε οι συνεργάτες των μη κυβερνητικών ανθρωπιστικών οργανώσεων γλίτωσαν: το 1988, ο Αμερικανός Κονσταντάιν Γκρέγκορυ εκτελέστηκε από το Φωτεινό Μονοπάτι. Στις 4 Δεκεμβρίου του ιδίου χρόνου, δύο Γάλλοι δολοφονήθηκαν.

Ο Γκουσμάν το είχε προβλέψει: «Ο θρίαμβος της επανάστασης θα κοστίσει ένα εκατομμύριο νεκρούς!». Το Περού αριθμούσε τότε 19 εκατομμύρια κατοίκους.

Δυνάμει αυτού του αξιώματος, οι μαοϊκοί σκόπευαν να εξοντώσουν όλα τα σύμβολα μιας κοινωνικά και πολιτικά μισητής τάξης. Τον Ιανουάριο του 1982, εκτέλεσαν δύο δασκάλους μπροστά στους μαθητές τους. Μερικούς μήνες αργότερα, 67 «προδότες» εκτελέστηκαν δημόσια στη διάρκεια μιας «λαϊκής δίκης». Στην αρχή, οι εκτελέσεις των τσιφλικάδων και άλλων κτηματιών δεν σοκάριζαν τους χωρικούς που ήταν συνθλιμμένοι από τους φόρους και πνιγμένοι σε δάνεια με τοκογλυφικά επιτόκια. Από την άλλη, η εξόντωση των μικροαστών και των εμπόρων τούς στερούσε μια σειρά πλεονεκτήματα (δάνεια με υποφερτούς τόκους, δουλειά, ποικίλες βοήθειες). Μες στον πυρετό της επαναστατικής αγνότητας και για να στεριώσουν την τυραννία τους, οι αντάρτες αποδεκάτισαν τους *abigeos* (τους ζωοκλέφτες) που λυμαίνονταν τα υψίπεδα. Αυτός ο αγώνας εναντίον της εγκληματικότητας ήταν καθαρά ζήτημα τακτικής αφού, από το 1983, το Μονοπάτι άρχισε να συνεργάζεται με τους εμπόρους ναρκωτικών του Ουάνουκο.

Στις περιοχές όπου σοβούσαν συγκρούσεις με τις μειονότητες, το Μονοπάτι κα-

τάφερε να τροφοδοτήσει το μίσος κατά της κεντρικής εξουσίας της Λίμα που αποτελούσε το κατάλοιπο ενός «μισητού αποικιακού παρελθόντος», όπως αρεσκόταν να υπενθυμίζει ο πρόεδρος Γκονσάλο (Γκουσμάν). Υπέρμαχος της «ινδιανικότητας» όπως ακριβώς ο Πολ Ποτ αναφερόταν στην καθαρότητα των Χμερ της εποχής του Ανγκόρ, το Μονοπάτι απέσπασε τη συμπάθεια ορισμένων ινδιάνικων φυλών οι οποίες ωστόσο, με το πέρασμα του χρόνου, υποστήριζαν όλο και πιο λίγο τη βία των μαοϊκών. Το 1989, στην Άνω Αμαζονία, οι Ασανίνκας στρατολογήθηκαν θέλοντας και μη, είτε κυνηγήθηκαν. 25.000 από αυτούς ζούσαν αποτραβηγμένοι στη ζούγκλα ώς τη στιγμή όπου ο στρατός ανέλαβε την προστασία τους.

Παραδομένη στην εξουσία των μαοϊκών, η περιοχή του Αγιακούτσο ζούσε κάτω από την καινούργια ηθική τάξη: κούρευαν τις πόρνες, οι άστατοι σύζυγοι και οι μεθύστακες μαστιγώνονταν, στους υπότροπους χάραζαν ένα σφυροδρέπανο στο τριχωτό της κεφαλής, οι γιορτές που κρίνονταν ηθικά φθοροποιές απαγορεύονταν. Οι κοινότητες διευθύνονταν από «λαϊκές επιτροπές» με επικεφαλής πέντε «πολιτικούς κομισάριους», μια πυραμιδική δομή χαρακτηριστική της πολιτικο-στρατιωτικής οργάνωσης του *Sentiero Luminoso*. Αρκετές επιτροπές σχημάτιζαν μια βάση υποστήριξης υπόλογη σε ένα κεντρικό διευθυντήριο αποτελούμενο από επτά μέχρι έντεκα μέλη. Πλάι στους πολιτικούς κομισάριους ήταν αποσπασμένοι κομισάριοι επιφορτισμένοι με την αγροτική οργάνωση και την παραγωγή. Οι τελευταίοι οργάνωναν τις συλλογικές εργασίες στις «απελευθερωμένες ζώνες». Καμία άρνηση δεν γινόταν ανεκτή και το παραμικρό παραστράτημα τιμωρούνταν επιτόπου με θάνατο. Το Μονοπάτι είχε επιλέξει την πολιτική της αυτάρκειας, γι' αυτό κατέστρεφε τις γέφυρες προκειμένου να απομονώσει τις αγροτικές ζώνες από τις πόλεις, πράγμα που προκάλεσε εξαρχής την έντονη αντίθεση των χωρικών. Για να εδραιώσει τον έλεγχο πάνω στον πληθυσμό και να εκβιάσει τους γονείς, το Μονοπάτι δεν δίστασε να στρατολογήσει δια της βίας παιδιά.

Τον πρώτο καιρό, η κυβέρνηση απάντησε στην τρομοκρατία με τη χρήση των Ειδικών μονάδων (*Sinchis*) και των πεζοναυτών. Μάταια. Το 1983-1984, ο «λαϊκός πόλεμος» πήρε επιθετική χροιά. Τον Απρίλιο του 1983, 50 αντάρτες του *Sentiero* εισέβαλαν στη Λουκοναμάνκα όπου σφαγιάστηκαν 32 «προδότες» με τσεκούρια και μαχαίρια, καθώς και κάμποσοι άλλοι που επιχείρησαν να διαφύγουν. Ο τελικός απολογισμός ήταν 67 νεκροί, μεταξύ των οποίων τέσσερα παιδιά. Με αυτό το μακελειό, το Φωτεινό Μονοπάτι ήθελε να δώσει στις αρχές να καταλάβουν πως θα ήταν ανελέητο. Το 1984-1985, οι επιθέσεις του στράφηκαν κατά των εκπροσώπων της εξουσίας. Ήδη από τον Νοέμβριο του 1983, είχε δολοφονηθεί ο δήμαρχος του Σέρρο ντε Πέσκο, κέντρου μιας ζώνης μεταλλωρυχείων, και το πτώμα του είχε δυναμιτιστεί. Νιώθοντας εγκαταλειμμένοι από τις αρχές, πολλοί δήμαρχοι και αντιδήμαρχοι παραιτήθηκαν, ενώ και οι ιερείς έφευγαν μακριά.

Το 1982, ο πόλεμος είχε προκαλέσει 200 θανάτους. Για το 1983, πρέπει να πολλαπλασιάσουμε το παραπάνω νούμερο επί δέκα. Το 1984, συντελέστηκαν περισσότερες από 2.600 τρομοκρατικές ενέργειες. Στα εγκλήματα του Μονοπατιού προστέθηκαν οι ακρότητες του στρατού. Όταν το 1986 οι οπαδοί των μαοϊκών πυροδότησαν στάσεις σε τρεις φυλακές της Λίμα για να μεταφέρουν προφανώς τον πόλεμο μες στις πόλεις, η καταστολή υπήρξε άμεση και άγρια: καταμετρήθηκαν πάνω από 200 νεκροί. Οι μαοϊκοί απέτυχαν να διαβρώσουν τα συνδικάτα των μεταλλωρύχων και να διεισδύσουν στις

barrios (συνοικίες) που διέθεταν έναν συνεκτικό κοινωνικό ιστό. Για να διατηρήσει κάποια αξιοπιστία, το Μονοπάτι εστίασε τα χτυπήματά του εναντίον του πλειοψηφικού κόμματος της εξουσίας, του APRA[20]. Το 1985, επτά μέλη του κόμματος δολοφονήθηκαν και υπέστησαν ακρωτηριασμούς που επιφυλάσσονταν στους χαφιέδες: κομμένα αφτιά και γλώσσες, βγαλμένα μάτια. Τον ίδιο χρόνο, το Μονοπάτι άνοιξε ένα καινούργιο μέτωπο στο Πούνο. Η περιοχή της Λιμπερτάδ, οι επαρχίες Ουάνουκο, Ντε Λα Μαρ και Άνω Αμαζονία επλήγησαν από το αντάρτικο. Οι πόλεις Κούζκο και Αρεκίπα υπήρξαν θέατρα ανατινάξεων ηλεκτροπαραγωγικών μονάδων. Τον Ιούνιο του 1984, οι μαοϊκοί εκτροχίασαν ένα τρένο που μετέφερε μόλυβδο· λίγο αργότερα ήταν η σειρά ενός τρένου που μετέφερε χαλκό. Το 1984, κηρύχτηκε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης σε 10 από τις 146 επαρχίες του Περού.

Για την αναχαίτιση της επαναστατικής βίας, ο στρατός έπαιξε πρώτα το χαρτί της καταστολής: για κάθε εξήντα δολοφονημένους χωρικούς, το επιτελείο υποσχέθηκε ότι θα εξοντώνει τρεις αντάρτες. Αυτή η πολιτική είχε ως αποτέλεσμα, τον πρώτο καιρό, να σπρώξει τους αναποφάσιστους στην αγκαλιά των μαοϊκών. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, η κυβέρνηση άλλαξε τακτική: ο χωρικός δεν λογαριαζόταν πια ως εχθρός αλλά ως συνεργάτης. Μια ανακατάταξη στη στρατιωτική ιεραρχία και η καλύτερη επιλογή των ανδρών που στρατολογούνταν επέτρεψαν τη συνεργασία με τους χωρικούς. Από την πλευρά του, το Μονοπάτι τελειοποίησε την τακτική του· τέσσερις μορφές πάλης καθορίστηκαν στη διάρκεια της τρίτης Ολομέλειας της μαοϊκής οργάνωσης: ανταρτοπόλεμος, σαμποτάζ, επιλεκτικές τρομοκρατικές ενέργειες και ψυχολογικός πόλεμος, όπως π.χ. επιθέσεις σε αγροτικά πανηγύρια.

Όταν ξέσπασε ένα κύμα αποστασίας στις γραμμές του Κόμματος που ωστόσο καταλάγιασε πολύ σύντομα, ακολούθησαν εκτελέσεις «προδοτών που ήταν οπαδοί της μπουρζουαζίας». Με στόχο να τιμωρήσει όσους πρόδιναν τις «λαϊκές δυνάμεις», το Μονοπάτι δημιούργησε στην Αμαζονία στρατόπεδα εργασίας. Τον Δεκέμβριο του 1987, 300 γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι, όλοι τους πεινασμένοι, κατόρθωσαν να δραπετεύσουν από αυτό το «περουβιανό γκουλάγκ» και έφτασαν στην Μπελέν, στις παρυφές του παρθένου δάσους. Ήδη από το 1983, χωρικοί που είχαν υπαχθεί στα καταναγκαστικά έργα είχαν εγκαταλείψει τις ζώνες που ελέγχονταν από τους μαοϊκούς, οι οποίοι υποχρέωναν τους φτωχούς γεωργούς να καλλιεργούν τη γη, τα χωράφια της κόκας και να καλύπτουν τις ανάγκες των ανταρτών. Πολλά παιδιά που γεννήθηκαν στα υψίπεδα βρήκαν εκεί το θάνατο και τα άτομα που επιχειρούσαν να διαφύγουν δολοφονούνταν συστηματικά. Κλεισμένοι σε στρατόπεδα, αναγκασμένοι να παρακολουθούν μαθήματα μελέτης των κειμένων του προέδρου Γκονσάλο, οι κρατούμενοι γνώρισαν πολύ γρήγορα την πείνα. Αυτή υπήρξε η περίπτωση 500 κρατουμένων σε ένα στρατόπεδο στην περιοχή της Κονβενσιόν.

Τον Σεπτέμβριο του 1983, η αστυνομία σημείωσε την πρώτη της επιτυχία με τη σύλληψη του Κάρλος Μέσικ, ενός από τους ηγέτες του επιτελείου του Γκουσμάν. Κουρασμένη από τη σκληρότητα του *Sentiero Luminoso* και την ανικανότητά του να βελτιώσει τη μοίρα της, η πλειοψηφία των χωρικών δεν προσχώρησε στις γραμμές της επανάστασης. Επιπλέον, το Μονοπάτι πολεμήθηκε και από άλλα πολιτικά κινήματα. Η ενωμένη Αριστερά, η οποία στηριζόταν στη μεγάλη δύναμή της στα συνδικάτα, αντιτάχτηκε με επιτυχία στις απόπειρες διείσδυσης των μαοϊκών που αποδεικνύονταν, το δίχως άλλο, πολύ πιο αποδοτικοί στη χρήση δραστικών αιματηρών μεθόδων παρά στη

συνεργασία με τις άλλες αριστερές δυνάμεις. Έτσι το 1988-1989, η Λίμα και το Κούζκο έγιναν άμεσοι στόχοι των επαναστατών και οι τενεκεδουπόλεις καζάνια της επαναστατικής κουλτούρας, σύμφωνα με τις ντιρεκτίβες του προέδρου Γκονσάλο: «Πρέπει να έχουμε τις τενεκεδουπόλεις ως βάσεις μας και το προλεταριάτο ως ιθύνουσα τάξη!» Το Μονοπάτι ανέλαβε τότε την επιτήρηση των φτωχογειτονιών και όσοι αντιδρούσαν εκτελούνταν. Μέλη του είχαν διεισδύσει σε ανθρωπιστικούς οργανισμούς, όπως π.χ. η Λαϊκή Βοήθεια του Περού. Στην πραγματικότητα, η μαοϊκή οργάνωση προσπαθούσε να περιορίσει την εδραίωση στις πόλεις της κλασικής μαρξιστικής Αριστεράς. Μετά την απόπειρα να χειραγωγηθούν τα συνδικάτα, αυτή της η προσπάθεια υπήρξε μια ακόμη αποτυχία. Και σαν να μην έφτανε αυτό, το Μονοπάτι σκόνταψε πάνω στους Τουπακαμάρους του MRTA. Οι συγκρούσεις υπήρξαν αφάνταστα σκληρές. Το 1990, 1.584 άμαχοι και 1.542 επαναστάτες βρήκαν το θάνατο. Στριμωγμένο από το MRTA, κυνηγημένο από το στρατό, το Φωτεινό Μονοπάτι άρχισε να παρακμάζει.

Στις 12 και 13 Σεπτεμβρίου του 1992, συνελήφθησαν ο Γκουσμάν και η υπαρχηγός του Έλενα Ιπαρραγκίρε. Μερικές εβδομάδες αργότερα, ο υπ. αριθμόν 3 της οργάνωσης, Όσκαρ Αλμπέρτο Ραμίρες, έπεσε στα χέρια της αστυνομίας. Στις 2 Μαρτίου 1993, συνελήφθη η στρατιωτική υπεύθυνη της οργάνωσης, Μαργκό Ντομίνγκες (Έντιθ, στην παρανομία). Τέλος, τον Μάρτιο του 1995, μια μονάδα 30 ανταρτών με επικεφαλής τη Μάρτζι Κλάβο Περάλτα εξαρθρώθηκε από τις υπηρεσίες ασφαλείας. Παρ' όλα αυτά, η αύξηση των δυνάμεών του επέτρεπε στο *Sentiero Luminoso* να παρατάσσει, το 1995, 25.000 μέλη εκ των οποίων 3.000-5.000 «τακτικά».

Η πρόβλεψη του Γκουσμάν δεν πραγματοποιήθηκε. Το Περού δεν πνίγηκε στο ίδιο του το αίμα[21]. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, το Φωτεινό Μονοπάτι ευθύνεται για το θάνατο 25.000-30.000 ατόμων. Τα παιδιά της υπαίθρου πλήρωσαν βαρύ τίμημα στην τρομοκρατία του εμφυλίου πολέμου που εξαπέλυσε το *Sentiero*: μεταξύ 1980 και 1991, σκοτώθηκαν 1.000 παιδιά και ακρωτηριάστηκαν περίπου 3.000. Ο διασκορπισμός των οικογενειών στην εμπόλεμη ζώνη άφησε επίσης στην τύχη τους περίπου 50.000 παιδιά, πολλά από τα οποία ορφανά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

Michael Lowy, *Le Marxisme en Amérique latine de 1909 à nos jours. Anthologie*, F. Maspero, 1980.

Louis Mercier-Vega, *La Révolution par l' État. Une nouvelle classe dirigeante en Amérique latine*, Payot, 1978· *Technique du contre-État*, Belfond, 1968· *Les Mécanismes du pouvoir en Amérique latine*, Belfond, 1967.

Δημοσιεύματα της Documentation française, σειρά *Amérique latine*.

ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ

Geneviève και Élie-Georges Berreby, *Commandant Zéro*, Robert Laffont, 1987.

J. M. Caroit και V. Soulé, *Le Nicaragua, le modèle sandiniste*, Le Sycomore, 1981.

René Dumont, *Finis les lendemains qui chantent*, Le Seuil, 1982· *Nicaragua. Colonialisme et révolution*, Diffusion Inti, Παρίσι, 1982.

Gilles Bataillon, «Le Nicaragua et les indiens Miskito», *Esprit*, Ιούλιος-Αύγουστος 1982· «Le Nicaragua et les indiens de la côte atlantique», *Esprit*, Ιούλιος 1983· «Nicaragua: de la tyrannie à la dictature totalitaire», *Esprit*, Οκτώβριος 1983, στο ειδικό τεύχος «Amériques latines à la une»· «Nicaragua: des élections à l' état d' urgence» και «Paysage après la bataille (Nicaragua)», *Esprit*, Ιανουάριος 1986· «L' Opposition nicaraguayenne à la recherche d' une stratégie», *Esprit*, Ιούνιος 1987· «Communistes et sociodémocrates dans la révolution», *Communisme*, αρ. 13, 1987.

ΚΟΥΒΑ

Juan Clark, *Testimonio de un pueblo*, Μαϊάμι.
Carlos Franqui, *Journal de la révolution cubaine*, Le Seuil, 1976.
Armando Valladares, *Mémoires de prison*, Albin Michel, 1986.
Jorge Valls, *Mon ennemi, mon frère*, Gallimard, L' Arpenteur, 1989.
Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le caudillo. Le rêve des intellectuels et le régime cubain (1959-1971)*, Gallimard, L' Arpenteur, 1989.

ΠΕΡΟΥ

Alain Hertoghe και Alain Labrousse, *Le Sentier lumineux, un nouvel intégrisme dans le Tiers-Monde*, La Découverte, 1989.

2

Αφροκομμουνισμοί: Αιθιοπία, Αγκόλα, Μοζαμβίκη

Yves Santamaria

Για την κοινή γνώμη, ο δεσμός ανάμεσα στα «υπερπόντια εδάφη» και το κομμουνιστικό κίνημα υπήρξε συνάρτηση της υποστήριξης που παρείχε το τελευταίο στους αντιαποικιακούς αγώνες, προτού ο ψυχρός πόλεμος παγκοσμιοποιήσει τα διακυβεύματα: απέναντι στις τάσεις της Ουάσιγκτον για απο-αποικιοποίηση, η Τέταρτη Γαλλική Δημοκρατία επιχείρησε να πείσει τάχα πως οποιαδήποτε υποχώρηση προς στους εθνικιστές ιθαγενείς θα ισοδυναμούσε ipso facto με έμμεση πρόκληση για τις φιλοδοξίες της Μόσχας, σύμφωνα με τη φράση που αποδίδεται στον Λένιν: ιδωμένος από την Ανατολή, ο δρόμος για το Παρίσι περνάει από το Αλγέρι. Έπρεπε να περιμένουμε, στη διάρκεια του παγώματος που ακολούθησε την ήττα των Αμερικανών στο Βιετνάμ το 1975, την εγκαθίδρυση σοβιετόφιλων καθεστώτων στην πρώην πορτογαλική Αφρική και την Αιθιοπία, για να εμφανιστεί, συνδέοντας με προσοχή δυο αντικείμενα τόσο βίαια εξωτικά και άλλο τόσο οικεία –την Αφρική και τον κομμουνισμό–, η ιδέα μιας νεωτερικότητας που δεν περιορίζεται σε γεωπολιτικά πλαίσια. Πέρα από τον ενδεχόμενο έλεγχο του σοσιαλιστικού στρατοπέδου σε περιοχές που κρίνονταν ζωτικές για τη Δύση, να που ο κομμουνισμός, μακράν του να αποκαλύπτεται για τον Τρίτο Κόσμο ως αξεπέραστη θεραπεία της υπανάπτυξης, φαινόταν για μια ακόμη φορά να επιβάλει στους ντόπιους πληθυσμούς τιμωρίες που είχαν κιόλας επιβληθεί ανά τον κόσμο σε λαούς ανεπαρκώς μυημένους στην αποστολή η οποία, στα μάτια των κληρονόμων της Οκτωβριανής Επανάστασης, τους είχε παραχωρηθεί από την Ιστορία.

Κομμουνισμός με αφρικανικά καθρεφτάκια

Οι «Μαύροι Χμερ»: αυτό ήταν το παρατσούκλι που είχαν ακόμη το 1989, την επομένη της πτώσης του τείχους του Βερολίνου, οι άντρες του Πατριωτικού Μετώπου της Ρουάντα (Τούτσι) που ήταν ύποπτοι για πολποτικές τάσεις. Ο αρχηγός τους, ο Πωλ Καγκαμέ, δεν είχε ωστόσο γλιτώσει το προσωνύμιο του «Αμερικανού»· του το είχαν κολλήσει στελέχη των γαλλικών υπηρεσιών που γνώριζαν τα σχετικά με την εκπαίδευσή του στις ΗΠΑ και βρίσκονταν μονίμως σε εγρήγορση απέναντι στις αγγλοσαξονικές μηχανορραφίες στο πράσινο λιβάδι της Αφρικής[22]. Εξαιρετικά πολύπλοκο, το ζήτημα

της περιοχής των Μεγάλων Λιμνών καταδεικνύει, ακόμη και σήμερα, τη μεγάλη δυσκολία των παρατηρητών καθώς και των ασχολουμένων στην πράξη με την αφρικανική πολιτική: η Μαύρη ήπειρος είναι ένας προνομιακός χώρος για την προβολή των πολιτικών φαντασιώσεων των Δυτικών. Μπορεί άραγε κανείς, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, να επικαλεστεί αφελώς έναν «αφρικανικό κομμουνισμό» χωρίς να υποκύψει στο εθνοκεντρικό αμάρτημα, όταν και ο ίδιος ο πρόεδρος της Μοζαμβίκης Ζοακίν Σισσάνου δεν είχε διστάσει να παραδεχτεί, τη στιγμή όπου η Ιστορία ερχόταν τα πάνω-κάτω στην Ανατολική Ευρώπη, ότι το δίχως άλλο «αυτή η ιστορία του μαρξισμού αρχίζει να μας προκαλεί προβλήματα»[23]; Πράγματι, οι συζητήσεις για την αυθεντικότητα της ένταξης των Αφρικανών στο κομμουνιστικό σύμπαν μοιάζουν σκανδαλωδώς με εκείνες που είχαν καταφέρει να υποκινήσουν οι λάτρεις αυτού του είδους των λογομαχιών σχετικά με άλλες περιοχές του πλανήτη. Στο κάτω-κάτω, μια και για τον στρατηγό Ντε Γκωλ η ΕΣΣΔ δεν είχε πάψει να είναι η αγαπητή και ισχυρή Ρωσία, γιατί το Κίνημα για την απελευθέρωση της Αγκόλας (MPLA) να μην ήταν η «μαρξιστική-λενινιστική» έκφραση –συνεπώς η τρέχουσα μετάφραση στη Δύση– για ένα κρεολο-ινδο-μπουντού φυλετικό συνονθύλευμα; Όσο για να αρνηθούμε στον «κόκκινο νέγκους» Μενγκίστου τον τίτλο του «κομμουνιστή», ξέρουμε ότι τη συγκεκριμένη ιδιότητα την αρνήθηκαν πεισματικά στον Στάλιν σημαντικά τμήματα της μαρξιστικής άκρας Αριστεράς, των οποίων οι τροτσκιστές δεν αποτελούν την υποκατηγορία με τη μικρότερη επιρροή.

Ας περιοριστούμε λοιπόν να σημειώσουμε το γεγονός ότι η σοβαρότητα των αναφορών στον Μαρξ, στον μπολσεβικισμό και στην ΕΣΣΔ των κομμάτων, των κρατών και των καθεστώτων που παρελαύνουν στην παρούσα μελέτη δεν αμφισβητήθηκε σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε (βασικά μεταξύ 1974 και 1991) ούτε από τους πρωταγωνιστές ούτε από τους αντιπάλους τους και ακόμη λιγότερο από το νομιμοποιητικό όργανο, εν προκειμένω την ΕΣΣΔ και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Βέβαια, η οργανική ένταξη στο κομμουνιστικό στρατόπεδο αφορούσε μονάχα μειοψηφίες: οι σοβιετικές εκτιμήσεις έκαναν λόγο για 5.000 μέλη σε όλη την Αφρική το 1939, κατόπιν για 60.000 στις αρχές της δεκαετίας του '70[24]. Ωστόσο πολλά παραδείγματα, κυρίως ευρωπαϊκά, είναι παρόντα για να μας υπενθυμίζουν ότι για τη λενινιστική λογική μετράει μονάχα η ιδεολογική συμμόρφωση της *εξουσίας* (περισσότερο και από εκείνη του καθεστώτος ή του κράτους) και πως αυτή είναι ελάχιστα ευαίσθητη a priori στο αν έχει προηγηθεί ο εμποτισμός της κοινωνίας στην κομμουνιστική κουλτούρα. Μόλις βρέθηκαν στην εξουσία, οι καινούργιοι ιθύνοντες φρόντισαν να κατατμήσουν συμβολικά το τοπίο, πολλαπλασιάζοντας τα σημάδια ρήξης με τον «αφρικανικό σοσιαλισμό», ο οποίος είχε ανθίσει την επομένη των πρώτων ανεξαρτητοποιήσεων των δεκαετιών του '50 και του '60. Το μάθημα των αποτυχιών του πρώτου κύματος προέκυπτε αβίαστα: αν η αγροτική κοινοτική πολιτική (*ujamaa*) που εφάρμοσε στην Τανζανία ο Τζούλιους Νυερέρε δεν απέφερε τα αναμενόμενα, έφταιγε, εξηγούσαν τα στελέχη του Frelimo[24α] όπως και οι Αιθίοπες ειδικοί, το ότι το κόμμα TANU/ASP[25] δεν ήταν αρκετά «μαρξιστικό-λενινιστικό». Η υιοθέτηση ενός «επιστημονικού σοσιαλιστικού» κώδικα επέτρεπε στις διευθυντικές ελίτ να ματαιώσουν τον «φυλετικό» κίνδυνο, φυσική παρέκκλιση, όπως πίστευαν, της απρογραμμάτιστης αγροτικής αλληλεγγύης. Αποδεχόμενες από την αρχή του παιχνιδιού το ότι το κράτος οικοδομεί το έθνος –σύμφωνα με ένα πρότυπο που δεν ήταν ξένο στους Ευρωπαίους...– οι δυνά-

μεις της εξουσίας εισήγαγαν το έθνος στη διεθνή κοινότητα. Κανείς δεν επιτρεπόταν να αγνοεί, όταν προσγειωνόταν στο Μαπούτο, την πρωτεύουσα της Μοζαμβίκης, ότι εισερχόταν σε μια «απελευθερωμένη ζώνη της ανθρωπότητας»[26].

Αυτό το σλόγκαν που καταύγαζε την πρόσοψη του αεροδρομίου, μακράν από το να φέρνει στο νου την παραμικρή απάρνηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανάγγελλε τις δυο ουσιώδεις διαστάσεις του κομμουνιστικού προγράμματος: απέναντι στη ρατσιστική Νότιο Αφρική, ο αντιιμπεριαλισμός· απέναντι στα σοσιαλιστικά κράτη, η ένταξη στο παγκόσμιο κομμουνιστικό σύστημα. Όπως και η Μοζαμβίκη, η Αγκόλα και η Αιθιοπία βρήκαν τη θέση τους στις γραμμές των χωρών με «σοσιαλιστικό προσανατολισμό». Πράγματι, από τον Χρουστσόφ και μετά, οι σοβιετικοί αναλυτές φρόντισαν να επεξεργαστούν την τυπολογία τους: η εκκόλαψη νέων «προοδευτικών εθνών» επέβαλε τη χρήση της πρέπουσας ορολογίας η οποία θα τους έδινε μια θέση ανάμεσα σε εκείνα που, έχοντας ήδη πάρει τις αποστάσεις τους από την «καπιταλιστική κατεύθυνση», δεν ήταν ωστόσο δυνατόν (όπως η Κούβα ή το Βιετνάμ) να επικαλούνται τον τίτλο «σοσιαλιστικό»[27]. Κάτι τέτοιο άξιζε στην πραγματικότητα την εγγύηση της ΕΣΣΔ και δεσμεύσεις των οποίων η αποδοτικότητα δεν φαινόταν εξασφαλισμένη στην αφρικανική σκηνή. Έτσι τα κράτη με σοσιαλιστικό προσανατολισμό, προκειμένου να σιγουρέψουν τις υλικές βάσεις για την ανάπτυξή τους, οφείλουν να βασίζονται κυρίως στις αυτόχθονες πηγές και τις δυτικές επιχορηγήσεις. Όσον αφορά τις στρατιωτικές πτυχές της συνεργασίας, εγγράφονται στη μακρόχρονη παράδοση του «κόκκινου ιμπεριαλισμού», η οποία θεωρητικοποιούσε ήδη από τα πρώτα βήματα της Κομμουνιστικής Διεθνούς[28] το καθήκον της προλεταριακής συνδρομής. Αν, σε όρους μεταφοράς στρατιωτικής τεχνολογίας, η πελατεία των Σοβιετικών στην Αφρική υπερέβαινε κατά πολύ τα τρία κράτη που αποτελούν το αντικείμενο αυτής της μελέτης, αυτά τα τελευταία υπήρξαν οι βασικοί ωφεληθέντες. Και η έκταση της ένταξής τους σε ένα παγκόσμιο σύστημα επέτρεψε στους ηγέτες τους να επωφεληθούν από τους διαφοροποιημένους πόρους του κομμουνιστικού γαλαξία: πλάι στους 8.850 σοβιετικούς συμβούλους επί το έργον σε ολόκληρη την αφρικανική ήπειρο, το 1988 κατεγράφησαν 53.900 Κουβανοί, χωρίς να είμαστε σε θέση να αποτιμήσουμε τη συμβολή των ανατολικογερμανών ειδικών, που έχαιραν ιδιαιτέρας εκτιμήσεως εκ μέρους των εμπλεκομένων υπηρεσιών Ασφαλείας[29].

Φυσικά, είναι επιτρεπτό να ξαναβρεί κανείς, στο γεγονός της υιοθέτησης της μαρξιστικής-λενινιστικής ρητορικής εκ μέρους του MPLA της Αγκόλας, του Frelimo της Μοζαμβίκης και της Derg/PTE της Αιθιοπίας, τη διαδικασία που ήταν γνωστή στους ιστορικούς της αρχαιότητας με το όνομα της «ερμηνείας», μέσω της οποίας οι θεοί των Γαλατών γνώρισαν τη μακραίωνα αθανασία κάτω από τα ρωμαϊκά τους αποφόρια. Είναι ακριβές ότι η «εργαλειοποίηση» δεν είναι αναγκαστικά μονόδρομος και ότι, για παράδειγμα, η αυτοκρατορική γραφειοκρατία της Αιθιοπίας κατάφερε να κατευθύνει προς όφελός της το συγκεντρωτικό δυναμικό του κομμουνιστικού μοντέλου που εφαρμόστηκε. Απομένει ωστόσο, όποια κι αν είναι η δύναμη αυτού του ερμηνευτικού μοντέλου, μια κομμουνιστική *πολιτική* στην Αφρική αναγνωρίσιμη ως τέτοια με βάση τη χρησιμοποίηση μιας στέρεας συστοιχίας κριτηρίων επικύρωσης. Αρκετά από αυτά, αν τα πάρουμε ξεχωριστά, ταιριάζουν με την περιγραφή και άλλων αφρικανικών κρατών, αρχίζοντας από την άρνηση του πολυκομματισμού που συνοδεύεται με την έννοια της πρωτοπορίας, αρετής που ανήκει μονάχα στη φατρία που

κυβερνά. Πάντως η Μόσχα δεν θα απονείμει την ετικέτα του «κόμματος της πρωτοπορίας το οποίο στηρίζεται σε μια επαναστατική θεωρία» παρά μονάχα στο MPLA-Εργατικό κόμμα (Αγκόλα), το Frelimo-Κόμμα των εργατών (Μοζαμβίκη), καθώς και στο Εργατικό κόμμα του Κογκό, στα οποία προστίθεται το 1984 το Κόμμα των εργατών της Αιθιοπίας. Το ίδιο ισχύει όσον αφορά την ύπαρξη μιας «πολιτικής της μάσας»[30] μαφιόζικου τύπου, όπου, τη απουσία «αστικής τάξης», ο έλεγχος πάνω στο κράτος παραμένει η μόνη πηγή προσωπικού πλουτισμού. Είναι αλήθεια ότι εδώ συναντάμε πρακτικές νομενκλατούρας, το μονοπώλιο των οποίων δεν κατέχει η Αφρική, τουναντίον. Και φυσικά θα μπορούσε κανείς να περιοριστεί στο να αποσαφηνίσει την κομμουνιστική ιδιαιτερότητα των τριών καθεστώτων που αναφέρονται εδώ υπογραμμίζοντας την ενδιάθετη βούληση, στο κάθε ένα ρητορικό σχήμα μιας κοινής ρητορικής, για τη δημιουργία ενός «νέου ανθρώπου», με την παράλληλη ανάθεση στο υπουργείο της αυτόχθονος Αληθείας της φροντίδας για την επιλογή των στοιχείων που, μέσα στην προγονική κουλτούρα, αξίζει να περισωθούν ή, αντίθετα, πρέπει να ξεριζωθούν.

Μένει να αναρωτηθούμε γιατί, στο ιδεολογικό παζάρι του 20ού αιώνα, οι ηγετικές ομάδες που έφτασαν στην κορυφή αυτών των κρατών πήγαν να «ψωνίσουν» από το ράφι της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας[31]. Για να σταθούμε μονάχα σε αυτό το στοιχείο κατανόησης, δεν αποκλείεται η γοητεία που ασκούν οι προσφερόμενες από το κομμουνιστικό δόγμα δυνατότητες για χρήση βίας να συνιστά ένα στοιχείο της συζήτησης. Και όπως στη Δύση γίνονται ολοένα και πιο ορατοί στους ερευνητές οι δεσμοί ανάμεσα στο κύμα του ολοκληρωτισμού και στην «κουλτούρα του πολέμου» που επικράτησε στην Ευρώπη από το 1914 μέχρι το 1945, έτσι και ο κομμουνισμός στην Αφρική εντάσσεται στη μακρόχρονη διάρκεια μιας βίας της οποίας η μελέτη μόλις που αρχίζει να ξεπερνάει τις μανιχαϊστικές αντιθέσεις μεταξύ προαποικιακής αρμονίας (ή βαρβαρότητας), αποικιακής τάξης (ή καταστολής) και ανομίας που οφείλεται στις ανεξαρτητοποιήσεις και/ή τις νεοαποικιακές επιδιώξεις[32]. Βέβαια, η κομμουνιστική Αφρική δεν υπήρξε μια απομονωμένη νησίδα βίας, κάθε άλλο μάλιστα: η Νιγηρία, στη διάρκεια του πολέμου της Μπιάφρας, και η Ρουάντα, με τη γενοκτονία των Χούτου, συνεισέφεραν τα μάλα, καθεμιά στην εποχή της, στους λόγους που έχουμε να νιώθουμε απόγνωση για τους ομοίους μας. Η Αιθιοπία, η Αγκόλα και η Μοζαμβίκη διατηρούν όπως και να 'χει, πέρα από τις διαφωνίες στους αριθμούς, την εγκληματική ιδιαιτερότητά τους, έστω και μέσα από τις διαδικασίες αναμόρφωσης του κοινωνικού ιστού που σημαδεύτηκαν από την αναγκαστική μετακίνηση των αγροτών σε μικρούς οικισμούς, καθώς και με τη χρήση της πείνας ως πολιτικού όπλου. Προσφέρουν επιπλέον στον ειδικό ερευνητή του κομμουνισμού, που δεν είναι αφρικανολόγος, τον πειρασμό του οικείου τοπίου, τόσο όσον αφορά τις κομματικές εκκαθαρίσεις ή την εξόντωση των αριστεριστών όσο και τη μεταχείριση των εθνικιστικών/φυλετικών αντιπολιτεύσεων, κομματικών ή θρησκευτικών.

Επειδή η άρνηση της παραδοχής των μαζικών δολοφονιών –παρά τον επαγγελματισμό τής κομμουνιστικής προπαγάνδας– συναντούσε ολοένα και περισσότερες δυσκολίες να παρακάμψει το βρόχο των διεθνών ΜΜΕ, η εγκληματική διάσταση του αφρικανικού κομμουνισμού προκάλεσε ένα καινούργιο ενδιαφέρον για τις ολοκληρωτικές πρακτικές. Σε αυτούς που είναι επιρρεπείς στο να αρνούνται την υπόνοια εμπρόθετης βίας που βαραίνει καθεστώτα κατά τα άλλα «προοδευτικά», κάθε πρωτοβου-

λία του μαρξιστικού-λενινιστικού κράτους τείνει να εμφανίζεται ως δίκαιη απάντηση στις αντεπαναστατικές δυνάμεις. Αντικείμενο μακροχρόνιας διαμάχης σχετικά με τη γαλλική επαναστατική τρομοκρατία, που ανανεώθηκε με την μπολσεβίκικη επανάσταση, η επίκληση της «περιστασιακής τυραννίας» βρίσκει στην αφρικανική συγκυρία άφθονο υλικό για συνηγορίες που προέρχονται πέρα από τις κομμουνιστικές γραμμές. Από αυτή την άποψη, η έκταση της πολεμικής -πάντα σχετική, αλλά χωρίς σύγκριση με την πολεμική γύρω από τα άλλα αφρικανικά κράτη με σοσιαλιστικό προσανατολισμό[33]- που εγέρθηκε στη Δύση γύρω από αυτές τις τρεις χώρες θα αρκούσε για να δικαιώσει την επιλογή μας. Από τις ανωμαλίες των βροχοπτώσεων ώς τις φυλετικές συγκρούσεις, η επιχειρηματολογία δεν αποφεύγει πάντα τον πειρασμό να χρεώσει την αφρικανική βαρβαρότητα σε μια υποθετική «αφρικανικότητα». Ωστόσο, οι αφρικανικές κοινωνίες εξαρτώνται εξίσου από την εποχή τους όσο και από την κληρονομιά τους, και από αυτή την άποψη δεν θα μπορούσαν να προστατευθούν από τις αιματοχυσίες του ολοκληρωτισμού.

ΑΙΘΙΟΠΙΑ: Η ΚΟΚΚΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Τη στιγμή που εξαφανίζεται, στις 12 Σεπτεμβρίου 1974, η αυτοκρατορία που ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο του Νέγκους Χαϊλέ Σελασσιέ Α΄, ο οποίος ήταν τότε 82 ετών, η διάγνωση μοιάζει εύκολη. Ευάλωτο εξαιτίας της αβεβαιότητας γύρω από την ταυτότητα του διαδόχου του γηραιού ηγέτη αλλά και των επιπτώσεων της πετρελαϊκής κρίσης, εξαντλημένο από τους μεθοριακούς πολέμους και τις ελλείψεις σε τρόφιμα, αμφισβητούμενο από τα αστικά στρώματα που είχαν προκύψει από τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, το καθεστώς καταρρέει χωρίς μεγάλες αναταράξεις. Καρπός των γεωπολιτικών ανησυχιών του έκπτωτου αρχηγού[34], ο στρατός -που διακρίθηκε στην Κορέα το 1950 στο πλευρό των Αμερικανών...- αναλαμβάνει την ηγεσία του κράτους: 108 άτομα αποτελούν την Derg (Προσωρινή διοικητική στρατιωτική επιτροπή), στους κόλπους της οποίας οι ιδεολογικές αντιθέσεις μοιάζουν να σβήνουν πίσω από το σύνθημα *Ethiopia tikdem* (*Η Αιθιοπία πάνω απ' όλα*). Ωστόσο πολύ σύντομα η αβεβαιότητα διαλύεται. Ο επικεφαλής της κυβερνήσεως, στρατηγός Άμαν Αντόμ, ήρωας του πολέμου εναντίον της Σομαλίας, ερυθραϊκής καταγωγής, δολοφονείται τη νύχτα της 22ας Νοεμβρίου. Μερικές ώρες αργότερα, είναι η σειρά 59 άλλων προσωπικοτήτων: σύμφωνα με μια δοκιμασμένη τακτική, οι φιλελεύθεροι πολιτικοί υφίστανται την ίδια μοίρα με τους παραδοσιακούς που συνδέονταν με το παλαιό καθεστώς. Το πεπρωμένο των μελών της Derg συνδέεται στο εξής με το πεπρωμένο του ηγέτη που ανέδειξαν στην κορυφή τον Ιούλιο και ο οποίος, στις 12 Δεκεμβρίου 1974, δεσμεύει ανοιχτά τη χώρα στο δρόμο του σοσιαλισμού: πρόκειται για τον Μενγκίστου Χαϊλέ Μαριάμ.

Η βιογραφία του πρώην προέδρου δεν έχει ακόμα γραφτεί[35]. Ο άνθρωπος μπήκε στο πετσί του ρόλου του παρία, εκμεταλλευόμενος το σκούρο του δέρμα και το μικρό του ανάστημα (που, στην πραγματικότητα, βελτίωνε με τη χρήση τακουνιών...) για να εμφανίζεται ως *bariah* (σκλάβος) απέναντι στη φατρία Amhara που αποτελούσε την καρδιά του αυτοκρατορικού καθεστώτος. Ωστόσο κατάφερε να βρεθεί στις παρυφές αυτού του προνομιούχου περιβάλλοντος χάρη στη μητέρα του, αυθεντικής γόνου της αριστοκρατίας. Μόλο που ήταν νόθος (πατέρας του ήταν ένας αγράμματος δεκα-

νέας), έχαιρε της προστασίας ενός θείου του που, όντας υπουργός του Νέγκους, μπόρεσε να διευκολύνει τα πρώτα βήματα της στρατιωτικής σταδιοδρομίας του. Πάντως η εκπαίδευση του Μενγκίστου περιορίστηκε στο δημοτικό και έτσι, χωρίς απολυτήριο γυμνασίου, έγινε δεκτός στη στρατιωτική σχολή της Χολέττα, που προοριζόταν για νεαρούς άντρες που δεν είχαν οικονομική άνεση. Ωστόσο, οι αρετές που επέδειξε ως διοικητής μιας μηχανοκίνητης μονάδας του έδωσαν τη δυνατότητα, δύο φορές, να μεταβεί για μετεκπαίδευση στο Φορτ-Λέβενβορθ (Τέξας). Χωρίς θεωρητική κατάρτιση αλλά προικισμένος με μια πεισματική όρεξη για εξουσία, χρειάστηκε μονάχα τρία χρόνια για να παραγκωνίσει τους ανταγωνιστές του: μετά την εξόντωση (για «δεξιά» συνωμοσία) του συνταγματάρχη Σίσσαϊ, ήρθε η σειρά, στις 3 Φεβρουαρίου 1977, του στρατηγού Τεφερί Μπάντε και οκτώ συντρόφων του. Ο Μενγκίστου τακτοποίησε με το οπλοπολυβόλο των 12,7 –βεβαιώνει ο θρύλος– την τύχη των «ηττοπαθών» στη διάρκεια μιας αξιομνημόνευτης συνεδρίασης των διευθυντικών οργάνων της Derg.

Μέσα στο Μεγάλο Παλάτι, που είχε οικοδομήσει ο Μενελίκ Β΄ μετά την ίδρυση της Αντίς-Αμπέμπα το 1886, ο ανώτατος αρχηγός της Αιθιοπίας μπορεί στο εξής να χαίρεται τα αυτοκρατορικά λάφυρα[36]. Το ακαταμάχητο εξουσιαστικό του στυλ, που μια εξαιρετικά επαγγελματική επικοινωνιακή στρατηγική καθιστά δημοφιλές, δεν έχει τίποτα που να αποξενώνει τους υπηκόους του αποβιώσαντος «βασιλέως των βασιλέων». Η νομιμοφροσύνη του είναι αδιαμφισβήτητη στα μάτια του σοσιαλιστικού στρατοπέδου που τώρα πια διαθέτει στο πρόσωπό του έναν σταθερό συνέταιρο: του πραξικοπήματος του Φεβρουαρίου προηγήθηκε, τον Δεκέμβριο του 1976, μια επίσκεψη του Μενγκίστου στη Μόσχα. Τον Απρίλιο του 1977, η Αιθιοπία διακόπτει τις στρατιωτικές της σχέσεις με τις ΗΠΑ. Οι Κουβανοί και οι Σοβιετικοί προσφέρουν μαζική βοήθεια, τόσο σε εξοπλισμό όσο και σε ανθρώπινο δυναμικό[37], πράγμα που θα αποδειχτεί αποφασιστικό απέναντι στους αντάρτες που αγωνίζονται για την ανεξαρτησία της Ερυθραίας όσο και απέναντι στην επίθεση της Σομαλίας, τον Ιούλιο του 1977, στο Ογκαντέν. Οι Σοβιετικοί εκτιμούν στις σωστές της διαστάσεις την προσπάθεια σοβιετοποίησης στην οποία έχει αποδυθεί το καθεστώς, μιμούμενο καμιά φορά τον τόσο εκθειαζόμενο σοσιαλισμό της Σομαλίας, συμμάχου τότε της ΕΣΣΔ. Ο «αιθιοπικός δρόμος» που είχε σκιαγραφηθεί τον Δεκέμβριο του 1974 από την Προσωρινή επιτροπή, παίρνει σάρκα και οστά τον Ιανουάριο του 1975, όταν η Derg εθνικοποιεί τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρίες, καθώς και το πιο σημαντικό κομμάτι του βιομηχανικού τομέα. Τον Μάρτιο προπάντων, η κατάργηση της ιδιοκτησίας γης και ο περιορισμός σε ένα ιδιόκτητο ακίνητο ανά οικογένεια πιστοποιούν τη ριζοσπαστικοποίηση του καθεστώτος. Η Μόσχα πιέζει για τη δημιουργία του μοναδικού, κατά την άποψή της, οργάνου ικανού να επιτρέψει στους Αιθίοπες ιθύνοντες να διαβούν ένα απαραίτητο ποιοτικό κατώφλι: του Κόμματος. Θα χρειαστεί ωστόσο να έρθει το 1979 για να συσταθεί μια επιτροπή οργάνωσης του Κόμματος των εργατών. Οι εργασίες του 2ου Συνεδρίου, τον Ιανουάριο του 1983, κρίθηκαν αρκετά ικανοποιητικές από τους Σοβιετικούς προκειμένου, στις 11 Σεπτεμβρίου του 1984, η δημιουργία του Κόμματος των εργατών της Αιθιοπίας να επιστέψει τους εορτασμούς για τα δεκάχρονα της Επανάστασης. Αναγνωρίζοντας τον εαυτό του κληρονόμο της μεγάλης επανάστασης του Οκτώβρη, το Κόμμα των εργατών προσχωρεί στον υπέρτατο βαθμό ένταξής του στο παγκόσμιο κομμουνιστικό σύστημα: τις συμφωνίες κόμματος με κόμμα. Μοναδική σκιά: η Αιθιο-

πία δεν μπορεί να ανυψωθεί στην τάξη της «λαϊκής δημοκρατίας». Η πολυεθνική της δομή και η οικονομική εξάρτηση από τη Δύση παραμένουν για την ώρα αξεπέραστα εμπόδια[38].

Ο ρυθμός οικοδόμησης του Κόμματος δεν συνοδευόταν και από μια «καλή» κοινωνιολογική σύνθεση. Την παραμονή της ίδρυσής του, παρά τις προσπάθειες που αναφέρθηκαν για την παρουσίαση μιας βιτρίνας πιο ταιριαστής με την ιδέα που ορισμένοι μπορεί να έχουν για το «κόμμα της εργατικής τάξης», οι εν λόγω εργάτες αντιπροσώπευαν λιγότερο από το 25% των μελών του. Ως σύμβολο της πραγματικότητας των κοινωνικών σχέσεων, οι στρατιωτικοί και τα στελέχη της κρατικής διοίκησης αποτελούσαν το 75% του συνόλου απέναντι στο 3% των αγροτών[39], σε μια χώρα όπου η αγροτιά αντιπροσώπευε το 87% του πληθυσμού. Σε διευθυντικό επίπεδο, η αναλογία δυνάμεων βάραινε ακόμη περισσότερο προς όφελος των στελεχών του στρατού, αφού το Πολιτικό Γραφείο αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από τους επιζήσαντες της Derg. Ισχνή μειονότητα, η θέση της ιντελιγκέντσιας είχε την εξήγησή της στη φυσική εξόντωση των στελεχών της και τη διάλυση των οργανώσεών της. Ύστερα από την άφιξη, από την Ευρώπη και τις ΗΠΑ, φοιτητών που είχαν εκπαιδευτεί σε πανεπιστήμια εμποτισμένα σε μεγάλο βαθμό από το ριζοσπαστισμό εκείνης της εποχής, μια εκστρατεία συνεργασίας (*zamecha*) μαοϊκής-λαϊκίστικης νοοτροπίας έριξε 50.000 φοιτητές (και μερικούς καθηγητές) στην αγροτική ύπαιθρο. Η επιστροφή στις πόλεις εξαργυρώθηκε με την ενίσχυση των οργανώσεων μαρξιστικής-λενινιστικής κατεύθυνσης, το PRPE και το MEISON[40]. Στα μάτια ενός πληθυσμού στην πλειοψηφία του αδιάφορου, η αντιπαλότητα ανάμεσα στα δυο κινήματα εξηγείτο από τη φυλετική τους σύνθεση, με κυρίαρχο στοιχείο τους Amhara στο PRPE και τους Oromo στο MEISON. Ιδεολογικά συγγενείς, οι δυο οργανώσεις είχαν διαφορετικές αντιλήψεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος της Ερυθραίας, με το MEISON να ευνοεί περισσότερο το συγκεντρωτισμό της Derg. Εκμεταλλευόμενος τις ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ των δυο φραξιών, που είχαν προσφυώς χαρακτηριστεί «λευκή τρομοκρατία», ο Μενγκίστου προχώρησε στην εξόντωσή τους σε δυο φάσεις. Με το πρώτο κύμα, που ξέσπασε το φθινόπωρο του 1976, η «κόκκινη τρομοκρατία» εκμηδένισε το PRPE. Στη διάρκεια ενός δημόσιου λόγου του στις 17 Απριλίου 1977, ο Μενγκίστου προέτρεψε το λαό να συντρίψει τους «εχθρούς της επανάστασης». Συνδυάζοντας τα λόγια με την πράξη, έσπασε διαδοχικά τρία μπουκάλια με αίμα (έτσι τουλάχιστον υποθέτουμε) που υποτίθεται ότι αντιπροσώπευαν τον «ιμπεριαλισμό», τη «φεουδαρχία» και τον «γραφειοκρατικό καπιταλισμό». Το MEISON παρείχε αφειδώς τη συνδρομή του στην επιχείρηση επανδρώνοντας τις 293 *kebele*, τις πολιτοφυλακές των πόλεων που είχε συστήσει η Derg με πρότυπο τις παρισινές *sections* της Γαλλικής Επανάστασης[41] και τις οποίες είχε εξοπλίσει ο στρατός για την περίσταση. Ύστερα από την εκτέλεση, στις 11 Νοεμβρίου, του αντισυνταγματάρχη Άτναφου Αμπάτε[42], βασικού στηρίγματός του στους κόλπους της Derg, η παγίδα έκλεισε γύρω από το MEISON, θύμα με τη σειρά του των θλιβερά διαβόητων λευκών Πεζώ 504 των «στραγγαλιστών», αυτών των ομάδων θανάτου που δρούσαν υπό τις διαταγές των υπηρεσιών ασφαλείας[43].

Η απόκτηση αξιόπιστων στοιχείων σχετικά με τα θύματα της τρομοκρατίας παραμένει προς το παρόν αδύνατη. Για την περίοδο Φεβρουαρίου 1977-Ιουνίου 1978, αναφέρθηκε ο αριθμός των 10.000 πολιτικών δολοφονιών –μονάχα στην πρωτεύουσα–, στη διάρκεια μιας δίκης που διεξήχθη στην Αντίς-Αμπέμπα τον Μάιο του 1995[44]. Οι δια-

κρίσεις ανάμεσα στα θύματα (κινεζόφιλοι ή *falachas*, εβραίοι αυτόχθονες θύματα των σφαγών του 1979...) δεν έχουν θέση εδώ: όπως το είχε υπενθυμίσει ο Κάρελ Μπάρτοσεκ στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας[45], δεν είμαστε πια στην εποχή όπου θα τολμούσε κανείς να ξεχωρίσει στο εσωτερικό των σφαγείων εκείνους που τροφοδοτούν το μοτίβο του μπολσεβίκου Κρόνου που, όπως όλοι μας ξέρουμε, καταβροχθίζει τα ίδια του τα παιδιά. Αναβιώνοντας τη σταλινική παράδοση, όπου οι ίδιοι κατάσκοποι μισθοδοτούνταν από τον Χίτλερ, τον Τσάμπερλαιν, τον Νταλαντιέ ή τον Μικάδο συλλήβδην, τα βιαστικά κατηγορητήρια εισαγγελέων που υπάκουαν στις διαταγές της Derg δεν δίσταζαν να φορτώνουν τους καταδικασμένους με τις τελετουργικές προκατασκευασμένες κατηγορίες: «Αντιδραστικοί, αντεπαναστάτες, εχθροί του λαού, μέλη του PRPE αναρχικοί και ανατρεπτικοί». Όπως και στην πρώην ΕΣΣΔ, δεν έχουν τελειωμό οι ομαδικοί τάφοι που ανακαλύπτονται και όπου πλάι-πλάι βρίσκονται πολλοί «αγνοούμενοι» των καταλόγων της Διεθνούς Αμνηστίας. Όπως και στην Κίνα, οι οικογένειες προσκαλούνταν να συνδράμουν στα έξοδα της εκτέλεσης των ποινών σύμφωνα με το αξίωμα «paying for the bullet» (πληρωμή για τη σφαίρα). Σήμα κατατεθέν του συνταγματάρχη Τέκα Τούλου (του επονομαζόμενου «Ύαινα»), ενός από τους πιο μισητούς ιθύνοντες της κρατικής Ασφάλειας, ήταν το νάιλον σχοινί (το «παπιγιόν του Μενγκίστου») που χρησιμοποιόταν κατά κόρον για τις θανατώσεις. Η τεχνική άλλωστε είχε δοκιμαστεί μια νύχτα του Αυγούστου του 1975 στον ίδιο τον έκπτωτο αυτοκράτορα. Επισήμως, ο θάνατός του είχε αποδοθεί (όπως και στην περίπτωση της εγγονής του μονάρχη, της πριγκίπισσας Ετζιγκάιο Ασεφά) σε μια αποτυχημένη εγχείρηση.

Η συνδρομή των υπηρεσιών ασφαλείας της ανατολικής Γερμανίας (Stasi) και της Σοβιετικής Ένωσης εκτιμήθηκε δεόντως. Οι φοιτητές που διέμεναν στη Μόσχα δεν γλίτωσαν, αφού οι σοβιετικές αρχές ανέλαβαν σε πολλές περιπτώσεις να τους εμπιστευτούν στα αρμόδια αιθιοπικά χέρια. Στην Αντίς-Αμπέμπα ο λοχίας Λεγκέσσε Άσφαου υπηρετούσε ως σύνδεσμος ανάμεσα στους Ευρωπαίους ειδικούς και στους αυτόχθονες συντρόφους τους. Οι τελευταίοι επέβαλλαν παραδειγματικές πρακτικές σε ό,τι αφορούσε την έκθεση βασανισμένων θυμάτων στα πεζοδρόμια της πρωτεύουσας[46]. Στις 17 Μαΐου 1977, ο Σουηδός γενικός γραμματέας της οργάνωσης *Save the Children Fund* κατέθεσε: «Γύρω στα χίλια παιδιά είχαν σφαγιαστεί στην Αντίς-Αμπέμπα και τα πτώματά τους, που κείτονταν στους δρόμους, γίνονταν λεία για τις περιπλανώμενες ύαινες. [...] Μπορεί να δει κανείς τα στοιβαγμένα πτώματα των δολοφονημένων παιδιών, στην πλειοψηφία τους 11-13 ετών, στην άκρη του δρόμου που οδηγεί έξω από την πόλη»[47].

Οι 1.823 υποθέσεις που εκδικάστηκαν μετά το 1991 από τη δικαιοσύνη του προέδρου Μελές Ζεναουί[48] αφορούν κυρίως διακεκριμένες προσωπικότητες της Αντίς-Αμπέμπα. Όμως η εστίαση στην πρωτεύουσα θα ακρωτηρίαζε την κοινωνιολογική και γεωγραφική πραγματικότητα της τρομοκρατίας που ασκήθηκε εναντίον μιας χώρας η οποία, στο εσωτερικό των τότε συνόρων της, απλωνόταν σε 1.222.000 τετρ. χλμ. και αριθμούσε 40.000.000 ψυχές περίπου. Η επαρχία Γουόλλο, όπου το PRPE είχε σχετική δύναμη, γνώρισε και αυτή παρόμοιες ακρότητες. Τον Μάιο του 1997, στο κακουργοδικείο της Αντίς-Αμπέμπα, ο συνταγματάρχης Φαντάγιε Γύντεγκο και οι λοχαγοί Χαϊλέ Γκεμπεγιάχου και Αμπατσό Άλεμου αναγκάστηκαν να λογοδοτήσουν για τις πράξεις τους, μεταξύ των οποίων η δηλητηρίαση με γκάζι 24 μελών του PRPE, τον Φεβρουάριο του

1977, στο Ντεσέ και στην Κομπάλτσα[49]. Πέρα από την Σόα[50], γνωρίζουμε αρκετά για την κατάσταση στην Ερυθραία, όπου η εθνικιστική αντιπολίτευση, εξαιρετικά οργανωμένη και έχοντας γερά στηρίγματα στα μαρξιστικά τριτοκοσμικά κράτη, κατάφερε να συγκεντρώσει και να διοχετεύσει πληροφορίες που απαξίωναν στα μάτια της παγκόσμιας κοινής γνώμης[51] το καθεστώς της Αντίς-Αμπέμπα. Το τελευταίο είχε επαναβεβαιώσει ήδη από τις 20 Δεκεμβρίου 1974 το αδιαίρετο του έθνους: πράγματι οποιαδήποτε απόσχιση της πρώην ιταλικής αποικίας[52] θα στερούσε από την Αιθιοπία την έξοδό της στην Ερυθρά Θάλασσα. Όσο για τις νοτιοανατολικές περιοχές, προς τον Ινδικό Ωκεανό, οι παναιθιοπικές τάσεις προσέκρουαν στη διεκδίκηση του Ογκαντέν από τη Σομαλία, όπου από το 1969 το καθεστώς του Σιγιάντ Μπαρρέ είχε επισήμως ασπαστεί τον μαρξισμό-λενινισμό. Ακόμη χειρότερα, η προσέγγιση ανάμεσα στη Μόσχα και το Μογκαντίσιο έφτασε στο αποκορύφωμά της με την υπογραφή του συμφώνου φιλίας του 1974. Μεταξύ αυτών των δυο προστατευόμενών της, η ΕΣΣΔ έκανε την επιλογή της. Αφού έπαιξε ματαίως το χαρτί μιας ομοσπονδίας Αιθιοπίας-Σομαλίας-Νότιας Υεμένης, οι Σοβιετικοί πόνταραν στην Αντίς-Αμπέμπα. Ο Μενγκίστου μπόρεσε έκτοτε να εκμεταλλευτεί, κάτω από την ονομασία «επιχείρηση Κόκκινο Αστέρι», τη δύναμη πυρός και τη ναυτική και αεροπορική υποστήριξη του Κόκκινου Στρατού, καθώς και του κουβανέζικου εκστρατευτικού σώματος, και να απωθήσει τις επιθέσεις του Λαϊκού Μετώπου Απελευθέρωσης της Ερυθραίας (μαρξιστές-λενινιστές) και του στρατού της Σομαλίας, από τον Ιούλιο του 1977 μέχρι τον Ιανουάριο του 1978.

Η αποτελεσματικότητα της δράσης του Μενγκίστου υπήρξε τέτοια ώστε, στη διάρκεια της 39ης Συνδιάσκεψης του Γραφείου της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας, που έλαβε χώρα στην Αντίς-Αμπέμπα από τις 28 ώς τις 30 Μαρτίου 1988, η οργάνωση –στα πλαίσια της οποίας η γαλλική εργατική συνομοσπονδία η ελεγχόμενη από το ΚΚ Γαλλίας (CGT), διευθυνόμενη τότε από τον Ανρί Κραζουκί, είχε αναλάβει σημαντικές ευθύνες– τού απένειμε το χρυσό της μετάλλιο για τη «συνεισφορά του στην Πάλη για την ειρήνη και την ασφάλεια των λαών, για την εθνική και οικονομική τους ανεξαρτησία». Στην πράξη, αυτό ήταν κάτι που καμιά φορά μεταφραζόταν οδυνηρά για τους εν λόγω λαούς: λίγο μετά το πέρας της Συνδιάσκεψης, τον Ιούνιο του 1988, 2.500 κάτοικοι του Χαουζέν[53] χάθηκαν κάτω από τις βόμβες του Μενγκίστου. Όπως και στην Γκουέρνικα, στη χώρα των Βάσκων, ήταν μέρα λαϊκής αγοράς. Είτε επρόκειτο για αντιαποικιακό πόλεμο είτε για την καταστολή εναντίον των εθνικιστών, οι περιφέρειες της αυτοκρατορίας (Ερυθραία, Τίγκρε, Ορόμο, Ογκαντέν, Γουολλέγκα, Γουόλλο) συνταράσσονταν από εξεγέρσεις που συχνά ελέγχονταν από «Λαϊκά μέτωπα» των οποίων τα στελέχη μοιράζονταν με τους εχθρούς τους, το λιγότερο, την ίδια μαρξιστική-λενινιστική ρητορική[54]. Εναντίον τους αναπτύχθηκαν κατά καιρούς διάφορες στρατιωτικές δυνάμεις· μάλιστα ορισμένα αριστερίστικα ή κινεζόφιλα ρεύματα αρέσκονται να υπογραμμίζουν μέσα σε αυτό το (αναμφισβήτητο) όργιο βαρβαρότητας τις διαδοχικές ευθύνες των ΗΠΑ, της ΕΣΣΔ και του Ισραήλ[55]. Με πρότυπο τις επιχειρήσεις κατά της αμερικανικής επέμβασης στο Βιετνάμ, ένα «Μόνιμο δικαστήριο της διεθνούς λίγκας για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των λαών» συνεδρίασε τον Μάιο του 1980 στο Μιλάνο. Τα σκεπτικά των δικαστικών αποφάσεων που εκδόθηκαν το 1981 από τη βελγική Επιτροπή για τη Βοήθεια της Ερυθραίας αντικατοπτρίζουν τις θέσεις του FPLE[56]. Επαληθευμένα από τις αναφορές της Διεθνούς Αμνηστίας, ορισμένα από τα συλλεχθέντα στοιχεία επιτρέπουν εντούτοις τις συγκρίσεις με πλήθος άλλα

θέατρα επιχειρήσεων, ενώ το όνομα Οραντούρ-συρ-Γκλαν* έρχεται αυτόματα στη σκέψη του Γάλλου παρατηρητή όταν διαβάζει για σφαγές αμάχων συγκεντρωμένων μέσα σε εκκλησίες. Το φυλλάδιο του «Μόνιμου δικαστηρίου» αναφέρεται επίσης στην περίπτωση του χωριού Γουοκιντούμπα, όπου 110 άτομα φέρονται ότι σφαγιάστηκαν μες στην Ορθόδοξη Εκκλησία, το καλοκαίρι του 1975. Οι ομάδες θανάτου της Ασμάρα προτιμούσαν τα μπεζ φορτηγάκια Φολκσβάγκεν από τα λευκά Πεζώ της Αντίς-Αμπέμπα για να μεταφέρουν στα «σφαγεία» (τους λάκκους ομαδικής ταφής) όσους δεν περίσσευε χρόνος να φυλακιστούν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Αντί-Κουάλλα, κοντά στη Μεντεφέρα. Ο απολογισμός του «ολοκληρωτικού πολέμου» που κήρυξε ο Μενγκίστου τον Αύγουστο του 1977 κατά των «ανθενωτικών» της Ερυθραίας μένει να συνταχθεί. 80.000 νεκροί, στρατιωτικοί και πολίτες, μονάχα για την περίοδο 1978-1980; Σε αυτή την εκτίμηση[57] που λαμβάνει κυρίως υπόψη της τα θύματα των επιχειρήσεων μαζικών αντιποίνων και των αεροπορικών τρομοκρατικών επιδρομών, μας επιτρέπεται να προσθέσουμε τις επιπτώσεις μιας συστηματικής πολιτικής αποδιοργάνωσης της αγροτικής ζωής. Αν τα αστικά κέντρα επωφελούνταν από τον κατά προτεραιότητα ανεφοδιασμό και από την παρουσία αμειβόμενων στρατιωτικών, η οποία ευνοούσε το εμπόριο, η γεωργία υπέφερε εξαιτίας της καταστροφής του ζωικού κεφαλαίου –ιδιαιτέρως από τους αεροπόρους, που τρελαίνονταν για το κυνήγι της καμήλας–, της ναρκοθέτησης, της αποψίλωσης των δασών και της αυταρχικής αποδιοργάνωσης των ανταλλαγών. Ουσιώδεις πρωταγωνίστριες της αγροτικής παραγωγής, οι γυναίκες έπεφταν θύματα βιασμών στους οποίους συστηματικά επιδίδονταν οι στρατιώτες, γεγονός που συνέβαλλε ιδιαιτέρως στη διατήρηση ενός κλίματος ανασφάλειας ελάχιστα ευνοϊκού για εξωτερικές δραστηριότητες[58].

Είναι δύσκολο να υποστηριχτεί ότι η έγνοια της κυβέρνησης να αποκόψει τους αντάρτες από τις βάσεις τους αποτέλεσε τον αρχικό λόγο των μαζικών μετακινήσεων άμαχων πληθυσμών στη διάρκεια του λιμού του 1982-1985, μόλο που κάποιες ενδεικτικές δημογραφικές αφαιμάξεις είχαν πραγματοποιηθεί εδώ και εκεί. Αν η Ερυθραία δεν θίχτηκε καθόλου, το Γουόλλο επλήγη και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό. Σε σύνολο 525.000 ατόμων που μετακινήθηκαν από τον Νοέμβριο του 1984 μέχρι τον Αύγουστο του 1985, 310.000 (το 8,5% του συνολικού πληθυσμού αυτής της επαρχίας) κατάγονταν από το Γουόλλο[59]. Και ορισμένες συνοριακές περιοχές (Γκόντερ) είχαν κιόλας εκκενωθεί από ένα σημαντικό ποσοστό (30-40%) του πληθυσμού τους, το οποίο είχε συγκεντρωθεί στο Σουδάν σε στρατόπεδα που ελέγχονταν από οργανώσεις της αντιπολίτευσης[60]. Σοβαρή αλλά περιφερειακή κρίση επιβίωσης που έπληξε το 25% του πληθυσμού, ο λιμός εγγράφεται σε μια μακραίωνη σειρά της οποίας το τελευταίο επεισόδιο (το 1972-1973) είχε συντελέσει στην κατάρρευση του αυτοκρατορικού καθεστώτος. Οι επιπτώσεις του επιδεινώθηκαν εξαιτίας της πτώσης του βιοτικού επιπέδου εκείνου του τμήματος της αγροτιάς που υποχρεώθηκε να στερηθεί τα αποθέματά του προκειμένου να ικανοποιήσει τις ποσοστώσεις που υπαγόρευε το κράτος. Ήδη βαριά φορολογούμενοι, οι αγρότες βρίσκονταν πολλές φορές υποχρεωμένοι να πληρώνουν πανάκριβα, στην ελεύθερη αγορά, τους σπόρους τους οποίους είχαν πουλήσει στην κυβέρ-

---

* Oradour-sur-Glane: γαλλικό χωριό-σύμβολο της ναζιστικής βαρβαρότητας. Στις 10 Ιουνίου 1944 οι Γερμανοί εξολόθρευσαν –ως αντίποινα– 643 άτομα, εκ των οποίων 500 γυναίκες και παιδιά μέσα στην εκκλησία που πυρπολήθηκε. (Σ.τ.Ε.)

νηση σε χαμηλές τιμές. Αρκετοί μάλιστα αναγκάζονταν να ξεφορτωθούν τα κοπάδια τους, για να βρεθούν έτσι ιδιαιτέρως στερημένοι σε μια δύσκολη περίοδο. Αυτή που άρχισε το 1982 υπήρξε καταρχήν συνέπεια μιας καταστροφικής ξηρασίας. Η κρίση πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις εξαιτίας της παράλυσης των εμπορικών συναλλαγών, στην οποία οι διώξεις κατά των εμπόρων και η ανασφάλεια έπαιξαν το δικό τους ρόλο. Το καθεστώς Μενγκίστου ανέθεσε την επίλυσή της επί τη βάσει στόχων που καθορίζονταν στους κόλπους της *Επιτροπής για την ανακούφιση και την αποκατάσταση*, με άλλα λόγια το επί τούτου δημιούργημα του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚ Αιθιοπίας. Μέσω του ελέγχου της βοήθειας και της μετακίνησης των πληθυσμών, το όπλο της τροφής απέβλεπε στην ικανοποίηση πολλαπλών στόχων, μεταξύ των οποίων φιγουράρουν σε υψηλή σειρά προτεραιότητας η πάταξη των αποσκιρτήσεων και η «επιστημονική» διευθέτηση του χώρου της υπαίθρου από το Κόμμα-Κράτος[61]. Η απαγόρευση επέμβασης των μη κυβερνητικών οργανισμών εκτός της περιοχής του Γουόλλο και η υπεξαίρεση της βοήθειας που προοριζόταν για το Τίγκρε είχαν ως αποτέλεσμα να συρρεύσουν στους τομείς όπου κυριαρχούσε ο στρατός αγροτικοί πληθυσμοί που μέχρι τότε ελέγχονταν από τους αντάρτες. Οι αναγκαστικές μετακινήσεις, που συχνά διευκολύνονταν από την ανακοίνωση για διανομή τροφίμων, παρουσιάστηκαν ως δημογραφική αναδίπλωση του (άγονου) Βορρά προς τον (υγρό και γόνιμο) Νότο. Μετακινούσαν κατά προτεραιότητα όχι τα θύματα του λιμού αλλά όντως τους πληθυσμούς που βρίσκονταν κάτω από στρατιωτικό έλεγχο, κι αυτό ανεξάρτητα από την κατάσταση που επικρατούσε στον τομέα της διατροφής στην περιοχή προέλευσής τους: από αυτή την άποψη, οι κάτοικοι των περιοχών που διεκδικούνταν από την Derg και το Μέτωπο απελευθέρωσης του Τίγκρε συνιστούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η εθελοντική κατάταξη, αν δεν είναι ακριβώς κάτι που μπορεί κανείς να αρνηθεί, ωχριά μπροστά στη μαζική όψη των εκτοπίσεων. Αυτό τον ρυθμιστικό δεσποτισμό, οι ιθύνοντες τον είχαν βαπτίσει με τα όμορφα λόγια *bego* (καλή θέληση) *teseno* (καταναγκασμός), δηλαδή «καταναγκασμός για το καλό του άλλου». Μετά το 1980, επιβαλλόταν ήδη σε βάρος των «εθελοντών» οι οποίοι στρατολογούνταν manu militari στα μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα προς όφελος των κρατικών αγροκτημάτων, και των οποίων οι συνθήκες διαβίωσης είλκυσαν την προσοχή αγγλοσαξονικών οργανώσεων κατά της δουλείας[62].

Η πολιτική της αναγκαστικής συγκέντρωσης σε χωριά, που έθιξε και τις μη αποδομημένες κοινότητες, συνάντησε σκληρή και συχνά αιματηρή αντίσταση, σε σημείο που να πλουτίζει την αποτρόπαιη ανθολογία των αγροτικών πολέμων υπό κομμουνιστικά καθεστώτα. Με στόχο, όπως και στη Μοζαμβίκη, την ένταξη των αγροτικών κοινοτήτων σε οικισμούς που θα ελέγχονταν πιο εύκολα από το Κόμμα, η συγκεκριμένη πολιτική όφειλε επίσης να επιτρέπει στον χωρικό «να αλλάξει τη ζωή και τη σκέψη του και να ανοίξει ένα καινούργιο κεφάλαιο με την εγκαθίδρυση μιας σύγχρονης κοινωνίας στις αγροτικές ζώνες, καθώς και να συμβάλει στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού»[63]. Σε συνδυασμό με το πρόγραμμα επανεγκατάστασης, στόχευε τόσο στην επέκταση του κολεκτιβοποιημένου τομέα της γεωργίας όσο και στη δημιουργία ενός «νέου ανθρώπου». Σημειώνουμε, με τον γεωγράφο Μισέλ Φουσέ[64], ότι «οι επιπτώσεις του λιμού ξεπέρασαν κατά πολύ τις περιοχές και τους πληθυσμούς που επλήγησαν από την κλιματολογική κρίση, επειδή η τελευταία έδωσε την αφορμή για μια πλατιά και αυθαίρετη αναδιοργάνωση του χώρου». Δίχως να αρνούμαστε την επιτυ-

χία ορισμένων επιχειρήσεων βιτρίνας, η προσπάθεια αριθμητικής αποτίμησης του κόστους της όλης επιχείρησης σε ανθρώπινες ζωές ενέχει μεγάλο ρίσκο. Το ποσοστό θνησιμότητας (14%) μερικών στρατοπέδων μεταγωγής, π.χ. του Αμπασσέλ στο Γουόλλο, ήταν υψηλότερο από το αντίστοιχο που σημειώθηκε σε θύλακες του λιμού[65]. Στα 200.000 με 300.000 θύματα της κυβερνητικής απρονοησίας και συγκάλυψης, δεν είναι παρακινδυνευμένο αν προσθέσουμε άλλα τόσα που θυσιάστηκαν στο βωμό του γρήγορου περάσματος από τη «φεουδαρχία» στο «σοσιαλισμό», που αφέθηκαν εσκεμμένα έξω από τα κυκλώματα της διεθνούς βοήθειας, που δολοφονήθηκαν κατά τη διάρκεια επιδρομών ή ενόσω επιχειρούσαν να δραπετεύσουν, που πέθαναν εξαιτίας της αποσυμπίεσης στα αμπάρια των μεταγωγικών Αντόνοφ που τους οδηγούσαν στον Παράδεισο, ή που εγκαταλείφθηκαν χωρίς επαρκή αποθέματα, εύκολος στόχος για τη συχνά δολοφονική εχθρότητα όσων είχαν φτάσει πρώτοι στους τόπους μετεγκατάστασης. Αφού πρώτα προσπάθησε να συγκαλύψει το μέγεθος του λιμού, ο Μενγκίστου πέρασε στην αντεπίθεση. Εκμεταλλευόμενος τις φωτογραφίες-σοκ που είχαν διοχετευθεί στη Δύση το φθινόπωρο του 1984, ανακοίνωσε στις 16 Νοεμβρίου 1984, τη στιγμή όπου η παγκόσμια συγκίνηση είχε φτάσει στο αποκορύφωμα, την απόφασή του να μετακινήσει 2,5 εκατομμύρια ανθρώπους, αρχίζοντας μια σκληρή παρτίδα με την ελπίδα να χρησιμοποιήσει τη διαφαινόμενη διεθνή βοήθεια για την ευόδωση των σχεδίων του, και αυτό παρά την εχθρότητα της κυβερνήσεως Ρήγκαν. Οι αντιδράσεις ήταν ανάμεικτες στη Γαλλία, όπου η ανοσοποίηση που αποδίδεται σε ένα τμήμα της ιντελιγκέντσιας εξαιτίας της πολιτιστικής οικειότητας με τον κομμουνισμό υπήρξε εν μέρει η αιτία της απόφασης των Γιατρών χωρίς Σύνορα, της μόνης μη κυβερνητικής ανθρωπιστικής οργάνωσης που αρνήθηκε να υποστηρίξει την πολιτική της μετεγκατάστασης και κηρύχθηκε persona non grata από το καθεστώς Μενγκίστου στις 2 Δεκεμβρίου 1985. Αντιθέτως, σε πλανητικό επίπεδο μια υποδειγματική συμπεριφορά στη μάχη των εικόνων καθώς και η υποστήριξη πολυάριθμων ειδικών των Ηνωμένων Εθνών έδωσαν την ευκαιρία στο καθεστώς να αποκομίσει –για στρατιωτικούς ή ιδιοτελείς σκοπούς– τα οφέλη ενός χωρίς προηγούμενο κύματος ανθρωπιστικής αλληλεγγύης, πάνω στο οποίο σερφάρανε ροκστάρ ποικίλου διαμετρήματος, από τον Μπομπ Γκέλντορφ ώς τον Μάικλ Τζάκσον, οι οποίοι ερμήνευσαν πλάι στα πιο όμορφα λουλούδια της αμερικανικής σόου-μπίζνες τον ύμνο *We are the World*, για τον οποίο φοβούμαστε ότι μένει το μοναδικό ίχνος από το αιθιοπικό δράμα στη μνήμη των δεκάδων εκατομμυρίων πρώην εφήβων της αξιομακάριστης δεκαετίας του '80.

Μετά το 1988, το λυκόφως του Μενγκίστου δεν συγχέεται παρά μονάχα εν μέρει με το αντίστοιχο της Σοβιετικής Ένωσης. Η αποχώρηση των σοβιετικών συμβούλων από τις εμπόλεμες ζώνες ανακοινώθηκε τον Μάρτιο του 1990. Εκείνη την εποχή, ο συσχετισμός δυνάμεων είχε κιόλας ανατραπεί: σε όλα τα μέτωπα, ο στρατός οπισθοχωρεί μπροστά στους εξεγερμένους των Λαϊκών μετώπων απελευθέρωσης της Ερυθραίας και του Τίγκρε και το καθεστώς δεν σταματάει να κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για την πατρίδα. Η διακοπή της πολιτικής της μετεγκατάστασης και η επιδεικτική ανακοίνωση μέτρων φιλελευθεροποίησης της οικονομίας συμπίπτουν με τις εκκαθαρίσεις στις ένοπλες δυνάμεις όπου, στις 16 Μαΐου 1989, μια πρόωρη απόπειρα πραξικοπήματος υπονομευμένη από τους εγκάθετους των μυστικών υπηρεσιών πνίγηκε στο αίμα. Στις 21 Ιουνίου 1990, ο Μενγκίστου κηρύσσει γενική επιστράτευση: αν και θεωρητικά αφορά τους άνω των 18, δεν γλιτώνουν πάντα και τα πολύ νεαρά αγό-

ρια (14-16 χρόνων) που τα μαζεύουν από τα ποδοσφαιρικά γήπεδα ή γύρω από τα σχολεία. Το 1991 είναι η χρονιά του κλεισίματος όλων των ιδρυμάτων ανώτερης εκπαίδευσης και το σύνολο των φοιτητών καλείται να συμμετάσχει στην πολεμική προσπάθεια του έθνους. Ενόσω ο κλοιός σφίγγει γύρω από την Αντίς-Αμπέμπα, στις 19 Απριλίου 1991 ο Μενγκίστου κάνει έκκληση για τη συγκρότηση ενός στρατού στα πρότυπα του ιρακινού, που θα φτάσει το ένα εκατομμύριο άντρες. Με δύναμη 450.000 ανδρών εκείνη την εποχή (έναντι 50.000 το 1974), ο πιο πολυάριθμος στρατός της υποσαχάριας Αφρικής δεν «τραβάει» πια και οι καινούργιοι του σύμμαχοι, Αμερικανοί και Ισραηλινοί, βλέπουν με ικανοποίηση να διαγράφεται μια εναλλακτική λύση. Στις 21 Μαΐου 1991, ο συνταγματάρχης Μενγκίστου πετάει, μέσω Κένυας, για το Χαράρε: ο ήρωας του αγώνα κατά των λευκών αποίκων της Ροδεσίας Ρόμπερτ Μουγκάμπε τού παραχωρεί πολιτικό άσυλο. Το φθινόπωρο του 1994 η Ζιμπάμπουε, αν και της υποβάλλεται αίτηση για την προσαγωγή του βασικού υπευθύνου για την αιθιοπική τραγωδία σε δικαστήριο της Αντίς-Αμπέμπα, αρνείται την έκδοση εκείνου που είχε εμπνεύσει στους Ανατολικογερμανούς δημοσιογράφους της *Ethiopian Herald* μια από τις πιο ηχηρές διακηρύξεις τους: «Θα ξεπαστρέψουμε τη σατανική κληρονομιά του παρελθόντος και θα θέσουμε τη φύση υπό τον έλεγχό μας»[66].

ΠΟΡΤΟΓΑΛΟΦΩΝΗ ΒΙΑ: ΑΓΚΟΛΑ, ΜΟΖΑΜΒΙΚΗ

Παρούσα ήδη από τον 15ο αιώνα στις αφρικανικές ακτές, η Πορτογαλία άργησε να αναλάβει τον αποικισμό της τεράστιας αυτοκρατορίας (25 φορές η έκτασή της...) που οι αντιθέσεις μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων της επέτρεψαν να ιδρύσει στη Μαύρη ήπειρο. Ετούτη η αργοπορημένη και επιφανειακή κατοχή χώρου προφανώς δεν διευκόλυνε τη διάχυση ενός ομοιογενούς συναισθήματος του «ανήκειν» στα υπερπόντια εδάφη. Από πολλές απόψεις, οι οργανώσεις που επωμίστηκαν τον ένοπλο αγώνα στις αρχές της δεκαετίας του '60 στηρίχθηκαν, στους κόλπους των μη λευκών πληθυσμών, σε ένα αντιαποικιακό αίσθημα που ήταν περισσότερο φαρμακερό απ' ό,τι οι ενδεχόμενες πατριωτικές προσδοκίες[67]. Έχοντας συνείδηση των εμποδίων όπου σκόνταφτε ο ιακωβινισμός τους, οι εθνικιστές έδωσαν πολύ σύντομα τη δέουσα σημασία στον *Inimigo interno* (εσωτερικό εχθρό)[67α] –παραδοσιακούς αρχηγούς, συνεργάτες των αποικιοκρατών, πολιτικούς αποστάτες– τους οποίους κατηγορούσαν ότι βλάπτουν την κινδυνεύουσα πατρίδα. Αυτά τα χαρακτηριστικά σημάδια μιας πολιτικής κουλτούρας την οποία ο διπλός γενετικός κώδικας, σαλαζαρικός και σταλινικός, ουδόλως προδιέθετε στη λατρεία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, θα οξύνονταν αργότερα και παρά την εσπευσμένη αναχώρηση της κηδεμονεύουσας δύναμης.

Η ΛΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΑΓΚΟΛΑΣ

Τη στιγμή όπου οι αξιωματικοί οι οποίοι ελέγχουν την εξουσία στη Λισσαβώνα τάσσονται, προκαλώντας την οργή του λευκού πληθυσμού, υπέρ της ανεξαρτησίας των αποικιών στις 27 Ιουλίου 1974, ο πορτογαλικός στρατός παραμένει κύριος των εδαφών στην Αγκόλα. Η βιαστική του αναχώρηση ανοίγει το δρόμο σε τρεις εθνικοαπελευθε-

ρωτικές οργανώσεις: το Movimento Popular de Libertação de Angola (MPLA), το Frente Nacional de Libertação de Angola (FNLA) και την União Nacional para a Independência Total de Angola (UNITA). Στις 15 Ιανουαρίου 1975, η νεαρή πορτογαλική δημοκρατία τις αναγνωρίζει με την υπογραφή της συμφωνίας του Αλβόρ για την ανεξαρτησία ως «μοναδικούς νόμιμους εκπροσώπους του λαού της Αγκόλας». Το ημερολόγιο είναι ελπιδοφόρο: εκλογές συνταγματικής βουλής εντός εννέα μηνών και ανακήρυξη της ανεξαρτησίας στις 11 Νοεμβρίου 1975. Ωστόσο, και ενώ η έξοδος των 400.000 Πορτογάλων επιταχύνεται μεταξύ Φεβρουαρίου και Ιουνίου 1975, η βιωσιμότητα της κυβέρνησης συνασπισμού (όπου το MPLA κατέχει τα υπουργεία Πληροφοριών, Δικαιοσύνης και Οικονομικών) αποδεικνύεται γρήγορα αυταπάτη. Τα αιματηρά επεισόδια πολλαπλασιάζονται και η ανακωχή του Νακούρου, στις 14 Ιουνίου, δεν αποτελεί παρά μια εκεχειρία που δίνει την ευκαιρία σε κάθε παράταξη να ανασυντάξει τις δυνάμεις της και να προετοιμάσει την επέμβαση των ξένων συμμάχων της.

Από τον Οκτώβριο του 1974, τα σοβιετικά όπλα αυξάνουν τις δυνατότητες των ένοπλων ομάδων του MPLA, το οποίο επωφελείται επίσης από τη συνδρομή της αριστερής πτέρυγας του πορτογαλικού στρατού, που αντιπροσωπεύεται από το Κίνημα των Ενόπλων Δυνάμεων (MFA). Υπό την επιρροή του πορτογαλικού κομμουνιστικού κόμματος, οι μονάδες αυτές μπορούν λοιπόν να υπολογίζουν στην παρουσία στη Λουάντα, μετά τον Μάιο του 1974, του «κόκκινου ναυάρχου» Ρόσα Κουτίνιο. Ήδη από τον Μάρτιο του 1975, οι πρώτοι Κουβανοί και Σοβιετικοί αποβιβάζονται στην Αγκόλα. Ο Φιντέλ Κάστρο θα θεωρητικοποιήσει εκ των υστέρων την απόφασή του: «Η Αφρική συνιστά σήμερα τον αδύναμο κρίκο του ιμπεριαλισμού. Εκεί υπάρχουν εξαιρετικές προοπτικές για το πέρασμα από το σύστημα των φυλών στο σοσιαλισμό χωρίς να χρειαστούν τα ενδιάμεσα στάδια όπως σε άλλες περιοχές του κόσμου»[68]. Μετά τη διάλυση της κυβέρνησης (8-11 Αυγούστου), το *Vietnam Heroico* αράζει στη Λουάντα. Στο κατάστρωμά του, αρκετές εκατοντάδες στρατιώτες (μαύροι στην πλειοψηφία τους). Είναι κιόλας 7.000 όταν, στις 23 Οκτωβρίου, η Νοτιοαφρικανική Ένωση επεμβαίνει στο πλευρό της UNITA, που στο εξής η *Pravda* θα υποβιβάζει στο επίπεδο του «ανδρείκελου, του εξοπλισμένου από τους μισθοφόρους της Κίνας και της CIA με τη βοήθεια των Ροδεσιανών και Νοτιοαφρικανών ρατσιστών»[69]. Η ανάλυση δεν είναι εντελώς αβάσιμη. Η ηγεσία της UNITA, πλασμένη στον τροχό του μαοϊσμού, διαθέτει πράγματι μια οξυμένη αίσθηση συμφωνίας με τον διάβολο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι συμμαχίες της UNITA εγγράφονται στο πάνθεον του λενινιστικού-σταλινικού ρεαλισμού και η λοξοδρόμηση που οδήγησε τον Σαβίμπι στο πλευρό του Πιχ Μπόθα δεν πρέπει να παραξενεύει τους ενθουσιώδεις θιασώτες του γερμανοσοβιετικού συμφώνου του 1939. Όμως, για την ώρα, η αεροναυτική υποστήριξη Σοβιετικών και Κουβανών αποδεικνύεται αποφασιστική για την επιβίωση του καθεστώτος. Στις 11 Νοεμβρίου 1975, το MPLA και η UNITA ανακηρύσσουν, καθένας για λογαριασμό του, την ανεξαρτησία της χώρας[70], ενώ σχηματίζεται ο καινούργιος χάρτης αυτού που ήταν άλλοτε το μαργαριτάρι του πορτογαλέζικου Ultramar*: το MPLA κατέχει τα λιμάνια, το πετρέλαιο και τα διαμάντια, δηλαδή χοντρικά τα παράλια· οι αντίπαλοί του (όπου η UNITA θα κατακτήσει σύντομα τα πρωτεία) στηρίζονται στο βορρά και προπάντων στις πεδιάδες της ενδοχώρας.

* Οι πέραν της θαλάσσης πορτογαλικές αποικίες. (Σ.τ.Μ.)

Οι πρωταγωνιστές στο εξής θα αναγνωρίζονται πιο εύκολα από τους Δυτικούς, όπως άλλωστε και από τους κομμουνιστές της Νότιας Αφρικής. Για τον Μοζαμβικανό ηγέτη Σαμόρα Μασέλ, ο ανελέητος χαρακτήρας του αγώνα προδιαγράφεται από τη σύνθεση των δυνάμεων: «Στην Αγκόλα συγκρούονται δυο παρατάξεις: από τη μια πλευρά ο ιμπεριαλισμός, οι σύμμαχοί του και τα ανδρείκελά του· από την άλλη, οι προοδευτικές δυνάμεις που υποστηρίζουν το MPLA. Τίποτα άλλο»[71]. Αδιαφιλονίκητος ηγέτης του Κινήματος είναι ο Αγκοστίνιο Νέτο, μαύρος, παλιός *assimilado*, που προέρχεται από μια οικογένεια προτεσταντών παστόρων οργανωμένη στο ΚΚ Πορτογαλίας και δοκιμασμένου φιλοσοβιετισμού, ήδη από τη δεκαετία του '50. Ιδρυμένο το 1956, το MPLA σφυρηλάτησε, στη διάρκεια παραμονών στην ΕΣΣΔ που πολλαπλασιάστηκαν τη δεκαετία του '60, πολλά από τα ηγετικά του στελέχη (όπως ο Τζ. Μάτεους Πάουλο ή ο Α. Ντομίνγκος Βαν Ντούνεν) στον ισχύοντα τότε μύλο του μαρξισμού-λενινισμού. Πλάι στη μελέτη του επιστημονικού σοσιαλισμού προστέθηκε για μερικούς από αυτούς (Τζ. Νιάμπα-Γιεμίνα) η κατάλληλη στρατιωτική εκπαίδευση, στη Σοβιετική Ένωση ή στις κουβανέζικες σχολές ανταρτών. Μετά την κατάληψη της εξουσίας, το Συνέδριο της Λουάντα (4-10 Δεκεμβρίου 1977) σημείωσε την αναγκαιότητα για το πέρασμα από ένα κίνημα μετωπικού τύπου σε μια οργάνωση πρωτοπορίας που θα αντέγραφε το μπολσεβίκικο μοντέλο και θα ήταν ικανή να φέρει τον τίτλο του «αδελφού-κόμματος» μέσα στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Πράγματι, το καινούργιο «MPLA-Κόμμα της εργασίας» αναγνωρίστηκε αμέσως από τον Ραούλ Κάστρο, ο οποίος παρευρισκόταν στο Συνέδριο, ως το μόνο «ικανό να εκφράσει σωστά τα συμφέροντα του εργαζόμενου λαού».

Η αντίληψη ενός κράτους «κατάλληλου οργάνου για την εφαρμογή των κατευθύνσεων που καθόριζε το μοναδικό Κόμμα», επέβαλλε στο νέο κόμμα αυξημένη επαγρύπνηση απέναντι στους αντίπαλους σχηματισμούς, έτοιμους να καμουφλάρουν την αντεπαναστατική τους φύση πίσω από μια αριστερίστικη φρασεολογία, καθώς και έναν άκαμπτο δημοκρατικό συγκεντρωτισμό. Δεν εκπλησσόμαστε λοιπόν βλέποντας να αναδύονται στα νότια πλάτη οι πρακτικές κατά των αποκλίσεων, που μέχρι τότε είχαμε γνωρίσει μόνο στο βόρειο ημισφαίριο. Προτού καν καθιερωθεί επισήμως ο αγκολέζικος μπολσεβικισμός, ο Νέτο κατείχε ήδη μια υπολογίσιμη δεξιοτεχνία σε αυτόν τον τομέα. Όταν, τον Φεβρουάριο του 1975, εκμηδένιζε (με τη συνδρομή των πορτογαλικών στρατευμάτων) τη φράξια «Εξέγερση της Ανατολής», που είχε ως ηγέτη το στέλεχος της φυλής Ovimbundu Ντανιέλ Τσιπέντα, το επεισόδιο έδωσε την ευκαιρία στον τελευταίο να καταγγείλει τις εκκαθαρίσεις που είχαν διαπραχθεί κατά των αποστατών του MPLA από το 1967. Έτσι λοιπόν αποκρυπτογραφούμε καλύτερα το δημόσιο ανακοινωθέν του κινήματος τον Φεβρουάριο του 1974, σύμφωνα με το οποίο το κίνημα είχε «ματαιώσει και εξουδετερώσει» τη συνωμοσία της εσωτερικής αντεπανάστασης «που στόχευε στη φυσική εξόντωση του προέδρου του και αρκετών στελεχών του»[72].

Υπουργός της εσωτερικής διοίκησης, αντίπαλος του Νέτο, ο Νίτο Αλβέζ ήταν παρών στη Λουάντα κατά τα γεγονότα της 25ης Απριλίου 1974 που έκρουσαν τον κώδωνα για το αποικιακό καθεστώς. Καθώς η εξωτερική ηγεσία απουσίαζε, κατόρθωσε να κατακτήσει σημαντικό ακροατήριο από αστικοποιημένους Μαύρους, αρνούμενος βασικά στους Λευκούς την αγκολέζικη εθνικότητα, εκτός των περιπτώσεων αποδεδειγμένης αντιαποικιακής συμπεριφοράς. Στηρίχτηκε σε ένα δίκτυο συνοικιακών επιτροπών, στο όνομα μιας *Poder popular* (λαϊκής εξουσίας), για την κατάκτηση της οποίας

δεν οπισθοχώρησε μπροστά στις πιο σταλινικές πρακτικές, που δεν ήταν έτσι κι αλλιώς φτιαγμένες για να αιφνιδιάζουν τους αντιπάλους τους, κατά κανόνα μαοϊκών τάσεων[73]. Έχοντας τις διαβεβαιώσεις των Σοβιετικών, των Κουβανών και των Πορτογάλων κομμουνιστών, στις 27 Μαΐου 1977 επιχείρησε ένα πραξικόπημα για να προλάβει τις εκκαθαρίσεις που είχαν αρχίσει λίγο πριν εναντίον των οπαδών του. Όταν η αποτυχία της επιχείρησης κατέστη ολοφάνερη (κυρίως εξαιτίας της αναβλητικότητας των ξένων συμβούλων του Νίτο Αλβέζ), ο Νέτο πήρε το λόγο στο ραδιόφωνο: «Πιστεύω πως ο λαός μας θα καταλάβει τους λόγους για τους οποίους θα ενεργήσουμε με κάποια σκληρότητα εναντίον εκείνων που έχουν σχέση με αυτά τα γεγονότα». Κατηγορούμενοι για «ρατσισμό, για φυλετισμό και για τοπικισμό», οι φραξιονιστές έγιναν αντικείμενο μιας ριζικής εκκαθάρισης. Ενόσω η Κεντρική Επιτροπή και ο κομματικός μηχανισμός ανανεώνονταν εκ βάθρων[74] και οι συγκρούσεις αιματοκυλούσαν την πρωτεύουσα, η καταστολή εξαπλωνόταν στις μεγάλες επαρχιακές πόλεις: στη Νγκούντζα (Νότια Κουάντζα), 204 αποκλίνοντες φέρεται ότι σκοτώθηκαν τη νύχτα της 6ης Αυγούστου[75], πράγμα που συνεισφέρει κάποια αξιοπιστία στους αριθμούς που ανέφεραν οι επιζήσαντες μετά το 1991, σύμφωνα με τους οποίους «εκκαθαρίστηκαν» οριστικά αρκετές χιλιάδες μελών του MPLA σε αυτή την περίσταση. Οι πολιτικοί κομισάριοι των ενόπλων δυνάμεων απετέλεσαν εξίσου στόχο της επαγρύπνησης του Σαπιλίνια, μέλους της Κεντρικής Επιτροπής, ο οποίος διηύθυνε προσωπικά την εξόντωσή τους στη Λουένα (Μοσίκο)[76].

Η σχετική δημοτικότητα του Νίτο Αλβέζ διατηρήθηκε με τις καταγγελίες, μέσα από τις στήλες της εφημερίδας *Diario de Luanda* και τις ραδιοφωνικές εκπομπές «Kudibanguela» και «Povo em armas», της επιδείνωσης των συνθηκών ζωής. Οι πηγές αυτές μας επιτρέπουν να διαβλέψουμε την ύπαρξη αδυσώπητων ελλείψεων σε τρόφιμα (οι οπαδοί του Νίτο χρησιμοποιούν τη λέξη *λιμός*) σε ορισμένες περιοχές. Σκιαγραφούν την κατάσταση εξάντλησης των μισθωτών των πόλεων που ακόμη εργάζονται, ευνουχισμένοι από το καθεστώς: με έναν νόμο του Νοεμβρίου 1975 και ένα διάταγμα του Μαρτίου 1976 που εκδόθηκαν για να εξασφαλίσουν την πειθαρχία στον παραγωγικό μηχανισμό, η εξωσυνδικαλιστική απεργία (δηλαδή αντικομματική) εξομοιώνεται με έγκλημα δυνάμει του επικρατούντος συνθήματος «Παράγουμε και αντιστεκόμαστε». Εμφανίζονται λοιπόν (παρά τη γραφειοκρατική τους εργαλειοποίηση) μορφές διαμαρτυρίας που δεν ικανοποιούνται πια από την τελετουργική καταγγελία της αποδιοργάνωσης η οποία προκλήθηκε από την έξοδο των λευκών και τον πόλεμο. Ευημερούσα από τη δεκαετία του '60, η αγκολέζικη οικονομία καταρρέει κυριολεκτικά μετά το 1975, ενώ ο κρατικός έλεγχος του συστήματος καμουφλάρει ολοένα και πιο δύσκολα τη γενικευμένη δολαριοποίηση: το κομματικό μονοπώλιο και η ικανότητα πρόσβασης σε ένα νόμισμα που διαπραγματεύεται σε επίπεδα 50 φορές υψηλότερα της επίσημης τιμής του συνδυάζονται, με αποτέλεσμα την εμφάνιση μιας νομενκλατούρας που αδιαφορεί για τις συνθήκες διαβίωσης του «εργαζόμενου λαού». Κανένας δεν είναι σε θέση, για καμιά δεκαριά χρόνια, να εκτιμήσει την κατάσταση από την άποψη της επάρκειας τροφίμων σε τεράστια τμήματα της χώρας. Ενώ η κυβέρνηση καταφέρνει να απεξαρτήσει την αγορά των πόλεων –η οποία τροφοδοτείται χάρη στα πετρελαϊκά εισοδήματα– από τους τοπικούς παραγωγούς, το κράτος αδιαφορεί για την ύπαιθρο που σπαράσσεται από τον πόλεμο και την αφαίμαξη ανδρικού πληθυσμού στην οποία επιδίδονται και οι δυο παρατάξεις, ανάλογα με τις ανάγκες τους για

στρατολόγηση. Ο όρος *λιμός*, τον οποίο απέφευγαν με προσοχή μέχρι τότε οι επίσημοι κύκλοι, επανεμφανίζεται το 1985 με τη μορφή προειδοποίησης του FAO (Παγκόσμιος οργανισμός τροφίμων και γεωργίας). Την εποχή της μεγάλης αυτοκριτικής που ενεργοποιήθηκε από τη σοβιετική περεστρόικα, η κυβέρνηση της Αγκόλας θα παραδεχτεί τη σοβαρότητα μιας κατάστασης η οποία κατέληξε στη διαπίστωση που εκφράστηκε στις αρχές του 1987 εκ μέρους της Unicef και σύμφωνα με την οποία αρκετές χιλιάδες παιδιά είχαν πεθάνει από την πείνα τον προηγούμενο χρόνο.

Πλούσιο λόγω του ελέγχου του πετρελαιοφόρου θύλακα της Καμπίντα[77], ωστόσο φτωχό σε διοικητικό προσωπικό, στρατιωτικούς και ενεργά μέλη, το καθεστώς δεν κατάφερε να αφιερώσει παρά ελάχιστους πόρους στα σχέδια της κολεκτιβοποίησης και της συγκέντρωσης αγροτικών πληθυσμών στα χωριά. Όπως εφαρμόζονταν, τα σχέδια αυτά γίνονταν αισθητά ως απειλή από σημαντικά τμήματα της αγροτιάς. Η αφαίμαξη μέσω της φορολογίας, η ανεπάρκεια των δημοσίων επενδύσεων, οι παρακωλύσεις στην επέκταση του εμπορίου και η εξάντληση των δυνατοτήτων σταδιοδρομίας στις πόλεις, επέφεραν την αναδίπλωση στην ύπαιθρο. Δεκατρία χρόνια μετά την ανεξαρτησία, το αγκολέζικο κράτος δημοσίευσε σε μια επίσημη αναφορά[78] την προειδοποίηση του γεωπόνου Ρενέ Ντυμόν ο οποίος κατήγγελλε σε γλώσσα κατανοητή από τους συνομιλητές του την «άνιση ανταλλαγή» που καταληστεύει την «υπεραξία» των αγροτών. Αυτή η κατάσταση μετατράπηκε πολύ γρήγορα σε εχθρότητα εναντίον του κόσμου των παραλίων που κυριαρχούνταν από την κουλτούρα (μαρξίζουσα εν προκειμένω) των *assimilados* κρεολών ή μιγάδων, η παρουσία των οποίων ήταν έντονη στην κορυφή του MPLA. Πάνω σε αυτή τη βάση, ενισχυμένη από το μίσος για τους ξένους, Κουβανούς, Ρώσους, Ανατολικογερμανούς ή Βορειοκορεάτες[78α], η UNITA του Ζόνας Σαβίμπι κατόρθωσε να κερδίσει την όλο και αυξανόμενη υποστήριξη των αγροτών και πέρα από τις γαίες των Ovimbundu, οι οποίοι αποτελούσαν στην αρχή τη φυλετική του βάση. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, αντί για έναν πόλεμο σταλινικού τύπου που θα διεξήγε το MPLA εναντίον της αγροτιάς, θα ήταν πιο ακριβές στην περίπτωση της Αγκόλας να μιλάμε για έναν «αγροτικό πόλεμο», όρο που τοποθετεί τους πρωταγωνιστές σε συμμετρική θέση, πιο ταιριαστή με το συσχετισμό των εμπόλεμων δυνάμεων. Έχοντας την υποστήριξη της κυβέρνησης Ρήγκαν αλλά εμποτισμένοι από τη μαοϊκή κουλτούρα, οι επικεφαλής της UNITA αντλούν γρήγορα από τη ρητορική της αντίθεσης πόλη/ύπαιθρος, καταγγέλλοντας στο όνομα του «αφρικανικού λαού» την «αριστοκρατία των Κρεολών» του MPLA[79]. Παραμένει ωστόσο δύσκολο, την παραμονή των αναταραχών στα ανατολικά της χώρας, να εκτιμηθεί το εύρος της προσχώρησης των αγροτών στον Σαβίμπι. Μετά από την απεμπλοκή των νοτιοαφρικανικών και των κουβανέζικων δυνάμεων που επακολούθησαν τις συμφωνίες της Νέας Υόρκης της 22ας Δεκεμβρίου 1988, η μεταστροφή του MPLA προκάλεσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η υιοθέτηση από την ηγεσία του, τον Ιούλιο του 1990, της οικονομίας της αγοράς, καθώς και η αποδοχή του κομματικού πλουραλισμού, είχαν ως συνέπεια την ήττα της UNITA στις εκλογές του 1992.

Η αναντίρρητη ανάπτυξη αυτής της οργάνωσης στη διάρκεια των δεκαπέντε πρώτων χρόνων της ανεξαρτησίας ήταν βασικά το σύμπτωμα μιας αντίδρασης απόρριψης απέναντι στο Κράτος-MPLA, απόρροια του τραυματισμού που γέννησαν δεκαπέντε χρόνια αποδόμησης των οικονομικών ανταλλαγών, αναγκαστικών στρατολογήσεων και μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών, ακόμη περισσότερο και από την απουσία δι-

καστικών εγγυήσεων η οποία κυριαρχούσε στη μαζική καταστολή των αντιφρονούντων. Η μεταβατική περίοδος προς τον πολυκομματισμό υπήρξε άλλωστε ελάχιστα ευνοϊκή για τον καταλογισμό ευθυνών σχετικά με την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και τα μέλη της πολιτικής αστυνομίας –που συχνά προέρχονταν, όπως και στην ΕΣΣΔ, από φυλετικές μειονότητες– δεν είχαν κανένα λόγο να απολογηθούν για τις προηγούμενες δραστηριότητές τους, εξαιτίας της κυβερνητικής συνέχειας. Με την εξαίρεση μικρών ομάδων στους κόλπους των οποίων βρίσκονταν όσοι είχαν γλιτώσει από τις εκκαθαρίσεις, κανένα από τα δυο μεγάλα κόμματα δεν έκρινε σωστό να απαιτήσει να χυθεί άπλετο φως στις περιπτώσεις δεκάδων χιλιάδων θυμάτων που η μοίρα τους, για να διατηρήσουμε τη λιτότητα ύφους που προσιδιάζει στις αναφορές της Διεθνούς Αμνηστίας, δεν ήταν «σύμφωνη με τους διεθνώς αναγνωρισμένους κανόνες ισονομίας».

ΜΟΖΑΜΒΙΚΗ

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1974, οι Πορτογάλοι στρατιωτικοί που μόλις είχαν θεσπίσει τον πολυκομματισμό στη Λισσαβώνα, εμπιστεύτηκαν τις τύχες της Μοζαμβίκης μονάχα στο Frente de Libertação do Moçambique (Frelimo). Ιδρυμένο τον Ιούνιο του 1962[80], το Μέτωπο είχε καταφέρει, υπό την ηγεσία του διδάκτορος της ανθρωπολογίας Εντουάρντο Σιβάμπο Μοντλάνε να προσελκύσει τις συμπάθειες της διεθνούς κοινότητας και να επωφεληθεί παράλληλα από τη στρατιωτική υποστήριξη της Κίνας, καθώς και της Ρωσίας. Αντιθέτως με όσα συνέβησαν στην Αγκόλα, το Frelimo κατόρθωσε, τις παραμονές της πορτογαλικής «επανάστασης των γαριφάλων» (25 Απριλίου 1974), να φέρει σε δύσκολη θέση τα αποικιακά στρατεύματα που, άλλωστε, στην πλειοψηφία τους αποτελούνταν από Αφρικανούς[81]. Έχοντας συνενώσει ένα σημαντικό τμήμα των εθνικιστικών ελίτ των διανοουμένων, το Μέτωπο αντικατοπτρίζει τις ιδεολογικές διαιρέσεις που τις διαπερνούν. Το 1974, ωστόσο, δεν μπορεί πια να αποκρυβεί το γεγονός ότι η ηγεσία του εμφορείται από το μαρξισμό-λενινισμό. Μετά το 2ο Συνέδριο (1968), η σημασία του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα, την οποία ανέπτυξε ο Σαμόρα Μασέλ με βάση την κινεζική λογική των «απελευθερωμένων ζωνών», εμφανιζόταν ολοένα και περισσότερο σύμφωνη με τη διαπίστωση που διατύπωσε, λίγο προτού χαθεί (1969), ο ίδιος ο Μοντλάνε: «Συμπεραίνω σήμερα πια ότι το Frelimo είναι πιο σοσιαλιστικό, πιο επαναστατικό και προοδευτικό από ποτέ και πως η γραμμή μας κάθε μέρα προσανατολίζεται όλο και πιο πολύ στον μαρξιστικό-λενινιστικό σοσιαλισμό». Και, ερωτώμενος για τις αιτίες αυτής της εξέλιξης, εξηγούσε: «Επειδή, κάτω από τις παρούσες συνθήκες ζωής στη Μοζαμβίκη, ο εχθρός δεν μας αφήνει άλλη επιλογή».

Την επομένη της ανεξαρτησίας, ο εχθρός έμοιαζε να επιτρέπει κάποια ανάπαυλα στους νέους αφέντες. Οι τελευταίοι, στους κόλπους των οποίων κυριαρχούσε το αστικό στοιχείο –*assimilado*, λευκό, μιγαδικό ή ινδικό–, επιδόθηκαν με ενθουσιασμό στην εθνική μαιευτική. Σε μια χώρα αγροτική, η επινόηση του έθνους προϋπέθετε στα μάτια τους την επιβολή εδαφικού ελέγχου πάνω στο Κράτος-Κόμμα αφού έτσι μονάχα μπορούσε να εξασφαλιστεί μια συνεπής πολιτική συγκέντρωσης των πληθυσμών σε οικισμούς, ικανή επιπλέον να γεννήσει τον *homem novo*, τόσο αγαπητό στον ποιητή Σέρζιο Βιέιρα[82]. Η πολιτική αυτή είχε ήδη εγκαινιαστεί στις αρχές της δεκαετίας του

'70 στις «απελευθερωμένες ζώνες» με ποικίλα αποτελέσματα· τώρα εξαπλωνόταν συστηματικά σε ολόκληρη την επικράτεια. Όλοι οι αγρότες, περίπου το 80% του πληθυσμού, όφειλαν να εγκαταλείψουν το παραδοσιακό τους περιβάλλον προκειμένου να συγκεντρωθούν σε χωριά. Πάνω στην έξαψη της επανάστασης, οι πληθυσμοί ανταποκρίθηκαν ευνοϊκά στις προτροπές της εξουσίας, αρχίζοντας να καλλιεργούν συλλογικά χωράφια που σύντομα εγκατέλειψαν τα επόμενα χρόνια, συμμετέχοντας πού και πού στην κατασκευή των απαιτούμενων οικοδομών, χωρίς πάντα να συναινούν στην κατοίκησή τους εκεί. Στα χαρτιά, πάντως, η χώρα βρισκόταν κάτω από μια ιεραρχημένη διοίκηση, θεωρητικά υπό τον έλεγχο των τοπικών κομματικών οργανώσεων ενός κόμματος που, το 1977, είχε ανοιχτά διεκδικήσει την μπολσεβίκικη κληρονομιά και είχε προχωρήσει στην επέκταση της κολεκτιβοποίησης της γης και στη σύσφιξη των δεσμών με το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Διάφορες συμφωνίες υπογράφηκαν με κομμουνιστικές χώρες και η προμήθεια όπλων και εκπαιδευτών φαινόταν να επιτρέπει την αυξημένη υποστήριξη στους εθνικιστές του κινήματος Zimbabwe African National Union της Ροδεσίας.

Και ενώ η Μοζαμβίκη συμμετείχε στον αποκλεισμό που αποσκοπούσε στο στραγγαλισμό της γειτονικής χώρας, η λευκή Ροδεσία του Ίαν Σμιθ αποφάσισε ως αντίποινα να παράσχει υποστήριξη στην αντίσταση που εξακολουθούσε πάντα να σιγοβράζει στην ύπαιθρο της Μοζαμβίκης. Υπό την ηγεσία του Αλφόνσο Ντλακάμα, η Resistencia Nacional Moçambicana (Renamo) επωφελήθηκε από το στενό πατρονάρισμα των ροδεσιανών ειδικών υπηρεσιών μέχρι την ανεξαρτητοποίηση της Ζιμπάμπουε, οπότε η συνέχιση της υλικής βοήθειας ανελήφθη από τη Νότια Αφρική (1980). Προς έκπληξη πολλών παρατηρητών, η προσχώρηση στην αντίσταση των πληθυσμών των χωριών ήταν όλο και μεγαλύτερη, παρά τη βαρβαρότητα των μεθόδων του Renamo, η δράση του οποίου τρόμαζε ακόμη και τους Ροδεσιανούς προστάτες του. Οι επιζώντες των «στρατοπέδων αναμόρφωσης» –τα οποία πολλαπλασιάστηκαν μετά το 1975[83] υπό την υψηλή επιστασία του Serviço Nacional de Segurança Popular (SNASP: Εθνική υπηρεσία λαϊκής ασφάλειας)– ήταν οι πιο φαρμακεροί εχθροί του καθεστώτος. Ο έλεγχος των πληθυσμών αποτελούσε ζωτικό διακύβευμα για καθεμιά από τις δύο παρατάξεις και οι ελάχιστες επιτόπιες έρευνες επιβεβαιώνουν τις εκθέσεις του Παρατηρητηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων[84] όσον αφορά την έκταση και την κτηνωδία των ακροτήτων που διαπράχθηκαν και από τα δύο στρατόπεδα εναντίον αμάχων πληθυσμών. Λιγότερο ελεγχόμενη από την κρατική βία του Frelimo, η βία που εξασκείται από το Renamo δεν περιορίζεται σε πρακτικές τύπου «μεγάλων επιχειρήσεων», που στο εξής έχουν αφεθεί στη μοίρα τους ύστερα από τη φυγή των ιδιοκτητών τους. Η υποστήριξη που, παρ' όλα αυτά, του παρέχεται εκφράζει το μίσος κατά του κράτους, ένα μίσος που η έκτασή του επιβεβαιώνει βιαιότητες τις οποίες δικαιολογεί το Frelimo μιλώντας μια άγνωστη γλώσσα, στο όνομα της πάλης εναντίον του «φυλετισμού» που χαρακτηρίζεται από την προσκόλληση σε «σκοταδιστικές» θρησκευτικές πρακτικές και από την πίστη στις γενεαλογίες και τις πατριές, αντιλήψεις που απορρίπτει συλλήβδην το καθεστώς μετά την ανεξαρτητοποίηση, κάτω από την ετικέτα του «φεουδαλισμού»[85].

Οι προνομίες της SNASP ήταν ήδη πολύ διευρυμένες ακόμη και πριν συνειδητοποιήσουν οι αρχές του Μαπούτο το μέγεθος της απειλής που συνιστούσε το Renamo. Δημιουργημένη από τον Οκτώβριο του 1975, η Λαϊκή Ασφάλεια είχε τη δικαιοδοσία να συλλαμβάνει και να φυλακίζει οποιονδήποτε ύποπτο για «προσβολή της ασφαλείας

του κράτους», έννοια η οποία συμπεριλάμβανε και τους οικονομικούς εγκληματίες. Η SNASP είχε συσταθεί για να προσάγει τα άτομα αυτά ενώπιον των δικαστηρίων και, επίσης, να τα ανακρίνει. Μπορούσε επίσης να τα στέλνει κατευθείαν σε «στρατόπεδα αναμόρφωσης». Το άρθρο 115 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας αποστερούσε από τους κρατουμένους το δικαίωμα του *Habeas corpus* που ήταν πια ανάμνηση (υποθέτοντας, βέβαια, ότι η εφαρμογή του ήταν εφικτή την εποχή του Σαλαζάρ...) τη στιγμή όπου η πρώτη επίθεση μεγάλης κλίμακας της Αντίστασης στόχευε το στρατόπεδο αναμόρφωσης του Σακούζε. Οι *ofensivas pela legalidade* (επιθέσεις για τη νομιμότητα) τις οποίες διεξήγε περιοδικά ο Σαμόρα Μασέλ, δεν ακρωτηρίασαν τα προνόμια της SNASP, προνόμια τα οποία στόχευαν να συμφιλιώσουν τη νέα πραγματικότητα με το δίκαιο. Τέτοια υπήρξε η λογική του νόμου 2/79 της 28ης Φεβρουαρίου 1979 σχετικά με τα εγκλήματα κατά της ασφαλείας του λαού και του λαϊκού κράτους, με τον οποίο επανερχόταν η ποινή του θανάτου που είχε καταργηθεί στην Πορτογαλία και σε όλες της τις αποικίες από το 1867. Η εσχάτη των ποινών δεν εφαρμοζόταν πάντα με τους τύπους, ιδιαιτέρως όταν επρόκειτο για την εξόντωση αποστατών του Frelimo. Τέτοια υπήρξε η τύχη του Λάζαρο Νκαβαντάμε, του Ζοάνα Σιμαϊάο και του Ούρια Σιμάνγκο, που εξοντώθηκαν στη διάρκεια της κράτησής τους το 1983 και των οποίων η μοίρα κρατήθηκε μυστική μέχρι τη στιγμή που το Κόμμα διέγραψε με μια μονοκοντυλιά τον μαρξισμό-λενινισμό[86]. Ο ίδιος χρόνος σημαδεύτηκε επιπλέον, στο νομικό επίπεδο, από το κλείσιμο της νομικής σχολής Εντουάρντο Μοντλάνε στο Μαπούτο. Αν πιστέψουμε τις αιτιολογίες που διοχέτευσε η κυβέρνηση, ήταν ολοφάνερο ότι το εν λόγω ίδρυμα δεν προετοίμαζε τους νομικούς για να προασπίζονται τα συμφέροντα του λαού αλλά μονάχα εκείνα των εκμεταλλευτών του[87]. Σε γενικές γραμμές, η ιντελιγκέντσια περιέπεσε σε μια διακριτική απογοήτευση, χρωματισμένη με δουλοφροσύνη απέναντι στην Associação dos escritores moçambicanos (Ένωση Μοζαμβικανών Συγγραφέων) που τους τάιζε, επιδιδόμενη κατά μόνας σε εικονοκλαστικούς συσχετισμούς μεταξύ της KGB, της CIA και της SNASP[88]. Πιο λίγοι υπήρξαν εκείνοι που, όπως ο ποιητής Χόρχε Βιέγκας, πλήρωσαν την αποστασία τους πρώτα με το ψυχιατρείο και κατόπιν με την εξορία.

Η πολιτική σκλήρυνση που διαπιστώνεται εκείνη την εποχή ήταν συμμετρική, μια λογική ήδη δοκιμασμένη από τα πρώτα βήματα της Σοβιετικής Ρωσίας, με ένα άνοιγμα στην οικονομία. Αναμφίβολα, αυτό το άνοιγμα δεν είχε κανένα λόγο να εκδηλωθεί περισσότερο απέναντι στο εξωτερικό. Οι δυτικές επενδύσεις ήταν πάντοτε καλοδεχούμενες, καθώς ταιριάζει σε μια χώρα με «σοσιαλιστικό προσανατολισμό» στην οποία η ΕΣΣΔ αρνήθηκε την ένταξη στην Comecon[89]. Ήταν λοιπόν προς την κατεύθυνση του αγροτικού πληθυσμού που το 4ο Συνέδριο (1983) έστρεψε την προσοχή του, δίνοντας τέλος σε μια πολιτική κολεκτιβοποίησης με καταστροφικά αποτελέσματα. Σε μια από τις καταγγελίες στις οποίες αρεσκόταν, ο Σαμόρα Μασέλ δεν μάσησε τα λόγια του: «Λησμονούμε το γεγονός ότι η χώρα μας αποτελείται πριν απ' όλα από αγρότες. Επιμένουμε να μιλάμε για εργατική τάξη και βάζουμε σε δεύτερη μοίρα την πλειονότητα του πληθυσμού»[90]. Κάθε πυρπόληση αχυροκαλύβας από τις κυβερνητικές πολιτοφυλακές που εκτελούσαν διαταγές (θεωρητικά) των ανησυχούντων για την προώθηση του σχεδίου συγκέντρωσης των αγροτών σε χωριά ιθυνόντων, ενίσχυε αυτόματα το Renamo. Ακόμη χειρότερα, η αποδόμηση των πολιτιστικών συστημάτων, η υποβάθμιση των όρων ανταλλαγής καταναλωτικών αγαθών/τροφοδοτικών καλλιεργειών

και η αποδιοργάνωση του εμπορίου συνέδραμαν την επιδείνωση των δυσχερειών στην προμήθεια τροφίμων.

Το όπλο της πείνας δεν φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε με συστηματικό τρόπο, τόσο από τις αρχές όσο και από το Renamo. Ωστόσο, ο έλεγχος της βοήθειας σε τρόφιμα αποτέλεσε για το Frelimo ένα ουσιώδες πλεονέκτημα για να πάρει με το μέρος του τους πληθυσμούς που διεκδικούσαν τα δυο στρατόπεδα. Όμως η αντιπαραγωγική συγκέντρωση καλλιεργητών, οι οποίοι στη συνέχεια δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στα χωράφια τους, συνιστούσε αφ' εαυτής γενεσιουργό αιτία μελλοντικών δυσχερειών στον τομέα του επισιτισμού. Συνολικά, σύμφωνα με το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η ανεπάρκεια των τροφίμων που διατέθηκαν κατά την περίοδο 1975-1985, υπήρξε η αιτία θανάτου περισσότερων ανθρώπων απ' ό,τι η ένοπλη βία[91]. Η εκτίμηση επιβεβαιώνεται από την Unicef, που εκτιμά σε 600.000 τα θύματα του λιμού στη διάρκεια της κρίσιμης δεκαετίας και δεν διστάζει να επιχειρήσει μια σύγκριση με την Αιθιοπία. Η διεθνής βοήθεια έπαιξε σημαντικό ρόλο για την επιβίωση των εκτεθειμένων στην πείνα πληθυσμών. Τον Ιανουάριο του 1987, ο Αμερικανός πρεσβευτής στο Μαπούτο έστειλε στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ μια αναφορά όπου έκανε λόγο για κάπου 3,5 εκατομμύρια Μοζαμβικανούς που απειλούνταν από το λιμό[92], με αποτέλεσμα την άμεση αποστολή βοήθειας εκ μέρους της Ουάσινγκτον και των αρμοδίων διεθνών οργανισμών. Παρ' όλα αυτά, οι πιο απομονωμένες και εκτεθειμένες στις κλιματολογικές συγκυρίες περιοχές έπεσαν θύματα ενός βίαια δολοφονικού λιμού, το μέγεθος του οποίου μας είναι δύσκολο να εκτιμήσουμε, όπως π.χ. η περιοχή Μέμπα όπου, σύμφωνα με τις ανθρωπιστικές οργανώσεις, 8.000 άτομα πέθαναν από την πείνα την άνοιξη του 1989[93]. Όσον αφορά τις αρδευόμενες από τη διεθνή αλληλεγγύη περιοχές, η αγορά ξαναπήρε γρήγορα το πάνω χέρι. Έτσι τουλάχιστον φαίνεται από μια έκθεση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας[94] το 1991, απ' όπου προκύπτει ότι μονάχα το 25% της βοήθειας σε τρόφιμα είχαν πουληθεί στις αρμόζουσες τιμές, την ώρα που το 75% είχε μείνει στα χέρια του πολιτικο-διοικητικού μηχανισμού ο οποίος, μετά από μια γερή αφαίμαξη, εμπορευόταν το περίσσευμα στη μαύρη αγορά. Ο *homem novo*, που επέμεναν να δημιουργήσουν ο Σαμόρα Μασέλ και οι δικοί του, ήταν «το βαθύτατα παθολογικό προϊόν ενός συμβιβασμού ο οποίος, στο εξατομικευμένο υποκείμενο, βιώνεται ως ατίμωση, ψέμα, σχιζοφρενική τρέλα. Θέλει να ζήσει, αλλά για να τα καταφέρει πρέπει να διχαστεί, να ζει μια ζωή κρυφή και αληθινή και συνάμα μια ζωή δημόσια και πλαστή, να θέλει τη δεύτερη για να προστατέψει την πρώτη, να ψεύδεται ασταμάτητα για να διαφυλάξει κάπου ένα ψήγμα αλήθειας»[95].

Η απότομη κατάρρευση των Κομματικών Κρατών στην Ανατολική Ευρώπη οδήγησε φυσιολογικά στο να δοθεί περισσότερη προσοχή στην αδυναμία τους και να τονιστεί η αντίσταση των κοινωνιών τους. Ακόμη κι αν, στη διάρκεια των εξεταζόμενων εδώ δεκαπέντε χρόνων, ο δημόσιος χαρακτηρισμός του αφρικανικού κομμουνισμού ως «σύγχρονης πολιτικής νομιμοποίησης»[96] μπορούσε να προκαλέσει οδυνηρές συνέπειες για έναν αυτόχθονα πανεπιστημιακό, η αντίληψη αυτή εξακολουθεί να διατηρεί το ερμηνευτικό της βάρος. Η συντομία του αφρικανικού πειράματος σε συνδυασμό με την κυρίαρχη αντίληψη μιας Αφρικής ταυτολογικά ταγμένης στη βία εξαιτίας της ίδιας της αφρικανικότητάς της, θα ξεθώριαζε ενδεχομένως –παρά τις αρχικές μας προφυλάξεις– το περίγραμμα του αντικειμένου μας. Για να αντισταθούμε στον πειρασμό δεν είναι καθόλου άχρηστο να αντιστρέψουμε την προοπτική. Αν είναι αλήθεια ότι ο

ιδιάζων χαρακτήρας της βίας που παρατηρείται στα κράτη με μαρξιστικό-λενινιστικό προσανατολισμό προκύπτει δύσκολα σε μια ήπειρο σημαδεμένη από το μονοκομματισμό, οι σφαγές των αμάχων και η πείνα δεν οφείλονται μήπως, έτσι όπως το έγραφε ο Α. Μπέμπε, στο γεγονός ότι, μόλο που οι αφρικανικές χώρες «αποικίστηκαν και οδηγήθηκαν στην ανεξαρτητοποίηση από τις δυτικές δυνάμεις, ήταν τελικά τα καθεστώτα σοβιετικού τύπου αυτά που τους χρησίμεψαν ως πρότυπο», ενόσω οι προσπάθειες εκδημοκρατισμού δεν κατόρθωσαν να «μεταβάλουν τη βαθιά λενινιστική φύση των αφρικανικών κρατών»;

3

Ο κομμουνισμός στο Αφγανιστάν

Sylvain Boulouque

Το Αφγανιστάν[97] εκτείνεται σε 640.000 τετρ. χλμ., επιφάνεια λίγο μεγαλύτερη από της Γαλλίας, και συνορεύει με τέσσερις χώρες: τη Σοβιετική Ένωση στα βόρεια, το Ιράν στα δυτικά, το Πακιστάν στα νότια και, για μερικές δεκάδες χιλιόμετρα, με την Κίνα στα ανατολικά. Η επικράτειά του αποτελείται κατά το ένα τρίτο και πλέον από ψηλά βουνά που οι κορφές τους ξεπερνούν μερικές φορές τα 7.000 μ. Το 1979, ο αφγανικός πληθυσμός ανερχόταν σε 15.000.000, κατανεμημένα σε διάφορες εθνότητες. Η κυρίαρχη εθνότητα, με 6.000.000 άτομα, που κατοικούν κυρίως στο νότο της χώρας, είναι οι Παχτούν, πληθυσμός στην πλειοψηφία του σουνιτικός, που μιλάει τη δική του γλώσσα. Οι Τατζίκοι είναι βασικά περσόφωνοι σουνίτες, περί τα 4.000.000, μιλούν *ντάρι* και είναι εγκατεστημένοι κυρίως στα ανατολικά. Οι Ουζμπέκοι, σουνίτες κι αυτοί, είναι πληθυσμός τουρκόφωνος εγκατεστημένος στα βόρεια και αντιπροσωπεύουν 1.500.000 άτομα. Περίπου 1.500.000 είναι και οι Χαζάρας, στην πλειονότητά τους σιίτες που ζουν στις κεντρικές περιοχές. Οι υπόλοιπες εθνότητες, μεταξύ άλλων Τουρκμένοι, Κιργίσιοι, Μπαλούχοι, Αϋμάκ, Κοχιστάνι και Νουριστάν, βρίσκονται διασκορπισμένες σε ολόκληρη τη χώρα και αποτελούν το 10% του αφγανικού πληθυσμού.

Το βασικό εθνικό θεμέλιο είναι το Ισλάμ. Το Αφγανιστάν αποτελείται κατά 99% από μουσουλμάνους, από τους οποίους το 80% είναι σουνίτες και το 20% σιίτες. Υπάρχουν και μειονότητες Σιχ και Ιντού και μια μικρή εβραϊκή κοινότητα. Πρόκειται για έναν μετριοπαθή ισλαμισμό που ρύθμιζε την καθημερινή ζωή στο Αφγανιστάν, τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο. Είχε αφήσει άθικτες τις παραδοσιακές δομές του φυλετικού συστήματος, στα πλαίσια του οποίου οι αρχηγοί των φυλών διηύθυναν μικρές κοινότητες. Το Αφγανιστάν, αγροτικό στη συντριπτική του έκταση, διέθετε το 1979 μια μεγάλη πόλη με περισσότερους από 500.000 κατοίκους, την πρωτεύουσά του Καμπούλ, που βρίσκεται στα ανατολικά της χώρας, και μερικές ακόμη λιγότερο σημαντικές πόλεις όπως η Εράτ στα δυτικά, η Κανταχάρ στο νότο, η Μαζάρ-ε Σαρίφ και η Κουντούζ. Καμιά από αυτές δεν ξεπερνούσε τους 200.000 κατοίκους. Μια μακραίωνη παράδοση αντίστασης στις απόπειρες κατάκτησης αποτελεί ένα ακόμη κοινό κεφάλαιο των Αφγανών. Οι τελευταίοι αντιστάθηκαν στις εισβολές των Μογγόλων και κατόπιν των Ρώσων. Το Αφγανιστάν τέθηκε υπό βρετανική κηδεμονία στα μέσα του 19ου αιώνα και μέχρι το 1919. Τη στιγμή όπου η Αγγλία και η Ρωσία, και κατόπιν η ΕΣΣΔ, συγκρούονταν στην Κεντρική Ασία, η αφγανική μοναρχία επιχειρούσε μονίμως

να επιβεβαιώσει τη σχετική της ανεξαρτησία, μιας και συχνά αποτελούσε το μήλο της έριδος μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων. Η ανάληψη της εξουσίας από τον βασιλιά Ζαχέρ το 1963 επιτάχυνε το κύμα του πολιτιστικού, οικονομικού και πολιτικού εκσυγχρονισμού. Μετά το 1959, οι γυναίκες δεν ήταν υποχρεωμένες να καλύπτουν το πρόσωπο, μπορούσαν να φοιτούν σε σχολεία, ενώ και τα πανεπιστήμια έγιναν μεικτά. Ο βασιλιάς είχε επιλέξει τον εκδημοκρατισμό του καθεστώτος και έτσι το Αφγανιστάν βρισκόταν στην τροχιά του κοινοβουλευτισμού: τα πολιτικά κόμματα αναγνωρίστηκαν το 1965 και διεξήχθησαν ελεύθερες εκλογές. Το κομμουνιστικό πραξικόπημα της 27ης Απριλίου 1978 και η επακόλουθη σοβιετική εισβολή ανέτρεψαν την ισορροπία της χώρας και αναστάτωσαν τα παραδοσιακά της πλαίσια, τα οποία εξελίσσονταν με ταχείς ρυθμούς.

Το Αφγανιστάν και η ΕΣΣΔ από το 1917 μέχρι το 1973

Οι δεσμοί ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και το Αφγανιστάν ήταν πολύ παλιοί. Τον Απρίλιο του 1919, ο βασιλιάς Αμανολλάχ αποκατέστησε διπλωματικές σχέσεις με την καινούργια κυβέρνηση της Μόσχας, πράγμα που επέτρεψε σε αυτήν να ανοίξει πέντε προξενεία. Στις 28 Φεβρουαρίου 1921, υπογράφηκαν ένα σύμφωνο ειρήνης και μια συμφωνία συνεργασίας και οι Σοβιετικοί συμμετείχαν στην κατασκευή ενός τηλεγραφικού δικτύου. Κατέβαλλαν στον βασιλιά ετήσια αποζημίωση 500.000 δολαρίων. Η εν λόγω συμφωνία σήμαινε για τους Σοβιετικούς τη θέληση για εξισορρόπηση της αγγλικής επιρροής στη χώρα[98], αλλά επίσης και την επιθυμία τους για εξάπλωση της επανάστασης στις χώρες που βρίσκονταν κάτω από αποικιακή ή ημιαποικιακή κυριαρχία. Έτσι, κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης των Λαών της Ανατολής, που διεξήχθη στο Μπακού από την 1η ώς τις 8 Σεπτεμβρίου 1920, οι εκπρόσωποι της Κομμουνιστικής Διεθνούς θεώρησαν ότι ο αντιαποικιοκρατισμός και ο αντιιμπεριαλισμός μπορούσαν να προσελκύσουν στο κομμουνιστικό στρατόπεδο λαούς «υπό κυριαρχία» και αποδύθηκαν σε διακηρύξεις όπου ο όρος «πάλη των τάξεων» είχε αντικατασταθεί από τον όρο *Jihad* (Τζιχάντ, «ιερός πόλεμος»). Φαίνεται πως τρεις Αφγανοί πήραν μέρος σε αυτό το συνέδριο: ο Αγκαζάντε, εκπρόσωπος των Αφγανών κομμουνιστών, ο Αζίμ για λογαριασμό των «ακομμάτιστων» και ο Καρά Τατζίεφ ο οποίος έγινε στη συνέχεια εκπρόσωπος των ακομμάτιστων στη Συνδιάσκεψη[99]. Παρομοίως, οι αποφάσεις του 4ου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς που άρχισε τις εργασίες του στις 7 Νοεμβρίου 1922, εκθείαζαν την αποδυνάμωση των «ιμπεριαλιστικών δυνάμεων» μέσω της δημιουργίας και της οργάνωσης «ενωτικών αντιιμπεριαλιστικών μετώπων».

Στο μεταξύ, τα σοβιετικά στρατεύματα με επικεφαλής τον στρατηγό Μιχαήλ Βασσίλιεβιτς Φρούνζε (1888-1925), ενός από τους ιθύνοντες του Κόκκινου Στρατού, ο οποίος είχε συμμετάσχει και στην καταστολή του αναρχικού ουκρανικού κινήματος του Νέστορ Μαχνό, προσάρτησαν τον Σεπτέμβριο του 1920 το Χανάτ (επαρχία της Μπουχάρα) που στο παρελθόν αποτελούσε τμήμα του βασιλείου του Αφγανιστάν, και πολλαπλασίασαν τις επιχειρήσεις τους εναντίον των χωρικών, των *basmatchis* –τους οποίους αποκαλούσαν «συμμορίτες» και οι οποίοι αρνιόντουσαν ανέκαθεν τη ρωσική και κατόπιν την μπολσεβίκικη κυριαρχία της περιοχής–, χρησιμοποιώντας μεθόδους ανάλογες με αυτές που εφαρμόζονταν και κατά των εξεγερμένων αγροτών της Ρω-

σίας. Η προσάρτηση αυτής της περιοχής έγινε τελεσίδικα το 1924, ωστόσο οι μάχες συνεχίζονταν, ενώ παράλληλα ένα εκατομμύριο *basmatchis* κατέφευγαν στο Αφγανιστάν. Ο Κόκκινος Στρατός κατάφερε επιτέλους να τους συντρίψει οριστικά το 1933. Η επιρροή των κομμουνιστών στους διευθυντικούς κύκλους του Αφγανιστάν γινόταν κιόλας αισθητή· αρκετοί Αφγανοί αξιωματικοί πήγαιναν για εκπαίδευση στην ΕΣΣΔ. Παράλληλα, «σοβιετικοί διπλωμάτες» επιδίδονταν σε παράνομες δραστηριότητες: ένας στρατιωτικός σύμβουλος και δύο μηχανικοί απελάθηκαν για τέτοιου είδους «δουλειές»[100]. Η παρουσία πρακτόρων της Γκεπεού στο Αφγανιστάν διακριβώνεται στο πρόσωπο του Γκεόργκι Αγκαμπέκοφ, μέλους της Τσεκά από το 1920, αποσπασμένου στην υπηρεσία Inostrany Otdel (τμήμα αλλοδαπής), στην οποία διαμένει ως παράνομος ένοικος, πρώτα στην Καμπούλ και κατόπιν στην Κωνσταντινούπολη, όπου εξακολουθεί να ασχολείται με το Αφγανιστάν μέχρι τη ρήξη του με την Γκεπεού το 1930[101].

Το 1929, ο βασιλιάς Αμανολλάχ εγκαινίασε πολιτική αγροτικής μεταρρύθμισης. Παράλληλα διεξάγει αντιθρησκευτική εκστρατεία. Οι σχετικοί νόμοι αντέγραψαν πιστά το πρότυπο του Τούρκου μεταρρυθμιστή Κεμάλ Ατατούρκ και προκάλεσαν τον ξεσηκωμό των χωρικών με ηγέτη τους τον Μπάτσα-Γιε-Σακκάο, τον «Γιο του νεροκουβαλητή», ο οποίος ανέτρεψε το καθεστώς[102]. Στην αρχή, η εξέγερση θεωρήθηκε από την Κομμουνιστική Διεθνή ως αντικαπιταλιστική. Κατόπιν η ΕΣΣΔ βοήθησε τα στρατεύματα του παλαιού καθεστώτος, με επικεφαλής τον πρεσβευτή του Αφγανιστάν στη Μόσχα Γκούλαμ-Νάμπι Χαν, να εισβάλουν στη χώρα. Οι σοβιετικοί στρατιώτες (οι καλύτερες μονάδες της Τασκένδης με τη συνδρομή της ρωσικής αεροπορίας) εισέδυσαν στα αφγανικά εδάφη με αφγανικές στολές. 5.000 Αφγανοί των κυβερνητικών δυνάμεων σκοτώθηκαν και όσοι χωριάτες βρίσκονταν στο διάβα του Κόκκινου Στρατού εκτελούνταν επιτόπου[103]. Ο βασιλιάς Αμανολλάχ και ο Γκούλαμ-Νάμπι Χαν διέφυγαν στο εξωτερικό και η σοβιετική υποστήριξη σταμάτησε. Ο Ναντέρ Σαχ, ο οποίος επέστρεψε τάχιστα από την εξορία του στη Γαλλία, τέθηκε επικεφαλής του αφγανικού στρατού, οι πρόκριτοι και οι φυλές τον ανακήρυξαν βασιλιά και ο «Γιος του νεροκουβαλητή», αφού πρώτα διέφυγε, συνελήφθη και εκτελέστηκε. Ο Ναντέρ Σαχ προσπάθησε να έρθει σε συμφωνίες τόσο με τους Άγγλους όσο και με τους Σοβιετικούς. Η Μόσχα τον αναγνώρισε, σε αντάλλαγμα της διακοπής της υποστήριξης στους εξεγερμένους *basmatchis*. Ο ηγέτης των τελευταίων Εμπραΐμ Μπεγκ απωθήθηκε από τον αφγανικό στρατό προς τα σοβιετικά εδάφη όπου συνελήφθη και εκτελέστηκε[104]. Ένα καινούργιο σύμφωνο μη-επίθεσης υπογράφηκε στις 24 Ιουνίου 1931. Ο Ναντέρ Σαχ δολοφονήθηκε από έναν φοιτητή και ο Ζαχέρ Σαχ, ο γιος του, στέφθηκε βασιλιάς το 1933.

Μετά το 1945, η χώρα γνώρισε αρκετά κύματα «εκσυγχρονισμού», που γίνονταν προπάντων αισθητά στην πρωτεύουσα, με την εφαρμογή πενταετών και επταετών πλάνων. Νέες συμφωνίες οικονομικής συνεργασίας και φιλίας υπογράφηκαν με τη Σοβιετική Ένωση, από τις οποίες αυτή του Δεκεμβρίου του 1955 που εγκωμίαζε τη μη-ανάμειξη, ενώ πολυάριθμοι σοβιετικοί σύμβουλοι είχαν σταλεί στο Αφγανιστάν, ιδιαιτέρως για τον εκσυγχρονισμό του στρατού.

Ο πρίγκιπας Μοχάμμεντ Νταούντ, εξάδελφος του βασιλιά και πρωθυπουργός, κυβέρνησε από το 1953 μέχρι το 1963. Συμμετείχε στη δημιουργία του κινήματος των Αδεσμεύτων. Στο πέρασμα του χρόνου, η σοβιετική επιρροή γινόταν ολοένα και περισσότερο βαρύνουσα και οι Σοβιετικοί διέβρωναν το στρατό και τους βασικούς τομείς ζωής της χώρας. Οι οικονομικές συμφωνίες προσανατολίζονταν σχεδόν αποκλει-

στικά προς όφελος της ΕΣΣΔ, παρ' όλο που ο πρίγκιπας αποπειράτο πότε-πότε μια προσέγγιση με τις ΗΠΑ. Το 1963, ο μονάρχης Ζαχέρ Σαχ απήλλαξε τον Νταούντ από τα καθήκοντά του και στο εξής ασκούσε αποκλειστικά ο ίδιος την εξουσία. Στη διάρκεια της δεκαετίας 1963-1973, ο Ζαχέρ προσπάθησε να μετατρέψει το καθεστώς σε συνταγματική μοναρχία. Τα πολιτικά κόμματα νομιμοποιήθηκαν και οι πρώτες ελεύθερες εκλογές έγιναν τον Ιανουάριο του 1965. Μια δεύτερη ψηφοφορία οργανώθηκε το 1969. Και στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις, τα αποτελέσματα απέβησαν ευνοϊκά για τους περιφερειακούς προύχοντες και τις φιλικά προσκείμενες στην κυβέρνηση ομάδες. Το Αφγανιστάν δυτικοποιείτο και εκσυγχρονιζόταν, έστω κι αν η χώρα δεν ήταν ακόμη αληθινή δημοκρατία: «Το βασιλικό καθεστώς απείχε πολύ από το τέλειο: υπεροπτικό, προνομιούχο, συχνά διεφθαρμένο», υπογραμμίζει ο Μάικλ Μπάρρυ. «Βρισκόταν ωστόσο μακριά από αυτή την άβυσσο της βαρβαρότητας που αρέσκονται να περιγράφουν οι Αφγανοί κομμουνιστές. Επιπλέον, η βασιλεία είχε καταργήσει, ήδη από το 1904, τα βασανιστήρια και ακόμη και οι σωματικές τιμωρίες που προέβλεπε η Σαριά, ο ισλαμικός νόμος, είχαν περιπέσει σε αχρησία: από αυτή την άποψη, το κομμουνιστικό καθεστώς αντιπροσωπεύει μια άγρια παλινδρόμηση»[105].

Οι Αφγανοί κομμουνιστές

Το Αφγανικό κομμουνιστικό κόμμα, που δρούσε στην παρανομία, εμφανίστηκε μεγαλοπρεπώς με την ονομασία Δημοκρατικό Κόμμα του Αφγανικού Λαού (ΔΚΑΛ). Οι εκλογές επέτρεψαν στον Μπαμπράκ Καρμάλ και στη σύντροφό του, την Ανατίχα Ρατεμπζάντ, να εκλεγούν βουλευτές. Δυο άλλοι κομμουνιστές, ανάμεσά τους ο Χαφιζουλλάχ Αμίν, εξελέγησαν στις εκλογές του 1969. Ένα συνέδριο του ΔΚΑΛ που συνήλθε στις αρχές του 1965 έχρισε, με τη συγκατάθεση των Σοβιετικών, τον Νουρ-Μοχάμμεντ Ταράκι γενικό γραμματέα. Στο μεταξύ, πίσω από μια ενωτική πρόσοψη, υφίσταντο αντιπαλότητες και διχόνοιες πολιτικής, φυλετικής και προσωπικής τάξης. Ο Μπαμπράκ Καρμάλ ήταν *kabouli*, αριστοκράτης που ανήκε στη βασιλική οικογένεια· γιος του στρατηγού Μοχάμμεντ Χοσαΰν Χαν, το Καρμάλ δεν ήταν παρά ένα ψευδώνυμο που σήμαινε «φίλος των εργατών». Σύμφωνα με έναν αυτόμολο πρώην πράκτορα της KGB, ο Καρμάλ φαίνεται ότι ανήκε στην KGB από πολλά χρόνια. Ο άλλος ιδρυτής του Κόμματος, ο Νουρ-Μοχάμμεντ Ταράκι, ήταν γιος ενός εύπορου αγρότη και είχε γεννηθεί σε ένα χωριό της επαρχίας Γκάζνι. Ήταν Παχτούν και έφτασε μέχρι τους κύκλους της εξουσίας χάρη στην πολύ καλή γνώση του των αγγλικών. Ο Χαφιζουλλάχ Αμίν ήταν κι αυτός επίσης Παχτούν, γεννημένος στα προάστια της Καμπούλ, από οικογένεια κρατικών μικροϋπαλλήλων[106].

Το ΔΚΑΛ αποτελούνταν από δύο τάσεις που η καθεμιά τους είχε την εφημερίδα της, το *Khalq* (Λαός) και το *Partcham* (Λάβαρο ή Σημαία). Το Khalq συσπείρωνε τους Παχτούν του νοτιοανατολικού τμήματος της χώρας, το Partcham συνένωνε τις εύπορες περσόφωνες τάξεις και επιδίωκε να εφαρμόσει τη θεωρία του ενιαίου μετώπου. Και οι δυο ήταν ανοιχτά ορθόδοξες και ακολουθούσαν κατά πόδας τη σοβιετική πολιτική, έστω κι αν το Partcham έμοιαζε πιο ευαίσθητο στις επιθυμίες της Μόσχας. Το σχίσμα ανάμεσα στις δύο τάσεις διάρκεσε από το 1966 ώς το 1976, με την καθεμιά τους να διεκδικεί τον τίτλο του κομμουνιστή και να ενεργεί στο όνομα του ΔΚΑΛ. Το Khalq

και το Partcham επανενώθηκαν το 1976. Το Κόμμα ποτέ δεν ξεπέρασε τα 4.000-6.000 μέλη[107]. Πλάι σε αυτά τα δυο κινήματα που δρούσαν στους κόλπους του ΔΚΑΛ, υπήρχαν και κάποιες κινεζόφιλες κομμουνιστικές παραλλαγές. Η Αιώνια Φλόγα (*Sholà-yé-Jawid*) που στρατολογούσε τους οπαδούς της από τους σιίτες και τους φοιτητές, διαιρέθηκε αργότερα σε πολλά παρακλάδια. Το σύνολο των μαοϊκών οργανώσεων θα προσχωρήσει στη συνέχεια στην αντίσταση. Μεταξύ 1965 και 1973, οι Αφγανοί κομμουνιστές διεξήγαν μια εκστρατεία συστηματικής δυσφήμισης της κυβέρνησης και της μοναρχίας. Πολλαπλασίασαν τις διαδηλώσεις, τις διακοπές των συνεδριάσεων της Βουλής. Παράλληλα, τα στελέχη του ΔΚΑΛ αναζητούσαν νέους οπαδούς, κυρίως στους διευθυντικούς κύκλους.

Το πραξικόπημα του Μοχάμμεντ Νταούντ

Ο Νταούντ, που είχε απομακρυνθεί από την εξουσία το 1963 από τον βασιλιά Ζαχέρ, υπέθαλψε και οργάνωσε ένα πραξικόπημα το 1973, χάρη στην υποστήριξη κομμουνιστών αξιωματικών. Οφείλουμε πάντως να σημειώσουμε ότι οι εκτιμήσεις αποκλίνουν: κάποιοι πιστεύουν πως ήταν κατευθυνόμενη από τη Μόσχα[108] ενέργεια, ενώ άλλοι εκτιμούν ότι ο Νταούντ χρησιμοποίησε προς όφελός του τους κομμουνιστές. Όπως και να 'χει, η κυβέρνηση του Νταούντ περιλάμβανε επτά κομμουνιστές υπουργούς που ανήκαν στο Partcham. Οι συνταγματικές ελευθερίες ανεστάλησαν. Εξαπολύθηκε ένα πρώτο κύμα καταστολής με προτροπή των κομμουνιστών. «Ο εθνικιστής ηγέτης Χασίμ Μαϊβαντουάλ (φιλελεύθερος, πρώην πρωθυπουργός μεταξύ 1965-1967) συνελήφθη με την κατηγορία ότι συνωμοτούσε μαζί με καμιά σαρανταριά άλλα άτομα, από τα οποία τέσσερα εκτελέστηκαν. Ο Μαϊβαντουάλ «αυτοκτόνησε» (σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή) στη φυλακή. Η γενική αντίληψη είναι ότι πρόκειται για δολοφονία που αποτελεί προσχεδιασμένο χτύπημα για να αφαιρεθεί από τον Νταούντ κάθε άλλη λύση αξιόπιστης εναλλακτικής πολιτικής και για να εξοντωθούν ορισμένες προσωπικότητες που δεν ανήκουν στον κομμουνιστικό χώρο»[109]. Τα βασανιστήρια και η τρομοκρατία έγιναν καθημερινή ρουτίνα και η αποτρόπαια φυλακή του Πολ-ε-Τσαρκί εγκαινιάστηκε το 1974.

Στο μεταξύ, το 1975, ο Νταούντ παραγκώνισε τους κομμουνιστές και συνήψε νέες συμφωνίες με τις κομμουνιστικές χώρες αλλά επίσης και με το Ιράν και την Ινδία. Οι σχέσεις με την ΕΣΣΔ επιδεινώθηκαν και, κατά τη διάρκεια μιας επίσημης επίσκεψης στη Σοβιετική Ένωση, ο Νταούντ τσακώθηκε με τον Λεονίντ Μπρέζνιεφ και στη συνέχεια επιδίωξε να εξασφαλίσει την οικονομική ανεξαρτησία της χώρας του. Οι μέρες του ήταν μετρημένες: ο Νταούντ ανατράπηκε στις 27 Απριλίου 1978. Ο Μάικλ Μπάρρυ συνοψίζει πολύ καλά την κατάσταση στις παραμονές του κομμουνιστικού πραξικοπήματος: «Το Αφγανιστάν πριν από το 1978 ήταν ένα λαϊκό κράτος το οποίο δεν ανεχόταν την αντιδραστική μουσουλμανική αντιπολίτευση, επισήμως ουδέτερο, συγκαταβατικό με τη Σοβιετική Ένωση, της οποίας δεν αμφισβητούσε ουδόλως τα σύνορα ή την κυριαρχία πάνω σε άλλους μουσουλμάνους. [...] Το να ισχυρίζεται κανείς ότι η ΕΣΣΔ επιχείρησε να παρεμποδίσει την άνοδο του μουσουλμανικού φονταμενταλισμού δεν έχει νόημα· γκρεμίζοντας τον Νταούντ, η ΕΣΣΔ περισσότερο ενίσχυσε μια ισλαμική διαμαρτυρία, που είχε την τάση μέχρι τότε να την υποτιμά. Πάνω απ' όλα, ωστόσο, το

κομμουνιστικό πραξικόπημα επισπεύθηκε για να εμποδίσει το Αφγανιστάν να ξεφύγει την τελευταία στιγμή από την αυτοκρατορία της ΕΣΣΔ»[110].

Το πραξικόπημα του Απριλίου 1978 ή η «επανάσταση του Σαούρ»

Το γεγονός που πυροδότησε το κομμουνιστικό πραξικόπημα ήταν η δολοφονία του Μιρ-Ακμπάρ Καϋμπάρ, ενός από τους ιδρυτές του ΔΚΑΛ, κάτω από συνθήκες που παραμένουν μυστηριώδεις. Μια πρώτη εκδοχή, που προτάθηκε προτού το Partcham καταλάβει την εξουσία, είναι ότι εξοντώθηκε από άντρες του Khalq με διαταγές του Χαφιζουλλάχ Αμίν. Η δεύτερη εκδοχή υποστηρίζει ότι η δολοφονία του διαπράχθηκε από τον Μοχάμμεντ Νατζιμπουλλάχ, τον μελλοντικό αρχηγό των αφγανικών μυστικών υπηρεσιών, με τη σύμπραξη των σοβιετικών μυστικών υπηρεσιών[111]. Αυτή η δολοφονία είχε ως συνέπεια τον πολλαπλασιασμό των κομμουνιστικών διαδηλώσεων και την ανατροπή του Νταούντ. Φαίνεται, πράγματι, ότι η κατάληψη της εξουσίας ήταν προμελετημένη. Ο Αμίν, ηγέτης του Khalq που είχε γερές ρίζες στους κύκλους των στρατιωτικών, σχεδίαζε πραξικόπημα για τον Απρίλιο του 1980[112]. Στην πραγματικότητα, η διείσδυση του κομμουνισμού στο Αφγανιστάν είχε την ιδιαιτερότητα ότι επαναλάμβανε τις μεθόδους που εγκαινιάστηκαν στην Ισπανία και κατόπιν εφαρμόστηκαν στις «λαϊκές δημοκρατίες»: διάβρωση των εξουσιαστικών κύκλων, σύσταση δικτύων στο στρατό και στην ανώτατη κρατική διοίκηση, στη συνέχεια κατάληψη της εξουσίας δια της βίας, στη διάρκεια του πραξικοπήματος του Απριλίου του 1978 το οποίο χαρακτηρίστηκε «απριλιανή επανάσταση» ή «επανάσταση του Σαούρ» (του ταύρου). Η απομάκρυνση των κομμουνιστών από τον Νταούντ και η δολοφονία του Μιρ-Ακμπάρ Καϋμπάρ επιτάχυναν τις προετοιμασίες. Οι κομμουνιστικές διαδηλώσεις πολλαπλασιάστηκαν. Ο Νταούντ διέταξε να συλληφθούν ή να τεθούν σε κατ' οίκον περιορισμό οι βασικοί ηγέτες των κομμουνιστών. Ο Αμίν, φρουρούμενος κατ' οίκον, επωφελήθηκε από τη συνενοχή των αστυνομικών που τον επιτηρούσαν –οι οποίοι φαίνεται ότι ήταν μέλη του ΔΚΑΛ– και μπόρεσε να οργανώσει το πραξικόπημα από το σπίτι του[113].

Το προεδρικό μέγαρο κατελήφθη εξ εφόδου στις 27 Απριλίου 1978 από άρματα μάχης και αεροπλάνα. Ο Νταούντ, η οικογένειά του και η προεδρική φρουρά αρνήθηκαν να παραδοθούν. Ο ίδιος και δεκαεπτά μέλη της οικογένειάς του εξοντώθηκαν την επομένη. Από τις 29 Απριλίου, μια πρώτη εκκαθάριση που προκάλεσε 3.000 θύματα στράφηκε εναντίον των στρατιωτικών που δεν ήταν κομμουνιστές. Η καταστολή που εξαπολύθηκε κατά των οπαδών του παλαιού καθεστώτος προξένησε περίπου 10.000 θύματα. 14.000-20.000 άτομα φυλακίστηκαν για πολιτικούς λόγους[114].

Η νέα κυβέρνηση με επικεφαλής τον Νουρ-Μοχάμμεντ Ταράκι ορκίστηκε στις 30 Απριλίου. Ο Ταράκι, προερχόμενος από το Khalq, διορίστηκε πρόεδρος της Λαϊκής Δημοκρατίας του Αφγανιστάν, ο Μπαμπράκ Καρμάλ, από το Partcham, αντιπρόεδρος και αναπληρωτής πρωθυπουργός και ο Χαφιζουλλάχ Αμίν, από το Khalq, δεύτερος αντιπρόεδρος και υπουργός Εξωτερικών. Η Σοβιετική Ένωση αναγνώρισε πρώτη απ' όλους το καινούργιο καθεστώς και μια νέα συμφωνία συνεργασίας και αμοιβαίας βοηθείας υπογράφηκε[114α]. Ο Ταράκι προχώρησε σε νομοθετικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες, σύμφωνα με όλους τους παρατηρητές και τους αυτόπτες μάρτυρες, διέρρηξαν τα παραδοσιακά πλαίσια της αφγανικής κοινωνίας. Καταργήθηκαν τα αγροτικά χρέη και οι

υποθήκες πάνω στη γη, το σχολείο έγινε υποχρεωτικό για όλους και εγκαινιάστηκε μια αντιθρησκευτική προπαγάνδα. Ο Ταράκι ανακηρύχτηκε «οδηγητής και πατέρας της επανάστασης του Απριλίου». Ωστόσο οι μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν τη γενική δυσαρέσκεια και οι πρώτες εξεγέρσεις ξέσπασαν τον Ιούλιο του 1978 στο Ασμάρ, στα νοτιοανατολικά του Αφγανιστάν. Η πολιτική βία ήταν πανταχού παρούσα. Στις 14 Φεβρουαρίου 1979, ο πρεσβευτήςτων ΗΠΑ Άντολφ Ντουμπς απήχθη από τη μαοϊκή οργάνωση Σέτεμ-ι-Μίλλι που αξίωνε την απελευθέρωση ενός εκ των ηγετών της, του Μπαρρουντίμ Μπάχες, που στο μεταξύ είχε εκτελεστεί από την KHAD, την αφγανική υπηρεσία ασφαλείας που είχε σοβιετικούς συμβούλους. Οι άντρες της KHAD επενέβησαν και σκότωσαν τον Αμερικανό πρεσβευτή και τους απαγωγείς του[115]. «Ορισμένοι θα πουν πως αυτή η επιχείρηση οργανώθηκε κρυφά για να εκθέσει σε κίνδυνο τη διπλωματική κατάσταση του καθεστώτος»[116]. Δεν απέμεινε κανένας μάρτυρας αυτής της ομηρίας.

Λίγο αργότερα, η κομμουνιστική κυβέρνηση κήρυξε αντιθρησκευτική εκστρατεία. Το Κοράνι καιγόταν δημοσίως στις πλατείες. Θρησκευτικοί αξιωματούχοι (ιμάμηδες) συνελήφθησαν και σφαγιάστηκαν. Έτσι, όλοι οι άντρες της πατριάς Mojaddedi, θρησκευτικής ομάδας με ισχυρή σιίτική επιρροή, 130 άτομα της ίδιας οικογένειας, σφαγιάστηκαν τη νύχτα της 6ης Ιανουαρίου 1979[117]. Οι θρησκευτικές τελετές απαγορεύτηκαν για όλες τις πίστεις, περιλαμβανομένης και της μικρής εβραϊκής κοινότητας από 5.000 άτομα – που κατοικούσαν κυρίως στην Καμπούλ και την Εράτ, και αναζήτησαν άσυλο στο Ισραήλ.

Η εξέγερση ήταν πολύμορφη, χωρίς αληθινή οργάνωση. Ξεκίνησε από τις πόλεις και κατόπιν εξαπλώθηκε στην ύπαιθρο. «Κάθε φυλή, κάθε εθνότητα, με τις δικές της παραδόσεις, δημιουργεί το δικό της αντιστασιακό δίκτυο. Η αντίσταση αποτελείται από μια πλειάδα ομάδων που βρίσκονται σε μόνιμη επαφή με τον πληθυσμό και των οποίων πρωταρχικός δεσμός είναι το Ισλάμ»[118]. Μπροστά σε αυτή τη γενικευμένη αντίδραση στην εξουσία τους, οι Αφγανοί κομμουνιστές θα ασκήσουν τρομοκρατία με τη συνδρομή των σοβιετικών συμβούλων τους. Ο Μάικλ Μπάρρου θυμίζει: «Τον Μάρτιο του 1979, το χωριό Κέραλα υπήρξε θέατρο του αφγανικού Οραντούρ-συρ-Γκλαν: 1.700 ενήλικοι και παιδιά, ολόκληρος ο αρσενικός πληθυσμός του χωριού, συνάχτηκε στην πλατεία και θερίστηκε εξ επαφής με τα πολυβόλα· νεκροί και τραυματίες θάφτηκαν ο ένας πάνω στον άλλο μέσα σε τρεις τάφρους με μια μπουλντόζα. Οι τρομοκρατημένες γυναίκες βλέπουν, για αρκετή ώρα, τους σωρούς το χώμα να τρέμουν, αφού οι θαμμένοι ζωντανοί προσπαθούν να βγουν στην επιφάνεια. Ύστερα, τίποτα. Οι μητέρες και οι χήρες φεύγουν όλες στο Πακιστάν. Καταθέτουν τη μαρτυρία τους κλαίγοντας με λυγμούς, συγκλονιστικές "αντεπαναστάτριες-φεουδάρχισσες-πουλημένες-στακινεζοαμερικανικά-συμφέροντα", μες στα προσφυγικά τους καλύβια»[119].

Οι Αφγανοί κομμουνιστές ζήτησαν τότε διακριτικά από τους Σοβιετικούς να τους βοηθήσουν. Τον Μάρτιο του 1979, τα *Μιγκ* που απογειώθηκαν από τη Σοβιετική Ένωση βομβάρδισαν την Εράτ που μόλις είχε πέσει στα χέρια των εξεγερμένων οι οποίοι αντιτίθεντο στην εξουσία των κομμουνιστών. Ο βομβαρδισμός και η καταστολή που επακολούθησε προκάλεσαν, σύμφωνα με πληροφορίες, 5.000 με 25.000 νεκρούς σε σύνολο πληθυσμού 200.000, αφού ο στρατός ανέλαβε κατόπιν την εκκαθάριση της πόλης από τους επαναστάτες. Συνεπώς δεν υπάρχει ένδειξη για το μέγεθος της καταστολής[120]. Η εξέγερση εξαπλώθηκε σε όλη τη χώρα και οι κομμουνιστές αναγκάστηκαν και πάλι να ζητήσουν τη βοήθεια των Σοβιετικών, οι οποίοι τους την προμήθευσαν: «Ειδι-

κό υλικό αξίας 53 εκατομμυρίων ρουβλίων, για 140 κανόνια, 90 τεθωρακισμένα οχήματα (50 κατεπειγόντως), 48.000 πυροβόλα όπλα, περί τα 1.000 βομβοβόλα, 680 αεροπορικές βόμβες [...] Ως επείγουσα βοήθεια οι Σοβιετικοί προμηθεύουν 100 δεξαμενές εμπρηστικού υγρού, 150 κιβώτια με βόμβες, ωστόσο ζητούν συγγνώμη για το ότι δεν μπορούν να ικανοποιήσουν το αφγανικό αίτημα για βόμβες τοξικού αερίου και πιλότους για τα ελικόπτερα»[121]. Παράλληλα η τρομοκρατία βασίλευε στην Καμπούλ. Η φυλακή του Πολ-ε-Τσαρκί, στα ανατολικά της πόλης, μετατράπηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης[122]. Ο διοικητής της φυλακής Σαγιέντ Αμπντουλλάχ ξεκαθάριζε στους κρατούμενους: «Βρίσκεστε εδώ για να γίνετε σκουπίδια». Τα βασανιστήρια ήταν στην ημερησία διάταξη. «Η υπέρτατη τιμωρία στη φυλακή ήταν να σε θάβουν ζωντανό μες στην τάφρο με τα περιττώματα»[123]. Οι κρατούμενοι εκτελούνταν κατά εκατοντάδες κάθε νύχτα και «τα πτώματα και όσοι ψυχορραγούσαν θάβονταν κι αυτοί ζωντανοί με τις μπουλντόζες»[124]. Η μέθοδος του Στάλιν για τους τιμωρημένους λαούς ξαναχρησιμοποιήθηκε. Έτσι, στις 15 Αυγούστου 1979, 300 άτομα της εθνότητας των Χαζάρας ύποπτα για υποστήριξη της αντίστασης συνελήφθησαν. «150 θάφτηκαν ζωντανοί με τις μπουλντόζες· τους υπόλοιπους τους περιέλουσαν με βενζίνη και τους έκαψαν ζωντανούς»[125]. Τον Σεπτέμβριο του 1979, οι αρχές της φυλακής παραδέχτηκαν ότι 12.000 κρατούμενοι είχαν εξοντωθεί. Ο διοικητής της φυλακής Πολ-ε-Τσαρκί καυχιόταν δεξιά κι αριστερά: «Δεν θα αφήσουμε πάνω από ένα εκατομμύριο Αφγανούς ζωντανούς, είναι αρκετοί για να οικοδομήσουμε το σοσιαλισμό!»[126]

Την ώρα που το Αφγανιστάν μεταμορφωνόταν σε μια τεράστια φυλακή, οι συγκρούσεις μεταξύ Khalq και Partcham εξακολουθούσαν μες στους κόλπους του ΔΚΑΛ. Τώρα το πλεονέκτημα το είχε το Khalq. Οι αντιπρόσωποι του Partcham στάλθηκαν στις πρεσβείες των ανατολικών χωρών· ο ηγέτης τους Μπαμπράκ Καρμάλ, πρώην πράκτορας της KGB[127], αποσπάστηκε στην Τσεχοσλοβακία με ρητή απαίτηση της Σοβιετικής Ένωσης. Στις 10 Σεπτεμβρίου 1979, ο Αμίν έγινε πρωθυπουργός και γενικός γραμματέας του ΔΚΑΛ. Εξαφάνισε τους υποθετικούς αντιπάλους του βάζοντας να δολοφονήσουν τον Ταράκι, ο οποίος σύμφωνα με τα επίσημα ανακοινωθέντα είχε πεθάνει εξαιτίας μιας μακράς ασθένειας ενώ επέστρεφε από ένα ταξίδι του στην ΕΣΣΔ. Διάφοροι παρατηρητές σημείωναν την παρουσία 5.000 σοβιετικών συμβούλων στο Αφγανιστάν και ιδιαιτέρως αυτήν του στρατηγού Ιβάν Γκρεγκόρεβιτς Παβλόσκυ, αρχηγού του γενικού επιτελείου των σοβιετικών χερσαίων δυνάμεων[128].

Ένα χρόνο και κάτι ύστερα από το κομμουνιστικό πραξικόπημα, ο απολογισμός ήταν τρομακτικός. Ο Σαχ Μπάζγκαρ εξηγεί: «Ο Μπαμπράκ Καρμάλ ομολόγησε ο ίδιος ότι οι εκκαθαρίσεις των δυο προκατόχων του, του Ταράκι και του Αμίν, είχαν προκαλέσει τουλάχιστον 15.000 θύματα. Στην πραγματικότητα, οι νεκροί ήταν το λιγότερο 40.000. Ανάμεσά τους, αλίμονο, δυο από τα εκ μητρός ξαδέλφια μου που χάθηκαν στο κολαστήριο του Πολ-ε-Τσαρκί. Ο ένας, ο Σελάμπ Σαφάυ, ήταν ένας φημισμένος άνθρωπος των γραμμάτων, και τα ποιήματά του είχαν διαβαστεί από το ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Του έτρεφα βαθιά αγάπη. Ο άλλος μου εξάδελφος, αδελφός του Σελάμπ, ήταν δάσκαλος. Η πνευματική ελίτ της χώρας βρέθηκε αποκεφαλισμένη. Οι ελάχιστοι που επιβίωσαν επιβεβαίωναν τις φρικαλεότητες των κομμουνιστών. Οι πόρτες των κελλιών ήταν ανοιχτές: με τις λίστες στα χέρια, οι στρατιώτες φώναζαν τα ονόματα των κρατουμένων. Όσοι άκουγαν το όνομά τους σηκώνονταν. Μερικές στιγμές αργότερα, αντηχούσαν εκκωφαντικές ριπές πολυβόλων»[129]. Στους

αριθμούς αυτούς υπολογίζονται μονάχα τα γεγονότα της Καμπούλ και των κυριότερων πόλεων της χώρας. Οι εκτελέσεις στην ύπαιθρο –όπου οι κομμουνιστές επέβαλλαν την τάξη με την τρομοκρατία έχοντας ως στόχο να εκμηδενίσουν κάθε μορφή αντίστασης– και οι βομβαρδισμοί, προκάλεσαν το θάνατο περίπου 100.000 ανθρώπων. Οι Αφγανοί πρόσφυγες που δραπέτευσαν από τις μαζικές σφαγές ανέρχονταν σε περισσότερους από 500.000[130].

Η σοβιετική επέμβαση

Το Αφγανιστάν βυθιζόταν στον εμφύλιο. Οι κομμουνιστές, παρά την καταπίεση, δεν κατάφερναν να εδραιώσουν την εξουσία τους και ζήτησαν εκ νέου τη σοβιετική βοήθεια. Στις 27 Δεκεμβρίου 1979, εξαπολύθηκε η επιχείρηση «Σίφουνας 333» και τα σοβιετικά στρατεύματα εισέβαλαν στο Αφγανιστάν. Κλήθηκαν, σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας συνεργασίας και φιλίας, για να συνδράμουν τους «αδελφούς» της Καμπούλ. «Μια ομάδα κομάντο της KGB με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Μπογιάρινοφ αναλαμβάνει την επίθεση στο προεδρικό μέγαρο και δολοφονεί τον Αμίν και όλους τους αυτόπτες μάρτυρες που θα μπορούσαν να αποκαλύψουν τα γεγονότα»[131]. Ο Αμίν έδειχνε να αποτινάζει τη σοβιετική κηδεμονία και είχε έρθει σε επαφή με τους Αμερικανούς –εκμεταλλευόμενος τις σπουδές του στις ΗΠΑ τη δεκαετία του '50– ενώ είχε πολλαπλασιάσει τους δεσμούς του με χώρες που δεν βρίσκονταν κάτω από την άμεση επιρροή της ΕΣΣΔ. Στην πραγματικότητα, η σοβιετική απόφαση είχε παρθεί ήδη από τις 12 Δεκεμβρίου 1979. Ο Μπαμπράκ Καρμάλ τον αντικατέστησε. Ο Αμίν όφειλε να αποτραβηχτεί και να δεχτεί μια χρυσή σύνταξη. Μπροστά στην άρνησή του, η καινούργια κυβέρνηση ανακηρύχτηκε στη διάρκεια μιας ραδιοφωνικής εκπομπής που μεταδόθηκε από το νότο της Σοβιετικής Ένωσης πριν ακόμη δολοφονηθεί ο Αμίν[132].

Οι υποθέσεις για τη σοβιετική επέμβαση είναι πολλές. Ορισμένοι βλέπουν σε αυτήν τη συνέχιση της ρωσικής επέκτασης με στόχο τη έξοδο στις θερμές θάλασσες. Για άλλους, φανερώνει μια θέληση σταθεροποίησης της περιοχής απέναντι στην εξάπλωση ενός ριζοσπαστικού Ισλάμ. Ενδεχομένως, η εισβολή αυτή δεν ήταν τίποτα άλλο από την έκφραση της επέκτασης του σοβιετικού ιμπεριαλισμού, καθώς και του μεσσιανικού χαρακτήρα του μαρξιστικού καθεστώτος το οποίο επιθυμούσε να υποτάξει το σύνολο των λαών στον κομμουνισμό. Σε αυτό προστίθετο η θέληση υπεράσπισης ενός κράτους όπου κυριαρχούσαν οι κομμουνιστές και υποτίθεται ότι απειλείτο από τους «πράκτορες του ιμπεριαλισμού»[133].

Τα σοβιετικά στρατεύματα έφτασαν στο Αφγανιστάν στις 27 Δεκεμβρίου του 1979. Από τις αρχές του 1980, το εκστρατευτικό σώμα αριθμούσε περί τους 100.000 άντρες. Ο πόλεμος του Αφγανιστάν διεξήχθη σε τέσσερις φάσεις. Τα σοβιετικά στρατεύματα κατείχαν τη χώρα από το 1979 ώς το 1982. Η πιο σκληρή φάση του πολέμου ήταν η περίοδος μεταξύ 1982-1986, ενώ η αποχώρηση των Σοβιετικών πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1986 και 1989. 200.000 σοβιετικοί στρατιώτες στάθμευαν μονίμως στο Αφγανιστάν. Η τελευταία φάση, μεταξύ 1989 και 1992, σημαδεύεται από τη διατήρηση στην κορυφή του κράτους του Μοχάμμεντ Νατζιμπουλλάχ, που υποτίθεται ότι εκτελούσε χρέη Αφγανού Γκορμπατσόφ και πρότεινε την εθνική συμφιλίωση. Η Σοβιετική Ένωση διοχέτευσε αυτή την περίοδο ως βοήθεια μετά την αναχώρηση των στρατευμάτων, στις

15 Φεβρουαρίου, 2,5 δισεκατομμύρια ρούβλια το 1989 σε στρατιωτική τεχνολογία και 1,4 δισεκατομμύρια το 1900. Η κυβέρνηση Νατζιμπουλλάχ έπεσε το 1992, όταν εξαφανίστηκε και η ΕΣΣΔ[134].

Μετά την άφιξη των Σοβιετικών, συνδυάζονται δύο τεχνικές: από τη μια, η τακτική του ολοκληρωτικού πολέμου που διεξάγουν οι Σοβιετικοί, οι οποίοι εφαρμόζουν την πολιτική της καμένης γης, και από την άλλη οι μέθοδοι της μαζικής τρομοκρατίας και της συστηματικής εξόντωσης των αντιφρονούντων, ή των υποτιθέμενων αντιπάλων, στις ειδικές φυλακές της AGSA (Οργάνωση για την προστασία των συμφερόντων του Αφγανιστάν) που μετατράπηκε σε KHAD (Κρατική Υπηρεσία Πληροφοριών) το 1980 και κατόπιν σε WÂD (Υπουργείο Κρατικής Ασφαλείας) το 1986, και η οποία εξαρτιόταν απευθείας από την KGB τόσο για τη χρηματοδότησή της όσο και για τους εκπαιδευτές της. Αυτή η μέθοδος διακυβέρνησης της χώρας μέσω της μαζικής τρομοκρατίας διήρκεσε μέχρι το 1989, ημερομηνία αποχώρησης των σοβιετικών στρατευμάτων από το Αφγανιστάν. Στην πραγματικότητα, θα συνεχίσει να υφίσταται ώς το 1992, έτος πτώσης της κυβέρνησης του Μοχάμμεντ Νατζιμπουλλάχ.

Στη διάρκεια αυτών των 14 χρόνων πολέμου, οι Σοβιετικοί και οι Αφγανοί κομμουνιστές δεν είχαν υπό τον έλεγχό τους παραπάνω από το 20% των εδαφών της χώρας. Αρκούνταν να κατέχουν τους μεγάλους οδικούς άξονες, τις κύριες πόλεις, τις πλούσιες σε δημητριακά, φυσικό αέριο και πετρέλαιο ζώνες, η παραγωγή των οποίων, εννοείται, προοριζόταν για τη Σοβιετική Ένωση. «Η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και η αξιοποίηση του Αφγανιστάν εντάσσονται στα πλαίσια μιας τυπικά αποικιακής οικονομίας της εκμετάλλευσης: η αποικία προμηθεύει τις πρώτες ύλες και οφείλει να απορροφά τα βιομηχανικά προϊόντα της μητρόπολης, δίνοντας ώθηση στη βιομηχανία της. [...] Σύμφωνα με την πολύ γνωστή ρωσική τεχνική, ο κατέχων αναγκάζει τον κατεχόμενο να πληρώνει τα έξοδα της κατάκτησης και της κατοχής. Ο στρατός, τα άρματα μάχης, οι βομβαρδισμοί των χωριών τιμολογούνται και πληρώνονται με το φυσικό της αέριο, το μπαμπάκι της, αργότερα με το χαλκό και τον ηλεκτρισμό της[135]. Σε αυτά τα 14 χρόνια, οι Σοβιετικοί, βοηθούμενοι από τον αφγανικό στρατό, εξαπέλυσαν έναν ολοκληρωτικό πόλεμο. Όμως ο αφγανικός στρατός, με δύναμη 80.000 ανδρών το 1978, υπέφερε από την αιμορραγία των ολοένα αυξανόμενων λιποταξιών. Δυο χρόνια μετά δεν ξεπερνούσε τους 30.000 άνδρες. Το 1982, κλήθηκαν στα όπλα οι έφεδροι. Τον Μάρτιο του 1983, κηρύχτηκε γενική επιστράτευση για όλους τους άνδρες άνω των 18. Αγόρια δεκαπέντε χρόνων στρατολογήθηκαν δια της βίας.

Οι σοβιετικοί στρατιώτες που στάλθηκαν στο Αφγανιστάν, με την εξαίρεση των ειδικών δυνάμεων, ήταν βασικά πολίτες των περιφερειακών δημοκρατιών, Ουκρανοί, Λιθουανοί, Λεττονοί, Εσθονοί. Αντικατέστησαν τις μονάδες των σοβιετικών μουσουλμάνων, επειδή η εξουσία φοβόταν τη μολυσματική εξάπλωση του ριζοσπαστικού Ισλάμ. Τουλάχιστον 600.000 κληρωτοί στάλθηκαν στο Αφγανιστάν. Ο αριθμός των Σοβιετικών που έπεσαν μαχόμενοι ξεπέρασε τους 30.000[136]. Τα πτώματά τους δεν παραδόθηκαν στις οικογένειές τους, ούτε επέστρεψαν στην ΕΣΣΔ. Μέσα σε σφραγισμένα φέρετρα, τα πτώματα αντικαθίσταντο από σακιά άμμου ή από τα πτώματα άλλων στρατιωτών[137]. Αποκαρδιωμένοι από έναν πόλεμο δίχως όνομα, οι στρατιώτες βούλιαζαν μες στο αλκοόλ, τα ναρκωτικά (χασίς, όπιο και ηρωίνη). Μερικές φορές η διακίνηση των ναρκωτικών οργανωνόταν από την KGB. Τα κέρδη από την παραγωγή των αφγανικών ναρκωτικών υποσκέλιζαν τα κέρδη του Χρυσού Τριγώνου. Προκειμένου να επα-

ναπατριστούν, οι στρατιώτες αυτοακρωτηριάζονταν. Όταν επέστρεφαν, πολυάριθμοι κληρωτοί εγκαταλείπονταν στη μοίρα τους, ορισμένοι στέλνονταν σε ψυχιατρικές κλινικές λόγω ψυχολογικών προβλημάτων[138], άλλοι πάλι βούλιαζαν στον υπόκοσμο. Υπήρχαν και εκείνοι που ανέπτυσσαν μια εθνικιστική ρητορική, πράγμα που κυοφόρησε τη γέννηση του υπερεθνικιστικού και αντισημιτικού κινήματος Παμιάτ, με την ευμενή συνενοχή της KGB[139].

Απέναντι στη σοβιετική εισβολή, η αφγανική Αντίσταση οργανώθηκε. Ο αριθμός των ανταρτών εκτιμάται μεταξύ 60.000 και 200.000 ανδρών. Είχαν την υποστήριξη του πληθυσμού. Η αφγανική Αντίσταση αποτελούνταν από επτά σουνιτικά κόμματα η βάση των οποίων βρισκόταν στο Πακιστάν, και οκτώ σιιτικά εγκατεστημένα στο Ιράν[140]. Όλες οι οργανώσεις που ξεπήδησαν από την Αντίσταση αυτοτοποθετούνται στον ριζοσπαστικό ή τον μετριοπαθή ισλαμισμό – όπως η οργάνωση του ταγματάρχη Μασσούντ. Η Αντίσταση κέρδισε την υποστήριξη του αμερικανικού Κογκρέσου που της προμήθευσε όπλα και, από τα μέσα της δεκαετίας του '80, πυραύλους εδάφους-αέρος Stinger που επέτρεπαν στους αντιστασιακούς να αναχαιτίζουν τις αεροπορικές επιθέσεις των Σοβιετικών, θεμελιώδες στοιχείο του πολέμου που διεξήγε ο εισβολέας. Η στρατηγική που χρησιμοποιούσαν οι Σοβιετικοί ήταν αυτή της τρομοκρατίας. Κάθε άτομο, κάθε χωριό που ήταν ύποπτο, λίγο ή πολύ, ότι βοηθούσε την Αντίσταση γινόταν αμέσως στόχος αντιποίνων. Η καταστολή χτυπούσε παντού και πάντα.

Οι φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν είναι κοινές σε όλους τους πολέμους. Η βία που γεννιέται από την αποκτήνωση των μαζών και τον ολοκληρωτικό πόλεμο[141] που διεξήγαν οι Σοβιετικοί έπληξε και το Αφγανιστάν. Από τη μεριά τους, οι Αφγανοί αντάρτες προέβησαν κι αυτοί σε σφαγές. Έστω κι αν δεν αναφέρονται εδώ, οι ακρότητες της Αντίστασης παραμένουν απαράδεκτες και ασυγχώρητες. Αντιθέτως με άλλες συγκρούσεις, όπως στο Βιετνάμ, με το οποίο επιχειρήθηκε να συγκριθεί το Αφγανιστάν, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι αυτός ο πόλεμος δεν κυριαρχήθηκε από τα ΜΜΕ και πολύ λίγες εικόνες του διοχετεύθηκαν στον έξω κόσμο. Επρόκειτο για μια γενικευμένη εξέγερση, απάντηση στο κομμουνιστικό πραξικόπημα και την εισβολή που επακολούθησε. Οφείλουμε άλλωστε να επισημάνουμε ότι οι δυνάμεις που υποστήριξαν τους αντιστασιακούς, λίγο ενδιαφέρονταν για τη συμπεριφορά ορισμένων από αυτούς όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, ευνοώντας μερικές φορές τους πιο σκοταδιστές ανάμεσά τους. Δεν αμφισβητείται πάντως ούτε κατ' ελάχιστο ότι η ευθύνη για τα γεγονότα που συνέβησαν στο Αφγανιστάν βαραίνει απευθείας τους κομμουνιστές και τους σοβιετικούς συμμάχους τους. Η διακυβέρνηση μέσω της μαζικής τρομοκρατίας και του καταναγκαστικού συστήματος που τη συνοδεύει παραμένει μια σταθερά στην ιστορία του κομμουνισμού.

Το εύρος της καταστολής

Το ζήτημα των προσφύγων

Ο αριθμός των προσφύγων αυξανόταν αδιάκοπα. Τέλη του 1980, οι πρόσφυγες υπολογίζονταν σε περισσότερους από ένα εκατομμύριο. Γνωρίζουμε ότι το 80% των διανοουμένων είχε διαφύγει από τη χώρα μέχρι τις 4 Ιουλίου 1982. Στις αρχές του 1983,

υπήρχαν γύρω στα 3.000.000 πρόσφυγες σε σύνολο πληθυσμού 15.000.000. Το 1984, ο αριθμός των προσφύγων ξεπερνούσε τα 4 εκατομμύρια, δηλαδή περισσότερο από το ένα τέταρτο του αφγανικού πληθυσμού[142], για να φτάσει τα 5 εκατομμύρια στις αρχές της δεκαετίας του '90. Στους πρόσφυγες που είχαν εγκαταλείψει το Αφγανιστάν, προστίθεντο και οι «εσωτερικοί πρόσφυγες» που άφηναν τα χωριά τους για να γλιτώσουν από τον πόλεμο και την καταστολή· ο αριθμός τους ήταν περί τα 2 εκατομμύρια. Σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία, οι πρόσφυγες που εγκατέλειψαν το Αφγανιστάν είναι «η μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα προσφύγων στον σημερινό κόσμο»[143]. Είχαν εγκατασταθεί κυρίως στο Πακιστάν, τα δύο τρίτα, και το υπόλοιπο ένα τρίτο ζούσε στο Ιράν· μια ελάχιστη μειοψηφία είχε καταφέρει να εγκατασταθεί στη δυτική Ευρώπη και στις ΗΠΑ. Ένας παρατηρητής σημειώνει: «Το φθινόπωρο του 1985, στη διάρκεια μιας μυστικής αποστολής με άλογα σε τέσσερις επαρχίες της ανατολικής και της κεντρικής χώρας που πραγματοποιήθηκαν για λογαριασμό της Διεθνούς Ομοσπονδίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο Σουηδός γιατρός Γιόχαν Λάγκερφελτ και εγώ ο ίδιος [Μάικλ Μπάρρυ] καταφέραμε να απογράψουμε τον πληθυσμό σε 23 χωριά και να εκτιμήσουμε το ποσοστό φυγής των κατοίκων σε 56,3%»[144]. Σε ολόκληρη την επικράτεια, σχεδόν ο μισός αφγανικός πληθυσμός είχε υποχρεωθεί σε αυτοεξορία, ως άμεσο αποτέλεσμα της τρομοκρατίας σε μεγάλη κλίμακα που ασκούσε ο Κόκκινος Στρατός και οι Αφγανοί στρατιώτες.

Η καταστροφή των χωριών και τα εγκλήματα πολέμου

Από την αρχή της εισβολής, οι σοβιετικές επιθέσεις επικεντρώθηκαν σε τέσσερις βασικές κατευθύνσεις: κατά μήκος των συνόρων, στην κοιλάδα του Πανζίρ, στις περιοχές της Κανταχάρ, στα νότια της χώρας, και στην Εράτ, στα ανατολικά, δυο ζώνες που κυριεύτηκαν τον Φεβρουάριο του 1982. Ο ολοκληρωτικός πόλεμος που διεξήγαν οι Σοβιετικοί καταδικάστηκε πολύ γρήγορα από το Μόνιμο Δικαστήριο των Λαών, κληρονόμο των παλιών «δικαστηρίων Ράσσελ» που «εμπνέονταν απευθείας από το δικαστήριο της Νυρεμβέργης του οποίου αποτελούν νομικά τέκνα»[145]. Το Μόνιμο Δικαστήριο των Λαών διεξήγαγε μια έρευνα για τις μαζικές δολοφονίες στο Αφγανιστάν. Την εμπιστεύτηκε στον αφγανολόγο Μάικλ Μπάρρυ, τον νομικό Ρικάρντο Φραιλέ και τον φωτογράφο Μισέλ Μπαρέ. Η έρευνα επιβεβαίωσε ότι στις 13 Σεπτεμβρίου 1982 στο Παντκουάμπ-ε Σανά (στα νότια της Καμπούλ, στην επαρχία Λογκάρ), 105 χωριάτες που είχαν κρυφτεί σε ένα υπόγειο αρδευτικό κανάλι είχαν καεί ζωντανοί από τους Σοβιετικούς. Οι τελευταίοι είχαν χρησιμοποιήσει πετρέλαιο και δινιτροτουόλη –ένα υγρό μείγμα εξαιρετικά εύφλεκτο– μέσα από σωλήνες που τους είχαν συνδέσει με βυτιοφόρα για να σκοτώσουν τους κρυμμένους Αφγανούς. Το Δικαστήριο των Λαών στη συνεδρία του στη Σορβόννη στις 20 Δεκεμβρίου 1982, καταδίκασε επισήμως αυτό το έγκλημα. Ο αντιπρόσωπος της αφγανικής κυβέρνησης στο Παρίσι κατήγγειλε το Δικαστήριο ως μαριονέτα των ιμπεριαλιστών και αρνήθηκε τις κατηγορίες, με το επιχείρημα ότι «τα στόμια των αγωγών των αφγανικών καναλιών έχουν μόλις μερικά εκατοστά ύψος, συνεπώς είναι αδύνατο για ανθρώπινα πλάσματα να εισχωρήσουν»[146].

Μια παρόμοια μαζική δολοφονία είχε διαπραχθεί στο χωριό Κασάμ Καλά, στην επαρχία Λογκάρ. Περίπου 100 άμαχοι, οι οποίοι δεν είχαν προβάλει την παραμικρή

αντίσταση, είχαν βρει το θάνατο με τον ίδιο τρόπο[147]. Όποτε ο σοβιετικός στρατός έμπαινε σε ένα χωριό, σκορπούσε τον τρόμο: «Το κομβόι σταματά έξω από ένα χωριό. Μετά την προετοιμασία του πυροβολικού, αποκλείουν όλες τις διεξόδους. Κατόπιν οι στρατιώτες κατεβαίνουν από τα τεθωρακισμένα για να ερευνήσουν το χωριό σε αναζήτηση εχθρών. Πολύ συχνά, και εδώ οι μαρτυρίες αφθονούν, οι έρευνες στα χωριά συνοδεύονταν από πράξεις τυφλής βαρβαρότητας: γυναίκες και ηλικιωμένοι δολοφονούνταν στην παραμικρή κίνηση που φανέρωνε φόβο. Στρατιώτες, Σοβιετικοί καθώς και Αφγανοί, άρπαζαν τις συσκευές ραδιοφώνου ή χαλιά και ξερίζωναν τα κοσμήματα των γυναικών»[148]. Τα εγκλήματα πολέμου και οι πράξεις βαρβαρότητας ήταν στην ημερησία διάταξη: «Σοβιετικοί στρατιώτες περιέλουσαν με κηροζίνη τα χέρια ενός αγοριού και του έβαλαν φωτιά παρουσία των γονιών του επειδή οι τελευταίοι αρνούνταν να τους δώσουν πληροφορίες. Πολλοί χωρικοί αναγκάζονταν να μένουν ξυπόλυτοι στο χιόνι σε θερμοκρασία αρκετών βαθμών κάτω από το μηδέν για να αναγκαστούν να μιλήσουν». Ένας στρατιώτης κατέθεσε: «Δεν παίρναμε αιχμαλώτους πολέμου. Κανέναν. Συνήθως σκοτώναμε τους αιχμαλώτους επιτόπου [...]. Στη διάρκεια των επιχειρήσεων τιμωρίας, τα γυναικόπαιδα δεν τα σκοτώναμε με σφαίρες. Τα κλείναμε σε ένα δωμάτιο και τους ρίχναμε χειροβομβίδες»[149].

Ο στόχος των Σοβιετικών ήταν να σκορπίσουν το φόβο, να τρομοκρατήσουν τον πληθυσμό και να αποτρέψουν τη βοήθεια προς την Αντίσταση. Οι επιχειρήσεις αντιποίνων διεξάγονταν με το ίδιο πνεύμα. Γυναίκες πετιόνταν γυμνές από ελικόπτερα και, ως αντίποινα για το θάνατο ενός Σοβιετικού, καταστρέφονταν ολόκληρα χωριά. Οι παρατηρητές σημείωναν: «Ύστερα από την επίθεση εναντίον ενός σοβιετικού κομβόι κοντά στα χωριά του Μουσκιζάι στην περιοχή Κανταχάρ, στις 13 Οκτωβρίου 1983, ο πληθυσμός των χωριών Κολτσαμπάντ, Μουσκιζάι και Τιμούρ Καλάτσα σφαγιάστηκε για αντίποινα. Τα θύματα έφτασαν συνολικά τα 126: 40 στο Τιμούρ Καλάτσα, σχεδόν όλοι οι κάτοικοι, 51 στο Κολτσομπάντ και 35 στο Μουσκιζάι. Στην πλειοψηφία τους πρόκειται για γυναίκες και παιδιά· 50 γυναίκες, μεταξύ είκοσι και τριάντα δύο χρόνων, και 26 παιδιά. Όλοι οι άντρες είχαν εγκαταλείψει τα χωριά μόλις αντιλήφθηκαν το κομβόι για να γλιτώσουν από τις προγραφές»[150]. Τα χωριά βομβαρδίζονταν συστηματικά για να εμποδίζεται η Αντίσταση να εξαπολύει αντεπιθέσεις. Έτσι, στις 17 Απριλίου 1985, οι Σοβιετικοί κατέστρεψαν χωριά για να αχρηστέψουν τις βάσεις των μετόπισθεν της Αντίστασης στην περιοχή του Λαχμάν· περί τα 1.000 άτομα σκοτώθηκαν. Στις 28 Μαΐου 1985, οι Σοβιετικοί εγκατέλειψαν τη ζώνη Λαχμάν-Κουνάρ και «ξεκαθάρισαν» τα χωριά[151].

Οι διεθνείς συμβάσεις παραβιάζονταν συστηματικά. Το ναπάλμ και ο φωσφόρος χρησιμοποιήθηκαν εντατικά στους βομβαρδισμούς της αφγανικής υπαίθρου από τη σοβιετική αεροπορία[152]. Τοξικά αέρια διαφόρων τύπων χρησιμοποιούνταν επίσης τακτικά εναντίον του αφγανικού πληθυσμού. Άλλες μαρτυρίες αναφέρουν βομβαρδισμούς με αέρια ερεθιστικά, ασφυξιογόνα και δακρυγόνα. Την 1η Δεκεμβρίου 1982, επισημάνθηκε η χρήση νευροτοξικού αερίου κατά της αφγανικής Αντίστασης, χωρίς ωστόσο να γίνει γνωστός ο αριθμός των θυμάτων[153]. Το 1982, το αμερικανικό Στέιτ Ντιπάρτμεντ επισήμαινε τη χρήση μυκοτοξίνης, ενός βιολογικού όπλου. Η επιθεώρηση *Les Nouvelles d' Afghanistan* γνωστοποιούσε τον Δεκέμβριο του 1986: «Οι Σοβιετικοί χρησιμοποίησαν το περασμένο καλοκαίρι χημικά όπλα στην Κανταχάρ· σύμφωνα με την εφημερίδα *Le Point* της 6ης Οκτωβρίου 1986, χρήση δολοφονικών χημικών επιση-

μάνθηκε επίσης και στο Παγκμάν»[154]. Παράλληλα, ο σοβιετικός στρατός έριχνε τοξικές ουσίες στις πηγές του πόσιμου νερού προκαλώντας έτσι το θάνατο ανθρώπων και ζώων[155]. Η σοβιετική διοίκηση έδινε διαταγές για το βομβαρδισμό των χωριών όπου οι λιποτάκτες έβρισκαν καταφύγιο ώστε να αποθαρρύνουν τους Αφγανούς από το να τους βοηθούν[156]. Η ίδια αυτή διοίκηση έστελνε Αφγανούς στρατιώτες για ναρκαλίευση ή στα προκεχωρημένα φυλάκια. Στα τέλη του 1988, για να «ξεκαθαρίσει» τους βασικούς οδικούς άξονες και να προετοιμάσει έτσι την αποχώρησή του, ο Κόκκινος Στρατός χρησιμοποίησε πυραύλους *Σκουντ* και *Ουραγκάν*. Το 1989, τα σοβιετικά στρατεύματα ξαναπήραν το δρόμο που είχαν χρησιμοποιήσει δέκα χρόνια πριν, ελέγχοντας τους οδικούς άξονες για να αποφευχθούν οι επιθέσεις των αντιστασιακών. Οι Σοβιετικοί, πριν από την αναδίπλωσή τους, είχαν εγκαινιάσει μια καινούργια στρατηγική: τις δολοφονίες των προσφύγων. Η Διεθνής Αμνηστία επισημαίνει ότι «ομάδες ανδρών, γυναικών και παιδιών που εγκατέλειπαν τα χωριά τους υπέστησαν από τις σοβιετικές και αφγανικές δυνάμεις άγριους βομβαρδισμούς σε αντίποινα για τις επιθέσεις των ανταρτών. Ανάμεσα στις περιπτώσεις που παρατίθενται: μια ομάδα εκατό οικογενειών από το χωριό Σερχούντο, στην επαρχία Φαρυάμπ, στο νοτιοδυτικό άκρο της χώρας, δέχτηκε δυο φορές επίθεση στην 500 χιλιομέτρων πορεία της προς την πακιστανική μεθόριο. Στη διάρκεια της πρώτης επίθεσης, τον Οκτώβριο του 1987, οι κυβερνητικές δυνάμεις τους περικύκλωσαν και σκότωσαν 19 άτομα, μεταξύ των οποίων επτά παιδιά κάτω των έξι χρόνων. Δεκαπέντε μέρες αργότερα, ελικόπτερα άνοιξαν πυρ εναντίον της ίδιας ομάδας σκοτώνοντας πέντε ανθρώπους»[157]. Αρκετές φορές βομβαρδίστηκαν και τα χωριά των προσφύγων στο Πακιστάν για τα οποία υπήρχαν υπόνοιες ότι χρησίμευαν ως βάσεις στα μετόπισθεν της Αντίστασης, όπως ο καταυλισμός Ματασανγκάρ, στις 27 Φεβρουαρίου 1987[158].

Οι παρατηρητές μπόρεσαν να διαπιστώσουν τη μαζική χρήση ναρκών *κατά προσωπικού*. Είκοσι εκατομμύρια νάρκες είχαν τοποθετηθεί κυρίως γύρω από τις ζώνες ασφαλείας. Αυτές οι νάρκες χρησιμοποιούνταν για την προστασία των σοβιετικών στρατευμάτων και των βιομηχανικών εγκαταστάσεων που προμήθευαν τα προϊόντα τους στη Σοβιετική Ένωση. Τις έριχναν επίσης και από τα ελικόπτερα στις αγροτικές ζώνες για να καταστήσουν τα χωράφια μη εκμεταλλεύσιμα[159]. Οι νάρκες κατά προσωπικού έχουν προκαλέσει τουλάχιστον 700.000 θύματα ακρωτηριασμών και εξακολουθούν να το κάνουν μέχρι και σήμερα. Για να τρομοκρατήσουν τους άμαχους, οι Σοβιετικοί έβαζαν στόχο τους παιδιά προσφέροντάς τους «δώρα»: παιχνίδια παγιδευμένα, που τις περισσότερες φορές τα έριχναν από ελικόπτερα[160]. Ο Σαχ Μπάζγκαρ περιγράφοντας τις συστηματικές δηώσεις χωριών καταλήγει: «Οι Σοβιετικοί έβγαζαν το άχτι τους λεηλατώντας σπίτια και βιάζοντας γυναίκες. Ετούτη η βαρβαρότητα είναι χειρότερη από ενστικτώδης γιατί εμφανίζεται ως προγραμματισμένη· ξέρουν πως διαπράττοντας τέτοιες πράξεις γκρεμίζουν τα θεμέλια της κοινωνίας μας»[161].

Αυτή η στρατηγική της καμένης γης και του ολοκληρωτικού πολέμου συνοδευόταν εξίσου από τη συστηματική καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς του Αφγανιστάν. Η Καμπούλ ήταν μια πόλη κοσμοπολίτικη στο παρελθόν, όπου «το πνεύμα των κατοίκων της ήταν ζωηρό, εύθυμο, στα όρια της τολμηρότητας, και μαρτυρούσε μια χαλαρότητα και μια ελευθερία των ηθών απομακρυσμένη από την αυστηρότητα της υπαίθρου»[162]. Αυτό το πολιτιστικό χαρακτηριστικό εξαφανίστηκε εξαιτίας του πολέμου και της σοβιετικής κατοχής. Η Εράτ έγινε μια μαρτυρική πόλη, εξαιτίας των

επανειλημμένων βομβαρδισμών των Σοβιετικών σε αντίποινα κατά της γενικευμένης εξέγερσης που εξαπλωνόταν στα δυτικά της χώρας μετά τον Μάρτιο του 1979. Τα μνημεία της πόλης, όπως π.χ. το Μεγάλο Τέμενος που χρονολογείται από τον 12ο αιώνα και η παλιά πόλη που είχε οικοδομηθεί τον 16ο αιώνα, υπέστησαν πολύ σοβαρές ζημιές, ενώ και η ανακατασκευή τους ήταν απαγορευμένη στη διάρκεια της σοβιετικής κατοχής[163].

Στον πόλεμο κατά των αμάχων προστέθηκε η πολιτική τρομοκρατία που εξασκήθηκε αδιάλειπτα στις περιοχές τις οποίες έλεγχαν οι Αφγανοί κομμουνιστές συνεπικουρούμενοι από τους Σοβιετικούς. Το σοβιετοποιημένο Αφγανιστάν είχε μεταμορφωθεί σε ένα γιγαντιαίο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Η φυλακή και τα βασανιστήρια χρησιμοποιούνταν συστηματικά εναντίον των αντιφρονούντων.

Η πολιτική τρομοκρατία

Η δημόσια τάξη βρισκόταν στα χέρια της KHAD, της αφγανικής μυστικής αστυνομίας, αντίστοιχης με την KGB. Η υπηρεσία αυτή είχε υπό τον έλεγχό της τους τόπους κράτησης και εφάρμοζε τα βασανιστήρια και τις δολοφονίες σε ευρεία κλίμακα. Αν και η KHAD επισήμως διευθυνόταν από τον Μοχάμμεντ Νατζιμπουλλάχ, «μετά τη σοβιετική εισβολή, ο Βατανσάχ, ένας σοβιετικός Τατζίκος καμιά σαρανταριά ετών [...] ανέλαβε την υπηρεσία βασανιστηρίων και ανακρίσεων στα λημέρια της KHAD»[164]. Η φυλακή Πολ-ε-Τσαρκί, 12 χλμ. ανατολικά της Καμπούλ, είχε εκκενωθεί μετά την αμνηστία που είχε δοθεί με την ευκαιρία της ανάληψης της εξουσίας από τον Μπαμπράκ Καρμάλ. Τον Φεβρουάριο του 1980, ο Καρμάλ έθεσε σε ισχύ τον στρατιωτικό νόμο και οι φυλακές ξαναγέμισαν. «Η φυλακή αυτή αποτελείται από οκτώ πτέρυγες διατεταγμένες όπως οι ακτίνες ενός κυκλικού κεντρικού τροχού. [...] Το συγκρότημα αρ. 1 προορίζεται για τους υπόδικους, αυτούς των οποίων οι ανακρίσεις έχουν περατωθεί αλλά δεν έχουν ακόμα δικαστεί. Το συγκρότημα αρ. 2 συγκεντρώνει τους πιο σημαντικούς κρατούμενους και ιδιαιτέρως τους διασωθέντες κομμουνιστές εκείνων των ομάδων που έχασαν την εξουσία. [...] Το συγκρότημα αρ. 4 συγκεντρώνει σημαντικούς κρατούμενους, ενώ το υπ' αρ. 3 είναι το πιο τρομερό, γιατί, περιτριγυρισμένο από τα άλλα, δεν το βλέπει το φως του ήλιου· σε αυτό το μπουντρούμι ρίχνουν τους πιο ζόρικους κρατούμενους. Τα κελλιά του είναι τόσο μικρά ώστε δεν μπορείς να σταθείς όρθιος, ούτε να ξαπλώσεις. Στα κελλιά επικρατεί συνωστισμός. [...] Η φυλακή μεγάλωσε την άνοιξη του 1982 με το σκάψιμο υπόγειων κελλιών. Γι' αυτά τα κελλιά μιλούν πιθανώς οι κρατούμενοι όταν αναθυμούνται με φρίκη τα "λαγούμια". [...] Στο Πολ-ε-Τσαρκί βρίσκονται στην πραγματικότητα 12.000-15.000 φυλακισμένοι. Σε αυτό το νούμερο πρέπει να προστεθούν τουλάχιστον άλλοι 5.000 πολιτικοί κρατούμενοι σε διάφορες φυλακές της Καμπούλ, καθώς και στα οκτώ βασικά κέντρα φυλάκισης»[165].

Στις αρχές του 1986, μια αναφορά που δημοσίευσαν τα Ηνωμένα Έθνη για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Αφγανιστάν[166] απηύθυνε βαριές κατηγορίες εναντίον της KHAD την οποία χαρακτήριζε «μηχανή βασανιστηρίων». Η αναφορά επισήμαινε ότι η KHAD ήλεγχε επτά κέντρα φυλάκισης στην Καμπούλ: «1.Το γραφείο αρ. 5 της KHAD, γνωστό με το όνομα Khad-i-Panj. 2. Το γενικό επιτελείο της KHAD στη συνοικία Σασαράκ. 3. Το κτήριο του υπουργείου Εσωτερικών. 4. Το κεντρι-

κό γραφείο ανακρίσεων γνωστό με το όνομα Σενταράτ. 5. Τα γραφεία του στρατιωτικού κλάδου της KHAD, γνωστά με το όνομα Khad-i-Nezami και δυο ιδιωτικές οικίες κοντά στο κτήριο Σενταράτ: 6. Την οικία Αχμάντ Σαχ Χαν. 7. Την οικία Ουασίρ Ακμπάρ Χαν, έδρες της KHAD στη συνοικία Χοουζάι Μπανκάτ»[167].

Η KHAD είχε επιπλέον επιτάξει «200 σπίτια» γύρω από την πρωτεύουσα, καθώς και στις άλλες μεγάλες πόλεις, κοντά στις φυλακές και τα στρατιωτικά τμήματα[168]. «Όσον αφορά τη φύση των βασανιστηρίων», συνεχίζει το ντοκουμέντο, «περιήλθε στη γνώση του ειδικού παρατηρητή μια ολόκληρη σειρά από τις εφαρμοζόμενες τεχνικές. Στην κατάθεσή του, ένας παλιός αξιωματικός της ασφάλειας απαρίθμησε οκτώ τύπους βασανιστηρίων: τα βασανιστήρια με ηλεκτροσόκ που συνήθως γίνονται στα γεννητικά όργανα των ανδρών και στα στήθη των γυναικών· το ξερίζωμα των νυχιών με παράλληλη χρήση ηλεκτρικών εκκενώσεων· απαγόρευση στους κρατούμενους να κάνουν τις φυσικές τους ανάγκες με αποτέλεσμα μετά από κάποια ώρα να υποχρεώνονται να τις κάνουν μπροστά στους άλλους συγκρατούμενούς τους [...]· εισαγωγή παλουκιών στον πρωκτό των ανδρών, ειδικότερα σε ηλικιωμένους και σεβαστούς κρατούμενους· ξερίζωμα των γενιών ορισμένων κρατουμένων, ειδικότερα ηλικιωμένων ή ιερέων· συμπίεση του λαιμού του κρατούμενου για να υποχρεωθεί να ανοίξει το στόμα και να κατουρήσουν μέσα του· χρήση των σκύλων της αστυνομίας κατά των κρατουμένων· κρέμασμα από τα πόδια για απεριόριστο χρόνο· βιασμός των γυναικών, αφού πρώτα τις δένουν χειροπόδαρα, και εισαγωγή στον κόλπο τους πλειάδας αντικειμένων»[169]. Στα σωματικά πρέπει να προστεθούν και τα κάθε λογής ψυχολογικά βασανιστήρια: εικονική εκτέλεση, βιασμός συγγενικού προσώπου μπροστά στον κρατούμενο, ψεύτικη απελευθέρωση[170]. Οι σοβιετικοί σύμβουλοι συμμετείχαν στις ανακρίσεις και παρείχαν βοήθεια στο δήμιο[171]. Ο Κρίστοφερ Άντριου και ο Ολέγκ Γκορντιέβσκυ σημειώνουν ότι «η KGB ξανάζησε στο αφγανικό έδαφος αρκετή από τη φρίκη του σταλινικού παρελθόντος της»[172]. Στην KHAD υπηρετούσαν 70.000 Αφγανοί, από τους οποίους 30.000 πολίτες υπό τον έλεγχο 1.500 αξιωματικών της KGB[173].

Σε πείσμα της τρομοκρατίας που μάστιζε την Καμπούλ μετά το κομμουνιστικό πραξικόπημα, οι αντιστασιακές οργανώσεις πολλαπλασιάζονταν και οι βόμβες είχαν στο στόχαστρο τα καταλύματα των κομμουνιστών ιθυνόντων. Οι διαδηλώσεις αλληλοδιαδέχονταν η μία την άλλη. Οι φοιτητές κατέβηκαν σε απεργία στις 27 Απριλίου 1980 για να γιορτάσουν, με τον τρόπο τους, την επέτειο του πραξικοπήματος. Στη διάρκεια της διαδήλωσης, «60 φοιτητές και ανάμεσά τους έξι νεαρές κοπέλες δολοφονήθηκαν»[174]. Η απεργία διήρκεσε ένα μήνα. Στοίχισε τη φυλάκιση πολλών φοιτητών και φοιτητριών· μερικοί από τους συλληφθέντες υπέστησαν βασανιστήρια. «Οι πιο τυχεροί αποβλήθηκαν από τη σχολή τους, προσωρινά ή οριστικά»[175]. Οι επαγγελματικές απαγορεύσεις έπληξαν τους μη-κομμουνιστές. Η καταστολή εναντίον των μαθητών και των διδασκόντων υπήρξε ακόμη πιο σκληρή. «Για να εντυπωσιάζουν τις μαθήτριες του λυκείου, οι δήμιοι τις οδηγούσαν σε "αίθουσες τρόμου" όπου βασανίζονταν οι αντιστασιακοί. Η Φαρίντα Αχμάντι είδε κομμένα μέλη διασκορπισμένα στην "αίθουσα" της KHAD. [...] Αυτά τα επιλεγμένα από το μαθητόκοσμο θύματα αφήνονταν πού και πού ελεύθερα για να σκορπίζουν το φόβο ανάμεσα στους συμμαθητές τους με τις μαρτυρίες τους»[176].

Το φθινόπωρο του 1983, η Διεθνής Αμνηστία δημοσίευσε ένα ντοκουμέντο και απηύθυνε έκκληση για την απελευθέρωση ορισμένων κρατουμένων. Ο καθηγητής Χασ-

σάν Κακάρ, διευθυντής του τομέα ιστορίας, ειδικός στην αφγανική ιστορία, ο οποίος είχε διδάξει στη Βοστόνη και στο Χάρβαρντ, συνελήφθη επειδή είχε βοηθήσει μέλη της φράξιας Partcham (μόλο που δεν ήταν μέλος του ΔΚΑΛ) και είχε προσφέρει καταφύγιο σε πολλούς διωκόμενους. Η δίκη του έγινε κεκλεισμένων των θυρών και χωρίς δικηγόρο. Κατηγορήθηκε για αντεπαναστατικά εγκλήματα και καταδικάστηκε σε οκτώ χρόνια φυλάκιση. Δυο συνάδελφοί του καθηγητές καταδικάστηκαν σε δέκα και οχτώ χρόνια φυλάκιση αντίστοιχα. Ο μοναδικός Αφγανός ατομικός φυσικός Μοχάμμεντ Γιούνις Ακμπάρι, ο οποίος απαλλάχθηκε από τα καθήκοντά του το 1983, συνελήφθη και φυλακίστηκε χωρίς καμιά κατηγορία· είχε κιόλας φυλακιστεί άλλες δυο φορές, το 1981 και ξανά το 1983[177], κατόπιν καταδικάστηκε σε θάνατο το 1984. Τελικά εκτελέστηκε το 1990[178]. Οι διανοούμενοι που συμμετείχαν σε ομάδες προβληματισμού και αναζήτησης τρόπων ειρήνευσης φυλακίζονταν. Οποιοσδήποτε ήταν ύποπτος ότι θα μπορούσε να καταστεί «απειλή» για το καθεστώς παραμεριζόταν συστηματικά.

Οι πληροφορίες ελέγχονταν αυστηρά. Οι αλλοδαποί που δεν ήταν διαπιστευμένοι στο καθεστώς θεωρούνταν *personae non gratae* γιατροί και δημοσιογράφοι υφίσταντο την ίδια τύχη. Μόλις τους συλλάμβαναν, οδηγούνταν από τους Σοβιετικούς στην κεντρική φυλακή και υποβάλλονταν σε ανάκριση. Δεν βασανίζονταν σωματικά γιατί οι ανθρωπιστικές οργανώσεις γνώριζαν ότι βρίσκονταν στο Αφγανιστάν και απαιτούσαν αμέσως την απελευθέρωσή τους. Υποχρεώνονταν πάντως να ομολογήσουν, στα πλαίσια στημένων δικών, κατασκοπικές δραστηριότητες για λογαριασμό ξένων δυνάμεων, καθώς και τη συμμετοχή τους σε μάχες στο πλευρό της Αντίστασης παρά το γεγονός ότι βρίσκονταν στο Αφγανιστάν με ανθρωπιστική αποστολή[179].

Μπορεί οι αλλοδαποί να ήταν ενοχλητικοί μάρτυρες, ωστόσο δεν βασανίζονταν ούτε δολοφονούνταν[180]. Αντιθέτως, κάθε ύποπτος Αφγανός συλλαμβανόταν, βασανιζόταν και κατόπιν συνήθως δολοφονείτο. Έτσι, τα στελέχη του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Παχτούν (Afghan Mellat) που είχε ιδρυθεί το 1966, συνελήφθησαν στις 18 Μαΐου 1983, μολονότι, σύμφωνα με πληροφορίες, δεν υποστήριζαν την αφγανική Αντίσταση. Η Διεθνής Αμνηστία κατάρτισε μια λίστα –που συμπληρώθηκε αργότερα– με 18 συλληφθέντες, οι οποίοι φέρονται ότι «ομολόγησαν δημοσίως». Επισήμως, η κυβέρνηση ανακοίνωσε μεταξύ 8 Ιουνίου 1980 και 22 Απριλίου 1982 περισσότερες από 50 θανατικές καταδίκες για αντεπαναστατική δραστηριότητα, 77 το 1984 και 40 το 1985[181].

Στις 19 Απριλίου 1992, η φυλακή του Πολ-ε-Τσαρκί κυριεύτηκε από την Αντίσταση. 4.000 άτομα απελευθερώθηκαν. Τον Μάιο του 1992, ένα κοινοτάφιο με 12.000 πτώματα ανακαλύφθηκε στα πέριξ[182]. Το καλοκαίρι του 1986, ο Σαχ Μπάζγκαρ είχε καταρτίσει ένα ερωτηματολόγιο στο οποίο είχε καταγράψει 52.000 κρατούμενους στην Καμπούλ και 13.000 στην Ντζαλαλαμπάντ. Σύμφωνα με αυτά τα νούμερα, το σύνολο των κρατουμένων είχε οπωσδήποτε υπερβεί τα 100.000 άτομα[183].

Το 1986, ο Μπαμπράκ Καρμάλ απαλλάχτηκε από τα καθήκοντά του και αντικαταστάθηκε από τον πολύ γκορμπατσοφικό πρόεδρο Μοχάμμεντ Νατζιμπουλλάχ, ο οποίος προτιμούσε να τον φωνάζουν «σύντροφο Νατζίμπ» για να αποφεύγει την αναφορά στον Αλλάχ, αλλά ξανάγινε Νατζιμπουλλάχ όταν χρειάστηκε να εκθειάσει την εθνική συμφιλίωση. Ήταν φερέφωνο της Μόσχας, παλιότερα γιατρός, πρεσβευτής στο Ιράν, μέλος του Partcham. Διηύθυνε την KHAD την περίοδο 1980-1986 και για την ευδόκιμη υπηρεσία του εκεί απέσπασε τα συγχαρητήρια του Γιούρι Αντρόποφ, του πρώην διοικητή της KGB που έγινε γενικός γραμματέας του ΚΚΣΕ. Ο αδελφός του, Σεντι-

κουλλάχ Ραχί, τον επονόμαζε «Βόδι» και τον συνέκρινε με τον Μπέρια. Το εξηγούσε λέγοντας ότι ο Νατζιμπουλλάχ είχε υπογράψει την εκτέλεση 90.000 ατόμων σε διάστημα έξι ετών[184]. Εκτός από τη διεύθυνση των μυστικών υπηρεσιών, ο Νατζιμπουλλάχ είχε υποβάλει προσωπικά σε βασανιστήρια πολλά άτομα. Ένας από τους ελάχιστους επιζήσαντες καταθέτει τη μαρτυρία του: «[...] Αφού είχα αρνηθεί αρκετές φορές τις κατηγορίες που μου προσήπταν, ο Νατζιμπουλλάχ με πλησίασε και μου έδωσε αρκετά χτυπήματα στην κοιλιά και στο πρόσωπο. Σωριάστηκα καταγής. Πεσμένος, μισοαναίσθητος, έφαγα πολλές κλοτσιές στο πρόσωπο και στην πλάτη. Αίμα κυλούσε από το στόμα μου και τη μύτη μου. Συνήλθα αρκετές ώρες αργότερα στο κελλί μου».

Την πολιτική τρομοκρατία συνόδευε η απόλυτη αυθαιρεσία. Έτσι, ένας έμπορος, πρώην βουλευτής στην Εθνοσυνέλευση υπό τον βασιλιά Ζαχέρ, συνελήφθη κατά λάθος, βασανίστηκε και κατόπιν αφέθηκε ελεύθερος: «Η σύλληψή μου έλαβε χώρα στις 9:30 το βράδυ. [...] Με έριξαν σε ένα κελλί όπου υπήρχαν δυο άλλοι κρατούμενοι, ένας οικοδόμος από το Καλαχάν, στα βόρεια της Καμπούλ, και ένας κρατικός υπάλληλος από την επαρχία του Νανγκαχάρ, που είχε εργαστεί στο υπουργείο Γεωργίας. Ο εργάτης ήταν φανερά κακοποιημένος. Τα ρούχα του γεμάτα αίμα και τα χέρια του σοβαρά μωλωπισμένα. [...] Με πήραν για ανάκριση. Μου είπαν πως είχα θεαθεί πρόσφατα στο Μαζάρ-ε Σαρίφ και στην Κανταχάρ, και πως σκοπός του ταξιδιού μου ήταν να ενσπείρω τη δυσαρέσκεια εναντίον της κυβέρνησης [...]. Εγώ δεν είχα κουνηθεί από την Καμπούλ τους τελευταίους έξι μήνες. Διαμαρτυρήθηκα υποστηρίζοντας την αθωότητά μου αλλά μόλις το έκανα άρχισαν να με χτυπούν. [...] Συνέδεσαν τα δάχτυλα των ποδιών μου με ένα τηλέφωνο με μανιβέλα και μου διοχέτευσαν ηλεκτρικές εκκενώσεις. [...] Μετά από αυτό δεν με ανέκριναν άλλο. Δυο μέρες αργότερα, ένας από τους άντρες της KHAD, ο οποίος είχε συμμετάσχει στην ανάκρισή μου, ήρθε στο κελλί μου και μου είπε ότι θα με άφηναν ελεύθερο. Πρόσθεσε πως η KHAD είχε τώρα πειστεί για το ότι η σύλληψή μου ήταν λάθος...»[185]

Η τρομοκρατία εξασκούνταν εξίσου και εναντίον των παιδιών. Τα άρπαζαν από τις οικογένειές τους και τα έστελναν στη Σοβιετική Ένωση, όπου τα εκπαίδευαν και τα μετέβαλλαν σε παιδιά-κατασκόπους με αποστολή να διεισδύσουν στην Αντίσταση. Ο Ναΐμ αφηγήθηκε στον Σαχ Μπάζγκαρ: «Κατάγομαι από την Εράτ. Σε ηλικία οκτώ ετών, με πήραν από το σχολείο και με βάλανε στη Σαζμάν [αφγανική οργάνωση κομμουνιστικής νεολαίας], κατόπιν πέρασα εννέα μήνες στην ΕΣΣΔ. Μερικοί γονείς ήταν αναγκασμένοι να υποκύπτουν. Ο δικός μου πατέρας, που ήταν κομμουνιστής, δέχτηκε χωρίς αντιρρήσεις. Η μητέρα μου είχε πεθάνει. Εκείνος είχε ξαναπαντρευτεί. Στο σπίτι, με την εξαίρεση ενός αδελφού και μιας αδελφής μου, οι πάντες ήταν με το Khalq. Ο πατέρας μου με πούλησε στους Σοβιετικούς. Για μερικούς μήνες, εισέπραττε κάποιο ποσό. [...] Εμείς οφείλαμε να κάνουμε κατασκοπία». Τα παιδιά εθίζονταν στα ναρκωτικά για να περιορίζεται η θέληση ανεξαρτησίας τους, ενώ τα πιο μεγάλα απολάμβαναν τις «υπηρεσίες» που τους προσέφεραν πόρνες.

«"Είδες ποτέ κάποιο παιδί να πεθαίνει μπροστά σου;"

»"Αρκετά. Μια φορά, από ηλεκτροσόκ. Το κορμί του παιδιού τινάχτηκε κάπου ένα μέτρο ψηλά, κατόπιν σωριάστηκε στο έδαφος. Το παιδί αρνιόταν να γίνει κατάσκοπος. Μια άλλη φορά, ένα παιδί οδηγήθηκε μπροστά μας. Το κατηγορούσαν ότι δεν είχε καταδώσει έναν φίλο του που είχε γλιστρήσει κάτω από ένα ρωσικό τεθωρακισμένο για να του βάλει φωτιά. Το κρεμάσανε μπρος στα μάτια μας από ένα δέντρο.

Οι υπεύθυνοι φώναζαν: 'Να τι θα πάθετε αν αρνηθείτε να κάνετε ό,τι σας διατάζουμε'"». Αυτή είναι η μαρτυρία του Ναΐμ[186].

Συνολικά 30.000 παιδιά ηλικίας 6-14 ετών στάλθηκαν στην ΕΣΣΔ. Οι γονείς που διαμαρτύρονταν λογαριάζονταν αντιστασιακοί και φυλακίζονταν.

Η τρομοκρατία έπληξε το σύνολο του πληθυσμού, όλες οι ηλικίες υπήρξαν θύματα αυτού του ολοκληρωτικού πολέμου, αυτής της ολοκληρωτικής πολιτικής. Τα σοβιετικά κατοχικά στρατεύματα προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να αφανίσουν τους θύλακες αντίστασης. Για να το πετύχουν χρησιμοποιούσαν την τρομοκρατία μεγάλης κλίμακας: βομβαρδισμοί των αμάχων, μαζικές δολοφονίες των χωρικών και αναγκαστική τους εξορία. Την τρομοκρατία κατά των αμάχων συνόδευε η πολιτική τρομοκρατία· σε όλες τις μεγάλες πόλεις υπήρχαν ειδικές φυλακές όπου οι κρατούμενοι βασανίζονταν και πολύ συχνά δολοφονούνταν.

Οι συνέπειες της επέμβασης

Το κομμουνιστικό πραξικόπημα και κατόπιν η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν είχαν τραγικές συνέπειες για τη χώρα. Ενώ αυτό το έθνος είχε γνωρίσει μετά τη δεκαετία του '60 την οικονομική ανάπτυξη, τον εκσυγχρονισμό και μια δημοκρατική ώθηση, η διαδικασία του εκδημοκρατισμού διακόπηκε απότομα με το πραξικόπημα του Νταούντ, το οποίο στήριξαν οι κομμουνιστές. Η κατάληψη της εξουσίας από τις μαριονέτες της Μόσχας ανέκοψε την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Το Αφγανιστάν βούλιαξε σε έναν εμφύλιο. Η οικονομία μεταμορφώθηκε σε οικονομία πολέμου, στραμμένη κατά κύριο λόγο προς όφελος των Σοβιετικών. Οργανώθηκε κάθε είδους λαθρεμπόριο (όπλων, ναρκωτικών...). Η οικονομία ρήμαξε ταχύτατα. Το μέγεθος της καταστροφής, ακόμη και σήμερα, δεν είναι εύκολο να εκτιμηθεί. Σε σύνολο πληθυσμού 16 εκατομμυρίων, περισσότερα από 5 εκατομμύρια εγκατέλειψαν τη χώρα για το Πακιστάν και το Ιράν όπου ζουν ακόμα κάτω από άθλιες συνθήκες. Ο αριθμός των νεκρών δύσκολα αποτιμάται: ο πόλεμος προκάλεσε, σύμφωνα με διάφορες μαρτυρίες, ανάμεσα σε ένα με δύο εκατομμύρια θύματα, εκ των οποίων το 90% ήταν άμαχοι. Οι τραυματίες ήταν μεταξύ δύο και τεσσάρων εκατομμυρίων. Ο άμεσος και έμμεσος ρόλος του κομμουνισμού στην άνθηση των ισλαμιστικών κινημάτων και στην αφύπνιση των εσωτερικών εντάσεων μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων είναι αδιαμφισβήτητος, έστω κι αν σήμερα παραμένει δύσκολο το έργο της ανάλυσής του. Ενώ ήταν ένα κράτος στο δρόμο του εκσυγχρονισμού, το Αφγανιστάν μεταμορφώθηκε σε μια χώρα όπου η κουλτούρα του πολέμου και η βία έγιναν οι μόνες αναφορές.

ΓΙΑΤΙ;

STÉPHANE COURTOIS

«Τα γαλανά μάτια της Επανάστασης
λάμπουνε με αναπόφευκτη σκληράδα».
Louis Aragon, *Le Front rouge*

Πέρα από την τύφλωση, τα κομματικά πάθη, τις εθελοντικές αμνησίες, αυτό το βιβλίο προσπάθησε να δώσει έναν σφαιρικό πίνακα των εγκλημάτων που διαπράχθηκαν στον κομμουνιστικό κόσμο, από τις δολοφονίες μεμονωμένων ατόμων ώς τις μαζικές σφαγές. Μέσα στον γενικότερο προβληματισμό πάνω στο φαινόμενο του κομμουνισμού στον 20ό αιώνα, δεν πρόκειται παρά για έναν σταθμό σε μια κομβική στιγμή: την κατάρρευση της καρδιάς του συστήματος στη Μόσχα το 1991 και την πρόσβαση σε μια πλούσια πηγή πληροφοριών, που μέχρι τότε είχε αυστηρά αποσιωπηθεί. Ωστόσο, η τεκμηρίωση, η τόσο απαραίτητη, και της πιο ντοκουμενταρισμένης, της πιο στέρεας γνώσης, δεν μπορεί να ικανοποιήσει ούτε την περιέργεια ούτε τη συνείδησή μας. Μένει, πράγματι, να απαντηθεί το θεμελιώδες ερώτημα: «Γιατί;» Γιατί ο σύγχρονος κομμουνισμός που εμφανίστηκε το 1917 αναγορεύτηκε σχεδόν αμέσως σε μια αιμοσταγή δικτατορία και κατόπιν σε ένα εγκληματικό καθεστώς; Άραγε οι στόχοι του δεν ήταν δυνατόν να επιτευχθούν παρά μονάχα με την πιο ακραία βία; Πώς να εξηγηθεί το ότι το έγκλημα ως αντίληψη και πρακτική της κομμουνιστικής εξουσίας κατέληξε να είναι μια τετριμμένη, φυσιολογική, κοινή μέθοδος – κι αυτό για πολλές δεκαετίες;

Η Σοβιετική Ένωση υπήρξε η πρώτη χώρα με κομμουνιστικό καθεστώς. Συνιστούσε την καρδιά, τον κινητήρα ενός παγκόσμιου κομμουνιστικού συστήματος που οικοδομήθηκε λίγο-λίγο και γνώρισε μια εκπληκτική εξάπλωση μετά το 1945. Η λενινιστική και σταλινική ΕΣΣΔ υπήρξε η μήτρα του σύγχρονου κομμουνισμού. Το γεγονός ότι, εξαρχής, αυτή η μήτρα απέκτησε μια εγκληματική διάσταση μας εκπλήσσει ακόμη περισσότερο επειδή είναι κάτι αντίθετο προς την εξέλιξη του σοσιαλιστικού κινήματος.

Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ο προβληματισμός πάνω στην επαναστατική βία διεπόταν από τη θεμελιακή εμπειρία της Γαλλικής Επανάστασης. Η τελευταία γνώρισε, το 1793-1794, την έντονη βία κάτω από τρεις βασικές μορφές. Η πιο άγρια παρουσιάστηκε με τις «σφαγές του Σεπτέμβρη», στη διάρκεια των οποίων 1.000 άτομα δολοφονήθηκαν στο Παρίσι από τους στασιαστές χωρίς καμιά κυβερνητική διαταγή ή έστω κάποια κομματική οδηγία. Η πιο γνωστή βασιζόταν στο θεσμό του Επαναστατικού Δικαστηρίου, τις επιτροπές επαγρύπνησης (δηλαδή κατάδοσης) και στην γκιλοτίνα, τα οποία έστειλαν στο θάνατο 2.625 άτομα στο Παρίσι και 16.600 σε όλη τη Γαλλία. Για μεγάλο χρονικό διάστημα απεκρύβη η τρομοκρατία που εφάρμοζαν τα «φονικά τάγματα» της Δημοκρατίας, που ήταν επιφορτισμένα με τη συντριβή της εξέγερσης της Βανδέας και τα οποία άφησαν πίσω τους δεκάδες χιλιάδες νεκρούς, άοπλους πολίτες. Ωστόσο, οι μήνες της Τρομοκρατίας δεν αποτελούν παρά μονάχα ένα αιματηρό επεισόδιο που εγγράφεται ως μία μόνο στιγμή σε μια τροχιά μεγάλης διάρκειας, η οποία συμβολίζεται με τη δημιουργία ενός δημοκρατικού πολιτεύματος με το Σύνταγμά του, την εκλεγμένη Βουλή του και τις πολιτικές διαμάχες του. Άλλωστε μόλις η Συμβατική Συνέλευση ξαναβρήκε το κουράγιο της, ο Ροβεσπιέρος ανατράπηκε και η Τρομοκρατία έλαβε τέλος.

Ο Φρανσουά Φυρέ μας δείχνει, ωστόσο, το πώς εμφανίζεται τότε μια ορισμένη

αντίληψη της Επανάστασης η οποία είναι αξεχώριστη από τις ακρότητες: «Η Τρομοκρατία είναι η διακυβέρνηση του φόβου, την οποία ο Ροβεσπιέρος θεωρητικοποιεί ως διακυβέρνηση αρετής. Γεννημένη για να αφανίσει την αριστοκρατία, η Τρομοκρατία κατέληξε ως μέσον εξαφάνισης των κακών και καταπολέμησης του εγκλήματος. Στο εξής αποτελεί προέκταση της Επανάστασης, αξεχώριστη από αυτήν, αφού μόνον εκείνη επιτρέπει τη δημιουργία, κάποτε, μιας Δημοκρατίας των πολιτών. [...] Αν η Δημοκρατία των ελεύθερων πολιτών δεν είναι ακόμη εφικτή, φταίει το ότι οι άνθρωποι, διεφθαρμένοι από την παρελθούσα ιστορία, είναι κακοί· με την Τρομοκρατία, η Επανάσταση, ετούτη η πρωτόγνωρη, ολοκαίνουργια ιστορία, θα δημιουργήσει τον νέο άνθρωπο»[1].

Από ορισμένες πλευρές, η Τρομοκρατία της Γαλλικής Επανάστασης προμήνυε το διάβημα των μπολσεβίκων – τη χειραγώγηση των κοινωνικών εντάσεων από μια ιακωβινική φράξια, την όξυνση του ιδεολογικού και πολιτικού φανατισμού, την εξαπόλυση ενός πολέμου εξόντωσης εναντίον του εξεγερμένου τμήματος της αγροτιάς. Ο Ροβεσπιέρος ήταν αναμφισβήτητα ο πρώτος που άνοιξε το δρόμο, έναν δρόμο που αργότερα θα οδηγούσε τον Λένιν στην τρομοκρατία. Αυτός ήταν άλλωστε που είχε διακηρύξει στη Συμβατική Συνέλευση: «Για να τιμωρήσουμε τους εχθρούς της πατρίδας, αρκεί να αναγνωρίσουμε την προσωπικότητά τους. Δεν πρόκειται στην πραγματικότητα για τιμωρία αλλά για εξόντωση»[2].

Αυτή η θεμελιακή εμπειρία της τρομοκρατίας δεν φαίνεται να ενέπνευσε στο παραμικρό τους σημαντικότερους θεωρητικούς της επανάστασης του 19ου αιώνα. Ακόμη και ο ίδιος ο Μαρξ της έδωσε ελάχιστη σημασία. Βέβαια, υπογράμμισε και διεκδίκησε το «ρόλο της βίας μέσα στην Ιστορία», ωστόσο αυτή ήταν μια πολύ γενική πρόταση που δεν απέβλεπε στη συστηματική, εσκεμμένη εφαρμογή μιας βίας κατά των ατόμων, έστω κι αν δεν στερούνταν μιας αμφιλογίας την οποία και εκμεταλλεύτηκαν οι οπαδοί της τρομοκρατίας που έβλεπαν την τελευταία ως τρόπο επίλυσης των κοινωνικών συγκρούσεων. Με αφορμή την καταστροφική για το εργατικό κίνημα εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας και την πολύ σκληρή καταστολή που επακολούθησε –η οποία στοίχισε τη ζωή το λιγότερο 20.000 ανθρώπων–, ο Μαρξ άσκησε σταθερά κριτική εναντίον ενεργειών τέτοιου τύπου. Στη διαμάχη που ξέσπασε στους κόλπους της Πρώτης Διεθνούς ανάμεσα στον Μαρξ και τον Ρώσο αναρχικό Μιχαήλ Μπακούνιν, ο Μαρξ έμοιαζε ότι είχε επικρατήσει καθαρά. Τις παραμονές του πολέμου του 1914, η εσωτερική συζήτηση στα πλαίσια του σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος πάνω στην τρομοκρατική βία φαινόταν ουσιαστικά τελειωμένη.

Παράλληλα, η ραγδαία ανάπτυξη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ ήταν ένα καινούργιο και ουσιώδες δεδομένο. Η κοινοβουλευτική πρακτική απεδείκνυε ότι οι σοσιαλιστές μπορούσαν να παίζουν σημαντικό ρόλο στο πολιτικό πεδίο. Στις εκλογές του 1910, η SFIO (το σοσιαλιστικό κόμμα της Γαλλίας) εξέλεξε 74 βουλευτές, πλάι στους 30 ανεξάρτητους σοσιαλιστές που είχαν εκλεγεί, και των οποίων ο επικεφαλής, Μιλλεράν, είχε εισέλθει ήδη από το 1899 σε μια «αστική» κυβέρνηση. Ο Ζαν Ζωρές ήταν ο άνθρωπος που ενσάρκωνε τη σύνθεση της παλιάς επαναστατικής επιχειρηματολογίας και της μεταρρυθμιστικής και δημοκρατικής δράσης στο καθημερινό επίπεδο. Οι Γερμανοί σοσιαλιστές ήταν οι καλύτερα οργανωμένοι και οι πιο ισχυροί στην Ευρώπη· στις παραμονές του 1914, αριθμούσαν ένα εκατομμύριο μέλη, 110 βουλευτές, 220 αντιπροσώπους στα τοπικά επαρχιακά κοινοβούλια, 12.000 δημοτικούς συμβούλους και 89 εφημερίδες. Στην Αγγλία, το εργατικό κίνημα ήταν

επίσης πολυπληθές και οργανωμένο και με μεγάλη δύναμη στα ισχυρά συνδικάτα. Όσον αφορά τη σκανδιναβική σοσιαλδημοκρατία, ήταν πολύ δραστήρια, πλατιά μεταρρυθμιστική με ξεκάθαρο κοινοβουλευτικό προσανατολισμό. Οι σοσιαλιστές μπορούσαν να ελπίζουν ότι μια όχι και τόσο μακρινή μέρα θα κατακτούσαν την απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, πράγμα που θα τους επέτρεπε να προχωρήσουν, με ειρηνικό τρόπο, σε θεμελιακές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

Αυτή η εξέλιξη επικυρώθηκε, σε θεωρητικό επίπεδο, από τον Έντουαρντ Μπερνστάιν, έναν από τους βασικούς θεωρητικούς του μαρξισμού του τέλους του 19ου αιώνα και εκτελεστή της διαθήκης του Μαρξ (μαζί με τον Καρλ Κάουτσκυ), ο οποίος, λαμβάνοντας υπόψη ότι ο καπιταλισμός δεν έδειχνε τα σημάδια της κατάρρευσης που είχε προαναγγείλει ο Μαρξ, συνιστούσε ενθέρμως το σταδιακό και ειρηνικό πέρασμα στο σοσιαλισμό, το οποίο θα βασιζόταν στη μαθητεία της εργατικής τάξης στη δημοκρατία και την ελευθερία. Ήδη από το 1872, ο Μαρξ είχε εκφράσει την ελπίδα πως η επανάσταση μπορούσε να ενδυθεί ειρηνικές μορφές στις ΗΠΑ, την Αγγλία και την Ολλανδία. Σε αυτή την κατεύθυνση εμβάθυνε ο φίλος και μαθητής του Φρίντριχ Ένγκελς στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του κειμένου του Μαρξ, *Η πάλη των τάξεων στη Γαλλία*, που κυκλοφόρησε το 1895.

Παρ' όλα αυτά, οι σοσιαλιστές κρατούσαν αμφιλεγόμενη στάση απέναντι στη δημοκρατία. Όταν ξέσπασε η υπόθεση Ντρεϋφύς στη Γαλλία, στο γύρισμα του αιώνα, υιοθέτησαν αντιφατικές θέσεις: ενώ ο Ζωρές είχε ταχθεί υπέρ του Ντρεϋφύς, ο Ζυλ Γκεσντ, η κεντρική μορφή του γαλλικού μαρξισμού, διακήρυττε με περιφρόνηση ότι το προλεταριάτο δεν είχε κανένα συμφέρον να ανακατώνεται σε έναν καβγά της μπουρζουαζίας. Η ευρωπαϊκή Αριστερά δεν ήταν ομοιογενής και ορισμένα από τα ρεύματά της –οι αναρχικοί, οι συνδικαλιστές– θέλγονταν ακόμη από μια ριζική αμφισβήτηση του κοινοβουλευτισμού, ακόμη και με βίαιο τρόπο. Ωστόσο, στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η Δεύτερη Διεθνής, επισήμως μαρξιστικών πεποιθήσεων, προσανατολιζόταν σε ειρηνικές λύσεις, βασιζόμενη στην κινητοποίηση των μαζών και το καθολικό δικαίωμα ψήφου.

Στους κόλπους της Διεθνούς διακρινόταν, από τις αρχές του αιώνα, μια εξτρεμιστική πτέρυγα στην οποία ανήκε το πιο σκληρό τμήμα των Ρώσων σοσιαλιστών, οι μπολσεβίκοι, υπό την ηγεσία του Λένιν. Μόλο που συνδέονταν με την ευρωπαϊκή παράδοση του μαρξισμού, οι μπολσεβίκοι είχαν βαθιές ρίζες στο ρωσικό επαναστατικό κίνημα. Σε όλο τον 19ο αιώνα, το τελευταίο διατήρησε στενή σχέση με μια βία της μειοψηφίας, της οποίας η πρώτη ριζοσπαστική έκφραση οφείλεται στον διάσημο Σεργκέι Νετσάγιεφ, τον ίδιο εκείνο που ενέπνευσε στον Ντοστογιέφσκι τον Πιότρ Βιερχόβιενσκι, τον επαναστάτη ήρωα στο περίφημο μυθιστόρημά του *Οι Δαιμονισμένοι*. Το 1869, ο Νετσάγιεφ συνέταξε μια *Κατήχηση του επαναστάτη* όπου διευκρίνιζε: «Ο επαναστάτης είναι ένας εκ των προτέρων χαμένος άνθρωπος. Δεν έχει προσωπικά συμφέροντα, ιδιωτικές υποθέσεις, συναισθήματα, προσωπικές σχέσεις, ιδιοκτησία, δεν έχει καν όνομα. Τα πάντα σε αυτόν είναι απορροφημένα σε έναν και μοναδικό σκοπό που αποκλείει οτιδήποτε άλλο, σε μια μονάχα σκέψη, ένα και μόνο πάθος – την επανάσταση. Στα βάθη της ύπαρξής του, όχι μόνο με λόγια αλλά και με πράξεις, έχει διαρρήξει κάθε δεσμό με τη δημόσια τάξη και με ολάκερο τον πολιτισμένο κόσμο, με όλους τους νόμους, την κοσμιότητα, τις κοινωνικές συμβάσεις και τους ηθικούς κανόνες αυτού

του κόσμου. Ο επαναστάτης είναι ένας ανελέητος εχθρός του κόσμου κι αν εξακολουθεί να ζει μέσα σε αυτόν είναι για να τον καταστρέψει ακόμη πιο σίγουρα»[3].

Κατόπιν ο Νετσάγιεφ καθόριζε τους στόχους του: «Ο επαναστάτης δεν εισέρχεται στον πολιτικό και κοινωνικό κόσμο, στον κόσμο τον λεγόμενο πολιτισμένο, και δεν ζει εντός του παρά μονάχα με την πίστη στην ολοκληρωτική και όσο το δυνατόν πιο σύντομη καταστροφή του. Δεν είναι επαναστάτης αν νιώθει οίκτο για οτιδήποτε μέσα σε αυτόν τον κόσμο»[4]. Και αμέσως προέτρεπε στη δράση: «Ετούτη η αποτρόπαια κοινωνία πρέπει να διαιρεθεί σε διάφορες κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τους καταδικασμένους σε άμεση εκτέλεση. [...] Η δεύτερη οφείλει να περιλαμβάνει τα άτομα στα οποία χαρίζεται η ζωή προσωρινά, ώστε με τις τερατώδεις πράξεις τους να σπρώξουν το λαό στον αναπόδραστο ξεσηκωμό».

Ο Νετσάγιεφ βρήκε συνεχιστές. Την 1η Μαρτίου 1887, έγινε δολοφονική απόπειρα κατά του τσάρου Αλεξάνδρου Γ΄. Η επιχείρηση απέτυχε, όμως οι δράστες συνελήφθησαν: ανάμεσά τους ο Αλεξάντρ Ίλιτς Ουλιάνοφ, ο μεγαλύτερος αδελφός του Λένιν, ο οποίος κρεμάστηκε μαζί με τέσσερις συνενόχους του. Το μίσος του Λένιν για το τσαρικό καθεστώς ρίζωσε βαθιά· άλλωστε ήταν ο ίδιος ο Λένιν που, εν αγνοία των μελών του Πολιτικού Γραφείου των μπολσεβίκων, αποφάσισε και οργάνωσε τη σφαγή της αυτοκρατορικής οικογένειας των Ρομανόφ το 1918.

Για τον Μάρτιν Μάλια, αυτή η βίαιη ενέργεια ενός τμήματος της ιντελιγκέντσιας, «μια φαντασιακή επιστροφή στη Γαλλική Επανάσταση, σηματοδοτούσε την άφιξη στην παγκόσμια σκηνή της τρομοκρατίας ως συστηματοποιημένης πολιτικής τακτικής (πολύ διαφορετικής από την τρομοκρατία της μοναχικής επίθεσης). Κι έτσι η λαϊκιστική πολιτική της εξέγερσης που προερχόταν από κάτω (τις μάζες), συμπίπτοντας με την τρομοκρατία που προερχόταν από πάνω (τις ελίτ που καθοδηγούσαν τις μάζες), κατέληξε στη Ρωσία στη νομιμοποίηση της πολιτικής βίας υπερβαίνοντας τις αρχικές νομιμοποιήσεις των επαναστατικών κινημάτων της δυτικής Ευρώπης, από το 1789 ώς το 1871»[5].

Αυτή η πολιτική, περιθωριακή βία, τρεφόταν ωστόσο από τη βία που από αιώνες διέσχιζε τη ζωή της Ρωσίας και την οποία υπογραμμίζει η Ελέν Καρρέρ ντ' Ανκώς, στο βιβλίο της *Le Malheur russe*: «Ετούτη η χώρα, μες στην ανείπωτη συμφορά της, παρουσιάζεται ως αίνιγμα σε όσους ερευνούν το πεπρωμένο της. Επιχειρώντας να διαφωτίσουμε τα βαθύτερα ελατήρια αυτής της αιωνόβιας δυστυχίας, μας φάνηκε ότι ένας ιδιάζων δεσμός συνδέει –πάντα για το χειρότερο– την κατάκτηση ή τη διατήρηση της εξουσίας με τη χρήση του πολιτικού εγκλήματος, ατομικού ή μαζικού, πραγματικού ή συμβολικού. [...] Αυτή η μακρά δολοφονική παράδοση έχει αναμφίβολα σμιλέψει μια συλλογική συνείδηση όπου η προσδοκία ενός ειρηνεμένου πολιτικού σύμπαντος δεν έχει θέση»[6].

Ο τσάρος Ιβάν Δ΄, ο επονομαζόμενος «ο Τρομερός», δεν ήταν καν δεκατριών ετών όταν, το 1543, έβαλε τα σκυλιά του να κατασπαράξουν τον πρίγκιπα Σούισκι, τον πρωθυπουργό του. Το 1560, ο θάνατος της γυναίκας του τον ρίχνει σε μια εκδικητική μανία· βλέπει στον καθένα έναν υποψήφιο προδότη, και εξοντώνει σε ομόκεντρους κύκλους όλους τους συγγενείς των εχθρών του, πραγματικών ή φανταστικών. Ιδρύει μια προσωπική φρουρά, την *opritchnina*, που κατέχει όλες τις εξουσίες και εφαρμόζει την προσωπική και συλλογική τρομοκρατία. Το 1572, αφανίζει τα μέλη της *opritchnina*

και κατόπιν δολοφονεί τον ίδιο του τον γιο και διάδοχό του. Στη διάρκεια της βασιλείας του καθιερώνεται το καθεστώς της δουλοπαροικίας. Ο Μέγας Πέτρος δεν είναι διόλου τρυφερότερος, ούτε με τους δηλωμένους εχθρούς της Ρωσίας, ούτε με την αριστοκρατία, ούτε με τον λαό· και αυτός επίσης δολοφόνησε τον γιο του και διάδοχό του με τα ίδια του τα χέρια.

Από τον Ιβάν στον Πέτρο, η Ρωσία γνώρισε έναν χαρακτηριστικό μηχανισμό που συνέδεε τη θέληση για πρόοδο που απέρρεε από μια απόλυτη εξουσία με την ολοένα και πιο έντονη υποδούλωση του λαού και των ελίτ σε ένα δικτατορικό και τρομοκρατικό κράτος. Όπως γράφει ο Βασίλι Γκρόσσμαν επ' ευκαιρία της κατάργησης του θεσμού της δουλοπαροικίας στη Ρωσία το 1861: «Το γεγονός αυτό, όπως απέδειξε ο επόμενος αιώνας, ήταν πιο επαναστατικό από τη μεγάλη Οκτωβριανή Επανάσταση. Συντάραξε συθέμελα τα χιλιόχρονα θεμέλια της Ρωσίας, θεμέλια που δεν τόλμησαν να αγγίξουν ούτε ο Πέτρος ούτε ο Λένιν: την καθυπόταξη της προόδου στη δουλεία»[7]. Και όπως πάντα, αυτή η δουλεία δεν ήταν δυνατό να διατηρηθεί για αιώνες παρά με την άσκηση έντονης και μόνιμης βίας.

Ο Τόμας Μάζαρυκ, πολιτικός με ευρεία παιδεία, ιδρυτής της Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας το 1918, ο οποίος είχε γνωρίσει από κοντά την επαναστατική Ρωσία όπου διέμενε την περίοδο 1917-1919, είχε εξαρχής καταδείξει τον σύνδεσμο ανάμεσα στη βία των τσάρων και των μπολσεβίκων. Το 1924 έγραφε: «Οι Ρώσοι, οι μπολσεβίκοι καθώς και οι άλλοι, είναι παιδιά του τσαρισμού· απ' αυτόν, στο πέρασμα των αιώνων, δέχτηκαν τη μόρφωσή τους και την παιδεία τους. Κατάφεραν να καταργήσουν τον τσάρο, όχι όμως και τον τσαρισμό. Φοράνε πάντα την τσαρική στολή, ας είναι κι από την ανάποδη. [...] Οι μπολσεβίκοι δεν ήταν προετοιμασμένοι για μια διοικητική, θετική επανάσταση, αλλά μονάχα για μια αρνητική επανάσταση· εξαιτίας του δογματικού φανατισμού, της στενομυαλιάς και της έλλειψης κουλτούρας διέπραξαν πολλές περιττές καταστροφές. Ιδιαιτέρως τους καταλογίζω το ότι βρίσκουν, όμοια με τους τσάρους, αληθινή χαρά στο να σκοτώνουν»[8].

Ετούτη η κουλτούρα της βίας δεν ήταν ίδιον των κύκλων της εξουσίας. Όταν οι μάζες των αγροτών ξεσηκώνονταν, οι σφαγές των ευγενών και η άγρια τρομοκρατία ήταν επίσης στην ημερησία διάταξη. Δύο από αυτές τις εξεγέρσεις έχουν αφήσει το χνάρι τους στη ρωσική μνήμη, εκείνη του Στένκα Ράζιν, μεταξύ 1667 και 1670, και, προπάντων, εκείνη του Πουγκατσόφ ο οποίος, την περίοδο 1773-1775, τέθηκε επικεφαλής ενός τεράστιου αγροτικού ξεσηκωμού, προκάλεσε τριγμούς στο θρόνο της Μεγάλης Αικατερίνης και άφησε ένα μακρύ αιματηρό ίχνος σε όλη την κοιλάδα του Βόλγα, προτού συλληφθεί και εκτελεστεί κάτω από φρικτές συνθήκες – τον διαμέλισαν, τον τεμάχισαν και πέταξαν τα κομμάτια του στα σκυλιά.

Αν πιστέψουμε τον Μαξίμ Γκόρκι, συγγραφέα, μάρτυρα και ερμηνευτή της αθλιότητας της Ρωσίας πριν το 1917, αυτή η βία πηγάζει από την ίδια τη ρωσική κοινωνία. Το 1922, ενώ αποδοκιμάζει τις μεθόδους των μπολσεβίκων, συντάσσει ένα μακρύ προεξαγγελτικό κείμενο:

> «Η σκληρότητα – ιδού αυτό που σε όλη μου τη ζωή με κατέπλησσε και με τυραννούσε. Αλήθεια, από πού βλασταίνουν οι ρίζες της ανθρώπινης σκληρότητας; Έχω σκεφτεί πολύ πάνω σε αυτό το θέμα, και δεν κατάλαβα ποτέ μου, ούτε και τώρα καταλαβαίνω. [...] Σήμερα, ύστερα από την τρομακτική παράνοια του ευρωπαϊ-

> κού πολέμου και τα αιματηρά γεγονότα της επανάστασης, [...] οφείλω να επισημάνω ότι η ρωσική σκληρότητα μοιάζει να μην έχει μαλακώσει· θα 'λεγε μάλιστα κανείς ότι οι μορφές της δεν αλλάζουν. Ένας χρονικογράφος των αρχών του 17ου αιώνα διηγείται ότι στην εποχή του εφάρμοζαν τα παρακάτω βασανιστήρια: έριχναν μπαρούτι στο στόμα του θύματος και μετά του βάζανε φωτιά· σε άλλους το μπαρούτι το έβαζαν στον πρωκτό. Τρυπούσαν τα στήθη των γυναικών και περνώντας σκοινιά από τις πληγές τις κρεμούσαν. Το 1918 και το 1919, τα ίδια κάνανε στον Ντον και στα Ουράλια: έχωναν στον πρωκτό ενός άντρα ένα μασούρι δυναμίτη και τον ανατίναζαν. Πιστεύω πως τον ρωσικό λαό τον χαρακτηρίζει ιδιαιτέρως –όπως είναι χαρακτηριστικό αποκλειστικά των Άγγλων το χιούμορ– η αίσθηση μιας ειδικής σκληρότητας, μιας ψύχραιμης σκληρότητας, που σαν να επιθυμεί να μετρήσει τα όρια της ανθρώπινης αντίστασης στον πόνο, να μελετήσει την επιμονή, τη σταθερότητα της ζωής. Νιώθουμε μες στη ρωσική σκληρότητα μια διαβολική εκλέπτυνση· διαθέτει κάτι το λεπτό, το εξεζητημένο. Δεν μπορείς να εξηγήσεις αυτή την ιδιαιτερότητα με λέξεις όπως ψύχωση ή σαδισμός, λέξεις που στο βάθος δεν εξηγούν τίποτα. [...] Αν αυτές οι πράξεις σκληρότητας δεν ήταν παρά η έκφραση της διεστραμμένης ψυχολογίας ορισμένων ατόμων, δεν θα το συζητούσαμε καν: θα ήταν κάτι που θα ανήκε στην αρμοδιότητα των ψυχιάτρων κι όχι των ηθογράφων. Όμως εδώ μιλάω για συλλογικές διασκεδάσεις με αφορμή τον πόνο των άλλων. [...] Ποιοι είναι οι πιο σκληροί: οι Λευκοί ή οι Κόκκινοι; Πιθανότατα και οι δύο εξίσου, αφού και οι μεν και οι δε είναι Ρώσοι. Κατά τα άλλα, στο ερώτημα της κλιμάκωσης της σκληρότητας, η Ιστορία απαντάει με ξεκάθαρο τρόπο: ο πιο δραστήριος είναι ο πιο σκληρός[9]».

Ωστόσο, από τα μέσα του 19ου αιώνα, η Ρωσία φαινόταν να έχει υιοθετήσει μια πιο μετριοπαθή πορεία, πιο «δυτική», πιο «δημοκρατική». Το 1861, ο τσάρος Αλέξανδρος Β΄ κατήργησε τη δουλοπαροικία και χειραφέτησε τους χωρικούς· συνέστησε τα *zemstvos*, όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το 1864, με στόχο τη θεμελίωση ενός κράτους δικαίου, εγκαινίασε ένα ανεξάρτητο δικαστικό σύστημα. Τα πανεπιστήμια, οι τέχνες, οι λογοτεχνικές επιθεωρήσεις άνθησαν. Το 1914, ένα μεγάλο κομμάτι του αναλφαβητισμού της υπαίθρου –που αντιπροσώπευε το 85% του συνολικού πληθυσμού της χώρας– είχε εξαλειφθεί. Η κοινωνία έμοιαζε να ακολουθεί ένα ρεύμα «εκπολιτισμού» που οδηγούσε σε ένα μετριασμό της βίας σε όλα τα επίπεδα. Ακόμη και η ηττημένη επανάσταση του 1905 έδωσε ώθηση στο δημοκρατικό κίνημα του συνόλου της κοινωνίας. Εντελώς παράδοξα, τη στιγμή ακριβώς όπου η μεταρρύθμιση φαινόταν ικανή να παραμερίσει τη βία, το σκοταδισμό και τον αρχαϊσμό, ήρθε ο πόλεμος για να τα ανατρέψει όλα· την 1η Αυγούστου 1914, η μαζική βία έκανε ξαφνικά την εμφάνισή της στην ευρωπαϊκή σκηνή με αδιανόητη ένταση.

Ο Μάρτιν Μάλια έγραφε: «Αυτό που αποδεικνύει η *Ορέστεια* του Αισχύλου είναι ότι το έγκλημα γεννάει το έγκλημα, η βία τη βία, μέχρι που το πρώτο έγκλημα της αλυσίδας, το προπατορικό αμάρτημα του ανθρώπινου είδους, να εξιλεωθεί μέσα στη συσσωρευμένη οδύνη. Με τον ίδιο τρόπο, το αίμα του Αυγούστου του 1914, ένα είδος κατάρας των Ατρειδών στον οίκο της Ευρώπης, γέννησε την αλληλοδιαδοχή της διεθνούς και της κοινωνικής βίας που κυριάρχησε στη διάρκεια του 20ού αιώνα: η βία και

οι σφαγές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκονταν πέρα από κάθε αντιστοιχία με τα κέρδη στα οποία μπορούσε να ελπίζει το ένα ή το άλλο στρατόπεδο. Ήταν ο πόλεμος που προκάλεσε τη Ρωσική επανάσταση και την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους»[10]. Ο Λένιν δεν θα αρνιόταν την παραπάνω ανάλυση, αφού εκείνος ο ίδιος από το 1914 καλούσε στο μετασχηματισμό του «ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο» και προφήτευε ότι από τον καπιταλιστικό πόλεμο θα ξεπηδούσε η σοσιαλιστική επανάσταση.

Αυτή η βία υπήρξε έντονη και συνεχής για τέσσερα ολόκληρα χρόνια, με τη μορφή ενός αδιάκοπου και αδιέξοδου μακελειού, που κατέληξε στο θάνατο 8.500.000 ανθρώπων. Αντιστοιχούσε σε ένα καινούργιο είδος πολέμου που ο Γερμανός στρατηγός Λούντεντορφ ονόμαζε «ολοκληρωτικό», ο οποίος ενέπλεκε μέχρι θανάτου τόσο τους στρατιωτικούς όσο και τους αμάχους. Κι όμως, αυτή η βία που έφτανε σε πρωτοφανέρωτα στην Ιστορία επίπεδα, περιοριζόταν από ένα σύνολο νόμων και διεθνών εθίμων.

Ωστόσο, οι καθημερινές εκατόμβες, συχνά μάλιστα κάτω από φριχτές συνθήκες –τα αέρια, οι στρατιώτες που θάβονταν ζωντανοί μετά την έκρηξη μιας οβίδας, το ψυχορράγημα στα χαρακώματα– βάρυνε ιδιαιτέρως στις συνειδήσεις, αποδυνάμωσε τις ψυχολογικές άμυνες των ανθρώπων εμπρός στο θάνατο, το δικό τους καθώς και των συνανθρώπων τους. Έτσι μπόρεσε και αναπτύχθηκε μια κάποια αναισθητοποίηση, θα 'λεγε μάλιστα κανείς μια απο-ευαισθητοποίηση. Ο Καρλ Κάουτσκυ, ο βασικός ηγέτης και θεωρητικός του γερμανικού σοσιαλισμού, σχολίαζε το 1920: «Πρέπει να αποδώσουμε στον πόλεμο την πρωταρχική αιτία αυτής της μεταμόρφωσης των ανθρωπιστικών τάσεων σε μια τάση για τη βία. [...] Επί τέσσερα χρόνια, ο παγκόσμιος πόλεμος απορρόφησε σχεδόν την ολότητα του υγιούς αρσενικού πληθυσμού και οι βίαιες τάσεις του μιλιταρισμού έφτασαν στο άκρον άωτον της αναισθησίας και της κτηνωδίας, ώστε ούτε το προλεταριάτο το ίδιο δεν μπόρεσε από τότε να ξεφύγει από την επιρροή τους. Μολύνθηκε στο μεγαλύτερο βαθμό και βγήκε αποκτηνωμένο από τον πόλεμο, από κάθε άποψη. Εκείνοι που επέστρεφαν από το μέτωπο ήταν τόσο προδιατεθειμένοι από τα ήθη του πολέμου, ώστε υπερασπίζονταν σε καιρό ειρήνης τις διεκδικήσεις και τα συμφέροντά τους με αιματηρές πράξεις και βιαιότητες εναντίον των συμπολιτών τους. Αυτό αποτέλεσε ένα από τα στοιχεία του εμφυλίου»[11].

Παραδόξως, κανένας από τους ηγέτες των μπολσεβίκων δεν συμμετείχε στον πόλεμο, αφού είτε βρίσκονταν στην εξορία –Λένιν, Τρότσκι, Ζινόβιεφ– είτε ήταν εκτοπισμένοι στα βάθη της Σιβηρίας – Στάλιν και Κάμενεφ. Περισσότερο άνθρωποι της διακυβέρνησης ή ρήτορες, χωρίς στρατιωτική εμπειρία, δεν είχαν λάβει μέρος ποτέ τους σε αληθινή μάχη, με αληθινούς νεκρούς. Μέχρι να καταλάβουν την εξουσία, οι πόλεμοί τους ήταν προπάντων λεκτικοί, ιδεολογικοί και πολιτικοί. Είχαν μια αφηρημένη οπτική για το θάνατο, τις σφαγές, την ανθρώπινη καταστροφή.

Αυτή η προσωπική άγνοια των φρικαλεοτήτων του πολέμου έπαιξε το ρόλο της υπέρ της βιαιότητας. Οι μπολσεβίκοι είχαν αναπτύξει μια ταξική ανάλυση σε μεγάλο βαθμό θεωρητική, η οποία αγνοούσε τη βαθιά εθνική, και μάλιστα εθνικιστική, διάσταση της σύγκρουσης. Έριχναν στον καπιταλισμό την ευθύνη της σφαγής, δικαιώνοντας εκ προοιμίου την επαναστατική βία: βάζοντας τέρμα στη βασιλεία του καπιταλισμού, η επανάσταση θα έβαζε τέλος στο μακελειό, έστω κι αν αυτό σήμαινε την εκμηδένιση της «δράκας» των υπεύθυνων καπιταλιστών. Μακάβρια θεώρηση, βασισμένη στην εντελώς λανθασμένη υπόθεση ότι έπρεπε το κακό να πολεμηθεί με το κακό.

Όμως τη δεκαετία του '20, ο φιλειρηνισμός που τρεφόταν από την εναντίωση στον πόλεμο υπήρξε συχνά ενεργός παράγοντας ένταξης στον κομμουνισμό.

Δεν αλλάζει ωστόσο το γεγονός, όπως το υπογραμμίζει ο Φρανσουά Φυρέ στο βιβλίο του *Le Passé d' une illusion* [*Το παρελθόν μιας ψευδαίσθησης*], ότι «ο πόλεμος διεξάγεται από μάζες πολιτών που στρατολογούνται, περνώντας από την αυτονομία του πολίτη στη στρατιωτική πειθαρχία για ένα διάστημα του οποίου δεν γνωρίζουν τη διάρκεια, βουτηγμένοι σε μια κόλαση φωτιάς όπου καλούνται περισσότερο να αντέξουν παρά να σκέφτονται, να τολμούν ή να νικούν. Ουδέποτε η στρατιωτική δουλεία δεν φάνηκε περισσότερο στερημένη από οιαδήποτε αρχοντιά, απ' όσο στα μάτια αυτών των ξεριζωμένων ανδρών που μόλις είχαν βγει από τον ηθικό κόσμο της ζωής τους ως πολιτών. [...] Ο πόλεμος είναι η πιο ξένη κατάσταση για έναν πολίτη. Αυτό που τον καθιστά αναγκαίο είναι της τάξεως των παθών, τα οποία δεν έχουν σχέση με τα συμφέροντα – που συμβιβάζουν – κι ακόμα λιγότερο με τον ορθό λόγο – που οδηγεί σε προσέγγιση. [...] Ο στρατός στον πόλεμο συνιστά μια κοινωνική διευθέτηση όπου το άτομο δεν υπάρχει πια και της οποίας η ίδια η απανθρωπιά εξηγεί τη δύναμη της αδράνειας που είναι σχεδόν αδύνατο για κάποιον να την υπερβεί»[12]. Ο πόλεμος νομιμοποίησε εκ νέου τη βία και την περιφρόνηση του ατόμου, ενώ παράλληλα αποδυνάμωσε μια δημοκρατική κουλτούρα ακόμη στην εφηβεία της και αναζωογόνησε την κουλτούρα της δουλείας.

Στην αυγή του 20ού αιώνα, η οικονομία της Ρωσίας είχε εισέλθει σε μια φάση έντονης ανάπτυξης και η κοινωνία επεξέτεινε μέρα με τη μέρα την αυτονομία της. Ξαφνικά, οι έκτακτες πιέσεις του πολέμου τόσο πάνω στους ανθρώπους όσο και στην παραγωγή και στην υποδομή απογύμνωσαν τα όρια ενός πολιτικού καθεστώτος του οποίου ο αρχηγός στερούνταν της ενεργητικότητας και της διορατικότητας που θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να σώσουν την κατάσταση. Η επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917 υπήρξε η απάντηση σε μια καταστροφική κατάσταση και προσανατολίστηκε σε μια «κλασική» κατεύθυνση: μια αστική-δημοκρατική επανάσταση με εκλογές, Συντακτική Εθνοσυνέλευση, συνοδευόμενη από μια κοινωνική, εργατική και αγροτική επανάσταση. Με το πραξικόπημα των μπολσεβίκων στις 7 Νοεμβρίου 1917, η κατάσταση ανατράπηκε και η επανάσταση εισήλθε σε μια εποχή γενικευμένης βίας. Μένει ένα ερώτημα: γιατί, σε όλη την Ευρώπη, μόνο η Ρωσία γνώρισε παρόμοιο κατακλυσμό;

Ο παγκόσμιος πόλεμος και η ρωσική παράδοση της βίας επιτρέπουν, βέβαια, να κατανοήσουμε καλύτερα τα πλαίσια μέσα στα οποία οι μπολσεβίκοι έφτασαν στην εξουσία· ωστόσο, δεν εξηγούν την εξαιρετικά βίαιη οδό που ακολούθησαν εξαρχής και η οποία έρχεται σε κατάφωρη αντίθεση με την επανάσταση που είχε εγκαινιαστεί τον Φεβρουάριο του 1917, επανάσταση που αρχικά εμφορούνταν από έναν πλατιά ειρηνικό και δημοκρατικό χαρακτήρα. Ο άνθρωπος που επέβαλε αυτή τη βία, όπως επέβαλε στο κόμμα του την κατάληψη της εξουσίας, ήταν ο Λένιν.

Ο Λένιν εγκαθίδρυσε μια δικτατορία που πολύ σύντομα αποδείχτηκε αιμοσταγής και τρομοκρατική. Η επαναστατική βία δεν εμφανιζόταν πια ως δύναμη αντίδρασης, αμυντικό ανακλαστικό απέναντι στις τσαρικές δυνάμεις που είχαν εξαφανιστεί εδώ και μήνες, αλλά ως ενεργητική δύναμη η οποία αφύπνισε την παλιά ρωσική κουλτούρα της βιαιότητας και της σκληρότητας και υποδαύλισε την υποβόσκουσα βία της κοινωνικής επανάστασης. Ενώ η Κόκκινη Τρομοκρατία εγκαινιάστηκε «επισήμως» στις 2 Σεπτεμβρίου 1918, υπήρξε και μια «τρομοκρατία πριν από την τρομοκρατία»· ήδη από

τον Νοέμβριο του 1917, ο Λένιν οργάνωσε σκόπιμα την τρομοκρατία, και αυτό εν τη απουσία οποιασδήποτε εκδήλωσης ανοικτής αντιπολίτευσης εκ μέρους των άλλων κομμάτων και των διαφόρων τμημάτων της κοινωνίας. Στις 4 Ιανουαρίου 1918, διέλυσε την –για πρώτη φορά στη ρωσική ιστορία– εκλεγμένη με καθολική λαϊκή ψηφοφορία Συντακτική Βουλή και διέταξε να πυροβολούνται οι οπαδοί της, που διαδήλωναν στους δρόμους.

Αυτή η πρώτη τρομοκρατική φάση καταγγέλθηκε αμέσως και πολύ έντονα από έναν Ρώσο σοσιαλιστή, τον ηγέτη των μενσεβίκων Γιούρι Μάρτοφ, ο οποίος έγραφε τον Αύγουστο του 1918: «Από τις πρώτες κιόλας μέρες που κατέλαβαν την εξουσία, και μόλο που είχαν διακηρύξει ότι η ποινή του θανάτου είχε καταργηθεί, οι μπολσεβίκοι άρχισαν να σκοτώνουν. Να σκοτώνουν τους αιχμαλώτους του εμφυλίου, όπως ακριβώς πράττουν οι πρωτόγονες φυλές. Να σκοτώνουν τους εχθρούς οι οποίοι, μετά τη μάχη, είχαν παραδοθεί με την υπόσχεση ότι θα τους χαριζόταν η ζωή τους. [...] Στη συνέχεια παρόμοιων δολοφονιών που οργάνωσαν ή έστω ανέχτηκαν οι μπολσεβίκοι, η εξουσία ανέλαβε η ίδια το έργο της εξαφάνισης των αντιπάλων της. [...] Αφού πρώτα εξόντωσαν δεκάδες χιλιάδες άτομα χωρίς δίκες, οι μπολσεβίκοι προχώρησαν στο εξής στις εκτελέσεις... με τους τύπους. Δημιούργησαν λοιπόν ένα καινούργιο επαναστατικό ανώτατο δικαστήριο για να δικάζει τους εχθρούς της σοβιετικής εξουσίας»[13].

Ο Μάρτοφ είχε σκοτεινά προαισθήματα: «Το κτήνος γεύτηκε το ζεστό αίμα του ανθρώπου. Η μηχανή που σκοτώνει τον άνθρωπο πήρε μπρος. Οι κύριοι Μεντβέντεφ, Μπρούνο, Πέτερσον, Καρέλιν –οι δικαστές του επαναστατικού δικαστηρίου– ανασκουμπώθηκαν και έγιναν χασάπηδες. [...] Όμως το αίμα ζητάει αίμα. Η πολιτική τρομοκρατία που εγκαθιδρύθηκε μετά τον Οκτώβρη των μπολσεβίκων σκόρπισε σε όλη τη Ρωσία τη ματωμένη έξαψή της. Ο εμφύλιος αυξάνει τις φρικαλεότητές της, υποβιβάζοντας τα άτομα στην κτηνωδία και τον πρωτογονισμό. Ολοένα και περισσότερο λησμονούνται οι μεγάλες αρχές της αληθινής ανθρωπιάς, τις οποίες δίδασκε ανέκαθεν ο σοσιαλισμός». Κατόπιν, ο Μάρτοφ επιπλήττει τον Ράντεκ και τον Ρακόφσκι, δυο σοσιαλιστές που είχαν συνταχθεί με τους μπολσεβίκους, ο ένας Πολωνοεβραίος, ο άλλος Ρουμανοβούλγαρος: «Ήρθατε στη χώρα μας για να καλλιεργήσετε την αρχαία μας βαρβαρότητα, αυτή που εφάρμοσαν οι τσάροι, για να θυμιατίσετε τον παμπάλαιο ρωσικό βωμό του φόνου, για να σπρώξετε ώς ένα βαθμό, άγνωστο ακόμη και στις πρωτόγονες χώρες σας, την περιφρόνηση της ζωής του άλλου, για να οργανώσετε τέλος το πανρωσικό έργο της δημιοκρατίας. [...] Ο δήμιος ξανάγινε η κεντρική μορφή της ρωσικής ζωής!»

Αντιθέτως με την Τρομοκρατία της Γαλλικής Επανάστασης η οποία, με την εξαίρεση της εξέγερσης της Βανδέας, δεν έπληξε παρά μονάχα ένα ελάχιστο στρώμα του πληθυσμού, η τρομοκρατία υπό τον Λένιν στοχεύει όλους τους πολιτικούς σχηματισμούς και όλες τις κοινωνικές τάξεις: ευγενείς, μεγαλοαστούς, στρατιωτικούς, αστυνομικούς, καθώς και τους συνταγματικούς δημοκράτες, τους μενσεβίκους, τους σοσιαλεπαναστάτες, αλλά και τον λαό συνολικά, τους αγρότες και τους εργάτες. Οι διανοούμενοι υπέστησαν τα πάνδεινα και στις 6 Σεπτεμβρίου 1919, μετά τη σύλληψη δεκάδων διαπρεπών λογίων και επιστημόνων, ο Γκόρκι έστειλε μια οργισμένη επιστολή στον Λένιν: «Για μένα, ο πλούτος μιας χώρας, η δύναμη ενός λαού, μετριούνται με την ποσότητα και την ποιότητα του πνευματικού του δυναμικού. Η επανάσταση δεν έχει νόημα παρά μόνον όταν ευνοεί την ανάπτυξη και την πρόοδο αυτού του δυναμι-

κού. Οι άνθρωποι της επιστήμης πρέπει να αντιμετωπίζονται με τον μεγαλύτερο σεβασμό. Όμως εμείς, προκειμένου να σώσουμε το τομάρι μας, καρατομούμε τον λαό και καταστρέφουμε τον εγκέφαλό μας»[14].

Η σκαιότητα της απάντησης του Λένιν ήταν αντάξια της διαύγειας της επιστολής του Γκόρκι: «Θα είχαμε άδικο αν εξομοιώναμε τις πνευματικές δυνάμεις του λαού με τις αντίστοιχες της αστικής ιντελιγκέντσιας. [...] Οι πνευματικές δυνάμεις των εργατών και των αγροτών ωριμάζουν και διευρύνονται στον αγώνα για την ανατροπή της μπουρζουαζίας και των υπηρετών της, των αξιοθρήνητων δήθεν διανοούμενων-λακέδων του κεφαλαίου που παριστάνουν τον εγκέφαλο του έθνους. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για εγκέφαλο αλλά για σκατά». Το επεισόδιο αυτό σχετικά με τους διανοούμενους είναι μια πρώτη ένδειξη της βαθιάς περιφρόνησης που έτρεφε ο Λένιν για τους συγχρόνους του, ακόμη και για τα πιο επιφανή πνεύματα. Σύντομα θα περνούσε από την εποχή της περιφρόνησης στην εποχή των δολοφονιών.

Πρωταρχικός στόχος του Λένιν ήταν να κρατηθεί το περισσότερο δυνατόν στην εξουσία. Μετά τις δέκα πρώτες εβδομάδες, όταν είχε πια ξεπεράσει τη διάρκεια της Παρισινής Κομμούνας, βάλθηκε να ονειρεύεται και η θέλησή του να διατηρήσει την εξουσία δεκαπλασιάστηκε. Ο ρους της Ιστορίας άρχισε να διακλαδίζεται και η ρωσική επανάσταση, αιχμάλωτη στα χέρια των μπολσεβίκων, ανοίχτηκε σε άγνωστους μέχρι τότε δρόμους.

Γιατί η διατήρηση της εξουσίας ήταν τόσο σημαντική ώστε να δικαιώνει τη χρήση κάθε δυνατού μέσου και την εγκατάλειψη των πιο στοιχειωδών ηθικών αρχών; Επειδή μόνον αυτή επέτρεπε στον Λένιν να εφαρμόσει τις ιδέες του για την «οικοδόμηση του σοσιαλισμού». Η απάντηση αναδεικνύει την αληθινή κινητήρια δύναμη της τρομοκρατίας: τη λενινιστική ιδεολογία και την εντελώς ουτοπική θέληση για την εφαρμογή ενός δόγματος που πόρρω απείχε από τις συνθήκες της πραγματικότητας.

Από αυτή την άποψη, νομιμοποιούμαστε να αναρωτηθούμε: τι υπήρχε από το μαρξισμό στον πριν το 1914 λενινισμό και προπάντων στον μετά το 1917; Ασφαλώς ο Λένιν στήριξε το διάβημά του σε ορισμένες βασικές μαρξιστικές έννοιες: την πάλη των τάξεων, τη βία ως μαμμή της Ιστορίας, το προλεταριάτο ως φορέα του νοήματος της Ιστορίας. Όμως, ήδη από το 1902, στο διάσημο κείμενό του *Τι να κάνουμε;* πρότεινε μια καινούργια αντίληψη για ένα επαναστατικό κόμμα αποτελούμενο από επαγγελματίες συγκεντρωμένους σε μια παράνομη δομή με σχεδόν στρατιωτική πειθαρχία. Ξανάπιανε και εξέλισσε το πρότυπο του Νετσάγιεφ, που βρισκόταν πολύ μακριά από τις αντιλήψεις των μεγάλων σοσιαλιστικών οργανώσεων της Γερμανίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Το 1914 επέρχεται η οριστική ρήξη με τη Δεύτερη Διεθνή. Ενόσω το σύνολο σχεδόν των σοσιαλιστικών κομμάτων, αντιμέτωπο με τη δύναμη του εθνικού συναισθήματος, συντάσσεται με τις αντίστοιχες εθνικές κυβερνήσεις κάθε χώρας, ο Λένιν αποδύεται σε μια θεωρητική φυγή προς τα εμπρός: προφητεύει «τη μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο». Την ώρα που η ψυχρή λογική οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι το σοσιαλιστικό κίνημα δεν ήταν ακόμη αρκετά ισχυρό για να εναντιωθεί στον εθνικισμό και ότι μετά από έναν αναπόφευκτο πόλεμο –αφού δεν είχε καταστεί δυνατόν να αποφευχθεί– θα καλούνταν να ανασυντάξει τις δυνάμεις του για να εμποδίσει κάθε πολεμική υποτροπή, το επαναστατικό πάθος κυριαρχούσε στη σκέψη του Λένιν: πρότεινε μια πράξη πίστης, ένα στοίχημα, ένα «όλα ή τίποτα». Για δύο χρόνια, η προφητεία του Λένιν έμοιαζε στείρα. Κατόπιν, αίφνης, προέκυψε η θεία έκπληξη: η

Ρωσία εισερχόταν στην επανάσταση. Ο Λένιν πείστηκε ότι αυτό αποτελούσε την ολοφάνερη επαλήθευση της προφητείας του. Ο βολονταρισμός του Νετσάγιεφ είχε επιβληθεί στον μαρξιστικό ντετερμινισμό.

Αν η πρόβλεψη για τη δυνατότητα υφαρπαγής της εξουσίας ήταν καταπληκτικά ακριβής, η υπόθεση ότι η Ρωσία ήταν έτοιμη να ακολουθήσει το δρόμο του σοσιαλισμού, που θα της εξασφάλιζε ιλιγγιώδη πρόοδο, αποδείχτηκε ριζικά λανθασμένη. Σε αυτή τη λάθος εκτίμηση έγκειται μια από τις βαθύτερες αιτίες της τρομοκρατίας, σε αυτή την απόσταση ανάμεσα στην πραγματικότητα –μια Ρωσία που λαχταρούσε την ελευθερία– και τη θέληση του Λένιν να εξασφαλίσει την απόλυτη εξουσία για να εφαρμόσει μια πειραματική θεωρία.

Ο Τρότσκι, ήδη από το 1920, προσδιόρισε καλά αυτή την αναπόφευκτη αλυσιδωτή εξέλιξη: «Είναι εντελώς προφανές ότι, αν κάποιος επωμίζεται το καθήκον της κατάργησης της ιδιοκτησίας, δεν υπάρχει άλλος δρόμος για να το καταφέρει από τη συγκέντρωση όλων των εξουσιών του κράτους στα χέρια του προλεταριάτου, τη δημιουργία ενός εκτάκτου καθεστώτος στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. [...] Η δικτατορία είναι απαραίτητη μιας και πρόκειται για την ίδια την ύπαρξη της μπουρζουαζίας και όχι για επιμέρους αλλαγές. Από αυτή την άποψη, καμία συμφωνία δεν είναι δυνατή και μονάχα η δύναμη μπορεί να κρίνει την κατάληξη. [...] Όποιος επιδιώκει έναν σκοπό, δεν δικαιούται να απαρνιέται τα μέσα για την επίτευξή του»[15].

Στριμωγμένος ανάμεσα στη θέλησή του να εφαρμόσει τη θεωρία του και την ανάγκη να διατηρήσει την εξουσία, ο Λένιν επινόησε το μύθο της παγκόσμιας μπολσεβίκικης επανάστασης. Ήδη από τον Νοέμβριο του 1917 ήθελε να πιστεύει ότι η επαναστατική πυρκαγιά θα εξαπλωνόταν σε όλες τις εμπλεκόμενες στον πόλεμο χώρες – και πρώτα από όλες στη Γερμανία. Όμως δεν υπήρξε καμία παγκόσμια επανάσταση· ύστερα από την ήττα της Γερμανίας τον Νοέμβριο του 1918, ανέτειλε μια καινούργια Ευρώπη η οποία δεν ανησύχησε από τις επαναστατικές φλόγες, που άλλωστε σβήστηκαν γρήγορα στην Ουγγαρία, στη Βαυαρία και στο ίδιο το Βερολίνο. Ολοφάνερη μετά την ήττα του Κόκκινου Στρατού στα πρόθυρα της Βαρσοβίας το 1920, η χρεοκοπία της λενινιστικής θεωρίας για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια επανάσταση έγινε παραδεκτή μονάχα μετά την αποτυχία του γερμανικού Οκτώβρη το 1923 και άφησε μόνους τους μπολσεβίκους απέναντι σε μια αναρχοκρατούμενη Ρωσία. Περισσότερο από ποτέ, η τρομοκρατία έγινε καθημερινό φαινόμενο επιτρέποντας τη διατήρηση της εξουσίας, την αναμόρφωση της κοινωνίας κατ' εικόνα της θεωρίας, και τη φίμωση όλων εκείνων οι οποίοι με το λόγο τους, την πρακτική τους ή και μόνη την ύπαρξή τους –κοινωνική, οικονομική, πνευματική– κατήγγελλαν καθημερινά την κενότητα της θεωρίας. Η ουτοπία στην εξουσία μετατράπηκε σε δολοφονική ουτοπία.

Αυτή η διπλή απόσταση μεταξύ μαρξιστικής και λενινιστικής θεωρίας και κατόπιν μεταξύ λενινιστικής θεωρίας και πραγματικότητας στάθηκε η αφορμή για την πρώτη θεμελιώδη συζήτηση για τη σημασία της ρώσικης μπολσεβίκικης επανάστασης. Ήδη από τον Αύγουστο του 1918, ο Κάουτσκυ είχε αμετάκλητα αποφανθεί: «Σε καμιά περίπτωση δεν επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι θα επαναληφθούν στη δυτική Ευρώπη τα γεγονότα της μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης. Αν η σημερινή Ρωσία παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τη Γαλλία του 1793, είναι η απόδειξη ότι βρίσκεται κοντά στη φάση της Γαλλικής Επανάστασης. [...] Αυτό που συμβαίνει εκεί δεν είναι η πρώτη σοσιαλιστική επανάσταση αλλά η τελευταία αστική επανάσταση»[16].

Τότε συνέβη ένα σημαντικό γεγονός: η ολοσχερής αλλαγή του ρόλου της ιδεολογίας στα πλαίσια του σοσιαλιστικού κινήματος. Ήδη και πριν από το 1917, ο Λένιν είχε φανερώσει την βαθιά του πεποίθηση ότι ήταν ο μόνος που κατείχε το αληθινό σοσιαλιστικό δόγμα, ο μόνος που μπορούσε να αποκρυπτογραφήσει το πραγματικό «νόημα της Ιστορίας». Η έκρηξη της ρωσικής επανάστασης και προπάντων η κατάληψη της εξουσίας παρουσιάστηκαν στον Λένιν ως «σημάδια εξ αποκαλύψεως», ως πασιφανής και αδιαμφισβήτητη επιβεβαίωση πως η ιδεολογία του και η ανάλυσή του ήταν αλάνθαστες[17]. Μετά το 1917, η πολιτική του και η θεωρητική επεξεργασία που τη συνοδεύει μετατρέπονται σε αληθινά ευαγγέλια. Η ιδεολογία μεταμορφώνεται σε δόγμα, σε απόλυτη και οικουμενική Αλήθεια. Αυτή η ιεροποίηση έχει άμεσες συνέπειες, που εύστοχα επισημαίνει ο Κορνήλιος Καστοριάδης: «Αν υπάρχει μια αληθινή θεωρία της Ιστορίας, αν υπάρχει ένας ορθολογισμός επί το έργον μέσα στα πράγματα, είναι προφανές ότι η κατεύθυνση της ανάπτυξης οφείλει να ανατεθεί στους ειδικούς αυτής της θεωρίας, στους τεχνικούς αυτού του ορθολογισμού. Η απόλυτη εξουσία του κόμματος [...] λαμβάνει φιλοσοφικές διαστάσεις· θεμελιώνεται ορθολογικά στην υλιστική αντίληψη της Ιστορίας. Αν αυτή η αντίληψη είναι αληθινή, η εξουσία πρέπει να είναι απόλυτη και η όποια δημοκρατία δεν αποτελεί παρά μια παραχώρηση των ηγετών στην ανθρώπινη τάση για λάθη ή μια παιδαγωγική διαδικασία, τις ορθές δόσεις της οποίας μονάχα οι ηγέτες είναι σε θέση να ρυθμίσουν»[18].

Η ανάρρηση της ιδεολογίας και της πολιτικής στο επίπεδο της Απόλυτης Αλήθειας, με το δικαιολογητικό ότι είναι «επιστημονικές», είναι αυτή που θεμελιώνει την «ολοκληρωτική» διάσταση του κομμουνισμού. Αυτή είναι που διευθύνει το μοναδικό κόμμα. Αυτή είναι επίσης που δικαιώνει την τρομοκρατία. Και είναι πάντα αυτή που υποχρεώνει την εξουσία να επενδύσει όλες τις όψεις της κοινωνικής και της προσωπικής ζωής.

Ο Λένιν επιβεβαιώνει την ορθότητα της ιδεολογίας του αυτοανακηρυσσόμενος αντιπρόσωπος ενός αριθμητικά πολύ ισχνού ρωσικού προλεταριάτου, το οποίο άλλωστε δεν θα διστάσει να συντρίψει όταν θα αποπειραθεί να εξεγερθεί. Αυτή η συμβολική ιδιοποίηση του προλεταριάτου υπήρξε από τις μεγαλύτερες απάτες του λενινισμού και ήδη από το 1922 είχε προκαλέσει τη σκληρή απάντηση του Αλεξάντρ Σλιάπνικοφ, ενός από τους ελάχιστους μπολσεβίκους με εργατική καταγωγή, ο οποίος, στο 11ο Συνέδριο του Κόμματος, αντέκρουσε ως εξής τον Λένιν: «Ο Βλαντίμιρ Ίλιτς μας βεβαίωσε χτες ότι το προλεταριάτο ως τάξη με τη μαρξιστική έννοια δεν υφίστατο [στη Ρωσία]. Επιτρέψτε μου λοιπόν να σας συγχαρώ για το ότι ασκείτε δικτατορία στο όνομα μιας ανύπαρκτης τάξης!» Αυτή η χειραγώγηση του προλεταριάτου ως συμβόλου απαντάται σε όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ευρώπης, καθώς και στον Τρίτο κόσμο, από την Κίνα ώς την Κούβα.

Εκεί εδράζεται ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του λενινισμού, στη χειραγώγηση της γλώσσας, στην απόζευξη των λέξεων και της πραγματικότητας την οποία υποτίθεται ότι αυτές αναπαριστούν, σε ένα αφηρημένο όραμα όπου η κοινωνία, οι άνθρωποι έχουν απολέσει κάθε υπόσταση και δεν αποτελούν πια παρά μόνον τα κομμάτια μιας μορφής ιστορικού και κοινωνικού μηχανικού κατασκευάσματος. Αυτή η αφαίρεση, στενά συνδεδεμένη με το ιδεολογικό διάβημα, συνιστά θεμελιώδες στοιχείο της τρομοκρατίας: δεν εκτελούνται άνθρωποι αλλά «μπουρζουάδες», «καπιταλιστές», «εχθροί του λαού», δεν σφαγιάζεται ο Νικόλαος Β΄ και η τσαρική οικογένεια αλλά οι «φεουδάρχες», αυτοί που «ρουφάνε το αίμα του λαού», τα παράσιτα, οι ψύλλοι...

Αυτό το ιδεολογικό διάβημα απέκτησε πολύ σύντομα σημαντική επίδραση χάρη στη διαχείριση της κρατικής εξουσίας, η οποία προσδίδει νομιμοποίηση, κύρος και μέσα. Στο όνομα της αλήθειας του μηνύματος, οι μπολσεβίκοι πέρασαν από τη συμβολική στην πραγματική βία και εγκαθίδρυσαν μια απόλυτη και αυθαίρετη εξουσία την οποία ονόμασαν «δικτατορία του προλεταριάτου», επαναλαμβάνοντας μια έκφραση την οποία ο Μαρξ είχε χρησιμοποιήσει παρεμπιπτόντως σε ένα γράμμα του. Επιπλέον, οι μπολσεβίκοι αποδύονται σε έναν ευρύτατο προσηλυτισμό: προσφέρουν μια καινούργια ελπίδα, δημιουργώντας την εντύπωση ότι αποδίδουν την αγνότητά της στο επαναστατικό μήνυμα. Αυτή η ελπίδα βρίσκει σύντομα ανταπόκριση ταυτόχρονα σε εκείνους που διακατέχονται από μια επιθυμία εκδίκησης μετά το τέλος του πολέμου και σε εκείνους –συχνά είναι οι ίδιοι– που ονειρεύονται την επανενεργοποίηση του επαναστατικού μύθου. Ξαφνικά, ο μπολσεβικισμός αποκτά παγκοσμιότητα και βρίσκει συνεχιστές και στις πέντε ηπείρους. Ο σοσιαλισμός φτάνει πια στο σταυροδρόμι: δημοκρατία ή δικτατορία.

Με το βιβλίο του *Η δικτατορία του προλεταριάτου*, το καλοκαίρι του 1918, ο Κάουτσκυ έβαζε το μαχαίρι στην πληγή. Ενώ οι μπολσεβίκοι βρίσκονται στην εξουσία εδώ και έξι μήνες και μονάχα κάποιες ελάχιστες ενδείξεις προμηνύουν τις εκατόμβες που το πολιτικό τους σύστημα θα προκαλέσει αργότερα, ο Κάουτσκυ ορίζει το θεμελιώδες διακύβευμα: «Η αντίθεση των δυο σοσιαλιστικών ρευμάτων [...] έγκειται στην αντίθεση ανάμεσα σε δυο μεθόδους βαθύτατα διαφορετικές: τη δημοκρατική και τη δικτατορική. Τα δυο ρεύματα επιζητούν το ίδιο πράγμα: τη χειραφέτηση του προλεταριάτου και παράλληλα τη χειραφέτηση της ανθρωπότητας μέσω του σοσιαλισμού. Ωστόσο, ο δρόμος που επιλέγουν οι μεν θεωρείται λανθασμένος και ότι δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στην καταστροφή από τους δε. [...] Η διεκδίκηση μέσω του ελεύθερου διαλόγου μάς τοποθετεί εξαρχής στο πεδίο της δημοκρατίας. Ο σκοπός της δικτατορίας δεν είναι να αναιρέσει την αντίθετη άποψη αλλά να καταστείλει βίαια την έκφρασή της. Έτσι, οι δυο μέθοδοι, της δημοκρατίας και της δικτατορίας, βρίσκονται ήδη αναπόφευκτα σε σύγκρουση πριν καν αρχίσει η συζήτηση. Η μία απαιτεί τη συζήτηση, η άλλη την απορρίπτει»[19].

Τοποθετώντας τη δημοκρατία στο κέντρο της σκέψης του, ο Κάουτσκυ αναρωτιέται: «Η δικτατορία μιας μειοψηφίας βρίσκει πάντα το πιο σταθερό της στήριγμα σε έναν αφοσιωμένο στρατό. Αλλά, όσο περισσότερο βάζει στη θέση της πλειοψηφίας τη δύναμη των όπλων, τόσο πιο πολύ αναγκάζει κάθε αντιπολίτευση να καταφεύγει, προκειμένου να σωθεί, στις ξιφολόγχες και στις γροθιές αντί να προστρέχει στην ψήφο την οποία της έχουν αρνηθεί. Έτσι, ο *εμφύλιος πόλεμος* γίνεται το μέσον με το οποίο λύνονται οι πολιτικές και κοινωνικές αντιθέσεις. Ενόσω κυριαρχούν η πιο απόλυτη πολιτική και κοινωνική απάθεια και η πιο απόλυτη απογοήτευση, η δικτατορία της μειοψηφίας απειλείται διαρκώς από πραξικοπήματα ή από ένα μόνιμο αντάρτικο. [...] Έτσι, η δικτατορία δεν μπορεί πια να βγει από τον εμφύλιο πόλεμο και κάθε στιγμή βρίσκεται αντιμέτωπη με τον κίνδυνο να συντριβεί από αυτόν. Όμως δεν υπάρχει μεγαλύτερο εμπόδιο για την οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας από έναν εσωτερικό πόλεμο. [...] Σε έναν εμφύλιο, η κάθε παράταξη μάχεται για την ύπαρξή της, και εκείνη που αποτυγχάνει απειλείται με πλήρη αφανισμό. Κι είναι η συνείδηση αυτής της πραγματικότητας που κάνει τους εμφύλιους τόσο σκληρούς»[20].

Αυτή η προεξαγγελτική ανάλυση απαιτούσε επιτακτικά μια απάντηση. Με λύσσα, και παρά τις δυσβάσταχτες υποχρεώσεις του, ο Λένιν έγραψε ένα κείμενο που έγινε διάσημο, *Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκυ*. Ο ίδιος ο τίτλος φανέρωνε ολοκάθαρα την τροπή της συζήτησης... ή μάλλον, όπως το είχε επισημάνει ο Κάουτσκυ, την άρνηση της συζήτησης. Ο Λένιν ξεκαθάριζε αυτό που υπήρχε στην καρδιά της σκέψης και της δράσης του: «Το κράτος στα χέρια της κυρίαρχης τάξης είναι μια μηχανή προορισμένη να συντρίψει την αντίσταση των ταξικών εχθρών της. Από αυτή την άποψη, η δικτατορία του προλεταριάτου δεν διαφέρει σε τίποτα στο βάθος από τη δικτατορία οποιασδήποτε άλλης τάξης, μια και το προλεταριακό κράτος αποτελεί μια μηχανή που χρησιμεύει στη συντριβή της μπουρζουαζίας». Αυτή η πολύ συνοπτική και υπεραπλουστευτική αντίληψη τού τι σημαίνει κράτος, τον οδηγεί στην αποκάλυψη της ουσίας αυτής της δικτατορίας: «Η δικτατορία είναι μια δύναμη η οποία στηρίζεται απευθείας στη βία και δεν δεσμεύεται από κανένα νόμο. Η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου είναι μια δύναμη που κατακτήθηκε και διατηρήθηκε με τη βία την οποία το προλεταριάτο ασκεί εναντίον της αστικής τάξης, δύναμη που δεν περιορίζεται από κανένα νόμο».

Ερχόμενος σε σύγκρουση με το κεντρικό ζήτημα της δημοκρατίας, ο Λένιν το παρακάμπτει με ένα συλλογιστικό τέχνασμα: «Η προλεταριακή δημοκρατία, της οποίας η εξουσία των σοβιέτ αποτελεί μία μορφή, ανέπτυξε και εξάπλωσε τη δημοκρατία όπως πουθενά αλλού στον κόσμο, προς όφελος ακριβώς της τεράστιας πλειονότητας του πληθυσμού, προς όφελος των εργατών και όσων είναι αντικείμενα εκμετάλλευσης»[21]. Ας κρατήσουμε στο νου μας αυτή την έκφραση: «προλεταριακή δημοκρατία». Για ολόκληρες δεκαετίες θα διαπρέψει και θα χρησιμέψει στη συγκάλυψη των χειρότερων εγκλημάτων.

Η διαμάχη Κάουτσκυ/Λένιν υπογραμμίζει τα μεγάλα διακυβεύματα που ανεφύησαν με την επανάσταση των μπολσεβίκων ανάμεσα σε έναν μαρξισμό που θέλει να πιαστεί από κάποιους υποθετικούς «νόμους της Ιστορίας» και έναν υποκειμενισμό της δράσης, για τον οποίο τα πάντα είναι χρήσιμα εφόσον τροφοδοτούν το επαναστατικό πάθος. Η υποβόσκουσα ένταση στο διάβημα του Μαρξ, ανάμεσα στο μεσσιανισμό του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* και την ψυχρή ανάλυση των κινήσεων της κοινωνίας στο *Κεφάλαιο*, μεταμορφώνεται, κάτω από την επίδραση του τριπλού γεγονότος του παγκοσμίου πολέμου, της επανάστασης του Φεβρουαρίου και της επανάστασης του Οκτωβρίου, σε ένα βαθύ και ανεπανόρθωτο σχίσμα που θα κάνει τους σοσιαλιστές και τους κομμουνιστές τους πιο διάσημους αδελφούς-εχθρούς του 20ού αιώνα. Το διακύβευμα της διαμάχης, ωστόσο, παραμένει μέγιστο: δημοκρατία ή δικτατορία, ανθρωπιά ή τρομοκρατία.

·

Κυριευμένοι από το επαναστατικό τους πάθος, αντιμέτωποι με το στρόβιλο των γεγονότων, οι δύο βασικοί πρωταγωνιστές αυτής της πρώτης επαναστατικής φάσης, ο Λένιν και ο Τρότσκι, θα θεωρητικοποιήσουν τη δράση τους. Ή, για να ακριβολογούμε, θα περιβάλουν με ιδεολογική μορφή τα συμπεράσματα που τους εμπνέει η συγκυρία. Ο Τρότσκι γράφει: «Ο Κάουτσκυ βλέπει στον πόλεμο, στην τρομακτική του επιρροή πάνω στα ήθη, μία από τις αιτίες του αιματηρού χαρακτήρα της επαναστατικής πάλης. Είναι αδιαμφισβήτητο»[22]. Όμως οι δυο άνδρες δεν καταλήγουν διόλου στο ίδιο συμπέρασμα. Ο γερμανικός σοσιαλισμός, απέναντι στον κίνδυνο του μιλιταρισμού,

γίνεται ολοένα και πιο ευαίσθητος στο θέμα της δημοκρατίας και της υπεράσπισης του ανθρώπινου προσώπου. Για τον Τρότσκι, «η εξέλιξη της αστικής κοινωνίας από την οποία προέρχεται η σύγχρονη δημοκρατία, δεν συνιστά ούτε στο ελάχιστο διαδικασία μιας σταδιακής δημοκρατικοποίησης, την οποία ονειρευόταν, πριν από τον πόλεμο, ο μεγαλύτερος από τους ουτοπιστές της σοσιαλιστικής δημοκρατίας, ο Ζαν Ζωρές, και την οποία ονειρεύεται σήμερα ο πιο σοφός από όλους τους σχολαστικούς, ο Καρλ Κάουτσκυ»[23].

Γενικεύοντας την πρότασή του, ο Τρότσκι μιλάει για τον «ανελέητο εμφύλιο πόλεμο που διεξάγεται σε ολόκληρο τον κόσμο». Θεωρεί ότι ο πλανήτης έχει εισέλθει σε μια εποχή «όπου η πολιτική πάλη μεταβάλλεται ραγδαία σε εμφύλιο πόλεμο» όπου σε λίγο δεν θα συγκρούονται παρά μονάχα «δύο δυνάμεις: το επαναστατημένο προλεταριάτο υπό την ηγεσία των κομμουνιστών και η αντεπαναστατική δημοκρατία επικεφαλής της οποίας βρίσκονται στρατηγοί και ναύαρχοι». Το σφάλμα του συλλογισμού του είναι διπλό· από τη μια, η συνέχεια της Ιστορίας απέδειξε ότι η τάση προς την κοινοβουλευτική δημοκρατία και η εφαρμογή της έγιναν παγκόσμιο φαινόμενο και επικράτησαν ακόμη και στη ΕΣΣΔ του 1991. Από την άλλη, ο Τρότσκι, όπως και ο Λένιν, έχει μια έντονη τάση να γενικεύει την εμβέλεια της ρωσικής περίπτωσης, ερμηνεύοντάς την με τρόπο σχηματικό. Οι μπολσεβίκοι είχαν πειστεί ότι επειδή στη Ρωσία είχε ξεσπάσει εμφύλιος πόλεμος –σε μεγάλο βαθμό με υπαιτιότητά τους– θα εξαπλωνόταν –και όφειλε να εξαπλωθεί– στην Ευρώπη και κατόπιν σε όλο τον κόσμο. Όπως και να 'χει, σε αυτό το διπλό ερμηνευτικό σφάλμα θα στηριχθεί η νομιμοποίηση της κομμουνιστικής τρομοκρατίας για ολόκληρες δεκαετίες.

Από αυτά τα προεόρτια, ο Τρότσκι αντλεί οριστικά συμπεράσματα: «Μπορεί και πρέπει κανείς να καταλάβει ότι σε καιρό εμφυλίου πολέμου εξοντώνουμε τους Λευκοφρουρούς προκειμένου οι τελευταίοι να μην εξοντώσουν τους εργαζόμενους. Συνεπώς, στόχος μας δεν είναι να αφαιρέσουμε ανθρώπινες ζωές αλλά αντιθέτως να τις προστατέψουμε. [...] Ο εχθρός πρέπει να καταστεί ανίκανος να μας βλάψει, πράγμα που σε καιρό πολέμου μεταφράζεται στην εξόντωσή του. Στην επανάσταση, όπως και στον πόλεμο, οφείλουμε να τσακίσουμε το ηθικό του εχθρού, να τον υποχρεώσουμε να παραδοθεί αποδεχόμενος τους όρους του νικητή. [...] Το ζήτημα σε ποιον θα ανήκει η εξουσία σε αυτή τη χώρα, που πάει να πει αν η μπουρζουαζία θα επιζήσει η θα εξαφανιστεί, δεν θα λυθεί με αναφορές στα άρθρα του Συντάγματος αλλά με την προσφυγή σε κάθε μορφή βίας»[24]. Ξαναβρίσκουμε στα γραπτά του Τρότσκι τις εκφράσεις που θεμελιώνουν στον Λούντεντορφ την αντίληψη περί ολοκληρωτικού πολέμου. Οι μπολσεβίκοι που περνιόντουσαν για μεγάλοι ανανεωτές ήταν στην πραγματικότητα δέσμιοι της εποχής τους και του περιρρέοντος υπερ-μιλιταρισμού.

Οι επισημάνσεις του Τρότσκι για το ζήτημα της ελευθερίας του Τύπου αποδεικνύουν μέχρι ποίου βαθμού αυτή η πολεμική νοοτροπία είναι κυρίαρχη: «Σε καιρό πολέμου, όλοι οι θεσμοί, τα όργανα της κυβερνητικής εξουσίας και της κοινής γνώμης, γίνονται άμεσα ή έμμεσα εργαλεία για τη διεξαγωγή του πολέμου. Αυτό αφορά πάνω απ' όλα τον Τύπο. Καμία κυβέρνηση που διεξάγει έναν σοβαρό πόλεμο δεν μπορεί να επιτρέψει τη διανομή, στην επικράτειά της, εκδόσεων που φανερά ή όχι υποστηρίζουν τον εχθρό. Ακόμη περισσότερο στη διάρκεια ενός εμφυλίου. Η φύση του εμφυλίου είναι τέτοια ώστε οι δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις έχουν πίσω από τις γραμμές τους πληθυσμούς που συμμαχούν με τον εχθρό. Στον πόλεμο, όπου ο θάνατος επικυρώνει

τις επιτυχίες και τις αποτυχίες, οι πράκτορες του εχθρού που διεισδύουν στα μετόπισθεν των στρατευμάτων πρέπει να τιμωρούνται με θανατική ποινή. Νόμος απάνθρωπος χωρίς αμφιβολία, αλλά κανείς δεν θεωρεί τον πόλεμο ως σχολή ανθρωπισμού, κι ακόμη λιγότερο τον εμφύλιο»[25].

Οι μπολσεβίκοι δεν είναι οι μόνοι που έχουν εμπλακεί στον εμφύλιο που ξεσπάει στη Ρωσία την άνοιξη-καλοκαίρι του 1918 και ο οποίος θα μαίνεται τα επόμενα τέσσερα χρόνια μέσα σε μια παραφορά βιαιοτήτων κι από τις δυο πλευρές: οι αντίπαλοι σταυρώνουν, παλουκώνουν, διαμελίζουν, καίνε τους εχθρούς τους ζωντανούς. Όμως μονάχα οι μπολσεβίκοι ανάγουν σε θεωρία τον εμφύλιο και τον διεκδικούν. Κάτω από τη συνδυασμένη επίδραση του δόγματος και των νέων ηθών που καθιερώνει ο πόλεμος, *ο εμφύλιος μεταβάλλεται στα μάτια τους σε διαρκή μορφή της πολιτικής πάλης.* Ο εμφύλιος ανάμεσα στους Κόκκινους και τους Λευκούς κρύβει έναν άλλο πόλεμο, πολύ πιο σημαντικό, πολύ πιο ενδεικτικό, τον πόλεμο των Κόκκινων εναντίον μιας μεγάλης μερίδας του εργατόκοσμου και της αγροτιάς που, ήδη από το καλοκαίρι του 1918, αρχίζουν να μην αντέχουν το ζυγό των μπολσεβίκων. Αυτός ο πόλεμος δεν φέρνει αντιμέτωπους, σύμφωνα με το παραδοσιακό σχήμα, δυο πολιτικούς σχηματισμούς σε σύγκρουση, αλλά την εξουσία εναντίον του μεγαλύτερου τμήματος της κοινωνίας. Υπό τον Στάλιν, αυτός ο πόλεμος θα φέρει αντιμέτωπο το Κόμμα-Κράτος με το σύνολο της κοινωνίας. Πρόκειται για ένα νέο, πρωτόφαντο φαινόμενο το οποίο θα διαρκέσει και θα εξαπλωθεί χάρη στην εγκαθίδρυση ενός ολοκληρωτικού συστήματος που θα ελέγχει το σύνολο των δραστηριοτήτων της κοινωνίας και θα στηρίζεται στη μαζική τρομοκρατία.

Οι μελέτες που έγιναν πρόσφατα με βάση τα αρχεία αποδεικνύουν ότι αυτός ο «βρόμικος πόλεμος» (Νικολά Βερτ) των ετών 1918-1921 υπήρξε η πραγματική μήτρα του σοβιετικού καθεστώτος, το χωνευτήρι όπου σφυρηλατήθηκαν οι άνθρωποι που θα σήκωναν το βάρος για την εξέλιξη αυτής της επανάστασης, το κολαστήριο καζάνι όπου προετοιμάστηκε αυτή η τόσο ιδιάζουσα νοοτροπία του λενινιστικού-σταλινικού κομμουνισμού – ενός μείγματος ιδεαλιστικής έξαρσης, κυνισμού και απάνθρωπης σκληρότητας. Αυτός ο εμφύλιος πόλεμος, που εξαπλώθηκε από το σοβιετικό έδαφος σε ολόκληρο τον κόσμο και που προοριζόταν να διαρκέσει ωσότου ο σοσιαλισμός κυριαρχήσει στον πλανήτη, καθιέρωσε τη βιαιότητα ως «φυσιολογικό» ρυθμιστικό παράγοντα των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους. Προκάλεσε τη ρήξη των παραδοσιακών φραγμών απέναντι σε μια απόλυτη, θεμελιακή βία.

Ωστόσο, από τις πρώτες κιόλας μέρες της μπολσεβίκικης επανάστασης, τα προβλήματα που έθεσε ο Κάουτσκυ ταλάνιζαν τους Ρώσους επαναστάτες. Ο Ισαάκ Στάινμπεργκ, σοσιαλεπαναστάτης της Αριστεράς και σύμμαχος των μπολσεβίκων, ο οποίος υπήρξε από τον Δεκέμβριο του 1917 μέχρι τον Μάιο του 1918 κομισάριος του λαού για τη Δικαιοσύνη, μιλούσε, ήδη από το 1923, προκειμένου να χαρακτηρίσει την εξουσία των μπολσεβίκων, για ένα «μεθοδικά τρομοκρατικό κρατικό σύστημα» και έθετε το κεντρικό ζήτημα του περιορισμού της επαναστατικής βίας: «Η ανατροπή του παλαιού κόσμου, η αντικατάστασή του από μια νέα ζωή που όμως διατηρεί τα ίδια κακά, που είναι μολυσμένη από τις ίδιες παλιές αρχές, ιδού τι θέτει το σοσιαλισμό απέναντι σε μια κρίσιμη επιλογή ανάμεσα στην παλιά βία (τσαρική, μπουρζουάδικη) ή την επαναστατική βία τη στιγμή της αποφασιστικής μάχης. [...] Η παλιά βία αποτελεί μια αρρωστημένη προστασία της δουλείας, η καινούργια βία είναι ο οδυνηρός δρόμος για τη

χειραφέτηση. [...] Αυτό είναι που καθορίζει την επιλογή μας: χρησιμοποιούμε το εργαλείο της βίας για να ξεμπερδέψουμε μια για πάντα με τη βία. Γιατί δεν υπάρχει άλλος τρόπος πάλης εναντίον της. Εκεί βρίσκεται η χαίνουσα ηθική πληγή της επανάστασης. Εδώ αποκαλύπτονται η αντινομία της, η εσωτερική της οδύνη, οι αντιφάσεις της»[26]. Και πρόσθετε: «Όπως η τρομοκρατία, η βία (και με τη μορφή του πειθαναγκασμού και του ψέματος) μολύνει καταρχήν την ψυχή του ηττημένου και ταυτόχρονα του νικητή και κατόπιν ολόκληρης της κοινωνίας».

Ο Στάινμπεργκ είχε συνείδηση των τρομερών κινδύνων που ενείχε το πείραμά τους, μόνο και μόνο από την άποψη της «οικουμενικής ηθικής» ή του «φυσικού δικαίου». Ο Γκόρκι διακατεχόταν από τα ίδια συναισθήματα όταν, στις 21 Απριλίου 1923, έγραφε στον Ρομαίν Ρολλάν: «Δεν έχω την παραμικρή επιθυμία να επιστρέψω στη Ρωσία. Δεν θα μπορώ να γράψω, αν πρόκειται να σπαταλώ όλο το χρόνο μου αναμασώντας το ίδιο τροπάριο: ου φονεύσεις»[27]. Οι ενδοιασμοί αυτών των μη μπολσεβίκων επαναστατών και οι στερνές επιφυλάξεις των ίδιων των μπολσεβίκων σαρώθηκαν από τη μανία του Λένιν, την οποία ενστερνίσθηκε στη συνέχεια ο Στάλιν. Στις 2 Νοεμβρίου 1930, ο Γκόρκι, που είχε συνταχθεί στο πλευρό του «ιδιοφυούς ηγέτη», έγραψε σε μια επιστολή του και πάλι προς τον Ρομαίν Ρολλάν: «Μου φαίνεται, Ρολλάν, ότι θα κρίνατε τα γεγονότα που συμβαίνουν στη Σοβιετική Ένωση με περισσότερη νηφαλιότητα και πιο ακριβοδίκαια αν είχατε παραδεχτεί την εξής απλή αλήθεια: το σοβιετικό καθεστώς και το πρωτοπόρο κόμμα των εργατών βρίσκονται σε εμφύλιο πόλεμο, δηλαδή σε ταξικό πόλεμο. Ο εχθρός εναντίον του οποίου μάχονται –και οφείλουν να μάχονται– είναι η ιντελιγκέντσια, η οποία πασχίζει για την ανόρθωση του αστικού καθεστώτος, και οι πλούσιοι αγρότες, οι οποίοι υπερασπιζόμενοι τη μικρή τους περιουσία, τη βάση του καπιταλισμού, παρακωλύουν το έργο της κολεκτιβοποίησης: καταφεύγουν στην τρομοκρατία, στις δολοφονίες των κολεκτιβιστών, στην πυρπόληση των προϊόντων από τις κολεκτίβες και σε άλλες στασιαστικές μεθόδους. Στον πόλεμο σκοτώνεις»[28].

Η Ρωσία γνώρισε στη συνέχεια μια τρίτη επαναστατική φάση η οποία, μέχρι το 1953, ενσαρκώθηκε στο πρόσωπο του Στάλιν. Χαρακτηριζόταν από τη γενικευμένη τρομοκρατία η οποία αποκορυφώθηκε με τις μεγάλες εκκαθαρίσεις των ετών 1937-1938. Στο εξής, ολόκληρη η κοινωνία είναι στο στόχαστρο, καθώς και ο κρατικός αλλά και ο κομματικός μηχανισμός. Ο Στάλιν καθόρισε χωρίς καθυστέρηση τις ομάδες των εχθρών που έπρεπε να εξοντωθούν. Και αυτή η τρομοκρατία δεν περίμενε τη συγκυρία του πολέμου για να αποχαλινωθεί. Αντιθέτως εξαπολύθηκε σε περίοδο εξωτερικής ειρήνης.

Όσο ο Χίτλερ, εκτός από εξαιρέσεις, δεν ασχολήθηκε ποτέ με θέματα καταστολής, αφήνοντας αυτά τα «υποδεέστερα» καθήκοντα σε ανθρώπους της εμπιστοσύνης του σαν τον Χίμμλερ, τόσο ο Στάλιν ενδιαφερόταν από κοντά και υπήρξε ο εμπνευστής τους και οργανωτής τους. Μονογράφει προσωπικά καταλόγους με χιλιάδες ονόματα υποψηφίων για τυφεκισμό και υποχρεώνει τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου να πράττουν αναλόγως. Την εποχή των Μεγάλων Διωγμών, μέσα σε 14 μήνες, από το 1937 ώς το 1938, 1,8 εκατομμύρια άτομα συνελήφθησαν στη διάρκεια 42 εκτεταμένων επιχειρήσεων που είχαν σχεδιαστεί διεξοδικά και 690.000 δολοφονήθηκαν. Το κλίμα του εμφυλίου, λιγότερο ή περισσότερο «ζεστό» ή «ψυχρό», έντονο και φανερό ή καμουφλαρισμένο και ύπουλο, είναι μόνιμο. Η έκφραση «ταξικός πόλεμος», που συχνά προ-

τιμάται από την «πάλη των τάξεων», δεν είναι διόλου μεταφορική. Ο πολιτικός εχθρός δεν είναι πια ο τάδε ή ο δείνα αντιφρονών, ούτε καν η «εχθρική τάξη» αλλά ολόκληρη η κοινωνία.

Ήταν αναπόφευκτο τελικά, εξαιτίας της μόλυνσης, η τρομοκρατία που στόχευε στην καταστροφή της κοινωνίας να πλήξει αυτή την αντι-κοινωνία που αποτελούσε το κόμμα της εξουσίας. Ήδη από την εποχή του Λένιν, μετά το 1921, οι παρεκκλίνοντες ή οι αντιπολιτευόμενοι είχαν υποστεί κυρώσεις. Όμως δυνητικοί εχθροί παρέμεναν εκείνοι που δεν ήταν μέλη του Κόμματος. Υπό τον Στάλιν, τα μέλη του Κόμματος μετατράπηκαν με τη σειρά τους σε δυνητικούς εχθρούς. Χρειάστηκε ωστόσο να έρθει η δολοφονία του Κίροφ, ώστε ο Στάλιν, αδράχνοντας την ευκαιρία, να επιτύχει την επιβολή της εσχάτης των ποινών και για τα μέλη του Κόμματος. Έτσι συνδέεται εκ νέου με τον Νετσάγιεφ, στον οποίο ο Μπακούνιν έγραφε τον Ιούνιο του 1870, στο γράμμα που κοινοποιούσε τη ρήξη τους: «Στη βάση των δραστηριοτήτων μας πρέπει να βρίσκεται ο εξής απλός νόμος: αλήθεια, εντιμότητα, εμπιστοσύνη ανάμεσα σε όλους τους αδελφούς [επαναστάτες]· το ψέμα, η πανουργία, η μυστικότητα και –αν είναι ανάγκη– η βία χρησιμοποιούνται μονάχα εναντίον των εχθρών μας. [...] Ενώ εσείς, αγαπητέ μου φίλε –και εκεί βρίσκεται το βασικό και κολοσσιαίο λάθος σας–, είστε θαυμαστής τού συστήματος του Λογιόλα και του Μακιαβέλι. [...] Γοητευμένος από αρχές και μεθόδους αστυνομικές και ιησουίτικες, είχατε την ιδέα να θεμελιώσετε πάνω τους την οργάνωσή σας [...] και έτσι να ενεργείτε απέναντι στους φίλους σας ωσάν να ήταν εχθροί σας»[29].

Μια άλλη σταλινική καινοτομία ήταν ότι οι δήμιοι καλούνταν με τη σειρά τους να γίνουν θύματα. Μετά τη δολοφονία του Ζινόβιεφ και του Κάμενεφ, των παλιών κομματικών του συντρόφων, ο Μπουχάριν διακηρύσσει στη σύντροφό του: «Πόσο ευχαριστημένος νιώθω που τουφεκίσανε αυτά τα σκυλιά!»[30] Σε λιγότερο από δύο χρόνια, ο ίδιος ο Μπουχάριν εκτελείται σαν σκυλί. Αυτό το σταλινικό χαρακτηριστικό το συναντάμε στα περισσότερα κομμουνιστικά καθεστώτα.

Προτού εξοντώσει ορισμένους από τους «εχθρούς» του, ο Στάλιν τους επιφύλασσε ιδιαίτερη μεταχείριση: τους ανάγκαζε να εμφανίζονται σε θεαματικές δίκες. Ο Λένιν είχε εγκαινιάσει αυτή τη διαδικασία το 1922, με τη διεξαγωγή της πρώτης στημένης δίκης, αυτής των σοσιαλεπαναστατών. Ο Στάλιν βελτίωσε τη συνταγή και την κατέστησε σταθερά συνιστώσα του κατασταλτικού μηχανισμού του, αφού τη μεταφύτευσε στην Ανατολική Ευρώπη μετά το 1948.

Η Αννί Κριγκέλ κατέδειξε θαυμάσια τον τρομακτικό μηχανισμό κοινωνικής προφύλαξης που συνιστούσαν αυτές οι δίκες, των οποίων η διάσταση της «φονικής παιδαγωγικής» αντικαθιστούσε, επί της Γης, την κόλαση που υποσχόταν η θρησκεία[31]. Ταυτόχρονα επιτυγχανόταν μια παιδαγωγική του ταξικού μίσους, του στιγματισμού του εχθρού. Στον ασιατικό κομμουνισμό, αυτή η διαδικασία εξωθήθηκε ώς την ακραία της λογική: την οργάνωση ημερών μίσους.

Στην παιδαγωγική του μίσους, ο Στάλιν είχε προσθέσει την παιδαγωγική του μυστηρίου: η πιο μεγάλη μυστικότητα περιέβαλλε τις συλλήψεις, τα κίνητρα, τις καταδίκες, τη μοίρα των θυμάτων. Μυστήριο και απόκρυψη, στενά συνδεδεμένα με την τρομοκρατία, έτρεφαν με φοβερό άγχος το σύνολο του πληθυσμού.

Μια και θεωρούσαν ότι βρίσκονταν σε πόλεμο, οι μπολσεβίκοι καθιέρωσαν ολόκληρη ορολογία για τον εχθρό: «πράκτορες του εχθρού», «πληθυσμοί που υποστηρίζουν τον

εχθρό», κ.λπ. Στο πολεμικό επίπεδο, η πολιτική ανάχθηκε σε απλουστευτικούς όρους που καθορίζονταν με βάση τη σχέση φίλος/εχθρός[32], ως διεκδίκηση ενός «εμείς» αντιτιθέμενου σε ένα «αυτοί». Χρησιμοποιείται η έννοια του «στρατοπέδου» – ακόμη μια στρατιωτική έκφραση: το επαναστατικό στρατόπεδο, το αντεπαναστατικό στρατόπεδο. Και καθένας υποχρεώνεται να διαλέξει στρατόπεδο, αλλιώς παραμονεύει η θανατική ποινή. Σοβαρή παλινδρόμηση σε ένα αρχαϊκό στάδιο της πολιτικής, που διαγράφει εκατόν πενήντα χρόνια προσπαθειών του δημοκράτη ατόμου-αστού.

Πώς ορίζεται ο εχθρός; Αφού η πολιτική έχει περιοριστεί σε έναν εμφύλιο όπου αντιπαρατίθενται δυο δυνάμεις –η μπουρζουαζία και το προλεταριάτο– και ο οποίος απαιτεί την εξαφάνιση ενός εκ των δύο με τα πιο βίαια μέσα, ο εχθρός δεν είναι μονάχα ο άνθρωπος του παλαιού καθεστώτος, ο αριστοκράτης, ο μεγαλοαστός, ο αξιωματικός, αλλά κάθε άτομο που εναντιώνεται στην πολιτική των μπολσεβίκων και το οποίο χαρακτηρίζεται «μπουρζουάς». Εχθρός είναι κάθε άτομο ή κοινωνική κατηγορία η οποία, για την αντίληψη των μπολσεβίκων, πρόβαλλε εμπόδια στην απόλυτη εξουσία τους. Το φαινόμενο εμφανίζεται αμέσως, ακόμη και σε όργανα απ' όπου απουσιάζει ακόμη η τρομοκρατία: τις εκλογικές συνελεύσεις των σοβιέτ. Ο Κάουτσκυ, που το είχε προαισθανθεί, έγραφε ήδη από το 1918: «Οι μόνοι που δικαιούνται ψήφο [στα σοβιέτ] είναι αυτοί που "έχουν κατακτήσει τα προς το ζην μέσω της παραγωγικής ή επωφελούς για το σύνολο εργασίας". Αλλά τι σημαίνει "παραγωγική ή επωφελής για το σύνολο εργασία"; Είναι μια λέξη-λάστιχο. Διάταξη-λάστιχο επίσης είναι η διάταξη που αφορά όσους αποκλείονται από το δικαίωμα ψήφου, στους οποίους περιλαμβάνονται εκείνοι που "εκμεταλλεύονται μισθωτούς εργάτες για να αποκομίσουν κέρδος". [...] Βλέπουμε πολύ καλά ότι δεν χρειάζονται και πολλά για να χαρακτηριστεί κανείς καπιταλιστής για το εκλογικό σύστημα της Σοβιετικής Δημοκρατίας και να χάσει το δικαίωμα του εκλέγειν. Η ελαστική φύση των λέξεων που συνιστούν τον εκλογικό νόμο ανοίγει την πόρτα στην κυριαρχία της πιο εμφανούς αυθαιρεσίας και δεν οφείλεται στο νομοθετικό σύστημα αλλά στο αντικείμενό του. Ποτέ δεν θα μπορέσει κανείς να προσδιορίσει με τρόπο νομικά απρόσβλητο και ακριβή τον όρο *προλετάριος*»[33].

Αφού ο όρος *προλετάριος* έχει αντικαταστήσει αυτόν του *πατριώτη* υπό τον Ροβεσπιέρο, η κατηγορία των εχθρών μπορεί να μεταβάλλεται κατά βούληση, να φουσκώνει ή να ξεφουσκώνει ανάλογα με την πολιτική αναγκαιότητα της στιγμής. Μεταβάλλεται σε μείζον στοιχείο της κομμουνιστικής σκέψης και πρακτικής. Ο Τσβετάν Τοντόροφ διευκρινίζει: «Ο εχθρός είναι η μεγάλη δικαίωση της τρομοκρατίας· το ολοκληρωτικό κράτος δεν μπορεί να ζήσει χωρίς εχθρούς. Αν δεν υπάρχουν, θα τους επινοήσει. Μόλις αναγνωριστούν, δεν τους αξίζει κανένας οίκτος. [...] Το να είσαι εχθρός αποτελεί αθεράπευτο και κληρονομικό ελάττωμα. [...] Κάποιοι επιμένουν ορισμένες φορές στο γεγονός πως οι Εβραίοι καταδιώκονταν όχι για όσα είχαν κάνει αλλά για αυτό που ήταν: Εβραίοι. Το ίδιο ωστόσο ισχύει και για την κομμουνιστική εξουσία: απαιτεί την καταστολή (ή, σε στιγμές κρίσης, την εξόντωση) των αστών ως κοινωνικής τάξης. Αρκεί να ανήκει κάποιος σε αυτή την τάξη, δεν είναι απαραίτητο να *πράξει* οτιδήποτε»[34].

Απομένει ένα ουσιαστικό ερώτημα: για ποιο λόγο να «εξολοθρεύεται» ο εχθρός; Ο παραδοσιακός ρόλος της καταστολής είναι, σύμφωνα με τον τίτλο ενός διάσημου βι-

βλίου, να «επιτηρεί και να τιμωρεί». Είχε όντως ξεπεραστεί αυτή η φάση; Ο «ταξικός εχθρός» ήταν «καμένο χαρτί»; Ο Σολζενίτσιν δίνει μια πρώτη απάντηση αποκαλύπτοντας ότι στο Γκουλάγκ οι ποινικοί έχαιραν καλύτερης μεταχειρίσεως από τους πολιτικούς κρατούμενους. Όχι μόνο για πρακτικούς – ασκούσαν χρέη προσωπικού– αλλά και για «θεωρητικούς» λόγους. Πράγματι, το σοβιετικό καθεστώς πάσχιζε να δημιουργήσει έναν «νέο άνθρωπο», αναμορφώνοντας ακόμη και τους πιο σκληρούς εγκληματίες. Αυτή μάλιστα ήταν μια πολύ αποδοτική κατεύθυνση της προπαγάνδας του, τόσο στη Ρωσία του Στάλιν όσο και στην Κίνα του Μάο ή την Κούβα του Κάστρο.

Αλλά γιατί πρέπει να δολοφονείται ο «εχθρός»; Δεν είναι βέβαια κάτι καινούργιο το ότι η πολιτική συνίσταται, μεταξύ άλλων, και στη διάκριση φίλων και εχθρών. Άλλωστε και τα Ευαγγέλια δίδασκαν: «Όποιος δεν είναι μαζί μου, είναι εναντίον μου». Ο νεωτερισμός έγκειται στο ότι ο Λένιν αποφαίνεται πως όχι μόνον «όποιος δεν είναι μαζί μου, είναι εναντίον μου», αλλά πως «όποιος είναι εναντίον μου πρέπει να πεθάνει», και γενικεύει αυτή την αρχή από το πεδίο της πολιτικής στο χώρο ολόκληρης της κοινωνίας.

Με την τρομοκρατία, επέρχεται μια διπλή μετάλλαξη: ο αντίπαλος, αρχικά εχθρός και κατόπιν εγκληματίας, μεταμορφώνεται σε αποκλεισμένο. Αυτός ο αποκλεισμός καταλήγει σχεδόν αυτόματα στην ιδέα της εξόντωσης. Στην πραγματικότητα, η διαλεκτική φίλος/εχθρός είναι στο εξής ανεπαρκής για την επίλυση του θεμελιώδους προβλήματος του ολοκληρωτισμού: την αναζήτηση μιας συμφιλιωμένης ανθρωπότητας, εξαγνισμένης, διόλου ανταγωνιστικής, μέσα από τη μεσσιανική διάσταση του μαρξιστικού σχεδίου επανένωσης της ανθρωπότητας μέσα στο προλεταριάτο και μέσω του προλεταριάτου. Το σχέδιο δικαιώνει το διάβημα της αναγκαστικής ενοποίησης –του Κόμματος, της κοινωνίας, κατόπιν της αυτοκρατορίας– και απορρίπτει σαν σκουπίδια όσους δεν έχουν θέση στο όραμά του. Αμέσως, από μια λογική του πολιτικού αγώνα γλιστράμε σε μια λογική αποκλεισμού, στη συνέχεια σε μια ιδεολογία του παραγκωνισμού και, τελικά, της εξόντωσης όλων των ακάθαρτων στοιχείων. Στο άκρο αυτής της λογικής, βρίσκεται το έγκλημα κατά της ανθρωπότητας.

Η συμπεριφορά ορισμένων ασιατικών κομμουνισμών –Κίνα, Βιετνάμ– είναι κάπως διαφορετική. Αναμφίβολα χάρη στην επιρροή της κομφουκιανής παράδοσης αφήνεται περισσότερος χώρος στην αναμόρφωση. Το κινεζικό *λαογκάι* ξεχωρίζει εξαιτίας του θεσμού που εξαναγκάζει τον κρατούμενο –που θεωρείται «μαθητής» ή «φοιτητής»– να αναμορφώσει τη σκέψη του υπό τον έλεγχο των επαγγελματιών δεσμοφυλάκων του. Άραγε, μήπως υπάρχει σε αυτή τη μορφή «αναμόρφωσης» λιγότερη ειλικρίνεια και περισσότερη υποκρισία από την απλή και ξεκάθαρη δολοφονία; Δεν είναι τελικά χειρότερο να υποχρεώνεις τους εχθρούς σου να απαρνηθούν τα πιστεύω τους και να υποταχθούν στη λογική των δημίων τους; Αντιθέτως, οι Ερυθροί Χμερ υιοθέτησαν εξαρχής μια ριζική λύση: θεωρώντας ότι η αναμόρφωση ενός τμήματος του πληθυσμού ήταν αδύνατη, λόγω της υπερβολικής «διαφθοράς» του, αποφάσισαν να αλλάξουν λαό. Εξ ου και η μαζική εξολόθρευση όλου του μορφωμένου και αστικοποιημένου πληθυσμού, με την πρόθεση, και εδώ, να καταστρέψουν πρώτα τον εχθρό στο ψυχολογικό επίπεδο και να διαλύσουν την προσωπικότητά του επιβάλλοντάς του μια ατιμωτική «αυτοκριτική», η οποία, έτσι κι αλλιώς, δεν τον σώζει από την υπέρτατη τιμωρία.

Οι ιθύνοντες των ολοκληρωτικών καθεστώτων διεκδικούν το δικαίωμα να στέλνουν τους ομοίους τους στο θάνατο έχοντας την «ηθική δύναμη» προς τούτο. Η βασι-

κή τους δικαιολογία είναι πάντοτε η ίδια: η αναγκαιότητα που θεμελιώνεται στην επιστήμη. Διερευνώντας τις αιτίες του ολοκληρωτισμού, ο Τσβετάν Τοντόροφ γράφει: «Είναι ο επιστημονισμός και όχι ο ανθρωπισμός που συνέβαλε στο να μπουν τα θεμέλια του ολοκληρωτισμού. [...] Η σχέση ανάμεσα στον επιστημονισμό και τον ολοκληρωτισμό δεν περιορίζεται στη δικαιολόγηση των πράξεων από τις υποτιθέμενες επιστημονικές αναγκαιότητες (βιολογικές ή ιστορικές): πρέπει κιόλας να εξασκείς τον επιστημονισμό (έστω και «πρωτόγονο») για να πιστέψεις στην τέλεια διαφάνεια της κοινωνίας και συνεπώς στη δυνατότητα μεταμόρφωσής της σύμφωνα με το ιδανικό του, μέσω μιας επανάστασης»[35].

Ο Τρότσκι περιέγραψε με ενάργεια αυτόν το σκοπό, ήδη από το 1919: «Το προλεταριάτο είναι ιστορικά ανερχόμενη τάξη [...]. Η μπουρζουαζία είναι, στην εποχή μας, παρακμάζουσα τάξη. Όχι μόνον δεν παίζει τον ουσιαστικό ρόλο μέσα στην παραγωγή, αλλά με τις ιμπεριαλιστικές μεθόδους ιδιοποίησης, καταστρέφει την παγκόσμια οικονομία και τον ανθρώπινο πολιτισμό. Στο μεταξύ, η ιστορική ζωτικότητα της αστικής τάξης είναι κολοσσιαία. Γραπώνεται από την εξουσία και δεν θέλει να την εγκαταλείψει. Με τον τρόπο αυτό, απειλεί να συμπαρασύρει στην πτώση της ολόκληρη την κοινωνία. Είμαστε υποχρεωμένοι να της αρπάξουμε την εξουσία και να της κόψουμε, για να τα καταφέρουμε, τα χέρια. Η κόκκινη τρομοκρατία είναι το όπλο που χρησιμοποιούμε εναντίον μιας τάξης που προορίζεται να χαθεί και που δεν το παίρνει απόφαση»[36]. Συμπέραινε: «Η βίαιη επανάσταση έχει καταστεί αναγκαιότητα ακριβώς γιατί οι επείγουσες απαιτήσεις της Ιστορίας δεν μπόρεσαν να ικανοποιηθούν από το μηχανισμό της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας»[37]. Ξαναβρίσκουμε τη θεοποίηση της Ιστορίας στην οποία οφείλουμε να θυσιάσουμε τα πάντα και την αθεράπευτη αφέλεια του επαναστάτη που φαντάζεται, χάρη στη διαλεκτική του, ότι επιδιώκει την ανάδυση μιας πιο δίκαιης και πιο ανθρώπινης κοινωνίας με τη χρήση εγκληματικών μεθόδων. Δώδεκα χρόνια αργότερα, ο Γκόρκι έλεγε τα πράγματα πιο ωμά: «Εναντίον μας έχουμε ό,τι πιο ξοφλημένο έχει να παρουσιάσει η Ιστορία, κι αυτό μας δίνει το δικαίωμα να θεωρούμε ότι βρισκόμαστε σε μόνιμο εμφύλιο. Από τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα: εφόσον ο εχθρός δεν παραδίνεται, θα τον εξοντώσουμε!»[38] Την ίδια χρονιά, ο Αραγκόν έγραφε τον παρακάτω στίχο: «Τα γαλανά μάτια της Επανάστασης λάμπουνε με αναπόφευκτη σκληράδα».

Από την άλλη μεριά, ο Κάουτσκυ, ήδη από το 1918, προσέγγιζε το θέμα με πολύ κουράγιο και ειλικρίνεια. Αφήνοντας κατά μέρος κάθε φετιχισμό των λέξεων, έγραφε: «Στην πραγματικότητα, ο τελικός μας στόχος δεν είναι ο σοσιαλισμός αλλά η κατάργηση "κάθε μορφής εκμετάλλευσης και καταπίεσης, ανεξάρτητα αν αυτή στρέφεται εναντίον μιας τάξης, ενός κόμματος, ενός φύλου ή μιας φυλής". [...] Αν κάποιος κατάφερνε να μας αποδείξει ότι έχουμε άδικο να μην πιστεύουμε πως η απελευθέρωση του προλεταριάτου και της ανθρωπότητας γενικότερα μπορεί να επιτευχθεί μόνον, ή πιο άνετα, πάνω στη βάση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, τότε θα έπρεπε να πετάξουμε στη θάλασσα το σοσιαλισμό, χωρίς ωστόσο να απαρνηθούμε τον τελικό μας στόχο, θα οφείλαμε μάλιστα να το πράξουμε ακριβώς για την ευόδωση του τελικού μας σκοπού»[39]. Ο Κάουτσκυ τοποθετούσε ξεκάθαρα τον ανθρωπισμό του πάνω από τον επιστημονικό μαρξισμό του, του οποίου ωστόσο ήταν ο επιφανέστερος εκπρόσωπος.

Η θανάτωση αυτή καθαυτή απαιτεί μια παιδαγωγική: μπροστά στους ενδοιασμούς του καθενός να σκοτώσει τον πλησίον του, η πιο αποτελεσματική παιδαγωγική συνίσταται στην άρνηση της ανθρώπινης υπόστασης του θύματος, στην προηγούμενη «απανθρωποποίησή» του. Ο Αλαίν Μπροσσά σημειώνει πολύ εύστοχα: «Το βάρβαρο τελετουργικό των εκκαθαρίσεων, η λειτουργία σε μέγιστη απόδοση της εξολοθρευτικής μηχανής είναι αλληλένδετα, μέσα στο λόγο και τις πρακτικές των διώξεων, με τη "ζωοποίηση" του Άλλου, με τον υποβιβασμό των φανταστικών και πραγματικών εχθρών στην κατάσταση του ζώου»[40].

Και πράγματι, στις μεγάλες δίκες της Μόσχας, ο εισαγγελέας Βυσίνσκι, διανοούμενος, νομομαθής και άνθρωπος ευρείας κλασικής παιδείας, αναλώθηκε σε ένα ντελίριο υποβιβασμού των κατηγορουμένων στο επίπεδο του ζώου: «Φωτιά στα λυσσασμένα σκυλιά! Θάνατος γι' αυτούς τους κακούργους που κρύβουν από τις λαϊκές μάζες τα νύχια τους του θηρίου, τα δόντια τους του αρπακτικού! Στο διάβολο ο γύπας-Τρότσκι που αφρίζει και με το φαρμακερό του σάλιο λερώνει τα μεγάλα ιδανικά του μαρξισμού-λενινισμού! Να καταστήσουμε ανίκανους να μας βλάψουν αυτούς τους ψεύτες, τους θεατρίνους, αυτούς τους ελεεινούς πυγμαίους, αυτούς τους κοπρίτες, τα σκυλάκια που τα βάζουν με τον ελέφαντα! [...] Ναι, κάτω αυτή η ζωώδης αχρειότητα! Ας ξεμπερδεύουμε με αυτά τα σιχαμερά υβρίδια αλεπούδων και γουρουνιών, αυτά τα βρομερά ψοφίμια. Να πάψουν πια τα γουρουνίσια τους γρυλίσματα. Να εξοντωθούν αυτά τα λυσσασμένα σκυλιά του καπιταλισμού που θέλουν να κομματιάσουν τους πιο άξιους ανθρώπους της σοβιετικής μας γης! Ας τους πνίξει το ίδιο τους το ζώωδες μίσος κατά των ηγετών του Κόμματός μας!» Αλλά μήπως δεν ήταν ο Ζαν Πωλ Σαρτρ που, το 1952, ξεστόμισε εντελώς ωμά: «Κάθε αντικομμουνιστής είναι σκυλί!»; Αυτή η διαβολική και ζωώδης ρητορική μοιάζει να ενισχύει την υπόθεση της Αννί Κριγκέλ για τη βασικά παιδαγωγική λειτουργία των στημένων δημοσίων δικών. Όπως και στα μεσαιωνικά θρησκευτικά δράματα, εμφανίζεται στη σκηνή για χάρη του λαού η μορφή του «κακού», του αιρετικού, του «τροτσκιστή» και, σε λίγο, του «σιωνιστή-κοσμοπολίτη», με δυο λόγια, του Διαβόλου...

Ο Μπροσσά υπενθυμίζει ότι τα καρναβάλια και τα πανηγύρια είχαν εγκαθιδρύσει μια πραγματική παράδοση «ζωοποίησης» του Άλλου, την οποία ξαναβρίσκουμε στην πολιτική γελοιογραφία από τον 18ο αιώνα και εφεξής. Αυτή η μεταφορική τελετουργία επέτρεπε, ακριβώς διαμέσου του ζώου, να εκδηλώνονται οι κρίσεις και οι λανθάνουσες συγκρούσεις. Στη Μόσχα, τη δεκαετία του '30, τίποτα δεν είναι μεταφορικό: ο υποβιβασμένος στο επίπεδο του ζώου αντίπαλος αντιμετωπίζεται σαν θήραμα κυνηγιού προτού μεταβληθεί σε θήραμα για την κρεμάλα – και εν προκειμένω υποψήφιος για μια σφαίρα στον τράχηλο. Αν ήταν ο Στάλιν που πρώτος συστηματοποίησε και γενίκευσε αυτές τις μεθόδους, οι συνεχιστές του –Κινέζοι, Καμποτζιανοί και άλλοι– τις παρέλαβαν και τις χρησιμοποίησαν πλατιά. Όμως ούτε κι ο Στάλιν ήταν ο επινοητής τους. Ο ίδιος ο Λένιν δεν εξαιρείται από αυτή τη μομφή, αφού μετά την κατάληψη της εξουσίας αποκαλούσε τους εχθρούς του «ενοχλητικά έντομα», «ψείρες», «σκορπιούς», «βρικόλακες».

Στη διάρκεια της στημένης δίκης, της επονομαζόμενης του «βιομηχανικού κόμματος», η Διεθνής Ομοσπονδία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα δημοσίευσε μια διαμαρτυρία την οποία υπέγραφαν, μεταξύ άλλων, ο Άλμπερτ Αϊνστάιν και ο Τόμας Μαν. Ο Γκόρκι τους απάντησε με μια ανοιχτή επιστολή: «Πιστεύω πως οι εκτελέσεις αυτές

ήταν απολύτως νόμιμες. Είναι εντελώς φυσιολογικό το ότι η εργατική και αγροτική εξουσία εξολοθρεύει τους εχθρούς της σαν τις ψείρες»[41].

Ο Αλαίν Μπροσσά βγάζει τα συμπεράσματά του από αυτή τη ζωολογική παρέκκλιση: «Όπως πάντα, οι ποιητές και οι χασάπηδες του ολοκληρωτισμού προδίδονται πρώτα απ' όλα από το λεξιλόγιό τους: αυτό το "ξεκαθάρισμα" των δημίων της Μόσχας, πρώτος εξάδελφος της "μεταχείρισης" των βιομηχάνων της ναζιστικής θηριωδίας, συνιστά τον γλωσσικό μικρόκοσμο της ανεπανόρθωτης πνευματικής και πολιτιστικής καταστροφής, η οποία εκτίθεται, ορατή από παντού, στον σοβιετικό χώρο: η ανθρώπινη ζωή ως αξία έχει καταρρεύσει, η σκέψη που χρησιμοποιεί κατηγορίες ("εχθροί του λαού", "προδότες", "έμπιστα στοιχεία"...) έχει υποκαταστήσει την έννοια τη φορτισμένη με ηθικό θετικισμό του ανθρώπινου είδους [...]. Μέσα στο λόγο, τις πρακτικές και τους μηχανισμούς εξολόθρευσης των ναζί, ο υποβιβασμός του Άλλου στο επίπεδο του ζώου, αδιαχώριστος από την έμμονη ιδέα του μαγαρισμένου και της μιασματικότητας, συνδέεται πολύ στενά με την ιδεολογία της φυλής. Γίνεται αντιληπτός με τους αμείλικτα ιεραρχικούς όρους του λόγου περί φυλής, περί υπερανθρώπου και υπανθρώπου· [...] Όμως, στη Μόσχα του 1937, ο λόγος περί φυλής και οι ολοκληρωτικοί μηχανισμοί που απορρέουν από αυτόν είναι απρόσιτοι, μη διαθέσιμοι. Από εκεί και η σημασία του υποβιβασμού του άλλου στο επίπεδο του ζώου, ώστε να συγκροτηθεί και να τεθεί σε εφαρμογή μια πολιτική βασισμένη πάνω στο χαρακτηριστικό του ολοκληρωτισμού "όλα επιτρέπονται"»[42].

Ωστόσο, ορισμένοι δεν δίστασαν να διαβούν το ιδεολογικό φράγμα και να περάσουν από το κοινωνικό στο φυλετικό. Σε μια επιστολή του το 1932, ο Γκόρκι, ο οποίος, ειρήσθω εν παρόδω, ήταν προσωπικός φίλος του Γιάγκοντα, του αρχηγού της Γκεπεού, ενώ και ο γιος του ήταν έμμισθος υπάλληλος της ίδιας υπηρεσίας, έγραφε: «Το ταξικό μίσος πρέπει να καλλιεργείται μέσα από την οργανική απώθηση κατά του εχθρού ως κατώτερου πλάσματος. Μέσα μου βαθιά πιστεύω ότι ο εχθρός, ούτε λίγο ούτε πολύ, είναι κατώτερο ον, ένας εκφυλισμένος σωματικά όσο και "ηθικά"»[43].

Θα φτάσει μέχρι τα άκρα της σκέψης του ενθαρρύνοντας τη δημιουργία του Ινστιτούτου Πειραματικής Ιατρικής της ΕΣΣΔ. Αρχές του 1933, γράφει: «Πλησιάζει ο καιρός όπου η επιστήμη θα ελέγχει υποχρεωτικά τα πλάσματα τα λεγόμενα φυσιολογικά. Θέλετε όλες οι ασθένειες, οι αναπηρίες, οι ατέλειες, τα γηρατειά και ο πρόωρος θάνατος του οργανισμού να μελετηθούν λεπτομερώς και με ακρίβεια; Αυτή η μελέτη δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με πειράματα σε σκύλους, κουνέλια και ινδικά χοιρίδια. Ο πειραματισμός πάνω στον ίδιο τον άνθρωπο είναι απαραίτητος, είναι αναγκαίο να μελετηθεί η λειτουργία του οργανισμού, οι διαδικασίες της ενδοκυτταρικής τροφοδότησης, της αιμοποίησης, της χημείας των νευρώνων, και γενικότερα όλες οι διαδικασίες του ανθρώπινου οργανισμού. Θα χρειαστούν λοιπόν εκατοντάδες ανθρώπινες μονάδες, και αυτό θα αποτελέσει αληθινή υπηρεσία για την ανθρωπότητα, πράγμα που προφανέστατα είναι πιο χρήσιμο από την εξόντωση δεκάδων χιλιάδων υγιών όντων μιας άθλιας κοινωνικής τάξης, ψυχικά και ηθικά εκφυλισμένης, αρπακτικών και παρασίτων»[44]. Οι πιο αρνητικές συνέπειες του κοινωνικο-ιστορικού επιστημονισμού συναντούν έτσι τον βιολογικό επιστημονισμό.

Αυτή η «ζωολογική» ή «βιολογική» παρέκκλιση μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα ως προς τι πολλά εγκλήματα του κομμουνισμού υπάγονται στην κατηγορία των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και το λόγο που η μαρξιστική-λενινιστική

ιδεολογία μπόρεσε να τα κυοφορήσει και να τα δικαιολογήσει. Ανατρέχοντας στις δικαστικές αποφάσεις που αναφέρονται στις πρόσφατες ανακαλύψεις στον τομέα της βιολογίας, ο Μπρυνό Γκραβιέ γράφει: «Τα κείμενα νόμων για τη βιοηθική [...] έρχονται να επισημάνουν άλλες απειλές, πιο ύπουλες, επειδή συνδέονται με την πρόοδο της επιστήμης, το ρόλο της οποίας στη γένεση ιδεολογιών που βασίζονται στην τρομοκρατία "νοούμενη ως δύναμη αλλαγής" (J. Asher) έχουμε αγνοήσει σε μεγάλο βαθμό [...]. Η ευγονική θεωρία στα γραπτά διάσημων ιατρών, όπως ο Ρισέ ή ο Καρρέλ, έστρωσε το δρόμο της μαζικής εξόντωσης αλλά και των διεστραμμένων πράξεων των ναζιστών ιατρών»[45].

Στον κομμουνισμό υπάρχει εγγενής ένας κοινωνικο-πολιτικός ευγονισμός, ένας κοινωνικός δαρβινισμός. Όπως γράφει ο Ντομινίκ Κολά: «Κάτοχος της γνώσης για την εξέλιξη των κοινωνικών ειδών, ο Λένιν αποφασίζει ποια από αυτά πρέπει να εξαφανιστούν επειδή είναι καταδικασμένα από την Ιστορία»[46]. Από τη στιγμή όπου κάποιος αποφαίνεται, ως συνέπεια της επιστήμης –ιδεολογικής και πολιτικο-ιστορικής όπως ο μαρξισμός-λενινισμός– ότι η αστική τάξη αντιπροσωπεύει ένα ξεπερασμένο στάδιο της εξέλιξης της ανθρωπότητας, δικαιολογεί την εξόντωσή της ως κοινωνικής τάξης, καθώς και την εξόντωση των ατόμων που την απαρτίζουν ή που θεωρούνται ότι ανήκουν σε αυτή.

Αναφερόμενος στο ναζισμό, ο Μαρσέλ Κολέν μιλάει για «ταξινομήσεις, διακρίσεις, αποκλεισμούς, κριτήρια καθαρά βιολογικά που διακινήθηκαν μέσω της εγκληματικής ιδεολογίας. Έχουμε στο μυαλό μας αυτές τις "επιστημονικές" προϋποθέσεις (κληρονομικότητα, υβριδισμός, καθαρότητα της φυλής) αλλά και τη φαντασιωτική, χιλιαστική ή πλανητική συμβολή, που ιστορικά είναι πολύ φορτισμένες και αξεπέραστες»[47]. Αυτές οι «επιστημονικές» προϋποθέσεις, όταν εφαρμόζονται στην ιστορία και την κοινωνία –το προλεταριάτο φορέας του νοήματος της Ιστορίας, κ.λπ.–, διέπονται για τα καλά από μια χιλιαστική και πλανητική φαντασμαγορία και είναι πανταχού παρούσες στο κομμουνιστικό πείραμα. Αυτές είναι που ορίζουν μια εγκληματογόνο ιδεολογία, προβαίνοντας σύμφωνα με καθαρά ιδεολογικά κριτήρια σε αυθαίρετες κοινωνικές διακρίσεις (μπουρζουαζία/προλεταριάτο) και ταξινομήσεις (μικροαστοί, μεγαλοαστοί, πλούσιοι αγρότες, μεσαίοι αγρότες, φτωχοί αγρότες κ.λπ.). Παγώνοντάς τις –ωσάν να ήταν οριστικά δοσμένες και ωσάν τα άτομα να μην μπορούσαν να περάσουν από τη μία κατηγορία στην άλλη–, ο μαρξισμός-λενινισμός επιβάλλει την υπεροχή της κατηγοριοποίησης και της αφαίρεσης πάνω στο αληθινό και το ανθρώπινο· κάθε άτομο ή ομάδα νοούνται ως αρχέτυπα μιας αρχέγονης και εξωπραγματικής κοινωνιολογίας. Πράγμα που καθιστά πιο εύκολο το έγκλημα: ο καταδότης, ο ανακριτής, ο δήμιος της NKVD, δεν καταδίδει, δεν ενάγει, δεν σκοτώνει έναν άνθρωπο αλλά εξαφανίζει μία ενοχλητική αφηρημένη έννοια χάριν του γενικού συμφέροντος.

Το δόγμα έγινε εγκληματογόνος ιδεολογία μόνο και μόνο επειδή αρνείται ένα ουσιώδες δεδομένο, την ενότητα αυτού που ο Ρομπέρ Αντέλμ αποκαλεί «το ανθρώπινο είδος» ή αυτού που το προοίμιο της Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 1948 ονομάζει «ανθρώπινη οικογένεια». Άραγε οι ρίζες του μαρξισμού-λενινισμού βυθίζονται λιγότερο στον Μαρξ και περισσότερο σε έναν παραστρατημένο δαρβινισμό που εφαρμόζεται στο κοινωνικό ζήτημα για να καταλήξει στα ίδια σφάλματα όπως και στο φυλετικό; Ένα πράγμα είναι βέβαιο: το έγκλημα κατά της ανθρωπότητας είναι το προϊόν μιας ιδεολογίας που υποβιβάζει τον άνθρωπο και την ανθρωπότη-

τα σε μια κατάσταση όχι οικουμενική αλλά αποσπασματική: βιολογική/φυλετική ή κοινωνικο-ιστορική. Εδώ ακόμη, με την επιρροή της προπαγάνδας, οι κομμουνιστές πέτυχαν να γίνουν πιστευτοί στο ότι το διάβημά τους ήταν οικουμενικό, ότι λάμβανε υπόψη του όλη την ανθρωπότητα. Και συχνά έχει προταθεί μια ριζική διάκριση ανάμεσα στο ναζισμό και τον κομμουνισμό πάνω στο γεγονός πως το ναζιστικό σχέδιο ήταν αποσπασματικό –στενά εθνικιστικό και φυλετικό– ενώ το λενινιστικό σχέδιο υποτίθεται πως ήταν οικουμενικό. Δεν υπάρχει τίποτα πιο λανθασμένο: στη θεωρία και στην πολιτική πράξη, ο Λένιν και οι διάδοχοί του απέκλεισαν ξεκάθαρα από την ανθρωπότητα τον καπιταλιστή, τον αστό, τον αντεπαναστάτη, κ.λπ. Για να χρησιμοποιήσουμε τρέχουσες εκφράσεις του κοινωνιολογικού ή πολιτικού λόγου, δημιούργησαν απόλυτους εχθρούς. Και όπως το έλεγε ο Κάουτσκυ ήδη από το 1918, οι λέξεις από «λάστιχο» είναι αυτές που επιτρέπουν να αποκλείσει κανείς από την ανθρωπότητα όποιους επιθυμεί, όποτε επιθυμεί και όπως επιθυμεί· λέξεις που οδηγούν κατευθείαν στο έγκλημα κατά της ανθρωπότητας.

Η Μιρέιγ Ντελμάς-Μαρτύ γράφει: «Βιολόγοι όπως ο Ανρί Ατλάν παραδέχονται πως η έννοια της ανθρωπότητας υπερβαίνει τη βιολογική προσέγγιση και ότι η βιολογία "έχει ελάχιστα να πει για το ανθρώπινο άτομο". [...] Είναι αλήθεια ότι μπορεί κανείς να θεωρήσει το ανθρώπινο είδος ως ένα ζωικό είδος ανάμεσα στ' άλλα, ένα είδος το οποίο ο άνθρωπος μαθαίνει να κατασκευάζει ο ίδιος, όπως άλλωστε κατασκευάζει ήδη ζωικά ή φυτικά είδη»[48]. Όμως αυτό δεν προσπάθησαν να κάνουν οι κομμουνιστές; Η ιδέα του «νέου ανθρώπου» δεν βρισκόταν αλήθεια στην καρδιά του κομμουνιστικού σχεδίου; Μήπως μεγαλομανείς «Λυσσένκο» δεν αποπειράθηκαν να δημιουργήσουν, πέρα από καινούργιες ποικιλίες καλαμποκιού ή ντομάτας, ένα καινούργιο ανθρώπινο είδος;

Αυτή η επιστημονικίζουσα νοοτροπία του τέλους του 20ού αιώνα, σύγχρονη του θριάμβου της ιατρικής, ενέπνευσε στον Βασίλι Γκρόσσμαν την εξής παρατήρηση σχετικά με τους ηγέτες των μπολσεβίκων: «Άνθρωποι αυτής της νοοτροπίας συμπεριφέρονται όπως ο χειρουργός σε ένα νοσοκομείο. [...] Η ψυχή του βρίσκεται στο νυστέρι του. Αυτό που χαρακτηρίζει τους συγκεκριμένους ανθρώπους είναι η φανατική τους πίστη στην παντοδυναμία του νυστεριού. Το νυστέρι είναι ο μεγάλος θεωρητικός, ο φιλοσοφικός *ηγέτης* του 20ού αιώνα»[49]. Η ιδέα οδηγείται ώς τα άκρα από τον Πολ Ποτ ο οποίος, με μια τρομακτική τομή του νυστεριού, ακρωτηριάζει το κομμάτι του κοινωνικού σώματος που «πάσχει από γάγγραινα» – τον «νέο λαό» – και διατηρεί το «υγιές» τμήμα – τον «παλαιό λαό». Όσο κι αν ακούγεται τρελή, ετούτη η ιδέα δεν ήταν εντελώς νέα. Ήδη από τη δεκαετία του 1870, ο Πιότρ Τκατσόφ, Ρώσος επαναστάτης και άξιος συνεχιστής του Νετσάγιεφ, πρότεινε την εξόντωση όλων των Ρώσων άνω των 25 ετών επειδή τους θεωρούσε ανίκανους να κατανοήσουν την επαναστατική ιδέα. Την ίδια εποχή, σε ένα γράμμα προς τον Νετσάγιεφ, ο Μπακούνιν αγανακτούσε με αυτή την παρανοϊκή ιδέα: «Ο λαός μας δεν είναι ένα άγραφο χαρτί πάνω στο οποίο οποιαδήποτε μυστική οργάνωση δύναται να γράφει ό,τι θεωρεί σωστό, το κομμουνιστικό σας πρόγραμμα για παράδειγμα»[50]. Είναι αλήθεια ότι η Διεθνής διακηρύσσει: «Το παρελθόν ας το κάνουμε λευκό χαρτί!» και ότι ο Μάο παρουσιαζόταν ως ποιητής που καλλιγραφούσε πάνω στην περίφημη λευκή σελίδα. Λες και ένας πολιτισμός με ιστορία χιλιάδων χρόνων μπορούσε να χωρέσει σε μια λευκή σελίδα!

Ο μηχανισμός της τρομοκρατίας που θίξαμε προηγουμένως θεμελιώθηκε βέβαια

στο σύνολό του στην ΕΣΣΔ, υπό τον Λένιν και τον Στάλιν· περιλαμβάνει ωστόσο ορισμένες *σταθερές* τις οποίες συναντάμε, σε διαφορετικό βαθμό έντασης, σε όλα τα καθεστώτα που επικαλούνται το μαρξισμό-λενινισμό. Κάθε κομμουνιστική χώρα ή κόμμα είχε την ιδιαίτερη ιστορία της, τις τοπικές και περιφερειακές ιδιαιτερότητές της, τις λιγότερο ή περισσότερο παθολογικές της περιπτώσεις, όμως οι σταθερές αυτές είναι πάντοτε εγγεγραμμένες στη διαμορφωμένη στη Μόσχα, μετά τον Νοέμβριο του 1917, μήτρα, η οποία, εξαιτίας αυτού του γεγονότος, επέβαλε μια μορφή γενετικού κώδικα.

Πώς να κατανοήσουμε τους πρωταγωνιστές αυτού του τρομακτικού συστήματος; Είχαν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά; Μοιάζει σαν κάθε ολοκληρωτικό καθεστώς να ερέθισε κάποιες προδιαθέσεις και να μπόρεσε να ανακαλύψει και να προωθήσει εκείνους ακριβώς που ήταν ικανοί να το κάνουν να λειτουργήσει. Η περίπτωση του Στάλιν είναι μοναδική. Στον τομέα της στρατηγικής, ήταν αντάξιος κληρονόμος του Λένιν. Και αναμφίβολα, στα μάτια της Ιστορίας θα αναδυθεί ως ο σημαντικότερος πολιτικός άνδρας του 20ού αιώνα, αφού πέτυχε να ανυψώσει τη μικρή Σοβιετική Ένωση του 1922 στο επίπεδο της παγκόσμιας υπερδύναμης και να επιβάλει για πολλές δεκαετίες τον κομμουνισμό ως εναλλακτική λύση στον καπιταλισμό.

Υπήρξε επίσης ένας από τους μεγαλύτερους εγκληματίες ενός αιώνα που ήταν πλούσιος σε δημίους περιωπής. Πρέπει να δούμε σε αυτόν έναν καινούργιο Καλιγούλα, όπως τον περιέγραφαν ο Μπορίς Σουβάριν και ο Μπορίς Νικολαέφσκι το 1953; Η δράση του ήταν δράση ενός παρανοϊκού, όπως αφήνει να εννοηθεί ο Τρότσκι; Ή μήπως επρόκειτο για τη δράση ενός φανατικού ασυνήθιστα προικισμένου για την πολιτική, που απεχθανόταν τις δημοκρατικές μεθόδους; Ο Στάλιν έφτασε στα άκρα του διαβήματος που είχε αναλάβει ο Λένιν και είχε εκθειάσει, στο παρελθόν, ο Νετσάγιεφ: υιοθέτησε ακραία μέσα για να εφαρμόσει μια ακραία πολιτική.

Το γεγονός ότι ο Στάλιν ακολούθησε συνειδητά το δρόμο του εγκλήματος εναντίον της ανθρωπότητας ως τρόπο διακυβέρνησης, μας παραπέμπει επίσης στην καθαρά ρωσική διάσταση της προσωπικότητάς του. Οσσέτος από τον Καύκασο, σε όλη του την παιδική ηλικία και την εφηβεία τράφηκε με ιστορίες για τολμηρούς ληστές, τους *abrek*, Καυκάσιους ορεσίβιους που είχαν διωχτεί από τις φάρες τους ή που είχαν ορκιστεί αιματηρή εκδίκηση, μαχητές που τους εμψύχωνε το κουράγιο της απόγνωσης. Ο ίδιος είχε υιοθετήσει το ψευδώνυμο Koba, από το όνομα ενός από αυτούς τους μυθικούς πρίγκιπες-ληστές, είδους Ρομπέν των Δασών, εκδικητή της χήρας και των ορφανών. Κι όμως, στην επιστολή με την οποία επισημοποιούσε τη ρήξη του με τον Νετσάγιεφ, ο Μπακούνιν έγραφε:

> «Θυμάστε πόσο θυμώνατε μαζί μου όταν σας αποκαλούσα *abrek*, και την κατήχησή σας κατήχηση ενός *abrek*; Λέγατε πως όλοι οι άνθρωποι πρέπει να είναι έτσι καμωμένοι, πως η ολοκληρωτική απάρνηση του εαυτού και η παραίτηση από όλες τις προσωπικές ανάγκες, από όλες τις ικανοποιήσεις, τα συναισθήματα, τους δεσμούς και τις ανθρώπινες σχέσεις, πρέπει να είναι η κανονική, φυσιολογική, καθημερινή κατάσταση όλων ανεξαίρετα. Την ίδια σας τη σκληρότητα τη γεμάτη αυταπάρνηση, τον ακραίο σας φανατισμό θέλετε να τα επιβάλλετε, αν ήταν δυνατόν και τώρα αμέσως, ως κανόνα ζωής μέσα στην κοινότητά σας. Ζητάτε άτοπα πράγματα, αδύνατα, την πλήρη απάρνηση της φύσης, του ανθρώπου και της κοινωνίας[51]».

Παρά την ολοκληρωτική προσχώρησή του στην επανάσταση, ο Μπακούνιν είχε αντιληφθεί ήδη από το 1870 ότι ακόμη και η επαναστατική δράση οφείλει να υποτάσσεται σε ορισμένους θεμελιώδεις ηθικούς περιορισμούς.

Η κομμουνιστική τρομοκρατία έχει συχνά συγκριθεί με εκείνη που είχε εγκαινιάσει η καθολική Ιερά Εξέταση το 1199. Και σε αυτό το σημείο, ο μυθιστοριογράφος μάς διαφωτίζει χωρίς αμφιβολία περισσότερο από τον ιστορικό. Στο υπέροχο μυθιστόρημά του *La Tunique d' infamie* (Ο χιτώνας της ατίμωσης), ο Μισέλ ντελ Καστίγιο παρατηρεί: «Σκοπός δεν είναι τα βασανιστήρια ή η πυρά αλλά το να τεθούν οι ακριβείς ερωτήσεις. Δεν υπάρχει τρόμος χωρίς την αλήθεια, η οποία αποτελεί το θεμέλιό του. Αν κάποιος δεν κατέχει την αλήθεια, πώς μπορεί να αναγνωρίσει το λάθος; [...] Κι από τη στιγμή που κάποιος νιώθει τη βεβαιότητα ότι κατέχει την αλήθεια, πώς μπορεί να πειστεί να αφήσει τον πλησίον του μέσα στην πλάνη του;»[52]

Η Εκκλησία υποσχόταν τη συγχώρεση του προπατορικού αμαρτήματος και τη σωτηρία στο επέκεινα ή στις φωτιές μιας υπερφυσικής κόλασης. Ο Μαρξ πίστευε σε μια προμηθεϊκή αυτο-λύτρωση της ανθρωπότητας. Αυτό ήταν το μεσσιανικό όνειρο της «Μεγάλης Βραδιάς» [μέρα της Κοινωνικής Επανάστασης]. Όμως για τον Λέσεκ Κολακόφσκι, «η ιδέα ότι ο υφιστάμενος κόσμος είναι τόσο διεφθαρμένος ώστε να μην χωράνε σκέψεις για βελτίωσή του και ότι, ακριβώς εξαιτίας αυτού του γεγονότος, ο κόσμος που θα τον διαδεχτεί θα προσφέρει την τελειότητα και την τελική απελευθέρωση, αποτελεί έναν από τους πιο τερατώδεις παραλογισμούς του ανθρώπινου πνεύματος. [...] Βέβαια, αυτός ο παραλογισμός δεν είναι επινόηση της εποχής μας· πρέπει, ωστόσο, να αναγνωρίσουμε ότι μες στη θρησκευτική σκέψη η οποία αντιτάσσει στο σύνολο των πρόσκαιρων αξιών τη δύναμη της υπερφυσικής θείας χάριτος, φαντάζει πολύ λιγότερο αποτρόπαιος απ' όσο στα κοσμικά δόγματα που μας διαβεβαιώνουν ότι μπορούμε να εξασφαλίσουμε τη σωτηρία μας περνώντας με ένα μονάχα άλμα από την άβυσσο της κόλασης στις κορυφές του ουρανού»[53].

Ο Ερνέστος Ρενάν είχε αναμφίβολα δίκιο όταν, στους *Φιλοσοφικούς Διαλόγους* του, εκτιμούσε ότι για την κατάκτηση της απόλυτης εξουσίας σε μια κοινωνία αθέων δεν αρκεί να απειλείς τους ανυπόταχτους με τις φωτιές μιας μυθολογικής κόλασης, αλλά πρέπει να εγκαθιδρύσεις μια «πραγματική κόλαση», ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης που θα χρησίμευε για να κάμπτονται οι εξεγερμένοι και να τρομοκρατούνται οι υπόλοιποι, και το οποίο θα ελεγχόταν από μια ειδική αστυνομία αποτελούμενη από ανθρώπους δίχως ηθικούς ενδοιασμούς και παντελώς αφοσιωμένους στην κρατούσα εξουσία, από «υπάκουες μηχανές, έτοιμες για όλες τις αγριότητες»[54].

Μετά την απελευθέρωση των περισσοτέρων κρατουμένων του Γκουλάγκ, το 1953, και ιδιαιτέρως μετά το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, όταν πια η πιο σκληρή μορφή τρομοκρατίας δεν ήταν καθημερινό φαινόμενο, το αξίωμα της τρομοκρατίας εξακολουθούσε να λειτουργεί και να είναι αποτελεσματικό· η μνήμη του τρόμου αρκούσε για να παραλύει κάθε ανατρεπτική βούληση, όπως υπενθυμίζει η Άινο Κουουζίνεν· «Η ανάμνηση της τρομοκρατίας βάραινε τις ψυχές των ανθρώπων και κανείς δεν φαινόταν να πιστεύει ότι ο Στάλιν είχε όντως πεθάνει. Στη Μόσχα δεν υπήρχε σχεδόν καμιά οικογένεια που να μην είχε υποφέρει από τις διώξεις του, κι ωστόσο κανείς δεν μιλούσε ποτέ γι' αυτό. Όπως ακριβώς, για παράδειγμα, δεν ανέφερα ποτέ παρουσία φίλων τις μνήμες μου από τη φυλακή και το στρατόπεδο. Ούτε εκείνοι άλλωστε με ρωτούσαν. Ο

φόβος ήταν πολύ βαθιά ριζωμένος στο μυαλό τους»[55]. Και ενώ τα θύματα κουβαλούσαν μόνιμα τη μνήμη της τρομοκρατίας, οι δήμιοι εξακολουθούσαν να στηρίζονται σε αυτήν. Στην καρδιά της περιόδου Μπρέζνιεφ, η ΕΣΣΔ τύπωσε ένα αναμνηστικό γραμματόσημο για τα πενήντα χρόνια από την ίδρυση της Τσεκά και εξέδωσε έναν τιμητικό τόμο για τον εορτασμό του γεγονότος[56].

Καταλήγοντας, ας δώσουμε για τελευταία φορά το λόγο στον Γκόρκι, από το κείμενό του προς τιμήν του Λένιν, το 1924: «Ένας παλιός μου γνώριμος, ένας εργάτης από το Σορμόφ, άνθρωπος καλόβολος, παραπονιόταν πως ήταν σκληρό να δουλεύεις για την Τσεκά. Του απάντησα: "Και μένα μου φαίνεται πως δεν σας πάει. Δεν ταιριάζει στο χαρακτήρα σας". Μου είπε θλιμμένα: "Όχι, δεν είναι αυτό". Αλλά αφού το σκέφτηκε, πρόσθεσε: "Ωστόσο, άμα συλλογιέμαι ότι κι ο ίδιος ο Ίλιτς σίγουρα θα υποχρεώνεται συχνά να κάνει πράγματα που του σφίγγουν τη καρδιά, ντρέπομαι για την αδυναμία μου". Συνέβαινε στον Λένιν να "κάνει πράγματα που του έσφιγγαν την καρδιά"; Έδινε πολύ λίγη σημασία στον εαυτό του για να κουβεντιάζει με τους άλλους για κάτι τέτοιο· ήξερε καλύτερα από τον καθένα να σιωπά για τις μυστικές καταιγίδες της ψυχής του. Όμως μια φορά, μου είπε χαϊδεύοντας κάτι παιδιά: "Η ζωή τους θα είναι καλύτερη από τη δική μας· πολλά απ' αυτά που έχουμε ζήσει θα τα αποφύγουν. Η ζωή τους θα είναι λιγότερο σκληρή". Κοιτάζοντας μακριά, πρόσθεσε ονειροπόλα: "Ωστόσο δεν τα ζηλεύω. Η γενιά μας έφερε σε πέρας μια εκπληκτική αποστολή, ιστορικής σημασίας. Η σκληρότητά μας, που μας επιβλήθηκε από τις περιστάσεις, θα γίνει κατανοητή και θα μας συγχωρεθεί. Όλα θα γίνουν κατανοητά, όλα!"[57]»

Αλήθεια, όλα αρχίζουν να γίνονται κατανοητά, όχι όμως όπως το εννοούσε ο Βλαντίμιρ Ίλιτς Ουλιάνοφ. Τι μένει σήμερα από αυτή την «εκπληκτική αποστολή ιστορικής σημασίας»; Όχι βέβαια μια απατηλή «οικοδόμηση του σοσιαλισμού», αλλά μια απέραντη τραγωδία που εξακολουθεί να βαραίνει στις ζωές εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων και που σημαδεύει την είσοδο της ανθρωπότητας στην τρίτη χιλιετία. Ο Βασίλι Γκρόσσμαν, ο πολεμικός ανταποκριτής στο Στάλινγκραντ, ο συγγραφέας που είδε την KGB να κατάσχει τα χειρόγραφα του πιο σημαντικού του βιβλίου και ο οποίος πέθανε εξαιτίας αυτού του γεγονότος, καταλήγει παρ' όλα αυτά σε ένα μάθημα αισιοδοξίας που επαναλαμβάνουμε για λογαριασμό μας: «Ο αιώνας μας είναι ο αιώνας όπου η βία την οποία ασκεί το Κράτος εναντίον του ανθρώπου έφτασε στο αποκορύφωμά της. Όμως εκεί ακριβώς βρίσκεται η δύναμη και η ελπίδα των ανθρώπων: ο 20ός αιώνας είναι αυτός που κλόνισε το εγελιανό αξίωμα της παγκόσμιας ιστορικής διαδικασίας: "Ό,τι είναι πραγματικό είναι ορθολογικό", αξίωμα που επικαλούνταν στις παθιασμένες διαμάχες τους, που κράτησαν δεκάδες χρόνια, οι Ρώσοι στοχαστές του 19ου αιώνα. Και είναι ακριβώς τώρα, την εποχή του θριάμβου της κρατικής εξουσίας πάνω στην ελευθερία του ανθρώπου, που οι Ρώσοι διανοούμενοι, φορώντας τα τραχιά ρούχα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, εκφράζουν, αναποδογυρίζοντας το νόμο του Χέγκελ, το υπέρτατο αξίωμα της παγκόσμιας Ιστορίας: "Ό,τι είναι απάνθρωπο είναι τρελό και άχρηστο". Ναι, στους καιρούς μας του ολοκληρωτικού θριάμβου της απανθρωπιάς, έγινε πλέον φανερό πως ό,τι δημιουργήθηκε με τη βία είναι τρελό, άχρηστο, δίχως εμβέλεια και δίχως μέλλον»[58].

Επίμετρο στην ελληνική έκδοση

Ριχαρδος Σ. Σωμεριτης

Η έκδοση της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού* ήταν χρήσιμη παντού. Στην Ελλάδα είναι απαραίτητη. Οι εμπειρίες που ζήσαμε δεν επέτρεψαν στους περισσότερους συμπατριώτες μας να μάθουν την αλήθεια για τον λεγόμενο «υπαρκτό». Ή, καλύτερα, την έμαθαν μεν, αλλά ορισμένοι προτίμησαν να μην την αποδεχτούν γιατί θα αναιρούσε την ίδια τους την τραγική σε αγώνες ζωή, ενόσω άλλοι την διεκτραγωδούσαν στα κρυφά, αναμεταξύ τους, με θλίψη και μερικές φορές με φόβο. Πολλοί δεν μπόρεσαν καν να την νιώσουν, να την αναλύσουν και να τη μετατρέψουν σε διδάγματα. Όσο για τους νέους...

Τα δικά μας τα πάθη σκοτείνιασαν ορίζοντες και αλήθειες. Μας έπεισαν ότι οι δυτικές δημοκρατίες, που βεβαίως δεν είναι αθώες και αγγελικές, έχουν συστηματικά ως ηγέτες «δολοφόνους των λαών», προσθέτοντας μάλιστα, ρατσιστικά, ότι αυτοί τους αρμόζουν τέτοιοι που είναι! Ότι υπάρχουν οι καλές δυνάμεις που θέλουν την ειρήνη και την ευτυχία των ανθρώπων, και οι άλλες που θέλουν τον πόλεμο και τον αφανισμό τους. Είναι και αυτό μια από τις διαχρονικές συνέπειες του εμφυλίου πολέμου. Αλλά και της διαχρονικής εθνοκεντρικής και μονόπλευρης αντίληψής μας για την Ιστορία.

Το παράδειγμα του περίφημου και πλήρως επιβεβαιωμένου πρόχειρου σημειώματος του Στάλιν και του Τσώρτσιλ για τη διανομή της Ανατολικής Ευρώπης «σε δικά μου και δικά σου» είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά. Επιμένουν πολλοί συμπατριώτες μας ότι ο Στάλιν ποτέ δεν έκανε τέτοια συμφωνία, ότι αυτό είναι ψεύδος του ιμπεριαλισμού, διότι ο Στάλιν, κομμουνιστής και επιπλέον «πατερούλης των λαών», δεν θα μπορούσε ποτέ να συνεργήσει σε αυτά. Που βεβαίως και υπογραμμίζουν τον τυχοδιωκτισμό της ηγεσίας του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος με τον Δεκέμβρη και τον Εμφύλιο.

Και όμως, βρέθηκε στο αρχείο Στάλιν της Μόσχας δεύτερο πρωτότυπο της χειρόγραφης συμφωνίας. Το έδειξε ήδη πριν από αρκετά χρόνια η τηλεόραση (Mega, σε εκπομπή του Παύλου Τσίμα). Το δημοσίευσε *Το Βήμα*. Εξακολουθούν όμως οι «σκληροί» να το αρνούνται. Λες και δεν υπάρχουν χίλιες άλλες αποδείξεις –και η πειστικότερη: η ίδια η ζωή– για τη συμφωνία που επιβεβαιώθηκε εξάλλου και επίσημα, λίγο αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1945 στη Γιάλτα, την ώρα που υπογραφόταν η συμφωνία της Βάρκιζας!

Τι έχουμε συγκρατήσει από αυτό το μεγάλο παζάρι; Μα κυρίως, όσοι το πιστεύουν, και έχουν δίκιο να το πιστεύουν, ότι η Μόσχα «μας πούλησε στους Άγγλους». Ξεχνάμε όμως ότι με τις ίδιες συμφωνίες –ίσως και σε αντάλλαγμα της παραμονής μας στον Δυτικό κόσμο, όπου αν είχαμε πολιτευτεί διαφορετικά, όπως όλοι οι άλλοι Ευρωπαίοι, η χώρα μας δεν θα είχε γνωρίσει τις τραγωδίες που ακολούθησαν και θα είχε πολύ πιο γρήγορα και σωστά βρει δημοκρατικούς δρόμους ζωής και γρήγορη ανάπτυξη– όλοι οι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης βρέθηκαν εγκλωβισμένοι στο «στρατόπεδο» της Μόσχας που ακόμα και δημόσια, με τον Μπρέζνιεφ, διακήρυξε το δόγμα της «περιορισμένης εθνικής τους ανεξαρ-

τησίας» ώστε να εδραιώσει το δικαίωμα των σοβιετικών αρμάτων μάχης να «σώζουν» κάθε τόσο τον «υπαρκτό σοσιαλισμό».

Οι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης ξέρουν τι έζησαν. Ανάλογη είναι η γνώση της πλειονότητας των λαών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Ξέρουν οι περισσότεροι ότι με τον «υπαρκτό» δεν έχασαν μόνον τις ατομικές ελευθερίες τους, που βεβαίως, στο παρελθόν, μερικοί δεν είχαν ποτέ ή σχεδόν ποτέ γνωρίσει· έχασαν και την εθνική τους ανεξαρτησία στο όνομα ενός «διεθνισμού» που δεν ήταν παρά η φοβερή και τρισχειρότερη συνέχεια της παλαιάς ρωσικής τσαρικής αυτοκρατορικής αποικιοκρατίας. Δεν είχε άδικο ο Ντε Γκωλ, που πεισματικά αποκαλούσε την ΕΣΣΔ *Ρωσία* και τον χώρο τού «υπαρκτού» *ρωσική αυτοκρατορία*. Ο εθνικισμός που ακολούθησε την πτώση τού «υπαρκτού», σε αυτά βρίσκει τις ρίζες του.

Οι λαοί της Δύσης, που δεν έζησαν τον δικό μας εμφύλιο, μπόρεσαν πιο εύκολα να αντισταθούν στην απίστευτη ισχύ της κομμουνιστικής προπαγάνδας. Ή, τουλάχιστον, ξέφυγαν αρκετά νωρίς από τα δίχτυα της όπου για μεγάλο διάστημα είχε εγκλωβιστεί ένα πολύ μεγάλο τμήμα της ευρωπαϊκής διανόησης. Η ιστορία αυτού του απεγκλωβισμού δεν είναι δύσκολο να περιγραφεί συνοπτικά.

Το πρώτο βήμα ήταν οι περίφημες «δίκες της Μόσχας», κατά τη διάρκεια κυρίως της δεκαετίας του '30, που ακολούθησαν, ενισχύοντάς την, την επικράτηση του σταλινισμού. Παρά τον ανερχόμενο φασιστικό κίνδυνο πολλοί Ευρωπαίοι διανοητές, όπως ο Ζιντ, που γύρισαν από την ΕΣΣΔ όπου πήγαν με τα μάτια ανοιχτά και είδαν, πρόσφεραν τις πρώτες πειστικές, διότι προερχόμενες από ανθρώπους της προόδου, καταγγελίες για την τραγική τροπή των πραγμάτων.

Ακολούθησε το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ, αυτή η κυνική συμφωνία των δύο μεγάλων ευρωπαϊκών δικτατοριών, και ο με κοινή τους σύμπραξη διαμελισμός της Πολωνίας. Το σύμφωνο αυτό προκάλεσε ένα βαθύτατο ρήγμα στην ευρωπαϊκή Αριστερά. Ομως στην Ελλάδα, τόσο οι δίκες όσο και το Σύμφωνο δεν είχαν τις ίδιες συνέπειες. Διότι η Ελλάδα ζούσε τη δικτατορία του Μεταξά και η δημοκρατική της παράταξη, και όχι μόνον η Αριστερά, είχε να αντιμετωπίσει διώξεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια.

Η Μεγάλη Συμμαχία εναντίον των δυνάμεων του Άξονα έθεσε φυσικά σε δεύτερη και τρίτη μοίρα την αντίθεση με τις παρεκτροπές και τα εγκλήματα του υπαρκτού κομμουνισμού, δημιουργώντας μάλιστα το μύθο του «Κόκκινου Στρατού» και μιας ΕΣΣΔ που με μεγάλες θυσίες συνέβαλλε στην απελευθέρωση όλων των καταπιεσμένων λαών της Ευρώπης – και του δικού μας. Ο ιστορικός μύθος του απελευθερωτή «Μόσκοβα» είχε αποκτήσει τότε μια νέα επικαιρότητα.

Όμως αμέσως μετά, ενόσω όλη η Ανατολική Ευρώπη ζούσε ανήμπορη την πολιτική και εθνική της υποδούλωση στη Μόσχα, η Ελλάδα ζούσε τη φρίκη του εμφυλίου. Με αποτέλεσμα η Αριστερά, σχεδόν στο σύνολό της, να αντιμετωπίζει στο πετσί των ανθρώπων της τις συνέπειες της ήττας (συλλήψεις, βασανιστήρια, μαζικές εκτελέσεις, εξορίες, παρανομίες), ενώ η αντίθετη παράταξη, που περιλάμβανε όλους τους άλλους και όχι μόνο τη Δεξιά, να υφίσταται ως κυβέρνηση την αφόρητη κηδεμονία του «αμερικανικού παράγοντα».

Πώς να συγκινηθούν πραγματικά οι περισσότεροι Έλληνες για την εξέγερση των εργατών στο Βερολίνο (1951) και για τις εξεγέρσεις, αργότερα, της Βαρσοβίας, της Βουδαπέστης και της Πράγας; Πώς να νιώσουν τις νέες δίκες της Σόφιας, της Πράγας, της Βουδαπέστης; Πώς να τους συγκλονίσει το Γκουλάγκ, πώς να νιώσουν τον Ιβάν Ντενίσοβιτς, πώς να συμμεριστούν τους μαρτυρικούς αγώνες των «αντικαθεστωτικών», με πρώτο τον Σαχάροφ, όταν έζησαν –και δύσκολα μπορούσαν αργότερα να ξεχάσουν– τη Μακρόνησο και τα Γιούρα; Τους εμπόδιζαν τα δικά μας να καταλάβουν όλες αυτές τις καταστάσεις. Έδιναν πάντα προτεραιότητα στό «όραμα» και όχι στα «λάθη». Μόνον η Πράγα τού 1968, με την καταστολή από σοβιετικά άρματα μάχης τής απόπειρας για έναν κομμουνισμό «με ανθρώ-

πινο πρόσωπο», προκάλεσε μαζικές αντιδράσεις στην ελληνική Αριστερά, και μάλιστα από τους τόπους εξορίας όπου η δικτατορία είχε ξανά συγκεντρώσει χιλιάδες στελέχη της. Και αξίζει κάθε τιμή σε εκείνους που, από τα στρατόπεδα, τόλμησαν.

Δυστυχώς όμως παραμένουν πολλοί αυτοί που, και σήμερα, δεν θέλουν να δουν τι έγινε. Που δεν σημειώνουν καν αυτό το απλό: δεν υπάρχει δυτική δημοκρατική χώρα που να επαίρεται και να μην καταδικάζει, με πάθος μερικές φορές, τα όσα εγκλήματά της. Ενώ τα κατάλοιπα του σταλινισμού, αλλού και εδώ, πασχίζουν με πείσμα να αρνηθούν τα εγκλήματα και τα τραγικά λάθη του «υπαρκτού». Σε σημείο που να αποδίδουν, όπως το Κουκουέ, με ειδικό συνέδριο μάλιστα, όλα τα «δεινά» του κινήματος στον Χρουστσόφ, γιατί αποκάλυψε τη σταλινική κόλαση, και στον Γκορμπατσόφ, γιατί αποπειράθηκε να θυμηθεί τον άνθρωπο και τα δικαιώματά του.

Το ελληνικό παράδοξο είναι ότι ανάμεσα σε όσους συμμερίζονται αυτές τις απόψεις περιλαμβάνονται και πολλοί μη αριστεροί. Πολλοί «κεντρώοι». Πολλοί δεξιοί. Πολλοί που αν έχουν επιζήσει, το οφείλουν στη δυτική αλληλεγγύη στα χρόνια του εμφυλίου. Ορισμένοι τολμηροί αριστεροί, μαχητές του ΕΛΑΣ και του Δημοκρατικού Στρατού, το έγραψαν, άλλοι, περισσότεροι, το ψιθυρίζουν: ευτυχώς, χάσαμε! Είναι τραγικό αυτό το «ευτυχώς». Ανταποκρίνεται όμως σε μια πολύ βαθιά αλήθεια: στο γεγονός ότι η χώρα μας θα είχε ακολουθήσει, αν νικούσαν, το δρόμο που ακολούθησαν όλες οι «λαϊκές δημοκρατίες». Και θα ήταν σήμερα στην ίδια θέση με αυτές.

Υπάρχει όμως κάτι πιο απογοητευτικό. Έχει αναπτυχθεί στη χώρα μας το θεώρημα που θέλει τον κόσμο σε κίνδυνο διότι με την κατάρρευση του «υπαρκτού» δεν υπάρχει πια το περίφημο «αντίπαλο δέος» που έθετε περιορισμούς στη δυτική –κυρίως, λένε, στην αμερικανική– παντοδυναμία και στον καπιταλισμό. Με αποτέλεσμα την παγκοσμιοποίηση και τη «Νέα Τάξη». Αυτό σημαίνει ότι η σκλαβιά, εθνική και προσωπική, καθώς και η δυστυχία εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων, είναι απαραίτητες για τη δική μας βολή.

Έχει αναπτυχθεί όμως και ένα δεύτερο θεώρημα: με βάση το ιδιαίτερα δύσκολο πέρασμα της Ρωσίας κυρίως, αλλά και ορισμένων άλλων ανατολικών χωρών, από τον δήθεν «υπαρκτό» στη δημοκρατία και την οικονομία της αγοράς, γίνεται μια απίστευτη απόπειρα σύγκρισης της παλαιάς «ευτυχίας» με τη σημερινή «δυστυχία».

Ξεχνώντας μερικές λεπτομέρειες: ότι τα σημερινά προβλήματα είναι συνέπεια της χρεοκοπίας του «υπαρκτού» που εξηγεί και την κατάρρευσή του· ότι εβδομήντα χρόνια «σοσιαλισμού» στην ΕΣΣΔ και τριάντα πέντε «υπαρκτού» στην Ανατολική Ευρώπη παρήγαγαν όχι έναν νέο τύπο κομμουνιστή ανθρώπου αλλά έναν απίστευτο αριθμό εγκληματιών, και γενικώς μαφιόζων που προέρχονται όλοι από τις καλύτερες κομματικές σχολές και τα ειδικά σώματα ασφαλείας των λαϊκοδημοκρατικών δικτατοριών. Αυτοί άρπαξαν όχι μόνον τη «δημοκρατική εξουσία» (Γέλτσιν, Πούτιν, Μιλόσεβιτς κ.ά.) αλλά και όσα ανήκαν στο κοινωνικό σύνολο, για να φτιάξουν τις προσωπικές τους οικονομικές εγκληματικές αυτοκρατορίες. Είναι και αυτό μια απόδειξη της αποτυχίας του «υπαρκτού». Ή μάλλον, σε αυτό το επίπεδο, μια συνέχισή του με άλλα μέσα. Δήθεν δημοκρατικά όπως στη Λευκορωσία, και πλέον στην ίδια τη Ρωσία. Και όπως στη Γιουγκοσλαβία της οικογένειας Μιλόσεβιτς.

Ένα από τα ελληνικά «παράδοξα» είναι η επίμονη άρνηση αναγνώρισης των «λαθών» του παγκοσμίου κομμουνιστικού κινήματος και η εξαγωγή των απαραίτητων συμπερασμάτων. Η χώρα μας πέρασε από τον πιο βάρβαρο αντικομμουνισμό, με επιστέγασμα τη Χούντα, στην πιο απίστευτη έλλειψη μνήμης. Κάθε αναφορά στα φοβερά εγκλήματα του κομμουνιστικού κινήματος, σε όλο τον κόσμο αλλά και εδώ, χαρακτηρίζεται είτε ύποπτη είτε υβριστική. Αντίθετα γίνεται μια συστηματική εκμετάλλευση όλων των εγκλημάτων, ακόμα και των πιο παλαιών, της άλλης πλευράς. Ο ψυχρός πόλεμος έχει τελειώσει παντού

στη Γη εκτός από την Ελλάδα. Είναι καιρός να θυμηθούμε τις αλήθειες. Αυτές καταγράφει η *Μαύρη Βίβλος*. Και μάλιστα με πολλά κενά. Απόδειξη ότι χρειάστηκε να συμπληρωθεί με ένα κεφάλαιο για τα «δικά μας». Τόσο διπλοκλειδωμένα ήταν στα πιο σκοτεινά χρονοντούλαπα της Ιστορίας, που δεν τα βρίσκουν καν οι ξένοι ερευνητές.

Η έκδοση στη Γαλλία της *Μαύρης Βίβλου* προκάλεσε, όπως είναι γνωστό, σάλο. Ακόμα και εκεί, ένα μεγάλο κομμάτι της προοδευτικής διανόησης καταδίκασε το έργο. Ισχυρίστηκε (οι απόψεις αυτές καθώς και οι απαντήσεις που δόθηκαν έγιναν γνωστές και εδώ) ότι οι ερευνητές που προχώρησαν στη σύνταξη αυτού του έργου ήταν φανατικοί αντίπαλοι της Αριστεράς· και όμως η προέλευση των περισσοτέρων είναι η ίδια με εκείνη των επικριτών τους. Ισχυρίστηκε ότι το τελικό άθροισμα των θυμάτων του κομμουνισμού περιλαμβάνει σε σημαντικό ποσοστό θύματα που ο θάνατός τους οφείλεται σε άλλα αίτια, όπως η πείνα που ακολούθησε την Οκτωβριανή Επανάσταση· αλλά και αυτό δεν φαίνεται παρά κατά ένα τμήμα ακριβές: οι πολιτικές που οδηγούν στην πείνα δεν είναι ποτέ «θεόπεμπτες».

Το εξακρίβωσαν όλοι αυτό και, πιο πρόσφατα, στη «σοσιαλιστική» Αιθιοπία του Μενγκίστου, στη Ρουμανία του Τσαουσέσκου, στην Κορέα του Κιμ Ιλ Σουνγκ. Ισχυρίστηκαν οι επικριτές της *Μαύρης Βίβλου* ότι το έργο έχει στόχο να εξισώσει ανιστόρητα και ανήθικα το «έργο» των ναζί και των φασιστών με τον απολογισμό της Οκτωβριανής Επανάστασης, με τη στατιστική αντιπαράθεση αποδιδόμενων στους μεν και στη δε νεκρών και καταστροφών· και όμως, παρά την αντιπαράθεση των αριθμών, αναγκαία ώς ένα σημείο για την κατανόηση των πραγμάτων και των γεγονότων, παρά τη σύγκριση των εξουσιών, *ιδεολογική ταύτιση δεν γίνεται.*

Διότι το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: πώς ένα όραμα απελευθέρωσης του ανθρώπου και παγκόσμιας αδελφοσύνης οδήγησε, αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, σε ένα συγκεντρωτικό καθεστώς κρατικής παντοδυναμίας και κατατρομοκράτησης κάθε διαφορετικής πολιτικά ή εθνικά κοινότητας; Θα προσθέσω το εξής: αν αυτό το ερώτημα δεν απασχολεί κάθε άνθρωπο, πώς είναι δυνατόν να υπάρξουν δημοκρατικές κοινωνίες; Και πώς θα ήταν τότε δυνατόν να ξαναβρούμε ένα όραμα κοινωνίας με δικαιοσύνη, αδελφότητα και ισότητα;

Το ίδιο το βασικό ερώτημα απαντά στο επιχείρημα της εξίσωσης του κόκκινου και του φαιού, που παραδόξως αρχίζουν να συγκλίνουν σήμερα εδώ κι εκεί – το εδώ περιλαμβάνει και τη χώρα μας. Διότι ξεκινά από τη διαπίστωση ότι το όραμα του κομμουνισμού ήταν όντως η απελευθέρωση του ανθρώπου από τα δεσμά του, πράγμα που εξηγεί την τεράστια απήχησή του. Ενώ για ανάλογο «όραμα» του χιτλερισμού και του φασισμού δεν μπορεί να γίνει λόγος: στηρίζονται και οι δύο στην υπεροχή ενός έθνους και μιας φυλής πάνω σε όλους τους άλλους, που έπρεπε να υποδουλωθούν ή και να εξαφανιστούν. Ο αριστερός πίστευε –πιστεύει– στην ισότητα, και γι' αυτό δεν μπορεί να είναι εθνικιστής· ο ναζί πίστευε –πιστεύει– στην παντοδυναμία του ενός, και πάντως στο «νόμο» της ανισότητας και σε μια υπεροχή του έθνους του και του ανώτερου φυλετικά και πολιτιστικά λαού του, που του δίνει το δικαίωμα υποδούλωσης ή τουλάχιστον περιφρόνησης όλων των άλλων λαών και εθνών.

Είναι έτσι αναγκαίο –και βεβαίως ενδιαφέρον– να καταλάβουμε πώς και γιατί το ευγενικό όραμα της ισότητας και της αδελφοσύνης οδήγησε εκεί που οδήγησε και είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε τα αίτια της διαστροφής και τις συνέπειές της. Όχι μόνον για να δικαιωθεί ο αγώνας εκείνων των δημοκρατών σοσιαλιστών που από την πρώτη στιγμή, και παρά την αυτονόητη ψυχολογική έλξη που ασκούσε η επανάσταση των Σοβιέτ, αρνήθηκαν την υποταγή τους στη Μόσχα διότι κατάλαβαν πού οδηγεί η λενινιστική παρέκκλιση. Αλλά και για να αφαιρεθεί από τις δυνάμεις του συντηρητισμού το μέγα επιχείρημα που του προσφέρει πάντα ο τραγικός απολογισμός του «υπαρκτού».

Επίμετρο στην ελληνική έκδοση

Εκατομμύρια άνθρωποι –και στη χώρα μας– θεωρούν, από το 1989 και εξής, ότι έμειναν ιδεολογικά ορφανοί, αιχμάλωτοι στα χέρια των ισχυρών του καπιταλισμού. Όσο θα διαρκεί αυτό το μοιρολόι, η ανασυγκρότηση της Αριστεράς στο σύνολό της θα αντιμετωπίζει προβλήματα.

Είναι χαρακτηριστική η πρόσφατη προσπάθεια του Γάλλου, του μαχητικά συντηρητικού διανοητή και δημοσιογράφου Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ, που, λες και *Οι Γερμανοί ξανάρχονται*, προσπαθεί να ενοχοποιήσει το σύνολο της δημοκρατικής Αριστεράς, των σοσιαλιστών συμπεριλαμβανομένων, αποδίδοντάς τους μια συστηματική προσπάθεια επιστροφής στις μεθόδους, τα έργα και τις ημέρες του «υπαρκτού». Και είναι εξίσου χαρακτηριστική η συστηματική προσπάθεια των ισχυρών καταλοίπων του «υπαρκτού» στη χώρα μας, που ενυπάρχουν και στον Συνασπισμό, να δαιμονοποιήσουν τη Δύση αλλά και το σύνολο της δικής μας Κεντροαριστεράς.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η *Μαύρη Βίβλος* θα προκαλέσει εδώ πιο πολύ από ό,τι αλλού. Τόσο το καλύτερο. Πρέπει επιτέλους, τώρα που έχουμε πια στέρεη δημοκρατία, χωρίς ξερονήσια και Ασφάλειες, που εμπόδιζαν ηθικά την αντιπαράθεση με τα τότε θύματα, να υπάρξει και στη χώρα μας ουσιαστική αποσταλινοποίηση, πράγμα που δεν αφορά μόνον την κομμουνιστική «Αριστερά» αλλά σαφώς και ένα μεγάλο τμήμα της ρωσόπληκτης κοινής γνώμης, που δεν «θυμάται» καν ότι η μεγάλη ποντιακή ελληνική κοινότητα της ΕΣΣΔ εξορίστηκε και αυτή συλλογικά από τη «λαϊκή προλεταριακή» εξουσία, κάτω από δραματικές συνθήκες.

Πιστεύω ότι η επαναφορά της μνήμης και η κριτική, άμεση, χωρίς έλεος εξέταση των πραγμάτων είναι βασικός όρος της κάθαρσης, για την πραγματική πρόοδο και τον πραγματικό εκσυγχρονισμό μας. Το είχα ονομάσει αυτό «δημοκρατικό αντικομμουνισμό» και μερικοί θυμήθηκαν τα Μακρονήσια. Και όμως, αυτό είναι ίσως το πιο αποτελεσματικό εμβόλιο για κάθε νέα παρεκτροπή. Δεξιά. Αλλά και «αριστερή».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ

[1] Eric Hobsbawm (1994, 1995), *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century*. Λονδίνο, Abacus.

[2] François Furet (1995), *Le passé d' une illusion. Essai sur l' idée communiste au XXe siècle*. Παρίσι, Robert Laffont.

[3] Maurice Merleau-Ponty (1947) *Humanisme et terreur. Essai sur le problème communiste*. Παρίσι, Gallimard, σ. 10 κ.ε.

[4] *Ό.π.* σ. 14.

[5] *Ό.π.* σ. 13.

[6] Pierre Rigoulot & Ilios Yannakakis (1998) *Un pavé dans l' Histoire*. Παρίσι, Robert Laffont, σ. 38.

[7] Μία τέτοια σημαντική συμβολή ήταν η συζήτηση που έγινε στη Γερμανία, το 1999, με αφορμή τη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού*, η οποία δημοσιεύθηκε υπό την επιμέλεια του Horst Möller: *Der rote Holocaust und die Deutschen. Um das Schwarzbuch des Kommunismus*. Μόναχο, Piper.

[8] Στις 12 Νοεμβρίου 1997, έγινε θυελλώδης συζήτηση με αφορμή τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου* λίγες μέρες νωρίτερα, όπου ο Πρωθυπουργός της Γαλλίας Lionel Jospin απάντησε οργισμένος στην πρόκληση ορισμένων μελών της αντιπολίτευσης κατά των κομμουνιστών συμμάχων του στην κυβέρνηση. Από τη δική του μεριά, ο αρχηγός του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος Robert Hue ήταν αρκετά συγκρατημένος στο σχετικό άρθρο που έγραψε στην κομματική εφημερίδα *L' Humanité* (5 Δεκ 1997), τονίζοντας την ανθρωπιστική και απελευθερωτική «ουσία» του κομμουνισμού, παρ' όλα τα εγκλήματα του παρελθόντος, τα οποία χρεώνονται στον «σταλινισμό» και τα επακόλουθά του.

[9] Robert Conquest (1968,1971) *The Great Terror*. Λονδίνο, Penguin, σ. 57.

[10] Ο Bertrand Russell, ασφαλώς για το λόγο αυτό, γράφει ότι «η μόνη φιλοσοφία που είναι συμβατή με τη δημοκρατία και που την δικαιώνει θεωρητικά, είναι ο εμπειρισμός». Βλ. (1950) *Unpopular Essays*. Λονδίνο, George Allen and Unwin, σ. 25.

[11] Ο ίδιος ο Λένιν κατήγγειλε αυτήν την πρακτική προς το τέλος της ζωής του, όταν ήταν πλέον αργά. Βλ. γράμμα προς τον Διοικητή της Κρατικής Τράπεζας A.L. Scheinman 28 Φεβρ. 1922. Β.Ι. Λένιν *Άπαντα*, (ρωσ. έκδ.) Μόσχα, 1973, τ. 54, σ. 188-89. Ο Λένιν μιλάει για κομμουνιστικό ψεύδος (*komvranye*) εννοώντας έναν ειδικό τύπο ψέματος που καλλιέργησε το κομμουνιστικό κόμμα στην εξουσία, βασισμένο σε μια τεχνητή, μυθολογική πραγματικότητα, που στην προκειμένη περίπτωση ήταν η πλασματική «οικονομική ισχύς» της κεντρικής τράπεζας.

[12] R. Conquest (1968,1971) *ό.π.*, σ. 48.

[13] R. Conquest *ό.π.*, σ. 68.

[14] Jean- François Revel (1976) *La tentation totalitaire*. Παρίσι, Laffont.

[15] Πρόκειται για τους Nicolas Werth και Jean-Louis Margolin, δυο σημαντικούς νέους ιστορικούς που συνέγραψαν τα κείμενα που αφορούν αντίστοιχα τη Ρωσία, και τις ασιατικές χώρες Κίνα, Βιετνάμ, Λάος, Καμπότζη. Γεγονός είναι ότι ο Stéphane Courtois είχε υποβάλει σε όλους τους άλλους συγγραφείς το κείμενο της *Εισαγωγής*, και κανένας δεν είχε φέρει αντιρρήσεις. Οι αντιρρήσεις του Werth και του Margolin σημειώθηκαν αργότερα, ίσως κατόπιν πιέσεων. Ο συνήθως καλώς πληροφορημένος Jean-François Revel, αρθρογράφος, συγγραφέας πολλών φιλοσοφικών και πολιτικών έργων, μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας, βεβαιώνει ότι ακριβώς αυτό συνέβη, προσθέτοντας ότι οι πιέσεις προήλθαν από το ιδεολογικό κατεστημένο των πανεπιστη-

μίων στα οποία διδάσκουν οι δυο ιστορικοί και μάλιστα από ανώτατα μέλη της πανεπιστημιακής ιεραρχίας, από τα οποία εξαρτώνται για τη μελοντική τους σταδιοδρομία. Βλ. Jean-François Revel (2000) *La grande parade*. Παρίσι, Plon, σ. 82.

[16] Βλ. Stéphane Courtois, Εισαγωγή στη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού*.

[17] Αυτό το φαινόμενο έχει καταγγελθεί από ορισμένους συγγραφείς. Δυο τέτοια κείμενα-καταπέλτες είναι του Pierre Rigoulot (1984) *Les paupières lourdes*, Παρίσι, Études Universitaires και του Christian Jelen (1991) *L' aveuglement*, Παρίσι, Flammarion.

[18] Οφείλω προσωπικά να αποτίσω τιμή στη μνήμη του φίλου μου Νίκου Πουλαντζά, ο οποίος ναι μεν χλεύαζε σε νεαρή ηλικία την αξία των «τυπικών» ελευθεριών, των «αστικών» δικαιωμάτων στις «αστικές» δημοκρατίες, όμως είχε είχε αλλάξει ριζικά προς το τέλος της ζωής του, όταν έγραψε το *L'État, le pouvoir, le socialisme* (Παρίσι, PUF 1978, ελλ. έκδ. *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Αθήνα, Θεμέλιο). Η αλλαγή του ήταν μια πραγματική *μετάλλαξη*, διότι δεν αφορούσε μόνο τη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και τη δημοκρατία και τις ελευθερίες, που δεν υφίσταντο στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Το κυριότερο είναι ότι ο Πουλαντζάς ομολογούσε ότι είχε ενοχές για τη θητεία του σε μια ιδεολογία που παρήγαγε *γκουλάγκ*. Σε εποχή που ο γράφων είχε ακόμα ενδοιασμούς ως προς το πολιτικό και θεωρητικό αντίκρισμα του μαρξισμού, αλλά και του λενινισμού, ο Πουλαντζάς, πιστεύοντας πάντα στο σοσιαλισμό, προβληματιζόταν για τα τερατόμορφα καθεστώτα που παρήγαγε, αρνούμενος την οδό της ευκολίας, που συνίσταται στην απλή παραδοχή ενός «λάθους» – συγχωρητέου σε έναν διανοητή. Λίγοι, όμως, πνευματικοί άνθρωποι είχαν το ηθικό θάρρος και την ποιότητα της σκέψης του. Γι' αυτό και οι περισσότεροι, κάνοντας τις ίδιες διαπιστώσεις, επέλεξαν τον εύκολο δρόμο της σιωπηρής εγκατάλειψης των «παραδοχών» που είχαν υιοθετήσει στο παρελθόν, χωρίς αυτοκριτική και χωρίς ενοχές.

[19] Ο Gilles Perrault είναι ο επιμελητής έκδοσης ενός πονήματος που δημοσιεύθηκε σε αντιπερισπασμό στο *Livre Noir du Communisme*, αρκετά βιαστικά γραμμένο, κατά κοινή παραδοχή. Πρόκειται για το *Livre noir du capitalisme*, εκδ. Le temps des Cerises, 1998. Στο βιβλίο αυτό, ο καπιταλισμός χρεώνεται με τους νεκρούς του ρωσικού εμφυλίου πολέμου, του πολέμου στο Αφγανιστάν, καθώς και όλων των αποικιακών πολέμων, μεταξύ άλλων.

[20] Alain Brossat (1998) «À propos d' un *Livre Noir* et d' un énergumène». Στο *Critique Communiste* No 151.

[21] *Journal du Dimanche*, 2 Νοεμβρ. 1997.

[22] «Quelques remarques à propos du *Livre Noir*». *Communisme* No 59-60, 2000. L'Âge d'Homme, σ. 25-28.

[23] Henri Rousso (1999) *La hantise du passé*. Παρίσι, Textuel.

[24] Στο περιοδικό *Le Point*, 15 Νοεμβρίου 1997, και στο βιβλίο του *La grande parade*, *ό.π.*

[25] Alain Besançon (1998) *Le malheur du siècle*. Παρίσι, Fayard.

[26] «Le totalitarisme, encore une fois». *Communisme* No 59-60, 2000. L'Âge d'Homme, σ. 29-44.

[27] Marc Lazar, «Le Livre Noir du Communisme en débat». *Communisme* No 59-60, 2000. L'Âge d'Homme, σ. 7-16.

[28] Claude Lefort (1999) *La complication*. Παρίσι, Fayard.

[29] Jean-Marie Colombani, «Le communisme et nous», *Le Monde*, 5 Δεκ. 1997.

[30] Jean-François Bouthors, *La Croix*, 13 Νοεμβρίου 1997. Αναφέρεται από τον J.-F. Revel (2000) *La grande parade*. Παρίσι, Seuil σ. 81-82.

[31] (2000) «Le Livre Noir du Communisme en débat», *ό.π.*, σ. 10.

[32] Βλ. S. Courtois, Εισαγωγή στη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού*, σ. 53-54. Η σύγκριση μεταξύ ναζισμού (ή φασισμού) και κομμουνισμού γίνεται στο βιβλίο τού François Furet (1995) *Le passé d' une illusion*, *ό.π.*, σ. 38-39. Βλ. επίσης François Furet-Ernst Nolte (1998), *Fascisme et communisme*, Παρίσι, Plon και François Furet (1998) «Lettre à Jean Daniel» στο *Commentaire* No 81, άνοιξη 1998. Η σύγκριση με αφετηρία την εγκληματικότητα και τον ολοκληρωτισμό

των δυο συστημάτων έχει παλιότερες ρίζες. Ο συγγραφέας Elie Halévy (1870-1937) έγραψε το βιβλίο *L' ère des tyrannies*, που δημοσιεύθηκε το 1938 (αναδημοσίεση Gallimard 1990), όπου λέει ότι είναι δυνατόν να «παραχθούν», με την καντιανή έννοια της κατάδειξης των συνθηκών παρουσίας τους, «οι δυο τυραννίες, η ιταλική και η γερμανική, με αφετηρία τον μπολσεβικισμό» (*ό.π.*, σ. 230).

[33] Όπως τονίζει στο διεισδυτικό του δοκίμιο ο Alain Besançon (1998) *ό.π.*, σ. 20-21.

[34] Βλ. Pierre Rigoulot (2000) «Camps Nord-Coréens, camps nazis, camps soviétiques». Στο *Les Cahiers d' Histoire Sociale*, χειμώνας 1999-2000, σ. 145-54.

[35] «L' Hiver des âmes», *Temps Modernes*, Μάρτιος 1992.

[36] Alain Besançon, *ό.π.*, σ. 67.

[37] Alain Besançon, *ό.π.*, σ.73.

[38] Βλ. Β.Ι. Λένιν (1915) «Σοσιαλισμός και πόλεμος», *Άπαντα* (ρωσ. έκδ.), Μόσχα 1973, τ. 26, σ. 316-17.

[39] Η ίδρυση της 3ης Διεθνούς (Κομιντέρν) το 1919, σήμανε τη διάσπαση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης που ανήκαν στη 2η (Σοσιαλιστική) Διεθνή και τη δημιουργία ξεχωριστών κομμουνιστικών κομμάτων. Τα σοσιαλιστικά κόμματα δεν μπορούσαν να συνυπογράψουν ούτε τις «Θέσεις πάνω στην αστική δημοκρατία και τη δικτατορία του προλεταριάτου» (4 Μαρτίου 1919), ούτε τις «Θέσεις πάνω στο ρόλο των κομμουνιστών κομμάτων στο κοινοβούλιο» του 2ου Συνεδρίου (2 Αυγούστου 1920). Τα κομμουνιστικά κόμματα που σχηματίστηκαν μετά το 2ο Συνέδριο της Κομιντέρν, υπέγραψαν τους «21 όρους προσχώρησης» σ' αυτήν, μέσα στους οποίους απεκλείοντο ρητά και ονομαστικά οι μεγάλοι σοσιαλιστές ηγέτες της Ευρώπης, που περιλάμβαναν και τους συμπαθούντες της 3ης Διεθνούς. Το πρόβλημα, φυσικά, ήταν η άρνηση των σοσιαλιστών να οργανώσουν κόμματα με σκοπό τη στρατιωτική κατάληψη της εξουσίας, δηλαδή, την άρνηση να συλλάβουν την πολιτική ως συνεχή, αμείλικτη και ολοκληρωτική πολεμική προσπάθεια.

[40] *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* (Einleitung). M.E.W., τόμ. 3, σ. 5.

[41] «Ο συνδυασμός ανθρώπινης δραστηριότητας και αλλαγής των περιστάσεων του ανθρώπου είναι νοητός μόνο ως επαναστατική πράξη». *Thesen über Feuerbach*, 1845 M.E.W., 1981, τόμ. 3, σ. 5.

[42] Karl Popper (1970) «Reason or Revolution?» στο *Archives européennes de sociologie*. T. Adorno et al. (1977) *The Positivist Dispute in German Sociology*, Λονδίνο, Heinemann, σ. 292 (αγγλική μετάφραση του T. Adorno [επιμ.], 1969, *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Βερολίνο, Neuwied).

[43] Βλ. κυρίως Robert Conquest (1968,1971) *The Great Terror*, Λονδίνο, Penguin, μια από τις πιο εμπεριστατωμένες μελέτες της περιόδου 1930-40. Η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού* επιβεβαιώνει τις ποσοτικές εκτιμήσεις κατά προσέγγιση, που είχε κάνει τότε ο συγγραφέας. Δεν πρέπει να παραβλέπονται, επίσης, οι προσωπικές μαρτυρίες και εκτιμήσεις εκείνων που γνώρισαν από μέσα το κομμουνιστικό στρατόπεδο και τη φρίκη που έκρυβε, με κεντρικό άξονα το *Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ* του Αλέξανδρου Σολζενίτσιν (1971) και τα δυο λιγότερο γνωστά, πλην όμως σημαντικά έργα, το *Tout passe*, του Vassili Grossmann (1984), Παρίσι, *L' Âge d' homme*, και το *Jugement à Moscou* του Vladimir Boukovski (1995), Παρίσι, Laffont. Υπενθυμίζεται ότι όλα αυτά τα βιβλία και οι συγγραφείς τους είχαν καταδικασθεί ως όργανα της αντίδρασης από τους εκπροσώπους της αριστερής ακεραιοφροσύνης.

[44] Υπάρχουν σημαντικά νέα στοιχεία που δεν περιέχονται στη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού* και που επιβεβαιώνουν με το παραπάνω τα συμπεράσματα του Stéphane Courtois, επιμελητή της έκδοσης. Ένα από αυτά, στο οποίο γίνεται αναφορά πιο κάτω, είναι το τελευταίο γράμμα του Νικολάι Μπουχάριν προς τον Στάλιν, λίγο πριν δικαστεί και εκτελεστεί. Το γράμμα αυτό ανακάλυψε και δημοσίευσε το 1999 ο Nicolas Werth, ένας από τους συγγραφείς της *Μαύρης Βίβλου*.

[45] Β.Ι. Λένιν, «Γράμμα στους συντρόφους», Οκτώβριος 1917. Λένιν: *Άπαντα* (ρωσ. έκδ.) Μόσχα, 1973, τ. 34, σ. 400.

[46] Βλ. Thomas Kuhn (1962, 1970) *The Structure of Scientific Revolutions*, Σικάγο, University of Chicago Press.

[47] B.I. Λένιν, «Αριστερισμός: παιδική αρρώστια του κομμουνισμού», Μάιος 1920, *Άπαντα* (ρωσ. έκδ.) Μόσχα 1974, τ. 41, σ. 27.

[48] Τα λόγια αυτά που ο Koestler βάζει στο στόμα του Ρουμπάσοφ, ανήκουν στον Μπουχάριν (R. Conquest, *ό.π.*, σ. 181), αλλά και στον Τρότσκι, ο οποίος είχε πει, στο 13ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ τον Μάιο του 1924, ότι «σε τελευταία ανάλυση το Κόμμα έχει πάντα δίκιο» και ότι «δεν μπορεί να έχει κανείς δίκιο εναντίον του Κόμματος, διότι η Ιστορία δεν έχει ακόμα δημιουργήσει άλλο μέσον για να αποκτά κανείς το δίκιο του». Βλ. Isaac Deutscher (1959) *The Prophet Unarmed. Trotsky 1921-1929*, Λονδίνο, Oxford University Press, σ. 139. Βλ. επίσης Pierre Broué (1961,1973) *Le parti bolchévique*, Παρίσι, Editions de Minuit, σ. 203 και Leonard Schapiro (1960, 1970), Παρίσι, Methuen, σ. 288.

[49] Βλ. *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*, σ. 131.

[50] Ο Πολωνός Feliks Dzerjinski, ιδρυτής της Tcheka, που ήταν η πρώτη οργάνωση επίσημης τρομοκρατίας στη Σοβιετική Ενωση, αποτελεί παράδειγμα τέτοιου φανατικού. Ο Dzerjinski είχε πει για το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ενωσης ότι ήταν «το όργανο εξολόθρευσης της αστικής τάξης». Βλ. Jean-Louis Panné (2000) «Le paradigme de Feliks» *Communisme* 2000, No 59-60, σ. 127-37. Η σημασία των λόγων του Dzerjinski έγκειται ότι πηγαίνει πέρα από τον Λένιν στους στόχους του. Ο Λένιν και οι άλλοι οπαδοί του μιλάνε για «εκκαθάριση» (*likvidatsya*) το οποίο μπορεί να σημαίνει εξαφάνιση μιας τάξης, χωρίς να συνεπάγεται ανγκαστικά την εξόντωση ατόμων. Όμως, κι αυτό γίνεται με βίαια μέσα, οπότε διερωτάται κανείς αν και πώς πετυχαίνεται η εξαφάνιση (εκκαθάριση) μιας τάξης χωρίς την αντίστοιχη εξόντωση των μελών της. Ο Dzerjinski, πιο συγκεκριμένος, μιλάει για εξόντωση (*istrebleniye*).

[51] Ο Λένιν είχε εισαγάγει αυτήν την έννοια της κομματικότητας ήδη από το 1908 στο έργο του «Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός». Βλ. τ. 18 *Απάντων*, 1973.

[52] R. Conquest (1968,1971), *ό.π.*, σ. 58.

[53] Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του παλιού μπολσεβίκου Γ.Λ. Πιαταχόφ (1890-1937), ο οποίος, έχοντας ήδη πέσει σε δυσμένεια το 1928, είχε πει σε φίλο του μενσεβίκο αυτοεξόριστο στο Παρίσι ότι του ήταν αδιανόητο να εγκαταλείψει το Κόμμα του, το οποίο θεωρούσε ότι ήταν «ένα θαύμα», εφόσον πραγματοποίησε την Οκτωβριανή Επανάσταση, παρά το γεγονός ότι δεν το επέτρεπαν οι αντικειμενικές συνθήκες. Η «θαυματουργή» του αυτή ιδιότητα οφειλόταν, σύμφωνα με τον Πιαταχόφ, στο ότι το κομμουνιστικό κόμμα δεν δεσμεύεται από κανένα κανόνα και ότι συνεχώς προεκτείνει τη σφαίρα του δυνατού, έως ότου να μην του είναι τίποτε αδύνατο. Η στάση αυτή του Πιαταχόφ εμπνέει, εν μέρει –όπως και εκείνη του Μπουχάριν– τον Koestler στη δημιουργία του χαρακτήρα του Ρουμπάσοφ στο *Μηδέν και το άπειρον* (1940) και δείχνει κατά τρόπο ανάγλυφο την ψυχολογία του κομμουνιστή που αποδέχεται απόλυτα τον βολονταρισμό που ενέπνεε το κομμουνιστικό κόμμα. Βλ. R. Conquest *ό.π.*, σ. 182-3, L. Schapiro *ό.π.*, σ. 384-5. Κατά τον Schapiro, οι απόψεις αυτές του Πιαταχόφ δεν αποτελούσαν εξαίρεση στο Κόμμα. Και ήταν ακριβώς η αποσύνδεση από την κοινή ηθική, αλλά και από την κοινώς νοούμενη αλήθεια που έδινε στο Κόμμα αυτό, ως χώρο δράσης και ύπαρξης, έναν εντελώς εξωπραγματικό χαρακτήρα, αλληλένδετο με την επίσης εξωπραγματική αφοσίωση που απαιτούσε από τα μέλη του.

[54] Αυτή είναι η πάγια θέση της σύγχρονης επιστημολογίας, όπως την πρωτοδιατύπωσε ο Karl Popper στην κλασική του μελέτη *The Logic of Scientific Discovery* (1934, 1959), Λονδίνο, Hutchinson.

[55] Βλ. Pierre Rigoulot & Ilios Yannakakis (1998), *ό.π.*, σ. 57.

[56] Το ίδιο ισχύει και για την «αναθεωρητική» προσπάθεια άμβλυνσης των εντυπώσεων για τη γενοκτονία των Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα. Αν τα θύματα δεν ήταν έξι εκατομμύρια Εβραίοι και ήταν «μόνο» πέντε ή έστω τέσσερα, αίρεται ή μειώνεται το αποτρόπαιο έγκλημα κατά της ανθρωπότητας;

[57] Ο R. Rummel, στο έργο του *Lethal politics: Soviet Genocide and Mass Murder*, New

Bruswick: Rutgers University Press, καταλήγει σε ανάλογο αριθμό, πλην όμως μεγαλύτερο: 110 εκατομμύρια. Αναφέρεται στο P. Rigoulot & Ilios Yannakakis, *ό.π.*, σ. 74-75.

[58] Boris Souvarine (1936) *La terreur en URSS (faits et chiffres)*. Παρίσι, Librairie du travail. Και R. Conquest (1968, 1970), *ό.π.*

[59] Boukovski (1995) *ό.π.* Αυτό αναφέρεται στο P. Rigoulot & Ilios Yannakakis *ό.π.*, σ. 80. Φωτοαντίγραφο της διαταγής αυτής του Στάλιν με την υπογραφή του εμφανίζεται στο φωτογραφικό ένθετο της *Μαύρης Βίβλου*. Το σημαντικό σ' αυτήν τη διαταγή είναι ο στρογγυλός αριθμός των 6.600 ατόμων, που δεν αποτελεί το άθροισμα 6.600 ατομικών περιπτώσεων για ατομικές τους ενέργειες, αλλά την εξολόθρευση ενός κλάσματος μιας ορισμένης κοινωνικής κατηγορίας, που συναποτελείται από σχεδόν τυχαία επιλεγμένα άτομα με τη μέθοδο των «ποσοστώσεων» κατά περιοχή!

[60] Eric Hobsbawm (1995) *The Age of Extremes*, *ό.π.*

[61] Ο Stéphane Courtois στην Εισαγωγή της *Μαύρης Βίβλου* αναφέρεται σ' αυτήν τη δυνατότητα σύγκρισης, πράγμα που προκάλεσε πολλές συζητήσεις και διαμαρτυρίες, από τη στιγμή που ορισμένοι εξέλαβαν τη *δυνατότητα σύγκρισης* ανάμεσα στον κομμουνισμό και το ναζισμό ως *ταύτιση* μεταξύ των δύο.

[62] Για παράδειγμα, ο Claude Cabanis, αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Humanité*, έγραψε ότι «δεν είναι δυνατόν να διανοηθεί κανείς ένα ναζισμό χωρίς θαλάμους αερίων, ενώ είναι δυνατόν να διανοηθεί έναν κομμουνισμό χωρίς γκουλάγκ». Δεν είναι, όμως δυνατόν να αγνοεί το στέλεχος αυτό του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, ότι δεν βρίσκεται εκεί το ζήτημα. Είναι απόλυτα δυνατόν να «διανοηθεί» κανείς οτιδήποτε, ακόμα κι έναν κομμουνισμό χωρίς γκουλάγκ ή ένα ναζισμό χωρίς θαλάμους αερίων. Ούτε ο ένας ούτε ο άλλος ολοκληρωτισμός δεν αποτελούν μεταφυσικές «ουσίες» που να έχουν τα γκουλάγκ και τους θαλάμους αερίων ως οντολογικά τους συνοδευτικά. Το ζήτημα είναι τι έγινε στην πραγματικότητα και πώς συνδέεται αυτό με τον ολοκληρωτισμό, οποιουδήποτε ιδεολογικού χρώματος.

Από τη δική της σκοπιά η κομμουνίστρια ιστορικός Madeleine Rebérioux, σε άρθρο της στο *Journal du dimanche* (2 Νοεμβρίου 1997), υποστηρίζει ότι η σύγκριση μεταξύ ναζισμού και κομμουνισμού δεν έχει λογική βάση διότι, σε αντίθεση με τον ναζισμό, η ΕΣΣΔ, «παρά τα λάθη της», δεν απέκλεισε καμιά ανθρώπινη ομάδα από το νομικό της σύστημα. Όμως, όπως εύστοχα παρατηρούν οι συγγραφείς του *Un pavé dans l' Histoire*, για εκείνους που εξολοθρεύθηκαν ως «αστοί», «κουλάκοι», ή «εχθροί του λαού», θα ήταν μάλλον αδιάφορο αν τους απέκλειε ή όχι το σοβιετικό νομικό σύστημα. Βλ. *Un pavé dans l' Histoire*, *ό.π.*, σ. 83.

[63] Ernst Nolte (1987) *Der europäische Bürgerkrieg. 1917-1945: Nazionalsozialismus und Bolschevismus*, Stuttgart.

[64] *Commentaire* No 79. Αναφέρεται στο Rigoulot & Yannakakis, *ό.π.*, σ. 105.

[65] Karl Marx (1858) *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*. M.E.W. τόμ. 13, σ. 9. Ας σημειωθεί ότι αυτό αποτελεί μια πάγια θέση του Μαρξ. Ήταν πάντα εχθρικά διατεθειμένος στον ιδεαλισμό, στην ηθικολογία και γενικότερα σε ιδέες περί δικαίου, ηθικής και ιδανικών. Σε γράμμα του προς τον Ένγκελς της 4ης Νοεμβρίου 1864 πάνω στις δραστηριότητές της *Workingmen' s International Association* (που είναι γνωστή και ως «Πρώτη Διεθνής»), έγραφε τα εξής: «*Οι προτάσεις μου έγιναν αποδεκτές από την Υποεπιτροπή* [για τη σύνταξη κανόνων και αρχών της Ένωσης]. *Το μόνο είναι ότι υποχρεώθηκα να βάλω δυο φράσεις περί 'καθήκοντος' (duty) και 'δικαίου' (right) μέσα στα Προλεγόμενα των Κανόνων, καθώς και περί 'αλήθειας, ηθικής και δικαιοσύνης' (truth, morality and justice), όμως είναι με τέτοιο τρόπο διατυπωμένες ώστε να μη βλάψουν [was aber so paciert es, dass es einen Schaden nicht tun kann]*». M.E.W. τ. 31, σ. 15. Άλλο παράδειγμα της καταφοράς του Μαρξ κατά των ιδεαλιστών που αναφέρονται σε ιδανικά και οράματα απαντάται σε γράμμα του προς τον Adolph Sorge στις 19 Οκτ. 1877 (M.E.W. τόμ. 34, σ. 302-3). Στο γράμμα αυτό ο Μαρξ διαμαρτύρεται εναντίον εκείνων που ζητούν να δώσουν έναν ηθικό προσανατολισμό στο σοσιαλισμό και «να δημιουργήσουν μια νεα μυθολογία με όλες τις θεές της Δικαιοσύνης, της Ελευθερίας, της Ισότητας και της Αδελφότητας».

[66] Το απόσπασμα αναφέρεται από τον Stéphane Courtois στην Εισαγωγή στη *Μαύρη Βίβλο*.

[67] Η έκφραση «ολοκαύτωμα», που επεκράτησε στη Δύση, μετά την ομώνυμη τηλεοπτική σειρά, είναι ακατάλληλη, διότι το ολοκαύτωμα είναι θυσία και προσφορά. Οι Εβραίοι που θανατώθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα δεν «θυσιάστηκαν». Ο κατάλληλος όρος για να περιγραφεί το μοναδικό αυτό έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι η εβραϊκή λέξη *shoah*, που σημαίνει καταστροφή. Και αυτός ο όρος χρησιμοποιείται, πλέον, διεθνώς.

[68] Όπως, όμως, γράφει ο Alain Besançon, η μοναδικότητα της *shoah* δεν μπορεί να καλύψει την εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων, αν οι δικές τους «επιδόσεις» είναι ποσοτικά και ποιοτικά συγκρίσιμες. Βλ. Alain Besançon (1998) *Le malheur du siècle. Sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah*, Παρίσι, Fayard, σ. 10 κ.ε. Ο Besançon αναφέρεται χαρακτηριστικά στην «υπερμνησία» για τα εγκλήματα του ναζισμού και την «αμνησία» για τα εγκλήματα του κομμουνισμού.

[69] Raymond Aron (1965) *Démocratie et totalitarisme*. Παρίσι, Gallimard, σ. 302.

[70] Raymond Aron (1983) *Mémoires*. Παρίσι, Julliard, σ. 737.

[71] François George (1979) *Pour un hommage ultime au camarade Staline*. Παρίσι, Seuil, σ. 93.

[72] Jaques Julliard (1998) *L' Année des fantômes*, Παρίσι. Grasset σ. 342.

[73] Tsvetan Todorov (1999-2000) «Le totalitarisme encore une fois». Στο *Communisme* No 59-60, σ. 36, 38.

[74] Ο Robert Conquest γράφει για την πείνα του 1932-33 στη Σοβιετική Ενωση, η οποία είχε προγραμματισθεί από το σταλινικό καθεστώς και υπήρχαν μαρτυρίες γι' αυτό, τις οποίες διέψευσαν οι σοβιετικές αρχές. Βλ. R. Conquest (1968, 1971) *The Great Terror*, Λονδίνο, Penguin, σ. 45. Βλ. επίσης Yves Santamaria (1999-2000) «Enjeux épistémologiques, choix pédagogiques et options politiques. Variations autour du *Livre Noir*». Στο *Communisme* No 59-60, 2000, σ. 143.

[75] Βλ. ιδιαίτερα το κεφάλαιο του Jean-Louis Margolin πάνω στην Κίνα και την καταφυγή στον κανιβαλισμό στην εποχή του «Μεγάλου Άλματος προς τα Εμπρός».

[76] Yves Santamaria (1999-2000), *ό.π.*, σ. 145.

[77] Alain Besançon, «Discours à l'Institut», 21 Οκτωβρίου 1997. Στο Alain Besançon (1998) *ό.π.*, σ. 155-63e.

[78] F. Furet (1995), *ό.π.*, σ. 39.

[79] *Ό.π.*, σ. 80.

[80] Renzo De Felice (1965) *Mussolini, il rivoluzionario*, Τορίνο, Einaudi. Βλ. και *Le interpretazioni del fascismo*, Μπάρι, Laterza.

[81] Furet, *ό.π.*, σ. 203-213.

[82] *Ό.π.*, σ. 211.

[83] Maurice Merleau-Ponty (1947) *Humanisme et terreur. Essai sur le problème communiste*, Παρίσι, Gallimard. Ο Merleau-Ponty, από τη δική του μεριά, τονίζει στο *Humanisme et terreur* ότι δεν πρέπει να ασκείται κριτική στον κομμουνισμό πάνω σε «απομονωμένα γεγονότα», αλλά να κρίνονται μέσα στο ιδιαίτερο πλαίσιο της ΕΣΣΔ, όπου «η βία και η πανουργία είναι επίσημες πρακτικές».

[84] Βλ. συμβολές του Sartre και του Merleau-Ponty στο *Temps Modernes*, Ιαν. 1950. Αργότερα, όταν η ύπαρξη στρατοπέδων στην ΕΣΣΔ δεν μπορούσε πια να διαψευσθεί, ο Sartre, θα πει την περίφημη φράση σύμφωνα με την οποία οι διανοούμενοι δεν θα έπρεπε να αναφέρονται σ' αυτά, *για να μην απελπισθεί το γαλλικό προλεταριάτο* («ne pas désespérer Billancourt», J.-P. Sartre (1964) *Situations VI*, Παρίσι, Gallimard. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Robert Conquest «γιατί θα έπρεπε να θυσιασθεί βουβά ο πληθυσμός των στρατοπέδων για χάρη των Γάλλων εργατών;» (Robert Conquest, *ό.π.*, 1968, σ. 678-9).

[85] Ο αναγνώστης μπορεί να απολαύσει την ποιητική αυτή δημιουργία του Aragon στις σελίδες 327-328 της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού*.

[86] Viktor Kravchenko (1947) *I chose Freedom*. Νέα Υόρκη, Charles Scribner and Son. Γαλλική μετάφραση (1947) *J' ai choisi la liberté!* Παρίσι, Self.

[87] Βλ. *Μαύρη Βίβλος*, σ. 323.

[88] Όταν ο Στάλιν προγραμμάτισε τη δίκη του Ζινόβιεφ το 1936, οι συνεργάτες του τού είπαν ότι έπρεπε να λάβει υπόψη του την κοινή γνώμη στις Δυτικές χώρες. Ο Στάλιν απάντησε περιφρονητικά: «Θα το καταπιούν!». Βλ. Robert Conquest (1968, 1970) σ. 668.

[89] Ο Sartre θα φτάσει στο σημείο να γράψει το 1961, πέντε χρόνια μετά τα γεγονότα στην Ουγγαρία και τη ρήξη του με τους Σοβιετικούς, αλλά και με το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, ότι «όλοι οι αντικομμουνιστές είναι σκυλιά». J.-P. Sartre (1961) *Situations IV*. Παρίσι, Gallimard.

[90].Ο Sartre στην πιο φιλοκομμουνιστική του περίοδο, το 1950-52, θεωρούσε ότι οι Γάλλοι εργάτες είχαν ανάγκη από το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα για να μη χάσουν την ελπίδα τους και ότι έπρεπε, επομένως, οι διανοούμενοι να στηρίζουν το τελευταίο και τη Σοβιετική Ενωση: ακόμα και τα στρατόπεδα δεν πρέπει να αναφέρονται χωρίς παράλληλη καταδίκη του καπιταλισμού. Βλ. Michel Winock (19987, 1999) *Le siècle des intellectuels*. Παρίσι, Seuil, σ. 583, 613-4.

[91] Simone de Beauvoir (1947) *Pour une morale de l'ambiguité*. Παρίσι, Gallimard, σ. 142-43, 160-61.

[92] Simone de Beauvoir (1947), *ό.π.*, σ. 38-39, 160-61.

[93] Βλ. J.-F. Revel (1976) *La tentation totalitaire*. Παρίσι, Robert Laffont και (2000) *La grande parade*. Παρίσι, Plon σ. 11.

[94] L.Kolakowski (1978) *Main Currents in Marxism*. Νέα Υόρκη, Oxford University Press, τ. 3, σ. 238.

[95] «Τόσο το χειρότερο για τα αντικειμενικά δεδομένα!». Αυτή είναι η φόρμουλα του G. Lukacs για την αντιμετώπιση της αντινομίας μεταξύ πραγματικότητας και προγράμματος δράσης υπαγορευμένης από την ιδεολογία. Βλ. L. Kolakowski, *ό.π.*, σ. 265.

[96] Ο Claude Lefort γράφει ότι οι αριστεροί διανοούμενοι στη δική του εμπειρία είχαν προσελκυσθεί από τη δύναμη και τον αδίστακτο χαρακτήρα του κομμουνιστικού κόμματος και ότι αυτό που ήταν ακόμα πιο εντυπωσιακό ήταν η αποφαστικότητά του στη χρήση της φυσικής βίας. Βλ. Claude Lefort (1999) *La complication*, Παρίσι, Fayard, σ. 5. Ο ιστορικός Emmanuel Leroy-Ladurie ομολογεί το ίδιο για τον εαυτό του.

[97] R. Conquest, *ό.π.*, σ. 209.

[98] R. Conquest, *ό.π.*, σ. 144. Πρόκειται για τον Κάμενεφ, που δεν ενέδιδε στις πιέσεις τού ανακριτή του.

[99] Leszek Kolakowski (1978, 1981) *Main Currents of Marxism*, τόμ. 3, *The Breakdown*. Νέα Υόρκη, Oxford University Press, σ. 3.

[100] Leon Trotsky (1942) *Their Morals and Ours*. Νέα Υόρκη, Basic Books.

[101] Β.Ι. Λένιν *Άπαντα* (ρωσ. έκδοση 1971) τόμ. 11, σ. 18.

[102] Είναι γνωστό ότι ο Γάλλος φιλόσοφος Louis Althusser χρησιμοποιούσε την έκφραση για να περιγράψει το ρόλο της θεωρίας στην υπηρεσία της πράξης στη μαρξιστική προοπτική. Βλ. L. Althusser (1965) *Pour Marx*, Παρίσι, Maspero. Επίσης, ο Ιταλός μαρξιστής και από τους ιδρυτές του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος Antonio Gramsci χρησιμοποιούσε την έκφραση *filosofia della praxis*, εννοώντας τον μαρξισμό. Βλ. Antonio Gramsci (1975) *Quaderni del carcere*, (edizione critica). Τορίνο, Einaudi. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Gramsci θεωρούσε ότι το επαναστατικό έργο του Λένιν που ανήγαγε το ρωσικό προλεταριάτο σε «ηγεμονική δύναμη» αποτελούσε ένα σημαντικό φιλοσοφικό γεγονός, (1975), *ό.π.*, σ. 465, 886 και 1250.

[103] Richard Pipes (1996) *The Unknown Lenin*. New Haven, Yale University Press.

[104] Ήδη από το 1906 ο Λένιν μιλάει για την ανάγκη βίαιης εξέγερσης, χρήσης μέτρων χωρίς οίκτο κατά του ταξικού εχθρού. 29 Αυγούστου 1906 «Τα διδάγματα της εξέγερσης της Μόσχας», Λένιν (1972) *Άπαντα*. (ρωσ. έκδ.) τ. 13, σ. 369-70. Στη διάρκεια της Ρωσικής Επανάστασης δυο τηλεγραφήματα προς την Evgenia Bosch τον Αύγουστο του 1918 δημοσιεύονται στα *Άπαντα*, τόμ. 50 (1975). Το πρώτο εστάλη στις 9 Αυγούστου 1918 προς την Εκτελεστική Επιτροπή της Επαρχίας Πένζα, όπου ζητεί «να εφαρμοστεί αλύπητη μαζική τρομοκρατία (provesti besposhadniy massoviy terrôr) κατά κουλάκων, παπάδων και λευκών φυλάκων» (σ, 143-440).

Το άλλο τηλεγράφημα απευθύνεται προς την Bosch στις 12 Αυγούστου 1918 και ζητάει λογαριασμό για την καταστολή της εξέγερσης των κουλάκων. «Δεν πιστεύω να δείξατε ολιγωρία ή αδυναμία στην καταστολή αυτή» (σ. 148). Ο Richard Pipes (*ό.π.*, σ. 50), δημοσιεύει και άλλο τηλεγράφημα σε σχέση με τον πόλεμο στην περιοχή Περμ-Πένζα όπου ο Λένιν ζητάει να κρεμάσουν όχι λιγότερους από πενήντα κουλάκους, προσθέτοντας ότι πρέπει να τους δει ο λαός κρεμασμένους και προσθέτει: «Ενεργήστε με τέτοιο τρόπο ώστε ο λαός από πολύ μεγάλη απόσταση (εκατοντάδες βέρστια) να μπορεί να βλέπει, να τρέμει, να γνωρίζει και να κραυγάζει: πνίγουν μέχρι θανάτου τους κουλάκους που πίνουν το αίμα μας». Πέρα από την υστερική προσήλωση του Λένιν στη βία –χαρακτηριστική του μισανθρωπισμού του– τα αποσπάσματα αυτά δείχνουν ότι στη Ρωσία ο κομμουνισμός ήταν εγκληματικός από την αρχή και ότι δεν «χάλασε στο δρόμο» επειδή είχε την «ατυχία» να υποστεί την ηγεσία του Στάλιν. Άλλωστε, ο υπερτονισμός της εγκληματικότητας του Στάλιν κρύβει την εγκληματικότητα του Λένιν, όπως τονίζουν ο Ήλιος Γιαννακάκης και ο Pierre Rigoulot στο *Un pavé dans l' Histoire* (1998), Παρίσι, Laffont, σ. 181.

105 Louis-Antoine-Léon Saint-Just: «Rapport sur la nécessité de déclarer le gouvernement révolutionnaire jusqu' à la paix». Αναφέρεται στο J.L. Talmon (1952, 1961) *The Origins of Totalitarian Democracy*. Λονδίνο, Heinemann σ.112.

106 Maximilien de Robespierre «Discours du 18 pluviose» (5.2.) 1794. Στο Robespierre (1780-1794) *Oeuvres Choisies*, 3 τόμοι. Παρίσι, Éditions Sociales 1956-59, τόμ. 3, σ. 118 και 122.

107 V.I. Lenin *Pravda* 20-6-1917 «O vragakh naroda» («Πάνω στους εχθρούς του λαού»). *Άπαντα* (ρωσ. έκδ. 1973) τ. 32, σ. 306-7. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Λένιν στο άρθρο του αυτό αναφέρεται ειδικά στους Γάλλους Ιακωβίνους. Ο Λένιν διατήρησε την «ιακωβινική» του επαγγελία έως το τέλος της ζωής του. Και η έννοια της «δημοκρατίας» που υιοθετούσε ήταν ολοκληρωτική-ιακωβινική, και αυτό πολύ πριν από τη Ρωσική επανάσταση, ήδη από το 3ο Συνέδριο του Κόμματος των Μπολσεβίκων το 1905, όταν ανακοίνωσε τη θεωρία του για τη «δημοκρατική δικτατορία (!) του προλεταριάτου και της αγροτιάς». Λένιν, *ό.π.*, τ. 10, σ. 128 και 138-39.

108 Αναφέρεται από τον A. Soljenitsyn στο (1974) The *Gulag Archipelago*. Λονδίνο, Penguin, τ. 1, σ. 28. Βλ. επίσης Paul Johnson (1983,1996) *Modern Times*. Λονδίνο, Phoenix, σ. 70.

109 Αναφέρεται στο Paul Johnson (1983,1996), *ό.π.*, σ. 69.

110 *Στο ίδιο*, σ. 71.

111 Αναφέρεται στο Paul Johnson (1983,1996), *ό.π.*, σ. 69. Ένα από τα πολλά παραδείγματα τέτοιας ιστορίας είναι η κατά τα άλλα εμβριθής μελέτη του Charles Bettelheim πάνω στην ιστορία των ταξικών αγώνων στην ΕΣΣΔ. Βλ. Charles Bettelheim (1974 και 1977) *Les luttes de classes en URSS*, 2 τόμοι, 1917-23 και 1923-30. Παρίσι, Seuil-Maspero. Ο συγγραφέας κατορθώνει, σε δύο τόμους που υπερβαίνουν τις 1.000 σελίδες συνολικά, να περιγράψει μία από τις πιο αιματηρές περιόδους της ιστορίας με όρους που αποσιωπούν τις εκτελέσεις, τα γκουλάγκ και όλο τον καταπιεστικό μηχανισμό που έστησε το σοβιετικό κράτος την εποχή εκείνη. Μπορεί κανείς να εικάσει την αντίσταση των χωρικών της Ρωσίας σ' αυτή την τάξη πραγμάτων τον πρώτο καιρό της εξουσίας των σοβιέτ από εκφράσεις όπως «η εξέλιξη των αντιφάσεων ανάμεσα στη σοβιετική εξουσία και την αγροτιά» (τόμ. 1, σ. 316). Μια αχροθιγής αναφορά στις εκκαθαρίσεις γίνεται στον 2ο τόμο (σ. 421-5) όπου εξετάζει την πολιτική συζήτηση στην Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΣΕ για τη σκοπιμότητά τους, χωρίς να περιγράφει σε τι συνίστανται αυτές οι εκκαθαρίσεις, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τον αριθμό των θυμάτων κ.λπ. Οποιαδήποτε αναφορά σε καταπιεστικά μέτρα είναι δεόντως συγκεκαλυμμένη από εκφράσεις όπως «επιτάχυνση της κολεκτιβοποίησης», «εξασφάλιση χαμηλών τιμών για τα γεωργικά προϊόντα με πολιτικά μέσα», «καταφυγή σε μέτρα εξαναγκασμού» και άλλες σεμνότυφες εκφράσεις που περιγράφουν τα φρικαλέα μέσα επιβολής της αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης. Αυτός ήταν ο χαρακτηριστικός τρόπος εξιστόρησης των μαρξιστών μελετητών της εποχής εκείνης.

112 R. Conquest, *ό.π.*, σ. 638.

113 Δ.Π. Κρέμος (1999) *Μήπως είχε δίκιο ο Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς;* Αθήνα, Παρασκήνιο.

114 R. Conquest, σ. 661.

[115] *Στο ίδιο*, σ. 677-8.

[116] Βλ. Isaac Deutscher (1954, 1963) *The Prophet Armed. Trotsky 1879-1921*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, σ. 314. Το ίδιο επεισόδιο αναφέρεται και από τον John Reed στο John S. Reed (1919, 1960) *Ten Days that Shook the World*. Νέα Υόρκη, Modern Library, σ. 131.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ STÉPHANE COURTOIS

[1] Raymond Queneau, *Une histoire modèle, Gallimard*, σ. 9.

[2] Παρατίθεται από τον Κώστα Παπαϊωάννου, *Les Marxistes*, J'ai lu, 1965.

[3] *Le Crime contre l' humanité*, Robert Laffont, 1987.

[4] *Tout passe*, Julliard-L' Âge de l' homme, 1984.

[5] Jacques Baynac, *La Terreur sous Lénine*, Le Sagittaire, 1975, σ. 75.

[6] Gracchus Babeuf, *La Guerre de Vendée et le système de dépopulation*, Tallandier, 1987.

[7] Στο J.-P. Azema, F. Bédarida, *Dictionnaire des années de tourmente*, Flammarion, 1995, σ. 777.

[8] *Réflexions sur le genocide*, La Découverte, 1995, σ. 268· άλλωστε, ο Πιέρ Βιντάλ-Νακέ γράφει: «Έγινε λόγος για το Κατίν και τη σφαγή, το 1940, των Πολωνών αξιωματικών που ήταν αιχμάλωτοι των Σοβιετικών. Το Κατύν εμπίπτει απολύτως στον ορισμό της Νυρεμβέργης».

[9] Denis Szabo, Alain Joffé, «La répression des crimes contre l' humanité et des crimes de guerre au Canada», στο Marcel Colin, *Le Crime contre l' Humanité*, Erès, 1996, σ. 65.

[10] Βλ. την ανάλυση του Jean-Noël Darde, *Le Ministère de la Vérité: histoire d' un génocide dans le journal* L' Humanité, Le Seuil, 1984.

[11] «La Grande Purge», *Preuves*, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1969.

[12] Louis Aragon, *Prélude au temps des cerises*.

[13] Joseph Berger, *Le Naufrage d' une génération*, Denoël, «Lettres nouvelles», 1974, σ. 255.

[14] Le Seuil, 1995, σ. 15.

[15] Tzvetan Todorov, *L' Homme dépaysé*, Le Seuil, 1996, σ. 36.

[16] *Le commandant d' Auschwitz parle*, La Découverte, 1995, σ. 224.

[17] Vassili Grossman, *όπ.π.*, σ. 140 και 150.

[18] Raul Hilberg, *La Destruction des Juifs d' Europe*, Fayard, 1988.

[19] Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, σ. 330.

[20] *Tout passe*, *όπ.π.*, 1984.

[21] Simone Weil, *L' Enracinement*, Gallimard, 1949.

[22] Tzvetan Todorov, «La Morale de l' historien», colloque L' homme, la langue, les camps, Paris IV-Sorbonne, Μάιος 1997.

[23] Pierre Nora, «Gaullistes et communistes», *Les Lieux de mémoire*, Gallimard, 1997, Quarto, τόμ. 2.

[24] Witold Gombrowicz, *Testament. Entretiens avec Dominique de Roux*, Folio, 1996, σ. 109.

[25] Piotr Pigorov, *J' ai quitté ma patrie*, La Jeune Parque, 1952· ή Michel Koriakoff, *Je me mets hors la loi*, Éditions du Monde nouveau, 1947.

[26] Nikita Khrouchtchev, *όπ.π.*, σ. 329.

[27] Nikita Khrouchtchev, *όπ.π.*, σ. 331-332.

[28] François Furet, *Le Passé d' une illusion. Essai sur l' idée communiste au XXe siècle*, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, σ. 513.

[29] Pierre Rigoulot, *Les Français au Goulag*, Fayard, 1984· και, προπάντων, Jacques Rossi, *Le Goulag de A à Z*, Le Cherche Midi, 1997.

[30] Varlam Chalamov, *Récits de la Kolyma*, F. Maspero, 1980, επανέκδοση La Découverte/ Fayard, 1986.

[31] Pin Yathay, *L' Utopie meurtrière*. Robert Laffont, 1980.

[32] Paul Barton, *L' Institution concentrationnaire en Russie, 1930-1957*, Plon, 1959.

[33] Bernard Chapuis, *Le Monde*, 3 Ιουλίου 1975.

[34] Vladimir Boukovski, *Jugement à Moscou*, Robert Laffont, 1995.

[35] Βλ. π.χ. το βιβλίο του Ludo Martens, *Un autre regard sur Staline* (EPO, 1994, 350 σ.), που πουλιόταν στο Χωριό των βιβλίων στη Γιορτή της *Humanité*, το 1997. Με ένα ύφος ελάχιστα λιγότερο αγιογραφικό, η Lilly Marcou εξέδωσε το: *Staline, vie privée*, Calmann-Lévy, 1996.

[36] François-René de Chateaubriand, *Mémoires d' Outre-tombe*, Paris, Gallimard, édition Quarto, 1997.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΕΝΑ ΚΡΑΤΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΟΥ

[1] Μέχρι την 1η Φεβρουαρίου 1918, το ισχύον ημερολόγιο στη Ρωσία ήταν το ιουλιανό, που παρουσίαζε καθυστέρηση 13 ημερών σε σχέση με το γρηγοριανό. Έτσι η 25η Οκτωβρίου 1917 στη Ρωσία ήταν η 7η Νοεμβρίου στη Γαλλία.

[2] A. Z. Okorokov, *Oktiabr' I krax russkoi burzuaznoi pressy* (Ο Οκτώβρης και η χρεοκοπία του ρωσικού αστικού Τύπου), Μόσχα, 1971· V. N. Brovkin, *The Mensheviks after October*, Λονδίνο, Cornell University Press, 1987.

[3] G. A. Belov, *Iz istorii Vserossiiskoi Crezvycainoi komissii, 1917-1921: Sbornik dokumentov* (Ιστορία της Έκτακτης Επιτροπής, 1917-1921: απάνθισμα ντοκουμέντων), Μόσχα, 1958, σ. 66· C. Legget, *The Tceka, Lenin' s Political Police*, Οξφόρδη, 1981, σ. 13-15.

[4] G. A. Belov, *όπ.π.*, σ. 54-55.

[5] *Στο ίδιο*, σ. 67.

[6] D. I. Kurski, *Izbrannye stati i reci* (Απάνθισμα λόγων), Μόσχα, 1958, σ. 67.

[7] E. A. Finn, «Antisovetskaia pecat' na skam' e podsudimyx» («Ο αντισοβιετικός Τύπος στο εδώλιο»), *Sovetskoïe Gosudarstvo i pravo*, 1967, αρ. 2, σ. 71-72.

[8] S. A. Pavliucenkov, *Krestianskii Brest* (Η συμφωνία της Βρέστης για τους αγρότες), Μόσχα, 1996, σ. 25-26.

[9] G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 7.

[10] V. D. Bontch-Brouevitch, *Na boevyx postax fevral' skoi i oktiabrskoi revoliutsii* (Στις επάλξεις της επανάστασης από τον Φεβρουάριο ώς τον Οκτώβριο), Μόσχα, 1930, σ. 191.

[11] V. D. Bontch-Brouevitch, *όπ.π.*, σ. 197.

[12] G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 16.

[12α] *Lenin i VCK: Sbornik dokumentov* (Ο Λένιν και η Τσεκά: επιλογή ντοκουμέντων), Μόσχα 1975, σ. 36-37. Πλήρες κείμενο στα Κρατικά Αρχεία της Ομοσπονδίας της Ρωσίας, φάκ. 130/2/134/26-27.

[13] *Delo Naroda*, 3 Δεκεμβρίου 1917.

[14] V. I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii* (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμος XXXV, σ. 311.

[15] Τα ντοκουμέντα αυτά βρίσκονται στα Κρατικά Αρχεία της Ομοσπονδίας της Ρωσίας (στο εξής: GARF), που αποκαλούνται και «αρχεία της Πράγας», φάκελοι 1-195. Για τη συγκεκριμένη περίοδο, οι υπ. αριθμόν 8, 2, 27.

[16] Παρατίθεται στον O. Figes, *The Russian Revolution*, Λονδίνο, 1995, σ. 379.

[17] Αρχεία B. Nikolaevski, Hoover Institution, *Polozenie o CK na mestax* (Αναφορά για τις τοπικές οργανώσεις της Τσεκά), 11 Ιουνίου 1918.

[18] G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 29-40.

[19] M. I. Latsis, *Dva goda borby na vnutrennom fronte* (Δύο χρόνια πάλης στο εσωτερικό μέτωπο), Μόσχα, 1920, σ. 6.

[20] I. Steinberg, *In the Workshop of the Revolution*, Λονδίνο, 1955, σ. 145.

[21] L. Schapiro, *Les Bolcheviks et l' opposition. Origines de l' absolutisme communiste, 1917-1922*, Παρίσι, Les Iles d' or, 1957, σ. 84-86· V. Brovkin, *όπ.π.*, σ. 46-47 και 59-63.

[22] E. Berard, «Pourquoi les bolcheviks ont-ils quitté Petrograd?», *Cahiers du monde russe et soviétique*, XXXIV (4), octobre-décembre 1993, σ. 507-528.

[23] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμος XXXV, σ. 311.

[24] ΡΚΔΜΤΣΙ (Ρωσικό Κέντρο Διατήρησης Μελέτης και Τεκμηρίωσης της Σύγχρονης Ιστορίας), 158/1/1/10· S. A. Pavliucenkov, *όπ.π.*, σ. 29.

[25] *Dekrety Sovetskoi Vlasti* (Διατάγματα της σοβιετικής εξουσίας), τόμος 1 (1957), σ. 490-491.

[26] P. G. Sofinov, *Ocerki Istorii vserossiiskoi crezvycainoi komissii* (Ιστορία της έκτακτης επιτροπής), Μόσχα, 1960, σ. 43-44· G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 35.

[27] G. A. Belov, *όπ.π.*, σ. 112-113.

[28] V. Brovkin, *όπ.π.*, σ. 159.

[29] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμος XXXVI, σ. 265.

[30] *Protocoly zasedanii VSIK 4-sozyva, Stenograficeskii otcet* (Πρωτόχολα της 4ης συνεδρίασης της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής), Μόσχα, 1918, σ. 250.

[31] *Στο ίδιο*, σ. 389.

[32] K. Radek, *Puti russkoi revoliutsii* (Οι δρόμοι της ρωσικής επανάστασης), *Krasnaia*, Nov. 1921, αρ. 4, σ. 188.

[33] A. Graziosi, *The Great Soviet Peasant War*, Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1996, σ. 18.

[34] V. Brovkin, *όπ.π.*, σ. 220-225.

[35] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/6/384/97-98.

[36] *Novaïa Jizn*, (Η νέα ζωή), 1η Ιουνίου 1918, σ. 4.

[37] N. Bernstam, *Ural i Prikamie, noiabr' 1917-ianvar' 1919* (Τα Ουράλια και η περιοχή της Κάμα, Νοέμβριος 1917-Ιανουάριος 1919), Παρίσι, YMCA Press, 1982.

[38] *Instruksia Crezvycainym Komissiam* (Οδηγίες προς τις τοπικές Τσεκά), 1η Δεκεμβρίου 1918, Αρχεία B. I. Nikolaevski, Hoover Institution, Stanford, παρατίθεται στον G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 39-40.

[39] L. Trotski, *O Lenine* (Λένιν), Μόσχα, 1924, σ. 101.

[40] *Novaia Jizn* (Η νέα ζωή), 16, 26, 27, 28 Ιουνίου 1918· V. Brovkin, *όπ.π.*, σ. 243-249· S. Rosenberg, «Russian Labor and Bolshevik Power», *Slavic Review*, τ. 44 (καλοκαίρι 1985), σ. 233 και εξής.

[41] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμ. L, σ. 106.

[42] L. M. Spirin, *Klassy i partii v grazdanskoi voine v Rossii* (Κοινωνικές τάξεις και κόμματα κατά τον ρωσικό εμφύλιο), Μόσχα, 1968, σ. 180 και εξής.

[43] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμ. L, σ. 142.

[44] ΡΚΔΜΤΣΙ, 2/1/6/898.

[45] GARF (Κρατικά αρχεία της Ομοσπονδίας της Ρωσίας), 130/2/98a/26-32.

[46] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/22.

[47] *Leninskii sbornik* (Συλλογή κειμένων του Λένιν), τόμ. 18 (1931), σ. 145-146, παρατίθεται στον D. Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Παρίσι, R. Laffont, 1995, σ. 248.

[48] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμ. L, σ. 143.

[49] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/22/3.

[50] *Izvestia*, 23 Αυγούστου 1918· G. Leggett, *όπ.π*, σ. 104.

[51] S. Lyandres, «The 1918 Attempt on the Life of Lenin: A New Look at the Evidence», *Slavic Review*, 48, αρ. 3 (1989), σ. 432-448.

[52] *Pravda*, 31 Αυγούστου 1918.

[53] *Izvestia*, 4 Σεπτεμβρίου 1918.

[54] R. Abramovitch, *The Soviet Revolution, 1917-1939*, Λονδίνο, 1962, σ. 312.

[55] *Severnaia Kommuna*, αρ. 109, 19 Σεπτεμβρίου 1918, σ. 2, παρατίθεται στο: G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 114.

[56] *Izvestia*, 10 Σεπτεμβρίου 1918.

[57] G. A. Belov, *όπ.π.*, σ. 197-198.

[58] G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 111.

[59] *Outro Moskvy* (Η Πρωινή της Μόσχας), αρ. 21, 4 Νοεμβρίου 1918.

[60] *Ejenedelnik VCK* (Η Εβδομαδιαία της Τσεκά), κυκλοφόρησαν έξι φύλλα από τις 22 Σεπτεμβρίου ώς τις 27 Οκτωβρίου 1918.

[61] *Izvestia Tsaritsynskoï Goubtcheka*, αρ. 1, 7 Νοεμβρίου 1918, σ. 16-22, στα Αρχεία του Β. Nikolaevski, Hoover Institution, Στάνφορντ *Izvestia*, 29 Σεπτεμβρίου 1918, σ. 2.

[62] M. I. Latsis, *όπ.π.*, σ. 25.

[63] Επιστολή του Ι. Martov στον A. Stein, στις 25 Οκτωβρίου 1918· παρατίθεται στο: V. Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*, 1994, σ. 283.

[64] N. Bernstam, *όπ.π.*, σ. 129.

[65] M. N. Gernet, *Protiv smertnoi kazni* (Κατά της θανατικής ποινής), Αγία Πετρούπολη, 1907, σ. 385-423· N. S. Tagantsev, *Smertnaïa kazn* (Η θανατική ποινή), Αγία Πετρούπολη, 1913. Παραπλήσιοι αριθμοί περιέχονται σε έναν απολογισμό του K. Liebnecht (5.375 καταδικασθέντες σε θάνατο, εκ των οποίων 3.741 εκτελέστηκαν μεταξύ 1906-1910· 625 καταδικασθέντες και 191 εκτελεσθέντες από το 1825 μέχρι το 1905) στο: M. Ferro, *La Révolution de 1917. La chute du tsarisme et les origines d' Octobre*, Παρίσι, Aubier, 1967, σ. 483.

[66] ΡΚΔΜΤΣΙ, 5/1/2558.

[67] *Lenin i VCK. Sbornik dokumentov (1917-1922)* (Ο Λένιν και η Τσεκά. Συλλογή ντοκουμέντων), Μόσχα, 1975, σ. 122.

[68] G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 204-237.

[69] GARF, 393/89/10a.

[70] *Vlast' Sovetov* (Η εξουσία των Σοβιέτ), 1922, αρ. 1-2, σ. 41· L. D. Gerson, *The Secret Police in Lenin's Russia*, Φιλαδέλφεια, 1976, σ. 149· G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 178· GARF, 393/ 89/18· 393 89/296.

[71] *Στο ίδιο*, 393/ 89/182, 393/89/231, 393/ 89/295.

[72] Gorelik (επιμ.), *Gonenia na Anarxizm v Sovetskoi Rossii* (Οι διωγμοί των αναρχικών στη Σοβιετική Ρωσία), Βερολίνο, 1922, σ. 27-63.

[73] *Izvestia*, 18 Μαρτίου 1919· L. D. Gerson, *όπ.π.*, σ. 151-152· G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 311-316.

[74] V. Brovkin, *Behind the Lines of the Civil War*, Πρίνστον, 1995, σ. 54.

[75] G. A. Belov, *όπ.π.*, σ. 354· ΡΚΔΜΤΣΙ, 5/1/2615.

[76] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 252-257.

[77] *Tsirkuliarnoie pis 'mo VCK* (Εγκύκλιος για εσωτερική κυκλοφορία της Τσεκά), Αρχεία Β. Nikolaevski, παρατίθεται *στο ίδιο*, σ. 267-268.

[78] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/84/43/2-4.

[79] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 69· ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/84/43.

[79α] G. Legget, *όπ.π.*, σ. 313· V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 71· *Petrogradskaïa Pravda*, 13 Απριλίου 1919, σ. 3.

[80] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/66/68/2-5, 17/6/351.

[81] *Στο ίδιο*, 17/6/197/105, 17/66/68.

[81α] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/6/351· *Izvestia TsKa RKP (b)*, αρ. 3, 4 Ιουλίου 1919· ΡΚΔΜΤΣΙ, 2/1/24095· GARF, 130/3/363.

[82] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 82-85· S. P. Melgounov, *La Terreur rouge en Russie, 1918-1924*, Παρίσι, Payot, 1927, σ. 58-60· P. Silin, *Astrakhanskie rasstrely* (Οι ένοπλες συμπλοκές στο Άστραχαν), στο V. Tchernov, *Tcheka: Materialy po deiatelnosti Cresvycainoi Komissii*, Βερολίνο, 1922, σ. 248-255.

[83] ΡΚΔΜΤΣΙ, 2/1/11957.

[84] *Trotsky Papers*, τόμ. II, σ. 22.

[85] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 289.

[86] *Trotsky Papers*, τόμ. II, σ. 20.

[87] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 297 κι εξής.

[88] V. Brovkin, *όπ.π.*, σ. 292-296.

[89] A. Graziosi, *The Great Soviet Peasant War. Bolsheviks and Peasants, 1917-1933*. Ukrainian Research Institute, Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ, 1996.

[90] S.A. Pavliucenkov, *όπ.π.*, σ. 188-240.

[91] O. Figes, «The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War, 1918-1920», *Past and Present*, αρ. 129, Νοέμβριος 1990, σ. 199-200.

[92] *Dekrety sovetskoï vlasti* (Τα Διατάγματα της σοβιετικής εξουσίας), Μόσχα, 1968, τόμ. IV, σ. 167.

[93] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 318.

[94] RGVA (Κρατικά στρατιωτικά αρχεία της Ρωσίας), 33987/3/32.

[95] M. S. Frenkin, *Tragedia krestianskix vosstanii v Rossii, 1918-1921* (Ιερουσαλήμ, 1987)· O. Figes, *Peasant Russia, Civil War: the Volga Countryside in the Revolution* (Οξφόρδη, 1989)· V. Brovkin, *Behind the Front Lines...*, *όπ.π.*

[96] Taros Hunczak (επιμ.), *The Ukraine, 1917-1921* (Cambrigde U.P., 1977).

[97] Voline, *La révolution inconnue*, Παρίσι, Belfond, 1969, σ. 509-626· A. Skirda, *Les Cosaques de la liberté*, Παρίσι, Lattès, 1985· R. Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime, 1919-1924*, Λονδίνο, Harper-Collins, σ. 106-108.

[98] *Στο ίδιο*, σ. 105-131.

[99] O. Figes, *Peasant Russia, Civil War*, Λονδίνο, 1992, σ. 333 και εξής· V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 323-325.

[100] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/109.

[100α] V. L. Genis, *Raskazačivanie v Sovetskoi Rossii* (Η αποκοζακοποίηση στη σοβιετική Ρωσία), Voprosy Istorii, 1994, αρ. 1, σελ. 42-55.

[101] *Izvestia TsK KPSS*, 1989, αρ. 6, σ. 177-178.

[102] ΡΚΔΜΤΣΙ, 5/2/106/7.

[103] V. I. Genis, *όπ.π*, σ. 42-55.

[104] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/6/83.

[105] V. L. Genis, *όπ.π.*, σ. 50· ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/84/75

[106] S. P. Melgounov, *όπ.π.*, σ. 77· V. I. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π*, σ. 346.

[107] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/84/75/28.

[108] *Στο ίδιο*, 17/84/75/59.

[109] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π*, σ. 353.

[110] ΡΚΔΜΤΣΙ, 85/11/131/11.

[111] *Στο ίδιο*, 85/11/123/15.

[112] *Krasnyi Metch*, αρ.1, 18 Αυγούστου 1919, σ. 1.

[113] ΡΚΔΜΤΣΙ, 5/1/2159/35-38.

[114] *Στο ίδιο*, 76/3/70/20.

[115] *Στο ίδιο*, 17/6/384/62.

[116] *Στο ίδιο*, 17/66/66.

[117] *Izvestia Odesskogo Soveta rabocix debutatov*, αρ. 36, σ. 1· παρατίθεται στο V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 121.

[118] S. P. Melgounov, *όπ.π.*, σ. 61-77· G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 199-200· V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 122-125· GARF, αρχεία της επιτροπής Ντενίκιν, φάκελοι 134 (Χαρκόφ), 157 (Οδησσός), 194, 195 (Κίεβο).

[119] V. Tchernov (επιμ.), *Tcheka: Materialy po deiatelnosti crezvycainoi komissii* (Τσεκά: ντοκουμέντα για τη δράση της έκτακτης Επιτροπής). Βερολίνο, 1922.

[120] Εκτιμήσεις του S. Melgounov, *όπ.π.*, σ. 77, καθώς επίσης και από πηγές των σοσιαλεπαναστατών του Χαρκόφ τον Μάιο του 1921.

[121] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμ. XLII, σ. 74.

[121α] S. Melgounov, *όπ.π.*, σελ. 81.

[122] V. Danilov, T. Shanin, *Krestianskoie vosstanie v Tambovskoi gubernii v 1919-1921* (Η αγροτική εξέγερση στην επαρχία του Ταμπόβ, 1919-1921), Ταμπόβ, 1994, σ. 38-40.

[123] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/86/103/4· S. Singeton, «The Tambov Revolt», *Slavic Review*, αρ. 3, 1966, σ. 498-512· O. Radkey, *The Unknown Civil War in Russia. A Study of the Green Movement in the Tambov Region* (Στάνφορντ, 1976)· O. Figes, *Peasant Russia, Civil War* (Λονδίνο, 1992).

[124] V. Danilov, T. Shanin, *όπ.π.*, σ. 63-64· O. Radkey, *όπ.π.*, σ. 122-126.

[125] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμ. LI, σ. 310.

[126] M. Bogdanov, *Razgrom zapadno sibirskogo kulačko-eserovskogo miateya*, Τιούμεν, 1961.

[127] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/208/12.

[128] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/166/3.

[129] V. Brovkin, *Behind...*, *όπ.π.*, σ. 392.

[130] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/167/23.

[131] P. Avrich, *La Tragédie de Cronstadt*, Παρίσι, Le Seuil, 1975, σ. 153-183.

[132] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/167.

[133] Kronstadt, 1921, *Dokumenty* (Ντοκουμέντα), Μόσχα, 1997, σ. 15.

[134] G. Leggett, *όπ.π.*, σ. 328.

[135] S. A. Malsagoff, *An Island Hell: A Soviet Prison in the Far North* (Λονδίνο, 1926), σ. 45-46.

[136] Kronstadt, 1921, *όπ.π.*, σ. 367.

[137] V. Brovkin, *όπ.π.*, σ. 400.

[138] A. Graziosi, *At the Roots of Soviet Industrial Relations and Practices*. Platacov's Donbass in 1921, *Cahiers du Monde russe*, τόμ. XXXVI (1-2), 1995, σ. 95-138.

[139] V. Danilov, T. Shanin, *όπ.π.*, σ. 179-180.

[140] *Στο ίδιο*, σ. 178-179.

[141] *Στο ίδιο*, σ. 226-227.

[142] GARF, 393/89/182, 393/89/231, 393/89/295.

[143] ΡΚΔΜΤΣΙ, 5/2/244/1.

[144] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/87/164, 76/3/237.

[145] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/87/296/35-36.

[146] *Pravda*, 21 Ιουλίου 1921· M. Heller, «Premier avertissement: un coup de fouet. L' histoire de l' expulsion des personnalités culturelles hors de l' Union soviétique en 1922», *Cahiers du Monde russe et soviétique*, XX (2), Απρίλιος-Ιούνιος 1979, σ. 131-172.

[147] GARF, 1064/1/1/33.

[148] ΡΚΔΜΤΣΙ, 2/1/26847.

[149] M. Heller, *όπ.π.*, σ. 141.

[150] *Στο ίδιο*, σ. 143.

[151] *Στο ίδιο*, σ. 148-149.

[152] *Στο ίδιο*, σ. 151.

[153] S. Adamets, *Catastrophes démographiques en Russie soviétique en 1918-1923* (Διδακτορική διατριβή, EHESS, Δεκέμβριος 1995), σ. 191.

[154] A. Beliakov, *Iunost vozdia* (Η εφηβεία του Οδηγητή), Μόσχα 1960, σ. 80-82· παρατίθεται στο M. Heller, *όπ.π.*, σ. 134.

[155] ΡΚΔΜΤΣΙ, 2/1/22947/1-4.

[156] *Russkaia Pravoslavnaia tserkov i kommunisticeskoie gosudarstvo, 1917-1941* (Η ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία και το κομμουνιστικό κράτος, 1917-1941), Μόσχα, 1996, σ. 69.

[157] D. Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Παρίσι, Robert Laffont, σ. 346.

[158] D. Volkogonov, *όπ.π.*, σ. 346.

[159] H. Carrère d' Encausse, *Le Malheur russe. Essai sur le meurtre politique*, Παρίσι, Fayard, 1988, σ. 400.

[160] V.I. Lénine, *Polnoie sobranie socinenii*, (Άπαντα), Μόσχα, 1958-1966, τόμ. LIV, σ. 189.

[161] *Στο ίδιο*, σ. 198.

[162] *Στο ίδιο*, σ. 265-266.

[163] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/303.

[164] ΡΚΔΜΤΣΙ, 2/2/1338.

[165] A. Livchine, «Lettres de l' intérieur à l' époque de la NEP. Les campagnes russes et l'autorité locale», *Communisme*, αρ. 42-43-44 (1995), σ. 45-56· V. Izmozik, «Voices from the Twenties: Private Correspondence Intercepted by the OGPU», *The Russian Review*, τόμ. 55/2 (Απρίλιος 1996), σ. 287-308.

[166] N. Werth, G. Moullec, *Rapports secrets soviétiques, 1921-1991. La société russe dans les documents confidentiels*, Παρίσι, Gallimard, 1995, σ. 36.

[167] *Στο ίδιο*, σ. 105.

[168] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/307/4-15.

[169] *Voprosy Istorii KPSS*, 1988, αρ. 11, σ. 42-43.

[170] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/362/1-6.

[171] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/306. Σε μια επιστολή του στον Mekhlis, ο Dzerjinski παραδέχεται ότι το 1924, μόνο στην επικράτεια της δημοκρατίας της Ρωσίας, εκτελέστηκαν 650 άτομα από τις υπηρεσίες του (ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/362/7-11).

[172] *Istoria sovetskogo gosudarstva i prava* (Ιστορία του σοβιετικού Κράτους και Δικαίου), Μόσχα, τόμ. 2, σ. 580-590.

[172α] ΡΚΔΜΤΣΙ, 76/3/390/3-4.

[173] A. Soljenitsyne, *L' Archipel du Goulag*, Παρίσι, Le Seuil, 1975· V. Chalamov, *Grani*, αρ. 77, 1972, σ. 42-44· A. Melnik, A. Socina κ.ά., *Materialy k istoriko-geograficeskomu atlasu Solovkov* (Ντοκουμέντα για έναν ιστορικο-γεωγραφικό άτλαντα των Σολόβκι), *Zvenia*, τόμ. 1, Μόσχα, 1991, σ. 301-330.

[174] A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *Les Musulmans oubliés. L' Islam en Union soviétique*, Παρίσι, Maspero, 1981, σ. 55-59.

[175] *Στο ίδιο*, σ. 53-54.

[176] M. Wehner, «Le Soulèvement géorgien de 1924 et la réaction des bolcheviks», *Communisme*, αρ. 42-43-44, σ. 155-170.

[177] *Dokumenty o sobytiax v Cecne*, 1925 (Ντοκουμέντα για τα γεγονότα της Τσετσενίας το 1925), *Istocnik*, 1995/5, σ. 140-151.

[178] A. Graziosi, *The Great Soviet Peasant War*, Ukrainian Research Institute, Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ, 1996, σ. 44.

[179] A. Graziosi, *όπ.π.*, σ. 44-45.

[180] M. Lewin, *La Paysannerie et le pouvoir soviétique, 1928-1930*, Παρίσι, Mouton, 1968· E. H. Carr, R. W. Davies, *Foundations of a Planned Economy*, τόμ. 1, Λονδίνο, Pelican, 1974, σ. 71-112.

[181] E. H. Carr, R. W. Davies, *όπ.π.*, σ. 610-642.

[182] *Sovetskaia Iustitsia*, 1930, αρ. 24-25, σ. 2.

[183] N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 355.

[184] O. Khlevniouk, *Le Cercle du Kremlin. Staline et le Bureau politique dans les années 1930: les jeux du pouvoir*, Παρίσι, le Seuil, 1996, σ. 38-40.

[185] N.A. Ivnitski, *Kollektivizatsia i raskoulacivanie* (Κολεκτιβοποίηση και αποκουλακοποίηση), Μόσχα, 1994, σ. 32-49.

[186] *Στο ίδιο*, σ. 49-69.

[186α] A. Graziosi, προαναφ. άρθρο, σ. 449.

[187] M. Fainsod, *Smolensk à l' heure de Staline*, Παρίσι, Fayard, 1967, σ. 271-277· R.W. Davies,

The Socialist Offensive. The Collectivisation of Soviet Agriculture, Λονδίνο, Mac-Millan, 1980, σ. 243-251.

[188] V. Danilov, A. Berelowitch, «Les Documents de la VCK-OGPU-NKVD sur la campagne soviétique, 1918-1937», *Cahiers du Monde russe*, XXXV (3), Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1994, σ. 671-676.

[189] *Στο ίδιο*, σ. 674· A. Graziosi, «Collectivisation, révoltes paysannes et politiques gouvernementales à travers les rapports du GPU d' Ukraine de février-mars 1930», *Cahiers du Monde russe*, XXXV (3), 1994, σ. 437-632.

[190] V. Danilov, A. Berelowitch, *όπ.π.*, σ. 674-676.

[191] L. Viola, «Babii bunty» (Οι αγροτικές εξεγέρσεις), *Russian Review*, 45, 1986, σ. 23-42.

[192] A. Graziosi, *όπ.π.*

[193] A. Graziosi, *όπ.π*, σ. 462· V.P. Popov, *Gosudarstvennyi terror v Sovetskoï Rossii, 1923-1953* (Η κρατική τρομοκρατία στη σοβιετική Ρωσία, 1923-1953), Otecestvennye Arkhivy, 1992, αρ. 2, σ. 28.

[194] N.A. Ivnitski, *όπ.π.*, σ. 106.

[195] V. Danilov, A. Berelowitch, *όπ.π.*, σ. 665-666.

[196] O. Khlevniouk, *όπ.π.*, σ. 37.

[197] V.N. Zemskov, «Kulackaia ssylka v 30-ye gody» (Η εκτόπιση των κουλάκων τη δεκαετία του 1930), *Sotsiologiceskie issledovania*, 1991, αρ. 10, σ. 3-20.

[198] N. Werth, «"Déplacés speciaux" et "colons de travail" dans la société stalinienne», *XXe siècle*, αρ. 54, Απρίλιος-Ιούνιος 1997, σ. 34-50.

[199] N. Ivnitski, *όπ.π.*, σ. 124.

[200] N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 140.

[201] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *Spetzpereselentsy v Zapadnoi Sibiri*, (τόμ. 1, Οι ειδικοί εκτοπισμένοι στη δυτική Σιβηρία, 1930), Νοβοσιμπίρσκ, 1993, σ. 57-58.

[202] *Στο ίδιο*, σ. 167.

[203] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *στο ίδιο*, 1933-1938 (τόμ. 3), Νοβοσιμπίρσκ, 1994, σ. 89-99.

[204] V.N. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 4-5.

[205] GARF, 9414/1/1943/56-61 στο N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 142-145.

[206] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *όπ.π.*, τόμ. 2, σ. 81-83· GARF, 9479/1/7/5-12· N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 363-374.

[207] GARF, 9414/1/1943/52.

[208] GARF, 1235/2/776/83-86.

[209] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *όπ.π.*, τόμ. 3, σ. 244-245.

[210] GARF, 374/28s/4055/1-12.

[211] A. Blum, *Naître, vivre et mourir en URSS, 1917-1991*, Παρίσι, Plon, σ. 99.

[212] F. Kupferman, *Au pays des Soviets. Le Voyage français en Union soviétique, 1917-1939*, Παρίσι, Gallimard, 1979, σ. 88.

[213] A. Graziosi, «Lettres de Kharkov. La famine en Ukraine et dans le Caucase du Nord à travers les rapports des diplomates italiens, 1932-1934», *Cahiers du Monde russe et soviétique*, XXX (1-2), Ιανουάριος-Ιούνιος 1989, σ. 5-106.

[214] M. Lewin, *La formation du système soviétique*, Παρίσι, Gallimard, 1987, σ. 206-237.

[215] GARF, 1235/2/1521/71-78· N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 152-155.

[216] GARF, 3316/2/1254/4-7.

[217] N. Ivnitski, *όπ.π.*, σ. 192-193.

[218] *Στο ίδιο*, σ. 198-206.

[219] V. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 4-5.

[220] A. Graziosi, *Lettres de Kharkov*, *όπ.π.*, σ. 51.

[221] N. Ivnitski, *όπ.π.*, σ. 198-199.

[222] *Στο ίδιο*, σ. 204.

[223] A. Graziosi, *όπ.π.*, σ. 59-60.

[224] *Στο ίδιο*, σ. 79. R. Conquest, *Sanglantes moissons*, Παρίσι, R. Laffont, σ. 267-296.

[225] Π.Α.Ο.Ρ. (Προεδρικά Αρχεία της Ομοσπονδίας της Ρωσίας), 45/1/827/ 7-22.

[226] N. Aralovetz, «Poteri naselenia v 30-ye gody» (Οι δημογραφικές απώλειες τα χρόνια του '30), *Otecestvennaia Istoria*, 1995, αρ. 1, σ. 135-145· N. Ossokina, «Jertvy goloda 1933. Skol' ko ix?» (Ο αριθμός των θυμάτων του λιμού του 1933. Πόσα;), *Otecestvennaia Istoria*, 1995, αρ. 5, σ. 18-26· V. Tsaplin, «Statistika jertv stalinisma» (Στατιστική των θυμάτων του σταλινισμού), *Voprosy Istorii*, 1989, αρ. 4, σ. 175-181.

[227] S. Merl, «Golod 1932-1933 –genotsid Ukraintsev dlia osuscestvlenia politiki russifikatsii?» (Ο λιμός του 1932-1933 –μία γενοκτονία με στόχο τον εκρωσισμό της Ουκρανίας;), *Otecestvennaia Istoria*, 1995, αρ. 1, σ. 49-61.

[228] Lewin, *όπ.π.*, σ. 330-334.

[229] O. Khlevniouk, *όπ.π.*, σ. 40-50.

[230] *Στο ίδιο*, σ. 49.

[231] Pisma I.V. Stalina V.M. Molotovu (Επιστολή του Στάλιν στον Μολότοφ), Μόσχα, 1995, σ. 193-194.

[232] S. Ikonnikov, *Sozdanie i deiatel' nost obedinennyx organov TsKK-RKI v 1923-1934* (Η δημιουργία και η δραστηριότητα των οργάνων της Εργατικής και Αγροτικής Επιθεώρησης το 1923-1934), Μόσχα, 1971, σ. 212-214.

[233] S. Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921-1934*, Κέιμπριτζ, 1979, σ. 213-217.

[234] N. Timasheff, *Religion in Soviet Russia*, Λονδίνο, 1943, σ. 64.

[235] N. Werth, «Le Pouvoir soviétique et l' Eglise orthodoxe de la collectivisation à la Constitution de 1936», *Revue d' Études comparatives Est-Ouest*, 1993, αρ. 3-4, σ. 41-49.

[236] GARF, 374/28/145/13-26.

[237] W. C. Fletcher, *L' Église clandestine en Union soviétique*, Παρίσι, Éd. A. Moreau, 1971.

[238] N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 291-304.

[239] A.I. Dobkin, *Licentsy, 1918-1936* (Τα άτομα που στερήθηκαν τα πολιτικά τους δικαιώματα), Zvenia, τόμ. 2, (Μόσχα 1992), σ. 600-620.

[240] M. Lewin, *όπ.π.*, σ. 311-317.

[241] GARF, 1235/2/1650/27-34.

[242] *Στο ίδιο*.

[243] GARF, 9479/1/19/7· N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 43-44.

[244] GARF, 9479/1/19/19.

[245] V. Danilov, S.A. Krasilnikov, *όπ.π.*, τόμ. 3, σ. 96-99.

[246] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/120/94/133-136.

[247] O. Khlevniouk, *όπ.π.*, σ. 154-156.

[248] GARF, 1235/2/2032/15-29.

[249] J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V.N. Zemskov, «Les victimes de la répression pénale dans l' URSS d' avant-guerre», *Revue des Études Slaves*, τόμ. 65 (4), 1993, σ. 641.

[250] A. Graziosi, «Lettres de Kharkov…», *όπ.π.*, σ. 77.

[251] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/3/922/56-58.

[252] V. Popov, *όπ.π.*, σ. 28.

[253] Alla Kirilina, *L' Assassinat de Kirov. Destin d' un stalinien, 1888-1934*, Παρίσι, Le Seuil, 1995.

[254] R. Conquest, *La Grande Terreur*, Παρίσι, R. Laffont, 1995, σ. 429-430.

[255] O. Khlevniouk, *όπ.π.*, σ. 150-154.

[256] *Στο ίδιο*, σ. 158.

[257] *Στο ίδιο*, σ. 156-159· σχετικά με αυτή την εκστρατεία, J.A. Getty, *Origins of the Great Purges: the Soviet CP Reconsidered, 1933-1938*, Cambridge UP, 1985· ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/120/240.

[258] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/162/17· O. Khlevniouk, *όπ.π.*, σ. 154· N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 376-377.

259 V. Popov, *όπ.π.*, σ. 28.

260 N. Werth, *Les Procès de Moscou, 1936-1938*, Βρυξέλλες, Complexe, 1987, σ. 61.

261 R. Conquest, *La Grande Terreur*, Παρίσι, Stock, 1968· επανέκδοση R. Laffont, 1995.

262 J.A. Getty, *Origins of the Great Purges: the Soviet CP Reconsidered,1933-1938*, Cambridge UP, 1985· G. Rittersporn, *Simplifications staliniennes et complications soviétiques, 1933-1953*, Παρίσι, EAC, 1988·J.A. Getty, R.T. Manning (επιμ.), *Stalinist Terror: New Perspectives*, Cambridge UP, 1993.

263 *Stalinskoie Politburo v 30-ye gody* (Το σταλινικό Πολιτικό Γραφείο τη δεκαετία του '30), συλλογή εγγράφων που επιλέχθηκαν από τους O.V. Khlevniouk, A.V. Kvachonkine, L.P. Kocheleva, L.A. Rogovaïa, Μόσχα, 1995· O.V. Khlevniouk, L.P. Kocheleva, J. Howlett, L. Rogovaïa, «Les Sources archivistiques des organes dirigeants du PC(b)R», *Communisme*, αρ. 42-43-44 (1995), σ. 15-34.

264 *Troud*, 4 Ιουνίου 1992.

265 GARF, 9479/1/978/32.

266 *Troud*, 4 Ιουνίου 1992.

267 O. Khlevniouk, *Le Cercle du Kremlin*, *όπ.π.*, σ. 208-210.

268 O. Khlevniouk, *όπ.π.*, σ. 212.

269 *Reabilitatsia. Politiceskie processy 30-50 godov* (Η αποκατάσταση. Οι πολιτικές δίκες των ετών '30-'50), Μόσχα, 1991, σ. 39· *Istocnik*, 1995, αρ. 1, σ. 117-130.

270 *Izvestia*, 10 Ιουνίου 1992, σ. 2.

271 Η χρήση του χρόνου και η λίστα των επισκεπτών του Στάλιν στο Κρεμλίνο, *Istoriceskii Arxiv*, 1995, αρ. 4, σ. 15-73 για τα έτη 1936-1937.

272 *Istocnik*, 1995, αρ. 1, σ. 117-132· V.P. Popov, *όπ.π.*, σ. 20-31.

273 J.A. Getty, G. Rittersporn, V. Zemskov, «Les victimes de la répression pénale dans l' URSS d' avant-guerre», *Revue des études slaves*, τόμος LXV, 4, σ. 631-663.

274 J.A. Getty...., *όπ.π.*, σ. 655.

275 V. Zemskov, *Goulag, Sotsiologiceskie Issledovania*, 1991, αρ. 6, σ. 14-15.

276 *Leningradski Martirolog* (Μαρτυρολόγιο του Λένινγκραντ), *1937-1938*, Αγία Πετρούπολη, 1995, σχετικά με τις στατιστικές των εκτελέσεων στο Λένινγκραντ, σ. 3-50.

277 ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/120/285/24-37.

278 R. Conquest, *όπ.π.*, σ. 918-921.

279 *Στο ίδιο*, σ. 886-912.

280 A. Cristiani και V. Michaleva (επιμ.), *Le Repressioni degli anni trenta nell' Armata rossa*, συλλογή ντοκουμέντων, Νάπολι, IUO, 1996.

281 *Le Repressioni...*, *όπ.π.*, σ. 20 και εξής.

282 R. Conquest, *όπ.π.*, σ. 749-772· V.Chentalinski, *La Parole ressuscitée. Dans les archives littéraires du KGB*, Παρίσι, R. Laffont, 1993.

283 M.I. Odinsov, *Na puti k svobode sovesti* (Προς την ελευθερία της συνείδησης), Μόσχα, 1990, σ. 53-54.

284 GARF, 3316/2/1615/116-149.

285 A. Getty, G. Rittersporn, V. Zemskov, *όπ.π.* N. Werth, «Goulag, les vrais chiffres», *όπ.π.* A. Nove, «Victims of Stalinism: How many?», στο J.A. Getty, R. Manning, *Stalinist Terror*, *όπ.π.*

286 Popov, *όπ.π.*, σ. 20-31.

287 V. Zemskov, «Goulag», *όπ.π.*, σ. 11.

288 O. Khlevniouk, «Prinuditelnyi trud v ekonomike SSSR, 1929-1941» (Η καταναγκαστική εργασία στην οικονομία της ΕΣΣΔ), *Svobodnaia Mysl*, 1992, αρ. 13, σ. 78-92.

289 N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 345-379.

290 V. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 11-15.

291 O. Khlevniouk, *όπ.π.*, σ. 88-89.

[292] J. A. Getty, G. Rittersporn, V. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 650-657.

[293] Αυτά τα συνθετικά δεδομένα βασίζονται κυρίως σε άρθρα και βιβλία που παρετέθησαν προηγουμένως, ειδικότερα: J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V.K. Zemskov, *όπ.π.* V.K. Zemskov, *όπ.π.* N. Werth, *όπ.π.* V.P. Popov, *όπ.π.* O. Khlevniouk, *όπ.π.* *Istocnik*, 1995, αρ. 1, σ. 117-130· A. Blum, *όπ.π.*

[294] K. Sword, *Deportation and Exile. Poles in the Soviet Union, 1939-1948*, Λονδίνο, MacMillan, 1994, σ. 7.

[295] V. Zemskov, «Spetzposelentsi», *όπ.π.*, σ. 5.

[296] Z.S. Siemaszko, *W sowieckim osaczeniu*, Λονδίνο, 1991· W. Wielhorski, *Los Polakow w Niewoli Sowieckiej*, Λονδίνο, 1956.

[297] K. Sword, *όπ.π.*, σ. 15-23.

[298] GARF, 9401/1/4475.

[299] V.K. Zemskov, «Goulag», *όπ.π.*, σ. 19.

[300] GARF, 9492/2/42/125.

[301] GARF, 9492/2/42.

[302] N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 229.

[303] *Istocnik*, 1994, αρ. 3, σ. 107-112.

[304] *Moskva Voennaia: Memuary i arkhivnye dokumenty* (Η Μόσχα στον πόλεμο: αναμνήσεις και ντοκουμέντα από τα αρχεία), Μόσχα, 1995.

[305] ΡΚΔΜΤΣΙ, 17/88/45.

[306] N. Bugaï, *L. Beria-I. Stalinu, «Soglasno vasemu ukazaniu»* (Λ. Μπέρια προς τον Στάλιν, Σύμφωνα με τις οδηγίες σας), Μόσχα, 1995, σ. 27-55· N. Bugaï, 40-ye gody: «Avtonomiu Nemtsev Povoljia likvidirovat'» (Η δεκαετία 1940. Το «ξεπάστρεμα της αυτονομίας των Γερμανών του Βόλγα»), *Istoria SSSR*, 1991, αρ. 2, σ. 172-182· J.-J. Marie, *Les Peuples déportés d' Union soviétique*, Βρυξέλλες, Complexe, 1995, σ. 35-56.

[307] N. Bugaï, *όπ.π.*, σ. 56-220· N. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 8-17· M. Guboglo, A. Kuznetsov (επιμ.), *Deportatsii narodov SSSR, 1930-ye-1950-ye gody* (Η εκτόπιση των λαών της ΕΣΣΔ, τα χρόνια 1930-1950), απάνθισμα στοιχείων, Μόσχα, 1992· J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 57-128.

[308] N. Bugaï, *όπ.π.*, σ. 153.

[309] J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 81-82.

[310] *Στο ίδιο*, σ. 103.

[311] *Στο ίδιο*, σ. 66.

[312] *Στο ίδιο*, σ. 64-65.

[313] V. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 9.

[314] J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 107-108.

[315] Bougaï, *Nado...*, *όπ.π.*, σ. 153-156.

[316] N. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 9.

[317] N. Zemskov, «Kulatskaia ssylka nakanune i v gody Velikoi Otecestvennoi voiny» (Η εκτόπιση των κουλάκων στις παραμονές και κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου), *Sotsiologiceskie Issledovania*, 1992, αρ. 2, σ. 3-26.

[318] GARF, 9414/1/330/56-62.

[319] N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 379-391· E. Bacon, *The Gulag at War: Stalin's Forced Labour System in the Light of the Archives*, Λονδίνο, 1994.

[320] V. Zemskov, «Goulag», *Sotsiologiceskie Issledovania*, 1991, αρ. 6, σ. 14-15.

[321] Το απόσπασμα είναι υπογραμμισμένο με μολύβι· στο περιθώριο είναι γραμμένο: «Αναρωτιόμαστε για ποιο λόγο τα έστειλαν στο στρατόπεδο».

[322] Το άρθρο 58 του Ποινικού Κώδικα περιελάμβανε όλα τα «αντεπαναστατικά εγκλήματα». Περιείχε 14 εδάφια. Στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, οι πολιτικοί κρατούμενοι αναφέρονταν ως «58». Το εδάφιο 58-10 στόχευε την «προπαγάνδα ή τη δραστηριότητα που αποσκοπούσε στην καταστροφή ή την αποδυνάμωση της σοβιετικής εξουσίας». Σε περίπτωση «ομαδικής

προπαγάνδας» –που ήταν η πιο συνηθισμένη– οι ποινές που επιβάλλονταν ξεκινούσαν από τρία χρόνια εγκλεισμού σε στρατόπεδα κι έφταναν στην ποινή του θανάτου.

[323] Η φράση είναι υπογραμμισμένη με μολύβι και στο περιθώριο υπάρχει η εξής σημείωση: «Πρέπει να δικαστούν για δεύτερη φορά ή να παραπεμφθούν στο OS» (την Ειδική Επιτροπή της NKVD, ενός εξωδικαστικού οργάνου επιφορτισμένου με την πάταξη των «αντεπαναστατικών εγκλημάτων»).

[324] E. Bacon, *The Gulag at War*, *όπ.π.*

[325] J. Rossi, *Spravocnik po Gulagu* (Λεξικό του Γκουλάγκ), Μόσχα, 1991· λήμματα: ειδικά στρατόπεδα, κάτεργα.

[326] GARF, 9414/1/68/1-61, παρατίθεται στα *Istoričeski Arkhiv*, αρ. 3, σ. 61-86.

[327] GARF, 9414/1/330/56-62.

[328] V. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 8.

[329] *Στο ίδιο*, σ. 4.

[330] *Sotsiologiceskie Issledovania*, 1991, αρ. 7, σ. 4-5.

[331] *Deportatsii narodov*, *όπ.π.*, σ. 162.

[332] E. Zubkova, *Obscestvo i reformy, 1945-1964* (Η κοινωνία και οι μεταρρυθμίσεις, 1945-1964), Μόσχα, 1993, σ. 16-44.

[333] V.F. Zima, «Poslevoiennoie obscestvo. Prestupnost i golod, 1946-1947» (Η μεταπολεμική κοινωνία. Εγκληματικότητα και λιμός, 1946-1947), *Otecestvennaia Istoria*, 1995, αρ. 5, σ. 45-58.

[334] V.P. Popov, «Golod I gosudarstvennaia politika, 1946-1947» (Ο λιμός και η κυβερνητική πολιτική, 1946-1947), *Otecestvennye Arxivy*, 1992, αρ. 6, σ. 36-60· N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 162-165.

[335] V.P Popov, «Gosudarstvennyi terror...», *όπ.π.*, σ. 27.

[336] V. Zemskov, «Goulag», *όπ.π.*, σ. 10-11.

[337] V.P. Popov, «Gosudarstvennyi terror...», *όπ.π.*, σ. 27.

[338] V. Zemskov, *όπ.π.*, σ. 11.

[339] V.F. Zima, *όπ.π.*, σ. 45-58· E. Zubkova, *όπ.π.*, σ. 63-69.

[340] J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 124.

[341] *Στο ίδιο·* J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 122-126.

[342] N.F. Bougaï, *L. Beria-J. Stalinu...*, *όπ.π.*, σ. 232.

[343] Vl. Tsaranov, «O likvidatsii kulacestva v Moldavii letom, 1949» (Η εκκαθάριση των κουλάκων στη Μολδαβία το καλοκαίρι του 1949), *Otecestvennaia Istoria*, 1996, αρ. 2, σ. 71-79· J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 127-128.

[344] Y. Bilinski, *The Second Soviet Republic: the Ukraine after World War II*, Νιου Μπρούνσβικ, 1960, σ. 132-135.

[345] *Deportatsii narodov SSSR*, *όπ.π.*, σ. 160.

[346] GARF, 9414/1s/1391-1392.

[347] M. Craveri, N. Formozov, «La résistance au Goulag. Grèves, révoltes, évasions dans les camps de travail soviétiques de 1920 à 1956», *Communisme*, αρ. 42-43-44 (1995), σ. 197-209.

[348] GARF, 9414/1s/513/185.

[349] GARF, 9414/1s/642/60-91· N. Werth, «L' Ensemble concentrationnaire de Norilsk en 1951», *XXe siècle*, αρ. 47, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1994, σ. 88-100.

[350] M. Craveri, O. Khlevniouk, «Krizis ekonomiki MVD» (Η οικονομική κρίση του MVD), *Cahiers du Monde russe*, τόμ. XXXVI (1-2), 1995, σ. 179-190.

[351] G. Kostyrcenko, S. Redlikh, *Evreiskii Antifacistkii Komitet v SSSR* (Η Εβραϊκή Αντιφασιστική Επιτροπή στην ΕΣΣΔ), Συλλογή ντοκουμέντων, Μόσχα, 1996· G. Kostyrcenko, *V plenu u Krasnogo Faraona* (Στις φυλακές του κόκκινου Φαραώ), Μόσχα, 1994· A. Knight, *Beria*, Παρίσι, Aubier, 1994· J.-J. Marie, *Les Derniers Complots de Staline. L' affaire des Blouses blanches*, Βρυξέλλες, Complexe, 1993.

[352] G. Kostyrcenko, *όπ.π.*, σ. 45-47.

[353] *Izvestia KPSS*, 1989, 12, σ. 37.

[354] G. Kostyrcenko, S. Redlikh, *οπ.π.*, σ. 326-384.

[355] J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 60-61.

[356] G. Kostyrcenko, *V plenu...*, *όπ.π.*, σ. 136-137.

[357] V. I. Demidov, V. A. Koutouzov, *Leningradskoie Delo* (Η υπόθεση του Λένινγκραντ), Λένινγκραντ, 1990, σ. 38-90.

[358] *Στο ίδιο*, σ. 139-151· J.-J. Marie,*όπ.π.*, σ. 77-99.

[359] J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 90-91.

[360] A. Knight, *όπ.π.*, σ. 239-247.

[361] P. και A. Soudoplatov, *όπ.π.*, σ. 385-434· G. Kostyrcenko, *V plenu...*, *όπ.π.*, σ. 289-314.

[362] V.P. Naumov (επιμ.), *Nepravednyi sud. Stenograma sudebnogo protsessa nad clenami Evreiskogo Antifasistkogo Komiteta* (Στενογραφημένες σημειώσεις της δίκης των μελών της Εβραϊκής Αντιφασιστικής Επιτροπής), Μόσχα, 1994.

[363] J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 159· P. και A. Soudoplatov, *όπ.π.*, σ. 424-426.

[364] I. Rapoport, *Souvenirs du procès des Blouses blanches*, Παρίσι, Alinéa, 1989, σ. 140-141.

[365] *Istocnik*, 1994, αρ. 1, σ. 106-111· *Izvestia Tsk*, αρ. 1, 1991, σ. 139-214· 1991, αρ. 2, σ. 141-208.

[366] A. Knight, *Beria*, Παρίσι, Aubier, 1995.

[367] A. Knight, *όπ.π.*, σ. 276.

[368] M. Craveri, N. Formozov, «La résistance au Goulag», *Communisme*, 1995, αρ. 42-44, σ. 197-209.

[369] V. N. Zemskov, «Massovoie osvobozdenie spetzposelentsev I ssylnyx» (Η μαζική απελευθέρωση των ειδικών εποίκων και των εξόριστων), *Sotsiologiceskie Issledovania*, 1991, αρ. 1, σ. 5-26.

[370] J.-J. Marie, *όπ.π.*, σ. 120 και εξής.

[371] V. N. Zemskov, «Goulag», προαναφερθέν άρθρο, σ. 14.

[372] N. Werth, G. Moullec, *όπ.π.*, σ. 501-503.

[373] L. Alexeïeva, *Soviet Dissent, Contemporary Movements for National, Religious and Human Rights*, Wesleyan UP, 1985. Είναι η πληρέστερη σύνθεση για τα κινήματα των αντιφρονούντων, από την οποία αντλήσαμε τα στοιχεία που παρουσιάζονται εν τάχει σε αυτές τις σελίδες.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ, ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

[1] Στο τελευταίο του άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Die Rote Fahne* (*Η Κόκκινη σημαία*), ο Liebknecht αφήνεται σε έναν πολύ αποκαλυπτικό επαναστατικό λυρισμό: «Κάτω από τη βροντή της οικονομικής κατάρρευσης που πλησιάζει, ο μισοκοιμισμένος ακόμη στρατός των προλεταρίων θα ξυπνήσει σαν να ακούει τον ήχο από τις σάλπιγγες της Δευτέρας Παρουσίας, και θα αναστηθούν τα σώματα των δολοφονημένων αγωνιστών...»

[2] Ο Arthur Kœstler βλέπει εδώ μία από τις κύριες αιτίες της ουγγρικής Κομμούνας η οποία «υπήρξε η άμεση συνέπεια της δυτικής πολιτικής, αφού οι μεγάλες δημοκρατίες είχαν στρέψει την πλάτη τους στους φιλελεύθερους συμμάχους τους»· βλ. *La Corde raide*, Robert Laffont, «Bouquins», 1994.

[3] Arthur Kœstler, *όπ.π.*

[4] Miklos Molnar, *De Béla Kun à Janos Kadar. Soixante-dix ans de communisme hongrois*, Presses de la FNSP, 1987. Arpad Szepal, *Les 133 jours de Béla Kun*, Fayard, 1959.

[5] Jan Valtin, *Sans patrie ni frontières*, Self, 1947. Βλέπε επίσης Eric Wollenberg, *Der Apparat. Stalins Fünfte Kolonne*, Bonn, 1946.

[6] Αναφέρεται από τον Henry de Chambon, *La République d' Estonie*, éditions de la Revue parlementaire, 1936.

[61] Aïno Kuusinen, *Quand Dieu renverse son Ange...*, *όπ.π.*, 1974, σ. 91-96.

[62] *Les Cloches du Kremlin*, σ. 216, αναφέρεται από τον Β. Lazitch, «Le Martyrologe du Komintern», *Le Contrat social*, αρ. 6, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1965.

[63] Armand Maloumian, *Les Fils du Goulag*, Presses de la Cité, 1976.

[64] Vassili Grossman, *Vie et destin*, Julliard/L' Âge d' Homme, 1983, σ. 374.

[65] Romolo Caccavale, *Comunisti italiani in Unione Sovietica. Proscritti da Mussolini soppressi da Stalin*, Mursia, 1995, σ. 360.

[66] Charles Jacquier, «L' affaire Francesco Ghezzi; la vie et la mort d' un anarcho-syndicaliste italien en URSS», *La Nouvelle Alternative*, αρ. 34, Ιούνιος 1994. Βλ. επίσης Emilio Guarnaschelli, *Une petite pierre. L' exil, la déportation et la mort d' un ouvrier communiste italien en URSS 1933-1939*, Maspero, 1979. Étienne Manach, *Emilio*, Plon, 1990.

[67] Hans Schafranek, *Zwischen NKWD und Gestapo. Die Auslieferung deutscher und österreichischer Antifaschisten aus der Sowjetunion an Nazideutschland 1937-1941*, Φρανκφούρτη, ISP-Verlag, 1990.

[68] *Les Syndicats de l' Union soviétique*, éditions du Secours ouvrier international, 1935.

[69] Hans Schafranek, *όπ.π.*

[70] Karlo Stajner, *7.000 jours en Sibérie*, Gallimard, 1983.

[71] Wolfgang Leonhard, *Un enfant perdu de la Révolution*, France-Empire, 1983.

[72] Bozidar Maslaritch, *Moskva-Madrid-Moskva*, Ζάγκρεμπ, 1952, σ. 103· αναφέρεται από τον Β. Lazitch.

[73] Gustaw Herling, *Un monde à part*, Denoël, 1985.

[74] Sylvestre Mora και Pierre Zwierniak, *La Justice soviétique*, Ρώμη, Magi-Spinetti, 1945, σ. 161-162.

[75] Israël Joshua Singer, *Camarade Nachman*, Stock, 1985.

[76] Jules Margoline, *La Condition inhumaine*, Calmann-Lévy, 1949, σ. 42-43.

[77] Jules Margoline, *όπ.π.*, σ. 149-150.

[78] *Jewish Daily Forward*, 30 Ιουνίου, 7 Ιουλίου 1946.

[79] Georges Coudry, *Les camps soviétiques en France. Les «Russes» livrés à Staline en 1945*, Albin Michel, 1997.

[80] *Masses*, αρ. 9/10, Ιούνιος-Ιούλιος 1947: «Διεκδικούμε το δικαίωμα του ασύλου για τους Σοβιετικούς μετανάστες».

[81] Nicholas Bethell, *Le Dernier Secret. 1945: Comment les alliés livrèrent deux millions de Russes à Staline*, Le Seuil, 1975. Nikolai Tolstoy, *Les Victimes de Yalta*, France-Empire, 1980.

[82] Vladimir Dedijer, *Tito*, Βελιγράδι, 1953· αναφέρεται από τον Β. Lazitch.

[83] Milovan Djilas, *Une guerre dans la guerre. Yougoslavie 1941-1945*, R. Laffont, 1980, σ. 162.

[84] Paul Garde, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Fayard, 1992.

[85] Milovan Djilas, *όπ.π.*, σ. 443-444.

[86] Το μεγάλο μυθιστόρημα του Dobritsa Tchossitch, *Le Temps du mal* (L' Âge d' Homme, 1990, 2 τόμ.) αποδίδει με ενάργεια την εξαιρετική πολυπλοκότητα του γιουγκοσλαβικού αδιεξόδου.

[87] Christophe Chiclet, *Les Communistes grecs dans la guerre. Histoire du Parti communiste de Grèce de 1941 à 1949*, L' Harmattan, 1987.

[88] Ο ΕΛΑΣ κατηγόρησε τον ΕΔΕΣ ότι είχε υπογράψει ανακωχή με τους Γερμανούς, κατηγορία χωρίς θεμελίωση.

[89] Αναφέρεται από τον Ευάγγελο Αβέρωφ-Τοσίτσα, *Φωτιά και τσεκούρι, Ελλάς 1946-1949*, 8η έκδ., Εστία, 1996 (γαλλική έκδοση éditions de Breteuil, 1973). Ο συγγραφέας μοιάζει να γνωρίζει πολύ καλά αυτόν τον φοιτητή που έγινε δικηγόρος, μέλος του δικηγορικού συλλόγου της Αθήνας.

[90] Τον Απρίλιο, ο Δημοκρατικός Στρατός διέθετε 16.000 αντάρτες.

[91] Irene Lagani, «Les Communistes des Balkans et la guerre civile grecque», *Communisme*, αρ. 9, 1986.

[92] Nikos Marantzidis, «La deuxième mort de Nikos Zachariadis: l' itinéraire d' un chef communiste», *Communisme*, αρ. 29-31, 1992.

[93] Philippe Buton, «L' entretien entre Maurice Thorez et Joseph Staline du 19 novembre 1944. Méthodologie et historiographie de la stratégie communiste à la Libération», *Communisme*, τεύχη 45-46, 1996.

[94] Torgrim Titlestad, *I Stalins Skygge. Kampen om NKP 1945-1949*, Μπέργκεν, Fagbokforlaget, 1997.

[95] Federico Argentieri, «Quando il PCI condamno a morte Nagy», *Micromega*, αρ. 4, 1992.

[96] Ι. Κ. Χασιώτης (υπό τη διεύθυνσή του), *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1997. Σημαντικό βιβλίο για μια ιστορία ελάχιστα γνωστή στην Ελλάδα.

[97] Ι. Κ. Χασιώτης, *όπ.π.*

[98] Στη σοβιετική Ρωσία, στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, στα χρόνια του λιμού και των μαζικών διώξεων χιλιάδες παιδιά περιπλανιόνταν σε ολόκληρη την επικράτεια. Τα περισσότερα από αυτά ήταν ορφανά και σχημάτιζαν επικίνδυνες συμμορίες. Τα είχαν ονομάσει «οι χωρίς φυλακές», με την έννοια του «εκτός νόμου».

[99] Σύμφωνα με την απογραφή του 1926, ο ελληνικός πληθυσμός της Σοβιετικής Ένωσης ανέρχεται σε 213.765 άτομα (Ι. Κ. Χασιώτης, *όπ.π.*, σ. 303).

[100] Εκατοντάδες άλλες συλλήψεις Ελλήνων υπηκόων είχαν καταγραφεί από την ελληνική πρεσβεία, η οποία, σε ορισμένες περιπτώσεις, κατάφερε να τους απελευθερώσει (Ι. Κ. Χασιώτης, *όπ.π.*, σ. 397. Κώστας Τσαλαχούρης: *Ο Ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδ. Νέα Σύνορα, χ.χ.).

[101] Τα διπλωματικά υπομνήματα που αναφέρονται στις συλλήψεις Ελλήνων είναι ακριβή στο μέτρο που οι πληροφορίες έφταναν στη Μόσχα. Ωστόσο, η δυσκολία συλλογής πληροφοριών και μεταβίβασής τους στην πρεσβεία ήταν πολύ μεγάλη, εξαιτίας της «ζώνης ελέγχου» που περιέβαλλε τις διπλωματικές αποστολές των δυτικών χωρών. Σήμερα, η συλλογή μαρτυριών επιτρέπει να καταρτίσουμε έναν πιο σωστό πίνακα της τρομοκρατίας που ασκήθηκε κατά των Ελλήνων.

[102] Καινούργιο αρχτικόλεξο της Γκεπεού.

[103] Ι. Κ. Χασιώτης, *όπ.π.*, σ. 420-421.

[104] Οι μαρτυρίες αφθονούν. Βιβλιογραφικές αναφορές υπάρχουν στο Ι. Κ. Χασιώτης, *όπ.π.*, σ. 243.

[105] Ι. Κ. Χασιώτης, *όπ.π., σ. 437.*

[106] *Στο ίδιο*, σ. 438.

[107] Αναφορά της πρεσβείας της Μεγάλης Βρετανίας στη Μόσχα.

[108] Καμιά αναφορά στην εκτόπιση των Ελλήνων δεν γίνεται στη μυστική αναφορά του Ν. Χρουστσόφ στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, ούτε σε εκείνη του 22ου Συνεδρίου.

[109] Δανείζομαι τον τίτλο του βιβλίου του Θωμά Δρίτσιου, εκδ. Γλάρος, Αθήνα, 1983.

[110] ΚΟΥΤΒ: Ανώτατη Κομμουνιστική Σχολή των Εργατών της Ανατολής, όπου εκπαιδεύονταν τα μέλη των μη δυτικών κομμάτων. Το ΚΚΕ θεωρείτο ότι ανήκε στην «ανατολική ζώνη».

[111] Για την τύχη των δραπετών της φυλακής Συγγρού: Κώστας Γκριτζώνας, *Οι κόκκινοι δραπέτες, 1920-1940*, εκδ. Γλάρος, 1985. Επίσης: Ε. Σταυρίδης, *Τα παρασκήνια του ΚΚΕ*, εκδ. Ελεύθερη Σκέψη, 1988.

[112] Αποσπάσματα του γράμματος προς τη Δόμνα δημοσιεύονται στον Ε. Σταυρίδη, *όπ.π.*, σ. 468.

[113] Ο Ι. Ιορδανίδης ήταν, στις αρχές της δεκαετίας του '20, ενεργό μέλος του αιγυπτιακού κομμουνιστικού κινήματος πριν από την επιστροφή του στην Ελλάδα. Στο θέμα αναφέρεται η Μαρία Ιορδανίδου στο μυθιστόρημά της *Σαν τα τρελά πουλιά*, Εστία, 1978 (21η έκδ. 2000).

[114] Θωμάς Δρίτσιος, *Ποια τύχη σε περιμένει, σύντροφε*, εκδ. Γλάρος, 1985.

[115] Ι. Κ. Χασιώτης, *όπ.π.*, σ. 421.

[116] Θωμάς Δρίτσιος, *όπ.π.*, σ. 28.

[117] Από αυτή την άποψη, η Ακροναυπλία είναι ένα μοντέλο κομμουνιστικού «μίνι-κράτους» το οποίο λυμαινόταν η τρομοκρατία που ασκούσε το ΚΚΕ. Βλ. Βασίλης Γιανναχούδας, *Ακροναυπλία*, Αθήνα, χ.χ.

[118] Προσωπικά, αντιλήφθηκα την ύπαρξη αυτού του στρατοπέδου στο Δούναβη το 1950, από έναν δραπέτη που, αφού με όρκισε να μη μιλήσω, μου αφηγήθηκε τα μαρτύρια που υπέστη. Το 1968, δημοσίευσα στο *Literarni Noviny* της Πράγας λεπτομέρειες γι' αυτό το στρατόπεδο.

[119] Εκατοντάδες στρατιώτες και αξιωματικοί του κυβερνητικού στρατού, αιχμάλωτοι του Δημοκρατικού Στρατού, είχαν μεταφερθεί στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Στην Τσεχοσλοβακία, δούλευαν στα εργοτάξια ή στα εργοστάσια της περιοχής του Όλομουτς, της Οστράβας, του Μπρνο.

[120] Μυστικά αρχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τσεχοσλοβακίας/Κεντρική Επιτροπή/τμήμα διεθνών, αρ. π. XI-Βα/290.

[121] N: 1-3202/9-taj-52-K cj.: KM-655 k-52, με ημερομηνία 14 Ιουλίου 1952.

[122] Υπουργείο Κρατικής Ασφάλειας: N/3-3327/4 taj. 52, με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1952. Σύμφωνα με πληροφορίες μας, οι Έλληνες αιχμάλωτοι δεν μεταφέρθηκαν τελικά στα ορυχεία ουρανίου, όπως πρότεινε ένα άλλο ντοκουμέντο που βρέθηκε στα μυστικά αρχεία της STB.

[123] Γιώργος Καζάκης, *Άι-Στράτης*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1978.

[124] Για να φυλάγονται από αδιάκριτα αφτιά, μια και ήταν αυστηρά απαγορευμένο να αναφέρουν την ύπαρξη του στρατοπέδου, όσοι επιβίωναν από το «νησάκι» τού Μπούλκες το αποκαλούσαν «το φεστιβάλ».

[125] Θωμάς Δρίτσιος, *όπ.π.*, σ. 23.

[126] *Στο ίδιο*, σ. 23.

[127] Ο Γιάννης Ιωαννίδης και ο Πέτρος Ρούσσος αντιπροσώπευαν το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ στη Γιουγκοσλαβία. Ήταν ενήμεροι της καταστάσεως στο Μπούλκες.

[128] Θωμάς Δρίτσιος, *όπ.π.*, σ. 33.

[129] Αγορία Σιδέρη-Κανελλοπούλου, *Οδοιπορικό στην ομίχλη*, εκδ. Αλέα, Αθήνα, 1994. Βλ. επίσης το ήδη κλασικό *Ελένη* του Nicolas Cage (στα ελληνικά: Νίκος Γκατζογιάννης, *Ελένη*, Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1983).

[130] Η εκπαίδευση των παιδιών έπρεπε να εναποτίθεται στο κόμμα. Τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς, οι γονείς όφειλαν να παίρνουν άδεια από τις τοπικές επιτροπές για να επισκέπτονται τα παιδιά τους.

[131] Θωμάς Δρίτσιος, *Ποια τύχη σε περιμένει, σύντροφε*, εκδ. Γλάρος, 1985. Κώστας Γκριτζώνας, *Μετά το Γράμμο*, εκδ. Γλάρος, 1986. Η διαθέσιμη βιβλιογραφία για το ΚΚΕ επιτρέπει να εκτιμήσουμε το μέγεθος αυτού του «εμφυλίου πολέμου» στους κόλπους της προσφυγιάς.

[132] Αυτό το φαινόμενο είναι σύνηθες στα κομμουνιστικά κόμματα. Τα κείμενα των παλιών Ελλήνων κομμουνιστών ηγετών αντικατοπτρίζουν με ενάργεια αυτό το πνεύμα. Ως παράδειγμα αναφέρουμε το βιβλίο του Δημήτρη Βλαντά, *Ο Νίκος Ζαχαριάδης και 22 συνεργάτες του*, εκδ. Γλάρος, Αθήνα, 1984.

[133] Ο Κ. Κολιγιάννης ήταν επικεφαλής εκείνη την εποχή της «ασφάλειας» του ΚΚΕ.

[134] Λευτέρης Μαυροειδής, *Φάκελος Καραγιώργη*, εκδ. Φυτράκης, Αθήνα, 1990.

[135] Κώστας Γκριτζώνας, *όπ.π.*, σ. 54. Εκεί αναφέρονται τα ονόματα των καταδικασθέντων ναυτεργατών.

[136] Θωμάς Δρίτσιος, *όπ.π.*, σ. 87.

[137] *Στο ίδιο*, σ. 105.

[138] Στατιστική της Γενικής Διεύθυνσης Ασφαλείας η οποία δόθηκε στο κοινοβούλιο από τον Miguel Maura, τον πρώην υπουργό των Εσωτερικών, το φθινόπωρο του 1934· βλ. Joaquin Maurin, *Le Communisme en Espagne*, Νέα Υόρκη, 1964. Σχετικά με τις αναφορές για τις δυνάμεις, βλέπε επίσης Gerald Brenan, *Le Labyrinthe espagnol. Origines sociales et politiques de la guerre civile*, Champ libre, 1984.

[139] Ο Léon Blum προσχώρησε με βαριά καρδιά, κάτω από τη διπλή πίεση της Αγγλίας και των ριζοσπαστών που φοβόντουσαν τον πόλεμο με τη Γερμανία. Ο Blum έφτασε στο σημείο να

παραιτηθεί αλλά μεταπείστηκε από τον Ισπανό πρεσβευτή, τον σοσιαλιστή Fernando Los Ríos.

[140] M. Ercoli, *Particularités de la révolution espagnole*, Bureau d' éditions, 1936.

[141] Dolorès Ibarruri, *Pour la victoire. Articles et discours, 1936-1938*, ESI, 1938.

[142] Jef Last, *Lettres d' Espagne*, Gallimard, 1939.

[143] Antonio Elorza, «Le Front populaire espagnol à travers les archives du Komintern», *Une histoire en révolution? Du bon usage des archives, de Moscou et d' ailleurs*, Éditions Universitaires de Dijon, 1996.

[144] Ο γιος του, ιστορικός, δήλωσε στην καταλανική τηλεόραση: «Η πλειοψηφία των ανθρώπων που είχαν μια θέση στην Ισπανία, στρατιωτικοί, στρατηγοί, σύμβουλοι, πιλότοι, ήταν πράκτορες της NKVD»· βλ. το φιλμ των Llibert Ferri και Dolorès Genovès, *Opération Nikolaï*, 1992.

[145] Στα απομνημονεύματά του ο Pavel Soudoplatov αναφέρει σημαδιακά: «Η Ισπανία ήταν κατά κάποιον τρόπο η "παιδική χαρά" όπου δοκιμάστηκαν όλες οι μελλοντικές κατασκοπικές επιχειρήσεις μας» (*Missions spéciales*, Le Seuil, 1994, σ. 59).

[146] Patrik von Zur Mühlen, *Spanien war ihre Hoffnung. Die deutsche Linke im spanischen Bürgerkrieg, 1936 bis 1939*, Βόννη, Verlag Neue Gesellschaft, 1983.

[147] Julian Gorkin, *Les Communistes contre la révolution espagnole*, Belfond, 1978, σ. 18-19 και 81-82.

[148] Antonio Elorza, *όπ.π.*

[149] Βλ. ιδιαίτερα *L' Humanité* της 24ης Ιανουαρίου 1937.

[150] Antonio Elorza, *όπ.π.*, σ. 266.

[151] Julian Gorkin, *όπ.π.*, σ. 96.

[152] Βλ. την ταινία των Llibert Ferri και Dolorès Genovès *Operation Nikólaï*.

[153] Αναφέρεται από τον Julian Gorkin, *όπ.π.*, σ. 181.

[154] *Los Antros del terror stalinista*, μπροσούρα που εκδόθηκε παράνομα από το POUM, αναφέρεται από τον Julian Gorkin, *όπ.π.*

[155] Julian Gorkin, *όπ.π.*, σ. 205.

[156] Katia Landau, *Le Stalinisme bourreau de la révolution espagnole*, Spartacus, 1938, σ. 8.

[157] Burnett Bolloten, *La Révolution espagnole. La gauche et la lutte pour le pouvoir*, Ruedo Ibérico, 1977, σ. 506.

[158] *Les Anarchistes espagnols et le pouvoir, 1869-1969*, Le Seuil, 1969. Ο C. Lorenzo αναφέρει επίσης ότι οι αναρχικοί δολοφονούνταν κατά εκατοντάδες στο μέτωπο.

[159] Pierre Broué, *όπ.π.*, σ. 178.

[160] Katia Landau, *όπ.π.* Έχοντας έρθει σε αντιπαράθεση με αγωνιστές των οποίων η ειλικρίνεια ήταν αδιαμφισβήτητη, ο Hubert von Ranke, υποψιασμένος, επέλεξε να διακόψει τη σχέση του με το Servicio Alfredo Hertz· πρόσφυγας στη Γαλλία και ζώντας στην παρανομία για να ξεφύγει από τους παλιούς συντρόφους του, συμμετείχε στη γαλλική Αντίσταση.

[161] Indalecio Prieto, *Comment et pourquoi je suis sorti du ministère de la Défense*, Παρίσι, 1939. Ο Ramon Rufat σημειώνει σχετικά με το SIM στο βιβλίο του *Espions de la République* (Allia, 1990): «Η αποστολή του δεν είχε καμία σχέση, αντίθετα από την αρχική πρόθεση, με τα καθήκοντα στο εσωτερικό της επαναστατημένης ζώνης. Στην πράξη, ήταν επιφορτισμένη με την ασφάλεια και την αντικατασκοπία στη ζώνη των δημοκρατικών, στα μετόπισθεν».

[162] Julian Gorkin, *όπ.π.*, σ. 170.

[163] Peter Huber, «Die Ermordung des Ignaz Reiss in der Schweiz (1937) und die Verhastung dissidenter Schweitzer Spanienkämpfer durch den Geheimapparat der Komintern», στο *Kommunisten verfolgen Kommunisten*, Berlin, Akademie Verlag, 1993, σ. 68-86.

[164] Γράμμα του Karl Bräuning, το οποίο αναφέρει ο Patrik von Zur Mühlen, *όπ.π.*

[165] «La Terreur communiste en Espagne», *La Révolution prolétarienne*, αρ. 263, 25 Ιανουαρίου 1938.

[166] Στις 8 Φεβρουαρίου, στη *L' Humanité*, ο Marcel Cachin αναφέρεται στην έναρξη της δίκης του Ν. Μπουχάριν και των συγκατηγορουμένων του: «Και αν το έγκλημα αποδείχτηκε, αν

ομολογήθηκε, τότε κανείς να μην εκπλήσσεται από την αυστηρότητα των δικαστών! *Ας κοιτάξουν καλύτερα να μιμηθούν την επαγρύπνηση των Σοβιετικών δικαστών ενάντια στους δολιοφθορείς και προδότες της πατρίδας. Οι Ισπανοί φίλοι μας καταλαβαίνουν καλά τι θέλουμε να πούμε».*

[167] Τον Φεβρουάριο του 1938, ο Jef Last γράφει: «Η πιο ισχυρή θέση του Κομμουνιστικού Κόμματος ήταν μέσα στη Διεθνή Ταξιαρχία, όπου διέθετε σχεδόν όλους τους αξιωματικούς και τους πολιτικούς κομισάριους». Βλ. *Lettres d' Espagne*, *όπ.π.*, σ. 39. Οι πρόσφατες έρευνες των ιστορικών επιβεβαιώνουν αυτή τη γνώμη.

[168] Peter Huber, προαναφερθέν άρθρο.

[169] El Campesino, *Jusqu' à la mort. Mémoires*, Albin Michel, 1978.

[170] Gustav Regler, *Le Glaive et le Fourreau*, Plon, 1960.

[171] Αρχεία ΡΚΔΜΤΣΙ, 545/6/1034· σημείωση που αναφέρεται από τον R. Skoutelsky, «André Marty et les Brigades internationales», στο *Cahiers d' histoire*, 2ο τρίμηνο 1997.

[172] Ute Bönnen και Gerald Endres, *International Brigaden. Freiwillige in spanischen Bürgerkrieg*, SDR/Arte, 1996.

[173] Julian Gorkin, *όπ.π.*, σ. 82.

[174] *La Révolution prolétarienne*, 25 Οκτωβρίου 1937.

[175] Rolf Reventlow, *Spanien in diesem Jarhundert*, Europa-Verlag, 1969.

[176] Pierre Broué, *όπ.π.*, σ. 180 και 185, και Julian Gorkin, *όπ.π.*, σ. 175.

[177] Στρατηγός «El Campesino». *La Vie et la mort en URRS (1939-1949)*, Les Îles d' or, 1950.

[178] Ο David W. Pike υποδεικνύει ότι το σύνολο των Ισπανών που έφτασαν στην ΕΣΣΔ είναι περίπου 6.000, από τους οποίους 2.000 παιδιά συνοδευόμενα από 102 εκπαιδευτικούς. Βλ. «Les républicains espagnols incarcérés en URRS dans les années quarante», *Matériaux pour l' histoire de notre temps*, αρ. 4-5, 1985.

[179] Σύμφωνα με τον El Campesino, ο Lister, μεθυσμένος, βίασε πέντε νεαρά κορίτσια.

[180] Jesús Hernández, *La Grande Trahison*, Fasquelle, 1953.

[181] Julian Gorkin, *όπ.π.*, σ. 192· René Dazy, *όπ.π.*, σ. 247-249. *1944, Les Dossiers noirs d' une certaine résistance... Trajectoire du fascisme rouge*, Περπινιάν, Édition du CES, 1984, βιβλίο που πραγματεύεται την εξόντωση των Ισπανών αντιφασιστών προσφύγων στη Γαλλία από τους κομμουνιστές της Ισπανικής Εθνικής Ένωσης.

[182] Pierre Marion, *Mission impossible*, Calmann-Lévy, 1991.

[183] Ολόκληρο το κείμενο, του οποίου αποσπάσματα είχαν δημοσιοποιηθεί από τον Paul Quinn, της *Boston Globe*, δημοσιεύτηκε στα γαλλικά στο *Les Nouvelles de Moscou* (τεύχος 25, 23 Ιουνίου 1992).

[184] Pierre Péan, *L' Extrémiste*, Fayard, 1996.

[185] Bernard Violet, *Carlos*, Le Seuil, 1996.

[186] John Barron, *KGB*, Βρυξέλλες, 1975, Éditions Elsevier Séquoia, πρόλογος του Robert Conquest.

[187] Kim Hyuon-hee, *Dans la fosse aux tigres*, Presses de la Cité, 1994.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΑΛΛΗ ΕΥΡΩΠΗ ΘΥΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

[1] Αναφέρεται από τον N. Pietrow, «L' opération polonaise du NKVD», *Karta*, αρ. 11, 1993, σ. 27.

[2] Βλέπε K. Popinski, A. Kokurin, A. Gurjanov, *Routes de la mort. L' évacuation des prisons soviétiques des «confins» de l' Est de la IIe République en juin et juillet 1941*, Βαρσοβία, 1995, σ. 96-99 και επόμενες.

[3] Πρόκειται για Πολωνούς πολίτες που δηλώνουν γερμανική καταγωγή, συνεπώς ότι είναι μέλη του γερμανικού έθνους.

[4] Ο όρος αυτός περιγράφει τους Πολωνούς των περιοχών που προσαρτήθηκαν από το Τρίτο

Ράιχ και αναγκάστηκαν να καταγραφούν ως «συγγενείς της γερμανικής κουλτούρας» και οι οποίοι υπηρέτησαν στη Βέρμαχτ.

[5] Κεντρικά αρχεία MSW, sygn. 17/IX/36, τόμος II.

[6] Ως προς αυτό το θέμα, εγείρονται πολλές υποθέσεις, μεταξύ άλλων οι ακόλουθες: ο Boleslaw Bierut, διάδοχος του Gomulka μετά το 1948, είχε αντιταχθεί επιδέξια στις ντιρεκτίβες της Μόσχας, ή, αντιθέτως, ο Στάλιν είχε αρνηθεί να δώσει τη συγκατάθεσή του στις προτάσεις της Βαρσοβίας. Καμία από αυτές δεν θεμελιώνεται στη βάση αποδεικτικών στοιχείων.

[7] Πριν από τον πόλεμο, ο Wlodimierz Lechowicz ήταν πολιτικός υπάλληλος της στρατιωτικής αντικατασκοπίας και συνεργάτης της GRU. Κατά τη γερμανική κατοχή, εργάστηκε στο εσωτερικό της κυβέρνησης του Λονδίνου ενώ ανήκε στο δίκτυο αντικατασκοπίας του ΚΚ. Ο Marian Spychalski ήταν προϊστάμενός του.

[8] Κεντρικά αρχεία του MSW, sygn. 17/IX/268, τόμος VII.

[9] Η KGB, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είχε από το 1956 μία υπηρεσία στην Πολωνία. Μετά το 1986, η Στάζι εγκαταστάθηκε στη Βουλγαρία, στην Τσεχοσλοβακία και στην Ουγγαρία όπου οι δυνάμεις της ήταν λιγότερες από ό,τι στην Πολωνία.

[10] Βλέπε Tamas Stark, «Hungarian prisoners in the Soviet Union (1941-1955)», *1945: Consequences and Sequels of the Second World War*, δελτίο της Διεθνούς Επιτροπής Ιστορίας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, Παρίσι, IHTP, αρ. 27-28, 1995, σ. 203-213.

[11] Βλέπε Frédy Foscolo, «Épuration: passé et présent», *La Nouvelle Alternative*, φάκελος «Poids et enjeux des épurations», Παρίσι, αρ. 21, 1991, σ. 8-9.

[12] Tzvetan Todorov, *Au nom du peuple*, L' Aube, 1992, σ. 52-53.

[13] «Les hommes qui ont porté Ceausescu au pouvoir», *Sources - Travaux historiques*, Παρίσι, αρ. 20, 1990.

[14] François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires*, Παρίσι, Le Seuil, 1979, τόμος I, σ. 99.

[15] Miklos Molnar, *De Béla Kun à Janos Kadar. Soixante-dix ans de communisme hongrois*, Παρίσι, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Institut universitaire des hautes études inernationales, 1987, σ. 164.

[16] Klement Gottwald, *Vybrané spisy* (Oeuvres choisies), τόμ. I, Πράγα, SNPL, 1954, σ. 139.

[17] L. Sochor, «Peut-on parler de la "société civile" dans les pays du bloc soviétique?», *Communisme*, Παρίσι, αρ. 8, 1985, σ. 84.

[18] «"Ich habe den Tod verdient". Schauprocesse und politische Verfolgung in Mittel - und Osteuropa, 1945-1956», στο Wolfgang Maderthaner, Hans Schafranek, Berthold Unfried (επιμ.), *Archiv 1991. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Arbeitbewegung*, 7η χρονιά, Βιέννη, 1991.

[19] Αντιπροσώπευαν το 65% του συνόλου των δημοτικών σχολείων, το 50% των γυμνασίων για αγόρια και το 78% των διδασκαλείων και των λυκείων για κορίτσια.

[20] Frantisek Miklosko, *Nebudete ich moct rozvratit* (Δεν έχετε τη δύναμη να τους καταστρέψετε), Μπρατισλάβα, Archa, 1991, σ. 272-273.

[21] Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Παρίσι, Fayard, 1995, σ. 72-73.

[22] *Les Bulgares parlent au monde*, εκδόθηκε από την επιτροπή βοήθειας προς τους αντιφασίστες της Βουλγαρίας, Παρίσι, Μάρτιος 1949, 42 σελίδες.

[23] Μια ανάλυση αυτών των νόμων, πολύ λεπτομερής, του καθεστώτος των στρατοπέδων και της διαδικασίας βρίσκεται στο βιβλίο των Paul Barton και Albert Weil, *Salariat et contrainte en Tchécoslovaquie*, Παρίσι, Librairie Marcel Rivière & Cie, 1956.

[24] *Pitesti, laboratoire concentrationnaire (1949-1952)*, πρόλογος του François Furet, Παρίσι, Michalon, 1996, 152 σ.

[25] *Pitesti*, *όπ.π.*, σ. 55.

[26] T. Todorov, *όπ.π.*, σ. 38.

[27] Κατόπιν αιτήματος της Ουγγαρίας, το οποίο υποστηρίχθηκε από τους Σοβιετικούς συμβούλους, ο Noel Field συνελήφθη στην Πράγα. Η δίκη αυτού του Αμερικανού δεν έγινε ποτέ και

αφέθηκε ελεύθερος τον Οκτώβριο του 1954 μαζί με τη γυναίκα του Herta (είχε και αυτή συλληφθεί στην Τσεχοσλοβακία και είχε παραδοθεί στις 28 Αυγούστου 1949 στη Βουδαπέστη) και τον αδελφό του Hermann (συνελήφθη τον Αύγουστο του 1949 στα πλαίσια της συνεργασίας των υπηρεσιών Ασφαλείας της Τσεχοσλοβακίας και της Πολωνίας).

[28] AUV KSC, Commission de Barnabitky, γράμμα του T. Balaz, στο Karel Kaplan, *Zprava o zavrazdeni generalniho tajemnika* (Αναφορά για τη δολοφονία του γενικού γραμματέα), Πράγα, Mlada Fronta, 1992, σ. 68.

[29] «La période de l' armement et réarmement», στο *Soudobe dejiny* (επιθεώρηση *L' histoire du temps présent*), Πράγα, αρ. 4-5, 1994.

[30] K. Kaplan, *όπ.π.*

[31] M. Molnar, *De Béla Kun à Janos Kadar...*, *όπ.π.*, σ. 187.

[32] K. Kaplan, *όπ.π.*, σ. 256.

[33] Βλέπε Mikhaïl Agourski, «La bataille au sein de la Sécurité d' État», *Le Monde*, 2-3 Οκτωβρίου 1983.

[34] K. Kaplan, *όπ.π.*, σ. 141.

[35] Σχετικά με τη δραστηριότητα αυτού του τμήματος και τη διαμόρφωση του σοβιετικού μπλοκ, βλέπε τις εργασίες του Leonid J. Gibianskii, Ρώσου ιστορικού· για παράδειγμα, *Kholodnaïa voïna* (Ψυχρός πόλεμος), *Nouvelles approches, nouveaux documents*, Μόσχα, Otvet, 1995. Ο ιστορικός αυτός έχει μελετήσει τα ρωσικά καθώς και τα πολωνικά, γιουγκοσλαβικά και τσεχικά αρχεία.

[36] Dieter Staritz, *Geschichte der DDR*, Φρανκφούρτη, Suhrkamp, 1996.

[37] Στηριζόμαστε ιδιαιτέρως στη μελέτη που δημοσίευσαν οι ερευνητές του Ινστιτούτου Ιστορίας της Ουγγρικής Επανάστασης το 1956 στη Βουδαπέστη, Csaba Bekes, Janos M. Rainer, Pal Germuska στο *Soudobe dejiny* (*Σύγχρονη ιστορία*), αρ. 4, Πράγα, 1997.

[38] Σχετικά με την πρώτη επέτειο της κατοχής της Τσεχοσλοβακίας του 1968, βλέπε *Srpen '69 (Αύγουστος '69)*, έκδοση ντοκουμέντων υπό τη διεύθυνση του Oldrich Tuma, Πράγα, USD-Maxdorf, 1996, 344 σ.

[39] Raïna και Alfred Foscolo, «Prisonniers à Sofia», *La Nouvelle Alternative*, αρ. 47, Σεπτέμβριος 1997, Παρίσι.

[40] «Liberté sans paroles», *Le Monde-Liber*, αρ. 6, Δεκέμβριος 1990.

[41] Maria Ferretti, *La Memoria mutilata. La Russia ricorda*, Μιλάνο, Corbaccio, 1993.

[42] *La Nouvelle Alternative*, αρ. 46, Παρίσι, Ιούνιος 1997.

[43] *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej polskiej* (Επίσημη εφημερίδα της Δημοκρατίας της Πολωνίας), αρ. 45, Βαρσοβία, 20 Μαΐου 1991.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΑΣΙΑΤΙΚΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΙ: ΜΕΤΑΞΥ «ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗΣ» ΚΑΙ ΣΦΑΓΗΣ

[1] Αναφορά στη 2η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής που εκλέχθηκε από το 7ο Συνέδριο του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος στις 5 Μαρτίου 1949, στο *Oeuvres choisies* (τόμ. IV), Πεκίνο, Éditions en langues étrangères (απόσπασμα που επαναλαμβάνεται στο *Κόκκινο Βιβλιαράκι*, κεφάλαιο «Οι τάξεις και ο ταξικός αγώνας»). Κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης, οι ανακρίσεις των υποδίκων άρχιζαν συχνά με τη μεγαλόφωνη ανάγνωση αυτού του παραθέματος.

[2] Βλ. γι' αυτό το θέμα Roger Faligot και Rémi Kauffer, *Kang Sheng et les services secrets chinois (1927-1987)*, Παρίσι, Robert Laffont, 1987.

[3] Kim Il Sung, *Oeuvres*, τόμ. 30, σ. 498, αναφέρεται στο Oh Il-whan, *La Propagande et le contrôle de pensée: les facteurs de résistance du système communiste nord-coréen*, διδακτορική διατριβή, Université Paris-X, 1994, σ. 209.

[4] Hoang Van Hoan, *Une goutte d' eau dans le grand océan - Souvenirs révolutionnaires*, Παρίσι, 1989.

[5] Εφημ. *Nhân Dân*, 7 Μαΐου 1964, αναφέρεται στο «Révolutionnaires d' Indochine», *Cahiers Léon Trotski*, αρ. 40, Δεκέμβριος 1989, σ. 119-120.

[6] *Όπ.π.*, σ. 119.

[7] Georges Boudarel, «L' idéocratie importée au Vietnam avec le maoïsme», στο *La Bureaucratie au Vietnam – Vietnam-Asie-Débat*, αρ. 1, Παρίσι, L' Harmattan, 1983, σ. 31-106.

[8] Li Zhi Sui (ο προσωπικός του γιατρός), *La vie privée du President Mao*, Παρίσι, Plon, 1994.

[9] Εμπνευσμένο από την αρχαία θρησκεία του προμουσουλμανικού Ιράν.

[10] Αυτή και η ανάπτυξη που ακολουθεί οφείλουν πολλά στον Richard Shek, «Sectarian Eschatology and Violence», στο Jonathan N. Lipman και Stevan Harrell, *Violence in China - Essays in Culture and Counterculture*, State University of New York Press, 1990, σ. 87-109.

[11] *Στο ίδιο*, σ. 101.

[12] *Στο ίδιο*, σ. 104.

[13] *Στο ίδιο*, σ. 105.

[14] *Στο ίδιο*, σ. 106.

[15] Αναφέρεται στο Sun Tzu, *L' Art de la guerre*, Παρίσι, Flammarion, 1972, σ. 45 (εισαγωγή του Samuel Griffith).

[16] *Στο ίδιο*, σ. 103.

[17] *Στο ίδιο*, σ. 108.

[18] *Στο ίδιο*.

[19] *Στο ίδιο*, και σ. 105.

[20] Danielle et Vadime Elisseeff, *La Civilisation de la Chine classique*, Παρίσι, Arthaud, 1981, σ. 296.

[21] John K. Fairbank, *La Grande Révolution chinoise 1800-1989*, Παρίσι, Flammarion, 1989 (μετάφραση από τα αγγλικά), σ. 126.

[22] Εκτίμηση επί τη βάσει του Jen Yu-wen, *The Taiping Revolutionary Movement*, New Haven, Yale University Press, 1973.

[23] Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes (επιμ.), *La Chine au XXe siècle* (τόμ. 1, *D' une révolution à l' autre 1895-1949)*, Παρίσι, Fayard, 1989, σ. 125.

[24] Roderick Mac Farquhar και John K. Fairbank (επιμ.), *The Cambridge History of China*, τόμ. 14, *The People' s Republic, Part I (1949-1965)*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987, σ. 371.

[25] John K. Fairbank και Albert Feuerwerker (επιμ.), *The Cambridge History of China*, τόμ. 13, *Republican China 1912-1949, Part 2*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1986, σ. 605-606.

[26] *Στο ίδιο*, σ. 292.

[27] *Στο ίδιο*, σ. 291 και 293.

[28] *Στο ίδιο*, σ. 294-297 και 312-314.

[29] Δικαστική απόφαση Souei-chou, αναφέρεται στο Elisseeff, *όπ.π.*, σ. 264.

[30] Fairbank και Feuerwerker, *όπ.π.*, σ. 307-322.

[31] Βλέπε Roland Lew, *1949: Mao prend le pouvoir*, Βρυξέλλες, Complexe, 1980.

[32] Jean-Luc Domenach, *Chine: l' archipel oublié*, Παρίσι, Fayard, 1992, σ. 47.

[33] Gregor Benton, «Under Arms and Umbrellas: Perspectives on Chinese Communism in Defeat», στο Tony Saich και Hans Van de Ven, *New Perspectives on the Chinese Communist Revolution*, Armonk, M. E. Sharpe, 1995, σ. 131-133.

[34] Chen Yung-fa, «The Blooming Poppy under the Red Sun: The Yan'an Way and the Opium Trade», στο Saich και Van de Ven, *όπ.π.*, σ. 263-298.

[35] Yves Chevrier, *Mao et la révolution chinoise*, Φλωρεντία, Casterman/Giunti, 1993, σ. 65.

[36] François Godement, «La tourmente du vent communiste (1955-1965)», στο Marie-Claire

Bergère, Lucien Blanco, Jürgen Domes (επιμ.), *La Chine au XXe siècle* (τόμ. 2, *De 1949 à aujourd'hui*), Παρίσι, Fayard, 1990, σ. 58.

[37] Αυτός ο αόριστος όρος περιγράφει εκείνον ο οποίος ασκεί την εξουσία μέσα στο κόμμα· αντιστοιχεί μόνο εν μέρει στις επίσημες αρχές, των οποίων τα όρια και οι δυνατότητες αποφάσεων είναι μεταβλητά, και των οποίων ορισμένα μέλη πιθανόν να είναι πολύ περιθωριοποιημένα· αντίθετα, ένας «συνταξιούχος» χωρίς λειτούργημα όπως ο Ντενγκ Χσιαοπίνγκ μπόρεσε στη διάρκεια μιας δεκαετίας να παραμείνει το αληθινό «νούμερο ένα».

[38] Βλ. Benton, προαναφερθέν κεφάλαιο, και Lucien Bianco, «Peasant Responses to CCP Mobilization Policies, 1937-1945», στο Saich και Van de Ven, *όπ.π.*, σ. 175-187.

[39] Βλ. Stephen C. Averill, «The Origins of the Futian Incident», στο Saich και Van de Ven, *όπ.π.*, σ. 79-115.

[40] Βλ. David E. Apter, «Discourse as Power: Yan'an and the Chinese Revolution», στο Saich και Van de Ven, *όπ.π.*, σ. 218-219.

[41] Vladimirov (αντιπρόσωπος της Κομιντέρν στο Γιανάν), στο Boudarel, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 56.

[42] Frederick C. Teiwes (και Warren Sun), «From a Leninist to a Charismatic Party: The CCP's Changing Leadership, 1937-1945», στο Saich και Van de Ven, *όπ.π.*, σ. 372.

[43] *Στο ίδιο*, σ 373.

[44] *Στο ίδιο*, σ. 370-375· Apter, προαναφερθέν κεφάλαιο· Roger Faligot και Rémi Kauffer, *Kang Sheng et les services secrets chinois (1927-1987)*, Παρίσι, Robert Laffont, 1987, σ. 186-206.

[45] Domenach, *όπ.π.*, σ. 48.

[46] Ye Fei, συνέντευξη του 1983, στο Benton, προαναφ. κεφάλαιο, σ. 138.

[47] Domenach, *όπ.π*, σ. 44-52.

[48] Vladimirov, στο Boudarel, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 55-56.

[49] Domenach, *όπ.π.*, σ. 52-55.

[50] Αυτή ήταν για παράδειγμα η θέση του Jack Belden –ο οποίος ωστόσο παρείχε στοιχεία που οδηγούσαν σε αντίθετη κατεύθυνση– σε μία από τις πρώτες μαρτυρίες για την κινεζική επανάσταση, *China Shakes the World*, Harmondsworth, Pelican, 1973 (1η έκδοση, 1949).

[51] William Hinton, *Fanshen*, Παρίσι, Plon, 1971 (μετάφραση από τα αγγλικά).

[52] Alain Roux, *La Chine populaire, τόμ. 1 (1949-1966)*, Παρίσι, Éditions Sociales, 1983, σ. 81.

[53] *Στο ίδιο*, σ.82.

[54] Bianco, στο προαναφερθέν κεφάλαιο.

[55] Hinton, *όπ.π.*, σ. 649-651.

[56] Lynn T. White III, *Policies of Chaos: The Organizational Causes of Violence in China's Cultural Revolution*, Princeton University Press, 1989, σ. 82.

[57] A. Doak Barnett και Ezra Vogel, *Cadres, Bureaucracy and Political Power in Communist China*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1967, σ. 228.

[58] Domenach, *όπ.π.*, σ. 71· Claude Aubert, «Économie et société rurales», στο Bergère et al. (1990), *όπ.π.*, σ. 150.

[59] Domenach, *όπ.π.*, σ. 70-72.

[60] Hinton, *όπ.π.*, σ. 285. Ας σημειώσουμε ότι ο Hinton κατά βάθος διάκειται *πολύ ευνοϊκά* προς τον κινεζικό κομμουνισμό. Αλλά είναι ένας αξιοσημείωτος μάρτυρας και αγρότης ο ίδιος (στις ΗΠΑ).

[61] He Liyi (με την Claire Anne Chik), *Mr China's Son - A villager's Life*, Boulder, Westview, 1993, σ. 52-54.

[62] Richard Masden, «The politics of revenge in rural China during the Cultural Revolution», στο Lipman και Harrell, *όπ.π.*, σ. 186.

[63] Werner Meissner, «La voie orthodoxe (1949-1955)», στο Bergère κ.ά. (1990), *όπ.π.*, σ. 19.

[64] Στο «Commentaires sur le travail de répression et de liquidation des contre-révolutionnaires», αναφέρεται στο *The Cambridge History of China*, τόμ 14, σ. 89.

[65] Roux, *όπ.π.*, σ. 164.

[66] Domenach, *όπ.π.*, σ. 67 και 80.

[67] Meissner, στο προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 25.

[68] White, *όπ.π.*, σ. 93.

[69] Domenach, *όπ.π.*, σ. 86.

[70] *Στο ίδιο*, σ. 94-101.

[71] Roux, *όπ.π.*, σ. 170.

[72] Domenach, *όπ.π.*, σ. 77-78.

[73] *Στο ίδιο*, σ. 79.

[74] «Quinze ans de persécution contre les catholiques en Chine communiste», στο διμηνιαίο *Est et Ouest*, 16-30 Σεπτεμβρίου 1966, σ. 4-9· Domenach, *όπ.π.*, σ. 504.

[75] Domenach, *όπ.π.*, σ. 80-81.

[76] Αναφέρεται στο *The Cambridge...*, τόμ. 14, σ. 88.

[77] White, *όπ.π.*, σ. 104-124.

[78] Jacques Andrieu, «Le mouvement des idées», στο Bergère et al. (1990), *όπ.π.*, σ. 268-269.

[79] Domenach, *όπ.π.*, σ. 118.

[80] Jean Pasqualini (με τον Rudolph Chelminski), *Prisonnier de Mao: sept ans dans un camp de travail en Chine*, Παρίσι, Gallimard, 1975, μετάφραση του A. Delahaye (αγγλική έκδοση, 1973).

[81] Βλ. Domenach, *όπ.π.*, σ. 121-126.

[82] Jean-Luc Domenach, *Aux origines du Grand Bond en avant: le cas d' une province chinoise, 1956-1958*, Παρίσι, Éditions de l' EHESS et Presses de la FNSP, 1982, σ. 151.

[83] Δέκα χρόνια αργότερα, θα είναι Ερυθροφρουροί: αυτή η πρώτη μετεπαναστατική γενιά διαμορφώθηκε στέρεα...

[84] Το ρήμα «παλεύω», εδώ μεταβατικό, σημαίνει καταγγέλλω συλλογικά κάποιον, του ζητώ να μετανοήσει και, αν δεν υποκύψει, απαιτώ την καταδίκη του· είναι μια εξαιρετικά άνιση μάχη, γιατί το θύμα αδυνατεί να υπερασπίσει τον εαυτό του, ακόμη και προφορικά. Κατά κανόνα έχει προαποφασιστεί αν θα υπάρχουν μόνον κραυγές ή ενδεχομένως χτυπήματα, και αν τα τελευταία μπορούν να φτάσουν μέχρι τη δολοφονία (γεγονός συνηθισμένο κατά την αγροτική μεταρρύθμιση και την Πολιτιστική Επανάσταση, σπάνιο στο διάστημα μεταξύ αυτών των δύο).

[85] He, *όπ.π.*, σ. 3-8.

[86] Ο αριθμός έμοιαζε να έχει αξία σχεδόν μαγική, τόσο συχνά τον ανέφεραν στις «καμπάνιες». Αλλά αποτελούσε κυρίως ένα ελάχιστο, κάτω από το οποίο δεν υπήρχε περίπτωση να κατέβουν. Θα τον ξαναβρούμε στους λόγους του Πολ Ποτ: η «ανατροπή» θα είναι σε αυτούς ιδιαίτερα σημαντική...

[87] Mac Farquhar και Fairbank, *όπ.π.*, σ. 257.

[88] Hinton, *όπ.π.*, σ. 484.

[89] Αυτή ήταν η εμπειρία του He Liyi, *όπ.π.*

[90] Justin Yifu Lin, «Collectivization and China's Agricultural Crisis in 1959-1961», *Journal of Political Economy*, 1990, τόμ. 98, αρ. 6, σ. 1228-1250.

[91] Domenach (1982), *όπ.π.*, σ. 152.

[92] William Hinton, *Shenfan*, Νέα Υόρκη, Random House, 1984.

[93] Domenach (1982), *όπ.π.*, σ. 149.

[94] Μάο, μυστικός λόγος, στο Roderick Mac Farquhar, Timothy Cheek και Eugene Wu (επιμ.), *The Secret Speeches of Chairman Mao.*

[95] Mac Farquhar και Fairbank, *όπ.π.*, σ. 380.

[96] *Στο ίδιο*, σ. 369.

[97] *Αυτόθι.*

[98] Domenach (1982), *όπ.π.*, σ. 157.

[99] Οι περισσότερες από τις πληροφορίες που προηγούνται προέρχονται από τον Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine*, Λονδίνο, John Murray, 1996. Απ' όσο γνωρίζουμε πρόκειται για το μοναδικό συνθετικό έργο σχετικά με το λιμό αποτέλεσμα του Μεγάλου Άλματος.

[100] *Στο ίδιο*, σ. 133.

[101] Roux, *όπ.π.*, σ. 295-296.

[102] Becker, *όπ.π.*, σ. 283.

[103] Mac Farquhar και Fairbank, *όπ.π.*, σ. 370 και 383.

[104] *Στο ίδιο*, σ. 376-377.

[105] Becker, *όπ.π.*, σ. 113.

[106] *Στο ίδιο*, σ. 146.

[107] *Στο ίδιο*, σ. 139.

[108] Domenach (1982), *όπ.π.*, σ. 155.

[109] Becker, *όπ.π.*, σ. 112-149.

[110] Roux, *όπ.π.*, σ. 296-297.

[111] Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 262.

[112] *Στο ίδιο*, σ. 252.

[113] *Στο ίδιο*, σ. 225-228.

[114] Lin, προαναφερθέν άρθρο.

[115] Becker, *όπ.π.*, σ. 270-273.

[116] Mac Farquhar και Fairbank, *όπ.π.*, σ. 370-372.

[117] *Στο ίδιο*, σ. 372-386, για τα στοιχεία αυτά και τα περισσότερα από εκείνα που ακολουθούν σχετικά με το Μεγάλο Άλμα.

[118] Το 1968, ο Γουέι, ηλικίας δεκαοκτώ ετών, Ερυθροφρουρός ο οποίος καταδιωκόταν πλέον από τις αρχές, όπως και εκατομμύρια άλλοι, κρύβεται κοντά στην οικογένειά του, σε ένα χωριό του Ανχούι, επαρχίας που υπέφερε ιδιαίτερα από το Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός.

[119] Μία από τις επίσημες ονομασίες του Μεγάλου Άλματος.

[120] Διάσημη διατύπωση που χρησιμοποίησε ο Λιν Μπιάο για τον Μάο Τσε Τουνγκ, λόγος της 18ης Σεπτεμβρίου 1966.

[121] Υπαινιγμός για την «παγίδα» των Εκατό Λουλουδιών.

[122] Wei Jingsheng, «Mon évolution intellectuelle entre seize et vingt-neuf ans», *στο La Cinquième Modernisation et autres écrits du «Printemps de Pékin»*, κείμενα τα οποία συγκέντρωσαν, μετέφρασαν και παρουσιάζουν οι Huang San και Angel Pinõ, Παρίσι, Christian Bourgois-Bibliothèque asiatique, 1997, σ. 244-246.

[123] Mac Farquhar και Fairbank, *όπ.π.*, σ. 381.

[124] Becker, *όπ.π.*, σ. 235-254.

[125] Domenach, *όπ.π.*, σ. 154.

[126] Lin, στο προαναφερθέν άρθρο· Claude Aubert, «Économie et société rurales», στο Bergère κ.ά. (1990), *όπ.π.*, σ. 166-168.

[127] Hua Linshan, *Les Années rouges*, Παρίσι, Le Seuil, 1987, σ. 202.

[128] Becker, *όπ.π.*, σ. 243.

[129] Harry Wu, *Laogai: le goulag chinois*, Παρίσι, éditions Dagorno, 1996 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1992), σ. 28 και 198.

[130] Yan Jiaqi και Gao Gao, *Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution*, Χονολούλου, University of Hawai'i Press, 1996 (πρωτότυπη έκδοση στα κινεζικά, 1986), σ. 164.

[131] Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 182.

[132] *Στο ίδιο*, σ. 262.

[133] Wu, *όπ.π.*, σ. 38.

[134] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 242· Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 318.

[135] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 489.

[136] *Στο ίδιο*, σ. 512.

137 Για το ζήτημα αυτό, βλ. Wu, *όπ.π.*, σ. 23-39· Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 139-226.
138 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 104.
139 Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 541.
140 Wu, *όπ.π.*, σ. 30.
141 Ο Wu προτιμάει το «ανόρθωση».
142 *Στο ίδιο*, σ. 142-143.
143 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 282.
144 Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 162.
145 Wu, *όπ.π.*, σ. 49, 55.
146 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 208.
147 Wu, *όπ.π.*, σ. 50.
148 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 51-52.
149 *Στο ίδιο*, σ. 33.
150 *Στο ίδιο*, σ. 53.
151 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 267-269.
152 *Στο ίδιο*, σ. 55-59, 117-120, 263.
153 Ποιητικό όνομα για ένα μεγάλο σωφρονιστικό κέντρο στο Πεκίνο.
154 Κινεζικό ισοδύναμο του ψωμιού, το οποίο καταναλώνεται περισσότερο από το ρύζι στο βορρά της χώρας.
155 Εθνική εορτή στη ΛΔΚ.
156 Μάλλον εννοεί το αντιδεξιό κίνημα που ακολούθησε.
157 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 47-49.
158 *Στο ίδιο*, σ. 77.
159 *Στο ίδιο*, σ. 38.
160 *Στο ίδιο*, σ. 115-116.
161 *Στο ίδιο*, σ. 156.
162 *Στο ίδιο*, σ. 86.
163 Albert Stihlé, *Le Prêtre et le commissaire*, Παρίσι, Grasset, 1971.
164 Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 170.
165 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 232.
166 *Στο ίδιο*, σ. 243.
167 *Στο ίδιο*, σ. 33.
168 Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 168.
169 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 43-44.
170 Nien Cheng, *Vie et mort à Shanghai*, Παρίσι, Albin Michel, 1987 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1986), σ. 312-314.
171 *Στο ίδιο*, σ. 409.
172 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 77.
173 Nien, *όπ.π.*, 3ο μέρος.
174 Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 170, 185.
175 Nien, *όπ.π.*, σ. 438.
176 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 41.
177 Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 211.
178 *Στο ίδιο*, σ. 213.
179 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 188-191.
180 Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 197-198.
181 Βλ. για παράδειγμα Fairbank, *όπ.π.*, σ. 449, και Thurston, σ. 149.
182 Σχηματίστηκε κατά τη διάρκεια της διευρυμένης Ολομέλειας του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΚ, στις 16 Μαΐου 1966, και εξαρτιόταν μόνο από τη Διαρκή Επιτροπή του, δηλαδή τον ίδιο τον Μάο. Αφιερώθηκε στην ανάκτηση της καθοδήγησης της Πολιτιστικής Επανάστασης, της οποίας

ηγείτο ο Πενγκ Ζεν (επιφορτισμένος μέχρι τότε με την προετοιμασία της) καθώς και της Γραμματείας της Κεντρικής Επιτροπής που διηύθυναν οι Λιου Σαοκί και Ντενγκ Χσιαοπίνγκ. Η ΟΠΕ κυριαρχείται από ακραίους μαοϊκούς, όπως η Γιανγκ Κινγκ («Mme Mao»), ο Τσεν Μποντά ή ο Ζιάνγκ Τσουνκιάο, και ο Κανγκ Σενγκ είναι ο επίσημος σύμβουλός της. Συνεργάζεται στενά με τον Μάο, και στην πράξη θα υποκαταστήσει, ως βασική αρχή λήψης αποφάσεων, μέχρι το 1968, την Κεντρική Επιτροπή και το Πολιτικό Γραφείο

[183] Harry Harding, «The Chinese State in crisis», στο Roderick Mak Farquhar και John K. Fairbank (επιμ.), *The Cambridge History of China*, τόμ. 15, 2ο μέρος: *Revolution within the Chinese Revolution 1966-1982*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991, σ. 209.

[184] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 259.

[185] Βλ. Yves Chevrier, «L' empire distendu: esquisse du politique en Chine des Qing à Deng Xiaoping», στο Jean-François Bayart, *La Greffe de l' État – Trajectoire du politique 2*, Παρίσι, Karthala, 1996.

[186] *Στο ίδιο*, σ. 383 και 375.

[187] Wei, *όπ.π.*, σ. 227.

[188] Βλ. Frederick C. Teiwes, Warren Sun, *The Tragedy of Lin Biao: Riding the Tiger during the Cultural Revolution, 1966-1971*, Χονολούλου, University of Hawai'i Press, 1996.

[189] Hua Linshan, *Les Années rouges*, Παρίσι, Le Seuil, 1987, σ. 251.

[190] Βλ. ιδιαιτέρως τις γοητευτικές αναμνήσεις του Νι Γιουξιάν, μαθητή της Ναυτικής Ακαδημίας της Σαγκάης, που είναι συγκεντρωμένες στο Anne F. Thurston, *A Chinese Odyssey: The Life and Times of a Chinese Dissident*, Νέα Υόρκη, Charles Scribner's Sons, 1991.

[191] White, *όπ.π.*, σ. 203.

[192] Αντίθετα, η πολύ γενική ανακάλυψη από τους Ερυθροφρουρούς της ακραίας φτώχιας των επαρχιών κατά τη διάρκεια των ταξιδιών που έκαναν για ανταλλαγή εμπειριών, ή κατά τη διάρκεια της αναγκαστικής ένταξης στον αγροτικό πληθυσμό του 1968, θα επιταχύνει –λίγο καθυστερημένα– την αποστασιοποίησή τους από το καθεστώς, όπως το είδαμε στην περίπτωση του Γουέι Τζινγκσένγκ.

[193] Mao Zedong, *Petit Livre rouge des citations*, Παρίσι, Le Seuil, 1967, σ. 172.

[194] Αναφέρεται στο Zhai Zhenhua, *Red Flower of China*, Νέα Υόρκη, Soho, 1992, σ. 81.

[195] Ο φρουρός.

[196] Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 311.

[197] Ωστόσο σε όσους παρέμειναν στη φυλακή απαγορεύονταν οι πολιτικές δραστηριότητες.

[198] Harding, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 150.

[199] White, *όπ.π.*, σ. 245-247.

[200] Πράγμα που προκάλεσε διασκεδαστικές αντιμεταθέσεις: έτσι ο μετριοπαθής κομματικός ιθύνων του Χενάν Παν Φουσένγκ, αφού καθαιρέθηκε με παρότρυνση του ακραίου μαοϊκού Γου Ζιπού, παραμονές του Μεγάλου Άλματος, επανήλθε στο προσκήνιο το 1966 ως μέλος της ακροαριστερής ομάδας του Τσεν Μποντά, ενώ ο Γου συνελήφθη και πιθανόν εκτελέστηκε το 1967 από τους Ερυθροφρουρούς. Βλ. Domenach (1982), *όπ.π.*, σ. 163.

[201] Βλ. για το ζήτημα αυτό την εξαιρετική αφήγηση ενός πρώην Ερυθροφρουρού που έγινε σύμβολο των πανεπιστημίων στις ΗΠΑ: Wang Shaoguang, *Failure of Charisma: The Cultural Revolution in Wuhan*, Χονγκ-Κονγκ, Oxford University Press, 1995, σ. 95-111 και 161-209.

[202] Alain Roux, *La Chine populaire, τόμ. 2 (1966-1984)*, Παρίσι, Éditions Sociales, 1984, σ. 45-46.

[203] Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 152-66 και 197-228.

[204] *Στο ίδιο*, σ. 28.

[205] Yan και Gao, *όπ.π.*, 210.

[206] Αναφέρεται στο Anne F. Thurston, «Urban violence during the Cultural Revolution: who is to blame?», στο Jonathan N. Lipman et Stevan Harrell, *Violence in China – Essays in Culture and Counterculture*, State University of New York Press, 1990.

[207] Αναφέρεται στο Marie-Claire Bergère, *La République populaire de Chine de 1949 à nos jours*, Παρίσι, Armand Colin, 1987, σ. 133.

[208] Jack Belden, *China Shakes the World*, Harmondsworth, Pelican, 1973 (1η έκδοση, 1949), σ. 228.

[209] Becker, *όπ.π.*, σ. 218· Wu, *όπ.π.*, σ. 46.

[210] Ling, *όπ.π.*, σ. 174-183 και Zhai, *όπ.π.*, σ. 84-90: «Προσπάθησα να κλάψω αλλά δεν μπόρεσα», διηγείται (σ. 88)· είναι αλήθεια ότι ο Μάο δεν κερδίζει ιδιαίτερα από κοντά: «Ήμουν λίγο απογοητευμένη. Ήταν πιο γέρος απ' όσο τον φανταζόμουν και περισσότερα από τα μισά μαλλιά του ήταν άσπρα. Το πρόσωπό του είχε τα σημάδια των γηρατειών και δεν έλαμπε, όπως θα έπρεπε. Οι κινήσεις του ήταν αργές. Ήταν ένας γηραλέος άνθρωπος» (σ. 87).

[211] Thurston, σ. 149.

[212] Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 76.

[213] Nien, *όπ.π.*, σ. 101.

[214] Pasqualini, *όπ.π.*, σ. 194.

[215] Zhai, *όπ.π.*, σ. 62.

[216] Douwe Fokkema, «Creativity and Politics», στο MacFarquhar και Fairbank, *όπ.π.*, σ. 600.

[217] Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 79.

[218] Μαρτυρία ενός Ερυθροφρουρού, στο Roux, *όπ.π.*, σ. 37.

[219] Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 70.

[220] Ling, *όπ.π.*, σ. 49· Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 71.

[221] Nien, *όπ.π.*, σ. 110.

[222] *Στο ίδιο*, σ. 86.

[223] Μερικοί διάλεξαν: «Ο σύντροφος Norman Béthune είναι μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος του Καναδά». Χιούμορ;

[224] Zhai, *όπ.π.*, σ. 92-100.

[225] *Στο ίδιο*, σ. 100.

[226] Wang, *όπ.π.*, σ. 72.

[227] Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 77.

[228] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 273-274 και 284-285.

[229] Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 212· οι αριθμοί, που χρήζουν προσεκτικού χειρισμού, είναι από τη δίκη της «Συμμορίας των Τεσσάρων» (1981).

[230] Nien, *όπ.π.*, σ. 602.

[231] Roux, *όπ.π.*, σ. 50.

[232] Ken Ling, Miriam London και Ta-ling Lee, *La Vengeance du ciel: un jeune Chinois dans la Révolution culturelle*, Παρίσι, Robert Laffont, 1981 (το πρωτότυπο στα αγγλικά, 1972), σ. 20-23. Η σκηνή εκτυλίσσεται σε ένα λύκειο για την ελίτ του Ξιαμέν.

[233] Η έκφραση «για καιρό» δεν αφορά προφανώς τον Simon Leys, που τα πρωτοποριακά έργα του μπορούν ακόμη και σήμερα να διαβαστούν επωφελώς, τόσο για τη χρονολογική τους ακρίβεια, όσο και για την αποκρυπτογράφηση που επιχειρούν της ιδεολογίας της Πολιτιστικής Επανάστασης: *Les Habits neufs du président Mao: Chronique de la «Révolution culturelle»*, Παρίσι, Champ libre, 1971· και *Ombres chinoises*, Παρίσι, 10/18-Bibliothèque asiatique, 1974.

[234] Πέντε σε μερικούς μήνες για τη διεύθυνση του εργατικού Γενικού Αρχηγείου του Γουχάν (Wang, *όπ.π.*, σ. 89).

[235] Ling, *όπ.π.*, σ. 267-269.

[236] Βλ. ιδιαιτέρως Ling, *όπ.π.*

[237] Harding, στο προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 168.

[238] Hua, *όπ.π.*, σ. 311.

[239] Ling, *όπ.π.*, σ. 32-33.

[240] Keith Forster, «Spontaneous and Institutional Rebellion in the Cultural Revolution:

The Extraordinary Case of Weng Senhe», στο *Australian Journal of Chinese Affairs*, αρ. 27, 1992, σ. 38-75.

[241] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 278-286.

[242] «Οι φοιτητές έλεγαν: όταν θα πάρουμε τον έλεγχο του Γραφείου της δημόσιας ασφάλειας, θα μπορούμε να συλλαμβάνουμε όποιον θέλουμε». Ling, *όπ.π.*, σ. 252.

[243] Βλ. τα ουσιώδη κείμενά του στο Hector Mandarès κ.ά., *Revo cul dans la Chine pop: anthologie de la presse des Gardes Rouges (mai 1966-janvier 1968)*, Παρίσι, Bibliothèque asiatique, 1974, σ. 353-427.

[244] Και δεν κάνει τίποτε για να το αποσαφηνίσει, γεγονός που θα τον έκανε να ευθυγραμμισθεί υπερβολικά με κάποια από τις φατρίες: δεν εκφώνησε *ούτε ένα λόγο* σε όλη τη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης!

[245] Ling, *όπ.π.*, σ. 119.

[246] Nien, *όπ.π.*, σ. 503.

[247] «Έχουμε κάτι κοινό: την πεποίθηση ότι "η βία λύνει όλα τα προβλήματα"». Ling, *όπ.π.*, σ. 200.

[248] Βλ. για παράδειγμα, Hua, *όπ.π.*, σ. 328.

[249] Zhai, *όπ.π.*, σ. 81.

[250] Υπογραμμισμένο στο κείμενο.

[251] *Αυτόθι.*

[252] *Στο ίδιο*, σ. 105.

[253] Παρατσούκλι μιας μαθήτριας.

[254] Ling, *όπ.π.*, σ. 42.

[255] Hua, *όπ.π.*, σ. 106.

[256] *Στο ίδιο*, σ. 108.

[257] Nien, *όπ.π.*, σ. 494.

[258] «Μια θεμελιώδης διαφορά εμφανιζόταν ανάμεσα στους φοιτητές και τους εργάτες: οι φοιτητές ήθελαν την εξουσία, ενώ οι εργάτες ήθελαν το χρήμα». Ling, *όπ.π.*, σ. 252.

[259] Wang, *όπ.π.*, σ. 118.

[260] *Στο ίδιο*, σ. 158.

[261] Hinton (1984), *όπ.π.*, σ. 521.

[262] Wang, *όπ.π.*, σ. 66.

[263] *Στο ίδιο*, σ. 94.

[264] Wang, *όπ.π.*, σ. 143-208.

[265] Ling, *όπ.π.*, σ. 85.

[266] White, *όπ.π.*, σ. 325.

[267] Hinton (1984), *όπ.π.*, σ. 519 και 527-28.

[268] Βλ. ιδιαιτέρως τη μαρτυρία του πρώην Ερυθροφρουρού Χούα Λινσάν, *όπ.π.*

[269] Bergère, *όπ.π.*, σ. 133.

[270] Thurston, σ. 158-159.

[271] Roux, *όπ.π.*, σ. 54-55.

[272] Harding, στο προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 188.

[273] Δώδεκα εκατομμύρια κατά Thurston, δεκατέσσερα κατά Fairbank, είκοσι κατά Bergère, *όπ.π.*

[274] White, *όπ.π.*, σ. 294.

[275] Harding, στο προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 212.

[276] Hua, *όπ.π.*, σ. 345-346.

[277] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 278.

[278] Ο όρος στην Κίνα θυμίζει τον «μοναχικό και σιωπηλό ήρωα».

[279] Hua, *όπ.π.*, σ. 338 και 341-342.

[280] White, *όπ.π.*, σ. 260.

[281] *Στο ίδιο*, σ. 277.

[282] Yan και Gao, *όπ.π.*, σ. 266-267.

[283] Faligot και Kauffer, *όπ.π.*, σ. 407· Harding, στο προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 214.

[284] Yan και Gao, *όπ.π.*,252-265.

[285] Hua, *όπ.π.*, σ. 365.

[286] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 279.

[287] Αναφέρεται στο Mandarès et al., σ. 50.

[288] Nien, *όπ.π.*, σ. 345-348.

[289] Sebastian Hellmann, «The suppression of the April 5th Movement and the Persecution of "Counterrevolutionaries" in 1976», *Issues and Studies*, τόμ. 30, αρ. 1, Ιανουάριος 1994, σ. 37-64.

[290] Wei, *όπ.π.*, σ. 226.

[291] Το κείμενο πλήρες (με τα παραρτήματά του) στη σύνοψη που ήδη αναφέραμε των κειμένων του Γουέι.

[292] Angel Pino, «Postface», στο Wei, *όπ.π.*, σ. 261-347.

[293] Jürgen Domes, «La société politique», στο Bergère, Bianco et Domes, *όπ.π.*, σ. 251.

[294] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 335-345.

[295] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ. 491.

[296] *Στο ίδιο*, σ. 415.

[297] Jean-Pierre Cabestan, «Chine: un État de lois sans État de droit», *Revue Tiers Monde*, τ. 37, αρ.147, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1996, σ. 649-668.

[298] Wu, *όπ.π.*, σ. 186.

[299] Cabestan, σ. 662-663.

[300] Andrew Scobell, «The Death Penalty in Post-Mao China», *The China Quarterly*, αρ. 123, Σεπτέμβριος 1990, σ. 503-520.

[301] *Αυτόθι.*

[302] Domenach (1992), *όπ.π.*, σ.352-355.

[303] *Στο ίδιο*, σ. 365-378.

[304] Becker, *όπ.π.*, σ. 171.

[305] Vania Kewley, *Tibet: Behind the Ice Curtain*, Λονδίνο, Grafton Books, 1990, σ. 251.

[306] Becker, *όπ.π.*, σ. 166.

[307] *Στο ίδιο*, σ. 171.

[308] Pierre-Antoine Donnet, *Tibet mort ou vif*, Παρίσι, Gallimard, 1990, σ. 126.

[309] *Στο ίδιο*, σ. 126-127.

[310] *Στο ίδιο*, σ. 128-129.

[311] Kewley, *όπ.π.*, σ. 269-270.

[312] Donnet, *όπ.π.*, σ. 70.

[313] Kewley, *όπ.π.*, σ. 165.

[314] Donnet, *όπ.π.*, σ. 66-69.

[315] *Στο ίδιο*, σ. 202.

[316] *Στο ίδιο*, σ. 137.

[317] Kewley, *όπ.π.*, σ. 255.

[318] *Στο ίδιο*, σ. 122-124, 291 και 314-318.

[319] Becker, *όπ.π.*, σ. 173-176.

[320] Donnet, *όπ.π.*, σ. 133-134.

[321] Becker, *όπ.π.*, σ. 181.

[322] Donnet, *όπ.π.*, σ. 154-155.

[323] Βλ. ιδιαιτέρως την επιστολή προς τον Βυσίνσκι του πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Πυονγκγυάνγκ, Στίκοφ, με ημερομηνία 19 Ιανουαρίου 1950, αρχεία μεταφρασμένα από το Woodrow Wilson Center, δελτία αρ. 5 και 6 του Προγράμματος διεθνούς ιστορίας του ψυχρού πολέμου, Ουάσιγκτον, 1995 και 1996.

[324] Βλ. Charles Martel και Georges Perruche, «Prisonniers français en Corèe», στο *Les Cahiers d' histoire sociale*, αρ. 3, Οκτώβριος 1994.

[325] Kim Hyun Hee, *Dans la fosse aux tigres*, Παρίσι, Presses de la Cité, 1994, και συνέντευξη με τον συγγραφέα (Φεβρουάριος 1997).

[326] *Asia Watch Human Rights in the Democratic People's Republic of Korea*, Ουάσιγκτον 1988.

[327] Tibor Meray, «Wilfred Burchett en Corée», *Les Cahiers d' histoire sociale*, αρ. 7, φθινόπωρο-χειμώνας 1996, σ. 87.

[328] Συνέντευξη με τον συγγραφέα στη Σεούλ, Φεβρουάριος 1997.

[329] Ένας άλλος αλλοδαπός, ένας Γάλλος ονόματι Jacques Sédillot, συνελήφθη επίσης. Είχε και εκείνος πάει στην Κορέα για να εργαστεί στο Κέντρο ξενόγλωσσων εκδόσεων της Πυονγυάνγκ. Αφού καταδικάστηκε σε ποινή 20 χρόνων, αλλά ως «πράκτορας του γαλλικού ιμπεριαλισμού», αφέθηκε ελεύθερος το 1975, σε τόσο άσχημη φυσική κατάσταση ώστε πέθανε μερικούς μήνες αργότερα, χωρίς καν να προλάβει να επιστρέψει στη Γαλλία.

[330] Συνέντευξη με τον συγγραφέα, Σεούλ, Φεβρουάριος 1997.

[331] *Cahiers d'histoire sociale*, αρ. 3, *όπ.π.*, για τους πρώτους· *Human Rights in the Democratic People's Republic of Korea*, *όπ.π.*, για τους δεύτερους.

[332] Εκτεταμένα αποσπάσματα αυτής της μαρτυρίας δημοσιεύτηκαν στην *Coreana*, το ενημερωτικό δελτίο της Εταιρίας κορεατικών σπουδών, αρ. 1, Μάρτιος 1995.

[333] Μία από τις υποδιευθύνσεις της «υπηρεσίας εθνικής ασφαλείας», με αρμοδιότητα στις συνοριακές περιοχές. Το συγκεκριμένο στρατόπεδο βρίσκεται πολύ κοντά στα σύνορα με την Κίνα.

[334] Αυτή η εκτίμηση είναι μετριοπαθής: το άνοιγμα της «ψαλίδας» κυμαίνεται από 150.000 ώς 400.000.

[335] Jean-Pierre Brulé, *La Corée du Nord de Kim Il Sung*, Παρίσι, εκδ. Barré-Dayez, 1982.

[336] Το χωριό όπου διεξήχθησαν οι διαπραγματεύσεις για την ανακωχή και μοναδικό σημείο όπου ο στρατός του Βορρά βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με τα στρατεύματα του Νότου και των ΗΠΑ.

[337] Κείμενα που αναδημοσιεύτηκαν στο *La Lettre de Corée*, αρ. 4 και 5, Ιούνιος και Αύγουστος του 1997.

[338] *Le Figaro Magazine*, 8-3-1997.

[339] *Στο ίδιο.*

[340] Marc Epstein, *L' Express*, 14 Αυγούστου 1997.

[341] *Le Monde*, 10 Οκτωβρίου 1997.

[342] Συνέντευξη με την Catherine Bertini, *La Croix*, 8 Οκτωβρίου 1997. Μια μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας, στις αρχές της δεκαετίας του '90, ανέφερε ωστόσο ότι το 43% των παιδιών στην Ινδία υπέφερε από κακή σίτιση.

[343] Παρατίθεται στο Doan Van Toai, *Le Goulag vietnamien*, Παρίσι, Robert Laffont, 1979, σ. 28. Ο Λε Ντουάν είχε επισκεφτεί το κάτεργο του νησιού Κον-σον, μετά την «απελευθέρωση» του Νοτίου Βιετνάμ το 1975.

[344] Αν και στην πλειοψηφία του αποτελούνταν από Βιετναμέζους, από τους οποίους άλλωστε ελεγχόταν απόλυτα, το ΚΚΙ φιλοδοξούσε να κατευθύνει την επανάσταση στο σύνολο της γαλλικής Ινδοκίνας, περιλαμβανομένων του Λάος και της Καμπότζης. Μόλο που επισήμως διαλύθηκε το 1945, εξακολούθησε να λειτουργεί μέχρι το 1951, χρονιά κατά την οποία γεννιούνται τρία κόμματα πάντα στενά συνδεδεμένα, και τα οποία δεν έχουν πλέον τον επίσημο χαρακτήρα κομμουνιστικών κομμάτων (βλέπε κεφάλαιο για την Καμπότζη).

[345] Ngo Van, *Vietnam 1920-1945: révolution et contre-révolution sous la domination coloniale*, Παρίσι, L' Insomniaque, σ. 128-129.

[346] David G. Marr, *Vietnam 1945: The Quest for Power*, Μπέρκλεϋ, University of California Press, 1995, σ. 234-237.

[347] *Στο ίδιο*, σ. 415-416.

[348] *Στο ίδιο*, σ. 409 και 413.

[349] *Στο ίδιο*, σ. 434-435.

[350] Ngo, *όπ.π.*, σ. 341.

[351] Marr, *όπ.π.*, σ. 518.

[352] Ngo, *όπ.π.*, σ. 352 και 358-361.

[353] *Στο ίδιο*, σ. 338, 341 και 350.

[354] Marr, *όπ.π.*, σ. 517 και 519-520.

[355] Δες π.χ. Albert Stihlé, *Le Prêtre et le Commissaire*, Παρίσι, Grasset, 1971.

[356] Περιοδικό *L' Histoire*, τεύχος 149, Μάιος 1991. Ένας άλλος υπολογισμός, που έγινε τον Οκτώβριο του 1954 από τον γαλλικό στρατό, κατέληξε σε 36.900 αιχμαλώτους (περιλαμβανομένων των Βιετναμέζων συμμάχων των Γάλλων) από τους οποίους απελευθερώθηκαν οι 15.500 μετά την κατάπαυση του πυρός – το ποσοστό απωλειών (λίγο κάτω από 60%) είναι στην ουσία παρόμοιο και στους δύο απολογισμούς. Βλ. Colonel Robert Bonnafous, *Les Prisonniers français des camps Viêt-minh*, διδακτορική διατριβή, Κέντρο στρατιωτικής ιστορίας και μελετών εθνικής αμύνης, πανεπιστήμιο Paul-Valéry (Μονπελλιέ), 1985, σ. 217.

[357] Georges Boudarel, *Cent fleurs écloses dans la nuit du Vietnam: communisme et dissidence 1954-1956*, Παρίσι, Jacques Bertoin, 1991, σ. 177.

[358] *Στο ίδιο*, σ. 174-175.

[359] *Στο ίδιο*, σ. 176.

[360] *Στο ίδιο*, σ. 171.

[361] *Στο ίδιο*, σ. 191.

[362] *Στο ίδιο*, σ. 170.

[363] *Στο ίδιο*, σ. 177-178.

[364] *Στο ίδιο*, σ. 190.

[365] Ngo, *όπ.π.*, σ. 375.

[366] Παρατίθεται από τον Boudarel, *όπ.π.*, σ. 200. Άλλες πληροφορίες, *στο ίδιο*, σ. 199-202.

[367] Georges Boudarel, «L' idéocratie importée au Vietnam avec le maoisme», στο *La Bureaucratie au Vietnam – Vietnam-Asie-Débat*, αρ. 1, Παρίσι, L' Harmattan, 1983, σ. 63.

[368] *Στο ίδιο*, σ. 61.

[369] Boudarel (1991), *όπ.π.*, σ. 183-184.

[370] Παρατίθεται από τον Ngo, *όπ.π.*, σ. 404.

[371] Georges Boudarel, «1954: Les dilemmes de l' indépendance», στο *Hanoi 1936-1996: Du drapeau rouge au billet vert*, των Georges Boudarel και Nguyên Van Ky, Παρίσι, Autrement, 1997, σ. 141.

[372] Ngo, *όπ.π.*, σ. 404.

[373] Boudarel (1991), *όπ.π.*, σ. 150.

[374] Gérard Tongas, *J' ai vécu dans l' enfer communiste au Nord Vietnam*, Παρίσι, Nouvelles Éditions Debresse, 1960, σ. 231-232.

[375] Daniel Hémery, συνέντευξη, Παρίσι, Οκτώβριος 1997· Georges Boudarel, «1965-1975: guerre ou paix?» στο Boudarel και Nguyên, *όπ.π.*, σ. 154.

[376] Doan, *όπ.π.*, σ. 206-207.

[377] Η «Βιετναμέζοι κομμουνιστές», όρος που χρησιμοποιούσαν στο Νότο.

[378] Stanley Karnow, *Vietnam: A History*, Harmondsworth, Penguin Books, 1984, σ. 530-531.

[378α] Doan, *όπ.π.*, σ. 178-179.

[379] Hô Chi Minh-Ville, συνέντευξη με έναν πρώην κομμουνιστή ιθύνοντα.

[380] Βλ. π.χ. στο Communauté vietnamienne, *Les Prisonniers politiques*, Παρίσι, Sudestasie, 1974.

[381] Doan, *όπ.π.*

[382] Παρατίθεται στον Doan, *όπ.π.*, σ. 331-334. Η έκκληση αυτή απομνημονεύτηκε, κυκλοφό-

ρησε από στόμα σε στόμα στις φυλακές της Πόλης του Χο Τσι Μινχ και «υπογράφηκε» προφορικά από 48 γενναίους κρατούμενους.

[383] Οι παραπάνω πληροφορίες αντλήθηκαν κυρίως από το Martin Stuart-Fox (επιμ.), *Contemporary Laos Studies in the Politics and the Society of the Laos People's Democratic Republic*, Αγία Λουκία, University of Queensland Press, 1982, από το Martin Stuart-Fox και Mary Koogman, *Historical Dictionary of Laos*, Metuchen & London, Scarecrow Press, 1992, καθώς και από μια συνέντευξη με τον Christian Culas, τον οποίο ευχαριστώ θερμά.

[384] Michael Vickery, *Cambodia 1975-1982*, Βοστόνη, South End, 1984, σ. 148.

[385] Ακόμη και το όνομα που τους έμεινε (και που οι ίδιοι πάντα αρνιόντουσαν) δεν τους ανήκει: ο Σιχανούκ ήταν αυτός που το κατασκεύασε όταν άρχισε το πρώτο αντάρτικο, στο τέλος της δεκαετίας του '60. Προτιμούμε να τους αποκαλούμε έτσι παρά «πολποτιστές» (χρήση πιο συχνή στην Καμπότζη), όρος ο οποίος προσωποποιεί υπερβολικά μια διοίκηση που φαντάζει γνησίως συλλογική. Παρεμπιπτόντως διευκολύνει το «ξέπλυμα» ηγετικών στελεχών όπως ο Ιένγκ Σάρυ ή ο Κιέου Σαμπάν, που και μόνο το ότι γλίτωσαν από τις εκκαθαρίσεις της περιόδου 1975-1979 αποδεικνύει ότι είχαν τουλάχιστον εγκρίνει τα τερατώδη εγκλήματα.

[386] Χρησιμοποιούμε εδώ το επίθετο «καμποτζιανός» για να υποδείξουμε ό,τι σχετίζεται με την Καμπότζη και το επίθετο «χμερ» για ό,τι έχει να κάνει με την πλειοψηφούσα εθνότητα μιας χώρας όπου οι μειονότητες, στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω, αποτελούσαν πριν από το 1970 τουλάχιστον το 15% του πληθυσμού. Όπως και να 'χει, αυτοί που διαδέχθηκαν στην εξουσία τον Πολ Ποτ επιχείρησαν, για εθνικιστικούς λόγους, να υποκαταστήσουν το «καμποτζιανός» με το «χμερ». Όσο για το «Καμπουτσέα», επίσημο όνομα της χώρας από το 1975 μέχρι το 1991, πρόκειται για την προφορά χμερ του γαλλοποιημένου «Καμπότζη». Ο όρος ανάγεται στα σανσκριτικά.

[387] Περιέργως, κομμουνιστές ήταν εκείνοι που, πριν από την πλειονότητα των Δυτικών σχολιαστών, τόλμησαν να αποδώσουν τον όρο *γενοκτονία* σε ένα κομμουνιστικό καθεστώς.

[387α] Για τον πλουραλισμό του καθεστώτος εγείρονται πολλά ερωτηματικά μετά το πραξικόπημα του Ιουλίου 1997 του Hu Sen ενάντια στον πρίγκιπα Ranariddh, τον νικητή των εκλογών του 1993.

[388] *Cambodge, année zéro*, Παρίσι, Julliard, 1977.

[389] Υπήρξαν μάλιστα και αντίθετες μαρτυρίες, κατευναστικές και ψευδείς: δες π.χ. Jérôme & Jocelyne Steinbach, *Cambodge, l'autre sourire*, Παρίσι, Éditions sociales, 1976.

[390] Pin Yathay, *L' Utopie meurtrière: un rescapé du génocide cambodgien témoigne*, Βρυξέλλες, 1989, σ. 381.

[391] Για τους προδρόμους της δημοκρατίας της Καμπουτσέας (επίσημο όνομα του κράτους των Ερυθρών Χμερ), οι σημαντικότερες αναφορές γίνονται στα βιβλία: David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945*, Νιου Χέιβεν, Yale U.P., 1991· Marie-Alexandrine Martin, *Le Mal cambodgien: histoire d' une société traditionnelle face à ses leaders politiques, 1946-1987*, Παρίσι, Hachette, 1989.

[392] Ηγέτης της οποίας ήταν ο στρατηγός (και σε λίγο στρατάρχης) Λον Νολ.

[393] David P. Chandler, *Pol Pot: frère numéro un*, Παρίσι, Plon, 1993 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά το 1992), σ. 142, 162-163 και 166-167. Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power and Genocide in Cambodia under the Khmer rouge, 1975-1979*, Νιου Χέιβεν, Yale University Press, 1996, σ. 20-25.

[394] Δες π.χ. Haing Ngor, *Une odyssée cambodgienne* (γραμμένο με τον Roger Warner), Παρίσι, Fixot-Filipacchi, 1988 (πρωτότυπη έκδοση στα αγγλικά, 1987), σ. 105-106.

[395] Henri Locard, «Tramkâk District in the Grip of the Khmer rouge», ανακοίνωση στο συνέδριο *Cambodia: Power, Myth and Memory*, Université Monash, Δεκέμβριος 1996, σ. 26-33.

[396] Οι Ερυθροί Χμερ εκτελούσαν πάντα βράδυ, πράγμα που ταιριάζει στη μόνιμη εμμονή τους για το κρυφό.

[397] Chandler (1993), *όπ.π.*, σημείωση 28, σ. 308. Kiernan, *όπ.π.*, σ. 108.

398 *Στο ίδιο*, σ. 167.

399 Θα επανέλθουμε στον «αδελφό υπ. αριθμόν ένα». Οι άλλοι ιθύνοντες πρώτης γραμμής είναι ο Χόου Γιουν, ο Χου Νιμ, ο Κιέου Σαμπάν («νόμιμη» βιτρίνα του ΚΚΚ στην Πνομ Πενχ μέχρι το 1967, όλοι τους πρώην υπουργοί) και, στο αντάρτικο σποραδικά από το 1963, ο Νουόν Τσέα, ο Σάο Πιμ, ο Σον Σεν, ο Βορν Βετ, ο Ιένγκ Σάρυ, καθώς και οι σύζυγοι του τελευταίου και του Σάλοθ Σαρ (ή αλλιώς Πολ Ποτ), οι αδελφές Ιένγκ Τίριθ και Κιέου Ποννάρυ. Με διαφορά μερικών χρόνων, όλοι τους ανήκαν στην ίδια γενιά, γεννημένοι στα τέλη της δεκαετίας του '20.

400 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 108.

401 Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 63-64.

401α Serge Thion, «Chronology of Khmer Communism, 1940-1982», στο David P. Chandler & Ben Kiernan, *Revolution and its Aftermath in Kampuchea: Eight Essays*, New Haven, Yale University Southeast Asia Studies, 1983, σελ. 301-302.

402 Το μέτρο είχε προφανώς αποφασιστεί τον Ιανουάριο του 1975, ταυτόχρονα με την κατάργηση του χρήματος, μόλο που εξακολουθούσαν να τυπώνονται χαρτονομίσματα. Ο μόνος εκ των ηγετών που είχε προβάλει αντιρρήσεις, ο διάσημος Χόου Γιουν, παλιός υπουργός του Σιχανούκ και ιδρυτικό μέλος του ΚΚΚ, «εξαφανίστηκε» τους επόμενους μήνες – πρώτη εκκαθάριση σε αυτό το επίπεδο, που όμως προμήνυε αρκετές άλλες.

403 Οι Ερυθροί Χμερ κατήργησαν αμέσως το καμποτζιανό νόμισμα. Μια απρόβλεπτη συνέπεια υπήρξε το μονοπώλιο, στο εξής αναγνωρισμένο, του δολαρίου για τις περιορισμένες και παράνομες χρηματικές ανταλλαγές μεταξύ του πληθυσμού.

404 Kiernan, *οπ.π.*, σ. 48.

405 Marek Sliwinski, *Le Génocide khmer rouge: une analyse démographique*, Παρίσι, L' Harmattan, σ. 30.

406 Πράγμα που εξηγεί επίσης το ότι αρκετοί έφυγαν χωρίς να πάρουν τίποτα σπουδαίο μαζί τους και ιδιαιτέρως χωρίς ανταλλάξιμα στη μαύρη αγορά μέσα, απαράβατος όρος για την επιβίωση στους μήνες και τα χρόνια που ακολούθησαν.

407 Πρέπει να δεχτούμε ότι η δογματική εχθρότητα για καθετί γραπτό που δεν ήταν επαναστατικό (τα βιβλία καταστράφηκαν, αφέθηκαν στην τύχη τους, όπως στην Εθνική Βιβλιοθήκη, ή μετατράπηκαν σε τσιγαρόχαρτα) επεκράτησε κάθε άλλης σκέψης.

408 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 60-64· Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 102-103.

409 Μαρτυρία του Channo, *Phnom Penh Post* (στο εξής *PPP*), 7 Απριλίου 1995, σ. 5.

410 Δες π.χ. Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 57, 94 και 209-211.

411 Usha Welaratna, *Beyond the Killing Fields: Voices of Nine Cambodian Survivors in America*, Stanford University Press, 1993, σ. 78.

412 Γενική συζήτηση για τις σχέσεις Παλαιών/Νέων στο Kiernan, *όπ.π.*, σ. 210-215.

413 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 219.

414 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 92.

415 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 97.

416 Ο Pin Yathay παραθέτει σχέδια διαφυγής ή εξέγερσης τα οποία ματαιώνονταν από αιφνίδιες μετακινήσεις πληθυσμών.

417 Πολλές φορές το μόνο που επιτρεπόταν να πάρει κανείς μαζί του ήταν μια γαβάθα κι ένα κουτάλι. Δες Charles H. Twining, «The Economy», στο Karl D. Jackson (επιμ.), *Cambodia 1975-1978: Rendezvous with Death*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1989, σ. 121.

418 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 120.

419 Σύμφωνα με τον Julio Jeldres, σύμβουλο του Σιχανούκ, στο *PPP*, 20 Σεπτεμβρίου 1996.

420 Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 205-209.

421 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 333.

422 Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 298.

423 Chandler (1993), σ. 207.

424 *Στο ίδιο*, σ. 209· Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 295.

425 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 418.

426 Kiernan, «Wild Chickens, Farm Chickens and Cormorants: Kampuchea's Eastern Zone under Pol Pot», στο Chandler και Kiernan, *όπ.π.*, σ. 191-197.

427 Chandler (1991), σ. 296-297· Kiernan, *όπ.π.*, σ. 392-411.

428 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 144.

429 Σύμφωνα με αρκετές μαρτυρίες (και ειδικότερα του Chandler, 1991, *όπ.π.*, σ. 276), ορισμένοι στάλθηκαν πίσω στην Καμπότζη -μερικές φορές ως αντάλλαγμα για βοοειδή...-και προφανώς στο θάνατο, *ακόμη και μετά την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων.*

430 Δες π.χ. Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 347-402.

431 Y Phandara, *Retour à Phnom Penh: le Cambodge du génocide à la colonisation*, Παρίσι, A.M. Métailié, 1982, σ. 228.

432 Henri Locard, *Le Goulag khmer rouge*, έκδοση του πανεπιστημίου της Λυών-2, 1995, σ. 17 και *Communisme*, αρ. 47-48, 1996, σ. 127-161.

433 Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 265.

434 *Στο ίδιο*, σ. 322.

435 Locard (1995), σ. 8-9.

436 Βασίζεται προπάντων σε προβολή των ευρημάτων μικρο-μελετών, σε διάφορους τομείς του πληθυσμού: 25% απώλειες στις οικογένειες των προσφύγων, 35%, 41% και 53% απώλειες υπό το καθεστώς της δημοκρατικής Καμπουτσέας σε τρία χωριά· 42% σε μια συνοικία της Πνομ Πενχ (από τους οποίους το ένα τέταρτο πέθανε από την πείνα ή από αρρώστιες)· 36% σε μια ομάδα 350 κατοίκων της ανατολικής ζώνης, που σχεδόν όλοι τους δολοφονήθηκαν.

437 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 456-460.

438 Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 261.

439 Craig Etcheson, *The Rise and Demise of Democratic Kampuchea*, Boulder, Westview, 1984, σ. 148.

440 Leo Mong Hai, πρόεδρος του Ινστιτούτου Χμερ για τη δημοκρατία, προσωπική συνέντευξη (Δεκέμβριος 1996).

441 Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 49-67.

442 *Στο ίδιο*, σ. 52.

443 Welaratna, *όπ.π.*, σ. XIX και 2.

444 Η ιδέα αυτή υπολανθάνει σε ολόκληρο το βιβλίο του William Shawcross, που κατά τα άλλα είναι πολύ πλούσιο σε πληροφορίες. Βλ. *Sideshow: Nixon, Kissinger and the Destruction of Cambodia*, Λονδίνο, Deutsch, 1979· δες επίσης Kiernan, *όπ.π.*, σ. 20 και 24.

445 Chandler, *όπ.π.* (1993), σ. 13 και 163.

446 Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 42-48.

447 Locard (1995), σ. 10.

448 Etcheson, *όπ.π.*, σ. 148.

449 Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 82.

450 Munthit, *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 6.

451 Δες π.χ. Kenneth M. Quinn, «The Pattern and Scope of Violence», στο Karl D. Jackson (επιμ.), *Cambodia 1975-1978: Rendezvous with Death*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1989, σ. 190.

452 Προσωπική συνέντευξη, Δεκέμβριος 1996.

453 *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 7.

454 Daviv Hawk, «The Photographic Record», στο Jackson, *όπ.π.*, σ. 212.

455 *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 6.

456 Αρκούσε να έχεις φοιτήσει στο γυμνάσιο, ορισμένες φορές έφτανε απλώς να ξέρεις γράμματα, για να ανήκεις στη «διανόηση»...

457 Charles H. Twining, «The Economy», στο Jackson, *όπ.π.*, σ. 134.

458 Δυο φορές λιγότεροι από το 1970, υπό τον Λον Νολ...

459 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 169.

460 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 295, παρατίθεται η σοβαρή έρευνα του Stephen Heder.

461 Marek Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 77.

462 *Στο ίδιο*, σ. 76.

463 François Ponchaud, «Social Change in the Vortex of Revolution», στο Jackson, *όπ.π.*, σ. 153.

463α Όμως ο Pin Yathay μνημονεύει κάποιους Κινέζους που πέθαναν από πείνα, επειδή δεν αντάλλαξαν το χρυσάφι τους με λίγα κουτιά ρύζι... (*Όπ.π.*, σελ. 231).

464 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 297-298.

465 Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 76.

466 Παρατίθεται στο Elizabeth Becker, *Les larmes du Cambodge– l' histoire d' un autogénocide*, Παρίσι, Presses de la Cité, 1986, σ. 242.

467 Μαρτυρία του Niseth, ο οποίος μεταφέρθηκε σε ένα χωριό Pnong, στο Welaratna, *όπ.π.*, σ. 180.

468 Becker, *όπ.π.*, σ. 249.

469 Έτσι αποκαλούνται όσοι έχουν πάει για προσκύνημα στη Μέκκα.

470 Αν δεν αναφέρεται άλλη πηγή, οι πληροφορίες που αφορούν τους Cham προέρχονται από την ενδελεχή μελέτη του Kiernan, *όπ.π.*, σ. 252-288.

471 Kiernan, *όπ.π.*, σ. 428-431.

471α Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 76.

472 Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 57.

473 Michael Vickery, «Democratic Kampuchea: Themes and Variations», στο Chandler και Kiernan, *όπ.π.*, σ. 99-135.

474 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 206.

475 *Στο ίδιο*, σ. 251-252.

476 Ακόμη περισσότερο επειδή, σε αντίθεση με τους κομμουνιστές ιθύνοντες άλλων χωρών, οι της Καμπότζης μετακινούνται ελάχιστα, πιθανόν λόγω της υπερβολικής τους παράνοιας. Δεν διαθέτουμε καμιά μαρτυρία περί του αντιθέτου, ούτε καν φήμες.

477 Δες για παράδειγμα Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 105, 150-151 και 172-173.

478 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 85.

479 Δες π.χ. Pin Yathay, σ. 280, 332, 344.

480 Οι συνθήκες πάντως σύντομα επιδεινώθηκαν πολύ για όσους εκτοπίστηκαν σε ζώνες εκχέρσωσης.

481 Becker, *όπ.π.*, σ. 276.

482 Twining, στο προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 143.

483 *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 5· ο Sliwinski (*όπ.π.*, σ. 65) ενισχύει αυτές τις εντυπώσεις.

484 Αυτή η επέκταση της «ταξικής πάλης» στα χωριά καθώς και η αποπεράτωση της ολοκληρωτικής κολεκτιβοποίησης (απαγόρευση των οικογενειακών γευμάτων και της αυτοσίτισης) μας επιτρέπουν να χρονολογήσουμε από αυτή την εποχή την αποστασιοποίηση ενός μεγάλου τμήματος των Παλαιών (Kiernan, *όπ.π.*, 1996, σ. 202 και 213-214).

485 Quinn, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 201-202.

486 Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 64-65· Twining, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 143-145.

487 Συντομογραφία της *Angkar padevat* (Επαναστατική Οργάνωση), βιτρίνα του πάντοτε ημιπαράνομου ΚΚΚ.

488 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 305.

489 Δες π.χ. Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 195· Ly Heng και Françoise Demeure, *Cambodge: le sourire bâillonné*, Xonrupt-Longemer, Anako, 1994, σ. 100.

490 Haing Ngor, (*όπ.π.*, σ. 158), σε μια κινητή ιατρική μονάδα Ερυθρών Χμερ, άκουσε μια νοσοκόμα να ρωτάει μιαν άλλη: «Έδωσες στους σκλάβους του πολέμου να φάνε;»

491 Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 59.

[492] *Στο ίδιο*, σ. 263.

[493] Ο Pin Yathay προμηθεύτηκε ένα τμήμα από χάρτη πληρώνοντάς το χρυσάφι.

[494] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 150.

[495] Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 191-193 και 197-198· το τμήμα του Πλάνου που είναι αφιερωμένο στη βαριά βιομηχανία είναι το μεγαλύτερο από όλα...

[496] Παρατίθεται από τον Chandler, *όπ.π.*, σ. 223.

[497] Όλως τυχαίως, είναι η ακριβής ποσότητα που είχε καθοριστεί από τον Κινέζο αναπληρωτή πρωθυπουργό εκείνης της εποχής, τον Χούα Γκουοφένγκ, στην εθνική διάσκεψη σχετικά με το παράδειγμα του Νταζάι, το 1975.

[498] Που δεν ήταν διόλου απαραίτητο σε μια Καμπότζη σχετικά αραιοκατοικημένη και όπου οι βροχοπτώσεις ήταν άφθονες, αν όχι και οι ετήσιες πλημμύρες.

[499] Chandler, *όπ.π.*, σ. 193-194 και Karl D. Jackson, «The Ideology of Total Revolution», στο Jackson (επιμ.), *όπ.π.*, σ. 60.

[500] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 147.

[501] *Στο ίδιο*, σ. 99 και 139.

[502] Έμπνευση, άραγε, από το *décadi* της Γαλλικής Επανάστασης, που είχε αποπειραθεί να παραγκωνίσει την Κυριακή;

[503] Twining, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 130.

[504] Kiernan, *όπ.π.*, σ. 235.

[505] Laurence Picq, *Au-delà du ciel: cinq ans chez les Khmers rouges*, Παρίσι, Bernard Barrault, 1984, σ. 133-135.

[506] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 166-167.

[507] *Στο ίδιο*, σ. 199.

[508] Twining, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 122.

[509] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 291.

[510] Η εξομοίωση των εργατών με στρατιά, της παραγωγής με στρατιωτική εκστρατεία, είναι μόνιμο φαινόμενο.

[511] Picq, *όπ.π.*, σ. 163-164, 186 και 197.

[512] *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 5.

[513] Δες ειδικότερα: Twining, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 149-150· Kiernan, *όπ.π.*, σ. 240· Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 138.

[514] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 228· Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 257-258.

[515] Το ιδιωτικό μαγείρεμα ήταν απαγορευμένο. Παρέκαμπταν συχνά τη δυσκολία παριστάνοντας ότι βράζουν νερό, μέτρο προφύλαξης που συνιστούσαν οι Ερυθροί Χμερ.

[516] Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 139-140.

[517] *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 7.

[518] Ο Haing Ngor, (*όπ.π.*, σ. 215) αναφέρει ένα τετράχρονο αγόρι που ψυχορραγούσε για πολλές μέρες, δεμένο σε έναν στύλο, μπροστά στους ανήμπορους γονείς του.

[519] *Στο ίδιο*, σ. 135-136· Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 267.

[520] Δες π.χ. Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 145.

[521] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 174.

[522] Locard (1995), προαναφερθέν άρθρο, σ. 6.

[523] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 217 και 227.

[524] Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 172-173.

[525] Ponchaud, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 160.

[525α] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 174 και 193-194.

[526] Σκεύασμα που απαντάται ειδικά στους Χμερ Loeu (Ponchaud, στο προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 160).

[527] Kên Khun, *De la dictature des Khmers rouges à l' occupation vietnamienne – Cambodge, 1975-1979*, Παρίσι, L' Harmattan, 1994, σ. 94.

[528] Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 174-175.

[529] Τα ταχυδρομεία είχαν διακόψει πλήρως τη λειτουργία τους.

[530] Από προσωπική συνέντευξη, Καμπότζη, Δεκέμβριος 1996.

[531] Picq, *όπ.π.*

[532] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 168.

[533] *Στο ίδιο*, σ. 90 και 122.

[534] Chandler (1933), *όπ.π.*, σ. 202· Henri Locard, *Les Chants révolutionnaires khmers rouges et la tradition culturelle cambodgienne, ou la révolution triomphante*, ανακοίνωση στο συνέδριο Χμερολογίας, Πνομ Πενχ, Αύγουστος 1996.

[535] Françoise Corrèze και Alain Forest, *Le Cambodge à deux voix*, Παρίσι.

[536] Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 132.

[537] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 131-133.

[538] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 222-223, 226 και 310· παρόμοια επεισόδια αφθονούν σε όλες τις μαρτυρίες.

[539] *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 7· Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 185-186, 227, 245 και 265.

[540] Καμιά φορά επιβάλλεται η μηνιαία σύνταξη μιας πλήρους αυτοβιογραφίας· αν προκύψει η παραμικρή διαφορά ανάμεσα σε δύο εκδοχές, χαραδοκεί ο θάνατος (Welaratna, *όπ.π.*, σ. 125).

[541] Ο Seng Kimseang (*PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 7) θυμίζει τον ξυλοδαρμό μέχρι λιποθυμίας ενός εφήβου επειδή είχε κλέψει ρύζι, κατόπιν την «εξαφάνισή» του στα χέρια του Angkar.

[542] Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 185.

[543] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 237.

[544] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 178.

[545] Locard (1995), στην προαναφερθείσα ανακοίνωση.

[546] Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 260.

[547] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 289.

[548] Kên Khun, *όπ.π.*, σ. 96· στη συγκεκριμένη περίπτωση, η γυναίκα βιάστηκε προηγουμένως από τους δολοφόνους της. Λίγο αργότερα, το στέλεχος που είχε δώσει τη διαταγή για την εκτέλεσή της θα «εκκαθαριστεί».

[549] *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 6.

[550] *Στο ίδιο*, σ. 7.

[551] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 314-315· Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 107.

[552] Αντιθέτως, ο καπνός είναι ευρύτατα διαδεδομένος, ακόμη και ανάμεσα στους πιο νεαρούς στρατιώτες των Ερυθρών Χμερ. Τα ναρκωτικά, μολονότι πολύ λιγότερο διαδεδομένα, δεν αποτελούν αντικείμενο ιδιαίτερης απαγόρευσης.

[553] Ponchaud, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 169· *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 7.

[554] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 161-163 και 190-191.

[555] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 184· Welaratna, *όπ.π.*, σ. 53.

[556] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 163 και 387.

[557] *Le Monde*, 18 Ιουνίου 1997, σ. 16.

[558] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 301.

[559] Kên Khun, *όπ.π.*, σ. 123 (μαρτυρία ενός φοιτητή της ιατρικής).

[560] Locard (1995), *όπ.π.*, σ. 12-13.

[561] Δες π.χ. Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 179-180.

[562] Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 78. Στρογγυλοποιώ τα δεκαδικά· οι αριθμοί είναι, προφανώς, ενδεικτικοί.

[563] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 268.

[564] Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 109. Θυμίζει παράξενα το διαβόητο, και ίσως μυθικό, βασανιστήριο που επιβαλλόταν στους Χμερ την εποχή της βιετναμέζικης κατοχής στο πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα: θαμμένοι μέχρι το λαιμό, τα κεφάλια τους που καίγονταν χρησίμευαν για να ζεσταίνονται οι τσαγιέρες.

[565] Locard, 1995, σ. 18.

[566] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 306.

[567] Για τις φυλακές στηριζόμαστε, εκτός αν σημειώνεται διαφορετικά, στις δυο βασικές μελέτες του Henri Locard.: *Le Goulag khmer rouge*, Note de l' Université Lyon-2, 1995· και «Tramkâk District in the Grip of the Khmer rouge», ανακοίνωση στο συνέδριο *Cambodia: Power, Myth and Memory*, Πανεπιστήμιο Monash, Δεκέμβριος 1996.

[568] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 231.

[569] Μονάχα τρεις από τους ογδόντα σε μια τοπική φυλακή που αναφέρει ο Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 231.

[570] Kiernan, *όπ.π.*, σ. 345, σημείωση 169.

[571] *PPP*, 7 Απριλίου 1995, σ. 5.

[572] Locard (1996), *όπ.π.*, σ. 6.

[573] Locard, (1995), *όπ.π.*, σ. 11.

[574] Μαρτυρία ενός πρώην κρατικού υπαλλήλου, στο Kên Khun, *όπ.π.*, σ. 131.

[575] Δες π.χ. Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 170-174, 188-194, 240-244· Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 144-149.

[576] Locard (1996), *όπ.π.*, σ. 8.

[577] Kassie Neou, διευθυντής του καμποτζιανού Ινστιτούτου για τα ανθρώπινα δικαιώματα, στο *PPP*, 20 Σεπτεμβρίου 1996, σ. 8.

[578] Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 285-302.

[579] Quinn, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 198· Kiernan, *όπ.π.*, σ. 432-433.

[580] Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 374, σημείωση 27· Quinn, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 210.

[581] Kiernan, *όπ.π.*, σ. 353-354.

[582] Quinn, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 198.

[583] Ieng Sary, 1977, παρατίθεται στο Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 240.

[584] Πάνω στο ζήτημα της «δυστυχισμένης συνείδησης των Χμερ» δες Jean-Claude Pomonti, «Angoisses khmères», *Le Monde*, 10 Μαρτίου 1995.

[585] Y Phandara, *όπ.π.*, σ. 88.

[586] Εδώ εκδηλώνεται η επιρροή της κινεζικής Πολιτιστικής Επανάστασης: η «Κομμούνα της Σαγκάης» τον Ιανουάριο του 1967 προσπαθεί να μιμηθεί την παρισινή επανάσταση.

[587] Δυο άλλες χώρες της περιοχής βρίσκονται σήμερα σε μερικώς παρόμοια κατάσταση: το Λάος και η Βιρμανία. Όμως το πρώτο δεν αποτελεί μια ενοποιημένη πολιτική οντότητα παρά μόνον μετά το 1945 και η δεύτερη, που γνώρισε αξιοσημείωτη ευημερία υπό βρετανική κυριαρχία, δεν βρίσκεται στην ίδια θέση αδυναμίας απέναντι στους γείτονές της.

[588] Ponchaud, *όπ.π*, σ. 170-175.

[589] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 176.

[590] Η αρχιτεκτονική του ωστόσο είναι πολύ αρχαϊκή από τεχνικής πλευράς, πιο κοντά στη φαραωνική Αίγυπτο παρά στους σύγχρονους γοτθικούς καθεδρικούς ναούς.

[591] Αυτή δεν είναι η περίπτωση των μεγάλων ναών της Ιάβας (του Μπορομπουντούρ ειδικότερα), σχεδόν σύγχρονων με το Ανγκόρ.

[592] Πολλοί εθνολόγοι υπογραμμίζουν έναν πιο χαλαρό δεσμό με τη γη και τους προγόνους απ' όσο στον κινεζικό κόσμο, περιλαμβανομένου του Βιετνάμ.

[593] Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 101, 105-106 και 135· Raoul Marc Jennar, *Cambodge: une presse sous pression*, Παρίσι, Reporters sans frontières, 1997, σ. 23.

[593α] Locard (1995), προαν. σημ., σ. 15.

[594] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 163.

[595] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 95-96. Οι ίδιοι τύποι του υποκόσμου χρησιμοποιήθηκαν πλατιά από το κινεζικό ΚΚ στη φάση της κατάκτησης της εξουσίας.

[596] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 112, 126 και 237-238.

[597] Laurence Picq, *όπ.π.*, σ. 22.

[598] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 271· Ponchaud, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 164.

[599] Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 247.

[600] Ieng Sary, στο *Newsweek*, 4 Σεπτεμβρίου 1975.

[601] *Drapeau Rouge* (Πεκίνο), 1η Ιουνίου 1958.

[602] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 60.

[603] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 103.

[604] Picq, *όπ.π.*, σ. 21· Y Phandara, *όπ.π.*, σ. 91.

[605] Locard, *PPP*, 20 Μαΐου 1994, σ. 16.

[606] Ραδιοφωνικός σταθμός της Πνομ Πενχ, 18 Απριλίου 1977, παρατίθεται από τον Jackson, *όπ.π.*, σ. 74.

[607] Norodom Sihanouk, *Prisonnier des Khmers rouges*, Παρίσι, Hachette, 1986.

[608] Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 189-190.

[609] Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 243.

[610] Dith Pran, παρατίθεται στο Sydney Schanberg, «The Death and Life of Dith Pran», *New York Times Magazine*, 20 Ιανουαρίου 1980.

[611] Heng και Demeure, *όπ.π.*, σ. 112.

[612] Kên Khun, *όπ.π.*, σ. 97-98.

[613] Picq, *όπ.π.*

[614] «Ανεπαίσθητα, οι Ερυθροί Χμερ μας είχαν ευνουχίσει», Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 316.

[615] Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 67.

[616] Locard (1996), *όπ.π.*, σ. 28.

[617] Δες π.χ. Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 214.

[618] Locard (1996), προαναφερθείσα ανακοίνωση, σ. 17.

[619] Ομιλία της 27ης Σεπτεμβρίου 1977, στο Jackson, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 73.

[620] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 181.

[621] Ομιλία ενός στελέχους των Ερυθρών Χμερ από το Τόνλε Μπάτι, καλοκαίρι του 1975, στο Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 110-111.

[622] Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 63 και 72-73.

[623] Συνέντευξη μεταγενέστερη από την «προσχώρηση» των οπαδών του Ιένγκ Σάρυ, στο *PPP*, 15 Νοεμβρίου 1996, σ. 6. Για το θαυμασμό του ιακωβινισμού ως φορέα του κομμουνισμού, δες François Furet, *Le Passé d' une Illusion: Essai sur l' idée communiste au XXe siècle*, Παρίσι, Robert Laffont, 1995.

[624] Ακόμη και η εξέγερση του Samlaut το 1967, οπότε και εγκαινιάζεται επίσημα η ένοπλη αντίσταση κατά του καθεστώτος, στράφηκε αρχικά κατά της θέλησης του Λον Νολ να μειώσει την προμήθεια του βορειοβιετναμικού στρατού σε καμποτζιανό ρύζι.

[625] Sophia Quinn-Judge, «Hô Chi Minh: New Perspectives from the Comintern Files», στο Philippe Le Failler και Jean-Marie Mancini (επιμ.), *Viêt Nam: Sources et approches*, Αιξ αν Προβάνς, Publications de l' Université de Provence, 1996, σ. 171-186.

[626] Οι αποτυχίες του Βιετνάμ μετά το 1975 το αποδεικνύουν.

[627] Ευδιάκριτη στην Κίνα στη διάρκεια της ολιγόχρονης κυριαρχίας του στρατάρχη Λιν Μπιάο (1967-1971).

[628] Chandler (1991), *όπ.π.*, σ. 276.

[629] Twining, προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 132.

[630] Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 225-226.

[631] *Στο ίδιο*, σ. 176· Ben Kiernan, *όπ.π.*, σ. 379.

[632] Ραδιοφωνικός σταθμός της Πνομ Πενχ, 25 Ιουλίου 1975, στο Jackson, «Ideology...», προαναφερθέν κεφάλαιο, σ. 60.

[633] Ο Σιχανούκ βεβαιώνει ότι ο Τσου Εν Λάι, το 1975, είχε προειδοποιήσει την καμποτζιανή ηγεσία πως αυτό ακριβώς ήταν ένα παράδειγμα προς αποφυγή.

[634] Locard (1996), προαναφερθείσα ανακοίνωση, σ. 17.

[635] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 321.

[636] Marie-Alexandrine Martin, *Le Mal cambodgien – histoire d' une société traditionnelle face à ses leaders politiques, 1946-1987*, Παρίσι, Hachette, σ. 193.

[637] Και στη συνέχεια ο πληθυσμός των ποινικών μειώθηκε κατά πολύ, σε ό,τι αφορά τους πολιτικούς κρατούμενους (νωρίτερα στην Κίνα απ' ό,τι στο Βιετνάμ).

[638] Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 216-217.

[639] Locard (1995), *όπ.π.*, σ. 19.

[640] Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 210-211.

[641] Αφήγηση ενός αυτόπτη, στο Chandler (1993), *όπ.π.*, σ. 266-267.

[642] Ο Σιχανούκ υποστηρίζει ότι ο Πολ Ποτ είχε συνθέσει τον ύμνο του Angkar.

[643] *PPP*, 20 Σεπτεμβρίου 1996, σ. 7.

[644] Timothy Carney, «The Organization of Power», Jackson, *όπ.π.*, σ. 95.

[645] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 308.

[646] Locard (1995), προαναφερθέν υπόμνημα, σ. 19.

[647] Pin Yathay, *όπ.π.*, σ. 288.

[648] Η καλύτερη καταγραφή βρίσκεται στον Kiernan, *όπ.π.*

[649] Haing Ngor, *όπ.π.*, σ. 227.

[650] Locard (1995), προαναφερθείσα ανακοίνωση, σ. 19.

[651] Kiernan, *όπ.π.*, σ. 247.

[652] Στη συζήτηση που ακολουθεί, βασίζομαι εν μέρει στον Graig Etcheson, «Genocide: By the Laws, not by Emotion», *PPP*, 11 Αυγούστου 1995, σ. 20.

[653] Barbara Harff και Ted Robert Gurr, «Towards an Empirical Definition of Genocides and Politicides», *International Studies Quarterly*, αρ. 32, 1988.

[654] Y Phandara, *όπ.π.*, σ. 72-73.

[655] Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 128.

[656] Welaratna, *όπ.π.*, σ. 254-258.

[657] Sliwinski, *όπ.π.*, σ. 153.

[658] Doan, *όπ.π.*, σ. 302.

[659] Για το συγκεκριμένο θέμα, δες π.χ. Yves Chevrier, «L' empire distendu: esquisse du politique en Chine des Qing à Deng Xiaoping», στο Jean-François Bayart, *La Greffe de l'État – Trajectoires du politique 2*, Παρίσι, Karthala, 1996.

[660] Doan, *όπ.π.*, σ. 195.

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ
Ο ΤΡΙΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

[1] Το 1952, η Κούβα κατείχε την τρίτη θέση σε σύνολο 20 λατινοαμερικανικών χωρών στο κατά κεφαλήν ακαθάριστο εθνικό προϊόν. Τριάντα χρόνια αργότερα, ύστερα από είκοσι και πλέον χρόνια καστρισμού, η Κούβα βρισκόταν στην 15η θέση, ξεπερνώντας μονάχα τη Νικαράγουα, το Σαλβαδόρ, τη Βολιβία και την Αϊτή. Δες Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le caudillo*, Gallimard, 1989, σ. 16.

[2] Η κριτική κατά του καθεστώτος του Μπατίστα δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε τα ψέματα της προπαγάνδας των καστρικών όσον αφορά την κατάσταση της χώρας. Το καινούργιο καθεστώς είχε ανάγκη να «φορτώσει» όσο το δυνατόν περισσότερα στην προηγούμενη εξουσία ώστε να παρουσιάζεται πιο αξιόπιστο και να κερδίσει τη συμπάθεια των διανοουμένων της Δύσης. Ο Κάστρο υποστήριζε ότι το 50% του πληθυσμού ήταν αναλφάβητο· στην πραγματικότητα, το 1958 το ποσοστό αναλφαβητισμού ήταν 22%, όταν στο σύνολο του παγκόσμιου πληθυσμού, εκείνη την εποχή, εκτιμάτο στο 44%.

[3] Μετά από έρευνες, η Jeannine Verdès-Leroux κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο αριθμός

των 20.000 νεκρών που διατυμπάνιζε η προπαγάνδα των καστρικών και υιοθετήθηκε από τους διανοούμενους της Δύσης ήταν ψεύτικος. Κατά την άποψή της οι νεκροί δεν ξεπέρασαν τους 2.000.

[4] Jeannine Verdès-Leroux, *όπ.π.*, σ. 179-189.

[5] Στη διάρκεια της λεγόμενης δίκης των Αεροπόρων (Φεβρουάριος 1959), ο υπουργός Αμύνης κατείχε την έδρα του εισαγγελέως. Όταν οι αεροπόροι αθωώθηκαν, ο Κάστρο επενέβη για να διεξαχθεί μια δεύτερη δίκη τον Μάρτιο και να καταδικαστούν. Η δικαιοσύνη στην υπηρεσία του δικτάτορα.

[6] Ο Manolo Ray θα οργανώσει ένα καινούργιο ένοπλο κίνημα, το Λαϊκό Επαναστατικό Κίνημα, που θα φανεί πολύ δραστήριο τα έτη 1960-1961.

[7] Αποτυχημένη επιχείρηση απόβασης αντικαστρικών ανταρτών, οργανωμένη από τη CIA επί προεδρίας Αϊζενχάουερ, τη διεξαγωγή της οποίας ενέκρινε στη συνέχεια ο πρόεδρος Κέννεντυ.

[8] Martha Frayde, *Écoute Fidel*, Denoël, 1987.

[9] Ο Αλφρέντο Καρριόν πυροβολήθηκε εξ επαφής από έναν φρουρό γνωστό με το παρατσούκλι «Jaguey Grande», όταν επιχείρησε να δραπετεύσει από την Granja Melena 2.

[10] Η εβδομαδιαία κυβερνητική εφημερίδα *Bohemia* αναγνώρισε, τον Απρίλιο του 1973, «τη χρησιμοποίηση αντεπαναστατών κρατουμένων σε δημόσια έργα».

[11] Πρόκειται για την εκατονταετηρίδα της εξέγερσης εναντίον των Ισπανών το 1968.

[12] Ο Κάστρο υποστηρίζει σταθερά επαναστάσεις μακριά από την Κούβα μέχρι τη δεκαετία του '80. Το 1979-1980, στέλνει 600 στρατιωτικούς συμβούλους στην Γκρενάδα για να στηρίξει το καθεστώς του σοσιαλιστή και σοβιετόφιλου Μωρίς Μπίσοπ. Το 1983 οι Αμερικανοί, κατά την επέμβασή τους, αιχμαλώτισαν 750 Κουβανούς.

[13] Την ίδια εποχή, περίπου 35.000 νέοι ήταν αποσπασμένοι σε καταναγκαστικά έργα –μέτρο ποινικό ή πειθαρχικό– στα πλαίσια της πατριωτικής στρατιωτικής θητείας.

[14] Αυτοί οι δεσμοί αποδεικνύονται από την παρουσία 500 Νικαραγουανών στο πλευρό του εκστρατευτικού σώματος της Κούβας στην Αγκόλα. Η συμπόρευση των Σαντινίστας εκφράζεται και με την απόρριψη του ψηφίσματος των Ηνωμένων Εθνών που καταδίκαζε τη σοβιετική επέμβαση στο Αφγανιστάν.

[15] Gilles Bataillon, «Nicaragua: de la tyrannie à la dictature totalitaire», *Esprit*, Οκτώβριος 1983.

[16] Bayardo Arce, «De la stratégie révolutionnaire et de la construction du socialisme», *Esprit*, Ιανουάριος 1986.

[17] Mario Vargas Llosa, «Bréviaire d' un massacre», *Esprit*, αρ. 82, Οκτώβριος 1983 («Αντιθέτως με άλλους ηγέτες του Φωτεινού Μονοπατιού, κανείς δεν γνωρίζει αν ο Γκουσμάν πήγε ή όχι στην Κίνα, ούτε καν αν έφυγε ποτέ του από το Περού»).

[18] Ο José Carlos Mariatégui (1895-1930) είναι ο συγγραφέας των διάσημων *Επτά δοκιμίων για την περουβιανή πραγματικότητα*. Τοποθετούνταν ανάμεσα στο μαρξισμό και το λαϊκισμό, και γι' αυτό το λόγο τον διεκδικούσαν τόσο οι κομμουνιστές όσο και οι οπαδοί του κυβερνητικού κόμματος APRA.

[19] Mario Vargas Llosa, *όπ.π.*

[20] APRA: Alianza popular revolucionaria americana (Λαϊκή επαναστατική αμερικανική συμμαχία). Ιδρύθηκε το 1924 από τον Περουβιανό Βίκτορ Ραούλ Χάγια ντε λα Τόρρε. Αν και στην αρχή οι φιλοδοξίες της Συμμαχίας απλώνονταν σε όλη τη νοτιοαμερικανική ήπειρο, λίγο-λίγο περιορίστηκαν στο Περού.

[21] Το οικονομικό κόστος της βίας εκτιμάται σε 20 δισεκατομμύρια δολάρια.

[22] Éric Fottorino, «Dans le piège rwandais», *Le Monde*, 25 Ιουλίου 1997.

[23] Δήλωση στην *Expresso* της Λισσαβώνας, στις 12 Μαΐου 1990, στο M. Cahen, «Le socialisme, c' est les Soviets plus l' ethnicité», *Politique africaine*, Ιούνιος 1991.

[24] Marina και David Ottaway, *Afrocommunism*, Νέα Υόρκη, Holmes and Meier, 1986, σ. 30-35. Επωφελούμαστε από αυτή τη σημείωση για να υπογραμμίσουμε το ότι δανειστήκαμε από

τους παραπάνω συγγραφείς τον τίτλο της μελέτης μας από τη λέξη «αφροκομμουνισμός». Πρόκειται εδώ για μια καθαρά λεξικογραφική ευκολία, η οποία αποκλείει κάθε θετική συνδήλωση του τύπου εκείνων που συνδέθηκαν, στη δεκαετία του '70, με την έννοια του «ευρωκομμουνισμού». Ο τελευταίος πράγματι προσπαθούσε να προβάλει στις σχέσεις μεταξύ των ΚΚ της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας τις ελπίδες που ένα σημαντικό κομμάτι της Αριστεράς διατηρούσε για έναν «σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο» απαλλαγμένο από τα σοβιετικά βάρη.

[24α] Μέτωπο Απελευθέρωσης της Μοζαμβίκης.

[25] Tanganyka African National Union/Afro Shirazi Party (Zanzibar).

[26] Christian Geffray, «Fragments d' un discours du pouvoir (1975-1985): du bon usage d' une méconnaisance scientifique», *Politique africaine*, αρ. 29, Μάρτιος 1988.

[27] Marie Mendras, «La stratégie oblique en Afrique subsaharienne», στο GERSS (Ομάδα μελετών και ερευνών για τη σοβιετική στρατηγική), «L' URSS et le tiers-monde: une stratégie oblique», *Cahiers de la Fondation pour les études de Défense nationale*, αρ. 32, 1984.

[28] Για το συγκεκριμένο θέμα μπορεί κανείς να ανατρέξει στις σαφέστατες δηλώσεις του Μπουχάριν στις 18 Νοεμβρίου 1922, στη διάρκεια του 4ου Συνεδρίου της Κομιντέρν (Συμπλήρωμα στο *La Correspondance internationale*, αρ. 38, 4 Ιανουαρίου 1923).

[29] Gareth M. Windrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1990.

[30] Jean-François Bayart, «L' État», στο Coulon-Martin, *Les Afriques politiques*, Παρίσι, La Découverte, 1991, σ. 219.

[31] Προεισαγωγικό ερώτημα σε κάθε συζήτηση γύρω από την ειλικρίνεια της αφρικανικής πίστης στον κομμουνισμό, έτσι όπως το υπογράμμιζε ο Michael Walter στο άρθρο του στο τεύχος αρ. 3-4 (Σεπτέμβριος/Δεκέμβριος 1985) του *Journal of Communist Studies*, αφιερωμένου στα μαρξιστικά στρατιωτικά καθεστώτα της Αφρικής.

[32] Δες για μια πρώτη προσέγγιση, René Lemarchand, «La violence politique», στο Coulon-Martin, *Les Afriques politiques*, *όπ.π.* Σημαντική βιβλιογραφία.

[33] Τις παραμονές της εποχής Γκορμπατσόφ (1985), οι Σοβιετικοί περιλάμβαναν σε αυτές, εκτός από τις τρεις χώρες που εξετάζουμε εδώ, την Αλγερία, το Μπενίν, το Πράσινο Ακρωτήρι, το Κονγκό, τη Γουινέα, τη Γουινέα-Μπισσάου, τη Μαδαγασκάρη, το Σάο Τομέ και Πρίνσιπε, και την Τανζανία.

[34] Ο Χαϊλέ Σελασσιέ είχε υποχρεωθεί σε εξορία την περίοδο 1936-1941, στη διάρκεια του σύντομου επεισοδίου του ιταλικού αποικισμού στην Αιθιοπία.

[35] Ένα ενδιαφέρον πορτρέτο του παρουσίασε ο Jacques de Barrin στη *Le Monde* της 23ης Μαΐου 1991.

[36] Paul B. Henze, «Communism and Ethiopia», *Problems of Communism*, Μάιος-Ιούνιος 1981.

[37] Σύμφωνα με αμερικανικές πηγές ο αριθμός των Κουβανών ανερχόταν σε 15.000.

[38] Christopher Clapham, «The Worker's Party of Ethiopia», *The Journal of Communist Studies*, αρ. 1, Μάρτιος 1985.

[39] Olga Kapeliouk, «Quand le paysan est tenu à l' écart des décisions politiques», *Le Monde diplomatique*, Απρίλιος 1984.

[40] Επαναστατικό κόμμα του αιθιοπικού λαού· Παναιθιοπικό σοσιαλιστικό κίνημα (ακρωνύμια).

[41] Εξέχον μέλος του MEISON και του Πολιτικού Γραφείου του Derg, ο Χαϊλέ Φίντα είχε διαμορφωθεί ως μαρξιστής-λενινιστής στη διάρκεια των σπουδών του στη Γαλλία. Αφού συνελήφθη τον Αύγουστο του 1977, εξαφανίστηκε μετά από μερικούς μήνες κράτησης.

[42] Ο Άτναφου Αμπάτε είχε διακριθεί για την αγριότητά του εναντίον του PRPE.

[43] Patrice Piquard, «L' Éthiopie juge Mengistu, le boucher rouge», *L' Événement du Jeudi*, 22-28 Δεκεμβρίου 1994.

[44] Bertrand Le Gendre, «Éthiopie: le procès de la Terreur rouge», *Le Monde*, 13 Μαΐου 1995. Το 1977, ο γενικός γραμματέας της Ομοσπονδίας διδασκόντων της Αιθιοπίας αναφερόταν σε 30.000 πολιτικές δολοφονίες μετά το 1974. Δες *Human Rights Violations in Ethiopia*, Amnesty International, 1978, σ. 16.

[45] Karel Bartosek, *Les Aveux des archives, Prague-Paris-Prague, 1948-1956*, Παρίσι, Seuil, 1996.

[46] Για περισσότερες διευκρινίσεις, δες *Human Rights Violations in Ethiopia*, *όπ.π.*, σ. 9-11.

[47] *Στο ίδιο*, σ. 14-15.

[48] Πρόεδρος της Δημοκρατίας την επομένη της φυγής του Μενγκίστου . Η δίκη των αξιωματούχων του καθεστώτος Μενγκίστου, που κατηγορούνταν για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, αναβλήθηκε μια πρώτη φορά τον Δεκέμβριο του 1994 για τις 13 Μαΐου 1995. Παρ' όλο που συνεχίζουν τις έρευνες, οι αρχές μοιάζουν να μη θέλουν καμιά δημοσιότητα. Ωστόσο οι δίκες των τέως μεσαίων κυβερνητικών στελεχών συνεχίζονται έκτοτε.

[49] *The Ethiopian Herald*, 13 Μαΐου 1997.

[50] Η κεντρική επαρχία, καρδιά της οποίας είναι η Αντίς-Αμπέμπα.

[51] Θα ήταν εντελώς ανακριβές –ο παραλληλισμός θα ήταν ενδιαφέρων και για την Αλγερία, το Αφγανιστάν ή τη Μοζαμβίκη– αν δίναμε την εικόνα μιας ενωμένης κατά του εισβολέα Ερυθραίας. Στην περιοχή ζουν αμέτρητες εθνικές μειονότητες και (χωρίς να αναφερθούμε στην τύχη που επιφυλασσόταν στους Αιθίοπες στρατιώτες) οι διαφωνίες στους κόλπους των εθνικιστών ήταν μερικές φορές αιματηρές.

[52] Κατεχόμενη από την Ιταλία από το 1882, η Ερυθραία προσαρτήθηκε ντε φάκτο από τον Χαϊλέ Σελασσιέ το 1962.

[53] Το Χαουζέν βρίσκεται στην περιοχή τού Τίγκρε, δηλαδή σε μια περιφερειακή επαρχία της Αιθοπίας, στα ενδότερα των ακτών της Ερυθραίας.

[54] Υπήρχαν επίσης, στην περιφέρεια, ένοπλα αντιστασιακά κινήματα πιο ανομοιογενή: η UDE (Αιθιοπική Δημοκρατική Ένωση), στους κόλπους της οποίας περιλαμβάνονταν μοναρχικοί, γαιοκτήμονες που είχαν χάσει τα κτήματά τους και άλλοι ηττημένοι της επανάστασης του 1974, τασσόταν στο πλευρό των προυχόντων Μπένι Αμίρ ή Αφάρ, οι επιχειρήσεις τους ωστόσο επέτειναν την περιρρέουσα ανασφάλεια.

[55] Είναι ακριβές πως η απεμπλοκή του Γκορμπατσόφ από το κέρας της Αφρικής προκάλεσε αμέσως την προσέγγιση μεταξύ Αντίς-Αμπέμπα και Τελ-Αβίβ, το οποίο ανησυχούσε για την ενδεχόμενη αποδυνάμωση μιας δύναμης εχθρικής στον ισλαμικό κόσμο.

[56] Λαϊκό μέτωπο για την απελευθέρωση της Ερυθραίας. Ελεγχόμενο από χριστιανούς, το FPLE προήλθε το 1970 από μια μαρξίζουσα αποσχιστική τάση του απελευθερωτικού μετώπου της Ερυθραίας, όπου οι μουσουλμάνοι είχαν την πλειοψηφία. Δες Alain Fenet, «Le programme du FPLE, nation et révolution», στο *La corne de l' Afrique, Questions nationales et politique internationale*, Παρίσι, L' Harmattan, 1986.

[57] *Evil Days. Thirty Years of War and Famine in Ethiopia: An African Watch Report*, Νέα Υόρκη, 1991, σ. 117.

[58] *Στο ίδιο*, σ. 127.

[59] Georges Lecomte, «Utopisme politique et transfert de population en Éthiopie», *Esprit*, Ιούνιος 1986.

[60] Jean Gallais, «Sécheresse, famine, État en Éthiopie», *Hérodote*, αρ. 39, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985.

[61] Michel Foucher: «L' Éthiopie: à qui sert la famine?», *Hérodote*, αρ. 39, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985.

[62] Anti-Slavery Society, *Forced Labour in Humera: Intervention on behalf of the Anti-Slavery Society*, παρουσιάστηκε στο οικονομικό και κοινωνικό Συμβούλιο του ΟΗΕ, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ομάδα εργασίας για τη δουλεία, Γενεύη, Αύγουστος 1981. Δες *Evil Days*, *όπ.π.*, σ. 167.

[63] Εισήγηση του προέδρου Μενγκίστου Χαϊλέ Μαριάμ στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος των εργατών της Αιθιοπίας, στις 14 Απριλίου 1986.

[64] M. Foucher, στο προαναφερθέν άρθρο, σ. 112.

[65] Cultural Survival, *Ethiopia: More Light on Resettlement*, Λονδίνο, 1991.

[66] Bertrand Le Gendre, «Éthiopie: le procès de la Terreur rouge», προαναφ. άρθρο.

[67] Δες για το συγκεκριμένο θέμα τις μελέτες του Michel Cahen, και ιδιαιτέρως τις διαφωνίες του με τον Elisio M. Macano στο *Lusotopie*, 1996, σ. 365-378.

[67α] Alex Vines, *Renamo, Terrorism in Mozambique*, Centre for Southern African Studies, University of York, 1991, σελ. 5.

[68] *Afrique Asie*, αρ. 135, 16 Μαΐου 1977. Στο Pierre Beaudet (επιμ.), *Angola, bilan d' un socialisme de guerre*, Παρίσι, L' Harmattan, 1992.

[69] *Pravda*, 5 Νοεμβρίου 1975. Στο Branko Lazitch, Pierre Rigoulot, «Angola 1974-1988. Un échec du communisme en Afrique», αφιέρωμα στο *Est et Ouest*, αρ. 54, Μάιος 1988.

[70] Στην ονομασία «Λαϊκή δημοκρατία της Αγκόλας», της μόνης που αναγνώρισε η Πορτογαλία τον Φεβρουάριο του 1976, η UNITA και το FNLA προσθέτουν το επίθετο «δημοκρατική».

[71] B. Lazitch, P. Rigoulot, *όπ.π.*, σ. 33.

[72] *Libération-Afrique*, αρ. 9, Μάρτιος 1974.

[73] Δες μια τροτσκιστική άποψη στο Claude Gabriel, *Angola, le tournant africain?*, Παρίσι, La Brèche, 1978.

[74] Επί συνόλου 30 μελών, 5 εκτελέστηκαν (όπως ο Νίτο Αλβές), 3 εξαφανίστηκαν κάτω από ανεξιχνίαστες συνθήκες και 2 απομακρύνθηκαν. Δες Lazitch, Rigoulot, *όπ.π.*, σ. 21.

[75] Σύμφωνα με την πορτογαλική τροτσκιστική επιθεώρηση *Acção Comunista*, παρατίθεται από τον C. Gabriel, *όπ.π.*, σ. 329.

[76] *Στο ίδιο.*

[77] Προσαρτημένη στην Αγκόλα από το 1956, η Καμπίντα χωρίζεται από την υπόλοιπη χώρα από τις εκβολές (ζαϊρινές) του ποταμού Κόνγκο. Ο πληθυσμός της (Μπακόνγκο), δελεασμένος από την ιδέα μιας ανεξαρτησίας βασισμένης στα κοιτάσματα του πετρελαίου, κρατήθηκε υποτελής από το 1975 με την παρουσία 10.000 ανδρών των ενόπλων δυνάμεων της Αγκόλας και 2.000 Κουβανών.

[78] *Sintese do plano de recuperação economica a nivel global para o bieno 1989-90*, Républica popular de Angola, 1988. Στο P. Baudet, *όπ.π.*, σ. 64.

[78α] Όπως επισημαίνει ο Jean-François Revel στην εισαγωγή του στο κείμενο των B. Lazitch και P. Rigoulot (*όπ.π.*), «οι Σοβιετοκουβανοί ήρθαν να επιβάλουν στην Αγκόλα το κομμουνιστικό σύστημα, ενώ δεν υπάρχει περίπτωση, και θα ήταν αδιανόητο, να κάνει εξαγωγή του απαρτχάιντ στην Αγκόλα η Νότιος Αφρική».

[79] Christine Messiant, «Angola, les voies de l' ethnisation et de la décomposition», *Lusotopie* 1-2, 1994.

[80] Με λίγα λόγια το Frelimo είναι το προϊόν της συγχώνευσης εθνικιστικών οργανώσεων τις οποίες είχαν συστήσει Μοζαμβικανοί εμιγκρέδες στην Ταγκανίκα, τη Ροδεσία και τη Νυασσαλάνδη. Δες Luis de Brito, «Une relecture nécessaire: la genèse du parti-État Frelimo», *Politique africaine*, αρ. 29, Μάρτιος 1988.

[81] Περί της αδυναμίας του μοζαμβικανικού εθνικισμού, δες Claude Cahen, «Sur quelques mythes et quelques réalités de la colonisation et de la décolonisation portugaise», ανακοίνωση στο συμπόσιο *Décolonisations comparées*, Αιξ-αν-Προβάνς, 30 Σεπτεμβρίου-3 Οκτωβρίου 1993.

[82] Christian Geffray, *La Cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Παρίσι, Karthala, 1990, σ. 27.

[83] Ένα από τα πιο σημαντικά «φιλοξενούσε» 10.000 Μάρτυρες του Ιεχωβά στο Μιλάνγκε, κοντά στα σύνορα με το Μαλάουι.

[84] *Conspicuous Destruction. War, Famine & the Reform Process in Mozambique*, Human Rights Watch, Νέα Υόρκη, 1992.

[85] Michel Cahen, «Check on Socialism in Mozambique. What Check? What Socialism?», *Review of African Political Economy*, αρ. 57, 1993, σ. 54.

[86] Πέμπτο Συνέδριο του Frelimo, Ιούλιος 1989.

[87] *Mozambique, indépendance et droits de l' homme*, Διεθνής Αμνηστία, 1990, σ. 24.

[88] Michel Laban, «Écrivains et pouvoir politique au Mozambique après l' indépendance», *Lusotopie*, 1995.

[89] Δες Michel Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, Παρίσι, L' Harmattan, 1987, σ. 152-154.

[90] Λόγος του προέδρου Samora Machel στη σύνοδο του Δεκεμβρίου 1985 της Λαϊκής Εθνοσυνέλευσης. Στο M. Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, *όπ.π.*, σ. 163.

[91] *Conspicuous Destruction*, *όπ.π.*, σ. 4. Η Unicef εκτιμά σε 600.000 τον αριθμό των θυμάτων του λιμού για τη δεκαετία που εξετάζουμε και θεωρεί τον αριθμό αυτό συγκρίσιμο με τον θλιβερό απολογισμό της Αιθιοπίας, αλλά σε αυτή την τελευταία μονάχα στην περίοδο 1984-1985.

[92] Jean-François Revel, «Au Mozambique aussi, le marxisme-léninisme engendre la famine», *Est et Ouest*, αρ. 40, Μάρτιος 1987.

[93] C. Geffray, *La Cause des armes*, *όπ.π.*, σ. 209.

[94] H. Gebaver, «The Subsiddized Food Distribution System in Mozambique and its Socio-Economic Impact», Technical Assistance, EC Food Security Department, Maputo, 1991. Στο *Conspicuous Destruction*, *όπ.π.*, σ. 120.

[95] Alain Besançon, «La normalité du communisme selon Zinoviev», *Pouvoirs*, αρ. 21, 1982.

[96] Jean Leca, στο C. Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, *όπ.π.*, σ. 161.

[97] Για την ιστορία του Αφγανιστάν, βλ.: Michael Barry, *La Résistance afghane, du Grand Moghol à l' invasion soviétique*, Παρίσι, Flammarion, σειρά Champs, 1989 (μια πρώτη έκδοση αυτού του βιβλίου κυκλοφόρησε το 1984 με τον τίτλο *Le Royaume de l' insolence*, Παρίσι, Flammarion). Olivier Roy, *L' Afghanistan, Islam et modernité politique*, Παρίσι, Le Seuil, σειρά Esprit, 1985. Assem Akram, *Histoire de la querre d' Afghanistan*, Παρίσι, Balland, σειρά Le Nadir, 1996. Pierre και Michèle Centlivres (επιμ.), *Afghanistan, la colonisation impossible*, Παρίσι, Le Cerf, 1984. Jacques Lévesque, *L' URSS en Afghanistan*, Βρυξέλλες, Complexe, σειρά La Mémoire du siècle, 1990. Éric Bachelier, *L' Afghanistan en guerre, la fin du grand jeu soviétique*, Λυών, Presses universitaires de Lyon, 1992. André Brigot και Olivier Roy (επιμ.), *La Guerre d' Afghanistan. Internvention soviétique et résistance*, «Notes et études documentaires», αρ. 4785, Παρίσι, La Documentation française, 1985. Επίσης την επιθεώρηση *Les Nouvelles d' Afghanistan*, η οποία από το 1980 δημοσιεύει τακτικά έγκυρες πληροφορίες για τις εξελίξεις στη χώρα.

[98] Για το θέμα αυτό, δες Louis Fisher, *Les Soviets dans les affaires mondiales*, Παρίσι, Gallimard, 1933, 766 σελίδες, και ειδικότερα τα κεφάλαια 13 και 29 σχετικά με τον αγγλορωσικό και στη συνέχεια ρωσοαφγανικό ανταγωνισμό στην κεντρική Ασία.

[99] Nicolas Tandler, «"Désinformation" à propos de l' Afghanistan», *Est et Ouest*, αρ. 616, 1-15 Ιουνίου 1978, σ. 19-20.

[100] *Στο ίδιο*, σ. 20.

[101] Georges Agabekov, *Guépéou, notes d' un tchékiste*, Βερολίνο, Strelan, 248 σ. Μεταφράστηκε και παρουσιάστηκε από τον Marc Lazarévitch στο «L' intervention soviétique en Afghanistan de 1929», *Les cahiers d' histoire sociale*, αρ.1, 1993, σ. 149-162.

[102] Ludwig Adamec, «Le Fils du porteur d' eau», *Les Nouvelles d' Afghanistan*, αρ. 48, Ιούλιος 1990, σ. 16-17.

[103] Marc Lazarévitch, στο προαναφερθέν άρθρο, σ. 158. Για την εξέγερση, δες επίσης Olivier Roy, *L' Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 88-89.

[104] Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 241.

[105] *Στο ίδιο*, σ. 253.

[106] Για τις βιογραφίες των βασικών ηγετών του ΔΚΑΛ δες *στο ίδιο*, σ. 294-297.

[107] Étienne Gille, «L' accession au pouvoir des communistes prosoviétiques», στο Pierre

και Michèle Centlivres, *Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 184, και Jacques Lévesque, *L' URSS en Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 35.

[108] Olivier Roy, «De l' instauration de la République à l' invasion soviétique», *La Guerre d' Afghanistan. Intervention soviétique et résistance*, *όπ.π.*, σ. 29-30.

[109] *Στο ίδιο*, σ. 30.

[110] Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 252.

[111] *Στο ίδιο*, σ. 301, και στο Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 93-95· ο τελευταίος στηρίζεται στη μαρτυρία του αδελφού του Μοχάμμεντ Νατζιμπουλλάχ.

[112] *Στο ίδιο*, σ. 300.

[113] *Στο ίδιο*, σ. 302.

[114] Διεθνής Αμνηστία, *Ετήσια αναφορά*, 1979, τα στοιχεία αναφέρονται στο έτος 1978, σ. 101.

[114α] Michael Barry, *όπ.π.*, σελ. 304.

[115] Rémi Kauffer και Roger Faligot, *Les Maîtres espions. Histoire mondiale du renseignement*, τόμ. 2, *De la guerre froide à nos jours*, Παρίσι, Robert Laffont, 1994, σ. 391. Επίσης, Patrice Franceschi, *Ils ont choisi la liberté*, *όπ.π.*, σ. 41-42 και Étienne Gille, *Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 199-200.

[116] Étienne Gille, *όπ.π.*, σ. 199.

[117] Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 516, και: Marie Broxup και Chantal Lemercier-Quelquejay, «Les expériences soviétiques de guerres musulmanes», στο André Brigot και Olivier Roy, *La Guerre d' Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 41.

[118] Éric Bachelier, *όπ.π.*, σ. 50.

[119] Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 314. Δες επίσης για τις χήρες του Κέραλα, *Les Nouvelles d' Afghanistan*, αρ. 35-36, Δεκέμβριος 1987, σ. 33. Αλλού, ο Michael Barry σημειώνει ότι πέντε Σοβιετικοί αξιωματικοί ήλεγχαν την επιχείρηση.

[120] Jacques Lévesque, *όπ.π.*, σ. 48. Étienne Gille, *Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 200. Δες επίσης Διεθνής Αμνηστία, *Violation des droits de l' homme et des libertés fondamentales en République démocratique d' Afghanistan*, 11 Απριλίου 1979, 30 σ. Ο φάκελος της Αμνηστίας βασίζεται μονάχα σε επίσημα διαπιστωμένες περιπτώσεις. Ο οργανισμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα σημείωνε την ύπαρξη φυλακισμένων παιδιών.

[121] Vladimir Boukovski, *Jugement à Moscou, un dissident dans les archives du Kremlin*, Παρίσι, Robert Laffont, 1995, σ. 378-379. Ο συγγραφέας παραθέτει ολόκληρο το κείμενο της συζήτησης μεταξύ του Αλεξέι Κοσσύγκιν και του Νουρ-Μοχάμμεντ Ταράκι, όπου ο τελευταίος ζητά τη συνδρομή των Σοβιετικών, οι οποίοι στην αρχή ήταν διστακτικοί.

[122] Η έκφραση ανήκει στον Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 306-307.

[123] *Στο ίδιο*, σ. 306.

[124] *Στο ίδιο*, σ. 307.

[125] *Στο ίδιο*, σ. 307.

[126] *Στο ίδιο.*

[127] Christopher Andrew και Oleg Gordievsky, *Le KGB dans le monde*, Παρίσι, Fayard, 1990, σ. 569.

[128] Roger Faligot και Rémi Kauffer, *όπ.π*, σ. 390.

[129] Shah Bazgar, *Afghanistan, la résistance au coeur*, Παρίσι, Denoël, 1987, σ. 65-66. Ο Shah Bazgar σκοτώθηκε στις 23 Νοεμβρίου 1989 σε ενέδρα, ενόσω πραγματοποιούσε ρεπορτάζ για τα αρδευτικά συστήματα. Μοναδικό του όπλο: μια φωτογραφική μηχανή. Δες επίσης Gilles Rossignol και Étienne Gille, «Un témoin: Shah Bazgar», *Les Nouvelles d' Afghanistan*, αρ. 45, Δεκέμβριος 1989, σ. 6.

[130] Olivier Roy, *Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 126, και Étienne Gille, *στο ίδιο*, σ. 199.

[131] Christopher Andrew και Oleg Gordievsky, *όπ.π.*, σ. 570-571. Οι συγγραφείς σημειώνουν ότι ο Boïarinov δολοφονήθηκε από τους άντρες του που τον πέρασαν για Αφγανό. Ο Vladimir Boukovski καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα..

[132] Αρχεία του Πολιτικού Γραφείου που παρατίθενται από τον Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 149-150. Vladimir Boukovski, *όπ.π.*, σ. 383-384.

[133] Ο Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 150-154, αναπτύσσει τις διαφορετικές δυνατότητες της κομμουνιστικής επέκτασης.

[134] Vladimir Boukovski, *όπ.π.*, σ. 489-490. Ο Christophe de Ponfilly και ο Frédéric Laffont αναφέρουν στο *Poussières de guerre* (Παρίσι, Robert Laffont, 1990, σ. 91): «Οι Ρώσοι χρησιμοποιούσαν τα πιο σύγχρονα όπλα τους: αεροπλάνα (μεταξύ αυτών τα SU-29) που εξαπέλυαν βόμβες πετώντας πάνω από τα 10.000 μέτρα».

[135] *Les Nouvelles d' Afghanistan*, αρ. 7, Νοέμβριος 1981, σ. 9. Στο ίδιο τεύχος υπάρχει αφιέρωμα με θέμα «Τα οικονομικά σοβιετικά συμφέροντα στο Αφγανιστάν» και τη λαφυραγώγηση των φυσικών πηγών στην οποία επιδόθηκαν οι Σοβιετικοί.

[136] Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 346, και Éric Bachelier, *L' Afghanistan*, *όπ.π.*, κεφάλαιο 6, σ. 75-86.

[137] S. Jemis, «Un bonjour d' Afghanistan», *L' Alternative*, αρ. 19, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1982, σ. 43. Δες σχετικά με το θέμα τη μαρτυρία της Svetlana Aleksievitch, *Les Cercueils de zinc*, Παρίσι, Bourgois, 1991.

[138] Christophe de Pontilly και Frédéric Laffont, *όπ.π.*, σ. 175.

[139] Για το θέμα δες Vladimir Boukovski, *όπ.π.*, σ. 262 και 456, καθώς και Françoise Thom, «LE KGB et les juifs», *Pardès*, αρ. 19-20, Παρίσι, Le Cerf, 1994, σ. 7-24.

[140] Éric Bachelier, *όπ.π.*, σ. 52. Για μια λεπτομερή μελέτη της Αντίστασης, δες Olivier Roy, *Islam*, *όπ.π.*, και Assem Akram, *όπ.π.*, κεφ. 8.

[141] Για το θέμα δες Annette Becker και Stéphane Audoin-Rouzeau «Violence et consentement: la culture de guerre du Premier conflit mondial», στο Jean-Pierre Rioux και Jean-François Sirinelli, *Pour une histoire culturelle*, Παρίσι, Le Seuil, σειρά L' Univers Historique, 1997, σ. 251-271 και François Furet, *Le Passé d' une illusion*, Παρίσι, Robert Laffont, 1995, κεφ. 2 και 3.

[142] Olivier Roy, «Les limites de la pacification soviétique en Afghanistan», *L' Alternative*, αρ. 31, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1985, σ. 14.

[143] Διεθνής Αμνηστία, *Ετήσια αναφορά*, 1989, με στοιχεία για το έτος 1988, σ. 172. Επίσης «Les Réfugiés afghans», *Les Nouvelles d' Afghanistan*, αρ. 35-36, Δεκέμβριος 1987.

[144] Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 18.

[145] Marina Isenburg, «Les origines du Tribunal permanent des peuples», *Bulletin d' information et de liaison du Bureau international afghanistan, La Lettre du BIA*, ειδικό τεύχος, «Afghanistan, Tribunal des peuples. Stockholm: 1981- Paris: 1982, compte rendu des travaux», σ. 3.

[146] Παρατίθεται από τον Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 80. Για τη συγκεκριμένη σφαγή δες *La lettre du BIA*, *όπ.π.*, και Michael Barry, *όπ.π.*, κεφ. 1: «Enquête sur un crime de guerre en Afghanistan», σ. 68-80.

[147] Διεθνής Αμνηστία, *Ετήσια αναφορά*, 1983, με στοιχεία για το έτος 1982, σ. 227, και Bernard Dupaigne, «L' armée soviétique en Afghanistan», *L' Alternative*, αρ. 31, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1985, σ. 8-9.

[148] *Στο ίδιο*, σ. 8-9.

[149] *Στο ίδιο.*

[150] Παρατίθεται από τον Olivier Roy, «Les limites de la pacification soviétique en Afghanistan», *L' Alternative*, αρ. 31, προαναφερθέν άρθρο, σ. 13. Η Διεθνής Αμνηστία στην *Ετήσια Αναφορά* της του 1984, σ. 240, κατήγγειλε τη δολοφονία 23 αμάχων στο χωριό Raudza (στην επαρχία Ghazni). Σε κάθε ετήσια αναφορά της, η Διεθνής Αμνηστία επεσήμαινε παρόμοιες καταστροφές χωριών.

[151] Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 523. Διεθνής Αμνηστία, *Ετήσια αναφορά*, 1986, σ. 222.

[152] *La Lettre du BIA*, ειδικό τεύχος, «Afghanistan», *όπ.π.*, σ. 15.

[153] Pierre Gentelle, «Chronologie 1747-1984», *Problèmes politiques et sociaux*, αρ. 499, 15 Δεκεμβρίου 1984, Παρίσι, La Documentation française, σ. 14.

[154] *Les Nouvelles d'Afghanistan*, αρ. 31, Δεκέμβριος 1986, σ. 23.

[155] Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 523. Ο Guennadi Botcharov αναφέρει μια παρόμοια πρακτική. Τα ζώα σκοτώνονταν συστηματικά (*La Roulette russe*, Παρίσι, Denoël, 1990, σ. 30).

[156] Vladimir Boukovski, *όπ.π.*, σ. 532.

[157] *La Chronique d' Amnesty International*, «Afghanistan, assassinats de réfugiés», αρ. 19 bis, Ιούνιος 1988, σ. 10. Η Αμνηστία ανανέωσε αυτή τη διαπίστωση σε ένα δελτίο Τύπου με ημερομηνία 4 Μαΐου 1988 (Αρχεία της Διεθνούς Αμνηστίας, φάκελος «Αφγανιστάν», έτος 1988).

[158] *Les Nouvelles d' Afghanistan*, αρ. 35-36, Δεκέμβριος 1987, σ. 17.

[159] Assam Akram, *όπ.π.*, σ. 178-179, και Anne Guérin, «Une sanglante lassitude», *La Chronique d' Amnesty International*, αρ. 2, Δεκέμβριος 1986, σ. 9. Η Anne Guérin δεν αναφέρει αριθμούς για τις νάρκες.

[160] *Στο ίδιο.*

[161] Shah Bazgar, *όπ.π.*, σ. 101-102.

[162] Olivier Roy, «Kaboul, la sinistrée», στο Éric Sarner (επιμ.), *Villes en guerre*, Παρίσι, Autrement, 1986, σ. 74.

[163] Η επιθεώρηση *Les Nouvelles d' Afghanistan* αφιέρωσε ένα φάκελο σε αυτή την πόλη: «Hérat ou l' art meurtri», αρ. 41-42, Μάρτιος 1989, σ. 40.

[164] Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 308.

[165] Bernard Dupaigne, «Les droits de l' homme en Afghanistan», *Les Nouvelles d' Afghanistan*, αρ. 24-25, Οκτώβριος 1985, σ. 8-9.

[166] Αναφορά που συντάχθηκε από τον Félix Ermacora, ειδικό παρατηρητή του ΟΗΕ, σε εφαρμογή της απόφασης 1984/55 της Επιτροπής για τα ανθρώπινα δικαιώματα, *La Question de la violation des droits de l' homme en Afghanistan*, 1985, 40 σελίδες.

[167] Διεθνής Αμνηστία, Δελτίο Τύπου της 2ας Νοεμβρίου 1983, αρχεία Διεθνούς Αμνηστίας, φάκελος «Αφγανιστάν», 1983.

[168] Διεθνής Αμνηστία, *Ετήσια αναφορά 1987*, για το έτος 1986, σ. 160.

[169] Αναφορά του Félix Ermacora, παρατίθεται από τον Shah Bazgar, *όπ.π.*, σ. 132.

[170] Διεθνής Αμνηστία, *Afghanistan: la torture des prisonniers politiques*, *όπ.π.*, σ. 19-26, και Christina L' Homme, «Les Soviétiques interrogent, les Afghans torturent», *La Chronique d' Amnesty International*, αρ. 2, Δεκέμβριος 1986, σ. 6-8.

[171] Μαρτυρία του Tajwar Kakar, παρατίθεται από την Doris Lessing, *Le Vent emporte nos paroles...*, Παρίσι, Albin Michel, 1987, σ. 193-204.

[172] Christofer Andrew και Oleg Gordievsky, *όπ.π.*, σ. 572.

[173] Rémi Kauffer και Roger Faligot, *όπ.π.*, σ. 392.

[174] Διεθνής Αμνηστία, *Ετήσια Αναφορά 1981*, για το έτος 1980, σ. 225, και *Les Nouvelles d' Afghanistan*, «Les manifestations étudiantes d' avril 1980», αρ. 48, Ιούλιος 1990, σ. 18-20.

[175] Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 169.

[176] Michael Barry, *όπ.π.*, σ. 308.

[177] Διεθνής Αμνηστία, *Αφγανιστάν*, εξωτερικό έγγραφο, SF: 83 E 162- ΑΣΑ 11/13/83, 11 Οκτωβρίου 1983, σ. 6-7, και *αυτ.*, *Afghanistan: la torture des prisonniers politiques, όπ.π.*

[178] *Αυτ.*, ετήσιες αναφορές από το 1983 ώς το 1991. Η ημερομηνία της εκτέλεσής του παραμένει άγνωστη, ανακοινώνει η οργάνωση στην αναφορά της του 1991, σ. 20.

[179] Δες ιδιαιτέρως Alain Guillo, *Un grain dans la machine*, Παρίσι, Robert Laffont, 1989· Philippe Augoyard, *La Prison pour délit d' espoir, médecin en Afghanistan*, Παρίσι, Flammarion, 1985, και Jacques Abouchar, *Dans la cage de l' Ours*, Παρίσι, Balland, 1985.

[180] Ο François Missen στο *La nuit afghane*, Παρίσι, Ramsay, 1990, αναφέρει ότι συνελήφθη μαζί με τον Antoine Darnaud, τον εικονολήπτη του, και τον Osman Baraï, τον οδηγό του. Ο τελευταίος δεν αφέθηκε ποτέ ελεύθερος.

[181] Διεθνής Αμνηστία, *Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 8, και σχετικά με το Afghan Mellat, *Ετήσια αναφορά 1989*, για την απελευθέρωση 23 από τα 30 φυλακισμένα στελέχη.

[182] Éric Bachelier, *όπ.π.*, σ. 62, και Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 207-208.

[183] Shah Bazgar, *όπ.π.*, σ. 227-229.

[184] Seddiqoullah Rahi, *Connaissez-vous Najiboullah?* Παρατίθεται από τον Assem Akram, *όπ.π.*, σ. 210. Το ίδιο και για την παρακάτω παράθεση αποσπάσματος.

[185] Διεθνής Αμνηστία, *Afghanistan*, *όπ.π.*, σ. 13. Οι μαρτυρίες που παραθέτει η οργάνωση για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ανώνυμες.

[186] Μαρτυρία του Ναΐμ, δέκα χρόνων, στον Shah Bazgar, *όπ.π.*, σ. 25-28.

ΓΙΑΤΙ;

[1] François Furet, «Terreur», στο F. Furet, Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Παρίσι, Flammarion, 1988.

[2] Jacques Baynac, *La Terreur sous Lénine*, Le Sagittaire, 1975, σ. 75.

[3] Michael Confino, *Violence dans la violence. Le débat Bakounine-Netchaïev*, Παρίσι, Maspero, 1973.

[4] *Στο ίδιο*, σ. 102.

[5] Martin Malia, *La Tragédie soviétique*, Παρίσι, Le Seuil, 1995, σ. 92.

[6] Hélène Carrère d' Encausse, *Le Malheur russe. Essai sur le meurtre politique*, Παρίσι, Fayard, 1988, σ. 17.

[7] Vassili Grossman, *Tout passe*, Παρίσι, Julliard/L' Âge d' Homme, 1984, σ. 205.

[8] Tomas G. Masaryk, *La Résurrection d' un État. Souvenirs et réflexions 1914-1918*, Παρίσι, Plon, 1930, σ. 197.

[9] Maxime Gorki, *Le Paysan russe*, Le Sagittaire, 1924, σ. 126-127.

[10] Martin Malia, *όπ.π.*, σ. 13.

[11] Karl Kautsky, *Communisme et terrorisme*, Παρίσι, Jacques Povolozki, 1920, σ. 164.

[12] François Furet, *Le Passé d' une illusion. Essai sur l' idée communiste au XXe siècle*, Παρίσι, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, σ. 64-65.

[13] Youri Martov, «À bas la peine de mort», στο J. Baynac, *όπ.π.*, σ. 266-267.

[14] Παρατίθεται από τον Arkadi Vaksberg στο *Le Mystère Gorki*, Παρίσι, Albin Michel, 1997, σ. 111.

[15] Léon Trotski, *Défense du terrorisme*, éditions de la Nouvelle Revue critique, 1936, σ. 44.

[16] K. Kautsky, *La Dictature du prolétariat*, UGE 10/18, σ. 219 και 255.

[17] Δες το πορτρέτο του από τον Nicolas Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, Παρίσι, Plon, 1964.

[18] Cornelius Castoriadis, *L' Institution imaginaire de la société*, Παρίσι, Le Seuil, 1975.

[19] K. Kautsky, *La Dictature...*, *όπ.π.*, σ. 173-174.

[20] *Στο ίδιο*, σ. 217 και 219.

[21] *Στο ίδιο*, σ. 53.

[22] L. Trotski, *Défense...*, *όπ.π.*, σ. 83.

[23] *Στο ίδιο* σ. 107.

[24] *Στο ίδιο*, σ. 57.

[25] L. Trotski, *Défense...*, σ. 78.

[26] Isaac Steinberg, *L' Aspect éthique de la révolution* (Βερολίνο, 1923), στο J. Baynac, *La Terreur...*, *όπ.π.*, σ. 370.

[27] A. Vaksberg, *όπ.π.*, σ. 183.

[28] A. Vaksberg, *όπ.π.*, σ. 264.

[29] M. Confino, *όπ.π.*, σ. 137.

30 Alain Brossat, *Un communisme insupportable*, Παρίσι, L' Harmattan, 1997, σ. 266.

31 *Les Grands procès dans les systèmes communistes*, Παρίσι, Gallimard, Idées, 1972.

32 Carl Schmitt, *La Notion de politique*, Παρίσι, Calmann-Lévy, 1972, σ. 66.

33 K. Kautsky, *La Dictature...*, *όπ.π.*, σ. 241-243.

34 Tzvetan Todorov, *L' Homme dépaysé*, Παρίσι, Le Seuil, 1995, σ. 33.

35 Tzvetan Todorov, *Nous et les autres*, Παρίσι, Le Seuil, 1989, σ. 233.

36 Léon Trotski, *Défense du terrorisme*, *όπ.π.*, σ. 82.

37 *Στο ίδιο*, σ. 57.

38 A. Vaksberg.

39 K. Kautsky, *La Dictature...*, *όπ.π.*, σ. 176-177.

40 Alain Brossat, *Un communisme insupportable*, *όπ.π.*, σ. 265.

41 A. Vaksberg, *όπ.π.*, σ. 262.

42 A. Brossat, *όπ.π.*, σ. 268.

43 A. Vaksberg, *όπ.π.*, σ. 286-287.

44 *Στο ίδιο*, σ. 312.

45 Bruno Gravier, «Une actualité toujours plus cruciale», στο Marcel Colin (επιμ.), *Le Crime contre l' Humanité*, Érès, σ. 10.

46 Dominique Colas, *Lénine et le léninisme*, Παρίσι, PUF, Que sais-je? 1987, σ. 101. Δες επίσης τη διδακτορική του διατριβή, *Le Léninisme*, PUF, 1982.

47 M. Colin, *όπ.π.*, σ. 14.

48 Mireille Delmas-Marty, «L' interdit et le respect: comment définir le crime contre l' humanité?», στο Colin, *όπ.π.*, σ. 26.

49 V. Grossman, *Tout passe*, *όπ.π.*, σ. 193.

50 M. Confino, *όπ.π.*, σ. 120.

51 M. Confino, *όπ.π.*, σ. 112.

52 Michel del Castillo, *La Tunique d' infamie*, Παρίσι, Fayard, 1997, σ. 25.

53 L. Kolakowski, *L' Esprit révolutionnaire*, Παρίσι, Éditions Complexe, 1978, σ. 22.

54 Tzvetan Todorov, *Nous et les autres*, Παρίσι, Le Seuil, 1989, σ. 226-227.

55 A. Kuusinen, *όπ.π.*, σ. 224.

56 Το εν λόγω κείμενο αναλύθηκε από τον Michel Heller, «Lénine et la Vetcheka», *Libre*, αρ. 2, 19.

57 M. Gorki, *Lénine*, *όπ.π.*, σ. 31-32.

58 V. Grossman, *Tout passe*, *όπ.π.*, σ. 228.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΞΕΝΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Abakoumov, Victor 267-270, 468
Abate, Atnafu 711
Abdullah, Sayyed 734
Abensour, Miguel 427
Aboul Aoun, Rifaat 391
Abramov 223
Abramovitch, Rafael (Rein) 105, 379
Adolph, Alfred 382
Agabekov, Gueorgui 729
Agazade 728
Agramonte, Roberto 673
Agranov, Iakov 158
Ahmadî, Farîda 742
Ahn Sung Un 594
Akbari, Mohammed Younis 743
Alansaya, Tino 700
Alexeïev, Mikhaïl 91
Alikhanov, Gevork 223, 313
Alter, Victor 339
Alvarez Del Vayo, Juan 369, 373
Alvès, Nito 719, 720
Amador, Fonseca Carlos 688
Amanollah, Khan (βασιλιάς) 728-729
Ambachew 712
Amine, Hafizoullah 730, 732, 734-735
An Myung Chul 587
Anders, Ladislav 337
Andom, Aman 709
Andrade, Juan 376, 381
Andreïev, V. 182-183
Andreïev, Nikolaï 169, 202, 215, 256
Andrew, Cristopher 742
Andrianov, Andreï 269
Andropov, Iouri 743
Antelme, Robert 772
Antonescu, Ion 449, 484
Antonov-Ovseenko, V.A. 85, 127, 145, 220, 372
Antonov, Alexandre Stepanovitch 138-139, 145
Anvelt, Jan 300, 318
Aracheva, Raïna 477-478
Arafat, Yasser 389, 392
Aragon, Louis 50, 57, 327, 374, 769
Araquistain, Luis 373
Arce, Bayardo 694
Arenas, Reinaldo 674
Arquer, Jordi 376, 381
Ascaso, Joaquin 378
Asefa, Ijegayehu 712
Asfaw, Legesse 712
Asher, J. 772
Atarbekov, Gueorgui 132, 135
Atatürk, Kemal 729
Athders, Lyster 692
Atlan, Henri 773
Augurskij, Samuel 324
Averbuch, Wolf 324
Azaña, Manuel 373
Azev, Evno 306
Azim 728

Baader, Andreas 392
Babel, Isaak 225, 270, 482
Babeuf, Gracchus 48, 59
Baccala, Vincenzo 334
Bachtalov 236
Bacilek 361, 468
Badaïev, Alexis 269
Bâhes, Barrudim 733
Bakounine, Mikhaïl 750, 766, 773-775
Balluku, Beqir 481
Bander 429
Bante, Teferi 710
Bao Dai 652
Bao Ruo-Wang (βλ. Pasqualini)
Barabas, Francise 480
Barak, Rudolf 481
Baramova 361
Barbieri, Francesco 375
Barbusse, Henri 58, 455
Baret, Michel 738
Barre, Siyad 713
Barry, Michael 730-731, 733, 738
Barton, Paul 64
Bartosek, Karel 712

Bassov 269
Basztakov, Ivan L. 402
Bataillon, Gilles 692
Batcha-Yé-Saqqao (ο λεγόμενος «γιος του νε-ροκουβαλητή») 729
Batista, Fulgencio 671-677, 679
Battek, Rudolf 477
Bazgar, Shah 734, 740, 743-744
Beaufrère, Marcel 330
Becker, Jasper 573
Beg, Ebrahim 729
Beimler, Hans 384
Belishova, Liri 481
Benda, Vaclav 487
Beran, Josef 443
Berdiaev, Nikolaï 157
Berger, Joseph 51, 323
Beria, Lavrenti 58, 166, 216, 230, 234-238, 241-242, 245-248, 252, 263-264, 268, 270-271, 273-277, 317, 328, 339, 402-405, 407, 468,744
Berling, Zygmunt 407
Berman, Rudolf 212
Berneri, Camillo 375
Bernstein, Eduard 751
Berzine, Ian 372
Bibo, Istvan 482
Bierut, Boleslaw 415-416, 418, 471
Blagoïeva, Stella 317
Blanco, Jesús Sosa 672
Blandon, Juana 691
Bloch 323
Bloch, Gérard 330
Bloch, Jean-Richard 330
Bloch, Michel 330
Blücher, Vassili 224
Blum, Léon 370, 373
Bodnaras, Emil 431
Bofill, Ricardo 685
Bogomolov, Alexandre 220
Boïarinov 735
Boïarski 468
Boïco, Cristina 431
Boitel, Pedro Luis 677
Bonet, Pedro 376, 381
Bontch-Brouevitch, Vladimir 88
Borbely, I. 481
Borge, Tomás 689-690, 693, 697
Boris III (βασιλιάς της Βουλγαρίας) 428
Borodine, Mikhaïl 302
Borowski, Jan (Ludwik Komorowski) 319
Botha, Pieck 718
Bougaï, Nicolaï 284
Bouï, Alexeï 199
Boukharine, Nikolaï 108, 161, 167-168, 171, 185, 196, 210, 224, 286, 310, 766
Boukovski, Vladimir 57, 65
Boulgakov, Sergueï 157
Boulganine, Nicolaï 106, 271-273
Boumediene, Houari 684
Bourtzev, Vladimir 306
Brandler, Heinrich 299
Brankov, Lazar 459
Bratianu, Konstantin 433
Bratianu, Vintila 434
Bräuning, Karl 380
Brecht, Bertolt 61
Brejnev, Leonid 219, 259, 390, 480, 684, 731
Brener, Mikhaïl 113
Bressler (von Ranke, Moritz) 379
Breton, André 332
Brichman, Karl 319
Brioukhanov, Alexandre 197
Brossat, Alain 770, 771
Broussilov, Alexeï 77
Bruno 757
Buber-Neumann, Margarete 57, 323
Buchholz, Mathieu 331
Bugan, Ion 480
Bui Quang Chieu 597
Buli, Petro 477
Bullejos, José 312
Burillo, Ricardo 377

Caballero, Largo 369, 373, 376
Cabrera Rocha, Octavio 699
Caccavale, Romolo 334
Calligaris, Luigi 334
Campanella, Tommaso 42
Cardona, Miro 672
Carlos (Ilitch Ramirez-Sanchez) 391-392
Carrel, Alexis 772
Carreras, Jesús 677, 681
Carrère d'Encausse, Hélène 155, 752
Carton, Martinez 385
Castillo, Michel del 775
Castro, Fidel 42, 59, 64, 329, 671-678, 682, 684-689, 694, 718, 768
Castro, Raúl 673, 676-677, 687, 719
Ceaucescu, Nicolae 43, 456, 479-480, 486, 592
Celor, Pierre 313
Cepicka, Alexeï 468
Cerquetti 334

Chakhty 195, 197
Chalamov, Varlam 64-65, 230
Challaye, Félicien 381
Chamberlain, Huston 712
Chami, Djemal 331
Chamorro, Pedro Joaquim 688, 690
Chamorro, Violeta 690, 698
Chandler, David 617-618
Chao Shu-Li 554
Chateaubriand, François René de 67
Chehu, Memet 331
Cheinine, Lev 270
Chen Duxiu 331
Chen Ku-Teh 557
Chen Yi 551
Chen Yun 306
Chiang Kai-Shek 302, 502, 505, 509
Chimanov 306
Chimczak, Eugeniusz 412
Chipenda, Daniel 719
Chissano, Joaquim 706
Chivambo Mondlane, Eduardo 722
Chkiriatov 193
Chliapnikov, Alexandre 80, 271, 308-309, 760
Cho Il Myung 583
Cho Man Sik 580
Cholokhov, Mikhaïl 191-193
Chouïski, Andreï 752
Choukhovitch, Roman 252
Chow Ching-Wen 516
Chtcheglovitov, Ivan 106
Chtcheptitski (μητροπολίτης) 252
Churchill, Winston 271, 340, 345
Chvernik, Nikolaï 216
Cichowski, Kazimierz 325
Cienfuegos, Camilo 676
Ciliga, Ante 311, 325
Clementis, Vladimir 462-463
Codou, Roger 383
Codovilla, Vittorio 371
Colas, Dominique 772
Colin, Marcel 772
Confino, Michael 159
Confucius 501
Conquest, Robert 50, 211
Copic, Vladimir 384
Costa, Carlo 334
Courtade, Pierre 438
Coutinho, Rosa 718
Croce, Benedetto 485
Cruz, Arturo 694
Csati, József 443
Cuno, Wilhem 298
Cubella, Rolando 677
Cuesta, Tony 677
Cusin, Gaston 370
Czerny, József 295-296
Czernyszev, Vassili V. 403

Dahl, Harry 391
Daladier, Édouard 712
Dalaï-Lama 573-575
Dalos, György 483
Dan, Fedor 103, 143
Daniel, Iouri 282
Daniel, Odile 451
Danilov, Victor 284
Daoud, Mohammed 729, 731-732, 745
David, Walter 322
Déat, Marcel 65
Debray, Régis 675
Dedič 325
Dedijer, Vladimir 457
Dej, Gheorghiu 447, 458, 468, 477
Dekanozov, Vladimir 235
Del Pino 678
Delage, Jean 306
Deletant, Dennis 451
Delmas-Marty, Mireille 773
Demazière, Albert 330
Demény, Pal 456
Deng Xiaoping 393, 497, 519, 529, 547, 551, 569, 572, 656, 664-665, 698
Denikine, Anton 91-92, 101, 111-112, 117, 126, 128, 133
Deutch, Gustl 336
Déziré, Georges 315
Dhlakama, Alfonso 723
Diaz, José 376, 385
Diaz Rodriguez, Ernesto 681
Dimitriu, Anton 433
Dimitrov, Gueorgui 270, 301, 316, 319-320, 459, 470
Ding Ling 507, 554, 570
Ding Mocun 306
Djilas, Milovan 345, 481
Doan Van Toai 603
Dobsa, Ladislas 295
Dolguikh, Ivan 262
Dollfuss, Engelbert 335
Domenach, Jean-Luc 525, 531, 533, 547
Domenech, José 386

Domingos, A. 719
Dominguez, Margot (Edith) 703
Donath, György 432
Donskoï, Dmitri 239
Doriot, Jacques 65
Dornbach, Alajos 474
Dostoïevski, Fedor 52, 751
Dragič 325
Dreyfus, Alfred 751
Drtina, Prokop 436
Dubcek, Alexandre 471, 475
Dübi, Lydia 319
Dubs, Adolph 733
Duclos, Jacques 42, 304, 312, 327, 331, 372
Duhamel, Georges 381
Dume, Petrit 481
Dumitreasa, Calciu (πατήρ Calciu) 480
Dumont, René 721
Dusza, Jozef 412
Duvignaud, Jean 438
Dzerjinski, Feliks 56, 85-86, 88-90, 93, 95, 98-100, 102-106, 108-109, 113, 116, 121, 127, 132-133, 139, 143, 147, 151, 154, 157, 160, 163-164, 167, 223, 308-309, 397, 399
Dziurzynska-Suchon, Lucyna 405
Dzodze, Kotchi 458

Eberlein, Hugo 220
Eberling 325
Eden, Anthony 340, 373
Egorov, Alexandre 107
Ehrenbourg, Ilia 255, 266
Eichman, Adolf 56
Eideman 223
Eidouk 98
Eikhe, Robert 178, 218
Einstein, Albert 439, 770
Eitingon, Naoum (Leonid) 270, 329, 372
Ejov, Nikolaï 56, 207-208, 210-211, 213, 215-216, 223, 225, 230, 319, 321, 329, 400-401
El Campesino (Valentin González) 379, 383-385
Ellenstein, Jean 52
Elorza, Antonio 371
Eltsine, Boris 234, 589
Éluard, Paul 332
Engels, Friedrich 499, 751
Enver, Pacha 165
Epstein 266
Ercoli (βλ. Togliatti, Palmiro)
Erlich, Henryk 339
Escuder 381
Ester, José 386
Etcheveria, José Antonio 671
Etinguer, Jacob 270

Fefer, Isaac 266
Feldbine, Lev (βλ. Orlov, Alexandre)
Feldman, Fred 223
Ferretti, Maria 485
Ferro, Marc 72
Field, Noel 459
Filiâtre, Roland 330
Fischer, Ruth 384
Fischl, Otto 462
Flieg, Leo 220
Florin, Wilhelm 318
Foris, Stefan 456
Foscolo, Alfred 477-478
Foucher, Michel 715
Fouquier-Tinville, Antoine 88
Fourrier, Jules 314
Frailé, Ricardo 738
Franco, Francisco 368
Frank, Josef 461-463
Frank, Robert 485
Frank, Semion 157
Franqui, Carlos 683
Franz, Hörst 391
Frayde, Martha 682
Frei, Rudolf 380
Frejka, Ludvik 462
Fried, Eugen 316
Fromm, Erich 52
Frommelt, Erich 383
Frossard, André 47
Froukina, Maria 325
Frounzé, Mikhaïl Vassilievitch 728
Fucik, Bedrich 444
Fuguérés 689
Furet, François 60, 63, 251, 273, 749, 756
Furubotn, Peder 351

Gaggi, Otello 334
Gasso, Joan Farré 386
Gaulle, Charles de 59-60, 706
Gebeyahu, Haïlé 712
Gega, Liri 477
Geminder, Bedrich 461-462, 466, 468
Genoud, François 391
Georgescu, Teohari 468
Georghieff, Kosta 301

Gerö, Ernö 371-372, 377, 379
Ghezzi, Francesco 335
Ghini 442
Gide, André 370, 381
Gimes, Miklos 473
Gironella, Pascal 381
Gitton, Marcel 315
Goebbels, Joseph 56
Goldberg, Alexandre 113
Goldman 103
Golikov, Philip 253
Goma, Paul 482
Gombrowicz, Witold 61
Gomez Emperador, Mariano 372
Gomulka, Wladyslaw 324, 352, 415, 418-419, 421, 470-471
Gonzalez (El Nato) 680
Gonzalez, Valentin (βλ. El Campesino)
Gopner 132
Gorbatchev, Mikhaïl 471, 480
Gorbatiouk 305
Gorbatov 224
Gordievsky, Oleg 742
Gorelli, Aldo 334
Gorev (βλ. Skoblewski)
Goriev, Vladimir (Ivanov) 371
Gorki, Maxime 58, 91, 150, 753, 758, 765, 769-771, 776
Gorkic, Milan 221, 326
Gorkin, Julian 329, 370-371, 374, 376, 378, 380-381, 383
Gornfeld 158
Gots, Abraham 155
Gottwald, Klement 320, 436, 459, 461-463, 466, 468, 471
Goulam Nabi-Khan 729
Gouralski, August (Boris Heyfetz) 298
Gourvitch, Nathan 267
Grandi, Dino 373
Gravier, Bruno 772
Graziosi, Andrea 97, 168, 185, 284
Gregor 326
Gregory, Constantine 700
Gretchko, Andreï 474
Grigorenko, Piotr 57
Grigorievitch, Ivan 47
Groman 196
Gromyko, Andreï 219, 390
Grossman, Vassili 47, 55, 57, 266, 279, 333, 753, 773, 776
Grosz 443
Gu Shunzhang 305, 306
Guang Huian 306
Guesde, Jules 751
Guevara, Ernesto 42, 60, 672-673, 675-677
Guilels, Émile 266
Guseila, Ion 480
Guttierrez Menoyo, Eloy 681
Guzman, Abimaël (Πρόεδρος Gonzalo) 393, 699-701, 703

Habache, Georges 389
Haddad, Waddi 389-391
Hadji, Uzun 166
Haing Ngor 631, 644, 646-647
Hajdu, Vavro 462-463
Haubrich, József 295
Havel, Vaclav 483-484
Hawatmeh, Nayef 389
He Jiaxing 306
He Jihua 306
He Liyi 513
He Mengxiong 306
Heder, Stephen 617
Hegel, Georg 776
Heijenoort van, Jan 327
Helfferich, Karl 101
Hernández, Jesús 369, 385
Herriot, Édouard 185
Hertz, Alfredo 372, 379-380
Hic, Marcel 330
Hilberg, Raul 56
Himmler, Heinrich 56, 765
Hinton, William 510
Hirsch, Werner 220
Hitler, Adolf 44, 53, 56, 61, 314, 321, 373, 384, 712, 765
Hô Chi Minh (Nguyen Ai Quôc) 42, 56, 331-332, 596, 597, 600-602, 605, 611, 645, 651-652, 656, 657, 663
Ho Kai 583
Hoang Van Hoan 498
Hoess, Rudolf 54
Honel, Maurice 307
Hoover, Herbert 151
Horakova, Milada 439
Hosayn Khan, Mohammed 730
Hou Youn 614
Hoxha, Enver 331, 349, 430, 443, 477, 481, 486
Hryhoryiv, Mykola 125
Hu Feng 518, 601
Hu Hak-Bong 583

Hu Nim 615, 633
Hu Yaobang 577
Hua Guofeng 547, 565, 569
Hua Linshan 559, 561
Hugo, Wilhelm (Knorin) 320, 326
Humer, Adam 487
Husak, Gustav 463, 476
Hussein (βασιλιάς της Ιορδανίας) 389
Huta, Nuri 458
Hwang Jang Yop 592
Hyon Chun Hyok 579

Iagoda, Genrikh 56, 93, 163, 171, 177, 182, 188, 202, 216, 372, 771
Iakir, Ionas 223
Ianata 225
Iankov, Kosta 301
Iaroslavski, Emelian 198
Ibarruri, Dolorès (La Pasionaria) 370, 377
Ieng Sary 608, 650, 656
Ierunca, Virgil 452-453
Ignatiev, Alexeï 272
Ioffé, Adolf 94
Ioureniev, Konstantin 220
Iparraguire, Elena 703
Irujo, Manuel de 381
Issaev, Piotr 189
Iuga, Dimitru 480
Ivan IV (τσάρος, Ιβάν ο Τρομερός) 211, 752-753
Izgoïev, Alexandre 157-158

Jäckel, Günter 391
Jankovskaïa, L. 319
Jaruzelski, Wojciech 423, 425, 486
Jaurès, Jean 750, 763
Jdanov, Andreï 215, 218, 220, 235, 241, 265
Jeliaïev, Andreï 226
Jemtchoujina, Pavlina 268
Jiang Qing 548, 551, 553, 558, 567, 653, 662
Jivkov, Todor 486
Johansen, Strand 351-352
Joliot-Curie, Frédéric 314
Joukov, Grigori 371
Justus, Pal 459

Kabila, Désiré 676
Kacmarek 417
Kadar, Janos 471, 473
Kagamé, Paul 705
Kaganovitch, Lazar 57, 188, 202-203, 215, 220, 226, 273, 320
Kakar, Hassan 742-743
Kalandra, Zavis 332
Kalinine, Mikhaïl 142, 148, 154, 320
Kamenev, Lev 82, 94, 108, 116, 150, 157, 168, 207, 210, 269, 309, 310, 755, 766
Kang Chul Hwan 586
Kang Koo Chin 584
Kang Sheng 306, 497, 508, 551, 559
Kapalanz, Seppl 379
Kapitza, Piotr 266
Kaplan, Fanny 104
Kaplan, Karel 439, 448, 468
Kapoustine 269
Karakach 317
Kareline 757
Karmal, Babrak (Hosayn Khan) 730, 732, 734-735, 741, 743
Karolyi 294
Karsavine, Lev 157
Kautsky, Karl 751, 755, 759-762, 764, 767, 769
Ke Qingshi 306
Kedrov, Mikhaïl 143
Kelemen, Justus 433
Keppert 468
Kerekes, József 296
Kerenski, Alexandre 79
Kevic, Stefan 460
Khataïevitch, Mikhaïl 189
Khaybar, Mir-Akbar 732
Khieu Samphan 617, 645, 653
Khlevniouk, Oleg 284
Khrouchtchev, Nikita 56, 61-63, 206, 215-218, 273-274, 277-278, 320, 454, 466, 468, 471, 551, 582, 663
Khun, Kên 631
Khvostov, Alexandre 106
Kiernan, Ben 623, 652
Kiesewetter, Alexandre 157
Kim Du Bong 583
Kim Hyuon-Hee 393
Kim Il Sung 42, 49,498, 579, 580, 582, 586, 589, 596, 656, 663
Kim Jong Il 589, 591-592
Kim Kwang Hyup 583
Kim Seung-Il 393
Kirilina, Alla 206
Kirov, Sergueï 117, 194, 206-208, 218-219, 270, 278, 317, 325, 766
Kissinger, Henry 600
Klement, Rudolf 327
Kliouev, Nikolaï 225

Knight, Amy 275
Knorine, Wilhelm (βλ. Hugo, Wilhelm)
Koboulov, Bogdan 236, 238, 245, 252
Kobulov, Bachczo Z. 402
Koestler, Arthur 296
Kogenman 250
Koh Young Hwan 592
Kolakowski, Leszek 775
Koleci, Vasco 458
Kollontaï, Alexandra 271, 308-309
Koltchak, Alexandre 111, 114, 117, 307
Koltsov, Mikhaïl 372, 374
Komarov 316
Komorowski, Ludwik 319
Kondratiev, Nicolaï 150, 196
Koniev, Ivan 371
Kopp, Pascale 391
Koppensteiner, Fritz 336
Koritschoner, Franz 322
Kork 223
Kornilov, Lavre 79, 81, 91
Korolev, V. 225
Korotchenko, Mikhaïl 215
Kossior, Stanislas 169, 189, 218
Kossyguine, Alexeï 219, 390
Kostov, Traïcho 434, 459, 460
Kostrewa-Kochtchva, Wera 324
Kourski 87, 156-157
Kouskova, Ekaterina 150-151, 157
Koutiepov, Alexandre 306-307
Koutouzov, Mikhaïl 239
Kouznetsov, Nikolaï 269
Kovacs, Béla 432
Kövago, Jozsef 433
Kovalev, Sergueï 589
Krajewski, Anton (Wladyslaw Stein) 313, 319
Krasnov 101, 114, 128
Krassine, Leonid 152
Krasucki, Henri 713
Kravchenko, Victor 57
Krebs, Richard (βλ. Valtin, Jan)
Krenz, Egon 486
Krestinski, Nikolaï 210, 220
Kriegel, Annie 51, 219, 466, 766, 770
Kristo, Pandi 458
Krivitsky, Walter 372
Krouglov, Sergueï 259, 261, 263
Krylenko, Nikolaï 147, 161
Kun, Attila 481
Kun, Béla 221, 294-298, 320
Kuron, Jacek 421-422
Kuusinen, Aïno 309, 332, 775
Kuusinen, Otto 223, 320

La Boétie, Étienne de 52
La Guardia (αδελφοί) 687
Lagerfelt, Johann 738
Laignel-Lavastine, Alexandra 486
Lameda, Ali 585
Lancanic, Rudolf 460
Landau, Katia 375, 378-379
Landau, Kurt 375, 379
Lander, Karl 129-130
Langevin, Paul 316
Langumier, Adrien 314
Lanz, Diaz 676
Lao-Tseu ή Lao She 499
Lapchine, Ivan 157
Larine, Lourié 310
Larisch, Emil 321
Lassalle, Ferdinand 105
Last, Jef 370
Latsis, Martyn 47, 93, 103, 107, 129, 134
Laurencic (πράκτορας SSI 29) 380
Laval, Pierre 65
Lazarevitch, Nicolaï 335
Lazimir, Alexandre 85
Lazitch, Branko 318
Lazoutine 269
Lê Duc Tho 600
Lê Duan 596
Lechowicz, Wlodimierz 418
Lei Feng 535
Lenine, Vladimir (Oulianov) 42, 46-47, 50, 52, 54-56, 60, 63, 68, 80-83, 86, 88, 90, 93-94, 96, 100, 101-103, 108-109, 114, 119, 122, 127, 132, 136, 139, 141, 143, 149-152, 154-159, 210, 239, 293, 295-296, 298, 308-309, 324, 334, 397, 499, 549, 607, 657, 675, 699, 705, 750-751, 753, 755-760, 762-763, 765-766, 770, 772-774, 776
Leniton, Achille 267
Lenski, Julian 325
Leonhard, Wolfgang 336
Lermontov, Mikhaïl 239
Levi, Paul 298
Leviné, Eugen 294
Levit 225
Lévy, Yves 378
Lewin, Moshe 276
Leys, Simon 608
Li Baozhang 302
Li Dazhao 505

Li Shiqun 306
Li Sun Ok 584
Li Sung Yop 583
Li Yong Mu 583
Liberberg, Josif 324
Liebknecht, Karl 293-294
Likhatchov 460, 467
Lin Biao 495, 524, 535, 548, 551, 553-554, 558, 568-569
Ling 560
Lister, Enrique 378-379
Litoiu, Nicolae 481
Litvan, György 485
Litvinov, Maxime 224, 322
Liu Ching 554
Liu Shaoqi 528-530, 545, 548-549, 551, 556, 559, 574
Liu Zhidan 507
Löbl, Evzen 461-463
Locard, Henri 610, 619, 631, 636, 645
Lominadze, Vissarion 302
Lon Nol 610, 617, 619, 625, 643, 647-648, 657, 660
London, Artur 462-463
Long 599
Longo, Luigi 384
Lopez Fresquet, Rupo 673
Lorenzo, César M. 379
Losonczy, Geza 472, 474
Losski, Nikolaï 157
Loula, Anastasi 331
Loultchev 433
Loutovinov, Iouri 308
Loyola 766
Lu Xun 504, 518
Luca, Vasile 468
Luchaire, Jean 314
Ludendorff, Erich 755, 763
Luo Ruiqing 551
Luxemburg, Rosa 293-294
Lvov, Gueorgui 76
Ly Heng 631, 647
Lyssenko, Trofime 225, 522, 660, 773

Maari, Gourgen 226
Mac Arthur, Douglas 581
Mac Govern, John 381
Macciochi, Maria-Antonietta 59
Machado, Gerardo 671
Machel, Samora 719, 722, 724-726
Machiavelli, Niccolo 766
Madry, Jindrich 465
Maïski, Ivan 271
Maitreya 500
Maïwandwal, Hashim 731
Makarov, Nicolaï 196
Makhno, Nestor 113, 121, 125-127, 137, 728
Maleter, Pal 473
Malenkov, Gueorgui 226, 241, 271, 273-274, 468
Malia, Martin 51, 274, 752, 754
Malraux, André 316, 502
Mandelstam, Ossip 225, 482
Maniu, Juliu 433-434
Mann, Thomas 770
Manouilski, Dmitri 223, 312, 319-320, 470
Mantecon, José Ignacio 378
Mantsev, Vassili 157-158
Manu, Gheorghiu 481
Mao Zedong 42-43, 49, 56, 59-60, 64, 301, 303, 331, 495, 497-499, 501, 505-509, 511, 514, 516, 518, 520-522, 524, 528-530, 532-533, 539-542, 545-557, 559-562, 565, 567-570, 572, 574, 576, 599, 601, 607, 621, 643, 645, 647, 652-653, 655-657, 663-664, 699, 768
Marchais, Georges 42
Marchak, Samuel 266
Marchlewski, Julian 399
Margoline, Jules 338
Margolius, Rudolf 461-462
Marion, Pierre 389
Markish, Peretz 266-267
Markine, N. 101
Markov, Gueorgui 57, 482
Markovitch, Sima 325
Marr, Nicolaï 225
Martin, Robert 383
Martin, Stanescu 447
Martin du Gard, Roger 381
Martinez, Alfredo 375
Martov, Youri 103, 757
Marty, André 316, 382-384
Marx, Karl 267, 293, 499, 549, 607, 699, 706, 750, 751, 761-762, 772, 775
Masaryk, Tomas 437, 753
Masferrer, Rolando 672, 674
Maslaritch, Bozidar 337
Maslow, Arkadi 384
Massoud, Ahmed-Shah 737
Mastilak 443
Mateus-Paulo, J. 719
Matos, Hubert 676, 679, 683
Matousov, Jakov 320
Matthews, Herbert 376, 672

Matveev 202
Mauriac, François 381
Maurin, Joaquin 368, 378
Maurin, Manuel 378
Mazowiecki, Tadeusz 425, 483
Mbembe, A. 726
Meas, Keo 614
Medina, Benigno 699
Medvedev 757
Medvediev 309
Meinhof, Ulrike 392
Meisel, Paul 322
Melgounov, Sergueï 47, 91-92, 133, 135
Mella, Julio Antonio 371
Ménélik II 710
Mengistu, Haïlé Mariam 42, 706, 709, 712-716
Menjinski, Viatcheslav 93, 158, 167, 171, 223
Menthon, François de 46
Meray, Tibor 582
Mercader, Caridad 329
Mercader, Ramón (Mornard, Jacques) 328-329
Merker, Paul 481
Merkoulov, Vsievolod 236-237, 402, 405
Messing, Stanislav 93, 158
Meyerhold, Vsievolod 226, 270
Mezzich, Carlos 699
Miakotine, Alexandre 158
Miasnikov, Alexandre 166
Miasnikov, Gabriel 308-309
Mielke, Erich 392
Mif, Pavel 306
Mihailovič, Draža 344-346
Mihalache, Ion 434
Mikhoels, Salomon 266-267
Mikoïan, Anastase 169, 215, 246, 269, 273, 402
Mikoladze 226
Mileff, Nicolaï 301
Miller, E.K. 307
Millerand, Étienne 750
Milstein, Salomon 245
Mindszenty, Jozsef 443
Minkov, Ivan 301
Mitrojorgji, Vango 458
Mitterrand, Danielle 59
Mitterrand, François 684
Mo Ti 500
Moczarski, Kazimierz 412-413
Modesto, Juan 385
Modzelewski, Karol 421
Molnar, Miklos 467, 469
Molotov, Viatcheslav 149, 173, 188-190, 196, 215, 232, 238, 241, 268, 271, 273, 342, 402
Monatte, Pierre 310
Monivong (βασιλιάς) 655
More, Thomas Sir 42
Morgan, William 673
Mornard, Jacques (βλ. Mercader, Ramon)
Moro, Aldo 657
Moroz, Gregori 93
Moskvine, Mikhaïl (βλ. Trilisser, Meïr)
Mu Chong 583
Mugabe, Robert 717
Mujal, Eusebio 672
Müller, Boris (Melnikov) 319
Munch Petersen, A. 319
Mussolini, Benito 41, 185, 346, 373

Nader, Shah 729
Nagy, Ferenc 432
Nagy, Imre 352, 471-475
Naïm 744-745
Najiboullah, Mohammed 42, 732, 735, 741, 743-744
Narvich, Leon 375
Nassedkine, Ivan 249
Nastasescu, Gheorghiu 480
Ndreu, Dale 477
Nedkov 478
Negrin, Juan 369, 376, 381
Netchaïev, Sergueï 751-752, 758-759, 766, 773-774
Netchev, Nikolaï 460
Netchiporenko, Oleg Maximovitch 393
Neto, Agostinho 42, 719-720
Neuberg (συλλογικό ψευδώνυμο) 305
Neumann, Heinz 220, 302, 320, 322
Nevski, Alexandre 239
Ngo Dinh Diêm 602
Nguyên Van Linh 604
Nguyên Van Thiêu 596
Nicod, René 314
Nidal, Abou 392
Nie Yuanzi 551
Nien Cheng 541, 554-555, 559, 561
Nietzsche, Friedrich 64
Nikolaïev, Leonid 206
Nikolaïevski, Boris 143, 774
Nikolski, Alexandru 452
Nin, Andreu 368, 374-377
Nixdorf, Kurt 321, 322
Njamba, Yemina 719

Nkavandame, Lazaro 724
Novojilov, Vladimir 202
Novotny, Antonin 466
Nuves Tellos, Carlos 695
Nyerere, Julius 706
Nyeste, I. 441

Ochoa, Arnaldo 687, 694
Okulicki, Leopold 409
Olecha, Iouri 225
Olminski, Alexandre 108
Oltusky, Enrique 673
Ordjonikidze, Sergo 58, 127, 130, 166-167, 174, 194, 196, 270
Orlov, Alexandre (L. Feldbine) 372, 377
Ortega, Camilo 690, 692
Ortega, Daniel 689-690, 694
Ortega, Humberto 689
Ortega, Jaime (Mgr) 679
Orwell, George 376
Ossinski, Nikolaï 146
Ossorguine, Mikhaïl 157
Ostrovski, Nikolaï 220
Ouborevitch 167, 223
Oulianov, Alexandre 752
Ouritski, Moisseï 103, 106
Oustinov, David 219
Outrata, Eduard 463
Ovtchinnikov, Pavel 192
Ozerov, Alexandre 158

Pa Kin 554
Paczkowski, Andrzej 324, 338, 485
Padilla, Ernesto 674
Paik Hyung Bok 583
Pak Hon Yong 583
Pak Kum Chul 583
Palach, Jan 475
Pampuch-Bronska, Wanda 318
Pan Hannian 306
Panchen-Lama 576
Panteleïev, Mikhaïl 318, 320
Pascal, Pierre 335
Pasqualini, Jean 526, 531, 534, 536-537, 539, 541, 549
Pastora, Eden (Comandante Zero) 689-690, 693-694
Pastoukhov, Krastiu 433
Pat, Jacques 339
Patrascanu, Lucretiu 458
Pauker, Ana 467
Pavel, Gheorghiu 480
Pavelič, Ante 344-345
Pavlik, Gejza 461
Pavlosky, Ivan Grigorievitch 734
Pavlov, Nikolaï 460
Payas Sardinas, Oswaldo 685
Pechekhonov, Andreï 158
Peluso, Edmundo 334
Pen Sovan 617
Peng Dehuai 524, 528, 551-552
P'eng P'ai 504-505, 509
Pentchev, Dimitar 482
Peralta, Margie Clavo 703
Perez Serantes, Enrique (Mgr) 674
Pétain, Philippe 484
Peter, Gabor 467
Petermann (ζεύγος) 320
Peters, Jan 93, 104, 106
Peterson 757
Petkov, Dimitri 435
Petkov, Nicolaï 434-435, 482
Petkov, Petko 435
Petlioura, Simon 112, 125
Petrescu, Konstantin 433
Petrichtchev 158
Petrovski, N. 104, 108
Pfeiffer, Wilhelm 321-322
Pham Van Dông 603
Piatnitski, Ossip (Tarchis) 319, 326
Piatakov, Gueorgui 144, 197, 210
Picelli, Guido 376
Picq, Laurence 628
Pieck, Wilhelm 320-321
Pika, Heliodor 437
Pilecki, Witold 413-414
Pilniak, Boris 225
Pilsudski, Josef 397, 399
Pin Yathay 64, 65, 608, 614, 616, 623, 631, 633, 658
Pineau, Christian 333
Piourveiev, D. P. 246
Pipa, Mustafa 443
Plekhanov, Gueorgui 239
Plevitskaïa, Nadejda 307
Plioutch, Leonid 57
Plocek, Evzen 475
Plotkine 192
Podgorny 390
Podsednik, Josef 437, 438
Pokrovski 225
Pol Pot, (Sar Saloth) 43-44, 49, 54, 64-65, 495, 504, 607-608, 611, 614-615, 617-618, 620-622,

627, 632, 634, 636, 639, 643, 645, 647, 649, 650-651, 655-656, 659-662, 699, 701, 773
Ponchaud, François 608
Popieluszko, Jerzy 424
Popkov, Piotr 269
Poretski, Elsa 314
Poretski, Nathan (βλ. Reiss, Ignaz)
Poskrebychev, Alexandre 268
Postychev, Pavel 169, 218, 225
Potressov 103, 158
Pouchkine, Alexandre 239
Pougatchev, Iémélian 753
Poutna, Vitvot 223
Pouzitski, Nicolaï 182
Pouzitski, Sergueï 307
Prager, Rodolphe 330
Premtaj, Sadik 331
Prendushi, Vincent 442
Prieto, Indalecio 380
Primakov 223
Prokopovitch, Sergueï 150-151, 157
Przemyk, Grzegorz 424
Puiu, Ion 480

Qi Benyu 552
Qin Shi 501
Quevedo, Miguel Angel 673

Radek, Karl 94, 96, 116, 168, 210, 223, 308, 757
Radkiewicz, Stanislaw 411
Radomir 326
Radtchenko, Lioubov 158
Rahi, Seddiqoullah 743-744
Raikhman, Leonid 270
Rajk, Laszlo 415, 432, 458-461, 467, 473
Rajnai, Sandor 474
Rakosi, Matyas 295, 298, 431, 433, 459, 461, 467, 471, 473
Rakovski, Christian 168, 311, 757
Ramirez, Oscar Alberto 703
Ramzine, Alexandre 196
Ranke, Hubert von (Moritz Bressler) 379
Raspoutine, Grigori 75
Ratebzâd, Anathihâ 730
Ravasz, Laszlo 443
Ray, Manolo 673
Razine, Stenka 753
Reagan, Ronald 716
Reboul, Jean 330
Rebull, Cabré 381
Regler, Gustav 383-384
Reicher, Gustav 325
Reicin, Bedrich 437, 462
Rein, Marc 379-380
Reingold, Isaac 127-128
Reiss, Ignaz (Nathan Poretski) 326-327
Remmele, Hermann 220
Renan, Ernest 775
Reventlow, Max 383
Rey, David 381
Ribbentrop, Joachim von 232-233
Richet 772
Rieger, Max 376
Rioumine 272
Rioutine, Martemiam 315
Rivet, Paul 381
Roa, Raúl 673
Robelo, A. 690, 693
Robespierre, Maximilien 750, 767
Robotti, Paolo 221, 334
Rodionov 269
Rodriguez, José 691
Rojkov, N. A. 158
Rokossovski, Konstantin 224
Rolland, Romain 316, 335, 765
Romanov, Panteleïmon 225
Romanov (δυναστεία) 752
Roosevelt, Franklin 59
Rosales, Danilo 695
Rosenberg, Marcel Israelevitch 369
Rosental, N. 132
Roudzoutak, Jan 218
Rousset, David 57, 64
Roux, Alain 516
Rovira, José 381
Roy, Claude 438
Rozanov, Vassili 158
Rozanski, Jozef 418
Rudolph, Hans 384
Rupnik, Jacques 442
Rychetsky, Pavel 488
Rykov, Alexeï 116, 168, 171, 196, 210

Saadi, Yacef 387
Sabata, Jaroslav 477
Sadek, Abraham 330
Sadyrine, Andreï 196
Safay, Selab 734
Sakharov, Andreï 57, 194
Sala, Victorio 373, 380
Salas, Rodriguez 375
Salini, Pierre 330

Salvador, David 673
Samsonov, Timofeï 113
Sandino, Tomas César 688
Sao Phim 615
Sapronov, Timofeï 308
Sar, Saloth (βλ. Pol Pot)
Sartre, Jean-Paul 581, 770
Savimbi, Jonas 687, 718, 721
Savinkov, Boris 102, 307
Scarioli, Nazareno 334
Scarselli, Tito 334
Schacht, Hjalmar 373
Schleyer, Hans Martin 392
Schubert, Hermann 220, 320
Schulenburg, Friedrich von 322
Schulte, Fritz 220
Schwarzmann, Lev 270
Sedov, Leon 327
Sejko, Temo 481
Sélassié, Haïlé 709
Semprun, Jorge 322
Serantes, Perez (Mgr) 674
Serge, Victor 301, 311, 374
Serman, Ilia Zeilkovitch 267
Serov, Ivan 236, 241, 245, 277, 408, 410
Sidorov, Vassili 221-222
Sihanouk, Norodom 609, 643-645, 647, 651
Silone, Ignazio 42
Siloto 334
Silva, Arnaldo 334
Simaião, Joana 724
Simango, Uria 724
Simone, André 462
Sinclair, Betty 388
Singer, Israël Joshua 338
Siniavski, Andreï 282
Sisaye 710
Sivers 91-92
Skoblewski, Alexandre (Gorev) 299
Skobline, Nikolaï 307
Skolnik, Jozsef 456
Skoulski, Stanislaw (Mertens) 319
Sladek (οικογένεια) 336
Slansky, Rudolf 271, 415, 442, 461-468, 474
Sling, Otto 438, 462
Sliwinski, Marek 618-619, 621, 623, 638
Smilie, Bob 378
Smirnov, Vladimir 119
Smith, Ian 723
Snow, Edgar 506
Sochor, Lubomir 440
Sokolnikov 127, 220
Sol Jang Sik 582-583
Soljenitsyne, Alexandre 57-58, 63, 65, 225, 261, 282, 378, 450
Soloviev, K. 269
Somoza 688, 691-692
Son Tay 597
Song Binbin 553
Song Yaowu 553
Sori Marin, Humberto 673, 677, 681
Soudoplatov, Pavel 327-329, 372
Souphanouvong 606
Souslov, Mikhaïl 269, 271-272, 390
Souvanna Phouma 606
Souvarine, Boris 303, 309-310, 316, 318, 774
Souvorov, Victor 239
Spiegelglass, Sergueï 329
Spiridonova, Maria 113, 115
Spychalski, Marian 418
Stachevsky, Arthur 372
Stajner, Karlo 336
Stakhanov, Andreï 203
Staline (Iossif Djougachvili) 42-46, 48, 50-52, 54-58, 61-65, 68, 81, 108, 158, 167-175, 178, 180, 189, 191-194, 196, 206-212, 215-216, 219-220, 222-227, 232, 234-237, 239, 241, 245-248, 255, 259-260, 264-278, 298, 301-302, 309-310, 314-322, 324-326, 328-329, 333, 339-341, 343, 346, 349-350, 370-372, 384, 386, 397-398, 402, 407, 410, 430, 432, 446-447, 454, 457-458, 461, 463, 465, 467-469, 471, 497, 499, 580, 601, 607, 620, 645, 655-656, 661-663, 699, 734, 755, 764-768, 774-775
Stamboliski, Alexandre 300
Stcherbakov, Alexandre 265, 470
Stefanov, Ivan 460
Stein, Wladyslaw (βλ. Krajewski, Anton)
Steinberg, Isaac 93, 764-765
Stepan, Miroslav 486
Stepanov (Minev) 371
Stepoun, Fedor 157
Stern, Antonia 384
Stern, Manfred (στρατηγός Kléber) 305
Stoian, Maria 447
Stojadinovič, Milan 344
Stolypine, Piotr 74, 78
Stresemann, Gustav 299
Struch, Papito 684
Suarez, Anres 673
Sun Tzu 500-501
Suong Sikoeun 650

Susskind, Heinrich 220
Svab, Karel 461-463
Sverdlov, Iakov 108
Svermova, Maria 463
Svoboda, Ludvik 431
Swianiewicz, Stanislaw 403
Swiatlo, Jozef 418
Swiecicki, J. 325
Syngman, Rhee 582
Syrtsov, Sergueï 127, 196
Szalai, Andras 459
Szamuely, Tibor 295-296
Szilagyi, Jozsef 472, 474
Szönyi, Tibor 459

Ta Tu Thau 332, 598
Tabidze, Titsian 226
Taittinger, Jean 304
Taraki, Nour-Mohammed 730, 732-734
Tashko, Koço 481
Tchaïanov, Alexandre 196
Tchaïkovski, Nicolaï 239
Tchastnyi 100
Tchekhov, Anton 239
Tchernomordik, Moïseï 313
Tchernov, Victor 114
Tchoubar, Anatoli 218
Tchoukovskaïa, Lydia 279
Tellevia, Salomon 695
Teng To 554
Thaci, Gaspar 442
Thilo, Arthur 321-322
Thorez, Maurice 42, 59, 350, 352, 436, 466, 663
Tildy, Zoltan 433
Timachouk 265
Tiso, Jozsef (Mgr) 484
Tito (Josip Broz) 270, 326, 345, 349-350, 388, 415, 431, 457-458
Tkatchev, Piotr 773
To Huu 601
Todorov, Tzvetan 39, 51, 59, 454, 767, 769
Togliatti, Palmiro 221, 270, 320, 352, 369, 371, 384, 466
Tolstoï, Leon 239
Tomski, Mikhaïl 47
Torriente, Elias de la 679
Torrijos 689
Totu, Victor 480
Tou, Samouth 645
Toukhatchevski, Mikhaïl 142, 145, 196, 216, 223-224, 270, 398
Touliakov 225
Tran Van Giau 598
Treint, Albert 304
Tresso, Pietro 330
Tretiakov, Sergueï Nikolaïevitch 307
Trilisser, Meïr (Mikhaïl Moskvine) 93, 301, 313, 318-320
Triolet, Elsa 374
Trochta, Stepan 444
Trotski, Leon 60, 68, 82, 90, 94, 96, 103, 108, 116, 118-119, 121, 144, 154, 167-168, 210, 269-270, 298, 305, 309-310, 318, 320, 324, 326-330, 350, 374, 398, 755, 759, 762-763, 769-770, 774
Troubetskoï, Sergueï 157
Tsankov, Alexandre 300
Tsourioupa, Alexandre 94, 102
Tulu, Teka 712
Tuominen, Arvo 320, 333
Tupolev, Andreï 225
Turcanu, Eugen 452-454
Tutev, Ivan 460
Twining, Charles H. 625

Uhl, Petr 477
Unchlicht, Iossif 93, 151, 157-158, 167, 223
Uribe, Vincente 369
Urrutia, Manuel 673
Ursiny, Jan 436

Vackova, Ruzena 444
Vailland, Roger 438
Vaksberg, Arkadi 317
Valdés, Ramiro 678, 685
Valls, Jorge 681
Valtin, Jan (Richard Krebs) 299
Van Dunem, Domingos 719
Varga, Béla 433
Varga, Eugen 295
Vargas-Llosa, Mario 699
Vatanshâh 741
Vaviline 149
Vavilov, Nicolaï 225
Vayo, Astorga 378
Veltchev, Damian 431
Veltrusky, Jiri 64
Ventura, Estebán 672
Vera, Aldo 679
Verbitski 269
Verdès-Leroux, Jeannine 672
Vesely, Jindrich 469
Vetchinkine (πράκτορας NKVD) 307

Vickery, Michael 617
Vidali, Vittorio 371, 377
Viegas, Jorge 724
Vieira, Sergio 722
Vierhovienski, Piotr 751
Vigdortchik, Migoulo 158
Vilchis Tijerino, José Angel 695
Vinogradova 202
Violet, Bernard 391
Vlascianu, Florin 480
Vlassov, Andreï 254, 340
Vô Nguyên Giap 498
Voigt, Helmut 391
Voïkine, Nikolaï 202
Volaï 442
Volodarski, Moïseï 100
Vorochilov, Klement 223, 273, 275, 320, 402
Voznessenski, Ivan 268-269
Vujovič (αδελφοί) 326
Vychinski, Andreï (εισαγγελέας) 205, 235, 320, 770

Walecki, Maximilian 324
Walesa, Lech 422
Walter, Elena 319
Walther, Otto 322
Wandurski, Witold 399
Wang Guangmei 551
Wang Hongwen 567
Wang Ming 507
Wang Shiwei 507
Wankowicz, Melchior 421
Warski, Adolf 324
Wedemeyer 503
Wehner, Herbert 321
Wei Jingsheng 527, 546, 570
Weil, Simone 59
Weinrich, Johannes 391
Weissberg, Alexander 322-323
Weng Senhe 560
Wheelock, Jaime 689
Wicha 420
Wieviorka, Annette 449
Wilhelm, Hugo (Knorin) 223, 320, 326
Wolf, Erwin 328, 375, 379
Wollweber, Ernst 388
Wonka, Pavel 482
Wrangel 126, 129, 135-136, 139, 310
Wu Han 554
Wu, Harry 531, 552
Wybot, Roger 341
Wyszynski (καρδινάλιος) 417

Xie Fuzhi 553
Xoxe, Koci (βλ. Dzodze, Kotchi)

Y Phandara 639, 660
Yan Fengying 567
Yhdego, Fantaye 712
Yuan Shikai 502

Zabolotski, Nikolaï 225
Zaher, Shah (βασιλιάς) 728, 731, 744
Zajic, Jan 475
Zakovski, Andreï 132, 218
Zapotocky, Antonin 466
Zaraïski 158
Zavodsky, Osvald 463
Zayas, Jorge 673
Zborowski, Mark 327
Zela, Stanislav 444
Zeleny 125
Zemskov, Viktor 284
Zenawi, Meles 712
Zevina, Rulf Alexandrovna 267
Zhai Zhenhua 561
Zhang Chunqiao 567
Zhang Shaosong 575
Zhou Enlai 302, 507, 551, 554, 567, 569, 574
Zinoviev, A. 57
Zinoviev, Grigori 50, 82, 100, 105, 116, 141, 168, 207, 210, 218, 269, 298, 300, 309-311, 755, 766
Zverev, Nicolaï 262-263

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΕΝΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Αικατερίνη Β΄, αυτοκράτειρα της Ρωσίας (Μεγάλη) 211, 240, 753
Αλέξανδρος, βασιλιάς της Σερβίας 325
Αλέξανδρος Α΄, βασιλιάς της Βουλγαρίας 301
Αλέξανδρος Β΄, τσάρος της Ρωσίας 754
Αλέξανδρος Γ΄, τσάρος της Ρωσίας 752

Βαφειάδης, Μάρκος 349, 365-366
Βελουχιώτης, Άρης (Θανάσης Κλάρας) 331, 346, 348
Βενιαμίν, μητροπολίτης Αγ. Πετρουπόλεως 154
Βλαντάς, Δημήτρης 366

Γάκης, Θανάσης 362
Γιανναχούτσος, Γιάννης 360
Γιαννούλης, Γιώργος 364
Γούσιας (Βοντίτσιος, Φ.) 364, 366
Γρηγοριάδης, Γρηγόρης 360

Δαμασκόπουλος, Παντελής 363
Δεσποτόπουλος 360
Δήμου, Μαριώ 366
Δούβας, Γιώργος 360

Ερρίκος Η΄, βασιλιάς της Αγγλίας 41
Ευτυχιάδης (Καρακόζοφ), Κώστας 359

Ζαχαριάδης, Νίκος 346, 348-349, 365-366
Ζέρβας, Ναπολέων 346-347
Ζεύγος, Γιάννης 348

Ιορδανίδης, Ι. 350, 360
Ιουστινιανός, πατριάρχης 446
Ιωαννίδης, Γ. 362

Καπένης, Θανάσης 362
Καραγιώργης, Κώστας 366
Καστοριάδης, Κορνήλιος 760
Κλειδωνάρης, Απόστολος 360
Κολιγιάννης, Κώστας 366
Κολοζόφ, Γιώργης 360
Κουρούλης 360
Κωνσταντινίδης 351
Κωστόπουλος 347

Λυσικάκος 367

Μαρκοβίτσης, Μάρκος 360
Μεταξάς, Ιωάννης 344, 346, 361
Μπαρτζώτας, Βασίλης 331, 360
Μπεζεντάκος 360

Νέρων 67
Νικόλαος, μέγας δουξ 306
Νικόλαος Β΄, τσάρος της Ρωσίας 74, 106

Πάνου, Βασίλης 367
Παπανδρέου, Γεώργιος 347
Παπαρήγας, Δημήτρης 362
Παρτσαλίδης, Δημήτρης 365-366
Πέτρος Α΄, (Μέγας) της Ρωσίας 211, 753
Πηλιώτης, Αλέξης 360
Πίος XI, πάπας της Ρώμης 67
Πλάτων 41
Πλάτων, αρχιεπίσκοπος Εσθονίας 300
Πλουμπίδης, Νίκος 366
Πουλιόπουλος, Παντελής 331

Σακαρέλλος 360
Σαράφης 347
Σέργιος, μητροπολίτης 198-199
Σιάντος, Γιώργης 347, 366
Σχαφινάς 363
Σταματελάκος 362

Τάκιτος 67
Τερζής (Πεχτασίδης), Μιχάλης 363-364
Τερτυλλιανός 58
Τραϊφόρης, Νιόνιος 364
Τσαγκαράκης, Γιάννης 360
Τσαουσίδης 360
Τσινιέρης, Παντελής 363
Τσουκόπουλος, Αλέκος 364
Τύχων, πατριάρχης 152-155, 198

Υποδηματόπουλος, Μενέλαος 364

Φλαράκος 360
Φλωράκης, Χαρίλαος 366

Χαϊτάς, Αδρόνικος 350, 359-360
Χαλκογιάννης 360
Χαρίσης 367
Χατζηνικολάου, Μενέλαος 364

Ψαρρός, Δημήτρης 346-347

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ

Stéphane Courtois: διευθυντής ερευνών στο CNRS (GÉODE-Paris X), διευθυντής της επιθεώρησης *Communisme*, ειδικευμένος στην ιστορία του κομμουνισμού. Κύριες εργασίες του που έχουν εκδοθεί: *Le PCF dans la guerre* (Ramsay, 1980), *Qui savait quoi? L' extermination des Juifs, 1941-1945* (La Découverte, 1987, συλλογική έκδοση), *Le Communisme* (MA Éditions, 1987, με τον M. Lazar), *Le Sang de l' étranger. Les immigrés de la MOI dans la Résistance* (Fayard, 1989, συλλογική έκδοση), *Cinquante ans d' une passion française. De Gaulle et les communistes* (Balland, 1991, με τον M. Lazar), *Rigueur et passion. Hommage à Annie Kriegel* (Le Cerf/L' Age d' homme, 1994, συλλογική έκδοση), *L' État du monde en 1945* (La Découverte, 1994, με την A. Wieviorka), *Histoire du Parti communiste français* (Presses universitaires de France, 1995, με τον M. Lazar), *Eugen Fried. Le grand secret du PCF* (Le Seuil, 1997, με την A. Kriegel).

Nicolas Werth: καθηγητής Ιστορίας, ερευνητής στο Institut d'histoire du temps présent, εξειδικεύτηκε στην ιστορία της ΕΣΣΔ. Έχει εκδώσει κυρίως: *Être communiste en URSS sous Staline* (Gallimard, 1981), *La Vie quotidienne des paysans russes de la Révolution à la collectivisation, 1917-1939* (Hachette, 1984), *Histoire de l' Union soviétique, de l' Empire russe à la CEI* (PUF, 1992), *Rapports secrets soviétiques. La société russe dans ses rapports confidentiels, 1921-1991* (Gallimard, 1995) με τον Gaël Moullec.

Jean-Louis Panné: ιστορικός. Συνεργάστηκε στο *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français (1914-1939)*· συγγραφέας (με τον Emmanuel Wallon) των: *L' Entreprise sociale, le pari autogestionnaire de Solidarnosc*, L' Harmattan, 1987· *Boris Souvarine, le premier désenchanté du communisme*, Robert Laffont, 1993.

Andrzej Paczkowski: υποδιευθυντής του Ινστιτούτου Πολιτικών Μελετών της Πολωνικής Ακαδημίας Επιστημών, μέλος του επιστημονικού συμβουλίου των Αρχείων του υπουργείου Εσωτερικών και Διοίκησης. Συγγραφέας των: *Stanislaw Mikolajczyk (1901-1966) ou la défaite d' un réaliste. Essai de biographie politique*, 1991· *L' Appareil de la Sécurité 1944-1956* (ντοκουμέντα), 2 τόμ., 1994 και 1996· *Un demi-siècle d' histoire de la Pologne, 1939-1989*, 1995 (βραβείο Clio καλύτερου ιστορικού βιβλίου, 1996).

Karel Bartosek: ιστορικός τσεχικής καταγωγής, διευθυντής ερευνών στο IHTP (CNRS) από το 1983 ώς το 1996, διευθυντής της επιθεώρησης *La Nouvelle Alternative*, ειδικευμένος στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Μεταξύ άλλων έχει εκδώσει: *The Prague Uprising 1945* (στα τσεχικά, σλοβακικά, γερμανικά και αγγλικά, μεταξύ 1960 και 1965), *De l' exil à la Résistance, Réfugiés et immigrés d' Europe centrale en France 1933-1945* (Arcantère, 1989), *Confession* (συνεντεύξεις με τον Bedrich Fucik, Τορόντο, 1989), *Le témoin du procès de Husak témoigne* (συνεντεύξεις με τον Ladislav Holdos, Πράγα, 1991), *Les Aveux des archives. Prague-Paris-Prague, 1948-1968*, Le Seuil, 1996.

Jean-Louis Margolin: καθηγητής Ιστορίας, επίκουρος καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Provence, ερευνητής στο Ινστιτούτο ερευνών για τη νοτιοανατολική Ασία (CNRS). Έχει εκδώσει: *Singapour, 1959-1987. Genèse d' un nouveau pays industriel* (L' Harmattan, 1989).

Rémi Kauffer: ειδικευμένος στην ιστορία των υπηρεσιών πληροφοριών, της τρομοκρατίας και των παράνομων πολιτικών μηχανισμών. Συγγραφέας, με τον Roger Faligot, των: *Service B* (Fayard, 1985), *KGB objectif Pretoria* (Λωζάννη, 1986), *Kang Sheng et les services secrets chinois 1927-1987* (Robert Laffont, 1987), *As-tu vu Cremet*, (Fayard, 1991). *Histoire mondiale du Renseignement* (2 τόμοι, Robert Laffont, 1993-1994, συλλογική έκδοση).

Pierre Rigoulot: ερευνητής στο Institut d' histoire sociale. Αρχισυντάκτης των *Cahiers d' histoire sociale*. Συγγραφέας των: *Des Français au Goulag* (Fayard, 1984), *La Tragédie des Malgré-nous* (Plon, 1990), *Les paupières lourdes. Les Français face au Goulag:aveuglement et indignation* (Éditions universitaires, 1991).

Pascal Fontaine: δημοσιογράφος, ειδικευμένος στη Λατινική Αμερική.

Yves Santamaria: καθηγητής Ιστορίας, επίκουρος καθηγητής στο IUFM του Mans και στο IEP του Παρισιού. Συγγραφέας του *Du Printemps des peuples à la Société des nations* (La Découverte, 1996, σε συνεργασία με την Brigitte Waché).

Sylvain Boulouque: φοιτητής της Ιστορίας, ερευνητής στο GÉODE (Université Paris X).

Ήλιος Γιαννακάκης: γεννήθηκε το 1931 στο Κάιρο της Αιγύπτου. Ο πατέρας του, Σακελλάριος Γιαννακάκης, υπήρξε από τους ιδρυτές του κομμουνιστικού κόμματος της Αιγύπτου και επηρέασε βαθιά τους νέους αριστερούς διανοούμενους της ελληνικής κοινότητας (Τσίρκας, Πιερίδης, Καλμούχος κ.ά.). Ο Ήλιος Γιαννακάκης στρατεύεται στα δεκαπέντε του χρόνια στο παράνομο αιγυπτιακό κομμουνιστικό κίνημα. Τον Αύγουστο του 1949 φεύγει ως εθελοντής για να συνδράμει τον Δημοκρατικό Στρατό, μέσω Ιταλίας, Γαλλίας και Τσεχοσλοβακίας. Το ΚΚΕ τον διορίζει δάσκαλο σε ελληνικούς παιδικούς σταθμούς στην Τσεχοσλοβακία. Κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων στο ΚΚΕ, στις αρχές της δεκαετίας του '50 (της «ανακαταγραφής»), καθαιρείται. Τον στέλνουν σε ανθρακωρυχείο στην περιοχή της Οστράβας (Τσεχοσλοβακία), για να «αποκτήσει προλεταριακή συνείδηση». Αποκαθίσταται μετά την 6η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, το 1956. Συμμετέχει τότε ενεργά με τους παρτσαλιδικούς στην αποσταλινοποίηση του ΚΚΕ.

Σπουδάζει Ιστορία και Γαλλική Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Παλάσκι του Ολομούτς (Τσεχοσλοβακία), όπου, μετά την υποβολή της διατριβής του, διορίζεται βοηθός. Αργότερα διορίζεται καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Πράγας. Κατά τη δεκαετία του '60 συμμετέχει στις δραστηριότητες της τσεχοσλοβακικής διανόησης γράφοντας άρθρα σε περιοδικά και εφημερίδες που συμβάλλουν στη «φιλελευθεροποίηση» εκείνων των χρόνων. Κατά τη διάρκεια της Άνοιξης της Πράγας είναι ένας από τους διανοούμενους που συγκεντρώνονται γύρω από τους ιθύνοντες του ΚΚ της Τσεχοσλοβακίας και εργάζονται για τον «σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο». Μετά την εισβολή των σοβιετικών στρατευμάτων αυτοεξορίζεται στο Παρίσι. Αναπτύσσει πολιτική δραστηριότητα προς δύο κατευθύνσεις: αντίσταση στη χούντα από τη μια, και υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού από την άλλη.

Διορίζεται καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Λίλλης το 1969, όπου διδάσκει μέχρι σήμερα. Ειδικευμένος στην ιστορία του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και του κομμουνιστικού συστήματος, έχει δημοσιεύσει πλήθος μελετών και άρθρων γύρω από αυτά τα ζητήματα.

Δημήτρης Δημητράκος: καθηγητής της Πολιτικής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ριχάρδος Σωμερίτης: δημοσιογράφος από το 1948. Πήρε μέρος στην εθνική αντίσταση (ΕΠΟΝ) και στον αντιδικτατορικό αγώνα '67-'74. Εργάστηκε για τη *Μάχη*, την *Ελευθερία*, τη *Καθημερινή*, την ΕΡΤ (διευθυντής ειδήσεων της ΕΤ1 το 1989). Από το 1992 αρθρογραφεί στο *Βήμα*. Έζησε σαράντα χρόνια στη Γαλλία, όπου υπήρξε διευθυντικό στέλεχος του περιοδικού *Ευρωπαϊκή Αριστερά* (1953-1959), στέλεχος της γαλλικής ραδιοφωνίας, και από το 1974 ώς το 1987 παραγωγός ειδήσεων και ενημερωτικών εκπομπών στο δεύτερο κανάλι της γαλλικής τηλεόρασης. Διετέλεσε επίσης συνεργάτης της *Le Monde* και, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, εκδότης και διευθυντής του γαλλόγλωσσου αντιδικτατορικού εβδομαδιαίου δελτίου *Athènes-Presse Libre*. Κείμενά του έχουν δημοσιευθεί σε πολλές άλλες μεγάλες εφημερίδες και περιοδικά στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

© Arch. russes de photographies, Krasnogorsk.

Μόσχα, 1936. Ο Στάλιν περιστοιχισμένος -από αριστερά προς τα δεξιά- από τον Χρουστσόφ που είχε διαπρέψει στην καταστολή στην Ουκρανία, τον Ζντάνοφ (ο οποίος μετά τον πόλεμο θα κηρύξει εκστρατεία κατά του "κοσμοπολιτισμού"), τον Καγκάνοβιτς, κομισάριο των Σιδηροδρόμων, τον Βοροσίλοφ, κομισάριο της Άμυνας, τον Μολότοφ (κυριότερο υπαρχηγό του Στάλιν· πέθανε το 1986), τον Καλίνιν και τον αρχιστράτηγο Τουχατσέφσκι (εκτελέστηκε το 1937). Στη δεύτερη σειρά διακρίνονται ο Μαλενκόφ (2ος), ο Μπουλγκάνιν (5ος) και η Ελένα Στάσσοβα (8η), η οποία υποστήριξε την πολιτική του Vojd (του αρχηγού) στους κόλπους της Κομιντέρν.

© D.R.

Ο Φελίξ Ντζερζίνσκι, ιδρυτής της Τσεκά και διοικητής της Γκεπεού μέχρι το θάνατό του το 1926.

© Lapi-Viollet

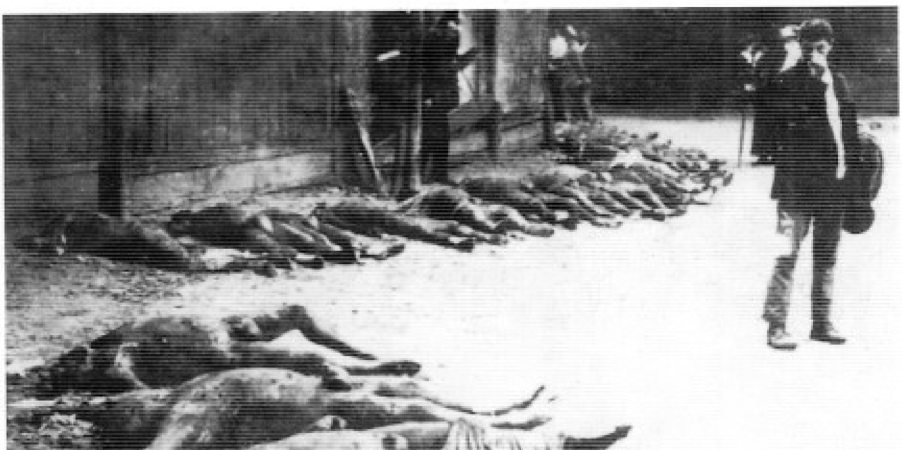
Ο Μπέρια ψηφίζει – μια παρωδία δημοκρατίας. Μετά τον Μενζίνσκι, τον Γιάγκοντα, τον Γιεζόφ, ηγείται της αστυνομίας και των δυνάμεων καταστολής έως την εξόντωσή του, τον Ιούνιο του 1953, από τους αντιπάλους του, Χρουστσόφ, Μαλενκόφ, Μολότοφ.

© L' Illustration / Sygma

Κηρύσσοντας τον εμφύλιο, οι μπολσεβίκοι ανοίγουν το δρόμο για μια ανείπωτη βία. Στην Orcha, το 1918, ένας Πολωνός αξιωματικός βασανίζεται από στρατιώτες του νεογέννητου Κόκκινου Στρατού.

© Musée d' histoire contemporaine - BDIC

Κίεβο, 1919. Μετά την απόσυρση του Κόκκινου Στρατού, ξεθάβονται τα πτώματα των θυμάτων της Τσεκά στον αριθμό 5 της οδού Sadovaïa, όπου το "όργανο της μπολσεβίκικης τρομοκρατίας" είχε την έδρα του.

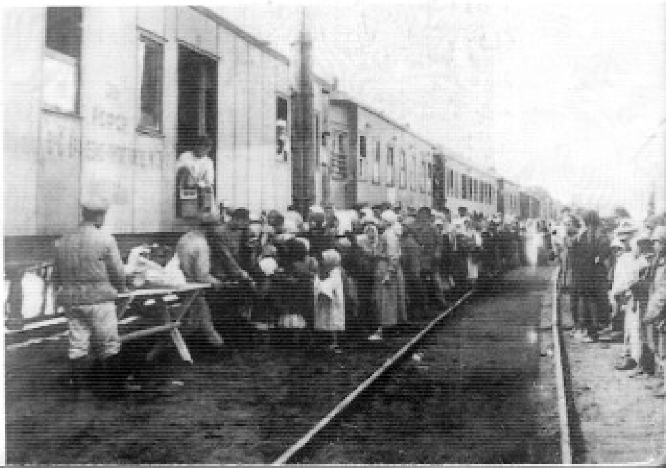

Ως συνέπεια του εμφυλίου και της πολιτικής των μπολσεβίκων στην ύπαιθρο, ένας τρομερός λιμός ρημάζει τις περιοχές του Βόλγα. Το 1921-1922, προκαλεί το θάνατο πέντε εκατομμυρίων ατόμων· τα παιδιά είναι τα πρώτα του θύματα.

Photos: Musée d' histoire contemporaine - BDIC

Ο Λένιν υποχρεώνεται να δεχτεί τη συνδρομή των ξένων: τρένα που μεταφέρουν τρόφιμα ναυλώνονται από τον Ερυθρό Σταυρό, την Επιτροπή Nansen και την American Relief Administration. Οι Ρώσοι διανοούμενοι που συμμετέχουν στην οργάνωση της βοήθειας θα συλληφθούν κατά διαταγήν του και θα καταδικαστούν σε θάνατο. Χάρη στην επέμβαση του F. Nansen τελικά απελαύνονται από τη Ρωσία.

© D.R.

1930-1931. Οι αγρότες αντιστέκονται στην κολεκτιβοποίηση, συγκρούονται με τους Ερυθροφρουρούς που έρχονται να αρπάξουν τις σοδειές τους και κατόπιν καταφεύγουν στα δάση, στα οποία οι δυνάμεις της Γκεπεού, προκειμένου να τους απωθήσουν, δεν διστάζουν να βάλουν φωτιά.

Το εργοτάξιο του καναλιού Λευκής Θάλασσας-Βαλτικής, το Bielomorkanal, φαραωνικού τύπου επιχείρηση, όπου δεκάδες χιλιάδες κρατουμένων βρίσκουν το θάνατο, το 1932-1933. Μολονότι εγκαινιάστηκε με μεγάλες φανφάρες από τον Στάλιν και τους ακολούθους του, το κανάλι θα αποδειχθεί άχρηστο.

© D.R.

Για την κολεκτιβοποίηση της γης –τη "μεγάλη έφοδο κατά της αγροτιάς"– ο Στάλιν χρησιμοποιεί "το όπλο της πείνας", ιδιαιτέρως κατά των Ουκρανών. Υπολογίζεται ότι η πολιτική του προκάλεσε έξι εκατομμύρια θύματα. Στο Χαρκόφ, το 1933, ο καθημερινός θάνατος αφήνει αδιάφορους τους περαστικούς. Τα περιστατικά κανιβαλισμού είναι τόσο συχνά, ώστε η κυβέρνηση τυπώνει μια αφίσα που διακηρύσσει: "Το να τρώει κανείς τα παιδιά του είναι βάρβαρη πράξη!"

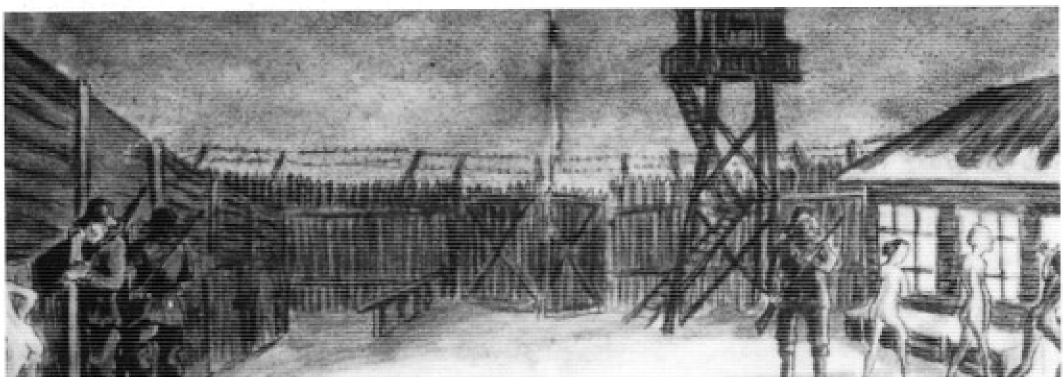

© Coll. Tomasz Kizny / Vu.

© D.R.

Η ορχήστρα του Bielomorkanal. Η κατασκευή του καναλιού, επιχείρηση παράλογη, κρίθηκε απαραίτητη για την αναμόρφωση των κρατουμένων.

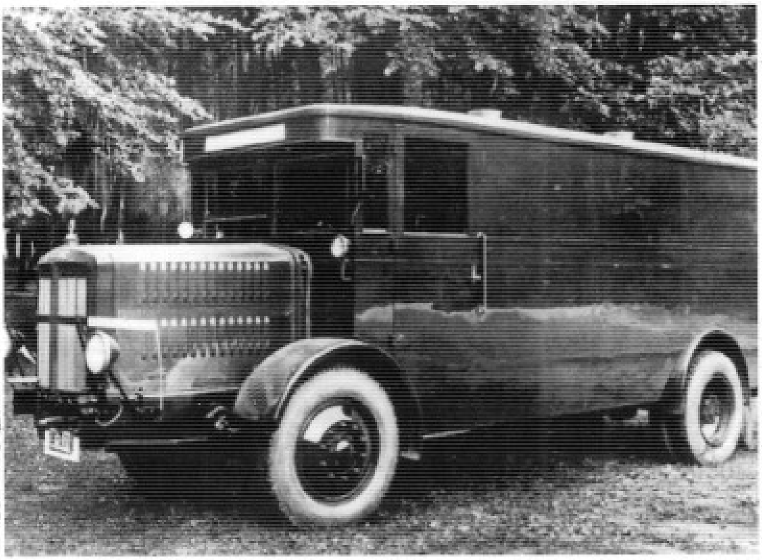
Σκίτσο της Κερνιόφσκαγια

Οι κρατούμενοι σκιτσάρουν στην πίσω πλευρά των προπαγανδιστικών φωτογραφιών καταθέτοντας έτσι τη μαρτυρία τους για τη ζωή και το θάνατο των Σοβιετικών εκτοπισμένων. Σκίτσο της Ευφροσίνα Κερνιόφσκαγια: "Η άφιξη στο στρατόπεδο αναμόρφωσης μέσω της εργασίας" στη Σιβηρία, τον Απρίλιο του 1943.

© Roger-Viollet

Συνεδρίαση εκκαθάρισης του κόμματος. Αρχικά μέσον ιδεολογικού ελέγχου των μελών, οι "tchistka" μετατρέπονται σε άσκηση κατάδοσης, θύμα της οποίας μπορεί να γίνει οποιοσδήποτε στο χώρο εργασίας του. Αυτές οι συνεδρίες αυτοκριτικής καταλήγουν τις περισσότερες φορές σε σύλληψη μετά από μερικές μέρες ή μερικές εβδομάδες.

© Roger-Viollet

"Η αθώα Ρωσία μορφάζει από τον πόνο / κάτω από τις ματωμένες μπότες / κάτω απ' τα μαύρα λάστιχα των φορτηγών της φυλακής", γράφει εκείνη την εποχή η ποιήτρια Άννα Αχμάτοβα (*Ρέκβιεμ*), ο γιος της οποίας είχε φυλακιστεί. Αυτά τα "μαύρα κοράκια", όπως τα ονόμαζαν οι Μοσχοβίτες, μετέφεραν τους κρατούμενους από τη Λουμπιάνκα στις φυλακές του Λεφόρτοβο ή της Μπουτύρκα, καμουφλαρισμένα κάποτε σε φορτηγά αρτοποιείων.

Μόσχα. Η Λουμπιάνκα (γύρω στο 1925). Στα υπόγεια της έδρας της Γκεπεού, η οποία διαδέχθηκε την Τσεκά, είχαν διαμορφωθεί χώροι για την εκτέλεση των εχθρών του καθεστώτος με μια σφαίρα στον τράχηλο.

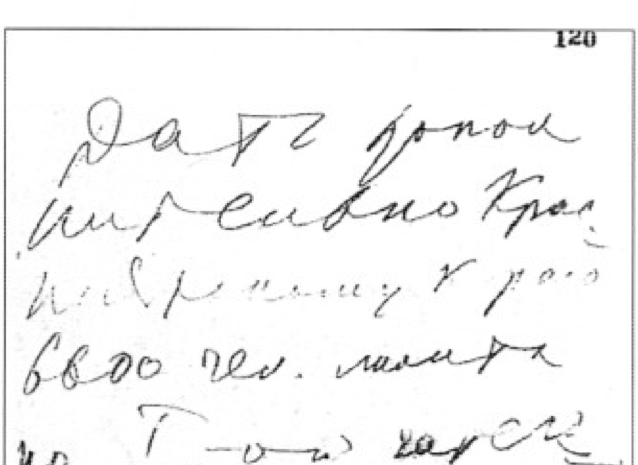
© D.R.

© Roger-Viollet

Η δίκη του Σάχτυ το 1928 εγκαινιάζει μια καινούργια κατηγορία εχθρών του καθεστώτος, τους "ειδικούς" που κατηγορούνται για "σαμποτάζ", τη στιγμή που ο Στάλιν λανσάρει το πρώτο πεντάχρονο πλάνο. Όρθιος στα δεξιά ο εισαγγελέας Νικολάι Κρυλένκο, ο οποίος εξοντώθηκε με τη σειρά του το 1938.

Coll. V. Boukovski

Μία από τις αναρίθμητες διαταγές εκτελέσεως που είχε υπογράψει ο Στάλιν. Την εποχή των μεγάλων εκκαθαρίσεων παρόμοιες διαταγές ήταν καθημερινό φαινόμενο. Η συγκεκριμένη αφορά 6.600 άτομα, περισσότερα από το σύνολο των αντιφρονούντων που είχαν απαγχονιστεί από το τσαρικό καθεστώς στη διάρκεια του αιώνα που είχε προηγηθεί.

Walk, Εσθονία, 1919. Οι μπολσεβίκοι, στην προσπάθειά τους να κατακτήσουν την εξουσία, εκτελούν τους ομήρους που έχουν επιλέξει ανάμεσα στις ελίτ· αποσύρονται αφήνοντας πίσω τους εκατοντάδες πτώματα. Η φυσική εξόντωση των πολιτικών εχθρών ή ολόκληρων κοινωνικών ομάδων είναι απαραίτητη προκειμένου να επικρατήσουν στον εμφύλιο πόλεμο. Οι σφαγές αυτές προαναγγέλλουν τις μαζικές εκτοπίσεις που υπέστησαν οι κάτοικοι των χωρών της Βαλτικής το 1940-1941 και κατόπιν το 1944-1945.

Γερμανία, Πεντηκοστή του 1927. Εθνική συγκέντρωση της λίγκας του Rot Front (Κόκκινο Μέτωπο). Παραστρατιωτική οργάνωση-μικρογραφία του Κόκκινου Στρατού, το Κόκκινο Μέτωπο κατάγεται από την κουλτούρα του εμφυλίου πολέμου, του οποίου βάρδος θα γίνει ο Αραγκόν: "Προλεταριάτο, γνώρισε τη δύναμή σου / Γνώρισε τη δύναμή σου κι άσ' την ελεύθερη/ [...] Βάλε φωτιά στον Λεόν Μπλουμ / Βάλε φωτιά στον Μπονκούρ, στον Φροσσάρ, στον Ντεά / Κάψε τους σοφούς της σοσιαλδημοκρατίας / Ακούω τη φωτιά να μαίνεται / Το θάνατο να αδράχνει τον Γκαρσερύ / Φωτιά, σας λέω / Με την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος SFIC..." (*Το Κόκκινο Μέτωπο*, 1931).

© D.R.

LE PEUPLE ESPAGNOL SE DÉFEND
CONTRE LES ESPIONS ET AGENTS DU FASCISME

Les traîtres trotskistes du POUM sont condamnés

Gorkin, Juan Andrade Rodriguez, Gironella et Pedro Bonet Cuito à 15 ans de prison ; José Arquer à 11 ans

Les travailleurs français, en de nombreux télégrammes félicitent le président Negrin pour la fermeté dont fait preuve le gouvernement

6 NOVEMBRE, JOURNÉE DE SOLIDARITÉ !

Ισπανία, 1937. Ο Στάλιν θέλει να εκμεταλλευτεί για δικό του όφελος τον ισπανικό εμφύλιο· για τον σκοπό αυτό στέλνει εκεί τους πράκτορες και τους εκπροσώπους του. Η NKVD (η οποία διαδέχτηκε την Γκεπεού) αναλαμβάνει την εξόντωση όσων αντιτίθενται στη διεθνή του στρατηγική: των αναρχικών, των τροτσκιστών και των μελών του Εργατικού Κόμματος Μαρξιστικής Ενότητας. Ο ηγέτης του κόμματος αυτού, ο Αντρέου Νιν, απάγεται τον Ιούνιο του 1937, βασανίζεται και εκτελείται από τους άνδρες του Ερνό Γκερό (μελλοντικού ιθύνοντος της κομμουνιστικής Ουγγαρίας), ενώ παράλληλα μια διεθνής εκστρατεία του κομμουνιστικού Τύπου (στη φωτογραφία μια σελίδα της *L' Humanité*) κατηγορεί τους μη σταλινικούς αντιφασίστες ως πράκτορες του Φράνκο.

© D.R.

© Roger-Viollet

Στις 20 Αυγούστου 1940, ο Ραμόν Μερκαδέρ, πράκτορας του "Τμήματος Ειδικών Αποστολών", μιας ειδικής μονάδας της NKVD, τραυματίζει θανάσιμα τον Λέον Τρότσκι στο κεφάλι. Ο Τρότσκι πεθαίνει την επομένη. Ο Στάλιν είχε εμπιστευτεί προσωπικά την αποστολή εξόντωσης του ηγέτη της Τετάρτης Διεθνούς στον Πάβελ Σουντοπλάτοφ (φωτογραφία αριστερά, το 1942) που διηύθυνε το Τμήμα Ειδικών Αποστολών εκείνη την εποχή.

© D.R.

Κατύν, Ρωσία, Απρίλιος 1943. Οι Γερμανοί ανακαλύπτουν σε ομαδικούς τάφους τα πτώματα 4.500 Πολωνών αξιωματικών. Μια επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού καταλήγει στο συμπέρασμα ότι είχαν εκτελεστεί από τους Σοβιετικούς την άνοιξη του 1940 (συνολικά οι αγνοούμενοι ανέρχονταν σε 25.000). Σύμβολο της μαζικής δολοφονίας, το Κατύν είναι επίσης το σύμβολο του τερατώδους ψέματος: μέχρι το 1989, η κομμουνιστική κυβέρνηση της Πολωνίας και οι κομμουνιστές όλου του κόσμου καταλόγιζαν τη σφαγή στους Γερμανούς.

© D.R.

Βίννιτσα, Ουκρανία, Ιούνιος 1943. Λάκκοι γεμάτοι πτώματα, που χρονολογούνται από το 1937-1939. Από πάνω τους, οι αρχές είχαν εγκαταστήσει ένα πάρκο αναψυχής και ένα καλοκαιρινό θέατρο... Στο Ζιτομίρ, στο Καμένετς-Ποντόλσκι και αλλού εντοπίστηκαν παρόμοιοι λάκκοι. Και σήμερα ακόμη είναι συχνές ανάλογες μακάβριες ανακαλύψεις: το καλοκαίρι του 1997, 1.100 πτώματα ξεθάφτηκαν κοντά στην Αγία Πετρούπολη και άλλα 9.000 σε ένα κοινοτάφιο στο δάσος της Καρελίας.

© D.R.

Ο Βίτολντ Πιλέτσκι, Πολωνός αντιστασιακός, εγκλείεται εθελοντικά στο Άουσβιτς (αριθμός μητρώου 4859) για να οργανώσει εκεί ένα αντιστασιακό δίκτυο, κατόπιν δραπετεύει και συνεχίζει τον αγώνα του κατά των ναζί. Συλλαμβάνεται τον Μάιο του 1947 από την πολιτική αστυνομία, βασανίζεται, καταδικάζεται σε θάνατο και εκτελείται. Αποκαθίσταται το 1990.

© D.R.

Εβραϊκό κοιμητήριο της Βαρσοβίας. Μνημείο που στήθηκε παράνομα το 1987 στη μνήμη των Βίκτορ Άλτερ και Χένρικ Έρλιχ. Οι ηγέτες του Σοσιαλιστικού Κόμματος των Εβραίων Εργατών (Bund) καταδικάστηκαν την πρώτη φορά για υποτιθέμενη συνεργασία με τους ναζί. Αφού καταδικάστηκαν σε θάνατο σε μια δεύτερη δίκη, φυλακίστηκαν με απόλυτη μυστικότητα. Ο Έρλιχ κρεμάστηκε στο κελλί του στις 15 Μαΐου 1942· ο Άλτερ εκτελέστηκε στις 17 Φεβρουαρίου 1943, μερικές μέρες μετά τη νίκη στο Στάλινγκραντ.

© A. Tabor

Μνημείο στη Βαρσοβία (1996) στη μνήμη των Πολωνών (καθολικών και Εβραίων) που είχαν εκτοπιστεί στον Ρωσικό Βορρά, στη Σιβηρία, στο Καζακστάν κ.λπ. το 1939-1941, και κατόπιν το 1944-1945.

© D.R.

Ανατολικό Βερολίνο, 17 Ιουνίου 1953. Για να διαμαρτυρηθούν κατά της μείωσης των μισθών τους, οι εργάτες απεργούν στις 16 του μηνός και διαδηλώνουν. Τα σοβιετικά άρματα μάχης επεμβαίνουν (στη φωτογραφία η Leipzigerstrasse). Σκοτώνονται 16 διαδηλωτές, εκατοντάδες τραυματίζονται, 12.000 άτομα καταδικάζονται σε βαριές ποινές φυλάκισης. Η εξέγερση των Βερολινέζων αποτελεί την πρώτη μεγάλη ρωγμή σε μια "λαϊκή δημοκρατία".

© Archive photos

Βουδαπέστη, Οκτώβριος 1956. Η πρώτη επανάσταση κατά του ολοκληρωτισμού συσπειρώνει το σύνολο του πληθυσμού κατά της αστυνομίας και του ουγγρικού κομμουνιστικού κόμματος. Μια πρώτη σοβιετική επέμβαση αποκρούεται από τους εξεγερμένους.

Βουδαπέστη, Νοέμβριος 1956. Τα σοβιετικά τεθωρακισμένα περικυκλώνουν για μια ακόμη φορά την πόλη. Ο πληθυσμός αντιστέκεται με τα όπλα. Το ΚΚ Ουγγαρίας, μοναδικό κόμμα της χώρας, θα επανακτήσει τα προνόμιά του με τίμημα 3.000 νεκρούς. 25.000 άτομα φυλακίζονται. Δεκάδες χιλιάδες Ούγγροι επιλέγουν την εξορία.

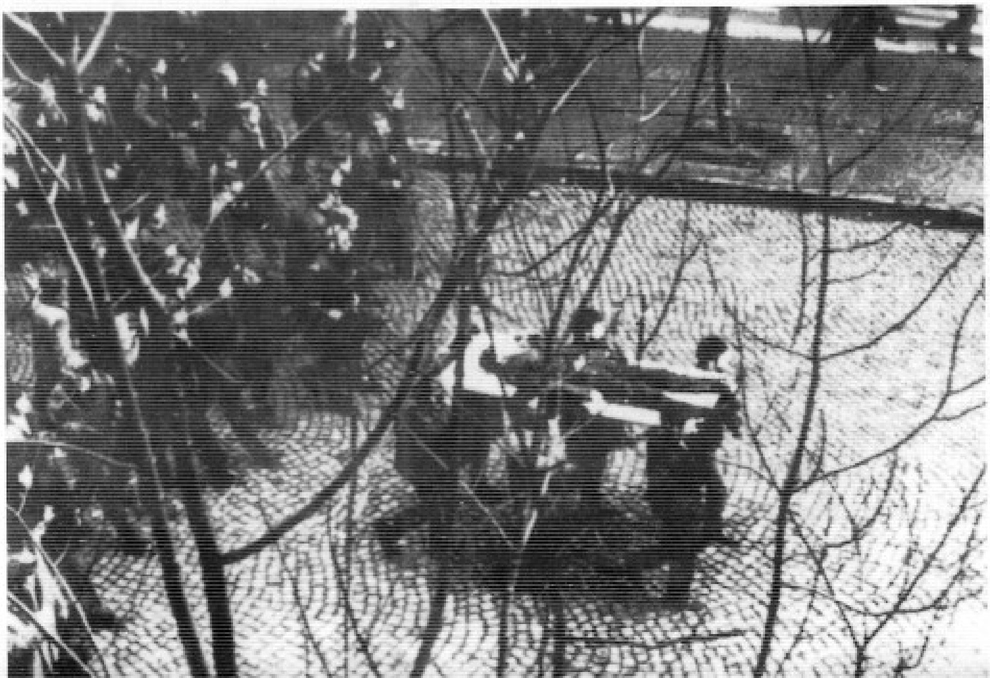

Πόζναν, Πολωνία, 28 Ιουνίου 1956. Οι εργάτες ενός εργοστασίου σιδηροδρόμων απεργούν. Οι κάτοικοι της πόλης διαδηλώνουν μαζί τους φωνάζοντας "Ψωμί και ελευθερία". Η καταστολή έχει ως αποτέλεσμα πολλές δεκάδες νεκρούς. Μπροστά στο εργοστάσιο της FIAT, οι διαδηλωτές κραδαίνουν μια πολωνική σημαία λεκιασμένη με αίμα.

Γκντανσκ. Δεκέμβριος 1970. Οι εργάτες των λιμανιών της Βαλτικής απεργούν διαμαρτυρόμενοι κατά της ανόδου των τιμών στα προϊόντα πρώτης ανάγκης. Εκατοντάδες διαδηλωτές σκοτώνονται ή τραυματίζονται. Ένα από τα θύματα της πολιτοφυλακής που μεταφέρεται νεκρός πάνω σε μια πόρτα, ο Γιάνεκ Βισνιέφσκι, απαθανατίζεται σε μια μπαλάντα ("Σήμερα η πολιτοφυλακή πυροβόλησε στο ψαχνό, ο Γιάνεκ Βισνιέφσκι έπεσε νεκρός") που ξανακούστηκε τον Αύγουστο του 1980, κατά τη διάρκεια της γέννησης του Συνδικάτου της Αλληλεγγύης.

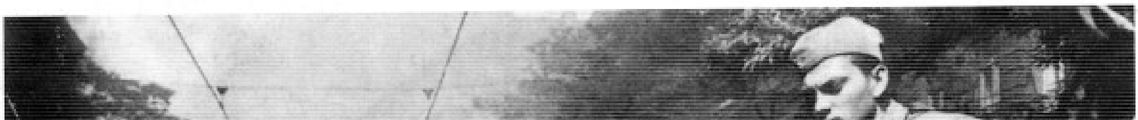
Ο Νικολάι Πέτκοφ, δημοκράτης και αντιφασίστας, διετέλεσε αναπληρωτής πρωθυπουργός της κυβέρνησης συνασπισμού μετά την απελευθέρωση της Βουλγαρίας. Αφού παραιτήθηκε διαμαρτυρόμενος κατά της τρομοκρατίας, συνελήφθη και μετά από μια στημένη δίκη καταδικάστηκε σε θάνατο στις 16 Αυγούστου 1947 και απαγχονίστηκε στις 23 Σεπτεμβρίου.

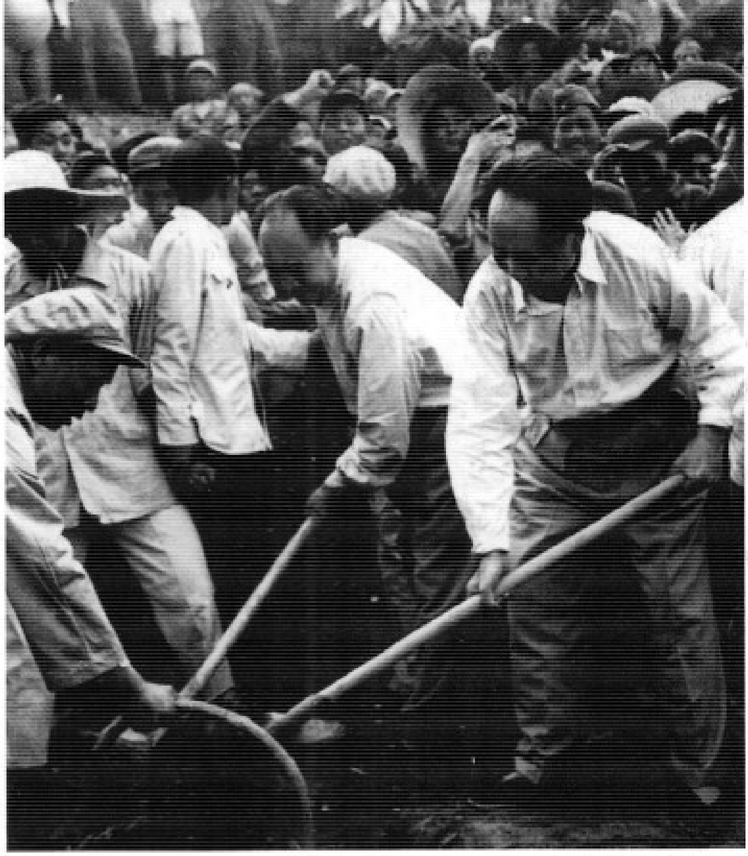
Ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου της Πράγας, η Μιλάντα Χοράκοβα (δεύτερη από αριστερά) καταδικάζεται σε θάνατο στις 8 Ιουνίου 1950, μαζί με τρεις ακόμη συγκατηγορούμενούς της. Απαγχονίζονται στις 27 Ιουνίου 1950.

Photos © D.R.

© Joseph Koudelka / Magnum photos

Πράγα, Αύγουστος 1968. Η σοβιετική εισβολή θυμίζει μιαν άλλη. Οι κάτοικοι της πόλης συνδέουν φυσικά αυτή την καινούργια κατοχή με εκείνη των χιτλερικών στρατευμάτων του Μαρτίου 1939. Χαιρετούν ναζιστικά τους Σοβιετικούς στρατιώτες.

© Eastfoto

Ο Μάο Τσε Τούνγκ και οι Κινέζοι κομμουνιστές καταλαμβάνουν την εξουσία το 1949. Το 1958, για να επιταχύνουν τη βιομηχανική ανάπτυξη, εγκαινιάζουν το Μεγάλο Άλμα προς τα εμπρός, που έχει ως αποτέλεσμα έναν τρομακτικό λιμό. Ενόσω οι κομμουνιστές ιθύνοντες (εδώ ο Μάο και ο Πενγκ Τσεν) ποζάρουν για τις προπαγανδιστικές φωτογραφίες, 30.000.000 Κινέζοι πεθαίνουν, σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις.

© D.R.

Μετά την "Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση" του 1966, ο Μάο αναλαμβάνει τα ηνία προκαλώντας έναν συγκαλυμμένο εμφύλιο πόλεμο, στη διάρκεια του οποίου οι Ερυθροφρουροί καταστρέφουν, ταπεινώνουν, λυντσάρουν και δολοφονούν.
Εδώ ένας ιστορικός, ο Τσιεν Πο Τσαν, στο έλεος των αγκιτατόρων.

© Archive Photos

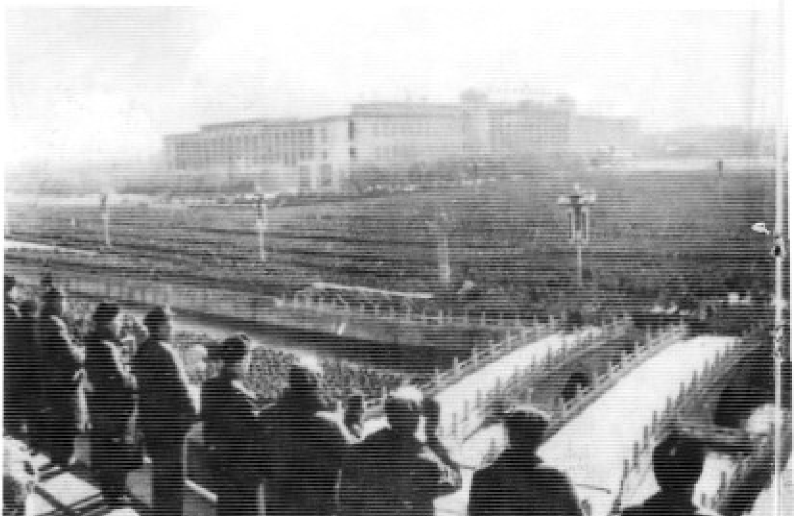
Οι "εχθροί του λαού", δηλαδή όσοι υποδεικνύονται ως εχθροί του λαού από τις συμμορίες των φανατικών, εξευτελίζονται, κακοποιούνται, συχνά εκτελούνται. Εδώ, ένας πλούσιος χωρικός εκτελείται επειδή "εκμεταλλευόταν τους αγρότες".

Πεκίνο, 1973.
Η παρουσία των πορτρέτων του Λένιν και του Στάλιν, "μεγάλου φίλου του κινεζικού λαού" σύμφωνα με τα λόγια του Μάο, αποδεικνύει ότι οι ιδρυτές της ΕΣΣΔ παραμένουν –παρά τη σινοσοβιετική σύγκρουση– βασική αναφορά για το κινεζικό κομμουνιστικό καθεστώς.

© Archive Photos

Η σκηνοθεσία της εξουσίας. Από τα τείχη της Απαγορευμένης Πόλης, οι ιθύνοντες του ΚΚ Κίνας ατενίζουν τους υπηκόους της Λαϊκής Δημοκρατίας, που έχουν συγκεντρωθεί στην πλατεία Τιεν Ανμέν. Η απόσταση ανάμεσα σε αυτούς και στο συγκεντρωμένο με στρατιωτική πειθαρχία πλήθος αποκαλύπτει το χαρακτήρα του καθεστώτος.

© Keystone

© Eastfoto

Σκηνή προπαγανδιστικής κινητοποίησης των Ερυθροφρουρών, στην πλατεία Τιεν Ανμέν. Πολλοί απ' αυτούς υπέστησαν με τη σειρά τους τις συνέπειες της καταστολής όταν ο Μάο εκτίμησε ότι είχε επιτύχει τους σκοπούς του.
Χρόνια αργότερα, αρκετοί πρώην Ερυθροφρουροί κατέθεσαν τη μαρτυρία τους για την "Πολιτιστική Επανάσταση" και στρατεύτηκαν στον αγώνα για τον "πέμπτο εκσυγχρονισμό": τη δημοκρατία μετά το θάνατο του Μάο.

© Catherine Henriette / AFP

Την άνοιξη του 1989, οι φοιτητές του Πεκίνου –μια νέα γενιά– καταλαμβάνουν την πλατεία Τιεν Ανμέν. Μία είναι η απαίτηση που κυριαρχεί: η δημοκρατία, που συμβολίζεται από ένα άγαλμα τοποθετημένο μπροστά στο γιγαντιαίο πορτρέτο του Μάο.

© Koichi Imaeda / Magnum photos

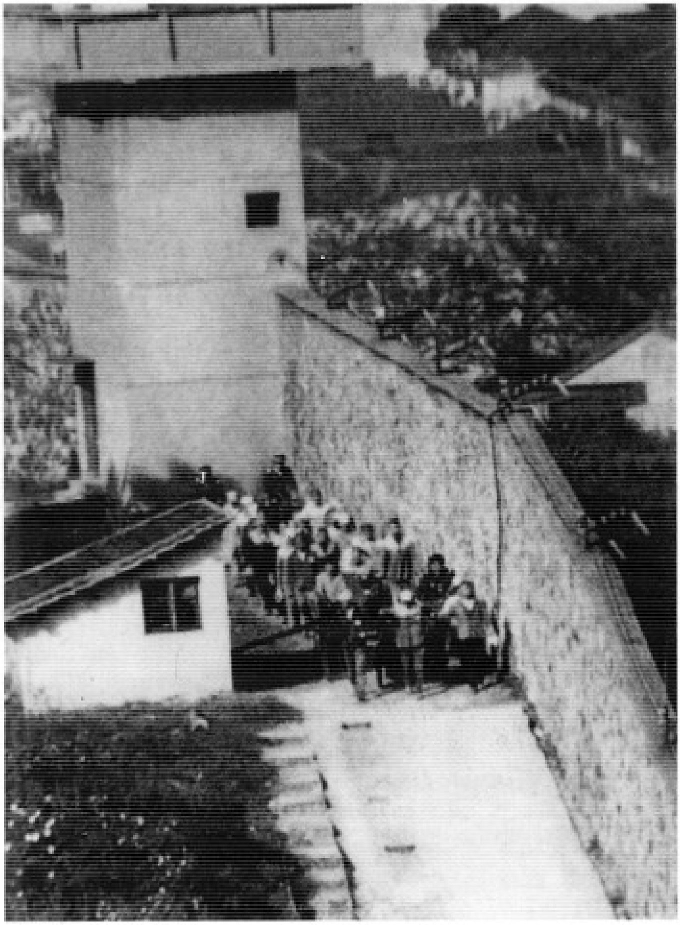
Μετά από κάμποσες εβδομάδες, η εξουσία αποφασίζει να χρησιμοποιήσει βία κατά του φοιτητικού κινήματος που υποστηρίζεται από τον πληθυσμό. Τη νύχτα της 4ης Ιουνίου τα άρματα μάχης επεμβαίνουν. Περίπου 1.000 φοιτητές σκοτώνονται.

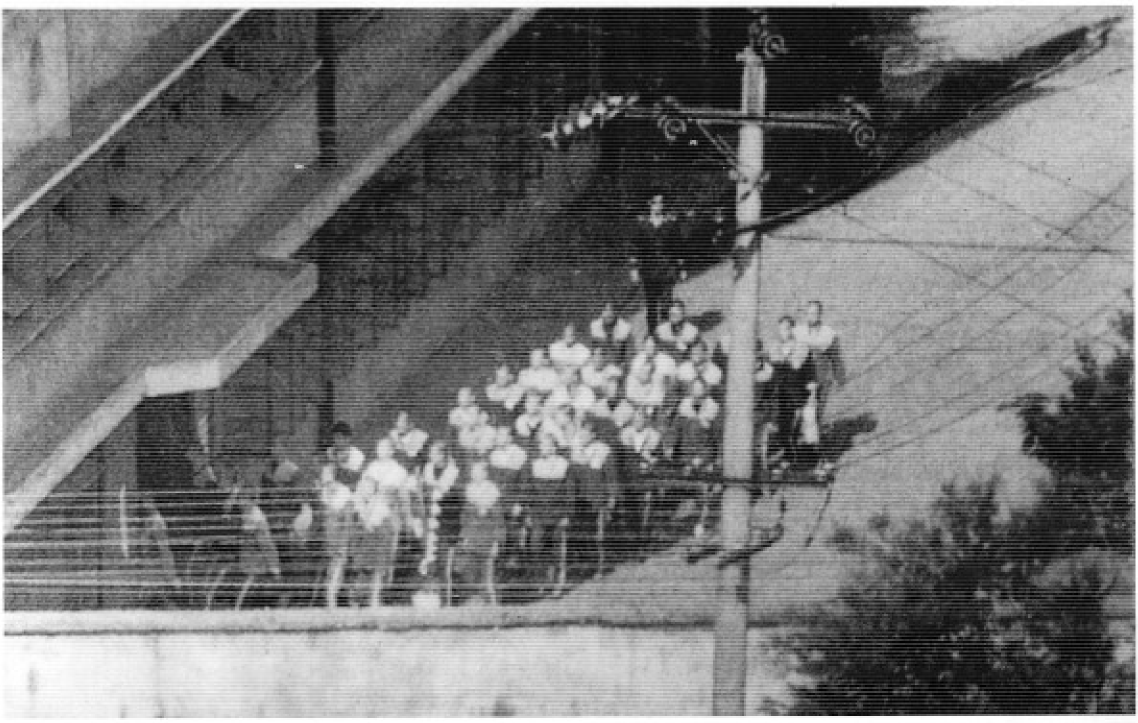

© Xinhua News Agency / AFP

Η κινεζική αντιπολίτευση δεν έχει υποταγεί. Συμβολίζεται από τον πρώην Ερυθροφρουρό Γουέι Τζιν-σένγκ. Αφού καταδικαστεί σε μια πρώτη δίκη σε 15 χρόνια κάθειρξης για τα "αντεπαναστατικά εγκλήματά" του, το 1995 του επιβάλλουν εκ νέου ποινή 14 ετών.

Η Κίνα έχει και αυτή το Γκουλάγκ της: το Λαογκάι, ένα απέραντο σύστημα φυλακών-εργοστασίων στο οποίο απασχολείται το εργατικό δυναμικό των καταδίκων. Τα προϊόντα που κατασκευάζονται εκεί συχνά προορίζονται για εξαγωγές. Φυλακισμένος για 19 χρόνια χωρίς δίκη επειδή είχε ασκήσει κριτική κατά της σοβιετικής επέμβασης στην Ουγγαρία, ο Χάρρυ Γου κατόρθωσε να συγκεντρώσει σημαντικό αριθμό από ντοκουμέντα· εδώ, βλέπουμε δύο φωτογραφίες που είχαν ληφθεί παράνομα.

© Gamma

Την άνοιξη του 1968, το Βόρειο Βιετνάμ εξαπολύει μεγάλη επίθεση κατά του Νότου. Ο στρατός των Βιετ-Μινχ κυριεύει την πόλη Χούε. Όταν οι δυνάμεις του Νοτίου Βιετνάμ ανακαταλαμβάνουν την πόλη, ανακαλύπτουν τεράστιους λάκκους γεμάτους πτώματα.

© Henri Bureau / Sygma

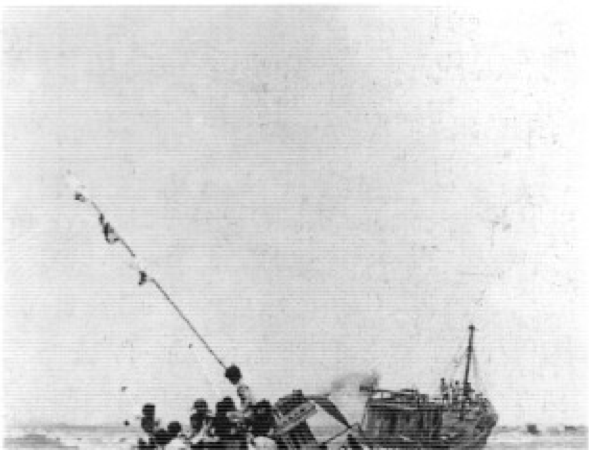
Σκηνή από ένα στρατόπεδο κομμουνιστικής αναμόρφωσης στο Βιετνάμ. Ο σκοπός της "αναμόρφωσης" είναι πολύ ιδιότυπος: ο κρατούμενος υποχρεώνεται να επιδοκιμάσει το σύστημα που τον φυλακίζει και να προσχωρήσει στην ιδεολογία των καταπιεστών του.

Coll. Doan Van Toai

Η εκτέλεση ενός "αντεπαναστάτη" δίνει την ευκαιρία στους κομμουνιστές να προστρέξουν στην παιδαγωγική της τρομοκρατίας για να επιβάλουν το πολιτικό και κοινωνικό τους σύστημα.

© K. Gangler / Sygma

Η νέκη των κομμουνιστών και η εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος στο Νότιο Βιετνάμ το 1975 προκαλούν τη μαζική αναχώρηση των Βιετναμέζων που αισθάνονται ότι απειλούνται. Οι "boat people" καταφεύγουν σε όποια πλεούμενα βρίσκουν προτιμώντας να αντιμετωπίσουν τους συχνά θανάσιμους κινδύνους της θάλασσας και των πειρατών παρά να μείνουν στη χώρα κάτω από την καινούργια δικτατορία.

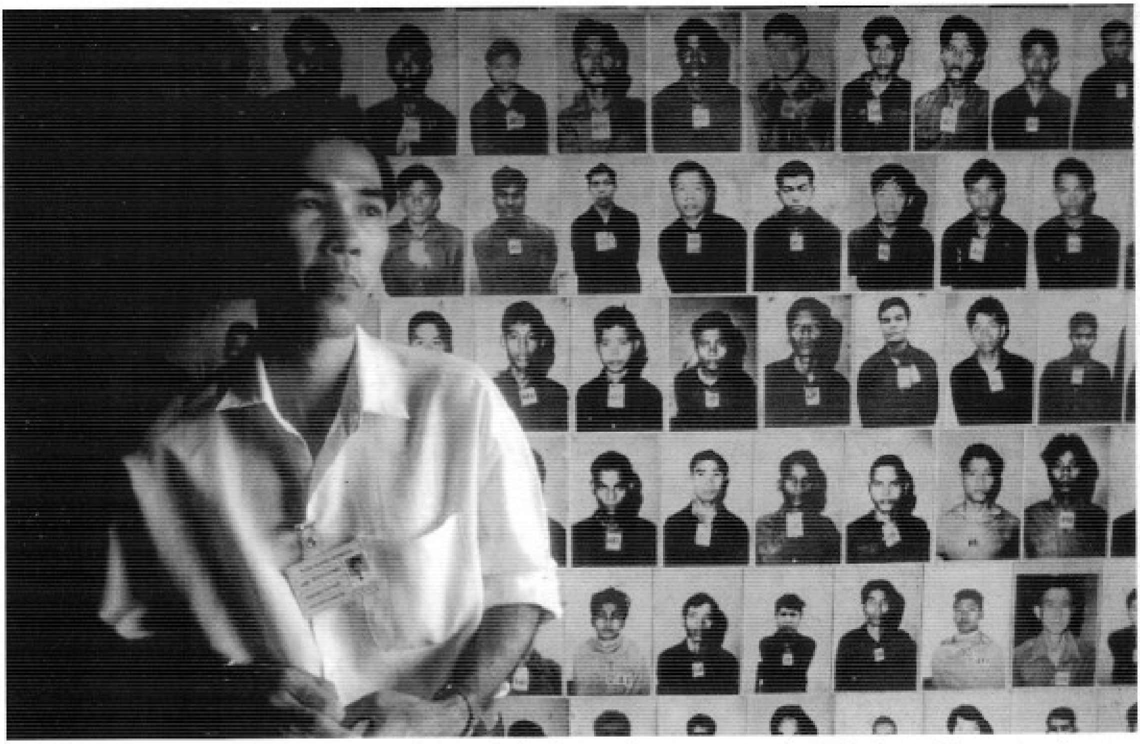
© A. Borrel / Sipa Press

Καμπότζη, Απρίλιος 1975. Οι Ερυθροί Χμερ μπαίνουν νικηφόροι στην Πνομ Πενχ. Πολύ γρήγορα, αυτοί οι νεαρότατοι μαχητές, έφηβοι στα δεκαπέντε-δεκάξι τους χρόνια, θα μετατραπούν σε όργανα της πολιτικής του Πολ Ποτ, του "νούμερο 1 αδελφού", ο οποίος αποφασίζει να εκκενώσει την πρωτεύουσα από όλους τους κατοίκους της.

Μετά την κατάρρευση του καθεστώτος του Πολ Ποτ, η νέα φιλοβιετναμέζικη κυβέρνηση δημιούργησε ένα "μουσείο της γενοκτονίας" όπου εκτίθενται χιλιάδες κρανία θυμάτων της τρομοκρατίας των Ερυθρών Χμερ, τα οποία δεν αναγνωρίστηκαν ποτέ.

© Spengler / Sygma

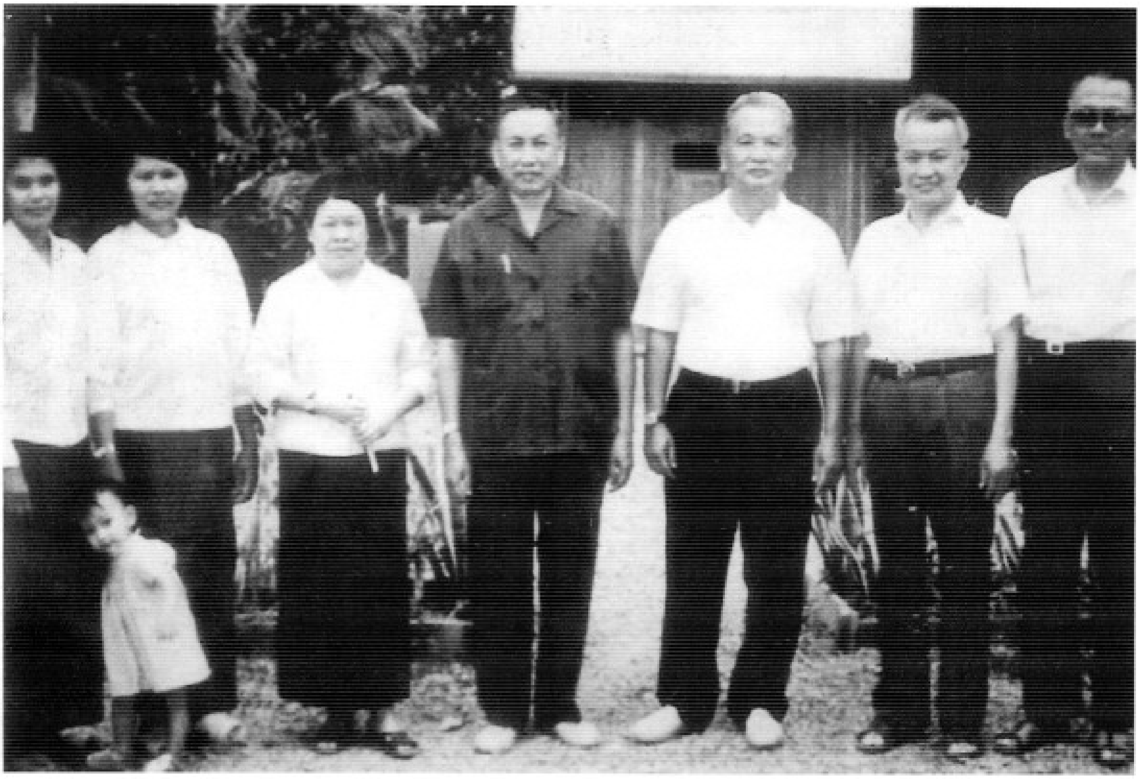
© Photo Reza / Sygma

Η φυλακή του Τουόλ Σλενγκ, παλιό σχολείο, υπήρξε ένας από τους πιο εφιαλτικούς τόπους βασανιστηρίων και εκτελέσεων. Κάθε κρατούμενος –παιδί, γυναίκα, άντρας, γέρος– φωτογραφιζόταν προτού εκτελεστεί βάναυσα.

"Συνήθως έπαιρνα τις φωτογραφίες κατά την άφιξη των κρατουμένων, αφού τους είχαν καρφιτσώσει επάνω τους έναν αριθμό· καμιά φορά μάλιστα τους τον στερέωναν πάνω στο δέρμα, αν τύχαινε να φτάσουν με γυμνό το θώρακά τους" (Ο φωτογράφος).

© Photo Archive Group / Tuol Sleng, Musée du genocide

Ο Πολ Ποτ, οι πιο στενοί του σύντροφοι και η οικογένειά του έβγαζαν ακόμη φωτογραφίες το 1986. Όμως τον Ιούλιο του 1997, ο Πολ Ποτ σύρθηκε από τους ίδιους τους συντρόφους του μπροστά σ' ένα ψευτοδικαστήριο σε μια παρωδία δίκης, γεμάτη πολιτικές υστεροβουλίες.

Οχυρωμένοι πίσω από ναρκοπέδια, οι Ερυθροί Χμερ εξακολουθούν να διατηρούν αντάρτικες ομάδες στην Καμπότζη. Είναι η χώρα με τους περισσότερους ακρωτηριασμένους, προπάντων ανάμεσα στους εφήβους και τα παιδιά.

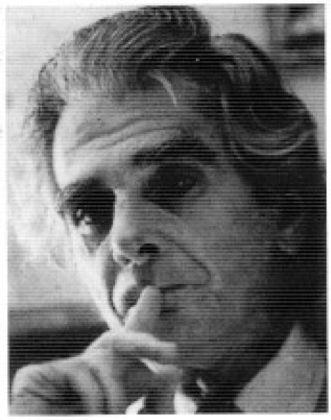

© D.R.

© D.R.

© Luc Adrian

Η πτώση του καθεστώτος Μπατίστα, πρωταγωνιστής της οποίας υπήρξε μεταξύ άλλων και ο Κάστρο, γέμισε ελπίδες τους Κουβανούς. Πολύ νωρίς, η μονοπώληση της εξουσίας από τον Κάστρο και τους δικούς του προκάλεσε αντιθέσεις. Από αριστερά προς τα δεξιά: ο Πέδρο Λουίς Μποϊτέλ, κρατούμενος ο οποίος πέθανε μετά από απεργία πείνας το 1972· ο Ουμπέρτο Σόρι Μαρίν, που τουφεκίστηκε αφού προηγουμένως προσπάθησε να οργανώσει ένοπλο αγώνα κατά του παλιού του συντρόφου Κάστρο· ο ποιητής Χόρχε Βαλλς, ο οποίος είχε καταδικαστεί σε εικοσαετή φυλάκιση και απελευθερώθηκε προσφάτως.

Photos © F. Carrie / Gamma

Ο στρατηγός Οτσόα, πρώην διοικητής του κουβανέζικου εκστρατευτικού σώματος στην Αγκόλα, κατηγορήθηκε από τον Φιντέλ Κάστρο ότι συνωμοτούσε εναντίον του. Με την κατηγορία της διακίνησης ναρκωτικών, ο Κάστρο πετυχαίνει την καταδίκη του στο δικαστήριο και την εκτέλεσή του.

Ο Κάστρο φιμώνει την κοινωνία των πολιτών μέσω των Επιτροπών Άμυνας της Επανάστασης, που ελέγχουν απόλυτα τις πόλεις και την ύπαιθρο. Τα λαϊκά δικαστήρια είναι το απαραίτητο συμπλήρωμα αυτών των οργάνων εσωτερικής κατασκοπίας και καταγγελίας· συνήθως συνεδριάζουν στις κατά τόπους έδρες των Επιτροπών Άμυνας της Επανάστασης (φωτογραφία: Ιούνιος 1974).

Οι "balseros" της Κούβας προϋπήρξαν των "boat people" του Βιετνάμ. Δεκάδες χιλιάδες από αυτούς επιχείρησαν να εγκαταλείψουν το νησί πάνω σε σχεδίες κατασκευασμένες με κάθε λογής υλικό. Χιλιάδες από αυτούς πέθαναν εν πλω.

© D.R.

Ο Φιντέλ Κάστρο μαζί με τον Εδέν Παστόρα, τον επονομαζόμενο "Κομαντάντε Σέρο", τον ηγέτη με το μεγαλύτερο κύρος ανάμεσα στους αντάρτες σαντινίστας στον αγώνα κατά του δικτάτορα Σομόσα. Ο Παστόρα έγινε στη συνέχεια ένας από τους πιο ανελέητους εχθρούς της κυβέρνησης των σαντινίστας της Μανάγκουα, οι οποίοι είχαν την πρόθεση να εισαγάγουν στη Νικαράγουα το σοβιετικό σύστημα. Ο Παστόρα διεξήγαγε εναντίον τους ένα καινούργιο αντάρτικο που διήρκεσε μέχρι το 1986 (δεξιά).

© J. Hoegland / Gamma

© Monica San Martin / Gamma

Στο Περού, το Φωτεινό Μονοπάτι, τρομοκρατική οργάνωση που αυτοαποκαλείται μαοϊκή, δεν διστάζει να σφαγιάσει τους αγρότες που δεν υποκύπτουν στη θέλησή του. Στο χωριό Mazamari, σφαγιάστηκαν 72 χωρικοί. Στη φωτογραφία, το κεφάλι ενός από τα θύματα.

Αιθιοπία, 14 Σεπτεμβρίου 1979. Ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης, Αλεξέι Κοσύγκιν, επισκέπτεται την Αντίς Αμπέμπα επ' ευκαιρία της πέμπτης επετείου της κατάληψης της εξουσίας από τον Μενγκίστου Χαϊλέ Μαριάμ. Το καθεστώς του δικτάτορα εμπνέεται από τον σοβιετικό κομμουνισμό. Το Κόμμα των Εργατών της Αιθιοπίας εμφανίζεται ως κληρονόμος της "Μεγάλης Οκτωβριανής Επανάστασης".

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, η ξηρασία πλήττει την Αιθιοπία με αποτέλεσμα να ενσκήψει λιμός. Ο Μενγκίστου χρησιμοποιεί το "όπλο της τροφής" για να οργανώσει μετατοπίσεις πληθυσμών. Έτσι οι Αιθίοπες γίνονται όμηροι μιας "πολιτικής αναδιοργάνωσης του χώρου".

© P. Aventurier / Gamma

Με τη υποστήριξη των Σοβιετικών από το 1971 και μετά, το Λαϊκό Κίνημα για την Απελευθέρωση της Αγκόλας (MPLA) δέχεται την ενίσχυση "εθελοντών" Κουβανών το 1975. Δεκάδες χιλιάδες Κουβανοί θα αγωνιστούν κατά των μη μαρξιστικών οργανώσεων που είναι αντίπαλες του MPLA. Θα αρχίσουν να αποσύρονται μετά τον Ιανουάριο του 1989.

© L. Van der Stockt / Gamma

Στις 27 Δεκεμβρίου 1979, τα σοβιετικά στρατεύματα εισβάλλουν στο Αφγανιστάν, ανταποκρινόμενα στην έκκληση των κομμουνιστών που είναι ανίκανοι να ελέγξουν την κατάσταση στη χώρα. Έτσι αρχίζει ένας από τους πιο άγριους αποικιακούς πολέμους. Προσκρούοντας στη γενική αντίσταση, οι Σοβιετικοί εφαρμόζουν την τακτική της "καμένης γης" και καταστρέφουν πόλεις και χωριά. Τα παιδιά είναι τα πρώτα θύματα των ναρκών "κατά προσωπικού". Μέσα σε δέκα χρόνια, τα θύματα του Κόκκινου Στρατού ανέρχονται σε ένα ώς ενάμισι εκατομμύριο, το 90% των οποίων είναι άμαχοι.

© P. de St. Exupéry / Gamma

Martwa Droga, ο Δρόμος του Θανάτου. Το 1949, ο Στάλιν διατάσσει την κατασκευή μιας σιδηροδρομικής γραμμής βορείως του πολικού κύκλου. "Εμπρός για τον κομμουνισμό", διακηρύσσει το πανό. Μετά το θάνατο του Στάλιν, το εργοτάξιο εγκαταλείπεται. Η "ατμομηχανή της ιστορίας" που είχε σύρει τον θωρακισμένο συρμό του Τρότσκι και κατόπιν τα τρένα με τους εκτοπισμένους, τελικά εξόκειλε στα δάση του παραλόγου.

Η έκδοση στη Γαλλία της *Μαύρης Βίβλου* προκάλεσε, όπως είναι γνωστό, σάλο. Ακόμα και εκεί, ένα μεγάλο κομμάτι της προοδευτικής διανόησης καταδίκασε το έργο. Ισχυρίστηκε [...] ότι οι ερευνητές που προχώρησαν στη σύνταξη αυτού του έργου ήταν φανατικοί αντίπαλοι της Αριστεράς· και όμως η προέλευση των περισσοτέρων είναι η ίδια με εκείνη των επικριτών τους. Ισχυρίστηκε ότι το τελικό άθροισμα των θυμάτων του κομμουνισμού περιλαμβάνει σε σημαντικό ποσοστό θύματα που ο θάνατός τους οφείλεται σε άλλα αίτια, όπως η πείνα που ακολούθησε την Οκτωβριανή Επανάσταση· αλλά και αυτό δεν φαίνεται παρά κατά ένα τμήμα ακριβές: οι πολιτικές που οδηγούν στην πείνα δεν είναι ποτέ «θεόπεμπτες».

Το εξακρίβωσαν όλοι αυτό και, πιο πρόσφατα, στη «σοσιαλιστική» Αιθιοπία του Μενγκίστου, στη Ρουμανία του Τσαουσέσκου, στην Κορέα του Κιμ Ιλ Σουνγκ. Ισχυρίστηκαν οι επικριτές της *Μαύρης Βίβλου* ότι το έργο έχει στόχο να εξισώσει ανιστόρητα και ανήθικα το «έργο» των ναζί και των φασιστών με τον απολογισμό της Οκτωβριανής Επανάστασης [...] Και όμως, παρά την αντιπαράθεση των αριθμών, αναγκαία ώς ένα σημείο για την κατανόηση των πραγμάτων και των γεγονότων, παρά τη σύγκριση των εξουσιών, ιδεολογική ταύτιση δεν γίνεται.

Διότι το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: πώς ένα όραμα απελευθέρωσης του ανθρώπου και παγκόσμιας αδελφοσύνης οδήγησε, αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, σε ένα συγκεντρωτικό καθεστώς κρατικής παντοδυναμίας και κατατρομοκράτησης κάθε διαφορετικής πολιτικά ή εθνικά κοινότητας; Θα προσθέσω το εξής: αν αυτό το ερώτημα δεν απασχολεί κάθε άνθρωπο, πώς είναι δυνατόν να υπάρξουν δημοκρατικές κοινωνίες; [...]

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η *Μαύρη Βίβλος* θα προκαλέσει εδώ πιο πολύ από ό,τι αλλού. Τόσο το καλύτερο. Πρέπει επιτέλους, τώρα που έχουμε πια στέρεη δημοκρατία, χωρίς ξερονήσια και Ασφάλειες, που εμπόδιζαν ηθικά την αντιπαράθεση με τα τότε θύματα, να υπάρξει και στη χώρα μας ουσιαστική αποσταλινοποίηση, πράγμα που δεν αφορά μόνον την κομμουνιστική «Αριστερά» αλλά σαφώς και ένα μεγάλο τμήμα της ρωσόπληκτης κοινής γνώμης, που δεν «θυμάται» καν ότι η μεγάλη ποντιακή ελληνική κοινότητα της ΕΣΣΔ εξορίστηκε και αυτή συλλογικά από τη «λαϊκή προλεταριακή» εξουσία, κάτω από δραματικές συνθήκες.

ΡΙΧΑΡΔΟΣ ΣΟΜΕΡΙΤΗΣ
(Αποσπάσματα από το επίμετρο της ελληνικής έκδοσης)